

Gift

RIG-VĒDA-SAMHITĀ
THE
SACRED HYMNS OF THE BRĀHMAN

TOGETHER WITH THE
COMMENTARY OF SĀYANĀKĀRYA

EDITED BY
F. MAX MÜLLER

SECOND EDITION

VOLUME III
MANDALAS VII-IX

PUBLISHED UNDER THE PATRONAGE OF
HIS HIGHNESS THE MAHĀRĀJAH OF VIJAYANAGAR,

LONDON
HENRY FROWDE
OXFORD UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE, AMEN CORNER

1892

[All rights reserved]

SL. NO. 080555

Oxford

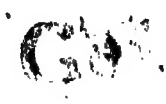
PRINTED AT THE CLARENDON PRESS

BY MORACE HART, PRINTER TO THE UNIVERSITY

THE ASIATIC SOCIETY
CAL 100010

Acc. No. B 6895.

Date. 12. 8. 93.

TO .

HER MOST EXCELLENT MAJESTY

Victoria

Queen of Great Britain and Ireland

Empress of India

THIS EARLIEST RECORD

OF THE RELIGIOUS INSTITUTIONS OF THE NATIVES OF INDIA

IS BY GRACIOUS PERMISSION

Dedicated

BY

HER MAJESTY'S

FAITHFUL SUBJECTS AND DEVOTED SERVANTS

Pasupati Ananda Gajapati Rāṣ and Frederick Max Müller

VARIETAS LECTIONIS.

ABBREVIATIONS.

A=A 2, Colebrooke's MS., India Office Library, Nos. 2133-2136. Af, Fragments of Sâyana's Commentary, containing portions of the 9th and 10th Mandukas, belonging to me. B, MSS. of the B class. B 1, Stevenson's MS., India Office Library. B 4, Dr. Taylor's MS., India Office Library, 1861-1864, from the beginning of the 7th Ashtaka belonging to the A class. Bf, A fragment, containing hymns IX, 44 to IX, 67, 32, related to B 4, belonging to me. C, MSS. of the C class. C 2, Mill's MS., Bodleian Library, Mill 24-26^a. C 4, Wilson's MS., Bodleian Library, Wilson 78-86. Closely related to C 2. Ca, My own MS., the original of the C MSS. CB, Dr. Bhao Daji's MS., belonging to the B class. D, A fragment, containing Ashtaka V, Adhyâyas 3 to 5, belonging to me.	M 1, Editio princeps. P 1, Pada MS., Bodleian Library, Mill 155-158. P 2, Dr. Taylor's Pada MS., India Office Library, No. 2032. P 3, Colebrooke's Pada MS., India Office Library, Nos. 20-27. P 4, Pada MS., Bodleian Library, Wilson 439-442. P 5, Pada MS. of the 5th Ashtaka only, Bodleian Library, Mill 159. S, Samhitâ MS. from Calcutta, in Sârada characters. See p. 26. S 1, Samhitâ MS., Bodleian Library, Mill 147-150. S 2, Samhitâ MS., Bodleian Library, Mill 151-154. S 3, Colebrooke's Samhitâ MS., India Office Library, Nos. 129-132. S 4, My own Samhitâ MS.

Brh., Saunaka's Brihaddevatâ, MS. belonging to me. Sv., Sârva-veda.

For other Abbreviations, see vol. i, Varietas Lectionis, p. 1.

MANDALA VII.

P. I. l. 2. (1) The introduction and the commentary to the first verse are given from B1. Ca and C2.—l. 2. अविवाक्षिः इति B1. अविवाहन् Ca. The whole passage omitted in C2.—l. 23. (1, 1.) आगम्यमतनवतं वा ॥ आगम्य तनवतं वा Ca. B1. अगम्यमतनवतं वा C2. गम्यं B4.—अपि वा B1. Ca.—हस्तप्रच्युता हस्तगता Ca. B1. हस्ते च्युता हस्ते गता C2. हस्तच्युता B4.—P. 2. l. 8. (1, 3.) अजस्रयाशरणशीलया B1. Ca. अया सरणशीलया M1. A2 has only प्रकर्षेण शीलया, the words between wanting. Cf. Dh. 31, 18 and 32, 129.—P. 4. l. 14. (1, 13.) अमोतिविषयात् A. C2. C4. अमति B. Ca.—l. 28. (1, 15.) A. Ca. B1 have सेदपिथी after प्रबोधकं. B4 places समेहारं प्रबोधकं after सोतारः.—P. 5. l. 18. (1, 18.) अनवरतः B1. अनवरतः A. अनवरतः Ca. अनवरतः B4. अनवरत C2.—P. 6. l. 5. (1, 20.) अया B1. अया वा A. Ca; deest in B.—l. 6. अविनाशनाम B1. A. Ca. अविनाशि Nir., but see var. lect. and Comm. in Nir. SS. vol. ii. p. 365.—l. 15. (1, 21.) मोपशीयत ॥ मोपशीयत A. मो M1. मोपशीयतं B4. मोपशीयत Ca. C2. मोपशीयते B1.—l. 22. (1, 22.) नियह C2. B. Ca. नियह A.—l. 29. (1, 23.) क्वाक्षे B4. काक्ष A. Ca. B1.—l. 30. ददाति Ca. ददाति धारयति A. B1. M1. दधाति ददाति?

P. 7. l. 20. (2.) पशविष्टाविदं ॥ सीविष्टाविदं A. सीविष्टा Ca. सीविष्टा B1.—l. 28. (2, 1.) देशं is left out after समुच्छितं in A. B. C.—P. 8. l. 6. (2, 2.) सौमिका इतिः संखादीनि च C2. C4. सौमिकानि इतराणि च B1. सौमिकानि च A. Ca. इतराणि सौमिकानि च B4.—l. 8. अक्षिन् B1. Nir.; deest in A. Ca. M1.—l. 9. महिमानमेवामुप सोषाम यजतस्व A. B1. जातस्व Ca. Cf. Nir.—l. 22. (2, 4.) पादे B4. पादौ Ca. A. B1.—P. 9. l. 6. (2, 6.) दिव्ये दिवि भवे तमही महती from B.—P. 10. l. 7. (2, 10.) जगानि B4. जानन् A. B1. जाना Ca. जानन् C2. C4.—ll. 9 and 11. (2, 11.) Both here and Rv. III. 4, 11 the Samhitā MSS. read अस्ता. In III. 4, 11 the Pada MSS. read आस्ता, in our passage the whole verse is galita. Aufrecht reads āstām unaccented.—l. 12. अर्वाण A. B1, as III. 4, 11. अर्वाण Ca.—l. 13. अर्वाण ॥ अर्वाण A. B. C.

P. 11. l. 15. (3, 4.) खादति ॥ खादति A. Ca. खादति B.—l. 22. (3, 5.) आहवनीयायते ॥ आहवनीयायते A. आहवनीयायति Ca. आहवनीये C2. आयते B4. आहवनीयायते B1.—P. 12. l. 14. (3, 8.) रथेः ॥ रथ A. B. Ca. रथाः C2. C4.—l. 27. (3, 10.) For दिदीहि A. B1. Ca have दीदिहि.

P. 13. l. 8. (4, 1.) विद्या विद्यानि A. B1. Ca. M1.—l. 15. (4, 2.) भवति A. Ca. भवि-
धति भूमिष भवति B1. भवति भवति?—l. 30. (4, 4.) अयं ॥ यो A. B1. Ca.—P. 14. l. 10. (4, 5.) वनिमिष ॥ वनिमिष A. B1. Ca. वनिमिष C2.—l. 23. (4, 7.) परिवर्तं to धनं from B4. Ca; deest in A. B1.—l. 28. B1 marg. supplies पित्र्यक्षेप धनस्य and तस्मिन्तरा भूयसे निर्वचनाय from the Nir.—P. 15. l. 11. (4, 9.) त्वमु to पाहि from B4.

P. 16. l. 3. (5, 2.) वा before वायुधानः by conjecture.—l. 9. (5, 3.) अक्षितवर्षाः ॥ अक्षितवर्षाः A. Ca. B.—l. 26. (5, 5.) महान्तं A. B. Ca after अर्वा; deest in C2.—हरयाद् after हरितः A. B1. Ca; deest in B.—P. 17. l. 2. (5, 6.) अक्षितं ॥ अक्षितं A. B. Ca. C2.—

1. 11. (5, 7.) कामान् । कामान्वा A. Ca. C 2. B1. कामान् B 4. कामान् M 1.—1. 18. (5, 8.) इवमन् C 2. B1. इवमन्मिषं A. Ca.—1. 27. (5, 9.) अयस् A. B1. Ca for मिश्रयस्.
- P. 18. 1. 20. (6, 3.) वृथा कालस् नेतुन् । A. B1. Ca. वृथा कालस्योत्प्रेतुन् B 4.—1. 21. अयिः to चकार from C 2; deest in A. B1. Ca. पूर्वः पुरातनः अयिः अपरम् पुंस्यन् अयस्यन् यामानर्हीन् चकार B 4.—P. 19. 1. 17. (6, 7.) आंतरिक्षीणि ॥ अंतरि A. B. Ca. C 2.
- P. 19. 1. 23. (7.) दशसूक्त उक्तो A. Ca. B1. दश सूक्तिपूक्तो C 2.—P. 20. 1. 15. (7, 3.) For आसन्नं । बर्हिर्हि A. B1. Ca read आसन्नं हि.—1. 16. इडायां Ca. इजायां B 4. इजयां A; deest in C 2.—P. 21. 1. 8. (7, 6.) प्र तिरंत ॥ वातिरंत A. B1. Ca. च ॥ अतिरंत M 1. Cf. above to 5, 7.—1. 9. मानुषाणां was most likely a mistake in the original MS. of Sâyana. There is no various reading in any MS., but what Sâyana intended to write was माषाणां.
- P. 22. 1. 1. (8, 2.) दीप्तीः B1. दीप्तिः A. B. Ca. दीप्तः C 2.
- P. 24. 1. 8. (9, 4.) विभक्तिवचनं B1. विभक्तिर्वचनं A. Ca.
- P. 26. 1. 5. (10, 5.) सूर्यस् A. Ca. C 2. C 4. B1; left out in B 4.—1. 6. यस्मादूतोभ-
सस्माद्विश्वसमध्वर ईकृत A. यस्मादूतोभसस्माद्विश्वसमध्वर ईकृत B1. तस्मादूतोभसस्माद्विश्वस-
मध्वरे ईकृत Ca.
- P. 27. 1. 14. (11, 5.) किमर्थमि ॥ किमि A. Ca. C 2. B1.
- P. 28. 1. 9. (12, 3.) वर्धन्ति from C 2.
- P. 29. 1. 13. (14, 1.) प्रायेण सर्वच Ca. A; lacuna in C 2. B.
- P. 29. 1. 31. (15.) From पावकवंती to स्वस्थयं from Ca. C 2.—1. 32. भगिनी ॥ भगि Ca.
भगा C 2.—P. 31. 1. 2. (15, 7.) कस्मान्नोक्तुं Ca. ओक्त्विक् A. B1. M 1.—1. 8. (15, 8.)
सुक्तोक्तुं Ca. A. ओक्त्विक् B1. M 1.—1. 21. (15, 11.) नीऽश्वाभं repeated after पाठात् in
A. C. Ca. B1; not in B 4.—1. 22. भागिनी C. Ca. भागी A. भागि B1.—P. 32. ll. 4
and 5. (15, 14.) प्राकारादिः ॥ प्राकारादिः A. B1. Ca. M 1. Cf. VII. 18, 13.
- P. 32. 1. 29. (16, 2.) वसिष्ठानां B 4. वसिष्ठा A. C. Ca. B1.—P. 33. 1. 19. (16, 5.)
कामयस् ॥ कामय स्वं A. B. C. कामय च B1.—1. 26. (16, 6.) यः before सुशंसो by con-
jecture.—P. 35. 1. 2. (16, 11.) सोमेन पात्रं A. Ca. B. सोमपात्रं B1. उत्सिचध्वं seems to
be taken by Sâyana in the sense of सिंचध्वं or पूरयत.
- P. 35. 1. 11. (17.) सप्तापि C 2. सप्तदशापि A. Ca. सदा B1.—1. 20. (17, 2.) यज्ञगृहस्य
देव्यो वा A. Ca. B1. यज्ञस्य गृहस्य देव्यो च C. यज्ञगृहस्य B.
- P. 36. 1. 17. (18.) यत् A. B1. Ca, not in Anukr.—चूतलोऽत्या A. B1. Ca. चत्याच-
तलो Anukr.—P. 37. 1. 23. (18, 5.) गाधानि तलस्यर्शानि B.—1. 24. बोधमानं A. B. C.
बाधमानं? cf. Rv. Bh. I. 100, 18.—1. 30. (18, 6.) न तु सनतः B1. न तु समंत चन A. न तु सतु
शंत आमुत Ca. न तु सनतः C.—P. 38. 1. 1. नियंक्षिता B. वयंक्षिता A. Ca. अवयंक्षिता B1.
इवयंक्षिता C.—1. 3. मत्स्यजनपदा Ca. A. मत्स्या इव जनपदा B1.—1. 10. (18, 7.) तपोभिः
अप्रवृष्टा A. Ca. B1. तपोभिः प्रवृष्टा B.—1. 23. (18, 8.) पक्षायमानः B 4. पक्ष-
यमानः A. C. Ca. पक्षयमानाः B1. Cf. verse 16.—1. 28. (18, 9.) यथापूर्वं B. C. यथापूर्वं
A. Ca.—अर्थं ॥ मूर्धं A. Ca. मर्दध्वं B1.—1. 30. अर्थममंतव्यं B. अर्थं अजंतव्यं A. C.
• Ca. अर्थं आवर्तव्यं B1.—1. 32. सुतोक्तान् ॥ सुतोक्तमानान् A. C. Ca. B1. सुतु, अपत्यसंयुक्तान्
• B 4.—P. 39. 1. 7. (18, 10.) निमित्तार्थं B1. निमित्तार्थं A. निमित्तार्थं Ca. निमित्त C.—

l. 15. (18, 11.) युवाध्वर्युरिव etc. ॥ युवाध्वर्युरिव ससन् यज्ञगृहे बहिर्यस्मिन्नुग्ने मूर etc. A. Ca. B1. अध्वर्युरिव स पथा ससन् यज्ञगृहे बहिः यस्मिन्नुग्ने मूर etc. B. यवाध्वर्युरिवा ससन् यज्ञगृहे बहिः यस्मिन्नुग्ने सपत्नान् ति शिश्राति नितरां जुनाति तस्मिन्नुग्ने मूर etc. C2. C4.—l. 30. (18, 13.) प्राकारांश्च B1. ॥ प्रकारांश्च A. जगरांश्च Ca.—P. 40. l. 15. (18, 15.) बाधन्ति B1. बाधति A. B4. C. Ca.—l. 17. विज्ञानि ॥ विज्ञा विज्ञानि A. B1. Ca. M1.—P. 41. l. 1. (18, 17.) चक्षीन् ॥ चक्षीन् B. चक्षान् A. C. Ca. B1.—l. 2. वेष्मादेः कृतसूची वाकरो° A. वेष्मादेः कृतसूचीवाकरो° Ca.° वेष्मादेः कृतसूची दे वाकरो° C2. वेष्मादेः कृतं सूचीव करो° B1; deest in B4. पञ्चीदेः कृतं ?—l. 3. धनानि deest in A. B1.—l. 11. (18, 18.) विद् समस्त यो भेदः ॥ विद् सम सुवतः etc. B. वद् उभयोरभेदः A. Ca. वा उभयोरभेद C. विद् उभयोरभेदः B1.—l. 23. (18, 19.) उप यधुः A. B1. Ca.—P. 42. l. 10. (18, 21.) उपगच्छन्ति ॥ उपगच्छन्ति A. C. Ca. अवग° B1.—l. 16. (18, 22.) इन्द्र ॥ इन्द्रः A. B. Ca. इन्द्र C.—l. 17. अतदेवता° ॥ अतदेवता° C. B1. अतस-हेवता° A. Ca.—l. 21. (18, 23.) Read निरेके.—l. 23. प्रशस्नातिसर्वना अस्मादिदानांगयुक्ताः Ca. A. प्रशस्नातिसर्वजनशस्नादिदानांगयुक्ताः C2. प्रशस्नातिसर्वजशस्नादिकनामांगयुक्ताः B1.

P. 44. l. 28. (19, 6.) त्वया दत्तानि A. B1.—P. 45. l. 29. (19, 10.) शिवः कल्याणः मूरः B4.—P. 46. l. 5. (19, 11.) ज्ञाया रक्षणि from B4.

P. 47. l. 29. (20, 5.) साधकः B1 for सादकः.—P. 48. l. 4. (20, 6.) रेवत भव भीयते A. रेवत (रेवते B1) भव भीयते B1. Ca. D.—l. 12. (20, 7.) प्रीणाति MSS. पृणाति Ngh. III. 20.—l. 14. दूर B. दूरः A. C. Ca. D.—पर्यासीत् A. पर्यासीत् B1. Ca. D.—चित्रं A. B1. Ca. D for चित्रं; but both A and D, which give also the full text of the Mantras, read चित्रं in the text.—l. 19. (20, 8.) चः before ते by conjecture.—P. 49. l. 5. (20, 10.) Sâyana considers वस्ती वु as one word. In the second explanation Ca in the margin adds after प्रशस्ना, वु सुतिषु, and D reads प्रशस्नासु सुतिषु.

P. 49. l. 8. (21.) सूचितं च is wanting in A. B. C. Ca. D.—l. 25. (21, 2.) गृहमध्यमथावा A. C. Ca. गृहः मध्यमथमथावसत्तात् B4; deest in B1. गृहमध्यमथावा D. गृहमध्यमरमा वा ?—P. 50. l. 16. (21, 5.) उत्सहेत ॥ उत्सहे च A. C. Ca. B4. D. उत्सहेच्च B1.—l. 17. दीर्घति ॥ दीर्घत इति C. Ca. D. दीर्घत इति B1. दीर्घत इति A. दीर्घत इति B4.—कीर्षत A. B1. Ca. D. कीर्षति C.—l. 18. अपिगमन् A. अपिगमयत् B1. अतिगमन् B. C. Ca. D.

P. 52. l. 9. (22, 2.) अनुगुणः ॥ गुणः A. B. C. Ca. D.—P. 53. l. 7. (22, 6.) सवना A. B. सोमसोचं सादेवना C. Ca. सोमसोचं सवना D; deest in B1.—l. 8. ब्रूयति । सीति ॥ सीति ब्रूयति A. सीव ब्रूयति Ca. सीता ब्रूयति आब्रूयति B4. सीति आब्रूयति D. सीति ब्रूयति B1.

P. 54. l. 9. (23, 1.) ततान् व्याप्तवान् D.—l. 16. (23, 2.) बहि चिकिति न ज्ञायति ॥ बहि चिकिति ज्ञायति B1. चिकिति ज्ञायति A. Ca. D.—l. 23. (23, 3.) उपासुः ॥ उपासुः A. B1. Ca. D. M1.—l. 24. इन्द्रानि Ca. A. D. इन्द्रानो B1.—P. 55. l. 8. (23, 5.) ह्यसि हि । इषां करोषि B4.—l. 14. (23, 6.) वसकस्यवाजं ॥ वसकस्यनाहं A. C. Ca. D; not explained in B.

P. 55. l. 26. (24, 1.) मादयस्व ॥ मादय A. B1. B4. C. मादाय D.—P. 56. l. 8. (24, 3.) रमं यचं ॥ रदं यचं A. B4. C. D. रदं यचं B1.

P. 57. l. 8. (25, 1.) युवाचि before संगच्छन्ति Ca. D.

P. 59. l. 3. (26, 2.) ह्यति ॥ ह्यति A. B1. Ca. ह्यति ह्यति D.—l. 10. (26, 3.) चक्षन्वा-जानि ॥ चक्षन्वाजानि C. Ca. D. चक्षन्वाजानि A. चक्षन्वाजानि B. चक्षन्वाजानि M1.—l. 11. एकोऽसहायः from B4.—l. 16. (26, 4.) बाधमानाः A. B1. बाधनाः B4. C. Ca. D.

P. 60. l. 2. (27, 1.) नेमधिता to संयामे from B 4. D has प्रयुज्यते नेमधिता; then, in the margin, नेमधिता संयामे नरः कर्मणां नेतारः इदं हवते आहुयंतीत्यर्थः. Afterwards the commentary runs on : यमिंद्र हवते इयंति स etc.—l. 3. गोमति गावः संयामिन्निति गोमत् तस्मिन् Ca sec. m. D. गोमति गोयुक्ते B. In B 1 and Ca pr. m. a lacuna is marked after सन्.—l. 30. (27, 5.) मंहनीयाय ॥ मंहनीयाय MSS. It might be मंहनीयाय दानाय सुखा वपुत्वान् ॥

* P. 61. l. 2. (28.) पंचमत्वेन MSS. for चतुर्थत्वेन.—l. 23. (28, 3.) प्रतिष्ठापयंसि B 4. *पयति. A. C. Ca. D. B 1.—P. 62. l. 2. (28, 4.) तत्प्रसादात् B 4. तत्प्रसादात् A. C. Ca. D. B 1.—l. 9. (28, 5.) प्रयच्छत् ॥ प्रयच्छत् B 1. प्रयच्छत् A. Ca. D.

P. 62. l. 19. (29, 1.) सवनीयो C. सेवनीयो A. तत्सेवनीयो B 4. तत् सेवनीयो D. सवनीयो B 1. Ca has सवनीयो, which may be सेव. Cf. Rv. Bh. I. 173, 11; III, 58, 6.—l. 20. The MSS. vary between तु and तु both here and in the next line, and again in VII. 31, 4.—P. 63. l. 10. (29, 4.) उतापि च A. B 1. Ca. D.

P. 63. l. 27. (30, 1.) महि A sec. m. B. Ca. महि A. D. M 1.—P. 64. l. 5. (30, 2.) सुहंतुनाम्ना C 2. *नाम A. B. Ca. D. Possibly it might be सुहंतुना.—l. 11. (30, 3.) ययदा च A. B 1. ययदा च B 4. C. Ca. D.—l. 12. तदा ॥ तथा A. तथी B 1. 4. C. Ca. D.

P. 64. l. 26. (31.) गायत्रं चैष्टुमं A. B 1. Ca. D.—l. 31. तदर्थः ॥ तदर्थः A. C. Ca. D. तदर्थः B 1.—P. 65. l. 21. (31, 5.) वयं B. वयं A. C. Ca. D.—P. 67. l. 1. (31, 12.) सर्वजगत A sec. m. सर्वत जगत A pr. m. (?) Ca. D. सर्वतः जगत् B 1. सर्वतो जगतः M 1.—l. 2. *सोचयि ॥ सोचयि C. Ca. D. सोचयि A. B 1.

P. 67. l. 10. (32.) प्रगाधमु* to प्रगाधं D. Ait. Ār.; deest in A. B 1. Ca. M 1.—l. 12. उपसमस्तेद्विपदां Āsv. उपदक्षि द्विपदां A. छि द्विपदां Ca. *उपसमस्तेद्विपदां D. सविपदां B 1.—l. 13. प्रकृतात् D. प्रकृतात् A. B 1. Ca. M 1.—प्रगाधानंतरं ॥ प्रगाधानंतरं A. B 1. Ca. D.—l. 14. मद्यत्तीया ऊर्ध्वं Āsv. मद्यत्तीयादूर्ध्वं A. मद्यत्तीयादूर्ध्वं B 1. मद्यत्ती ऊर्ध्वं Ca. *त्यती ऊर्ध्वं C. D has मद्यत्तीयोर्ध्वं नित्यादिति with त्वया नुमेति च मद्यत्तीये पुरस्तात्तस्य शंसित in the margin.—l. 17. छावा after मेधावदणशस्त्रि A. B. C. Ca. D.—l. 20. आरंभणीयाः Āsv. B 1. आरंभणीयां A. C. Ca. D.—l. 23. The MSS. add इति प्रगाधी सोचियानुर्दूपा after सिधासति, apparently a repetition from the preceding line.—l. 25. प्रगाधी सोचियानुर्दूपा Āsv. रवंतरस्य सो* B 1. सोचियानुर्दूपा A. D; wanting in Ca.—l. 36. (32, 1.) It would be better to read त्वां instead of त्वया.—अपि B 4. अयिनो A. C. Ca. D. B 1.—मो B 4. मा Ca. D; deest in A. B 1; B 1 omits च also.—P. 68. l. 15. (32, 4.) सुता वभूवुः ॥ सुवभू A. Ca; wanting in C. अभियुतवतः B 4. D marg. सुवभू B 1. सुवभू D pr. m.—P. 69. l. 31. (32, 10.) आत्मानं Ca. C. D. आत्मानं A. B.—P. 70. l. 12. (32, 12.) सोमपावमसि B 1. समावमसि B 4. D. सोमावमसि A. Ca. सोमैवि C.—l. 19. (32, 13.) सुविहितं C. Ca. D. सुवु निहितं B 4; deest in A. B 1.—P. 72. l. 25. (32, 22.) सर्वदृशं deest in C. Ca. D.—P. 73. l. 10. (32, 24.) इविष्यः A. C. Ca. B 1. इतिविष्यः B 4. आइतिविष्यः D.—l. 29. (32, 27.) दुराव्यः दुष्टचित्ताः B 4.—अशिवायः अशिवः दुराचारः मा चकनुः B 4 after माचकनुः.

* P. 73. l. 31. (33.) सपुषिर्द्विष्य Anagr. सपुषिर्द्विष्य C. Ca pr. m. सपुषिर्द्विष्य A. Ca sec. m. D. सपुषिर्द्विष्य B 1.—P. 74. l. 2. सपुषिः B 1. सपुषिः A. Ca. D. M 1.—l. 3. आयात्

A. B 1. नायात् Ca. परिभाषात् C. परिभाषायात् D.—l. 9. (33, 1.) कपदीः कृष्णः B. कपदीः कृष्णः A. B 1. C. Ca. D.—l. 12. पुषाः सुदीसराजानः Ca pr. m. D.—नाहीति B 4. चहीति A. B 1. Ca. D.—l. 19. (33, 2.) पक्षलं A. B. पक्षलं B 1. Ca.—l. 29. (33, 3.) संवाख्ये B 4. संसवाख्ये B 1. संवाख्ये D. संवाख्ये A. Ca.—P. 76. l. 9. (33, 8.) The text is printed from Ca, including all corrections and marginal additions, excepting तव महिमा, which is inserted between अन्येन and अन्येनैव. The same text is found in D. A has हे वसिष्ठा एषां वो युष्माकं क्षोमोऽपि वातस्तेष्व प्रजवो etc. So has B 1, where, however, the words from the beginning to वा are put twice. B 4 agrees with A, but has at the end किंच युष्माकं वक्ष्यः तेनः सूर्यस्तेष्व सूर्यज्योतिरिव । तथा युष्माकं महिमा समुद्रस्तेष्व गभीरः गभीरः इव ॥ C has the same as Ca, only ऽपि वा after the first क्षोमो. MS. E. I. H. 2612 marks a lacuna after हे वसिष्ठा वो युष्माकं क्षोमोऽपि वा ---- to हे वसिष्ठाः एषां वो युष्माकं क्षोमोऽपि वा.—l. 18. (33, 9.) कारणात्मना B. D. कारणात्मना A. C. Ca: cf. verse 12.—P. 77. ll. 3 seq. (33, 11.) मगसो and afterwards चधि from B 4.—l. 5. अहमुवा A. B. Ca. D. अहमुवा MS. E. I. H. 2612. स्वयमुवा?—l. 7. तंजुमे ॥ तंजुमे Ca. तंजुमे A. D. तंजुमे B 1. तः जुंमे Brih. MS.—न्यतपत् Ca. D for न्यतपत्.—l. 9. संभूत A. B 1 and Brih. MS. संभूत C. Ca. D. संभूत Brih. as quoted in Böhtlingk and Roth's Dict. under अगस्त्य.—अगस्त्यः संभूतो A. Ca. D. अगस्त्यसंभूतो B 1. अगस्त्यसंभूतो Brih. MS.—l. 10. The Sloka beginning with चत्वा जुंमात् exists only in A. D. B 1. हि मीयते A. B. D. Brih. MS. महीयते Brih. l. c. No MS. has वासतीचरे, as Roth reads.—l. 11. च परिमाणं लक्ष्यते A. B 1. परिमाणं च लक्ष्यते D. तु परिमाणं सुलक्ष्यं Brih. MS.

P. 78. l. 27. (34, 4.) पूर्वस्मिन्निद्रं ॥ पूर्वस्मिन्निद्रं A. C. Ca. D. पूर्वस्मापि B 1.—P. 79. l. 29. (34, 12.) अस्मान् ॥ जोऽस्मान् A. B 1. Ca. D. M 1.—P. 80. l. 16. (34, 16.) सीदंतं B 1. 4. सीदंत A. C. Ca. D.—l. 22. (34, 17.) न चीयते Ca sec. m. न होयते A. Ca pr. m. न चीयते B 1. न हीयते C. न चीयते D.—P. 81. l. 30. (34, 24.) जिहतां ॥ जिहतां A. B 1. Ca. D. जिहानु B 4.—P. 82. l. 2. भरणीयं B. भरणीयां A. C. Ca. D.

P. 82. l. 13. (35.) The lacuna at the end of the Viniyoga is marked in A. C. Ca, and supplied in Ca by a later hand, एव(मेतो)सु. D marks no lacuna, but has एवमेतासु. B 1 has एव तमुक्तसु ॥—P. 83. l. 3. (35, 3.) धर्ता B 1. विधर्ता A. Ca. D. M 1.—l. 11. (35, 4.) मित्रावचना मित्रावचनावपि A. B 1. Ca. D.—l. 19. (35, 5.) After पूर्वज्ञती a lacuna is marked in A. Ca. पूं प्रथमाज्ञाने B 4. पूं पूर्वं प्रार्थिती C. पूं प्रथमनाज्ञती Ca sec. m. D. B 1 has पूर्वज्ञती मवतां.—l. 27. (35, 6.) अस्मावः. No explanation is given in A. B 1. C. Ca mark a lacuna after अस्मावः, which is supplied by सुलक्ष्य; in Ca sec. m. D, and by भनाधरः in B 4.

P. 86. l. 25. (36, 1.) नाम्नश्च चित् MSS. नाम्नश्च कश्चित्?—P. 87. l. 15. (36, 3.) अचि-
कदत शब्दयत् B 4.—l. 21. (36, 4.) पुंजात् ॥ पुंजान् A. B 1. पुंजन् B 4. पुंजान् Ca. D. पुंजान् C.

P. 89. l. 12. (37, 1.) तेन रश्मि A. C. Ca. B 1. 4.—l. 21. (37, 2.) धनहेतुभिः मगवीभिः
लोभिः D.—P. 90. l. 12. (37, 5.) विधेयः ॥ विधेय A. B 1. Ca. D.—l. 23. (37, 6.) निर्वहेत् ॥
न्यवहेत् A. B 1. 4. C. Ca. D.—P. 91. l. 8. (37, 8.) प्रतिपादिता B 4. प्रतिपादिका A. C.
Ca. D. B 1.

P. 93. l. 17. (39.) प्रउणं Åsv. B I. प्रउणं A. C. Ca. D.—l. 24. (39, 1.) सेवेते A. सेवेते B I. Ca. D. सेवाते M I.—l. 31. (39, 2.) आसायतं A. B I. आसायमि Ca. D.—
P. 94. l. 8. (39, 3.) पृथिव्यां भवाः ॥ पृथिव्यासा A. C. Ca. पृथिव्याः B 4. पृथिव्याः मं B I. पृथिव्याः सा D. See Nir. XII. 43.—l. 24. (39, 5.) मरीचयान् ॥ मरीचयान् A. B I. मरीचयान् Ca. M I. मरीचया D; deest in C.—P. 95. l. 4. (39, 6.) सचीमहि संगमेमहि B.—l. 11. (39, 7.) The words चंद्रा to इदं have been restored with the help of Rv. Bh. VII. 40, 7. चंद्रा आह्लादका सर्वे यूयं etc. A. B I. रमिषुता आसन् सुते प्रतिपादिता etc. Ca. C. D. रमिषुताः आसन् नः चक्षभ्यं चर्कं चर्वणीयं उपमं सर्वोत्कृष्टं अन्नं यच्छंतु इदं चंद्राः आह्लादकाः सर्वे यूयं etc. B. This shows that the omission after आह्लादकाः existed also in the B copies.

P. 95. l. 20. (40, 1.) युष्मान् ॥ युष्मदीयान् A. C. Ca. D. B I.

P. 97. l. 24. (41, 2.) Instead of प्रातःऽजितं। Sâyana explains प्रातः। जितं।—l. 25. सोता यं ॥ सोता B I. Ca. D. सो A.—P. 98. l. 17. (41, 5.) वा before वयं by conjecture.—l. 24. (41, 6.) उषोदेवताः B 4. उषोदेवाः A. C. Ca. D. उषसो देवाः B I; cf. the next verse.

P. 99. l. 20. (42, 2.) तांश्च त्वं Ca. D. तांश्च त्वं A. तांश्च B I. तान्श्चान् D marg.—सु before युष्म from B. Sâyana took सुते for सु ते, and immediately afterwards अग्निमानि सन्तः for अग्निमा निसन्तः.—l. 26. (42, 3.) नमस्कारियुं Ca. D. नमस्कारियुं B I. नमस्कारयुं A. M I.—P. 100. l. 3. (42, 4.) वीरकस्त्र only in A. B I.

P. 101. l. 9. (43, 2.) साधकं ॥ साधुकं A. B. C. Ca. D.—वेद्यां B 4. वेद्यां B I. मेद्या A. C. Ca. वेद्या D; cf. the next verse.—l. 15. (43, 3.) अग्नीं ॥ अग्नीयं A. B I. C. Ca. D; not in B 4.—अस्त्राकं ॥ अस्त्राकं C. Ca. अस्त्राकं A. B. D.—l. 17. जुहः A. B I. जुहः Ca. D.—l. 27. (43, 4.) यति स्त्र, as well as the explanation of it, is left out in A. B. C. Ca. It could easily be supplied in this way : यति स्त्र यावंतः स्त्र तावंतः etc.

P. 102. ll. 23 and 25. (44, 3.) मंसतोः P 3. मंसतोः P I sec. m. P 4. P 5. मांसं P I pr. m. मंसं S 4 sec. m. मांसं S I. S 2. S 3. S 4 pr. m. See Prât. 301.—l. 27. मंसतोः A. B I. D. मंसतोः Ca.

P. 103. l. 14. (45.) The introduction to this hymn is left out in A and B.—l. 16. वालित्वीषा वपानुवाक्सा etc. Ca. D. The lacuna may be supplied in this way : वातु प्र वाविति । आ० ८. ८. इति ॥ सावित्रे पशावा देवो वालित्वीषा वपानुवाक्सा । etc.

P. 104. l. 30. (46, 1.) देवाय ॥ इन्द्राय A. C. Ca. D. B I. B 4 has इन्द्राय देवाय भरत etc.—P. 105. l. 5. (46, 2.) चम्यः is probably left out after भवः.—l. 7. चक्षदीयानि नृहाणि from C. Ca. D.—l. 13. (46, 3.) चंतरिषद्वासात् B 4. चंतरिषात्सकाशात् A. B I. C. Ca. D.—l. 14. चित्वा B I. चित्वा A. The whole passage is left out in C. Ca. D.—
स्त्रिषात् चित्वा B 4.

P. 105. l. 31. (47, 1.) From सोमाय to तमूर्ति taken from C. Ca. D.—समस्तुर्वत चक्षः ॥ समस्तुर्वत चक्षः Ca. समस्तुर्वत चक्षः D.

P. 106. l. 29. (48.) वेद्यदेवसेत्र आ B I. अस्त्रमा A. Ca. D.—P. 107. l. 8. (48, 1.) मनुवहितं ॥ मनुव A. B I. C. Ca. D. मरुतं B 4.—l. 7. आगमयंतु from Ca. D.—l. 12. (48, 2.) उद मयंतीतुमयः ॥ उद मयंतीतुमयः B I. C. Ca. D. उद मयंतीतुमयः A. उद मयंतीतुमयः B I.

B 4. The original reading might have been something like उरु मर्वतीलुमयः ।
अत्यथैकवचनं । अमयः संतः.—l. 24. (48, 3.) मेवतेः ॥ मित्यातेः B. मिप्रातिः A. मिप्रातिः Ca. D.

P. 108. l. 18. (49, 2.) समुद्रार्थाः from B.—l. 22. (49, 3.) सत्वागुते इति Pada MSS.
See Prāt. 207.—P. 109. l. 1. (49, 4.) साकः A. C and Ca pr. m., सकः Ca sec. m. and
D, before सोमः.

P. 109. l. 4. (50.) वैश्वदेवी ॥ वैश्वानरी A. B I. Ca. D.—l. 14. (50, 1.) त्सररुद्रगामी
B I. त्सरः इ चागामी A. C. Ca. D. त्सरः सयः B 4 : cf. त्सर रुद्रगती Dhp. 15, 46.—
l. 21. (50, 2.) गुल्फी गुल्फी B 4. गुल्फी गुप्ती A. C. Ca. D. गुल्फी गु B I.—P. 110. l. 4.
(50, 4.) या निवतो to उन्नतदेशे गच्छन्तः D. या निवतो नीचिर्गच्छन्तः । या उन्नतो या ऊर्ध्वं गच्छन्तः
B 4 ; left out in A. B I. Ca.—l. 7. शिभिर्वधकर्म । अहिंसाप्रदा ॥ शिभिर्वधकर्म अहिंसा A.
शिभिर्वधकर्म अहिंसा B I. शिभिर्वधकर्म असाप्रा Ca. D.

P. 110. l. 11. (51.) यद्यदादित्वाः Åsv. यद्यदादित्वाणां A. B I. Ca. D.—l. 19. (51, 1.)
चादितिलेऽदीनले च B 4. चा दितिलेऽदीनले A. C. Ca. D. चादितिले चादीनले B I.

P. 113. l. 29. (55.) आवा गायत्री etc. ॥ आवा गायत्री द्वितीयावास्तकोऽनुष्ठुभः पंचम्या-
वास्तिस उपः । A. C. Ca. D and B 4 pr. m. आवा गायत्री द्वितीयावास्तिस उपरिष्टादुहलः
पंचम्यावास्तिसोऽनुष्ठुभः B 4 sec. m. B I.—l. 30. तत्तत्तद्योगात् ॥ स्वल् A. स्वल् Ca. स्वल्
B I. च ल D.—l. 32. स्वप्नमाचरेत् A. Ca. स्वप्नमाचरेत् B I. स्वप्नमाचरेत् D. स्वप्न आचरेत्
Brh. MS.—l. 33. सांतयित्वा ह्यसुषुपत् ॥ सांतयित्वा ह्यसुषुपत् A. सांतयित्वा प्रसुषुपत् B I.
सांतयित्वा ह्यसुषुपत् Ca. D. सांतयित्वा असुषुपत् Brh. MS.—P. 114. l. 1. एवं (एव Ca) प्रस्था-
पयामास A. B I. Ca. D. स तं प्रस्थापयामास Brh. MS.—वाच्यं A. Ca. D. Brh. MS.
वच्यं B I.—l. 2. प्रस्थापित्वं A. B I. Ca. D. नीत्वं Anukr. M. p. 133.—l. 3. कोष्ठानरि
A. D. कोष्ठानोरे Ca. कोष्ठानरि B I. कोष्ठानारः Anukr. M. p. 133.—l. 8. (55, 1.)
कामयन्ते ॥ कामयन्ते A. B I. Ca. D. Nir.—तत्तद्देवा विशन्ति C. D. तत्तद्देवा विशन्ति A. Ca. तत्तद्देवो
विशन्ति C. Colebr. तद्देवता भवति B I. तत्तद्देवता भवति Nir.—P. 115. l. 19. (55, 7.) सूर्यः
from C. Ca. D.—l. 25. (55, 8.) प्राक्किं A. प्राक्किं Ca. D. प्राक् प्रवर्ति C. प्राक्किं B I. 4.

P. 117. l. 4. (56, 8.) कंपयितुवेगः A. Ca. D. कंपयितुं वेगः (sic) B I pr. m. कंपयितुं
वेगः B I sec. m. कंपयितुः or कंपयितर ?—ll. 8 seqq. (56, 9 and 10.) The commentary
to this and to the next verse is omitted in A. B I. C. Ca and C. Colebr. All the
C MSS. have सनेम्यकादिति - - - अगन्वयस्यक्तः १. The explanation printed in brackets
is written by a later hand on the margin of C. Colebr. B 4 has the following
spurious commentary: Verse 9. सनेमि पुराणं परंपरामतं दिव्यं दीप्यमानं वर्धमानमित्यर्थः चः
युष्मत्सख्यं अकत अकतः मा युयोत मा पुषक् कुषत । किंच इह युष्मत्सखी नः अकान् दुर्मतिः मा प्रवक्
न प्राप्नोतु ॥ Verse 10. इ मरुतः तुराणां युजमानार्थं त्वरया आनक्तो चः युष्माकं नाम आहुवि
आहुयामि यत् येन आहुर्निग प्रियाः सैहयुक्ताः वावयानाः अस्माकं आहुर्निग इतमिति शब्दायमानाश्च संतः
तुपण संतुष्टाः नविष्यन्त तत् आहुर्निगमिति शिवः ॥ D has the following commentary on verse 9:
इ मरुतः सनेमि सनातनं दिव्यं दीप्यमानं अगन्वयस्य युष्मदीयमायुधं अकतः सकाशात् युयोत पुषक् कुषत ।
तथा युष्मदीया दुर्मतिः नविष्यन्ति नो अकान् इह अस्मिन् कोवि मा प्रवक् मा प्राप्नोतु ॥ The comm.
of verse 10 in D is identical with that of B 4 : only it reads, तुपत् संतुष्टा नविष्यन्तत
आ.—P. 118. l. 1. (56, 13.) Sâyana reads वीचः सुचक्राः instead of वचः सु चक्राः.—
P. 119. l. 17. (56, 18.) लदीयं A. B. C. Ca. D.

P. 121. l. 24. (57, 2.) ये मरुतः MSS.—P. 122. l. 1. (57, 3.) रोचमानैराभरवीरायुधिः ॥ रोचमानैरायुधिरामरवीः A. B. C. Ca. D.—l. 10. (57, 4.) हि प्रमादः ॥ विप्रमदः A. C. Ca. D. विप्रयनिः B1.—l. 26. (57, 6.) प्रत्यक्षसुतः A. B. Ca. D. प्रत्यक्षतः M1. Cf. परोक्षसुतिः Rv. Bh. VII. 21, 7; प्रत्यक्षसुतिः 24, 5 etc.

P. 124. l. 14. (58, 5.) नमंतां ॥ नमंतां A. Ca. नमितां B1. D.

P. 125. l. 23. (59, 4.) न सहते A. B. C. Ca. D.—P. 126. l. 16. (59, 7.) निषेदन्तु ॥ निषेदन्तु A. B4. C. Ca. D. तु B1.—l. 24. (59, 8.) स जनो A. B. C. Ca. D.—P. 127. ll. 19 seqq. (59, 12.) No commentary is given in A. B1. Ca. Ca. Colebr., which mark the omission. C explains the verse: वयं त्र्यम्बकं चिलोचनं यजामहे । किंलक्षणं । सुगंधिं शोभनगंधोपेतं पुष्टिवर्धनं पुष्टेः पोषकं । हे ब्रह्मा मां मृतात् मरणात् मुच्यीय । मां मोचय । कक्षात्मिव बंधनात् नात् वत् उर्वारकमिन्द्रवारकमिव बंधनं प्रत्यक्षसुतिः ॥ B has the following: त्र्यम्बकं चिलोचनं मातृभूतं । पालकमित्यर्थः । सुगंधिं सुपु व्यापकं पुष्टिवर्धनं यजमानस्य वयं वर्धयितारं एतादृशं ब्रह्म यजामहे । अथ यजमानश्चत्विजो हविर्भिः पूजयामहे । किमर्थं । मृत्योः सकाशात् मुच्यीय । मुच्येय । मामृतात् । अमृतात् मोक्षात् नैव मुच्यीय इत्येतदर्थं । वृष्टांतः । बंधनात् वृतात् उर्वारकमिव उर्वारकफलमिव । तद्यथा ईषत्प्रयत्नेन मुच्यत इति तद्वत् ॥ The explanation given in brackets is taken literally from D. MS. E. I. II. 2612: त्र्यम्बकं चिनेच महादेवं यजामहे पूजयामः । कीदृशं । सुगंधिं दिव्यगंधोपेतं । marg. पुष्टिवर्धनं पुष्पपञ्चादिपुष्टिहेतुं । अहं तत्प्रसादान्मृत्योर्मुच्यीय मुक्तः स्थां । मोचने वृष्टांतः । उर्वारकमिव । बंधनात् यथा चीर्मटं पक्वं स्वयमेव वृतात्मुक्तं भवति तद्वत् अमृतात् मुक्तावस्थातो वा मा मुक्तः स्थां ॥

P. 128. l. 12. (60, 1.) वयं repeated after अदीनदेव in A. B. C. Ca. D.—l. 21. (60, 2.) वृषसा वृषां मनुष्याणां द्रष्टा from B.—l. 23. स्त्रितानि B1. स्त्रितानि A. Ca. स्त्रितानि D.—P. 129. l. 2. (60, 3.) तद्वान्तरनोव्यति ॥ तद्वान्तरनोव्यति A. B. तद्वान्तरनोव्यति C. Ca. D.—l. 24. (60, 6.) सामर्थ्येचितयन्ति from B.—कृतं कर्तारं ॥ कृतं कर्तारं C. कर्तारं A. B1. Ca. D. which insert कृतं before सुचितसं.—P. 130. l. 2. (60, 7.) विप्यितस्य व्योम्नितस्य A. B1. Ca. D. विप्यितः विप्राप्तः Nir. VI. 20.—Instead of पर्वण, A. B1 pr. m. Ca. D read परिवर्त. —P. 131. l. 3. (60, 11.) तासां after कोता A. B. C. Ca. D.—l. 4. Sāyana explains उद् चयाय instead of उद् चयाय । —l. 5. (60, 12.) For देव here and VII. 61, 7, as for वरुण VII. 61, 1, see Prāt. 312.—l. 10. दुःखिन ॥ दुःखानि A. B. C. Ca. D.—l. 11. शिष्टो मतः A. B. C. Ca. D. See note to VII. 81, 6.

P. 131. l. 28. (61, 2.) यत्कर्म A. B. Ca. D. यत्कर्मणा? B4 has कृत्वा समर्थेन कर्मणा after शोभनकर्मणौ.—P. 132. l. 7. (61, 3.) अध्वयत अध्वकस्य यतो विवेकात् ॥ अध्वक् यत् अध्वक् सत्त्वान यतः विवेकात् Ca. अध्वक् यत् अध्वक् सत्त्वानयतः विवेकात् A. D. अध्वक् यत् अध्वक् सत्त्वानयतः विवेकात् C. अध्वक् यतः अध्वक् सत्त्वानयतः विवेकात् B1. The emendation given is simpler than it would be to read सत्त्वान्यतो ('different from truth').—l. 25. (61, 5.) वा from B (not B1).—पुषाभां ॥ पुषां A. B. C. Ca. D.—l. 26. नाभूवन् । न भवन्ति ॥ भूवन् भवन्ति A. B1. C. Ca. D. अभूवन् भवन्ति B.

P. 133. l. 16. (62, 1.) B4 gives a marginal explanation of प्रतिनियतः । नियमेन देवसाहस्यविनोपादानात् । —l. 17. कृत्वा ॥ कर्त्ता Ca. कर्त्ता A. D. कर्त्ता B1.—l. 23. (62, 2.) उद्वाः ॥ उद्वाः A. D. उद्वाः B1. उद्वाः उद्वाः Ca.—l. 24. कृत्वाशताकु A. कृत्वाशताकु Ca. कृत्वाशताकु C. D. कृत्वाशताकु B1.

P. 137. l. 20. (64, 4.) तं seems to have been dropped before अर्ध.—l. 28: (64, 5.) रचतं from D.

P. 138. l. 11. (65, 2.) युवादिह्याः ॥ अस्या A. B 1. Ca. D. M 1.—l. 29. (65, 4.) वां युवां प्रति repeated after लोके in A. B 1. C. Ca. D; not in B 4.

P. 139. l. 9. (66.) आचंखी ॥ आचंखी A. B. C. Ca. D.—l. 26. (66, 3.) गृहाः ॥ यहाः A. B. C. Ca. D: cf. Rv. Bh. VII. 19, 11; X. 69, 4.—P. 140. l. 9. (66, 6.) रचक added in A. C. Ca. D after अहिंसितस्.—l. 11. ये Ca. ते A. B 1. D. M 1.—l. 22. (66, 8.) हे विप्राः प्राचाः MSS.—P. 141. l. 29. (66, 13.) प्रजापतेः B 4. D. प्रजातेः A. C. प्रजातेः व Ca. प्रजातेः प B 1.—P. 142. l. 15. (66, 15.) सूर्यं वहति ॥ अयं वहति A. B 1. Ca. D. अयं वहति C. असौ वहति B 4.—l. 17. सुविताय कक्षायां B 4. सुविताय प्रकाशाय B 1 marg.; deest in A. B 1. C. Ca. D.—l. 23. (66, 16.) हविःस्त्रीकारस्वेतदीधीनत्वात् B 1 pr. m. अस्व तदीयाधीनत्वात् B 1 sec. m. अस्वेतदीयाधीनत्वात् D. हविःस्त्रीकारस्वेतदीयाधीनत्वात् Ca. हविस्त्रीकारस्वेतदीयाधीनत्वात् A; quite corrupt in C; not in B 4.—P. 143. l. 4. (66, 18.) युक्तीकसं C. Ca. D. युक्ता A. B.

P. 143. l. 20. (67, 1.) केन साधनेनेति Ca Colebr. sec. m. and D. केनेति B 1. B 4. All the other MSS. mark a lacuna after शेषः. ---केनेति A. ---केनेति Ca.—P. 144. l. 10. (67, 4.) युवाभ्यां MSS. युवयोः?—l. 12. अतो वां ॥ अतोवा A. अतोवाव C. Ca. अति वा B 1. D; not in B 4.—l. 29. (67, 6.) लब्धे A sec. m. B. D. लब्धे C. Ca; illegible in A pr. m.; perhaps लब्धे.—P. 145. l. 6. (67, 7.) सखी ॥ सखीव A. B 1. Ca. D.—l. 15. (67, 8.) गंगायाः B 1. 4. गंगायाकाः A. C. Ca. D: cf. Pān. VII. 4, 15.—तद्गङ्गानुक्ताः ॥ तद्गङ्गानुक्ताः B 4. तद्गङ्गां कुला A. Ca. D; left out in C. तद्गङ्गायाः B 1. M 1.

P. 146. l. 10. (68, 1.) उपचपयितारी Ca. D. अपयितारी A. B 1. M 1.—l. 21. (68, 2.) तच्छ्रुतं ॥ तं श्रुतं A. B 1. Ca. D.—P. 147. l. 9. (68, 5.) अवीसं ॥ अवीस A. D. अ-स Ca. अस्या वासं B 1. अवि (आ वा) सं B 4.—l. 11. आरयति B 1. आरयत A. C. Ca. D. आरयेत् B 4.—l. 17. (68, 6.) तस्य रूपस्य प्रत्याप्ति ॥ नतस्य रूपस्य प्रत्याप्य A. Ca. D. तस्य रूपस्य प्रत्याप्य C. नतस्य रूपस्य प्रत्याप्ति B 4 pr. m. तस्य रूपस्य प्रत्ययं B 4 sec. m. तस्य रूपस्य प्रत्याप्यं B 1. Perhaps नवस्य रूपस्य प्रत्याप्यं. Cf. Rv. Bh. IV. 5, 14.—P. 148. l. 1. (68, 8.) धनादाधि ॥ धनादाधि A. B 1. 4. C. Ca. D.—l. 4. नदीं तां ॥ नदीनां A. B 1. 4. D. नदीतां C. Ca.

P. 149. l. 13. (69, 4.) अयत A. अयत B 1. Ca. D.—l. 14. पर्यवृत्त ॥ पर्यवृत्त A. B 1. Ca. D.—l. 29. (69, 6.) C 2 has a lacuna from this verse to the beginning of the sixth Adhyāya.—l. 31. हवति ॥ जरति A. Ca. D. अयति B 1.—मा नियच्छतु ॥ मा नियतु A. Ca. मा नियतु B 4. मानयतु B 1. मातिथतु D.—P. 150. l. 5. (69, 7.) निषिञ्जं A. B 1. 4. Ca. D. निषिञ्जं ?

P. 150. l. 21. (70, 1.) यवं याममा ॥ यवाममा A. Ca. D. M 1. यवहा वा B 1.—l. 23. अयोऽस्मात् B 1. अयो न अयोऽस्मात् Ca. अयो न अयोऽस्मात् A. अयो न अयोऽस्मात् B 4. D.—l. 24. तत्त्वानमय ॥ अममय A. Ca. D. अममय B 1.—l. 25. योनिं खानमिव A. Ca. B 4. D. योनिं खानमिव B 1.—l. 30. (70, 2.) वा वां ॥ वा Ca. D. युवा A. वावां B 1.—l. 31. प्रवर्गस्य A. Ca. D. प्रवर्गस्य B 1. Cf. Rv. Bh. I. 164, 26; VII. 103, 8; VIII. 9, 4.—यद्वर्गं etc. TÂ. यद्वर्गं इत्यतपत् etc. A. Ca. यद्वर्गं इत्यतपत्तद्वर्गमिति D. यद्वर्गं इत्यतपत्तद्वर्गमिति B 1. Cf. Rv. Bh. I. 164, 26; V. 43, 7.—P. 151. l. 9. (70, 3.) नि seems to have

been dropped before सद्ता.—l. 15. (70, 4.) देवा देवी MSS.—अणिहं etc. Sâyana explains अणिहं either as a verbal form or as a superlative.—l. 25. (70, 5.) जंजाय from B 4, which has not जनस्य.—l. 26. भवतु B 4. भवति A. B 1. Ca. D.

P. 152. l. 10. (71.) एकोनविंशति ॥ एकविंशति A. B 1. Ca. D.—P. 153. l. 9. (71, 4.) यो by conjecture.—l. 11. चद्रयो Ca. D. तद्रयो A. B 1. यद्यस रयो etc. B 4.—l. 12. यद्यवाह B 1. यद्य आह A. B 4. Ca. D. It may be अन्य आह; cf. Rv. Bṛ. VI. 42, 2.—वां ॥ वा A. B. Ca. D.—l. 18. (71, 5.) निरुह्युः A. B. Ca. D.—l. 19. चंहसः पापात् D.—l. 20. निप्यर्तं A. Ca. D. निप्यर्थं B 1.—न्यपारयतं ॥ निपारयतं A. निपारयतं B. Ca. D.

P. 154. l. 3. (72, 1.) गोप्रदेन ॥ गोप्रदेशेन A. B. Ca. D. गोप्रदेशेन?—l. 12. (72, 2.) बंधुत्वातिशयं ॥ बंधुत्वातिशयं B 1. बंधीतिशयं A. Ca. बंधातिशयं D; not in B 4.—l. 15. कक्षपादं B 1. कक्षपावः A. Ca. D.—The passage from the Bṛihaddevatâ is quoted by Kuhn in the Zeitschrift für vergl. Sprachforschung I. 442, from a Berlin MS. of the same. Various readings from A 2 are published by Prof. Roth amongst the errata of the same volume. The readings marked M. M. are from a MS. lately (1862) received from India. It generally agrees with the Berlin MS., and the readings of these two MSS. are mostly preferable to those of the MSS. of Sâyana. According to the principles, however, which I have tried to follow throughout this edition of Sâyana, I was not at liberty to receive them in the text, because the MSS. clearly show that Sâyana was either not acquainted or not satisfied with these readings, and that he gave his extracts from the Bṛihaddevatâ either from other MSS. or from memory.—l. 16. सरख्यं Kuhn, M. M. सरख्यं A. Ca. B. D.—l. 17. सरख्यां B 1. सरखी A. Ca. D. Roth found सरख्या. सरखीजं M. M.—जाते ते A. B 1. जाते Ca. D. जज्जति Kuhn, M. M.—यम्या च वे यमः Ca. D. यम्या च ते यमः A. रक्षा च ते B 1. The Bṛihad. has ती वायुमी यमविव व्यायांस्ताभ्यां तु वे यमः ॥ M. M.—l. 18. सरख्यः Kuhn, M. M. सरख्युः A. B. सरख्यु Ca. D.—प्रचक्रमे A. B. Ca. D. उपचक्रमे Kuhn. त्योपचक्रमे M. M.—अविज्ञातात् Kuhn, M. M. अविज्ञातात् A. अविज्ञाता B 1. अविज्ञातात् Ca. D.—l. 19. राजर्षिरभवत्सोऽपि M. M.—अपक्रांतां A. B. Ca. D. त्यपक्रांतां Kuhn, M. M.—सरख्यं A. B. Bṛih. ऋक्षं Ca. D.—आत्मरूपिणीं A. B. Ca. D. असरूपिणीं Kuhn, M. M.—l. 20. सरख्यु A. ऋक्षु B 1. ऋक्षु Ca. D. सरख्युं Kuhn. सरख्यु M. M.—विज्ञाय Ca. D. विज्ञाय A. B. विदित्वा M. M.—हररूपिणं M. M. मयरूपिणं A. B. मसरूपिणं Ca. D. हररूपिणं Kuhn.—l. 21. तच्छुक्रं Kuhn, M. M. तं शुक्रं A. Ca. B. D.—गर्भकाम्यया Kuhn, M. M. गतकाम्यया A. Ca. B. D.—आघ्रातमावाच्छुक्रात् Kuhn, M. M. (only शुक्रं throughout).—l. 22. अक्षिणाविति Kuhn, M. M.—l. 24. (72, 3.) धिष्णिनि all Samhitâ MSS., Prât. 174.—l. 28. Sâyana read अक्षिषा for अक्षिणीः. The Pada MS. P 1 had indeed अक्षिणा pr. m.—l. 29. परिवृढानि ॥ कर्मपरिवृढानि A. Ca. B 1. D; left out in B 4.—P. 155. l. 13. (72, 5.) दक्षिणत B. दक्षिण A. Ca. D.

P. 155. l. 30. (73, 2.) मनुषः सकाशात् D. मनुषसकाशात् A; Ca; deest in B.—P. 156. l. 19. (73, 4.) सोमा ॥ सोमा A. Ca. सोमान् D.—समनयन्त ॥ समनयन्तं A. नयन्तं च Ca. संनयन्तं च D. नयन्तं B 4. From तस्यार्थः to तं आनयन्तं left out in B 1.

P. 157. l. 11. (74, 2.) A. Ca. D have दधुः for दधुः.

P. 158. l. 14. (75.) अष्टावु A. B1. Ca. अष्टा उ D. Anukr. M.—l. 18. हिरण्यानि A. Ca. B1. D. हिरण्यदि Rvdh.—गा अष्टान् Rvdh. गावोऽष्टान् A. Ca. B1. D.—धान्यं Rvdh. धान्यान् A. Ca. D. धान्यान् B1.—l. 26. (75, 1.) It would be better to read रलि तिजोपः.—P. 159. l. 3. (75, 2.) मर्तेषु Ca. मर्तेषु A. B1. D. M1.—l. 12. (75, 3.) सरंति A. B. प्रसरंति Ca. D.—l. 17. (75, 4.) मांसतुरो वर्षाण ॥ मांसतुरो वर्षाः A. Ca. B1. मांसतुरो वर्षाः तान् B4. D.—l. 18. परि जिगाति परिगच्छति D.—l. 25. (75, 5.) अविजो योग ॥ अविजो योग A. अविजो याग Ca. D. अय योग B1.—l. 26. ररमाख्य ॥ ररमाख्य A. Ca. B1. D. ररमाख्य without विविच B4.

P. 160. l. 31. (76, 1.) यामानुष्ठानार्थमि A. B1. यामानुष्ठानमि Ca. D.—P. 161. l. 18. (76, 3.) Sâyana took जार for the locative.—l. 19. अत्यजीव ॥ अत्यजीव A. अत्यजीव B1; the whole passage is left out in B4. Ca. D.—l. 20. यती पतिं परित्यजे etc. ॥ यती पति-परित्यजेत ततः संचरंतीत्यभिचारिणीव etc. A. यती पतिं परित्यजेत ततः संचरंतीत्यभिचरणीव (अचारिणीव D) etc. Ca. D. यथा अभिचारिणी पतिं न त्यजति तद्वत् सूर्यं अपरित्यजंती त्वं B4. यती पतिं परित्यजेत नः संचरंति अभिचरणीवीव सूर्यमपरित्यजती त्वं B1.—P. 162. l. 11. (76, 6.) क्षोभिः B1. क्षोभेभिः A. Ca. D. M1.

P. 162. l. 29. (77, 1.) वा after बाधमानं A. Ca. B1. D.—P. 163. l. 23. (77, 4.) युक् A. B1. Ca. D.—l. 24. वसूनि to आहर from B4.—P. 164. l. 2. (77, 5.) रचवद्रथेपितं from B4. D.

P. 164. l. 16. (78, 1.) असायं repeated after धनं in A. Ca. B1. D.

P. 166. l. 9. (79, 3.) Ca. D, and probably A pr. m. have प्रयांसि for अवांसि.—l. 11. रात्र्यवसानस्य ॥ रात्र्यवसानस्य A. Ca. D. रात्र्यवसानस्य B1.—l. 27. (79, 5.) भगनाभाय A. B1; deest in Ca. D.

P. 167. l. 12. (80, 2.) A. Ca. D read अदृशमाना.

C2 begins again from the sixth Adhyâya, but as it does not differ from Ca, it is only occasionally mentioned.

P. 168. l. 7. (81, 1.) युक्तो A. B1. Ca. The same in verse 4.—P. 169. l. 18. (81, 6.) शिष्टः etc. In all cases, where the masculine is used, पादः has to be supplied. Cf. Rv. Bh. VII. 60, 12. 82, 2. 85, 1.—l. 19. A omits all from प्रियं to the end.

P. 170. l. 8. (82, 2.) वां युवां A. B. Ca. It should be युवाभ्यां, as immediately afterwards.—l. 9. शरीरदाह्याय etc. A. Ca. B1. जीवः शरीरदाह्येतिभूतं संदधुः B.—जीवः साष्टमी द्येति B1. जीवो नाष्टमी द्येति A. जीवो नाष्टमी ॥ द्येति Ca.—P. 171. l. 2. (82, 5.) जातिमंति ॥ जतिमंति A. जनिमंति B1. संति Ca.

P. 172. l. 15. (83.) ऐन्द्रावचनं ॥ ऐन्द्रावचनं A. B1. Ca.—l. 24. (83, 1.) Read अक्षिति ॥ तैः प्रा० ३. २. १. इति ॥ अक्षिति Ca. अक्षिति A. अक्षिति B1.—P. 173. l. 1. (83, 2.) वीराय B. वीराय A. Ca. M1.—l. 16. and p. 174. l. 3. (83, 4 and 6.) अरचतं ॥ रचतं A. B1. Ca.—P. 175. l. 3. (83, 10.) धनं from B1. 4.

P. 176. l. 24. (85, 1.) बोद्धि B1 and margin of B4. बोद्ध A. Ca.—P. 177. l. 12. (85, 3.) अवांकार्येण A (cf. Wilson, s.v. सांकार्य). अवांकार्येण Ca. अवांकार्येण B. अवांकार्येण B1.

P. 179. l. 8. (86, 5.) च after विशिष्य A. Ca. B; not in C.—l. 9. चावाहिनिः Ca. B1.

- वासदिभिः A. यवसादिभिः B4.—l. 15. (86, 6.) स्वभूतं तद्वत् A. B1. सुहृद्वत् Ca; not in B4.—l. 16. प्रमाद° B. प्रमोद° A. Ca.—l. 20. होव A. B1. Ca. उ एव Kaush. .
 P. 183. l. 10. (88, 3.) अभूव A. Ca. भवाव B4. अभूतां B1. बभूविष M1.—l. 12. दोलायां A. डोलायां B1. Ca, and probably A pr. m. Cf. Rv. Bh. X. 143, 5.—l. 20. (88, 4.) Sâyana read स्वपामवोभिः instead of स्वपा न्होभिः.—l. 29. (88, 5.) सख्यं B1. सख्यं A. Ca.—P. 184. l. 4. (88, 6.) सखा Ca, ससखा A, after सखा.
 P. 184. l. 32. (89, 3.) प्रतिकूलमनगुष्ठानं Ca. प्रतिकूलितं अनगुष्ठानं A. अनगुष्ठानं B4. मतिकूलं अनगुष्ठानं B1.

P. 186. l. 4. (90, 2.) Sâyana seems to take वाञ्छस्व as one word.—P. 187. l. 1. (90, 5.) स्वकीयस्वे विहितेन A. स्वकीयस्व विहितेन Ca. स्वकीयेन विहितेन B4. स्वकीयेनेव B1.—l. 19. (90, 7.) Sâyana explains सुचर्वसे instead of सु । चर्वसे ।

P. 190. l. 3. (92, 1.) उप समीपि from B4.—l. 28. (92, 3.) A. B1. Ca have राद्यो for राद्यो. Cf. Rv. Bh. I. 48, 2.—P. 191. l. 3. (92, 4.) मूरयः स्रोतारः A. B. Ca.

P. 192. l. 2. (93, 2.) युवं युवां A. B1. Ca.—l. 4. संयोजयतं B1. स्वयोजयतं A. Ca. योजयतं B.—l. 12. (93, 3.) भूमिं व्यामुवंति B4. भूम्यां व्यामुवंति A. भूम्यां व्यामुवंति Ca. B1.—l. 20. (93, 4.) From बुद्धिम् to भिर्वीजिः in verse 6 left out here in Ca, but inserted afterwards at the beginning of Sûkta 94 with the remark after it पूर्वाधं निख्यते.—l. 28. (93, 5.) A. C. Ca omit all from तनूश्चा to हतं. B4 has स्वर्धा कुर्वन्ती मूरसाता मूरसातो रणे यतैते यत्नं कुर्वन्ती वैरिणे तनूश्चा आत्मीयेन तेजसा सं यत् ये सचा हतं सततं हिंसं तथा सोमसुता सोममभिपुण्यता जनेन यतमानसंधेन देवयुभिः देवाः कामयमानैः सह विदधे यज्ञे अदेवयुं असोमसुतं जगं सं हिंसं ॥ B1 has तनूश्चा ॥ श्रीष्टिक् हतं.—P. 193. l. 5. (93, 6.) उपा ॥ उप A. B1. Ca. M1.—l. 21. (93, 8.) मा before परि ख्यन् by conjecture.

P. 194. l. 6. (94, 3.) पापत्वाय पापवत्त्वाय Ca.—P. 195. l. 4. (94, 8.) यच्छतं Ca. प्रयच्छतं A. B1. M1.

P. 197. l. 14. (95, 5.) पविषिष्यां B1. परिषिष्यां A. C. Ca.—l. 20. तद्विष° B4. त्रुपद्विष° A. Ca. B1.—l. 28. (95, 6.) यंतुः ॥ यंतु A. Ca; deest in B1. 4.

P. 197. l. 31. (96.) द्वितीया सतोवृहती left out in A. Ca. B1. द्वितीया प्रसारपंक्तिः तृतीया सतोवृहती B4.—l. 32. सरस्वदेवताकः ॥ सरस्वादेवताकः A. Ca. B.—P. 198. l. 8. (96, 1.) असुराश्च ॥ असुराश्च A. B1. Ca.—P. 199. l. 7. (96, 6.) सरस्वतो A. B1. Ca. सारस्वत° M1.

P. 200. ll. 28 and 30. (97, 6.) नीलवत् S1. S2. S3 sec. m. S4. P1. P3. P5. नीलवत् S3 pr. m. P4. M1. Cf. Rv. VIII. 19, 31. The MSS. of Sâyana read नीलवत् and नीलं.

P. 202. l. 28. (98, 3.) प्रप्राच P3. P4. P5. पप्रच P1.—P. 203. l. 1. अदित्यं इंद्रमादित्यस्यो° ॥ अदित्य इंद्रमादित्यस्यो° A. Ca. B4. अदित्य इंद्रमादित्यस्योक्तवान् B1.—पप्राच ॥ पप्राच B1. पप्रच A. Ca. M1.—l. 9. (98, 4.) अभियुध्य ॥ अभियुध्यस्व A. B. Ca.—l. 16. (98, 5.) यदेवदेव ॥ यदेतत् यदेव A. यदेतत् तदेव B1. यदेतत् सदेव° Ca.—l. 23. (98, 6.) Sâyana seems to have read तदेहिदं.

P. 204. l. 15. (99, 1.) नाव्यत् B1. 4. Ca sec. m. नाव्यत् A. Ca pr. m.—P. 205. l. 7. (99, 3.) वामधोमुखस्येन from Ca marg.—l. 8. पर्वतेः B4. Ca marg. कीचसदृशैः पर्वतैः marg.

of C Colebrooke's deest in Ca. B1. A.—l. 25. (99, 5.) सद्य एव B1. संपद्य स एव A. संपद्य एव (perhaps for संपद्य एव) Ca.—P. 206. l. 3. (99, 6.) वृजनेषु वा युत्सु B4.

P. 208. l. 7. (100, 6.) विष्णोः प्रख्यातं A. B1. विष्णोः प्र० Ca. विष्णोः प्र० M1. Nir. Roth and SS.—l. 14. यद्वा seems to have been dropped before तन्नाम.—l. 16. यस्मादन्व-
रूपो. यस्मात्तु चान्यत् A. Ca. यस्मात् चान्यत् B1.—l. 20. गूढरूपोऽपि । गूढरूपाणि A. गूढरूपाणि
Ca. गूढरूपोऽसि B1.

P. 209. l. 6. (101.) तिस्रश्चादिभ्यामुपतिष्ठत भास्करं A. तिस्रमुपतिष्ठत भास्कर एताभ्यां Ca.
तिस्र दीदिभ्यमुपतिष्ठत भास्करं B1. तिस्र एताभ्यामुपतिष्ठद्विवाकरं Rvdh.—l. 17. (101, i.) प्रवदेतेति
Ca. प्रवदेतेति A. B1. M1.—l. 30. (101, 2.) वसन्ता B1. TS. वसन्ते A. Ca. M1.

P. 211. l. 19. (103.) पर्जन्यसुतिः सं० A. Ca. पर्जन्यः सुतिसं० B1. पर्जन्यसुतिसं० Anukr. M.—
P. 213. l. 16. सर्वतो वदंतो । सर्वतः यावदंतः A. सर्वतः यावदंतः B1. Ca.—तद्दिनं । पदिनं
Ca. पद्युतं A. यद्युतं B1.—l. 17. (103, 7.) सर्वतो । तो A. Ca; deest in B1.—l. 24.
(103, 8.) प्रवर्ज्येण A. B1. Ca.

P. 214. l. 19. (104.) पंचिंश्रो B1. Anukr. पंचिंश्रो वा A. चतस्र ऐंश्रो वा Ca.—l. 20.
देवतः A. B1. Ca. देवतः Anukr.—l. 21. रक्षोघ्नं A. B1. Ca. राक्षोघ्नं Brh. MS.—P. 215.
l. 31. (104, 5.) अरमसारभूतस्य B1. अरमसारभूतस्य A. Ca. अरमसारभूतस्य?—P. 216. l. 9.
(104, 6.) कक्षबंधनी A. कक्ष बंधनी Ca. M1. कक्षबंधनी B1.—l. 11. यथा before धनेः by
conjecture. नृपतीव is not explained in A. Ca. B. The omission took place probably
after सोचाणि, and Sāyana's explanation might have been सोचाणि नृपतीव राजानाविष
ती यथा धनेः पूरयतः तथा etc. B4 has at the end वृष्टांतः नृपतीव राजानी इव ती यथा
पूरयतः तद्वत् ।—l. 17. (104, 7.) द्रोगधुन् B1. B4. Ca and A pr. m. द्वेधुन् A sec. m.—
P. 217. l. 2. (104, 9.) परिवर्द्धति B1. B4. Ca. परिमवन्ति A.—l. 25. (104, 12.) इदमादिभिः
B1. इदमाभिः A. Ca.—l. 26. वसिष्ठं । वसिष्ठं A. B1. Ca.—l. 27. वृष्टा वसिष्ठेनेति नः सुतं ।
वृष्टा वसिष्ठो नेति सुतं Ca. वृष्टा वसिष्ठो नेति न सुतं A. B1.—l. 29. सत्यभाषणं । असत्यभाषणं A.
B1. Ca.—P. 218. l. 3. (104, 13.) इति न सुचति B1. B4. Ca. इति --- ते A.—l. 14.
(104, 14.) जायतां B1. जायतु A. Ca. M1.—P. 219. l. 20. (104, 19.) तीक्ष्णीभूतं A. B1.
Ca. तीक्ष्णीकृतं M1.—l. 27. (104, 20.) परिकारभूतिः A. परिमभूतिः B1. परिमता भूतिः Ca.
See verse 22.—P. 220. l. 18. (104, 22.) मुमुक्षुः by conjecture.—l. 27. (104, 23.)
स्त्रीपुंसकं । स्त्रीपुंसकं A. B1. B4. स्त्रीपुंसोक्तं Ca.—l. 28. विनाशयतु A. B1. विनाशयतु
Ca.—P. 221. l. 6. (104, 25.) स्त्री चरणः । स्त्रीऽपि नरः A. B1. Ca. M1.

MANDALA VIII.

P. 222. l. 4. (1.) प्रायोगिण्य A. प्रायो B1. प्रायो Ca.—l. 8. प्रायोग B1. प्रायोग A.
प्रायोगि Ca.—l. 12. अघिका A. अघीका Ca. M1. अघीका B1.—l. 14. एकोनविंशत् ।
एकोनविंशो Ca. B1. एकोनविंशो A.—l. 33. (1, 2.) वृषमिव A. B1. वृषमिव Ca. M1.—
P. 223. l. 23. (1, 5.) तां । तां तां A. B1. Ca. M1.—P. 225. l. 19. (1, 12.) रक्षन्ती Pada
MSS. and Sāyana. Cf. Rv. VIII. 20, 26, and Prāt. 465, 65.—l. 20. अभिक्षिपन्ता B1.
B4 sec. m., अभिक्षिपन्ता B4 pr. m. अभिक्षिपन्ता A. Ca.—द्रव्यात् B1. द्रव्यात् A. B4.
Ca.—P. 226. l. 29. (1, 17.) अदाभ्यधे हिमादायुत । अदाभ्यधे हिमादायुत A. अदाभ्यधे हिमा-
दायुत Ca. अदाभ्यधे हिमादायुत B1. See Kāty. Śraut. XII. 5, 13 seqq.; Rv. Bh.

- VIII. 2, 2; IX. 72, 8; 107, 5.—P. 227. l. 23. (1, 20.) आश्रावणेन B 4. आश्रावणेन A. Ca. आश्रावणेन B 1.—P. 228. l. 3. (1, 21.) इदाति हि ऋ from Ca.—l. 27. (1, 24.) भूत-
 • सोऽन्वे । भूतयोनि A. Ca. भूतयो नो B 1; cf. the following verse.—P. 229. l. 15. (1,
 • 26.) स ईवेद्रं ॥ सु ईवेद्रं A. Ca; deest in B.—l. 27. (1, 27.) न विद्युक्ता ॥ विद्युक्ता A. B 1.
 विनियुक्ता Ca.—P. 230. l. 16. (1, 29.) प्राप्ति ॥ प्रपति A. Ca; deest in B.—l. 22. (1, 30.)
 मेधातिथये ॥ मेधातिथये A. B. Ca.—l. 26. वस्यते ॥ वस्यते A. B 1. वसति Ca. वस्यते M 1.—
 • P. 231. l. 2. (1, 31.) आरोहयं B 4. आरोहयंत A. Ca; deest in B 1.

P. 232. l. 3. (2) च after आनिरसस्य by conjecture.—l. 4. विमिदो ॥ विमिदं A. B 1.
 Ca. M 1.—l. 21. (2, 2.) भवतीति ॥ भवतीषु A. Ca. भवतिषु B 1. Some omission has
 taken place, which can be supplied from Śāyana's commentary on the same verse
 in Sv. II. 1, 2, 8, 2: परिपुतः शोधितः दशापविचस्य नाभिपुततया ऊर्णालुकाया हि सोमः परिपुयते ।
 तदुक्तं भगवता आपसवेन युक्तामूर्णालुकां यजमानाय प्रयच्छति तां शकटे दशापविचस्य नाभिं कृषति युक्तं
 वलस्याः पविचममोतं भवतीति नदीषु etc. Cf. Rv. Bh. IX. 107, 5.—P. 233. l. 11. (2, 5.)
 नया च ॥ नयां च A. Ca. नया च B 1.—l. 23. (2, 6.) ईदं ॥ यमिदं A. B. Ca.—P. 234. l. 1.
 (2, 8.) सोमिः ॥ सोमाः A. B 1. Ca.—l. 24. (2, 12.) अपि च पाः कंदांसि A. Ca. अपि च कंदांसि
 B 1. अपि च नपाः । कंदांसि M 1.—l. 32. (2, 13.) तव B. अत एव A. Ca. B 1.—P. 235.
 l. 1. दृढयति A sec. m. दृढयति B 1. दृढयति Ca and perhaps A pr. m.—l. 3. निहीयते ॥
 निहीति A. B 1. नहीति Ca.—P. 236. l. 15. (2, 20.) दुःसहहनं A. दुःसहनं B 1. M 1. दुःसहनं
 Ca. Cf. Rv. Bh. VIII. 18, 14.—P. 237. l. 9. (2, 25.) अहीनांतर्गते A. आ° B 1. अहानां
 संतर्गते Ca.—l. 10. कंदोगप्रत्ययं सोमसो° B 1. कंदोगं प्रत्ययं सोमसो° Ca. कंदोगप्रत्ययं सोम
 सो° A.—l. 24. (2, 27.) The commentary to this verse is left out in A. C. Ca. B 1
 says अस्वार्थः पुटितः. B 4 has the following: ब्रह्मयुवा अन्नवन्ती शग्मा सुखप्रदी हरी एतादृशी
 यवी युवा इह अस्वयज्ञे ईदं आ वसतः आवहंत कीदृशं ईदं अस्वस्वयं गीर्भिः अस्वत्कृतिः सोमिः अतं
 प्रख्यातं निर्वण्यं गिरां संमत्तारं ॥ The commentary given in brackets is taken from
 Śāyana's commentary to the same verse in Sv. II. 8, 2, 1, 2.—P. 239. l. 15. (2, 36.)
 सखः साधुः A. B 1. सखु साधुः Ca. Cf. Rv. Bh. VIII. 16, 8.—l. 20. (2, 37.) अनुकूलो ॥
 • अनुकूलवेधो Ca. A. B 1 reads प्रियाः अनुकूला मेधा युवा येषां.—प्रियमेधा A. B. Ca instead
 of प्रियवेधो?—P. 240. l. 10. (2, 40.) कात्यायनि B 1. कात्यायनि A. कात्यायनि Ca. का-
 त्यायनं Shadvimsa-brāhmaṇa.—भूलावहार ibid. and B 1 sec. m. भूलोदवहार B 1 pr. m.
 A. Ca. भूलोदावहार M 1. See Rv. Bh. I. 51, 1.

P. 241. l. 5. (3, 1.) सहितैः ॥ सहितैः A. B 1. Ca.—P. 242. l. 13. (3, 6.) अप्रययत् deest
 in A. B 1.—P. 244. l. 2. (3, 11.) विकल्पनात् ॥ विकर्तनात् A. Ca. विकर्तनात् B 1.—l. 28.
 (3, 13.) ईदं ख सिंगं deest in B 1.—l. 30. नृद ॥ नृद A. B 1. Ca. M 1.—P. 247. l. 21. (3, 22.)
 • तस्याः by conjecture. तां B 4; deest in A. B 1. Ca.—P. 248. l. 6. (3, 24.) वसस्य दातारं
 A. B 1. Ca.

P. 249. l. 10. (4, 3.) संपूर्णं ॥ संपूर्णत्वं A. Ca and B 4 pr. m. संपूर्णं च B 4 sec. m.
 B 1.—l. 12. एकयत्निन ॥ एकयत्निन A. Ca. एकच B 4. एकयत्निनैव B 1.—l. 18. (4, 4.) केदृणाः
 from Ca. B. A has a lacuna.—P. 250. l. 5. (4, 6.) परकीपदं is supplied from C 2.
 • The interpretation of यवीयुधा is left out in A. Ca. B 1. यवीयुधा यवायुधेन युद्धमनेन
 • B 4.—l. 26. (4, 8.) प्रवचनीयत्वं ॥ प्रवचनीयं A. Ca. B.—l. 34. अधवी धिद वा पाव धिद

इक्षीयोगोदिकी शुभप्रसंगः तत्संनियोगेन इकारांतादेशस्य पानव्याः सोमा इत्यर्थः Ca after इत्यर्थः.—
P. 252. l. 13. (4, 13.) वज्रमिति सप्तम्या चतुक् ॥ वज्रं लुक् A. वज्रं लुक् Ca. मिति चतुक्
B 1.—l. 24. (4, 14.) गंतो वा ॥ गंतो वा A. Ca. गंतो वा B 1.—l. 27. अधरे सेवमानाः B 1. A.
अधरे सवमानाः Ca. अधरे शोभमानाः B 4.—P. 253. l. 14. (4, 16.) तत् कस्य हेतोः B 1. 4.
तत्कस्य हेतोः A. Ca.—P. 254. l. 15. (4, 20.) मुद्यानां ॥ मुद्यां भो A. मुद्यां वां भो Ca. मुद्यां
B 1. 4.—l. 17. तत्प्रतिगृहीतं A. तैः प्रतिगृहीतं B 1. Ca. प्रतिगृहीतानि ?

*P. 255. l. 20. (5, 2.) नृवतीं B 1. नेतृमतीं A. Ca.—P. 256. l. 23. (5, 6.) अपायः ॥ अपायाः
A. Ca. B 1. Some words seem to have been left out.—l. 29. (5, 7.) कीदृशीः ॥ ईदृशीः
A. B 1. 4. Ca.—P. 257. l. 16. (5, 10.) वा after इति by conjecture.—P. 259. l. 26.
(5, 22.) यद्यदा deest in A. B. Ca.—l. 30. (5, 23.) साधू ॥ साधु A. B 1. Ca. M 1.—P. 260.
l. 1. नम्रवतुरिति B 1. Nir.; deest in A. Ca. M 1.—P. 261. l. 29. (5, 33.) ज्ञं deest in
A. B. Ca.—P. 262. l. 2. (5, 34.) चक्षिन् B. चक्षिन् A. Ca.—l. 9. (5, 35.) प्रथमांतरमेव
नामंचितं ॥ प्रथमांतरमेव सामंचितं Ca. प्रथमांतरमेवमामंचितं A. B 1. 4.

P. 263. l. 16. (6.) पारश्वस्य A. पारसव्यस्य B 1. पारश्वस्य Ca. See Anukr. M.
p. 28.—l. 21. अतिरिक्तोक्त्य ॥ *क्तोक्त्य MSS. both here and Rv. Bh. VIII. 8, 1 and
VIII. 9, 1. But see Āsv. IX. 11, 13; Rv. Bh. IV. 57, 1-3; V. 76 etc.—l. 22.
अग्निना Āsv. अग्निनोः A. B 1. Ca. M 1. See Rv. Bh. VIII. 9.—P. 266. l. 24. (6, 19.)
एनां ॥ एनं A. Ca; lacuna in B 1.—P. 267. l. 19. (6, 23.) उत प्रजां सुवीर्यं is not ex-
plained in A. B. Ca. उतापि च प्रजां सुवीर्यं सुपुत्रवीरं चाद्रियस्य B 4.—P. 269. l. 6. (6, 32.)
वेवस्य from B 1.—l. 12. (6, 33.) वञ्जी हसः । तद्वान् ॥ वञ्जहसः तद्वत् A. Ca. वञ्जहस तद्वानी
B 1: cf. Rv. Bh. I. 121, 14.—P. 270. l. 20. (6, 40.) वञ्जहसिन् A. B. Ca. वञ्जहसिन् ?—
P. 271. l. 3. (6, 43.) अत्यपिष्टोमादिषु ॥ अत्यपिष्टोमादिषु A. Ca; lacuna in B 1, only चा-
गकिष्टोमादिषु being left. See Āsv. VI. 7, 7. 11, 1.—l. 24. (6, 47.) दृशन् ॥ शतन्
A. B. Ca.

*P. 272. l. 28. (7, 5.) यद्यदा by conjecture. नि यत् B 4.—P. 273. l. 15. (7, 8.) अग्ने
रश् च A. B 1. Ca. Cf. Un. IV. 56; II. 75; Rv. Bh. III. 7, 9.—P. 275. l. 3. (7, 17.)
A. Ca. have immediately after पुत्रिमातरः, येनात्मीयेन etc. of the next verse. B 1
has पुत्रिमातरः ॥ अषाष्टादशी ॥ etc., B 4 पुत्रिमातरः मन्त्रतः तथा क्षोभिः क्षोभिः उदीरते.—l. 23.
(7, 21.) प्रवृत्तयज्ञका ॥ प्रवृत्ता A. B. Ca.—P. 276. l. 5. (7, 22.) नीतम् (twice) A. B. Ca. नीतम्
Brh. Up., and A pr. m. the first time.—सर्वाणि च Brh. Up. सर्वाणि A. B. Ca.—
संबुध्यानि Brh. Up. संबुध्यानि Ca. संबुध्यानि A. संबुध्यानि B 1. Cf. Rv. Bh. I. 164, 1.—l. 16.
(7, 24.) आप्त्यस्य ॥ आप्त्यस्य A. B. Ca.—ll. 26 seq. (7, 26.) उग्रना Pada MSS. उग्रनाः
Sâyana.—P. 277. l. 10. (7, 28.) समानवाक्के निचातयुज्यदसादृश्या ॥ समानवाक्केषु युज्यदृश्या
A. Ca; deest in B: cf. Rv. Bh. I. 31, 3. 32, 12. 34, 11. 48, 3; III. 30, 1.—l. 15.
(7, 29.) अजीका नाम B. अजीका नामा B 1. अजीकानां A. Ca.—तत्संबंधिनि ॥ तत्संबंधि A.
B. Ca.—l. 17. रथकव्या ॥ *कवया A. Ca. *कवया B 1.—P. 278. l. 12. (7, 33.) आपर्तयामि
B 4. आपर्तयामि A. B 1. Ca.

P. 279. l. 1. (8.) *नुमं स्मिति Anukr. *नुममिति B 1. *नुममिति A. Ca. M 1.—l. 16.
(8, 2.) क्षीनुभिः A. B 1. Ca. One expects क्षीनुभ्यः—P. 280. l. 2. (8, 4.) अयेः ॥ अयिः A.
B 1. Ca. M 1; see verse 8.—l. 12. (8, 5.) पथे ॥ पथि A. B 1. Ca.—P. 281. l. 18. (8, 10.)

त्रियमाणा । त्रियमाणा A. Ca. त्रियाणा B 1.—P. 282. l. 4. (8, 12.) अग्निमाणावश्रीष्टां । अग्नि-
माणा श्रीष्टां A. Ca. श्रीष्टा B 1.—P. 284. l. 19. (8, 23.) चिसंख्या B 4. संख्या A.
B 1. Ca.

P. 285. l. 29. (9, 5.) इत्यादिना । इत्यादि A. B 1. Ca.—P. 287. l. 13. (9, 10.) यद्यवा
after युवां from B 1.—P. 289. l. 4. (9, 17.) वा after होतः by conjecture.

P. 290. l. 15. (10, 1.) अतस्त्रितयादपि खानात् B 4. अतस्त्रितया परिखाणादपिनात् B 1.
अतस्त्रितयादपि नात् A. Ca.—P. 291. l. 4. (10, 4.) यद्यस्य शिरो । यद्यशिरसो A. Ca. * स
यद्यशिरसो B 1.—तावेतयश्चशिरः A sec. m. Ca. तावेतयः A pr. m. तावेतयश्चशिरः B 1.—
l. 6. A omits all after प्रत्यवायरहितस्य to the end of the fifth Ashṭaka.

P. 291. l. 24. (11.) षट्सप्तकाष्टकेव वर्धमाना Ca. षट्सप्तकाष्टकेवर्धमाना B 1. Cf. Rv. Bh.
VI. 16; Anukr. Paribh. IV. 7; Weber, Indische Studien VIII. 239 seq.

SIXTH ASHTAKA.—Here begins another hand in A 2, and the text is omitted.
C 2, C 4, and Ca are very corrupt. B 1 and B 4 give both only an extract, but
B 4 contains marginal additions and corrections.—P. 295. l. 17. (12, 1.) सोमपानञ्ज
B. सोमपानाञ्जञ्ज A. Ca.—l. 22. ई A. Ca. ई Dhp. 26, 34.—ईयामहे A pr. m. Ca.
ईमहे A sec. m.—l. 28. (12, 2.) अपनयनेन B 4. अपनयने A. Ca. B 1. अपनयेन C.—P. 297.
l. 2. (12, 8.) कुङ्कि सिपि मंथे । कुङ्कि सि -- मंथे C. कुङ्कि सिमंथे A. Ca.—P. 298. l. 6. (12, 12.)
प्रांचंती । प्रांचंती MSS.—l. 7. सुखगुणः । सुखागुणः A. B. C. Ca.—l. 13. (12, 13.) व्यत्ययेन
परस्य A sec. m. व्यत्ययेन परस्य A. Ca: cf. MK. and Kās. on Pāṇ. VI. 1, 8, 2.—
l. 14. हविः is evidently left out after मुहं.—P. 299. l. 27. (12, 20.) वा after प्रांपयितारं
by conjecture.—P. 300. l. 2. (12, 21.) कीर्तयः पूर्वीः B. कीर्त्त (A marg. adds नीचाः)
विद्या विद्यानि सर्वाणि वसूनि के पूर्वीः A. C. Ca.—P. 301. l. 29. (12, 31.) प्रेरयति A. B 1. Ca.
प्रेरयति प्रेरयति?—P. 302. l. 5. (12, 32.) अयाकिंद्रस्य । अयाकिंद्रस्य A. Ca. See TBr. III.
5, 7, 6; VS. XXI. 47; Rv. Bh. IX. 69, 6.

P. 303. l. 7. (13, 3.) तमे to the end of the verse from Ca. तथा वृधि वर्धनार्थं सुखा
• मव B.—l. 14. (13, 4.) बर्हिषो यद्यस्य वि राजसि । बर्हिषो यद्य वि वा रा A. Ca. बर्हिषः वेधा
कीर्षे बर्हिषि वि रा B.—l. 20. (13, 5.) ईमहे यावामहे B.—l. 21. वेदितारं । विदि A. Ca.—
आहर B. आहर इति A. Ca.—l. 26. (13, 6.) Either अकरोत् is left out after समर्थाः or
मुधु प्रसहने should stand immediately after अकरोत्.—P. 305. l. 30. (13, 17.) वृषस्य
शाखा इव from B. Ca.—P. 306. l. 19. (13, 20.) ज्ञायति वर्तते । जानन्वर्तते B 4. तानन् वर्तते
B 1. जावर्तते A. जानन्वर्तते Ca.—वज्रवि B. वज्रिणि A. Ca.—P. 307. l. 19. (13, 25.) अवि-
मिहत्यादितामिः by conjecture. अविहत्यादितामिः A. Ca. अपि - - तामिः C.—l. 25.
• (13, 26.) हेतोः B. होतुः A. Ca.—P. 308. l. 1. (13, 27.) प्राप्तवसू C 2. प्रतवसू A. Ca.
प्रथितवसू or प्रतवसू?—l. 12. (13, 29.) सः after हिंसित्र्यः A. Ca. Perhaps सत्यः.—l. 15.
इवावरं A sec. m. इवावरं Ca and A pr. m.

P. 309. l. 12. (14.) काखायनी A. Ca. कारवायनी Anukr.—P. 310. l. 9. (14, 6.)
After वर्धमानस्य, at the end of the page, several leaves are wanting in Ca, which
• are supplied by a modern hand. The lacuna extends as far as 17, 6. The sup-
•plementary leaves agree with C.—l. 28. (14, 9.) हुडीकतामि । हुडीकता A. हु - कता C.—

P. 311. ll. 21 to 24. (14, 13 and 14.) The last word of the 13th verse (something like पराशिवि) and the beginning of the 14th are wanting in A. C. B has the following, but put in a wrong place: हे इन्द्र मायीनिः उत्तिष्ठन्तः सर्वं प्रसरतः सां आदरतः सुवीर्यं आरोहतः इन्द्रः.

P. 312. l. 19. (15, 3.) शत्रुजातार्थिः ॥ शत्रुहन्तादिजातानि C. शत्रुहनादि A. शत्रु B: cf. verse 11.—l. 29. (15, 4.) येषां after उग्रवदः A. C.—P. 313. l. 3. (15, 5.) यद्वा to विशेष्य from C.—ll. 30 seq. (15, 10.) After क्षातुतमो जज्ञिवे C adds क्षातुतमो जज्ञिवे, and after इक्षिवे, A. C add क्षातुतमो जज्ञिवे प्रादुर्भवसि अत एव विश्वा सर्वा (सर्वाभ्यो A). In M 1 यद्वा was inserted before क्षातुतमो by conjecture, and सर्वा corrected to सर्वाणि. But the whole seems to be a gloss, patched up with repetitions.—P. 314. l. 16. (15, 13.) Read शचीः इन्द्रः.

P. 315. l. 15. (16, 5.) शत्रुषु deest in B.—प्रतिषु ॥ प्रतिषु A. प्रयिषु Ca; deest in B.—पक्षपातवचनाय only in A.—P. 316. l. 12. (16, 11.) अतिपात्यतु A after अतिपात्यतु.—l. 16. (16, 12.) न च्छं ॥ छं A. Ca. M 1.

P. 316. l. 22. (17.) आवायुषो ॥ आवा वा A. आवा C: cf. Rv. Bh. I. 6, 4; I. 7.—P. 317. l. 3. (17, 3.) Ca wanting.—l. 13. (17, 5.) इक्षिष्येदेन ॥ इक्षिष्येदेन A. इक्षिष्येदेन C 2.—l. 14. स चासिक्तः wanting in B, placed in A. C after वेति.—l. 19. (17, 6.) Ca begins again.—P. 318. l. 21. (17, 12.) शाचिपूजन ॥ शाचिवा A. Ca. Three verses (11–13) left out in B.—l. 22. अतः by conjecture.—l. 28. (17, 13.) स्वयमेव ॥ स्वयं ते तव A. Ca.—P. 319. l. 7. (17, 14.) संपादिनां B. संपादितानां A. Ca.

P. 319. l. 22. (18.) द्वाविंशत्युतं ॥ द्वाविंशत्युतं MSS. ut saepe.—l. 27. (18, 1.) देवानां ॥ देवादीनां A. Ca; deest in B.—P. 321. l. 12. (18, 9.) च वातु चतुर्वर्ता B. चतुर्वर्ता A. Ca.—l. 19. (18, 10.) शिष्टे ॥ शिष्टेति A. शिष्टेति Ca.—P. 322. l. 11. (18, 14.) अयमर्थः ॥ अयमर्थः Ca. अमर्थः A; deest in B.—l. 31. (18, 17.) विश्वाणि सर्वाणि दुरिता B. विश्वा सर्वाणि दुरितानि A. Ca. M 1.—P. 323. l. 14. (18, 20.) स्वामिनां A. Ca; deest in B.

P. 323. l. 27. (19.) सोमरेराथ ॥ सोमरेराथ A. Ca. सोमरिः अथिः B. Again Rv. Bh. VIII. 20, VIII. 21, and VIII. 22, A. Ca read सोमरि, B सोमरि, but VIII. 21, 9, A. B. Ca read सोमरिरथ. VIII. 22, 1, A sec. m. B have सोमरिरथ, A pr. m. Ca सो.—l. 29. After रा (of राजान) two leaves are wanting in Ca, which are supplied from another MS. of about the same date.—P. 324. l. 1. सोमरिः Anukr. सोमरं A. Ca.—पितुर्ध्वं Anukr. पितुर्ध्वं A. Ca. पितुर्ध्वं M 1.—l. 10. (19, 1.) क्षिति after वः C.—ll. 15 seq. (19, 2.) अथिः to विभूतराति from B.—इमिमम ॥ इन्द्रमम B.—l. 17. निर्वतारं from B.—P. 325. l. 5. (19, 5.) यद्य वेदेन to परिचरति from B.—l. 28. (19, 8.) साधकाः समीचीनाः वेमासो धारयामपि ॥ साधकसमीचीनाः ॥ (मा। A sec. m.) वेमासाधीरयामपि A. Ca. समीचीनाः यमासः वेमाः रययामपि B.—P. 326. l. 1. (19, 9.) मर्तो B. मर्तो A. Ca.—l. 10. (19, 10.) यथादिकं, and then य तादृशो यनो to the end, from B.—P. 327. l. 4. (19, 14.) निशान ॥ निशान A. Ca.—l. 20. (19, 16.) परिचरिमहि from B.—P. 329. l. 2. (19, 22.) प्रयच्छेत्तर्चः A. Ca. प्रयच्छेत्तर्चः B 1. प्रयच्छेत्तर्चः B, which may be right.—वाग्निः from B.—l. 27. (19, 25.) ये यथायथा etc. A. Ca, which, however, omit ते after पति. C 2 has यथापासते तदेव मयतीति ॥—l. 28. मवेचमिति ॥ मवेति A. Ca.—P. 330. l. 4. (19, 26.)

पापया after चत एव A. B. Ca.—P. 331. l. 3. (19, 31.) ग्रकटनीडेऽवखानं B. *नीलेऽवखान
A. Ca.—l. 13. (19, 32.) कोतयलेन ॥ कोतयेन A. B. Ca. M 1.—l. 20. (19, 33.) कमेये ॥
कमेयमी A. B. Ca. M 1.—l. 30. (19, 35.) यजमानेषु from Ca.—P. 332. l. 11. (19, 37.) No
commentary is given in A. C. Ca. B has उताधितत् यदुक्तं मे मह्यं प्रथियोऽवखादिवः ज्ञान-
वर्णानां प्रथिता प्रकर्षेण नेता मध्यमदात् क पुनरसावदात् सुवस्त्रिः सुव निवासायाः नवाः अधि तुजनि
तीर्थेऽधि एतद्दात् मह्यं सुवास्तु नाम नदी तुज तीर्थं भवतीति निरुक्तं अयतो गामी भवंदुः मानयंतः
अहनीं पूजितलचयः दियानां दानार्हाणां गवां पतिः ताव याः एतत्संख्यायुक्ताः ॥ Cf. Nir. IV. 15.

P. 332. l. 17. (20, 1.) हे प्रख्यापानः to मा from B. मरतः by conjecture.—J. 24.
(20, 2.) मह्यंतः ॥ तदातः A. Ca. In B the second explanation is given alone. अमुखाः
is one of the मह्यन्नामानि in Ngh. III. 3.—l. 26. कामयमाना by conjecture; the rest
from B.—P. 333. l. 2. (20, 3.) मरतां to the end from B.—l. 9. (20, 4.) दुःखेन युज्यते B.
दुःखे ज्यते A. Ca.—l. 11. सर्वोक्तं after पूर्वोक्तं A. Ca.—l. 24. (20, 6.) आंतरिचं ॥ अंतं A. B.
Ca.—P. 334. l. 8. (20, 8.) वजनाय Ca. वलं A. Cf. Rv. Bh. I. 75, 1, etc.—l. 12.
(20, 9.) विशिष्यते ॥ विशिषांतो A. विशिषांतो Ca.—l. 25. (20, 11.) श्रुत्यादीन्यां ॥ श्रुत्यान्यां A.
Ca.—P. 335. l. 16. (20, 14.) हीनः ॥ नहिनः A. Ca; deest in B.—P. 336. l. 22. (20, 19.)
श्रुत्यान् ॥ श्रुत्यन् C. साकृतन A. Ca. सेतुन् B.—P. 337. l. 11. (20, 22.) वक्तं after आभरणं
A. B. Ca.—l. 14. धारयितव्ये कोचि यश्चि वा ॥ धारयितव्य कोत यश्चि वा A. Ca. धारयितव्ये B.—
l. 25. (20, 24.) कोचीभिः A. Ca after कक्षाचीभिः.

P. 338. l. 21. (21.) तदानुरूपतुचस्य वयसु लिखनुरूपतुचस्य A. Ca.—P. 339. l. 26. (21, 5.)
गोविकारि to उच्यते ॥ गोविकारो दधिपयस्या (*स A pr. m. *स Ca) गोशब्देनोच्यते A. Ca.—
P. 340. l. 13. (21, 7.) सुख्यं ॥ सुख्यं A. Ca.—ते त्वां etc. ॥ त त्वं मह्यंतमिति जानतो (जानता
Ca) वयंता वयं भवता रचनं इति A. Ca.—l. 20. (21, 8.) हे वस्त्रिन् वस्त्रिण् इन्द्र B.—P. 341.
l. 5. (21, 10.) हरितवर्णास्त्रोपेतं from B.—l. 7. च before एवं सति A. Ca.—P. 342. l. 1.
(21, 13.) यच्च A. Ca. यच B.—l. 9. (21, 14.) The end of the commentary which is
wanting in A. Ca is supplied by B: यदा मानवस्य नदं दानादिराहितं समूहसि निराकरोषि
यदुक्तं कयोचि करोषि आदित् अनंतरमेव पितेव सन् तेन ह्यस्ये ॥—l. 26. (21, 16.) धनादिभिः ॥
नादिभिः A. Ca. आ B.—l. 27. कश्चित् ॥ कश्चित् A. B. Ca.—P. 343. l. 10. (21, 18.) वर्तते ।
तान् ॥ अतं ततान् A. Ca. तान् B.—धर्मसंनोति ॥ धर्मो संनोति A. Ca. संनोति B.

P. 343. l. 14. (22.) After अनुपुण something like एकादशी ककुब्दादशी मध्येऽन्योतिः is
lost. B has अनुपुण नवमी दशमी हे ज्योतिषां एकादशी त्रयोदशीचतुर्दशीसप्तदशः काकुम्भः द्वादशी-
चतुर्दशीचतुर्दशीचतुर्दशः सतीनुहृतः. See Prât. 1024.—l. 15. आश्विनं Anukr. आश्विनं Ca.
आश्विनी A. M 1.—l. 22. (22, 1.) उपचपयितारं ॥ उपचपायतारं A. Ca: cf. Rv. Bh. VIII.
24, 25, and दसु उपचये Dhṛ. 26, 104.—ll. 26 and 28. (22, 2.) पूर्वापुषं S 2. S 3 pr. m. (?)
S 4. P 3. P 1. P 4 sec. m. पूर्वापुषं S 3 (sec. m. ?) S 1. P 4 pr. m.—l. 31. पुषेपु ॥ पुषेपु
A. यत्तेपु Ca.—P. 344. l. 5. (22, 3.) कोतनं ॥ कोतनं A. Ca. M 1; deest in B.—l. 13.
(22, 4.) मंषांतरं ॥ मंषांतरं सति A. Ca.—l. 30. (22, 6.) वृक्षे, वृक्षो जांमवं etc. ॥ वृक्षे जांम-
क्षेपनं कुपयः । मुमस्यती उदकस्य पाकयिता मयति । विकर्तनादिति यावत् ॥ तेन जांमक्षेपनं यवननामकं धनं
वां कर्षयः । पुनश्च तक्षी, विकक्षेपनं कुपयः । मुमस्यती etc. A. Ca. वृक्षे जांमक्षेपनं यवननामकं धनं वां
कर्षयः C. वृक्षे जांमक्षेपनं यवं यवननामकं धनं कर्षयः । पुनश्च तक्षी etc. B. The confusion in A.
Ca arises from the copyist having originally skipped a line after वृक्षेपनं कुपयः.—

P. 345. l. 2. ^{पञ्चदशे} B. पञ्चदशे A. Ca.—l. 8. (22, 7.) चक्षान् । चक्षान् A. B. Ca.—
आगच्छतं B. गच्छतो A. Ca.—l. 28. (22, 10.) चक्षः to राजानं from B.—l. 30. चक्षत् । चक्ष
यच्छत् A. Ca. चक्ष B 1.—P. 346. l. 4. (22, 11.) अधुतमनाः । अधुतमनाः A. B. Ca.—l. 15.
(22, 12.) बंदो मायानिः । बंदमालानिः A. Ca.—l. 29. (22, 14.) सुयमानमार्गो । सुयमानो
A. Ca.—l. 31. चद्री उद्यी B.—P. 347. l. 4. (22, 15.) सेवनीयश्रीश्री in the sense of
'whose character is to be honoured'? सेवनीय° A. B. Ca. सवनी° C 2. सवनीयी or
सेवनीयी would be good emendations, if it were likely that श्रीश्री crept into the text
from a marginal gloss. See Dhp. 6, 2; Rv. Bh. II. 31, 4; IX. 78, 3.—l. 5. सोमरी
सोमरिरहं B. सोमरिरहं A. Ca. See note to VIII. 19.—l. 13. (22, 16.) क्षतिमी रचामिः
from B.—l. 26. (22, 18.) प्रयच्छति । प्रच्छति A. Ca; deest in B.—l. 28. लतो B. C.
लतो A. Ca. .

P. 348. l. 26. (23, 4.) उदखात् A. Ca. उदखात् (meant for उद्गा°) B 1.—P. 349.
l. 10. (23, 7.) हे देवाः B before वर्षणीनां.—यष्ट्येन । यष्ट्येन B. यष्टु यष्ट्येन A. Ca.—l. 16.
(23, 8.) यक्षवति । यक्षयज्ञं प्रति A. Ca. यज्ञं प्रति B. यक्षयज्ञं C 2.—P. 350. l. 24. (23, 15.)
माययापि तस्मै । मायापि तस्मै A. Ca. मापितस्मै B.—P. 351. l. 4. (23, 17.) गृह । सह A. B.
Ca.—P. 352. l. 16. (23, 24.) परिहरेण । परिहरेण A. Ca.—l. 21. (23, 25.) वनस्थितः
पानिररणीभिः । भिर्वाण्यभिः A. Ca. M 1. अरणीभिः B.—l. 28. (23, 26.) मानुषाणां after
मानुषा A. Ca.—P. 353. l. 16. (23, 29.) प्रदातासि from B.

P. 353. l. 26. (24, 4.) विद्यमान । विद्यमान A. Ca. sec. m. विद्यमान Ca. pr. m. विद्य-
मान B 1. वैद्यस्यो नाम M 1.—P. 354. l. 5. (24, 1.) इत्थं । इति° A. Ca.—l. 17. (24, 3.)
नानाविधानेपितं । नानाविधानेपितं A. Ca. B.—l. 18. आ before संपादय, meant for आहर,
A. Ca. आ सपा C 2.—l. 24. (24, 4.) निरेक्षं a second time by conjecture.—
l. 26. स्वमानः । स्वानः A. Ca. M 1. स्वामनः B 1.—P. 355. l. 10. (24, 6.) तथा मनो
by conjecture. Instead of धनादिप्रदा° A. Ca. have धनादिभिः प्रदा° and in A the
words प्राप्नोमीत्यर्थं to धनादिभिः stand in the margin. B 1 is quite corrupt: जरितुः
सौतुर्ममनः कामं धनादिविषयं आपुण आपुरय.—l. 24. (24, 8.) ते B 1. तव A. Ca. M 1.—l. 30.
(24, 9.) वर्तयि° । वर्तयि° A. B. Ca.—P. 356. l. 19. (24, 12.) यक्षे deest in B.—l. 31.
(24, 14.) दक्षं । रक्षं B 1. Ca. रक्षं A. M 1.—P. 357. l. 10. (24, 15.) क्षतिकर्मा C. कर्मा
A. Ca.—l. 16. (24, 16.) The explanation of सदापुनः from B.—l. 22. (24, 17.) उपलक्ष्यं ।
पलक्ष्यं A. Ca. उपलक्ष्यमेतत् would be a more usual phrase.—l. 24. मुनः । वीम A. Ca.
आगमः M 1.—सर्वेः । र्वे A. Ca.—l. 30. (24, 18.) A. Ca. have a lacuna after आह्वया,
which extends to verse 23. This lacuna is supplied in Ca. by another hand,
apparently copying from C 2, which here agrees in all material points with B.—
P. 358. l. 12. (24, 20.) क्षतिभिः । क्षतिभिः Ca. क्षतिभिः M 1.—l. 23. (24, 21.) Ca (in
the supplementary leaf) adds at the end, यद्वा येन दत्तं धनं सर्वं अनुजनमिमवति येन दत्तं
धनमादायसतः अनुजनमिमवतीत्यर्थः ।—P. 359. l. 2. (24, 23.) दक्षधा A. Ca. दक्षो?—l. 8.
(24, 24.) संबोधाह । संबोध A. Ca.—l. 10. मवतीति । मवति A. Ca.—यक्षमानानामिव । यक्षमा-
नानारा A. Ca.—l. 11. परिपदां समावाधिकरक्षः । परिपदां समावाक A. Ca.—l. 26. (24, 26.)
संक्षेपे । संक्षेपे A. संक्षेपे Ca. संक्षेपे B.—l. 32. (24, 27.) क्षन् etc. । क्षन् मनुष्यान् क्षयति A.
Ca. क्षन् मनुष्यान् क्षयति B.—l. 33. किं पुनर्क्षं । किं पुनर्क्षं A. Ca. किं पुनः B.—P. 360. l. 15.

(24, 28.) प्रापितवत्सि । प्रापितवानसि A. Ca.—l. 16. करोषि । करोति A. Ca.—l. 20. (24, 29.) आदत्तवान् । दत्तवान् A. Ca.—l. 30. (24, 30.) यदा या० । यदा युषा या० A. Ca.
 P. 360. l. 35. (25.) विप्रमना । विद्यावनामा B. From *खिलो to *गमने वद् left out in A. Ca.—P. 361. l. 28. (25, 4.) अतावाना A. B. Ca.—P. 362. l. 2. (25, 5.) वनादेन । वनाहेन A. Ca. They are the grandsons of वन (वन्स), and वेन proceeds from वन्.—l. 3. वासुखा after वासु A. Ca; not in C.—l. 10. (25, 6.) वृष्विना तदा । वृष्विविनाद् A. Ca.—l. 28. (25, 9.) B has अनुवृष्वेन अपि: तेजवत् दुःखेन वचसा आप्रतिजखी ।—तद्वदुःखेन । तद्वदुःखेन A. Ca.—l. 29. *होराचयोः । होराचयोः A. Ca; not in B. होराचयोः ।—P. 363. l. 13. (25, 12.) पालववत्वात् । पालववत्वात् A. Ca.—l. 16. कर्म । कर्मैक A. Ca.—l. 21. (25, 13.) उरतरं । उरतरं A. B. Ca.—वनकीचं A. B. Ca.—l. 28. (25, 14.) पालयतां । पालयतां A. B. Ca. M. I.—P. 364. l. 10. (25, 16.) व्रतानि कर्माणि B. प्रति कर्मणा A. Ca.—l. 16. (25, 17.) पूर्वाणि B. पूर्वाणि A. Ca. M. I.—l. 18. वर्यणस्य व्रतानि च । वर्यणस्य व्रतानि वा A. Ca; deest in B.—l. 23. (25, 18.) तयोः पर्यंतान् । तयोरपानति A. Ca. तयोः अंतरान् B. B has *अंतरान्, as an explanation of अंतान्, in the beginning of the verse.—l. 29. (25, 19.) रूपं by conjecture.—P. 365. l. 4. (25, 20.) One expects तस्मिन् before वचः.—l. 12. (25, 21.) मुक् । वडी A. Ca.—l. 17. (25, 22.) उच्यते । उच्यते A. Ca. Cases where the base of a noun is thus quoted are not unfrequent in Sāyana.—l. 18. वृषि । वृष A. pr. m. वृष A. marg. Ca.—l. 26. (25, 23.) नु कुशं । स्वकुशं A. Ca. नु to वाचकी not in B.—l. 27. आयुध । आयुध A. Ca.—l. 28. भवेतां । भवेन A. Ca; deest in B.—P. 366. l. 2. (25, 24.) अक्षिती । अक्षिती (अस्थिती) A. Ca. B explains विमा मेधाविनी.—l. 5. प्रत्ययहीनं । प्रत्ययहीनं A. B. Ca.

P. 366. l. 7. (26.) तत्पूर्वाः Anukr. तत्पूर्वाः A. Ca. M. I.—l. 23. (26, 2.) तनीतीति तनं । तनीति । तनं A. Ca.—P. 367. l. 9. (26, 5.) रोदनशीली दवंती वा । रोदनशीले दवन्ती वा A. Ca. रोदनशीली B.—l. 10. संक्षिप्यतं etc. । संक्षिप्यतं । इतमित्यर्थः । पयु हिंसासंक्षिप्ययोरिति क A. Ca. cf. Dh. 17, 55.—l. 15. (26, 6.) मादनशीलं etc. । मादनशीलवंशरीरकांती ये युवां रूपं पञ्चति त्रेतुतैव A. Ca.—l. 25. (26, 7.) तेरप । तेरप A. तेरप Ca. केनापि आर्षनीधी B.—P. 368. l. 13. (26, 10.) *भवामपनेतुम् । भवामपनेतुम् B. भवामपनेतुम् A. Ca.—l. 19. (26, 11.) आत्मायत्तया । आत्मायत्तया A. Ca.—P. 369. l. 17. (26, 16.) कती, and इति after हवानां by conjecture.—l. 28. (26, 17.) मनुषी । मनुषी A. Ca.—P. 370. l. 15. (26, 20.) करं etc. । करसत्तास्मात्किरासासपेक्षीया A. Ca. Cf. मुवास्माकमेव Rv. Bh. III. 36, 4.—l. 19. (26, 21.) The Sūtra is given from Āsv. A. Ca. leave it out and mark a lacuna after सूचितं च.—l. 28. (26, 22.) After अमिपुत a lacuna in A. Ca, supplied from B.—P. 371. l. 6. (26, 23.) दिषु B. दिषु A. Ca. दिषु C 2.—अथावाह । अथावाह A. Ca.—l. 12. (26, 24.) सुष A. Ca; deest in B.—l. 15. च । अथा and afterwards अथाच from B.

P. 371. l. 26. (27.) प्रावाच Anukr. प्रावाच A. Ca. M. I.—P. 372. l. 31. (27, 4.) वा after सर्वज्ञा by conjecture.—P. 373. l. 6. (27, 5.) मुमुषुतयाः प्राप्तव्येत्यर्थः । तथा । शिबूवनयाः प्राप्तव्येत्यर्थः । मतया Ca. A. प्रबुधन प्राप्तव्येत्यर्थः । मतया C 2. प्राप्तव्येत्यथा मतया B. The reading is very doubtful.—l. 7. अद्वे वद्व A. Ca.—P. 374. l. 16. (27, 9.) *विषत्वात् and विष् । विषत्वात् and विष् A. Ca. cf. Dh. § 34; Rv. Bh. VIII. 96, 9.—P. 375.

l. 10. (27, 12.) च' before बलयेन् A. Ca.—l. 26. (27, 14.) उपरं by conjecture. B1 has दिने. तु सर्वे व दिवसेषु अपर किंचनः धनदातारो etc.—P. 376. l. 1. (27, 15.) *मायासादकात्सं* ॥ *मायासात्सं* A. Ca.—l. 30. (27, 18.) अमुगमने प्रखे by conjecture. अमुगमनेरन् A. Ca. अख is explained 'as पर्वत or मेघ. Cf. Rv. Bh. IV. 1, 17; V. 54, 4. Probably, however, some omission has taken place, and रन् formed part of a grammatical explanation.—P. 377. l. 7. (27, 19.) सुचिर्गं ॥ निमुचिर्गं A. Ca. M1. Cf. Dh. 7, 13.—l. 8. धनं मनवे ॥ धने मध्ये A. Ca.—P. 378. l. 3. (27, 22.) प्राप्नुमः A. Ca. is a mistake for प्राप्नुयाम.

P. 379. l. 17. (29, 1.) *देवतं* ॥ *देवताः* A. Ca.—सौम्यं TS. सौम्यं A. Ca.—l. 18. शबलं ॥ शबलं A. Ca; deest in B.—l. 19. किरणैर्वावदुज्जते चंद्रमसि दुःखोपशमनानि ॥ किरणैः तावपुदते (तावपुदते Ca) चंद्रमसि सर्वस्वदुःखापशमनेन A. Ca. सर्वस्व is only an erroneous repetition of सर्वस्व.—l. 20. राक्षयचंद्रनेतृकाः ॥ राक्षयः चंद्रनेतृकाः A. Ca.—P. 380. l. 16. (29, 6.) यथा before चोरः repeated by conjecture.—l. 17. स्वसहायिभ्यो suggested in M1 and adopted by Windisch, Zwölf Hymnen, p. 69. स्वसहायिभ्यो C. तस्य सहायिभ्यो A. Ca; deest in B.—P. 381. l. 3. (29, 9.) From द्वा द्वौ to तेनोक्तं, in the next verse, left out in A.—l. 7. (29, 10.) From एकेऽवधी to एतादृशा अचयः left out in Ca. The words are taken from B.—एतादृशा ॥ एतादृशा अतादृशा B.

P. 381. l. 14. (30, 1.) शिशुर्मासि खलु B. शिशुमासि कल्पयया नासीत्तर्षः A. Ca.—l. 23. (30, 2.) क्षेति—सुगं ॥ क्षेति—सुगं A. Ca.—l. 30. (30, 3.) धनादिमंतस्य ॥ धनादि मंतस्य A. Ca.—l. 31. मानवात् मनुः etc. ॥ मानवान् मनुः सर्वेषां मनुः पिता तत आगत (आगतात् Ca) परावतिः पिता मुहुरं मार्गं चक्रे तस्मात्पथो etc. A. Ca. मानवात् पित्र्यात् सर्वेषां मनुः पिता ततः आगतात् परावतः दूरत् पथः etc. B. मानवात्पित्र्यात् । सर्वेषां मनुः पिता तत आगतात्परावतः । पिता मनुर्दूरं मार्गं चक्रे तस्मात् पथो etc. M1.—l. 33. अक्षानपनयत ॥ माक्षानपनयत A. Ca. तस्मात् मार्गात् क्षोभोऽपनयत । B.—P. 382. l. 6. (30, 4.) विद्यानरोऽसिः ॥ वैद्या A. Ca.—l. 8. मृषाति ॥ मृषोति A. Ca. M1.

P. 382. l. 20. (31, 1.) शिव्यहामाः ॥ *शायनी* A. Ca.—Sâyana reads ब्रह्म for शिव्य.—l. 31. (31, 3.) दीप्तिमान् रघो रंहयशीलः etc. ॥ दीप्तिमान् रघुः असत् B. दीप्तिमान् शीलो खंदनः देवानां इविःप्रदानकृत्स्नं पू-यश्चैव असत् Ca. A agrees with Ca, but has only न instead of दीप्तिमान्.—P. 383. l. 1. धेन मे रघो ॥ यो हे म रघे A. Ca. हेमरघे C2. Very doubtful.—l. 5. (31, 4.) After *शीलं* A. Ca have यतीत्यर्थः, C2 तीत्यर्थः.—l. 6. धेनुः before धिनोति A. Ca.—दिवेदिवे etc. ॥ दिवे दिवेर्दुहति A. Ca. दिवेदिवे दुहे देवैः दुहति B.—l. 15. (31, 5.) अन्नादीन् A. Ca. *दीनि* B. Immediately afterwards all MSS. have again अन्नादीन्, though it is grammatically wrong.—l. 20. (31, 6.) प्राशितवान् ॥ प्राशवान् A. Ca.—l. 22. A. Ca have सुप्यत इत्यर्थः after न मच्छतः.—l. 25. (31, 7.) नापि ॥ अपि A. B. Ca.—P. 384. l. 1. (31, 8.) तत्रापि A. B. Ca.—l. 15. (31, 10.) फलपुष्पं B. स्वर्गपुष्पं A. स्वर्गफलपुष्पं Ca. स्वर्ग seems a later addition.—पुष्पानां from B.—l. 18. भवतो ॥ भवत् A. Ca; B has only सचामुषो देवैः सहितस्य.—l. 19. वर्तमानह ॥ वर्तमान A. B. Ca. M1.—P. 385. l. 6. (31, 14.) वैषो A. B. Ca.—l. 15. (31, 15.) तद्वत् । यो देवानां from B.—l. 23. (31, 16.) देवानां मन इयचति ॥ देवानां न इयचति Ca. न इयचति A. B reads हे चक्षमान यः इयिर्निः देवानां मनः इयचति.—P. 386. l. 8. (31, 18.) आमुनमनाच ॥ नमनाच A. B. Ca.

P. 388. ll. 19 to 22. (32.) A. Ca have between मादन् and प्र कर्त्तव्यं the passage which is inserted after खाने, प्रति to तुषी । आ० ८. १२. । इति ॥—l. 21. चक्षावाक्यवादे etc. ॥
 • चक्षावाक्यः पत्नीयजमानखान A sec. m. आक्षादक्षो पत्नीयजमानखान A pr. m. Ca. Instead of पत्नीयजमानखान we expect प्रत्यक्षा इत्यस्य तुषस्य खाने. Cf. Rv. Bh. VIII. 71, 10.—
 P. 387. l. 29. (32, 9.) चक्षिनोऽचक्षुस्तान् कधि from B.—l. 30. धनवतश्च C. मेघवतश्च A. Ca. धनिनश्च B.—P. 388. l. 9. (32, 11.) इद् to एव from B.—l. 19. (32, 13.) शोभनपारणश्च ॥ शोभनवरणश्च A. Ca. शोभनाचरणश्च B. शोभनवर्णश्च C 2. Cf. Rv. Bh. III. 39, 8. 50, 3.—
 P. 389. l. 4. (32, 16.) यज्वा ब्रह्मचारिवासी TS. यद्वा ब्रह्मचारिवासी A sec. m. यद्वा ब्रह्मसू । चारिवासी A pr. m. Ca.—l. 8. (32, 17.) Ca omits all from the first सुख एवेद् to ब्रह्माणि ; the lacuna is supplied in A in the margin. * B has an independent explanation : सुख एवेद् : तस्मिन् सामानि उप नायत हे होतारः पथे तस्मिन् इद्रे उक्थानि सोषाणि शंसत हे अध्वर्यवः पथे इत् तस्मिन्नेव इद्रे ब्रह्म असानि कथोत कुचत जुजत ॥—l. 21. (32, 20.) वुसं तुग्यमितुं ॥ वुसं तुग्यं उ० A sec. m. वुसं : संतुग्धं तु० Ca. A pr. m. वुसं तुग्या Ngh. I. 12.—P. 390. l. 3. (32, 22.) पंच before वर्णान् from B.—P. 391. ll. 4 to 7. (32, 29.) From सोमरूपं to सोमपे in the 30th verse taken from B. A. Ca mark a lacuna.

P. 391. l. 14. (33.) सूचितं च to अनुकूपः from Ca and C 2. * There is still some mistake, as the third Vinīyoga refers to the first.—l. 29. (33, 2.) आगमत् A. Ca ; B has निर्गमने नतारः नीयममनः वृषभः इव शब्दं कुर्वन् कदा भीकः खानं आ गमः आगच्छेदिति. Sāyana seems to read इद् for इद्.—P. 392. l. 4. (33, 3.) देहि from B.—l. 25. (33, 6.) अपरिवृतः ॥ अपृतः A. Ca. आवृतः B. अपवृतः A marg. See verse 10.—अवः ॥ अवं A. Ca ; deest in C 2.—P. 393. l. 5. (33, 7.) पुरः शत्रुपुराणि B.—l. 24. (33, 10.) वृषभिश्च ॥ वृषाश्च A pr. m. Ca. वृषंश्च A sec. m. वृषिश्च B.—P. 394. l. 1. (33, 11.) चक्षरगणाः A. B. Ca.—l. 28. (33, 15.) महन् ॥ महान् A. Ca. M 1. महं B.—P. 395. l. 4. (33, 16.) तव ॥ ते तव A. B. Ca. M 1.—l. 9. (33, 17.) प्रायोनिः ॥ प्रायोनिः A. B. Ca.—l. 10. प्रायोनिः A. प्रायोनिः Ca.—l. 11. अपि च स्त्रियाः B 1. अपि स्त्रिया A. Ca. M 1.—l. 22. (33, 19.) प्रायोनिं and प्रायोनि A sec. m. प्रावयोनिं and प्रावयोनि A pr. m. Ca. प्रायोनिं and प्रायोनि B 1.

P. 395. l. 30. (34.) वसुरोचिषो B. वसुमत्तोविषो A. Ca.—P. 396. l. 7. (34, 1.) स्वर्गं A sec. m. B. कुर्वस्वर्गं A pr. m. Ca. C.—P. 397. l. 7. (34, 5.) The commentary to this verse is taken from B; left out in A. Ca.—P. 398. l. 3. (34, 10.) चर्येचर A. B. Ca.—l. 9. (34, 11.) उपमुत्पुपमुती ॥ उपमुति उपमुतेः A sec. m. उपमुति A pr. m. Ca. उपमुति B.—l. 26. (34, 14.) धनानि is probably omitted after वा.—P. 399. l. 3. (34, 15.) वसूनि A. Ca. वसूनि B.—l. 15. (34, 18.) वनस्पतयो before वनस्य A. Ca.—तिष्ठमिति ॥ तिष्ठति A. Ca. तिष्ठ B.

P. 399. l. 17. (35.) औपनिषाज्योतिषं A. Ca. उपरिषाज्योतिषं M 1. See Anukr. M. p. 29.—l. 20. चक्षिनोर्यानि A. Ca. चक्षोर्यानि ?—P. 400. l. 7. (35, 3.) The commentary on this verse, the following, and the 6th verse is supplied from B.—P. 401. l. 16. (35, 9.) नवर्ष ॥ नवर्षं B. वा नवर्षं A. Ca.—P. 403. l. 22. (35, 20.) सर्वाणिश्च B. सर्वाणिश्च A. Ca. ब्रह्माणि in the margin of A, marked to be inserted after सर्वाणि.—l. 28. (35, 21.) चक्षुर्न A marg. after चक्षुरान्.—P. 404. l. 13. (35, 23.) चक्ष एव यत् Sat. Br. चक्ष A. Ca.

P. 405. l. 2. (36, 1.) चन्वासु TS. चन्वा A. Ca.—l. 11. (36, 2.) रच ॥ रचसि A. B. Ca.—P. 406. l. 14. (36, 7.) प्राविष ॥ प्रवस्यमाविष A. Ca. पुत्रकुत्सपुत्रं प्राविष रचिष B.

P. 406. l. 16. (37.) There is something wrong in the Viniyoga, we should expect पुत्रकुत्सपुत्रं इति निष्केशशस्त्र इदं सूत्रं. Cf. Rv. Bh. I. 81.—l. 22. (37, 1.) कतिमिः from B.—l. 23. प्ररच A sec. m. प्ररचः B. रचः A pr. m. Ca. प्रारचः?—P. 407. l. 21. (37, 6.) भवसि चव° A. Ca. B. चवसि चव° C 2.—l. 27. (37, 7.) चवाणि वलानि कामैर्वर्धयन् from B.

P. 408. l. 4. (38.) °लोचियसंज्ञकलृपः ॥ °लोचियसंज्ञक A. Ca.: cf. Rv. Bh. VI. 60, 7.—l. 5. °नीयस् ॥ °नीय° A. Ca.—P. 409. l. 16. (38, 10.) साम उच्यते B. साम उच्यते A. Ca. M 1.

P. 410. l. 2. (39, 2.) रराव्यां P 1 sec. m. P 2. P 3. P 4. चराव्यां P 1 pr. m. and A. B. Ca in the commentary; lacuna in B 1.—P. 411. l. 14. (39, 7.) अपि ॥ अप्या A. Ca; lacuna in B.—l. 22. (39, 8.) After सप्तमानुषः B adds सप्तहोता.

P. 412. l. 12. (40.) उद्योग ॥ उद्योग A. Ca. उद्योगीय C 2.—l. 14. होचकाः स्वस्त्रे C 2. होचकस्त्रोशस्त्रे A. Ca.—आरंभणीयाम् ॥ आरंभणीयारम्भ A. Ca. C 2.—l. 23. (40, 1.) इत्तं from B.—P. 413. l. 16. (40, 4.) हे नामाक नमाकवत् ॥ हे नमाकवत् B. हे नामाक नमाकवन्ती A. Ca. हे नामाक नामाकवन्ती C 2.—P. 414. l. 1. (40, 6.) वल्ला ॥ वल्लाः B. तमाया A. Ca.—l. 11. (40, 7.) वनुयाम च सुमः B.—l. 24. (40, 9.) वलो वा A. Ca.—l. 25. पूर्वीः । या etc. ॥ पूर्वीर्वचः प्रज्ञां साधंतासाधयन् A. Ca. पूर्वीः बह्वः प्रज्ञाः नः याः धियः चक्षुर्बुद्धयः नु चिप्रं साधंत साधयंतु ॥ B.

P. 415. l. 28. (41, 1.) मरुशच ॥ मरुश्वि A. Ca. M 1. मरुश्वः उ मरुश्वि B 1.—l. 29. After रचति B adds यथा गोपाक्षो ना रचति तदत्.—P. 416. l. 5. (41, 2.) Read समीपि च उद्ये ॥ समीप उद्ये A. B. Ca. Sâyana takes उद्ये for a verbal form, and, if so, the relative pronoun must be inserted.—l. 17. (41, 3.) चिषु A. B. Ca. One expects चिषु --- कालेषु.—l. 24. (41, 4.) After निर्माता B begins a new sentence with तस्य वरुणस्य.—स्वकृतं B. स्वकृतं A. स्वकृतं Ca.—l. 25. स हि B. स इत् A. Ca. M 1.—रचिता ॥ ररचति Ca. ररचति A. रचति B.—P. 417. l. 9. (41, 6.) चितं भूर्मुव स्वः चिखानं B.—l. 17. (41, 7.) A. Ca mark a lacuna. यः वरुणः आसु दिषु चाक व्याप्तः सन् आशये जायतो वर्तते यः वरुणः एवां श्रुषूणां विद्या सर्वाणि परि ज्ञातानि परितो भूतानि धामानि पुराणि मर्त्यशतं विनाशयत् चक्षु वरुणस्य पुरो नये रचस् पुरस्तात् चिक्षे सर्वे etc. B.—P. 418. l. 4. (41, 9.) चंतरिक्षेधि वसतः ॥ चंतरिक्षाधिवसतः A. Ca. चंतरिक्षेधि विमुतानि B.—तिलो etc. ॥ तिलो भूमीरधिस्थिता A. Ca. तिलो भूमिः चौरंतरिक्षं भूमीः चिखतराणि तिलूणां अधिस्थितानि B.—l. 13. (41, 10.) Sâyana explains अधि । निः । निवः ।

P. 418. l. 20. (42.) इषिकादग्निनाः Âsv. °नः A. Ca.—l. 24. देवेति Âsv.; deest in A. Ca.—l. 32. (42, 1.) B has चिक्षेत् बह्वि संति ॥

P. 420. l. 7. (43.) आज्यमानो A. Ca; not in Âsv.—l. 28. (43, 3.) वयसि । मचयति ॥ वयसि मचयति A. Ca. M 1. वयसि मचयति B.—l. 32. (43, 4.) पुचमिति etc. ॥ पुचमिन्निन सममचयति पुचमितोव वाच° Ca and A pr. m. पुचमिन्निन सममचयं मिति । पुचमिन्निन वाच° A by correction. The VS., in Weber's edition, has पुचम्.—P. 421. l. 16. (43, 8.) मक्ष-
नामवन् A. sec. m. and Ngh. I. 17. मक्षनामवन् Ca and A pr. m., the latter perhaps मक्ष.—l. 29. (43, 11.) सोमधुत° ॥ सोमधुते A. Ca. °सोमधुत° B.—P. 423. l. 13. (43, 11.) प्रसु प्रसुः A sec. m. Ca. प्रसुः प्रसुः A pr. m. प्रसुः प्रसु प्रसुः B. The MSS. of the text

* have here and Rv. VIII. 11, 8, where the same verse occurs, प्रभुः—अनु by conjecture.—P. 424. l. 25. (43, 30.) गार्ह० ॥ गार्हयितव्यानि A. B. Ca. Cf. Rv. Bh. 4V. 18, 2. V. 4, 9.

P. 425. l. 31. (44, 3.) सादयत् A. B. Ca.—P. 426. l. 24. (44, 9.) ज्वलद्गतिः A. B. Ca. ज्वलद्गतिः? See verse 14.—P. 427. l. 19. (44, 15.) तमेति ॥ तथा इति A. Ca. M 1.—P. 428. l. 6. (44, 19.) वर्धयंतु ॥ वर्धयन्ति A. B. Ca. The same occurs again in verse 22.—P. 429. l. 12. (44, 28.) तं सुखय वा ॥ तमुचवा A. Ca; deest in B.

P. 429. l. 27. (45.) इति सोमं A. Ca; not in Âsv.—P. 431. l. 25. (45, 13.) भङ्गारं ॥ भोक्तारं A. B. Ca.—l. 29. (45, 14.) पणमानं A. Ca. पण्णिमानं B.—P. 433. l. 8. (45, 23.) मनुष्या A sec. m. मनुष्याणां A pr. m. B. Ca.—l. 17. (45, 25.) प्रेरितवान् ॥ प्रेरयितवान् A. B. Ca.—P. 434. l. 5. (45, 29.) बुधुरमिति ॥ बुधुरेति A. M 1. बुधुरेति Ca. See Rv. Bh. I. 33, 15.—l. 15. (45, 31.) किं नाकार्षीः ॥ किं माकार्षीः A. B. Ca.—P. 435. l. 19. (45, 38.) The end of the commentary is left out in A. Ca. It is supplied in B in the following way: असित्वन् अवधन् सघ्नीव कितव इव स सोमः त्वामेव प्राप्तः आवयः वृक्षमाणाः सर्वे देवाः निवता अधोमुखाः संतः आचरन् निर्गताः.—l. 29. (45, 40.) हिंधि ॥ अतस्तासां ॥ हिंस्य तस्तासां A. हिंस्य त। तासां Ca. हिंस्य तासां B. हिंस्य च। तासां M 1.—P. 436. l. 4. (45, 41.) विमर्शनचमे ॥ विमर्शके न चमे A. Ca. विमर्शके न चमे B. See Benfey, Glossary to Sâma-veda, s. v. parśana. The intended interpretation seems to have been 'able to withstand friction or a blow;' vimris being used in the sense of âmrîs.

P. 436. l. 19. (46.) अष्टाचरा ॥ अष्टाचरवती A. B. Ca. —l. 20. अतुर्थयोद्गा० ॥ अतुतीय-योद्गा० A. B. Ca.—l. 25. नवकायिकादक्षष्टिनो A sec. m. नवकायिकादक्षष्टिना B. नवकायिका-दक्षष्टिनाश्चि A pr. m. Ca. See Anukr. M. p. 4.—l. 33. ओत्तरे A. Ca. ओत्तरा M 1. See Anukr. M. p. 30.—P. 437. l. 28. (46, 6.) राद्यो from B 1.—P. 438. l. 18. (46, 9.) अवायः अवधीयः इयः B after तारकः. The substantive omitted is मीदः.—l. 23. (46, 10.) निपातानिपातद्वयं A sec. m. निपातानिपाततद्वयं A pr. m. Ca. अनिपात, if the reading be right, must be taken in the sense of पद.—P. 439. l. 27. (46, 15.) मद्वा, instead of मम, A. B. Ca.—l. 28. Sâyana seems to have read अय instead of अय. A has अये-दानीं by correction.—l. 29. निह्मावात् A. Ca. One expects निह्मावात्.—P. 440. l. 5. (46, 16.) अथापि इदानीमपि A. Ca. अथापि इदानीमपि A by correction. अय अति अित् अनंतरमपि B. Here also Sâyana seems to have read अयय or अयय instead of अयय.—l. 12. (46, 17.) यवनसाधनेः A sec. m. यवनमानसा A pr. m. B. Ca. M 1.—वा after एव by conjecture.—P. 441. l. 3. (46, 20.) सुवजितः सुव संमत्तः B after संमत्तः.—l. 4. वा ॥ स्वा A. Ca.—l. 10. (46, 21.) वशायाध्याय ॥ वशायाध्याय A. Ca and Brih. MS.—कानीतसु Brih. MS. कानीतसु A. Ca.—l. 14. कानीति कनीतपुत्रे कनीयाः पुत्रे ॥ कानीति पुत्रे कनीयाः A pr. m. Ca. कानीति कनीतपुत्रे कनीयाः A sec. m. कानीति कानीतपुत्रे कनीयाः पुत्रे B.—l. 26. (46, 23.) आश्रवः A. B. Ca.—P. 442. l. 21. (46, 26.) वा before संका from B.—नां पिः to सोमपुत्रिः सो from the margin of A. B 4 makes the same addition in the margin from पिः to पुत्रु.—l. 30. (46, 27.) अन्वयात् ॥ अन्वयान् Ca. अन्वयान् A.—P. 443. l. 12. (46, 29.) अवेद्यं A. B. Ca.—P. 444. l. 7. (46, 33.) योज्यं ॥ योज्य A. Ca.

P. 444. l. 10. (47.) वैजिकः by conjecture.—l. 27. (47, 2.) अवा from B.—P. 445.

l. 4. (47, 3.) *पचावयो न* is not explained again in A. Ca. *तत् वयो न पचा व्यधियः शि-
मुकाणां पचोपरि यथा तथा विद्यंतम्* etc. B.—l. 20. (47, 5.) *अवदधि०* ॥ *अवदधि०* A. Ca. *अव
इति धि०* C 2.—l. 29. (47, 6.) *Sāyana* explains *आशयः* instead of *आश वः*.—*यं* after *युजं*,
by conjecture.—P. 446. l. 7. (47, 7.) *प्रवृद्धमपरिहारार्हं* ॥ *अप्रवृद्धं अपरिहारार्हं* A. Ca. *प्रवृद्धं
अपरिहारार्हः* C. *अभिप्रवृद्धं अपरिहारार्हं* B.—l. 24. (47, 9.) *कस्य* ॥ *यस्य* A. B. Ca.—P. 447.
l. 29. (47, 14.) *श्रेष्ठेण* ॥ *श्रेष्ठे* A. Ca.—*उपतिष्ठेत्* A. Ca. *उष्ठे* *Āsv. Grihy.*—P. 448. l. 22.
(47, 16.) *यदेव* ॥ *तदेव* A. B. Ca.—l. 23. *भोक्तु इत्यर्थः* ॥ *भोक्तुरित्यर्थः* A. B. Ca.—*यदेवापः* ॥
तदेवापः B. *देवापः* A. Ca.—l. 25. *दिताय च* A. Ca. *दिताय च पूरणः* B.—l. 26. *रूपवत्* C.
रूपवत् Ca. *सूतवत्* A.—P. 449. l. 1. (47, 17.) *संदाय* ॥ *सहाय* A. Ca.; *deest* in B.
P. 449. l. 26. (48, 2.) *अगाः* P 1. 2. 3. 4. *अगाः* *Aufrecht.*—l. 28. *अदीनः* from B.—
P. 450. l. 7. (48, 3.) *ततोऽमृता* ॥ *त्वतो मूमा अमृता* A. Ca. *त्वतः अमृता* B.—l. 15. (48, 4.)
अस्माभिः पीतस्त्वं from B.—l. 23. (48, 5.) *वध्नो* ॥ *वध्नः* A. Ca. *वध्नः* B 1. *वध्नो* Prof.
Aufrecht in *Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellschaft*, vol. xxv. p. 236,
note.—l. 24. *ता* B. *ते* A. Ca.—P. 451. l. 1. (48, 6.) *संधुच्येन* A sec. m. B. *संघर्षेण*
A pr. m. Ca. Cf. *Gitagov.* III. 12, where *न संधुच्यति* is explained by *दीयति सुखं न
मयति* 1.—l. 26. (48, 9.) *श्रेष्ठान्* A. Ca. *श्रेष्ठः* B.—P. 452. l. 4. (48, 10.) B reads *चिर-
कासावस्मानं एमि इंद्रमपि याचे* 1, which is no improvement.—l. 9. (48, 11.) *पीडा* from
B.—A. Ca. read *तविषीचीः*.—*वसवतः पीडाः* B.—l. 10. *अग्निषुः त्वजंतु* B.—*अपग्ने* C. *अपराग्ने*
A pr. m. Ca. *अपराग्ने* A sec. m. B.—*यस्मात्* ॥ *तस्मात्* A. B. Ca.—l. 17. (48, 12.) *मर्त्यान्*
B. *मर्त्यान्* A. Ca. M 1.—l. 30. (48, 14.) *निःश्रू* Pada MSS. *निःश्रूः* *Sāyana.*—P. 453.
l. 11. (48, 15.) *विद्यतो* B. *विद्याभिः* A. Ca.—l. 12. *हे इंदो त्वं जतीभिः* [*सजोषा*: marg.] *सह
प्रीयमाणः सन् जतिभिः सह अयवोतयो* etc. A. *हे इंदो त्वं जतिभिः सह प्रीयमाणः सन् जतिभिः
सह अयवोतयो* etc. Ca. *हे इंदो त्वं जतिभिः सह प्रीयमाणः सन् सजोषाः मंतरो मदतः ते
सहितः* etc. B 1.

A MS. of the Rig-veda was discovered by Dr. Bühler in Kashmir. It was written on birch-bark and in the Sārada alphabet. As it seemed to be of some importance Dr. Bühler kindly had it forwarded to me. A collation made by Dr. Wenzel showed, however, that the MS. contained no independent readings, and that it had by no means been carefully copied. The various readings in the *Vākhilya* hymns are given as a specimen to show the character of the MS.

P. 453. l. 21. (49, 2.) *गिरिरिच प्ररसा* S.—l. 25. (49, 3.) *न* S 1. 2. 3. 4. P 3. P 4. *Aufrecht.* नु P 1. M 1.—P. 454. l. 4. (49, 4.) *प्रवृद्धेव* S.—l. 16. (49, 7.) *उय अग्निमिरा* S.—l. 24. (49, 9.) *यथा प्राव* S.

P. 455. l. 11. (50, 2.) *शिनिरि(?)* S.—l. 23. (50, 5.) *सधावन् स्वधयति* S.—P. 456. l. 6. (50, 7.) *उय* for *अय* S.—l. 14. (50, 9.) *यथा प्रावो* S.—l. 18. (50, 10.) *अविश्यावो* S.

P. 456. l. 22. (51, 1.) *सांहरणं* S.—P. 457. l. 1. (51, 2.) *पार्ष्वहः* and *विमिश्रुतं* S.—l. 5. (51, 3.) *धिवर्ते* for *विध्वंते* S.—ll. 6 and 8. *अरिध्वंते* S 3 by correction. S 4. P 3. P 4. sec. m. *अरिध्वंते* S. S 1. P 4 pr. m., *अरिध्वंते* S 2. *अविध्वंते* P 1. Cf. *Aufrecht*, vol. ii. p. v.—P. 458. l. 5. (51, 9.) *इदम्* S for *इदः*.—ll. 6 and 8. *यवीरवि* S 1. 2. 3. 4. P 1. 2. 4. *यवीरवि* *Aufrecht.*—l. 9. (51, 10.) *मधुमंतो वृतवृत्तो* S.

P. 458. l. 18. (52, 2.) मिथं S.—l. 19. अजीनसि S.—l. 22. (52, 3a) धृषता पिब S.—
P. 459. l. 2. (52, 4.) अर्बस्तुच S.—l. 6. (52, 5.) दार्ति S.—l. 14. (52, 7.) अर्बनं S for
अर्बनं.—P. 460. l. 1. (52, 10.) बृहतीरनुषत S.

P. 460. l. 14. (53, 2.) वाजायती (?) S.—l. 19. (53, 4.) शीर्षिष S for शीर्षिषु.—P. 461.
l. 6. (53, 7.) वीतिहोचामिदत देवहतिमिः ससवांसो विमुषिरे S. Cf. Rv. VIII. 54, 6.—
l. 10. (53, 8.) अये मतीनां S.

P. 461. l. 15. (54, 1.) पनासो S for पीरासो.—l. 19. (54, 2.) सांश्ते S.—P. 462. ll. 9 seq.
(54, 6.) भवि मुक्तो । वयं होचामिदत देवहतिमिः ससवांसो मनामहे S. See Rv. VIII. 53: 7.—
l. 13. (54, 7.) इन्द्रमायुर्वं S.—l. 14. अनुपावसो S.

P. 462. l. 22. (55, 1.) अख्यामभार्जति S.—P. 463. l. 2. (55, 3.) बन्वाजुका S.—l. 7.
(55, 5.) चकिरन्नानूनं च महि S.—l. 9. आ । अनू P i pr. m.? न । अनू P i sec. m. P 3. P 4.
Aufrecht, vol. ii. p. v, says, 'Die Handschriften lesen carkiran । A । anūnasya.' P i
has न by correction in the margin, but there is also a correction in the text, so it
is possible that न was corrected to आ, and afterwards again to न.

P. 463. l. 12. (56, 1.) वीर्नः प्रधिना S.—l. 14. (56, 2.) पुतकतुर् S for पीतकतः.—l. 16.
(56, 3.) अर्धि सजः S.—l. 18. (56, 4.) पूतकतायीर्थता S.—पूथं S.—l. 20. (56, 5.)
चिचिचिर्हि S.

P. 464. l. 6. (57, 2.) दधिरे S for ददधि.—l. 11. (57, 3.) उप यात S.—l. 15. (57, 4.)
मधुमंतमधिना प्र द्वांसांसमवचत S.

P. 464. l. 20. (58, 1.) यो अनुचाना ब्रह्मणे युक्त आसी वा S.—l. 23. (58, 2.) समिन्ध and
प्रभूत S.—l. 24. ओषस्सर्वं and वि माहेकिवाविर्द S.—P. 465. l. 3. (58, 3.) भूरिमाच S.

P. 466. l. 21. (60, 1.) मचयतु after अनक्त A marg.—P. 468. l. 15. (60, 8.) मतीय
मरणधर्माय from B.—l. 22. (60, 9.) अचा गिरा A. Ca. गिरा B i. गिरा अचा would be
better.—P. 469. l. 5. (60, 11.) अंसनीयं from B.—l. 6. माति नो ॥ मातिनो B. मानितिर्ना
A. Ca.—l. 13. (60, 12.) तदनं ॥ तं धनं A. B. Ca. त धनं C 2.—P. 470. l. 20. (60, 17.)
• B begins हे देवाः.—हे यजमानाः ॥ गेहे यजमानाः A. Ca. गेहे यजमानाः वयं B. गेहे यजमानाः
C 2.—l. 21. अधुतनमनं B. अधुतकर्माणां A. Ca. अधुतनमनकर्माणां A marg. Cf. Rv. Bh. VIII.
12, 2. 22, 10. 11. 70, 1. 93, 11; V. 73, 2; VI. 45, 20.—l. 24. प्राक्षुपकारसिद्धं B. प्राक्षु-
पकारं सिद्धं A. Ca.—P. 471. l. 14. (60, 20.) यातना ॥ यानां A. Ca.—l. 16. अनिरा A sec. m.
आतरा Ca. अतरा B i.—l. 17. बाह्यानि A. B. Ca.—च न ॥ च A. Ca. न B.

P. 472. l. 3. (61, 2.) दुपकारकाया ॥ दुपकारकस्य A. Ca. दुपकारकस्य च C 2.—l. 18.
(61, 4.) मचति MSS. मचतु ?—P. 473. l. 1. (61, 6.) पीरः पूरयिता ॥ पूरयि पूरयिता A. Ca.
• पूरयिता A sec. m. पुषकत् पूरयिता B i, which afterwards has नवां पीर पुषकत् हे देव etc.—
l. 6. (61, 7.) बृहतः सो Ait. Âr. बृहतसो A sec. m. बृहतसो A. Ca. M i.—P. 474. l. 15.
(61, 11.) सचा सहिताः B. सचा सहासहिताः Ca. सचा सहायसहिताः A by correction.—
l. 24. (61, 12.) देह ॥ देवः A. Ca. देवः देह B i.—सगिता धनं संमजता B i.—P. 475. l. 32.
(61, 16.) पचात् before पचाद्वा by conjecture.—पचात् etc. ॥ पचाद्वा पुरा पूर्वो मायो
• पचाद्वाधोमाय A. B. Ca.—l. 24. तथा from the margin of A.—आसुरायि ॥ आसुरीः A. B.
• Ca.—l. 31. (61, 17.) रचयि ॥ चययसि A. Ca.

P. 476. l. 10. (62.) सप्तम्यावाच तिस्रो A. B. Ca. च deest in Anukr.—P. 477. l. 1. (62, 3.) चिद्वर्ता ॥ चार्वता A. B. Ca.—l. 9. (62, 4.) अवस्यते B. अवस्यते A. Ca. अवस्यते M I.—l. 21. (62, 6.) दृष्टा by conjecture. गत्य A. B. Ca. गत्य C 2. आगत्य would not be appropriate.—l. 23. अवेचितं ॥ अवेचितुं Ca. अवेचितुं A.—l. 29. (62, 7.) ददुः from B.—P. 478. l. 1. हे पुच्छत etc. A. Ca. तैर्द्भ भद्रा साति समन्वयः । C 2. हे पुच्छत इन्द्र त्वं विचक्ष पतिः भवसीति समन्वयः । B.

P. 479. l. 9. (63.) गायत्रे A. Ca; not in C. M I. Cf. Anukr. M. pp. 31; 223.—l. 26. (63, 3.) विद्वानुपायश्चः ॥ विद्वानुपाय चासी चः A. Ca. विद्वानुपाय चासी C 2. विद्वान् B.—अपवारितवान् ॥ उपवारितवान् A. Ca. उपवारितवान् A by correction. उत्सारितवान् B.—P. 481. l. 2. (63, 9.) लब्धे लब्धये ॥ लब्धये A. Ca.—l. 12. (63, 11.) अतिशयेन क्षुभः from B.

P. 482. l. 2. (64, 2.) तव ॥ सतव A. Ca; deest in B. प्रतिनिधि and सदृश are construed with the genitive, according to Pān. II. 3, 72.—B adds at the end अतस्त्वं महानसि ॥—l. 10. (64, 4.) प्रगच्छ C. प्रागच्छ A. B. Ca.—दिवि युलोकात् किं चयो निवासं A. B. दिवि युलोकात् किं चयो निवासं Ca. दिवि युलोकात् चयो निवासं C 2.—l. 24. (64, 7.) विशीर्षकंधरः from the 'margin of A.—l. 25. ब्रह्मा खोता स्वा त्वां A. Ca. ब्रह्म खोतारं वा B 1. Sāyana explains कस्त्वा instead of कस्त.—P. 483. l. 14. (64, 11.) Sāyana seems to have read अधि मितः for अधि मितः. B reads अधि आश्रितः and afterwards यः सोमः मित्रः स एवायं etc.

P. 485. l. 8. (65, 10.) पुषतीनामन्त्राणां B.—l. 17. (65, 12.) इन्द्रे प्रीत ॥ इन्द्रः प्रीत A. Ca. इन्द्रः प्रीतः B.

P. 485. l. 21. (66.) इयं by 'conjecture.—l. 30. (66, 1.) तमिन्द्र B. त्वदर्थं A. Ca.—P. 486. l. 6. (66, 2.) अन्नस्य सोमस्य from B. A. Ca mark a lacuna.—यः after आदृत्य by conjecture. B puts it before दाता.—l. 15. (66, 3.) किमस्य कथं जात इति च and then a lacuna in A. Ca. The च is perhaps वचनात्. Or supply इति च कृत्यतिः 1.—l. 16. वज्रस्य from B. After अपवरणीयं some other word like वज्र seems to be necessary.—l. 21. (66, 4.) Sāyana explains पुष । संभृतं 1.—P. 487. l. 5. (66, 6.) बुध बुधम् B. बुधम् A. Ca.—l. 15. (66, 7.) हरत ॥ हरं वा A. Ca. हर B.—l. 22. (66, 8.) मर्गेषु प्रशानिषु वा Ca. मर्गेषु B. वा A.—l. 23. युषोऽपि ॥ युषि A. Ca.—P. 488. l. 4. (66, 9.) वृषहत् ॥ वृषहत् A. Ca.—l. 11. (66, 10.) न कदाचिदित्य and then a lacuna marked in A. Ca.—अयं हं अभवदि C 2. C 4. अहंभवदि A. Ca. The lacuna can be supplied in the following manner: न कदाचिदित्यभिप्रायः । सर्वं हंतव्यं इतमभवदित्यर्थः 1.—l. 14. A. Ca mark a lacuna after दातव्य. The context may have been दातव्यचित्तियमभिनयेन etc. Cf. Devarāga on Ngh. IV. 3 in Nir. SS. vol. i. p. 452. Durga on Nir. VI. 26 gives no particular explanation.—l. 15. तानहर्षयः B. ते वाहर्षयः A. Ca.—l. 17. पञ्चति ॥ पञ्चति A. B. Ca.—अहाणि पञ्चति ॥ अहाणि पञ्चति A. Ca.—l. 18. A. Ca mark a lacuna after अतो. B omits अतो and has ईदृशान् पणीन् etc.—l. 20. आपथिकांशवा काश्चुकीकवान् ॥ आपथिकांशवा काश्चुकीकवान् A. Ca. वाथिकांशवा काश्चुकीकवान् Manu ed. Jolly. वाकिजि ed. Mandlik.—l. 28. (66, 11.) तात्पर्यादुति ॥ तात्पर्यादुति A. Ca. तात्पर्यात् B.—P. 489. l. 15. (66, 14.) अमतिर्दोरिज्जात्मिकावाः B. अ - मतिर्दोरिज्जात्मिका A. Ca.

P. 489. l. 26. (67.) संमदा° ॥ समदा° A. B. Ca. M 1.—l. 27. आदित्यान् ॥ अदितिं A. B. Ca.—
 • l. 28. आदित्या ॥ आदित्यो A. B. Ca.—P. 491. l. 6. (67, 9.) मर्वयता ॥ मर्वयता A. Ca.—h 7.
 • मर्याता etc. ॥ मर्याता बाधामा नोऽस्माकं etc. A. Ca.—l. 18. (67, 11.) मभीरं मह्यं A. Ca. मह्यं
 • मभीरं Ngh. l. 12.—l. 25. (67, 12.) दूरमियमदितिर्मुमिक्षया ॥ दूरमियमदितिर्मुमिक्षया A. Ca.—l. 26.
 After उच्छि something seems left out, unless we change उच्छि into उच्छि त्वं.—
 l. 27. जीविनापुत्रान्नचितुं A. Ca. unintelligible.—l. 30. (67, 13.) उच्छयंतः ॥ उच्छयंतः A.
 Ca.—P. 492. l. 3. (67, 14.) A. Ca. have क्राणान् before वृकाणां, B क्राणां. This is
 either a repetition of वृकाणां (B 1 reads क्राणान् वृकाणां) or one has to read नोऽस्माकं
 प्राणान्.—l. 13. (67, 16.) मुञ्जहे ॥ मुञ्जहे A. Ca.—l. 17. (67, 17.) कृणुषु B 1. कृणुषु A. Ca.
 कृणुषु M 1.—l. 24. (67, 18.) A. Ca. not B, have after मुञ्चतु again कृतं भवत्वित्यर्थः 1. B
 adds वृष्टांतः बंधात् बद्धमिव बद्धं पुनर्यं बंधात् यथा विमुञ्चति तद्वत् ॥—l. 30. (67, 19.) मूकत मुञ्चयत
 B.—P. 493. l. 3. (67, 20.) पुषे पितृशब्दः ॥ पुषे पि त्व शब्दः A. Ca.; not in B.—l. 10.
 (67, 21.) रिप्रमिति Nir. रिप्र इति A. Ca. M 1. See Rv. Bh. l. 157, 4.

P. 493. l. 18. (68.) चंततः ॥ चय ततः A. Ca.—P. 494. l. 2. (68, 2.) मति ॥ मति B 1;
 deest in A. Ca. M 1.—l. 7. (68, 3.) त्वित्यर्थः C. म इत्यर्थः A. Ca.—l. 29. (68, 6.) योम
 स्वादिच्छा° ॥ योमास्वदिच्छा° A. Ca.; very doubtful.—P. 495. l. 10. (68, 8.) वनवमिन्द्र यत्न
 B. वन --- नि यत्न A. Ca.—l. 14. (68, 9.) कर्तुं after क्षानादिस्ववहारं by conjecture. कुर्वन्
 A. B. Ca.—l. 18. (68, 10.) The Viniyoya has been corrected in accordance with
 Âsv. and Rv. Bh. VIII. 2. ०रिति तुषो मन्त्रस्वीयप्रतिपुत्रभाविनि A. Ca.—l. 24. ररविष ॥
 ररविष A. B. Ca.—l. 29. (68, 11.) तन्नीयः ॥ तन्नीयः A. B. Ca.: cf. Rv. Bh. VI. 18, 6;
 VIII. 6, 22.—P. 496. l. 1. (68, 12.) तया तने by conjecture.—l. 10. (68, 14.) Brih.
 VI. 900 has आर्षास्वमेधयोश्च पंच दानस्तुतिः पराः ॥—l. 13. पितृपुत्रा ॥ पितृपितृ A. B. Ca.—
 l. 17. (68, 15.) आतिचिन्ति ॥ आतिचिन्ति A. Ca.: cf. verses 16 and 17.—l. 18. इंद्रोत ॥ इंद्र
 A. Ca.—l. 23. एवमुवाच° ॥ एवं त्वपुवाच° A. Ca.—l. 32. (68, 17.) इंद्रोतदानस्य ॥ इंद्रोतदानस्य
 A. Ca.—P. 497. l. 8. (68, 19.) निमित्तुश्चन to युष्मासु from C. युष्मे युष्मासु मर्त्यः मनुष्यः अथैवं
 निमित्तुः नेतुमिदुः नादीधरत् च नैवोपपद्यते खलु चतो etc. B. Left out in A. Ca.

P. 497. l. 20. (69, 1.) उन्नतोति ॥ उदिति A. उदितितीति Ca.—l. 28. (69, 2.) इंद्र
 सुगन्धेति by conjecture. इंद्रयुग्म्य इति A. Ca. इंद्रं यु इति C 2. C 4.—हि द्या° to सर्वं
 from C. Cf. Sâyana's commentary on Sv. II. 7, 1, 9, 1.—P. 498. l. 6. (69, 3.)
 दिवीत्यर्थः ॥ दिवीत्यर्थः A. Ca. त्विः C 2.—l. 7. आदित्यस्य C. आदित्य A. Ca.—आरोचमाने ॥
 आरोचने A. Ca.—l. 9. (69, 4.) A. C. Ca. mark a lacuna after इन्द्रपुत्रः, extending
 to the beginning of the verse. This has been supplied in accordance with
 Rv. Bh. VIII. 45.—l. 15. तच्चानुरक्तत्वात् ॥ तच्चानुरक्तत्वात् Ca. तच्चानुरक्तत्वात् A. ०कत्वात् C 2.—
 ll. 24 to 29. (69, 7.) मिलिषा to यद्यदा from C. वधस्य विष्टपं सूर्यस्य from B.—P. 499. l. 2.
 द्वादश मासाः etc. Cf. Sat. Br. I. 3, 5, 11.—l. 10. (69, 8.) तन्नोवा C. तन्नोवा A. B. Ca.—l. 26.
 (69, 10.) आ पतति etc. ॥ आपतितं, बुद्धिरस्याय यदा etc. A. Ca.—P. 500. l. 8. (69, 12.) सूर्य
 सुषिरामिव is not explained in A. C. Ca. यथा सूर्यं प्रति रश्मिमानं तद्वत् B. The verse
 occurs Nir. V. 27, and is explained in Rig-veda, vol. i. p. 20.—P. 501. l. 7. (69, 16.)
 गृहो रचः A. Ca. It is strange that Sâyana should use here गृह as a masculine,
 though he explains अयं गृहं, in VIII. 73, 7, by अत्येव पुंलिंगता.—l. 8. अंतरे to अंतरे

from Ca.—l. 9. पुनः कीदृशं from B. तकिं A. Ca.—कीदृशं after रचं A. Ca.—l. 17. (69, 17.) खराजं twice, A. Ca, not C.

P. 501. l. 31. (70.) चयोदशुष्णिकं चतुर्दशगुणं पंचदशी पुरउष्णिगाद्यं ॥ चयोदशुष्णिकं आद्यं A. Ca. चयोदशी पुरष्णीकं आद्यं B 1.—l. 33. यो राजा etc. supplied from the Ait. Ār. A. C. Ca mark a lacuna.—P. 502. l. 6. (70, 1.) सेनायां C 2. सर्वेषां संयामाणां B; deest in A. Ca.—l. 23. (70, 3.) After अनुकूलं some word like करोति is wanted.—P. 503. l. 10. (70, 5.) मूर्तिप्रतिविंबाय ॥ मूर्तिप्रतिविंबाय A. Ca. मूर्तिप्रतिविंबाय C. विंबाय B.—l. 11. किंचन ॥ किंचमनु A. Ca.—l. 18. (70, 6.) B begins हे शविष्ठ बलवन् मधवन् धनवन् वृषन् etc.—वृषा before आ पद्माद्यं A. Ca.—l. 27. (70, 7.) मनुष्यः from C.—l. 28. यो मर्त्यो etc. ॥ स मर्त्यो यस्मिंश्च ए० A. Ca. स मर्त्यः यस्मिंश्च ए० B. B begins with यः अदेवः etc.—l. 29. योजयति B. योजयति, A. Ca.—After गंतुं there seems to have been a lacuna, which in C 2 is left unsupplied. The commentary given in A. B and Ca is clearly spurious.—P. 504. l. 10. (70, 9.) उत्थापय ॥ उत्थापयत A. B. Ca.—l. 18. (70, 10.) प्रभूतधन B. प्रभूतमिषा A. Ca.—l. 19. नि शिन्नयः B 1. वि शिन्नयः A. वि शिन्नयः Ca.—l. 20. नि शिन्नयो ॥ वि शिन्नयो A. वि शिन्नयो Ca.—l. 26. (70, 11.) सखा B. सखायः A. Ca.—P. 505. l. 23. (70, 15.) हितं शीरदेवं ॥ हितः शीरदेव A. B. Ca.—l. 24. Sāyana read न instead of नः.

P. 506. l. 1. (71, 1.) कस्य महोमिः A. B. Ca after रच.—l. 3. अथवा to संबंधणीयं A. Ca; not in C 2 nor in B.—l. 7. (71, 2.) अस्मादिमी ॥ अस्मादिमी A. Ca.—l. 12. (71, 3.) The commentator must have read in the text, स नो वस्त उप माखूर्जो नपात् etc.: cf. verse 9. त्वं नोऽस्मभ्यं विश्वेभिर्देवेभिर्धनं प्रयच्छसि । हे ऊर्जो etc. B. Could विश्वेभिर्देवेभिः have been inserted in order to remove the punarukti pointed out and explained away by Sāyana?—l. 18. (71, 4.) यं ॥ यदा A. Ca. यदा यं B.—P. 507. l. 9. (71, 9.) नपात्त्वं ॥ नपादित्वं A. Ca, which stands perhaps for नपादादित्वं.—l. 10. स सुखलेनैव प्र० ॥ सः सुखलेन वा प्र० A. (h. M 1. सः प्र० B.—l. 19. (71, 10.) वारिं after न्वात्वं A. Ca. Cf. verse 14.—P. 508. l. 6. (71, 12.) धीषु सुबुद्धिषु B before प्रथमं.—l. 13. (71, 13.) वा ॥ वतिवा A. Ca. अथवा M 1.—l. 28. (71, 15.) मयानाममिन्नयं ॥ मयानंमममययं A. Ca.

P. 509. l. 19. (72, 3.) चंतः आयतनमग्ने before इच्छति B.—स्वपंतं ॥ स्वपनं A. स्वयनं C. स्वयनं B.—l. 20. स्वप्नेतन्माधमं A. Ca and Nir. var. lect. स्वप्नेतन्माधमिन् Nir. Roth and S. —ll. 26 seq. (72, 4.) अवहत् आरोहति and अवधीत् A. Ca. अवहत् आरोहति and आवधीत् B 1.—l. 32. (72, 5.) इयं चरंश्चरंश्च ॥ यं चरंश्च Ca. इयंश्च A.—P. 510. l. 3. (72, 6.) खूनं ॥ खलं A. B. Ca.—l. 4. रवेऽद्यान् etc. ॥ रवेऽद्यान्वाद्यनिर्द्योतयति तेत्वर्यः । A. Ca.—l. 9. (72, 7.) प्रतिप्रख्यातारी C. प्रख्या A. Ca; deest in B.—l. 27. (72, 10.) परिकल्पामं B. परिक्लेशामं A. Ca. परिमंतारं?—नीचीनद्वारं ॥ नीचीनवारं ग्मूतवारं (i.e. न्गमूतद्वारं) B. नीचीनवारं A. Ca. नीचीनद्वारं C.—l. 32. (72, 11.) वपुष्करे, cf. Nir. V. 14.—P. 511. l. 2. आसंधं A. Ca. आसयां B.—l. 6. (72, 12.) आरिष्योः Ca. अरिष्योः A. C.—l. 7. गवाजयोः ॥ गवाजयोः C. गवा - योः A. Ca.—l. 26. (72, 15.) धारकमायं ॥ धारकमायं A. Ca. धारकं B. धारकसि C 2.—P. 512. l. 3. (72, 16.) मधुपुष्कं ॥ मधुपुष्कं A. Ca.—l. 7. (72, 17.) तत्र हेतुमाह ॥ तत्र हेतुं A. Ca. तत्र हेतुं B. C.—l. 12. (72, 18.) एवमग्नि ॥ एवमग्नि A. Ca. एवं मग्नि B.—l. 13. गु शीघ्रं B at the end of the commentary.

P. 512. l. 19. (73, 1.) हवमाह्वानं यच्च वा A. Ca. हवमाह्वानं B.—P. 513. l. 10. (73, 6.)

The commentary on this verse is omitted in A. Ca. It is printed from C 2. B has **हे चक्षिणां नी चामहता यज्ञे सुखतमी नेदिष्टमतिक्रममायं प्राप्तव्यं यामि । प्राप्नोमि । चंति० ।** It seems an old lacuna, supplied independently by C 2 and B.—P. 514. l. 1. (73, 11.) **चर्चमागमनाय ॥ चर्चमागमनाय A. B. Ca.—l. 7. (73, 12.) सजात्वं ॥ संजात्वं B (also the first time). साजात्वं A. Ca.—बंधकः सुवः ॥ बंधकसुवः Ca. बंधकसुवः A. बंधुकः सुतः B. Cf. Kuhn's Zeitschrift, I. p. 442.—अथर्वधिरहं ॥ अथ वा यु हं A. अथ वायुरहं Ca. आवा वा युरहं C 2. (अरायु ?); deest in B.—l. 18. (73, 15.) अथसमूहिः ॥ अथ A. B. Ca.—l. 22. (73, 16.) करोत्वन्ति A. Ca. करोति B.—l. 27. (73, 17.) निशारयति ॥ निवारयति B. निशारयति A. Ca.—P. 515. l. 4. (73, 18.) आकर्षया or कर्षया A. B. Ca instead of आकर्षकया.**

P. 515. l. 7. (74.) यंचमं ॥ चतुर्थं A. B. Ca. * The mistake in the number of the Suktas continues to the end of the Anuvāka.—l. 8. आर्चस्व A pr. m. Ca. Anukr. आर्चस्व A sec. m. M 1.—l. 10. वीमं ॥ स्वाव्योमं A. Ca.—l. 17. (74, 1.) यु deest in B.—P. 516. l. 3. (74, 5.) जाततेजसायुः ॥ जाततेजोयुः A. Ca. जातधनं B.—l. 23. (74, 9.) संबधीति ॥ संबन्धिनमिति A. B. Ca.—l. 30. (74, 10.) तूर्वथ प्रामुष तथा etc. B.—l. 31. हिंस्व deest in B.—P. 517. l. 16. (74, 13.) Sāyana seems to have read वृषा for मृषा. B has मृषा मृषाणि केशवंति.—वृक्ष्यंतं ॥ वृक्ष्यंतं C. वृक्ष्यंतं A. Ca.

P. 518. l. 18. (75, 3.) सर्वतो जताजत वा ॥ सर्वतो जत आजतो वा Ca. M 1. सर्वत जत आजतो वा A. सर्वतो जत B.—P. 520. l. 5. (75, 13.) अन्यमस्योतारं ॥ अन्यस्योतारं A. Ca. अन्यं स्योतारं B.

P. 521. l. 4. (76, 3.) अपरुजन् A. B. Ca.—l. 28. (76, 8.) इदा मनसा भक्त्या from B.—P. 522. l. 1. (76, 9.) अहामं ॥ अहामं A. Ca.—l. 2. ग्रभून् from B. Ca.—l. 17. (76, 12.) साष्टापदी ॥ साष्टयदी A. Ca. प्राप्ता B.—l. 18. कुतिमहं B. कुतिमया A. Ca. कुतिं मया M 1.

P. 522. l. 20. (77.) कुवसुतेः ॥ सुवः A. B. Ca.—P. 523. l. 5. (77, 3.) रज्ज्विव । तथा ॥ स्नेहलया A. वलया B. रज्ज्वलया C 2.—P. 524. l. 5. (77, 9.) जतानि ॥ जिता A. Ca. जीतानि B.—l. 6. जीतानि अमुकपुष्टानि तव वलानि भूमिः किल etc. B.—भूमिः जीववधारणाय ॥ भूमि किल वधाधारणाय A. Ca. भूमिः किल वधाधारणाय B. भूमिः किल वधाधारणाय M 1. Cf. Notes to VII. 99, 3.—l. 18. (77, 10.) किंचिद्रो ॥ -- नवानपीद्रो A. Ca. किंचिद्रः B.—l. 32. चरमपादिनोच्यते ॥ चारमपादिनोच्यते Ca. वां A.—P. 525. l. 3. (77, 11.) यास्मिन् व्याख्याता तदेव लिखति ॥ व्याख्यातत्वात्तदेव लिखति । यास्मः । A. Ca.—l. 4. हिरण्यः A. Ca. and Nir. var. lect. हिरण्यः Nir.—रक्षी deest in A. Ca. as in several Nir. MSS.—सांयान्दी वदुपे Nir. Roth. सांयान्दुपे A. सांयान्द (or वु, or मु?) दूपे Ca. See Nir. SS. vol. iii. p. 276.—l. 5. गमनपातिनी शब्दपातिनी दूरपातिनी and afterwards गमनवेधिनी शब्दवेधिनी दूरवेधिनी Nir. Roth. B begins हे इन्द्र ते तव धनुस्त्वयि मृदाविषं युक्तं etc. It explains सुसंस्कृता by सुषु चनंजती.

P. 525. l. 11. (78, 1.) B explains चंधवः by सोमं.—P. 526. l. 6. (78, 6.) यदा तं निंदितुमिच्छति । The MSS. have यदा तं निंदितुमिच्छति, a construction which, though intelligible, is unusual in Sanskrit, particularly as the next sentence is carried on in the third person.—l. 17. (78, 8.) यदा इन्द्रः सोमं पीत्वा सौमं हवभिहितः ॥ यदाचिन्द्रः पीतं सोमोभिहितः A. Ca.—l. 21. (78, 9.) आप्तिष्ठ ॥ आप्तिष्ठु A. Ca.—l. 28. (78, 10.) निष्कृतवः ॥ निष्कृतवः A. Ca.

P. 527. l. 12. (79, 2.) अंगुरपि from B. A. Ca mark a lacuna after सोमोऽपि.—

l. 17. (79, 3.) कर्तुं इत्यर्थः 1. Kṛitya is here used in the sense of 'traiter, enemy.' See Wilson, s. v., and B.R. s. v. 1) b).—P. 528. l. 2. (79, 6.) A. Ca have no commentary to the third pāda. तदा ई यतीर्ष्य एनं यच्चारंमिणं आयुः जीवनं प्र तारीत् प्रकर्ष्यैव वर्धयत् ॥ B.—l. 5. (79, 7.) हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं कृतं हृदये पीताय हृदयं संभव । अपरो नः पुराणः A. Ca. हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं कृतं हृदये वर्तमानः सुशिव अपरो नः पुराणः C 2. हे सोम पीतः त्वं नः अस्माकं हृदे हृदये पीताय शं सुखं भव किंच नः अस्माकं सुशिवः सुसुखः मुक्त्याजुः सुखकर्ता अद्भुतकृतुः आसमाप्तकर्मा पुनःपुनः यागप्रवर्तकः अवातः निखलश्च भवेति अन्वयः । B.—l. 14. (79, 9.) त्वं वेचसे ॥ त्वं वा ईचसे C 2. त्वं च ईचसे B. त्वं - ईचसे A. Ca.

P. 528. l. 16. (80.) एकादशं ॥ द्वादशं A. B. Ca.—l. 24. (80, 1.) A. Ca mark a lacuna after बट्. बला बल्लल्लत् B.—l. 28. (80, 2.) The commentary to this verse is given from B. A. Ca mark a lacuna.—P. 529. l. 9. (80, 4.) प्राच B. प्राचः A. Ca. M1.—ll. 11 seqq. (80, 5.) वाजयुः S 1. 2. 3. 4. P1. P4. वाजयुः P 3 pr. m. वाजयुः P 3 sec. m. P 2. In the commentary B reads वाजयुः and इच्छन् instead of इच्छत्. This seems preferable, as far as the sense is concerned.—l. 23. (80, 7.) पुरयसि A. Ca; doest in B. It may be meant for पुरायसि, as a denominative verb derived from पुरं.—l. 30. (80, 8.) स्थिता A. Ca. स्थितो Nir.—P. 530. l. 5. (80, 9.) सोमनि before सोमयाजी A. B pr. m. Ca, not C; struck out in B.

P. 530. l. 21. (81, 1.) त्वं तु from B.—असम्भ ॥ नोऽस्माभ्यं A. B. Ca. But नोऽस्मादर्थे is only in A. Ca.—l. 30. (81, 3.) वृष्णं A. Ca before वृषमं.—P. 531. l. 5. (81, 4.) त्वर्षे राजमानं from C.—l. 9. (81, 5.) उपगानं ॥ उपमानं A. Ca. B.—l. 10. स्त्रीकुर्विति A. Ca after अग्नि-गृणातु.—P. 532. l. 1. (81, 9.) तव वाजा ॥ तव वाजाः अद्याः B. तव आ A. Ca.

P. 532. l. 24. (82, 2.) ऊर्ध्वि A. Ca. और्ध्वि B and Pada text.—P. 533. l. 14. (82, 5.) सोऽस्माभिः ॥ सह अस्माभिः A. B. Ca.—परावत एव doest in B.—P. 534. l. 8. (82, 9.) त्वं पिब ॥ ता पिब A. Ca.

P. 534. l. 23. (83, 2.) अहःसु after सर्वेषु by conjecture.—l. 28. (83, 3.) A lacuna marked after संबन्धि in A. C. Ca.—त्वाकर्ताचिष्यति C. त्वा कर्ताचिष्यति A. त्वा कर्ताचिष्यति Ca.—l. 29. A. C. Ca mark a lacuna after विष्णित, which has been supplied by विष्णितानि. Nothing else seems omitted. Cf. Nir. VI. 20, and Rv. Bh. VII. 60, 7.—l. 30. नोऽस्मानति पर्यच from B.—P. 535. l. 31. (83, 9.) भुवे by conjecture. B puts it behind अपि च.

P. 536. l. 7. (84, 1.) रक्षी रथिन B. रक्षिध्व A. Ca.—l. 8. वाच ॥ क A. Ca. कः B.—l. 17. (84, 3.) अतमपि ॥ अतमं A. B. Ca; also the commentary to Sv. II. 5, 1, 18, 3.—l. 18. नृप्य इति ॥ तप्यति A. Ca; doest in B. Cf. Rv. Bh. I. 121, 1.—l. 21. रथ त्वद्व्यं ॥ रजनद्व्यं A. C. Ca. रथ त्वद्व्यं comm. to Sv. II. 5, 1, 18, 3.—P. 537. l. 3. (84, 5.) तुभ्यं B. वक्तुभ्यं A. Ca.—l. 4. Instead of वच्चादेशक, the comm. to Sv. II. 7, 2, 7, 2, reads वृणादेशक.—l. 9. (84, 6.) सुतीः to कक्षाय from Ca. सुतिरे पुषपी etc. A. सुतीः एवं जुष या सु सुषिये पुषपी etc. B.—l. 28. (84, 9.) साधयन्निः ॥ साधायोनिः A. Ca.

P. 539. l. 4. (85, 7.) वृडांनोपेति B. वृडांनोपेति A. Ca.—l. 14. (85, 9.) सोमक by conjecture.

P. 539. l. 24. (86, 1.) नीतिमपनयतः ॥ नीतिं समनयतः A. Ca.—l. 26. अक्षान्निवासां ॥

असाविषाया A. Ca. असाविषा C 2. असाविषा: B.—l. 28. निमित्तं ॥ संनिमित्तं A. Ca; lacuna in B.—l. 29. मा to सित्वा from Ca.—P. 540. l. 6. (86, 2.) धनं । तस्मात् ॥ धन-
कृतममि A. Ca. धनममि B.—l. 14. (86, 3.) वहीद A. Ca. वहीद U. Cf. Rv. Bh.
X. 17, 1.

P. 541. l. 9. (87.) यत्स इति Åsv. यत्सो A. Ca. M 1. See Rv. Bh. VIII. 10.—
l. 14. (87, 1.) नी अयमनुषीयसोचो etc. ॥ नी अयमनुषीयसोचो युक्तीक एतन्नामक चरि: । वां
युवयो: सोमसा भवसि युष्मत्सुती A. C. Ca. नी वां युवयो: सोम: युक्ती अन्नवान् युष्मत्सुती B.—
l. 18. देवते before इति A. Ca.—l. 20. From तत् to ग्रीष्म left out in A. Ca.—l. 26.
(87, 2.) A. Ca omit the commentary of verses 2, 3, and 4. This omission has
been supplied from C.

P. 543. l. 17. (88, 1.) वसो: पाचे निवसत: ॥ वसे प्राच: प्रतिनिवसत: A. Ca.—l. 33. (88, 2.)
याचामह इति ॥ यचोमदति A. Ca.

P. 545. l. 18. (89, 1.) A. C. Ca mark a lacuna after देवग्रीष्म.—P. 546. l. 14.
(89, 4.) गच्छन्तु ॥ गच्छन्ति B. गच्छति A. Ca.—P. 547. l. 7. (89, 7.) सुत्वा etc. A. Ca. The
construction is faulty. सुत्वा might be changed into सुतवन्त:, but the mistake was
evidently committed by the author himself, and not by the copyists.

P. 547. l. 13. (90.) समसंख्याका: सतोवृहत्: from C.—l. 22. (90, 1.) वा before अन्न-
कृतानि by conjecture.—l. 33. (90, 2.) तत्पुत्रस्य ॥ न पुत्रस्य A. Ca.—P. 548. l. 7. (90, 3.)
सम्यग्यो Ca. सस्य यो A. सस्य यो B.—l. 14. (90, 4.) तानि प्रह्रीभावयसि ॥ तानि प्रह्री-
भवसि A. Ca.—l. 23. (90, 5.) अजीवी । अजीव etc. ॥ अजीवोपार्जितोभिषुतसोम: तद्वा A. Ca.
अजीवी उपार्जित: अभिषुत: सोम: तद्वा B.

P. 549. l. 8. (91.) As the text and commentary of this hymn have been pub-
lished by Professor Aufrecht in the Indische Studien, vol. iv. p. 1 seqq., I find
it necessary to justify the readings adopted in my edition, and to state more
fully the reasons for which I either agree with or differ from him.—l. 14. इतश्चर्यं
C 2. C 4. इतश्चर्यं A. Ca, and Prof. Aufrecht.—l. 15. च च कथा. This is the reading
of all the MSS., and I see no necessity for adopting the conjecture of Prof.
Aufrecht, चचिकथा, in the sense of चचिमुता.—l. 19. After करिष्यामि it is absolutely
necessary to insert इति, though A and Ca omit it. In C 2 the whole passage is
omitted.—l. 23. The singular *युक्तं after the plural एतानि is certainly wrong. A. Ca.
C 2, and C 4, however, agree in *युक्तं, and as the mistake may be an error of
Sâyana's, I abstained from changing it into *युक्तानि.—l. 24. खलति. Though खलति
is given in the Dictionaries as an adjective only, there is very little, if any, doubt
that Sâyana used it here as a substantive. It would be easy to change खलति
into खलतिलं, a reading adopted by Prof. Aufrecht. But the MSS. are against
this alteration, not only here, but again p. 551, l. 7. In our passage Ca. C 2, and
C 4 have खलति; A has a lacuna. In the commentary to verse 5, however, A. Ca.
C 2, and the B MSS. also, all agree in the reading खलति; तद्वापन्नमच, which follows,
must be referred to शिरः. That खलति should be used by Sâyana as an adjective
also, is no valid objection, particularly as the passage where it is so used, is not

his own composition, but an extract from a Brāhmaṇa.—l. 25. तस्याः पूर्वापहता वा त्वक्. तस्याः पूर्वाभिहतायाः त्वक् A. Ca. C 2. The reading of the MSS. might be explained in the sense of 'the former skin of her who was thus being struck,' but the construction would not be in harmony with the general style of Sāyana. Prof. Aufrecht proposed तस्याः पूर्वाभिहता वा त्वक्, but the right reading is supplied by the Brihaddevatā (VI. 914) from which this passage is borrowed, and not unfrequently *totidem verbis*. Brih. MS. B has,

तस्यास्त्यगपहता वा पूर्वा सा शङ्खकोऽभवत् । उत्तरा त्वमवज्ञोया ह्रक्कासस्त्वगुत्तमा ।
MS. H has,

तस्यां त्वचि व्येताया सर्वस्यां शङ्खकोऽभवत् । उत्तरा त्वमवज्ञोया ह्रक्कासस्त्वगुत्तमा ।

The readings thus supplied by the Brihaddevatā are of interest, because they show that according to the legend the cure of Apālā was effected by three skins being torn off her body. This is a new feature which to a certain extent weakens the similarity between this legend and some others of German origin, pointed out by Prof. Kuhn (Indische Studien, vol. i. p. 118).—The MSS. (A. Ca. C 2) have ह्रक्कासो instead of ह्रक्कासो, which is supported by the Brihaddevatā.—l. 32. (91, 1.) सुता सुती Prof. Aufrecht. सुता स्मृति A. सुता सुती Ca. सुता सुती C 2. C 4. सुती Br. B 4.—l. 33. After विद्वां कामि A. Ca. have चविह्यं, C 2 चविह्यं, without a line at the end. Prof. Aufrecht has printed चटि ह्यं, which would be appropriate if Sāyana, during the whole of his commentary, ever used this expression, 'this is the form after the augment.' I have printed चटि ह्यं, according to Sāyana's usual style of interpretation, but I am by no means certain that this is the right reading. It may not be at all intended as a grammatical explanation, but as an adjective to सोमं. चविह्यं तं सोमं might be intended for Soma that has not been prepared for sacrifice, Soma in its original form, such as Apālā found on the road and took home with her. Or there may be some other technical term hidden in चविह्यं, such as चविपूतं, 'strained in sieves made of sheep-wool.' Cf. Rv. IX. 107, 2. घृतं पुनानः चविःमिः परि सव. Rv. IX. 91, 2. मयूजानः चविःमिः गोमिः अतःमिः, etc. The reading remains doubtful.—l. 35. इतध्वनिं B. इति वाज A. इति वाजं धनं Ca. C 2. Prof. Aufrecht has conjectured इतराविध्वनिं as the original reading which led to the corruptions in A. Ca. and C 2. This conjecture is extremely plausible, and I should prefer it, unless the simpler reading which I adopted were supported by the B MSS.—l. 36. The quotations from the Sātyāyani-Brāhmaṇa can hardly ever be completely restored from the MSS. of Sāyana. There is no MS. of this Brāhmaṇa in any of the libraries of Europe, and though it is a Brāhmaṇa belonging to the Sāma-veda, it differs so considerably from the text of those of the Sāma-veda Brāhmaṇas which are known to us from MSS., that nothing can be gained by their collation. The story of Apālā is not to be found in any of the Sāma-veda Brāhmaṇas, though I examined them all most carefully. Now the language of the Brāhmaṇas is so peculiar and so

different from the common style of Sāyana, that wherever we find an opportunity of comparing the original texts with the extracts given by him, we discover a more than usual number of blunders and omissions in all our MSS., and we see that, without the help of the originals, it would have been impossible to set them right. With regard to all such extracts from Brāhmanas in my edition of Sāyana, I must crave considerable indulgence. They are given as well as they could be given with the means at my disposal; but they cannot be completely restored to correctness until we are able to procure the exact *sākhās* of each Brāhmaṇa from which they were copied or quoted by Sāyana.—**सोमं सुमविदत्** Prof. Aufrecht. **सोमं सुमविदत्** A. Ca. C 2. The B MSS. never give these Brāhmaṇa passages.—l. 37. **सा तमभिवाजहार** । A. Ca have **सामिवाजहार**, as printed by Prof. Aufrecht. An accusative is wanted with **सामिवाजहार**, and its former presence is indicated by the readings of C 2. C 4, **सा तमभिवाजहार**.—**अक्षी त इदं** Prof. Aufrecht. **अक्षी ता इदं** A. Ca. **अक्षी ता इदं** C 2. C 4. The emendation is by no means certain, **इदं** might be intended for **इह**.—P. 550. l. 15. (91, 3.) **इक्षाम एव** । All the MSS., A. Ca. C 2, and the two B's, have **एव** after **इक्षाम**, and at the end of the sentence, nor does there seem to be any necessity for changing, as Prof. Aufrecht does, **एव** into **एवं**, and making it the first word of a new sentence. **एव** answers to **चन**, which is here used in a restrictive or determinative sense. In the next sentence a conjectural emendation seemed necessary, A. B. C exhibiting a lacuna, and C being corrupt: **इक्षाम एव मम गृहमागच्छतं त्वामिन्द्र इति जानीम एव इह मार्ग एवागतं त्व त्वां नाधीमसि नाधिगम अथापि चानत्त्वधारणे इह त्वामिन्द्र इति न जानीम इत्यपाजयतमिन्द्रमुक्त्वा** C 2. C 4. **इक्षाम एव मम गृहमागच्छतं त्वामिन्द्र इति जानीम एव इत्यपाजयतमिन्द्रमुक्त्वा** A. Ca. **इक्षाम एव अथि चन त्वनिमसि मम गृहमागतं त्वां इदं इति जानीम एव इति अथावा तमिन्द्रमुक्त्वा** B 1. The omission in A. B. Ca had probably been supplied in the margin of the original of the C MSS., and was afterwards inserted in the wrong place in the C MSS. In any case, it seems necessary, though without the sanction of any of the MSS., to insert the negative particle **न** before **जानीम एव**.—l. 18. **कुत्सितं** । **कुत्सितः** A. Ca. C 2, and Aufrecht. It is intended, however, as an adverb qualifying **गृहे**, and ought to be in the neuter.—l. 20. **मुखादेवीवधसीत्** । A. Ca have **मुखादेवीवधसीत्** 1, C 2 and C 4 **मुखादेवीवधसीत्**. Prof. Aufrecht has **अवासीत्**, which most likely is a misprint, considering the rule of Pāṇ. II. 4, 37.—l. 29. (91, 4.) The commentary to **कुविन्नो वक्षस्यारत्** is preserved in C 2 and C 4. The omission in A and Ca arose from the scribe mistaking the two **करोतु** at the end of each sentence. B has **विच वक्षसः प्रशसाः करोत् करोतु**.—l. 30. It would be better to leave out **वक्ष** after **कुवित**, because **वक्षारत्** follows; but A. Ca. C 2, and B have it.—l. 31. **चत एव यतीः** । **चत यतीः** A. Ca. C 2. **चच यतीः** B. Prof. Aufrecht conjectures, in the spirit of Sāyana, **चत एव यतीः**, which I have adopted, although it is difficult to understand how the mistake arose in A and in B. With reference to the first verse one might conjecture **चचयतीः**, but this would not be in the usual style of Sāyana.—P. 551.

l. 11. (91, 5.) नासुसानु ह ॥ वसुसानु ह A. Ca. C 2. The emendation here proposed by Prof. Aufrecht seems to me to admit of no doubt.—l. 16. (91, 6.) There was no necessity for changing, as Prof. Aufrecht does, the reading of the MSS. चासा उर्वरा into चासोर्वरा, चासा reproducing the words of the text, namely, चा and चासी. B has चासी च चा. In line 17 too the reading of the MSS. चासी चापि च is unobjectionable, and ought not to have been changed. B has चासी अपि च.—l. 25. (91, 7.) निष्कर्षेण पुली Prof. Aufrecht. निष्कर्षे वा A. Ca. C 2. B leaves out निष्कर्षेण, and reads पूला शोधयित्वा etc.—l. 27. The last extract from the Sātyāyanaka is very corrupt, and the text as printed by me differs materially from that of Prof. Aufrecht. I shall first give the readings of the MSS.:

तां खे रथस्त्राण्यवृहत्सा मोर्धामवत्तां खे नसेनसो त्ववृहत्सा संक्षिप्तकामवत् A.

तां खे रथस्त्रा त्ववृहत्सा मोर्धामवत्तां खे नसेनसो त्ववृहत्सा संक्षिप्तकामवत् Ca.

तां खे रथस्त्राण्यवृहत्सा मोर्धामवत्तां खे नसो त्ववृहत्सा संक्षिप्तकामवत् C 2.

Prof. Aufrecht has introduced the following conjectures:

तां खे रथस्त्रासावृहत्सामोर्धामवत्तां खे नस आसावृहत्साम संक्षिप्तकामवत्¹.

I do not think that I understand the meaning of the passage as here given by Prof. Aufrecht, nor do I see how the Brihatsāma comes suddenly in, though nothing is said of it in Sāyana's comment. I believe that in अवृहत् we must recognise the verb brīh, 'to drag,' 'to pull,' and with क्षति this would be synonymous with क्षतिज्ञ, as used immediately afterwards. Thus the construction would be, 'he dragged her through the hole of the chariot, she became this; he dragged her through the hole of the cart, she became that.' But what did she become? What is मोर्धा, and what संक्षिप्तका? As the first skin that came off was शङ्खः, i.e. a hedgehog, and the second a गोधा, i.e. an iguana, it might be said that when she had been dragged through the first hole, she, having thrown off the hedgehog skin, had become a गोधा, an iguana, and this गोधा might stand for मोर्धा. But if this be so, then it would follow that after the second pulling through, she, having lost the iguana skin, became a छक्कास, i.e. a chameleon, and of this no trace is to be discovered in संक्षिप्तका. Here then we must wait till new MSS. of Sāyana can be procured, or till the original of the Sātyāyanaka can be discovered.—l. 30. सूक्तं ॥ युक्तं A. युक्तं Ca. सूक्तं C 2. The sense requires सूक्तं, and युक्तं in Prof. Aufrecht's text is probably a misprint.

These few notes on one short hymn may serve as a specimen of the difficulties, some of them insurmountable, with which an editor of Sāyana has to grapple. Before I could make up my mind to give up the extracts from the Brāhmanas as hopeless, I looked not only through the whole of the Tāndya-Brāhmaṇa, but I searched wherever there was a chance of finding the story of Apālā. Unfortunately the MS. of the Nītimaṅgari, which is very useful for

¹ Prof. Aufrecht informed me that सामसंक्षिप्तका in one word was a misprint.

verifying legends mentioned by Sāyana, is very deficient in the sixth Ashṭaka, and does not contain the story of Apālā. The R̥v̥dh. II. 34 gives one verse, of no interest whatever, viz. कन्वा वारिति सूक्तं तु सततं नियतो जपेत् । त्वग्दोषिणीं तपसावीचीं चिमं तपसात्मनोचयेत् ॥ Again, the Brihaddevatā VI. 907 seqq. offers but little help. I copy the text from two MSS. in my possession :

अपासाचिमुता त्वासीत्कन्वा त्वग्दोषिणी पुरा¹ । तमिन्द्रचक्रे दृष्ट्वा विजने² पितुराश्रमे³ ।
तपसा वुधे सा तु सर्वमिन्द्रचिकीर्षितम् । कन्वा वारिति धैतस्यामेवोऽर्थः कथितस्ततः ॥
सा सुषाव मुखे⁴ सोमं सुविद्रमावुहाव तं । असी च एवीत्वनया पपाविन्द्रच तन्मुखात्⁵ ॥
अपुपांश्च सक्तं च भवयित्वा स तद्गृहात्⁶ । उदकुंभं समादाय अयामर्थे जगाम सा ॥⁷
अग्निमुष्टाव धीवेनं सोममिन्द्र तुवेन तु । सुलोमार्मनवयांगीं कुष मां शक्⁸ सुत्वचं ॥
तस्मात्सद्वचनं श्रुत्वा प्रीतस्तेन पुरंदरः । रथच्छिद्रेण तामिन्द्रः शकटस्य युगलं च ॥
प्रचिद्य निश्चकर्ष चिः सुत्वक् सा तु ततोऽभवत् ।⁹ तस्मात्स्वगपहता या पूर्वा सा शक्कोऽभवत् ॥¹⁰
उत्तरा त्वभवन्नोधा ककशासस्त्वगुत्तमा । इतिहासमिदं¹¹ सूक्तं त्वाहुर्याक्त्वामागुरी ॥¹²
कथ्येति श्रौणकस्त्विन्द्रं पातमित्युत्तरे च ये ।¹³

The last work to be consulted was Shadgurusishya's commentary on the Sarvānukramanī, but here too we find but little that is really valuable. (See also Anukr. M. p. 142 seq.)

कन्वा वाः सप्तविध्यपाक्षेतिहास ऐन्द्र आनुष्टुभं द्विपंक्त्यादि । अवाचती¹⁴ । अपासा नाम अविष्काचिपु-
षिका । इन्द्रमधिक्रवापासा नाम¹⁵ तपश्चचार सोमा नाम समामनंति¹⁶ । ऐन्द्र इतिहासः । अयोच्यत इति
शेषः । इतिहासस्त्वयं ।¹⁷

अपासाचिमुता त्वासीत्कन्वा त्वग्दोषिणी पुरा । अत एव बुभुगेति भर्षा त्यक्ता सती पयि ॥ १ ॥
सोम्याद्रसादिद्रुतिरिति यच्चस्य वाक् श्रुतिः ।¹⁸ अन्विच्छंती सोमलतां जलायावतरत्तदा ॥ २ ॥¹⁹
सोममयविहत्कन्वा अवागात्पितुराश्रमं ।²⁰ तामिन्द्रचक्रे दृष्ट्वा²¹ विजने पितुराश्रमे ॥ ३ ॥
तपसा वुधे सा तु सर्वमिन्द्रचिकीर्षितं । सुषाव त्वमुखे सोमं सिद्धैर्थावभिस्त्विति ॥ ४ ॥²²
तस्मा भक्त्यतिरेकेण पपाविन्द्रच तन्मुखात् ।²³ निरमात्स क्वचित्पूर्वं भवयित्वा गृहात्युनः ॥ ५ ॥²⁴

¹ पुरा B. ² ची० H. ³ मुखात् H.

⁴ सा सुषाव मुखे सोमं पपाविन्द्रच तन्मुखात् ॥ B.

⁵ शक्तकुतुः H. ⁶ Deest in H.

⁷ अग्निमुष्टाव धीवेनं सोममिन्द्र तुवेन सा । H.

⁸ शक् B. ⁹ ततः सा सुत्वचाभवत् । H. K.

¹⁰ तस्मां त्वचि अपितायां सर्वस्यां शक्कोऽभवत् H.

¹¹ गमिमं H. ¹² ०रिः B. यासुमातरी H.

¹³ श्रौणकः सूक्तिं पातमिन्द्रं ततः परे । H.

¹⁴ The commentator always gives the word immediately following the pratika.

¹⁵ This passage is very corrupt. The MS. of the E. I. H. (A) reads अपासा नाम अविष्का अपुषिका यां मधिहत् अपासा नाम, (B) अपासा नाम अविष्का कन्वा अचिपुषिका । यामधिक्रवापासा नाम. One might conjecture कायमधिक्रवा, 'for the sake of her body' but, with reference to p. 549. l. 12, I prefer इन्द्रमधिक्रवा.

¹⁶ This is equally corrupt. I have given the text of A; B has माणा समामनंति । It may be the beginning of the story in the Sāyāyana-Brahmana, followed by इत्यामनंति ।

¹⁷ B has ऐन्द्र इतिहासः । इन्द्रसंबन्धीतिहासः । अवा-
चनं तव इति शेषः । इतिहासश्चायं । A has अयोच्यत
and इतिहासश्चायं ।

¹⁸ This is printed after B; A differs considerably, without being more intelligible, तुतिरिन्द्र इति यच्चसु-
त्पुपायो भूत् ।

¹⁹ This is again printed from B; A has अन्विच्छंती
सोमयाव कृताजलायावतरत्तदा ।

²⁰ A has कन्वावीनायत्पितुराश्रमं ।

²¹ दृष्ट्वा A, and B sec. man., instead of दृष्ट्वा ?

²² A has सासुपात मुखे सोमं सिद्धैर्थावभिस्त्विति.

²³ ययामिन्द्रचतुर्मुखात् A.

²⁴ निरमात्सक्चित्पूर्वं तु भवयित्वा गृहान्युनः । A.

उदकुं समीपं तेन सार्धं तु साधनात् ।¹ अग्निः सुखा जगदिदं कुर्व मां सुखं चिति ॥ ६ ॥

• रचयिष्ये गतामिन्द्रः शक्रदत्तं पुनस्त च । प्रथिप निचकषं पिः सुखं सा तु ततोऽभवत्² ॥ ७ ॥

तस्याः पूर्ववृत्ता या त्वग्नातिः³ सा शक्रकोऽभवत्⁴ । उत्तरा त्वमवग्रीभा कृत्वा सकोत्तमेति⁵ ॥ ८ ॥

P. 552. l. 14. (92, 2.) वाचाद्योग्यं ॥ गताद्योग्यं A. Ca.—l. 15. जोटि ॥ जिटि A. Ca. C 2. It might be जिटि; see, however, Rv. Bh. I. 84, 5. Instead of अमस्त the MSS. have अवस्त.—l. 22. (92, 3.) यत्वा ॥ इत्वा MSS.—l. 28. (92, 4.) Instead of इंदोः and चरत् A. Ca. C 2 have इन्द्रः and चरन्.—P. 553. l. 20. (92, 7.) मुह ॥ मुह A. Ca. Cf. Rv. Bk. I. 34, 8. Dhp. 22, 59-61.—P. 554. l. 10. (92, 11.) तवादातु ॥ तव दातु A. Ca. तव शत्रु B.—l. 17. (92, 12.) चीत्वा ॥ The MSS. have चीत्वा. This term can only refer to Pām. VI. 1, 93. One should expect आत्वा, but चीत्वा may be intended for आ + चीत्वा.—l. 23. (92, 13.) कष्टानि after वज्रवसिष्ठ in A. Ca., कष्टानि in C 2.—P. 555. l. 9. (92, 16.) प्रदीयमानेन सोमेन ॥ प्रदीयमानसोमेन A. Ca. M 1. प्रदीयमानः सोमः B 1. See next verse.—P. 556. l. 5. (92, 21.) Cf. Rv. VIII. 13, 18.—l. 23. (92, 24.) कुचये ॥ तुगड A. Ca. C 2.—l. 32. (92, 25.) सौति ॥ सौत A. Ca.—P. 557. l. 9. (92, 27.) समीपात्वां ॥ मृगपात्वां A. Ca. C 2.—l. 29. (92, 30.) तंद्रयुक्तं हलुक्तं ॥ तंद्रयुक्तमित्युक्तं A. Ca. C 2.—l. 30. कर्मवित्तो ॥ कर्मवतो A. B. Ca.

P. 558. l. 30. (93, 1.) एतादृशानुभावं ॥ एतादृशं अनुभावं A. Ca.—P. 559. l. 17. (93, 4.) तदा A. Ca. C 2; there is no यदा to which this तदा answers.—l. 30. (93, 6.) ये सोमा अस्त्वितिः ॥ ते सोमाः सुनोतिः कर्मणि जिटि आत्वयेन मुः । रक्षः -- अस्त्वितिः A. Ca. This grammatical explanation which was intended to account for the absence of reduplication in सुनित्ते was probably a marginal note and afterwards inserted in the text.—P. 560. l. 4. (93, 7.) After सुतः सन् A. Ca. C 2 insert वृचं हेतवे वाजयामसि वाजवंतं करोतीत्यर्थं तत्करोतीत्यर्थं तत्करोतीति चिह्नं । याविष्टवदिति येरिष्टवद्वावात् टिरिति टिकोपः विच्यतोर्मुक् । विच (वि omitted in Ca. C 2) --- र्भमिति वचनाच्चतुपो मुक्. This is evidently a marginal note which was inserted in the text. Cf. Rv. Bh. I. 4, 9.—l. 14. (93, 9.) वच आयुधं ॥ वचायुधं A. Ca.—l. 26. (93, 11.) सर्वचानयतीति ॥ सर्वच मनयति A. Ca. सर्वचानयति M 1.—P. 561. l. 4. (93, 12.) अशिरस्त्राणैर्द्रु A. Ca. It ought to be अशिरस्त्राण वेद्रुः.—l. 10. (93, 13.) A. Ca. omit पश्यन्तीषु altogether, B 1 inserts it after रोहितवर्षासु, but without explanation.—l. 25. (93, 14.) परिगमिता ॥ वनिगमिता A. Ca. C 2.—l. 31. (93, 16.) Sāyana read आमुषि (or आमुषे?) instead of आ । मुषि.—P. 562. l. 30. (93, 20.) गच्छतु ॥ गच्छति A. Ca.—P. 563. l. 3. (93, 21.) भवामीति ॥ ज्ञवामीति A. Ca. भवामिति C 2. इदामि इति B.—l. 17. (93, 23.) उक्तं ॥ उक्तु A. Ca. The lacuna is the same in A. Ca.; in C 2 the letters र - चि have disappeared.—l. 19. विद्वर्षति ॥ विद्वर्षण A. Ca. विद्वर्ष B. C 2.—l. 22. (93, 24.) इषिभिः ॥ इषिः A. Ca. C 2.—l. 24. -- वादिषु Ca. C 2. वादिषु A. B has only the second explanation: दितकरं.—P. 564. l. 9. (93, 27.) The commentary to verse 27 is left out in A. Ca. C 2; it is supplied from B.—P. 565. l. 2. (93, 31.) सुतेऽचापि ॥ सुते तचापि A. Ca. सुतेन तचापि C 2.—l. 14. (93, 34.) From अस्तव to अस्तव supplied by conjecture, in accordance with Rv. Bh. I. 20, 7.

¹ पाण्यर्थे व्ययमप्यनात् । A.

² सुखं सन्नः स वै भवत् A.

³ तावासा A.

⁴ शक्रको B. शक्रका A.

⁵ ततो चमि A.

P. 565. l. 22. (94.) चिंदुः ॥ चिंदुः A. Ca. B has चिंदुः पूतद्वयो वा न्द्विः. In the Anukr. quotation A. Ca read चिंदुः.—P. 566. l. 20. (94, 5.) तना । ततमूर्णाकुकेनेति ॥ तना ततमूर्णाकुको नति A. Ca. सनातन पूर्णा कुकेनेति C 2. The reading which I have adopted is conjectural and very doubtful. ऊर्णाकुका and कुका are always used as feminines in the sense of 'a braid of hair.' Cf. BR. s.v., and Dr. Haas, Indische Studien, vol. v. p. 237; Sat. Br. III. 2, 1, 13; III. 5, 2, 18, etc. In the Ait. Br. I. 28, Sâyana explains ऊर्णाकुकाः by अक्संबंधिरोमविशेषाः १. कुपः, however, which is likewise used in the sense of 'a braid' (Dr. Haas, l.c.), is certainly a masculine, and it is possible therefore that कुक was likewise used in that gender. It hardly admits of a doubt that Sâyana wrote कुकेनेति, for the reading of A. Ca was likewise intended for कुकेनेति. The copyists were evidently ignorant of the word ऊर्णाकुका, and changed it into पूर्णाकुकेनेति. Sâyana does not give the same or a similar explanation of तन् in other passages where तना पूत occurs, but see Rv. Bh. IX. 66. 28.—l. 28. (94, 6.) सेवां ॥ सेवां A. Ca. C 2.

P. 568. l. 14. (95, 2.) After पिव C 2 adds यदा क्रियायह्यमपि कर्तव्यमिति संप्रदानं चतुर्थे वज्रं ही तदिदं सोमरूपमन्नं शोचं पिव ।—l. 22. (95, 3.) मत्स्रधानां ॥ मत्स्रोमानां A. Ca. मत्स्रमानां B. मत्स्रधानां?—P. 569. l. 8. (95, 5.) प्रत्नां पुरातनं etc. The variation in the gender is kept up throughout, though the carelessness of the copyists sometimes disturbs the accurate construction of the commentator. B has प्रत्नां पुरातनं अतस्त्वं सत्त्वं संबंधि पिप्पुषीं प्रवृद्धं चिकित्स्वजनसं ज्ञानिनं अतींद्रियार्हदृष्टेन ज्ञातानि सर्वेषां हृदयानि यथा तां तादृशं धियं तदीयं रचयामां तवी कुप ॥—P. 570. l. 14. (95, 9.) धनादीनि B. धनकवधनादीनि A. Ca. कनकवधनादीनि C 2.

P. 570. l. 20. (96.) इष्यामि वो etc. ॥ इष्यामि वो मरुदेवतः अथ इष्य A. इष्यामि वो मरुत इति पादो मरुदेवतः ॥ अथ इष्य Ca. पिष्यामि वो मरुतामिति पादो मरुदेवतः ॥ B. See commentary on verse 14.—l. 30. (96, 1.) वेदाध्ययनादीनि B. वेदाध्ययनानि शास्त्रमुक्ताः चिंतयादीनि Ca. A.—P. 571. l. 8. (96, 2.) दर्भपिंजुलमुवृत्त Ca. दर्भकृतमुवृत्त A. दर्भपुंजीलमुवृत्त TS.—l. 32. (96, 4.) After सत्त्वनां A. Ca add सत्त्वानां. The derivation varies; it is either from सत्त्व or सद्.—P. 573. l. 4. (96, 8.) नवसु ॥ नवसु A. नसु Ca. सुर C 2.—सप्त सप्त निपादिताः ॥ सप्त सप्ततिपादिताः A. Ca. सप्त तिपादिताः C 2.—l. 5. तपादितः ॥ तप अहितः A. Ca. तपादि M 1.—l. 6. वष्टो गमः ॥ वष्टि गर्भाः A. वष्टो गर्भाः Ca. C 2. See VS. XVII. 86; XXXIX. 7; and Weber, Vâgasaneyi-Samhitâ, p. xxxiii.—l. 19. (96, 9.) अजीवं ॥ अजीवी A. M 1. न्वा or न्वी Ca. न्वि B.—ll. 25 to 27. (96, 10.) C 2 reads कक्षावतमिंद्राय सुवृत्तिं शोमनां सुक्तिं प्रेरय वोदय कुव किमर्थं पयः पयोः द्विपाचतुष्पाच पयोर्मम कक्षा-दीवाय नवे वा यदा पयोःरितींद्रियार्थं इद्रुर्मम धनादिकं दातुं नवे सुखादिकं प्रदातुमिंद्राय सुक्तिं प्रेरया हतदेवाह etc. A. Ca read कक्षावतमिंद्रायवाय नवे वा यदा पयोःरितींद्रियार्थं इद्रुर्मम धनादिकं दातुं नवे सुखादिकं प्रदातुमिंद्राय पूर्वीः etc. B reads कक्षावतमिंद्राय सुवृत्तिं प्रेरय किंच य अयः अतींद्रियार्थइद्रुर्मम धनादिकं दातुं पूर्वीः etc. All the other MSS. being incomplete, the passage has been supplied from C 2, though it is very doubtful whether Sâyana wrote it.—P. 574. l. 30. (96, 13.) कुक्कमति A. Ca. कुक्कमति Brh. MSS. (B and A).—l. 31. वीक्षमानं सुवंहतिः Brh. MSS. (A. B. H). वीक्षमानं सु वं A. Ca. वीक्षमानसु वं C 2.—

तानायतः Brh. MSS. (A. H. B). तानायुतान् A. Ca. C 2.—l. 32. After देवाभ्युनर्विमो the MSS. of the Brh. add युतां देवगुरोर्वीक्ष्यमनये पृथग्वक्ष्या ।.—l. 33. शक्रं योजयिष्य बलाहकी Brh. MSS. (A and B). शक्रं खड्ग एव योः C 2. शक्रः खड्ग एव बलाहकीः A. Ca. 'शक्रं न र्धं खिव बलाहकी' Brh. MS. (H).—देवानादाय तं पयुर्विधिवत्पुराः Brh. MSS. (A. B). देवाय-नादाय तं पुनर्विधिवत्पुरा । A. देवानादाय तं पुनर्विधिवत्पुरा । Ca. C 2. देवानातं पयुर्विधिवत्पुराः । Brh. MS. (H).—अधुः पीत्वा C 2. Brh. MSS. (H. A. B). अधुः पत्वा A. Ca.—l. 34. एतद्वर्णने नादरणीयं A. Ca. C 2. The whole passage from the Brihaddevatā seems to have been here inserted by a later hand. It is not given in B, but it could hardly be called anārsha, being taken from the Brihaddevatā.—P. 575. l. 2. उदस्य A. Ca. C 2. B.—P. 576. l. 1. (96, 16.) 'मेवाग्रयुधः ॥ मेव ग्रयुधः A. Ca. C 2.—l. 4. ते प्रकाशानु ॥ ते प्रकाशः । अनु A. Ca. प्रकाशः अनु B.—l. 23. (96, 18.) छंदोविषयत्वा-निपातनं ॥ छंदोविषयत्वानिपातन A. Ca. C 2. See Amara-kosha III. 4, 18, 113.

P. 581. l. 20. (97, 13.) सर्वदिक्खं ॥ सर्वदिक्खं A. Ca. C 2.

P. 582. l. 16. (98.) नृमेधस्य A sec. m. नृमेधास्य A pr. m. Ca. नृमेधास्य C 2.—l. 18. आचक्षित्युरउष्णिक् ॥ 'क्षित्युष्णिक् A. Ca. M 1.—P. 583. l. 8. (98, 3.) प्राप्नोः ॥ अप्राप्नोः A. B. Ca. M 1.—l. 23. (98, 6.) After दस्योः A. Ca. C 2 insert वृषाकाकस्य.—l. 30. (98, 7.) सख्यमहि ॥ सख्यमहि A. B. Ca. M 1.—P. 584. l. 10. (98, 9.) उच्युनि A. B. Ca. All the Samhitā MSS. (S 1, 2, 3, 4) read उच्युनि.

P. 585. l. 25. (99, 3.) करोति मां ॥ A. B. Ca insert अतो before मां.—l. 26. ररमयः ॥ अयः A. Ca. C 2.—P. 586. ll. 15, 17, and 20. (99, 6.) अचयंत ॥ The Samhitā and Pada MSS. have distinctly अ; S 3 had अ, which was corrected in red ink. The commentary, however, has अ; A. B. C 2 distinctly; Ca less distinctly.—l. 26. (99, 7.) वेतारं etc. ॥ A leaves out all between वे- and वर्धयितारं । The lacuna is supplied from Ca and C 2, which agree with each other except that Ca has नंगारं for नंतारं. B has an independent interpretation, as often, आमुं शीघ्रमागतारं शत्रूणां वेतारं हेतारं देवानामाह्वितारं रचीतमं रचिनां मध्ये श्रेष्ठमतुर्तं स्वाश्रितानामहिंसकं etc.

P. 587. l. 9. (100.) In A and Ca all between अनुपुमः, in the quotation from the Anukr., and वि पश्यी यद्वात्तदंतीति, in the first Viniyoga, is left out. In C 2 the lacuna extends from आत्मानमस्मीदिति to वाग्देवत्वे । As these introductory passages are always wanting in B, the passage had to be supplied by conjecture.—l. 12. इति । प्रयाणसमये वयसामनमोक्षा वाचः ॥ प्रणवो वाग्वा । सनये वयं साम ये वयं सामनोक्षा वाचः A. Ca. वाणसमये वयसामनोक्षा वाचः C 2.—P. 588. l. 29. (100, 6.) भवति C 2. वेति A. Ca. B.—P. 590. l. 14. (100, 12.) अमित्य A. Ca. अमित्य Brh. MSS.—l. 15. उच्यतस्व तु A. Ca. 'क्षिव Brh. MSS.—l. 16. तदेतद्विखं etc. तदेतद्विखं प्रो सखे विष्णो इति वृषेति A. Ca. तदेतद्विखं सर्वयुषिभ्योक्तं सखेत्तुषि Brh. MSS. (A and B). तदेतद्विखं प्रोक्तं सखे विष्णुविति त्वुषि Brh. MS. (H).

P. 590. l. 21. (101.) तृतीया नायवी ॥ तृतीया हि नायवी A. Ca. B. तृतीयावी C 2. In the quotation from the Anukr. all the MSS. have तृतीयाहि.—P. 591. l. 9. (101, 2.) वर्धयिष्यथा A. Ca. 'क्षिवी B.—l. 21. (101, 4.) पुनःपुनर्हं ॥ पुनर्पुनर्हं A. पुनर्पुनर्हं Ca. पुनः हं B.—P. 594. l. 5. (101, 14.) तथा चैतरेयब्राह्मणं ॥ तथा चैतरेय ब्राह्मणं A. Ca. A, Ca leave

out all from इमाः प्रजाः to इमाः प्रजाः. It has been supplied from C². U 4.—l. 9. स तपोऽतप्यत स मजा अजयत ता ॥ स तपोतप्यत स अजे ता A. Ca.—l. 11. From अभितो to अभितो left out in A.—इमाः पराभूताः ॥ इमाः मपाराभूताः A. Ca. The whole passage is very different from Sat. Br., but it would not have been safe to correct it either after the text of the Mādhyandina or after that of the Kānvasākhā.

P. 594. l. 32. (102.) व्यविद्यथोवा Anukr. व्यविद्यथोवा A. Ca. Cf. Anukr. M. p. 33.—P. 33. बृहदय इव* Āsv. बृहदय च* A. Ca. M 1.—P. 596. l. 20. (102, 11.) वाग्निमिति Nir. नामिति A. Ca. M 1.—l. 25. (102, 12.) इतश्चुवनं C 2. इ शुचुवनं A. Ca. शुचुवनं B.—P. 597. l. 14. (102, 16.) धीतिभिर्निधानः C 2. धीधितिभिर्निधानः A. Ca. धीतिभिः धीतिभिः निधानः B. धीतिभिर्निधानः ?—l. 28. (102, 19.) वनन्वति काष्ठानि इति ॥ वनन्वति काष्ठानि इति A. Ca. वनन्वति काष्ठानि इति C 2.—P. 598. l. 6. (102, 20.) दानि कानि वेति TS. दानि वेति A. Ca.—l. 7. सर्वमकी स्वदते TS. सर्वकीस्वदते A. Ca.—l. 10. (102, 21.) A. Ca. B leave out all from काष्ठादिकं to काष्ठादिकं.

P. 598. l. 19. (103.) पंचम्याद्युजः A. Ca. पंचमी विराडूपा सप्तम्याद्युजः M 1.—ककुब्जाद्ययी C 2. ककुब्जयेयी A. Ca. ककुब्जसोयसी M 1. See Anukr. M. p. 33; Prāt. 1000.—l. 23. There is an evident omission in the second Viniyoga. The Trika which is optional for the Maitrāvaruna priest at the Ābhiplavika Ukthya, if it is taken from our hymn, can only have consisted of verses 8, 9, 10; no other verses, as far as I am aware, being enjoined by Āsv. for such a purpose. We ought therefore to insert प्र मंहिषायेति after मेषावदण्ड, and अभि प्रयांसि वाग्वा प्र मंहिषाय मायत । आ० ७. ८. इति । after सूचितं च. From the Sūtra quoted by Sāyana it is clear that he referred likewise to a third Viniyoga, namely, the Adhyāyopākaraṇa, in which the first and last verses of each Mandala are enjoined. The text might be restored as follows : उपावरयोत्सर्वनयोर्मंडलाद्यंतहोम आपि याहीषिषा । सूचितं च । आपि याहि मंडलसखा अने रावन्भूतं हविः । आ० गृ० ३. ५. ७. इति ॥ It is impossible, of course, to restore by conjecture the very words which Sāyana used, and I have therefore not inserted them in the text. The MSS. give no help. A. Ca read मा तिदापि, C 2 मा चिदापि; अपि इति at the end is found in all, instead of अप इति.—P. 599. l. 12. (103, 3.) B adds इव पूरयः at the end of the verse.—l. 25. (103, 5.) यथा स B. यथा A. Ca.—P. 600. l. 21. (103, 9.) From यशो to यशो left out in A. Ca.—l. 22. अक्षापिः ॥ तक्षापिः A. Ca. आक्षापिः B.—l. 23. वज्रचारं B. वज्र A. Ca. C 2.—P. 601. l. 16. (103, 13.) One expects a verb, like कुवंति, after अभिगमनेरपि.

MANDALA IX.

P. 602. l. 6. (1.) यथार्चमा वा यद्वहयात् Āsv. MS. E. I. H. 2075 and commentary. यथार्चमावापयहयात् A. Ca. Cf. Windisch, Zwölf Hymnen, p. 71.—l. 24. (1, 4.) स्वा धानाचनेन ॥ स्वाक्षकेनाग्निं A. Ca; both in marg. धानावा. स्वा रक्षामकेनाग्निं C 2. स्वाक्ष- केनाग्निं B 4. स्वा धानाकेनाग्निं B 1.—P. 603. l. 6. (1, 6.) वडा वै etc. Cf. Sat. Br. XII. 7, 3, 11.—l. 13. (1, 8.) त्रैविद्या A. B. Ca.—l. 14. स्वहृदामुमेन वीर्यं A. Ca. स्वहृदामुमेन वीर्यं C 2. स्वहृदामुमेन वीर्यं B 4. स्वहृदं मधु वीर्यं B 1.

P. 604. l. 4. (2, 2.) पारः पाणीयमंध ॥ पारः पाणीयमंध चत B1. पारः पाणीयमंध A. Ca. B4. पारः पपाणीयमंध C2.—l. 17. (2, 5.) ममुजि । मज्यति ॥ ममुजि ममुज्यति A. Ca. B1. 4. ममुज्यति C2. ममुज्यति (Pân. VII. 4, 91, vârt.) would hardly suit Sâyana's style, unless verse 7 was in his mind while he was writing.—P. 605. l. 3. (2, 9.) °सामृतस्य C2. °सामृतस्य A. Ca. °स्य सोमस्य B1. 4.

P. 605. l. 18. (3, 2.) चययो विप ॥ चययव A. Ca.

P. 606. l. 24. (4.) सन Ca. Anukr. सना A. M1.

P. 608. l. 8. (5.) काशपस्य पा° C2. शीनकस्य पा° A. शीनकस्य पा° Ca. शीनकस्याप्रासक्तं in B1 after the words पंचमं सूक्तं; the same in B4, but altered into शीनकस्याप्रीसुक्तं.—l. 16. (5, 2.) चयोऽश्वो जा° ॥ चयः संवो जा° A. चयः संवो जा° Ca. चयः संवो जा° C2. B omits the quotation.—P. 609. ll. 25, 27, and 30. (5, 10.) चकि S3. S4. P3. A. B. Ca. चन्धि S1. P4. M1, and Aufrecht. चकि P1. चन्धि S2. See Rv. X. 156, 3.

P. 610. l. 7. (6.) The quotation from the Anukramanikâ left out in all the MSS.

P. 611. l. 21. (7, 1.) चययं । चय्यति ॥ A has between these words हविर्धानौ, and in marg. युजो युक्तान्; Ca हविर्धानौ, and in marg. युजो युक्ता वाच; C2 हविर्धाना, and nothing in marg.; B1 चययं युक्तान् ज्यति; B4 चययं -- चय्यति, in marg. हविर्धानं. As A. Ca. C2 in verse 3 leave out the words युजो युक्ता वाच:, there can be no doubt that these words, written on the margin, were transferred by mistake from the third to the first verse. The two little strokes placed over the word हविर्धाना, in order to show that this word should be left out altogether, induced the copyist to insert युजो युक्ता after चययं.—l. 23. (7, 2.) धारा Pada MSS. धारा: Sâyana.—P. 612. l. 25. (7, 9.) संजयतं ॥ संजयितं MSS.

P. 613. l. 9. (8, 3.) अभिलषितः ॥ अभिलषितः A. Ca. अभिलषितः C2. अभिलषितः B4; left out in B1, which has अभिलषयस्त्वमिन्द्रस्य etc.—l. 18. (8, 5.) लोमानि कमुदकं वाचमि चवानं ॥ लोमानि ---- दत्वमिमुजानं Ca. लोमानि ---- दत्वमिमुजानं A. लोमानि ---- दत्वमिमुजानं C2. लोमानि कं उदकं चांति चमि चवानं B1. 4.

P. 616. l. 13. (10, 6.) हरस आहरस आहर्तारस ॥ हरसः हा आहर्तारस आहर्तारस A. Ca. हरस आहर्तारस C2. हरसे हरसः आहरसः आहर्तारस B1. हरसः आहर्तारस B4, the preceding words being struck out.—l. 25. (10, 9.) दीप्तस्वात्मनः C2. दीप्तस्वात्मनः A. Ca. दीप्तस्व स्वर्गस्य B1. 4.

P. 618. l. 10. (12, 1.) मुष्टि only in B1. 4.

P. 619. l. 21. (13.) सुमतिना संगमेन । Ca. C2. समतीना संगमेन A; deest in B. At first sight the reading of A सुमतीना संगमेन would suggest the very simple correction सुमतीना संगमेन, by the assembly of the friends, or of the right-minded Pandits. Such an expression, however, was never used before by Sâyana when speaking of the authorship of his commentary, nor is it clear why so simple a phrase should have been misunderstood and changed into सुमतिना संगमेन. I have left the reading as we find it in the MSS., but I am by no means certain that it is correct. If it is, we must suppose that the passage was taken over from the

original commentary of Mādhava, who was the prime minister of Sangama, the predecessor of Bukka; and that Mādhava ascribed to him the merit of having preserved and shown to his people the right meaning of the Veda by means of the patronage which he bestowed on Mādhava and his literary school. See Lassen, Indische Alterthumskunde, IV. 161; Weber, Katalog der Berl. Handschriften, p. 222.—l. 23. अनुक्तिःपि नाधवाया इच्छयुतात् ॥ अनुक्तिःपि नाधवाया इच्छयुतात् ॥ २. अनुक्तीकेषवाया इच्छयुतात्। A. Ca. See Anukr. Rv. IX. 25.—P. 620. l. 21. (13, 5.) शीतनादिगुणकाः B1. 4. गुणकाराः C2. शीतनादिगुणकाः Ca. शीतमानादिगुणकाः A.—l. 26. (13, 6.) A and Ca mark a lacuna after अतिरुज्यन्ते; C2 goes on from अतिरुज्यन्ते to अत्र सप्तमी; B1. 4 have अत्रनाभाय अत्रयं अतिरुज्यन्ते किं प्रति अत्रयं अत्रिभवं वारं वाकं दशापवित्रं प्रतीत्यर्थः.

P. 621. l. 12. (14, 1.) सोमः and तरंगे to ०रसे only in B. B1 has तरंगे वसतीवर्षुदकरसं, B4 तरंगं वसतीवर्षुदकरसे.—l. 16. (14, 2.) मनुष्या यजमानाः and निरा सुखा only in B1. 4.—यद्यदा ईमेन A. Ca. यदि यदा ई एनं B1. Sāyana evidently took यदी in the Samhitā text for यदी.—l. 24. (14, 4.) A. Ca. C2 mark a lacuna before यदा.—P. 622. l. 7. (14, 6.) B1. 4 add विदे जानति यजमानाय after प्रेरयति, and insert यं before वयं.

P. 622. l. 25. (15, 2.) धीशब्दाकारो etc. See Rv. Bh. I. 8, 6.—P. 623. l. 10. (15, 5.) अध्वर्यादिभिः MSS. for अध्वर्या.—वेजनवान् Ca. विज्ज A. वज्ज C2. वेगवान् B1. 4.—l. 11. य ईयत इति A. Ca. C2. यं ईयत इति B1. 4. स ईयत इति M1.—l. 20. (15, 8.) सोमे after मुख्यमणि from C2.

P. 624. l. 6. (16, 2.) गोषां गवां शीतारं A. Ca. C2. गोषां गवां शीरादिना इत्यर्थः B4. गोषां गवां चारादिना इत्यर्थः B1.—l. 10. (16, 3.) तपोच्यते C2. तपोच्यते A. Ca. B1. 4. Probably क्षिमर्थं was left out.—l. 14. (16, 4.) अर्चति। गच्छति। Ca. A. अर्चन्ति प्रगच्छति C2. प्र अर्चति। गच्छति B1. 4.—l. 27. (16, 7.) पिप्पुषी अयाययन्ती ॥ पिप्पुषी अयाययन्ती B4. पिप्पुषी अयाययन्ती B1; deest in A. Ca. C2.—P. 625. l. 1. (16, 8.) After विपश्चितं, शीतुनामैतत्, and after आयुषु, इतरेषु C2.—अथवा गृहीयार्थं ॥ अथवा तु A. Ca. अथ तु C2; deest in B.—l. 2. प्रीययितुं C2. प्राययितुं A. Ca; deest in B.

P. 626. l. 15. (18, 1.) सर्वधा अवि। सर्वस्य धाता etc. C2. सर्वधाता दाता वा भवति A. Ca. सर्वधाः (सर्वधाता B4 marg.) सर्वधाता वासि भवसि B1. 4.—l. 25. (18, 4.) धनानि from B1. 4.—l. 26. अथवा only C2.—P. 627. l. 10. (18, 7.) आ before अचिक्रदत् B only.—l. 11. उत्तरपादो मेघः C2. उत्तरपादो मेघः Ca. A. उत्तरपाद उत्तियः would have been the more usual form. Left out in B1. 4, where कलशेषु is added.

P. 627. l. 25. (19, 3.) वृषा कामानां वर्षकः सोमः from B1. 4.—P. 628. l. 2. (19, 4.) प्रवृक्षिकामा A. Ca. प्रवृक्षिका C2. B1. 4 vary considerably: धीतयः (धीसयः B4 pr. m. B1) धीयमानाः शीमाक्षीन वस्तिन पीयमानाः मातरः निर्माज्यः वसतीवर्षः अधि रेतसि स्वकीये सरे वृषमस्य वर्षकस्य सूतोः अमिषूयमावस्य (अमीषू B1. अमीषू B4) वस्तस्य सोमस्य सोमं अवावर्तत मीक्षितवर्तः ॥—l. 12. (19, 6.) वृषुषां रथि B1. 4. वृषुषां रथि C2. वृषुरथि A. Ca.

P. 628. l. 26. (20, 2.) वाचमसं वा B. वाचमसं वा वा A. Ca. M1. Perhaps वाचं वचमसं वा वा.—P. 629. l. 3. (20, 4.) इविष्मज्जी only C2.

P. 630. l. 4. (21, 4.) रचममितं देशं प्राप्तवन्ति । A. Ca. C 2. B 4. अतदेशं प्रा० B 1. One expects प्राप्तवन्ति; as it is, Sāyana must have taken रच in the sense of रच, and then explained it by अभिमितं देशं.—l. 8. (21, 5.) A. Ca. C 2 have a lacuna after अरावा; B 1. 4. अरावा अदातु (आदातु B 4) शब्दरहितः संपन्नः सन् प्रयच्छति तथा अयच्छत ॥ Sāyana probably explained अरावा by अदाता न किंचित्प्रयच्छति प्राप्तकामः स एव etc.—l. 13. (21, 6.) आदिशे स्वामिनि B 4. आदिशे स्वामिनि B 1. आदिशे सं स्वामिनि A. Ca. C 2.—l. 20. (21, 7.) प्रेरयन् ॥ प्रेरयन् MSS.

P. 630. l. 25. (22, 1.) दृष्टांतद्वयं । आजी कष्टाः शीघ्राः रक्षा इव तथा उक्तकथनसर्गाः वाजिन इव कष्टाः अक्षा इव B 1. 4.—l. 28. (22, 2.) वाता इव वायव इव B 1. 4. वाता वायव A. Ca. वा इव वायव C 2.—P. 631. l. 8. (22, 4.) शान्तिंति A. Ca. C 2. B 1. 4.

P. 632. l. 1. (23, 2.) आयवः B 1. 4. आश्वः A. Ca. C 2.—रूपकवाहरेण ॥ रूपकवाहरेण A. Ca. रूपकवाहरेण C 2. Rūpakavyāhāra means a metaphor or a play on words, Soma being both the juice and the moon. B 1. 4 read अनुकमन्ति । एतेः सोमिः रवे दीप्ती सूर्ये जगन्त कुर्वन्तोत्यर्थः ॥—l. 2. कुर्वन्ति । दीप्तिं only C 2.—l. 5. (23, 3.) अदाशुषो ऽप्रयच्छतो B 1. 4. अदाशुषः प्रयच्छतः A. Ca. C 2.—l. 6. इषस्य A. Ca. इषः अन्नाणि B 1. 4.—l. 10. (23, 4.) तचामिश्रितो ॥ तथा मिश्रितो A. Ca. तथा - मिश्रितो C 2. मिश्रितो B 1. 4.—तममि पयंत इति शेषः ॥ तं अभिपयंत इति शेषः A. Ca. तं अभिपयंत इति शेषः C 2. त अभिपयंत इति शेषः किमर्थं मदे मद मदाय हर्षाय B 1. 4.—l. 22. (23, 7.) अस्त B 1. 4. अपि C 2; deest in A. Ca.

P. 633. l. 2. (24, 2.) आहुतिप्र० to व्यामुवन् only in A. Ca.—l. 7. (24, 3.) The MSS. have विनीतो वि नीयसे, we should expect वि नीयसे विनीतो.—l. 16. (24, 5.) उदाराय ॥ उदाराय Ca. A. C 2; deest in B 1. 4.—l. 19. (24, 6.) इतरिद्र A. Ca. C 2. B 1. 4. It should be इंदो, but the mistake is so constant that it would not be safe to correct it against the authority of all the MSS. In Sāyana's commentary on Sv. II, 3, 2, 3, 6 we find हे सोम.—l. 23. (24, 7.) वक्ष्यात्मकः सोमो ॥ वक्ष्यात्मकः सोमो A. C 2. Ca. वक्ष्यात्मकः सोमो B 1. 4.

P. 634. l. 3. (25, 2.) अंगुष्ठा only C 2.—l. 7. (25, 3.) वृषा कामानां वर्षकः कविः प्रातःप्रद्यः only B 1. 4.—l. 16. (25, 5.) आयुषक् B 4. आयुषक् B 1. आयुषक् A. Ca. C 2.

P. 635. l. 13. (26, 5.) कामयोऽंगुलयः only B 1. 4.—l. 18. (26, 6.) इंदुं दीप्तिं सूर्यं वा A. Ca. C 2; probably दीप्तिं सूर्यं, some other explanation being dropt. B 1. 4 read इंदो, and explain it at the beginning of the verse, हे पवमान पूषमान इंदो दीप्तिं सोम.

P. 636. l. 12. (27, 5.) सोमस्त्रावणे सूर्यस्य कः प्रसंग इति न वाच्यं सूर्यरश्मिभिरेव सोमस्त्रावायनात् A. Ca. सोमस्त्रावणे सूर्यस्य कः प्रसंग इति न वाच्यं तं etc. C 2. B 1. 4 have the simpler explanation, मद्ः सोमः । अथर्वुणा पाणि परित्यज्यति । सूर्येण कथमिति चेत् सूर्यरश्मिभिः एव सोमस्त्रावायनात्सूर्येणेति उक्तं ॥ Instead of सोमस्त्रावणे one might conjecture रसोमस्त्रावणे, as coming nearer to the letters of the MSS.—l. 17. (27, 6.) इंदुदीप्तिर्वेदमा ॥ इंदुदीप्तिश्च इवेन्द्रमा -- A. Ca. इंदुदीप्तिश्च इवेन्द्रमा C 2. इंदुः दीप्तिश्च इंदुं वा B 1. 4.

P. 637. l. 22. (29, 2.) अज्ञानं जायमानं C 2. अज्ञानं जातं यमानं A. Ca. अज्ञानं, जातं B 1. 4.—l. 27. (29, 3.) शोमनामिमावुक्ताणि from Sāyana's commentary on Sv. II, 9, 1,

1, 3; our MSS. have शोभनानि भावुकानि; B 1. 4 शोभनानि only.—P. 638. l. 6. (29, 5.) कंचनामुचंतिखर्चः ॥ कंचन असुचंतिखर्चः A. कंचन असुचंतिखर्चः Ca. कंचन असुचंतिखर्चः C 2. B 1. 4 have कस्य चित् कस्यापि यच्च सुमुच्यहे etc.; they insert निद् before निदीक्यात्.

P. 638. l. 22. (30, 2.) इन्द्रियमपि - करं A. Ca. इन्द्रियमपि करं C 2; deest in B 1. 4. It may have been इन्द्रियमपि वा बलकरं. Cf. Rv. Bh. I. 103, 1; II. 16, 3; IV. 24, 5.

P. 639. l. 8. (30, 6.) ब्रूते यजमानः स्वीयान् ॥ ब्रूयते जमास्वीयान् A. ब्रूयते जमास्वीयान् Ca. ब्रूते य - मानस्वीयान् C 2; deest in B 1. 4.

P. 639. l. 19. (31, 2.) भवाकाभ्यमि ॥ भवाकादिमि C 2. भवाकादिमि A. Ca. B 1. 4 read the last part यद्युक्त्वमसि तस्य अधि भव वर्धयिता भव ॥

P. 641. l. 6. (32, 6.) अक्षे from B 1. 4.—l. 7. मह्यमस्यमित्यर्थः ॥ मह्यमभ्यमि Ca. A. मभ्यमि C 2; deest in B.—l. 8. From किंच सनिं to the end of the verse from C 2; left out in A. Ca. B has a different commentary: युमत दीप्तिमत् यशः कीर्त्तिं सनिं संभवर्त्तनं मेधा ज्ञानं च उत अपि च श्रवः अन्नं धेहि देहि कीदृशेभ्यः etc. to मह्यं कुतिकर्षे च ॥

P. 641. l. 13. (33, 1.) प्र यंति C 2. प्रययंति A. B 1. 4. Ca.—किमिव ॥ किमिव A. Ca. किंच C 2. B 1. 4.—अपामूर्मयो न C 2. अपामूर्मयः तं A. Ca. अपामूर्मयः B 1. 4.—l. 14. वृष्टांतो दर्शितो ॥ वृष्टांतद्वर्पतो A. Ca. वृष्टांतदर्शितो C 2; deest in B 1. 4.—l. 19. (33, 2.) इतिरेऽपि पाचा द्रोणा इ ॥ इतिरारीति पाचा द्रोण इ A. इतिरारीति पाचा द्रोणा इ Ca. The passage is corrupt.—l. 20. अतस्त्वामृतस्य from B 1. 4.—l. 21. अथदेकं ॥ अथेकं A. Ca. C 2; deest in B 1. 4. The same MSS. insert before अथ, अथकां, a marginal gloss, originally intended as explanatory of वाजं.—P. 642. l. 8. (33, 6.) मद्रितभू ॥ भूतभूद्रितभू A. Ca. भूतद्रितभू C 2; deest in B 1. 4. भूद्रितभू comm. on Sv. II. 2, 2, 14, 3. समुद्रः is derived by some native authorities from मुद्रा in the sense of limit, so as to signify 'bounded by continents.' See Wilson, s. v.

P. 642. l. 19. (34, 3.) मुर्वति from B 1. 4.—l. 23. (34, 4.) इष्टुर्क्षये सोऽयं म ॥ इष्टुर्क्षये म A. इष्टुर्क्षये यं म Ca. इष्टुर्क्षयं म C 2. क्षये यो यं म B 1. 4.—गुहो from B 1. 4.—l. 29. (34, 5.) सोमं A. Ca. C 2 after साधनं.—चाह मनोहरं from B 1. 4.

P. 643. l. 21. (35, 4.) यजमानेभ्यः B 1. 4. अयमानेभ्यः A. Ca. C 2 leaves out the first part of the verse.

P. 644. l. 7. (36, 1.) कार्यं युद्धमितरितरर्चयणात् ॥ कार्यं यर्ध इतरितरर्चयणात् A. Ca. कार्यं यर्ध इतरितरर्चयणात् C 2. In B 1. 4 this passage is left out.—l. 16. (36, 3.) वसप्रदाय चानाय A. Ca. वसप्रदानाय C 2; left out in B 1. 4.

P. 645. l. 4. (37, 1.) विघ्नं B 1. तिघ्नं A. Ca. निघ्नं M 1.—l. 11. (37, 3.) स्वर्गस्य from B 1. 4.—l. 15. (37, 4.) महर्षेरधि ॥ महर्षयस्यधि A. Ca. C 2. महर्षेः यत् अधि B 1. 4.

P. 645. ll. 28 and 30. (38, 1.) सः and उ पूरयः from B 1. 4.—P. 646. l. 12. (38, 4.) पुनः क इव only C 2.

P. 647. l. 1. (39, 2.) अनिक्तुमसंस्कृतं comm. on Sv. II. 3, 1, 4, 2. अनिक्तुतं संस्कृतं A. Ca. B 1. 4. अनिक्तुतः संस्कृतः C 2.

P. 648. l. 22. (41, 1.) एवं बोपमीयति ॥ एवं बो A. Ca. एवं बो C 2.—गङ्गाः in यथा नाक स्वर्गोऽयं only C 2.—l. 24. विप्राः C 2. मरुतयतीकाः B 1. 4. A and Ca do not explain the word मूर्खयः.—चय व्रतः only B 1. 4.—l. 25. कुतेति शिवः C 2. कुतेति शिवः A. Ca.

B1. 4.—l. 27. (41, 2.) दुःखाय P1. P3. P4. दुःखाय P2, and perhaps Sāyana. दुराय S1. 2. 3. 4.—l. 28. बंधनं दुरायं दुष्टमतिं च ॥ A and Ca leave out the words बंधनं दुरायं. B1. 4 read सेतुं राक्षसबंधनं (राक्षसबंधं B1) दुरायं रक्षसां हननमुक्तिं. C2 बंधनं दुरार्थतद्वबंष्टमतिं च.—l. 29. अत्रतमकर्मणां ॥ अत्रतकर्मणां A. Ca. अत्रतं कर्मणां B1. 4. अत्रत-कर्मणां C2.—P. 649. l. 15. (41, 5.) तदुपलक्षितमहद्व्यति ॥ तदुपल - - तमव्यति A. Ca. तदुप-लक्ष - - तमव्यति C2; deest in B1. 4.

• P. 650. l. 7. (42, 4.) दुहानो दधानः ॥ A. Ca. C2 दधानः only. B1. 4 दुहानः only.

P. 651. l. 9. (43, 5.) अयमिंदुर्वा ॥ यमिंदवा A. यमिंदवा Ca. C2. यः इंदुः वा B1. 4.—l. 10. इडभावे च ॥ इडभावश्च A. Ca. C2; deest in B1. 4.

ASHTAKA VII.—From the beginning of the seventh Ashtaka B4, as a rule, agrees with A.

P. 653. l. 17. (44, 3.) सुतोऽभिपुतः B1. सुतेभिपुत A. Ca. C2. B4. सुतेभिपुते Bf. The Pada MSS. read सुतः.—P. 654. l. 5. (44, 6.) गातुविषमः पुं ॥ गातुवित्युं A. Ca. B1. Bf. M1.

P. 654. l. 14. (45, 2.) अभिगच्छ ॥ गच्छति A. Ca. C2. B4. Bf. गच्छतु B1.—पीयसे A. Ca. B1. 4. Bf. पीयसे? cf. Rv. Bh. IX. 27, 1.—l. 19. (45, 3.) वासयामः संक्षुर्मः A. Ca. C2. B4. Bf. अजयामः B1.—l. 29. (45, 5.) अतिक्रांतं दद्यां A. Ca. C2. अतिक्रांत-दनं B1. अतिक्रांतदद्यां B4. Bf.—l. 30. वत । असुवन् ॥ वतसुवन् A. Ca. C2. वतासावन् B1. वतासुवन् B4. Bf.

P. 655. ll. 5 to 9. (46 and 46, 1.) अक्षयन् only in B1 and in marg. of Ca. The other MSS. read अक्षयं, both at the beginning and in the Anukr. quotation, and in the Pratika, and again in verse 1.—ll. 6 and 7. अक्षयंदेव S1. 2. 3. 4. अक्षयन् P1. P3. In P4 अक्षयन् was first corrected to अक्षयं, and this again (in marg.) to अक्षयन्. Cf. Rv. IX. 87, 5.—l. 29. (46, 6.) त्रिशः ॥ The MSS. विशः with exception of B1, which has अश्वियः शिष इति. Cf. Ngh. II. 5; Rv. Bh. IX. 8, 4.

P. 656. ll. 10 seq. (47, 2.) The commentary is defective in all MSS. कृतानि, in the beginning, is only in the marg. of CB. There are no various readings to help in restoring the first half except conjecturally. Instead of अक्षामिरेव A. Ca. Af. Bf have अक्षामिरेव. In the second part of the commentary चयति is explained by वातयति in A. Ca. C2. Af. Bf, चापति in B1. (CB has the marginal correction चापयति.) See Rv. Bh. I. 167, 8; IX. 47, 2; Nir. IV. 25. All the Samhitā MSS. read चयति with short ā, a fact which it is necessary to state as the authors of the Petersburg lexicon state the contrary, and found some conclusions on the supposed length of the vowel.—l. 19. (47, 4.) खोमो only B1; the other MSS. खो. In Bf a space is left blank after खो.

P. 657. l. 9. (48, 3.) हे पवमान खोम ॥ हे खोम B1. हे सुकतो शोभनकर्मन्पवमान खोम A. Ca. Af. Bf. M1. Since all the MSS. read सुकतुः सुवचः, this seems to have been Sāyana's reading, while सुकतो शोभनकर्मन् probably was inserted by a copyist.—खामतो दिवो B1. Ca sec. m. Af. Bf. नीपि दिवो Ca pr. m. Bf sec. m. A. खामहतो दिवो

• C 2.—C 2 has a lacuna from सुकतुः to the beginning of hymn 50, चत्तो विनियोः.—
• l. 14. (48, 4.) स्वर्दृष्टे सर्वदृष्टे ॥ सर्वदृष्टे A. Ca. स्वर्दृष्टे Ca sec. m. Af. स्वर्दृष्टे B 1. स्वर्दृष्टे Bf. Sāyana seems to have read स्वःदृष्टे in the Pada text.—साधारणमित्समानमेव ॥ This is the reading of the comm. on Sv. II. 2, 2, 3, 5. All our MSS. have साधारणमित्समानम्, except B 1, which reads साधारणमित्समानम्.—l. 18. (48, 5.) अधाद्य B 1. अधात A. Ca. Af. अधातः Bf.

• P. 658. l. 22. (50, 2.) गच्छसि B 1. Bf. गच्छति A. Ca. C 2. Af.—l. 25. (50, 3.) B 1 has a lacuna from हरितम् to हित्वन्ति.—l. 30. (50, 4.) See Rv. IX. 25, 6.

P. 659. l. 20. (51, 3.) व्यस्यते ॥ व्यस्यते all MSS.—व्यास्यते deest in C 2 and B 1.—l. 23. (51, 4.) देवानाम् B 1. Bf. देवानाम् A. Ca. C 2.—l. 27. (51, 5.) गच्छ ॥ All MSS. have गच्छसि.

P. 659. l. 29. (52.) शुच इत्यगुम् ॥ शुचेत्यगुम् A. B 1. Ca. M 1; deest in Bf.—P. 660. l. 9. (52, 2.) चवेः only C 2.—l. 13. (52, 3.) पूर्णोदितो Bf. पूर्णोदिते B 1. पूर्णोदितो A. Ca. M 1.

P. 660. l. 28. (53, 1.) याः स्युधः etc. MSS.—P. 661. l. 1. (53, 2.) प्रकृतेन B 1 for कृतेन.—l. 2. निमित्ते ॥ निमित्त A. Ca. C 2. निमित B 1. निमित्तं B 4. Bf.—l. 6. (53, 3.) त्वां यो दुर्बुद्धिः ॥ त्वां धु यो दुः A. Ca. C 2. त्वां धुयो दुः Bf. त्वां यो दुर्बुद्धिः B 1.

P. 661. l. 14. (54, 1.) परिमितस्य दातारं अवीमतीद्विषस्य कर्मफलस्य द्रष्टारं पयः etc. B 1.

P. 664. l. 10. (58, 3.) उत्तममस्त्विति A. B 4. Ca. Af. Bf. उत्तमस्त्विति B 1. It ought to be अनात्तमस्त्विति, but the MSS. clearly point to उत्तममस्त्विति —ll. 12 seqq. The extract added at the end of Sāyana's commentary is taken from the Sātyāyana-Brāhmaṇa. The only passage I can find where the story of Taranta and Purumilla is given, is in the Tāndya-Brāhmaṇa, XIII. 7, 12 seq. Here we read धसि वै पुष्यंती तरंतपुष्यमीडाभ्यां वेददक्षिभ्यो सहस्राक्षदित्सतां (this in MS. Wils. 373 corrected in the margin into अदित्सतां) तावेषितां कथं नाविदमात्तमप्रतिगृहीतं स्यादिति तौ प्रक्षितां अक्षयोः पुष्यंतीरा सहस्राणि दसहे तरत्स मंदी धावतीति ततो वेतस्योरात्तमप्रतिगृहीतमभवदात्तमस्याप्रतिगृहीतं भवति य एवं वेद ॥ This Sāyana explains: धसि शत्रुणां स्वर्धयित्री (sic) पुष्यंती एतत्संज्ञे । शिंखत्त्वयः । एतत्संज्ञी राजानी वेददक्षिभ्यां विददप्रगोषाभ्यां तरंतपुष्यमीडाभ्यामृषिभ्यां सहस्राणि सहस्रसंज्ञाकानि अदित्सतः (for अदित्सतां) दातुमिच्छतां । ततस्त्वावुषी ऐषितां च ईषणं पर्यालोचनमनुवृत्तां । नावावयोरिदं धनमात्तं स्वीकृतं कथं केन प्रकारेणाप्रतिगृहीतं स्यात् । प्रतियहदोषवियुक्तं भवेदिति । ततस्त्वा प्रक्षितां । अजानीतां । अक्षयोः पुष्यंतीरिति मंत्रमप्यस्तमस्त्वित्यर्थः । ततोऽनंतरं मंत्रप्रभावात्तस्वीकृतं तयोक्तद्वयमप्रतिगृहीतं प्रतियहदोषवियुक्तमभवत् । अथैतद्विदं प्रशंसति । आत्तमस्याप्रतिगृहीतं भवति य एवं वेदेति ॥ This throws sufficient light on the passage from the Sātyāyanaka, as quoted by Sāyana. The passage is, as usual, very incorrectly copied by the writers of the different MSS.; especially B 1 is full of blunders. The A MSS. and Ca share in a common lacuna, leaving out all between तरंतपुष्यमीड्यौ and तरंतपुष्यमीड्यौ. This omission must therefore have taken place before the A class branched off from the Ca MS., while the B class, which stands by itself, unaffected by this early blunder, must have branched off before this accident happened.—l. 13. सतं Ca. Af. Bf. सुतं A. सतं B 1.—प्रतिममुग्रति ॥ प्रतिमृग्रति

A. B 1. Ca. Af. Bf.—l. 14. तदितश्च Prof. Aufrecht. तदितश्च B 1. मादि तश्च A. Ca. Af. Bf.—l. 18. (58, 4.) चिंशतं चीणि शतानि ॥ चिंशतं शतानि A. B 4. C 2. Ca. चिंशतं चिंश-
तानि B 1. Sāyana mistook चिंशतं, thirty, for चिशतं, three hundred; the various readings clearly point to चीणि शतानि.

P. 664. l. 25. (59, 1.) रमणीयं धनं B 4. रमणी धनं A. Ca. मणीयं धनं B 1. रमणी-
युधं Bf.—l. 28. (59, 2.) चदाभ्यो. This was probably inserted from the margin,
but in a wrong place. In Af चदाभ्यो is left out, and the commentary reads
वसतीवरीभ्योऽगुभ्यश्च.—P. 665. l. 7. (59, 4.) Before विद्यानिव the words of the text,
विद्यानिव, are omitted.

P. 665. l. 8. (60.) पुरचण्णिगावदादशका द्यष्टका ॥ गायो द्वादशको द्यष्टको (द्यष्टका: B 1.
द्यष्टको Af) A. Ca. B 1. B 4. Af. Cf. Rv. Bh. VIII. 70.—l. 13. (60, 1.) नामधेयेन A.
Ca. Bf. नामधेयेन B 4. नामकेन B 1. नामधेयेन Af.

P. 667. l. 9. (61, 10.) On the loss of the Visarga in भृश्या ददे see Prāt. 259, 4.—
l. 16. (61, 11.) विद्या विद्यानि MSS.—आद्यो B 1. अद्यो A. Ca. Af. Bf.—l. 29. (61, 14.)
Sāyana separated सं from शिखरीऽरव. I preferred बद्धपयस्काः to चबद्धपयस्काः, taking
it in the sense of 'full of milk, wishing to be relieved of their milk.' चबद्धपयस्काः,
however, might be interpreted as 'with unrestrained milk.'—P. 668. l. 29.
(61, 21.) The following extract may serve as a fair specimen of the state of the
B MSS.: हे सोम त्वं सुमख्यभिः शोभनोपस्थभिः धेनुभिर्गोविकारैः पयोभिरित्यर्थः । संमिक्षिताः शोभन
यथा क्षेणः शीघ्रमागो स्थानमासीदति तव्योनि स्वकीयं स्थानं ॥ आसीदन् ॥ न हृदानीमदयः आक्षे चमानो
भव ॥ B 1. One can hardly believe that this was written *bona fide*, and it is easy
to imagine what would become of a second or third copy carelessly taken from
such an original.—P. 669. l. 5. (61, 22.) निबंधानं B 4. Bf. निधानं A. Ca. निबंधं B 1.
निबंधान Af.—l. 10. (61, 23.) The words from हे मीढुः to पूयमानस्त्वं are in all the MSS.
placed before सुवीरासः.—l. 15. (61, 24.) प्रवृद्धो ॥ प्रवृद्धो A. Ca. B 4. प्रवृद्धो B 1.—
P. 670. l. 10. (61, 30.) धूर्वणे B 1. 4. Bf. सुर्वणे A. Ca. Af.

P. 672. l. 21. (62, 17.) All between यातवे and the beginning of the next verse
is omitted in A.—P. 673. l. 9. (62, 21.) मधुमंतं B 1. मधुमूतं A. B 4. Bf. Ca.—B 1 has
देवार्थं instead of वैद्वार्थं, and प्रचिपति (sic) instead of साधयत.—l. 11. (62, 22.) It is
curious that the A MSS. (A. C 2. B 4. Bf) and Ca have the common mistake
अच द्वाविंशो for अच द्वाविंशो at the beginning of the verse. In Ca the passage was
omitted, but added on the margin.—l. 17. (62, 23.) मुक्ता from B 1.—l. 22. (62, 24.)
योतव्यानि A. Ca. B 4. Bf. योतव्यानि B 1. The reading of B 1 seems preferable, but
that of the other MSS. is admissible.—P. 674. l. 3. (62, 27.) तुभ्यं MSS.

P. 675. l. 3. (63, 4.) Sāyana seems to have read क्षमि instead of क्षति.—l. 15.
(63, 7.) प्राकाशयः Bf. प्राकाशयः A. Ca. चप्राकाशयः B 1.—l. 20. (63, 8.) एतन्वा एतश्च A. Ca.
B 4. Bf. एतन्व एतश्च B 1. See Ngh. I. 14.—P. 676. l. 23. (63, 16.) ते before तव
MSS.—l. 26. (63, 17.) The Pada writes इमिति, and does so always where the
final Anusvāra is to be dropt. Otherwise it is ई. The cases in which Anusvāra
is dropt, are enumerated in Prāt. 302.—P. 677. l. 26. (63, 24.) चरति B 1. चितरी

- पीडयसि रचसि A. Ca. B4. नितरां रचसि Bf. Cf. Rv. Bh. IX. 66, 19. राचसस्य B1. 4.
 • राचसस्य मे A. Ca. Bf had the same, but the मे is cancelled.—l. 30. (63, 25.) अतिमिमः
 • B4. अतिमिमः। तिमिमः A. Ca. Bf again has the same, but तिमिमः is cancelled; deest
 • in B1.

P. 679. l. 1. (64, 2.) तव मज्जनमपि Bf marg. तव मज्जनमपि B1. तव मज्जनमपि A. B4.
 Bf pr. m. तव मे मे मज्जनमपि Ca.—P. 680. l. 10. (64, 11.) देवादीदेव A. Ca. B1. 4. Bf.
 One expects देवकाम.—P. 682. l. 16. (64, 26.) आ मर। आहर। आहरामर MSS.—l. 19.
 (64, 27.) आरुत A. B1. आरुत Ca.—l. 28. (64, 29.) वलवान् A. Ca. B4. Bf. वेकवान्
 B1.—P. 683. l. 3. (64, 30.) अनुमवचनं MSS. प्रवचनं Nir.

- P. 684. l. 3. (65, 4.) The commentary is given according to A. B4. Bf, with
 which Ca agrees, though in it the whole commentary was left out and was
 supplied in the margin. The B MSS. have supplied a fuller commentary.
 They begin with हे सोम त्वं पुषामिमतफलाणां वर्धितासि हि। मयसि खनु। तस्मात् हे यवमान
 पूषमान पुनाम वा etc. After सुकर्मायः they add सुपु ध्यानवन्तो वा. Instead of रश्मिना
 they have तेजसा, which is the more usual explanation. They then continue
 दीप्तिमन्तं। अतिशयेन तेजस्विनमित्यर्थः। सुतिमन्तं वा त्वा त्वां हवामहे। यन्निषु आहामहे।—l. 8. (65, 5.)
 धनुरा B1. B4 sec. m. दनुरा A. Ca. B4 pr. m. Bf.—l. 14. (65, 6.) वमसति। All the
 MSS. read गमसन्ति. Cf. Devarâga on Ngh. I. 5, 7 in Nir. SS. vol. i. p. 35.—l. 16.
 पारिप्लवेन Ca sec. m. Bf. pr. m. पारिप्लवेन Bf sec. m. पारिप्लवेन A. पारिप्लवेन B4. मा
 Ca pr. m. Af; deest in B1.—P. 686. l. 19. (65, 18.) अभिपुनो मय त्वं। B1. अभिपुनो
 वाचं Ca. A. B4. Bf.—P. 687. l. 8. (65, 21.) दिक्मका। दिक्मका A. Ca. दिक्मका B4
 sec. m. दिक्मका Bf. दिक्मका B1. दिक्मका C2.—वा B1. वा A. Ca. Bf. M1.—
 l. 17. (65, 23.) अजीकानामदूरमवाः आजीका देयाः A. Ca. Bf. अजीकाना दूरमवाः आजीका
 देयाः B1. अजीका नाम दूरमवा आजीका देयाः M1. See Rv. Bh. IX. 113, 2; VIII. 7,
 29.—P. 688. l. 16. (65, 28.) वलमया B1. This is an important passage as it
 might be used to show the dependence of A. B4 on Ca. Ca has a blot which
 • has destroyed the lower part of वल so as to make it look like तव, and this तव
 occurs in A and B4 (but not in C2). Bf has वलमया. The same blot has
 nearly obliterated धन in the next line, and there is a lacuna in A and B4 (not
 in C2). Bf has अहिमनादीनां. The B MSS. are not affected by this, but stand,
 as usual, independent of A and Ca. But although in the ninth Mandala the
 MSS. Ca. A. B4 and C2 form one family, it would be difficult to admit in other
 passages that A. B4 are dependent on Ca.—संमज्जामहे from B1.—l. 28. (65, 30.)
 • उज्जम् B1. Ca sec. m. उज्जम् Ca pr. m. Bf. उज्जम् Af. उज्जम् A. M1. The उ in Ca
 • pr. m. is not quite clear in consequence of a blot.

P. 689. l. 17. (66, 3.) After लक्ष्मीनां धामानि B1 reads लक्ष्मीनां अहोरात्रक्याः
 काकविशेषाः परि मरन्ति सर्वे च आप्लासिर्हन्ति। अहो लक्ष्मीधामानि लक्ष्मीनां अहो तेजसां परि वर्तन्ते।
 • अत एव etc.—P. 691. l. 14. (66, 13.) तदार्थेति प्रवच्छति यद्यदा। तदार्थेति (र्थेति Bf) प्रवच्छति
 • तद्यदा A. Ca. Bf. तं प्रवच्छति तद्यदा Af. तदार्थेति प्रवच्छति B1, leaving out the end of
 • the verse.—l. 19. (66, 14.) स्तोतवः B1. The other MSS. Ca. A. B4. C2. Af. Bf

have *लितयः*, evidently originally a wrong reading for *लतातयः*, the old spelling of *लोटतयः*, but liable to be read *लितयः*.—P. 692. l. 14. (66, 18.) *सहाज्याय* । *सहाज्याय* B 1. *सहाज्याय* Ca. *सहोज्याय* A. Af. *सहोज्याय* Bf. *सज्जोज्याय(?)* Bf sec. m.—l. 24. (66, 19.) *रक्षसि* deest in B 1.—l. 25. *दुकुना* B 1. *दुकुना* A. *दुत्सुना* Ca. Af. Bf.—l. 29. (66, 20.) *देवमनुष्या गंधर्वाप्सरसः सर्पाः पितर इति* Ca. A. B 4 (sec. man. *देवाः*). *देवमनुष्यगंधर्वाप्सरसः पितरौ इति* B 1. See Ait. Br. III. 31.—l. 32. *अपि नीर्मनी* B 4 sec. m. *अपि निर्मनी* Ca. A. B 4 pr. m. Bf. *अपि देवानिर्मा* B 1. *अपि निर्म* Af.—P. 693. l. 9. (66, 22.) *हिंसकात्* B 1. C 2. *पिदिसकात्* Ca. Af. *पिदिसकात्* A. Bf. *पिदिसतात्* B 4.—l. 27. (66, 25.) *पविषानिर्मन्तीत्यर्थः* । *पविषा निर्मन्तीत्यर्थः* A. Ca. B 4. C 2. Af. Bf. *पविष ता गार्वन्तीत्यर्थः* B 1.—l. 30. (66, 26.) *इद्रधिन्* C 2. *इद्रधित* A. Ca. Af. *इद्रधिन्* B 1. *इद्रधित* Bf. *इद्रधितर* B 4 sec. m. Differently explained by Śāyana, Rv. Bh. I. 22, 2; 11, 1; cf. Prāt. 544, 3; Rv. Bh. I. 84, 6.—P. 694. l. 10. (66, 28.) *कलशं प्रतिकर्षेण चरति* B 1. *कलशं प्रतिकर्षेण रचति* A. Ca. *कलशेण रचति* C 2. In B 4 *प्राचाः* is changed into *प्रोचकः*; then follows *कलशं प्रतिकर्षेण रचति*. If *pratikarsha* is the right reading, it would here mean 'attraction,' a meaning not mentioned by BR.—l. 13. After *हृष्यादिना तिकीयः* all the MSS. add another explanation, which is meant to explain the omission of the Āgama it. This, however, was already explained as *khāndasa*, and from the unfinished state of the sentence, the explanation seems to be a later addition that came into the text from the margin. Thus A. Ca. B 4. Af. Bf. read *अनित्यमानमशासनमिति सिद्ध इ आ 1*. B 1 has the same, but ends with *सिद्ध इ*. C 2 has *सिद्ध ३ आ 1*.

P. 694. l. 27. (67.) All the MSS. except B 1 omit the statement that the thirtieth verse is a Pura-ushnih, and the twenty-seventh, thirty-first and thirty-second Anushubh. B 1 adds after *वाचयः*, *अवाचयस्तेति वाचिं पुरउष्णिक् आवा द्वादशका य उच्यते* (*आवाद्वादशका उच्यते?*) *सप्तविंशतिवाचिं द्वाविंशतिखोऽगुहमः शिष्टा वाचयः । अविता नी* etc.—P. 695. l. 21. (67, 4.) प्रमूतं, all MSS. except C 2, which leaves out something, and reads *अवीनां स्मृतानि नक्षत्रीत्यर्थः* ।—l. 22. *तथा सहाहमिन्द्रमाद्रयामीत्यर्थः* B 4 sec. m.; A. Af. Ca. have *तथा संहिन्द्रमहमाद्रयामीति वाचयाद्रयामीत्यर्थः* । C 2 has *द्रयामीति वाचं मद्रयामीत्यर्थः* । Bf. has *तथा संहिन्द्रमहमाद्रयामीति वाचायामाद्रयामीत्यर्थः* । In B 1 all from *सोऽयं हरि* to the end of the verse is left out.—P. 696. l. 24. (67, 10.) *मयः* । *पय* A. Ca. Bf. In B 1 the first explanation, together with the commentary of verses 7 to 9, is lost. After *तद्वत् क्रोमंतं प्रयच्छामोमिच्छेत* (verse 6), it begins at once । *अवाचः अवाचाहनः* etc.—P. 697. l. 13. (67, 14.) *माहत इति द्वे इति* । *माहत इति* A. Ca. Bf. B 1.—l. 25. (67, 15.) *सिपि वा* । *सिपिना* A. Ca. Af. Bf. *सिपि कषा* B 1.—P. 698. l. 19. (67, 21.) *पूषमान* B 1. *पूषमान* A. Ca. C 2. B 4. Af. Bf.—l. 24. (67, 22.) *यः पोता* is omitted in all the MSS.—P. 699. l. 25. (67, 28.) *अक्षान् प्रकीर्षेण वर्षेण यदा* A. Ca. C 2. B 4. *आक्षान् प्रकीर्षेण यदा* B 1.—P. 700. l. 25. (67, 32.) *यानादिपरं वेदशास्त्रविद्* । *यानादिपरं वेदशास्त्रविद्* A. Ca. B 4. Af. Bf. *यानादिपरं वेदशास्त्रविद्* C 2. *यानादिपरं वेदशास्त्रं* B 1. Different emendations might be proposed; the one I have adopted is in accordance with Śāyana's style. *वेदशास्त्रविद्* is unusual with Śāyana, and in this place without

a definite object. The MSS. represent here, as usual, two families only, A. Ca. B 4. C 2 on one side, and B 1 on the other.

P. 700. ll. 28 seq. (68.) वत्सगिः is the reading of all the MSS. See note to X. 45.—P. 701. l. 17. (68, 2.) श्रेष्ठ A. Ca. C 2. B 4. श्रेष्ठ B 1.—P. 702. l. 17. (68, 5.) उदकदीप Af. *क्षिप A. B 1. Ca. M 1.—l. 18. वः । सूर्यादि । स सूर्यादि A. B 1. Ca. Af.—P. 703. ll. 15 to 21. (68, 8.) All MSS. except B 1 have a lacuna at the end of the commentary from इत्यति to इत्यति in verse 9. A has वाचमियति चमिप्रापयति । किंच पुनामः etc. Ca. C 2. Bf and B 4 have the same, only that in B 4 the omission was observed, and नवमी written on the margin. If it had not been for B it would have been impossible to restore the omission. B 1 reads वाचमियति प्रेरयति तदा हि सोताः सुवति । उच्यते । अथ नवमी ।

P. 704. l. 2. (69.) *सूयोऽंति Anukr. *सूयोति A. Ca. Af. M 1. *सूयोति B 1.—l. 12. (69, 1.) After व्रतियपि A. Ca. C 2. Af have यदोप व, B 4 यदोप वा, B 1 होपव.—l. 14. (69, 2.) मधुमां द्रव्यः, i.e. मधुमाङ्गः S 1. S 3. मधुमा द्र° S 2. मधुमो द्र° S 4.—l. 30. (69, 3.) शीवधीनामये Ca. शीवधीनामये B 1. शीवधीनापी A. B 4, म in marg. शीवधीनायो C 2.—l. 34. चक्रान् B 1. चक्रान् A. Ca.—P. 705. l. 2. नखि B 1. नखि A. Ca. M 1.—l. 14. (69, 4.) अययद्रव्यं C 2. अययद्रव्यं A. Ca. आपयद्रव्यं B 4. अयययद्रव्यं B 1. अपयद्रव्यं M 1.—l. 19. (69, 5.) मृजी शोवा° । मृजी शोवा° Ca. मृजी शोवा° A. मृजी शोवा° B 1. मृजी शोधा° M 1. मृजू शोवा° Dhp. 34, 41.—l. 22. निर्जेजनाय । निर्जेज° A. Ca. निर्जेज° B 1. M 1.—P. 706. l. 19. (69, 8.) चंभिरसामपि पितासि B 1. चंभिरसामधिपतिरसि A. Ca. B 4. C 2.—P. 707. l. 6. (69, 10.) बाधकानामसिता । Cf. Rv. Bh. I. 64, 5.—l. 8. पवमाने । पवमाने न परि ते A. Ca. चमाने परि ते B 1. Cf. Rv. I. 31, 8.

P. 707. l. 30. (70, 2.) वर्यार्थं । वर्यार्थं A. B 1. Ca.—l. 31. जमंति B 1. जमंति A. Ca. M 1.—P. 709. l. 26. (70, 8.) रयि B 1. रयि A. Ca. रेपु Dhp. 10, 10.

P. 710. l. 33. (71, 1.) किंचाद्यं सोमः । किंच । अं सोमं A. B 1. Ca.—P. 712. l. 17. (71, 6.) आ रिचंति । आ इ रिचंति A. Ca. B 1. M 1.—P. 713. l. 3. (71, 8.) सोमस्य स्वभूतो वर्यः । सोमस्य स्वभूतो वर्यः B 1. सोमस्य सु- - - तो वर्यः B 4. सोम स सु- - - नो वर्यः A. Ca. सोम ससु- - - तो वर्यः C 2.

P. 713. l. 22. (72.) सुवति A. B 1. Ca; deest in Anukr.—P. 715. l. 9. (72, 5.) दृष्टत । दृष्टत A. B 1. Ca. M 1.—l. 18. (72, 6.) सं वति नचंति A. Ca. वति सं नचंति B 1.—P. 716. l. 2. (72, 8.) *ग्रहे चिनि° । *ग्रहो चिनि° A. Ca. B 1. 4. C 2. *ग्रहात् चि° M 1. Cf. VS. VIII. 47 and 48; Rv. Bh. VIII. 1, 17. 2, 2; IX. 107, 5.—l. 4. After मा निमीचीः B 1 adds स्वा निमीचीः, i.e. मा निमीचीः.—कीदृशात् । सदनसुगः । येन भूतेन वसुना सदनानि नृहान् पुत्रादीन् सुवति तादृशात् नृहादिकस्य प्रदातुर्धनानां विबुधः । भाक् । कीदृशान् सदनसुगः (*ग्रहान् A pr. m.) । ये भूतेन वसुना सदनानि नृहान् पुत्रादीन् सुवतादृशात् नृहादिकस्य प्रदातुर्धनानां विबुधः प(पं Ca) भाक् A. Ca. कीदृशान् सदनसुगः । यत् येन वसुना सदनानि नृहान् पुत्रादीन् सुवति तादृशादृहादिकस्य प्रदातुर्धनानां विबुधः भाक् B 1. कीदृशान् सदनसुगः । ये भूतेन वसुना सदनानि सदान् पुत्रादीन् सुग तादृशान् नृहादिकस्य प्रदातुर्धनानां विबुधः प भाक् B 4. कीदृशान् । सदनसुगः येन भूतेन वसुना सदानि नृहान् पुत्रादीन् सुवतादृशात् नृहादिकस्य प्रदातुर्धनानां विबुधः पं भाक् C 2.

*P. 716. l. 24. (73, 1.) After इत्युच्यते B 1 has a quotation which is wanting in

all the other MSS.: ह्यु अधिवय ह्युक्तागनास्वगुणनिधिवयवयवके etc.—l. 25. After समस्वरं संगच्छते all the MSS., except B1, which has a lacuna, read तदस्य शब्दयनवा, which I have altered by conjecture into तदास्वशब्दयनवा.—l. 27. ग्रीयनात् A. Ca. B1. 4.—P. 717. l. 5. (73, 2.) धाम च B4 sec. m. धामनिव A. Ca. B1. C2.—P. 718. l. 11. (73, 6.) अभिमन्यमानाः B1. Ca. अतिम° A. M1. In Ca अभि° is so written that it could easily be misread for अति°.—l. 13. नरत्वापाहासत ॥ नरत्वं स्वमहासत A. Ca. नरत्वं अपहास B1.—l. 22. (73, 7.) गोपया A. B4. Ca. C2. गोपाया B1. See Ait. Bṛ. I. 27.—l. 24. मध्यमवाचः पुत्रा मरुतः स्वशो वाचा वशिनी भवति ॥ This is merely a conjectural reading. The MSS. give the following readings: मध्यमवाचा प्र प्र मरुते शसः वाचा वशिनी भवति A. Ca. C2; मध्यमवाचा प्र प्र सह ते शसः वाचा वशिनी भवति B4; मध्यमवाचा प्र प्र मरुतो शः वाचा वशिनी भवति B1.—P. 719. l. 15. (73, 9.) शिष्या° ॥ शिष्य° MSS.

P. 719. l. 27. (74, 1.) पृथुतरं A. Ca. C2. B4. पृथुतमं B1.—P. 720. l. 4. (74, 2.) गतेर्निघातः ॥ गच्छते निघातः A. गच्छते निघातः Ca. C2. Af. गच्छतेर्निघातः B4. गति निघातः B1.—l. 13. (74, 3.) रंजः शतसहस्रसंख्याकहरिभिः सह गंतु मार्गो विसीर्षो भवेदित्यर्थः B1. रंजः शतसहस्रसंख्याके हरिभिः सह गंतु मार्गो विसीर्षोभवदित्यर्थः A. Ca. C2. Af; also B4, except मार्गे.—l. 27. (74, 4.) मायोरित्वे वन्निति ॥ मायोरित्वे वन्निति A. Ca. C2. B4. Af. मागोरित्वे वन्निति B1. This is evidently a quotation of an Unādi-sūtra, which, however, does not occur in our editions. In Un. IV. 101, peru is derived by मिपीभ्रा वः. In I. 38, Ugyvaladatta quotes an ākṛitigana in which peru occurs. But in our passage peru and meru are evidently derived from the roots mā and pā, and the vowel 'is changed to i before run. I can find no trace of this Sūtra, and I therefore can give the reading इत्वे only as conjectural.—P. 721. l. 12. (74, 6.) नामतपसो वाधिकाः ॥ नामा तपसो वाधिकाः A. Ca. Af. नामः तपसो वाधिकाः C2. नमो तपसो वा B4. नामः नमसो वाधिकाः B1. नामो नमसो वा M1. See Ngh. II. 19.—ll. 17, 19, and 25. (74, 7.) कबंधं S1. S2. S3. S4. P1. P4. कबंधं S3 sec. m. (?) P3. A. Ca. B1. Af (twice). See Rv. V. 54, 8. 85, 3; VIII. 7, 10.

P. 722. l. 20. (75, 1.) वायतेरमुनि चन इति A. B4. Ca. C2. Af. वायतेरमुनि च इति B1.—P. 723. l. 1. (75, 2.) वचच° A. Ca. Af. वाचच° B1.—l. 31. (75, 5.) वचनवंतः. This is the reading of all the MSS. of Sāyana, also of the Nirukta MSS. which I could consult. Nir. Roth and SS. read वचनवंतः. See Nir. SS. vol. ii. p. 418. The commentary has वचनवंतः संमोहयितारः, ibidem p. 423.

P. 726. l. 1. (77, 1.) सोमः वक्षे रंजस्य साधने A. Ca. Af. सोमे वक्ष रंजस्य साधने B1.—l. 11. (77, 2.) किं रजः ॥ किंच रजः A. Ca. C2. B1. 4. Af.—l. 19. (77, 3.) उपरता चक्षितुपराः ॥ उपरता च चक्षितुपरा A. Ca. Af. उपरता च चक्षितुपराः B1.—P. 727. l. 5. (77, 5.) वृजिनिष्परिष्टे ॥ All the MSS. (A. Ca. C2. Af. B1. 4) have वृजिनिष् instead of वृजिनिष्, which is the reading of the MSS. of the texts, with the accent on the second syllable. As Sāyana seems to have read वृजिनिष् I have left this reading, though it is clearly wrong.

P. 728. l. 1. (78, 3.) शेषजशीर्षं A. Ca. C2. B1. शेषजं शीर्षं B4. शेषजशीर्षं Af.

P. 729. l. 13. (79, 3.) समरीत ॥ As all MSS. except B1, where the word is left,

out, read समरीत्, Sāyana may, by mistake, have read समरीत् instead of समरीत्. In B1 we have सा यथा त प्राप्नोति etc.

• P. 730. l. 13. (80, 1.) चि दिवुति B1. दिवि बुकोकि A. Ca. C2. B4.

• P. 732. l. 1. (81, 2.) सोमसजुषां ॥ सोमसजोषां A. Ca. C2. B1. 4.

P. 735. l. 13. (83, 4.) पशुसमूहस्वामी A. B1. Ca. पाश? See Nir. IV. 2.—l. 22. (83, 5.) निर्वोदु B1. निवोदु A. Ca. M1.

• P. 736. l. 28. (84, 4.) वायुमिरेव ॥ वायुरेव A. Ca. C2. B1. 4.

P. 737. l. 24. (85, 2.) संयामात् A. Ca. B1. 4; deest in C2. संयामान?—P. 739. l. 27. (85, 11.) उपाकृतं ॥ Sāyana seems to have read उप. पत्तिः वांसं ॥

P. 740. l. 10. (86.) आकृष्टा इति A. Ca. B1. 4. आनुष्टा C2.—l. 11. नीवावरी इति A. Ca. B1. 4. C2.—l. 12. पृथय इति A. Ca. B1. 4. C2.—l. 13. आकृष्टा मावा, A. Ca. B4. चकृष्टा मावा B1. आचष्टा मावा C2.—l. 15. आकृष्टा A. Ca. B1. 4. आचष्टा C2. चकृष्टा Anukr.—l. 16. पृथयो ॥ प्रथयो A. Ca. B4. C2. पृथये B1.—It is clear that Sāyana took तृतीये चयः for चयः, the three companies of Rishis mentioned before. Shadgurushya takes it for चययः. He writes चतुर्थे दशर्षे चयय इति नामानः. See Aufrecht, Rig-veda, vol. ii. p. 495, note; Anukr. M. pp. 34 and 146.—l. 21. (86, 1.) From मदा to वदवा left out in A. Ca.—P. 743. l. 8. (86, 11.) अभिक्रंदन् and अभ्यर्षति MSS.—P. 744. l. 29. (86, 17.) अभ्यशिश्रयुः B1. अभिशिश्रयुः A. Ca. M1.—P. 745. l. 23. (86, 20.) After इन्द्रस्य A. Ca. C2 and B4 add यजमानस्य.—l. 32. (86, 21.) एकविंशतिं ना अल्लिगुलेन B1. एकविंशतिं वारान् लक्ष्मणेन A. Ca. एकविंशतिं वारान् लक्ष्मणेन B4. एकविंशतिं वारान् लक्ष्मणेन C2. The readings in all the MSS. except B1 are intended for एकविंशतिवारं.—P. 747. l. 12. (86, 26.) सुवर्त्मानि MSS.—l. 14. After कुर्वाण इत्यर्थः B1 adds यद्वा नाकादिकारीणि चीराणि कुर्वाण इत्यर्थः ॥.—l. 23. (86, 27.) After गोभिः we expect पयोभिः or चीरेणः; पुष्टे, too, is left unexplained by Sāyana.—P. 748. l. 5. (86, 29.) समुद्रो वर्षसाधनोऽपां B4 sec. m. ंद्री वर्षसाधनो पां A. Ca. ंद्रो वर्षसाधनो पां C2. समुद्रवर्षसाधनो नि B1.—l. 20. (86, 31.) अय चक्रद्वन्द्वं ॥ अवचक्रदत् अवचक्रदत् B1. अवचक्रदन् अवचक्रदत् A. अवचक्रदन् अवचक्रदत् Ca. अवचक्रदन् अवचक्रदत् C2. अवचक्रदत् अवचक्रदन् (चक्रदन् sec. m.) B4. Sāyana takes अवचक्रदत् as a participle, in spite of the accent.—P. 749. l. 6. (86, 33.) Sāyana leaves out पवति, and seems to have read नृभिः instead of हरिः.—P. 750. l. 5. (86, 37.) वीयसे नक्षसि वी गत्वादिषु A. Ca. वियसे नक्षसि वी गत्वादिषु B1.—P. 753. l. 3. (86, 48.) One expects यतः क्रतुवित् यतः क्षुल्ल इत्यभिप्रायः ॥

P. 753. l. 15. (87, 1.) After पूयमानो B1 reads ऽभ्यर्ष वाचं संयामं वाजिनं वज्रवंतं etc.—P. 754. ll. 9 and 11. (87, 5.) अक्षयंष्ट S 3. अक्षयंष्ट S 1. अक्षयंष्ट S 2. S 4. A text. अक्षयंष्ट Pāda MSS. Cf. Rv. IX. 46, 1.—P. 755. l. 5. (87, 8.) पार्चं स्वयंप्राप्तं ॥ प्राप्तं स्वयंप्राप्तं C2. पार्चं स्वया प्राप्तं ॥ B1. प्राप्तं स्वया प्राप्तं A. Ca. B4. पार्चं तथा प्रा M 1.

P. 756. l. 4. (88, 2.) ंद्विरोधात् ॥ ंद्विरोधाधीनि A. Ca. C2. ंद्विरोधात् B1. ंद्विरोधाधीन B4 sec. m.—l. 11. (88, 3.) इवमाह्वानमाकर्षं A. Ca. C2. B1. 4. इव आह्वानमाकर्षं?

P. 757. l. 28. (89, 1.) अथाः । आप्नोषि । A. Ca. C2. B1. 4.—l. 29. असदत् । निषीदति ॥ A great deal of the commentary is lost in all the MSS., there being no explanation of the last pāda. This has produced a confusion in the remaining commentary. A. Ca.

B1. See Rv. Bh. I. 61, 2. 62, 1. 105, 19; III. 58, 5.—l. 31. (97, 10.) वनं वशीकनीशीनाय-
संवातः A. Ca. C2. B4. वनं वशीकनीशीनो वी रसंवातः B1.—P. 779. l. 13. (97, 12.)
मिच्छति &c. । प्रियाणि प्रीतिधारकाणि तेषां च चतुष्व काणि B1. From पवति at the end of
verse 11 to पवति इत्यज्ञानं in verse 12, left out in A. Ca. C2. C4 read, पवति । वन-
शानमिच्छाचरा च व द्वाद्वा । वमि प्रियाणीति । प्रियाणि प्राण्यितुषि धर्माणि धारकाणि तेषां च
चतुष्व काणि.—L. 22. (97, 13.) एवं A. Ca.; deest in B1. One should expect यथा मां
यमुपनिषत् शब्दं करोति एवं नाः &c. Cf. Rv. Bh. IX. 99, 6.—l. 24. तस्य वाक् शब्दः । तस्य वाक्
शुशब्दः A. Ca. वसुः शब्दः B1.—l. 25. इवा । इव A. B1. Ca. M1.—P. 780. ll. 16 seq.
(97, 16.) सुपवाणि and सुवा A. B1. Ca.—l. 26. (97, 17.) इत्तावती । इरा B1. इरा A.
Ca.—P. 781. l. 12. (97, 19.) वनं वशीकनी B1. वनं A. Ca. M1. See above, verse
16 and Dhp. 24, 29.—l. 14. वनं वशीकनी B1. वनं वशीकनी A. Ca. M1.—l. 20.
(97, 20.) वनं वशीकनी । वनं वशीकनी A. Ca. B4. वनं वशीकनी C2. वनं वशीकनी B1.—
P. 782. l. 16. (97, 23.) वारयिता । वारयिता A. Ca.; lacuna in B1.—P. 783. l. 11.
(97, 26.) वीदृशा वीतारो &c. MSS. (A. B1. Ca. C2. C4), the third pāda being
omitted.—P. 784. l. 5. (97, 29.) वनं वशीकनी धनं । धनं deest in MSS.—l. 27. (97, 32.)
Sāyana seems to have read वमि पंथां.—P. 785. l. 29. (97, 36.) वज्रधि । वज्रधियं MSS.
The mistake of putting वज्रधियं as an acc. neut. instead of वज्रधि seems to be due
to the copyists rather than to the author of the commentary (see my Sanskrit
Grammar, § 226).—P. 786. l. 15. (97, 38.) वनं वशीकनी वी धाता B1. TBr. वनं वशीकनी वी
धातारं A. Ca.—l. 20. वनं वशीकनी वृत्तिं यथा प्रयच्छति तद्वत् । यथा वनं वशीकनी वृत्तिं यथा प्रयच्छति तद्वत्
B1. यथा वारयिषे च वनं वशीकनी वृत्तिं यथा प्रयच्छति तद्वत् A. Ca.—l. 26. (97, 39.) वीदृशा B1.
वीदृशा A. Ca.—P. 787. l. 3. (97, 40.) वनं वशीकनी MSS. for the usual वनं वशीकनी.—P. 788.
l. 3. (97, 44.) वा वसो वसुनो । वा पवत् । वसो वसुनो A. Ca. वा पवत् वसो वसुनो B1.—
l. 31. (97, 47.) वनं वशीकनी वनं वशीकनी B1. वनं वशीकनी वनं वशीकनी A. Ca. sec. m. B4. वनं वशीकनी
वति वनं वशीकनी Ca. pr. m. वनं वशीकनी वनं वशीकनी C2.—P. 789. l. 7. (97, 48.) वनं वशीकनी B1.
वनं वशीकनी A. Ca. M1.—l. 25. (97, 50.) वनं वशीकनी A. Ca. वनं वशीकनी B1. Immediately
before, B1 has वीदृशा वनं वशीकनी, like A. Ca. See the next verse and IX. 98, 1.
107, 21.—P. 790. l. 1. (97, 51.) From वारयिता to वारयिता left out in B1.—ll. 4, 6,
24, and 26 (97, 52 and 54.) वीदृशा P4 by corrections. The other Samh. and
Pāda MSS. have मां, but see Prāt. 301.—l. 10. (97, 52.) वीदृशा A. Ca. C2. वीदृशा
B1. वीदृशा B4. It might be वीदृशा from वीदृशति, or वीदृशा from वीदृशति. See Rv.
Bh. VII. 44, 3.—l. 30. (97, 54.) वृत्ति B1. वृत्ति A. Ca. M1.—P. 791. l. 14. (97, 56.)
वनं वशीकनी । वनं वशीकनी A. B1. Ca.—l. 22. (97, 57.) वीदृशा B1. वीदृशा A. Ca.—l. 25. वनं
वीदृशा deest in A. Ca.—P. 792. l. 1. (97, 58.) वनं वशीकनी । वनं वशीकनी A. Ca. वनं वशीकनी
B1. If it referred to वीदृशति only, we should have to read वनं वशीकनी.
P. 793. l. 1. (98, 4.) There is no doubt a lacuna in this verse. But the MSS.
offer no various readings.—l. 2. वीदृशा वनं वशीकनी B1. वीदृशा A. Ca. M1.—l. 13.
(98, 6.) वनं वशीकनी वनं वशीकनी A. B1. Ca. वनं वशीकनी M1.—P. 794. l. 21. (98, 12.)
वीदृशा वनं वशीकनी । वीदृशा । वीदृशा वनं वशीकनी वनं वशीकनी वीदृशा A. Ca.
वीदृशा वनं वशीकनी वनं वशीकनी B1. वीदृशा वनं वशीकनी वनं वशीकनी वीदृशा M1.

P. 796. l. 4. (99, 6.) आदधत् before आदधाति B1. M1.

• P. 798. l. 5. (100, 8.) परि यासि परिणक्षसि A. B1. Ca.—l. 12. (100, 9.) अति B1. अनि A. Ca. M1.

P. 799. l. 1. (101, 1.) पुरःस्मितवयस्य ॥ पुरःस्मितस्य वयस्य A. Ca. B1. 4. पुरस्मितस्य C2.—P. 801. l. 23. (101, 13.) मारकः कर्मविघ्नकारी वा A. Ca. C2. B4. मारककर्मो विघ्नकारी B1.—l. 24. संसाधक° A. Ca. B4. साधक° B1; deest in C2. राधक° M1. Cf. Dhp. 27, 16: राध संसिद्धी.—l. 25. अपराधं मखं ॥ अयगहमखं A. अयराहमखं Ca. अयराहमखं C2. अयरोहमख B4. अपराधं मखं CB. Lacuna in B1.

P. 803. l. 6. (102, 3.) धारया आत्मीयया विधारय । किंच A. Ca. C2. B4. B1. I have left the reading of the MSS., though I believe that the original reading was धारयात्मीयया धारया पुष्ठेव. The insertion of विधारय, without any excuse for it, is not in Sâyana's style. In the commentary to Sv. II. 3, 2, 18, 3, Sâyana, as far as my MS. allows me to see, has no such insertion. The edition, however, has धारया आत्मीयया वि धारया किंच (Bibl. Ind. vol. iii. p. 651). The Sâma-veda has ऐरयत्, and the commentator says ऐरयदेत्येति पाठौ.

P. 804. l. 14. (103, 1.) जुजोषते प्रीयमाणा यद्वा मतिभिः from B1.—l. 25. (103, 3.) आचयितारं A. Ca. आरयितारं B1.

P. 805. l. 19. (104.) काश्र्मणौ ॥ काश्र्मणौ A. B1. Ca. M1.—P. 806. l. 20. (104, 5.) अक्षदादीनां B4 sec. m. अक्षदीनां A. Ca. C2. B4. अक्षदीयानां B1.

P. 808. l. 23. (106, 2.) लोकेर्ज्ञा° B1. लोकेर्ज्ञा° A. Ca. लोके ज्ञा° M1.—l. 27. (106, 3.) धनुः गृ° B1. धनुगृ° A. Ca. धनं गृ° M1.—P. 809. l. 29. (106, 9.) वृष्टिमभि लोचैः B1. वृष्टिमिर्लोचैः शैः A. Ca.

P. 812. l. 8. (107, 5.) सह तिष्ठत्येति सधस्य B1. सह तिष्ठतं A. Ca.—l. 23. (107, 7.) सोमः ॥ सोमो भवन् A. Ca. सोमो भवान् B1.—l. 24. अत्यंतं देवकामो ॥ अत्यंतकामो A. Ca. M1. B1 has गानुविन्तमः अत्यंतं ॥ कामोभवः etc., the words between being lost. See Rv. Bh. IX. 49, 3.—P. 813. l. 24. (107, 11.) A. Ca. M1, but not B1, insert अथधायकानि जुषाणः सन् आ पवस इति शेषः । हरिर्हरितवर्षः after तिरस्कुर्वन्, a repetition from the preceding verse.—P. 814. l. 16. (107, 14.) रसमभि पयंते B1. रसं यामेव प्रेरयंति अति पयंते A. Ca.—l. 24. (107, 15.) The first बृहद्भूतं is explained in A. Ca. C2 as सत्वभूतः; in B1 as सत्वभूतं; B4 has भूतं, and changed it to भूतः.—P. 815. l. 20. (107, 19.) रारय रवेर्लिङ्गं उ° B1. रारय रवे रवेर्लिङ्गं उ° A. Ca.—P. 817. l. 13. (107, 26.) आत्मनो B1. आत्मानं A. Ca.

P. 818. l. 1. (108, 2.) स्वर्ग्यः सर्वस्य दर्शकस्य ॥ र्वर्ग्यः सर्वस्य दर्शकस्य A. Ca. C2. स्वर्विदः स्वर्गलभकस्य B1.—l. 7. (108, 3.) धुविर् विशब्दे ॥ धुविर्विशब्दे B1. धुविर्विशति A. Ca. Cf. Rv. Bh. III. 31; 10. 33, 8; Dhp. 17, 1. 33, 53.—l. 13. (108, 4.) एतन्नामकोऽगिरा ॥ त एतन्नामको नि द्वा मे A. एतन्नामकोऽगि द्वा Ca. एतन्नामकोऽगि C2. एतन्नामकोऽगि B4. एतन्नामको गिरा B1.—l. 16. आमुवन् ॥ आनखोमुवन् A. Ca. अनाशिरि आमुवन् B1.—P. 819. l. 6. (108, 7.) सौतव्यं ॥ तव्यं A. Ca. सौव्यं B1.—वनक्षचं उदकानां चर्वकं A. Ca. वनक्षचं उदकानां चर्वकं C2. वनक्षचं उदकानां चर्वकं B1. The MSS. of the text read वनक्षचं. Sâyana derives वनक्ष from वनक्षो गती, cf. Rv. Bh. I. 22, 15. 41, 4; but वनक्ष from वनक्षिणे, cf. Rv. Bh. VIII. 1, 2. 76, 11.

P. 821. l. 11. (109.) ऐश्वर्यः A. B. Ca. and Anukr. MS. E. I. H. 132. ऐश्वर्यो Anukr. M.—P. 824. l. 10. (109, 22.) श्रीणन् प्रेरयन् सोमोऽभिषूयते A. Ca. B1. 4. श्रीणन् प्रेरयन् सोमो भिषू पञ्चमानास C 2.

P. 824. l. 13. (110.) रात्रानी Anukr. before तिष्ठो; deest in A. B. Ca.—l. 27. (110, 2.) महि महति समर्थराज्ञे A. Ca. B4; deest in C 2. महि महती समर्थे राज्ञे B1.—P. 826. l. 10. (110, 8.) निर्दुहति B1. हविर्दुहति A. Ca. C 2. B4.—l. 30. (110, 11.) यजमानः A. Ca. B1. 4. यजमानः C 2.—P. 827. l. 1. रसधारासंघ A. Ca. धारासंघ B1. M1.

P. 828. ll. 6, 15, and 18. (111, 2 and 3.) रत्नादरार्थं (thrice) B1 has र्था (twice) and र्थं at the end of verse 3. A. Ca. have र्थे at the end of verse 2 and र्था in verse 3.—l. 18. (111, 3.) सोम त्वं च B1. सोमश्च च A. Ca.

P. 828. l. 25. (112, 1.) सोमस्त्राजामिन्त्राय B4 sec. m. B1. C 2. मन्त्रार्थं A. Ca. B4. Cf. TS. II. 6, 10, 5; Gaim. II. 2, 4.—विनोदकं A. Ca. C 2. B4. विनोदकं B1.—P. 829. ll. 4 seq. (112, 2.) A. Ca. add यामिः after जीर्णामिः, and have ते एतिः instead of एतिः. In B1 एतिः is omitted.—l. 14. (112, 3.) प्रक्षिप्यति B1. प्रक्षिप्यति A. Ca. प्रक्षिप्यति B1. प्रक्षिप्यति M1. See BR. s. v. 2. चि.—l. 18. जसैः शसादेशः B1. जसो कारादेशः A. Ca. जसाकाशादेशः C 2. कारादेशः B4 (marg. ज स जो); lacuna in B1.—l. 20. पूर्विका व्यापारणा Ca. C 2. B4. पूर्विका व्यापारण A. पूर्विका M1. B1 has a lacuna.—प्रक्षिप्यत्यु A. Ca. B1. म्रक्षिप्यु Nir.—प्रक्षिप्यत्युपपक्षिप्यति Nir. प्रक्षिप्यत्युपपक्षिप्यति A. Ca. प्रक्षिप्यति B1. व्यापयति प्रक्षिप्यति B1.—l. 28. (112, 4.) नर्मसचिवा B1. नर्मसचिवा A. Ca. B4. नर्मसचिवाः C 2. नर्मसचिवा B1.

P. 830. l. 13. (113, 2.) सत्त्वर्तयोरत्थो भेदो B1. सत्त्वर्तयोरत्थो भेदो A. Ca. B4. सत्त्वर्तयोरत्थ भेदो C 2. सत्त्वर्तयोरत्थो भेदो B1.—l. 28. (113, 4.) यद्यार्थकर्मन् deest in A. Ca.—l. 29. आत्मनोपेक्षितां A. Ca. C 2. B4; deest in B1. CB.—P. 831. l. 16. (113, 7.) S1. S3. S4 write यक्षिणोक्ते; S2 has यक्षिं लोके, both meant for nasalised l, as required by Prāt. 227.—l. 22. निधिहि deest in B1 pr. m. A. Ca.—P. 832. ll. 5 seqq. (113, 9.) B1 has a lacuna, extending from IX. 113, 9 to the beginning of IX. 114, 4.—l. 13. (113, 10.) Before यद्वा an explanation of ब्रध्न seems to be lost. The MSS. (A. Ca. C 2), however, mark no lacuna.—l. 14. विष्टपं सहस्रानं यच वि० B1. विष्टपं सहस्रानं यच वि० A. Ca; lacuna in B1.

P. 833. l. 2. (114, 1.) तं जनं B1. तमनुजनं A. Ca.—l. 11. (114, 2.) वर्धयन् B1. वर्धयन् A. Ca.—नमसः पूजय Ca sec. m. नमसा पूजय Ca pr. m. नमसः नमसा पूजय A.—नमसः A. Ca. नमसः M1. Cf. Rv. Bh. I. 33, 2.—l. 12. पाक्षयो B1. पाक्षयोः स A. Ca.—l. 31. (114, 4.) यक्षिरक्षि B1. हविरक्षि A. B1. Ca.—P. 834. l. 2. चरातिवान् B1. चरातितवान् A. Ca.

ऋग्वेदसंहिता

सायणाचार्यविरचितमाधवीयवेदार्थप्रकाशसहिता

शार्मण्यदेशोत्पन्नेनंगलण्डदेशनिवासिना मोक्षमूलरभट्टेन संशोधिता

गोतीर्षाभिधाननगरे

विद्यामंदिरसंस्थानमुद्रायंचालये मुद्रिता

संवत् १९४९ वर्षे

॥ सप्तममंडलादिनवममंडलपर्यंत ॥

॥ अथ सप्तमं मंडलं ॥

अथ सप्तमं मंडलमारभ्यते । तस्मिन्मंडले षडनुवाकाः । प्रथमेऽनुवाके सप्तदश सूक्तानि । तेषामिं नर इति पंचविंशत्युचं प्रथमं सूक्तं । अथेयमनुक्रमशिका । अमिं पंचाधिका विराजोऽष्टादशावा इति । सप्तमं मंडलं वसिष्ठोऽप्यब्रुवत्स्वाम्यं ब्रह्म वसिष्ठ अविः । आदितोऽष्टादश विराजस्यैकादशकाः शिष्टा अनादेशपरिभाषया विष्टुमः । मंडलादिपरिभाषयापिर्देवता । विश्वजितीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । विश्वजितोऽमिं नर इत्याख्यं । आ० ८. ७. इति ॥ अथैतनुर्वोराख्ये चतुराषे चतुर्थेऽहनीदमेव सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूच्यते हि । अमिं नर इति चतुर्थे । आ० १०. २. इति ॥ अथैतनुर्वोराख्ये चतुर्थेऽहनीदं सूक्तं जातवेदस्त्वानि-
ज्ञानं । सूचितं च । अमिं नर इत्यादिमावतं । आ० ८. ८. इति ॥ महाव्रतेऽपीदमाज्यशस्त्रं । तथैव पंचमारख्ये सूच्यते । आज्यप्रपणे विश्वजितः । ऐ० आ० ५. १. १. इति ॥ अविवाख्येऽहनि प्रातरनुवाके त्वमपि वसूनित्यादी-
नामनुष्टुभां ज्ञान आद्यसूचः प्रपेयणीयः । सूच्यते हि । दशमेऽहन्वसूनुष्टुभां ज्ञानेऽमिं नरो दीधितिभिरर-
खोरति तुषमपिथे ज्ञातौ । आ० ८. १२. इति ॥ आद्याः षडुचस्यस्मिन्वाहव्यापिमावते शस्त्रे कोचियानु-
पार्थाः । सूचितं च । अमिं नरो दीधितिभिररखोरति कोचियानुपौ । आ० ८. १२. इति ॥ मंडलादिहोमे
ऽधेवा ॥ आधाणि तृतीयायामिष्टौ प्रेङ्ग इति स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । सूचितं च । प्रेङ्गो अप इमो अप इति
संयाज्ये । आ० २. १. इति ॥ एवमन्यथापि दीचणीयादिषु स्विष्टकृतोऽनुवाक्या ॥ प्रायणीयेष्टो सेदभिरपी-
नित्यादिके द्वे स्विष्टकृतौ याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । सेदभिरपीरत्वस्त्वानिति द्वे संयाज्ये । आ० ४. ३. इति ॥ आधाणि तृतीयायामिष्टाविमो अप इति स्विष्टकृतौ याज्या । सूचितं च । इमो अप इति संयाज्ये ।
आ० २. १. इति ॥ एवमन्यथापि दीचणीयादिष्वेवा कोचिष्टकृतौ याज्या ॥ प्रातरनुवाक्ये अपिथे ज्ञातौ वैष्टुमे
हंदस्वाश्विनशस्त्रे च त्वमपि सुहव इत्याद्याः पंचर्षः । सूचितं च । त्वमपि सुहवो रण्यसंहृक् । आ० ४. १३. इति ॥

अमिं नरो दीधितिभिररण्योर्हस्तच्युती जनयंत प्रशस्तं । दूरेदृशं गृहपतिमथ्यु ॥ १ ॥
अमिं । नरः । दीधितिऽभिः । अरण्योः । हस्तऽच्युती । जनयंत । प्रशस्तं । दूरेऽदृशं ।
गृहऽपतिं । अथ्यु ॥ १ ॥

नरो नैतार अलिकः प्रशस्तं प्रकर्षेण कुतं दूरेदृशं दूरे दृक्मानं दूरेऽपशस्तं वा गृहपतिं गृहाणां पाक-
कमच्युमानम्यमतनवंतं वापिमरखोर्विषमानं हस्तच्युती हस्तप्रच्युता हस्तगत्वा दीधितिभिरनुभिभिर्जनयंत ।
दीधितयोऽनुवायो मयंति धीयंति, कुर्मसु । अरखी प्रच्युत एते अपिः समरणाज्यायत इति वा । हस्तच्युती
हस्तप्रच्युताजनयंत प्रशस्तं दूरेदर्शनं गृहपतिमतनवंतं । मि० ५. १०. इति ॥

तममिमस्ते वसवो नृण्यनसुप्रतिचक्षमवसे कुतचित् ।
दक्षाम्यो यो दम् आस नित्यः ॥ २ ॥
तं । अमिं । अस्ते । वसवः । नि । नृण्यन् । सुऽप्रतिचक्षं । अवसे । कुतः । चित् ।
दक्षाम्यः । यः । दमे । आसं । नित्यः ॥ २ ॥

योऽपिर्दमे गृहे दद्यात् पूजनीयो हविर्भिः समर्धनीयो वा गितोऽवन्न आस वभूव तं सुप्रतिचक्षं
सुप्रतिदर्शनमपि कृतञ्चित् सर्वथादपि भयहेतोरेवसे रचयाम वसवो वासका ये वसिष्ठा अक्षे गुरे न्युवन् ।
अदधुः ॥

प्रेक्षो अग्ने दीदिहि पुरो नोऽजस्रया सूर्या यविष्ठ ।

त्वां शश्वंत उप यंति वाजाः ॥ ३ ॥

प्रऽइष्टः । अग्ने । दीदिहि । पुरः । नः । अजस्रया । सूर्या । यविष्ठ ।

त्वां । शश्वंतः । उप । यंति । वाजाः ॥ ३ ॥

यविष्ठ युक्ताम हे अग्ने प्रेक्षः प्रकर्षेण समिद्धस्त्वमजस्रयाशरणशीलया सूर्या ज्वालाया नोऽक्षदधं पुरः
पुरादाहवनीयायतने दीदिहि । दीप्यस्व । त्वां शश्वंतो बहवो वाजा अस्मानि हवींष्युप यंति । उपगच्छति ॥

प्र ते अग्नयोऽग्निभ्यो वरं निः सुवीरासः शोऽनुचंतं द्युमंतः ।

यथा नरः समासते सुजाताः ॥ ४ ॥

प्र । ते । अग्नयः । अग्निभ्यः । वरं । निः । सुवीरासः । शोऽनुचंतं । द्युमंतः ।

यथा । नरः । संऽआसते । सुजाताः ॥ ४ ॥

अग्निभ्यो नौकिभ्योऽग्निभ्यो वरमत्यंतं द्युमंतो दीप्तिमंतः सुवीरासः ऋक्साकपुषपीचप्रदाक्षोऽपयो प्र
निः शोऽनुचंत । प्रकर्षेण नितरां दीप्यते । यथा धेनुभिषु सुजाताः सुजन्मानो नरः कर्मणां नितारो यजमाना
अस्त्रिणो वा समासते सहासते ॥

दा नो अग्ने धिया रयिं सुवीरं स्वपत्यं सहस्य प्रशस्तं ।

त यं यावा तरति यातुमावान् ॥ ५ ॥

दाः । नः । अग्ने । धिया । रयिं । सुवीरं । सुऽअपत्यं । सहस्य । प्रऽशस्तं ।

न । यं । यावा । तरति । यातुऽमावान् ॥ ५ ॥

सहस्रामिमवपुष्पेण हे अग्ने सुवीरं शोभनपुषपीचोपितं स्वपत्यं शोभनपीचोपितं प्रशस्तं अष्टं रयिं धनं धिया
लोचिष नोऽक्षभ्यं दाः । देहि । यं रयिं यावामिगता शत्रुर्यातुमावान् हिंसाया निर्गतः ॥ नक्षीपानावन्धा-
दसः ॥ यदा । हिंसायुक्तः ॥ परो वतिर्मत्वर्षीयः पूरकः ॥ न तरति न बाधते ॥ ॥ २३ ॥

उप यमेति युवतिः सुदक्षं दोषा वस्तोर्हविष्मती घृताची ।

उप स्वैनमरमतिर्धसूयुः ॥ ६ ॥

उप । यं । एति । युवतिः । सुदक्षं । दोषा । वस्तोः । हविष्मती । घृताची ।

उप । स्वा । एनं । अरमतिः । वसुऽयुः ॥ ६ ॥

सुदक्षं युवकं यमपि हविष्मती हविषा युक्ता घृताची । घृतमचतीति घृतमपी युक्तः । युवतिरपिना
नित्ययुक्ता दोषा वस्तो राक्षसहवि चोपति उपगच्छति तमेव स्वा स्वकीयारमतिर्दीप्तिर्धसूयुः योऽयुः
धनमिच्छत्युपेति ॥

विष्वा अमेऽप दहारातीर्येभिस्तपोभिरदहो जरुषं । प्र निस्वरं चातयस्वामीवां ॥ ७ ॥
विष्वाः । अमे । अप । दह । अरातीः । येभिः । तपःऽभिः । अदहः । जरुषं । प्र ।
निऽस्वरं । चातयस्व । अमीवां ॥ ७ ॥

हे अपि विष्वा विज्ञानरातीः शत्रुन् तपोभिस्तेजोभिरप दह । धेभिर्त्येतापोभिर्वरुषं पदपशब्दकारिणं
रुज्ज्वलं ॥ गुणतिरुच्यन्त्यये सति जरुषशब्दगम्यति ॥ अदहः दहसि । किंचामीवां रोमं निस्वरं न्यक्तुं
पतापं यथा भवति तथा ॥ खु शब्दोपतापयोरिति धातुः ॥ प्र चातयस्व । प्रकर्षेण नाशय ॥ चतुर्तिर्यन्तर्वा
वेति भट्टभास्करमिश्रः ॥

आ यस्ते अम इधते अनीकं वसिष्ठ शुक्रं दीदिवः पावक ।
उतो न एभिः स्रवथैरिह स्याः ॥ ८ ॥
आ । यः । ते । अमे । इधते । अनीकं । वसिष्ठ । शुक्रं । दीदिऽवः । पावक ।
उतो इति । नः । एभिः । स्रवथैः । इह । स्याः ॥ ८ ॥

वसिष्ठ अथ शुक्र शुभ दीदिवो दीप्त पावक शोधक हे अपि ते तवाभीकं तेजो न एधते समेधयति तस्मै
नोऽस्माकमुतो अपि वेभिः स्रवथैः सोधैरिहास्मिन्ने स्याः । भव ॥

वि ये ते अमे भेजिरे अनीकं मर्ता नरः पित्र्यासः पुरुषा ।
उतो न एभिः सुमना इह स्याः ॥ ९ ॥
वि । ये । ते । अमे । भेजिरे । अनीकं । मर्ता । नरः । पित्र्यासः । पुरुऽषा ।
उतो इति । नः । एभिः । सुऽमनाः । इह । स्याः ॥ ९ ॥

हे अपि ते तवाभीकं तेजः पित्र्यासः पितृहिता आर्येया वा मर्ता मनुष्या नरः कर्मणां भित्तारो ये यज-
मानाः पुरुषा वज्रपु देशिषु धि भेजिरे विभजति । आदधुरिति यावत् । तेषामिष नोऽस्माकमुतो अपिभिः
कुतः सह सोधैर्वा सुमना अनुपाहकमनाः सन् इह यथै स्याः । भव ॥

इमे नरो वृषहत्येषु शूरा विष्वा अदेवीरभि संतु मायाः ।
ये मे धियं पनयंत प्रशस्तां ॥ १० ॥
इमे । नरः । वृषऽहत्येषु । शूराः । विष्वाः । अदेवीः । अभि । संतु । मायाः ।
ये । मे । धियं । पनयंत । प्रऽशस्तां ॥ १० ॥

ये मनुष्या मे मदीयां प्रशसां प्रकृष्टां धियं कर्म कुर्वन्ति वा पनयंत कुर्वन्ति कुर्वन्ति वा त इमे मधि क्षिग्धा
नरो मनुष्या वृषहत्येषु संगामेषु शूरा अदेवीरासुरीर्विष्वाः सर्वा माया अभि संतु । अभिमवन्तु ॥ १० ॥

मा शूने अमे नि वदाम नृणां माशेषसोऽवीरता परि त्वा ।
प्रजावतीषु दुर्यासु दुर्य ॥ ११ ॥
मा । शूने । अमे । नि । वदाम । नृणां । मा । अशेषसः । अवीरता । परि । त्वा ।
प्रजाऽवतीषु । दुर्यासु । दुर्य ॥ ११ ॥

हे अपि मूने मूर्ध्नि पुषादिरिति गृहे मा नि वदाम । न निवसाम । नृणामन्विषां च गृहे मा नि वदाम ।
दुर्यं गृहिभ्यो हितं हे अपि अशेषसोऽपुषाः । लोकं शेष इति पुषणामसु पाठात् । अवीरतावीरतया युक्ताश्च
संतस्त्वा त्वां परि चरंतः प्रजावतीन्विष दुर्यासु गृहेषु निवसाम ॥

यम॒प्थी॒ नित्यं॑मुप॒याति॑ य॒ज्ञं प्र॒जाव॑तं स्व॒पत्यं॑ क्ष॒यं नः॑ ।

स्व॒जन्म॑ना शेष॒सा वावृ॑धानं ॥ १२ ॥

यं । अ॒प्थी । नित्यं॑ । उप॒याति॑ । य॒ज्ञं । प्र॒जाव॑तं । सु॒ऽअप॒त्यं । क्ष॒यं । नः॑ ।

स्व॒ऽजन्म॑ना । शेष॒सा । वावृ॑धानं ॥ १२ ॥

यं यज्ञं यज्ञाग्रयमश्चक्षवानभिर्नित्यमुपयाति तं प्रजावतं मृत्वादिसहितं स्वपत्यं शोभनसंतानेपितं स्वज-
न्मरीरेण शेषसा पुषेण वावृधानं वर्धमानं ययं गृहं नोऽश्नत्येव हे अपि देहीति शेषः ॥

॥ पा॒हि नो॑ अ॒ग्ने र॒क्षसो॑ अ॒जुष्टा॑त्पा॒हि धूर्ते॑र॒ररु॑षो अ॒घा॒योः ।

त्वा यु॒जा पृ॒तना॒यूर॑भि॒ र्थां ॥ १३ ॥

पा॒हि । नः॑ । अ॒ग्ने । र॒क्षसः॑ । अ॒जुष्टा॑त् । पा॒हि । धूर्तेः॑ । अ॒ररु॑षः । अ॒घ॒ऽयोः॑ ।

त्वा । यु॒जा । पृ॒तना॒ऽयून् । अ॒भि । र्थां ॥ १३ ॥

हे अपि नोऽस्मान्मुष्टादप्रीतिविषयाद्भक्षसो राक्षसात्पाहि । रक्ष । किंचाररुषोऽदातुरघायोः पापमिच्छतो
धूर्तेर्हिंसकात्पाहि । अपि च त्वा त्वया युजा सहायभूतेन पृतनायून् पृतनाकामानभि र्थां । अहमभिभवेयं ॥

से॒द॒ग्नि॒रग्नी॑रत्य॒स्वन्या॑न्यच॒ वा॒जी त॑न॒यो वी॒कु॒पा॒णिः ।

स॒हस्र॑पा॒था अ॒क्षरा॑ स॒मेति॑ ॥ १४ ॥

सः । इत् । अ॒ग्निः । अ॒ग्नीन् । अ॒ति । अ॒स्तु । अ॒न्यान् । यच॑ । वा॒जी । त॑न॒यः । वी॒कु॒ऽपा॒णिः ।

स॒हस्र॑ऽपा॒थाः । अ॒क्षरा॑ । सं॒ऽए॒ति ॥ १४ ॥

स इत् स एवाग्निराहवनीयादिरक्षदीधोऽन्याग्निराग्न्यदीधानग्नीमन्त्रात् । अतिभवतु । यच यस्मिन्मयी
वाज्यश्रवणं वंशवाजा वीकुपाणिर्हृदहस्यः । वीकु चीत्त्रमिति वक्ष्यामसु पाठात् । सहस्रपाथा बह्वन्त्री
बह्वक्ष्माणी वा बह्वक्षो वा तनयोऽस्त्युचोऽचक्ष्माक्षेयं चक्षरहितं क्षीरेण समेति सम्बन्धं परिचरन्नेति ।
समर्थपुत्रवत् एवाग्निरन्यदीधानग्नीमन्त्रमभवतीति भावः ॥

से॒द॒ग्निर्यो॑ व॒नुष्य॑तो नि॒पाति॑ स॒मे॒च्चार॑म॒हंस॑ उरु॒ष्यात् ।

सु॒जा॒तासुः॑ परि॒ चर॑न्ति वी॒राः ॥ १५ ॥

सः । इत् । अ॒ग्निः । यः । व॒नुष्य॑तः । नि॒ऽपा॒ति । सं॒ऽए॒च्चार॑ । अ॒हंसः॑ । उरु॒ष्यात् ।

सु॒ऽजा॒तासः॑ । परि॒ । चर॑न्ति । वी॒राः ॥ १५ ॥

यः समेच्चारं प्रबोधकं वनुष्यतो हिंसकात् । वनुष्यतिर्हितकमेति यावत् । उरुष्यात् बुधिकाहंसः पापाच्च
निपाति अस्मिन् रचति । यं च सुजातासः सुवक्त्रा एव वीराः क्षीतारः सुता वा परि चरन्ति स इत्
स एवाभिः ॥ १५ ॥

अयं सो अग्निराहुतः पुरुषा यमीशानः समिद्धिं हविष्मान् ।

परि यमेत्यध्वरेषु होता ॥ १६ ॥

अयं । सः । अग्निः । आऽहुतः । पुरुषा । यं । ईशानः । सं । इत् । इधे । हविष्मान् ।

परि । यं । एति । अध्वरेषु । होता ॥ १६ ॥

यमपिमीशानः समृद्ध ऐश्वर्यमिच्छन् वा हविष्मान् यजमानः समिद्धिं सम्यक् दीपयति । यं चाध्वरेषु हिंसारहितेषु यज्ञेषु होता देवानामाहूता पर्येति परिगच्छति सोऽयमग्निः पुरुषा यज्जु देवेषु यज्जु यज्ञेषु बाहुत आहुतिभिरभिजुतः ।

ते अग्रे आहवनानि भूरीशानास आ जुहुयाम नित्या ।

उभा कृण्वन्तो वहतू मियेधे ॥ १७ ॥

ते इति । अग्ने । आऽहवनानि । भूरि । ईशानासः । आ । जुहुयाम । नित्या ।

उभा । कृण्वन्तः । वहतू इति । मियेधे ॥ १७ ॥

हे अग्ने ते त्वयोशानासो भवानामीश्वराः संतो नित्या नित्यान्वपिहोषादीन्भूमौ वहतू वहनहेतू योषं यस्त्वं च कृण्वन्तः कुर्वन्तो मियेधे यज्ञे भूरि ब्रह्मन्आहवनानि हवींषा जुहुयाम । आ जुहुयाम ॥

इमो अग्ने वीततमानि हव्याजसो वसि देवतातिमच्छ ।

प्रति न ई सुरभीणि ष्यंतु ॥ १८ ॥

इमो इति । अग्ने । वीतऽतमानि । हव्याः । अजसः । वसि । देवऽताति । अच्छ ।

प्रति । नः । ई । सुरभीणि । ष्यंतु ॥ १८ ॥

हे अग्ने त्वमेजसोऽनवरतः सन् इमो इमं वीततमान्यतिशयेन कांतानि हव्या हव्यानि देवतातिं देवानां समूहमभि वसि । वह । अच्छ नच्छ च । नोऽक्षदीपानि सुरभीणि शोभनानीमेतानि हव्यानि देवाः प्रति ष्यंतु । प्रत्येकं कामयन्तां ।

मा नो अग्नेऽवीरते परा दा दुर्वाससेऽमृतये मा नो अस्थे ।

मा नः क्षुधे मा रक्षसे अतावो मा नो दमे मा वन आ जुहूर्थाः ॥ १९ ॥

मा । नः । अग्ने । अवीरते । परा । दाः । दुऽवाससे । अमृतये । मा । नः । अस्थे ।

मा । नः । क्षुधे । मा । रक्षसे । अतऽवः । मा । नः । दमे । मा । वने । आ । जुहूर्थाः ॥ १९ ॥

हे अग्ने नोऽज्ञानवीरतेऽपुषतायै मा परा दाः । मां देहि । दुर्वाससे दुष्टवस्त्राय च नो मा परा दाः । चक्षा चमस्मिन्निहायै नोऽक्षाया परा दाः । बुधेऽज्ञायायै नोऽक्षाया च परा दाः । रक्षसे वसिने चाक्षाया परा दाः । हे अतावः सत्त्ववसि नोऽज्ञान दमे गृहि मा जुहूर्थाः । मा हिंसीः । ऊर्ध्वं वीटिष्येति धातुः । वने चाक्षाया जुहूर्थाः ॥

नू मे ब्रह्माक्षयम् उच्छशाधि त्वं देव मघवन्मः सुषूदः ।

श्रुती स्यामोभयांस आ ते यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २० ॥

नु। मे। ब्रह्माणि। अग्ने। उत्। शशाधि। त्वं। देव। मघवन्तऽभ्यः। सुसूदः।
रातौ। स्याम। उभयासः। आ। ते। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः॥ २०॥

हे अपि ते मम मदर्थं ब्रह्माणां निमित्तं मुमुक्षुः। उत्कर्षेण शोभितानि कुर्व। किंच हे देव कोत-
मानाभि मघवन्तो हविष्मन्तोऽस्माभं सुसूदः। अन्नाणि प्रेरय। ते त्वदीयाणां रातौ ह्यग्न उभयासः कोपियः
शस्त्रिणश्च अथवा सुवन्तो यजमानाश्च वयमो ह्याम। अत्यर्थं भवेम। नोऽस्मान्युयं तत्परिवाराज्ञं कुर्वे
स्वस्तिमिरविनाशिभिर्मन्त्रैः। तथा च यास्तुः। स्वस्तीत्यविनाशनामाक्षिरभिपूजितः स्वस्तीति। नि० ३. २१।
सदा गतं। रक्षत॥ ॥ २६॥

त्वमग्ने सुहवो रणसंदृक् सुदीती सूनो सहसो दिदीहि।
मा त्वे सचा तनये नित्य आ धक्का वीरो अस्मन्नर्यो वि दासीत् ॥ २१॥
त्वं। अग्ने। सुऽहवः। रणऽसंदृक्। सुऽदीती। सूनो इति। सहसः। दिदीहि।
मा। त्वे इति। सचा। तनये। नित्ये। आ। धक्। मा। वीरः। अस्मत्। नर्यः। वि।
दासीत् ॥ २१॥

सहसः सूनो सहसः सुत हे अपि सुहवः स्वाङ्गानो रणसंदृक् रमणीयसंदर्शनस्त्वं सुदीती शोभनया दीप्या
दिदीहि। दीप्यस्। किंच तनये नित्य वीरसे पुत्रे त्वे त्वं सचा सहायभूतो मा आ धक्। मामिधाचीः।
अपि चास्मत् पृथग्भूतोऽस्माकं वा॥ वज्रर्थे पंचमी॥ वीरः पुत्रो नद्यो नरहितो मा वि दासीत्। नोपवीक्षित॥

मा नो अग्ने दुर्भृतये सचैषु देवेभ्यश्चामिषु प्र वोचः।
मा ते अस्मान्दुर्मतयो भूमाश्चिद्वस्य सूनो सहसो नशंत ॥ २२॥
मा। नः। अग्ने। दुऽभृतये। सचा। ऐषु। देवऽइहेषु। अमिषु। प्र। वोचः।
मा। ते। अस्मान्। दुऽमतयः। भूमात्। चित्। देवस्य। सूनो इति। सहसः। नशंत ॥ २२॥

हे अपि सचा सहायभूतस्त्वं देवेभ्यश्चामिषु दुर्भृतये अन्नभरणाय नोऽस्माका प्र
वोचः। न ब्रूहि। तत्सहायभूता अपयो यथा मामन्नं च विभुमुखाया ब्रूहीत्यर्थः। किंच सहसः सूनो हे
वज्रश्च पुत्रापि देवस्य कुतमानश्च ते तव दुर्मतयो निघ्नवुषयो भूमाश्चित् भूमादपि॥ अन्न संप्रसारणं दांसं॥
प्रमादादपीत्यर्थः। अस्माका नशंत। मा आमुषंतु। नशदिति आतिर्कर्मसु पाठात्॥

स मर्तो अग्ने स्वनीक रेवानमर्त्ये य आजुहोति हव्यं।
स देवता वसुवर्नि दधाति यं सूरिरथी पृच्छमान एति ॥ २३॥
सः। मर्तः। अग्ने। सुऽअनीक। रेवान्। अमर्त्ये। यः। आऽजुहोति। हव्यं।
सः। देवता। वसुऽवर्नि। दधाति। यं। सूरिः। अथी। पृच्छमानः। एति ॥ २३॥

स्वनीक मुतिवस्तु हे अपि अमर्त्येऽमनुष्ये देवतात्मनि त्वयि हव्यं हविर्यं आजुहोति स मर्तो मनुष्यो रेवान्
धनवाधयति। यं मर्तं सूरिः प्राचीऽथी भग्नदिकामः पृच्छमानोऽसावुदीरः क्ताक एति पृच्छति इति अमिष-
वति स एवं मनुष्यो देवता देवताम्नो वसुवर्नि धनपोषं दधाति। यदा। स देवताभिर्बसुवर्नि धनवान्
दधाति धारयति यमधि सूरिः कोताथी प्रयोजनवान् पृच्छमानः नोऽसावधिरिति पृच्छमान इति॥

महो नो अग्ने सुवितस्य विद्वानयिं सूरिभ्य आ वह्ना बृहन्ते ।

येन वयं सहसावन्मदेमाविक्षितास आयुषा सुवीराः ॥ २४ ॥

महः । नः । अग्ने । सुवितस्य । विद्वान् । रयिं । सूरिभ्यः । आ । वह् । बृहन्ते ।

येन । वयं । सहसाऽवन् । मदेम । अविऽक्षितासः । आयुषा । सुऽवीराः ॥ २४ ॥

हे अग्ने नोऽसदीयस्व महो महतः सुवितस्व कक्षाणस्व कर्मणो विद्वान् । असादीयं कक्षाणं कर्म ज्ञान-
मित्यर्थः । त्वं सूरिभ्यः सोतृभ्योऽसम्भूतं बृहन्तं महान्तं रयिं धनमा वह । रयिमिव विधिगति । हे सहसावन्
बलवत्तम धेनु धनेन वयं सोतारोऽविक्षितासोऽविधीया आयुषा पूर्णायुषः सुवीराः कक्षाण्यपुष्पपीत्राश्च
संतो मदेम हविमः ॥

नू मे ब्रह्माण्यम् उच्छशाधि त्वं देव मघवन्नाः सुसूदः ।

रातौ स्यामोभयांस आ ते यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

नू । मे । ब्रह्माणि । अग्ने । उत् । शशाधि । त्वं । देव । मघवन्ऽभ्यः । सुसूदः ।

रातौ । स्याम । उभयांसः । आ । ते । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ २५ ॥

इयमुक् प्रगिव आख्याता ॥ २७ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशिन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थास्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेचरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपाससास्त्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशि चक्षुसंहिताभाष्ये पंचमाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्रितं वेदा यो वेदेभ्योऽक्षिणं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेचरं ॥

शुषस्व न इतिषादशर्यं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं त्रिभुम् । आश्रयश्रोतृत्वादिदं तन्मूलपाद्भूतं । समिद्धाया
अपिपिशिषाः प्रत्युषं देवता उक्ताः । तथा चागुक्तम्यति । शुषस्वेतिषादश्याप्रमिति ॥ पञ्चाविष्टाविदमाप्रोसूतं ।
सूचितं च । शुषस्व नः समिधमिति वसिष्ठानां । आ० ३. २. इति ॥ पत्नीसंधाने त्याग्नयानस्य याज्या त्याग्रे
पञ्चावपि पुरोडाशकानुवाक्यमिति पूर्वसूक्तं ॥

शुषस्व नः समिधमग्ने अद्य शोचा बृहद्यजतं धूममृषन् ।

उप स्पृश दिव्यं सानु स्तूपिः सं रश्मिभिस्ततनः सूर्यस्य ॥ १ ॥

शुषस्व । नः । संऽइधं । अग्ने । अद्य । शोच । बृहत् । यजतं । धूमं । मृषन् ।

उप । स्पृश । दिव्यं । सानु । स्तूपैः । सं । रश्मिभिः । ततनः । सूर्यस्य ॥ १ ॥

हे अग्ने नोऽस्माकं सन्निधमय शुषस्व । शेषस्व । यजतं यजनीये प्रशस्तं धूममृषन् प्रेरयन् बृहदयजतं शोचं ।
दीप्यस्व च । किंच दिव्यमंतरिक्षमयं सानु कसुम्भितं स्तूपैस्तै रश्मिभिश्च युध । अपि च सूर्यस्य रश्मिभिश्च
जीहिः सं ततनः । संनष्टस्व ॥

नराशंसस्य मंहिमानमेवामुप स्तोषाम यजतस्य यज्ञैः ।

ये सुकृतवः ऋचयो धियं धाः स्वदैति देवा उभयानि हव्या ॥ २ ॥

नराशंसस्य । मंहिमानं । एषां । उप । स्तोषाम् । यजतस्य । यज्ञैः ।

ये । सुऽकृतवः । ऋचयः । धियं ऽधाः । स्वदैति । देवाः । उभयानि । हव्या ॥ २ ॥

ये देवाः सुकृतवः सुप्रज्ञाः सुकर्माद्यो वा ऋचयो दीप्तिमंतो धियं धाः कर्मणां धारयितार उभयानि सीमिकानि च हविःसंस्त्रादीनि च हव्या हव्यानि स्वदैति स्वदैत्यं भक्षयंति तेषामेषां मध्ये यज्ञैर्हविर्भिः स्तोषेवा यजतस्य यजनीयस्य नराशंसस्य नरैः प्रशंसनीयस्यापि विशेषस्य मंहिमानं महत्त्वमुप स्तोषाम् । यद्य-
मुपलुप्तः । तथा च यास्तः । नरा अस्मिन्नासीनाः शंसन्ति । अपिरिति श्राक्पुण्यैर्नरैः प्रशस्यो भवति । तस्मिन्ना
भवति । नराशंसस्य मंहिमानमेवामुप स्तोषाम यजतस्य यज्ञैरेव सुकर्माद्यः ऋचयो धियं धारयितारः स्वदैत्यं
देवा उभयानि हवींषि सोमं चितराणि च । नि० ८. ६. इति ॥

ईकेन्यं वो असुरं सुदक्षमंतदूतं रोदसी सत्यवाचं ।

मनुष्वदमिं मनुना समिधं समध्वराय सदमिन्महेम ॥ ३ ॥

ईकेन्यं । वः । असुरं । सुऽदक्षं । अंतः । दूतं । रोदसी इति । सत्यऽवाचं ।

मनुष्वत् । अमिं । मनुना । संऽईक्षं । सं । अध्वराय । सदै । इत् । महेम ॥ ३ ॥

हे अध्वर्यवो वो धूममीकेन्यं सुखमसुरं बलवंतं सुदक्षं सुप्रज्ञं रोदसी रोदस्त्रोरंतर्मध्ये दूतं देवानां हवि-
र्ब्रह्मार्थं चरंतं सत्यवाचं मनुष्वन्मनुष्यवन्मनुना समिधं यद्येदानीं मनुष्याः समिधंति तथा पूर्वं मनुना प्रजाप-
तिना समिधमभिध्वराय यज्ञाय सदमित्सदैव सं महेम । संपूजयत ॥ मध्यमपुत्रस्य आत्ययेनोत्तमपुत्रस्य ॥

सपर्यवो भरमाणा अभिज्ञु प्र वृजते नमसा बर्हिःप्रौ ।

आजुह्वाना घृतपृष्ठं पृषदध्वर्यवो हविषा मर्जयध्वं ॥ ४ ॥

सपर्यवः । भरमाणाः । अभिऽज्ञु । प्र । वृजते । नमसा । बर्हिः । अप्रौ ।

आऽजुह्वानाः । घृतऽपृष्ठं । पृषदध्वः । हविषा । मर्जयध्वं ॥ ४ ॥

सपर्यवः परिचरन्मिच्छंतोऽभिज्ञु अभिगतजानुक्तं भरमाणाः पदिर्मंतो बर्हिर्नमसा हविषा सहापौ प्र
वृजते । प्रभरन्ति । तदैव विशदयति । हे अध्वर्यवो घृतपृष्ठं घृतसंक्षिप्तपृष्ठं पृषदत् खूबविंदुभिर्युक्तं बर्हिर्हविषा
सहाजुह्वाना मर्जयध्वं । अमिं परिचरत ॥

स्वाध्वोऽवि दुरो देवयंतोऽग्निश्चरू रघुर्देवताता ।

पूर्वीं शिष्टुं न मातरां रिहाणे समयुवो न समनेष्वंजन् ॥ ५ ॥

सुऽआध्वः । वि । दुरः । देवऽयंतः । अग्निश्चरू । रघुऽयुः । देवऽताता ।

पूर्वी इति । शिष्टुं । न । मातरां । रिहाणे इति । सं । अयुवः । न । समनेषु । अंजन् ॥ ५ ॥

स्वाध्वः सुकर्माद्यो देवयंतो देवकामा यजमाना रघु रघुकामाश्च ॥ अग्निं पूर्ववर्षो ब्रूयात् ॥ देवताता
देवताता यज्ञे दुरो यज्ञगृहद्वाराणि अग्निश्चरूः । आभितवंतः । किंच समनेषु अग्निं पूर्वीं प्राचीं प्राक्
युज्यपश्रुती शिष्टुं न वत्समिव मातरी नावी रिहाणे अमिं किराणि अयुवो न यथा नवः पिपासुदकेन तृप्त-
मयन् । अध्वर्यव आग्नेयं समंयन्ति ॥ ११ ॥

उत योषणे दिव्ये मही न उषसानक्ता सुदुषेव धेनुः ।

बर्हिषदा पुरुहूते मघोनी आ यज्ञिये सुविताय अयेतां ॥ ६ ॥

उत । योषणे इति । दिव्ये इति । मही इति । नः । उषसानक्ता । सुदुषांऽइव । धेनुः ।

बर्हिऽसदा । पुरुहूते इति पुरुऽहूते । मघोनी इति । आ । यज्ञिये इति । सुविताय । अयेतां ॥ ६ ॥

उतापि च योषणे युवती स्त्रीरूपे वा दिव्ये दिवि भवे मही महती बर्हिषदा बर्हिषि सीदती पुचरति बज्रभिः स्मृति मघोनी धनवती यज्ञिये यज्ञार्हे उषसानक्ताहोरात्रि सुदुषेव धेनुः कामधुधिगुरिव नोऽस्मान् सुविताय कक्षाणाया अयेतां ॥

विप्रा यज्ञेषु मानुषेषु कारु मन्ये वां जातवेदसा यजथ्ये ।

जुध्वं नो अध्वरं कृतं हवेषु ता देवेषु वनघो वार्याणि ॥ ७ ॥

विप्रा । यज्ञेषु । मानुषेषु । कारु इति । मन्ये । वां । जातऽवेदसा । यजथ्ये ।

जुध्वं । नः । अध्वरं । कृतं । हवेषु । ता । देवेषु । वनघः । वार्याणि ॥ ७ ॥

हे देवा होतारी विप्रा मेधाविनी जातवेदसा जातधनी मानुषेषु मनुष्यैः क्रियमाणेषु यज्ञेषु कारु कर्मणां कर्तारी वां युवां यजथ्ये यदुं मन्ये । स्त्रीभिः । किंच हवेषु हवेषु कोषेषु सत्सु नोऽस्माकमध्वरमकुटिबं यज्ञमूर्ध्वं देवाभिमुखं छतं । कुचतं च । अपि च ता ती युवां देवेषु विद्यमानानि वार्याणि धनानि वनघः । संभवतः । तावत्सम्यं संप्रयच्छत इत्यर्थः ॥

आ भारती भारतीभिः सजोषा इळा देवैर्मनुषेभिर्मिः ।

सरस्वती सारस्वतेभिर्वाक् तिस्रो देवीर्बहिरेदं सदंतु ॥ ८ ॥

आ । भारती । भारतीभिः । सऽजोषाः । इळा । देवैः । मनुषेभिः । मिः ।

सरस्वती । सारस्वतेभिः । अर्वाक् । तिस्रः । देवीः । बहिः । आ । इदं । सदंतु ॥ ८ ॥

एतदायुक्त्वतुष्टयं द्वितीयांष्टकमाध्याये । अमि० ३. ४. ८९-९९. । यद्यपि व्याख्यातं तथापि अथधाना-त्संक्षेपतोऽपि व्याख्यायते । भारती भरतखादित्यस्य पत्नी भारतीभिः सजोषाः सहितेळा मनुषेभिर्मनुष-कोकमवेदैर्वैः सार्धमपिरामच्छतु । सरस्वती सारस्वतेभिः सारस्वतेर्मध्वमयानिदैर्वैः सार्धमर्वागकादभिमुख-मानच्छतु । आगत्य तिस्रो देवीर्दिवः ॥ प्रथमार्धे द्वितीया ॥ बर्हिषिदमा सदंतु ॥

तन्नस्तुरीयमथ पोषयितु देवं त्वष्टर्वि रराणः स्यस्व ।

यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षो युक्त्यावा जयते देवकामः ॥ ९ ॥

तत् । नः । तुरीयं । अध । पोषयितु । देवं । त्वष्टः । वि । रराणः । स्यस्वेति स्यस्व ।

यतः । वीरः । कर्मण्यः । सुऽदक्षः । युक्तऽयावा । जायते । देवऽकामः ॥ ९ ॥

इह कीर्तमान हे त्वष्टा रराणो रममावस्तं नोऽस्माकं तुरीयं स्मरितमाप्तुम् पोषयितु पोषयारं तद्विती-यि कस्त । विश्वेवापसानं प्रापय । विभीषित्यर्थः । यतो रैतवः कर्मणः कर्मसु साधुः सुदक्षः युवको युक्त्यावा कीमन्तु देवकामो वीरः पुत्रो जायते ॥

वनस्पतेऽव सृजोष देवानमिहविः शमिता सूदयाति ।

सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥१०॥

वनस्पते । अ० व । सृज । उप । देवान् । अग्निः । हविः । शमिता । सूदयाति ।

सः । इत् । ऊं इति । होता । सत्यतरः । यजाति । यथा । देवानां । जनिमानि । वेद ॥१०॥

हे वनस्पते देवानुपाव कज । अथ परोषसुतिः । अपिर्वनस्पतिः शमिता शामिचरूपः सन् हविः सूदयाति । प्रेरयतु । सेत्स एव वनस्पतिर्होता देवानामाहता सत्यतरोऽपि सन् यजाति । यजतु । देवानां जनिमानि जनानि यथा स्वयं वेद तथा ॥

आ यावमे समिधानो अर्वाङ्द्रेण देवैः सरथं तुरेभिः ।

बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुषा स्वाहा देवा अमृता मादयन्तां ॥११॥

आ । याहि । अग्ने । संऽद्धानः । अर्वाङ् । द्रेण । देवैः । सरथं । तुरेभिः ।

बर्हिः । नः । आस्तां । अदितिः । सुपुषा । स्वाहा । देवाः । अमृताः । मादयन्तां ॥११॥

हे अपि समिधान अर्वाङ्गदभिमुखस्त्वामिन्द्रेण तुरेभिस्त्वरितेर्विष्य सरथं समानरथं यथा भवति तथा आ याहि । आगच्छ । नोऽस्माकं बर्हिरध्यास्तामदितिश्च सुपुषा कल्याणपुषा । स्वाहा देवाश्च सर्वेऽमृताः संतो मादयन्तामिति ॥ २॥

अग्निं वो देवमिति दशरथं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्यं वैदुभमापियं । अवेयमनुक्रमणिका । अग्निं वो दशति ॥ अग्निं वो देवमित्येतदादीनि दश सूक्तानि तृतीयचतुर्थवर्जितानि प्रातरनुवाक आपये कृती वैदुभे इन्द्रस्याश्विनशस्त्रे च विनियुक्तानि । सूचितं च । अग्निं वो देवमिति दशानां तृतीयचतुर्थं उच्यते । आ० ४. १३. । इति ॥ बृह्ते दशरात्रेऽष्टमेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूच्यते हि । द्वितीयस्त्वाग्निं वो देवमित्याज्यं । आ० ८. १०. । इति ॥

अग्निं वो देवमग्निभिः सृजोषा यजिष्ठं दूतमध्वरे कृणुध्वं ।

यो मर्त्येषु निधुविर्जृतावा तपुर्मूर्धा घृताक्षः पावकः ॥१॥

अग्निं । वः । देवं । अग्निभिः । सृजोषाः । यजिष्ठं । दूतं । अध्वरे । कृणुध्वं ।

यः । मर्त्येषु । निधुविः । जृतावा । तपुःमूर्धा । घृताक्षः । पावकः ॥१॥

हे देवा वो यूयं देवं धीतमानमग्निभिरन्वैरग्निभिः सजोषाः सजोषसं सहितं ॥ द्वितीयार्थे प्रथमा ॥ यजिष्ठं यष्टुतममग्निमध्वरे कौटिकारहितं यज्ञे दूतं कृणुध्वं । कृणुत । योऽपिर्देवोऽपि सन् मर्त्येषु निधुविर्जितरां धुवसिष्ठति जृतावा यज्ञवान् सत्त्वान्वा तपुर्मूर्धा तापकतेजा घृताक्षः पावकः शोधकश्च भवति ॥

प्रोषदश्वो न यवसेऽविष्यन् यदा महः संवरणाश्चास्यात् ।

आदस्य वातो अन्नु वाति शोचिरधं स्म ते व्रजनं कृणामस्ति ॥२॥

प्रोषत् । अश्वः । न । यवसे । अविष्यन् । यदा । महः । संवरणात् । वि । अस्यात् ।

आत् । आदस्य । वातः । अन्नु । वाति । शोचिः । अधः । स्म । ते । व्रजनं । कृणाम । अस्ति ॥२॥

यवसे चाक्षेऽविष्यन् भवत्यन् प्रोषत् शब्दं कुर्वन् संवरणादीन् न चक्ष इव महो महतः संवरणाभिरोभात्

दावहृषोऽपिर्यदा अस्मात् सततेषु वृषेषु वितिष्ठते आपदास्त्रापिः शोचिरर्चिरनु वातो वाति । अथ प्रत्यक्ष-
श्रुतिः । अधानंतरं हे अपि ते तव प्रजनं वर्त्म कृण्वमस्मि । भवति । अस्मि पुराणः ॥

उद्यस्य ते नवजातस्य वृष्णोऽग्ने चरंत्यजरा इधानाः ।

अच्छा द्यामरुषो धूम एति सं दूतो अग्ने ईयसे हि देवान् ॥३॥

उत् । यस्य । ते । नवऽजातस्य । वृष्णः । अग्ने । चरन्ति । अजराः । इधानाः ।

अच्छ । द्यां । अरुषः । धूमः । एति । सं । दूतः । अग्ने । ईयसे । हि । देवान् ॥३॥

हे अपि नवजातस्य नवप्रादुर्भावस्य वृष्णो वर्षितुर्यस्य ते तवाजरा जरारहिता ज्वाला इधाना उच्चरन्ति
उच्चरन्ति अस्याद्य आरोचमानो धूमो द्यामच्छ दिवमभ्येति । गच्छति । हे अपि त्वं दूतः सन् देवान्
समीयसे हि । संप्राप्नोषि च ॥

वि यस्य ते पृथिव्यां पाजो अश्वेषु यदन्ना समवृक्त जंभैः ।

सेनेव सृष्टा प्रसितिष्ट एति यवं न दस्म जुह्वा विवेक्षि ॥४॥

वि । यस्य । ते । पृथिव्यां । पाजः । अश्वेत् । तृषु । यत् । अन्ना । संऽअवृक्त । जंभैः ।

सेनाऽइव । सृष्टा । प्रऽसितिः । ते । एति । यवं । न । दस्म । जुह्वा । विवेक्षि ॥४॥

हे अपि यस्य दावहृषस्य ते तव पाजक्षेत्रः पृथिव्यां भूम्यां तेषु क्षिप्रं अश्वेत् विव्रयति यद्यदाज्ञानि काष्ठा-
दीनि जंभैर्दंतिः । ज्वालाभिरित्यर्थः । समवृक्त वृक्ते खादति । तथा सेनेव खट्वोयुक्ता ते तव प्रसितिर्जायते ।
गच्छति । दस्म हे दर्शनीयसि त्वं यवं न यवमिव जुह्वा ज्वालाया विवेक्षि । काष्ठादीनि भक्षयसि आप्नोषि च ॥

तमिहोषा तमुषसि यविष्ठमग्निमन्यं न मर्जयंत नरः ।

निशिशांना अतिथिमस्य योनौ दीदाय शोचिराहुतस्य वृष्णः ॥५॥

तं । इत् । दोषा । तं । उषसि । यविष्ठं । अग्निं । अन्त्यं । न । मर्जयंत । नरः ।

निऽशिशांनाः । अतिथिं । अस्य । योनौ । दीदाय । शोचिः । आऽहुतस्य । वृष्णः ॥५॥

यविष्ठं युवतममतिथिमतिथिवत्पूज्यं तमिहोषाणि दोषा दीषाणां रात्रावुषसि वासरेऽपि तमेवास्त्रापि-
र्योनी ज्ञान आहवनीयायतने धिक्क्षि वा निशिशांना दीपयंतो नरो मनुष्या अत्वं न सततममपुष्टं
योहारमश्नमिष मर्जयंत । परिचरन्ति । आहुतस्य च वृष्णः कामानां वर्षितुरपेक्षस्य शोचिर्ज्वाला दीदाय ।
दीपते ॥ ॥३॥

सुसंदृक् स्वनीकं प्रतीकं वि यदुक्मो न रोचसे उपाके ।

दिवो न ते तन्यतुरेति शुष्मश्चिबो न सूरः प्रति चक्षि भानुं ॥६॥

सुऽसंदृक् । ते । सुऽअनीक । प्रतीकं । वि । यत् । रुक्मः । न । रोचसे । उपाके ।

दिवः । न । ते । तन्यतुः । एति । शुष्मः । चिबः । न । सूरः । प्रति । चक्षि । भानुं ॥६॥

स्वनीकं हे सुतेजस्ताग्ने त्वं यद्यदा रुक्मो न सूर्य इव । सुवर्णमिव वा । उपाकेऽतिथिं वि रोचसे विशिष्य
दीप्यते तदा ते तव प्रतीकं क्षममं वा सुसंदृक् सुसंदर्शनं भवति । चिबं ते तव शुष्मो दिवोऽतिरिचात्तव-
गुर्गजभिरिषेति । निर्वच्छति । चिबो दर्शनीयः सूर्यो न सूर्य इव भानुं त्वां दीप्तिं प्रति चक्षि । प्रदर्शयसि ॥

यथा वः स्वाहामये दार्शेम परीक्षाभिर्धृतवन्निष् हव्यैः ।

तेभिर्नो अग्ने अर्मितैर्महोभिः शतं पूर्भिरायसीभिर्नि पाहि ॥७॥

यथा । वः । स्वाहा । अग्ने । दार्शेम । परि । इक्षाभिः । धृतवत् ऽभिः । च । हव्यैः ।

तेभिः । नः । अग्ने । अर्मितैः । महः ऽभिः । शतं । पूः ऽभिः । आयसीभिः । नि । पाहि ॥७॥

हे अपि अग्ने ऽयस्य नेषि वसुभ्यं स्वाहा स्वाऊतं हविः । किं यथा ययमिक्काभिर्गोभिर्गोविकरिः श्रीरा-
दिभिर्धृतवन्निर्धृतसहितैर्हव्यैः पुरोडाशादिभिश्च दार्शेम परिचरेम तथा त्वमपि तेभिः प्रसिद्धैरमितैरपरिमि-
तैर्महोभिस्तेजोभिः शतमपरिमिताभिरायसीभिर्हिरण्यमीभिः । वक्त्रमय इति हिरण्यनामसु पाठात् । पूर्भिर्न-
वरीभिरेव नो ऽस्मान् नि पाहि । नितरां रच ॥

या वा ते संति दाम्नुषे अधृष्टा गिरो वा याभिर्नृवतीरुष्याः ।

ताभिर्नः सूनो सहसो नि पाहि स्मत्सूरीजरितृज्ञातवेदः ॥८॥

याः । वा । ते । संति । दाम्नुषे । अधृष्टाः । गिरः । वा । याभिः । नृऽवतीः । उरुष्याः ।

ताभिः । नः । सूनो इति । सहसः । नि । पाहि । स्मत् । सूरीन् । जरितृन् । जात ऽवेदः ॥८॥

सहसः सूनो हे वज्रस्य पुत्र जातवेदो ऽयि दाम्नुषे दाम्नुष्ये तव या वा याश्च जाकाः संति । अधृष्टा
रक्षोभिरप्रधुषिता गिरो वा गिरश्च संति । याभिर्गोभिर्नृवतीः पुष्यवतीः प्रजा उष्या रचेः ताभिश्चमवीभि-
र्नो ऽस्मान् । अदिति प्रशस्तवचनः । प्रशस्तान् सूरीन् हविषां प्रेरकान् जरितृन् सोतृन् च नि पाहि । नितरां रच ॥

निर्यत्पूतेव स्वधितिः शुचिर्गात्स्वया कृपा तन्वा रोचमानः ।

आ यो माचोरुशेन्यो जनिष्ट देवयज्याय सुक्रतुः पावकः ॥९॥

निः । यत् । पूता ऽइव । स्वऽधितिः । शुचिः । गात् । स्वया । कृपा । तन्वा । रोचमानः ।

आ । यः । माचोः । उशेन्यः । जनिष्ट । देवऽयज्याय । सुऽक्रतुः । पावकः ॥९॥

यद्यदा शुचिरपिः स्वया स्वकीयया तन्वा ततया कृपा कृपया दीप्या रोचमानः पूतेव स्वधितिस्वी-
रणीकृता स्वधितिरिव निर्गात् काष्ठान्निर्गच्छति तदानीं देवयज्याय भवति । तदेव विशदयति । यो ऽधि-
रुशेन्यः कमनीयः सुक्रतुः सुकर्मा पावकः शोधकश्च माचोररुशोरा जनिष्ट आजायत स देवयज्याय भवतीति ॥

एता नो अग्ने सौभगा दिदीक्ष्यपि क्रतुं सुचेतसं वतेम ।

विष्वा स्तोतृभ्यो गृणते च संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥१०॥

एता । नः । अग्ने । सौभगा । दिदीक्षि । अपि । क्रतुं । सुऽचेतसं । वतेम ।

विष्वा । स्तोतृऽभ्यः । गृणते । च । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥१०॥

हे अपि एतेषां परिहृयमानां सौभगा सौभगाणि शोभनाणि धनाणि नो ऽस्माभ्यं दिदीक्षि । दीपय
देहि वा । अथपि च क्रतुं कर्म यज्ञानां कर्तारं वा सुचेतसं शोभनप्रज्ञानयुक्तं सुप्रज्ञानं पुत्रं वा वतेम । संभवे-
महि ॥ वनतेः संभजनार्थकं वसुं तारागमे इति रूपं । विष्वा विष्वाणि धनाणि स्तोतृभ्य उग्रोतृभ्यो वृक्षे
व्रजति च संतु । यूयं तत्परिवारं रक्ष सर्वं यूयं नो ऽस्मान् स्वस्तिभिः वनेः सदा सर्वदा पात । रचत ॥ ॥४॥

प्र वः मुकावेति द्रव्यं वतुर्धं वृक्षं वसिष्ठस्यै वैश्वामयैव । प्र व इत्यनुज्ञातं ॥ प्रातरनुवाकाच्चिन्मस-

योर्देशशून्यतमस्य द्वितीयविनोक्तः शून्यविनियोगः ॥ एकादशिन आदिपि पशौ प्र वः शुक्रादिष्वेव वपाया याव्या ।
सूचितं च । प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वं यथा विप्रस्त मनुषो हविर्भिः । आ० ३.०. । इति ॥

प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वं हव्यं मतिं चाग्रये सुपूतं ।

यो दैव्यानि मानुषा जनूंष्यंतर्विज्ञानि विद्वना जिगाति ॥ १ ॥

प्र वः । शुक्राय । भानवे । भरध्वं । हव्यं । मतिं । च । अग्रये । सुपूतं ।

यः । दैव्यानि । मानुषा । जनूंषि । अंतः । विज्ञानि । विद्वना । जिगाति ॥ १ ॥

हे हविषां वोढारो वो यूयं शुक्राय शुक्राय भानवे दीप्तायाग्रये सुपूतं सुपूतं हव्यं मतिं सुतिं च प्र भरध्वं ।
योऽभिदैव्यानि मानुषा मानुषाणि च विज्ञानि जनूंषि जाताम्बंतरंतरा विद्वना प्रज्ञानेन मर्षिण वा विजाति
मच्छति । देवात्मगुणांशंतरा हवीषि नेतुं वर्तत इत्यर्थः ॥

स गुत्सो अग्निस्तरुणश्चिदस्तु यतो यविष्ठो अजनिष्ट मातुः ।

सं यो वना युवते शुचिदभूरि चिदन्ना समिदस्ति सद्यः ॥ २ ॥

सः । गुत्सः । अग्निः । तरुणः । चित् । अस्तु । यतः । यविष्ठः । अजनिष्ट । मातुः ।

सं । यः । वना । युवते । शुचिऽदन् । भूरि । चित् । अन्ना । सं । इत् । अस्ति । सद्यः ॥ २ ॥

स चित्स एव गुत्सो मेधावी । तथा च यास्कः । गुत्स इति मेधाविनाम । नि० ९. ५. । अग्निरुपलब्धकारको
भवति । तदा यतो यदा मातुररक्षा यविष्ठो युवतमः सन् अजनिष्ट । योऽग्निः शुचिदन् दीप्तदंतो वना
वनानि सं युवते आत्मना संयोजयति । किंच भूरि चित् भूरीक्षणज्ञा स्वीयान्त्राणि सद्य इत्यस्य एव समन्ति
सम्यग्भवयति ॥

अस्य देवस्य संसद्यनीके यं मर्तासः श्येतं जगृभे ।

नि यो गुभं पौरुषेयीमुवोच दुरोकमग्निरायवे शुशोच ॥ ३ ॥

अस्य । देवस्य । संऽसदि । अनीके । यं । मर्तासः । श्येतं । जगृभे ।

नि । यः । गुभं । पौरुषेयीं । उवोच । दुऽओकं । अग्निः । आयवे । शुशोच ॥ ३ ॥

यस्य देवत्वापिरनीके मुक्ते संसदि क्षानि श्रुतं चितं मुधं यमधि मर्तासो मनुष्या जगृभे परिगृह्णति ।
यथापिः पौरुषेयीं पुषेः क्रियमाणां गुभं गृभीतं मुवोच ॥ यच्च वधिः सेवार्थं वर्तते ॥ निवेद्यत इत्यर्थः ।
योऽग्निरायवे मनुष्यार्थं । दृष्ट्वाय आयव इति मनुष्यनामसु पाठात् । दुरोकं सपत्नीदुःखं यथा भवति तथा
शुशोच । दीयते ॥

अयं कविरकविषु प्रचेता मर्तेष्वग्निरमृतो नि धावि ।

स मा नो अयं जुहुरः सहस्वः सदा ते सुमनसः स्याम ॥ ४ ॥

अयं । कविः । अकविषु । प्रऽचेताः । मर्तेषु । अग्निः । अमृतः । नि । धायि ।

सः । मा । नः । अयं । जुहुरः । सहस्वः । सदा । ते इति । सुऽमनसः । स्याम ॥ ४ ॥

अग्निः आतद्वत् प्रचेताः प्रकाशकोऽमृतो नरवचनमरहितोऽयमग्निरकविष्वजातद्वत् मर्तेषु नरवचनेषु

मि धाधि । मिहितः । अथ प्रत्यक्षश्रुतिः । सहस्रो वक्त्रवत्तमि ते वक्षिन् त्वयि सदा वयं सुमनसः सुमनसः
क्षाम स त्वमत्राक्षिणीति नोऽक्षाया वुञ्जरः । मा हिंसीः ॥

आ यो योनिं देवकृतं ससाद् कृत्वा ह्य॑मिरमृतं॑ अतारीत् ।

तमोर्वधीश्च वनिनश्च गर्भं भूमिश्च विश्व॑धायसं विभर्ति ॥ ५ ॥

आ । यः । योनिं । देवऽकृतं । ससाद् । कृत्वा । हि । अमिः । अमृतान् । अतारीत् ।

तं । ओर्वधीः । च । वनिनः । च । गर्भं । भूमिः । च । विश्वऽधायसं । विभर्ति ॥ ५ ॥

योऽभिर्देवकृतं देवैः कल्पितं योनिं क्षाममा ससाद् अध्याक्षे । किमर्थं देवाः क्षामं कल्पयन्त्वपेरित्यत
आह । हि यक्षात्कारणादपिः कृत्वा प्रज्ञयामृताद्विवागतारीत् । विश्वधायसं विश्वस्य धारकमोर्वधीरो-
वधयो वनिनश्च पुत्राश्च गर्भं गर्भं संतं तं विभर्ति । भूमिश्च विभर्ति ॥ अतमेव विभर्तीति पदं वज्रवचनात्ततथा
विपरित्यक्तं सदोर्वधीभिर्वनिमिश्च संबध्यते ॥ ५ ॥

ईशे ह्य॑मिरमृतस्य भूरेरीशे रायः सुवीर्यस्य दातोः ।

मा त्वा वयं सहसावन्नवीरा माप्सवः परि वदाम मादुवः ॥ ६ ॥

ईशे । हि । अमिः । अमृतस्य । भूरेः । ईशे । रायः । सुऽवीर्यस्य । दातोः ।

मा । त्वा । वयं । सहसाऽवन् । अवीराः । मा । अप्सवः । परि । सदा । मा । अदुवः ॥ ६ ॥

अमृतक्षाममुदकं वा ॥ द्वितीयायै वही ॥ भूरेरधिकं दातोर्दातुमपिरीति । ईष्टे हि । सुवीर्यस्य शोभनवी-
र्ययुक्तं रायो धनं दातुमीति । ईष्टे । अथ प्रत्यक्षश्रुतिः । सहसावन् हे वक्त्रवत्तमि वयं वक्षिष्ठा अवीराः पुत्रादि-
रहिताः संतो मा परि वदाम । मा पर्युपविशाम । अप्यवी रूपरहिताश्च संतो मां परि वदाम । तथा च
याक्कः । अप्य इति रूपनाम । मि० ५. १३. इति । अदुवः परिचरयहीनाश्च मा परि वदाम ॥

परिषद्यं हरणस्य रेक्णो नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।

न शेषो अग्रे अन्यजातमस्त्यचेतानस्य मा पथो वि दुष्टः ॥ ७ ॥

परिऽसद्यं । हि । हरणस्य । रेक्णः । नित्यस्य । रायः । पतयः । स्याम ।

न । शेषः । अग्रे । अन्यऽजातं । अस्ति । अचेतानस्य । मा । पथः । वि । दुष्टः ॥ ७ ॥

अरक्ककापुत्रस्य रेक्णो धनं परिषद्यं पर्याप्तं भवति हि । अतो नित्यस्यापुनर्देयस्य रायो धनस्य पतयः
क्षाम । अद्या । अरक्कस्य रेक्णो धनं परिषद्यं परिहर्तव्यं भवति । अतो नित्यस्वीरस्य रायः पुत्रास्य
धनस्य पतयः क्षाम । हे अग्नि अन्यजातमगौरसं श्रेयोऽपत्वं नास्ति । न भवति । अचेतानस्यापिदुष्टः पथो
मार्गान् पुत्रोत्पादनप्रसुखाः मार्गान् मा वि दुष्टः । मा विदुदुष्टः । दुष्टं वैकृत्य इति धातुः ॥ तथा च याक्कः ।
परिहर्तव्यं हि नोपसर्तव्यमरक्कस्य रेक्णोऽरयोऽपार्थो भवति रेक्क इति धननाम रिचति प्रयतः । नित्यस्य
रायः पतयः क्षाम । न श्रेयो अग्नि अन्यजातमस्ति । श्रेय इत्यप्यनाम रिचति प्रयतोऽचित्तमानस्य तत्प्रयत्नस्य
भवति मा नः पथो विदुदुष्टः । मि० ३. २. इति ॥

नहि यभायारणः सुशेवोऽन्योर्दयो मनसा मंतवा उ ।

अथा बिदोक् पुनरित्त एत्या नो वाज्यभीधाकेतु नयः ॥ ८ ॥

नहि । यभाय । अरणः । सुऽशेवः । अन्यऽउदर्यः । मनसा । मंतवै । ऊं इति ।
अध । चित् । ओकः । पुनः । इत् । स । एति । आ । नः । वाजी । अभीषाद् । एतु । नंव्यः ॥ ८ ॥

पूर्वस्यामुच्यते एवार्थोऽपि प्रपञ्चते । अरणोऽरममाणोऽन्वोदर्यः सुशेवः सुखतमः सन् यभाय पुत्रस्य
ग्रहणाय मनसा मंतवा उ मनसापि मंतवो न भवति हि । अध चिदपि च मोऽन्वोदर्य ओक इत् संज्ञान-
मेव पुनरिति । प्राप्नोति । अतो वाच्यज्ञानभीषाद् ग्रन्थामभिभविता नवो नवजातः पुत्रो नौऽस्मानितु ।
आत्मन्तु ॥

त्वमग्ने वनुष्यतो नि पाहि त्वमु नः सहसावन्नवद्यात् ।
सं त्वा ध्वस्मन्वदभ्येतु पाथः सं रयिः स्पृहयाम्यः सहस्री ॥ ९ ॥
त्वं । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वं । ऊं इति । नः । सहसाऽवन् । अवद्यात् ।
सं । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि । एतु । पाथः । सं । रयिः । स्पृहयाम्यः । सहस्री ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं वनुष्यतो हिंसकास्त्रोऽस्माग्नि पाहि । त्वमु त्वमेवावस्थात्पापात् नोऽस्माग्नि पाहि । त्वा त्वां
ध्वस्मन्वत् ध्वसादोषं पाथोऽन्नं हविः समभ्येतु । सम्यक् प्राप्नोतु । अपि वाक्साग्ने स्पृहयाम्यः स्पृहणीयः सहस्री
सहस्रसंख्याको रथिरभ्येतु ॥

एता नो अग्ने सौभगा दिदीक्ष्यपि क्रतुं सुचेतसं वतेम ।
विष्वा स्तोतृभ्यो गृणते च संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥
एता । नः । अग्ने । सौभगा । दिदीहि । अपि । क्रतुं । सुऽचेतसं । वतेम ।
विष्वा । स्तोतृऽभ्यः । गृणते । च । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

एषा ऋग्व्याख्याता ॥ ६ ॥

प्रापथे तवस इति नवर्षं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यै वैदुमं वैश्वानरापिदेवताकं । तेषां चागुक्तांतं । प्रापथे
नव वैश्वानरीयं त्विति ॥ विनियोजो वैमिश्रः ॥

प्राप्तये तवसे भरध्वं गिरं दिवो अरतये पृथिव्याः ।
यो विष्वेषाममृतानामुपस्थे वैश्वानरो वावृधे जागृवन्निः ॥ १ ॥
प्र । अग्रये । तवसे । भरध्वं । गिरं । दिवः । अरतये । पृथिव्याः ।
यः । विष्वेषां । अमृतानां । उपऽस्थे । वैश्वानरः । ववृधे । जागृवत्ऽभिः ॥ १ ॥

हे कोतारक्षवक्षे प्रवृद्धाय दिवोऽतरिषक् पृथिव्याचारतथे वक्षेऽपथे वैश्वानरसंज्ञकायापथे निरं क्षुतिं
प्र भरध्वं । यो वैश्वानरो विष्वनरदिहोऽभिर्विष्वेषां सर्वेषाममृतानां देवानामुपस्थ उपस्थानि यक्षे जागृवन्निः
प्रवृद्धैर्वैः सहितः सन् ववृधे क्षुतिर्निर्हविर्निच वर्धते ॥

पृष्टो दिवि धाम्यमिः पृथिव्यां नेता सिंधूनां वृषभः स्त्रियानां ।
स मानुषीरभि विशो वि भानि वैश्वानरो वावृधानो वरेण ॥ २ ॥
पृष्टः । दिवि । धामिः । अमिः । पृथिव्यां । नेता । सिंधूनां । वृषभः । स्त्रियानां ।
सः । मानुषीः । अभि । विशः । वि । भानि । वैश्वानरः । ववृधानः । वरेण ॥ २ ॥

विंभूनां नदीभां नेता क्षियानामपां । क्षिया आपो भवन्ति स्वाद्यनादिति यास्तवचनात् । नि० ६. १७. ।
पुष्यो वर्धिता पुष्टोऽर्धितक्षेपसा संपुष्टो वा योऽपिर्द्विचंतरिषे पृथिव्यां च धायि त्वधायि स वैश्वानरो
विश्वनरहितोऽपिर्वरेण अष्टेन इविषा तेजसा वा वायुधानो वर्धमानः सन् मानुषीर्विशोऽभि मानुषीः प्रजः
प्रति वि भावि ॥

त्वन्निया विश आयन्नसिक्कीरसमना जहतीर्भोजनानि ।

वैश्वानर पूरवे शोष्नुचानः पुरो यदमे दरयन्नदीदेः ॥३॥

त्वत् । भिया । विशः । आयन् । असिक्कीः । असमनाः । जहतीः । भोजनानि ।

वैश्वानर । पूरवे । शोष्नुचानः । पुरः । यत् । अमे । दरयन् । अदीदेः ॥३॥

इ वैश्वानर विश्वनरहितोऽपि त्वत्त्वतो भिया भीत्वासिक्कीरसितवर्षा राजसः ॥ प्रथमार्धे द्वितीया ॥ विशः
प्रजा असमनाः परस्परमसमेता भोजनानि धनानि जहतीस्त्वत्त्वत् आयन् । आगच्छन् । कदेत्यत आह ।
यथा पूरवे राजे शोष्नुचानो दीप्यमानः पुरस्तात् शूणां पुरो दरयन् दारयन्दीदेः अजसः । तथा च
नियमः । अहो राजन्वरिवः पूरवे कः । अमे० १. ६३. ७. । इति ॥

तव विधातुं पृथिवी उत द्यौर्वैश्वानर व्रतममे सचन्त ।

त्वं भासा रोदसी आ ततंथाजसेण शोचिषा शोष्नुचानः ॥४॥

तव । वि०धातुं । पृथिवी । उत । द्यौः । वैश्वानर । व्रतं । अमे । सचन्त ।

त्वं । भासा । रोदसी इति । आ । ततंथ । अजसेण । शोचिषा । शोष्नुचानः ॥४॥

इ वैश्वानर विशिषा नराणां भेतरपि । तथा च यास्तः । वैश्वानरः कक्षाद्विद्यान्तरात्रयति विश्व एषं नरा
मयंतीति वा । नि० ७. २१. । इति । तव व्रतं त्वत्मीतिकरं कर्म विधात्वांतरिषं पृथिवी च उतापि च द्यौरिति
यद्यो लोकाः सचन्त । सेवन्ते । वैश्वोऽप्यवर्तितः प्रजास्त्वदर्थं कर्म कुर्वतीत्यर्थः । अपि च त्वमजसेण शोचिषा
प्रकाशेन शोष्नुचानो दीप्यमानो भासा दीप्या रोदसी आवापृथिवी वा ततंथ । विसारयसि ॥

त्वाममे हरितो वावशाना गिरः सचन्ते धुनयो घृताचीः ।

पतिं कृष्टीनां रथ्यं रयीणां वैश्वानरमुषसां केतुमहौ ॥५॥

त्वां । अमे । हरितः । वावशानाः । गिरः । सचन्ते । धुनयः । घृताचीः ।

पतिं । कृष्टीनां । रथ्यं । रयीणां । वैश्वानरं । उषसां । केतुं । अहौ ॥५॥

इ अमे कृष्टीनां प्रजाणां । चितयः कृष्टय इति मनुष्यनामसु पाठात् । पतिं स्वामिन् रयीणां धनानां रथ्यं
भेत्तारमुषसामहौ केतुं प्रज्ञापकं वैश्वानरं विश्वनरहितं त्वां हरितोऽन्ना वावशानाः कामयमानाः सचन्ते ।
सेवन्ते । तथा गिरो गुणां कुतिरूपा वाचो धुनयः पापं धुन्यान्ते घृताचीर्भुतमचन्तः । इविषा सहिता इत्यर्थः ।
सचन्ते ॥ ७॥

ने असुर्ये वसवो न्युत्तन्क्रतुं हि ते मित्रमहो जुषन्त ।

त्वं दस्यूरोकसो अम आज उरु ज्योतिर्जनयन्आर्याय ॥६॥

ने इति । असुर्ये । वसवः । नि । अत्यन् । क्रतुं । हि । ते । मित्रऽमहः । जुषन्त ।

त्वं । दस्यून् । ओकसः । अमे । आजः । उरु । ज्योतिः । जनयन् । आर्याय ॥६॥

हे मिषमहो मिषाणां पूजयितरथे त्वे त्वयि वसवो वासवा देवा वायुर्धे वसं मृद्वर्णं । जगमयन् । ते कर्तुं स्वप्नीतिर्कुरं कर्म युवंत । असेवंत हि । किंच स्वमार्थाय कर्मवति जनायोश्च ज्योतिरधिकं तेजो जगमयन् दंष्ट्रान् कर्महीनानोक्तसः ज्ञानादायः । निरगमयः ॥

स जायमानः परमे व्योमन्वायुर्न पाथः परि पासि सद्यः ।

त्वं भुवना जनयन्त्रभि क्रन्तपत्याय जातवेदो दशस्यन् ॥ ७ ॥

सः । जायमानः । परमे । विऽओमन् । वायुः । न । पाथः । परि । पासि । सद्यः ।

त्वं । भुवना । जनयन् । अत्रि । क्रन् । अपत्याय । जातऽवेदः । दशस्यन् ॥ ७ ॥

हे वैश्वानर स प्रसिद्धस्त्वं परमे दूरस्थे व्योमन्तरिषे जायमानः सूर्यरूपेण प्रादुर्मवन् वायुर्धं यथा वायुर्हिदेवत्वग्रहेषु प्रथमं सोमं पिबति तथा पाथः सोमं सद्यः परि पासि । परिपिबसि । यद्वा । वायुरिव पाथो जसं परि पासि । परिपिबसि । शोषयसीत्यर्थः । किंच हे जातवेदो जातधनासि त्वं भुवना भुवनान्मुद-
कानि । मृतं भुवनमित्युदकनामसु पाठात् । जनयन्पत्यायापत्यवत्याकनीयाय यजमानाय दशस्यन् कामान्प्र-
यच्छन् अग्निं क्रन् । वैशुतात्मनामिक्षं दसि अभिगर्वसि वा ॥

तामग्ने अस्मे इषमेरयस्व वैश्वानर शुभंतीं जातवेदः ।

यया राधः पिब्वसि विश्ववार पृथु अर्वो दागुषे मर्त्याय ॥ ८ ॥

तां । अग्ने । अस्मे इति । इषं । आ । ईरयस्व । वैश्वानर । शुऽभतीं । जातऽवेदः ।

यया । राधः । पिब्वसि । विश्वऽवार । पृथु । अर्वः । दागुषे । मर्त्याय ॥ ८ ॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञ वैश्वानर विश्वनरहितासि तामिषमेवशीयां वृष्टिं शुभतीं दीप्तिमतीमक्षे अक्षभमे-
रयस्व । प्रेरयस्व । वृष्ट्या वैश्वोक्तं द्योतते हि । यद्वा । शुभतीं तामिषमन्नमेरयस्व । तथा च श्रूयते । तस्या-
वक्षीवेह भूयिष्ठमन्नं भवति स एव भूयिष्ठं सोमे विराजति । ऐ० ब्रा० १. ५. । इति । अक्षमेवमेवशीयां तां
शुभतीं मात्सतीं दीप्तिमेरयस्व । यथेषा राधो धनं पिब्वसि पालयसि । अपि च हे विश्ववार विश्वैर्वरशीघ्राणि
पृथु विश्वीर्यं अर्वा यज्ञो दागुषे मर्त्याय यजमानाय पिब्वसि ॥

तं नो अग्ने मघवद्भ्यः पुरुष्टुं रयिं नि वाजं श्रुत्य युवस्व ।

वैश्वानर महि नः शर्म यच्छ रुद्रेभिरग्ने वसुभिः सजोषाः ॥ ९ ॥

तं । नः । अग्ने । मघवत्ऽभ्यः । पुरुऽष्टुं । रयिं । नि । वाजं । श्रुत्य । युवस्व ।

वैश्वानर । महि । नः । शर्म । यच्छ । रुद्रेभिः । अग्ने । वसुऽभिः । सऽजोषाः ॥ ९ ॥

हे अग्ने मघवद्भ्यो धनवद्भ्यः । इविष्मद्भ्य इत्यर्थः । नोऽक्षभं पुरुष्टुं यज्ञं यज्ञयज्ञस्तं वा तं प्रसिद्धं रयिं
श्रुत्यं अवशीयं वाजं वसं च नि श्रुत्यं । नितरां मिषयस्व । किंच हे वैश्वानर विश्वनरहितासि त्वं रुद्रेभ्यो
रुद्रेर्वसुभिश्च देवैः सजोषाः सहितश्च सन् नोऽक्षभं महि महत् शर्म युक्तं यच्छ । प्रयच्छ ॥ ॥ ८ ॥

प्र सखाज इति सप्तमं वक्षं वृत्तं वक्षिष्यामि । अशुभं भवति च । प्र सखाजः सप्त । वैश्वानरीयं स्तितुस्तत्वाद्-
आपि वैश्वानरोऽभिर्देवता ॥ विनियोगो वैविधः ॥

प्र सखाजो असुरस्य प्रशस्तिं पुंसः कृष्टीनामनुमाद्यस्य ।

इंद्रस्येव प्र तवसंस्कृतानि वदे दाहं वंदमानो विवक्षि ॥ १ ॥

प्र । संऽराजः । असुरस्य । प्रऽशस्तिं । पुंसः । कृष्टीनां । अनुऽमाद्यस्य ।

इंद्रस्यऽइव । प्र । तवसः । कृतानि । वंदे । दाहं । वंदमानः । विवक्षि ॥ १ ॥ .

दाहं पुरा भित्तारं वंदे । वंदमानः सन् सखाजः सर्वस्य सुवर्णस्य चरुस्य सुवर्णस्य वलवतः पुंसो वीरस्य । पीत्यमिति वीर्यमुच्यते । तथा च यास्कः । पुमान् पुष्यमना भवति पुंसतेर्वा । नि० ९. १५. । इति । कृष्टीनां जगन्नामनुमाद्यस्य सुवर्णस्य तवसो वलवत इन्द्रस्यैव तस्य वैश्वानरस्य प्रशस्तिं कृतिं कृतानि कर्माणि च प्र विवक्षि । प्रप्रवीमि ॥

कविं केतुं धासिं भानुमद्रेहिन्वन्ति शं राज्यं रोदस्योः ।

पुरंदरस्य गीर्भिरा विवासेऽप्रेर्व्रतानि पूर्या महानि ॥ २ ॥

कविं । केतुं । धासिं । भानुं । अद्रेः । हिन्वन्ति । शं । राज्यं । रोदस्योः ।

पुरंदरस्य । गीऽभिः । आ । विवासे । अप्रेः । व्रतानि । पूर्या । महानि ॥ २ ॥

कविं प्राञ्चं केतुं विश्वस्य प्रज्ञापकं धासिमद्रेर्धर्तारमादतुः सौतुर्वा भानुं भासकं शं सुखकरं रोदस्योर्वा-वापुषिष्यो राज्यं राजानं वैश्वानरमपि हिन्वन्ति । महीयाः प्रीणयन्ति प्रेरयन्ति वा देवाः । अहं च पुरंदरस्य पुरां दारयितुरपिः पूर्या पूर्याणि पुरातनानि महानि महानि व्रतानि कर्माणि गीर्भिरा विवासे । परिचरामि ॥

न्यक्रतून्यपिनो मृधवाचः पणीरश्वाँ अवृधौ अयज्ञान् ।

प्रप्र. तान्दस्यूरमिर्विवाय पूर्वश्चकारापरौ अयज्यन् ॥ ३ ॥

नि । अक्रतून् । यपिनः । मृधऽवाचः । पणीन् । अश्वाँ । अवृधान् । अयज्ञान् ।

प्रऽप्र. तान् । दस्यून् । अग्निः । विवाय । पूर्वः । चकार । अपरान् । अयज्यन् ॥ ३ ॥

न्यक्रतून्यपिनो यपिनो अल्पकामृधवाचो हिंसितवचस्कान् पणीन् पणिनामकान्वाधुर्विकानश्वाँश्चादितु अक्षारहितावृधान् कृतिभिरपिमवर्धयतीत्यप्याश्वहीनान् तान्दस्यूरं वृथा कालस्य नेतुनपिः प्रप्र अत्यंतं नि विवाय । गितरां गमयेत् । तदेवाह । अग्निः पूर्वीं मुखः सन् अयज्यन् यजमानानपरान् यजन्वान् चकार ॥

यो अपाचीने तमसि मदतीः प्राचींश्चकार नृत्तमः शचीभिः ।

तमीशानं वस्वो अग्निं गृणीषेऽनानतं दमयंतं पृतन्यून ॥ ४ ॥

यः । अपाचीने । तमसि । मदतीः । प्राचीः । चकार । नृत्तमः । शचीभिः ।

तं । ईशानं । वस्वः । अग्निं । गृणीषे । अनानतं । दमयंतं । पृतन्यून ॥ ४ ॥

नृत्तमो नेतुतमो योऽधिरपाचीनेऽप्रकाशमाने तमसि निमग्नोः प्रकाशं मदतीः सुवर्णं शचीनिशाब्धौ दत्ताभिः प्रज्ञाभिः प्राचींश्चकाराभिनीचकार । यद्वा । नेतुतमो योऽधिरपाचीने तमसि निशाब्धौ मदतीनां चतीक्ष्णः शचीभिः प्रज्ञाभिः प्राचीचकारात्तर्कः । तं वस्वो अनन्तं नृत्तमं पृतन्यूनं पुत्रकामाच दमयंतमपि गृणीषे । कौमि ॥

यो देहोऽन्नमयदधक्षैर्यो अर्यपत्नीरुषसश्चकार ।

स निरुध्या नहुषो यद्वा अग्निर्विश्वक्रे बलिहृतः सहोभिः ॥ ५ ॥

यः । दे॒सः । अ॒न॒म॒यत् । व॒धऽ॒ज्ञैः । यः । अ॒र्येऽ॒प॒त्नीः । उ॒ष॒सः । च॒क्रार॑ ।
 सः । नि॒रु॒ध्यः । न॒हुषः । य॒ज्ञः । अ॒ग्निः । वि॒श्वः । च॒क्रे । व॒लिऽ॒ह॒तः । स॒हः॒ऽभिः ॥ ५ ॥

योऽपिर्दे॒हो दे॒हो॒प॒चिता॑ आ॒सुरी॒र्वि॒द्या व॒ध॒क्षी॒र्वि॒रा॒जु॒र्वि॒रान॑मयत् ही॒ना च॒करोत् । य॒शार्थ॑पत्नीः ।
 अ॒र्यः सूर्यः प॒ति॒र्यासां॑ ता अ॒र्यप॑त्यः । ता उ॒ष॒सश्च॒क्रार॑ च॒करोत् स य॒ज्ञो म॒हान॑पि॒र्विश्वः॑ प्र॒जाः स॒होभि॑र्वि॒श्वे
 नि॒रु॒ध्यः न॒हुषो॑ रा॒ज्यो व॒लि॒ह॒तः क॒र॒प्रदा॑य॒न्ति ॥

यस्य॑ श॒र्मन्नु॒प वि॒श्वे ज॒नास॑ ए॒वैस्त॒स्युः सु॒म॒तिं भि॒क्ष्मा॒णाः ।
 वै॒श्वान॒रो व॒र॒मा रो॒द॒स्यो॒र॒ग्निः स॒सा॒द पि॒त्रो॒रु॒प॒स्थं ॥ ६ ॥
 यस्य॑ श॒र्मे॒न् । उ॒प॒ । वि॒श्वे । ज॒नासः॑ । ए॒वैः । त॒स्युः । सु॒म॒तिं । भि॒क्ष्मा॒णाः ।
 वै॒श्वान॒रः । व॒रं । आ॒ । रो॒द॒स्योः । आ॒ । अ॒ग्निः । स॒सा॒द॒ । पि॒त्रोः । उ॒प॒ऽस्थं ॥ ६ ॥

वि॒श्वे सर्वे॑ ज॒नासो॑ ज॒नाः श॒र्मन् श॒र्मणि॑ सु॒खनि॑मि॒तं य॒स्त वै॒श्वान॑र॒स्त सु॒म॒तिं भि॒क्ष्मा॒णाः प्रा॒र्षमा॑णा
 ए॒वैः क॒र्मभि॑र्ह॒विर्भि॒र्वी॒र्यं॑ त॒स्युः य॒मेवो॑प॒ति॒ष्ठति॑ स वै॒श्व॒ज्ञारो॑ वि॒श्वन॑र॒हितो॒ऽग्निः सूर्यः॑ स॒न् पि॒त्रोर्मा॑तापि॒त्रो
 रो॒द॒स्योर्बा॒वापु॒षि॒र्वो॒र्वर॑सु॒क्नु॒ष्टमु॒प॒स्थं म॒ध्य॒मन्तरि॑च॒मा स॒सा॒द॒ । आ॒गच्छ॑त् ॥

आ दे॒वो द॑दे बु॒ध्या॒ऽव॒सूनि॑ वै॒श्वान॒र उ॒दि॒ता सूर्य॑स्य ।
 आ स॒मु॒द्रा॒द॒व॒रा॒दा प॒र॒स्मा॒दा॒ग्नि॑र्दे॒दे दि॒व आ पृ॒थि॒व्याः ॥ ७ ॥
 आ । दे॒वः । द॑दे । बु॒ध्या॒ । व॒सूनि॑ । वै॒श्वान॒रः । उ॒त्ऽइ॒ता । सूर्य॑स्य ।
 आ । स॒मु॒द्रा॒त् । अ॒व॒रा॒त् । आ । प॒र॒स्मा॒त् । आ । अ॒ग्निः । द॑दे । दि॒वः । आ । पृ॒थि॒व्याः ॥ ७ ॥

वै॒श्वान॑रो वि॒श्वन॑र॒हितो॒ऽपिर्दे॒वो ज्यो॒त॒मा॒गो बु॒ध्या बु॒ध्यान्वा॑न्तरि॒चाणि॑ । बु॒ध्नन्त॑रि॒चं । त॒था च॑ या॒स्तः ।
 बु॒ध्नन्त॑रि॒चं व॒त्ता अ॒स्मिन्नु॒ता आ॒प इति॑ वा । नि० १०. ४४. । इति । व॒सून्वा॒च्छा॒दका॑नि त॒मांसि॑ ॥ इ॒त
 आ॒च्छा॒द॒न इति॑ धातुः ॥ सूर्य॑स्त्रो॒दितो॒दि॒तापु॒दये॑ स॒त्वा द॑दे । स॒मु॒द्रा॒दन्त॑रि॒चात् । स॒गरं॑ स॒मु॒द्र ए॒त्यन्त॑रि॒च
 नाम॑सु पा॒ठात् । अ॒व॒रा॒त्पृ॒थि॒व्यास॑मा॒न्त्रा द॑दे । स॒मु॒द्रा॒त्प॒र॒स्मादि॒वो॒ऽपि त॑मा॒न्त्रा द॑दे । तदे॒व दर्श॑यति ।
 अ॒पिर्दे॒वस॑मा॒न्त्रा द॑दे पु॒थि॒व्याश्च॑ त॒मा॒न्त्रा द॑दे ॥ १८ ॥

प्र वो दे॒वमि॑ति स॒प्र॒थं स॒प्र॒मं सू॒क्तं व॒सि॒ष्ठश्चा॒र्यं वै॒श्व॒ममा॑पि॒यं । प्र वो दे॒वमि॑त्यनु॒क्तांतं॑ ॥ प्रा॒ति॒रनु॒वा॒काश्चि॒न
 श॒स्त्र॒योर्दे॒वसू॒क्तं उ॒क्तो वि॒नियोगः॑ ॥

प्र वो दे॒वं चि॑त्स॒ह॒सान॒म॒ग्नि॒म॒श्वं न॑ वा॒जिनं॑ हि॒षे न॒मो॒भिः ।
 भ॒वा नो॑ दू॒तो अ॒ध्व॒रस्य॑ वि॒द्वान्म॒ना दे॒वेषु॑ वि॒विदे॑ मि॒त॒दुः ॥ १ ॥
 प्र । वः । दे॒वं । चि॒त् । स॒ह॒सानं॑ । अ॒ग्निं । अ॒श्वं । न॑ । वा॒जिनं॑ । हि॒षे । न॒मः॒ऽभिः ।
 भ॒व । नः । दू॒तः । अ॒ध्व॒रस्य॑ । वि॒द्वान् । म॒ना । दे॒वेषु॑ । वि॒विदे॑ । मि॒त॒दुः ॥ १ ॥

हे अ॒पि व॒त्सा दे॒वं ज्यो॒त॒मा॒नादि॒मुख॑यु॒क्तं स॒ह॒सानं॑ रा॒ज॒सान॑मि॒श्वन्तं॑ व॒स॒माच॑रन्तं वा॒पिम॑य॒स्त भे॒तार॑म॒श्वं
 न च॒वमि॑व वा॒जिनं॑ वे॒ग॒वन्तं॑ व॒स॒वन्तं॑ वा न॒मोभिः॑ कु॒तिभि॑र्ह॒विर्भि॒र्वी॒र्यं॑ प्र हि॒षे । हे अ॒पि त्वां चि॑त्प्र॒हि॒षो॒ष्यि॒षि ।
 कि॒ंच हे अ॒पि त्वं वि॒द्वान् वा॒न॒र॒वोऽस्मा॑कम॒ध्व॒रस्य॑ य॒ज्ञक॑ दू॒तो भ॒व । अ॒थ प॒रोच॑सु॒तिः । ज्ञा॒ना॒ज्ञा॒ना स्त॒थमे॒व
 दे॒वेषु॑ मि॒त॒दुर्द॑ग्ध॒द्रु॒नो॒ऽपि॒रि॒च वि॒विदे॑ । प्र॒ज्ञा॒यते॑ ॥

आ याहमे पथ्याऽ अनु स्वा मंद्रो देवानां सख्यं जुषाणः ।

आ सानु ऋषेर्नदयन्पृथिव्या जंभेभिर्विश्वमुशधग्वनानि ॥२॥

आ । याहि । अमे । पथ्याः । अनु । स्वाः । मद्रः । देवानां । सख्यं । जुषाणः ।

आ । सानु । ऋषेः । नदयन् । पृथिव्याः । जंभेभिः । विश्वं । उशधक् । वनानि ॥२॥

हे अमे त्वं मद्रो मदयिता सुखो वा देवानां सख्यं । देवैः सह सख्यमित्यर्थः । जुषाणः शेषमानः पृथिव्याः सानु ममुच्छ्रितं वृषगुणादिकं ऋषेः शोषकेर्दाहकैस्तेजोभिर्नदयन् शब्दायमानः । दह्यमानं हि शब्दायति । जंभेभिर्द्विप्राभिः । ज्वालाभिरित्यर्थः । विश्वं विश्वानि वनाम्युशधक् कामयमानो दहन् स्वाः पथ्या अनु । स्विर्गैरित्यर्थः । आ आ याहि । आकारश्च पुनर्वचनमादराय ॥

प्राचीनो यज्ञः सुधितं हि बर्हिः प्रीणीते अग्निरीकृतो न होता ।

आ मातरा विश्ववारि हुवानो यतो यविष्ठ जज्ञिषे सुशेवः ॥३॥

प्राचीनः । यज्ञः । सुधितं । हि । बर्हिः । प्रीणीते । अग्निः । ईकृतः । न । होता ।

आ । मातरा । विश्ववारि इति विश्वऽवारि । हुवानः । यतः । यविष्ठ । जज्ञिषे । सुऽशेवः ॥३॥

अयं यज्ञः प्राचीनः । सम्यगनुष्ठीयत इत्यर्थः । यद्वा । यज्ञो यद्वा होता प्राचीनः । यद्वा । यज्ञो हविः प्राचीनः । प्राचीनं प्राक्पुत्रमासन्नं । बर्हिर्हि बर्हिष सुधितं सुनिहितं । ईकृतः सुतोऽग्निः प्रीणीति । वृषश्च भवति । होता न होता च । नेति चार्थः । विश्ववारि विश्वैर्वरणीये मातरा आवापृथिव्याविद्यायामा जवानो भवति । कदेत्यत आह । यतो यदा यविष्ठ हे युवतमपि त्वं सुशेवः सुसुखो जज्ञिषे जायसे ॥

सद्यो अंधरे रथिरं जनंत मानुषासो विचेतसो य एषां ।

विशामधायि विशपतिर्दुरोणेऽग्निर्मद्रो मधुवचा क्षृतावा ॥४॥

सद्यः । अंधरे । रथिरं । जनंत । मानुषासः । विचेतसः । यः । एषां ।

विशां । अधायि । विशपतिः । दुरोणे । अग्निः । मद्रः । मधुऽवचाः । क्षृताऽवा ॥४॥

विचेतसो विविक्तप्रज्ञा मानुषासो मनुष्या अंधरे यज्ञे रथिरं रथिनं नेतारमपि सद्यो जनंत । जनयंति । य एषां हविर्वहति सोऽयमग्निर्विशपतिर्विशां पतिर्विषस्य पतिर्वा मद्रो मदयिता मधुवचा मादयितुवचस्य क्षृतावा यज्ञवान् विशां मनुष्याणां दुरोणे गृहेऽधायि । आहितः ॥

असादि वृतो वहिराजगन्वानग्निर्ब्रह्मा नृषदने विधर्ता ।

द्यौश्च यं पृथिवी पावृधाते आ यं होता यजति विश्ववारं ॥५॥

असादि । वृतः । वहिः । आऽजगन्वान् । अग्निः । ब्रह्मा । नृऽसदने । विऽधर्ता ।

द्यौः । च । यं । पृथिवी । पावृधाते इति । आ । यं । होता । यजति । विश्वऽवारं ॥५॥

वृतो होतुश्च वहिर्हविषां बीडा ब्रह्मा परिवृढो विधर्ता विश्वस्य धारकोऽधिराजगन्वान् द्यौश्चाहामत आगमनशीलो वा नृषदने होतुः क्षान्तिऽसादि । उपविष्टः । ब्रह्मणि बीड पृथिवी चोति पावृधाते वर्धयतः । च च विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं होता मानुष आ यजति ॥

एते शुभेभिर्विष्णुमातिरंतं मंचं ये वारं नर्या अतस्तन् ।

प्र ये विशस्तिरंतं श्रोषमाणा आ ये मे अस्य दीधयन्तस्य ॥ ६ ॥

एते । शुभेभिः । विष्णुः । आ । अतिरंतं । मंचं । ये । वा । अरं । नर्याः । अतस्तन् ।

प्र । ये । विशः । तिरंतं । श्रोषमाणाः । आ । ये । मे । अस्य । दीधयन् । अतस्तस्य ॥ ६ ॥

“ एते मदीयाः पुत्रा बुद्धिभिरन्नेर्विशं पोष्यवर्गमातिरंतं । वर्धयन्ति । अथवा बुद्धिभिर्यज्ञोभिर्विशं जगदातिरंतं । अभ्यवच्छिन्नित्वर्थः । क इत्यत आह । ये नर्या मनुष्या मंचं कोषं सुखं वारं पर्याप्तमतश्च सनसुर्वन् । वेति समुच्चये । ये च विशो जनाः श्रोषमाणाः ॥ शृणोतिः सन्त्यङ्गेरिति द्वित्वं इको ह्यभिति सनः कित्त्वं च सर्वे विधयन्त्येहसि विकल्प्यत इति न भवतः । आशुशुभ्र्यां सन इत्यात्मनेपदं ॥ प्र तिरंतं वर्धयन्ति । मे मदीया ये वा अतस्तस्मात् सत्यमिममपि ॥ कर्मणि षष्ठी । मानुषायामश्रीयादितिवत् ॥ आ दीधयन् आदीपयन् ॥

नू त्वामग्र ईमहे वसिष्ठा ईशानं सूनो सहसो वसूनां ।

इषं स्तोतृभ्यो मघवन् आनडूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नु । त्वां । अग्रे । ईमहे । वसिष्ठाः । ईशानं । सूनो इति । सहसः । वसूनां ।

इषं । स्तोतृभ्यः । मघवन् ऽभ्यः । आनडूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

सहसः सूनो बलस्य पुत्राये वसिष्ठा वयं वसूनामीशानं त्वामग्रदीधेभ्यः स्तोतृभ्यो मघवन् इविष्मश्वधे-
वमन्नं नु चिप्रमद्य वागट् । प्रापयेः ॥ जज्ञेर्वाग्निकर्मणोऽतर्पितस्त्वावाहुः क्वं दस्यपि वृक्षत इत्यावावमः ॥ यूयं
स्वत्यरिवारास्य सर्वे यूयं नोऽस्मान् सदा स्वस्तिभिः पातित्विषमीमहे । याचामहे ॥ १० ॥

इंधे राजेति सप्तर्षमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्यं वैदुममापिचं । इंधि राजित्वमुक्तांतं ॥ प्रातरनुवाकादिनशस्त्र-
धोर्विभियोः ॥ आतिआयां प्रप्रायमभिरिति स्विष्टकृतो याज्या । सूचितं च । प्रप्रायमपिर्भरतस्य मुख इति
संयाज्ये । आ० ४. ५. इति ॥

इंधे राजा समर्यो नमोभिर्यस्य प्रतीकमाहुतं घृतेन ।

नरो हृष्येभिरीकृते सबाध आगिरय उषसामशोचि ॥ १ ॥

इंधे । राजा । सं । अर्येः । नमः ऽभिः । यस्य । प्रतीकं । आहुतं । घृतेन ।

नरः । हृष्येभिः । ईकृते । सबाधः । आ । अगिः । अर्ये । उषसां । अशोचि ॥ १ ॥

राजा दीप्तोऽर्थः स्वामी इविषां प्रेरको वापिर्बमोभिः सुतिभिः सह समिधि । समिधति । यस्यापिः प्रतीकं
क्यं घृतिनाहुतं भवति । यं च नरोऽग्रदीयाः सबाधः संक्षिष्टाः संजातबाधा वा इधेभिर्हृष्यैः सार्धमीकृते
सुवन्ति सोऽपिषयसामय आशोचि । आदीप्यते ॥

अयमु च सुमहौ अवेदि होता मंद्रो मनुषी यज्ञो अग्निः ।

वि भा अकः ससृजानः पृथिव्यां कृष्णपविरोषधीभिर्ववक्षे ॥ २ ॥

अयं । ऊं इति । स्यः । सुऽमहान् । अवेदि । होता । मद्रः । मनुषः । यज्ञः । अग्निः ।

वि । भाः । अकरित्वकः । ससृजानः । पृथिव्यां । कृष्णऽपविः । ओषधीभिः । ववक्षे ॥ २ ॥

॥ सोऽयं होता देवानामाज्ञाता मद्रो मंद्यिता चद्रो महानपिर्मनुषो मनुष्यस्य सुमहानवेदि । सुम-

इति न प्रजायते । अपि च सोऽयं भा दीप्तीत्येकः । विकरोत्यंतरिक्षे । किं च सोऽयं ज्ञापयति । ज्ञाप्यमानोऽपि । पृथिव्यां सकृद्राजः कथ्यमानः सप्तोषधीभिर्ववधे । वर्धते ॥

कया नो अग्ने वि वसः सुवृत्तिं कामु स्वधामृणवः शस्यमानः ।

कदा भवेम पतयः सुदृच रायो वंतारो दुष्टरस्य साधोः ॥ ३ ॥

कया । नः । अग्ने । वि । वसः । सुऽवृत्तिं । कां । ऊं इति । स्वधां । ऋणवः । शस्यमानः ।

कदा । भवेम । पतयः । सुऽदृच । रायः । वंतारः । दुष्टरस्य । साधोः ॥ ३ ॥

हे अपि त्वं कया स्वधया इति वा नोऽस्माकं सुवृत्तिं कुति वि वसः । आमुषे आच्छादयसि वा । कामु कां च स्वधां शस्यमानः कथ्यमानस्वमृणवः । प्रामुष्याः । हे सुदृच शोभनदानापि । तथा च यास्तः । सुदृचः कथा-
गदानः । नि० ई. १४. । इति । वयं कदा दुष्टरस्य शत्रुभिर्दुर्हिंसकस्य साधोः समीचीनस्य रायो धनस्य पतयः स्वामिनो भवेम । वंतारः संभक्तारश्च कदा भवेम ॥

प्रप्रायमग्निर्भरतस्य ऋण्वे वि यत्सूर्यो न रोचते बृहन्नाः ।

अभि यः पूरं पृतनासु तस्थौ द्युतानो दैव्यो अतिथिः ऋशोच ॥ ४ ॥

प्रऽप्र । अयं । अग्निः । भरतस्य । ऋण्वे । वि । यत् । सूर्यः । न । रोचते । बृहत् । भाः ।

अभि । यः । पूरं । पृतनासु । तस्थौ । द्युतानः । दैव्यः । अतिथिः । ऋशोच ॥ ४ ॥

अयं प्रसिद्धोऽग्निर्भरतस्य यजमानस्य मम प्रप्रायतं मुखे । प्रथितो भवति । कदित्यथाह । यद्यदा सूर्यो न सूर्य इव बृहन्ना बृहन्नासमानो वि रोचते प्रकाशते । किं च योऽपिः पृतनासु संग्रामेषु पूरं पूरनामकमसुर-
मभि तस्थौ अभिवभूव सोऽयं द्युतानो दीप्यमानो दैव्योऽतिथिर्देवानामतिथिवत्पूज्यः सन् ऋशोच । जज्वाल ॥

असन्निध्वे आहवन्नानि भूरि भुवो विश्वेभिः सुमना अनीकैः ।

स्तुतश्चिदमे ऋण्विषे गृणान् स्वयं वर्धस्व तन्वं सुजात ॥ ५ ॥

असन् । इत् । ते इति । आऽहवन्नानि । भूरि । भुवः । विश्वेभिः । सुऽमनाः । अनीकैः ।

स्तुतः । चित् । अग्ने । ऋण्विषे । गृणानः । स्वयं । वर्धस्व । तन्वं । सुऽजात ॥ ५ ॥

हे अपि ते त्वयाहवनाग्नि हवींश्चाहुतयो वा भूरि बह्व्यसन्निध्व । भवन्ति च । त्वं च विश्वेभिर्विश्वे रनीके-
क्षेत्रीभिस्त्वद्भिभूतिभिरपिभिर्वा सह सुमना मुखः । भव । हे अपि कुतः सोतुः । क्षीतीति कुत् । क्षीचं मुखविधिः ।
मृषु । हे सुजात कथागप्रादुर्भावापि गृणानः कथ्यमानस्त्वं स्वयं स्वयमेव तन्वं त्वां तनुं मम तनुं वा वर्धस्व ।
वर्धयस्व ॥

इदं वचः शतसाः संसहसमुदमये जनिषीष्ट द्विवर्ही ।

शं यत्स्तोतृभ्य आपये भवति शुमदमीव चातनं रक्षोहा ॥ ६ ॥

इदं । वचः । शतऽसाः । संऽसहस्रं । उत् । अमये । जनिषीष्ट । द्विऽवर्ही ।

शं । यत् । स्तोतृऽभ्यः । आपये । भवति । शुऽमत् । अमीवऽचातनं । रक्षऽहा ॥ ६ ॥

शतसा नवां शतस्य संभक्ता संसहस्रं नवां सहस्रस्य च संभुतो द्विवर्ही आत्मा पिशाकनीमां बृहन् च धियो

द्वयोः ज्ञानयोर्बुद्धौकयोर्महान्वा । तथा च शास्त्रः । द्विवर्हा द्वयोः ज्ञानयोः परिवृष्टः । नि० ६. १७. । इति ।
इदं वच इदं शोचमपय उज्जनिषीष्ट । उदजीजनत् । किं तदिच्छत आह । यद्वचो युमत दीप्तिर्मत् । यश्च-
रमिच्छति । अमीवधातनं रोगाणां निवारकं रचोहा रचसां हंतु च शोभुश्च आपथे तद्विभवे पुत्रादिकायापि
शं सुखदं भवति भवेत् ॥

नू त्वामम ईमहे वसिष्ठा ईशानं सूनो सहसो वसूनां ।

इधं स्तोतृभ्यो मघवन् आनङ्ग्यं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नु । त्वां । अग्ने । ईमहे । वसिष्ठाः । ईशानं । सूनो इति । सहसः । वसूनां ।

इधं । स्तोतृभ्यः । मघवन् । आनङ्ग्यं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

इयमृक् प्रायेव व्याख्याता ॥ १११ ॥

अबोधि जार इति वदुषं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्यं वैदुभमादिषु । अबोधि वदित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाका-
न्विनशस्त्रयोर्दशसूक्तमध्य उक्तो विनियोगः ॥

अबोधि जार उषसांमुपस्थाद्धोता मंद्रः कवितमः पावकः ।

दधाति केतुमुभयस्य जंतोर्हव्या देवेषु द्रविणं सुकृतसु ॥ १ ॥

अबोधि । जारः । उषसां । उपऽस्थात् । होता । मंद्रः । कविऽतमः । पावकः ।

दधाति । केतुं । उभयस्य । जंतोः । हव्या । देवेषु । द्रविणं । सुकृतऽसु ॥ १ ॥

जारः सर्वेषां प्राणिनां जरयिता होता देवानामाह्वाता च मंद्रो महयिता सुखो वा कवितमः प्राज्ञतमः
पावकः शोधकोऽपि उषसांमुपस्थात् मध्येऽबोधि । अमुष्यत । किंचोभयस्य द्विपदस्य चतुष्पदस्य देवस्य मानुषस्य
वा जंतोः प्राणिनः केतुं प्रज्ञानं दधाति । विदधाति । देवेषु च इत्या इत्यानि दधाति । सुकृतसु यजमानेषु च
द्रविणं धनं दधाति ॥

स सुकृतुर्यो वि दुरः पणीनां पुनानो अर्के पुरुभोजसं नः ।

होता मंद्रो विशां दमूनास्तिरस्तमो ददृशे राम्याणां ॥ २ ॥

सः । सुऽकृतुः । यः । वि । दुरः । पणीनां । पुनानः । अर्के । पुरुऽभोजसं । नः ।

होता । मंद्रः । विशां । दमूनाः । तिरः । तमः । ददृशे । राम्याणां ॥ २ ॥

सोऽपिः सुकृतुः सुकर्मो सुप्रज्ञो वा भवति । सोऽपिः पणीनामसुराणां दुरो दाराणि नवां पिधानानि
विपुतवान् । पुरुभोजसं वज्रवीरमर्कमर्षवीथं नवां संघं नोऽकदर्थं पुनानः शोधयन् । हरन्निवर्त्यः । होता
देवानामाह्वाता मंद्रो महयिता सुखो वा दमूना हांतमना दममना दानमना वा राम्याणां राधीणां
रमयिषीणां वा विशां जनाणां यजमानाणां वा तमोऽध्वर्यां तिरस्कुर्वन् ददृशे वृद्धति च । यदा । तमस्तिरो
ददृशे । नाशयतीत्यर्थः ॥

अमूरः कविरदितिर्विवस्वान्सुसंसन्मिचो अतिथिः शिबो नः ।

चित्रभानुरुषसां भात्ययेऽपां गर्भैः प्रस्वः आ विवेश ॥ ३ ॥

अमूरः । कविः । अदितिः । विवस्वान् । सुऽसंसत् । मिचः । अतिथिः । शिवः । नः ।

चित्रभानुः । उषसां । भाति । अयेः । अपां । गर्भैः । प्रऽस्वः । आ । विवेश ॥ ३ ॥

योऽदितिरनूरोऽमूढः कविः प्राचीऽदितिरदीनो विवस्वादीप्तिमान् सुसंस्त शोभनसदनः शोभनसंवेदनो वा मित्रः प्रीतिस्त्राता सर्वेषामतिथिरतिथिवत्पुण्यः शिवः शिवकरो जगतश्चिपमानुश्चिपदीप्तिवत्सामये सुखे माति सोऽद्यमपां ज्ञर्भः सन् प्रसो वाचमाणा जीवधीरा विवेश ॥

इ॒केन्यो॑ वो॒ मनु॑षो॒ युगे॑षु॒ सम॒न॒गा अ॒भुच॑ज्जा॒तवे॑दाः ।

सु॒सं॒दृ॒शा भानु॑ना॒ यो वि॒भाति॒ प्रति॒ गावः॑ स॒मिधा॑नं बु॒धंत ॥४॥

इ॒केन्यः॑ । वः । मनु॑षः । युगे॑षु । स॒म॒न॒ऽगाः । अ॒भुच॑त् । जा॒तऽवे॑दाः ।

सु॒ऽसं॒दृ॒शा । भानु॑ना । यः । वि॒भाति॑ । प्रति॑ । गावः॑ । सं॒ऽइ॒धा॒नं । बु॒धंत ॥४॥

हे अपि वृत्त्वं ॥ अथ विभक्तिवचनव्याख्यः ॥ मनुषो मनुष्यस्य युगेषु यागकालेषु सर्वेष्वपि दिवसेषु वेकेन्यः सुखः । अतः परं परोक्षसुतिः । योऽपिजातवेदा जातधनः समनगा युगेषु संगता सन् अभुचत् दीप्यते । सुसंदृशा सुसंदर्शनेन भानुना तेजसा विभाति च । तमपि समिधानं समिध्यमानं गावः सुतयः प्रति बुधंत । प्रतिबोधयति ॥

वैश्वदेवे पशवपि याहीति हविषो याज्या । सूचितं च । अपि याहि दूत्वं मा रिषस्य इदं नरो नेमधिता हवंत इति तिलः । आ० ३. ७. इति ॥

अ॒ग्ने या॒हि दू॒त्यं॑ मा रि॒षण्यो॑ दे॒वाँ अ॒च्छा ब्र॒ह्म॒कृता॑ ग॒णेन॑ ।

सर॑स्वतीं म॒रुतो॑ अ॒ग्निना॒पो यक्षि॑ दे॒वान्ब्र॒ह्म॒धेया॑य॒ विश्वा॑न् ॥५॥

अ॒ग्ने । या॒हि । दू॒त्यं॑ । मा । रि॒षण्यः॑ । दे॒वान् । अ॒च्छा । ब्र॒ह्म॒ऽकृता॑ । ग॒णेन॑ ।

सर॑स्वतीं । म॒रुतः॑ । अ॒ग्निना॑ । अ॒पः । यक्षि॑ । दे॒वान् । ब्र॒ह्म॒धेया॑य॒ विश्वा॑न् ॥५॥

हे अपि दूत्वं दूतस्य कर्म हविर्वहनादि याहि देवानच्छाभिगच्छ । गणेन संघेन सह ब्रह्मकृता ब्रह्मकृतोऽज्ञानकादीनां तव श्रोतृणां रिषस्यः । मा हिंसीः । सरस्वतीं मरुतोऽग्निनाश्विनावपस्य एतान् देवान् रत्नधियायासभ्यं रत्नदानाय यक्षि च ॥

त्वाम॑ग्ने स॒मिधा॑नो वसि॒ष्ठो ज॒रूथं॑ ह॒न्यक्षि॑ रा॒ये पु॒रंधि॑ ।

पु॒रु॒णी॒था जा॑तवे॒दो जर॑स्व यू॒यं पा॑त॒ स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः ॥६॥

त्वां । अ॒ग्ने । सं॒ऽइ॒धा॒नः । वसि॑ष्ठः । ज॒रूथं॑ । ह॒न् । यक्षि॑ । रा॒ये । पु॒रंधि॑ ।

पु॒रु॒ऽनी॒था । जा॑त॒ऽवे॒दः । जर॑स्व । यू॒यं । पा॑त॒ । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॒ । नः ॥६॥

हे अपि त्वां वसिष्ठ ऋषिः ऋद्धिधानो भवति । त्वं च जरूथं पश्यमापिषं जरणीयं वा रचोमयं हन । अहि । राये धनवति यजमानाय पुरंधिं वज्रधियं देवयणं । तथा च यास्तः । पुरंधिर्वज्रधीरिति । यक्षि । यज । यक्षि हे जातवेदोऽपि पुरणीथा पुरणीथिन वज्रणा सोषिष जरस्व । देवान् सुहि । अहा । पुरणीथानिषमार्गाणि रचांषि जरथित्वर्थः ॥ ॥१२॥

उषो न जार इति पंचमं दृशमं सूक्तं वसिष्ठस्यै वैश्वदेवमपि । तथा चानुजातं । उषो न पंचेति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्रयोवक्तो विनियोगः ॥

उ॒षो न॒ जारः॑ पृ॒थु पा॒जो अ॒ग्नेह॑वि॒द्युत॒दी॒प्य॒च्छी॒भुच॑ानः ।

वृ॒षा हरिः॑ भु॒चिरा॑ भा॒ति भा॒सा धि॒यो हि॒न्वा॒न उ॒भती॑रजी॒गः ॥१॥

उषः । न । जारः । पृषु । पाजः । अश्रेत् । द्रविशुतत् । दीक्षात् । शोभुचात् ।
• वृषा । हरिः । शुचिः । आ । भाति । भासा । धियः । हिन्यानः । उशतीः । अजीगिरिति ॥ १ ॥

अपिषो न जारं उषसो जारः सूर्यसदृशं पृषु विसीर्य पाजसीवोऽश्रेत् । अयति । किंच द्रविशुतत् दीक्षात् शोभुचात् इति चयोऽपि शब्दा यद्यपि दीप्तिर्कर्मण्यस्यपि दीप्तिर्भूयस्त्वज्ञापनाय प्रयुक्ता इति न पुनरुक्तिः । अत्यंतं दीप्यमान इत्यर्थः । वृषा कामानां वर्धिता हरिर्देविषां प्रेरकः शुचिः शुद्धिद्विधिर्धियः कर्मणि हिन्यानः प्रेरयन् भासा दीप्या आ भाति । प्रकाशति । अपि चोशतीः कामयमाना अजीवः । जान-
रयति । तमसा तिरोहिताः प्रजा उन्निरति वा ॥

स्वर्णं वस्तोरुषसामरोचि यज्ञं तन्वाना उशिजो न मन्म ।

अग्निर्जन्मानि देव आ वि विद्वान्द्रवहूतो देवयावा वनिष्ठः ॥ २ ॥

स्वः । न । वस्तोः । उषसा । अरोचि । यज्ञं । तन्वानाः । उशिजः । न । मन्म ।

अग्निः । जन्मानि । देवः । आ । वि । विद्वान् । द्रवत् । दूतः । देवऽयावा । वनिष्ठः ॥ २ ॥

अपिष्वसोरहनि । वस्तोर्बुद्धिर्हर्णामसु पाठात् । उषसामपि स्वर्णं आदित्य इव । तथा च यास्तः । स्वरा-
दित्यो भवति सुचरणः सूर्यरथः । नि० २. १४. । इति । अरोचि । दीप्यते । उशिजो न अस्त्वित्यत्र यज्ञं तन्वाना
विचारयन्तो मन्म मन्मानि मननीयानि सोचाणि पठन्तीति शेषः । इति संप्रत्ययः । अपि च विद्वान् ज्ञानं दूतो
देवानां देवयावा देवान् प्रति गच्छन् वनिष्ठो दानुतमोऽपिषो द्रवत् । विविधमाद्रवति ॥

अच्छा गिरो मतयो देवयन्तीरग्निं यन्ति द्रविणं भिष्यमाणाः ।

सुसंदृशं सुप्रतीकं स्वर्चं हव्यवाहमरतिं मानुषाणां ॥ ३ ॥

अच्छ । गिरः । मतयः । देवऽयन्तीः । अग्निं । यन्ति । द्रविणं । भिष्यमाणाः ।

सुऽसंदृशं । सुऽप्रतीकं । सुऽअर्चं । हव्यऽवाहं । अरतिं । मानुषाणां ॥ ३ ॥

मतयः क्षुतिरूपा देवयन्तीर्देवानिच्छन्तो द्रविणं धनं भिष्यमाणा वाचमाना गिरो वाचः सुसंदृशं कक्षा-
सुसंदृशं सुप्रतीकं सुख्यं शोभनां वा स्वर्चं सुषु गच्छन् हव्यवाहं हव्यानां वोढारं मानुषाणामरतिं स्वाभिग-
मयिमच्छन्ति यन्ति । अभिगच्छन्ति ॥

इंद्रं नो अग्ने वसुभिः सजोषा रुद्रं रुद्रेभिरा वह्ना बृहतं ।

आदित्येभिरदितिं विश्वजन्यां बृहस्पतिमृक्भिविश्ववारं ॥ ४ ॥

इंद्रं । नः । अग्ने । वसुऽभिः । सऽजोषाः । रुद्रं । रुद्रेभिः । आ । वह्ना । बृहतं ।

आदित्येभिः । अदितिं । विश्वऽजन्यां । बृहस्पतिं । मृक्भिविश्वऽवारं ॥ ४ ॥

इह अपि वसुभिर्देवैः सजोषाः संवत्सवं नोऽसाद्वर्धमिद्रमा वह्ना । रुद्रेभिरुद्रेर्देवैः संवतो बृहतं महांतं रुद्रं
वा वह्ना । आदित्येभिरदितिर्देवैः संवतो विश्वजन्मा विश्वजनहितामदितिं वा वह्ना । अग्नेभिः सुषिरं गिरो-
भिर्देवैः संवतो विश्ववारं भिवः संवत्सवीधं बृहस्पतिं वा वह्ना ॥

मंद्रं होतारमुशिजो अविष्टमग्निं विश्वं ईकते अश्वरेषु ।

सु हि क्षपावा अर्भवद्रवीक्षामर्तद्री दूतो मज्जाम देवान् ॥ ५ ॥

म॒द्रं । हो॒तारं । उ॒जि॒जः । य॒वि॒ष्टं । अ॒मिं । वि॒शः । ई॒कृ॒ते । अ॒ध्व॒रेषु ।

सः । हि । क्ष॒पा॒ऽवा॒न् । अ॒भ॒वत् । र॒धी॒णां । अ॒त॑दः । दू॒तः । य॒ज्ञ॒घा॒य । दे॒वान् ॥ ५ ॥

उजिजः क्षमयमाना विशो मनुष्या म॒द्रं सु॒खं हो॒तार॑मा॒ज्ञा॒तारं य॒वि॒ष्टं यु॒वत॑म॒मपि॑म॒ध्वरेषु॑ या॒गेष्वी॒कृते॑ । सु॒वंति॑ । हि य॒क्षात्का॑र॒णास्तो॑ऽपिः क्ष॒पा॒वान् रा॒चि॒माण् । रा॒ची ख॒ल्वप॑ये॒ऽमि॒होषं॑ ऋ॒यते॑ । र॒धी॒णां सु॒र्य॒स्य र॒थि॒मतां॑ ह॒वि॒ष्मतां॑ य॒ज॒माना॑नां दे॒वान्य॒ज॒घाय॑ य॒ष्टुम॑त॒द्र॒क्षं॒द्रा॒र॒हितो॑ऽभ॒वत् । त॒था च॑ अ॒वृ॒थते॑ । य॒क्षा॒हूतो॑ऽभ॒वत्त॒क्षादि॒श॒कम॒ध्वर॑ ई॒कृत॑ इति ॥ ॥ १३ ॥

म॒हो॑ असीति पंचर्षमेकादशं सु॒खं वसि॑ष्ठ॒स्याधं॑ वै॒ष्टुम॑मा॒पेयं । म॒हानि॒त्वनु॒क्रांतं॑ । प्रा॒तर॒नुवा॑का॒ग्नि॒शस्त्र॒घो॒र॒क्तो वि॒नियोगः॑ ॥

म॒हो॑ अ॒स्य॒ध्व॒रस्य॑ प्र॒केतो॑ न ऋ॒ते त्व॑मृ॒ता मा॑द॒यंते॑ ।

आ वि॒श्वे॒भिः स॒रथं॑ या॒हि दे॒वैर्य॑मे॒ होता॑ प्र॒थ॒मः स॑दे॒ह ॥ १ ॥

म॒हान् । अ॒सि । अ॒ध्व॒रस्य॑ । प्र॒ऽके॒तः । न । ऋ॒ते । त्वत् । अ॒मृ॒ताः । मा॑द॒यंते॑ ।

आ । वि॒श्वे॒भिः । स॒ऽर॒थं । या॒हि । दे॒वैः । नि । अ॒ग्ने । हो॒ता । प्र॒थ॒मः । स॒द् । इ॒ह ॥ १ ॥

हे अपि त्वमध्वरस्य प्र॒केतः प्र॒ज्ञाप॑नः सन् म॒हान॑सि । त्व॒इति॑ त्व॒या वि॒नामृ॒ता दे॒वा न मा॑द॒यंते॑ । न मा॒यंति॑ । वि॒श्वेभिर्वि॒श्वेदे॒वैः स॒रथं॑ यथा भ॒वत्या॑ या॒हि च॑ । इ॒हासी॑ति ब॒र्हिषि॑ प्र॒थ॒मो सु॒खो हो॒ता॒ज्ञा॒ता सन् नि॒ यद् । नि॒वी॒द् च ॥

वा॒ज॒पेये॑ बा॒र्ह॒स्य॒त्वर॑ोः स्वि॒ष्ट॒कृ॒तोऽनु॒वा॒क्या । सु॒चितं॑ च । त्वा॒मी॒कृते॑ अ॒ग्निरं॑ कू॒त्वा॒याधि॑ सु॒दी॒तिं सु॒ष्टं गु॒यंतः॑ । आ० ९. ९. इति ॥

त्वा॒मी॒कृते॑ अ॒जि॒रं दू॒त्याय॑ ह॒वि॒ष्मंतः॑ स॒द॒मि॒न्मा॒नु॒षासः॑ ।

य॒स्य दे॒वैरा॑स॒दो ब॒र्हि॒र॒ग्नेऽहान्य॑स्मै सु॒दि॒ना भ॑वंति ॥ २ ॥

त्वां । ई॒कृ॒ते । अ॒जि॒रं । दू॒त्याय॑ । ह॒वि॒ष्मंतः॑ । स॒दं । इ॒त् । मा॒नु॒षासः॑ ।

य॒स्य । दे॒वैः । आ । अ॒स॒दः । ब॒र्हिः । अ॒ग्ने । अ॒हानि॑ । अ॒स्मै । सु॒ऽदि॒ना । भ॑वंति ॥ २ ॥

हे अपि अ॒ग्निरं॑ प्र॒ज्ञा॒मि॒तं त्वां॑ मा॒नु॒षासो॑ मा॒नु॒षा ह॒वि॒ष्मंतो॑ य॒ज॒मानाः स॒द॒मि॒त्स॒दे॒व कू॒त्वा॒य दू॒तक॑र्म॒णे ह॒विर्वि॒ह॒नाथे॑कृते । या॒चंते॑ । कि॒मर्च॑मित॒त्त आ॒ह । य॒स्य ह॒वि॒ष्मतो॑ ब॒र्हि॒र्दे॒वैः सा॒र्धमा॑स॒दः त्व॒मधि॑ति॒ष्ठसि॑ अ॒सी ह॒वि॒ष्मते॑ऽहानि सु॒दि॒ना सु॒दि॒ना॒ग्नि॒शोभ॑न॒दि॒ना॒ग्नि॒भवंति॑ ॥

चि॒च्छि॒द॒क्तोः प्र॑ चि॒क्षि॒तु॒र्ब॒सूनि॑ त्वे अ॒ंत॒दा॒ग्न॒ये म॒र्त्याय॑ ।

म॒नु॒ष्व॒र्द॒म इ॒ह य॑सि॒ दे॒वा॒भवा॑ नो, दू॒तो अ॒भि॒श॒स्ति॒धावा॑ ॥ ३ ॥

चिः । चि॒त् । अ॒क्तोः । प्र । चि॒क्षि॒तुः । ब॒सूनि॑ । त्वे इति॑ । अ॒ंतः । द॒ा॒ग्न॒ये । म॒र्त्याय॑ ।

म॒नु॒ष्व॒त् । अ॒ग्ने । इ॒ह । य॑सि॒ दे॒वान् । भ॒व । नः । दू॒तः । अ॒भि॒श॒स्ति॒ऽधा॒वा ॥ ३ ॥

हे अपि त्वे त्व॒यंत॑र्म॒ण्येऽतो॑र॒द्रः । य॒ज॒म॒नु॒षा॒रिति॑ रा॒चि॒र्नाम॑ त॒था॒य॒था॒यंति॑ क॒थंति॑ क॒था॒दी॒न्य॒ग्नि॒वि॒द्यो नाम॑ । चि॒क्षि॒वारं॑ चि॒नु स॒व॒नेषु॑ ब॒सूनि॑ ह॒वीषि॑ द॒ा॒ग्न॒ये ह॒विषां॑ प्र॒दा॒धि म॒र्त्याय॑ म॒नु॒षा॒य । त॒दर्श॑मित॒र्चः । प्र॒ चि॒क्षि॒तुः । प्र॒वे॒द॒यंतु॑त्वि॒जः । च॒ह । अ॒तो॒र॒द्रि॒ चि॒क्षि॒त॒पि॒म॒र्च॒मयं॑ च त्व॒यंत॑र्मि॒हि॒ता॒ग्नि॒ प्र॒ चि॒क्षि॒तुः । त्व॒पि-

दक्षितार्थः । अपि च मनुष्यत् मनोरिवैव ममास्मिन्मन्त्रे दूतत्वं देवान्यपि । यथ । नोऽस्माकमभिप्रायिपाया-
निशुक्लैरविशसकात् प्राचयात्याया रक्षिता मय ॥

अग्निरींशे बृहतो अर्धरस्याग्निर्विश्वस्य हविषः कृतस्य ।

क्रतुं स्वस्य वसवो जुषंतां देवा दधिरे हव्यवाहं ॥४॥

अग्निः । ईंशे । बृहत् । अर्धरस्य । अग्निः । विश्वस्य । हविषः । कृतस्य ।

क्रतुं । हि । अस्य । वसवः । जुषंत । अथ । देवाः । दधिरे । हव्यवाहं ॥४॥

बृहतो महतोऽर्धरस्य कीटिकरहितस्य यज्ञस्याग्निरींशे । ईंशे । विश्वस्य सर्वस्य कृतस्य संस्कृतस्य हवि-
षस्याग्निरेवेष्टे । हि यस्यादस्याग्निः क्रतुं कर्म वसवो देवा जुषंत क्षेवंते । अथापि च देवा अपि हव्यवाहं हव्यानां
बोहारं दधिरे । अकिर हव्यार्थः ॥

आग्ने वह हविरद्याय देवानिंद्रज्येष्ठास इह मादयंतां ।

इमं यज्ञं दिवि देवेषु धेहि यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

आ । अग्ने । वह । हविः । अद्याय । देवान् । इंद्र । ज्येष्ठासः । इह । मादयंतां ।

इमं । यज्ञं । दिवि । देवेषु । धेहि । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥५॥

हे अपि हविरद्याय हविषां मध्याय देवानां वह । किमर्थमित्यत आह । इहास्मिन्मन्त्रे इंद्रज्येष्ठास इंद्रप्र-
मुखा देवा मादयंतां । इमं यज्ञमिदं यष्टव्यं हविर्दिवि क्षितेषु देवेषु धेहि । निधिहि । देवानेह नयिदं हविषां
देवेषु नयेति भावः । अंतिमः पादो व्याख्यातपरः ॥ ॥५४॥

अग्नय महति तृचात्मकं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं पैतृममापिथं । तथा चानुष्ठातं । अग्नय तृचमिति ॥ प्रात-
रनुवाकादिनक्षत्रयोक्तो विनियोगः ॥ बृहद्दि दशरात्रे नवमेऽङ्गुलीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । तृतीय-
स्यावका महित्वाज्यं । आ० ८. ११. इति ॥

अगन्म महा नमसा यविष्ठं यो दीदाय समिद्धः स्वे दुरोणे ।

चिचभानुं रोदसी अंतरुर्वी स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यंचं ॥१॥

अगन्म । महा । नमसा । यविष्ठं । यः । दीदाय । संऽइष्टः । स्वे । दुरोणे ।

चिचऽभानुं । रोदसी इति । अंतः । उर्वी इति । सुऽआहुतं । विश्वतः । प्रत्यंचं ॥१॥

योऽग्निः स्वे दुरोणे स्वे ज्ञान आहवनीये समिद्धः काष्ठैः समिद्धः सन् दीदाय दीपते तमिमं यविष्ठं
पुषतमसुर्वीं विश्वीर्ययो रोदसी रोदसीर्योवापुषिषोरंतर्मन्त्रेऽंतरिषि चिचभानुं चिचज्वावं स्वाहुतं सुहाऊ-
तिमिद्धं संतं विश्वतः सर्वतः प्रत्यंचं प्रतिनक्षत्रतमपि महा महता नमसा नमस्करितमन्य । यथमुपनक्षत्रात् ॥

स महा विश्वा दुरितानि साह्यान्मिः हवे दम् आ जातवेदाः ।

स नो रक्षिषदुरितादवद्यादस्मान्गुणत उत नो मघोनः ॥२॥

सः । महा । विश्वा । दुः । इतानि । साह्यान् । अग्निः । हवे । दमे । आ । जातवेदाः ।

सः । नः । रक्षिषा । दुः । इतान् । अवद्यान् । अस्मान् । गुणतः । उत । नः । मघोनः ॥२॥

योऽभिर्मज्ञा महस्विन विद्या विद्यानि दुरितानि सङ्गानभिभवन् जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा इमे यज्ञगृहे सखे अस्माभिः क्षुयते सोऽभिरक्षान्दुरितात्पापादवशात् मिहिताश्च कर्मणो रक्षिषत् । रक्षतु । अक्षान् गृह्यतः क्षुयतोऽपि रक्षिषत् । उतापि च सोऽभिर्नो मघोनो हविष्मतो रक्षिषत् ॥

त्वं वरुण उत मिचो अग्ने त्वां वर्धति मतिभिर्वसिष्ठाः ।

त्वे वसु सुषणनानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

त्वं । वरुणः । उत । मिचः । अग्ने । त्वां । वर्धति । मतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

त्वे इति । वसु । सुऽसुननानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

हे अपि त्वं वरुणोऽसि । उतापि च त्वं मिचोऽसि जगतः प्रसीतस्त्रातासि । त्वां वसिष्ठा मतिभिः क्षुतिभिर्वर्धति । वर्धयति । त्वे त्वयि विद्यमानानि वसु वसुनि सुसननानि सुसंभजनानि संल्लिति । स्पष्टमन्वत् ॥ ॥१५॥

प्रापय इति तुषं चयोद्गं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुमं वैश्वानराभिदेवतात्वं । तथा जानुकांतं । प्रापये वैश्वानरीयमिति ॥ विनियोगो वैश्विकः ॥

प्रापये विश्वश्रुचै धियंधेऽसुरग्ने मन्म धीतिं भरध्वं ।

भरे हविर्न बर्हिषि प्रीणानो वैश्वानराय यतये मतीनां ॥१॥

प्र । अग्रये । विश्वऽश्रुचै । धियंधे । असुरऽग्ने । मन्म । धीतिं । भरध्वं ।

भरे । हविः । न । बर्हिषि । प्रीणानः । वैश्वानराय । यतये । मतीनां ॥१॥

हे सखायो विश्वश्रुचि विश्वं यो दीपयति तस्मै धियंधे धियां कर्मणां यो धाता तस्मा असुरग्नेऽसुराणां यो हता तस्मा अग्रये मन्म मननीयं शोचं धीतिं कर्म च प्र भरध्वं । मतीनामभिमतानां कामानां यतये दापि वैश्वानराय विश्वानरहितायाभिविशेषाय बर्हिषि यज्ञे हविर्न हविरिव क्षुतिं प्रीणानः प्रीयमाक्षोऽहं भरे । भराणि । यदा । हविः प्रीणानः प्रीणयन्नहं बर्हिषि हविर्भरे । संभराणि । नेति संग्रहार्थं ॥

त्वमग्ने शोचिषा शोशुचान् आ रोदसी अपृणा जायमानः ।

त्वं देवाँ अभिशस्तेरमुंचो वैश्वानर जातवेदो महित्वा ॥२॥

त्वं । अग्ने । शोचिषा । शोशुचानः । आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः ।

त्वं । देवान् । अभिऽशस्तेः । अमुंचः । वैश्वानर । जातऽवेदः । महिऽत्वा ॥२॥

हे अपि त्वं शोचिषा दीप्या शोशुचानो दीप्यमानो जायमान एव रोदसी बाबापृषिषावापृषाः । आपूरयः । अपि च जातवेदो जातप्रज्ञ जातधन वा वैश्वानर विश्वानरहित हे अपि त्वं देवाकहित्वा महस्विनाभिश्चैरभिग्रंस्वाप्चैरमुंचः । अमोचयः ॥

जातो यदग्ने भुवना व्यख्यः पशून् गोपा इयः परिज्मा ।

वैश्वानर ब्रह्मणे विंद गातुं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

जातः । यत् । अग्ने । भुवना । वि । व्यख्यः । पशून् । न । गोपाः । इयः । परिऽज्मा ।

वैश्वानर । ब्रह्मणे । विंद । गातुं । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

हे अपि जातः सूर्यात्मना जातस्त्वमिदं स्तामी प्रेरयन्वा परिष्ठा परितो वंता सन् पशून् गोपाः । यथा
नवां पातकः पशून्पशति तद्वत् । यथा मुवना भूतानि चक्षः रक्षार्थं पशसि तदा ब्रह्मणे । ब्रह्म खोर्व ।
तदेवं जातुं गतिं फलप्राप्तिं विद् । यथा । ब्रह्मणे ब्राह्मणार्थं जातुं विद् । येन ब्रह्मणोपद्रवाभिर्नश्यति तं जातुं
विदित्वर्थः । स्पष्टमन्वत् ॥ १६ ॥

समिधा जातवेदस इति तुषं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थमापेयं । जाया बृहती द्वितीयातुतीये षिष्टुमी ।
तथा चानुक्रम्यते । समिधा बृहत्यादीति ॥ विनियोगो भिन्निकः ॥

समिधा जातवेदसे देवाय देवहूतिभिः ।

हविभिः शुक्रशोचिवे नमस्विनो वयं दाशेमामये ॥ १ ॥

संऽइधा । जातऽवेदसे । देवाय । देवहूतिऽभिः ।

हविऽभिः । शुक्रऽशोचिवे । नमस्विनः । वयं । दाशेम । अमये ॥ १ ॥

जातवेदसे जातवेदसं जातप्रश्नममयेऽपि समिधा वयं वसिष्ठा दाशेम । परिचरेम । देवाय देवं सुत्व-
मपि देवहूतिभिर्देवहूतिभिर्दाशेम । शुक्रशोचिवे शुक्रशोचिवं शुधदीप्तिं नमस्विनो हविर्भक्तो वयं हविर्भिर्दा-
शेम ॥ यच्च दाशतियोगात्कर्मणि चतुर्थी । प्रायेण सर्वत्र दाशतियोगे कर्मणि चतुर्थी वृजति ॥

वयं ते अमे समिधा विधेम वयं दाशेम सुहृती यजच ।

वयं घृतेनाध्वरस्य होतव्यं देव हविषा भद्रशोचे ॥ २ ॥

वयं । ते । अमे । संऽइधा । विधेम । वयं । दाशेम । सुऽस्तुती । यजच ।

वयं । घृतेन । अध्वरस्य । होतः । वयं । देव । हविषा । भद्रऽशोचे ॥ २ ॥

हे अपि ते तां वयं वसिष्ठाः समिधा विधेम । परिचरेम । हे यजच यद्व्यापि वयं सुहृती शोभनया
सुत्वा दाशेम । तां परिचरेम । अध्वरस्य यजस्य होतरपि वयं घृतेनाध्वेन तां दाशेम । हे भद्रशोचे कक्षा-
यज्वा देव होतमानापि तां वयं हविषा दाशेम ॥

• आ नो देवेभिरूप देवहूतिममे याहि वषट्कृतिं जुषाणः ।

तुभ्यं देवाय दाशतः स्याम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

आ । नः । देवेभिः । उप । देवऽहूतिं । अमे । याहि । वषट्कृतिं । जुषाणः ।

तुभ्यं । देवाय । दाशतः । स्याम । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

हे अपि नोऽस्माकं देवहूतिं खोषं यच्च वा देविर्देविः वार्ध वषट्कृतिं हविर्जुषाणः शेषमानस्त्वमुपा याहि ।
देवाय होतमानाय तुभ्यं वयं दाशतः परिचरतः स्याम । अमे । स्पष्टमन्वत् ॥ ३७ ॥

उपसवायेति पंचदशं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं मायचमापेयं । तथा चानुक्रमांतं । उपसवाय पंचोना
मायचमिति ॥ प्रातरनुषाच आपेयि कृती मायचि ब्रह्मास्त्रिणशस्त्रे वेदं सूक्तं । सूचितं च । उपसवाय स्वमपि
यज्ञानामिति तिल उक्तमा उच्यते । आ० ४. १३. इति ॥ उपसदि पीषाद्विष्णुमुपसवायेत्यावाकिक अचः
सामिधेयः । वृजति च । उपसवाय मीन्द्रुय इति तिल एविकां चिरनवानं । आ० ४. ८. इति ॥ पविषिष्ठा-
मपी रक्षावीक्षिषा प्रथमतयावापानुषाका । सूचितं च । पावकवंतावाज्जमानावपी रक्षांश्चि क्षेधति । आ० २.
१२. इति ॥ अन्वारंमयीचावामपेयमिषी चापि । सूचितं च । आ खं वसिष्ठुर्वचा ख मी राधांका मर

। आ० २. ८. । इति ॥ स्वस्त्वयन्वामिहावपि रचा य इति प्रथमाव्यमावागुवाक्या । भूषितं च । स्वस्त्वयन्वां रचितवन्तावपि रचा यो चंहसः । आ० २. १०. । इति ॥

उपसद्याय मीळुषे आस्ये जुहुता हविः । यो नो नेदिष्ठमार्यं ॥ १ ॥

उपसद्याय । मीळुषे । आस्ये । जुहुत । हविः । यः । नः । नेदिष्ठं । आर्यं ॥ १ ॥

हे अध्वर्यव उपसद्यायोपसद्गीयाद्य मीळुषे कामानां वर्षिषेऽपये तन्मीत्यर्थमास्ते तस्मै मुखे हविर्जुहुत । योऽभिर्नेदिष्ठमासन्नतममार्यं भवति । आसन्नतमो बंधुर्भवतीत्यर्थः ॥ आप्यमिति स्वार्थिककक्षितः ॥

यः पंच चर्षणीरभि निषंसाद् दमेदमे । कविर्गृहपतिर्युवा ॥ २ ॥

यः । पंच । चर्षणीः । अभि । निऽसंसाद् । दमेऽदमे । कविः । गृहऽपतिः । युवा ॥ २ ॥

योऽपिः कविः प्राज्ञो गृहपतिर्गृहाणां पालयिता युवा निवृतदण्डः सन् पंच चर्षणीः पंच वज्राण् मनुष्या-
नभि अभिसुखं दमे दमे गृहे गृहे निषसाद् निषीदति । उत्तरया वाक्यपरिसमाप्तिः ॥

स नो वेदो अमात्यमग्नी रक्षतु विश्वतः । उतास्मान्पात्वंहसः ॥ ३ ॥

सः । नः । वेदः । अमात्यं । अग्निः । रक्षतु । विश्वतः । उत । अस्मान् । पातु । अंहसः ॥ ३ ॥

सोऽपिर्नोऽस्माकं वेदो धनममात्यमंतिके भवं सहभूतं वा विश्वतः सर्वतो बाधकाद्रक्षतु । उतापि आसा-
न्वसिष्ठानंहसः पापात्यातु । रक्षतु ॥

नयं नु स्तोममग्रये दिवः श्येनाय जीजनं । वस्वः कुविन्ननाति नः ॥ ४ ॥

नयं । नु । स्तोमं । अग्रये । दिवः । श्येनाय । जीजनं । वस्वः । कुवित् । वनाति । नः ॥ ४ ॥

दिवो युक्तीकस्य श्येनाय श्येनसदृशाय नु चित्रं नयेऽपये यस्मै नवं नूतनं स्तोमं जीजनं वनयामि सो
ऽपिर्नोऽस्माकं कुविन्नऽवस्वो वसु धनं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ वनाति । ददातित्यर्थः ॥

स्याहो यस्य श्रियो दृशे रयिर्वीरवतो यथा । अये यज्ञस्य शोचतः ॥ ५ ॥

स्याहोः । यस्य । श्रियः । दृशे । रसिः । वीरऽवतः । यथा । अये । यज्ञस्य । शोचतः ॥ ५ ॥

यज्ञस्याये पुरस्त्राग्ने शोचतो दीप्यमानस्य यस्यापिः श्रियो दीप्यतो वीरवतः पुत्रवतो रयिर्धनं यथा
तद्वत् दृशि द्रष्टुं षष्ठ्ये वा स्याहोः सुहृदीया भवन्ति तस्मै नवं स्तोमं जीजनमित्यनुबन्धः । उत्तराय संबंधो
वा ॥ ॥ ५ ॥

सेमां वेतु वर्षट्कृतिमभिर्जुषत नो गिरः । यजिष्ठो हव्यवाहनः ॥ ६ ॥

सः । इमां । वेतु । वर्षट्कृतिं । अभिः । जुषत । नः । गिरः । यजिष्ठः । हव्यऽवाहनः ॥ ६ ॥

यजिष्ठो यजनीयतमो यद्वृतमो वा हव्यवाहनो हव्यानां हविषां बौद्धा सोऽपिरिमां वर्षट्कृतिसमाभिर्ही-
यमानामाहुतिं वेतु । कामयतां । भवत्यतु वा । नोऽस्माकं गिरः सुतीक्ष्ण जुषत । वेततां ॥

नि त्वा नस्य विशपते शुमन्तं देव धीमहि । सुवीरमस्य आहुत ॥ ७ ॥

नि । त्वा । नस्य । विशपते । शुमन्तं । देव । धीमहि । सुऽवीरं । अग्ने । आऽहुत ॥ ७ ॥

नक्षोपमंतव्य । नक्षतिर्वाप्तिकर्मा । विरपते विश्वा पति इव क्षीतमानाकृत सर्वैर्ब्रजमार्गैरभिज्ञत हे अपि
सुमंत दीप्तिमंत सुवीर कक्षाणक्षीतुकं त्वा त्वा वयं नि धीमहि । निहितवंतः ॥

क्षप उ॒क्षय्य दी॒दिहि स्व॒प्रय॒स्त्वया व॒यं । सु॒वीर॒स्त्वम॒स्मयुः ॥ ८ ॥

क्षपः । उ॒क्षः । च । दी॒दिहि । सु॒ऽक्ष॒प्रयः । त्वया । व॒यं । सु॒ऽवीरः । त्वं । अ॒स्मऽयुः ॥ ८ ॥

हे अपि त्वं अपो राशीरक्षोऽहानि च । सर्वदेति यावत् । दीदिहि । दीप्यस्व । दीप्यमानेन त्वया वयं
वसिष्ठाः स्वप्रयः शोभमानापयो भवाम । अक्षयुरक्षान् कामयमानः सुप आत्मनः क्वचिति क्वचि कृति
क्वाकंदसीतुप्रत्ययः । दक्षारक्षोपन्कांदसः ॥ तथा च यास्तः । अक्षयुरक्षान् कामयमानः । नि० ६. २१. इति ॥
त्वं सुवीरः सुक्षीतुको भव ॥

उप॑ त्वा सा॒तये॒ नरो॒ विप्रा॑सो यंति धी॒तिभिः॑ । उपा॒क्षरा॑ सह॒स्रिणी॑ ॥ ९ ॥

उप॑ । त्वा । सा॒तये॒ । नरः । विप्रा॑सः । यंति॑ । धी॒तिऽभिः । उप॑ । अ॒क्षरा॑ । सह॒स्रिणी॑ ॥ ९ ॥

हे अपि त्वा त्वां नरो नेतारो यजमाना विप्रासो विप्रा मेधाविनो धीतिभिः कर्मभिः सातये धनाय
कामानां कामाय वोप यंति । उपगच्छंति । सहस्रिणी । सहस्रसंख्याकाचरा चयरहिता क्षुतिरूपाकदीया
वाक् त्वात्प याति च ॥

अ॒ग्नी रक्षांसि॑ से॒धति॑ शु॒क्रशोचि॒रम॒र्त्यः । शु॒चिः पा॒वक॑ ई॒क्षः ॥ १० ॥

अ॒ग्निः । रक्षांसि॑ । से॒धति॑ । शु॒क्रऽशोचिः । अ॒मर्त्यः । शु॒चिः । पा॒वकः । ई॒क्षः ॥ १० ॥

शुक्रशोचिः शुधज्वालोऽमर्त्यो मरत्तरहितो देवतात्मा शुचिः स्वयं शुद्धः पावकोऽन्विषामपि शोधक
ईक्षः क्षुत्तोऽग्नी रक्षांसि राक्षसान् सेधति । बाधतां ॥ १० ॥

स नो॒ राधां॒स्या भ॒रेशा॑नः सह॒सो य॒हो । भ॒र्गश्च॑ दा॒तु वा॒र्ये ॥ ११ ॥

सः । नः । राधां॒सि । आ । भ॒रः । ई॒शानः । सह॒सः । य॒हो इति॑ । भ॒र्गः । च । दा॒तु । वा॒र्ये ॥ ११ ॥

हे सहसो यहो वसश्च पुत्राधि स प्रसिद्धस्त्वमीशानः सर्वस्य जगत ईश्वरः सन् नोऽक्षय्यं राधांसि धनानि ।
राधो राध इति धननामसु पाठात् । आ भर । आहर । भवच्च भवो देवोऽपि वार्यं धनं दातु । अक्षय्यं
ददातु ॥ अथावक्षोपन्कांदसः ॥ भवोऽच सूक्ति निपातमागिनी देवता ॥

त्वम॒ग्ने वी॒रव॒द्यशो॑ दे॒वश्च॑ स॒विता॑ भ॒र्गः । दि॒तिश्च॑ दा॒ति वा॒र्ये ॥ १२ ॥

त्वं । अ॒ग्ने । वी॒रऽव॒त् । य॒शः । दे॒वः । च । स॒विता॑ । भ॒र्गः । दि॒तिः । च । दा॒ति । वा॒र्ये ॥ १२ ॥

हे अपि त्वं वीरवत्पुत्रपौत्रोपेतं यशोऽन्नं देहीति श्रेयः । देवश्च सविता सविता देवोऽपि वार्यं वरणीयं
धनं दाति । ददातु । भवच्च देवोऽपि ददातु । दितिश्च दितिरपि देवी ददातु । सवितादिः सूक्ति निपातमा-
गिनी देवता ॥

अ॒ग्ने रक्षा॑ णो अ॒हंसः॑ प्र॒ति य॒ देव॑ री॒षतः॑ । तपि॑ष्ठैर॒जरो॑ द॒ह ॥ १३ ॥

अ॒ग्ने । रक्षा॑ । नः । अ॒हंसः । प्र॒ति । स्म । दे॒व । रि॒षतः । तपि॑ष्ठैः । अ॒जरः । द॒ह ॥ १३ ॥

हे अपि त्वं नोऽक्षय्यवत्सः पापाद्रक्ष । पाहि ॥ संहितायां दीर्घन्कांदसः ॥ अपि च हे देव क्षीतमानापि
अजरो वरारहितस्त्वं रिषतो हिंसतः अजून तपिष्ठैरतिशयेन तापकेष्वेजोभिर्दह । मक्षीकुरु ॥

अथा मही न आयस्यनाधृष्टो नृपीतये । पूर्ववा शतभुजिः ॥ १४ ॥

अथ । मही । नः । आयसी । अनाधृष्टः । नृऽपीतये । पूः । भव । शतऽभुजिः ॥ १४ ॥

अथाधुना हे अये अनाधृष्टोऽप्रतिध्वंणीयस्त्वं नोऽस्माकं नृपीतये नृणां रक्षार्थं मही महत्वायस्त्वयसा निर्मिता शतभुजिरत्वं विभृता शतगुणा पूः पुरी । तद्वासाधनभूतप्राकारादिर्वा पुष्यति । भव । यथायसा निर्मिता पुरी तद्वासाधनभूतप्राकारादिर्वा शत्रुभ्यो भीतान्नयति तद्वाचसेभ्यो भीतान्स्वान् पाहीत्यर्थः ॥

त्वं नः पासंहसो दोषावस्तरघायतः । दिवा नक्तमदाभ्य ॥ १५ ॥

त्वं । नः । पाहि । अंहसः । दोषाऽवस्तः । अघऽयतः । दिवा । नक्तं । अदाभ्य ॥ १५ ॥

हे अदाभ्याहिंस् दोषावस्ता रत्रिराष्ठादयितः । तमसो वारयितरित्वर्थः । अये त्वं नोऽस्मान्हसः पापादघायतः पापमिच्छतः शत्रोश्च दिवा नक्तमह्नि रापी च सर्वदा पाहि । रच ॥ २० ॥

एना व इति द्वादशर्चं षोडशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थमपिदेवताकं । अयुजो बृहत्तो युजः सतोबृहत्तः । तथा चाभुजांतं । एना वो द्वादश प्रगाथमिति ॥ प्रातरनुवाक अभिधे कृती बाह्वेति वृद्धस्याभिधेयस्ये चेदं सूक्तं । सूचितं च । एना वो अभिं प्र वो यज्ञं । आ० ४. १३. इति ॥ अभिमास्तस्ये देवो वो ब्रविणोदा इति प्रगाथोऽनुरूपः । सूचितं च । देवो वो ब्रविणोदा इति प्रगाथो कोचियानुरूपी । आ० ५. २०. इति ॥

एना वो अभिं नमसोर्जो नपातमा हुवे ।

प्रियं चेतिष्ठमरतिं स्वध्वरं विश्वस्य दूतममृतं ॥ १ ॥

एना । वः । अभिं । नमसा । ऊर्जः । नपातं । आ । हुवे ।

प्रियं । चेतिष्ठं । अरतिं । सुऽअध्वरं । विश्वस्य । दूतं । अमृतं ॥ १ ॥

ऊर्जो वसस्त्र नपातं पुचं । सुनुर्नपादित्यपत्यनामसु पाठात् । प्रियं प्रियमस्माकं चेतिष्ठमतिशयेन ज्ञातारं प्रज्ञापकं वारतिं नतत्वं स्वामिणं वा स्वध्वरं सुयज्ञं विश्वस्य सर्वस्य यजमानस्य दूतममृतं नित्यमपिमैत्रिण तमसा कोचिष । यज्यमानादेशो नास्ति तथापि व्हांदसत्वादिदंशब्दस्त्रीनादेशः । यदा । एनैरनित्यमिर्विशिष्य । सपानार्थत्वात्पूर्वेषु सूक्तिष्वादिहत्वावसिष्ठेनान्वादिभ्यः । वो सुष्मदर्शमा ऊवे । आह्वयामि ॥

स योजते अरुषा विश्वभोजसा स दुद्रवत्स्वाहुतः ।

सुप्रसा यज्ञः सुशमी वसूनां देवं राधो जनानां ॥ २ ॥

सः । योजते । अरुषा । विश्वऽभोजसा । सः । दुद्रवत् । सुऽआहुतः ।

सुऽप्रसा । यज्ञः । सुऽशमी । वसूनां । देवं । राधः । जनानां ॥ २ ॥

सोऽपिरव्वारोचमानी विश्वभोजसा विश्वस्य पातयितारावची योजति । रधे युजतु । यदा । सोऽव्वारोचमानेन त्वया विश्वभोजसा विश्वस्य रक्षणेन योजति । अयुज्यत । किंच सोऽपिर्दुद्रवत् । आपितुं देवान् प्रति भुयं ब्रवतु ब्रवति वा । स्वाजतः सुप्राजतः सुप्रसा सुसुतिः शोभनात्तो वा यज्ञो यद्व्यः सुशमी सुकर्मा च भवति । तमिमं देवं योजमानं वसूनां वासकानां जनानां वसिष्ठानां राधो हविरनिष्कलितिति शेषः । यदा । एवंयुयविशिष्टोऽपिर्वसूनां धनानां मज्जि देवमत्तप्रकाशमानं राधो धनं जनानां यजमानानां धनवत् शिष्यतम इत्यर्थः ॥

उदस्य शोचिरस्यादाजुहानस्य मीऽहुषः ।

उज्जुमासो अरुषासो दिविस्पृष्टः समभिनिधते नरः ॥ ३ ॥

उत् । अ॒स्य॒ । शो॒चिः । अ॒स्थात् । आ॒ऽजु॒हान॒स्य । मी॒ऽह्व॒षः ।

उत् । धू॒मासः । अ॒रु॒षासः । दि॒वि॒ऽस्पृ॒शः । सं । अ॒ग्निं । इ॒ध॒ते । नरः ॥३॥

मी॒ऽह्व॒षः कामा॒नां वर्षि॒तुरा॒जु॒हान॒स्त्राभि॒ष्टय॒मान॒स्त्रापिः शो॒चि॒क्षेव॒ उद॒स्थात् । उ॒त्ति॒ष्ठति॒ । अ॒रु॒षास॒ आरो॒षमा॒ना दि॒वि॒स्पृ॒शोऽत॒रि॒षसृ॒शो धू॒मासो धू॒मासो॒दक्षुः । अ॒स्त्रादि॒क्षेक॒वच॒नांतं व॒ज्र॒वच॒नांत॒तया वि॒प॒रि॒वृतं॒ स॒द॒चान्ति॒ति । त॒मि॒मम॒ग्निं नरः॒ कर्म॒णां ने॒तार॒ अ॒स्त्रि॒वः स॒मि॒धति॒ । स॒म्यक् दी॒पय॑न्ति ॥

तं त्वा दू॒तं कृ॒णम॒हे य॒शस्त॑मं दे॒वाँ आ वी॒तये॑ वह ।

वि॒श्वा॒ सू॒नो स॒हसो॒ मर्त॑भो॒जना॒ रास्व॒ तद्य॒स्वेम॑हे ॥४॥

तं । त्वा । दू॒तं । कृ॒णम॒हे । य॒शः॒ऽत॑मं । दे॒वान् । आ । वी॒तये॑ । वह ।

वि॒श्वा । सू॒नो इति॑ । स॒हसः । म॒र्त॒ऽभो॒जना॒ । रास्व॑ । तत् । यत् । त्वा । ई॒महे॑ ॥४॥

हे स॒हसः सू॒नो वस॒स्त्र पु॒षासि॒ य॒शस्त॑मम॒ति॒श॒थेन॒ य॒शस्त्रि॒णं तं प्र॒सि॒द्धं यं त्वा त्वां दू॒तं कृ॒णम॒हे कुर्मः॒ स त्वं दे॒वान्नी॒तये॑ इ॒विषां॒ भ॒क्षणा॒या वह॒ । किंच॒ यद्य॒दा त्वा त्वा॒मीम॑हे या॒चाम॑हे तदे॒व वि॒श्वा वि॒श्वा॒नि म॒र्त॒भो॒ज॒ना॒नि म॒नु॒ष्या॒णां भो॒ग्या॒नि व॒क्षा॒णा॒नि भ॒ग्या॒नि रा॒स्व । अ॒स्त्राभ्य॑ देहि ॥

त्वम॒ग्ने गृ॒हप॑ति॒स्त्वं ही॒ता नो अ॒ध्वरे॒ ।

त्वं पो॒ता वि॒श्ववा॒र प्र॒चे॒ता य॒क्षि वे॒षि च॒ वा॒र्ये ॥५॥

त्वं । अ॒ग्ने । गृ॒हऽप॑तिः । त्वं । ही॒ता । नः । अ॒ध्वरे॒ ।

त्वं । पो॒ता । वि॒श्वऽवा॒र । प्र॒ऽचे॒ताः । य॒क्षि । वे॒षि । च॒ । वा॒र्ये ॥५॥

हे वि॒श्ववा॒र वि॒श्वैर्व॒रणी॒याये॒ त्वं नो॒ऽस्त्राक॑म॒ध्वरे॒ या॒ग्ने गृ॒हप॑तिर॒सि । य॒जमा॒नो॒ऽसि॒ । त्वं ही॒ता दे॒वाना॒मा॒ह्रा॒ता । त्वं त्वमे॒व पो॒तासि॒ । अ॒तः प्र॒चे॒ताः प्र॒कृ॒ष्टम॑ति॒स्त्वं वा॒र्यं व॒रणी॒यं इ॒वि॒र्य॒चि । य॒ज । वे॒षि च॒ । वा॒र्यमा॑स । भ॒क्षय॑ वा ॥

कृ॒धि रत्नं॑ य॒जमा॒नाय॒ सु॒क्रतो॒ त्वं हि रत्न॑धा अ॒सि ।

आ न॑ ऋ॒ते शि॒शीहि॒ वि॒श्वमृ॒त्विजं॑ सु॒शंसो॒ यश्च॒ द॒क्षते॑ ॥६॥

कृ॒धि । रत्नं॑ । य॒जमा॒नाय॒ । सु॒क्रतो॒ इति॑ सु॒ऽक्रतो॒ । त्वं । हि । रत्न॑धाः । अ॒सि ।

आ । नः । ऋ॒ते । शि॒शीहि॒ । वि॒श्वं । ऋ॒त्विजं॑ । सु॒शंसः॑ । यः । च॒ । द॒क्षते॑ ॥६॥

हे सु॒क्रतो॒ श्रो॒मण॑कर्म॒ज्ञसि॒ य॒जमा॒नाय॒ म॒ह्यं रत्नं॑ ध॒नं । अ॒र्घ्यं रत्न॑मि॒ति ध॒नना॑मसु पा॒ठात् । कृ॒धि । कु॒प । दे॒हीत्व॑र्षः । हि॒ य॒क्षात् रत्न॑धा रत्नं॑ दा॒तासि॒ । नो॒ऽस्त्राक॑मु॒ति य॒क्षि वि॒श्वं स॒र्वमृ॒त्विज॑मा शि॒शीहि॒ । ती॒रक्षी॑कृ॒ष । किंच॒ यः सु॒शंसः॑ सु॒सु॒तिर॑स्य॒त्युचो॒ द॒क्षति॒ वर्ध॑ति॒ तं वर्ध॑य । यद्वा । यः सु॒शंसो॒ होता॒ वर्ध॑ति॒ तं वर्ध॑यि॒त्वर्षः॑ । होतुः॒ पु॒ष्यपु॒षादा॑नमा॒दरा॒र्यं ॥ २१ ॥

त्वे अ॒ग्ने स्वा॒हुत॑ प्रि॒यासः॑ संतु॒ सूर॑यः ।

य॒न्तारो॒ ये म॒घवा॑नो॒ जना॑नामूर्वा॒न्दय॑न्त॒ गो॒नां ॥७॥

त्वे इति॑ । अ॒ग्ने । सु॒ऽआ॒हुत॑ । प्रि॒यासः॑ । संतु॒ । सूर॑यः ।

य॒न्तारः॑ । ये । म॒घऽवा॑नः । ज॒ना॑नां । ऊ॒र्वान् । द॒यन्त॑ । गो॒नां ॥७॥

हे अपि स्वाङ्गत यजमानः सुहाङ्गत त्वे तव सूरयः प्रेरकाः कोतारो वा प्रियासः प्रियाः संतु । मयंतु ।
किंच ये मघवानो धनवंतो यंतारः प्रदातारो जनामामक्षदीयानामूर्धन समूहान् मोक्षां नवां त्वोर्वाङ्मृतं
प्रयच्छन्ति ते च तव मित्रासः संलिति पुर्वेषु ॥

येषामिच्छां नृहंस्ता दुरोणे आ अपि प्राता निषीदति ।

तांस्त्रायस्व सहस्य दुहो निदो यच्छा नः शर्म दीर्घश्नुत् ॥८॥

येषां । इच्छा । घृतऽहंस्ता । दुरोणे । आ । अपि । प्राता । निऽसीदति ।

तान् । चायस्व । सहस्य । दुहः । निदः । यच्छ । नः । शर्म । दीर्घऽश्नुत् ॥८॥

येषां दुरोणे गृहे घृतहस्ता । घृतघृतो हस्तो यस्या चसौ घृतहस्ता । घृतेनाभिषारित्यर्थः । इच्छास्त्राया
हविर्लभया देवी । इरेकित्वज्ञानमसु पाठात् । प्राता पूर्णा आ निषीदति आसीदति । अपीति पूरयः । तान्-
विष्मतो यजमानान् हे सहस्य सहसि वजाय हितापि दुहो द्रोग्धुर्निदो निदकाश्च शपोस्त्रायस्व । नोऽस्मभ्यं
दीर्घश्नुत् दीर्घकाशं शोतव्यं शर्म सुखं गृहं वा यच्छ च । देहि ॥

स मंद्रया च जिह्या वहिरासा विदुष्टरः ।

अग्ने रयिं मघवन्तो न आ वह हव्यदातिं च सूदय ॥९॥

सः । मंद्रया । च । जिह्या । वहिः । आसा । विदुऽतरः ।

अग्ने । रयिं । मघवन्तऽभ्यः । नः । आ । वह । हव्यऽदातिं । च । सूदय ॥९॥

हे अपि मंद्रया च मोदयिष्या ज्ञानामासास्त्राणीयया जिह्या ज्ञानया वहिर्विषां बोधा विदुष्टरो
विदुष्टरः स प्रसिद्धत्वं मघवन्तो हविष्यन्तो नोऽस्मभ्यं रयिं धनमा वह च । हव्यदातिं । हव्यानि ददातीति
हव्यदातिर्यजमानः । तं । तथा च वाजसनेयिज आनन्ति । यजमानो वै हव्यदातिः । शत० ब्रा० १. ४. १. २४. ।
इति । सूदय च । कर्मसु प्रेरय च ॥

ये राधांसि ददत्यध्या मघा कामेन अवसो महः ।

तां अंहसः पिपृहि पतृभिष्टं शतं पूर्भिर्येविष्ठ ॥१०॥

ये । राधांसि । ददति । अध्या । मघा । कामेन । अवसः । महः ।

तान् । अंहसः । पिपृहि । पतृभिः । त्वं । शतं । पूऽभिः । विष्ठ ॥१०॥

हे अविष्म युवतमपि त्वं ये यजमाना महो महतः अवसो यशसः कामेन महः । यजमानाः संत हव्यः ।
राधांसि साधकाश्चध्यासात्मकाश्च तां मघानि ददति तांस्तानुगृह्यः पर्याप्तः । पतृमी रथासाध-
नमृतेः शतमपरिमितादिः पूर्भिर्नारीभिः पिपृहि । पाकय ॥

देवो नो द्रविणोदाः पूर्णैर्विवृष्टासिचं ।

उक्षा सिचध्वमुप वा पूणध्वमादिहो देव ओहते ॥११॥

देवः । वः । द्रविणऽदाः । पूर्णो । विवृष्टिः । आऽसिचं ।

उत् । वा । सिचध्वं । उप । वा । पूणध्वं । आत् । इत् । वः । देवः । ओहते ॥११॥

इविषोदा भगानां दाता देवोऽपिर्वो युष्मदीषां पूर्या इविषाविषमासिक्तां सुषं विवहि । कामयते ।
अत उत्तिष्ठुध्वं वा सोमेन पाच । अथ युष्मध्वं वा सोमं । वाशब्दी समुच्चयार्थी ॥ ध्रुवयहेण होतृचमसं पूरयंत
वापयै सोमं यच्छत वेत्तव्यः । अहिर्बभूवुर्मेव देवोऽपिर्वो युष्मानोहते । वहति ॥

तं होतारमध्वरस्य प्रचेतसं वहि देवा अकृण्वत ।

दधाति रत्नं विधत्ते सुवीर्यमग्निर्जनाय दाम्नुषे ॥ १२ ॥

तं । होतारं । अध्वरस्य । प्रऽचेतसं । वहि । देवाः । अकृण्वत ।

दधाति । रत्नं । विधत्ते । सुऽवीर्यं । अग्निः । जनायं । दाम्नुषे ॥ १२ ॥

देवाः प्रचेतसं प्रकृष्टमतिमपिमध्वरस्य यच्छस्य वहि होतारं चाकृण्वत । अकृण्वन् । किमर्थमिच्छत
आह । स चापिर्विधत्ते परिचरते दाम्नुषे हविषां प्रदाते जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं रत्नं रमणीयं धनं
दधाति । ददाति । ॥ १२ ॥

अपि भव सुषमिधिति सप्तर्षे सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्धमपि देवतायं । सप्तापि विपदास्त्रिष्टुभः । तथिवायु-
कम्यते । अपि भव सप्त द्वेपदं त्रिष्टुभमिति ॥ अतिराधे वहेऽहनि तृतीयसवने भिषावययशस्त्रेऽपि भवेति तुषो
ऽगुरुपः । सूच्यते हि । अपि त्वं षोऽतमोऽपि भव सुषमिधा समिद्ध इति सोमियानुरूपी । आ० ८. २. इति ॥

अमे भव सुषमिधा समिद्ध उत बर्हिर्विया वि स्तृणीतां ॥ १ ॥

अमे । भव । सुऽसमिधा । संऽइद्धः । उत । बर्हिः । उर्विया । वि । स्तृणीतां ॥ १ ॥

हे अपि सुषमिधा शोभनया समिधा समिद्धो भव । सम्यक् दीप्तो भव । उतापि च बर्हिर्विया विंसीर्ह-
सुपशुशीतामध्वर्युः ॥

उत द्वार उशतीर्वि अयंतामुत देवा उशत आ वहेह ॥ २ ॥

उत । द्वारः । उशतीः । वि । अयंतां । उत । देवान् । उशतः । आ । वही इह ॥ २ ॥

उतापि चोशतीर्देवान् कामयमाना द्वारो यच्छगृहस्य देवो वा । तथा च यास्कः । द्वारो अवतीर्षा
इवतीर्षा वारयतीर्षा । नि० ८. २. इति । वि अयंतां । उतापि चोशतो यच्च कामयमानादेवानिह यच्च
आ वहे ॥

अमे वीहि हविषा यक्षि देवान्स्वध्वरा कृणुहि जातवेदः ॥ ३ ॥

अमे । वीहि । हविषा । यक्षि । देवान् । सुऽअध्वरा । कृणुहि । जातऽवेदः ॥ ३ ॥

हे जातवेदो जातधनमि वीहि । देवानमिच्छ । हविषा देवायसि । यज च । स्वध्वरा स्वध्वरान् शोम-
नयन्नां च कृणुहि । कृणु ॥

स्वध्वरा करति जातवेदा यक्षदेवा अमृतां प्यप्रयच्छ ॥ ४ ॥

सुऽअध्वरा । करति । जातऽवेदाः । यक्षत् । देवान् । अमृतां । प्यप्रयत् । च ॥ ४ ॥

जातवेदा जातधनोऽपिरमृताकरकरहितादेवान् स्वध्वरा स्वध्वरान् शोमनयन्नां करति । करोतु ।
यक्षत् । हविषा यजतु च । प्यप्रयत् । सोमैः प्रीयिषतु च ॥

वंस्व॒ विश्वा॑ वार्ये॒णि प्र॒चेतः॑ स॒त्या भ॑वंत्वा॒शिषो॑ नो अ॒द्य ॥ ५ ॥

वंस्व॒ । विश्वा॑ । वार्ये॒णि । प्र॒चेत॒ इति॑ प्र॒चेतः॑ । स॒त्याः । भ॑वंत्तु । आ॒ऽशिषः॑ । नः॒ ।
अ॒द्य ॥ ५ ॥

हे प्रचेतः प्रकृष्टमतिमत्तमे विश्वा विश्वानि वार्याणि वरणीयानि धनानि वंस्व । अक्षभ्यं देहि । नोऽक्षमाशिषोऽद्य सत्या यद्यर्था भवंतु ॥

त्वा॒मु ते द॑धिरे ह॒व्य॒वाहँ॑ दे॒वासो॑ अ॒ग्र ऊ॒र्ज आ॑ न॒पातं॑ ॥ ६ ॥

त्वां । ऊं॑ इति॑ । ते । द॒धिरे॒ । ह॒व्य॒ऽवाहँ॑ । दे॒वासः॑ । अ॒ग्रे । ऊ॒र्जः । आ॑ । न॒पातं॑ ॥ ६ ॥

हे अग्ने ऊर्जो बलस्य नपातं पुच्छं । सुसुर्गपादित्वपत्न्यामसु पाठात् । त्वासु त्वामेव ते प्रसिद्धा देवासो देवा हव्यवाहं हविषो वोढारमा दधिरे । अकुर्वन्नित्यर्थः ॥

ते ते॒ दे॒वाय॑ दा॒शतः॑ स्याम॒ महो॑ नो॒ रत्ना॑ वि द॒ध इ॒यानः॑ ॥ ७ ॥

ते । ते॒ । दे॒वाय॑ । दा॒शतः॑ । स्या॒म । महः॑ । नः॒ । रत्ना॑ । वि । द॒धः । इ॒यानः॑ ॥ ७ ॥

हे अग्ने देवाय योतमानाय ते तुभ्यं ते प्रसिद्धा वसिष्ठा वयं दाशतो हवीषि ददतः स्याम । भवेम । अतो महो महांस्त्वमिथान उपगम्यमानो याच्यमानो वा नोऽक्षभ्यं रत्ना रत्नानि रमणीयानि धनानि वि दधः । विधत्स्व ॥ २३ ॥ ११ ॥

द्वितीयेऽनुवाके षोडश सूक्तानि । तत्र त्वे ह यत्पितर इति पञ्चविंशत्युच्छं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुममिन्द्रदेवताकं । द्वाविंशादिभिस्तत्कभिः सुदासनाम्नो राज्ञो दानं कुर्यते । अतस्त्रासद्वेवताकाः । अनुक्रम्यते हि । त्वे ह यत्पंचाधिकेन्द्रं सुदासः पञ्चषणस्य चतस्रोऽत्या दानकृतिरिति ॥ महाव्रत आदितः पञ्चदशर्षः शंसनीयाः । तथैव पञ्चमारक्षके सूचितं । त्वे ह यत्पितरश्चिन्न इन्द्रेति पञ्चदश । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

त्वे ह॒ यत्पि॒तर॑श्चि॒न्न इ॒न्द्र वि॒श्वा वा॒मा ज॑रि॒तारो॑ अ॒सन्वन्॑ ।

त्वे गा॒वः सु॒दुघा॑स्त्वे ह्य॒श्वस्त्वं व॑सु॒ देव॑य॒ते व॑र्निष्ठः ॥ ९ ॥

त्वे इति॑ । ह । यत् । पि॒तरः॑ । चि॒त् । नः॒ । इ॒न्द्र । वि॒श्वा । वा॒मा । ज॑रि॒तारः॑ । अ॒सन्वन्॑ ।

त्वे इति॑ । गा॒वः । सु॒दुघाः॑ । त्वे इति॑ । हि । अ॒श्वः । त्वं । व॑सु॒ । दे॒वऽय॑ते । व॑र्निष्ठः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र त्वे ह त्वक्षिप नोऽक्षभ्यं पितरश्चित् पितरोऽपि जरितारः कोतारः संतो यवसात्कारणाद्विद्वा विश्वानि वामा वामानि वननीयानि धनानि । तथा च यास्कः । वामं वननीयं भवति । नि० ६. ३९. इति । असन्वन् अक्षमंत तस्माद्वयमपि धनक्रामास्त्वां सुमः । तसुक्तं । हि यवसात्कारणास्ते त्वयि गावः सुदुघा दोग्धुं सुशकाः संति त्वे त्वक्ष्वाः संति त्वं वसु धनं देवयते देवं त्वामिच्छते यजमानाय वणिष्ठो दातृतमो भवसि ॥

राज॑व॒ हि ज॑नि॒र्भिः॒ क्षे॒षे॒वाव॑ शु॒भिर्भि॑ वि॒दुष्क॑विः सन् ।

पि॒शा गि॑रो॒ मघ॑व॒न्गोभि॑र॒श्वैस्वा॑य॒तः शि॑शी॒हि रा॒ये अ॒स्मान् ॥ २ ॥

राजा॑ऽइव॒ हि । ज॑नि॒ऽभिः॒ । क्षे॒षि॒ । ए॒व । अ॒व॒ । शु॒ऽभिः॒ । अ॒भि॒ । वि॒दुः । क॒विः । सन् ।

पि॒शा । गि॑रः । म॒घऽव॑न् । गो॒भिः॒ । अ॒श्वैः॒ । त्वा॑ऽय॒तः । शि॑शी॒हि । रा॒ये । अ॒स्मान् ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं वणिनिर्वाचामी राजिव शुभिर्दीप्तिभिः सह क्षेपेव । निवसक्षेप । इति पूरकः । धिक् हे

मघवन् भगवन्निद्रं विदुर्विद्वान् कविः ज्ञातकर्मो ज्ञातप्रज्ञो वा सन् गिरः सोतुनक्षान् पिशा कृपेय हिर-
क्षादिना वा नोभिवादिनामि अभितो रच । त्वायतस्वत्कामानक्षान् राधे शिशीहि । धनार्थं च संसृज ॥

इमा उ त्वा पस्पृधानासो अर्च मद्रा गिरो देवयंतीरूपं स्युः ।

अर्वाचीं ते पथ्या राय एतु स्याम ते सुमतार्विद्र शर्मेन् ॥ ३ ॥

इमाः । उं इति । त्वा । पस्पृधानासः । अर्च । मद्राः । गिरः । देवयंतीः । उप । स्युः ।

अर्वाचीं । ते । पथ्या । रायः । एतु । स्याम । ते । सुमता । इन्द्र । शर्मेन् ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वामच यक्षि सोतरि वा प्रवर्तमानाः पस्पृधानासः स्पर्धमाना मद्रा मोदमाना इमा गिरः
सुतय उप स्युः । उपतिष्ठति । अतस्ते तव राधो धनस्य पथ्या कतिरर्वाच्यस्यदभिसृज्येतु । गच्छतु । हे इन्द्र वयं
च ते सुमता सुदृती वर्तमानाः शर्मेन् शर्मेणि सुखे स्नाम । भूयास ॥

धेनुं न त्वा सूर्यवसे दुधुक्षुप ब्रह्माणि ससृजे वसिष्ठः ।

त्वामिन्मे गोपतिं विश्वं आहा न इन्द्रः सुमतिं गन्त्वच्छ ॥ ४ ॥

धेनुं । न । त्वा । सुऽयवसे । दुधुक्षुप । उप । ब्रह्माणि । ससृजे । वसिष्ठः ।

त्वां । इत् । मे । गोऽपतिं । विश्वः । आहा । आ । नः । इन्द्रः । सुऽमतिं । गन्तु । अच्छ ॥ ४ ॥

हे इन्द्र सुयवसे सुतुषे गोष्ठे वर्तमानां धेनुं न धेनुमिव सुहृदि यज्ञगृहे । वृष्टांतसामर्थ्याद्वाहीतिकक्षामः ।
वर्तमानं त्वां दुधुचन ॥ संहितायां व्यत्ययेन दकारः ॥ कामान् दोग्धुमिच्छन्वसिष्ठो ब्रह्माणि वत्सस्नानीयानि
सोचाक्षुप सकृन्ने । उपकृजते । मे मम विश्वः सर्वो जनस्त्वामित्त्वामिव गोपतिं त्वां त्वामिन्माह । ब्रवीति ।
अथ परोक्षकृतिः । गोऽस्नात्वं सुमतिं सुदृतिमच्छामि इन्द्र आ गंतु । आगच्छतु ॥

अर्णीसि चित्प्रप्रधाना सुदास इंद्रो गाधान्यकृणोत्सुपारा ।

शर्धेतं शिष्यमुचयस्य नव्यः शापं सिंधूनामकृणोदशस्तीः ॥ ५ ॥

अर्णीसि । चित् । प्रप्रधाना । सुऽदासे । इन्द्रः । गाधानि । अकृणोत् । सुऽपारा ।

शर्धेतं । शिष्युं । उचयस्य । नव्यः । शापं । सिंधूनां । अकृणोत् । अशस्तीः ॥ ५ ॥

नव्यः सुख इन्द्रोऽर्णीसि शत्रुभिर्विदारितायाः पक्ष्मका उदकानि प्रप्रधाना चित् प्रप्रमाना अपि सुदासे
राक्षे नाधानि सुपारा सुपाराणि पारयितुं तर्तुं योग्यानि चाकरोत् । अकरोत् । अपि च शर्धेतमुत्साहमानं
शिष्यं बोधमानं शापं विश्वरूपोद्भवमात्मनोऽभिप्रायमशस्तीरभिप्रायसोचयस्य सोतुः सिंधूनां नदीनाम-
करोत् । अकरोत् ॥ ॥ २४ ॥

पुरोक्ता इक्षुर्वशो यक्षुरासीद्वाये मत्स्यासो त्रिशिता अपीव ।

क्षुष्टिं चक्रुर्भृगवो दुष्यवश्च सखा सखायमतरविषूचोः ॥ ६ ॥

पुरोक्ताः । इत् । तुर्वशः । यक्षुः । आसीत् । वाये । मत्स्यासः । त्रिशिताः । अपिऽइव ।

क्षुष्टिं । चक्रुः । भृगवः । दुष्यवः । च । सखा । सखायं । अतरत् । विषूचोः ॥ ६ ॥

यक्षुर्वशुश्चक्रुः । यक्षिः यक्षत्वयो च तु वयं चक्रुः । अतो न विमर्षः ॥ पुरोक्ताः पुरोवासी पुरोहाता वा ।
इति पुरवः । तुर्वशो नाम राक्षसीत् । च तुर्वशो राक्षे भगवन्नाम इन्द्रस्य सखायं सुदार्यं जनाम् । मत्स्यास-

एव ऋषि मिहिता मत्स्या एव मिहिता मिथं चिता अपि भृगवो द्रुह्यवश्च योधाश्च सुदाससुर्वशस्च च सुहिमा-
मुप्राप्तिं चक्रुः । विषूचोर्विष्वग्वतोऽभयोर्मध्ये सखा सुदाससंक्षिद्रः सखायं सुदासमतरत् । अतारयत् । तुर्वशं
चावधोदित्वर्थः । यथा । यत्तुर्वशशीलः पुरोक्ताः पुरोदाता तुर्वशो नाम राजासीत् । तेन मत्स्यासो मत्स्य-
नपदा मिहितुं बाधिता आसन् । अपि च भृगवो द्रुह्यवश्च सुष्टिं सुखं तुर्वशस्च चक्रुः । विषूचोर्विष्वग्वतोऽ-
भयोर्मध्ये सखा तुर्वशस्च संक्षिद्रः सखायं राजानमतरत् । अतारयत् ॥

आ पक्थासो भलानसो भनन्ताल्लिनासो विषाणिनः शिवासः ।

आ योऽनयत्सधमा आर्यस्य गव्या तृत्सुभ्यो अजगन्मुधा नृन् ॥ ७ ॥

आ । पक्थासः । भलानसः । भनन्त । आ । अल्लिनासः । विषाणिनः । शिवासः ।

आ । यः । अनयत् । सधमाः । आर्यस्य । गव्या । तृत्सुभ्यः । अजगन् । मुधा । नृन् ॥ ७ ॥

पक्थासः पक्था इविषां पाचका भक्षानसो भद्रमुखाः । भवेति भद्रवाची । अल्लिनासोऽल्लिनाः । तपोनि-
रप्रवृत्ता इत्यर्थः । विषाणिनः कंठ्यनार्थं कृष्णविषाणहस्ताः । दीक्षिता इत्यर्थः । शिवासः शिवा यामादिना
सर्वस्य लोकाश्च शिवकराः । यागेन हि शिवं भवति लोकाश्च । आ भनन्त । अभिपुवंति तमिन्द्र । भनतिः शब्द-
कर्मा नीति भनतीति शब्दकर्मसु पाठात् । य इन्द्रः सधमाः । सोमपाणेन सह माधतीति सधमादः । सधमाद्
एव सधमाः । आर्यस्य कर्मशीलस्य गव्या गोसंघान् तृत्सुभ्यो हिंसकेभ्य आनयत् । अजगन् अजगत् स्वयं च
गोसंघान् क्षेमि । मुधा युद्धेन ताम्रं शत्रून् जघान चेति शेषः ॥

दुराध्वोऽदितिं सेवयंतोऽचेतसो वि जगृध्रे परुष्णीं ।

महाविष्यक्पृथिवीं पत्यमानः पशुष्कविरशयश्चार्यमानः ॥ ८ ॥

दुःआध्वः । अदितिं । सेवयंतः । अचेतसः । वि । जगृध्रे । परुष्णीं ।

महा । अविष्यक् । पृथिवीं । पत्यमानः । पशुः । कविः । अशयत् । चार्यमानः ॥ ८ ॥

दुराध्वो दुराभिसंधयोऽचेतसो मंदमतयः सुदासः शत्रवोऽदितिमदीनां परुष्णीं नदीं सेवयंतो वि
जगृध्रे । विषयः कूटभेदः । तमकुर्वन् । परुष्णाः कूलं विभिदुरित्यर्थः । स सुदासो मरिन्द्रप्रसादकम्बेन महिषा
पृथिवीमविष्यक् । तदैव व्याप्नोत् । न पुनरद्वेष्टेनाबाधत । ततः सुदासः शत्रुचार्यमानश्चयमानस्य पुनः कपिः
कविनामा पत्यमानः पशुश्चयमानः पशुर्यागे संश्रप्तः पशुरिवाशयत् । अशेत । सुदासा निहत इत्यर्थः ॥

ईयुरथे न न्यथे परुष्णीमाशुचनेदभिपित्वं जगाम ।

सुदास इन्द्रः सुतुकोऽमिचानरंधयन्मानुषे वध्निवाचः ॥ ९ ॥

ईयुः । अर्थे । न । निऽअर्थे । परुष्णीं । आशुः । चन । इत् । अभिऽपित्वं । जगाम ।

सुदासे । इन्द्रः । सुतुकान् । अमिचान् । अरंधयत् । मानुषे । वध्निऽवाचः ॥ ९ ॥

अर्थेन्द्रः परुष्णा विष्टिप्राप्तिं पर्याप्तिं संदधि । ततः परुष्णा आपो यथापूर्वमर्थं नतकमिष प्रवचदेष्टं
प्रति परुष्णीमीयुः । आचर्या चक्रुः । इत् यताविति धातोर्नतर्मावित्त्वर्थात् चिटीपुरिति । अतो द्विकर्मका-
कार्त्त ॥ सर्वमवतत् परुष्णाः पार्वयोः क्षितं मिषं देशं प्रति परुष्णीं गेयुः । आशुचन राज्ञः सुदासोऽचोऽप-
मिषितमग्निप्राप्तकमिष अवाप्तम् । इन्द्रश्च सुदासि राज्ञि मानुषे कोवि वध्निवाचो अत्यक्तानमिचान् शत्रून् सुतुकान्
कुमीकान् । तुष् तोकमित्यपत्यनामसु पाठात् । अरंधयत् । वधमानयत् ॥

इयुर्गावो न यवसादगोपा यथाकृतमभि मिषं चितासः ।

पृश्निर्गावः पृश्निनिप्रेषितासः श्रुष्टिं चक्रुर्नियुतो रंतयश्च ॥ १० ॥

इयुः । गावः । न । यवसात् । अगोपाः । यथाऽकृतं । अभि । मिषं । चितासः ।

पृश्निऽगावः । पृश्निऽनिप्रेषितासः । श्रुष्टिं । चक्रुः । निऽयुतः । रंतयः । च ॥ १० ॥

यदेन्द्रः सुदासो रचनार्थमागच्छति तदा पृश्निनिप्रेषितासः पृश्निनिप्रेषिताः पुत्र्या माषा नितरां प्रहि-
ताखितासः संहता आनंतो वा पृश्निगावः । पृश्निवर्षा गावोऽवा येषां ते पृश्निगावो मरतो यथाकृतमिन्द्र-
साहाय्यं करवामेति यथा पूर्वं समयः कृतस्य समयमनतिक्रम्य मिषमिन्द्रं यवसात् ॥ निमिषार्थे पंचमी ॥
यवसं निमिषीकृत्यागोपा गोपाक्षिनारचिता गावो न नाव इवामीषुः । अभिजगसुः । रंतयो रममावा
नियुतो मरतामवाश्च श्रुष्टिं शीघ्रप्राप्तिं चक्रुः । तस्मिन्नुच्चै मरत इन्द्रं साहाय्यार्थमभवच्छ्रित्वर्चः ॥ २५ ॥

एकं च यो विंशतिं च श्रवस्या वैकर्ण्योर्जनान् राजान्यस्तः ।

दस्मो न सद्यन्नि शिंशति बर्हिः शूरः सर्गमकृणोदिन्द्र एषां ॥ ११ ॥

एकं । च । यः । विंशतिं । च । श्रवस्या । वैकर्ण्योः । जनान् । राजान् । नि । अस्तरित्यस्तः ।

दस्मः । न । सद्यन् । नि । शिंशति । बर्हिः । शूरः । सर्गं । अकृणोत् । इन्द्रः । एषां ॥ ११ ॥

यो सुदासो राजा श्रवस्या यशस इच्छयामिच्छया वा पश्यन्त्याः पार्श्वयोर्वैकर्ण्योर्वनपदयोर्विषमना-
मेकं च विंशतिं च जनान् न्यस्तः आत्मनाहन् स राजा दस्मो न दर्शनीयो युवाभ्यर्चुरिव सद्यन्निगृहे बर्हि-
स्मिन्नुच्चै सपत्नानि शिंशति नितरां जुनाति तस्मिन्नुच्चै शूर इन्द्र एषां मरतां सर्गं प्रसवमकृणोत् सुदासः
साहाय्यार्थमकरोत् ॥

अथ श्रुतं कवर्षं वृद्धमप्स्वनु दुष्टुं नि वृणुग्वज्रबाहुः ।

वृणुना अथ सख्याय सख्यं त्वायंतो ये अमदन्नु त्वा ॥ १२ ॥

अथ । श्रुतं । कवर्षं । वृद्धं । अपऽसु । अन्तु । दुष्टुं । नि । वृणुक् । वज्रऽबाहुः ।

वृणुनाः । अथ । सख्याय । सख्यं । त्वाऽयंतः । ये । अमदन् । अन्तु । त्वा ॥ १२ ॥

अथापि च वज्रबाहुर्दिन्द्रः श्रुतं कवर्षं च वृद्धं च पीन् तथा द्रुष्टुमगु आगुपूर्वेषाप्सूदकेषु नि वृणुक् ।
अमदन्त्यदित्यर्थः । अथास्मिन्नवसरे ये त्वायंतस्त्वत्कामात्स्वा त्वामन्वमदन् असुवन् ते सख्यायः सख्याय
सख्यार्थं त्वां वृणाणाः सख्यं क्षेमिर इति शेषः ॥

वि सद्यो विष्वा दृष्टितान्नेषामिन्द्रः पुरः सहसा सप्त दर्दः ।

आनवस्य तृत्सवे गयं भाग्जेष्मं पूरुं विदधे मृध्रवाचं ॥ १३ ॥

वि । सद्यः । विष्वा । दृष्टितानि । एषां । इन्द्रः । पुरः । सहसा । सप्त । दर्दरिति दर्दः ।

वि । आनवस्य । तृत्सवे । गयं । भाक् । जेष्मं । पूरुं । विदधे । मृध्रऽवाचं ॥ १३ ॥

एषां कवचादीनां पिशा पिशाभि दृष्टितानि दृष्टानि दुर्वाभि पुरी नवरीच तद्गवावाधवमूतान् सप्त
प्राकारधिन्द्रः सहसा वक्षि सप्त द्रव पि दर्दः । विदारवानाच । अपि पानयन्नापोः वंशधिनी वज्रकापोः

पुष्यस्य वा गयं गृहं धनं वा तुत्सवे तुत्सुनामकाय राक्षे तुत्सुनां गसाय वा वि भाक् । अमजत् । अहादिस्वर्गः ।
इत्यमिन्द्रं सुवन्तो वयं विदधे युजे मुध्रवाचं बाधवाचं पूषं मनुष्यं विष्णु । अथिम् ॥

नि गृष्यवोऽनवो दुह्यवश्च षष्टिः शता सुषुपुः षट् सहस्रा ।

षष्टिवीरांसो अधि षड्वोयु विश्वेदिन्द्रस्य वीर्यो कृतानि ॥ १४ ॥

नि । गृष्यवः । अनवः । दुह्यवः । च । षष्टिः । शता । सुषुपुः । षट् । सहस्रा ।

षष्टिः । वीरांसः । अधि । षट् । दुवः । यु । विश्वा । इत् । इन्द्रस्य । वीर्यो । कृतानि ॥ १४ ॥

गृष्यवो गोकामा अनवोऽनोः संबन्धिनी दुह्यवो दुह्योः संबन्धिनी वीरावो वीराः षष्टिः शता शतानि ।
सहस्राखीत्यर्थः । षट् सहस्रा सहस्राणि च षष्टिश्चाधि षडधिकाः षट् दुवोयु दुवोयुवे ॥ षट् वीर्यो लुक् ॥ परि-
चरणकामाय सुदासे । नमस्यति दुवस्यतीति परिचरणकर्मसु पाठात् । नि सुषुपुः । गितरां शेरति । निहता
इत्यर्थः । तान्येतानि विश्वा विश्वानि कृतानि कार्याणीन्द्रोत्तरे इन्द्रस्यैव वीर्यो वीर्याणीति ॥

इन्द्रेणैते तृत्सवो वेविषाणा आपो न सृष्टा अध्वन्त नीचीः ।

दुर्मिचासः प्रकलविन्मिमाना जहुर्विश्वा नि भोजना सुदासे ॥ १५ ॥

इन्द्रेण । एते । तृत्सवः । वेविषाणाः । आपः । न । सृष्टाः । अध्वन्त । नीचीः ।

दुःमिचासः । प्रकलः । वित् । मिमानाः । जहुः । विश्वानि । भोजना । सुदासे ॥ १५ ॥

अदाधिदिन्द्रेण रचिता अथन्यदा तेनैव बाध्यति । एते तृत्सवो दुर्मिचासो दुष्टमिचाः प्रकलविद्वान्त
इन्द्रेण वेविषाणा युवार्यं संगताः कष्टाः पलायनार्थमुत्पन्ना नीचीः नीचीना आपो न आप इवाध्वन्त । अध्व-
न्त । ततो मिमानाः सुदासा बाध्यमाना विश्वानि भोजना भोग्यानि धनानि सुदासे राक्षे जङ्घः ॥ २६ ॥

अर्धे वीरस्य श्रुतपामनिद्रं परा शर्धेत् ननुदे अभि ह्यां ।

इन्द्रो मन्युं मन्युम्यो मिमाय भेजे पथो वर्तनिं पत्यमानः ॥ १६ ॥

अर्धे । वीरस्य । श्रुतः । पां । अनिद्रं । परा । शर्धेत् । ननुदे । अभि । ह्यां ।

इन्द्रः । मन्युं । मन्युः । मिमाय । भेजे । पथः । वर्तनिं । पत्यमानः ॥ १६ ॥

इन्द्रोऽभि चां भूर्निमि । भूम्यामित्यर्थः । वीरस्य वीर्ययुक्तस्य सुदासोऽर्धं हिंसकं ॥ अर्धे हिंसाकर्मस्यो
ऽर्धशब्दस्य निष्पत्तिः ॥ अमिन्द्रः । यस्य युवाविन्द्रो नास्त्यसावमिन्द्रः । तं । इन्द्रमगच्छन्तमित्यर्थः । श्रुतपां श्रुतस्य
वीरादेर्हिंस्रियः पातारं शर्धेतमुत्सहमानं परा ननुदे । किंच मन्युम्यो मन्युकर्तुर्मन्युना भिगतो हिंसतो वा
शर्धेत् ननु कोपं मिमाय । ववाधि । अथ सुदासः शत्रुः पथो मार्गान् पत्यमानो गच्छन् वर्तनिं पलायनमार्गं
भेजे । प्राप ॥

आग्नेण चित्तश्चैकं चकार सिंक्षं चित्पित्वेना जघान ।

अव सृत्तीर्वेश्यावृषदिन्द्रः प्रायच्छविष्वा भोजना सुदासे ॥ १७ ॥

आग्नेण । चित् । तत् । ऊं इति । एकं । चकार । सिंक्षं । चित् । पित्वेन । जघान ।

अव । सृत्तीः । वेश्या । अवृषत् । इन्द्रः । प्रा । अयच्छत् । विश्वा । भोजना । सुदासे ॥ १७ ॥

इन्द्रस्तदाग्नेयं चित् इन्द्रिवापि सुदासिकं सुखं दानकर्म चकार । कारवानास । सिंक्षं चित् । प्रवचाः

विंशः चिंशः । तमपि पेलिण ऋणिण जवान । जातवानास । वेज्ञा । वेशी सूची । तथा सतीरुपादेरमीनवा-
वृक्षत् । अवपुत्रवान् । वेज्ञादेः कृतं सूचीवाकरोदित्वर्थः । ताम्बितानि पीयि कर्माखसंभावितानीति नाशं-
नीयानीद्रुख महिषोऽधिकत्वात् । विद्या विद्यानि भोजना भोजनानि भोग्यानि धनानि सुदास राक्ष
प्रायश्चित् । अदास ॥

शर्धंतो हि शर्धवो ररधुष्टे भेदस्य चिच्छर्धंतो विंद रंधिं ।

मर्तौ एनः स्तुवतो यः कृणोति तिग्मं तस्मिन्नि जहि वज्रमिंद्र ॥१८॥

शर्धंतः । हि । शर्धवः । ररधुः । ते । भेदस्य । चित् । शर्धंतः । विंद । रंधिं ।

मर्तौ न । एनः । स्तुवतः । यः । कृणोति । तिग्मं । तस्मिन् । नि । जहि । वज्रं । इंद्र ॥१८॥

इ इंद्र ते तव शर्धवोऽरयः शर्धंतो बहवो ररधुः । वज्रमीयुः । चिदपि च शर्धत उत्सहमानस्य भेदस्य ।
मिनति मर्यादा इति भेदो नास्तिकः । तस्य । यदा । भेदो नाम सुदासः शर्धुः कश्चित् । तस्यैतर्धः । रंधिं
वशीकरं विंद । समस्य । यो भेदः सुवतस्त्वां सुवतो मर्तामर्त्यान् प्रक्षिणः पापं कृणोति करोति तस्मिन् भेदे
तिग्मं निश्चितं योच्चारमुत्साहयंतं । तथा च यास्यः । तिग्मं तेजतेहत्साहकर्मस्यः । मि० १०. ६. इति । वज्रं ।
वज्रति नष्टत्विव शर्धुं न प्रतिहव्यत इति वज्रः । तं ॥ वज्रशब्दो वक्षिर्धर्धं द्रायवज्रविप्रेत्यादिना रम्यत्वयांतो
निपातितः ॥ तं अहि । वक्षिण भेदं प्रहरित्वर्थः ॥

आवदिंद्रं यमुना तृत्सवश्च प्राचं भेदं सर्वताता मुषायत् ।

अजासंश्च शिष्यवो यक्षवश्च बलिं शीर्षाणि जभुरध्वानि ॥१९॥

आवत् । इंद्रं । यमुना । तृत्सवः । च । प्र । अचं । भेदं । सर्वऽताता । मुषायत् ।

अजासंः । च । शिष्यवः । यक्षवः । च । बलिं । शीर्षाणि । जभुः । अध्वानि ॥१९॥

अचक्षिण सर्वताता सर्वतातो युधि च इंद्रो भेदं नास्तिकं भेदनामकं वा सुदासः शर्धुं प्र मुषायत् प्राप्स-
त्वात् । अवधीदित्वर्थः । तमिंद्रं यमुनावत् । अतोवयत् । तत्तीरवासी जनः सर्वोऽप्यतोवयदित्वर्थः । तृत्सव-
स्तुतोः पुत्रवाचावन । आवदित्विकवचनं वज्रवचनांततया विपरिवर्तं सदृशं संबध्यति । शिष्यावासीऽजा
जनपदाः शिष्यवो जनपदा यक्षवश्च जनपदा अन्ध्यान्धसंबंधीणि शीर्षाणि शिरांसि । युधि हतानामन्धानां
शिरांसीत्वर्थः । वक्षिमुपहारं तस्मा इंद्रायोप जभुः । उपजभुः । यदा । अन्ध्यानि शीर्षाणि युधि गृहीताकुक्का-
नवानिंद्रायोपहारं जभुरित्वर्थः ॥

न तं इंद्रं सुमतयो न रायः संचक्षे पूर्वी उषसो न नूत्नाः ।

देवकं चिन्मान्यमानं जघंषाव त्मना बृहत्तः शंबरं भेत् ॥२०॥

न । ते । इंद्र । सुऽमतयः । न । रायः । संचक्षे । पूर्वीः । उषसः । न । नूत्नाः ।

देवकं । चित् । मान्यमानं । जघंष । अचं । त्मना । बृहत्तः । शंबरं । भेत् ॥२०॥

इ इंद्र ते तव पूर्वाः पुरातनाः सुमतयः शोभनमतयो रायो धनानि योवयो न उषस इव न संबधि
संकातुं न प्रकाः । न नूत्ना नूतनाश्च सुमतयो रायश्च न संबधि । किंच त्वं मान्यमानं मन्त्रमानस्य पुत्रं देवकं
देवकनामानं शर्धुं जघंष । अवधीः । अजा स्वधमिव बृहतो मंहतः शिवात् शंबरं चाव भेत् ॥ अवधित्सी-
रिति ॥ ॥२०॥

प्र ये गृहादममदुस्त्वाया पराशरः शतयातुर्वसिष्ठः ।

न ते भोजस्य सख्यं मृषंताधा सूरिभ्यः सुदिना व्युच्छान् ॥ २१ ॥

प्र । ये । गृहात् । अममदुः । त्वाऽया । पराऽशरः । शतऽयातुः । वसिष्ठः ।

न । ते । भोजस्य । सख्यं । मृषंता । अध । सूरिऽभ्यः । सुऽदिना । वि । व्युच्छान् ॥ २१ ॥

हे इंद्र पराशरः शतयातुर्वज्ररथाः । बह्वि रथांसि बाधितुं यं कामयते स शतयातुर्वज्रनां रथसां शतयिता वा । शक्तिर्वसिष्ठश्चैवमादयो ये ऋषयस्त्वाया त्वदिच्छया गृहान्गृहं प्राप्य ॥ ऋग्वेदोपि द्वितीयार्धे पंचमी । पा० २. ३. २८. १. ॥ यदा । गृहात् गृहे ॥ सप्तम्यर्थे पंचमी ॥ ग्राममदुः त्वां प्रतुष्टुः प्रकर्षेण तर्पितवन्तो वा ते पराशरप्रभृतयो भोजस्य भोजकस्य पाकस्य ते तव सख्यं सख्युः कर्म खोचं यजनं वा न मृषंति । न विकारंति । मृष मर्षं । मर्षो मर्षणं । तन्न कुर्वंतीत्यर्थः । यतो न विकारंत्वधातो हेतोः सूरिभ्यः सूरिणां खोतु-
यामिनां ॥ ऋष विभक्तिजालयः ॥ सुदिना सुदिनानि व्युच्छान् । व्युच्छंति । निवसंति । उपगच्छंतीत्यर्थः ॥

हे नष्टुर्देववतः शते गोर्वा रथा वधूमंता सुदासः ।

अर्हेन्नमे पैजवनस्य दानं होतैव सद्यः पर्येमि रेभन् ॥ २२ ॥

हे इति । नष्टुः । देवऽवतः । शते इति । गोः । वा । रथा । वधूऽमंता । सुऽदासः ।

अर्हेन् । अमे । पैजऽवनस्य । दानं । होताऽइव । सद्यः । परि । एमि । रेभन् ॥ २२ ॥

देववतो राज्ञो नष्टुः पीबस्य पैजवनस्य पिजवनपुबस्य सुदासो राज्ञो गोर्वा हे शते वधूमंता वधूसं-
पुत्नी वा ही रथा रथौ च देयं दानं दानभूतान् रेभन् इंद्रं सुवन् अत एवार्हन्वोम्योऽहं वसिष्ठो हे ऋषे सद्य
यच्चगृहं हीतेव वषट्कर्तव्यं पर्येमि । ऋषमेः संबोधनं सर्वदेवमुख्यत्वप्रतिपादनार्थं न तु देवतात्वज्ञापनार्थमत-
देवतात्वत्वादकं सूक्तस्य ॥

चत्वारो मा पैजवनस्य दानाः स्मर्हिष्टयः कृशनिनो निरेके ।

चुजासो मा पृषिविष्टाः सुदासस्तोकां तोकाय अर्वसे वहन्ति ॥ २३ ॥

चत्वारः । मा । पैजऽवनस्य । दानाः । स्मत्ऽदिष्टयः । कृशनिनः । निऽरेके ।

चुजासः । मा । पृषिविऽस्थाः । सुऽदासः । तोकं । तोकाय । अर्वसे । वहन्ति ॥ २३ ॥

पैजवनस्य पिजवनपुबस्य सुदासो राज्ञः स्मर्हिष्टयः प्रशस्तिस्वर्गनाः अद्यादिदानानपुक्ताः कृशनिनो
हिरण्यकारणवन्तो निरेके दुर्गती सत्त्वामुक्तास्य ऋषुनाभिः पृषिविष्टाः पृषिणां सुप्रतिष्ठिता दाना देवभूता-
चत्वारोऽश्वास्तोकां पुबवत्याकनीयं मां वसिष्ठं रथे क्षितं तोकाय तोकस्य पुबस्य ॥ वज्रवै चतुर्षी ॥ ऋषे
ऽत्राय वज्रवै वा वहन्ति । पुमर्हेति दूरयः ॥

यस्य अर्वो रोदसी अंतर्वी शीर्णोऽशीर्णो विवभाजो विभक्ता ।

सप्तेदिंद्रं न स्रवतो गृणन्ति नि युध्यामधिर्मशिशादभीके ॥ २४ ॥

यस्य । अर्वः । रोदसी इति । अंतः । उर्वी इति । शीर्णोऽशीर्णो । विऽवभाज । विऽभक्ता ।

सप्त । इत् । इंद्रं । न । स्रवतः । गृणन्ति । नि । युध्यामधिं । अशिशात् । अभीके ॥ २४ ॥

यस्य सुदासः अर्वो वज्रं चर्वी विक्षीर्णे रोदसी वावापुषिणावतः । विक्षीर्णोर्वावापुषिर्वावै चर्वी

इत्यर्थः । यच्च सुदा विभक्ता धनस्य प्रदाता श्रीर्लोहीर्लोही श्रेष्ठाय श्रेष्ठाय विभक्ताय धनं प्रददी तं सुदासं
कथितं सन्निव लोका इन्द्रं न इन्द्रमिव गुरुंति । सुवंति । किंच सचतो नयोऽभीक्षि सुवे पुष्पामधि पुष्पामधि-
नार्मकं सपत्नं अशिशात् । नष्टम् ॥

इमं नरो मरुतः सञ्चतानु दिवोदासं न पितरं सुदासः ।

अविष्टनां पैजवनस्य केतं दूणार्शं सचमजरं दुवोयु ॥ २५ ॥

इमं । नरः । मरुतः । सञ्चत । अनु । दिवःऽदासं । न । पितरं । सुऽदासः ।

अविष्टनं । पैजऽवनस्य । केतं । दुःऽनशं । सचं । सचरं । दुवःऽयु ॥ २५ ॥

हे नरो भित्तारो मरुत इमं सुदासं रात्रामं सुदासो रात्रः पितरं दिवोदासं न दिवोदासमिव । दिवो-
दास इति पित्रवनस्यैव नामांतरं । अनु सञ्चत । अनुसेवध्वं । किंच दुवोयु परिचरणकामस्य ॥ वय्वा युक् ॥
पैजवनस्य पित्रवनपुत्रस्य सुदासः केतं मंत्रं गृहं वाविष्टन । रचत । अपि चास्य सुदासः चचं वचं दूणार्शं
दुर्गममिनाक्रवरमशिचितं चासु ॥ २८ ॥

यस्मिन्मनुष्ये इति कादृशं द्वितीयं सूक्तं यस्मिन्मनुष्ये वैदुर्भमेन्द्र । तथा चागुक्तांतं । यस्मिन्मनुष्ये एकाद-
शति । आभिप्रक्षि पंचमेऽह्न्येतस्मिन्निष्ठानं । सूचितं च । कथा गुमा यस्मिन्मनुष्ये इति मध्यंदिनः । आ० ७. ७. ।
इति ॥ विपुवति निष्केवज्जस्त्रिऽधितसूक्तं । सूचितं च । यस्मिन्मनुष्योऽभि त्वं मेवं । आ० ८. ६. । इति ॥
महाप्रति निष्केवज्जस्त्रिऽधितसूक्तं । सूचितं च । यस्मिन्मनुष्यो वृषभो न भीम उयो वज्रि वीर्याय स्वधावान् । ऐ०
आ० ५. २. २. । इति ॥ आयुष्मानिष्ठां मा ते अस्मानितीन्द्रस्य चातुर्याज्वा । सूचितं च । मा ते अस्मां बह्वाव-
न्यरिष्टो पाहि नो अपि पायुभिः । आ० २. १०. । इति ॥

यस्मिन्मनुष्यो वृषभो न भीम एकः कृष्टीष्यावयति प्र विष्ठाः ।

यः शर्षतो अदाभुषो गयस्य प्रयंतासि सुध्वितराय वेदः ॥ १ ॥

यः । तिग्मऽभृगः । वृषभः । न । भीमः । एकः । कृष्टीः । अवयति । प्र । विष्ठाः ।

यः । शर्षतः । अदाभुषः । गयस्य । प्रऽयंता । असि । सुस्विऽतराय । वेदः ॥ १ ॥

य इन्द्रस्मिन्मनुष्यो वृषभो न वृषभ इव भीमो मयंकरः सन् एकोऽसहाय एव विष्ठाः कर्षात्
कृष्टीः प्रवृत्तान् जानात् प्रऽआवयति । यस्मिन्मनुष्योऽयं प्रमाणस्य शर्षतो बहोर्मयस्य गृहस्य धनस्य
वापहता मयतीति शेषः । हे इन्द्र यत्वं सुध्वितरायातिशयिण सोमामिषं कुर्वति अनाय वेदी धनं प्रयंता
प्रदातासि ॥ तुगंतत्वाद् च वय्वा अभावः । असीत्स्वाक्यातस्मानुदात्तत्वाच्चतुस्तथोनास्मानुदात्तत्वात्संभवात्
चतुस्तथुत्तमाक्यातांतरमभ्याहृत्य धोवना कृता ॥

त्वं ह त्वदिन्द्र कुत्समावः शुश्रूषमाणस्तन्वां समर्थे ।

दासं यच्छुषां कुर्यवं न्यसी अरंधय आर्जुनेयाय शिष्यन् ॥ २ ॥

त्वं । ह । त्वत् । इन्द्र । कुत्सं । आवः । शुश्रूषमाणः । तन्वां । सऽमर्थे ।

दासं । यत् । शुषां । कुर्यवं । नि । अस्मि । अरंधयः । आर्जुनेयाय । शिष्यन् ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं ह न कस्य असादा तन्वा शरीरेव शुश्रूषमाण उपकरणं समर्थं मयिर्नस्मिन्मनुष्येः इति पुत्र
कुत्समावः । अरंधः । यद्विषयाह । यच्चदार्जुनेयायार्जुनाः पुत्रावासी कुत्साय शिष्यन् धनं प्रवच्छन् दासं
दासनामकमदुरं मुषं च कुर्यवं च अरंधयः पितरं वज्रमाणस्यः ॥

त्वं धृष्णो धृषता वीतहव्यं प्रावो विश्वाभिरुतिभिः सुदासैः ।

प्र पौरुकुत्सिं चसदस्युमावः क्षेचसाता वृचहव्येषु पूरं ॥३॥

त्वं । धृष्णो इति । धृषता । वीतऽहव्यं । प्र । आवः । विश्वाभिः । उतिऽभिः । सुऽदासैः ।

प्र । पौरुऽकुत्सिं । चसदस्युं । आवः । क्षेचऽसाता । वृचऽहव्येषु । पूरं ॥३॥

हे धृष्णो शत्रूणां धर्मकेन्द्रं धृषता धर्मकेण वक्षेण वजेन वा वीतहव्यं दत्तहव्यं प्रजनितहव्यं वा सुदासं राजानं विश्वाभिः सर्वाभिरुतिभि रश्वाभिः प्रावः । प्रक्षेपणारथः । किंच वृचहव्येषु पुष्टेषु क्षेचसाता क्षेचसातो क्षेचस्य भूमेर्मज्जे निमिषी पौरुकुत्सिं पुरुकुत्सस्थापत्वं चसदस्युं पूरं च प्रावः ॥

त्वं नृभिर्तृमणो देववीतौ भूरीणि वृषा हर्यश्च हंसि ।

त्वं नि दस्युं चुमुरि धुनि चास्वापयो दभीतये सुहंतु ॥४॥

त्वं । नृऽभिः । नृऽमनः । देवऽवीतौ । भूरीणि । वृषा । हरिऽअश्च । हंसि ।

त्वं । नि । दस्युं । चुमुरि । धुनिं । च । अस्वापयः । दभीतये । सुऽहंतु ॥४॥

हे नृमणो नृभिर्यज्ञानां नेतुभिः क्षोतृभिर्मननीय क्षोतर्धेन्द्र । नृषु मनो यस्मेति वज्रग्रीहिर्वा । देववीतौ यक्षे क्रियमाणे सति संयामे वा । देवा विजिगीषवो यस्मिन् विर्यति गच्छतीति संयामो देववीतिः । नृभिर्मन्त्रिः सह भूरीणि बह्वनि वृषा वृषाणि शत्रून् हंसि । मारितवानसि । किंच हे हर्यधेन्द्र त्वं दभीतये दभीतिनामकाय राजर्वधे । तदर्थमित्यर्थः । दस्युं चुमुरि च धुनिं च सुहंतु सुहंतुना वक्षेण नि नितराम-स्थापकः । मारितवानसीत्यर्थः ॥

तव च्यौत्नानि वज्रहस्त तानि नव यत्पुरो नवतिं च सद्यः ।

निवेशने शततमाविवेधीरहंश्च वृचं नमुचिमुताहन् ॥५॥

तव । च्यौत्नानि । वज्रऽहस्त । तानि । नव । यत् । पुरः । नवतिं । च । सद्यः ।

निऽवेशने । शतऽतमा । अविऽवेधीः । अहन् । च । वृचं । नमुचिं । उत । अहन् ॥५॥

हे वज्रहस्त तव च्यौत्नानि वज्रानि तानि तादृशानि । यद्यदा त्वं शंबरस्त तव नवतिं च पुरः सद्यो पुनपदेव विदधरितकृमसीति शेषः । तदा निवेशने निवेशनार्थं शततमा शततमीं पुरमविवेधीः । जामोः । वृचं चाहन् । उतापि च नमुचिमहन् ॥ २९ ॥

सना ता त इन्द्र भोजनानि रातहव्याय दाम्बुधे सुदासैः ।

वृष्णे ते हरी वृषणा युनज्मि व्यंतु ब्रह्माणि पुरुशाक वाजं ॥६॥

सना । ता । ते । इन्द्र । भोजनानि । रातऽहव्याय । दाम्बुधे । सुऽदासैः ।

वृष्णे । ते । हरी इति । वृषणा । युनज्मि । व्यंतु । ब्रह्माणि । पुरुऽशाक । वाजं ॥६॥

हे इन्द्र ते तव रातहव्याय दत्तहव्याय दाम्बुधे यजमानाय सुदासि ता ताभि लघ्वा दत्ताणि भोजनानि भोज्यानि भगानि सना सनाभि भजातनानि बहुपुरिति शेषः । हे पुरुशाक वज्रकर्मणिन्द्र वृष्णे जामानां वर्धिषे ते तुभं । त्वामाभेतुमित्यर्थः । वृषणा वृषवी हरी चवी पुनज्मि । रथे जीवयामि । ब्रह्माकाश-दीवानि सोषादि वायं यस्मिन् त्वां व्यंतु । गच्छंतु ॥

. मा ते अस्यां सहसावन्परिहावघाय भूम हरिवः परादै ।

माथस्व नोऽवृकेभिर्वरुणैस्त्वव प्रियासः सूरिषु स्याम ॥ ७ ॥

मा । ते । अस्यां । सहसाऽवन् । परिष्टौ । अघाय । भूम । हरिऽवः । पराऽदै ।

मायस्व । नः । अवृकेभिः । वरुणैः । तव । प्रियासः । सूरिषु । स्याम ॥ ७ ॥

* हे सहसावन् वसवन् हरिवो हरिवन्निद्र ते तवास्त्रां सोभिणास्त्राभिः क्रियमाणायां परिहावन्निघनायां परादै परादानायाघायाहं वयं मा भूम । किंच नोऽस्मान्पुकेभिरवाधिर्वरुणैः । वारयंतुपद्रुवेभ्य इति वरुणाणि रचयानि । तेस्त्रायस्व । पाहि । तव सूरिषु सोतुषु मध्ये वयं प्रियासः प्रियाः काम । भूयास्व ॥

प्रियास इत्ते मघवन्भिष्टौ नरो मदेम शरणे सखायः ।

नि तुर्वशं नि याध्वं शिशीत्यतिथिग्वाय शंस्यं करिष्यन् ॥ ८ ॥

प्रियासः । इत् । ते । मघऽवन् । अभिष्टौ । नरः । मदेम । शरणे । सखायः ।

नि । तुर्वशं । नि । याध्वं । शिशीहि । अतिथिऽग्वाय । शंस्यं । करिष्यन् ॥ ८ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र ते तवामिष्टावधेवणे नरः सोभायां नेतारो वयं सखायः समानस्त्रातयः प्रियासः प्रियाश्च संतः शरण इत् गृह एव मदेम । मोदेम । किंचातिथिग्वाय । पूजयातिथीन् गच्छतीत्यतिथिम् । तस्मै मुदासि द्विवोदासाय वाक्कादीयाय राक्षि शंस्यं शंसनीयं सुखं करिष्यन् कुर्वन् तुर्वशं राजानं नि शिशीहि । वयं कुर्व । याध्वं च राजानं नि शिशीहीत्यर्थः ॥

सद्यश्चिन्तु ते मघवन्भिष्टौ नरः शंसत्युक्थशस उक्था ।

ये ते हवेभिर्वि पणीरदाशनस्मान्वृणीष्व युज्याय तस्मै ॥ ९ ॥

सद्यः । चित् । नु । ते । मघऽवन् । अभिष्टौ । नरः । शंसन्ति । उक्थऽशसः । उक्था ।

ये । ते । हवेभिः । वि । पणीन् । अदाशन । अस्मान् । वृणीष्व । युज्याय । तस्मै ॥ ९ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र ते तव नु चचामिष्टावधेवणे ये नर उक्थशस उक्थानां शंसितार उक्थोक्थानि शस्त्राणि सद्यश्चित् सद्य एव शंसन्ति । किंच ते तव हवेभिः * सोभिः पणीनप्रदानशीलान् वज्रिषोऽपि अदाशन । धनानि विश्वेवेवादापयन्नित्यर्थः । तानस्मान् तस्मै युज्याय सखाय तत्सखामनुवर्तयितुं वृणीष्व । परिगृहास्व ॥

एते स्तोमा नरां नृतम तुभ्यमस्मर्द्यंचो ददतो मघानि ।

तेषामिन्द्र वृषहत्ये शिवो भूः सखा च भूरोऽविता च नृणां ॥ १० ॥

एते । स्तोमाः । नरां । नृतम । तुभ्यं । अस्मर्द्यंचः । ददतः । मघानि ।

तेषां । इन्द्र । वृषऽहत्ये । शिवः । भूः । सखा । च । भूरः । अविता । च । नृणां ॥ १० ॥

हे नृतम नेतुमिन्द्र तुभ्यं नरां नेतृणां य एति स्तोमाः संघा मघानि मंहनीयानि हवींषि ददतो ददतो * अस्मर्द्यंचोऽस्मदमितुषा अभूवन्निति शिवः । तेषां नृणां वृषहत्ये संघानि शिवः कथावहन्त भूः । मघ । सखा च भूः । अविता रचिता च भूः ॥

नू इन्द्र शूरं स्तवमानं जतीं ब्रह्मजुतस्तन्यां वावृधस्व ।
 उप नो वाजान्मिमीक्षुष स्तीन्यूष पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥११॥
 नु । इन्द्र । शूर । स्तवमानः । जती । ब्रह्मजुतः । तन्या । वावृधस्व ।
 उप । नः । वाजान् । मिमीक्षुष । स्तीन् । यूषं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥११॥

हे शूरिन्द्र नु अथ स्तवमानोऽस्माभिः सूचमानो ब्रह्मजुतो ब्रह्मणा कोषेण प्रेरितस्तन्या शरीरेण जैत्र्या
 रक्षणेन ववृधस्व । अपि च नोऽस्मभ्यं वाजान्मानुष मिमीहि । प्रयच्छेत्त्वर्थः । कीन् गुहांक्षोप मिमीहि ।
 स्पष्टमन्वत् ॥ ३० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशिनं तमो हार्दं निवारयन् । पुनर्वाचतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहिम्नरः ॥
 इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपावसास्वाज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्षरसंहिताभाषि पंचमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशायाः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । यं गत्वा कृतकृत्वाः सुखं गमामि गजाननं ॥
 यस्तु निःश्रितं वेदा यो वेदेभ्योऽस्त्रिंशं जगत् । निर्मेते तमहं वंदे विद्यातीर्थमहिम्नरः ॥

अथ तृतीयोऽध्याय आरभ्यते ॥ उद्यो अक्ष इति दशमं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैदुर्ममिन्द्र । तथा चातु-
 क्तम्यति । उद्यो द्योति । आभिन्नविके चतुर्थेऽहनि निक्षेपक एतत्सूक्तं निविज्ञानं । सूचितं च । चतुर्थस्त्रीयो
 अक्ष इति निक्षेपकं । आ० ७. ७. इति ॥ महाप्रतिऽपि निक्षेपक एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारक्ये सूचितं ॥ उद्यो
 अक्षे वीर्याय स्वधावाञ्छक्रिरपो नर्यो यत्करिष्यन् ।
 अग्निमृषोवा नृषदन्मवोभिस्त्राता न इन्द्र एनसो महश्चित् ॥१॥
 उद्यः । जज्ञे । वीर्याय । स्वधाऽवान् । अक्रिः । अयः । नर्यः । यत् । करिष्यन् ।
 अग्निमः । मृषोवा । नृऽसदन् । अयःऽभिः । त्राता । नः । इन्द्रः । एनसः । महः । चित् ॥१॥

उद्यो जज्ञे वीर्याय स्वधावाञ्छक्रिरपो नर्यो यत्करिष्यन् ।

अग्निमृषोवा नृषदन्मवोभिस्त्राता न इन्द्र एनसो महश्चित् ॥१॥

उद्यः । जज्ञे । वीर्याय । स्वधाऽवान् । अक्रिः । अयः । नर्यः । यत् । करिष्यन् ।

अग्निमः । मृषोवा । नृऽसदन् । अयःऽभिः । त्राता । नः । इन्द्रः । एनसः । महः । चित् ॥१॥

स्वधावाञ्छक्रिरपो नर्यो यत्करिष्यन् । अत्र वीर्याय वीर्यं कर्तुं अर्हं । नमूष । नर्यो नरहितः सन् यत्कर्म
 करिष्यन् भवति तद्वयः कर्म चक्रिः कर्तव्यं ॥ चक्रिरिति किमत्राप्यस्य चिह्नज्ञावाञ्छ क्रोधाव्यभिष्टाव्यवर्तुना-
 मिति यदीप्रतिविधः ॥ अपि च नृषदन् यज्ञगृहं पुत्रा निवर्तयन् सन् चवीरो रक्षः स्वार्थं अग्निमर्षता
 महश्चित्कहतोऽविनसः पापान्नीऽध्यायं त्राता रक्षिता च भवेति ॥

हंता वृषमिन्द्रः शून्शुवानः प्रावीचु वीरो जरितारमूती ।

कर्तो सुंदासे अह वा उ लोकं दाता वसु मुहुरा दागुषे भूत् ॥२॥

• हंता । वृषं । इंद्रः । शूनुवानः । प्र । आवीत् । नु । वीरः । जरितारं । जंती ।
कर्ता । सुंदासे । अहं । वै । जं इति । लोकं । दाता । वसु । मुहुः । आ । दानुषे । भूत् ॥ २ ॥

इंद्रः शूनुवानो वर्षमानः सन् वृषमसुरं हंता भवति । तुल्यं तत्त्वाद् वज्रमायः । वीरो वीरः सन्
जरितारं क्षीतारं नु क्षिप्रमूर्ती कृत्वा रचया प्रावीत् । प्रारचय । सुदासे राज्ञे लोकं जनपदं कर्ता च । यद्वा ।
सुदासे कक्षाण्डाणां यजमानाय लोकं कर्ता च भवति । इहाप्युत्तरभाषि तुल्यं तत्त्वात् वज्रमायः । अहं वा अ
इति शेषः पूरणाः । दानुषे यजमानाय वसु धनं मुहुर्भूयो भूयो दाता च भूत् । अभूत् । आ इति चार्थः ।

युध्मो अन्नवा खजकृत्समश्वा शूरः सचाषाड्जनुषेमषाळः ।

य्यास इंद्रः पृतनाः स्वोजा अधा विश्वं शशूयंतं जघान ॥ ३ ॥

युध्मः । अन्नवा । खजऽकृत् । समत्ऽवा । शूरः । सचाषाड् । जनुषा । ई । अंषाळः ।

वि । आसे । इंद्रः । पृतनाः । सुऽओजाः । अध । विश्वं । शशूयंतं । जघान ॥ ३ ॥

युध्मो योजानवाभिगतुरहितो युधिष्वपराशुखो वा खजकृत्समश्वा । खसे खज इति युजनामसु पाठात् ।
समश्वा । समत् कनहः । तद्वा शूरः शीरोपेतो अनुषा वैश्वना स्वभावत एव सचाषाड् वज्रनामभिभविता-
षाळः स्वयं च केनाप्यनभिभूतः स्वोजाः सुवज्र ईमयमिंद्रः पृतनाः शशूयां क्षेमा आसे । विशिष्यति । अधापि
च शशूयंतं शाश्वतमाचरंतं विश्वं सर्वं जघान । इति ।

उभे चिदिंद्रो रोदसी महित्वा पंप्राय तविषीभिस्तुविष्मः ।

नि वज्रमिंद्रो हरिवाग्निमिक्षन्तसमंधसा मदेषु वा उवोच ॥ ४ ॥

उभे इति । चित् । इंद्रः । रोदसी इति । महिऽत्वा । आ । पंप्राय । तविषीभिः । तुविष्मः ।

नि । वज्रं । इंद्रः । हरिऽवान् । मिमिक्षन् । सं । अंधसा । मदेषु । वै । उवोच ॥ ४ ॥

हे तुविष्मो वज्रधर्मेन्द्र महित्वा महत्त्वेन तविषीभिर्बलैश्चोभे सिद्धिं अपि रोदसी बाबापुत्रिणां वा
यमाय । आपूरितवानसि । अथ परोक्षश्रुतिः । हरिवाग्नयमिंद्रो वज्रं नि मिमिक्षन् शत्रुषु प्राप्यन् मदेषु
वज्रिषु निवर्तुं बांधसा सोमेन समुवोच । संक्षेपेति संमच्छति वा । उच समवाय इति धातुः । वा इति पूरकः ।

वृषा जजान वृषणं रणाय तमु चिन्तारी नयै संसूव ।

प्र यः सेनानीरध नृभ्यो अस्तीनः सत्वा ग्वेषणः स धृष्णुः ॥ ५ ॥

वृषा । जजान । वृषणं । रणाय । तं । जं इति । चित् । नारी । नयै । संसूव ।

प्र । यः । सेनाऽनीः । अध । नृऽभ्यः । अस्ति । इनः । सत्वा । गोऽएषणः । सः । धृष्णुः ॥ ५ ॥

वृषा क्षेमा पिता कक्षपो वृषकं कामानां वर्षितारमिंद्रं दद्यात् पुत्रार्थं जजान । अन्न जनन इति धातुः ।
नयै वरहितं तमु तमेवेन्द्र नारी सिद्धिदितिरपि संसूव । सुपुत्रे । अधापि च च इंद्रो नृभ्यो वृषा क्षेमाः
क्षेमाणां पिता सन् प्राप्तिं प्रमचति च इंद्र एवः वर्षकं जनत ईक्षरो भवति । निपुलापि इतीक्षरनामसु
पाठात् । सत्वा शत्रूणां खादकश्च नवेषको वयामनीडा च धृष्णुः शत्रूणां धर्मकश्च भवतीति शेषः । ॥ १ ॥

नू चित्स भेषते जनो न रेणुम्मनो यो अस्य शोरमाविवासात् ।

यक्षैर्य इंद्रे दधते दुर्वासि क्षयस्त राय चतृपा चतेजाः ॥ ६ ॥

नु। चित्। सः। धेयते। जनः। न। रेयत्। मनः। यः। अस्य। घोरं। अऽविवासात्।
यज्ञैः। यः। इदं। दधते। दुर्वासि। क्षयत्। सः। राये। ऋतऽपाः। ऋतेऽजाः॥६॥

यो जनोऽक्षेत्रं घोरं शत्रूणां बाधकं मनो यक्षिराविवासात् परिचरति स जनः। नु इति प्रतिषेधे वर्तते। चिद्विषयकारार्थं। नू चित् नैव धेयते। ज्ञानात् न धन्यति। न रेयत्। नैव वीयते। अपि च यो जनो दुर्वासि परिचरयसाधनानि कोषशस्त्रादीन् दधति निधने तस्मै जनाय ऋतपा यज्ञपाता ऋतेजा यज्ञे जातस्य स इन्द्रो राये जनाय ययत्। निषसति। मवेदित्वर्थः॥

यदिदं पूर्वो अपराय शिष्यज्यज्यायान्कनीयसो देष्णं।

अमृत इत्ययसीत दूरमा चिच चित्र्य भरा रयिं नः॥७॥

यत्। इदं। पूर्वैः। अपराय। शिष्यन्। अयत्। ज्यायान्। कनीयसः। देष्णं।

अमृतः। इत्। परि। आसीत्। दूरं। आ। चिच। चित्र्यं। भर। रयिं। नः॥७॥

हे चिच चायनीयं यक्षन् पूर्वः पिता ऋद्धे भ्राता वापराय पुत्राय कनीयसे वा शिष्यन् प्रयच्छन्। शिष्यतिर्दानकर्म प्रीणाति शिष्यतीति दानकर्मसु पाठात्। भवतीति शिष्यः। यक्ष देष्णं देयं धनं ज्यायान् ऋषिः कनीयसोऽयत् प्राप्नुयात्। यक्षापि धनं पितृतो ब्रह्मा पुनोऽमृत इत् अमृत एव सन् पितृगृहं विहाय दूरं पर्यासीत आसी तत् चिचिधं चित्र्यं चायनीयं रयिं धनं नोऽक्षयमा भव। आहर॥

यस्त इदं प्रियो जनो ददाशदसन्निरेके अद्रिवः सखा ते।

वयं ते अस्यां सुमती चनिष्ठाः स्याम वरुणे अमृतो नृपीती॥८॥

यः। ते। इदं। प्रियः। जनः। ददाशत्। असत्। निरेके। अद्रिऽवः। सखा। ते।

वयं। ते। अस्यां। सुऽमती। चनिष्ठाः। स्याम। वरुणे। अमृतः। नृऽपीती॥८॥

हे इदं यस्मै तुभं प्रियः सखा जनो ददाशत् हवींश्च दद्यात् हे अद्रिवः स सखा ते तव निरेके हविः सत्। स्वात्। वयं च वनिष्ठा अमृतोऽहिसतके तवासां सुमतावनुग्रहमुखी वर्तमानाचनिष्ठा सुतिमन्तरा जतिशयेनामृततो वा। जनोऽमृतं। नृपीती नृणां रचके वरुणे नृहे परबीधि वा धने ज्ञान। वसेम मवेम वा॥

एष स्तोमो अचिक्रद्रुषा त उत स्तामुर्मघवक्रपिष्ट।

रायस्कामो जरितारं त आगन्वमंग शक्र वस्व आ शक्रो नः॥९॥

एषः। स्तोमः। अचिक्रद्रुत्। वृषा। ते। उत। स्तामुः। मघऽवन्। अक्रपिष्ट।

रायः। कामः। जरितारं। ते। आ। अगन्। त्वं। अंगं। शक्रः। वस्वः। आ। शक्रः। नः॥९॥

हे मघवन् धनवर्धिन् ते त्वर्थं वृषा शक्तिव सोमः सोमः सूयमानोऽचिक्रद्रुत्। कंदति। उतापि च कामः सोताक्रपिष्ट। चकीत्। अपि च हे शक्र ते तव जरितारं सोतारं मां रायो धनस्य कामोऽभिधाव जानन्। जानतः। जतस्त्वं वरुणं धनं। कर्मणि वरी॥ नोऽक्षयमन्व विप्रमा शक्रः। धिदि॥

स न इदं त्वयताया इषे भास्मना च ये मघवानो जुनन्ति।

वस्वी धु ते जरिषे अस्तु शक्तिर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥१०॥

सः । नः । इन्द्र । त्वऽयतायै । इषे । धाः । तमना । च । ये । मघऽवानः । जुनन्ति ।
मस्वी । सु । ते । जरिषे । अस्तु । शक्तिः । यूयं । यात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

हे इन्द्र स त्वं त्वयताया इषे त्वया दत्तमन्नं भोक्तुं नोऽस्मान् धाः । धारय । ये च मघवानो हविष्मन्त-
स्त्वया स्वयमेव जुनन्ति इषीषि त्वां प्रति प्रेरयन्ति तानपि त्वयताया इषे धाः । अपि च वस्तीष्यन्तं प्रशक्तान्
श्रुतिषु ते तव जरिषे कोचि मघां शक्तिः सामर्थ्यमस्तु । यद्वा । जरिषे मघां ते तव वस्तीषु प्रशक्ता शक्तिर्दो-
नमस्तु । सष्टमन्वत् ॥ ॥ २ ॥

असावि देवमिति दशर्यं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्यं वैदुभर्मिन्द्र । तथा चानुक्रांतं । असावीति ॥ माध्यन्दिन-
सवने शिवावदणस्योपनीयमानमिदं सूक्तं । असावि देवमिहोप यातितनुसवणं । आ० ५. ५. । इति ॥ इन्द्रस्य वृषभः
पश्यामि ऋषिर्वा वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । अमि ऋषिर्ब्रू भूरध अग्न त्वं महौ इन्द्र तुभ्यं ह वाः
। आ० ३. ८. । इति ॥

असावि देवं गोऽक्षजीकमंधो न्यस्मिन्निद्रो जनुषेमुवोच ।
बोधामसि त्वा हर्यश्च यज्ञैर्बोधा नः स्तोममंधसो मदेषु ॥ १ ॥
असावि । देवं । गोऽक्षजीकं । अंधः । नि । अस्मिन् । इन्द्रः । जनुषा । ई । उवोच ।
बोधामसि । त्वा । हरिऽअश्व । यज्ञैः । बोधः । नः । स्तोमं । अंधसः । मदेषु ॥ १ ॥

देवं दीप्तं गोऽक्षजीकं गोभिः संस्कृतं । गन्धेन मिश्रितमित्यर्थः । अंधः सोमरूपमन्नमसावि । अभिपुतं ।
रैमयमिन्द्रोऽस्मिन्निद्रो सोमरूपेऽंधसि जनुषा स्वभावत एव नुवोच । नितरां संगतो भवति । अथ प्रत्यक्ष-
श्रुतिः । हे हर्यश्च त्वा त्वां यज्ञैः कोचिर्हविर्निर्वा बोधामसि । बोधयामः । अंधसः सोमस्य मदेषु नोऽस्माकं
सोमं कोचं बोध । वृषस्य च ॥

प्र यंति यज्ञं विपयंति बर्हिः सोममादो विदधे दुधवाचः ।
न्यु भियंते यशसो गृभादा दूरउपपद्यो वृषणो नृषाचः ॥ २ ॥
प्र । यंति । यज्ञं । विपयंति । बर्हिः । सोमऽमादः । विदधे । दुधऽवाचः ।
नि । ऊं इति । भियंते । यशसः । गृभात् । आ । दूरेऽउपपद्यः । वृषणः । नृऽसाचः ॥ २ ॥

अथ प्र यंति यशसो बर्हिश्च विपयंति । कुर्वन्ति । विधिः क्षरणकर्मा । विदधे यज्ञे सोममादो यावाणश्च
दुधवाचो दुधरवाचो भवन्ति । अपि च यशसो यशस्विनो दूरउपपद्यः । दूर उपपद्यः शब्दो येषां ते दूरउ-
पपद्यः । वृषाचः । वृषितुगुल्लिखः सचन्त इति वृषाचः । वृषणो यावाणो गृभाद्गृहात् । गृधमध्यमयावा । तस्मात् ।
आ इति चार्थः । नि भियंते । अभिवचनेत्याद्यां निगृह्यते । उ इति पूरयः ॥

त्वमिन्द्र सवितृवा अपस्कः परिहिता अहिना मूर पूर्वीः ।
त्वद्वावके रघ्योऽं न धेना रेजंते विन्धा कृचिमाणि भीषा ॥ ३ ॥
त्वं । इन्द्र । सवितृवै । अपः । करिति कः । परिऽस्थिताः । अहिना । मूर । पूर्वीः ।
त्वत् । वावके । रघ्यः । न । धेनाः । रेजंते । विन्धा । कृचिमाणि । भीषा ॥ ३ ॥

हे मूर्ध्न्य त्वमहिना वृषेण परिहिता आकान्ताः पूर्वीर्धन्वीरप उदकाणि सवितरे सवितु कः । अवापीः ।

धेना नयस्य त्वत्सतो हेतो रथो न रथिन इव वाक्के । निर्गच्छन्ति ॥ वकि कोटिक्क इति धातुः ॥ विद्या
विद्यानि कृचिमाणि सुवनानि च भीषा त्वत्तो भीषा रेवति । कपति ॥

भी॒मो वि॒वे॒षायु॒धेभि॒रेषा॒मपा॑सि वि॒श्वान॒ नर्या॑णि वि॒द्वान् ।

इ॒न्द्रः पु॒रो ज॒हृषा॑णो वि दू॒धो॒व्वि वज्र॑हस्तो म॒हिना॑ ज॒घान ॥४॥

भी॒मः । वि॒वेष॑ । आ॒युधे॒भिः । ए॒षां । अ॒पासि॑ । वि॒श्वान् । नर्या॑णि । वि॒द्वान् ।

इ॒न्द्रः । पु॒रः । ज॒हृषा॑णः । वि । दू॒धोत् । वि । वज्र॑हस्तः । म॒हिना॑ । ज॒घान् ॥४॥

इन्द्रो नर्याणि नरहितानि विद्या विद्यान्यपासि कर्मणि विद्याज्ञानम् आयुधभिरायुधभीमो भयंकरः
सन् एषां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ एतानसुरान् विवेष । व्याप्तवान् । पुरश्च तेषां वि दूधोत् । अकपयत् । अपि च
जहृषाणो हृथ्यम् महिना महिषा युक्तो वज्रहस्तः सन् तान् वि जघान ॥

न या॒तव॑ इ॒न्द्र जू॒जुवु॑र्नो न व॒न्दना॑ श॒विष्ठ॑ वे॒द्याभिः॑ ।

स श॒र्धद॑र्यो वि॒षुण॑स्य ज॒न्तोर्मा॑ शि॒श्रदे॒वा अपि॑ गु॒र्धृतं॑ नः ॥५॥

न । या॒तवः॑ । इ॒न्द्र । जू॒जुवुः॑ । नः॑ । न । व॒न्दना॑ । श॒विष्ठ॑ । वे॒द्याभिः॑ ।

सः । श॒र्धत् । अ॒र्यः । वि॒षुण॑स्य । ज॒न्तोः॑ । मा । शि॒श्रदे॒वाः । अपि॑ । गुः । ग॒र्धृतं॑ । नः॑ ॥५॥

हे इन्द्र यातवो राक्षसा नोऽस्मान् जूजुवुः । न हिंस्युः । जूजुवुरिति हिंसाक्रियः पृथक्करणक्रियो वा ।
अपि च हे शविष्ठ बलवत्तमेन्द्र वंदना वंदनानि रक्षांसि वेद्याभिर्वेद्याभ्यः प्रजाभ्यो नोऽस्मान् जूजुवुः । न
पृथक्कुर्वतु । किंचार्थः स्वामी स इन्द्रो विषुणस्य विषमस्य जन्तोः प्राणिनः शासने शर्धत् । उत्सहित । अथ च
शिश्रदेवाः । शिश्रिण दीव्यति क्रीडन्त इति शिश्रदेवाः । अन्नह्यचर्या इत्यर्थः । नोऽस्माकमुतं यच्चं सत्त्वं वा मापि
गुः । मापिगमन् । तथा च यास्तः । स उत्सहतां यो विषुणस्य जन्तोर्विषमस्य मा शिश्रदेवा अन्नह्यचर्याः ।
शिश्रं अयतेः । अपि गुर्धृतं नः सत्त्वं वा यच्चं वा । नि० ४. १०. इति ॥ ३॥

अ॒भि क्र॑त्वे॒द्र भू॒रध॑ ज॒मन्न॑ ते वि॒ष्यङ्ग॑हि॒मानं॑ रजा॑सि ।

स्वेना॑ हि वृ॒चं श॒र्वसा॑ ज॒घंथ॑ न श॒चुर॑न्तं वि॒विद॑द्युधा ते ॥६॥

अ॒भि । क्र॒त्वा । इ॒न्द्र । भूः । अ॒ध । ज॒मन् । न । ते । वि॒ष्यक् । म॒हिमानं॑ । रजा॑सि ।

स्वेन॑ । हि । वृ॒चं । श॒र्वसा॑ । ज॒घंथ॑ । न । श॒चुः । अ॒न्तं । वि॒विद॑त् । यु॒धा । ते ॥६॥

हे इन्द्र त्वं क्रत्वा कर्मणा जमन् पुत्रिणां वर्तमानान् जंतुत्वानि भूः । अभ्यभूः । अधापि च ते तव महिमानं
रजांसि सर्वं लोका न विष्यक् । अधिर्न्यासिकर्मा । न आसुवन्नित्यर्थः । स्वेन ह्यात्मीयेन च शर्वसा वक्षेन वृचं
जघंथ । स्वमवधीः । शचुश्च युधा कुक्षेन ते तवांतं हिंसां न विविदत् । न लब्धवान् ॥

दे॒वाश्चि॑त्ते अ॒सुर्य॑ण्य॒ पूर्वे॑ऽनु॒ स्या॒चर्य॑ म॒मिरे॑ सहा॑सि ।

इ॒न्द्रो म॒घानि॑ द॒यते॑ वि॒ष्वेन्द्र॑ वा॒जस्य॑ जो॒हुव॑न्त सा॒तौ ॥७॥

दे॒वाः । चि॒त् । ते । अ॒सुर्य॑ण्य । पूर्वे॑ । अ॒नु । स्या॒चर्य॑ । म॒मिरे॑ । सहा॑सि ।

इ॒न्द्रः । म॒घानि॑ । द॒यते॑ । वि॒ऽस॒स्य॑ । इ॒न्द्रं । वा॒जस्य॑ । जो॒हुव॑न्त । सा॒तौ ॥७॥

पूर्वं देवाश्चिदसुरा अयसुर्याय वक्षाय चचाय । चदिर्हिंसाकर्म । यच्चं हिंसां योनि कर्तुमित्यर्थः । हे इन्द्र

ते तव सहासि बलाभ्यु ममिरे ॥ इति । पा० १. ४. ८६. । इत्यनुः कर्मप्रवचनीयः ॥ तव बलिभ्यो हीना ममिर
इत्यर्थः । तथा च निगमांतरं । अनु ते वीरुहती वीर्यं मे ॥ अ० १. ५७. ५. । इति । अथ परोक्षमुक्तिः । इंद्रः
शत्रुनिबद्ध मघानि मंहनीयानि धनानि दयते । भक्तिभ्यः प्रयच्छति । अपि इंद्रं वाजसांनस्य साती कामार्थं
जोडयंत । कुर्वति कोतार आह्वयंति वा ॥

कीरिष्विद्धि त्वामवसे जुहावेशानमिदं सौभगस्य भूरैः ।

अवो बभूथ शतमूते अस्मे अभिस्तुत्वावतो वरूता ॥ ८ ॥

कीरिः । चित् । हि । त्वां । अवसे । जुहाव । ईशानं । इंद्र । सौभगस्य । भूरैः ।

अवः । बभूथ । शतं ऽ ऊते । अस्मे इति । अभि ऽ स्तुः । त्वा ऽ वतः । वरूता ॥ ८ ॥

हे इंद्र ईशानं त्वां कीरिः कोता । कावः कीरिरिति कोतुनामसु पाठात् । वसिष्ठोऽवसे रचणाद्य
जुहाव हि । कीति हि इयति वा । चिदिति पूरणः । अपि च हे शतमूते वज्ररथेन्द्र अस्मि अस्माकं भूरैः
प्रभूतस्य सौभगस्य धनस्यावो रचा बभूथ । बभूविथ । अभिस्तुरमिहिसकस्य त्वावतस्वत्सदृशस्य वरूता
वारयिता च भव ॥

सखायस्त इंद्र विश्वहं स्याम नमोवृधासो महिना तरुच ।

वन्तुं स्मा ते ऽ वसा समीके ऽ भीतिमूर्यो वनुषां शर्वासि ॥ ९ ॥

सखायः । ते । इंद्र । विश्वहं । स्याम । नमः ऽ वृधासः । महिना । तरुच ।

वन्तुं । स्म । ते । अवसा । सं ऽ ईके । अभि ऽ इति । अूर्यः । वनुषां । शर्वासि ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते तव नमोवृधासो नमसा कुत्सा इविषा वां वर्धयितारो वयं विश्वह सर्वदा सखायः स्याम ।
भवेम । महिना महिना तवचातंतं तारकेन्द्र ते तवावसा रचयेन समीके संघामि ऽ र्योऽभीतिमभिगमनं वनुषां
हंसकाणां शर्वासि बलानि च वन्तु । कोतारो हंसंतु ॥

स न इंद्र त्वयताया इषे धास्तमना च ये मघवानो जुनन्ति ।

वस्वीं सु ते जरिषे अस्तु शक्तिर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

सः । नः । इंद्र । त्व ऽ यतायि । इषे । धाः । तमना । च । ये । मघ ऽ वानः । जुनन्ति ।

वस्वीं । सु । ते । जरिषे । अस्तु । शक्तिः । यूयं । पात । स्वस्ति ऽ भिः । सदा । नः ॥ १० ॥

इयमुग्वाक्कातचरा ॥ १४ ॥

पिबा सोममिन्द्र मंदतु सिति मन्त्रं पंचमं सूक्तं । अनुकम्यते च । पिब नच विराजमुते ऽ त्वामिति । वसिष्ठ
अपिः । आदितोऽष्टौ विराजो नवमी चिदुप । इंद्रो देवता ॥ दशरात्रि चतुर्धेऽहनि निक्षिपकाशस्त्रे पिबा
सोममिन्द्रिती वद कोषियानुक्षयी । सूचितं च । विराजं चतुष्टं पिबा सोममिन्द्र मंदतु सिति वद कोषियानु-
क्षयी । आ० ७. ११. । इति । महाप्रतिऽपि निक्षिपका आवाः वदुषः । सूचितं च । पिबा सोममिन्द्र मंदतु सिति
वद । ऐ० आ० ५. ३. १. । इति । आवा निक्षिपकाशस्त्रयाज्या । सूचितं च । पिबा सोममिन्द्र मंदतु सिति
याज्या । आ० ५. १५. । इति । चतुर्धेऽहनि माध्याह्निकसवधि होषकाशस्त्रेण सप्त विराजस्त्रीं कृष्यान् कलिकेककृषः
शंसनीयः । तव न ते निर इत्याद्यतल अथः । सूचितं च । न ते निरो अपि मृषे तुरका न्य वो महे
महिपुषे मरध्व । आ० ७. ११. । इति ॥

पिवा सोममिन्द्रं मंदतु त्वा यं ते सुषाव हॠयश्चाद्रिः । सोतुर्बाहुभ्यां सुयतो नार्वी ॥ १ ॥
 पिब । सोम । इन्द्र । मंदतु । त्वा । यं । ते । सुषाव । हरिऽअश्व । अद्रिः । सोतु ।
 बाहुऽभ्यां । सुऽयतः । न । अर्वा ॥ १ ॥

हे इन्द्र सोमं पिब । स सोमस्त्वा त्वां मंदतु । मादधतु । हे हॠयश्च ते त्वदर्थं सोतुरभिषवकर्तुर्बाहुभ्यामर्वा
 न रश्मिभ्यामश्व इव सुयतः सुषु परिगृहीतोऽद्रिर्वाचा यं सोमं सुषाव ॥

यस्ते मदी युज्यश्चारुस्ति येन वृचाणि हॠयश्च हंसि । स त्वामिन्द्र प्रभूवसो ममत्तु ॥ २ ॥
 यः । ते । मदः । युज्यः । चारुः । अस्ति । येन । वृचाणि । हरिऽअश्व । हंसि । सः ।
 त्वां । इन्द्र । प्रभूवसो इति प्रभुऽवसो । ममत्तु ॥ २ ॥

हे हॠयश्च ते तव यो युज्योऽनुगन्ताश्वः समीचीनो मदी मदकरः सोमोऽस्ति विद्यते येन च पीतेन
 सोमेन वृचाणि हंसि हे प्रभूवसो प्रभूतधनेन्द्र त्वां स सोमो ममत्तु । मादधतु ॥

बोधा सु मे मघवन्वाचमेमां यां ते वसिष्ठो अर्चति प्रशस्तिं ।
 इमा ब्रह्म सधमादे जुषस्व ॥ ३ ॥
 बोध । सु । मे । मघऽवन् । वाचं । आ । इमां । यां । ते । वसिष्ठः । अर्चति । प्रऽशस्तिं ।
 इमा । ब्रह्म । सधऽमादे । जुषस्व ॥ ३ ॥

हे मघवन् धनवसिन्द्र ते तव प्रशस्तिं स्तुतिरूपां यां वाचं वसिष्ठोऽर्चति वदति तामिमां मे वसिष्ठस्य
 संबन्धिनीं वाचं स्वा बोध । सुष्ठुभिजुष्यस्व । किंचिमेमां नि ब्रह्म ब्रह्माणि सधमादे यज्ञे जुषस्व । शिवस्व ॥

श्रुधी हवँ विपिपानस्याद्रेर्बोधा विप्रस्यार्चतो मनीषां ।
 कृष्व्वा दुवांस्यंतमा सचेमा ॥ ४ ॥
 श्रुधि । हवँ । विऽपिपानस्य । अद्रेः । बोध । विप्रस्य । अर्चतः । मनीषां ।
 कृष्व्वा । दुवांसि । अंतमा । सचा । इमा ॥ ४ ॥

हे इन्द्र विपिपानस्य विपीतवतो विपिवतो वा ममाद्रेर्षीष्यो हवमाज्ञानं श्रुधि । शृणु । तथा च
 निगमांतरं । यावन्मो वाचं वदता वदताः । अ० १०. ९४. १. इति । विप्रस्य प्राप्तस्य वसिष्ठस्यार्चतः श्रुततो
 मनीषां स्तुतिं बोध । बुध्यस्व च । एतेमां नि क्रियमाणां नि दुवांसि परिचरयान्वंतमांतिष्ठतमानि बुद्धिस्त्राणि
 सचा सह सहायभूतः सन्वा कृष्व्वा जुष च ॥

न ते गिरो अपि मृषे तुरस्य न सुष्टुतिमसुर्यस्य विद्वान् ।
 सदा ते नाम स्वयशो विवक्षि ॥ ५ ॥
 न । ते । गिरः । अपि । मृषे । तुरस्य । न । सुऽस्तुतिं । असुर्यस्य । विद्वान् ।
 सदा । ते । नाम । स्वऽयशः । विवक्षि ॥ ५ ॥

हे इन्द्र तुरस्य शत्रूणां हिंसकस्य ते तव गिरः कुसीरसुर्यस्य । द्वितीयाचं यदी । स्वदीपनसुर्यं यजं
 विद्वान्ज्ञानज्ञं नापि मृषे । सुविमर्शवक्त्रम् । न मार्जवाणि । न परित्यजामीत्यर्थः । सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं च

नापि मुक्षि । मुक्षिर्मात्रं न कर्मत्वमन्वापि वृक्षति । तद्यथा । मा नो अपि सखा पित्र्याणि प्र सर्विषाः । अ० १. ७१. १०. इति । किंतु स्वयंशोऽसाधारण्यशक्तौ तव नाम कोचं सदैव विवक्षि । ब्रवीमि ॥ ५॥

भूरि हि ते सर्वना मानुषेषु भूरि मनीषी हवते त्वामित् ।

मारे अस्मन्मघवज्योक्तः ॥ ६॥

भूरि । हि । ते । सर्वना । मानुषेषु । भूरि । मनीषी । हवते । त्वां । इत् ।

मा । आरे । अस्मत् । मघऽवन् । ज्योक् । करिति कः ॥ ६॥

हे मघवन् ते तव सवना सवनानि सोमाभिवचनानि भूरि भूरोणि मानुषेष्वन्नासु वर्तत इति शेषः । मनीषी सोता त्वामित्त्वाभिव भूरि हवते । नितरां व्रजति । कीति । अतोऽसद्वक्ता आरे हरे ज्योक् चिरकालं मा कः । आत्मानं मा कार्यीः । चिप्रमात्मानमकादासत्रं कुर्वित्त्वर्थः ॥

तुभ्येदिमा सर्वना भूर विश्वा तुभ्यं ब्रह्माणि वर्धना कृणोमि ।

त्वं नृभिर्हृष्यो विश्वधांसि ॥ ७॥

तुभ्यं । इत् । इमा । सर्वना । भूर । विश्वा । तुभ्यं । ब्रह्माणि । वर्धना । कृणोमि ।

त्वं । नृऽभिः । हृष्यः । विश्वधा । असि ॥ ७॥

हे भूर तुभ्यं तुभ्येवेमेमानि विश्वा विश्वानि सवना सोमाभिवचनानि मया क्रियन्त इति शेषः । तुभ्यं त्वदर्थमेव वर्धना वर्धनानि ब्रह्माणि सोपाणि व्रजोमि । करोमि । त्वमेव नृभिर्यज्ञानां नेतुभिर्विश्वधा सर्वप्रकारेणैवो ज्ञातव्यः सुखो वासि ॥

नू चिन्तु ते मन्यमानस्य दस्मोदस्रुवन्ति महिमानमुयं न वीर्यमिन्द्र ते न राधः ॥ ८॥

नु । चित् । नु । ते । मन्यमानस्य । दस्म । उत् । अस्रुवन्ति । महिमानं । उय । न ।

वीर्यं । इन्द्र । ते । न । राधः ॥ ८॥

हे इन्द्र दर्शनीय मन्वमानस्य क्षूयमानस्य ते तव महिमानं । नू चिदिति प्रतिषेधाच्चः । नु चिप्रं नू चिदुदस्रुवन्ति । केचन न प्राप्नुवन्ति । हे उयोन्नयं ते तव राधो धर्मं नोदस्रुवन्ति ॥

ये च पूर्वं क्षृष्यो ये च नूत्ना इन्द्र ब्रह्माणि जनयन्त विप्राः ।

अस्मे ते संतु सख्या शिवानि यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९॥

ये । च । पूर्वं । क्षृष्यः । ये । च । नूत्नाः । इन्द्र । ब्रह्माणि । जनयन्त । विप्राः ।

अस्मे इति । ते । संतु । सख्या । शिवानि । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ९॥

ये च पूर्वं प्राक्ता अप्यो ये च नूत्ना नूतना विप्रा भेदादिन अप्यो ब्रह्माणि सोपाणि जनयन्त अजनयन्त तेष्विषाक्षे अस्मात्सपि हे इन्द्र ते तव सखा सखानि शिवानि मद्राणि संतु । सहमन्वत् ॥ ६॥

उदु ब्रह्माणीति वदुषं वदं सृष्टं वसिष्ठकार्यं वैदुममिन्द्रं । अनुकर्मते च । उदु वसिति । अपिष्टोमे माध्वदिने सवने ब्राह्मणाध्वसिष्टस्य एतत्सृष्टं । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्युषीषी वसी नृपमसुरापाकिति याज्या । आ० ५. १६. इति ॥ चातुर्विंशतिऽहनि माध्वदिनसवने ब्राह्मणाध्वसिष्टस्य एतद्दहरहः ब्रह्मसृष्टं सृष्टं । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्युषी तद्वितीतरावहरहः वसी । आ० ७. ४. इति ॥ अहर्वैषु द्वितीयादिवहः सितदेव

सूक्तं ॥ महाप्रतिऽपि निष्कियन् एतत्सूक्तं । सूचितं च । उदु ब्रह्माक्षीरत अवस्था ते मह इन्द्रोक्तुयेति पंच
सूक्तानि । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

उदु ब्रह्माक्षीरत अवस्थेदं समर्थे महया वसिष्ठ ।

आ यो विश्वानि शर्वसा ततानोपश्रोता म ईवतो वचांसि ॥ १ ॥

उत् । उं इति । ब्रह्माणि । ऐरत । अवस्था । इंद्रं । सऽमर्थे । महय । वसिष्ठ ।

आ । यः । विश्वानि । शर्वसा । ततान । उपऽश्रोता । मे । ईवतः । वचांसि ॥ १ ॥

अवस्थान्नेष्ट्या ब्रह्माणि क्षीराणि हवींषि चेंद्रार्थमुदैरत सर्व ऋषय इति शेषः । उ इति पूरकः । हे
वसिष्ठ त्वमपि समर्थे यज्ञ इंद्रं महय । क्षीरेण हविषा च पूजय । अपि च य इंद्रो विश्वानि भुवनानि शर्वसा
वक्षेना ततान स ईवत उपगमनवतो मे मम वचांसि स्मृतिरूपाणि वाक्यान्मुपश्रोता भवतु ॥

अयामि घोष इंद्र देवजामिरिज्यंत यक्षुरुधो विवाचि ।

नहि स्वमायुश्चिकिते जनेषु तानीदंहांस्यति पर्षस्मान् ॥ २ ॥

अयामि । घोषः । इंद्र । देवऽजामिः । इरज्यंत । यत् । युरुधः । विऽवाचि ।

नहि । स्व । आयुः । चिकिते । जनेषु । तानि । इत् । अंहोसि । अति । पर्षि । अस्मान् ॥ २ ॥

यद्यदा मुषधः । मुषं संबधेतीति मुषध ऋषधः । इरज्यंत वर्धते तदा हे इंद्र त्वदर्थं विवाचि क्षीतरि
देवजामिर्देवानां बंधुर्घोषः । स्मृतिरूपः शब्दो घोषः । अयामि । अकारि । अपि च जनेषु मध्ये केनापि
स्वमायुः स्वजीवितं नहि चिकिते । न ज्ञायते । धिरायुः जीयते तानीत्तानि सर्वास्त्रेवांहोसि पापान्ब्रह्मानति
पर्षि । अतिपारय ॥

युजे रथं गवेषणं हरिभ्यामुप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्युः ।

वि बाधिष्ट स्य रोदसी महित्वेद्रो वृषाण्यप्रती जघन्वान् ॥ ३ ॥

युजे । रथं । गोऽएषणं । हरिऽभ्यां । उप । ब्रह्माणि । जुजुषाणं । अस्युः ।

वि । बाधिष्ट । स्यः । रोदसी इति । महिऽत्वा । इंद्रः । वृषाणि । अप्रति । जघन्वान् ॥ ३ ॥

गवेषणं गवां प्रापकमिंद्रस्य रथं हरिभ्यामिंद्रवाहाभ्यां युजे । क्षीरेण च पुनश्चि । ब्रह्माणि क्षीराणि
जुजुषाणं परिवारिः सेवमानमिंद्रमुपासुः । उपातिष्ठत । स सोऽयमिंद्रो महित्वा महस्विन रोदसी वायापु-
बिम्बी वि बाधिष्ट । अबाधिष्ट च । अपि चेंद्रो वृषाणि शत्रून्प्रति इंद्रानि जघन्वान् हतवान् ॥

आपश्चित्पिपुः स्तुर्यो न गावो नक्षन्तं जरितारस्त इंद्र ।

याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छा त्वं हि धीभिर्दयसे वि वाजान् ॥ ४ ॥

आपः । चित् । पिपुः । स्तुर्यः । न । गावः । नक्षन् । क्षुतं । जरितारः । ते । इंद्र ।

याहि । वायुः । न । निऽयुतः । नः । अच्छ । त्वं । हि । धीभिः । दयसे । वि । वाजान् ॥ ४ ॥

हे इंद्र त्वत्प्रसादादापश्चित्पिपुः स्तुर्यो न गावः स्तुर्यो वशा गाव इव पिपुः । वर्धतां । अम्रसूता गावो
मांससा भवन्ति हि । ते तव जरितारः क्षीतारवर्तमुदकं नक्षन् । क्षामुचन् । अपि च त्वं नोऽक्षान्निपुनो

वायुर्न वायुरिवाह्यं चाहि । अभियाहि । त्वं हि धीभिः प्रज्ञाभिः कर्मभिर्वा वाजानम्रानि वि दयसे ।
सोतुभ्यः प्रदुष्यसि ॥

ते त्वा मदा इन्द्र मादयंतु शुष्मिणं तुविरार्धसं जरिचे ।

एको देवचा दयसे हि मर्तानस्मिञ्छूर सर्वने मादयस्व ॥ ५ ॥

ते । त्वा । मदाः । इन्द्र । मादयंतु । शुष्मिणं । तुविऽरार्धसं । जरिचे ।

एकः । देवऽचा । दयसे । हि । मर्तान् । अस्मिन् । शूर । सर्वने । मादयस्व ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां त एते मदा मदकराः सोमा मादयंतु । अपि च जरिचे सोमे शुष्मिणं वलवतं तुवि-
रार्धसं वज्रधनं पुषं प्रयच्छतीति शेषः । हे शूर त्वं देवचा देवेष्वेक एव मर्ताऽनुष्यान् दयसे हि । दयतिर-
नुकंपार्थः । अस्मिन्सर्वने यन्मि मादयस्व ॥

एवेदिंद्रं वृषणं वज्रबाहुं वसिष्ठासो अभ्यर्चयर्केः ।

स नः स्तुतो वीरवज्रातु गोमघ्नयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

एव । इत् । इन्द्रं । वृषणं । वज्रऽबाहुं । वसिष्ठासः । अभि । अर्चयति । अर्केः ।

सः । नः । स्तुतः । वीरऽवत् । धातु । गोऽमत् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

वसिष्ठासो वसिष्ठा वज्रबाहुं वज्रकल्पबाहुं वृषणं कामानां वर्षितारमिंद्रमेवेदुक्तेन प्रकारेणैवार्चयनीयैः
सोमैरभ्यर्चयति । अभिपूजयति । स्तुतः स इन्द्रो नोऽस्माभ्यं वीरवत्पुत्रादिपुत्रं गोमघ्नोयुक्तं च धनं धातु । ददातु ।
सष्टमन्वात् ॥ ७ ॥

योनिष्ट इन्द्र सद्ने अकारिती षड्रुचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्थं वैष्टुममेन्द्र । अनुक्रम्यते च । योनिरिति ॥
महाव्रते निष्क्रियका एतत्सूक्तं । सूचितं च । योनिष्ट इन्द्र सद्ने अकारितीत्यस्य चतस्रः श्रुत्योक्तमासुपसंततो-
पोक्तमया परिदधाति । ऐ० आ० ५. ३. १. इति ॥

योनिष्ट इन्द्र सद्ने अकारि तमा नृभिः पुरुहूत प्र याहि ।

असो यथा नोऽविता वृधे च ददो वसूनि ममदश्च सोमैः ॥ १ ॥

योनिः । ते । इन्द्र । सद्ने । अकारि । तं । आ । नृऽभिः । पुरुऽहूत । प्र । याहि ।

असः । यथा । नः । अविता । वृधे । च । ददः । वसूनि । ममदः । च । सोमैः ॥ १ ॥

हे इन्द्र ते तव सद्ने सदनार्थं योनिः स्नानमकारि । हे पुरुहूत नृभिर्मन्त्रिः सार्धं तं योनिमा प्र याहि ।
नोऽस्माकं यथाविता रचितासः भवसि नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय चासः । तथा च वसूनि ददः । अस्माभ्यं देहि ।
सोमैरकादीधिर्ममदः । मादयस्व च ॥ २ ॥

गृभीतं ते मन इन्द्र शिवर्हीः सुतः सोमः परिषिक्ता मधूनि ।

विसृष्टधेना भरते सुवृक्षिरियमिंद्रं जोहुवती मनीषा ॥ २ ॥

गृभीतं । ते । मनः । इन्द्र । शिवर्हीः । सुतः । सोमः । परिऽसिक्ता । मधूनि ।

विसृष्टधेना । भरते । सुऽवृक्षिः । इयं । इन्द्रं । जोहुवती । मनीषा ॥ २ ॥

हे इंद्र दिवर्हिः । वयस्यं प्रथमा । दिवर्हसो हयोः खानयोः परिवुडस्य ते तव मनो गृभीतमस्माभिः परि-
गृहीतं । सोमस्य सुतोऽभिपुतः । मधूनि च परिवित्ता पाषेव परिवित्तानि । विषदृधेना विषदृधिना मध्वम-
स्वरेषोऽन्वार्यमाणा सुवृत्तिः सुसमाप्तिरियं मनीषां क्षुतिरिन्द्रं जीजवती भुशमाद्भ्यंती भरते । संधिपते च ॥

आ नो दिव आ पृथिव्या ऋजीषिन्द्रं बर्हिः सोमपेयाय याहि ।

वहेतु त्वा हरयो मृच्चं चमांगूषमच्छा तवसं मदाय ॥३॥

आ । नः । दिवः । आ । पृथिव्याः । ऋजीषिन् । इन्द्रं । बर्हिः । सोमऽपेयाय । याहि ।

वहेतु । त्वा । हरयः । मृच्चं । आंगूषं । अच्छ । तवसं । मदाय ॥३॥

हे ऋजीषिन्द्रं नोऽस्माकमिन्द्रं बर्हिरिमं यज्ञं सोमपेयाय दिवः स्वर्गादा याहि । आगच्छ । पृथिव्या
चंतरिक्षाच्च । आपः पृथिवीत्वंतरिक्षानामसु पाठात् । आ याहि । अपि च तवसं प्रवृद्धं वसवंतं वा मन्त्रां
मदभिमुखं त्वा त्वामांगूषं सोममच्छाभि मदाय मदाय हरयोऽन्वा वहेतु ॥

आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषा ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि ।

वरीवृजत्स्यविरेभिः सुशिप्रस्मे दधवृषणं शुष्ममिन्द्र ॥४॥

आ । नः । विश्वाभिः । ऊतिभिः । सऽजोषाः । ब्रह्म । जुषाणः । हरिऽअश्च । याहि ।

वरीवृजत् । स्यविरेभिः । सुऽशिप्र । अस्मे इति । दधत् । वृषणं । शुष्मं । इन्द्र ॥४॥

हे हर्यश्च हरिणामकाश्च सुशिप्र श्रीमन्महन्निन्द्र विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभि रश्वाभिः सजोषाः संगतः
स्वविरेभिर्वृषैर्मन्त्रिः सह वरीवृजत्स्यवृषभृशं हिंसन् अस्मी अस्मभ्यं वृषणं कामानां वर्धितारं शुष्मं वसवंतं पुत्रं
दधत् प्रयच्छन् ब्रह्म सोमं जुषाणः सेधमानो नोऽस्माना याहि ॥

एष स्तोमो मह उयाय वाहे धुरीऽवात्यो न वाजयन्धायि ।

इन्द्र त्वायमर्क इन्द्रे वसूनां दिवीव द्यामधि नः श्रीमन्तं धाः ॥५॥

एषः । स्तोमः । महे । उयाय । वाहे । धुरिऽइव । अत्यः । न । वाजयन् । अधायि ।

इन्द्र । त्वा । अयं । अर्कः । इन्द्रे । वसूनां । दिविऽइव । द्यां । अधि । नः । श्रीमन्तं । धाः ॥५॥

महे महत् उयायोर्गुणाधीजस्तिने वा वाहे विश्वस्य वोद्ग इंद्राय धुरीव रचस्वात्सो नाश्च इव वाजयन्
वसं कुर्वन्निष स्तोमोऽधायि । अधायि । अथ प्रयच्छसुतिः । हे इंद्र यं त्वामयमर्कः स्तोता वसूनां वसूनि
धनानीदृि धावते स त्वं नोऽस्मासु वां दिवीव श्रीमन्तं अवशीयमन्नं पुत्रं वाधि धाः । अधिधिहि ॥

एवा न इन्द्र वार्यस्य पूर्यि प्र ते महीं सुमतिं वेविदाम ।

इधं पितृ मघवक्ष्यः सुवीरां यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

एव । नः । इन्द्र । वार्यस्य । पूर्यि । प्र । ते । महीं । सुऽमतिं । वेविदाम् ।

इधं । पितृ । मघवत्ऽभ्यः । सुऽवीरां । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥६॥

हे इंद्र नोऽस्मानिविधं वार्यस्य । गृतीयार्थं वशी । वरवीधिन धनेन पूर्यि । पूरय । ते तव महीं महतीं
सुमतिमनुपहृषिं वेविदाम । भुशं कमिह । मघवक्ष्यो इक्ष्वाक्योऽस्मभ्यं सुवीरां श्रीमन्पुत्रादिपुत्राभिवन्नं
पितृ । प्रयच्छन्तः । सद्यमन्वत् ॥ ८ ॥

आ ते मह इदं इति वदुषमहं सुतं वसिष्ठस्यै वैदुममिंद्र । आ त इत्यनुवाते ॥ महाव्रते निष्कवच
रत्नादीनि पंच सूक्तानि । सूचितं च । आ ते मह इंद्रोत्तुषेति पंच सूक्तानि । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

आ ते मह इंद्रोत्तुष्य समन्यवो यत्समरंते सेनाः ।

पताति दिद्युन्नयस्य बाह्वोर्मा ते मनो विष्वद्यग्वि चारीत् ॥ १ ॥

आ । ते । महः । इंद्र । ऊती । उय । सऽमन्यवः । यत् । संऽअरंते । सेनाः ।

पताति । दिद्युत् । नयस्य । बाह्वोः । मा । ते । मनः । विष्वद्यक् । वि । चारीत् ॥ १ ॥

हे उद्योद्गृहीतस्त्रिंश्रु यथादा समन्यवः । समो मयुरमिमानो घासां ताः समन्यवः । सेनाः समरंते
युधंते संगच्छंते वा तदा नयस्य नरहितस्य महो महत्सो तव बाह्वोः स्थिता दिद्युदायुधं । दिद्युषेतिरिति
वज्रनामसु पाठात् । ऊत्तुत्वाकद्रवाया आ पताति । आपततु । तव विष्वद्यग्विष्वगंतु मगस्य मा वि चारीत् ।
असास्तेव स्थिरं भवतु ॥

नि दुर्गे इंद्र अयिह्यमिचानभि ये नो मर्तीसो अमंति ।

आरे तं शंसं कृणुहि निनिस्तोरा नो भरं संभरणं वसूनां ॥ २ ॥

नि । दुऽगे । इंद्र । अयिहि । अमिचान् । अभि । ये । नः । मर्तीसः । अमंति ।

आरे । तं । शंसं । कृणुहि । निनिस्तोः । आ । नः । भर । संऽभरणं । वसूनां ॥ २ ॥

हे इंद्र दुर्गे युधि ये मर्तीसो मर्ता अभ्यभिमुखाः संतो नोऽक्षानमंति अभिमवन्ति तानमिवाच्छुभि
अयिहि । निजहि । अपि च निनिस्तोरक्षांसिदितुमिच्छतो नरस्य तं शंसमाशंसनमरि दूरं कृणुहि । कृणु ।
अपि च नोऽक्षभं वसूनां धनानां संभरणं समूहमा भर । आहर ॥

शतं ते शिप्रिन्नृतयः सुदासे सहस्रं शंसा उत रातिरस्तु ।

जहि वधर्वनुषो मर्त्यस्यास्मे युजमधि रत्नं च धेहि ॥ ३ ॥

शतं । ते । शिप्रिन् । नृतयः । सुदासे । सहस्रं । शंसाः । उत । रातिः । अस्तु ।

जहि । वधः । वनुषः । मर्त्यस्य । अस्मे इति । युजं । अधि । रत्नं । च । धेहि ॥ ३ ॥

हे शिप्रिनुष्ठीभिर्निंद्र ते त्वदीयाः शतं वज्रं नृतयो रथाः सुदासे शोभनदानाय मह्यं संतु । सहस्रं
शंसाः शंसनीयाः कामाश्च संतु । उतापि च रातिर्धनमस्तु । वनुषो हिंसकस्य मर्त्यस्य वधो हिंसासाधनमायुधं
च जहि । अपि चास्ते अय्यस्यासु युजं दीप्तिमदन्नं यशो वा रत्नं च धेहि । तथा च दास्यः । युजं वीततेर्यशो
वाजं वा । अस्ते युजमधि रत्नं च धेहि । अस्यासु युजं च रत्नं च धेहि । वि० ५. ५. इति ॥

त्वावतो हींद्र क्रत्वे अस्मि त्वावतोऽवितुः पूर राती ।

विश्वेदहानि तविषीव उयं ओकः कृणुष्व हरिवो न मधीः ॥ ४ ॥

त्वाऽवतः । हि । इंद्र । क्रत्वे । अस्मि । त्वाऽवतः । अवितुः । पूर । राती ।

विश्वः । इत् । अहानि । तविषीऽवः । उय । ओकः । कृणुष्व । हरिऽवः । न । मधीः ॥ ४ ॥

हे इंद्र त्वावतस्त्वत्पुत्रस्य क्रत्वे कर्मणिऽकि । नयामि हि । हे पूर अवितुर्विश्वस्य रविस्तुत्वावतस्त्वत्स-

इशक रातो दाने चासीति शेषः । हे तपिषीषो वसवसुषीषस्त्रिंश्रु विश्वेद्विद्यामेवाहाव्योऽस्योऽस्माकं ज्ञानं
अमुष्य । कुष । हे हरिवो हरिवन् न मर्षोः । अस्मान् हिंसाः ॥

कुत्सा एते हर्यश्वाय शूषमिद्रे सहो देवजूतमियानाः ।

सचा कृधि सुहना शूर वृषा वयं तरुचाः सनुयाम वाजं ॥५॥

कुत्साः । एते । हरिऽश्वाय । शूषं । इद्रे । सहः । देवऽजूतं । इयानाः ।

सचा । कृधि । सुहना । शूर । वृषा । वयं । तरुचाः । सनुयाम । वाजं ॥५॥

एते वयं वसिष्ठा हर्यश्वाय हरिनामकाश्चर्यिद्राय शूषं सुखकरं क्षोषं कुत्साः कुर्वाणाः ॥ करोतिः
कुत्सशब्दनिष्पत्तिः ॥ इद्रे देवजूतं देवैः प्रेरितं सहो वज्रमियाना याचमानास्तद्वचा दुर्माणि तीर्षाः संतो
वाक् वलं सनुयाम । जमेमहि । अपि च हे शूर वृषा वृषाणि शत्रून् सुहना इतुं सुशकानि सचा सर्वदा
कृधि । कुष ॥

एवा न इद्र वार्यस्य पूरि प्र ते महीं सुमतिं वेविदाम ।

इधं पिन्व मघवन्सः सुवीरा यूयं पातं स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

एव । नः । इद्र । वार्यस्य । पूरि । प्र । ते । महीं । सुऽमतिं । वेविदाम ।

इधं । पिन्व । मघवन्सः । सुऽवीरा । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥६॥

इधं आस्मात्परा ॥ ६॥

न सोम इद्रमिति पंचमं नवमं सुक्तं वसिष्ठस्वार्थं विदुर्मिद्र । तथा चानुक्रम्यति । न सोमः पंचेति ॥
महाव्रत उक्तो विनियोगः ॥

न सोम इद्रमसुतो ममाद् नाब्रह्मणो मघवानं सुतासः ।

तस्मा उक्थं जनये यज्जुजोषन्वन्वीयः शूणवद्यथा नः ॥१॥

न । सोमः । इद्रं । असुतः । ममाद् । न । अब्रह्मणः । मघऽवानं । सुतासः ।

तस्मै । उक्थं । जनये । यत् । जुजोषत् । नृऽवत् । नवीयः । शूणवत् । यथा । नः ॥१॥

मघवानं धनवंतमिद्रमसुतो नाभिषुतः सोमो न ममाद् । न तर्पयति । सुतासोऽभिषुता अपि सोमा
चब्रह्मणः क्षोषहीना न ममदुः । ममादेवितदास्मात् वज्रवचनांततया विपरिकृतं सद्वा संबध्यति । यत् एव
चिन्वपि सवनेषु पावमानिः क्षोषिः कुता एव सोमा हृत्यते । अपि च नोऽकादीयं यदुक्थमिद्रो जुजोषत् सेवेत
यथा च शूणवद्वादिवादेण शूणवत् शूर्जवात् तथा नवीयो नवतरमुक्थं शस्त्रं तथा इद्राय जनधि ।
पठामीत्यर्थः ॥

उक्थउक्थे सोम इद्रं ममाद् नीचेनीचे मघवानं सुतासः ।

यदीं सबाधः पितरं न पुषाः समानदक्षा अर्वसे हवींते ॥२॥

उक्थेऽउक्थे । सोमः । इद्रं । ममाद् । नीचेऽनीचे । मघऽवानं । सुतासः ।

यत् । ई । सऽबाधः । पितरं । न । पुषाः । समानऽदक्षाः । अर्वसे । हवींते ॥२॥

अथ साधुषु च त्वे गच्छे गच्छे क्रियमाणि सोमो मध्वानमिन्द्र ममाद् मादयति नीधि नीधि सोधि
सोधि क्रियमाणि सुतावीऽभिपुताः सोमा मादयति तस्मादीमिनमिन्द्र सवाधः परस्परं मिश्रिताः समानदद्याः
समाजीत्साहा अस्विजः पुषाः पितरं न पितरमिवावसे तैर्यथाय स्वरचषाय वा हवते । गच्छेः सोषेच
ब्रुवन्ति ॥

चकार ता कृण्वन् नूनमन्या यानि ब्रुवन्ति वेधसः सुतेषु ।

जनीरिव पतिरेकः समानो नि मामृजे पुर इन्द्रः सु सर्वाः ॥३॥

चकार । ता । कृण्वन् । नूनं । अन्या । यानि । ब्रुवन्ति । वेधसः । सुतेषु ।

जनीऽइव । पतिः । एकः । समानः । नि । मामृजे । पुरः । इन्द्रः । सु । सर्वाः ॥३॥

वेधसः सोषाणां विधातारः सुतेषु सोमेष्वभिपुतेषु यानि कर्माणि ब्रुवन्ति तानि वृषवधादीनि कर्मा-
नीन्द्रः पूर्वस्मिन्काणि चकार । नूनं संप्रत्ययव्यान्यानि कर्माणि कृण्वन् । कुर्यात् । अपि च स इन्द्रः सर्वाः पुरः
शत्रुजगरीः समानः समवृत्तिरेकोऽसहायः पतिर्वनीरिव जाया इव सु नि मामृजे । सम्यक् शोधयेत् ॥

एवा तमाहुरुत ऋण इन्द्र एको विभक्ता तरणिर्मघानां ।

मिषस्तुरं जतयो यस्य पूर्वीस्मे भद्राणि सञ्चत प्रियाणि ॥४॥

एव । तं । आहुः । उत । ऋणे । इन्द्रः । एकः । विऽभक्ता । तरणिः । मघानां ।

मिषऽतुरः । जतयः । यस्य । पूर्वीः । अस्मे इति । भद्राणि । सञ्चत । प्रियाणि ॥४॥

यक्षेद्रक्ष मिषः परस्परं तुरो बाधमानाः संक्षिष्टा वा पूर्वीः पूर्वो बह्व जतयो रथाः संति तवेविसु-
तगुणमाहुः पूर्वं ऋणः । उतापि चाद्यापि स इन्द्रो मघानां मंहनीयानां धनानां विभक्ता इति तरणि-
रापहसारयितेति मुखे । ब्रूयते । तस्य च प्रसादादस्मिन् अस्मान् प्रियाणि भद्राणि कक्षाकानि सञ्चत । सेवतां ॥

एवा वसिष्ठ इन्द्रमृतये नृक्कृष्टीनां वृषभं सुते गृणाति ।

सहस्रिण उप नो माहि वाजान्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

एव । वसिष्ठः । इन्द्रं । जतये । नृन् । कृष्टीनां । वृषभं । सुते । गृणाति ।

सहस्रिणः । उप । नः । माहि । वाजान् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

वसिष्ठो नृन् वृषां । वस्यर्थे द्वितीया । जतये रथाय कृष्टीनां प्रजानां वृषभं कामानां वसितारमिन्द्रमेवैवं
पूर्वीतप्रकारेण गृणाति । कीति । अथ प्रत्ययस्युतिः । हे इन्द्र नोऽस्माभ्यं सहस्रिणः सहस्रसंख्याकान्वाजान्मा-
नुष माहि । प्रयच्छेत्त्वर्थः । स्रष्टमन्वत् ॥ १० ॥

इन्द्रं नर इति पंचमं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुममिन्द्रं । इन्द्रं नर इत्यनुक्रान्तं ॥ महाव्रते निष्क्रियक
एतत्सूक्तसूक्तं तृतीयस्तेन ॥ इन्द्रे पशून् वृषापुरोडाशहविषामावाकिकः क्रमेणानुवाक्याः । सूचितं च । इन्द्रं नरो
नेमधिता इवन्त इत्युचं नो लोकमनु जेवि विद्वान् । आ० ३. ७. इति ॥

इन्द्रं नरो नेमधिता इवन्ते यत्पार्या युनजते धियस्ताः ।

नूरो नृषाता शर्वसञ्चकान आ गोमति व्रजे भजा त्वं नः ॥१॥

इन्द्रं । नरः । नेमऽधिता । इवन्ते । यत् । पार्याः । युनजते । धियः । ताः ।

नूरः । नृऽसाता । शर्वसः । अकावः । आ । गोऽमति । व्रजे । भजा । त्वं । नः ॥१॥

यथादा पार्थी युद्धभरतानिनिताकाः प्रसिद्धा धियः कर्माणि युजयति प्रयुज्यति तदा नरो नेतारो धर्मिन्द्रः
नेमधिता नेमधितो संयामे हवति हवति स त्वं शूरो नृपाता नृपां संमत्ता च श्वसो बभूव धनं वृकाः
कामयमानश्च सन् गोमतिं त्रिं गोष्ठे गोसमूहे नोऽस्मान्ना भज । प्रापय ॥

य इन्द्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः ।
त्वं हि दृष्ट्वा मघवन्विचेता अपा वृधि परिवृतं न राधः ॥ २ ॥
यः । इन्द्र । शुष्मः । मघऽवन् । ते । अस्ति । शिक्षा । सखिऽभ्यः । पुरुऽहूत । नृऽभ्यः ।
त्वं । हि । दृष्ट्वा । मघऽवन् । विऽचेताः । अप । वृधि । परिऽवृतं । न । राधः ॥ २ ॥

हे पुरुहूत बभूविराजतेन्द्र ते तव यः शुष्मो बलमस्ति तं शुष्मं सखिभ्यः शोतुभ्यो नृभ्यः शिक्ष । देहि ।
अपि च हे मघवन् हि यस्माद्दृष्ट्वा वृष्टानि । पुरां द्वाराणि विभेदयति शेषः । तस्मात्स त्वं विवेता विविक्त-
प्रश्नः सन् परिवृतं तिरोहितं राधो धनमप वृधि । अस्मभ्यमपवृणु । नेति संप्रत्यर्थे ॥

इन्द्रो राजा जगत्तत्त्वर्षणीनामधि क्षमि विषुरूपं यदस्ति ।
ततो ददाति दाशुषे वसूनि चोद्द्राध उपस्तुतश्चिद्वीक् ॥ ३ ॥
इन्द्रः । राजा । जगतः । तत्त्वर्षणीनां । अधि । क्षमि । विषुरूपं । यत् । अस्ति ।
ततः । ददाति । दाशुषे । वसूनि । चोदत् । राधः । उपऽस्तुतः । चित् । अवीक् ॥ ३ ॥

स इन्द्रो जगतो जंगमस्य पश्चादेर्यतो राजेश्वरो भवति तत्त्वर्षणीनां मनुष्याणां च राजा भवति अधि क्षमि
यमायां विषुरूपं नामा रूपं यजनमस्ति तस्यापि राजा भवति ततो दाशुषे यजमानाय वसूणि धनानि
ददाति । स इन्द्रोऽस्माभिरपस्तुत एव सजाधो धनसर्वांगकदमिमुखं चोदत् । प्रेरयतु ॥

नू चिन्न इन्द्रो मघवा सहूती दानो वाजं नि यमते न जती ।
अनूना यस्य दक्षिणा पीपाय वामं नृभ्यो अभिवीता सखिभ्यः ॥ ४ ॥
नू । चित् । नः । इन्द्रः । मघऽवा । सहूती । दानः । वाजं । नि । यमते । नः । जती ।
अनूना । यस्य । दक्षिणा । पीपाय । वामं । नृऽभ्यः । अभिऽवीता । सखिऽभ्यः ॥ ४ ॥

मघवा धनवान् दानो ददानः स इन्द्रो नोऽस्माकं सज्जती सज्जत्वा मघनिः सहाह्वानेन वाजमसं नो
ऽस्मभ्यमूखे रचायि नू चित् चिप्रमेव नि यमते । प्रयच्छतु । यस्मिन् दक्षिणा नृणां संपूर्णाभिवीताभिप्राप्ता दक्षिणा
दानं सखिभ्यः शोतुभ्यो नृभ्यो वामं वननीयं धनं पीपाय दोग्धि ॥

नू इन्द्र राये वरिवस्कृधी न आ ते मनो ववृत्याम मूघाय ।
गोमदश्चावद्वर्षवर्षीतो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥
नू । इन्द्र । राये । वरिवः । कृधी । नः । आ । ते । मनः । ववृत्याम । मूघाय ।
गोऽमत् । अश्वऽवत् । रथऽवत् । अंतः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र नोऽस्माकं राधे धनप्राप्तये तु चिप्रं वरिवो धनं । वेदो वरिव इति धनवामसु पाठान् । त्वं
कृधी । देहि । वयं ते तव मनो मघाय मंहवीयाय सुखा आ मनुजाम । आचर्तवाम । सज्जमम्यत् ॥ ११ ॥

ब्रह्मा य इद्रेति पंचर्चमेकादशं सूतं वसिष्ठस्त्वायं वैदुर्ममैद्रं । ब्रह्मा य इत्यनुक्रांतं ॥ महाप्रते निष्कियन्ते
पंचमस्तिनाम्न सूतस्य विनियोगः प्रकृतः ॥ अष्टमेऽहनि प्रकृतस्य आद्यस्य ऐद्रः । आ० ८. १०. ॥

ब्रह्मा य इन्द्रोप याहि विद्वान्वाचस्ते हरयः संतु युक्ताः ।

विश्वे चित् त्वा विहवत मर्ता अस्माकमिच्छुर्गुहि विश्वमिन्व ॥ १ ॥

ब्रह्म । नः । इन्द्र । उप । याहि । विद्वान् । अर्वाचः । ते । हरयः । संतु । युक्ताः ।

विश्वे । चित् । हि । त्वा । विहवत । मर्ताः । अस्माकं । इत् । गुर्गुहि । विश्वं । इन्व ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वं विद्वान्जानन्नोऽस्माकं ब्रह्म लोचमुप याहि । ते तव हरयोऽन्वाचावाचोऽस्मादभिमुखा युक्ताः
संतु । हे विश्वमिन्व विश्वमीययितरिन्द्र त्वा त्वां विश्वे सर्वे मर्ता मनुष्याश्चिद्वि यद्यपि विहवत पृथग्भवते
तथाप्यस्माकमिदंस्माकमेव हवं गृणुहि । गृणु ॥

हवं त इन्द्र महिमा ध्यानद्रुह्य यत्पासि श्वसिन्वृषीणां ।

आ यद्वज्रं दधिषे हस्तं उय घोः सन्क्रत्वा जनिष्ठा अषाढः ॥ २ ॥

हवं । ते । इन्द्र । महिमा । वि । आनृद् । ब्रह्मं । यत् । पासि । श्वसिन् । वृषीणां ।

आ । यत् । वज्रं । दधिषे । हस्तं । उय । घोः । सन् । क्रत्वा । जनिष्ठाः । अषाढः ॥ २ ॥

हे श्वसिन्वृषीणां यद्यदा अषाढां ब्रह्म लोचं पासि रक्षसि । लोचस्य रक्षणं नाम फलप्रदानं ।
तदा ते तव महिमा हवं । हवः लोता । तं व्यानृद् । व्याप्नोतु । हे उयीजस्विन्द्र यद्यदा हस्ते पाथी वज्रमा
दधिषे धारयसि तदा क्रत्वा शत्रुवधादिना कर्मणा घोः सन्क्राढः शत्रुभिरनभिभूतो जनिष्ठाः ।
अजनिष्ठाः । अभवः ॥

तव प्रणीतीन्द्र जोहुवानान्सं यन्नृन् रोदसी निनेष ।

महे क्ष्वाय श्वसे हि जज्ञेऽतूतुजिं चित्तूतुजिरशिक्षत् ॥ ३ ॥

तव । प्रणीती । इन्द्र । जोहुवानान् । सं । यत् । नृन् । न । रोदसी इति । निनेष ।

महे । क्ष्वाय । श्वसे । हि । जज्ञे । अतूतुजिं । चित् । तूतुजिः । अशिक्षत् ॥ ३ ॥

हे इन्द्र यद्यस्त्वं तव प्रणीती प्रणीत्वा प्रणयनेन जोहुवानान् मुशं कुवतो नृजोदसी बांवापुषिषी सं
निषेध संगमयसि । द्विषि पृषिषां च लोतुन् प्रतिष्ठापयसीत्यर्थः । स त्वं महे महते क्ष्वाय धनाय । रथिः
क्ष्वमिति धननामसु पाठात् । श्वसे क्ष्वाय च । यजमानेभ्यो महन्नं वनं च दातुमित्यर्थः । जज्ञे । जज्ञिषे ।
इति हेत्वर्थः । यत् एषमतः कारणादतूतुजिमदातारमयजमानं तूतुजिदाता यजमानोऽशिक्षत् ॥ अशिक्षति-
साकर्म । तस्माद्वर्धं शुक् ॥ हिजसि । चिद्विषकारार्थः ॥

एभिर्न इन्द्राहभिर्देशस्य दुर्मिचासो हि क्षितयः पर्वते ।

प्रति यदृष्टे अनृतमनेना अवं क्षिता वरुणो मायी नः सात् ॥ ४ ॥

एभिः । नः । इन्द्र । अहं । अभिः । दृष्टस्य । दुः । मिचासः । हि । क्षितयः । पर्वते ।

प्रति । यत् । चर्ष्टे । अनृतं । अनेनाः । अवं । क्षिता । वरुणः । मायी । नः । सात् ॥ ४ ॥

हे इन्द्र दुर्मिचासो दुर्दुर्मिच्युता वाधकाः क्षितयो जनाः पर्वते । अभिमर्षति । पवतिर्भवति । तेभ्यो

धनमाच्छिद्य नोऽक्षभमेभिः सात्त्विकैरहमिरहोभिर्दशक । देहि । किंवापिना एनसां निहता मायी प्रज्ञा-
वान् बह्वो यदनुतं नोऽस्मासु प्रति चष्टे अभिपश्यति तदनुतं हे इन्द्र त्वत्प्रसादाद्विज्ञाता विभाव सात् ।
अवस्तु । विमोचयतु । तथा च यास्तः । स्ततिरूपकष्टो विमोचने । नि० १. १७. इति ॥

वोचेमेदिंद्रं मघवानमेनं महो रायो राधसो यददन्तः ।

यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्टो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

वोचेम । इत् । इंद्रं । मघऽवानं । एनं । महः । रायः । राधसः । यत् । ददत् । नः ।

यः । अर्चतः । ब्रह्मऽकृतिं । अविष्टः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

यद्य इन्द्रो महो महतो राधसः संराधकस्त रायो धनस्त । द्वितीयार्थे वही । संराधकं महत्तमं नोऽक्षभं
ददत् प्रायच्छत् यच्चेंद्रोऽर्चतः सुवतो ब्रह्मकृतिं क्रियमाणं ब्रह्म कोचमविष्टोऽतिशयेन रचिता गता भवति
तमेनं मघवानं धनवंतमिंद्रं वोचेमेत् । सुवेमेव । स्पष्टमन्यत् ॥ ॥ १२ ॥

अयं सोम इद्रेति पंचमं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चिदुभमिंद्रं । अयं सोम इत्यनुकृतं ॥ बृह्दि ह्यराधि
भवमेऽहन्ययं सोम इद्रेति प्रथमशस्त्र ऐंद्रकृचः । सूचितं च । अयं सोम इंद्र तुभ्यं सुन्व आ तु प्र ब्रह्माणः
। आ० ८. ११. इति ॥ षोडशिशस्त्रे ब्रह्मन्वीरेखिवा चिदुप । सूचितं च । ब्रह्मन्वीर ब्रह्मकृतिं युवाय इति चिदुप
। आ० ६. २. इति ॥

अयं सोम इद्रं तुभ्यं सुन्व आ तु प्र याहि हरिवृस्तदोकाः ।

पिवा त्वयस्य सुषुतस्य चारोर्ददौ मघानि मघवन्नियानः ॥ १ ॥

अयं । सोमः । इद्रं । तुभ्यं । सुन्वे । आ । तु । प्र । याहि । हरिऽवः । तत्ऽओकाः ।

पिब । तु । अस्य । सुऽसुतस्य । चारोः । ददः । मघानि । मघऽवन् । इयानः ॥ १ ॥

हे इन्द्र तुभ्यं त्वदर्थमयमेव सोमः सुन्वे । अभिपुतोऽभवत् । हे हरिवो हरिवसिंद्रं तदोकाः । सवनीयो
यस्मादो तदोकाः । तु चिप्रमा प्र याहि । सुपुतस्त सम्यगभिपुतस्त चारोः शोभनस्तस्य सोमस्त । द्वितीयार्थे
वही । सम्यगभिपुतं शोभनमित्यर्थः । तु चिप्रं पिब च । अपि च हे मघवन् इयान उपनयमानो याच्यमानो
वा त्वं मघानि धनानि ददः । अक्षभं देहि ॥

ब्रह्मन्वीर ब्रह्मकृतिं जुषाणोऽर्वाचीनो हरिभिर्याहि तूयं ।

अस्मिन्नु षु सर्वने मादयस्वोप ब्रह्माणि नृणव इमा नः ॥ २ ॥

ब्रह्मन् । वीर । ब्रह्मऽकृतिं । जुषाणः । अर्वाचीनः । हरिऽभिः । याहि । तूयं ।

अस्मिन् । ऊं इति । सु । सर्वने । मादयस्व । उप । ब्रह्माणि । नृणवः । इमा । नः ॥ २ ॥

हे ब्रह्मन् परिपुष्टं वीरेंद्रं ब्रह्मकृतिं क्रियमाणं कोचं युवायः शेषमानोऽर्वाचीनोऽक्षदमित्युक्तः क्व
हरिमिरक्षित्यं चिप्रं याहि । अक्षिज्जक्षित्वेव सर्वने यज्ञे षु सुष्ठु मादयस्त च । नोऽक्षदीयानीमिमानि
ब्रह्माणि कोचाणि कोप मुक्तवः । उपमुक्तु ॥

का ते अस्त्यरंकृतिः सूक्तैः कदा नूनं ते मघवन्दाशेम ।

विष्वा मतीरा ततने त्वायाधा म इद्रं नृणवो हवेमा ॥ ३ ॥

का । ते । अस्ति । अरंऽकृतिः । सुऽउक्तेः । कदा । नूनं । ते । मघऽवन् । दाशेम ।
विन्धाः । मतीः । आ । ततने । त्वाऽया । अध । मे । इन्द्र । मृणवः । हवा । इमा ॥ ३ ॥

हे इन्द्र ते तव सूक्तेरस्माभिः क्रियमाणाः कोषैररंकृतिरचंकृतिः काचि । कीदृशी भवति । हे मघवन् ते तव कदा नूनं कदा खनु दाशेम । प्रीतिमुत्पादयेम । त्वाया त्वत्कामनयैव विन्धा मतीः सर्वाः सुतीरा ततने । करोमि । अधातः कारणात् हे इन्द्र मे मदीयानीमेमानि हवा हवाणि कोचाणि मृणवः । मृगु ॥

उतो घा ते पुरुषा इदासिन्येषां पूर्वेषाममृणोर्ऋषीणां ।
अधाहं त्वा मघवञ्जोहवीमि त्वं न इन्द्रासि प्रमतिः पितेव ॥ ४ ॥
उतो इति । घ । ते । पुरुषाः । इत् । आसन् । येषां । पूर्वेषां । अमृणोः । ऋषीणां ।
अध । अहं । त्वा । मघऽवन् । जोहवीमि । त्वं । नः । इन्द्र । असि । प्रमतिः । पिताऽइव ॥ ४ ॥

उतापि च । इति पूरणः । हे मघवन् येषां पूर्वेषामृषीणां सुतीरमृणोः ते पूर्व ऋषयः पुरुषा इत् पुरुषेभ्यो हिता एवासन् । अधातोऽहं त्वा त्वां जोहवीमि । भृशं क्रीमि । अपि च हे इन्द्र त्वं नोऽस्माकं पितेव जनक इव प्रमतिर्बन्धुरसि ॥

वोचेमेदिन्द्रं मघवानमेनं महो रायो राधसो यहदन्नः ।
यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्टो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥
वोचेम । इत् । इन्द्र । मघऽवानं । एनं । महः । रायः । राधसः । यत् । ददत् । नः ।
यः । अर्चतः । ब्रह्मऽकृतिं । अविष्टः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

इयं आख्यातवरा ॥ १३ ॥

आ नो देवितं पंचर्षं चयोद्गं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं वैपुममिन्द्र । आ नो देवित्यनुज्ञातं ॥ प्रथमे कंदोमे प्रथमशस्त्र आ न इत्ययमिन्द्रसूचः । सूच्यते हि । आ नो देव शर्वसा याहि शुष्मिन् प्र वो यक्षेण देवयंती चर्चन् । आ० ८. ९. इति ॥

आ नो देव शर्वसा याहि शुष्मिन्भवा वृध ईद्र रायो अस्य ।
महे नृम्णाय नृपते सुवज्र महि स्र्वाय पौंस्याय भूर ॥ १ ॥
आ । नः । देव । शर्वसा । याहि । शुष्मिन् । भव । वृधः । इन्द्र । रायः । अस्य ।
महे । नृम्णाय । नृऽपते । सुऽवज्र । महि । स्र्वाय । पौंस्याय । भूर ॥ १ ॥

हे देव शीतमान शुष्मिन्भवमिन्द्र नोऽस्माच्छर्वसा वसिष्ठ सार्धमा याहि । अस्माकमर्थं देयस्व रायो धनस्य वृधो वर्धयिता च भव । हे नृपते सुवज्र महि महते नृम्णाय वस्त्राय च भव । बाधो नृम्णमिति वस्त्रनामसु पाठात् । हे भूर महि महते वस्त्राय वज्राय हिंसकाय । अदिर्हिंसाकर्मा । पौंस्याय वीर्याय च भव ॥

हवत उ त्वा हव्यं विवाचि तनूषु भूराः सूर्यस्य सातौ ।
त्वं विष्वेषु सेन्यो जनेषु त्वं वृचाणि रंधया सुहृत् ॥ २ ॥

हवन्ते । ऊं इति । त्वा । हव्यं । विऽवाचि । तनूषु । शूराः । सूर्यस्य । सातो ।
त्वं । विन्नेषु । सेन्यः । जनेषु । त्वं । वृषाणि । रंधय । सुऽहंतु ॥ २ ॥

हे इंद्र ईवं ह्रातव्यं त्वा त्वां विवाचि विविधा वाचो यस्मिन्नाहुर्मवन्ति तस्मिन्नेषु शूराः पुरुषास्तनूष्वनेषु
रचणीयासु सूर्यस्य सातो संभवन्ति । सरति गच्छतीत्यायुरच सूर्यो विवचितः । तस्य चिरकालं प्राप्स्यर्थं
हवन्ते । हवन्ति । विन्नेषु सेन्येषु जनेषु त्वमेव सेन्यः सेनाहोऽसि । अपि च त्वं वृषाणि शत्रून् सुहंतु सुहंतुनांश्चा-
पन्नेषु रंधय । अस्मभ्यं वशीकुरु ॥

अहा यदिदं मुदिना व्युच्छान्दधो यत्केतुमुपमं समत्सु ।
न्यमिः सीदत्सुरो न होता हुवानो अचं सुभगाय देवान् ॥ ३ ॥
अहा । यत् । इंद्र । सुऽदिना । विऽउच्छान् । दधः । यत् । केतुं । उपऽमं । समत्सु ।
नि । अमिः । सीदत् । असुरः । न । होता । हुवानः । अचं । सुऽभगाय । देवान् ॥ ३ ॥

हे इंद्र यद्यदाहाहाणि मुदिना मुदिनाणि व्युच्छान् व्युच्छेयुः यद्यदा च समत्सु संप्रामेषु केतुं ज्ञानमुपम-
मंतिकं दधः धारयेः तदामुरो बलवान् होता देवानामाह्वातापिः सुभगायास्त्वाकं शोभनधनप्राप्तये देवास्त-
वानो ह्यस्तवास्मिन्नेषु नि सीदत् । न्यसीदत् ॥

वयं ते तं इंद्र ये च देव स्तवैत शूर ददतो मघानि ।
यच्छा सूरिभ्य उपमं वरुणं स्वाभुवो जरणामन्नवंत ॥ ४ ॥
वयं । ते । ते । इंद्र । ये । च । देव । स्तवैत । शूर । ददतः । मघानि ।
यच्छ । सूरिऽभ्यः । उपऽमं । वरुणं । सुऽआभुवः । जरणां । अन्नवंत ॥ ४ ॥

हे देव शूरैर्द्र ते तव वयं वसिष्ठाः स्वभूताः । ये जना मदीयपुत्रपीषादयो मघानि मंहनीयानि हवींश्चि
दहतः प्रयच्छतः सवन्त कुर्वन्ति तेऽपि तव स्वभूताः । तेभ्य उभयेभ्यः सूरिभ्यः सौतुभ्य उपमं अन्नं वरुणं गृहं
यच्छ । प्रयच्छ । अपि च त उभे स्वाभुवः सुसमृद्धाः संतो जरणां जरामन्नवंत । प्राप्तुवन्तु ॥

वोचेमेदिंद्रं मघवानमेनं महो रायो राधसो यद्दत्तः ।
यो अर्चेतो ब्रह्मकृत्स्निमविष्टो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥
वोचेम । इत् । इंद्र । मघऽवानं । एनं । महः । रायः । राधसः । यत् । ददत् । नः ।
यः । अर्चेतः । ब्रह्मऽकृतिं । अविष्टः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

एषा सिद्धा ॥ १४ ॥

प्र च इंद्रायिति द्वादशर्षं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं नाचमिन्द्र । द्वात्रिंशत्वाकिसो विराजः सिद्धा
नाचम्यः । तथा चानुक्रांतं । प्र वो द्वादश नाचर्षं विचिराकृतमिति ॥ सूक्तविनिधयो वो वैमिकः ॥ प्रवर्षे
राशिपर्याये निषाचवस्यस्त्री प्र च इंद्रायैत्याद्यनुचः सोमिषः । सूचितं च । प्र च इंद्राय माद्वं प्र कृतानु-
वीषिषः । आ० ६. ४. इति ॥ अतिराशि प्रवर्षे पर्याये ब्राह्मणाच्छिष्यस्त्री वयमिन्द्र स्वाभुवोऽमीत्यनुक्त्यनुचः ।
तथा च सूचितं । वयमिन्द्र स्वाभुवोऽनि वार्षहत्याधितुतमासुचरेत् । आ० ६. ४. इति ॥ चतुर्थेऽहनि माच्यंदि-
नसवर्षे होषकशस्य आरंभणीयाम् अर्धं विराज एकानुच आहवनीयः । तदर्थाः प्र वो महि महिषुधि मरभ्य-
मितावाकिसः । सूचितं च । प्र वो महि महिषुधि मरभ्यमिति अतस्तस्मिन् विराजः । आ० ७. ११. इति ॥

प्र व इंद्राय मादनं हर्यश्वाय गायत । सखायः सोमपात्रे ॥ १ ॥

प्र वः । इंद्राय । मादनं । हरिऽश्वाय । गायत । सखायः । सोमऽपात्रे ॥ १ ॥

हे सखायः वो ध्रुवं हर्यश्वाय सोमपात्रे सोमार्णं पात्र इंद्राय मादनं महकरं सोमं प्र गायत ॥

शंसेदुक्थं सुदानं व उत द्युक्षं यथा नरः । चक्रुमा सत्यराधसे ॥ २ ॥

शंस । इत् । उक्थं । सुऽदानं वे । उत । द्युक्षं । यथा । नरः । चक्रुम । सत्यऽराधसे ॥ २ ॥

उतापि च हे कोतः सुदानं यो भोजनदानाय सत्यराधसे सत्यधनार्थेन्द्राद्योक्थं सोमं यथा नरोऽन्वे कोतारो वृक्षं दीप्तिः साधनभूतं सोमं शंसन्ति तदस्त्वमपि शंस । उच्चारय । इदिति पूरयः । वयं च वक्रम । सोमं करवाम ॥

त्वं न इंद्र वाजयुस्त्वं गृण्युः शतक्रतो । त्वं हिरण्ययुर्वसो ॥ ३ ॥

त्वं । नः । इंद्र । वाजऽयुः । त्वं । गृण्युः । शतऽक्रतो इति शतऽक्रतो । त्वं । हिरण्यऽयुः ।

वसो इति ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं वाजयुरस्त्वामो भव । हे शतक्रतो त्वं नोऽस्माकं गृण्योर्गोऽस्माकं भव । हे वसो वासयितरिंद्र त्वं हिरण्ययुर्हिरण्यकामोऽपि भव ॥ इदं हि परिच्छायायामपि वृक्षते क्वचित् क्वच ॥

वयमिंद्र त्वायवोऽभि प्र णोनुमो वृषन् । विद्धी त्वस्य नो वसो ॥ ४ ॥

वयं । इंद्र । त्वाऽयवः । अभि । प्र । नोऽनुमः । वृषन् । विद्धि । तु । अस्य । नः । वसो इति ॥ ४ ॥

हे वृषन् कामार्णं वर्धितरिंद्र त्वायवस्त्वत्कामा वयं वसिष्ठास्त्वामभि प्र णोनुमः । प्रकर्षेयं क्षुमः । हे वसो वासयितरिंद्र अक्षिदमकादीयं सोमं तु चिप्रं विद्धि । अवधारय ॥

मा नो निदे च वक्तवेऽर्यो रंधीरराव्ये । ते अपि क्रतुर्मम ॥ ५ ॥

मा । नः । निदे । च । वक्तवे । अर्यः । रंधीः । अराव्ये । ते इति । अपि । क्रतुः । मम ॥ ५ ॥

हे इंद्र अर्यः स्वामी त्वं वक्तवे परववाक्काणां वक्त्रे निदे भिदिषिऽराव्येऽदाषि नोऽस्मान् मा रंधीः । वयं मा कार्षीः । अप्यपि च ते त्वयि मम क्रतुर्मदीयं सोमसंपुर्णं कर्म गच्छत्विति शेषः । अकादीयं सोमं भवन्ति ते प्रविशत्वित्यर्थः ॥

त्वं वर्मसि सप्रथः पुरोयोधश्च वृषहन् । त्वया प्रति ब्रुवे युजा ॥ ६ ॥

त्वं । वर्म । असि । सऽप्रथः । पुरऽयोधः । च । वृषऽहन् । त्वया । प्रति । ब्रुवे । युजा ॥ ६ ॥

हे वृषहन् वृक्षा हिंसकेंद्र त्वं वर्मास्माकं कवचमसि । कवचवद्रक्षकोऽसीत्यर्थः । सप्रथः सर्वतः पुपुक्षासि । पुरोयोधश्च पुरो योद्धा चासि । त्वया युजा त्वया सहायेन प्रति ब्रुवे । शत्रुन् प्रतिब्रवीमि । प्रतिहन्सीत्यर्थः ॥ १५ ॥

महौ उतासि यस्य तेऽनु स्वधावरी सहः । मन्नाते इंद्र रोदसी ॥ ७ ॥

महान् । उत । असि । यस्य । ते । अनु । स्वधावरी इति स्वधाऽवरी । सहः ।

मन्नाते इति । इंद्र । रोदसी इति ॥ ७ ॥

उतापि च हे इंद्र त्वं महानसि । सर्वाधिकोऽसि । हे इंद्र यद्य ते तव सहो वयं सधावरी अतएव रोहसी वाचापुत्रिवावगु मन्वाति अनुमन्वेति । तदीयं सहः सर्वाधिकमित्युच्यते वाचि कोवी विसंवाहं न कुर्वत इत्यर्थः ॥

तं त्वा मरुत्वती परि भुवश्चाणी सयावरी । नक्षमाणा सह द्युभिः ॥ ८ ॥

तं त्वा । मरुत्वती । परि । भुवत् । वाणी । सयावरी । नक्षमाणा । सह । द्युभिः ॥ ८ ॥

हे इंद्र तन्मत्तगुणविशिष्टं त्वा त्वा सयावरी त्वया सह गंधी । यद्य यद्य त्वं यासि तद्य तद्य यांतीत्यर्थः । युमिक्लेजोभिर्नक्षमाणा वासुवती मरुत्वती । मरुतः खोतारः । तद्वती वाणी कुतिः परि भुवत् । परिभवगु । परिभवतिरप्यपरिवहार्थीयः । परिगुह्यात्वर्थः ॥

ऊर्ध्वासुस्वान्विंदवो भुवन्दस्ममुप द्यवि । सं ते नमंत कृष्टयः ॥ ९ ॥

ऊर्ध्वासः । त्वा । अनु । इंदवः । भुवन् । दस्म । उप । द्यवि । सं । ते । नमन्त । कृष्टयः ॥ ९ ॥

हे इंद्र उप यवि युमोक्तमीपे स्थितं द्रव्यं दर्शनीयं त्वा त्वामनुहिमोर्ध्वास ऊर्ध्वा इंद्रवीऽसदीयाः सोमा भुवन् । भवन्ति । कृष्टयः प्रजास ते तुभ्यं सं नमन्त । भुवि सोमास्त्वदर्थमेव जायते प्रजास त्वामेव प्रणमन्तीतीदृशुतिः ॥

प्र वो महे महिवृधे भरध्वं प्रचेतसे प्र सुमन्ति कृणुध्वं ।

विशः पूर्वीः प्र चरा चर्षणिप्राः ॥ १० ॥

प्र । वः । महे । महिवृधे । भरध्वं । प्रचेतसे । प्र । सुमन्ति । कृणुध्वं ।

विशः । पूर्वीः । प्र । चर । चर्षणिप्राः ॥ १० ॥

हे मदीयाः पुत्रवाः वो यूयं महिवृधे महतां धनानां वर्धयिषि महे महत् इंद्राय प्र भरध्वं । सोमान्न-
णयत । प्रचेतसे प्रकृष्टमतय इंद्राय सुमन्ति सुमन्ति च प्र कृणुध्वं । प्रकृत । यद्य प्रत्यक्षुतिः । हे इंद्र
चर्षणिप्राः कामैः प्रजानां पुरयिता त्वं पूर्वीर्दिविषां पुरयिषीर्विशः प्रजाः प्र चर । अभिनन्द ॥

उरुध्वचसे महिने सुवृक्तिमिद्राय ब्रह्म जनयन्त विप्राः ।

तस्य व्रतानि न मिनन्ति धीराः ॥ ११ ॥

उरुध्वचसे । महिने । सुवृक्ति । इद्राय । ब्रह्म । जनयन्त । विप्राः ।

तस्य । व्रतानि । न । मिनन्ति । धीराः ॥ ११ ॥

उरुध्वचसे पुत्रवातयि महिने महते यथा इंद्राय सुवृक्ति कुति ब्रह्मन् हविष्य विप्राः प्राजा जनयन्त
जनयन्ति तर्हि ब्रह्म व्रतानि रचय्यादीनि कर्माणि धीराः प्राजा देवा यद्य न भिनन्ति । न विनन्ति ॥

इंद्रं वाणीरनुत्तमन्युमेव सचा राजानं दधिरे सहध्वी ।

हर्येभ्या बर्हया समापीन् ॥ १२ ॥

इंद्रं । वाणीः । अनुत्तमन्युः । एव । सचा । राजानं । दधिरे । सहध्वी ।

हरिऽअभ्याय । बर्हयः । सं । आपीन् ॥ १२ ॥

सचा रात्रानं सर्वजनत ईश्वरमनुत्तमम् । केनाप्यनुतोऽबाधितो मयः क्रीडो यस्य सः । तमेवंद्रं बाधोः सुख्यः संहृष्टो कोषाणि प्रपुण्यामभिवितुं हृषिरे । अतो हेतोर्हे कोतः त्वमपि हर्षयार्थेन्द्राय । हर्षयार्थेन्द्रं कोतुमित्यर्थः । आपीनं बंधून् सं बर्हय । उत्साहय ॥ १६ ॥

मो पु स्मि सप्तविंशत्युप पंचदशं सूक्तं । अथेयमनुत्तमशिक्षा । मो पु सप्ताधिका प्राज्ञां वृत्तीया द्विपदा सोदासीरपी प्रविष्यमाणः शक्तिरत्वं प्रगाथमासेमि सोऽर्धर्ष उक्तेऽद्वयत । तं पुचोक्तं वसिष्ठः समाप-
यति शिवायनकं वसिष्ठस्यैव हतपुत्रस्यार्थमिति तांडकमिति । मंडनद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । इन्द्रं कर्तुं न इति प्रगाथं सार्धर्षं च वसिष्ठपुत्रः शक्तिर्वसिष्ठो वा । इन्द्रो देवता । अयुजो बृहत्तो युजः सतोबृहत्तः । तृतीया तु द्विपदा विराट् । महाप्रति निष्कैवळी बाईततुचाशीतवितत्यूक्तं । तच्च द्विपदामभि त्वा मुरेक्षितं राचंतरं प्रगाथं नकिः सुदास इति प्रगाथं च वर्धयेत् । तथैव पंचमारुक्ते सूचितं । मो पु त्वा वाचतस्मिन्नित्येक द्विपदा सोदासीर राचंतरं च प्रगाथमथ हास्य नकिः सुदासो रथमिच्छितं प्रगाथमुद्रुत्वा त्वामिदा ह्यो नर इत्येतं प्रगाथं प्रत्यवदधाति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि पंचमेऽहनि च निष्कैवळी मो पु त्वा वाचत इति प्रगाथः सद्द्विपदः । सूचितं च । मो पु त्वा वाचतस्मिन्निति सद्द्विपद उपसमस्येद्विपदां । आ० ७. ३. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि मरुत्वतीये प्राकृतामरुत्वतीयात्प्रगाथादन्तरं नकिः सुदास इति प्रगाथं शंसत् । पुण्याभिप्रववडहयोसुतीये षष्ठेऽहनि चार्थं प्रगाथः । तथैव सूचितं । नकिः सुदासो रथमिति मरुत्वतीया ऊर्ध्वं निष्ठादिति । एवं स्मितां प्रगाथान्पुण्याभिप्रववडोरन्वहं पुनः पुनरावर्तयेयुः । आ० ७. ३. इति ॥ अपिष्टोमे माध्वंदिनसवने षष्ठावाक्यशस्त्रे उद्दिष्यस्त्र रिष्यत इति प्रगाथः । तथा च सूचितं । उद्दिष्यस्त्र रिष्यति भूय इत् । आ० ५. १६. इति ॥ अपिष्टोमे माध्वंदिनसवने मेषावद्यशस्त्रे कसमिन्द्रेति प्रगाथः । सूचितं च । कसमिन्द्र त्वावसुं सवो ह जातः । आ० ५. १६. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्वंदिनसवने मेषावद्यशस्त्रेऽर्थां प्रगाथः । अहर्गणेष्वपि द्वितीयादिष्वहःसु । सूचितं च । कसमिन्द्र त्वावसुं कसवो अतसीनां । आ० ७. ४. इति । आरंभणीयाः पर्यासान् कसतोऽहरहःशस्त्राणीति होचकाः । आ० ७. १. इति ॥ पुण्यावडहस्य तृतीयेऽहनि निष्कैवळी वैरूपसामपथे यद्दिन्द्र यावत इत्यनुकूपमुचः । सूचितं च । यद्दिन्द्र यावतस्त्वमिति प्रगाथो कोचियानुकूपी । आ० ७. १०. इति ॥ अपिष्टोमे चातुर्विंशिकेऽहनि माध्वंदिनसवने षष्ठावाक्यशस्त्रे तरयिरित्तिवासतीति वैकल्पिकमुचः । सूचितं च । तरोभिर्वो विद्वदसुं तरयिरित्तिवासति । आ० ७. ४. इति ॥ अपिष्टोमे निष्कैवळीशस्त्रे रथंतरसामपथेऽमि त्वा मुरेति प्रगाथः कोचियः । सूचितं च । अमि त्वा मुर नोनुमोऽमि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगाथो कोचियानुकूपी । आ० ५. १५. इति ॥ आग्निशस्त्रे ऽथ्यं प्रगाथः । तथैव सूचितं च । अमि त्वा मुर नोनुमो बहवः सूरचचस इति प्रगाथाः । आ० ६. ५. इति ॥ मुहाव्रते निष्कैवळी दक्षिणपथेऽर्थं प्रगाथः । तथैव पंचमारुक्ते सूचितं । अमि त्वा मुर नोनुमोऽमि त्वा पूर्वपीतय इति रथंतरस्य कोचियानुकूपी प्रगाथो । ऐ० आ० ५. ८. इति ॥ आग्निशस्त्रे इन्द्रं कर्तुं न इति प्रगाथः । सूचितं च । इन्द्रं कर्तुं न आ मरामि त्वा मुर नोनुमे । आ० ६. ५. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्वंदिनसवने प्राज्ञाणां स्यिशस्त्रेऽर्थं वैकल्पिकः कोचियः प्रगाथः । सूचितं च । इन्द्रं कर्तुं न आ मरिन्द्रं जेहं न आ मर । आ० ७. ४. इति ॥

मो पु त्वा वाचतस्मिन्नरे अस्मिन्नि रीरमन् ।

आराज्ञास्त्रिस्तधमादं न आ गहीह वा सन्नुप शुधि ॥ १ ॥

मो इति । सु । त्वा । वाचतः । च । न । आरे । अस्मत् । नि । रीरमन् ।

आराज्ञात् । चित् । सधऽमादं । नः । आ । गहि । इह । वा । सन् । उप । शुधि ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वा वाचतस्मिन्न यजमाना अथकदकात् अरे इरे मो नि रीरमन् । न भितरां रमयंतु । अतस्त्वमारान्ताधिहरेऽपि वर्तमानोऽसदीयः यजमानं बहि । आनय । इह वाचापि वा सन् विजयन् उप शुधि । अकदीयं कोचमुपगृह्य ॥

इमे हि ते ब्रह्मकृतः सुते सचा मधौ न मस्य आसन्ते ।
 इंद्रे कामं जरितारो वसूयवो रथे न पादमा दधुः ॥२॥
 इमे । हि । ते । ब्रह्मऽकृतः । सुते । सचा । मधौ । न । मस्यः । आसन्ते ।
 इंद्रे । कामं । जरितारः । वसुऽयवः । रथे । न । पादं । आ । दधुः ॥२॥

हे इंद्र ते त्वदर्थं सुतेऽभिपुते सोमे ब्रह्मकृतः सोचकृतो मधौ न मधुनीव मस्यो मसिकाः सचा सहासन्ति ।
 उपविशन्ति । अथ परोचक्षुतिः । वसूयवो धनकामा जरितारः सोतारः काममिष्टमिन्द्रे रथे न पादं रथे
 पादमिवा दधुः । समर्पयन्ति ॥

रायस्त्वामो वज्रहस्तं सुदक्षिणं पुत्रो न पितरं हुवे ॥३॥
 रायऽकामः । वज्रऽहस्तं । सुऽदक्षिणं । पुत्रः । न । पितरं । हुवे ॥३॥

रायस्त्वामो धनकामोऽहं सुदक्षिणं शोभनदानं वज्रहस्तमिन्द्रं पुत्रो न पुत्र इव पितरं ऊवे । ह्रयामि ॥

इम इंद्राय सुन्विरे सोमासो दध्यागिरः ।
 ताँ आ मदाय वज्रहस्त पीतये हरिभ्यां यात्योक् आ ॥४॥
 इमे । इंद्राय । सुन्विरे । सोमासः । दधिऽआगिरः ।
 तान् । आ । मदाय । वज्रऽहस्त । पीतये । हरिऽभ्यां । याहि । ओकः । आ ॥४॥

हे वज्रहस्त दध्यागिरो दधिमिग्राणा इमे सोमासः सोमा इंद्राय तुभ्यं सुन्विरे । मुता बभूवुः । तान्
 सोमाश्चदाय मदार्यं पीतये पानार्थाको यज्ञसंदनमाभि हरिभ्यामश्वाभ्यामा याहि । आगच्छ ॥

अवच्छृङ्खलं ईयते वसूनां नू चिन्त्रो मर्धिषन्निरः ।
 सद्यश्चिद्यः सहस्राणि शता ददन्नकिर्दित्संतमा मिनत् ॥५॥
 अवंत् । अतऽकर्णः । ईयते । वसूनां । नू । चित् । नः । मर्धिषत् । गिरः ।
 सद्यः । चित् । यः । सहस्राणि । शता । ददत् । नकिः । दित्संतं । आ । मिनत् ॥५॥

श्रुत्वाणो याज्ञाश्रवणरूपकर्ण इंद्रो वसूनां वसूनीयति । याच्यते । नोऽस्मदीया गिरो याज्ञावाक्यानि
 श्रवत् । शृणोतु । नू चिन्त्रिव मर्धिषत् । हिगक्षु । अश्रवणेन याज्ञावाक्यानि निष्फलानि न करोत्वित्यर्थः ।
 अपि चेद्रः सद्यश्चित् सद्य एव याज्ञान्तरमेव सहस्राणि शतानि च ददत् । प्रयच्छेत् । दित्संतं दातुमिच्छंतं
 तमिन्द्रं नकिरा मिनत् । न हिंसात् । कश्चिदपि न वारयेदित्यर्थः ॥ ॥१७॥

स वीरो अप्रतिष्कृत इंद्रेण शूश्रुवे नृभिः ।
 यस्ते गभीरा सर्वनानि वृषहन्सुनोत्या च धावति ॥६॥
 सः । वीरः । अप्रतिऽस्कृतः । इंद्रेण । शूश्रुवे । नृऽभिः ।
 यः । ते । गभीरा । सर्वनानि । वृषऽहन् । सुनोति । आ । च । धावति ॥६॥

हे वृषहन् ते त्वदर्थं यः पुमान् गभीरा गभीराणि सर्वनानि सोमान् सुनोति आ धावति च त्वां

सुतिभिश्चधावति च स वीर इंद्रेण हेतुनाप्रतिष्कृतः केनाप्यप्रतिगतोऽप्रतिशब्दितो वा भवेत् । शुभिः
परिष्कारके मृगुर्व । उपगम्यति च । अयतिर्गतिकर्मा ॥

भवा वरूथं मघवन्मघोनां यत्समजासि शर्धतः ।

वि त्वाहतस्य वेदनं भजेमस्या दूणाशो भरा गयं ॥ ७ ॥

भवे । वरूथं । मघऽवन् । मघोनां । यत् । संऽअजासि । शर्धतः ।

वि । त्वाऽहतस्य । वेदनं । भजेमहि । आ । दुऽनशः । भर । गयं ॥ ७ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र मघोनां हविष्मतां वरूथमुपद्रवाणां वारकं वर्म भव । यद्यस्त्वं शर्धत उत्सहमा
नाञ्छ्वन् समजासि संप्रियेः । अपि च त्वाहतस्य त्वया हतस्य शत्रोर्वेदनं धनं वि भजेमहि । विशेषिण
कभेमहि । किंच दुर्गशो नाशयितुमशक्त्वस्त्वं गयं गृहं धनं वा भर । अस्मभ्यमाहर ॥

सुनोता सोमपात्रे सोममिंद्राय वज्रिणे ।

पचता पक्तीरवंसे कृणुध्वमित्पृणन्निपृणते मयः ॥ ८ ॥

सुनोत । सोमऽपात्रे । सोमं । इंद्राय । वज्रिणे ।

पचत । पक्तीः । अवंसे । कृणुध्वं । इत् । पृणन् । इत् । पृणते । मयः ॥ ८ ॥

हे मदीयाः पुरुषाः वज्रिणे सोमपात्रे सोमस्य पात्र इंद्राय सोमं सुनोत । अभिपुणत । अवस इंद्रं
तर्पयितुं पक्तीः पक्त्वान् पुरोडाशादीन् पचत च । कृणुध्वमित् । इंद्रप्रियकराणि कर्माणि च कुरुतव । इंद्रो
हि मयः सुखं पुणन्नियजमानाय प्रयच्छेत्तव पुणति हवीषीति शेषः ॥

मा स्नेधत सोमिनो दक्षता महे कृणुध्वं राय आतुजे ।

तरणिरिज्जयति क्षेति पुष्यति न देवासः कवत्नवे ॥ ९ ॥

मा । स्नेधत । सोमिनः । दक्षत । महे । कृणुध्वं । राये । आऽतुजे ।

तरणिः । इत् । जयति । क्षेति । पुष्यति । न । देवासः । कवत्नवे ॥ ९ ॥

हे मदीया जनाः सोमिनः सोमवतो यागात्मा स्नेधत । मा हिंसिष्ट । दक्षत । यागादिकं कर्तुमुत्सहध्वं
च । महे महत आतुजे । तुजिर्हिंसाकर्मा दानकर्मा वा । शत्रूणामिहिंसकाय धनानां प्रदाने इंद्राय राये
धनलाभार्थं कृणुध्वं । कर्माणि कुरुत च । तरणिरित् कर्मसु त्वरित एव जयति शत्रून् । क्षति । गृहं निवसति
च । पुष्यति । प्रजया पशुभिश्च पुष्टो भवति । कवत्नवे कुत्सितक्रियायै ॥ कवोपष्टस्यातिः सातत्यगमनकर्मणो
रूपं कवत्नुरिति ॥ देवासो देवा न भवन्तीति शेषः । सुखप्राप्तये भवन्तीत्यर्थः ॥

नकिः सुदासो रथं पर्यास न रीरमत् ।

इंद्रो यस्याविता यस्य मरुतो गमत्स गोमति व्रजे ॥ १० ॥

नकिः । सुऽदासः । रथं । परि । आस । न । रीरमत् ।

इंद्रः । यस्य । अविता । यस्य । मरुतः । गमत् । सः । गोऽमति । व्रजे ॥ १० ॥

सुदासः शोभनदानस्य यजमानस्य रथं नकिः पर्यास । कश्चिन्न पर्यस्यति । न रीरमत् । न रमयति च ।
आत्मार्यं न कश्चिदेनं गुंकातीत्यर्थः । अपि च यस्याविता रथिता यस्य च मरुतोऽविताः स गोमति
नोपुति व्रजे नोष्ठे नमत् । नक्षेत् ॥ ॥ १० ॥

गमद्वाजं वाजयन्निदं मर्त्यो यस्य त्वमविता भुवः ।

अस्माकं बोध्यविता रथानामस्माकं शूर नृणां ॥ ११ ॥

गमन् । वाजं । वाजयन् । इन्द्र । मर्त्यः । यस्य । त्वं । अविता । भुवः ।

अस्माकं । बोधि । अविता । रथानां । अस्माकं । शूर । नृणां ॥ ११ ॥

हे इन्द्र त्वं यस्य मर्त्यस्याविता रथिता भुवः भवेः स मर्त्यो वाजयन् सोमेण त्वां वसिष्ठं कुर्वन् वाजमेव गमन् । गच्छेत् । अपि च हे शूर अस्माकं वासिष्ठानां रथानामविता रथिता बोधि । भव ॥ भवति सोऽदि ह्यं । भकारस्य वकारश्चादसः ॥ अस्माकं नृणां पुत्रादीनां चाविता भव ॥

उदिन्वस्य रिच्यतेऽंशो धनं न जिग्युषः ।

य इंद्रो हरिवाच दभन्ति तं रिपो दध्मं दधाति सोमिनि ॥ १२ ॥

उत् । इत् । नु । अस्य । रिच्यते । अंशः । धनं । न । जिग्युषः ।

यः । इन्द्रः । हरिऽवान् । न । दभन्ति । तं । रिपः । दध्मं । दधाति । सोमिनि ॥ १२ ॥

अक्षेद्रक्षांशो यश्च सोमस्य भागोऽतिरिच्यतेऽन्वेभ्योऽपि देवेभ्यः । इन्द्रस्य चिष्यपि सवनेषु सोमपात्रमस्ति माध्वंदिनं हि सर्वमिन्द्रमिति । जिग्युषो जितवतो धनं न धनमिव । उदिध्विति चयः पूरणाः । अपि च यो हरिवाग्निः सोमिनि यजमाने दधं बलं दधाति संदधाति तं रिपो रिपवो न दभन्ति । न हिंसन्ति ॥

मंसमखर्वं सुधितं सुपेशंसं दधात यज्ञियेषु ।

पूर्वींश्चन प्रसितयस्तरन्ति तं य इंद्रे कर्मणा भुवन् ॥ १३ ॥

मंसं । अखर्वं । सुधितं । सुपेशंसं । दधात । यज्ञियेषु । आ ।

पूर्वीः । चन । प्रसितयः । तरन्ति । तं । यः । इंद्रे । कर्मणा । भुवन् ॥ १३ ॥

हे जनः अखर्वमणसं सुधितं सुविहितं सुपेशंसं शोभनकृत्यं मंसं खोचं यज्ञियेषु यजनीयेषु देवेषु मध्य इन्द्राय दधात । विधन । यो जनः कर्मणा सुखादिकल्पेणैन्द्र इन्द्रस्य चित्ते भुवन् भवितुं तं जनं पूर्वोर्व्याः प्रसितयः पाशादीनि बन्धनानि । चनेति समुदायो नेत्वर्थे वर्तते । न तरन्ति । न आमुपन्तीत्यर्थः ॥

कस्तमिदं त्वावसुमा मर्त्यो दधर्वति ।

अद्या इत्ते मघवम्पार्ये दिवि वाजी वाजं सिषासति ॥ १४ ॥

कः । तं । इन्द्र । त्वाऽवसुं । आ । मर्त्यः । दधर्वति ।

अद्या । इत् । ते । मघऽवन् । पार्ये । दिवि । वाजी । वाजं । सिषासति ॥ १४ ॥

हे इन्द्र तव चित्ते यो भवेत् त्वावसुं । त्वं वसुर्व्यापको यस्मैति वज्रग्रीहिः । तं जनं को मर्त्य आ दधर्वति । आधर्वेत् । हे मघवन् ते त्वदर्थं यः अद्या अद्यया पुनः सन् वाजी हविष्यान् भवेत् पार्ये दिवि वीजिऽहवि च वाजमसं बलं वा सिषासति । शेषेति ॥

मघोनः स्म वृषहृत्येषु चोदय मे ददति प्रिया वसु ।

तव प्रणीती हयैश्च सूरिभिर्विष्वा तरेम दुरिता ॥ १५ ॥

म॒घो॒नः । स्म । वृ॒षऽह॒त्येषु । चो॒दय॒ । ये । द॒दति॒ । प्रि॒या । वसु॑ ।

तव॑ । प्र॒ऽनी॒ती । हरि॑ऽञ्च॒ । सूरि॑ऽभिः । वि॒द्या । तरे॑म् । दुः॒ऽइ॒ता ॥ १५ ॥

हे इंद्र मघोनो धनवतसे । त्वदर्धमित्यर्थः । प्रिया प्रियाणि वसु वसुभि धनानि धे॒वना इति प्रयच्छति ताज्जगान्वृषहस्त्रेषु संघामेषु चोदय । प्रेरय । हे इत्यत्र तव प्रणीती प्रणीत्या प्रयत्येन सूरिभिः क्षीतुभिः पुषादिभिः सार्धं विद्या विद्यानि दुरिता दुरितानि तरेम ॥ १५ ॥

त॒वेदि॑द्राव॒मं वसु॑ त्वं पु॒ष्यसि॑ म॒ध्य॒मं ।

स॒षा वि॒श्वस्य॑ पर॒मस्य॑ रा॒जसि॑ न॒कि॒ष्टा गो॒षु वृ॒ण्वते ॥ १६ ॥

तव॑ । इत् । इंद्र॒ । अ॒व॒मं । वसु॑ । त्वं । पु॒ष्यसि॑ । म॒ध्य॒मं ।

स॒षा । वि॒श्वस्य॑ । पर॒मस्य॑ । रा॒जसि॑ । न॒किः । त्वा॒ । गो॒षु । वृ॒ण्वते ॥ १६ ॥

हे इंद्र अवममधमं वसुसीसादिकं वसु धनं । यद्वा । भीमं वस्त्वमं । तवेतवैव । त्वं त्वमेव मध्यमं वसु रजतहिरण्यादिकमांतरिचं वा पुष्यसि । विश्वस्य सर्वस्य परमस्योत्तमस्यापि रत्नादेर्द्विष्यस्य वा वसुनो राजसि । ईश्विषे । सषा सावमेव । अपि च त्वा त्वां गोषु निमित्तेषु नकिर्वृण्वते । केऽपि न वारयति ॥

त्वं वि॒श्वस्य॑ धन॒दा अ॒सि श्रु॒तो य ई॒ भव॑न्त्याज॒यः ।

तवा॒यं वि॒श्वः पुरु॑हू॒त पार्थि॑वोऽव॒स्युर्नाम॑ भि॒क्षते ॥ १७ ॥

त्वं । वि॒श्वस्य॑ । धन॒ऽदाः । अ॒सि । श्रु॒तः । ये । ई॒ । भव॑न्ति । आ॒ज॒यः ।

तव॑ । अ॒यं । वि॒श्वः । पुरु॑हू॒त । पार्थि॑वः । अ॒व॒स्युः । नाम॑ । भि॒क्षते ॥ १७ ॥

हे इंद्र त्वं विश्वस्य सर्वस्य क्षीतुर्व्यवमानस्य वा धनदा धनस्य दाता सम्भुतः प्रसिद्धोऽसि । य ईं य एत आजयो युञ्जानि भवन्ति तेष्वपि धनदाः श्रुतोऽसि । हे पुरुहूत विश्वः सर्वोऽप्ययं पार्थिवो जनस्य । त्वत्त इत्यर्थः । अवस्य रक्षामिच्छन्नामामनुदकं वा । वर्हिर्नामितुदकनामसु पाठात् । भिक्षते । याचते । त्वन्निधेति शेषः ॥

• यदि॑द्र याव॑तस्त्वमे॒ताव॑द्द॒हमी॒शीय॑ ।

स्त्रो॒तार॑मि॒हिधि॑वे॒य रदा॑वसो॒ न पा॑प॒त्वाय॑ रा॒सीय॑ ॥ १८ ॥

यत् । इंद्र॒ । याव॑तः । त्वं । ए॒ताव॑त् । अ॒हं । ई॒शीय॑ ।

स्त्रो॒तार॑ । इत् । दि॒धि॒वे॒य । र॒दा॒व॒सो॒ इति॑ रद॒ऽव॒सो । न । पा॑प॒ऽत्वाय॑ । रा॒सीय॑ ॥ १८ ॥

हे इंद्र यावतो यावतो धनस्य त्वमीश्विषे एतावत् ॥ यद्वा युक् ॥ एतावतो धनस्याहमीशीय ईश्वरो भवेत् हे रदवसो । रदति इदाति भवूनीति रदवसुः । ततोऽहमसादीयं स्त्रोतारमिहिधिषेय । धनप्रदानेन चारधयेत् । पापत्वाय न रासीय । न इवां ॥

शि॒क्षे॒यमि॒न्म॒ह्यते॑ दि॒वेदि॑वे रा॒य आ॑ कु॒हचि॑द्विदे॑ ।

म॒हि त्व॒न्यन्म॑घव॒स्य आ॒र्यं व॒स्यो अ॒क्षि पि॒ता च॒न ॥ १९ ॥

शि॒क्षे॒यं । इत् । म॒हुऽय॑ते । दि॒वेऽदि॑वे । रा॒यः । आ॑ । कु॒हचि॑त्ऽविदे॑ ।

म॒हि । त्वात् । अ॒त्रात् । म॒घऽव॑न् । मः । आ॒र्यं । व॒स्यः । अ॒क्षि । पि॒ता । च॒न ॥ १९ ॥

कुहचिदिदे । कुहचिदियमानः कुहचिदित् । तस्यै । यच्च क्वापि विद्यमानाद्यत्वर्यः । महयति पूजयति
जनाय दिवे दिवे प्रतिदिनं राद्यो धनाणि शिषेयमित् । इयामेव । आकारः पूरयः । 'एवमिन्द्रस्य वाक्यं'
मुत्वा संतुष्टं च विर्वदति । हे मघवन् त्वत्पत्नीऽन्वदसाकमायं ज्ञातियं न ह्यसि । वसः प्रशसः पिता यन
पाकयिता च त्वदन्वी नास्तीत्यर्थः ॥

तरणिरित्तिषासति वाजं पुरंध्या युजा ।

आ व इंद्रं पुरुहूतं नमे गिरा नेमिं तष्टेव सुद्वं ॥ २० ॥

तरणिः । इत् । सिसासति । वाजं । पुरंध्या । युजा ।

आ । वः । इंद्रं । पुरुहूतं । नमे । गिरा । नेमिं । तष्टेव । सुद्वं ॥ २० ॥

तरणिरित् कुत्वादी कर्मणि स्वरित एव पुमान् पुरंध्या महत्या धिया युजा सहायभूतया वाज-
मनं सिषासति । संभजति । पुरुहूतं वज्रभिराहृतमिंद्रं वस्त्रां गिरा कुत्वाहमा नमे नेमिं चक्रस्य वसथं सुद्वं
शोभनदांश्च तष्टेव । यथा वर्धकिर्दाहनेमिमानमयते तद्वदित्यर्थः ॥ २० ॥

न दुष्टुती मर्यो विंदते वसु न सेधंतं रयिर्नशत् ।

सुशक्तिरिन्मघवन्तुभ्यं मावते देष्णं यत्पार्यं दिवि ॥ २१ ॥

न । दुःस्तुती । मर्यः । विंदते । वसु । न । सेधंतं । रयिः । नशत् ।

सुशक्तिः । इत् । मघवन् । तुभ्यं । मावते । देष्णं । यत् । पार्यं । दिवि ॥ २१ ॥

मर्यो मनुष्यो दुष्टुती दुष्टुत्वा वसु धनं न विंदति । इंद्रं सुवमेव वसु जमत इत्यर्थः । सेधंतं हिंसंतं ।
इंद्रविषयकुत्वादिकर्माख्यजुर्वेतमित्यर्थः । रयिर्धनं न गयत् । न व्याप्नोति । हे मघवन् त्वया पार्यं दिवि
सीत् दिवसे मावति मत्सहृषाय देष्णं दातव्यं यज्ञमसि तत्तुभ्यं त्वत्तः सुशक्तिरित् सुकर्मैव । विंदत इति
जपद्वितमप्यनुषज्यतेऽध्याहारस्मांतिकत्वात् ॥

अभि त्वा शूर नोनुमोऽदुग्धा इव धेनवः ।

ईशानमस्य जगतः स्वदृशमीशानमिंद्र तस्थुषः ॥ २२ ॥

अभि । त्वा । शूर । नोनुमः । अदुग्धाऽइव । धेनवः ।

ईशानं । अस्य । जगतः । स्वऽदृशं । ईशानं । इंद्र । तस्थुषः ॥ २२ ॥

हे शूरेंद्र अस्मै जगतो जंगमस्त्रैशानमीश्वरं तस्थुषः स्थावरस्य विशानं । ईशानमिति पदस्मानुत्तिराह-
रार्था । स्वदृशं सर्वदृशं त्वा त्वामदुग्धा द्रुत धेनवो यथादुग्धा धेनवः क्षीरपूर्वोऽधस्त्रैज वर्तते तद्वत्सोमपूर्व-
धमसस्त्रैज वर्तमाना यद्यमभि नोनुमः । मृशममिष्टुमः ॥

न त्वावी अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो न जनिष्यते ।

अभ्यायंतो मघवन्निंद्र वाजिनो गृष्यंतस्त्वा हवामहे ॥ २३ ॥

न । त्वावान् । अन्यः । दिव्यः । न । पार्थिवः । न । जातः । न । जनिष्यते ।

अभ्यायंतः । मघवन् । इंद्र । वाजिनः । गृष्यंतः । त्वा । हवामहे ॥ २३ ॥

हे मघवन्निंद्र दिव्यो दिवि नवस्त्रापात्र तत्सहृषोऽन्वो न जायते । पार्थिवः पृथिव्यां नवोऽधि

त्वावान्मो न जायते । द्विः पार्थिवो वा त्वावान्मो न जातः । न च जनिष्यते । पुंस्त्रिणां द्विषि च
विष्यपि कोकेषु त्वत्सदृशः कश्चिन्नास्तीत्यर्थः । अजायन्तोऽचा निष्कन्तो वाजिनो वाजनिष्कन्तः ॥ इच्छायां नि-
र्गम्यतयः ॥ इविष्मन्तो वा नयन्तो वा इच्छन्तश्च वयं त्वा त्वा इवामहे । इयामः ॥

अभी घतस्तदा भरेन्द्र ज्यायः कनीयसः ।

पुरुवसुर्हि मघवन्सनादसि भरेभरे च हव्यः ॥ २४ ॥

अभि । सतः । तत् । आ । भर् । इन्द्र । ज्यायः । कनीयसः ।

पुरुवसुः । हि । मघवन् । सनात् । असि । भरेभरे । च । हव्यः ॥ २४ ॥

हे जायो जायमिन्द्र । आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवदितीन्द्रपदस्याविद्यमानवद्भावात् जाय इत्यस्य
सर्वागुदानात्त्वाभावः । नकारस्य ह्यत्वं बाल्यानुमभावो वा ॥ कनीयसः सतो मम तत्प्रसिद्धं धनमन्वा भरे ।
हे मघवन् त्वं सनादिरादेवारम्भं पुरुवसुर्हि वज्रधनो ह्यसि । भरेभरे संयामि यज्ञे वा हव्यो इविष्यन्नासि ॥

परां शुदस्व मघवन्मिषान्सुवेदा नो वसू कृधि ।

अस्माकं बोध्यविता महाधने भवा वृधः सखीनां ॥ २५ ॥

परां । नुदस्व । मघवन् । मिषान् । सुवेदा । नः । वसू । कृधि ।

अस्माकं । बोधि । अविता । महाधने । भव । वृधः । सखीनां ॥ २५ ॥

हे मघवन् परा पराधीनामिषाञ्छुदस्व । प्रेरय । नोऽस्माभ्यं वसू वसूनि सुवेदा सुखभाणि कृधि ।
कृध । महाधने संयामि । वाजसाती महाधन इति संयामनामसु पाठात् । सखीनां सौतृणामस्माकं वसिष्ठा-
नामविता रक्षिता बोधि । भव । वृधो वर्धयिता च भव ॥

इन्द्र क्रतुं न आ भर् पिता पुत्रेभ्यो यथा ।

शिखा यो अस्मिन्पुरुहूत यामनि जीवा ज्योतिरशीमहि ॥ २६ ॥

इन्द्र । क्रतुं । नः । आ । भर् । पिता । पुत्रेभ्यः । यथा ।

शिख । नः । अस्मिन् । पुरुहूत । यामनि । जीवाः । ज्योतिः । अशीमहि ॥ २६ ॥

हे इन्द्र नोऽस्माभ्यं क्रतुं कर्म प्रदानं वा भर् । आहर । अपि च यथा पिता पुत्रेभ्यो धनं प्रयच्छति तथा
नोऽस्माभ्यं शिख । धनं देहि । हे पुरुहूत वज्रमिराजत यामनि यज्ञे जीवा वयं ज्योतिः सूर्यमशीमहि ।
प्रतिदिनं प्राप्नुयाम ॥

मा नो अज्ञाता वृजना दुराध्योऽं माश्रिवासो अव क्रमुः ।

त्वया वयं प्रवतः शश्वतीरपोऽति शूर तरामसि ॥ २७ ॥

मा । नः । अज्ञाताः । वृजनाः । दुराध्यः । मा । अश्रिवासः । अव । क्रमुः ।

त्वया । वयं । प्रवतः । शश्वतीः । अपः । अति । शूर । तरामसि ॥ २७ ॥

हे इन्द्र अज्ञाता अज्ञातजनना वृजना द्विषया दुराधी नोऽस्माकाव क्रमुः । मावचक्रमुः । हे शूर त्वया
वयं वसिष्ठाः प्रवतः प्रवचकाः संतः शश्वतीर्वज्रीरपोऽति तरामसि । अतितराम ॥ २७ ॥

विश्वं च इति चतुर्द्वयं वीर्यं ब्रूते । अविद्यमानमविद्या । विश्वं च यदूना संयमी वसिष्ठश्च वसुधैव कुटुम्बकम्

वा संवाद इति । आदितो नवानां वसिष्ठ ऋषिः । वसिष्ठपुत्राणां सूयमानत्वात् एव देवता । विष्णुतो ज्योतिरित्यादिभिर्दशम्यादिभिः स्वपुत्रैर्वसिष्ठः सूयते । यतो वसिष्ठो देवता । त एव ऋषयः । का तेनोक्त इति न्यायात् । अनुक्तत्वाच्चिदुप ॥

श्रित्यंचो मा दक्षिणतस्कपर्दा धियंजिन्वासो अभि हि प्रमंदुः ।

उत्तिष्ठन्वोचे परि बर्हिषो नृन् मे दूरादवितवे वसिष्ठाः ॥ १ ॥

श्रित्यंचः । मा । दक्षिणतः स्कपर्दाः । धियंजिन्वासः । अभि । हि । प्रमंदुः ।

उत्तिष्ठन् । वोचे । परि । बर्हिषः । नृन् । न । मे । दूरात् । अवितवे । वसिष्ठाः ॥ १ ॥

श्रित्यंचः । श्रित्यं श्रितवर्णमंचंतीति श्रित्यंचः । श्रितवर्णा इत्यर्थः । धियंजिन्वासः कर्मणां पूरयितारो दक्षिणतस्कपर्दाः । दक्षिणे शिखो भग्ने कपर्दायुजा येषां ते दक्षिणतस्कपर्दाः । पूडाकर्मणि दक्षिणतो वसिष्ठानामिति कथ्यते । मा मामभि प्रमंदुः । विद्यावसेनामिप्राह्वयन् । यतो मामभि प्रमंदुरतो बर्हिषो यज्ज्ञात् । परीति पंचम्यर्थानुवादः । उत्तिष्ठन्नहं नृन्वक्ष्यसे नेतृन्वोचे । ब्रवीमि । मे मत्तो दूराद्वसिष्ठा वसिष्ठस्य मम पुत्रा अवितवे गंतुं गार्हतीति शेषः ॥

दूरादिंद्रमनयन्ना सुतेन तिरौ वैशंतमति पांतमुयं ।

पाशंशुक्लस्य वायतस्य सोमात्सुतादिंद्रोऽवृणीता वसिष्ठान् ॥ २ ॥

दूरात् । इंद्रं । अनयन् । आ । सुतेन । तिरः । वैशंतं । अति । पांतं । उयं ।

पाशंशुक्लस्य । वायतस्य । सोमात् । सुतात् । इंद्रः । अवृणीत । वसिष्ठान् ॥ २ ॥

यदा वसिष्ठस्य पुत्राः सुदासं राजानमयाजयन् तदैव पाशशुक्लाख्योऽपि राजा सोमात्सुतमुयं चकार । तदा ते वसिष्ठपुत्राः पाशशुक्लं तिरस्कृत्य तदीये घागे सोमं पिबंतमिंद्रं मंचवसेन तस्यादाख्येन सुदासो यज्ञे स्थापयामासुः । तदेतद्वृत्तांतं कीर्तयन् वसिष्ठः स्वसुताननेन मंचेय कीर्ति ॥ वैशंतं । वैशंतः पत्न्यं । अथ वैशंत-शब्देन सोमाधारयमसो ज्ञायते । तत्त्वं सोमं पांतं पिबंतमुयमुयंमिंद्रं सुतेन सुदासो यज्ञेऽभिपुत्रेण सोमेन हेतुना तिरः पाशशुक्लं तिरस्कृत्य दूरादानयन् । वसिष्ठा मंचवसेनाभीतयंतः । इंद्रोऽपि वायतस्य वयतः पुत्रस्य पाशशुक्लस्य । द्वितीयार्थे यष्टी । वायतं पाशशुक्लमत्यतिहाय सुदासो यज्ञेऽभिपुत्रात्सोमाक्षितोर्वसिष्ठान् वसिष्ठस्य पुत्रानवृणीत । पाशशुक्लस्य सोमयागे चमसत्त्वं सोमं पिबन्तपीद्रसं पाशशुक्लं तिरस्कृत्य मंचवसामर्च-वसेन सुदासो यज्ञे आहवणकाले वसिष्ठानावगामेत्यर्थः ॥

एवेन्नु कं सिंधुमेभिस्ततारेवेन्नु कं भेदमेभिर्जघान ।

एवेन्नु कं दाशराज्ञे सुदासं प्रावृदिंद्रो ब्रह्मणा वो वसिष्ठाः ॥ ३ ॥

एव । इत् । नु । कं । सिंधुं । एभिः । ततार । एव । इत् । नु । कं । भेदं । एभिः । जघान् ।

एव । इत् । नु । कं । दाशराज्ञे । सुदासं । प्रावृत् । इंद्रः । ब्रह्मणा । वः । वसिष्ठाः ॥ ३ ॥

एवेत् यथा पाशशुक्लस्य सप्तरीं सोमयागे चमसत्त्वं सोमं पिबंतमपींद्रं वसिष्ठैः सुदाः प्राप्नवान् एवमेव सिंधुं नदीभिर्बर्हिषिः कं सुक्षेपं ततार । तीर्थं आसीत् । न्विति पूरयः । तथा च निबर्मातरं । अर्वादि चित्यप्रधाना सुदासि । अ० ७. १८. ५. इति । एवेदेवमेव भेदं भेदनामकं प्रपुनयेनिर्बर्हिषिरेव जघान । अथ प्रत्यक्षमुक्तिः । एवेदेवमेव हे वसिष्ठाः वो पुंस्मदीयेन ब्रह्मणा कोषिक दाशराज्ञे इत्यमी राजभिः सह पुष्टिं प्रपुनते इति सुदासं राजानमिंद्रः प्रावत् । प्रारचत् । तथा च निबर्मातरं । इह राजानः कविता चमज्जवः

सुदासमिहावचना न पुपुषुः । अ० ७, ८३, ७. । इति । दाशराज्ञे परियत्ताय विद्वतः । अ० ७, ८३, ८. । इति च ।

जुष्टीं नरो ब्रह्मणा वः पितॄणामर्क्षमव्ययं न किला रिषाय ।

यच्छकरीषु बृहता रवेणैन्द्रे शुष्ममदधाता वसिष्ठाः ॥४॥

जुष्टीं । नरः । ब्रह्मणा । वः । पितॄणां । अर्क्षं । अव्ययं । न । किला । रिषाय ।

यत् । शकरीषु । बृहता । रवेण । इन्द्रे । शुष्मं । अदधात । वसिष्ठाः ॥४॥

हे नरः वो शुष्मदीयेन ब्रह्मणा कोषेण पितॄणां जुष्टीं प्रीतिर्भवति । पितॄणामित्यनेन पारोक्षिकं वसिष्ठस्य कीर्तनं । अहं प्रीतो भवामीत्यर्थः । अथेदानीं स्वमाश्रमं गंतुमुद्यतोऽहमर्क्षं रचयिष्यामव्ययं । अयामि । अर्क्षं अहं । चाकयामीत्यर्थः । धूर्ध्वं न किला रिषाय न च क्षीणा भवय हे वसिष्ठाः यद्यस्याच्छकरीषु बृहता श्रेष्ठेन रवेण साधेद्वि शुष्मं अमदधात अधारयत ॥

उष्ट्यामिवेक्ष्णजो नाधितासोऽदीधयुर्दाशराज्ञे वृतासः ।

वसिष्ठस्य स्तुवत इन्द्रो अश्रोदुरुं तृप्सुभ्यो अकृणोदु लोकं ॥५॥

उत् । द्यांऽइव । इत् । तृष्णऽजः । नाधितासः । अदीधयुः । दाशराज्ञे । वृतासः ।

वसिष्ठस्य । स्तुवतः । इन्द्रः । अश्रोत् । उरुं । तृप्सुभ्यः । अकृणोत् । कुं इति । लोकं ॥५॥

तृष्णजो जाततृष्णा वृतासस्तृप्सुमी राजभिर्वृता नाधितासो वृष्टिं चाचमाना वसिष्ठा यामिवादित्यमिवेन्द्रं दाशराज्ञे दद्यान् राज्ञां संयाम उददीधयुः । उददीधयन् । स्तुवतो वसिष्ठस्य कोषमिन्द्रोऽश्रोत् । अशृणोच्च । एवं विस्तीर्णं लोकं तृप्सुभ्यो राजभ्योऽकृणोत् । अकरोच्च । अददाच्चित्यर्थः ॥ ॥२२॥

दंडा इवेक्षोअजनास आसन्परिच्छिन्ना भरता अर्भकासः ।

अर्भवच्च पुरएता वसिष्ठ आदितृप्सूनां विशो अग्रयंत ॥६॥

दंडाऽइव । इत् । गोऽअजनासः । आसन् । परिऽच्छिन्नाः । भरताः । अर्भकासः ।

अर्भवत् । च । पुरऽएता । वसिष्ठः । आत् । इत् । तृप्सूनां । विशः । अग्रयंत ॥६॥

कोषजनासो गवां भिरका दंडा इव यथा दंडाः परिच्छिन्नपक्षोपग्राह्या भवन्ति तद्वद्भरताः । तृप्सूनामेव राज्ञां भरता इति नामांतरिणोपादानं । शत्रुभिः परिच्छिन्ना एवासन् । अर्भकासोऽर्भका अल्पायासन् । आदित्यपरिच्छिन्नत्वादनंतरमेव तेषां तृप्सूनां वसिष्ठः पुरएता पुरोहितोऽभवच्च । तत्परीरोहितसामर्थ्यात्तृप्सूनां विशः प्रजा अग्रयंत । अग्रयंत ॥

अयः कृण्वन्ति भुवनेषु रेतस्त्रिषः प्रजा आर्या ज्योतिरयाः ।

अयो घर्मास उषसं सचन्ते सर्वौ इत्तौ अन्तु विदुर्वसिष्ठाः ॥७॥

अयः । कृण्वन्ति । भुवनेषु । रेतः । त्रिषः । प्रजाः । आर्याः । ज्योतिःऽअयाः ।

अयः । घर्मासः । उषसं । सचन्ते । सर्वौ । इत्तौ । अन्तु । विदुः । वसिष्ठाः ॥७॥

सुषमेण पुषिष्वन्तरिचपुषु अयोऽधिषातुषुर्वा यथाक्रमेण रेतो विचक्ष्य धारयतुदन्तं कृण्वन्ति । कुर्वन्ति । तेषां यथायां ज्योतिरया आदित्यप्रभुत्वा आर्याः त्रिषाधिकः प्रजा भवन्ति । ते च अयोऽधिषातुषुर्वा अर्भका

दीप्यमाना उपसं श्रूयन्ति । समवयन्ति । दुर्ज्ञानात्सर्वानित्सर्वानिव तान्वसिष्ठा ऋगु विदुः । अभिजानन्ति । तेषां रहस्य-
विज्ञानादियमपि वसिष्ठानामिव श्रुतिः । तथा च शास्त्राद्यनकं । ययः कृष्वन्ति भुवनेषु रेत इत्यपिः पुषिन्वा रेतः
कृष्योति वायुरन्तरिक्ष आदित्यो दिवि तिस्रः प्रजा आर्या ज्योतिरसा इति वसवो ब्रह्मा आदित्यासासा ज्यो-
तिर्यदसावाहितस्त्रयो वर्मास उपसं सचत इत्यपि वसं सचते वायुवसं सचत आदित्य उपसं सचत इति ॥

सूर्यस्येव वसुधो ज्योतिरेषां समुद्रस्येव महिमा गभीरः ।

वार्तस्येव प्रजवो नान्येन स्तोमो वसिष्ठा अन्येतवे वः ॥ ८ ॥

सूर्यस्यऽइव । वसुधः । ज्योतिः । एषां । समुद्रस्यऽइव । महिमा । गभीरः ।

वार्तस्यऽइव । प्रऽजवः । न । अन्येन । स्तोमः । वसिष्ठाः । अनुऽएतवे । वः ॥ ८ ॥

हे वसिष्ठाः एषां वो युष्माकं स्तोमो महिमापि वा सूर्यस्य ज्योतिरिव वसुधः प्रकाशोऽस्ति । हे वसिष्ठाः
वो युष्माकं महिमा स्तोमोऽपि वा समुद्रस्येव गभीरो गभीरोऽस्ति । तथा हे वसिष्ठाः एषां वो युष्माकं
स्तोम ऋक्समूहो महिमापि वा वार्तस्येव प्रजवो यथा वार्तस्य प्रवेगोऽन्येनान्येतुं न शक्यस्तद्वन्निनान्येतवे
ऽन्येतुं न शक्यः ॥

त इन्द्रियं हृदयस्य प्रकेतैः सहस्रवल्शमभि सं चरन्ति ।

यमेन तत् परिधिं वयंतोऽप्सरस उप सेदुर्वसिष्ठाः ॥ ९ ॥

ते । इत् । निऽर्यं । हृदयस्य । प्रऽकेतैः । सहस्रऽवल्शं । अभि । सं । चरन्ति ।

यमेन । तत् । परिऽधिं । वयंतः । अप्सरसः । उप । सेदुः । वसिष्ठाः ॥ ९ ॥

त इत् एव वसिष्ठा निष्कं तिरोहितं दुर्ज्ञानं । निष्कं सस्वरित्यन्तर्हितनामसु पाठात् । सहस्रवल्शं
सहस्रशालं संसारं हृदयस्य प्रकेतैः प्रज्ञानैरभि सं चरन्ति । एवं स्वाच्छेदनाभिसंचरन्तस्ते वसिष्ठा यमेन कार-
णात्मना सर्वनिचंवा तत् विसृतं परिधिं वल्शं । परिधिरित्यनेन जन्मादिप्रवाहो विवक्षितः । तं वयंतो
ऽप्सरसो जगतीस्त्रिणोप सेदुः । अथ वसिष्ठा इति ब्रह्मवचनं पूजायां । वसिष्ठः पूर्वं प्रजापतेस्तत्पुत्रं देहमुत्सृज्या-
प्सरःसु जायेयेति बुद्धिमकरोदिति भावः ॥

विद्युतो ज्योतिः परि संजिहानं मिचावरुणा यदपश्यतां त्वा ।

तसे जन्मोत्तैकं वसिष्ठागस्त्यो यस्मा विश आजभार ॥ १० ॥

विऽद्युतो । ज्योतिः । परि । संऽजिहानं । मिचावरुणा । यत् । अपश्यतां । त्वा ।

तत् । ते । जन्म । उत्त । एकं । वसिष्ठ । अगस्त्यः । यत् । त्वा । विशः । आऽजभार ॥ १० ॥

एतास्तु वसिष्ठस्य देहपरिग्रहः प्रविष्टायते । एताश्चिद्रूपं वाक्यमित्येकं वक्ष्यंत्यपरे वसिष्ठपुत्रावामिति ।
हे वसिष्ठ यद्यदा विद्युतो विद्युत इव स्वीयं ज्योतिर्देहांतरपरिग्रहार्थं परि संजिहानं परित्वरन्तं त्वा त्वा ॥
ह्यं दसमात्मनेपहं ॥ यथा । विद्युचित्देहार्थं स्वीयं ज्योतिः परि संजिहानं । परिजिघृक्षन्तमित्यर्थः ॥ अस्मिन्ने
जहातिर्गत्वर्थादात्मनेपहं ह्यं दसं न भवति ॥ मिचावरुणा मिचावरुणावपश्यतां । आवाभामर्च जायेतिति
समकल्पतामित्यर्थः । तत्तदा ते त्वैकं जन्म । उतापि च यद्यदात्मस्यो विशो विविशनामिचावरुणावावा
जगधिष्ठाव इतितस्यात्पूर्वावकाशोत्पानावमार आवाहारः ॥ २३ ॥

उतासि मैचावरुणो वसिष्ठोर्वश्या ब्रह्मन्मनुसोऽधि जातः ।

दृप्सं स्तुवं ब्रह्मणा देव्येन विशे देवाः पुष्करे त्वाददंत ॥ ११ ॥

उ॒त । अ॒सि । मि॒त्राव॒रुणः । व॒सिष्ठः । उ॒र्व॒श्याः । ब्र॒ह्मन् । म॒नसः । अ॒धि॑ । जा॒तः ।
दृ॒ष्टं । स्त॒नं । ब्र॒ह्म॒णा । दै॒व्येन॑ । वि॒श्वे । दे॒वाः । पु॒ष्करे॑ । त्वा । अ॒द॒दंत॑ ॥ ११ ॥

उतापि च हे वसिष्ठ मित्रावरुणो मित्रवरुणयोः पुत्रोऽसि । हे ब्रह्मन् वसिष्ठ उर्वश्या अप्सरसो मनसो ममायं पुत्रः स्वादितीकृशात्संकल्पाद्गृष्टं रेतो मित्रावरुणयोर्वर्षशीर्षाणात्कृत्वासीत् । तस्मादधि जातो ऽसि । तथा च वक्ष्यते सन्निह जातावितृषि । एवं जातं त्वा त्वां दैविन देवसंबन्धिना ब्रह्मणा वेदराशिनाहं-
मुक्त्वा पुनं पुष्करे विश्वे देवा अददंत । अधारयंत । तथा चादितीर्मित्रावरुणौ जज्ञाति इति प्रकृत्य पद्यति । तयोरादित्ययोः सन्निहृष्टाप्सरसमुर्वशी । रेतस्सकंदं तत्कुंभे व्यपतद्वासतीवरे । तेष्व तु मुहूर्तेन वीर्यवती तपस्विनी । अगस्त्यश्च वसिष्ठश्च तत्तवीं संवभूवतुः ॥ बज्रधा पतितं रेतः कलशे च जले खले । खले वसिष्ठस्तु मुनिः संभूतश्च विसत्तमः ॥ कुंभे त्वगस्त्यः संभूतो जले मत्स्यो महावृत्तिः । उदियाय ततोऽगस्त्यः शम्भ्यामाचो महातपाः ॥ मणिं संमितो यस्मात्तस्मान्मान्य इहोच्यते । यद्वा कुंभाद्विजातः कुंभेनापि हि मीयते ॥ कुंभ इत्यभिधानं च परिमाणस्य लक्ष्यते । ततोऽप्यु गुह्यमाणानु वसिष्ठः पुष्करे स्थितः ॥ सर्वतः पुष्करे तं हि विश्वे देवा अधारयन् । बृ० ५. ७८३-७८९ । इति ॥

स प्र॒केत॑ उ॒भय॑स्य प्रवि॒द्वान्स॒हस्र॑दान उ॒त वा॒ स॒दानः ।
य॒मेन॑ त॒तं प॑रि॒धिं व॑यि॒ष्यन्त्स॒रसः॑ प॒रि॑ ज॒ज्ञे व॒सिष्ठः॑ ॥ १२ ॥
सः । प्र॒ऽकेतः॑ । उ॒भय॑स्य । प्र॒ऽवि॒द्वान् । स॒हस्र॑ऽदानः । उ॒त । वा॒ । स॒दानः॑ ।
य॒मेन॑ । त॒तं । प॑रि॒ऽधिं । व॑यि॒ष्यन् । अ॒प्सर॑सः । प॒रि॑ । ज॒ज्ञे । व॒सिष्ठः॑ ॥ १२ ॥

स वसिष्ठः प्रकेतः प्रकृतज्ञान उभयस्त्रोभयं दिवं च पृथिवीं च प्रविद्वान् प्रकर्षेण जानन् सहस्रदानो ऽभवत् । किमनेन सहस्रदान इति विशेषणेन उत वापि वा सदानः सर्वदानसहित एवामवत् । किंच वसिष्ठो यमेन कारणात्मना सर्वनिर्वन्धा ततं विसृतं परिधिं वस्त्रं । परिधिरित्यनेन संसारप्रवाहो विवर्चितः । तं वयिष्यन्त्सप्सरस उर्वक्षाः । परीति पंचम्यर्थेनूनादः । जज्ञे । जातः ॥

स॒त्त्वे ह॑ जा॒तावि॒षिता॑ नमो॒भिः कुं॑भे रेतः॑ सि॒षिच॑तुः स॒मानं॑ ।
ततो॑ ह॒ मान॑ उ॒दिया॑य॒ मध्या॑त्ततो॑ जा॒तमृषि॑माहुर्व॒सिष्ठं॑ ॥ १३ ॥
स॒त्त्वे । ह॒ । जा॒तौ । इ॒षिता॑ । नमः॑ऽभिः । कुं॑भे । रेतः॑ । सि॒सिच॑तुः । स॒मानं॑ ।
ततः॑ । ह॒ । मानः॑ । उ॒त् । इ॒याय॑ । मध्या॑त् । ततः॑ । जा॒तं । ऋ॒षिं । आ॒हुः । व॒सिष्ठं॑ ॥ १३ ॥

सन्निहृष्टावर्षाणि यानि । हेति पूरणः । जातो दीक्षितो मित्रावरुणाविषिताधिषितो स्वयमनैर्वर्षैर्नमोभिः क्षुतिभिः कुंभे वासतीवरे कलशे समानमेकैव रेतः सिषिचतुः । असिंचतां । ततो वासतीवरात्कुंभात्तस्माद्वाह-
नस्त्रो मानः शमीप्रमाण उदियाय । प्रादुर्बभूव । तत एव कुंभाद्वसिष्ठमपृषिं जातमाहुः ॥

उ॒क्थ॑भृ॒तं सा॒मभृ॑तं वि॒भर्ति॑ यावा॒णं वि॒भ्रत॑ व॒दात्य॑ये ।
उ॒पैत॑मा॒ध्वं सु॒मन॑स्यमा॒ना आ॒ वो॑ ग॒च्छाति॑ प्र॒तृदो॑ व॒सिष्ठः॑ ॥ १४ ॥
उ॒क्थ॑ऽभृ॒तं । सा॒मऽभृ॑तं । वि॒भर्ति॑ । यावा॒णं । वि॒भ्रत् । प्रं । व॒दाति॑ । अ॒ये ।
उ॒प॑ । ए॒नं । आ॒ध्वं । सु॒मन॑स्यमा॒नाः । आ॒ । वः । ग॒च्छाति॑ । प्र॒तृदुः । व॒सिष्ठः॑ ॥ १४ ॥
हे प्रतृदः । प्रतृद इति तुल्य इवामिषीच्छी नामांतरिच । वो पुमान्वसिष्ठ आ गच्छाति । जावक्षति ।

एवं वसिष्ठं सुमनस्कामानाः सुमनसः संत उपाध्वं । उपतिष्ठत । आगतवासी वसिष्ठो यज्ञेऽथे पुरोहितीं प्रक्षा
सप्तकथभृतं शस्त्राणां संमत्तारं विभर्ति । सामभृतमुन्नातारं विभर्ति । यावाणामभिषवणं विधिक्षिप्तमध्वर्युं
च विभर्ति । प्र वदति । यज्ञे यत्प्रवदितव्यं धिवादिनिमित्तं कर्तव्यमसि तदपि वदतीति तुत्सुं प्रतीहो
प्रवीति ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २ ॥

मृतीयेऽनुवाके द्वाविंशति सूक्तानि । तत्र प्र मुक्तिं पंचविंशत्युचं प्रथमं सूक्तं । अथियमनुक्रमणिका । प्र
मुक्ता पंचाधिका वैश्वदेवं हाया एकविंशतिर्द्विपदा अन्वामहिरध्वं उत्तरोऽहिर्बुध्याथेति । वसिष्ठ ऋषिः ।
आया एकविंशतिर्द्विपदा विंशत्यचरा विराजो द्वाविंशत्यासतस्तस्मिन्मः । विश्वे देवा देवता ॥ ब्रूहि दश-
रात्रे चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तं वैश्वदेवनिषिञ्चानं । सूचितं च । प्र मुक्तिमिति वैश्वदेवं । आ० ८, ८ ।
इति ॥ षोडशिन्या धूर्वक्षा इति द्विपदा । आ० ६, २ । इति ॥ महाव्रतेऽपिवा द्विपदा । तथैव पंचमारख्ये
सूचितं । आ धूर्वक्षा इयिका सूददीहाः । ऐ० आ० ५, ८ । इति ॥

प्र शुक्रैतु देवी मनीषा अस्मत्सुतष्टो रथो न वाजी ॥ १ ॥

प्र । शुक्रा । एतु । देवी । मनीषा । अस्मत् । सुतष्टः । रथः । न । वाजी ॥ १ ॥

मुक्ता दीप्ता देवी सर्वेषां कामानां प्रदात्री मनीषा क्षुतिरसादक्षसोऽस्मिन् सूति कोषमावादेवान्
वाजी वेगवान् सुतष्टः सुसंयुतो रथो न रथ इव प्रेतु । प्रगच्छतु ॥

विदुः पृथिव्या दिवो जनिषं श्रूयंत्यापो अध स्मरंतीः ॥ २ ॥

विदुः । पृथिव्याः । दिवः । जनिषं । श्रूयन्ति । आपः । अध । स्मरंतीः ॥ २ ॥

अस्त्रामुत्थापः क्षूयन्ति । स्मरंतीः स्मरन्त्या आपो दिवः पृथिव्याश्च । उभयोरपि लोकयोरित्यर्थः । जनिषमु-
त्पत्तिं विदुः । जानन्ति । अधापि च श्रूयन्ति कोषासीति शेषः ॥

आपश्चिदस्मै पिन्वंत पृथ्वीवृषेभु शूरा मंसंत उयाः ॥ ३ ॥

आपः । चित् । अस्मै । पिन्वंत । पृथ्वीः । वृषेभु । शूराः । मंसन्ते । उयाः ॥ ३ ॥

इन्द्रोऽस्मिन्वृषे क्षूयति । पृथ्वीः पृथ्व्यः प्रथमाणा आपश्चिदापोऽप्यक्षा इन्द्राय पिन्वंत । प्यायति । वृषेभुप-
द्वेषु यत्सूया उग्रवीक्षीजस्त्रिणो वा शूरा योऽजरोऽपि मंसन्ति । हर्मभेदं क्षूयन्ति ॥

आ धूर्वस्मै दधाताश्वानिन्द्रो न वाजी हिरण्यबाहुः ॥ ४ ॥

आ । धूः । सु । अस्मै । दधात । अश्वान् । इन्द्रः । न । वाजी । हिरण्यबाहुः ॥ ४ ॥

अक्षी । वज्रध्वं चतुर्थी । अक्षेन्द्रस्यागमनायाश्चान् धूर्ध्वं रथक्षा दधात । इन्द्रो न । नेति चार्थः । इन्द्रो
वक्षी वक्षवान् हिरण्यबाहुर्हिरण्यहस्तश्च भवति ॥ षोडशिनि शस्त्रमात्रत्वाद्वा ऐन्द्रत्वं मन्यते । आ धूर्वक्षा
इत्यक्षा इत्यस्य पदस्यानुदात्तत्वं पूर्वस्य ऐन्द्रस्य प्रकृतत्वात् अत एव पूर्वार्थेन्द्रीति विज्ञायते । पूर्वक्षामयु-
ध्यक्षा इत्यनुदात्तत्वमप्यीयोऽर्थतरमनुदात्तमिति । तथा च यास्तः । अक्षीति षोडात्तं प्रथमादेशेऽनुदात्त-
मन्वादेशे तीप्रार्थतरमुदात्तमप्यीयोऽर्थतरमनुदात्तं । नि० ४, २५ । इति । अक्षीयस्त्वं वेदं शब्दप्रवृत्तिनिमित्तस्य
संनिधानस्य दूरस्थत्वेनेत्यवगतव्यं ॥

अभि प्र स्याताहेव यज्ञं यातेव पत्नन्मना हिनोत ॥ ५ ॥

अभि । प्र । स्यात् । अहं । इव । यज्ञं । याताः । इव । पत्नन् । मना । हिनोत ॥ ५ ॥

यज्ञक्षुतिरित्यं । हे जनाः यज्ञमभि प्र स्यात । अभिक्रमत । अहिवेति प्ररखी । अपि च यज्ञान् यज्ञानि
यज्ञमभि जना स्वयमेव यातिव मतिव हिनोत । जच्छत । हिन्वतामिति धातुः ॥

• त्मना समत्सु हिनोत यज्ञं दधात केतुं जनाय वीरं ॥ ६ ॥

त्मना । समत्सु । हिनोत । यज्ञं । दधात । केतुं । जनाय । वीरं ॥ ६ ॥

उक्तश्चैव विवरणमर्थः । हे मदीया जनाः समत्सु संग्रामेषु त्वना स्वयमेव हिनोत । 'जच्छत' । अपि च केतुं प्रज्ञापकं वीरं पापानां वारयितारं । नाशकमित्यर्थः । यज्ञं जनाय लोकाय । तद्दर्शनमित्यर्थः । दधात । विधत्त ॥

उदंस्य शुष्माञ्जानुर्नार्तं विभर्ति भारं पृथिवी न भूमं ॥ ७ ॥

उत् । अस्य । शुष्मात् । भानुः । न । आर्तं । विभर्ति । भारं । पृथिवी । न । भूमं ॥ ७ ॥

यस्य यच्चक्षुः शुष्माद्राज्ञागुः सूर्य उदार्तं । उन्नच्छति । भूम भूतानि पृथिवीव भारं लोकाश्चायं यज्ञो विभर्ति च ॥

ह्यामि देवाँ अयातुरग्ने साध्वृतेन धियं दधामि ॥ ८ ॥

ह्यामि । देवान् । अयातुः । अग्ने । साध्वन् । चृतेन । धियं । दधामि ॥ ८ ॥

अश्विंसृचे देवाः स्तूयन्ते । हे अपि अयातुरहिंसादिनियमयुक्तिर्नर्तन यज्ञेन साध्वन्कामान्साधयन् देवान् ह्यामि । अपि च धियं देवानां परिचरणात्मकं कर्म दधामि । करोमीत्यर्थः ॥

अभि वो देवीं धियं दधिध्वं प्र वो देवचा वाचं कृणुध्वं ॥ ९ ॥

अभि । वः । देवीं । धियं । दधिध्वं । प्र । वः । देवऽचा । वाचं । कृणुध्वं ॥ ९ ॥

हे जनाः वो यूयमभि देवानुहिंसा देवीं दीप्तां धियं कर्म दधिध्वं । विधत्त । अपि च वो यूयं देवचा देवेषु वाचं स्तुतिरूपां प्र कृणुध्वं । प्रकर्षेण कृणुध्वं ॥

आ चष्ट आसां पाथो नदीनां वरुण उयः सहस्रचक्षाः ॥ १० ॥

आ । चष्टे । आसां । पाथः । नदीनां । वरुणः । उयः । सहस्रऽचक्षाः ॥ १० ॥

सहस्रपथा बहुचतुर्वर्ण आसां नदीनां पाथो जलमा चष्टे । अभिपश्यति । कीदृशो वरुणः । उय उन्नूर्ण शीजस्वी वा ॥ ॥ २५ ॥

राजा राष्ट्रानां पेशो नदीनामनुत्तमस्मै स्त्रचं विश्वायु ॥ ११ ॥

राजा । राष्ट्रानां । पेशः । नदीनां । अनुत्तं । अस्मै । स्त्रचं । विश्वऽआयु ॥ ११ ॥

राष्ट्रानां राष्ट्रानां ॥ यत्नाभावम्हांदसः ॥ ईशरायामपि वरुणो राजिचरो भवति । नदीनां पेशो रूपं रूपकहपि भवतीत्यर्थः । चक्षी । 'वर्णार्थे' चतुर्थी । अस्त्र, वरुणस्य अचं वरुणमुत्तमन्विरवाधितं विश्वायु सर्वतो भंतु भवतीति ॥

अविष्टो अस्मान्विष्वासु विस्त्रुषुं कृणोत शंसं निनिस्तोः ॥ १२ ॥

अविष्टो इति । अस्मान् । विष्वासु । विस्त्रु । अष्टुं । कृणोत । शंसं । निनिस्तोः ॥ १२ ॥

अचं कृषी देवः । हे देवाः अस्मान् विष्वासु कर्षासु विस्त्रु प्रवीधुः । अविष्ट उ इति अनुहितमविष्टो इति । अविष्ट । रचत । शंसं निनिस्तोर्निदिशुमिच्छतः शरीरयुग्मदीप्तिं कृणोत । कुरुत च ॥

येतु दिद्युद्विषामशेवा युयोत विष्वयपस्तनूनां ॥ १३ ॥

वि । एतु । दिद्युत । द्विषां । अशेवा । युयोत । विष्वक् । रपः । तनूनां ॥ १३ ॥

द्विषां शत्रूणां दिद्युदायुधमशेवासुखकरी विष्वक् सर्वतो वेतु । अपगच्छतु । तनूनामंगानां रपः पापं देवाः युयोत । अक्षतः पृथक्कृतः ॥

अवीन्तो अग्निह्व्यान्नमोभिः प्रेष्टो अस्मा अधायि स्तोमः ॥ १४ ॥

अवीत् । नः । अग्निः । हव्यऽअत् । नमःऽभिः । प्रेष्टः । अस्मै । अधायि । स्तोमः ॥ १४ ॥

हव्याववागामन्तापिर्नमोभिरक्षदीधेर्मन्त्रारिः प्रेष्टः प्रियतमः स्तोमऽस्मानवीत् । रचतु । अस्मा अपयि सोममधायि । अस्मानिर्वधायि ॥

सजूर्देवेभिरपां नपातं सखायं कृध्वं शिवो नो अस्तु ॥ १५ ॥

सऽजुः । देवेभिः । अपां । नपातं । सखायं । कृध्वं । शिवः । नः । अस्तु ॥ १५ ॥

हे सोतः अपासुदकानां नपातं पृथमपि । सूर्यर्षपादित्पत्तनामसु पाठात् । देवेभिर्देविः सकृः सह सखायं मित्रं सुतिभिः कृध्वं । कृध्वं । स चापां नपातोऽसत्त्वं शिवः सुखकरोऽसु । भवतु ॥

अञ्जामुक्थैरहिं गृणीषे बुभे नदीनां रजःसु वीदन् ॥ १६ ॥

अप्ऽजां । उक्थैः । अहिं । गृणीषे । बुभे । नदीनां । रजःऽसु । सीदन् ॥ १६ ॥

अहिं मेघानामाहतारं नदीनामुदकानां बुभे स्नाने । बुभ्रमंतरिचं यदा अस्निग्धता आप इति व्युत्पत्तिः । तस्मिन्नजःसूदकेषु सीदन् सीदन्तमञ्जामप्सु जातमिममपिमुक्थैः सोपिगृणीषे । बुभे नदीनां रजःसूदकेषु वीदन् बुभ्रमंतरिचं यदा अस्निग्धता आप इति । नि० १०. ४४. इति ॥

मा नोऽहिर्बुध्नो रिषे धान्मा यज्ञो अस्य सिधदृतायोः ॥ १७ ॥

मा । नः । अहिः । बुध्नः । रिषे । धात् । मा । यज्ञः । अस्य । सिधत् । चतुऽयोः ॥ १७ ॥

अहिर्बुध्नः । बुभ्रमंतरिषे भवो बुध्नः । अहिचावी बुध्नश्चैवहिर्बुध्नोऽपिर्नोऽस्मानि हिंसकाय मा धात् । मा इदातु । अस्मर्तृयोर्ध्वकामस्य यजमानस्य यज्ञो मा च सिधत् । न वीधेत । यदा । अस्माहिर्बुध्नश्चैवमहिर्बुध्नमुद्विष्य अतोवीर्यकामस्य यो यज्ञः स न वीधेतित्वर्थः ॥

उत न एषु नृषु अवो धुः प्र राये यंतु शर्धतो अर्यः ॥ १८ ॥

उत । नः । एषु । नृषु । अवन् । धुः । प्र । राये । यंतु । शर्धतः । अर्यः ॥ १८ ॥

अयं वृषो देवो मारतो वा । उतापि च नोऽक्षदीधेयेषु वृषु प्रचयेषु अवोऽसं धुः । देवा मरतो वा भारयंतु । राये धनार्थं शर्धत उत्सहमानाः प्रियमावा वार्योऽरयः प्र यंतु । प्रगच्छतु । शिष्यतामित्वर्थः ॥

तपेति शत्रुं स्वर्णं भूमा महासेनासो अमेभिरेषां ॥ १९ ॥

तपेति । शत्रुं । स्वः । न । भूम । महाऽसेनासः । अमेभिः । एषां ॥ १९ ॥

महासेनावो महासेना राजान एषो मरतो देवानां वामिनिर्वैर्मुमा मुचनानि स्वर्णादित्त्वं एषं शत्रुं स्वर्णं तपेति । वार्धति । महातोऽपि राजानोऽभैर्वैः शत्रुणाधति । ताभि वचानि देवानामित्वर्थः ॥

आ यन् पानीर्गमन्त्यच्छा त्वष्टा सुपाणिर्दधातु वीरान् ॥२०॥

आ० यत् । नः । पानीः । गमन्ति । अच्छ । त्वष्टा । सु० पाणिः । दधातु । वीरान् ॥२०॥

अच्छा देवपत्यस्त्वष्टा च देवता । यद्यदा पत्नीर्देवानां पत्यो नोऽस्मान्छाभ्या गमन्ति आगच्छन्ति तदा सुपाणिः शोभनहस्तस्त्वष्टा देवो वीरान् पुषान् दधातु । अस्माभ्यं ददातु ॥ २६ ॥

प्रति नः स्तोमं त्वष्टा जुषेत स्यादस्मे अरमतिर्वसूयुः ॥२१॥

प्रति । नः । स्तोमं । त्वष्टा । जुषेत । स्यात् । अस्मे इति । अरमतिः । वसू० युः ॥२१॥

नोऽस्माकं स्तोमं स्तोमं त्वष्टा प्रति जुषेत । प्रतिषेवेत । अपि चारमतिः पर्याप्तपुत्रिः सर्वविषयव्यापि-
पुत्रिणा त्वष्टाया अस्मादर्थं वसूपुर्णकामः स्यात् । भूयात् ॥

ता नो रासनातिषाचो वसून्या रोदसी वरुणानी ऋणोतु ।

वरुणीभिः सुशरणो नो अस्तु त्वष्टा सुदचो वि दधातु रायः ॥२२॥

ता । नः । रासन् । राति० साचः । वसूनि । आ । रोदसी इति । वरुणानी । ऋणोतु ।

वरुणीभिः । सु० शरणः । नः । अस्तु । त्वष्टा । सु० दचः । वि । दधातु । रायः ॥२२॥

ता यान्यस्माकमभीष्टानि तानि वसूनि धनानि रातिषाचो दानसमवेता देवपत्यो नोऽस्माभ्यं रासन् ।
प्रयच्छन्तु । अपि च वरुणानी वरुणस्य पत्या ऋणोतु । अस्मादीयं स्तोममभिमुणोतु । रोदसी आवापुषिष्वी
चामिमुक्ता । सुदचः कक्षाणदानस्त्वष्टा च वरुणीभिषपद्रवाणां वारधिषीभिर्देवपत्नीभिः सह नोऽस्माभ्यं
सुशरवः सुशरवप्रदोऽस्तु । रायो धनानि च विदधातु ॥

तन्नो रायः पर्वतास्तन् आपस्तद्रातिषाच ओषधीरुत द्यौः ।

वनस्पतिभिः पृथिवी सजोषा उभे रोदसी परि पासतो नः ॥२३॥

तत् । नः । रायः । पर्वताः । तत् । नः । आपः । तत् । राति० साचः । ओषधीः । उत । द्यौः ।

वनस्पतिभिः । पृथिवी । स० जोषाः । उभे इति । रोदसी इति । परि । पासतः । नः ॥२३॥

नोऽस्माकं । तदित्यन्वयः । ता रायो धनानि पर्वताः परिपातुं । नोऽस्माकं तन्ना राय आपश्च परिपातु ।
तद्रातिषाचो दानसहिता देवपत्यश्च परिपातु । ओषधीरोषधयश्च तत्परिपातु । उतापि च बीजात्परिपातु ।
वनस्पतिभिः सजोषाः सहिता पृथिव्यंतरिक्षं च तत्परिपातु । आपः पृथिवीत्यंतरिक्षनामसु पाठात् । नोऽस्माकं
तदुभे रोदसी आवापुषिष्वापि परि पासतः । परिषता ॥

अनु तदुर्वी रोदसी जिहातामनु द्युष्यो वरुण इन्द्रसखा ।

अनु विषे मरुतो ये सहासो रायः स्याम धरुणं धियध्वे ॥२४॥

अनु । तत् । उर्वी इति । रोदसी इति । जिहातां । अनु । द्युष्यः । वरुणः । इन्द्र० सखा ।

अनु । विषे । मरुतः । ये । सहासः । रायः । स्याम । धरुणं । धियध्वे ॥२४॥

तदस्मान्मरुतुर्वी विषीधे रोदसी आवापुषिष्वानु जिहाते । अनुमरुता । अनुमयितामित्यर्थः । उर्वो
दीर्घनिपातयुत इन्द्रसखिद्वयः ॥ इन्द्रः सखा चक्रेति यजुर्वेदिः ॥ वरुणश्च तदनु विहीता । दिव्येनांतरीक्ष-
VOL. III.

वचनान्ततया विपरिणामः । ये सहासः शत्रूणामभिभवितारस्य मरुतोऽपि तदनु जिहता । अथ वज्रवचनान्ततया विपरिणामः । यदनुमंतव्यं तदाह । धियुषी भरणीयं धारयितुं रायो धनस्य धरण्यं धाम आनं वयं खाम । भवेमेति ॥

तन्न इंद्रो वरुणो मिचो अग्निराप ओषधीर्वनिनो जुषंत ।

शर्मन्त्याम मरुतामुपस्थे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

तत् । नः । इंद्रः । वरुणः । मिचः । अग्निः । आपः । ओषधीः । वनिनः । जुषंत ।

शर्मन् । स्याम । मरुता । उपऽस्थे । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ २५ ॥

नोऽस्माभ्यं तदिदं कीचमिन्द्रो वरुणस्य मिचस्याग्निश्चापस्वीषधीरोषधयस्य वनिनो वृषाश्च जुषंत । जुषंतां । सेवतां । वयं च मरुतामुपस्थ उपस्थानि वर्तमानाः शर्मन्त्यर्चयिषु सुखे गृहे वा खाम । भवेम । सिद्धमन्वत ॥ २७ ॥

शं न इंद्रापी इति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं । अच्येयमनुक्रमणिका । शं नः पंचोना शान्तिरिति । वसिष्ठ ऋषिः । चिष्टुप छंदः । वैश्वदेवं हेतुकत्वाद्विदमपि वैश्वदेवं ॥ महानास्त्रीव्रत एतत्सूक्तं जप्यं । तथा च सूचितं । मद्रं कर्षेभिः शृणुयाम देवाः शं न इंद्रापी भवतामवोभिः । आ० ८. १४. इति । एव -- सु ॥

शं न इंद्रापी भवतामवोभिः शं न इंद्रावरुणा रातहव्या ।

शमिन्द्रासोमा सुविताय शं योः शं न इंद्रापूषणा वाजसातौ ॥ १ ॥

शं । नः । इंद्रापी इति । भवतां । अवःऽभिः । शं । नः । इंद्रावरुणा । रातऽहव्या ।

शं । इंद्रासोमा । सुविताय । शं । योः । शं । नः । इंद्रापूषणा । वाजऽसातौ ॥ १ ॥

नोऽस्माकमस्माभ्यं इंद्रापी अवोभी रचणीः शं शान्ति भवतां । रातहव्या रातहव्यौ यजमानिर्दत्तहविष्का-मिन्द्रावरुणैर्द्रावरुणावपि नोऽस्माभ्यं शं शान्ति भवतां । इंद्रासोमिन्द्रासोमावपि नः शं शान्ति सुविताय कव्या-साय च भवतां । शं शान्ति सुखाय च । पुनश्चत्तिरादराधी । अथवा शं शमनहेतुकं सुखं योर्विषययोगनिमित्तं सुखमित्यपुनश्चत्तिः । इंद्रापूषणैर्द्रापूषणावपि वाजसातौ युधिऽसक्ताभि निमित्ते वा नः शं शान्ति भवतामित्यर्थः ॥

शं नो भगः शमु नूः शंसो अस्तु शं नः पुरंधिः शमु संतु रायः ।

शं नः सत्यस्य सुयमस्य शंसः शं नो अर्यमा पुरुजातो अस्तु ॥ २ ॥

शं । नः । भगः । शं । ऊं इति । नः । शंसः । अस्तु । शं । नः । पुरंऽधिः । शं । ऊं इति । संतु । रायः ।

शं । नः । सत्यस्य । सुऽयमस्य । शंसः । शं । नः । अर्यमा । पुरुंऽजातः । अस्तु ॥ २ ॥

नोऽस्माकं शं शान्ति भगो देवोऽस्तु । भवतु । नोऽस्माकं शमु शान्ता एव शंसो नराशंसोऽस्तु । भवतु । नोऽस्माकं शं शान्ति पुरंधिर्वज्रधीरप्यस्तु । रायो धनान्यपि शमु शान्ता एव संतु । नोऽस्माकं सुधनस्य शोभनयमनुकूल सत्यस्य शंसो वचनमपि शमस्तु । नोऽस्माकं शं शान्ति पुरुजातो वज्रप्रादुर्भावीऽर्चमा देवोऽप्यस्तु ॥

शं नो धाता शमु धर्ता नो अस्तु शं न उरुची भवतु स्वधाभिः ।

शं रोदसी बृहती शं नो अद्भिः शं नो देवाणां सुहवानि संतु ॥ ३ ॥

शं। नः। धाता। शं। ऊं इति। धर्ता। नः। अस्तु। शं। नः। उरुची। भवतु। स्वधाभिः।
 .शं। रोदसी इति। बृहती इति। शं। नः। अद्रिः। शं। नः। देवानां। सुहवानि। संतु ॥३॥

नोऽस्माकं शं शान्ति धाता देवोऽसु। नोऽस्माकं शं शान्ति एव धर्ता पुष्पापापानां विधारयिता
 बह्वो देवोऽसु। नोऽस्माकं शं शान्ति उरुची विवर्तनमना पृथिव्यपि स्वधाभिरग्निः सहासु। बृहती
 महती रोदसी बावापृथिव्यावपि शं भवतां। अद्रिः पर्वतोऽपि नोऽस्माकं शं शान्ति भवतु। शं शान्ति नो
 ऽस्माकं देवानां सुहवानि सुपुत्रयो संतु। भवतु ॥

शं नो अग्निर्ज्योतिरनीको अस्तु शं नो मिचावरुणावश्विना शं।
 शं नः सुकृतां सुकृतानि संतु शं न इषिरो अभि वातु वातः ॥४॥
 शं। नः। अग्निः। ज्योतिःऽअनीकः। अस्तु। शं। नः। मिचावरुणौ। अश्विना। शं।
 शं। नः। सुऽकृतां। सुऽकृतानि। संतु। शं। नः। इषिरः। अभि। वातु। वातः ॥४॥

ज्योतिरनीको ज्योतिर्मुखोऽपिर्नोऽस्माकं शं शान्ति असु। भवतु। मिचावरुणा मिचावरुणावपि
 नोऽस्माकं शं शान्ति भवतां। अश्विनाश्विनावपि शं भवतां। सुकृतां पुष्पकर्मणां पुष्पापापानां सुकृतानि पुष्पकर्म-
 नापि नोऽस्माकं शं शान्ति संतु। भवतु। इषिरो गमनशीलोऽपि वातो वायुरपि नोऽस्माकं शं शान्ति
 अभि वातु ॥

शं नो द्यावापृथिवी पूर्वहूतौ शमंतरिक्षं दृश्ये नो अस्तु।
 शं न ओषधीर्वनिनो भवतु शं नो रजसस्पतिरस्तु जिष्णुः ॥५॥
 शं। नः। द्यावापृथिवी इति। पूर्वऽहूतौ। शं। अंतरिक्षं। दृश्ये। नः। अस्तु।
 शं। नः। ओषधीः। वनिनः। भवतु। शं। नः। रजसः। पतिः। अस्तु। जिष्णुः ॥५॥

नोऽस्माकं शं शान्ति द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी पूर्वहूतौ प्रथमाहुनि भवतां। अंतरिक्षमपि नोऽस्माकं
 दृश्ये दर्शनाय शमसु। नोऽस्माकं शं शान्ति ओषधीरोषधयोऽपि भवतु। वनिनो वृक्षाश्च शं भवतु। जिष्णु-
 रजसशीलो रजसो लोकस्य पतिरिन्द्रोऽपि नोऽस्माकं शं शान्ति असु ॥ ॥२८॥

.. शं न इन्द्रो वसुभिर्देवो अस्तु शमादित्येभिर्वरुणः सुशंसः।
 शं नो रुद्रो रुद्रेभिर्जलायः शं न स्वष्टा माभिरिह ऋणोतु ॥६॥
 शं। नः। इन्द्रः। वसुऽभिः। देवः। अस्तु। शं। आदित्येभिः। वरुणः। सुऽशंसः।
 शं। नः। रुद्रः। रुद्रेभिः। जलायः। शं। नः। त्वष्टा। माभिः। इह। ऋणोतु ॥६॥

देवो ज्योतिरादिगुणयुक्त इन्द्रो वसुभिर्देवैः सार्धं नोऽस्माकं शं शान्ति भवतु। सुशंसः शोभनश्रुतिर्वरुणो
 देव आदित्यभिरादित्यैर्देवैः सार्धं शं शान्ति असु। भवतु। त्वष्टा रुद्रो दुःखद्रावको देवो रुद्रेभि रुद्रेः
 सार्धं शं शान्ति नोऽस्माकं भवतु। इह यज्ञे त्वष्टा देवो माभिर्देवपत्नीभिः सार्धं नः शं शान्ति भवतु। इह यज्ञे
 नः लोकं ऋणोतु च ॥

.. शं नः सोमो भवतु ब्रह्म शं नः शं नो यावाणः शमु संतु यज्ञाः।
 शं नः स्वरुणां मितयो भवतु शं नः मस्वः शम्वस्तु वेदिः ॥७॥

शं नः । सोमः । भवतु । ब्रह्म । शं नः । शं नः । यावाणः । शं । ऊं इति । संतु । यज्ञाः ।
शं नः । स्वरूपा । मितयः । भवतु । शं नः । प्रऽस्वः । शं । ऊं इति । अस्तु । वेदिः ॥ ७ ॥

नोऽस्माकं शं शान्तिं सोमो भवतु । ब्रह्म सोममपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । यावाणोऽभिव्यसाधन-
भूताः पावुणा अपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । यज्ञाश्च नः शसु शान्ता एव संतु । स्वरूपां यूपानां मितय
उन्मानान्यपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । प्रस्य ओषधयोऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । वेदिरपि नः शसु
शान्ता एवास्तु ॥

शं नः । सूर्यं उरुचक्षा उदेतु शं नः चतस्रः । प्रदिशो भवतु ।

शं नः । पर्वता ध्रुवयो भवतु शं नः सिंधवः शमु संत्वापः ॥ ८ ॥

शं नः । सूर्यः । उरुऽचक्षाः । उत । एतु । शं नः । चतस्रः । प्रदिशः । भवतु ।

शं नः । पर्वताः । ध्रुवयः । भवतु । शं नः । सिंधवः । शं । ऊं इति । संतु । आपः ॥ ८ ॥

नोऽस्माकं शं शान्तिं सूर्य उरुचक्षा विसीर्यतेजाः समुदेतु । उदयं प्राप्नोतु । चतस्रः प्रदिशो महादिशो
ऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । नोऽस्माकं शं शान्तिं पर्वता ध्रुवयो ध्रुवा भवतु । नोऽस्माकं शं शान्तिं सिंधवो
नवोऽपि भवतु । आपश्च नः शसु शान्ता एव संतु ॥

शं नो अदितिर्भवतु व्रतेभिः शं नो भवतु मरुतः स्वर्काः ।

शं नो विष्णुः शमु पूषा नो अस्तु शं नो भविचं शम्बस्तु वायुः ॥ ९ ॥

शं नः । अदितिः । भवतु । व्रतेभिः । शं नः । भवतु । मरुतः । सुऽस्वर्काः ।

शं नः । विष्णुः । शं । ऊं इति । पूषा । नः । अस्तु । शं नः । भविचं । शं । ऊं इति ।
अस्तु । वायुः ॥ ९ ॥

अदितिर्देवी व्रतेभिर्ब्रतेः कर्मभिः सार्धं नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । स्वर्काः शोभनस्तुतयो मरुतोऽपि नो
ऽस्माकं शं शान्तिं संतु । विष्णुर्व्यापको नोऽस्माकं शं शान्ता अस्तु । पूषा देवोऽपि नोऽस्माकं शसु शान्ता
एवास्तु । भविचं सुवर्गमंतरिचमुदकं वा नोऽस्माकं शं शान्ता अस्तु । वायुरपि नः शसु शान्ता एवास्तु ॥

शं नो देवः सविता चार्यमाणः शं नो भवतूषसो विभातीः ।

शं नः । पर्जन्यो भवतु प्रजाभ्यः शं नः । क्षेचस्य पतिरस्तु शंभुः ॥ १० ॥

शं नः । देवः । सविता । चार्यमाणः । शं नः । भवतु । उषसः । विऽभातीः ।

शं नः । पर्जन्यः । भवतु । प्रजाभ्यः । शं नः । क्षेचस्य । पतिः । अस्तु । शंभुः ॥ १० ॥

देवः श्रीऽवनादिगुणयुक्तः सविता चार्यमाणो रचसोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । विभातीर्गुणस्त उषसोऽपि
नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । नोऽस्माकं प्रजाभ्यः पर्जन्योऽपि शं भवतु । शंभुः सुवर्ग माचक्षिता विचक्ष पतिर्नो
ऽस्माकं शं शान्ता अस्तु ॥ १० ॥

शं नो देवा विश्वदेवा भवतु शं सरस्वती सह धीभिरस्तु ।

शर्मभिषाचः शमु रात्रिषाचः शं नो दिव्याः पार्थिवाः शं नो अग्नाः ॥ ११ ॥

शं । नः । देवाः । विश्वेऽदेवाः । भवन्तु । शं । सरस्वती । सह । धीभिः । अस्तु ।

शं । अभिऽसाचः । शं । ऊं इति । रातिऽसाचः । शं । नः । दिव्याः । पार्थिवाः ।

शं । नः । अयाः ॥ ११ ॥

विश्वदेवा यज्ञलोचका देवा नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । सरस्वती च धीभिः क्षुतिभिः कर्मभिर्वा सह नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । अभिषाचो यज्ञमभितः शिवमानाश्च नः शं शान्तिं भवन्तु । रातिषाचो दातृं शिवमाना अपि शशु शान्तिं एव भवन्तु । दिव्या दिवि भवाश्च नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । पार्थिवाः पृथिव्यां संभूताश्च नः शं भवन्तु । अया अप्संतरिचि भवाश्च । आकाशमाप इत्यंतरिचिनामसु पाठात् । नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु ॥

शं नः सत्यस्य पतयो भवन्तु शं नो अर्वेत्तुः शमु संतु गावः ।

शं नः चमृभवः सुकृतः सुहस्ताः शं नो भवन्तु पितरो हवेषु ॥ १२ ॥

शं । नः । सत्यस्य । पतयः । भवन्तु । शं । नः । अर्वेत्तुः । शं । ऊं इति । संतु । गावः ।

शं । नः । चमृभवः । सुकृतः । सुहस्ताः । शं । नः । भवन्तु । पितरः । हवेषु ॥ १२ ॥

सत्यस्य पतयः पातकाः सत्यशीला देवा नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । अर्वेत्तोऽस्माश्च नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । गावोऽपि नः शं शान्तिं भवन्तु । सुकृतः सुकर्मायः सुहस्ताः शोभनहस्ताश्चमवोऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं संतु । हवेषु क्षीत्रेषु सत्सु पितरोऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु ॥

शं नो अज एकपादेवो अस्तु शं नोऽहिर्बुध्न्यः शं समुद्रः ।

शं नो अपां नपात्पेरुस्तु शं नः पृथ्विर्भवतु देवगोपा ॥ १३ ॥

शं । नः । अजः । एकऽपात् । देवः । अस्तु । शं । नः । अहिः । बुध्न्यः । शं । समुद्रः ।

शं । नः । अपां । नपात् । पेरुः । अस्तु । शं । नः । पृथ्विः । भवतु । देवऽगोपा ॥ १३ ॥

• अज एकपादज एकपात्रामधियो देवो नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । अहिर्बुध्न्यश्च नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । समुद्रोऽपि नः शं शान्तिं भवन्तु । पेरुश्चपद्रवेभ्यः पारथितापां नपादपांनपात्रामधियोऽपि देवो नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । देवगोपा देवा नोपधितारो यक्षा वा पृथ्विर्भवतां माता नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु ॥

आदित्या रुद्रा वसवो जुषन्तेदं ब्रह्म क्रियमाणं नवीयः ।

नृणस्तु नो दिव्याः पार्थिवासो गोजाता उत ये यज्ञियासः ॥ १४ ॥

आदित्याः । रुद्राः । वसवः । जुषन्तु । इदं । ब्रह्म । क्रियमाणं । नवीयः ।

नृणस्तु । नः । दिव्याः । पार्थिवासः । गोऽजाताः । उत । ये । यज्ञियासः ॥ १४ ॥

नवीयो नवतरमक्षानिः क्रियमाणमिदं ब्रह्म क्षीयमादित्या दिव्याः । अदितिर्बीः । अ० १. ८९. १०. । इति क्षुतिः । रुद्रा आंतरिक्षा वसवः पार्थिवाश्च जुषन्तु । जुषन्तां । शिवन्तां । अस्मि दिव्या दिवि भवाः पार्थिवासः पार्थिवा नोजाता वीः पृथ्वीजातः । गावो नीरिति साधारणनामसु पाठात् । उतापि च ये अग्निषाचो यज्ञादीः ते सर्वेऽपि नोऽस्माकं हवं नृणस्तु ॥

ये देवानां यज्ञिया यज्ञियानां मनोर्यजचा अमृतां अतुज्ञाः ।

ते नो रासंतामुरुगायमद्य यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १५ ॥

ये देवानां यज्ञियाः । यज्ञियानां । मनोः । यजचाः । अमृताः । अतुज्ञाः ।

ते नः । रासंतां । उरुगायं । अद्य । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १५ ॥

यज्ञियानां यजनीयानां देवानामपि यज्ञिया यजनीया मनोः प्रजापतेषु यजचा यजनीया अमृता मरुतरहिता अतुज्ञाः सत्यज्ञा ये देवाः संति ते सर्व उच्यन्ते वज्रकीर्तिं पुत्रमद्य नोऽस्मभ्यं रासंतां । प्रयच्छन्तु । सिद्ध एवोत्तमः पादः ॥ ३० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थान्तुरो देवादिवातीर्थमहिचरः ॥

इति श्रीमद्वाजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपासनासाधुचरंधरेण साधवाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहिचरं ॥

अथ पंचमाष्टके चतुर्थोऽध्याय आरभ्यते । तत्र बडभुवाकात्मकस्य वासिष्ठस्य सप्तमस्य मंडलस्य तृतीये
ऽनुवाके द्वाविंशति सूक्तानि । तत्र प्र ब्रह्मिती जगत् तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैकुण्ठं पूर्ववदेत्यर्थः । अनुक्तांतं च ।
प्र ब्रह्म नवेति ॥ विनियोगो निमित्तः ॥

प्र ब्रह्मेतु सदेनादृतस्य वि रश्मिभिः समृजे सूर्यो गाः ।

वि सानुना पृथिवी संस्र उर्वी पृथु प्रतीकमध्येधे अग्निः ॥ १ ॥

प्र । ब्रह्म । एतु । सदेनात् । अतुस्य । वि । रश्मिभिः । समृजे । सूर्यः । गाः ।

वि । सानुना । पृथिवी । संस्रे । उर्वी । पृथु । प्रतीकं । अग्निः । आ । ईधे । अग्निः ॥ १ ॥

अतस्य यज्ञस्य सदेनात् आनादिवयजन्देशादुक्तं लोचं सुखान् सूर्यादीन्मृतु । प्रकर्षेण नष्टतु । किं
तद्रूपेति तदाह । सूर्यः सर्वस्य प्रेरकः शोभनवीर्यो वा देवो रश्मिभिरासीतिः किरणैर्वा अपो वुष्पुदकाणि
वि स्रज्जे । विक्रजति । विमुंचति । प्रवर्षति । अचति हि । आभिरादित्यस्तपति रश्मिभिराग्निः पर्वण्यो वर्ध-
तीति । अतुतिश्च भवति । आदित्याज्यार्थं वृष्टिर्गृह्णत ततः प्रजा इति । अत ईदृशं माहात्म्यं सूर्यस्यैव विद्यते
नामस्य विदित्यनेन प्रादेन सूर्यः सूचते । अपि च पृथिवी प्रचिता भूमिः साधुना समुचितेन पर्वतादिनोर्वा
विस्तीर्णा सती वि स्रज्जे । विक्रजति । आभोति । तथापिः पुषु विस्तीर्णं प्रतीकं पृथिव्या अवयवं देवयजनस्यैव
आगमधि ॥ अधिपरी अगर्षकावित्यधिः कर्मप्रवचनीयसंज्ञायां कर्मप्रवचनीयसुत इति सप्तम्यर्थे द्वितीया ॥
ईदृशे आग एधे । आदीयति ॥

इमां वा मिवावरुणा सुवृत्तिमिधं न कुरुते असुरा नवीयः ।

इनो वामन्यः पदवीरदभ्यो जनं च मिषो यतति मुवाण्यः ॥ २ ॥

इमां । वां । मिचावरुणा । सुऽवृत्तिं । इवै । न । कुले । असुरा । नवीयः ।

इनः । वां । अन्यः । पदऽवीः । अदन्धः । जनै । च । मिषः । यतति । मुवाणः ॥ २ ॥

हे असुरासुरी वचन्ती हे मिचावरुणा मिचावरुणी वां युवाभ्यामिव न इवीरूपमन्नमिव नवीयो नवीयवीमिनामन्नादीनां पुरोवर्तिनीं सुवृत्तिं कुतिं कृत्स्ने । अहं क्षीता करोमि । वां युवयोरन्वोऽन्वतर इवः प्रसुरदन्धः शत्रुभिरहिंसितो वक्ष्यः पदवीः पदस्य खानस्य प्रवर्णयिता । वक्ष्यो हि धर्माधर्मयोर्धौरयितेति पदवीरित्युच्यते । मुवाणोऽन्नामिः स्तूयमानो मिषश्च जगं सर्वं प्राणिजातं यतति । यातयति । प्रवर्तयति । तथा च श्रूयते । मिषो जगन्यातयति मुवाणः । अ० ३. ५९. १. इति ॥

आ वातस्य ध्रजतो रंत इत्या अपीपयंत धेनवो न सूदाः ।

महो दिवः सदेने जायमानोऽचिक्रदवृषभः सस्मिन्बुधन् ॥ ३ ॥

आ । वातस्य । ध्रजतः । रंते । इत्याः । अपीपयंत । धेनवः । न । सूदाः ।

महः । दिवः । सदेने । जायमानः । अचिक्रदत् । वृषभः । सस्मिन् । ऊधन् ॥ ३ ॥

ध्रजतो गच्छतो वातस्य वायोरित्वा गतय आ रंते । अभितो रमति । तथा सूदाः ॥ सूद प्रेरण इति धातुः ॥ चीरस्य प्रेरयित्र्यो धेनवो न । नेति चार्थे । गावश्चापीपयंत । प्यायते । एधति । अपि च महो महतो दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य सदेने स्थानेऽन्तरिक्षे जायमान उत्पद्यमानो वृषभो वर्षणशीलः पर्वन्धः सस्मिन्बुधन् तस्मिन्तरिक्षेऽचिक्रदत् ॥

गिरा य एता युनजहरी त इंद्र प्रिया सुरथा शूर धायू ।

प्र यो मन्युं रिरिक्षतो मिनात्या सुक्रतुमर्यमणं ववृत्त्यां ॥ ४ ॥

गिरा । यः । एता । युनजत् । हरी इति । ते । इंद्र । प्रिया । सुऽरथा । शूर । धायू इति ।

प्र । यः । मन्युं । रिरिक्षतः । मिनाति । आ । सुऽक्रतुं । अर्यमणं । ववृत्त्यां ॥ ४ ॥

अस्माः पूर्वोऽर्धर्ष इंद्रकुतिरपरोऽर्थस्यः कुतिः । हे शूर विजानिंद्र ते तव प्रिया प्रियी सुरथा सुप्रहवी धायू धारकवितेती हरी स्वदीपावक्षी यो जनो गिरा कुतिरूपया वाचा युनजत् रथे बुध्यात् हे इंद्र त्वमस्य धाममायाहीति शेषः । योऽर्थमा रिरिक्षतो हिंसितुमिच्छतः शत्रोः संबन्धिनं मन्युं कोपं प्र मिनाति प्रकर्षेण हिंसति सुक्रतुं शोभनकर्माद्यमर्थमयमा ववृत्त्यां । सुत्वापतयामि ॥

यजैते अस्य सख्यं वर्यश्च नमस्विनः स्व श्रुतस्य धामन् ।

वि पृष्ठो बावधे नृभिः स्तवान इदं नमो रुद्राय प्रेष्ठं ॥ ५ ॥

यजैते । अस्य । सख्यं । वर्यः । च । नमस्विनः । स्वे । श्रुतस्य । धामन् ।

वि । पृष्ठः । बावधे । नृऽभिः । स्तवानः । इदं । नमः । रुद्राय । प्रेष्ठं ॥ ५ ॥

जनवा इद्रः श्रूयते । नमस्विनो हविर्ब्रह्मावर्तः से स्वकीय श्रुतस्य धामन् यामपि स्मि । स्वकीयं यज्ञगुहं क्षिता इत्यर्थः । यज्ञस्य अन्तरः कर्माणि कुर्वाणा यजमाना यज्ञ इद्रस्य सर्वं सखित्तुहिंस्रं यजति । पृथर्गु । पुनिर्गुमिः कवानः श्रूयमानो इद्रः पृथोऽन्नेः कीदृशं वि वावधे । विवर्णाति । इह्यतीत्यर्थः । प्रेष्ठं इद्रस्य मिषतममिदं यज्ञस्यैव इद्रासु मया क्षियते ॥ ५ ॥

आ यासां यशसो वावशानाः सरस्वती सप्तथी सिंधुमाता ।

याः सुष्वयंत सुदुधाः सुधारा अभि स्वेन पर्यसा पीप्यानाः ॥ ६ ॥

आ । यत् । साकं । यशसः । वावशानाः । सरस्वती । सप्तथी । सिंधुमाता ।

याः । सुष्वयंत । सुदुधाः । सुधाराः । अभि । स्वेन । पर्यसा । पीप्यानाः ॥ ६ ॥

यथासां गंगादीनां नदीनां मध्ये सिंधुमातायां मातृभूता सरस्वतीतदाख्या नदी सप्तथी सप्तमी अस्मति सुदुधाः कामान्दोग्धं मुशक्वाः सुधाराः शोभनधारोपेताश्च नद्यः सुष्वयंत सुष्वयंते । गतिकर्मेतत् । प्रवहंति । स्निग्धस्वीयं पर्यसोदकेनाभि पीप्यानां घावाभिवर्धयंत्यो यशसोऽप्तवत्यो वावशानाः कामयमाना नद्यः साकं युगपदेवा गच्छंतु ॥ आ इत्युपसर्गश्च योग्यक्रियाध्याहारः ॥

उत ते नो मरुतो मंदसाना धियं तोकं च वाजिनोऽवंतु ।

मा नः परि ख्यदक्षरा चरंत्यवीवृधन्युज्यं ते रयिं नः ॥ ७ ॥

उत । ते । नः । मरुतः । मंदसानाः । धियं । तोकं । च । वाजिनः । अवंतु ।

मा । नः । परि । ख्यत् । दक्षरा । चरंती । अवीवृधन् । युज्यं । ते । रयिं । नः ॥ ७ ॥

उतापि च मंदसाना मोदमाना वाजिनो वेगवन्तस्त्ये ते मरुतो नोऽकादीयं धियं यथाह्वं कर्म तोकं वाकादीयं पुत्रं चावंतु । रवंतु । अक्षरा व्याप्ता चरंती वाग्देवता च नोऽस्मान् परि त्वत्काकाद्व्यतिरिक्ता-नन्वाका आत । मा द्रावीत् । ते पूर्वोक्ता मरुतो वाक्क युज्यं युक्तमपि नोऽकादीयं रयिं धनमवीवृधन् । वर्धयंतु ॥

प्र वो महीमरमतिं कृणुध्वं प्र पूषणं विदुष्यं न वीरं ।

भगं धियोऽवितारं नो अस्याः सातौ वाजं रातिषाचं पुरंधिं ॥ ८ ॥

प्र । वः । महीं । अरमतिं । कृणुध्वं । प्र । पूषणं । विदुष्यं । न । वीरं ।

भगं । धियः । अवितारं । नः । अस्याः । सातौ । वाजं । रातिऽसाचं । पुरंऽधिं ॥ ८ ॥

हे कोतारः वो युधमरमतिमुपरतिरहितां महीं महीतिं भूमिं प्र कृणुध्वं । आह्वयत । तथा विदुष्यं यथाह्वं वीरं न सर्वेषां भूतकं च पूषणमेतन्नामकं देवं प्र कृणुध्वं । तथाह्वं धियो नोऽकादीयस्याह्वं कर्मवोऽवितारं रचितारं भगं देवं आह्वयत । अपि च सातावकादीधि यश्चि युधि वा वाक्कमृभूयामन्वतमं देवमाह्वयत । कीदृशं वाक्कं । रातिषाचं दानसेवकं पुरंधिं पुराणां धारयितारं ॥

यज्ञपुष्टिऽच्छाद्यं च इति चमसिनः स्वं स्वं चमसमभिमृशियुः । सूचितं च । अच्छाद्यं वो मरुतः शोक एल्लिखितयामिमृशंति । आ० ६. १२. इति ॥

अच्छाद्यं वो मरुतः शोकं एत्वच्छा विष्णुं निषिक्तुपामवोभिः ।

उत प्रजायै गृणते वयो धुर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९ ॥

अच्छा । अयं । वः । मरुतः । शोकः । एतु । अच्छा । विष्णुं । निषिक्तुऽपां । अवऽभिः ।

उत । प्रजायै । गृणते । वयः । धुः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ९ ॥

हे मरुतः वो पुष्पानयं शोकोऽकादीयमिदं शोचमकृतु । निषिक्तुपां निषिक्तव्यं वरमका

रक्षितारं । यद्वा । चमसि विपित्तानां सोमानां पातारं । अथोभिरक्षद्विचरचरीयुक्तं विष्णुं चाक्षदीयं
सोममश्नुतु । उतापि च मरतो विष्णुश्च गृहते सुवते मह्यं प्रजापि पुष्यस्यां प्रजां वयोऽन्नं च धुः । अधुः ।
दधतु । हे मरतो हे विष्णो यूयं स्वस्तिभिरविनाशिर्नोऽक्षान् सदा सर्वदा पात । रक्षत ॥ २॥

आ वो वाहिष्ठ इत्यष्टयं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुभं वैशदेवं । अनुक्रम्यति च । आ वौऽष्टाविति ॥
विनियोगो वैगिकः ॥

आ वो वाहिष्ठो वहतु स्त्वध्वी रथो वाजा ऋभुस्त्रयो अमृक्तः ।

अभि चिपृष्ठैः सवनेषु सोमैर्मदे सुशिप्रा महभिः पूणध्वं ॥ १ ॥

आ । वः । वाहिष्ठः । वहतु । स्त्वध्वी । रथः । वाजा । ऋभुस्त्रयः । अमृक्तः ।

अभि । चिऽपृष्ठैः । सवनेषु । सोमैः । मदे । सुऽशिप्राः । महऽभिः । पूणध्वं ॥ १ ॥

अनेन वृषेणमवः सूर्यते । ऋभुस्त्रयो विसीर्यस्व तेजसो निवासभूता हे वाजा अभवः वाहिष्ठो वोदु-
तमः स्वध्वी सोतुमहोऽमृक्तः केनाप्यहंसितो युष्मदीयो रथो वो युष्माना वहतु । आ समंतादक्षदीयं
यज्ञं प्रापयतु । हे सुशिप्राः शोभनहनवः यूयं तेन रथेवागत्य सवनेष्वक्षदीययज्ञेषु मदे मदनिमित्ति चिपृष्ठैः
वीरदधिसक्तुमिधैर्महभिर्महन्निः सोभिरभि पूणध्वं । युष्मदीयं वठरमभिपूरयत । स रथो युष्मानावहस्विति
पूर्वैवान्वयः ॥

यूयं ह रत्नं मघवत्सु धात्य स्वर्दृशं ऋभुस्त्रयो अमृक्तः ।

सं यज्ञेषु स्वधावन्तः पिबध्वं वि नो राधांसि मतिभिर्दयध्वं ॥ २ ॥

यूयं । ह । रत्नं । मघवत्सु । धात्य । स्वऽदृशः । ऋभुस्त्रयः । अमृक्तः ।

सं । यज्ञेषु । स्वधाऽवन्तः । पिबध्वं । वि । नः । राधांसि । मतिऽभिः । दयध्वं ॥ २ ॥

हे ऋभुस्त्रयो हे अभवः स्वर्दृशः स्वर्गं पश्यतो यूयं ह यूयमेव मघवत्सु हविर्नव्यान्नवत्सवसासु निमि-
त्तैश्चमृक्तमहंसितं । वीरादिभिर्नापहतमित्यर्थः । रत्नं रमणीयं धात्य । धारयथ । तदन्तरं स्वधावन्तो
वैशवन्तसु यूयं यज्ञेष्वक्षदीययज्ञेषु सं पिबध्वं । सम्यक् सोमं पिबत । अपि च यूयं मतिभिर्धनहेतुभिर्नोऽक्षध्वं
राधांसि धनानि वि दयध्वं । विशिष्येण दत्त ॥

उवोचिष्य हि मघवन्देष्णं महो अर्भस्य वसुनो विभागे ।

उभा ते पूर्या वसुना गर्भस्ती न सूनृता नि यमते वसव्या ॥ ३ ॥

उवोचिष्य । हि । मघऽवन् । देष्णं । महः । अर्भस्य । वसुनः । विऽभागे ।

उभा । ते । पूर्या । वसुना । गर्भस्ती इति । नः । सूनृता । नि । यमते । वसव्या ॥ ३ ॥

उवोचिष्यत्वाद्याः पंचमं इंद्रदेवताकाः । हे मघवन् धनवन्निद्रं त्वं महो महतोऽर्भसायक च वसुनो
धनक विनापि परिवरयानुभूतिं दाननिमित्ति देव्यं धनमुवोचिष्य हि । सेवसे वसु ॥ उच्यतिः देवाकर्मा ॥
तथा ते स्वदीयानुभूतीं मनस्वी वाह वसुना धनेन पूर्या । संपूर्णो भवतः । ते स्वदीया सुनृता वाग्वसव्या
वसुनि धनानि न नि वसन्ति । न नियच्छति । यद्वा । वसव्या वसुषु धनेषु साधुः सुनृता वाग्वसव्येन संपूर्णो
स्वदीयो वाह न नियच्छति । वाक्यं प्रहायवन्तीत्यर्थः ॥

त्वमिन्द्र स्वयंशा ऋभुक्षा वाजो न साधुरस्तमेष्टुका ।

वयं नु ते दास्यांसः स्याम ब्रह्म कृण्वंतो हरिवो वसिष्ठाः ॥ ४ ॥

त्वं । इन्द्र । स्वऽयंशः । ऋभुक्षाः । वाजः । न । साधुः । अस्त । एषि । ऋका ।

वयं । नु । ते । दास्यांसः । स्याम । ब्रह्म । कृण्वंतः । हरिऽवः । वसिष्ठाः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र स्वयंशा असाधारणकीर्तिर्ऋभुक्षा ऋभुक्षामिन्द्रो वा त्वं साधुः साधको वाजो नास्त्वमिव ऋका ऋकणः सोतुर्ममासं गृहमेवि । प्राप्नुहि । न्वय वसिष्ठा एतत्संज्ञका ऋषयो वयं हे हरिवः स्वकीयान्शोपेतं ते त्वदर्थं दास्यांसो हविर्ब्रह्मणं दत्तवन्तो ब्रह्म सोऽयं कृण्वंतः कुर्वतः संतः स्वाम । भवेम ॥

सन्नितासि प्रवतो दाशुषे चिद्याभिर्विवेषो हर्यश्च धीभिः ।

ववन्मा नु ते युज्याभिरुती कदा न इन्द्र राय आ दशस्येः ॥ ५ ॥

सन्निता । असि । प्रऽवतः । दाशुषे । चित् । याभिः । विवेषः । हरिऽअश्च । धीभिः ।

ववन्म । नु । ते । युज्याभिः । ऊती । कदा । नः । इन्द्र । रायः । आ । दशस्येः ॥ ५ ॥

हे इत्यंश्च हरिनामकाश्चिन्द्र त्वं यामिधीर्भिरादीयाभिः सुतिभिर्विवेषः व्याप्नोषि स त्वं दाशुषे चिद्याभिर्दत्तवते चयमानायापि प्रवतः प्रवणस्व धनस्व सन्नितासि । दाता भवसि । अपि च हे इन्द्र त्वं नोऽस्माभं कदा कश्चिन्नास्ति रायो धनान्वा दशस्येः । प्रयच्छेः । न्वय ते तव युज्याभिर्योग्याभिरुत्तुतिमी रचामिर्वचस्य । त्वां संभजेम ॥ ॥ ३ ॥

वासयसीव वेधसस्त्वं नः कदा न इन्द्र वचसो बुबोधः ।

अस्तं तात्या धिया रयिं सुवीरं पृषो नो अर्वा नुहीत वाजी ॥ ६ ॥

वासयसिऽइव । वेधसः । त्वं । नः । कदा । नः । इन्द्र । वचसः । बुबोधः ।

अस्तं । तात्या । धिया । रयिं । सुऽवीरं । पृषः । नः । अर्वा । नि । उहीत । वाजी ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वं कदा कश्चिन्नास्ति नोऽसादीयं वचसो वचो रूपं सोऽयं बुबोधः । अवगच्छिः । तथा स त्वं वेधसः सोतुर्ममास्वायसीव । हविदानीमर्थे । हदानीं स्वकीये आग्नेऽयस्यापयसि । किंच वाजी वचवानर्वा वेन-वांस्वदीयोऽयस्यात्वा ॥ तन्मेतिरिदं रूपं ॥ संततया धियाकतिरितया सुत्वा हेतुभूतया सुवीरं शोभनपुत्रोपेतं रयिं त्वदीयं धनं पृषोऽसं च नोऽसादीयमसं गृहं नुहीत । निवहेत् ॥

अभि यं देवी निर्वृतिश्चिदीशे नक्षत इन्द्र शरदः सुपृषः ।

उप चिबन्धुर्जरदष्टिमेत्यस्ववेशं यं कृण्वंत मर्ताः ॥ ७ ॥

अभि । यं । देवी । निऽवृत्तिः । चित् । ईशे । नक्षते । इन्द्र । शरदः । सुऽपृषः ।

उप । चिऽबन्धुः । जरत्ऽअष्टिः । एति । अस्वऽवेशं । यं । कृण्वंत । मर्ताः ॥ ७ ॥

देवी शीतमाना निर्वृतिश्चिद्विभिरपीति ॥ इत्यर्थे केन्द्रात्तयः ॥ ईशितत्वात्सुता सती चमिन्द्रमभि नक्षति व्याप्नोति । सुपृषः शोभनान्निदपिताः शरदः संवत्सराच्च चमिन्द्र नक्षति व्याप्नोति । मर्ता मरुत्तधर्माच्चः शीतारो वयं चमिन्द्रमस्ववेशं स्वकीये आग्नेऽनुपविशं ब्रह्मवन्त कुर्वति । चिबन्धुस्तयाकां शोकानां बन्धको विधारकः स इन्द्रो जरदष्टिं जरत्सीर्बमष्टिरश्मं वक्ष्य वक्ष्यते हेतुभूतं तद्वत्तुपेति । उपगच्छति ॥

आ नो राधांसि सवितः स्वध्या आ रायो यंतु पर्वतस्य रातौ ।
 सदा नी दिव्यः पायुः सिषक्तु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥
 आ । नः । राधांसि । सवितरिति । स्वध्या । आ । रायः । यंतु । पर्वतस्य । रातौ ।
 सदा । नः । दिव्यः । पायुः । सिषक्तु । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

० हे सवितः सर्वस्य प्रेरक देव त्वत्सकाशात्स्वध्या कोतुं योग्यानि राधांसि धनानि नोऽस्मान् यंतु ।
 आगच्छंतु । पर्वतस्य । पर्वत इति कश्चिदिंद्रस्य सखा । एतत्संज्ञकस्य देवस्य रातौ दानि सति रायो धनान्य-
 स्मान् यंतु । पायुः सर्वस्य पालको दिव्यो दिवि भवः स इंद्रः सदा सर्वदा नोऽस्मान् सिषक्तु । रक्षकत्वेन
 सेवतां । अस्मिन्मूर्ते ये प्रतिपादिता देवास्तै सर्वे यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कक्षाणीः सदा पात । पालयत ॥ ॥ ४ ॥

उदु अ देव इत्यष्टमं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यै वैदुभं सवितुदेवतायै । सप्तम्यष्टम्यौ वाजिदेवतायै । भगमुच्यो
 ऽवस इत्यर्धमं भगदेवतायै सावित्री वा । तथा वानुक्रमणिका । उदु अ सावित्रमंति वाजिन्वी भगमिति भागो
 वार्धमं इति ॥ अतः सूक्तविनियोगः ॥

उदु अ देवः सविता ययाम हिरण्ययीममतिं यामशिश्नेत् ।
 नूनं भगो हव्यो मानुषेभिर्वि यो रत्ना पुरुवसुर्दधाति ॥ १ ॥
 उत । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । ययाम । हिरण्ययी । अमतिं । यां । अशिश्नेत् ।
 नूनं । भगः । हव्यः । मानुषेभिः । वि । यः । रत्ना । पुरुवसुः । दधाति ॥ १ ॥

सविता सर्वस्य प्रेरकः स देवो हिरण्ययीं सुवर्णमयीं याममतिं । रूपनामैतत् । रूपं । प्रभामित्यर्थः ।
 अशिश्नेत् आश्रयति ताममतिमुषयाम । उबच्छति । उन्नमयति । उ इति पादपुरणः । यूनमस्य भगो भजनीयो
 यः सविता मानुषेभिर्मनुष्यैः कोतुमिह्व्यो हवनीयः कोतव्यो भवति । पुरुवसुर्वज्रधनो यो देवः कोतुभ्यो
 रत्ना रत्नानि रमणीयानि धनानि वि दधाति करोति । स सविता देवसाममतिमुषयामेति पूर्वेषु संबंधः ॥

उदु तिष्ठ सवितः श्रुध्यस्य हिरण्यपाणे प्रभृतावृतस्य ।
 व्युर्वी पृथ्वीममतिं सृजान आ नृभ्यो मर्तभोजनं सुवानः ॥ २ ॥
 उत । ऊं इति । तिष्ठ । सवितरिति । श्रुधि । अस्य । हिरण्यपाणे । प्रभृता । अमृतस्य ।
 वि । उर्वी । पृथ्वी । अमतिं । सृजानः । आ । नृभ्यः । मर्तभोजनं । सुवानः ॥ २ ॥

हे सवितः सर्वस्य प्रेरितर्देव त्वमुत्तिष्ठ । ऊर्ध्वं गच्छ । ततो हे हिरण्यपाणि हे सुवर्णहस्त त्वममृतमौषि-
 तप्रदानायर्तस्य यज्ञस्य प्रभृती प्रणयनेऽस्माकदीयमिदं कोषं श्रुधि । मृषु । उ इति पुरणः । कीदृशत्वं ।
 उर्वी विश्वीर्षी पृथ्वीं प्रथिताममतिं रूपं प्रमां वि सृजानो विश्वजन्तुभ्यो नेतुभ्यः कोतुभ्यो मर्तभोजनं मनु-
 षाणां भोगधोमं धनमा सुवानः प्रेरयन् । एवंभूतत्वमिदं कोषं मृष्विति संबंधः ॥

अपि हुतः सविता देवो अस्तु यमा चिद्विधे वसवो गृणन्ति ।
 स नः स्तोमांजमस्य चनो धाद्विधेभिः पातु पायुभिर्नि सूरीन् ॥ ३ ॥
 अपि । स्तुतः । सविता । देवः । अस्तु । यं । आ । चित् । विधे । वसवः । गृणन्ति ।
 सः । नः । स्तोमान् । नमस्त्यः । चनः । धात् । विधेभिः । पातु । पायुभिः । नि । सूरीन् ॥ ३ ॥

अपि च सविता देवोऽस्मानिः क्षुतोऽसु । अक्षदीयाः क्षुतीः शुभोत्पिबन्तः । विश्वे वसवश्चित् सर्वे देवाः
अपि यं सवितारमा गृणन्ति अभिष्टुवन्ति वमस्यः सर्वैर्ममस्तरणीयः स देवः क्षोमात्रोऽक्षदीयानि कोचाणि
चनोऽसं धात् । दधातु । अन्नफलानि करोतु । विश्वेभिर्विश्वैः सर्वैः पायुभिः पावयैः सूरिणः क्षोतुर्ममस्मानि
पातु । नितरां पाकयतु ॥

अभि म्रं देव्यदितिर्गृणाति स्रवं देवस्य सवितुर्जुषाणा ।

अभि सम्राजो वरुणो गृणन्त्यभि मिचासो अर्यमा सजोषाः ॥ ४ ॥

अभि । यं । देवी । अदितिः । गृणाति । स्रवं । देवस्य । सवितुः । जुषाणा ।

अभि । संऽराजः । वरुणः । गृणन्ति । अभि । मिचासः । अर्यमा । संऽजोषाः ॥ ४ ॥

देवी क्षोतमानादितिर्दोना देवमाता यं सवितारमभि गृणाति अभिष्टीति । कीदृशी । सवितुर्देवस्त्वैव
सर्वं प्रसवमनुष्ठां जुषाणा खेवमाना । सम्राजः सम्यगाजमाना वरुणः । उपस्रवणमेतत् । वरुणादयो देवा यं
सवितारमभि गृणन्ति अभिष्टुवन्ति । मिचासो मिचाद्यस्य सजोषाः समानग्रीतिर्यमेतत्संज्ञको देवस्य वमभि-
गृणन्ति । स नः क्षोमांश्चनो धादिति पूर्ववर्षा संबंधः ॥

अभि ये मिथो वनुषः सपैते रातिं दिवो रातिषाचः पृथिव्याः ।

अहिर्बुध्न्य उत नः शृणोतु वरुच्येकधेनुभिर्नि पातु ॥ ५ ॥

अभि । ये । मिथः । वनुषः । सपैते । रातिं । दिवः । रातिऽसाचः । पृथिव्याः ।

अहिः । बुध्न्यः । उत । नः । शृणोतु । वरुची । एकधेनुऽभिः । नि । पातु ॥ ५ ॥

रातिषाचो दानसेविनो वनुषः संभक्तारो ये यजमाना मिथः परस्परं संहता भूत्वा सवितारमभिजप्य
सपैते परिवरन्ति । कीदृशं । दिवो बुध्नोक्तस्य पृथिव्या भूमेः रातिं मिचभूतं । उतापि चाहिर्बुध्न्यः । बुध्नोऽतरिषि
भवो बुध्न्यः । एतीत्यहिः । एतत्पदद्वयमिधो मध्यमस्थानोऽपिरहिर्बुध्न्य इत्युच्यते । सवितुर्मिचभूतः सोऽपि
तेषां नोऽस्माकं सवितुर्विषयं क्षोचं शृणोतु । तथा वरुची वाग्देवी च सवितुसहिता सत्येकधेनुभिर्मृग्याभिर्गो-
भिर्नि पातु । नितरामस्याप्याकयतु ॥

अनु तन्नो जास्पतिर्मसीष्ट रत्नं देवस्य सवितुरियानः ।

भर्गमुयोऽवसे जोहवीति भगमनुयो अर्ध याति रत्नं ॥ ६ ॥

अनु । तत् । नः । जौःपतिः । मंसीष्ट । रत्नं । देवस्य । सवितुः । इयानः ।

भर्गं । उयः । अवसे । जोहवीति । भर्गं । अनुयः । अर्ध । याति । रत्नं ॥ ६ ॥

इयानोऽस्मानिर्धायमानो जास्पतिः प्रजाणां पातकः सविता देवः सवितुर्देवस्य स्वस्य संबंधि रत्नं
रमणीयं तत्प्रसिद्धं धनं नोऽस्माकमनु मंसीष्ट । अनुमन्वतां । उय जोह्वसी क्षोता भर्गं भवणीयं सवितारं
भगसंज्ञकं देवं वाक्से नोऽस्माकं रचयाम् जोहवीति । मुशं इत्यति । यंधापि वागुयोऽसमर्थः क्षोता भवने-
तत्संज्ञकं सवितारं वा रत्नं रमणीयं तत्प्रसिद्धं धनं याति । याचते ॥

वैश्वदेवे पर्यधि वाजिनस्य इविषः शं नो भवंतिवादिषि द्वे पाज्यानुषाक्षि । सुचितं च । शं नो भवंतु
वाजिनो हविषु वाजिवादिऽवत वाजिनो न इत्यूर्ध्वचुरनवाचं पाज्यां । आ० २. १६. । इति ॥

शं नो भवंतु वाजिनो हविषु देवताता मितद्रवः स्वकाः ।

अभयतोऽहिं वृकं रक्षांसि सनेम्यस्मधुयवन्ममीवाः ॥ ७ ॥

शं । नः । भवन्तु । वाजिनः । हवेषु । देवऽताता । मितऽद्रवः । सुऽअर्काः ।
जंभयंतः । अहिं । वृकं । रक्षांसि । सनेमि । अस्मत् । युयवन् । अमीवाः ॥ ७ ॥

देवताता देवताती यच्च हविष्यकादीयेषु सोमेषु मितद्रवो मितद्रवणा मितमार्गाः स्वर्काः शोभनाम्ना वाजिन एतदभिधायका देवा नोऽस्माकं शं सुखाय भवन्तु । अपि बाहिमागत्वा इतारं वृकं वसुनाभादातारं । सोरमिति शिवः । रक्षांसि च वंभयंतो हिंसन्ती वाजिनो देवाः सनेमि । पुराणनामितत् । पुरातना अमीवा रोगप्रकादक्षन्तो युयवन् । पृथक्कुर्वन्तु ॥

वाजेवाजेऽवत वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता चतुश्चाः ।
अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैः ॥ ८ ॥
वाजेऽवाजे । अवत । वाजिनः । नः । धनेषु । विप्राः । अमृताः । चतुऽश्चाः ।
अस्य । मध्वः । पिबत । मादयध्वं । तृप्ताः । यात । पथिऽभिः । देवऽयानैः ॥ ८ ॥

इ वाजिन एतन्नामका देवा विप्रा मेधाविनोऽमृता अमरणधर्माण चतुश्चाः सत्त्वं जानतः एवंभूताः संतो यूयं वाजे वाजे सर्वेषु युद्धेषु नोऽस्मान्मेघेषु धनमिमिष्ववत । पाकयत । ततो यूयमस्य मध्वो मधुरोपेतमिमं सोमं पिबत । सोमपानागन्तरं मादयध्वं । यूयं तृप्ता भवत । ततस्तृप्ता यूयं देवयनिर्देवगमनसाधनैः पथि-
भिर्मार्गैर्वयात । गच्छत ॥ ॥ ५ ॥

ऊर्ध्वो अपिरिति सप्तर्षे वष्टं युक्तं वसिष्ठस्त्वार्यं वैदुमं वैश्वदेवं । ऊर्ध्वः सप्त वैश्वदेवं त्वित्वगुक्कमयिका ॥
युक्तविमिषो गो शिगिकः ॥ द्वितीये कंदोमे प्रउगशस्य ऊर्ध्वो अपिरिति वैश्वदेवकृचः । सूचितं च । ऊर्ध्वो
अपिः सुमतिं वस्वो अश्रिदुत स्था नः सरस्वती वुषायेति प्रउगं । आ० पृ. १०. । इति ॥

ऊर्ध्वो अग्निः सुमतिं वस्वो अश्रेत्प्रतीची जूर्णिर्देवतातिमेति ।
भेजाते अद्री रथ्येव पंथामृतं होता न इषितो यजाति ॥ ९ ॥
ऊर्ध्वः । अग्निः । सुऽमतिं । वस्वः । अश्रेत् । प्रतीची । जूर्णिः । देवऽतातिं । एति ।
भेजाते इति । अद्री इति । रथ्याऽइव । पंथा । चृतं । होता । नः । इषितः । यजाति ॥ ९ ॥

अपिरंगनादिगुणविशिष्ट ऊर्ध्व उन्नमनः सप्त वस्वो वासकस्य सोतुः सुमतिमकादीयां शोभनां सुतिमश्रेत् ।
अथतु । शिवतां । प्रतीप्यभिसुधी जूर्णिः सर्वासां प्रजाणां वरयिष्युषोदेवता देवतातिं यजमेति । गच्छति ।
अद्री आद्रियन्ती अज्ञावन्ती पत्नीयवमानो पंथा पंथानं यजमानं रथ्येव रथिनाविव भजति । शैवेति । तथे-
षितः संप्रिषितो नोऽकादीयो होता अतं यजं यजाति । यजतु । करोत्वित्यर्थः ॥

प्र वावृजे सुप्रया बर्हिरेषामा विशपतीव वीरिरे इयाते ।
विशामक्तोरुषसः पूर्वहूतो वायुः पूषा स्वस्तये नियुत्वान् ॥ १० ॥
प्र । ववृजे । सुऽप्रयाः । बर्हिः । एषां । आ । विशपती इवेति विशपती इव । वीरिरे ।
इयाते इति ।

विशां । अक्तोः । उषसः । पूर्वऽहूतो । वायुः । पूषा । स्वस्तये । नियुत्वान् ॥ १० ॥

इषां यजमानानां संबन्धि सुप्रयाः शोभनाग्निं युक्तं बर्हिः उन्नमयं प्र ववृजे । प्रयुज्यते । आवाकत इत्यर्थः ।
विशपतीव । इषीदानीमर्थः । इदानीमकादीयानां प्रजाणां वासकी नियुत्वान् । नियुज्यन्ति ववृषा उच्यते ।

अग्निधानां । अतुष्टं च वही । यद्वाहिभ्यो देवेभ्यो मतिभिरक्षादीधानिः क्षुतिभिः सह हव्यं हवी ररे ।
अक्षामिर्दीप्ति । मत्स्यानां मनुष्याणामक्षाकं काममभिसाधमस्त्रिन्वत्प्रतिबभ्रमिर्नचत् । अक्षादीयं यज्ञं आ-
मीतुं । हे देवाः यूयमविद्वत्समनुष्यपक्षीयं सदासां सर्वदा संमज्जनीयं रथिं धनं धात । अक्षभ्यं दत्त । त्वय
वयं युष्मेभिः सहायभूतेरिह यज्ञे समागतेर्देवैः सखीमहि । यद्वा । न्वित्युपमार्थे । युष्मेभिर्नृ भेषुभिरिव
देवैः सखीमहि ।

नू रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठैर्जुतावानो वरुणो मिचो अग्निः ।

यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्के यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नू रोदसी इति । अभिस्तुते इत्यभिः स्तुते । वसिष्ठैः । ज्युतऽवानः । वरुणः । मिचः । अग्निः ।

यच्छंतु । चंद्राः । उपऽमं । नः । अर्के । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

त्वय रोदसी आवापुषिभ्यो वसिष्ठैरक्षाभिः । पुत्रार्थं ब्रह्मवचनं । अभिष्टुते अभितः सर्वतः क्षुते अभूता ।
तथा ज्युतावानोऽक्षामिः क्रियमाणीर्यष्टीरपिता वरुणो मिचोऽपिष्टिवभूता देवा अक्षामिरभिष्टुता आसन् ।
चंद्रा आह्लादका देवा नोऽक्षभ्यमर्कमर्कनीयमन्नतुपमं सर्वोत्कृष्टं यच्छंतु । ददतु । कृत्ति प्रतिपादिता ये
देवास्तै सर्वे यूयं नोऽक्षान् स्वस्तिभिरविनाशिः सदा सर्वदा पात । पाक्षयत ॥ ॥ ६ ॥

श्री मुष्टिरिति सप्तमं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुषं वैश्वदेवं । श्री मुष्टिरित्यनुक्रांतं ॥ विनियोगो वैजिकः ॥

ओ शुष्टिर्विदध्याऽ३ समेतु प्रति स्तोमं दधीमहि तुराणां ।

यद्य देवः सविता सुवाति स्यामास्य रत्निनो विभागे ॥ १ ॥

ओ इति । शुष्टिः । विदध्यां । सं । एतु । प्रति । स्तोमं । दधीमहि । तुराणां ।

यत् । अद्य । देवः । सविता । सुवाति । स्याम । अस्य । रत्निनः । विऽभागे ॥ १ ॥

हे देवाः विदध्या विदधेन त्वदीयेन विस्तेन संपाद्या शुष्टिः सुखमक्षानो आ समेतु । आगच्छतु । अथवा
शुष्टिर्वेगवती विदध्या विदधे यज्ञे क्रियमाणाः अदीया क्षुतिर्युष्मानामच्छतु । वयं तुराणां वेगवतां देवानां
क्षोमं क्षोचं प्रति दधीमहि । कुर्वीमहि । अथेदानीं सविता देवो यज्ञं सुवाति अक्षभ्यं प्रेरयेत् रत्निनो
रत्नीयधनवतोऽस्य सवितुस्तस्य धनस्य विभागे दाने क्षाम । वयं भवेम ॥

मिचस्तन्नो वरुणो रोदसी च द्युभक्तमिन्द्रो अर्यमा ददातु ।

दिदेहु देव्यदिति रेकणो वायुश्च यन्त्रियुवैते भगश्च ॥ २ ॥

मिचः । तत् । नः । वरुणः । रोदसी इति । च । द्युऽभक्तं । इन्द्रः । अर्यमा । ददातु ।

दिदेहु । देवी । अदितिः । रेकणः । वायुः । च । यत् । निऽयुवैते इति निऽयुवैते । भगः । च ॥ २ ॥

मिचो देवो नोऽक्षभ्यं तत्प्रविष्टं धनं ददातु । प्रयच्छतु । तथा वरुणो ददातु । रोदसी च आवापुषिभ्यो
च ददातु । तर्षद्भ्यो जुगत्तं जुमिर्बोतसाभिः क्षोतुभिः क्षेपितं तन्नं ददातु । अर्यमा च ददातु । तथादिमिर्देवी
रेक्यो धनं दिदेहु । तन्नमक्षभ्यं दिदतु । वायुश्च भगवतो देवी यज्ञं नियुवैते अक्षामितरां वीथयितां
तन्नमिति पूर्वैव संबंधः ॥

सेदुयो अस्तु मरुतः स शुष्की यं मर्त्यं पृषदस्या अवाच ।

उतेमग्निः सरस्वती जुनन्ति न तस्य रायः पर्यितास्ति ॥ ३ ॥

सः । इत् । उयः । अस्तु । मस्तुः । सः । शुष्मी । यं । मर्त्यं । पृषत् ऽअग्नाः । अवाच ।
उत । ई । अग्निः । सरस्वती । जुनन्ति । न । तस्य । रायः । परि ऽएता । अस्ति ॥ ३ ॥

हे पृषदग्नाः । पृषच्छन्देन केचिन्मृगविशेषा उच्यन्ति । त एवाग्ना वाहा धेवा ते । एवंमृता हे मयतो बद्रपुत्रा देवाः यूयं मर्त्यं मरणधर्माणं यं यजमानमवाच पाकयित क्षेत्स एव यजमान उयोऽस्तु । जीवन्ती भवतु । तथा स शुष्मी वसवान् भवतु । तयोतापि चापिरंगनादिगुणयुक्तो देवः सरस्वती वाग्देवता धियावाः सर्वे देवा ईमेन यजमानं जुनन्ति । प्रवर्तयन्ति । तस्य यजमानस्य संबंधिनी रायो धनस्य बन्धिदपि पर्येता परिगता नास्ति । नाशको न भवतीत्यर्थः ॥

अयं हि नेता वरुण ऋतस्य मिचो राजानो अर्यमापो धुः ।
सुहवा देवदितिरन्वा ते नो अंहो अति पर्षन्नरिष्टान् ॥ ४ ॥
अयं हि नेता वरुणः । ऋतस्य । मिचः । राजानः । अर्यमा । अपः । धुरिति धुः ।
सुऽहवा । देवी । अदितिः । अनवा । ते । नः । अंहः । अति । पर्षन् । अरिष्टान् ॥ ४ ॥

अतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा नेता प्रापयितायं अयं खलु वरुणस्य मिचश्चार्थमा धेते राजानः समर्था देवा अपोऽसादीयं यज्ञादिलक्षणं कर्म धुः । अधुः । दधति । अनवा केनाप्यप्रतिगता देवी योतमानादितिरदीना देवमाता सुहवा शोभनाङ्गना भवति । ते वरुणादयो देवा अरिष्टानवाधितान् सतो नोऽस्मान्हो दुरितमति पर्षन् । अतिपारयन्तु ॥

अस्य देवस्य मीळुषो वया विष्णोरेषस्य प्रभृषे हविर्भिः ।
विदे हि रुद्रो रुद्रियं महित्वं यासिष्टं वर्तिरश्विनाविरावत् ॥ ५ ॥
अस्य । देवस्य । मीळुषः । वयाः । विष्णोः । एषस्य । प्रऽभृषे । हविः ऽभिः ।
विदे । हि । रुद्रः । रुद्रियं । महिऽत्वं । यासिष्टं । वर्तिः । अश्विनी । इराऽवत् ॥ ५ ॥

प्रभृषे हविर्भिर्वीरूपैरस्यैरेषस्य प्रापणीयस्य मीळुषः कामानां सेतुर्विष्णोः सर्वदेवात्मकस्यास्य देवस्य । विष्णुः सर्वा देवताः । ऐ० ब्रा० १. १. । इति श्रुतिः । अन्ये देवा वयाः शाखा इव भवन्ति । रुद्रो देवो रुद्रियं बद्रसंबन्धिमुखं महित्वं कृत्स्नं च विदे हि । अस्मान्प्रापयति खलु । अपि च हे अश्विनी देवी युवानिरावत्-विर्बचनान्नयुक्तं वर्तिरसादीयं गृहं आसिष्टं । अयासिष्टं । आगच्छतं ॥

माचं पूषन्नाघृण इरस्यो वरुची यद्रातिषाचं रासन् ।
मयोभुवो नो अर्वेतो नि पांतु वृष्टिं परिज्मा वातो ददातु ॥ ६ ॥
मा । अचं । पूषन् । आघृणे । इरस्यः । वरुची । यत् । रातिऽसाचः । च । रासन् ।
मयऽभुवः । नः । अर्वेतः । नि । पांतु । वृष्टिं । परिऽज्मा । वातः । ददातु ॥ ६ ॥

हे आघृणे प्राप्तदीप्ति एवंभूत हे पूषन् देव अवाक्किहानि निरस्यः । विघातं मा कृषाः । वरुची सर्वैर्वर-णीया सरस्वती रातिषाचस्य । रातिर्दीप्तं । तस्य संमृग्यो देवपत्यस्य यजनं रासन् अचम्बं प्रयच्छिषुः । अच मा कृषा इति पूर्वस्य संबंधः । किंच मयोभुवः सुखस्य मायका अर्वेतो नच्छन्ती देवा नोऽस्मानि पांतु । पितरां पाकयन्तु । परिज्मा परितो गता वातो वायुर्गृष्टिं वृष्टिचक्रमुदकं ददातु । प्रयच्छत्यर्थः ॥

नू रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठैर्च्यतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।

यच्छतुं चंद्रा उपमं नो अर्के यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नू। रोदसी इति। अभिष्टुते इत्यभिऽस्तुते। वसिष्ठैः। च्युतऽवानः। वरुणः। मित्रः। अग्निः।

यच्छतुं। चंद्राः। उपऽमं। नः। अर्के। यूयं। पात। स्वस्तिभिः। सदा। नः ॥ ७ ॥

• यूयं व्याख्यातयं । अचरार्थसु । आवापुषिष्वी वरुणादयो देवाश्च वसिष्ठैरक्षाभिरभिष्टुता भवन्ति । एवंभूता आह्लादका देवाः सर्वोत्कृष्टमत्तमसम्भं ददतु । अक्षिन्तुति प्रतिपादिताः सर्वे देवा यूयं कक्षागिरक्षा-
न्तर्षदा पातयत ॥ ॥ ७ ॥

प्रातरभिमिति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं । अचानुकमणिका । प्रातर्मानं जगत्वाद्या जिगीक्षदेवतात्वोपकीति । वसिष्ठ अग्निः । आवा जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । आवाप्तीन्द्रादिदेवत्वा द्वितीयाद्याः पंच भगदेवत्वाः सप्तस्युषो-
देवत्वा । अच केचिदाहुः । निवेष्टुकामो रोगार्तो भगसूक्तं जपेत्सदा । निवेशं विप्रति चित्रं रोनेच परिसुच्यते । अ० २. २५ । इति ॥

प्रातरग्निं प्रातरिंद्रं हवामहे प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विना ।

प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम ॥ १ ॥

प्रातः । अग्निं । प्रातः । इंद्रं । हवामहे । प्रातः । मित्रावरुणा । प्रातः । अश्विना ।

प्रातः । भगं । पूषणं । ब्रह्मणः । पतिं । प्रातरिति । सोमं । उत । रुद्रं । हुवेम ॥ १ ॥

प्रातरचःकावेऽपि देवं हवामहे । वयं सोतार आहुयामः । तथा प्रातःकाव इंद्रं हवामहे । तथा मित्रावरुणा मित्रावरुणावहोरात्राभिमाभिनी देवी प्रातर्वयं हवामहे । तथाश्विनी देवानां मिषवी प्रातर्वयं हवामहे । तथा प्रातर्भगं देवं पूषणं देवं ब्रह्मणस्पतिं मंचाभिमाभिनिमित्तसंघं आहुयामः । तथा प्रातः सोम-
मित्तसंघं देवसुतापि च रुद्रं देवं च हुवेम । आहुयामः ॥

प्रातर्जितं भगमुयं हुवेम वयं पुत्रमदितेर्यो विधर्ता ।

आध्रश्चिद्यं मन्यमानस्तुरश्चिद्राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याहं ॥ २ ॥

प्रातःऽजितं । भगं । उयं । हुवेम । वयं । पुत्रं । अदितेः । यः । विऽधर्ता ।

आध्रः । चित् । यं । मन्यमानः । तुरः । चित् । राजा । चित् । यं । भगं । भक्षि । इति । आहं ॥ २ ॥

यो भगो देवो विधर्ता विश्वस्य जगतो धारको चितं जघशीजमुयमुयमदितेः पुत्रं भवं देवं प्रातःकाव
एव वयं हुवेम । आहुयामः । आध्रश्चिद्राजाऽपि सोता यं भगं देवं मन्यमानः कुवन् भगं भवनीयं धनं
मधि मय विभव मया देहीत्याह प्रवीति । तुरश्चित् । तुरतिर्बतिका । प्राध्रभनोऽपि राजा चित् समर्चोऽपि
जगो यं भगं देवं भवनीयं धनं मया अग्नि देहीत्याह । तं भगं प्रातरेव वयं हुवेमेति संबंधः ॥

भग प्रणेत्तर्भग सत्यराधो भगेमां धियमुदवा ददन्नः ।

भग प्र खो जनय गोभिरश्वेभेग प्र नृभिर्नृवंतः स्यामः ॥ ३ ॥

भग । प्रणेत्तरिति प्रऽनेतः । भग । सत्यऽराधः । भग । इमां । धियं । उत । अवा । ददत् । नः ।

भग । प्र । नः । जन्मय । गोभिः । अश्वैः । भग । प्र । नृऽभिः । नृऽवंतः । स्यामः ॥ ३ ॥

हे भग देव त्वं प्रथिता प्रथर्वेण जेतासि । तादृशं प्रथितं हि भग त्वं सत्पराधः सत्पथनोऽसि । तादृशं सत्पराधो हे भग त्वं नोऽस्माभ्यं ददत् कामान्प्रयच्छन्निमामसादीयां धियं क्षुतिसुदय । उद्भूच । सफलपुतां जुष । हे भग त्वं नोभिरक्षिष्य नोऽस्मान् प्र जगय । प्रोद्भूतान् जुष । हे भग त्वत्पसादादयं नृभिर्नैतुभिः पुंसादिभिर्जुवंतो मनुष्यवंतः प्र स्नाम । प्रभवेम ॥

उत्तेदानीं भगवंतः स्यामोत प्रपित्व उत मध्ये अह्नी ।

उत्तोदिता मघवन्सूर्यस्य वयं देवानां सुमती स्याम ॥ ४ ॥

उत । इदानीं । भगऽवंतः । स्याम । उत । प्रऽपित्वे । उत । मध्ये । अह्नी ।

उत । उत्ऽइता । मघऽवन् । सूर्यस्य । वयं । देवानां । सुऽमती । स्याम ॥ ४ ॥

उतापि विदानीं वयं भगवंतः स्नाम । हे भग भगेन त्वया स्वामिना युक्ता भवेम । यद्वा । भगवंतो धनवंतः स्नाम । उतापि च प्रपित्वेऽह्नां प्राप्ते पूर्वाह्ने भगवंतः स्नाम । उतापि चाह्नां दिवसानां मध्ये मध्याह्ने भगवंतः स्नाम । उतापि च हे मघवन्धनवन्भग देव सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्य देवस्योदितोदितापुदये सति वयं त्वदनुग्रहादेवानामिन्द्रादीनां सुमतावनुग्रहबुद्धौ स्नाम । भवेम ॥

भग एव भगवाँ अस्तु देवास्तेन वयं भगवंतः स्याम ।

तं त्वा भग सर्व इज्जोहवीति स नो भग पुरएता भवेह ॥ ५ ॥

भगः । एव । भगऽवान् । अस्तु । देवाः । तेन । वयं । भगऽवंतः । स्याम ।

तं । त्वा । भग । सर्वः । इत् । जोहवीति । सः । नः । भग । पुरऽएता । भव । इह ॥ ५ ॥

हे देवाः भगो देव एव भगवान् धनवानस्तु । तेन भगेन देवेन धनेन वा वयं भगवंतः स्नाम । धनवंतो भवेम । हे भग तं प्रसिद्धं त्वा त्वां सर्व इत्सर्व एव जगो जोहवीति । भृशं पुनःपुनर्वाङ्मयति । हे भग देव स त्वमिन्द्रास्त्रिभ्यो नोऽस्माकं पुरएता पुरोगता भव ॥

समं ध्वरायोषसो नमंत दधिकावेव जुचये पदाय ।

अर्वाचीनं वसुविदं भगं नो रथमिवाश्वा वाजिन आ वहंतु ॥ ६ ॥

सं । अध्वराय । उषसः । नमंतु । दधिकावाऽइव । जुचये । पदाय ।

अर्वाचीनं । वसुऽविदं । भगं । नः । रथंऽइव । अश्वाः । वाजिनः । आ । वहंतु ॥ ६ ॥

मुषये मुषाय जमनयोम्याय पदाय स्नानाय दधिकाविवायो यथा तथोषस उपोदिवता चध्वरावासादीयाय यात्राय सं नमंत । संनच्छंतु । वाजिनो देववंतोऽश्वा रथमिव रथं यथा तथोषसोऽर्वाचीनमसादभिसुखं वसुविदं धनस्य प्रापकं भगं देवं नोऽस्माकं वा वहंतु । आनयंतु ॥

अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासो वीरवतीः सदमुच्छंतु भद्राः ।

घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीता यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

अश्वऽवतीः । गोऽमतीः । नः । उषसः । वीरऽवतीः । सदा । उच्छंतु । भद्राः ।

घृतं । दुहानाः । विश्वतः । प्रऽपीताः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

भद्रा भजनीया उषस उपोदिवता अश्वावतीरचवतीऽक्षवतीः सती गोमतीर्गोमसा वीरवतीर्गो-

रत्नः पुत्रादिवनीयिताश्च भवन्ती नोऽस्मात् सर्वदोषस्तु । शुचस्तु । नैव तमो विवासयंतु । कीदृशः ।
पुत्रसुदुर्गं हृद्वाणाः सिंचन्ती विवतः सर्वैर्गुणैः प्रपीताः प्रकुत्राः । एवंमृता उवसस्म उच्यन्ते । अक्षिणं कृति
प्रतिपादिता हे सर्वे देवाः यूयं नोऽस्मान् सदा सर्वदा स्वर्गिभिः कक्षाभिः पात । पातयत ॥ ८॥

प्र ब्रह्माय इति वदुषं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यै वैदुषं वैश्वदेवं । अथानुक्तं । प्र ब्रह्मायः वैश्वदेवं त्विति ।
सूक्तविनियोगो वैगिणः । तुतीये कंदोमे प्रउवसस्ते प्र ब्रह्माय इति वैश्वदेवसूक्तः । सूचितं च । प्र ब्रह्मायो
अगिरसो नवत सरस्वतीं देवयंतो हवते । आ० ८. ११. इति ॥

प्र ब्रह्मायो अगिरसो नवत प्र क्रंदनुर्नभन्यस्य वेतु ।

प्र धेनवं उदमुतो नवत युज्यातामद्री अध्वरस्य पेशः ॥ १ ॥

प्र । ब्रह्मायः । अगिरसः । नवत । प्र । क्रंदनुः । नभन्यस्य । वेतु ।

प्र । धेनवं । उदमुतः । नवत । युज्याता । अद्री इति । अध्वरस्य । पेशः ॥ १ ॥

ब्रह्मायोऽगिरस एतन्नामका अययः प्र नवत । सर्वं च व्यामुषंतु । क्रंदनुः पर्जन्यो नभन्यस्य कोषस्यासदीयं
कोषं प्र वेतु । प्रवर्षयिष्यतु । धेनवः प्रीत्यधियो नव उदमुत उदकाणि सिंचन्तः प्र नवत । सर्पंतु । अद्री
आद्रिच्यंती पत्नीयवमानावध्वरस यज्ञस्य पेशो रूपं युज्याता । योजयता ॥

सुगस्ते अग्ने सनवित्तो अध्वा युस्त्वा सुते हरितो रोहितश्च ।

ये वा सघ्नन् रुषा वीरवाहो हुवे देवानां जनिमानि सत्तः ॥ २ ॥

सुऽगः । ते । अग्ने । सनऽवित्तः । अध्वा । युस्त्व । सुते । हरितः । रोहितः । च ।

ये । वा । सघ्नन् । रुषाः । वीरऽवाहः । हुवे । देवानां । जनिमानि । सत्तः ॥ २ ॥

हे अपि सनवित्तः सनाक्षिरकाकादारभ्य स्वर्ग्योऽध्वा मार्गः सुगः सुगु गंतव्यो भवतु । किंच
हरितः आमवर्षा रोहितश्च कोहितवर्षाश्चैतुमयविधा ये वा ये च ते स्वदीया अग्नाः सघ्नन् सघ्नानि यज्ञगृहे
वीरवाहो वीरं मुरं त्वां वधंतोऽवषा आरोचमाना भवन्ति तांश्च त्वं सु युस्त्व । स्वदीये रणे सुगु संयोजय ।
मिससो यज्ञगृहे निषयोऽहं होता सन् देवानामिन्द्रादीनां जनिमा जनान् संघाञ्जये । आद्रयायि ॥

समु वो यज्ञं महयन्नमोभिः प्र होता मंद्रो रिरिच उपाके ।

यजस्व सु पुर्वणीक देवाना यज्ञियामरमतिं ववृत्याः ॥ ३ ॥

सं । ऊं इति । वः । यज्ञं । महयन् । नमऽभिः । प्र । होता । मद्रः । रिरिचे । उपाके ।

यजस्व । सु । पुरुऽअनीक । देवान् । आ । यज्ञियां । अरमतिं । ववृत्याः ॥ ३ ॥

हे देवाः वो युष्माकं यज्ञं नमोभिर्ममस्कारिर्गुक्ता इमे सोतारो वा यजमाना वा सं महयन् । सम्बन्ध
पूजयन्ति । उ इति पूरकः । मद्रः कुतिणीक उपविऽस्माकं समीपे स्थितोऽसदीयो होता प्र रिरिचे । अक्षिभ्यो
होतुभ्योऽतिरिच्यते । हे यजमान त्वं देवान् सु सुगु यजस्व । हे पुर्वणीक वज्रतिवस्त्रिये त्वं यज्ञियां यज्ञादी-
नरमतिं भूमिमा ववृत्याः । आवर्तय । तथा च निजमांतरे । आ नो महीमरमतिं सजोषाः । आ० ५. ४३. ६. ।
इति ॥

यदा वीरस्य देवतो दुरोणे स्योनशीरतिधिराचिकेतत् ।

सुप्रीतो अग्निः सुधीतो दम आ स विशे दिति वार्यमियत्यै ॥ ४ ॥

यदा । वीरस्य । रेवतः । दुरोणे । स्योनऽशीः । अतिथिः । आऽचिकेतत् ।
सुऽप्रीतः । अग्निः । सुऽधितः । दमे । आ । सः । विशे । दाति । वार्ये । इयन्ते ॥ ४ ॥

अतिथिः सर्वेषामतिथिभूतोऽपिर्यदा वीरस्य वीरकस्य सोपाणां प्रेरयितुं रेवतो हविष्मतो यजमानस्य दुरोणे गृहे, सोमग्रीः सुखेन शयनीय आचिकेतत् प्रज्ञायते अपिर्दमे यज्ञगृहे सुधितः । आकारवार्ये । सुविहितस्य सुष्ठु निहितः सन् यदा सुप्रीतो भवति तदा सोऽपिरिषत्वा उपगच्छत्ये विशे प्रजायै वार्यं वरणीयं धनं दाति । ददाति । प्रयच्छति ॥

इमं नो अग्ने अध्वरं जुषस्व मरुत्स्विन्द्रे यशसं कृधी नः ।
आ नक्ता बर्हिः सदतामुषासोऽशंता मिचावरुणा यजेह ॥ ५ ॥
इमं । नः । अग्ने । अध्वरं । जुषस्व । मरुत्सु । इन्द्रे । यशसं । कृधी । नः ।
आ । नक्ता । बर्हिः । सदतां । उषसां । उशंतां । मिचावरुणा । यज । इह ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वं नोऽसादीयमिममध्वरं यज्ञं जुषस्व । सेवस्व । किञ्च मरुत्स्विन्द्रस्य सखिभूतेषु देवेष्विन्द्रे च यशसं यशोयुक्तं हविर्ब्रह्मात्मन्तं नोऽसादीयं यज्ञं हे अग्ने त्वं कृधि । कृष । आपयेत्यर्थः । तथा नक्ता रात्रि-
सोपसा दिवसश्च । अहर्निशे रत्यर्थः । बर्हिर्बर्हिषि कुशमय आ सदतां । उपविशतां । अपि च हे अग्ने उशंता-
शंता यज्ञमिच्छती मिचावरुणा मिचावरुणी देवाविहासिन्यज्ञे यज । पूजय ॥

एवामिं सहस्यं वसिष्ठो रायस्कामो विश्वप्स्यस्य स्तौत् ।
इधं रयिं पप्रथवाजमस्मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥
एव । अग्निं । सहस्यं । वसिष्ठः । रायऽकामः । विश्वऽप्स्यस्य । स्तौत् ।
इधं । रयिं । पप्रथत् । वाजं । अस्मे इति । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

वसिष्ठ एतदास्य अग्नी रायस्कामः पश्चादिधनानीच्छेदेवैवमुक्तप्रकारेण सहस्यं । सही वसं । तस्य पुत्रं । तद्वतमिति वा । अग्निं देवं विश्वप्स्यस्य पुत्ररूपस्य धनस्य लाभाय स्तौत् । एवंभूतोऽपिरसौ अस्मभ्यमिषमस्रं रयिं धनं वाजं वसं च पप्रथत् । पप्रथत् । विसारयत् । इदालित्यर्थः । अस्मिन्भूते प्रतिपादिताः सर्वे देवाः यूयमस्मान्कृपायैः सर्वदा प्राप्नुयन्त ॥ ६ ॥

प्र वो यज्ञेषु देवयंतो अर्चन्त्यावा नमोभिः पृथिवी इषधै ।
येषां ब्रह्माण्यसमानि विप्रा विष्वेग्वियन्ति वनिनो न शाखाः ॥ ७ ॥
प्र । वः । यज्ञेषु । देवऽयंतः । अर्चन् । द्यावा । नमऽभिः । पृथिवी इति । इषधै ।
येषां । ब्रह्माणि । असमानि । विप्राः । विष्वक् । विऽयन्ति । वनिनः । न । शाखाः ॥ ७ ॥

देवयंतो देवान्कामयमाणा विप्रा यज्ञेषु नमोभिः स्तुतिभिर्हविर्भिर्वा वो बुष्मानिषध्या अग्निप्राप्तुं प्रार्थन् । प्रार्थयन्ति । 'प्रवैष्य सुवन्ति । द्यावा दिवं च पृथिवीं भूमिं च प्रयुवन्ति । येषां विप्राणां भेषाविषां ब्रह्माणि

स्त्रीणां च भिन्नो न शाखा वृक्षस्य शाखा इव विध्वम्बितो विद्यति विशेषेण गच्छति । ते विमाः प्रार्थयन्ति
पूर्वेण संबन्धः ।

प्र यज्ञ एतु हेत्वो न सप्तिरुच्छब्धं समनसो घृताचीः ।

स्तृणीत बहिरध्वराय साधूर्ध्वा शोचींषि देवयून्यस्युः ॥ २ ॥

प्र । यज्ञः । एतु । हेत्वः । न । सप्तिः । उत् । यच्छब्धं । सऽमनसः । घृताचीः ।

स्तृणीत । बहिः । अध्वराय । साधु । ऊर्ध्वा । शोचींषि । देवयूनि । अस्युः ॥ २ ॥

अथमन्त्रोक्तो यज्ञः प्रेतु । देवान्मति गच्छतु । तत्र वृष्टांतः । हेत्वो न सप्तिः शीघ्रमागच्छो यथा तद्वत् ।
हे अस्त्वित्यः सर्वे यूयं समनसः सवृक्षमनस्ताः संतो घृताचीः शुच उच्यच्छब्धं । इहा उच्यते धारयत । तर्थाध्व-
राय धामं कर्तुं साधु साधकं बहिः कुशमयं स्तृणीत । येषां ज्ञादयत । हे अपि देवयूनि देवान्मामयमानानि
त्वदीयानि शोचींष्यचौर्ध्वोर्ध्वमुत्तान्यस्तुः । तिष्ठतु ॥

आ पुचासो न मातरं विभृचाः सानौ देवासो बर्हिषः सदंतु ।

आ विश्वाचीं विदध्यामनक्तमे मा नो देवताता मृधस्कः ॥ ३ ॥

आ । पुचासः । न । मातरं । विऽभृचाः । सानौ । देवासः । बर्हिषः । सदंतु ।

आ । विश्वाचीं । विदध्यां । अनक्तु । अग्ने । मा । नः । देवताता । मृधः । करिति कः ॥ ३ ॥

मातरं जननीं विभृचा विशेषेण भर्तव्याः पुचासो न पुचा इव तद्वत्प्राकं भरणिया देवासो देवा बर्हिषः
कुशमयस्य वेद्यामासीर्णस्य सागानुव्रते देव आ सदंतु । उपविशंतु । हे अपि विदध्यां यज्ञयोग्यां त्वदीयां
ज्वालां विश्वाची । विश्वं सर्वं हविरंयति गच्छतीति विश्वाची जुहुः । आनक्तु । आ समंतात्सिंचतु । देवताता
देवताती युधि नोऽस्माकं मृधो हिंसकाण हे अपि त्वं मा कः । मा कारीः । यज्ञवाचको देवतातिशब्दोऽथ
संयामे वर्तते ॥

ते सीषपंत जोषमा यजचा ऋतस्य धाराः सुदुघा दुहानाः ।

ज्येष्ठं वो अद्य मह आ वसूनामा गंतन समनसो यति ष ॥ ४ ॥

ते । सीषपंत । जोषं । आ । यजचाः । ऋतस्य । धाराः । सुऽदुघाः । दुहानाः ।

ज्येष्ठं । वः । अद्य । महः । आ । वसूनां । आ । गंतन । सऽमनसः । यति षे स्थ ॥ ४ ॥

यजचा यजनीयास्य इन्द्रादयो देवा ऋतकोदकस्य सुदुघाः सुक्षिण दोग्धुं शक्वा धारा दुहाना वर्षतो
चोषं पर्याप्तं यथा भवति तथा आ सीषपंत । सपतिः परिवरणाः । सुतिमिरा समंतात्पर्यं चोषरन् । अस्मा-
न्परिवरणं कुर्वंतु । स्त्रीकुर्वन्निति यावत् । अथास्मिन्दिने हे देवाः वसूनां धनानां मध्ये ज्येष्ठं श्रेष्ठं वो युष्मदीयं
महो महनीयं धनमा गच्छतु । यूयमपि समनसमुत्तमतयः संत आ गंतन । आगच्छत । हे देवाः यूयं ---
आगत्येति संबन्धः ॥

एवा नो अग्ने विष्ट्वा दशस्य त्वया वयं सहसावन्नास्क्राः ।

राया युजा सधमादो अरिहा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

एव । नः । अग्ने । विष्टु । आ । दशस्य । त्वया । वयं । सहसाऽवन् । आस्क्राः ।

राया । युजा । सधमादः । अरिहाः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

हे अपि एषेवं सुतस्त्वं विष्णु प्रवासु मध्ये नोऽकाभ्यमा दृश्यस्व । धनमभिप्रयच्छ । हे सहसावन्वसवस्तपे
त्वयास्त्वा अस्तस्त्वा वयं युवा नित्ययुक्तेन राया धनेन सधमाद्ः सह मायतोऽरिष्टा बर्हिणिता मवेन ।
अस्मिन्सूते प्रतिपादिताः सर्वे देवाः यूयं नोऽकाभ्यमादीः सर्वदा पातयत ॥ १० ॥

दधिकां व इति पंचचमेकादशं सूतं वसिष्ठस्यैव दधिकाव्यदेवताकं । आया अगती सा तु दधिकादि-
विंशोक्तदेवताका शिष्टावतस्तस्मिन् । अनुक्रम्यते हि । दधिकां दधिकं अगत्याया विंशोक्तदेवतेति ॥ ततो
विनियोगः ॥

दधिकां वः प्रथममश्विनोषसंमग्निं समिद्धं भगंमृतये हुवे ।

इंद्रं विष्णुं पूषणं ब्रह्मणस्पतिमादित्यान्द्यावापृथिवी अपः स्वः ॥ १ ॥

दधिऽकां । वः । प्रथमं । अश्विना । उषसं । अग्निं । संऽइद्धं । भगं । जतये । हुवे ।

इंद्रं । विष्णुं । पूषणं । ब्रह्मणः । पतिं । आदित्यान् । द्यावापृथिवी इति । अपः ।

स्वऽरिति स्वः ॥ १ ॥

हे सोतारः यो युष्माकमृतये रक्षयाथ प्रथमं दधिकामश्वाभिमानिनीं देवतां ऊवे । आह्वयामि । ततो
ऽश्विनाश्विदेवानुषसमुषोदेवतां च समिद्धं सम्यग्दीप्तमग्निं च भगमेतदाख्यं देवं आह्वयामि । इंद्रं विष्णुं पूषणं
च ब्रह्मणस्पतिमादित्यान् द्यावापृथिवी अप उदकदेवताः स्वः सूर्यमिक्षिताग्निं आह्वयामि ॥

दधिकामु नमसा बोधयंत उदीराणा यज्ञमुपप्रयंतः ।

इळां देवीं बर्हिषि सादयंतोऽश्विना विप्रा सुहवा हुवेम ॥ २ ॥

दधिऽकां । ऊं इति । नमसा । बोधयंतः । उत्ऽदीराणाः । यज्ञं । उपऽप्रयंतः ।

इळां । देवीं । बर्हिषि । सादयंतः । अश्विना । विप्रा । सुहवा । हुवेम ॥ २ ॥

दधिकाभितप्तानाममश्विशिवं देवं नमसा सोषेण बोधयंतः प्रज्ञापयंत उदीराणाः प्रेरयंतो यज्ञं यानसु-
पप्रयंत उपक्रममाणा वयं बर्हिषीळां इषोक्त्यां देवीं सादयंत आह्वययंतः सुहवा शोभनाह्वानी विप्रा विप्री
मेषाविनाशविनाशिनी देवी ऊवेम । आह्वयाम । उ इति पुरयः ॥

दधिकावाणं बुबुधानो अग्निमुप ब्रुव उषसं सूर्ये गां ।

ब्रधं मैश्वतोर्वरुणस्य बभ्रुं ते विश्वास्मदुरिता यावयंतु ॥ ३ ॥

दधिऽकावाणं । बुबुधानः । अग्निं । उप । ब्रुवे । उषसं । सूर्ये । गां ।

ब्रधं । मैश्वतोः । वरुणस्य । बभ्रुं । ते । विश्वा । अस्मत् । दुऽइता । यवयंतु ॥ ३ ॥

दधिकावाणमश्विशिवं बुबुधानः सोषेण बोधयन्नमग्निं देवमुप ब्रुवे । उपसीमि । तथा सोषसमुषोदे-
वतां सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं देवं गां भूमिं । वाग्देवतां वा । एषंमृताग्निं यानसुपसीमि । मैश्वतोः । मन्वमानान्
सुवतो अनाक्षितयति आनातीति यशामिमन्वमानांजातयति जाशयतीति मंशतुः । तस्य वरुणस्य ब्रधं महान्तं
बभ्रुं पिङ्गलवर्णमश्वं तस्मानयनार्थमहमुप ब्रुवे । ते देवाः अकृदकृती विश्वा विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरि-
ताणि पापानि यवयंतु । पुष्यवर्धतु ॥

दधिकावा प्रथमो वाज्यर्वाये रथानां भवति प्रजानन् ।

संविदान उषसा सूर्येणादित्येभिर्वसुभिरंगिरोभिः ॥ ४ ॥

दधिऽकावा । प्रथमः । वाजी । अर्वा । अये । रथानां । भवति । प्रऽजानन् ।
संऽविदानः । उवसा । सूर्येण । आदित्येभिः । वसुऽभिः । अंगिरऽभिः ॥ ४ ॥

प्रथमः सर्वेषामन्तर्गतो मुखो वाजी शीघ्रगाम्यर्था नमनशीलो दधिकावाचरूपो देवः प्रजानं रथसंयो-
जनीयांकांक्षानन्धानधिष्ठाय ज्ञातव्यानि सम्यग्जानन् रथानामग्रे प्रमुखो भवति । कीदृशोऽयः । ईश्वरो दे-
वतया सूर्येण सर्वस्य प्रेरकेण देवेनादित्यभिरादित्यैश्च वसुभिर्वाङ्गिरोभिर्देवैः सह ज्ञातव्यैर्धर्मिभिश्च संविदानः
सम्यग्जानन् । ऐकमत्वं प्राप्त इत्यर्थः ॥

आ नो दाधकाः पृथ्यामनकृतस्य पंथांमन्वेतवा उ ।
मृणोतु नो दैव्यं शर्धो अग्निः मृण्वंतु विश्वे महिषा अमूराः ॥ ५ ॥
आ । नः । दधिऽकाः । पृथ्यां । अनकु । चतस्य । पंथां । अनुऽएतवै । उं इति ।
मृणोतु । नः । दैव्यं । शर्धः । अग्निः । मृण्वंतु । विश्वे । महिषाः । अमूराः ॥ ५ ॥

दधिका अचरूपो देव अतस्तस्य यस्तस्य पंथां पंथानं मार्गमन्वेतवा अनुगंतुं प्रवृत्तानां नोऽकावं पथां
पदवीमान्तु । उदकेनासिंचतु । उ इति पूरणः । दैव्यं शर्धो देवसंबन्धि वज्रमोहपूषोऽपिर्नोऽकादीयं हवं
मृणोतु । अमूरा अमूढा महिषा महान्तो विश्वे सर्वे देवा अकादीयं हवं मृण्वंतु ॥ ॥ ५५ ॥

आ देवो यात्विति चतुर्थं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं सवितुदेवताकं चिदुभं । आ देवस्यतुष्कं सावित्रमि-
त्वनुक्रांतं । अष्टे दशरात्रे चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवस्य इदं सावित्रमिद्विज्ञानं । सूत्र्यते हि । चतुर्थेऽहन्वा देवो
यातु --- । आ० ८. ८. ॥ -- इतिषा वपानुवाक्या । सूचितं च । आ देवो यातु सविता सुरतः स वा नो देवः
सविता सहावा । आ० ३. ७. इति ॥ अश्वमेधेऽनुसवनं तिस्रः सावित्र्य इष्टयः । तत्र द्वितीयस्त्वानिष्टौ याज्येयं ।
सूचितं च । य इमा विश्वा जाताम्वा देवो यातु । आ० १०. ६. इति ॥

आ देवो यातु सविता सुरतोऽंतरिक्षप्रा वहमानो अश्वैः ।
हस्ते दधानो नर्या पुरुणि निवेश्यञ्च प्रसुवञ्च भूम ॥ १ ॥
आ । देवः । यातु । सविता । सुरतः । अंतरिक्षऽप्राः । वहमानः । अश्वैः ।
हस्ते । दधानः । नर्या । पुरुणि । निऽवेश्यन् । ज । प्रऽसुवन् । च । भूम ॥ १ ॥

सुरतः शोभनरत्नोपेतोऽंतरिक्षप्राः स्वकीयेन तेजसांतरिक्षं पुरयिताश्वैः स्वकीयेर्वह्निर्वहमान उद्यमानः
सविता सर्वस्य प्रेरको देव आ यातु । आगच्छतु । कीदृशः । नर्या नर्याणि मनुष्यहितानि पुरुणि वज्रनि-
धनानि इक्षे पाणी दधानो हातुं धारयन् भूम भूतानि निवेश्यञ्च रात्रिषु स्ते ज्ञानि स्थापयञ्च प्रसुवन्वातःसु
प्रेरयञ्च । एवंभूतः सविता देव आ यातु ॥

उदस्य बाहू शिथिरा बृहतां हिरण्यया दिवो अंतां अनष्टां ।
नूनं सो अस्य महिमा पणिह सूरश्चिदस्मा अनु दादपस्यां ॥ २ ॥
उत् । अस्य । बाहू इति । शिथिरा । बृहतां । हिरण्यया । दिवः । अंतान् । अनष्टां ।
नूनं । सः । अस्य । महिमा । पणिह । सूरः । चित् । अस्मि । अनु । दात् । अपस्यां ॥ २ ॥

शिथिरा शिथिली दानार्थं प्रचारिती बृहता बृहती महती हिरण्यया हिरण्यवी सुवर्णेनचापञ्च

सवितुः संबन्धिनी वाह हवी दिवोऽन्तरिक्षांतात् पर्यन्तानुदगच्छा । ऊर्ध्वी संती आमुवता । नूनमवाकीह-
ग्भुतस्य सवितुः स तावृशो महिमा महत्त्वं पण्डित । अस्माभिः सूयते । सुरक्षितसूर्योऽप्यसौ सविषेऽपस्मां
कर्मच्छामनु दात । अनुददातु ॥

साविषे पशौ पुरोडाशस्य हविषोः स घा न इति द्वे अनुवाक्ये । सूचं पूर्वमुदाहृतं ॥ आशमेधिनीषु
साविषेष्टिषु तृतीयस्वामिष्टादिभि एव याज्यानुवाक्यैः । सूचितं च । स घा नो देवः सविता सहावेति द्वे
। आ० १०. ६. । इति ॥

स घा नो देवः सविता सहावा साविष्वदसुपतिर्वसूनि ।

विश्रयमाणो अमर्तिमुरुचीं मर्तभोजनमध रासते नः ॥ ३ ॥

सः । घ । नः । देवः । सविता । सहऽवा । आ । साविषत् । वसुऽपतिः । वसूनि ।

विश्रयमाणः । अमर्ति । उरूचीं । मर्तभोजनं । अध । रासते । नः ॥ ३ ॥

सहावा । तैजोऽन्तरास्त्रभिमावुक्तं तैजो यस्य सः । वसुपतिर्धनानां पालकः स सविता देवो नोऽस्माभ्यं
वसूनि धनान्वा साविषत् । आ समन्तान्निरयति । घेति पूरणः । स सविता देव उरूचीं विश्वीर्यगमनाममर्ति
क्षयं । दीप्तिमित्यर्थः । विश्रयमाणो निषेवमाणः सैन्यधातुना नोऽस्माभ्यं मर्तभोजनं मनुष्याणां भोगयोम्यं धनं
रासते । ददातु ॥

इमा गिरः सवितारं सुजिह्वं पूर्णगभस्तिमीकृते सुपाणिं ।

चिचं वयो बृहदस्मे दधातु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

इमाः । गिरः । सवितारं । सुऽजिह्वं । पूर्णऽगभस्ति । ईकृते । सुऽपाणिं ।

चिचं । वयः । बृहत् । अस्मे इति । दधातु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

इमा ईदृग्भूता गिरः । गृयंति कुर्वन्तीति गिरः स्तोत्र्यः प्रजाः । यदा । इमाः कुतिरूपा वाचः । सुजिह्वं
शोभनजिह्वं । शोभनवाचमित्यर्थः । पूर्णगभस्तिं संपूर्यधनहस्तं सवितारं देवमीकृते । कुर्वन्ति । स च सविता
चिचं वायवीयं बृहन्नहदयोऽन्नमस्य अस्मासु दधातु । यदा । अस्मै अस्माभ्यं प्रयच्छतु । हे सवितुप्रमुखा
देवाः यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कक्षाणीः सदा सर्वदा पात । पालयत ॥ ॥ १२ ॥

इमा रुद्रायेति चतुर्ध्वं चयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं रुद्रदेवतायै । चत्वा विभुषं शिष्टा जनतः । तथा
चानुक्रमणिका । इमा रीदृं विभुवंतमिति ॥ मूलगवादिषु रीदृयशेषेणैव सुत्तिनोदीची दिगुपक्षेया । सूच्यते
हि । इमा रुद्राय स्मिरधन्वने इति सर्वरुद्रयक्षिषु दिशामुपस्थानं । आ० गु० ४. ९. २९. । इति ॥

इमा रुद्राय स्मिरधन्वने गिरः क्षिप्रैषवे देवाय स्वधावे ।

अषांहाय सहमानाय वेधसे तिग्मायुधाय भरता नृणोतु नः ॥ १ ॥

इमाः । रुद्राय । स्मिरऽधन्वने । गिरः । क्षिप्रऽईषवे । देवाय । स्वधाऽवे ।

अषांहाय । सहमानाय । वेधसे । तिग्मऽआयुधाय । भरत । नृणोतु । नः ॥ १ ॥

हे अश्वदीयाः स्तोतारः ध्रुवमिमा गिरः कुती रुद्रायेतन्नामकाय देवाय भरत । धारयत । कीदृशाय ।
स्मिरधन्वने बृहधनुस्त्राय क्षिप्रैषे शीघ्रगामिवाकाय स्वधावेऽन्नयतेऽवाह्याय केनायनमिभूताय सहमानाय
शत्रूनामभिषिचि वेधसे विधाषे तिग्मायुधाय तीक्ष्णास्त्राय । एवंभूताय रुद्राय कुतीभरत । स च रुद्रो
नोऽश्वदीयाः कुतीः नृणोतु ॥

स हि क्षयेण क्षम्यस्य जन्मनः साक्षाज्येन दिव्यस्य चेतति ।

अर्वचर्वतीरूपं नो दुरंश्चरानमीवो रुद्र जासु नो भव ॥२॥

सः । हि । क्षयेण । क्षम्यस्य । जन्मनः । सांऽराज्येन । दिव्यस्य । चेतति ।

अर्वन् । अर्वतीः । उप । नः । दुरः । चर । अनमीवः । रुद्र । जासु । नः । भव ॥२॥

स हि स खलु रुद्रो देवः क्षम्यस्व । समायां पुष्टिर्वा भवः । तस्मै जन्मनो जन्मस्य क्षयेणैव चेतति । प्रज्ञायते । दिव्यस्य जन्मस्य च साक्षाज्येनैव चेतति । शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे रुद्र देव त्वं चावन्तीत्स्वां सोषितार्पयन्तीर्नोऽस्मादीयाः प्रजा अवन पातयन् दुरो दुर्याकस्मादीयानि गृहाक्षुप चर । उपगच्छ । किंच त्वं नोऽस्मादीयासु प्रजास्तनमीवः । अमीवा रोगः । तामकुर्वन् भव ॥

या ते दिद्युदवसृष्टा दिवस्परि क्षमया चरति परि सा वृणक्तु नः ।

सहस्रं ते स्वपिवात भेषजा मा नस्तोकेषु तनयेषु रीरिषः ॥३॥

या । ते । दिद्युत् । अर्वऽसृष्टा । दिवः । परि । क्षमया । चरति । परि । सा । वृणक्तु । नः ।

सहस्रं । ते । सुऽअपिवात । भेषजा । मा । नः । तोकेषु । तनयेषु । रिरिषः ॥३॥

हे रुद्र ते वैशुतात्मनसा च संबन्धिनी दिवस्परितरिचसकाशादवसृष्टा विमुक्ता या दिद्युदशनिष्कृपा हेतिः क्षया चित्वा चित्ती वा चरति वर्तते सा दिद्युतोऽस्मान्परि वृणक्तु । परित्वजतु । अपि च हे स्वपिवात ते तव सहस्रं वज्रणि भेषजा भेषजानि दान्वीवधानि सन्ति तान्यस्माभ्यं प्रयच्छेति शेषः । नोऽस्माकं तोकेषु पुत्रेषु तनयेषु च मा रिरिषः । हिंसां मा कृषाः ॥

मा नो वधी रुद्र मा परा दा मा ते भूम प्रसिंती हीळितस्य ।

आ नो भज बर्हिषि जीवशंसे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥४॥

मा । नः । वधीः । रुद्र । मा । परा । दा । मा । ते । भूम । प्रऽसिंती । हीळितस्य ।

आ । नः । भज । बर्हिषि । जीवऽशंसे । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥४॥

हे रुद्र त्वं नोऽस्माका वधीः । मा हिंसीः । तथा मा परा दाः । मा च त्वासीः । अपि च हीळितस्य कुडक ते तव प्रसिंती प्रकर्षेण बंधि वयं च मा भूम । किंच जीवशंसे जीविराशंसनीयि बर्हिषि यज्ञे नोऽस्माका भज । भागिनः कुव । हे रुद्रप्रसुखा देवाः यूयं नोऽस्मान्कस्यापिः सर्वदा पातयत ॥ १३ ॥

आपो यं च इति चतुर्ध्वं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यै वैदुभमन्वेचताकं । आपो यमापमित्यनुक्रांतं च ॥ यतो विभियोनः ॥

आपो यं चः प्रथमं देवयंतं इंद्रपानमूर्मिमकुण्वतेळः ।

तं वो वयं शुचिमरिप्रमद्य घृतमुषं मधुमंतं वनेम ॥१॥

आपः । यं । चः । प्रथमं । देवऽयंतः । इंद्रऽपानं । जर्मि । अकुण्वत । इळः ।

तं । वः । वयं । शुचिं । अरिप्रं । अद्य । घृतऽमुषं । मधुऽमंतं । वनेम ॥१॥

देवयंतो देवानिष्कृतीऽभ्यर्च्यो हे आपो हे अक्षयताः यो युष्माकं कार्यभूतमिन्द्रपानमिन्द्रस्य पातवमिळ इळाया मूल्याः संभूतं शुर्मिं सोमाकां यं रवं प्रथमं पुराकृतत अभिवचवचवनादिभिः समकुर्वते चविहानी

वयमपि वो युष्मदीयं तमूर्मिं वनेम । संभवेमहि । कीदृशं । मुचिं मुचमरिषं पापरहितं घृतमुचं वृद्धिपचय-
मुदकं सिंचतं मधुमत्तं मधुररसोपेतं । एवंमृतं तं वनेमिति संबंधः ॥

तमूर्मिर्मापो मधुमत्तमं वोऽपां नपादवत्वाणुहेमा ।

यस्मिन्निद्रो वसुभिर्मादयति तमश्याम देवयंतो वो अद्य ॥ २ ॥

तं । ऊर्मिं । आपः । मधुमत्तमं । वः । अपां । नपात् । अवत् । आणुऽहेमा ।

यस्मिन् । इन्द्रः । वसुऽभिः । मादयति । तं । अश्याम । देवऽयंतः । वः । अद्य ॥ २ ॥

हे आप एतत्संज्ञका देवाः वो युष्मदीयं मधुमत्तमं रसवत्तमं तमूर्मिं प्रसिद्धं सोमाख्यं रसमानुहेमा
ग्रीष्मगतिरपां नपादेतदाख्यो देवोऽवत् । पाजयत् । इन्द्रो यस्मिन्मूर्मिं वसुभिर्वसुकेर्देवैः सह मादयति माधित
अवास्मिन्निद्रे देवयंतो देवकामा वयं वो युष्मदीयं तमूर्मिमग्न्याम । प्राप्तुयाम ॥

शतपविचाः स्वधया मदंतीर्देवीर्देवानामपि यंति पार्थः ।

ता इन्द्रस्य न मिनन्ति व्रतानि सिंधुभ्यो हृष्यं घृतवज्जुहोत ॥ ३ ॥

शतऽपविचाः । स्वधया । मदंतीः । देवीः । देवानां । अपि । यंति । पार्थः ।

ताः । इन्द्रस्य । न । मिनन्ति । व्रतानि । सिंधुऽभ्यः । हृष्यं । घृतऽवत् । जुहोत ॥ ३ ॥

शतपविचाः शतं बह्वणि पविचाणि पावनानि रूपाणि यासां ताः स्वधया स्वकार्यभूतिनामिन् मदं-
तीर्व्रताद्यादयंभ्यो देवीर्देवो योतमाना आपो देवानामिन्द्रादीनां पार्थः स्नानमपि यंति । प्रविशन्ति ।
तासां ह्यस्य आप इन्द्रस्य ग्रीष्मनामि व्रतानि यज्ञादीनि कर्माणि न मिनन्ति । न हिंसन्ति । उत्पादयंतीत्यर्थः ।
हे अर्धयवः यूयं सिंधुभ्योऽग्नीं घृतवज्जुहोतपराभिचारयजन्तयाण्ययुक्तं हव्यं पुरोडाशादिकं हविर्बु-
होत । जुहोत ॥

याः सूर्यो रश्मिभिर्राततान याभ्य इन्द्रो अरदन्नातुमूर्मिं ।

ते सिंधवो वरिवो धातना नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

याः । सूर्यः । रश्मिऽभिः । आऽततान । याभ्यः । इन्द्रः । अरदन् । गातुं । ऊर्मिं ।

ते । सिंधवः । वरिष्वः । धातनः । नः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

सूर्यो देवो या आपो रश्मिभिः स्वकीयैः क्षिरणीराततान विसारयति । सूर्यो हि रश्मिभिश्चक्षुषा रमा-
दाय वर्धतीत्यर्थः । याभ्योऽग्नीं ऊर्मिं ॥ अतीरिद् रूपं ॥ गमनयोग्यं गातुं मेधिभ्यो निर्गमनसाधनं मार्गमिन्द्रो
ऽपरदत् वक्ष्ये मेधांसादयन्प्रयच्छति हे सिंधव आपः ते यूयं नोऽस्माभ्यं वरिवो धनं धातन । धत्त । प्रय-
च्छत ॥ त इति सिंधुशब्देन समानाधिकरणत्वात्पुंल्लिङ्गत्वं ॥ हे अर्धयवः यूयं वर्धदा नोऽस्माभ्योऽग्नीं
पाजयत ॥ ॥ १४ ॥

अमुष्य इति चतुर्थं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्मार्तं वैकुण्ठसुदेवताकं । अंताया विकसीन विधि देवा
देवता । तथा चानुक्तं । अमुष्य आर्जवमंता वैश्वदेवी वेति ॥ इत्यनेऽहनि वैश्वदेवशब्द आर्जवविधानं ।
सूच्यते हि । अमुष्य इत्यार्जवं । आ० ८. १२. इति ॥

अमुष्यणो बाजा मादयध्वमस्मे नरो मघवानः सुतस्य ।

आ वोऽवाचः कृतवो न गातां विभ्यो रथं नयं वर्तयंतु ॥ १ ॥

चुभुक्षणः । वाजाः । मादयध्वं । अस्मे इति । नरः । मघऽवानः । सुतस्य ।
ज्ञा । वः । अर्वाचः । कर्तवः । न । यातां । विऽभ्यः । रथं । नयं । वर्तयंतु ॥ १ ॥

अमुषेतुभूषां श्रेष्ठस्यास्मा वाज इति तु कनिष्ठस्य । अचर्मुषणो वाजा इति बह्वचनेनैर्मवस्त्रयो गृह्यन्ते ।
हे अमुषयो वाजा नरो नेतारो मघवानो धनवंत एवभूता हे अमवः यूयमसौ अस्मासु स्थितिं सुतस्माभि-
पुतेन सोमेन मादयध्वं । तुप्ता भवत । नेति संप्रत्यर्थे । इदानीं यातां नक्ततां चो युष्मदीयाः कर्तव्यः कर्मणां
कर्ताहो विभ्यो विभवः समसौ अस्मा अर्वाचोऽर्वाचोऽसदभिसुखा नयं मनुष्यहितं रथं युष्मदीयमा वर्तयंतु ।
आगमयंतु ॥

चुभुर्चुभुभिर्भि वः स्याम विभ्यो विभुभिः शर्वसा शर्वासि ।
वाजो अस्माँ अवतु वाजसाताविंद्रेण युजा तरुषेम वृषं ॥ २ ॥
चुभुः । चुभुऽभिः । अभि । वः । स्याम । विऽभ्यः । विभुऽभिः । शर्वसा । शर्वासि ।
वाजः । अस्मान् । अवतु । वाजऽसातौ । इंद्रेण । युजा । तरुषेम । वृषं ॥ २ ॥

हे अमवः अमुमिर्धुष्मामिर्वयमुः । उष भवतीत्युभयः । संतो विभुमिर्धुष्मामिर्विभ्यो विभवश्च संतः
शर्वासि श्रूणां वस्त्राणि शर्वसा युष्मदीयेन वस्त्रिणामि स्त्राम । अभिमवेम । तथा वाजसातौ संयामे वाज
एतत्संज्ञक अमुरस्मानवतु । पातयतु । अपि च युजा सहायभूतिर्भेद्रेण वृषं शत्रुं वयं तरुषेम । हन्याम । प्राथि-
र्भवोऽपीद्रेण सह कुर्यंत इति ॥

ते चिद्धि पूर्वोरभि संति शसा विभ्यो अर्ये उपरताति वन्दन् ।
इंद्रो विभ्यो चुभुक्षा वाजो अर्यः शर्चोर्मिधत्या कृणवन्वि नृमणं ॥ ३ ॥
ते । चित् । हि । पूर्वीः । अभि । संति । शसा । विभ्यो । अर्यः । उपरऽताति । वन्दन् ।
इंद्रः । विऽभ्यो । चुभुक्षाः । वाजः । अर्यः । शर्चोः । मिधत्या । कृणवन् । वि । नृमणं ॥ ३ ॥

ते तादृशा इंद्र अमवश्च पूर्वोर्बह्वीरसाञ्जुसेनाः शसा शासनेन स्वकीययाज्ञया । यज्ञा । विशस्वति
हिंसतिऽनेति शासश्च आयुधवाची । तेन । अभि संति । अभिमवंति । चिद्धितीमौ पूरणी । किंचोपरताति ॥
संप्रत्या लुक् ॥ उपरिचपसैः पावाणसदृशीरायुधेसायति विस्वार्यत् इत्युपरताति वृषं । तस्मिन्निज्ज्ञान समसा-
नयोऽरीञ्चकून्यन् । हिंसति । विभ्या अमुषा वाज एतत्संज्ञका अमवर्धेद्रचार्यः श्रूणामभिगंतारः संतः
शर्चोः संबंधि शुभ्यं वयं मिधत्या ॥ मेधतिरिदं कर्म ॥ मिधतिर्हिंसा । तथा वि कृणवन् । विजुर्वंतु । विनाश-
चक्षित्वर्थः ॥

मू देवासो वरिवः कर्तन नो भूत नो विभ्येऽवसे सजोषाः ।
समस्मे इधं वसवो ददीरन्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥
नु । देवासः । वरिवः । कर्तन । नः । भूत । नः । विभ्ये । अवसे । सऽजोषाः ।
सं । अस्मे इति । इधं । वसवः । ददीरन् । युयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

हे देवावी देवा बीतमाना अमवः वृषं नव नोऽस्माँ वरिवो धर्म कर्तन । कुर्वत । प्रयच्छत । तथा
विधि सर्व अमनो वृषं स्वकीयः सह प्रीतनायाः संतो नोऽस्माकमवसे रथवाज भूत । भवत । अपि च वसवः

प्रशस्या ऋभव इवमन्नमक्षी अस्मभ्यं सं ददीरन् । संप्रयच्छेयुः । हे ऋभवः पुण्यमस्मान् सर्वदा कृपायै रक्षत ॥ १५ ॥

समुद्रज्येष्ठा इति चतुर्थं चोदयं मूर्तं षष्ठिष्ठस्यैष वैदुममव्येवताकं । तथा चागुक्तांतं । समुद्रज्येष्ठा आपमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

समुद्रज्येष्ठाः सलिलस्य मध्यात्पुनाना यन्त्यनिविशमानाः ।

इंद्रो या वज्री वृषभो रराद् ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ १ ॥

समुद्रज्येष्ठाः । सलिलस्य । मध्यात् । पुनानाः । यन्ति । अग्निविशमानाः ।

इंद्रः । याः । वज्री । वृषभः । रराद् । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ १ ॥

समुद्रज्येष्ठाः । समुद्रोऽर्णवो ज्येष्ठः प्रशस्ततमो यासामपां ताः । सलिलस्य । अंतरिक्षगमितत् । अंतरिक्षस्य मध्याभाधमिकास्त्रागायंति । गच्छति । कीदृशः । पुनाना विश्वं शोधयंत्योऽग्निविशमानाः सर्वदा गच्छन्तः । वज्री वज्रमुवृषभः कामानां वर्धितेन्द्रो या निरुद्धा अपो रराद् लिखति देवीर्देव्यस्ता आप इहास्मिन्देशे स्थितं मामवंतु । रचंतु । अभिगच्छंतु वा ॥

या आपो दिव्या उत वा स्रवन्ति खनिचिमा उत वा याः स्वयंजाः ।

समुद्रार्था याः शुचयः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ २ ॥

याः । आपः । दिव्याः । उत । वा । स्रवन्ति । खनिचिमाः । उत । वा । याः । स्वयंजाः ।

समुद्रार्थाः । याः । शुचयः । पावकाः । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ २ ॥

या आपो दिव्या अंतरिक्षमवाः संति । उत वापि च या आपो नद्यादिगताः सत्यः स्रवन्ति गच्छन्ति । पावका खनिचिमाः खनमेव निवृत्ताः । उत वापि च याः स्वयंजाः स्वयमेव प्रादुर्भवन्तः समुद्रार्थाः । समुद्र एवार्णो गंतव्यो यासां ताः समुद्रार्थाः । शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधयिष्यन् भवन्ति । ता आपो मामवन्ति ॥

यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यन्नानां ।

मधुक्षुतः शुचयो याः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ ३ ॥

यासां । राजा । वरुणः । याति । मध्ये । सत्यानृते इति । अवपश्यन् । जनानां ।

मधुक्षुतः । शुचयः । याः । पावकाः । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ ३ ॥

वरुणो यासामपां राजा स्वामी मध्ये मध्यमलोके याति गच्छति । किं कुर्वन् । जनानां प्रजानां सत्यानृते सत्वं चापुतं चावपश्यन् । जानन्नित्यर्थः । या आपो मधुक्षुतो रवं चरन्तः शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधयिष्यन् । ता आपो देव्यो मां रचन्ति ॥

यासु राजा वरुणो यासु सोमो विश्वे देवा यासूर्जं मदति ।

वैश्वानरो यास्वमिः प्रविष्टस्ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ ४ ॥

यासु । राजा । वरुणः । यासु । सोमः । विश्वे । देवाः । यासु । ऊर्जं । मदति ।

वैश्वानरः । यासु । अग्निः । प्रविष्टः । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ ४ ॥

अपां रावा वचषो घास्वप्नु वर्तते । सोमो घास्वप्नु वर्तते । घास्वप्नु खिता विधे सर्वे देवा ऊर्जमन्
मदन्ति । वैश्वानरोऽपियोसु प्रविष्टः । ता आपो देव इह खितं मामवन्तु ॥ १६ ॥

१ आ मां मिचावक्ष्येति चतुर्थं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं । चतुर्थतिजगती ब्रूहेन शक्ररी वादितक्षिषो
जगत् । प्रथमा मिचावक्ष्यो द्वितीयापियो तृतीया वैश्वदेवी चतुर्थी गंगादिनदीदेवताका । तथा चानुक्रम-
णिका । आ मां मिचावक्ष्यापियो वैश्वदेवी नदीसुतिर्जागतमन्वातिजगती शक्ररी वेति ॥ अथ भूतस्य प्रत्युचं
विषादिहरणे विनिधोगो विंगादवगंतव्यः ॥

आ मां मिचावरुणेह रक्षतं कुलाययद्विष्यन्मा न आ गन् ।

अजकावं दुर्दृशीकं तिरो दधे मा मां पद्येन रपसा विदुस्सरुः ॥ १ ॥

आ मां मिचावरुणा इह रक्षतं कुलाययत् विऽश्वयत् मा नः आ गन् ।

अजकाऽवः दुऽदृशीकं तिरः दधे मा मां पद्येन रपसा विदुत् सरुः ॥ १ ॥

हे मिचावरुणा हे मिचावरुणी युवामिहाक्षिषोके मामा रचतं । आभिमुख्येन पालयतं । कुलाययत् ।
कुलायं स्थानं । तत्पुर्वद्विष्यद्विषेय वर्धमानं विषं नोऽस्मान् आभिमुख्येन मा गन् । मा गमत् । मा गच्छतु ।
तथाजकावं । अजका नाम रोगविशेषः । तद्दुर्दृशीकं दुर्दृशनं विषं तिरो दधे । तिरो धत्तां । नश्चलित्वर्थः ।
तथा त्सरुऽस्यामी । जिह्वानः सर्प इत्यर्थः । मां पद्येन पादभवेन रपसा । रपिः शब्दकर्मा । शब्देन मा
विदुत् । न जानातु ॥

यद्विजामन्परुषि वंदनं भुवदष्टीवन्तौ परि कुल्फौ च देहन् ।

अग्निष्टच्छोचन्नप बाधतामितो मा मां पद्येन रपसा विदुस्सरुः ॥ २ ॥

यत् विऽजामन् । परुषि । वंदनं । भुवन् । अष्टीवन्तौ । परि । कुल्फौ । च । देहन् ।

अग्निः । तत् । शोचन् । अप । बाधतां । इतः । मा । मां । पद्येन । रपसा । विदुत् । सरुः ॥ २ ॥

वंदनेतत्संज्ञकं यद्विषं विजामन् विविधजन्मनि परुषि पुषादीनां परुषि भुवत् उद्भवत् । यच्च विषमष्टी-
वन्तौ आगुनी कुल्फौ कुल्फौ च परि देहन् ॥ दिह उपषथे ॥ उपषितं कुर्यात् । अग्निर्देवः शोचन् दीप्यमानः
सन्नितोऽस्माज्जनात्तद्विषमप बाधतां । अपहन्तु । शिष्टं व्याख्यातं ॥

यच्छल्मलौ भवन्ति यन्नदीषु यदोषधीभ्यः परि जायन्ते विषं ।

विष्वे देवां निरितस्तत्सुवन्तु मा मां पद्येन रपसा विदुस्सरुः ॥ ३ ॥

यत् । शल्मलौ । भवन्ति । यत् । नदीषु । यत् । ओषधीभ्यः । परि । जायन्ते । विषं ।

विष्वे । देवाः । निः । इतः । तत् । सुवन्तु । मा । मां । पद्येन । रपसा । विदुत् । सरुः ॥ ३ ॥

यद्विषं अजकावितत्संज्ञकं वृषे भवति । यद्विषं नदीषु तत्रस्वास्वप्नु प्रादुर्भवति । परीति पंचम्यर्षानुवादी ।
ओषधीभ्यः सकाशात्तद्विषं जायते उत्पद्यते । विष्वे सर्वे देवास्तद्विषमितोऽस्माज्जनाद्दिशाद्वा निः सुवन्तु । निः-
शेषेण प्रेरयन्तु । मा मामिति शिष्टं व्याख्यातं ॥

याः प्रवतो निवत उद्भत उद्वन्तीरनुदकाश्च याः ।

ता अस्मभ्यं पर्यसा पितृमानाः शिवा देवीरशिपुदा भवन्तु सर्वा नृद्यो अशिमिदा
भवन्तु ॥ ४ ॥

याः । प्रऽवतः । निऽवतः । उतऽवतः । उदन्ऽवतीः । अनुदकाः । च । याः ।
ताः । अस्मभ्यं । पयसा । पिन्वमानाः । शिवाः । देवीः । अशिपदाः । भवन्तु ।
सर्वाः । नृद्यः । अशिमिदाः । भवन्तु ॥ ४ ॥

या नद्यः प्रवतः प्रवतदेशे गच्छन्त्यः । या निवतो निवतदेशे गच्छन्त्यः । या उदन्त उदन्तदेशे गच्छन्त्यः । या उदन्वती उदन्वत्य उदकयुक्ताः । अनुदकाः अदकरहिताश्च या नद्यो यांति । पयसोदकेन पिन्वमाना विश्वमा-
प्यायन्त्यो देवोर्देव्यो योतमानासासाहस्रो नद्योऽस्मभ्यमशिपदाः । शिपदं नाम रोगविशेषः । तदकुर्वन्त्यः
सत्यः शिवाः कक्षास्यो भवन्तु । अपि च सर्वासा नद्योऽशिमिदाः । शिमिर्वधकर्म । अहिंसाप्रदा भवन्तु ॥ १७ ॥

आदित्यानामिति तुषमष्टादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुममादित्यदेवताकं । अनुकन्यति च । आदित्यानां
तुषमादित्यं त्विति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ आदित्यदेवताके पश्चादादित्यानामवसेति वपाया अनुवाक्या ।
सूचितं च । आदित्यानामवसा नूतनेनैवा गिर आदित्येभ्यः । आ० ३. ८. इति ॥ आदित्यग्रहस्यैवानुवाक्या ।
सूचितं च । आदित्यानामवसा नूतनेन होता यचदादित्यान् । आ० ५. १७. इति ॥

आदित्यानामवसा नूतनेन सक्षीमहि शर्मणा शंतमेन ।
अनागास्त्वे अदितित्वे तुरासं इमं यज्ञं दधतु श्रीषमाणाः ॥ १ ॥
आदित्यानां । अवसा । नूतनेन । सक्षीमहि । शर्मणा । शंतमेन ।
अनागाऽत्वे । अदितिऽत्वे । तुरासः । इमं । यज्ञं । दधतु । श्रीषमाणाः ॥ १ ॥

आदित्यानामदितेः पुत्राणामेतत्संज्ञकानां देवानामवसा रक्षणेन । तद्धेतुनूतित्वार्थः । नूतनेनाद्यतमेन
शंतमेन । शं मुखं । अतिशयेन तत्करणेन शर्मणा । शर्मति गृह्णामितत् । गृह्य सक्षीमहि । वयं संगक्षिमहि ।
तुराससुरास्वरिता आदित्याः श्रीषमाणा अक्षदीयानि सोषाणि मुखन्तो यज्ञं यष्टारमिमं जनमनामस्ति
ऽनपराधस्ति आदितिलिऽदीनस्ति च दधतु । स्थापयन्तु ॥

आदित्यासो अदितिरित्वादित्यग्रहस्य याज्या । सूचितं च । आदित्यासो अदितिर्मादयन्तामिति नैतं
ग्रहमीषेत् । अयमात्रं । आ० ५. १७. इति ॥

आदित्यासो अदितिर्मादयन्तां मिषो अर्यमा वरुणो रजिष्ठाः ।
अस्माकं संतु भुवन्स्य गोपाः पिबन्तु सोममवसे नो अद्य ॥ २ ॥
आदित्यासः । अदितिः । मादयन्तां । मिषः । अर्यमा । वरुणः । रजिष्ठाः ।
अस्माकं । संतु । भुवनस्य । गोपाः । पिबन्तु । सोमं । अवसे । नः । अद्य ॥ २ ॥

आदित्याश्च आदित्या देवा अदितिक्षिपां माता च । यद्वा । अदितिरिति देवविशेषकं । अदितिरदित्यो
ऽदीनाः । रजिष्ठा अतिशयेनर्षयो मिषोऽर्यमा वरुणश्चैतत्संज्ञका मादयन्तां । गोपाः संतु । सुवनस्य सर्वस्य
जनतो गोपा रक्षका एवमुक्ता देवा अक्षार्कं संतु । अक्षार्कमेव रक्षका भवन्तित्यर्थः । अक्षार्कमिदं नोऽक्षा-
कमवसे रक्षणाय सोममक्षामिदमिषुतं पिबन्तु ॥

आदित्या विष्वे मरुतश्च विष्वे देवाश्च विष्वे शुभवन्श्च विष्वे ।
इदो अग्निरग्निना तुष्टवान्ना यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

आदित्याः । वि॒श्वे । म॒रुतः । च॒ । वि॒श्वे । दे॒वाः । च॒ । वि॒श्वे । अ॒भ॒वः । च॒ । वि॒श्वे ।
इ॒न्द्रः । अ॒ग्निः । अ॒श्वि॒ना । तु॒स्तु॒वा॒नाः । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्ति॒ऽभिः । सदा॑ । नः ॥ ३ ॥

आदित्या अदितिः पुंषा विश्वे सर्वे द्वादशसंख्याका अश्विना अश्विनौ मरुतश्च सर्व एकीनर्पणाग्रस्तोऽप्यपिताश्च विश्वे देवाश्च विश्व अभवश्चन्द्रोऽपिरश्विनाश्विनवितस्तंश्चका एवंभूता ये देवास्तुष्टुवाणा अक्षामिः क्षुता बभ्रुः सर्वे ते देवा यूयं सदा सर्वदा नोऽक्षान् स्वस्तिभिः कक्षाभिः पात । रक्षत ॥ ॥ १८ ॥

आदित्यासो अदितय इति तुषात्कमेकीनविंशं सुतं वसिष्ठस्यार्थं वैदुभमादित्यदेवतात्वं । आदित्यास इत्यनुक्रमशिका ॥ गतो विनियोगः ॥

आदित्यासो अदितयः स्याम॒ पू॒र्दे॒व॒चा॒ वस॒वो म॒र्त्य॒चा ।
सने॑म॒ मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ सने॑तो॒ भवे॑म॒ द्या॒वा॒पृथि॒वी॒ भवे॑तः ॥ १ ॥
आदित्यासः । अदितयः । स्याम॒ । पू॒ः । दे॒व॒ऽचा॒ । व॒स॒वः । म॒र्त्य॒ऽचा॒ ।
सने॑म॒ । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । सने॑तः । भवे॑म॒ । द्या॒वा॒पृथि॒वी॒ इति॑ । भवे॑तः ॥ १ ॥

हे आदित्यास आदित्या देवाः ॥ आत्ययेनायुदात्तत्वाभावात् ॥ यद्वा । आदित्यानामिम आदित्याः ॥ तस्मिन्मिष्ये प्राग्दीप्ततीथो अग्रतयः ॥ आदित्यानां शेषभूता वयमदितयोऽखंडनीयाः क्षाम । भवेम । देवेषां देवेषु वसवो वासका देवाः युष्मदीयं पूः पालनं मर्त्येषां मनुष्येष्वक्षामु भवतु । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ सनेतो युवां संभजंतो वयं सनेम । युवाभ्यां इत्तं धनं संभजेमहि । हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी युवयोः प्रसादादयं भवंतो भवेम । भूतिमंतः क्षाम ॥

मि॒त्र॒स्त॒न्नो॒ वरु॑णो॒ माम॒हंत॒ शर्म॑ तो॒काय॑ तन॒याय॑ गो॒पाः ।
मा वो॑ भुजे॒मान्य॑जा॒तमे॒नो॒ मा तत्क॑र्म वस॒वो य॒ज्ञ्य॒ध्वे ॥ २ ॥
मि॒त्रः । तत् । नः । वरु॑णः । म॒म॒हंत॒ । शर्म॑ । तो॒काय॑ । तन॒याय॑ । गो॒पाः ।
मा । वः । भुजे॑म॒ । अ॒न्य॒ऽजा॒तं । ए॒नः । मा । तत् । क॑र्म । व॒स॒वः । यत् । य॒ज्ञ्य॒ध्वे ॥ २ ॥

* मित्रो वरुणोऽहर्निशमिमामिनी देववितदायाः सर्व आदित्या नोऽक्षान् तत्प्रसिद्धं शर्म सुखं ममहंत । मंहतिर्दानकर्मा । ददतु । गोपा मित्रस्त रक्षकासौ देवास्तोकायाश्चदीपाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च शर्म प्रसूयंतु । अथ प्रत्यक्षसुतिः । हे देवाः वो युष्मदीया वयमन्यजातमन्वेनोत्पादितमेनः पापं मा भुजेम । मा मुक्तमंतः क्षाम । हे वसवो वासका देवाः यथेन युष्मदग्निधेय कर्मणा वयमि यूथमक्षान्नाशयत तन्नाशय कर्म वयं मा कर्म । मा कार्यं ॥ कुडि करोतेऽन्तमस्य वज्रवचनं । मंत्रे असह्यरेत्यादिना धुर्जीपः ॥

तु॒र॒ण्य॒वोऽंगि॑रसो न॒क्ष॒त॒ रत्नं॑ दे॒वस्य॑ स॒वि॒तुरि॒या॒नाः ।
पि॒ता च॒ तन्नो॑ म॒हान्य॑ज॒न्नो॒ वि॒श्वे दे॒वाः स॒म॒न॒सो जु॑ष॒त ॥ ३ ॥
तु॒र॒ण्य॒वः । अ॒ंगि॒र॒सः । न॒क्ष॒त॒ । रत्नं॑ । दे॒वस्य॑ । स॒वि॒तुः । इ॒या॒नाः ।
पि॒ता । च॒ । तत् । नः । म॒हान् । य॒ज॒न्नः । वि॒श्वे । दे॒वाः । स॒ऽम॒न॒सः । जु॑ष॒त ॥ ३ ॥

तुरण्यवो अक्षादिकर्मसु स्मरिता अंगिरस एतन्नामका अथवा इयानाः सवितारं वाचमानाः संतः सवितुः त्रैलोक्यं देवस्य सर्वधि रत्नं रमणीयं वचनं नक्षतं आसुवत । उत्तरार्धवततत्त्वदपिचवा वक्ष्यन्तोऽवाध्या-
श्रिते । वचनो वचनश्रीर्लो महान् प्रभूतः पितरं च वसिष्ठश्च पितृभूतो वचवच । यद्वा । सर्वेषां पिता प्रवा-

पतिः । विश्वे सर्वे देवाः समनसः समानमनस्कास्तत्तादृशं रत्नं नोऽस्माज्जुवंत । शिवयंतु । यद्वा । नोऽस्मभ्यं ददंतु ॥ १९ ॥

प्र यावा यज्ञिरिति तुषात्मकं विंशं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्यं वैदुभं यावापृथिव्यं । अनुकम्यते च । प्र यावा यावापृथिव्यमिति ॥ चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं यावापृथिव्यमिविद्वानं । सूचितं च । आ देवो यातु प्र याविति वासिष्ठं । आ० ८. ८. इति ॥ यावापृथिव्ये पशौ वपापुरोडाशयोः प्र याविति द्वे ऋषौ याज्ये । सूचितं च । प्र यावा यज्ञेः पृथिवी नमोभिरिति द्वे । आ० ३. ८. इति ॥

प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिः सबाध ईळे बृहती यजचे ।

ते चिद्धि पूर्वे कवयो गृणंतः पुरो मही दधिरे देवपुत्रे ॥ १ ॥

प्र। द्यावा। यज्ञैः। पृथिवी इति। नमःऽभिः। सऽबाधः। ईळे। बृहती इति। यजचे इति।

ते इति। चिद्धि। हि। पूर्वे। कवयः। गृणंतः। पुरः। मही इति। दधिरे। देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे ॥ १ ॥

यजचे यजनीये बृहती बृहती मही यावा पृथिवी यावापृथिव्यौ यज्ञैर्यगिर्नमोभिः सोचिद्याहं सोता सबाधो बाधासहितः । ऋत्विजां संबाधयुक्त इत्यर्थः । ईळे । प्रकर्षेण सौमि । मही मही देवपुत्रे । देवाः पुत्रा यथोक्ते । ते चिद्धि तादृशौ खल्वपि यावापृथिव्यौ पूर्वे पुरातनाः कवयो गृणंतः सुवंतः पुरो दधिरे । पुरस्तात्स्त्रापयामासुः ॥

आययणि यावापृथिव्यैककपात्रस्य प्र पूर्वजे इति याज्या । सूचितं च । मही यौः पृथिवी च नः प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिः । आ० २. ९. इति ॥

प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिर्गीभिः कृणुध्वं सदर्ने चतुत्स्य ।

आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन जनेन यातं महि वां वरूथं ॥ २ ॥

प्र। पूर्वजे इति पूर्वऽजे। पितरा। नव्यसीभिः। गीःऽभिः। कृणुध्वं। सदर्ने इति। चतुत्स्य।

आ। नः। द्यावापृथिवी इति। दैव्येन। जनेन। यातं। महि। वां। वरूथं ॥ २ ॥

हे ऋषादीयाः सोतारः यूयं नव्यसीभिर्नवतराभिर्गीभिः क्षुतिरूपाभिर्वगिर्मर्षतस्तथ यज्ञस्त सदर्ने ज्ञानभूति पूर्वजे पूर्वं प्रजातिपितरा पितरा विश्वस्त मातापितृभूति यावापृथिव्यौ प्र कृणुध्वं । गुरक्षुधत । यज्ञ प्रत्यक्षक्षुतिः । हे यावापृथिवी यावापृथिव्यौ युवां दैव्येन देवसंबन्धिना जनेन सह नोऽज्ञानभ्या यातं । आनच्छतं । किमर्थमा यातमिति उच्यते । वां युवयोर्वरूथमस्माभिर्वरणीयं महि महत् । यज्ञमस्मीति शेषः । तद्वनमस्मभ्यं दीयतामिदर्थः ॥

उतो हि वां रत्नधेयानि संति पुरुणि द्यावापृथिवी सुदासे ।

अस्मे धत्तं यदसदस्कृधोयु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

उतो इति। हि। वां। रत्नऽधेयानि। संति। पुरुणि। द्यावापृथिवी इति। सुऽदासे।

अस्मे इति। धत्तं। यत्। अस्तत्। अस्कृधोयु। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥ ३ ॥

उतो अपि च अस्तु हे यावापृथिवी यावापृथिव्यौ वां युवयोः सुदासे श्रीमन्नहविर्दानाय चयमानाय देवाभि पूर्वजि बह्वि रत्नधेयानि रमणीयानि धनानि संति । नवंति । तेषां नम्ये चयनमस्कृधोयु । कृणुधो

ब्रह्मः । अहस्वमनस्यमसत् भवेत् तद्वनमकी अस्मभं धत्तं । प्रयच्छतं । हे बाबापुत्रिणी यूयं युवां नोऽस्मान् सर्वदा कच्छासिः पात । पातयतं ॥ २० ॥

^१ वासोप्यते इति गुवात्मकमेकविंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैकुण्ठं वासोप्यत्वं । तथा चानुक्रम्यते । वासोप्यते वासोप्यत्वमिति ॥ कर्त्तुं गृहनिर्माणे वासोप्यते इति चतकमिः प्रत्युचं युज्यात् । सूरिर्त्तं च । वासोप्यते प्रति जानीह्यस्मानिति चतकमिः प्रत्युचं ज्ञत्वा । आ० गृ० २. ९. ९. इति ॥

वासोप्यते प्रति जानीह्यस्मान्स्वावेशो अनमीवो भवा नः ।

यत्वेमहे प्रति तन्नो जुषस्व शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥

वासोः । पते । प्रति । जानीहि । अस्मान् । सुऽस्त्रावेशः । अनमीवः । भव । नः ।

यत् । त्वा । ईमहे । प्रति । तत् । नः । जुषस्व । शं । नः । भव । द्विऽपदे । शं । चतुऽपदे ॥ १ ॥

हे वासोप्यते गृहस्य पातयितुर्देव त्वमस्मात्स्वदीयान्शोतुमिति प्रति जानीहि । प्रबुध्यस्व । तदनंतरं नोऽस्माकं स्वावेशः शोभनविशेषोऽनमीवोऽरोगवृत्तस्य भव । किंच वयं त्वा त्वां यद्वनमीमहे याचामहे त्वमपि तद्वनं नोऽस्माकं प्रति जुषस्व । प्रयच्छ । अपि च नोऽस्माकं द्विपदे पुत्रपीडादिजनाय शं सुखकरो भव । चतुष्पदेऽस्मदीयाय गवाक्षादिवर्गाय च शं सुखकरो भव ॥

वासोप्यते प्रतरणो न एधि गयस्फानो गोभिरश्वेभिरिंदो ।

अजरासस्ते सख्ये स्याम पितेव पुत्रान्प्रति नो जुषस्व ॥ २ ॥

वासोः । पते । प्रऽतरणः । नः । एधि । गयऽस्फानः । गोभिः । अश्वेभिः । इंदो इति ।

अजरासः । ते । सख्ये । स्याम । पिताऽईव । पुत्रान् । प्रति । नः । जुषस्व ॥ २ ॥

हे वासोप्यते गृहस्य पातयितुर्देव त्वं नोऽस्माकं प्रतरणः प्रवर्धको गयस्फानो गयस्मास्मदीयस्य धनस्य स्थापयिता प्रवर्धक एधि । भव । हे इंदो सोमवदाह्लादक ते त्वया सह सख्ये सति वयं गोभिः पशुभिरश्वेभिरश्वैश्च सहिता अजरासो अरारहिताः स्नाम । भवेम । विनाशरहिता इत्यर्थः । पितेव पुत्रान् यथा पिता पुत्रान्चक्रेण शिवति तथा त्वमपि नोऽस्मान्प्रति जुषस्व । शिवस्व ॥

वासोप्यते शग्मया संसदा ते सस्त्रीमहि रत्नया गातुमत्या ।

पाहि क्षेम उत योगे वरं नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

वासोः । पते । शग्मया । संऽसदा । ते । सस्त्रीमहि । रत्नया । गातुऽमत्या ।

पाहि । क्षेमे । उत । योगे । वरं । नः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

हे वासोप्यते देव शग्मया सुखकुर्या रत्नया रत्नकीयया गातुमत्या धनवत्या ते त्वया देयया संसदा क्षाणिन सखीमहि । वयं संश्रमहि । त्वमपि क्षेमे प्राप्तस्य रत्नस्य उतापि च योगेऽप्राप्तस्य प्राप्तये वरं वरकीयं नोऽस्मदीयं धनं पाहि । रत्न । हे वासोप्यते यूयं त्वं नोऽस्मान् सर्वदा कच्छासिः पात । पाहि ॥ २१ ॥

अमीवैवहर्षं द्वाविंशं सूक्तं । आद्या वाचपी पंचम्यावाचनस्योऽनुष्टुभो द्वितीयावाचसि उपरिष्टाह्वः । अष्टका चतुर्विंशदशकी बृहतीति तद्वचनयोगात् । आद्या वासोप्यतिदेवताका शिष्टा वैष्णवः । तथा चानुक्रांतं । अमीवहाडी वासोप्यत्वाद्या वाचपी शेषास्त्वुपरिष्टाह्वत्वाद्योऽनुष्टुभः प्रस्तापित्य उपनिषदिति । अतो विनिर्णीतः । बृहदेवतायां चतुस्तं तदिह चिह्नते । वचसि बृहज्जापी वसिष्ठः स्वप्नमाचरन् । प्रविशेद्याद्य तं तत्र वा जह्मन्भवर्तत ॥ कर्त्तुं कारुण्यं स धार्यतं ब्रह्मवर्तत । यद्वसुमिति च द्वाभ्यां स्वांत्वयित्वा

ह्यसुषुपत् । एवं प्रस्थापयामास जनमन्यं च वाचसं । वृ० ६, ८१९-८२१ । इति ॥ अथ केचित्पुनरेवमाहुः । आसां प्रस्थापितत्वं तु कथासु परिकल्प्यते । वसिष्ठसूयितोऽज्ञार्थी विराजामन्ममोजनः । चतुर्वरात्वी प्रीत्यर्थं वाचसं गृहमेत्यनु । कोडागारे प्रवेशाय पातककर्मदिसुप्तये । यदजुनेति सप्तर्षे ददर्श च जवाप चेति ॥

अमीवहा वास्तोष्पते विश्वा रूपाण्याविशन् । सखा सुशेव एधि नः ॥ १ ॥
अमीवऽहा । वास्तोः । पते । विश्वा । रूपाणि । आऽविशन् । सखा । सुऽशेवः ।
एधि । नः ॥ १ ॥

हे वास्तोष्पते गृहस्थ पातकैतत्संज्ञक देव अमीवहामीवानां रोगाणां नाशकत्वं विश्वा विश्वानि ब्रह्मणि रूपाण्याविशन् प्रविशन् । यच्चद्रूपं कामयति तत्तद्देवा विशन्ति । मि० १०, १७० । इति यास्कः । नोऽस्माकं सखा मित्रभूतः सुशेवः सुष्ठु सुखकर एधि । भव ॥

यदर्जुन सारमेय दतः पिशंगं यच्छसे ।
वीव भाजंत ऋष्टय उप स्रक्नेषु वप्संतो नि षु स्वप ॥ २ ॥
यत् । अर्जुन । सारमेय । दतः । पिशंगं । यच्छसे ।
विऽइव । भाजन्ते । ऋष्टयः । उप । स्रक्नेषु । वप्संतः । नि । सु । स्वप ॥ २ ॥

हे अर्जुन श्वेत हे सारमेय । सरमा नाम देवगुणी । तस्याः कुलोद्भव हे पिशंगं केषुचिदंगेषु पिंगलवर्णैर्बभूव हे युगलं त्वं दतो दंतान्वयदा यच्छसे विपुण्योषि । अस्मान्दुर्मित्यर्थः । तदानीं वीव भाजंत ऋष्टयो यथा-
युधानि विशेषेण भासन्ते तद्योपाकृत्समीपे वप्सन्तो भक्षयतस्तव दंताः स्रक्नेषु स्रक्नासु भासन्ते । स्रक्नाशब्द-
षोष्ठप्रदेशविशेषवाचीत्यर्थः । तथाभूतस्त्वमिदानीं सु सुष्ठु नि स्वप । नितरां निद्रां कुरु ॥

स्तेनं राय सारमेय तस्करं वा पुनःसर ।
स्तोतृनिद्रस्य रायसि किमस्मान्दुष्कुनायसे नि षु स्वप ॥ ३ ॥
स्तेनं । राय । सारमेय । तस्करं । वा । पुनःसर ।
स्तोतृन् । इन्द्रस्य । रायसि । किं । अस्मान् । दुष्कुनऽयसे । नि । सु । स्वप ॥ ३ ॥

हे पुनःसर । गतमेव देशं पुनः सरतीति पुनःसरः । तादृग्भूत हे सारमेय त्वं स्तेनं । प्रच्छन्नधनापहारी स्तेनः । तं तस्करं । प्रच्छन्नधनापहारी तस्करः । तं वा राय । यच्छ । इन्द्रस्य स्तोतृनस्मान् किं रायसि । यच्छसि । अस्मान्दुष्कुनायसे । किं बाधसे । नि षु स्वप । अस्तंतं निद्रां कुरु ॥

त्वं सूकरस्य दर्दृहि तवं दर्दृतुं सूकरः ।
स्तोतृनिद्रस्य रायसि किमस्मान्दुष्कुनायसे नि षु स्वप ॥ ४ ॥
त्वं । सूकरस्य । दर्दृहि । तवं । दर्दृतुं । सूकरः ।
स्तोतृन् । इन्द्रस्य । रायसि । किं । अस्मान् । दुष्कुनऽयसे । नि । सु । स्वप ॥ ४ ॥

हे सारमेय त्वं सूकरस्य वराहस्य । द्वितीयां वरी । दर्दृहि । विदारय । सूकरोऽपि तव दर्दृतुं । विहा-
रयतु । युक्तयोर्मित्येतिस्मात् । अस्माकां दक्षित्यर्थः । स्तोतृमित्यर्थः पूर्वज्ञानादि विज्ञानात् ॥

ससु माता ससु पिता ससु आ ससु विश्वपतिः ।

ससंतु सर्वे ज्ञातयः सस्त्वयमभितो जनः ॥ ५ ॥

ससु । माता । ससु । पिता । ससु । आ । ससु । विश्वपतिः ।

ससंतु । सर्वे । ज्ञातयः । ससु । अयं । अभितः । जनः ॥ ५ ॥

हे सारमेय माता त्वदीया जननी ससु । स्वपतु । पिता च ससु । आ सारमेयो भवान् ससु । विश्वपति-
र्जीमाता यद्वा विश्वं जनानां पातको गृही ससु । सर्वे ज्ञातयो बंधवोऽपि ससंतु । स्वपंतु । अभितः परितः
स्मितोऽयमपि सर्वो जनः ससु । स्वपतु ॥

य आस्ते यश्च चरति यश्च पश्यति नो जनः ।

तेषां सं हन्मो अक्षाणि यद्येदं हर्म्यं तथा ॥ ६ ॥

यः । आस्ते । यः । च । चरति । यः । च । पश्यति । नः । जनः ।

तेषां । सं । हन्मः । अक्षाणि । यद्य । इदं । हर्म्यं । तथा ॥ ६ ॥

यो जन आसीत् क्षिप्रदेशे तिष्ठति यश्च चरति गच्छति यश्च जनो नोऽस्मान्पश्यति एवंभूतानां तेषां
जनानामचाक्षीर्द्रिषाणि सं हन्मः । संहनाम । संहतिर्निमीलनं । निमीलयामेत्यर्थः । इदं प्रत्यक्षिणोपलभ्यमानं
हर्म्यं प्रासादादिस्वावरात्मकं वस्तुजातं यथा निश्चयं भवति तथेमे सर्वे जना निश्चया भवत्वित्यर्थः ॥

सहस्रभृंगो वृषभो यः समुद्रादुदाचरत् ।

तेना सहस्येना वयं नि जनान्स्वापयामसि ॥ ७ ॥

सहस्रभृंगः । वृषभः । यः । समुद्रात् । उद्ऽआचरत् ।

तेन । सहस्येन । वयं । नि । जनान् । स्वापयामसि ॥ ७ ॥

सहस्रभृंगः सहस्रकिरणो वृषभो कामानां वर्धिता यः सूर्यः समुद्रादुदधिः सकाशादुदाचरत् उदानच्छति
समुक्षिणामिभविषा तेन सूर्येण वयं स्त्रीतारो जनान् सर्वाणि स्वापयामसि । नितरां स्वापयामः ॥

प्रोक्षेश्या वक्षेश्या नारीर्यास्तल्पशीवरीः ।

स्त्रियो याः पुण्यगंधास्ताः सर्वाः स्वापयामसि ॥ ८ ॥

प्रोक्षेऽश्याः । वक्षेऽश्याः । नारीः । याः । तल्पेऽशीवरीः ।

स्त्रियः । याः । पुण्येऽगंधाः । ताः । सर्वाः । स्वापयामसि ॥ ८ ॥

या चाक्षुषी नारीर्याः स्त्रियः प्रोक्षिश्याः प्राक्षे प्रचान्ताः । या वक्षेश्याः । वक्षं वाहनं । तस्मिन्
चान्ताः । चाक्षुषशीवरीस्तल्पश्याः । याः स्त्रियः पुण्यगंधा मन्त्रगंधाः । तासांक्षुषीः सर्वाः स्त्रीः स्वापया-
मसि । सर्वं निद्रां कारयामः ॥ १२१ ॥ १३ ॥

अथ षतुर्विंशत्युपाधि पंचदश सूत्राणि । तत्र क ई याता इति पंचविंशत्युप पंचमं सूत्रं । वक्षिष्यार्थं मद्रहिव-
तार्कं । आया एकादश विपदा विंशत्यचरा विरौकः शिष्टाषतुर्दश विपुमः । तथा षाणुकांतं । क ई पंचाधिका
जायते हाया एकादश विपदा इति ॥ दशरात्रि षतुर्विंशत्यापिनायति प्रत्य इदं जायतमिषिज्ञानं । सूत्र्यति
हि । विद्यानरक सुमती क ई याता नरः । आ० ८. ८. इति ॥

क ई व्यक्ता नरः सनीळा रुद्रस्य मर्या अधा स्वप्नाः ॥ १ ॥

के । ई । विऽअक्ताः । नरः । सऽनीळाः । रुद्रस्य । मर्याः । अध । सुऽअप्नाः ॥ १ ॥

व्यक्ताः कांतियुक्ता नरो नेतारः सनीळाः समानीकसो रुद्रस्य महादेवस्य पुत्रा मर्या मर्याभ्यो गृभ्यो हिता अधापि च स्वप्नाः शोभनवाहा ईमिम एवंभूताः के भवन्तीति रूपातिशयादुपरिवाह्येणाह ॥

नकिंल्लेषां जनुंषि वेद ते अंग विद्रे मिथो जनिचं ॥ २ ॥

नकिः । हि । एषां । जनुंषि । वेद । ते । अंग । विद्रे । मिथः । जनिचं ॥ २ ॥

एषां मरुतां जनुंषि जन्मानि नकिर्हि वेद । कश्चिदपि न खलु जानाति । ते तादृशा मरुतो मिथः परस्परं जनिचं रुद्रपुत्रिभ्यां सकाशात्प्रादुर्भूतं स्वकीयं जन्मानं विद्रे । स्वयमेव विदन्ति ॥

अभि स्वपूभिर्मिथो वपंत वातस्वनसः श्येना अस्पृधन् ॥ ३ ॥

अभि । स्वऽपूभिः । मिथः । वपंत । वातऽस्वनसः । श्येनाः । अस्पृधन् ॥ ३ ॥

मरुतः स्वपूभिः स्वकीयैः पवनेः संचरणीः स्वयमेव संचरन्तो मिथः परस्परमभि वपंत । संगच्छन्ति । अपि च वातस्वनसो वायुवत्स्वनतः शब्दायमानाः श्येनाः ॥ श्लेष् गताविति धातो रूपं ॥ गमनशीलाः । यद्वा । श्येना इति क्षुप्तोपममेतत् । श्येनाः पक्षिणः । तद्वत्संस्तः । असुधन् । परस्परं रूपवीर्यादिभिः संधन्ति ॥

एतानि धीरो निण्या चिकेत पृश्निर्यदूधो मही जभारं ॥ ४ ॥

एतानि । धीरः । निण्या । चिकेत । पृश्निः । यत् । ऊधः । मही । जभारं ॥ ४ ॥

धीरो धीमाञ्छास्त्रज्ञो जगो निष्ठा निष्ठानि श्वेतवर्णाव्येतानि मरुदात्मकानि भूतानि चिकेत । जानीयात् । किंतु न सर्वे जना जानन्तीत्यर्थः । मही महती पृश्निर्मरुतां जगती यस्यानि मरुदात्मकानि भूतान्यूध ऊधन्तन्तरिक्षे स्वकीयि जठरे वा जभारं जभारं । एतानि चिकेतेति पूर्वस्य संबंधः ॥

सा विट सुवीरा मरुत्रिंस्तु सनात्सहंती पुष्यंती नृम्यं ॥ ५ ॥

सा । विट । सुऽवीरा । मरुत्ऽभिः । अस्तु । सनात् । सहंती । पुष्यंती । नृम्यं ॥ ५ ॥

सा विट सा प्रजा ह्यवतः परिवरति । सा प्रजा मरुत्रिहेतुभिः सनाच्चिरात्सहंती शत्रून्निमग्नंती नृम्यं धनं बलं वा पुष्यंती जमन्ती सुवीरा शोभनपुत्रयुक्तास्तु । भवतु ॥

यामं येष्टाः शुभा शोभिष्ठाः श्रिया संमिष्ठा ओजोभिख्याः ॥ ६ ॥

यामं । येष्टाः । शुभा । शोभिष्ठाः । श्रिया । संऽमिष्ठाः । ओजऽभिः । उयाः ॥ ६ ॥

मरुतो यामं यातव्यं गंतव्यं प्रदेशं येष्टा यातुतमा अतिशयेन गंदारः शुभाचंकरिण शोभिष्ठा अतिशयेन शोभायुक्ताः श्रिया कांक्षा संमिष्ठाः संगच्छमाना ओजोभिर्बलिरूपा उजूर्णाः । एवंभूता भवन्तीति शेषः ॥

उयं व ओजः स्थिरा शवांस्यधा मरुत्रिंशस्तुर्विष्मान् ॥ ७ ॥

उयं । वः । ओजः । स्थिरा । शवांसि । अध । मरुत्ऽभिः । गूणः । तुर्विष्मान् ॥ ७ ॥

इ मरुतः यो युष्माकमोजसोऽयं उयमुजूर्णं भवतु । शवांसि युष्मदीयानि मरुताणि क्षिरा क्षिराणि केचिद्वनपर्वतानि भवन्तु । अधापि च मरुत्रिर्वयो मरुतां संवसुविष्मान् बुद्धिमान्भवतु ॥

शुभो वः शुष्मः कुम्भी मनांसि धुनिर्मुनिरिव शर्धस्य धृष्णोः ॥८॥

शुभः । वः । शुष्मः । कुम्भी । मनांसि । धुनिः । मुनिः । इव । शर्धस्य । धृष्णोः ॥८॥

हे मरुतः वो शुष्माकं शुष्मो वसं शुभः सर्वतः शोभमानं । किंच वो मनांसि कुम्भी संयामेषु शत्रुहृन्नाथं
क्रोधनशीलानि । धृष्णोर्धर्षणशीलस्य शर्धस्य वक्षवतो शुष्मदीपस्य गणस्य धुनिर्मुनादीनां कृपयितुमेवो
मुनिरिव । मगनाः मुनिः कोता । स यथा वज्रविधं शब्दमुत्पादयति एवं वज्रविधशब्दस्त्रोत्पादक इत्यर्थः ॥

सनेम्यस्मद्युयोतं दिष्टुं मा वो दुर्मतिरिह प्रणङ्गः ॥९॥

सनेमि । अस्मत् । युयोतं । दिष्टुं । मा । वः । दुः । मतिः । इह । प्रणङ् । नः ॥९॥

[हे मरुतः सनेमि पुराणं दिष्टुमायुधमस्मादस्मात्तो युयोत । पुषङ्कुरुत । वो शुष्मदीया दुर्मतिः क्रूरमति-
रिहास्मिन्कर्मणि नोऽस्मात्मा प्रणङ् । मा आप्नोतु ॥]

प्रिया वो नाम हुवे तुराणामा यत्पृपन्मरुतो वावशानाः ॥१०॥

प्रिया । वः । नाम । हुवे । तुराणां । आ । यत् । तृपत् । मरुतः । वावशानाः ॥१०॥

[हे मरुतः तुराणां शत्रूणां हिंसकानां त्वरावतां वा वो शुष्माकं प्रिया प्रियेण नाम नाम्ना ऊवे ।
आह्वयामि । यदेवाणेन वावशानाः कामयमानाः संतृपन्तु तृप्तिं गच्छन्ति ॥] ॥२३॥

स्वायुधासं इष्मिणः सुनिष्का उत स्वयं तन्वः शुभमानाः ॥११॥

सुऽआयुधासः । इष्मिणः । सुऽनिष्काः । उत । स्वयं । तन्वः । शुभमानाः ॥११॥

स्वायुधासः स्वायुधाः शोभनास्त्रा इष्मिणो गन्तारः सुनिष्काः शोभनाङ्कारा उतापि च तन्वः स्वकी-
यानि शरीराणि शुभमानाः स्वयमेव शोभयन्तो मरुत एवंभूता भवन्तीत्यर्थः ॥

मावति पश्यी मुची वो हव्येति वपाया अनुवाक्या । सुचितं च । मुची वो हव्या मरुतः मुचीनां नू षिर्
मरुतः । आ० ३. ७. इति ॥

मुची वो हव्या मरुतः मुचीनां मुचिं हिनोम्यध्वरं मुचिभ्यः ।

चृतेन सत्यमृतसापं आयञ्छुचिजन्मानः मुचयः पावकाः ॥१२॥

मुची । वः । हव्या । मरुतः । मुचीनां । मुचिं । हिनोमि । अध्वरं । मुचिभ्यः ।

चृतेन । सत्यं । चृतऽसापः । आयन् । मुचिभ्यऽजन्मानः । मुचयः । पावकाः ॥१२॥

हे मरुतः मुचीनां मुचानां वो शुष्माकं मुची मुचीनि हव्या हव्यानि हवीनि भवन्तु । मुचिभ्यः प्रकाशमा-
नेभ्यो शुष्मभ्यं मुचिं मुचमध्वरं यामं हिनोमि । अहं प्रेरयामि । चृतसापं चृतमुदकं युशन्तो मरुत चृतेन
सत्त्वित्वेन सत्यमायन् । गच्छन्ति । वीकृशः । मुचिजन्मानः शोभनजन्मानः मुचयो दीप्यमानाः पावकाः शोधकाः ।
एवंभूता गच्छन्तीत्यर्थः ॥

असेष्वा मरुतः स्वादयो वो वक्षःसु रुक्मा उपशिञ्चियाणाः ।

वि विद्युतो न वृष्टिर्भी रुचाना अन्तु स्वधामायुधैर्यज्जमानाः ॥१३॥

असेषु । आ । मरुतः । स्वादयः । वः । वक्षः । सु । रुक्माः । उपऽशिञ्चियाणाः ।

वि । विद्युतः । न । वृष्टिभ्यः । रुचानाः । अन्तु । स्वधां । आयुधैः । यज्जमानाः ॥१३॥

हे मरुतः अंसिषु युष्मदीयेषु स्तंभप्रदेशेषु खादयोऽङ्गकारविशेषा आ सुप्ता भवन्तीति शेषः । सुहृत्वाः सुहृत् रोचमाना हारा वो युष्मदीयं वष उरःप्रदेशमुपशिश्रियाणा आश्रिता भवन्ति । किं च हे मरुतः वृष्टिभिर्वर्षैः सार्धं विद्युतो न तडितो यथा दद्याना रोचमानासादृग्भूता यूयमायुधिर्मेघताडनेः स्वधामुदकमनु यच्छमन्ताः प्रयच्छन्तो वि चरन्तेति शेषः ॥

गृहमेधीये प्र बुध्या व इति प्रधानस्य याज्या । सूचितं च । प्र बुध्या व ईरते महांसीति पुष्टिमन्ती विराजो संयाजि । आ० २. १८. इति ॥

प्र बुध्या व ईरते महांसि प्र नामानि प्रयज्यवस्तिरध्वं ।

सहस्रियं दस्यं भागमेतं गृहमेधीयं मरुतो जुषध्वं ॥ १४ ॥

प्र । बुध्या । वः । ईरते । महांसि । प्र । नामानि । प्रयज्यवः । तिरध्वं ।

सहस्रियं । दस्यं । भागं । एतं । गृहमेधीयं । मरुतः । जुषध्वं ॥ १४ ॥

हे मरुतः वो युष्मदीयानि बुध्या बुध्यान्यन्तरिक्षे भवानि महांसि त्रिजांसि प्रेरति । प्रकर्षेण गच्छन्ति । किं च हे प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्ट्या मरुतः यूयं नामानि । पामूत्रमयन्तीति नामान्युदकाणि । प्र तिरध्वं । वर्धयत । हे मरुतः यूयं सहस्रियं सहस्रसंख्याकं दस्यं दमे गृहे मरुतं गृहमेधीयं गृहमेधिगुणैश्चो युष्मभ्यं देयमेत-
मेतावृशं भागं जुषध्वं । सेवध्वं । एकं भागं सहस्रियमिति कथमाह । तथा च श्रूयते । यावदेका देवता कामयते यावदेका तावदाहुतिः प्रयते न हि तदक्षि यत्तावदेव स्थायावज्जुहोतीति ॥

यदि स्तुतस्य मरुतो अधीषेत्था विप्रस्य वाजिनो हवीमन् ।

मंष्टू रायः सुवीर्यस्य दात नू चिद्यमन्य आदभद्रावा ॥ १५ ॥

यदि । स्तुतस्य । मरुतः । अधिऽइष । इत्था । विप्रस्य । वाजिनः । हवीमन् ।

मंष्टू । रायः । सुवीर्यस्य । दात । नू । चित् । यं । अन्यः । आऽदभत् । अरावा ॥ १५ ॥

“ वाजिनो हविर्लक्षणास्तवतो विप्रस्य मेधाविनो मम संबंधिनि हवीमन् हविष्मति हविषा युक्ति कोचि क्रियमाणे सति हे मरुतः यूयं यदि यस्मात्कारणात् स्तुतस्य स्तुतं मदीयं कोचमित्येवमनेन प्रकरिणाधीष चषणच्छस्य तस्मात्कारणात् हे मरुतः यूयं सुवीर्यस्य शीमन्पुत्रोपेतस्य रायो रावं धनं । द्वितीयार्धं वही । मधु शीघ्रं दात । इत्त । कुराणारातिः शत्रुभूतोऽन्यो जनो यं रायं नू चिदादभत् निवाभिहन्वात् । तत्तम-
स्यभ्यं इति संबंधः ॥ ॥ २४ ॥

मरुतः क्रीळिभः सप्तकपालमित्यस्यात्वास इति याज्या । सूचितं च । अत्वावो न धि मरुतः स्वंचो मुष्टो इमूनाः । आ० २. १८. इति ॥

अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो यक्षदृशो न शुभयैत मर्याः ।

ते हर्म्येष्टाः शिशवो न शुभा वत्सासो न प्रक्रीळिनः पयोधाः ॥ १६ ॥

अत्यासः । न । ये । मरुतः । सुऽअंचः । यक्षऽदृशः । न । शुभयैत । मर्याः ।

ते । हर्म्येऽस्थाः । शिशवः । न । शुभाः । वत्सासः । न । प्रऽक्रीळिनः । पयःऽधाः ॥ १६ ॥

अत्यासो नात्वाः सततनाभिर्नोऽन्वा इव स्वंचः सुष्ठु गच्छन्ती धि मरुतो यक्षदृशो न मर्या यक्षलोत्सवस्य इहारी मग्न्या इव शुभयैत शीमन्ते हर्म्येष्टा इत्ये किताः शिशवो न कुमार इव शुभाः शीमन्ता वात्सासो

न वासा इव प्रकीर्णः प्रकीर्णः क्रीडमानो मरुतः पयोधाः पचस उद्वहन् धारयितारो दातारो वा भवन्ति ॥

द॒श॒स्य॒न्तो नो म॒रुतो मृ॒क्तु वरि॒व॒स्य॒न्तो रोद॑सी सुमे॒के ।

आ॒रे गो॒हा नृ॒हा व॒धो वो अ॒स्तु सु॒क्षेभि॑स्मे व॒सवो नम॑ध्वं ॥१७॥

द॒श॒स्य॒न्तः । नः । म॒रुतः । मृ॒क्तु । वरि॒व॒स्य॒न्तः । रोद॑सी इति । सुमे॒के इति सु॒मे॒के ।

आ॒रे । गो॒हा । नृ॒हा । व॒धः । वः । अ॒स्तु । सु॒क्षेभिः । अ॒स्मे इति । व॒सवः । नम॑ध्वं ॥१७॥

मरुतो नोऽन्धं दशस्यन्तो धनानि प्रयच्छन्तः सुमेके मुख्ये रोदसी बाबापुथिवी वरिवस्यन्तः स्वमहिम्ना पूरयन्तो मृक्तु । मृक्त्यंगु । अस्मान्मुखयुक्तान् कुर्वन्तु । अपि च हे वसवो वासका मरुतः गोहा गवां मेघच्छा-
नामुद्वहन्तः भेदको नृहा नृणां शत्रूणां हन्ता वो युष्मदीयं वध आधुधमरिऽस्तु । अस्मत्तो दूरे भवन्तु ।
पूयमपि सुक्षेभिः सुक्षैः सुक्षैः सहास्य अस्मासु नमध्वं । स्वयमेवाभिसुखा भवन्तः ॥

मरुति पश्यावा वो होतिष्विषानुवाक्सा । सूचितं च । आ वो होता जोहवीति सप्तः प्र चिचमर्कं गृह्णाति गुराव । आ०३.७. इति ॥

आ वो होता जोहवीति स॒प्तः स॒चाचीं रा॒तिं म॒रुतो गृ॒णानः ।

य ई॒वतो वृ॒षणो अ॒स्ति गो॒पाः सो अ॒व्यावी ह॒वते व उ॒क्थैः ॥१८॥

आ । वः । होता । जोह॒वीति । स॒प्तः । स॒चाचीं । रा॒तिं । म॒रुतः । गृ॒णानः ।

यः । ई॒वतः । वृ॒षणः । अ॒स्ति । गो॒पाः । सः । अ॒व्यावी । ह॒वते । वः । उ॒क्थैः ॥१८॥

हे मरुतः सप्तो होतृषदने निषणोऽस्यदोयो होता सचाचीं सर्वतो गमनशीलं रातिं स्वदीयं दानं गृह्णातिः सुवर्णं वो युष्मानां जोहवीति । भृशमाह्वयति । हे वृषणः कामानां वर्धितारो मरुतः यो होतिवतो मरुतो व्यापारवतो यजमानस्य गोपा अस्ति युष्मदाङ्गानिभिन्नेन रक्षको भवति स होताव्यावी माधार-
हितः सन्तो युष्मानुक्थैः क्षोषैर्ववते । क्षीति ॥

इ॒मे तुरं म॒रुतो रा॒मय॑न्तीमे सहः सह॑स आ नम॑न्ति ।

इ॒मे शंसं व॒नुष्य॑तो नि॒ पा॑न्ति गुरु॒ द्वेषो अ॒ररु॑षे द॒धन्ति ॥१९॥

इ॒मे । तुरं । म॒रुतः । रा॒मय॑न्ति । इ॒मे । सहः । सह॑स । आ । नम॑न्ति ।

इ॒मे । शंसं । व॒नुष्य॑तः । नि॒ पा॑न्ति । गुरु॒ । द्वेषः । अ॒ररु॑षे । द॒धन्ति ॥१९॥

इम इहृशो मरुतधुरं कर्मसु चिप्रवन्तं यजमानं रमयन्ति । क्रीडयन्ति । इमे मरुतः सहः सहसा यक्षेण सहसो वक्षवतो वनानां नमन्ति । इमे मरुतो वनुष्यतो हिंसकात्पुष्याच्छंसं शंसन् क्षोतारं नि पाति । नितरां पातयन्ति । अररुषे हविरप्रयच्छते वनाय गुह्यं महर्षिबोऽग्निं दधन्ति । कुर्वन्ति ॥

इ॒मे र॒धं चि॒न्म॒रुतो जु॑न्ति भूमिं चि॒श्या व॑सवो जु॒षन्तः ।

अ॒प वा॒ध्वं वृ॒षण॑स्त॒र्मांसि ध॒त्त वि॒श्वं त॑नयं तो॒कम॑स्मे ॥२०॥

इ॒मे । र॒धं । चि॒त् । म॒रुतः । जु॑न्ति । भूमिं । चि॒त् । यथा । व॑सवः । जु॒षन्तः ।

अ॒प । वा॒ध्वं । वृ॒षणः । त॒र्मांसि । ध॒त्त । वि॒श्वं । त॑नयं । तो॒कं । अ॒स्मे इति ॥२०॥

इमे महतो रभं चित् समृद्धमपि जनं कुर्वन्ति । प्रेरयन्ति । भूमिं चिन्नमणशीलमपि हरिर्द्रं कुर्वन्ति । प्रेरयन्ति । वसवो वासका देवा युष्मान्यथा कुर्वन्त कामयेरन् हे वृषणः कामानां वर्धितारः ते यूयं तमांस्तप ज्ञाध्वम् । नाशयत । अपि चाक्षे चक्षभं विसं वज्रकं तोंकं पुषं तनयं पीषं च धत्त । प्रयच्छत ॥ २५ ॥

मा वो दाचान्मरुतो निरराम मा पश्चाद्दध्म रथ्यो विभागे ।

आ नः स्याहे भजतना वसथ्ये यदीं सुजातं वृषणो वो अस्ति ॥ २९ ॥

मा । वः । दाचात् । मरुतः । निः । अराम । मा । पश्चात् । दध्म । रथ्यः । विभागे ।

आ । नः । स्याहे । भजतन । वसथ्ये । यत् । ई । सुजातं । वृषणः । वः । अस्ति ॥ २९ ॥

हे महतः वो युष्माकं दाचाहानाका निरराम । वयं मा निर्गमाम । यूयमस्मान्परितृक्तामेभ्यो धनं मा दत्तेत्यर्थः । हे रथ्यो रथवंतो महतः विभागे युष्मदीयस्य धनस्य दाने पश्चात्ता दध्म । दध्यतिर्गतिकर्मा । वयं पश्चाद्भागिनो मा भूम । यूयं प्रथममस्माभ्यमेव दत्तेति यावत् । स्याहे सुवृषीधे वसन्ति धनसमूहे यूयं नोऽस्माना भजतन । भागिनः कुर्वन्त । हे वृषणो वर्धितारो महतः वो युष्माकं सुजातं शोभनजनं यद्वसव्यमस्ति तस्मिन्भागिनः कुर्वन्तेति संबंधः । ईमिति पूरणः ॥

सं यद्धनंत मन्युभिर्जनासः शूरा यद्भीष्मोषधीषु विष्णु ।

अथ स्मा नो मरुतो रुद्रियासस्त्रातारो भूत पृतनास्वर्यः ॥ २२ ॥

सं । यत् । हनंत । मन्युभिः । जनासः । शूराः । यद्भीषु । ओषधीषु । विष्णु ।

अथ । स्म । नः । मरुतः । रुद्रियासः । चातारः । भूत । पृतनासु । अर्यः ॥ २२ ॥

यद्यदा शूरा विक्रान्ता जनासो जना यद्भीषु महतीष्वोषधीषु विष्णु प्रजासु च वेतव्यासु मन्युभिः कोपिरभिर्गर्वा सं हनंत संगच्छन्ति अथ तदानीं हे रुद्रियासो रुद्रपुत्रा हे महतः यूयं पृतनासु युद्धेष्वोऽरेः शत्रोः सकाशात्तोऽस्माकं चातारो भूत । रथका भवत ॥

भूरि चक्र मरुतः पित्र्याण्युक्थानि या वः शस्यन्ते पुरा चित् ।

मरुद्भिरुयः पृतनासु साह्या मरुद्भिरित्सनिता वाजमवी ॥ २३ ॥

भूरि । चक्र । मरुतः । पित्र्याणि । उक्थानि । या । वः । शस्यन्ते । पुरा । चित् ।

मरुत्भिः । उयः । पृतनासु । साह्या । मरुत्भिः । इत् । सनिता । वाजं । अवी ॥ २३ ॥

हे महतः यूयं भूरि भूरीणि बह्वणि पित्र्याण्युक्थानि प्रशस्त्राणि यानि कर्माणि प्रशस्यन्ते प्रशस्यन्ते तानि वक्षति संबंधः । उय जीवस्वी पृतनासु युद्धेषु मरुद्भिर्युष्माभिर्हेतुभिः साह्या शत्रूणां अभिभविता भवति । मरुद्भिरिष्वरिष्वुष्माभिरेव हेतुभिरवा कोपिरभिर्गता वाजमघ्नं सनिता संभक्ता भवति । यद्वा । अवीचो वाजं युद्धं सनिता भवति ॥

अस्मे वीरो मरुतः शुष्यस्तु जनानां यो असुरो विधर्ता ।

अपो येन सुक्षितये तरेमाध स्वमोको अभि वः स्याम ॥ २४ ॥

अस्मे इति । वीरः । मरुतः । शुष्यी । अस्तु । जनानां । यः । असुरः । विधर्ता ।

अपः । येन । सुक्षितये । तरेम । अध । स्वं । ओकः । अभि । वः । स्याम ॥ २४ ॥

हे मरुतः चक्षी चक्षार्कं वीरः पुषः पुष्पस्यसु । वसवान्मवतु । असुरः प्रज्ञावाङ्मो वनानां शत्रूणां विधर्ता
विधारकः । धेनु पुष्येण वयं सुचितये सुतु निवासायाप आमुवतः शत्रून्करिष्ये हिंसिम । स पुषो वसवानस्त्विति
पूर्वेणान्वयः । अथापि च वी पुष्पदीया वयं स्वमोक्ष आम्नीयं ज्ञानमभि ज्ञाम । आतिष्ठेम ॥

तच्च इन्द्रो वरुणो मिचो अमिराप ओषधीर्वनिनो जुषंत ।

शर्मन्त्याम मरुतामुपस्थे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

तत् । नः । इन्द्रः । वरुणः । मिचः । अमिः । आपः । ओषधीः । वनिनः । जुषंत ।

शर्मन् । स्याम । मरुता । उपऽस्थे । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ २५ ॥

पूर्वं आयातियं । अचरार्थसु । इन्द्रादयो देवा अक्षदीयं क्षीरं क्षेवंतां । मरुतामुपस्थापि वर्तमाना वयं
सुखे ज्ञाम । हे मरुतः यूयं सर्वदाज्ञानविनाशः पातयत ॥ २६ ॥

मध्वो व इति सप्तमं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैदुषं मरुदेवताकं । मध्यः सप्तैवगुणांतं । इशराणि षष्टि
ऽहव्यापिमाहृत इदं माहृतनिविज्ञानं । सूचितं च । मध्वो वी नाम स प्रत्येक्यापिमाहृतं । आ० ८. ८. इति ॥

मध्वो वो नाम मारुतं यजचाः प्र यज्ञेषु शर्वसा मदंति ।

ये रेजयंति रोदसी चिदुर्वी पिन्वंत्युत्सं यदयासुरुयाः ॥ १ ॥

मध्वः । वः । नाम । मारुतं । यजचाः । प्र । यज्ञेषु । शर्वसा । मदंति ।

ये रेजयंति । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति । पिन्वंति । उत्सं । यत् । अयासुः । उयाः ॥ १ ॥

हे यजचा यजनीया मरुतः वो पुष्पदीयं माहृतं मरुत्संबंधि नाम नामधेयं मध्वो मध्वो मादधितारः
क्षीतारो यज्ञेषु यागेषु शर्वसा वनेन प्र मदंति । प्रकर्षेण सुवति । उष्टिः सुवतीत्यर्थः । धे मरुत उर्वी विक्षीर्णे
रोदसी विद्यावापृषिज्वावपि रेजयंति कंपयंति किंचित्सं भेद्यं पिन्वंति वर्षयंति उया उडूयो यथे मरुतो
ऽयासुः याति सर्वेषु गच्छति । तेषां मरुतां पुष्पाकं नाम प्र मदंतीति पूर्वेषान्वयः ॥

निचेतारो हि मरुतो गृणंतं प्रणेतारो यजमानस्य मन्म ।

अस्माकमद्य विदधेषु बर्हिषा वीतये सदत पिप्रियाणाः ॥ २ ॥

निऽचेतारः । हि । मरुतः । गृणंतं । प्रऽनेतारः । यजमानस्य । मन्म ।

अस्माकं । अद्य । विदधेषु । बर्हिः । आ । वीतये । सदत । पिप्रियाणाः ॥ २ ॥

धे मरुतो गृणंतं सुवतं जगं निचेतारो हि मृगयमाणा भवंति खनु अपि च यजमानस्य मन्माभिमतं
कामं प्रवेतारस्य भवंति । अपरोऽर्धार्थः प्रत्यक्षकृतः । हे मरुतः यूयं पिप्रियाणाः प्रीयमाणाः संतोऽवाप्तिन्धि-
वसिऽस्माकं विदधेषु यज्ञेषु वीतये सोमस्य भक्षयाय बर्हिर्बर्हिषि कुशमय आ सदत । आसीदत । उपविशत ॥

नैतावदन्ये मरुतो यद्येमे भाजंते रुक्मैरायुधेस्तनूभिः ।

आ रोदसी विष्पिशः पिशानाः संमानमंज्यंजते जुभेः कं ॥ ३ ॥

न । एतावत् । अन्ये । मरुतः । यथा । इमे । भाजंते । रुक्मैः । आयुधिः । तनूभिः ।

आ । रोदसी इति । विष्पिऽपिशः । पिशानाः । संमानं । अंजि । अंजते । जुभेः । कं ॥ ३ ॥

इम ईदृशा मरुतो यथा अत्यरिमाकं भक्षादिकं इदृशे । अन्ये मरुतातिरिक्ता देवा एतावन्नादिकं न

हवुरित्त्वर्थः । न च दक्षी रोचमानेराभरणीरायुधिः स्वकीयास्त्रिकणुभिरास्त्रीधिः केवलीरंभेन धावति । सर्वदा भावति । अक्षिदेकवाक्यतामाह । यद्येने मरुतो दक्षादिभिर्भावति मेतावदेतद्व्यतिरिक्ता भावत इति । अपि च रोदसी यावापृथिवी पिशागः प्रकाशयंतो विश्वपिशो व्याप्तदीप्तय एवंभूता मरुतः सुमे शोभायै सखीनं सङ्ग्रहकूपमभ्यभरणमांजते । स्वकीयावयवेज्जमिच्छन्तीकुर्वति । कमिति पूरकाः ॥

ऋधक्सा वो मरुतो दिद्युदस्तु यद्वा आगः पुरुषता कराम ।

मा वस्तस्यामपि भूमा यजचा अस्मे वो अस्तु सुमतिश्चनिष्ठा ॥ ४ ॥

ऋधक् सा । वः । मरुतः । दिद्युत् । अस्तु । यत् । वः । आगः । पुरुषता । कराम ।

मा । वः । तस्यै । अपि । भूम । यजचाः । अस्मे इति । वः । अस्तु । सुमतिः । चनिष्ठा ॥ ४ ॥

हे मरुतः वो युष्मदीया वा प्रसिद्धा दिद्युदितिर्ध्वगस्तु । अस्तः पुरुषभवतु । यद्यपि ययं वो युष्मा-
कमागोऽपराधं पुरुषता पुरुषतया मनुष्यत्वेन कराम करवाम । मनुष्याणां हि प्रमादः सुखम इत्यर्थः । हे
यजचा यजनीया मरुतः वो युष्मदीयायां तस्यां दिद्युत्पपीषदपि मा भूम । चनिष्ठान्नवत्तमा । अतिशयेनाह-
प्रदेत्यर्थः । वो युष्मदीया सुमतिरनुग्रहनुचिरकी चक्ष्मास्तु ॥

कृते चिदक्ष मरुतो रणंतानवद्यासः शुचयः पावकाः ।

प्र णोऽवत सुमतिभिर्यजचाः प्र वाजैभिस्तिरत पुष्यसे नः ॥ ५ ॥

कृते । चित् । अक्ष । मरुतः । रणंत । अनवद्यासः । शुचयः । पावकाः ।

प्र । नः । अवत । सुमतिभिः । यजचाः । प्र । वाजैभिः । तिरत । पुष्यसे । नः ॥ ५ ॥

अचाक्षिण्कते चिदक्षदीये यज्ञकर्मण्येव मरुतो रणंत । रमंतां । कीदृशा मरुतः । अनवद्यासोऽनिर्दिताः
मुचयो दीप्तिपुक्ताः पावकाः शोधका एवंभूता इति । किंच हे मरुतो यजचा यजनीयाः यूयं नोऽस्मान्
सुमतिभिरनुग्रहनुचिभिः सुमतिभिर्हेतुभिर्वा प्रावत । प्रकर्षेण पावयत । तथा नोऽस्मान्वाजेभिर्वाजैरस्मैः पुष्यसे
पोषार्थं प्र तिरत । प्रवर्धयत ॥

उत स्नुतासो मरुतो व्यंतु विश्वेभिर्निर्नामभिर्नरो हवींषि ।

ददात नो अमृतस्य प्रजायै जिगृत रायः सूनृता मघानि ॥ ६ ॥

उत । स्नुतासः । मरुतः । व्यंतु । विश्वेभिः । नामऽभिः । नरः । हवींषि ।

ददात । नः । अमृतस्य । प्रजायै । जिगृत । रायः । सूनृता । मघानि ॥ ६ ॥

उतापि च स्नुतासु एवमस्मानिः स्नुता मरुतो हवींषि व्यंतु । मघयंतु । कीदृशाः । विश्वेभिर्विनिर्नामभि-
रदक्षैः सहिता नरो नेतारः । शेषः प्रत्ययस्तुतः । हे मरुतः नोऽक्षदीयायै प्रजायै संततयेऽमृतस्नामुत्सुहं
ददात । दत्त । तथा हविषो दातुर्ध्वजमायकं सूनृता सूनृताणि सुप्तं कुर्वन्ति शोमनयोऽस्यानि मघानि धवानि
जिगृत । उन्निरत । प्रवर्धयति ॥

आ स्नुतासो मरुतो विश्वं उती अक्षा सूरिनस्वर्वाता जिगात ।

ये नरमना शतिनो वर्धयति यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

आ । सुतासः । मरुतः । विश्वे । जती । अर्च्ये । सूरिन् । सर्वऽताता । जिगात् ।
मे । नः । तमना । श्रुतिनः । वर्धयति । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

हे मरुतः सुतास इवमस्मानिः सुता विश्वे सर्वे यूयमूतूता रचया सहिताः सूरिन् श्रोतुगणामिष्य
सर्वताता सर्वताती यच्च आ जिगात् । आनच्छत । ये मरुतस्प्रनात्मनैव नोऽस्माच्छ्रुतिनः श्रुतसंख्याकान्वर्ध-
यन्ति । यथा वयं पुत्रपीडादिभिः श्रुतिनो भवेम तथा वर्धयतीत्यर्थः । ते यूयमा जिगातिति पूर्वेषां संबंधः ।
एवंभूता मरुतः यूयं सर्वदास्मान्पालयत ॥ ॥ २७ ॥

प्र साकमुष इति बहुवचं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्यं वैदुमं मरुदिवताकं । अनुक्तांतं च । प्र साकमुषे वदिति ।
मतो विमिषोऽनः ॥

प्र साकमुषे अर्चता गणाय यो दैव्यस्य धामस्तुर्विष्मान् ।
उत क्षोदन्ति रोदसी महित्वा नक्षन्ति नाकं निऽच्छतेऽवशात् ॥ १ ॥
प्र । साकंऽउषे । अर्चत । गणाय । यः । दैव्यस्य । धामः । तुर्विष्मान् ।
उत । क्षोदन्ति । रोदसी इति । महिऽत्वा । नक्षन्ति । नाकं । निऽच्छतेः । अवशात् ॥ १ ॥

हे सोतारः यूयं साकमुषे संततं वर्षिषे गणाय मरुतसमूहाय प्रार्थत । सोचं प्रोक्षारयत । यो मरुतयो
दैवस्य देवसंबन्धिना धामः स्वर्गाख्यास्य ज्ञानस्य तुर्विष्मान् बुद्धिमान्भवति । सर्वेभ्यो देवेभ्यः प्रवृद्ध इत्यर्थः ।
तस्मै गणायेति पूर्वेषां संबंधः । उतापि च मरुतो महित्वा स्वकीयेन महत्त्वेन सहिता रोदसी क्षापापुषिषी
क्षोदन्ति । भञ्जन्ति । तथा निऽच्छतेर्भूमिरवशादंतरिक्षाच्च नाकं स्वर्गं गच्छति । आमुषन्ति ॥

जनुश्चिद्वो मरुतस्त्वेष्टेण भीमास्तुर्विमन्यवोऽयासः ।

प्र ये महोभिरोजसोऽत संति विश्वो वो यामन्भयते स्वर्दृक् ॥ २ ॥

जनुः । चित् । वः । मरुतः । त्वेष्टेण । भीमासः । तुर्विऽमन्यवः । अयासः ।

प्र । ये । महःऽभिः । ओजसा । उत । संति । विश्वः । वः । यामन् । भयते । स्वःऽदृक् ॥ २ ॥

हे भीमासो भीमास्तुर्विमन्यवः प्रवृद्धमतयोऽयासो मंतर इति श्रीषि संबोधनानि । एवंभूता हे मरुतः
वो युष्माकं जनुर्वन् त्वेष्टेण दीप्तिग दद्रेण वभूविति शेषः । उतापि च ये मरुतो महोभिरोजसोभिरोजसा वसेन
च प्र संति प्रभवन्ति तेषां वो युष्माकं यामन् यामनि गमने विश्वः स्वर्दृक् सूर्यस्य द्रष्टा सर्वो जीवसमूहः ।
यद्वा । स्वरंतरिक्षं । तत्पश्यतीति वृषः स्वर्दृक् । सर्वदीप्तिगमित्यर्थः । भयते । विभेति ॥

बृहद्वयो मघवन्नो दधात जुजोषन्निन्मरुतः सुष्टुतिं नः ।

गतो नाध्वा वि तिराति जंतुं प्र यः स्यार्हर्भिरूतिभिस्तिरेत ॥ ३ ॥

बृहत् । वयः । मघवन्ऽभ्यः । दधात । जुजोषन् । इत् । मरुतः । सुऽस्तुतिं । नः ।

गतः । न । अध्वा । वि । तिराति । जंतुं । प्र । नः । स्यार्हर्भिः । उतिऽभिः । तिरेत ॥ ३ ॥

हे मरुतः यूयं मघवन्नो इतिर्वचसात्मनश्चोऽस्माकं बृहद्वयोऽन्नं दधात । प्रयच्छत । नोऽस्मादीयां
सुष्टुतिं शोभनं सोचं जुजोषन्ति । सेवतामिव । मतो मरुतिः प्राप्तोऽध्वा मार्गो जंतुं प्राविनं न वि तिराति ।
नाहति । उद्वेगनायावयत्येव । यद्वा । वितिरतिर्वर्धनार्थः । भेति । पार्थि । मरुतिर्गतो मार्गश्च जंतुं वर्धयति ।
तथा नोऽस्माकं स्यार्हर्भिः सुष्टुतीयामिच्छतिनी रचानिः प्र तिरित । प्रवर्धयति ॥

युष्मोतो विप्रो मरुतः शतस्वी युष्मोतो अर्वा सहुरिः सहस्री ।
 युष्मोतः सभाकुत हँति वृचं प्र तवो अस्तु धूतयो देष्णं ॥ ४ ॥
 युष्माऽऊतः । विप्रः । मरुतः । शतस्वी । युष्माऽऊतः । अर्वा । सहुरिः । सहस्री ।
 युष्माऽऊतः । संऽराट् । उत । हँति । वृचं । प्र । तत् । वः । अस्तु । धूतयः । देष्णं ॥ ४ ॥

हे मरुतः युष्मोतो युष्मामी रचितो विप्रः सोता शतस्वी शतसंख्योपेतधनवान्भवति । युष्मोतो युष्मामी रचितोऽर्वाभिगता सऊरिः शत्रूणामभिभविता सोता सहस्री सहस्रधनवान्भवति । युष्मोतो युष्मामी रचितः सघाट् सासाय्ययुक्तो भवति । उतापि च वृचं शत्रुं हँति । युष्मद्रचको हिनसि । हे धूतयः कंपयितारो मरुतः वो युष्माभिर्दत्तं तत्प्रसिद्धं देष्णं धनं प्राप्नु । प्रभूतं भवतु ॥

ताँ आ रुद्रस्य मीऽऽहुषो विवासे कुविचंसंते मरुतः पुनर्नः ।
 यत्सस्वर्ता जिहीळिरे यदाविरव तदेन ईमहे तुराणाँ ॥ ५ ॥
 तान् । आ । रुद्रस्य । मीऽऽहुषः । विवासे । कुवित् । नंसंते । मरुतः । पुनः । नः ।
 यत् । सस्वर्ता । जिहीळिरे । यत् । आविः । अर्वा । तत् । एनः । ईमहे । तुराणाँ ॥ ५ ॥

मीऽऽहुषः कामानां वर्धितुं रुद्रक्षेत्रस्य पुषांसायवत आ विवासे । अहं होता परिषरामि । ते मरुतो नोऽक्षभं कुविद्वज्जलः पुनर्नो नंसंते । नमंतां । अभिमुखीभवंतु । कुविच्छेदेनैव पुनः शब्दार्थस्य सम्भवात्पुनः शब्दग्रहणं किमर्थं । आदरार्थं । सस्वर्तातर्हिनाप्रकाशेन यद्येनैवसा जिहीळिरे मरुतः कुक्षियुः आविः प्रकाशेन यद्येनैवसा च जिहीळिरे तुराणां विप्राणां मरुतां संबंधि तदुभयमेनोऽपराधमवेमहे । कोचैव यद्यमपमयामः ॥

प्र सा वाचि सुष्टुतिर्मघोनामिदं सूक्तं मरुतो जुषंत ।
 आराचिद्देवो वृषणो युयोत यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥
 प्र । सा । वाचि । सुऽस्तुतिः । मघोनाँ । इदं । सुऽउक्तं । मरुतः । जुषंत ।
 आरात् । चित् । देवः । वृषणः । युयोत । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

मघोनां धनवतां मरुतां संबंधिनी सुष्टुतिर्या शोभना सुतिरस्मिन्नुक्ति कृता सा सुतिरस्माभिः प्र वाचि । प्रोक्तासीत् । मरुत इदमीदृग्भूतं सूक्तं जुषंत । सेवतां । हे वृषणः कामानां वर्धितारः यूयं देवो देवांसि शत्रूणाराचिद्वरादेव युयोत । अस्मात्तः पृथक्भूत । यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः सर्वदा रक्षत ॥ २८ ॥

यं चायध्व इति द्वादशर्धं चतुर्थं सूक्तं । अथियमनुक्रमशिका । यं चायध्वे द्वादश विप्रमायादि नवम्या-
 याक्षिणो नायत्र्योऽन्वागुमुद्रौ द्वौ सुसुविमोचनीति । आवागुतोपायं चम्यो बृहत्वी द्वितीयाचतुर्थीचम्यः सतो-
 बृहत्त्वः सप्तम्यष्टम्यावनुक्तत्वात्त्रिभुमी नवमीदशम्येकादशो नायत्र्यः । द्वादशगुण सा च रुद्रदेवताका ।
 शिष्टा मावत्त्वः ॥ सूक्तविनियोगो वैजिकः ॥

यं चायध्व इदमिदं देवांसो यं च नयथ ।
 तस्मा अग्ने वरुण मिषार्यमन्मरुतः शर्म यच्छत ॥ १ ॥
 यं । चायध्वे । इदंऽइदं । देवांसः । यं । च । नयथ ।
 तस्मै । अग्ने । वरुण । मिष । अर्यमन् । मरुतः । शर्म । यच्छत ॥ १ ॥

हे देवाः देवाः इदमिदमितो मयितीये कोतारं चायं पावयधि । यं च कोतारं नयच सन्मार्गं प्रापयच । हे, अपि नयच मिचार्यमन् हे मयत एवंभूता हे देवाः तस्मै कोचि शर्मं सुखं यच्छत । इत्त ॥

युष्माकं देवा अवासाहनि प्रिय ईजानस्तरति द्विषः ।

प्र स क्षयं तिरते वि महीरिषो यो वो वराय दाशति ॥२॥

युष्माकं । देवाः । अवासा । अहनि । प्रिये । ईजानः । तरति । द्विषः ।

प्र । सः । क्षयं । तिरते । वि । महीः । इषः । यः । वः । वराय । दाशति ॥२॥

हे देवाः युष्माकं युष्मदीयनावसा रचणेन प्रियेऽहनि सर्वेषां देवानां प्रियभूति सुखाभिधानि द्विष इजान इष्टवाज्जगो द्विषः शत्रुंक्षरति । आक्रामति । स यजमानः ययं स्वकीयं निवासं प्र तिरते । प्रवर्धयति । यो यजमानो वो युष्मभं महीर्महांतीषो हविर्ब्रह्मण्यन्वजानि वराय निवारणाय यूयं नाग्यं गच्छता-
सदीयाग्येव हवीषि स्वीकुरुतेति निरोधनं कर्तुं वि दाशति विशेषणं ददाति । अत एव स स्वकीयं निवासं वर्धयतीत्यर्थः ॥

नहि वंश्चरमं चन वसिष्ठः परिमंसते ।

अस्माकमद्य मरुतः सुते सचा विश्वे पिबत कामिनः ॥३॥

नहि । वः । चरमं । चन । वसिष्ठः । परिमंसते ।

अस्माकं । अद्य । मरुतः । सुते । सचा । विश्वे । पिबत । कामिनः ॥३॥

वसिष्ठ ऋषिर्षो युष्माकं मध्ये चरमं जगावरमपि नहि परिमंसते । वर्जयित्वा न क्षीति । किंतु सर्वानेव युष्मान् क्षीतीत्यर्थः । अवाक्यिन्हेऽस्माकमसदीये सुते सोमेऽभिषुते सति हे मयतः कामिनः सोमं कामय-
माणा विश्वे यूयं सचा संगत्य पिबत । पानं कुरुत ॥

नहि वं जतिः पृतनासु मर्धति यस्मा अराध्वं नरः ।

अभि व आवर्त्सुमतिर्नवीयसी तूयं यात पिपीषवः ॥४॥

नहि । वः । जतिः । पृतनासु । मर्धति । यस्मै । अराध्वं । नरः ।

अभि । वः । आ । अवर्त् । सुमतिः । नवीयसी । तूयं । यात । पिपीषवः ॥४॥

हे मयतः वो युष्मदीयोती रथा पृतनासु युद्धेषु नहि मर्धति । न खलु हिनक्षि । शत्रुभिः कृतां हिंसां न सहत इत्यर्थः । हे नरो नेतारः यूयं यस्मै जगायाराध्वं कामानदध्वं तं जगं न हिनक्षीति संबंधः । नवीयसी नवतरा वो युष्मदीया सुमतिरनुग्रहबुद्धिरभावर्त् । अस्मान्भावर्त्ता । तथा हे पिपीषवः सोमपानकामाः यूयमपि तूयं धिमं यात । आनच्छत ॥

ओ धु घृष्ट्विराधसो यातनांधांसि पीतये ।

इमा वो हृष्या मरुतो रे हि कं मो घ्वन्यच गंतन ॥५॥

ओ इति । सु । घृष्ट्विऽराधसः । यातनं । अंधांसि । पीतये ।

इमा । वः । हृष्या । मरुतः । रे । हि । कं । मो इति । सु । अन्यच । गंतन ॥५॥

हे घृष्ट्विराधसः परस्परपुष्टाणि सुब्रह्मण्यं राधांसि देवा ते हे मयतः घृष्टमंधांसि सोमपानकामानि

इवींवि पीतये मन्त्रार्थं सु सुहो यातन । आयात । हि यस्मात्कारणात् हे मरुतः यो युष्मभ्यभिमेमानि हव्या
हव्यानि इवींवि ररे अहं ददामि अतः कारणावयवमन्यत्र मो सु गंतन । मा गच्छत ॥

आ च नो बर्हिः सदताविता च नः स्यार्हाणि दातवे वसु ।

अस्त्रेधंतो मरुतः सोम्ये मधौ स्वाहेह मादयाध्वे ॥ ६ ॥

आ । च । नः । बर्हिः । सदत । अविता । च । नः । स्यार्हाणि । दातवे । वसु ।

अस्त्रेधंतः । मरुतः । सोम्ये । मधौ । स्वाहा । इह । मादयाध्वे ॥ ६ ॥

हे मरुतः यूयं नोऽस्त्रदीये बर्हिः कुशमये बर्हिषा सदत च । उपविशत । स्यार्हाणि सुहृणीयाणि वसु
वसुनि धनानि दातवेऽस्त्राभ्यं दातुं नोऽस्त्राणवित च । आगच्छत च । हे मरुतः अस्त्रेधंतोऽहिसंतो यूयमिहा-
स्त्रिन्यस्त्रे मधौ मदकरे सोम्ये सोमात्मके इविषि स्वाहा स्वाहाकरिण मादयाध्वे । मादयाध्वं । मायत ॥ २९ ॥

सस्वश्चिद्धि तन्वः शुभमाना आ हंसासो नीलपृष्ठा अपपन्न ।

विश्वं शर्धो अभितो मा नि सेद नरो न रखाः सर्वने मदंतः ॥ ७ ॥

सस्वरिति । चित् । हि । तन्वः । शुभमानाः । आ । हंसासः । नीलऽपृष्ठाः । अपपन्न ।

विश्वं । शर्धः । अभितः । मा । नि । सेद । नरः । न । रखाः । सर्वने । मदंतः ॥ ७ ॥

सस्वरंतर्हिता मरुतस्तन्वः स्वकीयान्यंगानि शुभमाना अलंकरणीः शोभयंतो मरुतो नीलपृष्ठा असितवर्णा
हंसासो हंसा इवापपन्न । आपतंतु । आगच्छंतु । विश्वं शर्धो आप्तो मरुतयो मा मामभितः समंतामि वेद ।
निषीदतु । तच्च वृष्टांतः । सवनेऽस्त्रदीये यस्त्रे मदंतो हृषंतो रखा रमणीया नरो न मनुष्या इव तद्वत् ॥

साकमेधेषु मरुतः सांतपनेभ्य इत्यस्य यो नो मरुत इति पूर्वानुवाक्या सांतपना इदमिति याज्या । तथा
च सूचितं । सांतपना इदं हविर्यो नो मरुतो अग्निं दुर्हयायुः । आ० २. १८. इति ॥

यो नो मरुतो अभि दुर्हणायुस्त्रिरश्चित्तानि वसवो जिघांसति ।

दुहः पाशान्प्रति स मुचीष्ट तपिष्ठेन हन्मना हंतना तं ॥ ८ ॥

यः । नः । मरुतः । अभि । दुःऽहणायुः । तिरः । चित्तानि । वसवः । जिघांसति ।

दुहः । पाशान् । प्रति । सः । मुचीष्ट । तपिष्ठेन । हन्मना । हंतन । तं ॥ ८ ॥

हे वसवः प्रशस्या हे मरुतः नोऽस्त्रदीयाणि चित्तानि दुर्हणायुरशोभनं कुध्वंशिरः सर्वैस्त्रिरश्कुतो यो
जनोऽग्निं जिघांसति आभिमुख्येन हंतुमिच्छति स जनो दुहः पापानां द्रोग्धुर्वदयस्य पाशान्नासु प्रति स
मुचीष्ट । बध्नीयात् । यूयं तं जनं तपिष्ठेन तप्तमेव हव्यना हवनसाधनेनायुधिण हंतन । इत । हिंसा ॥

सांतपना इदं हविर्मरुतस्तज्जुष्टन । युष्माकोती रिशादसः ॥ ९ ॥

सांऽतपनाः । इदं । हविः । मरुतः । तत् । जुष्टन । युष्माक । ऊती । रिशादसः ॥ ९ ॥

सांतपनाः श्रुषां सांतपका हे मरुतः इदं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानं हविर्बुध्न्यं कल्पितमिति शेषः । हे रिशा-
दसो रिशतां हिंसतामसितारो रिशानामसितारो वा यूयं युष्माक युष्माकसूक्त्या रचया तप्तादृशं हविर्बु-
जुष्टन । शेषः ॥

गृहमेधास इति गृहमेधीयस्य इविवोऽनुवाक्या । सूचितं च । गृहमेधास आ गत प्र मुध्या व ईरति महांसि । आ० २. १८. १ इति ॥

गृहमेधास आ गत मरुतो मापं भूतन । युष्माकोती सुदानवः ॥ १० ॥

गृहमेधासः । आ । गत । मरुतः । मा । अप । भूतन । युष्माक । ऊती । सुदानवः ॥ १० ॥

गृहमेधासो गृहे क्रियमाणो यच्चो येषां ते सुदानवः शोभनदाना हे मरुतः दूयं युष्माक युष्माकमूखा रचया युक्ता आ गत । अस्मदीयं यच्च प्रत्यागच्छत । हे मरुतः मापं भूतन । अपगता मा मरुत ॥ भू प्राप्ता-
विति धातुः ॥

वैश्वदेवे पर्वणि मादतस्मानुवाक्येहेह व इतिषा । सूचितं च । इहेह वः स्वतवसः प्र विषमर्कं गुणते गुराय । आ० २. १६. १ इति ॥

इहेह वः स्वतवसः कवयः सूर्यत्वचः । यज्ञं मरुत आ वृणे ॥ ११ ॥

इहेऽइह । वः । स्वऽतवसः । कवयः । सूर्यऽत्वचः । यज्ञं । मरुतः । आ । वृणे ॥ ११ ॥

हे स्वतवसः स्वायत्तवसाः स्वयं प्रवृत्ता वा हे कवयः क्रांतदर्शिनः सूर्यत्वचः सूर्यवर्षा एवमृता हे मरुतः दूयमिहेहेहैवास्मदीयं यच्चमा वृणे । आभजामि । कल्पयामि ॥

अंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं ।

उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ १२ ॥

अंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं ।

उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ १२ ॥

अथ शीतकः । चिराचं नियतोऽपोष्य अपयेत्यायसं चर । तेनाऊतिशतं पूर्णं कुञ्जयाच्छित्तव्रतः ॥ समुद्रिह्य महादेवं अंबकं अंबकेषुचा । एतत्पर्वशतं कृत्वा जीवेद्वर्षशतं सुखी । अग्नि० २. २७. १ । चयाणीं ब्रह्मविष्णुब्रह्मायामंबकं पितरं यजामहे इति शिष्यसमाहितो वसिष्ठो ब्रवीति । किंविशिष्टमित्यत आह । सुगंधिं प्रसारितपुष्पकीर्तिं । पुनः किंविशिष्टं । पुष्टिवर्धनं जगद्गीर्णं । उद्दशक्तिमित्यर्थः । उपासकस्य वर्धनं । अणिमादिशक्तिवर्धनं । अतस्त्वत्सदादेव मृत्योर्भरणात्संसारोद्वा मुक्षीय । मोक्षय । यथा बंधनादुर्वारकं कर्कटीफलं मुच्यते तद्वत्स्वत्संसारोद्वा मोक्षय । किं मर्यादीकृत्य । आमुतात् । सायुज्यतामोचपथितमित्यर्थः । अथ तेजिरीयभाषि । तै० सं० १. ८. ६. २ । शोभनः शरीरगंधः पुष्पबंधो वा यस्यासौ सुगंधः । यथा पुष्पस्य संपुष्पितस्य दूरान्बंधो वास्वितं पुष्पस्य कर्मणो दूरान्बंधो वातीति श्रुतिः । पुष्टिं शरीरधनादिविषयां वर्धयतीति पुष्टिवर्धनः । तादृशं अंबकं यजामहे । पूजयामः । लोके यद्योर्वारकफलानि बंधनादुत्तास्त्रयमेव मुच्यते तद्वदं अंबकप्रसादेन मृत्योर्मुक्षीय । मोक्षययुक्तो भूयासं । अमृताश्चिरजीवितास्त्वर्गादेवा मा मुक्षीय । चतुर्वर्षादार्ध-
मं च तत्पथीतिशयं दर्शयति । अंबकं यजामहे इत्याह मृत्योर्मुक्षीय मामृतादिति वावितदाहेति ॥ ३० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशिन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्षाचतुरो देयाद्विजातीर्षमहेचरः ॥

इति श्रीमद्वाजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीबीरपुङ्गवपाकसायस्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशि अथसंहिताभाषि पंचमाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य भिः असितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्मेमे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
 व्याख्याय निगमाभिन्नः पंचमस्य चतुर्थकं । अध्यायं साधयाचार्यः पंचमं व्याकरोत्तथ ॥

तत्र यदस्य सूर्येति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं । अष्टाशुक्रमणिका । यदस्य मित्रावरुणं तु वै सीर्यामेति ।
 मंडकद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । अनुक्तत्वान्निष्ठुप ऋद्धः । तु वा इत्युक्तत्वादेतदादीनि सप्त सूक्तानि मित्रावरुणदेव-
 त्वानि । आद्या सूर्यदेवत्वा ॥ विनियोगो लेखिकः ॥

यद्दृष्ट सूर्यं ब्रवोऽनागा उद्यन्मित्राय वरुणाय सत्यं ।

वयं देवचादिते स्याम तव प्रियासो अर्यमगृणंतः ॥ १ ॥

यत् । अद्य । सूर्यं । ब्रवः । अनागाः । उत् । यन् । मित्राय । वरुणाय । सत्यं ।

वयं । देव । चा । अदिते । स्याम । तव । प्रियासः । अर्यमन् । गृणंतः ॥ १ ॥

हे सूर्य सर्वस्य प्रेरकैतन्नामक देव उद्यन्मुदयस्त्वं यद्यथास्मिन्ननुष्ठानकालेऽस्मान्मित्रः ब्रूयाः । किमिति ।
 अनागा अनामस इति । एतेऽपापा इति यदि देवेषु मध्ये ब्रूयाः तर्हि वयं हे अदिति अदीनदेव देवचा
 देवेषु देवानां मध्ये मित्राय वरुणाय च सत्यमवितथं स्नाम । अनागसो भवेम । किंच हे अर्यमन् दातः त्वां
 गृणंतः क्षुवंतस्तव प्रियासः प्रियाः स्नाम । त्वमिमविषया भवेम । यथा । उत्तरार्ध एकं वाक्यं । हे अदिति हे
 अर्यमन्मुक्तवचन देव वयं देवेषु मध्ये त्वां गृणंतस्तवैव प्रियाः स्नाम । यदि मां देवेष्वपापं ब्रूयात्तर्हि तैरपम-
 नपराधीत्यनुगृहीतस्त्वां क्षुत्वा तव प्रियो भवेयमित्यर्थः ॥

एष स्य मित्रावरुणा नृचक्षा उभे उदेति सूर्यो अभि ज्मन् ।

विश्वस्य स्थातुर्जगतश्च गोपा ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन् ॥ २ ॥

एषः । स्यः । मित्रावरुणा । नृचक्षाः । उभे इति । उत् । एति । सूर्यः । अभि । ज्मन् ।

विश्वस्य । स्थातुः । जगतः । च । गोपाः । ऋजु । मर्तेषु । वृजिना । च । पश्यन् ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणा एष पुरतो वृजमानः स सर्वैः सुखेन प्रसिद्धो गुप्तचा गुप्तां मनुष्याणां द्रष्टा सूर्य
 उभे आवापुषित्वावभमिष्योदिति जगन्तरि च गच्छन् । स विशिष्यति । विश्वस्य सर्वस्य स्थातुः स्थावरस्य
 जगतो जंगमस्य च गोपा गोपायिता । किं कुर्वन् । मर्तेषु मनुष्येषु स्मितामृत्युज्जुनि सुकृतानि वृजिनामि
 पापानि च पश्यन् ॥

अयुक्त सप्त हरितः सधस्थाद्या ईं वहति सूर्ये घृताचीः ।

धामानि मित्रावरुणा युवाकुः सं यो यूषेव जनिमानि चष्टे ॥ ३ ॥

अयुक्त । सप्त । हरितः । सधस्थात् । याः । ईं । वहति । सूर्ये । घृताचीः ।

धामानि । मित्रावरुणा । युवाकुः । सं । यः । यूषाऽईव । जनिमानि । चष्टे ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ गुप्तधीरानमनाय सधस्थात्सहस्रानादंतरिचादंतरिचि सप्त सर्पस्यभावात्
 तत्संज्ञाकान्वा हरितौ हरिद्वर्णान्वागयुक्त । युक्तवाजयि । हरित आदित्यमेति हि विश्वं । या हरित
 ईनेन सूर्यदेवं घृताचीर्घृताचणा उदकपत्रः । उदकप्रदा इत्यर्थः । तावुक्तः सत्यो वहति ता अपुक्तः । अचोदितः

सन्ध्यामाणि आनामि लोकाञ्जनिमानि जप्यानि । जपमात्रः प्राणिन इत्यर्थः । तांश्च पुत्राकुर्युवां कामयमानो यो देवः संजष्टे सम्यक् पश्यति पूषे च गोपूषानी च पूषपाः । स यथा सर्वयूषं तद्वर्तनोन्नतिं च सम्यक् पश्यति तद्वर्तनोन्नतिं च पश्यति ॥

उक्षां पृक्षासो मधुमंतो अस्पृरा सूर्यो अरुहच्छुक्रमणैः ।

यस्मा आदित्या अध्वनो रदंति मिचो अर्यमा वरुणः सजोषाः ॥ ४ ॥

उत् । वां । पृक्षासः । मधुमंतः । अस्पृः । आ । सूर्यः । अरुहत् । शुक्रं । अर्यैः ।

यस्मै । आदित्याः । अध्वनः । रदंति । मिचः । अर्यमा । वरुणः । सजोषाः ॥ ४ ॥

हे मित्रावरुणौ वां युवयोरर्थाय पुक्षासोऽन्नाणि चरपुरोडाशादीनि मधुमंतो माधुर्योपेतानि तत्साधनान्योषधादीनि वीद्वत्सुः । संपादिताम्बासन् । सूर्यश्च शुक्रं दीप्तमणौऽर्णवमंतरिक्षमावहत् । आरोहति । यक्षी सूर्याय तन्ममार्थमादित्या अदितिः पुत्रा देवा अध्वनो मार्गाज्जदंति विनिखंति साधयंति । के ते । मिचोऽर्यमा वरुणश्चैते चयोऽपि देवाः सजोषसः समानप्रीतयः संतः । स देव आरुहदिति ॥

इमे चेतारो अनृतस्य भूरैर्मिचो अर्यमा वरुणो हि संति ।

इम ऋतस्य वावृधुर्दुरोणे शग्मासः पुत्रा अदितेरदब्धाः ॥ ५ ॥

इमे । चेतारः । अनृतस्य । भूरैः । मिचः । अर्यमा । वरुणः । हि । संति ।

इमे । ऋतस्य । वावृधुः । दुरोणे । शग्मासः । पुत्राः । अदितेः । अदब्धाः ॥ ५ ॥

इमे मिचोऽर्यमा वरुणश्च चयोऽप्यनृतस्य पापस्य भूरेः प्रभूतस्य चेतारो हतारः संति । भवंति हि । इमे मित्रादय ऋतस्य यज्ञस्य दुरोणे गृहे ववृधुः । वर्धते इषिषा सुखा च । कीदृशाक्षी । शग्मासः सुखकरा अदितिः पुत्रा अदब्धा अहिंविताः ॥

इमे मिचो वरुणो दूळभासोऽचेतसं चिञ्चितयंति दक्षैः ।

अपि क्रतुं सुचेतसं वर्ततस्तिरश्चिदंहः सुपथा नयंति ॥ ६ ॥

इमे । मिचः । वरुणः । दुः । दभासः । अचेतसं । चित् । चितयंति । दक्षैः ।

अपि । क्रतुं । सुचेतसं । वर्ततः । तिरः । चित् । अंहः । सुपथा । नयंति ॥ ६ ॥

इम आदित्या मिचो वरुणश्च । एतद्वृथमर्थम्योऽप्युपनयनं । एते दूळभासो दुर्दभा जगन्निभाया अचेतसं चिदप्रज्ञानमनुष्ठानविषयज्ञानरहितमपि दक्षैः सामर्थ्ये चितयंति । अपि सुचेतसं प्रकष्टज्ञानवंतं पुत्रं क्रतुं कर्तारं कर्मानुष्ठानवंतं वर्ततो गच्छंतोऽहो दुष्कृतं तिरश्चित्तिरो नयंतोऽस्मान्मुपथा शोभनेन मार्गेण नयंति । प्रापयंत्यभिमतं यज्ञं स्वर्गादिकं वा ॥ ॥ १ ॥

इमे दिवो अग्निमिषा पृथिव्याश्चिकित्वांसो अचेतसं नयंति ।

प्रव्राजे चिञ्चद्यो गाधमस्ति पारं नो अस्य विष्पितस्य प्रवेन् ॥ ७ ॥

इमे । दिवः । अग्निऽमिषा । पृथिव्याः । चिकित्वांसः । अचेतसं । नयंति ।

प्रव्राजे । चित् । नद्यः । गाधं । अस्ति । पारं । नः । अस्य । विष्पितस्य । प्रवेन् ॥ ७ ॥

इमे मित्रादयो दिवो युवीकस्य पृथिव्याश्च संबंधिनोऽग्निमिषाभिनिवेश सर्वदा चिकित्वांसो जायंतः ।

कं । अथैतसमञ्जानं । नयंति । प्रापयंति कर्माणि । प्रत्राणि चित् प्रवर्णोऽप्यर्त्ततमिषोऽपि द्वेष्टे नयो नया माधमसि । भवति युष्मत्सामर्थात् । ते महांती नोऽस्माकमस्य विष्णितस्य आश्रितस्य कर्मणः पारं पर्यन् । पारयंतु । नयंतु ॥

यन्नोपावददितिः शर्म भद्रं मिचो यच्छति वरुणः सुदासे ।

तस्मिन्ना तोकं तनयं दधाना मा कर्म देवहेळनं तुरासः ॥ ८ ॥

यत् । गोपावत् । अदितिः । शर्म । भद्रं । मिचः । यच्छति । वरुणः । सुदासे ।

तस्मिन् । आ । तोकं । तनयं । दधानाः । मा । कर्म । देवहेळनं । तुरासः ॥ ८ ॥

यच्छर्म सुखं गृहं वा गोपावद्रक्षणोपेतं भद्रं सुखमदितिरदीनोऽर्थमादितिर्वा मिचो वरुणश्चेति तयो देवाः सुदासे सुदानाय मह्यं यच्छति प्रयच्छति तस्मिच्छर्मणि तोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रादिकं । अथवा तनय-शब्दोऽप्यसामान्यवचनः । तोकं वरुणं पुत्रमा सर्वतो दधाना धारयतो वयं हे तुरासो नमनाय त्वरमाणाः देवहेळनं देवानां मिचादीनां कोपनं मा कर्म । मा कार्यं ॥

अव वेदिं होचाभिर्यजेत् रिपः काश्चिद्वरुणधृतः सः ।

परि द्वेषोभिर्यमा वृणक्तुं सुदासे वृषणा उ लोकं ॥ ९ ॥

अव । वेदिं । होचाभिः । यजेत् । रिपः । काः । चित् । वरुणधृतः । सः ।

परि । द्वेषः । अभिः । अर्यमा । वृणक्तु । उरुं । सुदासे । वृषणौ । ऊं इति । लोकं ॥ ९ ॥

हे मिचादयः सोऽस्मद्देवी वेदिं यागसाधनं होचाभिः । वाङ्मामितत् । वायुपाभिः स्तुतिभिः सार्धमव यजेत । वेद्यां कर्माणि कुर्वन्देवान् सुयादित्यर्थः । अवपूर्वो यजतिस्थागार्थः । स किं प्राप्नुयादिति तच्चाह । वरुणधृतो वरुणेन त्वया हिंसितः स काश्चिद्रिपो हिंसाः प्राप्नुयादिति शेषः । अस्मांस्त्वयमा देवो द्वेषोभि-र्वैष्टुभी रक्षःप्रभृतिभिः परि वृणक्तु । वर्जयतु । उरुं विस्तीर्णं लोकं स्थानं सुदासे शोभनदानाय मह्यं प्रयच्छतं हे वृषणा वर्षकौ कामानां मिचावरुणौ ॥

सस्वश्चिद्धि समृतिस्त्वेषामपीच्येन सहसा सहते ।

युष्मद्भिया वृषणो रेजमाना दक्षस्य चिन्महिना मृळता नः ॥ १० ॥

सस्वरिति । चिर्त् । हि । संऽचृतिः । त्वेषां । एषां । अपीच्येन । सहसा । सहते ।

युष्मत् । भिया । वृषणः । रेजमानाः । दक्षस्य । चित् । महिना । मृळता । नः ॥ १० ॥

एषां मिचादीनां समृतिः संगतिः संहतिर्वा सस्वरतर्हिता निगूढा त्वेषा दीप्ता च भवति । तादृशा एति ऽपीच्येन । एतदर्थतर्हितनाम । निगूढेन सहसा वक्त्रेन सहति । अभिभवत्यस्मद्देवैर्गुणैः । किंच हे वृषणोऽभिमतव-र्षका मिचादयः युष्मद्युष्मन्तो भिया भीत्या रेजमानाः कंपमाना भ्रमंति विरोधिणः । यस्मादेवं तस्माद्वरुण युष्माकं वरुण महिना महिना महस्विनोऽस्माभ्यं मृळत । उपदयां कुरुत ॥

यो वरुणो समृतिमायजति वाजस्य सातौ परमस्य रायः ।

सीर्क्षत मन्युं मघवानी अर्य उरु क्षयाय चक्रिरे सुधातु ॥ ११ ॥

यः । वरुणो । सुऽमृतिं । आऽमजति । वाजस्य । सातौ । परमस्य । रायः ।

सीर्क्षत । मन्युं । मघऽवानः । अर्यः । उरु । क्षयाय । चक्रिरे । सुऽधातु ॥ ११ ॥

यो यजमानो ब्रह्मणे परिपुष्ट्यकर्मणे युष्मत्सोषकपाथं सुमतिं शोभनां बुद्धिमाययति आययते ।
यजतिरुच इति । देहाति करोति । किमर्थं । वाजसनाय्येन साती दाणे भिमिन्ने परमसोत्कृष्टस्य राघो
धनं च साती । तस्यार्थः । ईरयति सुतीः प्रेरयतीत्यरिः सोता । मन्युं सोचं मघवानो दानवतोऽर्थमादयः
सोचन्त । सचन्ते । सेवित्वा च तस्योदचयाय विसीर्यनिवासाय सुधातु सुधाम शोभनस्थानं धक्त्रिरेव कुर्वते ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि ।

विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १२ ॥

इयं देवा । पुरःऽहितिः । युवऽभ्यां । यज्ञेषु । मित्रावरुणौ । अकारि ।

विश्वानि । दुःऽगा । पिपृतं । तिरः । नः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १२ ॥

अनया सुतिमुपसंहरति । हे देवा देवो मित्रावरुणौ युवभ्यां युवाभ्यां यज्ञेष्वियं पुरोहितिः पुरस्त्रिया
पूजा सुतिलक्षणाकारि । कृताभूत् । तां सेवित्वा विश्वानि सर्वाणि दुर्गा दुःखेन गंतव्यान्वापदक्षिरः । तिर-
स्तुवन्तं । तथा कृत्वा नोऽस्मान्पिपृतं । पारयन्तं । शिष्टो गतः ॥ १२ ॥

उद्वां चक्षुरिति सप्तमं वचं सूक्तं वसिष्ठस्यैवैशुभं मित्रावरुणं । उद्वां सप्तैवगुणमणिका ॥ विनियोगो
भेदिकः ॥

उद्वां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकं देवयोरेति सूर्यस्तन्वान् ।

अभि यो विश्वा भुवनानि चष्टे स मन्युं मर्त्येष्वपि चिकेत ॥ १ ॥

उत् । वां । चक्षुः । वरुणा । सुऽप्रतीकं । देवयोः । एति । सूर्यः । तन्वान् ।

अभि । यः । विश्वा । भुवनानि । चष्टे । सः । मन्युं । मर्त्येषु । आ । चिकेत ॥ १ ॥

हे वरुणा मित्रावरुणौ देवयोर्भूतमानयोर्वा युवयोश्चक्षुः प्रकाशकं तेजः सुप्रतीकं शोभनरूपमेवंरूपः
सूर्यस्तन्वांशेवो विस्तारयन्नुदेति । उज्ज्वलति । अयोदितो यो देवो विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्मभि
चष्टे अभियजति स देवो मर्त्येषु प्रवृत्तं मन्युं सोचं कर्म वा चिकेत । आजानाति ॥

प्र वां स मित्रावरुणावृतावा विप्रो मन्मानि दीर्घश्रुदियति ।

यस्य ब्रह्माणि सुक्रतू अवाय आ यत्क्रत्वा न शरदः पृथिवे ॥ २ ॥

प्र । वां । सः । मित्रावरुणौ । श्रुतऽवा । विप्रः । मन्मानि । दीर्घऽश्रुत् । इयति ।

यस्य । ब्रह्माणि । सुक्रतू इति सुऽक्रतू । अवायः । आ । यत् । क्रत्वा । न । शरदः ।

पृथिवे इति ॥ २ ॥ . .

हे मित्रावरुणौ वां युवयोर्मन्मानि मन्मीयानि सोषाणि स प्रसिद्धो विप्रो मेधावृतावा ब्रह्मवान्
दीर्घश्रुदियति अवाय एवमुक्तवचसो वसिष्ठ इयति । प्रेरयति । यत्सर्वैर्ब्रह्माणि परिपुष्टानि सोषाणि हे
सुक्रतू शोभनकर्मावो अवायः रचयः । यत्कर्म शरदो ब्रह्म संवत्सरानां पृथिवे आपूरयेथि स उदियति ॥

प्रोरोमित्रावरुणा पृथिव्याः प्र दिवः श्रुष्वामृहुतः सुदानू ।

स्पृशो दधाथे ओषधीषु विष्णुर्धग्यतो अर्निमिषं रक्षमाणा ॥ ३ ॥

प्र। उ॒रोः। मि॒त्रावरु॑णा। पृ॒थि॒व्याः। प्र। दि॒वः। ऋ॒ष्यात्। बृ॒हतः। सु॒दानू॒ इति॑ सु॒दानू॒।
स्प॒शः। द॒धा॒ये॒ इति॑। ओष॑धीषु। वि॒ष्टु। ऋ॒ध॒क्। य॒तः। अ॒ग्नि॑ऽमिषं। र॒क्ष॑मा॒णा ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणी युवामुरोर्विस्तोर्जायाः पृथिव्या अपि प्र। प्ररिरिचाये। ऋष्यदेव प्र रिरिचि। अ० ५. ६१. ९.। इत्यादिषु प्रशब्दस्य रिरिच इत्यनेन सह संबंधदर्शनादवाप्युचितक्रियाध्याहारिण रिरिच इति योज्यं। तद्यर्ष्याभूषीर्महतो बृहतः स्वरूपतोऽतिमहतो दिवो युक्तोकादपि प्र रिरिचाये हे सुदानू शोभनदानी। किंचौषधीषु विष्टु प्रजासु निमित्तभूतासु प्रजासु चेति वा स्पशो रूपं दधाये। धारयेथि। किं कुर्वती। अध्वयत अध्वकस्येन यतो विवेकात् सत्येन गच्छतो जगाननिमिषमव्यवधानेन सर्वदा रक्षमाणा पालयंती ॥

शं॒सा॒ मि॒त्रस्य॑ वरु॒णस्य॑ धाम॒ शु॒ष्मो॒ रोद॑सी ब॒द्ध॒धे॒ महि॑त्वा ।
अ॒य॒न्मा॒सा॒ अ॒य॒ज्जना॑म॒वीराः॑ प्र॒ य॒ज्ञम॑न्मा वृ॒ज॒नं॑ ति॒रा॒ते ॥ ४ ॥
शं॒स॒। मि॒त्रस्य॑। वरु॒णस्य॑। धाम॑। शु॒ष्मः। रोद॑सी इति॑। ब॒द्ध॒धे॒। महि॑त्वा ।
अ॒य॒न्। मा॒साः। अ॒य॒ज्जना॑। अ॒वीराः॑। प्र॒। य॒ज्ञऽम॑न्मा। वृ॒ज॒नं॑। ति॒रा॒ते ॥ ४ ॥

हे ऋषे मित्रस्य वरुणस्य च धाम तेजःस्नानं शंस। सुहि। ययोर्दिवयोः शुष्मो बलं रोदसी वावापृथिवी सह वर्तमाने महित्वा स्वमहत्त्वेन बद्धधे बध्नाति पुथक्स्थापयति इयं पृथिवीयं यौरिति पुथक्करोति। वावा-पृथिवी सहासामिति श्रुतेः। अयज्जनानमनुष्ठातॄणां मासाः कालावयवा अवीरा अपुषा एवायन। यंतु। गच्छंतु। तद्विपरीतो यज्ञमन्मा यज्ञार्थं मतिमान्माज्जा वृजनं बलं प्र तिराते। प्रवर्धयतु। प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः ॥

अ॒मू॒रा॒ वि॒श्वो॑ वृष॒णावि॒मा वां॑ न॒ यासु॑ चि॒चं ददृ॑शे॒ न॒ य॒क्षं॑ ।
दु॒हः॑ स॒च॒न्ते॒ अ॒नृ॒ता॒ ज॒नानां॑ न॒ वां॑ नि॒श्या॒न्य॒चिते॑ अ॒भू॒वन् ॥ ५ ॥
अ॒मू॒रा॒। वि॒श्वो॑। वृष॒णौ॑। इ॒माः॑। वां॑। न॒। यासु॑। चि॒चं॑। ददृ॑शे॒। न॒। य॒क्षं॑।
दु॒हः॑। स॒च॒न्ते॒। अ॒नृ॒ता॒। ज॒नानां॑। न॒। वां॑। नि॒श्या॒नि॑। अ॒चिते॑। अ॒भू॒वन् ॥ ५ ॥

हे अमूरामूढी हे विश्वा व्याप्ती हे वृषणी वर्षितारी वां युवाभ्यामिमा इमानि क्षुतिवचांसि क्रियते। यासु क्षुतिषु चित्रमाचर्य न ददृशे न वृक्षते न यथं न पूजा वृक्षते। युवाभ्यां महिषोऽपि महत्त्वात् प्रयत्नेन क्रियमाद्यमपि सोचं न चमत्करोतीत्यर्थः। जनानामनुतास्तुत्यविषयाणि सोचाणि द्रुहो द्रोग्धारः सचन्ते। न महान्तः। वां युवाभ्यां क्रियमाद्यानि निश्चान्ततर्हितानि रहस्यान्वपि सोचास्तुतिऽज्ञानाय नाभूवन्। न भवन्ति ॥

स॒मु॒ वां॑ य॒ज्ञं॒ म॒ह॒यं॒ नमो॑भिर्हु॒वे॒ वां॑ मि॒त्रावरु॑णा स॒वार्धः॑ ।
प्र॒ वां॑ म॒न्मान्य॑च॒से॒ न॒वानि॑ कृ॒तानि॑ ब्र॒ह्म जु॒जुष॑न्नि॒मानि॑ ॥ ६ ॥
सं॑। ऊं॒ इति॑। वां॑। य॒ज्ञं॒। म॒ह॒यं॒। नमः॑ऽभिः॒। हु॒वे॒। वां॑। मि॒त्रावरु॑णा॒। स॒ऽवार्धः॑।
प्र॒। वां॑। म॒न्मानि॑। ऋ॒च॒से॒। न॒वानि॑। कृ॒तानि॑। ब्र॒ह्म॒। जु॒जुष॑न्। इ॒मानि॑ ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणी वां युवयोर्व्यं नमोभिर्नमस्करिः क्षुतिभिः समु महयं। संपूजयाम्यहं। तदर्थं हे मित्रावरुणा मित्रावरुणी वां ववाधो वाधाभुक्तीऽहं ऊचि। आद्रवामि वाधापरिहाराय। वां युवामुपसे क्षेपितुं

मवाणि वृतानि सुत्वाणि वा मन्त्राणि कोचाणि प्र भवन्ति त्वधाहारः । कृतानि मया समूहोक्तानीमानी-
दानीं क्रियन्तामानि ब्रह्म परिपुष्टानि कोचाणि युवां वुवुवन् । प्रीयन्तु ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि ।

विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

इयं देवा । पुरःसंहितिः । युवऽभ्यां । यज्ञेषु । मित्रावरुणौ । अकारि ।

विश्वानि । दुःसगा । पिपृतं । तिरः । नः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥७॥

इयं देवेति सप्तमी गता ॥ ३॥

उत्सूर्य इति षडुचं सप्तमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । उत्सूर्यः षष्ठायास्तिस्रः सूर्य इति । वसिष्ठ ऋषिः ।
चिदुप संदः । आवास्तिस्रः सूर्यदेवताः शिष्टा मित्रावरुणदेवताः ॥ सूक्तविनियोगो वैगिकः ॥

उत्सूर्यो बृहदूर्चीष्यन्नेत्पुरु विश्वा जनिम मानुषाणां ।

समो दिवा ददृशे रोचमानः क्रत्वा कृतः सुकृतः कर्तृभिर्भूत ॥१॥

उत् । सूर्यः । बृहत् । अर्चीषि । अन्नेत् । पुरु । विश्वा । जनिम । मानुषाणां ।

समः । दिवा । ददृशे । रोचमानः । क्रत्वा । कृतः । सुऽकृतः । कर्तृऽभिः । भूत ॥१॥

सूर्यः सर्वस्य प्रेरको देवो बृहदत्यधिकं पुरु पुरुषि ब्रह्मवर्चीषि तेजांसुदन्नेत् । ऊर्ध्वं अयति । किं प्रति ।
मानुषाणां मनुष्याणां विश्वा सर्वाणि जनिम जनिमानि जनान् । जनशब्दः संघसंघनः । तान्प्रत्युदन्नेत् । स
देवो दिवादिनि रोचमानः सन् समो ददृशे । एकस्वरूपः प्रतिनियतः सम्पृच्छति । तस्मात्पुरुषं पुरुषं प्रत्यादित्यो
भवतीति हि युतिः । स देवः क्रत्वा सर्वस्य कर्ता कृतः संपादितः प्रजापतिना कर्तुमिः सुतिकर्तुमिः सुकृतः
शुक्ला तीक्ष्णीकृतो भूत् । भवति ॥

स सूर्य प्रति पुरो न उक्ता एभिः स्तोमेभिरेतशेभिरेवैः ।

प्र नो मित्राय वरुणाय वोचोऽनागसो अर्यम्ये अग्रये च ॥२॥

सः । सूर्य । प्रति । पुरः । नः । उत् । गाः । एभिः । स्तोमेभिः । एतशेभिः । एवैः ।

प्र । नः । मित्राय । वरुणाय । वोचः । अनागसः । अर्यम्ये । अग्रये । च ॥२॥

इ सूर्य स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्मान्प्रति पुरः पुरसादुक्ताः । उक्ताः । केः साधनेः । एभिः स्तोमेभिः स्तोमैः
सुधिरितशेभिरितवर्षैः ॥ स्वार्थिकः शकारः या जरता युवशा ता । ऋ० १. १६१. ७. । पुरुषः कृष्णशवाशुनरतः
। ऐ० ब्रा० ५. १४. । इत्यादिवत् । तादृशैरेवैर्मनशीरिदृशैः । अत्र तथा कृत्वास्माभिः सुतः समोऽस्मान्मा-
नसोऽपापान्त्र वोचः । केभ्यः । मित्राय वरुणायार्थम्येऽग्रये च । अत्र सूर्य इतिरेवा मित्रादीनां संकीर्तनमपि न विद्यते ॥
तेषामपि निपातमात्रादिविद्वत् । एवं पूर्वोत्तरत्र च मित्रावरुणैर्यमादीनां संकीर्तनमपि न विद्यते ॥

वि नः सहस्रं गुरुधो रदंतुतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।

यज्जंतु चंद्रा उपमं नो अर्कमा नः कामं पूषुरंतु स्रवानाः ॥३॥

वि । नः । सहस्रं । गुरुधः । रदंतु । ऋतुऽवानः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।

यज्जंतु । चंद्राः । उपऽमं । नः । अर्कः । आ । नः । कामं । पूषुरंतु । स्रवानाः ॥३॥

नोऽस्माभ्यं सुबधः सुवेदुःखस्य प्रतिरोद्धारं अतावानः सत्वन्तो वरुणादयः सहस्रं सहस्रसंख्याकं धनं वि रदंतु । वितरंतु । अथवा सुबध उत्तमवयवाः सहस्रसंख्याका श्रीवधी रदंतु । किंच ते चंद्रा आज्ञादकारिणो ऽस्माभ्यमुपमं सुखमर्कमर्वनीयं यच्छंतु । किंच संधाना अस्माभिः सुयमाना नोऽस्माकं काममपेक्षितं पूरयंतु । पूरयंतु । हेऽसुर्य त्वयानुज्ञाता इति सूर्यस्य क्षुतिः ॥

द्यावाभूमी अदिते चासींथां नो ये वां जङ्घुः सुजनिमान ऋष्वे ।
मा हेठे भूम वरुणस्य वायोमी मिचस्य प्रियतमस्य नृणां ॥४॥
द्यावाभूमी इति । अदिते । चासींथां । नः । ये । वां । जङ्घुः । सुजनिमानः । ऋष्वे इति ।
मा । हेठे । भूम । वरुणस्य । वायोः । मा । मिचस्य । प्रियतमस्य । नृणां ॥४॥

हे द्यावाभूमी द्यावापृथिवी हे अदितिऽखंडनीये । एतद्यावाभूम्योरेवैकवचनेन संबोधनं । हे ऋष्वे । महामैतत् । हे महती नोऽस्मांस्त्रासींथां । रचतं । धे वयं सुजनिमानः शोभनजन्मानो वां युवां जङ्घुः ज्ञातवन्तः स्म । किंच वयं वरुणस्य हेठे क्रोधि मा भूम । तथा वायोमी भूम । तथा नृणां सुतिनेतृणां मनुष्याणां प्रियतमस्य मिचस्य हेठे मा भूम ॥

प्र बाह्वेति पंचमी मिचावरुणे पशौ पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । प्र बाहवा सिकतं जीवसे नो यद्वहिष्ठं नातिविधिं मुदान् । आ० ३. ८. इति ॥

प्र बाहवा सिमृतं जीवसे न आ नो गब्यूतिमुष्टतं घृतेन ।
आ नो जने अवयतं युवाना श्रुतं मे मिचावरुणा हवेमा ॥५॥
प्र । बाहवा । सिमृतं । जीवसे । नः । आ । नः । गब्यूतिं । उष्टतं । घृतेन ।
आ । नः । जने । अवयतं । युवाना । श्रुतं । मे । मिचावरुणा । हवा । इमा ॥५॥

हे मिचावरुणा मिचावरुणी देवी बाहवा युवाभ्यां बाह्व प्र सिकतं । प्रसारयतं इविःस्त्रीकाराय धनप्र-
दानाय वा । किमर्थमिति । नो जीवसेऽस्माकं जीवनाय । किंच नोऽस्माकं गब्यूतिं । गावो यंति गच्छत्येति
गब्यूतिर्गोमार्गभूमिः । तां गुणादिप्ररोहाय घृतेनोदकेना समंतादुच्यतं । सिंचतं । किंच नोऽस्माज्जनेऽस्मात्समूहे
मनुष्यसमूहे वा नोऽस्माश्चवयतं । विभ्रुतं कुचतं । हे युवाना भित्तयीवनौ सर्वच ज्ञात्री वा युवां मे ममि-
मानि हवाङ्गानि श्रुतं मुमुतं ॥

नू मिचो वरुणो अर्यमा नस्तमने तोकाय वरिवो दधंतु ।
सुगा नो विश्वा सुपर्णानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥
नू । मिचः । वरुणः । अर्यमा । नः । तमने । तोकाय । वरिवः । दधंतु ।
सुगा । नः । विश्वा । सुपर्णानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥६॥

मिचो वरुणोऽर्यमा इति पृथो देवा न्वथ नोऽस्माकं त्वम आत्मन आत्महिताय तोकाय पुत्राय च
वरिवो धनं दधंतु । प्रयच्छंतु । नोऽस्माकं विश्वा सर्वाणि मंत्यानि सुमा सुमनानि सुपर्णानि च संतु ।
भवंतु । धिष्ठं नतं ॥ ४॥

उदेतीति बहुवचनं सूक्तं वसिष्ठवार्धैरुभं । आवाचतकः पंचम्याः पूर्वार्धेन पूर्वदेवता अवशिष्टास्तनो
र्ध्वेर्वा मित्रावरुणदेवताः । तथा वानुकांतं । उदेतीति चार्धपंचमा इति । विमिषीनो वैमिकः ॥

उद्वेति सुभगो विश्वचक्षाः साधारणः सूर्यो मानुषाणां ।

चक्षुर्मिषस्य वरुणस्य देवश्चर्मैव यः समविष्यक्तमौसि ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । एति । सुभगः । विश्वऽचक्षाः । साधारणः । सूर्यः । मानुषाणां ।

चक्षुः । मिषस्य । वरुणस्य । देवः । चर्मैऽइव । यः । संऽअविष्यक् । तमौसि ॥ १ ॥

उद्वेति उद्वेक्यत्ययं सूर्यः सुभगः शोभनमायः सुष्ठु भवनीयो वा विश्वचक्षाः सर्वस्य द्रष्टा मानुषाणां सर्वेषां मनुष्याणां साधारणः । साधारणत्वप्रतिपादकश्रुतिः पूर्वमुदाहृता । मिषस्य वरुणस्य च चक्षुः प्रकाशको देवो योतमानः । यो देवश्चर्मैव चर्मणीव तमौसि समविष्यक् सह विचति संवेष्टयति स महानुभावो देव उद्वेति ॥

उद्वेति प्रसवीता जनानां महान्केतुरर्णवः सूर्यस्य ।

समानं चक्रं पर्याविवृत्सन्त्यदेतशो वहति धूर्धु युक्तः ॥ २ ॥

उत् । ऊं इति । एति । प्रऽसविता । जनानां । महान् । केतुः । अर्णवः । सूर्यस्य ।

समानं । चक्रं । परिऽआविवृत्सन् । यत् । एतशः । वहति । धूऽसु । युक्तः ॥ २ ॥

अयं सूर्यस्य सूर्यः ॥ विभक्त्यत्ययः ॥ उद्वेति । उद्वेक्यति । कीदृशोऽयं । जनानां सर्वेषां प्रसविता सर्वेषु कर्मस्वनुज्ञाता महान् पूज्यः केतुः सर्वस्य प्रज्ञापकोऽर्णव उदकप्रदः । किं कुर्वमुदेतीति उच्यते । समानं सर्वेषां मेकैकपमेकमेव चक्रं रथांगं चरणशीलं रथं वा पर्याविवृत्सन् पर्यावर्तयितुमिच्छन् । यद्वा चक्रं धूर्धु रथस्य युक्त एतश एतशवर्षो हरितवर्णोऽश्वो वहति । एको अश्वो वहति सप्तनामा । अ० १. १६४. २ । इत्युक्तं ॥

विभ्राजमान उषसामुपस्थाद्भैरुदेत्यनुमद्यमानः ।

एष मे देवः सविता चच्छंद यः समानं न प्रमिनाति धाम ॥ ३ ॥

विऽभ्राजमानः । उषसां । उपऽस्थात् । रेभैः । उत् । एति । अनुऽमद्यमानः ।

एषः । मे । देवः । सविता । चच्छंद । यः । समानं । न । प्रऽमिनाति । धाम ॥ ३ ॥

अयं सूर्यो विभावमानो विशेषेण दीप्यमान उषसामुपस्थादुपस्थे मध्ये रेभिः क्षोतुभिरनुमद्यमानः सप्तुदेति । किंचिद् देवो योतमानः सविता मे मह्यं चच्छंद । उपच्छंदयति कामान् । एष इत्युक्तं क इति । यो देवः समानं सर्वेषां प्राणिनामेकैक्यं धाम स्वीयं तेजःस्थानं न प्रमिनाति न हिनस्ति न संकोचयति स देव उदेतीति ॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति दूरेऽर्थस्तरणिभ्राजमानः ।

नूनं जनाः सूर्येण प्रसूता अयन्नर्थानि कृण्वन् अपांसि ॥ ४ ॥

दिवः । रुक्मः । उरुऽचक्षाः । उत् । एति । दूरेऽर्थः । तरणिः । भ्राजमानः ।

नूनं । जनाः । सूर्येण । प्रऽसूताः । अयन् । अर्थानि । कृण्वन् । अपांसि ॥ ४ ॥

अयं सूर्यो रुक्मो रोचमान उचक्ष्वाः प्रभूततेजाश्च सन्निवोऽतरिषादुदेति । यद्वा । दिवोऽतरिषश्च रुक्म आभरवक्षानीयः । कीदृशोऽयं । दूरेऽर्थो दूरेऽन्ता ॥ अर्थोऽन्तः । दूरे प्रार्थमानो वा । तरिष्यारको आभमानो दीप्यमानः सप्तुदेति । नूनं निश्चयं जनाः सर्वे प्राणिनः सूर्येण प्रेरकेण देवेन प्रसूता अनुज्ञाताः प्रेरिताः संतोऽर्थाणि नंत्यान्नुपेक्षान्पांति कर्माणि कृण्वन् । कुर्वन्ति ॥

यथा चक्रुर्मृता गातुमस्मै श्येनो न दीयन्नवेति पार्थः ।

प्रति वां सूर उदिते विधेम नमोभिर्मिषावरुणोत हव्यैः ॥ ५ ॥

यथा चक्रुः । अमृताः । गातुं । अस्मै । श्येनः । न । दीयन् । अन्तु । एति । पार्थः ।

प्रति । वां । सूरैः । उत्तुडते । विधेम । नमः । ऽभिः । मिषावरुणा । उत । हव्यैः ॥ ५ ॥

यथा यस्मिन्नंतरिक्षेऽमृता अमरणधर्माणाः पूर्वे देवा अक्षी सूर्याय गातुं मार्गं चक्रुः अकुर्वन् तत्पाथोऽंतरिक्षमन्वेति । अनुगच्छति । क इव । दीयन् गच्छन् अन्नो न ग्रसनीयगमनो गृध्र इव । अयमर्थः सौर्य इत्युक्तं । हे मिषावरुणा मिषावरुणौ वां युवां सूरैः सूर्य उदिते सति प्रातःसवने नमोभिर्ममस्कारिः स्तुतिभिस्तपि च हव्यैर्हविर्भिन्न प्रति विधेम । परिचरेम ॥

नू मिषो वरुणो अर्यमा नस्मने तोकाय वरिवो दधंतु ।

सुगा नो विश्वा सुपथानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

नू । मिषः । वरुणः । अर्यमा । नः । त्मने । तोकाय । वरिवः । दधंतु ।

सुऽगा । नः । विश्वा । सुऽपथानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

नू मिष इति षष्ठी गता ॥ ५ ॥

दिवि अर्यमिति पंचमं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्थं मिषावरुणं । दिवि पंचित्वगुक्तमणिषा ॥ तृतीये अर्द्धोमे प्रउगुशस्त्र आणसुचो मिषावरुणस्य । सूचितं च । दिवि अर्यता रजसः पृथिव्यामा विश्ववाराधना गतं नः । आ० ८. ११. इति ॥

दिवि क्षयंता रजसः पृथिव्यां प्र वां घृतस्य निर्णिजो ददीरन् ।

हव्यं नो मिषो अर्यमा सुजातो राजा सुक्ष्मो वरुणो जुषंत ॥ १ ॥

दिवि । क्षयंता । रजसः । पृथिव्यां । प्र । वां । घृतस्य । निःऽनिजः । ददीरन् ।

हव्यं । नः । मिषः । अर्यमा । सुऽजातः । राजा । सुऽक्षः । वरुणः । जुषंत ॥ १ ॥

दिवि शुक्लोऽंतरिक्षे पृथिव्यां च वर्तमानस्य रजस उदकस्य अर्यता । अर्यतिरार्यकर्मा । स्वामिनी भवतः । हे मिषावरुणौ वां युवाभ्यां प्रेरिता मेघा घृतस्य निर्णिज उदकस्य रूपाणि ददीरन् । ददति । प्रयच्छति । अथवा वां युवाभ्यां घृतस्य निर्णिजो रूपाणि । घृताणीत्यर्थः । तानि ददीरन् । दीयति । नो ऽस्माकं संबन्धि हव्यं मिषः सुजातः सुष्ठु प्रादुर्भूतोऽर्यमा राजा सर्वस्य स्वामी सुक्ष्मः शोभनवलो वक्ष्यतीति जुषंत । क्षयंता ॥

आ राजाना मह ऋतस्य गोपा सिंधुपती क्षत्रिया यातमर्वाक् ।

इठां नो मिषावरुणोत वृष्टिमव दिव इन्वतं जीरदानू ॥ २ ॥

आ । राजाना । महः । ऋतस्य । गोपा । सिंधुपती इति सिंधुऽपती । क्षत्रिया । यातं । अर्वाक् ।

इठां । नः । मिषावरुणा । उत । वृष्टिं । अव । दिवः । इन्वतं । जीरदानू इति जीरऽदानू ॥ २ ॥

हे राजाना सर्वस्य स्वामिनी हे मही महत अतस्त्रोदकस्य चक्षस्य गोपा गोपाधितारी ॥ सुवामंभिते परांगवत्स्वर, इति परांगवत्त्वात् चक्षामंभितसमुदायस्य मित्रात्सत् ॥ हे सिंधुपती नद्याः पाकधितारी हे चक्षिया वसवंती युवामर्षागच्छदभिमुखमा धातं । आगच्छतं । किंच हे मित्रावक्ष्या मित्रावक्ष्या हे जोरदानु चिप्रदानी युवां नोऽस्माभिरिकांमस्तुतापि च पुष्टिं तत्साधिकां वृष्टिं च दिवोऽतरिचाद्वावक्षादित्यतः । प्रेरयतं ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो देवो अर्यः प्र साधिष्ठेभिः पथिभिर्नयंतु ।

अवक्ष्या न आदरिः सुदासं इषा मदेम सह देवगोपाः ॥ ३ ॥

मित्रः । तत् । नः । वरुणः । देवः । अर्यः । प्र । साधिष्ठेभिः । पथिभिः । नयंतु ।

अवत् । यथा । नः । आत् । अरिः । सुदासं । इषा । मदेम । सह । देवगोपाः ॥ ३ ॥

मित्रो वरुणो देवोऽर्योऽर्यमा धेति वयोऽपि नोऽस्मांस्तदा यदास्माकमपेक्षितं तदा साधिष्ठेभिः साधकाभिः पथिभिर्नयंतु । प्रापयंतु । किंच नोऽस्मात् सुदासे शोभनदानाय अनाचारिरर्यमा यथा अवत् असावगुक्त्य इति ब्रूयात् तथा कुर्वंतु । अर्यस्याः पुनरभिधानमादराय । देवगोपा देवा युवं गोपाधितारी येषामस्माकं ते वयमिवा युष्मभिर्दातव्येनाग्नेन सह पुत्रादिसहिता मदेम । इक्षेम ॥

यो वां गर्तं मनसा तक्षदेतमूर्ध्वा धीतिं कृण्वञ्छारयञ्च ।

उक्षेप्यां मित्रावरुणा घृतेन ता राजाना सुक्षितीस्तर्पयेथां ॥ ४ ॥

यः । वां । गर्तं । मनसा । तक्षत् । एतं । ऊर्ध्वा । धीतिं । कृण्वत् । धारयत् । च ।

उक्षेप्यां । मित्रावरुणा । घृतेन । ता । राजाना । सुक्षितीः । तर्पयेथां ॥ ४ ॥

हे मित्रावरुणौ यो वां युवयोरितं गर्तं रक्षं मनसा तक्षत् सोमेन संकल्पयेत् तथा ऊर्ध्वामुन्नतां धीतिं कर्म सुतिष्ठ्यं कृण्वत् कुर्यात् उक्षेः सुधात् एवं कृत्वा धारयञ्च यागे धारयेत् हे राजाना स्वामिनी मित्रावरुणा मित्रावरुणौ तां तां युवां जगं घृतेनोदकेनोषिषां । सिंचतं । तस्मै सुक्षितीः शोभननिवासाः प्रजाः तर्पयेथां । यथा सुक्षितयो भवन्ति तथा तर्पयेथामिति ॥

एष स्तोमो वरुण मित्रं तुभ्यं सोमः शुक्रो न वायवेऽयामि ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

एषः । स्तोमः । वरुण । मित्रं । तुभ्यं । सोमः । शुक्रः । न । वायवे । अयामि ।

अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंधीः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

अनया सुतिसुपसंहरति । हे वरुण हे मित्र तुभ्यं युवयोर्वायवे । वायुर्वेतादित्यः । स एवार्थमा । तस्मै षष्ठ सोमः स्तोमोऽयामि । अकारि । किमिच । शुक्रो दीप्तः स्तोमो न युष्मभ्यं प्रीतिकरः स्तोमो यथा दीयति तक्षत । धियः कर्माणां दीयान्विष्टं । रक्षतं । पुरंधीः सुतीर्जिगृतं । प्रबुध्यतं । अन्वहतं ॥ ६ ॥

प्रति वां सूर इति पंचमं ह्यमं सूक्तं वसिष्ठस्य मित्रावरुणं । प्रति वामित्यनुक्रांतं ॥ द्वितीये ऋक्षे प्रथमश्लोके गृह्यः । सुक्षितं च । प्रति वां सूर उदिति सूक्षिधेयुः प्रत्यक्ष । आ० ८. १०. इति ॥

प्रति वां सूर उदिति सूक्षिर्मिषं हुवे वरुणं पूतदंष्ट्रं ।

ययोरसुर्यं मक्षितं ज्येष्ठं विश्वस्य यामेनाचिता जिगानु ॥ १ ॥

प्रति । वां । सूरैः । उत्ऽइते । सुऽउक्तेः । मिचं । हुवे । वरुणं । पूतऽदक्षं ।
ययोः । असुर्यैः । अक्षितं । ज्येष्ठं । विश्वस्य । यामन् । आऽचिता । जिगन्तु ॥ १ ॥

सूरैः सूर्य उदिति प्रातःसवने मिचं पूतदक्षं मुखवक्षं वरुणं वां सुक्तेर्ज्येष्ठे । आइधे । ययोर्मिचावक्षणीर-
चितमधीषमत एष ऋषिमसुर्यं वक्षमाचिताचित उपचिते मूरसंधिदपेति यामन् यामनि संधामि विश्वस्य
शत्रुसंधस्य जिगन्तु हेतु भवति ॥

ता हि देवानामसुरा तावया ता नः क्षितीः करतमूर्जयंतीः ।
अश्याम मिचावरुणा वयं वां द्यावा च यच पीपयन्त्रहा च ॥ २ ॥
ता । हि । देवानां । असुरा । ता । नः । क्षितीः । करतं । ऊर्जयंतीः ।
अश्याम । मिचावरुणा । वयं । वां । द्यावा । च । यच । पीपयन् । अहा । च ॥ २ ॥

ता हि ती खलु देवी देवानां मध्येऽसुरा वक्षवन्ती । अर्यायीं ती सर्वस्वहारी । ता ती नोऽस्माकं
क्षितीः पुषादिरूपाः प्रजा ऊर्जयंतीः प्रवृद्धाः करतं । ऊर्जयन्ती । हि मिचावरुणा मिचावरुणी वयं वां पुषाम-
आम । व्यामुषाम । यच यक्षां पुषयोर्व्याप्ती यावा यावापुषिषी । सर्वदा तयोः सहभावादयमर्चो लभ्यते ।
अहा च । एतद्भविष्यत्कथनं । अहोरात्राणि च पीपयन् अस्मान् प्राययेयुः ॥

ता भूरिपाशावनृतस्य सेतू दुरत्येतू रिपवे मर्त्याय ।
ऋतस्य मिचावरुणा पथा वामपो न नावा दुरिता तरेम ॥ ३ ॥
ता । भूरिऽपाशैः । अनृतस्य । सेतू इति । दुरत्येतू इति दुःऽअत्येतू । रिपवे । मर्त्याय ।
ऋतस्य । मिचावरुणा । पथा । वां । अपः । न । नावा । दुःऽइता । तरेम ॥ ३ ॥

ता ती मिचावरुणी भूरिपाशौ प्रभूतबंधनसाधनपाशोपितावनृतस्य यामरहितस्य सेतू सेतुवर्धध्वजी
रिपवे मर्त्याय वैरिजनाय दुरत्येतू दुरतिक्रमी भवतः । हि मिचावरुणा तादृशी मिचावरुणी वां पुषयो-
र्ज्यतस्य यक्षस्य पुषयोर्ध्यायानुष्ठीयमानस्य यामस्य पथा मर्त्येण दुरिता दुःखानि तरेम नावापो न प्रभू-
तामुद्वेक्षामीव ॥

मिचावरुणि पथावा नो मिचावरुणेत्येवा चतुर्थ्यनुवाक्या । सूचितं च । आ नो मिचावरुणा ह्यनुष्टिं पुषं
वस्त्राणि पीवसा वसाधि । आ० ३. ८. इति ॥

॥ आ नो मिचावरुणा ह्यनुष्टिं घृतेर्गव्यूतिमुक्षतमिळाभिः ।
प्रति वामच वरमा जनाय पृणीतमुन्नो दिव्यस्य चारोः ॥ ४ ॥
आ । नः । मिचावरुणा । ह्यनुऽष्टिं । घृतैः । गव्यूतिं । उक्षतं । इळाभिः ।
प्रति । वां । अच । वरं । आ । जनाय । पृणीतं । उन्नः । दिव्यस्य । चारोः ॥ ४ ॥

हि मिचावरुणा मिचावरुणी नोऽस्माकं ह्यनुष्टिं हविःदेवगवतं यक्षमा यक्षतमिति शेषः । आवत्स्य
थेळाभिरभिः सह घृतेरद्वैर्गव्यूतिमक्षदीपां भूमिसुषतं । सिंचतं । वां पुषां प्रत्यक्षाणिर्गव्ये वरमुत्पुष्टं हविः
क्षीचं वा च आ यक्षेदिति शेषः । अतः क्षेपकं उपपद्य दिव्यस्य दिवि भवस्य चारोवरुणीचक्षोर्न उद्वेक्षकं ॥
कर्मणि वही ॥ उत्तमचक्षुमुदकं पुषीतं । प्रवक्ष्यतं ॥

एष स्तोमो वरुण मिच तुभ्यं सोमः शुक्रो न वायवेऽयामि ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

एषः । स्तोमः । वरुण । मिच । तुभ्यं । सोमः । शुक्रः । न । वायवे । अयामि ।

अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंधीः । युयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

एष स्तोम इति पंचमी गता ॥ ७ ॥

प्र मिचयोरित्येकोनविंशत्युच्यतेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यायं । अथेयमनुक्रमणिका । प्र मिचयोरिकोना गायत्रं दशम्यावास्त्रयः प्रगाथाः पुरउष्णिक् चतुर्थ्यावा दशादित्याक्सिः सौम्ये इति । दशमी बृहत्वेकादशी सतो-
बृहती द्वादशी बृहती त्रयोदशी सतोबृहती चतुर्दशी बृहती पंचदशी सतोबृहती षोडशी पुरउष्णिक् शिष्टा
गायत्र्यः । चतुर्थ्यावास्त्रयोदशता आदित्यदेवताचतुर्दशावाक्सिः सूर्यदेवताः । आवांती तुषी पूर्ववक्ष्येचाव-
चवी । अभिष्टोमे माध्वदिनसवने मिचावचयशस्त्र आदितो नवर्षः शस्त्राः । प्र मिचयोर्वचययोरिति नच
। आ० ५. १०. । इति सूचितत्वात् ॥ पुष्यामिन्नवचययोर्योः स्तोमबुद्धिनिमित्तमावापार्थी आवाः चतुषः । सूचितं
च । प्र मिचयोर्वचययोरिति षट् । आ० ७. ५. । इति ॥

प्र मिचयोर्वरुणयोः स्तोमो न एतु शूष्यः । नमस्वान्तुविजातयोः ॥ १ ॥

प्र मिचयोः । वरुणयोः । स्तोमः । नः । एतु । शूष्यः । नमस्वान् । तुविऽजातयोः ॥ १ ॥

मिचयोर्वचययोः । मिचावचययोरित्यर्थः । उभयत्र प्रतियोगापेक्षया द्विवचनत्वं । तुविजातयोर्वज्रप्रादु-
र्भावाद्योर्वचयोर्नोऽकादीयः शूष्यः सुखकरो नमस्त्वनम्रवान् इविर्मियुक्तः स्तोमः स्तोचं प्रेतु । गच्छतु । अहोरात्रं
वि मिचावचयाविति श्रुतिः । अनयोराहोरात्रपिचत्वात्तयोः पुनःपुनरागमनादनयोस्तुविजातत्वं । अथवा
वज्रनामुपकाराद्यानयोः प्रादुर्भावास्तुविजातत्वं ॥

या धारयंत देवाः सुदक्षा दक्षपितरा । असुर्योय प्रमहसा ॥ २ ॥

या । धारयंत । देवाः । सुदक्षा । दक्षऽपितरा । असुर्योय । प्रमहसा ॥ २ ॥

या यी युवां धारयंत । वे । देवा आदिकर्तारोऽसुर्योय वसकरणाय । कीदृशी युवां । सुदक्षा श्रीमन-
वक्षी दक्षपितरा वसक्त पाक्वौ स्वामिनी वा । वसप्रदायित्वर्थः । प्रमहसा प्रकृतिकस्त्री । तौ साधयतमि-
त्तुत्तरचान्वयः ॥

ता नः स्तिपा तनूपा वरुण जरितृणां । मिच साधयंत धियः ॥ ३ ॥

ता । नः । स्तिपा । तनूपा । वरुण । जरितृणां । मिच । साधयंतं । धियः ॥ ३ ॥

ता तौ क्षिपा । स्वायंत इति कथो गृहाः । तान्पात इति क्षिपी । तनूपा तन्वः पातारी हे वरुण हे
मिच उत्तमचवी युवां जरितृणां नोऽस्माकं धियः कर्माणि क्षुतिरूपाणि साधयंतं । सफलवन्ति कुर्वतं ॥

यद्य सूर उदितेऽनागा मिचो अर्यमा । सुवाति सविता भगः ॥ ४ ॥

यत् । अद्य । सूर । उदिते । अनागाः । मिचः । अर्यमा । सुवाति । सविता । भगः ॥ ४ ॥

यद्यवसक्ताकमपिचितं तद्व्याक्षिप्त्वाहि सूर उदिति इति प्रातःसवनेऽनागाः पापहृतां मिचोऽर्यमा सविता
मवधीति प्रक्षिप्तं सुवाति । प्रेरयित् । अन्नवा । अनागा मिचोऽर्यमा-हता मवतु । तदीषितं धनं मनो मवधीषः
सविता सुवाति । प्रेरयतु ॥

सुप्रावीरस्तु स क्षयः प्र नु यामन्सुदानवः । ये नो अंहोऽतिपिप्रति ॥ ५ ॥

सुप्रऽअवीः । अस्तु । सः । क्षयः । प्र । नु । यामन् । सुऽदानवः । ये । नः । अंहः ।
अतिऽपिप्रति ॥ ५ ॥

स क्षयः स निवासः सुप्रावीरस्तु । सुप्र प्रकर्षेण रक्षितास्तु । प्रशब्द आदरार्थः । प्रकर्षेण नु चिप्रं भवत्विति शेषः । कदेति उच्यते । हे सुदानवः सुदानाः युष्माकं यामन् यामनि गमने सति । कीदृशानां गमने । ये यूयमानस्य नोऽस्माकमंहः पापमतिपिप्रति अतिपारयथ तेषां गमन इति ॥ ॥ ८ ॥

उत स्वराजो अदितिरदभ्यस्य व्रतस्य ये । महो राजान ईशते ॥ ६ ॥

उत । स्वऽराजः । अदितिः । अदभ्यस्य । व्रतस्य । ये । महः । राजानः । ईशते ॥ ६ ॥

उतापि च ये मिषादयस्त्रयः स्वराजः सर्वस्य स्वामिनोऽदितिक्षिपां माता च संति अदभ्यस्त्राहिंसितस्य महो महतो व्रतस्यास्य कर्मणो राजानः स्वामिनः त ईशते । समर्था भवन्ति । अभिमतं दातुमिति शेषः । अथैवं योज्यं । ये मिषादयोऽदितिसादभ्यस्य व्रतस्य स्वराज ईशराः ते महो महतोऽस्यदभिमतधनस्य राजानः स्वामिनः संत ईशतेऽस्माभं तदातुं ॥

प्रति वामित्वेय तुषसातुर्विशिकेऽहनि प्रातःसवने मिषावहणस्य पर्यासार्थः । सूचितं च । प्रति वां सूर उदिते अंतरिचमतिरत् । आ० ७. २. इति ॥

प्रति वां सूर उदिते मिचं गृणीषे वरुणं । अर्यमणं रिशादसं ॥ ७ ॥

प्रति । वां । सूरै । उतऽइते । मिचं । गृणीषे । वरुणं । अर्यमणं । रिशादसं ॥ ७ ॥

हे मिषावहणी मिचं त्वां वरुणं च युवां रिशादसं शत्रूणामन्तारमर्यमणं च प्रति प्रक्षिपे गृणीषे । क्षुषे । कदेति उच्यते । सूरै सूर्यै देव उदिते सति । प्रातरित्यर्थः ॥

राया हिरण्यया मतिरियमवृकाय शवसे । इयं विप्रा मेधसातये ॥ ८ ॥

राया । हिरण्यऽया । मतिः । इयं । अवृकाय । शवसे । इयं । विप्रा । मेधऽसातये ॥ ८ ॥

हिरण्यया हितरमणीयेन राया धनेन सहितायावृकायाहिंसाय शवसेऽस्माकं वकायेयमिदानीं क्रियमाणा मतिः क्षुतिर्भवत्विति शेषः ॥ हिरण्ययेत्यत्र सुपां सुसुगिति तृतीयेकवचनस्य यावादेशः ॥ किंच हे विप्राः प्राज्ञाः इयं मे च क्षुतिर्मेधसातये यज्ञजाभाय च भवतु ॥

ते स्याम देव वरुण ते मिच सूरिभिः सह । इषं स्वस्य धीमहि ॥ ९ ॥

ते । स्याम । देव । वरुण । ते । मिच । सूरिभिः । सह । इषं । स्वस्य धीमहि ॥ ९ ॥

धीमहि ॥ ९ ॥

हे देव वरुण ते वयं तव कोतारः स्नाम । समृद्धा भवेम । न केवलं वयमेव यजमानाः किंतु सूरिभिः कोतुभिर्भस्त्रिभिः सह । तथा । हे मिच देव ते वयं सूरिभिः सह स्नाम । भवेम । किंचिवमर्त्तं सवदर्थं च धीमहि । धारयामहे ॥

आचिनशस्त्रि बहवः सूरचक्ष इति प्रनाचः । सूचितं च । बहवः सूरचक्ष इति प्रनाचाः । आ० ६. ५. इति ॥ इयराषि पंचमेऽहनि प्रचनशस्त्रिऽप्यर्थं प्रनाचः । सूचितं च । बहवः सूरचक्ष इत्या उ वां दिविष्ठवः । आ० ७. ११. इति ॥

बहवः सूरचक्षसोऽग्निजिह्वा ऋतावृधः ।

वीणि ये येमुर्विदधानि धीतिभिर्विश्वा नि परिभूतिभिः ॥१०॥

बहवः । सूरऽचक्षसः । अग्निऽजिह्वाः । ऋतऽवृधः ।

वीणि । ये । येमुः । विदधानि । धीतिऽभिः । विश्वानि । परिभूतिऽभिः ॥१०॥

बहवो महांतः सूरचक्षसः सूर्यसदृशप्रकाशः । सूरः प्रकाशको येषामिति वा । अग्निजिह्वाः । अग्निरेव जिह्वादनसाधनो येषां तादृशः । ऋतावृधो यज्ञस्य वर्धयितारो मित्रादयः । किंच ये वीणि विश्वानि व्याप्तानि विदधानि चित्वादिज्ञानानि चित्वादीनि परिभूतिभिः परिभाषुर्धोतिभिः कर्मभिर्येषु प्रयच्छन्ति ते अचमाशतेत्युत्तरं संबन्धीयं । अथवाप्येव ये वीणि ज्ञानानि प्रयच्छन्ति ते ब्रह्मत्वादिगुणोपेता आगच्छन्ति त्वध्याहार्यं ॥ १० ॥

वि ये दधुः शरदं मासमादह्यंश्मक्तुं चादृचं ।

अनाप्यं वरुणो मित्रो अर्यमा छत्रं राजान आशत ॥११॥

वि । ये । दधुः । शरदं । मासं । आत् । अहं । यज्ञं । अक्तुं । च । आत् । अदृचं ।

अनाप्यं । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । छत्रं । राजानः । आशत ॥११॥

ये मित्रादयः शरदं संवत्सरं वि दधुः अकुर्वन् आदन्तरमेव मासमन्तरमहरन्तरमहःसाध्वं यज्ञं आदन्तरमक्तुं रात्रिं च अदृचं मंचां च । यज्ञा । सर्वेषां दित्ययमपीत्यर्थे वर्तते । तथा सति क्रमोऽविचलितः । ते वरुणो मित्रोऽर्यमा च त्रयोऽनाप्यमक्षिरप्राप्तं अत्र वरुं राजानो राजमाना आशत । व्याप्तवन्तः ॥

तृषो अद्य मनामहे सूक्तैः सूर उदिते ।

यदोहन्ते वरुणो मित्रो अर्यमा यूयमृतस्य रथ्यः ॥१२॥

तत् । वः । अद्य । मनामहे । सूऽउक्तैः । सूरैः । उतऽइते ।

यत् । ओहन्ते । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । यूयं । अतस्य । रथ्यः ॥१२॥

तत्रसिद्धमथास्मिन्वागवाक् । वो युष्माकनामहे । याचामहे । केः साधनैः । सूक्तैः । कस्मिन्वाक् । सूर उदिते । प्रातःकांक्ष इत्यर्थः । यज्ञं हे अतस्योदकस्य रथ्यो नेतारः यूयं वरुणादय ओहन्ते । यूयमित्यनेन सामानाधिकरण्यादोहत इत्यत्र पुंस्त्वत्त्वयः । ओहन् इत्यर्थः । तद्वत् मनामहे इति ॥

॥ ऋतावान् ऋतजाता ऋतावृधो घोरासो अनृतद्विषः ।

तेषां वः सुखे सुख्दिदमे नरः स्याम ये च सूरयः ॥१३॥

ऋतऽवानः । ऋतऽजाताः । ऋतऽवृधः । घोरासः । अनृतऽद्विषः ।

तेषां । वः । सुखे । सुख्दिऽदमे । नरः । स्याम । ये । च । सूरयः ॥१३॥

ये यूयमृतावान् ऋतवन्तो वरुणत उदकवन्तो वा ऋतजाताः । उत अतस्यर्थः । तदर्थमुत्पन्नाः । अथवा । ऋतात्मजापतेः सत्तात्प्रादुत्पन्नाः । ऋतावृध उन्नतार्थकर्तृक वर्धयितारो घोरासो घोरा अनृतद्विषोऽचक्रुर्द्विषारः तेषां वो युष्माकं सुख्दिदमे सुखतमे सुखे धनैऽन्तरमचीयनृहवृत्ति सुखे वा ये वरुं ये वाक् सूरयः नीतारः ते सर्वे ज्ञान । मयि ॥

सोमतिरेके माध्यंदिनसवने नैमित्तिके शस्त्र उदु त्वदित्वयं प्रगाथोऽनुकृपः । सूचितं च । वहमहो अस्मि
सूर्योदु त्वद्वर्षतं वपुरिति प्रगाथो सोमियानुकृपी । आ० ६. ७. इति । चातुर्विधिकेऽहनि माध्यंदिनसवने
ऽयमेव वैकल्पिकः सोमियलृचः । सूचितं च । उदु त्वद्वर्षतं वपुरदु त्वे मधुमत्तमाः । आ० ७. ४. इति ॥

उदु त्वद्वर्षतं वपुरदिव एति प्रतिहरे ।

यदीमाऽनुर्वहति देव एतंशो विश्वस्मै चक्षसे अरं ॥ १४ ॥

उत् । ऊं इति । त्यत् । दर्शतं । वपुः । दिवः । एति । प्रतिऽहरे ।

यत् । ईं । आऽनुः । वहति । देवः । एतंशः । विश्वस्मै । चक्षसे । अरं ॥ १४ ॥

त्वत्तद्वर्षतं दर्शनीयं वपुर्मंडलं दिवोऽतरिषस्य प्रतिहरे समीप उदेति । उदेति । उ इति पूरणः । यदीं
यदेतच्छब्दलमायुः शीघ्रगाम्येतश्च एतवर्णोऽसौ वहति धारयति । किमर्थं । विश्वस्य सर्वस्या अरं चक्षसे
सम्यक्सर्वलोकदर्शनाय ॥

शीर्ष्णः शीर्ष्णो जगतस्तस्युषस्पतिं समया विश्वमा रजः ।

सप्त स्वसारः सुविताय सूर्ये वहति हरितो रथे ॥ १५ ॥

शीर्ष्णःऽशीर्ष्णः । जगतः । तस्युषः । पतिं । समया । विश्वं । आ । रजः ।

सप्त । स्वसारः । सुविताय । सूर्ये । वहति । हरितः । रथे ॥ १५ ॥

शीर्ष्णः शीर्ष्णः सर्वस्यापि शिरसः । तृतीयायै पंचमी । स्वशिरसेत्यर्थः । सूर्ये वहतीत्यनेन संबध्यति ।
अथवा शिरःशब्देन तद्वान्यदार्थो ज्ञेयते । वीप्सया तस्य कार्त्तव्यमुच्यते । सर्वस्य श्रेष्ठमित्यर्थः । जगतो जगमस्य
तस्युषः स्वारस्य पतिं स्वामिनं रथे वर्तमानं सूर्यं सुविताय कक्षाणाय विश्वं रजः समया सर्वलोकस्य समीप ॥
अमितः परितः समयेत्यादिना । म० २. ३. २. १. । समयाशब्दयोगात् द्वितीया ॥ सप्त सप्तसंख्याकाः स्वसारो
ऽन्धनिरपेक्ष्य स्वयमेव सरत्नो हरितो हरितवर्णो अथा वहति ॥ १० ॥

तच्चक्षुर्देवहितं शुक्रमुच्चरत् । पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं ॥ १६ ॥

तत् । चक्षुः । देवऽहितं । शुक्रं । उत्ऽचरत् । पश्येम । शरदः । शतं । जीवेम ।

शरदः । शतं ॥ १६ ॥

तत्प्रसिद्धं चक्षुः सर्वस्य प्रकाशकं देवहितं देवानां हितं । तेषां इविःस्वीकारकृतदधीनत्वात् । अथवा
देवेन हितं । शुक्रं निर्मलं सूर्यमंडलमुच्चरत् । उच्चरति । तच्छरदः शतं शतसंवत्सरं पश्येम । जीवेम शरदः
शतं । पुनःपुनरादराधी ॥

पुष्पामिन्नवचद्वयोः सोमनिमित्त आवापि काशेभिरदाभ्येति तुक् । काशेभिरदाभ्येति तिलः । आ० ७. ५. ।
इति हि सूचितं ॥

काशेभिरदाभ्या यातं वरुण शुमत । मिषश्च सोमपीतये ॥ १७ ॥

काशेभिः । अदाभ्या । आ । यातं । वरुण । शुमत । मिषः । च । सोमऽपीतये ॥ १७ ॥

इ चदाभ्यादमनीयी इ चरत् तं मिषश्च शुमश्रुतिमंतो पुषां काशेभिरदाभ्येतिः कोषेरा यातं ।
किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

दिवो धामभिर्वरुण मित्रया यातमदुहा । पिबंतं सोममातुजी ॥ १८ ॥

दिवः । धामऽभिः । वरुण । मित्रः । च । आ । यातं । अदुहा । पिबंतं । सोमं ।

आतुजी इत्याऽतुजी ॥ १८ ॥

हे वरुण त्वं मित्रयाद्रुहाद्रोगधारी युवां दिवो युजोवसंधिभ्यो धामभिर्धामभ्यः क्षानिभ्यः । पंचम्यर्थे तुतीया । अथवा धामभिर्सोमोभिर्विभूतिभिः सार्धमा यातं । अथवा ज्ञानागच्छतं । आगत्य चातुजी शत्रुणां सर्वतो हिंसाकावादातारी वा भगानां एवंक्षयी संती सोमं पिबंतं ॥ तुजि पिजि हिंसावन्नादाननिकेतयेषु । अथ हिंसायामादाने वा वर्तते ॥

आ यातं मित्रावरुणा जुषाणावाहुतिं नरा । पातं सोममृतावृधा ॥ १९ ॥

आ । यातं । मित्रावरुणा । जुषाणी । आऽहुतिं । नरा । पातं । सोमं । चतुऽवृधा ॥ १९ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ हे नरा यागनेतारी आज्ञतिं सोमसचक्षां जुषाणी प्रियमाणी संतापा यातं । आगच्छतं यज्ञं । आगत्य च हे अतावृधा यज्ञस्य वर्धको युवां सोमं पातं । पिबंतं ॥ १११ ॥

प्रति वां रथमिति दशरथं द्वादशं सूक्तं । प्रति वां दशश्विनं तु तद्विषयमुक्तमश्विका । अथर्वविष्टः । कंदस्त्रिपुणः । तुष्टादिपरिभाषयितदादीन्यष्ट सूक्ताव्यष्टिदेवत्वानि ॥ प्रातरनुवाक आश्विने कृती वैदुमे कंदसेतदा-
दिसूक्तसप्तकं द्वितीयवर्षं शंसं । तथा च सूचं । प्रति वां रथमिति सप्तानां द्वितीयमुच्यते । आ० ४. १५. इति ॥

प्रति वां रथं नृपती जरथ्यै हविष्मता मनसा यज्ञियेन ।

यो वां दूतो न धिष्यावजीगरच्छां सुनुर्न पितरां विवक्षि ॥ १ ॥

प्रति । वां । रथं । नृपती इति नृऽपती । जरथ्यै । हविष्मता । मनसा । यज्ञियेन ।

यः । वां । दूतः । न । धिष्यायौ । अजीगः । अच्छ । सुनुः । न । पितरां । विवक्षि ॥ १ ॥

हे नृपती नृषामृत्विग्यममानाणां स्वामिनावशिनी वां युवयो रथं जरथ्यै । जरा क्षुतिः । क्षोतुं प्रति वक्षामीति शेषः । केन साधनेनेति तदुच्यते । हविष्मता हविर्युक्तेन यज्ञियेन यज्ञार्ह्येण मनसा क्षोषेय । यो रथो वां हे धिष्यौ धिष्यायौ । धिषया क्षुतिः । वां युवां दूतो न दूत इवाजीगः जानरयति प्रबोधयति वक्ष्यामिति गंतुं तं रथमच्छा विवक्षि । आवक्षि । प्रबोधने वृष्टांतः । सुनुर्न पितरां युवो मातापितराविव । अथवाच यो रथो युवामजीगः तेन रथेन गंतुं बुध्यमानौ युवामच्छा विवक्षीति वा योज्यं ॥

अशोष्यमिः समिधानो अस्मे उपो अदृश्रन्तमसश्चिदंताः ।

अचेति केतुर्वषसः पुरस्ताच्छ्रिये दिवो दुहितुर्जायमानः ॥ २ ॥

अशोचि । अमिः । संऽद्धानः । अस्मे इति । उपो इति । अदृश्रन् । तमसः । चित् । अंताः ।

अचेति । केतुः । उषसः । पुरस्तात् । श्रिये । दिवः । दुहितुः । जायमानः ॥ २ ॥

यस्य चक्षामिः समिधानः समिधमानः सप्तपिरशोचि । दीप्यते । तमसश्चित्तमसोऽधंताः पर्यंताः प्रदेशा उपो अदृश्रन् । उपदृश्रन्ति सर्वैः । केतुः सर्वस्य प्रज्ञापकः सूर्यो दिवो दुहितुर्वषसः पुरस्तात्पूर्वक्षां दिशि मिथि प्रोमाथे वायमानः सप्तपि । ज्ञायते । यज्ञादेवं तस्माद्युवयोरावमनसमयः । अत आगच्छतमिति शेषः ॥

अभि वां नूनमश्विना सुहोतां क्षोमैः सिषक्त्ति नासत्या विवक्षान् ।

पूर्वाभिर्यातं पृथ्याभिरर्वाकस्त्विदु वसुमता रथेन ॥ ३ ॥

अभि॒ वा॒ । नूनं॑ । अ॒श्विना॒ । सु॒होता॑ । स्तोमैः॑ । सि॒स॒क्ति॒ । ना॒स॒त्या॒ । वि॒व॒क्ता॒ ।
पूर्वी॑भिः । या॒तं । प॒थ्याभिः॑ । अ॒र्वाक् । स्वः॒ऽवि॒दा । वसु॑ऽमता । रथे॒न ॥ ३ ॥

हे अश्विना वां युवां सुहोता सुष्ठु देवानां सोता विवक्ता सुतीनां वक्ताहं हे नासत्या सत्यभूती । इदमश्विनावित्वा योज्यं । स्तोमैः सिसक्ति । शिवते । अतोऽर्वागसहसिमुखं पूर्वीभिः पथ्याभिः पूर्वपुष्टिर्मार्गैः स्वर्विदा स्वर्गमुदकं वा जानता स्वरथवता वा वसुमता धनवता वा रथेन यातं । गच्छतं ॥

अ॒वो॒र्वी॑ नूनम॒श्विना॒ यु॒वाकु॑र्हुवे यद्वाँ सु॒ते मा॒ध्वी॒ वसू॑युः ।
आ वाँ व॒हंतु॑ स्थ॒र्विरा॑सो अ॒श्वः । पि॒बा॒णो अ॒स्मे सु॑षुता॒ मधू॑नि ॥ ४ ॥
अ॒वो॒ । वा॒ । नूनं॑ । अ॒श्विना॒ । यु॒वाकुः॑ । हु॒वे । यत् । वा॒ । सु॒ते । मा॒ध्वी॒ इति॑ । व॒सुऽयुः॑ ।
आ । वा॒ । व॒हंतु॑ । स्थ॒र्विरा॑सः । अ॒श्वः । पि॒बा॒णः । अ॒स्मे इति॑ । सु॒सुता॑ । मधू॑नि ॥ ४ ॥

हे अश्विनाश्विनी अवो रश्मिचोर्युवाभ्यां युवाकुर्युवां कामयमानोऽहं वसूयुः स्वभूतो भवामीति शेषः । यद्यस्मात् हे माध्वी मधुरस्य सोमस्याहो मधुविद्यासंबन्धिनी वा वां युवां सुतेऽभिपुते सोमे वसूयुर्वसुक्कामो ऋवे सोमि अतो वां स्वभूतः । वां युवामा वहंतु । के । अश्विरासः खूणाः प्रवृद्धा अश्वः । एतयोरतिप्रवृद्धत्वाच्छीघ्रगतिरपेक्षितत्वाच्च अश्विरेरेव भाव्यं । आगमनानंतरमक्षी अस्माभिः सुषुता सुहृन्निपुतानि मधूनि मधुरस्य पियायः । पिबतं ॥

प्राची॑सु दे॒वाश्विना॒ धियं॑ मेऽमृ॒धां सा॒तये॑ कृतं वसू॒युं ।
वि॒श्वः अ॒विष्टं॑ वाज॒ आ पु॒रंधी॑स्ता नः श॒क्तं श॒चीप॑ती श॒चीभिः॑ ॥ ५ ॥
प्राची॑ । ऊं इति॑ । दे॒वा । अ॒श्विना॒ । धि॒यं । मे॒ । अमृ॒धां । सा॒तये॑ । कृतं॑ । व॒सुऽयुं॑ ।
वि॒श्वः । अ॒विष्टं॑ । वा॒जे । आ । पु॒रं॒ऽधोः॑ । ता । नः॑ । श॒क्तं । श॒ची॒प॒ती॒ इति॑
श॒ची॒ऽप॒ती॒ । श॒ची॒भिः॑ ॥ ५ ॥

हे अश्विनाश्विनी देवा देवी युवां प्राचीमृज्जीममृधामहिंसितां वसूयुं धनमिच्छंतीं मे मम धियं बुद्धिं सुतिं कर्म वा सातये जप्तायोचितां कृतं । कृतं । किंच वाज आ संयामेऽपि विश्वः पुरंधीरसदीया बुद्धीरविष्टं । रचतं । हे शचीपती शचीति कर्मनाम । कर्मणां पात्राक्षी ता ती युवां शचीनिरसदीधिः सुतादिभ्यः कर्मनिर्गोऽस्माच्छक्तं । प्रयच्छतं धनमिति शेषः ॥ ॥ १२ ॥

अ॒विष्टं॑ धी॒ष्वश्विना॒ न आ॒सु प्र॒जाव॑देतो अ॒ह्यं नो॑ अस्तु ।
आ वाँ तो॒के त॒नये॑ तू॒तुजा॑नाः सु॒रत्ना॑सो दे॒ववी॑तिं गमेम ॥ ६ ॥
अ॒विष्टं॑ । धी॒षु । अ॒श्विना॒ । नः॑ । आ॒सु । प्र॒जाऽव॑त् । रे॒तः । अ॒ह्यं । नः॑ । अस्तु॑ ।
आ । वा॒ । तो॒के । त॒नये॑ । तू॒तुजा॑नाः । सु॒ऽरत्ना॑सः । दे॒वऽवी॑तिं । ग॒मेम॑ ॥ ६ ॥

हे अश्विनाश्विनी नोऽस्मानासु धीष्वेषु कर्मसविष्टं । रचतं । नोऽस्मन्मह्यमश्वीषां प्रजावत्पुत्रावुपितं पुत्रोत्पादनसमर्थं रेतोऽसु । वां सुवचोरपुत्रहाव्यं तोके एषि तनये तत्पुत्रादी च तूतुजाना अभिमतं धनं प्रयच्छतः सुरत्नासः शोभनधनाच्च संतो देववीतिं देवानां वीतिः प्राप्तिर्विष्वाकादृशं वज्रमा जमेम । आनयाम ॥

एष स्य वां पूर्वगत्वेव सख्ये निधिर्हितो माध्वी रातो अस्मे ।
 अहेळता मनसा यातमर्वागुध्रतां ह्यं मानुषीषु विष्णु ॥ ७ ॥
 एषः। स्यः। वां। पूर्वगत्वाऽइव। सख्ये। निऽधिः। हितः। माध्वी इति। रातः। अस्मे इति।
 अहेळता। मनसा। आ। यातं। अर्वाक्। अघ्रतां। ह्यं। मानुषीषु। विष्णु ॥ ७ ॥

एष पुरतो दीयमानः स स युवयोः प्रियत्वेन प्रसिद्धः सोमो हे माध्वी मधुप्रियावन्निनी वां युवयोः
 पुरतो निधिर्निधिक्षामीयो हितः स्थापितोऽस्मै चक्षामी रातो दत्तः संकल्पितः संगिहितः। किमिव। सख्ये
 सख्यार्थं पूर्वगत्वेव पुरतो गता कृत इव। स यथा प्रियं जनयन् स्वामिनः पुरतो वर्तत तद्वदित्यर्थः। यथादेवं
 तस्माद्विष्णुताकुप्यता मनसानुग्रहयुक्तेन चेतसार्वागन्मदमिमुखमा यातं। आगच्छतं। अघ्रता इवं इतिः सोमा-
 दिक्षमघ्रतावभवहरती। कुच। मानुषीषु विष्णु मनुष्यरूपासु प्रजासु वर्तमानं ॥

एकस्मिन्योगे भुरणा समाने परि वां सप्त स्रवतो रथो गात् ।
 न वायंति सुभो देवयुक्ता ये वां धूर्षु तरणयो वहति ॥ ८ ॥
 एकस्मिन्। योगे। भुरणा। समाने। परि। वां। सप्त। स्रवतः। रथः। गात् ।
 न। वायंति। सुऽभ्यः। देवऽयुक्ताः। ये। वां। धूऽसु। तरणयः। वहति ॥ ८ ॥

हे भुरणा सर्वस्य भर्तारो युवयोरेकस्मिन् समान उभयसाधारणे योगेऽस्माद्विषये सति वां युवयो रथः
 सप्त स्रवतः सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्याका वा गंगाद्याः परि गात्। परिगच्छति। शीघ्रमागच्छतीत्यर्थः। तद्-
 वागुक्ताः सुभ्यः सुभयना देवयुक्ता देवाभ्यां युवाभ्यां युक्ता अन्त्याः शीघ्रगमने न वायंति। न मुञ्चति। न
 आन्यति। येऽन्त्या वां धूर्षु रथस्य तरणयसारकाः शीघ्रगन्तारो वहति युवां ते न वायंतीति ॥

असृष्टता मघवन्नो हि भूतं ये राया मघदेयं जुनन्ति ।
 प्र ये बंधुं सूनृताभिस्तिरन्ते गव्यां पृचन्तो अश्व्या मघानि ॥ ९ ॥
 असृष्टता। मघवत्तऽभ्यः। हि। भूतं। ये। राया। मघऽदेयं। जुनन्ति।
 प्र। ये। बंधुं। सूनृताभिः। तिरन्ते। गव्यां। पृचन्तः। अश्व्या। मघानि ॥ ९ ॥

असृष्टता कुचां पस्यमानो युवां मघवन्नो धनवन्नो हविष्यन्नो यजमानेभ्यस्तेषामर्थाय भूतं हि। भवतं।
 तेभ्य एवानुरक्ता भवतं। अनुयाया एव विशिष्यति। ये राया धनेन निमित्तेन राया युक्ता वा मघदेयं दातव्यं
 मघं धनं हविर्बन्धुं वा जुनन्ति प्रेरयन्ति यच्छति। ये च बंधुं। स्नेहेन वध्नातीति बंधुः। तं स्वसंबन्धिनं। अथवा
 यज्ञेन वध्नातीति बंधुरध्वर्यादिः। तं सूनृताभिः प्रियसत्त्वात्मिकाभिर्वाग्भिः प्र तिरन्ते प्रवर्धयन्ति। प्रपूर्वाक्षर-
 तिर्वर्धनार्थः। किं जुनन्तः। नवा नो रूपाश्च अश्व्याश्च रूपाणि च मघानि धनानि पृचन्तोऽर्चिभ्यः प्रयच्छन्तः। तेभ्यो
 मघवन्नो भूतमिति ॥

नू मे हवमा नृणुतं युवाना यासिष्टं वृत्तिरश्विनाविरावत् ।
 धत्तं रत्नानि जरतं च सूरीन्ययं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥
 नू। मे। हव। आ। नृणुतं। युवाना। यासिष्टं। वृत्तिः। अश्विनौ। इराऽवत्।
 धत्तं। रत्नानि। जरतं। च। सूरीन्। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥ १० ॥

हे युवाणा नित्ययीवनी न्वय युवां मे हवमकादीयां सुतिमा मृजुतं । मुत्वा च हे अश्विनी दरावद्व-
विर्युतं वर्तिर्गृहं यासिष्टं । आगच्छतं । आगत्य च रत्नानि रमणीयानि धनानि धत्तं । दत्तं । सूरिण खोनुज्जरतं ।
वर्धयतं ॥ धातूनामनेकार्थत्वात् ॥ शिष्टं सष्टं ॥ ॥ १३ ॥

आ शुभा धातमिति नवर्चं चयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थमाश्विनं । आदितः सप्त विराजोऽष्टमीनवम्यौ
चिदुमी । अनुक्रम्यते च । आ शुभा नव सप्ताया विराज इति ॥ सूक्तविनियोगो वैयकिकः ॥

आ शुभा यातमश्विना स्वश्वा गिरो दसा जुजुषाणा युवाकोः ।

हव्यानि च प्रतिभृता वीतं नः ॥ १ ॥

आ । शुभा । यातं । अश्विना । सुऽअश्व । गिरः । दसा । जुजुषाणा । युवाकोः ।

हव्यानि । च । प्रतिऽभृता । वीतं । नः ॥ १ ॥

हे शुभा दीप्ती स्वश्वा शोभनाश्चो हे अश्विनाश्विनी आ यातं । अस्वयश्चमागच्छतं । दसा शत्रूणांमुपप-
यितारी युवां युवाकोर्युवां कामयमानस्व मम गिरः सुतीर्जुषाणा श्वेवमानी भवतमिति श्वेवः । न केवलं
सुतिं किंतु नोऽकादीयाणि प्रतिभृता संभृतानि हव्यानि हवींषि च वीतं । भवयतं ॥

प्र वामंधांसीक्षिवाश्विनश्चस्त्रयाज्या । सूचितं च । प्र वामंधांसि मन्वान्यस्युषमा पिवतमश्विना । आ०
६. ५. इति ॥

प्र वामंधांसि मद्यान्यस्युररं गंतं हविषो वीतये मे ।

तिरो अर्यो हवनानि श्रुतं नः ॥ २ ॥

प्र । वां । अंधांसि । मद्यानि । अस्थुः । अरं । गंतं । हविषः । वीतये । मे ।

तिरः । अर्यः । हवनानि । श्रुतं । नः ॥ २ ॥

हे अश्विनी वां युवाभ्यां मद्यानि मदवनकांभंधांसि सोमसपश्यान्मन्त्रानि प्राक्षुः । प्राक्षिषत । गृहीता-
न्प्रासन्नित्यर्थः । अतो युवां मे मम हविषो वीतये पात्राधारमत्वर्थं शीघ्रं गंतं । आगच्छतं । अर्योऽरेरकादिरी-
धिना हवनानि तिरस्तिरस्त्राव नः । अकादाहानमित्यर्थः । तच्छ्रुतं । मृजुतं ॥ श्रुतमित्यस्य वाक्यादित्वाद्गणिघातः ॥

प्र वां रषो मनोजवा इयर्ति तिरो रजांस्यश्विना शतोतिः ।

अस्मभ्यं सूर्यावसू इयानः ॥ ३ ॥

प्र । वां । रषः । मनऽजवाः । इयर्ति । तिरः । रजांसि । अश्विना । शतऽऊतिः ।

अस्मभ्यं । सूर्यावसू इति । इयानः ॥ ३ ॥

हे सूर्यावसू सूर्याणाः सह रषे वसन्ती वां युवयो रषोऽकाभमकादर्धमियानो याचमानः सन्नियर्ति ।
आगच्छत्वकायार्थः । स्रज्वा वां प्रेरयति गमनाय । कीदृशो रषः । मनोजवा मनोवेनः शतोतिरपरिमिताका-
दिवयरचवः । किं कुर्वन् । रजांसि कोकांस्तिरस्तिरस्त्रातिशयेन्येयतीति ॥

अयं ह यज्ञां देव्याः उ अद्रिर्ध्वो विवर्क्ति सोमसुसुवभ्यां ।

आ वल्गू विप्रो ववृतीत हव्यैः ॥ ४ ॥

अयं ह । यत् । वां । देवऽयाः । ऊं इति । अद्रिः । ऊर्ध्वः । विवर्क्ति । सोमऽसुत । सुवऽभ्यां ।

आ । वल्गू इति । विप्रः । ववृतीत । हव्यैः ॥ ४ ॥

यद्यदा वां युवां प्रति देवया देवी युवां कामयमानः । उ इति पूरणः । अयमद्विरभिषयवावा सोमसुत
सोममभिषयव युवम्वा । युवाभ्यामर्वायामिषुवमिति संबंधः । एवं कुर्यात्तुर्ध्वं उन्नतः सन् विवक्ति उच्चैः शब्द-
यति तदांगीं वष्णु सुंदरी युवां विप्रो मेधावी यजमानो हविर्हविर्मिरा वपुतीत । आवर्तयति ।

चि॒षं ह॒ यद्वां भो॒र्जनं॒ न्वस्ति॒ न्यच॑ये॒ महि॑ष्वंतं युयोतं ।

यो॒ वामो॑मानं॒ दध॑ते प्रियः सन् ॥ ५ ॥

चि॒षं । ह॒ । यत् । वां । भो॒र्जनं । नु । अस्ति॒ । नि । अच॑ये । महि॑ष्वंतं । युयो॒तं ।

यः । वां । ओ॒मानं । दध॑ते । प्रि॒यः । सन् ॥ ५ ॥

हे अग्निवी वां युवयोश्चिषं चायनीयं यज्ञोजनं धनमस्ति इ अस्ति खनु । न्विति पूरणः । तद्वत्तुर्ध्वं इत-
मिष्वंतः । अच यद्योः सुतिः । अचय एतन्नामकादृषिः । पंचम्यर्थं चतुर्थी । तस्माद्विष्वंतमुषीयं नि युयोतं ।
पुचक्रुवतं । योऽपिः प्रियः सन् सोमस्यायुवाभ्यां प्रियभूतः सन् युवाभ्यामेव इतमोमानं रचयं सुखं दधति
धारयति । ॥ १४ ॥

उ॒त॒ त्यद्वां॑ जु॒रते॑ अ॒ग्निना॑ भू॒ष्यवा॑नाय प्र॒तीत्यै॑ ह॒विर्दे॑ ।

अ॒धि॒ यद्वापै॑ इ॒त॒र्ज॒ति॒ ध॒त्स्यः॑ ॥ ६ ॥

उ॒त । त्यत् । वां । जु॒रते । अ॒ग्निना॑ । भू॒त् । अ॒वा॒नाय॑ । प्र॒तीत्यै॑ । ह॒विः॒ऽदे॑ ।

अ॒धि॒ । यत् । व॒र्षः । इ॒त॒र्ज॒ति॒ । ध॒त्स्यः॑ ॥ ६ ॥

उतापि च हे अग्निनाग्निनी वां युवयोः कर्म कुर्याते जुरते कुर्याय हविर्दे हविर्दापि अवावायितन्नामकाय
महर्षये त्वत्तत्प्रतीत्यं प्रतिगमनं तस्य रूपस्य प्रत्याप्ति भूत् । अभूत् । किं तदिति । यद्वापै रूपमितजतीतोम-
नायं युषीः सवाशदितः प्राप्तिरूपमधि धत्स्यः अधधत् । युषं अवागमग्निना करतं पुनर्युवानं चक्रुः
शचीभिः । अ० १. ११७. १३. इत्यादिव अवागस्य युवयोर्नवीकरणं प्रसिद्धं ।

उ॒त॒ त्वं॑ भु॒ज्युम॑ग्निना॒ सखा॑यो मध्ये॒ जहु॑र्दे॒वांसः॑ स॒मुद्रे॑ ।

नि॒रीं प॑र्ष॒दरा॑वा॒ यो यु॑वाकुः ॥ ७ ॥

उ॒त । त्वं । भु॒ज्युं । अ॒ग्निना॑ । स॒खायः॑ । म॒ध्ये । ज॒हुः । दुः॒ऽए॒वासः॑ । स॒मुद्रे॑ ।

निः । ईं । प॑र्ष॒त् । अ॒रा॒वा । यः । यु॑वाकुः ॥ ७ ॥

उतापि च त्वं तं भुज्युमेतन्नामानं समुद्रे मध्ये समुद्रोदकस्य मध्ये सखायो भुज्युवसिभूता कुरेवासो दुष्ट-
नमना वज्रः । त्वत्तवतः । ईमेनं समुद्रमध्ये चित्तं निः पर्वत् । निरपारयतं । यो भुज्युर्वाकुर्वां कामयिता-
रावारयवानभिगता च तमेनं निरपारयतं । अवाग्निषु सूक्तेषु कथाः सूच्यन्ते । अविमुग्धादीनामपि कथा-
दिभ्यो रचककथाकाः सर्वा महता प्रपञ्चिनास्माभिर्नासताभ्यां बहिरिव । अ० १. ११६. १. इत्यत्र प्रपञ्चिताः ।
ताकाच द्रव्याः ।

वृ॒क्षा॒य चि॒ज्जस॑मानाय श॒क्तमु॑त॒ श्रु॑तं श॒यवे॑ हू॒यमा॑ना ।

याव॑ग्यामपि॒न्वत॑म॒पो न॒ स्त॒र्ये चि॒च्छ्र॒क्ष्मा॑ग्निना॒ शची॑भिः ॥ ८ ॥

वृ॒क्षा॒य । चि॒त् । ज॒स॒मानाय॑ । श॒क्तं । उ॒त । श्रु॑तं । श॒यवे॑ । हू॒यमा॑ना ।

यो । अ॒ग्यां । अ॒पि॒न्वतं॑ । अ॒पः । न । स्त॒र्ये । चि॒त् । श॒क्ती । अ॒ग्निना॑ । श॒चीभिः॑ ॥ ८ ॥

बुक्काय धनादायि । अभिषवत इत्यर्थः । चिदिति पूरणः । अथवा परेभ्यो धनानि प्रयच्छते । यद्वा । बुक्काय बुक्कवर्धिसकाय । एतन्नामकाय असमानाय कर्मभिर्बुक्कीयमाणाचर्वये शक्तं । अभिमतं धनमदत्तं ॥ शक्वेदंनार्थकं बुक्कीतद्रूपं । अत्रभावश्चादसः ॥ उतापि च शयव एतन्नामकाचर्वये ह्यमानाह्यमानी युवां युतं । अगृह्यतं । यी युवामध्यां नामपित्वतं अपूरयतं श्रीरेण अपो नाग्निरिव नदी । तां यषोदकेन पूरय-
तस्तदत् । कीदृशीमध्यां । सार्थं चित् सरोमपि निवृत्तप्रसवां बुक्कामपि शक्ती शक्त्या सामर्थ्येन दोहनसचयेन युक्तां कृत्वा शक्वीभिर्युष्मदीधिः कर्मभिर्हि अश्विनाविति । शयवे चित्रासत्वा शक्वीभिर्जसुरये सार्थं पिब्यचुर्मी । अ० १. ११६. २२. । इत्यादि युक्तं ॥

एष स्य कारुर्जरते सूक्तैरये बुधान उषसां सुमन्मा ।

इषा तं वर्धदुध्या पयोभिर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥९॥

एषः । स्यः । कारुः । जरते । सूऽउक्तैः । अये । बुधानः । उषसां । सुऽमन्मा ।

इषा । तं । वर्धत् । अघ्या । पयःऽभिः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥९॥

एष कोता स स प्रसिद्धो वसिष्ठः कावः कोतोवसामये प्रातःसवने बुधानो बुध्यमानः सुमन्मा शोम-
नमतिः सुदृतिर्वा सुक्तिर्जरते । कोति । तमिषास्त्रिण वर्धत् । वर्धयतं ॥ वचनव्यत्ययः ॥ अघ्याहृतत्वा गीच वर्धत् ।
वर्धयतु । अथविकमेव वाक्यं । अघ्या गीर्वसिष्ठस्य प्रतिनियतापिहोचार्थी गौरिषास्त्रिण । घृतादिनेत्यर्थः । पयो-
भिश्च तं वसिष्ठं वर्धत् । वर्धयतु । एषमात्मानं परोक्षेण निर्दिदेश । शिष्टं स्पष्टं ॥ १५॥

आ वां रथ इत्यष्टमं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैशुमनाश्विनं । अनुक्तम्यते च । आ वां रथोऽष्टाविति ॥
प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोग उक्तः ॥

आ वां रथो रोदसी वज्रधानो हिरण्ययो वृषभिर्यात्वथैः ।

घृतवर्तनिः पविभी रुचान इषां वोऽह्ना नृपतिर्वाजिनीवान् ॥१॥

आ । वां । रथः । रोदसी इति । वज्रधानः । हिरण्ययः । वृषऽभिः । यातु । अथैः ।

घृतऽवर्तनिः । पविऽभिः । रुचानः । इषां । वोऽह्ना । नृऽपतिः । वाजिनीऽवान् ॥१॥

हे अश्विनी वां रथो वृषभिर्युवभिर्युक्ताः सन्ना यातु यज्ञमसादीयं । कीदृशो रथः । रथो विशिष्यते ।
रोदसी वावापुषिन्वी वज्रधानो वाधमानो हिरण्ययो हिरण्ययो घृतवर्तनिर्घृतमुदकं वर्तन्वा यच्च तादृशः
पविभी रथनेमिभिर्मधुपापिर्वा रथानो दीप्यमान इषां वोऽह्ना यजमानैर्दत्तानां इषिषां वाहको दातव्यानां
वात्सानां वोऽह्ना नृपतिर्गुणां यजमानानां स्वामी वाजिनीवानन्नवान् ॥

स पप्रथानो अभि पंच भूमा चिवंधुरो मनसा यातु युक्तः ।

विशो येन गच्छथो देवयंतीः कुषा चिद्याममश्विना दधाना ॥२॥

सः । पप्रथानः । अभि । पंच । भूमः । चिऽवंधुरः । मनसा । आ । यातु । युक्तः ।

विशः । येन । गच्छथः । देवऽयंतीः । कुष । चित् । यामं । अश्विना । दधाना ॥२॥

स रथः पंच भूम भूतानि सर्वप्राणिनः पप्रथानः प्रथमानस्त्रिवंधुरः । वंधुरस्तुवाचं कारणवज्जानं
काष्ठमयं । तादृशैस्त्रिभिर्घृतो मन्वासास्तुत्वा घृतोऽश्वा यातु । येन रथेन देवयंतीर्वित्री यजमानाग्नयति ।
वच्छथः । हे अश्विनाश्विनी कुष चिच्च ज्ञापि यामं मनसं दधाना धारयंती येन विशो वच्छथः स चाभिति ॥

स्वर्णा यशसा यातमर्वाग्दत्ता निधिं मधुमंतं पिबाथः ।

त्रि वां रथो बध्वा ३ यादमानोऽन्ताद्विवो बाधते वर्तनिभ्यां ॥३॥

सुऽअन्वा । यशसा । आ । यातं । अर्वाक् । दत्ता । निऽधिं । मधुऽमंतं । पिबाथः ।

वि । वां । रथः । बध्वा । यादमानः । अंतान् । दिवः । बाधते । वर्तनिऽभ्यां ॥३॥

हे देवी स्वर्णा शोभनाश्वेन यशसा चार्वामसदभिमुखं यातं । आगच्छतं । हे दत्ता श्रुणासुपचपयितारी मधुमंतं मधुररसोपेतं निधिं निधिवन्निहितं सोमं पिबाथः । पिबतं । वां युवयो रथो बध्वा सूर्यया सह यादमानो गंतव्यमिति गच्छन् । गमयन्निर्वाथः । एवं कुर्वन् वर्तनिभ्यां स्वचक्राभ्यां दिवोऽन्तान् पर्यंतप्रदेशान् बाधते । शीघ्रगमनेन पीडयति ॥

युवोः श्रियं परि योषावृणीत सूरौ दुहिता परितकम्यायां ।

यदेवयंतमवयः शचीभिः परि घंसमोमना वां वयो गात् ॥४॥

युवोः । श्रियं । परि । योषा । अवृणीत । सूरः । दुहिता । परिऽतकम्यायां ।

यत् । देवऽयंतं । अवयः । शचीभिः । परि । घंसं । ओमना । वां । वयः । गात् ॥४॥

युवोर्युवयोः श्रियं । अयत इति श्री रथः । तं क्षेत्रमेव वा योषा सर्वदा मिश्रयंती योषित सूरः सूर्यश्च दुहिता पर्यवृणीत । कदा । परितकम्यायां रात्री परितस्तकमवति संयामे यज्ञे वा गंतये । किंच यद्यदा देवयंतं देवकामं यजमानं यज्ञं वा शचीभिर्युवयोर्गमनादिलक्षणीः कर्मभिरवयः रथश्च तदानीं घंसं दीप्तं वयोऽन्नं सोमादिलक्षणमोमनावनेन रथश्चेन निमित्तेन वां परि गात् । पर्यंवात् ॥

यो ह स्य वां रथिरा वस्तं उस्त्रा रथो युजानः परियाति वर्तिः ।

तेन नः शं योरुषसो व्युष्टौ न्यश्चिना वहतं यज्ञे अस्मिन् ॥५॥

यः । ह । स्यः । वां । रथिरा । वस्तं । उस्त्रा । रथः । युजानः । परिऽयाति । वर्तिः ।

तेन । नः । शं । योः । उषसः । विऽउष्टौ । नि । अश्चिना । वहतं । यज्ञे । अस्मिन् ॥५॥

यो रथः । इति पूरणः । अ स प्रविष्टो रथो हे रथिरा रथिनी ॥ मलर्षीयो रः ॥ उस्त्राक्षीनांसि वक्षी आच्छादयति । यद्य रथो युजानोऽक्षिर्युक्तः सन्वर्तिर्मार्गं यजमानगृहं वा परियाति परिगच्छति । तेन रथेन हे अश्चिनाश्चिनी नोऽस्माकमस्मिन् यद्य उषसो व्युष्टौ प्रातःकाशि शं यजमानाय पापानां क्षीर्मन्त्राद्य च युक्तानां नि वहतं । नितरां प्राप्तं ॥

नरा गौरेव विद्युतं तृषाणास्माकमद्य सवनीप यातं ।

पुरुषा हि वां मतिभिर्हवन्ते मा वामन्ये नि यमन्देवयंतः ॥६॥

नरा । गौराऽइव । विऽद्युतं । तृषाणा । अस्माकं । अद्य । सवना । उप । यातं ।

पुरुऽषा । हि । वां । मतिभिः । हवन्ते । मा । वां । अन्ये । नि । यमन् । देवऽयंतः ॥६॥

हे नरा नितारावचिनी गौरेव गौरा मुनीव विद्युतं विधेव्य हीयमानं सोमं प्रति । तृषाणा तृषाणुक्ता-यवास्माकं सवना सवनानुप यातं । उपानच्छतं । पुरुषा यज्ञेषु अग्निषु वां युषां यजमाना मतिभिः क्षुतिभिर्हवन्ति हि । क्षुवन्ति । अतो वां युषामन्त्रे यज्ञादौ देवयंती देवी कौमवमाना वां युषां मा नि यमन् । मा निषच्छतु ॥

युवं भुज्युमवविहं समुद्र उदूहपुंरर्णसो अस्मिधानैः ।

पतचिभिरश्मैरव्ययिभिर्दंसनाभिरश्विना पारयता ॥ ७ ॥

युवं । भुज्युं । अवऽविहं । समुद्रे । उत् । उहपुः । अर्णसः । अस्मिधानैः ।

पतचिऽभिः । अश्मैः । अव्ययिऽभिः । दंसनाभिः । अश्विना । पारयता ॥ ७ ॥

हे अस्मिधानि युवं भुज्युमेतन्नामकमवविहं विधिं सखिभिः समुद्रे तप्ये निमग्नमर्णस उदकादु-
दहपुः । किं कुर्वताविति तदुच्यते । अस्मिधानिरधीयमाणीरश्मैरव्ययिभिश्च पतचिभिः पतनवन्निर्गमनवन्नी-
रधि निपुक्तिरर्णसनाभिः शरीरैः कर्मभिश्च पारयता पारयन्ती समुद्रमर्णस उदहपुरिति । नासत्या मुज्यु-
मूहपुः पतयेः । अ० १. ११६. ४. इति ह्युक्तं ॥

नू मे हवमा ऋणुतं युवाना यासिहं वर्तिरेश्विनाविरावत् ।

धत्तं रत्नानि जरतं च सूरीन्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

नू । मे । हव । आ । ऋणुतं । युवाना । यासिहं । वर्तिः । अश्विनौ । इराऽवत् ।

धत्तं । रत्नानि । जरतं । च । सूरीन् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

नू मे हवमित्यहमी सिद्धा ॥ १६ ॥

आ विश्ववरिति सप्तर्षे पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुममाश्विनं । अनुक्रम्यते च । आ विश्ववारा सप्तेति ॥
प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे च विनियोग उक्तः ॥ आद्यसृचसृतीये वंदोमे प्रचनशस्त्रे विनियुक्तः । आ विश्व-
वाराश्विना वतं नोऽयं सोम इन्द्र । आ० ८. ११. इति सूचितत्वात् ॥

आ विश्ववाराश्विना गतं नः प्र तत्स्थानमवाचि वां पृथिव्यां ।

अश्वो न वाजी ऋणुपृष्ठो अस्थादा यसेदधुर्ध्रुवसे न योनिं ॥ १ ॥

आ । विश्वऽवारा । अश्विना । गतं । नः । प्र । तत् । स्थानं । अवाचि । वां । पृथिव्यां ।

अश्वः । न । वाजी । ऋणुऽपृष्ठः । अस्थात् । आ । यत् । सेदधुः । ध्रुवसे । न । योनिं ॥ १ ॥

हे विश्ववारा सर्वैर्वदसीयावशिनाश्विनी नोऽस्माकं यत् याममा वतं आगच्छतं वां युवयोस्तत्स्थानं पृथिव्यां
वेद्यां प्रावाचि । प्रोच्यते । तदर्थं ऋणुपृष्ठः सुखकरपृष्ठभागः । अर्धतविपुलत्वादाकृष्टाणां सुखकरपृष्ठभाग इत्यर्थः ।
वाजी वेगवानश्वोऽस्मात् । तिष्ठतु युवयोः समीपे । यत् । यमित्वर्थः । यमन्यमा सेदधुः आसीदधुः सोऽधुः ।
यद्वा । यत्स्थानमासीदधुः तत्स्थानमस्य आगच्छत्वितो यमनाय । स्त्रितो वृष्टांतः । ध्रुवसे ध्रुवाय निवासाय
योनिं न योनिं ज्ञानमिव ॥

सिषंस्ति सा वां सुमतिश्चनिष्ठातापि घर्मो मनुषो दुरोणे ।

यो वां समुद्रान्सरितः पिपत्येतग्वा चिन्न सुयुजां युजानः ॥ २ ॥

सिषंस्ति । सा । वां । क्षुऽमतिः । चनिष्ठा । अतापि । घर्मः । मनुषः । दुरोणे ।

यः । वां । समुद्रान् । सरितः । पिपति । एतऽग्वा । चित् । न । सुऽयुजां । युजानः ॥ २ ॥

सा सुमतिरस्माभिः क्रियमाणा शोभनां सुतिष्ठतिष्ठा कर्मणीयतमातिशयिनाश्रयंती वा वां युवां सिषंस्ति ।
क्षेपति । क्षिप घर्मः प्रवर्धय मनुषो मनुष्यस्य यवनामस्य दुरोणे चाननुहिऽतापि । ततोऽमृत । चर्वां रत्नप-

तत्तद्वर्त्मस्य चर्मत्वं । तै० आ० ५. १. ५. । इति श्रुतिः । यज्ञस्य शिरःस्थानीयत्वादस्य । यो चर्मो वां युवां । प्राप्तु-
मिति शेषः । समुद्रात् सरितश्च पिपतिं पूरयति नृष्टिद्वारा । एतन्वा चित्र । चिदिति पूरयः । अन्वाविष यथा
सुयुजा सुतु युक्ती रणे भवतस्तथेत्यर्थः । नेत्युपमार्थः । तद्वयुवां यज्ञे युवाभो योजयन्वजः । स एवं करोति ॥

यानि स्थानान्यश्विना दधाथे दिवो यद्भीष्मोषधीषु विष्णु ।

नि पर्वतस्य मूर्धनि सदंतेषं जनाय दाप्नुषे वहंता ॥३॥

यानि । स्थानानि । अश्विना । दधाथे इति । दिवः । यद्भीषु । ओषधीषु । विष्णु ।

नि । पर्वतस्य । मूर्धनि । सदंता । इषं । जनाय । दाप्नुषे । वहंता ॥३॥

हे अश्विना युवां दिवो युक्तीकादागत्य यानि स्थानानि दधाथे कुक्षः । कुषिति उच्यते । यद्भीषु महती-
ष्वोषधीषु विष्णु यजमानेषु च । ती युवां पर्वतस्य मेघस्नातरिचस्य वा मूर्धनि स्थाने सदंता निषीदंताविषमन्नं
दाप्नुषे हविर्दाथे जनाय यजमानाय वहंता प्रापयंती भवतमिति शेषः ॥

चनिष्टं देवा ओषधीष्वप्सु यद्योग्या अन्नवैथे ऋषीणां ।

पुरुषि रत्ना दधती न्यस्मे अन्तु पूर्वाणि चख्ययुगानि ॥४॥

चनिष्टं । देवौ । ओषधीषु । अप्सु । यत् । योग्याः । अन्नवैथे इति । ऋषीणां ।

पुरुषि । रत्ना । दधती । नि । अस्मे इति । अन्तु । पूर्वाणि । चख्ययुः । युगानि ॥४॥

हे देवा देवौ युवाभोषधीष्वोषधिविकारांश्चरपुरोडाशादिकानप्सु सोमरसांश्चनिष्टं । अत्यंतकमजी-
वतमं कामयेयामित्यर्थः । यवसायोन्मा-युवयोश्चिता श्रीवधीरपक्ष्मीणां संबन्धिनीरन्नवैथे आमुचः तस्मा-
दस्मादीया अपि कामयेयामित्यर्थः । यद्वा । ऋषीकामसाकमिति पुत्रार्थं वज्रवचनं । यवसादोषधीष्वप्सु
च अणिष्टं योन्माः सुतीक्ष्णाश्वे तस्मादस्ते अस्मासु पुरुषि वज्रनि रत्ना रमणीयानि धनानि नि दधती
पूर्वाणि युगानि मिथुनानि बाघापतिरूपाश्चानु चख्ययुः । ज्ञातवन्ती । अनुकृष्टवन्ताश्चनुयहार्थं ॥

पुष्पुवांसां चिदश्विना पुरुषयभि ब्रह्माणि चक्ष्वाथे ऋषीणां ।

प्रति प्र यातं वरमा जनायास्मे वामस्तु सुमतिश्चनिष्टा ॥५॥

पुष्पुऽवांसां । चित् । अश्विना । पुरुषि । अभि । ब्रह्माणि । चक्ष्वाथे इति । ऋषीणां ।

प्रति । प्र । यातं । वरं । आ । जनाय । अस्मे इति । वां । अस्तु । सुऽमतिः । चनिष्टा ॥५॥

हे अश्विनाश्विनी । चिदिति पूरकः । युवां पुष्पुवांसां श्रुतवन्ती संती पुरुषि वज्रनि ब्रह्माणि परिवृढानि
कर्माणि श्रुतिकचयान्पुषीकामसाकं संबन्धीन्वभि चक्ष्वाथि । अभिपञ्चमी युवां । अतो जनाय वनस्य यजमानस्य
मम वरं यच्च प्रति प्र यातं । वां युवयोश्चनिष्टोक्तचयानां सुमतिरनुयहमतिरस्ते अस्मासु । भवतु ॥

यो वां यज्ञो नास्त्या हविष्मान्कृतब्रह्मा समर्थोऽभवाति ।

उप प्र यातं वरमा वसिष्ठमिमा ब्रह्माण्युच्यंते युवभ्यां ॥६॥

यः । वां । यज्ञः । नास्त्या । हविष्मान् । कृतऽब्रह्मा । सऽमर्थः । भवाति ।

उप । प्र । यातं । वरं । आ । वसिष्ठं । इमा । ब्रह्माणि । अुच्यंते । युवऽभ्यां ॥६॥

हे नास्त्याश्विनी वां युवयोर्बो यज्ञो यजमानः समर्थः कृतपूर्तिर्मेतैः सहितः उप हविष्मान् हविषा

युक्तः कृतब्रह्मा कृतलोचरूपकर्म भवति भवति तं वरं वरणीयं वसिष्ठमोष प्र यातं । प्रवर्षेद्योपायच्छतं ।
इमेमाणि ब्रह्माणि मन्त्रवातानि युवभ्यां युवाभ्यामर्षायागमनायच्छति । कुर्यति । क्रियंत इत्यर्थः ॥

इयं मनीषा इयमश्विना गीरिमां सुवृक्तिं वृषणा जुषेथां ।

इमा ब्रह्माणि युवयून्मग्नयूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥१॥

इयं । मनीषा । इयं । अश्विना । गीः । इमां । सुवृक्तिं । वृषणा । जुषेथां ।

इमा । ब्रह्माणि । युवयूनि । अगमन् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥१॥

हे अश्विनाश्विनी इयं मनीषा सुतिर्युवयोः कृतेति शेषः । तदेवादरार्थं पुनश्च्यति । इयं गीः सुतिः कृता ।
हे वृषणा कामानां वर्षकी इमामस्त्यक्तां सुवृक्तिं शोभनां सुतिं जुषेथां । सेवेथां । इमेमाणि ब्रह्माणि कर्माणि
सुतिरूपाणि युवयूनि युवां कामयमानानि संत्यगमन् । गच्छंतु युवां । यूयं पातिति विस्रं ॥ १७॥ ॥४॥

पंचमेऽनुवाक एकोनविंशति सूक्तानि । तथाप्य स्वसुरिति षड्वचं प्रथमं सूक्तं वैदुममाश्विनं । अनुक्रम्यते च ।
अप स्वसुः वसिति ॥ नतो विनियोगः ॥

अप स्वसुरुषसो नग्जिहीते रिणक्ति कृष्णीरुषाय पंथां ।

अश्वामघा गोमघा वां हुवेम दिवा नक्तं शरुमस्मद्युयोतं ॥१॥

अप । स्वसुः । उषसः । नक् । जिहीते । रिणक्ति । कृष्णीः । अरुषाय । पंथां ।

अश्वमघा । गोमघा । वां । हुवेम । दिवा । नक्तं । शरुं । अस्मत् । युयोतं ॥१॥

स्वसुः स्वस्वस्वानीयाया उषसः सकाशात्पतन् राचिरप जिहीते । अपगच्छति । तस्या अवकाशं दत्त्वा
स्वयमपगतेत्यर्थः । स्वसा स्वसे आयासी योनिमरिक् । अ० १. १२४. ८. । इत्युक्तं । कृष्णीः कृष्णवर्षा राचिरप-
वायारोचमानायाहि सूर्याय वा पंथां पंथानं मार्गं रिणक्ति । रेचयति । यस्मादेवं तस्माद्युवयोरागमनसन्नय-
त्वात् हे अश्वामघाश्वनी हे गोमघा गोधनी । उभयोः प्रदातारावित्यर्थः । ईदृशी वां युवां हुवेम । कुमः ।
प्राज्ञायामः । दिवा नक्तं सर्वदा शरं हिंसकमस्मादस्मत्तो युयोतं । पृथक्कृतं ॥

उपायातं दाणुषे मर्त्याय रथेन वाममश्विना वहता ।

युयुतमस्मदनिराममीवां दिवा नक्तं माध्वी चासीथां नः ॥२॥

उपऽआयातं । दाणुषे । मर्त्याय । रथेन । वामं । अश्विना । वहता ।

युयुतं । अस्मत् । अनिरां । अमीवां । दिवा । नक्तं । माध्वी इति । चासीथां । नः ॥२॥

हे अश्विनी युवासुपायातं । उपप्रावृत्तमस्मादाह्वानं प्रति । किमर्थं । दाणुषे हविषां दाषि यजमानाय
तदर्थं रथेन वामं वगनीयं धनं वहता वहन्ती । अस्मादस्मत्तो युयुतं । पृथक्कृतं । किं । अनिरां । इरात्रं ।
तदन्नदारिद्र्यामित्यर्थः । अमीवां रोगं च । हे माध्वी मधुमती युक्तं गोऽस्मान् दिवा नक्तं सर्वदा चा-
सीथां । रथतं ॥

आ वां रथमवमस्यां व्युष्टौ सुस्त्रायवो वृषणो वर्तयंतु ।

स्यूमंगभस्तिमृत्युग्भिर्भैराश्विना वसुमंतं वहेथां ॥३॥

आ । वां । रथं । अवमस्यां । व्युष्टौ । सुस्त्रायवः । वृषणः । वर्तयंतु ।

स्यूमंगभस्तिं । मृत्युक्भिः । अश्वैः । आ । अश्विना । वसुमंतं । वहेथां ॥३॥

अवमन्त्रामासन्नायां बुधौ बुधश्च उपसि वां युवयो रथं सुन्वायवः सुक्षिण योजयंतोऽन्वा युवयो वर्षका युवामा वर्तयंतु । क्षुमममसिं सुखररिमं सुतररिमं वसुमंतं प्रदेयधनयुक्तं रथं हे अश्विनाश्विनावृतयुग्मिषद-
कयुक्तिरथैवदकप्रदिरथैरा वहेथां ॥

यो वां रथो नृपती अस्ति वोऽह्ना चिंवधुरो वसुमाँ उस्त्रयामा ।

आ न एना नासत्यापं यातमभि यथाँ विश्वप्स्यो जिगाति ॥४॥

यः१ वां । रथः । नृपती इति नृऽपती । अस्ति । वोऽह्ना । चिऽवंधुरः । वसुऽमान् ।
उस्त्रऽयामा ।

आ । नः । एना । नासत्या । उपं । यातं । अभि । यत् । वां । विश्वऽप्स्यः । जिगाति ॥४॥

हे नृपती नृणां यवमानानां पातकावधिनी वां युवयो रथो वोऽह्ना युवयोर्वाहकोऽस्ति सर्वदा संभि-
हितो वर्तते । कीदृशोऽसी । चिंवधुरः सारथ्यधिष्ठानस्थानचयोपेतो वसुमान्धनवानुस्रयामोक्षं दिवसं प्रति
यता । एतेन रथेन हे नासत्याश्विनी नोऽन्वागुपा यातं । यद्वा यो यद्वा रथो वां विश्वप्स्यो व्याप्तृयोऽभि
जिगाति अभिनश्नति । अथवाह । यवस्याश्विप्स्यो वसिष्ठो वां जिगाति क्षीति जत उपा यातं ॥

युवं च्यवानं जरसोऽमुमुक्तं नि पेदव जहधुरांशुमथं ।

निरंहंसस्तमसः स्पतमचिं नि जाहुषं शिथिरे धातमंतः ॥५॥

युवं । च्यवानं । जरसः । अमुमुक्तं । नि । पेदवे । जहधुः । आंशुं । अथं ।

निः । अंहंसः । तमसः । स्पतं । अचिं । नि । जाहुषं । शिथिरे । धातं । अंतरिति ॥५॥

हे अश्विना युवं युवां च्यवानं जरसो जीर्णाङ्गपादमुमुक्तं । असुचतं । युवं च्यवानमश्विना जरतं पुनर्युवानं
। अ० १. ११७. १३. । इति ह्यन्वयः । तथा पेदव एतन्नामकाय राज्ञ आशुं शीघ्रगामिनमथं निरहधुः । अथहतं
युष्टे । युवं धैतं पेदवे । अ० १. ११८. ९. । इति निगमः । तथाचिं महर्षिमंहस अवीसादपिः सकाशात्तमसश्च
गुहातःक्षिताश्च सकाशाद्विप्यतं । अपारयतं । युवमृवीससुत तप्तमथय जीमन्वतं चक्रधुः । अ० १०. ३९. ९. ।
इति निगमः । तथा जाहुषं शिथिरे शिथिरे धृष्टे स्वराष्ट्रिऽतमये पुनर्नि धातं । न्यधातं । परिविष्टं जाहुषं
विचतः सीं । अ० १. ११६. २०. । इति श्रुतं ॥

इयं मनीषा इयमश्विना गीरिमां सुवृक्तिं वृषणा जुषेथां ।

इमा ब्रह्माणि युवयूय्यगमन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

इयं । मनीषा । इयं । अश्विना । गीः । इमां । सुऽवृक्तिं । वृषणा । जुषेथां ।

इमा । ब्रह्माणि । युवयूयनि । अगमन् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥६॥

इयं मनीषेति षष्ठी यता ॥ ११८॥

आ जीमतेति पंचमं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्थं वैदुममाश्विनं । अनुकन्यति च । आ जीमता पंचेति ॥ वि-
भिषीवः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोदक्षः ॥ अश्विनि पश्चादावातको वाज्यनुवाकाः । सुधितं च । आ
जीमता वासत्वा रथेति यतसः । आ० ३. ८. । इति ॥

आ गोमता नासत्या रथेनावावता पुरुषंद्रेयं यातं ।

अभि वां विश्वा नियुतः सचंते स्याहेयां श्रिया तन्वां शुभाना ॥१॥

आ । गोऽमता । नासत्या । रथेन । अश्वऽवता । पुरुऽचंद्रेण । यातं ।

अभि । वां । विश्वाः । निऽयुतः । संचते । स्पार्हया । श्रिया । तन्वा । शुभाना ॥ १ ॥

हे नासत्याश्विनी गोमता गीयुक्तेनाश्वावताश्चयुक्तेन । अश्वैर्वृषमैश्चोडेनेत्यर्थः । पद्मा । गोमता गोप्रदेन । पुरुचंद्रेण बज्रधनेन । धनप्रदेनेत्यर्थः । तादृशेन रथेना यातं । आगच्छतं । वां विश्वा ब्रह्मो नियुतः सुतयः संचते सेवन्तेऽस्मिन्निरिताः । हे स्पार्हया स्पृहणीयया श्रिया शोभया तन्वा शरीरेण च शुभाना दीप-
मानी युवां ॥

आ नो देवेभिरुप यातमर्वाक्सजोषसा नासत्या रथेन ।

युवोहि नः सख्या पित्र्याणि समानो बंधुरुत तस्य विस्रं ॥ २ ॥

आ । नः । देवेभिः । उप । यातं । अर्वाक् । सऽजोषसा । नासत्या । रथेन ।

युवोः । हि । नः । सख्या । पित्र्याणि । समानः । बंधुः । उत । तस्य । विस्रं ॥ २ ॥

हे नासत्याश्विनी युवां देवेभिरितरेर्देवैः सह सजोषसा समानप्रीती परस्परं संती नोऽस्माकमर्वागमिसुखं रथेना यातं । आगच्छतं । आगमने बंधुत्वातिशयमाह । युवोर्धुवयोर्नोऽस्माकं च सख्या सख्यानि पित्र्याणि पितृतः प्राप्तानि । नेदानीं सुखाद्युपाधिना प्राप्तानि भवन्तीत्यर्थः । तदेवाह । उतापि च युवयोर्मम च बंधुर्बंधकः पितामहः समान एक एव । तस्य विस्रं ॥ तस्मैति कर्मणि षष्ठी ॥ तं बंधुं तद्वंधुत्वं वा विस्रं । जानीतं ॥ विव-
स्त्वान्वक्ष्यस्योभाषपि कक्षपादहितेर्जाती विवस्त्वानश्विनोर्जनको वक्ष्यो वसिष्ठक्षितीतिवं समानबंधुत्वं । तथा च मुहुरिवायामुक्तं । अभवन्मिषुनं त्वष्टुः सरस्वस्त्रिशिराः सह । स वै सरस्वूं प्रायच्छत्स्वयमेव विवस्वते ॥ ततः सरस्वत्यां जाति ते यमयन्मयी विवस्वतः । तावन्मुनी यमावेव ह्यास्मां यन्मा च वै यमः ॥ उहा भर्तुः परोक्षं तु सरस्वुः सैदृशीं स्त्रियं । मिषिष्य मिषुनं तस्मान्मया भूत्वा प्रवक्तुमे ॥ अविज्ञानाद्विस्वांस्तु तस्मान्मजनयन्मनुं । रावर्धिरासीत्स मनुर्विवस्वानिव तेजसा ॥ स विज्ञाय अपक्रांतां सरस्वुमात्मरूपिणीं । त्वाग्नीं प्रतिजगामागु वागी भूत्वा सलक्षयः ॥ सरस्वुस्तु विवस्वंतं विज्ञाय ह्यरूपिणं । मैषुनायोपवक्तुम तां च तचाचरोह सः ॥ तत्सद्योस्तु वेगेन मुक्तं तदपतन्नुवि । उपाविघ्नश्च सा त्वया तच्छुक्तं गर्भकाम्बया ॥ आभ्राणमाचाच्छुक्तं तत्कु-
मारी संवभूवतुः । नासत्वक्षिण दक्षश्च वी सुतावश्विनावपीति ॥

उदु स्तोमांसो अश्विनोरबुध्रजामि ब्रह्माण्युवसंश्च देवीः ।

आविवांसरोदसी धिष्यायेमे अच्छा विप्रो नासत्या विवस्ति ॥ ३ ॥

उत् । ऊं इति । स्तोमांसः । अश्विनोः । अबुध्रन् । जामि । ब्रह्माणि । उवसः । च । देवीः ।

आऽविवांसन् । रोदसी इति । धिष्याये इति । इमे इति । अच्छ । विप्रः । नासत्या ।

विवस्ति ॥ ३ ॥

स्तोमांसः स्तोमः कषा अश्विनाश्विनापुवधुध्रन् । उत्पुष्टं बोधयति । उ इति पूरकः । जामि । बंधुनामैतत् । बंधुजानीयाणि ब्रह्माणि परिपुडाणि कर्माणि देवीर्बोतमाना उवसः । चकारादश्विनी च । अबुध्रन् । विप्रो मेधावी वसिष्ठ इमे रोदसी क्रावापुषिषी धिष्णे धिष्याहे सुखे आविवांसन् परिचरन् नासत्याश्विनावच्छा-
मिसुखं विवस्ति । कीति ॥

वि चेदुच्छत्यश्विना उवासः प्र वां ब्रह्माणि कारवो भरते ।

उर्थं भानुं सविता देवो अश्वेबृहद्मयः समिधा जरते ॥ ४ ॥

वि। च। इत्। उच्छंति। अश्विनी। उषसः। प्र। वां। ब्रह्माणि। कारवः। भरंते।
ऊर्ध्वे। भानुं। सविता। देवः। अश्वेत्। बृहत्। अग्रयः। संऽइधा। जरंते ॥४॥

हे अश्विनी उषास उषसो मुच्छंति चेत् । तमांसि विवासयंति । चेदिति पूरणार्थं वा । स च ब्रह्मा-
बसुर्यावपेचकः ॥ वेद्योमादनिघातः ॥ अतो युवयोः क्षुतिसमयत्वाद्ब्रह्माणि सोपाणि कारवः सोतारः ब्र-
भरंति । प्रकर्षेण संपादयंति । ऊर्ध्वमश्वेत् आश्रयति भानुं तैवः सविता देवः । अग्रयोऽपि समिधा समिधमेव
बृहदतिमहम्भरंति । सूर्यंते ॥

आ पश्चातादिति पंचम्याश्विने पशौ वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । आ पश्चातामासत्या पुरस्तादा
जीमता नासत्या रक्षेण । आ० ३. ८. इति ॥

आ पश्चातामासत्या पुरस्तादाश्विना यातमधरादुदक्तात् ।
आ विश्वतः पांचजन्येन राया यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥
आ। पश्चातात्। नासत्या। आ। पुरस्तात्। आ। अश्विना। यातं। अधरात्। उदक्तात्।
आ। विश्वतः। पांचऽजन्येन। राया। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः॥५॥

हे नासत्याश्विनी पश्चातात्पश्चाद्दिशादा यातं । तथा पुरस्तात्पूर्वकाद्दिशात् तथाधरादधस्त्रगाद्दिशाद्विषत
उदक्तादुदग्देशात् । सर्वथा यातमिति संबंधः । किं वज्रना विश्वतः सर्वकाद्दिशात्पांचजन्येन पंचजन्येन
राया धनेन सदा यातं । निषादपंचमासत्वारो वर्षाः पंचवनाः ॥ ॥१९॥

अतारिष्येति पंचर्षे तुतीयं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्यं वैदुममाश्विनं । अतारिष्येत्पुनर्मयिका ॥ प्रातरनुवाकाश्वि-
नश्चतुर्थोक्तो विनियोगः ॥

अतारिष्य तमसस्पा रमस्य प्रति स्तोमं देवयंतो दधानाः ।
पुरुदंसा पुरुतमा पुराजामर्त्या हवते अश्विना गीः ॥१॥
अतारिष्य । तमसः । पारं । अस्य । प्रति । स्तोमं । देवऽयंतः । दधानाः ।
पुरुऽदंसा । पुरुऽतमा । पुराऽजा । अमर्त्या । हवते । अश्विना । गीः ॥१॥

अस्य तमसोऽज्ञानस्य तत्कार्यस्य जननमरणवतः संसारदुःखस्य अथवा प्रकृतत्वात् प्रयोगविषयाज्ञानस्य
पारमतारिष्य । तीर्षाः क । किं कुर्वंतः । देवयंतो देवकामाः स्तोमं क्षुतिं प्रति दधाना देवेषु कुर्वाणाः ।
पुरुदंसा वज्रकर्माणी पुरुतमा प्रभूततमी पुराजा पूर्वजातावत एवामर्त्यामरणधर्मासावश्विनाश्विनी जीर्वरिता
क्षीता वशिष्ठो हवते । क्षीति । आह्वयति वा ॥

न्यु प्रियो मनुषः सादि होता नासत्या यो यजते वंदते च ।
अक्षीतं मध्वो अश्विना उपाक आ वां वोचे विदधेषु प्रयस्वान् ॥२॥
नि। ऊं इति। प्रियः। मनुषः। सादि। होता। नासत्या। यः। यजते। वंदते। च।
अक्षीतं। मध्वः। अश्विनी। उपाके। आ। वां। वोचे। विदधेषु। प्रयस्वान् ॥२॥

प्रियो युवयोः प्रियभूतो मनुषो माणुषो मनुषः सत्ताशाब्दलो वा होता देवानामाह्वाता क्षीतार्थं नि-
वादि । असादि । निषवी भवति । युवयोः कर्मणि वर्तत इत्यर्थः । हे नासत्याश्विनी यो यजते धाम करोति
वादि । असादि । निषवी भवति । युवयोः कर्मणि वर्तत इत्यर्थः । हे नासत्याश्विनी यो यजते धाम करोति

वदति कीर्ति च तस्य संबन्धिनं मधो मधुरं सोमरसं हे अश्विनाश्विनी उपनिःसृतिश्च एव समीपे स्थितेवाग्नीतं ।
पिबतमित्यर्थः । विद्वेषु यज्ञेषु वां युवां प्रयत्नान्नवान्मत्ता बोधि । आह्वये ॥

अहेम॒ यज्ञं॒ प॒षामु॒राणा॒ इमां॑ सुवृ॒क्तिं वृष॑णा जुषेथां ।

श्रु॒ष्टीवे॒व प्रे॒षितो॑ वामबोधि॒ प्रति॑ स्तोमैर्जर॒माणो॑ वसिष्ठः ॥ ३ ॥

अहेम॒ यज्ञं॒ प॒थां । उ॒राणाः॒ । इमां॑ । सु॒वृक्तिं॒ । वृष॑णा । जुषे॒थां ।

श्रु॒ष्टीवाऽइ॒व । प्रऽइ॒षितः॒ । वां । अ॒बोधि॒ । प्रति॑ । स्तोमैः॒ । जर॒माणः॒ । वसि॑ष्ठः ॥ ३ ॥

उराणा उर सोषं कुर्वणाः सोतारो वयं पथां पततामगच्छतां देवानामर्थाय यज्ञं यागं तत्साधनं
हविर्वाहेम । वर्धयेम । हे वृषणा वर्षको कामानां इमां सुवृक्तिं शोभनश्रुतिं जुषेथां । शेषेथां । वां युवां
श्रुष्टीवेव । श्रुष्टीति चिप्रनाम । चिप्रगता दूत इव प्रेषितोऽहमबोधि । बोधयति शीघ्रं गंतव्यमिति । किं
कुर्वन् । सोमैः सोषैः प्रति जरमाणः प्रतियुवन् । कः । वसिष्ठोऽहमबोधीति ॥

उप॒ त्या व॒ह्रीं ग॒मतो॒ विशं॑ नो र॒क्षोह॑णा संभृ॒ता वी॒कुपा॑णी ।

सम॑धाँस्य॒गमत॑ मत्स॒राणि॒ मा नो॑ म॒र्धिष्ट॒मा ग॑तं शि॒वेन॑ ॥ ४ ॥

उप॒ । त्या । व॒ह्री इति॑ । ग॒मतः॒ । विशं॑ । नः॒ । र॒क्षःऽह॑ना । संऽभृ॒ता । वी॒कुपा॑णी
इति॑ वी॒कुऽपा॑णी ।

सं । अ॒धाँसि॑ । अ॒गमत॑ । मत्स॒राणि॒ । मा । नः॒ । म॒र्धिष्टं॒ । आ । ग॒तं । शि॒वेन॑ ॥ ४ ॥

त्वा त्वी तौ वह्री हविषां वोढारी नोऽस्माकं विशं प्रजामुत्विजमुप गमतः । उपगच्छतां । कीदृशी तौ ।
रक्षोहणा रक्षसां हंतारी संभृता सन्त्यभृती पुष्टांगौ वीकुपाणी वृद्धपाणी । यदा । अयमर्धर्षोऽक्षपरतप्रा
व्याख्येयः । तथा सति तौ रक्षस्य वोढारी वृद्धपादावश्विनोरश्वावुपगच्छतामिति तत्सार्थः । अंधाँस्यन्नानि
मत्सराणि मदकराणि सोमाः समगमत । समगच्छन्त युवां । नोऽस्मान् मा मर्धिष्टं । मा हिंसं । किंतु शिवेन
मंगलेन धनेन सार्धमा गतं । आगच्छतं ॥

आ प॒श्चाता॑न्नास॒त्या पुर॑स्ता॒दाश्वि॑ना यातमध॒रादु॑द॒क्तात् ।

आ वि॒श्वतः॒ पाँच॑जन्येन रा॒या यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः ॥ ५ ॥

आ । प॒श्चाता॑त् । ना॒स॒त्या । आ । पुर॑स्तात् । आ । अ॒श्विना॒ । या॑तं । अ॒ध॒रात् । उ॑द॒क्तात् ।

आ । वि॒श्वतः॒ । पाँच॑ऽजन्येन । रा॒या । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिभिः॒ । सदा॑ । नः॒ ॥ ५ ॥

आ पश्चातादिति पंचम्या विनिर्घोषो व्याख्या च यता ॥ २० ॥

इमा उ वामिति पुत्रुषं चतुर्थं सूक्तमाश्विनं वसिष्ठस्यार्थं । आवातुतीयापंचम्यो बृहत्सः शिष्टाः सतोबृहत्सः ।
तथा चानुक्रांतं । इमा उ वां वद प्रवाचमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनि कती वार्हति वदसाश्विनशस्त्रे च सूक्तं ।
सूचितं च । इमा उ वामर्यं वां । आ० ४. १५. इति ॥ दशराषे पंचमैऽहनि प्रथमशस्त्र इमा उ वामित्यधमा-
श्विनयुचः । सूचितं च । इमा उ वां दिविष्टयः पिबा सुतस्य रशिनः । आ० ७. १२. इति ॥

इ॒मा उ॑ वां दि॒विष्ट॑य उ॒सा ह॑वन्ते अ॒श्विना॒ ।

अ॒यं वा॒म॒हेऽव॑से श॒चीव॑सू वि॒श्वेवि॑शं हि ग॒च्छ॑थः ॥ १ ॥

इ॒माः । उं॒ इति॑ । वां॒ । दि॒विष्ट॑यः । उ॒स्मा । ह॒वन्ते॑ । अ॒श्वि॒ना ।

अ॒यं । वां॒ । अ॒हे । अ॒वसे॑ । श॒ची॒वसू॑ इति॑ श॒ची॒ऽवसू॑ । वि॒शं॑ऽवि॒शं । हि॒ । गच्छ॑यः ॥ १ ॥

इ॒मा दि॒विष्ट॑यो दि॒वमिच्छ॑तः प्र॒जा अ॒श्वि॒नोऽपि॑ । उ॒ इति॑ चा॒र्ये । हे॒ अ॒श्वि॒ना उ॒स्मा वां॑स॒की वां॑ ह॒वन्ते॑ । आ॒ह्वय॑न्ति । अ॒यं वसिष्ठोऽपि॑ हे॒ श॒ची॒वसू॑ कर्म॒धनी॑ वां॒ यु॒वाम॑वसेऽ॒स्राव॑णाय॒ यु॒वयो॑स्पर्षणाय॒ वा॒हि । आ॒ह्वयामि॑ । किमर्थमे॒वं प्र॒जा अ॒प्यह॑मपीत्याद॒रोक्तिरिति॑ तथाह । हि॒ च॒क्षात्कार॑णायु॒वां वि॒शं वि॒शं प्र॒जां प्र॒जां प्रति॑ गच्छ॑यः ॥

यु॒वं चि॒बं द॑द॒युर्भो॑र्जनं न॒रा चो॑दे॒षां सू॒नृता॑वते ।

अ॒र्वा॒यथ॑ सम॒नसा॑ नि यच्छ॑तं पि॒बतं॑ सो॒म्यं मधु॑ ॥ २ ॥

यु॒वं । चि॒बं । द॑द॒युः । भो॑र्जनं । न॒रा । चो॑दे॒षां । सू॒नृता॑ऽवते ।

अ॒र्वाक् । रथं॑ । सऽम॒नसा॑ । नि॒ । यच्छ॑तं । पि॒बतं॑ । सो॒म्यं । मधु॑ ॥ २ ॥

हे॒ अ॒श्वि॒नी यु॒वं यु॒वां चि॒बं चा॒यनी॑यं भो॒र्जनं॑ ध॒नं द॑द॒युः । आ॒रथे॑षि । तन्न॑नं सू॒नृता॑वते॒ क्षुति॑वते॒ सोमे॑ चो॒दे॒षां । प्रे॒रय॑तं । तदर्थं॑ सम॒नसा॑ समा॒नम॑न॒स्वी सं॒ती रथं॑ यु॒वयोः॑ सं॒बन्धि॑नम॒र्वाग॑स्रा॒दभि॑मुखं नि यच्छ॑तं । निय॑मतं । तथा॒ कृत्वा॑ सो॒म्यं सोम॑संबन्धि॒नं मधु॑ मधु॒ररसं॑ पि॒बतं॑ ॥

आ॒ या॒तमु॑प॒ भूष॑तं म॒ध्वः पि॒बत॑म॒श्वि॒ना ।

दु॒ग्धं प॑यो वृष॒णा जे॒न्या॒वसू॑ मा नो॑ म॒र्धिष्ट॑मा ग॒तं ॥ ३ ॥

आ॒ । या॒तं । उ॒प॒ । भू॒षतं॑ । म॒ध्वः । पि॒बतं॑ । अ॒श्वि॒ना ।

दु॒ग्धं । प॑यः । वृष॒णा । जे॒न्या॒वसू॑ इति॑ । मा । नः॑ । म॒र्धिष्टं॑ । आ॒ । ग॒तं ॥ ३ ॥

हे॒ अ॒श्वि॒ना यु॒वामा॑ या॒तं । आ॒गच्छ॑तं । आ॒गत॑ चो॒प॒ समी॑पे भू॒षतं॑ । भ॒वतं॑ । म॒ध्वो मधु॑रं सोम॒रसं॑ पि॒बतं॑ । पी॒त्वा च॑ हे॒ वृष॑णा॒ वर्ष॑की हे॒ जे॒न्या॒वसू॑ जित॒वध॑नी । जित॒वधा॑वित॒र्यः । यु॒वां प॑यो वृ॒ष्णु॒दक॑म॒न्तरि॑चा॒द्दुग्धं॑ । नोऽ॒क्षान्॑ मा म॒र्धिष्टं॑ । मा हिं॑सं । ई॒दृश॑प्रार्थ॒नाकर॑णमे॒व हिं॑सा । आ॒ ग॒तं । आ॒गच्छ॑तं शीघ्रं ॥

अ॒श्वी॒सो॒ ये वा॒मुप॑ दा॒युषो॑ गृ॒हं यु॒वां दी॑र्येति॒ बिभ्र॑तः ।

म॒क्षु॒युभि॑र्न॒रा ह॒र्ये॑भिर॒श्वि॒ना दे॒वा या॑त॒मस्म॒यू ॥ ४ ॥

अ॒श्वी॒सः । ये । वां॒ । उ॒प॒ । दा॒युषः॑ । गृ॒हं । यु॒वां । दी॑र्येति॒ बिभ्र॑तः ।

म॒क्षु॒युऽभिः॑ । न॒रा । ह॒र्ये॑भिः । अ॒श्वि॒ना । आ॒ । दे॒वा । या॑तं । अ॒स्म॒यू इत्य॑स्मऽ॒यू ॥ ४ ॥

येऽ॒श्वी॒सोऽ॒वा वां॑ यु॒वयोः॑ स्म॒भूता॑ दा॒युषो॑ इ॒विर्दा॑तुर्गृ॒हं यु॒वां बि॒भ्रतो॑ आ॒रय॑न्तो दी॒र्येति॑ । नम॑र्यन्तो॒त्वर्यः॑ । म॒क्षु॒युभिः॑ शीघ्र॑न॒तुभिर्ह॑र्येभिर्ह॒र्येभि॑र्न॒रा ने॒तारा॑व॒श्वि॒ना॒श्वि॒नी दे॒वा दे॒वी अ॒क्षयू॑ च॒क्षात्काम॑य॒माना॑वा॒ या॒तं । अ॒क्षय॑व॒मान॑व॒तं ॥

अ॒था॒ इ॒ यन्तो॑ अ॒श्वि॒ना॒ पृ॒थः स॑च॒न्त सूर॑यः ।

ता॒ यै॒सतो॑ म॒घर्व॑न्तो॒ भु॒वं यश॑न्ति॒र॒सभ्यं॑ ना॒स्त॒त्या ॥ ५ ॥

अथ । ह । यंतः । अश्विना । पृथः । सचंत । सूरयः ।

ता । यंसतः । मघवन्तोऽभ्यः । ध्रुवं । यशः । छर्दिः । अस्मभ्यं । नासंत्या ॥५॥

अथी हार्षि चाश्विनाश्विनी यंतः सुतिभिर्गच्छन्तो यजमानाः सूरयो मेधाविनः सोतारः पृथोऽङ्गं प्रभूतं सचंत । सेवते । संयंति वा । ता ती युवां मघवन्तोऽन्नवन्तोऽस्मभ्यं ध्रुवमविचक्षितं यशोऽङ्गं यश एव वा छर्दिर्गुहं यंसतः । प्रयच्छतं । हे नासत्याश्विनी ॥

प्र ये ययुरवृकासो रथा इव नृपातारो जनानां ।

उत स्वेन शर्वसा शूशुवुर्नर उत क्षियंति सुक्षितिं ॥६॥

प्र । ये । ययुः । अवृकासः । रथाःऽइव । नृपातारः । जनानां ।

उत । स्वेन । शर्वसा । शूशुवुः । नरः । उत । क्षियंति । सुक्षितिं ॥६॥

ये यजमाना अवृकासः परकीयधनस्यानादातारो जनानां मनुष्याणां मध्ये नृपातारः अस्त्रियूपायां युवां रथितारः संतो ययुः युवां प्रामुवंति हविर्भिः । प्राप्ती वृष्टांतः । रथा इव त्रीद्यादिपूर्णा रथा यथा प्रामुवंति स्वाभिगृहं । उतैत्ययमुत्तरवाक्यपिचः । अपि च ते नरो यजमानाः स्वेन शर्वसा स्वीयेन वक्षेन शूशुवुः । वर्धन्ते । उतापि च सुक्षितिं सुनिवासं क्षियंति । गच्छन्ति । प्रामुवंति ॥ ॥२१॥

युवा आव इत्यर्थं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं । अचानुकमणिका । युवा अष्टावुषसं तु वा इति । तु वा इत्युक्तत्वात्तुद्यादिपरिभाषयेदमादौनि सप्त सूक्तान्युयोदेवत्यानि ॥ प्रातरनुवाक उपस्ये कृती वैश्वेने इन्द्रस्याश्विनशस्त्रे वेदमादौनि षट् सूक्तानि । तथा च सूत्र्यते । युवा आवो दिविजा इति यदिति वैश्वेनं । आ० ४. १४. । इति ॥ अग्निधान आख्यातो विनियोगोऽत्र लिख्यते । रात्र्या अपरकाशे च उताय प्रयतः सुचिः । युवा इत्युपतिष्ठत वज्रिः सूक्तिः कृताञ्जलिः ॥ प्रामुयात्स हिरण्यानि नानारूपं धनं वड । ना अस्यानुदवाध्यात्वं स्त्रियो वासांस्त्रजाविकं । अग्नि० २. २८. । इति ॥

५. व्यु५षा आवो दिविजा ऋतेनाविष्कृत्वाना महिमानमागात् ।

अप दुहस्तम आवरजुष्टमंगिरस्तमा पथ्या अजीगः ॥१॥

वि । उषाः । आवः । दिविऽजाः । ऋतेन । आविऽकृत्वाना । महिमानं । आ । अगात् ।

अप । दुहः । तमैः । आवः । अजुष्टं । अंगिरऽतमा । पथ्याः । अजीगरिति ॥१॥

इयमुषा दिविजा दिव्यंतरिक्षे प्रादुर्भूता सती आवः । बीच्छत् । विमानं कृतवतीत्यर्थः ॥ वसिर्निवासवाक्यं विपूर्वो वुच्छन्ति भवेत् । इन्द्रायपि वृक्षत इत्याह । वृषिषहणस्य विध्वंशरोपसंगहकार्यत्वाद्गवादेरप्याडागमः । इत्युक्त्याम्भ इति बीपः । शिवोवा ऋतेन तेजसा महिमानं स्वमहत्त्वमाविष्कृत्वानामात् । आनतवती । आनत्वं च दुहोऽस्त्रोर्गुणजुष्टं सर्वेषामप्रियं तमन्वापावः । अपवृष्योति । विष्वागिरस्तमा । अंगिरस्तर्षादंगिराः । गंतुतमा पथ्याः पदवीरवीनः । उन्निरति । प्राथिनां व्यवहाराय प्रकाशयतीत्यर्थः ॥

महे नो अद्य सुविताय बोध्युषो महे सौभगाय प्र यंधि ।

चिचं रयिं यशसं धेह्यस्मे देवि मर्तेषु मानुषि श्रवस्युं ॥२॥

महे । नः । अद्य । सुविताय । बोधि । उषः । महे । सौभगाय । प्र । यंधि ।

चिचं । रयिं । यशसं । धेहि । अस्मे इति । देवि । मर्तेषु । मानुषि । श्रवस्युं ॥२॥

अथ नोऽस्माकं महे महते सुविताय सुखप्राप्तये सुखयमनाय वा बोधि । मय । किंच हे उषः महे महते सीमनाय सीमाभ्यामे प्र यंधि । प्रयच्छास्मान् । किंच त्विदं वायवीयं यज्ञसं यज्ञोयुक्तं रयिं धनं धेहि धारयास्मै अस्मासु । हे मातृषि मनुष्यहृति देवि मर्तेष्वस्मासु अवलुप्तमन्नं पुत्रं धेहीत्वनुबन्धः ॥

एते त्वे भानवो दर्शतायाश्चिवा उषसो अमृतांस आगुः ।

जनयंतो दैव्यानि व्रतान्यापृणंतो अंतरिक्षा व्यस्युः ॥३॥

एते । त्वे । भानवः । दर्शतायाः । चिवाः । उषसः । अमृतांसः । आ । आगुः ।

जनयंतः । दैव्यानि । व्रतानि । आऽपृणंतः । अंतरिक्षा । वि । व्यस्युः ॥३॥

दर्शताया दर्शनीयायाः प्रकाशयुक्ताया उषस एते पुरो वृक्षमाणास्ते ते प्रसिद्धाश्चिवाः पूज्या आचर्यभूता वा अमृतासोऽमरत्वा अमरत्वा भानवो ररमय आगुः । आगच्छन्ति । किं कुर्वन्तः । दैव्यानि देवानां संबंधीनि व्रतानि कर्माणि जनयन्त उत्पादयन्तः । तदनुकूलप्रकाशप्रदानात्तदुत्पादकत्वमेवा । अंतरिक्षांतरिक्षाद्यापुण्यं आपूरयन्तः । एकस्त्रीवांतरिक्षं वायुमिषपक्षिणामासंवनोपाधिना चिविधत्वं । अतो ब्रह्मवचनमुपपन्नं । एवं कुर्वन्तो भानवो व्यस्युः । विविधं तिष्ठन्ति । सरन्ति ॥

एषा स्या युजाना पराकात्पंच क्षितीः परि सद्यो जिगाति ।

अभिपश्यंती वयुना जनानां दिवो दुहिता भुवनस्य पत्नी ॥४॥

एषा । स्या । युजाना । पराकात् । पंच । क्षितीः । परि । सद्यः । जिगाति ।

अभिऽपश्यंती । वयुना । जनानां । दिवः । दुहिता । भुवनस्य । पत्नी ॥४॥

एषा सा सोषाः पराकात्परदेशादूरे क्षितापि युवानोद्योगं कुर्वन्ना प्रकाशाय पंच क्षितीर्निषादपंचमां-
चतुरो वर्षाण् सद्यः परि जिगाति । किं कुर्वन्ती । जनानां प्राणिनां वयुना प्रज्ञानात्प्रमिपश्यन्ती साक्षिणाव-
लोकयन्ती । कीदृशी सा । दिवो दुहिता दुहितृस्त्वामीया सुवनस्य भूतजातस्य पत्नी पाकयित्री । परि
जिवातीत्यन्वयः ॥

वाजिनीवती सूर्यस्य योषा चिचामघा राय ईशे वसूनां ।

अविष्टुता जरयंती मघोन्युषा उच्छति वह्निभिर्गुणाना ॥५॥

वाजिनीऽवती । सूर्यस्य । योषा । चिचऽमघा । रायः । ईशे । वसूनां ।

अविऽस्तुता । जरयंती । मघोनी । उषाः । उच्छति । वह्निभिः । गुणाना ॥५॥

वाजिनीवती ब्रह्मणा । यक्षपुत्रीनामितत् तच्चापि चिचामघेत्वापुत्रीनामकस्य पुत्रमिदमानत्वाद्वैको
योनश्चोऽवन्ततः । सूर्यस्य योषा यौधिचिचामघा विचिचधना विचिचररम्याकाधन्य वा रायो धनका-
विशिष्टस्य तस्य वसूनां देवमनुष्यादिसर्वामयाणां धनानां ऐशे । ईशे । अथवा वसुवो वासका ररमयः ।
तेषामपीडे । अविष्टुता अविभिः क्षुता जरयन्ती प्राणिजाताणि । उषाः क्षुन् पुनःपुनरावर्तमाना प्राणिना-
मायुः चपयति । मघोनी धनवस्तुवा वह्निभिः कर्मवोदुमिर्बजमभिर्गुणानां क्षुधमानोच्छति । विमानं करोति ॥

प्रति क्षुतानामरुवासी अश्वाश्चिवा अदृश्रनुषसं वहंतः ।

याति शुभा विचपिषा रथेन दधाति रत्नं विधत्ते जनाय ॥६॥

प्रति॑ । द्यु॒ता॒नां । अ॒रु॒षासः॑ । अ॒श्वः । चि॒वाः । अ॒दृ॒श्रन् । उ॒षसं॑ । व॒ह॒तः ।
याति॑ । शु॒भ्रा । वि॒श्वऽपि॒शा । रथे॑न । द॒धाति॑ । रत्नं॑ । वि॒ध॒ते । जना॑य ॥ ६ ॥

द्युतानां द्योतमानामुषसं वहतो धारयतोऽरुषास आरोचमानाश्चिवाश्चायनीया अश्वाः प्रत्यदृशन् । प्रतिवृण्वते । सा शुभाः शुभा दीप्यमाना विश्वपिशा बज्ररूपेण रथेन याति । सर्वेषु गच्छति । विधते परिकरते जनाय रत्नं रमणीयं धनं दधाति । ददाति च ॥

स॒त्या स॒त्येभि॑र्म॒हती॑ म॒हर्द्धि॑र्दे॒वी दे॒वेभि॑र्यज॒ता यज॑चैः ।

रु॒ज॒हृ॒हानि॑ द॒दद्दु॒स्त्रिया॑णां॒ प्रति॑ गा॒वं उ॒षसं॑ वा॒व॒श॒न्त ॥ ७ ॥

स॒त्या । स॒त्येभिः॑ । म॒हती॑ । म॒हत्ऽभिः॑ । दे॒वी । दे॒वेभिः॑ । य॒ज॒ता । यज॑चैः ।

रु॒ज॒त् । दृ॒हानि॑ । द॒दत् । दु॒स्त्रिया॑णां । प्र॒ति । गा॒वं । उ॒षसं॑ । वा॒व॒श॒न्त ॥ ७ ॥

सत्यान्विरबाधा महती पूजनीया प्रवृद्धा वा गुणैर्देवी द्योतमाना यजता यजनीयोषाः सखिभिः सखिर्महर्द्धिर्देवैर्यजचैस्तत्त्वैः किरणैर्मिपातभागिभरत्यैर्देवैर्वा सहिता सती वृहान्वत्यन्तं क्षिराणि तमांसि व्रजत । भिनप्ति । उस्त्रियाणां । गोनामेतत् । उत्स्राविण आसां भोगा इति तद्गुत्पत्तिः । तासां संचाराद्य ददत् । ददाति । सामर्थ्यात्मकाश्चमित्यर्थः । अथवोस्त्रिया गा ददत् । ददाति सोतुभ्यः । किंच गावः । उपलब्धमेतत् । सर्वेऽपि तमोऽवब्रूवाः प्राणिन उषसं वावशन्त । उशन्ति । कामयन्ति । विश्वेविण गवां प्रमाति संचारार्थमुषसो ऽपेक्षितत्वात्तासां प्राधान्येनोक्तिः ॥

नू॒ नो॒ गोम॑ह्वी॒रव॑द्धेहि॒ रत्न॑मु॒षो अ॒श्व॑वा॒त्पुरु॑भोजो॒ अ॒स्मे ।

मा॒ नो॒ ब॒र्हिः पु॑रु॒षता॑ नि॒दे क॑र्यूयं पा॒त स्व॑स्तिभिः सदा॒ नः ॥ ८ ॥

नु॒ नः । गोऽ॒म॒त् । वी॒रऽ॒व॒त् । धे॒हि । रत्नं॑ । उ॒षः । अ॒श्वऽ॒व॒त् । पु॒रुऽ॒भोजः॑ । अ॒स्मे इति॑ ।

• मा॒ नः । ब॒र्हिः । पु॑रु॒षता॑ । नि॒दे । कः॑ । यू॒यं । पा॒त । स्व॑स्तिभिः । सदा॒ नः ॥ ८ ॥

हे उषः नु नोऽसम्भं गोमह्वजभिर्गोभिर्पुङ्गव वीरवह्वीरैः पुषैर्युतं रत्नं रमणीयं धनं पुरुभोजो बह्व्रतं चाक्षी अस्मानु धेहि । देहि । पादभेदादक्षी इति पुनरभिधानं । नोऽसम्भं बर्हिर्घृष्टं पुरुषता पुष्यतायां पुष्यसमूहेषु । अस्मात्सदृशेष्वित्यर्थः । निदे निंदायै मा कः । मा कार्षीः । यथा ते निंदन्ति तथा मा कुर्वित्यर्थः ॥ २२ ॥

उदु ज्योतिरिति सप्तमं षष्ठं सूक्तं षेडुभमुषसं । तथा चागुक्तांतं । उदु सप्तेति ॥ प्रातरनुवाक्याश्चिनशस्त्रयो-
वन्तो विनियोगः ॥

उदु॒ ज्योति॑र॒मृतं॑ वि॒श्वज॑न्यं वि॒श्वान॑रः सवि॒ता दे॒वो अ॒श्वेत् ।

क्र॒त्वा दे॒वाना॑म॒जनि॑ष्ट॒ चक्षु॑रा॒विर॑क॒र्भुवनं॑ वि॒श्वमु॑मः ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति॑ । ज्योतिः॑ । अ॒मृतं॑ । वि॒श्वऽ॒ज॒न्यं । वि॒श्वान॑रः । स॒वि॒ता । दे॒वः । अ॒श्वेत् ।

क्र॒त्वा । दे॒वानां॑ । अ॒ज॒नि॑ष्ट । चक्षुः॑ । आ॒विः । अ॒क् । भु॒वनं॑ । वि॒श्वं । उ॒षाः ॥ १ ॥

अमृतममृतत्वसाधकमविनाशि वा विश्वजन्यं विश्वानं जनानां हितकरं ज्योतिर्विज्ञानरः सर्वेषां पिता सविता देव उदयेत् । ऊर्ध्वं अयति । देवानां अथहर्तृणां सोतृणां वा यजमानानां क्रत्वा कर्मणा भिमितिष । यानामुठानार्थमित्यर्थः । तदर्थं यद्वा देवानां अथुचतुःक्षानीयनीयसं तैवः क्रत्वा कर्मणा भिमितिषाजनिष्ट ।

प्रादुरभूत् । उत्पन्ना ज्योतिषा विश्वं सर्वं भुवनं भूतवातमाविरक्तः । प्रादुरक्तः । अकरोत् । समस्तं जनदाविष्कृतवती ॥

प्र० मे० पंथा० देव० याज्ञा० अदृश्यन्मर्मधतो० वसुभिर्निष्कृतासः ।

अभूदु० केतुरुषसः० पुरस्तात्प्रतीच्यागादधि० हर्म्येभ्यः ॥२॥

प्र० मे० पंथा० देव० याज्ञा० अदृश्यन् । अर्मधतः । वसुऽभिः । इष्कृतासः ।

अभूत् । ऊ० इति० । केतुः । उषसः । पुरस्तात् । प्रतीची । आ । अगात् । अधि० हर्म्येभ्यः ॥२॥

मे मया देवयागा देवप्रापकाः पंथाः पंथानः प्रादृश्यन् । प्रवृज्यते । कीदृशाः पंथानः । अर्मधतोऽहिंसतो वसुभिस्तेजोभिर्निष्कृतासः संस्कृताः । पुरस्तात् पूर्वस्था दिग्भुवसः केतुः प्रप्रापकं तेजोऽभूत् । अचेति । ज्ञायते । सोषाश्च प्रतीची प्रत्यगंघनाकादभिमुखी हर्म्येभ्योऽभ्युक्षितेभ्यः प्रदेशेभ्यः । हर्म्यशब्द उन्नतप्रदेशोपलक्षणः । आगात् । आगच्छति ॥

तानीदृहानि बहुलान्यासन्त्या प्राचीनमुदिता सूर्यस्य ।

यतः परि० जार० ईवा० चरन्त्युषो० ददृक्षे न पुनर्यतीव ॥३॥

तानि० इत् । अहानि० बहुलानि० आसन् । या । प्राचीनं । उत् । ईता । सूर्यस्य ।

यतः । परि० जारः । ईव । आ । चरन्ती । उषः । ददृक्षे । न । पुनः । यतीऽईव ॥३॥

हे उषः तानीन्तानि च तव तेजांसि बहुलान्यहान्यासन् । उषः प्रकाशयुक्तस्यैव कालखाद्यः शब्दव्यवहारात् । तानीत्युक्तं कानीत्याह । या याणि सूर्यस्त्रोदितोदितानुदये सति प्राचीनं तस्य प्राग्देशं प्रत्युदयंति । यद्वा । सूर्यस्य प्राचीने देशे या यान्युदितोदितानि तानीत्यर्थः । हे उषः यतो धैव तेजोभिः परि ददृक्षे दृक्षसे त्वं । जार इव पलायिवाचरन्ती समीपे संचरन्ती साध्वी नारीव जारे रात्रिर्जरायितरि सूर्ये संचरन्ती त्वं दृक्षसे । यथा ज्योतिः कुष्टं भ्रमणशीलमपि पतिमत्यस्यैव साध्वी संचरति तद्वत् तमविसृजन्ती त्वमित्यर्थः । न पुनर्यतीव यतो पतिं परित्यजितकृतः संचरन्ती व्यभिचारिणीव सूर्यमपरित्यजन्ती त्वं । पुनरित्ययं विलचक्ष्योत्तमार्थः । एवं धैस्तेजोभिर्युक्ता परिरुक्षसे तान्येवाहान्यासन्निति संबंधः ॥

त० इहेवानां सध० माद० आसन्नृतावानः कवयः पूर्यासः ।

गूळं ज्योतिः पितरो अन्वविन्दन्सत्यमैषा अजनयन्नुषासं ॥४॥

ते । इत् । देवानां । सधऽमादः । आसन् । अतऽवानः । कवयः । पूर्यासः ।

गूळं । ज्योतिः । पितरः । अन् । अन्विन्दन् । सत्यऽमैषा । अजनयन् । उषसं ॥४॥

त इतिऽभिरस एषवीक्षां मध्ये देवानां सधमादः सह माचंत आसन् । अभवन् । त इत्युक्तं च इत्याह । च अतावानः सत्वन्तः कवयोऽनुषाणाः । ये वा अनुषाणास्ते कवयः । ऐ० ब्रा० २. ३८. इति श्रुतेः । पूर्यासः पूर्वकाशीनाः पितरः पाक्षयितारः सर्वज्ञाभिरखो गूळं तमसावृतं ज्योतिः कीर्यं तेजोऽन्वविन्दन् सत्वन्तं मेषसामर्थात् ते सत्वमैषाः सत्वसुतयः संत उषासमुपसमजनयन् । प्रादुरकुर्वन् । तुरीयेन प्रप्रापयिददधिः । ऋ० ५. ४०. ६. । अथयसमन्वविन्दन् । ऋ० ५. ४०. ९. इति निगनी । अर्चाभिरसां सुलोपस एव श्रुतिर्ज्ञातव्या ॥

समान ऊर्वे अधि० संगतासः सं जानते न यतंते मिथस्ते ।

ते देवानां न मिनन्ति व्रतान्यमर्मधतो० वसुभिर्यादमानाः ॥५॥

स॒माने । ऊ॒र्वे । अ॒धि । संऽग॒तांसः । सं । जा॒न॒ते । न । य॒त॒ते । मि॒थः । ते ।

ते । दे॒वानां । न । मि॒न॒न्ति । व्र॒तानि । अ॒म॒र्ध॒तः । वसु॑ऽभिः । याद॑मानाः ॥५॥

समाने सर्वेषां साधारण ऊर्वे गोसमूहे पणिभिरपहृते पुनर्लब्धये सति । अधोत्थनर्थकः । संगतासो मिजिताः संतक्षे सं जानते । एकबुद्ध्यो भवन्ति । न मिथः परस्परं यतन्ति । सहैव साधनमनुतिष्ठन्तीत्यर्थः । तेऽगिरसो देवानां व्रतानि कर्माणि यागलक्षणाणि न भिन्वन्ति । न हिंसन्ति । किंतु परिपालयन्तीत्यर्थः । किं कुर्वन्तः । अमर्धतोऽहिंसन्तो वसुभिर्वासकैश्च सानां तेजोभिर्यादमाना गच्छन्तः ॥

प्रति॑ त्वा॒ स्तोमै॑री॒क॒ते वसि॑ष्ठा उ॒ष॒बुधः॑ सु॒भगे॑ तुष्टु॒वांसः॑ ।

गवां॑ ने॒ची वाज॑पत्नी न उ॒च्छोषः॑ सु॒जाते॑ प्रथ॒मा ज॑रस्व ॥६॥

प्रति॑ । त्वा । स्तोमैः । ई॒क॒ते । वसि॑ष्ठाः । उ॒षऽबुधः॑ । सु॒ऽभगे॑ । तु॒स्तुऽवांसः॑ ।

गवां॑ । ने॒ची । वाज॑ऽपत्नी । नः । उ॒च्छ । उ॒षः । सु॒ऽजाते॑ । प्रथ॒मा । ज॑रस्व ॥६॥

हे सुभगे देवेषुः त्वा त्वासुषबुध उषसि बुधंतकुष्टुवांसः सुवंतो वसिष्ठाः स्तोमैः स्तोषिरीकते । सुवंति । गवां नेची प्रापयिषी वाजपत्यस्य पालयिषी । अन्नदात्रीत्यर्थः । ईदृशी त्वं नोऽस्मादर्थमुच्छ । विभाहि । हे उषः सुजाते सुप्रादुर्भावे प्रथमेतरदेवभ्यो मुख्यभूता जरस्व ॥

एषा॑ ने॒ची राध॑सः सू॒नृता॑नामुषा उ॒च्छ॑न्तीं रि॒भ्यते॑ वसि॑ष्ठैः ।

दी॒र्घ॒श्रुतं॑ र॒यिम॒स्मे द॒धाना॑ यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥७॥

एषा॑ । ने॒ची । राध॑सः । सू॒नृता॑नां । उ॒षाः । उ॒च्छ॑न्तीं । रि॒भ्यते॑ । वसि॑ष्ठैः ।

दी॒र्घ॒ऽश्रुतं॑ । र॒यिं । अ॒स्मे इति॑ । द॒धाना॑ । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिऽभिः॑ । सदा॑ । नः ॥७॥

एषोषा राधसः स्तोतुः सुनृतानां स्तुतीनां नेची सलुच्छन्ती तमो विवासयन्ती वसिष्ठैर्वसिष्ठनोचोत्पन्नि रिभ्यते । श्रूयते । दीर्घश्रुतं दीर्घं श्रूयमाणं सर्वत्र प्रसिद्धं रयिं धनमस्मै अस्मासु दधाना धारयन्ती ॥ ॥२३॥

उपो वरुच इति वपुचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थमुपसक्तं । तथा चानुक्रांतं । उपो वरुचे वदिति ॥ प्रातरनुवाकादिगणस्योच्यन्ती विनियोगः ॥

उपो॑ रू॒चे यु॒व॒तिर्न॑ योषा॒ विश्वं॑ जी॒वं प्र॑सु॒वंतीं च॒रायै॑ ।

अ॒भू॒द्भ्यः॑ स॒मिधे॑ मा॒नु॒षाणा॑म॒क॒ज्योति॑र्वा॒ध॒माना॑ तमांसि॑ ॥९॥

उपो॑ इति॑ । रू॒चे । यु॒व॒तिः । न । योषा॑ । विश्वं॑ । जी॒वं । प्र॑ऽसु॒वंतीं । च॒रायै॑ ।

अ॒भू॒त् । अ॒भिः । सं॑ऽइ॒धे । मा॒नु॒षाणां॑ । अ॒कः । ज्योतिः॑ । वा॒ध॒माना॑ । तमांसि॑ ॥९॥

इयमुषा उपो समीप ईष सुव्यक्त वरुचे । दीप्यते । युवतिर्यौवनोपेता योषा न योषिदिष । सा यथा वस्त्राभरणादिना पल्लुः समीपे प्रदीप्यते तद्वत् । किं कुर्वन्ती । विश्वं सर्वं जीवं जीवसंबन्धं चरायै संचाराय प्रयुज्यन्ती प्रेरयन्ती । किंचाभिर्मानुषाणां मनुष्याणामर्थाय समिधेऽभूत् । अग्निधनीयोऽभवत् ॥ कृत्वायै केन ॥ समिधः संसामांस्त्वंधकारात्वाधमाना बाधमानं बाधके ज्योतिस्तेजःसंबन्धकः । अकार्योत् । वरुचा । जीवसं ज्योतिस्त्वमांसि बाधमाना बाधमानाव्यक्तः । अकरोत् ॥

विश्वं प्रतीचीं सप्रथा उदस्थादुशडासो बिभ्रती शुक्रमश्वत् ।

हिरण्यवर्णा सुदृशीकसंदृग्गवां माता नेत्रहामरोचि ॥ २ ॥

विश्वं । प्रतीची । सऽप्रथाः । उत । अस्थात् । रुशत् । वासः । बिभ्रती । शुक्रं । अश्वत् ।

हिरण्यऽवर्णा । सुदृशीकऽसंदृक् । गवां । माता । नेत्री । अह्ना । अरोचि ॥ २ ॥

विश्वं कृत्स्नं जगत्प्रति प्रतीचामिमुखी सप्रथाः सर्वतः पृथुतरोदस्थात् । उदगच्छत् । उदिता च दशहीमं शुक्रं तेजोमयं वासो वसनीयं तेजःसमूहं बिभ्रती धारयत्यश्वत् । वधते । हिरण्यवर्णा हितरमणीयवर्णोपेता सुदृशीकसंदृक् । संदर्शयतीति संदृक् तेजः । सुदृ दर्शनीयं संदृक् तेजो यस्याः सा तादृशी । गवां वाचां गवामेष वा माता निर्मात्री । उषःकाले हि पश्चिमनुष्यादीनां वाचो निर्गच्छन्ति । गवामपि तस्मिन्काले संघा-
रात्पश्चिमागच्छन्ति । अथवा रस्मीनां निर्मात्री । अरोचि रोचतेऽह्नां नेत्री दिवसानां प्रापयित्री ॥

देवानां चक्षुः सुभगा वहन्ती श्वेतं नयन्ती सुदृशीकमश्वं ।

उषा अदशि रश्मिभिर्व्यक्ता चित्रामघा विश्वमनु प्रभूता ॥ ३ ॥

देवानां । चक्षुः । सुऽभगा । वहन्ती । श्वेतं । नयन्ती । सुऽदृशीकं । अश्वं ।

उषाः । अदशि । रश्मिऽभिः । विऽव्यक्ता । चित्रऽमघा । विश्वं । अनु । प्रऽभूता ॥ ३ ॥

देवानां चक्षुःसुभगीत्यर्थं तेजो वहन्ती धारयन्ती सुभगा शोभनधना सुदृशीकं सुदर्शनमश्वं सर्वदा गन्ता रमादित्यं नयन्ती प्रापयन्ती । किं । श्वेतं श्वेतवर्णोपेतं सूर्यं । प्रकाशयुक्तं कुर्वतीत्यर्थः । कीदृशमुषाः । रश्मिभिः स्वकीयैर्व्यक्तादृशि । दृश्यते च । चित्रामघा विचित्रधना विश्वमनु सर्वं जगदनुलक्ष्य प्रभूता प्रवृद्धा । सर्वजग-
द्यवहारार्थेति ॥

अन्तिवामा दूरे अमिचमुच्छोर्वी गव्यूतिमभयं कृधी नः ।

यावय द्वेष आ भरा वसूनि चोदय राधो गृणते मघोनि ॥ ४ ॥

अन्तिऽवामा । दूरे । अमिचं । उच्छोर्वी । गव्यूतिं । अभयं । कृधी । नः ।

यावय । द्वेषः । आ । भर । वसूनि । चोदय । राधः । गृणते । मघोनि ॥ ४ ॥

हे उषः अन्तिवामा । अन्तिवामादन्तिके वामं वसनीयं धनं यस्याः सांतिवामा । स्वममिचमस्मच्छुः दूरेऽस्मात्तो विप्रकृष्टदेशे वर्तमानं कृत्वा युष्मद् । विमाहि । यचामिचो दूरे भवति तथा युष्मदर्थः । ततोर्वी गव्यूतिं भूमिमभयं नोऽस्माकं कृधि । कृध । किंच देवोऽस्मद्विद्वन्वावय । अस्माकः पृथक्कृध । वसूनि शत्रूणां धनान्या भर । आहर । राधो धनं चोदय प्रेरय गृणते कुर्वते मह्यं हे मघोनि धनवति ॥

अस्मे श्रेष्ठेभिर्भानुभिर्वि भासुंषो देवि प्रतिरन्ती न आयुः ।

इषं च नो दधती विश्ववारे गोमदश्चावदर्थवच्च राधः ॥ ५ ॥

अस्मे इति । श्रेष्ठेभिः । भानुऽभिः । वि । भाहि । उषः । देवि । प्रऽतिरन्ती । नः । आयुः ।

इषं । च । नः । दधती । विश्वऽवारे । गोऽमत् । अश्वऽवत् । रथऽवत् । च । राधः ॥ ५ ॥

हे उषो देवि चक्षुः चक्षुः श्रेष्ठेभिः प्रशस्तीर्भानुभी रश्मिभिः प्रकाशैर्वि भाहि । प्रकाशय । किं कुर्वती ।

नोऽस्माकमायुरायुषं प्रतिरंती वर्धयंती । हे विश्वरि विश्वः संमजनीधि देवि नोऽस्माभिर्यं च नोमहोमि-
र्ब्रजमिदमितमन्वावद्वैद्योपेतं रचवद्भैरपेतं राधो धनं च दधती वि माहीति ॥

यां त्वा दिवो दुहितर्वर्धयंत्युषः सुजाते मतिभिर्वसिष्ठाः ।

सास्मासु धा रयिमृष्वं बृहंतं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

यां । त्वा । दिवः । दुहितः । वर्धयंति । उषः । सुजाते । मतिभिः । वसिष्ठाः ।

सा । अस्मासु । धाः । रयिं । मृष्वं । बृहंतं । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥६॥

हे दिवो दुहितरुषः सुजाते शोभनजनने यां त्वा त्वां मतिभिः क्षोत्रैर्वसिष्ठा वर्धयंति सा त्वमस्मासु वसि-
ष्ठेष्वं प्रदोतं बृहंतं महातं रयिं धनं धाः । धिहि ॥ ॥२४॥

प्रति केतव इति पंचचर्मष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्य वैश्वदेवस्य । प्रति पंचेत्यनुक्रमणिका ॥ उक्तो विनिधोमः ॥

प्रति केतवः प्रथमा अदृश्रन्तूर्ध्वा अस्या अंजयो वि अयंते ।

उषो अर्वाचा बृहता रथेन ज्योतिष्मता वाममस्मभ्यं वसि ॥१॥

प्रति । केतवः । प्रथमाः । अदृश्रन् । ऊर्ध्वाः । अस्याः । अंजयः । वि । अयंते ।

उषः । अर्वाचा । बृहता । रथेन । ज्योतिष्मता । वामं । अस्मभ्यं । वसि ॥१॥

अस्याः प्रथमाः प्रथमोत्पत्ताः केतवः प्रज्ञापका रश्मयः प्रत्यदृश्रन् । प्रतिदृश्रंते । अस्या अंजयो अंजका
रश्मय ऊर्ध्वा ऊर्ध्वमुखा वि अयंते । विविधं सर्वं अयंति । हे उषो देवि अर्वाचासदमिमुक्षिणागच्छता
बृहता मूढता ज्योतिष्मता तेजोवता रथेनास्मभ्यं वामं वननीयं धनं वसि । वसि ॥

प्रति धीमग्निर्जरते समिद्धः प्रति विप्रासो मतिभिर्गुणतः ।

उषा याति ज्योतिषा बाधमाना विश्वा तमांसि दुरिताप देवी ॥२॥

प्रति । सीं । अग्निः । जरते । संऽइद्धः । प्रति । विप्रासः । मतिभिः । गुणतः ।

उषाः । याति । ज्योतिषा । बाधमाना । विश्वा । तमांसि । दुःऽइता । अप । देवी ॥२॥

अग्निः समिद्धः सन् सीं सर्वतः प्रति जरते । अभिवर्धते । विप्रासो विप्रा मेधाविनश्चत्विजश्च मतिभिः
क्षुतिभिश्च सर्वं गुणतः कुर्वतो अरंते । उषाश्च देवी ज्योतिषा विश्वा सर्वाणि तमांसि दुरितासहृदिताम्यप
बाधमाना याति । ऊर्ध्वं गच्छति ॥

एता उ त्याः प्रत्यदृश्रन्पुरस्ताज्ज्योतिर्यच्छंतीरुषसो विभातीः ।

अजीजनन्सूर्यं यज्ञमग्निमपाचीनं तमो अगादजुहं ॥३॥

एताः । ऊं इति । त्याः । प्रति । अदृश्रन् । पुरस्तात् । ज्योतिः । यच्छंतीः । उषसः । विभातीः ।

अजीजनन् । सूर्यं । यज्ञं । अग्निं । अपाचीनं । तमः । अगात् । अजुहं ॥३॥

एता उ । उ इति पुरुषः । त्याः प्रसिद्धा एता विभातीर्विभातो विभातं कुर्वतो ज्योतिषो वच्छंतीः
प्रत्यक्षं उषसः पुरस्तात्पूर्वकां दिशि प्रत्यदृश्रन् । प्रतिदृश्रंते । ता उषसः सूर्यं यज्ञमग्निं पाचीनम् । प्रादुर-
जुहन् । उषस उद्यानंतरं तेषां संमवाप्त्यनकल्पमुपचरते । किंचापाचीनं नीचीनमनुष्ठममिदं । सर्वेषां
वृद्धिनिरोधकत्वादग्नियत्नं । तादृशं तमोऽगात् । अपगतमभूत् ॥

अचेति दिवो दुहिता मघोनी विश्वे पश्यंत्युषसं विभाती ।

आस्थाद्रेयं स्वधया युज्यमानमा यमन्थासः सुयुजो वहन्ति ॥४॥

अचेति । दिवः । दुहिता । मघोनी । विश्वे । पश्यन्ति । उषसं । विभाती ।

आ । अस्थात् । रथं । स्वधया । युज्यमानं । आ । यं । अन्थासः । सुयुजः । वहन्ति ॥४॥

दिवो दुहिता मघोनी धनवत्पुत्रा अचेति । सर्वेऽपि प्राणिनो विभातीमुच्छंतीमुषसं पश्यन्ति । तादृशी देवी स्वधयाग्निं युज्यमानं रथमास्थात् । आतिष्ठत् । आरोहति । यं रथं सुयुजः शोभन-
योजना अन्थासोऽन्था आ वहन्ति अभिमतदेशं प्रापयन्ति तं रथमास्थादिति ॥

प्रति त्वाद्य सुमनसो बुधन्तास्माकासो मघवानो वयं च ।

तिल्विलायध्वमुषसो विभातीर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

प्रति । त्वा । अद्य । सुमनसः । बुधन्त । अस्माकासः । मघवानः । वयं । च ।

तिल्विलायध्वं । उषसः । विभातीः । युयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥५॥

हे उषः त्वा त्वामद्यास्मिन्काले सुमनसः शोभनस्तुतिका मघवानो हविर्ब्रह्माज्ञवन्तोऽस्माकासोऽस्माका
अकाशयोः पुत्रा अल्लिखः । यद्वा । मघवान इति तद्वयमित्येतस्य विशेषणं । हविष्मन्तो वयं । प्रति बुधन्त ।
प्रत्ययोधयन् स्तुतिभिः । हे उषसः युयं च विभातीर्युच्छंत्यः सत्यस्तिविलायध्वं । अगतं अग्निधूमिकं कुरुत ॥
तिल्वेह्य इत्यस्मात्तिल्वः ॥ तिल्विरिति भूमिर्यस्य तत्तिल्विर्ब्रह्मं । तत्कुरुत । श्रिष्टं स्रष्ट ॥ ॥२५॥

बुधा आव इति पंचवर्षं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्धमुषसं वैष्टुमं । बुधा इत्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाच्चि-
नस्त्रयोवक्त्रो विनियोगः ॥

बुधवा आवः पथ्या जनानां पंच क्षितीर्मानुषीर्बोधयंती ।

सुसंदृग्भिर्दृग्भिर्भानुमश्रेष्ठि सूर्यो रोदसी चक्षसावः ॥६॥

वि । उषाः । आवः । पथ्या । जनानां । पंच । क्षितीः । मानुषीः । बोधयंती ।

सुसंदृक्भिः । उक्षभिः । भानुं । अश्रेत् । वि । सूर्यः । रोदसी इति । चक्षसा ।

आवरित्यावः ॥६॥

जनानां सर्वप्राणिनां पथ्या पथि हितोवा आवः । बीच्छत् । यद्वा । जनानां हिताय बीच्छदिति योज्यं ।
किं कुर्वती । मानुषीर्भानुस्वरूपाः पंच क्षितीर्निवाद्यपंचमांस्तुरो वर्धाम्बोधयंती । ईदृग्बुधाः सुसंदृग्भिः ।
संदृग्गति संदर्शयतीति वा संदृक् तेजः । बुतेजोभिश्चभिर्जोभिर्भानुमश्रेत् । अक्षरूपा आविमधावत् । ऐ० ब्रा०
४. ९. इति हि बुतिः । अक्षरूपा गावः उषसामिति निरुक्तं । सूर्यश्च रोदसी आवापुष्पिणी तमोयुक्ते चक्षसा
प्रकाशकेन तेजसा आवः । विष्टुतीति ॥

अजते दिवो अंतैष्वक्लून्विशे न युक्ता उषसो यतंते ।

सं ते गावस्तम आ वर्तयन्ति ज्योतिर्यच्छन्ति सवितेव बाहू ॥७॥

वि । अजते । दिवः । अंतैषु । अक्लून् । विशः । न । युक्ताः । उषसः । यतंते ।

सं । ते । गावः । तमः । आ । वर्तयन्ति । ज्योतिः । यच्छन्ति । सविताऽइव । बाहू इति ॥७॥

उषसोऽङ्गुलीवांसि दिवोऽन्तरिक्षातिषु पर्यंतप्रदेशेषु चंचति । अन्तीकुर्वन्तीत्यर्थः । युगाः परस्परं संयुक्ता विशो न प्रजा इव सेना इव यतन्ति । प्रयतन्ति तमोनाशनायाच गमनाय वा । अथ प्रत्यक्षवादः । हे, उषः ते तव गावो ररमयस्त्वमोऽङ्गुलीवांसि समा वर्तयन्ति । नाशयन्ति । अन्तीकुर्वन्ती यच्छन्ति । प्रयच्छन्ति । सविता सूर्यो वाह इव ॥

अभूदुषा इंद्रतमा मघोन्यजीजनत्सुविताय अवांसि ।

वि दिवो देवी दुहिता दधान्यंगिरस्तमा सुकृते वसूनि ॥३॥

अभूत् । उषाः । इंद्रेऽतमा । मघोनी । अजीजनत् । सुविताय । अवांसि ।

वि । दिवः । देवी । दुहिता । दधाति । अंगिरःऽतमा । सुऽकृते । वसूनि ॥३॥

इंद्रतमा सर्वस्वैश्चरतमा मघोनी धनवत्युषा अभूत् । प्रादुरभूत् । सुविताय कक्षाणाय अवांसन्नाम्बीजनत् । उद्पादयत् । प्रकाशितवन्तीत्यर्थः । दिवो दुहितांगिरस्तमा गंतुमा । यदा । अंगिरो गोषीभारद्वाषिः सह राधिरप्युत्पत्ते रात्र्यवसानस्त्रीषा रूपत्वाद्गिरस्तमित्युच्यते । भारद्वाषि राधिः सहोत्पत्तिरनुक्रमस्यामुक्ता । राधी कुशिकः सीमरो राधिरा भारद्वाजी । अणु० ऋ० १०. १२७. इति । तादृशुषाः सुकृते यजमानाय वसूनि धनानि वि दधाति । करोति ॥

तावदुषो राधो अस्मभ्यं रास्व यावत्स्तोतृभ्यो अरंदो गृणाना ।

यां त्वा जजुर्वृषभस्या रवेण वि दृहस्य दुरो अद्रेरीणोः ॥४॥

तावत् । उषः । राधः । अस्मभ्यं । रास्व । यावत् । स्तोतृभ्यः । अरंदः । गृणाना ।

यां । त्वा । जजुः । वृषभस्य । रवेण । वि । दृहस्य । दुरः । अद्रेः । औरीणोः ॥४॥

हे उषः यावद्वाधो धनं स्तोतृभ्यः पूर्वमरदः दत्तवत्यवि तावद्वाधो धनं गृणाना सूयमानास्त्वभ्यपि रास्व । देहि । यां त्वा त्वां वृषभस्य रवेण । जुप्तोपमेषा ॥ वृषभस्येति कर्मणि षष्ठी ॥ वृषभं रवेणैव त्वां प्रकाशितं जजुः वानन्ति प्राणिनः । अथवा वृषभस्य प्रपुत्रस्य स्तोत्रस्य रवेण शब्देन जजुः ज्ञापयन्ति । दृहस्य दृढस्त्राद्रेदुरो द्वाराणि पथिभिर्गाः प्रवेक्ष्य पिहितानि बीर्योः । विवृतान्वकरोः ॥

देवंदेवं राधसे चोदयन्त्यस्मश्चकसूनृता ईरयन्ती ।

व्युच्छन्ती नः सनये धियो धा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

देवंऽदेवं । राधसे । चोदयन्ती । अस्मश्चक् । सूनृताः । ईरयन्ती ।

विऽउच्छन्ती । नः । सनये । धियः । धाः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥५॥

देवं देवं सर्वमपि स्तोतारं राधसे धनाय चोदयन्ती प्रेरयन्त्यस्मश्चकदमित्युच्यं सूनृता वचांसीरयन्ती प्रेरयन्ती व्युच्छन्ती व्युच्छन् कुर्वन्ती नोऽस्माकं सन्धि दानाय धनसामाद्य धियो जुषीर्धाः । धिहि । शिष्टं सष्टं ॥ २६ ॥

प्रति स्तोमेभिरुषसं वसिष्ठा गीर्भिर्विप्रासः प्रथमा अंबुध्रन् ।

विवर्तयन्ती रजसी समीते आविष्कृत्यतीं भुवनानि विन्धा ॥१॥

प्रति । स्तोमेभिः । उषसं । वसिष्ठाः । गीःऽभिः । विप्रासः । प्रथमाः । अशुभ्रन् ।
विऽवर्तयंती । रजसी इति । समंते इति संऽञ्जते । आविऽकृत्स्वतीं । भुवनानि ।
विश्वं ॥ १ ॥

विप्रासो मेधाविनो वसिष्ठा वसिष्ठगोषाः स्तोमेभिः स्तोतुभिः प्रयुज्यमाना गीभिः स्तुतिभिः प्रथमा इतरयजमानेभ्यः पूर्वभूताः संत उषसं प्रत्यशुभ्रन् । प्रतिबोधयति । कीदृशीमुषसं च । रजसी चावापुषिणो समंते समानपर्यंते एकीभूतप्रानि विवर्तयंतीं आवर्तयंतीं विश्वं सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्नाविष्कृत्यतीं प्रकटीकृत्यतीं स्वभासा ॥

एषा स्या नव्यमायुर्दधाना गूढी तमो ज्योतिषोषा अंबोधि ।

अयं एति युवतिरहंयाणा प्राचिकित्सूर्यं यज्ञमयि ॥ २ ॥

एषा । स्या । नव्यं । आयुः । दधाना । गूढी । तमः । ज्योतिषा । उषाः । अंबोधि ।

अयं । एति । युवतिः । अहंयाणा । प्र । अचिकितत् । सूर्यं । यज्ञं । अयि ॥ २ ॥

एषोषाः स्या सा गतदिषसेषु प्रसिद्धा वृक्षमानीषा नव्यं नवतरमायुरायुषं । यौवनमित्यर्थः । तावृक्षं दधाना धारयंती गूढी गूढं तमोऽधकारं ज्योतिषा स्वतेजसा निवारयंत्यंबोधि । बुध्यते । अथ पुरोदेशे सूर्यस्य पुरस्तात् देवानामथ वा । इतरदेवेभ्यः पूर्वमित्यर्थः । युवतिर्नित्यतपणी सर्वत्र मिश्रयंती वाह्याणा । कुम्भोपमेया । अलज्जा युवतिरिव । सा यथा पल्लुरथे संचरति तद्वत् सूर्यस्य पुरस्तादेति । एवंभूता सती सूर्यं यज्ञमयि च प्राचिकितत् । प्रज्ञापयति ॥

अश्ववतीर्गोमतीर्न उषासो वीरवतीः सदेमुच्छंतु भद्राः ।

घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीता यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

अश्वऽवतीः । गोऽमतीः । नः । उषसः । वीरऽवतीः । सदे । उच्छंतु । भद्राः ।

घृतं । दुहानाः । विश्वतः । प्रऽपीताः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

अश्ववतीर्वज्रमिरक्तमं प्रदेशेरश्वैस्तद्वत्सखा गोमतीर्गोमती नोप्रहा वीरवतीर्वीरवत्सः पुषदा अत एव भद्राः सुखा उषास उषसः सदे सर्वदोच्छंतु । पुनः कीदृशः । घृतमुदकं दुहाना दोग्ध्यो विश्वतः प्रपीताः सर्वतः प्रपुष्टाः । यूयं पातेति नतं ॥ २७ ॥

वेदार्चस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्षीचतुरो देवादिव्यातीर्षमहेचरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षभूपात्रसाक्षाज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्चप्रकाशे अक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशक्तिं वेदा यो वेदेभ्योऽक्षिप्तं जनत ।

धर्मिणि तमहं बंदे विद्यातीर्षमहेचरं ॥

अथ वही आख्यायति । सप्तमे मंडले पंचमोऽनुषासि इत्यं सूक्तानि आहृतानि । प्रत्यु अदधीति यदुपमे-
कादहं वृत्तं वसिष्ठकौस्तुभम् । प्रथमाया अपुषो वृहज्जी द्वितीयाया पुषः तृतीयवृहजः । तथा चापुषातं ।

प्रत्यु वदं प्रागाद्यमिति ॥ प्रातरनुवाक उपस्थे कृती बार्हति वंदस्वाग्निगशस्त्रे चैदं सूक्तं । सूचितं च । प्रत्यु
अदर्शिं सह वामेनेति बार्हतं । आ० ४. १४. इति ॥

प्रत्यु अदश्यायत्यु१ च्छंतीं दुहिता दिवः ।

अपो महि व्ययति चक्षसे तमो ज्योतिष्कृणोति सूनरी ॥ १ ॥

प्रति । ऊं इति । अदर्शि । आऽयती । उच्छंतीं । दुहिता । दिवः ।

अपो इति । महि । व्ययति । चक्षसे । तमः । ज्योतिः । कृणोति । सूनरी ॥ १ ॥

आयत्यागच्छंती व्युच्छंती तमांसि विवासयंतो वर्जयंती दिवो बुक्लोकस्य सूर्यस्य वा दुहिता पुषी एषंभू-
तोषाः प्रत्यदर्शि । सर्वैः प्रतिदृश्यति । उ इति पूरकः । अपो महि महत्तमो नैशमंधकारं । अप उ इति निपात-
व्ययसमुदायोऽपेक्ष्यार्थः । अपो व्ययति । अपवृणोति । किमर्थं । चक्षसे दर्शनार्थं । एवं कृत्वा सूनरी जनानां
सुष्ठु नेत्र्युषा ज्योतिः प्रकाशं कृणोति । करोति ॥

उदुस्त्रियाः सृजते सूर्यः सचाँ उद्यन्नक्षत्रमर्चिवत् ।

तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च सं भक्तेन गमेमहि ॥ २ ॥

उत् । उदुस्त्रियाः । सृजते । सूर्यः । सचाँ । उत्ऽयत् । नक्षत्रं । अर्चिवत् ।

तव । इत् । उषः । विऽउषि । सूर्यस्य । च । सं । भक्तेन । गमेमहि ॥ २ ॥

* * सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्य उदुस्त्रिया रश्मीन् सचा सह युगपदेवोत्सृजति । उन्नमयति । तद्योयदुन्नच्छत्
प्रादुर्भवत्पुत्रं नभसि दृश्यमानं ग्रहनक्षत्रादिकमर्चिवद्दीप्तिमत्करोति । सौरेण तेजसा हि नक्षत्रं चंद्रप्रभृतीनि
नक्षत्राणि भासंति । सुपुम्याः सूर्यरश्मिखंडमा गंधर्वः । वा० सं० १८. ४०. इति हि निगमः । एवं च सति हे
उष उषोदेवते तव सूर्यस्य च व्युषि विवासने प्रकाशने सति भक्तनाम्नेन सं गमेमहि । वयं संगच्छेमहि ।
इच्छेदः पूरकः ॥

प्रति त्वा दुहितर्दिव उषो जीरा अभुत्स्महि ।

या वहसि पुरु स्याहँ वनन्वति रत्नं न दाणुषे मयः ॥ ३ ॥

प्रति । त्वा । दुहितः । दिवः । उषः । जीराः । अभुत्स्महि ।

या । वहसि । पुरु । स्याहँ । वनन्ऽवति । रत्नं । न । दाणुषे । मयः ॥ ३ ॥

हे दिवो दुहितर्दिवोऽंतरिक्षाज्जायमाने हे उष उषोदेवते त्वा त्वां जीराः क्षिप्रकारिणो वयं प्रत्यभु-
त्स्महि । प्रतिबोद्धारो भवेम । हे वनन्वति । वननं संभजनं संभक्तत्वं धनं वा । तद्वति या त्वं पुष वज्र स्याहँ
स्युहणीयं धनं वहसि प्रापयसि दाणुषे इवीषि दत्तवते यजमानाय रत्नं रमणीयं धनमिव मयः सुखं च या
त्वं वहसि तां त्वां प्रत्यभुत्स्महीत्यन्वयः ॥

उच्छंती या कृणोषि मंहना महि प्रख्यै देवि स्वर्दृशे ।

तस्यास्ते रत्नभाज ईमहे वयं स्याम मातुर्न सूनवः ॥ ४ ॥

उच्छंती । या । कृणोषि । मंहना । महि । प्रऽख्यै । देवि । स्वः । दृशे ।

तस्याः । ते । रत्नऽभाजः । ईमहे । वयं । स्याम । मातुः । न । सूनवः ॥ ४ ॥

हे महि महति देवि दानादिगुणयुक्त उषोदेवते खुच्छन्ती तमांसि वर्जयन्ती मंहना महिम्ना युक्ता । यदा । महतिर्दानकर्त्ता । दानयुक्ता । या त्वं स्वः सर्वं जगत् प्रक्षी प्रबोधनार्थं वृषे दर्शनार्थं च कृणोषि करोषि तस्यास्तादृशा रत्नभाजो रत्नानां रमणीयानां धनानां भाजयित्र्याः सेवयित्र्या ईमहे । याचामहे । किं । रत्नभाज इति समभिवाहाराद्रत्नानीति ज्ञेयम् । अपि च वयं तव प्रियतमाः स्वाम । भवेम । मातुर्न सूनवः । यथा मातुर्जनन्याः सूनवः पुत्राः प्रियतमा भवन्ति तद्वत् ॥

तच्चित्रं राध आ भरोषो यद्दीर्घश्रुतमं ।

यत्ते दिवो दुहितर्मर्तभोजनं तद्रास्व भुनजामहे ॥ ५ ॥

तत् । चित्रं । राधः । आ । भर । उषः । यत् । दीर्घश्रुतमं ।

यत् । ते । दिवः । दुहितः । मर्तभोजनं । तत् । रास्व । भुनजामहे ॥ ५ ॥

हे उषः तच्चित्रं चाद्यनीयं राधो धनमा भर । आहर । अस्मभ्यं प्रयच्छ । यत्नं दीर्घश्रुतमं देशकालयो-
र्विप्रकर्षेऽप्यतिशयेन श्रोतव्यं । अपि च हे दिवो दुहितः ते तव स्वया देयं मर्तभोजनं मर्तानां मनुष्याणां भोग-
योग्यं यदन्नमसि तद्रास्व । देहास्मभ्यं । वयं च त्वहसं धनमसं च भुनजामहे । अभ्यवहरेम ॥

अवः सूरिभ्यो अमृतं वसुत्वनं वाजो अस्मभ्यं गोमंतः ।

चोदयिषी मघोनः सूनृतावत्युषा उच्छदप सिधः ॥ ६ ॥

अवः । सूरिभ्यः । अमृतं । वसुत्वनं । वाजान् । अस्मभ्यं । गोमंतः ।

चोदयिषी । मघोनः । सूनृतावती । उषाः । उच्छत् । अषः । सिधः ॥ ६ ॥

हे उषः सूरिभ्यः सोमृभ्योऽस्मभ्यममृतं मरणरहितं नित्यं वसुत्वनं वासकं वसुत्वयुक्तं वा अवः अंशणीयं
यशो, राखित्यनुषंगः । तथा गोमतो बज्रभिर्गोभिर्मुक्तान्वाजान्नानि चास्मभ्यं रास्व । शिष्टः परोक्षकृतः ।
मघोनो हविष्मतो यजमानस्य चोदयिषी प्रेरयिषी सूनृतावती । प्रियसत्यात्मिका वाक्सूनृता । तद्वत्युषाः
सिधः शोयकाच्छ्रुणुषोच्छत् । अपगमयतु ॥ ॥ १ ॥

इंद्रावरुणेति दशर्चं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं जागतं । इदमादीनि चत्वारि सूक्तानींद्रावरुणदेवतानि ।
तथा आनुष्मन्तं । इंद्रावरुणा दशैंद्रावरुणं ह जागतं त्विति ॥ तृतीये सवन उक्थे प्रश्नासुः शस्त्र एतत्सूक्तं ।
सूचितं च । इंद्रावरुणा युवमा वां राजानौ । आ० ६. १. इति ॥

इंद्रावरुणा युवमध्वराय नो विशे जनाय महि शर्म यच्छतं ।

दीर्घप्रयज्युमति यो वनुष्यति वयं जयेम पृतनासु दूढ्यः ॥ १ ॥

इंद्रावरुणा । युवं । अध्वराय । नः । विशे । जनाय । महि । शर्म । यच्छतं ।

दीर्घप्रयज्युं । अति । यः । वनुष्यति । वयं । जयेम । पृतनासु । दुःऽध्यः ॥ १ ॥

हे इंद्रावरुणैंद्रावरुणौ युवं युवां नोऽस्माकं विशे निवेशयिषि परिचारकाय जनाय पुत्रपीडादिकषणा-
याध्वराय यज्ञानुष्ठानार्थं महि महच्छर्मं गृहं सुखं वा यच्छतं । प्रयच्छतं । अपि च दीर्घप्रयज्युं दीर्घप्रतयज्ञ-
महादीयं जनं यः शत्रुरति वनुष्यति अतिविधांसति पृतनासु संयामिषु दूढ्यो दुर्धिषो दुष्टाभिसंधीसाच्छ्रुत्वयं
अधेम । अभिमधेम ॥

सुखाकृत्यः स्वराकृत्य उष्यते वां महांताविंद्रावरुणा महावसू ।

विश्वे देवांसः परमे व्योमनि सं वामोजो वृषणा सं बलं दधुः ॥ २ ॥

संऽराट् । अन्यः । स्वऽराट् । अन्यः । उच्यते । वां । महांती । इंद्रावरुणा । महावसू
इति महाऽवसू ।

विश्वे । देवांसः । परमे । विऽश्वोमनि । सं । वां । ओजः । वृषणा । सं । बलं । दधुः ॥ २ ॥

द्वितीयः पादः परोक्षकृतः शिष्टाः प्रत्यक्षकृताः । हे इंद्रावरुणी वां युवयोर्मध्येऽन्य एको वरुणः सम्राट्
सम्ययाजमान इत्युच्यते । ता सम्राजा घृतासुती । ऋ० २. ४१. ६ । इत्यादिषु कीर्तते । अन्य इंद्रः स्वराट्
स्वयमेवान्वागिरपेक्षयैव राजमान इत्युच्यते । स्वराकिंद्रो दमे । ऋ० १. ६१. ९ । इत्यादिषु कीर्तते । तथा-
विधाविंद्रावरुणे इंद्रावरुणी महांती गुणीरधिकी महावसू महाधनी च भवतः । हे वृषणा कामानां वर्धिता-
राविंद्रावरुणी वां युवां परमे व्योमन्युत्कृष्ट आकाशि विश्वे देवासः सर्वे देवा ओजः सं दधुः । समयोजयन्
शरीरदाढ्याय । तद्धेतुभूतं तदोज इत्युच्यते । अर्थे च । ओजः साष्टमी दशेति । तथा वचं वृचवधादेः कार्यस्य
हेतुभूतं सामर्थ्यं च युवाभ्यां सं दधुः । समयोजयन् ॥

अन्वपां खान्यनृतमोजसा सूर्यमैरयतं दिवि प्रभुं ।

इंद्रावरुणा मदे अस्य मायिनोऽपिन्वतमपितः पिन्वतं धियः ॥ ३ ॥

अनुं । अपां । खानि । अतृतं । ओजसा । आ । सूर्यं । ऐरयतं । दिवि । प्रऽभुं ।

इंद्रावरुणा । मदे । अस्य । मायिनः । अपिन्वतं । अपितः । पिन्वतं । धियः ॥ ३ ॥

हे इंद्रावरुणी अपासुदकानां खानि दाराणि वृषेण पिहितान्योजसा बलेनान्वृतं । अन्वविध्यतं । आवर-
कस्य वृचस्य वधेन वृष्टिप्रतिबंधं निराकृतवतावित्यर्थः । तथा सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यं दिव्यतरिषि प्रभुं प्रभूतं
संतमैरयतं । अभ्यगमयतं । स्वर्मानुनावृतं सूर्यं तद्वधेन प्रकाशितवतावित्यर्थः । हे इंद्रावरुणे इंद्रावरुणी मायिनः
प्रज्ञाकरस्यास्य सोमस्य पात्रेण मदे हविं सत्यपितो जलरहिता नदीरपिन्वतं । जलेनापूरयतं । तथा च निषि-
त्यदमाप्नायते । अस्य मदे जरितरिंद्रोऽजिन्वदनुवोऽपिन्वदपित इति । अपि च धियः कर्मास्त्राभिरनुहि-
तानि कर्माणि पिन्वतं । सिंचतं । फलेन पूरयतं ॥

युवामिद्युत्सु पृतनासु वह्नयो युवां क्षेमस्य प्रसवे मितज्ञवः ।

ईशाना वस्वं उभयस्य कारव इंद्रावरुणा सुहवा हवामहे ॥ ४ ॥

युवां । इत् । युत्ऽसु । पृतनासु । वह्नयः । युवां । क्षेमस्य । प्रऽसवे । मितऽज्ञवः ।

ईशाना । वस्वं । उभयस्य । कारवः । इंद्रावरुणा । सुऽहवा । हवामहे ॥ ४ ॥

हे इंद्रावरुणी वह्नयो हविषां खोषाणां वा वोढार अस्त्रिषो युत्सु युक्तेषु पृतनासु शत्रुसेनासु रचयार्थं
युवामिद्युत्सुमेव हवन्ति । आह्वयन्ति । मितज्ञवः संकुचितजानुका अंगिरसोऽपि क्षेमस्य रक्षणस्य प्रसव उत्पादने
निमित्तमृते सति युवामेव हवन्ति । अतः कारणात् हे इंद्रावरुणी कारवः खोतारो वयमप्युभयस्य दिव्यस्य
पार्थिवस्य च वस्वो वसुनो धनक्षेत्राग्नेचरो सुहवा सुखेन ज्ञातव्यो युवामेव हवामहे । आह्वयामहे ॥

इंद्रावरुणा यद्विमानि चक्रपुर्विष्वा जातानि भुवनस्य मज्जना ।

क्षेमेण मिचो वरुणं दुवस्यति मरुत्क्षिप्यः शुभमन्य ईयते ॥ ५ ॥

इंद्रावरुणा । यत् । इमानि । चक्रपुः । विष्वा । जातानि । भुवनस्य । मज्जना ।

क्षेमेण । मिचः । वरुणं । दुवस्यति । मरुत्क्षिप्यः । उयः । शुभं । अन्यः । ईयते ॥ ५ ॥

हे इंद्रावक्ष्यी शुधी युवां भुवणस्य लोकस्य संबन्धीनीमानि परिदृशमानानि विद्या सर्वाणि जातानि जातिमंति भूतजातानि मज्जनात्तीयेन वक्षेन चक्रधुः कृतवन्ती तयोर्धुवयोर्मध्य एकं वक्ष्यं विमेष रक्षणहेतुना निष्के देवो वुवक्षति । परिचरति । मित्रावक्ष्यी हि परस्परं प्राप्तसखी । अत एव सहचरी वृक्षेति । अन्य एक इंद्रो मरुत्त्रिर्मरुत्त्रयैश्च उन्नयनकः सञ्कुभं शोभनमलंकारनीयते । प्राप्नोति । यदा ६ मरुत्त्रिर्मध्यका-
भेदेवर्णैः सार्धमुय औजस्वीन्द्रः शुभमुदकनीयते । प्रेरयति ॥ ॥२॥

महे शुल्काय वरुणस्य नु त्विष ओजो मिमाते ध्रुवमस्य यत्स्वं ।

अजामिमन्यः अययंतमातिरहभेभिरन्यः प्र वृणोति भूयसः ॥ ६ ॥

महे शुल्काय वरुणस्य नु त्विषे ओजः । मिमाते इति । ध्रुवं अस्य यत् स्वं ।

अजामिं अन्यः । अययंतं । आ । अतिरत् । दभेभिः । अन्यः । प्र । वृणोति । भूयसः ॥ ६ ॥

वरुणस्य । उपलक्षणमेतत् । इंद्रस्य वरुणस्य च त्विषे दीप्यर्षमोजो बलं नु क्षिप्रं मिमाते । लोचिण निर्मिमते यजमानपत्नी । लोचिण हि बलं जायते । किमर्थं । महे महते शुल्काय धनय । इंद्रस्य धनस्य कामार्थं । अक्षिंद्रस्य वरुणस्य च ध्रुवं नित्यं स्वं स्वकीयमसाधारणं यदोजो विद्यते तदोजो मिमाते इत्यन्वयः । तयोर्इन्द्रावर्णयोरन्य एको वरुणोऽजामिमबंधुमनुवंतं अययंतं हिंसंतं कर्माख्यजुर्वंतमसोतारमयजमानं चातिरत् । अभिर्हति । अन्य एक इंद्रो दभेभिरक्षीरेवोपायैर्भूयसो बहतराञ्छुम्प वृणोति । प्रकर्षणावृत्तान् बाधितान् करोति । यदा । भूयसो यजमानान् वृणोति । प्रवरानुत्कृष्टाङ्करोति ॥

न तमंहो न दुरितानि मर्त्यमिन्द्रावरुणा न तपः कुतश्चन ।

यस्य देवा गच्छथो वीथो अंधरं न तं मर्तस्य नशते परिहृतिः ॥ ७ ॥

न । तं । अंहः । न । दुः । इतानि । मर्त्ये । इंद्रावरुणा । न । तपः । कुतः । चन ।

यस्य । देवा । गच्छथः । वीथः । अंधरं । न । तं । मर्तस्य । नशते । परिहृतिः ॥ ७ ॥

हे इंद्रावर्णैर्इन्द्रावक्ष्यी तं मर्त्यं मनुष्यमंहः पापं न नश्यति । न ज्ञाप्नोति । न च दुरितानि दुर्गमनानि पापफलानि च प्राप्नुवन्ति । कुतश्चन कक्षादपि निमित्तान्तपः संतापश्च तं न प्राप्नोति । हे देवा देवो दानार्दि-
गुणयुक्ताविन्द्रावक्ष्यी यस्य मर्त्यस्य मनुष्यस्यांधरं यज्ञं गच्छथः प्राप्नुवो युवां वीथः कामयेथे च यस्य हवींषि तं मनुष्यं परिहृतिः परिबाधा न नश्यति । उक्तप्रकारेण न प्राप्नोति ॥

अर्वाङ्गुरा दैव्येनावसा गतं शृणुतं हवं यदि मे जुजोषथः ।

युवोर्हि सख्यमुत वा यदार्थं माडीकमिन्द्रावरुणा नि यच्छतं ॥ ८ ॥

अर्वाक् । नरा । दैव्येन । अवसा । आ । गतं । शृणुतं । हवं । यदि । मे । जुजोषथः ।

युवोः । हि । सख्यं । उत । वा । यत् । आर्थं । माडीकं । इंद्रावरुणा । नि । यच्छतं ॥ ८ ॥

हे नरा गैताराविन्द्रावक्ष्यी दैव्येन देवसंबन्धिनावसा रक्षणेन सहार्वागकादभिसुखमा गतं । आगच्छतं । आगत्य च मदीयं हवं लोचं शृणुतं । यदि मे मम जुजोषथः प्रीथिथे । मयि प्रीतिरसि चेत् युवाभ्यामामृतं च मदीयं लोचं जीतं च भवतीत्यर्थः । युवोर्हि युवयोः खनु यत्सख्यं सखित्वमुत वापि च यदाप्यमापितं वांधवं माडीकं मुडीकस्य मुखात् साधनं तदुभयं हे इंद्रावक्ष्यी नि यच्छतं । अस्माभ्यं प्रयच्छतं ॥

अस्माकमिन्द्रावरुणा भरेभरे पुरोयोधा भवतं कृष्ट्योजसा ।

यदां हवत उभये अथ स्पृधि नरस्त्रोकस्य तनयस्य सातिषु ॥ ९ ॥

अस्माकं । इंद्रावरुणा । भरेऽभरे । पुरःऽयोधा । भवतं । कृष्टिऽओज्ञसा ।

यत् । वां । हवते । उभये । अध । स्पृधि । नरः । तोकस्य । तनयस्य । सातिषु ॥ ९ ॥

हे अथ्योजसा शत्रूणां कर्षकमोजो वसं ययोसावृषी हे इंद्रावरुणी भरे भरे संयामि संयामिऽस्माकं पुरोयोधा पुरसायोधारी भवतं । यवी वासुभय उभयविधाः पूर्वकासीना इदानींतनास नरो नेतारः सोतारः स्पृधि युवे यी युवां हवते । अधापि च तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पीत्रस्य सातिषु संभवनीयेषु भिमि-
तभूतेषु च यी युवां हवते । तावस्माकं पुरोयोधा भवतमित्यन्वयः ॥

अस्मे इंद्रो वरुणो मिचो अर्यमा शुक्लं यच्छंतु महि शर्म सप्रथः ।

अवध्रं ज्योतिरदितेर्चतावृधो देवस्य ह्योक् सवितुर्मनामहे ॥ १० ॥

अस्मे इति । इंद्रः । वरुणः । मिचः । अर्यमा । शुक्लं । यच्छंतु । महि । शर्म । सऽप्रथः ।

अवध्रं । ज्योतिः । अदितेः । ऋतऽवृधः । देवस्य । ह्योक् । सवितुः । मनामहे ॥ १० ॥

असौ अस्मभ्यमिन्द्रादयो शुक्लं ज्योतमानं धनं यच्छंतु । प्रयच्छंतु । तथा महि महत्सप्रथः सर्वतः पृषु विस्तीर्णं शर्म गृहं च प्रयच्छंतु । अपि चर्तावृध ऋतस्य यज्ञस्य वर्धयिष्या अदितेरदीनाया देवमातुर्ज्योति-
स्तेजस्य नोऽस्माकमवध्रमहिंसकमसु । ययं च देवस्य दानादिगुणयुक्तस्य सवितुः सर्वस्य प्रेरकस्य ह्योक् सोमं
मनामहे । जानीमः । कुर्म रत्नर्थः । यज्ञा । देवेन सविचाक्षभं देयं ह्योक् यज्ञो मनामहे । याचामहे ॥ ३ ॥

युवां नरेति दशर्षं ययोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं आगतमिन्द्रावरुणं । युवां नरेत्यनुकांतं । आभिन्नविकेषूक्येषु
ज्योमवृषी प्रशस्तुरिदं सूक्तमावापार्थं । सूचितं च । युवां नरा पुनीषे वां । आ० ७. ९. इति ॥

युवां नरा पश्यमानास आप्यं प्राचा गृध्र्यंतः पृषुपर्शवो ययुः ।

दासा च वृचा हतमार्येणि च सुदासमिन्द्रावरुणावसावतं ॥ ११ ॥

युवां । नरा । पश्यमानासः । आप्यं । प्राचा । गृध्र्यंतः । पृषुऽपर्शवः । ययुः ।

दासा । च । वृचा । हतं । आर्येणि । च । सुऽदासं । इंद्रावरुणा । अवसा । अवतं ॥ ११ ॥

हे नरा नेतारामिन्द्रावरुणी युवां । वृष्यर्थे द्वितीया । युवयोरायं बंधुभावं पञ्चमानासः पञ्चतो युष्मदां-
धवसाभार्थिनी गच्छंतो आ आत्मन इच्छंतो यजमानाः पृषुपर्शवः । पृषुर्विस्तीर्णः पर्शुः पार्श्वोक्तिं येषां ते
ततोक्ताः । विस्तीर्णाश्चपर्शुहस्ताः संतः प्राचा प्राचीनं ययुः । बर्हिंराहरणार्थं गच्छन्ति । पर्श्वो हि बर्हिंराष्टि-
यति । तथा च तैत्तिरीयकं । अक्षपर्शो बर्हिंराष्ट्यतीति । हे इंद्रावरुणी युवां दासा दासानुपक्षपथिषीणि
च वृचाक्कावरकासि शत्रुजातान्यार्येणि च कर्मानुष्ठानपराणि च शत्रुजाताणि हतं । हिंसं । अपि च सुदास-
मसावाज्यमेतत्संज्ञं रावानमवसा रक्षणेन सार्धमवतं । आगच्छतं ॥

यथा नरः समयंते कृतध्वजो यस्मिन्नाजा भवति किं च न प्रियं ।

यथा भयंते भुवना स्वर्दृशस्तथा न इंद्रावरुणाधि वोचतं ॥ १२ ॥

यच । नरः । संऽअयंते । कृतऽध्वजः । यस्मिन् । आजा । भवति । किं । च न । प्रियं ।

यच । भयंते । भुवना । स्वऽदृशः । तच । नः । इंद्रावरुणा । अधि । वोचतं ॥ १२ ॥

यच यस्मिंसंयामि नरो मनुष्याः ज्ञतध्वज उच्छ्रितध्वजाः समयंते युद्धार्थं संगच्छन्ति । यस्मिन्नाजावी युधि ।
यनेति निपातद्वयसमुदायो विजय्य योजनीयः । किंच यिनपि प्रियमनुकूलं च भवति यधि तु कर्षं युष्मदं

भवति । यच्च च युद्धे भुवना भुवनानि भूतजातानि स्वर्गशः शरीरपातादूर्ध्वं स्वर्गस्य द्रष्टारो वीराश्च भवति विभ्रति । तच्च तादृशे संघामे हे इंद्रावक्षणी नोऽस्मानधि वोचतं । अक्षत्यचपातवचनी भवतं ॥

सं भूम्या अंतां ध्वसिरा अदृक्षतेद्रावरुणा दिवि घोष आरुहत् ।

अस्थुर्जनानामुप मामरातयोऽर्वागवसा हवनश्रुता गतं ॥३॥

सं । भूम्याः । अंताः । ध्वसिराः । अदृक्षत् । इंद्रावरुणा । दिवि । घोषः । आ । आरुहत् ।

अस्थुः । जनानां । उप । मां । अरातयः । अर्वाक् । अवसा । हवनऽश्रुता । आ । गतं ॥३॥

हे इंद्रावक्षणी भूम्या अंताः पर्यंता ध्वसिराः शैतिकैर्ध्वंसाः समवृक्षत । संवृक्षते । तथा दिवि युजोके घोषः शैतिकानां शब्दश्चावहत् । आरुहोऽभूत् । जनानामक्षदीयानां मटानामरातयः शत्रवो मामुपाकुः । उपक्षिताः । एवं प्रवर्तमानेऽस्मिन्नुद्दे हे हवनश्रुताङ्गानशीकाविंद्रावक्षणी अर्वागवसादभिसुखमवसा रचयेन सहा गतं । आगच्छतं ॥

इंद्रावरुणा वधनाभिरप्रति भेदं वन्वतां प्र सुदासमावतं ।

ब्रह्माण्येषां शृणुतं हवीमनि सत्या तृत्सूनामभवत्पुरोहितिः ॥४॥

इंद्रावरुणा । वधनाभिः । अप्रति । भेदं । वन्वतां । प्र । सुदासं । आवतं ।

ब्रह्माणि । एषां । शृणुतं । हवीमनि । सत्या । तृत्सूनां । अभवत् । पुरः । हितिः ॥४॥

हे इंद्रावक्षणी इंद्रावक्षणी वधनाभिर्वधकरैरायुधैरप्रतिगतमप्राप्तं भेदमेतत्संघं सुदासः शत्रु वन्वता हिंसर्ता युवां सुदासं । शोभनं ददातीति सुदाः । एतत्संघं मम याज्यं राजानं प्रावतं । प्रकर्षयारचतं । एषां तृत्सूनां मम याज्यानां ब्रह्माणि स्तोत्राणि शृणुतं । अशृणुतं । कदा । हवीमनि । आह्वयतेऽस्मिन्नुद्दार्थं परस्परमिति हवीमा संघामः । तस्मिन् । यस्मादेवं तस्मान्मृत्युनामेतत्संघानां मम याज्यानां पुरोहितमेव पुरोधानं सत्त्वा सत्त्वफलमभवत् । तेषु यद्यम पीरोहित्यं तत्सफलं जातमित्यर्थः ॥

इंद्रावरुणावभ्या तपन्ति माघान्ययो वनुषामरातयः ।

युवं हि वस्व उभयस्य राजयोऽध स्मा नोऽवतं पार्ये दिवि ॥५॥

इंद्रावरुणौ । अभि । आ । तपन्ति । मा । अघानि । अर्येः । वनुषां । अरातयः ।

युवं । हि । वस्वः । उभयस्य । राजयः । अध । स्म । नः । अवतं । पार्ये । दिवि ॥५॥

हे इंद्रावक्षणी अर्योऽरेः शत्रोः संबन्धोन्वधानाहंतृष्णायुधानि मा मामभ्या तपन्ति । अमितो वाधति । अपि च वनुषां हिंसकानां मध्येऽरातयोऽभिममनशीलाः शत्रवश्च मामनितपन्ति । युवं हि युवां यजुमयस्य पार्ष्वस्य दिवस्य वसो वनुषो धनस्य राजस्यः । ईशाधि । राजतिरेचर्यकर्मा । अध स्मातः कारणात् पार्ये तरवीधि दिवि दिवसे युजहिनि नोऽस्मानवतं । रचतं ॥ ॥४॥

युवां हवंत उभयांस आजिष्विदं च वस्वो वरुणं च सातये ।

यच्च राजभिर्देशभिर्निवाधितं प्र सुदासमावतं तृत्सुभिः सह ॥६॥

युवां । हवन्ति । उभयांसः । आजिषु । इंद्रं । च । वस्वः । वरुणं । च । सातये ।

यच्च । राजऽभिः । दृष्टऽभिः । निऽवाधितं । प्र । सुदासं । आवतं । तृत्सुभिः । सह ॥६॥

उभयास उभयविधाः सुदाःसंज्ञो राजा तत्सहायभूतासृत्सवश्चैवं द्विप्रकारा जना/आजिषु संयामिष्विद्रं
च वक्ष्यं च युवां हवते । आह्वयंते । किमर्थं । वस्त्रो धनस्य सातये संमज्जनार्थं । यच्च येष्वाजिषु दशमिर्दशसं-
ख्याके राजभिः शशुभूतेर्नृपेर्मिवाधितं नितरां हिंसितं सुदासं तृत्सुभिः सह वर्तमानं प्रापतं युवां प्रकथयन्तारुतं ।
तेष्वाजिष्वित्यन्वयः ॥

दश राजानः समिता अयंज्यवः सुदासमिन्द्रावरुणा न युयुधुः ।

सत्या नृणामस्यसदामुपस्तुतिर्देवा एषामभवन्देवहूतिषु ॥ ७ ॥

दश । राजानः । संऽइताः । अयंज्यवः । सुऽदासं । इंद्रावरुणा । न । युयुधुः ।

सत्या । नृणां । अस्यऽसदां । उपऽस्तुतिः । देवाः । एषां । अभवन् । देवऽहूतिषु ॥ ७ ॥

हे इंद्रावरुणौ दशसंख्याका राजानः सुदासः शशवः समिताः संगताः परस्परं समवेता अयंज्यवोऽयज-
मानाः एवंभूतास्ते सुदासमेतत्संज्ञमेकमपि राजानं न युयुधुः । न संग्रजद्वुः । युवाभ्यामनुगृहीतं तं प्रहर्तुं न शक्नुः ।
तदानीमस्यसदां । अस्यन्ते हविषि सीदंतीत्यस्यसदं अस्त्विति । हविर्मिर्युक्तानां नृणां यज्ञस्य भेदतृणामृत्विजा-
मुपस्तुतिः स्तोत्रं सत्या सफलामुत् । अपि एषां देवहूतिषु । देवा ह्वयंत एष्विति देवहूतयो यज्ञाः । तेषु सर्वे च
देवा अभवन् । युष्मदनुग्रहात्प्रादुर्भवन्ति ॥

दाशराज्ञे परियत्ताय विश्वतः सुदासं इंद्रावरुणावशिष्यतं ।

श्वित्यंचो यच्च नमसा कपर्दिनो धिया धीवंतो असंपतं नृत्सवः ॥ ८ ॥

दाशुऽराज्ञे । परिऽयत्ताय । विश्वतः । सुऽदासे । इंद्रावरुणौ । अशिष्यतं ।

श्वित्यंचः । यच्च । नमसा । कपर्दिनः । धिया । धीऽवंतः । असंपतं । नृत्सवः ॥ ८ ॥

हे इंद्रावरुणौ दाशराज्ञे ॥ दशशब्दस्य च्छांदसो दीर्घः । विभक्तित्वत्पथः ॥ दशमी राजभिः शशुभूतेर्विश्वतः
प्रवतः परियत्ताय परिवेष्टिताय सुदासे राक्षेऽशिष्यतं । वचं प्रायच्छतं । यच्च यस्मिन्देशे श्वित्यंचः श्वितं श्वित्वं
भेदस्त्वमंचतो गच्छतः कपर्दिनो जटिला धीवंतः कर्मभिर्युक्तासृत्सवो वसिष्ठशिष्या एतत्संज्ञा अस्त्वित्यो नमसा
हविर्लक्षणेनाग्नेन धिया सुत्वासपंतं पर्यचरन् । तस्मिन्देशे युवां तस्मै राक्षे वचं प्रायच्छतमित्यर्थः ॥

वृचाण्यन्यः संमिषेषु जिघ्रते व्रतान्यन्यो अभि रक्षते सदा ।

हवामहे वां वृषणा सुवृक्तिभिरस्मे इंद्रावरुणा शर्म यच्छतं ॥ ९ ॥

वृचाणि । अन्यः । संऽइषेषु । जिघ्रते । व्रतानि । अन्यः । अभि । रक्षते । सदा ।

हवामहे । वां । वृषणा । सुवृक्तिभिः । अस्मे इति । इंद्रावरुणा । शर्म । यच्छतं ॥ ९ ॥

हे इंद्रावरुणौ सुवयोरेव एक इंद्रो वृचाणि शशुभूत समिषेषु संयामेषु जिघ्रते । इति । अथ एको वक्ष्यः
सदा सर्वदा व्रतानि कर्माख्यभि रक्षते । अभितः सर्वतो रक्षति । हे वृषणा कामानां वर्धितारारविंद्रावरुणौ
तथाविधौ वां युवां सुवृक्तिभिः सुप्रवृत्ताभिः सुतिभिर्हवामहे । आह्वयामहे । आह्वतौ च युवामसौ अस्त्वभं
शर्म सुखं यच्छतं । इतं ॥

अस्मे इंद्रो वरुणो मिचो अर्यमा युचं यच्छंतु महि शर्म सुप्रथः ।

अवधं ज्योतिरदितेर्चतावृधो देवस्य स्योक्तं सवितुर्मनामहे ॥ १० ॥

अस्मे इति । इंद्रः । वरुणः । मिषः । अर्यमा । शुक्रं । यच्छंतु । महि । शर्म । सऽप्रथः ।
अवधं । ज्योतिः । अदितेः । चतुऽवृधः । देवस्य । द्योक् । सवितुः । मनामहे ॥ १० ॥

आख्यातियं । अचरायसु । इंद्रादयोऽस्मभ्यं द्योतमानं धनं प्रयच्छंतु सर्वतो विस्तीर्यं महद्गुहं च । यद्यस्य
वर्धयित्वा अदीनाया देवमातुल्येन साक्षात्कर्मबाधकं भवतु । वयं च प्रेरकस्य देवस्य स्तोत्रं मनामहे ।
कुर्महे ॥ ५ ॥

आ वामिति पंचर्षं चतुर्दशं सूक्तं वासिष्ठं विदुर्मैत्रावरुणं । अनुक्रांतं च । आ वां पंचेति ॥ उक्थि
तृतीयसवने मित्रावरुणस्य इदं सूक्तं । सूचितं च । आ वां राजानां विद्रावरुणा मधुमत्तमस्तेति याज्या
। आ० ६. १. इति ॥

आ वां राजानावधरे ववृत्यां हव्येभिरिन्द्रावरुणा नमोभिः ।

प्र वां घृताचीं बाहोर्दधानां परि त्मना विषुरुपा जिगाति ॥ १ ॥

आ । वां । राजानौ । अधरे । ववृत्यां । हव्येभिः । इंद्रावरुणा । नमःऽभिः ।

प्र । वां । घृताचीं । बाहोः । दधाना । परि । त्मना । विषुरुपा । जिगाति ॥ १ ॥

हे राजानौ राजमानावीश्वरी वेंद्रावरुणौ अधरे हिसारहितेऽस्मिन्यागे वां युवां हव्येभिर्हविर्भिनमोभिः
स्तोत्रेणा ववृत्यां । आवर्तयामि । अपि च बाहोर्हस्तयोर्दधाना धार्यमाणा विषुरुपा । रूप्यत इति रूपं हविः ।
विविधहविर्युक्ता घृताची घृतमंचंती जुहस्त्वनात्मना स्वयमेव वां युवां परि प्र जिगाति । अभिप्रगच्छति ।
यद्वा । विषुरुपा नानाविधरूपी वामिति योज्यं ॥

युवो राष्ट्रं बृहद्विन्वति द्यौर्यो सेतुभिररज्जुभिः सिनीथः ।

परि नो हेळो वरुणस्य वृज्या उरं न इंद्रः कृणवदु लोकं ॥ २ ॥

युवोः । राष्ट्रं । बृहत् । इन्वति । द्यौः । यौ । सेतुऽभिः । अरज्जुऽभिः । सिनीथः ।

परि । नः । हेळः । वरुणस्य । वृज्याः । उरं । नः । इंद्रः । कृणवत् । उं इति । लोकं ॥ २ ॥

हे इंद्रावरुणौ युवोर्युवयोर्युहं बृहद्राष्ट्रं राज्यं द्यौर्युलोकं रूपमिन्वति । वृज्या सर्वान्ग्रीणयति । यौ युवां
सेतुभिर्बंधैररज्जुभिररज्जुरहिती रोगादिभिः सिनीथः पापकृती बध्नीयः ॥ विष् बंधन इति धातुः ॥ तयोर्मध्ये
वरुणस्य वारयिर्दिवस्य हेळः क्रोधो नोऽस्मान्परि वृज्याः । परिवृणतु । परित्यज्यान्वच गच्छतु । इंद्र उ
इंद्राद्यो विस्तीर्यं स्तोत्रं स्थापनं कथयत् । करोतु ॥

कृतं नो यज्ञं विदथेषु चारुं कृतं ब्रह्माणि सूरिषु प्रशस्ता ।

उपो रयिर्देवजूतो न एतु प्र यः स्यार्हाभिरुतिभिस्तिरेतं ॥ ३ ॥

कृतं । नः । यज्ञं । विदथेषु । चारुं । कृतं । ब्रह्माणि । सूरिषु । प्रऽशस्ता ।

उपो इति । रयिः । देवऽजूतः । नः । एतु । प्र । नः । स्यार्हाभिः । उतिऽभिः । तिरेतं ॥ ३ ॥

हे इंद्रावरुणौ नोऽस्माकं विदथेषु नृषु क्रियमाद्यं यज्ञं चारुं शोभनं फलसहितं कृतं । कुर्वतं । तथा
सूरिषु स्तोत्रस्वस्मासु विद्यमानानि ब्रह्माणि परिवृणानि स्तोत्राणि प्रशस्ता प्रशकान्युत्कृष्टानि फलभाजि कृतं ।
कुर्वतं । अपि च देवजूतो देवाभ्यां युवाभ्यां प्रेरितो रयिर्धनं नोऽस्मानुपेतु । प्राप्नोतु । तथा स्यार्हाभिः सुहृदी-
नाभिरुतिभि रचाभिर्नोऽस्माकं तिरितं । युवां वर्धयिषां । प्रपूर्वभिरतिवर्धयिषां ॥

अस्मे इंद्रावरुणा विश्ववारं रयिं धत्तं वसुमंतं पुरुक्षु ।
 प्र य आदित्यो अमृता मिनात्यमिता शूरो दयते वसूनि ॥४॥
 अस्मे इति । इंद्रावरुणा । विश्वऽवारं । रयिं । धत्तं । वसुऽमंतं । पुरुऽक्षु ।
 प्र । यः । आदित्यः । अमृता । मिनाति । अमिता । शूरः । दयते । वसूनि ॥४॥

हे इंद्रावरुणो अस्मी अस्माभं रयिं धत्तं धत्तं । प्रयच्छतं । कीदृशं । विश्ववारं विश्वैः सर्वैर्वरुणीयं संभवनीयं वसुमंतं निवासयुक्तं पुरुषं बह्व्रतं पुरुभिर्वज्रभिः प्रयच्छं वा । आदित्योऽदितेः पुत्रो यो वरुणोऽनृतानृताणि सत्वरहितानि भूतानि प्र मिनाति प्रहिनस्ति ॥ मीरुं हिंसायामिति धातुः ॥ शूरः शीर्यवान् स वरुणोऽमितामिताभ्यपरिमितानि वसूनि धनानि दयते । कीदृशो ददाति ॥

इयमिंद्रं वरुणमष्ट मे गीः प्रावक्षोके तनये तूतुजाना ।
 सुरत्नासो देववीतिं गमेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥
 इयं । इंद्रं । वरुणं । अष्ट । मे । गीः । प्र । आवत् । तोके । तनये । तूतुजाना ।
 सुऽरत्नासः । देवऽवीतिं । गमेम । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

मे मदीयेयं गीः सुतिरिंद्रं वरुणं चाष्ट । अमृतां । आमोतु । तथा तूतुजाना मया प्रेष्यमाणा सा तोके पुषि तनये पीषि च विषये प्रावत् । प्ररक्षस्वस्मान् । वयं च सुरत्नासः शोभनधनाः संतो देववीतिं देवैः कामयितव्यं यच्च गमेम । प्राप्तुयाम । हे इंद्रावरुणादयः सर्वे देवाः यूयं स्वस्तिभिः कक्षाणीनांऽक्षान्सदा सर्वदा पात । रक्षत ॥ ६॥

पुनीषे वामिति पंचर्वं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुममैंद्रावरुणं । पुनीष इत्यनुकांतं ॥ आभिन्नधिकेष्वर्थेषु तृतीयसवने सोमबुद्धी प्रशस्तुरिदमावापार्थं । सूचितं च । युवां नरा पुनीषे वां । आ० ७. ९. इति ॥

पुनीषे वामरक्षसं मनीषां सोममिंद्राय वरुणाय जुह्वत् ।
 घृतप्रतीकामुषसं न देवीं ता नो यामन्नुह्यतामभीके ॥१॥
 पुनीषे । वा । अरक्षसं । मनीषां । सोमं । इंद्राय । वरुणाय । जुह्वत् ।
 घृतऽप्रतीकां । उषसं । न । देवीं । ता । नः । यामन् । उह्यतां । अभीके ॥१॥

इंद्रावरुणौ वा युवाभ्यां युवयोरर्धमरक्षसं रक्षोरहितां राक्षसिरसंयुष्टां मनीषां सुतिं पुनीषे । शोधयामि । किं कुर्वन् । इंद्राय वरुणाय च सोमं जुह्विंद्रं वरुणं बोहिन्न सोममयी प्रधिपन् । कीदृशीं मनीषां । देवीं द्योतमानामुषसं नीषसमिव घृतप्रतीकां दीप्तावयवां । शिष्टः परोक्षकृतः । ता ताविंद्रावरुणावभीकेऽभिगते युधि वामन्वामनि युधार्थं गमने सति नोऽक्षानुह्यतां । रक्षतां ॥

स्पधंते वा उ देवहूये अच येषु ध्वजेषु दिद्यवः पतंति ।
 युवं तौ इंद्रावरुणावमिचान्हृतं पराचः शर्वो विषूचः ॥२॥
 स्पधंते । वै । ऊं इति । देवऽहूये । अच । येषु । ध्वजेषु । दिद्यवः । पतंति ।
 युवं । तान् । इंद्रावरुणौ । अमिचान् । हृतं । पराचः । शर्वो । विषूचः ॥२॥

देवजघे । देवा विधिनीषवो योद्धारो जघते युधार्थं परस्परमाजघंत इति देवजघः संवाजः । अवा-

अग्निवद्भ्यो संयामि सार्धं वै शश्वोऽस्माभिः सार्धं खलु । उ इति पूरकः । येषु संयामेषु भक्षिषु पताकासु दिक्षवः शशुषिष्ठाव्यायुधाभिः पतन्ति तंक्षिषु संयामेषु विद्यमानानभिषाञ्छन्ते हे इंद्रावक्षणी युवं युवां शर्वा शर्वज्ञा हिंसकेनायुधिन् पराचः पराङ्मुखान् विष्वको विविधगतींश्च हतं । हिंसं । यथा ते शशवः पराङ्मुखा रतस्ततः पलायमानाश्च भवन्ति तथा तांश्चाधिमित्यर्थः ॥

आपञ्चिद्वि स्वयंशसः सदःसु देवीरिंद्रं वरुणं देवता धुः ।

कृष्टीरन्यो धारयति प्रविक्ता वृचाण्यन्यो अग्रतीनि हन्ति ॥३॥

आपः । चित् । हि । स्वऽयंशसः । सदःसु । देवीः । इंद्रं । वरुणं । देवता । धुरिति धुः ।

कृष्टीः । अन्यः । धारयति । प्रऽविक्ताः । वृचाणि । अन्यः । अग्रतीनि । हन्ति ॥३॥

आपञ्चिद्विकाराः सोमाश्च स्वयंशसः स्वायत्तयश्च स्वा देवीर्द्यौतमानाः संतः सदःसु सद्गेषु स्थानेष्विंद्रं वरुणं च देवतेति हे देवते धुः । धारयति । अवस्थापयति । सोमेनाप्यायिता हि देवताः स्वे स्वे स्थानेऽवतिष्ठति । यद्वा । वसतीवर्याख्या आप एव सोमाभिवषद्द्वारा सद्गेष्विंद्रं वरुणं च धारयति । तथोरिंद्रावक्षणीयोरन्य एकः प्रविक्ताः पुत्रकृताः पुण्यापुण्याविवेकेन विविचकलभोक्तोः कृष्टीः प्रजा असांकर्येण धारयति । अन्य इंद्रो वृचाणि शशुषातान्यग्रतीन्यन्यैरप्रतिगतानि हन्ति । हिनस्ति ॥

स सुकृतुर्वर्तचिदस्तु होता य आदित्य शर्वसा वां नमस्वान् ।

आवर्तद्वर्से वां हविष्मानसदित्स सुविताय प्रयस्वान् ॥४॥

सः । सुऽकृतुः । चतुऽचित् । अस्तु । होता । यः । आदित्या । शर्वसा । वां । नमस्वान् ।

आऽवर्तत । अवर्से । वां । हविष्मान् । असत् । इत् । सः । सुविताय । प्रयस्वान् ॥४॥

• सुकृतुः शोभनकर्मा शोभनप्रज्ञो वा स होता सोता अतश्चिदुत्सोदकस्य यज्ञस्य वा वेता भिषितासु । भवतु । हे आदित्यादितिः पुत्राविंद्रावक्षणी ॥ छांदसः साहित्यो ह्रस्वः ॥ यो नमस्वान्नमसा नमस्करिण सोमेण वा युक्तः सञ्जवसा वक्षेन युक्ती वां युवां परिचरतीति शेषः । स सुकृतरित्यन्वयः । अपि च द्वौ हविष्मान् हविर्भिर्द्युक्तः सप्तवसे तर्पणार्थं वां युवामावर्तत आवर्तयेत् स यजमानः प्रयस्वानन्नवान् भूत्वा सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय पलायासदित् । भवेदेव ॥

इयमिंद्रं वरुणमष्ट मे गीः प्रावक्षोके तनये तूतुजाना ।

सुरत्नासो देववीतिं गमेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

इयं । इंद्रं । वरुणं । अष्ट । मे । गीः । प्र । आवत् । तोके । तनये । तूतुजाना ।

सुऽरत्नासः । देवऽवीतिं । गमेम । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥५॥

आख्यातिचं । मदीया क्षुतिरिंद्रं यज्ञं चाकृतां । मया प्रियमाणा वा पुत्रे पीत्रे च विषयेऽस्मान्नरचतु । वयं शोभनधनाः संत उत्तरोत्तरं धानं प्राप्नुयाम । हे इंद्रावक्षणादयो देवाः अस्मात्सर्वदा कृपायै रचत ॥ ७॥

धीरा त्वस्तिवर्षं वीर्यं सुतं वसिष्ठकार्यं वैदुषं वरुणदेवत्वं । तथा चानुक्रांतं । धीराष्टी वारुणं हेति ॥ यती विनियोगः ॥

धीरा त्वस्य महिम्ना जन्मूषि वि यस्तस्मिन् रोदसी चिदुषी ।

प्र नाकमृष्यं मुमुदे बृहन्ति जिता नक्षत्रं यमर्षश्च भूम ॥१॥

धीरा॑ । तु॒ । अस्य॑ । म॒हि॒ना । ज॒नू॒षि॑ । वि॒ । यः । त॒स्त॒भ॑ । रो॒द॒सी॒ इति॑ । चि॒त् । उ॒र्वी॑ इति॑ ।
प्र॒ । ना॒कं॑ । ऋ॒ष्वं । नु॒नु॒दे॒ । बृ॒ह॒तं॑ । द्वि॒ता॒ । न॒क्ष॒त्रं॑ । प॒प्र॒थ॒त् । च॒ । भू॒मं ॥ १ ॥

अस्य वरुणस्य जनूषि जन्मानि महिना महिम्ना तु चिप्रं धीरा धीराणि धैर्यवन्ति भवन्ति । यो वरुण उर्वी विलीर्णे रोदसी चिह्नावापुषिष्यावपि वि तस्तंभं विविधं लब्धे स्वकीये स्थानि स्थिते अकरोत् । यश्च बृहंतं महंतं नाकमादित्यं नक्षत्रं चर्ष्वं दर्शनीयं द्विता द्विधं प्र नुनुदे प्रेरयति सः । अहनि सूर्यं दर्शनीयं प्रेरयति रात्रौ नक्षत्रं तथेति द्विप्रकारः । भूम भूमिं च यः पप्रथत् अप्रथयत् विस्तारितवान् । तस्मात्स वरुणस्तोत्रन्वयः ॥

उ॒त स्वया॑ त॒न्वा॒ऽसं॑ व॒दे॒ तत्क॒दा न्व॑त॒र्वरु॑णे भु॒वानि॑ ।
किं॑ मे॒ ह॒व्यम॒ह॒णानो॑ जु॒षेत॒ क॒दा मृ॒च्छी॒कं॑ सु॒मना॑ अ॒भि ख्यं॑ ॥ २ ॥
उ॒त । स्वया॑ । त॒न्वा॒ । सं॒ । व॒दे॒ । तत् । क॒दा । नु॒ । अ॒न्तः॑ । वरु॑णे । भु॒वानि॑ ।
किं॑ । मे॒ । ह॒व्यं॑ । अ॒ह॒णानः॑ । जु॒षे॒त् । क॒दा । मृ॒च्छी॒कं॑ । सु॒ऽमनाः॑ । अ॒भि । ख्यं॑ ॥ २ ॥

वरुणं शीघ्रं दिदृक्षमाणश्च विरजया वितर्कयति । उतेति विचिकित्सायां । उत किं स्वया तन्वा स्वीये-
नात्मीयेन शरीरेण सं वदे । सहवदनं करोमि । आहो स्वित् तस्मै वरुणेन सह सं वदे । कदा नु कदा खलु
वरुणे देवेऽन्तर्भुवानि । अन्तर्भुतो भवानि । वरुणस्य चित्ति संजयो भवानीत्यर्थः । अपि च मे मदीयं हव्यं शोचं
हविर्वाहणानोऽक्रुध्यन् वरुणः किं केन हेतुना जुषेत । सेवेत । सुमनाः शोभनमनस्तः सप्तहं कदा कश्चिन्कास्ते
मृच्छीकं मुखयितारं वरुणमभि ख्यं । अभिपक्षेयं ॥

पृ॒च्छे॒ तदे॒नो॑ वरु॒ण दि॒दृक्षू॑पो॒ एमि॑ चि॒कितु॑षो वि॒पृच्छं॑ ।
स॒मा॒नमि॒न्मे॒ क॒वय॑श्चि॒दाहुर॑यं ह॒ तुभ्यं॑ वरु॒णो ह॒णी॒ते ॥ ३ ॥
पृ॒च्छे॒ । तत् । ए॒नः॑ । वरु॒ण । दि॒दृक्षू॑ । उ॒पो॒ इति॑ । ए॒मि॒ । चि॒कितु॑षः । वि॒ऽपृच्छं॑ ।
स॒मा॒नं॑ । इ॒त् । मे॒ । क॒वयः॑ । चि॒त् । आ॒हुः॑ । अ॒यं॑ । ह॒ । तुभ्यं॑ । वरु॒णः॑ । ह॒णी॒ते ॥ ३ ॥

हे वरुण तदेनः पत्वं पृच्छे । त्वां पृच्छामि । दिदृक्षु ॥ क्वांसः सुलोपः ॥ द्रष्टुमिच्छन्तं । येन पापेन
हेतुना त्वदीयैः पाशैर्बन्धोऽस्ति पुष्टः संस्तत्यापं कथय । अहं विपृच्छं विविधं प्रष्टुं चिकितुषो विदुषो वनामुपो
एमि । उपागां । ते कवयश्चित् क्रांतदर्शिनी जनाश्च मे मध्यं समानमित् समानमेविकल्पमेवाङ्गः । अकथयन् ।
यदाङ्गसदाह । हे श्रोतः तुभ्यमयं हायमेव वरुणो हणीते । क्रुध्यतीति । अतः क्रोधं परित्यज्यास्मान्पाशेभ्यो
मोचय ॥

कि॒माग॑ आ॒स॒ वरु॒ण ज्येष्ठं॑ यत्स्तो॒तारं॑ जिघाँस॒सि॒ सखा॑यं ।
प्र॒ तन्मे॑ वो॒चो॒ दू॒ळ॒भ स्व॒धावो॑ऽव॒ त्वाने॑ना नम॒सा तुर॑ इ॒यां ॥ ४ ॥
किं॑ । आ॒गः॑ । आ॒स॒ । वरु॒ण । ज्येष्ठं॑ । यत् । स्तो॒तारं॑ । जिघाँस॒सि॒ । सखा॑यं ।
प्र॒ । तत् । मे॒ । वो॒चः॑ । दुः॒ऽदृ॒भ॒ स्व॒धाऽवः॑ । अ॒व॒ । त्वा॒ । अ॒ने॒नाः॑ । नम॒सा॒ । तुरः॑ । इ॒यां ॥ ४ ॥

हे वरुण ज्येष्ठमधिकं किमाव आस । कोऽपराधो मया कृतो यभूव । यथेनागसा सखायं मिषमूर्तं संतं
स्तोतारं जिघांससि इतुमिच्छसि । हे दूळभ दुर्दभास्वीर्वाधितुमशक्य स्वधावकीर्जस्विन् हे वरुण तदागो मे

मह्यं प्र वीचः । प्रवृद्धिः । एवं सति तस्य प्रायश्चित्तं कृत्वानेना अपापः सन्नहं तुरस्त्वरमाणः शीघ्रौ नमसा नमस्कारेण हविषा वा त्वामवेद्यां । उपगच्छेयं ॥

अव दग्धानि पित्र्यां सृजा नोऽव या वयं चकृमा तनूभिः ।

अव राजन्पशुतृपं न तायुं सृजा वत्सं न दास्यो वसिष्ठं ॥ ५ ॥

अव । दग्धानि । पित्र्यां । सृज । नः । अव । या । वयं । चकृम । तनूभिः ।

अव । राजन् । पशुऽतृपं । न । तायुं । सृज । वत्सं । न । दास्यः । वसिष्ठं ॥ ५ ॥

हे वरुण पित्र्या पितृतः प्राप्तानि नोऽक्षदीयानि दग्धानि द्रोहान्बंधनहेतुभूतानव सृज । विमुंच । अक्षन्तो विक्षेपय । वयं च या यानि द्रोहजातानि तनूभिः शरीरेष्वक्षम कृतवन्तः का तानि चाव सृज । हे राजन् राजमान वरुण पशुतृपं न तायुं क्षीनप्रायश्चित्तं कृत्वावसाने चासादिभिः पशूनां तर्पयितारं क्षेममिव दास्यो रज्ज्वीर्यत्सं न वत्समिव च वसिष्ठं मां बंधकात्पापादव सृज । विमुंच ॥

न स स्वो दक्षो वरुण धृतिः सा सुरा मन्युर्विभीदको अचिन्तिः ।

अस्ति ज्यायान्कनीयस उपारे स्वप्नश्चनेदनृतस्य प्रयोता ॥ ६ ॥

न । सः । स्वः । दक्षः । वरुण । धृतिः । सा । सुरा । मन्युः । विऽभीदकः । अचिन्तिः ।

अस्ति । ज्यायान् । कनीयसः । उपऽअरे । स्वप्नः । चन । इत् । अनृतस्य । प्रऽयोता ॥ ६ ॥

हे वरुण स स्वो दक्षः पुष्यस्य स्वभूतं तद्वत् पापप्रवृत्ती कारणं न भवति । किंतर्हि धृतिः स्थिरोत्पत्तिः समय एव निर्मिता देवगतिः कारणं ॥ ध्रु गतिस्त्रिर्ययोरिति धातुः ॥ सा च धृतिर्वक्ष्यमाणरूपा । सुरा प्रमादकारिणी मन्युः क्रोधश्च गुर्वादिविषयः सन्नर्थहेतुः । विभीदको भूतसाधनोऽक्षः । स च भूतेषु पुष्यं प्रेरयन्नर्थहेतुर्भवति । अचिन्तिरज्ञानमविवेककारणं । अत ईदृशी देवकृप्तिरेव पुष्यस्य पापप्रवृत्ती कारणं । अपि च कनीयसोऽल्पस्य हीनस्य पुष्यस्य पापप्रवृत्तावुपार उपागते समीपे निवृत्तुत्वेन स्थितो ज्यायानधिक ईश्वरोऽस्ति । स एव तं पापे प्रवर्तयति । तथा चास्त्रातं । एष ह्येवासाधु कर्म कारयति तं यमधो निमीयते । कौ० उ० ३. ८. इति । एवं च सति स्वप्नश्चन स्वप्नोऽप्यनृतस्य पापस्य प्रयोता प्रकर्षेण मिश्रयिता भवति । इदिति पूरकः । स्वप्ने कृतैरपि कर्मभिर्वह्नि पापानि जायन्ते किमु वक्तव्यं जायति कृतैः कर्मभिः पापान्बुत्पद्यन्त इति । अतो ममापराधो देवागत इति हे वरुण त्वया चंतव्य इति भावः ॥

अरं दासो न मीळुषे कराण्यहं देवाय भूर्णयेऽनागाः ।

अचेतयदचितो देवो अर्यो गृत्सं राये कवितरो जुनाति ॥ ७ ॥

अरं । दासः । न । मीळुषे । कराणि । अहं । देवाय । भूर्णये । अनागाः ।

अचेतयत् । अचितः । देवः । अर्यः । गृत्सं । राये । कविऽतरः । जुनाति ॥ ७ ॥

मीळुषे क्षेत्रे कामाणां वर्षिषे भूर्णये जगतो भर्षे देवाय दानादिगुणयुक्ताय वरुणायानासात्मसादादपापः सन्नहमरमनं पर्याप्तं कराणि । परिचरणं करवाणि । दासो न यथा भुक्षः स्वामिने सम्यक् परिचरति तद्वत् । अर्यः स्वामी स च देवोऽचितोऽवागतोऽज्ञानचितयत् । चितयतु । प्रश्नापयतु । गृत्सं खीतारं च कवितरः प्राज्ञतरौ देवो राये धनाय धनप्राप्त्यर्थं जुनाति । जुनातु । प्रेरयतु ॥

एकादशेति वारुणे पञ्चावयमिति पुरोडाशस्त्रानुवाक्या । सूचितं च । अर्यं सु तुभ्यं वरुण स्वधाव एवा बंदस्व वरुणं गृहंतं । आ० ३. ७. इति ॥

अयं सु तुभ्यं वरुण स्वधावो हृदि स्तोम उपश्रितश्चिदस्तु ।

शं नः क्षेमे शमु योगे नो अस्तु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

अयं सु तुभ्यं वरुण स्वधाऽवः । हृदि स्तोमः । उपऽश्रितः । चित् । अस्तु ।

शं नः । क्षेमे । शं । ऊं इति । योगे । नः । अस्तु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

हे स्वधावोऽन्नवन्वक्ष्य तुभ्यं त्वदर्थं क्रियमाणोऽयमेतत्सूक्तात्मकं स्तोमः स्तोमं हृदि त्वदीये हृदये सु सुष्ठुपश्रित उपगतः समवेतोऽस्तु । चिदिति पुरकः । अप्राप्तस्तु प्रापणं योगः प्राप्तस्तु रक्षणं क्षेमः । नोऽक्षदीये क्षेमे रक्षणे शमुपद्रवाणां शमनमस्तु । योगे च नोऽक्षदीये प्रापणे शमु शमनमेवासूपद्रवाणां । हे वरुणादयो देवाः नोऽस्मान्सर्वदा स्वस्तिभिरविनाशिः पात । रक्षत ॥ ८ ॥

रदत्पथ इति सप्तमं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं विष्टुमं वाक्यं । अनुकांतं च । रदत्सप्तिति ॥ गतो विनियोगः ॥

रदत्पथो वरुणः सूर्याय प्राणींसि समुद्रिया नदीनां ।

सर्गो न सृष्टो अर्वतीऽचूताय चकार महीरवनीरहभ्यः ॥ १ ॥

रदत् । पथः । वरुणः । सूर्याय । प्र । अणींसि । समुद्रिया । नदीनां ।

सर्गः । न । सृष्टः । अर्वतीः । चूतऽयन् । चकार । महीः । अर्वनीः । अहऽभ्यः ॥ १ ॥

अयं वरुणो देवः सूर्याय सर्वस्य प्रेरकायादित्याय पथो मार्गानंतरिषप्रदेशान् रदत् । प्रायच्छत् । समुद्रियां समुद्र उदधी भवानि । यद्वा । समुद्रबन्धकादाप इति समुद्रमंतरिषं । तत्र भवानि । अणींस्तुद-
कानि नदीनां प्राचजत् । सर्गो न । सृज्यते युद्धभूमी सादिना प्रेर्यत इति सर्गोऽञ्चः । स यथावर्तीर्वदवाः प्रति
शीघ्रं गच्छति तद्वदुतायमृतं शीघ्रं गमनमात्मन इच्छन्महीर्महतीरवनी राचीरहभ्योऽहोभ्यः सकाशाच्चकार ।
भेदेन कृतवान् । अस्मिं गच्छन्सूर्य एव वरुण इत्युच्यते । स हि स्वगमनेन राचीर्जनयति ॥

आत्मा ते वातो रज आ नवीनोत्पशुर्न भूरिर्नयवसे सप्तवान् ।

अंतर्मही बृहती रोदसीमे विष्वा ते धाम वरुण प्रियाणि ॥ २ ॥

आत्मा । ते । वातः । रजः । आ । नवीनोत् । पशुः । न । भूरिर्नयवसे । सप्तऽवान् ।

अंतः । मही इति । बृहती इति । रोदसी इति । इमे इति । विष्वा । ते । धाम ।

वरुण । प्रियाणि ॥ २ ॥

हे वरुण ते त्वदीयस्त्वयांतरिषे प्रेर्यमाणो वातो वायुरात्मा सर्वस्य प्राणिजातस्य प्राचक्ष्येव धारयिता ।
स च रज उदकमा नवीनोत् । समंतात्प्रियति । वातेन हि वृद्धिर्जायते । भूरिर्वनतो भर्ता स वायुर्वनसे चासि
प्रचक्षि सति यथा पशुरन्नवाभ्रवति तद्वत्सप्तवान् । सप्तमित्यन्ननाम । तद्वान्भवति । इविर्बचयमन्नमपि तन्वी
प्रयच्छतीत्यर्थः । यद्वा ॥ सर्गोऽसि कृषी रूपं ॥ ततः सप्तवान् संभक्तवान्वातो चासि सति पशुर्वचा भारवाही
भवति तद्वत्त्वगतो भर्ता । हे वरुण मही महती बृहती परिपुष्टे इमे रोदसी वावापुषिष्यावंतर्मथे । वावापु-
षिष्योर्मथ इत्यर्थः । ते तत्र विष्वा सर्वाणि धाम धामानि आनानि तेषां विष्वा प्रियाणि सर्वेषां प्रीति-
राणि भवन्ति ॥

परि स्पशो वरुणस्य स्मदिष्टा उभे पश्यन्ति रोदसी सुमेके ।

च्युतावानः कवयो यज्ञधीराः प्रचेतसो य इषयंत मन्म ॥३॥

परि । स्पशः । वरुणस्य । स्मत् ५ इष्टाः । उभे इति । पश्यन्ति । रोदसी इति । सुमेके
इति सुऽमेके ।

च्युतऽवानः । कवयः । यज्ञऽधीराः । प्रऽचेतसः । ये । इषयंत । मन्म ॥३॥

स्यन्ति सृशन्तीति स्यश्वराः । वरुणस्य देवस्य स्यश्वराः अदिष्टाः । अदितितत् प्रशस्त्रार्थे सहाय्ये च
वर्तते । प्रशस्तगतयः । यदा । सह प्रेषिताः संतः । सुमेके शोभनमेहने सुहृद्वे बोभे रोदसी बाबापुथिवी परि
पश्यन्ति । परित ईक्षन्ति । उभयोर्लोकयोर्वर्तमानान्युष्मापुष्पाकारिणो जनान्यश्नन्तीत्यर्थः । यस्मादेवं तस्मान्नशीत्या
च्युतावानः कर्मवतो यज्ञधीरा यज्ञेषु कृतबुद्धयः प्रचेतसः प्राज्ञाः कवयः क्रांतदर्शिनो ये जना मया मन्त्राणि
स्वीकृत्योपयंत गमयन्ति वरुणं प्रापयन्ति । तानपि परि पश्यन्तीत्यर्थः । अतोऽस्यापि स्रोतुञ्छात्वा पापाकुञ्च-
लित्वुषिराशसि ॥

उवाच मे वरुणो मेधिराय चिः सप्त नामाग्न्या विभर्ति ।

विद्वान्पदस्य गुह्या न वोचद्युगाय विप्र उपराय शिक्षन् ॥४॥

उवाच । मे । वरुणः । मेधिराय । चिः । सप्त । नाम । अग्न्या । विभर्ति ।

विद्वान् । पदस्य । गुह्या । न । वोचत् । युगाय । विप्रः । उपराय । शिक्षन् ॥४॥

मेधिराय मेधाविने मे मह्यं वरुण उवाच । उक्तवान् । किमुक्तवान् तदाह । चिः सप्तैकविंशतिसंख्याकानि
नामान्यग्न्या गीर्विभर्ति । धारयतीति । वागच गीरुच्यते । सा चोरसि कंठे शिरसि च ब्रह्मणि गायत्र्यादीनि
सप्तच्छंदासां नामानि विभर्ति । यदा । वेदात्मिका वागैकविंशतिसंख्यानां यज्ञानां नामानि विभर्ति । धार-
यति । अपर आह । गीः पृथिवी । तस्माच्च गीर्गमी ज्ञेति पठितान्येकविंशति नामानीति । अपि च विद्वान्ना-
नविप्रो मेधावी स वरुणो युगाय युक्ताद्योपराद्योप समीपे रममाणायान्तिवासिने मह्यं शिक्षन्नुपदिश्यन्पदस्यो-
त्कृष्टस्य खानस्य ब्रह्मलोकलक्षणस्य संबंधीनि गुह्या गुह्यानि रहस्यान्पदेषु गम्यानि । नशब्दस्यार्थः । इमानि
च वोचत् । उक्तवान् । अतोऽहं वरुणस्य शिष्योऽस्मि । तस्मात्स वरुणोऽस्यान्यापाक्नोचयत्वित्यर्थः ॥

तिस्रो द्यावो निहिता अंतरस्मिन्तिस्रो भूमिरुपराः षड्विधानाः ।

गृत्सो राजा वरुणश्चक्र एतं दिवि प्रेक्षं हिरण्ययं शुभे कं ॥५॥

तिस्रः । द्यावः । निऽहिताः । अंतः । अस्मिन् । तिस्रः । भूमीः । उपराः । षट्ऽविधानाः ।

गृत्सः । राजा । वरुणः । चक्रे । एतं । दिवि । प्रऽईक्षं । हिरण्ययं । शुभे । कं ॥५॥

तिस्रस्त्रिप्रकारा उत्तममध्यमाधमभविन चिविधा द्यावो बुधोका अस्मिन्वद्वेऽतर्मध्ये निहिताः । तिस्रः
पूर्वचित्रविधा भूमीभूत्यच्च षड्विधानाः । विधानं विधा । वसंताद्युत्तुमेदेन षड्विधाः प्रकारा यासु तादृशः ।
उपरा अक्षिप्रिव वरुण उप्ता अंतर्भूताः । लोकानां चित्तं च चद्यो वा इमे चिद्वेत्तो लोका इत्यादिना प्राज्ञशि-
नाचगम्यते । तिस्रो भूमीर्धारणम् । अ० २. २७. ८. इति निगमस्य भवति । इमी लोकावापुस्त वरुणसिष्ठ-
तीत्यर्थः । अपि च गृत्सः बुधो राविसरः स वरुणो दिव्यंतरिक्षे हिरण्यं हिरण्यमयं सुवर्कमयं हितरमणीयं
वा प्रेक्षं दोषावहिगृह्यसंस्पर्शनिमित्तं सूर्यं शुभे कं दीप्यर्थं चक्रि । उक्तवान् । दिवि सूर्यमदधात्सीममग्नौ । अ०
५. ८५. २. इति हि श्रूयते ॥

वाचं पशवस्य सिंधुमिति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । अथ सिंधुं वरुणो वीरिव स्थादयं सु तुभ्यं वरुण स्वधावः । आ० ३. ७. इति ॥

अव सिंधुं वरुणो वीरिव स्थादृप्सो न श्वेतो मृगस्तुविष्मान् ।

गंभीरंशंसो रजसो विमानः सुपारक्षचः सतो अस्य राजा ॥ ६ ॥

अव । सिंधुं । वरुणः । वीरिः ऽइव । स्थात् । दृप्सः । न । श्वेतः । मृगः । तुविष्मान् ।

गंभीरऽशंसः । रजसः । विऽमानः । सुपारऽक्षचः । सतः । अस्य । राजा ॥ ६ ॥

वीरिव सूर्य इव दीप्तो वरुणः सिंधुं समुद्रमव स्थात् । वेलायामवस्थापयति । यथा वेलां नातिक्रामति तथा करोतीत्यर्थः । वीरुशो वरुणः । दृप्सो न द्रव्यशरीर उद्विंदुरिव श्वेतः शुभवर्णो मृगः । मुक्तोपममेतत् । गौरमृग इव तुविष्मान् वस्त्वान् प्रवृद्धो वा गंभीरशंसः । गंभीरो महाश्वंसः शीघ्रं यस्य स तपोक्तः । रजस उदकस्य विमानो निर्माता सुपारक्षचः सुष्ठु दुःखात्पारकं चयं वसं धनं वा यस्य तावुशो वरुणः सतो विष्मान्स्वास्थ्यं जगतो राजेश्वरो भवति ॥

यो मृळयाति चक्रुषे चिदागो वयं स्याम वरुणे अनागाः ।

अनुं व्रतान्यदितेर्ऋधंतो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

यः । मृळयाति । चक्रुषे । चित् । आगः । वयं । स्याम । वरुणे । अनागाः ।

अनुं । व्रतानि । अदितेः । ऋधंतः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

आगोऽपराधं चक्रुषे चित्कृतवतेऽपि स्तोत्रे यो वरुणो मृळयाति उपद्रवां करोति तस्मिन्वरेणऽनागा अनागसोऽपराधाः संतो वयं स्याम । वर्तमाना भवेम । किं कुर्वतः । अदितेरदीनस्य वरुणस्य संबंधीनि व्रतानि कर्मास्त्वानुपूर्वैर्ऋधंतः समर्धयंतः । हे वरुणाद्यो देवाः यूयमस्मान्सर्वदा कक्षाणीः पातयत ॥ ७ ॥

प्र शुंध्यवमिति सप्तर्षमष्टादशं सूक्तं वसिष्ठस्त्वर्षं पैदुमं वाचसं । प्र शुंध्यवमित्यनुक्रांतं । गतो विमिश्रोगः ॥

प्र शुंध्युवं वरुणाय प्रेक्षां मतिं वसिष्ठ मीळुषे भरस्व ।

य ईमर्वाचं करते यजचं सहस्रामघं वृषणं वृहंतं ॥ १ ॥

प्र । शुंध्युवं । वरुणाय । प्रेक्षां । मतिं । वसिष्ठ । मीळुषे । भरस्व ।

यः । ई । अर्वाचं । करते । यजचं । सहस्रऽमघं । वृषणं । वृहंतं ॥ १ ॥

अधिरात्मानमेव प्रत्यचीकृत्य क्षुती नियुक्ति । हे वसिष्ठ त्वं मीळुषे क्षेत्रे वरुणाय शुंध्युवं शोधयिषीं वहा स्वत एव मुक्तां प्रेक्षां प्रियतमां मतिं मगनीयामीदृशीं क्षुतिं प्र भरस्व । प्रहर । प्रापय । यो वरुण ईतेनं सूर्यमर्वाचमस्मादभिमुखं करते अंतरिक्षं करोति तस्मै वरुणायेत्यन्वयः । वीरुशं सूर्यं । यजचं यष्ट्यं सहस्रामघं वृषधनं वृषसं कामानां वर्षकं वृहंतं महातं ॥

अथा न्वस्य संदृशं जगन्वानुमेरनीकं वरुणस्य मंसि ।

स्वयंदृशमन्धिपा ऋ अधोऽभि मा वपुर्दृश्ये निनीयात् ॥ २ ॥

अधं । नु । अस्य । संदृशं । जगन्वान् । अधोः । अनीकं । वरुणस्य । मंसि ।

स्वः । यत् । अश्मन् । अधिऽपाः । ऊं इति । अधः । अभि । मा । वपुः । दृश्ये ।

निनीयात् ॥ २ ॥

अधाधुनास्व वरुणस्य संदृशं संदर्शनं नु विप्रं जगन्वान् गतवानहमपिरनीकं स्वात्मासंघं मंसि । सवाणि । तं वरुणं यदुमिति शेषः । यद्यदा वरुणः स्वः सुखकरमरमन्नमन्मभिवर्धये पाषाणिऽवस्थितं । अभिपुतमित्यर्थः । ईदृशमंधः सोमज्ञचक्षुमन्नमधिपा अधिकं पाता भवेत् ॥ छांदसः वज्रभावः ॥ उ इति पूरकः । तदानीं मा मां वपुः शरीरं स्वकीयं । वपुरिति रूपनाम । प्रशस्तं रूपं वा दृश्ये दर्शनार्थमभि निनीयात् । अभिप्रापयेत् ॥

आ यदुहाव वरुणश्च नावं प्र यत्समुद्रमीरयाव मध्यं ।

अधि यदपां क्षुभिश्चराव प्र प्रेख ईखयावहै शुभे कं ॥३॥

आ । यत् । रुहाव । वरुणः । च । नाव । प्र । यत् । समुद्रं । ईरयाव । मध्यं ।

अधि । यत् । अपां । क्षुऽभिः । चराव । प्र । प्रऽईखे । ईखयावहै । शुभे । कं ॥३॥

यद्यदा वरुणे प्रसन्ने सत्त्वहं वरुणक्षोभी नावं द्रुममयीं तरणसाधनभूतामा रुहाव उभावाकडावभूव । तां च नावं यद्यदा समुद्रं मध्यं समुद्रस्य मध्यं प्रति प्रेरयाव प्रकर्षेण गमयाव । यद्यदा चापामुद्रकानामधुपरि क्षुभिर्गोभीभिरन्वाभिरपि नीभिश्चराव वर्तावहै । तदानीं शुभि शोभायै प्रेखि नीरूपायां दोलायनेव प्रेखयावहै । निक्षोप्रतीक्षारंभैरित्येतत् प्रविचसंती संकीडावहै । कमिति पूरकः । यद्वा । क्रियाविशेषणं । कं सुखं यथा भवति तथेत्यर्थः ॥

वसिष्ठं ह वरुणो नाव्याधादृषिं चकार स्वपा महोभिः ।

स्तोतारं विप्रः सुदिनत्वे अह्नां यानु द्यावस्ततनन्यादुषासः ॥४॥

वसिष्ठं । ह । वरुणः । नावि । आ । अधात् । ऋषिं । चकार । सुऽअपां । महःऽभिः ।

स्तोतारं । विप्रः । सुदिनऽत्वे । अह्नां । यात् । नु । द्यावः । ततनन् । यात् । उषसः ॥४॥

एवं वसिष्ठनात्मनोक्ते यद्वरुणेन कृतं तद्दर्शयति । वसिष्ठं ह वसिष्ठं खलु वरुणो नावि स्वकीयायामाधात् । आरोहयत् । तथा तन्मृषिमवोभी ररुणीः स्वपां स्वपसं शोभनकर्माखं चकार । वरुणः कृतवान् । अपि च विप्रो मेधावी वरुणोऽह्नां दिवसानां मध्ये सुदिनत्वे यत्फलत्वेन शोभनदिनत्वं तच्च स्तोतारमस्मापयदिति शेषः । किं कुर्वन् । यायातो गच्छतो यावो दिवसान् यायातोऽवास उषसोपलक्षिता राशीश्च नु विप्रं ततनन् सूर्यात्मना विचारयन् ॥

क १ त्यानि नौ सख्या बभूवुः सचावहे यदवृकं पुरा चित् ।

बृहंतं मानं वरुण स्वधावः सहस्रद्वारं जगमा गृहं ते ॥५॥

क । त्यानि । नौ । सख्या । बभूवुः । सचावहे इति । यत् । अवृकं । पुरा । चित् ।

बृहंतं । मानं । वरुण । स्वधाऽवः । सहस्रद्वारं । जगम । गृहं । ते ॥५॥

हे वरुण त्वानि तानि पुरातनानि नावावयोः सख्या सख्यानि सखित्वानि क १ कुच बभूवुः । पुरा पूर्वशिल्पादिऽपुनर्महिंसात्मनिकं यत्सख्यमस्ति तत्सचावहे । आवां सेवावहे । चिदिति पूरकः । अपि च हे स्वधावोऽन्नपवदस्य ते स्वदीयं गृहं यजम । गच्छानि ॥ कीदृषं सिद् । कीदृशं गृहं । बृहंतं महांतं मानं । मांत्वक्षिन्सर्वाधि भूतानीति मानं । सर्वस्य भूतजातस्य परिच्छिन्नमित्यर्थः । सहस्रद्वारं वज्रद्वारं ॥

य आपिर्नित्यो वरुण प्रियः सन्वामागांसि कृणुवास्तथा ते ।

मा त एनस्वंतो यस्मिन्भुजेम यंधि ष्मा विप्रः क्षुवते वरुणं ॥६॥

यः । आपिः । नित्यः । वरुणः । प्रियः । सन् । त्वां । आगांसि । कृण्वन् । सखा । ते ।
मा । ते । एनस्वन्तः । यस्मिन् । भुजेम । यंधि । स्म । विप्रः । स्तुवते । वरुणः ॥ ६ ॥

हे वरुण यो वसिष्ठो मित्रो ध्रुव आपिर्बन्धुः । श्रीरसः सुख इत्यर्थः । यः पूर्वं प्रियः संस्त्वां प्रत्वाणां स्वप-
राधानं कृण्वन् चकरोत् स इदानीं ते तव सखा समानख्यानः प्रियोऽसु । हे यस्मिन् जनीय वरुण ते तव
स्वभूता वयमेनस्वन्त एनसा पपिन युक्ताः संतो मा भुजेम । मा भुज्महि । स्वप्नसादात्पापरहिता एव संतो
भोगान् भुज्मामहे । विप्रो मेधावी त्वं च स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते वसिष्ठाय वरुणमणिष्ठनिवारकं वरणीयं वा
गृहं यंधि । प्रयच्छ । क्षेति पुरकः ॥

अथ ऋग्निधानं । ध्रुवासु त्वासु चित्तु अपर बंधात्ममुच्यते । तिष्ठन्नाची अपेदेतां पिशाचसं न गच्छति
। ऋग्नि० २. २८. इति ॥

ध्रुवासु त्वासु क्षितिषु क्षियन्तो व्यस्मत्पाशं वरुणो मुमोचत् ।

अवो वन्वाना अदितेरुपस्थाद्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

ध्रुवासु । त्वा । आसु । क्षितिषु । क्षियन्तः । वि । अस्मत् । पाशं । वरुणः । मुमोचत् ।

अवः । वन्वानाः । अदितेः । उपऽस्थात् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

ध्रुवासु नित्यास्वासु दृक्प्रमाणासु चित्तु भूमिषु क्षियन्तो निवसन्तो वयं हे वरुण त्वा त्वां सुम इति शेषः ।
स च वरुणोऽक्षदक्षतः पाशं बंधकं पापं वि मुमोचत् । मोचयेत् । तथादितेरखंडनीयायाः पृथिव्या उपस्था-
दुपस्थानादवो रक्षणं वरुणेन दत्तं वन्वानाः संभजमाना वयं स्ताम । अन्यत्रतं ॥ १० ॥

मो ध्रु वरुणेति पंचर्चमेकोनविंशं सूक्तं वाच्यं । अन्ता जगती श्रिष्टाद्यतसो गायत्र्यः । तथा चासुक्तांतं ।
मो ध्रु पंच गायत्रं जगत्वंतमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

मो ध्रु वरुण मृन्मयं गृहं राजन्नहं गमं । मृळा सुक्षच मृळय ॥ १ ॥

मो इति । सु । वरुण । मृत्ऽमयं । गृहं । राजन् । अहं । गमं । मृळ । सुऽक्षच । मृळय ॥ १ ॥

हे राजन्नीचर वरुण त्वदीयं मृळयं मुदादिभिर्निर्मितं गृहं मो मा उ भिवाहं गमं । गतोऽस्मि । अपि तु
सुशोभनं सुवर्णमयमेव त्वदीयं गृहं प्राप्तवानि । स त्वं मां मृळ । सुक्षय । हे सुक्षय शोभनधन वरुण मृळय ।
उपदयां च कुब ॥

यदेमिं प्रस्फुरन्निव दृतिर्न ध्मातो अद्रिवः । मृळा सुक्षच मृळय ॥ २ ॥

यत् । एमिं । प्रस्फुरन्ऽइव । दृतिः । न । ध्मातः । अद्रिऽवः । मृळ । सुऽक्षच । मृळय ॥ २ ॥

हे अद्रिव आयुधवन्वरण षड्विंश प्रस्फुरन्निव शैलिः प्रविचलन्निव त्वन्नपाक्षिपमानो दृतिर्न दृतिरिव
ध्मातो वायुना पूर्णः सन्न त्वया बभोऽहमेमि गच्छामि तदानीं मृळ । सुक्षय । हे सुक्षय सुधन मृळय ।
उपदयां कुब ॥

क्रत्वं समह दीनतां प्रतिपं जगमा ऋचे । मृळा सुक्षच मृळय ॥ ३ ॥

क्रत्वं । समह । दीनतां । प्रतिऽइपं । जगम । ऋचे । मृळ । सुऽक्षच । मृळय ॥ ३ ॥

हे समह सधन मुधे स्वभावतो निर्मल वरुण दीनता दीनतयाशक्ततया क्रत्वं कर्महः कर्मवलीन विहि-
तस्त भीतकार्तादिकषयस्त प्रतिपं प्रतिब्रूयमनमुशानं जगम । प्राप्तवानस्मि । अत एव त्वया बभः । तादृशं
मां मृळ । सुक्षय । अन्यत्रतं ॥

अपां मध्ये तस्मिन्वांसं तृणाविदज्जरितारं । मृळा सुक्ष्म मृळय ॥४॥

अपां । मध्ये । तस्मिन्वांसं । तृणा । अविदत् । जरितारं । मृळा । सुक्ष्म । मृळय ॥४॥

अपां समुद्राणामुदकानां मध्ये तस्मिन्वांसं स्त्रितवन्तमपि जरितारं तव खीतारं मां तृणापिपासा-
विदत् । आप्रवती । सवयोत्कटस्य समुद्रजलस्य पानानर्हत्वात् । अतसाद्दृशं मां मृळा । सुक्ष्म । अन्वहतं ॥

देवमुपां हविःषु वायव्यस्य हविषो यत्किं चेदमिति याज्या । सूचितं च । यत्किं चेदं वक्ष्य देव्ये जन उप
ति सोमाम्यमुपा इवाकरमिति हे । आ० ४. ११. । इति ॥

यत्किं चेदं वरुण देव्ये जनेऽभिद्रोहं मनुष्याश्चरामसि ।

अचिंसी यत्तव धर्मी युयोपिम मा नस्तस्मादेनसो देव रीरिषः ॥५॥

यत् । किं । च । इदं । वरुण । देव्ये । जने । अभिद्रोहं । मनुष्याः । चरामसि ।

अचिंसी । यत् । तव । धर्मी । युयोपिम । मा । नः । तस्मात् । एनसः । देव । रीरिषः ॥५॥

हे वरुण देव्ये देवसमूहस्य जने यदिदं किंचनाभिद्रोहमपकारजातं मनुष्या वयं चरामसि चरामः
निर्वर्तयामः । तथाचित्तचित्तवाञ्छाणेन तव स्वदीयं यद्धर्मं धारकं कर्म युयोपिम वयं विमोहितवन्तः । हे देव
तस्मादेनसः पापान्नोऽस्माका रीरिषः । मा हिंसोः ॥ ११॥ ॥५॥

यष्टिऽमुषां पंचदश सूक्तानि । तत्र प्र वीरयेति सप्तमं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्यं त्रिभुवं वायव्यं । यामु
पंचम्यावासु द्विवचनमस्ति ता ऐन्द्रवायव्यः । तथा चानुक्तांतं । प्र वीरया सप्त वायव्यं शिंशस्य या द्विवदुक्ता
इति ॥ तृतीये कंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र वीरयेति वायव्यसृषः । सूचितं च । प्र वीरया मुचयो दद्विरे वां ३
सखिन मनसा दीध्यानाः । आ० ८. ११. । इति ॥

प्र वीरया मुचयो दद्विरे वामध्वर्युभिर्मधुमंतः सुतासः ।

वहं वायो नियुतो याह्यच्छा पिबा सुतस्यांधसो मदाय ॥१॥

प्र । वीरया । मुचयः । दद्विरे । वां । अध्वर्युऽभिः । मधुऽमंतः । सुतासः ।

वहं । वायो इति । निऽयुतः । याहि । अह्य । पिब । सुतस्य । अंधसः । मदाय ॥१॥

हे वायो वीरया वीरास्य विविधमीरयिषे ॥ मुपां मुचुमिति चतुर्थ्या यावादेशः ॥ वां ते ॥ वात्येन
द्विवचनं ॥ तुभ्यं मुचयः मुक्ता मधुमंतो माधुर्येयिताः सुतासोऽभिपुताः सोमा ऐतरेयिभिर्नवमेऽहनि प्रउगे
ऽध्वर्युभिरध्वरस्य त्रिभुभिर्ध्वरिभिः प्र दद्विरे । प्रदीयते ॥ दद्व दान इत्यस्तीतद्वपं ॥ यत एवमतः कारणात् हे
वायो नियुतो वडवा वह । रथं प्रापय । तेन च रथेनाह्य याहि । अह्यवचनमभिगच्छ । अभिगत्य च सुतस्या-
भिपुतस्यांधसोऽह्यस्य सोमसचयस्य स्वकीयं मागं पिब । किमर्थं । मदाय मदीत्यन्वर्थं ॥

मुनासीरीये पर्यन्ति वायव्यस्य हविष ईशानायेति याज्या । सूचितं च । स त्वं नो देव मनसि शानाय
प्रजतिं यस्त आनद । आ० २. २०. । इति ॥ वायवे पशविवैव एमुपुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । ईशानाय
प्रजतिं यस्त आनद प्र वो वाचुं रचयुवं ऊमुध्वं । आ० ३. ८. । इति ॥

ईशानाय प्रहुतिं यस्त आनदकुचिं सोमं मुचिपास्तुभ्यं वायो ।

कृणोषि तं मर्त्येषु प्रशस्तं जातोजातो जायते वाज्यस्य ॥२॥

ईशानाय । प्रहुतिं । यः । ते । आनद । मुचिं । सोमं । मुचिऽपाः । तुभ्यं । वायो इति ।

कृणोषि । तं । मर्त्येषु । प्रशस्तं । जातःऽजातः । जायते । वाजी । अस्य ॥२॥

हे वायो ईशानाधिपराय ते तुभ्यं स्वर्धं प्रकृतिं प्रकृष्टामाकृतिं चत्पुरोडाशादिसाध्यां यो यजमान आनट् प्राप्नोत् । इत्यादित्वर्थः । तथा हे मुचिपाः मुदस्य सोमस्य पातवायो तुभ्यं मुचिं मुदं श्रोमं च यः प्रयच्छति मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये तं यजमानं प्रशस्तं सुख्यं कृणोषि । करोषि । स च जातो जातः सर्वेषु प्रादुर्भूतः प्रख्यातः सन् वाज्यस्य प्राप्तव्यस्य धनस्य प्राप्तये जायते । अवकल्पते । सर्वं धनं समतः इत्यर्थः ॥

नियुत्वन्नुणविशिष्टवायुदेवताके पशौ राये नु यमिति पुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । राये नु यं जज्ञतु रोदसीमे प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा । आ० ३. ८. इति ॥

राये नु यं जज्ञतु रोदसीमे राये देवी धिषणा धाति देवं ।

अथ वायुं नियुतः सञ्चत स्वा उत श्वेतं वसुधितिं निरेके ॥३॥

राये । नु । यं । जज्ञतुः । रोदसी इति । इमे इति । राये । देवी । धिषणा । धाति । देवं ।

अथ । वायुं । निऽयुतः । सञ्चत । स्वाः । उत । श्वेतं । वसुऽधितिं । निरेके ॥३॥

इमे रोदसी यावापृथिवी यं वायुं राये धनार्थं नु धिप्रं जज्ञतुः जनयामासतुः तं देवं दानादिगुणयुक्तं वायुं देवी श्रोतमाना धिषणा सुती राये धनार्थं धाति । धारयति । धनं यथा लभ्यते तथा प्रेरयतीत्यर्थः । अधाधुनिचं सुती प्रवृत्तायां स्वाः स्वकीया नियुतो बडवा रयवाहा वायुं सञ्चत । सचति । श्वेति । उतापि च श्वेतं शुभवर्णं निरेके । नितरां रेवो रित्कता निरेकः । दारिद्र्यमित्यर्थः । तस्मिन्सति वसुधितिं वसुनां धातारं प्रदातारं तं वायुं नियुतोऽस्यवचं प्रापयंतीति शेषः ॥

द्वितीये वृद्धोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्रोच्छ्रुवस इति तृतीया । सूचितं च । उच्छ्रुवसः सुदिना अरिप्रा ऋषिकपातिव्यः । आ० ८. १०. इति ॥

उच्छ्रुवसः सुदिना अरिप्रा उरु ज्योतिर्विविदुर्दीध्यानाः ।

गव्यं चिदूर्वमुशिजो वि वव्रुस्तेषामनु प्रदिवः समुरापः ॥४॥

उच्छन् । उषसः । सुऽदिनाः । अरिप्राः । उरु । ज्योतिः । विविदुः । दीध्यानाः ।

गव्यं । चित् । ऊर्वं । उशिजः । वि । वव्रुः । तेषां । अनु । प्रऽदिवः । समुः । आपः ॥४॥

येऽगिरसो वायुमक्षोषत तेषामरिप्राः पापरहिता उषसः सुदिनाः शोभनदिनस्य हेतुभूताः सत्य उच्छन् । ऋषिच्छन् । अवासयन् । ते च दीध्याना दीप्यमानाः संत उरु विस्तीर्णं ज्योतिः सूर्याख्यं विविदुः । वायोः प्रसादादक्षमंत । अपि चोशिजः कामयमानासिऽगिरसो गव्यं चिदूर्वमुच्यते धनं पश्चिमिरपहतं वि वव्रुः । अयुश्च । अक्षमंत । तथा तेषामगिरसामर्थाय प्रदिवः पुराण आपोऽनु समुः । अन्वसरन् । अन्व-मच्छन् । हिताहिताचरणपरा आसन्नित्यर्थः । आचरणस्यासुरस्य वायुना हननादसुरेणाहताशुषः प्रभृतीन् पुनर्जन्मयंत इत्यर्थः ॥

तृतीये वृद्धोमे प्रउगशस्त्रे ते सखिनेषिर्वाचयववृचः । सूचितं च । ते सखिने मनसा दीध्याना दिवि चयंता रजसः पृथिव्यां । आ० ८. ११. इति ॥

ते सत्येन मनसा दीध्यानाः स्वेन युक्तासः क्रतुना वहन्ति ।

इंद्रवायू वीरवाहं रथं वामीशानयोरभि पृष्ठः सचन्ते ॥५॥

ते । सत्येन । मनसा । दीध्यानाः । स्वेन । युक्तासः । क्रतुना । वहन्ति ।

इंद्रवायू इति । वीरऽवाहं । रथं । वां । ईशानयोः । अभि । पृष्ठः । सचन्ते ॥५॥

ते प्रसिद्धाः सन्निवृत्तौ नमसा नमनीयेन कोपितं युक्ता दीधाना दीपमानाः स्वेन स्वकीयत्वे
विहितेन क्रतुना कर्मणा नित्यनिमित्तिकात्मना युक्तासो युक्ता एवंभूता यजमाना हे इन्द्रवायू वीरबाह्वी
वीरैर्विश्वेश्वरैर्यतुभिः। सोतुभिर्वह्नीयं प्रापयीयं। यदा। वीरैरश्वैर्वह्नीयं। तमीशानयोरीश्वरयोर्वी। युवयोः
स्वभूतं रथं वहति। स्वं स्वं यत्नं प्रापयन्ति। तत्र च पृथोऽज्ञानि हविर्न चक्षान्मभि सचन्ति। युवामभिवर्धन्ते ॥

ईशानासो ये दधते स्वर्णो गोभिरश्वेभिर्वसुभिर्हिरण्यैः ।

इन्द्रवायू सूरयो विश्वमायुरर्वन्निर्वीरैः पृतनासु सस्युः ॥ ६ ॥

ईशानासः । ये । दधते । स्वः । नः । गोभिः । अश्वेभिः । वसुऽभिः । हिरण्यैः ।

इन्द्रवायू इति । सूरयः । विश्वं । आयुः । अर्वन्तऽभिः । वीरैः । पृतनासु । सस्युः ॥ ६ ॥

हे इन्द्रवायू ईशानास ईश्वराः प्रभवो ये जना नोऽस्माभ्यं गोभिरश्वेभिरश्वैर्वसुभिर्निवासैर्हिरण्यैश्च सहितं
स्वः सुहरणीयं सुखं दधते ददति प्रयच्छन्ति । यदा । हिरण्यव्यतिरिक्तानि धनानि वसुनि । तेर्हिरण्यैश्च
सहेत्वर्थः । ते सूरयो दातारो विश्वं व्याप्तमायुरन्नं जीवनं वा शत्रूणां स्वभूतं पृतनासु संग्रामेष्वर्वन्निर्वीरैः
सूरभटैश्च साधनभूतिः सस्युः । अभिवेयुः । यदा । सहायैः तृतीया । अर्वन्निर्वीरैः पुष्पैश्च सहितं शत्रूणामायुर-
भिवेयुरित्यर्थः ॥

अर्वन्तो न अर्वसो भिक्षमाणा इन्द्रवायू सुदुतिभिर्वसिष्ठाः ।

वाजयन्तः स्ववसे हुवेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

अर्वन्तः । न । अर्वसः । भिक्षमाणाः । इन्द्रवायू इति । सुदुतिभिः । वसिष्ठाः ।

वाजयन्तः । सु । अर्वसे । हुवेम । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

अर्वन्तो नास्मा इव हविषा बोधारः अर्वसोऽन्नस्य । द्वितीयार्थे वही । अन्नं भिक्षमाणा याचमाना
वाजयन्तो वाजं वसुमात्मन रच्छन्तो वसिष्ठा वयं स्ववसे शोभनरक्षणाय सुदुतर्पणाय वा सुदुतिभिः शोभनाभिः
सुतिभिर्इन्द्रवायू इन्द्रं वायुं च ऊवेम । आहुवेमहि । अन्नयन्नं ॥ १२ ॥

कुविद्वेति सप्तमं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैदुषं वाचयन् । कुविद्वेति नुक्तांतं ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥
वाचये पशू कुविद्वेति वपाया याज्या । सूचितं च । कुविद्वं नमसा ये बुधास ईशानाय प्रकृतिं यस्त
आनदः ॥ आ० ३. ८. इति ॥

कुविद्वंग नमसा ये वृधासः पुरा देवा अन्नवद्वास आसन् ।

ते वायवे मनवे बाधितायावासयन्नुषसं सूर्येण ॥ ९ ॥

कुविद्वं । अंग । नमसा । ये । वृधासः । पुरा । देवाः । अन्नवद्वासः । आसन् ।

ते । वायवे । मनवे । बाधिताय । अवासयन् । उषसं । सूर्येण ॥ ९ ॥

दीयन्ति सुवन्तीति देवाः सोतारः । पुरा पूर्वस्मिन्काले ये वृधासो वृद्धा देवाः सोतारः । कुविद्विति
वज्रनाम । अनेति चित्रनाम । कुविद्वज्रयोऽनं चित्रं कृतेन नमसा वायुविषयेषु कोपितं नमस्कारेण
वानववालोऽवधारिता आसन् तेऽद्यापि वायवे हवींषि दातुं सूर्येण सहोषसमवासयन् । उषसो कुविद्वं
सूर्योदयं च वायुवागार्थं कुर्वन्तीत्यर्थः । किमर्थं । मनवे मनुष्यान् बाधिताय बाधितानां पुत्रादीनां रक्षणा-
र्थमित्यर्थः । यदा । मनवे बाधितायैति वयस्यै चतुर्थी । बाधितस्तु मनोः प्रजापतेर्यनि वायवे हवींषि
दातुमित्यन्वयः ॥

द्वितीये ऋदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतुषस्त्रोऽतिथिषा प्रथमा । सूचितं च । उशंता दूता न दभाय गोपा यावत्तरस्तन्वो यावदोऽय इतिहा दे च । आ० ८. १०. । इति ॥

उशंता दूता न दभाय गोपा मासश्च पाथः शरदश्च पूर्वीः । .

इंद्रवायू सुष्टुतिर्वामियाना माडीकमीट्रे सुवितं च नव्यं ॥२॥

उशंता । दूता । न । दभाय । गोपा । मासः । च । पाथः । शरदः । च । पूर्वीः ।

इंद्रवायू इति । सुऽस्तुतिः । वां । इयांना । माडीकं । ईट्रे । सुवितं । च । नव्यं ॥२॥

हे इंद्रवायू उशंतोऽशंती कामयमानो दूतो ॥ देवतेऽतिथिर्कर्मणो दूतशब्दः ॥ गंतारी गोपा गोपायिता-
रावीकृशी युवां दभाय हिंसायै न भवतं । अपि तु मासो मासांश्च पूर्वोर्वह्नीः शरदः संवत्सरांश्च चिरका-
लमखान् पाथः । रचतं । अपि च हे इंद्रवायू सुष्टुतिरकादीया शोभना सुतिर्वी युवामियाना गच्छंती
प्राप्तुवंती माडीकं सुखमीट्रे । याचते । यद्वा । सुखं यथा भवति तथा युवामीट्रे । सौति । तथा नव्यं प्रशस्त्वं
सुवितं सुष्टु प्रायं धनं वेष्टे ॥

नियुत्तद्वायुदेवताकि पशो पीवोऽन्नानिति वपाया याव्या । सूचितं च । पीवोऽन्नानं रयिवृधः सुमेधा
रायि नु यं अन्नतु रोदसीमे । आ० ३. ८. । इति ॥ तथा द्वितीये ऋदोमे प्रउगशस्त्रे वायवतुषस्त्रेष्वेव द्वितीया ।
सूचितं च । पीवोऽन्नानं रयिवृधः सुमेधा उच्छत्तुषसः सुदिना चरिप्राः । आ० ८. १०. । इति ॥

पीवोऽन्नानं रयिवृधः सुमेधाः श्वेतः सिषक्ति नियुतामभिः ।

ते वायवे समनसो वि तस्युर्विश्वेन्नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥३॥

पीवःऽअन्नान् । रयिऽवृधः । सुऽमेधाः । श्वेतः । सिषक्ति । निऽयुतां । अभिऽश्रीः ।

ते । वायवे । सऽमनसः । वि । तस्युः । विश्वा । इत् । नरः । सुऽअपत्यानि । चक्रुः ॥३॥

। पीवोऽन्नान् पीवांसि खूलानि प्रभूतान्यन्नानि येषां तान् रयिवृधो रथ्या धनेन वृद्धानिवभूतानाद्यजमानं
सुमेधाः शोभनप्रज्ञो नियुतां वडवानां स्ववाहानामभिः श्रीरभिः यणीयः श्वेतः श्वेतवर्णो वायुः सिषक्ति । सेवते ।
ते च जनाः समनसः समानमनस्काः संतो वायवे वायुमुद्दिशन् यद्वा वि तस्युः । विविधमवतिष्ठते । खिलो च
ते नरः कर्मणां नेतारो जना विश्वेद्विद्वानि सर्वास्त्रेव स्वपत्यानि शोभनापत्यहेतूनि यद्वा सुष्टुपतनकारणानि
वायुदेवत्वानि कर्माणि चक्रुः । कुर्वन्ति ॥

द्वितीये ऋदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतुषस्त्र यावत्तर इत्यादिके दे ऋचौ । सूचं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

यावत्तरस्तन्वोऽं यावदोजो यावन्नरश्चक्षसा दीध्यानाः ।

शुचिं सोमं शुचिपा पातमस्मे इंद्रवायू सदेतं बर्हिरेदं ॥४॥

यावत् । तरः । तन्वः । यावत् । ओजः । यावत् । नरः । चक्षसा । दीध्यानाः ।

शुचिं । सोमं । शुचिऽपः । पातं । अस्मे इति । इंद्रवायू इति । सदेतं । बर्हिः । आ । इदं ॥४॥

हे इंद्रवायू युवयोस्तन्वः शरीरक तरौ वेनो यावदक्षि यावद्वीजो वक्षं यावन्न नरः कर्मणां नेतार
अतिवयवसा ज्ञानेन दीध्याना दीध्यामाना भवन्ति तत्र सर्वकालुष्यं शुचिपा शुचिः सोमस्य पाताराधिं-
वायू शुचिं शुचं सोमस्यै चक्षदीवं पातं । पिबतं । इदं येषां क्षीरं बर्हिषा सदेतं । पानार्चनासीदतं ।
बर्हिषुपविशतमित्यर्थः ॥

नियुवाना नियुताः स्याहेवीरा इन्द्रवायू सरथं यातमर्वाक् ।

इदं हि वां प्रभृतं मध्वो अयमथ प्रीणाना वि मुमुक्तमस्मे ॥५॥

निऽयुवाना । निऽयुतः । स्याहेवीराः । इन्द्रवायू इति । सऽरथं । यातं । अर्वाक् ।

इदं । हि । वां । प्रऽभृतं । मध्वः । अयं । अधः । प्रीणाना । वि । मुमुक्तं । अस्मे इति ॥५॥

हे इन्द्रवायू स्याहेवीराः सृष्टणीयस्रोतुकान्नियुत आत्मीयानश्चान् सरथसुमयोः समानमेकं रथं नियुवाना निमिश्रयन्ती युवामर्वागस्तदभिमुखं यातं । गच्छतं । इदं हीदं खलु मध्वो मधुरस्य सोमस्यायं ग्रहेष्वायमिन्द्र-
वायवास्त्वं ग्रहं वां युवयो रथं प्रभृतं प्रकर्षेण हतं होमार्थमुत्तरवेदिं प्रति नीतं । अधाय तादृशस्य सोमस्य
पानानन्तरं प्रीणाना प्रीयमासी युवामसौ अस्मान् वि मुमुक्तं । पापाद्विमोचयतं ॥

प्रथमे कंदोमे प्रथमशस्त्र ऐन्द्रवायवतुषस्य या वां शतमिति तृतीया । सूचितं च । या वां शतं नियुतो
याः सहस्रमित्येकपातिव्यः । आ० ८. ९. इति ॥

या वां शतं नियुतो याः सहस्रमिन्द्रवायू विश्ववाराः सचन्ते ।

आभिर्यातं सुविदचाभिरर्वाक्पातं नरा प्रतिभृतस्य मध्वः ॥६॥

याः । वां । शतं । निऽयुतः । याः । सहस्रं । इन्द्रवायू इति । विश्वऽवाराः । सचन्ते ।

आ । आभिः । यातं । सुऽविदचाभिः । अर्वाक् । पातं । नरा । प्रतिऽभृतस्य । मध्वः ॥६॥

हे इन्द्रवायू या नियुतः शतं शतसंख्याकाः सत्यो वां युवां सचन्ते सेवन्ते । याश्च विश्ववारा विश्वैर्वरणीयां
नियुतः सहस्रं सहस्रसंख्याकाः सत्यो युवां सचन्ते । सुविदचाभिः शोभनधनप्रदाभिराभिर्युज्जिरर्वागस्तदभि-
मुखमा यातं । आगच्छतं । हे नरा नेतारी प्रतिभृतस्योत्तरवेदिं प्रति नीतस्य मध्वो मधुरस्य सोमस्य ।
द्वितीयार्थे वही । ईदृशं सोमं पातं । पिबतं ॥

अर्वन्तो न अर्वसो भिक्षमाणा इन्द्रवायू सुस्तुतिभिर्वसिष्ठाः ।

वाजयन्तः स्ववसे हुवेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

अर्वन्तः । न । अर्वसः । भिक्षमाणाः । इन्द्रवायू इति । सुस्तुतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

वाजऽयन्तः । सु । अर्वसे । हुवेम । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥७॥

व्याख्यातिथं । अचरार्थस्तु । अथा इव हविषां वोढारोऽन्नं याचमाना वक्त्रं कामयमाना वसिष्ठा वयं
शोभनरथस्याय शोभनैः स्तोत्रैरिन्द्रवायू आहूयेमहीति ॥ ॥१३॥

आ वायो इति पंचमं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्थं विदुमं वायव्यं । अनुक्रांतं च । आ वायो पवेति ।
मुनासीरीधि पर्वणि वायोर्नियुततो धामस्या वायो इत्यनुवाक्या । सूचितं च । आ वायो भूष मुचिपा उप
नः प्र यानिर्वाचि दान्नांसमच्छ । आ० २. २०. इति ॥ नियुलहायुदेवतकि पञ्चविधैव वपाया अनुवाक्या
। आ० ३. ८. ॥ प्रथमे कंदोमे प्रथमशस्त्र वायव्यतुषसीविवाद्या । सूचितं च । समुद्रादूर्मिरित्वाज्जमा वायो भूष
मुचिपाः । आ० ८. ९. इति ॥

आ वायो भूष मुचिपा उप नः सहस्रं ते नियुतो विश्ववार ।

उपो ते अंधो मधमयामि यस्य देव दधिषे पूर्वपेयं ॥१॥

आ० वा०यो० इति० भूष० नुचि०ऽपाः० उप० नः० सहस्रं० ते० नि०ऽयुतः० वि०ऽवार० ।
उपो० इति० ते० अ०धः० म०द्यं० अ०यामि० यस्य० दे०व० द०धिषे० पूर्व०ऽपेयं० ॥ १ ॥

हे नुचिपाः० नुचेः मुञ्चस्व सोमस्य पातवायो नोऽस्माकमुप समीप आ भूष । आगच्छ ॥ भू प्राप्तवित्त्व-
क्षितद्रूपं ॥ हे विश्ववार विश्वैर्वरणीय ते तव बाह्वनभृता नियुतो वडवाः सहस्रं सहस्रसंख्याका विवर्ति । यत
एवमतः शीघ्रमागच्छ । ते तव मयं मदकरं सोमलक्षणमन्धोऽन्नमुपो उप उ उपायामि । उपयतं पाणि मुहीत-
मासीत् । हे देव वायो यस्य सोमस्य पूर्वपेयं प्रथमपानं दधिषे दधासि धारयसि । ऐन्द्रवायवयज्ञे प्रथमे
वषट्कारे केवलाय वायवे हवति द्वितीये त्विन्द्रवायुभ्यामिति वायोः प्रथमपानं । तादृशमन्ध उपायामीत्यन्वयः ॥

प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्र ऐन्द्रवायवतुचस्य प्र सोतित्वावा । सूचितं च । प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्वाधि
वायव इन्द्रमादनासः । आ० ८. ९. इति ॥

प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्वात्सोममिन्द्राय वायवे पिबध्वे ।
प्र यद्वां मध्वो अयियं भरंत्यध्वर्यवो देवयंतः शचीभिः ॥ २ ॥
प्र । सोता । जीरः । अध्वरेषु । अस्पात् । सोमं । इन्द्राय । वायवे । पिबध्वे ।
प्र । यत् । वां । मध्वः । अयियं । भरंति । अध्वर्यवः । देवयंतः । शचीभिः ॥ २ ॥

जीरः चिप्रकारी सोताभिषोताध्वर्युरिन्द्राय वायवे च पिबध्वे पानार्थमध्वरेषु यामिषु सोमं प्रास्नात् ।
प्रातिष्ठिपत् । पुरस्तादुत्तरवेदिं प्रापितवान् । हे इन्द्रवायु यज्ञेषु यज्ञेषु मध्वः सोमस्यापिथमयमयं प्रथमपानं
वेष्टयंतो देवकामा अध्वर्यवः शचीभिः कर्मभिरभिषवादिलक्षणीया युवयोरर्थं प्र भरंति प्रकर्षेण भरंति संपा-
दयंति । तेष्वध्वरेष्वित्यन्वयः ॥

मुनासीरीये पर्वणि नियुत्ववायोद्योगस्य प्र याभिरिति याज्या । सूचितं च । प्र याभिर्यासि दास्यांसमच्छ स
त्वं नो देव मनसा । आ० २. २०. इति ॥ तद्विवर्ति पञ्चावेव पुरोडाशस्त्रानुवाक्या । सूचितं च । प्र याभिर्यासि
दास्यांसमच्छा नो नियुज्जिः श्रतिनीभिः । आ० ३. ८. इति ॥ प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्र एषेव वायवतुचस्य
द्वितीया । सूचितं च । आ वायो भूष नुचिपा उप नः प्र याभिर्यासि दास्यांसमच्छा । आ० ८. ९. इति ॥

प्र याभिर्यासि दास्यांसमच्छा नियुज्जिर्वायविष्टये दुरोणे ।
नि नो रयिं सुभोजसं युवस्व नि वीरं गव्यमन्धं च राधः ॥ ३ ॥
प्र । याभिः । यासि । दास्यांसं । अच्छ । नियुज्जिभिः । वायो० इति० इष्टये० दुरोणे० ।
नि । नः । रयिं । सुभोजसं । युवस्व । नि । वीरं । गव्यं । अन्धं । च । राधः ॥ ३ ॥

हे वायो दुरोणे यज्ञगृहे स्मितं दास्यांसं इविषां दातारं यजमानमिष्टये यागाय याभिर्नियुज्जिर्विष्टवा-
भिरच्छ यासि अभिनच्छसि ताभिरस्नान्प्रत्नामच्छेति शेषः । आगत्य च नोऽस्माभ्यं सुभोजसं शोभनान्नयुतं
रयिं धनं नि युवस्व । नितरां मिमय । प्रयच्छ । तथा वीरं पुत्रं यजं गीसंघमन्धमन्धसंघमेतदुभयास्त्राद्यं राधो
धनं च नि युवस्व । प्रयच्छ ॥

प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्र ऐन्द्रवायवतुचस्य ये वायव इन्द्रेति द्वितीया । सूचितं च । ये वायव इन्द्रमाद-
नासो या वां शतं नियुतो याः सहस्रं । आ० ८. ९. इति ॥

ये वायव इन्द्रमादनास आदेवांसो नितोशनासो अर्यः ।
मंतो वृषाणि सूरिभिः याम सासद्वांसो युधा नृभिरमिषान् ॥ ४ ॥

ये । वायवे । इन्द्रमादनासः । आदेवासः । निःतोशनासः । अर्यः ।

घ्नंतः । वृचाणि । सूरिभिः । स्याम । सस्र्हांसः । युधा । नृभिः । अमिचान् ॥ ४ ॥

ये सूरयः सोतार इन्द्रमादनासः सोचिरिन्द्रस्य तर्पयितारस्तथा वायवे वायोश्च मादनासर्पका भवन्ति । ये चादेवासो जायतेक्षेता अत एवायोंऽरेः शचीर्मतोशनासो निहतारः । तैरस्रदीथैः सूरिभिः सोतुभिर्वृचाणि शत्रुन् घ्नन्तो हिंसन्तः स्याम । भवेम । किं कुर्वन्तः । अमिचाञ्छत्रुभटान्भिरस्रदीथैः पुष्वैर्युधा युधेभिः सस्र्हांसोऽभिभवन्तः ॥

नियुत्वदायुदेवताके पशवा नो नियुञ्जिरिति हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । आ नो नियुञ्जिः शतिनीभिरध्वरं पीवोचन्नो रयिवृधः सुमेधाः । आ० ३. ८. इति ॥ प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतुषस्त्रिवैव तृतीया । सूचितं च । आ नो नियुञ्जिः शतिनीभिरध्वरं प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्मात् । आ० ८. ९. इति ॥

आ नो नियुञ्जिः शतिनीभिरध्वरं सहस्रिणीभिरुप याहि यज्ञं ।

वायो अस्मिन्सर्वने मादयस्व यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

आ । नः । नियुत्सभिः । शतिनीभिः । अध्वरं । सहस्रिणीभिः । उप । याहि । यज्ञं ।

वायो इति । अस्मिन् । सर्वने । मादयस्व । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

हे वायो नोऽस्माकमध्वरं हिंसारहितं यज्ञं शतिनीभिः शतसंख्यावतीभिः सहस्रिणीभिः सहस्रसंख्यावतीभिश्च नियुञ्जिर्वडवाभिरुप याहि । उपागच्छ । तदनंतरमस्मिन् सर्वने प्रातःसवने मादयस्व । सोमेन तुष्यस्व । अन्यत्रतं ॥ १४ ॥

शुचिं नित्यवृत्तं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यायं वैदुममैन्द्रायं । अनुक्रम्यते हि । शुचिं त्वष्ट्रिन्द्रायं त्वष्टि ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ ऐन्द्रायस्य पशोर्वपायाः शुचिमिति वा याज्या । सूचितं च । शुचिं नु सोमं नवजातमथ गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः । आ० ३. ७. इति ॥

शुचिं नु सोमं नवजातमष्टेन्द्रायी वृचहणा जुषेथां ।

उभा हि वां सुहवा जोहवीमि ता वाजं सद्य उशते धेष्ठा ॥ १ ॥

शुचिं । नु । सोमं । नवऽजातं । अद्य । इन्द्रायी इति । वृचऽहना । जुषेथां ।

उभा । हि । वां । सुहवा । जोहवीमि । ता । वाजं । सद्यः । उशते । धेष्ठा ॥ १ ॥

हे वृचहणा वृषाणां शत्रूणां इताराविन्द्रायी शुचिं शुद्धं निरवधं नवजातमिदानीमुत्पन्नं सोममस्रदीथं सोचमथास्मिन्वाशि नु चिप्रं जुषेथां । सेवेथां । हि यस्यासुहवा सुखमाह्वातुं शक्यानुभोमी वां युवां जोहवीमि पुनःपुनराह्वयामि । अत आगत्य सेवेथामित्यर्थः । किंच ता ती तथाविधी युवास्तुशते कामयमानाथ यजमानाथ वाजमन्नं वधं वा सस्रसादानीमेव ग्रीष्मं धेष्ठा धातुतमी भवतं ॥

ता सानसी शवसाना हि भूतं साकंवृधा शवसां शूशुवांसा ।

क्षयंतौ रायो यवसस्य भूरैः पृक्तं वाजस्य स्थविरस्य घृष्वैः ॥ २ ॥

ता । सानसी इति । शवसाना । हि । भूतं । साकंवृधा । शवसा । शूशुऽवांसा ।

क्षयंतौ । रायः । यवसस्य । भूरैः । पृक्तं । वाजस्य । स्थविरस्य । घृष्वैः ॥ २ ॥

हे इन्द्रायी ता तीऽत्रादृशी वाजसी रयैः संभवन्तीषी युवां शवसाना । शची वधं । तद्वदाचरन्ती हि चनु

भूतं । वक्षन्मिव शत्रूणां भञ्जकावासाभितर्धः । कीदृशी संती । साकं वृथा सह प्रवृत्तौ शक्त्वा वक्षेन मृगमुपासा
वर्धमानौ तथा राघो धनस्य भूरेवैजस्य च वसस्त्रास्य च यन्तावीचरी । एवंविधौ युवं युवां क्षविरस्य
क्षुलस्य युधिः शत्रूणां चर्वकस्य वाजस्यास्य ॥ क्रियायहयमपि कर्तव्यमिति कर्मणः सम्प्रदानत्वाच्चतुर्थार्थं कथी ॥
ईदृशमन्त्रं पुंत्वं । संयोजयतं । अक्षभं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

उपो ह यद्विदथं वाजिनो गुधीभिर्विप्राः प्रमत्तिमिच्छमानाः ।

अर्वतो न काष्ठां नक्षमाणा इन्द्रापी जोहुवतो नरस्ते ॥ ३ ॥

उपो इति । ह । यत् । विदथं । वाजिनः । गुः । धीभिः । विप्राः । प्रऽमत्तिं । इच्छमानाः ।

अर्वतः । न । काष्ठां । नक्षमाणाः । इन्द्रापी इति । जोहुवतः । नरः । ते ॥ ३ ॥

वाजिनो हविष्यतो विप्रा मेधाविनः प्रमत्तिं प्रकृष्टां मतिमिन्द्राग्न्योरनुग्रहबुद्धिमिच्छमाना आत्मन
रुच्छन्तो यथे यजमाना विदथं । विदन्ति जानन्ति देवांस्तत्र यष्टव्यत्वेनेति विदथो यज्ञः । तं धीभिः कर्मभिर्बु-
द्धिभिर्वीरो नुः उपगच्छन्ति । उ इति पुरकः । ते नरः कर्मणां नितारो जना अर्वतो न काष्ठां यथाश्वाः शीघ्रं
युद्धभूमिं व्यामुवंति तथा नक्षमाणा ऐन्द्रापाणि कर्माणि व्यामुवंत इन्द्रापी इन्द्रमग्निं च जोहुवतः पुनः पुनरा-
ह्वयन्तो भवन्ति ॥

अमावास्यायमिन्द्रापस्य हविषो गीर्मिरिषिषा याज्या । सुचितं च । इन्द्रापी अवसा गतं गीर्मिर्विप्रः
प्रमत्तिमिच्छमानः । आ० १. ६. इति ॥ ऐन्द्रापि पशौ पुरोडाशस्यैव याज्या । सुचं तूदाहतं ॥

गीभिर्विप्रः प्रमत्तिमिच्छमान ईदृ रयिं यशसं पूर्वभाजं ।

इन्द्रापी वृषहणा सुवजा प्र नो नथ्येभिस्तिरतं देष्णैः ॥ ४ ॥

गीऽभिः । विप्रः । प्रऽमत्तिं । इच्छमानः । ईदृ । रयिं । यशसं । पूर्वऽभाजं ।

इन्द्रापी इति । वृषऽहना । सुऽवजा । प्र । नः । नथ्येभिः । तिरतं । देष्णैः ॥ ४ ॥

हे इन्द्रापी प्रमत्तिं युवयोरनुग्रहबुद्धिमिच्छमान रुच्छन् विप्रो मेधावी वसिष्ठो यशसं यशसा युक्तं
पूर्वभाजं पूर्वमेव संभजनीयं रयिं धनमुद्दिश्य गीर्भिः सुतिमिरिष्टे । युवां स्वीति । हे वृषहणा वृषस्य इतारौ
सुवसा शोभनायुधाविन्द्रापी नथ्येभिर्मवतरिः प्रशस्यैर्द्विषीर्दातव्यैर्धनिर्नोऽक्षान् प्र तिरतं । प्रवर्धयतं ॥

सं यन्मही मिषती स्पर्धमाने तनूरुचा शूरसाता यतैते ।

अदेवयुं विदथे देवयुभिः सचा हतं सोमसुता जनेन ॥ ५ ॥

सं । यत् । मही इति । मिषती इति । स्पर्धमाने इति । तनूऽरुचा । शूरऽसाता । यतैते इति ।

अदेवऽयुं । विदथे । देवयुऽभिः । सचा । हतं । सोमऽसुता । जनेन ॥ ५ ॥

मही महती मिषती परस्परं हिंसन्ती । यद्वा । मेघतिराक्रोशकर्म । परस्परमाक्रोशन्ती । स्पर्धमाने
स्पर्धा कुर्वन्ती तनूरुचा - - - हतं । हिंसं । तथा सोमसुता सोममभिपुण्यता जनेन यजमानसंधिनासोमसुतं
जनं हिंसं ॥ १५ ॥

इमासु षु सोमसुतिमुप न इन्द्रापी सोमनसाय यातं ।

नू चिद्धि परिमन्त्राथे अस्माना वां शम्भन्निर्ववृतीय वाजैः ॥ ६ ॥

इमां । ऊं इति । सु । सोमं सुतिं । उप । नः । आ । इंद्राग्नी इति । सोमनसाय । यातं ।
 नु । चित् । हि । परिमन्त्राये इति परिमन्त्राये । अस्मान् । आ । वां । शन्तं अभिः ।
 ववृतीय । वाजैः ॥ ६ ॥

हे इंद्राग्नी इमां इमानि नोऽकादीयां सोमसुतिं सोमाभिषवक्रियां सोमनसाय सुमनसो भाषाय सु
 सुहृषा यातं । उपगच्छतं । अपि च युवामन्त्रान् परित्यज्य नू चित्रैव मन्त्राणि । अन्वाप्त मन्त्रे । अन्वानि
 सर्वदा बुधे । हि यन्मादेवं तन्मादां युवां शन्नन्निर्वज्रमिवाग्निर्हविर्विर्वाणैरा ववृतीय । आवर्तयामि ॥

सो अग्र एता नमसा समिद्धोऽच्छा मिचं वरुणमिंद्रं वोचे ।

यास्तीमागश्चक्रमा तत्सु मृळ तदर्यमादितिः शिश्चयंतु ॥ ७ ॥

सः । अग्ने । एता । नमसा । संऽइहः । अच्छ । मिचं । वरुणं । इंद्रं । वोचे ।

यत् । सीं । आगः । चक्रम । तत् । सु । मृळ । तत् । अर्यमा । अदितिः । शिश्चयंतु ॥ ७ ॥

हे अपि स त्वमेनेन नमसाग्निनाकादीयेन हविषा समिद्धः संदीप्तः समिचं वरुणमिंद्रं चाच्छ वोचे ।
 अभिग्नूयाः । अयमकादीयो रचणीय इति कथय । वयं यदागोऽपराधं । सोमिति परिग्रहाधीयः । सो
 सर्वतो वाक्पुनः काथिचक्रम कृतवन्तो वयं तत्तन्मादायसः सु मृळ । अन्त्रान् सुष्ठु रच । तन्मागोऽर्यमादितिर्मि-
 चादयश्च शिश्चयंतु । अन्त्रान् विनियोजयंतु ॥

एता अग्र आग्नुषाणासं इष्टीर्युवोः सचाभ्यश्याम वाजान् ।

मैद्रो नो विष्णुर्मरुतः परि ख्यन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

एताः । अग्ने । आग्नुषाणासः । इष्टीः । युवोः । सचा । अभि । अश्याम । वाजान् ।

मा । इंद्रः । नः । विष्णुः । मरुतः । परि । ख्यन् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

हे अपि । उपलक्षणमेतत् । हे इंद्राग्नी एता इष्टीरित्यान्वाग्नुषाणास आग्नु शीघ्रं संभवमाना वयं
 युवोर्युवयोः स्मृतान्वावागन्त्रानि सचा सह युगपदेवाभ्यश्याम । अभिग्राभ्याम । अपि मैद्रो विष्णुर्मरुतश्च
 नोऽन्त्रान् मा परि ख्यन् । अन्त्रान्परित्यज्यान्त्रान् मा द्राघुः । सर्वदाकानि पश्यंतु । अन्वगतं ॥ १६ ॥

इयं वामिति द्वादशर्षं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्षमैन्द्राय । द्वादशगुह्यं शिष्टा मायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । इयं
 वां द्वादश मायचमन्त्रानुष्ठितिः ॥ ज्योतिष्टोमे प्रातःसवनेऽक्षावाक्यस्य आदितो नवर्षः शक्यते । सूत्र्यति हि । इयं
 वामस्य मन्त्र इति नव । आ० ५. १०. । इति ॥ आभिन्नविकेयूक्येषु सोमेषु पुत्रावक्षावाक्यस्य प्रातःसवन इदं
 सूक्तमावापार्थमुक्तमावर्षं । सूचितं च । इयं वामस्य मन्त्र इति द्वादश । आ० ७. ५. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि
 प्रातःसवने तस्मिन्वाक्यसुचः । सूचितं च । इयं वामस्य मन्त्र इंद्राग्नी युवानिमे । आ० ७. २. । इति ॥

इयं वामस्य मन्त्रं इंद्राग्नी पूर्यस्तुतिः । अभाष्टृष्टिरिवाजनि ॥ ११ ॥

इयं वां । अस्य । मन्त्रः । इंद्राग्नी इति । पूर्यस्तुतिः । अभात् । वृष्टिः । ईव । अजनि ॥ ११ ॥

हे इंद्राग्नी इयं पूर्यस्तुतिः पूर्या मुख्या क्षुतिरस्य मन्त्रः कोतुरकाद्विष्टां युवाभ्यां युवयोरर्चमभा-
 षिचाष्टृष्टिरिव बह्वी सत्वजनि । प्रादुर्भूता । तां शुभ्रतमित्युत्तरच संबंधः ॥

शूयुतं जरितुर्हवमिंद्राग्नी वनतं गिरः । ईशाना पिप्यतं धियः ॥ २ ॥

शूयुतं । जरितुः । हव । इंद्राग्नी इति । वनतं । गिरः । ईशाना । पिप्यतं । धियः ॥ २ ॥

हे इंद्रापी जरितुः क्षीतुर्हवमाद्भानं युवां गृणतं । सुखा च गिरसदीयाः क्षुतीर्वनतं । संभवतं । तथेया-
भेजरी युवां धियोऽनुष्ठितानि कर्माणि पिबतं । तत्क्षीः फक्षीः पूरयतं ॥

मा पापन्त्राय नो नरेन्द्रापी माभिश्स्तये । मा नो रीरधतं निदे ॥ ३ ॥

मा । पापऽन्त्राय । नः । नरा । इंद्रापी इति । मा । अभिऽश्स्तये । मा । नः ।
रीरधतं । निदे ॥ ३ ॥

हे नरा नेताराविद्रापी नोऽस्मान् पापन्त्राय हीनमावाय मा रीरधतं । तथाभिश्स्तये शुभिः कृताया-
भिश्स्तयाय मा रीरधतं । तथा निदे निदन्त्राय जनाय नोऽस्मान् मा रीरधतं । मा वधीकृतं ॥

वातुर्विश्वेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकक्षेत्रे अपेत्यं बह्वृक्षोचियसंज्ञकसृषः । सूचितं च । इंद्रे अपा
नमो बृहता ऊवे ययोरिदं । आ० ७. २. इति ॥

इंद्रे अमा नमो बृहत्सुवृक्तिमेरयामहे । धिया धेना अवस्यवः ॥ ४ ॥

इंद्रे । अमा । नमः । बृहत् । सुऽवृक्तिं । आ । ईरयामहे । धिया । धेनाः । अवस्यवः ॥ ४ ॥

अवस्यवो रक्षणकामा वयमिंद्रे देवेऽप्रापी च बृहद्वृहणं वर्धकं नमो हविर्लक्षणासं सुवृत्तिं सुप्रवृत्तां
क्षुतिं धेरयामहे । अभिप्रेरयामः । तथा धिया कर्मणा युक्ता धेनाः । वाङ्मामितत् । अप्रनीताः क्षुतिवाचका-
भिप्रेरयामः ॥

ता हि शश्वंत ईळंत इत्था विप्रांस ऊतये । सबाधो वाजसातये ॥ ५ ॥

ता । हि । शश्वंतः । ईळंतः । इत्था । विप्रांसः । ऊतये । सऽबाधः । वाजऽसातये ॥ ५ ॥

ता हि ती खल्विद्रापी शश्वंतो बहवो विप्रासो मेधाविनो जना ऊतये रक्षयायेत्यमनेन प्रकरिष्येकते ।
क्षुवंति । तथा सबाधः समानं बाधमानाः परस्परं बाधमाना जना वाजसातयेऽज्ञानमाय ताविविद्रापी
ईळते । क्षुवंति । यद्वा । वाजसातिरिति संयामनाम । संयामार्थं ॥

ता वां गीर्भिर्विपन्यवः प्रयस्वंतो हवामहे । मेधसाता सनिष्यवः ॥ ६ ॥

ता । वां । गीऽभिः । विपन्यवः । प्रयस्वंतः । हवामहे । मेधऽसाता । सनिष्यवः ॥ ६ ॥

विपन्यवः क्षीयमिच्छंतः प्रयस्वंतो हविर्लक्षणाज्ञेनोपिताः सनिष्यवः सनि धनमात्मन ईच्छंतो वयं
मेधसाता मेधानां यामानां सातो संभवने निमित्तभूते सति हे इंद्रापी ता ती वां युवां गीर्भिः क्षुतिमिह-
वामहे । आह्वयामहे ॥ १७ ॥

अमावास्यामिंद्रापस्य हविष इंद्रापी अवसेत्तनुवाक्सा । सूचितं च । इंद्रापी अवसा गतं गीर्भिर्विप्रः
प्रमतिमिच्छमानः । आ० १. ६. इति ॥

इंद्रापी अवसा गतमस्मभ्यं चर्षणीसहा । मा नो दुःशंसं ईशत ॥ ७ ॥

इंद्रापी इति । अवसा । आ । गतं । अस्मभ्यं । चर्षणिऽसहा । मा । नः । दुःशंसः । ईशत ॥ ७ ॥

हे चर्षणीसहा चर्षणीनां मनुष्याणां शत्रुभूतानामभिमतारो हे इंद्रापी अवसा गतं क्षीयमा-
वासेत्तनुवाक्सा । दुःशंसो दुष्टाभिश्चरः पापवादी शत्रुश्च नोऽस्माक्षिप्तः । ईशित । असा-
न्वाधितुं ना शक्नोतु ॥

मा कस्य नो अररुषो धूर्तिः प्रणङ्गर्त्यस्य । इन्द्राग्नी शर्म यच्छतं ॥ ८ ॥

मा । कस्य । नः । अररुषः । धूर्तिः । प्रणङ् । मर्त्यस्य । इन्द्राग्नी । शर्म । यच्छतं ॥ ८ ॥

हे इन्द्राग्नी कस्य कस्यचिदप्यररुषोऽरेर्मर्त्यस्य मनुष्यस्य संबन्धिनी धूर्तिर्विहा नोऽस्माकां प्रणङ् । मा प्राप्नोतु । शर्म सुखं चास्माकं यच्छतं । इतं ॥

गोमृद्धिरण्यवद्भसु यद्यामन्वावदीमहे । इन्द्राग्नी तन्ननेमहि ॥ ९ ॥

गोऽमत् । हिरण्यऽवत् । वसु । यत् । वां । अम्भऽवत् । ईमहे । इन्द्राग्नी इति । तत् । वृन्नेमहि ॥ ९ ॥

हे इन्द्राग्नी गोमन्त्रोभिर्युक्तं हिरण्यवद्विरक्षीः सुवर्णैर्युक्तमन्वावद्विद्योपेतं यदसु वां युवामोमहि चावामहे तदसु युवयोः प्रसादाद्ययं वनेमहि । संभजेमहि ॥

चातुर्विंशतिः इहामि प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रि यत्सोम आ सुते इत्वारंभवीयाहर्गेषु च द्वितीयादिष्वहः-
स्त्रेवा प्रातःसवने तेनैव शंसनीया । सूचितं च । यत्सोम आ सुते नर इत्वारंभवीयाः शस्त्रा । आ० ७. २. ।
इति ॥

यत्सोम आ सुते नर इन्द्राग्नी अजोहवुः । सप्तीवंता सपर्यवः ॥ १० ॥

यत् । सोमे । आ । सुते । नरः । इन्द्राग्नी इति । अजोहवुः । सप्तिऽवंता । सपर्यवः ॥ १० ॥

सोमे सुतेऽभिपुते सति नरः कर्मणां नेतार अस्त्रिवः सपर्यवः परिचरणकामाः संतः सप्तीवंता प्रशक्षा-
चाविन्द्राग्नी इन्द्रमग्निं च यद्यदाजोहवुः अभिह्वयन्ति तदा युवामागच्छतमिति शेषः ॥

उक्थेभिर्वृचहन्तमा या मंदाना चिदा गिरा । आंगूषैराविवासतः ॥ ११ ॥

उक्थेभिः । वृचहन्ऽतमा । या । मंदाना । चित् । आ । गिरा । आंगूषैः ।
आऽविवासतः ॥ ११ ॥

वृचहन्तमा वृचाणामावरकाणां हंतुतमी मंदाना मोदमानी या चाविन्द्राग्नी उक्थेभिः शस्त्रिर्गिरा च
सुता चाविवासतः परिचर्यन्ति ॥ आत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ आंगूषैरापोषैरन्यैश्च सोषैर्यावाविवासतः
परिचर्यन्ति तौ युवामागच्छतमिति शेषः ॥

ताविहुःशंसं मर्त्यं दुर्विद्वांसं रक्षस्विनं । आभोगं हन्मना हतमुद्धिं हन्मना हतं ॥ १२ ॥

तौ । इत् । दुःऽशंसं । मर्त्यं । दुःऽविद्वांसं । रक्षस्विनं । आऽभोगं । हन्मना । हतं ।

उद्धिं । हन्मना । हतं ॥ १२ ॥

हे इन्द्राग्नी तौ युवां दुःशंसं दुष्टाभिश्चनं दुर्विद्वांसं दुर्विद्वांसं रक्षस्विनं वसवंतमामोममाहवाक्यतो
ऽपह्नुत मोक्षारं मर्त्यं मनुष्यं यन्तु इत्यना इत्यनवाधमिनायुधिना हतं । हिंसं । उक्तमेवार्थं दृष्टान्तिन दृष्टयति ।
उद्धिं । सुतोपममेतत् । उद्धिध्वानं कुंममिव । यथा कुंमोऽनायासेन मिषत एवमनायासेनैव शत्रुमायुधिना
युवां हिंसं ॥ १२ ॥

अ बोहसि वदुषं वदं वृक्तं वदित्वावर्षं वैकुंठं सरस्वतीदेवतायै । तृतीया तु सरस्वदेवताया । अनुकृत्यते
च । अ बोहसा वदं वाऽस्वतं तु तृतीया सरस्वत इति । वतः वृक्तविभिषोः । प्रथमे वदीनि प्रथमशस्त्रे प्र

चोदसा धायसा सस्र एवेति प्रउने । आ० ८. ९. । इति ॥ सारस्वती पशू प्र चोदसति वपाया याव्या । सूचितं च । प्र चोदसा धायसा सस्र एषा पावीरवी कन्या चिवायुः । आ० ३. ७. । इति ॥

प्र छेदेत्स धायसा सस्र एषा सरस्वती धरुणमायसी पूः ।

प्रबावधाना रथ्येव याति विश्वा अपो महिना सिंधुरन्याः ॥ १ ॥

प्र । छेदेत्सा । धायसा । सस्रे । एषा । सरस्वती । धरुणै । आयसी । पूः ।

प्रऽबावधाना । रथ्याऽइव । याति । विश्वाः । अपः । महिना । सिंधुः । अन्याः ॥ १ ॥

सरस्वत्या एषा नदीवस्त्रिगमा । एषा दृक्माना नदीरूपा सरस्वत्यायस्त्रयसा निर्मिता पूः पुरीच धरणं ॥ विंगव्यत्यथः ॥ धरणा धारयिषी धायसा धारकेण चोदसोदकेन प्र सस्रे । प्रभावति । शीघ्रं गच्छति । सिंधुः खंदनशीला नदीरूपा सान्या विश्वाः सर्वा अप आपगा महिना महिना प्रबावधाना भुशं बाधमाना रथ्येव प्रतोलीव विश्वीणां सती याति । गच्छति । यद्वा । रथ्येव रथिनेव यथा रथी रथेन मार्गस्थं तदगुल्यादिकं चूर्णीकृत्य गच्छति तद्वत् स्वकीयेन वेगेन सर्वं संपिबती गच्छतीत्यर्थः ॥

सारस्वत एव पशू वपाया एकाचेतदित्यनुवाक्या । सूचितं च । एकाचेतत्सरस्वती नदीनामुत सा नः सरस्वती जुवाणा । आ० ३. ७. । इति ॥

एकाचेतत्सरस्वती नदीनां शुचिर्यती गिरिभ्य आ समुद्रात् ।

रायश्चेतती भुवनस्य भूरेर्घृतं पर्यो दुदुहे नाहुषाय ॥ २ ॥

एकाः । अचेतत् । सरस्वती । नदीनां । शुचिः । यती । गिरिऽभ्यः । आ । समुद्रात् ।

रायः । चेतती । भुवनस्य । भूरेः । घृतं । पर्यः । दुदुहे । नाहुषाय ॥ २ ॥

सहस्रवत्सरेण ऋतुना यच्छमायो नाज्जघी नाम राजा सरस्वतीं नदीं प्रार्थयामास सा च तस्य सहस्रसंवत्सरपर्याप्तं पर्यो घृतं च प्रददौ । अयमर्थोऽप प्रतिपाद्यते । नदीनामन्वासां मध्ये शुचिः शुद्धा गिरिभ्यः सकाशादा समुद्रात्समुद्रपर्यंतं यती गच्छन्विका सरस्वती नद्यचेतत् । नाज्जघस्व प्रार्थनामन्वासीत् । तथा भुवनस्य भूतजातस्य भूरेर्ब्रह्मस्य रायो धनाणि चेतती प्रज्ञापयती प्रयच्छती नाज्जघाय राक्षं घृतं पर्यस्य सहस्रसंवत्सरऋतुः पर्याप्तं दुदुहे । दुग्धवती । दत्तवती ॥

सरस्वदेतत्सि पशू स बावृध इति पुरोडाशस्य याव्या । सूचितं च । स बावृधे नद्यो योवद्यासु यत्नं त्रतं पशवो यति सर्वे । आ० ३. ८. । इति ॥

स बावृधे नर्यो योषणासु वृषा शिण्वुर्वृषभो यज्ञियासु ।

स बाजिनं मघवद्भ्यो दधाति वि सातये तन्वं मामृजीत ॥ ३ ॥

सः । ववृधे । नर्यः । योषणासु । वृषा । शिण्वुः । वृषभः । यज्ञियासु ।

सः । बाजिनं । मघवद्भ्यः । दधाति । वि । सातये । तन्वं । मामृजीत ॥ ३ ॥

मध्यक्कानो वायुः सरस्वान् । नर्यो वृभो हितो वृषा शेषनसमर्थः शिमुस्वः प्रादुर्भावसमयेऽस्यतया दृक्मानो वृभो वर्धिता एवंभूतः स सरस्वान् पश्विषासु यज्ञार्हासु योषणासु योषित्वात्मनः कल्पभूतासु मध्यमक्कानास्यसु मध्ये ववृधे । वर्धते । स तादृशः सरस्वान् मघवद्भ्यो इविष्यद्भ्यो यजमानेभ्यो बाजिनं वजिनं पुत्रं दधाति । ददाति । तथा सातये कामार्थं तन्वं तेषां शरीरं वि नामृजीत । विनाहं । कामार्थं संस्मरोती-

त्वर्थः । यद्यपि सारस्वतः कुतिः तथापि सरस्वताः प्रीत्यर्थं तत्सवनमिति आंदोभिर्देवैः सारस्वते नृपेऽस्मा
उक्तो विनिष्क्रेगो न विदध्यते ॥

इशरात्रेऽष्टमेऽहनि प्रउग उत स्था न इति सारस्वतः सप्तमशुचः । सूचितं च । उत स्था नः सरस्वती
जुषाविति प्रउगं । आ० ८. १०. इति ॥ सारस्वते पशौ पुरोडाशस्तोत्र स्था न इत्यनुवाक्या । सूचितं च । उत
स्था नः सरस्वती जुषाणा सरस्वत्वभि नो नेषि वसः । आ० ३. ७. इति ॥

उत स्या नः सरस्वती जुषाणोपं श्रवत्सुभगा यज्ञे अस्मिन् ।

मित्तद्भुभिर्नमस्यैरियाना राया युजा चिदुत्तरा सखिभ्यः ॥ ४ ॥

उत । स्या । नः । सरस्वती । जुषाणा । उपं । श्रवत् । सुऽभगा । यज्ञे । अस्मिन् ।

मित्तद्भुऽभिः । नमस्यैः । इयाना । राया । युजा । चित् । उत्तरा । सखिभ्यः ॥ ४ ॥

उतापि च जुषाणा प्रीत्यमाणा सुभगा शोभनधना स्था सा सरस्वती नोऽस्माकमस्मिन् उप श्रवत् ।
आकादीयाः सुतीक्ष्णमृणोतु । कीदृशी सा । मित्तद्भुभिः प्रह्वैर्जानुभिर्नमस्कीर्णमस्कारिर्देवैरियानोपगम्यमाना ।
चिच्छब्दार्थः । युजा नित्ययुक्तेन राया धनेन च संगता सखिभ्य उक्तरोत्कृष्टतरा । ईदृशआकादीयाः सुतीक्ष्ण-
मृणोत्स्वित्त्वयः ॥

पविषेष्वां सारस्वतस्व इविष इमा जुह्वाना इति याज्या । सूचितं च । इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिर्दे-
विकाभ्यो आकारिष । आ० २. १२. इति ॥

इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिः प्रति स्तोमं सरस्वति जुषस्व ।

तव शर्मन्प्रियतमे दधाना उपं स्थेयाम शरणं न वृक्षं ॥ ५ ॥

इमा । जुह्वानाः । युष्मत् । आ । नमःऽभिः । प्रति । स्तोमं । सरस्वति । जुषस्व ।

तव । शर्मन् । प्रियऽतमे । दधानाः । उपं । स्थेयाम् । शरणं । न । वृक्षं ॥ ५ ॥

हे सरस्वति इमे मान्वाकादीयानि इवींषि जुह्वानासुभं जुह्वतो वयं नमोभिस्त्वद्विषयेर्नमस्कारियुष्मत्स-
वाशदा ॥ उपसर्गश्रुत्यैर्व्यक्रियाध्याहारः ॥ आददीमहि धनानीति शेषः । स्तोमं आकादीयं स्तोत्रं प्रति
जुषस्व । प्रतिसेवस्व । वयं च प्रियतमेऽतिशयेन प्रिये तव त्वदीये शर्मन्कर्मणि सुखे दधाना निधीयमानाः
संतः शरणं न वृक्षसाश्रयभूतं वृक्षमिवोप स्तेयाम । त्वामुपतिष्ठेम । संगच्छेमहि ॥

अयमु ते सरस्वति वसिष्ठो हारावृतस्य सुभगे व्यावः ।

वर्धे शुभे स्तुवते रासि वाजान्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

अयं । ऊं इति । ते । सरस्वति । वसिष्ठः । हारौ । अतस्य । सुऽभगे । वि । आवरित्यावः ।

वर्धे । शुभे । स्तुवते । रासि । वाजान् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

हे सुभगे शोभनधने सरस्वति अयं वसिष्ठो त्वां वंशुर्धृतस्य वज्रस्य संबन्धिनी हारौ पूर्वापर व्यावः ।
विबुधोति । उ इति पूरकः । हे शुभे शुभवर्धे देवि वर्धे । वर्धस्व । तथा स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते वसिष्ठाय
वाजान्नाम रासि । प्रदेहि । अन्वव्रतं ॥ १९८ ॥

गृहदु नाथिष इति वंशुर्ध सप्तमं सूक्तं वसिष्ठवार्धं । आवा गृहती द्वितीया सतोपृहती तृतीया प्रकार-
पंक्तिः त्रिडाक्षिको व्यावज्यः । आवाक्यः सरस्वतीदेवताकोऽन्वज्य सरस्वदेवताकः । तथा वानुजातं । गृहदु

प्रगाथः प्रसारयन्तिः पराशितो गायत्र्यः सरस्वती इति ॥ पंचमेऽहनि प्रचणशस्य आथः प्रगाथः सरस्वतस्तुचः । सूचितं च । बृहदु गायत्रि इति बार्हतं प्रथमं प्रगाथयन्ति । आ० ७. १२. इति ॥

बृहदु गायिषे वचोऽसुर्यो नदीनां ।

सरस्वतीमिन्महया सुवृक्तिभिः स्तोमैर्वसिष्ठ रोदसी ॥ १ ॥

बृहत् । ऊं इति । गायिषे । वचः । असुर्यो । नदीनां ।

सरस्वतीं । इत् । मह्य । सुवृक्तिभिः । स्तोमैः । वसिष्ठ । रोदसी इति ॥ १ ॥

अनयर्विरात्मानं संबोध्य सरस्वत्याः सुती प्रेरयति । हे वसिष्ठ त्वं बृहदु बृहदेव महदेव वचः स्तोत्रं गायिषे । गायसि । किमर्थं । नदीनां मध्येऽसुर्यो ॥ असुराशब्दास्तुर्ध्वेकवचनस्य आदेशः ॥ असुरायै वचवसि नदीरूपायै सरस्वत्यै । अस्याः प्रीत्यनार्थमित्यर्थः । तथा रोदसी बावापुथियोः क्षितां दिवि देवतारूपेण भूम्यां बावूपेण निवसन्तीं सरस्वतीमित् सरस्वतीमेव सुवृक्तिभिः सुषु दोषवर्जितैः स्तोमैः स्तोमैर्मह्य । पूजय । सर्वदा सरस्वतीमेव सुहि नाम्नां देवतामिति भावः ॥

उभे यत्ने महिना ऋभे अंधसी अधिस्त्रियन्ति पूरवः ।

सा नो बोध्यविषी मरुत्सखा चोद् राधो मघोनां ॥ २ ॥

उभे इति । यत् । ते । महिना । ऋभे । अंधसी इति । अधिऽस्त्रियन्ति । पूरवः ।

सा । नः । बोधि । अविषी । मरुत्सखा । चोद् । राधः । मघोनां ॥ २ ॥

हे मुधि मुधवर्णे सरस्वति यद्यस्यासौ तव महिना महिषोमि अंधसी उभयविधं दिवं पार्थिवं चापि आत्ममारुतं वा पूरवः पूरयित्वा मनुष्या अधिस्त्रियन्ति अधिगच्छन्ति सा त्वमविषी रविषी सती नो ऽस्मान्बोधि । बुध्यस्व । अपि च मरुत्सखा । मरुतो माध्यमिका देवगणाः । ते सखायो यस्या माध्यमिकाया वाचसाकृशौ त्वं मघोनां हविर्बचनधनोपेतानामस्याकं राधो धनं चोद् । प्रेरय ॥

भद्रमिन्द्रा कृणवत्सरस्वत्यकवारी चेतति वाजिनीवती ।

गृणाना जमदग्निवत्स्तुवाना च वसिष्ठवत् ॥ ३ ॥

भद्रं । इत् । भद्रा । कृणवत् । सरस्वती । अकवऽअरी । चेतन्ति । वाजिनीऽवती ।

गृणाना । जमदग्निऽवत् । स्तुवाना । च । वसिष्ठऽवत् ॥ ३ ॥

भद्रा कक्षायां भवनीया वा सरस्वती भद्रमिन्द्रमेव कक्षायमेव कृणवत् । अस्याकं करोतु । तच्चाक-
चार्यकुत्सितममना वाजिनीवत्यभवती चेतति । चेतयतु । अस्यान् प्रज्ञापयतु । यदा । मदीयं स्तोत्रं चेतति ।
जानातु । तथा जमदग्निवज्जमदग्निर्विश्वेभ्य मया मुञ्जाना खूयमाणा वसिष्ठवत् ॥ अहोर्विं वतिप्रत्ययः ॥
वसिष्ठाहं वसिष्ठज्ञानुरूपं सुवाना खूयमाणा च भव ॥

सरस्वदेवतायै पशौ जनीयन्त इति तिस्रः पुरोडाशहविषां क्रमेणानुवाक्याः । सूचितं च । जनीयन्तो न्ययव इति तिस्रो दिवं सुपर्णं वाचयन् बृहन्तं । आ० ३. ८. इति ॥

जनीयन्तो न्ययवः पुचीयन्तः सुदानवः । सरस्वन्तं हवामहे ॥ ४ ॥

जनिऽयन्तः । नु । अयवः । पुचिऽयन्तः । सुऽदानवः । सरस्वन्तं । हवामहे ॥ ४ ॥

अनीयंतः । आयंत आस्यपत्नानीति जनयो जायाः । ता इच्छंतः पुत्रीयंतः पुत्राण्कामयमानाः सुदानयः शोभनदानाश्च यव उपमंतारो ययं न्वय सरस्वतं देवं हवामहे । कुमहे । आह्वयामहे वा ॥

ये ते सरस्व ऊर्मयो मधुमंतो घृतश्रुतः । तेभिर्नोऽविता भव ॥ ५ ॥

ये । ते । सरस्वः । ऊर्मयः । मधुमंतः । घृतश्रुतः । तेभिः । नः । अविता । भव ॥ ५ ॥

हे सरस्वः सरस्व देव ते त्वदीया य ऊर्मयो वससंधा मधुमंतो रसवतो घृतश्रुतो घृतस्य वृष्यदकस्य चारिणो भवन्ति तेभिस्तीक्ष्मिभिर्नोऽस्माकमविता रचिता भव ॥

अन्वारंमणीयायां सरस्वतो घागस्य पीपिवांसमित्यनुवाक्या । सूचितं च । पीपिवांसं सरस्वतो दिव्यं सुपर्णं वायसं बृहत् । आ० २. ८. इति ॥

पीपिवांसं सरस्वतः स्तनं यो विश्वदर्शतः । भक्षीमहि प्रजामिधं ॥ ६ ॥

पीपिवांसं । सरस्वतः । स्तनं । यः । विश्वदर्शतः । भक्षीमहि । प्रजां । इधं ॥ ६ ॥

पीपिवांसं प्रवृत्तं सरस्वतो देवस्य स्तनं शब्दायमानं स्तनवद्रसाधारं वा मेधं भक्षीमहि । भजेमहि । प्राप्तुयाम । यो विश्वदर्शतो विश्वैः सर्वेदर्शतो भवति बृहन्मानी भवति । तं स्तनं मेधमित्यर्थः । तथा प्रजां पुत्रादिरूपाभिषमज्ञं च सरस्वतः प्रसादाद्भक्षीमहि ॥ २० ॥

यज्ञे दिव इति दशर्यमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैश्वं । प्रथमिन्द्रो तृतीयानवम्योरिन्द्राब्रह्मण्यस्यती देवता दशम्या इन्द्रावृहस्यती शिष्टाणां तु बृहस्यतिः । तथा चागुक्तांतं । यज्ञे दशैश्चादि बार्हस्पत्यमंथिन्द्रो च तृतीयानवम्यथिन्द्राब्रह्मण्यस्यति इति ॥ आभिन्नविकेयूक्येषु तृतीयसवने सोमयुजो ब्राह्मणाच्छविग इदमुत्तरं च सूक्तमावापार्थं । सूचितं च । यज्ञे दिवः । आ० ७. ९. इति ॥

यज्ञे दिवो नृषदने पृथिव्या नरो यच देवयवो मदंति ।

इन्द्राय यच सर्वनानि सुन्वे गमन्मदाय प्रथमं वयश्च ॥ १ ॥

यज्ञे । दिवः । नृषदने । पृथिव्याः । नरः । यच । देवयवः । मदंति ।

इन्द्राय । यच । सर्वनानि । सुन्वे । गमत् । मदाय । प्रथमं । वयः । च ॥ १ ॥

यच यस्मिन् यज्ञे देवयवो देवाण्कामयमाना नरो नेतार अस्मिन् मदंति इच्छन्ति यच यस्मिन् सवनाम्यभिषोतव्याः सोमा इन्द्रायिन्द्रायं सुन्वे अभिषूयते पृथिव्याः संबंधिनि नृषदने नृणां नेतृणां सदनभूति तस्मिन् यज्ञे प्रथमं सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं दिवो युजोकाग्रमत । आगच्छतु । किमर्थं । मदाय मदार्थं । सोमं पातुमित्यर्थः । तथा यच नंतरस्तदीया अस्माच्च गमत् । आगच्छतु ॥

आ देव्या वृणीमहेऽवांसि बृहस्पतिर्नो मह आ संखायः ।

यथा भवेम मीढुषे अनांगां यो नो दाता परावतः पितेव ॥ २ ॥

आ । देव्या । वृणीमहे । अवांसि । बृहस्पतिः । नः । महे । आ । संखायः ।

यथा । भवेम । मीढुषे । अनांगाः । यः । नः । दाता । परावतः । पिता इव ॥ २ ॥

हे संखायः समानजानाः सोतारः यच देव्या देव्यानि द्विसंबंधीयवांसि रचयामा वृणीमहे । अभिमजामहे । प्रार्थयामहे । नोऽस्माकं हविर्बृहस्यतिर्बृहतां पाकयिता देव आ महि । महतिर्दानार्थः । आमहति । आदति ॥ योयस्य अन्नमेपदेमिति तयोपः ॥ यो बृहस्यतिः परावतो दूरदेशाजानाहस्य पुत्रेभ्यः पितेव

नोऽस्माभ्यं दाता भवति तस्मै मीळुषे वेत्ति बृहस्पतयेऽनामा अनामस अनपराधा यथा यत् नवेम हे अस्माभ्यः
तथा धूयं परिचरति शिवः ॥

तमुज्येष्ठं नमसा हविर्भिः सुशेवं ब्रह्मणस्पतिं गृणीषे ।

इंद्रं ह्योको महि दैव्यः सिषक्तु यो ब्रह्मणो देवकृतस्य राजा ॥३॥

तं । ऊं इति । ज्येष्ठं । नमसा । हविःऽभिः । सुऽशेवं । ब्रह्मणः । पतिं । गृणीषे ।

इंद्रं । ह्योकोः । महि । दैव्यः । सिषक्तु । यः । ब्रह्मणः । देवऽकृतस्य । राजा ॥३॥

ज्येष्ठं प्रशस्ततमं सुशेवं सुमुखं ब्रह्मणो मंत्रस्य पतिं पाकयितारमेतत्संज्ञं तमु तमेव देवं नमसा नमस्कृतिर्या
हविर्भिषक्तपुरोडाशादिभिश्च सार्धं गृणीषे । गृणे । कुवे । अपि च महि महान्तिंद्रं दैव्यो देवाहः ह्योको
ऽस्मादीयः सावको मंत्रः सिषक्तु । सिषता । ब्रह्मणोऽन्नस्य मंत्रस्य वा देवकृतस्य दैव्यः सोतुभिः कृतस्य य इंद्रो
ब्रह्मणस्पतिर्वा राजेश्वरो भवति । तमिंद्रं तं ब्रह्मणस्पतिमिति संबंधः ॥

स आ नो योनिं सदतु प्रेष्ठो बृहस्पतिर्विश्ववारो यो अस्ति ।

कामो रायः सुवीर्यस्य तं दात्पर्धन्नो अति सञ्चतो अरिष्टान् ॥४॥

सः । आ । नः । योनिं । सदतु । प्रेष्ठः । बृहस्पतिः । विश्वऽवारः । यः । अस्ति ।

कामः । रायः । सुऽवीर्यस्य । तं । दात् । पर्धत् । नः । अति । सञ्चतः । अरिष्टान् ॥४॥

प्रेष्ठः प्रियतमः स बृहस्पतिर्नोऽस्माकं योनिं ज्ञानं वेदितव्यमा सदतु । आसीदतु । आगत्योपविशतु ।
यो बृहस्पतिर्विश्ववारो विश्वैर्वरणीयोऽस्ति भवति । अपि च रायो धनस्य सुवीर्यस्य शोभनवीर्यस्य च यः
कामोऽस्माकमभिजायोऽस्ति तं काममस्माभ्यं दात् । ददातु । काम्यमानं प्रयच्छस्वित्यर्थः । तथा सञ्चत उपद्रुविः
संसक्तान्नोऽज्ञानरिष्टानहंसितान् कृत्वाति पर्वत् । अतिपारयति शत्रून् ॥

तमा नो अर्कममृताय जुष्टमिमे धासुरमृतासः पुराजाः ।

शुचिक्रंदं यजतं पस्त्यानां बृहस्पतिमनर्वाणं हुवेम ॥५॥

तं । आ । नः । अर्कं । अमृताय । जुष्टं । इमे । धासुः । अमृतासः । पुराऽजाः ।

शुचिऽक्रंदं । यजतं । पस्त्यानां । बृहस्पतिं । अनर्वाणं । हुवेम ॥५॥

तं सर्वेषु भोज्यतया प्रसिद्धममृतायामरणात्वाय जीवनाय जुष्टं पर्वोत्तमर्कमर्चनसाधनमन्नं पुराजाः पुरा
जाता इमेऽमृतासोऽमरणा देवा बृहस्पतिराज्ञया नोऽस्माभ्यमा धासुः । प्रदधुः । यत् च शुचिक्रंदं शुद्धकोषं
पस्त्यानां । पस्त्यमिति गृहनाम । तेन तदंतो ज्ञायति । गृहिणां यजतं यष्टव्यमनर्वाणामप्रकृतं ज्ञेयावप्रतिजतं
बृहस्पतिं बृहतां पाज्यं देवं ऊवेम । आद्रवाम । कुधेम वा ॥ २५॥

तं शग्मासो अरुषासो अश्वा बृहस्पतिं सहवाहो वहन्ति ।

सहश्चिद्यस्य नीलवत्संधस्य नभो न रूपमरुषं वसानाः ॥६॥

तं । शग्मासः । अरुषासः । अश्वाः । बृहस्पतिं । सहऽवाहः । वहन्ति ।

सहः । चित् । यस्य । नीलऽवत् । संधऽस्य । नभः । न । रूपं । अरुषं । वसानाः ॥६॥

श्रमासः श्रमाः सुखकराः श्रमा वाद्यवास आरोचमानाः सहबाहः संहत्व बाहका चयासं बृहस्पतिं
बहति । बहंतु । यस्य बृहस्पतिः सहसिद्धत्वं च भवति । जीकवत् । जीकं निक्षयो निवासः । तद्युक्तं सधसं
सहस्यार्णं च यस्य । तं बृहस्पतिमित्यन्वयः । कीदृशा अन्नाः । नमो नादित्यमिवाद्यमारोचमाने रूपं
वसाना धारयंतः ॥

स हि शुचिः शतपंचः स शुंध्युहिरण्यवाशीरिषिरः स्वर्षाः ।

बृहस्पतिः स स्वावेशः ऋष्वः पुरु सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः ॥ ७ ॥

सः । हि । शुचिः । शतऽपंचः । सः । शुंध्युः । हिरण्यऽवाशीः । इषिरः । स्वऽसाः ।

बृहस्पतिः । सः । सुऽआवेशः । ऋष्वः । पुरु । सखिऽभ्यः । आऽसुतिं । करिष्ठः ॥ ७ ॥

स हि स खसु बृहस्पतिः शुचिः शुद्धः शतपंचो बह्विधवाहनः । स एव शुंध्युः सर्वेषां शोधयिता
हिरण्यवाशीः । वाशीति वाङ्माम । हितरमणीयवाक् । यद्वा । वाशीभिरुपतारमकायीभिः । आ० १०.
१०१. १०. इति निगमाद्यास्मायुधं । स्वर्णमयायुधः । इषिरो मंताभिवणीयो वा स्वर्षाः स्वर्णस्य संभक्ता ।
यद्वा । सरणशीलस्रोदकस्य सनिता दाता । स एव बृहस्पतिः स्वावेशः सुनिवास ऋष्वो दर्शनीयः । ईदृशी
देवः सखिभ्यः क्षोतुभ्यः पुत्र बह्वन्नासुतिमत्तं करिष्ठः कर्तुतमो दातुतमो भवति ॥

देवी देवस्य रोदसी जनिची बृहस्पतिं वावृधतुर्महत्वा ।

दक्षाय्याय दक्षता सखायः करब्रह्मणे सुतरां सुगाधा ॥ ८ ॥

देवी इति । देवस्य । रोदसी इति । जनिची इति । बृहस्पतिं । ववृधतुः । महिऽत्वा ।

दक्षाय्याय । दक्षत । सखायः । करत् । ब्रह्मणे । सुऽतरां । सुऽगाधा ॥ ८ ॥

देवी देवी दानादिगुणयुक्ते देवस्य बृहस्पतिर्जनिची जनयित्री रोदसी यावापृथिवी महित्वा महत्त्वेन
युक्ते बृहस्पतिं ववृधतुः । वर्धयामासतुः । हे सखायः यूयमपि दक्षाध्याय वर्धनीयाय । द्वितीयार्थे चतुर्थी ।
वर्धनीयं तं बृहस्पतिं दक्षत । वर्धयत । स च बृहस्पतिर्ब्रह्मणे बृहिताय प्रभूतायाम्नाय तदर्थं सुतरा सुतराणि
सुखेष्ट तरणीयानि सुगाधा सुखेनावगाहनीयान्युदकानि करत् । करोतु ॥

इयं वां ब्रह्मणस्पते सुवृक्तिर्ब्रह्मेन्द्राय वज्रिणे अकारि ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्जज्ञस्तमर्यो वनुषामरातीः ॥ ९ ॥

इयं । वां । ब्रह्मणः । पते । सुऽवृक्तिः । ब्रह्म । इंद्राय । वज्रिणे । अकारि ।

अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंऽधीः । जज्ञस्तं । अर्यः । वनुषां । अरातीः ॥ ९ ॥

हे ब्रह्मणस्पते तुभ्यं वज्रिणे वक्रवत् इंद्राय च वां सुवाभा । तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ तत्रा मंचरूपेयं सुवृक्तिः
सुप्रयुक्ता सुतिरकारि । मया कृताभूत् । ती सुवां धियोऽकादीयानि कर्मास्त्रविष्टं । रचतं । तथा पुरंधीः
पुरंधीर्ब्रह्मः सुतीर्जिगृतं । निगिरतं । मुकुतमिति यावत् । अर्योऽरीरभिर्गंधीर्गुषां संभक्तुवामसाकमरातोः
अनुषेना वक्रवत् । उपचपयतं ॥

तृतीयसवन कर्त्तुं ब्राह्मणाणां विनो बृहस्पतिं सुवमिति शुश्रूषाया । सूचितं च । बृहस्पतिं सुवमिदं च
वत्स इति याज्या । आ० ६. १. इति ॥ वाजपेथिऽतिरिक्तोक्तकीचैव परिधानीया । सूचितं च । बृहस्पतिं
सुवमिदं च वत्स इति परिधानीया । आ० ९. ९. इति ॥

वृहस्पते युवमिन्द्रश्च वस्वो दिव्यस्येशाये उत पार्थिवस्य ।

ध॒क्षं र॒यिं स्तु॒वते की॒रये॑ चि॒ष्टूयं॑ पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ १० ॥

वृहस्पते । यु॒वं । इ॒न्द्रः । च । वस्वः । दि॒व्यस्य॑ । ई॒शा॒ये इति॑ । उ॒त । पार्थि॑वस्य ।

ध॒क्षं । र॒यिं । स्तु॒वते । की॒रये॑ । चि॒ष्टू । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॑ । नः ॥ १० ॥

हे वृहस्पते त्वं चैन्द्रश्च युवां दिव्यस्य दिवि मवस्य वसो वसुनो धनक्षेशाये । अतः कारणात् सुव्रते सोमं जुहोति कीरये । सोतुनामेतत् । सोमे रयिं धनं धत्तं । दत्तं । चिदिति पूरणः । अन्वहतं ॥ १२॥

अध्वर्यव इति सप्तमं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यैव वैदुषमिन्द्रं सप्तमिन्द्रावाहस्यत्या । तथा चानुक्रांतं । अध्वर्यवः सप्तोक्तदेवतास्मिन् ॥ पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

अध्वर्यवोऽरुणं दुग्धमंशुं जुहोतन वृषभाय क्षितीनां ।

गौरावेदीयाँ अवपानमिद्रो विश्वाहेद्याति सुतसोममिच्छन् ॥ १ ॥

अध्वर्यवः । अ॒रुणं॑ । दु॒ग्धं । अं॒शुं । जु॒होत॑न । वृ॒षभा॑य । क्षि॒तीनां॑ ।

गौरा॑त् । वेदी॒यान् । अ॒व॒ऽपा॒नं । इ॒न्द्रः । वि॒श्वाहा॑ । इत् । या॒ति । सु॒त॒ऽसो॒मं । इ॒च्छन् ॥ १ ॥

हे अध्वर्यवोऽध्वरस्य नेतार अस्मिन् क्षितीनां जनानां मध्ये वृषभाय श्रेष्ठमिन्द्रावाहस्यमारोचमानं दुग्धमभिपुतमंशुं सोमं जुहोतन । जुहुत । अवपानमवकन्य क्षितं दूरस्थं पातयं सोमं गौरात्रौरमुगादपि वेदीयानतिशयेन विश्वामिन्द्रः सुतसोममभिपुतसोमं यजमानमिच्छन्निच्छन् विश्वाहा विश्वान्वहानीदेव सर्वदेवन्याति । गच्छति । अतस्तस्मा इन्द्राय सोमं जुहुतेत्यन्वयः ॥

यह॑धिषे प्र॒दिवि॑ चार्वा॒न् दि॒वेदि॑वे पी॒तिमि॑दस्य व॒क्षि ।

उ॒त हृ॒दोत॑ मन॒सा जु॒षा॒ण उ॒श॒नि॒द्रं प्र॒स्थि॒तान्पा॒हि सो॒मान् ॥ २ ॥

यत् । द॒धि॒षे । प्र॒ऽदि॒वि । चार्॒व । अ॒र्वा॒न् । दि॒वे॒ऽदि॒वे । पी॒तिं । इत् । अ॒स्य । व॒क्षि ।

उ॒त । हृ॒दा । उ॒त । मन॒सा । जु॒षा॒णः । उ॒श॒न् । इ॒न्द्रं । प्र॒ऽस्थि॒तान् । पा॒हि । सो॒मान् ॥ २ ॥

हे इन्द्र यदिचि प्रगतेषु दिवसेषु पूर्वस्मिन्काले चाह शोमनं यत्सोममवकन्यमन्नं दधिषे पानेनोदरे धारयसि अस्म सोमस्य पीतिमित् पानमेव दिवे दिवे प्रतिदिवसमिदानीमपि वक्षि । कामयसि ॥ वक्ष कांतावित्यस्य सिपि शपो मुक्ति बलकलपवित्कृत्यं ॥ उतापि च हे इन्द्र हृदा हृदयेन । उतशब्दार्थः । मनसा च जुषाणः यजमान उग्रमन्त्राणामयमानस्तं प्रस्थितान् पुरस्कृतीतानुत्तरवेदिष्वान् सोमान्पाहि । पिय ॥

ज॒ज्ञानः॑ सोमं स॒ह॒से॒ पपा॑थ प्र ते॒ मा॒ता म॒हि॒मान्मु॒वाच॑ ।

ए॒न्द्रं प॒प्रा॒थोर्व॑त॒रि॒क्षं यु॒धा दे॒वेभ्यो॑ वरि॒वच॑कथं ॥ ३ ॥

ज॒ज्ञानः॑ । सो॒मं । स॒ह॒से॒ । प॒पा॒थ । प्र । ते॒ । मा॒ता । म॒हि॒मानं॑ । उ॒वा॒च ।

आ । इ॒न्द्रं । प॒प्रा॒थ । उ॒रु । अ॒न्तरि॑क्षं । यु॒धा । दे॒वेभ्यः॑ । वरि॒वः । च॒क॒थं ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं जज्ञानो जायमान एव सहसे वक्षाय सोमं पपाथ । पीतवानसि । ते तव महिमानं महत्तमं माता तदीया जनवदितिः प्रोवाच । प्रोक्तवती । संवादपूर्वकं पंचा हत्वादिषि गही न्यक्त । अ० ४. १८. ४. ।

इत्यर्थेर्षादारभ्यादिस्त्रिसहस्रस्योक्तत्वात् । अतः कारणात् हे इन्द्र त्वमुद्य विधीर्लभ्यन्तरिचमा पन्नाच । स्वतेज-
सापूरितवानसि । अपि च युधा युजेन देवेभ्यः सोतुभ्यो देवेभ्य एव वा वरिवो धनं वक्ष्ये । कृतवानसि ॥

यद्यो॒धया॑ म॒ह॒तो॑ म॒न्य॒मा॒ना॒न्ता॒क्षाम्॑ ता॒न्वा॒हुभिः॑ शश॑दानान् ।

यद्वा नृभिर्वृतं इंद्राभियुध्यास्तं त्वयाजिं सौश्रवसं जयेम ॥४॥

यत् । यो॒धयाः । म॒ह॒तः । म॒न्य॒मा॒नान् । सा॒क्षाम् । तान् । बा॒हु॒ऽभिः । शश॑दानान् ।

यत्। वा। नृऽभिः। वृतः। इंद्र। अभिऽयुध्याः। तं। त्वया। आजिं। सौश्रवसं। जयेम॥४॥

हे इंद्र महतः प्रभूतान् मन्त्रमाणाञ्छुभ्युत्पन्नान् योषथाः अस्मानिर्योषथैः । तैः सह योषुं वयं प्रयच्छे-
रित्वर्थः । तदायीं प्राशदागान् हिंसतस्माञ्छुभ्याञ्छिराद्युधनिरपेक्षीर्यैरेव त्वत्प्रसादात्तावाम् । सहैम् ।
अभिमेवम् । यथा यदि वा हे इंद्र तुभिर्मेतुभिर्मन्त्रवर्धितः परिवृतस्त्वमेवाभिमुध्याः अस्मादीयाञ्छुभ्युत्पन्नैश्च
सौम्यवयं । अथोऽहं यशो वा । शोभनस्तु अथसो हेतुं तमार्जिं संशामं त्वया सहयिज वयं जयिम् ॥

प्रेद्रस्य वोचं प्रथमा कृतानि प्र नूतना मघवा या चकार ।

यदेतदेवीरसंहिष्ट माया अथाभवत्केवलः सोमो अस्य ॥५॥

प्र । इंद्रस्य । वोचं । प्रथमा । कृतानि । प्र । नूतना । मघऽवा । या । चकार ।

यदा । इत् । अदेवीः । असंहिष्ट । मायाः । अर्थ । अभवत् । केवलः । सोमः । अस्य ॥ ५ ॥

इन्द्रस्य कृतानि वीर्यवर्मानि प्रथमा प्रथमानि पुरातनानि प्र वीर्यं । प्रप्रवीमि । मघवा मघवानिन्द्रो या
 षानि चकार कृतवान् नूतना नूतनान्यभिनवानि च तानि प्र वीर्यं । यदेष्टदेष्टादेवीरासुरीमायाक्षीः कृतान्य-
 खिष्टि अभ्यभूत् अषान्तरमेवास्तेन्द्रस्य सोमः केवसोऽसाधारणोऽभवत् । तदाप्रभृषिष्य सोमस्तेन्द्रस्य वासा-
 धारयः संबंधो जात इत्यर्थः ॥

तवेदं विश्वमभितः पश्यन् यत्पश्यसि चक्षसा सूर्यस्य ।

गवामसि गोपतिरेक इन्द्र भक्षीमहि ते प्रयतस्य वस्वः ॥ ६ ॥

तव । इदं । विश्वं । अभितः । पश्यं । यत् । पश्यसि । चक्षसा । सूर्यस्य ।

गर्वा । असि । गोऽपतिः । एकः । इंद्र । भक्षीमहि । ते । प्रऽयतस्य । वस्वः ॥ ६ ॥

हे ईन्द्र पशवं । पशवो विविधा हिपादश्चतुष्पादश्च । तेभ्यो हितमभितः सर्वतो विद्यमानमिदं विश्वं सर्वं जयन्ति नैवैव स्वयम् । सूर्यस्य प्रेरकस्यादित्यस्य चक्षसा तेजसा यद्विश्वं पञ्चसि त्वं प्रकाशयसि । अपि न हे ईन्द्र एक एव त्वं जीपतिरसि । न केवस्मिन्मेव एव जीपतिरपि तु सर्वास्माभिराह गवामिति । जतः कारणाणि त्वया प्रयतक प्रयतक । द्वितीयार्थं वही । प्रतं वस्यो धनं भवोमहि । भवेमहि ।

बृहस्पते युवमिन्द्रश्च वस्वो दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य ।

धत्तं रयिं स्तुवतो कीरये चिद्भूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

बृहस्पते । युवं । इंद्रः । च । वस्वः । दिव्यस्य । ईशाये इति । उत । पार्थिवस्य ।

धत्तं । रयिं । सृजते । कीरये । चित् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

आकाशतिथं । अचरार्चसु । हे गृह्यति त्वं चंद्रश्च युवां दिव्यस्य पार्थिवस्य चोभयविधस्य धनक्षेत्री
मवयः । ती युवां सुवते सोषे धनं दत्तमिति ॥ २३ ॥

परो माचयेति सप्तमं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुमं । उचं यज्ञायत्तावाप्तिस्य ऐंद्राविष्णव्यः शिष्टाः
केवलविष्णुदेवताकाः । तथा चानुकांतं । परो विष्णवं तूष्मिद्विग्रहं तिस्र इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥
विष्णुदेवताके पश्या परो माचयेति पुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । परो माचया तन्वा वृधानेरावती
धेनुमती हि भूतं । आ० ३. ८. । इति ॥

परो माचया तन्वा वृधान न ते महित्वमन्वस्रुवन्ति ।

उभे ते विद्म रजसी पृथिव्या विष्णो देव त्वं परमस्य वित्से ॥ १ ॥

परः । माचया । तन्वा । वृधान । न । ते । महिऽत्वं । अन्नु । अश्रुवन्ति ।

उभे इति । ते । विद्म । रजसी इति । पृथिव्याः । विष्णो इति । देव । त्वं । परमस्य । वित्से ॥ १ ॥

पर इति सकारांतं परस्तादित्यस्यार्थं ॥ परशब्दाच्छांदसोऽसिप्रत्ययः परो दिवा पर एना पृथिव्या
। आ० १०. ८२. ५. । इति यथा । माचयेति व्यत्ययेन तृतीया ॥ माचया परः परस्ताद्वर्तमानयापरिमितया
तन्वा शरीरेण वृधान वर्धमान हे विष्णो ते तव महित्वं महत्त्वं ज्ञान्वस्रुवन्ति । ज्ञान्व्यास्रुवन्ति । वैविक्रमसमये
यत्तव माहात्म्यं तत्सर्वैरपि जनेषां न शक्यत इत्यर्थः । ते तवोभे रजसी उभौ लोकी पृथिव्या आरभ्य
पृथिवीमंतरिक्षं च विद्म । जानीमः । वयं चक्षुषीपलभामहे ज्ञान्वत् । हे देव ज्ञातमान विष्णो त्वमेव परमस्य
स्वर्गादेस्तृणलोकस्य । द्वितीयार्थे पश्या । परमं लोकं वित्से । जानासि । अतस्तव महत्त्वं न केनापि ज्ञातुं
शक्यमिति भावः ॥

पुर्वोक्त एव पश्या न ते विष्णो इति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । न ते विष्णो जायमानो न जातस्त्वं
विष्णो सुमतिं विद्मज्ज्यां । आ० ३. ८. । इति ॥

न ते विष्णो जायमानो न जातो देव महिस्वः परमंतमाप ।

उदस्तभा नाकमृष्वं बृहंतं दाधर्थं प्राचीं ककुभं पृथिव्याः ॥ २ ॥

न । ते । विष्णो इति । जायमानः । न । जातः । देव । महिस्वः । परं । अंतं । आप ।

उत् । अस्तभा । नाकं । मृष्वं । बृहंतं । दाधर्थं । प्राचीं । ककुभं । पृथिव्याः ॥ २ ॥

हे देव दानादिगुणयुक्त विष्णो ते तव महिस्वो महत्स्वस्य परं विप्रकृष्टमंतमवसानं जायमानः प्रादुर्भव-
ज्जो नाप । न प्राप्नोति । तथा जातः प्रादुर्भूतोऽपि जनो नैव प्राप्नोति । तव महत्स्वस्यावसानं नास्ति । अत
एव सर्वेर्न ज्ञायत इति भावः । कोऽसी महिमा तमाह । अष्वं दर्शनीयं बृहंतं महांतं नाकं कुलीकमुदस्तभाः ।
त्वमूर्ध्वमधारयः । यथाधो न पतति तथा । पृथिव्या भूमेः संबन्धिनीं प्राचीं ककुभं च दाधर्थं । धारितवानसि ।
उपलब्धमेतत् सर्वस्य भूतजातस्य । तथा च, मंचांतरं । य उ विधातुः पृथिवीसुत यामिको दाधार सुवनाभि
विधा । आ० १. १५४. ४. । इति ॥

पुर्वोक्त एव पश्याविरावती इति हविषो याज्या । सूचितं च । इरावती धेनुमती हि भूतं विश्वकर्मन्हविषा
वावृधान इति हे । आ० ३. ८. । इति ॥

इरावती धेनुमती हि भूतं सूयवसिनी मनुषे दशस्या ।

अस्तभा रोदसी विष्णवेते दाधर्थं पृथिवीमभितो मयूक्षैः ॥ ३ ॥

इरावती इतीरावती । धेनुमती इति धेनुमती । हि । भूतं । सुयवसिनी इति
 सुयवसिनी । मनुषे । दृश्या ।
 वि । अस्तभाः । रोदसी इति । विष्णो इति । एते इति । दार्धर्ष । पृथिवी । अभितः ।
 मयूखैः ॥ ३ ॥

हे आवापृथिवी मनुषे लुवते मनुष्याय दृश्या दिक्षया युक्ते युवामिरावती अन्नवत्सो धेनुमती गोमत्सो
 सुयवसिनी शोभनयवसे च भूतं । अभूतं । हिशब्दः प्रसिद्धो । विष्णुना विक्रांतत्वाद्युवामेवमेव खलु पूर्वमभूत-
 मित्यर्थः । हे विष्णो एते इमे रोदसी आवापृथिवी अस्तभाः । विविधमधारयः । पृथिवीमूर्ध्वमुखत्वेन आ-
 मधोमुखत्वेनेति विविधत्वं । अपि च पृथिवीं प्रथितामिमां भूमिमभितः सर्वत्र स्थितिर्मयूखैः पर्वतैर्दार्धर्ष ।
 धारितवानसि । यथा न चलति तथा दृढीकृतवानित्यर्थः । पर्वता हि विष्णोः स्वभूताः । विष्णुः पर्वतानाम-
 धिपतिरिति श्रुतेः । ते सं ३. ४. ५. १. ॥

उरुं यज्ञाय चक्रधुरु लोकं जनयंता सूर्यमुषासमग्निं ।
 दासस्य चिद्वृषशिप्रस्य माया जघ्नधुर्नरा पृतनाज्येषु ॥ ४ ॥
 उरुं । यज्ञाय । चक्रधुः । उं इति । लोकं । जनयंता । सूर्यं । उषसं । अग्निं ।
 दासस्य । चित् । वृषऽशिप्रस्य । मायाः । जघ्नधुः । नरा । पृतनाज्येषु ॥ ४ ॥

हे इंद्राविष्णू यज्ञाय यजमानाद्योर्बं विलीकं लोकं स्वर्गाख्यं चक्रधुर । जनयंती खलु युवा । किं कुर्वती ।
 सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यमुषसं तमोनिवारकमुषःकाशमग्निं चासुरैरावृतं जनयंती पुनः प्रादुर्भाषयंती । हे
 नरा भित्ताराविंद्राविष्णू वृषशिप्रसीतसंज्ञस्य दासस्य चिद्वृषपथितुरसुरस्य मायाः पृतनाज्येषु संयामेषु
 जघ्नधुः । जिहंसधुः । युवां सूर्यादिकं जनयंतावित्युच्यते ॥

इंद्राविष्णू दृंहिताः शंबरस्य नव पुरो नवतिं च अघिष्टं ।
 शतं वर्चिनः सहस्रं च साकं ह्यो अप्रत्यसुरस्य वीरान् ॥ ५ ॥
 इंद्राविष्णू इति । दृंहिताः । शंबरस्य । नव । पुरः । नवतिं । च । अघिष्टं ।
 शतं । वर्चिनः । सहस्रं । च । साकं । ह्यः । अप्रति । असुरस्य । वीरान् ॥ ५ ॥

हे इंद्राविष्णू दृंहिता दृढीकृता नव नवतिं च नवीनतरनवतिसंख्याकाः पुरः पुराणि शंबरस्य स्वभूताणि
 अघिष्टं । अघिंसिष्टं ॥ अथ हिंसायां ॥ अपि च शतं सहस्रं च वर्चिनोऽसुरस्य वीरानप्रति प्रतिदृंहिनो यथा न
 भवंति तथा साकं सह सद्य एव ह्यः । अघिंसिष्टं । यो वर्चिनः शतमिंद्रः सहस्रं । अ० २. १४. ६. इति हि
 निबन्धांतरं ॥

इयं मनीषा बृहती बृहंतोरुक्रमा तवसा वर्धयंती ।
 ररे वां स्तोमं विदधेषु विष्णो पितृवत्तमिषो वृजनेष्विन्द्र ॥ ६ ॥
 इयं । मनीषा । बृहती । बृहतां । उरुऽक्रमा । तवसा । वर्धयंती ।
 ररे । वां । स्तोमं । विदधेषु । विष्णो इति । पितृवत्तं । इषः । वृजनेषु । इंद्र ॥ ६ ॥

बृहती महतीयं मनीषा मनीषा क्षुतिर्बृहता बृहती महतापुनक्रमा विधीर्बधिक्रमी । विष्णुना वहेका-

धीनावाहिंङ्खापुनरुक्तमत्वं । तवसा । तव इति वक्तव्यं वृद्धिर्वा नामधेयं । तद्वती एवंभूती युवा वर्धयंती प्रवृत्ती कुर्वन्त्वस्माभिः कृता । हे विष्णो हे इन्द्र विदधेयु यज्ञेयु वां युवाभ्यां सोममुत्तमवचनं कोकं ररे । ददे ॥ रा दानं इति धातुः ॥ ती युवां वृजनेष्विषोऽन्नाणि पितृतं । अन्नमभं वर्धयतं ॥

अभुदधिष्टी विष्णोः शिपिविष्टस्व वषट् इतिवानुवाक्या । सूचितं च । भद्रा ते इत्या मुक्ततोत पात्री वषट् विष्णवांस आ कृणोमि । आ० ३. १३. इति ॥

वषट् विष्णवांस आ कृणोमि तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट ह्यं ।

वर्धंतु त्वा सुहुतयो गिरो मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

वर्धतु ते विष्णो इति । आसः । आ । कृणोमि । तत् । मे । जुषस्व । शिपिऽविष्ट । ह्यं ।

वर्धंतु । त्वा । सुऽस्तुतयः । गिरः । मे । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

हे विष्णो ते तुभ्यमास आस्मादामिसुखं वषट् कृणोमि । करोमि । वषट्कुरेण हविर्हावयामि । हे शिपिविष्ट । शिपयो ररमयः । तैराविष्ट विष्णो तद्वषट्कृतं मे मदीयं ह्यं हविर्बुवस् । वेवस् । सुहुतयः शोभनसु-
त्वात्मिका गिरो वाचस्व त्वां वर्धंतु । वर्धयंतु । अन्यत्रतं ॥ २४ ॥

नू मर्त इति सप्तमिकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चिदुभं वैष्णवं । नू मर्त इत्यनुक्तांतं ॥ उक्थ्येऽष्टावाक्यश्रम इदं शंसनीयं । सूचितं च । अतुर्वेगिनी नू मर्तो भवा मिषः । आ० ६. १. इति ॥

नू मर्तो दयते सनिष्यन्तो विष्णवे उरुगायाय दाशत ।

प्र यः सचाचा मनसा यजात एतावतं नर्यमाविवासात् ॥ १ ॥

नु । मर्तः । दयते । सनिष्यन् । यः । विष्णवे । उरुऽगायाय । दाशत ।

प्र । यः । सचाचा । मनसा । यजाते । एतावतं । नर्यं । आऽविवासात् ॥ १ ॥

स मर्तो मनुष्यः सनिष्यन्ममिच्छतु चिदं दयते । धनमादत्ते ॥ दयतिराकृपुर्वाचं द्रष्टव्यः ॥ यो मनुष्य उरुगायाय वज्रभिः कीर्तनीयाय विष्णवे दाशत इवीवि ददात् । यच्च सचाचा सहायता मनसा मनसि चोषिष प्र यजाते प्रकर्षेण पूजयेत् एतावतमेतावत्परिमाणं महातं नर्थं नरेभ्यो हितं विष्णुमाविवासात् नमस्कारादिभिः परिचरेत् । स मर्तो दयत इत्यन्वयः । यद्वा ॥ सनिष्यन्निति सगतेर्होमार्थकं वटि र्कर्म ॥ स मर्तः सनिष्यन् धनादीनि अप्यस्मानो भवन्नेव हविरादिकं नु चिदं दयते विष्णवे ददातीति शोच्यं ॥

विष्णुदेवस्य पशौ पुरोडाशस्त त्वं विष्णो इत्यनुवाक्या । सूचितं च । त्वं विष्णो सुमतिं विचक्षन्वा वि चक्षमे पुथिवीमेव एतां । आ० ३. ८. इति ॥

त्वं विष्णो सुमतिं विचक्षन्वामप्रयुतामेवयावो मतिं दाः ।

पचो यथा नः सुवितस्य भूरेरश्वावतः पुरुषंद्रस्य रायः ॥ २ ॥

त्वं विष्णो इति । सुऽमतिं । विचक्षन्वा । अप्रऽयुतां । एवऽयावः । मतिं । दाः ।

पचैः । यथा । नः । सुवितस्य । भूरेः । अश्वऽवतः । पुरुऽचंद्रस्य । रायः ॥ २ ॥

हे एवयावः । एवा प्राप्तवाः कामाः । तान् चापयति प्रापयति क्षौतुनितिवयावः । हे एवयावन् विष्णो त्वं विचक्षन्वा सर्वजनहितां देविर्विद्युतां सुमतिमनुग्रहदुहिं दाः । अन्नमभं देहि । सुवितस्तु सुप्त प्राप्तवस्तु भूरेर्वज्रकक्षावावतोऽस्युक्तस्त पुरुषंद्रस्त पुरुषां वज्रनामाद्वादकस्त रायो धनस्त पर्यः संपचो नोऽस्माकं यथा भवति तथा देहीत्यन्वयः ॥

विष्णुस्योपांशुधावक्ष्य चिदैव इति याज्या । सूचितं च । इह विष्णुर्वि चक्रमे चिदैवः पृथिवीमेष एतां । आ० १. ६. । इति ॥ विष्णवे पञ्चावधिविष वपाया याज्या । सूचितं च । चिदैवः पृथिवीमेष एतां परो माचया तन्वा बुध्वा । आ० ३. ८. । इति ॥

चिदैवः पृथिवीमेष एतां वि चक्रमे शतर्चसं महित्वा ।

प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयान्त्वेषं ह्यस्य स्थविरस्य नाम ॥३॥

चिः । देवः । पृथिवीं । एषः । एतां । वि । चक्रमे । शतऽर्चसं । महिऽत्वा ।

प्र । विष्णुः । अस्तु । तवसः । तवीयान् । त्वेषं । हि । अस्य । स्थविरस्य । नाम ॥३॥

एष देवो दानादिगुणयुक्तो विष्णुः शतर्चसं शतसंख्याव्यर्थोपि यस्यासादृशीमेतां पृथिवीं । उपलक्षण-
मेतत् । पृथिव्यादींस्त्रीकौकान्महत्वा महस्वि चिर्वि चक्रमे । चिभिः पदैर्विक्रांतवान् । तवसस्तवीयानो
बुद्धादपि तवीयान् तवस्वितरो विष्णुः प्रास्तु । अस्माकं प्रभवतु । स्वामी भवतु । अस्मै स्थविरस्य बुद्धस्य
विष्णोर्नाम नामकं रूपं विष्णुरित्येतन्नामैव वा त्वेषं हि यस्यासादृशं तस्यात्कारणात्स विष्णुः प्रभवत्वित्यर्थः ॥

पूर्वोक्त एव पशौ वि चक्रमे इति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां चिदैवः
पृथिवीमेष एतां । आ० ३. ८. । इति ॥

वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां क्षेपाय विष्णुर्मनुषे दशस्यन् ।

ध्रुवासो अस्य कीरयो जनास उरुक्षितिं सुजनिमा चकार ॥४॥

वि । चक्रमे । पृथिवीं । एषः । एतां । क्षेपाय । विष्णुः । मनुषे । दशस्यन् ।

ध्रुवासः । अस्य । कीरयः । जनासः । उरुऽक्षितिं । सुऽजनिमा । चकार ॥४॥

एष देवो विष्णुरेतां पृथिवीं पृथिव्यादीनिमांस्त्रीकौकान् क्षेपाय निवासार्थं मनुषे सुचति देवगणाद्य
दशस्यन्सुरेभ्योऽपहृत्य प्रदास्यन् वि चक्रमे । विक्रांतवान् । अस्मै च विष्णोः कीरयः सोतारो जनासो अग्नौ
ध्रुवासो निक्षिप्त्वा भवति । ऐहिकामुष्मिकयोर्धामेन क्षिरा भवतीत्यर्थः । सुजनिमा शोभनानि अग्निमानि
कीर्तनकारणादिना सुखहेतुभूतानि यस्मै तादृशो विष्णुश्चक्षितिं विस्तीर्णनिवासं चकार । सोतुभ्यः करोति ॥

तृतीयसवनेऽतिरात्रादूर्ध्वं सोमातिरेके सति भेमिप्तिके होतुः शस्त्रे प्र तप्ते अवेति सोमिद्यक्षुषः । आ०
६. ७. ॥ अभ्युदयेष्टी विष्णोः शिपिविष्टस्य प्र तप्ते अवेति याज्या । सूचितं च । वषट्ते विष्णुवास आ ह्यस्योमि
प्र तप्ते अष शिपिविष्ट नाम । आ० ३. १३. । इति ॥

प्र तप्ते अद्य शिपिविष्ट नामार्यः शंसामि वयुनानि विद्वान् ।

तं त्वा गुणामि तवसमर्तव्यान्क्षर्यंतमस्य रजसः पराके ॥५॥

प्र । तत् । ते । अद्य । शिपिऽविष्ट । नाम । अर्यः । शंसामि । वयुनानि । विद्वान् ।

तं । त्वा । गुणामि । तवसं । अर्तव्यान् । क्षर्यंतं । अस्य । रजसः । पराके ॥५॥

हे शिपिविष्ट रश्मिमिराविष्ट विष्णो ते तव तत्त्वसिद्धं विष्णुरिति प्रख्यातं नामार्थः स्वामी कुसीनां
हविषां वा तथा वयुनानि ज्ञातव्यान्क्षर्यजातानि विद्याज्ञानमहमथिदानीं प्र शंसामि । प्रकीर्तयामी । तवसं
प्रबुद्धं तं त्वा त्वा विष्णुमतत्त्वान्तवीयानबुद्धतरोऽहं नृकामि । क्षीमि । कीदृशं । अस्मै रजसो सोमस्य
पराके दूरदेशे चरंतं निवसंतं ॥

किमिषे विष्णो परिचक्ष्यं भूत्प्र यववक्षे शिपिविष्टो अस्मि ।

मा वर्षो अस्मदप गूह एतद्यदन्यरूपः समिधे बभूव ॥ ६ ॥

किं। इत। ते। विष्णो इति। परिऽचक्ष्यं। भूत्। प्र। यत्। ववक्षे। शिपिऽविष्टः। अस्मि।

मा। वर्षः। अस्मत्। अप। गूहः। एतत्। यत्। अन्यऽरूपः। संऽइधे। बभूव ॥ ६ ॥

पुरा खलु विष्णुः स्वं रूपं परित्यज्य ऋषिमं रूपांतरं धारयन् संयामे वसिष्ठस्य साहाय्यं चकार । तं जानन्नविरनया प्रत्याचष्टे ॥ अथ निवृत्तं । शिपिविष्टो विष्णुरिति विष्णोर्द्वि नामनी भवतः । कुत्सितार्थीयं पूर्वं भवतीत्यपीपमन्वयः । किं ते विष्णो प्रख्यातमेतद्भवत्यप्रख्यापनीयं यन्नः प्रब्रूये शिप इव निर्विष्टतोऽस्तीत्यप्रतिपत्तरहिमः । अपि वा प्रशंसानामिवाभिप्रितं स्यात् । किं ते विष्णो प्रख्यातमेतद्भवति प्रख्यापनीयं यदुत प्रब्रूये शिपिविष्टोऽस्तीति प्रतिपत्तरहिमः । शिपयोऽथ रश्मय उच्यंते तैराविष्टो भवति । मा वर्षो अस्मदप गूह एतत् । वर्ष इति रूपनाम वृद्धोतीति सतः । यदन्यरूपः समिधे संयामे भवसि संयतरहिमः । नि० ५. ८. इति ॥ तत्र कुत्सितार्थपक्षे धोवना । हे विष्णो ते तव तन्नाम किं परिचक्ष्यं प्रख्यापनीयं भूत् । भवति । किंशब्दः शिपि । अप्रख्यापनीयमेव तद्भवति । यन्नामाकाशं प्र ववक्षे प्रब्रूये शिपिविष्टोऽस्तीति । अंतर्धीतोपमानमेतत् । शिप इव निर्विष्टतक्षेत्रसानाच्छादितो भवामीति । तदस्तीत्यर्थत्वादित्दं नाम न प्रशंसामित्यर्थः । तन्नाम किं परिचक्ष्यं वर्जनीयं परित्याज्यं । विवृद्धार्थप्रतिपादकत्वात्स्वत एव परित्याज्यं हि तत् । शिष्टं समानं पूर्वैव । अत उक्तरूपविलक्षणं यद्विष्णवरूपमस्ति तद्वर्षो रूपमस्मादस्माकं माप गूहः । अपगूहं संवृतं मा कुर्व ॥ गूह संवरणे ॥ अपि तु तदेव रूपं प्रकटय । विष्णवस्तु रूपस्य गूहने का प्रसन्निरिति चेत् । यद्यस्मादन्यरूपो रूपांतरमेव धारयन् समिधे संयामे बभूव अस्माकं सहायो भवसि तस्मादित्दं गूहनं न कार्यमिति ॥ प्रशंसापक्षे तु । हे विष्णो ते तव तन्नाम किं परिचक्ष्यं भूत् । किं प्रख्यापनीयं भवति । न प्रख्यापनीयं । किं तन्नाम । शिपिविष्टो रश्मिभिराविष्टोऽस्तीति यन्नाम प्रब्रूये । यत एवं प्रख्यातरूपस्त्वमतोऽस्माकमेतद्विष्णवं रूपं संवृतं मा कार्षीः । इदानीं गूहरूपोऽपि यद्यस्मात्त्वं समिधे संयामेऽन्यरूपः ऋषिमरूपं यदन्यद्विष्णवं रूपं शीर्षादि-लक्षकं तादृशरूप एव बभूव भवसि तस्मात्त्वं गूहोऽपि ज्ञायस एवेति व्यर्थमेव तस्य रूपस्य गूहनं । अतो वज्र-निवृत्तं यद्विष्णवं रूपं तदस्माकं प्रदर्शयेति तात्पर्यार्थः ॥

वर्षद्रे विष्णवांस आ कृणोमि तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट ह्यं ।

वर्धतु त्वा सुष्टुतयो गिरो मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

वर्षद्रे। ते। विष्णो इति। आसः। आ। कृणोमि। तत्। मे। जुषस्व। शिपिऽविष्टः। ह्यं।

वर्धतु। त्वा। सुऽस्तुतयः। गिरः। मे। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥ ७ ॥

आकाशतिथं । अचरार्थसु । हे विष्णो तुभ्यमास्मादास्तेन वषट्करोमि । वषट्कृतं तन्मादीयं इति शिपिविष्ट सेवस्व । शोभनशुक्तिरूपा मदीया वाचस्य त्वां वर्धयंस्त्विति । शिष्टः पादः सिद्धः ॥ २५ ॥

वेदार्थज्ञ प्रकाशेन तमो हादं निवारयन् । पुमर्षीयतुरी देवादिवातीर्षमहेचरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरपुङ्गवभूपाससायान्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवोक्तं वेदार्थप्रकाशे अक्षरहिताभाषि पंचमाह्निके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽस्त्रिंशं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमो व्याख्यास्ते । सप्तममंडलस्य षष्ठेऽध्यायस्य एकादश सूक्तानि व्याख्यातानि । तिस्रो वाच इति वक्तुं द्वादशं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । तिस्रः षट् पार्जन्यं त्विति । एते कुमार आपियोऽपञ्चदश एव वेति वक्ष्यमाणादपिपुत्रः कुमार अविर्वसिष्ठो वा । अनुक्तत्वात्पिपुत्र । इदमुचरं च पार्जन्यदेवत्वं ॥ अथ शीतलः । आसद्वं विगाह्यापः प्राप्नुयुः प्रयतः मुचिः । सूक्ताभ्यां तिस्रश्चादिभ्यामुपतिष्ठत भास्करं । अनग्निततज्जप्तं वृष्टिकामेन यत्नतः । पंचरात्रेऽप्यतिक्रान्तिं महतीं वृष्टिमाप्नुयात् । अग्नि० २. ३०. इति ॥

ति॒स्रो वाचः॑ प्र व॒द् ज्योति॑रया॒ या ए॒तद्दु॒हे म॑धु॒दोघ॑मू॒धः ।

स व॒त्सं कृ॒त्स्नग॑र्भ॒मोष॑धीनां स॒द्यो जा॒तो वृ॒षभो॑ रौर॒वीति ॥ १ ॥

ति॒स्रः । वाचः॑ । प्र । व॒द् । ज्योतिः॑ऽअयाः । याः । ए॒तत् । दु॒हे । म॒धुऽदो॒घं । ऊ॒धः ।

सः । व॒त्सं । कृ॒त्स्नन् । गर्भ॑ । ओष॑धीनां । स॒द्यः । जा॒तः । वृ॒षभः । रौर॒वीति ॥ १ ॥

अविरात्राणं सुतो प्रेरयति । हे अग्ने तिस्रस्त्रिविधा अग्न्यनुःसामात्मिकाः सुतिरूपा वाचः प्र वद् । प्रवृहि । कीदृशो वाचः । ज्योतिरयाः । ज्योतिर्योतिमानः प्रयवोऽग्रे प्रमुखो यासां तादृशीः । या वाचो मधुदोघं मधुन उदकस्य दोहकं वृष्यदकस्य कर्तारमेतन्नमसि वृक्षमानमूध उद्धतं मेघं । यदा । कुप्तोपममैतत् । ऊध इव पयस आश्रयभूतं मेघं दुहे दुहति ॥ दुहेर्हटि कोपस्य आत्मनेपदेष्विति तन्नोपः । बाह्वन्को वद् ॥ कोचिः प्रीतो हि पार्जन्यो मेघिर्वर्षयति । अतो वाच एव दुहंतीत्युपचर्यते । यदा ॥ वदेति आत्मनेप मध्यमः ॥ तिस्र इति द्रुतविश्ववितमध्यममेदेन त्रिविधा ज्योतिरया विद्युत्प्रमुखा वाचः प्रवदेतेति । या गर्जितस्रजया वाचो वृष्टिप्रदमेतं मेघं दुहे उदकानि दुहति । एवंभूतः स च पार्जन्यो वत्सं सह निवसंतं वैद्युताभिं कृत्स्नं प्रादुर्गुर्वन् तमेवोषधीनां प्रीत्यादीनां च गर्भं कुर्वन् सद्यः शीघ्रं जातः प्रादुर्भूतो वृषभो वर्षिता सज्जोरवीति । भृशं शब्दायति ॥

यो वर्ध॑न् ओष॑धीनां॒ या अ॒पां यो वि॒श्वस्य॑ जग॑तो दे॒व ई॒शे ।

स चि॒धातुं॑ श॒रणं॑ श॒र्मे यंस॑न्नि॒वर्तुं॑ ज्योतिः॑ स्वभि॒ष्ट्य॑स्मे ॥ २ ॥

यः । वर्ध॑नः । ओष॑धीनां । यः । अ॒पां । यः । वि॒श्वस्य॑ । जग॑तः । दे॒वः । ई॒शे ।

सः । चि॒धातुं॑ । श॒रणं॑ । श॒र्मे । यंस॑न् । चि॒ऽवर्तुं॑ । ज्योतिः॑ । सु॒ऽअभि॒ष्टि । अ॒स्मे इति ॥ २ ॥

यः पार्जन्य ओषधीनां वर्धनो वर्धयिता । यद्यापामुदकानां वर्धकः । यस्य देवो योतिमानः पार्जन्यो विश्वस्य सर्वस्य जगत ईशे ईष्टे ॥ कोपस्य आत्मनेपदेष्विति तन्नोपः । अधीगर्धेति । पा० २. ३. ५२. । कर्मणि शेषत्वेन विवक्षिते षष्ठी । अनुदात्तत्वात्सार्वधातुकाः प्रादुर्भूताः प्रादुर्भूतः । यदुत्तान्निवमिति निष्ठातप्रतिषेधः ॥ स पार्जन्यस्त्रिधातु चिभूमिकं शरणं गृहं शर्मे सुखं च यंसत् । यच्छतु । अक्षभ्यं ददातिवर्धः ॥ यमेर्नेत्यङगमः । सिञ्जज्जमिति सिप । इतश्च कोप इतीकारन्नोपः ॥ तथा चिधर्तुं चिधुतुष्वतिशयेन वर्तमानं । श्रूयते हि । पीथि ज्ञा आदित्यस्य तेजोऽसि वसंता प्रातर्पीथि मध्याह्ने शरत्परारुह । ति० सं० २. १. २. ५. । इति । एवंविधं स्वभिष्टि कृत्स्नेषणं ज्योतिषोवद्याको अक्षभ्यं प्रयच्छतु ॥

स्त्रीरू॑न्व॒वर्त॑न्ति॒ सूत॑ उ त्वद्यथाव॑शं त॒न्यं च॑क्र ए॒षः ।

पि॒तुः प॒यः प्र॒ति गृ॒ह्णाति॑ मा॒ता तेन॑ पि॒ता वर्ध॑ते तेन॑ पु॒त्रः ॥ ३ ॥

स्त्रीः । ऊं इति । त्वत् । भवन्ति । सूते । ऊं इति । त्वत् । यथाऽवशं । तन्वं । चक्रे । एषः ।
पितुः । पयः । प्रति । गृभ्णाति । माता । तेन । पिता । वर्धते । तेन । पुत्रः ॥ ३ ॥

त्वदिति तंकारांतोऽन्यशब्दपर्यायोऽनुदात्तः सर्वनामसु पठितः ॥ अस् पर्यव्यस्य त्वदन्वङ्गुपं करीर्गिभुत्-
प्रसवा गीः सा यथा न दोग्ध्री तद्वत्पुंके न भवति । उ इति पूरकः । द्वितीय उशब्दार्थः । त्वदन्वस्य रूपं
सूति । धिनुवत्प्रसूति । उदकानि प्रवर्धति । एष पर्यव्यस्यन्त्वं स्वकीयं शरीरं यथावशं यथाकामं करीरिण धिनुविण
च चक्रे । करोति । अपि च पितुर्दिवः सकाशात्पयो वृष्टुदकं माता पृथिवी प्रति गृभ्णाति । प्रतिगृह्णाति ॥
हयहोर्म इति भत्वं ॥ प्रतिगृहीतिन तेन हविरात्मना परिष्वतेन पिता सुखोको वर्धते । तैषीवोदकेन पुत्रः
पृथिव्यां भवः प्राणिसंघोऽपि वर्धते ॥

यस्मिन्विश्वानि भुवनानि तस्युस्त्रिंशो द्यावस्त्रेधा ससुरापः ।
ययः कोशास उपसेचनासो मध्वः श्रोतंत्यभितो विरप्शं ॥ ४ ॥
यस्मिन् । विश्वानि । भुवनानि । तस्युः । तिस्रः । द्यावः । त्रेधा । ससुः । आपः ।
ययः । कोशासः । उपऽसेचनासः । मध्वः । श्रोतंति । अभितः । विरप्शं ॥ ४ ॥

यस्मिन्पर्यव्य विश्वानि भुवनानि सर्वाणि भूतजातानि तस्युः तिष्ठति । यदधीनवृत्तीनि भवन्तीत्यर्थः ।
यस्मिन् द्यावो सुप्रभृतयो कोशा अवतिष्ठति । यस्मात्त्रापस्त्रेधा ससुः प्राण्यः प्रतीच्योऽवाच्यस्य सत्त्वो निर्ज-
च्छंति । उपसेचनास उपसेत्तारस्त्रयः पौरुषः प्रतीच्य उदीच्येति त्रिप्रकाराः कोशासो मेघा विरप्शं महान्तं
पर्यव्यमभितः परितो मध्वः ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ मधूदकं श्रोतंति । चारयंति । वर्धति ॥

इदं वचः पर्जन्याय स्वराजे हृदो अस्वतंरं तज्जुजोषत् ।
मयोभुवो वृष्टयः संत्वस्मे सुपिप्पला ओषधीर्दिवगोपाः ॥ ५ ॥
इदं । वचः । पर्जन्याय । स्वऽराजे । हृदः । अस्तु । अंतंरं । तत् । जुजोषत् ।
मयःऽभुवः । वृष्टयः । संतु । अस्मे इति । सुऽपिप्पलाः । ओषधीः । देवऽगोपाः ॥ ५ ॥

इदं वचो वचनं शोचं स्वराजे स्वायत्तदीप्तये पर्यव्याय क्रियते । एतस्य हृदःकदीपस्य हृदयकांतरमंतर्ग-
तमस्युः । स च तत्स्वस्मिन् जुजोषत् । शिवतां ॥ जुषी प्रीतिशिवणयोः । शिव्वागमस्त्रांदयः । शपः सुः ॥ मयोभुवः
सुखस्य भार्गवित्यो वृष्टयोऽस्मै अस्माकं तत्प्रसादात्संतु । भवंतु । तथा देवगोपा देवः पर्यव्यो गोपायिता
रक्षिता यासां तथाविधा ओषधीरोषधयश्च सुपिप्पलाः सुफला अस्माकं भवंतु ॥

स रेतोधा वृषभः शश्वतीनां तस्मिन्नात्मा जगत्तस्युषं ।
तन्मं च्युतं पातु शतशारदाय यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥
सः । रेतऽधाः । वृषभः । शश्वतीनां । तस्मिन् । आत्मा । जगतः । तस्युषः । च ।
तत् । मा । च्युतं । पातु । शतऽशारदाय । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

स पर्यव्यः शश्वतीनां बद्धीनामोषधीनां रेतोधा रेतस्य उदकस्य बीजभूतस्य धाता विविच्युता भवति ।
वृषभ इत्युपमा । यथा कश्चिद्वृषभो बद्धीनां वरां कर्मकाधाता भवति तद्वत् । अतस्तस्मिन् पर्यव्ये वयतो
यं वमस्य तस्युषः शारदाया आत्मा देहो वर्तते । तत्पर्यव्येन इत्यभूतमुदकं मा मां शतशारदाय भूतवत्सवरबी-
जनाथं पातु । रक्षतु ॥ माशब्दस्य कलत्र इति प्रकृतिमाधो प्रत्ययं च ॥ अन्वङ्गत्वं ॥ ११ ॥

पर्वन्वाधिति शुचं चयोद्गं सूक्तं गायत्रं । पूर्ववद्विदेवते । तथा चानुक्रांतं । पर्वन्वाध शुचं गायत्रमिति ।
वेदान्तपर्यायान्वाधामन्वारंभयीयायां पार्वन्वाध करोः पर्वन्वाधित्वनुवासा । सूच्यते हि । पर्वन्वाध प्र गायत
प्र वाता वाति पतवन्ति विद्युतः । आ० २. १५. । इति ॥

प॒र्जन्याय॑ प्र गायत दि॒वस्पु॒षाय॑ मी॒ळुषे॑ । स नो॒ यव॑समिच्छतु ॥१॥

प॒र्जन्याय॑ । प्र । गा॒यत॑ । दि॒वः । पु॒षाय॑ । मी॒ळुषे॑ । सः । नः । यव॑सं । इच्छ॑तु ॥१॥

हे सोतारः पर्वन्वाध देवाय प्र गायत । प्रकर्षेण सोषमुच्चारयत । कीदृशाय । दिवोऽतरिचक्ष पुषाय ।
तत्र हि पर्वन्वाः प्रादुर्भवति । मीळुषे क्षेत्रे । स तादृशः पर्वन्वा नोऽक्षम् यवसमोपधादिकचयममं दातु-
मिच्छतु ॥

यो गर्भ॑मोष॒धीनां॑ गवां॑ कृ॒णोत्य॑र्वेतां । प॒र्जन्यः॑ पु॒रुषी॑णां ॥२॥

यः । गर्भ॑ । ओष॒धीनां॑ । गवां॑ । कृ॒णोति॑ । अ॒र्वेतां॑ । प॒र्जन्यः॑ । पु॒रुषी॑णां ॥२॥

यः पर्वन्वा ओषधीनां ग्रीष्मादीनां गवामर्वतामर्वतीनां पुरुषीणां नारीणां च यः पर्वन्वा गर्भं प्रसूतिहेतु
वीजमुदककूपं जयति करोति तस्मै पर्वन्वायुत्तरच संबंधः ॥

तस्मा॑ इ॒दास्ये॑ ह॒विर्जु॑होत॒ मधु॑मत्तमं । इ॒ठां नः॑ सं॒यतं॑ क॒रत् ॥३॥

तस्मै॑ । इत् । आ॒स्ये॑ । ह॒विः । जु॒होत॑ । मधु॑मत्तमं । इ॒ठां । नः॑ । सं॒यतं॑ । क॒रत् ॥३॥

तस्मा इतस्मा एव पर्वन्वायास्मै देवानामास्मभूतिऽपी मधुमत्तमं रसवत्तमं हविर्जुहोत । जुहुत हे
चत्विजः । स च पर्वन्वा नोऽक्षमिच्छाममं संयतं सम्यपिषतं यथा भवति तथा करत् । करोतु । इदालिति
यावत् ॥ ॥२॥

संवत्सरमिति दशर्षं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैदुमं । आत्मा स्वगुणः । मंडूका देवता । तथा चानुक्रांतं ।
संवत्सरं दश पर्वन्वायुतिः संवत्सरं मंडूकांशुष्टावाचानुष्टुतिः ॥ वृष्टिकामेधितसूक्तं अर्थः ॥

सं॒वत्सरं॑ श॒श्याना॑ ब्रा॒ह्मणा॑ व्रत॒चारि॑णः ।

वाचं॑ प॒र्जन्य॑जिन्वितां॒ प्र मंडू॑का अ॒वादि॑षुः ॥१॥

सं॒वत्सरं॑ । श॒श्याना॑ । ब्रा॒ह्मणाः॑ । व्रत॒ऽचा॒रिणः॑ ।

वाचं॑ । प॒र्जन्य॑ऽजिन्वितां । प्र । मंडू॑काः । अ॒वादि॑षुः ॥१॥

अथ निवृत्तं । वसिष्ठो वर्षकामः पर्वन्वा तुष्टाव तं मंडूका अन्वमोदत स मंडूकाननुमोदमाना इहा
तुष्टाव । नि० ९. ६. । इति । मंडूका मञ्जूका मञ्जनाकद्विर्वा मोदतिकर्मणो मंदतिर्वा तुष्टिकर्मणो मंडयतिरिति
वैयाकरणेण मंड एवामोक्त इति वा मंडो मदेर्वा मुदेर्वा तेषामेवा भवति । नि० ९. ५. । इति ॥ व्रतचारिणो
व्रतं संवत्सरसमाप्त्यर्थं कर्माचरन्तो ब्राह्मणाः । कुतोपममेतत् । एवंभूता ब्राह्मणा एव संवत्सरं शरत्प्रमुखा
वर्षेतिरेकं संवत्सरं शश्यानाः शिक्षाणां वर्षवार्धं तपचरन्त एव विना एव संत' इति मंडूकाः पर्वन्वाजिन्वितां
पर्वन्वा प्रीतां यथा वाचा पर्वन्वाः प्रीतो भवति तादृशीं वाचं प्रावादिषुः । प्रवर्दति ॥

दि॒व्या आपो॑ अ॒भि यदे॑न॒माय॑न्दृतिं॒ न शु॒ष्कं स॒रसी॑ श॒यानं॑ ।

गवा॑म॒ह न मा॒युर्व॑त्तिनीनां॒ मंडू॑कानां॒ व॒सुर॑चा॒ समेति॑ ॥२॥

दि॒व्याः । आ॒पः । अ॒भि । यत् । ए॒नं । आ॒यन् । दृ॒तिं । न । मृ॒क्षं । सर॒सी इति॑ । श॒यानं॑ ।
ग॒वां । अ॒हं । न । मा॒युः । व॒त्सिनी॑नां । म॒डूकानां॑ । व॒युः । अ॒र्चं । स । ए॒ति ॥ २ ॥

दि॒व्या दि॒वि भवा॑ आ॒पो दृ॒तिं न दृ॒तिमि॒व मृ॒क्षं नी॒रसं॑ सर॒सी ॥ मह॒त्सरः॑ सर॒सी । गी॒रादि॒वच॑णो
जी॒व । सर॒स्यां । सु॒पां सु॒नुगि॑ति स॒प्तम्या॑ मृ॒क्षं । ई॒दृती॑ च स॒प्तम्य॑र्थ इति॑ प्र॒गृह्य॑सं॒ज्ञा ॥ मह॒ति सर॑सि नि॒र्जले
ध॒र्मका॑ले श॒यानं॑ भि॒वसंत॑मे॒नं म॒डूकग॑णं य॒द्यदा॑यन् अ॒भिग॑च्छंति तदा॒वाक्नि॒वर्षे॑ प॒र्जन्ये॑ वा सति व॒त्सिनी॑नां
व॒त्सयु॑क्ता॒नां ग॒वां न मा॒युर्ग॒वां शब्द॑ इ॒व म॒डूकानां॑ व॒युः शब्दः॑ स॒मेति॑ । सं॒गच्छ॑ति । य॒था व॒त्सिः सं॒गता॑सु गो॒षु
म॒हान् घो॒षो जा॑यते तद्व॒द्वृष्टे॑ प॒र्जन्ये॑ म॒हान् कल॑कलशब्दो जा॒यत इत्य॑र्थः । अ॒हेति॑ पू॒रकः ॥

यदी॒मेनौ॑ उ॒शतो॑ अ॒भ्यव॑र्षी॒तृष्या॑वतः प्रा॒वृथा॑गतायां ।

अ॒ख॒खली॑कृत्या॒ पित॑रं न पु॒त्रो अ॒न्यो अ॒न्यमु॑प॒ वद॑तमेति ॥ ३ ॥

यत् । ई॒ । ए॒नान् । उ॒शतः॑ । अ॒भि । अ॒वर्षी॑ति । तृ॒ष्याऽव॑तः । प्रा॒वृषि॑ । आ॒ऽगता॑यां ।

अ॒ख॒खली॑कृत्य॒ । पित॑रं । न । पु॒त्रः । अ॒न्यः । अ॒न्यं । उ॒प॒ । वद॑तं । ए॒ति ॥ ३ ॥

उ॒शतः॑ काम॒यमा॑नां॒तृष्या॑वत॒तृष्या॑वत ए॒नाम् म॒डूकान्॑ प्रा॒वृषि॑ वर्ष॒तीवा॑गता॒यामा॑गति सति य॒द्यदा॑भ्यव॑र्षी॒त्
प॒र्जन्यो॑ जलै॒रभि॑वंचति । ई॒मिति॑ पू॒रणः॑ । तदा॒नीम॑ख॒खली॑कृत्य । अ॒ख॒खल॑ इति॑ शब्दा॒नुकरणं॑ । अ॒ख॒खल॑शब्दं
कृ॒त्वा पु॒त्रः पित॑रं न पित॒रमि॒वान्यो॑ म॒डूको॒ वद॑तं शब्द॒द्यंत॑मन्यं म॒डूकमु॑पति । प्राप्नोति ॥

अ॒न्यो अ॒न्यम॑नु॒ गृ॒भ्णात्ये॑नो॒रपां॑ प्र॒स॒र्गे यद॑मदि॒षातां॑ ।

म॒डूको॒ यद॑भि॒वृष्टः॑ क॒निष्क॑न्पृ॒श्निः सं॑पृ॒क्ते ह॑रि॒तेन॒ वाचं॑ ॥ ४ ॥

अ॒न्यः । अ॒न्यं । अ॒नु॒ । गृ॒भ्णाति॑ । ए॒नोः॑ । अ॒पां । प्र॒ऽस॒र्गे । यत् । अ॒मदि॑षातां ।

म॒डूकः॑ । यत् । अ॒भिऽवृ॑ष्टः । क॒निस्क॑न् । पृ॒श्निः । सं॑ऽपृ॒क्ते । ह॑रि॒तेन॒ । वाचं॑ ॥ ४ ॥

ए॒नोरे॑नयो॒र्वयो॑म॒डूकयो॑र॒न्यो म॒डूकोऽन्यं॑ म॒डूकम॑नु॒गम्य॑ गृ॒भ्णाति॑ । गृ॒ह्णाति॑ । अ॒पामु॑द॒कानां॑ प्र॒स॒र्गे
प्र॒स॒र्गे वर्ष॑ति सति य॒द्यदा॑मदि॒षातां॑ वृ॒ष्टाव॑भूतां । य॒द्यदा॑ वाभि॒वृष्टः॑ प॒र्जन्ये॑नाभि॒विष॑तः क॒निष्क॑न् ॥ स्त॒दति॑-
र्य॒जुग॑तस्य रूपं ॥ अ॒नुं स्त॒दमु॑त्सवं कु॒र्वन् पु॒श्निः पु॒श्निव॑र्षी म॒डूको॒ हरि॑तेन॒ हरि॑तव॒र्षेना॒थिन॑ म॒डूकेन॑ वाचं
संपृ॒क्ते सं॒योज॑यति उ॒भाव॑धिकविधं शब्दं कु॒र्वति॑ । तदा॒नीम॑न्योऽन्यम॑नु॒गम्य॑तीत्यन्वयः ॥

यदे॒षाम॑न्यो अ॒न्यस्य॑ वाचं॑ श॒क्तस्यै॒व वद॑ति शि॒क्षमा॑णः ।

सर्वे॑ तदे॒षां स॒मृधे॑व॒ पर्वे॑ यत्सु॒वाचो॑ वद॒यना॑ध्य॒प्सु ॥ ५ ॥

यत् । ए॒षां । अ॒न्यः । अ॒न्यस्य॑ । वाचं॑ । श॒क्तस्यै॒व वद॑ति । शि॒क्षमा॑णः ।

सर्वे॑ । तत् । ए॒षां । स॒मृधा॑ऽइ॒व । पर्वे॑ । यत् । सु॒वाचः॑ । वद॑यन । अ॒धि । अ॒प्ऽसु ॥ ५ ॥

हे म॒डूकाः॑ यदे॒षां पुं॒ष्पाकं॑ म॒ध्येऽन्यो॑ म॒डूकोऽन्यस्य॑ म॒डूकस्य॑ वाचं॑ वदति अनु॒वदति॑ अनु॒वर्षी॑ति
शि॒क्षमा॑णः शि॒क्षमा॑णः शि॒क्षः श॒क्तस्यै॒व शक्ति॑मतः शि॒क्षक॑स्य वाचं॑ य॒द्यानु॑वदति तद्वत् । य॒द्यदा॑ च सु॒वाचः॑
श्री॒मन्न॑वाचो यूयं सर्वे॑ऽप्सु वृ॒ष्टिपूर्व॑के॒ष्वधु॑परि अ॒वती॑ वद॒यन॑ वदत शब्दं कु॒र्वत॑ । तदे॒षां पुं॒ष्पाकं॑ सर्वे॑ पर्वे
य॒द्यप्य॑च्छरी॒रं स॒मृधे॑व स॒मृध॑मे॒वापि॒कसां॑व॒द्यमे॒व भव॑ति । इ॒वशब्दोऽव॑धार॒णः । ध॒र्मका॑ले मु॒क्ताप॑नाप॒न्ना
म॒डूकाः॑ पु॒नर्व॑र्षे सत्य॒पि॒कसां॑नाः प्रा॒दुर्भव॑तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

गोमायुरेको अजमायुरेकः पृथ्विरेको हरित एक एषां ।

समानं नाम बिभ्रतो विरूपाः पुरुषा वाचं पिपिन्नुर्वदंतः ॥ ६ ॥

गोऽमायुः । एकः । अजऽमायुः । एकः । पृथ्विः । एकः । हरितः । एकः । एषां ।

समानं । नाम । बिभ्रतः । विरूपाः । पुरुषा । वाचं । पिपिन्नुः । वदंतः ॥ ६ ॥

एषां मंडूकानां मध्य एको मंडूको गोमायुर्गोमायुरिव मायुः शब्दो यस्य तादृशो भवति । एकोऽम्बो मंडूकोऽजमायुरजस्य मायुरिव मायुर्यस्य तादृशो भवति । एकः पृथ्विः पृथिवर्णः । एकोऽपरो हरितो हरितवर्णः । एवं विरूपा नानारूपा अपि समानमेकं मंडूका इति नाम बिभ्रतो धारयंतः पुरुषा बज्रवु देशेषु वाचं वदंतः शब्दं कुर्वंतः पिपिन्नुः । अवयवीभवति । प्रादुर्भवति ॥ पिश अवयवे । पुच्छशब्दादिवमनुषि-
त्वादिना चाप्रत्ययः ॥

ब्राह्मणासो अतिराचे न सोमे सरो न पूर्णमभितो वदंतः ।

संवत्सरस्य तदहः परि ष यन्मंडूकाः प्रावृषीणं बभूव ॥ ७ ॥

ब्राह्मणासः । अतिराचे । न । सोमे । सरः । न । पूर्णं । अभितः । वदंतः ।

संवत्सरस्य । तत् । अहरिति । परि । स्थ । यत् । मंडूकाः । प्रावृषीणं । बभूव ॥ ७ ॥

रात्रिमतीत्य वर्तत इत्यतिराचः । अतिराचि न सोमे । यथातिराचास्ते सोमयानि ब्राह्मणासो ब्राह्मणा रात्री क्षुतशस्त्राणि पर्यायेण शंसन्ति हे मंडूकाः । द्वितीयो नशब्दः संप्रत्यये । न संप्रति पूर्णं सरोऽभितः सर्वतो वदंतो रात्री शब्दं कुर्वाणा यूयं तदहस्तद्विगं परि ष । परितः सर्वतो भवच । यदहः प्रावृषीणं प्रावृषिणं प्रावृषि भवं बभूव तस्मिन्नहनि सर्वतो वर्तमाना भवधेत्यर्थः ॥

ब्राह्मणासः सोमिनो वाचमक्रत ब्रह्म कृण्वंतः परिवत्सरीणं ।

अध्वर्यवो घर्मिणः सिध्विदाना आविर्भवन्ति गुह्या न के चित् ॥ ८ ॥

ब्राह्मणासः । सोमिनः । वाचं । अक्रत । ब्रह्म । कृण्वंतः । परिवत्सरीणं ।

अध्वर्यवः । घर्मिणः । सिध्विदानाः । आविः । भवन्ति । गुह्याः । न । के । चित् ॥ ८ ॥

सोमिनः सोमयुक्ताः परिवत्सरीणं सांवत्सरिकं गवामघनिकं ब्रह्म क्षुतशस्त्रात्मकं कृण्वंतः कुर्वन्तो ब्राह्मणासः । क्षुतोपममेतत् । ब्राह्मणा इव वाचं शब्दमक्रत । अक्रतमेव मंडूकाः । अपि च घर्मिणो घर्मण प्रवर्ज्य चरन्तोऽध्वर्यवोऽध्वरस्य नेतार अस्मिन् इव सिध्विदानाः स्विष्टावा गुह्या घर्मकाणि विशिष्टमिश्रः के चित् केचन मंडूका न संप्रति वृष्टी सत्त्वामाविर्भवन्ति । आर्यन्ति ॥

देवहिंतिं जुगुपुर्द्वादशस्य ऋतुं नरो न प्र मिनंत्येते ।

संवत्सरे प्रावृषागतायां तप्ता घर्मा अस्मवते विसर्गे ॥ ९ ॥

देवऽहिंतिं । जुगुपुः । द्वादशस्य । ऋतुं । नरः । न । प्र । मिनन्ति । एते ।

संवत्सरे । प्रावृषि । आऽगतायां । तप्ताः । घर्माः । अस्मवते । विऽसर्गे ॥ ९ ॥

नरो नेतार एते मंडूका देवहिंतिं देवैः कृतं विधानमक्रतोर्य धर्म रक्षित्वं युगुपुः । नोपायन्ति । काचि काचि ररन्ति । अत एव द्वादशस्य द्वादशमासात्मकस्य संवत्सरऋतुं न न वसन्तादिकं न प्र मिनन्ति । न

हिंसन्ति । पर्जन्यसुतिरनुमोदनेन तप्तत्वात् पुष्टिहेतवो भवन्तीत्यर्थः । संवत्सरे संपूर्णे प्रागुचि वर्षतीक्ष्णताया-
मानति सति चर्मोः पूर्वं चर्मकासे वर्तमानासप्तासापि पीडिताः संप्रति विसर्गे विसर्जनं विनाशोचनमनुवति ।
प्राप्नुवन्ति ॥

गोमायुरदां दजमायुरदात्पृश्निरदाहरितो नो वसूनि ।

गवां मंडूका ददंतः शतानि सहस्रसावे प्र तिरंत आयुः ॥ १० ॥

गोऽमायुः । अदात् । अजऽमायुः । अदात् । पृश्निः । अदात् । हरितः । नः । वसूनि ।

गवां । मंडूकाः । ददंतः । शतानि । सहस्रऽसावे । प्र । तिरंते । आयुः ॥ १० ॥

गोमायुर्गौरिव मायुः शब्दो यस्य तादृशो मंडूको वसुनि धनाणि नोऽस्माभ्यमदात् । ददातु । चजमा-
युषादात् । ददातु । हरितो हरितवर्णश्चादात् । ददातु । पृश्निः पृश्निवर्णश्चादात् । ददातु । तथा सहस्रसावे ।
सहस्रसंख्याका औषधयः सूर्यंत उत्पद्यंत इति वर्षतुः सहस्रसावः । तस्मिन् सति सर्वे मंडूका गवां शताम्बपरि-
मिता वा ददन्तीऽस्माभ्यं प्रयच्छंत आयुर्विवं प्र तिरंते । प्रवर्धयंतु ॥ ४ ॥

इंद्रासोमेति पंचविंशत्युचं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं । आयाः वज्रमत्स्यः सप्तमी जगती चिदुष्ठाष्टादशैकविं-
शीचयोविंशो जगत्तोऽत्वा प्रति वसिष्ठमुद्रुप शिष्टाश्चतुर्दश चिदुभः । जवमीद्वादशीचयोदशः सोमदेवत्वा
एकादशी देवदेवत्वाष्टमीषोडशाविंशदेवताके सप्तदशी यावदेवत्वाष्टादशी मरुदेवताका दशमीचतुर्दशाव-
पिदेवताके प्र वर्तयेत्वायाः पंचर्षे इंद्रदेवताकाः । मा नो रच इति चयोविंशः पूर्वोऽर्धर्षो वसिष्ठस्य
प्रार्थनापरः । अतस्तदेवताकः । उत्तरोऽर्धर्षः पुषिर्व्यंतरिचदेवतः । शिष्टानां रचोह्याविंशसोमी देवता ।
तथा चानुक्रांतं । इंद्रासोमा पंचाभिर्विंशसोमं राचोभ्यं शपाभिः शपमायं वद सप्त याया जगत्स्य एकविंशी-
चयोविंशी चाष्टादशी मावती च दशमीचतुर्दशावपिचो देविकादशं त्वानुक्राम्यमी द्वादशी चयोदशी सौम्यः
सप्तदशी धाव्यष्टमीषोडशविंशी प्र वर्तयेति पंचिंशो मा नो रच इत्युपेरात्मन आशीचत्तरोऽर्धर्षः पुषिर्व्य-
न्तरिचदेवत इति ॥ अथ बृहदेवतायामनुक्रम्यते । संवत्सरे तु मंडूकविंशसोमं परं तु यत् । अविर्दृश्यं
रचोभ्यं पुष्योक्तपरिभुतः । इति पुष्यते क्रुद्धः सौदासीर्दुःस्वितसादा । वृ० ६. ८३७. ८४३. इति ॥ अतो रचोभि-
वर्णयामेति सूक्तं जायं ॥

इंद्रासोमा तपंतं रक्ष उज्जतं न्यर्पयतं वृषणा तमोवृधः ।

परां शृणीतमचित्तो न्योषतं हतं नुदेयां नि शिशीतमचिणः ॥ १ ॥

इंद्रासोमा । तपंतं । रक्षः । उज्जतं । नि । अर्पयतं । वृषणा । तमःऽवृधः ।

परां । शृणीतं । अचित्तः । नि । न्योषतं । हतं । नुदेयां । नि । शिशीतं । अचिणः ॥ १ ॥

हे इंद्रासोमा । इंद्रस्य सोमविंशसोमी । देवताद्वेति चेति पूर्वपदस्मान् । आमंभितामुदात्तत्वं । रचो
रचांश्चि । आताविकवचनं ॥ युवां तपंतं । संतापयतं ॥ आमंभितं पूर्वमविद्यमानवदित्वविद्यमानवत्त्वात्
तपतमिति तिङंतस्य निघाताभावः ॥ तचोष्यतं । हिंसं ॥ उज्जतिर्हिंसाकर्म । तिङः परस्मात्प्रिघाताभावः ॥
हे वृषणा वृषणी कामानां वर्धितारी न्यर्पयतं । रचांश्चि मीषैर्हं प्रापयतं । तमोवृधसमसावरकेषांभकारेण
मायाकूपेण वर्धमानान् तमसि राचो वर्धमानान्वाचितो ज्ञानरहितामूढाज्जाचसां परां शृणीतं । परा-
क्षुधा यथा भवति तथा हिंसं । तथा न्योषतं । नितरां दहतं ॥ अथ दहि ॥ हतं । तात्कारयतं । नुदेयां ।
जगती इतांसां प्रेयेयां । अचिणोऽदशशीकांजाचसांश्चि शिशीतं । नितरां तनुकृतं ॥

इंद्रासोमा समधर्शसमभ्यर्धं तपुर्येयस्तु चरुरभिर्वा इव ।

मस्रश्चिषे क्रुष्यादे घोरचक्षसे द्वेषो भक्षमनवायं किमीदिने ॥ २ ॥

इंद्रासोमा । सं । अघऽशंसं । अभि । अघं । तपुः । ययस्तु । चरुः । अग्निवान्ऽइव ।
अस्रऽद्विषे । क्वयऽअदे । घोरऽचक्षसे । द्वेषः । धत्तं । अनवायं । किमीदिने ॥२॥

हे इंद्रासोमी अघशंसमघस्त्रागर्थस्य शंसितारमघमागत इतारं राक्षसं सं सहैव । अमीति अग्निर्वीर्यक्रियाधाहारः । अभिमवत्तं । स च तपुर्वययोक्तवसा तप्यमानो राक्षसोऽग्निवानिवाभियुक्तोऽपी प्रक्षिप्रचरिव ययस्तु ॥ ययु प्रयत्ने । केवकोऽप्ययमारूपूर्वार्थे द्रष्टव्यः ॥ आयस्तु । आयासं प्राप्नोतु । उपचीयतामित्यर्थः । अपि च, अस्त्राद्विषे ब्राह्मणेभ्योऽस्त्राभ्यं द्वेष्टे क्वादे क्वयं मांसं भक्षयिषे घोरचक्षसे घोरदर्शनं य पक्षमाविषे वा किमीदिने किमिदानीमिति चरते पिमुनाय द्वेषो द्वेषभावमनवायमन्वायमनवययं निरंतर्येष यथा भवति तथा धत्तं । दत्तं ॥

इंद्रासोमा दुष्कृतो वव्रे अंतरनारंभणे तमसि प्र विध्यतं ।
यथा नातः पुनरेकश्चनोदयस्तन्नामस्तु सहसे मन्युमच्छवः ॥३॥
इंद्रासोमा । दुऽकृतः । वव्रे । अंतः । अनारंभणे । तमसि । प्र । विध्यतं ।
यथा । न । अतः । पुनः । एकः । चन । उतऽअयत् । तत् । वां । अस्तु । सहसे ।
मन्युऽमत् । शवः ॥३॥

हे इंद्रासोमी दुष्कृतो दुष्कर्मकारिणो राक्षसान् वव्रे वारकेऽतर्मध्येऽनारंभण आसंवनरहिते तमस्त्राधकारे प्र विध्यतं । प्रवेक्ष ताडयतं । यथा येन प्रकरिणीयां मध्य एकस्वनेकोऽपि राक्षसोऽतोऽस्मात्तमसः पुनर्नोदयत् उद्वेक्षित । तथा विध्यतमित्यर्थः ॥ एतेर्बैव्यङ्ग्यमः । इतश्च कोप रतीकारकोपः । गुणायादेशी ॥ तत्प्रसिद्धं मन्युमत्कोधयुक्तं वां युवयोः शवो वक्षं सहसे राक्षसामभिमवनायास्तु । भवतु ॥

इंद्रासोमा वर्तयतं दिवो वधं सं पृथिव्या अघशंसाय तर्ह्यं ।
उत्तक्षतं स्वयं पर्वतेभ्यो येन रक्षो वावृधानं निजूर्वेषः ॥४॥
इंद्रासोमा । वर्तयतं । दिवः । वधं । सं । पृथिव्याः । अघऽशंसाय । तर्ह्यं ।
उत् । तक्षतं । स्वयं । पर्वतेभ्यः । येन । रक्षः । वावृधानं । निऽजूर्वेषः ॥४॥

हे इंद्रासोमी दिवोऽंतरिक्षात् सुकोकादा वधं इज्जनसाधनमायुधं सं वर्तयतं । उत्पादयतं । पृथिव्या अस्त्रादपि कोकात्तर्ह्यं हिंसकमायुधमघशंसायाघशंसमर्षस्त्राशंसकं राक्षसं इतुमुत्पादयतं । तथा पर्वतेभ्यः पर्ववशो मेधिभ्यः सकाशात्स्वयं ॥ स्तु शब्दोपतापयोः ॥ उपतापकमग्निमुत्तपतं । उदृतं कुपतं । येनाग्निना वावृधानं वर्धमानं प्रवृद्धं वा रक्षो राक्षसं निजूर्वेषः निहवः ॥ सुवीं हिंसायां ॥ तमग्निमुत्तपतमित्यर्थः ॥

इंद्रासोमा वर्तयतं दिवस्पयैर्मितप्रेभिर्युवमश्महन्मभिः ।
तपुर्वधेभिरजरेभिरणिणो नि पर्शने विध्यतं यंतु निस्वरं ॥५॥
इंद्रासोमा । वर्तयतं । दिवः । परि । अग्निऽतप्रेभिः । युवं । अश्महन्मऽभिः ।
तपुऽवधेभिः । अजरेभिः । अणिणः । नि । पर्शने । विध्यतं । यंतु । निऽस्वरं ॥५॥

हे इंद्रासोमी दिवोऽंतरिक्षात्परितः सर्वतो वर्तयतं । आयुधानि प्रेरयतं । युवं ती युवामभितप्तिभिरणिना वंतप्रेभिर्युवमिनापकप्रहरिरजरेभिर्जरेभिरहितैर्द्वैरश्महन्मभिरश्मसारभूतकायवो विकरिर्हन्मसाधनैश्चिरा-

पुष्टिरपि राक्षसा यज्ञानि पार्श्वकानि नि विध्यतं । निहतं । ते च राक्षसा निःस्तरं निःशब्दं यन्तु । अपयन्तु ।
निर्गच्छन्तु ॥ ५॥

इन्द्रासोमा परि वां भूतु विध्यत इयं मतिः कस्याश्चैव वाजिना ।
यां वां होचां परिहिनोमि मेधयेमा ब्रह्माणि नृपतीव जिन्वतं ॥ ६॥
इन्द्रासोमा । परि । वां । भूतु । विध्यतः । इयं । मतिः । कस्या । अस्याऽइव । वाजिना ।
यां । वां । होचां । परिऽहिनोमि । मेधया । इमा । ब्रह्माणि । नृपती इवेति नृपतीऽइव ।
जिन्वतं ॥ ६॥

हे इन्द्रासोमी इयमस्याभिः क्रियमाणा मतिर्मगनीया क्षुतिर्वाजिना वाजिनी बलवन्ती वां युवां विध्यतः
सर्वतः परि भूतु । परिगृह्णातु । आप्नोतु वा । तच्च दृष्टांतः । कस्या कस्यबंधनी रक्षुरश्वेय यथाचं परिगृह्णाति
तद्वत् । यां होचां वाचं वां युवाभ्यां मेधया परिहिनोमि प्रेरयामि । सेयं मतिरिति संबंधः । अपि वेमेमाभ्य-
स्याभिः कृतानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि --- यथा ध्वनिः पूरयति तथा जिन्वतं । फलैः पूरयतं ॥

प्रति स्मरेथां तुजयन्निरेवैर्हतं दुहो रक्षसो भंगुरावतः ।
इन्द्रासोमा दुष्कृते मा सुगं भूद्यो नः कदा चिदभिदासति दुहा ॥ ७॥
प्रति । स्मरेथां । तुजयत्ऽभिः । एवैः । हतं । दुहः । रक्षसः । भंगुरऽवतः ।
इन्द्रासोमा । दुऽकृते । मा । सुऽगं । भूत् । यः । नः । कदा । चित् । अभिऽदासति । दुहा ॥ ७॥

हे इन्द्रासोमी तुजयन्निस्त्वरमाक्षिरेवैर्हतुमिरश्वैः प्रति स्मरेथां । अभिगच्छतं ॥ उपसर्गवशेन स्मरतिरा-
धातरे वर्तते । यथा प्रस्मरणं प्रस्नानमिति ॥ अभिगत्य च दुहो द्रोग्धुन् भंगुरावतो मंजनकर्मवतो रक्षसो
राक्षसा इति । हिंसं । हे इन्द्रासोमी दुष्कृते पापकारिणे राक्षसाय सुगं सुखं मा भूत् । मा भवतु । दुहा
द्रोहेण युक्तो यो नोऽस्मान् कदा चिदप्यभिदासति अभिहति तस्मै दुष्कृत इत्यन्वयः ॥

यो मा पाकेन मनसा चरंतमभिचष्टे अनृतेभिर्वचोभिः ।
आप इव काशिना संगृभीता असन्स्त्वासंत इद्र वक्ता ॥ ८॥
यः । मा । पाकेन । मनसा । चरंतं । अभिऽचष्टे । अनृतेभिः । वचःऽभिः ।
आपःऽइव । काशिना । संऽगृभीताः । असन् । अस्तु । असंतः । इद्र । वक्ता ॥ ८॥

पाकेन पक्षिण मुक्षिण मनसा चरंतं वर्तमानं सत्यवादिनं यो मां राक्षसोऽनृतेभिरनृतेरसत्त्वैर्बोमिर्वचनैर-
भिचष्टे अभिशंसति मन्त्रसत्यवचनमारोपयति हे इन्द्र काशिना मुष्टिना संगृभीताः सत्यगृहीता आप इव
यथापो विशीर्षा भवंति तथासतोऽसत्यस्य वक्ता स राक्षसोऽसत्यसु । अविद्यमानो भवतु । नञ्प्रतिषेधः ॥

ये पाकशंसं विहरंत एवैर्ये वा भद्रं दूषयन्ति स्वधाभिः ।
अहये वा तान्प्रददातु सोम आ वा दधातु निश्चैतेरूपस्थे ॥ ९॥
ये । पाकऽशंसं । विऽहरंत । एवैः । ये । वा । भद्रं । दूषयन्ति । स्वधाभिः ।
अहये । वा । तान् । प्रऽददातु । सोमः । आ । वा । दधातु । निऽश्चैतेः । उपऽस्थे ॥ ९॥

ये राक्षसाः पाकग्रसं परिपक्ववचनं सत्वभाषितं मामेविरतयिः प्राप्तवैरात्मीयैः कामैर्हेतुभूतिर्विहरन्ति विप्रेषितं हंसन्ति उपचपयन्ति । यथाकामं परिवर्तयन्ति । ये वा स्वभाभिर्वैर्युक्ता भद्रं कथायावर्तनं मां दूषयन्ति कुष्टं कुर्वन्ति तान् सर्वान् सोमोऽहमे वा सर्पाय वा प्रददातु । निर्वर्ततेः पापदेवताया उपकम्य उत्सर्जये वा आ दधातु । प्रक्षिपतु ॥

यो नो रसं दिप्सति पित्वो अग्ने यो अश्वानां यो गवां यस्तनूनां ।

रिपुः स्तेनः स्तेयकृद्भमेतु नि च हीयतां तन्वाऽ तनां च ॥ १० ॥

यः । नः । रसं । दिप्सति । पित्वः । अग्ने । यः । अश्वानां । यः । गवां । यः । तनूनां ।

रिपुः । स्तेनः । स्तेयऽकृत् । द्भं । एतु । नि । सः । हीयतां । तन्वा । तनां । च ॥ १० ॥

इ अग्ने यो राक्षसो नोऽस्माकं पित्वोऽग्नस्य रसं सारं दिप्सति जिघांसति । यस्माच्चानामस्यदीयानां रसं दिप्सति । यश्च गवां रसं दिप्सति । यश्च तनूनामस्यदीयानां शरीराणां रसं दिप्सति । रिपुर्बाधकः स्तेनश्चौरः स्तेयकृद्भग्नस्त्वापहर्ता स सर्वो जगो द्भं हिंसामेतु । प्राप्नोतु । अपि च स बाधकसत्त्वा स्वकीयेन शरीरेण तनां च तनयेन च नि हीयतां । निहीनो भवतु ॥ ६ ॥

परः सो अस्तु तन्वाऽ तनां च तिस्रः पृथिवीरधो अस्तु विश्वाः ।

प्रति श्रुष्यतु यशो अस्य देवा यो नो दिवा दिप्सति यश्च नक्तं ॥ ११ ॥

परः । सः । अस्तु । तन्वा । तनां । च । तिस्रः । पृथिवीः । अधः । अस्तु । विश्वाः ।

प्रति । श्रुष्यतु । यशः । अस्य । देवाः । यः । नः । दिवा । दिप्सति । यः । च । नक्तं ॥ ११ ॥

स राक्षससत्त्वा तनां च ॥ अत्ययेन तृतीया ॥ तन्वाः शरीरस्य तनयस्य च परः परसादसु । चर्तमानो भवतु । उभाभ्यां वियुक्तो भवत्वित्यर्थः । विश्वा व्याप्राप्तिसः पृथिवीस्त्रीलोकानधोऽसु । अधस्ताद्भवतु । लोक-
चयादपि प्रच्युतो भवत्वित्यर्थः । इ देवाः यश्च शत्रोर्यशोऽग्नं कीर्तिर्वा प्रति श्रुष्यतु । यो राक्षसो नोऽस्मान्-
वाहनि दिप्सति जिघांसति यश्च नक्तं राक्षो जिघांसति अस्त्रोभयविधस्य यशः प्रति श्रुष्यत्विति संबंधः ॥

सुविज्ञानं चिकितुषे जनाय सञ्चासञ्च वचसी पस्पृधाते ।

तयोर्यस्तत्यं यतरदृजीयस्तदिस्सोमोऽवति हंत्यासत् ॥ १२ ॥

सुविज्ञानं । चिकितुषे । जनाय । सत् । च । असत् । च । वचसी इति । पस्पृधाते इति ।

तयोः । यत् । सत्यं । यतरत् । ऋजीयः । तत् । इत् । सोमः । अवति । हन्ति । असत् ॥ १२ ॥

प्रायेषेदमादिभिर्धर्मै राक्षसेन सहर्विणा शपथः क्रियते । अथ केचिदाहुः । इत्या पुनश्चतं पूर्वं वसिष्ठस्य महात्मनः । वसिष्ठं राक्षसोऽसि त्वं वासिष्ठं रूपमाश्रितः ॥ अहं वसिष्ठ इत्येवं जिघांसु राक्षसोऽग्नवीत । अथोत्तरा अथो बृहदा वसिष्ठेनेति नः श्रुतमिति ॥ चिकितुषे विदुषे जनायेदं सुविज्ञानं विज्ञातुं सुशक्तं भवति । किं तत् । सञ्चासञ्च सत्त्वं चासत्त्वं च । वचसी सत्त्वासत्त्वरूपे वचने पस्पृधाति । मिथः स्पर्धेति । तयोः सहस-
तोर्मध्ये यस्तत्त्वं यथायं वचनं यतरदृजीय अजुतममकुटिबं तदिदं देवाकुटिबं सत्वभाषणं सोमोऽवति ।
रचति । असदुक्तविषयवचनसत्त्वं इति । हिंसति । एवं सत्त्वावचोर्मध्ये अतरीऽनुतमावीति विद्वद्भिः सुवि-
ज्ञानमित्यर्थः ॥

न वा उ सोमो वृजिनं हिनोति न क्षत्रियं मिथुया धारयंतं ।

हन्ति रक्षो हंत्यासद्वदंतमुभाविदंस्य प्रसितौ शयाते ॥ १३ ॥

न । वै । ऊं इति । सोमः । वृजिनं । हिनोति । न । क्षत्रियं । मिथुया । धारयंतं ।
हंति । रक्षः । हंति । असत् । वदंतं । उभौ । इंद्रस्य । प्रऽसितौ । शयाते इति ॥ १३ ॥

वृजिनं पापकारिणं राक्षसं सोमो देवो न वा उ न क्षत्रु हिनोति । प्रेरयति । गच्छ स्वमिति न संघति ।
तथा क्षत्रियं । वचं वचं । तदंतं मिथुया मिथ्याभूतं वचनं धारयंतं विधत्तसत्यवादिनं पुष्यं न च हिनोति ।
न विद्वजति । अपि तु रक्षो राक्षसं हंति । असदसत्यं वदंतं च हंति । हिनस्ति । उभौ राक्षसानृतवादिनौ तौ
सोमेन हताविद्रक्ष संबंधिनि प्रसिती बंधने शयाति । निवसतः । यद्वा । इंद्रो हिनोति नृतीयायै वडी । इंद्रो वचरेण
सोमेन प्रसिती वडी ॥ विष् बंधने । अस्मात्कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर इति गतिः प्रकृतिस्वरसं ॥

यदि वाहमनृतदेव आस मोघं वा देवो अप्यूहे अग्ने ।
किमस्मभ्यं जातवेदो हृणीषे द्रोघवाचस्ते निर्वृथं संचतां ॥ १४ ॥
यदि । वा । अहं । अनृतऽदेवः । आसं । मोघं । वा । देवान् । अपिऽऊहे । अग्ने ।
किं । अस्मभ्यं । जातऽवेदः । हृणीषे । द्रोघऽवाचः । ते । निऽवृथं । संचतां ॥ १४ ॥

यदि वाहमनृतदेवोऽनृता असत्यभूता देवा यस्य तादृशो यदहमास अस्मि । अथवा मोघं वा निष्पक्षं
वा देवानप्यूहे उपगच्छामि । अहं ययुक्तूपोऽस्मि हे अग्ने तर्हि मां बाधस्व । न अहं तवाविधोऽस्मि । एवं
सति हे जातवेदो जातानां वेदितरपि अस्मभ्यं किकारणं हृणीषे । कुप्यसि । तव क्रोधोऽस्मासु न जायतामि-
त्यर्थः । द्रोघवाचोऽनृतवाचो राक्षसास्ते तव निर्वृथं । निष्पूर्वोऽर्तिर्हिसायां वर्तते ॥ निर्वृथं निःश्रेयार्तिं
हिसां संचतां । संचतां ॥

अथा मुरीय यदि यातुधानो अस्मि यदि वायुस्तप पूरुषस्य ।
अथा स वीरैर्दशभिर्वि यूया यो मा मोघं यातुधानेत्याहं ॥ १५ ॥
अथा । मुरीय । यदि । यातुऽधानः । अस्मि । यदि । वा । आयुः । तप । पूरुषस्य ।
अथा । सः । वीरैः । दशभिः । वि । यूयाः । यः । मा । मोघं । यातुऽधानः । इति । आहं ॥ १५ ॥

इयमपि उपपत्तिरिति । यथाहं वसिष्ठो यातुधानो राक्षसोऽस्मि अथास्मिन्नेव दिने मुरीय । विधेय । अपि
वा पुष्यस्य मनुष्यस्योपुर्जीयतं यथाहं राक्षसो भूत्वा तप हिंसितवानस्मि तर्ह्यप्यहमास विधेयत्वव्ययः ।
अथास्मिन्नेव स्मृतं अहं वसिष्ठस्य राक्षस इति तर्हि स त्वं दशभिर्वीरैः पुषैः । उपपत्त्यमेतत् । सर्वेषुपुष्यैर्वि
यूयाः । विपुक्तो मयिः । यो राक्षसो मा मां मोघं मूषेव हे यातुधान हे राक्षसिति संबोधाह ॥ १७ ॥

यो मायातुं यातुधानेत्याहं यो वा रक्षाः शुचिरसीत्याहं ।
इंद्रस्तं हंतु महता वधेन विश्वस्य जंतोरधमस्पदीह ॥ १६ ॥
यः । मा । अयातुं । यातुऽधानः । इति । आहं । यः । वा । रक्षाः । शुचिः । अस्मि । इति । आहं ।
इंद्रः । तं । हंतु । महता । वधेन । विश्वस्य । जंतोः । अधमः । पदीह ॥ १६ ॥

यो राक्षसो मामयातुमराक्षसं संतं हे यातुधान हे राक्षसिति संबोधाह इति यो वा यथा रक्षा राक्षसः
शुचिरस्ति शुचो मयामि न राक्षसोऽस्तीत्याह इति तत्तुमयविधं राक्षसमिंद्रो महता ग्रीहेन वधेनापुष्येन
वधेन हंतु । हिनस्ति । स च विश्वस्य सर्वस्य जंतोर्वनसाधनो निष्ठः सन् पदीह । पततु ॥

प्र या जिगाति स्वर्गलेव नक्तमप दुहा तन्वं गूहमाना ।

कमौ अनन्तां अवं सा पदीष्ट यावाणो घंतु रक्षस उपचैः ॥१७॥

प्र । या । जिगाति । स्वर्गलाऽइव । नक्तं । अप । दुहा । तन्वं । गूहमानां ।

वप्रान् । अनन्तान् । अवं । सा । पदीष्ट । यावाणः । घंतु । रक्षसः । उपचैः ॥१७॥

यत् राक्षसी नक्तं राक्षी दुहा द्रोहिण युक्ता स्वर्गलेवोक्तवीच प्र जिगाति प्रगच्छति । किं कुर्वती । तन्वं स्वकीयं शरीरमप गूहमानापवृण्वती प्रकाशयन्ती । सा राक्षसजनतामपर्यन्तान्वत्राण् गतीमव पदीष्ट । अवा-
शुषी पततु । यावाणः सोमाभिषवार्थाः पावाणाद्योपचैरभिषवश्चै रक्षसो राक्षसान् घंतु । हिंसंतु ॥

वि तिष्ठध्वं मरुतो विस्त्रिच्छत गृभायत रक्षसः सं पिनष्टन ।

वयो ये भूत्वी पतयन्ति नक्तभिर्ये वा रिपो दधिरे देवे अंधरे ॥१८॥

वि । तिष्ठध्वं । मरुतः । विष्टु । इच्छत । गृभायत । रक्षसः । सं । पिनष्टन ।

वयः । ये । भूत्वी । पतयन्ति । नक्तऽभिः । ये । वा । रिपः । दधिरे । देवे । अंधरे ॥१८॥

हे मरुतः घृथं विष्टु प्रजासु वि तिष्ठध्वं । विविधं तिष्ठत । तच्च गूढान्नाचसान् हंतुमिच्छत । अन्विच्छत । तदन्तरं रक्षसस्त्राजाचसान् गृभायत । गृभ्णीत । गृहीत । गृहीत्वा च सं पिनष्टन । घृथयत । ये राक्षसा वयः पक्षिणो भूत्वी भूत्वा नक्तभी राक्षिभी राक्षिषु पतयन्ति आगच्छन्ति । ये वा ये च देवे दीप्तिऽध्वरे यानि रिपो हिंसा दधिरे विदधिरे । तान्नाचसान् सं पिनष्टनेत्यन्वयः ॥

प्र वर्तय दिवो अशमानमिद्र सोमशितं मघवन्सं शिशाधि ।

प्राक्तादपाक्तादधरादुदक्तादभि जहि रक्षसः पर्वतेन ॥१९॥

प्र । वर्तय । दिवः । अशमानं । इद्र । सोमऽशितं । मघऽवन् । सं । शिशाधि ।

प्राक्तात् । अपाक्तात् । अधरात् । उदक्तात् । अभि । जहि । रक्षसः । पर्वतेन ॥१९॥

हे इद्र दिवोऽंतरिक्षादशमानमशनिं प्र वर्तय । प्रेरय राक्षसान् हंतुं । तच्च सोमशितं सोमेन तीक्ष्णीमृतं यजमानं हे मघवन्, धनवन्निद्र सं शिशाधि । संस्तुष्व । अपि च प्राक्तात् प्राच्या अपाक्तात् प्रतीक्षा अधरा-
दवाच्या उदक्तादुत्तरतः सर्वक्षादपि दिग्भागाद्रक्षसो राक्षसान् पर्वतेन पर्ववता वक्ष्यामि जहि । मारय ॥

एत उ ते पतयन्ति अयातव इद्रं दिप्सन्ति दिप्सवोऽदाभ्यं ।

शिशीति शक्रः पिप्पुनेभ्यो वधं नूनं सृजदशनिं यातुमघ्नः ॥२०॥

एते । ऊं इति । ते । पतयन्ति । अऽयातवः । इद्रं । दिप्सन्ति । दिप्सवः । अदाभ्यं ।

शिशीति । शक्रः । पिप्पुनेभ्यः । वधं । नूनं । सृजत् । अशनिं । यातुमत्तऽभ्यः ॥२०॥

किं त एते राक्षसाः अयातवः अभिः परिकरभूतिर्हिंसन्तः अभिः सह यांतो वा पतयन्ति । पतन्ति । ये दिप्सवो विषांसवः संतोऽदाभ्यमहिंसाभिर्द्र दिप्सन्ति विषांसन्ति तेभ्यः पिप्पुनेभ्यः पिप्पुनाण् अपटान् हंतुं शक्रः
शक्त इद्रो वधमायुधमशनिर्द्रं शिशीति । तीक्ष्णीकरोति । यातुमघ्नो राक्षसेभ्यो नूनं विप्रमशनिं अयत ।
विक्रयतु हननार्थं ॥ ॥ ८ ॥

इंद्रो यातूनामभवत्पराशरो हविर्मधीनामभ्याऽविवासतां ।

अभीदु शक्रः परशुर्यथा वनं पाचैव भिन्दन्सत एति रक्षसः ॥ २१ ॥

इंद्रः१ यातूनां । अभवत् । पराऽशरः । हविःऽमधीनां । अभि । आऽविवासतां ।

अभि । इत् । ऊं इति । शक्रः । परशुः । यथा । वनं । पाचाऽइव । भिन्दन् । सतः ।

एति । रक्षसः ॥ २१ ॥

यातूनां हिंसकानां रक्षसामयमिन्द्रः पराशरः पराशतयिता हिंसिताभवत् । कीदृशानां । हविर्मधीनां हवींषि मधुताममिषुसमाविवासतामागच्छतां । अपि चायं शक्र इन्द्रो वनं वृषजार्तं परशुर्यथा हिन्दन्कुठार इव पाचैव मुष्याणि पाचाणि भिन्दन् मुन्नर इव च सतः । प्राप्तनामितत् । यदाह यास्कः । तिरः सत इति प्राप्तश्च । नि० ३. २०. इति । प्राप्तान्नचसो राक्षसान् भिन्दन् हिंसन्नयेति । अभिमच्छति । इदु पुरणि ॥

उलूकयातुं शुश्रूलूकयातुं जहि श्रयातुमुत कोकयातुं ।

सुपर्णयातुमुत गृध्रयातुं दृषदेव प्र मृण रक्ष इंद्र ॥ २२ ॥

उलूकऽयातुं । शुश्रूलूकऽयातुं । जहि । श्रऽयातुं । उत । कोकऽयातुं ।

सुपर्णऽयातुं । उत । गृध्रऽयातुं । दृषदाऽइव । प्र । मृण । रक्षः । इंद्र ॥ २२ ॥

उलूकयातुं । उलूकेः परिकरभूतेः सह यातयति जिनसीति याति गच्छतीति उलूकयातुः । यद्वा । उलू-
करूपी यातीलुलूकयातुः । हे इंद्र तादृशं राक्षसं जहि । विनाशय ॥ तथा च बृहदेवतायामुक्तं । उलूकयातुं
जहीताज्ञानाकृपाग्निशाचराण् । स्त्रीपुंरूपांश्च तिर्यचो विषांसूनिद्र मे जहीति । वृ० ६. ८४१. ॥ एवमुत्तरचापि
योज्यं । शुश्रूलूकयातुं । उलूका द्विविधाः बृहदुलूका अल्लोलूकाश्चेति । तत्रोलूकयातुमिति बृहदुलूकामिमा-
येत्योक्तं । शिशुरल्लय उलूकः शुश्रूलूकः । तद्वेषेण वर्तमानं राक्षसं श्रयातुं अक्षरेण वर्तमानं राक्षसमुताग्निं च
कोकयातुं । कोकश्चक्रवाकः । तद्वेषेण वर्तमानं राक्षसं सुपर्णयातुं । सुपर्णः श्वेनः । तदाकारं यातुधानमुतापि
च गृध्रयातुं गृध्ररूपं च यातुधानं । एतान् सर्वाज्ञानाकाराण् हे इंद्र जहि । किं ब्रजना दृषदेव पाषाणेनैव
वक्ष्येण रचो राक्षसमाचं प्र मृण । मारय ॥

मा नो रक्षो अभि नङ्गातुमावतामपोच्छतु मिथुना या किमीदिना ।

पृथिवी नः पार्थिवात्पात्वंहसोऽन्तरिक्षं दिव्यात्पात्वस्मान् ॥ २३ ॥

मा । नः । रक्षः । अभि । नद् । यातुऽमावतां । अपो । उच्छतु । मिथुना । या । किमीदिना ।

पृथिवी । नः । पार्थिवात् । पातु । अंहसः । अन्तरिक्षं । दिव्यात् । पातु । अस्मान् ॥ २३ ॥

रचो राक्षसजातिर्नोऽज्ञानं मामि नद् । मामिच्छामोतु ॥ नश्यतेर्वाप्तिर्कर्मको लुकि मंचे चयेति शुश्रूक् ।
न माध्योम इत्युद्भावः ॥ तथा यातुमावतां यातनावतां राक्षसानां मिथुना मिथुनानि स्त्रीपुंरूपाणि
युगलान्वपोच्छतु । उवा अपि विनाशयतु । अपवर्जयतु । या याणि मिथुनानि किमीदिना किमीदि-
नानि किमिदं किमिदमिति, विषांसया वर्तमानानि भवन्ति । अपि च पृथिवी प्रथितयं भूमिश्च नोऽज्ञानं
पार्थिवात्पृथिव्या अन्तरिक्षं संबंधिनोऽहसः पापात्पातु । रक्षतु । अन्तरिक्षं च दिव्याह्निं भवात्पापाद्-
ज्ञानं पातु । रक्षतु ॥

इंद्र जहि पुमांसं यातुधानमुत स्त्रियं मायया शार्शदानां ।

वियीवासो मूरदेवा च्छदंतु मा ते दृशन्सूर्यमुच्चरंतं ॥ २४ ॥

इंद्रं । जहि । पुमांसं । यातुऽधानं । उत । स्त्रियं । मायया । शशदानां ।
विऽयीवासः । मूरऽदेवाः । चतुर्दंतु । मा । ते । दृशन् । सूर्ये । उतऽचरंतं ॥ २४ ॥

हे इंद्र पुमांसं पुंरूपधारिणं यातुधानं राक्षसं जहि । मारय । उतापि च मायया वंचनया शशदानां
हिंसंतीं स्त्रियं राक्षसीं च जहि । अपि च मूरदेवा मारणक्रीडा राक्षसा विषीवासो विच्छिन्नपीवाः संत
चतुर्दंतु । नक्षत्रं । ते तथाविधा राक्षसा उच्चरंतमुद्यंतं सूर्यमादित्यं मा दृशन् । मा द्राशुः ॥

उपपन्नरक्षोत्सर्जनयोर्मंडलायंतहोमे प्रति चक्ष्वेति वा । सूचितं च । यो नः स्तो अरणः प्रति चक्ष्व
। आ० गृ० ३. ५. ७. । इति ॥

प्रति चक्ष्व वि चक्ष्वेन्द्रं सोम जागृतं । रक्षोभ्यो वधमस्यतमशनिं यातुमग्नः ॥ २५ ॥
प्रति । चक्ष्व । वि । चक्ष्व । इंद्रः । च । सोम । जागृतं । रक्षःऽभ्यः । वधं । अस्यतं ।
अशनिं । यातुमत्ऽभ्यः ॥ २५ ॥

हे सोम त्वमिन्द्रं प्रति चक्ष्व । प्रत्येकं पक्ष राक्षसान् । तथा वि चक्ष्व । विविधं पक्ष । यथाकाम
वाधिरन् तथा पक्षित्वर्थः । युषां च संहती जागृतं । जागृत्वा रक्षोवधोयुक्ता भवतं । यातुमग्नो हिंसावग्नो
रक्षोभ्यो राक्षसेभ्योऽशनिमशनिरूपं वधमायुधमस्यतं । शिपतं ॥ २५ ॥

॥ इति सप्तमे मंडले षष्ठोऽनुवाकः । सप्तमं मंडलं समाप्तं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अष्टमं मंडलं ॥

चञ्चने मंडके दद्यात्वावाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके पंच सूक्तानि । तेषु मा चिदन्वदिति चतुस्त्रिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं । अथानुक्तम्यति । मा चिदन्वदिति त्रिंशधातिथिमेधातिथी ऐंद्रं बार्हते द्विप्रगाथादि द्विचिद्वचंतमाद्यं द्वचं प्रगाथोऽपञ्चस्त घोरः सम्धातुः कण्वस्य पुत्रतामगात् भाथीगिन्नासंगो यः स्त्रीभूत्वा पुमानभूत्स मेधातिथये दानं दत्त्वा सुहि सुहीति चतस्रभिरात्मानं तुष्टाय पत्नी चास्त्रांगिरसी श्रवती पुंस्त्वमुपसन्निभं प्रीतात्तया तुष्टावेति । अस्यायमर्थः । अस्स सूक्तस्य मेधातिथिमेधातिथिनामानी द्वावृथी तौ च कण्वगोचो । अविद्यानु-
क्तगोचः प्राकृतस्यात्कात्स्व इति परिभाषितत्वात् । आद्यस्य द्वचस्य तु घोरस्य पुत्रः स्वकीयधातुः कण्वस्य पुत्रतां प्राप्तत्वात्कात्स्वः प्रगाथास्य ऋषिः । अथीगनाको राज्ञः पुत्र आसंगाभिधानो राजा देवशपात् स्त्रीत्वमनुभूय पञ्चाक्षपोवक्षेन मेधातिथिः प्रसादान्पुमान् भूत्वा तस्मै बह्व धनं दत्त्वा स्वकीयमंतरात्मानं दत्तदानं सुहि सुहीत्यादिभिश्चतस्रभिर्हविर्भिरक्षीत् । अतस्साक्षामासंगास्यो राजा ऋषिः । अस्यासंगस्य भाथीगिरसः सुता श्रवत्यास्या भर्तुः पुंस्त्वमुपसन्न प्रीता सती स्वभर्तारमन्वस्य खूरमित्थनया सुतवती । अतस्सास्य ऋषः श्रवत्युषिका । अंथि द्वे चिद्वृथौ द्वितीयाचतुर्थी सतीनुह्वी श्रिष्टा नूहस्य । कल्वस्य सूक्तसिंहो देवता । सुहि सुहीत्याद्यास्तस्य आत्मकस्तस्य दानस्य सूयमानत्वात्तद्वैवताकाः । अन्वक्षीवस्य आसंगास्यो राजा देवता । या तेनोच्यते सा देवतेति न्यायात् ॥ महाप्रति निष्केवक्षी बार्हतेतुचाप्रतीतावादित एकोनचिंशदिनियुक्ताः । तथैव-पंचमारख्ये सूचितं । मा चिदन्वदि शंसतेत्येकया न चिंशत् । ऐं आ ५. २. ४. इति । चातुर्विंशित्येऽहनि माथ्द्विंशसवने मेधावचनस्य मा चिदन्वदिति वैकल्पिकः कोषियः प्रगाथः । सूचितं च । मा चिदन्वदि शंसत यच्चिद्वि त्या जना इम इति कोषियानुक्त्युपे । आ ७. ४. इति । यावकोचोऽप्याद्या विनियुक्ता । सूचितं च । आ तु न ईद्वं पुनंतं मा चिदन्वदि शंसत । आ ५. १२. इति । उपाकरवोत्सर्जनयोर्मंडवादिहोमेऽधिया । सूच्यते हि । मा चिदन्वदामि याहि स्वादिष्टयेति ॥

मा चिदन्यस्मि शंसत सखायो मा रिषण्यत ।

इन्द्रमित्तोता वृषणं सचा सुते मुहुरुक्या च शंसत ॥ १ ॥

मा । चित् । अन्यत् । वि । शंसत् । सखायः । मा । रिषण्यत् ।

इंद्रं । इत् । स्तोत । वृषणं । सचा । सुते । मुहुः । उक्था । च । शंसत ॥१॥

हे सखायः समानज्जानाः खोतारः इंद्रखोपादव्यंखोचं मा विधिं शंसत । श्रियोधारयत । मा रिवज्जत । मा दिसितारो भवत । जव्यदीयखोचोधारयेन पुषोपपीषा मा भवत । सुतिःभिपुति खोमि पुषणं जामानां वर्षितारमिंद्रमिंद्रमेव हे प्रखोपादयः सखा सह संधीभूय खोत । खुत । हे प्रशस्त्रादयः उक्त्वा खोक्त्वाणि शस्त्राणि चंद्रविषयाणि पृथं मुद्रः पुनःपुनः शंसत ॥

अवक्रक्षिणं वृषभं यथाजुरं गां न चर्वणीसहं । ..

विशेषणं संवननोभयंकरं मंहिष्ठमुभयाविनै ॥२॥

अवऽकृक्षिणौ । वृषभं । यथा । अजुरं । गां । न । चर्षणिऽसहं ।

विऽश्लेषणं । संऽवनना । उभयंऽकारं । मंहिष्ठं । उभयाविनं ॥ २ ॥

पुष्पं यथा पुष्पमभिवाचकविद्यमवर्षविषयीणं प्रपुष्पां, द्विद्वितारमयुरं वरारहितमद्विहितं वा वां, न
नामिह पुष्पमिह वर्षवीहृत् वर्षवीणां मनुष्याणां प्रपुष्पाणांममिमितारं विद्विष्यं विद्विहारं प्रपुष्पां संवर्णना

संवर्गं स्रज्यकर्मजनीयं क्षीतुमिदमयं चरं विप्रहानुयहयोदमयोः कर्तारं मंहिष्ठं हातुतमनुमयाविनं दिव्यपा-
थिवस्रज्येनीभियविधमिनीयेतं । यद्वा । आचरवंगमक्येण द्विप्रकारेण रचितमेनीयेतं । आचरोमयविधिः
क्षीतुमिदमनुमयाविनं । एवंविधमिदमिति क्षीतित्वव्ययः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने यच्चिद्वि स्त्रिति प्रशासुर्वैकल्पिकोऽगुरुपः प्रगाथः । सूचं तूदाहृतं ॥

यच्चिद्वि त्वा जना इमे नाना हवन्त ऊतये ।

अस्माकं ब्रह्मेदमिन्द्र भूतु तेऽहा विष्वा च वर्धनं ॥३॥

यत् । चित् । हि । त्वा । जनाः । इमे । नाना । हवन्ते । ऊतये ।

अस्माकं । ब्रह्म । इदं । इन्द्र । भूतु । ते । अहा । विष्वा । च । वर्धनं ॥३॥

इमे वृक्षमाणाः सर्वे जना हे इन्द्र त्वामृतये रचयाम्य तर्पयाम्य वा नाना पृथक्पृथक् यच्चिद्वि यपि इवैते
सुवन्ति । इति प्रमाणः । तत्पाथस्याकमिदं ब्रह्म क्षीयमेव हे इन्द्र ते तत् वर्धनं वर्धकं भूतु । भवतु । न केवलमि-
हानीमेव अपि तु विशाहा सर्वाण्यहानि सर्वेष्वहःसु वेदमेव क्षीयं त्वां वर्धयत्वित्यर्थः ॥

वि तर्तूयेते मघवन्विपश्चितोऽर्यो विपो जनानां ।

उप क्रमस्व पुरुषपमा भर वाजं नेदिष्ठमृतये ॥४॥

वि । तर्तूयेते । मघऽवन् । विपऽचितः । अर्यः । विपः । जनानां ।

उप । क्रमस्व । पुरुऽरूपं । आ । भर । वाजं । नेदिष्ठं । ऊतये ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निद्र विपश्चितो विद्वांसस्त्वदीयाः क्षीतारोऽर्योऽभिमंतारो जनानां शत्रूणां विपो
वेपयितारः संतो वि तर्तूयेते । भृशमापदो वितरन्ति । अतिक्रामन्ति । तादृशस्त्वमुप क्रमस्व । उपगच्छास्मान् ।
पुरुषं वज्ररूपं नेदिष्ठमतिक्रामं वाजमग्नमृतये तर्पयाम्य भरास्वभ्यं ॥

महे च न त्वामद्रिवः परां शुल्काय देयां ।

न सहस्राय नायुताय वज्रिवो न शताय शतामघ ॥५॥

महे । च । न । त्वां । अद्रिऽवः । परा । शुल्काय । देयां ।

न । सहस्राय । न । अयुताय । वज्रिऽवः । न । शताय । शतऽमघ ॥५॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र त्वां । वनेति निपातद्वयसमुदायो विमज्ज योजनीयः । महे च महतिऽपि शुल्काय
शुल्काय न परा देयां । न विक्रीयानि । हे वज्रिवो वज्रहस्तेन्द्र सहस्राय सहस्रसंख्याय च धनाय न परा
देयां । अयुताय दशसहस्राय च शुल्काय न परा देयां । हे शतामघ वज्रधनेन्द्र शताय । वज्रना-
भित्त । अपरिमिताय च धनाय न परा देयां । न विक्रीयानि । उक्तसंख्यानादपि त्वं मम ग्रियत-
मोऽस्तीत्यर्थः ॥ १०॥

वस्यो इन्द्रासि मे पितुरुत भ्रातुरभुजतः ।

माता च मे हृदयथः समा वसो वसुत्वनाय राधसे ॥६॥

वस्यान् । इन्द्र । अस्मि । मे । पितुः । उत । भ्रातुः । अभुजतः ।

माता । च । मे । हृदयथः । समा । वसो । वसुऽत्वनाय । राधसे ॥६॥

हे इंद्र त्वं मे मदीयापितुर्वनवादिषु वक्ष्यान् वसीद्यान् वसुमन्तरोऽसि । उतापि चामुञ्जतोऽपावयतो मम धातुरपि वसीद्यास्त्वमधिषोऽसि । हे वसो वासकेन्द्र मे मदीया माता च त्वं च समा समी समानी संती ॥ पुमान् स्त्रिया । पा० १. २. ६७. । इति पुंसः शेषः ॥ ऋदयषः । अर्चति कर्मण्यं । मां पूजितं कुचयः । किमर्थं । वसुधनाय आपनाय राधसे धनाय च । उभयोर्बोमाथेत्यर्थः ॥

कैयथ केदसि पुरुषा चिद्धि ते मनः ।

अलर्षि युध्म खजकृत्पुर्न्दर प्र गायचा अगासिषुः ॥ ७ ॥

कं । इयथ । कं । इत् । असि । पुरुषा । चित् । हि । ते । मनः ।

अलर्षि । युध्म । खजऽकृत् । पुर्न्दर । प्र । गायचाः । अगासिषुः ॥ ७ ॥

हे इंद्र क्व कुच देश इयथ । गतवानसि पुरा । केत कुच चासि । भवसि । इदानीं वर्तसि । पुचचा चिद्धि वज्रपु हि यजमानेषु ते त्वदीयं मनः संचरति । हे युध्म युजकुशल खजकृत्पुचस्य कर्तृहे पुरंदरासुरीणां पुरां दारयितृहे इंद्र अलर्षि । आगच्छ । गायचा गानकुशला अक्षदीयाः कोतारः प्रागासिषुः । प्रगार्चति । कुचति ॥ अलर्षीयितत् दाधर्मादी । पा० ७. ४. ६५. । इत्यर्तेर्निपात्यते ॥

प्रास्मै गायचर्मर्चत वावातुर्यः पुर्न्दरः ।

याभिः काखस्योप बहिरासदं यासंज्जी भिन्तपुरः ॥ ८ ॥

प्र । अस्मै । गायचं । अर्चत । वावातुः । यः । पुर्न्दरः ।

याभिः । काखस्यं । उप । बहिः । आऽसदं । यासन् । वज्जी । भिन्त । पुरः ॥ ८ ॥

अस्मा इंद्राय गायचं मातव्यं साम गायचसंघं वा प्रार्चत । प्रगायत । पुर्न्दरः पुरां दारयिता च इंद्रो वावातुर्वननीयः संभजनीयः । यद्वा । वावातुः संभक्तुः कोतुर्य इंद्रः पुर्न्दरः शत्रुपुराणां दारयिता । याभिर्हर्मिभिः काखस्य कखपुचस्य मेधातिथेर्मेधातिथेस्य बहिर्यज्ञमुपासदमुपासन्मुपगतं यासत् गच्छत वज्जी वज्रयुक्तः सन् । याभिर्हर्मिभिः क्षूयमानः सन् पुरः शत्रुवीर्भिन्त भिन्नात् । तासुषु गायचं साम गायतित्यर्थः ॥

ये ते संति दशग्विनः श्रुतिनो ये सहस्रिणः ।

अश्वासो ये ते वृषणो रघुदुवस्तेभिर्नस्तूयमा गहि ॥ ९ ॥

ये । ते । संति । दशऽग्विनः । श्रुतिनः । ये । सहस्रिणः ।

अश्वासः । ये । ते । वृषणः । रघुदुवः । तेभिः । नः । तूयं । आ । गहि ॥ ९ ॥

हे इंद्र दशभिर्नो दशयोजनगामिनो येऽश्वास्तव संति विद्यन्ते । ये चान्ये श्रुतिनः शतसंख्याकाः सहस्रिणः सहस्रसंख्याकाः संति । ये ते त्वदीया अश्वासोऽश्वा वृषणः शेषजसमर्षा युवानो रघुद्रुवः शीघ्रगामिनश्च । तेभिस्तैः सर्वैरश्विर्नोऽश्वास्तूयं चिप्रमा गहि । आगच्छ ॥

आ त्वय्य संबर्द्धां हुवे गायचवेपसं ।

इंद्र धेनुं सुदुषामन्याभिर्बभूवुर्धाराभरं कृतं ॥ १० ॥

आ । तु । अद्य । सवःऽदुषा । हुवे । गायत्रऽवेपसं ।

इंद्रं । धेनुं । सुऽदुषा । अन्या । इषं । उरुऽधारां । अरंऽकृतं ॥ १० ॥

अन्येन्द्रं धेनुरूपेण वृष्टिरूपेण च निरूपयन् स्वीति । अवेदानीं धेनुं धेनुरूपमिन्द्रं तु धिप्रमां ऊषे । आहुवे । कीदृशीं धेनुं । सवर्तुषां पयसो दोग्धीं नायववेपसं प्रशस्त्रवेगां सुदुषां सुखेन दोग्धुं शक्वा । अन्यामुक्तविलक्षणासुवधारां ब्रह्मदधाराभिव्यवशीयां वृष्टिं । एतद्रूपेण वर्तमानमरंभतमसंभर्तारं पर्याप्त-
कारिणं मेन्द्रं आहुवे ॥ ॥ ११ ॥

यद्गुदत्सूर एतंशं वंकू वातस्य परिणिना ।

वहत्कुत्समार्जुनेयं शतक्रतुः त्सरंमंधर्वमस्तृतं ॥ ११ ॥

यत् । तुदत् । सूरः । एतंशं । वंकू इति । वातस्य । परिणिना ।

वहत् । कुत्सं । मार्जुनेयं । शतऽक्रतुः । त्सरत् । मंधर्वं । अस्तृतं ॥ ११ ॥

सूरः सूर्य एतश्चेतत्संज्ञं राजर्षिं यथादा तुदत् अक्षययत् तदानीमेतंशं रचितुं वंकू वक्रगामिनी वातस्य वायोः सदृशी परिणिना परिणिनी पतनवंतावीकृशावची शतक्रतुर्ब्रह्मविधकर्मैन्द्रं मार्जुनेयमर्जुन्वाः पुत्रं कुत्ससूरिणं वहत् । अवहत् । अनयत् । कुत्सेन सार्धं समानं रक्षमावहीतशरण्यायागच्छदित्यर्थः । तथा च निगमांतरं । प्रेतंशं सूर्यं पयुधानं सीवस्थे सुखिमावहिन्द्रः । अ० १. ६१. १५. । इति । मंधर्वं नद्यां ररमीनां धर्तारं सूर्यम-
स्तृतं केनाप्यहिंसितं त्सरत् । अत्सरत् । अस्त्रगत्यागच्छत् । सूर्येण योषुं गतवानित्यर्थः ॥

य ऋते चिदभिश्चिषः पुरा जप्नुभ्य आनृदः ।

संधाता संधिं मघवा पुरुवसुरिष्कती विहुतं पुनः ॥ १२ ॥

यः । ऋते । चित् । अभिऽश्चिषः । पुरा । जप्नुऽभ्यः । आऽनृदः ।

संऽधाता । संऽधिं । मघवा । पुरुऽवसुः । इष्कती । विऽहुतं । पुनरिति ॥ १२ ॥

यं इंद्रोऽभिश्चिषोऽभिश्चिषोऽभिश्चिषात्संधानद्रुवाकृति चिद्विनापि जप्नुभ्यो वीवाभ्यः सखाशादानृद आतर्हनादा अधिरनिःस्रवणात् पुरा पूर्वमेव संधिं संधातव्यं तं संधाता संयोजयिता भवति मघवा धनवान् पुरुवसुर्वैश्वधनः स इंद्रो विहुतं विच्छिन्नं तं पुनरिष्कती संस्कृता भवति ॥

मा भूम निष्ठा इवेद्र त्वदरेणा इव ।

वनानि न प्रजहितान्यद्रिवो दुरोषासो अमन्महि ॥ १३ ॥

मा । भूम । निष्ठाऽइव । इंद्र । तत् । अरेणाऽइव ।

वनानि । न । प्रऽजहितानि । अद्रिऽवः । दुरोषासः । अमन्महि ॥ १३ ॥

इं इंद्र स्वत्पत्स्वत्वसादानिष्ठा इव । नीचिर्भूता हीना निष्ठाः । त इव वयं मा भूम । तत्पारणा इवारमका दुःखिन इव वयं मा भूम । अपि च प्रजहितानि प्रचीयानि शाखादिनिर्वियुक्तानि वनानि न वृक्षवातानीव वयं पुषादिनिर्वियुक्ता मा भूम । इ अद्रिवो वज्रवमिन्द्र दुरोषास जीवितुमर्हद्गुमशक्वा इवेद्रु नृदिषु निवसंतो वा वयममजहि । तां वुमः ॥

अमन्महीदनाशवोऽनुयासं वृषहन् ।

सकृत्सु ते महता शूर राधसानु स्तोमं मुदीमहि ॥ १४ ॥

अमन्महि । इत् । अनाशवः । अनुयासः । च । वृषऽहन् ।

सकृत् । सु । ते । महता । शूर । राधसा । अनु । स्तोमं । मुदीमहि ॥ १४ ॥

हे वृषहन् वृषस्यासुरस्य इतरिन्द्र अनाशवोऽशीघ्रा अवरमाणा अनुयासोऽनुया अनुवृषाच्च संतो वचं
मत्तिअज्ञापुरःसरं शनिस्त्वाममन्महीत् । कुम एव । हे शूर वीर्यवन्निद्र ते त्वदर्थं सकृदेकवारमपि महता
प्रभूतिन राधसा धनेन हविर्बन्धनेन सह सु शोभनं स्तोमं स्तोचमनु मुदीमहि । अनुमोदेमहि । अनुवृषा-
मेत्त्वर्थः ॥

यदि स्तोमं मम अवंदस्माकमिन्द्रमिन्दवः ।

तिरः पविचं ससृवांस आशवो मंदंतु तुम्यवृधः ॥ १५ ॥

यदि । स्तोमं । मम । अवंत् । अस्माकं । इन्द्र । इन्दवः ।

तिरः । पविचं । ससृऽवांसः । आशवः । मंदंतु । तुम्यऽवृधः ॥ १५ ॥

अयमिन्द्रो मम मदीयं स्तोमं यदि अवंत् गुणघात् तदानीं तमिन्द्रमस्माकमकादीया इन्दवः सोमा
मंदंतु । मादयंतु । हर्षयंतु । कीदृशाः सोमाः । तिरस्कार्यनवस्थितं पविचं पवनसाधनं दशापविचं सकृवांसः
प्राप्तवन्तः । दशापविचेण पूता इत्यर्थः । आशवः शीघ्रं मद्वज्रकाकुल्यापुधकुल्याभिर्वसतीवयेकधनास्त्राभि-
रन्निर्वर्धमानाः ॥ ॥ १२ ॥

आ त्वष्ट सधस्तुतिं वावातुः सख्युरा गहि ।

उपस्तुतिर्मघोनां प्र त्वावत्वधा ते वशिम सुष्टुतिं ॥ १६ ॥

आ । तु । अष्ट । सधऽस्तुतिं । वावातुः । सख्युः । आ । गहि ।

उपऽस्तुतिः । मघोनां । प्र । त्वा । अवतु । अष्ट । ते । वशिम । सुऽस्तुतिं ॥ १६ ॥

हे इन्द्र वावातुः संभक्तुस्त्वां सेवमानस्य सख्युः स्तोतुः सधस्तुतिमन्विर्धत्विग्मिः सह क्रियमाणां स्तुतिमन्वि-
दानीं तु चिप्रमा गहि । आगच्छ । मघोनां हविष्मतामन्विषामपि यजमानानामुपस्तुतिः स्तोत्रं त्वा त्वां
प्रावतु । प्रगच्छतु । प्रतर्पयतु वा । अधाधुना सुष्टुतिं त्वद्विषयां शोभनां स्तुतिमहमपि वशिम । कामये ॥

सोता हि सोममद्रिभिरेमेनमप्सु धावत ।

गव्या वस्त्रेव वासयंत इक्षरो निर्धुस्त्रन्वक्षणाभ्यः ॥ १७ ॥

सोत । हि । सोमं । अद्रिऽभिः । आ । ई । एनं । अपऽसु । धावत ।

गव्या । वस्त्राऽइव । वासयंतः । इत् । नरः । निः । धुस्त्रन् । वक्षणाभ्यः ॥ १७ ॥

हे अधर्यवः अद्रिभिर्धावन्भिः सोमं सोत । हिरवधारणे । अभिपुक्तैव । एनमिममप्सु वसतीवरीणां
धावत । अस्त्रं सोमस्य धवनं कुवत । अदाभ्यस्य हिमादाकुत इत्यादिभिर्मन्विर्ध्वसतीवरीणां धवनं सोमस्य
क्रियते । तत्कुवतेत्यर्थः । नन्वा नवि नवाणि वस्त्रेव वस्त्राणां आहवाणि वर्माणीव मेवात् वासयंत इत्याहवा-

इयंत एष नरो नेतार इन्द्रस्यानुचरा मरुतो वषणाभ्यो नदीभ्यो नदीनामर्षाय निधुंषन् । उदकाणि निधुंषति । चौरयति । यत इवमतः कारणादिन्द्रयागाय सोममद्रिभिरमिषुषुति च । मोदासिषतेत्यर्थः ॥

अधु ज्मो अधु वा दिवो बृहतो रोचनादधि ।

अया वर्धस्व तन्वा गिरा ममा जाता सुक्रतो पृण ॥१८॥

अधु । ज्मः । अधु । वा । दिवः । बृहतः । रोचनात् । अधि ।

अया । वर्धस्व । तन्वा । गिरा । मम । आ । जाता । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । पृण ॥१८॥

हे इन्द्र अधाधुना ज्मः । जमंति गच्छन्त्यस्यामिति ज्मा पृथिवी । तस्याः सकाशादध वापि वा दिवोऽत-
रिषावृहतो महतो रोचनात्तच्चैर्दीप्यमानात्स्वर्गाद्वागत्वा । अधिः पंचम्यर्थानुवादी । अयागया तन्वा ततया
विसृताया मम मदीयया गिरा सुत्वा वर्धस्व । वृद्धो भव । हे सुक्रतो शोभनकर्मवर्तिन्द्र जाता आतामसादी-
याजनाणा पृण । अभिषवितिः फलैरापूरय ॥

इन्द्राय सु मदितं सोमं सोता वरेण्यं ।

शक्र एणं पीपयद्विश्वया धिया हिंन्वानं न वाजयुं ॥१९॥

इन्द्राय । सु । मदिन्ऽतं । सोमं । सोत । वरेण्यं ।

शक्रः । एनं । पीपयत् । विश्वया । धिया । हिंन्वानं । न । वाजऽयुं ॥१९॥

हे अध्वर्यवः इन्द्रायेंद्रार्थं मदितं मादयितुतमं वरेण्यं वरणीयं संभजनीयं सोमं सु सोत । अभिषुषुत ।
कृत इत्यत आह । शक्र इन्द्रो विश्वया धिया सर्वथा क्रिययाभिष्टोमादिकवश्या हिंन्वानं प्रीणयंतं वाजयुम-
समात्मन इच्छन्तेनं यजमानं । नेति संप्रत्यर्थायः । संप्रति पीपयत् । वर्धयति । अतः कारणात्तस्मा इन्द्राय
सोमं सुषुतेत्यर्थः ॥

मा त्वा सोमस्य गल्दया सदा याचन्नहं गिरा ।

भूर्णिं मृगं न सर्वनेषु चुक्रुधं क ईशानं न याचिषत् ॥२०॥

मा । त्वा । सोमस्य । गल्दया । सदा । याचन् । अहं । गिरा ।

भूर्णिं । मृगं । न । सर्वनेषु । चुक्रुधं । कः । ईशानं । न । याचिषत् ॥२०॥

हे इन्द्र त्वां सर्वनेषु यज्ञेषु सोमस्य गल्दया गालनेनास्त्रावणेन गिरा सुत्वा च युक्तोऽहं सदा सर्वदा
याचन् याचमानः सन् मा चुक्रुधं । मा क्रोधयानि । वज्रयो याच्यमाने त्वधि क्रोधो जायते तं सोमस्य
गालनेन सुत्वा चापनयामीत्यर्थः । कीदृशं त्वां । भूर्णिं मर्तारं मृगं न सिंहमिव भीमं । स्वामिन् इन्द्रस्य
याचने लोकिवन्त्यायं दर्शयति । कोके को वा पुष्प ईशानमीश्वरं स्वामिनं न याचिषत् । न याचेत । सर्व एष
हि याचेत । अतोऽहमपि त्वां स्वामिनं याच इति भावः ॥ ॥१३॥

मदेनेषितं मदमुयमुयेण शर्वसा ।

विश्वेषां तरुतारं मदेष्युतं मदे हि ष्मा ददाति नः ॥२१॥

मदेन । इषितं । मदं । उयं । उयेण । शर्वसा ।

विश्वेषां । तरुतारं । मदऽष्युतं । मदे । हि । स्म । ददाति । नः ॥२१॥

मदेन मादयिषा सोषितं प्रेषितं मदे मदकरं सोममुपसृष्टं रसमुपेक्षोर्ध्वेनाधिमिष श्रवसा वक्षिण युक्त इन्द्रः पिबत्विति शेषः । पीत्वा च विश्वेषां सर्वेषां शत्रूणां तद्वतारं तरीतारं शितारं मदेयुतं मदक शत्रूणां गर्वक आचयितारं पुत्रं मदे सोमपानेन जनिते हविं सति नोऽकम्भं ददाति हि अ । ददाति क्षेम । अतः सोमं पिबत्वित्यर्थः ॥

शेवारि वार्यां पुरु देवो मर्ताय दाभुषे ।

स सुन्वते च स्तुवते च रासते विश्वगूर्तो अरिहृतः ॥ २२ ॥

शेवारि । वार्यां । पुरु । देवः । मर्ताय । दाभुषे ।

सः । सुन्वते । च । स्तुवते । च । रासते । विश्वऽगूर्तोः । अरिऽस्तुतः ॥ २२ ॥

शेवारि । शेषं सुखं । तस्य गमके यज्ञे दाभुषे चक्षुपुरोडाशादीनि दत्तवती यजमानाय पुत्रं पुत्रं च वक्षिण वार्याणि वरणीयानि धनानि देवो दानादिगुणयुक्त इन्द्रो रासते । ददाति । स एव सुन्वते च सोमामिषं कुर्वते च स्तुवते च सोमं कुर्वते च धनानि रासते । कीदृशः सः । विश्वगूर्तो विश्वेषु सर्वेषु कार्यैः पूषतः स्वतः प्रवृत्तोऽरिहृतोऽरिभिः प्रेरयितुमिः प्रशस्तः ॥

एन्द्र याहि मत्स्व चिबेण देव राधसा ।

सरो न प्रास्युदरं सपीतिभिरा सोमेभिरु स्फिरं ॥ २३ ॥

आ । इन्द्र । याहि । मत्स्व । चिबेण । देव । राधसा ।

सरः । न । प्राप्तिः । उदरं । सपीतिऽभिः । आ । सोमेभिः । उरु । स्फिरं ॥ २३ ॥

हे इन्द्र आ याहि । आगच्छ । हे देव शीतमान चिबेण दर्शनीयेन राधसा धनेन सोमलक्षणेन मत्स्व । माय । सपीतिभिर्मन्त्रिः सह पीयमानैः सोमेभिः सोमैश्च विसीर्य स्फिरं वृद्धमुदरमासीयं कठरं सरो न सर इवा प्राप्तिः । आपूरय ॥ प्रा पूरण आदादिकः ॥

चातुर्विधिकेऽहनि माध्वंदिने ब्रह्मशस्त्र आ स्वेति वैकल्पिकः सोषियलृचः । सूच्यते हि । आ त्वा सहस्रमा शतं मम त्वा सूर उदित इति ब्राह्मणाच्छंसिनः । आ० ७. ४. इति ॥

आ त्वा सहस्रमा शतं युक्ता रथे हिरण्यये ।

ब्रह्मयुजो हरय इन्द्र केशिनो वहंतु सोमपीतये ॥ २४ ॥

आ । त्वा । सहस्रं । आ । शतं । युक्ताः । रथे । हिरण्यये ।

ब्रह्मऽयुजः । हरयः । इन्द्र । केशिनः । वहंतु । सोमऽपीतये ॥ २४ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वा सहस्रं सहस्रसंख्याका हरयस्त्वदीया अवा आ वहंतु । आनयंत्यकावाचं । तथा शतं शतसं-
ख्याकाव भवदीया अवास्त्वामा वहंतु । यद्यपि इविवाक्य इरी तथापि तद्विभूतयोऽन्वेऽपि बहुव्रीह्याः
संति । ननु युगपदेकैरथैः कां यातुं शक्यत इति अत आह युक्ता इति । हिरण्यये हिरण्यमथे स्वर्गविकारे ।
हिरण्यशब्दाद्विकारार्थे विहितस्य मयट् अन्त्यवास्त्वित्यादी मलोपो निपात्यते । तादृशे रथे युक्ताः संख्याः ।
ब्रह्मनामवानां श्रीप्रगमनाय रथे नियुक्तत्वायुगपदेव सर्वैरथैर्मंतुं शक्यत इति भावः । कीदृशा हरयः ।
ब्रह्मयुजो ब्रह्मणा परिवृतेभिर्युज्य युक्ताः । यद्वा । ब्रह्मणाकदीयेन सोषिताकामिर्दत्तेन इविवा वा युक्ताः ।
केशिनः । केशाः केशराः । तीर्षुक्ताः । किमर्थमिन्द्रस्य वहनं तथाह । सोमपीतये सोमस्य पानाय । अवा-
क्यदीयं सोमं पिबेत् अत आचयत्वित्यर्थः ॥

आ त्वा॒ रथे॑ हिरण्यये॒ हरी॑ मयूरश्रेण्या ।

श्रित्ति॒पृष्ठा॑ वहतां॒ मध्वो॑ अंधसो विवक्षाणस्य पीतये ॥ २५ ॥

आ॒ । त्वा॒ । रथे॑ । हिरण्यये॑ । हरी॒ इति॑ । मयूरऽश्रेण्या ।

श्रित्ति॒ऽपृष्ठा॑ । वहतां॒ । मध्वः॑ । अंधसः॑ । विवक्षाणस्य॑ । पीतये॑ ॥ २५ ॥

पूर्वोऽर्थोऽर्थमिति रूपेणा अस्मा इन्द्रमावहति प्रार्थितं । अधुना तवैवेन्द्रमावहतमिति प्रार्थितं । हिरण्यये हिरण्यमथ रथे युक्ती मयूरश्रेण्या मयूरश्रेणी मयूरवर्णश्रेणी यथोक्ती ॥ सुपां सुसुगिति विभक्तिर्द्धादेशः ॥ श्रित्तिपृष्ठा श्रितपृष्ठी एवभूतावचो हे इन्द्र त्वामा वहतां । विमर्षं । मध्वो मधुररसस्य विषयणस्य वक्तुमिच्छन् सुवक्तव्यं यद्वा बोद्धव्यं प्राप्तव्यं साधसोऽस्य सोमस्य पीतये पानार्थं ॥ ॥ १४ ॥

पिब॒ त्व॑स्य॒ गिर्व॑णः सुतस्य॒ पूर्व॑पा इव ।

परिष्कृतस्य॒ रसि॑न इयमासुति॒ चारु॑र्मदाय॒ पत्य॑ते ॥ २६ ॥

पिब॑ । तु । अस्य॑ । गिर्व॑णः । सुतस्य॑ । पूर्व॑पाऽइव ।

परिऽकृतस्य॑ । रसि॑नः । इयं॑ । आऽसुतिः॑ । चारुः॑ । मदाय॑ । पत्य॑ते ॥ २६ ॥

हे गिर्वणो गीर्भन्मनीय सुतिभिः संभवनीयेन्द्र सुतस्याभिपुतस्यास्य सोमस्य ॥ क्रियायहं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्ये वचो ॥ इममभिपुतं सोमं तु चित्रं पिब । तत्र वृष्टांतः । पूर्वपा इव । पूर्वः सर्वेभ्यो देवेभ्यः प्रथममावी सन् पिबतीति पूर्वपा वायुः । स इवेन्द्रवायवे सुखे यद्दे सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं पिबेत्तर्ह्यः । कीदृशस्य सोमस्य । परिष्कृतस्याभिषवादिभिः संस्कृतस्य ॥ संपर्युपेभ्यः । पा० ६. १. १३७. इति करोतिभूषणे सुट् । परिनिविभ्यः । पा० ८. ३. ७०. इति सुट् । पत्यं ॥ रसिनो रसवतः । अपि वेद्यमासुतिरयमासवो मदकरश्चायः शोभनः सोमरसो मदाय इषाय इषवणनाय पत्यति । संपत्यति ॥ पतू गती । यद्वा । पत्यतिरिचर्यकर्मा । मदाय मदस्य पत्यति । ईष्टे । मद्योत्पादने शक्त इत्यर्थः ॥

य॒ ए॒को॒ अस्ति॑ दंस॒ना॒ म॒हौ॑ उ॒यो॒ अ॒भि॒ व्र॒तैः॑ ।

ग॒म॒त्स॒ शि॒घ्री॒ न॒ स॒ योष॑दा ग॒म॒ज्ज॒वं॒ न॒ परि॑ वर्ज॒ति॑ ॥ २७ ॥

यः॑ । ए॒कः॑ । अस्ति॑ । दंस॒ना॒ । म॒हान्॑ । उ॒यः॑ । अ॒भि॒ । व्र॒तैः॑ ।

ग॒म॒त् । सः॑ । शि॒घ्री॒ । न॒ । सः॑ । योष॑त् । आ॒ । ग॒म॒त् । ह॒वं॒ । न॒ । परि॑ । वर्ज॒ति॑ ॥ २७ ॥

य इन्द्र एकः केवलोऽसहाय एव व्रतिरास्तीथैः कर्मभिरभ्यसि श्रुचनमिमवति । यस्य दंसना कर्मणा महानधिकः अत एवोय उग्रूर्ध्वकः शिघ्री । शिघ्रं शिरस्त्राणं ॥ प्रशसायामिभिः ॥ शोभनशिरस्त्राणः । यद्वा । शिघ्रिः शू नासिके वा । तद्वान् । स इन्द्रो अमत् । गच्छतु । प्राप्नोतु सर्वदा । स तावृशो न योषत् । न पृथग्भवतु । न विद्युतो भवतु ॥ गमेर्योतिष केवलागमः । इतश्च कोप इतीकारलोपः । गमेर्वज्रं कंदसीति जपो मुक् । यीतिः सिद्धञ्जलमिति सिप् ॥ इवमस्मदीयं खोषं वा अमत् । अभिनच्छतु । प्राप्नोतु । न परि वर्जति । न परिवर्जयतु । न परित्यजतु । सर्वदास्मान्मदीयं खोषं वेन्द्रः प्राप्नोत्विति वार्थत् ॥

त्वं पु॒रं च॒रिष्य॑स्व॒ वधैः॑ श्रुणा॒स्य॒ सं पि॑णाक् ।

त्वं भा॒ अनु॒ च॒रो॒ अ॒धं॒ क्षि॒ता॒ यदि॑द्र॒ ह॒व्यो॒ भुवः॑ ॥ २८ ॥

त्वं । पुरं । चरिष्यस्व । वधेः । शुष्णस्य । सं । पिणक् ।

त्वं । भाः । अन्तु । चरः । अर्धः । द्विता । यत् । इन्द्र । हव्यः । भुवः ॥ २८ ॥

हे इन्द्र त्वं शुष्णस्य शोषकस्यासुरस्य चरिष्यस्व चरण्याशीसं ॥ वा ऋदसीत्वमि पूर्वत्वस्य विकल्पितत्वाद्य-
यादेशः ॥ पुरं निवासस्थानं वधिर्वज्रादिभिरायुधिः सं पिणक् । समपूर्णयः । अर्धांशीरित्यर्थः ॥ पिणष्टैर्बलि
मध्यमेकवचने रूपमेतत् ॥ अर्धापि च भा भासमानस्त्वमनु चरः । तं शुष्णं इतुमन्वगच्छः । यद्वा । अर्धं शुष्णस्य
पुरभेदनांतरं भा दीप्तीस्त्वमनु चरः । अन्वगच्छः । प्राप्तवानित्यर्थः । हे इन्द्र त्वं यद्यदा द्विता द्विधा द्विविधिः
स्रोतुभिर्यष्टृभिश्च हवीं ज्ञातव्यो भुवः भवेः । तदानीं त्वं शुष्णस्य पुरं सं पिणगित्वन्वयः ॥ भवतेर्बेदि विष्णुहा-
वमः । हादसः शपो सुक् । भूसुवोऽस्मितीति गुणप्रतिषेधादुच्यते ॥

चातुर्विंशकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे मम स्वेति वैकल्पिकोऽनुरूपसृष्टः । सूचं तु पूर्वसुदाहृतं ॥

मम त्वा सूर उदिते मम मध्यंदिने दिवः ।

मम प्रपित्वे अपिशर्वरे वसवा स्तोमासो अवृत्सत ॥ २९ ॥

मम । त्वा । सूर । उतऽदिते । मम । मध्यंदिने । दिवः ।

मम । प्रऽपित्वे । अपिऽशर्वरे । वसो इति । आ । स्तोमासः । अवृत्सत ॥ २९ ॥

सूर सूर्य उदित उदयं प्राप्ति पूर्वाह्नसमये मम स्तोमासः स्तोत्राणि हे वसो वासकेन्द्र त्वामावृत्सत ।
आवर्तयंतु । अस्मदभिमुखं गमयंतु । तथा दिवो दिवसस्य मध्यंदिने मध्याह्नेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामाव-
र्तयंतु । तथा प्रपित्वे प्राप्ति दिवसस्त्रावसाने सायाह्नेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयंतु । अपिशर्वरे । शर्वरी
रात्रिमपिगतः काशोऽपिशर्वरः । शर्वरे काशेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयंतु ॥

स्तुहि स्तुहीदिते घां ते मंहिष्ठासो मघोनां ।

निदिताश्वः प्रपथी परमज्या मघस्य मेध्यातिथे ॥ ३० ॥

स्तुहि । स्तुहि । इत् । एते । घ । ते । मंहिष्ठासः । मघोनां ।

निदिताऽश्वः । प्रऽपथी । परमऽज्याः । मघस्य । मेध्याऽअतिथे ॥ ३० ॥

आसंगो राजर्षिर्मेध्यातिथये बद्ध धनं दत्त्वा तमृषिं दत्तदानस्य स्वस्य कुतो प्रेरयति । हे मेध्यातिथे
यथाह्नातिथे एतत्संघर्षे स्तुहि स्तुहीत् । पुनःपुनरस्मान् प्रशंसिष्व । मोदास्व । क्षीदासीत्यं मा कार्षीः । एते धेति
स्तु वयं मघोनां धनवतां मध्ये ते तुभ्यं मघस्य धनस्य मंहिष्ठासो दातुमताः । अतोऽस्मान् स्तुहीत्यर्थः । कासी
स्तुतिः तामाह । निदिताश्वः । यस्य वीर्येण परेषामश्वा निदिताः कुत्सिता भवन्ति तादृशः । प्रपथी । प्रकष्टः
पंथाः प्रपथः । तद्वान् । सन्मार्गवर्तीत्यर्थः । परमज्या उत्कृष्टज्याः । अनेन धनुरादिकं लक्ष्यति । उत्कृष्टायुध
इत्यर्थः । यद्वा । परमानुत्कृष्टाश्च ब्रूजिनाति हिजसीति परमज्याः ॥ ज्या वघोहानी । अस्मादातो नभिसिति
विष् ॥ एवंभूतोऽहमासं इति स्तुहीत्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

आ यदश्वान्वनन्वतः अज्याहं रथे रुहं ।

उत वामस्य वसुनश्चिकेतति यो अस्ति यावः पशुः ॥ ३१ ॥

आ । यत् । अश्वान् । वनन्ऽवतः । अज्या । अहं । रथे । रुहं ।

उत । वामस्य । वसुनः । चिकेतति । यः । अस्ति । यावः । पशुः ॥ ३१ ॥

वनवतः। वनवतः संमत्तवतीऽश्वाङ्कुरवानहं प्राचोनिः अहथादरातिशयेन युक्तः सन् यद्यदा हे मेधातिथि त्वदीये रघ आ बह आरोहयं । बहेरतर्भावितस्पर्षाकुकि कमुदृष्टहिम्न इति श्रुतकादेशः । तदानीं मामेवं क्षुहि । उतापि च । प्रकृतशुल्लेष एव समुच्चयः । वामस्य वननीयस्य वसुनो धनस्य । पूर्ववत्परमेशि षडी । ईदृशं धनं चिकेतति । एव आसंगो दातुं जानाति । यादो यदुपशोन्नवः । यदा । यद्वो मनुष्याः । तेषु प्रविष्टः । पशुः । कुप्यमत्वर्थमेतत् । पशुमान् । यदा । पशुः पश्यतिः । सूक्ष्मस्य द्रष्टा । य आसंगोऽस्ति विवर्ति एव चिकेततीत्यन्वयः ।

य च्छुजा मर्ह्यं मामहे सह त्वचा हिरण्यया ।

एष विश्वान्यभ्यस्तु सौभगासंगस्य स्वनद्रथः ॥ ३२ ॥

यः । च्छुजा । मर्ह्यं । ममहे । सह । त्वचा । हिरण्यया ।

एषः । विश्वानि । अभि । अस्तु । सौभगा । आऽसंगस्य । स्वनत्ऽरथः ॥ ३२ ॥

एवमेवं मां सुहीत्यासंगो मेधातिथिं ब्रूति । य आसंगस्यात्मा च्छुजा ममनशीलानि धनानि हिरण्यया हिरण्यवत्त्वा त्वचा चर्मणासरणेन सह सहितानि मह्यं मेधातिथये ममहे ददी । मंहतिर्दानकर्मा । एष आसंगस्यात्मा स्वनद्रथः शब्दायमानरथः सन् विश्वानि ज्ञातानि सौभगानि धनानि शत्रूणां स्वभूताभ्यस्तु । अभिमवतु ।

अध्मायौगिरिति दासदन्यानासंगो अग्ने दशभिः सहस्रैः ।

अधोक्ष्णो दश मह्यं रुशंतो नृका इव सरसो निरतिष्ठन् ॥ ३३ ॥

अध्मायौगिः । अति । दासत् । अन्यान् । आऽसंगः । अग्ने । दशऽभिः । सहस्रैः ।

अध्मा । उक्ष्णः । दश । मह्यं । रुशंतः । नृकाऽइव । सरसः । निः । अतिष्ठन् ॥ ३३ ॥

अध्यापि च आचोनिः प्रयोगनाम्नः पुत्र आसंगो नाम राजा दशभिर्दशगुणिभिः सहस्रैः सहस्रसंख्याकिर्गवा-
दिभिरन्यान्दातुनति दासत् । अतिक्रम्य ददाति । अधानंतरमुक्षयः क्षेपणसमर्था मह्यमासंगेन दत्ता दशतो
दीप्यमाना दश दशगुणितसहस्रसंख्याकास्ते गवादयो नृका इव । नृकास्तटाकोज्जवाक्षुणविशेषाः । ते यथा
सरस्वताकास्तंघशो निर्गच्छन्ति तथैव मह्यं दत्ता गवादयोऽस्मादासंगान्निरतिष्ठन् । निर्गत्वावाक्षिपत ।
एवमेवंप्रकारेण मां सुहीति मेधातिथिं प्रत्युक्तत्वादेतासां चतस्रणामृचां प्राचोनिरासंगं ऋषिः स एव
देवतेति तदुपपन्नं भवति ॥

अन्वस्य सूरं ददृशे पुरस्तादनस्य ऊरुवरंबमाणः ।

शश्वती नार्यभिचक्ष्याह सुभद्रमर्य भोजनं विभर्षि ॥ ३४ ॥

अनु । अस्य । सूरं । ददृशे । पुरस्तात् । अनस्यः । ऊरुः । अवऽरंबमाणः ।

शश्वती । नारी । अभिऽचक्ष्य । आह । सुभद्रं । अर्यं । भोजनं । विभर्षि ॥ ३४ ॥

अथमासंगो राजा कदाचिद्विशेषेण नपुंसको बभूव । तस्य पत्नी शश्वती भर्तुर्नपुंसकस्येन विज्ञा सती
महत्तपक्षेपि । तेन च तपसा स च पुंस्त्वं प्राप । प्राप्तपुंस्त्वजनं तं राजावुपनम्य प्रीता शश्वत्यनया तमसीत् ॥
अस्मासंगस्य पुरस्तात्पुरोभानि गुह्यदेशे ऊरं क्षुषं पुत्रं सत्पुंस्त्वजनमनु ददृशे । अनुदृश्यति । अनसीऽक्षिरहितः
स जावयव ऊरुवर्षिरीयोऽवरंबमाणोऽतिदीर्घलिनावाक्षुषं जंबमानः । यदा । ऊरुः । सुपां सुपुनिति
दिवचनक सुः । ऊरुः प्रत्यवरंबमानो भवति । शश्वती नामानिरसः सुता नारी तस्मासंगस्य भार्याभिचक्षीव-

भूतमवयवं मिथि वृद्धा हे अयं स्वामिन् भर्तः सुमद्रमतिशयेन कक्षात् भोजनं मोमसाधनं विभिर्भि भारय-
सीत्याह । वृत्तिः ॥ १६ ॥

इदं वसो इति द्विचत्वारिंशद्वचं द्वितीयं सूक्तं काव्यस्य मेधातिथिरांगिरसस्य च प्रियमेधस्वार्थः । शिषा
विभिर्दो इत्यादिके हे मेधातिथेरिव । स्वादवः सोमा इतिषानुष्टुप् शिष्टा नायत्र्यः । इन्द्रो देवता । अयि हे
अधी विभिर्दोर्दानकुतित्वात्तद्वेवताके । तथा चानुक्रांतं । इदं वसो द्विचत्वारिंशमेधातिथिरांगिरसस्य
प्रियमेधः स्वादवोऽनुष्टुप्त्वाभां मेधातिथिर्विभिर्दोर्दानं तुष्टविति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ ज्योतिष्टोमे
मन्त्रत्वीय आश्विनोऽनुष्टुपः । सूच्यते हि । इदं वसो सुतमंध इति मन्त्रत्वीयस्य प्रतिपदनुचरी । आ० ५. १४. ।
इति ॥ द्वितीये राशिपर्याये ब्रह्मसूत्रेऽयमेव सोचियसुचः । सूचितं च । इदं वसो सुतमंध इन्द्रि मत्संधसः
। आ० ६. ४. । इति ॥ अयमेव चतुर्थेऽह्न्यपि मन्त्रत्वीयस्यानुष्टुपः । सूचितं च । तं त्वा यश्चिमिरीमह इदं
वसो सुतमंध इति मन्त्रत्वीयस्य प्रतिपदनुचरी । आ० ७. ११. । इति ॥

इदं वसो सुतमंधः पिबा सुपूर्णमुदरं । अनाभयिन्नरिमा ते ॥ १ ॥

इदं वसो इति । सुतं । अंधः । पिब । सुपूर्णं । उदरं । अनाभयिन् । ररिम । ते ॥ १ ॥

हे वसो वासयितरिन्द्र इदं पुरोषर्तमानं सुतमभिपुतमंधोऽन्नं सोमस्यचयं पिब । यषोदरं स्वदीयं जठरं
सुपूर्णमतिशयेन संपूर्णं भवति तथेत्यर्थः । हे अनाभयिन् । आ समंताद्विभेतीत्याभयी । विभेतीरीयादिक
इतिः । नाभयनाभयी । तादृश हे इन्द्र ते तुभ्यं स्वदर्थं ररिम । उक्तस्यचयं सोमं दद्यः । रा दाने । इन्द्रो
सिद्धः ॥

नृभिर्धूतः सुतो अश्वैरथो वारैः परिपूतः । अश्वो न निक्तो नदीषु ॥ २ ॥

नृभिः । धूतः । सुतः । अश्वैः । अथ्यः । वारैः । परिपूतः । अश्वः । न । निक्तः । नदीषु ॥ २ ॥

गुभिरध्वरस्य नेतुभिर्धूतविभिर्धूत आधूतोऽदाभयह आधवनेन संस्तुतोऽश्वैररमभिर्वावभिः करणभूतिः
सुतोऽध्वर्युभिरभिपुतोऽश्वोऽवेर्मेधस्य वारैर्वाश्वैः परिपूतः । दद्यापविषस्य नाभिं कुर्वते मुक्तं वसुधाः पविष-
ममोतं भवतीति । नदीषु नदनास्वप्सस्यो नाश इव निक्तो निर्जितः शोधितः । यथाप्यु ज्ञातोऽश्वोऽपम-
तमसः सन् दीप्तो भवति एवं वसतीवर्याश्चाभिरग्निरभिपुतः सोमो दीप्तो भवतीत्यर्थः । इन्द्रो यः सोमः तं
ते यवमितुत्तरया संबन्धः ॥

तं ते यज्ञं यथा गोभिः स्वादुमकर्म श्रीणतः । इन्द्र त्वास्मिन्सधमादे ॥ ३ ॥

तं ते । यवै । यथा । गोभिः । स्वादु । अकर्म । श्रीणतः । इन्द्र । त्वा । अस्मिन् । सधमादे ॥ ३ ॥

तं पूर्वोक्तगुणं सोमं हे इन्द्र ते स्वदर्थं यवं यथा यवमयं खणीयपुरोडाशमिव गोभिर्मेधे मयिः क्षीरा-
दिभिः अथवाश्वैः श्रीणतो मिश्रीकुर्वतः स्वादुं रसत्वेन स्वादनीयमकर्म । अकार्यं । करोतिर्गुक्तिं मयि
यसिति श्रुत्वा ॥ यथादेवं तस्मात् हे इन्द्र त्वा त्वां तादृशं सोमं पातुमक्षिन्वर्तमाने सधमादे सहमदने यज्ञ
आह्वयामीति शेषः ॥

महाव्रति निक्षिपस्व नाश्वतुषाशीतामिन्द्र इत्सोमया इक्षितदादिसुक्तशेषः शंसनीयः । अंताक्षिजो
वर्चयित्वा तथापि स्वादव इक्षितां परित्यज्य तत्र ज्ञाने न ह्यन्यं बळाकरमिक्षितामावपेत् । तथैव पंचमा-
रक्ये सूचितं । इन्द्र इत्सोमया एक इक्षितप्रभृतीनां तिल उक्तमा उद्धरति । तासां स्वादवः सोमा आ चाही-
क्षितामुद्धृत्य न ह्यन्यं बळाकरमिक्षितां प्रत्यवदधाति । ऐ० आ० ५. २. ३. । इति ॥ पंचमेऽह्नि मन्त्रत्वीय इन्द्र
इक्षितानुष्टुपः । सूच्यते हि । इन्द्र इत्सोमया एक इति मन्त्रत्वीयस्य प्रतिपदनुचरी । आ० ७. १२. । इति ॥

इंद्र इत्सोमपा एक इंद्रः सुतपा विश्वायुः । अंतर्देवान्मर्त्याश्च ॥४॥

इंद्रः । इत् । सोमपाः । एकः । इंद्रः । सुतपाः । विश्वः । आयुः । अंतः । देवान् ।
मर्त्यान् । च ॥४॥

इंद्र इति एक एव देवान् मर्त्यान् मनुष्यांश्चांतर्मध्ये देवेषु च मध्ये सोमपाः कृत्स्नस्य सोमस्य पाता । नाम्नि । ते द्वौकदेशभाजः । अत एव सुतपाः सुतस्याभिपुतस्यासदीयस्य सोमस्य कात्स्न्येन पाता । इंद्र एक एव विश्वायुः । स चंद्रः सर्वाप्तो भवति । धानाकरंमादिहवींषि सवनेष्विंद्रायैव हव्यंते तदभिप्रायेणेदमुच्यते । अत एवंविध इंद्रोऽसदीय इति स्वीकरोत्वित्यर्थः ।

न यं शुक्रो न दुराशीर्न तृप्ता उरुष्यचंसं । अपस्पृखते सुहार्दं ॥५॥

न । यं । शुक्रः । न । दुः । आशीः । न । तृप्ताः । उरुः । ष्यचंसं । अपः । स्पृखते । सुहार्दं ॥५॥

उरुष्यचंसं विशीर्णव्यापनं सुहार्दं सुहृदयं यमिंद्रं शुक्रो रसाधिकेन दीप्तः सोमो नापस्युगते ॥ सृ प्रीतिवलयोरपोपसर्गवशात् प्रीत्यभावि वर्तते ॥ नचा च प्रीत्यभावो निवार्यते । न प्रीणयतीति न अपि तु प्रीणयत्विव । तथा दुराशीर्दुःखेन निष्पायाशीराश्रयणद्रव्यं यस्य तार्तीयसवनिकस्य सोमस्य सोऽपि यमिंद्रं नापस्युगते प्रीणयत्विव । तृप्तास्यर्था अन्ये चरपुरोडाशादयश्च यमिंद्रं नापस्युगते न न प्रीणयंति अपि तु प्रीणयत्विव तमिंद्रं क्षुम इति शेषः । यदा । अपेतुपसर्गो धालयानुवादकः । यमिंद्रं शुक्रादयो नापस्युगते न प्रीणयंति । उरुष्यचसमिति हेतुगर्भविशेषणं । यतोऽयमिंद्र उरुष्यचा विशीर्णव्याप्तिकः अतः कारणादपयोप्ताः संतः शुक्रादयः प्रीणयितुं न शक्नुवन्तीति भावः ॥ १७॥

गोभिर्देदीमन्ये अस्मन्मृगं न वा मृगयंते । अभित्सरंति धेनुभिः ॥६॥

गोभिः । यत् । ई । अन्ये । अस्मत् । मृगं । न । वा । मृगयंते । अभिः । त्सरंति । धेनुभिः ॥६॥

यथेऽसादकातोऽस्य अस्तिम्यजमाना ईमेनमिंद्रं गोभिर्गवि भवेः क्षीरादिभिः संस्कृतिः सोमैः सहिताः संतो मृगयंति अन्विष्यंति । तच्च वृष्टांतः । वा वरीतारो जालादिभिश्चपाथिर्निबंधाणा व्याधा मृगं न । यथा मृगमन्विष्यंति तद्वद्वनधिकारिण एव वसादिद्रव्यान्विष्ये वर्तंत इत्यर्थः ॥ मृग अन्विष्य इति धातुः ॥ धे च जना धेनुभिः । धेनुरिति वाङ्माम । वाग्भिः क्षुतिमिवाभित्सरंति अभिमुखं कुतितं नच्छंति । सम्यक्क्षीतुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः ॥ त्सर च्छगती ॥ तथाविधा जना इंद्रं गोपक्षमंत इत्यर्थः ॥

इशराधे तृतीयेऽहनि मरुत्वतीयस्य चय इंद्रक्षिति तृचोऽनुचरः । सूच्यते हि । तं तमिद्राधसे महे चय इंद्रस्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरो । आ० ७. १०. । इति ॥

चय इंद्रस्य सोमाः सुतासः संतु देवस्य । स्वे क्षये सुतपाव्रः ॥७॥

चयः । इंद्रस्य । सोमाः । सुतासः । संतु । देवस्य । स्वे । क्षये । सुतपाव्रः ॥७॥

देवस्य दानादिगुणयुक्तक्षेत्रस्य पाकस्य चयः सवनचयस्येण विधा वर्तमानाः स्वे चये स्वकीये यज्ञगृहे सुतासोऽभिपुताः संतु । भवंतु । सुतपाव्रः । हेतुगर्भविशेषणमेतत् । यसादयमिंद्रोऽभिपुतस्त्विव सोमस्य पाता तस्यादभिपुताः संस्त्वित्यर्थः ॥

चयः कोशासः श्रोतंति तिस्रश्चम्वः सुपूर्णाः । समाने अधि भार्मेन् ॥८॥

चयः । कोशासः । श्रोतंति । तिस्रः । चम्वः । सुपूर्णाः । समाने । अधि । भार्मेन् ॥८॥

चयस्त्रिसंज्ञायाः कोशासः कोशाः सोमस्यावयवभूता द्वौकक्षकशपूतमुदाधवनीयाकाः श्रोतंति । चरंति ।

इंद्रार्थं सोमं याचयन्ति । तिस्रस्त्रिविधाः सवनपथे वर्तमानाश्चमसमसाश्च सुपुण्यां इंद्रायामास सोमः सुपुरिता आसन् । एतत्सर्वं कुचेति चेत् उच्यते । समान एकस्मिन्नेव भार्मन् भर्मणि भर अस्मिन्मिधिमार्मि चक्षे । अथि सप्तम्यर्थागुवादी ॥

शुचिरसिं पुरुनिष्ठाः क्षीरैर्मध्यत आशीर्तः । दध्ना मंदिष्टः शूरस्य ॥९॥

शुचिः । असि । पुरुनिः । ऽस्थाः । क्षीरैः । मध्यतः । आऽशीर्तः । दध्ना । मंदिष्टः । शूरस्य ॥९॥

हे सोम त्वं शुचिरसि । दद्यापवित्रेण शोधितो भवसि । स त्वं पुरुनिष्ठाः पुरुषु वज्रसु पात्रेषु यक्षमसादिषु निःशेषेण स्नाता मध्यतो मध्ये निषावक्ष्ययहादौ चीरैः पथः प्रभृतिभिः अथवा इंद्रक्षीराशीर्तो मिश्रणेन संस्कृतः । तृतीये सवने दध्ना चाशीर्तः । एवंभूतस्त्वं शूरस्य विक्रांतस्ते इंद्रस्य मंदिष्ठो मादधितुतमो भव ॥

इमे तं इंद्र सोमास्तीव्रा अस्मे सुतासः । शुक्रा आशिरं याचन्ते ॥१०॥

इमे । ते । इंद्र । सोमाः । तीव्राः । अस्मे इति । सुतासः । शुक्राः । आऽशिरं । याचन्ते ॥१०॥

हे इंद्र ते त्वदीया इमे सोमास्तीव्रास्तीव्रमदा अस्मे अस्माभिरध्वर्युभिः सुतासोऽभिषुताः शुक्राः शुभाः संत आशिरं चीरादिकं अथवा इंद्रत्वं त्वां याचते । ताञ्छीणीहीत्युत्तरवान्वयः ॥ ॥१०॥

तां आशिरं पुरोक्ताशमिद्रेमं सोमं श्रीणीहि । रेवंतं हि त्वां शृणोमि ॥११॥

तान् । आऽशिरं । पुरोक्ताशं । इंद्र । इमं । सोमं । श्रीणीहि । रेवंतं । हि । त्वां । शृणोमि ॥११॥

हे इंद्र तान् पूर्वोक्तान् सोमानाशिरं अथवा इंद्रत्वं च चीरादिकं श्रीणीहि । मिश्रय यागार्थं । तदनंतरं पुरोक्ताशं धानाकरभादिनक्षत्रं सवनीयपुरोडाशमिममसादीयं सोमं च श्रीणीहि । मिश्रय । प्रथमं भक्षितं पुरोक्ताशं पश्चात्पूतिन सोमेन संयोजयेत्यर्थः । तव प्रार्थने को हेतुरिति चेत् । हि यस्माद्रेवंतं रथिमंतं । रथिमंतौ वज्रलमिति संप्रसारणं ॥ वज्रलधनं त्वां शृणोमि त्वं वज्रधन इति सर्वत्र श्रूयते अतः कारणात् त्वामेव प्रार्थयामहे ॥

हृत्सु पीतासो युध्यन्ते दुर्मदासो न सुरायां । ऊधर्न नृमा जरन्ते ॥१२॥

हृत् । ऽसु । पीतासः । युध्यन्ते । दुः । ऽमदासः । न । सुरायां । ऊधः । न । नृमाः । जरन्ते ॥१२॥

हे इंद्र पीतास्त्वया पीताः सोमा हृत्सु हृदयेषु त्वदीयेषु युध्यन्ति । परस्परं संप्रहारं कुर्वन्ति । तत्र वृष्टांतः । सुरायां पीतायां जायमाना दुर्मदासो न । दुष्टमदा यथा पातातं मादधन्ति तद्वत्त्वां मादधितुं परस्परं युध्यन्त इत्यर्थः । अपि च । पांश्चदंदांसि । तानि न जहतीति नृमाः सोतारः । ते चोधर्नं पथसा पूर्वं गवादेरूध्र एव सोमपूर्णं त्वां जरन्ते । क्षुवंति । जरतिः क्षुतिकर्मा ॥

वष्टेऽहनि यदि रेवतसामसाधं पृष्ठसोचं तदा निष्केचक्षे रेवो रदित्यनुकपशुषः । सूच्यते हि । रेवतीर्नः सधमादे रेवो रद्वेषतः कोतिति कोचियानुरूपी । आ० ८. १. इति ॥

रेवो इद्रेवतः स्तोता स्यात्स्वावतो मघोनः । प्रेदु हरिवः श्रुतस्य ॥१३॥

रेवान् । इत् । रेवतः । स्तोता । स्यात् । त्वाऽवतः । मघोनः । प्र । इत् । ऊं इति ।

हरिऽवः । श्रुतस्य ॥१३॥

हे हरिवो हरिवन् । मनुष्यसो हरिति नकारश्च बलं ॥ हरी चक्षी । तद्वत्तिंद्र रेवतो रथिमतो वज्रधनीयितस्य तव स्तोता रेवान् स्नात् । रथिमान् भवेत् । इच्छन्दीऽवधारणे । धनवान् भवेदेष न तु हरिर्ज्ञ

प्राप्नोति । अन्तेवार्धं क्षुत्तिक्रमादिन दृढयति । त्वावतस्त्वत्सदृशस्य ॥ पुष्पादक्षशां हंसि सादृश उपसं-
ख्यानमिति पतुप ॥ मधोर्गो मधवतो धनाद्यस्य सुतस्य विभुतस्य सर्वत्र प्रख्यातस्यावस्थापि क्षोता प्रेडु ।
आदिश्वर्गव्यति । प्रस्थात् । प्रभवेदेव न तु निहीयते । किमु वक्तव्यं तव क्षोता धनवान् भवेदेवेति ॥

उक्थं च न शस्यमानमगौररिरा चिकेत । न गायत्रं गीयमानं ॥१४॥

उक्थं । च न । शस्यमानं । अगोः । अरिः । आ । चिकेत । न । गायत्रं । गीयमानं ॥१४॥

गायत्रीर्गोः । अगौरक्षोतुररिः शत्रुरिद्रः शस्यमानं होवा पठ्यमानमुक्थं च न शस्यमाना चिकेत । अभिजा-
नाति ॥ कित ज्ञाने । छांदसो षिट् ॥ भेति संप्रत्यर्थे । न संप्रति प्रक्षोपादिभिर्गोथमानं गायत्रं जातव्यं साम
यदा गायत्राख्यमपि चिकेतित्वेव । अतः कारणादयमपि तमिद्रं सुम इत्यर्थः ॥

मा न इन्द्र पीयानवे मा शर्धते परा दाः । शिष्टा शचीवः शचीभिः ॥१५॥

मा । नः । इन्द्र । पीयानवे । मा । शर्धते । परा । दाः । शिष्टा । शचीवः । शचीभिः ॥१५॥

हे इन्द्र त्वं पीयानवे । पीयतिर्बधकर्म । बधशीलाय हिंसाकारित्वे शर्धते नोऽस्मात् परा दाः । मा
परित्यागीः । मा च शर्धतेऽभिभवित्वेऽस्मात् परा दाः ॥ मृधु प्रसहन इति धातुः ॥ अपि तु हे शचीवः
शक्तिमन्निद्र शचीभिरात्मीयैः कर्मभिः शिष्ट । अख्याननुशाधि । यदा । शिष्टतिर्दानकर्म । अभीष्टं धनमस्माभ्यं
देहि । यदा । शत्रुञ्जितुं शिष्ट । शक्तान् कर्तुमिच्छ ॥ शक्तेः सनतस्य सनि मीमेतीसादेशेऽभ्यासलोपि च कृते, षोडि
रूपमेतत् ॥ १५॥

प्रथमे राशिपर्याये ब्रह्मशस्त्रे वयसु त्वेति क्षोत्रियशृषः । सूचितं च । वयसु त्वा तदिदृशं वयमिन्द्र
त्वायवोऽभि । आ० ६. ४. इति ॥

वयमु त्वा तदिदृशं इन्द्र त्वायंतः सखायः । कणा उक्थेभिर्जरंते ॥१६॥

वयं । ऊं इति । त्वा । तदिदंऽर्थः । इन्द्र । त्वायंतः । सखायः । कणाः । उक्थेभिः ।
जरंते ॥१६॥

हे इन्द्र त्वायंतस्त्वामात्मन इच्छंतः सखायः समानख्याना वयं तदिदृशं यत्त्वद्विषयं क्षोत्रं तदित्तेवार्धः
प्रयोजनं धेयां तादृशाः संतस्त्वा त्वां जरामहे । कुमहे । उ इति पूरणः । कणाः कण्वनोचोत्पन्ना अक्षदीयाः
पुषादयक्षोक्थेभिश्चकथैः शस्त्रैर्जरंते । त्वां कुर्वति ॥

न धेमन्यदा पंपन वज्रिन्नपसो नविष्टौ । तवेदु स्तोमं चिकेत ॥१७॥

न । घ । ई । अन्यत् । आ । पंपन । वज्रिन् । अपसः । नविष्टौ । तव । इत् । ऊं इति ।
स्तोमं । चिकेत ॥१७॥

हे वज्रिन् वज्रवन्निद्र अपसोऽपस्विनः कर्मवत्सव्य संबंधिनि, नविष्टावभिजये यमि वर्तमानोऽहमव्यस्य-
विषयादव्यत्क्षोत्रं न च भैवा पंपन । अभिष्टौमि ॥ पनतिः क्षुत्तिकर्मस्य उत्तमे याजि षिटि रूपं ॥ अपि तु तवेदु
तवेव स्तोमं क्षोत्रं चिकेत । अभिजातामि । त्वामिव सर्वदा क्षीमीत्यर्थः ॥

इच्छंति देवाः सुव्यंतं न स्वप्नाय स्पृहयंति । यंति प्रमादमर्तद्राः ॥१८॥

इच्छंति । देवाः । सुव्यंतं । न । स्वप्नाय । स्पृहयंति । यंति । प्रमादं । अर्तद्राः ॥१८॥

सुव्यंतं क्षोभाभिप्रायं कुर्वंतं वयमानं देवा इन्द्रादयः सर्व इच्छंति रक्षितुं । स्वप्नाय च स्पृहयंति । स्वप्नायकां

तस्य सुन्वतो भेष्यन्ति । सर्वदा प्रबुद्धमेव कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ सुहृदीरप्यितः । पा० १. ४. ३६. इति कर्मणि चतुर्थी । सुहृद्वैष्वाद्यां चुरादिरदन्तः ॥ यत एवमतः कारणादन्तर्गता अनाससा देवाः प्रमादं प्रकर्षेण मंहकरं तदीयं सोमं यन्ति । प्राप्नुवन्ति ॥

ओ धु प्र याहि वाजेभिर्मा हृणीथा अभ्यस्मान् । महौ इव युवजानिः ॥ १९ ॥

ओ इति । सु । प्र । याहि । वाजेभिः । मा । हृणीथाः । अभि । अभ्यस्मान् । महान् इव । युवजानिः ॥ १९ ॥

हे इन्द्र वाजेभिर्वाजैरस्माभ्यं दातव्यैरग्निः सार्धमस्मानभ्यामिमुख्येन सु सुधु प्र प्रकर्षेण ओ आ उ याहि । ग्रीष्मायाद्येव । आगच्छेव । मा हृणीथाः । मा कुध्यस्व । हृणीथतिः कुध्यतिकर्मा । यदा । मा कष्यां प्राप्नुहि ॥ हृणीक् कष्यायामिति कष्यादौ पठ्यति ॥ तच्च वृष्टांतः । महानिव युवजानिः । युवतिर्वाया यस्य स तथोक्तः ॥ जायाया निष्कृति समासांतो निष्कादेशः ॥ इन्द्रो महान् गुणैरधिकोऽपि यथा स्वभावा प्रति निर्गम्यः सञ्जीव्यं गच्छति तद्वत् ॥

मो ध्वद्य दुर्हणावान्सायं करदारे अस्मत् । अश्रीर इव जामाता ॥ २० ॥

मो इति । सु । अद्य । दुःसहनावान् । सायं । करत् । अरे । अस्मत् । अश्रीरः इव । जामाता ॥ २० ॥

दुर्हणावान् । परैर्दुःसहजनं दुर्हणं । तद्वानिन्द्रोऽधिदानीमसादरेऽस्माकं समीप आगच्छतु । सु सुइतिश्रु-
थेन सायं दिवसस्त्रावसानं सायंकाळं मो करत् । मा कार्षीत् ॥ करोतिर्माङि जुङि कमुद्रुषहिभ्य इति
श्रुङादेशः ॥ जामाता । जायत इति वा अपत्यं । तस्य निर्माता दुहितुःपतिः । अश्रीर इव । न श्रीरश्रीः ।
तदस्त्रासीत्यश्रीरः ॥ मत्वर्षीयो रः ॥ गुणैर्विहीनः कुत्सितो जामातासकृदाह्वयमानोऽप्यासायंकाळं विचरति ।
तद्वत्त्वं काकविक्रमं मा कृथा इत्यर्थः ॥ २० ॥

विद्या ह्यस्य वीरस्य भूरिदावरीं सुमतिं । चिषु जातस्य मनांसि ॥ २१ ॥

विद्य । हि । अस्य । वीरस्य । भूरिऽदावरीं । सुऽमतिं । चिषु । जातस्य । मनांसि ॥ २१ ॥

अस्त्रिन्द्रस्य वीरस्य विज्ञांतस्य भूरिदावरीं वज्रधनस्य दात्रीं सुमतिं कक्षाणीं मतिमनुग्रहबुद्धिं विद्या
हि । जानीमः खलु । तथा चिषु भूम्यादिषु चिषु कोकेषु जातस्य तत्कार्यार्थं प्रादुर्भूतस्य मनांसि इदयानि
च जानीमः । अतस्त्रिन्द्रस्य यथा प्रीतिर्जनयति तथा सोमं कुर्म इत्यर्थः ॥

आ तू धिच कर्त्तमंतं न घा विद्य श्वसानात् । यशस्तरं शतमूतेः ॥ २२ ॥

आ । तू । सिंच । कर्त्तऽमंतं । न । घा । विद्य । श्वसानात् । यशऽस्तरं । शतंऽऊतेः ॥ २२ ॥

हे अध्वर्यो कर्त्तमंतं । कर्त्ततिः शब्दकर्मा । कर्त्ताः सोतारः । धेवा । कर्त्तव्योवा अध्वर्यः । तैर्युक्तमिन्द्र-
हिंस्य तु चिप्रमा सिंच । सोमं जुञ्धि । श्वसानात् । श्वो वत्सं । तदिवाचरतोऽतिवसाहृतमूतेः । शतं
वज्रजमितत् । वज्रं जतयो वृषा यस्मिन् स शतमूतिः । तादृशादकादिद्राव्यशकरं यशस्वितरं पुष्यं न च
मेव विद्य । जानीमः । अतस्त्रिन्द्रो हिंस्य सोमं जुञ्जीत्यर्थः ॥

ज्येष्ठेन सोतरिद्राय सोमं वीराय शक्राय । भरा पिबन्वरीय ॥ २३ ॥

ज्येष्ठेन । सोतः । इन्द्राय । सोमं । वीराय । शक्राय । भर । पिबन् । न्वरीय ॥ २३ ॥

हे सोमोऽभिषोतरध्वर्यो वीराय विक्रांताय शक्राय शक्तिपुत्राय नर्याय नृभ्यो हितार्थिभ्यो ज्येष्ठेन सुकीर्णैर्द्वार्यवपुषेण । स हि धारायहाणां मध्ये ज्येष्ठः । तेन सोमं भर । हर । आहर । वीर्यं प्रापय । स चंद्रः पिवत् । तं सोमं पिवतु ॥

यो वेदिष्ठो अय्यधिष्वश्वावंतं जरितुभ्यः । वाजं स्तोतृभ्यो गोमंतं ॥ २४ ॥

यः । वेदिष्ठः । अय्यधिषु । अश्वऽवंतं । जरितुभ्यः । वाजं । स्तोतृभ्यः । गोऽमंतं ॥ २४ ॥

य इन्द्रोऽय्यधिष्वय्यधितुषु सुखकरेषु सोमेषु वेदिष्ठोऽतिशयेन वेदिता कृतस्य सोमस्य ज्ञाता स इन्द्रो जरितुभ्यः शंसितुभ्यो होषादिभ्यः स्तोतृभ्यः प्रसोषादिभ्यश्चाश्वावंतं वज्रभिरक्षिपितं गोमंतं वज्रभिर्गोभिश्चपितं संतं वाजमन्नं वज्रं वा ददातीति शेषः ॥

अहोनांतर्गतेऽतिरात्रे प्रथमे पर्याये होतुः शस्त्रे पन्थपन्थमिति सोमिधमृचः कंदो गिरस्य नृचस्य सूयमानत्वात् । कंदोगप्रत्ययं सोमः सोमिधः । आ० ८. १३. । इति हि स्मर्यते ॥

पन्थपन्थमित्सोतार आ धावत मद्याय । सोमं वीराय मूराय ॥ २५ ॥

पन्थऽपन्थं । इत् । सोतारः । आ । धावत् । मद्याय । सोमं । वीराय । मूराय ॥ २५ ॥

हे सोतारोऽभिषोतारोऽध्वर्यवः मद्याय भादयितव्याय वीराय विक्रांताय मूराय शौर्यवत इन्द्राय पन्थं पन्थमिदं सर्वं च सुखमेव सोममा धावत । अभिगमयत । प्रयच्छतेत्यर्थः ॥ २५ ॥

पाता वृचहा सुतमा घा गमन्तारे अस्मत् । नि यमते शतमूतिः ॥ २६ ॥

पाता । वृचहा । सुतं । आ । घा । गमत् । न । आरे । अस्मत् । नि । यमते । शतं । ऊतिः ॥ २६ ॥

सुतमभिषुतं सोमं पाता पागशीलः ॥ ताच्छीलिकसृणु । न जोषाव्ययेति कर्मणि षष्ठाः प्रतिषेधः ॥ वृचहा वृचक्षामुरस्य इतेंद्र आ गमत् । घेत्यवधारणे । आगच्छसिच । अक्षदक्षान् चरि दूरदेशे मा भवतु । आगत्य च शतमूतिर्वज्रविधरचण इन्द्रो नि यमते । अक्षदीयाश्च भूमियच्छतु । तिरस्करोतु । यद्वा । धनान्वयार्थं नियच्छतु । ददातु ॥

एह हरीं ब्रह्मयुजां शग्मा वक्षतः सखायं । गीर्भिः श्रुतं गिर्वैणसं ॥ २७ ॥

आ । इह । हरी इति । ब्रह्मयुजां । शग्मा । वक्षतः । सखायं । गीऽभिः । श्रुतं ।

गिर्वैणसं ॥ २७ ॥

(ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मंत्रेण सोमेषु इविषा वा युज्यमानौ शग्मा शग्मी सुखकरी शक्ती वा ईदृशी हरी अक्षाविहासिन्वक्षि सखायं समानस्थानं मित्रभूतमिन्द्रमा वक्षतः । आबहतां । कीदृशमिन्द्रं । गीर्भिः श्रुतिभिः श्रुतं प्रख्यापितमाहात्म्यं निर्वैणसं निरां संभक्तारं श्रुतिभिः संभवनीयं वा ॥)

स्वादवः सोमा आ याहि श्रीताः सोमा आ याहि ।

शिप्रिन्नुषीवः शचीवो नायमच्छा सधमादं ॥ २८ ॥

स्वादवः । सोमाः । आ । याहि । श्रीताः । सोमाः । आ । याहि ।

शिप्रिन् । नुषीवः । शचीवः । न । अयं । अच्छ । सधमादं ॥ २८ ॥

हे शिप्रिन् । शिप्रं शिरस्त्रावं । यद्वा । शिप्रि इतू नासिक्ते वा । तद्वत् हे अशीव अशिभिः स्तोतुमिर्द्युक्त

शचीवः शक्तिमन् एवभूत हे इंद्र वज्रदीया इमे सोमाः स्वादवः । अभिववादिभिः संस्कृतस्विनीस्वादनाहं
जाताः । अतस्त्वमा याहि । आगच्छ । तथा ते सोमाः श्रीताः । पयसादिभिः अयसद्रूपैर्मिश्रिताः संस्कृताः ।
अतोऽप्या याहि । आगच्छ । नेति संप्रत्यर्थः । न संप्रत्ययं सोता सधमादं सह मादयितव्यं त्वामप्याभिमुञ्च
क्षीतीति शेषः । अतोऽप्यायाहीत्यर्थः ॥

स्तुतश्च यास्वा वर्धेति महे राधसे नृम्णाय । इंद्र कारिणं वृधंतः ॥२९॥

स्तुतः । च । याः । त्वा । वर्धेति । महे । राधसे । नृम्णाय । इंद्र । कारिणं । वृधंतः ॥२९॥

हे इंद्र कारिणं कर्मणां कर्तारं वृधंतो वर्धयंतो ये स्तुतः सोतारः यास्य तदीयाः स्तुतयस्त्वा त्वां वर्धति
वर्धयति । किमर्थं । महे महति राधसे धनाय पुण्याय बलाय च । उभयोर्बोभार्थं । ते तदुभयं समंत इत्य-
ध्याहारः । यद्वा । उत्तरच ते सचा दधिरे शवांसितीति संबंधः ॥

गिरश्च यास्ते गिर्वाह उक्था च तुभ्यं तानि । सचा दधिरे शवांसि ॥३०॥

गिरः । च । याः । ते । गिर्वाहः । उक्था । च । तुभ्यं । तानि । सचा । दधिरे । शवांसि ॥३०॥

हे गिर्वाहो गीर्मिः स्तुतिभिर्वहनीयेन्द्र ते तुभ्यं क्रियमाणा गिरश्च स्तुतिरूपाश्च वाचो याः संति । उक्था
चोक्त्यानि च शस्त्ररूपाणि च शवांसि तुभ्यं त्वदर्थं क्रियमाणानि यानि संति । तानि सर्वाणि सचा सहैव
शवांसि बलानि दधिरे । तव विदधिरे ॥ ॥२२॥

एवेदेष तुविकूर्मिर्वाजाँ एको वज्रहस्तः । सनादमृक्तो दयते ॥३१॥

एव । इत् । एषः । तुविऽकूर्मिः । वाजाँ । एकः । वज्रऽहस्तः । सनात् । अमृक्तः । दयते ॥३१॥

एष एवेन्द्रस्तुविकूर्मिर्ब्रह्मकर्मा । इदिति पूरकः । एकः सर्वेषु देवेषु सुखो वज्रहस्तो वज्रबाहुः सनादिरका-
लादारभ्यामृक्तः शत्रुभिरबाधितः एवभूतः स इंद्रो वाजानामानि बलानि वा दयते । सोतुभ्यो ददाति ॥

हंता वृचं दक्षिणेनेंद्रः पुरु पुरुहूतः । महान्महीभिः शचीभिः ॥३२॥

हंता । वृचं । दक्षिणेन । इंद्रः । पुरु । पुरुहूतः । महान् । महीभिः । शचीभिः ॥३२॥

अयमिंद्रो दक्षिणेन हस्तेनैव वृचमावरकमसुरं हंता साधु हतवान् ॥ हंतिः साधुकारिणि तुम् । न
कोकाव्येति वष्टीप्रतिषेधः ॥ पुष पुषु ॥ सुपां सुसुविति विभक्तिर्बुक् ॥ वज्रपु देशेषु पुषहंतो महीभिर्महतीभिः
शचीभिः क्रियाभिः शक्तिभिर्वा महान् सर्वैश्च उत्कृष्टः । एवभूत इंद्रोऽज्ञाजबलित्वर्थः ॥

यस्मिन्विश्वार्धणय उत व्योत्ना जय्यांसि च । अनु घेन्मंदी मघोनः ॥३३॥

यस्मिन् । विश्वाः । चर्धणयः । उत । व्योत्ना । जय्यांसि । च । अनु । घ । इत् । मंदी ।

मघोनः ॥३३॥

विश्वः सर्वाश्चर्धणयः प्रजां यस्मिन्निद्रि वर्तते यदधीना भवंति । उतापि च व्योत्ना व्योत्नानि । बलना-
भितत् । प्रभुतिसाधनानि बलानि च जय्यांसि शत्रुविषयास्त्वमिभवानि यस्मिन्निद्रि वर्तते ॥ वि वि अमिमचन
इति धातुः ॥ स इंद्रो मघोनः । मघं इविर्धणयं धनं । तद्वतो यजमानान् मंघानुमोदको भवति । चेदिति
पूरको । यद्वा । मंदी क्षुलः स इंद्रस्याननु गृह्णातीति शेषः । अथवा । यस्म मघोनो धनवत इंद्रस्य मंदी
क्षीतानुगृहो भवति एव एताणीत्युत्तरपैक्याख्याता ॥

एव एतानि चकारेद्रो विष्वा योऽति श्रूखे । वाजदावा मघोनां ॥३४॥

एवः । एतानि । चकार । इंद्रः । विष्वा । यः । अति । श्रूखे । वाजदावा । मघोनां ॥३४॥

एव इंद्रो विष्वा विष्वाणि आप्नायेतानि वृषवधादीनि वीर्याणि । यद्वा । पृथिव्यादीनि भूतजातानि । तानि चकार । कृतवान् । य इंद्रो वक्षरतिशयितः श्रूखे श्रूयते सर्वत्र श्रूयते । अपि च स इंद्रो मघोनां हविष्मतां यजमानानां वाजदावा वाजस्त्वाम्नस्य दाता भवति ॥

प्रभर्ता रथं गृथ्यंतमपाकाश्चिद्यमवति । इनो वसु स हि वोळ्हा ॥३५॥

प्रभर्ता । रथं । गृथ्यंतं । अपाकात् । चित् । यं । अर्चति । इनः । वसु । सः । हि । वोळ्हा ॥३५॥

प्रभर्ता प्रहर्ता प्रहरणशील इंद्रो रथं रंहणं गृथ्यंतं ना रण्यंतं यं सोतारमपाकाद्विपक्रमश्चाच्छ्रयोः । चिच्छ्रद्धोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । विपक्रमश्चादप्यवति रचति स हि स खलु सोतिन ईश्वरः सन् वसु धनं वोळ्हा साधुवाही भवति ॥ वहेः साधुकारिणि तुन् । अतो न लोकाव्ययेति कर्मणि षष्ठ्याः प्रतिषेधः ॥ ॥३५॥

सनिता विप्रो अर्वन्निर्हता वृचं नृभिः शूरः । सत्योऽविता विधंतं ॥३६॥

सनिता । विप्रः । अर्वन्ति । हता । वृचं । नृभिः । शूरः । सत्यः । अविता । विधंतं ॥३६॥

विप्रो मेधावी स इंद्रोऽर्वन्निरक्षेवाहनभूतिः सनिता गंतव्यं संभक्ता । तथा शूरः ग्रीर्योपेतः सन्नुभिर्नैतुभिर्मर्दन्निः सार्धं वृचमावरकमसुरं हता साधुघाती । अपि च विधंतं परिचरंतं यजमानं सत्यः साधुरवितस्यभाषो वा स इंद्रोऽविता परिचरतो यजमानस्य रचिता भवति ॥ सर्वविधीनां हृदसि विकल्पितत्वाद्वा कर्मणि षष्ठी न प्रवर्तते ॥

यजध्वेनं प्रियमेधा इंद्रं सचाचा मनसा । यो भूत्सोमैः सत्यममहा ॥३७॥

यजध्व । एनं । प्रियमेधाः । इंद्रं । सचाचा । मनसा । यः । भूत् । सोमैः । सत्यममहा ॥३७॥

हे प्रियमेधाः । प्रियोऽनुकूलो मेधो यज्ञो येषां ते तपोक्ताः । आत्मानि पुत्रार्थं वज्रवचनं । प्रियमेधा अस्व । अक्षिरात्मानं संबोधयति । हे प्रियमेधाः सचाचा सहाचता सोतव्येनेद्रेण सह वर्तमानेन मनसा चित्तेनेनमिंद्रं यजध्वं । यजध्वं । बुद्धिपूर्वकं यजेत्त्वर्थः ॥ यजध्वेनं । पा० ७. १. ४३. इति निपातनाद्वर्णोपः ॥ य इंद्रः सोमैः करणभूतिः सत्यममहा भूत् सत्यमदोऽवितथमदो भवति ॥

गाथश्रवसं सत्पतिं श्रवस्कामं पुरुत्मानं । कक्षासो गात वाजिनं ॥३८॥

गाथऽश्रवसं । सत्पतिं । श्रवःऽकामं । पुरुत्मानं । कक्षासः । गात । वाजिनं ॥३८॥

हे कक्षासः कक्षपुत्रा मेधातिथयः । पूर्ववज्रवचनमात्मनः संबोधनं च । हे कक्षस्य पुत्रा मेधातिथयः धूर्तं गाथश्रवसं गातव्यश्रवसं सत्पतिं सतापाक्षयितारं श्रवस्कामं । श्रवःस्वप्नेषु हविःषु कामोऽभिजाषो यस्व तादृशं । पुरुत्मानं वज्रात्मानं यद्वा पुरुष वज्रपु प्रदेशिष्वतंतं सततं गच्छंतं वाजिनं वेगवंतं एवंगुणकमिंद्रं गात । गायत । शुध्वं ॥

य क्षुते चिन्नास्पदेभ्यो दात्सखा नृभ्यः शचीवान् । ये अस्मिन्कामंमश्रियन् ॥३९॥

यः । क्षुते । चित् । गाः । पदेभ्यः । दात् । सखा । नृभ्यः । शचीवान् । ये । अस्मिन् ।

कामं । अश्रियन् ॥३९॥

पश्चिभिर्देवगवीष्यपहतासु पदेभ्यो नतानां भवां मार्गे संक्षिप्तोऽन्वेषणसाधनभूतिश्च चर्मं चिह्नैऽपि विनापि सखा भिषभूतः शचीवान् कर्मवान् प्रशस्तकर्मा य इन्द्रो नृभ्यो नेतृभ्यो देवेभ्यो नाः पश्चिभिरपहता द्यात् पुनर्देववान् । ये देवा अक्षिभिर्देव काममभिज्ञावमक्षिण्य अक्षेयं प्राप्नुवन् । तैभ्यो नृभ्य इत्यन्वयः । तमिन्द्रं नातिष्ठि पूर्वेषु सहैकवाक्यता ॥

इत्या धीर्वैतमद्रिवः काखं मेध्यातिथिं । मेघो भूतोऽभि यन्नयः ॥४०॥

इत्या धीऽर्वैतं । अद्रिऽवः । काखं । मेध्यऽअतिथिं । मेघः । भूतः । अभि । यन् । अयः ॥४०॥

इत्येत्यमनोक्तेन प्रकारेण धीर्वैतं सुतिमंतं काखं कखपुत्रं मेध्यातिथिं यथार्हातिथिमेतत्संक्षिप्तं हि अद्रिबो वक्षिबक्षिद्र मेघो भूतो मेघरूपतां प्राप्तोऽभि यन्नभिगच्छन् ॥ य इत्यनुवर्तते । तयोवाह स तिष्ठो निघाताभावः ॥ यस्त्वमयः अगमयः तं त्वां क्षुम इत्यर्थः । मेधातिथिर्मेवेति सुब्रह्मस्यार्मवैकदेशस्य व्याख्यानरूपं ब्राह्मणं कंदोर्गैरेवमाख्यायते । मेधातिथिं हि काख्यायनिं मेघो भूत्वाजहार । षड्विं० ब्रा० १. १. इति । तदभिप्रायेणैवं सुतिः कृता ॥

शिष्टा विभिंदो अस्मै चत्वार्ययुता ददत् । अष्टा परः सहस्रा ॥४१॥

शिष्टा । विभिंदो इति विऽभिंदो । अस्मै । चत्वारि । अयुता । ददत् । अष्ट । परः । सहस्रा ॥४१॥

विभिंदुनाम्नो राक्षः सकाशाद्भुजं धनं लब्ध्वा तदीयं दानमिदमादिकेन वृत्तेन प्रशंसति । हे विभिंदो राजन् इदहाता त्वमस्मै मह्यमुपये चत्वार्ययुतायुतानि दशसहस्राणि चत्वारिंशत्सहस्राणि शिष । अशिषः । दत्तवानसि । परः परस्मादूर्ध्वमप्यष्टसंख्याकानि सहस्रा सहस्राणि च दत्तवानसि ॥

उत सु त्ये पयोवृधा माकी रणस्य नृप्ता । जनिन्वनाय मामहे ॥४२॥

उत । सु । त्ये इति । पयः । वृधा । माकी इति । रणस्य । नृप्ता । जनिऽत्वनाय । मामहे ॥४२॥

उतापि च सु सुष्ठु स्वे ते सर्वेषु प्रसिद्धे पयोवृधा पयस उदकस्य वर्धयित्री माकी निर्मात्री भूतजातस्य रणस्य । सोतुनामितत् । सोतुर्नृप्या नृप्यौ न पातयित्री सर्वद्वानुग्रहशीले जावापुथिब्यो जनिन्वनाय पूर्वोक्त-धनस्य जननाय प्रादुर्भावाय कामाय मामहे । सुतवानसि । जावापुथिब्योः प्रसन्नचरेरेवेदं दानं लभ्यते नाम्येति दानमाहृत्यप्रशंसाधिगतव्या ॥ २४ ॥

पिबा सुतस्तीति चतुर्विंशत्युचं तृतीयं सूक्तं काखस्य मेध्यातिथिरार्थं । अयुजो बृहद्यो युजः सतोबृहत् एकविंशत्पुष्ट्याविंशोचोविंशो गायत्री चतुर्विंशी बृहती । एतास्तसः कुरयाणस्य पुत्रस्य पाकस्त्रामनाम्नो राक्षो दानकुतिप्रतिपादिकाः । अतस्तद्देवताकाः । शिष्टा ऐंशः । तथा चागुक्तांतं । पिब चतुर्विंशतिर्मेधा-तिथिः प्रमाद्यं त्वनृष्टमायत्री बृहती चांत्वाः कौरयाणस्य पाकस्त्राम्नो दानकुतिरिति ॥ महाव्रते निष्कैवक्षे बार्हततुचाशीती दानकुतीर्विर्दे सूक्तं सप्तम्यष्टम्योचोच्चारः । तथैव पंचमारण्ये सुषितं । पिबा सुतस्य रसिण इति विंशतिः सप्तमी चाष्टमी चोच्चरति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ ज्योतिष्टोमे निष्कैवक्षे आब्यो रचंतरसा-मप्रमाद्यः शंसनीयः । सूच्यते हि । पिबा सुतस्य रसिण इति सामप्रमाद्यः । आ० ५. १५. इति ॥ चातुर्विंशिके ऽहनि निष्कैवक्षे ऽप्ययं प्रमाद्यः । सूच्यते हि । उक्तो रचंतरस्त्रोमयं मूलवक्ष न इति बृहत् । आ० ७. ३. इति ॥ एवमन्वेषापि यदि रचंतरं पृष्ठं भवति तत्र सर्वेषां प्रमाद्यो ब्रूष्यः ॥ पंचमेऽहनि प्रथमशस्त्रे पिबा सुतस्त्रि-यमिन्द्रः प्रमाद्यः । सूषितं च । पिबा सुतस्य रसिणो देवं देवं वोऽवसे । आ० ७. १२. इति ॥

पिबा सुतस्य रसिनो मत्स्वा न इन्द्र गोमंतः ।

आपिनी बोधि सधमाद्यो वृधेऽस्माँ अवंतु ते धियः ॥१॥

पिब । सुतस्य । रसिनः । मत्स्व । नः । कुं । गोऽमृतः ।

आपिः । नः । बोधि । सधऽमाद्यः । वृधे । अस्मान् । अवन्तु । ते । धियः ॥ १ ॥

हे इंद्र रसिनो रसवतो गोमतो गोविकरिः पयःप्रभृतिभिः अयकद्रवैर्युक्तस्य नोऽसादीर्यस्य सुतस्याभि-
पुतस्य ॥ क्रियायह्वयं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थार्थे षष्ठी ॥ ईदृशं सोमं पिब । पीत्वा च मत्स्व ।
गुप्तो भव । अपि च सधमाद्यः सह मादयितव्यः संहितैरस्माभिरुपयितव्यस्त्वमापिरापयिता बंधुः सन्नोऽस्माकं
वृधे वर्धनाय बोधि । बुध्यस्व । ते त्वदीया धियो वृधयोऽनुग्रहात्मिका अस्मान् सोतृणवन्तु । रचन्तु ॥

भूयाम ते सुमती वाजिनो वयं मा नः स्तरभिमातये ।

अस्माच्चिचाभिरवतादुभिष्टिभिरा नः सुखेषु यामय ॥ २ ॥

भूयाम । ते । सुऽमती । वाजिनः । वयं । मा । नः । स्तः । अभिऽमातये ।

अस्मान् । चिचाभिः । अवतात् । अभिष्टिभिः । आ । नः । सुखेषु । यमय ॥ २ ॥

हे इंद्र ते तव सुमती शोभनायां मतावनुग्रहबुद्धौ वाजिनो हविष्मन्तो वयं भूयाम । वर्तमाना भवाम ।
अभिमातये । अभिमन्यत इत्यभिमातिः शत्रुः । तस्मै तदर्थं नोऽस्यासा स्तः । मा हिंसीः ॥ सुखं हिंसायां ।
माकिं कुकिं च्छांदसश्रुणुक् ॥ अपि त्वभिष्टिभिरभ्येषणीयानिः प्रार्थनीयाभिश्चिचाभिश्चायनीयाभिर्वज्रविधा-
निर्वा त्वदीयाभिर्हृतिभिरस्मानवतात् । अथ । रच । तथा नोऽस्मान् सुखेषु सुखेष्वा यामय । आद्यतानं कुब ।
सर्वदा सुखिण एव कुब ॥

इमा उ त्वा पुरुवसो गिरो वर्धन्तु या मम ।

पावकवर्णाः शुचयो विपश्चितोऽभि स्तोमैरनूषत ॥ ३ ॥

इमाः । उं इति । त्वा । पुरुवसो इति पुरुवसो । गिरः । वर्धन्तु । याः । मम ।

पावकऽवर्णाः । शुचयः । विपऽचितः । अभि । स्तोमैः । अनूषत ॥ ३ ॥

हे पुरुवसो वज्रधर्मेन्द्र मम मदीया इमा गिरः शस्त्ररूपा वाचस्त्वा त्वां वर्धन्तु । वर्धयन्तु । तथा
पावकवर्णा अपिसमानतेजस्वाः अत एव शुचयः शुद्धा विपश्चितो विद्वांस उन्नातारश्च स्तोमैः कोपैर्वहिष्-
यमानादिभिरभ्यनूषत । त्वामभिपुवंति ॥ नू सुतो कुटादिः ॥

अयं सहस्रमृषिभिः सहस्कृतः समुद्र इव पप्रथे ।

सत्यः सो अस्य महिमा गृणे शवो यज्ञेषु विप्रराज्ये ॥ ४ ॥

अयं । सहस्रं । मृषिभिः । सहऽकृतः । समुद्रऽइव । पप्रथे ।

सत्यः । सः । अस्य । महिमा । गृणे । शवः । यज्ञेषु । विप्रराज्ये ॥ ४ ॥

अयमिन्द्रः सहस्रं सहस्रसंख्याकिर्ष्वभिरतीन्द्रियार्चदृशिभिः सोतृभिः सहस्कृतः सहसा वनेन पुतः कृतः ।
सुत्वा हि देवताया वयं वर्धते । स वैवभूतः सन् समुद्र इवोदधिरिव पप्रथे । प्रथितो विस्तीर्णो बभूव । अथ
धेन्द्रस्य सन्नोऽयितव्यः स प्रथितो महिमा महत्त्वं शवो वयं च यज्ञेषु यानेषु विप्रराज्ये । राज्ञः कर्म राज्यं ।
विप्रायां सोतृणां राज्ये सुतशस्त्रबंधे गृधे । व्यथति ॥

चातुर्विंशतिऽहनि निष्क्रियस्य इंद्रमिद्वितातय इति ऐवतसामप्रनाथः शंसनीयः पुष्पिऽहनि निष्क्रियस्य
त्वं प्रनाथः । वृज्जति हि । इंद्रमिद्वितातय इतीतेरेवा पुष्प एविक्रियमन्वहं । आ० ७. ३. इति ॥

इंद्रमिहेवतातय इंद्रं प्रयत्यध्वरे ।

इंद्रं समीके वनिनो हवामह इंद्रं धनस्य सातये ॥५॥

इंद्रं । इत् । देवऽतातये । इंद्रं । प्रऽयति । अध्वरे ।

इंद्रं । संऽइके । वनिनः । हवामहे । इंद्रं । धनस्य । सातये ॥५॥

देवतातये । देवः सोऽनुमिच्छायति विस्मार्थत इति देवतातिर्यक्तः । तदर्थमिन्द्रमिहेवेषु मध्य इंद्रमेवाहु-
यामहे । अध्वरे यज्ञे प्रयति प्रगच्छत्युपक्रांति सतींद्रं हवामहे । तथा समीके सव्यगतिं संपूर्णे च यज्ञे वनिनः
संभजमाना यथमिन्द्रमेवाहुयामहे । यदा । समीकमिति संधामनाम । समीके संधाम इंद्रमाहुयामहे । भगवत्
सातये कामार्थेन्द्रमेवाहुयामहे । अतः शीघ्रमिन्द्र आगच्छत्वित्यर्थः ॥ २५ ॥

इंद्रो म॒हा रोद॑सी पप्रथ॒च्छव॑ इंद्रः सूर्य॑मरोचयत् ।

इंद्रे ह॒ विष्वा॑ भुव॒नानि॑ येमि॒र इंद्रे॑ सुवा॒नास॒ इंद्रवः॑ ॥६॥

इंद्रः । म॒हा । रोद॑सी इति । पप्रथत् । शवः । इंद्रः । सूर्यः । अ॒रोच॑यत् ।

इंद्रे । ह॒ । विष्वा॑ । भुव॒नानि॑ । येमि॒रे । इंद्रे॑ । सुवा॒नासः॑ । इंद्रवः॑ ॥६॥

यथमिन्द्रः शवः शवस आत्मीयस्य वजस्य म॒हा महि॒म्ना मह॒स्विन॑ रोदसी बावापुथिषी पप्रथत् । अप्रथयत् ।
विस्मारितवान् । तथा स्वर्भागुणावृतं सूर्यमयमेवंद्रोऽरोचयत् । अदीपयत् । तस्यासुरस्य वधिः प्रकाशितवान् ।
अपि चेद्वि हाकिमेवेद्वि विष्वा विष्वाणि व्याप्ताणि भुवनानि भूतजातानि येमिरे । उपरमते । इंद्रिष नियम्यत
इत्यर्थः । तथा सुवानासः सूयमाना अभिषूयमाणा इंद्रवः सोमाद्याकिमेवेद्वि नियम्यति । अंतर्मवतीत्यर्थः ॥

ज्योतिष्टोमो यदि रथंतरपृष्ठसदा निष्केवक्षेऽभि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगाथोऽनुक्षपः । सूच्यति हि ।
अभि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगाथी क्षोत्रियानुक्षपी । आ० ५. १५. इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवक्षे इक्षिपपथे
ऽप्ययं प्रगाथः । सूचितं च । अभि त्वा पूर्वपीतय इति रथंतरस्य क्षोत्रियानुक्षपी प्रगाथी । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

अ॒भि त्वा॑ पूर्व॒पीत॑य इंद्र॒ स्तोमे॑भिरा॒यवः॑ ।

स॒मीची॑नासं च॒भवः॑ स॒मस्वर॑न्नु॒द्रा गृ॑णंत॒ पूर्णं॑ ॥७॥

अ॒भि । त्वा॑ । पूर्व॒ऽपी॑तये । इंद्रं । स्तोमे॑भिः । आ॒यवः॑ ।

सं॒ऽइची॑नासः । च॒भवः॑ । सं । अ॒स्वर॑न् । रु॒द्राः । गृ॑णंत॒ । पूर्णं॑ ॥७॥

हे इंद्र आथवो मनुष्याः क्षोतारः क्षोमेभिः क्षोषेत्त्वामभिषुवंति । किमर्थं । पूर्वपीतये सर्वेभ्यो देविभ्यः पूर्वं
प्रथमत एव सोमस्य पानाय । सवनमुखे हि चमसगक्षिरिन्द्रक्षीव क्षोमो ज्ञयति । तथा समीचीनासः संयता
चभवः । प्रथमवाचकेन शब्देन यथोऽप्युपलक्ष्यते । अमुर्विभा वाच इति च समस्वरन् । तामेव सव्यव-
सुवनं । खु शब्दोपतापयोः ॥ रुद्रा रुद्रपुत्रा मघतश्च पूर्वं पुरातनं नृवं तामेव नृवंत । अथसुवनं । नृचवध-
समये प्रहर भगवो अहि वीर्यक्षेत्रिणं रूपया वाचा त्वां सुतवंत इत्यर्थः ॥

अ॒स्येदि॑न्द्रो वावृ॒धे वृ॒षाय॑ शवो मदे॒ सुत॑स्य वि॒ष्वावि॑ ।

अ॒द्या त॑मस्य महि॒मानं॑ मा॒यवोऽनु॑ द्रुव॑न्ति पूर्वे॒षा ॥८॥

अस्य । इत् । इन्द्रः । वृद्धे । वृष्ण्यै । शर्वः । मदे । सुतस्य । विष्णवि ।

अद्य । तं । अस्य । महिमानं । आयवः । अनु । स्तुवंति । पूर्वऽथा ॥ ८ ॥

अक्षेदक्षेव यवमानस्य वृष्णं वृषत्वं वीर्यं शर्वो वषं चन्द्रो वावृधि । वर्धयति । सुतस्वामिसुतस्य सोमस्य
यानेन विष्णवि कृत्तदेहस्य आपके मदे हवे सति तक्षेव यवमानस्य वषं वर्धयतीत्यर्थः । अथाक्षिन् काक्षि
ऽक्षेद्रस्य तसुतगुणं महिमानं महत्त्वमायवो मनुष्या अनु दुवंति । आनुपूर्व्येण स्तुवंति । पूर्वथा ॥ पूर्वशब्दादि-
वर्धं प्रत्यपूर्वत्वादिना व्याकृत्यः ॥ यथा पूर्वक्षिन् काक्षिऽस्तुवन् एवमिदानीमपि तेनैव क्रमेण स्तुवंतीत्यर्थः ॥

ओतिष्टोमे माध्वंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे तत्त्वा यामीति प्रगाथोऽनुक्त्यः । सूचितं च । तत्त्वा यामि सुवीर्य-
मिति प्रगाथी खोषियानुक्त्यौ । आ० ५. १६. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्वंदिनसवनेऽप्ययं प्रगाथस्तत्त्वोवा-
नुक्त्यः । सूचितं च । तत्त्वा यामि सुवीर्यममि प्र वः सुराधसं । आ० ७. ४. । इति ॥

तत्त्वा यामि सुवीर्यं तद्भूतं पूर्वचित्तये ।

येना यतिभ्यो भृगवे धने हिते येन प्रस्कृतमाविष्य ॥ ९ ॥

तत् । त्वा । यामि । सुऽवीर्यं । तत् । ब्रह्म । पूर्वऽचित्तये ।

येन । यतिभ्यः । भृगवे । धने । हिते । येन । प्रस्कृतं । आविष्य ॥ ९ ॥

हे इन्द्र तत्सुवीर्यं शोभनवीर्यं त्वा त्वां यामि । याचामि ॥ ज्ञादसो वर्धन्वोपः ॥ तथा तद्भूतं परिवृद्धमसं
पूर्वचित्तये पूर्वप्रज्ञानायास्त्रिभ्यः पूर्वमेव जामाय त्वां याचामि । धने हितेऽभीष्टे सति धेनु सुवीर्यं यतिभ्यः
कर्मसुपरतिभ्योऽथष्टभ्यो जनेभ्यः सकाशाच्चनमाहृत्य भृगवे महर्षये प्रयच्छसि । यथा । कर्मसु नियता चंनिरसो
यतयः । तेषामर्थं धनं प्रयच्छसि । तादर्थ्यं चतुर्थी । धेनु च ब्रह्मणा प्रस्कृतं कृतप्रभवं कृतस्य पुत्रमुपिमाविष्य
ररविष्य । तद्भुमं याचामीत्यन्वयः ॥

येना समुद्रमसृजो महीरपस्तदिन्द्र वृष्णि ते शर्वः ।

सद्यः सो अस्य महिमा न संनशे यं क्षोणीरनुचक्रदे ॥ १० ॥

येन । समुद्रं । असृजः । महीः । अपः । तत् । इन्द्र । वृष्णि । ते । शर्वः ।

सद्यः । सः । अस्य । महिमा । न । संनशे । यं । क्षोणीः । अनुऽचक्रदे ॥ १० ॥

हे इन्द्र येनालोधिने वक्षिन् समुद्रमब्धिं प्रति महीर्महीरप उदकाव्यकवः व्यकवः । महान् समुद्रो
यावन्निरक्षिः पूर्यते तावन्ति जलाणि पुरा त्वं कष्टवामित्यर्थः । ते त्वहीयं तच्छवी वषं वृष्णि वर्धकं । अभीष्टफ-
लमित्यर्थः । अक्षेद्रस्य स महिमा न संनशे । न सम्यनापनीयः । परिरप्रभूय इत्यर्थः ॥ अश्वः कृत्वापि
केप्रत्ययः ॥ यं महिमानं क्षोणीः क्षोणी पृथिव्यनुचक्रदे अनुगच्छति । क्रदिरप इत्यर्थः । यदधीना वर्तत
इत्यर्थः ॥ १२६ ॥

शग्धि न इन्द्र यस्मा रयिं यामि सुवीर्यं ।

शग्धि वाजाय प्रथमं सिषासते शग्धि स्तोमाय पूर्य ॥ ११ ॥

शग्धि । नः । इन्द्र । यत् । त्वा । रयिं । यामि । सुऽवीर्यं ।

शग्धि । वाजाय । प्रथमं । सिषासते । शग्धि । स्तोमाय । पूर्य ॥ ११ ॥

हे इन्द्र सुवीर्यं शोभनवीर्यं यत् । यजम्रीही वीरवीचीं चतुत्तरपदावुदात्तत्वं । यद्गच्छि धनं त्वां यामि

वाचाभि । आंदसो वर्षकोपः ॥ नोऽस्माभं तद्धनं शग्धि । देहि ॥ शक्तिरथ दानार्थः । तस्मात्कोविद् ही आंदसो विकरयस्व जुह्व । ऊष्टुचभ्य इति हेर्धित्वं ॥ तथा सिधासते संभक्तुमिच्छते ॥ सगतिः सभि सनीवंतधीति विकल्प-
नादिर्भवि जनसमखनामित्यात्वं ॥ वाचाय । वाच इत्यन्ननाम । तेन च तद्वाह्यं चति । इविष्मते यजमानाय प्रथमं सर्वेभ्यः पूर्वमेव शग्धि । धनं प्रयच्छ । यद्वा । वाचायेति द्वितीयाय चतुर्थी । कर्मभिस्त्वां संभक्तुमिच्छते जनाय प्रथमं वाचाय वाकमन्नं शग्धि । देहि । पश्चात्सोमाय कोवि हे पूर्वं पूर्वस्मिन् कास्मि मय चिरंतनं शग्धि । देहि ॥ कौतिः कर्तृर्धर्तुस्तुस्त्रिणादिना मन्त्रात्ययः ॥

शग्धी नो अस्य यद्ध पौरमाविंथ धियं इंद्रु सिधासतः ।

शग्धि यथा रुशमं श्यावकं कृपमिंद्र प्रावः स्वर्णरं ॥१२॥

शग्धि । नः । अस्य । यत् । ह । पौरं । आविंथ । धियः । इंद्रु । सिधासतः ।

शग्धि । यथा । रुशमं । श्यावकं । कृपं । इंद्रु । प्र । आवः । स्वः । नरं ॥१२॥

हे इंद्रु धियः कर्माणि कोषाणि वा सिधासतः संभक्तवतो नोऽस्माकं संबंधिनोऽस्य यजमानस्य तद्धनं शग्धि प्रदेहि यद्ध येन खलु धनेन पौरं । पुत्रनाम रावा । तस्य पुत्रमाविंथ ररविंथ । अपि च हे इंद्रु यज्ञं ज्ञानकं ज्ञाप्येतन्नामकांस्त्रीजाकर्षीन् यथा येन प्रकारेण प्रावः प्रारब्धः तथा स्वर्णं सर्वस्य इविषो नितारं प्रापयितारं । यद्वा । स्वः स्वर्गं प्रति नैतन्ममिदं यजमानं शग्धि । शक्तं जुह्व । धनादिसंपत्त्या यामानुष्ठानाय यथा शक्नो भवति तथा कुर्वित्यर्थः । इंद्रेत्वामंषितस्य पादादित्स्त्रिणाष्टमिकनिघातामवि बाधिकमामंषिता-
मुदात्तत्वं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्दिनसवने ब्रह्मशस्त्रे कस्य इति कदान्प्रगाथः । सूचितं च । कस्यो अतसीनां कद्रु न्वस्त्राकृतमिति कद्रुतः प्रगाथाः । आ० ७. ४. । इति ॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु तस्मिंश्च स्त्रीबाधं प्रगाथः । सूच्यते हि । आरंभणीयाः पर्यासान् कद्रुतोऽहरहःशस्त्रानीति होचका द्वितीयादिष्वेव । आ० ७. १. । इति ॥

कन्ध्वो अतसीनां तुरो गृणीत मर्त्यैः ।

नही न्वस्य महिमानमिंद्रियं स्वर्गुणं आनप्नुः ॥१३॥

कत् । नथ्यः । अतसीनां । तुरः । गृणीत । मर्त्यैः ।

नहि । नु । अस्य । महिमानं । इंद्रियं । स्वः । गृणंतः । आनप्नुः ॥१३॥

अतसीनामतसीनां सततमामिनीनां सुतीनां तुरः प्रेरयिता मर्त्यो मरकधर्मा नवोऽभिनव इदानींतनः कत् को नाम कोता गृणीत । इंद्रु सुयात् । अत्यप्रक्षिरिदानींतनैरिंद्रुः कोतुं न शक्यत इत्यर्थः ॥ गृ शब्दे । क्रियादिकः । प्वादीनां ब्रह्म इति ब्रह्मत्वं ॥ नु पुरा पूर्वस्मिन्नपि कास्मि विद्यमानाः स्वः सर्वे गृणंतः कौतारः । यद्वा । स्वः सुहरषीयं प्राप्तव्यमिंद्रुं गृणंतः सुवंतो जनाः । इंद्रियं । इंद्रियमिंद्रुस्य किंमिंद्रुस्त्रीबाधाधारणं । अक्षिंद्रुस्य महिमानं महत्त्वं न ज्ञानम् । न खलु प्राप्तवन् ॥ अतोतिर्विदि न्वत्ययेन परस्परं । अत आदेरि-
त्यभ्यासश्चात् । अतोतिवेति नुद् । हि वेति निघातप्रतिषेधः ॥

कद्रु सुवंतं अतयंत, देवतं अष्टिः को विप्रं ओहते ।

कद्रा हवं मघवन्निंद्रु सुवतः कद्रु सुवत आ गमः ॥१४॥

कत् । ऊं इति । सुवंतः । अतयंत । देवता । अष्टिः । कः । विप्रः । ओहते ।

कद्रा । हवं । मघवन् । इंद्रु । सुवतः । कत् । ऊं इति । सुवतः । आ । गमः ॥१४॥

हे इंद्रं सुवतः सोमं कुर्वतः कदु के खसु जना देवता ॥ देवान्नसिति स्वार्थिकसाधप्रत्ययः । अत्ययेन प्रथमा ॥ इयं त्वामुद्दिशन् अतयंत । अतं यज्ञमिच्छन् । तदीययानिच्छापि दुर्जना दूरे त्वयानकथा । अविर्द्रुष्टा विप्रो मेधावी कः सोतीहति । वहति । त्वां सुतीः प्रापयति । न कश्चिदपि त्वां सोतुं शक्नोतीत्यर्थः । यत एवमतः कारणात् हे मघवन् धनवन्निद्रं अनुयहीषा त्वयैवानंतम् । स त्वं कदा कस्मिन्नासि सुन्वतः सोमा-
निषवं कुर्वतो यजमानस्य हवमाङ्गानां प्रत्या गमः । आगच्छः । कदु कदा च कस्मिंश्च काले सुवतः केववं सोमं कुर्वतो यजमानस्य हवमाङ्गानां गमः । अभ्यगच्छः ॥ सुन्वतः सुवत इत्युभयत्र शतुरनुम इति विभक्तिरुदात्तत्वं । गमेर्बुद्धिः कृदित्वात् त्रिरुकादेशः ॥

ज्योतिष्टोमे माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रं उडु त्व इति प्रगाथोऽनुकूपानंतरं शंसनीयः । सूचितं च । उडु त्वे मधुमत्तमा इंद्रः पुर्नित् । आ० ५. १६. । इति ॥ चातुर्विंशिके माध्यंदिनसवने तस्मिन्नेव शस्त्रेऽयं प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुकूपः । सूचितं च । उडु त्वे मधुमत्तमास्त्वमिन्द्रं प्रतूर्तिषु । आ० ७. ४. । इति ॥

उडु त्वे मधुमत्तमा गिरः स्तोमांस ईरते ।

सचाजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयंतो रथा इव ॥ १५ ॥

उत् । ऊं इति । त्वे । मधुमत्तमाः । गिरः । स्तोमांसः । ईरते ।

सचाऽजितः । धनऽसाः । अक्षितऽऊतयः । वाजऽयंतः । रथाऽइव ॥ १५ ॥

स्मि ते प्रसिद्धा मधुमत्तमा अतिशयेन मधुरा विरोऽप्रगीताः शस्त्ररूपा वाचः सोमांसः प्रगीताणि वहिष्पवमानादीनि सोपाणि चोदीरते । हे इंद्र त्वामुद्दिशोन्नच्छति । ऊर्ध्वं प्रसरंति ॥ ईर गती । आदादिकः ॥ तत्र वृष्टांतः । सचाजितः सहिव शत्रूजयंतः अत एव धनसा धनानि संभजंतः ॥ वन वष संभज्जी । जनसमखनक्रमगनो विट् । विट्पुनोरनुनासिकस्त्रादित्वात् ॥ अक्षितोतयः । अक्षिताः चत्वरहिता ऊतयो रथा येषां ते तथोक्ताः ॥ चिथो भवे निष्ठा । निष्ठायामन्यदर्थ इति पर्युदासादीर्घाभावः । अत एव चिथो दीर्घादिति निष्ठानत्याभावश्च ॥ वाजयंतो वाजमन्नमिच्छंतः ॥ अचि न च्छंदस्वपुनस्तेतीत्यदीर्घयोः प्रतिषेधः ॥ एवंगुणविशिष्टा रथा इव । ते यथा विविधमितकत उत्तिष्ठंति तद्वदुदीरत इत्यर्थः ॥ १२७ ॥

कखा इव भृगवः सूर्या इव विश्वमिच्छीतमानभ्युः ।

इंद्रं स्तोमेभिर्महयंत आयवः प्रियमेधासो अस्वरन् ॥ १६ ॥

कखाऽइव । भृगवः । सूर्याऽइव । विश्वं । इत् । धीतं । आनभ्युः ।

इंद्रं । स्तोमेभिः । महयंतः । आयवः । प्रियऽमेधासः । अस्वरन् ॥ १६ ॥

कखा इव कखनोचोत्पन्ना अथ इव सुवतो भृगवो भृगुनोचोत्पन्ना अथ यो धीतमाध्यातं विश्वमिच्छाप्तं तमेर्बेद्रमानभ्युः । आपुः । सूर्या इव । यथा सूर्यरश्मयः सर्वं जनश्रामुवन्ति तद्वत् । अपि च प्रियमेधासः प्रियमन्ना एतत्संज्ञा वाचवो मनुष्यास्तमेर्बेद्रं महयंतः पूजयंतः सोमेभिः सोपैरस्वरन् । असुवन् ॥ सु शब्दो-
पतापयोः । भौवादिकः ॥

युद्धा हि वृचहंतम् हरीं इंद्र परावतः ।

अर्वाचीनो मघवन्सोमपीतय उय अघ्वेभिरा गहि ॥ १७ ॥

युद्धा । हि । वृचहन्ऽतम् । हरी इति । इंद्र । पराऽवतः ।

अर्वाचीनः । सूयऽवन् । सोमऽपीतये । उयः । अघ्वेभिः । आ । गहि ॥ १७ ॥

हे वृषहंतम । वृषं हतवान् वृषहा । अतिशयेन हतवान् वृषहंतमः । यथा पुनर्नोत्तिष्ठति तथा हतवानि-
त्त्वर्थः ॥ अनो नुडिति तमपो नुड् ॥ हे तादृशेन्द्र हरी त्वदीयावधी युक्त्वा । हिरवधारणे । आत्माधि रूषे योज-
यिव । हे मघवन् धनवन् उय उन्नयस्त्वं सोमपीतये सोमपानार्थं ॥ दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥
अर्वाचीनोऽकंदभिमुख अध्येभिर्ध्वंस्वीर्दशनीधर्मवृद्धिः सार्धं परावतः । दूरगामीतत् । दूरे वर्तमानाद्युचोक्तादा
गहि । आगच्छ ॥ गमेर्नोटः सेहिः । छांदसः शपो लुक् । अनुदात्तोपदेशेननुनासिकसोपः । तस्मात्सिचवदवा
मादित्यसिद्धत्वादिर्गुणभावः ॥

इमे हि ते कारवो वावश्रुधिया विप्रांसो मेधसांतये ।

स त्वं नो मघवन्निद्रं गिर्वणो वेनो न श्रुणुधी हवँ ॥ १८ ॥

इमे । हि । ते । कारवः । वावश्रुः । धिया । विप्रांसः । मेधऽसांतये ।

सः । त्वं । नः । मघऽवन् । इन्द्र । गिर्वणः । वेनः । न । श्रुणुधि । हवँ ॥ १८ ॥

कारवः कर्मणां कर्तारो विप्रांसो मेधाविन इमे हीमे खणु यजमाना धिया सुत्वा हे इन्द्र ते त्वां वावश्रुः ।
पुनरश्रुवन् ॥ वायु शब्द इत्यस्यावङ्मुगताद्गुपमेतत् ॥ यथा । वावश्रुः पुनःपुनरकामयत ॥ वश्र कांती । अस्या-
वङ्मुगताङ्गि सिक्कभक्षीति श्रुत्स्व । वाङ्मनकोऽङ्भावः । निद्रि वा मुखादित्वाद्भासदीर्घत्वं । हि वेति
निघातप्रतिषेधः ॥ किमर्थं । मेधसांतये मेधस्व यागस्य संमज्जनार्थं ॥ सन्तिः क्षिति जनसंख्यानमित्वात्वं ।
दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ हे मघवन् धनवन् गिर्वणो नीर्मिर्वननीच नोऽस्यां हवं क्षीपं सर्वपू-
र्वोत्तनुषस्त्वं श्रुणुधि । श्रुणु । बुध्यस्व । वेनो न । वेनतिः कांतिकर्मा । यथा कांतो जातामिजावः पुत्रवः काम-
यितव्यमेकाग्रयेण शृणोति तद्वत् ॥ श्रुणुपृक्तवृथ इति हेर्धित्वं । अन्येषामपीति सांहितिको दीर्घः ॥

निरिन्द्रं बृहतीभ्यो वृषं धनुभ्यो अस्फुरः ।

निरवुँदस्य मृगयस्य मायिनो निः पर्वतस्य गा आजः ॥ १९ ॥

निः । इन्द्र । बृहतीभ्यः । वृषं । धनुऽभ्यः । अस्फुरः ।

निः । अवुँदस्य । मृगयस्य । मायिनः । निः । पर्वतस्य । गाः । आजः ॥ १९ ॥

हे इन्द्र वृषमावरकमसुरं बृहतीभ्यो महद्भ्यः ॥ भिग्वत्त्वयः ॥ धनुर्भ्यो धनुर्भ्यः कोदंभ्यः ॥ छांदसो
रेफसोपः । हेतो पंथीमी ॥ महद्भिर्धनुर्मिहेतुभिर्निरस्फुरः । स्फुरतिर्वधकर्मा । निरवधीः । निःशेषेण हतवानसि ।
यथा । वृषमावरकं मेघं धनुर्भ्यः । धन्वंति गच्छंतीति धनव आपः । महतीभ्योऽङ्गः ॥ तादृशं चतुर्थी ॥ हेतुशी-
नामयां कामार्थं निरवधीः । अपि च मायिनो मायाविनोऽवुँदस्यितत्संज्ञकस्यासुरस्य मृगयस्यितत्संज्ञकस्य च ॥
उभयत्र कर्मणि षष्ठी ॥ इमावप्यसुरी निरस्फुरः । निःशेषावधीः ॥ मायाशब्दस्य ग्रीष्मादिषु पाठात् ग्रीष्मा-
दिभ्यश्चेति मत्वर्षीधो षिनिः । तथा पर्वतस्य वसनाकासुरेण नवामदर्शनाय निहितस्य भिरेः संबंधिनीर्वा
वक्षिणापहता निराजः । निरजमयः ॥ अज नतिषेपयथोः ॥

निरग्रयो रुरुचुर्निह सूर्यो निः सोम इन्द्रियो रसः ।

निरंतरिक्षादधमो महामहिं कृषे तदिन्द्र पौंस्यं ॥ २० ॥

निः । अग्रयः । रुरुचुः । निः । ऊं इति । सूर्यः । निः । सोमः । इन्द्रियः । रसः ।

निः । अंतरिक्षात् । अधमः । महं । अहिं । कृषे । तत् । इन्द्र । पौंस्यं ॥ २० ॥

हे इन्द्र महं महान्तं कृत्स्नस्य जनतो आपकमहिमाहनशीलं वृषं यथा स्वमंतरिक्षादाकाशान्निरधमः

निरगमयः । भूमतिर्गतिकर्मा । तप्तदानीं पीत्वां वृषह्वनहेतुभूतं वचं हवे । कुरवे । पुरस्कुरवे । करोतिष्कां-
दसो विकरवस्य जुक् । अथयच्च चिक्खानगता नी वचुः । निःशेषेण दिदीपिरे । सूर्यः प्रेरक आदित्योऽपि
निःशेषेण दिदीपे । इन्द्रिय इंद्रेण सेव्यो रसो रसात्मकोऽमृतमयः सोमस्य निःशेषेण दिदीपे । अग्नौदयः
सर्वे पूर्व वृषेणावृतत्वान्निष्प्रभाः संत रदानीं तस्मिन्नावरके इति सम्यक् प्राकाशितत्वर्थः ॥ २८ ॥

यं मे दुरिद्रो मरुतः पाकस्थामा कौरयाणः ।

विश्वेषां त्मना शोभिष्ठमुपेव दिवि धावमानं ॥ २९ ॥

यं मे । दुः । इंद्रः । मरुतः । पाकऽस्थामा । कौरयाणः ।

विश्वेषां । त्मना । शोभिष्ठं । उपेऽइव । दिवि । धावमानं ॥ २९ ॥

इदमादिक्तेन चतुर्ध्वेन कुरयाणपुचात्याकस्थामनाञ्चो राज्ञो दानं लब्ध्वा मेध्यातिविसृद्धेयं दानं स्वीति ।
यं चाकृशं धनसंघं मङ्गमिंद्रो मरुतस्य दुः दत्तवतः तादृशमेव धनसमूहं कौरयाणः । शत्रून् प्रति युद्धाभिसु-
खीन कृतं धानं हस्त्यश्वादिकं धेनासौ कुरयाणः । तस्य पुत्रः कौरयाणः । पाकस्थामा । तिष्ठत्यनेनेति स्नात
वचं । परिपक्ववचः । एतत्संज्ञो राजा मङ्गं प्रादात् । इदमिर्मुक्तिं यातिस्वीति सिचो जुक् । अदभावः क्वांदसः ॥
कीदृशं धनसंघं । विश्वेषां सर्वेषां धनानां मध्ये तन्नात्मना स्वत एव शोभिष्ठमतिशयेन शोभावतं ॥ मेषेष्वा-
द्यादेरित्यात्मन आकारलोपः । शोभावच्छब्दादातिशायनिक इष्टम् । विस्मयोर्मुक् । यस्मिन्ति लोपः ॥ अति-
शयेन शोभावस्ते वृष्टांतः । दिव्याकाश उपेव धावमानं प्रभाभिद्विपेतं शीघ्रगामिनं सूर्यमिव । शोभावत्तम-
मित्यर्थः ॥

रोहितं मे पाकस्थामा सुधुरं कक्ष्यप्रां । अदाद्रायो विबोधनं ॥ २२ ॥

रोहितं । मे । पाकऽस्थामा । सुधुरं । कक्ष्यऽप्रां । अदात् । रायः । विऽबोधनं ॥ २२ ॥

पाकस्थामा राजा रोहितं बोहितवर्णं वृषभमश्वं वा मे मङ्गमदात् । दत्तवान् । कीदृशं । सुधुरं शोभ-
नधुरं शोभनवह्नप्रदेशं ॥ अक्षपूरव्यूः । पा० ५. ४. ७४. । इत्यकारः समासांतः । कक्षादयस्येति वज्रग्रीहानुत्तर-
पदायुदात्तत्वं । कक्ष्यप्रां । कक्षा कक्षयोर्वाज्रमूलयोर्वध्यमाना रज्युः । तस्याः प्रातारं पूरयितारं । पीव-
रमित्यर्थः ॥ प्रा पूरये । रायो धनस्य विबोधनं विश्वेषां बोधकं । वज्रधनप्राप्तिहेतुमित्यर्थः ॥ अष्टिदमित्या-
दिना रायो विभक्तिरुदात्ता ॥

यस्मा अन्ये दश प्रति धुरं वहति वह्नयः । अस्तं वयो न तुग्यं ॥ २३ ॥

यस्मै । अन्ये । दश । प्रति । धुरं । वहति । वह्नयः । अस्तं । वयः । न । तुग्यं ॥ २३ ॥

पूर्वोक्त एवाश्वो विशेष्यते । यस्मै । वध्यर्थे चतुर्थी । यस्याश्चस्य वृषभस्य वा धुरं बोधकं युगधुरमग्रे
प्रकृतादक्षादिकश्चका दशसंख्याका वज्रयो बोधारोऽश्वा वकीवर्दा वा प्रतिनिधयः संतो मां बोधुं वहति
विधति । वज्रगमेकश्च वहने वृष्टांतः । अस्तं । अस्म्येति चिप्यते तस्मिन्पदार्थजातमित्यस्तं गुहं । प्रति वयो न
वतारोऽश्वा यथा तुग्यं तुपपुत्रं भुज्युं समुद्रंतीरादवहन् तद्वत् । तादृशमश्वं मङ्गं प्रादादिति पूर्वस्यामुच्यन्वयः ॥
मुज्योर्वहन् च नासत्या भुज्युर्मुह्युः । अ० १. ११६. ४. । इत्यादाववगतत्वं । यद्वा । यस्या इति कर्मणि चतुर्थी ।
यं रचमग्रे दशसंख्याका वज्रयो बोधारोऽश्वा धुरं वह्नप्रदेशं प्रति गताः संतो ज्ञहति तादृशं रचमपि मङ्गं
दत्तवानित्यर्थः ॥

आत्मा पितुस्तनूवांस ओजोदा अभ्यंजनं ।

तुरीयमिद्रोहितस्य पाकस्थामानं भोजं दातारमव्रवं ॥ २४ ॥

आत्मा । पितुः । तनूः । वासः । ओजः५दाः । अभिऽअंजनं ।

तुरीयं । इत् । रोहितस्य । पाक्५स्थामानं । भोजं । दातारं । अभ्रवं ॥ २४ ॥

अयं पाक्स्थामात्मा स्वयं पितुर्जनकस्य तनूस्त्वयः । पिता यथा सन्मार्गवर्तितया प्रशस्य एवमयमपी-
त्यर्थः । तथा वासो वासयिता निवासयिता ॥ वासयतेरीणादिकोऽमुन् ॥ अभ्यंजनमभिव्यक्तं यथा भवति
तथीजोदा ओजसो वसस्य दाता धारयिता वा । यद्वा । आत्मा सततगामी । पितुरित्यङ्गनाम । व्याप्तमन्नं
येन दत्तं । तनूर्विकृतं वासो वस्त्रमभ्यंजनमभ्यंजनसाधनं घृततेजादिकं च येन दत्तं । यथीजोदा वसस्य
दातारं पाक्स्थामानं तुरीयं स्वकीयप्रपितामहपिचया चतुर्थं यद्वा तुरीयं शत्रूणां तूर्वकं हिंसितारं भोजं
शत्रूणां भोजयितारं रोहितस्य रोहितवर्णस्य पूर्वोक्तस्याश्वस्य दातारं एवंगुणकं पाक्स्थामानमभ्रवं । उक्तेन
प्रकारेणास्तीत्यर्थः । इदिति पुरस्कः ॥ ॥ २९ ॥

यदिद्विषिकविंशत्यर्थं चतुर्थं सूक्तं काश्यपोवस्य देवातिथेरार्थं । वृषाक्षिक इतिवा पुरउष्णिक् शिष्टास्व-
युषो नृहयो युवः सतोनुहस्यः । खूरं राध इत्यादिभिरिषिकभिः कुप्यदानस्य सूयमानत्वात्तासहेवताकाः ।
तत्पूर्वः पंचदश्यायास्ततः पूषदेवताका इन्द्रदेवताका वा शिष्टा ऐंशः । तथा चातुक्रांतं । यदिदं सैका देवा-
तिथिसुबोऽत्यः पुरउष्णिगंतः कुप्यस्य दानकुतिसापूर्वास्ततः पीप्सो वेति ॥ महाव्रते निष्केवक्षी बार्हततु-
चाशीतावाचाचतुर्दशर्थः शंसनीयाः । तथैव पंचमारण्यके । यदिदं प्रागपागुदगिति चतुर्दश । ऐ० आ० ५.
२. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि मार्ध्वदिने सवनेऽक्षावाक्यस्य आद्यः प्रगाथो वैकल्पिकः सोपियः । सूच्यते
हि । यदिदं प्रागपागुदग्या मीरो अपा कृतं । आ० ७. ४. इति ॥

यदिदं प्रागपागुदङ् न्यग्वा हूयसे नृभिः ।

सिमां पुरु नृषूतो अस्यानवेऽसि प्रशर्धे तुर्वशे ॥ १ ॥

यत् । इन्द्र । प्राक् । अपाक् । उदक् । न्यक् । वा । हूयसे । नृऽभिः ।

सिमं । पुरु । नृऽसूतः । असि । आनवे । असि । प्रऽशर्धे । तुर्वशे ॥ १ ॥

* हे इन्द्र यद्यदि प्राक्प्राच्यां दिशि वर्तमानः ॥ सप्तम्यंतादिकच्छब्दाद्विहितस्यास्मातिरंभेर्जुक् । पा० ५. ३. ३०. ।
इति जुक् ॥ अपाकप्रतीक्षां दिशि वर्तमानः । यदि वोदगुदीक्षां दिशि वर्तमानः । यद्वा व्यङ्गीक्षां दिग्मध्यक्षा-
वर्तमानः ॥ व्यधी इति मेः प्रकृतिस्वरत्वं । उदान्तस्वरितयोर्ध्व इति परस्यानुदात्तस्य स्वरितत्वं ॥ एवंभूतेर्नृभिः
कोतुमित्त्वं द्रव्यस्य स्वस्वकार्यायाद्भवति हे सिम भेष्ठेन्द्र । सिम इति वै भेष्ठमाचक्षत इति वाक्सनेयकं । यद्यपि
वज्रभिराह्वयसे तथाप्यनवे । आनुर्गम राजा । तस्य पुत्रे राजर्षी पुत्र वज्रवं नृषूतो नृभिरादीधैः कोतुभिः
प्रेरितोऽसि । भवसि । राज्ञो हितकरस्य त्वां कोतारः प्रेरयंतीत्यर्थः ॥ ३० प्रेरसि । अस्मात्कर्मणि निष्ठा ।
तुतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ अपि च हे प्रशर्धे प्रकर्वेष शर्धयितरभिभवितरिन्द्र तुर्वश एतत्संज्ञे च
राजनि नृषूतोऽसि । नृभिः प्रेरितो भवसि ॥

यद्वा रुमे रुशमे श्यावके कृप् इन्द्र मादयसे सचा ।

कखासस्वा ब्रह्मभिः स्तोमवाहस इन्द्रा यच्छन्त्या गहि ॥ २ ॥

यत् । वा । रुमे । रुशमे । श्यावके । कृप् । इन्द्र । मादयसे । सचा ।

कखासः । त्वा । ब्रह्मऽभिः । स्तोमऽवाहसः । इन्द्र । आ । यच्छन्ति । आ । गहि ॥ २ ॥

यद्वा यद्यपि दमादिव चतुर्षु राजसु हे इन्द्र त्वं सचा सह मादयसे मादयसि तथापि स्तोमवाहसः
स्तोमनां स्तोमाणां वोढारः कखासः कखनीया अवयो ब्रह्मभिः परिवृष्टैर्मैर्हविर्भिर्वा हे इन्द्र त्वामा

यच्छन्ति । अग्नयन्ति । यद्वा । द्वितीयाथै तृतीया । ब्रह्मभिर्ब्रह्माणि इवींश्यामिमुक्तेन प्रयच्छन्ति । इदंति ॥
दाह दानि । पात्रेत्वादिना यच्छादेशः ॥ अतस्त्वमा गहि । शीघ्रमागच्छ ॥ गमेर्लोडि क्छादसः शपो सुक् ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि सार्धंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे यथेति प्रगाथोऽनुरूपः । सूचितं च । यथा गौरो अपा कृतमित्यच्छावाकस्य । आ० ७. ४. इति ॥

यथा गौरो अपा कृतं तृण्यन्त्येवेरिणं ।

आपित्वे नः प्रपित्वे तूयमा गहि कर्त्तव्येषु सु सचा पिब ॥३॥

यथा । गौरः । अपा । कृतं । तृण्यन् । एति । अत्र । इरिणं ।

आऽपित्वे । नः । प्रऽपित्वे । तूयं । आ । गहि । कर्त्तव्येषु । सु । सचा । पिब ॥३॥

गौरो गौरमृगसृष्ट्या पिपाससपानिबद्धैः ॥ आत्ययेनैकवचनं । ऊडिदमित्यादिना विभक्तिबद्धात्तत्त्वं ॥
कृतं संपूर्णं कृतमिरिणं निवृत्तं तटाकदेशं यथा घेन प्रकारेणावेति अवगच्छति । अवशब्दोऽभिप्रायस्त्वार्ये ।
अभिमुखः सञ्छिन्नं गच्छति तथापित्वे बंधुले प्रपित्वे प्राप्ति सति हे इन्द्र त्वं नोऽस्मांसूयं । विप्रनामितत् ।
शीघ्रमा गहि । आगच्छ । आगत्य च कर्त्तव्येषु कर्त्तव्येष्वस्मासु सचा सहकयत्नेनैव विद्यमानं सर्वं सोमं
सु सुष्ठु पिब ॥

मंदंतु त्वा मघवन्निद्रंदवो राधोदेयाय सुन्वते ।

आमुथा सोममपिबन्मू सुतं ज्येष्ठं तद्दधिषे सहः ॥४॥

मंदंतु । त्वा । मघऽवन् । इन्द्र । इंदवः । राधऽदेयाय । सुन्वते ।

आऽमुथं । सोमं । अपिबन् । चमू इति । सुतं । ज्येष्ठं । तत् । दधिषे । सहः ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निद्र इंदवः क्रिदनाः सोमास्त्वां मंदंतु । मादयंतु । इर्वयंतु ॥ मदेर्बल्ययेन परकीपदं ॥
किमर्थं । सुन्वते सोमाभिषयं कुर्वते यजमानाय राधोदेयाय राधसो धनस्य दानार्थं । इदंतिरचो यदिति
भावे यत् । ईष्यतीतीकारः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वे ऊडुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । शतुरनुम इति सुन्वच्छब्दा-
त्परा विभक्तिबद्धात्ता ॥ अपि च त्वं सोममामुथानोषणं कृत्वा दत्तमपि बलादपहृत्यापिबः । पीतवानसि । स
यच्छेषैश्च कृत्वा प्रासहा सोममपिबत् । तै० सं० २. ४. १२. १. इति श्रुतेः । कीदृशं सोमं । चमू चम्बोरधिवचण-
फलकयोः सुतमभिषुतं । यद्वा । चमूभां चमसाभां होतुर्मेनावरणस्य च संबंधिभां संस्तुताभिर्वसतीबरीभिः
सुतमभिषुतं । यच्छादेवं तत्तस्मात्कारणाज्येष्ठं प्रशस्ततमं वृद्धतमं वा सहो वत्सं दधिषि । हे इन्द्र त्वं धारयसि ।
अतो मदीया अपि सोमास्त्वां मादयन्त्विति प्रार्थते ॥

प्र चक्रे सहसा सहो बभञ्ज मन्युमोजसा ।

विश्वे त इन्द्र पृतनायवो यहो नि वृक्षा इव येमिरे ॥५॥

प्र । चक्रे । सहसा । सहः । बभञ्ज । मन्युं । ओजसा ।

विश्वे । ते । इन्द्र । पृतनाऽयवः । यहो इति । नि । वृक्षाऽइव । येमिरे ॥५॥

स इन्द्रः सहस्रास्मीधेनाभिमेव वीर्यकर्मणा सहः शत्रूनामभिमेव प्र चक्रे । प्रकर्षेयं कृतवान् । तचीकसा
वक्त्रेण मन्युं परकीयं क्रोधं बभञ्ज । भपवान् । उत्तरोऽर्धैः प्रक्षयकृतः । हे यहो । महत्प्रतिपत्तिः । हे महत्प्रति-
पत्तिः सर्वे पृतनायवो युद्धकामाः शत्रवस्तु त्वया युद्धा इव महीदहा इव नि येमिरे । नियता आसन् । यथा
युद्धा निष्कवासिर्हन्ति तद्वन्निर्वापारा अभूवन्निर्वाहः ॥ ३० ॥

सहस्रेणैव सचते यवीयुधा यस्तु आनकुपंस्तुतिं ।

पुत्रं प्रावर्गं कृणुते सुवीर्यं दास्योति नमउक्तिभिः ॥ ६ ॥

सहस्रेणऽइव । सचते । यविऽयुधा । यः । ते । आनद । उपऽस्तुतिं ।

पुत्रं । प्रावर्गं । कृणुते । सुऽवीर्यं । दास्योति । नमउक्तिभिः ॥ ६ ॥

हे इंद्र ते तवोपस्तुतिं स्वीकृत्य यः पुत्रं आनदं प्राप्नोति त्वं प्रापयति ॥ अतोतिर्वाङ्मि वक्तव्येन परस्परं ॥ सचते । समवेति ॥ यत्र समवाये ॥ सहस्रेणैव यथा सहस्रसंख्येन वक्षेन तथेत्यर्थः । यत्र यत्रमानो नमउक्तिभिर्नमस्कारवचनैः स्वीकृत्य सार्धं दास्योति हवीषि तुभ्यं ददाति ॥ दास्यु दाते ॥ स यत्रमानः सुवीर्यं शोभनवीर्ययुक्ते संयामे प्रावर्गं प्रकर्षेण शत्रूणां वर्जयितारं पुत्रं कृणुते । करोति । उत्पादयति । त्वत्प्रसादात्कृत इत्यर्थः ॥ प्रपूर्वावृधेः कृत्यञ्चुटो बङ्गलमिति कर्तरि ञञ् । उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये । पा० ६. ३. १२२ । इति दीर्घः । थायादिनोत्तरपदांतोदान्तत्वं ॥ यद्वा । सुवीर्यं इत्येतत्पुत्रस्य विशेषणं । द्वितीयाद्यैः सप्तमी । शोभनवीर्यं पुत्रं ॥ बङ्गम्रीहो वीरवीर्यौ चेत्युत्तरपदायुदान्तत्वं ॥

मा भेम मा अमिषोयस्य सख्ये तव ।

महत्ते वृष्णो अभिचक्ष्यं कृतं पश्येम तुर्वशं यदुं ॥ ७ ॥

मा । भेम । मा । अमिष । उयस्य । सख्ये । तव ।

महत् । ते । वृष्णः । अभिऽचक्ष्यं । कृतं । पश्येम । तुर्वशं । यदुं ॥ ७ ॥

हे इंद्र उयस्योद्गूर्णवत्स्य तव सख्ये सखिले सति वयं मा भेम । मा भेष्य । कुतश्चिदपि शत्रोर्भीता मा भूम । मा अमिष्य । आंताः पीडिताश्च मा भूम । वृष्णः कामानां वर्धितुम् तव संबन्धि महत्प्रभूतं कृतं वृषवधादिवक्षणं कर्माभिचक्ष्यं । अभितः ख्यापनीयं स्वीकृत्यं । अतो महानुभावस्य तव सख्यं प्राप्तानां भीतिशमनी न आयेति इत्यर्थः । तत्कथमवगम्यत इति चेत् उच्यते । तुर्वशमेतत्संज्ञं राजर्षिं यदुमेतत्संज्ञं च त्वत्प्रसादात्सुखेन वीर्यवती पश्येम । बृहवतः खलु वयं । अतः कारणात्त्वत्सख्यं प्राप्तस्य भयादिकं न आयेत इत्येतदुपपन्नमित्यर्थः ॥

सव्यामनुं स्फिग्यं वावसे वृषा न दानो अस्य रोषति ।

मध्वा संपृक्ताः सारधेण धेनवस्तूयमेहि द्रवा पिब ॥ ८ ॥

सव्यां । अनुं । स्फिग्यं । वावसे । वृषा । न । दानः । अस्य । रोषति ।

मध्वा । संऽपृक्ताः । सारधेण । धेनवः । तूयं । आ । इहि । द्रव । पिब ॥ ८ ॥

वृषा कामानां वर्धितेन्द्रः सखां दक्षिणेतरां स्फिग्यं कटिप्रदेशमनु ॥ तुतीयाधेऽनोः कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ सव्याया स्फिग्या शरीरेकदेशेनैव वावसे । वक्षे । सर्वभूतजातमाश्लादयति । स्वयं कृतं जगदतीत्य वतीत्यर्थः । निगमांतरं च भवति । यदन्वया स्फिग्या वामवस्थाः । अ० ३. ३२. ११ । इति । अपि च दानोऽवक्ष्यं उच्यते ॥ दान अवक्षं उच्यते । पञ्चावक्ष ॥ स वाख्येमिन्द्रं न रोषति । न हिनस्ति ॥ रिष इव हिंसायां ॥ इंद्रं हिंसितुं शक्तः कश्चिदपि नस्वीत्यर्थः । यद्वा । दानो हविषां दाता यत्रमानश्चाक्षिन्द्रस्य न रोषति । रोषं न जनयति । सर्वदा हविर्भिः परिचरतीत्यर्थः । उत्तरोऽर्धः प्रत्यक्षकृतः । सारधेय । सरधा मधुमधिका । तत्संबन्धिना मध्वा मधुना । भुजोपममेतत् । मधुनेव रसवता वीरादिना अथवाद्रुक्षिष्य संपृक्ताः संकटाः संस्कृता धेनवो धेनुवत् प्रीतिजनका अक्षदीयाः सोमाः । यद्वा । धिक् प्रीत्यनार्थाद्धेनवः । प्रीत्यधितार इत्यर्थः । यत एवमतः कारणात् हे इंद्र तूयं विप्रमेहि । अक्षत्समीपमानश्च । आनत्त च द्रव । सोमा यक्षि-

उत्तरवेदिजपुके आग्निं जयति तं देशं शीघ्रं गच्छ ॥ इदं गताविति आतुः । द्यौषोऽतस्त्रिंशु इति साहितिको
दीर्घः ॥ तदन्तरमध्वर्युणा दत्तं सोमं पिब । तेन सोमेन सम्यक् स्तोदरं पूरयेत्त्वर्थः ॥

अग्नी रथी सुरूपं इन्द्रोमाँ इदिंद्र ते सखा ।

आचभाजा वयसा सचते सदा चंद्रो याति सभामुप ॥९॥

अग्नी । रथी । सुरूपः । इत् । गोऽमान् । इत् । इंद्र । ते । सखा ।

आचऽभाजा । वयसा । सचते । सदा । चंद्रः । याति । सभां । उप ॥९॥

हे इंद्र ते तव सखा मित्रभूतः पुरुषोऽग्न्यादिगुणविशिष्ट एव भवति । इच्छब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यति ।
अग्नीष्टुभिरक्षेपेत एवं भवति । न कदाचिदक्षीर्वियुज्यते । रथी रथवानिव स भवति । सुरूप इच्छोम-
नरूपः शोभनावयव एव स भवति । गोमाँ इन्द्रोमिर्मोमिर्युक्त एव स भवति । न कदाचिदेतैर्वियुज्यत इत्यर्थः ।
अपि च आचभाजा । आचमिति धननाम । आचतनीयं शीघ्रं प्राप्तव्यं शोभनं धनं संभवति दृग्धनसंयुक्तं
वयसा । अन्ननामितत् । अन्नेन स सर्वदा सचते । समवेति । संगच्छति ॥ यत्र समवाधे ॥ अत एव चंद्रः सर्वेषा-
माह्लादकः सन् सभां जनसंसदमुप याति । उपगच्छति ॥

चक्षुशो न तृषन्वपानमा गहि पिबा सोमं वशँ अन्नु ।

निमेघमानो मघवन्दिवेदिव ओजिष्ठं दधिषे सहः ॥१०॥

चक्षुः । न । तृषन् । अवऽपानं । आ । गहि । पिब । सोमं । वशान् । अन्नु ।

निऽमेघमानः । मघऽवन् । दिवेऽदिवे । ओजिष्ठं । दधिषे । सहः ॥१०॥

हे इंद्र अग्नौ गर्ज्ञाग्नौ मृग इव तुषन् पिपासंस्त्वमवपानमवनीतं ग्रहचमसादिषु पात्रेष्वानीतं पातव्यं
सोममा गहि । अभिगच्छ । गत्वा च तमस्वदीयं सोमं वशं चान्वनुकामं यथाकामं पिब । यावता पीतिन
पर्याप्तिर्वायते तावता सोमेन स्तोदरं पूरयेत्त्वर्थः । अत एव सोमपानात् प्राप्तव्यस्त्वं दिवे दिवे प्रतिदिवसं
निमेघमानो न्यञ्चवायुखानि पुष्पदकानि सिंचन् हे मघवन्तिंद्र ओजिष्ठमोजस्वितममुजूर्णतमं सहो वर्षं
दधिषे । धारयसि ॥ ओजस्विशब्दादिषु विष्कतोर्भुगिति विनो जुक् । टेरिति टिक्प्रोपः ॥ ३१॥

अध्वर्यो द्रावया त्वं सोममिंद्रः पिपासति ।

उप नूनं युयुजे वृषणा हरी आ च जगाम वृषहा ॥११॥

अध्वर्यो इति । द्रावय । त्वं । सोमं । इंद्रः । पिपासति ।

उप । नूनं । युयुजे । वृषणा । हरी इति । आ । च । जगाम । वृषऽहा ॥११॥

हे अध्वर्यो अध्वरस जेतः त्वं सोमं द्रावय । उत्तरवेदिजपुके आग्निं प्रापय । यदा । रसात्मना द्रव्य-
शीघ्रं जुह । अभिपुणित्वर्थः । किं कारणमिति चेत् । इंद्रः पिपासति । इमं सोमं पातुमिच्छति । तथैतत्त्वच-
मवगतमिति चेत् तथाह । वृषणा वर्षितारी युषानी वा हरी अग्नी नूनमव पुषुके । उपगम्य सारथियोवि-
तवानधि । वृषहा वृषस्य हन्तेद्रसा जनाम । आगतवान् ॥

स्वयं चित्स मन्यते दान्भुरिर्जनो यथा सोमस्य तृपसि ।

इदं ते अन्नं युज्यं समुक्षितं तस्येहि प्र द्रवा पिब ॥१२॥

स्व॒र्य । चि॒त् । सः । म॒न्य॒ते । दा॒श्रु॒रिः । ज॒नः । य॒च । सोम॑स्य । तृ॒प॒सि । /

इ॒दं । ते । अ॒न्नं । यु॒ज्यं । संऽउ॒क्षितं । तस्य॑ । आ । इ॒हि । प्र । द्र॒व । पि॒ब ॥ १२ ॥

दाशुरिर्दाशान् ॥ दाशतिरीणादिक उरिण् ॥ इविषां दाता स यजमानस्यचणो जनः स्वयं चित् स्वयमेवात्मनिव मन्यते । सर्वं जानाति । परायत्तप्रज्ञो न भवतीत्यर्थः । यच यक्षिज्जने सोमस्य पानेन हे इन्द्र त्वं तृपसि तृपसि ॥ तृप तुन्य तृप्ती । तीदादिकः । शे तुन्यादीनां । पा० ७. १. ५९. १. इति नुम् ॥ ते त्वदीयं युज्यं योम्यभिदमस्यदीयं सोमस्यचणमन्नं समुक्षितं सम्यक् पाषिध्वासिक्तं ॥ उच्य सेवने । कर्मणि निष्ठा । गतिरन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥ अतस्तं तादृशं सोममेहि । अभिगच्छ । प्र द्रव । शीघ्रं प्राप्नुहि । तदन्तरं पिब । पानं कुच ॥

र॒थे॒ष्ठाया॑ध्व॒र्यवः॑ सोम॑मि॒न्द्राय॑ सोत॒न ।

अ॒धि ब्र॒ध॒स्याद्र॑यो॒ वि च॑क्ष॒ते सु॒न्वन्तो॑ दा॒श्वध्व॑रं ॥ १३ ॥

र॒थेऽ॒स्थाय॑ । अ॒ध्व॒र्य॒वः । सोम॑ । इ॒न्द्राय॑ । सो॒त॒न ।

अ॒धि । ब्र॒ध॒स्य॑ । अ॒द्र॒यः । वि । च॑क्ष॒ते । सु॒न्वन्तः॑ । दा॒श्वऽअ॒ध्व॒रं ॥ १३ ॥

रथेष्ठाया । रथे तिष्ठतीति रथेष्ठः ॥ सुपि स्त्र इति कप्रत्ययः । तत्पुरुषे कृति वज्रकमिति सप्तम्या अनुक् ॥ एवंलक्षार्थेन्द्राय हे अध्वर्यवः सोमं सोतन । अभिपुणुत ॥ पुम् अभिषवे । तप्तनप्तनयनाचेति तनवादेशः ॥ ब्रधस्य ब्रधस्य मूलस्याभिषवार्थं कर्मणि स्थापितस्त्रोपरास्त्रस्य विस्तृतस्त्रारमनोऽधुपर्यद्रयोऽन्वे यावाकचतकपु द्विषु वर्तमाना दाश्वध्वरं दाशोर्दातुर्यजमानस्याध्वरो यागो धेन निष्पद्यते तादृशं सोमं सुन्वन्त अतिद्विरपेचं स्वयमेवाभिषुष्वन्तो वि चक्षते । विशिषेण प्रकाशंति । सोमाभिषवेऽतिशयेनानुब्रूया वर्तन्त इत्यर्थः । 'अथवाद्रयक्षीरद्रिभिर्हे अध्वर्यवः सोममभिपुणुतेति योज्यं ॥

उ॒पं ब्र॒ध्नं वा॒वाता॑ वृष॑णा॒ हरी॑ इ॒न्द्रम॑प॒सु व॑क्ष॒तः ।

अ॒र्वोचं॑ त्वा॒ सप्त॑योऽध्व॒रश्चि॑यो॒ वह॑तु॒ सर्व॑नेदु॒पं ॥ १४ ॥

उ॒पं । ब्र॒ध्नं । वा॒वाता॑ । वृष॑णा । हरी॑ इति । इ॒न्द्रं । अ॒प॒सु । व॑क्ष॒तः ।

अ॒र्वोचं॑ । त्वा॒ । सप्त॑यः । अ॒ध्व॒रऽअ॒चि॒यः । वह॑तु॒ । सर्व॑ना । इत् । उ॒पं ॥ १४ ॥

ब्रध्नमन्तरिचं यावाता संभक्तवन्ती ॥ वनतेर्निष्ठायां क्वांसं द्विष्वचनमिदमाव आत्वं धातुस्वरच । अन्विषा मपि वृक्षत इति सांहितिकोऽभ्यासदीर्घः ॥ यद्वा । वावाता पुनःपुनर्गती ॥ वा गतिमन्धनयोः । अस्माद्यक्षुन्ततात्कर्तरि निष्ठा ॥ वृषणा वृषणी सेक्तारी हरी हरणशीलावन्नावृक्तगुणी संतावपस्त्रादीयेषु कर्मसु । अपस्यब्धः सकारांतः कर्मवचनः । पीवोपवक्ष्यमानां कंदसि सोपो वक्तव्यः । म० ६. ३. १०९. ६. इतीह सकारो लुप्यते ॥ तथे-ममिन्द्रमुप वक्षतः । उपपद्यतां । उपानयतां ॥ वहतेर्बैष्यडागमः । सिद्धकृत्कमिति सिप् ॥ अपि वाध्वरश्चियोऽध्वरं सेवमानाः सप्तयः सर्पवशीला अन्येऽपि त्वदीया अन्वाः सवना सवनाणि प्रातःसवनादीन्वक्ष्यावसंबंधीनि प्रति हे इन्द्र त्वामर्वोचमभिषुष्वमुप वहतु । उपगमयतु । इदिति पूरकः ॥

प्र॒ पू॒षणं॑ वृ॒णीम॑हे॒ सु॒ज्या॑य॒ पुरु॑व॒सुं ।

स॒ श॒क्र॒ शि॒क्ष॒ पुरु॑हू॒त नो॒ धिया॑ तु॒जै रा॒ये वि॑मोच॒न ॥ १५ ॥

प्र । पू॒षणं॑ । वृ॒णीम॑हे । सु॒ज्या॑य । पुरु॑व॒सुं ।

सः । श॒क्र॒ । शि॒क्ष॒ । पुरु॑हू॒त । नः । धि॒या । तु॒जै । रा॒ये । वि॑मोच॒न ॥ १५ ॥

इदमाधासु चतसृषु पूज्य इन्द्रस्य च सिंगसद्भावादेता उभयथा व्याख्यायते । पुरुषसु वज्रधनं पूषणं पोषकमिन्द्रं यद्वैतात्संज्ञं देवं प्र वृणीमहे । प्रकर्षेण संभवामहे । किमर्थं । युज्याय । युक्त इति युक् सखा । तस्य भावाय । सखित्वायैत्यर्थः । हे शक्र शक्त पुत्रहत वज्रभिराहत हे विमोचन पापाद्विमोचयितरिन्द्रं पूर्वन्वा स त्वं नोऽस्मान् भियात्कीयथा बुद्ध्या शिष्य । शक्तान् कर्तुमिच्छ । किमर्थं । राये धनाय धनप्राप्त्यर्थं तुषि शत्रुंक्षोजयितुं हिंसितुं ॥ तुव हिंसायां । अस्मात्कृत्यार्थं केन्द्रप्रत्ययः ॥ यद्वा । राय इति क्रियायङ्गणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । जातावेकवचनं ॥ रायो धनानि धिया क्षुधा प्रीतः सन्नोऽस्मभं शिष्य । देहि ॥ शिष्यतिर्दानकर्मा । ऊढिदमिति रायो विभक्तिचदात्ता ॥ ३२ ॥

सं नः शिशीहि भुरिजोरिव क्षुरं रास्वं रायो विमोचन ।

त्वे तन्नः सुवेदमुस्रियं वसु यं त्वं हिनोषि मर्त्यं ॥ १६ ॥

सं नः । शिशीहि । भुरिजोऽइव । क्षुरं । रास्वं । रायः । विमोचन ।

त्वे इति । तत् । नः । सुवेदं । उस्रियं । वसु । यं । त्वं । हिनोषि । मर्त्यं ॥ १६ ॥

हे इन्द्र पूषन्वा नोऽस्मान् सं शिशीहि । सम्यङ्किञ्च । तीक्ष्णबुद्धीन् कुव । भुरिजोरिव । बाहुनाभितत् । नापितस्य बाहोरिव क्षितं चुरमिव । अपि च हे विमोचन पापाद्विमोचन पापाद्विमोचयितः रायो धनानि रास्व । अस्मभं देहि ॥ रा दाने ॥ तत्कस्य हेतोः । त्वे त्वयि खलूस्रियं । उसा गावः । तत्संबद्धं तदसु निवासकं धनं नोऽस्माकं सुवेदं सुलभं नान्येषु देवेषु । यं धनसमूहं मर्त्यं मनुष्यं सोतारं प्रति त्वं हिनोषि प्रेरयसि तदसु लघीबन्धयः । यत एवं तस्माद्रास्वेति योज्यं ॥

वेमि त्वा पूषन्नृजसे वेमि स्तोतव आघृणे ।

न तस्य वेम्यरणं हि तन्नसो स्तुषे पञ्जाय सार्धे ॥ १७ ॥

वेमि । त्वा । पूषन् । नृजसे । वेमि । स्तोतवे । आघृणे ।

न । तस्य । वेमि । अरणं । हि । तत् । वसो इति । स्तुषे । पञ्जाय । सार्धे ॥ १७ ॥

हे पूषन् पोषकेन्द्र एतत्संज्ञं वा देव त्वा त्वामृजसे प्रसाधयितुं वेमि । कामये । आघृणे आगतदीप्ते सोतये त्वां योतुं वेमि । कामये । यत्त्वद्यतिरिक्तं देवतांतरं तस्य सोचं न वेमि । न कामये । तत्कुत इति चेत् । हि यस्मादरण्यमरमणमसुखकरं । अतस्त्वामेव योतुं कामय इत्यर्थः । हे वसो वासकं स्तुषे स्तुवते पञ्जाय प्रार्थकाय सोचायां सार्धे । साम सोचं । सामर्थ्यादथ तद्वाहयति । तद्वति । यद्वा । पञ्च इति कक्षीवत आख्या । आस्मात् हि । यदां पञ्चासो अस्मिन्ना हवते । अ० १. ११७. १० । इति । तस्मै कक्षीवत इव मद्यं । सामर्थ्यादुपमार्थो जम्भते । अपेक्षितं धनं देहीति शेषः ॥

परा गावो यवसं कश्चिदाघृणे नित्यं रेक्णो अमर्त्य ।

अस्माकं पूषन्विता शिवो भव मंहिष्ठो वाजसातये ॥ १८ ॥

परा । गावः । यवसं । कत् । चित् । आघृणे । नित्यं । रेक्णः । अमर्त्य ।

अस्माकं । पूषन् । अविता । शिवः । भव । मंहिष्ठः । वाजसातये ॥ १८ ॥

हे आघुष आगतदीप्ते पूषन्निन्द्र वा कश्चित् कश्चिद्विक्तासिऽअदीया गावो यवसं तुषं भवितुं परा गच्छति । हे अमर्त्यामरण देव तद्वाही रेक्णसातोक्ष्यं धनं भित्तमस्माकं भुवमसु । चोरबाह्यादिभिर्हिंसितं मा भूतौ अपि च हे पूषन् पोषयितः अस्माकमविता रचिता भूत्वा शिवः सुखकरो भव । तथा वाजसातये वाजसातस्य वजसः वा संभवनाथं मंहिष्ठो दातुतमो भव ॥

स्थूरं राधः शताश्वं कुङ्गस्य दिविष्टिषु ।

राक्षस्वेवस्य सुभगस्य रातिषु तुर्वशेष्वमन्महि ॥ १९ ॥

स्थूरं । राधः । शतऽश्वं । कुङ्गस्य । दिविष्टिषु ।

राक्षः । त्वेवस्य । सुभगस्य । रातिषु । तुर्वशेषु । अमन्महि ॥ १९ ॥

इदमादिकेन तुचेन देवातिथिः कुङ्गनाम्नो राक्षो दानं क्रीति । कुङ्गस्य । कुङ्गं गच्छति कुङ्गं गच्छतीति वा कुङ्गः ॥ जोऽन्यथापि वृक्षत इति गमेर्देः । पुषोदरादिः ॥ एतत्संज्ञस्य त्वेवस्य दीप्तस्य सुभगस्य शोभनधनस्य एवभूतस्य राक्षः संबंधिनीषु दिविष्टिषु दिवः स्वर्गस्त्रिषु प्राप्तिहेतुभूतासु यागक्रियासु रातिषु दानेषु दक्षिणाकृतेषु सत्सु तुर्वशेषु । मनुष्यनामितत् ॥ निर्धारणे सप्तमी ॥ मनुष्येषु मध्ये वयं स्थूरं स्थूणं प्रभूतं शताश्वमयानां श्रुतेन युक्ते राधो धनममन्महि । अज्ञासिष्य । अलभामहीत्यर्थः ॥

धीभिः सातानि काण्वस्य वाजिनः प्रियमेधैरभिद्युभिः ।

षष्टिं सहस्रानु निर्मेजामजे निर्यूथानि गवामृषिः ॥ २० ॥

धीभिः । सातानि । काण्वस्य । वाजिनः । प्रियऽमेधैः । अभिद्युऽभिः ।

षष्टिं । सहस्रा । अनु । निःऽमजां । अजे । निः । यूथानि । गवां । अृषिः ॥ २० ॥

काण्वस्य काण्वपुत्रस्य वाजिनो हविष्मतो मेधातिथेः संबंधिभिर्धीभिर्ध्यातुभिः स्त्रीतुभिः सातानि संभक्ता-
न्मिषुभिरभिगतदीप्तिभिः प्रियमेधैरेतत्संज्ञैश्चर्षिभिः सेवितानि निर्मेजां निःशेषेण मुक्तानां गवां षष्टिं सहस्रा
षष्टिसंख्याकानि सहस्राणि यूथान्युर्ध्वैर्देवातिथिरहमनु पश्चात् निरजे । निःशेषेणागच्छं । साकक्षेण प्राप्तवानस्मि ॥
अज गतिविषययोः ॥ यथा प्रियमेधानां काण्वानां च गवां यूथानि राक्षो दत्तानि तत्प्रतिगृहीतं एवं तेन
दत्तानि मया प्रतिगृह्यंत इत्यर्थः ॥

वृक्षाश्चिन्मे अभिपित्वे अरारणुः । गां भजंत मेहनाश्वं भजंत मेहना ॥ २१ ॥

वृक्षाः । चित् । मे । अभिऽपित्वे । अरारणुः । गां । भजंत । मेहना । अश्वं । भजंत ।

मेहना ॥ २१ ॥

मे मयाभिपित्वे पूर्वोक्ते धनेऽभिप्राप्ति सति वृक्षाश्चिवृक्षा अरारणुः । अश्वश्चयम् । अश्वमिति तदाह ।
इमं अश्वयो मेहना मंहनीयां प्रशक्षां गां भजंत । अश्वंत । अलभंत । मेहना मंहनीयमश्वं च भजंत ।
अलभन्तेति ॥ गामश्चमिति आश्वभिप्रायमेकवचनं ॥ यदा । मेहनेति म इह नेति पदचयात्मकमेकं पदं । यदाह
यास्तः । यदिद्र चित् चायनीयं मंहनीयं धनमस्ति । यथा इह नास्तीति वा चीणि मध्यमानि पदानि
। नि० ४. ४. । तद्वयं आस्तीयं । इमं अश्वयो गामश्चं आलभंत । इहास्मिन्नाजनि प्रशक्षाश्च धनस्य तद्दानं मम
नास्तीत्यम नास्तीदिति वृक्षप्रमुखा सर्वेऽपि जनाः प्रोचुरित्यर्थः ॥ ३३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थास्तुरो देवादिवातीर्थमहेचरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकमीवीरबुद्धभूपासनास्त्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिषं वंगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेन्दरं ॥

अष्टमो व्याख्यातुमारभ्यते । अष्टमे मंडले प्रथमेऽनुवाके चत्वारि सूक्तानि व्याकृतानि । दूरादिविषो-
नचत्वारिंशद्वचं पंचमं सूक्तं कथ्यगोचस्य ब्रह्मातिथिरार्थं । आदितः षट्त्रिंशत्त्रयः । ततो द्वे बृहत्सो । अंतिमा-
ऽप । अंतिषु पंचस्वर्धेर्षेषु चेदिपुचस्य कमुनाब्धो राक्षो दानं सूयते । अतस्तद्विषताकाः । शिष्टा आश्विन्यः ।
या चानुक्रांतं । दूरादेकात्रचत्वारिंशद्ब्रह्मातिथिराश्विनं द्विबृहत्पुत्रुबंतमंत्वाः पंचार्धर्षाश्चैवस्य कश्चोर्दानसु-
रिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनश्चयोरश्विने कृती गायने छंदस्त्वनुचवर्जमिदं सूक्तं । सूच्यते हि ।
रादिहेवेति तिस्र उक्तमा उच्येत् । आ० ४. १५. इति ॥

दूरादिहेव यत्सत्यंरूपसुरशिश्वितत् । वि भानुं विश्वधातनत् ॥ १ ॥

दूरात् । इहऽइवायत् । सती । अरूपाऽप्सुः । अशिश्वितत् । वि । भानुं । विश्वधा । अतनत् ॥ १ ॥

दूरादूरत एव विप्रकृष्ट एव नभसः प्राक्प्रदेशे वर्तमानेहिव सतीह समीपे विद्यमानेव ॥ अक्षीः शतरि
असोरक्षोप उगितश्चेति ङीप् । शतरनुम इति नया उदात्तत्वं ॥ अक्षपसुरारोचमानरूपा ईदृशुषा यथा-
शिश्वितत् अश्चेतयत् ॥ श्विता वर्णे । अक्षार्यताकुडि चडि रूपं । यवृत्तामित्रमिति निघातप्रतिषेधः ॥ तदा
भानुं दीप्तिं विश्वधा ब्रह्मविधं व्यतनत् । विस्वारितवती ॥ तनोतिर्व्यत्यधेन शप् ॥ ईदृशीमुषसं हे अश्विनी सचेधे
इत्युत्तरधैकाव्यता । यद्वा । प्रातरनुवाक उपस्थेन कांडिनोषाः सुता सती प्रादुर्बभूव । हे अश्विनी शंसिष्य-
मायमाश्विनं क्रतुं श्रोतुं युवामपि प्रादुर्भवतमित्यध्याहारेण वाक्यं पूरणीयं ॥

नृवहंसा मनोयुजा रथेन पृथुपाजसा । सचेधे अश्विनोषसं ॥ २ ॥

नृऽवत् । दसा । मनःऽयुजा । रथेन । पृथुऽपाजसा । सचेधे इति । अश्विना । उषसं ॥ २ ॥

हे दसा दक्षी दर्शनीयौ शूषणामुपचपयितारौ वा ॥ सुपां सुसुमित्वाकारः ॥ ईदृशी हे अश्विनाश्विनी
नृवहंमिर्नैतुभिक्षुं वर्तमानौ युवां ॥ तेन तुष्कमिति प्रथमार्थे वतिः ॥ यद्वा । नृवतीं । नृशब्दात्तुपम्कांदसत्त्वं ।
रभ्युतिसामान्याद्वा छंदसीर इति वत्त्वं । ङीपम्कांदसो नृवृ । इत्यनुवृत्त्यां मतुविति मतुप उदात्तत्वं ॥
ईदृशीमुषसं रथेनात्मीयेन वाहनेन सचेधे । सम्यगागच्छथः ॥ यच्च समवाये ॥ यद्वा । सचतिः सेवनार्थः ।
सचेधे । सेवेधे । तदाह यास्तः । सचस्ता नः स्तस्ये सेवस्त नः स्तस्ये । नि० ३. २१. इति । कीदृशेन रथेन ।
मनोयुवा मनसैव आपारांतरशिरपेधेन अरणमाधेयाश्चैर्बुध्यमानेन पृथुपाजसा विसीर्षबलेन ब्रह्मणेन वा ।
उषसोऽनंतरमश्विनोः सूयमानस्तात्तामश्विनी गच्छत इत्युच्यते ॥

युवाभ्यां वाजिनीवसू प्रति स्तोमा अदृष्टत । वाचं दूतो यथोहिषे ॥ ३ ॥

युवाभ्यां । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । प्रति । स्तोमाः । अदृष्टत । वाचं ।

दूतः । यथा । ओहिषे ॥ ३ ॥

हे वाजिनीवसू । वाजो हविर्ब्रह्ममहं । तद्युक्ता यागक्रिया वाजिनी । तस्यां वसु धनं ययोरसि ती
तथोक्ता । यद्वा । अत्रयुक्तं स्तोमो देयं वसु धनं ययोरसि तादृशी । हे अश्विनी युवाभ्यां स्तोमा अस्माभिः
कृतानि स्तोत्राणि प्रत्यहृषत । प्रतिबृहतां ॥ ईदृशम्कांदसः कर्मणि लुक् । निरुसिवावात्मनिपदेऽपि कित्वा-
त्सुबिदृशोरित्यमभावः । यत्त्वत्त्वत्त्वानि ॥ अहं च यथा धेय प्रकरेण दूतः प्रेष्यो वाचं स्वाभिनी वाक्यं
याचते तथा युवयोः प्रीतिपूर्विकां वाचमोहिषे । पुष्टयत्त्वयः । याचे ॥ उहिरर्दभि । याचन इत्यर्थः । आत्म-
नात्मनिपदं ॥ यद्वा । दूतो यथा स्वाभिनीत्तां वाचं विदेशस्वाम्यं प्रापयति एवमहमपि स्तुतिरूपां वाचमोहिषे ।

वह्नि । युवां प्रापयामि ॥ वहिर्व्यत्येन मध्यमः । हांसं संप्रसारयं । कंदसुमयधितार्धधातुकल्पदिवागमः ।
श्रवमायो जघूपधगुणश्च । एङि पररूपमिति पररूपत्वं ॥

पुरुमिया, यं जतये पुरुमंद्रा पुरुवसू । स्तुषे कखांसो अश्विना ॥ ४ ॥

पुरुऽमिया । नः । जतये । पुरुऽमंद्रा । पुरुवसू इति पुरुऽवसू । स्तुषे । कखांसः ।
अश्विना ॥ ४ ॥

पुरुमिया बह्मणां प्रियो पुरुमंद्रा बह्मदी बह्मणां मादयितारी वा । यद्वा । पुरु बह्मं मासंही ।
पुरुवसू बह्मधी ईदृशावश्विनाश्विनी नोऽस्माकमृतये रचणाय कखांसः कखगोचा वयं स्तुषे । सुमहि ॥
पुरुववचनयोर्व्यत्ययः ॥ यद्वा । कखांस इति पूजार्थं बह्मवचनं । अश्विरात्मानं संबोध्य ब्रूते । हे अंतरात्मान
कखांसः कखगोचस्त्वं स्तुषे । अश्विनी सुहि ॥

मंहिष्ठा वाजसातमेषयंता शुभस्पती । गंतारा दाशुषो गृहं ॥ ५ ॥

मंहिष्ठा । वाजऽसातमा । इषयंता । शुभः । पती इति । गंतारा । दाशुषः । गृहं ॥ ५ ॥

मंहिष्ठा मंहिष्ठी मंहनीयी पूजनीयी यद्वा दातृतमी वाजसातमा । वाजोऽसं वयं वा । तस्मात्प्रियेन
दातारी । यद्वा । वाजो हविर्वचनमसं । तस्य संभक्तुतमी । सनोतिः सनतिर्वा जनसनेति विट् । विट्पुनोरनुना-
सिकस्त्रात्वं ॥ इषयंता सोतुभ इषमसं कुर्वती ॥ ईदृशब्दात्तत्करोतीति शिच् । शिरिष्ठवस्त्रावेन टिसोपि प्राप्ति
प्रकृतिकाश्रिति प्रकृतिभावः ॥ यद्वा । इषयंतेषयंती श्रियांसि प्रापयंती ॥ इष गती । अस्माद्विदुमशिच् । संज्ञापू-
र्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्गुणामावः ॥ शुभः शोभनस्य धनस्योदकस्य वा पती स्वामिनी ॥ यज्याः पतिपुषिति
विसर्जनीयस्य सत्वं ॥ दाशुषश्चपुरोडाशादीनि दत्तवतो यजमानस्य गृहं गंतारा गमनशीली ॥ गमेस्वाच्छी-
किकलृण चतो न लोकाव्ययेति कर्मणि यज्याः प्रतिषेधः ॥ ईदृशावश्विनी सुम इति शेषः ॥ ५ ॥

ता सुदेवाय दाशुषे सुमेधामवितारिणी । घृतैर्गव्यूतिमुस्रतं ॥ ६ ॥

ता । सुऽदेवाय । दाशुषे । सुऽमेधां । अविऽतारिणी । घृतेः । गव्यूतिं । उस्रतं ॥ ६ ॥

हे अश्विनी ता तौ तादृशी युवां सुदेवाय । शोभना देवा येन यष्टव्याः स तथोक्तः ॥ बह्व्रीही
नभसुधामितुत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥ तस्मै दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ ईदृशव्यमा-
नार्थं सुमेधां शोभनयज्ञामवितारिणीं । वितरणं विगमनमपायः । अनपायिनीं ॥ नभसमासेऽव्ययपूर्वपदप्र-
कृतिस्वरत्वं ॥ ईदृशीं गव्यूतिं । गावो यूयंते संयुज्यंतेऽपेति गव्यूतिर्गोसंचारभूमिः ॥ गोघृती कंदसि । पा० ६. १.
७०. २. । इत्वंवादेशः ॥ तां घृतेः चरणशीलैश्चदक्षैश्चतं । सिंचतं ॥ उष सेचने ॥

आ नः स्तोममुप द्रवसूयं श्येनेभिराशुभिः । यातमर्धेभिरश्विना ॥ ७ ॥

आ । नः । स्तोमं । उप । द्रवत् । तूयं । श्येनेभिः । आशुऽभिः । यातं । अर्धेभिः । अश्विना ॥ ७ ॥

हे अश्विनाश्विनी नोऽस्माकं स्तोमं सोममर्धेभिरश्वैः । द्रवत् तूपमितुमे चिप्रनामनी । एकः पूरकः । तूयं
चिप्रमुपा यातं । उपमच्छतं । यद्वा । द्रवदिति सोमविशेषणं । द्रवच्छीघ्रं प्रवर्तमानं स्तोममित्यर्थः । कीदृशी-
रश्वैः । श्येनेभिः शंसनीयगामिभिः प्रशस्त्रगमनैराशुभिः शीघ्रगैः ॥

येभिस्तिस्त्रः परावतो दिवो विश्वानि रोचना । नीरकून्यरिदीयथः ॥ ८ ॥

येभिः । तिस्त्रः । पराऽवतः । दिवः । विश्वानि । रोचना । नीन् । अकून् । परिऽदीयथः ॥ ८ ॥

हे अश्विनी तिस्रो दिवस्त्रीश्चिद्वसांस्त्रीनक्षत्रास्त्री राशीश्च ॥ अत्यंतसंबन्धे द्वितीया ॥ एतावतं काळं

यमहायं वेनायाहिंयं हृदिः । गृह्णामितत् । गृहं यतं । निषण्णतं । इत्यमिति यावत् । यमेन्द्रियः इषो
सुह । इदं सुमयवेत्तार्थं धातुस्त्विति क्तिन्नामावाद्गुणाधिक्योपाभावः ॥

नि षु ब्रह्म जनामां याविहं तूयमा गतं । मो व्ययम्यो उपारतं ॥ १३ ॥

नि । सु । ब्रह्म । जनामां । या । अविहं । तूयं । आ । गतं । मो इति । सु । अन्यान् ।
उप । अरतं ॥ १३ ॥

हे अग्निनी या यी युवां जनानां प्राणिनां मध्ये ब्रह्म ब्राह्मणवर्तिं सु सुषु नि गितरामविहं अरविहं ।
यदा । जनानां यजमानानां ब्रह्म परिपुष्टं सोचं हविर्ब्रह्ममत्तं वा यी युवां अविहं अणच्छतं । अणत्तिर्ब्रह्म ।
ती युवां तूयं विप्रमा गतं । अन्त्याणामणच्छतं । अन्त्याणामणच्छतिरित्यान्त्याजमानानां मो मेव सुपारतं । उपममहं ।
अदविहपि मेव प्राप्तमिच्छत्यर्थः ॥ अर्तमेकं कुडि सर्तिशास्त्वर्तिव्यतिष्ठति ध्रुवकादेशः ॥

आपराद्धिमे प्रवर्त्ये चर्मस्य हविषोऽस्य पिबतमिति द्वितीया थाण्या । सूचितं च । अस्य पिबतमग्निमिति
वा प्रवितो होता । आ० ४. ७. इति ॥

अस्य पिबतमग्निना युवं मदस्य चारुणः । मध्यो रातस्य धिष्ण्या ॥ १४ ॥

अस्य । पिबतं । अग्निना । युवं । मदस्य । चारुणः । मध्यः । रातस्य । धिष्ण्या ॥ १४ ॥

हे अग्निनाग्निनी हे धिष्ण्या । धिषणा क्षुतिः । तदर्हो युवं युवां मदस्य मदकरस्य चापयः शोभनस्य
रातस्यास्मानिर्दत्तस्यास्य मध्यो मधुरस्य सोमस्य स्वांशचरणं मानं पिबतं । यदा । द्वितीयाये वही । इमं
सोमं पिबतं ॥

अस्मे आ वहतं रयिं शतवैतं सहस्रिणं । पुरुक्षुं विम्वधायसं ॥ १५ ॥

अस्मे इति । आ । वहतं । रयिं । शतवैतं । सहस्रिणं । पुरुऽक्षुं । विम्वधायसं ॥ १५ ॥

हे अग्निनी अस्मे अस्माभं रयिं धनमा वहतं । आनयतं । कथंभूतं । शतवैतं शतसंख्योपेतं सहस्रिणं
सहस्रसंख्योपेतं च पुरुषं वज्रनिवासं यदा पुरुभिर्वज्रभिः सुखं विम्वधावसं विम्वधां सर्व्वेवामकादीयानां
धारकं ॥ वहिषाधाम्ब्रह्मदसीति दधातिरयुषः । विदित्वपुत्रैर्विद्वद्भाविष्य युवावमः ॥ १३ ॥

पुरुषा चिद्धि वां नरा विह्वयैते मनीषिणः । वाघज्जिराम्भुना गतं ॥ १६ ॥

पुरुऽषा । चित् । हि । वां । नरा । विऽह्वयैते । मनीषिणः । वाघज्जिराम्भुः । अग्निना ।
आ । गतं ॥ १६ ॥

हे नरा नरी सोमेषां धर्मस्य वेतारावग्निनी मनीषिणो नमस्य इक्षितारः जोवारो वां युवां पुरुषः
विद्धि वज्रपु हि देशेषु विह्वयते । विविधमाह्वयति । तथा सति हे अग्निनी वाघज्जिराम्भुः इति ।
अज्ञानिवाणच्छतं ॥

जनासो वृक्षवर्हिषो हविर्ष्यतो अरंकृतः । युवां हवन्ते अग्निना ॥ १७ ॥

जनासः । वृक्षऽवर्हिषः । हविर्ष्यतः । अरंऽकृतः । युवां । हवन्ते । अग्निना ॥ १७ ॥

वृक्षवर्हिषः । वृक्षं क्षिप्रं वर्हिष्येति तथोक्ताः । हविर्ष्यतो हविर्भिर्जुता अरंकृतः पर्याप्तकारिणः यदा
हविरादीनामरंकृतो जनास अस्तिव्यवस्था जना हे अग्निनाग्निनी युवां हवन्ते । आह्वयति । अत आह्वय-
तमिति शेषः ॥

अस्माकंमथ वांमथ स्तोमो वाहिष्ठो अंतमः । युवाभ्यां भूत्वभिना ॥१८॥

अस्माकं । अथ । वां । अयं । स्तोमः । वाहिष्ठः । अंतमः । युवाभ्यां । भूतु । अभिना ॥१८॥

अथदानीमस्माकमयं स्तोमोऽस्मादीयं स्तोमं हे अश्विनी वां युवयोर्वाहिष्ठो वाहयितुमः । प्रापयितुमः । अथ युवाभ्यामंतमोऽतिवतनोऽतिशयेन समीपवर्ती भूतु । भवतु ॥ तमे तादेव । पा० ६. ४. १४९. ९. । इत्यंति-
काले वाहिष्ठुयति । भवतित्यादयः शपो कुक् ।

यो ह वां मधुनो दृतिराहितो रथचर्वणे । ततः पिबतमभिना ॥१९॥

यः । ह । वां । मधुनः । दृतिः । आऽहितः । रथऽचर्वणे । ततः । पिबतं । अभिना ॥१९॥

हे अश्विनाश्विनी रथचर्वणे रथस्य चर्वणे दृष्टये मध्ये देशे यो दृतिर्मधुनो मधुरसाक्षानिर्दत्तस्य स्तोमस्य
चर्वणे तेन मधुना पूर्वं आहितः आपितो वर्तते ततो दृतिः सकाशात्स्तोमं पिबतं ॥

तेन नो वाजिनीवसू पथे तोकाय शं गवे । वहंतं पीवरीरिवः ॥२०॥

तेन । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । पथे । तोकाय । शं । गवे । वहंतं ।

पीवरीः । इवः ॥२०॥

हे वाजिनीवसू । वाजोऽन्नं वषं वा । तद्युक्तधनी नोऽस्माकं पथे पश्येऽन्नादिवषयाय ॥ अवादिषु
चंद्रसि वावचनमिति चेर्हेतीति मुक्क विकल्पितत्वात् ॥ तोकाय पुषाय गवे च । आत्मनिप्रायं चर्वणे-
वचनं ॥ पशुप्रभृतिभ्यः शं सुखं यथा भवति तथा पीवरीः प्रवृत्तानीवोऽन्नानि तेन भवदीयेन रथेन वहंतं ।
आवहतं । प्रापयतं । दत्तमित्यर्थः ॥ ॥४॥

उत नो दिव्या इषं उत सिंधूरहर्विदा । अप्प हारेव वर्षथः ॥२१॥

उत । नः । दिव्याः । इषः । उत । सिंधून् । अहःऽविदा । अप्प । हाराऽइव । वर्षथः ॥२१॥

उतापि च हे अहर्विदाहो संभवितारी । यहा । अग्नि प्रभातसमये वेदितव्यी स्तोमवावशिनी । दिव्या
दिवि भवा इष इषमाका अपो नोऽस्मादर्थं हारेव हारेव चिद्विषेवाय वर्षथः । मेघादपकृष्य युवां सिंधुषः ।
उतापि च सिंधून् चंद्रवशीका नदीर्षुहेकीवदकैरस्माकं ज्ञानपानादिकार्याय कृतवन्तावित्यर्थः ॥

कदा वां तीग्यो विधत्समुद्रे जहितो नरा । यद्वां रथो विभिष्यतात् ॥२२॥

कदा । वां । तीग्यः । विधत् । समुद्रे । जहितः । नरा । यत् । वां । रथः । विऽभिः ।

पतात् ॥२२॥

हे नरा नरी भेत्तारावशिनी तीग्ययुग्मयो मृग्यः समुद्रे जलधी जहितोऽगुरेः प्रक्षिप्तः सन् कदा
अश्विनाश्वि वां युवां विधत् । अविधत् । क्षुतिभिः पर्यचरत् । यद्वा वां युवयोर्विभिर्गैतुभिरक्षिप्यतो रथः
पतात् तं मृग्यमभितुं पतितं नक्षितं तदानीं मृग्युरक्षीदिति पूर्वार्थेन पृष्टस्य प्रतिपचनं ॥

युवं कषाय नासत्यापिरिप्ताय हर्म्ये । शर्षदूतीर्देशस्यथः ॥२३॥

युवं । कषाय । नासत्या । अपिऽरिप्ताय । हर्म्ये । शर्षत् । जतीः । दुःशस्यथः ॥२३॥

हे नासत्या । ससु अथ सती । न सत्यावसती । न असती । नासती ॥ नधारणपादिति नमः प्रकृति-
मात्रः ॥ यद्वा । सत्यस्य भेत्तारी नाशिकाग्रमयी वा । शर्षं च भवता चाक्षेप । शर्षादिषु नासत्यापित्री-

वर्षामः। सत्यं प्रवितारावित्वावायवः। नासिकाग्रमणो वनूवगुरिति वा। मि० ६. १३. १। इति। तौ पुत्रां
कल्पायितत्संज्ञावर्षे इन्मै इन्मैतसेऽपिरिज्ञायासुरेर्वाधिताय शब्दकल्पातीर्वाधिताय रचा इत्यक्षयः। इत-
वन्ती। पुत्रं कल्पायापिरिज्ञाय वपुः प्रत्यक्षतं। ऋ० १. ११८. ७. इत्येतिहास उक्तः। सोऽयं ब्रह्मः॥

ताभिरा धातमूतिभिर्नव्यसीभिः सुशस्तिभिः। यथा वृषण्वसू हुवे ॥ २४ ॥

ताभिः। आ। यातं। उतिऽभिः। नव्यसीभिः। सुशस्तिऽभिः। यत्। वां। वृषण्वसू
इति वृषण्वसू। हुवे ॥ २४ ॥

हे वृषण्वसू वर्षवधनी॥ वृषण्वसूच्योदपसंज्ञानं। पा० १. ४. १८. ४. इति वृषण्वसू निपात्यते॥
तदानीं ताभिः पूर्वोक्ताभिर्नव्यसीभिर्वतराभिः सुशस्तिभिः सुप्रशस्तिभिश्चिती रचाभिः सार्धमा धातं।
आगच्छतं। यथा वां उवे सुतिभिराहुयामि॥

यथा चित्कखमावतं प्रियमेधमुपस्तुतं। अचिं शिंजारमश्विना ॥ २५ ॥

यथा। चित्। कखं। आवतं। प्रियऽमेधं। उपऽस्तुतं। अचिं। शिंजारं। अश्विना॥ २५ ॥

हे अश्विनाश्विनी यथा चित्तेन खसु प्रकारेण कखमेतत्संज्ञमुविभावतं चरषतं प्रियमेधं प्रियचक्षमेतत्संज्ञं
चोपस्तुमेतदाखं च शिंजारं शब्दयतं सुवन्तमभिमैतागुपीं च येन प्रकारेण चरषतं तथास्मानपि चरषतमिति
शेषः। यदा। एतावद्वां वृषण्वसू इत्यन्यैकवाक्यता॥ ॥ ५ ॥

यथोत कृत्ये धनेऽंशुं गोष्वगस्त्यं। यथा वाजेषु सोमरिं ॥ २६ ॥

यथा। उत। कृत्ये। धनें। अंशुं। गोषु। अगस्त्यं। यथा। वाजेषु। सोमरिं ॥ २६ ॥

उतापि च यथा येन प्रकारेण धने कृत्ये कर्तव्ये प्राप्तये सत्यमुमेतत्संज्ञं सोतारमावतं चरषतं। गोषु च
सत्यव्यासु यथावत्समुविमरषतं। वाजेष्वेतेषु सत्येषु यथा येन प्रकारेण सोमरिमेतत्संज्ञमुपि चरषतं।
अथापि पूर्ववद्वाक्येन उचरयेकवाक्यता वा॥

एतावद्वां वृषण्वसू अतो वा भूयो अश्विना। गृणतः सुखमीमहे ॥ २७ ॥

एतावत्। वां। वृषण्वसू इति वृषण्वसू। अतः। वा। भूयः। अश्विना। गृणतः।

सुखं। ईमहे ॥ २७ ॥

हे वृषण्वसू वर्षवधनावश्विनाश्विनी गृणतः सुवन्तो वयमेतावत् यथा चित् कखमित्वादिना यावदगुक्ता-
तमेतत्परिमाणं सुखं सुखमतो वाक्कादा भूयो वज्रतरमधिकं सुखं वां युवामीमहे। यावामीमहे॥

रथं हिरण्यवंधुरं हिरण्यामीनुमश्विना। आ हि स्थाथो दिविस्पृशं ॥ २८ ॥

रथं। हिरण्यवंधुरं। हिरण्यऽअमीनुं। अश्विना। आ। हि। स्थाथः। दिविऽस्पृशं ॥ २८ ॥

हे अश्विनाश्विनी हिरण्यवंधुरं। सारथिज्ञानं वंधुरं। हिरण्यसारथिज्ञानं हिरण्यामीनुं हिरण्यमयमयं
दिविस्पृशमनुमतत्वादिनं सुगंतं। सुगिः क्षिणं। दिव्यव्याप्तितीर्थं सप्तमी। हस्तुभां चिरपसंज्ञानमित्यनुक्तं॥
रेह्यं रचमा हि ज्ञातः। युवामातिष्ठ एव। हिरण्यधारणे। अक्षदीयां कुतिं योतुं श्रीं रचमाकायावत-
मिति भावः॥ हा नतिभिपुत्ती। कटि च्छादसः शपो सुक्तं॥

हिरण्ययीं वां रभिरीषा अक्षो हिरण्ययः। उभा चक्रा हिरण्यया ॥ २९ ॥

हिरण्ययीं। वां। रभिः। ईषा। अक्षः। हिरण्ययः। उभा। चक्रा। हिरण्यया ॥ २९ ॥

हे अश्विनी वां युवयो रमिरारंजयीषासंमनमृता रचयिषा हिरण्ययी हिरण्ययी हिरण्यविकारा ।
अचक्ष हिरण्ययी हिरण्ययी हिरण्यनिर्मितः ॥ इषा अचादिषु च्छंदसि । पा० ६. १. १२७. २. । इति प्रकृति-
भावः ॥ अपि योमोमे हे अपि चक्षा चक्षे रचयिषी हिरण्यया हिरण्यये मुवर्जनिर्मिते ॥ युषां मुवर्जनि
द्विवचनस्वाकारः । अस्त्यवास्त्यवास्तेत्यादिना हिरण्यग्रन्थाग्रघटो मस्योपो निपात्यते ॥

तेन नो वाजिनीवसू परावतश्चिदा गतं । उपेमां मुहुतिं मम ॥ ३० ॥

तेन । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू । पराऽवतः । चित् । आ । गतं । उपे ।

इमां । मुऽस्तुतिं । मम ॥ ३० ॥

हे वाजिनीवसू अन्नवृक्षनावश्विनी य उक्तो हिरण्ययसर्वावयवो रचः तेन रथेन नोऽस्मान्परावतश्चि-
ददेशादप्या गतं । आनच्छतं ॥ गमेच्छांदसः श्रपो जुक् । अनुदात्तोपदेशत्वगुनासिकसोपः ॥ इदानीमुचिरेक-
दाह । मम मदीयामिमामिदानीं क्रियमाणां मुहुतिं शोभनां मुतिं योपनच्छतं ॥ ॥ ६ ॥

आ वहिषे पराकात्पूर्वीरिधंतावश्विना । इषो दासीरमर्त्या ॥ ३१ ॥

आ । वहिषे इति । पराकात् । पूर्वीः । अश्विना । इषः । दासीः । अमर्त्या ॥ ३१ ॥

हे अमर्त्यामरणावश्विनाश्विनी दासीः । दासा उपचपयितारोऽसुराः । तत्संबन्धिनीः पूर्वीः पुरीरग्रंती
अचयंती मंजंती युवामिवोऽन्नाणि पराकात्परावताहृददेशाद् वहिषे । अस्मान्परावतः । यद्वा । अग्रंती
आमुवंती ॥ अमु व्याप्ती । अस्माद्यालयेन आ परकीपदं च ॥ पूर्वीर्बह्वीर्दासीर्दासकोपचपयितुः श्रपोः संबन्धि-
नीरिवोऽन्नाणि श्रपुभ्योऽपहृत्यास्मान्परावतः ॥

आ नो युक्तेरा अर्वोभिरा राया यातमश्विना । पुरुषं द्रा नासंत्या ॥ ३२ ॥

आ । नः । युक्तेः । आ । अर्वः । अभिः । आ । राया । यातं । अश्विना । पुरुऽचंद्रा । नासंत्या ॥ ३२ ॥

हे पुरुषं द्रा वज्रहिरण्यी यद्वा पुरुषां वज्रनामाद्वाहकी ॥ इत्याचंद्रोत्तरपदे मंच इति मुद् । पादादि-
त्वात्वाडिकमामंभितायुदात्तत्वं ॥ हे नासत्या सत्यसभायी सत्यस्य नेतारी नासिकाग्रमयी वा ॥ आमंभितं
पूर्वमश्विमानवदिति पूर्वस्वामंभितस्वाविद्यमानवज्रावादिदमप्यामंभितमायुदात्तं । न च नामंभिते समाना-
धिकरण इत्यविद्यमानवत्त्वनिषेधः पुरुषंद्वैत्यस्य विशेषवचनत्वात् ॥ ईदृशो हे अश्विनाश्विनी युक्तेरौतमाभिर-
न्निर्दातकैः सार्धं नोऽस्माना यातं । आनच्छतं । तथा अर्वोभिः अर्वयोपैर्यशोमिवास्मानागच्छतं । तथा राया
धनेन ज्ञास्मानागच्छतं ॥

एह वां मुषितप्सवो वयो वहंतु पर्णिनः । अच्छां स्वध्वरं जनं ॥ ३३ ॥

आ । इह । वां । मुषितऽप्सवः । वयः । वहंतु । पर्णिनः । अच्छां । सुऽअध्वरं । जनं ॥ ३३ ॥

हे अश्विनी इहाश्विन्यामे वां युषां मुषितप्सवः । मुषिः क्षीरनक्षत्री । क्षिग्धरूपाः पर्णिनः पक्षीपिताः ।
यद्वा । कुक्षोपममेतत् । पक्षिण इव शोघ्रनामिनः । वयो मंतरोऽन्ताः स्वध्वरं शोभनयज्ञं यजमानसचक्षं
यजमन्नामिसुखमा वहंतु । आनयंतु ॥

रथं वामनुगायसं य इषा वर्तते सह । न चक्रमभि बाधते ॥ ३४ ॥

रथं । वां । अनुऽगायसं । यः । इषा । वर्तते । सह । न । चक्रं । अभि । बाधते ॥ ३४ ॥

हे अश्विनी यो रथोऽस्मात् इधेनामिन् सह वर्तते वां युवयोः समूतमनुगायसं योतुमिरनुगातव्यं तं रथं

यत्नं यद्विज्ञं नामि वाधति । नामिहति । यद्वा । यत्नं वीर्यकर्मसाधनं ॥ यत्नं कविधानमिति च । कृतादीनां मे । आ० ६. १. १२. १. इति विवर्धनं । अस्मिन्पद्येऽन्वेदः प्रचुरिति कर्तुं पदमभाहृतं ॥

हिरण्ययेन रथेन द्रवत्पाणिभिरथैः । धीज्वना नासत्या ॥ ३५ ॥

हिरण्ययेन । रथेन । द्रवत्पाणिभिः । अथैः । धीऽज्वना । नासत्या ॥ ३५ ॥

हे धीज्वना मनोवद्वेगवंती ॥ आनंषितायुदात्तत्वं ॥ हे नासत्या सत्यसभावी सत्यस्य भेतारी वा ॥ आनंषितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्त्वाविद्यमानत्वेन पदादपरत्वादाद्यमिदमविद्यमानभावः । न च आनंषित-
विद्यमानवत्त्वविधौ धीज्वनेत्यस्य विशेषणत्वेन सामान्यवचनत्वाभावात् । आनंषितं हि विशेषणं ॥ ईदृशी
युवा द्रवत्पाणिभिः शीघ्रगमनपदैरश्वैर्युक्तेन हिरण्ययेन हिरण्यमयेन स्वर्णमयेन रथेनागतमिति शेषः । यद्वा ॥
धीज्वना नासत्येति तद्वचनमपि प्रथमांतमेव आनंषितं । धियो जव इव जयो ययोक्ती । वज्रग्रीही पूर्वपदप्रक-
तित्वात् ॥ ईदृशेन रथेन शीघ्रगमनी नासत्यावशिष्टावागच्छतमिति शेषः ॥ ३५ ॥

युवं मृगं जागृवांसं स्वदंशो वा वृषत्सू । ता नः पृक्तमिषा रयिं ॥ ३६ ॥

युवं । मृगं । जागृऽवांसं । स्वदंशः । वा । वृषत्सू इति वृषत्सू । ता । नः ।

पृक्तं । इषा । रयिं ॥ ३६ ॥

वायव्यः समुद्रये । अपि च हे वृषत्सू वर्षवधनावशिष्टौ युवं युवां जागृवांसं कामरक्षणीयं स्वकाशं
मदक्षणेऽन्वेदं मृगं मृगमन्विषयीयं सोमं स्वदंशः । आस्तादंशः । यद्वा । जागृवांसं जाग्रतं मृगं मृगनामान-
मसुरं स्वदंशः । स्वादंशः । हिंस्य इत्यर्थः । ता तौ युवां नोऽन्वेदं मिषाग्नेन रयिं धनं पृक्तं । संपृक्तं । कुपतं ।
ईदृशं धनमसाभं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

ता मे अश्विना सनीनां विद्यातं नवानां ।

यथा चिच्छेद्यः कणुः शतमुष्ट्रानां ददत्सहस्रा दश गोतां ॥ ३७ ॥

ता । मे । अश्विना । सनीनां । विद्यातं । नवानां ।

यथा । चित् । चिद्यः । कणुः । शतं । उष्ट्रानां । ददत् । सहस्रा । दश । गोतां ॥ ३७ ॥

हे अश्विनास्त्रिणी ता तादृशी युवा नवानामभिषयानां श्रेष्ठानां सनीनां संमन्त्रणीयानां धनानां ॥
कर्मणि षष्ठी ॥ ईदृशानि धनानि मे मह्यं दापयितुं विद्यातं । जानीतं । यथा विधेयः कणुः प्रकरिष्य विश्वं
शेदिपुषः कसुरेतत्संशो राजोद्भवां व्रतं तथा गोतां नवां दश सहस्रा दशसंख्यानि सहस्राणि ददत् इत्यात्
तथा विद्यातमिति पूर्वपान्वयः ॥

यो मे हिरण्यसंदृशो दश राज्ञो अमंहत ।

अधस्पदा इक्ष्वस्य कृष्टयश्मन्वा अभितो जनाः ॥ ३८ ॥

यः । मे । हिरण्यऽसंदृशः । दश । राज्ञः । अमंहत ।

अधःस्पदाः । इत् । इक्ष्वस्य । कृष्टयः । अमंहतः । अभितः । जनाः ॥ ३८ ॥

यः कसुसंशो राजा मे मह्यं हिरण्यसंदृशो हिरण्यसंदर्शनान् हिरण्यसमानतज्ज्वाल् दश राज्ञोऽमंहत
परिचरयार्थं हस्तवान् । दशसंख्याकाज्वालो युधि पराक्षितान् गृहीत्वा दास्यतीत्यर्थः । अमंह-
तानां वज्रविधानां राज्ञां दातुं इत्यर्थः ॥ अमंहत इति तत्राह । अमंहतः सनीः प्रचार्यका विषयः शेदिपुषः

अथोरथसादा इत् पादोरथसादेव वर्तते । च कश्चिदपि तत्समानकदधिको वा विधत्ते । अमितः सर्वतो
वर्तमाना यथाचर्मचाचर्ममयस्य कमपादेधोरसि कृताभ्यासाः । यद्वा । चर्मोऽपि चरकसाधनाच्चादीनि
वाहयानि । तेषु अर्ममभ्यर्चनीति चर्मभाः ॥ वा अभासि । आतो नभिप्रिति चिन् ॥ सर्वे मनुष्यास्तस्य
महा इत्यर्थः ॥

माकिरेना पथा गाद्येनेमे यन्ति चेदयः ।

अन्यो नेत्सूरिरोहते भूरिदावत्तरो जनः ॥३९॥

माकिः । एना । पथा । गात् । येन । इमे । यन्ति । चेदयः ।

अन्यः । न । इत् । सूरिः । ओहते । भूरिदावत्तरः । जनः ॥३९॥

यिन मर्मिणेने चिदयोऽस्य राक्षः पितृपितामहादयो यन्ति गच्छन्ति एनामेन पथा मर्मिणं माकिर्नात् ।
अन्यो च मनुं गच्छति । अपि चास्माद्राक्षोऽन्यो भूरिदावत्तरो यज्जदातुतमः सूरिर्विद्वान् सज्जनो नेत्सिवीहते ।
वहति । सोतुभ्यो धनं प्रापयति । यद्वा । यज्जदातुतमो यो जनः कमूर्गमन चक्रादयः ॥ अतयेन प्रथमा ॥
अन्यं सूरिः सोता नेदोहते । नेव याचते । श्रीहिर्याञ्जाकर्मा । यचाम् न याचते तथा यज्ज धनं प्रयच्छ-
तीत्यर्थः ॥ ॥८॥ ॥१॥

द्वितीयेऽनुवाके सप्त सूक्तानि । तत्र महौ इंद्र इत्यष्टापत्वारिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं काव्यस्य वत्सस्यार्थं
गायत्वं । अंत्यनुचवर्जमिंद्र । तस्मिन्परमुनाचो राक्षः पुचस्य तिरिदिरस्य दानं कुर्यते । अतः स तुचकेहि-
यताकः । तथा चानुक्रांतं । महौ इंद्रोऽष्टापत्वारिंशद्वत्सस्युचोऽतस्किरिदिरस्य पारश्वस्य दानमुतिरिति ॥
महाव्रते गायत्रतुचाशीतावंतनुचवर्जमिंद्र सूक्तं । तथैव पंचमारक्षके सूच्यते । महौ इंद्रो च जीवसेति तिस्र
कृत्तमा उचरति । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥ प्रातःसवने सोमातिरेके महागित्वादिवाः सोमातिशंसनार्थाः ।
सूचितं च । महौ इंद्रो य जीवसातो देवा अचंतु न हविर्द्रीमिर्वैष्णवीभिश्च सोममतिशस्य । आ० ६. ७. इति ॥
तृतीये पर्याये होतुः शस्त्रे महौ इंद्र इति तुचोऽनुकूपः । सूचितं च । महौ इंद्रो च जीवसा समस्य मन्त्रे
विश्व इति । आ० ६. ४. इति ॥ अष्टोर्वामे ब्रह्मयोऽतिरिक्तोक्त्य अयमेव तुचोऽनुकूपः । सूच्यते हि । महौ
इंद्रो य जीवसा नूनमखिना । आ० ९. ११. इति ॥ द्वायामे महेंद्रवाजिनः सांवाज्यस्य महागित्वावानुवाकाः ।
सूच्यते हि । महौ इंद्रो च जीवसा सुवस्त्वमिंद्र ब्रह्मया महान् । आ० १. ६. इति ॥

महौ इंद्रो य ओजसा पर्जन्यो वृष्टिर्माँ इव । स्तोमैर्वत्सस्य वावृधे ॥१॥

महान् । इंद्रः । यः । ओजसा । पर्जन्यः । वृष्टिमान् इव । स्तोमैः । वत्सस्य । वावृधे ॥१॥

य इंद्र जीवसा वसिन् महान् सर्वेभ्योऽधिकः । च इव । वृष्टिमात्रिव । यथा वृष्ट्या पुनः पर्जन्यो रसानां पार्श्व-
पिता देवो महान् स इवेत्यर्थः । स इंद्रो वत्सस्य पुचस्यानीयस्य सोतुर्वत्सनाच्च एवमेवः सोमैर्ववृधे । प्रवर्धते ॥

प्रजामृतस्य पिप्रतः प्र यन्नरैत वृहयः । विप्रांश्चुतस्य वाहसा ॥२॥

प्रज्जांश्चुतस्य । पिप्रतः । प्र । यत् । भरैत । वृहयः । विप्राः । चुतस्य । वाहसा ॥२॥

अतस्य यज्ञस्य सत्वस्य वा प्रजां प्रकर्षेण जातमिंद्र पिप्रतो जमसः प्रदेष्टान् पूरयंतो यज्ञयो वाहका
यथा यज्जदा प्र भरंत प्रकर्षेण भरन्ति वहति तदा विप्रा मेधाविन अतस्य यज्ञस्य वाहसा प्रापकेव सोमिह
तमिंद्रं कुवंतीति शेषः ॥

कस्य इंद्रं यदकृत स्तोमैर्वत्सस्य साधनं । जामि प्रुवत् आयुधं ॥३॥

कस्याः । इंद्रः । यत् । अकृत । स्तोमैः । वत्सस्य । साधनं । जामि । प्रुवत्ते । आयुधं ॥३॥

कथं । सोतुनमितत् । सोतारः कथमोषा वेद्रं सोमिः सोषैर्यज्ञस्य धामस्य साधनं साधयितारं
निष्पादकं यजमानं चकषत ॥ करोतिर्बुद्धिं मंथे चक्षेति बुद्धिम् ॥ तदानीमायुधं यजमानं हिस्रं वाचादिभ्यं
वामि । अतिरेकनमितत् । अतिरिक्तमहितं प्रयोजनरहितं भुवति । कथयति । आयुधसाधकं सर्वकार्यक्षेत्रं
कृतत्वादायुधं निष्पाद्योजनमित्यर्थः । यदा । आयुधमायोधनशीलमिन्द्रं वामि वामि धातरं भुवति । बहति ।
सर्वकार्येषु धातुवर्तते इत्यर्थः ॥

तृतीये पर्याये होतुः शस्त्रे समस्त मन्थव इत्याद्या द्विचत्वारिंशद्वचः । सूत्र्यते हि । समस्त मन्थे विश्व इति
द्विचत्वारिंशद्विचक्षिति । आ० ६. ४. इति ॥

समस्य मन्यवे विशो विश्वा नमंत कृष्टयः । समुद्रायैव सिंधवः ॥ ४ ॥

सं । अस्य । मन्यवे । विशः । विश्वाः । नमंत । कृष्टयः । समुद्रायऽइव । सिंधवः ॥ ४ ॥

विशो विश्वो विश्वाः सर्वाः कृष्टयः प्रजा चक्षेत्रस्य मन्थे क्रोधाय । यदा । मन्थमनसाधनं सोषं ।
तदर्थं । सं नमंत । सम्यक् स्वत एव नमंति ॥ नमतेः कर्मकर्तरि च्छांदसो जङ् । न बुद्धिगुणमामिति यज्ञिणोः
प्रतिविधः ॥ प्रह्रीमवन्ति । तच्च वृष्टांतः । समुद्रायैव यथा समुद्रमब्धिं प्रति सिंधवः संहनशीला नवः स्वयमेव
नमंति तद्वत् ॥

ओजस्तदस्य तिल्विष उभे यत्समवर्तयत् । इन्द्रश्चर्मैव रोदसी ॥ ५ ॥

ओजः । तत् । अस्य । तिल्विषे । उभे इति । यत् । संऽअवर्तयत् । इन्द्रः । चर्मैऽइव ।

रोदसी इति ॥ ५ ॥

चक्षेत्रस्य तदोषो बलं तिल्विषे । दिदीपि ॥ त्विष दीप्ती ॥ यथेनीयसायमिन्द्र उभे रोदसी वावापृषिणौ
चर्मैव समवर्तयत् सम्यग्वर्तयति । यथा कश्चित्किंचिच्चर्मं कदाचिद्विसारयति कदाचित्संकोचयति एवं तदधीने
चभूतामित्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

वि चिबृषस्य दोधतो वज्रेण शतपर्वणा । शिरो विभेद वृष्णिना ॥ ६ ॥

वि । चित् । वृषस्य । दोधतः । वज्रेण । शतऽपर्वणा । शिरः । विभेद् । वृष्णिना ॥ ६ ॥

विच्छेदोऽप्यर्थः । स च मिश्रक्रमः । वृषस्य पिदावरकस्यापि दोधतोऽत्यर्थं वगत्कंपयतोऽगुरस्य शिरो
मूर्धानं शतपर्वणऽशतसंख्यापर्वणि धारा यस्य तादृशेन वृष्णिना वीर्यवता वक्षेतिन्द्रो वि विभेद् । विविच्छेद् ॥

आमिन्द्रं विबुक्क्येषु तृतीयसवने प्रशासुः शस्त्र इमा अमीति तुचो वैकल्पिकोऽगुरूपः । सूचितं च । इमा
अभि प्र सोनुम इत्यत्र प्राज्ञणाच्छंसिनः । आ० ७. ८. इति ॥

इमा अभि प्र सोनुमो विपामयेषु धीतयः । अग्नेः शोचिर्न दिद्युतः ॥ ७ ॥

इमाः । अभि । प्र । सोनुमः । विपां । अग्नेषु । धीतयः । अग्नेः । शोचिः । न । दिद्युतः ॥ ७ ॥

विपां सोनुमानेषु पुरसादिमा असादीया धीतयो धियः सोषाअभि प्र सोनुमः । आमिसुखीन
पुनःपुनः प्रबहामः ॥ सु शब्दे ॥ वीरुशीः कुतीः । अपिः शोचिर्न दीप्तिरिव दिद्युतो दीपमाना वेदरूपाः ॥

गुहां सतीरुप त्मना प्र यच्छोचैत धीतयः । कंखां अतस्य धारया ॥ ८ ॥

गुहा । सतीः । उप । त्मना । प्र । यत् । शोचैत । धीतयः । कंखाः । अतस्य । धारया ॥ ८ ॥

गुहा गुहाणां सतीः सती भवन्ती यथा धीतयः कुतयः कर्माणि वा जगज्जगता शिविद्विबोपवन्तमानाः प्र

श्रीचंत प्रादीयंत । यद्वा । आत्मना स्वत एवेन्द्रमुपगच्छन्तः प्रदीयन्ति । ताः कुतीः कस्ताः कस्तनीषा चरथ
अतस्त्रोदकस्य सोमात्मकस्य धारया सहिताः कुर्वन्तीति शेषः ॥

प्र तमिन्द्र नशीमहि रयिं गोमंतमश्विनं । प्र ब्रह्म पूर्वचिन्तये ॥ ९॥ .

प्र । तं । इन्द्र । नशीमहि । रयिं । गोऽमंतं । अश्विनं । प्र । ब्रह्म । पूर्वऽचिन्तये ॥ ९॥

हे इन्द्र गोमंतं गोभिर्द्युतमश्विनमश्विपितं तं प्रसिद्धं रयिं त्वदीयं धनं प्र नशीमहि । प्राप्नुयाम । तथा ब्रह्म
परिवृढभक्तं च पूर्वचिन्तयेऽन्विभ्यः पूर्वमेव ज्ञानाय प्राप्तवान् ॥

अहमिद्धि पितुष्यरि मेधामृतस्य जयभ । अहं सूर्य इवाजनि ॥ १० ॥

अहं । इत् । हि । पितुः । परि । मेधां । अमृतस्य । जयभ । अहं । सूर्यः । इव । अजनि ॥ १० ॥

पितुः पालकस्वर्तस्य सत्यस्वाचितचर्षिन्द्रस्य मेधामनुग्रहात्मिकां बुद्धिमहमिदमेव परि जयभ । परिगृही-
तवानसि नास्मि । हि यस्मादेवं तस्मादहं सूर्य इवाजनि सूर्यो यथा प्रकाशमानः सन् प्रादुर्भवति तथावन्निधं ।
प्रादुरभूवं ॥ १० ॥

अहं प्रत्नेन मन्मना गिरः शुभामि कण्ववत् । येनेन्द्रः शुष्ममिद्धे ॥ ११ ॥

अहं । प्रत्नेन । मन्मना । गिरः । शुभामि । कण्वऽवत् । येन । इन्द्रः । शुष्मं । इत् । द्युधे ॥ ११ ॥

कण्ववन्मम जनकः कण्व इवाहं प्रतिग निविन वेदरूपेण मन्मना मनसाधनेनेन्द्रविषयेण स्त्रीयेण गिरी
वायः शुभामि । अस्मकरोमि । यदा हीन्द्रविषये प्रयुज्यते तदानीं यथार्थत्वाद्वाचोऽसंक्रता भवन्ति । येन
स्वसु स्त्रीयेन्द्रः शुष्मं शुष्णां शोषकं वसं दध इत् धत्त एव धारयति । यत्स्त्रीयेन्द्र ईदृशं प्रसन्नमवशं
जनयति तेन मन्मनित्वर्थः ॥

ये त्वामिन्द्र न तुष्टुवुर्चर्षयो ये च तुष्टुवुः । ममेवर्धस्व सुष्टुतः ॥ १२ ॥

ये । त्वां । इन्द्र । न । तुष्टुवुः । चर्षयः । ये । च । तुष्टुवुः । मम । इत् । वर्धस्व । सुऽस्तुतः ॥ १२ ॥

हे इन्द्र ये जगत्स्त्वां न तुष्टुवुः न कुर्वन्ति ये चर्षयो मन्वाणां इष्टारो जगत्सुष्टुवुः त्वां कुर्वन्ति उभयेषां
ममि ममेवमेव स्त्रीयेण सुष्टुतः शोभनं सुतः सन् वर्धस्व । वृद्धो भव ॥

यदस्य मन्युरध्वनीहि वृषं पर्वशो रुजन् । अपः समुद्रमैरयत् ॥ १३ ॥

यत् । अस्य । मन्युः । अध्वनीत् । वि । वृषं । पर्वऽशः । रुजन् । अपः । समुद्रं । ऐरयत् ॥ १३ ॥

अर्षेन्द्रस्य मन्युः क्रोधो वृषमावृत्त तिष्ठतमसुरं मेघं वा पर्वशः पर्वशि पर्वशि परवि परवि वि रुजन्
विमंजन् यद्यदाध्वनीत् सगयितुमवशं शब्दमकरोत् तदानीं समुद्रं समुदनीयमुदधिं प्रत्यपो वृष्युदकात्
रयत् । स इन्द्रः प्रेरितवान् ॥

नि शुष्णो इन्द्र धर्षोसि वज्रं जघंय दस्यवि । वृषा ह्युय शृत्विषे ॥ १४ ॥

नि । शुष्णो । इन्द्र । धर्षोसि । वज्रं । जघंय । दस्यवि । वृषा । हि । उय । शृत्विषे ॥ १४ ॥

हे इन्द्र शुष्णे शोषक एतत्संज्ञे दस्यपुपपथितर्षसुरे धर्षोसि धारयितव्यं वज्रं कुचिशं तं नि जघंय । नि-
हृतवानसि । वज्रेण तमसुरं जघधीरित्वर्थः । हे उयोदूर्ध्ववर्षेन्द्र वृषा कामानां वर्धितेति हि शृत्विषे । श्रूयसे ।
अतोऽस्मादपिचितं धर्मं देहीति शेषः ॥

न द्याव इन्द्रमोजसा नांतरिक्षाणि वज्रिणं । न विष्यचंत भूमयः ॥१५॥

न । द्यावः । इन्द्रं । ओजसा । न । अंतरिक्षाणि । वज्रिणं । न । विष्यचंत । भूमयः ॥१५॥

द्यावो बुधोका इममिन्द्रमोजसा वज्रेण न विष्यचंत । न व्यामुवंति । बुधोकिभ्योऽध्वस्य वसमधिकमित्यर्थः । तच्चांतरिक्षाखंतरा चांताणि द्यावापृथिव्योर्मधि वर्तमाना लोका वज्रिणं वस्यंतमिन्द्रं न व्यामुवंति । तथा भूमयो भूलोकाश्च तमिन्द्रं न व्यामुवंति । चयो वा इमे चिपृती लोकाः । ऐ० आ० १. १. २. । इति ब्राह्मणादेविकस्य लोकाश्च चित् । तिस्रो भूमीः । ऋ० २. २७. ८. । इत्यादिनिगमाच्च ॥ ॥१५॥

यस्तं इन्द्रमहीरपः स्तभूयमान आशयत् । नि तं पद्यासु शिञ्चयः ॥१६॥

यः । ते । इन्द्र । महीः । अपः । स्तभूयमानः । आ । आशयत् । नि । तं । पद्यासु । शिञ्चयः ॥१६॥

हे इन्द्र ते तव संबन्धिनीर्महीर्महीरप आंतरिक्षाख्यदकानि यो वृषः स्तभूयमानः स्तभयन् यद्याधो न पतन्ति तथा कुर्वन्नाशयत् आवृत्त्याशेत तमसुरं पद्यासु गमनशीलास्त्वप्सु मध्ये नि शिञ्चयः । बहिंसिः । अग्नि-हिंसार्थः । वज्रेण तमसुरं हत्वा नदीषु पातितवानित्यर्थः ॥

य इमे रोदसी मही समीची समजयभीत् । तमोभिरिन्द्र तं गुहः ॥१७॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । मही इति । समीची इति संऽईची । संऽअजयभीत् ।

तमःऽभिः । इन्द्र । तं । गुहः ॥१७॥

यो वृषो मही महती विस्तीर्णं समीची संगति इमे प्रत्यक्षत उपलभ्यमाने रोदसी द्यावापृथिव्यौ समजय-भीत् समजययहीत् । आवृणोदित्यर्थः । तमसुरं हे इन्द्र त्वं तमोभिरंधकारेर्गुहः । संवृतमकरोः । अनाद्यन्तं मरणव्यवस्थं तमः प्राविश्य इत्यर्थः ॥

य इन्द्र यतयस्त्वा भृगवो ये च तुष्टुवुः । ममेदुय श्रुधी हवँ ॥१८॥

ये । इन्द्र । यतयः । त्वा । भृगवः । ये । च । तुष्टुवुः । मम । इत् । उय । श्रुधि । हवँ ॥१८॥

हे इन्द्र ये यतयो नियता अग्निरसस्तां तुष्टुवुः ये च भृगवो भृगुगोत्रास्तां तुष्टुवुः कुवंति तेषु मध्ये ममे-कमेव हवं लोचं हे उषीवस्तिमिन्द्रं श्रुधि । गृध्रु ॥

इमास्त इन्द्र पृथ्व्यो घृतं दुहत आशिरै । एनामृतस्य पिप्पुषीः ॥१९॥

इमाः । ते । इन्द्र । पृथ्व्यः । घृतं । दुहते । आऽशिरै । एनां । अमृतस्य । पिप्पुषीः ॥१९॥

हे इन्द्र ते त्वदीया इमाः पृथ्व्यः प्राद्वर्णा द्यावो घृतं चरयशीलमेनामाशिरमात्रयद्भवं पयो दुहते । दुहति । चारयन्ति । कीदृशः पृथ्व्यः । अतस्तु सत्वसावितथक्षिद्रस्त यज्ञस्त वा पिप्पुषीर्वर्धयिष्यः ॥

या इन्द्र प्रस्वस्वासा गर्भमचक्रिन् । परि धर्मेव सूर्ये ॥२०॥

याः । इन्द्र । प्रऽस्वः । त्वा । आसा । गर्भं । अचक्रिन् । परि । धर्मेऽइव । सूर्ये ॥२०॥

हे इन्द्र प्रस्यः । प्रसुवति गर्भं विसृजन्तीति प्रस्यः ॥ सूरिः सत्सूद्विषिति क्रिय । ईदृशो या नाव आसाक्षिण त्वा त्वदीयं धीर्धं वृषवधानंतरमोवध्यादिद्वयेण परितः मचक्रित्वा गर्भमचक्रिन् अकुर्वन् त्वदीयं धीर्धमंतरधा-रयन् । तव वृद्धांतः । सूर्यं परितः सूर्यमण्डलकोपरि धर्मेव धारकं पीयकमुदकं यथा ररमयो गर्भद्वयेण विधत्ति तद्वत् । यद्वा । परि धर्मेव परितो धारयितारं सूर्यमिव । यथा सूर्यः परितः सूर्यं जनयति तद्वत् ।

कृत्वा च गतो धारकमिन्द्रस्य वीर्यमित्यर्थः । औषध्यादिकृष्य परित्यक्तमिन्द्रवीर्यस्य नोभिरात्मनि धारकमिन्द्रस्य पुनः कथं हतारभ्य तैत्तिरीयके विस्तृतमाच्यते । तत्पञ्चव औषधीभ्योऽध्यात्मसमनयनं तत्प्रत्यदुहणं । ति० अ० २. ५. ३. ३. । इति । पयोऋषेय परित्यक्तं तद्वीर्यमिमा नाव आशिरार्थं दुहन् इति पूर्वस्मामुच्यते । ॥ १२ ॥

वाजपेथेऽतिरिक्तोक्ते त्वामिच्छवसस्यत इति वा । सूचितं च । त्वामिच्छवसस्यति तं प्रत्यवा । आ० ९. ९. । इति ॥

त्वामिच्छवसस्यते कखा उक्थेन वावृधुः । त्वां सुतास इंदवः ॥ २१ ॥

त्वां । इत् । श्वसः । पत्ते । कखाः । उक्थेन । ववृधुः । त्वां । सुतासः । इंदवः ॥ २१ ॥

हे श्वसस्यति वनखी त्वामिच्छिन्द्र त्वामेव कखाः सोतारः कखनोषा वर्धय उक्थेन शस्त्रेण ववृधुः । वर्धयन्ति । सुतासोऽध्वर्युभिरभिषुता इंदवः सोमास त्वामेव वर्धयन्ति ॥

तवेदिंद्र प्रणीतिषूत प्रशस्तिरद्विवः । यज्ञो वितंतसाय्यः ॥ २२ ॥

तव । इत् । इंद्र । प्रऽनीतिषु । उत । प्रऽशस्तिः । अद्रिऽवः । यज्ञः । वितंतसाय्यः ॥ २२ ॥

उतापि च हे अद्रिवः । आकृष्यात्वमेवेत्यद्रिवशः । तद्वसिंद्र तवेत्तवैव प्रणीतिषु प्रकृष्टेषु नयनेषु धनप्रदानेषु सत्सु प्रशस्तिः प्रकृष्टा स्तुतिः क्रियते । तथा वितंतसाय्यो विस्तृततमः ॥ तनोतेऽन्वाद्दसमेतद्रूपं । इन्द्रा । तंतसिः कङ्गादिर्गुण्यर्थः । तस्मादीयादिक आख्यप्रत्ययः ॥ प्रवृद्धो यज्ञश्च तवैव क्रियते ॥

आ न इंद्र महीमिषं पुरं न दर्वि गोमतीं । उत प्रजां सुवीर्यं ॥ २३ ॥

आ । नः । इंद्र । मही । इषं । पुरं । न । दर्वि । गोऽमतीं । उत । प्रऽजां । सुऽवीर्यं ॥ २३ ॥

हे इंद्र नोऽस्माभ्यमस्यदर्थं महीं महीतीं गोमतीं नोभिर्गुणामिषमन्नमा दर्वि । आद्रियस्व । दातुं कामयस्व । नश्यद्दर्वि । पुरं न । पावनं पूः । पावनं रक्षणं चास्माभ्यं कर्तुमाद्रियस्व ॥

उत त्यदाश्वश्च यदिंद्र नाहुषीष्वा । अये विष्णु प्रदीदयत् ॥ २४ ॥

उत । त्यत् । आश्वुऽश्वश्च । यत् । इंद्र । नाहुषीषु । आ । अये । विष्णु । प्रऽदीदयत् ॥ २४ ॥

हे इंद्र नाहुषीषु । नाहुषा इति मनुष्यनाम । तत्संबन्धिनीषु । यदा । नाहुषो नाम कश्चिद्राजा । तदीयासु । विषु प्रजास्ये पुरसायदाश्वश्च शीघ्रगाम्यश्चसंवाताकं वनं प्रदीदयत् प्रादीप्यत उतापि च त्वत्तदवसाभं देहीति शेषः । आकारः पूरकः ॥

अभि व्रजं न तन्निषे सूर उपाकचक्षसं । यदिंद्र मृळयासि नः ॥ २५ ॥

अभि । व्रजं । न । तन्निषे । सूरः । उपाकऽचक्षसं । यत् । इंद्र । मृळयासि । नः ॥ २५ ॥

न संप्रत्यर्थः । न संप्रतीदानीं हे इंद्र सूरः प्राज्ञस्त्वं व्रजं नोऽमुपाकचक्षसं । उपाक इत्यंतिकनाम । अंतिके इन्द्रव्यमनि तन्निषे । अभितनोषि । अभिविस्तारयसि । नोभिः पूर्णं करोषीत्यर्थः ॥ तनोतेऽन्वाद्दसि निदि तनियतोऽन्वाद्दसीत्युपधातोपः ॥ यद्यदा हे इंद्र त्वं नोऽस्मान् मृळयासि मृळयसि मुल्लयसि ॥ १३ ॥

यदंग तविषीयस इंद्र प्रराजसि क्षितीः । महौ अपार ओजसा ॥ २६ ॥

यत् । अंग । तविषीऽयसे । इंद्र । प्रऽराजसि । क्षितीः । महान् । अपारः । ओजसा ॥ २६ ॥

चमिषमिमुषीकरये । हे इंद्र यद्यस्त्वं तविषीयसे । तविषीति वज्रनाम । वज्रमिवाचरसि । इत्यवचर-
चादिकं वज्रं यथा सर्वं शत्रुघातं भगवति तद्वत्त्वमसहाय एव सन् सर्वमेव शत्रुघातं मारयसीत्यर्थः । यच्च त्वं
विषीति । मनुष्यनामितत् । मनुष्यान् प्ररावसि प्रकर्षेद्विशिषे । रावतिरिचर्यकर्मा । अस्मापि यदुत्तयोवाह
निघातः ॥ स इंद्र जीवसा वसेन महान् सर्वेभ्योऽधिकः अत एवापारः पाररहितः । केनाप्यवसानं प्रापयि-
तुमशक्य इत्यर्थः ॥

तं त्वा हविष्मतीर्विश उपं ब्रुवत ऊतये । उरुज्ययसमिन्दुभिः ॥२७॥

तं । त्वा । हविष्मतीः । विशः । उपं । ब्रुवते । ऊतये । उरुऽज्ययसं । इन्दुऽभिः ॥२७॥

हे इंद्र तं पूर्वोक्तगुणमुपचयसं विस्तीर्णव्यापिनं त्वां हविष्मतीर्हविर्भिद्यत्पुरोडाशादिभिर्युक्ता विशः प्रजा
उपं ब्रुवते । उपेत्य सुवति । किमर्थं । इन्दुभिः सोमैकतये तर्पणाय । यद्वा । इन्दुभिः सोमैकचयसं विस्तीर्णव-
सुतये रचणाय सुवति ॥

उपहूरे गिरीणां सैंगये च नदीनां । धिया विप्रो अजायत ॥२८॥

उपऽहूरे । गिरीणां । संऽगये । च । नदीनां । धिया । विप्रः । अजायत ॥२८॥

गिरीणां पर्वतानामुपहूरे उपहृत्ये प्रति नदीनां सरितां संगये संगमने च इंद्रुभिश्च देशे क्रियमावधा
धिया धामक्रियया सुखा वा विप्रो मेधावीन्द्रोऽजायत । प्रादुर्भवति । अतो वयमपि तादृशे देशे यवामः
सुमो वेति भावः ॥ गिरीणामित्यत्र नामन्तरस्यामिति नाम उदात्तत्वं ॥

अतः समुद्रमुद्धतश्चिकित्वाँ अवं पश्यति । यतो विपान एजति ॥२९॥

अतः । समुद्रं । उतऽवतः । चिकित्वान् । अवं । पश्यति । यतः । विपानः । एजति ॥२९॥

यतो यस्मिन्सुखो विपानो व्यामुवन् विशिष्टपानसुखो वेद्र एवति वेष्टति उद्धत उद्धतात् ॥ उपकर्मा-
कंदसि धाल्य इति वतिः ॥ अतोऽस्मात्सुखोकाचिकित्वाजानन् स इंद्रः समुद्रं समुद्रग्रीवं यवमनिर्दो-
ष्टमानं सोममव पश्यति । अवात्सुखः सन्नीयते । यद्वा । सूर्यात्मनेन्द्रः सूयते । यस्मिन्नभसि विपानो व्यामुवन्
सूर्यात्मिन्द्र एवति वर्तते चिकित्वाजानन् विद्वान्वा स इंद्र उद्धत उद्धतादतोऽस्मादंतरिचात्समुद्रं । उपकर्माव-
नेतत् । समुद्रोपकर्षितं सर्वं जगदव पश्यति । अवात्सुखं प्रकृतिः किरणैः प्रकाशयति ॥

आदिप्रानस्य रेतसो ज्योतिष्पश्यन्ति वासरं । परो यदिध्यते दिवा ॥३०॥

आत् । इत् । प्रानस्य । रेतसः । ज्योतिः । पश्यन्ति । वासरं । परः । यत् । इध्यते । दिवा ॥३०॥

परो दिवा दिवः परस्मात्सुखोकाचिकित्वाजानन् स इंद्रः समुद्रं समुद्रग्रीवं यवमनिर्दो-
ष्टमानं सोममव पश्यति । अवात्सुखः सन्नीयते । यद्वा । सूर्यात्मनेन्द्रः सूयते । यस्मिन्नभसि विपानो व्यामुवन्
सूर्यात्मिन्द्र एवति वर्तते चिकित्वाजानन् विद्वान्वा स इंद्र उद्धत उद्धतादतोऽस्मादंतरिचात्समुद्रं । उपकर्माव-
नेतत् । समुद्रोपकर्षितं सर्वं जगदव पश्यति । अवात्सुखं प्रकृतिः किरणैः प्रकाशयति ॥

कणांस इंद्र ते मतिं विधे वर्धति पौंस्यं । उतो शविष्ठ वृष्ययं ॥३१॥

कणांसः । इंद्र । ते । मतिं । विधे । वर्धति । पौंस्यं । उतो । शविष्ठ । वृष्ययं ॥३१॥

हे इंद्र ते त्वदीयां मतिं वृद्धिं पौंस्यं । वज्रनामितत् । वज्रं च विधे सर्वं कलावः कलाः कीतारः

कल्लगोषा वर्धयो वर्धन्ति । वर्धयन्ति ॥ इन्द्रमुमयवेति शप आर्धधातुकत्वात्हरिणोति द्विजोपः ॥ उत्तो अपि च हे शविष्ठ शपस्वितम वसवस्तम ॥ विक्रतोर्बुध् । डेरिति टिजोपः ॥ ईदृशेन्द्र वृष्णं तदीयं वीर्यं वसवस्तम च कल्लगो वर्धयन्तिव ॥

इमां मे इन्द्र सुष्टुतिं जुषस्व प्र सु मामेव । उत प्र वर्धया मतिं ॥ ३२ ॥

इमां । मे । इन्द्र । सुऽस्तुतिं । जुषस्व । प्र । सु । मां । अ॒व । उ॒त । प्र । वर्ध॒य । म॒तिं ॥ ३२ ॥

हे इन्द्र इमां पुरोवर्तिनीं मे मदीयां सुष्टुतिं शोभनां क्षुतिं जुषस्व । सेवस्व । सेवित्वा च कोतारं मां सु शोभनं प्राव । प्रकर्षेण रच । उतापि च मतिमकादीयां बुद्धिं प्र वर्धय । प्रवृद्धां जुष । यथा ब्रह्मर्षदग्निनी भवति तथा कुर्वित्वर्धः ॥

उत ब्रह्मण्या वयं तुभ्यं प्रवृद्ध वज्रिवः । विप्रा अतस्स जीवसे ॥ ३३ ॥

उ॒त । ब्र॒ह्म॒ण्य॒या । व॒यं । तु॒भ्यं । प्र॒वृ॒द्ध । व॒ज्रि॒वः । वि॒प्राः । अ॒त॒स्स । जी॒व॒से ॥ ३३ ॥

उतापि च हे प्रवृद्ध क्षुतिभिः प्रकृष्टां बुद्धिं प्राप्त हे वज्रिवो वज्रवज्रिन्द्र ॥ एको मत्सर्षीयोऽनुवादः । यद्वा । वज्रोऽस्त्रास्तीति वज्रो हस्तः । तद्वान् । इन्द्रवीर इति मतुपो वत् । मतुवसो हरिति मकारश्च वत् । ईदृशेन्द्र तुभ्यं त्वदर्थं विप्रा मेधाविनो ब्रह्मण्या ब्रह्माणि सोषाणि इविर्लक्ष्यान्वन्नाणि वा ॥ सुपां सुनुमिति सुपो यावादेशः ॥ जीवसे जीवनार्थमतस्त । अकार्थ । तच्च त्वच्च तनुवरये । अकिं च्छांदसः शपो नुव ॥

अभि कणां अनूषतापो न प्रवता यतीः । इन्द्रं वनन्वती मतिः ॥ ३४ ॥

अ॒भि । क॒णाः । अ॒नू॒ष॒ता॒पो॒ न । प्र॒व॒ता॒ य॒तीः । इ॒न्द्रं । व॒न॒न्व॒ती॒ म॒तिः ॥ ३४ ॥

कणाः कल्लगोषा अक्षयोऽभ्यनुषत । इन्द्रमभिपुवन्ति ॥ नू क्षुती । कुटादिः ॥ प्रवता प्रवशीन मार्गेण यतीर्ब्रह्म आपो नाप इव मतिर्मनोया कलिः क्रियमाणा क्षुतिः क्षुत्तमिन्द्रं वनन्वती स्वयमेव संमज्जवती भवति ॥

इन्द्रमुक्थानि वावृधुः समुद्रमिव सिंधवः । अनुत्तमन्युमजरं ॥ ३५ ॥

इ॒न्द्रं । उ॒क्थ॒ानि॒ । व॒वृ॒धुः । स॒मु॒द्रं॒ऽइ॒व । सि॒न्ध॒वः । अ॒नु॒त्त॒म॒न्यु॒म॒ज॒रं ॥ ३५ ॥

उक्थानि शस्त्रास्त्राणिः शस्त्रमागानीन्द्र ववृधुः । वर्धयन्ति । सिंधवः इन्द्रज्योता नद्यः समुद्रमिव समुद्रं वज्रिं यथा वर्धयन्ति तद्वत् । कीदृशमिन्द्र । अनुत्तमन्यु । अनुतोऽप्रेरितः परिरजभूतो मनुः कोषो यस्त तादृशं ॥ शुद्धिदीर्घत्वादिना । पा० ८. २. ५६. । विकल्पितत्वानिष्ठानत्वाभावाः ॥ अजरं अरारहितं ॥ वज्रग्रीही नञी अरमरमिचमृता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ ॥ १५ ॥

आ नो याहि परावतो हरिभ्यां हर्यताभ्यां । इममिन्द्र सुतं पिब ॥ ३६ ॥

आ । नः । या॒हि । प॒रा॒ऽव॒तः । ह॒रि॒भ्यां । ह॒र्य॒ता॒भ्यां । इ॒मं । इ॒न्द्र । सु॒तं । पि॒ब ॥ ३६ ॥

हे इन्द्र परावतः परागताहरे वर्तमानाद्युक्तोवाच्यताभ्यां कांताभ्यां हरिभ्यामवाभ्यां नोऽस्माना याहि । आवच्छ । आवत्त वेममकादीयं सुतमभिपुतं सोमं पिब ॥

त्वामिष्टुवहंतम् जनांसो वृक्तवर्हिषः । हवन्ते वाजसातये ॥ ३७ ॥

त्वां । इ॒त् । वृ॒क्त॒वृ॒ह॒न्त॒म् । ज॒ना॒ंसो॒ । वृ॒क्त॒व॒र्हि॒षः । ह॒व॒न्ते॒ । वा॒ज॒सा॒त॒ये ॥ ३७ ॥

हे. वृषाहंतमातिशयिण वृषाणामावुषत्तां शत्रूणां हंतः त्वामित्वामेव वृषावर्हिषो वृषं प्रागार्थं हिंस्रं
वर्हिषीषां तथाविधीताः प्रवृत्तयज्ञा जनासो जना अस्मिन्मन्त्रेण हृत्यंते । आहुयंति ॥ इति वृषि वज्रं
हृदसीति संप्रसारणं ॥ किमर्थं । वाजसातये वाजसातस्य वसस्य वा सातये ज्ञाभाय । यद्वा । संघामना-
भितत् । वाजस्य सातिर्यस्मिन् संघामे तत्र साहाय्याय त्वामाहुयंतीत्यर्थः ॥

अनु त्वा रोदसी उभे चक्रं न वर्त्येतशं । अनु सुवानास इंदवः ॥ ३८ ॥

अनु त्वा रोदसी इति । उभे इति । चक्रं न वर्ति । एतशं । अनु सुवानासः । इंदवः ॥ ३८ ॥

हे इंद्र त्वा त्वामुमे रोदसी जावापुधिष्यावगुर्वतेति । त्वद्धीनि भवत इत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । चक्रं न यथा
रथचक्रमेतशं । अजगामितत् । पुरो गच्छंतमन्त्रमनु वर्ति अनुवर्तते तद्वत् । अपि च सुवानास अस्मिन्मन्त्रेभिषू-
यमाणा इंदवः सोमास्य त्वामगुर्वतेति ॥

मंदस्वा सु स्वर्णर उतेंद्र शर्यणावति । मत्स्वा विवस्वतो मती ॥ ३९ ॥

मंदस्व । सु । स्वः । नरे । उत । इंद्र । शर्यणाऽवति । मत्स्व । विवस्वतः । मती ॥ ३९ ॥

उतापि च हे इंद्र शर्यणावति । शर्यणा नाम कुक्ष्येचवर्तिनो देशः । तेषामदूरभवं सरः शर्यणावत् ॥
मध्यादिभ्यश्चि स्तार्थिको मगुप । मती वज्रच इति दीर्घः । संज्ञायामिति चत्वं । तस्मिन् सरसि विद्यमाने
स्वर्णरे सर्वैर्हस्तिभिर्मेतस्य यज्ञे सु सुष्ठु मंदस्व । माय । तुमो भव । अपि च विवस्वतः परिचरणवतो
यजमानस्य मती मत्वा च मत्स्य । मद् प्रामुहि ॥ मतिश्चन्द्राक्षुतीयायाः सुपां सुपुगिति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥

वावृधान उप ह्यवि वृषा वज्र्यरोरवीत् । वृचहा सोमपातमः ॥ ४० ॥

ववृधानः । उप । ह्यवि । वृषा । वज्री । अरोरवीत् । वृचहा । सोमऽपातमः ॥ ४० ॥

वावृधानो वृषो वज्री वज्रवान् अत एव वृचहा वृचस्य मेघस्वासुरस्य वा हंता सोमपातमोऽतिशयेन
सोमस्य पतितो वृषोदकानां वर्धिता ह्यवि शुभोकिऽतरिच उप समीपे यथाकाभिः श्रूयते तथारोरवीत् । मृशं
सगयितुमर्थाय शब्दमकरोत् । मेघेन वज्रहस्तेनेवृशं शब्दमधीकरदित्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

अषिर्हि पूर्वजा अस्येक ईशान ओजसा । इंद्र चोष्कूयसे वसु ॥ ४१ ॥

अषिः । हि । पूर्वजाः । असिः । एकः । ईशानः । ओजसा । इंद्र । चोष्कूयसे । वसु ॥ ४१ ॥

हे इंद्र पूर्वजतः सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं जात उत्पन्नः । यद्वा । यज्ञेषु प्रथममेव प्रादुर्भूतः । त्वमृषिर्हि ब्रह्मा
सर्वज्ञः खल्वसि । भवसि । अपि च सर्वेषु देवेषु मध्य एको मुख्य ओजसा बलेनेशान ईशरो भवसि । यद्वा ।
एकोऽसहाय एव सन्नोजसाक्षीयेनैव बलेनेशानः सर्वस्य जगत ईशरो भवसि । स त्वं वसु धनं चोष्कूयसि ।
पुनःपुनः सोमृभ्यो ददासि ॥ स्तुञ् आप्रवण इह दातार्यः । तथा चोक्तं । चोष्कूयमाय ईंद्र भूरि वामं
इदंदिंद्र वज्र वननीयं । नि० ६. २२. इति ॥

अस्माकं त्वा सुतां उप वीतपृष्ठा अभि प्रयः । शतं वहंतु हरयः ॥ ४२ ॥

अस्माकं । त्वा । सुतान् । उप । वीतऽपृष्ठाः । अभि । प्रयः । शतं । वहंतु । हरयः ॥ ४२ ॥

हे इंद्र अस्माकमकादीनां सोमानुपजस्य प्रयः । अजगामितत् । धानाकारमादिहविर्ब्रह्ममन्त्रं चामिन्नस्य
वीतपृष्ठाः प्रशस्त्रोपरिभागाः शतं शतसंख्याका हरयोऽवास्तां वहंतु । प्रापयंतु ॥

इमां सु पूर्वा धियं मधोर्धृतस्य पिप्पुवीं । कला उक्थेन वावृधुः ॥ ४३ ॥

इमां । सु । पूर्वा । धियं । मधोः । धृतस्य । पिप्पुवीं । कलाः । उक्थेन । वावृधुः ॥ ४३ ॥

इमामिदानीं क्रियमाणां सु सुषु पूर्वा पूर्वेः पिशादिभिः कृतां मधोर्मधुरस्य धृतस्य चरणशीलस्योदकस्य पिप्पुषीं वर्धयिषीं । यद्वा । मधुरस्य धृतेनाग्नेन प्रवृद्धां धियं यामक्रियां कृत्वाः कवचनोषा चक्षय उक्तेन शस्त्रेण वावृधुः । इन्द्रार्थं वर्धयन्ति । उक्थेहिं धागो वर्धति । अथपिष्टोमादिषूतारासु संस्त्रासु शस्त्रपुष्टिर्दृष्टत्वात् । यद्वा । पूर्वा धिरंतनीमिमामिन्द्रस्य धियमगुयहनुजं चरणशीलेन मधुरस्य सोमेन पिप्पुषीं वर्धनीयामुक्तेन सोमेण वावृधुः । वर्धयन्ति ॥

इंद्रमिद्विमहीनां मेधे वृणीत मर्त्यः । इंद्रं सन्निष्युक्तये ॥ ४४ ॥

इंद्रं । इत् । विऽमहीनां । मेधे । वृणीत । मर्त्यः । इंद्रं । सन्निष्युः । ऊतये ॥ ४४ ॥

विमहीनां विशेषेण महतां देवानां मध्य इंद्रमिद्विमेध मेधे यज्ञे मर्त्यो मनुष्यो होता वृणीत । सुतिभिः संभवति । तथा सन्निष्युर्धनकामस्य खोतोतये रचयार्थेन्द्रमेध वृणीति । सुत्या संभवति ॥

अर्वाचं त्वा पुरुषुत प्रियमेधस्तुता हरी । सोमपेयाय वक्षतः ॥ ४५ ॥

अर्वाचं । त्वा । पुरुऽस्तुत । प्रियमेधऽस्तुता । हरी इति । सोमऽपेयाय । वक्षतः ॥ ४५ ॥

हे पुरुषुत वज्रभिः सुतेन्द्र प्रियमेधस्तुता प्रियमेधिः प्रिययज्ञिर्धविभिः सुती । तृतीया कर्मणीति पूर्वपद-प्रकृतिसवरत्वं । सुपां सुसुगित्वाकारः ॥ इन्द्रो हरी अथ सोमपेयाय सोमपापार्थं त्वामर्वाचमस्यदभिसुखं वक्षतः । वक्षतां ॥

शतमहं तिरिंदिरे सहस्रं पशोवा ददे । राधांसि याज्ञानां ॥ ४६ ॥

शतं । अहं । तिरिंदिरे । सहस्रं । पशो । आ । ददे । राधांसि । याज्ञानां ॥ ४६ ॥

इमादिकेन तुवेन तिरिंदिरस्य राज्ञो दानं कुर्यते । पशो परमुनासः पुषे ॥ उपचाराज्ये जनकशब्दः ॥ तिरिंदिर एतत्संज्ञे राजनि याज्ञानां । यदुरिति मनुष्यनाम । यद्व एव याज्ञाः ॥ स्वार्थिकसहितः ॥ तेषां मध्येऽहं शतं शतसंख्याकानि सहस्रं सहस्रसंख्याकानि च राधांसि धनान्वा ददे । स्वीकरोमि । यद्वा । याज्ञानां यदुक्तवानामर्थेषां राज्ञां स्वभूतानि राधांसि वसादपहतानि तिरिंदिरे वर्तमानान्वाहं प्राप्नोमि ॥

षीणि शतान्यर्वतां सहस्रा दश गोनां । ददुष्यजाय सार्धे ॥ ४७ ॥

षीणि । शतानि । अर्वतां । सहस्रा । दश । गोनां । ददुः । पजाय । सार्धे ॥ ४७ ॥

पूर्वस्वामुषि स्वसंप्रदानकं दानमुक्तं । अधुनाग्नेभ्योऽपुषिभ्यस्तिरिंदिरो वज्र दानं दत्तवानित्याह । अर्वतां नंतुस्वामन्त्राणां षीणि शतानि गोनां गवां दश दशगुणितानि सहस्रा सहस्राणि च पञ्चाय सुतीनां प्रार्थकाय सार्ध एतत्संज्ञायर्धे । यद्वा । सार्धे । साम सोचं । तद्वति । पञ्चाय पञ्चकुलकाताय कवीवते ददुः । तिरिंदिराज्वा राजानो दत्तवन्तः ॥

उदानदृकुहो दिवमुष्ट्राञ्चतुर्युजो ददत् । अर्वसा याज्ञं जनं ॥ ४८ ॥

उत् । आनद । कुहः । दिवं । उष्ट्रान् । चतुऽयुजः । ददत् । अर्वसा । याज्ञं । जनं ॥ ४८ ॥

अयं राधा ककुह उष्ट्रितः सञ्जवसा कीर्त्ता दिवं सर्वमुदानदृ । उक्तुष्ट्रं प्राप्नोत् । किं कुर्वन् । चतुर्युजचतुर्भिः स्वर्गभरियुक्तानुष्ठानं ददत् प्रयच्छन् । तथा याज्ञं जनं च दासत्वेन प्रयच्छन् ॥ १७७ ॥

अ यद्वा इति वद्विग्रहं द्वितीयं सूक्तं कवचनोचस्य पुनर्वत्सकार्थं मादत्तं नाचर्चं । तथा चानुक्रांतं । अ यद्वाः वद्विग्रहपुनर्वत्सो मादत्तमिति ॥ कृद्धे दशरात्रि प्रथमे इंदोम आपिमादत्तस्य इदं सूक्तं मादत्तमिति विज्ञानं । कुर्यात्तं च । अ यद्वत्सिद्धं कृतं च इत्यादिमादत्तं ॥ अ० ८. ९. इति ॥

॥ प्र यज्ञस्त्रिष्टुभमिवं मरुतो विप्रो अक्षरत् । वि पर्वतेषु राजय ॥ १ ॥

प्र । यत् । वः । त्रिऽस्तुभं । इव । मरुतः । विप्रः । अक्षरत् । वि । पर्वतेषु । राजय ॥ १ ॥

हे मरुतौ मितराविषो मितरोविषो वा एतत्संज्ञा माध्यमका देवगणाः ॥ पादादित्वाद्पादादिति पर्युदासादादृष्टमिषाताभावे वाष्ठिकमामंभितायुदानत्वं ॥ वो युष्मभं विप्रो मेधावी सोता त्रिष्टुभं त्रिष्टुभं प्रशस्त्वा त्रिभिर्देवैः कुतां वा यदा त्रिष्टुभं हसा संवत्सं माध्यंदिनसवनिकीमिवं सोमसवनमग्नं यदा प्राचरत् प्राक्षिपत् अपी प्राक्षिपत् । यदा । त्रिष्टुभं त्रिष्टुभं हसं सोममिवं सोमं चेति द्योम् । तदानीं ययं पर्वतेषु पर्वतसु त्रिष्टुभेषु वि राजय । तेन सोमेन सम्बन्धनाः संतो विशिषेण दीप्ता मवध ॥

यदंग तविषीयवो यामं शुभा अचिध्वं । नि पर्वता अहासत ॥ २ ॥

यत् । अंग । तविषीयवः । यामं । शुभाः । अचिध्वं । नि । पर्वताः । अहासत ॥ २ ॥

हे तविषीयवः । तविषीति बलनाम । तां कामयमानाः । यदा । बलपुक्ताः । हे शुभाः शोभमाना अंग हे मरुतः यामं । याति गच्छतीति यामो रथः । तं यदाचिध्वं समविष्टुभं अन्नादिभिः साधनैः संशितं संश्लिष्टं कुक्ष्य गमनार्थं तदानीं पर्वता गिरयोऽपि अहासत । मितरां गच्छति । युष्मद्रथवेगाग्नीताः संतः स्वस्त्राणात्मवचंति ॥ ओहाह गतो । हांसो लुह ॥

उदीरयंत वायुभिर्वाश्रासः पृश्निमातरः । धुक्षंत पिप्युषीमिवं ॥ ३ ॥

उत् । ईरयंत । वायुऽभिः । वाश्रासः । पृश्निऽमातरः । धुक्षंत । पिप्युषी । इव । ॥ ३ ॥

वाश्रासो वाशनशीलाः शब्दकारिणः पुश्निमातरः । पुश्निर्माध्यमिका वाक् । सा माता जननी येषां ते तपोक्ताः ॥ अतस्त्वं हसीति कपः प्रतिषेधः ॥ ईहया मरुतो वायुभिः । यांति गच्छंतीति वायवः पृषवः । पृषतीभिर्वाहनभूताभिः स्वावयवभूतिर्वायुभिरेव उदीरयंत । उन्नमयंति मेधादिकं । तथा पिप्युषीं वर्धयिषीमिवमग्नं च कोतुभ्यो धुक्षंत । दुहंति ॥

वपंति मरुतो मिहं प्र वेपयंति पर्वतान् । यद्यामं यांति वायुभिः ॥ ४ ॥

वपंति । मरुतः । मिहं । प्र । वेपयंति । पर्वतान् । यत् । यामं । यांति । वायुऽभिः ॥ ४ ॥

मरुत एतत्संज्ञा देवा मिहं वृष्टिं वपंति । विकिरंति । विक्षिपंति । तथा पर्वतान् गिरीन् प्र वेपयंति । प्रवेपयंति । अर्थमर्थः कदेति चेत् । यदा वायुभिः सार्धं यामं रथं गमनं वा यांति प्राप्नुवन्ति तदानीमित्यर्थः ॥

नि यद्यामाय वो गिरिर्नि सिंधवो विधर्मणे । महे शुष्माय येमिरे ॥ ५ ॥

नि । यत् । यामाय । वः । गिरिः । नि । सिंधवः । विऽधर्मणे । महे । शुष्माय । येमिरे ॥ ५ ॥

हे मरुतः वो युष्मार्कं यामाय रथाय गमनाय वा गिरिः ॥ सुपां सुगुमिति असः सुः ॥ गिरयः पर्वता यदा नि येमिरे स्वयमेव नियम्यंति तथा सिंधवः खंदनशीलाः समुद्रा नद्यो वा विधर्मणे विधरन्नाथ महे महे शुष्माय शोषकाय शुष्मदीपाय बलाय नि येमिरे स्वयमेव नियम्यंति । गिरयो नद्यश्च युष्मदामादृक्षात् मोक्षिकवैकल्यानि निर्वृता वर्तंत इत्यर्थः । तदानीं वपंति मरुतो मिहमिति शेषः ॥ यमेः कर्मकर्तरि क्तिद् । यद्वृत्तास्त्रिभूमिति निष्ठातप्रतिषेधः ॥ ॥ १८ ॥

युष्मां उ नक्तमृतये युष्मान्दिवा हवामहे । युष्माभ्रयत्यध्वरे ॥ ६ ॥

युष्मान् । ऊं इति । नक्तं । ऊतये । युष्मान् । दिवा । हवामहे । युष्मान् । प्रऽयति । अध्वरे ॥ ६ ॥

हे मरुतः पुष्पाँ उ पुष्पाणि च नक्तं राचावूतये रचयार्थं हवामहे । दिवाग्निं च पुष्पाणिवाहयामहे ।
अधरे । धरो नास्त्यस्मिन्नित्यधरो यागः ॥ नञ्मुष्पामित्युत्तरपदातोहात्तत्त्वं ॥ यानि प्रयति प्रगच्छति
प्रवर्तमाने सति रचयार्थं पुष्पाणिवाहयामहे ॥

उदु ते अरुणसंवश्चिवा यामेभिरीरते । वाश्चा अग्निं षुनां दिवः ॥७॥

उत् । ऊं इति । ते । अरुणऽसंवः । चिवाः । यामेभिः । ईरते । वाश्चाः । अग्निं ।
ः शुनां । दिवः ॥७॥

ते ते पूर्वोक्तगुणा अरुणसंवोऽरुणवर्णरूपाश्चिवासायनीया आखर्यभूता वा वाश्चाः शब्दकारिणः
एवंभूता मरुतो यामेभिर्यामैर्यमैर्दिवोऽग्निं शुनोक्तस्योपरि शुना सागुना समुच्चितप्रदेशेनोदीरते । उग्रच्छति ।
उ इति पूरणः ॥ पदादिषु मांशुत्तुनामुपसंख्यानमिति सागुशब्दस्य शुभावः ॥

कारीयां सौर्यस्य हविषः कर्जन्ति रश्मिमल्लेषागुवाक्या । सूत्र्यते हि । कर्जन्ति रश्मिमोजसा वहिष्ठिभि-
र्विहरन्वासि तंतुं ॥ आ० २. १३. इति ॥

सृजन्ति रश्मिमोजसा पंथां सूर्याय यातवे । ते भानुभिर्वि तस्थिरे ॥८॥

सृजन्ति । रश्मिं । मोजसा । पंथां । सूर्याय । यातवे । ते । भानुऽभिः । वि । तस्थिरे ॥८॥

तच्छब्दश्रुतिर्यच्छब्दाध्याहारः । ये मरुतः सूर्याय सूर्यस्य ॥ वज्र्ये चतुर्थीं वक्तव्येति चतुर्थीं । यातवे गंतुं
रश्मिं व्याप्तं ॥ अग्निं रश्मिं चेत्यग्नौतिरीणादिको मिप्रत्ययो रश्मादेशश्च ॥ यद्वा । रश्मिमल्लेषोभिर्भुक्तं । पंथां
पंथानमोजसा वल्लेन कर्जन्ति उत्पादयन्ति । वृषादिभिरावृतं सूर्यपथमावरकस्य वृषादेरपनयनेन जनयं-
तीत्यर्थः । ते मरुतो भानुभिक्षोभिर्वि तस्थिरे । कृत्स्नं जगद्व्याप्यावतिष्ठति ॥

इमां मे मरुतो गिरमिमं स्तोममृभुक्षणः । इमं मे वनता हवँ ॥९॥

इमां । मे । मरुतः । गिरं । इमं । स्तोमं । मृभुक्षणः । इमं । मे । वनत । हवँ ॥९॥

हे मरुतः इमां पुरोवर्तिनीं मे मम विरं शस्त्ररूपां वाचं वनत । संभवत । हे अमुष्यः । महत्तमितत ।
महांतः ॥ वसीतोऽस्त्वर्णामख्यान इत्यकारः । वा वपुर्वस्य निगम इति दीर्घाभावः ॥ ते यूयमिमं स्तोमं स्तोचं
प्रणीतमं वसाध्वं मे ममेमं पुरोवर्तिनं हवमाह्वानरूपं च यावुधं मंचं वनत । संभवत । सेवध्वं ॥

चीणि सरांसि पृथ्व्यो दुदुहे वज्रिणे मधु । उत्सं कर्वधमुद्रिणं ॥१०॥

चीणि । सरांसि । पृथ्व्यः । दुदुहे । वज्रिणे । मधु । उत्सं । कर्वधं । उद्रिणं ॥१०॥

पृथ्व्यो मरुत्मातुभूता गावो वज्रिणे वज्रवत इन्द्राय ॥ तादर्थ्यं चतुर्थीं ॥ इन्द्रार्थं मधु मधुरं चीरादिक-
माश्रयणद्रव्यं चीणि सरांसि सर इव सोमैः पूरितानि चीणि सवनानि चिप्यपि सवनेषु अश्रयार्थं दुदुहे ।
दुदुहिरे । यद्वा । मधु मधुरं सोमं वज्रिणे वज्रयुक्ताय मरुत्तयाय चीणि सरांसि द्रोणकलशाधवनीयपुतभृ-
क्षणाणि प्रति पृथ्व्यो माध्यमिका वाचो दुदुहे । वृष्टिद्वारा दुहति । यद्वा । पृथ्व्य इति मातृवाचिना शब्देन
पृथा उच्यते । पृथ्विमातरो मरुत इन्द्रार्थं चीणि सरांसि द्रोणकलशादीनि मधु मधुना सोमेन पूरयितुमुत्स-
स्तृक्षयणीयं कर्वधमुद्रिणमुद्रिणमुद्रकवंतं मेधं दुदुहे । दुहति । दुहेऽन्हांदसो निदं । इरयो र इति रेभावः ।
पादादित्वादिनिघातः ॥ ॥१०॥

मरुतो यच्च वो दिवः सुखायंतो हवामहे । आ तू न उप गंतन ॥११॥

मरुतः । यत् । हु । वः । दिवः । सुखऽयंतः । हवामहे । आ । तू । नः । उप । गंतन ॥११॥

हे मरुतः यद्य यदा खलु वो युष्मान् सुखायतः सुखं सुखमात्मन इच्छन्तो ययं दिवो सुषोकाश्चवामहे
श्रुतिमिराद्भयामहे आ स्वन्तरमेव शीघ्रं नोऽस्मानुप मंतन । उपगच्छत ॥ नमिर्नोऽपि तप्तनप्तनृचनान्वेति
तनयदेशः ॥

यूयं हि ष्ठा सुदानवो रुद्रा ऋभुश्चणो दमे । उत प्रचेतसो मदं ॥ १२ ॥

यूयं । हि । स्थ । सुऽदानवः । रुद्राः । ऋभुश्चणः । दमे । उत । प्रऽचेतसः । मदं ॥ १२ ॥

उतापि च हे सुदानवः शोभनदाना हे रुद्रा रुद्रपुत्राः ॥ पादादित्वादानंभितनिष्ठाताभावः ॥ हे
ऋभुश्चणो महान्त उचतेजस्का वा ईदृशा हे मरुतः यूयं हि खलु दमे यज्ञगृहे मदे मदकरे सोमे पीति सति
प्रचेतसः स्त । प्रकृष्टज्ञाना भवथ ॥

आ नो रयिं मदच्युतं पुरुषं विश्वधायसं । इयंतो मरुतो दिवः ॥ १३ ॥

आ । नः । रयिं । मद्ऽच्युतं । पुरुऽशुं । विश्वऽधायसं । इयंते । मरुतः । दिवः ॥ १३ ॥

हे मरुतः नोऽस्माकं रयिं धनं दिवो सुषोकादेयत । आगमयत ॥ अ गतावित्वादादंतर्भावितस्पर्धाञ्जु-
होत्यादिकाश्नोऽपि तस्य तप्तनप्तनेति तवादेशः । अनुदाने वित्तभ्यस्माद्युदानत्वं ॥ कीदृशं रयिं । मदच्युतं मदं
स्पर्धतं यद्वा शाचवस्तु मदस्य आवयितारं पुत्रं वज्रनिवासं वज्रमिः सूर्यमाणं वा विश्वधायसं विश्वेषां
सर्वेषामस्मादीयानां धारणाय पोषणाय पर्याप्तं ॥

अधीव यन्निरीणां यामं जुभा अचिध्वं । सुवानैर्मदध्व इंदुभिः ॥ १४ ॥

अधिऽइव । यत् । निरीणां । यामं । जुभाः । अचिध्वं । सुवानैः । मद्ऽध्वे । इंदुऽभिः ॥ १४ ॥

हे जुभाः शोभमाना मरुतः निरीणां पर्वतानामधीवोपरीव यदा यामं युष्मदीयं रथमचिध्वं गमन-
साधनैरस्मादिभिर्हपचितं कुक्ष्य तदानीं सुवानैरभिपूयमायैरिंदुभिः सोमैर्मदध्वे । मादध्वे ॥

एतावतश्चिदेषां सुखं भिच्छेत् मर्त्यः । अदाभ्यस्य मन्मभिः ॥ १५ ॥

एतावतः । चित् । एषां । सुखं । भिच्छेत् । मर्त्यः । अदाभ्यस्य । मन्मऽभिः ॥ १५ ॥

मर्त्यो मनुष्यः सोता मन्मभिः सोमेः सुखं सुखं धनं वैषां मरुतां स्वभूतं भिषित । याचेत । इदानीं
मन्मभिर्प्रायेणीक्यदाह । एतावतश्चिदित्यभिमाणस्य चादाभ्यस्य केनापि हिंसितुमशक्यस्त मरुतस्य सुखं
भिषेत ॥ एतच्छब्दात् यत्तदेतेभ्य इति परिमाणेऽर्थे वतुप । आ सर्वनाम् इत्यात्वं ॥ २० ॥

ये द्रप्सा इव रोदसी धमन्त्यनु वृष्टिभिः । उत्सं दुहन्तो अक्षितं ॥ १६ ॥

ये । द्रप्साऽइव । रोदसी इति । धमन्ति । अनु । वृष्टिऽभिः । उत्सं । दुहन्तः । अक्षितं ॥ १६ ॥

ये मरुतो द्रप्सा इवोदधिद्वय इव रोदसी आवापुचिषी वृष्टिभिर्वर्षीरनु धमन्ति अनुगच्छन्ति साकक्षीन
आमुवंति । यदा । अनुध्माति उच्छ्रितावयवे कुर्वन्ति । किं कुर्वन्तः । अक्षितमधीवसुदक्षसुत्सं मेघं दुहन्तः पूरयन्ती
मेघादवायुसुखं पार्तयन्तः ॥ इहेर्षषहिलोः । पा० ३. २. १२६. । इति हेती शतुप्रत्ययः ॥ यत एवं दुहन्ति ततो
रोदसी अनुधमन्तीत्यर्थः ॥

उदु स्वानेभिरीरत उद्वैरुदु वायुभिः । उत्स्तोमैः पृश्निमातरः ॥ १७ ॥

उत् । ऊं इति । स्वानेभिः । ईरते । उत् । रवैः । उत् । ऊं इति । वायुऽभिः । उत् ।

स्तोमैः । पृश्निऽमातरः ॥ १७ ॥

स्वामिभिः स्वामिः शब्देर्नचत उदीरते । उन्नच्छति ॥ स्वण शब्दे । स्वणहसोर्वा । पा० ३. ३. ६२. १. इत्यपो
विकल्पितत्वात्पक्षे चम् । कर्षात्तत् इत्वंतोदात्तत्वं । वज्रत्वं कर्षसीति भिन्न ऐसभावः ॥ उ इति पूरणः । तथा
रक्षै रचप्रमुखिर्वाहनेचोदीरते । पुत्रिमातरः --- ॥

येनाव तुर्वशं यदुं येन कर्षं धनस्पृतं । राये सु तस्य धीमहि ॥ १८ ॥

येन । आ० व । तुर्वशं । यदुं । येन । कर्षं । धनस्पृतं । राये । सु । तस्य । धीमहि ॥ १८ ॥

धेनात्मीधेन रचधेन तुर्वशमेतत्संज्ञं यदुमेतत्संज्ञं च राजर्षिमाव धुयं रचितवन्तः ॥ चवतेर्भिदि
मध्यमवज्रवचने रूपमेतत् ॥ धेन च धनस्पृतं धनकामं कर्षमृषिं रचितवन्तः ॥ तस्य धुष्मदीयं रचणं राधि
धनार्थं सु धीमहि । शोभनं ध्यायाम ॥

इमा उ वः सुदानवो घृतं न पिप्पुषीरिषः । वर्धन्काणस्य मन्मभिः ॥ १९ ॥

इमाः । उं इति । वः । सुदानवः । घृतं । न । पिप्पुषीः । इषः । वर्धन् । काणस्य । मन्मभिः ॥ १९ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना मरुतः घृतं न घृतमिव पिप्पुषीर्वर्धयिष्यः शरीरपुष्टिहेतुभूता इमा इदानीं
प्रदीयमाना इषोऽन्नाणि सोमस्यवाणि काणस्य कर्षगोचस्य मम संबंधिभिर्मन्मभिः कोषैः सार्धं वो
धुष्मान् वर्धन् वर्धयंतु ॥ वृध्नितास्तेति रूपमेतत् । उ इति पूरणः ॥

क्व नूनं सुदानवो मदया वृक्तवर्हिषः । ब्रह्मा को वः सपर्यति ॥ २० ॥

क्व । नूनं । सुदानवः । मदय । वृक्तवर्हिषः । ब्रह्मा । को । वः । सपर्यति ॥ २० ॥

मरुदागमनस्य विसंबमसहमान् अविरमया वितर्कयति । सुदानवः शोभनदाना हे वृक्तवर्हिषः । वृक्तं
वृक्त्वं छिन्नं वर्हिष्यं चानाय । यद्वा । वर्हिरिति यज्ञनाम । वृक्तः प्रवृत्तो यज्ञो येषां ते तथोक्ताः । हे ईदृशा
मरुतः क्व कुत्र देशे नूनमिदानीं मदय । मादय । मदी इव । व्यत्ययेन शप् ॥ कश्च ब्रह्मा ब्राह्मणः कोता वो
धुष्मान् सपर्यति । परिवरति । किंकारत्वं वज्रशः कुतरेपि भवन्निरिदानीं नागम्यत इति न जानीमः ॥ २१ ॥

नहि ष्व यज्ञ वः पुरा स्तोमेभिर्वृक्तवर्हिषः । शर्धीं क्षृतस्य जिन्यथ ॥ २१ ॥

नहि । स्म । यत् । ह । वः । पुरा । स्तोमेभिः । वृक्तवर्हिषः । शर्धीन् । क्षृतस्य । जिन्यथ ॥ २१ ॥

पूर्वया वितर्क्यदानीं निश्चिनोति । हे वृक्तवर्हिषः प्रवृत्तयज्ञका मरुतः नहि ष्व । तन्न खलु संभवति । वो
धुयं पुराकातः पूर्वमेव कृतेः स्तोमेरन्वदीधिः कोषैर्नितस्रोदकस्य सत्वस्य यज्ञस्य वा संबंधिनः शर्धानात्मीयानि
वसानि जिन्यथ प्रीक्षयति यज्ञ यत्नस्तु तन्न संभवति । अतः शीघ्रमागच्छतेत्यर्थः । यद्वा । वृक्तवर्हिष
इत्युत्पिङ्गान् । हे अल्विः वो धुष्माकं संबंधिभिः स्तोमेभिः कोषैर्नितस्य यज्ञस्य संबंधिनो यानाईऽवर्धन
मादयतामि वसानि पुरास्मिन्ः कोनुभ्यः पूर्वं यज्ञसात्कारसाज्जिन्यथ धुयं प्रीक्षयथ ॥ जिविः प्रीक्षनार्थः ॥
तस्मादन्वदीधिः कोषैर्नहि ष्व न खलु ते, मरुतो वशीभवन्तीत्यर्थः ॥

प्रथमं महावीरि पयसोरासिक्तयोः सतोः समु त्वि महतीरप इतिवानुवक्तव्या । सूत्र्यते हि । आसिक्तयोः
समु त्वि महतीरप इति महावीरमादायोनिष्ठत्सु । आ० ४. ७. इति ॥

समु त्वे महतीरपः सं क्षोणी समु सूर्ये । सं वज्रं पर्वशो दधुः ॥ २२ ॥

सं । उं इति । त्वे । महतीः । अपः । सं । क्षोणी इति । सं । उं इति । सूर्ये । सं । वज्रं ।

पर्वऽशः । दधुः ॥ २२ ॥

सि ते पूर्वोक्तगुणा मरुतो महतीर्बह्वीरयो वृष्यद्वकानि समु दधुः । संदधति । शीवधादिभिः संयोजयति । यदा । चर्मकाणि सूर्यरश्मिभिराहता उपरि सम्यगधारयति ॥ वृहन्नहतोदपसंख्यानमिति मरुतः परस्व ङीप उदात्तत्वं । ऊर्ध्वमितादिनाप्युदात्तरः शस उदात्तः ॥ तथा शोषी शोषी वावापुषिषी च ते मरुतः सं दधुः । यथा स्वे स्वे स्थानिऽवतिष्ठते तथा धारयति । सूचात्मना वायुना सर्वं जगदधारयति । तथा च श्रूयते । वायुर्वै गीतम तत्सूचं वायुना वै गीतम सूचेणायं च लोकः सर्वाणि च भूतानि संदध्यानि भवंति । वृ० उ० ३. ७. २. इति । तथा सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यं चांतरिक्षे सं दधुः । सम्यगधारयति । उग्रशब्दः समुच्चये । ईदृशास्ते मरुतो वज्रमात्मोद्यमायुधं पर्वशः पर्वणि पर्वणि वृचस्य सर्वेष्ववयवसंबन्धिषु हननार्थं सं दधुः । समयूयुजन् ॥

वि वृचं पर्वशो ययुर्वि पर्वतां अराजिनः । चक्राणा वृष्णि पौंस्यं ॥ २३ ॥

वि । वृचं । पर्वऽशः । ययुः । वि । पर्वतान् । अराजिनः । चक्राणाः । वृष्णि । पौंस्यं ॥ २३ ॥

अराजिनो राज्ञा केनचित्स्वामिनागधिष्ठिताः । यदा । राजा स्वाम्यस्य न विद्यत इत्यराजिन्द्रः । तद्युक्ताः । वृष्णि वीर्यवतींस्त्रं वलं चक्राणाः कुर्वाणा मरुतो वृचमावरकमसुरं भेद्यं वा पर्वशः पर्वणि पर्वणि भेदेन वि ययुः । विशिष्टं वधमगमयन् । तथा पर्वतान् गिरींश्च विशिष्टं वधं प्रापयन् ॥

अनु चितस्य युध्यतः शुष्ममावन्तुत क्रतुं । अन्विद्रं वृचतूर्ये ॥ २४ ॥

अनु । चितस्य । युध्यतः । शुष्मं । आवन् । उत । क्रतुं । अनु । इन्द्रं । वृचऽतूर्ये ॥ २४ ॥

चितस्त्राप्त्यखेतत्संज्ञस्य युध्यतः शुष्मं संप्रहरतो राजर्षेः शुष्मं परेषां शोषकं वलं मरुतोऽन्वाचन् । साहाय्यार्थमन्वगच्छन् । यदा । अनुगुणमरचन् । उतापि च क्रतुं तदीयं कर्म चारचन् । अपि च वृचतूर्ये वृचवधांस्त्रं संयाम इन्द्रं चान्वाचन् । अरचन् ॥

विद्युच्छस्ता अभिद्यवः शिप्राः शीर्षेन्हिरण्ययीः । शुभ्रा व्यंजत श्रिये ॥ २५ ॥

विद्युत्ऽहस्ताः । अभिऽद्यवः । शिप्राः । शीर्षेन् । हिरण्ययीः । शुभ्राः । वि ।

अंजत । श्रिये ॥ २५ ॥

विद्युच्छस्ता विद्योतमानायुधबाहवोऽभिद्यवोऽभिगतदीपयः शुभ्राः शोभमाना मरुतः शीर्षेच्छीर्षि शिरस्त्रास्त्रीयेषु शिरःसु हिरण्ययीर्हिरण्ययीः स्वर्गमद्यानि शिप्राः शिरस्त्राणानि श्रिये शोभार्थं व्यंजत । व्यंजयति । क्षत्तीकुर्वति । धारयतीत्यर्थः ॥ २२ ॥

उशना यत्परावत उह्णो रंघ्रमयातन । द्यौर्न चक्रदग्नि्या ॥ २६ ॥

उशना । यत् । पराऽवतः । उह्णः । रंघ्रं । अयातन । द्यौः । न । चक्रदत् । भिन्ना ॥ २६ ॥

हे मरुतः उशनाः ॥ व्यत्ययेन प्रथमा ॥ उशना कावेनर्विणा सुयमाना यूयं । यदा ॥ उशनःशब्दात्सुपां सुसुगिति असः सुः ॥ उशनसः सोतृन् कामयमाना यूयं । उरुः सेतुः कामानां वर्धितुरास्त्रीयस्य रजस्य वृष्टिहेतोरेतरिषस्य वा रंघ्रं मध्यं परावतो दूरदेशायदायातन जगच्छत । यतिर्बलि मध्यमवज्रवचनस्य तप्तगप्तगचनश्चेति तनादेशः ॥ तदानीं द्यौर्न । अथ शुशब्देन तत्त्वतो जनसंघो ज्ञप्यते । युक्तोक्ति वर्तमानो जनसंघ इव पार्थिवमपि सर्वं भूतजातं मिथा युष्मद्विगजनिता मीत्वा चक्रदत् । अशब्दघत् अर्कपत वा ॥

आ नो मुखस्य दावनेऽद्यैर्हिरण्यपाणिभिः । देवांस उप गंतन ॥ २७ ॥

आ । नः । मुखस्य । दावने । अद्यैः । हिरण्यपाणिभिः । देवांसः । उप । गंतन ॥ २७ ॥

हे देवासो दानादिगुणयुक्ता मरुतः नोऽस्माकं मखस्य यच्चस्य दावर्गं दानाय ॥ ददातिरीयादिको भावे
वभिः ॥ हिरण्यपाणिभिः स्वर्णमयपादिः स्वर्णानंजतिर्हृतरमणीयपादिर्वाक्षीरोप अंतन । उपागच्छत । प्राप्तुत ॥
नक्षिकींष्टि च्छांदसः शपो कुक् । तप्तनप्तनचनाश्चेति तनवादेशः । अत एव कित्वाभावाद्गुणासिक्लोपो
न क्रियते ॥

यदेषां पृषती रथे प्रष्टिर्वहति रोहितः । यांति शुभ्रा रिणन्नपः ॥ २८ ॥

यत् । एषां । पृषतीः । रथे । प्रष्टिः । वहति । रोहितः । यांति । शुभ्राः । रिणन् । अपः ॥ २८ ॥

एषां मरुतां रथे पृषतीः पृषन्निः श्वेतविंदुभिर्युक्ता मृग्यो ययदा वहति यदा च प्रष्टिः प्राशुः शीघ्रमासी ।
यदा । प्रमुखे युज्यमानः सन् । रोहितः पृषतः पृषन्निर्युक्तो मृगो वहति तदानीं शुभ्राः शोभमाना मरुतो
यांति । गच्छन्ति । तेषां गमने च सत्त्वप उदकानि वृष्टिलक्षणाणि रिणन् । अरिणन् । अगच्छन् । सर्वत्र
प्रवहन्ति ॥ री गतिरिषणयोः क्रियादिकः । प्लादीनां वृत्तः । छांदसोऽहभावः । समानवाक्च निघातयुष्मद्-
कादेशा वक्तव्याः । पा० ८. १. १८. ५. । इति वचनादत्र पूर्वपदस्य वाक्यांतरगतत्वात्तिङ्गुतिङ् इति
निघाताभावः ॥

सुषोमे शर्यणावत्याजीके पस्त्यावति । ययुर्निचक्रया नरः ॥ २९ ॥

सुसोमे । शर्यणाऽवति । आजीके । पस्त्याऽवति । ययुः । निऽचक्रया । नरः ॥ २९ ॥

सुषोमे शोभनसोमयुक्त आजीके । अजीका नाम देशः । तत्संबंधिनि शर्यणावति कुश्चेचस्य जघनार्धे
शर्यणावत्संज्ञे सरसि पस्त्यावति । पस्त्यमिति गृहणाम । यज्ञगृहोपिते सोमपानाय नरो नेतारो मरुतो
निचक्रया नीचीनचक्रयावाक्पुखं प्रवर्तमानया रथकयया ययुः । यांति । गच्छन्ति ॥ यातिच्छांदसो बिद् ॥
यदा । नरो नेतार अस्त्रिज उक्तगुणविशिष्टे शर्यणावति मरुतागाय सोममाहर्तुं निचक्रया नीचीनचक्रया
शक्यया ययुः । गच्छन्ति ॥

कदा गच्छाय मरुत इत्या विप्रं हवमानं । माडीकिभिर्नाधमानं ॥ ३० ॥

कदा । गच्छाय । मरुतः । इत्या । विप्रं । हवमानं । माडीकिभिः । नाधमानं ॥ ३० ॥

हे मरुतः इत्येत्यमनेन प्रकारेण हवमानमाह्वयंतं सुवर्तं नाधमानं याचमानं विप्रं मेधाविनं सोतारं मां
कदा कस्मिन्काले माडीकिभिः सुखहेतुभिर्धनेः सार्धं गच्छाय । गच्छय । विप्रं मां कृपत शीघ्रमागच्छेति
भावः ॥ ॥ ३३ ॥

कच्च नूनं कधप्रियो यदिद्रमजहातन । को वः सखित्व ओहते ॥ ३१ ॥

कत् । हु । नूनं । कधऽप्रियः । यत् । इन्द्रं । अजहातन । कः । वः । सखिऽत्वे । ओहते ॥ ३१ ॥

हे कधप्रियः कथया सुखा प्रीयमाणाः ॥ कथ वाक्यप्रबंधेन । अस्मान्नावि चिंतिपूजीत्यादिनाम् ।
ततश्चाप । उत्तरपदे व्यापोः संज्ञाच्छांदसोरिति वृत्तत्वं । धत्वं छांदसं ॥ ईदृशा हे मरुतः वृत्तेण सह युज्यमा-
नमिन्द्रं नूनं सत्त्वमजहातन पर्यत्यजेति यदेतत् तत्कच्च कदा खलु कस्मिन् काले यातं । न कदाचिदपीत्यर्थः ।
तथा च ब्राह्मणं । मरुतो हेनं नाजज्ञः प्रहर मनवो जहि वीरयत् । ऐ० ब्रा० ३. २०. । इति । वृत्तस्य त्वा
असचादीवमायाः । अ० ८. ९६. ७. । इत्यादि च निगमांतरं । यत एवमतः कारकादो युष्माकं सखित्वे ॥
अत्यधेन सप्तमी ॥ सखिमात्रं कः सोतीहति । याचति । यदा । वहति । प्राप्नोति । ईदृशमनपार्थं युष्मत्सखित्वं
दुर्धममित्यर्थः ॥

सहो षु णो वज्रहस्तैः कणासो अग्निं मरुद्भिः । स्तुवे हिरण्यवाशीभिः ॥ ३२ ॥

सहो इति । सु । नः । वज्रहस्तैः । कणासः । अग्निं । मरुद्भिः । स्तुवे ।
हिरण्यवाशीभिः ॥ ३२ ॥

वज्रहस्तीर्वज्राभिरुह्यवाशीभिः । हिरण्यवाशी तच्चणसाधनमायुधं धेयामसि तादृशीः । मरुद्भिः सहो सहैव वर्तमानमग्निं नोऽस्मादीया हे कणासः कणाः कोतारः कण्वगोषा वर्षयः घृतं सुवे । सुध्वं । यद्वा । न इति प्रथमार्थे द्वितीया । नो वयं कण्वगोषाः ॥ अस्मादो द्वयोश्च । पा० १. २. ५९. । इत्येकस्मिन् वज्रवचनं । सविशेषणस्य प्रतिषेधः । का० १. २. ५९. १. । इति तु व्यत्ययेन प्रवर्तते ॥ सुवे । सुवे ॥ सौतेत्यन्तमैकवचने सिद्धञ्जसमिति सिद्ध्यति ॥

ओ षु वृष्णः प्रयज्यूना नय्यसे सुविताय । ववृत्यां चिचवाजान् ॥ ३३ ॥

ओ इति । सु । वृष्णः । प्रयज्यून । आ । नय्यसे । सुविताय । ववृत्यां । चिचवाजान् ॥ ३३ ॥

वृष्णो वर्षितुनभीष्टफलदानं प्रयज्यूनं प्रकर्षेण यष्ट्या चिचवाजान् विविचगमनान् विविचवसान् विविचधनान्वा एवंभूताभ्यस्तः सु सुहो आ उ ववृत्यां । आवर्तयामि । चिचदभिमुखं यथा गच्छति तथा करोमि । अपि च नय्यसे नवीयसे नवतराद्यात्वंतं प्रशक्याय सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय धनाय च ताना ववृत्यां । आवर्तयामि ॥

गिरयश्चिन्नि जिहते पर्शानासो मन्यमानाः । पर्वताश्चिन्नि येमिरे ॥ ३४ ॥

गिरयः । चित् । नि । जिहते । पर्शानासः । मन्यमानाः । पर्वताः । चित् । नि । येमिरे ॥ ३४ ॥

मर्त्यान्मच्छत्सु गिरयश्चिन्निरयोऽपि शिखोक्षया अपि पर्शानासः पीड्यमानाः । यद्वा । मरुद्भिः सृष्टमानाः । अत एव मन्यमाना अभिमन्यमाना बाध्यमानाः संतो नि जिहते । गिरां गच्छति । मर्त्येनैव खानात् प्रच्यवन्ति । तथा पर्वताश्चित् पर्वन्तो मेघा अपि तदीयेन वमनेन नि येमिरे । नियम्यन्ति । यद्वा । गिरयः शुद्धाः शिखोक्षया महांतः पर्वताः ॥

आप्सुयावानो वहंत्यन्तरिक्षेण पतंतः । धातारः स्तुवते वयः ॥ ३५ ॥

आ । अप्सुयावानः । वहन्ति । अन्तरिक्षेण । पतंतः । धातारः । स्तुवते । वयः ॥ ३५ ॥

अप्सुयावानोऽप्यं व्याप्तं गच्छतः । यद्वा । अप्सुयावयोऽपि शीघ्रं चांतीत्यप्सुयावानः ॥ यातिराप्ती मग्निति वमिष ॥ ईदृशा अथा अन्तरिक्षाकाशमार्गेण पततो गच्छतो मरुत आ वहन्ति । आगच्छन्ति । यद्वा । पतत इत्यन्त्यां विशेषणं । अन्तरिक्षे नमसि पततो गच्छतः ॥ आदसो नुमभावः ॥ किं कुर्वतः । स्तुवते स्तोत्रं कुर्वति जनाय वयोऽन्नं धाताप्री विधातारः कुर्वाणाः ॥

अग्निर्हि जानि पूर्यच्छंदो न सूरौ अर्चिषा । ते भानुभिर्वि तस्थिरे ॥ ३६ ॥

अग्निः । हि । जनि । पूर्यः । छंदः । न । सूरः । अर्चिषा । ते । भानुभिः । वि । तस्थिरे ॥ ३६ ॥

अग्निर्ह्यग्निः स्वर्चिषा तेजसा पूर्यः सर्वेषु देवेषु सुखो जाति । अवायत ॥ दीपयनेत्यादिना । पा० ३. १. ६१. । अर्तारि कुकि सुचिषादेशः ॥ तत्र दृष्टांतः । छंद उपपच्छंदनीयः सूरौ न सूर्य इव । तदन्तरं ते पूर्वोक्तनुशा मरुतो भानुभिर्दीप्तिभिर्वि तस्थिरि । विविधमवतिष्ठति । आपिमावति अग्निः पूर्वं सूर्ये पचा-
कहतः । तदपेक्षया च पूर्वोत्तरयोर्धर्चयोः क्रमेणाग्निर्यतस्तत्र सूर्येति ॥ २४ ॥

आ नो विद्यामिरिति चयोर्विश्वत्पुत्रं तृतीयं सुतं सध्वसाज्ज्वालावकार्पमानुदुमं । इतदादीभि ऋषि

सूक्तावचिदेवत्वानि । तथा चानुक्रांतं । आ नस्त्यधिका सध्वंस आश्विनं ह्यानुष्टुभं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावानुष्टुभे इंदस्वाश्विनशस्त्रे धेतसूक्तं । सूच्यते हि । आ नो विश्वाभित्स्थं चिद्विभित्त्वानुष्टुभं । आ० ४. १५. । इति ॥ अप्रोर्धामे प्रशस्तुरतिरिक्तोक्थेऽधितत् । सूचितं च । आ नो विश्वाभिः प्रातर्यावाया । आ० ९. ११. । इति ॥ चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्र आ नो विश्वाभिरित्वाश्विनकृषः । सूचितं च । आ नो विश्वाभिरितिभित्सु वो अप्रहयं । आ० ७. ११. । इति ॥

आ नो विश्वाभिरुतिभिरश्विना गच्छतं युवं ।

दस्मा हिरण्यवर्तनी पिबतं सोम्यं मधु ॥ १ ॥

आ । नः । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । अश्विना । गच्छतं । युवं ।

दस्मा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । पिबतं । सोम्यं । मधु ॥ १ ॥

हे अश्विनाश्विनावशुवानी सर्वे जगद्भ्यामुवंती यदाश्चिर्गुक्ती युवं युवां विश्वाभिः सर्वाभिर्वाप्राभिर्वीतिमी रशामिर्दातव्याभिः सार्धं नोऽस्माना गच्छतं । आगत्य च हे दस्मा दस्मी दर्शनीयौ शत्रूणामुपचपयितारी वा हे हिरण्यवर्तनी हिरण्यमयरथो हितरमणीयाचरणी वा ईदृशी हे अश्विनी सोम्यं सोममयं मधु पिबतं ॥

आ नूनं यातमश्विना रथेन सूर्यत्वचा । भुजी हिरण्यपेशसा कवी गंभीरचेतसा ॥ २ ॥

आ । नूनं । यातं । अश्विना । रथेन । सूर्येऽत्वचा । भुजी इति । हिरण्यऽपेशसा । कवी इति । गंभीरऽचेतसा ॥ २ ॥

हे भुजी हविषां भोक्तारौ यदा क्षीतुभिरन्नानां भोजयितारौ सर्वस्य जगतः णलकी वा हे हिरण्यपेशसा हिरण्यमयालंकारौ हिरण्यमयावयवौ वा हे कवी ज्ञातदर्शनी क्षीतव्यौ वा हे गंभीरचेतसा प्रशस्तज्ञानी ईदृशी हे अश्विनाश्विनी सूर्यत्वचा सूर्यवस्त्रासमानेन रथेन शुभमवस्त्रमस्माना यातं । आगच्छतं ॥

आ यातं नहुषस्यैतारिक्षात्सुवृक्तिभिः ।

पिवाथो अश्विना मधु कण्वानां सर्वने सुतं ॥ ३ ॥

आ । यातं । नहुषः । परि । आ । अंतरिक्षात् । सुवृक्तिभिः ।

पिवाथः । अश्विना । मधु । कण्वानां । सर्वने । सुतं ॥ ३ ॥

हे अश्विनी, नहुषसरि । नहुष इति मनुष्यनाम । सामर्थ्याच्चा तत्संवन्धो लोको लक्ष्यते । मानुषात्तस्मा- लोकात् ॥ परि पंचम्यर्थानुवादी ॥ सुवृक्तिभिः सुष्ठु दोषवर्जिताभिः सुप्रवृत्ताभिर्वा क्षुतिभिर्हेतुभूताभिरा । यातं । आगच्छतं । तथांतरिक्षादंतरा आतामध्वमाक्षीकादप्यागच्छतं । आगत्य च कण्वानां कण्वगोचारात्मस्वाकं सवने यक्षि प्रातःसवनादौ सुतमभिवृतं मधु मधुरं सोमं हे अश्विनी पिवाथः । पिबतं ॥

आ नो यातं दिवस्पैतारिक्षादधप्रिया । पुषः कण्वस्य वामिह सुषावं सोम्यं मधु ॥ ४ ॥

आ । नः । यातं । दिवः । परि । आ । अंतरिक्षात् । अधऽप्रिया । पुषः । कण्वस्य । वां । इह । सुसावं । सोम्यं । मधु ॥ ४ ॥

हे अश्विनी दिवसरि दिवोऽधि सुखीकान्तोऽस्माना यातं । आगच्छतं ॥ पंचम्याः परावध्यर्थ इति विसर्जनीयस्य सत्त्वं ॥ हे अधप्रियाधोऽधस्तादक्षिणीति विद्यमानेन सोमेन प्रीयमाक्षी । यद्वा । अधप्रिया ॥

ह्यंद्स्ते वर्धन्तोपः ॥ कचया सुता मीयमाषी । हे इन्द्रावशिनी अंतरिषादपानकृतं । इहास्मिन्ने
कचयस्वैः पुनः सोम्यं सोममयं मधु वा युवाभ्यां युवयोरर्थं सुषाव । अभिपुणोति । अत आ यातमित्यन्वयः ॥

आ नो यातमुपश्रुत्यश्विना सोमपीतये ।

स्वाहा स्तोमस्य वर्धना प्र कवी धीतिभिर्नरा ॥ ५ ॥

आ । नः । यातं । उपश्रुति । अश्विना । सोमऽपीतये ।

स्वाहा । स्तोमस्य । वर्धना । प्र । कवी इति । धीतिऽभिः । नरा ॥ ५ ॥

हे अश्विनाश्विनी नोऽस्माकमुपश्रुति । श्रुत इति श्रुत सुतिः । उपगता श्रुश्विन् तस्मिन्ने सोमपीतये
सोमपानाया यातं । आगच्छतं । हे वर्धना वर्धनी कवी क्रांतदर्शिनावशिनी स्वाहा 'स्वाहाकृती' स्वाहाकारेण
सम्यगिष्टी संती । यद्वा । स्वाहेति वाङ्मम । सुतिरूपया वाचा सुती वाचा सोमस्य सोतुः प्रवर्धकौ भवतं ।
तथा हे नरा नेतारावशिनी धीतिभिः कर्मभिर्यदुष्य प्रवर्धकौ भवतं । यद्वा । स्वाहेत्यादीन्वामं चितानि । हे
स्वाहा स्वाहाकृती सोमस्य सोषस्य सोतुर्वा हे प्रवर्धना प्रवर्धयितारौ हे कवी क्रांतदर्शिनी धीतिभिर्बुद्धि-
भिरात्मीभिः कर्मभिर्वा हे नरा सर्वेषां नेतारावशिनी सोमपानाया यातमित्येकमेव वाक्यं ॥ अस्मिन्ने
धीतिभिरित्यपरांगवत्त्वाभावाद्वाह्यः ॥ यद्वा । धीतिभिर्ध्यातव्याभिर्युष्मदीयामिहतिभिः सार्धमा यातमिति
क्रियया संबंधः ॥ ॥ २५ ॥

यश्चिद्धि वां पुर ऋषयो जुहूरेऽवसे नरा ।

आ यातमश्विना गंतमुपेमां सुष्टुतिं मम ॥ ६ ॥

यात् । चित् । हि । वां । पुरा । ऋषयः । जुहूरे । अवसे । नरा ।

आ । यातं । अश्विना । आ । गतं । उपे । इमां । सुऽस्तुतिं । मम ॥ ६ ॥

हे नरा नेतारावशिनी यश्चिद्धि यदा खलु वां युवां पुरा पूर्वस्मिन्काले ऋषयोऽतीन्द्रियार्थदर्शिनः
क्षीतारोऽवसे रचणाय जुहूरे जुहूविरे सुतिभिराहुयन् ॥ हुयतेर्लिव्यभ्यस्तस्य चेति संप्रसारणं । इह इति
दीर्घः । इरयो र इति रेभावः ॥ तदानीं हे अश्विनी आ यातं । आगच्छतं । आगतवन्ती खः । अतो मम
मदीयामिमां सुष्टुतिं शोभनां सुतिमप्युपा गतं । उपागच्छतं ॥

दिवश्चिद्रोचनादध्या नो गंतं स्वर्विदा । धीभिर्वत्सप्रचेतसा स्तोमेभिर्हवनश्रुता ॥ ७ ॥

दिवः । चित् । रोचनात् । अधि । आ । नः । गतं । स्वऽविदा । धीभिः । वत्स

ऽप्रचेतसा । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुता ॥ ७ ॥

हे स्वर्विदा खः सूर्यस्य बुलोकस्य वा संमथितारावशिनी दिवश्चिद्बुल्लोकाच्च रोचनादधि रोचनाया-
दंतरिषाच्च नोऽस्माका गतं । आगच्छतं ॥ पूर्ववदधिः पंचम्यर्धागुवादकः ॥ हे वत्सप्रचेतसा वत्से क्षीतरि
प्रकृष्टज्ञानी । यद्वा । वत्सं निवासकं वेदितव्यं वा प्रकृष्टं चेतो ज्ञानं यद्योक्षी तपोक्षी । ती युवां धीभिरा-
त्मीयामिर्बुद्धिभिः सहागच्छतं । हे हवनश्रुता हवनस्यासदीयस्याह्नागस्य सोषस्य ओतारी स्तोमेभिः क्षीर-
कात्कृतैर्बुज्यमानो संतापानकृतं ॥

किमन्ये पर्यासतेऽस्मत्स्तोमेभिरश्विना ।

पुनः कर्त्तव्यं वामृषिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ॥ ८ ॥

किं । अन्ये । परि । आसते । अस्मत् । स्तोमेभिः । अश्विना ।

पुषः । कवस्य । वां । अश्विः । गीः । अभिः । वत्सः । अवीवृधत् ॥ ८ ॥

असदसतोऽश्वे अतिरिक्ताः सोतारः स्तोमेभिः सोषिरश्विनाश्विनी देवी किं पर्यासते । अश्व्यतिरिक्ताः केऽश्विनी सोतुं न शक्नुवतीत्यर्थः । कवस्यैव पुष अश्विर्मेघद्रष्टा वत्सो गीर्भः सुतिभिर्है अश्विनी वां युवामवीवृधत् । अवर्धयत् ॥

आ वां विप्रं इहावसेऽहस्तोमेभिरश्विना ।

अरिप्रा वृषहंतमा ता नो भूतं मयोभुवा ॥ ९ ॥

आ । वां । विप्रः । इह । अवसे । अहत् । स्तोमेभिः । अश्विना ।

अरिप्रा । वृषहन्तमा । ता । नः । भूतं । मयः । भुवा ॥ ९ ॥

हे अश्विनाश्विनी विप्रो मेधावी सोतेहाश्विन्यानिऽवसे रचणार्थं स्तोमेभिः सोषिर्वा युवामाहत् । आहृतवान् ॥ इत्यतेर्मुक्तिं क्षिपिषिषिह्वयेति घुरकादेशः ॥ हे अरिप्रा । रिप्रमिति पापनाम । अपायी हे वृषहंतमा वृषाणां शत्रूणां हंतुतमी ता तौ तावृशौ युवां नोऽस्माकं मयोभुवा सुखस्य भावयितारौ भूतं । भवतं ॥

आ यथा योषणा रथमतिष्ठवाजिनीवसू ।

विश्वान्यश्विना युवं प्र धीतान्यगच्छतं ॥ १० ॥

आ । यत् । वां । योषणा । रथं । अतिष्ठत् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।

विश्वानि । अश्विना । युवं । प्र । धीतानि । अगच्छतं ॥ १० ॥

हे वाजिनीवसू । वाजिनी हविष्मती यागक्रिया । तस्यां विश्वमात्रस्वांश्चरचणधनाश्विनी योषणा योषित्सूर्याविधावनेन त्रियमाणा सती वां युवयो रथं यथादातिष्ठत् आश्रितवती आरूढवती तदा हे अश्विनाश्विनी युवं युवां धीतानि ध्यातान्यभिलषितानि विश्वानि सर्वाणि प्रकर्षेणागच्छतं । प्रापतं ॥ ॥ २६ ॥

अतः सहस्रनिर्णिजा रथेना यातमश्विना ।

वत्सो वां मधुमच्चोऽशंसीत्काव्यः कविः ॥ ११ ॥

अतः । सहस्रऽनिर्निजा । रथेन । आ । यातं । अश्विना ।

वत्सः । वां । मधुऽमत् । वचः । अशंसीत् । काव्यः । कविः ॥ ११ ॥

हे अश्विनाश्विनी येषु लोकेषु यत्र वर्तन्ते अतोऽस्मात्स्थानात्सहस्रनिर्णिजा । निर्णिगिति रूपनाम । स्वर्णमयतया वज्रविधिरूपयुक्तेन रथेना यातं । आगच्छतं । काव्यः कवेः पुषः कविर्मेधावी वत्स अश्विर्वा युवाभ्यां युवयोरर्थं मधुमन्माधुर्योपेतं वची वचनमुक्तमशंसीत् । शंसितवान् । यत एवमत आगच्छतमित्यर्थः ॥

पुरुमंद्रा पुरुवसू मनोतरा रयीणां ।

स्तोमं मे अश्विनाविममभि वही अनूषातां ॥ १२ ॥

पुरुऽमंद्रा । पुरुवसू इति पुरुऽवसू । मनोतरा । रयीणां ।

स्तोमं । मे । अश्विनौ । इमं । अभि । वही इति । अनूषातां ॥ १२ ॥

पुष्टमद्रां बज्रमदी बज्रमिः सोमिमादयितव्यो वा पुष्टवसू बज्रधनी बज्रनां निवासको वा रथीनां धनानां मनोतरा मंतारी दातारी ॥ मन्यतेऽनुचि पुषोदरादित्वाङ्गपसिद्धिः । नामन्यतरस्यामिति रेश्वरानाम उदात्तत्वं । बह्वी कृत्स्नस्य जगतो वोढारी ईदृशावशिनी मे ममेमं कोमं सोचमभ्युवाता । सम्यक्कृतमिति प्राशंसिवातां ॥ गुं कुतो ॥ यद्वा । गुवतिरथ अवधार्ये वर्तते । अभिप्राप्तावश्रीष्टां ॥

आ नो विश्वान्यश्विना धत्तं राधांस्यहया ।

कृतं न ऋत्वियावतो मा नो रीरधतं निदे ॥ १३ ॥

आ । नः । विश्वानि । अश्विना । धत्तं । राधांसि । अहया ।

कृतं । नः । ऋत्वियऽवतः । मा । नः । रीरधतं । निदे ॥ १३ ॥

हे अश्विनाश्विनी अष्टयाष्टयास्वहीतिकरणान्यलज्जाहेतूनि प्रशस्तानि विश्वानि सर्वाणि राधांसि धनानि नोऽस्माभ्यमा धत्तं । प्रयच्छतं । अपि च नोऽस्मानुत्वियावतः । अतो कासि भवं प्रजोत्पादनरूपं कर्म ऋत्वियं । तद्वतः कृषतं । तथा निदे निदायै निदकाय वा नोऽस्माका रीरधतं । मा वशं नेष्टं ॥

यन्नासत्या परावति यद्वा स्थो अर्ध्यंबरे ।

अतः सहस्रनिर्णिजा रथेना यातमश्विना ॥ १४ ॥

यत् । नासत्या । पराऽवति । यत् । वा । स्थः । अर्धि । अंबरे ।

अतः । सहस्रऽनिर्निजा । रथेन । आ । यातं । अश्विना ॥ १४ ॥

हे नासत्या सत्यसभावी सत्यस्य नेतारी नासिकाप्रभवी वाश्विनी यद्यदि परावति दूरदेशे स्तः । यद्वा यदि चांबरे । अंतिकनामितत् । समीपे स्तः भवतः ॥ अर्धिः सप्तम्यर्थागुवादी । अतोऽस्मात्सर्वस्मात्स्मात्सहस्रनिर्णिजा बज्रविधिरूपेण रथेन हे अश्विनी आगच्छतं ॥

यो वा नासत्यावृषिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ।

तस्मै सहस्रनिर्णिजमिषं धत्तं घृतश्रुतं ॥ १५ ॥

यः । वा । नासत्यौ । अर्धिः । गीऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ।

तस्मै । सहस्रऽनिर्निजं । इषं । धत्तं । घृतऽश्रुतं ॥ १५ ॥

हे नासत्यौ यो वत्सास्व अर्धिवी युवां गीभिः श्रुतिभिरवीवृधत् अवर्धयत् तस्मा अर्धये सहस्रनिर्णिजं बज्रविधिरूपं घृतश्रुतं घृतं चरंतीमिममं धत्तं । प्रयच्छतं ॥ ॥ २० ॥

प्रास्मा ऊर्जे घृतश्रुतमश्विना यच्छतं युवं ।

यो वा सुक्ताय तुष्टवहसूयाहानुनस्पती ॥ १६ ॥

प्र । अस्मै । ऊर्जे । घृतऽश्रुतं । अश्विना । यच्छतं । युवं ।

यः । वा । सुक्ताय । तुष्टवत् । वसुऽयात् । दानुनः । पती इति ॥ १६ ॥

हे अश्विनाश्विनी अस्मै सोमे घृतश्रुतं घृतधारया पुक्तामूर्धं वसकरमन्नरसं युवं युवां प्र यच्छतं । इतं । हे दानुनस्पती दानुनस्माधिपती वा युवां सुक्ताय सुक्तायै यस्तुष्टवत् सुयात् । यच्च वसुयात् वसु धनमाज्ञाय रक्षेत् । अस्मा इत्यन्वयः ॥

आ नो गंतं रिशादसेमं स्तोमं पुरुभुजा । कृतं नः सुश्रियो नरेमा दातमभिष्टये ॥१७॥

आ । नः । गंतं । रिशादसा । इमं । स्तोमं । पुरुऽभुजा । कृतं । नः । सुऽश्रियः । नरा ।
इमा । दातं । अभिष्टये ॥१७॥

हे रिशादसा रिशतां हिंसतां गिरसितारी यदा रिशानां हिंसकानामन्तारी भक्षितारी हे पुरुभुजा बज्रसख इविषो भोक्तारी बहनां पासकौ वा हे अश्विनी नोऽस्माकमिमं स्तोमं क्षोचमा गंतं । अभिगच्छतं । आगत्य च हे नरा नेतारी नोऽस्मान् सुश्रियः सुग्रीवाञ्छोभनया संपदा युक्तान् कृतं । कुरुतं । तदर्चनमे-
मानि पुरो वर्तमानानि पार्थिवान्वभिष्टयेऽभिप्राप्तये दातं । दत्तं ॥ ददातिर्नोऽपि अदांसः शपो कुक् ॥

आ वां विश्वाभिरुतिभिः प्रियमेधा अहूषत ।

राजैतावध्वराणामश्विना यामहूतिषु ॥१८॥

आ । वां । विश्वाभिः । उतिऽभिः । प्रियऽमेधाः । अहूषत ।

राजैतौ । अध्वराणां । अश्विना । यामऽहूतिषु ॥१८॥

हे अश्विनाश्विनी यामहूतिषु यामाणां यातृणां देवानां हृतिराह्वानं येषु यामिषु तेषु प्रियमेधा प्रिययज्ञा एतत्संज्ञा अध्वयोऽध्वराणां यज्ञानां राजंतावीश्वरी । राजतिरिचर्यकर्मा । अश्विनी हि देवानामध्वर्यु आस्वामिति हि ब्राह्मणं । ईदृशी विश्वाभिः सर्वाभिरुतिभिराश्विभिः सहितौ वां युवामाहूषत । आहूषत । अहूषतिर्वाचः ॥

आ नो गंतं मयोभुवाश्विना शंभुवा युवं ।

यी वां विपन्यू धीतिभिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ॥१९॥

आ । नः । गंतं । मयऽभुवा । अश्विना । शंभुवा । युवं ।

यः । वां । विपन्यू इति । धीतिऽभिः । गीऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ॥१९॥

हे अश्विनाश्विनी मयोभुवा मयसः सुखस्य भावयितारी शंभुवा रोगाणां शमस्य भावयितारी युवं युवां नोऽस्माना गंतं । आगच्छतं । हे विपन्यू सुखावश्विनी यो वत्सः स्तोता वां युवां धीतिभिः कर्मभिः परिचर-
वीर्भिः कुतिभिश्चावीवृधत् अवर्धयत् तानस्मानिति पूर्वचान्वयः ॥

याभिः कण्वं मेधातिथिं याभिर्वेशं दशघ्नजं ।

याभिर्गोशर्यमावतं ताभिर्नोऽवतं नरा ॥२०॥

याभिः । कण्वं । मेधऽअतिथिं । याभिः । वेशं । दशऽघ्नजं ।

याभिः । गोऽशर्यं । आवतं । ताभिः । नः । अवतं । नरा ॥२०॥

हे अश्विनी यामिहूतिभिः कण्वमृषिं मेधातिथिं चावतं चरचतं । यामिह वशमेतत्संज्ञं चावतं । यामिह गोशर्यं । शीर्षा नीर्यस्य स गोशर्यः शशुः । तथा चास्मात् । शशवे विज्ञातव्या शशीभिर्वसुरथे कथं पिब्युर्मी । अ० १. ११६. २२. इति । ईदृशं गोशर्यं शशुमावतं चरचतं । हे नरा नेतारी तामिहूतिभिर्नोऽस्मानवतं । रचतं ॥ १२८ ॥

याभिर्नरा चसदस्युमावतं कृत्ये धने ।

ताभिः च्व५स्माँ अश्विना प्रावतं वाजसातये ॥ २१ ॥

याभिः । नरा । चसदस्युं । आवतं । कृत्ये । धने ।

ताभिः । सु । अस्मान् । अश्विना । प्र । अवतं । वाजसातये ॥ २१ ॥

हे नरा नेतारावश्विनी धने कृत्ये कर्तव्ये प्राप्तये सति चसदस्युमेतत्संज्ञं पुरुकुत्सपुत्रमृषिं यामिहृतिभि-
रावतं चरचतं हे अश्विनी ताभिहृतिभिः सु सुहृत्सां प्रावतं । प्ररचतं । विमर्थं । वाजसातये वाजसातस्य
वजस्य वा सातये संभजनार्थं ॥

प्र वां स्तोमाः सुवृक्तयो गिरो वधेत्वश्विना ।

पुरुषा वृषहन्तमा ता नो भूतं पुरुस्पृहा ॥ २२ ॥

प्र । वां । स्तोमाः । सुवृक्तयः । गिरः । वधेत्तु । अश्विना ।

पुरुषा । वृषहन्तमा । ता । नः । भूतं । पुरुस्पृहा ॥ २२ ॥

हे अश्विनी स्तोमाः प्रगीतमन्त्ररूपाः सुतयः सुवृक्तयः सुप्रवृत्ताः सुष्ठु दोषवर्जिता वा गिरः शस्त्ररूपा
वाचस्य वां युवां प्र वधेत्तु । प्रवर्धयंतु । अपि च हे पुरुषा वज्रणां चातारी हे वृषहन्तमा वृषाणां शूराणां
हंतुतमी ईदृशी हे अश्विनी ता तौ युवां नोऽस्माकं पुरुस्पृहा पुरु वज्रसं स्पृहणीयावोप्सितव्यौ भूतं । भवतं ॥

चीणि पदान्यश्विनोराविः सांति गुहा परः ।

कवी ऋतस्य पत्नभिरर्वाग्जीवेभ्यस्परि ॥ २३ ॥

चीणि । पदानि । अश्विनोः । आविः । संति । गुहा । परः ।

कवी इति । ऋतस्य । पत्नऽभिः । अर्वाक् । जीवेभ्यः । परि ॥ २३ ॥

चीणि चिसंख्याकान्यनयोरश्विनोर्देवयो रचस्य संबंधीणि पदानि चक्राणि गुहा गुहायां वर्तमानान्वितायंतं
कालमवृत्तमानानि परो गुहायाः परसाङ्गिगोचरे देश आविः संति । आविर्भवति । सांहितिकम्प्रादसो
दीर्घः । आत्वधेनू निष्ठाताभावः । यद्वा । संतीक्षितदक्षेः शतरि वसि रूपं ॥ आविर्भूतानि वृक्षंति । आश्विनस्य
रचस्य चक्रवृषोपेतत्वं च रचस्त्रिचक्रः परि वर्तते । अ० ४. ३६. ५ । इत्यादिनिगमांतरे प्रसिद्धं । कवी ज्ञातद-
र्शिनावश्विनावृतस्य सत्यस्रोदकस्य यज्ञस्य वा हेतुभूतैः पत्नभिर्वैः पदेर्वीवेभ्यस्परि । परिचपर्यर्थः ॥ पंचम्याः
परावध्यर्थ इति सत्यं ॥ जीवानामुपरि जीवेष्वस्मात्सर्वानभिमुखं । आबध्यतमिति शेषः । तावि पदानोदानी-
मुपबभूवत इत्यन्वयः ॥ ॥ २३ ॥

आ नूनमश्विना युवं वात्सस्य गंतमवसे ।
प्रास्मै यच्छतमवृकं पृषु ऋदिर्युतं या अरांतयः ॥ १ ॥

आ नूनमश्विना युवं वात्सस्य गंतमवसे ।

प्रास्मै यच्छतमवृकं पृषु ऋदिर्युतं या अरांतयः ॥ १ ॥

आ । नूनं । अश्विना । युवं । वत्सस्य । गतं । अर्वसे ।

प्र । अस्मै । यच्छतं । अवृकं । पृषु । छदिः । युयुतं । याः । अरातयः ॥ १ ॥

हे अश्विनाश्विनी युवं युवां वत्सस्य सोतुर्ममावसे रचकार्यं नूनमवस्त्रमा गतं । आगच्छतं । आगत्य वासा अर्चयेद्वृकं बाधकरहितं पृषु विसीर्यं छर्दिर्गृहं प्र यच्छतं । प्रदत्तं । तथा या अरातयोऽदानशीलाः शत्रुभूताः प्रजासा युयुतं । सोतुभ्यः पृषक्कृतं ॥

यदंतरिक्षे यद्वि यत्पंच मानुषाँ अनु । नृम्यं तद्वत्तमश्विना ॥ २ ॥

यत् । अंतरिक्षे । यत् । दिवि । यत् । पंच । मानुषान् । अनु । नृम्यं । तत् । धत्तं । अश्विना ॥ २ ॥

अंतरिक्षे गंधर्वादिभिः सेविते मध्ये लोके यन्मन्यं धनमस्ति । दिवि सुलोके च यदस्ति । पंच पंचसंख्या-काष्माणुषाण्युषानु ॥ अर्चयेद्वृकोः कर्मप्रवचनीयत्वं । कर्मप्रवचनीययुक्त इति द्वितीया ॥ पंचविधा मनुष्या निषादपंचमाश्वत्थारो वर्णा यत्र वर्तते तत्र विह लोके यन्मन्यं धनमस्ति । हे अश्विनी तन्निविधं नृम्यं धनं धत्तं । अस्मभ्यं प्रयच्छतं ॥

ये वां दंसाँस्यश्विना विप्रासः परिमामृशुः । एवेत्काखस्य बोधतं ॥ ३ ॥

ये । वां । दंसाँसि । अश्विना । विप्रासः । परिऽममृशुः । एव । इत् । काखस्य । बोधतं ॥ ३ ॥

हे अश्विनी वां युवयोः संबन्धीनि दंसांसि कर्माणि परिचरणात्मकानि ये विप्रासो विप्रा मेधाविनो यजमानाः परिमामृशुः परिमृशंति पुनःपुनः शृशंति । अनुतिष्ठंतीत्यर्थः । यथा तदीयानि परिचरन्तानि युवां जानीचः एवेदेवमेव काखस्य कवचपुषस्य मम परिचरणं बोधतं । अवगच्छतं ॥

अयं वां घर्मो अश्विना स्तोमेन परि विच्यते ।

अयं सोमो मधुमान्वाजिनीवसू येन वृषं चिकेतथः ॥ ४ ॥

अयं । वां । घर्मः । अश्विना । स्तोमेन । परि । सिच्यते ।

अयं । सोमः । मधुऽमान् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । येन । वृषं । चिकेतथः ॥ ४ ॥

हे अश्विनी वां युवयोः संबन्धयं घर्मः प्रवर्ग्यं सोमेन सोमिण अक्सामरूपेण परि विच्यते । आर्द्रो-क्रियते । यथा युवयोर्युग्निकरो भवति तथा क्रियत इत्यर्थः । यथा । घर्मस्य हविष आधारभूतो महावीरो घर्मः । स सोमेन सोतवेन पयसा परि विच्यते । आसिच्यते वां युवयोरर्थः । अपि च हे वाजिनीवसू अन्नवजनी अर्थ सोमसार्तीयसवनिनो मधुमान्माधुर्यवान् युवाभ्यां दीयते । येन युवां वृषमावरकं शत्रुं चिकेतथः इत्यन्वयतया जानीचः । अयं घर्मः सोमश्चेत्युभयपान्वयः ॥

यदप्सु यद्वनस्पती यदोषधीषु पुरुदंससा कृतं । तेन माविष्टमश्विना ॥ ५ ॥

यत् । अप्सु । यत् । वनस्पती । यत् । ओषधीषु । पुरुदंससा । कृतं । तेन । मा ।

अविष्टं । अश्विना ॥ ५ ॥

हे पुरुदंससा वज्रकर्माणावश्विनी अप्सुदक्षेण यन्निवर्तं कृतं युवामकाष्ठं । करोतिर्बुद्धिं मंषि चक्षेत्वादिना बुद्धिर्बुद्धं । तथा वनस्पती । वनानां पतिर्वनस्पतिः । पारस्करादित्यात्सुद । उभे वनस्पत्यादिव्यति पूर्वोत्तरप-दयोर्बुधपत्रकतित्तरत्वं । जाती वेदमेकवचनं । वनस्पतिषु वृक्षेषु यत्र भवत्वं युवामकुरत्तं । ओषधीषु । ओषः पाकं आयु धीयत इत्योषधयो ग्रीष्मादयः । कर्मकाधिकरणे वेति दधातिरधिकरणे विप्रत्ययः । दासीमारा-

दिषु पठितत्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । औषधस्य विभक्त्यावप्रथमायामिति दीर्घः ॥ ग्रीष्मादिष्वौषधीषु च यज्ञेष्वं
कृतं युवामवाहं । हे अश्विनाश्विनी तेन सर्वेण भेषजेन मा मामविष्टं । रक्षतं ॥ अयतेर्लोडि सिङ्गुज्वमिति
बङ्गकषहृणात्सिप् । तत् इदं ॥ ३० ॥

यज्ञासत्या भुरण्यथो यज्ञा देव भिषज्यथः ।

अयं वां वत्सो मतिभिर्न विंधते हविष्मंतं हि गच्छथः ॥ ६ ॥

यत् । नासत्या । भुरण्यथः । यत् । वा । देवा । भिषज्यथः ।

अयं । वां । वत्सः । मतिभिः । न । विंधते । हविष्मंतं । हि । गच्छथः ॥ ६ ॥

हे नासत्या सत्यस्वभावावश्विनी यज्ञी युवां भुरण्यथः सर्वं जगत्योषयथः ॥ भुरण्य धारणपोषणयोः ।
कंङ्गादिः ॥ हे देवा दानादिगुणयुक्तावश्विनी ॥ क्वांसः साहितिको ह्रस्वः ॥ यज्ञा । यौ च युवां भिषज्यथः
सर्वस्य प्राणिजातस्य भिषज्यं रोगोपशमनं कुरुथः ॥ भिषज् चिकित्सायां । अयमपि कंङ्गादिः ॥ तौ वां युवामयं
वत्सः सोता मतिभिर्मननोयैः केवलीः सोषैर्न विंधते । न विंदते । न क्षमते ॥ वर्णविकारक्त्वांसः ॥ कृत इति
चित् उच्यते । हविष्मंतं हविर्मिर्युक्तं सोतारं हि युवां गच्छथः । तस्माद्युवां हविर्मिर्युक्ताः सोषैः प्रसीदथ
इति भावः ॥

प्रथमं महावीरं गोपयस्वासिच्यमान आ नूनमित्थिषानुवक्तव्या । सूज्यते हि । आ नूनमश्विनोर्हृषिरिति
गव्य आ सुते सिंचत अयमित्याजे । आ० ४. ७. इति ॥

आ नूनमश्विनोर्हृषिः स्तोमं चिकेत वामया ।

आ सोमं मधुमत्तमं घर्मं सिंचादथर्वणि ॥ ७ ॥

आ । नूनं । अश्विनोः । हृषिः । स्तोमं । चिकेत । वामया ।

आ । सोमं । मधुमत्तमं । घर्मं । सिंचात् । अथर्वणि ॥ ७ ॥

हे अश्विनी यदा युवामागच्छेयाथां तदानीं युवयोरश्विनोः स्तोमं सोषमुषिर्मचद्रष्टा वामया वननीय-
योत्कृष्टया बुद्ध्या नूनमवश्रमा चिकेत । अभिजानीयात् ॥ कित ज्ञाने । क्वांसो षिट् ॥ तथा मधुमत्तममति-
शयेन मधुरं स्तोमं घर्मं प्रथमसंबन्धि घर्मोक्तं हविष्याथर्वण्यहंसकेऽपी । यदा । अथर्वो अश्विः । तेन निर्मसितो
ऽपिषपचारद्वयवैलुच्यते । अथर्वणा निर्मसनं च त्वामपि पुष्करादधि । अ० ६. १६. १३. इत्यादिनिगमांतरे
ऽवगम्यते । तस्मिन्प्राया सिंचात् । आसिंचित् । प्रक्षिपित् । अतः शीघ्रमागच्छतमित्यर्थः ॥

आ नूनं रघुवर्तनिं रथं तिष्ठथो अश्विना ।

आ वां स्तोमा इमे मम नभो न चुष्यवीरत ॥ ८ ॥

आ । नूनं । रघुवर्तनिं । रथं । तिष्ठथः । अश्विना ।

आ । वां । स्तोमाः । इमे । मम । नभः । न । चुष्यवीरत ॥ ८ ॥

हे अश्विनी रघुवर्तनिं रघुवर्तनं शीघ्रगमनं रथं नूनमवश्रमिदानीमेवा तिष्ठथः । आतिष्ठतं । अधिरोहतं ॥
वाचनूतवचनमिति लघोर्लकारस्य रेफः ॥ मम मदीया इमे स्तोमाः सोषाणि नभो न सूर्यमिव तेजस्विनी
वां युवामा चुष्यवीरत । आच्यवते । अभिगच्छति । यदा । अयतिरचांतमोचितकार्यः । आच्यवयति । युवा-
मभिप्राययति ॥

यद्द्य वां नासत्योक्थैराचुच्युवीमहि । यद्वा वाणीभिरश्विनेवेत्काण्वस्य बोधतं ॥९॥
 यत् । अद्य । वां । नासत्या । उक्थैः । आऽचुच्युवीमहि । यत् । वा । वाणीभिः ।
 अश्विना । एव । इत् । काण्वस्य । बोधतं ॥९॥

हे नासती अवेदानीमुक्थैः शस्त्रैर्यथा येन प्रकारेण वां युवामाचुच्युवीमहि आगमयेम हे अश्विनी यदा यथा वाणीभिश्चकथयतिरिक्ताभिरपि वाग्भिः स्तुतिभिर्युवामागमयेम एवेदेवमेव तथैव काण्वस्य मम तदुक्थादिकं बोधतं । अवगच्छतं ।

यद्वां कक्षीवाँ उत यद्वाश्च ऋषिर्यद्वां दीर्घतमा जुहाव ।
 पृथी यद्वाँ वैन्यः सार्दनेष्वेवेदतो अश्विना चेतयेथां ॥१०॥
 यत् । वां । कक्षीवान् । उत । यत् । विऽञ्जश्च । ऋषिः । यत् । वां । दीर्घतमाः । जुहाव ।
 पृथी । यत् । वां । वैन्यः । सार्दनेषु । एव । इत् । अतः । अश्विना । चेतयेथां ॥१०॥

हे अश्विनी वां युवां कक्षीवानृषिर्यथा जुहाव तुष्टाव । उतापि च ऋश्च एतत्संज्ञ ऋषिश्च यथा जुहाव । यथा च वां युवां दीर्घतमा ऋषिर्जुहाव । सद्नेषु यज्ञगृहे वैन्यो वेनस्व पुनः पुष्टेयत्संज्ञो राजर्षिर्वा युवां यथा जुहाव तुष्टाव । एवेदेवमेव स्तुवतो ममात् इदं सोचं ॥ इदंशब्दाद्वितीयार्थे तसिः ॥ हे अश्विनी चेतयेथां । जानीतं ॥ ॥३१॥

यातं छर्दिष्पा उत नः परस्या भूतं जगत्पा उत नस्तनूपा ।
 वर्तिस्तोकाय तनयाय यातं ॥११॥
 झतं । छर्दिऽपौ । उत । नः । परऽपा । भूतं । जगत्ऽपौ । उत । नः । तनूऽपा ।
 वर्तिः । तोकाय । तनयाय । यातं ॥११॥

हे अश्विनी छर्दिष्पी । छर्दिरिति गृहनाम । तस्यासदीयस्य पालकी संती युवां यातं । आगच्छतं । उतापि च नोऽस्याकं परस्या परमतिशयेन पालकी भूतं । भवतं ॥ पारस्करादिवात्सुट् । तथा जगत्पी सर्वस्य जगतो जंगमस्य प्राणिजातस्यासदीयस्य पालकी भवतं । उतापि च नोऽस्याकं तनूपा तनूनां शरीराणां तनयानां वा पालकी भवतं । एतत्सर्वार्थं तोकाय तोकस्य पुत्रस्य तनयाय तनयस्य पीत्रस्य चासदीयस्य वर्तिर्गृहं यातं । गच्छतं ॥

यदिद्रेण सरथं याथो अश्विना यद्वा वायुना भवथः समोक्सा ।
 यदादित्येभिर्ऋभुभिः सजोषसा यद्वा विष्णोर्विक्रमणेषु तिष्ठथः ॥१२॥
 यत् । इद्रेण । सऽरथं । याथः । अश्विना । यत् । वा । वायुना । भवथः । संऽओक्सा ।
 यत् । आदित्येभिः । ऋभुऽभिः । सऽजोषसा । यत् । वा । विष्णोः । विऽक्रमणेषु ।
 तिष्ठथः ॥१२॥

हे अश्विनी इद्रेण सह सरथं समानमेकं रथमास्थाय यद्यदि याथः गच्छथः । यदा यदि वा वायुना सह समोक्सा समानमिवासी भवथः । यद्यदि वादित्येभिरदितिपुत्रैर्मिवादिभिर्ऋभुभिश्च सजोषसा सह प्रीयमासी वर्तथि । यदा यदि वा विष्णोर्विक्रमणेषु विष्णुना देवेन विक्तातेषु त्रिषु लोकेषु तिष्ठथः । अतः सर्वसादपि क्षाणादानच्छतमिति शेषः ॥

यद्वाग्भिनावहं हुवेय वाजसातये । यत्पृत्सु तुर्वये सहस्तच्छेहमग्निनोरवः ॥ १३ ॥
 यत् । अग्नि । अग्निनौ । अहं । हुवेय । वाजसातये । यत् । पृत्सु । तुर्वये । सहः ।
 तेत् । अहं । अग्निनोः । अरवः ॥ १३ ॥

यद्वाग्भिना वाजसातये संयामार्थं ऋषेय आह्वयेय अग्निदानीं तावागच्छतमिति शेषः । पृत्सु
 पुतनासु संयामेषु तुर्वये शत्रूणां हिंसने यत्सहः शत्रूणामभिभवितु रचयमग्निनोः तद्वदौ रचयं अहं प्रशस्तमम् ।
 अतस्त्वावाहयामीति भावः ॥

आ नूनं यातमग्निनेमा हव्यानि वां हिता ।
 इमे सोमांसो अधि तुर्वशे यदाविमे कर्त्तव्येषु वामथ ॥ १४ ॥
 आ । नूनं । यातं । अग्निना । इमा । हव्यानि । वां । हिता ।
 इमे । सोमांसः । अधि । तुर्वशे । यदौ । इमे । कर्त्तव्येषु । वां । अथ ॥ १४ ॥

हे अग्निनी नूनमवधमा यातं आगच्छतं । इमेमानि पुरोवर्तीनि हव्यानि हवींषि वां युवाभ्यां हिता
 हिताणि । यदा । युवयोरर्थं विहितानि कृतानि । इमे च सोमांसः सोमासुर्वशे यदौ च वर्तमानाः । वां
 युवाभ्यां युवयोरर्थं संस्कृता वा । अधिः सप्तम्यर्षानुवादकः ॥ अथापि च कर्त्तव्येषु कर्त्तव्येष्वस्मासु धेने
 सोमा वां युवाभ्यां हिताः । अत आयातमित्यर्थः ॥

यन्नासत्या पराके अर्वाके अस्ति भेषजं ।
 तेन नूनं विमदाय प्रचेतसा छर्दिर्वत्साय यच्छतं ॥ १५ ॥
 यत् । नासत्या । पराके । अर्वाके । अस्ति । भेषजं ।
 तेन । नूनं । विमदाय । प्रचेतसा । छर्दिः । वत्साय । यच्छतं ॥ १५ ॥

हे नासत्यावग्निनी पराके दूरदेशेऽर्वाके समीपे च यद्युवयोः संबंधि भेषजं रोमोपशमनकारकमस्ति तेन
 भेषजेन सहितं छर्दिर्गृहं हे प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानावग्निनी विमदाय । सुप्तोपममेतत् । एतत्संज्ञाविषये वत्साय
 नूनमवधं प्रयच्छति ॥ ३२ ॥

अभुत्सु प्र देव्या साकं वाचाहमग्निनोः । आवर्देव्या मतिं वि रातिं मर्त्येभ्यः ॥ १६ ॥
 अभुत्सि । ऊं इति । प्र । देव्या । साकं । वाचा । अहं । अग्निनोः । वि । आवाः । देवि ।
 आ । मतिं । वि । रातिं । मर्त्येभ्यः ॥ १६ ॥

अग्निनोः संबंधित्वा देव्या शीतमानया वाचा कुतिरूपया साकं सहार्हं प्राप्तुम् । प्रयुज्योऽस्मि । उ इति
 पूरणः । हे देवि शीतमान उषः त्वं च मतिं मया कृतां कुतिमामिन्नञ्च जावः । तमांसि विपुसु । अपनमथ ।
 प्रकाशयेत्यर्थः ॥ युज्योतिःशब्देन कुतिं मये वक्षित्वादिना पुनर्गृहं । छन्दस्यपि वृद्धत रत्नादानम् ॥ अपि च
 मर्त्येभ्यो मनुष्येभ्यः श्रोतुभ्योऽस्मभ्यं रातिं धनं जावः । प्रकाशय ॥

प्र बोधयोषो अग्निना प्र देवि सूनृते महि ।
 प्र यज्ञहोतरानुषकप्र मदाय अर्वा वृहत् ॥ १७ ॥

प्र । बोधय । उषः । अश्विना । प्र । देवि । सूनृते । महि ।

प्र । यज्ञऽहोतः । आनुषक् । प्र । मदाय । अरवः । बृहत् ॥ १७ ॥

हे उषः अश्विनी देवी प्र बोधयास्तत्त्वोपस्य अवगार्थं । हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे सूनृते सुतु नेचि हे महि महति इत्थंमहाभागा त्वमश्विनी प्र बोधय । हे यज्ञहोतर्यज्ञानां यष्ट्यानां देवानामाज्ञातहोतृणां आनुषगनुषक्तं संततं यथा भवति तथाश्विनी कुतिभिः प्र बोधय । तथा मदायाश्विनोर्मदोत्पादनार्थं बृहत्-
बृहत्तवः अवगार्थं सोमसत्त्वमन्नमन्त्राभिः कल्पितं ॥

यदुषो यासि भानुना सं सूर्येण रोचसे । आ हायमश्विनो रथो वर्तिर्येति नृपाम्यं ॥ १८ ॥

यत् । उषः । यासि । भानुना । सं । सूर्येण । रोचसे । आ । ह । अयं । अश्विनोः ।

रथः । वर्तिः । याति । नृऽपाम्यं ॥ १८ ॥

हे उषः भानुना दीप्या सह यद्यदा यासि मच्छसि तदानीं सूर्येण सं रोचसे । सम्यग्दीप्यसे । अपि च तस्मिन्समयेऽश्विनोरथं रथो नृपाम्यं यन्मभिर्नृभिर्नृत्विभिः पालनीयं वर्तिर्यज्ञगृहमा याति ह । आगच्छति खलु ॥

यदापीतासो अश्वो गावो न दुह ऊर्धभिः ।

यद्या वाणीरनूषत प्र देवयंतो अश्विना ॥ १९ ॥

यत् । आऽपीतासः । अश्वः । गावः । न । दुहे । ऊर्धऽभिः ।

यत् । वा । वाणीः । अनूषत । प्र । देवऽयंतः । अश्विना ॥ १९ ॥

यद्यदापीतास आ समन्तात्पीतवर्षा अश्वः सोमसता ऊर्धभिर्गावो न गाव इव दुहे रसं दुहति ॥ क्षोपस्त आत्मनिपदेष्विति तक्षोपः । ब्रह्मं ब्रह्मसीति ब्रह्मगमः ॥ यदा यदा च देवयंतो देवाभ्यामयमाना अश्विनी वाणीर्वाचः सुतो रनूषत असुवन् । अजुर्वन्निर्त्यर्थः । तदाश्विनी देवो प्रावतं । प्ररचतं ॥

प्र शुक्लाय प्र शर्वसे प्र नृषाहाय शर्मणे । प्र दक्षाय प्रचेतसा ॥ २० ॥

प्र । शुक्लाय । प्र । शर्वसे । प्र । नृऽसहाय । शर्मणे । प्र । दक्षाय । प्रऽचेतसा ॥ २० ॥

प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानावश्विनी शुक्लाय शीतमानायाज्ञाय यशसे वा ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ शुक्लार्धमन्त्रान् प्ररचतं । शर्वसेऽवज्ञाय च प्ररचतं । नृषाहाय नृभिः सोढव्याय शर्मणे शुक्लाय च प्ररचतं । दक्षाय दृक्कर्तुं प्ररचतं । यदा ॥ शुक्लायिवादी क्रियायहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी ॥ शुक्लादीन्वसभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

यन्नूनं धीभिरश्विना पितुर्योनां निषीदयः । यद्वा सुजेभिर्वक्त्र्या ॥ २१ ॥

यत् । नूनं । धीभिः । अश्विना । पितुः । योनां । निऽसीदयः । यत् । वा । सुजेभिः ।

उक्त्र्या ॥ २१ ॥

हे अश्विनी पितुः पालयितुर्ब्रह्मण्यसंभन्धिनि योना योनी ज्ञाने यद्यदि धीभिः कर्मभिः सह निषीदयः निवसयः । यदा यदि वा हे उक्त्र्योक्त्र्या प्रशस्ती सुजेभिः सुक्षीः सुक्षीः सह निवसयः । तदाज्ञानिः सुती संतावान्छतमिति शेषः । अथवा । पितुः पालयितुर्ब्रह्मण्यसंभन्धिनि योनी यज्ञगृहे धीभिः कुतिभिः

सार्धं यदि निवसथः यदि च सुधीः सुखकीर्तुर्विर्मिष सह निवसथः तर्ह्यानकृतं । पुनमिति पदपूरणः । उक्तं च आक्षेपः । अथापि पदपूरणः । नूनं सा ते प्रति वरं करिषि । नि० १. ७. । इति ॥ ३३ ॥

यत्स्थ इति वक्तुं पंचमं सूक्तं कथयितुं प्रगाथस्वार्थमाश्रितं । आवा नृहती । द्वितीया मध्येज्योतिस्त्रिपुण्यतोऽष्टकसतो ज्योतिः । अनु० ९. ८. । इत्युक्तवचनसद्भावात् । तृतीयानुपुण्य । चतुर्थ्याकारपंक्तिः । अंती वेदाकारपंक्तिः । अनु० ८. ७. । इति हि तद्वचनं । पंचमी नृहती षष्ठी सतो नृहती । तथा चानुक्रांतं । यत्स्थः यद् प्रगाथोऽपञ्चनृहती मध्येज्योतिरनुपुण्यकारपंक्तिः प्रगाथ इति ॥ प्रातरनुवाक्याश्रिते कृतौ बाह्वेते वंद-
स्वाश्रितग्रन्थे वेदं सूक्तं । सूच्यते हि । सुधी वां यत्स्थ इति बाह्वेते । आ० ४. १५. । इति ॥

यत्स्थो दीर्घप्रसन्नानि यद्वादो रौचने दिवः ।

यद्वा समुद्रे अध्याकृते गृहेऽत आ यातमश्विना ॥ १ ॥

यत् । स्थः । दीर्घऽप्रसन्नानि । यत् । वा । अदः । रौचने । दिवः ।

यत् । वा । समुद्रे । अधि । आऽकृते । गृहे । अतः । आ । यातं । अश्विना ॥ १ ॥

हे अश्विनी दीर्घप्रसन्नानि । प्रसीदंतिषु देवा इति प्रसन्नानो यज्ञगृहाः । दीर्घा आयताः प्रसन्नानो यज्ञिण तक्षिणौके यथादि स्तः भवथः वर्तये । यद्वा यदि वादोऽमुष्मिन्दिनो सुलोक्त्वा संबंधिनि रौचने रौचमाने स्नाने भवथः । यद्वा यदि वा समुद्रेऽंतरिषे । समुद्रवत्त्वस्यादाप इति समुद्रमंतरिषं । तक्षिण । आहते निर्मिते गृहेऽधिवसथः । अतस्त्रितयादपि स्नानात् हे अश्विनी आ यातं । आनकृतं ॥

यद्वा यज्ञं मनवे संमिमिष्यथुरेवेत्काखस्य बोधतं ।

बृहस्पतिं विश्वान्देवाँ अहं हुव इन्द्राविष्णू अश्विनावाग्नुहेषसा ॥ २ ॥

यत् । वा । यज्ञं । मनवे । संऽमिमिष्यथुः । एव । इत् । काखस्य । बोधतं ।

बृहस्पतिं । विश्वान् । देवान् । अहं । हुवे । इन्द्राविष्णू इति । अश्विनौ । आग्नुऽहेषसा ॥ २ ॥

हे अश्विनी यद्वा यथा वा येन वा प्रकारेण मनवे प्रजापतये यज्ञमागाय यज्ञं संमिमिष्यथुः संसितवन्तौ युवां कृतवन्तौ एवेदेवमेव काखस्य कथयितुं मम यज्ञं कर्तुं बोधतं । अथमकृतं । अपि च बृहस्पतिं बृहतां देवानां पतिं देवपुरोहितं विश्वान् सर्वांश्चिदादीन् देवाँश्चन्द्राविष्णू चाग्नुहेषसा श्रीघ्राची । यद्वा ॥ हेतु शब्दे ॥ शीघ्रं सर्वत्र श्रेष्ठमानी सूयमानावश्विनी चाहं ऊवे । आह्वये ॥

त्या न्वऽश्विना हुवे सुदंससा गृभे कृता । ययोरस्ति प्र यः सख्यं देवेष्वध्यायं ॥ ३ ॥

त्या । नु । अश्विना । हुवे । सुऽदंससा । गृभे । कृता । ययोः । अस्ति । प्र । नः । सख्यं ।

देवेषु । अधि । आप्यं ॥ ३ ॥

त्या त्वी पूर्वोक्तीनुवावश्विनी नु चिप्रमहं ऊवे । आह्वयामि । कीदृशी । सुदंससा शोभनकर्माणी नृभि यद्वा यद्वायाकाभिर्दत्तानां इविषां स्वीकरणायाकाश्च धनदानाय वा कृता कृतौ प्रादुर्भूती देवेषु मध्ये ॥ अधिः सप्तम्यर्धानुवादी ॥ ययोरश्विनोराखमात्रं नोऽस्माकं सख्यं सखित्वं प्राप्ति प्रभवति उत्पत्त्यैव वर्तते तौ ऊव इत्यन्वयः ॥

ययोरधि प्र यज्ञा असूरे संति सूरयः ।

ता यज्ञस्याध्वरस्य प्रचेतसा स्वधाभिर्या पिबतः सोम्यं मधु ॥ ४ ॥

ययोः । अधि । प्र । यज्ञाः । असूरे । संति । सूरयः ।

ता । यज्ञस्य । अध्वरस्य । प्रचेतसा । स्वधाभिः । या । पिबतः । सोम्यं । मधु ॥ ४ ॥

यधोरन्विनोरधुपरि यज्ञा ज्योतिष्टोमादयः सर्वे यागाः प्र संति प्रभवन्ति । अस्मिन् यज्ञशिरसोऽन्विनां संधागात् । तथा च यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यतेऽप्युपक्रम्य तैत्तिरीयम् । तावित्यन्वयशिरः प्रत्यधत्तां यदाश्विनो गृह्यति यज्ञस्य निष्कृति । ते सं ६. ४. ९. ५. । इति । असूरे सोमरहितेऽपि देशे यधोश्च सूरयः सोतारः संति तावन्विनाध्वरस्य हिंसाप्रत्यवावरहितस्य यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादेः प्रचेतसा प्रकृष्टं ज्ञातारी स्वधाभिर्व्यवहितुभिः सुतिमिराहुयामीति शेषः । या यावन्विनौ सोम्यं सोममयं मधु मधुरं सोमरसं पिबतः ॥

यद्वाश्विनावपाग्यत्मावस्थो वाजिनीवसू ।

यहुष्यन्नवि तुर्वशे यदौ हुवे वामघ मा गतं ॥ ५ ॥

यत् । अद्य । अश्विनौ । अपाक् । यत् । प्राक् । स्थः । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू ।

यत् । दुष्यवि । अन्नवि । तुर्वशे । यदौ । हुवे । वा । अथ । मा । आ । गतं ॥ ५ ॥

हे अश्विनी अवेदानीं यद्यवपाक् प्रतीक्षां दिशि स्तः भवतः वर्तेते । हे वाजिनीवसू अन्नवज्रणी यद्यदि प्राक् प्राच्यां दिशि स्तः भवतः । यद्यदि वा द्रुक्षुप्रभृतिषु चतुर्षु सोतुषु संनिहिती भवतः । एवं सर्वत्र संनिहिती वां युवां ज्वे । अहमाहुयामि । अद्यान्तरमेव मा मामा गतं । आगच्छतं ॥

यदन्तरिक्षे पतयः पुरुभुजा यद्वेमे रोदसी अनु ।

यद्वा स्वधाभिरधितिष्ठथो रथमत आ यातमश्विना ॥ ६ ॥

यत् । अन्तरिक्षे । पतयः । पुरुभुजा । यत् । वा । इमे इति । रोदसी इति । अनु ।

यत् । वा । स्वधाभिः । अधिऽतिष्ठथः । रथं । अतः । आ । यातं । अश्विना ॥ ६ ॥

हे पुरुभुजा वज्रनां पाण्यितारी वज्रवहविषो भोक्तारी वा यद्यन्तरिक्षे पतयः गच्छतः । यद्वा यदि वेमे रोदसी आवापुषिष्यावनुषस्य गच्छतः । यद्वा यदि वा स्वधाभिरात्मीयैस्तेजोभिर्वर्षैर्वा सार्धं रथमधितिष्ठथः रथ उपविशतः ॥ अधिशीरुक्षासामित्वाधारस्य कर्मसंज्ञा ॥ अतः सर्वस्मात्स्त्राणात् हे अश्विनी आ यातं । आगच्छतं ॥ ॥ ३४ ॥

त्वमप इति दशमं षष्ठं सूक्तं कव्यगोषस्य वत्सस्त्वार्यमापेयं । आद्या प्रतिष्ठागायत्री अष्टकसप्तकषट्कोपेतत्वात् । द्वितीया वर्धमाना वङ्कसप्तकाष्टकोपेतत्वात् । तथा चोक्तं । वङ्कसप्तकाष्टकैव वर्धमाना विपरीता प्रतिष्ठेति । दशमी चिष्टुष शिष्टा गायत्र्यः । तथा चागुक्तांतं । त्वमपि दश वत्स आपेये गायत्रेऽत्या चिष्टुषाया प्रतिष्ठोपाया वर्धमानेति ॥ प्रातरनुवाकस्यापेये ऋतो गायत्रे कंदस्याश्विनशस्त्रे चोत्तमावर्जमेतत्सूक्तं । सूत्र्यति हि । त्वमपि व्रतपा इत्युत्तमामुच्यते । आ० ४. १३. । इति ॥ व्रातपत्न्यमावागुवाक्या । सूचितं च । त्वमपि व्रतपा असि यदो वयं प्रमिनाम व्रतानि । आ० ३. १३. । इति ॥

॥ त्वमपे व्रतपा असि देव आ मर्त्येष्व । त्वं यज्ञेष्वीडाः ॥ १ ॥

त्वं । अमे । व्रतपाः । असि । देवः । आ । मर्त्येषु । आ । त्वं । यज्ञेषु । ईडाः ॥ १ ॥

हे अपि देवो व्रतमानस्त्वं मर्त्येष्व मनुष्येषु च देवेषु च मध्ये व्रतपा असि । व्रतानां कर्मणां रक्षिता भवसि । अतः कारणावधेयं त्वमीडाः सुखोऽसि ॥

त्वमसि प्रशस्यो विदधेषु सहन्त्य । अये रथीरध्वराणां ॥२॥

त्वं । असि । प्रशस्यः । विदधेषु । सहन्त्य । अये । रथीः । अध्वराणां ॥२॥

हे सहत्ये शत्रूणामभिभवितरपि विदधेषु यक्षिषु त्वं प्रशस्यः सुखोऽसि । अध्वराणां यागानां रथीर्गता च भवसि ॥

स त्वमस्मदप द्विषो युयोधि जातवेदः । अदेवीरमे अरांतीः ॥३॥

सः । त्वं । अस्मत् । अप । द्विषः । युयोधि । जातवेदः । अदेवीः । अमे । अरांतीः ॥३॥

हे जातवेदो आतानां वेदितरपि स पूर्वोक्तगुणस्त्वमस्मदस्मत्तो द्विषो वेदुश्चभूय युयोधि । पुत्रकुल । अदेवीरासुरीररांतीः शत्रुसेनाश्च पृथक्पृथक् ॥

अंति चित्संतमहं यज्ञं मर्तस्य रिपोः । नोप वेषि जातवेदः ॥४॥

अंति । चित् । संतं । अहं । यज्ञं । मर्तस्य । रिपोः । न । उप । वेषि । जातवेदः ॥४॥

हे जातवेदः अंति चिदंतिकेऽपि संतं भवंतं समीपे विद्यमानमपि रिपोरकाच्छोर्मर्तस्य मनुष्यस्य यज्ञं नोप वेषि । अहश्चोऽवधारणे । नैव कामयसे ॥

मर्तो अमर्त्यस्य ते भूरि नाम मनामहे । विप्रासो जातवेदसः ॥५॥

मर्तोः । अमर्त्यस्य । ते । भूरि । नाम । मनामहे । विप्रासः । जातवेदसः ॥५॥

मर्तोः मनुष्या विप्रासो मेधाविनो वयं हे अपि जातवेदसो आतानां वेदितुरमर्त्यस्य मरणरहितस्य देवस्य भूरि विद्युतं नाम खोचं मनामहे । आनीमः । कुर्म इति यावत् ॥ ३५ ॥

विप्रं विप्रासोऽवसे देवं मर्तोस ऊतये । अग्निं गीर्भिर्हवामहे ॥६॥

विप्रं । विप्रासः । अवसे । देवं । मर्तोसः । ऊतये । अग्निं । गीः । ऽभिः । हवामहे ॥६॥

विप्रासो मेधाविनो मर्तोसो मर्तो मनुष्या वयं विप्रं मेधाविनं देवं दानादिगुणयुक्तमपिमवसे हविर्भिर्गोपयितुमर्थायऽस्माकं रचयार्थं च गीर्भिर्हवामहे । आहुयामहे ॥

आमिन्नविर्बिषूक्षिषु तृतीयसवन आ ते वत्स इति वैकल्पिकः खोपियसुचः । सुषितं च । आ ते वत्सो मर्तो यमदापि खूरं रधिं भर । आ० ७. ८. इति ॥

आ ते वत्सो मनो यमत्परमाञ्जितस्थ्यात् । अमे त्वांकामया गिरा ॥७॥

आ । ते । वत्सः । मनः । यमत् । परमात् । चित् । सधऽस्थ्यात् । अमे । त्वां । कामया । गिरा ॥७॥

हे अपि वत्स ऋषिसो तव मनः परममहिदुत्कृष्टादपि सधस्तात्सहस्रानाद्युन्नोकादा यमत् । आयमयति । केन साधनेन । त्वांकामया त्वामभिजयन्त्या गिरा सुखा ॥

पुरुषा हि सदृङ्गसि विशो विष्वा अनु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥८॥

पुरुषा । हि । सदृङ् । असि । विशः । विष्वाः । अनु । प्रभुः । समत्सु । त्वा । हवामहे ॥८॥

हे अपि पुरुषा हि वज्रपु देशेषु त्वं सदृङ्गसि । समानं द्रष्टा भवसि । अत एव विशः सर्वा विशः प्रजा अनुजस्य प्रभुरीचरो भवसि । दृष्टं त्वां समत्सु संपातेषु रचयार्थं हवामहे । आहुयामहे ॥

समस्त्वग्निमवसे वाजयंतो हवामहे । वाजेषु चिचराधसं ॥९॥

सुमत्सु । अग्निं । अवसे । वाजयंतः । हवामहे । वाजेषु । चिचराधसं ॥९॥

समस्तु सहस्रदशेषु संयामेषु वाजयंतो वलमिच्छंतो वयमवसे रचयार्थमग्निं हवामहे । कीदृशं । वाजेषु संयामेषु चिचराधसं वायनीयधनं ॥

प्रत्नो हि कमीद्व्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नय्यश्च सत्ति ।

स्वां चाग्ने तव्यं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभगमा यजस्व ॥१०॥

प्रत्नः । हि । कं । ईद्व्यः । अध्वरेषु । सनात् । च । होता । नय्यः । च । सत्ति ।

स्वां । च । अग्ने । तव्यं । पिप्रयस्व । अस्मभ्यं । च । सौभगं । आ । यजस्व ॥१०॥

हे अग्ने अध्वरेषु यक्षिष्वीद्व्यः सुत्यस्त्वं प्रत्नो हि धिरंतनः खलु भवसि । कमिति पूरकः । तथा सनाच्चिर-
कालादारभ्य होता देवानामाह्वाता च सन्नयः सुत्यश्च सन् सत्ति । यज्ञेषु निधीदसि । हे अग्ने देवानां
हविर्वहस्त्वं स्वां च तव्यमात्मीयं च शरीरं पिप्रयस्व । त्वदीयेषु हविर्भोगेन तर्पय । अस्मभ्यं सौभगं सौभगं
सुभगत्वं वा यजस्व । प्रदेहि ॥ सुभगश्चाह्वातार्थं सुभगाभ्यं च हत्युजायादिषु पाठादह्प्रत्ययः ॥ ३६ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हादं निवारयन् । पुमर्थान्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहिम्नरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपासनाय्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्संहितामाषि पंचमाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ कल्याणं भूयात् ॥

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाखाः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । यं गत्वा कृतकृत्वाः सुखं गमामि मन्वानम् ॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेचरं ॥

इत्थं पंचमाष्टकं व्याख्यायिदानीमुपचिच्छंदोदेवताविनियोगप्रदर्शनपुरःसरं षष्ठस्य प्रथमोऽध्यायो व्याख्या-
तुमारभ्यते ॥ अष्टममंडलस्य द्वितीयेऽनुवाके षट् सूक्तानि आतानि । य इन्द्रेति षयस्त्रिंशत्पर्वतं सप्तमं सूक्तं
कयवगोचस्य पर्वताख्यस्यार्थमोष्णिहमेन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । य इन्द्र षयस्त्रिंशत्पर्वतं श्रीष्णिहं त्विति ॥ महाव्रते
निष्किलस्य श्रीष्णिहनुवाशीताविदमादिके द्वे सूक्ते । तथैव पंचमारख्ये सूच्यते । श्रीष्णिही तुवाशीतिर्य इन्द्र
सोमपातम इति सूक्ते । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥ दशमेऽहनि निष्किलस्य आदितः षड्वचः शंसनीयाः । सूच्यते
हि । य इन्द्र सोमपातम इति षट्कुष्णिहः । आ० ८. १२. । इति ॥ आमिन्नविकेषूक्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्य
आवसुचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । य इन्द्र सोमपातम इन्द्र षो गधि । आ० ७. ८. । इति ॥ तृतीये
पर्यायेऽच्छावाकशस्त्रेऽप्ययमेव तुचोऽनुरूपः । सूचितं च । इन्द्रः सुतेषु सोमेषु य इन्द्र सोमपातमः । आ०
६. ४. । इति ॥

य इन्द्र सोमपातमो मदः शविष्ठ चेतति । येना हंसि न्यचिणं तमीमहे ॥ १ ॥
यः । इन्द्र । सोमपातमः । मदः । शविष्ठ । चेतति । येन । हंसि । नि । अचिणं । तं । ईमहे ॥ १ ॥

हे इन्द्र यत्त्वं सोमपातमोऽतिशयेन सोमस्य पाता । हे शविष्ठ बलवत्तम ॥ शव इति बलनाम । तस्या-
दिर्नैतादातिशायनिक इष्टम् । विद्यतोर्नुक् । टिलोपः ॥ हे ईदृशेन्द्र तस्य तव सोमपानजनितो यो मदश्चेतति
सम्यग्जानाति वृचवधादीनि कार्याणि कर्तुं ॥ य इत्यस्य चेततीत्यनेनापि संबंधावधुत्तान्निव्यमिति तिरु-
निहन्वते ॥ अथवेतदेवं वाक्यं । हे बलवत्तमेन्द्र सोमपातमः सोमस्य पातुतमो यत्त्वं मदः सोमिर्मादयितव्यस्य-
पेक्षीयः संक्षेपतति ॥ पुत्रवत्त्वयः ॥ चेतसि सम्यग्जानासि ॥ मदोऽनुपसर्ग इति मदः कर्मस्यप ॥ येन सोमपा-
नजनितेन मदेनाचिणमत्तारं राक्षसादिकं नि हंसि नि हिमस्ति निष्कृष्टां हिंसां प्रापयसि तं मदं तावद्वृद्धोपेतं
त्वां वेमहे । याज्जाकर्मायं । याचामहे । यदा ॥ ई गती देवादिकः । छांदसो विकरणस्य नुक् ॥ ईयामहे ।
उपगच्छामः । सुतिभिः संजामह इत्यर्थः ॥

येना दशग्वमग्निगुं वेपयंतं स्वर्णरं । येना समुद्रमाविष्ठा तमीमहे ॥ २ ॥
येन । दशग्वं । अग्निगुं । वेपयंतं । स्वःऽनरं । येन । समुद्रं । आविष्ठा । तं । ईमहे ॥ २ ॥

हे इन्द्र येन सोमपानजनितेन मदेन दशग्वं । ये दशभिर्मसैः सप्तासनं परिसमाप्य निरगमन् ते दशग्व-
चनिरसः । तेषामन्यतममग्निगुमधुतममनमग्निवारितगतिमेतत्संज्ञं पर्यधि वेपयंतं तमांसि कर्जयंतं स्वर्णं सर्वस्य
भितारं सूर्यं चाविष्ठा वृषादेर्दक्षोरपनयनेन ररविष्ठा । येन च मदेन समुद्रमुद्धिमंतरिचं चाविष्ठा ररविष्ठा ।
त्वदीयं मदं तदंतं त्वां वेमहे । याचामहे । मदे हि सति इष्टः सन्निद्रो बज्र धनं भयच्छति । अतस्तत्कारकस्य
मदस्य याजोपपत्ता ॥

येन सिंधुं महीरपो रथौ इव प्रचोदयः । पंचामृतस्य यातवे तमीमहे ॥ ३ ॥
येन । सिंधुं । महीः । अपः । रथान् । प्रचोदयः । पंचां । चतस्य । यातवे । तं । ईमहे ॥ ३ ॥

हे इन्द्र महीर्महीरपी वृष्युदकानि सिंधुं खंदनशीलां नदीं समुद्रं वा प्रति येन सोमपानवन्निन मदेन प्रवीदयः प्रेरयसि । तच्च वृष्टांतः । रचानिव । यथा रचिनी रचान् स्वाभिलषितदेशगमनाय प्रेरयंति तद्वत् । अतस्त्वयस्त्वत्तं पंचां पंचानं मार्गं यातवे यातुं प्राप्तुं तं मदमीमहे । याचामहे ॥

इमं स्तोममभिष्टये घृतं न पूतमद्रिवः । येना नु सद्य ओजसा ववक्षिष्य ॥४॥

इमं स्तोमं अभिष्टये घृतं न पूतं अद्रिवः । येन नु सद्यः ओजसा ववक्षिष्य ॥४॥

हे अद्रिवो ववक्षिष्विन्द्र घृतं न घृतमिव मंत्रपूतमाश्रमिव पूतं मुक्षमिममसादीयं स्तोमं स्तोत्रं तुष्यस्विति शेषः । किमर्थं । अभिष्टयेऽभिप्राष्टी । इष्टस्व धनादेरक्षाकं ज्ञाभायेत्यर्थः । येन स्तोत्रेण सूयमानः सन्नो जसा-
त्कीयेन वक्षेन सयस्वदानीमेव क्षुतिसमय एव नु चित्रं ववक्षिष्य अस्मान्वहसि अभिलषितं प्रापयसि इमं सोममित्यन्वयः ॥

इमं जुषस्व गिर्वणः समुद्र इव पिन्वते । इन्द्र विश्वाभिरुतिभिर्ववक्षिष्य ॥५॥

इमं जुषस्व गिर्वणः समुद्रऽइव पिन्वते इन्द्र विश्वाभिः उतिभिः ववक्षिष्य ॥५॥

हे गिर्वणो गिरां क्षुतीनां संभक्तः यदा क्षुतिभिः संभजनीयेन्द्र इमं स्तोमं मया क्रियमात्रं जुषस्व । शिवस्व । स च स्तोमः समुद्र इव समुद्रो यथा चंद्रोदयं प्राप्य पिन्वते । वर्धते । अभिधेयस्तेन्द्रगुणगणसाधिवक्षेन तत्प्रतिपादिका क्षुतिरपि विक्षुता भवतीत्यर्थः ॥ पूर्वस्वामृषि ववक्षिष्येतिनेन युक्तो धेनेति शब्दोऽत्रापि सामर्थ्यान्तेन संबध्यते । अत एवास्व तिक्रुतिरु इति निघाताभावः ॥ हे इन्द्र येन स्तोमेन हेतुना विश्वाभिर्वा-
त्ताभिरुतिनी रचाभिर्ववक्षिष्य वहसि श्रियांस्त्वान्प्रापयसि ॥ वहेः सन्ताप्तिव्यमंत्र इति निवेधादामनावे
यसि क्षिति रूपमेतत् ॥ ११ ॥

यो नो देवः परावतः सखित्वनाय मामहे । दिवो न वृष्टिं प्रथयन्ववक्षिष्य ॥६॥

यः नो देवः परावतः सखिऽत्वनाय मामहे दिवः न वृष्टिं प्रथयन् ववक्षिष्य ॥६॥

यो नो देवो दानादिगुणयुक्त इन्द्रः परावतः परावतादूराद्युक्तोकादानस्य नोऽस्माकं सखित्वनाय सखि-
त्वाय मामहे धनानि प्रददौ ॥ मंहतिदानकर्मण एतद्रूपं ॥ यदा । अस्माभिः पूज्यते । मह पूजायां । अस्माकां दसः
कर्मणि क्षिप् । उत्तरार्धेयः प्रत्यक्षकृतः । हे इन्द्र दिवो न वृष्टिं दिवः सकाशावृष्टिमिव प्रथयन्सखीयानि
धनानि विसारयन् यस्य ववक्षिष्य अस्मान् बोधुमिच्छसि तावृष्टं त्वां लोमीति शेषः ॥

ववक्षुरस्य केतव उत वज्रो गर्भस्त्योः । यासूर्यो न रोदसी अवर्धयत् ॥७॥

ववक्षुः अस्य केतवः उत वज्रः गर्भस्त्योः यत् सूर्यः न रोदसी इति ।

अवर्धयत् ॥७॥

अक्षिन्द्रस्य केतवः प्रधानान्वक्षाक्षुतिविषयाणि । यदा । रथ उत्तिष्ठताः पताकाः केतवः । ववक्षुः । अवहन् ।
अस्माकं यासि प्रापयन् । उतापि च गर्भस्त्योः । बाहुनामेतत् । इन्द्रस्य हस्तयोरवस्थितो वज्रश्चावहत् ।
यच्चदायमिन्द्रः सूर्यो न सर्वस्य प्रेरक आदित्य इव रोदसी बावापुषिष्वी वृष्यादिप्रदानेनावर्धयत् तदा-
मीमित्यर्थः ॥

यदि प्रवृक्ष सत्पते सहस्रं महिषां अघः । आदिष इन्द्रियं महि प्र वावृधे ॥८॥

यदि प्रऽवृक्ष सत्पते सहस्रं महिषान् अघः आत् इत् ते इन्द्रियं महि ।

प्र वावृधे ॥८॥

हे प्रबुध प्रकर्षेण महन् हे सत्यते सतामनुष्ठानाणां पाक्षयितरिद्र सहस्रं सहस्रसंख्याकाभिविधान् । महता-
मैतत् । सुहृतोऽसुरान् वृषादीन् यदि यदाचः अवधीः ॥ इति-च्छादसमेतद्रूपं । यद्वा । असु चदने । मुक्ति
सिधि मंचे षष्ठेति श्रुत्वा ॥ आदिदन्तरमेव हे इंद्र ते तथेद्विधं वीर्यं महि महद्भुजं सत्प्र वावृधे ।
प्रकर्षेण वर्धति ॥

इंद्रः सूर्यस्य रश्मिभिर्न्यर्शसानमौषति । अग्निर्वनेव सासहिः प्र वावृधे ॥ ९ ॥

इंद्रः । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । नि । अर्शसानं । ओषति । अग्निः । वनाऽइव । ससहिः ।
प्र । वावृधे ॥ ९ ॥

अयमिंद्रः सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्यादित्यस्य रश्मिभिः किरणैः करणभूतेरर्शसानं ॥ अर्तिगुणः मुद्र । उ०
२. ८८. । इत्यु गतावित्यस्यादसानप्रत्ययः मुद्रागमस्य । अयं केवलोऽप्यतिराक्पूर्वार्थो द्रष्टव्यः । आरूपेण
बाधने वर्तते । यथा आर्तिमार्तः । शत० १२. १. २. ४. । इति ॥ अर्शसानं बाधमानं मंदेहादिकमसुरं ज्योषति ।
नितरां दहति ॥ उष दहि ॥ तत्र दृष्टान्तः । अग्निर्वनेव । यथा वनारण्यानि द्वावाग्नौ भस्मसात्करोति तद्वत् ।
एवं सासहिः शत्रुनामभिभवनशील इंद्रः प्र वावृधे । प्रकर्षेण वर्धति ॥

इयं ते अतृत्विषावती धीतिरेति नवीयसी । सपर्येती पुरुप्रिया मिमीत इत् ॥ १० ॥

इयं । ते । अतृत्विषावती । धीतिः । एति । नवीयसी । सपर्येती । पुरुऽप्रिया ।
मिमीति । इत् ॥ १० ॥

हे इंद्र ते त्वामिदं पुरोवर्तिनी मया क्रियमाणा धीतिः स्मृतिरेति । गच्छति । कीदृशी । अतृत्विषावती ।
अतृत्विषावतादिकादिऽगुष्ठेयं यज्ञकर्म अतृत्विषं । तद्वती नवीयस्वतिशयेनाभिजया स्मृतिः । सपर्येती पूजयंती
पुरुप्रिया पुरु भज्जं प्रीणयिषी सती मिमीत इत् । इंद्रगतान् गुणान् परिच्छिन्नत्वेव । माहात्म्यं प्रख्याप-
यत्वेव श्रेयमित्यन्वयः ॥ अनुमीयमानेन यच्छब्देन च योगाश्रितोत्पत्त्यै निघाताभावः । यद्वा । सपर्येती
पुरुप्रियेतीदमयितीत्यनेन संबंधनीयं । अतः पूर्वपदस्य भिन्नवाक्यत्वात् समानवाक्ये पुष्पदम्भदेवेश वत्तु
इति वचनात्तदपेक्षया निघाताभावे सत्यभक्षानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥ १२ ॥

गर्भो यज्ञस्य देवयुः क्रतुं पुनीत आनुषक् । स्तोमैरिंद्रस्य वावृधे मिमीत इत् ॥ ११ ॥

गर्भः । यज्ञस्य । देवऽयुः । क्रतुं । पुनीते । आनुषक् । स्तोमैः । इंद्रस्य । वावृधे । मिमीति ।
इत् ॥ ११ ॥

यज्ञस्य यष्टव्यक्षिद्रस्य गर्भो गरिता सोता ॥ नृ शब्दे । अर्तिगुणां मन् ॥ यद्वा ॥ यजेर्भाव एव नृप्रत्ययः ॥
यानस्य गर्भो गुहीतानुष्ठाता । देवयुर्देवं दानादिगुणयुक्तमिंद्रमात्मन इच्छन्नुपवननुपत्तमानुपूर्व्येण संततं यथा
भवति तथा क्रतुं प्रज्ञापकं सोमं पुनीते । दद्यापविषय शोधयति । इंद्रयानार्थमिति श्रुतः । यद्वा । यज्ञस्य
गर्भो दीक्षितः । पुनर्वा एतस्मृतिजो गर्भो कुर्वति । ऐ० ब्रा० १. ३. । इत्यादि ब्राह्मणं । स देवकामः क्रतुं ज्योतिहो-
मादिकमानुषक् । आनुपूर्व्यमैतत् । यद्वाह यास्तः । आनुषमिति नामानुपूर्व्यस्य । नि० ६. १४. । इति । स
सोतेन्द्रस्य ॥ कर्मणि षष्ठी । इंद्रविषयः कोमिः सोमैर्वृधे । वर्धते । यद्वा । बुधिना प्रबोध्यन्वापारवाचिना
प्रबोध्यकन्वापारो ज्ञायते । कोमिः सोमैस्त्रिंशं वर्धयति । स च कोमिर्मिमीत इत् । इंद्रस्य गुणजातं परिच्छि-
न्नत्वेव । अनुगतार्थो भवतीत्यर्थः ॥

सुनिर्मिचस्य पप्रथ इंद्रः सोमस्य पीतये । प्राची वाशीव सुन्वते मिमीत इत् ॥ १२ ॥
सुनिः । मिचस्य । पप्रथे । इंद्रः । सोमस्य । पीतये । प्राची । वाशी इव । सुन्वते ।
मिमीति । इत् ॥ १२ ॥

मिचस्य मिचभुतस्य सोतुः सनिर्धनस्य दातेन्द्रः सोमस्य पीतये पानाय पप्रथे । प्रथितो विसीर्षशरीरो बभूव । यथा पीतो बज्रजः सोम उदरेऽन्तर्भवति तथा प्रवृद्धशरीरो बभूवेत्यर्थः । तत्र प्रथमे वृष्टांतः । प्राची प्राचंती प्रकर्षेण सुत्वं गुणगणं प्राप्नुवती वाशीव । बाहुमितात् । सुतिरूपा वाक् सुन्वते ॥ पप्रथे चतुर्थी वक्तव्येति चतुर्थी ॥ सुन्वतः सोमामिषं कुर्वतो यजमानस्य संबंधिनी यथा सुत्वनुगवाङ्मूत्रेण विसीर्षा भवति तथेन्द्रः पप्रथ इत्यर्थः । प्रथिता च सा मिमीत इत् । इन्द्रमाहात्म्यं यथावत्परिच्छिन्नत्वेन ॥

यं विप्रा उक्थवाहसोऽभिप्रमंदुरायवः । घृतं न पिष्य आसन्वृतस्य यत् ॥ १३ ॥
यं । विप्राः । उक्थवाहसः । अभिऽप्रमंदुः । आयवः । घृतं । न । पिष्ये । आसनि ।
चतृतस्य । यत् ॥ १३ ॥

विप्रा मेधाविन उक्थवाहस उक्थानां शस्त्राणां वोढारः प्रापयितार आयवो मनुष्या यमिन्द्रमभिप्रमंदुः अभि प्रकर्षेण मादयति ॥ मदेर्व्यत्ययेन परस्परं द्विर्वचनपरेण क्दसि वेति वचनाद्विर्वचनाभावः ॥ तथेन्द्रस्यासन्वाक्षि ॥ पृष्टित्यादिनास्यशब्दस्यासन्नादेशः ॥ घृतं न घृतमिष मुञ्चं पिष्ये । शेषेणैव बर्धये ॥ प्यायतेऽङ्गादसो सिट् । सिट्प्रत्ययेति पीभावः ॥ किं तद्वचिः । अतस्य यज्ञस्य संबंधि यत्सोमजपणं हविरसि तदित्यर्थः ॥

उत स्वराजे अदितिः स्तोममिंद्राय जीजनत् । पुरुप्रशस्तमूतयं चतृतस्य यत् ॥ १४ ॥
उत । स्वराजे । अदितिः । स्तोमं । इंद्राय । जीजनत् । पुरुऽप्रशस्तं । उतये ।
चतृतस्य । यत् ॥ १४ ॥

उतापि चादितिरदीना देवमाताखंडनीयसोता वा स्वराजे स्वयमेव राजमागर्थिंद्राय पुरुप्रशस्तं बज्रजमुत्कृष्टं यथा पुरुभिर्बज्रभिः प्रशंसितं सोमं सोमं जीजनत् । चजीजनत् । चजनयत् । किमर्थं । उतये रचयार्थं । यत् सोममृतस्य यज्ञस्य सत्वस्य वा संबंधि भवति तं सोममित्यन्वयः ॥

अभि वहृष उतयेऽनूषत् प्रशस्तये । न देव विव्रता हरी चतृतस्य यत् ॥ १५ ॥
अभि । वहृषः । उतये । अनूषत् । प्रशस्तये । न । देव । विव्रता । हरी इति ।
चतृतस्य । यत् ॥ १५ ॥

वहृषो वोढार अस्मिन् उतये रचयार्थं प्रशस्तये प्रशस्तार्थं चाभ्यगूयत् । इन्द्रमभ्यगूयत् ॥ नु सुती । कुटादिः ॥ हे देव दानादिगुणयुतेन्द्र । नेति संप्रत्यर्थं । संप्रति विव्रता विविधकर्मायी हरी त्वदीयावचावृतस्य यज्ञस्य सत्वस्य वा संबंधि यत् सोमं हविषो विव्रति तदभिमन्त्र्य त्वां ब्रूत इति शेषः ॥ १३ ॥

यत्सोममिंद्र विष्णावि यज्ञा घ चित आसे । यज्ञा मरुत्सु मंदसे समिंदुभिः ॥ १६ ॥
यत् । सोमं । इंद्र । विष्णावि । यत् । वा । घ । चिते । आसे । यत् । वा । मरुत्सु ।
मंदसे । सं । इंदुऽभिः ॥ १६ ॥

हे इंद्र विष्णावि विष्णो पानार्चमावति सत्ववदीधि यानि सोमं यद्यदि तेन विष्णुना सार्धं पिबसि । यज्ञा

यदि चाग्निः पां पुषि चित एतत्संज्ञे रात्रिर्वा यजमानो सोमं पिबति । इति पुराणः । यद्वा यदि च यजमानो सोमपात्राणां यजमानो यज्ञे मंदसे मायसि । तथाप्यस्मादीधिरैवं बुभिः सोमैः सं सम्यगभाष ॥

यद्वा शक्र परावति समुद्रे अधि मंदसे । अस्माकमित्सुते रणा समिदुभिः ॥ १७ ॥
यत् । वा । शक्र । परावति । समुद्रे । अधि । मंदसे । अस्माकं । इत् । सुते । रण ।
सं । इदुभिः ॥ १७ ॥

हे शक्र शक्रे परावति परागते दूरदेशे समुद्रे समुद्रग्रीवे सोमे । अधि सप्तम्यर्धानुवादी । यद्वा यदि वा मंदसे मायसि तथाप्यस्माकमिदस्माकमेव सोमेऽभिपुते सती बुभिः सोमरसैः सं रण । सम्यगभाष ॥

यद्वासि सुन्वतो वृधो यजमानस्य सत्पते । उक्थे वा यस्य रण्यसि समिदुभिः ॥ १८ ॥
यत् । वा । असि । सुन्वतः । वृधः । यजमानस्य । सत्पते । उक्थे । वा । यस्य । रण्यसि ।
सं । इदुभिः ॥ १८ ॥

हे सत्पते सतां पात्रयितरिद्र सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य यद्वा यदि वा वृधोऽसि वर्धयिता मवसि ॥ वृधिरंतर्णीतस्पर्धादिगुपधनचरणः कः ॥ यस्य च यजमानस्योक्थे शस्त्रे वा शंसि सति रण्यसि रमसे । एवमपीदुभिरस्मादीधिरैव सोमैः सम्यगभाष ॥

देवदेवं वोऽवस इद्रमिद्रं गृणीषणि । अधा यज्ञाय तुर्वणे व्यानशुः ॥ १९ ॥
देवऽदेवं । वः । अवसे । इद्रं इद्रं । गृणीषणि । अध । यज्ञाय । तुर्वणे । वि । व्यानशुः ॥ १९ ॥

हे अत्यम्यजमानाः वो युष्माकमवसे रचणाय देवं देवमिद्रमिद्रं दानादिगुणयुक्तं । इद्रो वज्रं देशेषु युगपत्प्रवृत्तेषु यागेषु तच्च तच्च हविःस्वीकरणाय वज्रं नि शरीराणां दानः स्वयमेकोऽप्यनेकः संस्तु च तच्च संनिधौ । तथा च निगमांतरं । इद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते । अ० ६. ४७. १८. । इति । तदप्येवमेव वीप्सा । वज्रं विभज्य वर्तमानं सर्वं तमिद्रं गृणीषणि । अहं सोमि ॥ गुणातिर्निष्कं च्छांदसमेतद्रूपं ॥ यद्वा । कारकमेवैतत् । गृणीषणि क्षत्रजेष्वयां सत्त्वां । अधानंतरं सर्वमिद्रं मदीयाः सुतयो व्यानशुः । व्यामुवंति । किमर्थं । तुर्वणे तूर्णं संभजनाय यज्ञाय यागार्थं । यद्वा ॥ क्रियायहं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी ॥ यच्च यद्वत् तुर्वणे शत्रूणां हिंसितारं तूर्णसंभजनं वा ॥

यज्ञेभिर्यज्ञवाहसं सोमेभिः सोमपातमं । होचाभिरिद्रं वावृधुर्व्यानशुः ॥ २० ॥
यज्ञेभिः । यज्ञऽवाहसं । सोमेभिः । सोमपातमं । होचाभिः । इद्रं । वावृधुः । वि ।
व्यानशुः ॥ २० ॥

यज्ञेभिर्यज्ञेयजमानसाधनैर्हविर्मिर्यज्ञवाहसं यज्ञे वोह्यं प्रापणीयं यज्ञेयगिर्यज्ञानां यजमानानां यज्ञस्य प्रापयितारं वा । अथवा यज्ञवाहसं यज्ञेन प्राप्तं । न केवलमेकेन यज्ञेनापि तु सर्वैरित्याहु यज्ञेभिरिति । एवं सोमेभिः सोमपातमं सर्वेषां सोमानां पातुतममिद्रं होचाभिः सुतिभिर्वावृधुः । सोतारो वर्धयति । ताच्च क्रियमाणाः सुतयो व्यानशुः । तमिद्रं व्यामुवंति च । अतोतिर्वात्तयेन परस्परदे ॥ ॥ ४ ॥

महीरस्य प्रणीतयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः । विश्वा वसूनि दाशुषे व्यानशुः ॥ २१ ॥
महीः । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽशस्तयः । विश्वा । वसूनि । दाशुषे ।
वि । व्यानशुः ॥ २१ ॥

अक्षेद्रस्य प्रणीतयः प्रणयनानि धनानां प्रकृष्टप्रापयानि महीर्महत्त्वो महान्ति भवन्ति । उतापि चाक्ष प्रशक्तयः प्रशंसनीयाः कीर्तयः पूर्वोर्वह्मो विस्तृततमा भवन्ति । ता उभयविधा दानुषे चक्षुपुरोडाशादीनि हन्तव्यं यजमानाय दातुं विद्या विद्यानि सर्वाणि वसूनि धनानि ज्ञानानि । ज्ञानुवन्ति ॥

इंद्रं वृचाय हन्तवे देवासो दधिरे पुरः । इंद्रं वाणीरनूषता समोजसे ॥ २२ ॥

इंद्रं वृचाय हन्तवे देवासः । दधिरे पुरः । इंद्रं वाणीः । अनूषत सं । ओजसे ॥ २२ ॥

देवासो देवा वृचाय हन्तवे वृषमावरकमसुरं हंतुं ॥ इति कुमर्थं तवेन्द्रतयः ॥ इममिंद्रं पुरो दधिरे । पुर-
सात्स्वामिलेनाधारयन् । वाणीर्वाणः स्तुतिरूपा वाचश्चैममेवेन्द्रमनूषत । कुवन्ति । किमर्थं । सं समीचीना-
यीजसे वक्तव्यं । यथा वृषवधानुगुणमुत्कृष्टं वसुमस्य जायते तथा कुवन्तीत्यर्थः ॥

महान्तं महिना वयं स्तोमेभिर्हवन्श्रुतं । अर्केरभि प्र णोनुमः समोजसे ॥ २३ ॥

महान्तं । महिना । वयं । स्तोमेभिः । हवन्ऽश्रुतं । अर्केः । अभि । प्र । नोनुमः । सं । ओजसे ॥ २३ ॥

महिना महिना महान्तं सर्वेभ्योऽधिकं हवनश्रुतं हवनस्वाङ्गानस्य ओतारमिंद्रं वयं स्तोमेभिः स्तोमेस्त्रि-
वृत्यचदशादिभिरर्केरर्चनसाधनेः शस्त्रेणाभि प्र णोनुमः । अभिसुखेन प्रकर्षेण पुनःपुनः कुमः ॥

नयं विविक्तो रोदसी नान्तरिक्षाणि वज्रिणं । अमादिदस्य तिल्विषे समोजसः ॥ २४ ॥

न । यं । विविक्तः । रोदसी इति । न । अन्तरिक्षाणि । वज्रिणं । अमात् । इत् । अस्य । तिल्विषे । सं । ओजसः ॥ २४ ॥

यं वज्रिणं वज्रवन्तमिंद्रं रोदसी आवापुषिभ्यो न विविक्तः न पृथक्कृतः स्वसमीपात्पृथक्कर्तुं न शक्नुतः ।
आवापुषिभ्यो आप्य य इंद्रो वर्तत इत्यर्थः ॥ विचित्रं पृथग्भावे ॥ अन्तरिक्षाखंतरा आन्तानि आवापुषिभ्योर्वर्त-
मानानि मंधर्वादीनां ज्ञानानि च यं न पृथक्कुर्वन्ति । अक्षेद्रस्वामादित् । अमति इति शत्रून्नेनेत्यमो वचं ।
वजादेव तिल्विषे । सर्वे जगद्दीप्यते । किमर्थं । ओजसो वसुस्य संगमाय ॥ यद्वा । ओजःशब्दाद्विहितस्य विनो
वज्रकं रोदसीति कुक् ॥ ओजस्विनो वसवतोऽक्षेद्रक्षेति घोष्यं । समित्युपसर्गः स तिल्विष इत्यनेन संग्रह्यते ॥

बोद्धव्यं यदिद्रं पुतनाज्य इति तुषः । सूच्यते हि । यदिद्रं पुतनाज्येऽयं ते असु हयंत इत्योष्णिहवार्हती
गुची । आ० ६, अ० २५ इति ॥

यदिद्रं पुतनाज्ये देवास्त्वा दधिरे पुरः । आदिसे हर्यता हरीं ववक्षतुः ॥ २५ ॥

यत् । इंद्रं । पुतनाज्ये । देवाः । त्वा । दधिरे । पुरः । आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति ।
ववक्षतुः ॥ २५ ॥

हे इंद्रं पुतनाज्ये । संपादनमितत् । पुतनाः सेना अर्जन्ति नक्तंत्वस्मिन्निति वा पुतना जीयतेऽपेति वा
पुतनाज्यं संपादः ॥ तच्च त्वा त्वां यजदा देवाः पुरो दधिरे वृषहजनाय पुरतोऽधारयन् आदिहन्तारमेव
हर्यता हर्यती कांती ॥ हर्यं नतिकांतोः । शत्रुहरीत्यादिनीत्यादिकोऽतत्प्रत्ययः ॥ ईदृशी हरी अची ते त्वां
ववक्षतुः । अवहतां ॥ २५ ॥

यदा वृचं नदीवृतं शर्वसा वज्रिचवधीः । आदिसे हर्यता हरीं ववक्षतुः ॥ २६ ॥

यदा । वृचं । नदीऽवृतं । शर्वसा । वज्रिन् । अवधीः । आत् । इत् । ते । हर्यता ।
हरी इति । ववक्षतुः ॥ २६ ॥

हे वशिष्ठ वज्रवसिष्ठ नदीवृतं । नदनामथ आपः । सूचते हि । अहावनदता इति तस्मादां नद्यो नाम क । ति० सु० ५. ६. १. २ । इति । ता आवृथ्वतं वृषमवर्षणशीलं मेघमसुरं वा यदा यस्मिन्काशे श्रवसा बलेना-
वधीः अहिंसोः । शिष्टं समानं ॥

यदा ते विष्णुरोजसा चीणिं पदा विचक्रमे । आदिस्ते हर्यता हरीं ववक्षतुः ॥२७॥
यदा । ते । विष्णुः । ओजसा । चीणिं । पदा । विऽचक्रमे । आत् । इत् । ते । हर्यता ।
हरी इति । ववक्षतुः ॥२७॥

हे इन्द्र ते तवानुजो विष्णुर्व्यापनशीलो देव ओजसा बलेन यदा यस्मिन्काशे चीणिं पदानि पदचयकूपेण
पीडितकान् विचक्रमे विज्ञातवान् परिच्छिन्नवान् । गतमन्वत् ॥

यदा ते हर्यता हरीं वावृधाते दिवेदिवे । आदिस्ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥२८॥
यदा । ते । हर्यता । हरी इति । ववृधाते इति । दिवेऽदिवे । आत् । इत् । ते । विश्वा ।
भुवनानि । येमिरे ॥२८॥

हे इन्द्र त्वदीयो हर्यता हर्यतो कांतौ हरो हरणशीलावधौ दिवे दिवे प्रतिदिवसं यदा यस्मिन्काशे
वावृधाते प्रवृद्धौ बभूवतुः आदिदन्तरमेव त्वया विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि धेमिरे ।
नियन्वते क ॥

यदा ते मारुतीर्विशस्तुभ्यमिन्द्र नियेमिरे । आदिस्ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥२९॥
यदा । ते । मारुतीः । विशः । तुभ्यं । इन्द्र । निऽयेमिरे । आत् । इत् । ते । विश्वा ।
भुवनानि । येमिरे ॥२९॥

हे इन्द्र तुभ्यं त्वदर्थं मारुतीर्मातृत्वो मरुद्रूपाक्षौ त्वदीया विशः प्रजा यदा यस्मिन्काशे निधेमिरे
नियच्छन्ति भूतजातानि । अन्वगतं ॥

यदा सूर्यममुं दिवि ऋक् ज्योतिरधारयः । आदिस्ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥३०॥
यदा । सूर्यं । अमुं । दिवि । ऋक् । ज्योतिः । आधारयः । आत् । इत् । ते । विश्वा ।
भुवनानि । येमिरे ॥३०॥

हे इन्द्र अमुं विप्रकृष्टं शुक्लं निर्मलं ज्योतिर्द्योतमानं सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं शोभनवीर्यं वादित्यं दिवि शुक्लो
जगतः प्रकाशनाथ यदा यस्मिन्काशेऽधारयः धारितवानसि । समानमन्वत् ॥

इमां तं इन्द्र सुद्युतिं विप्रं इयति धीतिभिः । जामिं प्रदेव पिप्रतीं प्राध्वरे ॥३१॥
इमां । ते । इन्द्र । सुऽद्युतिं । विप्रः । इयति । धीतिभिः । जामिं । पदाऽइव ।
पिप्रतीं । प्र । आध्वरे ॥३१॥

हे इन्द्र विप्रो मेधावी क्षोताध्वरे यच्च इमां पुरोवर्तिभिः पिप्रतीं पूजयन्तीं प्रीत्ययन्तीं वा सुद्युतिं शोभनां
द्युतिं धीतिभिः कर्मभिः परिचरन्तीः सार्धं ते त्वां प्रेरयति । प्रवमयति । जामिं पदेव यथा बंधुभूतं पुत्रपुत्र-
हानि यद्वापि क्षात्रानि प्रापयति तद्वत् ॥

यदस्य धामनि प्रिये समीचीनासो अस्वरन् । नाभा यज्ञस्य दोहना प्राध्वरे ॥३२॥
यत् । अस्य । धामनि । प्रिये । संऽईचीनासः । अस्वरन् । नाभा । यज्ञस्य । दोहना ।
प्र । अध्वरे ॥३२॥

अध्वरे यज्ञेऽस्त्रिंश्रस्य धामनि स्थाने तेजसि वा प्रिये प्रीणयितव्ये सति समीचीनासः संगताः सोतारो यजदा प्रास्वरणं प्रकर्षणासुवनं ॥ स्रु शब्दोपतापयोः ॥ अयाकिंश्रस्य प्रिया धामानीति हि विगमः । कश्चिन्देश्च । नाभा नाभी पृथिव्या नाभिस्थानीये मध्ये यज्ञस्य यजनसाधनस्य सोमस्य दोहना दोहने दोहनाधिकारिणेऽभिषवस्थाने । वेद्यामित्यर्थः । तदानीं धनं प्रदेहीत्युत्तरत्र संबंधः ॥

सुवीर्यं स्वर्ग्यं सुगर्ग्यमिन्द्र दक्षि नः । होतैव पूर्वचिन्तये प्राध्वरे ॥३३॥
सुऽवीर्यं । सुऽअर्ग्यं । सुऽगर्ग्यं । इन्द्र । दक्षि । नः । होताऽइव । पूर्वऽचिन्तये । प्र ।
अध्वरे ॥३३॥

सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं स्वर्ग्यं शोभनेनाश्वसंधेन च युक्तं सुगर्ग्यं शोभनगोसंघयुक्तं च धनं हि इन्द्र नोऽर्ग्यं दक्षि । ददस्व ॥ दद दानि । अगुदासित् । अत्ययेन परस्मैपदं । झांसः शपो लुक् ॥ अहं चाध्वरे यानि होतैव यथा मातृवो होतृत्वं कीति एवमेव पूर्वचिन्तये पूर्वप्रज्ञानायाम्बेभ्यः सोतृभ्यः पूर्वमेवासात्सो-
चपरिज्ञानाय प्राशंसिषमिति शेषः ॥ ६॥ २॥

तृतीयेऽनुवाकेऽष्ट सूक्ताणि । तत्रेन्द्रः सुतेष्विति चयस्त्रिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं काण्वस्य नारदस्वार्धमीष्टि-
हर्मेन्द्रः । तथा चागुक्तांतं । इन्द्रः सुतेषु नारद इति ॥ महाव्रते निष्कियञ्च श्रीणिहृतुचाग्रीती पूर्वसूक्तिन सहोक्तौ विनियोगः । तृतीये पर्यायेऽष्टावाक्यस्य इन्द्रः सुतेष्विति तुषः सोचियः । सूच्यते हि । इन्द्रः सुतेषु सोमेषु च इन्द्र सोमपातमः । आ० ६. ४. इति ॥

इन्द्रः सुतेषु सोमेषु क्रतुं पुनीत उक्थ्यं । विदे वृधस्य दक्षसो महान् हि वः ॥१॥
इन्द्रः । सुतेषु । सोमेषु । क्रतुं । पुनीति । उक्थ्यं । विदे । वृधस्य । दक्षसः । महान् ।
हि । सः ॥१॥

सोमेषु सुतेष्वभिषुतेषु सत्स्विन्द्रसान्प्रीत्या क्रतुं कर्मणां कर्तारमुक्थ्यं सोतारं च पुनीति । शोधयति । यदा । सोमेष्वभिषुतेषु कथ्याञ्च क्रतुं यागं तैः सोमैः पुनीति । यजमानैः पूतं कारयति । किमर्थं । वृधस्य वर्धकस्य दक्षसो वक्षस्य विदे लाभाय । स तावृश इन्द्रो महान् हि महान् खलु । अत एव क्रतुं शक्नो-
तीति भावः ॥

स प्रथमे ऋमनि देवानां सदर्ने वृधः । सुपारः सुश्रवस्तमः समस्सुजित् ॥२॥
सः । प्रथमे । विऽअमनि । देवानां । सदर्ने । वृधः । सुऽपारः । सुश्रवःऽतमः ।
सं । अस्सुऽजित् ॥२॥

स इन्द्रः प्रथमे प्रथिते विंशतीं मुखे वा ऋमनि विशेषेण रचके देवानां सदर्ने । सीदत्यस्मिन्निति सदर्नं ज्ञानं स्वर्गाञ्च । तत्र स्थितः सन् वृधो यजमानानां वर्धयिता च भवति । तथा सुपारः सुष्ठु पारयिता प्रारब्धस्य सम्यक्परिसमापयिता सुखवक्षसः । अतिशयेन शोभनं अवीऽस्तं यशो वा यज्ञं स तवीत्तः । सं सम्यक्सुखिहृद्युदकेषु प्रायेषु सत्सु तद्विजातिनो वृषादेर्भेता । यदा । आप इत्यंतरिक्षनाम् । अंतरिक्षे सर्वमा-
नानामसुराणां वेता । तमइ इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

तमहे वाजसातय इन्द्रं भराय शुष्मिणं । भवा नः सुजे अंतमः सखा वृधे ॥३॥

तं । अहे । वाजसातये । इन्द्रं । भराय । शुष्मिणं । भव । नः । सुजे । अंतमः ।
सखा । वृधे ॥३॥

तं पूर्वोक्तगुणं शुष्मिणं बलवन्तमिन्द्रं वाजसातये बलानामन्नानां वा सातिर्नामो यस्मिन् तावुशाय भराय संयामाथ । यद्वा । धियंते तस्मिन् हवींषीति भरो यज्ञः । प्रायेण संयामनामानि यज्ञनामस्मिन् च वृञ्जति । भराय यज्ञार्थं । अहे । आहुये ॥ लिपिसिचिह्नस्यात्मनेपदेऽप्यन्तरस्यामिति ह्रयतेऽङ्गादसे ऋद्धि श्रिरङादेशः ॥ हे इन्द्र त्वं सुजे सुजे धने वा लिप्सिते सति नोऽस्याकमंतमोऽतिक्रमः संनिष्ठतमो भव ॥ तमे तादेक्षित्वंति-
कशब्दस्य तादित्योपः ॥ तथा वृधे वर्धनार्थं च सखा समानख्यानो मित्रभूतो भव ॥

इयं तं इन्द्रं गिर्वणो रातिः क्षरति सुन्वतः । मंदानो अस्य बर्हिषो वि राजसि ॥४॥

इयं । ते । इन्द्र । गिर्वणः । रातिः । क्षरति । सुन्वतः । मंदानः । अस्य । बर्हिषः ।
वि । राजसि ॥४॥

हे गिर्वणो गोभिः स्तुतिभिर्वर्णनीय संभजनीयेन्द्र ते तुभ्यं स्वर्धर्मियं पुरोवर्तिनो सुन्वतः सोमाभिषयं कुर्वतो यजमानस्य संबंधिनी रातिर्हविर्गमदीयमाना सोमाङ्गतिः क्षरति । आहुवनीयं प्रति गच्छति । त्वं च तथा मंदानो मंदमानो मोदमानसृष्यत्नस्य बर्हिषो यज्ञस्य वि राजसि । विशिष्येति । राज-
तिरेत्यर्थकर्मा ॥

नूनं तदिन्द्रं दद्धि नो यत्त्वा सुन्वत इमहे । रयिं नश्चिचमा भरा स्वर्विदं ॥५॥

नूनं । तत् । इन्द्र । दद्धि । नः । यत् । त्वा । सुन्वतः । इमहे । रयिं । नः । चिचं । आ ।
भरा । स्वः । ऽविदं ॥५॥

हे इन्द्र नूनमवच्छं तद्धनं नोऽस्यभ्यं दद्धि । ददस्व ॥ दद दाणे । आत्मयेन परस्मिपदं । ऋद्दसः श्रपो सुक् ॥ यद्धनं त्वा त्वां सुन्वतः सोममभिषुण्वन्तो वयमीमहे । अपि च चिचं चायनीयं स्वर्विदं सर्वस्य जन्मकं यदा स्वर्गस्य वैदितारमास्तिकं रयिं पुत्रं नोऽस्यभमा भरा । आहर ॥ ॥७॥

स्तोता यस्ते विचर्षणि रतिप्रशर्धयग्निरः । वया इवानु रोहते जुषंत यत् ॥६॥

स्तोता । यत् । ते । विऽचर्षणिः । अतिऽप्रशर्धयत् । गिरः । वयाऽऽइव । अन्नु ।
रोहते । जुषंत । यत् ॥६॥

हे इन्द्र विचर्षणिर्विशिष्य द्रष्टा स्तोता ते तुभ्यं स्वर्धर्म गिरः स्तुतीर्यवदातिप्रशर्धयत् अतिशयेन प्रशर्ध-
यिषीरकरोत् । श्रुषां प्रसहनसमर्षाः ॥ शुभु प्रसहने ॥ यवदा च ता गिरो जुषंत त्वास्त्रिषंत अग्नीशयन्वा
तदा वया इव शाखा इव वषिकस्मिन्वृषे वद्धाः शाखा उपरि प्ररोहन्ति तद्यगु रोहते । सुत्वा सर्वे गुहा-
स्तपि प्ररोहन्ति ॥

प्रानवज्जनया गिरः शृणुधी जरितुहवै । मदेमदे ववक्षिषा सुकृत्वने ॥७॥

प्रानवऽवात् । जन्नुव । गिरः । शृणुधि । जरितुः । हवै । मदेऽमदे । ववक्षिष । सुऽकृत्वने ॥७॥

हे इन्द्र प्रानवत् पुरा वया जोषोऽपिचितकप्रदानेन स्तुतीर्जनयवि हवनिदाजीमपि गिरः स्तुतीर्जनय ।

उत्पादय । जरितुः कोतुर्ह्यमाश्रानं च मृगुधि । मृगु । जानीहि । तादृशत्वं मदे भदे सोमिन् तर्पयि तर्पयि
सति मुक्तत्वे शोभनकर्म यजमानाय ववचिय । अपेक्षितं फलं वहसि । इहासीत्तर्पः ॥

क्रीळंत्येस्य सूनृता आपो न प्रवता यतीः । अया धिया य उच्यते पतिर्दिवः ॥ ८ ॥
 क्रीळंति । अस्य । सूनृताः । आपः । न । प्रवता । यतीः । अया । धिया । यः ।
 उच्यते । पतिः । दिवः ॥ ८ ॥

अक्षेद्रक्ष सुगताः प्रियसत्तात्मिका वाचः कीर्त्तन्ति । विहरन्ति । तत्र दृष्टांतः । प्रवृत्ता प्रवर्त्तन् मारिष्य
यतीर्गच्छन्त्य आपो नाप इव । यथा निर्वोदनेन पद्मा गच्छन्त्य आप उन्मत्तनग्नपतनेन विहरन्ति तद्वत् । दिवः
स्वर्गस्य पतिः पावयिता य इन्द्रोऽयानया धिया सुखोच्यते प्रतिपाद्यते अक्षेद्रक्षेत्यन्वयः ॥

उतो पतिर्य उच्यते कृष्टीनामेक इवशी । नमोऽवृधैरवस्युभिः सुते रण ॥ ९ ॥
उतो इति । पतिः । यः । उच्यते । कृष्टीनां । एकः । इत् । वशी । नमः । अवृधैः । अवस्युभिः ।
सुते । रण ॥ ९ ॥

उतो अपि च वशी वशयितैक इदेक एव ऊष्टीणां मनुष्याणां पतिः पालयितेति य इन्द्र उच्यते । ३ ।
नमोनुधिर्ममसा सोविण हविषा वा वर्धयिनुमिरवसुभी रवणोऽसुभिः स त्वं पुष्यते सुतेऽभिपुते सोमे रव्य ।
रमस्य । यदा । हे सोतः तमिन्द्र सुते सोमे सुहि । रणतिः शब्दार्थः ॥

स्तुहि श्रुतं विपश्चितं हरी यस्य प्रसक्षिणा । गंतारा दाप्नुषो गृहं नमस्विनः ॥१०॥
स्तुहि । श्रुतं । विपःश्चितं । हरी इति । यस्य । प्रसक्षिणा । गंतारा । दाप्नुषः ।
गृहं । नमस्विनः ॥१०॥

हे स्रोतः विपश्चितं विशिष्टज्ञानं श्रुतं विश्रुतं प्रख्यातं तमिद्रं सुहि । प्रशंस । यस्मिंश्च हरीं चक्षी
प्रसन्निया श्रुत्वा प्रसह्यशीली नमस्विनो हविष्यतो दामुषी दत्तवतो यजमानस्य गृहं नंतरा नमनशीली
च तमिद्रं सुहीति संबंधः ॥ गुनेसाक्षीलिकसृण ॥ ८ ॥

तुतुजा॒नो अ॒हेम॒ते ऽ अ॒ग्नेभिः॑ पु॒षित॑प्सुभिः । आ या॒हि य॒ज्ञमा॒प्नुभिः॑ श॒मिद्धि॑ ते ॥११॥
तुतुजा॒नं । म॒हे ऽ म॒ते । अ॒ग्नेभिः॑ । पु॒षित॑प्सुऽभिः । आ । या॒हि । य॒ज्ञं । आ॒प्नुऽभिः॑ ।
शं । इत् । हि । ते ॥११॥

हे महिमति । महते फलाय मतिर्बुद्धिर्यथासी महिमतिः ॥ अनुक्त्वा दसः ॥ स तावद्द्वे हे रंद्र मुमुक्षोस्त-
रमाहः सन् मुषितप्लुभिः स्निग्धकृपिरामुभिः शीघ्रजमिभिरश्चिभिरैर्वैद्यमसादीयमा याहि । आगच्छ ॥ हि
यस्मान्नी तव तस्माच्च शमितं सुखं विद्या एव अत आगच्छेत्यर्थः ॥

इंद्रं शविष्ठं सप्तपते रयिं गृणत्सु धारय । अर्वः सूरिभ्यो अमृतं वसुत्वनं ॥१२॥
इंद्रं । शविष्ठं । सप्तपते । रयिं । गृणत्सु । धारय । अर्वः । सूरिभ्यः । अमृतं ।
वसुत्वनं ॥१२॥

हे शक्ति वक्ताय नमः सत्यं सतां पात्रयितरिद्र मुक्तलक्ष्मणु रयिं धनं भारय । जयजयपय । ययि न
सूरिभः सोतुकोऽपुनमनचरं वसुधनं ज्ञातिमनचरौऽनं ययो वा देहीति श्रियः ।

हवे त्वा सूर उदिते हवे मध्यंदिने दिवः । जुषाण ईदु सन्निभिर्न आ गहि ॥ १३ ॥
हवे ण्त्वा । सूरै । उतऽइते । हवे । मध्यंदिने । दिवः । जुषाणः । ईदु । सन्निभिः ।
नः । आ । गहि ॥ १३ ॥

हे ईदु सूर सूर्य उदित उदयं प्राप्ति सति प्रातःसवने त्वा हवे । आह्वये । तथा द्विषो द्विषसक मध्यंदिने मध्यमनि मध्यंदिनसवने त्वा हवे । आह्वये । हे ईदु स त्वं जुषाणः प्रीयमाणः सन् सन्निभिः सर्पशरीरैर-
श्वैर्नोऽस्माना गहि । आगच्छ ॥

आ तू गहि प्र तु द्रव मत्स्वा सुतस्य गोमतः । तंतुं तनुष्व पूर्णं यथा विदे ॥ १४ ॥
आ । तु । गहि । प्र । तु । द्रव । मत्स्व । सुतस्य । गोऽमतः । तंतुं । तनुष्व । पूर्णं ।
यथा । विदे ॥ १४ ॥

हे ईदु तु विप्रमा गहि । आगच्छ । आगत्य च तु विप्रं प्र द्रव । सोमो यत्र निवसति तं देशं प्रति ग्रीधं गच्छ । मत्वा च गोमतो गोविकारेः पयःप्रभृतिभिः अथवा द्रवैर्युक्तस्य सुतस्याभिपुतस्य सोमस्य पात्रेण मत्स्व । मास्य । ह्यो भव । तदनंतरं यथाहं विदे उपसमि तथा पूर्णं पूर्णैः कृतं तंतुं विस्तृतं यच्च तनुष्व । सम्यक्प्रियादयः । फलोत्पादनसमर्थं कुर्वित्वर्थः ॥

यच्छक्रासि परावति यदवावति वृषहन् । यथा समुद्रे अंधसोऽवितेदसि ॥ १५ ॥
यत् । शक्र । असि । पराऽवति । यत् । अवाऽवति । वृषऽहन् । यत् । वा । समुद्रे ।
अंधसः । अविता । इत् । असि ॥ १५ ॥

हे शक्र शक्तिं परावति दूरदेशे यथावसि भवसि । हे वृषहन् यद्यदि वार्यावति समीपे भवसि वर्तसि । यथा यदि वा समुद्रे जलधावंतरिषे वा वर्तसि । तस्मात्सर्वस्मात्स्मानादागतत्वांधसोऽज्ञस्य सोमस्य च यत् पात्रेणावितसि । रक्षिता भवसि ॥ १५ ॥

इंद्रं वर्धंतु नो गिर इंद्रं सुतास इंद्रवः । इंद्रं हविष्मतीर्विशो अराणिषुः ॥ १६ ॥
इंद्रं । वर्धंतु । नः । गिरः । इंद्रं । सुतासः । इंद्रवः । इंद्रं । हविष्मतीः । विशः ।
अराणिषुः ॥ १६ ॥

नोऽस्माकं गिरः क्षुतिरूपा वाच इंद्रं वर्धंतु । वर्धयंतु । सुतासोऽभिपुता इंद्रवः सोमाद्याकदीयाकमिंद्रं वर्धयंतु । हविष्मतीर्हविष्मत्त्वो हविर्भिक्षपुरोडाशादिभिर्द्युक्ता विशः प्रजाकक्षिभिर्द्रोराणिषुः । अरणिषुः ॥

तमिहिमा अवस्यवः प्रवत्तीभिर्क्षुतिभिः । इंद्रं क्षोणीरवर्धयन्वया इव ॥ १७ ॥
तं । इत् । विप्राः । अवस्यवः । प्रवत्तीभिः । क्षुतिभिः । इंद्रं । क्षोणीः । अवर्धयन् ।
वयाऽइव ॥ १७ ॥

विप्रा मेधाविनोऽवस्यवो रक्षकामाः क्षोतारक्षामितमेव प्रवत्तीभिः प्रकर्षयामिन्धीनिक्षुतिभिर्क्षु-
तिक्षरीभिराक्षुतिभिः क्षुतिभिर्वा वर्धयन्ति । तथा क्षोणीः क्षोणः । क्षोणीति पुषिणीनाम । तदुपपत्तिताः
वर्धयन्तीनाम् इव वृक्षस्य शाखा इव तदधीनाः संतोऽवर्धयन् । वर्धयन्ति ॥

चिकदुकेषु चेतनं देवासो यज्ञमन्तत । तमिदं धेतु नो गिरः सदावृधं ॥ १८ ॥

चिकदुकेषु । चेतनं । देवासः । यज्ञं । अन्तत । तं । इत् । वर्धेतु । नः । गिरः ।
सदावृधं ॥ १८ ॥

चिकदुकेषु । चिकदुका नाम ज्योतिर्गौरायुरिति श्रीरामाभिषेकान्तराणि । तेषु देवासो देवाश्चेतनं
चेतयितारमिदं यज्ञं यष्टव्यमन्तत । अतन्वत । अकथत । तनोतिर्लङ्घि ऋग्वेदो विकरणस्य मुक् । तन्निपत्तो-
न्वदसीत्युपधातोपः ॥ तमितमेवेदं नोऽस्माकं गिरः सुतयस्य वर्धयंतु । कीदृशं । सदावृधं सर्वदा सौम्या
वर्धयितारं ॥

स्तोता यत्ते अनुव्रत उक्थान्यतुथा दधे । शुचिः पावक उच्यते सो अमृतः ॥ १९ ॥

स्तोता । यत् । ते । अनुव्रतः । उक्थानि । अतुऽथा । दधे । शुचिः । पावकः । उच्यते ।

सः । अमृतः ॥ १९ ॥

हे इंद्र यद्यस्य ते तव स्तोतामुव्रतोऽनुकूलकर्मा समुत्तुथा अतुषु काशे कास उक्थानि शस्त्रादि इधे
विधत्ते करोति ॥ शोपस आत्मनिपदेष्टिति ततोपः ॥ परोऽर्धर्षः परोचकतः । स इंद्रोऽमृत आचर्यभूतः
शुचिः शुद्धः पावकोऽश्विषामपि शोधक उच्यते । स्तोतुभिः स्मृत्यते ॥

तदिदुद्रस्य चेतति यज्ञं प्रत्नेषु धामसु । मनो यथा वि तद्भुवि चेतसः ॥ २० ॥

तत् । इत् । रुद्रस्य । चेतति । यज्ञं । प्रत्नेषु । धामसु । मनः । यथा । वि । तत् । दधुः ।

विचेतसः ॥ २० ॥

तदित्यदेव रुद्रस्य । रुद्रः खं । तस्य द्वावयितुरीश्वरस्य यज्ञमपत्यं मत्संवात्मकं । यथा । रुद्रश्चिदेन
जघनया मरुत्तय उच्यते । रुद्रस्य रुद्रपुत्रस्य मरुत्तयस्य यज्ञं । महामातितत् । महत्तदेव यज्ञं प्रत्नेषु चिरंतनेषु
धामसु पुत्रिद्यादिस्त्रानेषु चेतति । ज्ञायते । वर्तते । यथा यस्मिन्मन्त्रविषये विधत्तसो विशिष्टज्ञानाः स्तोता-
रकात्मसिद्धं मनो मननसाधनं स्तोत्रं वि दधुः कुर्वन्ति तदित्यन्वयः ॥ १० ॥

यदि मे सुख्यमावर इमस्य पादबंधसः । येन विश्वा अति द्विषो अतारिम ॥ २१ ॥

यदि । मे । सुख्यं । आऽवरः । इमस्य । पाहि । अंधसः । येन । विश्वाः । अति ।

द्विषः । अतारिम ॥ २१ ॥

हे इंद्र मम सुख्यं सखिन् यथावरः यथाभितुल्येन पुत्रुषाः तर्हीमस्माकं ॥ इति शोपाभावन्वदसः ॥
पुरोवर्तिनोऽध्वरोऽन्नस्य सोमजघनस्य स्वाशं पाहि । पिब ॥ अंधस इति कर्मणि वा षष्ठी । पिबतेऽन्वदसः
शपो मुक् ॥ येन तत्प्रीतिन सोमेन हेतुना यथा विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्टीः शत्रुकेना चत्तारिम अतितरि-
ज्यतिनामि ॥

कदा तं इंद्र गिर्वेणः स्तोता भवति शंतमः । कदा नो गव्ये अग्नये वसौ दधः ॥ २२ ॥

कदा । ते । इंद्र । गिर्वेणः । स्तोता । भवति । शंतमः । कदा । नः । गव्ये । अग्नये ।

वसौ । दधः ॥ २२ ॥

हे गिर्वेणो वीरा सुतीनां संमत्तर्हिंद्र ते तव स्तोता शंतमः सुव्रतनोऽतिशयेन सुखवान् कदा अग्निनामि

मवाति । भवेत् । यदा कश्चिच्च काये गोऽक्षान् नये गोसमूहेऽन्धेऽन्धं च वसी निवासमूलेऽन्धश्चिन्नपि धने
इधः । धारयः ॥

उत ते सुष्टुता हरी वृषणा वहतो रथं । अजुर्यस्य मदितं यमीमहे ॥ २३ ॥

उत । ते । सुऽस्तुता । हरी इति । वृषणा । वहतः । रथं । अजुर्यस्य । मदिन्ऽतमं ।
यं । ईमहे ॥ २३ ॥

उतापि च हे इन्द्र सुष्टुता शोभनं सुती वृषणी कामानां वर्धितारी हरी चत्वार्यवृष्यन् वरारहितस्त ते
तव रथमिदानीं वहतः । अस्त्रिकटं प्रापयतः । मदितममतिशयेन मदयंतं यं त्वां धनमीमहे आचामहे
तस्त त इत्यन्वयः ॥

तमीमहे पुरुष्टुतं यद्मं प्रत्नाभिरुतिभिः । नि बर्हिषि प्रिये सद्दधे हिता ॥ २४ ॥

तं । ईमहे । पुरुऽस्तुतं । यद्मं । प्रत्नाभिः । उतिऽभिः । नि । बर्हिषि । प्रिये । सद्दत् ।
अध । हिता ॥ २४ ॥

यद्मं महान्तं पुरुष्टुतं वज्रभिः सुतं तमिन्द्र प्रत्नाभिः पुराणीभिरुतिभिरुतिभिरुतिभिः सोमाऽतिभिर्हेतुभि-
रीकृते । आचामहे । स चन्द्रः प्रिये प्रीतिकरे बर्हिष्यास्तीर्णे ईमं नि यदत् । निषीदतु । इविः स्त्रीकरणाद्योप-
विशतु । अधान्तरे हिता द्वेधं वर्तमानानि चत्पुरोडाशादीनि सोमचक्षुषाणि च हवींषि स्त्रीकरोत्विति शेषः ॥

वर्धेस्वा सु पुरुष्टुतं अष्टिष्टुताभिरुतिभिः । धुक्षस्व पिप्पुषीमिषमवा च नः ॥ २५ ॥

वर्धेस्व । सु । पुरुऽस्तुतं । अष्टिऽस्तुताभिः । उतिऽभिः । धुक्षस्व । पिप्पुषी । इषं ।
अव । च । नः ॥ २५ ॥

हे पुरुष्टुत वज्रभिः सुतं च अष्टिष्टुताभिर्बर्हिषिर्मिषदग्निभिः पुरा सुताभिरुतिमी रक्षामिः सु सुष्टु वर्धस्व ।
अस्त्रान्वर्धय । यद्वा । अष्टिमिषादिताभिरुतिभिः सुतिभिस्त्वं वर्धस्व । वृषिं प्राप्तुहि । गोऽक्षान् च पिप्पुषीं
प्रवृक्षामिषमिषमावमममव धुक्षस्व । अवाधुक्षमस्यदमिषुषं धुक्षस्व । धारय । देहीत्वर्थः ॥ २५ ॥

इन्द्र त्वमवितेदसीत्या स्तुवतो अद्रिवः । अतादियमि ते धियं मनोयुजं ॥ २६ ॥

इन्द्र । त्वं । अविता । इत् । असि । इत्या । स्तुवतः । अद्रिऽवः । अतात् । इयमि । ते ।
धियं । मनःऽयुजं ॥ २६ ॥

हे अद्रिवो वक्ष्यमिन्द्र त्वमित्येत्यनेन प्रकारेण स्तुवतः स्त्रीषं कुर्वतो यवमानस्यावितिदधि । रचितव
मवधि । यत एवमतः कारणादहमप्युतायच्छाक्षितोर्मनोयुजं मनसा मननीयेन स्त्रीषेण प्राप्तां ते स्वदीयां
धियमनुयहनुषिमियमि । प्राप्तोमि । यद्वा । अतास्तत्त्वभूतात्त्वतः स्त्रीषेण युक्तं त्वमीतिकरं कर्माहं प्राप्तोमि ॥

इह त्या सधमाद्या युजानः सोमपीतये । हरी इन्द्र प्रतर्बसू अभि स्वर ॥ २७ ॥

इह । त्या । सधऽमाद्या । युजानः । सोमऽपीतये । हरी इति । इन्द्र । प्रतर्बसू इति
प्रतर्बसू । अभि । स्वर ॥ २७ ॥

हे इन्द्र इहास्मिन्नायि सोमपीतये सोमपायायामि स्वर । अभिनन्द । किं कुर्वन् । त्वा स्त्री ती प्रक्षिपी

सधमावा लया सह हविर्निर्मादधितवी तर्पयितवी प्रतद्वसु प्राप्तवसू विश्वीर्वधनी ईदृशी हरी लदीयावची
युवानो रथेन संयोजयन् ॥

अभि स्वरंतु ये तव रुद्रासः सस्रत श्रियं । उतो मरुत्वतीर्विशो अभि प्रयः ॥ २८ ॥

अभि । स्वरंतु । ये । तव । रुद्रासः । सस्रत । श्रियं । उतो इति । मरुत्वतीः । विशः ।

अभि । प्रयः ॥ २८ ॥

अभि स्वरंतु अभिगच्छंतु ते हे इंद्र तवानुचरा ब्रह्मो ब्रह्मपुत्रा ये मरुतः संति । अपि च ते श्रियं
अयसीयमिमं यज्ञं सस्रत । सस्रंतु । प्राप्तुं । उतो अपि च मरुत्वतीर्मरुद्भिर्गुप्ता विशोऽन्यापि देवी प्रजा
प्रयः । अन्ननामितत् । अन्नदीयं हविर्विषयमन्नमभिगच्छंतु ॥

इमा अस्य प्रतूर्तयः पदं जुषंत यद्वि । नाभा यज्ञस्य सं दधुर्यथा विदे ॥ २९ ॥

इमाः । अस्य । प्रतूर्तयः । पदं । जुषंत । यत् । दिवि । नाभा । यज्ञस्य । सं । दधुः ।

यथा । विदे ॥ २९ ॥

अक्षेन्द्रस्य संबंधित्व इमाः पूर्वोक्ता मरुदादिरूपाः प्रजाः प्रतूर्तयः प्रकर्षेण प्रपूषां हिंसिष्यः पदं ज्ञानं
जुषंत । असेवंत । दिवि युक्तोक्तं यत्ज्ञानमन्वेर्मुद्रापमसि तत्पदमित्यर्थः । अपि च ता यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादे-
र्नामा नामा नामिज्ञानीये हविर्धान उत्तरवेद्यां वा सं दधुः । संनिदधति । यथा येन प्रकारेण विदे विदे
अपेक्षितं धनं लभे तथेत्यर्थः । यद्वा । विदे ज्ञानाय यथास्माकं इवावरं ज्ञानं भवति तथेत्यर्थः ॥

अयं दीर्घाय चक्षसे प्राचि प्रयत्यध्वरे । मिमीते यज्ञमानुषग्विचक्ष्य ॥ ३० ॥

अयं । दीर्घाय । चक्षसे । प्राचि । प्रयति । अध्वरे । मिमीते । यज्ञं । आनुषकू ।

विचक्ष्य ॥ ३० ॥

* प्राचि प्राचीने प्रागायते यज्ञगृहेऽध्वरे हिंसारहिति यक्षे प्रयति गच्छति प्रवर्तमाने सत्यमिन्द्रः प्रवर्तमानं
तं यज्ञमानुषग्वनुषक्तमानुषुर्वैद्यं विचक्ष्य विशिष्य इहा मिमीते । निष्पादयति । किमर्थं । दीर्घायुषताय
चक्षसे दर्शनाय । यद्वा । इष्टव्याय फलाय ॥ १२ ॥

वृषा यमिंद्र ते रथं उतो ते वृषणा हरी । वृषा त्वं शतक्रतो वृषा हवः ॥ ३१ ॥

वृषा । अयं । इंद्र । ते । रथः । उतो इति । ते । वृषणा । हरी इति । वृषा । त्वं । शतक्रतो

इति शतऽक्रमे । वृषा । हवः ॥ ३१ ॥

हे इंद्र ते लदीयोऽयं रथो वृषा कामानां वर्धिता । उतो अपि च ते तव हरी चक्षी वृषवा वृषवी
वर्धितारो । हे शतक्रतो यज्ञकर्मण यज्ञप्रक्षिद्र त्वं च वृषा वर्धिता कामानां । तथा इवस्त्वद्विषयमाह्वानं च
वृषा वर्धिता । त्वद्विषयमाह्वानमपि कामान्वर्धति । किमु यत्तत्त्वं लदीया रथादयो वर्धतीति भावः ॥

वृषा यावा वृषा मदो वृषा सोमो अयं सुतः । वृषा यज्ञो यमिन्वसि वृषा हवः ॥ ३२ ॥

वृषा । यावा । वृषा । मदः । वृषा । सोमः । अयं । सुतः । वृषा । यज्ञः । यं । इन्वसि ।

वृषा । हवः ॥ ३२ ॥

यावामिषवसाधनपावाद्यो वृषा वर्धिता कामानां । हे इंद्र त्वदीयः सोमपाज्जको मद्दं वृषा वर्धिता ।
सुतस्त्वदर्धमभिपुतोऽयं सोमश्च वृषा वर्धिता । यं यच्चमिन्वसि त्वं प्राप्नोषि स च यच्चो वृषामीष्टपञ्चक
वर्धिता । त्वदीयो हवश्च वृषा ॥

वृषा त्वा वृषणं हुवे वज्रिञ्चिषाभिरूतिभिः । वावंश्च हि प्रतिष्ठुतिं वृषा हवः ॥३३॥
वृषा । त्वा । वृषणं । हुवे । वज्रिन् । चिषाभिः । ऊतिऽभिः । ववंश्च । हि । प्रतिऽस्तुतिं ।
वृषा । हवः ॥३३॥

हे वज्रिन् वज्रवज्रिन्द्र वृषणं वृषाणं वर्धितारं त्वां वृषा वर्धित इविषामासेक्ताहं चिषाभिश्चायनीयामि-
र्मानाविधाभिर्वीतिभिरुत्तिकरीभिः सुतिभिर्जवे । आह्वये । हि यस्मात्त्वं प्रतिष्ठुतिं त्वामभिषक्त्य कृतं सोमं
ववंश्च वनसि संमजसि अतस्त्वदीयो हव आह्वानं वृषा वर्धिता । यदा । हवो ज्ञातव्यो वृषा वर्धिता त्वं
यस्मात्सुतिं वनसि तस्मात्त्वां ऊव इत्यर्थः ॥ ॥१३॥

यदिन्द्राहमिति पंचदशर्षं द्वितीयं सूक्तं गोपूज्यश्चसूक्तिगोः काव्यगोचयोरायं गायत्र्यभिर्द्र । तथा चानु-
ज्ञातं । यदिन्द्र पंचोना गोपूज्यश्चसूक्तिगो काव्यायनाविति ॥ महाव्रते निष्केवञ्च एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारख्ये
सूच्यते । यदिन्द्राहं यथा त्वं प्र सखायं वर्धयामीति सूक्ते । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥ तृतीये पर्याये ब्रह्मशस्त्रे
ऽपीदं सूक्तं । सूचितं च । यदिन्द्राहं प्र ते महे । आ० ६. ४. । इति ॥

यदिन्द्राहं यथा त्वमीशीय वस्व एक इत् । स्तोता मे गोर्धखा स्यात् ॥१॥

यत् । इंद्र । अहं । यथा । त्वं । ईशीय । वस्वः । एकः । इत् । स्तोता । मे । गोऽसंखा । स्यात् ॥१॥

हे इंद्र यथा त्वमेक इदेक एव केवलं वसो वसुगो धनस्त्रिष्वे एवमपि यद्यदीशीय ऐश्वर्ययुक्तः स्वां
तदानीं मे मम स्तोता गोर्धखा स्यात् । गोभिः सहितो भवेत् । ईश्वरस्य तव स्तोता कुतो हेतोर्गोसहितो न
भवेत् अपि तु भवेदित्यभिप्रायः ॥

शिष्येयमस्मै दित्सेयं शचीपते मनीषिणे । यद्दहं गोपतिः स्यां ॥२॥

शिष्येयं । अस्मै । दित्सेयं । शचीऽपते । मनीषिणे । यत् । अहं । गोऽपतिः । स्यां ॥२॥

हे शचीपते शक्तिमजिन्द्र शची मनीषिणे मगस ईशिषि सोषि दित्सेयं । दांतुमिच्छेयं । तदनंतरं शिष्यं ।
प्रार्थितं धनं दद्यां च । यद्ययद्दहं गोपतिर्मेवामधिपतिः स्वां भवेयं त्वत्प्रसादादिति शेषः ॥

धेनुष्ट इंद्र सूनृता यजमानाय सुन्वते । गामर्धं पिप्युषी दुहे ॥३॥

धेनुः । ते । इंद्र । सूनृता । यजमानाय । सुन्वते । गां । अर्धं । पिप्युषी । दुहे ॥३॥

हे इंद्र ते तव सूनृता सुतिरूपा वाधेनुर्दोग्ध्री गीर्मुत्वा सुन्वते सोमामिषयं कुर्वते यजमानाय गामर्धं च ।
उपवचयमेतत् । गवाश्चादिकं सर्वमभिषवितं दुहे । दुग्धि । किं कुर्वती । पिप्युषी तमेव प्रवर्धयिषी ॥

न ते वर्तास्ति राधस इंद्र देवो न मर्त्यः । यद्विस्तसि स्तुतो मृधं ॥४॥

न । ते । वर्ता । अस्ति । राधसः । इंद्र । देवः । न । मर्त्यः । यत् । दिस्तसि । स्तुतः । मृधं ॥४॥

हे इंद्र ते तव राधको धनक स्तोतव्यो दातव्यक वर्ता निवारको देवो नास्ति । न विचरति । न मर्त्यो
मनुष्योऽपि निवारको नास्ति । स्तुतः स्तोतुभिः प्रख्यापितगुणः सन् यज्जह्यं मयं मंहनीयं धनं दिस्तसि त्वं
दातुमिच्छसि ॥

यज्ञ इन्द्रं वर्धयद्यज्ञमिं अर्धवर्तयत् । चक्राण ओपशं दिवि ॥५॥

यज्ञः । इन्द्रं । अर्धवर्धयत् । यत् । भूमिं । वि । अर्धवर्तयत् । चक्राणः । ओपशं । दिवि ॥५॥

यज्ञो येषामगिरमुद्यमानो याग इन्द्रं देवमवर्धयत् । भूयते हि । इन्द्र इदं इविरनुवतावीवृधत महो ज्वायोऽकृतेति । स इन्द्रो ययसाञ्जुमिं पृथिवीं अर्धवर्तयत् बुध्यादिप्रदानेन विशिष्य वर्तमानामकरोत् । किं कुर्वन् । दिव्यंतरिक्षे मेघमोपशमुपेत्य शयानं चक्राणः कुर्वन् । यद्वा । आत्मनि समवेतो वीर्यविशिष ओपशः । तमंतरिक्षे कुर्वन् ॥ १४ ॥

वावृधानस्य ते वयं विश्वा धनानि जिग्युषः । जतिमिन्द्रा वृणीमहे ॥६॥

वावृधानस्य । ते । वयं । विश्वा । धनानि । जिग्युषः । जतिं । इन्द्र । आ । वृणीमहे ॥६॥

हे इन्द्र वावृधानस्य वर्धमानस्य विश्वा विश्वाणि सर्वाणि धनानि शत्रुसंबन्धीनि जिग्युषो जितवतस्तौ तयोति रक्षां वयमा वृणीमहे । आभिमुख्येन संभवामहे ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने ब्रह्मशस्त्रि अंतरिक्षमतिरदित्यं पर्यासकृषः । सूच्यते हि । अंतरिक्षमतिर-
च्छवावाचस्य सुन्वत इति तुषाः पर्यासाः । आ० ७. २. इति ॥ अहर्गेषु द्वितीयादिव्यहःस्तपि तस्मैव तस्मिन्निव
शस्त्रेऽयं पर्यासकृषः । सूचितं च । पर्यासात्कहतोऽहरहःशस्त्राणीति होषणा द्वितीयादिव्यहः । आ०
७. १. इति ॥

अंतरिक्षमतिरन्मदे सोमस्य रोचना । इन्द्रो यदभिन्नबलं ॥७॥

वि । अंतरिक्षं । अतिरत् । मदे । सोमस्य । रोचना । इन्द्रः । यत् । अभिन्नत् । बलं ॥७॥

सोमस्य पानेन मदे हर्षे सति रोचना रोचमानमंतरिक्षमयमिन्द्रो अतिरत् । अवर्धयत् । ययसात्कार-
णादवमावृत्त क्षितमसुरं मेघं वाभिन्नत् अदारयत् ॥

उक्ता आजदंगिरोभ्य आविष्कृत्यन्गुहां सतीः । अर्वाचं नुनुदे बलं ॥८॥

उत् । गाः । आजत् । अंगिरः । अभ्यः । आविः । कृत्यन् । गुहां । सतीः । अर्वाचं ।
नुनुदे । बलं ॥८॥

अंगिरोभ्य आविभ्यो वसानुचरिः पश्विभिरपहता गा उदावत् । उदगमयत् । किं कुर्वन् । गुहा गुहायां
विक्षि सतीर्विचमाना यथा न वृक्षति तथा पश्विभिर्गुहायां वा आविष्कृत्यन् प्रकाशयन् । अपि च पश्वीनाम-
धिपतिं वसन्तसुरमयर्वाचमधोमुखं नुनुदे । प्रेरितवान् ॥

इद्रेण रोचना दिवो दृह्णानि दृह्णानि च । स्थिराणि न पराणुदे ॥९॥

इद्रेण । रोचना । दिवः । दृह्णानि । दृह्णानि । च । स्थिराणि । न । पराऽनुदे ॥९॥

दिवो बुधोक्तस्य संबंधीणि रोचना रोचमानानि देवगुहात्मकानि नक्षत्रादीनि दृह्णानि दृह्णवर्धयानि
वसवन्ति कृताणि दृह्णानि च दृढीकृतानि । यथैकच मेघक्षीनावतिष्ठति तथा कृतानीत्यर्थः । यद्वा । बुद्धि बुद्धि
बुद्धि बुद्धी । दृह्णानि वर्धयानि वेत्यर्थः । अपि च स्थिराणि आकाशानि दृह्णानि तानि न पराणुदे ।
परानोदनीयाणि न भवंति । न केनापि ज्ञानात्मन्यवधितुं शक्नानीत्यर्थः । बुद्धि प्रेरयि । अस्मात्पुतार्थ
इति केनत्वयः ॥

अपामूर्मिर्मदन्निव स्तोमं इंद्राजिरायते । वि ते मदा अराजिषुः ॥१०॥

अपां॑। ज॒र्मिः॑। म॒दन्॑ऽइव। स्तो॒मः॑। इं॒द्र। अ॒जि॒र॒ऽय॒ते। वि॒। ते॒। म॒दाः॑। अ॒रा॒जि॒षुः॑ ॥१०॥

अपां समुद्राणामूर्मिस्तरंगो मदन्निव यथा मायसुपर्युपरि जायते । हे इंद्र सोमस्त्वदीयं स्तोमं तथाजिरायते । अजिरः चिम्रगामी । स हवाचरति । अपि च ते त्वदीया मदाः स्तोत्रज्याः सोमपानज्याश्च अराजिषुः । विशेषेण राजते । दीयते ॥ ॥१५॥

त्वं हि स्तोमवर्धन इंद्रास्युक्थवर्धनः । स्तोतृणामुत भद्रकृत् ॥११॥

त्वं। हि। स्तो॒म॒ऽव॒र्ध॒नः॑। इं॒द्र। अ॒सि॑। उ॒क्थ॒ऽव॒र्ध॒नः॑। स्तो॒तृ॒णां॑। उ॒त। भ॒द्र॒ऽकृ॒त् ॥११॥

हे इंद्र त्वं हि त्वं खलु सोमवर्धनः स्तोमेन विवृत्यचदशादिना वर्धनीयोऽसि । तद्योक्थवर्धन उक्थिः शस्त्रीवर्धनीयश्च त्वमेवासि । उतापि च स्तोतृणामस्माकं भद्रकृद्भद्रश्च कस्यायस्य फलस्य कर्तापि त्वमेवासि ॥

इंद्रमिक्षेशिना हरीं सोमपेयाय वक्षतः । उप यज्ञं सुरार्धसं ॥१२॥

इं॒द्र। इ॒त्। के॒शि॒ना॑। ह॒रीं॑। सो॒म॒ऽपे॒या॒य॑। व॒क्ष॒तः॑। उ॒प। य॒ज्ञं॑। सु॒रार्ध॑सं ॥१२॥

क्षेशिना क्षेशिनी । मूर्ध्वजानि सोमानि केशाः । तद्वती हरी अक्षी सुरार्धसं शोभनधनमिंद्रमिंद्रिमेव यज्ञसुपाक्यज्ञं प्रति सोमपेयाय सोमपानार्थं वक्षतः । वहतां । यथा । यज्ञं यष्टव्यमिंद्रमुपवहतां ॥

अपां फेनेन नमुचेः शिर इंद्रोदवर्तयः । विश्वा यदजयः स्पृधः ॥१३॥

अ॒पां। फे॒ने॒न॒। न॒मु॒चेः॑। शि॒रः॑। इं॒द्र। उ॒त्। अ॒व॒र्त॒यः॑। वि॒श्वाः॑। य॒त्। अ॒ज॒यः॑। स्पृ॒धः॑ ॥१३॥

*पुरा किंश्चिद्रोऽसुराजित्वा नमुचिमसुरं यहीतुं न शक्यम् । स च युध्यमानक्षेणामुरेव जग्रहे । स च गृहीतमिंद्रमेवमवोचत् । त्वां विव्रजामि राचावहि च युष्मिणाद्रैव चायुधेन यदि मां मा हिंसीरिति । स इंद्रक्षेण विव्रष्टः सन्नहोरात्रयोः संधौ युष्माद्रैविकचक्षेण फेनेन तस्मै शिरश्चिच्छेद् । अयमर्षोऽस्मां प्रतिफल्यति ॥ हे इंद्र अपां फेनेन वक्षीमूतेन नमुचेरसुरस्य शिर उदवर्तयः । शरीरादुन्नतमवर्तयः । अक्षिस्तीरित्वर्षः । छेदेति चेत् । यथादा विश्वाः सर्वाः स्पृधः स्पर्धमाना आसुरीः क्षेणा अजयः जितवानसि । इंद्रो वृषं हत्वासुरान् --- ॥

मायाभिरुत्तिसृप्तत इंद्र द्यामारुरुक्षतः । अव दस्यूरधूनुयाः ॥१४॥

मा॒या॒भिः॑। उ॒त्त॑ऽसि॒सृ॒प्त॒तः॑। इं॒द्र। द्यां॑। आ॒रु॒रु॒क्ष॒तः॑। अ॒व॒। द॒स्यू॒न्। अ॒धू॒नु॒याः॑ ॥१४॥

--- हे इंद्र त्वमवाधूनुयाः । अवाधुषं प्रेरितवानसि ॥

असुन्वामिंद्र संसदं विषूचीं ध्वनाशयः । सोमपा उत्तरो भवन् ॥१५॥

अ॒सु॒न्वा॒मि॒न्द्र॑। सं॒स॒दं॑। वि॒षू॒चीं॑। ध्व॒ना॒श॒यः॑। सो॒म॒पाः॑। उ॒त्त॑रः। भ॒व॒न् ॥१५॥

हे इंद्र त्वं सोमपाः सोमस्य पाता मूलोत्तर उत्कृष्टतरो मयन्नसुन्वां सोमामिववहीनां संसदं जनसंहतिं विषूचीं परस्परविरोधेन विभु नाना मर्षी जनाशयः । विशिष्टः नाशयसि ॥ ॥१६॥

तन्ममीति अयोदशर्षं तृतीयं सूत्रमीच्छिमिंद्र । पूर्वोक्तविषूचीं । तथा चायुज्यते । तन्ममि सप्तोनीच्छिमिति ॥ महाव्रति निष्कियन्त श्रीच्छिहनुचाग्नीतापुत्तमावर्धयितव्यम् । ब्रूयते हि । तन्ममि प्र जायतेस्तुतमासु-

अरति । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥ आभिप्रविषेवूक्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्र आचम्युचो वैकल्पिकोऽगुह्यः ।
सूचितं च । तन्मभि प्र गायत वयमु त्वाप्तपूर्व । आ० ७. ८. । इति ॥

तन्मभि प्र गायत पुरुहूतं पुरुष्टुतं । इन्द्रं गीर्भिस्तविषमा विवासत ॥१॥

तं । ऊं इति । अभि । प्र । गायत । पुरुहूतं । पुरुस्तुतं । इन्द्रं । गीःऽभिः । तविषं ।

आ । विवासत ॥१॥

पुरुहूतं ब्रह्मिराहूतं पुरुष्टुतं ब्रह्मिः सुतं तसु तमेवेन्द्रं हे सोतारः अभि प्र गायत । अभिसुखं प्रकथेय
सुखं । एतदेव स्पष्टयति । तविषं महातमिन्द्रं गीर्भिर्वाग्भिरा विवासत । परिचरत ॥

यस्य द्विर्बहसो बृहत्सहो दाधार रोदसी । गिरिरज्जीं अपः स्वर्बृषत्तना ॥२॥

यस्य । द्विऽबर्हसः । बृहत् । सहः । दाधार । रोदसी इति । गिरीन् । अज्जान् । अपः ।

स्वः । वृषऽत्तना ॥२॥

द्विर्बहसो द्वयोः खानयोः परिबृहत्स यक्षिद्रस्य बृहत्सहसहो बलं रोदसी आवापृचिषी दाधार
धारयति ॥ हांसो सिद्ध । तुवादिस्वादभासदीर्घः ॥ तवाज्जान् चिप्रममनान् गिरीन् पर्वतान् मेघान्वा स्वः
सरणीयान् अप उदकानि च वृषत्तना वृषत्तिन वीर्येण यक्षिद्रस्य बलं धारयति तवावस्थापयति । तन्मभीति
पूर्वर्था संबंधः स त्वमित्युत्तरथा वा ॥

स राजसि पुरुष्टुतं एको वृचाणि जिघ्रसे । इन्द्रं जैचा अवस्थां च यंतवे ॥३॥

सः । राजसि । पुरुस्तुतं । एकः । वृचाणि । जिघ्रसे । इन्द्रं । जैचा । अवस्थां । च ।

यंतवे ॥३॥

हे पुरुष्टुत ब्रह्मिः सुतेन्द्रं स पूर्वोक्तगुणस्त्वं राजसि । दीप्यसे । ईशिवे वा । अपि च त्वमेकः सहायरहितः
केवल एव सन् वृचाव्यावरणाणि अनुजातानि जिघ्रसि । हतवानसि । किमर्थं । जैचाणि जेतव्यानि धनानि
अवस्था अवस्थानि अचलीयान्यन्नानि यद्वा अवघाईणि यशसि च यंतवे यंतुं नियंतुं स्वाधीनं कर्तुं ॥

आभिप्रविषेवूक्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्रे तं ते मदमिति तुचो वैकल्पिकः सोषियः । सूच्यति हि । तं ते
मदं गृणीमसि तन्मभि प्र गायत । आ० ७. ८. । इति ॥

तं ते मदं गृणीमसि वृषणं पृतु सासहिं । उ लोककृन्नुमद्रिवो हरिश्चियं ॥४॥

तं । ते । मदं । गृणीमसि । वृषणं । पृतुऽसु । सासहिं । ऊं इति । लोकऽकृन्नुं । अद्रिऽवः ।

हरिऽश्चियं ॥४॥

हे अद्रिचो वसवमिन्द्र ते त्वदीयं तं मदं सोमपानजनितं इदं गृणीमसि । गृणीमः । प्रशंसामः ॥ वृ शब्दे
प्रयादिः । प्यादीनां ह्रस्वः । इदं तो मयीति मय इकारानमः ॥ कीदृशं । वृषणं वर्धितारं कामानां पृतु
संधामेषु सासहिं शत्रूणामभिभूयितारं लोककृन्नुं लोकस्य खानस्य कर्तारं हरिश्चियं हरिभ्यामन्नाभ्यां अचलीयं
शेषं । उशब्दः समुच्चये पदपूर्व्ये वा ॥

येन ज्योतींष्यायवे मनवे च विवेदिष्य । मंदानो अस्य बर्हिषो वि राजसि ॥५॥

येन । ज्योतींषि । आयवे । मनवे । च । विवेदिष्य । मंदानः । अस्य । बर्हिषः । वि ।

राजसि ॥५॥

हे इंद्र येनात्मीयेन मदेनायव जीर्वाशेषाय मनवे विवस्वतः पुत्राय च ज्योतीषि सूर्यादीनि वृषादिभि-
रावृताणि तत्तरेण विवेदिष्य चक्षमयः । प्रज्ञापितवान् प्रकाशितवानसीत्पर्यः । तेन मदेन मंदानो मोदमा-
नस्त्वमस्मै बर्हिषो वृषस्य चक्षस्य वि राजसि । विश्वेवेक्षेति । यद्वा । अस्मेति तृतीयाचै बर्हि । अनेन बर्हिषा
वृक्षेन चक्षन् वि राजसि । विश्वेवेक्ष दीयसे ॥ १७ ॥

तदद्या चित्त उक्थिनोऽनु हुवंति पूर्वथा । वृषपत्नीरपो जया दिवेदिवे ॥ ६ ॥

तत् । अद्य । चित् । ते । उक्थिनः । अनु । स्तुवंति । पूर्वथा । वृषपत्नीः । अपः ।

जय । दिवेऽदिवे ॥ ६ ॥

हे इंद्र ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धं वसमस्य चिद्व्यापि पूर्वथा पूर्वस्मिन्काल एवोक्थिनः शस्त्रियः स्त्रीतारोऽनु
हुवंति । क्रमेण प्रशंसति । स त्वं वृषपत्नीः वृषा वर्षिता पर्वत्यः पतिर्यासां तादृशीरपो दिवे दिवे प्रतिदिवसं
जय । स्वायत्तं जय ॥

तव त्यद्विद्विषं बृहत्तव शुष्ममुत क्रतुं । वज्रं शिशति धिषणा वरेण्यं ॥ ७ ॥

तव । त्वत् । इन्द्र । बृहत् । तव । शुष्मं । उत । क्रतुं । वज्रं । शिशति । धिषणा ।

वरेण्यं ॥ ७ ॥

हे इंद्र त्वत्प्रसिद्धमिन्द्रियमिन्द्रस्य चित्तं बृहत्प्रभूतं वीर्यं धिषणा क्षुतिः शिशति । निःश्रुति । तीक्ष्णी-
करोति । तथा तव त्वदीयं शुष्मं शीघ्रं वसमुतापि च क्रतुं प्रज्ञानं वसं कर्म वा वरेण्यं वरणीयं वसमायुधं
च क्षुतिशीक्ष्णीकरोति ॥

तव द्यौरिन्द्र पौंस्यं पृथिवी वर्धति श्रवः । त्वामापः पर्वतासश्च हिन्विरे ॥ ८ ॥

तव । द्यौः । इन्द्र । पौंस्यं । पृथिवी । वर्धति । श्रवः । त्वां । आपः । पर्वतासः । च ।

हिन्विरे ॥ ८ ॥

हे इंद्र तव त्वदीयं पौंसं वसं वीर्यवर्धति । वर्धयति । त्वदीयं श्रवो यज्ञः पृथिवी वर्धयति ॥ पृथिवी-
तादृशि शशि चन्द्रकुम्भधेतुार्धधातुकत्वाक्षेरनिटीति शिबोपः ॥ तं त्वामापु उदकाभ्यन्तरिचापि पर्वतासः
पर्वताः पर्वन्तो मेघाश्च निरयश्च वा हिन्विरे । प्रीयन्ति । स्वामिन्निन प्राप्तुवन्ति वा ॥

त्वां विष्णुर्वृहन्स्यो मिषो गृणाति वरुणः । त्वां शर्धो मदत्यनु मारुतं ॥ ९ ॥

त्वां । विष्णुः । बृहन् । स्यः । मिषः । गृणाति । वरुणः । त्वां । शर्धः । मदति ।

अनु । मारुतं ॥ ९ ॥

हे इंद्र बृहन्नृषान् वयो निवासहेतुर्विष्णुर्मिषो वरुणश्च त्वां गृणाति । स्त्रीति । तथा मारुतं मरुत्सं वधि
शर्धो वसं त्वामनु मदति । तव मदमनुस्य पञ्चाभायति । त्वामनुप्रादयति वा ॥

त्वं वृषा जनानां मंहिष्ठ इन्द्र जज्ञिषे । सृषा विष्वा स्वपत्यानि दधिषे ॥ १० ॥

त्वं । वृषा । जनानां । मंहिष्ठः । इन्द्र । जज्ञिषे । सृषा । विष्वा । सुऽअपत्यानि । दधिषे ॥ १० ॥

हे इंद्र वृषा वर्षिता त्वं जनानां देवजनानां मध्ये मंहिष्ठो दातृतमो जज्ञिषे । प्रादुर्भवसि । अत एव
विष्वा सर्वाणि स्वपत्यानि शोमनिः पुषादिभिः सहितानि सृषा सह दधिषे । दातुं धारयसि । ददासि
वा ॥ १० ॥

सृषा त्वं पुरुष्टुतं एको वृषाणि तोशसे । नान्य इन्द्रात्करणं भूय इन्वति ॥ ११ ॥
 सृषा । त्वं । पुरुऽस्तुत । एकः । वृषाणि । तोशसे । न । अन्यः । इन्द्रात् । करणं । भूयः ।
 इन्वति ॥ ११ ॥

हे पुरुष्टुत वज्रभिः कुतैर्द्र त्वमेकोऽसहाय एव सन् सृषा । महत्तामेतत् । महांति वृषाणि शत्रुजातानि । यद्वा । सचेति सहायै । सहेव युगपदेवैकयत्नेनैव । तोशसे । हिनस्ति । तोशतिर्वधकर्मा । अकर्तुं शक्नोतीति भावः । अपि चास्मादिन्द्रादन्यः कश्चिन्नृपो वज्रतरं करणं कर्म वृषवधादिकं जेत्वति । न प्राप्नोति । इन्द्र एव कर्तुं शक्नोतीति भावः ॥

यदिन्द्र मन्मशस्त्वा नाना हवैत ऊतये । अस्माकेभिर्नृभिरचा स्वर्जय ॥ १२ ॥
 यत् । इन्द्र । मन्मऽशः । त्वा । नाना । हवैते । ऊतये । अस्माकेभिः । नृऽभिः । अच ।
 स्वर्जय ॥ १२ ॥

हे इन्द्र यद्यस्मिन् संयामे त्वां मन्मशो मन्मना क्षीयेत् नाना वज्रप्रकारं हवते आकूयति । किमर्थं । ऊतये रचायि । अचास्मिन् संयामेऽस्माकेभिरचाकिरसादीथरेव नृभिर्नृभिः क्षोतुभिराकृतः सन् त्वः शत्रुवधं जय । अभिमव ॥

अरं क्षयाय नो महे विन्धा रूपायाविशन् । इन्द्रं जैचाय हर्षया शचीपतिं ॥ १३ ॥
 अरं । क्षयाय । नः । महे । विन्धा । रूपायि । आऽविशन् । इन्द्रं । जैचाय । हर्षय ।
 शचीऽपतिं ॥ १३ ॥

हे क्षोतः महे महति नोऽस्माकं चयाय । गृह्णामेतत् । गृहाय ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ गृहार्चमरमर्चं पर्याप्तं विन्धा विन्धानि व्याप्तानि रूपायीन्द्रतामि गुणजाताम्याविशन् कुत्वा व्याप्तुवन् शचीपतिं । शचीति कर्मनाम । कर्मणां पापकं । यद्वा । शच्या इन्द्राया भर्तारं । तमेवेन्द्रं क्षयाय जेतव्यधनार्थं हर्षय । तोषय कुत्वा परि-
 चरयेन वेति शेषः ॥ १९९ ॥

प्र सप्ताक्षमिति द्वादशर्षं चतुर्थं सूक्तभिरिन्विटिनाम्नः काव्यस्माकं वाचमिन्द्रं । अनुकम्यते हि । प्र सप्ताक्षं द्वादशैरिन्विटिरिति ॥ अतिरात्रे द्वितीये पर्यायेऽष्टावाक्यस्य एतत्सूक्तं । सूचितं च । प्र सप्ताक्षसुप्त क्रमस्ता मर । आ० ६. ४. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्कियन् एतदादिके हे सूक्ति उपरितमस्माकं द्रुपं वर्धयित्वा । तथैव पंचमारुक्ते सूचितं । प्र सप्ताक्षं चर्षणीनामिति सूक्ति उत्तरक्षोत्तमे उद्धरति । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥

प्र सप्ताक्षं चर्षणीनामिन्द्रं स्तोता नय्यं गीर्भिः । नरं नृषाहं मंहिष्ठं ॥ १ ॥
 प्र । संऽराजं । चर्षणीनां । इन्द्रं । स्तोत । नय्यं । गीऽभिः । नरं । नृऽसहं । मंहिष्ठं ॥ १ ॥

चर्षणीनां मनुष्याणां मध्ये सप्ताक्षं सम्यगाजमानं यद्वा मनुष्याणामधीश्वरमिन्द्रं हे क्षोतारः प्र क्षोत । प्रकर्षेण क्षुत । कीदृशं । गीर्भिः क्षुतिनिर्मलं सुखं नरं जितारं नृषाहं नृणां शत्रुमनुष्याणामभिनिवितारं मंहिष्ठं दातुतमं ॥

यस्मिन्नुक्थानि रय्यंति विन्धानि च अवस्था । अपामवो न संसुदे ॥ २ ॥
 यस्मिन् । उक्थानि । रय्यंति । विन्धानि । च । अवस्था । अपां । अवः । न । संसुदे ॥ २ ॥
 यस्मिन्निन्द्र उक्थानि शस्त्राणि रय्यंति रयति विन्धानि सर्वाणि अस्त्राणि अथवा अपानीयानि हविर्ब-

अथान्नानि च रमन्ति । तच्च वृष्टांतः । असुद्र उद्भावपासुदकानामयो न । अचति गच्छतीत्यवसरंगवाचं ।
तथया असुद्रेऽतर्मवति तया रक्षांतीत्यर्थः ॥

तं सुष्टुत्या विवासे ज्येष्ठराजं भरे कृत्नुं । महो वाजिनं सनिभ्यः ॥३॥

तं । सुऽस्तुत्या । आ । विवासे । ज्येष्ठराजं । भरे । कृत्नुं । महः । वाजिनं । सनिऽभ्यः ॥३॥

तमिन्द्रं सुष्टुत्या शोभनया सुत्वा विवासे । परिचरामि । कीदृशं । ज्येष्ठराजं ज्येष्ठेषु प्रशस्ततमेषु देवेषु मध्ये
राजमाणं ॥ राजतेः सत्सुविधेति क्तिप् ॥ भरे संग्रामे महो महतो वृषवधादेः कर्तुं कर्तारं वाजिनमन्नवंतं
वन्नवंतं वा । किमर्थं । सनिभ्यो धनेभ्यः । धनलाभाद्येत्यर्थः ॥

यस्यानूना गभीरा मदा उरवस्तरुचाः । हर्षुमंतः शूरसातौ ॥४॥

यस्य । अन्नूनाः । गभीराः । मदाः । उरवः । तरुचाः । हर्षुऽमंतः । शूरऽसातौ ॥४॥

यस्यैन्द्रस्य मदाः सोमपाजगिता अगूना अन्वूना गभीरा गांभीर्यपिता उरवो विसीर्षास्तृषाः शत्रूणां
तारकाः शूरसातौ शूरसंभजनीये संग्रामे हर्षुमंतो हर्षयुक्ताः संग्रामोत्सुका भवन्ति । तमिन्द्रमिति पूर्वयोस्तरया
या संबंधः ॥

तमिन्द्रनेषु हितेष्वधिवाकाय हवन्ते । येषामिन्द्रस्ते जयन्ति ॥५॥

तं । इत् । धनेषु । हितेषु । अधिऽवाकाय । हवन्ते । येषां । इन्द्रः । ते । जयन्ति ॥५॥

धनेषु हितेषु शत्रुषु निहितेषु प्राप्तिषु सत्सु तमिन्द्रं पूर्वोक्तगुणमेवेन्द्रमधिवाकायाधिवचनाय पक्षपातवचनाय
हवन्ते । कोतार आह्वयन्ति । तच्च च येषां पक्ष इन्द्रो वर्तते त एव जयन्ति । जयेन तानि धनानि जग्मन्ति नास्ति ॥

तमिच्छीन्तिरार्यन्ति तं कृतेभिश्चर्षणयः । एष इन्द्रो वरिवस्कृत् ॥६॥

तं । इत् । अर्च्यन्ति । रार्यन्ति । तं । कृतेभिः । चर्षणयः । एषः । इन्द्रः । वरिवऽकृत् ॥६॥

तमिन्द्रमेवेन्द्रं अर्च्यन्ति सर्वेऽर्चयः । कोषैरार्यन्ति । आर्यमभिजग्मीश्वरं कुर्वन्ति । चर्षणयो मनुष्याः कृतेः कर्मवि-
चार्यन्ति । एष एवंगुणक इन्द्रो वरिवस्कृदगस्त्य कर्ता भवति कोतृणां ॥ २० ॥

इन्द्रो ब्रह्मेन्द्रं अष्टिर्इन्द्रः पुरु पुरुहूतः । महान्महीभिः शचीभिः ॥७॥

इन्द्रः । ब्रह्मा । इन्द्रः । अष्टिः । इन्द्रः । पुरु । पुरुऽहूतः । महान् । महीभिः । शचीभिः ॥७॥

अयमिन्द्रो ब्रह्मा परिवृढः सर्वेभ्योऽधिकः । स एवेन्द्रं अष्टिर्इन्द्रा सर्वस्वार्थजातस्य । स इन्द्रः पुरु ब्रह्म
पुरुहूतो ब्रह्मिर्ब्रह्मतत्त्व महीभिर्महतीभिः शचीभिः क्रियाभिर्वृषवधादिद्वयाभिर्महान्महूतो भवति ॥

स स्तोम्यः स हव्यः सत्यः सत्वा तुविकूर्मिः । एकश्चित्सन्नभिभूतिः ॥८॥

सः । स्तोम्यः । सः । हव्यः । सत्यः । सत्वा । तुविऽकूर्मिः । एकः । चित् । सन् । अभिऽभूतिः ॥८॥

स पूर्वोक्त इन्द्रः स्तोम्यः सोमार्हः सुखार्हः । स एव हव्यो ज्ञातव्यस्य सत्यः सत्सु बाधुरवितवस्तमायः सत्त्वा
शत्रूणां नवसाहयिता तुविकूर्मिर्वैजकर्मा । यत एवातः कारणादिकश्चित्सन्नसहायोऽपि नयन्नभिभूतिः शत्रूणां न-
निमयिता तिरस्कृता भवति ॥

तमर्केभिस्तं सामभिस्तं गायत्रे चर्षणयः । इन्द्रं वर्धति स्त्रितयः ॥९॥

तं । अर्केभिः । तं । सामऽभिः । तं । गायत्रे । चर्षणयः । इन्द्रं । वर्धति । स्त्रितयः ॥९॥

वर्धयथो दूधारो मंषाणां चितथो मनुष्याकामिन्द्रमर्केनिरर्धनसाधनैर्यजुर्होमैर्वर्धयति । वर्धयति । तथोवातारः सामनिर्मानविशिष्टैर्मैषां वर्धयति । तथा गायत्रैर्नायत्र्यादिष्टंदोयुतिः शस्त्रैरप्रवर्तिर्मैषा-
मेवैन्द्र'दूधारो वर्धयति ॥

प्रणेतारं वस्यो अच्छा कर्तारं ज्योतिः समस्तु । सासृहांसं युधामिषान् ॥१०॥

प्रऽनेतारं वस्यः अच्छा कर्तारं ज्योतिः समस्तु । सासृहांसं युधा अमिषान् ॥१०॥

वस्यो वसीयः प्रशंसं वसु धनमच्छामिमुक्तीन् प्रणेतारं प्रापयितारं समस्तु संधामेषु शत्रुनिरसनेन ज्योतिः प्रकाशं जयसचक्षं कर्तारं करणशीलं ॥ करोति साच्छीलिकस्तु ॥ कुत इत्यत आह । युधायुधनामिषाभ्युप-
ससृहांसमभिभूतवतं । एवंगुणकमिन्द्रं वर्धयतीति शेषः ॥

स नः पमिः पारयाति स्वस्ति नावा पुरुहूतः । इंद्रो विष्वा अति द्विषः ॥११॥

सः नः पमिः पारयाति स्वस्ति नावा पुरुहूतः । इंद्रः विष्वाः अति द्विषः ॥११॥

पमिः प्राता पूरयिता पूरयती वज्रमिराहतः स इंद्रो विष्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्टीः प्रवा नोऽस्मान्नावा
तरणसाधनेन स्वस्ति चेमेयाति पारयाति । अतिपारयतु ॥

स त्वं न इंद्र वाजेभिर्देशस्या च गातुया च । अच्छा च नः सुखं नैषि ॥१२॥

सः त्वं नः इंद्र वाजेभिः देशस्य च गातुऽय च । अच्छा च नः सुखं नैषि ॥१२॥

हे इंद्र स तावृशस्त्वं नोऽस्माकं वाजेभिर्वैदेशस्य च । धनं प्रयच्छ च । देशकतिर्दानकर्म । गातुय च ।
गातुं मार्गमकामिच्छ च ॥ गातुशब्दाच्छंदसि परेच्छायामिति कश्च । न च्छंदस्यपुत्रेति दीर्घनिषेधः ॥
तथा नोऽस्मान् सुखं सुखं वाच्छ नैषि । अभिप्रापय ॥ ॥२१॥

आ याहीति पंचदशर्षं पंचमं युक्तमिरिचिठिरार्वमिन्द्रं । ऋतुर्दशी बृहती पंचदशी सतीबृहत्वादितस्त्रयोदश
गायत्र्यः । अनुक्रम्यति हि । आ याहि पंचोना प्रगाथांतमिति ॥ अतः प्रगाथं वर्धयित्वा शिष्टस्य महाव्रत उक्तो
विनियोगः ॥ ज्योतिष्टोमे प्रातःसवनं ब्रह्मशस्त्र आवाः वयुषः सोमियागुत्पापार्थः । तथानंतराः सप्तर्षय
शंसनीयाः । सूत्र्यति हि । आ याहि सुषुमा हि त इति वद सोमियागुत्पापवन्तराः सप्त । आ० ५. १०. १ इति ॥
चातुर्विधिकेऽहनि प्रातःसवनं आसकृषोऽस्मिन्नैव शस्त्रे वक्तव्यसोमियसंज्ञक आवापार्थः । सूचितं च । आ
याहि सुषुमा हि त इन्द्रमिन्नाभिर्नो बृहत् । आ० ७. २. इति ॥

आ याहि सुषुमा हि त इंद्र सोमं पिबा इमं । एदं बहिः संदो मम ॥१॥

आ याहि सुषुम हि ते इंद्र सोमं पिब इमं । आ इदं बहिः सदः मम ॥१॥

हे इंद्र त्वमा याहि । आनच्छ । ते त्वदर्थं सुषुम हि । अभिपुतवतः खसु सोमं वयं । तमिममभिपुतं सोमं
पिब । तदर्थं मम मृदीयमिदं बहिर्वैषामासीर्यमा सदः । आसीद् । अभिनिषीद् ॥

आ त्वा ब्रह्मयुजा हरी वहतामिन्द्र केशिना । उप ब्रह्माणि नः मृणु ॥२॥

आ त्वा ब्रह्मयुजा हरी इति । वहतां इंद्र । केशिना । उप । ब्रह्माणि । नः । मृणु ॥२॥

हे इंद्र ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मेषिषं सुखमानी केशिना केशवन्ती हरी हरकशीचावचो त्वा त्वाना बहतां ।
अभिप्रापयतां । तं ब्रह्मयजुषिण नोऽस्माकं ब्रह्माणि सोमया मृणु । सोमया मृणाच । ब्रह्मय-
जुषि धारय ॥

ब्रह्माणस्वा वयं युजा सोमपामिन्द्र सोमिनः । सुतावतो हवामहे ॥ ३ ॥

ब्रह्माणः । त्वा । वयं । युजा । सोमऽपां । इन्द्र । सोमिनः । सुतऽवतः । हवामहे ॥ ३ ॥

हे इन्द्र ब्रह्माणो ब्रह्मणा वयं त्वा त्वां युजा योग्येन सोमिण हवामहे । आहूयामहे । कथंभूतं । सोमपां सोमस्य पातारं । कीदृशा वयं । सोमिनः सोमयुक्ताः सुतावतोऽभिपुत्रीष्व सोमैरपेताः ॥

आ नो याहि सुतावतोऽस्माकं सुष्टुतीरूप । पिब सु शिप्रिन्धंसः ॥ ४ ॥

आ । नः । याहि । सुतऽवतः । अस्माकं । सुऽस्तुतीः । उप । पिब । सु । शिप्रिन् । अंधंसः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र सुतावतोऽभिपुतसोमयुक्तागन्ताना याहि । अभिगच्छ । ततोऽस्माकं संबन्धीनि सुष्टुतीः शोभनानि सोपास्तुपगच्छ । आनीहि । हे सुशिप्रिच्छोभनशिरस्त्राण शोभनहृगुक् वेन्द्र अंधसोऽमस्य सोमसचणस्य स्वांशसचणं मानं पिब । यद्वा ॥ कर्मणि षठी ॥ अंधोऽस्मादीयं सोमं पिब ॥

आ ते सिंचामि कुक्ष्योरनु गाचा वि धावतु । गृभाय जिह्या मधु ॥ ५ ॥

आ । ते । सिंचामि । कुक्ष्योः । अस्तु । गाचा । वि । धावतु । गृभाय । जिह्या । मधु ॥ ५ ॥

हे इन्द्र ते तव कुक्ष्योदरयोरा सिंचामि । सोमानवगयामि । कुक्षी सोमेन पूरयामीत्यर्थः । इन्द्रस्य हि हे उदरे । तथा च अयति । श्रीमा कुक्षी पुष्टता वारंश्चि च माचोर्न चेति । यद्वा । एकस्त्रीबोदरस्य सखदक्षिण-भेदेनोर्ध्वाधोभागभेदेन वा द्वित्वं । स चाक्षितः सोमो गाचाणि शरीरावयवानि हस्तपादादीनि सर्वाण्यनु-क्रमेण वि धावतु । व्याप्नोतु । त्वं च मधु मधुरं मया सिंचमानं सोमं जिह्या रसनेन्द्रियेण गृभाय । गृहाण ॥ वंदसि शायजयीति ग्रह उत्तरस्य अः शायवादेशः । हयहोर्म इति भत्वं ॥ २२ ॥

स्वादुष्टे अस्तु संसुदे मधुमान्तन्वेऽतव । सोमः शमस्तु ते हृदे ॥ ६ ॥

स्वादुः । ते । अस्तु । संऽसुदे । मधुऽमान् । तन्वे । तव । सोमः । शं । अस्तु । ते । हृदे ॥ ६ ॥

संसुदे सख्यक् सुष्ठु दाषि हे इन्द्र ते तुभ्यं मधुमाप्ताधुर्यवानयं सोमः स्वादुरस्तु । चक्षिकरो भवतु । तव तन्वे शरीराय च स्वादुरस्तु । तव हृदे हृदयाय च स सोमः शमस्तु । सुखजनकं भवतु ॥

अयंमु त्वा विचर्षणे जनीरिवाभि संवृतः । प्र सोम इन्द्र सर्पतु ॥ ७ ॥

अयं । जं इति । त्वा । विऽचर्षणे । जनीः । इव । अभि । संऽवृतः । प्र । सोमः । इन्द्र । सर्पतु ॥ ७ ॥

हे विचर्षणि विद्रष्टरिन्द्र जनीरिव जनयो जाया इव ता यथा मुक्षीर्षस्त्रीः संवृता भवन्ति एवं संवृतः पयःप्रभृतिभिः अयस्यद्रविरावृतोऽयं सोमोऽभि प्र सर्पतु । अभिगच्छतु । उ इति पूरकः ॥

तुविपीवो वपोदरः सुबाहुरंधसो मदे । इन्द्रो वृषाणि जिघ्रते ॥ ८ ॥

तुविऽपीवः । वपाऽउदरः । सुऽबाहुः । अंधंसः । मदे । इन्द्रः । वृषाणि । जिघ्रते ॥ ८ ॥

तुविपीवो विस्तीर्षकंधरो वपोदरः पीवरीदरः । यथा बहवः सोमाः पीत्वा क्षंतमभवन्ति तथा विस्मृतवठर इत्यर्थः । सुबाहुः शोभनबाहुः एवंगुणस्य इन्द्रोऽंधसोऽमस्य सोमात्मकस्य मदे हविं सति वृषाणि शत्रुजातानि जिघ्रति । हिज्जति ॥

इन्द्र मेहि पुरस्वं विप्रस्येशान् ओजसा । वृषाणि वृषहजहि ॥ ९ ॥

इन्द्र । प्र । इहि । पुरः । त्वं । विप्रस्य । ईशानः । ओजसा । वृषाणि । वृषऽहन् । जहि ॥ ९ ॥

हे इंद्र जीवसा वक्षेन विसृज्य सर्वस्य जगत ईशानः स्वामी भवंस्त्वं पुरोऽक्ष्वाकं पुरस्तामिहि । प्रगच्छ । प्राप्नुहि । हे वृषहन् वृषाणामावरकाणां शत्रूणां इतः वृषाणां दीयानि शत्रुजातानि जहि । विनाशय ॥

अभ्युदयेष्टाविंशत्यं प्रदातुर्दीर्घस्य अस्त्वंकुश इत्यनुवाक्या । सूत्र्यते हि । दीर्घस्य अस्त्वंकुशो भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पायी । आ० ३. १३. । इति ॥

दीर्घस्ते अस्त्वंकुशो येना वसु प्रयच्छसि । यजमानाय सुन्वते ॥१०॥

दीर्घः । ते । अस्तु । अंकुशः । येन । वसु । प्रयच्छसि । यजमानाय । सुन्वते ॥१०॥

हे इंद्र ते तवांकुशः क्षणिराकर्षणसाधनमायुधं दीर्घोऽसु । आयतो भवतु । यथा दूरस्थमपि वसु आप्नोति तथायामवान् भवस्वित्यर्थः । येनांकुशेन सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय वसु धनमाह्वय प्रयच्छसि ददासि ॥ १३॥

द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्रेऽयं त इद्वेति लोचियलृषः । सूचितं च । अयं त इंद्र सोमोऽयं ते मानुषे जने । आ० ६. ४. । इति ॥

अयं त इंद्र सोमो निपूतो अधि बर्हिषि । एहीमस्य द्रवा पिब ॥११॥

अयं । ते । इंद्र । सोमः । निपूतः । अधि । बर्हिषि । आ । इहि । ई । अस्य । द्रव । पिब ॥११॥

हे इंद्र ते तुभ्यं स्वदर्शनमयं सोमो बर्हिष्यधि वेद्यामासीर्षे दर्भे निपूतो नितरां दशापविषेय प्रोक्षितः । अभिषेवादिसंस्कारैः संस्कृत इत्यर्थः । ईमिदानीमस्मिन् सोमं प्रसेहि । आगच्छ । आगत्य यत्र रसात्मकः सोमो ह्रयते तं देशं प्रति द्रव । शीघ्रं गच्छ । तदन्तरं तं सोमं पिब ॥

शार्चिगो शार्चिपूजनायं रणाय ते सुतः । आर्खंडल प्र हूयसे ॥१२॥

शार्चिगो इति शार्चिऽगो । शार्चिऽपूजन । अयं । रणाय । ते । सुतः । आर्खंडल ।

प्र । हूयसे ॥१२॥

हे शार्चिगो । शार्चयः शक्ता गावो यस्मासी शार्चिगुः । यद्वा ॥ शच वक्त्रायां वाचि । अक्षादीणादिक इहप्रत्ययः ॥ शार्चयो वक्त्रा प्रख्याता गावो रश्मयो गाव एव वा यस्य तादृश । हे शार्चिपूजन । पूज्यते ऽनेति पूजनं लोकादि । प्रख्यात्पूजन ते तव रणाय रमयाय सुखजननायाय सोमः सुतोऽभिपुतः । यतः कारणात् हे, आर्खंडल शत्रूणामार्खंडयितः प्र ह्रयसे प्रकृष्टाभिः क्षुतिमिराह्रयसे । यत आगमिन् सोमं पिबेति भावः ॥

यस्ते शृंगवृषो नपात्प्रणपात्कुंडपाय्यः । न्यस्मिन्द्वा आ मनः ॥१३॥

यः । ते । शृंगऽवृषः । नपात् । प्रनपादिति प्रऽनपात् । कुंडऽपाय्यः । नि । अस्मिन् ।

दुध्रे । आ । मनः ॥१३॥

हे शृंगवृषो नपात् । शृंगवृषो नाम कश्चिद्वृषिः तस्य चंद्रः स्वयमेव पुत्रतया जज्ञ इत्याख्यायिका । नपादि-
त्यपत्यनाम । शृंगवृषः पुत्र । यद्वा । शृंगंति हिंसंतीति शृंगाणि रश्मयः । तैर्वर्षतीति शृंगवृषादित्यः । तस्य न
पातयितः स्वकीये अग्निऽवस्थापयितः ॥ सुवामंचित इति यज्यंतस्य परांगवृषाविनामंचितामुपवेशात् समुदाय-
स्थापनं सर्वानुदान्तत्वं ॥ ईदृश हे इंद्र ते तव संबंधी प्रणपात् प्रकर्वेथ न पातयिता रयिता कुंडपाय्यः ।
कुंडैः पीयतेऽस्मिन् सोम इति कुंडपाय्यः ऋतुविशेषः ॥ ऋतौ कुंडपाय्यसंबाज्यौ । पा० ३. १. १३०. । इति
पिबतेरधिभरणे स्वात्मत्वयो युगानमस्य निपात्यते ॥ एतासंबो यः ऋतुरस्त्यस्मिन् कुंडपाय्ये ऋतौ मनः स्वात्मो

नि इमे । अमितो वर्तमानाः कुण्डपायिनामान ऋषयः पुरा निदधिरे । सम्यक् त्वद्देवत्वं क्रतुमनुष्ठितवन्त इत्यर्थः ॥ इधतिर्बिटीरयो र इति रेभावः ॥

॥ वास्तोष्पते ध्रुवा स्थूणांसं सोम्यानां ।

द्रुप्सो भेत्ता पुरां शश्वतीनामिन्द्रो मुनीनां सखा ॥१४॥

वास्तोः । पते । ध्रुवा । स्थूणा । अंसं । सोम्यानां ।

द्रुप्सः । भेत्ता । पुरां । शश्वतीनां । इन्द्रः । मुनीनां । सखा ॥१४॥

हे वास्तोष्पते गृहपते स्तूणा गृहाधारभूतः संभो ध्रुवा स्थिरां भवतु । सोम्यानां सोमार्हाणां सोमसंपादिनां वास्त्राकमंसचमंसत्रायमंसोपकचितस्य कृत्स्नशरीरस्य चायकं रचकं वसं भवतु । अपि च द्रुप्सो द्रव्यशीलः सोमः तवान् ॥ अर्गश्चादित्वादचप्रत्ययः ॥ शश्वतीनां बह्वीनां पुरामसुरपुरीणां भेत्ता विदारयिता एवंभूत इन्द्रो मुनीनामृषीणामस्त्राकं सखा मित्रभूतो भवतु ॥

पृदाकुसानुर्यजतो गवेषण एकः सन्नभि भूर्यसः ।

भूर्णिमश्वं नयत्तुजा पुरो गृभेन्द्रं सोमस्य पीतये ॥१५॥

पृदाकुऽसानुः । यजतः । गोऽएषणः । एकः । सन् । अभि । भूर्यसः ।

भूर्णि । अश्वं । नयत् । तुजा । पुरः । गृभा । इन्द्रं । सोमस्य । पीतये ॥१५॥

पृदाकुसानुः । पृदाकुः सर्पः । स इव सानुः समुच्छिन्नः । तद्वदुन्नतशिरस्क इत्यर्थः । यद्वा । पृदाकुवत्सानुः संभवनीयः । स यथा बज्रभिर्मणिमंचीवधादिभिः संसिद्धो नास्तीः एवमिन्द्रोऽपि बज्रभिः सोपादिभिर्धत्तिः सैव इत्यर्थः । यजतो यष्टव्यो गवेषणो गवामेषयिता प्रापयिता एवंगुणको य इन्द्र एकः सप्तसहायः केवल एक सन् भूर्यसो बज्रतराश्च पुनर्भिमवति भूर्णिं मरुतशीलमश्वं व्याभुवंतं तमिन्द्रं सोमस्य पीतये पागार्थं पुरो ऽस्त्राकं पुरस्ताद्वयत् । गयति । प्रापयति । सामर्थ्यात् कोतिति लभ्यते । केन साधनेन । तुजा चिप्रगामिना गुभा ग्रहणसाधनेन सोमेण । यद्वा । अश्वमिति जुप्तोपममेतत् । यथा घोडारमश्वं दुर्यहं पाशिनानयंति एवमुक्तेन प्रकारेण महानुभावमिन्द्रं सुत्या कोतानयतीत्यर्थः ॥ ॥२४॥

इदं इति द्वाविंशत्पुत्रं षष्ठं सूक्तमिरिबिटीरार्षमुष्णिक्छन्दस्कं । उत सिद्धिपञ्चदेवताका । शमपिरित्थिवा-भिसूर्यवायुदेवताका । शिष्टा आदित्यदेवताकाः । तथा वायुक्रम्यते । इदं ह आधिकादित्यमीष्णिहमष्टम्यन्त्रिभ्यां पराभिसूर्याभिज्ञानाभिति ॥ नतो विनियोगः ॥

इदं ह नूनमेवां सुखं भिद्येत मर्त्यैः । आदित्यानामपूर्य्यं सर्वांमनि ॥१॥

इदं ह । नूनं । एवां । सुखं । भिद्येत । मर्त्यैः । आदित्यानां । अपूर्य्यं । सर्वांमनि ॥१॥

इदं हेदानीं खलु नूनमवज्ञमादित्यानामदितिः पुत्राणामेवां देवानां मित्रादीनां सर्वांमनि प्रसवे प्रेरणे सति मर्त्यो मनुष्यः कोतापूर्वमनिगवं सुखं सुखकरं धनं भिद्येत । याचित । न काकांतरे ॥

अनर्वाणो एषां पंचा आदित्यानां । अदब्धाः संति पायवः सुगेवृधः ॥२॥

अनर्वाणः । हि । एषां । पंचा । आदित्यानां । अदब्धाः । संति । पायवः । सुगेऽवृधः ॥२॥

एषानादित्यानां पंचाः पंचाणो मार्गाः ॥ सुपां सुसुमिति असः सुः ॥ अनर्वाणोऽप्रत्युताः परिरप्रतिमताः उत हेवादब्धा अहिंसिताश्च संति । अनर्ति । हि अस्मादेवं तस्मात्पायवः प्राकथितारखी मार्गाः सुगेवृधः सुगमे सुखे विवधे वर्धका मवंतु ॥

तत्सु नः सविता भगो वरुणो मिचो अर्यमा । शर्म यच्छंतु सप्रथो यदीमहे ॥३॥
तत् । सु । नः । सविता । भगः । वरुणः । मिचः । अर्यमा । शर्म । यच्छंतु । सप्रथः ।
यत् । ईमहे ॥३॥

सविताद्यसत्वारो देवाः सप्रथः सर्वतः पृथु विशीर्यं तच्छर्मं सुखं गृहं वा नोऽस्वभ्यं सु सुहं यच्छंतु ।
इदं तु । यच्छर्ममहे वयं याचामहे ॥

देवेभिर्देव्यदितेऽरिष्टभर्मन्ना गहि । स्मात्सूरिभिः पुरुप्रिये सुशर्मभिः ॥४॥
देवेभिः । देवि । अदिते । अरिष्टभर्मन् । आ । गहि । स्मात् । सूरिभिः । पुरुप्रिये ।
सुशर्मभिः ॥४॥

हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे अरिष्टभर्मन्निहितभरणे हे पुरुप्रिये बह्विनिः प्रीयमाणे हे एवंगुणविशिष्टे
ऽदिति सूरिभिः प्राप्तिः सुशर्मभिः सुसुखिर्देवेभिर्देविरात्मीयैः पुत्रैः सार्धं । अदिति निपातः शोभनार्थः । अस्मिन्
मनं यथा भवति तथा गहि । आगच्छ ॥

ते हि पुषासो अदितेर्विदुर्बेषांसि योतवे । अंहोषिदुरुचक्रयोऽनेहसः ॥५॥
ते । हि । पुषासः । अदितेः । विदुः । बेषांसि । योतवे । अंहोः । चित् । उरुऽचक्रयः ।
अनेहसः ॥५॥

अदितिः पुषासः पुषासो हि ते कसु निषादयो देवा देवांसि देवृण्य राक्षसादीनि योतवे पुषासर्तुं विदुः ।
जानंति ॥ विदो कटो वेति विद उत्तररक्त क्षिप्रसादेशः ॥ तयोश्चक्रयो विशीर्यं कर्मणः कर्तारोऽनेहसो
ऽनाहंतारो रक्षसासोऽहोषिदाहननशीकात्पापादपि योतवे पुषासर्तुमस्माज्जानंति ॥ २५ ॥

अदितिर्नो दिवा पशुमदितिर्नक्तमव्ययाः । अदितिः पातंहसः सुदावृधा ॥६॥
अदितिः । नः । दिवा । पशुं । अदितिः । नक्तं । अव्ययाः । अदितिः । पातु । अंहसः ।
सुदावृधा ॥६॥

नोऽस्माकं पशुमदितिरदीनाखंडनीया वा देवमाता दिवाहनि पातुं । रक्षतु । तत्राहया वाद्याभ्यंत-
रभिदेन प्रकारद्वयरहिता सर्वदैकप्रकारा कपटरहिता आदितिर्नक्तं रात्री चास्मादीयं नवादिपशुजातं रक्षतु ।
तत्रास्मान्महसः पापात् पातुं । रक्षतु । केन साधनेन । सुदावृधा सर्वदा वृद्धिमतात्मीयेन रक्षणेन ॥

उत स्या नो दिवा मतिरदितिरूत्या गमत् । सा शंताति मयस्करदप स्रिधः ॥७॥
उत । स्या । नः । दिवा । मतिः । अदितिः । ऊत्या । आ । गमत् । सा । शंताति ।
मयः । करत् । अप । स्रिधः ॥७॥

उतापि च आ सा पूर्वोक्ता मतिर्मयी मंतया कोतया आदितिरूत्या रक्षया सार्धं दिवाहनि नो
ऽस्माना नमत् । आगच्छतु । आवत्त च शंताति शंतिकरं मयः सुखं आदितिः करत् । करोतु । शिषो
वाधकाच्छ्रूयापनमयतु ॥ शिषिर्वाधनार्थः । शिवश्चमरिष्टस्य करि । पा० ४. ४. १४३. इति शंभदात्करवार्थं
तातिचमत्तयः ॥

उत॒ त्वा दै॒व्या भि॒षजा॒ शं नः॑ क॒रतो॑ अ॒श्विना॑ । यु॒युयाता॑मि॒तो र॒पो अ॒प॒ सि॒धः ॥ ८ ॥
 उ॒त॒ ते॒ त्वा । दै॒व्या । भि॒षजा॑ । शं । नः॑ । क॒रतः॑ । अ॒श्विना॑ । यु॒युयाता॑ । इ॒तः । र॒पः ।
 अ॒प॒ । सि॒धः ॥ ८ ॥

उतापि च त्वा तो प्रसिद्धी दैव्या देवेषु भवी भिषजा चिकित्सकी ईदृशावशिनाश्विनी नोऽस्माकं शं सुखं रोगाणां शमनं वा करतः । कुरुतां । इतोऽस्मत्तो रपः पापं युयुयातां । पुषङ्कुर्यातां । सिधः शत्रून्वापनमयतां ॥

शम॒मि॒र॒मि॒भिः क॒र॒च्छं न॑स्त॒पतु॑ सूर्येः । शं वा॒तो वा॒त्वर॒पा अ॒प॒ सि॒धः ॥ ९ ॥
 शं । अ॒मिः । अ॒मि॒ऽभिः । क॒र॒त् । शं । नः॑ । त॒प॒तु॒ । सूर्येः॑ । शं । वा॒तः । वा॒तु॒ । अ॒र॒पाः ।
 अ॒प॒ । सि॒धः ॥ ९ ॥

अमिभिः स्वविभूता विभिन्निर्गार्हपत्यादिभिरभिर्देवः शं करत् । अस्माकं रोगशान्तिं सुखं वा करोतु । सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्यश्च नोऽस्माकं शं सुखं यथा भवति तथा तपतु । प्रदीप्यतां । वातो वायुवारपा अपापः सन् शं यथा भवति तथा च वातु । अनुवर्ततां । सिधः शत्रून्वापनमयतां ॥

अ॒पा॒मी॒वा॒म॒प॒ सि॒ध॒म॒प॒ से॒धत॑ दु॒र्म॒तिं । आ॒दि॒त्यासो॑ यु॒योत॑ना नो॒ अ॒हंसः॑ ॥ १० ॥
 अ॒प॒ । अ॒मी॒वां । अ॒प॒ । सि॒धं । अ॒प॒ । से॒ध॒त॒ । दुः॒ऽम॒तिं । आ॒दि॒त्यासः॑ । यु॒योत॑न ।
 नः॑ । अ॒हंसः॑ ॥ १० ॥

हे आदित्याः अमीवां रोगमप सेधत । अस्मत्तोऽपनमयत । सिधं चापसिधकं शत्रुं चाप सेधत । दुर्मतिमस्माकं दुःखस्य मन्तारं चाप सेधत । अपि च हे आदित्यास आदित्याः नोऽस्माकंहंसः पापायुयोतन । पुषङ्कुरुत ॥ धीतिर्लोठि च्छांसः शयः सुः । तप्तनप्तनयनाश्वेति तस्य तनवादेशः । पित्वाद्गुहात्तसि धातुस्वरः शिष्यते । आमंचितं पूर्वमविष्यमानवदिति पूर्वस्त्राविष्यमानत्वेन पदादपरत्वाभिधातो न भवति ॥ २६ ॥

यु॒योता॑ श॒र॒म्स्म॒दौ आ॒दि॒त्यास॑ उ॒ताम॑तिं । अ॒ध॒ग्धे॒षः कृ॑णुत वि॒श्व॒वे॒दसः॑ ॥ ११ ॥
 यु॒योत॑ । श॒र॒म् । अ॒स्म॒त् । आ॒ । आ॒दि॒त्यासः॑ । उ॒त॒ । अ॒म॒तिं । अ॒ध॒ग् । धे॒षः । कृ॑णुत ।
 वि॒श्व॒ऽवे॒दसः॑ ॥ ११ ॥

हे आदित्याः शरं हिंसकमस्मादाकलत्रं युयोत । पुषङ्कुरुत । उतापि चामतिं दुर्मतिं च पुषङ्कुरुत । हे विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञा वा हेनो देवृन्मृषुपुषङ् पुषङ् कुरुत । कुरुत । अस्मत्तो वियोजयत ॥

ता॒सु नः॑ श॒र्म॒ य॒च्छ॒तादि॒त्या॒ य॒न्मु॑मोच॒ति । ए॒न॒स्व॒तं चि॒दे॒न॒सः॑ सु॒दान॑वः ॥ १२ ॥
 ता॒त् । सु॒ । नः॑ । श॒र्म॒ । य॒च्छ॒त॒ । आ॒दि॒त्याः॑ । य॒त् । मु॑मोच॒ति । ए॒न॒स्व॒तं । चि॒त् ।
 ए॒न॒सः॑ । सु॒ऽदान॑वः ॥ १२ ॥

हे आदित्याः तच्छर्मयुक्तं नोऽस्माकं सु सुषु चच्छत । दत्त । हे सुदानवः शीतनदानाः सुषुदीयं तच्छर्मजलंतं पितृ पापिनमपि क्षीतारमेवसः पापायुमोचति मोचयति तच्छस्तीत्यनयः ॥

यो नः कश्चिद्विरिष्यति रक्षस्त्वेन मर्त्यैः । स्वैः च एवै रिरिषीष्ट युर्जनः ॥ १३ ॥

यः । नः । कः । चित् । रिरिष्यति । रक्षः । स्त्वेन । मर्त्यैः । स्वैः । सः । एवैः । रिरिषीष्ट । युः । जनः ॥ १३ ॥

यः कश्चिन्मर्त्यो मनुष्यो नोऽस्मान् रक्षस्त्वेन रक्षोभावेन पिशाचाद्यात्मना रिरिष्यति विहिंसिषति ॥ रिव हिंसायामिति धातुः ॥ स मनुष्यः स्वैरेवैरास्मीक्षेरेव वेष्टिते रिरिषीष्ट । हिंसितो भूयात् । स जनो युर्व्यतापन-मनशीकृत्य भवतु । यद्वा । स जनः स्वैरेव गमनैर्युर्दुःखं गच्छन् हिंसितो भवतु ॥

समिक्तमघमस्रवहुः शंसं मर्त्यं रिपुं । यो अस्मिन् दुर्यणावाँ उप ह्ययुः ॥ १४ ॥

सं । इत् । तं । अघं । अस्मवत् । दुः । शंसं । मर्त्यं । रिपुं । यः । अस्मिन् । पा । दुः । हनावान् । उप । ह्ययुः ॥ १४ ॥

दुःशंसं दुर्वीरिं रिपुं शपुं तं मर्त्यमिन्मनुष्यमेवाघं पापं समस्मवत् । सम्यग्वाप्नोतु । यो मर्त्योऽस्मात्मा-स्तस्माद्विषये दुर्यणावान् दुर्यजनवानुपवायते द्युर्वाभ्यां प्रकाराभ्यां युक्तश्च भवति । अघमर्थः । प्रत्यक्षकृतो हितं वदति परोक्षकृतस्त्वहितं । तादृशः कपटो ह्ययुरित्युच्यते । यस्माद्विषये कपटो भवति तमपि पापं वाप्नोत्विति ॥

पाकचा स्थन देवा ह्यसु जानीथ मर्त्यं । उप ह्ययुं चाव्युं च वसवः ॥ १५ ॥

पाकऽचा । स्थन । देवाः । ह्यसु । जानीथ । मर्त्यं । उप । ह्ययुं । च । अव्युं । च । वसवः ॥ १५ ॥

हे देवा हापादिगुणयुक्ता आदित्वाः पूषं पाकचा पाकेषु विपक्वप्रक्षिपु कोतुषु खन । भवच । यद्वा ॥ प्रथमार्थे चाप्रत्ययः ॥ पाकचा पाकाः परिपक्वज्ञाना भवच । यत एवमतः कारणाद्गुणास्मादिषु हृदयेषु ह्युं द्विप्रकारयुक्तं कपटिनं चाव्युं च तद्विषयं चाप्यवरहितं च मर्त्यं मनुष्यमुपेत्य हे वसवो वासकाः जानीथ । अथगच्छ ॥ ॥ २७ ॥

आ शर्म पर्वतानामोतापां वृणीमहे । द्यावांश्चामारे अस्मद्रपस्कृतं ॥ १६ ॥

आ । शर्म । पर्वतानां । ओतापां । वृणीमहे । द्यावांश्चामारे । अस्मद्रपस्कृतं ॥ १६ ॥

पर्वतानां मेघानां गिरीणां वा संबंधि शर्म सुखं वयमा वृणीमहे । आभिमुख्येन संभवामहे । उतापि चापामुदकाणां च । हे द्यावाचामा द्यावापृथिवी चक्षदरिऽक्षतो विप्रकृष्टे देशे रपः पापं कृतं । कुपतं । चक्षतो विद्योवयतमित्यर्थः ॥

ते नो भद्रेण शर्मैणा युष्माकं नावा वसवः । अति विष्णानि दुरिता पिपर्तन ॥ १७ ॥

ते । नः । भद्रेण । शर्मैणा । युष्माकं । नावा । वसवः । अति । विष्णानि । दुः । इता । पिपर्तन ॥ १७ ॥

हे वसवो वासधितार आदित्वाः ते पूर्वोक्तमुक्ता पूषं भद्रेण होमयेन शर्मैणा मुखेन युष्माकं नावा नोऽस्मान् विष्णानि सर्वाणि दुरिता दुर्बलान्मति पिपर्तन । पिपुत । क्षतिपारयत ॥

तुषे तनाय तत्सु नो द्राघीय आयुर्जीवसे । आदित्यासः सुमहसः कृणोतन ॥ १८ ॥
 तुषे । तनाय । तत् । सु । नः । द्राघीयः । आयुः । जीवसे । आदित्यासः । सुमहसः ।
 कृणोतन ॥ १८ ॥

हे आदित्यासोऽदितिः पुत्राः सुमहसः शोभनतिलक्ताः नोऽस्माकं तुषे पुत्राय तनाय तत्तनवाय पीत्राय च जीवसे जीवनाय द्राघीयो दीर्घतमं तत्प्रसिद्धमायुर्जीवितं सु सुतु कृणोतन ॥

यज्ञो हीळो वो अंतर आदित्या अस्ति मृळत । युष्मे इवो अपि षसि सजात्ये ॥ १९ ॥
 यज्ञः । हीळः । वः । अंतरः । आदित्याः । अस्ति । मृळत । युष्मे इति । इत् । वः । अपि ।
 स्मसि । सऽजात्ये ॥ १९ ॥

हे आदित्याः हीळः ॥ हीर्गत्वर्थः ॥ गंतव्यः प्राप्तव्योऽस्माभिरनुष्ठितो यज्ञो वो युष्माकमंतरोऽस्ति । अंतिके वर्तमानो भवति । अतोऽस्माकृळत । सुखयत । वो युष्माकं सवापि सजातसि ज्ञातिसि बांधवे वर्तमाना वयं युष्मे इत्युष्मास्तेष्वपि अस्ति । सर्वदा भवामोऽपि ॥ इहो मसि ॥

बृहद्वरुणं मरुतां देवं चातारमश्विना । मिचमीमहे वरुणं स्वस्तये ॥ २० ॥
 बृहत् । वरुणं । मरुतां । देवं । चातारं । अश्विना । मिचं । ईमहे । वरुणं । स्वस्तये ॥ २० ॥

मरुतां देवानां स्वामिनां चातारं पात्रधितारं देवमिन्द्रमश्विनाश्विनौ च मिचं वरुणं च बृहत्पीठं वरुणं शीतातपादिनिवारकं गृहं स्वस्तयेऽविनाशयेमहे । याचामहे ॥

अनेहो मिचार्यमबृवद्वरुणं शंस्यं । चिवरुणं मरुतो यंत नष्टुर्दिः ॥ २१ ॥
 अनेहः । मिच । अर्यमन् । नृऽवत् । वरुण । शंस्यं । चिऽवरुणं । मरुतः । यंत ।
 नः । छर्दिः ॥ २१ ॥

हे मिच हे अर्यमन् हे वरुण हे मरुतः ते सर्वे धूममेहोऽर्हिसितं पुषमृमिः पुषादिनिक्षेपतं शंसं कुतश्चिद्वरुणं यथायां शीतातपवर्षाणां निवारकं यदा चिमृमिकं छर्दिर्गृहं यंत । यच्छत । इतिवर्थः ॥

ये चिद्धि मृत्युबंधव आदित्या मनवः स्मसि । प्र सु न आयुर्जीवसे तिरेतन ॥ २२ ॥
 ये । चित् । हि । मृत्युऽबंधवः । आदित्याः । मनवः । स्मसि । प्र । सु । नः । आयुः ।
 जीवसे । तिरेतन ॥ २२ ॥

हे आदित्याः ये चिधे च वयं मयवी मनुष्या हि यस्माच्चतुर्बंधवः अस्ति मृत्योर्यमकं बंधुमृताः प्रत्यावन्नमरणा भवानः अतो इतीक्ष्वां नोऽस्माकं जीवसे जीवनाय चिरकालावकालायायुर्जीवितं सु प्र तिरितन । शोभनं प्रवर्धयत ॥ २२ ॥

तं बूर्धयेति सप्तविंशदृषं सप्तमं कृते कात्स्निक सोमेरार्षं प्रवमातुतीयाचयुजः ककुमो द्वितीयाचतुर्था-
 द्वियुजः अतोबृहत् । पितुर्न पुत्र एवा सप्तविंशी द्विपदा विंशत्यवरा विराट् । यमादित्याय इक्ष्वा चतुर्विं-
 शत्युजः । बृहं राजान इवा पंचविंशी अतोबृहती । यदाय इक्ष्वा ककुम् । अत न इक्ष्वा सप्तविंशी पंतिः ।
 बर्धुंशी सप्तविंशी च उबद्वयुजाको राज्ञो दामपुतिर्यस्तान्निवतकि । चतुर्विंशीपंचविंश्यायादिवदिवतकि ।

शिष्टा अपिचः । तथा चानुक्रांतं । तं गूर्धय सप्तचिंशत् सोमरिरापिचं काकुमं प्राणाचं ह पितुर्भं द्विपदांति
ककुप्यंती चसदसोर्दानकुतिसत्पूर्वं उष्णिकसतोवृहत्वावादिभिः इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

॥ तं गूर्धया स्वर्णरं देवासो देवमरतिं दधन्विरे । देवचा हव्यमोहिरे ॥ १ ॥

तं । गूर्धय । स्वःऽनरं । देवासः । देवं । अरतिं । दधन्विरे । देवऽचा । हव्यं । आ ।
ऊहिरे ॥ १ ॥

हे सोमः तं प्रसिद्धमपि गूर्धय । कुहि । गूर्धयतिः कुतिकर्मा । कीदृशं । स्वर्णरं सर्वस्य गितारं सर्वैर्यज-
मानिः कर्मादी नीतं वा । अथवा स्वर्गं प्रति हविषा गितारं । देवासः दीव्यंति कुप्यंतीति देवा अस्त्रिणी देवं
दानादिगुणयुक्तमरतिमयं स्वामिन् यद्वाभिप्राप्तद्वयं दधन्विरे । धन्यंति । गच्छंति । कुत्वादिभिः प्राप्तुवन्ति ।
धविर्गन्तव्यः । प्राप्य च तेनापिना देवचा देवान् ॥ देवमनुष्यत्वादिना द्वितीयायै चाम्रत्तयः ॥ इयं चक्षुरोडा-
शादिकचयं हविरोहिरे । अभिप्रापयंति ॥ यद्वैयंजादिस्वात्संसारयं ॥

विभूतरातिं विप्र चिचशोचिषमग्निमीळिष्व यंतुरं ।

अस्य मेधस्य सोम्यस्य सोभरे प्रेमध्वराय पूर्यं ॥ २ ॥

विभूतऽरातिं । विप्र । चिचऽशोचिषं । अग्निं । ईळिष्व । यंतुरं ।

अस्य । मेधस्य । सोम्यस्य । सोभरे । प्र । ई । अध्वराय । पूर्यं ॥ २ ॥

अधिरात्राणं संबोध्य कुतौ प्रेरयति । हे विप्र मेधाविन् सोमर एतत्संज्ञैः अध्वराय यागाधेमिममपि
प्रेळिष्व । प्रकुहि । कीदृशं । विभूतरातिं विभूतदानं चिचशोचिषं चायनीयतेजस्कं विचिचदीप्तिकं वा सोम्यस्य
सोमसाध्यस्वाय मेधस्य यज्ञस्य यंतुरं गिर्यतारं पूर्यं चिरंतनं ॥

आभिन्नविकेपुक्थेषु तृतीयसवने प्रशासुः शस्त्रे यजिष्ठं स्वेत्वादिभ्यो प्रवाची वैकल्पिकी कोषिद्यानुष्पी ।
सूचितं च । यजिष्ठं त्वा चपुमहे यः समिधा य आजती । आ० ७. ८. इति ॥

यजिष्ठं त्वा ववृमहे देवं देवचा होतारममर्त्यं । अस्य यज्ञस्य सुकृतं ॥ ३ ॥

यजिष्ठं । त्वा । ववृमहे । देवं । देवऽचा । होतारं । अमर्त्यं । अस्य । यज्ञस्य । सुऽकृतं ॥ ३ ॥

हे अग्ने यजिष्ठमिष्टतमं त्वा चपुमहे । पुणीमहे । संमजामहे । कीदृशं त्वां । देवचा देवेषु मध्ये देवमतिशयेन
दानादिगुणयुक्तं होतारं देवानामाह्वातारममर्त्यमविनाशमस्य यज्ञस्य यानस्य सुकृतं सुष्ठु कर्तारं ॥

ऊर्जो नपातं सुभगं सुदीदितिमग्निं श्रेष्ठशोचिषं ।

स नो मिचस्य वरुणस्य सो अपामा सुचं यक्षते दिवि ॥ ४ ॥

ऊर्जः । नपातं । सुऽभगं । सुऽदीदितिं । अग्निं । श्रेष्ठऽशोचिषं ।

सः । नः । मिचस्य । वरुणस्य । सः । अपां । आ । सुचं । यक्षते । दिवि ॥ ४ ॥

ऊर्जोऽज्ञस्य नपातं न पातयितारं । यद्वा । नपारं चतुर्थं । हविर्षचक्षेनाग्निनापो जायतेऽग्निर्वायवियज-
सतयक्षेभ्य एव जात इति चतुर्थत्वं ॥ अधाचनपादिति नयः प्रकृतिता च । सुमनं शोमनध्वं सुदीदितिं सुष्ठु
होपयितारं श्रेष्ठशोचिषं प्रशस्ततमतेजस्कमग्निं कीमीति शेषः । स तादृशोऽपिनीऽसादर्थं दिवि योतमानि
देवयजने सुवीक्षे वा मिचस्य देवस्य चक्षकं च सुचं सुचमानिचस्य यक्षते । यचतु । तथा सोऽधिरपामन्वि-
यतानां सुचमनिचयतु ॥

यः समिधा य आहुती यो वेदेन ददाश मर्ते अग्रये । यो नमसा स्वध्वरः ॥ ५ ॥

यः संऽइधा । यः । आऽहुती । यः । वेदेन । ददाश । मर्ते । अग्रये । यः । नमसा ।
सुऽअध्वरः ॥ ५ ॥

इयं पाठ्यचक्रप्रशंसापरेति भगवताऽसायनेन व्याख्याता । आ० नृ० १. १. ४. । यो मर्तो मनुष्यः समिधा पात्राद्यादिभ्योनापयेऽग्न्यर्थं ददाश परिचरति । यथाजती आहुत्याद्यादिसाधया परिचरति । यच्च वेदेन वेदाध्ययनेन परिचरति । यच्च स्वध्वरः शोभनेनाध्वरेण ज्योतिष्टोमादिना युक्तः सन्नमसाग्निं चक्षुरो-
दाशादिनापये ददाश अग्न्यर्थं परिचरति । तस्मिन्वेत इत्युत्तरस्य संबंधः ॥ ॥ २९ ॥

तस्येदर्वेतो रंहयंत आशवस्तस्य युञ्जितमं यशः ।

न तमंहो देवकृते कुतश्च न न मर्त्यकृतं नशत् ॥ ६ ॥

तस्य । इत् । अर्वेतः । रंहयन्ते । आशवः । तस्य । युञ्जिऽतमं । यशः ।

न । तं । अंहः । देवऽकृतं । कुतः । च । न । न । मर्त्यऽकृतं । नशत् ॥ ६ ॥

यः पूर्वोक्तस्तस्मिन्तस्मिन्वाशवो व्यापनशीला अर्वेतोऽद्या रंहयन्ते । येन कुर्वन्ति । यत्रून प्रसहंत इत्यर्थः । युञ्जितमं दीप्तिमत्तमं यशः कीर्तिश्च तस्मिन् भवति । यद्वा । युञ्जमिति धननाम । धनवत्तमं यशोऽन्नं च तस्य भवति । अपि च देवकृतमंहः पापं कुतश्चन कस्यादपि हेतोस्तं न नशत् । न प्राप्नोति । न मर्त्यकृतं मनुष्यैः कृतं ॥

स्वप्नयो वो अग्निभिः स्याम सूनो सहस ऊर्जा पते । सुवीरस्वर्मस्मयुः ॥ ७ ॥

सुऽअग्रयः । वः । अग्निऽभिः । स्याम । सूनो इति । सहसः । ऊर्जा । पते । सुऽवीरः ।
त्वं । अस्मऽयुः ॥ ७ ॥

हे सहसः सूनो वत्सस्य पुत्र । अपिर्हि वत्सेन मन्त्रमागो जायते । हे ऊर्जा पतेऽस्मानां हविर्ब्रह्मणां स्वा-
मिदमे वः ॥ वचनव्यत्ययः ॥ तवावयवभूतिरग्निभिर्नाईपत्यादिभिर्वचं स्वपयः शोभनायिकाः स्याम । भवेम ।
सुवीरः शोभनेर्वीरैरपेतस्त्वं चाक्षयुरस्यान्वामयमानो भव ॥

प्रशंसमानो अतिथिर्न मिचियोऽग्नी रथो न वेद्यः ।

त्वे क्षेमासो अपि संति साधवस्त्वं राजा रयीणां ॥ ८ ॥

प्रऽशंसमानः । अतिथिः । न । मिचियः । अग्निः । रथः । न । वेद्यः ।

त्वे इति । क्षेमासः । अपि । संति । साधवः । त्वं । राजा । रयीणां ॥ ८ ॥

प्रशंसमानः सुवन्नतिधिरिव । यद्वा ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तुमप्रत्ययः ॥ प्रशंसमानः । सोऽपिर्मिचियो मिचिर्वा सोतृवां हितो भवति । तवा रथो न रथ इव वेद्यो ब्रह्मणीयोऽभिवचनसाधनत्वेन ज्ञातव्यो वा । उत्तरोऽर्थः प्रत्ययत्ववर्ती । हे अपि त्वे त्वधि साधवः साधवाः समीचीनाः क्षेमासो धारयाम्यपि संति । भवन्ति । तवा रयीणां धनानामिव रथिचरो भवति ॥

सो अद्या दान्ध्वरोऽग्ने मर्तेः सुभग स प्रशंस्यः । स धीभिरक्षु सनिता ॥ ९ ॥

सः । अद्या । दान्ध्वरऽअध्वरः । अग्ने । मर्तेः । सुऽभग । सः । प्रऽशंस्यः । सः । धीभिः ।

अक्षु । सनिता ॥ ९ ॥

हे अग्निं यो मर्तो मनुजो दासधरश्च इत्ययञ्चो भवति सो जहा । सत्वनामैतत् । सत्वपञ्चो भवतु । हे सुभग शोभनधनामि स एव प्रशंसः प्रशंसनीयः दासधीयश्च भवतु । तवा स धीभिः कर्मभिः कोविर्वा सगितम् संभजनशीलो भवतु ॥

यस्य त्वमूर्ध्वो अर्ध्वराय तिष्ठसि क्षयवीरः स साधते ।

सो अर्वैत्रिः सनिता स विपन्युभिः स श्रूरेः सनिता कृतं ॥१०॥

यस्य । त्वं । ऊर्ध्वः । अर्ध्वराय । तिष्ठसि । क्षयत्वीरः । सः । साधते ।

सः । अर्वैत्तऽभिः । सनिता । सः । विपन्युऽभिः । सः । श्रूरैः । सनिता । कृतं ॥१०॥

हे अग्निं यस्य यजमानस्याध्वराय यागनिष्पादनाय त्वमूर्ध्व उद्युक्तः संतिष्ठसि अवतिष्ठसि स यजमानः यजहीरो निषसन्निरिवीर्या वीरैः पुषादिभिर्ह्येतः सन् साधते । सर्वकर्तव्यं साधयति । तदेव विवृणोति । स तादृशो जनोऽर्वैत्रिश्चैः कृतं निष्पादितं अयादिकं सनिता संभजनशीलो भवति । स तादृशो जनो विपन्युभिर्मेधाविभिः स श्रूरैश्च सनिता भवति ॥ ३० ॥

यस्यामिर्वपुर्गृहे स्तोमं चनो दधीत विश्ववार्यः । हव्या वा वेविषद्विषः ॥११॥

यस्य । अग्निः । वपुः । गृहे । स्तोमं । चनः । दधीत । विश्वऽवार्यः । हव्या । वा ।

वेविषत् । विषः ॥११॥

यस्य यजमानस्य गृहे विश्ववार्यो विश्वैर्वरणीयो वपुः । रूपनामैतत् । रूपवान् दीप्तिमानग्निः स्तोमं स्तोत्रं चनोऽग्रं च हविर्ब्रह्मं दधीत धारयेत् । यस्य च हव्या । वाशब्दः समुच्चये । हव्यानि हवींषि च विषो व्याप्तान् देवान् वेविषत् प्रापयेत् ॥ विष्णु व्याप्ती । अयादिकेति रूपनामैतत् ॥ स यजमान इति पूर्वच संबंधः ॥

विप्रस्य वा स्तुवतः सहसो यहो मक्षुतमस्य रातिषु ।

अवोदेवमुपरिमर्त्य कृधि वसो विविदुषो वचः ॥१२॥

विप्रस्य । वा । स्तुवतः । सहसः । यहो इति । मक्षुतमस्य । रातिषु ।

अवऽदेवं । उपरिऽमर्त्यं । कृधि । वसो इति । विविदुषः । वचः ॥१२॥

हे सहस्रो यहो वसस्य पुषामि विप्रस्य मेधाविनः स्तुवतः सोमर्वा रातिषु हविर्दामिषु मक्षुतमस्य शीघ्रतमस्य यदुर्वा विविदुषो ज्ञातव्यस्याभिज्ञस्य वचो वचनं हे वसो वासकामि अवोदेवं देवानामवसाधुपरिमर्त्यं मर्त्यानामुपरिष्ठाच्च कृधि । कुर्व । सर्वं नमःप्रदेशं आपयति यावत् ॥

यो अग्निं हव्यदातिभिर्नमोभिर्वा सुदक्षमाविवासति । गिरा वाजिरशोचिषं ॥१३॥

यः । अग्निं । हव्यदातिऽभिः । नमःऽभिः । वा । सुदक्षं । आऽविवासति । गिरा ।

वा । अजिरऽशोचिषं ॥१३॥

यो यजमानो हव्यदातिभिर्हविषां दानैर्नमोभिर्नमस्कारिर्वा सुदक्षं शोभनवसमपिमाविवासति परिचरति गिरा वा सुखा वाजिरशोचिषं विप्रनामितेजसं तमपि परिचरति स सजुजो भवतीति शेषः ॥

समिधा यो निशितो दाशुददिति धामभिरस्य मर्त्यः ।

विश्वेत्स धीभिः सुभगो जनो अति सुखैरुन्न ईव तारिषत् ॥१४॥

संऽइधा । यः । निऽशित्ती । दाशत् । अदिति । धामऽभिः । अस्य । मर्त्यः ।

विष्वा । इत् । सः । धीभिः । सुऽभगः । जनान् । अति । द्युजैः । उन्नऽइव । तारिषत् ॥ १४ ॥

यो मर्त्यो मनुष्योऽस्माभिर्धामभिः शरीरेर्नाईपत्वादिभ्येण विभज्य वर्तमानैः सार्धमदितिमखंडनीयं तमेवापि निशित्ती निशित्वा निशानसाधनया प्रज्वलनहेतुभूतया समिधा दाशत् परिचरेत् धीभिः कर्मभिर्बुद्धिभिश्चैर्वा सुभगः सन् विभेत् सर्वानेव जगन्मुक्षीयौतमानिरन्निर्धयोभिर्वैत्र इवोदकाजोवाति तारिषत् । अतितरेत् । अतिक्रामेत् ॥

तदमे द्युजमा भर यत्सासहस्रदने कं चिद्विष्णुं । मन्युं जनस्य दूष्यः ॥ १५ ॥

तत् । अमे । द्युजं । आ । भर । यत् । ससहत् । सदने । कं । चित् । अविष्णुं । मन्युं ।

जनस्य । दुऽध्यः ॥ १५ ॥

हे अपि तद्युजमा भर । अस्मभ्यमाहर । यत्सदने गृहे वर्तमानं कं चित्कमप्यविष्णुमन्तारं राक्षसादिकं सासहत् अत्यर्थमभिमवेत् । तथा दूष्यो दुर्धियः पापबुद्धेः शत्रुजनस्य मन्युं क्रोधं यस्य युजमभिमवेत् तदाहरे-
त्स्वयथः ॥ धी वेति पृषोदरादिपाठाहुरी रेफस्रोत्वं उत्तरपदादेष्टुत्वं च ॥ ३१ ॥

येन चष्टे वरुणो मिचो अर्यमा येन नासत्या भगः ।

वयं तप्ते शर्वसा गातुविषमा इंद्रत्वोता विधेमहि ॥ १६ ॥

येन । चष्टे । वरुणः । मिचः । अर्यमा । येन । नासत्या । भगः ।

वयं । तत् । ते । शर्वसा । गातुवित्ऽतमाः । इंद्रत्वाऽजताः । विधेमहि ॥ १६ ॥

येनाग्निधेन तेजसा वरुणो देवचष्टे प्रकाशयति । येन च मिचोऽर्यमा च चष्टे । येन च नासत्याग्निनी च चष्टाति । भगो भवनीय एतत्संज्ञो देवस्य चष्टे । शर्वसा वसिष्ठ गातुविषमा मातोमीतव्यस्य सोमस्य आतु-
तमाः । यद्वा । वंतव्यस्य प्राप्तव्यस्य जम्बूतमाः । इंद्रत्वोता इंद्रियेश्वरेण स्वधोता रक्षिताः संतो वयं हे अपि नै-
स्वदीयं तृप्तिं विधेमहि । परिचरेमहि ॥

ते घेदये स्वाध्योऽं ये त्वा विप्र निदधिरे नृचक्षंसं । विप्रांसो देव सुकृतं ॥ १७ ॥

ते । घ । इत् । अमे । सुऽआध्यः । ये । त्वा । विप्र । निऽदधिरे । नृऽचक्षंसं । विप्रांसः ।

देव । सुऽकृतं ॥ १७ ॥

हे अपि ते घित एव खलु स्वाध्यः शोमनाध्याना भवंति । हे विप्र मेधाविन् देव शीतमागपि ये विप्रांसो विप्रा मेधाविन् अस्त्रिजो नृचक्षंसं नृणां चक्षारं सुकृतं सुकर्माखं शोमनप्रज्ञं वा त्वा त्वां निदधिरे निदधति यावार्थं नाईपत्वादिस्त्रिजोधाध्यानसंस्कारेण आपयति ते विदित्वन्वयः ॥

त इवेदिं सुभग त आहुतिं ते सीतुं चक्रिरे दिवि ।

त इवाजैर्भिर्जिग्युर्महन्नं ये ते कामं न्येरिरे ॥ १८ ॥

ते । इत् । वेदिं । सुऽभग । ते । आऽहुतिं । ते । सीतुं । चक्रिरे । दिवि ।

ते । इत् । वाजैर्भिः । जिग्युः । महत् । धनं । ये । ते इति । कामं । निऽदधिरिरे ॥ १८ ॥

हे सुभज शोभनधनापि त इत्त एव यजमानास्त्वयानाय वेदिं वनिरि । कुर्वति । तदन्तरं ते यजमाना
आजतिं चरपुरोडाशादिसाध्यां दीवकीयादिषु कुर्वति । ततो दिवि सोतमाने सोत्विहमि सोतुं सोममभि-
सोतुं कर्त्तुरि । उद्योगं कुर्वति । अनुष्ठितयज्ञास्त इत्त एव वाजिमिर्वाजिर्वसिर्महन्मभूतं धनं विभुः । अयति ।
शत्रुभ्यो वसति । कुत इत्यत आह । ये यजमाना हे अपि खे त्वयि काममभिचारं शेरिरे नितरां न चरन्ति ।
त्वामादरातिशयेन सुवन्तीत्यर्थः ॥

आमिन्निकेपूकष्येपु तृतीयसवने प्रशासुः शस्त्रि भद्रो न इति प्रगाथो वैकल्पिकः सोचियः । सूच्यते हि ।
भद्रो नो अपिराहुतो यदी घृतेभिराहुतः । आ० ७. ८. इति ॥

भद्रो नो अपिराहुतो भद्रा रातिः सुभग भद्रो अश्वरः । भद्रा उत प्रशस्तयः ॥ १९ ॥
भद्रः । नः । अमिः । आहुतः । भद्रा । रातिः । सुभग । भद्रः । अश्वरः । भद्राः । उत ।
प्रशस्तयः ॥ १९ ॥

आहुतो हविर्भिक्षार्पितोऽभिर्नोऽश्वाकं भद्रः कक्षापो भवतु । हे सुभज शोभनधनापि भद्रा कक्षापो
रातिर्दानं चाश्वाकं भवतु । भद्रः कक्षापोऽश्वरो यागश्च भवतु । उतापि च भद्राः कक्षास्तः प्रशस्तयः
प्रशंसाः सुतयश्च भवन्तु ॥

भद्रं मनः कृणुष्व वृचतूर्ये येना समत्सु सासहः ।
अव स्थिरा तनुहि भूरि शर्धतां वनेमा ते अभिष्टिभिः ॥ २० ॥
भद्रं । मनः । कृणुष्व । वृचतूर्ये । येन । समत्सु । सासहः ।
अव । स्थिरा । तनुहि । भूरि । शर्धतां । वनेम । ते । अभिष्टिभिः ॥ २० ॥

हे अपि वृचतूर्ये संयामे भद्रं शोभनं मनः कृणुष्व । अश्वाकं कुच । धेन मगसा त्वं समत्सु संयामेपु सासहः
मृशं शत्रुजभिभवसि । अपि च शर्धतामभिभवतां शत्रुणां भूरि भूरीणि बहूनि क्षिराणि दृढान्वप्यच तनुहि ।
कैवाचि कुच । पराजितानि कुर्वित्वर्थः । वयं चाभिष्टिभिरभिवषयाधनेर्हविर्भिः सोचिय ते तां वनेम । संयमि-
महि । यदा । ते तव प्रसादाद्भिष्टिभिरभीष्टिः फलैर्वनेम । संयमिमहि ॥ ३२ ॥

ईळे गिरा मनुर्हितं यं देवा दूतमरतिं न्येरिरे । यजिष्ठं हव्यवाहनं ॥ २१ ॥
ईळे । गिरा । मनुःहितं । यं । देवाः । दूतं । अरतिं । निःएरिरे । यजिष्ठं । हव्य-
वाहनं ॥ २१ ॥

गिरा वाचा सुतिरूपया मनुर्हितं मनुजा प्रजापतिना यजमानेनाहितं तमपिमीळि । क्षीमि । क्षीद्व्यं ।
यजिष्ठं यदुत्तमं हव्यवाहनं हविषां वोढारमरतिमर्थनीचरं वा दूतं देवानां दूति वर्तमानं । यमपि देवा
शेरिरे नितरां प्रयच्छन्ति ॥

तिग्मजैभाय तरुणाय राजते प्रयो गायस्यमये ।
यः पिंशते सूनृताभिः सुवीर्यमसिर्घृतेभिराहुतः ॥ २२ ॥
तिग्मजैभाय । तरुणाय । राजते । प्रयः । गायसि । अयमे ।
यः । पिंशते । सूनृताभिः । सुवीर्ये । अमिः । घृतेभिः । आहुतः ॥ २२ ॥

तिग्मवर्माय तीक्ष्णज्वालाय तद्वत्ताय भिल्लयुगे वरामरवरहिताय राक्षसे राक्षसानां पापघ्ने प्रथो
हविर्ब्रह्मसं नायसि हे खीतः । प्रवृद्धिं प्रयच्छिष्यैः । योऽपिः सुनुताभिः प्रियसत्वात्मिकाभिर्वाग्भिः सुतो
वृत्तिमिर्बुतेराक्षिराजतोऽभिजितस्य सन् सुवीर्यं शोभनवीर्यं पिंशते चाक्षिपयति खीतुभिः संघोषयति ॥ पिश
जययवे ॥ तस्मा जयय इत्यन्वयः ॥

आभिन्नविशेषवृत्तिषु प्रशासुः शस्त्रे यदा भद्रो नः । अ० ८. १९. १९. इति प्रमाणः खोषिधः तदानीं यदी
वृत्तिमिरिति प्रमाणोऽनुक्तः । वृत्तं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

यदी घृतेभिराहुतो वाशीमग्निर्भरत उच्चाव च । असुर इव निर्णिजं ॥ २३ ॥

यदि । घृतेभिः । आऽहुतः । वाशी । अग्निः । भरते । उत् । च । अ । च । असुरः । इव ।
निः । निजं ॥ २३ ॥

वृत्तिमिर्बुतेराजतोऽभिजितोऽयमपिर्बुद्धि यदा यस्मिन्काक्षि वाशी । बाहुमैतत् । बाधं शब्दसुबोधं
बाध बाधाक भरते संपादयति । यदा । वाशीं वाशनशीलां शब्दकारिणीं ज्वालासुन्नरते उन्नरति उन्नम-
यत्पूर्वसुखमय च भरते अवाप्तुषं च हरति उपसंहरति । असुर इव ररमीनां चेन्ना सूर्यो यथा निर्बिजमा-
त्मीयं रूपमुपरितेनैषु लोकेषु प्रकाशतद्योन्नमयति चधसनेषु बाधाप्तुषं गमयति तद्वदुच्चनीचमावनयापिक्षिप
उन्नमयति । तं कुम इति शेषः ॥

यो हृष्यान्वैरयता मनुर्हितो देव आसा सुगंधिना ।

विवांसते वार्याणि स्वध्वरो होता देवो अमर्त्यः ॥ २४ ॥

यः । हृष्यानि । ऐरयत । मनुः । हितः । देवः । आसा । सु । गंधिना ।

विवांसते । वार्याणि । सु । अध्वरः । होता । देवः । अमर्त्यः ॥ २४ ॥

यो मनुर्हितो मनुना प्रजापतिनाहितो देवो खीतमानोऽपिः सुगंधिना शोभनमधुतिनासाक्षिण
हृष्यान्वदीयानि हवीर्क्षिरयत देवाभ्यति प्रेरयति स्वध्वरः शोभनयज्ञो होता देवानामाज्ञाता देवो दीप-
मानोऽमर्त्यो मरवरहितः खोऽपिर्वार्याणि वरवीयानि धनानि विवांसते । परिचरते । यजमानाय प्रयच्छ-
तीति शेषः ॥

यदग्ने मर्त्यस्त्वं स्यामहं मिचमहो अमर्त्यः । सहसः सूनवाहुत ॥ २५ ॥

यात् । अग्ने । मर्त्यः । त्वं । स्यां । अहं । मिचऽमहः । अमर्त्यः । सहसः । सूनो इति ।

अऽहुत ॥ २५ ॥

हे सहसः सूनो यच्च पुषाजत वृत्तिरभिजित हे मिचमहोऽनुकूलदीप्तिमन्नये मर्त्यो मरवरधर्माहं यच्चदि
त्वं कां लक्ष्म्यायनया लक्ष्म्यापन्नो भवेयं । ये यथायथोपासते ते तदेव मर्त्यतीति वृत्तिः । तर्ह्यहममर्त्यो
मरवरहितो देव एव भवेयमिति ॥ १३३ ॥

न त्वा रासीयाभिर्ब्रह्मये वसो न पापत्वाय संत्य ।

न मे खीतार्मतीवा न दुर्हितः स्यादग्ने न पापया ॥ २६ ॥

न । त्वा । रासीय । अभिर्ब्रह्मये । वसो इति । न । पापऽत्वाय । संत्य ।

न । मे । खीता । अमर्तिऽवा । न । दुःहितः । स्यात् । अग्ने । न । पापया ॥ २६ ॥

हे वसो वासकापि त्वा त्वामभिप्रक्षयिः मिश्रसनाथ मिथ्यापवादाय हिंसाय च न राखीय । नाक्रोश्वेष्यं ॥ राक्ष शब्दे ॥ हे संव्य संमजनीयापि पापत्वाय त्वां न राखीय । मे महीयः क्षीता चानमितवचनेन त्वां नाक्रोशयतु । अत एवामतीया । अमतिरशोभना बुद्धिः । तद्वान् अपि च दुर्हितः शत्रुर्हि अपि अस्माकं न ज्ञात् । न भवतु । अत एव पापयाशोभनया बुद्ध्या स न बाधतां ॥

पितुर्न पुत्रः सुभृतो दुरोण आ देवो एतु प्र णो हविः ॥ २७ ॥

पितुः । न । पुत्रः । सुऽभृतः । दुरोणे । आ । देवान् । एतु । प्र । नः । हविः ॥ २७ ॥

पितुर्न पुत्रः पितुः पुत्र इवास्माकं सुभृतः सुष्ठु मर्ता । यद्वा । पित्रा पुत्र इवास्माभिः सम्यग्भृतो हविर्भिः पोषितः । अथमपिः पुत्र इवास्माकं सुभृतो दुरोणे यज्ञगृहे देवानामिषज्ज नोऽस्माकं हविः प्रेतु । प्रममयतु । यद्वा । अपिरेतु । आनक्तु । अस्मादीयं हविष देवान् प्राप्नोतु ॥

तवाहमम जतिभिर्नेदिष्ठाभिः सचेय जोषमा वसो । सदा देवस्य मर्त्यः ॥ २८ ॥

तव । अहं । अग्ने । जतिऽभिः । नेदिष्ठाभिः । सचेय । जोषे । आ । वसो इति । सदा । देवस्य । मर्त्यः ॥ २८ ॥

हे वसो वासकापि नेदिष्ठामिरतिकतमाभिर्जनुनामिनीभिर्वा देवस्य तवोतिमी रचामिर्मर्त्यो मनुष्योऽहं क्षीता सदा सर्वदा जोषमा सचेय । प्रीतिमभिषेवेय ॥

तव क्रत्वा सनेयं तव रातिभिरग्ने तव प्रशस्तिभिः ।

त्वामिदाहुः प्रमतिं वसो ममाग्ने हर्षस्व दातवे ॥ २९ ॥

तव । क्रत्वा । सनेयं । तव । रातिऽभिः । अग्ने । तव । प्रशस्तिऽभिः ।

त्वां । इत् । आहुः । प्रऽमतिं । वसो इति । मम । अग्ने । हर्षस्व । दातवे ॥ २९ ॥

हे अपि तव क्रत्वा त्वदीयेन परिवरणरूपेण कर्मका सनेयं । त्वां संमजेयं । एतदेव विशदयति । तव रातिभिस्त्वदीयेर्विर्दिष्टैश्च सनेयं । तथा तव प्रशस्तिभिः प्रशंसयैः क्षीयैश्च त्वां संमजेयं । अक्षीय संमजने किं कारणं तदाह । हे वसो वासकापि मम क्षीतुः प्रमतिं प्रकृतबुद्धिं रचकं त्वामित्त्वामिवाहुः । प्रकृषादिनः कथयति । अतो हे अपि दातवे दातुं हर्षस्व । इहो मय । हर्षयुक्तः सन् वज्र धनं प्रयच्छेत्त्वर्षः ॥

पूर्वोक्त एव प्रयासुः शस्त्रे प्र स इति प्रवाचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सुच्यते हि । प्र । सो अपि तवोतिमिरधि वो बुधन्ते । अ० ७. ८. इति ॥

प्र सो अग्ने तवोतिभिः सुवीराभिस्तिरते वाजभर्मभिः । यस्य त्वं सख्यमावरः ॥ ३० ॥

प्र । सः । अग्ने । तव । जतिऽभिः । सुऽवीराभिः । तिऽरते । वाजभर्मऽभिः । यस्य । त्वं । सख्यं । आऽवरः ॥ ३० ॥

हे अपि तवोतिमी रचामिः स यजमानः प्र तिरति । प्रवर्धते । अतयो विशेयति । सुवीरानिः । शोभना वीराः पुत्रादयो वासु ताकषीताः । वाजभर्मभिः । वाजानामन्नायां वज्राणां वा भर्म मरुतं वासु ताकृषीभिः । हे अपि त्वं यज्ज यजमानस्य सखां सखित्वं मिषलमावरः अभिपुत्रोपि स तिरत इत्यन्वयः ॥ ३४ ॥

तव द्रुप्तो नीलवान्वाश ऋत्विग्य इधानः सिष्णावा ददे ।

त्वं महीनामुषसांसि प्रियः क्षयो वस्तुषु राजसि ॥ ३१ ॥

तव । द्रुप्सः । नीलऽवान् । वाशः । क्षुत्त्रियः । इंधानः । सिष्णो इति । आ । ददे ।
त्वं । महीनां । उषसां । असि । प्रियः । क्षपः । वस्तुषु । राजसि ॥ ३१ ॥

हे सिष्णो ॥ सिषिः शेषवार्धः ॥ सोमेनासिष्यमानापि द्रुप्सो द्रवणशीलो नीलवान् शकटनीहिऽवस्त्राणात्
तद्वाजं वाशः कांतः शब्दायमानो वा क्षत्रिय क्षती वसंतादिकाक्षविशेषे मय इंधानः संदीपयन् एवंभूतस्य
सोम आ ददे । तुभ्यं होमायाभ्यर्चुणादीयते । अपि च त्वं महीनां महतीनामुषसां प्रियो मित्रभूतोऽसि ।
उषसि क्षपयो होमाय प्रज्वाक्यते । तथा क्षपः क्षपाया रात्रिः संबन्धिषु वस्तुषु राजसि । प्रकाशसे । यद्वा ।
रात्रिसंबन्धीनि वस्तूनि पदार्थजातानि त्वं प्रकाशयसि ॥

तमागन्म सोभरयः सहस्रमुष्कं स्वभिष्टिमवसे । स्रज्जाजं चासंदस्यवं ॥ ३२ ॥

तं । आ । अगन्म । सोभरयः । सहस्रऽमुष्कं । सुऽअभिष्टिं । अवसे । संऽराजं ।
चासंदस्यवं ॥ ३२ ॥

सोभरय अथवो वयमवसे रचणाद्य तमप्रिमागन्म । हविर्भिः क्षुतिभिश्च प्राप्ता अभूम । कीदृशं ।
सहस्रमुष्कं । मुष्कंति तमास्त्रपहरंतीति मुष्काणि तेषांसि । वज्रतेजस्कं स्वभिष्टिं शोभनाभ्येषणं स्रज्जाजं सम्यया-
जमानं चासंदस्यवं । वसदक्षुर्नाम रात्रिर्भिः । तस्य सोतव्यत्वेन संबन्धिणं ॥

यस्य ते अग्ने अन्ये अग्रय उपक्षितो वया इव ।

विपो न द्युम्ना नि युवे जनानां तव क्षत्राणि वर्धयन् ॥ ३३ ॥

यस्य । ते । अग्ने । अन्ये । अग्रयः । उपऽक्षितः । वयाऽइव ।

विपः । न । द्युम्ना । नि । युवे । जनानां । तव । क्षत्राणि । वर्धयन् ॥ ३३ ॥

हे अपि यस्य ते तवान्निऽग्रयो वया इव युवस्य शाखा इवोपक्षितः समीपे निवसंतो भवन्ति जनानां
अभिमतं मनुष्याणां मध्येऽहं नस्य तव क्षत्राणि वस्त्राणि सुखा वर्धयन् विपो न । सोतुनामितत् । अग्ने
सोतार इव युक्ता सोतमानावस्त्राणि यद्वांसि वा नि युवे । नितरां प्राप्नोमि । तत्प्रसादाद्भवेद्यत्तुर्धः ॥

यमादित्यासो अद्रुहः पारं नयथ मयि । मघोनां विधेषां सुदानवः ॥ ३४ ॥

यं । आदित्यासः । अद्रुहः । पारं । नयथ । मयि । मघोनां । विधेषां । सुऽदानवः ॥ ३४ ॥

हे अद्रुहोऽद्रोम्भारो हे सुदानवो हे आदित्यासोऽदितिः पुत्रा मित्रादयः मघोनां हविर्भूतां विधेषां
सर्वेषां मध्ये यं मयि मनुष्यं यजमानं पारं नयथ आरब्धस्य कर्मस्यः समाप्तिं प्रापयथ । य तत्कर्मं कर्मत इत्यर्थः ॥

यूयं राजानः कं चिच्चर्वणीसहः क्षयंतं मानुषां अनु ।

वयं ते वो वरुण मिचार्येमन्स्यामेदृतस्य रथ्यः ॥ ३५ ॥

यूयं । राजानः । कं । चित् । चर्वणिऽसहः । क्षयंतं । मानुषान् । अनु ।

वयं । ते । वः । वरुण । मिच । अर्येमन् । स्याम । इत् । क्षुत्तस्य । रथ्यः ॥ ३५ ॥

हे राजानो राजमाना हे चर्वणीसहः शत्रुभूतानामभिभवितार आदित्याः यूयं मानुषान् मनुष्यान्वजमा-
नान्मुषस्य चवंतं यपवंतं कं चित् कमपि शत्रुवर्धनमिभवति क्षिपः । यद्वा । मनुष्येषु यजमानेषु चवंतं क्षुत्ती-
यामीचरं कं चित् कमपि सोतारं मा यूयं वरुण । हे वरुण हे मित्र हे अर्येमन् ते तादृशा चर्व वो युष्माकं
संबन्धिषु क्षतस्य यजमानस्य रथ्यः क्षान । भित्तारो मयि ॥

अदान्ने पौरुक्त्स्यः पंचाशतं असदस्युर्वधूनां । मंहिष्ठो अय्यः सत्पतिः ॥ ३६ ॥

अदान् । मे । पौरुऽकुत्स्यः । पंचाशतं । असदस्युः । वधूनां । मंहिष्ठः । अय्यः ।
सत्पतिः ॥ ३६ ॥

इदमादिक्त्वेन प्रगाथेन असदस्योर्दानमृषिः प्रशंसति । पौरुक्त्स्यः पुरुक्त्सपुरुक्त्ससदस्युर्मे महां वधूनां पंचाशतमदात् । दत्तवान् । कीदृशः । मंहिष्ठो दातुतमोऽय्योऽभिगंतव्यः स्वामी वा सत्पतिः सतां शिष्टानां सौतृणां पाकयिता ॥

उत मे प्रिययोर्वयियोः सुवास्वा अधि तुर्वनि ।

तिसृणां सप्ततीनां श्यावः प्रणेता भुवस्सुर्दियानां पतिः ॥ ३७ ॥

उत । मे । प्रिययोः । वयियोः । सुवास्वाः । अधि । तुर्वनि ।

तिसृणां । सप्ततीनां । श्यावः । प्रऽनेता । भुवत् । वसुः । दियानां । पतिः ॥ ३७ ॥

॥ ३५ ॥

आ गंतिति वङ्गिशतमष्टमं सूक्तं वायव्यस्य सोमरेरार्षं माघतं प्रथमाद्युक्त्वा ऋजुमो द्वितीयादिषुक्त्वा सतोऽनुहृतः । अनुकन्यते हि । आ गंत वङ्गिशतिर्माघतमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

आ गंता मा रिषण्यत प्रस्थावानो मापं स्याता समन्यवः । स्थिरा चिन्मयिष्णवः ॥ १ ॥

आ । गंत । मा । रिषण्यत । प्रऽस्थावानः । मा । अपं । स्यात । सऽमन्यवः । स्थिरा ।

चित् । नमयिष्णवः ॥ १ ॥

हे प्रस्थावानो नमनशीला मघतः यूयमा गंत । आगच्छत । मा रिषण्यत । अनाममनेनास्माया हिंस । हे समन्यवः समानतिवस्त्राः समानक्रोधा वा क्षिरा चित् क्षिराणि वृढान्यपि पर्वतादीनि हे नमयिष्णवो नमनशीलाः कंपयितारः मापं ज्ञात । अक्षतोऽपेक्षान्वय मा तिष्ठत । अक्षालेव तिष्ठतित्यर्थः ॥

वीकुपविभिर्मरुत च्छुभ्रुण आ रुद्रासः सुदीतिभिः ।

इषा नो अद्या गता पुरुस्सुहो यज्ञमा सोभरीयवः ॥ २ ॥

वीकुपविऽभिः । मरुतः । च्छुभ्रुणः । आ । रुद्रासः । सुदीतिभिः ।

इषा । नः । अद्य । आ । गत । पुरुऽसुहः । यज्ञं । आ । सोभरीऽयवः ॥ २ ॥

हे च्छुभ्रुवो महान् उद्यमासमाननिवासा वा हे रुद्रासो रुद्रा रुद्रपुत्राः इदृशा हे मघतः सुदीतिभिः शोभनदीतिविबोक्तुपविभिः । रक्षणेभ्यः पयवः । वीकु वृद्धाः पयवो येषु तादृशे रक्षेरा वत । आगच्छत । एतदेव विबुधोति । हे पुरुस्सुहो वज्रभिः शूद्रधीया रक्षितव्याः सोमरीयवः सोमरिमुषि मां कामयमाना नोऽस्माकं वचं प्रत्यवेदानीमिधाक्षिणं सहान्व्यत । आ पूरवः ॥

विष्ठा हि रुद्रियाणां शुष्ममुयं मरुतां शिमीवतां । विष्णोरिषस्य मीळ्हुषां ॥ ३ ॥

विष्ठा । हि । रुद्रियाणां । शुष्मं । उयं । मरुतां । शिमीऽवतां । विष्णोः । एषस्य ।

मीळ्हुषां ॥ ३ ॥

चद्विधायां चद्रुपायां शिमीवतां कर्मवतां विष्णोर्बाह्वसीयसीयसीयस्य वृष्णदक्षस्य मीन्द्रुवां शेट्ठकां
महतामुग्रमुग्र्यं मुष्णं वसं विद्य हि । वागीमः खणु ॥

वि वी॒पानि॒ पाप॑त॒न्तिष्ठ॑हु॒ङ्कुनो॒भे यु॑ज॒न्त॒ रोद॑सी ।

प्र ध॒न्वा॒न्यैर॑त शु॒भ्र॒खाद॑यो॒ यदे॑ज॒थ स्व॒भान॑वः ॥४॥

वि । वी॒पानि॒ । पाप॑त॒न् । तिष्ठ॑त् । दु॒ङ्कुना॑ । उ॒भे इति॑ । यु॑ज॒न्त॒ । रोद॑सी॒ इति॑ ।

प्र । ध॒न्वानि॑ । ऐ॒र॒त॒ । शु॒भ्र॒ऽखा॒द॒यः॒ । यत् । ए॒ज॒थ॒ । स्व॒ऽभान॑वः ॥४॥

वीपानि द्वयोः पार्श्वयोरापो येषु तान्मुदमध्यस्थानि ॥ ग्रन्थपसर्गैर्भ्योऽप ईत् । पा० ६. ३. ९७. । रतीत् ।
अकपूरित्वादिनाकारः स्मासांतः ॥ तानि च वि पापतन् । अत्यर्थं मरुदेगेन विपतंति । तिष्ठत् खावरं चाव्य-
वृत्तजातं दुङ्कुना दुःखेन युज्यते । उभे रोदसी बाबापृथिव्यावपि युजंत । ते महतः स्वागमनजनितेन कंपेन
योजयंति । परोऽर्धर्चः परोचकृतः । धन्वानि गमनशीलान्मुदकानि च प्रैरत । प्रगच्छंति । हे शुभ्रखादयः
शोभनावुधाः शोभनहविष्का वा हे स्वभानवः स्वायत्तदीप्तयः यूयं यद्यदेवय कंपयथ । तदेतत्पूर्वोक्तं सर्वं
निष्पाद्यत इत्यर्थः ॥

अ॒च्यु॒ता चि॒ह्नो अ॒ज्म॒न्ना नान॑द॒ति प॑र्व॒तासो॒ वन॑स्प॒तिः । भूमि॒र्यामे॑षु रेज॒ते ॥५॥

अ॒च्यु॒ता । चि॒त् । वः । अ॒ज्म॒न् । आ । नान॑द॒ति । प॑र्व॒तासः । वन॑स्प॒तिः । भूमिः ।

या॒मे॒षु । रे॒ज॒ते ॥५॥

हे महतः वो युष्माकमज्मन्मणि गमने सत्वच्युता चिह्नवाचयितुमशक्या अपि पर्वतासः पर्वता मेघा
गिरयो वा वनस्पतिः ॥ वाताविकवचनं ॥ वनस्पतयो वृक्षाश्च नानदति । अभितो भुशं शब्दायते । अपि च
यामेषु युष्मदीधेषु गमनेषु निमित्तेषु भूमिः पृथिवी च रेजते । कंपते ॥ ३६ ॥

अ॒र्मा॒य वो म॒रुतो॒ यात॑वे॒ द्यौर्जि॑ही॒त उ॒त्तरा॑ वृ॒हत् ।

य॒चा न॒रो दे॑दि॒शते॒ त॒नूष्व॑ा त्व॒क्षांसि॑ वा॒हो॒जसः॑ ॥६॥

अ॒र्मा॒य । वः । म॒रुतः॑ । यात॑वे॒ । द्यौः । जि॑ही॒ते । उ॒त्त॑रा॒ । वृ॒हत् ।

य॒च॒ । नरः॑ । दे॑दि॒शते॒ । त॒नूषु॑ । आ । त्व॒क्षांसि॑ । वा॒हु॒ऽओ॒जसः॑ ॥६॥

हे महतः वो युष्माकममाय वचाय यातवे यातुं वीरुंजोको वृहदंतरिचं विह्वलीनरोन्नततरा विह्वलि
नच्छति । युष्मद्गमनाद्गीता सती युष्मदीयमांतरिचं क्षानं परित्वज्योर्ध्वं पातयत इत्यर्थः । यच चक्षिर्-
तरिचं वाहोजसः वाहोरोको वसं येषां तादृशा नरो भित्तारो महतस्त्वक्षांसि दीप्ताम्बामरबाणि तनूषा-
मीधेषु शरीरेष्वा देदिशते आदिष्टानि भूतानि कुर्वन्ति । यदा । तनूषु विद्युतासु मेघस्त्रासस्य त्वक्षांसि तनू-
कृतानि तीक्ष्णकृताम्बायुधानि मेघोद्भिदाया देदिशते पुनःपुनरादिशन्ति । तद्वृहदंतरिचं विहीत इत्यन्वयः ॥

स्व॒धाम॑नु॒ श्रियं॑ न॒रो म॒हि त्वे॒षा अ॒म॒व॑न्तो॒ वृष॑प्सवः । व॒ह॑न्ते॒ अ॒हु॑त॒प्सवः॑ ॥७॥

स्व॒धां । अ॒नु॒ । श्रि॒यं॒ । नरः॑ । म॒हि । त्वे॒षाः । अ॒म॒ऽव॑न्तः । वृष॑ऽप्सवः । व॒ह॑न्ते॒ ।

अ॒हु॑त॒ऽप्सवः॑ ॥७॥

नरो भित्तारो महतः स्वधामनु । स्वधामनाम । हविर्धनमममनुकक्ष निचं श्रीमां महि महमीडं वहीत ।
धारयंति । वीहृशः । मेघा दीप्ता वनवन्तो वचवन्तो वृषप्यवी पर्वतप्यवीऽपुडिषक्याय ॥

गोभिर्वाणो अज्यते सोभरीणां रथे कोशे हिरण्यये ।

गोबधवः सुजातास इषे भुजे महांतो नः स्पर्से नु ॥ ८ ॥

गोभिः । वाणः । अज्यते । सोभरीणां । रथे । कोशे । हिरण्यये ।

गोऽबधवः । सुऽजातासः । इषे । भुजे । महांतः । नः । स्पर्से । नु ॥ ८ ॥

सोभरीणामृषीणां गोभिः शब्दैः क्षुतिकक्षिर्वाणो मरुदीणाज्यते । कज्यते । प्रकटीक्रियते । कुष । हिरण्यये रथे कोशे कोशवद्वेष्टि मध्यदेशे । यद्वा । गोभिर्गुभिर्गोमातुर्किर्वा मरुद्भिर्वाणोऽज्यते । कज्यते । सोभरीणां ज्ञानायेकृशे रथे वाक्यत इत्यर्थः । अपि च गोबधवो गोमातुकाः सुजातासः शोभनजन्मानो महांतो महानु-
भावास्तो मरुतो गोऽस्माकमिषेऽस्नाय भुजे भोगाय स्पर्से प्रीतिं च वसनाय वा नु चित्रं भवंत्विति शेषः ॥

प्रति वो वृषदंजयो वृष्णे शर्धाय मारुताय भरध्वं । हव्या वृषप्रयाव्ये ॥ ९ ॥

प्रति । वः । वृषत्ऽअज्ययः । वृष्णे । शर्धाय । मारुताय । भरध्वं । हव्या । वृषऽप्रयाव्ये ॥ ९ ॥

हे वृषदंजयो वृषता वर्षकेण सोमेनाजंतः सिंचतोऽध्वर्यवः वो यूयं वृष्णे वर्षेभि मारुताय मरुत्संस्कृष्याथ शर्धाय वसनाय हव्यानि हवींषि प्रति भरध्वं । आहवनीयं प्रति हरत । शर्धे विशेयते । वृषप्रयाव्ये । वृषावः
सेतारः प्रयावानः प्रकृष्टं गंतारो मरुतो यस्मिन् तत्तपोत्तं । तस्मै ॥

वृषण्येन मरुतो वृषप्सुना रथेन वृषनाभिना ।

आ श्येनासो न पक्षिणो वृथा नरो हव्या नो वीतये गत ॥ १० ॥

वृषण्येन । मरुतः । वृषऽप्सुना । रथेन । वृषऽनाभिना ।

आ । श्येनासः । न । पक्षिणः । वृथा । नरः । हव्या । नः । वीतये । गत ॥ १० ॥

हे नरो नेतारो मरुतः वृषण्येन वृषभिः क्षेपनसमर्थैरक्षिप्येति न वृषप्सुना वर्षकरूपयुक्तेन वृषनाभिना ।
नाभिसक्तच्छिद्रं । वर्षकनाभियुक्तेन रथेन गोऽस्माकं हव्यानि हवींष्या गत । आगच्छत । वृषाणायासिनिव वीतये
मरणार्थं । तच्च दृष्टान्तः । श्येनासो न पक्षिणः श्येनाः शंसनीयगतयः पक्षिणो यथा ग्रीष्ममागच्छन्ति । अद्भुता-
यासिन ग्रीष्ममागच्छन्तित्यर्थः ॥ ३७ ॥

समानमंज्येषां वि भाजंते रुक्मासो अग्निं बाहुषु । दर्विद्युततृष्टयः ॥ ११ ॥

समानं । अंजि । एषां । वि । भाजंते । रुक्मासः । अग्निं । बाहुषु । दर्विद्युतति । तृष्टयः ॥ ११ ॥

एषां महतामंजि रूपाभिर्बन्धकमामरणं समानमेकविधमेव । एतदेवाह । रुक्मासो रुक्मा दीपमानाः
सुवर्णमया हारा वि भाजंते । वचःकक्षेषु विशिष्येव दीप्यते । तत्रा वाङ्मन्त्रसिद्ध्ययः शक्त्यादीन्वायुधाभि
दर्विद्युतति । अत्यर्थं चोक्तं ॥

त उयासो वृषण उयवाहवो नकिहनुषु येतिरे ।

स्थिरा धन्वान्यायुधा रथेषु वोऽनीकेष्वधि श्रियः ॥ १२ ॥

ते । उयासः । वृषणः । उयऽवाहवः । नकिः । तनुषु । येतिरे ।

स्थिरा । धन्वानि । आहुधा । रथेषु । वः । अनीकेषु । अग्निं । श्रियः ॥ १२ ॥

उवाच उद्बुधाः सर्वकार्येषु यता युवयो वर्धितार उवाहाश्च उद्बुधवाञ्छकास्ते मरुतस्य पुष्पास्तीधेयु शरीरेषु
नक्षिर्येति । रचयामास न प्रयतति । न हि कश्चित्तेषां शरीराणि बाधितुं शक्नोति येन यत्नः क्रियेत । परोऽर्धर्षः
प्रत्यक्षतः । हे मरुतः यो पुष्पाकं रथेषु धन्वानि धर्ज्यायुधान्वायोधनानि बाणादीनि च क्षिरा क्षिराणि
वृद्धतराणि संति । अत एव कारणादनीकेष्वपि सेनामुखेषु त्रियो जयसंपदो पुष्पाकं भवन्ति ॥

येषामर्णो न सप्रथो नाम त्वेषं शश्वतामेकमिह्रुजे । वयो न पित्र्यं सहः ॥१३॥
येषां । अर्णः । न । सऽप्रथः । नाम । त्वेषं । शश्वतां । एकं । इत् । भ्रुजे । वयः । न ।
पित्र्यं । सहः ॥१३॥

अर्णो नोदकमिव सप्रथः सर्वतः पृथु विसीर्य त्वेषं दीप्तं शश्वतां वज्रणां येषां मरुतामीह्रुजं नाम मरुत
इति नामधेयमेकमिदमेवैसाहायमेव सङ्गुजे क्षीतृणां भोगाय भवति । तच्च वृष्टांतः । सहः प्रसङ्गश्रीकं पित्र्यं
पितुरावतं वयो नाममिव । यथा तद्विकमेव भोगाय भवति तथेत्यर्थः । तानिस्तुत्तरपैकवाक्यता ॥

तान्वंदस्व मरुतस्त्वाँ उप स्तुहि तेषां हि धुनीनां ।
अराणां न चरमस्तदैषां दाना म्हा तदैषां ॥१४॥
तान् । वंदस्व । मरुतः । तान् । उप । स्तुहि । तेषां । हि । धुनीनां ।
अराणां । न । चरमः । तत् । एषां । दाना । म्हा । तत् । एषां ॥१४॥

हे अंतराक्ष्य तान्पूर्वोक्तगुणाकृतो वंदस्व । प्रथम । तानिबोधिस्व स्तुहि । हि यस्याधुनीनां कंपयितृणां
तेषां मरुतां वयं शेषभूताः अ । अराणामर्याणां स्तमिनां यथा चरमो हीनः शेषकः शेषभूतस्तद्वत् । तत्तस्मा-
दैषां मरुतां दाना दानानि म्हा महस्विन युक्तान्वक्षाकं भवन्ति । तदैषामिति दिवस्तिरादरार्था पदपुर-
कार्था यी ॥

सुभगः स व जतिष्वास पूर्वीसु मरुतो व्युष्टिषु । यो वा नूनमुतासति ॥१५॥
सुऽभगः । सः । वः । जतिषु । आस । पूर्वीसु । मरुतः । विऽउष्टिषु । यः । वा । नूनं ।
उत । असति ॥१५॥

हे मरुतः यो पुष्पाकमूतिषु रचासु सतीषु स क्षीता सुभग आस । शोभनधनी भवति ॥ अस्मिन्हांदसो
भूमावामावः ॥ यद्वा । सुभग आस । दीप्यते ॥ अस गतिदीप्यादनिषु ॥ कदेति चित् उच्यते । पूर्वीसु व्युष्टिषु
पूर्वेषुऽतीतिषु विद्युक्षितिषु दिवसेषु । यद्वा । पूर्वास्त्रागामिनीषु व्युष्टिषुऽसु । उवाःकाकोपलक्षितेषु दिवसेषु ।
उतापि च यो मनुष्यः क्षीता यद्वा वा नूनमपश्यमसति पुष्पाकं भवति ॥ अस्मिन्हांदसः श्रयो सुभगवः ॥ स
सुभग इत्यन्वयः ॥ ॥३८॥

यस्य वा यूयं प्रति वाजिनो नर आ हृष्या वीतये गुथ ।
अभि य शुक्लैरुत वाजसातिभिः सुक्ता वो धूतयो नशत् ॥१६॥
यस्य । वा । यूयं । प्रति । वाजिनः । नरः । आ । हृष्या । वीतये । गुथ ।
अभि । सः । शुक्लैः । उत । वाजसातिभिः । सुक्ता । वः । धूतयः । नशत् ॥१६॥

हे नरो भित्तारी वरतः यूयं यच्च वा यच्च च वाधिनी हविष्मती यच्चमृगक हवा हवाणि हवीधि प्रति

वीतये मयसाया मय आनच्छ स यजमानो हे धृतयः कंपयितारो मयतः कुक्षीतमगिरिर्ग्रीवशोभिर्वा
उतापि च वायसातिभिर्वाजानां संभवनेच वो युष्माकं संबन्धीनि सुखान्भवि नयत् । अभितो आभोति ॥

यथो रूद्रस्य सूनवो दिवो वशंत्यसुरस्य वेधसः । युवानस्तथेदसत् ॥ १७ ॥
यथा । रूद्रस्य । सूनवः । दिवः । वशंति । असुरस्य । वेधसः । युवानः । तथा । इत् ।
असत् ॥ १७ ॥

रूद्रस्य दुःखद्रावयितुरीश्वरस्य सूनवः पुत्रा असुरस्योदकानां वेधमेषस्य वेधसो विधातारः । यथा ।
असवः प्राणाः । ताज्जाति ददातीत्यसुरं वृद्धिजनं । तस्य कर्तारः । युवानो भित्ततद्वणाः ईदृशा मयतो
दिवोऽतरिषादान्त्य यथा धेन प्रकरेण वशति अज्ञानं कामयति तथेतेष्वेव प्रकरेणासत् । इदं सोमं
मयतु ॥ वष्टेष्वांसः शपो जुगमावः ॥

ये चाहंति मरुतः सुदानवः स्मन्मीढुषश्चरंति ये ।
अतश्चिदा न उप वस्यसा हृदा युवान् आ ववृध्वं ॥ १८ ॥
ये । च । अहंति । मरुतः । सुदानवः । सत् । मीढुषः । चरंति । ये ।
अतः । चित् । आ । नः । उप । वस्यसा । हृदा । युवानः । आ । ववृध्वं ॥ १८ ॥

सुदानवः शोभनदाना धे च यजमाना मयतो देवानहंति पूजयंति । धे च मीढुषः शैलुषादतः सत्
प्रशक्तं चरंति हविर्भिः प्रचरंति यजंति । यत एवमतोऽपि कारणात्तानुमयविधातोऽज्ञानाभिसक्त्य वस्यसा
वसीयसा वसुमत्तमेन हृदा हृदयेन हे युवानो मयतः उपा ववृध्वं । उपेत्याभिसंभवत ॥

यूनं ऊं षु नविष्ठया वृष्णः पावकाँ अभि सोभरे गिरा । गाय गा इव चर्कृषत् ॥ १९ ॥
यूनः । ऊं इति । सु । नविष्ठया । वृष्णः । पावकान् । अभि । सोभरे । गिरा । गायं ।
गाःऽइव । चर्कृषत् ॥ १९ ॥

हे सोमरे यूनो भित्ततद्वान् वृष्णो वर्धितान् पावकाँस्वाभ्यदतो नविष्ठयातिश्रयिनाभिनयया गिरा वाचा
सुतिरूपया सु शोभनमभि गाय । अभिगुहि । चर्कृषत् पुनःपुनः कृषन् कृषीयको वा इव । स यथा यूनः
श्रताननदुष्टः सीति तद्वत् ॥

साहा ये संति मुष्टिहेव हव्यो विश्वासु पृतसु होतृषु ।
वृष्णाचंद्रान् सुश्रवस्तमान् गिरा वंदस्व मरुतो अहं ॥ २० ॥
साहाः । ये । संति । मुष्टिहाऽइव । हव्यः । विश्वासु । पृतसु । होतृषु ।
वृष्णः । चंद्रान् । न । सुश्रवःऽतमान् । गिरा । वंदस्व । मरुतः । अहं ॥ २० ॥

विश्वासु सर्वासु पृतसु पृतानासु वृष्टिषु होतृष्वज्ञानशीक्षिषु योवृषु च हे मयतः सह्यः संति अभिनयितारो
मयंति हव्यो ज्ञातव्यो मुष्टिहेव । मुष्टिमिरेव इतीति मुष्टिहा मयः । स-इव । भेति संभवति । न संभवति वृष्णो
वर्धितुं चंद्रानाहृदकान् सुश्रवस्तमानतिश्रयिण शोभनयशक्ताँस्वाभ्यदतोऽहं मयत इव गिरा वाचा वंदस्व ।
सुहि ॥ ॥ २० ॥

गावश्चिद्वा समन्यवः सजात्येन मरुतः सर्वंधवः । रिहते ककुभो मिथः ॥ २१ ॥
गाथः । चित् । घ । सऽमन्यवः । सऽजात्येन । मरुतः । सऽसर्वंधवः । रिहते । ककुभः ।
मिथः ॥ २१ ॥

हे समन्यवः समानतेजस्वाः समानक्रोधा वा हे मरुतः गावश्चिद्गावश्च युष्मन्मातृमुताः सजातिन समान-
जातित्वेन, सर्वंधवः समानबंधुकाः सत्यः ककुभो दिशः प्राच्यादिदिग्भागान् प्राप्य मिथः परस्परं रिहते ।
सिंहति । धिति पूरकः ॥

मर्तश्चिद्वा नृतवो रुक्मवक्षस उषं भ्रातृत्वमायति ।
अधि नो गात मरुतः सदा हि व आपित्वमस्ति निधुवि ॥ २२ ॥
मर्तः । चित् । वः । नृतवः । रुक्मऽवक्षसः । उषं । भ्रातृत्वं । आ । अयति ।
अधि । नः । गात । मरुतः । सदा । हि । वः । आपित्वं । अस्ति । निऽधुवि ॥ २२ ॥

हे नृतवो नृत्यंतो हे रुक्मवक्षसः । रोचमानमाभरणं रुक्मं वक्षसि येषां ते तद्योक्ताः । ईदृशा हे मरुतः
मर्तश्चिद्वगुण्योऽपि सोता वो युष्माकं भ्रातृत्वं सखित्वमा अभिसुखीनोपायति । उपगच्छति । अतो नो
ऽस्माकमुप्यासोतुगधि गात । अधिभूत । अस्मत्पक्षपातवचना भवत । हि यस्मादो युष्माकमापित्वं, बंधुत्वं
निधुवि नितरां धारयितव्ये सोमे यक्षि वा सदा सर्वदासि विद्यते तस्मादित्यर्थः ॥

मरुतो मारुतस्य न आ भेषजस्य वहता सुदानवः । यूयं सखायः सप्तयः ॥ २३ ॥
मरुतः । मारुतस्य । नः । आ । भेषजस्य । वहत । सुऽदानवः । यूयं । सखायः । सप्तयः ॥ २३ ॥
हे सुदानवः शोभनदाना हे सखायः समानख्याना हे सप्तयः सर्पणशीला मरुतः नोऽस्माकं मारुतस्य
भेषजस्य मरुत्संबंधि भेषजमौषधं यूयमा वहत । आनयत ॥

याभिः सिंधुमर्वथ याभिस्तूर्वथ याभिर्दृश्यथा क्रिविं ।
मयो नो भूतोतिभिर्मयोभुवः शिवाभिरसचद्विषः ॥ २४ ॥
याभिः । सिंधुं । अर्वथ । याभिः । तूर्वथ । याभिः । दृश्यथा । क्रिविं ।
मयः । नः । भूत । ऊतिऽभिः । मयःऽभुवः । शिवाभिः । असचऽद्विषः ॥ २४ ॥

हे मरुतः यामिदृतिभिः सिंधुं समुद्रमवथ रचथ । यामिदृ तूर्वथ सोतृषां शत्रून् हिंस्र ॥ तुर्यो हिंस्रार्थः ॥
यामिदृ क्रिविं कूयं तुष्कवि मोतमाय दृश्यथा प्रथच्छथ । हे मयोभुवो मयसः सुखस्य भावयितारो हे
असचद्विषोऽसक्तशत्रवः शत्रुरहिताः शिवाभिः कक्षाधीभिः सर्वामिदृतिमी रचाभिर्नोऽस्माकं मयः सुखं भूत ।
भावयत । उत्पादयत । यद्वा ॥ भू प्राप्ती ॥ प्रापयत ॥

यस्तिंधौ यदसिन्त्र्यां यत्समुद्रेषु मरुतः सुबर्हिषः । यत्पर्वतेषु भेषजं ॥ २५ ॥
यत् । सिंधौ । यत् । असिन्त्र्यां । यत् । समुद्रेषु । मरुतः । सुऽबर्हिषः । यत् । पर्वतेषु ।
भेषजं ॥ २५ ॥

हे सुबर्हिषः शोभनवर्षा मरुतः सिंधवितत्संधिं खंडनशीलं नदी यन्निवजमसि यस्माद्विजयां यच्च समुद्रेषु
यस्यधिपु यच्च पर्वतेषु भेषजं विद्यते तत्सर्वं भेषजं पक्वंत एतुत्तरपक्षिवाक्यता ॥

विश्वं पश्यंतो विभृथा तनूष्वा तेना नो अधि वोचत ।

स्यमा रपो मरुत आतुरस्य न इष्कर्ता विहुतं पुनः ॥ २६ ॥

विश्वं । पश्यंतः । विभृथ । तनूषु । आ । तेन । नः । अधि । वोचत ।

स्यमा । रपः । मरुतः । आतुरस्य । नः । इष्कर्ता । विहुतं । पुनरिति ॥ २६ ॥

विश्वं सर्वं पूर्वोक्तं मेघजं पश्यंतो जानंतो युयं तनूष्वस्वदीयेषु विषयेष्व्वा विभृथ । आहरण । आहृतेन च तेन नोऽस्मानधि वोचत । अधिभूत । चिक्षित्सितेत्यर्थः । अपि च हे मरुतः नोऽस्माकं मध्य आतुरस्य रोगिणो रपः । पापनामेतत् । रपसः पापफलस्य रोगस्य चमा चातिर्यथा भवति तथा विहुतं विबाधितमंगं पुनरिष्कर्ता । निःशेषेण संपूर्णं कुरुत ॥ निसो नलोपच्छांदसः । करोतिर्लोपिच्छांदसो विकरणस्य लुक् । तप्तनप्तन-चनासेति तशब्दस्य तवादेशः । अत एवोपसर्गसमुदायो नावगृह्यते ॥ ४० ॥ ३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थास्तुरो देयाविद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपाससाध्याश्चधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवोद्ये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिषं जगत् ।

निर्मेमे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थेऽंगुषाके दश सूक्तानि । तच्च वयमु त्वामित्यष्टादशर्थं प्रथमं सूक्तं । अचानुक्रमणिका । वयसु ब्रूनांति वृचि चित्रस्य दानमुतिरिति । अविद्यान्वस्मादिति परिभाषया काश्वः सोमरिच्छेविः । काकुमं प्रागुचं हेत्युक्तत्वादस्यापि सूक्तस्यायुजः ककुमो युजः सतोबृहत्त्वः । अंति वृचि चित्रस्य दानं देवता । शिष्टा ऐंशः ॥ सूक्तविनियोगो जैगिकः ॥ उक्थे ब्राह्मणाच्छेसिश्चस्ते वयसु त्वामिति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूचितं च । वयसु त्वामपूर्य्य यो न इदमिदं पुरेति प्रगाथौ । आ० ६. १. इति ॥ आभिन्नविकेषुकथिष्वपि तुतीयसवने ब्राह्मणाच्छे-सिनो वैकल्पिकोऽयं स्तोत्रियः प्रगाथः । सूचमुक्तं ॥ अक्षिन्नेव शस्ते त्वं न इन्द्रा भरेति प्रगाथो यदा स्तोत्रियः तदा वयसु स्तित्यनुकृपतुचस्याया । सूचितं च । वयसु त्वामपूर्य्य यो न इदमिदं पुरा याहीम इद्व इति समाहार्योऽनुकृष्यः । आ० ७. ८. इति ॥

वयसु त्वामपूर्य्य स्थूरं न कश्चिन्नरंतोऽवस्यवः । वाजे चित्रं हवामहे ॥ १ ॥

वयं । ऊं इति । त्वां । अपूर्य्य । स्थूरं । न । कत् । चित् । भरंतः । अवस्यवः । वाजे ।

चित्रं । हवामहे ॥ १ ॥

हे अपूर्य्य चित्रुः सवनेषु प्रादुर्भूतत्वादभिनवेन्द्र भरंतः सोमसचरीरस्त्वां पोषयंतो वयं वाजे । वाजंति गच्छंति योहारोऽनेति वाजयंत्यायुधान्येति वा वाजः संयामः । तस्मिंश्चित्रं चायनीयं विविधकृत्यं त्वासु त्वामेवावस्यवो रक्षणमात्मन इच्छंतः संतो हवामहे । त्वामाह्वयामः । तच्च वृष्टांतः । स्थूरं न यथा भरंतो ब्रीह्यादिभिर्गृहं पुरयंतो जना वापिऽन्नविषये स्थूरं स्थूयं गुणाधिकं कश्चित् कंचिन्मानवं यथाह्वयंति तद्वत् ॥

उप त्वा कर्मकृतये स नो युवोयश्चक्राम यो धृषत् ।

त्वामिष्टावितारं ववूमहे सखाय इन्द्र सानुसिं ॥ २ ॥

उप॑ । त्वा॒ । कर्म॑न् । ऊ॒तये॑ । सः । नः॒ । युवा॑ । उ॒यः । च॒क्राम॑ । यः । धृ॒षत् ।
त्वां॑ । इत् । हि । अ॒वि॒तारं॑ । व॒वृ॒महे॑ । सखा॑यः । इ॒न्द्र । सा॒न॒सिं ॥२॥

प्रथमपादः प्रत्यक्षकृतः । हे इन्द्र कर्मन्प्रिष्टोमादिकर्मस्यूतये रक्षणाय त्वा त्वामुपगच्छामः । द्वितीयः
पादः परोक्षकृतः । य इन्द्रो धृषत् धृष्योति शत्रून् अभिवर्ति ॥ निधृषा प्रागल्भ्ये । वज्रं वृन्दसीति शत्रुत्वयः ॥
युवा तव उय उन्नयः स इन्द्रो नोऽस्मान् प्रति चक्राम । आगच्छतु । यद्वा । चक्राम । अस्मानुत्साहयुक्तान्
करोतु ॥ कर्मतेः सर्गार्थे व्यत्ययेन परस्मैपदं । पा० १. ३. ३८. ॥ परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । सखायः समानख्याना
बंधुभूता वा वयं सानसिं ॥ वन वण संभ्रंती ॥ संभ्रजनीयमवितारं सर्वस्य रक्षितारं त्वामित्त्वामेव ववृमहे ।
वृणीमहे । संभवामहे । हिः प्रसिद्धौ ॥ द्वितीयोपादनिघातः ॥

आ या॒हीम॑ इ॒न्द्रोऽश्व॑पते गो॒पत॑ उ॒र्वेरा॑पते । सोमं॑ सोमपते पिब ॥३॥

आ । या॒हि । इ॒मे । इ॒न्द्रवः॑ । अश्व॑पते । गोऽप॑ते । उ॒र्वेरा॑पते । सोमं॑ । सोम॑पते ।
पि॒ब ॥३॥

अश्वपतेऽश्वाणां स्वामिन् गोपते गवां पालयितृर्वरापते । सर्वसखाद्या भूमिर्वरा । तस्याः पते हे इन्द्र
इन्द्रवः सोमा इमे भवद्दीयाः । त्वदर्थमभिपुता इत्यर्थः । तस्माद्वा याहि । आगच्छ । आगत्य सोमपते हे इन्द्र
सोमं पिब ॥

व॒यं हि॒ त्वा॒ बंधु॑मंतमबंधवो॒ विप्रा॑स इ॒न्द्र येमि॑म ।

या ते॒ धामा॑नि वृष॒भ तेभि॑रा ग॒हि वि॒श्वेभिः॑ सोम॑पीतये ॥४॥

व॒यं । हि॒ । त्वा॒ । बंधु॑ऽमंतं । अ॒बंध॒वः । वि॒प्रा॑सः । इ॒न्द्र । येमि॑म ।

या । ते॒ । धामा॑नि । वृष॒भ । तेभिः॑ । आ । ग॒हि । वि॒श्वेभिः॑ । सोम॑प॒पीतये॑ ॥४॥

हे इन्द्र अबंधवो बंधुरहिता विप्रासो मेधाविनो वयं बंधुमंतं बंधुभिर्देवैर्गिरोभिर्वा तद्वतं त्वा त्वं ।
हिरवधारणे । त्वामेव येमिम । बंधुत्वेन नियच्छाम ॥ यच्छतिर्लिङि रूपं ॥ तथा सति हे वृषभ कामाणां
वर्धितं इन्द्र ते तव या यानि धामानि शरीराणि तेजसि वा विद्यते तेमिदीर्घिभ्यः सर्वेधामभिः सह सोम-
पीतये सोमपानार्थमा गहि । आगच्छ ॥

सीद॑तस्ते वयो॒ यथा॒ गो॒श्रीति॑ म॒धौ म॒दिरे॑ वि॒वक्ष॑णे । अ॒भि त्वा॒मिन्द्र॑ नो॒नुमः॑ ॥५॥

सीद॑तः । ते॒ । वयः॑ । य॒था । गोऽश्री॑ति । म॒धौ । म॒दिरे॑ । वि॒वक्ष॑णे । अ॒भि । त्वां । इ॒न्द्र ।

नो॒नुमः॑ ॥५॥

हे इन्द्र गोश्रीति ॥ श्रीर् पाके ॥ गोविकारे इधिपयसी गोशब्देनोच्यते । दध्ना पयसा च श्रीतिर्न
अथजद्रवेष मिश्रिते मदिरा मदकरे विवक्षणे स्वर्गप्रापणश्रीति त्वदीये मधौ सोमे सीदंतो निवसंतः । सद्ने
हृष्टांतः । वयो यथा पक्षिणो यथैकच संघीभूय तिष्ठति तद्वत् सीदंतो वयं त्वामभ्यामिमुख्येन नोनुमः । पुनः-
पुनर्गृहं वा कुमः ॥ ११॥

अ॒च्छां च॒ त्वि॒मा न॑मसा॒ वदा॑मसि॒ किं मुहु॑षि॒ष्टि दी॑धयः ।

संति॑ कामा॒सो ह॒रिबो॑ दृदि॒ष्टं सो॒ वयं॑ संति॑ नो॒ धियः॑ ॥६॥

अच्छ । च । त्वा । एना । नमसा । वदामसि । किं । मुहुः । चित् । वि । दीधयः ।
सन्ति । कामासः । हरिऽवः । द्दिः । त्वं । स्मः । वयं । सन्ति । नः । धियः ॥ ६ ॥

हे इंद्र अच्छ चापि कामिमुख्येन वैश्वेनेन नमसा सोषेण इविर्बषणेनाग्निं वा सह त्वा त्वां वदामसि । अभिवदामः ॥ चवायगे प्रथमेति न निघातः ॥ त्वं तु मुहुश्चिमुहुः किं कस्याहेतोर्वि दीधयः । विपूर्वे दीधितिचिंतने । विचिंतयसि ॥ दीधीद् दीप्तिदेवगयोः । अत्ययेन परस्त्रीपदं जुगभावश्च ॥ किमर्थं यूयं वदथेति चेत् हरिवो हरितामवन् हे इंद्र अस्माकं कामासः पुत्रपत्यादिविषयाः कामाः सन्ति । कामाः संतु । अहं न प्रयच्छामीति चेत् । त्वं तु ददिर्धनादिदाता खनु । तस्माद्वयं त्वत्संनिधौ स्मः । भवामः । किंच नो ऽस्माकं धियः कर्माणि च तव समीपे सन्ति । तिष्ठति । ततो धनादित्वाभार्थं त्वां वदाम इत्यर्थः ॥

नूत्ना इदं ते वयमूती अभूम नहि नू ते अद्रिवः । विद्या पुरा परीणसः ॥ ७ ॥
नूत्नाः । इत् । इद्र । ते । वयं । ऊती । अभूम । नहि । नु । ते । अद्रिऽवः । विद्य । पुरा ।
परीणसः ॥ ७ ॥

हे इंद्र ते तयोद्युषी रक्षणे वयं नूत्ना इत्युतना एव भवामः । अद्रिवो वक्षिन् हे इंद्र पुरा पूर्वं त्वां परीणसः ॥ सुख्यत्ययः ॥ परीणसं परितो व्याप्तं महान्तं वेति नहि विद्य । न जानीमः । नु संप्रति तु ते त्वां महान्तमिति जानंतो वयं भवता रक्ष्या इति ॥

विद्या संखित्वमुत् शूर भोज्यमा ते ता वज्रिन्नीमहे ।
उतो समस्मिन्ना शिशीहि नो वसो वाजे सुशिम् गोमति ॥ ८ ॥
विद्य । सखिऽत्वं । उत । शूर । भोज्यं । आ । ते । ता । वज्रिन् । ईमहे ।
उतो इति । समस्मिन् । आ । शिशीहि । नः । वसो इति । वाजे । सुऽशिम् । गोऽमति ॥ ८ ॥

शूर शत्रूणां शातयितव्यमवन् हे इंद्र सखित्वं तव सखिभावं वयं विद्य । जानीमः । उतापि च भोज्यमभ्यवहारार्थं धनं च विद्य । वक्षिन् हे इंद्र ते त्वदीये ता ते सख्यधने आ कामिमुख्येनेमहे । वयं चापामहे । उतो अपि च वसो सर्वस्य वासयितः सुशिम् शोभनहृनो यद्वा शोभनशिरस्त्राण्य हे इंद्र गोमति गृहादिभुक्ते समस्मिन् सर्वस्मिन् वाजेऽग्ने नोऽस्मान्ना शिशीहि । तीरबीजुश्च । उपलब्धकं । प्रदानेनास्मान् प्रसिद्धान् कुर्वित्वर्थः ॥ शिन् निश्चान इत्यस्य क्कांदसः सुः ॥

उक्ते ब्राह्मणाच्छिशस्त्रे यो न इदमिदमित्ययं प्रगाथोऽनुक्षपः । यो न इदमिदं पुरेति प्रगाथी सर्वाः कनुभः । आ० ६. १. इति सूचितं ॥ आभिन्नविकेषूक्तेष्वपि ब्राह्मणाच्छिशस्त्रेऽयं वैकल्पिकोऽनुक्षपः । आ० ७. ८. आभिन्नविकेषूक्तेषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छिशस्त्रे त्वं न इंद्रा भरेति प्रगाथं सोषिथे सख-
नुक्षपतुषः समाहार्यः । तथैव यो न इदमिदमिति द्वितीया । सूचितं च । यो न इदमिदं पुरा याहीम इदं च इति समाहार्योऽनुक्षपः । आ० ७. ८. इति ॥

यो न इदमिदं पुरा प्र वस्य आनिनाय तमु वः स्तुषे । सखाय इद्रमूतये ॥ ९ ॥
यः । नः । इद्रं इद्रं । पुरा । प्र । वस्यः । आऽनिनाय । तं । ऊं इति । वः । स्तुषे । सखायः ।
इद्रं । ऊतये ॥ ९ ॥

सखायः समानस्याना हे अतिस्वयमाणाः च इंद्रः पुरा पूर्वमिदं इद्रं नीयतया विद्यमानं वसो वसीयः ॥ वसोरीयसुनीकारनोपप्ल्कांदसः ॥ प्रशस्तं वसु नोऽस्मान् प्राणिनाय प्रकीर्तयानीतवान् तमु तमेव धनानामा-
नेतारमिद्रं यो युष्माकं धनसामार्थमुतथै रक्षवाच च स्तुषे । सोमदिरइं सीमि ॥

हर्येभ्यं सत्पतिं चर्षणीसहं स हि ष्मा यो अमंदत ।

आ तु नः स वयति गव्यमभ्यं स्तोतृभ्यो मघवा शतं ॥१०॥

हरिऽअभ्यं । सत्पतिं । चर्षणिऽसहं । सः । हि । स्म । यः । अमंदत ।

आ । तु । नः । सः । वयति । गव्यं । अभ्यं । स्तोतृभ्यः । मघवा । शतं ॥१०॥

हर्येभ्यं हरितवर्णाद्योपेतं सत्पतिं स्वप्रकाशाधिक्येन सतां गवचाणां पतिं सतां श्रेष्ठानां पतिं वा चर्षणीसहं चर्षणीनां शत्रुभूतानां मनुष्याणामभिभवितारं स हि ष्मा स खनु वनः सीति । यो जनो अमंदत ततो जग्यधनः संसृप्तो भवति स एनं तुष्टवति । एवं सति मघवा धनवान् स इंद्रः शतं गव्यमभ्यमनेकं गवाश्चसंधं स्तोतृभ्यो नोऽस्माभ्यं तु क्षिप्रमा वयति आप्रापयतु ॥ यो गत्वादिषु । अस्माज्जैव्यडागमः ॥ ततो जग्यगवादिका वयं वीनं शुभं इति ॥ ॥२॥

त्वया ह स्विद्युजा वयं प्रति श्वसंतं वृषभ ब्रुवीमहि । संस्थे जनस्य गोमतः ॥११॥

त्वया । ह । स्वि । युजा । वयं । प्रति । श्वसंतं । वृषभ । ब्रुवीमहि । संस्थे । जनस्य ।

गोऽमतः ॥११॥

वृषभ वर्षितर्हं इंद्र गोमतो गवादियुक्तस्य जनस्य संस्थे खानि युद्धे श्वसंतमस्मान्प्रति क्रोधातिशयेन श्वासकारिणं शत्रुं युजा सहयेन त्वया ह स्विस्त्वथैव खनु वयं प्रति ब्रुवीमहि । प्रतिवचनं कुर्मः । निराकर्षिष्याम इत्यर्थः ॥

जयेम कारे पुरुहूत कारिणोऽभि तिष्ठेम दृढः ।

नृभिर्वृचं हन्याम शूश्रुयाम चावेरिंद्र प्र णो धियः ॥१२॥

जयेम । कारे । पुरुहूत । कारिणः । अभि । तिष्ठेम । दुऽध्यः ।

नृऽभिः । वृचं । हन्याम । शूश्रुयाम । च । अवेः । इंद्र । प्र । नः । धियः ॥१२॥

पुरुहूत वज्रमिराह्यातव्य हे इंद्र अस्माकं विविधाः शत्रव उपद्रवकारिणो बाधां मनसा करंत्येति । तत्र कारिणो हिंसां कुर्वतः शत्रून् कारे । कीर्यंत आयुधान्येति कारो युद्धं । तस्मिन्तान्वयं जयेम । दृढो दुर्धियः पापबुद्धीन्यभि तिष्ठेम । अभितः आस्थामः । किंच वृचं गवामावरकं शत्रुं नृभिरायुधैर्नृभिर्महद्भिः सह हन्याम । हिंस्याम । हत्वा शूश्रुयाम च । शत्रुराहित्येन पुत्रपौत्रैरपिष्टोमादिकर्मभिश्च वर्धयेमहि । यद्वा । अयतिरचांतर्णीत्यर्थः । शत्रुभ्यो बाधाभावात्सोमसचरीरस्त्वां वर्धयेम । ततस्त्वं नोऽस्माकं धियः कर्माणि प्राविः । प्रकर्षेय रच ॥

आभिर्भविष्युष्येषु नृतीयसवने ब्राह्मणार्हसिशस्त्रेऽभातुष्य इत्यादिको द्वी प्रनाची वैकल्पिकी क्षोधि-
भातुष्यपी । सूचितं च । अभातुष्यो अना त्वं मा ते अनावुरो यथा । आ० ७. ८. । इति ॥

अभातृष्यो अना त्वमनापिरिंद्र जनुषा सनादसि । युधेदापित्वमिच्छसे ॥१३॥

अभातृष्यः । अना । त्वं । अनापिः । इंद्र । जनुषा । सनात् । असि । युधा । इत् ।

आपित्वं । इच्छसे ॥१३॥

हे इंद्र त्वं जनुषा अश्वनिवाभातुष्यः ॥ अन्व अपत्ति । पा० ४. १. १४५. । इति अग्रतयः ॥ अनापितुष्यः ॥ अनापितुष्येति अश्वः प्रतिविधः ॥ अनापितुष्य इत्यर्थः । अनापितुष्युवर्धितव्य अनादिति । निरादिष्य भातुष्यादि-

वर्तितोऽसि । यच्च त्वयापित्वं बांधवमिच्छसे इच्छसि तच्च पुष्टिपुष्टिर्नैव । पुष्टं कुर्वन्नेव कोतुषां सखा भवसीति ॥

नकीं रेवंतं सख्याय विंदसे पीर्यंति ते सुराश्वः ।

यदा कृणोषि नदनुं समूहस्यादिन्पितेव हूयसे ॥ १४ ॥

नकिः । रेवंतं । सख्याय । विंदसे । पीर्यंति । ते । सुराश्वः ।

यदा । कृणोषि । नदनुं । सं । ऊहसि । आत् । इत् । पिताऽइव । हूयसे ॥ १४ ॥

हे इंद्र रेवंतं धनवंतं केवलधनवंतं दानादिरहितमयष्टारमाढ्यं मानवं सख्याय सखिभावाय नकिर्विंदसे । न भजसे । नाश्रयसीत्यर्थः । अयष्टारो जनाः किं संतीत्यत आह । सुराश्वः ॥ दुष्कींश्च गतिवृद्धोः ॥ सुरया वृद्धासादृतं प्रमत्ता नासिकासि त्वां पीर्यंति ॥ पीर्यतिर्हिसाकर्मा । हिंसंति । ताम्नाश्रयसीत्यर्थः ॥

मा ते अमाजुरो यथा मूरासं इंद्र सख्ये त्वावंतः । नि षदाम सचा सुते ॥ १५ ॥

मा । ते । अमाऽजुरः । यथा । मूरासः । इंद्र । सख्ये । त्वाऽवंतः । नि । सदाम । सचा । सुते ॥ १५ ॥

हे इंद्र ते तव स्वभूता वयं तथा मा भूम मा भवाम यथा त्वावतस्त्वाकृशस्त्वत्सकृशस्त्वं देवस्य सखी मूरासो मूराः । सोमप्रदानादिद्विष्टा सह सख्यं कुर्म इवितद्वानंतो मूढा जनाः । अमाजुरः सोमाभिषवमकुर्वंतस्ते गृहेः पुष्टेः पीषैर्धनादिभिश्च सह जीर्णा भवंति । तथा वयममाजुरो न भवाम । कथं । सचा अस्मिन्मिः सह सुतेऽभिपुते सोमे वयं तु नि षदाम । निवसाम । तस्मात्सोमदानेन त्वया सह सखिभावं कुर्म इत्यर्थः ॥ ॥ ३ ॥

मा ते गोदक्ष निरराम राधस इंद्र मा ते गृहामहि ।

दृष्ट्वा चिदर्यः प्र मृशाभ्या भर न ते दामान आदभे ॥ १६ ॥

मा । ते । गोऽदक्ष । निः । अराम । राधसः । इंद्र । मा । ते । गृहामहि ।

दृष्ट्वा । चित् । अर्यः । प्र । मृश । अभि । आ । भर । न । ते । दामानः । आऽदभे ॥ १६ ॥

हे गोदक्ष कोतुषां गवादिदानशील हे इंद्र ते तव स्वभूता वयं राधसो धनान्मा निरराम । मा निर्गमाम ॥ अर्तेर्भुक्तिं सर्तिशास्वर्तिभक्षित्वकादेशः । अदृष्टोऽकीति गुणः ॥ सर्वदा स्वप्नो धनाढ्या भवाम । किंच ते तव स्वभूता वयं धनं प्रयच्छाम । कस्माच्चिन्मा गृहामहि । तस्मादव्यक्तं गृहीतः । अपि तु स्वप्न एव धनं गृहीत इत्यर्थः ॥ गृहेर्भुक्तिं वज्रं कंदसोति शः । किंत्वात्संप्रसारणं ॥ अर्थः स्वामी त्वं दृष्ट्वा पिबुडा-अपि चिन्मन्त्राणि धनानि प्र मृश । प्रकर्वैवास्मासु स्थापय । किंचाभ्यामिमुख्येना भर । धनादिभिः समंताद-स्थान्योवय । ते तव दामानस्ताणि दानानि नादभे न कैचिदप्यादंमिषुं शक्नोति । तस्माद्दानादियुक्तान्ताण कुर्वित्वर्थः ॥

इंद्रो वा घेदियन्मधं सरस्वती वा सुभगा द्दिर्वसु । त्वं वा चिच दानुषे ॥ १७ ॥

इंद्रः । वा । घ । इत् । इयत् । मधं । सरस्वती । वा । सुऽभगा । द्दिः । वसु । त्वं ।

वा । चिच । दानुषे ॥ १७ ॥

अथ चिचक्ष दानं कीति । चिचो नाम राजा सरस्वतीतीर इंद्रार्थं जायमानः । तच्च मंत्रद्वयविक्रय-
ध-

नक्षत्राभावात्प्रमेतावन्न को वा प्रायच्छदिति विकल्पयते । दामुष इन्द्राय हवींषि दत्तवते मध्यमिन्द्रो वा चेदिन्द्र एष किं खल्वेतावन्नमधं मंहनीयं धनं ददिः प्रायच्छत् । यदा सुभगा शोभनधना सरस्वती नदी वसु धनं ददिः किं प्रायच्छत् । अथवा चित्र एतन्नामक हे राजन् त्वं वेतावन्नं मध्यं प्रादा इति ॥

चित्र इन्द्राजा राजका इदंन्यके यके सरस्वतीमनु ।

पर्जन्य इव ततनञ्चि वृष्ट्या सहस्रमयुता ददत् ॥ १८ ॥

चित्रः । इत् । राजा । राजकाः । इत् । अन्यके । यके । सरस्वतीं । अनु ।

पर्जन्यःऽइव । ततनत् । हि । वृष्ट्या । सहस्रं । अयुता । ददत् ॥ १८ ॥

अनया चित्र एव प्रदादिति निश्चयमकार्षीत् । सहस्रं सहस्रसंख्याकं धनमयुतायुतानि च धनानि च ददत् प्रयच्छन्चित्र इक्षित्रणामिव राजा । अन्यके यके ॥ अल्प इत्यर्थे कः ॥ अल्पा येऽस्य राजका इन्द्राजान एव सरस्वतीमनु सरस्वत्याक्षीरि वर्तन्ते । तान् सर्वान्वाचमानानयमेव चित्रो राजा ततनत् धनिसाधोति ॥ तनो-
तेर्नुञ्जि अङ्गि रूपं । चञ्चल्यतरस्यामिति स्वरः ॥ तच्च वृष्टांतः । पर्जन्य इव यथा पर्जन्यः पृथिवीं वृष्ट्या तनोति प्रीणयति तथायं चित्रः सर्वां धनेः प्रीणयतीत्यर्थः ॥ ॥ ४ ॥

ओ त्वमङ्ग इत्यष्टादशर्षं द्वितीयं सूक्तं काण्वस्य सोमरेरार्षे । आद्यातृतीयापंचम्यो बृहत्सो द्वितीयाचतु-
र्थीषण्यः सतोबृहत्सः सप्तमी बृहत्सष्टम्यनुष्टुप् । काकुभं प्रागाथं हेतुक्तस्यानुवृत्तेः शिष्टासत्वारः काकुभाः
प्रगाथाः । अश्विनी देवता । तथा चानुक्रांतं । ओ त्वमाश्विनं चिप्रगाथादि बृहत्सनुष्टुबेकादश्यावे ककुम्भ-
ज्योतिषी इति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रती बार्हते छंदस्याश्विनशस्त्रे चाद्याः सप्तर्षेः । सूचितं च । ओ त्वमङ्ग
आ रथमिति सप्त । आ० ४. १५. । इति ॥

ओ त्वमङ्ग आ रथमद्या दंसिष्ठमृतये ।

बमश्विना सुहवा रुद्रवर्तनी आ सूर्यायै तस्यधुः ॥ १ ॥

ओ इति । त्वं । अङ्गे । आ । रथं । अद्या । दंसिष्ठं । ऊतये ।

यं । अश्विना । सुऽहवा । रुद्रवर्तनी इति रुद्रऽवर्तनी । आ । सूर्यायै । तस्यधुः ॥ १ ॥

हे अश्विनी दंसिष्ठमत्वंतदर्शनीयं यदातिशयेन शत्रूणामुपपचयितारं त्वं तं युवयो रथमूतये रथगाया-
याक्षिण्यागदिनेऽङ्गे । सोमरिरहमाङ्गयामि । सुहवा कोचशस्त्रादिभिः शोभनाङ्गानी रुद्रवर्तनी संघानि
रोदनशीलमार्गी यदा सूयमानमार्गी हे अश्विनी सूर्यायै सूर्यास्त्रयंवरे वरयितुं यं रथं युवांमा तस्मिन्
आश्रयथः तं रथमाङ्गयामीति ॥

पूर्वापुषं सुहवं पुरुस्पृहं भुज्युं वाजेषु पूर्णं ।

सचनावंतं सुमतिभिः सोमरे विधेयसमनेहसं ॥ २ ॥

पूर्वऽआपुषं । सुऽहवं । पुरुऽस्पृहं । भुज्युं । वाजेषु । पूर्णं ।

सचनावंतं । सुमतिऽभिः । सोमरे । विऽधेयसं । अनेहसं ॥ २ ॥

हे सोमरे सुमतिभिः कक्षाधीभिः सुतिभिरश्विनी रथं सुहि । किंविशिष्टं । पूर्वापुषं पूर्वेषां सोतृणां
धनादिदानेन पोषकं सुहवं पुषिषु शोभनाङ्गान् पुरुस्पृहं वज्रभिः सुहवीषं भुज्युं ॥ सुखं पात्रेण ॥ सर्वस्य रथस्य
वाजेषु पूर्णं संघानिष्ययती वंतारं सचनावंतं सर्वैर्भवचवंतं विधेयसं शत्रूणां विशिष्य देष्टारमनेहसं कैश्चिद्वज्र-
पद्मं पापरहितं वा इत्थं सुहीत्यन्वयः ॥

इह त्या पु॒रु॒भू॒त॒मा दे॒वा नमो॑भि॒र॒श्वि॒ना ।
 अ॒र्वा॒ची॒ना स्व॒वसे॑ क॒राम॑हे ग॒न्ता॒रा दा॒शुषो॑ गृ॒हं ॥३॥
 इह । त्या । पु॒रु॒ऽभू॒त॒मा । दे॒वा । नमः॑ऽभिः । अ॒श्वि॒ना ।
 अ॒र्वा॒ची॒ना । सु । अ॒वसे॑ । क॒राम॑हे । ग॒न्ता॒रा । दा॒शुषः॑ । गृ॒हं ॥३॥

पु॒रु॒भू॒त॒माति॒शयेन॑ ब॒ह्वनां॑ श॒शुषां॑ भावयितारी दे॒वा दे॒वी शी॒तन॒शीली॑ शी॒तली॑ वा दा॒शुषो॑ इ॒वि॒र्द॒त्त॒वतो॑ यजमानस्य गृ॒हं प्रति॑ ग॒न्ता॒री नम॑न॒शीली॑ त्या ताव॒श्वि॒नाश्वि॒नी यु॒वाभि॒हा॒स्वि॒न्म॒रु॒त॒वसे॑ र॒क्षया॑य नमोभिर्ह॒विभिः॑ शी॒र्वी॒र्वा॒ची॒ना॒र्वा॒ची॒नाव॑भि॒मु॒ख॒माग॑च्छ॒न्ती सु॑ क॒राम॑हे । यथं॑ सु॒ष्टु जु॑मः ॥

यु॒वो रथ॑स्य॒ परि॑ च॒क्रमी॑यत ई॒र्मान्य॑द्वा॒मिष॑ण्यति ।
 अ॒स्मौ अ॒च्छा सु॒म॒ति॒र्वी॑ ऋ॒भस्प॑ती॒ आ धे॒नुरि॑व धावतु ॥४॥
 यु॒वोः । रथ॑स्य । परि॑ । च॒क्रं । ई॒यते॑ । ई॒र्मा । अ॒न्यत् । वां । इ॒ष॒ण्यति॑ ।
 अ॒स्मान् । अ॒च्छ । सु॒ऽम॒तिः । वां । ऋ॒भः । प॒ती॒ इति॑ । आ । धे॒नुः॑ऽइ॒व । धा॒वतु॑ ॥४॥

हे अ॒श्वि॒नी यु॒वो॒रु॒थयो॑ र॒थसी॑वं च॒क्रं परि॑तो वां गच्छति । अ॒न्यद॒व॒क्षितं॑ र॒थस्य॑ च॒क्रमी॑र्मौ सर्व॒क्षात॒र्या॒मितया॑ प्रेर॒कौ यदो॑द॒क्षस्य॑ प्रेरयितारी वां यु॒वाभिष॑ण्यति । गच्छति । उ॒त्तार्ये॑ म॒न्वा॒न्तरं॑ । अ॒न्यस्य॑ मूर्ध॒नि । अ॒० १. ३०. १०. । इति॑ । हे ऋ॒भस्प॑ती उ॒द॒क्षस्य॑ पा॒कयि॑तारी हे अ॒श्वि॒नी वां यु॒वयोः॑ सु॒म॒तिः क॒क्षाशी॑ मतिर॒च्छाभि॑मुखीना॒म्ना धा॑वतु । आगच्छतु । तच्च॑ वृ॒ष्टांतः । धे॒नुरि॑व यथा॒ नव॑प्र॒सूता॑ गी॒र्वत्सं॑ प्रति॒ पयो॑दाना॒र्य॒माग॑च्छति तद्यु॒वयोः॑ सु॒म॒तिर॒स्मान्म॑ति॒ धना॑दिप्र॒दाना॒र्य॒माग॑च्छतु ॥

रथो॒ यो वां॑ चि॒वंधुरो॑ हि॒र॒ण्य॒भी॒शुर॑श्वि॒ना ।
 परि॒ द्या॒वापृ॑षि॒वी भू॑षति॒ श्रु॒तस्तेन॑ नास॒त्या ग॑तं ॥५॥
 रथः॑ । यः । वां । चि॒ऽव॑ंधुरः । हि॒र॒ण्य॑ऽअ॒भी॒शुः । अ॒श्वि॒ना ।
 परि॑ । द्या॒वापृ॑षि॒वी इति॑ । भू॑षति । श्रु॒तः । तेन॑ । ना॒स॒त्या । आ । ग॑तं ॥५॥

हे अ॒श्वि॒नाश्वि॒नी चि॒वंधुरः॑ । वंधुरं॑ सार॒चि॒क्षानं॑ । चि॒प्रका॑रबंधुरे॒षितः॑ । यद्वा । हे ई॒वे तस्य॑ र॒ज्जुस॑ज्ज॒नार्च॑को दंडः । एते॑ ययो॒ वंधुर॑श्वि॒नोच॑न्ति । चि॒वंधुर॑यु॒क्तो हि॒र॒ण्य॒भी॒शुर्हि॒र॒ण्य॒वा॒हा॒दि॒र॒ज्जु॒र्वा यु॒वयो॑र्वी॒रयः॑ श्रुतः सर्वत्र प्रसिद्धः सन् द्या॒वापृ॑षि॒वी परि॑ भूषति स्ववसेन परिभवति ॥ भवतीर्षेडि॒ सि॒ध॒वा॒ज॒मः॑ ॥ यद्वा । परि॒तः स्व॒प्रका॑शेनार्च॒करो॑ति । हे ना॒स॒त्या ना॒स॒ती तेन॑ पूर्वे॒क्षेण॑ रथेना॒ गतं॑ । आगच्छतं ॥ ५॥

द॒श॒स्य॑न्ता॒ मन॑वे॒ पूर्ण्य॑ दि॒वि य॒वं वृ॑के॒ण क॑र्षेथः ।
 ता वा॑म॒द्य सु॒म॒ति॒भिः॑ ऋ॒भस्प॑ती॒ अ॒श्वि॒ना प्र॑ स्तु॒वीम॑हि ॥६॥
 द॒श॒स्य॑न्ता॒ । मन॑वे । पूर्ण्य॑ । दि॒वि । य॒वं । वृ॑के॒ण । क॑र्षेथः ।
 ता । वां । अ॒द्य । सु॒म॒ति॒ऽभिः॑ । ऋ॒भः । प॒ती॒ इति॑ । अ॒श्वि॒ना । प्र॑ । स्तु॒वीम॑हि ॥६॥

हे अ॒श्वि॒नी पूर्ण्य॑ पुरा॒तनं॑ दि॒वि यु॒वो॒षि॒ स्तित॑मु॒दकं॑ म॒न॒व ए॒तन्ना॑म॒काय॑ रा॒ज्ये द॒श॒स्य॑न्ता॒ द॒श॒स्य॑न्ती॒ प्रच॑च्छ॒न्ती यु॒वां वृ॑के॒ष । वृ॒को चा॑न॒वम॑ भवति वि॒कर्त॑नात् । चि॒० ६. २६. । इति॑ या॒ज्ञः । तेन॑ चा॒न॒वस्य॑ यवं॒ यव॑नाम॒कं आ॒र्यं॑

वर्षयः । पुनश्च तस्मै विशेषणं कुरुष्व । सुमस्यती उदकस्य पावयितारो हे अश्विनाश्विनी ता तौ पूर्वोक्तवच-
नयुक्तौ वा युवामवाश्विन्यश्चदिने सुमतिभिः शोभनाभिः सुतिभिः प्रकर्षेण सुवीमहि । वयं सुमः ॥

उप नो वाजिनीवसू यातमृतस्य पृथिभिः ।

येभिस्तृक्षिं वृषणा चासदस्यवं महे छायाय जिव्यथः ॥७॥

उप । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । यातं । जृतस्य । पृथिऽभिः ।

येभिः । तृक्षिं । वृषणा । चासदस्यवं । महे । छायाय । जिव्यथः ॥७॥

हे वाजिनीवसू अन्नधनवंती । अन्नमेव धनं ययोसौ । अश्विनी जृतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य पृथिभिर्मर्मैर्नो
ऽस्मानुप यातं । आगच्छतं । वृषणा वृषणी धनानां सेतारो हे अश्विनी चासदस्यवं असदस्योः पुत्रं तृक्षित-
न्नामकं येभिर्घैर्यज्ञमार्गैर्महे महते चचाय धनाय जिव्यथः प्रीणयथ एव । तैर्मार्गैरस्मान् धनादिभिः प्रीण-
यितुमागतमित्यर्थः ॥

अयं वामद्विभिः सुतः सोमो नरा वृषखसू ।

आ यातं सोमपीतये पिबतं दानुषो गृहे ॥८॥

अयं । वां । अद्विऽभिः । सुतः । सोमः । नरा । वृषखसू इति वृषणऽवसू ।

आ । यातं । सोमऽपीतये । पिबतं । दानुषः । गृहे ॥८॥

नरा सर्वस्य नेतारो यद्वा कीतृणां धनस्य नेतारो वृषखसू वर्षणशीलधनवंती हे अश्विनी वां युष्मदर्थ-
मद्विभिर्घावभिरयं सोमः सुतोऽभिषुतः । तस्मात्सोमपीतये सोमपानार्थं युवामा यातं । आगत्य च दानुषो
हविर्दत्तवतो यजमानस्य गृहे यज्ञस्थाने सोमं युवां पिबतं ॥

आ हि रुहतमश्विना रथे कोशे हिरण्यये वृषखसू । युंजाषां पीवरीरिषः ॥९॥

आ । हि । रुहतं । अश्विना । रथे । कोशे । हिरण्यये । वृषखसू इति वृषणऽवसू ।

युंजाषां । पीवरीः । इषः ॥९॥

वृषखसू वर्षणशीलधनी हे अश्विनाश्विनी हिरण्यये हिरण्यपरम्परादियुक्ते कोशे आयुधादीनां कोशस्थाने
रमणशीले रथे । हिरण्यधारणे । युवामेवा रुहतं । आरोहणं कुरुतं । ततः पीवरीः पावयितृणि खूजानि
वेनोऽस्मानि युंजाषां । अस्मासु योजयतं ॥

याभिः पृक्चमवधो याभिरघ्निगुं याभिर्बभुं विजोषसं ।

ताभिर्नो मधू तूर्यमश्विना गतं भिषज्यतं यदातुरं ॥१०॥

याभिः । पृक्चं । अवधः । याभिः । अघ्निऽगुं । याभिः । बभुं । विऽजोषसं ।

ताभिः । नः । मधू । तूर्यं । अश्विना । आ । गतं । भिषज्यतं । यत् । आतुरं ॥१०॥

हे अश्विनी याभिस्तृतिभिः पृक्चनेतन्नामकं राजानमवधः रचयः । याभिस्तृतिभिश्चाभिगुमभूतवमनं
राजानमवधः । याभिस्तृतिभिश्च बभुं राजानं च विजोषसं विशिष्य सोमः प्रीयधतं । एतात् सर्वात् यैः
यावन्निरवधः ताभिश्च रचयैर्वधुं चित्रं तूर्यं तूर्यं नोऽस्मात्ता गतं । रचयार्थमावच्छतं । किंच यदातुरं रीना-
दिवहितमस्माकं पुष्टदिकं प्रति निषज्यतं । निषज्यं कुरुतं ॥ निषज्यज्ञादिः ॥ ॥६॥

यदग्निगावो अग्निगू इदा चिदहो अश्विना हवामहे । वयं गीर्भिर्विपन्यवः ॥११॥
 यत् । अग्निऽगावः । अग्निगू इत्यग्निऽगू । इदा । चित् । अहः । अश्विना । हवामहे ।
 वयं । गीऽभिः । विपन्यवः ॥११॥

अग्निगावोऽधृतगमनाः कर्मसु स्वरमाणा विपन्यवो मेधाविनो वयमग्निगू अधृतगमनौ संयामे शुशुवधार्थं
 स्वरया गच्छतावश्विनाश्विनौ युवामहो दिवसस्तेदा चिदिदानीमेव प्रातःकाले गीर्भिः क्षुत्तिलचक्षुभिर्वाग्भि-
 र्यवदा हवामहे युवामाह्वयामः तदा ताभिरुक्तिभिरस्मानगच्छतमित्युत्तरच-संबन्धः ॥

ताभिरा यातं वृषणोप मे हवै विश्वप्सु विश्ववार्यै ।
 इषा मंहिष्ठा पुरुभूतमा नरा याभिः क्रिविं वावृधुस्ताभिरा मतं ॥१२॥
 ताभिः । आ । यातं । वृषणा । उप । मे । हवै । विश्वऽप्सु । विश्वऽवार्यै ।
 इषा । मंहिष्ठा । पुरुऽभूतमा । नरा । याभिः । क्रिविं । ववृधुः । ताभिः । आ । गतं ॥१२॥

वृषणा वृषणी वर्षणशीली हे अश्विनौ विश्वप्सु । पुरिति रूपनाम । सोषशस्त्रात्मकत्वेन नानारूपं
 विश्ववार्यं सर्वदेवैर्वरणीयं मे मदीयं हवै युष्मद्विषयमाह्वानमाभिमुखीकृत्य ताभिरुक्तिभिरुप यातं । युवामा-
 गच्छतं । याभिर्नरा नरो सर्वस्य नेतारावश्विनाविषा ॥ इष इच्छायां ॥ हवींषीच्छंती मंहिष्ठा मंहिष्ठावतिशयेन
 धनानां दातारी पुरुभूतमा पुरुभूतमी युष्टेज्यत्वंतं पुरुधा भवन्ती यदातिशयेन बहूनां शत्रूणामभिभवितारी
 भवन्ती क्रिविं कूपं प्रति याभिरुक्तिभिरुदकानि वावृधुः अवर्धयतः ॥ दयोर्बहुवचनं पृथार्थं ॥ कूपपतितो बंदनो
 मायाभिः कूपं पूरयित्वा युवाभ्यामुत्थापितः खलु । तथा मंचः । उद्वंदनमिरयतं स्वर्गं ॥ ऋ० १. ११२. ५. इति ।
 ताभिरीः धातुनेरा गतं । अस्मद्गच्छार्थमागच्छतं ॥

ताविदा चिदहानां तावश्विना वंदमान उप ब्रुवे । ता ऊ नमोभिरीमहे ॥१३॥
 तौ । इदा । चित् । अहानां । तौ । अश्विना । वंदमानः । उप । ब्रुवे । तौ । ऊं इति ।
 नमऽभिः । ईमहे ॥१३॥

तौ संयाम आधुधानि सोतुभ्यो धनानि वा विस्तारयन्ती पूर्वोक्तावश्विनाश्विनाबह्वानामाह्वामिदां चिदि-
 दानीमेव प्रातःकाले वंदमानोऽभिवादनं कुर्वन् सन्नप ब्रुवे । तयोः समीपे स्त्रीमि । ततश्चा उ तावैव जमीभि-
 र्हविर्भिः सोषैर्वमहे । वयं धनादिवं याचामहे ॥

ताविहोषा ता उषसि शुभस्पती ता यामनुद्वर्तनी ।
 मा नो मर्तीय रिपवै वाजिनीवसू परो रुद्रावति ख्यतं ॥१४॥
 तौ । इत् । दोषा । तौ । उषसि । शुभः । पती इति । ता । यामन् । रुद्रवर्तनी इति रुद्रऽवर्तनी ।
 मा । नः । मर्तीय । रिपवै । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । परः । रुद्रौ । अति ।
 ख्यतं ॥१४॥

शुभस्पती उदकस्य पाकयितारी रुद्रवर्तनी युष्टे रोदनशीलमार्गं सूयमानमार्गं वा तावित्तविषाश्विनौ
 दोषा दोषायां रात्री ताविषीवसूःकाले तावश्विनौ यामन्नामन्वाहनि च सर्वेषु कालेषु वयमश्विनावाह्वयामः ।
 एवं उति वाजिनीवसू अन्नधनी रुद्रौ हे अश्विनौ मर्तीय मनुष्याय रिपवै शत्रवै नोऽस्मात्परः परस्मात्ताति
 ज्ञातं । मा हृतं । शत्रवैऽस्मात्ता कुपतमित्यर्थः ॥

आ सुगम्याय सुगम्यं प्राप्ता रथेनाश्विना वा सृष्टणी । हुवे पितेव सोभरी ॥१५॥

आ । सुगम्याय । सुगम्यं । प्रातरिति । रथेन । अश्विना । वा । सृष्टणी इति । हुवे ।
पिताऽईव । सोभरी ॥१५॥

वापि च सृष्टणी सेवनीयश्रीणावश्विनाश्विनी युवां सुगम्याय सुखाहाय मर्त्यां सुगम्यं सुखं प्रातःकाले रथेना-
वहते । ततः सोभरी सोभरिरहं ऊवे । युवामाहुयामि । तच्च वृष्टांतः । पितेव यथा मम पिताजुहाव तद्वदह-
माहुयामि ॥ ७७ ॥

मनोजवसा वृषणा मदच्युता मस्रुंगमाभिरूतिभिः ।

आरात्तास्त्रिभूतमस्मे अवंसे पूर्वीभिः पुरुभोजसा ॥१६॥

मनःऽजवसा । वृषणा । मदऽच्युता । मस्रुंगमाभिः । उतिऽभिः ।

आरात्तात् । चित् । भूतं । अस्मे इति । अवंसे । पूर्वीभिः । पुरुऽभोजसा ॥१६॥

हे मनोजवसा मनोवच्छीघ्रं गच्छती वृषणा वृषणौ धनानां वर्धितारी मदच्युता । माचंतीति मदाः
शेषः । तेषां व्यावधितारी पुरुभोजसा बहूनां भोज्यतारी रक्षकौ यद्वा बहून् स्रोतून् धनादिभिर्भोजयंती हे
अश्विनी मस्रुंगमाभिः शीघ्रं गच्छन्तिरूतिमी रचाभिः पूर्वीभिर्बहूभिरक्षौ अस्माकमवसे रक्षणाधारात्तादृतिव
एव भूतं । भवतं ॥

आ नो अश्वावदश्विना वर्तिर्योसिष्टं मधुपातमा नरा । गोमहसा हिरण्यवत् ॥१७॥

आ । नः । अश्वऽवत् । अश्विना । वर्तिः । यासिष्टं । मधुऽपातमा । नरा । गोऽमत् ।

दसा । हिरण्यऽवत् ॥१७॥

मधुपातमातिशयेन मधोः सोमस्य पातारी नरा भित्तारी दसा सर्वैर्दर्शनीयौ हे अश्विनी नोऽस्माकं
वर्तिः । वर्ततेऽचेति वर्तिर्गृहं । तदश्वावदश्चयुक्तं गोमहसादियुक्तं हिरण्यवत्सुवर्णकनकादियुक्तं कृत्वा आ
यासिष्टं । आगच्छतं । यद्वा । अस्मान्प्रति वर्तियंममार्गमश्वादियुक्तं कृत्वागच्छतं । यतिर्नुक्ति रूपं ॥

सुप्रावर्गे सुवीर्ये सुहु वार्यमनाधृष्टं रक्षस्विना ।

अस्मिन्ना वामायां वाजिनीवसू विश्वा वामानि धीमहि ॥१८॥

सुऽप्रावर्गे । सुऽवीर्ये । सुहु । वार्ये । अनाधृष्टं । रक्षस्विना ।

अस्मिन् । आ । वां । आऽयाने । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । विश्वा ।

वामानि । धीमहि ॥१८॥

सुप्रावर्गे शोभनं प्रवर्जनं यस्य तत् । स्रोतूभ्यः स्वयमेव प्रयच्छतीत्यर्थः । तन्नाविधं सुवीर्यं शोभनवीर्यं सुहु
शोभनं यथा भवति तथा वार्यं सर्वैर्दर्शनीयं रक्षस्विना वसवतायनाधृष्टमग्निमवनीयं धनमा धीमहि ।
त्यन्तो वयं आरयामः । तदेवाह । वाजिनीवसू वसयुक्तधनावन्नधनी वाजिनी वां युवयोरस्मिन्नायानेऽस्मादहं
प्रत्नानमग्नि विश्वा विश्वानि दिव्यमीमादीनि वामानि धनानि धीमहि । वयं जमामहे ॥ धीम् आधार इत्यस्य
विधिः आदेशो विकारमात्र सुह ॥ ८८ ॥

हेतिमेति धिंशुहं तृतीयं सूक्तं । अश्वयुवौ विश्वमग्नि अग्निः । अश्विभ्यं अहः । अग्निर्देवता । तथा वानु-

क्रांतं । ईळिष्वं चिंशद्विचमना वेयश्च आपियमीष्णिहं हेति ॥ प्रातरनुवाक आपिथे कृतावीष्णिहे ऋद्विचमि-
नश्चस्ति चेदं सूक्तं । सूचितं च । ईळिष्वो हीत्वीष्णिहं । आ० ४. १३. । रति ॥

ईळिष्वो हि प्रतीष्यं यजस्व जातवेदसं । चरिष्णुधूममगृभीतशोचिषं ॥ १ ॥

ईळिष्वो हि । प्रतीष्यं । यजस्व । जातवेदसं । चरिष्णुधूमं । अगृभीतशोचिषं ॥ १ ॥

प्रतीष्यं शत्रुषु प्रतिगमनशीलमपि । हिरवधारणे । अपिमेवेळिष्व । क्षुतिभिः सोषं कृष्ट । किञ्च चरिष्णुधूमं
सर्वतश्चरणशीलधूमजालमगृभीतशोचिषं रचोभिरगृह्यमाणदीप्तिं जातवेदसं जातप्रभं । यद्वा । जातानि
भूतानि वेत्तीति जातवेदाः । तमपि यजस्व । हविभिः पूजय ॥

दामानं विश्वचर्षणेऽग्निं विश्वमनो गिरा । उत स्तुषे विस्पर्धसो रथानां ॥ २ ॥

दामानं । विश्वऽचर्षणे । अग्निं । विश्वऽमनः । गिरा । उत । स्तुषे । विऽस्पर्धसः ।

रथानां ॥ २ ॥

उतापि च हे विश्वचर्षणे विश्वस्य सर्वस्वार्थस्य ज्ञानेन द्रष्टव्यमनः । सर्वेषु स्थावरजंगमात्मकेष्वेवं मनो
यस्य सः । एतन्नामक हे ऋषे विश्वर्धसो विगतमात्सर्यस्य यजमानस्य रथानां रथादीनां दामानं दातारमे-
वंविधमग्निं गिरा क्षुतिजघ्णया वाचा स्तुषे । सोषं कृष्ट ॥

येषामाबाध ऋग्मिय इषः पृक्षश्च नियमे । उपविदा वह्निर्विदते वसु ॥ ३ ॥

येषां । आऽबाधः । ऋग्मियः । इषः । पृक्षः । च । निऽयमे । उपऽविदा । वह्निः ।

विदते । वसु ॥ ३ ॥

आबाधः शत्रूणामभिसुखेन बाधक ऋग्मिय ऋग्भिरर्चनीयोऽपियेषामयजमानानामिषोऽज्ञाभि मृषो
ऽज्ञादिरसांश्च नियमे निगृह्णीति ॥ वह्निर्विदते ऋद्विचमो विकरणस्य लुक् । जोपस आत्मनेपदेष्विति तस्योपः ।
इयहोर्भस्वदसीति भकारः ॥ निगृह्य च वह्निर्विषां वोढा स एवाभिष्वपविदोपवेदेन एते हवींषि देवार्थं
नम्रयच्छन्तीत्येतज्ज्ञानेन तेषामेव वसु धनं विदते । जगते ॥

उदस्य शोचिरस्थाहीदियुषो व्यजरे । तपुर्जंभस्य सुद्युतो गणश्चियः ॥ ४ ॥

उत् । अस्सु । शोचिः । अस्थात् । दीदियुषः । वि । अजरे । तपुऽजंभस्य । सुऽद्युतः ।

गणऽश्चियः ॥ ४ ॥

दीदियुषः । दीदिति दीप्तिकर्मा । संदीप्यमानस्य तपुर्जंभस्य तापयितुं द्रष्टव्यं सुद्युतः शोभरदीप्तिर्बलमियः ।
हविरादानार्थं यजमानमयं अयति तस्य । अक्षीताहुशोऽधिरजरे जरारहितं पुनःपुनर्मध्यमानत्वामृतं हवि-
र्मिर्वर्धमानत्वादभिनवं वा शोचिसेव उदक्षात् । उन्नतममृत ॥

उदु तिष्ठ स्वध्वर स्तवानो देव्या कृपा । अभिख्या भासा बृहता ऋणुक्कनिः ॥ ५ ॥

उत् । ऊं इति । तिष्ठ । सुऽअध्वर । स्तवानः । देव्या । कृपा । अभिऽख्या । भासा ।

बृहता । ऋणुक्कनिः ॥ ५ ॥

स्वध्वर शोभनयज्ञ हे ऋषे अभिख्यामितुषं गच्छन्तामितः प्रविषयी वा बृहता बृहत्वा भासा दीप्या
ऋणुक्कनिः ॥ ऋण दीप्ती । दीपनशीलत्वं कषाणः क्षोत्तुभिः सूचमानः सन् देव्या क्षीतमानया कृपा आश-
कीतिष्ठ । तमःपरिवारार्थमुन्नच्छ । उ प्रविषयी ॥ ५ ॥

अग्ने याहि सुशस्तिभिर्हव्या जुहान आनुषक् । यथा दूतो बभूय हव्यवाहनः ॥६॥
अग्ने । याहि । सुशस्तिभिः । हव्या । जुहानः । आनुषक् । यथा । दूतः । बभूय ।
हव्यवाहनः ॥६॥

हे अग्ने आनुषगानुषत्तं यथा भवति तथा हव्या हव्यानि हवनयोग्यान्वयानि जुहानो जुहन् देवेभ्यः
प्रयच्छस्त्वं सुशस्तिभिः शोभनेः शोचैः सह याहि । देवानां हविष्प्रदानार्थं गच्छ । अस्मै हविष्प्रदानुत्वं कथमि-
त्याशङ्क्याह । यथा त्वं हव्यवाहनो हविषां बोढा देवानां दूतो बभूय भवसि तथा जुहान इत्यन्वयः ॥

अग्निं वः पूर्य हुवे होतारं चर्षणीनां । तमया वाचा गृणे तमु वः स्तुषे ॥७॥
अग्निं । वः । पूर्य । हुवे । होतारं । चर्षणीनां । तं । अया । वाचा । गृणे । तं । उं इति ।
वः । स्तुषे ॥७॥

चर्षणीनां मनुष्याणां होतारं होमनिष्पादकं पूर्य पुरातनं वो यष्ट्वेन युष्मत्संबन्धिनमग्निं ऊवे । आहू-
यामि । आहूय च तमभिमतानया सूक्तरूपया वाचा गिरा गृणे । शंसामि । किंच वो युष्मदर्थं तमु
तमेवाग्निं स्तुषे । स्तौमि ॥

यज्ञेभिरहुतक्रतुं यं कृपा सूदयंत इत् । मिचं न जने सुधितमृतावनि ॥८॥ .
यज्ञेभिः । अहुतऽक्रतुं । यं । कृपा । सूदयंते । इत् । मिचं । न । जने । सुधितं । अहुतऽवनि ॥८॥

अहुतक्रतुं वज्रविधप्रश्नं यदा विचकर्माणं मिचं न यजमानानां मिचमिष स्त्रितं सुधितं हविर्भिः संतर्पितं
यमभिमृतावनि यज्ञवति जने यजमाने कृपा स्वसामर्धेन यज्ञिभिर्यज्ञैः सूदयंते । सूदः चरणकर्मा । अर्ध्या-
दयः कामान् चारयन्तिव । यजमानस्य कामान् प्रापयंतीत्यर्थः । तमभिमुपासेवधमित्युत्तरच संबंधः ॥

चृतावानमृतायवो यज्ञस्य साधनं गिरा । उपो एनं जुजुषुर्नमसस्पदे ॥९॥
चृतऽवानं । चृतऽयवः । यज्ञस्य । साधनं । गिरा । उपो । इति । एनं । जुजुषुः ।
नमसः । स्पदे ॥९॥

अतायवो यज्ञकामा हे यजमानाः अतावानं यज्ञवंतं यज्ञस्य साधनं साधनभूतमेतमग्निं नमसो हविषः
स्पदे स्नाने यज्ञानि वा गिरा स्तुतिप्रणयया वाचोपो जुजुषुः । उपासेवधं ॥ तिकां तिको भवंतीति मध्यमपु-
त्रवत् प्रथमपुत्रवादेशः ॥

अच्छा नो अंगिरस्तमं यज्ञासो यंतु संयतः । होता यो अस्ति विष्ट्वा यशस्तमः ॥१०॥
अच्छ । नः । अंगिरः । तमं । यज्ञासः । यंतु । संयतः । होता । यः । अस्ति । विष्ट्वा । आ ।
यशः । तमः ॥१०॥

संयतः जुगाद्विभिर्नियमिता योऽस्माकं यज्ञासो यज्ञा अंगिरस्तममंगिरसां विश्विदमपिमष्टामिसुखीन च
यंतु । यच्छंतु । योऽभिर्विषु मनुष्येषु होता होमनिष्पादकः सन्ना सर्वतो यशस्तमः ॥ जुप्तमलर्चयः ॥ यशस्वि-
तमोऽस्ति भवति तमपि चंचित्वन्वयः ॥ ॥१०॥

अग्ने तव त्वे अजरेधानासो बृहन्नाः । अग्ना इव वृषणस्तविषीयवः ॥११॥
अग्ने । तव । त्वे । अजरः । इधानासः । बृहन् । भाः । अग्नाः । इव । वृषणः । तविषीऽयवः ॥११॥

अवर वरारहित हे अपि रंधानास रंधाना दीप्यमाना बृहस्पतौ महांतस्वे ते सर्वगतास्तस्य तदीया
भा भासो ररमयो वृषणः कामानां वर्धितारः संतस्तविषीयवो बलमाचरंतो भवन्ति । तच्च दृष्टांतः । अथा
इव यथा वृषणो रेतसः सेतारोऽथा बलमाचरंतो भवन्ति तद्वत् ॥

स त्वं न ऊर्जो पते रयिं रास्व सुवीर्यं । प्राव नस्तोके तनये समत्स्वा ॥१२॥
स । त्वं । नः । ऊर्जो । पते । रयिं । रास्व । सुवीर्यं । प्र । अ । व । नः । तोके । तनये ।
समत्सु । आ ॥१२॥

ऊर्जामन्नानां पते स्वामिन् हे अपि स तत्ताविधस्त्वं नोऽस्माकं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं रयिं धनं रास्व ।
देहि । नोऽस्माकं तोके पुत्रे तनये । तनोति विस्तारयति पुत्रमिति तनयः पौत्रः । तस्मिन्वर्तमानं धनं समत्सु
संयामेषु च यद्वर्धितत्वं धनं तच्च प्राव । प्रकर्षेण रच । अनेन पुत्रपौत्रप्रार्थनं करोति ॥

यथा उ विशपतिः शितः सुप्रीतो मनुषो विशि । विश्वेदमिः प्रति रक्षांसि सेधति ॥१३॥
यत् । वै । ऊं इति । विशपतिः । शितः । सुप्रीतः । मनुषः । विशि । विश्वा । इत् । अमिः ।
प्रति । रक्षांसि । सेधति ॥१३॥

विशपतिर्विशं पालयिता शितो हविर्भिस्वीक्षणीकृतः सोऽमिः सुप्रीतः सुपु प्रीतः सन् मनुषो मनुष्यस्य
विशि निवेशने गृहे यदे यदा खलु वर्तते तदानीमपिर्विश्वेदिसास्विव तस्य बाधकानि रक्षांसि प्रति सेधति ।
हिनस्ति । विधु गत्वा । भीवादिकः । उ प्रसिद्धी ॥

श्रुष्ट्यग्ने नवस्य मे स्तोमस्य वीर विशपते । नि मायिनस्तपुषा रक्षसो दह ॥१४॥
श्रुष्टी । अग्ने । नवस्य । मे । स्तोमस्य । वीर । विशपते । नि । मायिनः । तपुषा ।
रक्षसः । दह ॥१४॥

वीर शत्रूणां विनाशयितव्यैर्विवन्तिरपते विशं पालयितव्यं अपि नवस्वीदानीं क्रियमाणत्वाद्भूतनं मे मदीयं
स्तोमस्य स्तोत्रशस्त्रादिकं श्रुष्टी श्रुत्वा मायिनो मायाविनो रक्षसो कर्मविघ्नकारिणो राक्षसांस्तपुषा तापकेन
तेजसा नि दह । गितरां भस्मीकुरु ॥ श्रुष्टी । स्नात्वाद्यद्येति निपातितः । वक्षारलोपश्चादसः ॥

न तस्य मायया चन रिपुरीशीत मर्त्यैः । यो अमये द्दार्श हव्यदातिभिः ॥१५॥
न । तस्य । मायया । चन । रिपुः । ईशीत । मर्त्यैः । यः । अमये । द्दार्श । हव्यदातिभिः ॥१५॥

मर्त्यो मनुष्यो रिपुः शत्रुः । अनेति निपातसमुदायोऽर्थः । मायया चन माययापि तस्य जनस्य जेशीत ।
ईशरो न भवति । यो जनो हव्यदातिभिर्हविषा दानुभिर्हविग्भिरपये द्दार्श हवींषि प्रचक्षति । तस्य
रिपुर्मास्तीत्यर्थः ॥ ११५ ॥

व्यंश्चस्त्वा वसुविदमुक्षुण्युरंप्रीणादृषिः । महो राये तमु त्वा समिधीमहि ॥१६॥
विऽअंश्चः । त्वा । वसुऽविदै । उक्षुण्युः । अंप्रीणात् । अृषिः । महः । राये । तं ।
ऊं इति । त्वा । सं । इधीमहि ॥१६॥

उचक्षुर्धनानां सेतारमात्मन इच्छन् यदा बुद्धिसेतारमिच्छन् अक्षं अक्षिरितज्ञामको मम पिता वसुविदं
वसूनां धनानां संभवं त्वामप्रीयात् । धनादिप्राप्त्यर्थं हविर्भिरतोषयत् । तथा वयमपि महो महती राये
धनाय तसु तत्ताविधमेव त्वा त्वां समिधीमहि । सम्यक्ताज्यादिहविर्भिर्दीपयेम ॥

उ॒श्ना का॒प्यस्वा नि हो॒तार॑मसादयत् । आ॒य॒जिं त्वा॒ मन॑वे जा॒तवे॑दसं ॥१७॥
 उ॒श्ना । का॒प्यः । त्वा॒ । नि । हो॒तारं॑ । अ॒सा॒द॒य॒त् । आ॒ऽय॒जिं । त्वा॒ । मन॑वे ।
 जा॒त॒ऽवे॑दसं ॥१७॥

हे अपि काप्यः कविपुत्र उश्नैतन्नामक ऋषिर्मनवे राक्षे । तस्मै गृह इत्यर्थः । आयजिमाभिमुख्येन यष्टारं जातवेदसं वातप्रज्ञं त्वा त्वा । पुनस्त्वाशब्द आदरार्थः । त्वामेव होतारं होमनिष्पादकं न्वसादयत् । नितरामुपाविशयत् ॥

वि॒श्वे हि त्वा॒ स॒जोष॑सो दे॒वासो॑ दू॒तम॑कृत । श्रु॒ष्टी दे॒व प्र॑थ॒मो य॒ज्ञियो॑ भुवः ॥१८॥
 वि॒श्वे । हि । त्वा॒ । स॒ऽजोष॑सः । दे॒वासः॑ । दू॒तं । अ॒कृत॑ । श्रु॒ष्टी । दे॒व । प्र॒थ॒मः ।
 य॒ज्ञि॒यः । भुवः॑ ॥१८॥

हे अपि विश्वे सर्वे देवासो देवाः सजोषसः संगताः संतोऽस्माकं हवींष्यामयतीति विचार्य । हिरवधारणे । त्वामेव दूतं हविषां वोढारं दूतमकृत । अकार्षुः । ततो देव योतमान हे अपि प्रथमो देवानां मुख्यभूतस्त्वं श्रुष्टी । श्रुष्टीति चिप्रनाम । चिप्रं यज्ञियो देवानां हविर्दातुस्त्वेन यज्ञार्हो भुवः । भूयाः ॥

इ॒मं घा॑ वी॒रो अ॒मृतं॑ दू॒तं कृ॑ण्वी॒त म॒र्यः॑ । पा॒व॒कं कृ॑ण्व॒र्त॒निं वि॒हाय॑सं ॥१९॥
 इ॒मं । घा॑ । वी॒रः । अ॒मृतं॑ । दू॒तं । कृ॑ण्वी॒त । म॒र्यः॑ । पा॒व॒कं । कृ॑ण्व॒र्त॒निं । वि॒हा॒य॒सं ॥१९॥

अनया यजमानस्वापि देवानां दूतमकार्षीदित्याह । वीरः कर्मणि समर्थो मर्यो मनुष्यो यजमानोऽमृतं मरुणधर्मरहितं पावकं पापानां शोधकं कृण्वर्तनिं । वर्तनिर्मार्गः । कृण्वमार्गं विहायसं । विहाया इति महत्ताम । गुणिलोऽधिकत्वेन वा महांतमिमं धेमेवापि दूतं देवानां वोढुस्त्वेन दूतं कृण्वीत । अकार्षीत ॥

तं हु॒वेम॑ य॒तसु॑चः सु॒भासं॑ श्रु॒क्रशो॑चिषं । वि॒शाम॑मि॒मज॑रं प्र॒त्नमी॒ड्यं ॥२०॥
 तं । हु॒वेम॑ । य॒त॒ऽसु॑चः । सु॒ऽभासं॑ । श्रु॒क्र॒ऽशो॒चिषं॑ । वि॒शां॑ । अ॒मिं । अ॒ज॒रं । प्र॒त्नं ।
 ई॒ड्यं ॥२०॥

यतसुचो गृहीतसुचो यद्वा तत्तत्स्वामिषु नियमितसुचो यथं सुभासं शोभनदीप्तिं श्रुक्रशोचिषं दीपनशीलतिवत्कं विशां स्वामिन् । यद्वा । विशामीड्यमित्यन्वयः । मनुष्याणां योतन्ममजरं जरारहितं प्रत्नं पुरातनं तं तत्वाविधमपि ऊवेम । सोपशस्त्रादिभिराड्डयामः ॥ ॥१२॥

यो अ॒स्मै ह॒व्यदा॑तिभि॒राहु॑तिं म॒तोऽवि॑धत् । भू॒रि पोषं॑ स ध॒त्ते वी॒रव॑द्यशः ॥२१॥
 यः । अ॒स्मै । ह॒व्यदा॑तिभिः । आ॒ऽहु॑तिं । म॒तैः । अ॒वि॑धत् । भू॒रि । पोषं॑ । सः ।
 ध॒त्ते । वी॒र॒ऽव॑त् । य॒शः॑ ॥२१॥

यो मतो मनुष्यो हव्यदातिभिर्हविर्दातुभिर्हविर्भिरका कृपय आज्ञातिमविधत् विदधाति च मनुष्यो भूरि यज पोषं भगादिभिः पोषकं वीरवत् पुत्रपौत्रादिपुत्रं यशः कीर्तिं च धत्ते । धारयति । तस्मै भगादीनि प्रपश्यतीत्यर्थः ॥

प्रथमं जातवेदसमग्निं यज्ञेषु पूर्य्य । प्रति सुगेति नमसा हविष्मती ॥ २२ ॥
प्रथमं । जातवेदसं । अग्निं । यज्ञेषु । पूर्य्य । प्रति । सुक् । एति । नमसा ।
हविष्मती ॥ २२ ॥

प्रथमं देवानां प्रधानभूतं जातवेदसं जातप्रश्नं पूर्य्य पुरातनं एतादृशमग्निं यज्ञेष्वपिष्टोमादियज्ञेषु
हविष्मती सोमादिहविर्बुक्ता सुप्रमसा सोमेण नमस्कृतेण वा सह प्रवृत्ति । अग्निं प्रति गच्छति ॥

आभिर्विधेमाग्रये ज्येष्ठाभिर्व्यश्वत् । मंहिष्ठाभिर्मतिभिः शुक्रशोचिषे ॥ २३ ॥
आभिः । विधेम । अग्रये । ज्येष्ठाभिः । व्यश्वत् । मंहिष्ठाभिः । मतिभिः ।
शुक्रशोचिषे ॥ २३ ॥

विश्वमनोनामका वयं ज्येष्ठाभिः प्रशस्तमाभिर्मंहिष्ठाभिः पूज्यतमाभिराभिः सूक्तरूपाभिः सुतिभिः
शुक्रशोचिषे आनातेजसेऽपये विधेम । परिचरेम वयमिह व्यश्वत् । यथा व्यश्वोऽस्माकं पितामिं सुतिभिः
पर्यचरत् तद्वद्वयमपि परिचरेम ॥

नूनमर्चं विहायसे स्तोमेभिः सूरयूपवत् । ऋषे वैयश्व दम्यायाग्रये ॥ २४ ॥
नूनं । अर्चं । विहायसे । स्तोमेभिः । सूरयूपवत् । ऋषे । वैयश्व । दम्याय ।
अग्रये ॥ २४ ॥

वैयश्व ऋषस्य पुत्र हे विश्वमनोनामकर्त्तुं विहायसे महते दम्याय इमे गृहेऽरणीभिर्मध्यमानस्तेन भवाय ।
यद्वा । यजमानगृहाणां बाधपरिहारेण हिताय । अपथि नूनं संप्रति स्तोमेभिस्त्रिपुत्यं च दशादिभ्यः
स्तोमेरर्चं । सुहि । तच्च वृष्टांतः । सूरयूपवत् । यथा सूरयूपो नामर्चरेनमभिमानर्चं तद्वदर्थेत्यर्थः ॥

अतिथिं मानुषाणां सूनुं वनस्पतीनां । विप्रा अग्रिमवसे प्रत्नमीकृते ॥ २५ ॥
अतिथिं । मानुषाणां । सूनुं । वनस्पतीनां । विप्राः । अग्रिमवसे । प्रत्नं ।
ईकृते ॥ २५ ॥

विप्रा मेधाविनो यजमाना मानुषाणां मनुष्याणामतिथिमतिथिवत्पूज्यं वनस्पतीनां सूनुं वनस्प-
तिरूपाभिररणीभिर्वायमानस्तेन तेषां सूनुं प्रत्नं पुरातनं एवंविधमग्रिमवसे कर्मरचयायेकृते । सुतिभिः
शुवंति ॥ १३ ॥

महो विश्वो अभि षतोऽभिहव्यानि मानुषा । अग्रे नि षत्ति नमसाधि बर्हिषि ॥ २६ ॥
महः । विश्वान् । अभि । सतः । अभि । हव्यानि । मानुषा । अग्रे । नि । सत्ति । नमसा ।
अधि । बर्हिषि ॥ २६ ॥

हे अग्नि महः कर्मकर्तुस्तेन महतो विश्वान् सर्वान् सतः सोषकरक्षार्थं वर्तमानान् सोतुर्नभमितस्त्वं नमसा
शुभतया बर्हिषधि नि षत्ति । निषीद् । तथा मानुषा मनुष्यसंबन्धीनि हव्यानि हवींश्चभमितस्यापि स्वीकृ-
तिषीद् ॥

वंस्वा नो वार्या पुरु वंस्व रायः पुरुस्पृहः । सुवीर्यस्य प्रजावतो यशस्वतः ॥२७॥
 वंस्व । नः । वार्या । पुरु । वंस्व । रायः । पुरुस्पृहः । सुवीर्यस्य । प्रजावतः ।
 यशस्वतः ॥२७॥

हे अपि वार्या वार्याणि वरणीयानि पुरु पुरुणि वरुणि गवादीनि नोऽस्माभ्यं वंस्व । प्रयच्छ । तथा पुरुस्पृहः पुरुभिर्वरुभिः स्पृहणीयं रायो धनं । किंविशिष्टं । सुवीर्यस्य शोभनवीर्योपेतं प्रजावतः पुरुपीचादि-
 सहितं यशस्वतः कीर्तिमस्र धनं नोऽस्माभ्यं वंस्व । प्रयच्छ ॥

त्वं वरो सुषाम्णेऽग्ने जनाय चोदय । सदा वसो रातिं यविष्ठ शश्वते ॥२८॥
 त्वं । वरो इति । सुऽसाम्ने । अग्ने । जनाय । चोदय । सदा । वसो इति । रातिं ।
 यविष्ठ । शश्वते ॥२८॥

वरो सर्वैर्वरणीय वसो शत्रूणां वासयितर्यविष्ठ पुनःपुनर्जायमानस्त्विन युवतम हे अपि त्वं सुषाम्नी
 सुषाम्ने ॥ सुषामादित्वात् वलं ॥ त्वत्प्रसादाच्छोभनसामवते शश्वते बहवे जनाय प्रादुर्भूताय सोतृणां सदा
 सर्वदा रातिं धनादिकं चोदय । प्रेरय ॥

त्वं हि सुप्रतूरसि त्वं नो गोमंतीरिषः । महो रायः सातिमग्ने अपा वृधि ॥२९॥
 त्वं । हि । सुऽप्रतूरः । असि । त्वं । नः । गोऽमंतीः । इषः । महः । रायः । सातिं ।
 अग्ने । अपा । वृधि ॥२९॥

हे अपि त्वं । हिरवधारणे । त्वमेव सुप्रतूरः सोतृणां धनादिकं सुष्ठु प्रदातासि । प्रयच्छसीत्वर्यः । अत एव
 गोमंतीः पश्चादियुक्तामीषोऽन्नानि महो महतो रायो धनस्र मध्ये सातिं देयं धनं च नः सोतृणामस्माक-
 मपा वृधि । अपावृणु । प्रयच्छेत्वर्यः ॥

अग्ने त्वं यशा अस्या मिचावरुणा वह । ऋतावाना सखाजां पूतदक्षसा ॥३०॥
 अग्ने । त्वं । यशाः । असि । आ । मिचावरुणा । वह । ऋतऽवाना । संऽराजा ।
 पूतऽदक्षसा ॥३०॥

हे अपि त्वं यशाः ॥ सुप्रमत्त्वर्षीयः ॥ देवानां मध्ये यशस्तासि । भवसि । अत एव त्वमुतावाना ऋतावाजी
 सख्यवन्ती यश्ववन्ती वा सखाजा सखाजी सम्ययाजमानौ पूतदक्षसा पूतदक्षसी । दक्ष इति वज्रनाम । मुञ्चवन्ती
 मिचावरुणावसिन्मर्मणा वह । आह्वय । प्रायेण कर्मक्षेमिर्मिचावरुणसहितत्वमसीति सूचयति ॥ ॥३४॥

सखाय आ शिवामहीति विश्वदृक् चतुर्थं सूतं । अथेयमनुक्रमशिका । सखायकुचोऽन्तः खीवान्मन्त्र
 वरोर्दानकुतिरन्तानुष्टुपिति । अथपुनो विश्वमना अथिः । श्रीष्विह हेतुत्वादेतदादीनि श्रीषि सूक्तानुष्पि-
 क्कदक्षानि । अनुक्तत्वादिहो देवता । अन्तासु तिकपु सुषामाकस्य रात्रः पुषस्य वरुणासो रात्रो दानं
 सूचयति । अतस्माद्विद्वताकाः ॥ महाव्रते भिक्षिवस्य श्रीष्विहपुषाशीतवितसूतं । तथैव पंचमारक्ये ग्रीनकेन
 सूचयति । सखाय आ शिवामहि च एक इतिदयति । हे० आ० ५. २. ५. इति ॥ इयमेऽहनि मन्त्रवतीयज्ञस्य
 सखाय इति तिस्रः अथः । सूचयति च । सखाय आ शिवामहीति तिस्रः उष्णिहः । आ० ८. १०॥ इति ॥

सखाय॑ आ शि॒षाम॑हि ब्रह्मे॒द्राय॑ व॒ज्रिणे॑ । स्तु॒ष ऊ॒ षु वो॑ नृ॒तमा॑य धृ॒ष्णवे॑ ॥ १ ॥
 सखा॑यः । आ । शि॒षा॒म॒हि । ब्रह्म॑ । इं॒द्राय॑ । व॒ज्रिणे॑ । स्तु॒षे । ऊ॒ इति॑ । सु । वः ।
 नृ॒त॒मा॒य । धृ॒ष्ण॒वे ॥ १ ॥

सखायो मित्रभूता हे ऋत्विजः वज्रिणे वज्रहस्तायेंद्राय ब्रह्म कर्तव्यमेतत्सूक्तं सोषमा शिषामहि । वयमाशासः ॥ शासु अनुशिष्टौ । कुकि ध्रुवकादेशः । इत्त्वयस्व । अत्ययेनात्मनेपदं ॥ तव वः सर्वेषामेव पुष्पा-
 कमर्थाय नृतमाय सर्वेषां नेतृतमाय यद्वा संपाप्तेष्वायुधादीनां नेतृतमाय धृष्णवे शत्रूणां धर्षणशीलाय तस्मा
 इंद्रायाहमेव सु सुष्ठु सुषे । सौमि ॥

शर्व॑सा ह्यसि॑ श्रु॒तो वृ॒च॒ह॒त्येन॑ वृ॒च॒हा । म॒घैर्म॒घो॒नो अ॒ति शूर॑ दा॒शसि॑ ॥ २ ॥
 शर्व॑सा । हि । अ॒सि॑ । श्रु॒तः । वृ॒च॒ऽह॒त्येन॑ । वृ॒च॒ऽहा । म॒घैः । म॒घो॒नः । अ॒ति॑ ।
 शूर॑ । दा॒श॒सि॑ ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वं शर्वसा बलेन श्रुतः प्रसिद्धोऽसि । भवसि । हि प्रसिद्धी । तदेवाह । वृचहत्येन वृचासुरहनेन
 वृचहा वृचहेति प्रसिद्धो भवसि । शूर शीर्यवन् हे इंद्र मघोनो मघवतो धनवतः पुत्रबाक्यैस्त्वदीयेर्धनैरत्न-
 तिक्रम्य दाशसि । सोतुभ्योऽस्माभ्यं प्रयच्छसि ॥

स नः॑ स्त॒वान् आ भ॑र र॒यिं चि॒च॒श्र॒वस्त॑मं । नि॒रेके॑ चि॒द्यो ह॑रि॒वो व॑सु॒र्ददिः॑ ॥ ३ ॥
 सः । नः॑ । स्त॒वानः॑ । आ । भ॑र । र॒यिं । चि॒च॒श्र॒वःऽत॑मं । नि॒रेके॑ । चि॒त् । यः ।
 ह॑रि॒ऽवः॑ । व॑सुः । द॒दिः॑ ॥ ३ ॥

हे इंद्र स तवाविधत्स्वं स्वानोऽस्माभिः सूयमानः संक्षिपश्रवसममतिशयेन नानाविधाप्नोषेत् रयिं
 पुत्रं धनं वा नोऽस्माभ्यमा भर । संपादय । देहीत्यर्थः । हरिवः । हरी शची । तदन हे इंद्र यत्स्वं निरेके चिन्मि-
 नस्य एव वसुः शत्रूणां बासयिता भवसि । तवायुधभिर्नमनादेव श्रवः पकार्यते खलु । किंच त्वं ददिर्ध-
 नानां दाता भवसि ॥

आ नि॒रेक॑मु॒त प्रि॒यमि॑दं द॒र्षि॒ जनानां॑ । धृ॒ष॒ता धृ॒ष्णो॒ स्त॒व॒मान॑ आ भ॑र ॥ ४ ॥
 आ । नि॒रेके॑ । उ॒त । प्रि॒यं । इं॒द्र । द॒र्षि॑ । ज॒नानां॑ । धृ॒ष॒ता । धृ॒ष्णो॒ इति॑ । स्त॒व॒मानः॑ ।
 आ । भ॑र ॥ ४ ॥

हे इंद्र उतापि च प्रियं प्रीयनात् प्रियतमं निरेकं । निरेकं धनं भवति विरेचनाभिर्नमनादिति । तन्न
 जनानां सोतुषामस्माकमा दर्षि । आविदारय । विवृतं कुच ॥ इ विदारये । छांदसो विकरस्य खलु ॥
 विवृतं च धृष्णो धर्षणशील हे इंद्र स्वमानः सोतुभिरस्माभिः सूयमानः सन् धृषता धृष्टेन मनसा सह
 भर । तन्नमस्माभ्यं देहि ॥

न ते॑ स॒व्यं न द॑क्षि॒णं ह॑स्तं व॒रंत॑ आ॒सुरः॑ । न प॑रि॒बाधो॑ ह॒रिवो॑ ग॒र्विष्टि॑षु ॥ ५ ॥
 न । ते॑ । स॒व्यं । न । द॑क्षि॒णं । ह॑स्तं । व॒र॒न्ते॑ । आ॒ऽसु॒रः॑ । न । प॑रि॒ऽबाधः॑ । ह॒रि॒ऽवः॑ ।
 गो॒ऽइष्टि॑षु ॥ ५ ॥

हे हरिवोऽश्वसि इंद्र आसुरः संग्राम आभिसुखीन कर्तारः प्रतियोचारी वशिष्ठिषु पश्चिमिरपहतानां-

निरसां गवामन्वेष्टेषु ते तच्च सख्यं हस्यं न वरति । न निवारयति । तेषामायुधादिभिर्न निवारयत इत्यर्थः । तथा हस्यं हस्यं च न निवारयति । किंच परिबाधः परितो बाधमाना वृषादयोऽसुराश्च तच्च सख्यद्विषाहस्यौ न निवारयति । संग्रामेषु त्वया सर्वे शत्रवन्निहन्तृहस्ताः सर्वतो गच्छन्तु । त्वं तु तैरबाधितो वर्तस इत्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

आ त्वा गोभिरिव व्रजं गीर्भिर्क्षुणोम्यद्रिवः । आ स्मा कामं जरितुरा मनः पूण ॥ ६ ॥

आ । त्वा । गोभिःऽइव । व्रजं । गीःऽभिः । क्षुणोमि । अद्रिऽवः । आ । स्म । कामं । जरितुः । आ । मनः । पूण ॥ ६ ॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र गीर्भिः क्षुतिकचक्षामिर्बाग्भिस्त्वा त्वामा क्षणोमि । प्राप्नोमि ॥ अक्षु गती । तणादिः ॥ तच्च वृष्टांतः १ गोभिरिव । यथा गोपालो गोभिर्व्रजं गोष्ठं गच्छति तद्वत्त्वां क्षुतिभिः प्राप्नोमीत्यर्थः । ततस्त्वं जरितुः क्षोतुर्मम कामं धनादिविषयमा पूण । आपूरय । तथा मनो मदीयं मानसं धनादिप्रदानेनापूरय ॥

विश्वानि विश्वमनसो धिया नो वृचहंतम । उयं प्रयेतरधि षू वसो गहि ॥ ७ ॥

विश्वानि । विश्वऽमनसः । धिया । नः । वृचहन्ऽतम । उयं । प्रनेतरिति प्रऽनेतः ।

अधि । सु । वसो इति । गहि ॥ ७ ॥

हे वृचहंतमातिशयेन वृचासुरस्त्रोपद्रवाणां वा हंतः ॥ नाहक्षिति तमपो गुहागमः ॥ कीदृश । उयोर्गूर्मवत् प्रणेतः क्षोतृणां प्रकर्षेण धनादेर्नेतः ॥ आमंचित इत्युत्पत्त्याविद्यमानवज्ञावप्रतिषेधः ॥ तथाविध वसो शत्रूणां वासयितरिद्र नः । पूजायां वज्रवचनं । विश्वमनस एतन्नाहो मम विश्वानि सर्वाणि क्षोचाणि कर्माणि वा धिया मनसा सु सुवृधि गहि । अधिगच्छ । सुत्वतया यद्व्यतया वा मनोवेगेन गच्छित्वर्थः ॥ गमेर्लोपि ष्वादंसः शपो शुक् । हेर्जिदज्ञावादगुदान्तोपदेशेत्वनुनासिकलोपः ॥

वयं ते अस्य वृचहन्विद्यामं शूर नव्यसः । वसोः स्याहस्यं पुरुहूत राधसः ॥ ८ ॥

वयं । ते । अस्य । वृचऽहन् । विद्यामं । शूर । नव्यसः । वसोः । स्याहस्यं । पुरुऽहूत । राधसः ॥ ८ ॥

हे वृचहन् वृचहन् हंतः शूर वलवन् पुष्टहत पुष्टभिर्ब्रजभिराह्रातर्ब्रज नव्यसो नवीयसः ॥ इयमुन ईकारलोपश्चादंसः ॥ नवतरे स्याहस्यं सुहृणीयं राधसः ॥ राध साध संसिद्धी ॥ शर्मादेः संसाधकं ते त्वदीयमस्य वसोः ॥ क्रियायुक्तं कर्तव्यमिति वसोः संप्रदानसंज्ञा । वतुर्धर्मं वज्रं कंदसोति वसोः षष्ठी ॥ त्वदीयमिदं परिकृष्टमानं धर्मं वयं विद्याम । जनेमहि ॥ विदुः ज्ञाने । आदादिकः । क्वादसो विकरणस्य शुक् ॥

इंद्र यथा अस्ति तेऽपरीतं नृतो शवः । अमृक्ता रातिः पुरुहूत दानुषे ॥ ९ ॥

इंद्र । यथा । हि । अस्ति । ते । अपरिऽइतं । नृतो इति । शवः । अमृक्ता । रातिः ।

पुरुऽहूत । दानुषे ॥ ९ ॥

हे नृतो सर्वज्ञातर्थामितवा नर्तयितरिद्र ते त्वदीयं शवो नवं यथापरीतमसि शत्रुभिरपरिवृतमव्याप्तं भवति । हि प्रसिद्धी । तथा हे पुष्टहत पुष्टभिर्ब्रजभिराह्रातर्ब्रज दानुषे इविर्ज्ञातवती यजमानाय रातिर्धनादिदानममुक्ता शत्रुभिरहिंसितं भवति । त्वतो नव्यं यजमानस्य धर्मं शत्रवो न हिंसति । यथा त्वदीयवजस्य रचक एवं तस्य अपर्यायि रचक इत्यर्थः ॥

आ वृषस्व महामह महे नृतम राधसे । दृहृषिदृह मघवन्मघत्तये ॥१०॥

आ । वृषस्व । महाऽमह । महे । नृतम । राधसे । दृहृहः । चित् । दृह । मघऽवन् ।
मघत्तये ॥१०॥

हे महामहातिशयेन सर्वैः पूजनीय श्रुतम श्रुतमेन्द्र महे महते राधसे शत्रुधनानां संसाधकाय वनाय वनार्थमा वृषस्व । स्तोदरमासिच । सोमं पिबेत्त्वर्थः । हे मघवन् धनवन्निन्द्र सोमपानेन मत्तः सन् दृहृ-
षिदृहानि परैरबाधितान्यपि शत्रुपुराणि मघत्तये मघानां धनानां साहाय्य दृह । जिघांस । विदा-
रयेत्त्वर्थः ॥ ॥१६॥

नू अन्यचा चिदद्रिवस्वन्नो जग्मुराशंसः । मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतिभिः ॥११॥
नु । अन्यच । चित् । अद्रिऽवः । तव । नः । जग्मुः । आऽशंसः । मघऽवन् । शग्धि ।
तव । तत् । नः । ऊतिऽभिः ॥११॥

हे अद्रियो वज्रवन्निन्द्र त्वं धनवान् दाता चित्परिज्ञाय नोऽस्मदीयान्वाशंस आशंसनान्यभिस्त्वापास्व-
त्त्वत्तोऽन्यत्र देवादी नू चित् पुरा जग्मुः । अगच्छन् । तत्र फलं नालभन्त । इदानीं त्वं धनवान् दानशील
इत्यस्माभिर्ज्ञातं । अत एव हे मघवन् धनवन्निन्द्र तव त्वदीयं तच्छत्रुपुरविदारणसम्बन्धं धनमूतिभिस्त्वद्रक्षी-
नोऽस्मभ्यं शग्धि । देहि ॥ शग्धीति दानकर्मा । शक्नोतीतीति च्छांदसो विकरणस्य लुक् ॥

नृह्यंग नृतो त्वदन्यं विंदामि राधसे । राये शुन्नाय शर्वसे च गिर्वणः ॥१२॥
नहि । अंग । नृतो इति । तव । अन्यं । विंदामि । राधसे । राये । शुन्नाय । शर्वसे ।
च । गिर्वणः ॥१२॥

हे श्रुतो नर्तयितुर्गिर्वणो गीर्भिः श्रुतिभिर्वर्णनीय संभवनीयेंद्र राधसे वज्रसंसाधकायान्नाय राये धनाय
शुन्नाय श्रोतमानाय यशसे शर्वसे वर्धकाय वनाय च त्वत्त्वत्तोऽन्यं नहि विंदामि । न क्भि । अंग प्रसिद्धी ॥

एन्दुमिन्द्राय सिंचत पिबति सोम्यं मधु । प्र राधसा चोदयाते महित्वना ॥१३॥
आ । इंदु । इन्द्राय । सिंचत । पिबति । सोम्यं । मधु । प्र । राधसा । चोदयाते ।
महिऽत्वना ॥१३॥

हे अलिङ्गः इंदुं च्छांदनशीलं सोममिन्द्रार्थमा सिंचत । आशयजद्रथेण सेषणं कुरुत । अभिपुतेत्वर्थः । ततः
सोम्यं सोममयं मधु मधुकरं सोमरसं पिबति । पिबतु । पीत्वा च स इंदो महित्वना स्वमहत्त्वेनैव राध-
सानेन सह धनादिकं शोतुभ्यः प्र चोदयाति । प्रवर्धय चोदयति । यद्वा । यजमानो महित्वना । इन्द्राय
प्रदीयमानत्वाद्वा महत्त्वं । महत्त्वयुक्तेन राधसानेन सह शोतुन् प्रचोदयति । इन्द्राय हविर्दत्तेति शोतुन्ने-
रयतीत्यर्थः ॥

उपो हरीणां पतिं दक्षं पृंचंतमव्रवं । नूनं श्रुधि स्तुवतो अग्न्यस्य ॥१४॥
उपो इति । हरीणां । पतिं । दक्षं । पृंचंतं । अव्रवं । नूनं । श्रुधि । स्तुवतः ।
अग्न्यस्य ॥१४॥

हरीणां हरितवर्णानामन्नानां पतिं पाकधितारं दक्षं वर्धकं स्वयं पृंचंतं । पूषी संपर्षे ॥ मघसु
योजयंतं । यद्वा । शत्रुषु स्वयजमानाधुधादिभिः संपर्षयंतं । एतादृशमिन्द्रं त्वास्तुपो अव्रवं । विश्वमना अहं शीर्षं

करवाणि । अश्व्यक्ष । अश्वो नामर्विरश्चशब्देनोच्यते । तस्य पुत्रस्य सुवतः कोचं कुर्वतो मम संबन्धिनीं तद्वि-
षयां कृतिं नूनं संप्रति श्रुधि । मृगु ।

नृ॒ह्यं॑ग॒ पुरा॒ च॒न ज॒ज्ञे वी॒रतर॑स्त्वत् । नकीं॑ रा॒या नैव॑था न भ॒न्दना॑ ॥१५॥

न॒हि । अ॒ंग । पुरा॑ । च॒न । ज॒ज्ञे । वी॒रऽतरः॑ । त्वत् । नकिः॑ । रा॒या । न । ए॒वऽथा॑ ।

न । भ॒न्दना॑ ॥१५॥

हे इंद्र त्वत्त्वत्तः पुरा पूर्वं वीरतरः सामर्थ्यवान् कश्चिन्नहि जज्ञे । जातः खलु । अंगं प्रसिद्धी । त्वमेव
सामर्थ्यवाञ्छात इत्यर्थः । किंच त्वत्तोऽपि राया धनेन समर्थो न किंच कश्चिदसि । तथैवचा अनुपुराणि
संयामं वा प्रति यमनेन त्वत्तोऽधिको न जातः । यद्वा । एवथा ॥ अथ रचनादिषु । अकारस्थीकारः कांदसः ।
शीणादिकोऽथप्रत्ययः ॥ शरणागतानां सोतृणां चावनेन त्वत्तोऽधिको नास्ति । किंच भंदना । भंदतिः
क्षुतिकर्मा । कुत्वा च त्वदधिको न जातः । धनवान्जयकः कुत्वा त्वत्तोऽन्यो न जज्ञे इति ॥ १७॥

एदु मध्व इति तृचः पूर्वोक्ते ब्राह्मणाच्छंसिग्रस्त्रि वैकल्पिकोऽगुरुपः । सूचितं च । एदु मध्वो मदितरमेतो
न्विद्रं सवाम सखायः । आ० ७. ८. इति ॥

एदु॒ मध्वो॑ म॒दितरं॑ सि॒ंच वा॒ध्वयो॑ अ॒ंधसः॑ । ए॒वा हि वी॒रः स्त॒वते॑ स॒दावृ॑धः ॥१६॥

आ । इत् । उं इति । मध्वः । मदिन्ऽतरं । सिंच । वा । अध्वयो इति । अंधसः ।

ए॒व । हि । वी॒रः । स्त॒वते॑ । स॒दाऽवृ॑धः ॥१६॥

हे अध्वयो अध्वरस्य नेतृत्वत्सु सदावृधः सर्वदा वृद्धिमतो मध्वो मदकरस्यांधसः सोमनयणस्त्राप्तस्य
मदितरमत्वर्थं मादयितुमं सोमरसमेवा सिंचेद्वार्थं । अयमेवेन्द्रः सवते हि । सोमग्रस्त्रादिभिः श्रूयते खलु ।
क्षुतायेन्द्राय सोमो दातव्यः । तस्मादा सिंचेति समन्वयः ॥

इ॒न्द्र स्थात॑र्हरीणां नकि॑ष्टे पू॒र्यस्तु॑तिं । उ॒दानं॑श् शर्व॑सा न भ॒न्दना॑ ॥१७॥

इ॒न्द्र । स्थातः॑ । ह॒रीणां॑ । नकिः॑ । ते । पू॒र्यऽस्तु॑तिं । उ॒त् । आ॒नं॑श् । शर्व॑सा । न ।

भ॒न्दना॑ ॥१७॥

हे हरीणां स्थातरश्चानामधिष्ठातरिद्र ते त्वदीयां पूर्यस्तुतिं पूर्येष्टविभिः कृतां कृतिं । उपलभयं ।
उदानं तमेः कियमाश्रमपि कृतिं न किंच कश्चिच्छ्वसा वसिष्ठोदानं । आप्नोति ॥ अग्नौ जायते । सिन्धु-
तेष्वेति नृत् । कांदसो मुम् ॥ कश्चिन्नातिक्रामतीत्यर्थः । किंच भंदना सर्वैः प्रार्थनीयत्वात् पूजनीयेन धनेन
कुत्वा वा त्वदीयां कृतिं न कश्चिदतिक्रामति । त्वत्तो वसवान् धनी कुत्वा बान्धो नास्तीत्यर्थः ॥

तं वो॑ वा॒जानां॑ प॒तिम॑हू॒महि॑ अ॒व॒स्य॒वः । अ॒प्रायु॑भि॒र्यज्ञे॑भिर्वावृ॒धेन्य॑ ॥१८॥

तं । वः । वा॒जानां॑ । प॒तिं । अ॒हू॒महि॑ । अ॒व॒स्य॒वः । अ॒प्रायु॑भिः । य॒ज्ञेभिः॑ । व॒वृ॒धेन्य॑ ॥१८॥

अप्रायुभिः कर्मस्वप्नमाश्रमगुणयुक्तिः । अथवा । अग्रमत्ता एकच क्षितिव कर्म कुर्वति । कर्म प्रारम्भं नाव्यं
देशं नष्टतीत्यर्थः । एवंविधमगुणयुक्तिर्यज्ञेभिर्वा । एतादृशमगुण्यैर्वा वावृधेन्यं वर्धनीयं वाजानामज्ञानां
पतिं स्वामिनं वो चतुष्टयसंबन्धेन युष्मदीयं तं तादृशमिन्द्रं अवस्यवो वयमज्ञानां संतोऽहमहि । आह-
वामः ॥ इत्येतेषु चि वज्रं ईदसीति संप्रसारणं ॥

पूर्वोक्त एव ब्रह्म एती न्निद्रमिषिती तृची वैकल्पिकी कोपिचानुसूयी । सूचितं च । एतो न्निद्रं सवाम
सखायः सुदीन्द्रं वज्रवत् । आ० ७. ८. इति ॥

॥ एतो॒ त्विंद्रे॑ स्त॒वाम॒ सखा॑यः स्तोम्यं॒ नरं॑ । कृ॒ष्टीर्यो॑ वि॒श्वा अ॒भ्यस्त्येक॑ इत् ॥ १९ ॥

एतो॒ इति॑ । नु । इंद्रे॑ । स्त॒वाम॒ । सखा॑यः । स्तोम्यं॒ । नरं॑ । कृ॒ष्टीः । यः । वि॒श्वाः ।

अ॒भि । अ॒स्ति । एकः॑ । इत् ॥ १९ ॥

हे सखायः समानख्याना मित्रभूता वा हे अस्तिवः नु विप्रमेतो । आगच्छतिव । किमर्थं तदाह । स्तोम्यं स्तोमाहं नरं सर्वस्य भित्तारं तमिंद्रं सवाम । स्तोषं करवाम । य इंद्र एक इदेकोऽसहाय एव सन् विश्वाः सर्वाः कृष्टीः शत्रुसेना अभ्यस्ति अभिमवति । तं सवामेति शेषः ॥

अ॒गो॒रु॒धाय॑ ग॒विषे॑ शु॒क्षाय॑ द॒स्यं वचः॑ । घृ॒तात्स्वादी॑यो मधु॒नश्च॑ वो॒चत॑ ॥ २० ॥

अ॒गो॒ऽरु॒धाय॑ । गो॒ऽइषे॑ । शु॒क्षाय॑ । द॒स्यं । वचः॑ । घृ॒तात् । स्वादी॑यः । मधु॒नः । च॒ ।

वो॒चत॑ ॥ २० ॥

हे अस्तिवः अगोरुधाय । गाः सुतो दण्डीति गोरुधः । न गोरुधोऽगोरुधः । ता न विनाशयत्यादरेण गृणीतीत्यर्थः । तादृशाय अत एव गविषे स्तोषायोक्तं शुक्षाय दीप्यमानार्थेन्द्राय दस्यं दर्शनीयं घृतात्स्वा-
दुतरादाभ्यामधुनश्च स्वादीयोऽतिशयेन स्वादुभूतं वचः स्तोषक्यं वाक्यं वोचत । ब्रूत ॥ अस्तिभिः कृतं कर्म यजमानोऽपि कृतवान्भवतीति यदिदमिंद्रविषयं वचो घृतामधुनश्च स्वादुतरं भवत्वित्याशये । तदाह भगवन्नाम्नायनः । वच एव म इदं घृतामधुनश्च स्वादीयोऽस्ति प्रीतिः स्वादीयोऽस्तिवैव तदाह । आ० गृ० १. १. ५. इति ॥ १८ ॥

यस्यामि॑तानि वी॒र्या॑ न राधः॒ पर्येत॑वे । ज्योति॑र्न वि॒श्वम॒भ्यस्ति॑ दक्षि॒णा ॥ २१ ॥

यस्य॑ । अमि॑तानि । वी॒र्या॑ । न । राधः॒ । परि॑ऽएतवे । ज्योतिः॑ । न । वि॒श्वं । अ॒भि ।

अ॒स्ति । दक्षि॒णा ॥ २१ ॥

यस्मिंद्रस्य वीर्या वीर्याणि वृषहमनादिजघानि सामर्थ्यान्वमितानि अस्तिर्यति सामार्थ्यानि गान्धाभीति परिमितानि न भवन्ति । यद्वा ॥ मीरु हिंसायां । कांदसो ब्रह्मः ॥ शत्रुभिरहिंसितानि भवन्ति । तथा यस्मिंद्रस्य राधो धनं पर्येतवे शत्रुभिः परिगंतुं प्राप्तुं शक्यं न भवति । अत एव यस्य दक्षिणा धनं दानं विश्वमभ्यस्ति सर्वं स्तोत्रजनमभिमवति । तच्च दृष्टान्तः । ज्योतिर्न । ज्योतिषामयनत्वाज्ज्योतिरंतरिचं । यथांतरिचं सर्वलोके पिधाय तिष्ठति कृद्धस्तीतुजनं धनदानेन पिधन्त इत्यर्थः ॥

स्तु॒हीन्द्रं॑ अ॒श्वव॑द॒नूर्मि॑ वा॒जिनं॑ य॒मं । अ॒र्यो ग॒यं मंह॑मानं वि दा॒शुषे॑ ॥ २२ ॥

स्तु॒हि । इंद्रे॑ । अ॒श्वऽवत् । अ॒नूर्मि॑ । वा॒जिनं॑ । य॒मं । अ॒र्यः । ग॒यं । मंह॑मानं । वि ।

दा॒शुषे॑ ॥ २२ ॥

हे विश्वमनः अनूर्मि । अर्मिर्हिंसाकर्मा । कैश्चिदप्यहिंसं । अथवा शत्रुभिरगंतव्यं । अत एव वाजिनं यजमंतं यमं स्तोत्रभिः सुनिधतमेतादृशमिंद्रं स्तुहि । स्तोषे दृष्टान्तः । अश्ववत् । यथा अश्वो विश्वमनसः पितेन्द्रमस्तीतदस्तुहीत्यर्थः । स्तुतश्चेत् अर्यः स्वामीन्द्रो दाशुषे हविर्दत्तवति यजमानाय मंहमानं पूजमानं अथ धनं । यद्वा । देवानां पूजायै नयं नृहं । नृहमस्ति येन देवा हविर्भिः पूज्यन्ते । तादृशं नृहं पितरति ॥ तस्मात्तत् धननृहभावात् स्तुहीत्यर्थः ॥

ए॒वा नूनमु॑प॒ स्तुहि॑ वै॒र्यश्च॑ द॒श॒मं न॑र्व । सु॒वि॒ष्टांसं॑ च॒र्कृत्य॑ च॒र॒णीनां॑ ॥ २३ ॥

ए॒व । नूनं॑ । उ॒प॒ । स्तुहि॑ । वै॒र्यश्च॑ । द॒श॒मं । न॑र्व । सु॒ऽवि॒ष्टांसं॑ । च॒र्कृत्य॑ । च॒र॒णीनां॑ ॥ २३ ॥

हे वैद्यश्च व्यसस्व पुत्र विश्वमनः परणीनां मनुष्याणां देहे स्थितानां जवानां प्राणानां दशमं दशसंख्या-
पूरकं । तत्र मंत्रः । नव वै पुत्रैवे प्राणा मनुष्येषु वर्तमाना इन्द्रकोषां दशधा भवतीन्द्रस्वात्मानं दशधा परंत-
मिति । एतादृशं अत एव नवं सुखं सुविदांसमंतर्यामित्यात् सुष्ठु सर्वं ज्ञानं चर्कितं भूयो भूयः कार्येषु
सर्वैर्नमस्तर्तव्यं एवंविधमिन्द्रमेव नूनमिदानीमुप सुहि । समीपे सुहि ॥

वेत्स्या हि निर्वृत्तीनां वज्रहस्त परिवृजं । अहरहः शृङ्घुः परिपदामिव ॥२४॥

वेत्स्य । हि । निःऽवृत्तीनां । वज्रऽहस्त । परिऽवृजं । अहःऽअहः । शृङ्घुः ।
परिपदांऽइव ॥२४॥

इदानीमृषिरिन्द्र संबोधाह । हे वज्रहस्त वज्रयुक्तहस्तोऽत्र निर्वृत्तीनामुपद्रवकारिणां रक्षसां परिवृजं
परिवर्जं । हिरवधारणे । त्वमेव वेत्स्य । आनीये । तच्च वृष्टांतः । अहरहः शृङ्घुः । अस्मिन्नुदिते सति प्राज्ञाया
आत्मीयं कर्म कृत्वा मुञ्चा भवतीति शोभाहेतुत्वात् शृङ्घुरादित्वः । परिपदामिव परितो यजमानानामिव ।
यद्वा । परिपदां समानाधिकरणः । परितः पततां पक्षिणां वर्जनं स्वस्वान्त्यागमहरहः प्रतिदिवसं यथा
वेत्ति । उदिते सूर्ये पक्षिणः स्वस्वानं परित्यज्य सर्वतो गच्छन्ति खलु । एवं त्वदीन्द्रे स्वबलेन प्रकाशमाने सति
शश्वः स्वपुरादि त्वत्का पलायंत इत्यर्थः ॥

तदिन्द्राव आ भर येना दंसिष्ठ कृत्वने । द्विता कुत्साय शिष्यो नि चोदय ॥२५॥

तत् । इन्द्र । अवं । आ । भर । येन । दंसिष्ठ । कृत्वने । द्विता । कुत्साय । शिष्यः ।
नि । चोदय ॥२५॥

हे इन्द्र तदेवसद्भक्षणमस्मभ्यमा भर । हे दंसिष्ठात्यंतं दर्शनीय यद्वा शत्रूणामुपपत्तितरिन्द्र कृत्वने कर्म
कुर्वते यजमानाय तदर्थं येन पावनमक्रयाः तद्भक्षणमा भरेति समन्वयः । किंच कुत्साय कुत्सनामकाय
राक्षस्ये द्विता द्विधा द्विप्रकारेण शिष्यः त्वं शत्रून्वधीः । तस्मै द्वेधं पावनमकार्षीरित्यर्थः । तद्भक्षणमस्मभ्यं
नि चोदय । नितरामत्यर्थं प्रेरय । यद्वा । कृत्वन् इति सामान्येनोक्त्वा निःशेषेण तदेवाह कुत्सायेत्यादि । शेषं
पूर्ववत् ॥ ॥२५॥

तमु त्वा नूनमीमहे नय्यं दंसिष्ठ सन्यसे । स त्वं नो विष्वा अभिमांतीः सस्त्रिणिः ॥२६॥

तं । उं । इति । त्वा । नूनं । ईमहे । नय्यं । दंसिष्ठ । सन्यसे । सः । त्वं । नः । विष्वाः ।
अभिऽमांतीः । सस्त्रिणिः ॥२६॥

हे दंसिष्ठातिप्रियेण दर्शनीयेन्द्र नय्यं कीदृभिः कीदृत्वं तमु तादृशमेव त्वा त्वां नूनमिदानीमीमहे । वयं
याचामहे । किमर्थं । सन्यसे ॥ असु शिष्ये । भवि क्षिप ॥ संवाचार्थं याचामहे इति शेषः । स तादृशस्त्वं
नोऽस्माकं विष्वाः सर्वा अभिमांतीः शत्रुसेनाः सचरिः ॥ सहेः सभिप्रत्ययः ॥ सहजशीकोऽभिमवजशीको
भवति ॥

य आस्तादहंसो मुच्यो वार्यात्सप्र सिंधुषु । वधदासस्य तुविनृम्ण नीनमः ॥२७॥

यः । आस्तात् । अहंसः । मुच्यत् । यः । वा । आर्यात् । सप्र । सिंधुषु । वधः । दासस्य ।
तुविऽनृम्ण । नीनमः ॥२७॥

पूर्वोऽर्थः परीचकतः । य इन्द्र आस्तात् । अहं ननुवाच चकीति । चकीतिरीवादिषी उपलब्धः ॥
तस्माद्भक्ष्यो जातादहंशः प्रापूकनामुपद्रवाशुचत् मुचति । राष्ट्रव हनं न वाधति किं पुनश्च इतीत्यर्थः । ययि

च य ईदः सप्त सिंधुषु गंगायासु नदीषु । यदा । सप्त सर्पशरीकासु सिंधुषु । तत्कूक्षित्वर्थः । गंगायां घोष इतिवत् । पा० १. ४. ४२* । तेषु वर्तमानानां सोतुषामाघातं धनादिकं प्रेरयेत् ॥ अ गतिप्रापणयोः । आशी-
र्लिङि गुणोऽतिसंयोगाद्योः । पा० ७. ४. २९ । इति गुणः । वज्रं कंदसीति लिङ्युपधादानमः ॥ अच प्रत्ययः ।
हे तुविगुण्य वज्रधनेन्द्र दासस्त्रोपचपयितुरसुरस्य वधैर्ननसाधकमायुधं नीजमः । नमय ॥

यथा वरो सुषाम्णे सनिभ्य आवहो रयिं । व्यश्वेभ्यः सुभगे वाजिनीवति ॥ २८ ॥

यथा । वरो इति । सुऽसाम्ने । सनिऽभ्यः । आ । अवाहः । रयिं । विऽश्वेभ्यः ।

सुऽभगे । वाजिनीऽवति ॥ २८ ॥

अनेन तुवेन वरोर्दानं कुर्यते । हे वरो वरुणामक राजन् सुषाम्णे सुसाम्ने सुषामाख्यं राजानं स्वपितर-
मुद्दिश्य तस्योत्तमलोकप्राप्तये सनिभ्यो भिद्यमानेभ्य आ कोशादाहृत्य रयिं धनं यथा पुरावहः प्रापितवानसि
अत एवमिदानीं व्यश्वेभ्यो अश्वपुत्रेभ्योऽश्वभ्यं धनमावह । वाजिनीवतीति पदलिङ्गादियमुच्यते । अयं तुवो
ऽप्युच्यते इति शीनकेनोक्तं । यथा वरो सुषाम्ण इत्युत्तमस्त्वोपसकृच इति । हे सुभगे शोभनधनयुक्ते वाजिनी-
वत्यस्यवति ॥ मनुवनुवादायः ॥ यदा । वाजो वाजं गमनमस्मासीति वाजिन्यत्र । तद्वति हे उचः त्वं आश्वभ्यं
धनं प्रयच्छ । वरोर्वज्रधनदानास्तस्य दानश्रुतिः । यदा । विश्वमना अविर्वह संवीध्याह । हे सुभगे शोभनधने
वाजिनीवत्यस्यवति हे उचः यथा त्वं सुषाम्णे सुषामनास्मि मम पित्रे धनं दत्त्वा तेनेव सुषाम्णा सनिभ्यो
याचमानेभ्यो धनं यथा प्रापितवत्यसि तेन यथा दानमकारयः एवं मय्यपि धनं दत्त्वा व्यश्वेभ्यः ॥ पूजायां
वज्रवर्धनं ॥ अश्वपुत्राय विश्वमनसे धनं प्रापयेति मयापि दानं करोषि । हे वरो उचस्मेवं वदेत्युचिराह ॥

आ नार्यस्य दक्षिणा व्यश्वौ एतु सोमिनः । स्थूरं च राधः शतवत्सहस्रवत् ॥ २९ ॥

आ । नार्यस्य । दक्षिणा । विऽश्वान् । एतु । सोमिनः । स्थूरं । च । राधः ।

शतऽवत् । सहस्रऽवत् ॥ २९ ॥

अनया धनमुचिरादत्तवानित्याह । नार्यस्य । नरहितो नर्यः । तस्यापत्यं नार्यः ॥ तस्मात्संबन्धमात्रे तस्मिन्-
मित्यस्य ॥ तस्य सोमिनः सोमवतो यजमानस्य । यदा । अश्वानां विशेषणं । तादृशस्य वरोर्दक्षिणा दानं
सोमवतो अश्वान् अश्वपुत्रानस्मान् । आगच्छतु । किंच स्थूरं स्थूलं शतवत्सहस्रवत्तसहस्रधनयुक्तं राधोऽन्नं
चाक्षानागच्छतु ॥

यस्मा पृच्छदीजानः कुह्या कुह्याकृते ।

एषो अपश्रितो वलो गोमतीमव तिष्ठति ॥ ३० ॥

यत् । त्वा । पृच्छात् । ईजानः । कुह्या । कुह्याऽकृते ।

एषः । अपऽश्रितः । वलः । गोऽमती । अवा । तिष्ठति ॥ ३० ॥

इदानीमुच्यं संवीध्यामिधीयते । हे कुह्याकृते स वरः कुह कुच तिष्ठतीति तद्विद्यमानि कचयप्रभृतीर्नि-
ज्जासुभिः पुरस्कृते ॥ कुहशब्दात्कच ॥ एतादृशे हे उचः त्वा त्वां यद्यदा कश्चित्पृच्छात् पृच्छति ईजान इतिवान्
वरः कुह्या क्व तिष्ठतीति यदा पृच्छति तदानीमपश्रितः सर्वैराश्रितः । यदा । विवृतद्वारः । यदा याचक्यता
आगच्छति तदा दीवारिका न प्रतिवर्ततीत्यर्थः । तादृशो वज्रो वरः स्ववक्षेनावारकः शत्रुकाः । यदा ।
भिषणां धनादिप्रदानेनावरिता । एषो एव वरगोमतीमित्यन्नामिकां नदीं ॥ काशाधनोरिति द्वितीया ॥ तस्मा-
त्तरीऽच तिष्ठतीति तदानीं त्वं कचयसि ॥ ३० ॥

ता नामिति चतुर्विंशत्युचं पंचमं सूक्तं । अचियमनुक्रमयिका । ता वां चतुर्विंशतिर्नैवाचयस्यं इत्यस्यावा-
शिनी वैश्वदेव उपाख्योऽभिगम्येति । अश्वपुत्रो विश्वमना अचिः । उचिश्च वरः । उपाख्योऽभिगम्यो वदन्ति-

कादृशा उच्छिन्नमो । अतु० ४. ३. इति तत्त्वचोपेतत्वात् । दृश्यैकादशीद्वादशी वैश्वदेवोऽवशिष्टानां मित्रावरुणी देवता । सूक्तविनियोगो भिन्निकः ॥

ता वां विश्वस्य गोपा देवा देवेषु यज्ञिया । चृतावाना यजसे पूतदक्षसा ॥ १ ॥

ता । वां । विश्वस्य । गोपा । देवा । देवेषु । यज्ञिया । चृतऽवाना । यजसे । पूतऽदक्षसा ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणी विश्वस्य सर्वस्य लोकस्य गोपा गोपायितारी देवा देवी योतनशीली देवेषु मध्ये यज्ञिया यज्ञाहीं ता ती तादृशी वां युवां हविष्प्रदानार्थं यजमानं भजयः । अत एव हे विश्वमनः चृतावानर्तावान् सत्त्ववन्ती यज्ञवन्ती वा पूतदक्षसी मुञ्चवन्ती । आवां वलवन्ताविति वचनमात्रेण वलवन्ती न भवतः किंतु यथार्थत्वेन सामर्थ्यवन्ती । मित्रावरुणी यजसे । हविर्भिः पूजयसि ॥

मित्रा तना न रथ्याऽ वरुणो यश्च सुक्रतुः । सनात्सुजाता तनया धृतव्रता ॥ २ ॥

मित्रा । तना । न । रथ्या । वरुणः । यः । च । सुऽक्रतुः । सनात् । सुऽजाता । तनया । धृतऽव्रता ॥ २ ॥

सुक्रतुः शोभनकर्मा यो वरुणः सुकर्मा मित्रा च मित्रावरुणी । कीदृशी । तना । तन्वति सुक्रतकटकादिनेति तनानि धनानि । नद्यार्थे । धनानि च रथ्या रथ्यौ नेतारी । यद्वा । धनानि कर्मणः कर्तृपक्षत्वात् प्रयच्छन्ताविति संबध्यते । तादृशी रथ्यौ रथवन्ती सनाच्चिरादेव सुजाता सुजाती शोभनजन्मानी । तदेवाह । तनया तनयावदितिः पुत्री धृतव्रता धृतव्रती धृतकर्माणी ता यजसे इति पूर्वेण समन्वयः ॥

ता माता विश्ववेदसामुरीय प्रमहसा । मही जजानादिति चृतावरी ॥ ३ ॥

ता । माता । विश्वऽवेदसा । असुरीय । प्रऽमहसा । मही । जजान् । अदितिः । चृतऽवरी ॥ ३ ॥

अदितिस्तनयत्वमेव स्फुटयति । विश्ववेदसा विश्ववेदसी सर्वधनी । यद्वा । विश्वानि स्थावरजंगमात्मत्वानि सर्वाणि वेदतुर्जातीत इति विश्ववेदसी । प्रमहसा प्रमहसी प्रकृष्टतेजस्वी ता मही तादृशी मित्रावरुणी मही महत्पुतावरी सत्त्ववती माता देवमातादितिर्वचन । जनयामास । किमर्थं । असुरीयासुराणां हविं यमाय । असुराणं हंतुमुत्पादितवतीत्यर्थः ॥

महांता मित्रावरुणा सम्राजा देवावसुरा । चृतावानावृतमा घोषतो बृहत् ॥ ४ ॥

महांता । मित्रावरुणा । संऽराजः । देवौ । असुरा । चृतऽवानौ । चृतं । आ । घोषतः । बृहत् ॥ ४ ॥

महांता गुणाधिक्येन महांती सखाया सखावी सम्बरदीप्तिमानावसुरासुरी वलवन्ती । यद्वा । सर्वतर्थाभितया भिरस्त्री । चृतावाना सत्त्ववन्ती मित्रावरुणी देवी बृहत् कोषप्रसादिना महांतमृतं यज्ञमा घोषतः । सहीत्या प्रकाशयतः ॥ पुर्वैर्दृष्टं ॥

नपाता शर्वसो महः सूनू दक्षस्य सुक्रतू । सृप्रदानू इषो वास्वधिं क्षितः ॥ ५ ॥

नपाता । शर्वसः । महः । सूनू इति । दक्षस्य । सुक्रतू इति सुऽक्रतू । सृप्रदानू इति सृप्रऽदानू । इषः । वास्व । अधिः । क्षितः ॥ ५ ॥

महो महतः श्रवसो बलस्य नपाता नपाती पीपी । बलत उत्पादिताविति बलस्य पीपी । तादृशी दक्षस्य । दक्ष वृषी शीघ्रायै वेति दक्षो वेगः । तस्य सुनु पुत्री । बलादेन इति तयोः पुत्रत्वं । ती सुकनु शोभ-
नकर्माणी कप्रदानु प्रकृतधनादिदानी मित्रावरुणाविभोऽन्नस्य वासु निवासस्थानेऽधि धितः । अधिवसतः ॥
अधिशीकृति वासुनः कर्मसंज्ञा । अयतेर्लटि ऋदसो विकरणस्य जुक् ॥ २१ ॥

सं या दानूनि येमथुर्दिव्याः पार्थिवीरिषः । नभस्वतीरा वां चरंतु वृष्टयः ॥ ६ ॥
सं । या । दानूनि । येमथुः । दिव्याः । पार्थिवीः । इषः । नभस्वतीः । आ । वां ।
चरंतु । वृष्टयः ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणी यी युवां दानूनि देवानि धनानि सं येमथुः अस्मासु संयुक्तं तथा दिव्या दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवीः पृथिव्यासुत्यन्नागोवोऽन्नानि संयुक्तं । वृष्टभावे कथमन्नं लभ्यत इति चेत् तदुच्यते । नभस्वतीरदक्षवत्सो वृष्टयस्तादृशी वां युवामा चरंतु । उपतिष्ठंतु । यदा वृष्टवेसा तदा वर्षतमित्यर्थः ॥

अधि या बृहतो दिवोऽभि यूथेव पश्यतः । ऋतावाना सस्राजा नमसे हिता ॥ ७ ॥
अधि । या । बृहतः । दिवः । अभि । यूथाऽइव । पश्यतः । ऋतऽवाना । संऽराजा ।
नमसे । हिता ॥ ७ ॥

या यी मित्रावरुणी बृहतो दिवो द्योतमानान्देवानधि पश्यतः । तत्र वृष्टांतः । यूथेव यथा युवमो गोरूषानि रंतुमभ्यभिमुखं पश्यति तद्वदेती स्ववीर्येणामुराग्रहत्वा देवान्बोदयितुं पश्यत इत्यर्थः । कीदृशी । ऋतावागा सत्यवती सस्राजा सस्राजो सत्यगदीप्यमानौ नमसे हविषे हिता हितौ प्रियौ पश्यत रति ॥

ऋतावाना नि वेदतुः सास्राज्याय सुक्रतू । धृतव्रता क्षत्रिया क्षत्रमाशतुः ॥ ८ ॥
ऋतऽवाना । नि । वेदतुः । सांऽराज्याय । सुक्रतू इति सुऽक्रतू । धृतऽव्रता ।
क्षत्रिया । क्षत्रं । आशतुः ॥ ८ ॥

ऋतावागतोवागो सत्यवती सुक्रतू शोभनकर्मागो सुप्रज्ञो वा मित्रावरुणी सास्राज्याय सास्राज्यायै नि वेदतुः । त्वसीदतां । तथा मंत्रः । नि वसाद् धृतव्रतो वरुणः पस्वास्ता सास्राज्याय सुक्रतुः । अ० १. २५. १०/१ इति । धृतव्रता धृतव्रतो धृतकर्माणी क्षत्रिया क्षत्रियौ बलवन्तौ चक्षं वज्रमाशतुः । आगच्छति । आमुत इत्यर्थः ॥

अक्ष्णश्चिन्नातुवित्तरानुल्बणेन चक्षसा । नि चिन्मिषंता निचिरा नि चिक्वतुः ॥ ९ ॥
अक्ष्णः । चित् । गातुवित्तरा । अनुल्बणेन । चक्षसा । नि । चित् । मिषंता ।
निऽचिरा । नि । चिक्वतुः ॥ ९ ॥

अक्ष्णश्चिक्वतुऽपि पूर्वं गातुवित्तरा गातुवित्तरावतिशयेन मार्गवेत्तारी । यद्वा । गातुवित्तरौ गातु नमनशीलं प्राप्तिवातं चक्षुषीऽपि पूर्वं वेत्तारी मित्रावरुणी । कीदृशी । नि मिषंता निमिषंती सर्वमुपेक्षयंती स्वसकर्मणि मिचिरा वित्तरां चिरंतनी तावमुल्बणेन । उल्बणमिति दुःसहमपेक्षिवः । तद्वद्दुःसहं चक्षसा होराचक्षोर्बाह्विज तेजसि नि चिक्वतुः । प्रविती वगुवतुः । चिद्वचधारणे ॥

उत नो देव्यदितिरुष्यतां नासत्या । उरुष्यंतु मरुतो वृद्धशंससः ॥ १० ॥
उत । नः । देवी । अदितिः । उरुष्यतां । नासत्या । उरुष्यंतु । मरुतैः । वृद्धऽशंससः ॥ १० ॥

उतापि च देवी क्षीतनशीलादितिर्मिषावक्ष्यथोर्माता जोऽस्माज्जन्तु । नासत्वा नासत्वी । असावमनयो-
र्माक्षीनि नासत्वी । अक्षिणी चोदयता । रक्षता ॥ उदयतिः कवचादिः ॥ वृक्षप्रवसो वृक्षवेगाः । अतिशयेन
वेगवन्त इत्यर्थः । यद्वा वर्धनशीलहविर्बलवन्नाप्तेयता मरुत उदयन्तु । अस्मान्पाकयन्तु ॥ २२ ॥

ते नो नावमुरुष्यत दिवा नक्तं सुदानवः । अरिष्यन्तो नि पायुभिः सचेमहि ॥ ११ ॥
ते । नः । नावं । उरुष्यत । दिवा । नक्तं । सुदानवः । अरिष्यन्तः । नि । पायुभिः ।
सचेमहि ॥ ११ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना मरुतोऽरिष्यन्तः केनाप्यहिंसिताः ते तादृशा यूयं जोऽस्मादीयां नावं यक्षियां
नावं दिवा नक्तं चोदयत । पाकयत । ततो वयं पायुभिर्युष्मदीयेः पालनेर्नि सचेमहि । नितरां
समवेता भवेम ॥

अघ्नते विष्णवे वयमरिष्यन्तः सुदानवे । श्रुधि स्वयावन्सिंधो पूर्वचिन्तये ॥ १२ ॥
अघ्नते । विष्णवे । वयं । अरिष्यन्तः । सुदानवे । श्रुधि । स्वयावन् । सिंधो इति ।
पूर्वऽचिन्तये ॥ १२ ॥

पूर्वोऽर्धर्षः परोचकृतः । अरिष्यन्तः पालनवत्त्वात् केनाप्यबाधिता वयमघ्नते क्षीतृणां यष्टृणां चाहिंसाकाय
सुदानवे शोभनदानाय विष्णवे स्वमहत्विज सर्वव्यापकायैतन्नामकाय देवाय क्षुतिं कुर्मः । अथ प्रत्यक्षः । हे
स्वयावन् । स्वयमेवासहायः सन् दिवि संयामि वा यातीति स्वयावान् । सिंधो क्षीतृन् प्रति धनानां खंदन-
शील विष्णो पूर्वचिन्तये । चिन्तिः कर्म । मंचांतरेऽपि तथा अवगात् । सा चिन्तिभिर्नि हि चकार मत्तं
॥ १. १६४. २९. इति । पूर्व प्रारब्धकर्मणे यजमानाय तदर्थं श्रुधि । अस्माभिः क्रियमाणां क्षुतिं स्वं मृणु ॥

नद्यायै वृणीमहे वरिष्ठं गोपयत्यै । मिचो यत्पांति वरुणो यदर्यमा ॥ १३ ॥
तत् । वार्यै । वृणीमहे । वरिष्ठं । गोपयत्यै । मिचः । यत् । पांति । वरुणः । यत् ।
अर्यमा ॥ १३ ॥

वरिष्ठमुत्तरं गोपयत्यं सर्वेषां रक्षकं यतिः पालनीयं वा वार्यै सर्ववैजनीयं तद्वनं वृणीमहे । वयं
संभवामहे । यद्वनं मिचः सर्वेषां मिचभूतो वरुणः शत्रूणां वारयितार्यमा सर्वदा नष्कन् एतन्नामकास्त्रयो
देवाः पांति पालयन्ति । तद्वनं वृणीमहे । अस्मादीयस्य धनस्य रक्षका भवन्तीत्यर्थः ॥

उतं नः सिंधुरपां तन्मरुतस्तद्विना । इंद्रो विष्णुमीदुंसः सजोषसः ॥ १४ ॥
उत । नः । सिंधुः । अपां । तत् । मरुतः । तत् । अविना । इंद्रः । विष्णुः । मीदुंसः ।
सजोषसः ॥ १४ ॥

पुनरपि धनरक्षकमेवाश्रये । उतापि वापामुदकाणां सिंधुः खंदनशीलः पर्वन्तो जोऽस्मादीयं तद्वनं
रक्षन्तु । तदेव मरुतस्य पालयन्तु । अविनाशिनी देवी तद्वनं पालयता । तथेन्द्रो विष्णुश्च मीदुंसः कामानां
क्षेपार एते सर्वे देवाः सजोषसः संवताः संतोऽस्मादीयं धनं रक्षन्तु । एते देवा अस्माभ्यं धनं हत्वा पालयन्तित्यर्थः ॥

ते हि ष्मा वनुषो नरोऽभिमांति कयस्य चित् ।
तिग्मं न क्षोदः प्रतिघ्नन्ति भूर्ध्वयः ॥ १५ ॥

ते । हि । स्म । वनुषः । नरः । अभिऽमांति । कयस्य । चित् ।

तिग्मं । न । क्षोदः । प्रतिऽघ्नंति । भूर्णयः ॥ १५ ॥

वनुषो वननीयाः संभजनीया नरो नेतारक्षे हि आ ते खलु देवा भूर्णयः चिप्रगमनाः संतः कयस्य चित्कस्यचिच्छोरभिमातिमभिमानं प्रतिघ्नंति । प्रतिघ्नन् यथा भवति तथा हिंसति । तच्च वृष्टांतः । तिग्मं न यथा तिग्मं तोरणं जवेन गच्छन्क्षोद उदकमगतः स्निग्धं वृक्षमुन्मूलयति तद्वन्तस्याभिमानं घ्नंतीत्यर्थः ॥ २३ ॥

अयमेक इत्या पुरुषं चष्टे वि विशपतिः । तस्य व्रतान्यनु वक्षरामसि ॥ १६ ॥

अयं । एकः । इत्या । पुरु । उरु । चष्टे । वि । विशपतिः । तस्य । व्रतानि । अनु । वः ।

चरामसि ॥ १६ ॥

मिचस्य कर्माख्याह । विशपतिर्विशं पालयितानयोर्मिचावरणयोरेकोऽयं मिचः पुष पुरुषि बह्वनि चोक्तुषि च द्रव्याणीत्येत्यं वि चष्टे । स्वतेजसा पश्यति । तस्य मिचस्य व्रतानि कर्माणि यो युष्मदर्थमनु चरामसि । अनुचरामः । कुर्म इत्यर्थः ॥

अनु पूर्वाण्योक्ता साम्राज्यस्य सश्विम । मिचस्य व्रता वरुणस्य दीर्घश्रुत् ॥ १७ ॥

अनु । पूर्वाणि । ओक्ता । सांऽराज्यस्य । सश्विम । मिचस्य । व्रता । वरुणस्य ।

दीर्घऽश्रुत् ॥ १७ ॥

साम्राज्यस्य । साम्राजो भावः साम्राज्यं । साम्राज्यमस्यासीति साम्राज्यः ॥ अर्थाद्विध्य इत्युच्यते ॥ साम्राज्यवतो वरुणस्य पूर्वाणि पुरातनान्योक्ता । ओक्ता गृहं । तस्मै हितानि कर्माणि वयं सश्विम ॥ सश्वतिर्गतिकर्मा । क्षिति रूपं । द्विर्वचनस्य च्छंदसि विकल्पितत्वाद्वा द्विर्वचनाभावः ॥ तदेवाह । मिचस्य व्रता व्रतानि कर्माणि च दीर्घश्रुत् ॥ सुपां सुगुणिति यस्यां शुक् ॥ दीर्घश्रुतोऽतिशयेन प्रसिद्धस्य वरुणस्य व्रतानि च सश्वमेति ॥

परि यो रश्मिना दिवोऽतान्ममे पृथिव्याः । उभे आ पमौ रोदसी महित्वा ॥ १८ ॥

परि । यः । रश्मिना । दिवः । अंतान् । ममे । पृथिव्याः । उभे इति । आ । पमौ ।

रोदसी इति । महिऽत्वा ॥ १८ ॥

यो मिचो दिवः पृथिव्या यावापृथिव्योस्ताज्जरिमना स्वतेजसा परि ममे परिमिनोति । तयोः पर्यतान् स्वरश्मिना भासयतीत्यर्थः । स एवोभे रोदसी यावापृथिवी महित्वा स्वमहित्वा पमौ । आ समंतात्पूरयति ॥

उदु य शरणे दिवो ज्योतिरयंस्त सूर्यः । अग्निर्न शुक्रः समिधान आहुतः ॥ १९ ॥

उत् । ऊं इति । स्यः । शरणे । दिवः । ज्योतिः । अयंस्त । सूर्यः । अग्निः । न । शुक्रः ।

संऽइधानः । आऽहुतः ॥ १९ ॥

सूर्यः सुवीर्यः सुदु सर्वस्य प्रियः स य मिचो वरुणस्य दिवो ज्योतिमान्कादित्यस्य शरणे ज्ञाने जमसि ज्योतिरासीत्यं तेज उदयं स । उदयति । ऊर्ध्वं गमयति । सर्वस्य विशारयतीत्यर्थः ॥ यमेतुंति च्छं ॥ ततः सोऽग्निर्न शुक्रोऽपिरिव दीपमानः समिधानो हविर्भिः समिधमान आहुतः सर्वैराहुतयिषति ॥

वचो दीर्घप्रसन्ननीशे वाजस्य गोमंतः । ईशे हि पित्वोऽविषस्य दावने ॥ २० ॥
वचः । दीर्घेऽप्रसन्ननि । ईशे । वाजस्य । गोऽमंतः । ईशे । हि । पित्वः । अविषस्य ।
दावने ॥ २० ॥

हे श्रोतः दीर्घप्रसन्ननि दीर्घं प्रततं विसृतं सप्त सदनं यस्मिन्वशे वचः । मित्रं वक्ष्यं च सुहि ॥ वीक्षे-
व्यङ्गमः ॥ स वक्ष्यो गोमंतः पशुमतो वाजस्मान्नक्षेत्रे । ईष्टे । स्वामी भवति । केवलं स्वामी न भवति
किंत्वविषस्य महतः प्रीतिकारिणः पित्वोऽप्रसन्न दावने दानाय चेशे । समर्थो भवति । ये श्रोत्रं कुर्वन्ति
तेभ्योऽन्नं ददातीत्यर्थः ॥ २४ ॥

तत्सूर्य रोदसी उभे दोषा वस्तोरूपं ब्रुवे । भोजेष्वस्माँ अभ्युच्चरा सदा ॥ २१ ॥
तत् । सूर्यं । रोदसी इति । उभे इति । दोषा । वस्तोः । उप । ब्रुवे । भोजेषु । अस्मान् ।
अभि । उत् । चर । सदा ॥ २१ ॥

सूर्यं सुवीर्यं तद्वाच्यं मित्रं च तेज उभे रोदसी उभे बावापृथिव्यौ च दोषा ॥ सुपां सुजुगिति द्वितीयाया
जुक् । कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ रात्री वक्षोरहनि चाहसुप ब्रुवे । उपसीमि । त्वं सूयमानो वक्ष्यो
भोजेषु दातुष्वस्मान् सदाभ्युच्चर । सर्वदानिमुखं प्रेरय । दातुष्वितेषां दानेष्वस्मान् पुरोभाविनः कुर्वित्यर्थः ॥

चृजमुक्षण्यायने रजतं हरयाणे । रथं युक्तमसनाम सुषामणि ॥ २२ ॥
चृजं । उक्षण्यायने । रजतं । हरयाणे । रथं । युक्तं । असनाम । सुऽसामनि ॥ २२ ॥

सुषाम्णः पुत्रो वक्षर्नाम राजा । स यद्दानं प्रादाद्विचमनसे तदसी विचमना अघिरणयाचष्टे । उक्ष-
ण्यायने । उक्षणांमा कश्चिद्दरोः पूर्वजः ॥ तस्य गोचापत्य उक्षणाशब्दात्तयः । तदन्तात्कप्रत्ययः । एतो व्हांदसी ।
बुद्धिभावोऽपि संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति न भवति ॥ तस्य गोचापत्ये हरयाणे शुजुजीवितेश्वर्यादिहरण-
शीलया एतादृशे सुषामणि । वज्रवत्पितृशब्देन पुत्रोऽभिधीयते । सुषाम्णः पुत्रे वरी राजनि ददति सति
किमभूत् । अक्षमृगुनामिन् रजतं रजतमयं रजतसकृशं वा युक्तमश्वाभ्यां युक्तं रथमसनाम । एतेषां मित्रादीनां
प्रसादादयं संभक्तवन्तो लब्धवन्तोऽभून् ॥

ता मे अश्वानां हरीणां नितोशना । उतो नु कृष्यानां नृवाहसा ॥ २३ ॥
ता । मे । अश्वानां । हरीणां । निऽतोशना । उतो इति । नु । कृष्यानां ।
नृऽवाहसा ॥ २३ ॥

अश्विः प्रतिगृहीतावसावाह । हरीणां हरितवर्णानामश्वानामश्वसंघानां मध्ये नितोशना नितोशनी ।
तोशतिर्हिसाकर्मा । शत्रूनामखतं बाधकतावुतो अपि च कृष्यानां युद्धकर्मणि कुशलानां च नु कुशलमिति
बाधको नृवाहसा नृवाहसावायुधनेतृणां मनुष्याणां चोडारी ता तावन्ती मे महां नु धिप्रं सीषाम्णेन वक्ष्या
इती भवेतां ॥

स्मदभीष् कशावंता विप्रा नविहया मती । महो वाजिनावर्वता सचासनं ॥ २४ ॥
स्मदभीष् इति स्मत्ऽअभीष् । कशाऽवंता । विप्रा । नविहया । मती । महः ।
वाजिनी । अवर्वता । सचा । असनं ॥ २४ ॥

अधिरिदानीं तावन्नावयहीषमित्याह । अदमीशु । अस्तुमत् ॥ उकारलोपम्हांदसः ॥ श्रीमन्नरञ्जयुक्ती यदा श्रीमन्नरीरकांती कशावन्ता कशावन्ती कशायुक्ती विप्रा विप्री मेधाविनामुचिता । मेधावी, सोता यथा सुखं देवं सुतिभिः प्रीणयति तद्वत् संतोषकी । महो महतः सौवाम्नास्त वरोः संबन्धिनी वाजिनी श्रीमन्नमनवन्तावर्वन्तावर्वन्ती द्वावन्ती सचा सह युगपदेव नविष्ठया नवतरया मती मत्वा सुखा मिचादीन् सुवत्सन् । विश्वमना अहं समभजं । प्रत्ययहीषमित्यर्थः ॥ २५ ॥

युवोऽपि पञ्चविंशत्युचं षष्ठं सूक्तं । अचानुकमणिका । युवोः पञ्चाधिका अन्धो वांगिरस आश्विनं विंशत्या वायव्यास्तपूर्वास्तसो गायत्र्योऽथैकविंशी च विंशत्युचमिति । आंगिरसो अन्धो वैयस्यो विश्वमना वा अश्विः । योऽश्व्यावास्तसो गायत्र्यो विंशत्युचैकविंशी पञ्चविंशी च गायत्र्यौ शिष्टाः पूर्ववदुष्णिहः । अश्विनी देवता । विंशत्याः पञ्चर्षो वायुदेवताकाः ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावीष्णिहे कंदस्ताश्विनशस्त्रे चादितः पञ्चर्षः । सूचितं च । युवोऽपि षू रथं ऊव इति पञ्चदशैतौष्णिहं ॥ आ० ४. १५. ॥ इति ॥

युवोऽपि षू रथं हुवे सधस्तुत्याय सूरिषु । अतूर्तदक्षा वृषणा वृषण्वसू ॥ १ ॥

युवोः । ऊं इति । सु । रथं । हुवे । सधस्तुत्याय । सूरिषु । अतूर्तदक्षा । वृषणा ।

वृषण्वसू इति वृषण्वसू ॥ १ ॥

हे अतूर्तदक्षा ॥ तु मवनतरणयोरित्यस्य निष्ठायां नसत्तेति सूत्रेण निपातितः ॥ परेरहिंसितवन्ती वृषणा वृषणी कामानां सेतारी अत एव वृषण्वसू वर्षणशीलधनवन्तावन्तिनी युवोर्युवयोरथं सु ऊवे । सुष्ठु सोषादिभिराह्वयामि । किमर्थं । सूरिषु प्राज्ञेषु स्रोतुषु मध्ये सधस्तुत्याय ॥ स्तौतेभवे क्वप ॥ सह भवन्ती स्रोतुं । तस्माद्युवयोः श्रीमन्नमनसाधनरचमेवाह्वयामि ॥

युवं वरो सुषाम्णे महे तने नासत्या । अर्वोभिर्योषो वृषणा वृषण्वसू ॥ २ ॥

युवं । वरो इति । सुऽसाम्ने । महे । तने । नासत्या । अर्वऽभिः । यायः । वृषणा ।

वृषण्वसू इति वृषण्वसू ॥ २ ॥

अधर्विर्दे राजानं संबोधाह । हे नासत्या नासत्वी । न विद्यतेऽसत्त्वमनयोरिति नासत्वी । वृषणा कामानां वर्षितारी वृषण्वसू वर्षणशीलधनसुमन्तावन्तिनी युवं युवां सुषाम्णे सुषामाश्वराज्ञे मम पित्रेऽस्मी महे महति तने । तनोतीति तनं धनं । धनाय ॥ क्रियार्थोपपदस्तेति चतुर्थी ॥ तस्मी धनं दातुं पुरा यक्षामकृतं तद्वत्कृतमपि धनं दातुमवोभिः पाकभिः सह यायः युषामायातमिति हे वरो वरनामक राजन्नेवं ब्रूहीत्युधर्विर्दति ॥

ता वाम्ने हवामहे हव्येभिर्वाजिनीवसू । पूर्वीरिष इषयतावतिं क्षपः ॥ ३ ॥

ता । वां । अथ । हवामहे । हव्येभिः । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू । पूर्वीः ।

इषः । इषयती । अति । क्षपः ॥ ३ ॥

हे वाजिनीवसू अन्नयुक्तधनवन्तावन्तिनी पूर्वीर्वज्रनीवोऽज्ञानीषयती ॥ इषु इच्छायां । इच्छती ता ती प्रसिद्धी वां युषामर्षास्मिन्वाग्निदिनेऽति क्षपः क्षपाया अतिक्रमे । उषःकाक इत्यर्थः । तस्मिन्नुषःकासि इत्येभिर्हविर्ब्रह्मरत्निः सह वयं हवामहे । आह्वयामः । आश्विनशस्त्रक तत्र शस्त्रमानत्वादुषःकाक एवाह । याग इत्यर्थः ॥

आ वां वाहिष्ठो अश्विना रथो यातु श्रुतो नरा । उप स्तोमान्तरस्य दर्शयः श्रिये ॥ ४ ॥

आ । वां । वाहिष्ठः । अश्विना । रथः । यातु । श्रुतः । नरा । उप । स्तोमान् । तरस्य ।

दर्शयः । श्रिये ॥ ४ ॥

हे नरा सर्वस्य भित्तरावशिनाशिनौ वा युवयोर्वाहिष्ठो बोद्धव्यतः श्रुतो विश्रुतः सर्वस्य प्रसिद्धो रथ आयातु । अक्षदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतु । तेन रथेन युवामागत्य तुरस्य चित्रं सोमं कुर्वतस्तस्य सोमांस्त्रिपुत्पंचदशदिसोमाञ्छित्ये तस्मैचर्यप्रदानायोप दर्शयः । पञ्चतिष्ठानकर्मा । जानीतं ॥ इति ऋषिर्वाटि कथयिनाकादेशः ॥

जुहुराणां चिदश्विना मन्येषां वृषत्त्वसू । युवं हि रुद्रा पर्वण्यो अति द्विषः ॥५॥
जुहुराणां चित् । अश्विना । आ । मन्येषां । वृषत्त्वसू इति वृषणऽवसू । युवं । हि ।
रुद्रा । पर्वण्यः । अति । द्विषः ॥५॥

हे वृषत्त्वसू वर्षणशीलधनवंतावशिनाशिनौ जुहुराणां चित् ॥ ऊर्ध्वं कौटिल्ये । ऊर्ध्वः सगो लुक् क्लोपश्च । उ० २. ९२. । इत्यानच्प्रत्ययः ॥ कुटिलात्कर्मविघ्नकारिणो मायाविनोऽपि शत्रूना आभिमुख्येन मन्येषां । जानीतं । ततो हे रुद्रा संयामे रोदनशीली बवंती वाशिनौ युवं । हिरवधारणे । युवामेव द्वयो द्वेषकारिण्यसाञ्छ्वनति पर्वण्यः । अतीत्य संक्षेपयतं । हतमित्यर्थः ॥ पृषु हिंसासंक्षेपनयोरिति भीवादिकः ॥ २६ ॥

दस्मा हि विश्वमानुषङ्गुक्षूभिः परिदीयथः । धियंजिन्वा मधुवर्णा शुभस्पती ॥६॥
दस्मा । हि । विश्वं । आनुषक् । मस्युऽभिः । परिऽदीयथः । धियंजिन्वा । मधुवर्णा । मधुऽवर्णा ।
शुभः । पती इति ॥६॥

दस्मा दस्मी सर्वदर्शनीयी । यद्वा ॥ दसु उपपद्ये ॥ शत्रूणामुपपद्यितारवशिनी । कीदृशी । धियंजिन्वा धियंजिन्वी । जिबिः प्रीणनार्थः । कर्माणि प्रीणयन्ती मधुवर्णा मधुवर्णी सर्वेषां मादनशीलशरीरकांती । ये युवयो रूपं पञ्चति ते तथैव दृष्टा भवन्तीत्यर्थः । तादृशी शुभस्यती उदकस्य पानयितारी तादृशी युवां मधुभिः शीघ्रगमनैरश्वैरागुणगुणसं यथा भवति तथा विश्वमृत्विग्भिर्हविर्भिन्नं व्याप्तं । हिरवधारणे । अक्षदीयं यज्ञमेव प्रति परिदीयथः । दीयतिर्गतिकर्मा । परित आगच्छतं ॥

उप नो यातमश्विना राया विश्वपुषा सह । मघवाना सुवीरावनपच्युता ॥७॥
उप । नः । यातं । अश्विना । राया । विश्वऽपुषा । सह । मघऽवाना । सुऽवीरा ।
अनपऽच्युता ॥७॥

हे अश्विनाशिनौ विश्वपुषा विश्वस्य सर्वस्य पोषकेण राया धनेन सह नोऽक्षदीयं यज्ञमुप यातं । उपागच्छतं । यज्ञमागत्य धनमक्षभ्यं प्रयच्छतमिति भावः । किमनयोर्धनमस्तीत्यत आह । मघवाना मघवानी मंहनीयधनवन्ती सुवीरी शोभनसामर्थ्योपेती । यद्वा । वीराः समर्थाः शत्रवः । तद्वन्ती । तथाप्यनपच्युता तेरपश्चादनीयी न भवतः । ती यज्ञं प्रत्यागच्छतं ॥

आ मे अस्य प्रतीष्यमिन्द्रनासत्या गतं । देवा देवेभिर्य सचनस्तमा ॥८॥
आ । मे । अस्य । प्रतीष्यं । इंद्रनासत्या । गतं । देवा । देवेभिः । सचनः । सतमा ॥८॥

हे इंद्रनासत्यैराशिनौ सचनस्तमा ॥ यच्च समवाधि । कालकुट इति कर्मणि कुट् ॥ अतिशयेन सर्वैः समवेतयो शिवमानी युषां प्रतीष्यं ॥ वी गत्वादिषु । अधिभारं जीकादिकः कृत् ॥ प्रतिशब्दस्य वीष्यार्थोऽस्ति । पुनःपुनर्विच्यति भूषयन्ति इतीति देवा अवेति प्रतीवीर्षयः । तमस्य पुरोवर्तिनो मे मम संबंधिनं यज्ञमवाशिद्धिं देवेभिर्देवैः सार्धेना वतं आगच्छतं । यद्वा । मे ममास्य क्रियमावस्य सोमस्य प्रतीष्यं प्रतिवतं यथा भवति अवाभिमुखीनावातं ॥

वयं हि वां हवामहे उक्षयंतो व्यश्वत् । सुमतिभिरुप विप्रविहा गतं ॥९॥
 वयं हि वां हवामहे । उक्षयंतः । व्यश्वत् । सुमतिभिः । उप । विप्रैः । इह ।
 आ । गतं ॥९॥

उक्षयंतो भगादिदेवतारावात्मन इच्छंतो वयं वां हि भगादीनां प्रतारो युवामिव हवामहे । तस्मात्तार्ध-
 माह्वयामः । तत्र दृष्टान्तः । व्यश्वत् । यथास्माकं पिता युवामिव सुत्वा धनमसमत तद्वत् । हे विप्रै मेधावि-
 नावशिनी सुमतिभिरस्माभिः क्रियमाणाः कक्षाणिः क्षोभिः सह । यद्वा । सुमतिभिः शोभनाभिरनुयद्बुद्धिभिः
 सह । इहास्मिन्वागदिन उपा गतं । उपागच्छतं ॥

अश्विना स्तृषे स्तुहि कुविसे अर्वतो हवं । नेदीयसः कूठयातः पृणीरुत ॥१०॥
 अश्विना । सु । स्तृषे । स्तुहि । कुवित् । ते । अर्वतः । हवं । नेदीयसः । कूठयातः ।
 पृणीन् । उत ॥१०॥

हे अश्वे विश्वमनः अश्विनाश्विनी देवी सु स्तुहि । शोभनं स्तुहि । ततस्सावशिनी ते क्षोतुस्तव हवमाह्वानं
 कुवित् । कुविदिति वज्रनाम । वज्रवारं अर्वतः । श्रुतं ॥ अश्वे । शिव्यडागमः ॥ एवं स्वया सुतावशिनी
 नेदीयसोऽतिव्रतमाश्रूय कूठयातः । हिंसा । उतापि च पक्षीनेतन्नामकानंगिरोगवामपनेतृनसुरानपि
 हिंसा । कुविद इति । कंतस्य शिव्यडागमः ॥ ॥२७॥

वैयश्वस्य श्रुतं नरोतो मे अस्य वेदथः । सजोषसा वरुणो मिषो अर्यमा ॥११॥
 वैयश्वस्य । श्रुतं । नरा । उतो इति । मे । अस्य । वेदथः । सजोषसा । वरुणः । मिषः ।
 अर्यमा ॥११॥

हे नरा भितारावशिनी वैयश्वस्य अश्वपुत्रस्य विश्वमनसो ममाह्वानं श्रुतं । श्रुतं । उतापि च मे मदीयमस्य
 तदाह्वानं वेदथः । आत्मायन्ततया आनीयः । अथ वरुणो मिषो मिषावषधी च सवीषसा संगतावर्धमित-
 त्नामसो देवस्य मदीयमाह्वानं श्रुत्वा महां भगादिकं प्रयच्छतु ॥

युवादेवस्य धिष्ण्या युवानीतस्य सूरिभिः । अहरहर्वृषणा मर्षं शिष्यतं ॥१२॥
 युवादेवस्य । धिष्ण्या । युवादेनीतस्य । सूरिभिः । अहः । अहः । वृषणा । मर्षं ।
 शिष्यतं ॥१२॥

हे धिष्ण्या धिष्णो धिष्णाहो सुवी वृषणी कामाणां सितारावशिनी सूरिभिः । सुपां सुपो भवतीति
 चतुर्धासुतीया ॥ सूरिभिः क्षोतुभ्यो युवादेवस्य युवाभां यत्क्षोतुभ्यो दीयते तत् तत्रा युवाभीतस्य युवाभां
 यत्क्षोतुभ्यो दीयते तत्र भगादिभ्यमहरहरहर्वृषणि मर्षं विश्वमनसि क्षोभं युवाभाय सुपां शिष्यतं । प्रयच्छतं ॥

यो वां यज्ञेभिरावृत्तोऽधिवस्ता वधूरिव । सपर्येता जुभे चक्राते अश्विना ॥१३॥
 यः । वां । यज्ञेभिः । आऽवृत्तः । अधिऽवस्ता । वधूऽइव । सपर्येता । जुभे । चक्राते
 इति । अश्विना ॥१३॥

अथ पूर्वोऽध्वर्यः परोचक्रतः । यो ननुभ्यो वां युवयोर्ध्वमिर्वज्रभिः पूजयैः यद्वा युजयिष्येयैरिविरावृत्तः
 परिवृत्तो भवति । तत्र दृष्टान्तः । अधिवस्तोपरिनिहितवस्ता वधूरिव यज्ञेय यथाह्वादिना भवति तत्रावृत्ती

यदा मयति तदा अपर्यंतामीष्टप्रदानेन तं परिषरतावशिनाविनी भवन्ती तं मनुष्यं मुने चक्राति । मंगले धने कृतवन्ती । तं धनादियुक्तमकार्षामित्यर्थः । यो युवाभ्यां हवींषि प्रयच्छति तं धनादियुक्तं कुपतमित्यर्थः ॥

यो वा॑ मुरुष्यच॑स्तमं॑ चिकेत॑ति नृपाय्यं॑ । वर्ति॑र॒श्विना॒ परि॑ यातमस्म॒यू ॥ १४ ॥

यः । वां । उ॒रुष्यचः॑ऽतमं॑ । चिकेत॑ति । नृ॒ऽपाय्यं॑ । वर्तिः॑ । अ॒श्विना॒ । परि॑ । या॒तं ।
अ॒स्म॒यू इत्य॑स्म॒ऽयू ॥ १४ ॥

हे ऋषिणी उरुष्यचस्तममर्तिश्च येन यदेषु भूतं व्याप्तं नृपाय्यं नेतुभ्यां युवाभ्यां पातय्यं सोमं यो मनुष्यो वा युवाभ्यां तं सोमं दातुं चिकेतति भृशं जानाति तस्य वर्तिः । वर्तिऽचेति वर्तिर्गृहं । अक्षयु अक्षान् । पुजार्थं वज्रवचनं । विचमनसं मां कामयमानो युवां परि यातं । सोमपातार्थं तस्य गृहं प्रत्यायातं ॥ चिकेतति । कित ज्ञान इत्यस्य यद्वचनंतस्य शिष्यश्रवणमः ॥

अ॒स्मभ्यं॑ सु॒ वृष॑ण॒सू या॒तं वर्ति॑र्नृपाय्यं॑ । वि॒षुदु॑हे॒व य॒ज्ञमू॑ह॒युर्गिरा॑ ॥ १५ ॥

अ॒स्मभ्यं॑ । सु । वृ॒ष॒ण॒सू इति॑ वृषण॒ऽवसू॑ । या॒तं । वर्तिः॑ । नृ॒ऽपाय्यं॑ । वि॒षुदु॑हा॒ऽइव॑ ।
य॒ज्ञं । उ॒ह॒युः । गिरा॑ ॥ १५ ॥

हे वृषणसू वर्षणशीलधनवंतावशिनी अक्षभ्रमकादर्थं नृपाय्यं नेतुभ्यां पातय्यं सोमं प्रति वर्तिरक्षदीयं गृहं प्रति सु यातं । युवां सुहायातं । गिरा सुतिवचनया वाचा युवां यज्ञमूहयुः । मनुष्ये यज्ञसमाप्तिं प्रापयचः । तत्र वृष्टांतः । विषुदुहेव ॥ द्रुह जिघांसायां ॥ विद्याभिनसि शत्रुमिति विषुदुहः शत्रुः । तेन यथा व्याधो मृगमनिकषितं देशं प्रापयति तद्वत् सुत्वा यज्ञमवैकलीन समाप्तिं प्रापयच इत्यर्थः ॥ २८ ॥

प्रातरनुवाक आशिने कृती नायके कंदसि बाहिष्ठो वां हवानामिति चतस्रः । सूचितं च । बाहिष्ठो वां हवानामिति चतस्र उदीरायामा भि हवमिति नायकं । आ० ४. १५. इति ॥

वाहि॑ष्ठो वां॒ हवा॑नां॒ स्तोमो॑ दू॒तो हु॑वन्नरा । यु॒वाभ्यां॑ भू॒त्वश्वि॑ना ॥ १६ ॥

वाहि॑ष्ठः । वां । ह॒वा॒नां । स्तो॒मः । दू॒तः । हु॒वत् । न॒रा । यु॒वाभ्यां॑ । भू॒तु । अ॒श्विना॒ ॥ १६ ॥

हे भरा नरी सर्वस्य नेतारावशिनी हवानां स्तोम्यां स्तोमायां मध्ये स्तोमो बाहिष्ठो युवामर्तिश्च येन वामुचन मदीयः स्तोमो दूतो दूतभूतः सन् जवत् । आग्रयतु । सोऽयं मदीयः स्तोमो युवाभ्यां प्रियकरो गतु । मयतु ॥

यद्दो॑ दि॒वो अ॒र्ण॒वे इ॒षो वा॒ मद॑यो गृहे । श्रु॒तमि॒न्मे अ॒मर्त्या॑ ॥ १७ ॥

यत् । अ॒दः । दि॒वः । अ॒र्ण॒वे । इ॒षः । वा॒ । मद॑यः । गृ॒हे । श्रु॒तं । इत् । मे । अ॒म॒र्त्या॑ ॥ १७ ॥

हे ऋषिणी दिवो कुचोक्त्याहः । युवां मुमुमिति वपन्त्याः सः ॥ अमुमिन्नर्चयेऽपां ज्ञाने यद्यदि मदयः माययः । वापि वेवो युवामिच्छन्ती यजमानस्य गृहे यद्यदि माययः । एवं वेत्त हे अमर्त्या, मरयधर्मरहिताय-मनुष्यो बाशिनी भि मदीयं स्तोमं श्रुतमित् । युवां मुमुमिष । ममैव स्तोमं सुत्वा युवां मायतमित्यर्थः । यज्ञः । यदः स्तोममिति संबध्यते ॥

उ॒त स्या॑ श्वे॒त॒याव॑री॒ वाहि॑ष्ठा वां न॒दीनां॑ । सि॒ंधुर्हि॑र॒ण्यव॑र्तनिः ॥ १८ ॥

उ॒त । स्या॑ । श्वे॒त॒ऽया॑व॑री॒ । वाहि॑ष्ठा । वां । न॒दीनां॑ । सि॒ंधुः । हि॑र॒ण्य॑ऽव॑र्तनिः ॥ १८ ॥

विष्णुश्च वापिः श्वेतयावरीनाम्बो अयावरीऽविनायकीः । अयना त्रयसि श्रुतपतीत्यतः । आशिने

य श्वेतयावरी । श्वेतजला यातीति श्वेतयावरी । कीदृशी । सिंधुः खंदमाणा हिरण्यवर्तनिर्हिरण्यस्थीय-
मार्गा हिरण्यमयोभयकूला । श्वेषा श्वेतयावरीनामिका नदीनामन्यासां नदीनां मध्ये वा युवां ताहिष्ठा
कुत्वातिशयेनामंभो भवति । एषापि युवां कौतीत्यर्थः । यद्वा । एषा नदी युवयो रथस्य बाहिष्ठा बोद्धव्यमा
सती प्रियवरी भवति । यस्माद्दहमस्यास्तीरे युवामसुवमिति ॥

स्मदेतया सुकीर्त्याश्विना श्वेतया धिया । वहैथे शुभ्रयावाना ॥१९॥

स्मत् । एतया । सुऽकीर्त्या । अश्विना । श्वेतया । धिया । वहैथे इति । शुभ्रऽयावानां ॥१९॥

हे शुभ्रयावाना शोभनशीलगमनवंती हे अश्विनाश्विनी सुकीर्त्या शोभनकुत्वा श्वेतया श्वेतजलाया धिया
धारयित्र्या हिरण्यमयकूलवत्योभयकूलस्थितानां प्राणिनां धनदानेन पोषयिष्येत्तया नया सत्सुमच्छोभनं
वहेथे । युवां सुतिं प्रामुषः । एषा युवामस्तौदित्यर्थः ॥

युस्त्वा हि त्वं रथासहा युवस्व पोषा वसो ।

आन्नो वायो मधु पिवास्माकं सवना गहि ॥२०॥

युस्त्व । हि । त्वं । रथऽसहा । युवस्व । पोषा । वसो इति ।

आत् । नः । वायो इति । मधु । पिब । अस्माकं । सवना । आ । गहि ॥२०॥

एतदावा वायव्यः । हे वायो रथसहा रथसही रथवहनसमर्थावन्वी । हिरवधारणे । त्वमेव युस्त्व ।
संयोजय । हे वसो वासयितः शत्रूणां पोषा पोषी कंठेषु करकतास्त्राक्षनेरास्त्रास्य पोषणीयी तावन्वी
युवस्व । संपामेषु शत्रुवधार्थं मिश्रय । यद्वा । अस्त्रवस्त्रेषु संमिश्रय । ताभ्यां युक्तः सन् यच्चं प्रत्यागच्छित्यर्थः ।
हे वायो आदगंतरं नोऽस्त्रदीयं मधु मदकरं सोमं त्वं पिब । अत एवास्माकं यज्ञेषु सवना चिषु सवनेष्वा
गहि । सोमपानार्थमागच्छ ॥ ॥२०॥

वायवे पशौ वपायास्तव वायविलेखा वागुवाक्वा । सूचितं च । प्र वायुमच्छा नृहती मनीषा तव
वायवुतस्यति । आ० ३. ८. इति ॥

तव वायवृतस्पते त्वष्टुर्जामातरद्भुत । अवांस्या वृणीमहे ॥२१॥

तव । वायो इति । अतः पते । त्वष्टुः । जामातः । अद्भुत । अवांसि । आ । वृणीमहे ॥२१॥

हे अतस्यत अतपते यज्ञानां पते ॥ सर्वप्रातिपदिकेभ्यो वाक्सायां सुक् । का० ७. १. ५१. ४. इति
सुगावमः ॥ त्वष्टुर्जामातर्ब्रह्मणो जामातः । एषा कथेतिहासादिभिरवर्णयन्त्या । तादृशद्भुतं महत् विचित्रकर्मण
हे वायो तव त्वदीयान्ववांसि पोषणान्वा वृणीमहे । वयमस्मिन्पुत्राणि संभजामहे ॥

त्वष्टुर्जामातरं वयमीशानं राय ईमहे । सुतावतो वायुं शुक्वा जनांसः ॥२२॥

त्वष्टुः । जामातरं । वयं । ईशानं । रायः । ईमहे । सुतऽवतः । वायुं । शुक्वा । जनांसः ॥२२॥

रमे जनासो जना वयं त्वष्टुर्ब्रह्मणो जामातरमीशानं सर्वस्विकरं एतादृशं वायुं सुतवंतोऽभिपुत्रसोमा
रायो धनमीमहे । वाचामहे । तेन इतिव वयं शुक्वा धनवंतः स्यामिति शेषः ॥

वायव्यतुषे वायो बाहि शिवा दिव इत्यादिके हे अन्वी द्वितीयातृतीये । सूचितं च । वायो बाहि शिवा
दिव इति हे । आ० ७. १०. इति ॥

वायो याहि शिवा दिवो वहस्वा सु स्वर्ग्यं । वहस्व महः पृथुपर्शसा रथे ॥२३॥

वायो इति । याहि । शिव । आ । दिवः । वहस्व । सु । सुऽअर्ग्यं । वहस्व । महः ।
पृथुऽपर्शसा । रथे ॥२३॥

हे वायो दिवो युजोक्त्व शिव ॥ सुपां सुलुगिति द्वितीयाया लुक् ॥ शिवं कव्याणमा याहि । आप्रापय । सर्वज्योतिषां तदाधारत्वात्तेषामाधारो भूत्वा युजोक्ते तानि स्थापयेति प्रार्थयति । ततस्त्वं स्वर्ग्यं । अस्मानां संघोऽर्ग्यः । शोभनाश्चसंघं रथं सु पृथु वहस्व । सर्वतो दिव्यु प्रापय । इदानीं तेभ्योऽपि समर्प्यवन्तावावह । महो महांस्त्वं पृथुपर्शसा पृथुपार्श्वद्वययुक्तावधौ रथे स्वकीये वहस्व । शत्रुहननार्थं संघोजय ॥

वायवे पशौ पुरोडाशहविषोत्त्वां हि सुप्सरस्तममिति द्वे अनुवाक्ये । सूचितं च । त्वां हि सुप्सरस्तममिति द्वे कुविदंग नमसा धे वृधोसः । आ० ३. ८. इति ॥

त्वां हि सुप्सरस्तमं नृषदनेषु हूमहे । यावाणं नाश्वपृष्ठं मंहना ॥२४॥

त्वां हि । सुप्सरःऽतमं । नृऽसदनेषु । हूमहे । यावाणं । न । अश्वऽपृष्ठं । मंहना ॥२४॥

* हे वायो सुप्सरस्तमं । सुप्सर इति रूपनाम ॥ रो मत्वर्चोयः ॥ अतिशयेन शोभनरूपवतं मंहना स्वकीयेन महत्वेनाश्वपृष्ठं सर्वतो व्याप्तपृष्ठं । पृष्ठशब्दः सर्वांगं लक्षयति । व्याप्तस्तत्संगमित्यर्थः । त्वां । हिरवधारणे । त्वामेव नृषदनेषु नृसदनेषु । चरोऽध्वरस्व नेतार अश्विजोऽथ सीदंतीति नृषदना यथाः । तेषु हूमहे । वयमाहुष्यामः । कथमिव । यावाणं न । यथा सोमाभिषवार्थं यावाणं सुतिभिराहुयंति तद्वत्त्वां सुतिभि-
राहुष्यामः ॥

मुनासीरीधे स त्वं नो देवेतिषा वायोरनुवाक्या । सूचितं च । स त्वं नो देव मनसि शानाय प्रज्जतिं यस्त आनद । आ० २. २०. इति ॥

स त्वं नो देव मनसा वायो मंदानो अग्नियः । कृधि वाजौ अपो धियः ॥२५॥

सः । त्वं । नः । देव । मनसा । वायो इति । मंदानः । अग्नियः । कृधि । वाजान् ।

अपः । धियः ॥२५॥

हे देव स्रोतमान यद्वा स्रोतव्य वायो अग्नियो देवानां मध्ये सुख्योऽयतो गतासि । तावृशस्त्वं मनसा मंदानो मंदमानः स्वयमेव मोदमानः सन्नोऽस्माकं वावाणस्त्रावपो मेघमेदनेनोदकानि च अभयसिंस्त्वया प्रदत्ते सति धियोऽग्निहोत्रादिकर्माणि च कृधि । कृध । कारयित्वर्थः ॥ ३० ॥

अग्निश्चक्रे इति द्वाविंशत्युचं सप्तमं सूक्तं । अथानुक्रमशिका । अग्निश्चक्रे द्वाधिका मनुर्वैवस्वतो वैश्वदेवं ह प्रागावमिति । विवस्वतः पुत्रो मनुर्हविः । प्रथमातृतीयाश्चतुर्विो बृहत्तो द्वितीयाश्चतुर्विोऽदियुजः सतोबृहत्तः । इदमादीनां चतुर्विो सूक्तानां विधे देवा देवता ॥ सूक्तविनियोगो वैमिकः ॥

अग्निर्ब्रह्मणे पुरोहितो यावाणो बर्हिर्ध्वरे ।

अग्निर्ब्रह्मणे पुरोहितो ब्रह्मणस्पतिं देवां अवो वरेण्यं ॥१॥

अग्निः । ब्रह्मणे । पुरःऽहितः । यावाणः । बर्हिः । अर्ध्वरे ।

अग्निः । ब्रह्मणः । ब्रह्मणः । पतिं । देवान् । अवः । वरेण्यं ॥१॥

अग्निः प्रार्थयति । अग्निर्ब्रह्मणस्पतिं ध्वरे द्विवारहितऽहितव्येऽग्निः पुरोहितो ब्रह्मणं पुरः उच्यते

वेद्यामुत्विग्भिर्निहितोऽभूत् । तथा आवाणश्च सोमाभिषवार्चं पुरतो निहिताः । बर्हिश्च पुरतो निहितमासादितं । एवं सामग्यां सत्त्वां मरुत एकोनपंचाशन्मरुतान् ब्रह्मणस्पतिं सोमश्च प्राचयितारमेतन्नामकं देवं देवानिन्द्रादींश्च एतान् सर्वान्देवान्वरिणं वरणीयं भजनीयमवो रचणमृषा सूक्तमृषा सुखा घामि । मरुरहं याचामि ॥ याचतेर्लटि रूपं । वर्णलोपम्कांदसः ॥

आ प॒शुं गा॒सि पृथि॒वीं वन॒स्पती॑नुषासा॒ नक्त॒मोष॑धीः ।

विश्वे च नो वसवो विश्ववेदसो धीनां भूत प्रावितारः ॥२॥

आ । प॒शुं । गा॒सि । पृथि॒वीं । वन॒स्पती॑न् । उ॒षसा॑ । नक्तं । ओष॑धीः ।

विश्वे । च । नः । व॒सवः । विश्व॑वे॒दसः । धी॒नां । भू॒त । प्र॒ऽअ॒वि॒तारः ॥२॥

पूर्वार्धेऽपिः संबोध्यते पश्चादिशब्दसङ्गावात् । हे अपि नोऽस्मदीये यज्ञे पशुमपीषोमीयं पशुं प्रत्या गासि । आगच्छसि ॥ गाह् गती । व्यत्ययेन परस्त्रीपदं ॥ तथा पृथिवीमिदं देवसदृशं प्रति किञ्च वनस्पतीन् मथनसाधनानरणिङ्गपान्वनस्पतीन्प्रति तथोवासा होतव्यविनोषःकालं तथा नक्तं यष्टव्यतया रात्रिं च प्रति किञ्चीषधीः ॥ उष दहिऽच मादनकर्मा ॥ ओषंति मार्वात्यनेत्योषः सोमः । स धीयते निधीयते येष्वित्योषधयो यावाणः । तान्प्रत्यागच्छसि । यदा । ओषधयः फलपाकांता जाताः । ताः प्रत्यायाहि । अथवा । हे क्षीतः पश्चादीना गासि । समंतात्सुहि ॥ कै गे शब्द इति धातुः ॥ ततो हे वसवो वासयितारो विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञाना वा हे विश्वे सर्वेऽपि देवाः नोऽस्मदीयानां कर्मणां प्रावितारो भूत । अनेनापिना सह यूयं प्रकर्षेण रचका भवत ॥

प्र सू न एत्वध्वरोऽस्मा देवेषु पूर्यः ।

आदित्येषु प्र वरुणे धृतव्रते मरुतसु विश्वभानुषु ॥३॥

प्र । सु । नः । ए॒तु । अ॒ध्वरः । अ॒स्मा । दे॒वेषु॑ । पू॒र्यः ।

आ॒दि॒त्येषु॑ । प्र । वरु॑णे । धृ॒तऽव्र॑ते । म॒रुत॑सु । वि॒श्वभानु॑षु ॥३॥

पूर्यः पुरातनः । पूर्वान् पुरातनानिन्द्रादीन् देवान्प्रति क्रियमाणत्वाद्यज्ञोऽपि पूर्य रसुच्यते । तादृशी मुखो नोऽस्मदीयोऽध्वरो यज्ञोऽस्मा ॥ सुपां सुगुणिति सप्तम्या उादेशः ॥ अपी । अपिर्देवानां मुखंस्वात्ममभिहितः । तस्मिन्नपी सर्वेष्वन्वेषु देवेषु च सु सुष्ठु प्रेतु । प्रकर्षेण गच्छतु । देवान् विशिनष्टि । आदित्येष्वदितिः पुषेर्विन्द्रादिषु धृतव्रते धृतकर्मणि वरुणे च विश्वभानुषु सर्वतो ज्ञाप्तिवस्त्रेषु मरुतसु च प्रेतु ॥

विश्वे हि ष्मा मनवे विश्ववेदसो भुवन्वृधे रिशादसः ।

अरिष्टेभिः पायुभिर्निश्ववेदसो यन्ता नोऽवृकं छर्दिः ॥४॥

विश्वे । हि । स्म । मन॑वे । विश्व॑वे॒दसः । भुव॑न् । वृ॒धे । रि॒शाद॑सः ।

अ॒रिष्टे॑भिः । पा॒युभिः । वि॒श्ववे॒दसः । यन्त॑ । नः । अ॒वृकं । छ॒र्दिः ॥४॥

विश्ववेदसः सर्वतो ज्ञाप्तधनाः । वज्रधना इत्यर्थः । तादृशा रिशादसो रिशतां हिंसतां शत्रूनामविहार उपपद्यितारो वा विश्वे हि ष्म सर्वे खलु देवा मरुवि । पञ्चर्षे चतुर्षी । मनोर्बुधे वर्धनाय सुवर् । मर्षतु । सोमो मनुष्याय धनं दत्त्वा तं वर्धयंस्वित्वाशासे । ततो हे विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञा वा देवाः अरिष्टेभिः परैरहिंसितिः पायुभिः पाकभिः सहवृकं । वृकः क्षीनः । तद्रहितं । बांधारहितमित्यर्थः । तादृशं छर्दिर्बुधं नोऽस्मभ्यं यन्त । प्रयच्छत । शत्रून्हत्वा बुधिव्यक्तानिः कर्माणि कारयतित्यर्थः ॥ यतीति अनेनोदि ष्मादसो विकारयन्त सुष्ठु । तस्य तवादेशः । तेनानुनासिकसौपामावः ॥

आ नो अद्य समनसो गन्ता विश्वे सजोषसः ।

अचा गिरा मरुतो देव्यदिते सदने पस्त्ये महि ॥ ५ ॥

आ । नः । अद्य । सऽमनसः । गन्ता । विश्वे । सऽजोषसः ।

अचा । गिरा । मरुतः । देवि । अदिते । सदने । पस्त्ये । महि ॥ ५ ॥

समनसः सर्वेषु लोकेषु समानमनस्ता विश्वे सर्वे देवा यूयं सजोषसः परस्परं संगताः संतो गिरा । मुञ्च्युतथा प्राप्तव्येत्यर्थः । तयर्था सहायास्मिन्यागदिने नो यष्टुनस्त्राणा गन्ता । आगच्छत । अनन्तरं हे मरुतो देवि योतमाने महि महति देवानां मातुल्याहन्त्ययुक्ति हे अदितेऽदीन एतत्तामिके देवि सदने स्थाने पस्त्ये ऽस्मादीये गृहे सोतव्यतयोपविशत ॥ मरुत इत्यादेवाकमेदादनिघातः । उत्तरच पूर्वस्त्रामन्त्रितस्त्राविद्यमानवत्त्वेन वाक्यादित्वादनिघातः ॥ ३९ ॥

अभि प्रिया मरुतो या वो अश्व्या हव्या मिच प्रयायनं ।

आ बर्हिर्द्वो वरुणस्तुरा नर आदित्यासः सदंतु नः ॥ ६ ॥

अभि । प्रिया । मरुतः । या । वः । अश्व्या । हव्या । मिच । प्रऽयायनं ।

आ । बर्हिः । इन्द्रः । वरुणः । तुराः । नरः । आदित्यासः । सदंतु । नः ॥ ६ ॥

हे मरुतः प्रिया प्रियाणि वा यानि वो युष्माकमश्व्याश्चानि प्रियानश्वसंघानानि प्रयायन । अश्वशब्दं प्रति प्रापयत । यूयमश्वैर्युक्ताः संत आगच्छतेत्यर्थः । अथ हे मिच । मिचशब्देनान्ये वरुणादयोऽप्युच्यन्ते । हे मिचादयो देवाः हव्या हव्यानि हवनयोग्यानि हवींषि स्वीकर्तुमागच्छतेत्यर्थः । सूचमाना आगच्छत ॥ प्रपूर्वा-
यातिर्लोडि तप्तनप्तनयनाश्रिते यनादेशः ॥ आगत्य चन्द्रो वरुण इन्द्रावरुणौ तुराः संयामे शशुवधार्थं त्वरमाणा
नरो नेतार आदित्यासोऽदितेः पुत्रा मरुदादयो देवाश्च नोऽस्मादीये यज्ञे बर्हिर्बर्हिष्यासादित आ सदंतु ।
आसीदंतु । प्रविशंतु ॥ सदेः सीदादेशाभावम्हादसः ॥

वयं वो वृक्तबर्हिषो हितप्रयस आनुषक् ।

सुतसोमासो वरुण हवामहे मनुष्वदिहामयः ॥ ७ ॥

वयं । वः । वृक्तऽबर्हिषः । हितऽप्रयसः । आनुषक् ।

सुतऽसोमासः । वरुण । हवामहे । मनुष्वत् । इहऽअमयः ॥ ७ ॥

हे वरुण वरुणादयो हे देवाः वृक्तबर्हिष आत्विजो वयमानुषक् सुनादिष्वनुषक्तं यथा मरुति तथा हितप्रयसः । प्रीयातीति प्रयोऽन्नं । तेषु निहितहविष्याः संतो वो युष्मान् हवामहे । एतानि हवींषादातुमा-
ह्वामः । कीदृशाः । सुतसोमासोऽभिषुतसोमा इत्यापय आजतिभिः समिन्नापयो वयमाह्वामः । तत्र
वृक्षांतः । मनुष्यत् । मनुष्यं वा यज्ञे युष्मानावुहाव तद्वत् ॥

आ प्र यातु मरुतो विष्णो अश्विना पूवन्माकीनया धिया ।

इन्द्र आ यातु प्रथमः सन्निषुभिर्वृषा यो वृषहा गृये ॥ ८ ॥

आ । प्र । यातु । मरुतः । विष्णो इति । अश्विना । पूवन् । माकीनया । धिया ।

इन्द्रः । आ । यातु । प्रथमः । सन्निषुऽभिः । वृषा । यः । वृषऽहा । गृये ॥ ८ ॥

हे विश्वे देवाः प्र यात । प्रकर्षेणास्मदीयकर्मास्मागच्छत । हे मरुतो हे विश्वो स्ववक्षेन सर्वतो ज्ञातित-
न्नामक देव हे अग्निनाग्निनी पूषन् । सोतुन्वनादिना पोषयतीति पूषा । एतन्नामक देव मरुदादयो हे देवाः
माकीनया ॥ अस्मच्छब्दाद्युष्मदसदोः । पा० ४. ३. १. । इति खञ् शैबिकः । एकवचने तवकममकाविति मम-
कादेशः । वर्गलोपच्छादसः ॥ मया क्रियमागया धिया सुत्वा सहास्रवज्रं प्रत्यागच्छत ॥ मरुदादेरामन्वितस्य
वाक्शब्देदादग्निघातः ॥ किंच प्रथमो देवानां मुखः स इन्द्रया यातु । वृषा कामानां सेक्ता य इन्द्रः सगिष्णुभिः ।
सनिः संभजर्ग । तदात्मन इच्छन्निः सोतुभिर्वृषहापामावरकस्य वृषासुरस्य इति गृणे सूयते ॥ गृ शब्द इत्यस्य
कर्मणि लिटि च्छादसो विकरणः ॥

वि नो देवासो अदुहोऽच्छिद्रं शर्मं यच्छत ।

न यदूराद्वसवो नू चिदन्तितो वरुणमादधर्षति ॥ ९॥

वि । नः । देवासः । अदुहः । अच्छिद्रं । शर्मं । यच्छत ।

न । यत् । दूरात् । वसवः । नु । चित् । अन्तितः । वरुणं । आऽदधर्षति ॥ ९॥

हे अदुहः सोतुणामद्रोणधारः । यद्वा ॥ द्रुहेरीणादिकः कर्मणि क्तिप् ॥ शत्रुभिरहिंसाः । हे देवासो
मरुदादयो देवाः अच्छिद्रं बाधकरहितं साधीयो वा शर्म । मुक्ताति दुःखादिकमिति शर्म गृहं । तन्नोऽस्मभ्यं
वि यच्छत । हे वसवः शत्रूणां वासयितारो मरुदादयः दूराद्दूरदेशादन्तितोऽतिकदेशाद्वा कश्चिदागत्य नू
चित्कदाचिदपि वरुणं वरणीयं संभजनीयं यद्गृहं नादधर्षति आधर्षणं हिंसनं न करोति तद्गृहं प्रयच्छति
समन्वयः ॥ धृष प्रसहन् इत्यस्य विभाषितशिक्षत्वात् यदा शिष्य नास्ति तदा रूपं ॥

अस्ति हि वः सजात्यं रिशादसो देवासो अस्त्यार्थं ।

प्र णः पूर्वस्मै सुविताय वोचत मधू सुन्नाय नर्षसे ॥ १०॥

अस्ति । हि । वः । सऽजात्यं । रिशादसः । देवासः । अस्ति । आर्थं ।

प्र । नः । पूर्वस्मै । सुविताय । वोचत । मधू । सुन्नाय । नर्षसे ॥ १०॥

हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो देवासो देवा योतमाना मरुदादयः वो युष्माकं सजात्यमस्ति ।
परस्परं समानजातिभावोऽस्ति खलु । किंचार्थं । आपिर्वंधुः । तस्य भाव आर्थं । सोतुषु सुत्वकवक्षेन संबन्धा-
द्वैवस्वतेन मनुजा अया सोषा सह युष्माकं बंधुभावोऽस्ति खलु । ततः पूर्वस्मै प्रथमभाविने सुविताय । सुवीचते
सर्वैरागम्यत इति सुवितोऽभ्युदयः । तस्मै नव्यसे नवीयसे नवतराय सुन्नाय च उभयं मधु शीघ्रं नोऽस्माकं प्र
वोचत । प्रकर्षेण ब्रूत । अभ्युदयधनानि प्रयच्छतेत्यर्थः ॥ ॥ ३२॥

इदा हि व उषस्तुतिमिदा वामस्य भक्तये ।

उष वो विश्ववेदसो नमस्युरौ असृष्ट्यन्यामिव ॥ ११॥

इदा । हि । वः । उषऽस्तुतिं । इदा । वामस्य । भक्तये ।

उष । वः । विश्वऽवेदसः । नमस्युः । आ । असृष्टि । अन्याऽइव ॥ ११॥

हे विश्ववेदसः सर्वधना हे देवाः नमस्तुतिमिच्छन् मनुजं वो युष्मद्विषयानुपस्तुतिमन्वाभिवाह्यपूर्वामिव
क्षितां । कैश्चिद्व्यक्ततामित्यर्थः । तादृशीमुपस्तुतिमिदा हि । हिरवधारणे । इदानीमेवोपाकृषिं । उपाकृषाति ।
करोमीत्यर्थः । किमर्थं । वो युष्मत्संबन्धिनी वामस्य वननीयसीद्देवानीमेव भक्तये संभजनाय । वामाधित्यर्थः ॥
चक्रवीति कर्मसुक्ति रूपं । पादादित्यादग्निघातः ॥

उद् य वः सविता सुप्रणीतयोऽस्यादूर्ध्वो वरेण्यः ।

नि द्विपादश्चतुष्पादो अर्थिनोऽविश्रन्पतयिष्णवः ॥ १२ ॥

उत् । ऊं इति । स्यः । वः । सविता । सुऽप्रणीतयः । अस्यात् । ऊर्ध्वः । वरेण्यः ।

नि । द्विऽपादः । चतुऽपादः । अर्थिनः । अविश्रन् । पतयिष्णवः ॥ १२ ॥

हे सुप्रणीतयः । शोभनप्रणीतिः स्तुतिः । शोभनप्रणयनाः शोभनस्तुतयो मन्तः यो युष्माकं मध्ये ऊर्ध्व ऊर्ध्व गतो वरेण्यः सर्वैर्वरेणीयः संभजनीयः स सविता सर्वस्य स्वकर्मणि प्रेरक एतन्नामकः स देवो यदोदङ्गात् स्वतेजसोन्नतोऽभूत् तदार्थिनो द्विपादो पादद्वययुक्ताः पुष्पाश्चतुष्पादः पादचतुष्टययुक्ता अश्वादयः पतयिष्णवः पतनशीलाः पक्षिणश्च न्यविश्रन् । स्वस्वकार्येषु निविशन्ति । सूर्य उदिते केचन पुष्पा अपिहोषादिकं कुर्वन्ति केचन देवताविषयं स्तोत्रं कुर्वन्ति । पश्चादयजुषादिभक्ष्यार्थं सर्वत्र संचरन्ति ॥ न्यविश्रन् । निपूर्वादिशतैर्लङ् व्यत्ययेन परस्मैपदं । वज्रं वन्दसीति वज्रगमः ॥

पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रे देवदेवमिति वैश्वदेवस्तुतः । सूचितं च । देवदेवं बृहदु गाथिवे वचः । आ० ७. १२. इति ॥

देवंदेवं वोऽवसे देवंदेवमभिष्टये ।

देवंदेवं हुवेम वाजसातये गृणंतो देव्या धिया ॥ १३ ॥

देवंऽदेवं । वः । अवसे । देवंऽदेवं । अभिष्टये ।

देवंऽदेवं । हुवेम । वाजऽसातये । गृणंतः । देव्या । धिया ॥ १३ ॥

यद्यं देव्या शीतमानया धिया क्षुत्वा गृणंतः क्षुवंतः संतो यो युष्माकं मध्ये देवं देवं दीप्यमानं देवमवसे कर्मरक्षणायार्हयाम । अशुक्रमेताह । अभिष्टयेऽभिलषितप्राप्त्यर्थं च देवं देवं वयमाह्वयाम । ततो वाजसातये ऽज्ञानाभाय ऊवेम । ऊचाम ॥

देवासो हि ष्मा मनवे समन्यवो विश्वे साकं सरातयः ।

ते नो अद्य ते अपरं तुचे तु नो भवतु वरिवोविदः ॥ १४ ॥

देवासः । हि । स्म । मनवे । सऽमन्यवः । विश्वे । साकं । सऽरातयः ।

ते । नः । अद्य । ते । अपरं । तुचे । तु । नः । भवतु । वरिवऽविदः ॥ १४ ॥

समन्यवः सखानमनसः यद्वा संयामेषु शत्रुहनार्थं समानक्रोधयुक्ता विश्वे सर्व एष देवासो हि ष्म मन्-
दादयो देवाः खलु मनव एतन्नामकायर्वथे महां साकं सह युगपदेव सरातयो धनादिदानेन सहिता भवन्तु ।
पुनरपि प्रार्थयति । ते देवा नोऽस्माकमवाप्सिन्विनेऽपरं च किं वज्रना सर्वेषु दिवसेषु धनदातारो भवन्तु । न
केवलमस्माकमेव किंतु तुषि । तुगित्पत्न्यनाम ॥ तुषि पित्रि हिंसादाननिकेतनेषु ॥ तोजयति हिंसा पितुर्दुःखा-
दिभिमिति तुक् पुत्रः । तस्मै नोऽस्माकं पुत्राय वरिवोविदो वरवीयस्य धनस्य संमयितारो भवन्तु ॥

व वः शंसाम्यदुहः संस्य उपस्तुतीनां ।

न तं धूर्तिर्वह्ण मिच मर्त्यो यो वो धामभ्योऽविधत् ॥ १५ ॥

प्र । वः । शंसामि । अदुहः । संऽस्ये । उपऽस्तुतीनां ।

न । तं । धूर्तिः । वह्ण । मिच । मर्त्ये । यः । वः । धामऽभ्यः । अविधत् ॥ १५ ॥

हे अद्भुतोऽद्भोग्धारोऽहिंसा वा मरुदादयः उपसृतीनामुपसीचाणां संक्षि तासां यक्षि क्षिपमाहवाद्-
कात्संज्ञानमृतेऽश्विनश्चे वो युष्मान् प्र शंसामि । प्रकर्षेण क्षीमि । हे वरुण मिष मिषावक्ष्यी तं मर्त्यं मनुष्यं
भूतिः ॥ ध्रुवो हिंसार्थः ॥ शत्रुभ्यो हिंसा तं न बाधते यो मनुष्यो वो युष्माकं धामभक्षीजोभ्यः । धीयते
ऽश्विनिति धाम शरीरं वा । तेभ्योऽविधत् ॥ विध विधानि ॥ हवींषि विदधाति प्रयच्छति । एतेन तेजसामपि
हविर्मन्त्रणमस्तीति ज्ञायते ॥

प्र स क्षयं तिरते वि महीरिषो यो वो वराय दाशति ।

प्र प्रजाभिर्जायते धर्मेण स्पर्येरिष्टः सर्व एधते ॥ १६ ॥

प्र । सः । क्षयं । तिरते । वि । महीः । इषः । यः । वः । वराय । दाशति ।

प्र । प्रजाभिः । जायते । धर्मेणः । परि । अरिष्टः । सर्वः । एधते ॥ १६ ॥

हे मरुदादयः स मनुष्यः क्षयं । क्षियति निवसंत्यनेति क्षयो गुहं । तत्स मनुष्यः प्र तिरते । प्रकर्षेण
वर्धयति । तिरतिवृद्धिकर्मा । स एव महीर्महांतीवोऽज्ञानि च वि वर्धयति यो मनुष्यो वराय वरणीयाय
धनाय तदर्थं वो युष्मभ्यं दाशति हवींषि प्रयच्छति । धनादिभिर्वर्धयतीत्यन्वयः । किं च धर्मणः । भ्रियत
अश्विगिरिति धर्मं कर्म । युष्मद्विषयात्कर्मणः सकाशात्स मनुष्यः प्रजाभिः पुत्रपीषादिभिः परि परितः
सर्वतः प्र जायते । प्रकर्षेणाविर्भवति । आत्मा च पुत्रनामासि । शत० १४. ९. ४. २६. इति श्रुतिः । ततोऽरिष्टो
ऽक्षिरहिंसितः सर्वो युष्माकं हविष्प्रदानात्सकलो जन एधते । धनादिभिर्वर्धते ॥ ॥ ३३ ॥

चृते स विंदते युधः सुगेभिर्घृत्यध्वनः ।

अर्यमा मिचो वरुणः सरातयो यं चार्यते सजोषसः ॥ १७ ॥

चृते । सः । विंदते । युधः । सुगेभिः । याति । अध्वनः ।

अर्यमा । मिचः । वरुणः । सऽरातयः । यं । चार्यते । सऽजोषसः ॥ १७ ॥

सोऽर्यमादीनां हविर्दाता मनुष्यो युधः ॥ युध संग्रहः । माचि क्षिप ॥ सुजादृति विनापि विंदते । धनानि
क्षीमति । किं च सुगेभिः श्रोमणमर्षेः सुष्ठु गंतुभिर्वाक्षैः सहाध्वनो मार्गान् । अंत्याह्नेशानित्यर्थः । तां याति ।
गच्छति । यं अर्च्यमा सततं गच्छन् मिचः स्रोतूणां यदृष्टां च धनप्रदानेन मिषभूतो वरुणो निवारयिता
शत्रूणां यद्वा वरणीयः संभवनीय एतन्नामकाः सरातयः समानदानास्त्रयो देवाः सजोषसः परस्परं संगताः
संतो यं हव्यप्रदातारं चार्यते स्वरचणीः पाकयंति स धनादीनि विंदतीत्यन्वयः ॥

अजे चिदस्मै कृणुध्वा न्यंचनं दुर्गे चिदा सुसरणं ।

एषा चिदस्मादुशनिः परो नु सास्त्रेधंती वि नश्यतु ॥ १८ ॥

अजे । चित् । अस्मै । कृणुय । निऽअंचनं । दुऽगे । चित् । आ । सुऽसरणं ।

एषा । चित् । अस्मात् । अशनिः । परः । नु । सा । अस्त्रेधंती । वि । नश्यतु ॥ १८ ॥

हे देवाः अजे चित् । क्षि क्षमिभवे ॥ परिरणमिमवनीधिऽपि परपुरे अंचनं जितरां, वमनमस्ती मनवे
कनुच । पूर्यं जुषत । यद्वा । अच अमुनमपि प्रक्षी मननं जुषत । तथा दुर्गे चिदंस्त्येऽपि अजे सुसरणं ॥ च
यती ॥ श्रोमणममममा समंतात्कुषत । एवं सति शेषाशनिः शत्रूणां तदेतदायुधमस्मात्सर्वतो गंतुर्नवीनुं चित्रं
परः परस्ताद्वधेत् । पश्चात्सायनिरक्षेधंती कांचिद्वधेहिंसती चि नश्यतु । क्षिपहा भवेत् ॥

यद्द्य सूर्य उद्यति प्रियक्ष्णा चतुतं दध ।

यन्निमुचिं प्रबुधिं विश्ववेदसो यद्वा मध्यंदिने दिवः ॥१९॥

यत् । अद्य । सूर्ये । उत्तयति । प्रियक्ष्णाः । चतुतं । दध ।

यत् । निऽमुचिं । प्रऽबुधिं । विश्वऽवेदसः । यत् । वा । मध्यंदिने । दिवः ॥१९॥

हे प्रियक्ष्णाः प्रीणयितुम्वा देवाः सूर्ये सर्वस्य स्वस्वकर्मणि प्रेरके सवितर्युक्त्युत्पन्नकृति सत्यवाक्किञ्चिन्ने यद्यदा ऋतं कक्षाणभूतं गृहं दध धारयत ॥ दधातेर्निदि मध्यमवज्रवचने रूपं ॥ यद्यदा हे विश्ववेदसः सर्वधना देवाः निमुचि । मुचिर्गत्यर्थः । सूर्यस्य निमोचने नितरां गमने । सायमित्यर्थः । तस्मिन् धारयत । यद्वा प्रबुधि तस्य प्रबोधने प्रातःकाले । यद्वा दिवः सूर्यतेजसा दीप्यमानस्याहो मध्यंदिने मध्ये धनं मनवे धनैस्तुत्तरण संबंधः ॥

यद्वाभिपित्वे असुरा चतुतं यते छर्दिर्येम वि दाप्नुषे ।

वयं तद्वा वसवो विश्ववेदस उप स्थेयाम मध्य आ ॥२०॥

यत् । वा । अभिऽपित्वे । असुराः । चतुतं । यते । छर्दिः । येम । वि । दाप्नुषे ।

वयं । तत् । वः । वसवः । विश्वऽवेदसः । उप । स्थेयाम । मध्ये । आ ॥२०॥

हे असुराः प्राज्ञाः संयाम आप्नातां चित्तारो वा देवाः यद्वाभिपित्वेऽस्माकं प्रति युष्माकमभिप्राप्तावुतं सत्यभूतं यच्च यते ॥ इयः शतरि रूपं ॥ गच्छते दाप्नुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय छर्दिः ॥ छर्दिर्दीप्तिदेव-
नयोः ॥ दीप्यतेऽनेनेति छर्दिस्तेजः । यद्वा । छर्दिति दीप्यतेऽनेनेति छर्दिर्गृहं । तद्गृहं तेजो वा वि येम प्रयच्छत । यथैवं यूयं जुष्टव तर्हि वयं हे वसवः क्षीतृणां धनादिभिराच्छादयितारः यद्वा शत्रूणां विवाहयितारो विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञाना वा हे देवाः को युष्मत्संबन्धि तत्कक्षाणं गृहं । यच्चर्धे द्वितीया । भवन्निः-
प्रक्तस्य गृहस्य मध्य उप स्तेयाम । उपतिष्ठेम । युष्मान्हविर्भिः पूजयेम ॥ तिष्ठतेराशीर्निदि निश्चि-
शिक्षित्वत्प्रत्ययः ॥

यद्द्य सूर उदिते यन्मध्यंदिन आतुचि ।

वामं धात्य मनवे विश्ववेदसो जुहानाय प्रचेतसे ॥२१॥

यत् । अद्य । सूर । उत्तयति । यत् । मध्यंदिने । आतुचि ।

वामं । धात्य । मनवे । विश्वऽवेदसः । जुहानाय । प्रचेतसे ॥२१॥

हे विश्ववेदसः सर्वतो आप्तधना हे देवाः यद्यदाद्येदानीं । यद्वा सूर्य उदिते सति । यद्यदा मध्यंदिने दिवसस्य मध्ये । यद्वातुचि । आतुचिर्गमनार्थः । सूर्यस्य निमोचने । सायमित्यर्थः । जुहानायापी हवींषि जुहोति अत एव प्रचेतसे प्रकृतज्ञानाय मनव एतन्नामकाथर्वणे मर्त्यं वामं वननीयं धनं धात्य इत्य तदुपमीमहे तुत्तरण संबंधः ॥

वयं तद्वाः सम्राज आ वृषीमहे पुषो न बहुपाय्यं ।

अश्याम तदादित्या जुहंतो हविर्येन वस्योऽनशामहे ॥२२॥

वयं । तत् । वः । संऽराजः । आ । वृषीमहे । पुषः । न । बहुऽपाय्यं ।

अश्याम । तत् । आदित्याः । जुहंतः । हविः । येन । वस्यः । अनशामहे ॥२२॥

हे सखायः सन्धर्दीयमाना देवाः पुत्रो न ॥ एकवचनं ज्ञादसं ॥ युष्माकं पुत्रा इव क्षिताः पुत्रा यथा पितुभिः पोषाः तद्वयुष्माभिः पोषा यथं । यजुपायं यजुभिर्मोक्षं यो युष्मासंबंधि तद्वनमश्राम । प्रामुशाम । धेन धनेन वक्षो वसीयोऽतिशयेन वसुमत्त्वमनश्रामहि अन्नवामहि प्रामुशः ॥ अतोतिर्बोधि नत्वेन अमृत्ययः ॥ ३४ ॥

ये चिंशतीति पंचर्षमष्टमं सूक्तं । अचानुक्रांतं । ये चिंशति पंचोपांता पुरउष्णिगिति । मनुर्द्धविः । प्रान्तसमीपपरिभाषया गायत्री छंदः । उपांता पुरउष्णिक् । पूर्ववद्विधे देवे देवता ॥ तृतीये छंदोमि वैश्वदेवशस्त्रे ये चिंशतीत्येतत्सूक्तं वैश्वदेवनिविधानं । सूचितं च । ये चिंशतीति वैश्वदेवं । आ० ८. ११.१ इति ॥

ये चिंशति चयस्परो देवासो बर्हिंरासदन् । विदन्नहं क्षितासन् ॥ १ ॥

ये।चिंशति।चयः।परः।देवासः।बर्हिः।आ।असदन्।विदन्।अहं।क्षिता।असन् ॥ १ ॥

मनुराह । चिंशति चिंशत्संख्यायाः परः परस्तात्तयः । चयस्त्रिंशदेवता इत्यर्थः । ये देवासो देवा बर्हिरसदीययज्ञसंबंधिनि बर्हिषि इविःस्वीकरणार्थमासदन् आसीदन्तु अचानंतरं विदन् ते देवा अस्मान्-विषां प्रदातुमिति जानन्तु । ततो क्षिता द्विधा द्विप्रकारमसन् । अस्माभ्यं धनं पश्वादिकं च प्रयच्छन्तु । यद्वा । क्षिता द्वेधं । अनेन पौनःपुन्यं सस्यते । पुनःपुनरस्माभ्यं धनादिकं ददत्वित्यर्थः ॥

वरुणो मिचो अर्यमा स्मद्रातिषाचो अग्रयः । पत्नीवंतो वषट्कृताः ॥ २ ॥

वरुणः।मिचः।अर्यमा।स्मद्रातिऽसाचः।अग्रयः।पत्नीऽवंतः।वषट्कृताः॥२॥

वरुणो वरुणीयः संभवनीयो मिचः सोतुषां यष्टुषां च धनादिदानेन मिचभूतोऽर्यमा सोपकारिणे धनं प्रापयन् यद्वा सततं गच्छन् एतन्नामकास्त्रयो देवाः स्मद्रातिषाचः । स्मत् सुमच्छोभना रातिर्हविष्प्रदानं येषामस्तीति स्मद्रातयो यजमानाः । तान् सचति धनादिप्रदानेन सेवंत इति तथोक्ताः । यद्वा । कक्षात् यथा भवति तथा इविषां दातुन् सचंत इति । ते तावुषाः पत्नीवंतो देवपत्नीसहिता अपयोऽंगमशीषा नागविधा अपयो वषट्कृताः । मया सोमस्त्रायि वीहि वीवडित्वादिना स्वाहाकृताः । सुजता इत्यर्थः ॥

ते नो गोपा अपाच्यास्त उदक्त्वा इत्या न्यक् । पुरस्तात्सर्वेया विशा ॥ ३ ॥

ते।नः।गोपाः।अपाच्याः।ते।उदक्।ते।इत्या।न्यक्।पुरस्तात्।सर्वेया।विशा॥३॥

ते वरुणादग्रे देवाः सर्वथा सर्वेषां विशानुषरवर्गेषां सहापाच्याः । अपाची प्रतीची । ततो नोऽस्माकं गोपा गोपाधितारो भवन्तु । त एव उदगुदीक्षाः ॥ चक्षिर्बुधिति पंचम्यर्थे विहितस्वाकातिर्बुक् ॥ ततोऽप्यस्माकं रचका भवन्तु । इत्येति शब्देनोर्ध्वा दिशं दक्षिणां च निदिशति । इत्यनेन पूर्वोक्तेन प्रकारेणोर्ध्वाया दक्षिणस्याश्च दिशो देवा अस्माकं पाधितारो भवन्तु । तथा न्यपीक्षा दिशः ॥ अथापि पूर्ववदस्मातिर्बुक् ॥ अधस्तादेवाप्यस्माकं पातारो भवन्तु । किंच पुरस्तात्पाच्या दिशश्च ते देवा अस्माकं गोपाधितारो भवन्तु ॥

यथा वरुंति देवास्तथेदं ससदेषां नकिरा मिनत् । अरावा च न मर्त्यः ॥ ४ ॥

यथा।वरुंति।देवाः।तथा।इत्।असत्।तत्।एषां।नकिः।आ।मिनत्।अरावा।

चन।मर्त्यः॥४॥

देवा क्षीतमानाः सर्वे देवा यथा वरुंति यथा कामयन्ति ॥ वरुं कांती । संस्वारकाक्षिति पूर्वकमक्ष छंदवि विकल्पितत्वाज्जादेशः ॥ तथैवचोर्ध्वं तथैवास्त । तद्वत्त्वैव । तदेवाह । एषां देवानां तत्कामनं नकिर्न कश्चिदपि मिनत् । हिनक्ति ॥ मीक् क्षिंवायां । क्षेति क्यं । मीवातिर्विमम इति ब्रह्मत्वं । कचं देवाना-मभिमन्ति तथा मयतीति श्वत् तदाह । अरावा । यदि देवाः कक्षपिदुष्कृतान्तरं मनुष्यं कामयन् तदार-

वादाता । चनेत्यर्थः । अदातापि मर्त्यो मनुष्य उग्रश्रो देवेभ्यो हवींषि प्रयच्छति । तस्मात्तेषां चत्कामनं तत्तच्छ भवतिवित्तर्षः ॥

सप्तानां सप्त्र चृष्टयः सप्त्र युक्त्वा न्येषां । सप्त्रो अधि त्रियो धिरे ॥ ५ ॥

सप्तानां । सप्त्र । चृष्टयः । सप्त्र । युक्त्वा नि । एषां । सप्त्रो इति । अधि । त्रियः । धिरे ॥ ५ ॥

अथ पुरातनी कथा । इन्द्रसमानं पुत्रमिच्छन्त्या अदिर्गर्भस्य केनचित्कारणेन्द्रेण सप्तधा भिन्नत्वात्स गर्भः सप्तगणात्मकोऽभवत् । ततो मरुतः संपन्नाः । सप्तगणा वै मरुतः । ते सं० २. २. ११. १. इति श्रुतिः । एषा कृषिर्दं पिबे मरुतामुच्यते वचः । अ० १. ११४. ६. । इत्यस्मिन्वर्गे सप्तपंचिनाभधायि । तथा चास्मा अचोऽयमर्थः । सप्तानां मरुतां गणानां सप्त्र सप्तसंख्याका चृष्टय आयुधविशेषां विभिन्नाः संति । तथा सप्त्र सप्तसंख्याकानि युक्त्वाणि द्योतमानानि कुंडलादीन्वाभरणानि । युक्त्वा न्येषां वा । एषां गणानां विभिन्नानि संति । ततः सप्त्र मरुतां गणाः सप्त्रो सप्त्रेव सप्त्रविधाः त्रियः सकला दीप्तीरधि धिरे । परस्परमधिकं दधिरे ॥ ३५ ॥

बभुरेक इति द्रष्टव्यं नवमं सूक्तं । मरीचिपुत्रः कक्षपो वैवस्वतो मनुष्यो अविः । तथा चानुकन्यते । बभुर्द्वय कक्षपो वा मारीचो द्विपदमिति । द्वापि द्विपदा विंशत्पचरा विराजः । पूर्ववद्विदे देवा देवता ॥ तृतीये छंदोमे वैश्वदेवसूक्तात्पूर्वमेव द्विपदं सूक्तं ग्रंथनीयं । सूच्यते हि । बभुरेक इति द्विपदासूक्तानि पुरसा-
द्वैश्वदेवसूक्तानां । आ० ८. ७. इति ॥

बभुरेको विष्णुः सूनरो युवांज्यंस्ते हिरण्ययं ॥ १ ॥

बभुः । एकः । विष्णुः । सूनरः । युवा । अंजि । अंस्ते । हिरण्ययं ॥ १ ॥

अथ द्वागामृचां किंचित्पदं किंवात्पुत्रदेवतं । अथ प्रथमायां बभुरित्यनेन सोमोऽभिधीयते । सोमं बभुमा कमेत । ते सं० २. १. ३. ३. । इत्यादिषु दृष्टत्वात् । बभुर्बभुवर्षाः शबलतादिषु परिपक्ताः । युवा ॥ युष्मन् धारयपोषणयोः । कुर्ध्व । उ० १. २३. । इति कुप्रत्ययः ॥ सर्वस्य सुधामथैः किरणैस्तावदुन्नते चंद्रमसि दुःखो-
पुग्रमनानि पुष्टानि खलु । तादृशो विष्णो विज्वमंचनः सूनरः सुष्ठु राशीयां नेता । रात्रयचंद्रमेतुकाः खलु । एतादृशो युवा प्रतिदिवसमाविर्भूतत्वात्तद्वय एको देवः सोमो हिरण्ययं हिरण्यमयमंजि । अभिषज्यते प्रकाशतेऽनेति त्वंवाभरणं । अभिषजितसाधनं कुंडलमुकुटादिकं स्वशरीरमंजि । अभिषंजयति ॥

योनिमेक आ संसाद् द्योतनोऽतर्देवेषु मेधिरः ॥ २ ॥

योनिं । एकः । आ । संसाद् । द्योतनः । अंतः । देवेषु । मेधिरः ॥ २ ॥

अथ योनिमिति किंवादिष्यते । अपथे गृहपत्य इत्यादिषु दृष्टत्वात् । देवेषु देवानामंतर्मध्ये द्योतनः स्तौतवसा दीपमानो मेधिरो मेधावी । अथवा मेधाकांषिणां द्योतुषां मेधादातुस्त्रिण मेधायुक्तः । एवंविध एकोऽपि योनिं ज्ञानभूतमाहवनीयादिकमा संसाद् । इतिः स्तोत्रकार्यमासीदिति ॥

वाशीमेको विभर्ति हस्त आयसीमंतर्देवेषु निधुविः ॥ ३ ॥

वाशीं । एकः । विभर्ति । हस्ते । आयसीं । अंतः । देवेषु । निधुविः ॥ ३ ॥

देविज्यंतर्देवानां मध्ये द्योतमानो निधुविर्निधुवि ज्ञाने वर्तमानः । यद्वा । नितरां नमनमसासीति निधुविः सर्वदा नमस्कृतः । अथवा संयामेभु ग्रन्थानां पुरतोऽतिग्रथेन स्तौयवान् । एतादृश एकस्त्वष्ट्रनामको देव आपसीमयोमयधारां वाशीं । वानु शब्दः । ग्रन्थत्वात्कंदयति ग्रन्थनयति वाशी तच्चक्षसाधनं कुठारः । तं स्तौयति इति विभर्ति । धारयति ॥

वज्रमेको विभर्ति हस्त आहितं तेन वृषाणि जिघ्रते ॥ ४ ॥

वज्रं । एकः । विभर्ति । हस्ते । आहितं । तेन । वृषाणि । जिघ्रते ॥ ४ ॥

अथ वज्रसिंहादिन्द्रो देवता । एक इन्द्र आहितं स्वकीयहस्ते निहितं वज्रमेतन्नामकमायुधं विभर्ति । अने । स एवेन्द्रोऽनेन निहितेन वज्रेण वृषाख्यावरकाणि रक्षांसि पापानि वा विघ्नते । भृशं हन्ति ॥

तिग्ममेको विभर्ति हस्त आयुधं शुचिर्यो जलाषभेषजः ॥ ५ ॥

तिग्मं । एकः । विभर्ति । हस्ते । आयुधं । शुचिः । उयः । जलाषभेषजः ॥ ५ ॥

अथ जलाषभेषज इत्यनेन वज्रोऽभिधीयते । शुचिः ॥ शुच दीप्ती ॥ सर्वतः स्वतेजसा दीप्यमानः । यद्वा ॥ शुच शोके ॥ शत्रूणां शोचयिता दुःखयिता । अत एषोय उन्नर्णवको जलाषभेषजो रोगापनयनेन सुखकरमिषज्यवान् । यद्वा । शत्रूणां दुःखरूपसंसारोक्तेदेन सुखकारिभिषयूपः । प्रथमो दैवो भिषगित्यादिभूतिभिरस्त्रभिषक्तं यूयते । तादृश एको वज्रस्तिग्मं तीक्ष्णधारमायुधं । आयुध्यति संप्रहरति शत्रून्नेतेत्यायुधं पिनाकः । तं स्वकीये हस्ते विभर्ति ॥

पथ एकः पीपाय तस्करो यथा एष वेद निधीनां ॥ ६ ॥

पथः । एकः । पीपाय । तस्करः । यथा । एषः । वेद । निधीनां ॥ ६ ॥

पथ इति सिंहेन पूषा निगद्यते । सं पूषस्रध्वनिसार । अ० १. ४२. १. । इत्यादिषु वृष्टत्वात् । एकः पूषनामको देवः पथो मार्गोऽपीपाय । व्यायतिर्वधेनकर्माप्यथ रक्षणार्थः । येऽपिहोषादि कर्म कुर्वन्ति तेषां स्वर्गमार्गं ये दुष्कृतं कर्म कुर्वन्ति तेषां यातनामार्गं च रक्षति । उभयेषां मार्गविपर्ययो यथा न भवति तथा पाक्षयतीत्यर्थः । एष सोऽयं पूषा निधीनां पुथिक्तां निहितानि धनानि वेद । वेत्ति । ज्ञात्वा शत्रूणां तानि ददातीत्यर्थः । तथ वृष्टांतः । तस्करो यथा । यथा चोरः पथि गच्छतां पुष्याणां धनहरणार्थं मार्गं रक्षति तथा च स चोरो गृहे निहितानि ज्ञात्वा तदाहृत्य स्वसहाधिभ्यो यथा तानि ददाति तद्वत् ॥

चीर्येक उरुगायो वि चक्रमे यच्च देवासो मदन्ति ॥ ७ ॥

चीरिणं । एकः । उरुऽगायः । वि । चक्रमे । यच्च । देवासः । मदन्ति ॥ ७ ॥

उरुगायो वि चक्रम इति पदसिंहादिष्णुव्यति । उरुगाय उरुभिर्वज्रभिर्गततयः । यद्वा । वज्रपु देशेषु गता वज्रकीर्तिर्वा । सर्वाञ्छत्रून् स्वसामर्थ्येन शब्दयत्नाकंदयतीति चोरगायः । एतादृश एकोऽसहायो विष्णुस्त्रोणि पदानि सुवनानि वि चक्रमे । साधु पादेन विक्रांतवान् ॥ येऽपाद्विहरणे । पा० १. ३. ४१. । इति क्रमतेरात्मनिपदं ॥ यच्च येषु लोकेषु देवास इन्द्रादयो देवा मदन्ति यजमानदक्षैर्विनिर्मायन्ति तानि वि चक्रम इत्यन्वयः ॥

विभिर्वा चरत एकया सह प्र प्रवासेव वसतः ॥ ८ ॥

विभिः । वा । चरतः । एकया । सह । प्र । प्रवासाऽइव । वसतः ॥ ८ ॥

एकया सहेति सिंहादिभिर्वाभिधीयते । वा द्वौ द्विलसंकोपितावन्विनी विभिः ॥ यी यत्नादिषु । क्रिप । हादसो वृत्तः ॥ जमनसाधनैरविचरतः । संचरते । विविमावन्विनविक्रया सूर्याख्या ताभ्यां स्वयंबुतया स्त्रिया सह प्र वसतः । प्रवासं सर्वत्र जमनं कुवतः । प्रवासे वृष्टांतः । प्रवासेव । यथा प्रवासिनी द्वौ पुष्याविक्रया स्त्रिया सह प्रवसतस्तद्वत् ॥

सदो वा चक्राते उपमा दिवि स्रज्जां सर्पिरासुती ॥ ९ ॥

सदः । वा । चक्राते इति । उपमा । दिवि । स्रज्जां । सर्पिरासुती इति सर्पिःऽआसुती ॥ ९ ॥

समाप्ताविति बिंशेन मित्रावरुणावभिधीयते । उपमोपमौ परस्परं स्वकांक्षोपमानभूतौ । यद्वा । उपमीयत आभ्यां श्वर्भमितुपमी सर्वस्व । एतावैव सम्राजा सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानौ सर्पिरामुतौ । सर्पिर्धृतमाभ्यामावृयत इति सर्पिरामुतौ । घृतहृविष्णौ द्वा द्वौ मित्रावरुणौ दिवि बुभुक्षे सदः । सीदन्त्विति सदः खानं । तस्य-
क्राति । अकाष्टौ ॥

अर्चैत एके महि सामं मन्वत तेन सूर्यमरोचयन् ॥ १० ॥

अर्चैतः । एकै । महि । सामं । मन्वत । तेन । सूर्ये । अरोचयन् ॥ १० ॥

एकेऽचयो महि महत्साम चितृत्वंचदशादि मन्वत । अमन्वत । तदेवार्चतः पूजयंत एतादृशा अचयलो-
कोक्तेन साम्ना सूर्यमरोचयन् । अदीपयन् । त एवाच देवता ॥ ३६ ॥

नहि व इति चतुर्थं दशमं सूक्तं । आद्या गायत्री द्वितीया पुरउष्णिक् तृतीया बृहती चतुर्थं गुरुप ।
मनुर्वैवस्वत अविः । पूर्ववदिधे देवा देवता । तथा चानुक्रांतं । नहि वस्तुष्कं पुरउष्णिग्बृहत्पुनरुक्तमिति ॥
विनियोगस्तु बिंशादवगंतव्यः ॥

नहि वो अस्त्यर्भको देवासो न कुमारकः । विश्वे सतोमहांत इत् ॥ १ ॥

नहि । वः । अस्ति । अर्भकः । देवासः । न । कुमारकः । विश्वे । सतः । महांतः । इत् ॥ १ ॥

हे देवासो देवाः वो युष्माकं मध्येऽर्भको नह्यसि । शिशुर्नासि खलु । तथा न कुमारको युष्माकं मध्ये
कुमारोऽपि नासि । किंतु सर्वे यूयं सवयसो नित्यतद्वणा भवथ । एतदेव प्रतिपादयति । विश्वे सर्वे देवा
यूयं सतोमहांत इत् । सर्वेषां दिव्यमानात्पृथिव्यामपि ये महांतसि सतोमहांत इत्युच्यंते । तस्माद्युष्माकमर्भ-
कोऽपि कुमारोऽपि नास्तीत्यर्थः ॥

इति स्तुतासो असथा रिशादसो ये स्य जयश्च बिंशश्च । मनोर्देवा यज्ञियासः ॥ २ ॥

इति । स्तुतासः । असथ । रिशादसः । ये । स्य । जयः । च । बिंशत् । च । मनोः । देवाः ।

यज्ञियासः ॥ २ ॥

हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो हे मनोर्यज्ञियासो मनुजामकस्य मम यज्ञाहो हे देवाः ये यूयं
जयश्च बिंशस्वाकास्त्रिंशश्च बिंशत्स्वाकास्त्रयस्त्रिंशदेवताः अ भवथ अभूत ते यूयमितीत्यमनेन प्रकारेण
स्तुतासोऽसथ । मया मनुजा स्तुता भवथ ॥ अक्षैर्वेदि च्छादसो जुगभाषः ॥ यद्वा । असथेति कात्वर्यः । इत्थं
स्तुता यूयं हर्षीषि कामयध्वं ॥

ते नस्त्राध्वं तेऽवत त उ नो अधि वोचत ।

मा नः पथः पित्र्यान्मान्वादधि दूरं नैष्ट परावतः ॥ ३ ॥

ते । नः । पा॒ध्वं । ते । अ॒वत । ते । ऊं इति । नः । अधि । वो॒चत ।

मा । नः । प॒थः । पि॒त्र्यात् । मा॒न॒वात् । अधि । दूरं । नैष्ट । परा॒वतः ॥ ३ ॥

हे देवाः ते यूयं नोऽस्त्राध्वं । पाध्वेभ्यो रघोभस्त्राध्वं । ते यूयमवत । धनादिप्रदानिरस्त्राजयत । त
एव देवा नोऽस्त्राध्वं वोचत । अधि कं भवंतः कर्मकारिणो धनादिमंतश्च भवंत्विति यूयं ब्रूत । किंच हे देवाः
मानवात् । मनुः सर्वेषां प्रिता । तत् प्रावतात्पित्र्यात् पिता मनुर्थं मामं चक्रे तस्मात्पथो मार्गो नोऽस्त्राध्व
नैष्ट । मा नयत । अपयजनं मा कुर्वतेत्यर्थः । सर्वदा ब्रह्मचर्यापिहोषादिकर्मणि येन मर्निष्य भवंति तमेवा-
स्त्राजयत । किंतु दूरं न एतद्व्यतिरिक्तौ विप्रज्जहमानोऽसि तस्मादधि । अधि कमित्यर्थः । अस्त्राजयनयत ॥

ये देवास इह स्थन् विश्वे विश्वानरा उत ।

अस्मभ्यं शर्म सप्रथो गवेऽन्वाय यच्छत ॥४॥

ये । देवासः । इह । स्थन् । विश्वे । विश्वानराः । उत ।

अस्मभ्यं । शर्म । सप्रथः । गवे । अन्वाय । यच्छत ॥४॥

हे देवासो देवाः उतापि च विश्वानराः । विश्वे सर्वे नरः कर्मनेतारोऽध्वर्यादयो यस्य स विश्वानरो यज्ञः । तस्मिन् सोमादिहवीषि स्वीकर्तुं भवाः प्रादुर्भूताः ॥ भवार्थेऽयमन्वयः ॥ यद्वा । विश्वानरोऽपिः । देवानां तन्मुखत्वान्नस्य संबंधितः । विश्वे सर्वे ये देवा यूयमिहास्मिन्नक्षदीथि यज्ञे स्वन हवीष्यादातुं भवन् ततः सप्रथः ॥ प्रथ प्रख्याने ॥ सर्वतः प्रसिद्धं सर्वत्र पृथुतमं वा शर्म । सर्वं गृणाति हिनस्ति दुःखमिति शर्म सुखं । तदस्मभ्यं प्रयच्छत । तथा गवेऽन्वादीथिभ्यो यज्ञसाधनभूतिभ्यो गोभ्योऽन्वाय शर्म सुखं प्रदत्त ॥ ३७ ॥ ४॥

पंचमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र यो यजातीत्यष्टादशर्षं प्रथमं सूक्तं । वैवस्वतो मनुर्धविः । नवमीच-
तुर्दशानुष्टुभौ शिष्टाः पंचदशाष्टतस्रः पंक्तयः । दशमी पादनिष्पत् । चयः सप्तकाः पादनिष्पत् । ऋगु० ४. ४. ।
इति तद्वचनात् । शिष्टा एकादश प्रान्वत्सप्रपरिभाषया गायत्र्यः । आद्यासु चतस्रसु यज्ञस्यतो यजमानप्रशंसा
च भूयते । अतस्तद्विवताकाः । या दंपती इत्याद्यासु पंचम्यादिषु दंपती प्रशंस्यते । अतस्तद्विवताकाः । अथशि-
ष्टासु नवसु दंपत्योराश्रयः प्रतिपाद्यते । अतस्मा एव देवताः । तथा चानुक्रम्यते । यो यजाति श्रूणाचिज्यासवो
यजमानप्रशंसा च येत्यादिपंच दंपत्योः शिष्टास्तदाश्रयोऽनुष्टुप चतुष्पंक्त्यंतं नवम्यनुष्टुब्दशमी पादनिष्पत्तिरिति ॥

यो यजाति यजाति इत्सुनवच्च पचाति च । ब्रह्मेदिंद्रस्य चाकनत् ॥ १ ॥

यः । यजाति । यजति । इत् । सुनवत् । च । पचाति । च । ब्रह्मा । इत् । इंद्रस्य । चाकनत् ॥ १ ॥

यो यजमानः सकृद्यजाति यागं करोति इविभिर्देवान्मुखयति स देवेभ्यो लब्धधनादिकः सन् यजात इत् ।
पुनरमीष्टप्राप्तये देवेभ्यो हवीषि प्रयच्छति । तथा स एव यजमानः सुनवच्च । सोमाभिवर्धं करोति च । स
एव पचाति च । पशुपुरोडाशादिकं पचति च ॥ सर्वत्र यजादिषु जेवडागमाः ॥ स यजमान इंद्रस्य ब्रह्म
प्रजापति । इद्वधारणे । इंद्रसंबंधीणि लोषाखिव चाकनत् । पुनःपुनः कामयति ॥ कनतिः कांतर्थाद्यदुसुब्ध-
भासत्वं कांक्षं । ततो जेवडागमः ॥ अथ यागे यजमानो धनादि समत इति यज्ञप्रशंसा । स एक वृष्टफलः
सन् सोमाभिवर्धनादीं करोतीति यजमानप्रशंसा ॥

पुरोक्ताशं यो अस्मै सोमं ररत आशिरं । पादितं शक्रो अंहसः ॥ २ ॥

पुरोक्ताशं । यः । अस्मै । सोमं । ररते । आऽशिरं । पात् । इत् । तं । शक्रः । अंहसः ॥ २ ॥

यो यजमानोऽस्मा इंद्रस्य पशुपुरोक्ताशं तथाशिरं तुतोयसवने गोपीरेकामिश्रितं सोमं ररते प्रयच्छति ॥
रातिर्बुद्धि श्रयः सुः । अडागमः ॥ शक्रः समर्थः स इंद्रस्य यष्टारमंहसः पापात्तद्रूपाद्रूचसो वा पात् । इद्व-
धारणे । अपादेव । रचतिव ॥ पातिर्बुद्धि रूपं ॥

तस्य शुभो असद्रथो देवजूतः स भूभुवत् । विश्वा वन्वन्नमिचिया ॥ ३ ॥

तस्य । शुभमान् । असत् । रथः । देवऽजूतः । सः । भूभुवत् । विश्वा । वन्वन् । अमिचिया ॥ ३ ॥

तस्य देवान्मुखयतो यजमानस्य देववृत्तो देवैरिन्द्रादिभिः प्रेरितो शुभान् दीप्तिमान् रथो इंद्रवर्णीः
सोमो देवानां इविप्रदानरूपेण लब्धनासत् । भवति । जानच्छति । ततस्तेन रथेनामिचियामिचियान्द्रभूमिः
यजमान विश्वा सर्वान् बाधान् वन्वन् । वनोति हिंसाकर्म इति यच्छतः । हिंसन् स एव भूभुवत् । पुषादिभिर्धनैश्च

वर्धति । अथ येन मे रघो बाधाभावश्चाभूदिति यागप्रशंसा धेनु सम्बन्धिदेवा रघं हतवन्त इति यजमानप्रशंसा ॥

अस्य प्रजावती गृहेऽसंश्रंती दिवेदिवे । इळा धेनुमती दुहे ॥४॥

अस्य । प्रजाऽवती । गृहे । असंश्रंती । दिवेऽदिवे । इळा । धेनुऽमती । दुहे ॥४॥

प्रजावती पुषादियुक्तमसंश्रंती । सञ्चतिर्गतिकर्मा । अगमनशीलं तादृशं धेनुमती । पयसा सर्वाण धिनोति प्रीणयतीति धेनुर्गौः । नत्सहितमिळान्नमस्य यदुर्गृहे दिवेदिवे दुहे । दुह्यते । यदा । इळिति गवां देवता । सा स्थिरा धेनुमती । गवां पतित्वाधेनुभिर्धेनुमती । इळा गोदेवता देवैः प्रेरिता सत्त्वस्य यजमानस्य गृहे दोग्धा । पुषादिकमस्य ददातीत्यर्थः ॥ दुहेर्लटि लोपस्य आत्मनेपदेष्विति तजोपः ॥ अथेऽध्यासवः ॥

या दंपती समनसा सुनुत आ च धावतः । देवासो नित्ययाशिरा ॥५॥

या । दंपती इति दंऽपती । सऽमनसा । सुनुतः । आ । च । धावतः । देवासः । नित्यया । आऽशिरा ॥५॥

• अथ यजने दंपत्योः कुतिः । हे देवासो देवाः समनसा समनसौ कर्मणि समानमनस्त्वौ या यी दंपती यच्चकारिणी वाचापती सुनुतः सोमाभिषवं कुवतः । यी दंपती तत्समभिषुतं सोममा धावतश्च दशापविषेण शोधयतः ॥ धावु नतिशुद्धोः ॥ तथा नित्यया । यच तृतीयसवने सोमोऽस्ति तत्राश्रयणद्रव्यं गोपीरमस्त्विव । तस्मान्नित्यसंबन्धिनाशिराश्रयणेन गोपीरेण संयुतं सोमं यी प्रयच्छतः तावन्नादीन् प्राप्तुं इत्युत्तरस्य संबन्धः ॥ ३८८ ॥

प्रति प्राश्व्या इतः सम्यंचा बर्हिंराशते । न ता वाजेषु वायत ॥६॥

प्रति । प्राश्व्यान् । इतः । सम्यंचा । बर्हिः । आशते इति । न । ता । वाजेषु । वायतः ॥६॥

ती देवेभ्यो हविषां दातारी दंपती प्राश्व्यान् ॥ अथ भोजने । प्रपूर्वस्वास्तीयादिको भाव उच्यते ॥ प्राश्व्यान् ॥ तस्य साधून् हितान्वात्नादीन् प्रतीतः । प्रतिगच्छतः । यदा । प्राशितव्यान् ॥ अथ वर्णलोपः ॥ ताविव सम्यंचा सम्यंचौ समीचीनी संगती बर्हिर्यज्ञमाशति । आगच्छति । तच्च द्रव्यैर्धामुतः । तस्मात्ती यष्टारी भार्यापती वाजेषु देवैर्दत्तैस्त्वेषु न वायतः । ययतिर्गत्यर्थः । न यच्छतः । सर्वदाज्ञसहिती तिष्ठतामित्यर्थः ॥

न देवानामपि हुतः सुमतिं न जुगुक्षतः । अर्वो बृहत्विवासतः ॥७॥

न । देवानां । अपि । हुतः । सुऽमतिं । न । जुघुक्षतः । अर्वः । बृहत् । विवासतः ॥७॥

इती दंपती देवानामिन्द्रादीनां नापि हुतः । अपलापं न कुवतः । अपिह्रवोऽपलापः । देवेभ्यो हविः प्रदास्याम इति प्रतिज्ञाया पुनरदानमपलापः ॥ ह्रुह् अपनये ॥ कथं नापलापंतीत्यवसीयते । तदाह । सुमतिं युष्मदीयां शोभनां मतिं न जुगुक्षतः । जुघुक्षतः । न संवरीतुमिच्छतः । संवारयमाच्छादनं । न च्छादयत इत्यर्थः । किंतु कुतिं कुवतः ॥ गुह्यं संवरणे । सति यहगुह्ये च । पा० ७. २. १२. इतीदमतिषेयः । इत्यवत्वभावी । संहिताकाशे भम्भावी नास्ति च्छादस्त्वात् ॥ किंच बृहदेवेभ्यो दीयमानत्वाच्छ्रवः । अथ इत्यवत्वनाम । महर्हन्नं विवासतः । युष्मभ्यं प्रयच्छतः । विवासतिः परिचरयकर्म । दानमपि च परिचरयमेव । देवैर्दत्तमन्नं पुनरादिभिर्मिमीक्षत् पुनःपुनर्वयत इत्यर्थः ॥

पुषिण्या ता कुमारिणा विंशमायुर्थ्युतः । उभा हिरण्यपेशसा ॥८॥

पुषिण्या । ता । कुमाऱिणा । विंशं । आयुः । वि । अश्रुतः । उभा । हिरण्यऽपेशसा ॥८॥

पुत्रिणां पुत्रवन्ती तत्रापि कुमारिणा षोडशवर्षदेशीयपुत्रवन्ती हिरण्यपिशा हिरण्यधिराभरणीरजंकतरू-
पापुभोभी ता ती दंपती विश्वं सर्वमायुरायुषं अश्नुतः । व्यामृतः । यज्ञेन तयोः पुत्रादिकं भक्षमायुष
संभवतीत्यर्थः ॥

वीतिहोचा कृतवसू दशस्यन्तामृताय कं । समूधो रोमशं हंतो देवेषु कृणुतो दुवः ॥९॥

वीतिऽहोचा । कृतवसू इति कृतत्वंसू । दशस्यन्ता । अमृताय । कं । सं । ऊधः ।

रोमशं । हतः । देवेषु । कृणुतः । दुवः ॥९॥

वीतिहोचा वीतिहोची । वीतिः प्रियकरो होचा यज्ञो ययोस्वी । अनेन यज्ञेन तयोः सुखादिकं
संभवति । तादृशी । यदा । वीतिः कांत्यर्थः । होचेति वाङ्माम । अस्मद्विषयां क्षुतिं कृषतमिति पृथक्पृथग्देवैः
काम्यमानक्षुती । अत एव कं सुखप्रदं हवीरूपमन्नं दशस्यन्ता देवेभ्यः प्रयच्छन्ती कृतवसू ॥ तकारोपजन-
रूपांसः ॥ याचमानकृतधनी । पात्रेषूपयुक्तधनावित्यर्थः । एवंविधी दंपती अमृतायामरकाय संतानाभिवृद्धये
रोमशं रोमवंतं वृषणमूधो योजिं च सं हतः । संयोजयत इति । मिथुनमनूयते । ततः सपुत्रादिकी ती देवेषु
दुवः सुखप्रदानरूपां परिचर्यां कृणुतः । कृषतः ॥ पंचभिर्दंपती असूयेतां ॥

आ शर्म पर्वतानां वृणीमहे नदीनां । आ विष्णोः सचाभुवः ॥ १० ॥

आ । शर्म । पर्वतानां । वृणीमहे । नदीनां । आ । विष्णोः । सचाभुवः ॥ १० ॥

एतदादिषु दंपत्योराश्रयः । यष्टारो वयं पर्वतानां फलपुष्पसहितकृतानिर्गुणानां यच्छर्म सुखं तपनी
क्षीर्यक्षचणं सुखं वा नदीनां चोभयकूलवासिभिर्मुनिभिर्मनुष्यैर्वा जपाद्यनुष्ठाने कृते यत्सुखं तासां भवति तत्सुखं
एकत्र स्थित्वा सकलपदार्थभोग्यत्वकक्षयमनुष्ठानकक्षयं सुखमा वृणीमहे । संभवामहे । सचाभुवो देवैः सह
भवतो देवसहितस्य विष्णोरपि शत्रुहन्तकक्षयं यत्सुखं तदपि वयमा वृणीमहे । बाधाभावाद्द्विविद्भिरनेन
देवैः सह वर्तामहे इत्यर्थः ॥ ॥३९॥

एतुं पूषा रयिर्भगः स्वस्ति सर्वधातमः । उरुर्धा स्वस्तये ॥ ११ ॥

आ । एतुं । पूषा । रयिः । भगः । स्वस्ति । सर्वऽधातमः । उरुः । अध्वा । स्वस्तये ॥ ११ ॥

रयिर्धनानां दाता भगो भवनीयः सर्वैः सर्वधातमः सर्वेषां धारयितुमः सर्वेषां धनादिभिः पोषयितुमः
पूषितन्नामको देवः स्वस्ति चेमेतु । अस्मान्प्रति गच्छतु । ततो मार्गेरक्षे पूषकागते सत्पुत्रर्विंशत्योऽध्वा
मार्गः स्वस्तयेऽस्माकमविनाशाय भवतु ॥

अरमतिरनर्वणो विश्वो देवस्य मनसा । आदित्यानामनेह इत् ॥ १२ ॥

अरमतिः । अनर्वणः । विश्वः । देवस्य । मनसा । आदित्यानां । अनेहः । इत् ॥ १२ ॥

देवानां मध्ये पूषणमाह । अनर्वणः । अर्वा गंतव्यः । शत्रुभिरगतव्यस्ताप्रभृतस्य देवस्य कोतमानस्य पूषो
विश्वः सर्वः कोतुवनो मनसा अहया भक्षिवारमतिरकमतिः पर्याप्तक्षुतिर्भवति । तथा आदित्यानामदितिः
पुत्राणां देवानां इहमनेह इहपापमेव खलु । तस्माद्देवादिप्राप्तये कोतुवनः पूषणं कोतीत्यर्थः ॥

यथा नो मिचो अर्यमा वरुणः संति गोपाः । सुगा अतस्य पंथाः ॥ १३ ॥

यथा । नः । मिचः । अर्यमा । वरुणः । संति । गोपाः । सुगाः । अतस्य । पंथाः ॥ १३ ॥

मिचोऽर्यमा वरुणः एते यद्यो देवा नोऽस्माकं गोपा गोपयितारी यथा संति भवन्ति धीर्मानैर्व्यमैः
पापयितव्या भवाम त अतस्तत् सत्वभूतस्य वरुणस्य पंथाः पंथानः सुगा एषां सुमनसा भवन्तु । तैरानन्त्यास्माकं
जमाने आपयन्तित्यर्थः ॥

अग्निं वः पूर्यै गिरा देवमीळे वसूनां । सपर्येतः पुरुप्रियं मिचं न ह्येवसाधसं ॥१४॥

अग्निं । वः । पूर्यै । गिरा । देवं । ईळे । वसूनां । सपर्येतः । पुरुऽप्रियं । मिचं । न ।
ह्येवसाधसं ॥१४॥

हे देवाः वो युष्माकं पूर्यै सुख्यं पुरतो गतारं वा देवं स्वभासा दीप्यमानमग्निं वसूनां प्राप्तये गिरा
सुतिजघन्या वाचेळे । अहं स्त्रीमि । किंच सपर्येतो युष्मान्परिचरंतो मनुष्याः पुरुप्रियं बहुविधप्रियं
बहूनामभिमतदानेन प्रीणयितारं वा चेवसाधसं । अयंति निवसंति कर्मकरणार्थमचेति चेचो यच्च । तस्य
साधकं । साधने वृष्टांतः । मिचं न । यथा मिचं सुहृदन्वस्य चेचं केदारादिकं साधयति तद्वत्तत्साधकमग्निं
वसुप्राप्तये सुवति ॥

मक्षू देववतो रथः शूरो वा पृतसु कामु चित् ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१५॥

मक्षू । देवऽवतः । रथः । शूरः । वा । पृतऽसु । कामु । चित् ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अग्नि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥१५॥

देववतः । देवा यष्टव्यतया यस्य संति स देववान् । तस्य रथो देवेदन्तो मनु शीघ्रं दुर्गमं मार्गमपि
प्रविशति । सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः । तच्च वृष्टांतः । वेतिशब्दोऽचोपमानवाची । यथा मूरो योदा कासु
चित्युत्सु पृतनासु तद्वत् । यो देवानां । इदमधारणे । मम एवेयचति सुतिभिः पूजयितुमिच्छति । यद्वा ।
देवानां मम इयचति हविर्मिर्यष्टुमिच्छति । स यजमानोऽयज्वनो यागमकुर्वतो जनानमि भुवत् । स्वसाम-
र्क्षेणामिभवत्येव ॥ इयचति । यच्च पूजायां । यज देवपूजादिषु । उभयोरभ्यासस्य संप्रसारणं ह्येदं । पूर्वस्य
स्त्रीः संयोगाद्योरिति ककारलोपः ॥

न यजमान रिषसि न सुन्वान न देवयो ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१६॥

न । यजमान । रिषसि । न । सुन्वान । न । देवयो इति देवऽयो ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अग्नि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥१६॥

हे यजमान यो मवान् देवानां मम इयचति स त्वं न रिषसि । विनष्टो न भवसि । किंतु पुत्रपीडादि-
निर्वर्धसे । हे सुन्वान सोमाभिषवं कुर्वन् यः सुत्वंक्षेपां मम इयचति स त्वमपि न रिषसि । हे देवयो देवान्
कामयमान यो देवानियचति तादृशस्त्वमपि न रिषसि । किंतु धनादिनिर्वर्धसे । देवानां मनो यो यजमानो
यष्टुमिच्छति स यागमकुर्वतो जनानमिभवति ॥

नकिष्टं कर्मणा नशन्न प्र योषन्न योषति ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१७॥

नकिः । तं । कर्मणा । नशत् । न । प्र । योषत् । न । योषति ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अग्नि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥१७॥

यो यजमानो देवानां मनो यष्टुमिच्छति तं नकिर्न कश्चिदपि नशत् । स्वकीयेन कर्मणा न क्षात्रीति ।
नशतिर्वाहितकर्म । किंच स यद्वा न प्र योषत् । स्वसाम्प्रदायान्न विनष्टः पुत्रकृती न भवति । किंच न

धोवति । पुत्रादिभिर्धनादिभिश्च न विभक्तो भवति ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोरित्यस्योभयत्र लेख्यङानमः ॥ शिष्टं व्याख्यातं ॥

असदचं सुवीर्यमुत त्वदाश्रम्यं ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयंस्त्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१८॥

असत् । अचं । सुऽवीर्यं । उत । त्वत् । आश्रुऽश्रम्यं ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयंस्ति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥१८॥

यो यजमानो देवानां मनो यदुमिच्छति अचास्मिन्यजमाने सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रादिकमसत् । भवत्येव । उतापि चाश्रम्यमाणमनाश्रमसंघयुक्तं त्वत्तदनादिकं तस्मिन्यजमाने भवति । देवानां मनो यो ज्ञो हविर्भिर्यदुमिच्छति यदा पूजयितुमिच्छति स ज्ञोऽयज्वनः सर्वानभिभवत्येव ॥ ॥४०॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थोऽस्तुरो देयाद्विवातीर्थमहेस्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिषं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विवातीर्थमहेस्वरं ॥

अथ षष्ठस्य तृतीयोऽध्याय आरभ्यते ॥ प्र कृतानीति त्रिंशद्वचं द्वितीयं सूक्तं । तत्रेयमनुक्रमणिका । प्र कृतानि त्रिंशद्वधातिथिरिति । काखो मेधातिथिर्नधिः । परं गायत्रं प्राग्वत्स्मिरिति परिभाषया गायत्री कंदः । अनादेशपरिभाषयेद्रो देवता ॥ महाव्रते निष्केवक्ष्ये गायत्रतुचाश्रीतावेतसूक्तं । तथैव पंचमारण्यके श्रुणकेन सूचितं । प्र कृतान्यृजीषिण आ वा ये अपिमिधति । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥ अतिरात्रे प्रथमे पर्याये भिषावर्णशस्त्रे प्र कृतानीति तुचोऽनुरूपः । सूचितं च । प्र व इन्द्राय मादन् प्र कृतान्यृजीषिणः । आ० ६. ४. इति ॥ तस्मिन्नेव शस्त्रे प्रति श्रुतायेत्याद्याः पंचदशर्चः । सूच्यते हि । प्रति श्रुताय यो ध्रुवदिति पंचदश । आ० ६. ४. इति ॥ दृशनेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकवादे पत्नीयजमानस्त्राणि प्रति श्रुतायेति तुचः । सूचितं च । प्रति श्रुताय यो ध्रुवदिति तुचो । आ० ८. १२. इति ॥ अहीनांतर्गतस्त्रातिरात्रस्य प्रथमे पर्याये होतुः पत्न्य इदुप गायतेत्यनुरूपः ॥

प्र कृतान्यृजीषिणः कखा इंद्रस्य गार्धया । मदे सोमस्य वोचत ॥५॥

प्र । कृतानि । ऋजीषिणः । कखाः । इंद्रस्य । गार्धया । मदे । सोमस्य । वोचत ॥५॥

हे कखाः ऋजीषिण ऋजीषवतः सोमस्य कृतानि कर्माणींद्रस्य गार्धयंद्रस्य वाचा मदेऽस्य मदे संजाति सति प्र वोचत । प्रब्रूत ॥

यः सुविंदमनर्शनिं पिप्पुं दासमहीश्रुवं । वधीदुयो रिणन्नपः ॥२॥

यः । सुविंदं । अनर्शनिं । पिप्पुं । दासं । अहीश्रुवं । वधीत् । उयः । रिणन् । अन्नपः ॥२॥

य इंद्र उय उन्नर्शकस्त्री वा सोऽप उदकाणि रिणन् प्रेरयन् कविंदनामकं शत्रुमनर्शभिमनर्शभिनामकं पिप्पुं पिप्पुनामकं च दासं वाहीश्रुवं च शत्रुं वधीत् । अवधीत् । वधात् ॥

न्यर्बुदस्य विष्टपं वर्ष्माणीं बृहतस्तिर । कृषे तदिद्र पौंस्यं ॥३॥

नि । अर्बुदस्य । विष्टपं । वर्ष्माणीं । बृहतः । तिर । कृषे । तत् । इद्र । पौंस्यं ॥३॥

हे इद्र बृहतो महतोऽर्बुदस्य मेघस्य वर्ष्माणमुदकस्य चारकं विष्टपं स्थानं नि तिर । विध्य । तत्प्रसिद्धं पौंस्यं व्रतं च कृषे । जुष ॥

प्रति श्रुताय वो धृषत्तूणीशं न गिरेरधि । हुवे सुशिप्रमृतये ॥४॥

प्रति । श्रुताय । वः । धृषत् । तूणीशं । न । गिरेः । अधि । हुवे । सुऽशिप्रं । ऊतये ॥४॥

हे सोतारः वो युष्माकं श्रुताय श्रुतीनां अवशाय रक्षणाय च धृषच्छूर्णं धृषतं सुशिप्रं सुहृनुमिद्रं प्रति ऊवि । ह्रयामि । तूणीशं न यथा घर्मेऽभितप्तः पुमांस्तूणीशमुदकं । तथा च यास्कः । तूणीशमुदकं भवति तूर्णमनुति । नि० ५. १६. इति । गिरेरधि मेघं प्रति ह्रयति । पर्वतो गिरिरिति मेघनामसु पाठात् । तद्वदित्यर्थः ॥

स गोरश्वस्य वि व्रजं मंदानः सोम्येभ्यः । पुरं न शूर दर्षसि ॥५॥

सः । गोः । अश्वस्य । वि । व्रजं । मंदानः । सोम्येभ्यः । पुरं । न । शूर । दर्षसि ॥५॥

हे शूरेंद्र स प्रसिद्धस्त्वं मंदानो मोदमानो गोरश्वस्य च व्रजं निवासस्थानं सोम्येभ्यः सोमार्हेभ्यः पुरं न शशूणां नगरमिव वि दर्षसि । विवृतद्वारं करोषि ॥ ११ ॥

यदि मे रारणः सुत उक्थे वा दधसे चनः । आरादुप स्वधा गहि ॥६॥

यदि । मे । रारणः । सुते । उक्थे । वा । दधसे । चनः । आरात् । उप । स्वधा । आ । गहि ॥६॥

• हे इद्र मे मम सुतेऽभिपुते सोम उक्थे सोधे वा यदि रारणः रमसे चनोऽन्नं यदि च दधसे मह्यं प्रयच्छसि तर्ह्याराहूरात् स्वधास्तेनोपा गहि । उपागच्छ ॥

वयं घा ते अपि षसि स्तोतार इद्र गिर्वणः । त्वं नो जिन्य सोमपाः ॥७॥

वयं । घा । ते । अपि । स्मसि । स्तोतारः । इद्र । गिर्वणः । त्वं । न । जिन्य । सोमऽपाः ॥७॥

हे गिर्वणो गोर्मिर्वणनीयेंद्र ते तवापि वयं च वयं खनु स्तोतारः स्मसि । भवामः । हे सोमपाः सोमस्य पातरिद्र त्वं नोऽस्माज्जिन्य । प्रीणयसि ॥

उत नः पितुमा भर संरराणो अविक्षितं । मघवभूरि ते वसु ॥८॥

उत । नः । पितुं । आ । भर । संऽरराणः । अविऽक्षितं । मघऽवन् । भूरि । ते । वसु ॥८॥

उतापि च हे मघवन् संरराणः संरममाणस्त्वमविक्षितमविषोणं पितुमन्नं । पृषः पितुरित्यन्नामसु पाठात् । नोऽस्माभ्यमा भर । आहर । ते तव वसु धनं भूर्यधिकं हि ॥

उत नो गोमंतस्कृधि हिरण्यवतो अश्विनः । इकाभिः सं रभेमहि ॥९॥

उत । नः । गोऽमंतः । कृधि । हिरण्यऽवतः । अश्विनः । इकाभिः । सं । रभेमहि ॥९॥

उतापि च हे इद्र नोऽस्मात् गोमतो गोमिनः कृधि । जुष । अश्विनोऽवयुक्तान् कृधि । हिरण्यवतो धनवतश्च कृधि । इकाभिरैव सं रभेमहि । वयं संरभ्या मयेन ॥

वृबदुकथं हवामहे सृप्रकरस्त्रमृतये । साधु कृण्वंतमवसे ॥ १० ॥

वृबत्ऽउकथं । हवामहे । सृप्रऽकरस्त्रं । जृतये । साधु । कृण्वंतं । अवसे ॥ १० ॥

ऊतये लोकस्य रक्षणाय सृप्रकरस्त्रं प्रकृतवाजं । करस्त्रौ बाह्व कर्मणां प्रज्ञातारी । नि० ६. १७. इति यास्कवचनात् । अवसे लोकस्य पालनाय साधु कृण्वंतं साधु कुर्वंतं वृबदुकथं महदुकथमिंद्रं हवामहे । इवामः । तथा च यास्कः । वृबदुकथो महदुकथो वक्तव्यमस्या उकथं । नि० ६. ४. इति ॥ ॥ २ ॥

यः संस्थे चिच्छतक्रतुरादीं कृणोति वृचहा । जरितृभ्यः पुरुवसुः ॥ ११ ॥

यः । संऽस्थे । चित् । शतऽक्रतुः । आत् । ई । कृणोति । वृचऽहा । जरितृऽभ्यः । पुरुऽवसुः ॥ ११ ॥

यः प्रसिद्ध इंद्रः संस्थे संयामे शतक्रतुर्ब्रह्मकर्मा भवति अपि चाद्वयंतरमीमिदं शत्रुवधादिकं कृणोति करोति चिदेव अयमिंद्रो वृचहा शत्रूणां हंता भवति । किंच जरितृभ्यः स्त्रोतृणामर्थं पुरुवसुर्ब्रह्मधनो भवति । न स्वार्थमित्यर्थः ॥

स नः शक्रश्चिदा शक्रहानवौ अंतराभरः । इंद्रो विश्वाभिरूतिभिः ॥ १२ ॥

सः । नः । शक्रः । चित् । आ । शक्रत् । दानेऽवान् । अंतरऽआभरः । इंद्रः । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ॥ १२ ॥

शक्रः शक्तः स इंद्रो नचिदस्मान्मया शकत् । शक्तान् करोतु । अपि चिंद्रो दानवान् विश्वाभिः सर्वेरूतिभिः शक्रैरंतराभरौ इंद्राहरन्किद्राणामापुरकः । किद्रापिधायीत्यर्थः ॥

यो रायोऽवनिर्महान्सुपारः सुन्वतः सखा । तमिंद्रमभि गायत ॥ १३ ॥

यः । रायः । अवनिः । महान् । सुऽपारः । सुन्वतः । सखा । तं । इंद्रं । अभि । गायत ॥ १३ ॥

य इंद्रो रायो धनस्त्रावतिः पालको महान् सर्वोत्तमः सुपारः शोभनपारण्यश्च भवति । यश्च सुन्वतः सोमाभिवर्षं कुर्वतो यजमानस्य सखा प्रियो भवति । तमिंद्रमभि गायत । अभिष्टुत ॥

आयंतारं महि स्थिरं पृतनासु अवोजितं । भूरेरीशानमोजसा ॥ १४ ॥

आऽयंतारं । महि । स्थिरं । पृतनासु । अवऽोजितं । भूरेः । ईशानं । ओजसा ॥ १४ ॥

आयंतारमागतारं महि महान्तं पृतनासु संयामेषु स्थिरमवचं अवोजितं अवसो वितारमोजसा वक्षेन भूरेर्बहोर्धनक्षेत्राणमीश्वरमभिगायत ॥

नकिरस्य शचीनां नियन्ता सूनृतानां । नकिर्वक्ता न दादिति ॥ १५ ॥

नकिः । अस्य । शचीनां । निऽयन्ता । सूनृतानां । नकिः । वक्ता । न । दात् । इति ॥ १५ ॥

अक्षेन्द्रस्य सूनृताणां शोभनानां शचीनां कर्मणां । धीः शचीति कर्मणामसु पाठात् । नकिर्वं कश्चिन्नियन्ता नियामकः । अयमिंद्रो न दादिति न प्रयच्छतीति नकिर्वक्ता न कश्चिद्वदति । किंतु सर्वोऽपि जनोऽयं प्रदातिवैव शचीतीत्यर्थः ॥ ॥ ३ ॥

न नूनं ब्रह्मणामृणं प्राप्नुनामस्ति सुन्वतां । न सोमो अग्रता पपे ॥ १६ ॥

न । नूनं । ब्रह्मणां । अृणं । प्राप्नुनां । अस्ति । सुन्वतां । न । सोमः । अग्रता । पपे ॥ १६ ॥

प्राप्नुनां । ये सोमं प्राप्नुवन्ति ते प्राशवः । तेषां सोमं सुन्वतां ब्रह्मणां ब्राह्मणानामृणं देवर्णं न नूनमस्ति । न खलु विद्यते । तथा च श्रूयते । एष वा अनृणो यः पुत्री यज्वा ब्रह्मणारिवासी । ति० सं० ६. ३. १०. ५. । इति । किंचाग्रताविस्तीर्णधनेन सोमो न पपे । न पीयते । प्रभूतधनेनैव सोमः पीयत इत्यर्थः ॥

पन्य इदुप गायत पन्य उक्थानि शंसत । ब्रह्मा कृणोत पन्य इत् ॥ १७ ॥

पन्ये । इत् । उप । गा॒यत॒ । पन्ये । उक्थानि । शंसत । ब्रह्म । कृणोत । पन्ये । इत् ॥ १७ ॥

हे उपगातारः पन्य इत् सुत्य एवेन्द्र उप गायत । उपगानं कुरुत । किंच पन्य एवेन्द्र उक्थानि सोचाणि शंसत । हे सोतार इति शेषः । पन्य इत् सुत्य एवेन्द्रे ब्रह्माख्यानानि सोचाणि कृणोत । कुरुत ॥

पन्य आ दर्दिरच्छता सहस्रा वाज्यवृतः । इन्द्रो यो यज्वनो वृधः ॥ १८ ॥

पन्यः । आ । दर्दिरत् । शता । सहस्रा । वा॒ज्य॒वृतः । इन्द्रः । यः । यज्वनः । वृधः ॥ १८ ॥

यो वाजी बलवाञ्छता सोराणां शतानि सहस्रा सहस्राणि वा दर्दिरत् आभिमुख्येन दारयति सोऽयमिन्द्रः शत्रुभिरवृतः पन्यः सुखो भवति । यज्वनो विधिनेष्टवतो यजमानस्य वृधो वर्धयिता च भवति ॥

वि षू चर स्वधा अनु कृष्टीनामन्वाहुवः । इन्द्र पिब सुतानां ॥ १९ ॥

वि । सु । च॒र । स्व॒धाः । अनु॑ । कृष्टी॒नां । अनु॑ । आ॒ऽहुवः । इन्द्र॑ । पिब । सु॒तानां॑ ॥ १९ ॥

हे इन्द्र आज्ञव आज्ञातव्यस्त्वं कृष्टीनां मनुष्याणां स्वधा हवींश्च सु सुष्ठु वि चर । द्वितीयोऽनु पुरणः । सुतानामभिपुतात् सोमांश्च पिब ॥

पिब स्वधैनवानामुत यस्तुग्ये सचा । उतायमिन्द्र यस्तव ॥ २० ॥

पिब । स्व॒धैन॒वानां॑ । उ॒त । यः । तु॒ग्ये । स॒चा । उ॒त । अ॒यं । इन्द्र॑ । यः । त॒व ॥ २० ॥

हे इन्द्र स्वधैनवानां स्वधैनवान् स्वभूतपयसो धिनोः संबन्धिनः सोमान् । धिन्वा क्रीतानित्यर्थः । तथा च श्रूयते । धिन्वा क्रीणातीति । उतापि च यः सोमस्तुग्य उदके । तुसं तुग्यमित्युदकनामसु पाठात् । सचा संकष्टः तमपि सोमं पिब । उतापि च यः सोमस्तव स्वदीयत्वामुद्दिश गृहीतः सोऽयं त्वया पातव्य इति शेषः ॥ ॥ ४ ॥

अतीहि मन्युषाविणं सुषुवांसमुपारणे । इमं रातं सुतं पिब ॥ २१ ॥

अति॑ । इ॒हि । म॒न्यु॒ऽसा॒वि॒णं । सु॒षु॒वांसं॑ । उ॒प॒ऽअ॒र॒णे । इ॒मं । रा॒तं । सु॒तं । पि॒ब ॥ २१ ॥

हे इन्द्र मन्युषाविणं कोपिन सोमं सुन्वतमतीहि । अतिगच्छ । तद्योपारणे । ब्राह्मणा उपेत्य यस्मिन्देशे न रमन्ति स उपारणः । तस्मिन्देशे सुषुवांसं सुन्वतमतीहि । इमं रातं ब्राह्मणोपद्रवरहिते देशेऽस्माभिर्देवतमिमं सुतं सोमं पिब ॥

इहि तिस्रः परावतं इहि पंच जनां अति । धेना इन्द्रावचाकशत् ॥ २२ ॥

इ॒हि । ति॒स्रः । प॒रा॒ऽव॒तः । इ॒हि । प॒ंच । ज॒नां । अ॒ति । धे॒नाः । इन्द्र॑ । अ॒व॒ऽचा॒क॒शत् ॥ २२ ॥

हे इंद्र धेना अक्षदीयाः सुतीरवचाकशयोऽपस्यत् स त्वं परावतो दूरात् । अरे परावत इति दूरनामसु पाठात् । तिलोऽग्रपुष्ठपार्श्वदिश इहि । गच्छ । अनेनायतः पुष्ठतः पार्श्वतश्चंद्रस्वागमनमाशाक्षे । अपि च पंच जनाः अनुष्ठानतीहि । अतिगच्छ । यद्वा । गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसि च पंच जनाः । तावतीहीत्यर्थः । तथा च यास्कः । गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसीत्येके चत्वारो वर्णा निषादः पंचम इत्थीपमन्यवः । नि० ३. ८. इति ॥

सूर्यो रश्मिं यथा सृजा त्वा यच्छंतु मे गिरः । निम्नमापो न सध्र्यक् ॥ २३ ॥

सूर्यः । रश्मिं । यथा । सृज । आ । त्वा । यच्छंतु । मे । गिरः । निम्नं । आपः । न । सध्र्यक् ॥ २३ ॥

हे इंद्र सूर्यो यथा रश्मिं रश्मीन्किरणानश्चप्रयहन्वा विद्यजति तथा मह्यं धनं विद्यज । अपि च मे मदीया गिरः सुतयः सध्र्यक् सह त्वामा यच्छंतु । निम्नमापो न । यथा निम्नदेशमापः सह परितुक्कति तद्वदित्यर्थः ॥

अध्वर्येवा तु हि पिंच सोमं वीराय शिप्रिणे । भरा सुतस्य पीतये ॥ २४ ॥

अध्वर्यो इति । आ । तु । हि । सिंच । सोमं । वीराय । शिप्रिणे । भर । सुतस्य । पीतये ॥ २४ ॥

हे अध्वर्यवः शिप्रिणे हनुमते वीराय मुरायेन्द्राय सोमं तु हि शिप्रमेवा सिंच । सुतस्य सुतं सोमं पीतये पाणाय च भर । आहर च ॥

य उन्नः फलिगं भिनक्ष्यक्सिंधूरवासृजत् । यो गोषु पक्कं धारयत् ॥ २५ ॥

यः । उन्नः । फलिऽगं । भिनत् । न्यक् । सिंधून् । अ० । असृजत् । यः । गोषु । पक्कं ।

धारयत् ॥ २५ ॥

य उन्न उदकार्थं फलिगं मेघं । रेवतः फलिग इति मेघनामसु पाठात् । भिनत् अभिनत् । सिंधून्पक्षांत-
रिचाप्यगर्वागवाद्यजत् । यश्च गोषु पक्कं पयो धारयत् आधारयत् । स इंद्र इत्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

अहं नृचमृचीषम और्णवाभमंहीशुवं । हिमेनाविध्यद्वुदं ॥ २६ ॥

अहं । नृचं । अ० । चमृऽमं । और्ण० । वा० । भमं । अ० । ही० । शुवं । हिमेनं । अ० । विध्यत् । अ० । बुदं ॥ २६ ॥

अचीषमः अ० वा दीप्या सम इंद्रो नृचं नृचनामकं शत्रुमहन् । अघान । तथीर्णवामभीर्णवामनामकमही-
मुवमहीमुवनामकं च शत्रुमहन् । तथा हिमेन तुषारिणोदकेन वारुदं मेघमविध्यत् ॥

प्र व उयाय निष्टुरेऽषाऽह्नाय प्रसक्षिणे । देवसं ब्रह्म गायत ॥ २७ ॥

प्र । वः । उयाय । निऽतुरे । अ० । षाऽह्नाय । प्र० । स० । क्षिणे । देवसं । ब्रह्मं । गायत ॥ २७ ॥

हे उन्नातारः वो यूयमुयायोदूर्णाय निष्टुरे शत्रुमिहरतिऽषाऽह्नाय शत्रूनामभिमविषि प्रसक्षिणि प्रसहज-
शीकथेन्द्राय देवसं देवप्रसादजन्यं ब्रह्म सोमं प्र गायत ॥

यो विष्णान्यभि व्रता सोमस्य मदे अंधसः । इंद्रो देवेषु चेतति ॥ २८ ॥

यः । विष्णानि । अ० । भि । व्रता । सोमस्य । मदे । अंधसः । इंद्रः । देवेषु । चेतति ॥ २८ ॥

अंधयोऽवमानस्य सोमस्य मदे संजाति विष्णानि सर्वाणि व्रता व्रतानि कर्माणि च इंद्रो देवेष्वभि चेतति
आपयति तस्मा इंद्राय देवसं ब्रह्म वाचतेत्यर्थः ॥

इह त्या सधमाद्या हरी हिरण्यकेश्या । वोऽह्नामभि प्रयो हितं ॥ २९ ॥

इह । त्या । सधमाद्या । हरी इति । हिरण्यकेश्या । वोऽह्नां । अभि । प्रयः । हितं ॥ २९ ॥

इह यस्मिन् त्या ती प्रसिद्धी सधमाद्या सह मायंती हिरण्यकेश्या हिरण्यकेश्वी हरी अस्मी हितं हितकरं प्रयः सोमरूपमन्नमभ्यभिषिञ्च्य वोऽह्नां । इन्द्रं वहतां । प्रापयतामिति ॥

अर्वाचं त्वा पुरुष्टुत प्रियमेधस्तुता हरी । सोमपेयाय वक्षतः ॥ ३० ॥

अर्वाचं । त्वा । पुरुऽस्तुत । प्रियमेधस्तुता । हरी इति । सोमपेयाय । वक्षतः ॥ ३० ॥

हे पुरुष्टुतेन्द्र त्वा त्वां प्रियमेधस्तुता हरी अस्मी सोमपेयाय सोमपानायावाचमन्नमदभिमुखं वक्षतः । वक्षतः ॥ ३० ॥

वयं घ त्वेति कोनविंशत्युचं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य मेधातिथिरार्षं बृहतीच्छन्दस्कं । षोडशाक्षिसो गायत्र्य एकोनविंशत्युचं । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । वयं धीकोना मेधातिथिर्बार्हतं चिगायत्र्यनुष्टुतमिति ॥ महाव्रति निष्केवस्वे बार्हततृषाशीतावादितः पंचदशर्चः । तथैव पंचमारण्यके ग्रीनकेन मुच्यते । वयं घ आ सुतावंत इति पंचदश भो षु त्वा वाघतश्चनेत्येतस्य द्विपदां चोद्धरति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यन्दिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिग्रस्त्रे वयं घ त्वेति तृचो वैकल्पिकः सोचियः । तथा च सूचं । वयं घ त्वा सुतावंतः क ई वेदं सुते सचा । आ० ७. ४. इति ॥ स्वरसान्वयमेव तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । वयं घ त्वा सुतावंत इति तिस्रो बृहत्सः । आ० ८. ५. इति ॥ तस्मिन्नेव शस्त्रे क ई वेदेति वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचमुक्तमेव ॥

वयं घ त्वा सुतावंत आपो न वृक्तबर्हिषः ।

पविचस्य प्रसवणेषु वृचहन्परि स्तोतारं आसते ॥ १ ॥

वयं । घ । त्वा । सुतऽवंतः । आपः । न । वृक्तऽबर्हिषः ।

पविचस्य । प्रऽसवणेषु । वृचऽहन् । परि । स्तोतारः । आसते ॥ १ ॥

हे वृचहन्निन्द्र त्वा त्वां वयं घ वयं खलु सुतवंतः सोममभिषुतवंत आपो नाप इव प्रवणमभिगच्छामः । पविचस्य सोमानां प्रसवणेषु वृक्तबर्हिषः क्षीर्यबर्हिषः स्तोतारश्च त्वां पथुपासते ॥

स्वरंति त्वा सुते नरो वसो निरेक उक्थिनः ।

कदा सुतं तृषाण ओक आ गम इन्द्र स्वष्टीव वंसगः ॥ २ ॥

स्वरंति । त्वा । सुते । नरः । वसो इति । निरेके । उक्थिनः ।

कदा । सुतं । तृषाणः । ओकः । आ । गमः । इन्द्र । स्वष्टीऽइव । वंसगः ॥ २ ॥

हे वसो वासधितरिन्द्र त्वा त्वां सुतेऽभिषुते सोमे निरेके निर्जमन उक्थिनो नरो नेतारः स्वरंति । शब्दीयन्ति । अपि चन्द्रः सुतं सोमं प्रति तृषाणलृषण स्वष्टीव स्वभूतशब्द इव वंसनो वननीयममनो वृषभः शब्दं कुर्वन् कदीकः ज्ञानमागमत् ॥

कलेभिर्धृष्णावा धृतवाजं दर्वि सहस्रिणं ।

पिशंगरूपं मघवन्विचर्षणे मृच्छू गोमैतमीमहे ॥ ३ ॥

कष्वेभिः । धृष्णो इति । आ । धृषत् । वाजं । दधि । सहस्रिणं ।
पिशंगं रूपं । मघऽवन् । विऽचर्षणे । मधु । गोऽमंतं । ईमहे ॥ ३ ॥

हे धृष्णो धर्षकेन्द्र कष्वेभिः कष्वानुहिम्न ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं वाजमा दधि ।
देहि । हे मघवन्धनवन् विचर्षणे विद्रष्टरिद्र धृषदृष्ट पिशंगरूपं गोमंतं च वाजं मधु ग्रीष्ममीमहे । वाचामहे ।
त्वामिति शेषः ॥

पाहि गायान्धसो मद् इन्द्राय मेध्यातिथे ।
यः संमिच्छो हयोर्यः सुते सचा वजी रथो हिरण्ययः ॥ ४ ॥
पाहि । गायं । अंधसः । मदे । इन्द्राय । मेध्यऽअतिथे ।
यः । संऽमिच्छः । हयोर्यः । यः । सुते । सचा । वजी । रथः । हिरण्ययः ॥ ४ ॥

हे मेध्यातिथे पाहि । सोमं पिब । अंधसः पीतस्व सोमस्व मदे तस्मा इन्द्राय गाय । सोमं पठ च । य
इन्द्रो हयोर्ययोः संमिच्छः स्वरथे संमिच्छयिता । यश्च सुते सोमे सचा सहायः । य इन्द्रो वजी । यस्व रथो
हिरण्ययो हिरण्यमयः ॥

यः सुष्व्यः सुदक्षिण इनो यः सुक्रतुर्गृणे ।
य आकरः सहस्रा यः शतामघ इन्द्रो यः पूर्भिदारितः ॥ ५ ॥
यः । सुऽसुष्व्यः । सुऽदक्षिणः । इनः । यः । सुऽक्रतुः । गृणे ।
यः । आऽकरः । सहस्रा । यः । शतऽमघः । इन्द्रः । यः । पूऽभित् । आऽरितः ॥ ५ ॥

यः सुष्व्यः शोभनसव्यहसः । यश्च सुदक्षिणः । यश्चैन ईश्वरः । नियुत्वानिग इतीश्वरनामसु पाठात् ।
यश्चापि सुक्रतुः सुप्रज्ञः । सहस्रा सहस्राणां वज्रणां यश्चाकरः कर्ता । यश्चापि शतमघो वज्रधनः । यश्च
पूभिर् पुरां भेत्ता । यश्चारितः प्रवृत्तः सोमान् । तस्मा च यास्तः । य आरितः कर्मणि कर्मणि स्मिन् । प्रवृत्तः
सोमान् । नि० ५. १५. । रति । य इन्द्रो गृणे । यश्चाभिः खूयते च ॥ ७ ॥

यो धृषिती योऽवृतो यो अस्ति इमश्रुषु श्रितः ।
विभूतश्च्यवनः पुरुष्टुतः क्रत्वा गौरिव शाकिनः ॥ ६ ॥
यः । धृषितः । यः । अवृतः । यः । अस्ति । इमश्रुषु । श्रितः ।
विभूतऽद्युक्तः । च्यवनः । पुरुऽस्तुतः । क्रत्वा । गौऽइव । शाकिनः ॥ ६ ॥

यो धृषितः श्रुषुणां धर्षयिता । यश्चावृतः श्रुषुभिरपरिवृतः । यश्चापि इमश्रुषु युज्ये । अयः अयंत्वक्षिमिति
कुत्पत्तिः इमश्रु युज्यमिति युजा वदन्ति । श्रितोऽक्षि भवति । यश्चापि विभूतश्च्यवनः प्रभूतधनः । यश्च च्यवनः
सोमानां च्यवयिता । यश्चापि पुरुष्टुतो वज्रस्तुतः । य इन्द्रः क्रत्वा कर्मणा शाकिनः शत्रुस्व यजमानस्व
गौरिव यथा गौः पयसो दोग्ध्री तथा कामानां दोग्धा भवति ॥

क ई वेद सुते सचा पिबैतं कवयो दधे ।
अयं यः पुरो विभिनत्योजसा मंदानः शिष्यंधसः ॥ ७ ॥

कः । ई । वेद । सुते । सचा । पिबंतं । कत् । वयः । दधे ।

अयं । यः । पुरः । विऽभिनि । ओजसा । मंदानः । शिघ्री । अंधसः ॥७॥

सुतेऽभिपुते सोमे सचर्त्विजा सह सोमं पिबंतमीमिमिंद्रं को वेद । वेत्ति । न कोऽपि वेत्तीत्यर्थः । कत् किं वा वयोऽसं दधे । धारयति । योऽयमिंद्रः शिघ्री हनुमानंधसः सोमेन मंदानो मंदमान ओजसा बलेन पुरो विभिनि ।

दाना मृगो न वारणः पुरुचा चरथं दधे ।

नकिष्टा नि यमदा सुते गमो महान् चरसि ओजसा ॥८॥

दाना । मृगः । न । वारणः । पुरुऽचा । चरथं । दधे ।

नकिः । त्वा । नि । यमत् । आ । सुते । गमः । महान् । चरसि । ओजसा ॥८॥

मृगः शत्रूणामन्विषको वारणो गजो दाना मदजलानीव पुरुचा बह्व्यु यज्ञेषु चरथं चरणशीलं मदं दधे । इन्द्रो धारयति । अथ प्रत्यक्षसुतिः । हे इन्द्र त्वा त्वां नकिर्मि यमत् । न कश्चिन्नियच्छति । सुते सोम आ गमः । आगच्छ । महान् हि त्वनोजसा बलेन सर्वतश्चरसि ॥

य उयः सन्ननिष्टुतः स्थिरो रणाय संस्कृतः ।

यदि स्तोतुर्मघवा ऋणवत् हवं नेद्रे योषत्या गमत् ॥९॥

यः । उयः । सन् । अन्निऽस्तुतः । स्थिरः । रणाय । संस्कृतः ।

यदि । स्तोतुः । मघऽवा । ऋणवत् । हवं । न । इन्द्रः । योषति । आ । गमत् ॥९॥

य उय उन्नयं ओजस्वी वा सन् भवसन्निष्टुतः शत्रुभिरनिस्तीर्यः स्थिरोऽचलो रणाय युद्धाय संस्कृतः शस्त्रैरलंकृतः सोमेर्वा संस्कृतः स इन्द्रो मघवा धनवान् यदि स्तोतुर्मघमाह्वानं ऋणवत् शृणोति तर्ह्यन्यथ न योषति । न गच्छति । किंत्वा गमत् । तथैवागच्छति ॥

॥ सत्यामित्या वृषेदसि वृषजूतिर्नोऽवृतः ।

वृषा ह्युय ऋणिवे परावति वृषो अर्वावति श्रुतः ॥१०॥

सत्यं । इत्या । वृषा । इत् । असि । वृषऽजूतिः । नः । अवृतः ।

वृषा । हि । उय । ऋणिवे । पराऽवति । वृषो इति । अर्वाऽवति । श्रुतः ॥१०॥

हे उयोऽहूर्नेन्द्र त्वं सत्यमित्येवं वृषेत्कामानां वर्षक एवासि । वृषजूतिर्वृषभिश्चाकृतो नोऽस्माकमवृतः शत्रुभिरपरिवृतश्चासि । वृषा हि शेषक एव ऋणिवे । अयसि । परावति दूरेऽपि वृषैर्वावापति समीपेऽपि वृषा शेषक एव श्रुतः । वृषैर्वाश्रूयवाः ॥ ॥८॥

वृषणस्ते अभीश्वो वृषा कशा हिरण्ययी ।

वृषा रथो मघवन्वृषणा हरी वृषा त्वं शतक्रतो ॥११॥

वृषणः । ते । अभीश्वः । वृषा । कशा । हिरण्ययी ।

वृषा । रथः । मघऽवन् । वृषणा । हरी इति । वृषा । त्वं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥११॥

हे मघवन् ते तवामीश्वरो ररमयोऽन्नरगना वृषणो वर्धितारः । हिरण्ययी हिरण्ययी कशापि वृषा । रघोऽपि वृषा वर्धिता । हरी अन्नावपि वृषणा वृषणो वर्धितारी । हे शतक्रतो वज्रप्रक्षिद्र त्वं च वृषा वर्धिता ॥

वृषा सोतां सुनोतु ते वृषन्वृजीपिन्ना भर ।

वृषा दधन्वे वृषणं नदीध्वा तुभ्यं स्यातहरीणां ॥१२॥

वृषा । सोतां । सुनोतु । ते । वृषन् । वृजीपिन् । आ । भर ।

वृषा । दधन्वे । वृषणं । नदीषु । आ । तुभ्यं । स्यातः । हरीणां ॥१२॥

हे वृषन् वर्धितरिद्र ते तव सोताभिषवकृता वृषा वर्धिता सन् सुनोतु । सोममभिषुणोतु । हे वृजीपिन्नु-
गमनेद्र आ भर । धनमन्नाभ्यमाहर । हरीणामन्नानामभिमुख्येन हे स्यातरिद्र तुभ्यं नदीषूदकेषु वृषणं
वर्धितारं सोमं वृषा वर्धिता दधन्वे । धारितवानभिषवार्थं ॥

एन्द्र याहि पीतये मधु शविष्ठ सोम्यं ।

नायमच्छा मघवां ऋणवज्जिरो ब्रह्मोक्था च सुक्रतुः ॥१३॥

आ । इन्द्र । याहि । पीतये । मधु । शविष्ठ । सोम्यं ।

न । अयं । अच्छ । मघवा । ऋणवत् । गिरः । ब्रह्म । उक्था । च । सुऽक्रतुः ॥१३॥

हे शविष्ठ बलवन्मित्रं सोम्यं सोमात्मकं मध्वृतं पीतये पायाया याहि । आगच्छ । किमर्थमागमन-
मित्यत आह । यत आगमनमन्तरेण मघवा धनवान् सुक्रतुः सुकर्मा शोभनप्रज्ञो वायमिन्द्रो गिरः सुतीर्ज्ज
सोबासुकथानि च नाच्छ मुखावत् नाभियुयोति । यत आगमनमित्यर्थः ॥

वहंतु त्वा रथेष्ठामा हरयो रथयुजः ।

तिरश्चिदयं सर्वनानि वृषहन्न्येषां या शतक्रतो ॥१४॥

वहंतु । त्वा । रथेऽस्थां । आ । हरयः । रथऽयुजः ।

तिरः । चित् । अयं । सर्वनानि । वृषऽहन् । अन्येषां । या । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥१४॥

हे वृषहञ्जतक्रतो वज्रप्रज्ञ रथेष्ठां रथस्थामर्थमीश्वरं त्वा त्वां रथयुजो रथे युक्ता हरयोऽन्वा चक्षेवां
या यानि सवनानि संति तानि तिरस्किरन्कुर्वतः सवनान्वासादीयानि सवनान्वा वहंतु ॥

अस्माकमद्यांतमं स्तोमं धिष्व महामह ।

अस्माकं ते सवना संतु शंतमा मदाय द्युष्य सोमपाः ॥१५॥

अस्माकं । अद्य । अंतमं । स्तोमं । धिष्व । महाऽमह ।

अस्माकं । ते । सवना । संतु । शंतमा । मदाय । द्युष्य । सोमऽपाः ॥१५॥

हे महामह महतामपि महन् महापुत्र बाधांतमन्तिकतममस्माकं भेषातिवीणां स्तोमं धिष्व । धारय ।
हे द्युष्य दीप्त सोमपाः सोमस्य पातरिद्र ते तव मदाय महार्थं सवना सवनान्वासाकं शंतमा शंतमापि
संतु । मवंतु ॥ ॥१५॥

नहि षस्त्व नो मम शास्त्रे अन्यस्य रण्यति । यो अस्मान्वीर आनयत् ॥१६॥
 नहि । सः । तव । नो इति । मम । शास्त्रे । अन्यस्य । रण्यति । यः । अस्मान् । वीरः ।
 आ । आनयत् ॥१६॥

यो वीरः शूरोऽस्मानयत् स इन्द्रस्य शास्त्रे शासने नहि रक्षति । न रमते । ममापि शास्त्रे शासने नो रक्षति । अन्यस्यापि शासने न रक्षति । किंतु रक्षण एव रमत इत्यर्थः ॥

इंद्रश्चिह्ना तदब्रवीत्स्त्रिया अशास्यं मनः । उतो अहं क्रतुं रघुं ॥१७॥
 इंद्रः । चित् । घ । तत् । अब्रवीत् । स्त्रियाः । अशास्यं । मनः । उतो इति । अहं ।
 क्रतुं । रघुं ॥१७॥

यो मेधातिथिर्धनप्रदाता ज्ञायोगिरासंगः स पुमान् भूत्वा स्वयभवत् । तदा यदिन्द्र उवाच तदिदमाह । तथा वाङ्मनः । ज्ञायोगिश्चासंगो यः स्त्री भूत्वा पुमानभूत् स मेधातिथये दानं दत्तेति । इंद्रश्चिह्नः खलु तदब्रवीत् । स्त्रिया मनश्चित्तमशास्यं पुष्पेणाश्विथं शासितुमशक्यं प्रबलत्वादिति । उतो अपि च स्त्रियाः क्रतुं प्रज्ञां रघुं खलुमाह ॥

सप्ती चिह्ना मदच्युता मिथुना वहतो रथं । एवेदूर्वृष्ण उत्तरा ॥१८॥
 सप्ती इति । चित् । घ । मदच्युता । मिथुना । वहतः । रथं । एव । इत् । धूः । वृष्णः ।
 उत्तरा ॥१८॥

सप्ती चिह्नं द्रव्याद्यावपि खलु मदच्युता सोमं प्रति गंताराविंद्रस्त्रीव रथं मिथुनी वहतः । एवेदेवमेव वृष्ण इंद्रस्य रथो धूर्वृष्णस्योत्तरा भवति ॥

अधः पश्यस्व मोपरि संतरां पादकौ हर ।
 मा ते कशमकौ दृशन् स्त्री हि ब्रह्मा बभूविष्य ॥१९॥
 अधः । पश्यस्व । मा । उपरि । संतरां । पादकौ । हर ।
 मा । ते । कशमकौ । दृशन् । स्त्री । हि । ब्रह्मा । बभूविष्य ॥१९॥

एकमंतरिचक्राद्वज्रचक्रा इंद्रः स्त्रियं संतं स्वस्मात्पुंस्त्वमिच्छंतं ज्ञायोनिं यदुवाच तदाह । हे ज्ञायोनि त्वं स्त्री सत्वधः पश्यस्व । एष स्त्रीणां धर्मः । उपरि मा पश्यस्व । उपरिदर्शनं स्त्रीणां धर्मो न भवति हि । पादकौ पादावपि संतरां संक्षिप्तौ यथा भवतकाया हर । यथा पुष्पो विस्त्रिष्टपादनिधानो भवति तथा त्वया स्त्रिया न कर्तव्यमित्यर्थः । अपि च ते कशमकौ । कशमकौ कशमकौ । कशतिराहननकर्मा । कशमकावुभौ चने मा दृशन् । पुष्पा न पश्यन्तु । तयोर्दर्शनं वाससः सुहु परिधानेन भवति । अतः सुहु वाससा परिधानं कुरु । स्त्रियो ह्यत्र नृपादमिच्छन्तीता भवन्तीत्यर्थः । हि यस्मात्कारणाद्ब्रह्मा खलु स्त्री बभूविष्य ॥ ॥१९॥

इंद्र बाहीकुडादशर्षं चतुर्थं सूत्रं काव्यस्य नीपातिविरार्वमानुष्ठुभं । बौद्धकावाकिको नायकः । वसुरोचिबोऽगिरौचोः सहस्रसंख्याका आ यदिन्द्रचित्वादीनां तासां तिरुत्तमानुष्ठुभः । इंद्रो देवता । तथा वानुकमसं । इंद्र बाहिं ब्रूना नीपातिविरानुष्ठुभं तुचोऽखौ नायकस्य सहस्रं वसुरोचिबोऽगिरौचोऽपञ्चमिति । विभिन्नोकी प्रेषिकः ॥

ए॒न्द्र या॒हि॒ हरि॒भिरु॒प॒ क॒ण्व॒स्य सु॒ष्टुतिं॑ ।

दि॒वो अ॒मुष्य॒ शास॑तो दि॒वै य॒य दि॒वाव॑सो ॥ १ ॥

आ । इ॒न्द्र । या॒हि॒ । हरि॑ऽभिः । उ॒प॒ । क॒ण्व॒स्य । सु॒ऽस्तुतिं॑ ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शास॑तः । दि॒वै । य॒य । दि॒वाव॑सो इति दि॒वाऽव॑सो ॥ १ ॥

हे इन्द्र कण्वस्य सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं हरिभिरुपैषपा याहि । दिवो युष्मोक्तं । द्वितीयार्थे षष्ठी । अमुष्या-
मुष्मिन्निन्द्रे शासतः शासति ॥ विभक्तिव्याख्यः ॥ तच्च वयं मुखमाकरोहे । हे दिवावसो दीप्तिहविर्निन्द्रे दिवं
स्वर्गं यय । यूयं गच्छत । बज्रवचनं पूजार्थं । यद्वा । हे दिवावसो दिवो युष्नामकममुष्यामुं लोकं शासनं
कुर्वतो यूयं दिवं स्वर्गं यय । गच्छत । अथ बज्रवचनं पूजार्थमित्यर्थः ॥

आ त्वा॒ यावा॒ वद॑न्नि॒ह सो॒मी घोषे॑ण यच्छतु ।

दि॒वो अ॒मुष्य॒ शास॑तो दि॒वै य॒य दि॒वाव॑सो ॥ २ ॥

आ । त्वा॒ । यावा॑ । वद॑न् । इ॒ह । सो॒मी । घोषे॑ण । यच्छ॑तु ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शास॑तः । दि॒वै । य॒य । दि॒वाव॑सो इति दि॒वाऽव॑सो ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वामिह यस्मि यावा सोमाभिषवपाषाणः सोमी सोमवान् वदच्छब्दं कुर्वन् घोषेण ध्वनिना
सहा यच्छतु । सिद्धमन्यत् ॥

अ॒था वि॒ ने॒मिरे॑षा॒मुरां॑ न धू॒नुते॒ वृ॒कः॑ ।

दि॒वो अ॒मुष्य॒ शास॑तो दि॒वै य॒य दि॒वाव॑सो ॥ ३ ॥

अ॒थ । वि॒ । ने॒मिः । ए॒षां । उ॒रां । न । धू॒नुते॒ । वृ॒कः॑ ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शास॑तः । दि॒वै । य॒य । दि॒वाव॑सो इति दि॒वाऽव॑सो ॥ ३ ॥

अथान्वयश्च एषामभिषवपाषाणां नेमिः सोमलता वि धूनुते । विशिषेण कंपयति । उरां नेमो वृको न
वृक इव । सिद्धमन्यत् ॥

आ त्वा॒ क॒णा इ॒हाव॑से॒ हव॑न्ते॒ वाज॑सातये ।

दि॒वो अ॒मुष्य॒ शास॑तो दि॒वै य॒य दि॒वाव॑सो ॥ ४ ॥

आ । त्वा॒ । क॒णाः । इ॒ह । अ॒व॑से । हव॑न्ते । वाज॑ऽसातये ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शास॑तः । दि॒वै । य॒य । दि॒वाव॑सो इति दि॒वाऽव॑सो ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वामिह यस्मि कणा अवसे रथसाय वाजसातयेऽस्रश्च प्राप्त्यर्थं वा हवन्ते । आनिमुष्कीन
ह्वयन्ति । सिद्धमन्यत् ॥

द॒धामि॑ ते॒ सु॒तानां॑ वृ॒ष्णे न॒ पूर्वे॒पाय्यं॑ ।

दि॒वो अ॒मुष्य॒ शास॑तो दि॒वै य॒य दि॒वाव॑सो ॥ ५ ॥

द॒धामि॑ । ते॒ । सु॒तानां॑ । वृ॒ष्णे । न । पूर्वे॒ऽपाय्यं॑ ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शास॑तः । दि॒वै । य॒य । दि॒वाव॑सो इति दि॒वाऽव॑सो ॥ ५ ॥

हे इंद्र ते तुभ्यं सुतानां । द्वितीयार्थे षष्ठी । सुतान् सोमान् दधामि । प्रयच्छामि । वृष्णे न यथा वायवे
पूर्वपार्थ्वं यज्ञमुखे मेयं प्रयच्छति तद्वदहं प्रयच्छामीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥ ११॥

स्मत्पुंरंधिर्न आ गंहि विश्वतोधीर्न ऊतये ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवँ यय दिवावसो ॥ ६॥

स्मत्पुंरंधिः । नः । आ । गंहि । विश्वतःऽधीः । नः । ऊतये ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवँ । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ६॥

हे इंद्र स्मत्पुंरंधिः स्वर्गकुटुंबी नोऽस्मान्ना गंहि । तथा विश्वतोधीः सर्वजगतो धारकस्त्वं नोऽस्माकमुत्तरे
रक्षणाया गंहि । आगच्छ ॥

आ नो याहि महेमते सहस्रोते शतामघ ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवँ यय दिवावसो ॥ ७॥

आ । नः । याहि । महेऽमते । सहस्रऽऊते । शतऽमघ ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवँ । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ७॥

हे महेमते महाबुद्धे सहस्रोति सहस्ररक्षण शतामघ बज्रधर्मेन्द्र त्वं नोऽस्मान्ना याहि । आगच्छ ।
सिद्धमन्यत् ॥

आ त्वा होता मनुर्हितो देवचा वक्षदीङ्मः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवँ यय दिवावसो ॥ ८॥

आ । त्वा । होता । मनुःऽहितः । देवऽचा । वक्षत् । ईङ्मः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवँ । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ८॥

हे इंद्र त्वा त्वां देवचा देवानां मध्य ईङ्मः कुलो होता देवानामाह्वाताभिर्मनुर्हितो मनुष्यैर्गृहेषु निहित
आ वक्षत् । बहत् । सिद्धमन्यत् ॥

आ त्वा मदच्युता हरी श्येनं पक्षेव वक्षतः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवँ यय दिवावसो ॥ ९॥

आ । त्वा । मदऽच्युता । हरी इति । श्येनं । पक्षाऽईव । वक्षतः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवँ । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ९॥

* हे इंद्र त्वा त्वां मदच्युता मदच्युती वृषणां मदस्य आवधितारी हरी जम्बी क्षिप्रं क्षिप्राब्धं पक्षिणं
पक्षिवालीयपक्ष्यादिना वक्षतः । आवहता । सिद्धमन्यत् ॥

आ यांस्यर्धं आ परि स्वाहा सोमस्य पीतये ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवँ यय दिवावसो ॥ १०॥

आ । याहि । अर्यः । आ । परि । स्वाहा । सोमस्य । पीतये ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवँ । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ १० ॥

हे अर्येभ्यः त्वमा परि सर्वत आ याहि । आगच्छ । पीतये तव पानार्थं सोमस्य सोमं स्वाहा करोमि । सिद्धमन्यत् ॥ ॥ १२ ॥

आ नो याह्युपश्रुत्युक्थेषु रणया इह ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवँ यय दिवावसो ॥ ११ ॥

आ । नः । याहि । उपश्रुति । उक्थेषु । रणय । इह ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवँ । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ११ ॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकमिह यज्ञ उक्थेषु शस्त्रेषु पद्यामनेषूपश्रुत्युपश्रुती समीपमा याहि । आगच्छ । अस्मान्प्रणय च । सिद्धमन्यत् ॥

सरूपैरा सु नो गहि संभृतिः संभृताश्वः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवँ यय दिवावसो ॥ १२ ॥

सरूपैः । आ । सु । नः । गहि । संभृतिः । संभृतऽश्वः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवँ । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ १२ ॥

हे इंद्र संभृताश्वः पुष्टाश्वस्त्वं सु संभृतिः सरूपैः समानरूपैरश्वैर्नोऽस्माना गहि । आगच्छ । सिद्धमन्यत् ॥

आ याहि पर्वतेभ्यः समुद्रस्याधि विष्टपः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवँ यय दिवावसो ॥ १३ ॥

आ । याहि । पर्वतेभ्यः । समुद्रस्य । अधि । विष्टपः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवँ । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ १३ ॥

हे इंद्र त्वं पर्वतेभ्य आ याहि । आगच्छ । समुद्रस्यांतरिक्षस्य विष्टपो विष्टपाश्चाध्यायाहीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

आ नो गव्यान्पश्या सहस्रा ऋर दृद्दिहि ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवँ यय दिवावसो ॥ १४ ॥

आ । नः । गव्यानि । पश्या । सहस्रा । ऋर । दृद्दिहि ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवँ । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ १४ ॥

हे मूर्तिर्द्र त्वं नोऽस्माभ्यं सहस्रा सहस्राणि सहस्रसंख्यानि गव्यानि मोहितानि मोक्षपाणि वाग्व्यान्वर्षाह-
तान्वन्वातकानि वा दृद्दिहि । आनिबृषु । सिद्धमन्यत् ॥

आ नः सहस्रशो भरायुतानि शतानि च ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवँ यय दिवावसो ॥ १५ ॥

आ । नः । सहस्रऽशः । भर । अयुतानि । शतानि । च ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवै । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१५॥

हे इंद्र नोऽस्मात् सहस्रशः सहस्रधायुतानि शतानि चाभीष्टानि वस्तूना भर । आहर । सिद्धमन्यत् ॥

आ यदिदं ददहे सहस्रं वसुरोचिषः । ओजिष्ठमन्त्रं पशुं ॥१६॥

आ । यत् । इंद्रः । च । ददहे इति । सहस्रं । वसुरोचिषः । ओजिष्ठं । अन्त्रं । पशुं ॥१६॥

वसुरोचिषो वसुदीप्तयो वयं सहस्रमस्माकं जेतुं द्रष्टुं जिष्ठं बलवत्तरमन्त्रमन्त्रात्मकं पशुं च यद्यदा ददहे पारावतादाददहे । उत्तरच संबंधः ॥

य चृजा वातरंहसोऽरुषासो रघुष्यदः । भ्राजते सूर्या इव ॥१७॥

ये । चृजाः । वातरंहसः । अरुषासः । रघुऽस्यदः । भ्राजते । सूर्याऽइव ॥१७॥

तदा य चृजा चरुगामिनो वातरंहसो वायुसदृशवेगा अरुषास आरोचमाना रघुष्यदो लघु खंदमाना अन्त्राः सूर्या इव यथा सूर्यस्तथा भ्राजते ॥

पारावतस्य रातिषु द्रवक्षक्रेष्वाशुषु । तिष्ठं वनस्य मध्य आ ॥१८॥

पारावतस्य । रातिषु । द्रवत् ऽ चक्रेषु । आशुषु । तिष्ठं । वनस्य । मध्ये । आ ॥१८॥

तेषु पारावतस्य रातिषु देवेषु द्रवक्षकेषु द्रवद्रवक्षक्रेष्वाशुष्वशुषु । तार्क्ष्य आशुरित्यश्वनामसु पाठात् । प्रतिगृहीतेषु सत्सु वनस्य मध्य आ तिष्ठमिति वसुरोचिषां सहस्रं वदति ॥ १३ ॥

अग्निनेद्रेणेति चतुर्विंशत्युचं पंचमं सूक्तं आवाश्वस्याच्येयस्यार्थं । अचानुकमणिका । अग्निना चतुर्विंशतिः आवाश्व आश्विनमोपरिष्टाज्योतिषं पंक्तिमहाबृहतीपंक्त्यंतमिति । उपरिष्टाज्योतिषकंदः चतुर्थपादस्ताष्टा-
चरत्वात् । यतोऽष्टकस्ततो ज्योतिः । अनु० ९. ८. । इति तल्लक्षणं । द्वाविंशी पंक्तिः । चयोविंशी महाबृहती
चत्वारोऽष्टका आगतस्य महाबृहती । अनु० ९. ९. । इत्युक्तलक्षणेति तत्वात् । चतुर्विंशी पंक्तिः । अश्विनी
देवता ॥ अश्विनोर्यमि होतुरतिरिक्तोक्त्येऽग्निनेद्रेणेति तत्सूक्तं । सूचितं च । अग्निनेद्रेणा भात्यपिः । अ०
९. ११. । इति ॥

अग्निनेद्रेण वरुणेन विष्णुनादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥१॥

अग्निना । इंद्रेण । वरुणेन । विष्णुना । आदित्यैः । रुद्रैः । वसुऽभिः । सचाऽभुवा ।

सऽजोषसी । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥१॥

हे अश्विनाश्विनी अग्निनेद्रेण वरुणेन विष्णुनादित्यै रुद्रैर्वसुभिश्च सचाभुवा सहभूताउषसा सूर्येण च सजोषसा संजती युवां सोमं पिबतं ॥

विष्वाभिर्धीभिर्भुवनेन वाजिना दिवा पृथिव्याद्रिभिः सचाभुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥२॥

विष्वाभिः । धीभिः । भुवनेन । वाजिना । दिवा । पृथिव्या । अद्रिऽभिः । सचाऽभुवा ।

सऽजोषसी । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥२॥

हे वासिना वसिनावसिनी विद्याभिः सर्वाभिर्धीभिः प्रज्ञाभिर्मुनेनाधिजेन भूतजातेन च दिवा युक्तेन च पृथिव्या चाद्रिभिश्च सचामुवा सहभूतायुषसा सूर्येण च संगती युवां सोमं पिबतं ॥

विश्वेदेवैस्त्रिभिरेकादशैरिहाग्निर्मरुद्भिर्भृगुभिः सचामुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥३॥

विश्वैः । देवैः । अग्निभिः । एकादशैः । इह । अमृतभिः । मरुतभिः । भृगुभिः । सचरामुवा ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥३॥

हे अश्विनी विश्वेदेवैस्त्रिभिरेकादशैस्त्र्यश्विरिह यज्ञिर्मरुद्भिर्भृगुभिश्च सचामुवा सहभूतायुषसा सूर्येण च संगती युवां सोमं पिबतं ॥

जुषेयां यज्ञं बोधतं हवस्य मे विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेषं नो वोळ्हमश्विना ॥४॥

जुषेयां । यज्ञं । बोधतं । हवस्य । मे । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अवं । गच्छतं ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इषं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥४॥

हे अश्विनी यज्ञं जुषेयां । श्वेयां । मे मम हवस्य इषं बोधतं । वाणीतं । इह यज्ञे विश्वा सर्वाणि सवनामव गच्छतं । प्राप्तं । इषमनं न आ वोळ्हं । प्रापयतं ॥

स्तोमं जुषेयां युवशेव कन्यनां विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेषं नो वोळ्हमश्विना ॥५॥

स्तोमं । जुषेयां । युवशाऽइव । कन्यनां । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अवं । गच्छतं ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इषं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥५॥

हे अश्विनी देवौ युवामिहाश्विन्यज्ञे सोमं जुषेयां । श्वेयां । युवशेव यथा युवाणी कन्यनां कन्यानामा-
ज्ञानं श्वेते । तैदित्यर्थः । इह यज्ञे विश्वा विश्वाणि सवनामव गच्छतं । प्राप्तं । सिद्धमव्यत ॥

गिरो जुषेयामध्वरं जुषेयां विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेषं नो वोळ्हमश्विना ॥६॥

गिरः । जुषेयां । अध्वरं । जुषेयां । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अवं । गच्छतं ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इषं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥६॥

हे देवावश्विनी नोऽस्माकं गिरः सुतीर्षुषेयां । श्वेयां । तवाध्वरं यज्ञं च जुषेयां । इह यज्ञे विश्वीणि सवनामव गच्छतं । प्राप्तं ॥ १४ ॥

हारिहवेव पतयो बनेदुम सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च चिर्वेतिर्यीतमश्विना ॥७॥

हारिद्रवाऽइव । पतथः । वना । इत् । उप । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अर्च । गच्छथः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । चिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥ ७ ॥

हे अश्विनी युवां सुतमभिषुतं सोममुप पतथो हारिद्रवाविव यथा हारिद्रवौ पचिणी वना वनान्बुद-
कानि वा । वनमित्बुदकनामसु पाठात् । उपपततः । तद्भदित्त्वर्थः । महिषाविव यथा पिपासितौ महिषावु-
दकान्मुपगच्छतः तथा सुतं सोममव गच्छथः । उषसा सूर्येण च संगतौ चिर्वर्तिस्त्रिर्मार्गे यातं च ॥

हंसाविव पतथो अर्धगाविव सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च चिर्वर्तिर्येतमश्विना ॥ ८ ॥

हंसौऽइव । पतथः । अर्धगौऽइव । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अर्च । गच्छथः ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । चिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥ ८ ॥

हे अश्विनी युवां हंसाविव यथा हंसावर्धगाविव यथा च पक्षिणान्बुदकं गच्छतः तथा वेगेन सुतं सोमं
पतथः । सिद्धमन्यत् ॥

श्वेनाविव पतथो हव्यदातये सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च चिर्वर्तिर्येतमश्विना ॥ ९ ॥

श्वेनौऽइव । पतथः । हव्यऽदातये । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अर्च । गच्छथः ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । चिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥ ९ ॥

हे अश्विनी युवां श्वेनाविव यथा श्वेनी गगणं गच्छतः तथा वेगेन सुतं सोमं हव्यदातये यजमानार्थं
पतथः । गच्छथः । सिद्धमन्यत् ॥

पिबतं च तृप्णुतं चा च गच्छतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जे नो धत्तमश्विना ॥ १० ॥

पिबतं । च । तृप्णुतं । च । आ । च । गच्छतं । प्रजां । च । धत्तं । द्रविणं । च । धत्तं ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जे । नः । धत्तं । अश्विना ॥ १० ॥

हे अश्विनी युवां सोमं पिबतं च । तृप्णुतं च । तुषतं च । पानार्थं तृप्त्यर्थं वा गच्छतं । सोमं पीत्वा तृप्ती
संती युषामस्त्वर्थं प्रजां च धत्तं । धारयतं । द्रविणं धनं च धत्तं । उषसा सूर्येण च संगतौ नोऽस्माभ्यमूर्धं
वर्त्तं च धत्तं ॥

जयतं च प्र स्तुतं च प्र चावतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जे नो धत्तमश्विना ॥ ११ ॥

जयतं । च । प्र । स्तुतं । च । प्र । च । अवतं । प्रजां । च । धत्तं । द्रविणं । च । धत्तं ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जे । नः । धत्तं । अश्विना ॥ ११ ॥

हे अश्विनी युवां जयतं । प्रयुज्य जयतं । प्र स्तुतं स्तुतुं च प्र चावतमस्मां च प्ररयतं । अन्वत्तिवर्त्तं ॥

ह॒तं च॒ श॒बू॒न्य॒त॒तं च॒ मि॒त्रि॒णः॒ प्र॒जां च॒ ध॒त्तं द्र॒वि॒णं च॒ ध॒त्तं ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चो॒जै नो॒ ध॒त्तम॑श्विना ॥१२॥

ह॒तं । च॒ । श॒बू॒न् । य॒त॒तं । च॒ । मि॒त्रि॒णः । प्र॒ऽजां । च॒ । ध॒त्तं । द्र॒वि॒णं । च॒ । ध॒त्तं ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । उ॒जै । नः॒ । ध॒त्तं । अ॒श्वि॒ना ॥१२॥

हे अश्विनी युवां शबून् हतं । उतापि च यततं मित्रिणः । मेषीयुक्तांश्च गच्छतं । सिद्धमन्यत् ॥ ॥१५॥

मि॒त्राव॑रुण॒व॒न्ता उ॒त ध॑र्म॒व॒न्ता म॒रु॒त्वंता ज॒रि॒तुर्ग॑च्छ॒थो ह॒वँ ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चादि॒त्यैर्यी॑तमश्विना ॥१३॥

मि॒त्राव॑रुण॒ऽव॒न्तौ । उ॒त । ध॑र्म॒ऽव॒न्ता । म॒रु॒त्वंता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थः । ह॒वँ ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒तं । अ॒श्वि॒ना ॥१३॥

उतापि च हे अश्विनी युवां मित्रावरुणवन्ता मित्रावरुणयुक्ती धर्मवन्तौ धर्मयुक्ती च मरुत्वन्ता मरुद्भिः युक्ती च जरितुः सोतुर्हवमाह्वानं गच्छथः । आगच्छतं । उषसा सूर्येण चादित्यैश्च यातं । गच्छतं ॥

अ॒ंगि॒र॒स्व॒न्ता उ॒त वि॒ष्णु॑व॒न्ता म॒रु॒त्वंता ज॒रि॒तुर्ग॑च्छ॒थो ह॒वँ ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चादि॒त्यैर्यी॑तमश्विना ॥१४॥

अ॒ंगि॒र॒स्व॒न्तौ । उ॒त । वि॒ष्णु॑ऽव॒न्ता । म॒रु॒त्वंता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थः । ह॒वँ ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒तं । अ॒श्वि॒ना ॥१४॥

उतापि च हे अश्विनी युवांमंगिरस्वन्तावंगिरोभिर्युक्ती विष्णुवन्ता विष्णुना च सहितौ मरुद्भिश्च सहितौ सोतुराह्वानं गच्छतं । सिद्धमन्यत् ॥

अ॒भु॒म॒न्ता वृ॒षणा॒ वाज॑व॒न्ता म॒रु॒त्वंता ज॒रि॒तुर्ग॑च्छ॒थो ह॒वँ ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चादि॒त्यैर्यी॑तमश्विना ॥१५॥

अ॒भु॒ऽम॒न्तौ । वृ॒षणा॒ । वाज॑ऽव॒न्ता । म॒रु॒त्वंता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थः । ह॒वँ ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒तं । अ॒श्वि॒ना ॥१५॥

हे अश्विनावुभुमन्ता अभुसहितौ वृषणा कामानां वर्धितारी वाजवन्तौ वाजयुक्ती मरुत्वन्तौ च सोतुराह्वानं गच्छतं । अभुमन्ता वाजवन्तौ श्रेष्ठकनिष्ठाभ्यां अपदेशः । सिद्धमन्यत् ॥

ब्र॒ह्म जि॒न्व॒त॒मु॒त जि॒न्व॒तं धि॒यो ह॒तं र॒क्षांसि॑ से॒ध॒त॒ममी॑वाः ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ सोमै॑ सु॒न्व॒तो अ॒श्वि॒ना ॥१६॥

ब्र॒ह्म । जि॒न्व॒तं । उ॒त । जि॒न्व॒तं । धि॒यः । ह॒तं । र॒क्षांसि॑ । से॒ध॒तं । अ॒मी॒वाः ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । सोमै॑ । सु॒न्व॒तः । अ॒श्वि॒ना ॥१६॥

हे अश्विनी युवां ब्रह्म ब्राह्मणं जिन्वतं । प्रीत्ययतं । उतापि च धियः कर्माणि जिन्वतं । हतं च रक्षांसि । अमीवा राक्षसांश्च सेधतं । उषसा सूर्येण च संगतौ सुन्वतो यजमानश्च सोमं पिबतजिह्वैः ॥

क्षु॒षं जि॒न्वत॑मु॒त जि॒न्वतं॑ नृ॒न्तं रक्षा॑सि॒ सेध॑त॒ममी॑वाः ।
 स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ सोमं॑ सु॒न्वतो॑ अ॒श्विना ॥१९॥
 क्षु॒षं । जि॒न्वतं॑ । उ॒त । जि॒न्वतं॑ । नृ॒न्तं । ह॒तं । रक्षा॑सि । सेध॑तं । अ॒मी॒वाः ।
 स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । सोमं॑ । सु॒न्वतः॑ । अ॒श्विना॑ ॥१९॥

हे अश्विनी युवां च च चित्रं जिन्वतं । उतापि च नृन्बोद्धजिन्वतं । सिद्धमन्यत् ॥

धे॒नूजि॒न्वत॑मु॒त जि॒न्वतं॑ वि॒शो ह॒तं रक्षा॑सि॒ सेध॑त॒ममी॑वाः ।
 स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ सोमं॑ सु॒न्वतो॑ अ॒श्विना ॥१८॥
 धे॒नूः । जि॒न्वतं॑ । उ॒त । जि॒न्वतं॑ । वि॒शः । ह॒तं । रक्षा॑सि । सेध॑तं । अ॒मी॒वाः ।
 स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । सोमं॑ । सु॒न्वतः॑ । अ॒श्विना॑ ॥१८॥

हे अश्विनी धेनूजिन्वतं । उतापि च विशो वैश्रांश्च जिन्वतं । सिद्धमन्यत् ॥ १८ ॥

अ॒चेरि॑व शृ॒णुतं॑ पू॒र्यस्त्नु॑तिं श्या॒वाश्व॑स्य सु॒न्वतो॑ म॒दच्यु॑ता ।
 स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चा॒श्विना॑ ति॒रोअ॑ह्यं ॥१९॥
 अ॒चेःऽइ॒व । शृ॒णुतं॑ । पू॒र्यऽस्त्नु॑तिं । श्या॒वऽअ॑श्वस्य । सु॒न्वतः॑ । म॒दऽच्यु॑ता ।
 स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । अ॒श्विना॑ । ति॒रऽअ॑ह्यं ॥१९॥

हे अश्विनी मदच्युता शृणुतां मदस्य आवाच्यतारौ युवां सुन्वतोऽभिषवं कुर्वतः श्यावाश्वस्य मम पिताम-
 हश्चाचेरिव पूर्यस्नुतिं सुखां स्नुतिं शृणुतं । उषसा सूर्येण च संगतौ तिरोअह्यं सोमं पिबतं । तिरोहिते
 पूर्वक्षिप्तहन्वपरेणुः प्रातरश्विनोर्याग इति ॥

सर्गा॑ इ॒व सृ॒जतं॑ सु॒ष्टुती॑रुपं श्या॒वाश्व॑स्य सु॒न्वतो॑ म॒दच्यु॑ता ।
 स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चा॒श्विना॑ ति॒रोअ॑ह्यं ॥२०॥
 सर्गा॑न्ऽइ॒व । सृ॒जतं॑ । सु॒ऽस्त्नु॑तीः । उ॒पं । श्या॒वऽअ॑श्वस्य । सु॒न्वतः॑ । म॒दऽच्यु॑ता ।
 स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । अ॒श्विना॑ । ति॒रऽअ॑ह्यं ॥२०॥

हे अश्विनी श्यावाश्वस्य मम सुष्टुतीः शोभनाः स्नुतीः सर्गानि च । आभरणानि वा हवीषि वा सर्गाः ।
 तान्यथा तत्रात्मन्युप सजतं । सिद्धमन्यत् ॥

र॒श्मीरि॑व य॒च्छत॑म॒ध्वरौ॑ उ॒पं श्या॒वाश्व॑स्य सु॒न्वतो॑ म॒दच्यु॑ता ।
 स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चा॒श्विना॑ ति॒रोअ॑ह्यं ॥२१॥
 र॒श्मीन्ऽइ॒व । य॒च्छतं॑ । अ॒ध्वरा॑न् । उ॒पं । श्या॒वऽअ॑श्वस्य । सु॒न्वतः॑ । म॒दऽच्यु॑ता ।
 स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च॒ । अ॒श्विना॑ । ति॒रऽअ॑ह्यं ॥२१॥

हे अश्विनी आभरणस्य ममाध्वराश्चमीषि च आभरणस्य हवीषि च उप यच्छतं । उपयच्छतं । सिद्धमन्यत् ॥

अ॒र्वा॒य॒चं॒ नि॒ य॒च्छ॒तं॒ पि॒ब॒तं॒ सो॒म्यं॒ म॒धु ।

आ॒ या॒त॒म॒श्वि॒ना॒ ग॒त॒म॒व॒स्यु॒र्वा॒म॒हं॒ हु॒वे॒ ध॒त्तं॒ र॒त्नानि॒ दा॒शु॒षे ॥२२॥

अ॒र्वा॒क् । र॒थं । नि॒ । य॒च्छ॒तं॒ । पि॒ब॒तं॒ । सो॒म्यं॒ । म॒धु ।

आ॒ । या॒तं॒ । अ॒श्वि॒ना॒ । आ॒ । ग॒तं॒ । अ॒व॒स्युः॒ । वां॒ । अ॒हं॒ । हु॒वे॒ । ध॒त्तं॒ । र॒त्नानि॒ । दा॒शु॒षे ॥२२॥

हे अश्विनी वां स्वीयं रथमर्वागच्छदभिमुखं नि यच्छतं । सोम्यं सोममयं मध्वृतं च पिबतं । यज्ञमा यातं च । सोमं प्रत्या गतं । आगच्छतं च । अवस्यु रथणकामोऽहं आवाचो वां ऊवे । ऊयामि । दाशुषे हवीषि प्रयच्छते मद्यं रत्नानि धत्तं । धारयतं ॥

न॒मो॒वा॒के॒ प्र॒स्थि॒ते॒ अ॒ध्व॒रे॒ न॒रा॒ वि॒व॒क्ष॒ण॒स्य॒ पी॒त॒ये॒ ।

आ॒ या॒त॒म॒श्वि॒ना॒ ग॒त॒म॒व॒स्यु॒र्वा॒म॒हं॒ हु॒वे॒ ध॒त्तं॒ र॒त्नानि॒ दा॒शु॒षे ॥२३॥

न॒मः॒ऽवा॒के॒ । प्र॒ऽस्थि॒ते॒ । अ॒ध्व॒रे॒ । न॒रा॒ । वि॒व॒क्ष॒ण॒स्य॒ । पी॒त॒ये॒ ।

आ॒ । या॒तं॒ । अ॒श्वि॒ना॒ । आ॒ । ग॒तं॒ । अ॒व॒स्युः॒ । वां॒ । अ॒हं॒ । हु॒वे॒ । ध॒त्तं॒ । र॒त्नानि॒ । दा॒शु॒षे ॥२३॥

हे अश्विनी नरा नेतारी युवां विवक्षणस्य हवनशीलस्य मम प्रस्थिते नमोवाके । नमस्ताराय प्रोच्यते स नमोवाकः । तस्मिन्ध्वरे यज्ञे । तथा च ब्राह्मणं । उभयं सह वा एतच्च एव यत्सूक्तवाक्यं नमोवाक्यं । शत० १. ९. ४. । इति । पीतये सोमपानाया यातं । सिद्धमन्यत् ॥

स्वा॒हा॒कृत॒स्य॒ नृ॒प॒तं॒ सु॒त॒स्य॒ दे॒वा॒व॒ध॒सः॒ ।

आ॒ या॒त॒म॒श्वि॒ना॒ ग॒त॒म॒व॒स्यु॒र्वा॒म॒हं॒ हु॒वे॒ ध॒त्तं॒ र॒त्नानि॒ दा॒शु॒षे ॥२४॥

स्वा॒हा॒ऽकृत॒स्य॒ । नृ॒प॒तं॒ । सु॒त॒स्य॒ । दे॒वा॒ । अ॒व॒ध॒सः॒ ।

आ॒ । या॒तं॒ । अ॒श्वि॒ना॒ । आ॒ । ग॒तं॒ । अ॒व॒स्युः॒ । वां॒ । अ॒हं॒ । हु॒वे॒ । ध॒त्तं॒ । र॒त्नानि॒ । दा॒शु॒षे ॥२४॥

हे अश्विनी देवी युवां सुतस्याभिषुतस्य स्वाहाकृतस्य ऊतस्यांधसः सोमस्य नृपतं । सिद्धमन्यत् ॥ १७॥

अवितासीति सप्तमं वधं सूक्तमचियस्य आवाचस्वार्थं । अचियमनुक्रमशिका । अविता सप्त शास्त्रं महापतंथं तमिति । षट्पंचाशदक्षरा शस्त्ररी कंदः । आवाचस्वेति सप्तमी महापंक्तिः षऊष्टका वा महापंक्तिः । अगु० १०. ३. १ इति लक्षणसम्भावात् ॥ दशरात्रि पंचमेऽहनि मरुत्वतीय इदं सूक्तं । सूचितं च । अवितासीत्यादि । आ० ७. १२. । इति ॥

अ॒वि॒ता॒सि॒ सु॒न्य॒तो॒ वृ॒क्त॒र्ब॒र्हिषः॒ पि॒बा॒ सो॒मं॒ म॒दा॒य॒ कं॒ श॒त॒क्र॒तो॒ ।

यं॒ ते॒ भा॒ग॒म॒धा॒र॒य॒न्वि॒श्वः॒ से॒हा॒नः॒ पृ॒त॒ना॒ उ॒रु॒ अ॒यः॒ स॒म॒प्सु॒जि॒न्म॒रु॒त्वाँ॒ इं॒द्र॒ स॒त्प॒ते ॥१॥

अ॒वि॒ता॒ । अ॒सि॒ । सु॒न्य॒तः॒ । वृ॒क्त॒ऽर्ब॒र्हिषः॒ । पि॒ब॒ । सो॒मं॒ । म॒दा॒य॒ । कं॒ । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॒

श॒त॒ऽक्र॒तो॒ ।

यं॒ । ते॒ । भा॒गं॒ । अ॒धा॒र॒य॒न् । वि॒श्वः॒ । से॒हा॒नः॒ । पृ॒त॒नाः॒ । उ॒रु॒ । अ॒यः॒ । सं॒ । अ॒प्सु॒ऽजि॒त् ।

म॒रु॒त्वाँ॒ । इं॒द्र॒ । स॒त्प॒ते ॥१॥

हे शतक्रतो वज्रकर्मविद् सुन्यतः सोममिषयं कुर्वतो वृक्तबर्हिषः कीर्त्यवर्द्धिषी ब्रह्मनामसाविता रवि-

तासि । भवसि । मदाय मदार्यं सोमं पिब । हे सत्यते सतां पत इन्द्र ते तुभ्यं यं सोमस्य भागमधारयन् सर्वे देवा अकल्पयन् । तथा च यजुर्ग्राह्यं । स एतं महिन्द्रमुदारमुदहरत युवं हत्वाभ्यामु देवतास्वधि । तै० सं० ६. ५. ३. इति । तं भागं विश्वाः पृतनाः शूराणां सर्वाः सेना उरु वज्र अयो वेगं च सं सेहानः सम्यगभि-
भवत्सुविदप्यु विता च सं पिब ॥

प्राव स्तोतारं मघवन् त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन् विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समस्फुजिन्मरुत्वान् इन्द्र सत्पते ॥२॥

प्र । अ० । स्तोतारं । म० । व० । अ० । त्वां । पिब । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो इति
शतऽक्रतो ।

यं । ते । भा० । अ० । धारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । जयः । सं । अ० । स्फु० । जित् ।
म० । र्त्वान् । इन्द्र । सत् । प० । ते ॥२॥

हे मघवन् स्तोतारं प्राव । प्ररच । त्वां चाव । सोमपात्रेण रच । सिद्धमन्वत् ॥

ऊर्जा देवाँ अवस्योजसा त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन् विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समस्फुजिन्मरुत्वान् इन्द्र सत्पते ॥३॥

ऊर्जा । देवान् । अवसि । ओजसा । त्वां । पिब । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
यं । ते । भा० । अ० । धारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । जयः । सं । अ० । स्फु० । जित् ।
म० । र्त्वान् । इन्द्र । सत् । प० । ते ॥३॥

* हे इन्द्र त्वं देवागूर्जास्त्रेण हविषावसि । रचसि । त्वामप्योजसा वसिनावसि । सिद्धमन्वत् ॥

जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन् विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समस्फुजिन्मरुत्वान् इन्द्र सत्पते ॥४॥

जनिता । दिवः । जनिता । पृथिव्याः । पिब । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
यं । ते । भा० । अ० । धारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । जयः । सं । अ० । स्फु० । जित् ।
म० । र्त्वान् । इन्द्र । सत् । प० । ते ॥४॥

हे इन्द्र त्वं दिवो युक्तीकस जनिता जनकोऽसि । पृथिव्याश्च जनितासि । सिद्धमन्वत् ॥

जनिताश्चानां जनिता गवामसि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन् विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समस्फुजिन्मरुत्वान् इन्द्र सत्पते ॥५॥

जनिता । अ० । चानां । जनिता । गवाँ । असि । पिब । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो इति
शतऽक्रतो ।

यं । ते । भा० । अ० । धारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । जयः । सं । अ० । स्फु० । जित् ।
म० । र्त्वान् । इन्द्र । सत् । प० । ते ॥५॥

हे इन्द्र त्वमद्यानां जनिता जनकोऽसि । यथां च जनितासि । सिद्धमन्यत् ॥

अचीणां स्तोममद्रिवो महस्कृधि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।
यं ते भागमधारयन्विष्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समस्सुजिन्मरुत्वौ इन्द्र सात्पते ॥ ६ ॥
अचीणां स्तोमं अद्रिऽवः । महः । कृधि । पिबा । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
यं ते । भागं । अधारयन् । विष्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । जयः । सं । अस्सुऽजित ।
मरुत्वान् । इन्द्र । सत्ऽपते ॥ ६ ॥

हे अद्रिवोऽद्रिमन् अचीणां स्तोमं महस्कृधि । पूजितं कृष । सिद्धमन्यत् ॥

श्यावाश्वस्य सुन्वतस्तथा ऋणु यथाऽऽर्णुरचेः कर्माणि कृण्वतः ।
प्र चसदस्युमाविष्य त्वमेक इन्नुषाह्य इन्द्र ब्रह्माणि वर्धयन् ॥ ७ ॥
श्यावऽअश्वस्य । सुन्वतः । तथा । ऋणु । यथा । अर्णुराः । अचेः । कर्माणि । कृण्वतः ।
प्र । चसदस्युं । आविष्य । त्वं । एकः । इत् । नृऽसह्ये । इन्द्र । ब्रह्माणि । वर्धयन् ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्वं सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतः श्यावाश्वस्य मम सुतिं कर्माणि कृण्वतः कुर्वतोऽचेर्यथाऽऽर्णुः
अश्वीषीः तथा ऋणु । अपि च त्वमेक इदेक एव नृषाह्ये पुत्रे ब्रह्माणि सोचाणि कामिर्वर्धयस्वसदस्युं
प्राविष्य ॥ ७ ॥

प्रेदं ब्रह्मेति सप्तर्षे सप्तमं सूक्तमावेयस्व श्यावाश्वस्यार्धं । आया द्वापंपाशदधरातिजगती । शिष्टाः षड्वचः
षडष्टका महापंक्तयः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । प्रेदं महापांक्तमायातिजगतीति ॥ महाव्रते निष्कियस्व
एतत्सूक्तं । तथा च सूचं । प्रेदं ब्रह्मेन्द्रो मदाय । आ० ७. १२. इति ॥

प्रेदं ब्रह्म वृचतूर्येष्वविष्य प्र सुन्वतः शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।
माध्यंदिनस्य सर्वनस्य वृचहन्नेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥ ९ ॥
प्राइदं । ब्रह्म । वृचऽतूर्येषुं । आविष्य । प्र । सुन्वतः । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
माध्यंदिनस्य । सर्वनस्य । वृचऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥ ९ ॥

हे शचीपत इन्द्र त्वं वृचतूर्येषु संपामेष्विदं ब्रह्मेमाणं ब्राह्मणान्विष्वाभिः सर्वाभिरूतिमी रचाभिः प्राविष्य ।
प्ररच । सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानांश्च प्राविष्य । अपि च हे अनेद्यानिद्य वज्रिवो वज्रिन् वृचहन्निन्द्र
माध्यंदिनस्य सर्वनस्य संबन्धिनं सोमस्य सोमं पिब ॥

सेहान उय पृतना अभि दुहः शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।
माध्यंदिनस्य सर्वनस्य वृचहन्नेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥ २ ॥
सेहानः । उय । पृतनाः । अभि । दुहः । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
माध्यंदिनस्य । सर्वनस्य । वृचऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥ २ ॥

हे शचीपती कर्मपत उयोदूर्वैर्द्र अभि दुहो द्रोग्भीः पृतनाः क्षेपाः क्षेपानोऽभिमन्यन् सर्वैः पाक्ष्मैर्ना-
स्त्राण्य प्राविषेत्सर्वः । सिद्धमन्यत् ॥

ए॒क॒रा॒त्र॒स्य॒ भु॒व॒न॒स्य॒ रा॒ज॒सि॒ श॒ची॒प॒त॒ इ॒न्द्र॒ वि॒श्व॒ाभि॒रू॒तिभिः ।
 मा॒र्ध्वा॒दि॒न॒स्य॒ स॒र्व॒न॒स्य॒ वृ॒च॒ह॒न्ने॒द्य॒ पि॒बा॒ सोम॑स्य॒ व॒ज्रि॒वः ॥३॥
 ए॒क॒ऽरा॒ट् । अ॒स्य॒ । भु॒व॒न॒स्य॒ । रा॒ज॒सि॒ । श॒ची॒ऽप॒ते॒ । इ॒न्द्र॒ । वि॒श्व॒ाभिः॒ । ऊ॒ति॒ऽभिः॒ ।
 मा॒र्ध्वा॒दि॒न॒स्य॒ । स॒र्व॒न॒स्य॒ । वृ॒च॒ऽह॒न् । अ॒ने॒द्य॒ । पि॒ब॒ । सोम॑स्य॒ । व॒ज्रि॒ऽवः ॥३॥

हे शचीपत इन्द्र भुवनलीकरादिक एव राजा सन् राजसि । भाजसि । सिद्धमन्यत् ॥

स॒स्था॒वा॒ना॒ य॒व॒य॒सि॒ त्वमे॒क॒ इ॒च्छ॒ची॒प॒त॒ इ॒न्द्र॒ वि॒श्व॒ाभि॒रू॒तिभिः ।
 मा॒र्ध्वा॒दि॒न॒स्य॒ स॒र्व॒न॒स्य॒ वृ॒च॒ह॒न्ने॒द्य॒ पि॒बा॒ सोम॑स्य॒ व॒ज्रि॒वः ॥४॥
 स॒ऽस्था॒वा॒ना॒ । य॒व॒य॒सि॒ । त्वं॒ । ए॒कः॒ । इ॒त् । श॒ची॒ऽप॒ते॒ । इ॒न्द्र॒ । वि॒श्व॒ाभिः॒ । ऊ॒ति॒ऽभिः॒ ।
 मा॒र्ध्वा॒दि॒न॒स्य॒ । स॒र्व॒न॒स्य॒ । वृ॒च॒ऽह॒न् । अ॒ने॒द्य॒ । पि॒ब॒ । सोम॑स्य॒ । व॒ज्रि॒ऽवः ॥४॥

हे शचीपत इन्द्र त्वमेक एव सस्थावाना समानं तिष्ठताविमी लोकी यवयसि । पृथक्करोषि । सिद्धमन्यत् ॥

क्षे॒म॒स्य॒ च॒ प्र॒यु॒ज॒श्च॒ त्वमी॑शिषे॒ श॒ची॒प॒त॒ इ॒न्द्र॒ वि॒श्व॒ाभि॒रू॒तिभिः ।
 मा॒र्ध्वा॒दि॒न॒स्य॒ स॒र्व॒न॒स्य॒ वृ॒च॒ह॒न्ने॒द्य॒ पि॒बा॒ सोम॑स्य॒ व॒ज्रि॒वः ॥५॥
 क्षे॒म॒स्य॒ । च॒ । प्र॒ऽयु॒जः॒ । च॒ । त्वं॒ । ई॒शि॒षे॒ । श॒ची॒ऽप॒ते॒ । इ॒न्द्र॒ । वि॒श्व॒ाभिः॒ । ऊ॒ति॒ऽभिः॒ ।
 मा॒र्ध्वा॒दि॒न॒स्य॒ । स॒र्व॒न॒स्य॒ । वृ॒च॒ऽह॒न् । अ॒ने॒द्य॒ । पि॒ब॒ । सोम॑स्य॒ । व॒ज्रि॒ऽवः ॥५॥

• अपि च हे शचीपत इन्द्र सर्वस्य जगतः क्षेमस्य प्रयुजश्च प्रयोगस्त च । योगक्षेमयोरित्यर्थः । ईशिषे । ईश्वरो भवसि । सिद्धमन्यत् ॥

स्य॒चा॒य॒ त्वम॑वसि॒ न त्व॑माविष॒ श॒ची॒प॒त॒ इ॒न्द्र॒ वि॒श्व॒ाभि॒रू॒तिभिः ।
 मा॒र्ध्वा॒दि॒न॒स्य॒ स॒र्व॒न॒स्य॒ वृ॒च॒ह॒न्ने॒द्य॒ पि॒बा॒ सोम॑स्य॒ व॒ज्रि॒वः ॥६॥
 स्य॒चा॒य॒ । त्वं॒ । अ॒व॒सि॒ । न॒ । त्वं॒ । आ॒वि॒ष॒ । श॒ची॒ऽप॒ते॒ । इ॒न्द्र॒ । वि॒श्व॒ाभिः॒ । ऊ॒ति॒ऽभिः॒ ।
 मा॒र्ध्वा॒दि॒न॒स्य॒ । स॒र्व॒न॒स्य॒ । वृ॒च॒ऽह॒न् । अ॒ने॒द्य॒ । पि॒ब॒ । सोम॑स्य॒ । व॒ज्रि॒ऽवः ॥६॥

हे शचीपत इन्द्र त्वं चचाय अवतो वचाय भवसि । अवसि । आश्रितान्नवसि । त्वं नाविष । केनापि न रक्षसे । सिद्धमन्यत् ॥

श्या॒वा॒श्व॒स्य॒ रे॒भ॒त॒स्तथा॑ ऋ॒णु॒ यथा॑ ऋ॒णो॒र॒चेः॒ क॒र्मा॑णि॒ कृ॒ण॒तः ।
 प्र॒ च॒स॒द॒स्यु॒मा॒वि॒ष॒ त्वमे॒क॒ इ॒न्द्र॒ स्य॒चा॒यि॑ व॒र्ध॒य॒न् ॥७॥
 श्या॒व॒ऽअ॒श्व॒स्य॒ । रे॒भ॒तः॒ । त॒था॒ । ऋ॒णु॒ । य॒था॒ । अ॒ण॒योः॒ । अ॒र्चैः॒ । क॒र्मा॑णि॒ । कृ॒ण॒तः॒ ।
 प्र॒ । च॒स॒द॒स्यु॒म् । आ॒वि॒ष॒ । त्वं॒ । ए॒कः॒ । इ॒त् । नृ॒ऽस॒त्ते॒ । इ॒न्द्र॒ । स्य॒चा॒यि॑ । व॒र्ध॒य॒न् ॥७॥

हे इन्द्र रेभतः क्षुधतः आवाश्वस्य मम क्षुति कर्माणि कृण्वतोऽर्चयामृणोस्तथा ऋणु । अपि च चचायि वचाणि वार्धयर्धयन्-पुत्रे त्वमेक एव चसदस्युं प्राविष ॥ १९८ ॥

यज्ञस्य हीति इत्यर्चमष्टमं सूतं आवाचस्त्वायं प्राम्बत्सप्रपरिभाषया गायत्रिमिंद्राभिदेवतायं । तथा चानुक्रांतं । यज्ञस्य इतिंद्रापमिति ॥ पुण्याभिप्रववद्वह्योः प्रातःसवनेऽच्छावाकस्य आवापार्चनितसूतं । सूचितं च । यज्ञस्य हि स्य इत्यच्छावाकस्य । आ० ७. ५. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने यज्ञस्य हि स्य इति षष्ठहस्तोषियसंज्ञकसृचः । सूचितं च । इंद्रापी युवामिमे यज्ञस्य हि स्य ऋज्वित्यच्छावाकस्य । आ० ७. २. । इति ॥ अपिष्टोमे प्रातःसवनेऽच्छावाकस्य प्रातर्यावभिरिति प्रातःसवनीयस्य प्रस्थितयाज्ञा । सूचितं च । प्रातर्यावभिरिति यजति । आ० ५. ७. । इति ॥ चातुर्विंशिके प्रातःसवनेऽच्छावाकस्ये आवाचस्त्वेत्ययं पर्यासकृचः । अन्यथाप्यहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु । सूच्यते हि । आवाचस्त्वं सुवत इति तुचरः पर्यासाः । आ० ७. २. । इति ॥

यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजा सखी वाजेषु कर्मसु । इंद्रामी तस्य बोधतं ॥ १ ॥

यज्ञस्य । हि । स्थः । ऋत्विजा । सखी इति । वाजेषु । कर्मसु । इंद्रामी इति ।

तस्य । बोधतं ॥ १ ॥

हे इंद्रापी सखी गुह्यी युवा यज्ञस्यर्त्विजा ऋत्विजौ स्यः । भवचः । वाजेषु कर्मसु युक्तेषु बोधतिष्ठतांवि-
द्रापी तस्य तं मां तस्य मम सुतिं वा बोधतं । जानीतं ॥

तोशासा रथयावाना वृचहृणापराजिता । इंद्रामी तस्य बोधतं ॥ २ ॥

तोशासा । रथऽयावाना । वृचऽहना । अपराऽजिता । इंद्रामी इति । तस्य । बोधतं ॥ २ ॥

हे इंद्रापी तोशासा शत्रुन् हिंसती रथयावाना रथेन गच्छती वृचहृणा वृचस्य इतारावपराजिता
केनाप्यपराजिता तस्य तं मां बोधतं ॥

इदं वां मद्रिं मध्वधुश्नन्नद्रिभिर्नरः । इंद्रामी तस्य बोधतं ॥ ३ ॥

इदं । वां । मद्रिं । मधु । अधुश्नन् । अद्रिऽभिः । नरः । इंद्रामी इति । तस्य । बोधतं ॥ ३ ॥

हे इंद्रापी वां युवामुहिष्म नरो यज्ञस्य नेतारोऽद्रिभिर्यावभिर्मद्रिं मदकरं मधु सोमात्प्रकममृतम-
धुषन् । अपूरयन् । सिद्धमव्यत् ॥

जुषेयां यज्ञमिष्टये सुतं सोमं सधस्तुती । इंद्रामी आ गतं नरा ॥ ४ ॥

जुषेयां । यज्ञं । इष्टये । सुतं । सोमं । सधस्तुती इति सधऽस्तुती । इंद्रामी इति । आ ।

गतं । नरा ॥ ४ ॥

हे सधस्तुती सहभूतस्तुती नरा नेतारविंद्रापी यज्ञं जुषेयां । श्वेयां । इष्टये यानार्थं सुतमभिपुतं सोमं
वा गतं । जानच्छतं ॥

इमा जुषेयां सर्वना येभिर्हव्यान्वूहयुः । इंद्रामी आ गतं नरा ॥ ५ ॥

इमा । जुषेयां । सर्वना । येभिः । हव्यानि । ऊहयुः । इंद्रामी इति । आ । गतं । नरा ॥ ५ ॥

हे इंद्रापी नरा नेतारौ युवां येभिर्यैः सर्वैर्हव्यान्वूहयुः बहवः तापीमेनाभि सवना सवनाभि कुर्वेयां ।
श्वेयां । आ गतं च ॥

इमां गायत्रवर्तनिं जुषेयां सुहुतिं मम । इंद्रामी आ गतं नरा ॥ ६ ॥

इमां । गायत्रऽवर्तनिं । जुषेयां । सुऽहुतिं । मम । इंद्रामी इति । आ । गतं । नरा ॥ ६ ॥

हे इन्द्रापी नरी युवां मम नायचवर्तभिं नायचमार्गामिमां सुदृतिं शोभनां कुतिं बुषिषां । सेवेषां । आ
वर्त च ॥ २० ॥

प्रात॒र्याव॑भि॒रा ग॑तं दे॒वेभि॑र्जे॒न्याव॑सू । इ॒न्द्रा॒मी सोम॑पीतये ॥ ७ ॥

प्रात॒र्याव॑ऽभिः । आ । ग॑तं । दे॒वेभिः । जे॒न्याव॑सू इति । इ॒न्द्रा॒मी इति । सोम॑ऽपीतये ॥ ७ ॥

हे जे॒न्याव॑सू वेतव्यशुधनाविन्द्रापी प्रातर्यावभिर्दे॒वेः सह सोम॑पीतये सोमस्य पागाया गतं । आगच्छतं ॥

श्या॒वांश्च॑स्य सु॒न्वतो॑ऽर्ची॒णां ऋ॒णुतं॑ हवँ । इ॒न्द्रा॒मी सोम॑पीतये ॥ ८ ॥

श्या॒वऽर्च॑श्चस्य । सु॒न्वतः । अ॒र्ची॒णां । ऋ॒णुतं॑ । हवँ । इ॒न्द्रा॒मी इति । सोम॑ऽपीतये ॥ ८ ॥

हे इन्द्रापी युवां सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य आवाचस्य ममापीणामृत्विजां हवँ ज्ञानं
सोमस्य पागाय ऋणुतं ॥

ए॒वा वा॑म॒ह ऊ॒तये॑ यथाहु॑वंत॒ मेधि॑राः । इ॒न्द्रा॒मी सोम॑पीतये ॥ ९ ॥

ए॒व । वा॑ । अ॒हे । ऊ॒तये॑ । यथा॑ । अ॒हुवंत॑ । मेधि॑राः । इ॒न्द्रा॒मी इति । सोम॑ऽपीतये ॥ ९ ॥

हे इन्द्रापी वां युवां यथा मेधिराः प्राज्ञा अज्वन्त आहृतवन्तः एवमहमूतये रक्षणाय सोमस्य पीतये
चाहे । ज्ञयामि ॥

आहं सर॑स्वतीवतो॒रिन्द्रा॑ग्न्यो॒रवो॑ वृ॒णे । याभ्यां॑ गाय॒चमृ॑च्यते ॥ १० ॥

आ । अ॒हं । सर॑स्वतीऽवतोः । इ॒न्द्रा॑ग्न्योः । अ॒वः । वृ॒णे । याभ्यां॑ । गा॒य॒चं । चृ॒च्यते॑ ॥ १० ॥

* याभ्यां यथोरिन्द्राग्न्योरथं गायचं सामर्थ्येन सूच्यते तयोः सरस्वतीवतोः कुतिमतोरिन्द्राग्न्योः संबंधवो
रक्षयमहमा वृणे ॥ २१ ॥

अपिमस्त्रोषीति दशर्यं नवमं सुक्तं काव्यस्य नामाकस्यार्थः । षडष्टका महापंक्तिश्छन्दः । अपिर्देवता ।
अगुक्तांतं च । अपिमस्त्रोषि नामाक अपियं महापंक्तिं हीति ॥ विनियोगो शैलिकः ॥

अ॒पिम॑स्त्रो॒षृग्मि॑यं॒म॒पिमी॑ठा य॒जथै॑ ।

अ॒पिर्दे॒वाँ अ॒न॒क्तु॑ न उ॒भे हि वि॒दथे॑ क॒विर॑न्त॒चर॑ति दू॒त्यं॑ न॒भ॑ताम॒न्यके॑ सं॒मे ॥ १ ॥

अ॒पिं । अ॒स्त्रो॒षि । अ॒ग्मि॑यं । अ॒पिं । ई॒ठा । य॒जथै॑ ।

अ॒पिः । दे॒वान् । अ॒न॒क्तु॑ । नः । उ॒भे इति॑ । हि । वि॒दथे॑ इति॑ । क॒विः । अ॒न्तरि॑ति । च॒रति॑ ।

दू॒त्यं । न॒भ॑तां । अ॒न्य॒के । सं॒मे ॥ १ ॥

अग्मिचमृगहमपिमस्त्रोषि । सीमि । अपि चापिं यवथै यजुमीठा सुखा सीमीत्यर्थः । अपि चापिर्जे
ऽस्त्रोके विदथे यथै देवान् हविर्मिरनक्तु । कविः ज्ञातदर्शपिचमे चावापुषिष्यावन्तर्दूत्यं हविर्वहनादिसचयं
दूतकर्म चरति । अन्यके शचवोऽपि समे सर्वे नभतां । नभतिर्हिंसाकर्मा । अपिना हिंसातां ॥

न्य॒मे न॒र्षसां॑ व॒चस्त॑नू॒षु शंस॑मेषां ।

न्य॒रा॒ती र॒रा॒व्यां वि॒षा अ॒र्यो अ॒रा॒तीरि॑तो बु॒च्छं॒त्वामु॑रो न॒भ॑ताम॒न्यके॑ सं॒मे ॥ २ ॥

नि । अग्ने । नयसा । वचः । तनूषु । शंसं । एषां ।

नि । अरातीः । रराव्यां । विश्वाः । अर्यः । अरातीः । इतः । युच्छंतु । आऽसुरः ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥२॥

हे अपि तनूष्वस्वाकर्मणेषु नयसा नवतरेण वचो वचसा क्षोत्रेणैषां शत्रूणां शंसं शंसनं नि ददित्वर्थः ।
रराव्यां हविः प्रयच्छतामरातीः शत्रूषु निदह । अपि च विश्वाः सर्वेऽर्योऽभिनच्छंत आसुर आमुडा अरातीः
शत्रव इतो युच्छंतु । गच्छंतु । सिद्धमन्यत् ॥

अग्ने मन्मानि तुभ्यं कं घृतं न जुह्व आसनि ।

स देवेषु प्र चिकिद्धि त्वं ह्यसि पूर्यः शिवो दूतो विवस्वतो नभंतामन्यके समे ॥३॥

अग्ने । मन्मानि । तुभ्यं । कं । घृतं । न । जुह्वे । आसनि ।

सः । देवेषु । प्र । चिकिद्धि । त्वं । हि । असि । पूर्यः । शिवः । दूतः । विवस्वतः ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥३॥

हे अपि तुभ्यं त्वदर्शमासन्वाक्षे कं घृतं न यथा सुखकरं घृतं जुह्वत्ये तद्वदहमपि तवाक्षे मन्मानि मननी-
यानि क्षोत्राणि जुह्वे । जुहोमि । स त्वं देवेषु देवानां मध्ये प्र चिकिद्धि । अस्वदीयाः क्षुतीर्जानीहि । अपि
च त्वं पूर्यः प्रत्नोऽसि । शिवः सुखकरश्चासि । विवस्वतो दूतश्चासि । सिद्धमन्यत् ॥

तत्तदमिर्वयो दधे यथायथा कृपयति ।

ऊर्जाहुतिर्वसूनां शं च योश्च मयो दधे विश्वस्यै देवहूत्यै नभंतामन्यके समे ॥४॥

तत्तत्तत् । अग्निः । वयः । दधे । यथाऽयथा । कृपयति ।

ऊर्जाऽआहुतिः । वसूनां । शं । च । योः । च । मयः । दधे । विश्वस्यै । देवऽहूत्यै ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥४॥

यथा यथा यद्यदहं कृपयति क्षोत्रमिर्थायति तत्तदयोऽपिर्दधि । क्षोत्रभ्यः प्रयच्छति । अपि चोर्जाहुति-
रग्नेनाह्वयमग्नेऽपिर्वसूनां हविषां वासवानां यजमानानां शं शान्तिनिमित्तं योर्विषययोगजनितं च मयः
सुखं दधि । करोति । विश्वस्यै देवस्यै सर्वस्यै देवानां ज्ञानाय च भवति । यः कस्यनापि देवो यदि कृपयति
अभिरेव सर्वं करोतीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

स चिकेत सहीयसा मिश्रिचेण कर्मणा ।

स होता शश्वतीनां दक्षिणाभिरभीवृत इनोति च प्रतीष्यं नभंतामन्यके समे ॥५॥

सः । चिकेत । सहीयसा । अग्निः । मिश्रिचेण । कर्मणा ।

सः । होता । शश्वतीनां । दक्षिणाभिः । अग्निऽवृतः । इनोति । च । प्रतीष्यं । नभंतां ।
अन्यके । समे ॥५॥

सोऽग्निः सहीयसामिभानुकेन विश्वेण नानाविधेन कर्मणा आपरिष चिकेत । ज्ञायते । सोऽग्निः शश्व-
तीनां चक्षीनां देवतानां होता ज्ञाता दक्षिणाभिः पशुभिश्चामीवृतः प्रतीष्यं प्रवित्त्यं शत्रुभिर्नोति च । नच्छति
च । सिद्धमन्यत् ॥ २२ ॥

अग्निर्जाता देवानामग्निर्वेद मर्तानामपीच्छं ।

अग्निः स द्रविणोदा अग्निर्द्वारा ऋणुते स्वाहुतो नवीयसा नभतामन्यके संमे ॥६॥

अग्निः । जा॒ता । दे॒वानां । अग्निः । वे॒द । म॒र्ता॒नां । अ॒पी॒च्छं ।

अग्निः । सः । द्र॒वि॒णः । उ॒दाः । अग्निः । द्वा॒रा । वि॒ । ऋ॒णु॒ते । सु॒ऽआ॒हु॒तः । न॒वी॒य॒सा ।

नभ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥६॥

देवानां जाता जातानि अग्न्याग्निर्वेदं । मर्तानां मनुष्याणां चापीच्छं गुह्यमग्निर्वेदं । वेत्ति । सोऽपिर्द्रविणोदा धनस्य दाता । नवीयसा नवतरेण इविषा स्वाहुतः सम्यग्धुतोऽपिर्द्वारा धनस्य दाराणि ऋणुते च । सिद्धमन्यत् ॥

अग्निर्देवेषु संवसुः स विष्णु यज्ञिया स्वा ।

स मुदा काष्ठा पुरु विश्वं भूमेव पुष्यति देवो देवेषु यज्ञियो नभतामन्यके संमे ॥७॥

अग्निः । दे॒वेषु॑ । सं॒ऽव॒सुः । सः । वि॒ष्णु । य॒ज्ञि॒या॒सु । आ ।

सः । मु॒दा । का॒ष्ठा । पु॒रु । वि॒श्वं । भू॒मे॒ऽइ॒व । पु॒ष्य॒ति॒ । दे॒वः । दे॒वेषु॑ । य॒ज्ञि॒यः ।

नभ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥७॥

देवेषु मध्येऽपिः संवसुः । संवसति । सोऽपिर्यज्ञियासु यज्ञार्हासु विष्णु प्रजास्यपि संवसुः । किंच सोऽपिः पुर वल्लभि काष्ठा कर्माणि भूमेव यथा भूमिर्विश्वं तथा मुदा मोदेन पुष्यति । देवेषु मध्ये देवोऽपिर्यज्ञियो यज्ञार्हश्च भवति । सिद्धमन्यत् ॥

यो अग्निः सप्तमानुषः श्रितो विश्वेषु सिंधुषु ।

तमागन्म चिपस्त्यं मंधातुर्दस्युहन्तममग्निं यज्ञेषु पूर्णं नभतामन्यके संमे ॥८॥

यः । अग्निः । स॒प्त॒ऽमा॒नु॒षः । श्रि॒तः । वि॒श्वेषु॑ । सि॒न्धुषु॑ ।

तं । आ । अ॒ग॒न्म॒ । चि॒ऽप॒स्त्यं॒ । म॒न्धा॒तुः । द॒स्यु॒हन्॒ऽत॒मं॒ । अ॒ग्निं॒ । य॒ज्ञेषु॑ । पू॒र्णं॒ ।

नभ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥८॥

योऽपिः सप्तमानुषो विश्वेषु सर्वेषु सिंधुषु नदीषु श्रितस्त्रिपस्त्यं चिखानं मंधातुर्यौवनाश्च मांधातुर्दस्युहन्तमं ब्रह्मणा हन्तारं यज्ञेषु पूर्णं सुखं तमग्निं वयमागन्म । सिद्धमन्यत् ॥

अग्निस्त्रीणि चिधातून्या स्तेति विदधा कविः ।

स चैरिकादृशो इह यक्षश्च पिप्रयश्च नो विप्रो दूतः परिष्कृतो नभतामन्यके संमे ॥९॥

अग्निः । ची॒णि॒ । चि॒ऽधा॒तू॒नि॒ । आ । स्ते॒ति॒ । वि॒द॒धा॒ । क॒विः॒ ।

सः । ची॒न् । ए॒का॒दृ॒शान् । इ॒ह । य॒क्षश्च॑ । च॒ । पि॒प्र॒यश्च॑ । न॒ । नः॒ । वि॒प्रः॒ । दू॒तः॒ ।

परि॑ऽकृतः । नभ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥९॥

अग्निः ज्ञातव्यः अग्निस्त्रीणि चिधातूनि विवंधनादीनि पुषिवादीनि विदधा वेदभीषाणि ज्ञानान्या वेति ।

आवसति । अपि च सोऽभिर्दूतो देवानां विप्रः प्राज्ञः परिकृतोऽवञ्जतश्च सन्निह यक्षी नीगिकादशांस्त्रयस्त्रिं-
शद्विबान्वचत् । यजतु । नोऽस्मान् पिप्रयश्च । कामेः पूरयतु च । सिद्धमन्यत् ॥

त्वं नो अम आयुषु त्वं देवेषु पूर्य वस्व एक इरज्यसि ।

त्वामापः परिस्रुतः परि यन्ति स्वसेतवो नभतामन्यके समे ॥१०॥

त्वं । नः । अमे । आयुषु । त्वं । देवेषु । पूर्य । वस्वः । एकः । इरज्यसि ।

त्वां । आपः । परिऽस्रुतः । परि । यन्ति । स्वऽसेतवः । नभतां । अन्यके । समे ॥१०॥

हे पूर्वाये त्वमेक एवायुषु मनुष्येषु । द्रुह्यव आयव इति मनुष्यनामसु पाठात् । नोऽस्माकं वस्वो धनस्त्रि-
रज्यसि । ईशिवे । देवेष्वपि त्वमेक एव वस्व इरज्यसि । अपि च त्वां स्वसेतवः स्वभूतसेतवः परिस्रुतः परि-
स्रवत्य आपः परि यन्ति । परिगच्छन्ति । सिद्धमन्यत् ॥ ॥२३॥

इन्द्रापी युवमिति द्वादशर्चं दशमं सूक्तं नामाकस्वार्थं । द्वितीया षट्पञ्चाशदक्षरा शक्करी द्वादशी षिष्टपु
शिष्टा महापंक्तयः । इन्द्रापी देवता । तथा चागुक्तांतं । इन्द्रापी द्वादशेन्द्रापं षिष्टुबंतं द्वितीया शक्करीति ॥
महाव्रति निष्केवक्ष्य ऊहभाग एव सूक्तं । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । ऊह इन्द्रापी युवं सु नः । ऐ० आ०
५. ३. १. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि तृतीयसवने भैषावक्ष्यो यदि महावाकमिदं शंसेत्तदानीं माध्यादिनसवने
होचक्षाः स्वशस्त्र आरंभणीयाभ्य ऊर्ध्वं नामाकतुषावावपेरन् । तत्र ता हि मध्यमित्यक्षावाकस्व नामाकतुषः ।
सूचितं च । ता हि मध्यं भराणामित्यक्षावाकः । आ० ७. २. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यादिनसवने
ब्राह्मणाच्छंसिनः पूर्वोष्ट इद्वेति नामाकतुषः । सूचितं च । पूर्वोष्ट इन्द्रोपमातय इति ब्राह्मणाच्छंसी । आ०
७. २. इति ॥

इन्द्रापी युवं सु नः सहता दासंथो रयिं ।

येन दृह्वा समत्स्वा वीकु चित्साहिषीमह्यमिर्वनेव वात इन्नभतामन्यके समे ॥१॥

इन्द्रापी इति । युवं । सु । नः । सहता । दासंथः । रयिं ।

येन । दृह्वा । समत्ऽसु । आ । वीकु । चित् । सहिषीमहिं । अमिः । वनाऽइव ।

व्राते । इत् । नभतां । अन्यके । समे ॥१॥

हे इन्द्रापी सहता शत्रून्भिमवन्ती युवं युवां नोऽस्माभ्यं रयिं धनं सुष्ठु दासथः । दशं । तं रयिं विशिनष्टि ।
येन रयिणा समत्सु चित् संयामे दृढा चिदृढानि क्षिरास्त्राणि वीकु शत्रुबलान्प्रिर्वनेव यथापिर्वनानि वात
इद्वेतिनैवाभिभवति तथा सहिषीमहि अभिभवाम । सिद्धमन्यत् ॥

नहि वा वघ्रयामहेऽथेद्रमिद्यंजामहे शविष्ठं नृणां नरं ।

स नः कदा चिद्वेता गमदा वाजसातये गमदा मेधसातये नभतामन्यके समे ॥२॥

नहि । वा । वघ्रयामहे । अथ । इदं । इत् । यजामहे । शविष्ठं । नृणां । नरं ।

सः । नः । कदा । चित् । अवेता । गमत् । आ । वाजऽसातये । गमत् । आ ।

मेधऽसातये । नभतां । अन्यके । समे ॥२॥

हे इन्द्रापी वा युवां न वघ्रयामहे । वघ्रं धनं न वाचामहे । अथ ह्यपि तर्हि इविष्ठमतिशयेन वज्रवर्तं

पुष्पां नरं नेतुमामपि नेतारमिन्द्रमिन्द्रमेव यजामहे । स इन्द्रो नोऽस्मानर्वताक्षिण कदा विद्राजसातथे
ऽमन्नाभाया वमत् । आनच्छति । कदाचिद्विधसातथे यजमभजनाथा यमत् । सिद्धमन्यत् ॥

ता हि मध्यं भरणांमिन्द्राग्नी अधिष्ठितः ।

ता उ कवित्वना कवी पृच्छयमाना सखीयते सं धीतमंश्रुतं नरा नभंतामन्यके संमे ॥३॥

ता । हि । मध्यं । भराणां । इन्द्राग्नी इति । अधिऽष्ठितः ।

तौ । ऊं इति । कविऽत्वना । कवी इति । पृच्छयमाना । सखिऽयते । सं । धीतं ।

अंश्रुतं । नरा । नभंतां । अन्यके । संमे ॥३॥

ता तौ प्रसिद्धाविन्द्राग्नी भराणां संयामाणां मध्यमधिष्ठितः । अधिनिवसतो हि । अथ प्रत्यक्षश्रुतिः । हे
नरा नेतारौ कवित्वना कवित्वेन कवी क्रांतकर्माणी पृच्छयमाना कविजनेः पृच्छयमानौ ता उ ताविव युवां
सखीयते सखित्वमिच्छते यजमानाय धीतं तत्कृतं कर्म समंश्रुतं । सिद्धमन्यत् ॥

अभ्यर्चं नभाकवदिन्द्राग्नी यजसा गिरा ।

ययोर्विश्वमिदं जगदियं द्यौः पृथिवी मस्युपस्थे बिभृतो वसु नभंतामन्यके संमे ॥४॥

अभि । अर्चं । नभाकऽवत् । इन्द्राग्नी इति । यजसा । गिरा ।

ययोः । विश्वं । इदं । जगत् । इयं । द्यौः । पृथिवी । मही । उपऽस्थे । बिभृतः । वसु ।

नभंतां । अन्यके । संमे ॥४॥

हे नभाक नभाकवदिन्द्राग्नी यजसा यगेन गिरा सुखा चाभ्यर्चं । अभिपूजय । ययोर्विश्वमिदं विश्वं
सर्वमिदं जगत्तिष्ठति । ययोर्द्यौपृथ्वी इयं द्यौर्मही महती पृथिवी च आवापृथिव्यावुभे वसु धनं बिभृतः
धारयतः । सिद्धमन्यत् ॥

प्र ब्रह्माणि नभाकवदिन्द्राग्निभ्यामिरज्यत ।

या सप्तबुधमर्णवं जिह्वारमपोर्णुत इन्द्र ईशान ओजसा नभंतामन्यके संमे ॥५॥

प्र । ब्रह्माणि । नभाकऽवत् । इन्द्राग्निऽभ्यां । इरज्यत ।

या । सप्तबुधं । अर्णवं । जिह्वारं । अपऽर्णुतः । इन्द्रः । ईशानः । ओजसा ।

नभंतां । अन्यके । संमे ॥५॥

ब्रह्माणि द्यौर्वाणीन्द्राग्निभ्यां नभाकवतिरज्यत । नभाकः प्रेरयति । या चाविन्द्राग्नी सप्तबुधं सप्तमूर्तं
जिह्वारं पिहितद्वारमर्णवमपोर्णुतः तेजोमिराच्छादयतः तयोर्मध्य जीवसा वनेनेन्द्र ईशान ईशरो भवति ।
सिद्धमन्यत् ॥

अपि वृक्ष पुराणववृत्ततेरिव गुप्यितमोजो दासस्य दंभय ।

वयं तदस्य संभृतं वस्विंद्रेण वि भजेमहि नभंतामन्यके संमे ॥६॥

अपि । वृक्षः । पुराणऽवत् । वृत्ततेऽइव । गुप्यितं । ओजः । दासस्य । दंभय ।

वयं । तात् । अस्य । संभृतं । वसु । इंद्रेण । वि । भजेमहि । नभंतां । अन्यके । संमे ॥६॥

अपि च हे इन्द्र पुराणवत्प्रज्ञो यथा व्रततेरिव यथा वक्ष्या गुपितं निर्भतां शाखां वृक्षति तथा शत्रूणां वृक्ष । हृदय । तदेवाह । दासस्य दासनामकस्य शत्रोरोजो वनं हंभय । नाशय । अथ परोक्षश्रुतिः । वयं नामाका अस्य दासस्य संभृतं वस्त्रिण्य हेतुना वि भजेमहि । सिद्धमन्यत् ॥ २४ ॥

यदिन्द्राग्नी जना इमे विह्वयन्ते तना गिरा ।

अस्माकैभिर्नृभिर्वयं सासह्याम पृतन्यतो वनुयाम वनुष्यतो नभतामन्यके समे ॥७॥

यत् । इन्द्राग्नी इति । जनाः । इमे । विह्वयन्ते । तना । गिरा ।

अस्माकैभिः । नृभिः । वयं । सासह्याम । पृतन्यतः । वनुयाम । वनुष्यतः । नभतां । अन्यके । समे ॥७॥

यथ इमे जनासना धनेन गिरा क्षुत्वा चन्द्राग्नी विह्वयन्ते विशेषेण ह्वयन्ति तेषु मध्ये वयं नामाकाः पृतन्यतः पृतनामिच्छन्तोऽस्माकैभिरसाकीर्णैर्नृभिर्मनुष्यैः सासह्याम । शत्रून्निभिमेषम । वनुष्यतः क्षुतिमिच्छन्तः शत्रून्वनुयाम च । सिद्धमन्यत् ॥

या नु श्वेताववो दिव उच्चरात उप ह्युभिः ।

इन्द्राग्न्योरनु व्रतमुहाना यन्ति सिंधवो यान्सीं बंधादमुचतां नभतामन्यके समे ॥८॥

या । नु । श्वेतौ । अवः । दिवः । उत्तरातः । उप । ह्युभिः ।

इन्द्राग्न्योः । अनु । व्रतं । उहानाः । यन्ति । सिंधवः । यान् । सीं । बंधात् । अमुचतां । नभतां । अन्यके । समे ॥८॥

या नु यावेवेन्द्राग्नी श्वेतौ श्वेतवर्णौ । सत्त्वगुणोपेतावित्वर्थः । अवोऽधस्ताद्युग्मिदीप्तिमिर्दिव उपोचरातः उत्तरातः तयोरेवेन्द्राग्न्योश्चहाना इविर्वहन्तो यजमाना व्रतं कर्मानु यन्ति । अपि सीमिमाविन्द्राग्नी यान्सिंधाव सिंधवः सिंधून् बंधाद्वधनादमुचतां । सिद्धमन्यत् ॥

पूर्वीष्ट इन्द्रोपमातयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः सूनो हिन्यस्य हरिवः ।

वस्वो वीरस्यापृचो या नु सार्धत नो धियो नभतामन्यके समे ॥९॥

पूर्वीः । तौ । इन्द्र । उपमातयः । पूर्वीः । उत । प्रशस्तयः । सूनो इति । हिन्यस्य । हरिवः ।

वस्वः । वीरस्य । आपृचः । याः । नु । सार्धत । नः । धियः । नभतां । अन्यके । समे ॥९॥

हे हरिवो वस्विन् सूनो प्रेरयितरिन्द्र हिन्यस्य प्रीत्यधिगुर्वस्वो दीपकस्य वीरस्यापृचो धनानुपयच्छतसौ तव ता उपमातय उपमानानि पूर्वोर्वहन्ति । उतापि च प्रशस्तयः पूर्वीः । या नो धियः प्रज्ञां सार्धत असाधयन् । सिद्धमन्यत् ॥

तं शिशीता सुवृक्तिभिस्त्वेषं सत्त्वानमुग्मियं ।

उतो नु चिद्य ओजसा शुष्णस्यांडानि भेदति जेषत्स्वर्वतीरपो नभतामन्यके समे ॥१०॥

तं । शिशीत । सुवृक्तिभिः । त्वेषं । सत्त्वानं । मुग्मियं ।

उतो इति । नु । चित् । यः । ओजसा । शुष्णस्य । आंडानि । भेदति । जेषत् । स्वः । वतीः ।

अपः । नभतां । अन्यके । समे ॥१०॥

हे सोतारः स्वध्वं दीप्तं सत्त्वं संभक्तारं धनानामृग्मियमृगईमृग्मिः सोतव्यं तमिंद्रं सुवृत्तिभिः क्षुतिभिः शिश्रीत । संक्षुब्धत । उतो नु चिदपि च य इंद्रं श्रीजसा बलेन गुणस्य गुणानामकस्यासुरस्यांडांवांङ्जाता-
न्यपत्नानि भेदति अभिनत् स स्वर्वतीर्दिवात्यपः सलिलानि जेषत् । जयतु । सिद्धमन्यत् ॥

तं शिश्रीता स्वध्वरं सत्यं सत्त्वं नमृत्वियं ।

उतो नु चिद्य ओहत आंडा गुणस्य भेदत्यजैः स्वर्वतीरपो नभतामन्यके संमे ॥११॥

तं । शिश्रीत । सुऽअध्वरं । सत्यं । सत्त्वं । नमृत्वियं ।

उतो इति । नु । चित् । यः । ओहते । आंडा । गुणस्य । भेदति । अजैः । स्वऽवतीः ।

अपः । नभतां । अन्यके । संमे ॥११॥

हे सोतारः स्वध्वरं सुयज्ञं सत्यमविनाशं सत्त्वं संभक्तारमृत्वियमृतो यष्टव्यं तमिंद्रं शिश्रीत । क्षुतिभिः संक्षुब्धत । अथ प्रत्यक्षक्षुतिः । उतो नु चिदपि च य इंद्रं श्रीहते यज्ञं प्रति गच्छति गुणस्यांडांवांङ्जातानि च भेदति भिनत्ति स त्वं स्वर्वतीर्दिवात्यपः सलिलान्यधिः । अजैषीः । सिद्धमन्यत् ॥

एवेन्द्राग्निभ्यां पितृवन्नवीयो मंधातृवर्दंगिरस्वर्दवाचि ।

चिधातुना शर्मणा पातमस्मान्वयं स्याम पतयो रयीणां ॥१२॥

एव । इंद्राग्निऽभ्यां । पितृऽवत् । नवीयः । मंधातृऽवत् । अंगिरस्वत् । अवाचि ।

चिऽधातुना । शर्मणा । पातं । अस्मान् । वयं । स्याम । पतयः । रयीणां ॥१२॥

एवैवं चाभ्यामिन्द्राग्निभ्यां पितृवन्नभाकवन्नंधातृवन्नवीयवन्नामंधातृवन्नांगिरस्वर्दंगिरोवन्न नवीयो नव-
त्तरमवाचि नामकेन मया पाठिताविन्द्राग्नी चिधातुना त्रिपर्वणा शर्मणा गृहेण नोऽस्मात्तामाकान्पातं ।
रचतं । वयं रयीणां धनानां पतयः स्वामिनः स्वाम । भवेम ॥ ॥२५॥

अस्मा ऊ प्विति दशर्वमेकादशं सूक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । अस्मा ऊ षु दश वाच्यं त्विति । नाम्नाक
अधिरनुवृत्तत्वात् । महापातं हीत्युक्तत्वादिदमपि महापातं । इदमादिके द्वे सूक्ते वक्ष्यदेवति ॥ विनियोगो
लैंगिकः । चातुर्विंशिकेऽहनि माध्दिनसवने मेषावर्णशस्त्र आरंभणीयाया ऊर्ध्वं स अप इत्ययं नामाकतुषः ।
सूचितं च । स अपः परि वस्त्रव इति मेषावर्णः । आ० ७. २. इति ॥ यः ककुभ इत्यितप्रभृतिको वा नामा-
कतुषः । सूचितं च । यः ककुभो निधारय इति वा । आ० ७. २. इति ॥

अस्मा ऊ षु प्रभूतये वरुणाय मरुद्भ्योऽर्चो विदुष्टरेभ्यः ।

यो धीता मानुषाणां पश्वो गा इव रक्षति नभतामन्यके संमे ॥१॥

अस्मै । ऊं इति । सु । प्रऽभूतये । वरुणाय । मरुत्ऽभ्यः । अर्चं । विदुऽतरेभ्यः ।

यः । धीता । मानुषाणां । पश्वः । गाऽइव । रक्षति । नभतां । अन्यके । संमे ॥१॥

* हे सोतः सु प्रभूतये प्रकृष्टधनायाकी वरुणाय विदुष्टरेभ्यो विदुष्टरेभ्यो मरुद्भ्यो वरुणाय । सुहि । यो वरुणो
धीता कर्मणा मानुषाणां मनुष्याणां पश्वः यमून् वा इव रक्षति । सिद्धमन्यत् ॥

तमू षु संमना गिरा पितृणां च मन्मभिः ।

नाभाकस्य प्रशस्तिभिर्यः सिंधूनामुपोदये सप्रस्वसा स मध्यमी नभतामन्यके संमे ॥२॥

तं । ऊं इति । सु । स॒म॒ना । गि॒रा । पि॒तृ॒णां । च । म॒न्म॑ऽभिः ।

ना॒भा॒क॒स्य । प्र॒श॒स्ति॑ऽभिः । यः । सि॒न्धू॒नां । उ॒प । उ॒त्ऽअ॒ये । स॒प्त॑ऽस्व॒सा । सः ।

म॒ध्य॒मः । न॒भ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ २ ॥

तमु तमेव वक्ष्यं समना समानया गिरा सुता स्वभिष्टीमि । पितृणां मन्मभिः सोमिष्टाभिष्टीमि । नाभाकस्यैः प्रशस्तिभिः सोमिष्टाभिष्टीमि । सिन्धूनां स्वदमानानां नदीनामुप समीप च उदये उन्नच्छति यच्च सप्तस्वसा स मध्यम इति वाग्भिर्निश्च्यति । अन्यके दुर्धियः शचवः समे सर्वे नभतां । मा भूषन् ॥ तथा च यास्तः । तं स्वभिष्टीमि समानया गिरा नीत्वा सुता पितृणां च मननीयैः सोमिर्नाभाकस्य प्रशस्तिभिः । अविर्नाभाको बभूव । यः स्वदमानानामासामपासुपोदये सप्तस्वसारमेनमाह वाग्भिः स मध्यम इति निश्च्यतिऽथैव एव भवति । नभतामन्यके समे मा भूवन्नन्यके सर्वे ये नो द्विषन्ति दुर्धियः पापधियः पापसं-
कल्पाः । नि० १०. ५. । इति ॥

स क्षपः परि वस्वजे न्यु॒प्तो मा॒यया॑ दधे स वि॒श्वं परि॑ दर्श॒तः ।

तस्य॑ वेनी॒रनु॑ व्रतमु॒षस्ति॒स्रो अव॑र्धयन्नभ॑तामन्य॒के संमे ॥ ३ ॥

सः । क्षपः । परि । स॒स्व॒जे । नि । उ॒प्तः । मा॒यया॑ । द॒धे । सः । वि॒श्वं । परि॑ । दर्श॒तः ।

तस्य॑ । वेनीः । अनु॑ । व्र॒तं । उ॒षः । ति॒स्रः । अव॑र्धयन् । न॒भ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ ३ ॥

स वक्ष्यः यपो रापीः परि वस्वजे । परिव्वजते । अपि च दर्शतो दर्शनीयः स वक्ष्य उन्न उत्तरणशीलः सन् विश्वं मायया कर्मणा परि परितो नि दधे । निदधाति । किंच तस्य वक्ष्यस्य व्रतं कर्म वेनीः कामय-
मानाः प्रजास्तिस्र उषस्त्रिषु प्रातर्माध्यंदिनं सायं चान्ववर्धयन् । अनुवर्धयति । सिद्धमन्यत् ॥

यः क॒कुभो॑ निधा॒रयः॑ पृथि॒व्यामधि॑ दर्श॒तः ।

स मा॒ता पूर्॒थ्वे प॒दं तद्व॑रुणस्य॒ सप्तं॑ स हि गो॒पा इ॒वेर्यो॑ नभ॑तामन्य॒के संमे ॥ ४ ॥

यः । क॒कुभः । नि॒ऽधा॒रयः॑ । पृथि॒व्यां । अधि॑ । दर्श॒तः ।

सः । म॒हता॑ । पूर्॒थ्वे । प॒दं । तत् । व॑रुणस्य । स॒प्तं । सः । हि । गो॒पाऽइ॒व । इ॒र्यः ।

न॒भ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ ४ ॥

यो वक्ष्यः पृथिव्यामधि पृथिव्या उपरि दर्शतो दर्शनीयः सन् ककुभो द्विजो निधारयः निधारयति स वक्ष्यो माता निर्माता । पूर्थ्वे प्रथं पदं स्वर्गाख्यं ज्ञानं सप्तमन्त्राभिश्च सर्पणीयं तद्वरुणस्य स्वकृतं । अपि च स हि स एवेर्य ईश्वरः सन् गोपा इव गोपास्त इव यमुनामक्षाकं रक्षिता । सिद्धमन्यत् ॥

यो ध॒र्ता भु॒र्वना॑नां य उ॒स्राणा॑मपी॒ष्या वे॒द् नामा॑नि गु॒ह्या ।

स क॒विः का॒व्या प॒रु रू॒पं द्यौ॑रिव पु॒ष्यति॑ नभ॑तामन्य॒के संमे ॥ ५ ॥

यः । ध॒र्ता । भु॒र्वना॑नां । यः । उ॒स्राणा॑ । अ॒पी॒ष्या । वे॒द् । नामा॑नि । गु॒ह्या ।

सः । क॒विः । का॒व्या । प॒रु । रू॒पं । द्यौः॑ इ॒व । पु॒ष्यति॑ । न॒भ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ ५ ॥

यो वक्ष्यो मुचनानां धर्ता धारयिता यक्षीक्षायां देवाधिष्ठाकभूतानां ररनीनामपीष्यापीष्यान्वत्-

हिताणि गुह्या गुह्यानि गुहायां निहितानि नामानि वेद जानाति स वदत्यः कविः प्राज्ञः सन् काव्या
काव्यानि कविकर्माणि पुर बह्वि रूपं वीरिय पुष्यति । सिद्धमन्यत् ॥ २६ ॥

यस्मिन्विश्वानि काव्या चक्रे नाभिरिव श्रिता ।

चितं जूती सपर्यत व्रजे गावो न संयुजे युजे अश्वीं अयुक्षत् नभतामन्यके संमे ॥ ६ ॥

यस्मिन् । विश्वानि । काव्या । चक्रे । नाभिः । इव । श्रिता ।

चितं । जूती । सपर्यत । व्रजे । गावः । न । संयुजे । युजे । अश्वान् । अयुक्षत् । नभतां ।

अन्यके । संमे ॥ ६ ॥

यस्मिन्विश्वे विश्वानि सर्वाणि काव्या काव्यानि कविकर्माणि चक्रे नाभिरिव यथा रश्मि चक्रे नाभि-
स्तथा श्रिता श्रितानि तं चितं विश्वानं वदत्यं जूती जूत्या चित्रं सपर्यत । हे मदीया जनाः परिचरत ।
किमर्थमित्यत आह । व्रजे गोष्ठे गावो न यथा नाः संयुजे संघोर्गार्थं सह स्थापयितुं युजे युजंति तथाकाव्यम-
भियोगायाद्यानयुषत । सपत्ना युजंति । अतस्तदुपद्रवपरिहाराय वदत्यं परिचरतेत्यर्थः ॥

य आस्वत्क आशये विश्वा जातान्येषां ।

परि धामानि मर्मेश्वरुणस्य पुरो गये विश्वे देवा अनु व्रतं नभतामन्यके संमे ॥ ७ ॥

यः । आसु । अत्कः । आशये । विश्वा । जातानि । एषां ।

परि । धामानि । मर्मेश्वत् । वरुणस्य । पुरः । गये । विश्वे । देवाः । अनु । व्रतं । नभतां ।

अन्यके । संमे ॥ ७ ॥

---परिमृशतो वदत्यं पुरो गये रश्मि पुरस्ताद्वति तस्य वदत्यं पुरस्ताद्विषे सर्वे देवा व्रतं
कर्मागुणच्छतीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

स समुद्रो अपीच्यस्तुरो धामिव रोहति नि यदासु यजुर्दधे ।

स माया अर्चिना पदास्तृणान्नाकमारुहन्नभतामन्यके संमे ॥ ८ ॥

सः । समुद्रः । अपीच्यः । तुरः । छां । इव । रोहति । नि । यत् । आसु । यजुः । दधे ।

सः । मायाः । अर्चिना । पदा । अस्तृणात् । नाकं । आ । अरुहत् । नभतां ।

अन्यके । संमे ॥ ८ ॥

यथाहायः समुद्रवन्ति स वदत्यः समुद्रोऽपीच्योऽतर्हितस्तुरः चिम्रो धामिव यथादिहो वां रोहति
तथा नाकं रोहति । अपि च यद्यो वदत्य आसु दिशु यजुः प्रकाशो दानं नि दधे निदधाति स वदत्यो
माया चतुराणां माया अर्चिनाऽर्चिष्यता पदा ज्वलि । निजसेत्यर्थः । आस्तृणात् । समताद्विजति । नाकं
सर्वमाचरत् । आरोहति । सिद्धमन्यत् ॥

यस्य चेता विचक्षया तिस्रो भूमीरधिष्ठितः ।

विरुक्षराक्षि पप्रतुर्वरुणस्य ध्रुवं सदः स संज्ञानामिरज्यति नभतामन्यके संमे ॥ ९ ॥

यस्य । श्वेता । विऽचक्षणा । तिस्रः । भूमीः । अधिऽस्त्रितः ।

चिः । उत्तराणि । पप्रतुः । वरुणस्य । ध्रुवं । सदः । सः । सप्तानां । इरज्यति ।

नभंतां । अन्यके । समे ॥ ९ ॥

यस्य वरुणस्याधिष्ठितोऽतरिचिऽधि वसतः श्वेता श्वेतानि विचक्षणा तिस्रांसि तिस्रो भूमीस्त्रिरुत्तराणि तिस्र्यामधिष्ठितानि भुवनानि पप्रतुः प्रचयन्ति । तथा च मन्त्रवर्गः । तिस्रो भूमीधारयन् ऋषीरुत जून् । अ० २. २७. ८. इति । तस्य वरुणस्य सदः स्नातं ध्रुवमक्षमिति । किंच स वरुणः सप्तानां सिंधूनामिरज्यति । ईश्वरो भवति । सिद्धमन्यत् ॥

यः श्वेतौ अधिनिर्णिजश्चक्रे कृष्णौ अनु व्रता ।

स धामं पूर्णं ममे यः स्कंभेन वि रोदसी अजो न द्यामधारयन्नभंतामन्यके समे ॥ १० ॥

यः । श्वेतान् । अधिऽनिर्निजः । चक्रे । कृष्णान् । अनु । व्रता ।

सः । धामं । पूर्णं । ममे । यः । स्कंभेन । वि । रोदसी इति । अजः । न । द्यां । अधारयत् ।

नभंतां । अन्यके । समे ॥ १० ॥

यो वरुणो निर्णिज आत्मीयान्नरमीन्दिवा श्वेतानधि चक्रे अधिक्करोति तथा राक्षो कृष्णांचक्रे स वरुणोऽनु व्रता कर्माणि लक्ष्मीकृत्योभयविधकर्मानुगुणं पूर्णं धामांतरिचं दिवं वा ममे । निर्ममे । अपि च यः स्कंभेनांतरिचेणाजो न यथादित्यो यां धारयति तथा रोदसी द्यावापृथिव्यावधारयत् विधारयति स वरुण इत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥ २७ ॥

अस्तभादिति षडृचं द्वादशं सूक्तं । अर्चनानां ऋषिः काण्वो नामाको वा ऋषिः । उत्तरे त्वर्चनानां । आत्यसृचस्त्रिष्टुभो वरुणदेवत्वो द्वितीयसृच आनुष्टुभोऽश्विदेवताकः । तथा चानुक्तां । अस्तभात् षडर्चनानां वा त्रिष्टुभमन्त्रं वा तृचमाश्विनमानुष्टुभमपञ्चदिति ॥ सूक्तविनियोगो भैंगिकः ॥ वाङ्मे पश्यौ हविषो द्याव्वास्तभादिति । सूचितं च । अस्तभाद्यामसुरो विश्ववेदा इति कादशिनाः । आ० ३. ७. इति ॥ अग्नीषोमप्रत्यये ऽश्विषोत्तरा परिधानीया । तथा सूचितं । अस्तभाद्यामसुरो विश्ववेदा इति परिदध्यादुत्तरया वा । आ० ४. १०. इति ॥ एवा वंदस्त्रिषा वाङ्मे पश्यौ हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । एवा वंदस् वरुणं नृहंतं तत्त्वा यामिं ब्रह्मणा वंदमान इति द्वे । आ० ३. ७. ॥ सोमप्रवहण इमां धियमिति वा परिधानीया । सूचितं च । इमां धियं शिषमायस्य देवेति निहिते परिदध्यात् । आ० ४. ४. इति ॥

अस्तभाद्यामसुरो विश्ववेदा अमिमीत वरिमाणं पृथिव्याः ।

आसीद्विष्वा भुवनानि सप्ताद्विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि ॥ १ ॥

अस्तभात् । द्यां । असुरः । विश्वऽवेदाः । अमिमीत । वरिमाणं । पृथिव्याः ।

आ । आसीद्वत् । विष्वा । भुवनानि । सप्तराट् । विष्वा । इत् । तानि । वरुणस्य ।

व्रतानि ॥ १ ॥

विश्ववेदा विश्वधनोऽसुरो वरुणान्वरुणो यामस्तभात् । तथा पृथिव्याश्च वरिमाणं परिमाणममिमीत । चक्रे । एवं निर्मितानि विश्वा सर्वाणि भुवनानि सप्तराट्वासीद्वत् । अश्वतिष्ठत् । वरुणस्य तानि व्रतानि कर्माणि विश्वेदिसाधिव । अतो वरुणितुमश्वत्तानीत्यर्थः ॥

ए॒वा वंद॑स्व॒ वरु॑णं॒ बृह॑तं॒ नम॑स्या॒ धीर॑म॒मृत॑स्य गो॒पां ।

स नः॒ शर्म॑ चि॒वरु॑णं॒ वि यंस॑त्पा॒तं नो॒ द्या॒वापृ॑थि॒वी उ॒प॒स्थे ॥२॥

ए॒व । वंद॑स्व॒ । वरु॑णं॒ । बृह॑तं॒ । नम॑स्य॒ । धीर॑ । अ॒मृत॑स्य॒ । गो॒पां ।

सः । नः॒ । शर्म॑ । चि॒वरु॑णं॒ । वि॒ । यंस॑त् । पा॒तं । नः॒ । द्या॒वापृ॑थि॒वी इति॑ । उ॒प॒स्थे ॥२॥

हे सोतः बृहंतं महान्तं वरुणमेवैवं वंदस्व । सुहि । अमृतस्य गोपां गोपयितारं धीरं प्राज्ञं वरुणं नमस्कृत्य । स वरुणो नोऽस्माभ्यं चिवरुणं चिख्वाभं शर्म गृहं वि यंसत् । प्रयच्छतु । उपस्था उपस्थानि वर्तमानान्नोऽस्मान्द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी पातं । रक्षतं ॥

इ॒मां धि॒यं शि॒क्ष॑माण॒स्य दे॒व क्र॑तुं॒ दक्षं॑ वरु॒ण सं शि॑शाधि ।

यया॑ति॒ विश्वा॑ दुरि॒ता तरे॑म॒ सुत॑र्मा॒णमधि॑ ना॒वं रु॒हेम ॥३॥

इ॒मां । धि॒यं । शि॒क्ष॑माण॒स्य । दे॒व । क्र॑तुं॒ । दक्षं॑ । वरु॒ण । सं । शि॑शाधि॒ ।

यया॑ । अति॒ । विश्वा॑ । दुः॒इ॒ता । तरे॑म॒ । सु॒त॑र्मा॒णं । अधि॑ । ना॒वं । रु॒हेम ॥३॥

हे देव योतमान वरुण इमां धियमिदं कर्म शिक्षमाणस्त्वानुतिष्ठतो मम क्रतुं प्रज्ञानं दक्षं त्र सं शिशाधि । तीक्ष्णीकुरु । यथा नावा यज्ञरूपया विश्वा सर्वाणि दुरिता दुरिताम्यति तरेम तां सुतर्माणं सुतु तारयिषीं यज्ञरूपां नावमधि रुहेम । वयमारुहेम । दुःखसानरतरणे हेतुत्वाद्यज्ञो नीरित्यत्र अपदिशति ॥

आ वां या॒वा॒णो अ॒श्विना॑ धी॒भिर्वि॑प्रा अ॒चु॒च्युः ।

नास॑त्या॒ सोम॑पी॒तये॒ नभ॑ताम॒न्यके॑ संमे ॥४॥

आ । वां । या॒वा॒णः । अ॒श्विना॑ । धी॒भिः । वि॑प्राः । अ॒चु॒च्युः ।

नास॑त्या । सोम॑ऽपी॒तये॒ । नभ॑तां । अ॒न्यके॑ । संमे ॥४॥

हे नासत्या सत्वी सत्वप्रणेतारी वा । तथा च धात्वः । सत्वाविष नासत्त्वविष्वीर्यवामः सत्वस्य प्रणेतारी । नि० ६. १३. इति । अश्विनाश्विनी वां युवां सोमपीतये सोमस्य पानाय विप्राः प्राज्ञा अश्विनो यावावः सोमामिषवपाषाणाश्च धीभिः कर्मभिः स्वस्वभापरैरचुच्युः । अभिनश्न्ति । सिद्धमन्यत ॥

यथा॑ वा॒मर्चि॑र॒श्विना॑ गी॒र्भिर्वि॑प्रो अ॒जो॑हवीत् ।

नास॑त्या॒ सोम॑पी॒तये॒ नभ॑ताम॒न्यके॑ संमे ॥५॥

यथा॑ । वां । अ॒र्चिः । अ॒श्विना॑ । गीः॒भिः । वि॑प्रः । अ॒जो॑हवीत् ।

नास॑त्या । सोम॑ऽपी॒तये॒ । नभ॑तां । अ॒न्यके॑ । संमे ॥५॥

• हे नासत्त्वविष्वी वां युवां विप्रः प्राज्ञोऽर्चिर्यथा गीर्भिः क्षुतिभिः सोमपीतयेऽजोहवीत् तथाहमपि जोहवीमि ॥

ए॒वा वा॒म॒हं ज॒तये॒ यथा॑हु॒वंत॑ मे॒धि॒राः ।

नास॑त्या॒ सोम॑पी॒तये॒ नभ॑ताम॒न्यके॑ संमे ॥६॥

ए॒व । वां । अ॒हे । ऊ॒तये॑ । यथा॑ । अ॒हु॒वंत॑ । मे॒धि॒राः ।
ना॒स॒न्त्या । सोम॑ऽपी॒तये॑ । नभ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ ६ ॥

इयं व्याख्यातचरा ॥ २८ ॥ ५ ॥

षष्ठेऽनुवाके षट् सूक्तानि । तत्रेमे विप्रस्तेति चयस्त्रिंशद्वचं प्रथमं सूक्तमांगिरसस्य विरूपस्वार्थं नार्यचम-
पिदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । इमे चयस्त्रिंशद्विरूप आंगिरस आपेयं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आपेये कृती
गायत्रे कंदस्याश्विनग्रस्ते चेतदादिके वे सूक्ते । सूचितं च । इमे विप्रस्तेति सूक्ते । आ० ४. १३. इति ॥ कारीर्य-
वभृथेयोः प्रथमाज्यभागस्याप्स्वप इत्यनुवाक्या । तथा सूचितं । अप्सुमंतावाज्यभागावप्स्वपे सधिष्टं । आ०
२. १३. इति ॥ आप्रीध्रस्व प्रातःसवने प्रस्थितयाज्या । श्रूयते च । उद्यान्नाय वशान्नायेत्यापीध्रो यजति
। ऐ० ब्रा० ६. १०. इति ॥ अपिपतीष्टौ त्वं ह्यप इत्येषा याज्या । सूचितं च । त्वं ह्यपे अपिनापे त्वमकाशुयो-
ध्यमीवाः । आ० ३. १३. इति ॥ अधिमंथनेऽपिषा । सूचितं च । त्वं ह्यपे अपिना तं मर्जयंत सुकृतं । आ० २. १६. इति ॥
अपये कामायाष्टाकपालेष्टी तुभ्यं ता अंगिरसमेत्येवानुवाक्या । सूचितं च । तुभ्यं ता अंगिरसमाश्राम
तं काममपे तपोतीति कामाय । आ० २. १०. इति ॥ अन्वाहिताभिः प्रयाणे समारोपणपक्षेऽनयेकाङ्गतिः
कर्तव्या । तथा सूचितं । तुभ्यं ता अंगिरसमेति वाज्याङ्गतिं ऊत्वा समारोपयेत् । आ० ३. १०. इति ॥ वैशुता-
भिनापीनां संसर्गेऽपयेऽप्सुमतीष्टिः । तत्र यदपे दिविजा इति याज्या । यदपे दिविजा अस्त्रभिर्होता
न्यसीदयजीयान् । आ० ३. १३. इति ॥

इ॒मे विप्र॑स्य वे॒धसोऽमे॑रस्तृ॒तय॑ज्वनः । गि॒रः स्तो॒मांस॑ ई॒रते ॥ १ ॥

इ॒मे । विप्र॑स्य । वे॒धसः । अ॒मेः । अस्तृ॒तय॑ज्वनः । गि॒रः । स्तो॒मांसः । ई॒रते ॥ १ ॥

इमेऽवादीयाः स्तोमांसः स्तोतारो विप्रस्य मेधाविनो वेधसो विधातुरस्तृतयज्वनोऽहंसितयजमानस्या-
मेगिरः सुतोरीरते । प्रेरयंति ॥

अ॒स्मि॒ ते प्र॒ति॒ह॒र्य॑ते जा॒तवे॒दो वि॒च॒र्ष॑णे । अ॒मे॒ जना॑मि सु॒ष्टुतिं ॥ २ ॥

अ॒स्मि॒ । ते । प्र॒ति॒ह॒र्य॑ते । जा॒तवे॒दः । वि॒च॒र्ष॑णे । अ॒मे॒ । जना॑मि । सु॒ष्टुतिं ॥ २ ॥

हे जातवेदो जातधन विचर्षणे विद्वद्वरमे अस्मि प्रतिहर्षते प्रयच्छते ते तुभ्यं सुष्टुतिं शोभनां सुतिं
जनामि । आंगिरसोऽहं जनयामि ॥

आ॒रो॒का ई॒व॒ घेद॑हं ति॒ग्मा अ॒मे॒ तव॑ त्विषः । द॒क्षि॒र्व॒नानि॑ ब॒प्स॒ति ॥ ३ ॥

आ॒रो॒काऽई॒व । घ॒ । इ॒त् । अ॒हं । ति॒ग्माः । अ॒मे॒ । तव॑ । त्विषः । द॒त्त॑भिः । व॒नानि॑ ।
ब॒प्स॒ति ॥ ३ ॥

हे अमे तव तिग्मास्त्रीक्ष्णास्त्रिषो दीप्तय आरोका इवारोचमानाः पशव इव दक्षिर्दक्षिर्नानाकारकानि
बप्सति । भक्षयंति । घेदहेति चयं पूरकं ॥

हर॑यो धूम॒केत॑वो वा॒तजू॒ता उप॑ ह्य॒वि । य॒त॑ते वृ॒ध॒ग॒म॒यः ॥ ४ ॥

हर॑यः । धूम॒केत॑वः । वा॒तजू॒ताः । उप॑ । ह्य॒वि । य॒त॑ते । वृ॒ध॒क् । अ॒म॒यः ॥ ४ ॥

हरयो हरयशोका वातजूता वातप्रिरिता धूमकेतवो धूमधवा अपय उप यत्तन्तरिषे वृधक् पुष्यन्तति ।
गच्छति । पुष्यन्तिनेन सममयं वृधविति । पुष्यन्तिनेन वाजसनेधिनः पठंति । आ० सं० ३३. २. ॥

एते त्वे वृथंगमयं इद्वासः समदृक्षत । उषसामिव केतवः ॥ ५ ॥

एते । त्वे । वृथङ् । अमयः । इद्वासः । सं । अदृक्षत । उषसां इव । केतवः ॥ ५ ॥

एते त्व एतेऽप्यो वृथङ् पृथगिद्वासोऽपि होतुमिः समिद्वाः संत उषसामिव केतव उषसां प्रज्ञापका इव समदृक्षत । सम्यग्दृक्षन्ति ॥ २९ ॥

कृष्णा रजांसि पत्सुतः प्रयाणे जातवेदसः । अमिर्यद्रोधति क्षमि ॥ ६ ॥

कृष्णा । रजांसि । पत्सुतः । प्रऽयाने । जातवेदसः । अमिः । यत् । रोधति । क्षमि ॥ ६ ॥

जातवेदसोऽपिः प्रयाणे पत्सुतः पत्तो रजांसि पांसवः क्षणाणि भवन्ति । कदेत्यत आह । अमि चमायां यद्यदापी रोधति मुष्कान्वनस्यतीति चण्डि ॥

धासिं कृण्वान ओषधीर्वपसद्मिर्न वायति । पुनर्यन्तरुणीरपि ॥ ७ ॥

धासिं । कृण्वानः । ओषधीः । वपसत् । अमिः । न । वायति । पुनः । यन् । तरुणीः । अपि ॥ ७ ॥

* अमिरोषधीर्धासिमन्त्रं । कुहासीत्यत्र नामसु पाठात् । कृण्वानः कुर्वन् वपसद्मचयन् वायति । न शान्यति । पुनश्च तच्छरीरोषधीरपि यन् गच्छन् भवति । भवयितुमिति शेषः ॥

जिह्वाभिरह ननमदर्चिषा जंजणाभवन् । अमिर्वनेषु रोचते ॥ ८ ॥

जिह्वाभिः । अहं । ननमत् । अर्चिषा । जंजणाऽभवन् । अमिः । वनेषु । रोचते ॥ ८ ॥

अमिर्जिह्वाभिरह ज्वालाभिरह ननमद्गन्धतीनत्यन्तं नमयन्नर्चिषा त्रिजसा जंजणाभवच्चज्वलन् । जंजणा-
भवन् मज्जनाभवमिति ज्वलतिकर्मसु पाठात् । वनेष्वरक्षिषु रोचते । प्रकाशते ॥

अध्वमे सधिष्टव सीषधीरनु रूध्यसे । गर्भे सञ्जायसे पुनः ॥ ९ ॥

अप्ऽसु । अध्वे । सधिः । तव । सः । ओषधीः । अनु । रूध्यसे । गर्भे । सन् । जायसे ।

पुनरिति ॥ ९ ॥

हे अध्वे यस्मै तवाप्य सधिः प्रविशन्तानं स त्वमोषधीरनु रूध्यसे । अनुषण्यति । पुनश्च तासां भूमिष्ठानां गर्भे सन् भवञ्जायसे । प्रादुर्भवसि ॥

उदमे तव तद्भृतार्ची रोचत आहुतं । निंसानं जुहोऽ मुखे ॥ १० ॥

उत् । अध्वे । तव । तत् । घृतात् । अर्चिः । रोचते । आऽहुतं । निंसानं । जुहोः । मुखे ॥ १० ॥

हे अध्वे तव घृतादाहुतं जुहो होमसाधनभूतायाः सुखी मुखे निंसानं निहानं तदर्चिर्बहोचते । प्रकाशते ॥ ३० ॥

उंक्षान्नाय वृशान्नाय सोमपृष्ठाय वेधसे । स्तोमैर्विधेमाग्रये ॥ ११ ॥

उंक्षऽअन्नाय । वृशऽअन्नाय । सोमऽपृष्ठाय । वेधसे । स्तोमैः । विधेम । अग्रये ॥ ११ ॥

उषान्नाय । उषान्नमदनीयं इधिविज्ञावापुषान्नः । तस्यै वृशान्नाय । वृशान्नं यज्ञासी वृशान्नः । तस्यै सोमपृष्ठाय सोमघृतपृष्ठाय वेधसे विधापि कामानामप्ये स्तोमैर्विधेम । परिचरेम ॥

उ॒त त्वा॒ नम॑सा व॒यं हो॒त॒र्वरे॑ण्य॒क्रतो॑ । अ॒ग्ने॑ स॒मिञ्चि॑रीमहे ॥ १२ ॥

उ॒त । त्वा॒ । नम॑सा । व॒यं । हो॒तः । वरे॑ण्य॒क्रतो॑ इति॒ वरे॑ण्यऽक्रतो॑ । अ॒ग्ने॑ । स॒मि॒त्स॒भिः ।
इ॒म॒हे ॥ १२ ॥

उतापि च हे होतर्देवानां ज्ञातर्वरेण्यक्रतो वरणीयप्रज्ञापि त्वा त्वां वयमांगिरसा नमसास्मिन् इविषा समिञ्चिमेहे । याचामहे ॥

उ॒त त्वा॒ भृ॒गुव॑च्छु॒चे म॒नुष्व॑द॒म आ॒हुत॑ । अ॒ङ्गि॒र॒स्व॒ज्ज॒वाम॑हे ॥ १३ ॥

उ॒त । त्वा॒ । भृ॒गुऽव॒त् । शु॒चे । म॒नुष्व॒त् । अ॒ग्ने॑ । आ॒ऽहु॒त् । अ॒ङ्गि॒र॒स्व॒त् । ह॒वाम॑हे ॥ १३ ॥

हे मुषि स्वभावतः भृगाज्ज्ञतापि त्वा त्वां भृगुवक्षया भृगुवक्षया मनुष्वक्षया च मनुष्यानिरोवक्ष इवामहे ॥

त्वं अ॒ग्ने॑ अ॒ग्नि॒ना वि॒प्रो वि॒प्रेण॑ स॒न्स॒ता । स॒खा स॒ख्या॑ स॒मि॒ध्यसे॑ ॥ १४ ॥

त्वं । हि॒ । अ॒ग्ने॑ । अ॒ग्नि॒ना । वि॒प्रः । वि॒प्रेण॑ । स॒न् । स॒ता । स॒खा । स॒ख्या॑ । संऽइ॒ध्यसे॑ ॥ १४ ॥

हे अग्ने विप्रो मेधावी सन् विद्यमानः सखा च त्वं विप्रेण सता सख्यापिना समिध्यसे । तथा च ब्राह्मणं । त्वं अग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्सतेति विप्र इतरो विप्र इतरः सन्नितरः सन्नितरः सखा सख्या समिध्यस इत्येष ह वा अस्व सः सखा । ऐ० ब्रा० १. १६. । इति ॥

स त्वं वि॒प्राय॑ दा॒प्नु॒ष्वे र॒यिं दे॒हि स॒हस्रि॑ण्यं । अ॒ग्ने॑ वी॒र॒व॒न्ती॒मिषं॑ ॥ १५ ॥

सः । त्वं । वि॒प्राय॑ । दा॒प्नु॒ष्वे । र॒यिं । दे॒हि । स॒हस्रि॑ण्यं । अ॒ग्ने॑ । वी॒र॒ऽव॒न्ती॑ । इ॒षं ॥ १५ ॥

हे अग्ने स प्रसिद्धस्त्वं विप्राय मेधाविने दाप्नुष्वे इविषां प्रदाषि यजमानाय सहस्रिण्यं सहस्रसंख्याकमपरिमितं रयिं धनं वीरवन्तीं पुषपीचादिसहितमिवमत्तं च देहि ॥ ३१ ॥

अ॒ग्ने॑ भ्रा॒तः स॒ह॒स्कृत॑ रोहि॒द॒म्ब॒ शुचि॑व्रत । इ॒मं स्तो॒मं जु॒षस्व॑ मे ॥ १६ ॥

अ॒ग्ने॑ । भ्रा॒त॒रिति॑ । स॒हऽकृ॒त । रोहि॒त्ऽअ॒म्ब॒ । शुचि॑ऽव्रत । इ॒मं । स्तो॒मं ।

जु॒षस्व॑ । मे ॥ १६ ॥

हे अग्ने भ्रातर्भानुवक्ष्यजमानानां मित्रभूत सहस्कृत सहसा वनेन कृत रोहिदम्ब जोहितवर्षाच्च मुषिप्रत मुष्यकर्मन्त्रेभ्य आंगिरसस्य ममेमं स्तोमं जुषस्व । शिवस्व ॥

उ॒त त्व॒ग्ने॑ म॒म॒ स्तु॒तो वा॒श्राय॑ प्र॒ति॒ह॒र्येति॑ । गो॒ष्ठं गा॒व इ॒वाश॑त ॥ १७ ॥

उ॒त । त्वा॒ । अ॒ग्ने॑ । म॒म॒ । स्तु॒तः । वा॒श्राय॑ । प्र॒ति॒ऽह॒र्येति॑ । गो॒ऽस्थं । गा॒वऽइ॒व ।

आ॒श॒त ॥ १७ ॥

उतापि च हे अग्ने त्वा त्वां ममांगिरसस्य स्तुतः स्तुतयो वाश्राय वाशनशीलाय वत्साय प्रतिहर्येति पथः कामयमानाय दोग्धुं गोष्ठं गाव इव यथा गावः प्रविशन्ति तथाशत । प्राप्नुवन्ति ॥

तु॒भ्यं ता॒ अ॒ङ्गि॒रस्त॑म॒ वि॒ष्वाः सु॒क्षि॒तयः॑ पृथ॒क् । अ॒ग्ने॑ का॒माय॑ ये॒मिरे॑ ॥ १८ ॥

तु॒भ्यं । ताः । अ॒ङ्गि॒रऽत॑म॒ । वि॒ष्वाः । सु॒ऽक्षि॒तयः॑ । पृथ॒क् । अ॒ग्ने॑ । का॒माय॑ ।

ये॒मिरे॑ ॥ १८ ॥

हे चंगिरसमांगिरसां श्रेष्ठे तुभं विद्याः सर्वाकाः प्रसिद्धाः सुश्रितयः प्रजाः कामायात्मनः कामसिद्धयर्थं
पृथगेमिरे । नियच्छन्ति ॥

अग्निं धीभिर्मनीषिणो मेधिरासो विपश्चितः । अग्नसद्याय हिन्विरे ॥ १९ ॥

अग्निं । धीभिः । मनीषिणः । मेधिरासः । विपःऽचितः । अग्नऽसद्याय । हिन्विरे ॥ १९ ॥

मनीषिणो मनस ईश्वरा मेधिरासो मेधाविनो विपश्चितः प्राज्ञा यजमाना धीभिः कर्मभिरग्नसद्या-
यात्मस्य भजनायापिं हिन्विरे । प्रीणयन्ति ॥

तं त्वामज्मेषु वाजिनं तन्वाना अग्ने अध्वरं । वह्निं होतारमीकते ॥ २० ॥

तं । त्वां । अज्मेषु । वाजिनं । तन्वानाः । अग्ने । अध्वरं । वह्निं । होतारं । ईकते ॥ २० ॥

हे अग्ने वाजिनं वजिनं वह्निं इविषां वोढारं होतारं देवानामाह्वतारं तं प्रसिद्धं त्वामज्मेषु गृह्यध्वरं
यच्च तन्वाना विसारयन्तो यजमाना ईकते । कुर्वन्ति ॥ ३२ ॥

पुरुषा हि सदृक्सि विशो विश्वा अनु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥ २१ ॥

पुरुषा । हि । सदृक् । अस्मि । विशः । विश्वाः । अनु । प्रभुः । समत्सु । त्वा । हवामहे ॥ २१ ॥

हे अग्ने त्वं हि यतः प्रभु प्रभुः ॥ सुलोपम्ह्वांसः ॥ पुरुषा वज्रपु प्रदेशेषु विद्याः सर्वा विशः प्रजा अगु
सदृक् समानदर्शसि अतस्त्वा त्वां समत्सु संयामेषु हवामहे । हवामः ॥

तमीळिष्व य आहुतोऽग्निर्विभाजते घृतैः । इमं नः शृण्वच्चर्व ॥ २२ ॥

तं । ईळिष्व । यः । आहुतः । अग्निः । विभाजते । घृतैः । इमं । नः । शृण्वत् । चर्व ॥ २२ ॥

योऽपिर्धुतिः सहाहुतो विभाजते यच्च नोऽस्माकमिमं हवमाह्वानं शृण्वत् शृणोति तमपिमीळिष्व ।
कुर्वि ॥

तं त्वा वयं हवामहे शृण्वन्तं जातवेदसं । अग्ने घन्तमप द्विषः ॥ २३ ॥

तं । त्वा । वयं । हवामहे । शृण्वन्तं । जातवेदसं । अग्ने । घन्तं । अप । द्विषः ॥ २३ ॥

हे अग्ने जातवेदसं जातधनं जातप्रज्ञं वा द्विषः शत्रूणप घन्तं ह्रिषन्तं शृण्वन्तमस्यदीपमाह्वानं शृण्वन्तं च
त्वा वयमांगिरसा हवामहे ॥

विशां राजानमश्रुतमध्यक्षं धर्मेणामिमं । अग्निमीळे स उ अवत् ॥ २४ ॥

विशां । राजानं । अश्रुतं । अधिऽअक्षं । धर्मेणां । इमं । अग्निं । ईळे । सः । उं इति ।

अवत् ॥ २४ ॥

* विशां प्रजानां राजानमीश्वरमश्रुतं महांतं धर्मेणां कर्मणामध्यक्षमनुसंधातारमिममग्निमीळे । क्षीमि ।
स च स एवाग्निः अवत् । अक्षदीयां क्षुतिं शृणोतु ॥

अग्निं विश्वायुवेपसं मर्यं न वाजिनं हितं । सग्निं न वाजयामसि ॥ २५ ॥

अग्निं । विश्वायुऽवेपसं । मर्यं । न । वाजिनं । हितं । सग्निं । न । वाजयामसि ॥ २५ ॥

विद्यायुवेपथं सर्वगतवत्समं वाजिनं वजिनं मयं न मनुष्यमिव हितं सति नाशमिव वाजयामसि ।
श्रुतिमिहैविर्निष्ठ वजिनं कुर्मः ॥ ३३ ॥

मन्मृधाण्यप द्विषो दहन् रक्षांसि विश्वहा । अये तिग्मेन दीदिहि ॥ २६ ॥

मन् । मृधाणि । अप । द्विषः । दहन् । रक्षांसि । विश्वहा । अये । तिग्मेन । दीदिहि ॥ २६ ॥

हे अये त्वं मृधाणि हिंसकान् द्विषो द्वेष्टुमप्यन्न हिंसन् विश्वहा सर्वदा रक्षांसि च दहंस्तिग्मेन तीक्ष्ण-
तेजसा दीदिहि । दीप्यस् ॥

यं त्वा जनांस इंधते मनुष्यदैंगिरस्तम । अये स बोधि मे वचः ॥ २७ ॥

यं । त्वा । जनांसः । इंधते । मनुष्यत् । अंगिरः । तम । अये । सः । बोधि । मे । वचः ॥ २७ ॥

हे अंगिरसमपि यं त्वा त्वां जनासो जना मनुष्यवया मनुष्येधते दीपयन्ति स त्वं मे मदीयं वचः श्रुतिं
बोधि । बुध्यस् ॥

यदये दिविजा अस्यप्सुजा वा सहस्रकृत । तं त्वा गीर्भिर्हवामहे ॥ २८ ॥

यत् । अये । दिविजाः । असि । अप्सुजाः । वा । सहः । सकृत । तं । त्वा । गीः । भिः ।
हवामहे ॥ २८ ॥

हे अये यद्यस्त्वं दिविजा दिविमवोऽसि भवसि अप्सुजा वांतरिक्षजातश्च भवसि सहस्रकृतः सहसा वक्ष्ये
ऋतवांसि । तं त्वा त्वामपि गीर्भिः श्रुतिमिहवामहे । हवामः ॥

तुभ्यं घेत्ते जना इमे विश्वाः सुक्षितयः पृथक् । धासिं हिन्वन्त्यस्तवे ॥ २९ ॥

तुभ्यं । घ । इत् । ते । जनाः । इमे । विश्वाः । सुक्षितयः । पृथक् । धासिं । हिन्वन्ति ।
अस्तवे ॥ २९ ॥

हे अये तुभ्यं यं स्वर्गमेव त इमे मया वृक्षमाणा जना विश्वाः सर्वाः सुक्षितयः प्रजाश्च धासिमहं
हविरत्तवेऽङ्गनाथ पृथगिहन्वन्ति । प्रेरयन्ति ॥

ते घेदये स्वाध्वोऽहा विश्वा नृचक्षसः । तरंतः स्याम दुर्गहा ॥ ३० ॥

ते । घ । इत् । अये । सुऽआध्यः । अहा । विश्वा । नृऽचक्षसः । तरंतः । स्याम ।
दुऽगहा ॥ ३० ॥

हे अये ते विश्वदर्शनेष्वस्तु यत् स्वाध्वः सुकर्माणाः संतो विश्वा विश्वान्वहाहानि नृचक्षसो ब्रह्मरक्ष
दुर्गहा दुःखिन गाहयितव्यानि तरंतः स्याम । भवेम ॥ ३४ ॥

अग्निं मंदं पुरुप्रियं शीरं पावकशोचिषं । हृन्निर्मदेभिरीमहे ॥ ३१ ॥

अग्निं । मंदं । पुरुऽप्रियं । शीरं । पावकऽशोचिषं । हृत् । भिः । मंदेभिः । ईमहे ॥ ३१ ॥

मंदं मादन् पुरुप्रियं वज्रप्रियं शीरं यज्ञेषु शयनशीलं पावकशोचिषं पावकदीप्तिमपि हृन्निर्मदोहरिर्म-
द्दीर्मादनेः शोचिरीमहे । याचामहे ॥

स त्वमग्ने विभावसुः सृजन्सूर्यो न रश्मिभिः । शर्धन्तमोसि जिघ्रसे ॥३२॥
 सः । त्वं । अग्ने । विभाऽवसुः । सृजन् । सूर्यः । न । रश्मिऽभिः । शर्धन् । तमोसि ।
 जिघ्रसे ॥३२॥

हे अपि विभावसुर्दीप्तिरोचनः स प्रसिद्धस्त्वं सृजतुष्वन सूर्यो न यथा सूर्यस्य रश्मिभिः शर्धन् वनं
 कुर्वन्तमसि जिघ्रसे । नाशयसि ॥

तत्ते सहस्व ईमहे दाचं यन्नोपदस्यति । त्वदग्ने वार्यं वसु ॥३३॥
 तत् । ते । सहस्वः । ईमहे । दाचं । यत् । न । उपऽदस्यति । त्वत् । अग्ने । वार्यं । वसु ॥३३॥

हे सहस्रो वसवस्यपि ते तव यद्वसु नोपदस्यति नोपधीयते तद्दाचं दातव्यं वार्यं वरणीयं च वसु धनं
 तत्त्वत् ईमहे । याचामहे ॥ ॥३५॥

समिधापिमिति चिंशदृचं द्वितीयं सूक्तमागिरसस्य विरूपस्त्रार्थं प्रान्तप्रपरिभाषया गायत्र्यमाधेयं ।
 तथा चानुक्तमिति । समिधापिं चिंशदिति ॥ प्रातरनुवाके गायत्रे ऋदस्त्राश्विनशस्त्रे वेदं विनियुक्तं ॥ महाप्रति
 समिधापिमित्याद्यास्तस्यः सामिधेयः । तथा च पंचमारस्यके सूचितं । समिधापिमिति चतस्रो वैश्वकर्मण
 ऋषयः । ऐ० आ० ५. १. १. इति ॥ आतिष्ठायां समिधापिमितिषा प्रथमाज्यभागस्यानुवाक्या । सूचितं च ।
 समिधापिं दुवस्यता ध्यायस्व समेतु ते । आ० ४. ५. इति ॥ अमावास्यायां प्रथमाज्यभागस्यानुवाक्या । सूचितं
 च । बुधन्वतावमावास्यायामपिः प्रक्षिप्त मन्त्राणां । आ० १. ५. इति ॥ दर्शपूर्णमासयोराधेयस्यानुवाक्यापि-
 नूर्ध्वेषिषा । सूचितं च । अपिर्नूर्ध्वा भुवो यच्चक्ष । आ० १. ६. इति ॥ मूर्धन्वमुष्णस्त्रामिरधेयिषानुवाक्या । सूचितं
 च । नित्ये मूर्धन्व इति ॥ पवमानेष्टिषु द्वितीयस्यामिष्टावपिः मुचिरनुवाक्यापिः मुचिब्रततम इतिषा । सूचितं च ।
 अपिः मुचिब्रततम उदधि मुचयस्य । आ० २. १. इति ॥

समिधापिं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिं । आस्मिन्हव्या जुहोतन ॥१॥
 संऽइधा । अग्निं । दुवस्यत । घृतैः । बोधयत । अतिथिं । आ । अस्मिन् । हव्या ।
 जुहोतन ॥१॥

हे अस्त्रियः अतिथिमतिधिवन्धिममपिं समिधा दुवस्यत । परिचरत । घृतेर्दीप्तिसाधनेराज्यैर्बोधयत च ।
 अस्मिन्समिधेऽपी हव्या । हवीणां जुहोतन । आनुष्ठत च ॥

अग्ने स्तोमं जुषस्व मे वर्धस्वानेन मन्मना । प्रति सूक्तानि हर्य नः ॥२॥
 अग्ने । स्तोमं । जुषस्व । मे । वर्धस्व । अनेन । मन्मना । प्रति । सूऽक्तानि । हर्य । नः ॥२॥

हे अपि म आगिरसस्य मम स्तोमं स्तोत्रं जुषस्व । वेधस्व । अनेन मन्त्राणां मननीयेन स्तोत्रेण वर्धस्व च ।
 नोऽस्माकं सूक्तानि प्रति हर्य । कामय च ॥

अग्निं दूतं पुरो दधे हव्यवाहमुप जुवे । देवाँ आ सादयादिह ॥३॥
 अग्निं । दूतं । पुरः । दधे । हव्यऽवाहं । उप । जुवे । देवान् । आ । सादयात् । इह ॥३॥

दूतं देवानां हव्यवाहं हविषां योहारं चाग्निं पुरो दधि । पुरस्करोमि । उप जुवे । उपसीमि च । सो
 ऽधिरिह चधे देवानां वादयत । आवाहयत ॥

उत्ते बृहन्तो अर्चयः समिधानस्य दीदिवः । अग्ने शुक्रास ईरते ॥४॥

उत् । ते । बृहन्तः । अर्चयः । संऽइधानस्य । दीदिऽवः । अग्ने । शुक्रासः । ईरते ॥४॥

हे दीदिवो दीप्ताग्ने समिधानस्य समिध्यमानस्य ते तव बृहन्तो महान्तः शुक्रासो ज्वलन्तोऽर्चयो दीप्तय उदीरते ॥

उप त्वा जुहोः मम घृताचीर्येतु हर्यत । अग्ने हव्या जुषस्व नः ॥५॥

उप । त्वा । जुहः । मम । घृताचीः । यंतु । हर्यत । अग्ने । हव्या । जुषस्व । नः ॥५॥

हे हर्यत कामयमानाग्ने मम मदीया घृताचीर्घृतमंचत्वा जुहः जुषस्वा त्वामुप यंतु । नोऽस्माकं हव्या हव्याग्ने जुषस्व । सेवस्व च ॥ ॥३६॥

मंद्रं होतारमृत्विजं चिचभानुं विभावसुं । अग्निमीळे स उ अरवत् ॥६॥

मंद्रं । होतारं । ऋत्विजं । चिचऽभानुं । विभाऽवसुं । अग्निं । ईळे । सः । उं इति । अरवत् ॥६॥

•मंद्रं मादगं होतारं देवानामाह्वतारमृत्विजमृती यष्ट्यं चिचभानुं चिचदीप्तिं विभावसुं दीप्तिधनमग्निमीळे । सौमि । सोऽग्निः अरवत् । अरवदीयां सुतिं मृणोलेव ॥

प्रत्नं होतारमीड्यं जुष्टमग्निं कविक्रतुं । अध्वराणामभिश्चियं ॥७॥

प्रत्नं । होतारं । ईड्यं । जुष्टं । अग्निं । कविऽक्रतुं । अध्वराणां । अभिऽश्चियं ॥७॥

प्रत्नं पुराणं होतारं देवानामाह्वतारमीड्यं सुखं जुष्टं प्रीतं सेवितं वा कविक्रतुं ज्ञातकर्माणमध्वराणां यज्ञाणामभिश्चियमभिश्चयितारमीड्यमग्निमीळे । सौमि ॥

जुषाणो अंगिरस्तमेमा हव्यान्यानुषक् । अग्ने यज्ञं नय ऋतुथा ॥८॥

जुषाणः । अंगिरःऽतमः । इमा । हव्यानि । आनुषक् । अग्ने । यज्ञं । नय । ऋतुऽथा ॥८॥

हे अंगिरस्तमांगिरसां श्रेष्ठान् इमेमान्यस्मदीयानि हव्यानि हवीष्यानुषगनुषक्तं यथा भवति तथा जुषाणः सेवमानो भव । ऋतुथा काले काले यज्ञं च नय ॥

समिधान उ संत्य शुक्रशोच इहा वह । चिकित्वादैष्यं जनं ॥९॥

संऽइधानः । उं इति । संत्य । शुक्रऽशोचे । इहा । आ । वह । चिकित्वा । दैष्यं । जनं ॥९॥

हे संत्य भवजगृहीत शुक्रशोचे ज्वलदीप्ति त्वं समिधान उ समिध्यमान एव दैष्यं देवसंबन्धिनं जनं चिकित्वा ज्ञानमिह यज्ञ आ वह ॥

विप्रं होतारमदुहं धूमकेतुं विभावसुं । यज्ञानां केतुमीमहे ॥१०॥

विप्रं । होतारं । अदुहं । धूमऽकेतुं । विभाऽवसुं । यज्ञानां । केतुं । ईमहे ॥१०॥

विप्रं मेधाविनं होतारं देवानामाह्वतारमदुहमद्रोग्धरं धूमकेतुं धूमध्वजं विभावसुं दीप्तिधनं यज्ञानां केतुं पताकज्ञानीयमग्निमीमहे । अमीहं वाचामहे ॥ ॥३७॥

अग्ने॒ नि पा॒हि न॒स्त्वं प्र॒ति ष॒ देव॒ री॒षतः॑ । भि॒न्धि ज्ञे॒षः स॒ह॒स्कृत॑ ॥११॥

अग्ने॒ । नि॒ । पा॒हि॒ । न॒ । त्वं॑ । प्र॒ति॒ । स्म॒ । दे॒व॒ । रि॒षतः॑ । भि॒न्धि॒ । ज्ञे॒षः । स॒ह॒ऽस्कृत॑ ॥११॥

हे सहस्कृत बलेन कृत देव दीप्तायै रिषतो हिंसकाप्तोऽस्मान् प्रति नि पाहि । प्रतिरच । कीति पूरणः । द्वेवो द्विषः शत्रून्च भिन्धि । विदारय ॥

अ॒ग्निः प्र॒त्नेन॑ म॒न्मना॑ शु॒भान॑स्त॒न्वं॑ स्वां । क॒विर्वि॒प्रेण॑ वावृ॒धे ॥१२॥

अ॒ग्निः । प्र॒त्नेन॑ । म॒न्मना॑ । शु॒भानः॑ । त॒न्वं॑ । स्वां । क॒विः । वि॒प्रेण॑ । व॒वृ॒धे ॥१२॥

कविः क्रांतकर्माग्निः प्रत्नेन पुराणेन मनना मनोधिना सोधिण स्वां स्वकीयां तन्वं तनुमन्ं शुभानः शोभयन् विप्रेण मेधाविना सोषा वावृधे । प्रवृद्धो भवति ॥

ऊ॒र्जो न॒पात॑मा हु॒वेऽग्निं॑ पा॒वक॑शोचिषं । अ॒स्मिन् य॒ज्ञे स्व॒ध्वरे॑ ॥१३॥

ऊ॒र्जः । न॒पातं॑ । आ॒ । हु॒वे॒ । अ॒ग्निं॑ । पा॒वक॑ऽशोचिषं । अ॒स्मिन् । य॒ज्ञे । सु॒ऽअ॒ध्वरे॑ ॥१३॥

ऊर्जोऽन्नस्य नपातं पुषं पावकशोचिषं शोधकदीप्तिमग्निं स्वध्वरेऽसुरैरत्यंतमहिंसेऽस्मिन् यज्ञे आ ऊवे । आहूयामि ॥

स नो॑ मि॒त्रम॒ह॒स्त्वमग्ने॑ शु॒क्रेण॑ शो॒चिषा॑ । दे॒वैरा॑ स॒त्सि ब॒र्हिषि॑ ॥१४॥

सः । नः॑ । मि॒त्रऽम॒हः । त्वं॑ । अग्ने॑ । शु॒क्रेण॑ । शो॒चिषा॑ । दे॒वैः । आ॒ । स॒त्सि॒ । ब॒र्हिषि॑ ॥१४॥

हे मित्रमहो मित्राणां पूजनीयायै स त्वं मुक्रेण ज्वलता शोचिषा तेजसा देवैः सह बर्हिषि यज्ञ आ सत्सि । आसीद् ॥

‘यो अ॒ग्निं त॒न्वो॒ऽदमे॑ दे॒वं म॒र्तैः स॒प॒र्येति॑ । तस्मा॑ इ॒हो॒दय॑द्भ॒सु ॥१५॥

यः । अ॒ग्निं । त॒न्वं॑ । द॒मे॑ । दे॒वं । म॒र्तैः । स॒प॒र्येति॑ । तस्मै॑ । इ॒त् । दी॒दय॑त् । व॒सु ॥१५॥

यो मर्तो मनुष्यो दमे गुहेऽग्निं देवं तन्वो धनस्य प्राप्त्यर्थमिति शेषः । भोजनं तमेति धननामसु पाठान् । सपर्येति परिचरति तस्मा इत्याद्या एव वसु धनं दीदयत् । सोऽग्निः प्रयच्छति ॥ ३८ ॥

अ॒ग्निर्मूर्धा॑ दि॒वः क॒कुत्प॑तिः पृ॒थि॒व्या अ॒यं । अ॒पां रेता॑ंसि जि॒न्यति॑ ॥१६॥

अ॒ग्निः । मूर्धा॑ । दि॒वः । क॒कुत् । प॑तिः । पृ॒थि॒व्याः । अ॒यं । अ॒पां । रेता॑ंसि । जि॒न्यति॑ ॥१६॥

मूर्धां देवानां श्रेष्ठो दिवो कुकोकस्य ककुदुच्छितः पृथिव्याश्च पतिरयमपिरपां रेतांसि आवरचंगमात्मकानि भूतानि जिन्यति । प्रीणयति ॥

उ॒द॒मे शु॒चय॑स्त॒व शु॒क्रा भा॑जंत ई॒रते॑ । त॒व ज्योती॑ष्य॒र्चयः॑ ॥१७॥

उ॒त् । अ॒ग्ने॒ । शु॒चयः॑ । त॒व । शु॒क्राः । भा॑जंतः । ई॒रते॑ । त॒व । ज्योती॑षि । अ॒र्चयः॑ ॥१७॥

हे अग्ने ते तव शुचयो निर्मलाः शुक्राः शुक्रवर्षा भाजंतो दीप्यमाना अर्चयः प्रणादाव ज्योतीषि तेजोबुदीरते । प्रेरयंति ॥

ई॒शि॒षे वा॒र्यस्य॑ हि दा॒चस्या॑ग्ने स्व॒र्पतिः॑ । स्तो॒ता स्यां॑ त॒व श॒र्मणि॑ ॥१८॥

ई॒शि॒षे । वा॒र्यस्य॑ । हि । दा॒चस्य॑ । अ॒ग्ने॒ । स्वः॑ऽपतिः । स्तो॒ता । स्यां॑ । त॒व । श॒र्मणि॑ ॥१८॥

हे अग्नि स्वर्गतिः स्वर्गस्य स्वामी त्वं चार्चस्य वरहीयस्य हावस्य हातवस्य धनक्षेत्रिणि । ईक्षरोऽसि । शर्मणि मुखे निमित्ते तव सोता स्नां । भवेयं ॥

त्वामग्ने मनीषिणस्त्वां हिन्वंति चित्तिभिः । त्वां वर्धतु नो गिरः ॥१९॥

त्वां । अग्ने । मनीषिणः । त्वां । हिन्वंति । चित्तिभिः । त्वां । वर्धतु । नः । गिरः ॥१९॥

हे अग्नि त्वां मनीषिणो मनस ईक्षराः सोतारः क्षुतिभिः क्षुवंतीति शेषः । किंच त्वामेव चित्तिभिः कर्मभिर्हिन्वंति । प्रीणयन्ति । नोऽस्माकं गिरः क्षुतयस्त्वामेव वर्धतु । वर्धयंतु ।

अदब्धस्य स्वधावतो दूतस्य रेभतः सदा । अग्नेः सख्यं वृणीमहे ॥२०॥

अदब्धस्य । स्वधाऽवतः । दूतस्य । रेभतः । सदा । अग्नेः । सख्यं । वृणीमहे ॥२०॥

हे अग्नि अदब्धस्य केनाप्यहिंसितस्य स्वधावतो वक्षवतो दूतस्य देवानां रेभतो देवान् सुवतस्यैव सख्यं सदा वयं वृणीमहे ॥ २० ॥

अग्निः शुचिर्व्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः कविः । शुचीं रोचत आहुतः ॥२१॥

अग्निः । शुचिर्व्रतऽतमः । शुचिः । विप्रः । शुचिः । कविः । शुचिः । रोचते । आऽहुतः ॥२१॥

शुचिर्व्रततमोऽतिशयेन शुद्धकर्मा शुचिः शुद्ध एव विप्रो मेधावी शुचिः शुद्धः सन्नेव कविः ज्ञातकर्मा शुचिरेवाहुतोऽधी रोचते । प्रकाशते ॥

उत त्वां धीतयो मम गिरो वर्धतु विश्वहा । अग्ने सख्यस्य बोधि नः ॥२२॥

उत । त्वा । धीतयः । मम । गिरः । वर्धतु । विश्वहा । अग्ने । सख्यस्य । बोधि । नः ॥२२॥

उतापि च हे अग्नि त्वा त्वां मम धीतयः कर्माणि गिरः क्षुतयश्च विश्वहा सर्वदा वर्धतु । वर्धयंतु । नोऽस्माकं सख्यस्य सख्यं सखिकर्म सुखादिकं बोधि । शुध्यस्य ॥

यदग्ने स्यामहं त्वं त्वं वा घा स्या अहं । स्युष्टे सत्या इहाशिश्वः ॥२३॥

यत् । अग्ने । स्यां । अहं । त्वं । त्वं । वा । घा । स्याः । अहं । स्युः । ति । सत्याः । इहा । आऽशिश्वः ॥२३॥

हे अग्नि यद्वयमहं त्वं वज्रधनः स्नां भवेयं त्वं वा च त्वं वा खल्वहं हरिद्रः सोता स्नाः भवेः तत्सुखाशिश्व आश्रासनाग्नीहाकद्विषये सत्याः सत्यानि क्षुः । भवेयुः ॥

वसुर्वसुपतिर्हि क्रुमस्यग्ने विभावसुः । स्याम ते सुमतावपि ॥२४॥

वसुः । वसुऽपतिः । हि । क्रु । असि । अग्ने । विभाऽवसुः । स्याम । ते । सुऽमतावपि ॥२४॥

हे अग्नि त्वं विभावसुर्द्विधिधनो वसुपतिर्धनपतिर्वसुर्वासयिता वासि भवसि हि यस्मात् यतो वयमपि ते तव सुमतावसुयहसुखी स्नाम । भवेम ॥

अग्ने धृतव्रताय ते समुद्रायैव सिंधवः । गिरो वाआस ईरते ॥२५॥

अग्ने । धृतऽव्रताय । ते । समुद्रायैऽव । सिंधवः । गिरः । वाआसः । ईरते ॥२५॥

हे अग्नि धृतव्रताय धृतकर्मणि ते तुभ्यं वाआसो वाशनशीला गिरो मम क्षुतयः सिंधवो जयः समुद्रायैव यथा समुद्राय तथेरति । प्रवर्तते ॥ ४० ॥

युवानं विशपतिं कविं विश्वादे पुरुवेपसं । अग्निं जुभामि मन्मभिः ॥२६॥

युवानं । विशपतिं । कविं । विश्वादे । पुरुवेपसं । अग्निं । जुभामि । मन्मभिः ॥२६॥

युवानं निखतवर्णं विशपतिं विशां पतिं कविं क्रांतकर्माणं विश्वादे सर्वज्ञ इविषोऽन्तारं पुरुवेपसं वज्रकर्माणं । वेशो वेप इति कर्मणामसु पाठात् । अग्निं मन्मभिर्मनोभिः सोभिः जुभामि । जुभयामि ॥

यज्ञानां रथ्ये वयं तिग्मजंभाय वीळवे । स्तोमैरिवेमाग्रये ॥२७॥

यज्ञानां । रथ्ये । वयं । तिग्मजंभाय । वीळवे । स्तोमैः । इवेम । अग्रये ॥२७॥

यज्ञानां रथि भेदे तिग्मजंभाय तीक्ष्णज्वालाय वीळवे वलवतेऽग्रये स्तोमैः स्तोत्रैर्वयमागिरसा इवेम । सुतिं कर्तुमिच्छेम ॥

अग्रमग्ने ते अपि जरिता भूतु संत्य । तस्मै पावक मृळय ॥२८॥

अग्रं । अग्ने । ते इति । अपि । जरिता । भूतु । संत्य । तस्मै । पावक । मृळय ॥२८॥

हे पावक शोधक संत्य भजनीयामि ते अपि त्वत्प्रयत्नमकादीयो जनो जरिता सोता भूतु । भवतु । तस्मै जरिषे मृळय । सुखमुत्पादय । तं सुखय वा ॥

धीरो ह्यस्यस्रविप्रो न जागृविः सदा । अग्रे दीदयसि हवि ॥२९॥

धीरः । हि । असि । अस्रस्रत् । विप्रः । न । जागृविः । सदा । अग्रे । दीदयसि । हवि ॥२९॥

हे अपि त्वं धीरोऽसि हि । भवसि खलु । अस्रस्रविषि दीदन्विप्रो न मेधावीच जागृविः प्रजानां हितकरणे जागरणशीलोऽसि । सदा सन्ततिषि दीदयसि । दीदयसि च ॥

पुराग्रे दुरितेभ्यः पुरा मृधेभ्यः कवे । प्र ण आयुर्वसो तिर ॥३०॥

पुरा । अग्ने । दुः । इतेभ्यः । पुरा । मृधेभ्यः । कवे । प्र । नः । आयुः । वसो इति । तिर ॥३०॥

हे वसो वासक कवे क्रांतकर्मस्रग्ने दुरितेभ्यः पापेभ्यः पुरा मृधेभ्यो हिंसकेभ्यश्च पुरा । यदा दुरितानि शयवन्नास्मान् हिंसितुमुच्यते ततः प्रगिवेत्यर्थः । नोऽस्माकमायुः प्र तिर । वर्धय ॥ ४१ ॥

आ वा य इति द्विचत्वारिंशद्वचं तृतीयं सूक्तं । अथियमनुक्तमथिक्ता । आ च द्विचत्वारिंशन्विशोक आवाभिर्द्वी । अनुक्तमोचत्वात्काण्डस्त्रिशोक अथिः । परं नाथयं प्राप्नोतमिति परिभाषया नाथयी कंदः । अनुक्तत्वादिर्द्वी देवता । आवायास्त्वपिर्द्विच ॥ महाव्रते निष्कियन्ते नाथयतुचाशीतवितसूक्तं । तथैव पंचमारक्ये सूचितं । आ वा ये अपिमिंधत आ तू न इंद्र पुमंतमिति सूक्तं । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥ तृतीये पर्यायेऽष्टावाक्यस्य आदितः सप्तदशर्चः । तथैवातिराच इति खंडे सूच्यते । आ वा ये अपिमिंधत इति सप्तदश । आ० ६. ४. इति ॥ आययय अपिर्द्विच हविष आ वा य इतिवानुवाक्या । सूचितं च । आ वा ये अपिमिंधति सुकर्मायः सुवचो देवयंत इति सोमं । आ० २. ९. इति ॥ मेधावदवातिरिक्तोक्त्यै सोममिंद्रा-थैवावाः वदुषो विकल्पेन सोमिधानुवाक्याः । सूचितं च । तद्वो नाथ सुते सथा सोममिंद्राय नाथत । आ० ९. ११. इति ॥ द्वितीये पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिनोऽभि त्वा वृषमिति सोमियवृषः । सूचितं च । अभि त्वा वृषमा सुतेऽभि प्र नोपतिं विरा । आ० ६. ४. इति ॥ चातुर्विधिकेऽहनि प्रातःसवने मिंधि विद्या इति ब्राह्मणाच्छंसिनः षष्ठ्यहसोमियः । तथा च सूचितं । मिंधि विद्या अप दिव इति ब्राह्मणाच्छंसिनः । आ० ७. २. इति ॥

आ घा ये अग्निमिधते स्तृणन्ति बहिरानुषक् । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥ १ ॥

आ । घ । ये । अग्निं । इधते । स्तृणन्ति । बहिः । आनुषक् । येषां । इन्द्रः । युवा । सखा ॥ १ ॥

य ऋषय आ घाभिमुखेन खलपिमिधते दीपयन्ति येषां च युवा नित्यतश्च इन्द्रः सखा भवति त आनुषगानुपूर्येण बहिः स्तृणन्ति ॥

बृहन्निदिध्म एषां भूरि शस्तं पृथुः स्वरुः । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥ २ ॥

बृहन । इत् । इध्मः । एषां । भूरि । शस्तं । पृथुः । स्वरुः । येषां । इन्द्रः । युवा । सखा ॥ २ ॥

एषामृषीणामिध्मो बृहन्निदिधान खलु भूरि बह्व च शस्तं सोमं स्वरुश्च पृथुर्महान् । सिद्धमन्यत् ॥

अयुद्ध इद्युधा वृतं शूर आजति सत्वभिः । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥ ३ ॥

अयुद्धः । इत् । युधा । वृतं । शूरः । आ । अजति । सत्वभिः । येषां । इन्द्रः । युवा । सखा ॥ ३ ॥

तेष्वन्तर्भूतः कश्चिदयुद्ध इत्यागयोश्चैव सन् युधा वृतं योद्धुमिन्देरावृतं शत्रुं सत्वभिरात्मीयिर्बलैः शूरः सत्तावति । नमयति ॥

आ बुदं वृचहा ददे जातः पृच्छद्भि मातरं । क उयाः के ह शृत्विरे ॥ ४ ॥

आ । बुदं । वृचऽहा । ददे । जातः । पृच्छत् । वि । मातरं । के । उयाः । के । ह । शृत्विरे ॥ ४ ॥

जात इत्यग्नौ वृचहेन्द्रो बुदमिषुं । तथा च यास्तः । बुद इषुर्भवति । नि० ६. ३२. इति । आ ददे । आदाय विषुमया उग्रूर्यवलाः के के च शृत्विरे वीर्येण विभुता इति स्वमातरं वि पृच्छत् । अमाचीत् ॥

प्रति त्वा शवसी वदन्निरावप्सो न योधिषत् । यस्ते शशुत्वमाचके ॥ ५ ॥

प्रति । त्वा । शवसी । वदत् । गिरौ । अप्सः । न । योधिषत् । यः । ते । शशुत्वं ।

आऽचके ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां शवसी वदवती माता प्रति वदत् । प्रत्यचीषत् । यसी शशुत्वमाचके कामयते स गिरौ पर्वतेऽप्सो न दर्शनीयो गज इव योधिषत् । योधिषति ॥ ४२ ॥

उत त्वं मघवञ्छृणु यस्ते वष्टि ववक्षि तत् । यद्दीक्यासि वीकु तत् ॥ ६ ॥

उत । त्वं । मघऽवन् । शृणु । यः । ते । वष्टि । ववक्षि । तत् । यत् । वीक्यासि । वीकु । तत् ॥ ६ ॥

उतापि च हे मघवन् त्वं मुखकादीयां क्षुतिं । ते त्वसो यद्वष्टि कामयते सोता तदवधि । तस्यै तदवक्षि । किंच त्वं यद्दीक्यासि वृद्धीकरोषि तद्दीकु तद्बुद्धमेव सर्वत्र भवति ॥

यदाजिं यात्याजिकुदिन्द्रः स्वश्रयुरुषं । रथीतमो रथीनां ॥ ७ ॥

यत् । आजिं । याति । आजिऽकृत् । इन्द्रः । स्वश्रऽयुः । उषं । रथिऽतमः । रथिनां ॥ ७ ॥

यवदाजिकुयुद्धदिन्द्रः स्वश्रयुः कञ्जालमचमिच्छन्नाभिं युवसुप याति तदा रथीतमोऽतिशयेन रथी भवति । रथीनां सर्वाजिनिश्च जयतीति शेषः ॥

वि षु विश्वा अभियुजो वज्रिन्विष्वग्यथा वृह । भवा नः सुश्रवस्तमः ॥८॥

वि । सु । विश्वाः । अभिऽयुजः । वज्रिन् । विष्वक् । यथा । वृह । भव । नः ।
सुश्रवःऽतमः ॥८॥

हे वज्रिन् त्वं विश्वाः सर्वा अभियुजोऽभियोक्तीः प्रजा यथा विष्वग्भवन्ति तथा सु सुष्ठु वि वृह । नो
ऽस्माकं सुश्रवस्तमः शोभनात्तत्तमश्च भव ॥

अस्माकं सु रथं पुर इंद्रः कृणोतु सातये । न यं धूर्वेति धूर्तयः ॥९॥

अस्माकं । सु । रथं । पुरः । इंद्रः । कृणोतु । सातये । न । यं । धूर्वेति । धूर्तयः ॥९॥

यमिंद्रं धूर्तयो हिंसका न धूर्वेति न हिंसन्ति स इंद्रोऽस्माकं सातयेऽभीष्टलाभाय सु रथं कक्षाणं रथं
पुरः कृणोतु । पुरस्कारोतु ॥

वृज्याम ते परि द्विषोऽरं ते शक्र दावने । गमेमेदिंद्र गोमतः ॥१०॥

वृज्याम । ते । परि । द्विषः । अरं । ते । शक्र । दावने । गमेम । इत् । इंद्र । गोऽमतः ॥१०॥

हे शक्रेन्द्र याचमाणा वयं ते तव द्विषो द्वेष्टुं परि वृज्याम । नोपगच्छेम । किंतु ते तव गोमतः पशुमतो
दावनेऽभीष्टदानाचारं पर्याप्तं गमेमेत् । गच्छेमैव ॥ ॥४३॥

शनैश्चिद्यंतो अद्रिवोऽश्वावंतः शतग्विनः । विवक्षणा अनेहसः ॥११॥

शनैः । चित् । यंतः । अद्रिऽवः । अश्वऽवंतः । शतऽग्विनः । विवक्षणाः । अनेहसः ॥११॥

हे अद्रिवो वज्रिन् वयं शनैर्मंदं मंदं यंतो गच्छंतोऽश्वावंतोऽश्ववंतः शतग्विनो बद्धधना विवक्षणा वोढव्यं
वेहंतोऽनेहस उपद्रवरहिताश्च संतो गमेमेदिति संबंधः ॥

ऊर्ध्वा हि ते दिवेदिवे सहस्रा सूनृता शता । जरितृभ्यो विमंहते ॥१२॥

ऊर्ध्वा । हि । ते । दिवेऽदिवे । सहस्रा । सूनृता । शता । जरितृऽभ्यः । विऽमंहते ॥१२॥

हे इंद्र ते तव जरितृभ्यः सौतृभ्यः सहस्रा सहस्राणि शता शतानि चोर्ध्वोर्ध्वानि सुख्यानि सुनृता सुनृतानि
साधनानि दिवे दिवेऽन्वहं विमंहते । यजमानः प्रयच्छति । मंहतिर्दानकर्मा ॥

विद्या हि त्वा धनं जयमिंद्र दृष्ट्वा चिंदा रुजं । आदारिणं यथा गयं ॥१३॥

विद्य । हि । त्वा । धनं । जयं । इंद्र । दृष्ट्वा । चित् । आऽरुजं । आऽदारिणं ।
यथा । गयं ॥१३॥

हे इंद्र त्वा त्वां धनं जयं धनानां वितारं वृद्धा विदूढानामपि शत्रूणामाद्यमानिमुखीन मन्तारमादा-
रिणमादृतारं च यथा गयं गृहनिषोपद्रवेभ्यो रक्षकं च विद्य । जानीम ॥

ककुहं चिंस्वा कवे मंदंतु धृष्णविंदवः । आ त्वा पयिं यदीमहे ॥१४॥

ककुहं । चित् । त्वा । कवे । मंदंतु । धृष्णोऽइति । इंदवः । आ । त्वा । पयिं । यत् । ईमहे ॥१४॥

हे कवे क्रांतकर्मण धृष्णो धर्वकेन्द्रं यद्यदा पयिं पयमानं त्वा त्वामा अभिमुखीनिमहि जनीहं याचामहि
तदा ककुहमुच्छितं त्वा त्वामिदं चित् बीमा अपि मंदंतु । मादयंतु ॥

यस्ते रेवाँ अदा॑णुरिः प्रम॑मर्षे म॒घक्ष॑ये । तस्य॑ नो वेद॒ आ भर॑ ॥१५॥

यः । ते । रेवान् । अदा॑णुरिः । प्र॒मम॑मर्षे । म॒घक्ष॑ये । तस्य॑ । नः । वेदः । आ । भर॑ ॥१५॥

हे इंद्र मघक्षये धनदानाय ते तुभ्यं यः पुमानेवान् धनवान् सप्तदाणुरिरदानशीलः प्रममर्षं अभ्यसूयति तस्मात्पुंसो वेदो धनं नोऽस्माभ्यमा भर । आहर ॥ ४४ ॥

इ॒म उ॑ त्वा॒ वि च॑क्ष॒ते सखा॑य इ॒न्द्र सो॒मिनः॑ । पु॒ष्टाव॑न्तो॒ यथा॑ प॒शुं ॥१६॥

इ॒मे । उं॑ इति॒ । त्वा॒ । वि॒ । च॑क्ष॒ते । सखा॑यः । इ॒न्द्र । सो॒मिनः॑ । पु॒ष्टाव॑न्तः । यथा॑ । प॒शुं ॥१६॥

हे इंद्र त्वा त्वां सोमिनोऽभिपुतसोमाः सखाय इम उ इम एव खल्वस्मादीनां जनाः पुष्टावन्तः संभृतवासा यथा पशुं पशुमिव वि चक्षते । विपश्चन्ति ॥

उ॒त त्वा॑र्धिरं व॒यं श्रु॑त्कर्णे॒ संत॑मू॒तये॑ । दू॒रादि॑ह ह॒वाम॑हे ॥१७॥

उ॒त । त्वा॒ । अर्ध॑धिरं । व॒यं । श्रु॑त्कर्णे॒ । संत॑ । ऊ॒तये॑ । दू॒रात् । इ॒ह । ह॒वाम॑हे ॥१७॥

उतापि च हे इंद्र अर्धधिरमनुपहतश्रोत्रेन्द्रियं अत एव श्रुत्कर्णं अवकापरकर्णं संतं त्वा त्वां वयं विशोषा इह यच्च ऊतये रचयाम दूराववामहे । ह्रयामः ॥

य॒च्छुश्रू॑या इ॒मं ह॒वै दु॒र्मर्षे॑ च॒क्रिया॑ उ॒त । भ॒वेरा॒पिनो॑ अ॒न्तमः॑ ॥१८॥

यत् । शुश्रू॑याः । इ॒मं । ह॒वै । दुः॒र्मर्षे॑ । च॒क्रियाः॑ । उ॒त । भ॒वेः । आ॒पिः । नः॑ । अ॒न्तमः॑ ॥१८॥

हे इंद्र यच्छदीममस्मादीयं हवमाह्वानं शुश्रूयाः शुश्रूयाः तर्हि दुर्मर्षं शत्रूणां दुःसहं वचं चक्रियाः । ऊर्ध्वः । उतापि च नोऽस्माकमन्तमोऽतिक्रम आपिर्बधुर्भवेः ॥

यच्चि॒द्धि ते॒ अपि॑ व्य॒थिर्ज॑ग॒न्वांसो॑ अ॒मन्म॑हि । गो॒दा इ॒दिन्द्र॑ बो॒धि नः॑ ॥१९॥

यत् । चि॒त् । हि । ते॒ । अपि॑ । व्य॒थिः । ज॒ग॒न्वांसः॑ । अ॒मन्म॑हि । गो॒दाः । इ॒त् । इ॒न्द्र ।

बो॒धि । नः॑ ॥१९॥

अपि चिदपि च हे इंद्र ते तुभ्यं यवदा हि व्यथिर्दोरिच्छिण व्यथिता जगन्वांसो भंतारो वयमममहि विष्टुमः तदान्नोऽस्माकं गोदा इन्द्रां ददितव भवामीति बोधि । बुध्यस्व ॥

आ त्वा॑ र॒भं न॑ जिघ्र॒यो र॒रभ्मा॑ श॒वस॑स्यते । उ॒श्मसि॑ त्वा स॒धस्य॑ आ ॥२०॥

आ । त्वा॒ । र॒भं । न॑ । जिघ्र॒यः । र॒रभ्मा॑ । श॒वसः॑ । प॒ते । उ॒श्मसि॑ । त्वा । स॒धस्ये॑ । आ ॥२०॥

हे शवसस्यते वक्षस्व पते त्वा त्वां वयं जिघ्रयो पीषा वृक्षा रभं न इन्द्रमिव ररभ्म । रभामहे । तथा च यास्तः । आरभामहे त्वा जीर्णा एव दंष्ट्रं । मि० ३. २१. इति । अपि च त्वा त्वां सधस्ये यच्च उश्मसि । कामयामहे ॥ ४५ ॥

स्तो॒त्रमि॑न्द्रा॒य गा॒यत॑ पुरु॒नृम्या॑य॒ सत्त्वे॑ । न॒किर्ये॑ वृ॒क्षते॑ यु॒धि ॥२१॥

स्तो॒त्रं । इ॒न्द्रा॒य । गा॒यत॑ । पुरु॒नृम्या॑य॒ । सत्त्वे॑ । न॒किः । यं । वृ॒क्षते॑ । यु॒धि ॥२१॥

यमिन्द्रं युधि युधि नकिर्बुक्षते केऽपि न वारयन्ति तस्मै सत्त्वे दानशीलाय पुरुनृन्वाय वज्रधनार्थिन्द्राय स्तोत्रं गायत । पठत ॥

अभि त्वा वृषभा सुते सुतं सृजामि पीतये । तृपा व्यञ्जुही मदं ॥२२॥

अभि । त्वा । वृषभ । सुते । सुतं । सृजामि । पीतये । तृप । वि । व्यञ्जुहि । मदं ॥२२॥

हे वृषभेन्द्र त्वा त्वां सुते सोमेऽभिषुते सति सुतमभिषुतं सोमं पीतये पाणाद्याभि खजामि । तृप । तृष । मदं मदकरं व्यञ्जुहि च ॥

मा त्वा मूरा अविष्यवो मोपहस्वान् आ दभन् । माकीं ब्रह्मद्विषो वनः ॥२३॥

मा । त्वा । मूराः । अविष्यवः । मा । उपहस्वानः । आ । दभन् । माकीं । ब्रह्मद्विषः ।

वनः ॥२३॥

हे इन्द्र त्वा त्वां मूरा मूरका मूढा मनुष्या अविष्यवः पालनकामा मा दभन् । मा हिंसन्तु । उपहस्वान् उपहसनपराश्च मा भवन्तु । ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणानां द्वेष्टन् माकीं वनः । मा भजेयाः ॥

इह त्वा गोपरीणसा महे मंदंतु राधसे । सरो गौरो यथा पिब ॥२४॥

इह । त्वा । गोऽपरीणसा । महे । मंदंतु । राधसे । सरः । गौरः । यथा । पिब ॥२४॥

हे इन्द्र त्वा त्वामिह यज्ञे गोपरीणसा गन्धेन पयसा संमिश्रितेन सोमेन महे महते राधसे धनाय मंदंतु । मनुष्या मादधंतु । त्वं च तं सोमं यथा गौरो मृगः सरः पिबति तथा पिब ॥

या वृचहा परावति सना नवा च चुच्युवे । ता संसत्सु प्र वोचत ॥२५॥

या । वृचऽहा । पराऽवति । सना । नवा । च । चुच्युवे । ता । संसत्सु । प्र ।

वोचत ॥२५॥

वृचहेन्द्रः परावति दूरे या याणि सना सनातनानि नवा नवानि नूतनानि च धनानि चुच्युवे प्रेरितवान् तानि धनानि संसत्सु यज्ञेषु सभासु वा प्र वोचत । प्रवृत्ते विद्वज्जनः ॥ ॥४६॥

अपिबत्कदुवः सुतमिन्द्रः सहस्रबाहे । अचादेदिष्ट पौंस्यं ॥२६॥

अपिबत् । कदुवः । सुतं । इन्द्रः । सहस्रऽबाहे । अच । अदेदिष्ट । पौंस्यं ॥२६॥

इन्द्रः कदुवः कदुनामकस्त्र्यैः संबंधिनं सुतमभिषुतं सोममपिबत् । पीतवान् । सहस्रबाहे सहस्रबाहोः शत्रुं चाहमिति श्रेयः । अचास्त्रिस्रवसरे पौंस्यमिन्द्रस्त्र्यै वीर्यमदेदिष्ट । अदीप्यत ॥

सत्यं तत्तुर्वशे यदौ विदानो अह्वाम्यं । आनद तुर्वशे शमि ॥२७॥

सत्यं । तत् । तुर्वशे । यदौ । विदानः । अह्वाम्यं । वि । आनद । तुर्वशे । शमि ॥२७॥

तुर्वशे राशि यदौ च यदुनामके च राशि तत्प्रसिद्धं यागादिलक्षणं शमि कर्म । शमी शमीति कर्मनामसु पठान् । सत्यं परमार्थं विदानो ज्ञानं सद्योः प्रीत्यर्थमह्वाम्यमह्वाम्यनामकं तयोः शत्रुं तुर्वशे संपादये आनद । आनवान् ॥

तरयिं वो जनानां चदं वाजस्य गोमतः । समानमु प्र शंसिषं ॥२८॥

तरयिं । वः । जनानां । चदं । वाजस्य । गोऽमतः । समानं । ऊं इति । प्र । शंसिषं ॥२८॥

हे अक्षदीपाः पुष्पाः यो युष्माकं जनानां पुष्पपीचादीनां तरुणिं तारकं च हं शूषां तर्ह्यितारं नोमतः
पशुमतोऽन्नस्य दातारं धेद्रुं समानसु साधारणमेव प्र शंसिषं । कौमि ॥

ऋभुक्ष्णं न वर्तव उक्थेषु तुग्यावृधं । इंद्रं सोमे सचां सुते ॥२९॥

ऋभुक्ष्णं । न । वर्तवे । उक्थेषु । तुग्यऽवृधं । इंद्रं । सोमे । सचां । सुते ॥२९॥

ऋभुक्ष्णं महान्तं तुग्यावृधमुदकस्य वर्धयितारं । तुग्यां नुर्नमिलुदकनामसु पाठात् । इंद्रं सोमे सचां
कोषेण सह सुतेऽभिपुते सत्तुक्थेषु शस्त्रेषु वर्तवे धनं वरितुं प्रशंसामीति शेषः । नेति संप्रत्यर्थे ॥

यः कृतदिद्धि योन्यं विशोकाय गिरिं पृथुं । गोभ्यो गातुं निरैतवे ॥३०॥

यः । कृतत् । इत् । वि । योन्यं । चिऽशोकाय । गिरिं । पृथुं । गोभ्यः । गातुं । निऽरैतवे ॥३०॥

य इव एवेन्द्रो योन्यमुदकनिर्ममनद्वारं पृथुं विशीर्णं गिरिं मेघं । गिरिर्मेघ इति मेघनामसु पाठात् ।
विशोकाय विशोकनामस्यर्थं चि कृतत् व्यच्छिन्त स गोभ्यो गमनवज्ज उदकेभ्यो निरैतवे निर्गमनाय गातुं
भूमिं । भूमिर्गातुरिति तन्नामसु पाठात् । मार्गमित्यर्थः । करोतीति शेषः ॥ ४७ ॥

यह्मधिषे मनस्यसि मंदानः प्रेदियक्षसि । मा तत्करिंद्र मृळय ॥३१॥

यत् । दधिषे । मनस्यसि । मंदानः । प्र । इत् । इयक्षसि । मा । तत् । कः । इंद्र । मृळय ॥३१॥

हे इंद्र मंदानो मोदमानस्त्वं यच्छुभं वशु दधिषे धारयसि यच्च मनस्यसि पूजयसि यदपि च प्रेदियक्षसि
प्रयच्छस्वैव तत्सर्वं मा कः । किं नाकार्षीः । अस्माकं कृतवानिव । किंवास्माकृळय । सुखय ॥

दधं चिंद्धि त्वावतः कृतं शृण्वे अधि क्षमि । जिगात्विंद्र ते मनः ॥३२॥

दधं । चित् । हि । त्वाऽवतः । कृतं । शृण्वे । अधि । क्षमि । जिगात् । इंद्र । ते । मनः ॥३२॥

हे इंद्र त्वावतस्त्वत्सदृशस्य दधं चिदित्यमपि कृतं कर्माधि क्षमि चमायां । अधीति सप्तम्यर्थापवादः ।
शृण्वे । विद्युतं भवति हि । तथा सति ते तव मनो जिगातु । मयि गच्छतु ॥

तवेदु ताः सुकीर्तयोऽसंभुत प्रशस्तयः । यद्विंद्र मृळयासि नः ॥३३॥

तव । इत् । उं । इति । ताः । सुऽकीर्तयः । असंभु । उत । प्रऽशस्तयः । यत् । इंद्र ।

मृळयासि । नः ॥३३॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्मान्यथाभिर्मुळयासि सुखयसि ताः सुकीर्तयः शोभनास्मात्तयस्वैवतवैवासरं । भवेयुः ।
उतापि च ताः प्रशस्तयः क्षुतयश्च तर्षेव भवेयुः ॥

मा न एकस्मिन्नागसि मा ह्ययोरुत चिषु । वधीर्मा शूरभूरिषु ॥३४॥

मा । नः । एकस्मिन् । आगसि । मा । ह्ययोः । उत । चिषु । वधीः । मा । शूर । भूरिषु ॥३४॥

हे इंद्र नोऽस्मानिक्किन्नागस्यपराधि मा वधीः । मा हिंसीः । ह्ययोरग्नोरपि मा वधीः । उतापि च
चिष्यागः स्वपि मा हिंसीः । भूरिष्वयसंस्मृतिप्यागः सु मा च वधीः ॥

विभया हि त्वावत उयादभिप्रभंगिणः । दुस्मादुहमृतीषहः ॥३५॥

विभयं । हि । त्वाऽवतः । उयात् । अभिऽप्रभंगिनः । दुस्मात् । अहं । अतिऽसहः ॥३५॥

हे इंद्र त्वावतस्त्वत्सदृशाकुशानुभूयादमिप्रभंगिणः शत्रूनाममिप्रहर्तुर्दक्षात्पापानामुपचपयितुर्धृतीषहः
शत्रुकृतां हिंसां सहतोऽहं विभय हि ॥ ४८ ॥

मा सख्युः शूनमां विदे मा पुचस्य प्रभूवसो । आवृत्वभूतु ते मनः ॥ ३६ ॥
मा । सख्युः । शूनं । आ । विदे । मा । पुचस्य । प्रभूवसो इति प्रभुऽवसो । आवृत्वत् ।
• भूतु । ते । मनः ॥ ३६ ॥

हे प्रभूवसो प्रभूतधनेन्द्र ते तव सख्युः शूनं वृद्धं मा विदे । मावेदयामि । पुचस्यापि शूनं मा विदे । तव
मनोऽस्मात्स्वायत्सदावर्तनवद्भूतु । भवतु । पुनःपुनः सुखं करोत्वित्यर्थः ॥

को नु मर्या अमिथितः सखा सखायमब्रवीत् । जहा को अस्मदीषते ॥ ३७ ॥
कः । नु । मर्याः । अमिथितः । सखा । सखायं । अब्रवीत् । जहा । कः । अस्मत् ।
ईषते ॥ ३७ ॥

* को नु कः खलु हे मर्या मनुष्याः अमिथितः । मेघतिराक्रोशकर्म । अनाकुष्ट इंद्रादन्यः सखा सखायं
प्रति जहा अहं कं जघान कः को वासदक्षस्तो भीत ईषते पलायत इत्यब्रवीत् । वदति । इंद्र एवेतादृशस्य
वचनस्य वक्तव्यमिप्रायः । तथा च यास्कः । मेघतिराक्रोशकर्म । अपापकं जघान कमहं जातु कोऽस्मदीतः
पलायते । नि० ४. २. इति । मा न एकस्मिन्नागसीत्यादिकया मुत्या शूनमृषिमिन्द्र आजहरित्यर्थावि-
क्षयत इति ॥

एवारो वृषभा सुतेऽसिन्वभूर्यावयः । अग्नीव निवता चरन् ॥ ३८ ॥
* एवारो वृषभ । सुते । असिन्वन् । भूरि । आवयः । अग्नीऽइव । निऽवता । चरन् ॥ ३८ ॥

हे वृषभ कामानां वर्षकेन्द्र एवारो । एवारो नाम वसित । तस्मिन् सुतेऽमिपुते सोमे सति भूरि बहूनि
धनान्यसिन्वन् बभूवुर्गग्नी । अग्नी कितवः । तथा च यास्कः । अग्नी कितवो भवति स्वं इति --- नि०
५. २२. । --- ॥

आ त एता वचोयुजा हरी गृभ्णे सुमद्रथा । यदी ब्रह्मभ्य इहदः ॥ ३९ ॥
आ । ते । एता । वचःऽयुजा । हरी इति । गृभ्णे । सुमत्ऽरथा । यत् । ई । ब्रह्मभ्यः ।
इत् । ददः ॥ ३९ ॥

ते तव सुमद्रथा कल्याणरथौ वचोयुजा मन्त्रेण युज्यमानवैतीतौ हरी अन्नावा गृभ्णे । ब्रह्मदमितुषं
यातु इत्याभ्यामाकर्षामीत्यर्थः । यथेष्टात्वं ब्रह्मभ्य इंद्रादभ्येभ्य एवेमिदं धनं ददः ददासि ॥

भिंधि विन्धा अप द्विषः परि बाधो जही मृधः । वसु स्याहे तदा भर ॥ ४० ॥
भिंधि । विन्धाः । अप । द्विषः । परि । बाधः । जहि । मृधः । वसु । स्याहे । तत् । आ । भर ॥ ४० ॥

हे इंद्र त्वं विन्धाः सर्वा द्विषो द्वेष्टीः शत्रुहेना अप भिंधि । विहारं । बाधो द्विषिणीमृधः संश्रामान् ।
युधी मृध इति संश्रामनामसु पाठात् । परि जहिने द्विंधि । अतस्मात्तां आहं युद्धवीर्यं तत्प्रसिद्धं वस्ता भर ।
असम्भ्रमाहर ॥

यद्दीक्षाविद् यत्स्थिरे यत्पर्शने पराभृतं । वसुं स्पार्हे तदा भर ॥४१॥

यत्। वी० ऋ० । इन्द्र । यत् । स्थिरे । यत् । पर्शने । पराभृतं । वसुं । स्पार्हे । तत् । आ । भर ॥४१॥

हे इन्द्र त्वया च वी० ऋ० इन्द्रे परेः कंयचितुमशक्ते यजनं पराभृतं विन्यस्तं यच्च स्थिर स्वयमचक्षे पराभृतं यत्पार्श्वे पर्शने विमर्शनचक्षे पराभृतं तत्स्पार्हं वस्त्रा भर ॥

यस्य ते विश्वमानुषो भूरेर्दत्तस्य वेदति । वसुं स्पार्हे तदा भर ॥४२॥

यस्य । ते । विश्वऽमानुषः । भूरेः । दत्तस्य । वेदति । वसुं । स्पार्हे । तत् । आ । भर ॥४२॥

हे इन्द्र ते त्वया ॥ विभक्तित्वत्थः ॥ दत्तस्य दत्तं भूरेर्बहु यच्च यजनं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ विश्वमानुषः सर्वे मनुष्यो वेदति जानाति तत्स्पार्हं सुहृदीयं वस्त्रा भर ॥ ४२ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाद्यतुरो देयाद्विधातीर्थमहेचरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपासनाभाज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्रितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्मेमि तमहं वंदे विधातीर्थमहेचरं ॥
षष्ठे तृतीयमध्यायं व्याख्याय श्रीमतीसुतः । श्रीसायणार्यः संगृह्य चतुर्थं व्याकरोत्वच ॥

तत्र स्वावत इति चयस्त्रिंशद्वचं चतुर्थं सूक्तमश्वपुत्रस्य वशास्त्रास्त्रार्थं । प्रावत्सप्रपरिभाषयाचासतस्रो गायत्र्यः । तत्राद्या पादनिष्पत्तं चयः सप्तकाः पादनिष्पत्तं । अणु० ४. ४. । इत्युक्तवचोपेतत्वात् । दधानो नोम-
दश्चवदित्थिवा पंचमी ककुबटकहादशाष्टकेः पादेऽपेतत्वात् । मध्यमक्षेत्राणुप । अणु० ५. ३. । इति हि तक्षचणं ।
तमिन्द्रमिति षष्ठी गायत्री । तक्षिण हि संतीति सप्तमी बृहती । यस्ते मद् इत्यष्टम्यनुष्टुप । यो दुष्टर इति
नवमी सतोबृहती । अयुषो जागती सतोबृहती । अणु० ८. ४. । इति झुक्तं । नवो पु ण इति दशमी गायत्री ।
नहिं ते भूरेत्वेकादशी बृहती । य ऋष्य इति द्वादशी विपरीता सतोबृहती प्रथमतोयथोरष्टाचरा द्वितीय-
चतुर्थयोर्द्वादशाचरा च । युजी द्विपरीता । अणु० ८. ५. । इत्युक्तत्वात् । स नो वाजिष्विति त्रयोदशी चतुर्थि-
शत्वचरा द्विपदा । अमि वो वीरमिति चतुर्दशी पिपीलिकमध्या बृहती । त्रयोदशिनोर्मध्येऽष्टकः पिपीलिक-
मध्या । अणु० ७. ७. । इत्युक्तत्वात् । ददी रेक्य इति पंचदशी ककुम्भंजुशिरा वैदुमवानतचतुष्काः ककुम्भंजु-
शिरा । अणु० ५. ४. । इत्युक्तत्वात् । विक्षेयामिति षोडशी विराट् । महः सु च इति सप्तदशी जगती । धे
पातयंत इत्यष्टादशुपरिष्टाबृहती चतुर्थपादस्य द्वादशाचरत्वात् । प्रमंगमिषिकोनविंशी बृहती । सजितः
सुसमितरिति विंशी विषमपदा बृहती नवकायेकादशष्टिनो विषमपदा । अणु० ७. ८. । इत्युक्तत्वात् । आ स
एतु षष्ठिं सहस्रैल्लिकविंशीद्वाविंशी पंक्तिः । दश आवा इति त्रयोविंशी गायत्री । दानास इति चतुर्विंशी
पंक्तिः । पंचविंशीसप्तविंशी बृहती । षष्ठिंशष्टाविंशी सतोबृहती । एकोनविंशी गायत्री । नावो न यूचमिति
त्रिंशी विंशत्वचरा द्विपदा विराट् । एकविंशुष्णिक् । द्वाविंशी पंक्तिः । चयस्त्रिंशी गायत्री । आ स एतित्वा-
दिभिश्चतकमिः कनीतपुत्रस्य पुत्रुश्वसो दानं सूयति । चतकहितताकाः । आ नो वायवित्वादीनां चतकसां
द्वाविंश्याश्च वायुर्देवता । शिष्टा अनादेशपरिभाषयेन्द्रदेवताकाः ॥ एतत्सर्वमनुक्रमस्यानुक्तं । स्वावतस्त्रयस्त्रिं-
शदशोऽश्व आ स आदि कनीतस्य पुत्रुश्वसो दानशुतिराद्या पादनिष्पत्तं पंचम्यादि ककुम्भायचो बृहत्त्व-
नुष्टुप सतोबृहती गायत्री विपरीतोत्तरः प्रगाथो द्विपदा चतुर्विंशिका बृहती पिपीलिकमध्या ककुम्भंजुशिरा
विराड्गुणुपरिष्टाबृहतीबृहती विषमपदोत्तरि पंक्ती गायत्री पंक्तिः प्रगाथो च वायव्यो गायत्री द्विपदोष्णिक्
पंक्तिर्वायव्या गायत्रीति ॥ महारति निक्षिपक्षे सजितः सुसमितरित्थंतमेव सूक्तं । तथा च पंचमारकक्षे श्रीनक्षि-
तसूचितं । स्वावतः पुत्रुश्वसविति वज्रः सजितः सुसमितरित्थितदंतः । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥

त्वावतः पुरुवसो वयमिन्द्र प्रणेतः । स्मसिं स्यातर्हरीणां ॥१॥

त्वाऽवतः । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । वयं । इन्द्र । प्रनेतरिति प्रऽनेतः । स्मसिं ।
स्यातः । हरीणां ॥१॥

हे पुरुवसो ब्रह्मर्षेन्द्र प्रणेतः कर्मणां पारं प्रकर्षेण प्रापयितरिन्द्र त्वावतस्त्वत्सहस्रस्य । इन्द्रसमाब्रूयान्व-
स्वामावपतवित्वर्थः । तव स्वभूता वयं अस्मि । अः । हे हरीणमितत्संज्ञकानामन्धानां स्नातरधिष्ठितः ॥

त्वां हि सत्यमद्रिवो विद्म दातारमिषां । विद्म दातारं रयीणां ॥२॥

त्वां । हि । सत्यं । अद्रिऽवः । विद्म । दातारं । इषां । विद्म । दातारं । रयीणां ॥२॥

हे अद्रिवः । अस्ति शुचिमात्रद्विर्वचः । तद्वर्षिन्द्र त्वां सत्यं निश्चयमिषामन्त्रानां दातारं विद्म । आनीमः ।
तथा रयीणां धनानां दातारं विद्म ॥

आ यस्य ते महिमानं शतमूते शतक्रतो । गीर्भिर्गृणन्ति कारवः ॥३॥

आ । यस्य । ते । महिमानं । शतंऽऊते । शतक्रतो इति शतक्रतो । गीऽभिः ।
गृणन्ति । कारवः ॥३॥

हे शतमूतेऽपरिमितरक्षण हे शतक्रतो ब्रह्मकर्मयुक्तिं यस्तु ते महिमानं माहात्म्यं कारवः स्नीतारो
गीर्भिः कुतिभिर्गृणन्ति कुवंति स्वामीष्टाय ॥

सुनीथो घा स मर्त्यो यं मरुतो यमर्यमा । मिचः पांत्यदुहः ॥४॥

सुऽनीथः । घा । सः । मर्त्यः । यं । मरुतः । यं । अर्यमा । मिचः । पांति । अदुहः ॥४॥

स मर्त्यो मनुष्यो यजमानः सुनीथः सुयज्ञः सुनयनो वा भवति । घिति प्रसिद्धी । स इत्युक्तं कमित्याह । यं
यजमानं मरुतो देवाः पांति रचंत्यदुहोऽद्रोहकर्तारः । तथा यमर्यमा पाति । यं च मिचः पाति । स एवं
भवतीति ॥

दधानो गोमदम्बवत्सुवीर्यमादित्यजूत एधते । सदा राया पुरुस्पृहा ॥५॥

दधानः । गोऽमन्त् । अम्बऽवत् । सुऽवीर्यं । आदित्यऽजूतः । एधते । सदा । राया ।
पुरुऽस्पृहा ॥५॥

आदित्यजूत आदित्यप्रेरित आदित्यानुगृहीतो यजमानो गोमन्त्रोभिर्दधितमम्बवदक्षिणपितं सुवीर्यं शोमन-
वीर्यपितं पुत्रं दधानो धारयन्नेधते वर्धते सदा सर्वदा । किंच पुरुस्पृहा ब्रह्मिः सुहृदीणि राया धनेन
सदैधते ॥ ॥१॥

तमिन्द्र दानमीमहे शवसानमभीर्वे । ईशानं राय ईमहे ॥६॥

तं । इन्द्रं । दानं । ईमहे । शवसानं । अभीर्वे । ईशानं । रायः । ईमहे ॥६॥

तं प्रसिद्धमिन्द्र दानं देयं रायो धनमीमहि । अन्तामहि । जीहृष्टमिन्द्र । शवसानं यजमानाचरंतमभीर्वममी-
मीशानं सर्वज्ञ स्वामिन् ॥

तस्मिन्नि संत्यूतयो विश्वा अभीरवः सचा ।

तमा वहंतु सप्रयः पुरुवसुं मदाय हरयः सुतं ॥७॥

तस्मिन् । हि । संति । उतयः । विश्वाः । अभीरवः । सचा ।

त । आ । वहंतु । सप्रयः । पुरुवसुं । मदाय । हरयः । सुतं ॥७॥

तस्मिन्नि उतयो गन्धो विश्वाः सर्वा अभीरवोऽन्नातराः सचा सहायभूता मरूद्रपाः सेनाः संति । भवन्ति । अथवा तस्मिन् सर्वा रचणाः सह संभवन्ति । तस्मिन् सप्रयः सर्पणशीला हरयोऽन्नाः पुरुवसुं बज्रधनं । बज्रधनप्रदमित्यर्थः । तं मदाय सुतमभिसुतमभिसुतं सोमं प्रत्या वहंतु । आगमयंतु ॥

यस्ते मदो वरेण्यो य ईद्र वृचहंतमः । य आददिः स्वर्नृभिः पृतनासु दुष्टरः ॥८॥

यः । ते । मदः । वरेण्यः । यः । ईद्र । वृचहन्तमः । यः । आददिः । स्वः । नृभिः ।

यः । पृतनासु । दुष्टरः ॥८॥

पूर्वमर्थे मदाय हरय इत्युक्तं स मदः क्षूयते । हे ईद्र ते तव यो मदो वरेण्यो वरणीयः । यच्च मदः संयामि वृचहंतमः शत्रूणामतिशयेन हंता । यथाददिरादाता स्वः स्वर्णं धनं नृभिर्गुह्यः शत्रुभ्यः । यच्च पृतनासु संयामि दुष्टरोऽनभिभावः । तस्मै मदाय हरयो वहन्ति ॥

यो दुष्टरो विश्ववार अवाय्यो वाजेष्वस्ति तरुता ।

स नः श्विष्ट सवना वसो गहि गमेम गोमति व्रजे ॥९॥

यः । दुष्टरः । विश्ववार । अवाय्यः । वाजेषु । अस्ति । तरुता ।

सः । नः । श्विष्ट । सवना । आ । वसो इति । गहि । गमेम । गोमति । व्रजे ॥९॥

हे विश्ववार विश्वैर्वरणीयेन्द्र वाजेषु पुष्टेषु यस्त्वय दुष्टरो दुःखिन तरोतुं शक्यस्यता शत्रूणां तारकोऽस्ति भवति हे वसो वासक हे श्विष्टातिशयेन वज्रवस्त्रिन्द्र स त्वं नः सवनास्वाकं सवनाम्ना गहि । आगच्छ । वयं च गोमति व्रजे गोमंतं व्रजं गमेम । गच्छेम ॥

गव्यो घुणो यथा पुराश्वयोत रचया । वरिवस्य महामह ॥१०॥

गव्यो इति । सु । नः । यथा । पुरा । अश्वस्या । उत । रचस्या । वरिवस्य । महामह ॥१०॥

हे महामह महाधनेन्द्र गव्या ॥ गव्या उ इति निपातानिपातद्वयसमुदायस्यादिवज्रविण निपातवज्रावा-
त्प्रकृतिभावः ॥ अस्वाकं गवामिच्छ्यास्वाकं गा दातुं यथा पुरा पूर्वं यथास्वाकं गवादिदानाय वरिवस्यसि
तद्वदद्यापि सु सुष्ठु वरिवस्य । परिषर । आगच्छेत्यर्थः । न केवलं गविच्छ्या किंलक्षणाप्रदानेच्छया । उतापि
च रचया रचिच्छया च वरिवस्येति ॥ १२ ॥

नहि ते शूर राधसोऽतं विंदामि सचा ।

दशस्या नो मघवन्नू चिदंद्रिवो धियो वाजेभिराविथ ॥११॥

नहि । ते । शूर । राधसः । अतं । विंदामि । सचा ।

दशस्य । नः । मघवन् । नु । चित् । अद्रिद्वः । धियः । वाजेभिः । आविथ ॥११॥

हे मूर विक्रान्तिं त्र ते तव राधसो धनस्यांतमियतां सचा सत्वं नहि विंदामि । न कमे । यस्मादेवं तस्मात्
हे मघवन् धनवन् हे अद्रिबो वक्षवमिन्द्र नोऽस्माकं नू चित् क्षिप्रमेव दृश्यस्व । देहि तद्धनं । किंच वाजेभिर्वा-
वीरैर्निर्धियोऽस्मादीयानि कर्मास्माविष । एष ॥

य ऋष्वः आवयत्सखा विश्वेत्स वेद् जनिमा पुरुषुतः ।

तं विश्वे मानुषा युगेन्द्र हवन्ते तविषं यतसुचः ॥१२॥

यः । ऋष्वः । आवयत्सखा । विश्वा । इत् । सः । वेद् । जनिम । पुरुऽस्तुतः ।

तं । विश्वे । मानुषा । युगा । इन्द्र । हवन्ते । तविषं । यतसुचः ॥१२॥

य इन्द्र ऋष्यो दर्शनीयः आवयत्सखा । आवयन्तः सखाय ऋषिभ्यो यस्व स तावृशः आवयत्सखा ।
पुरुषुतो वज्रभिर्यजमानैः सुतो य इन्द्रः स विश्वेत् सर्वाण्यपि जनिमा जन्मानि प्राणिनां वेद् । जानाति । तं
तविषं वक्षवन्तमिन्द्र विश्वे सर्वेऽप्यध्वर्यादयो यतसुचः स्वीकृतवृषिष्वाः संतो मानुषा मनुष्यसंबन्धिना युगा
युगानि काकान् सर्वेषु काकेषु हवन्ते । आह्वयन्ति । सुवन्ति ॥

स नो वाजेष्वविता पुरुवसुः पुरःस्थाता । मघवा वृचहा भुवत् ॥१३॥

सः । नः । वाजेषु । अविता । पुरुऽवसुः । पुरःस्थाता । मघवा । वृचहा । भुवत् ॥१३॥

एषा द्विपदा जगती ॥ स पुरुवसुर्वज्रधनो मघवा धनवान् वृचहा शत्रूणां हन्तेन्द्रो नोऽस्माकं वाजेषु
संग्रामेष्वविता रचिता पुरःस्थाता तदर्थं पुरतो वर्तमानो भुवत् । भवतु ॥

अभि वो वीरमंधसो मर्देषु गाय गिरा महा विचेतसं ।

इंद्रं नाम श्रुत्यं शाकिनं वचो यथा ॥१४॥

अभि । वः । वीरं । मंधसः । मर्देषु । गाय । गिरा । महा । विचेतसं ।

इन्द्रं । नाम । श्रुत्यं । शाकिनं । वचः । यथा ॥१४॥

हे उवाचादयः वः । युयमित्यर्थः । अथवा हे यजमानाः वो युष्माकं हितायांधसः सोमस्व मर्देषुत्याध-
मानेषु सत्सु वीरं शत्रूणामीरयितारं नाम शत्रूणां नामकं विधितसं विशिष्टप्रभं युत्वं सर्वत्र अतव्यं शाकिनं
शक्तं ईदृशमिन्द्रं महा महत्त्वा गिरा सुत्वा वचो वामुष्मदीया अथा धेन प्रकारेण प्रवर्तते गायत्र्या चिदुभा
वा तथा गाय । गायत । सुतिं कुवत ॥

ददी रेक्णास्तन्वे ददिर्वसु ददिर्वाजेषु पुरुहूत वाजिनं । नूनमर्थ ॥१५॥

ददिः । रेक्णाः । तन्वे । ददिः । वसु । ददिः । वाजेषु । पुरुऽहूत । वाजिनं । नूनं ।

अर्थ ॥१५॥

हे पुरुहूत वज्रनिराहर्तिं त्वं तन्वे मह्यं शरीराय रेक्णो धनं ददिर्दाता भव । कदेति उच्यते । नूनं
क्षिप्रमवेदानीमेवं । एवं प्रतिवाक्यं योज्यं । तथा वसु धनं पुषादिभ्यो ददिर्दाता भव । तथा वाजेषु संग्रामेषु
वाजिनमन्त्रन्तं रथिं ददिर्दाता भवेति ॥ अथ सर्वेष्वपि वाजेषु ददिरित्येक विष्णुवाक् सोकावधेति
वहीप्रतिषिधः ॥ १३ ॥

विश्वेषामिरज्यंतं वसूनां सासद्भांसं चिदस्य वर्षेसः । कृपयतो नूनमत्यथ ॥ १६ ॥
विश्वेषां । इरज्यंतं । वसूनां । ससद्भांसं । चित् । अस्य । वर्षेसः । कृपयतः । नूनं ।
अति । अथ ॥ १६ ॥

हे इंद्र त्वां विश्वेषां सर्वेषां वसूनां धनानामिरज्यंतमीशानमस्य वर्षेसो वारकस्य कृपयतो युक्तं कल्पयतः ।
शेषोः सासद्भांसमभिमवितारं कुर्वत इति शेषः । स त्वं नूनं क्षिप्रमद्यापीदानीमपि धनं प्रयच्छत्यर्थः ॥

महः सु वो अरमिषे स्तवामहे मीळुषे अरंगमाय जग्मये ।
यज्ञेभिर्गीर्भिर्विश्वमनुषां मरुतामियक्षसि गाये त्वा नमसा गिरा ॥ १७ ॥
महः । सु । वः । अरं । इषे । स्तवामहे । मीळुषे । अरंगमायं । जग्मये ।
यज्ञेभिः । गीः । ऽभिः । विश्वऽमनुषां । मरुतां । इयक्षसि । गाये । त्वा । नमसा । गिरा ॥ १७ ॥

हे इंद्र महो महतो वः । त्वेत्यर्थः ॥ अत्ययेन बज्रवचनं ॥ अरं गमनमस्यद्विषयमिच्छामि ॥ अतैररमिति
रूपं ॥ तदर्थं मीळुषे सेन्नेऽरंगमाय संपूर्णगमनाय जग्मये गमनशीलाय यज्ञं प्रति एवंभूताय देवाय
स्तवामहे । त्वां कुम इत्यर्थः । केन साधयेनेति तदुच्यते । यज्ञेभिर्व्यजनसाधनैर्हविर्भिर्यज्ञैरेव वा गीर्भिः
स्तुतिभिः । हे देव विश्वमनुषां विश्वेषां मनुष्याणां यष्टुणामियक्षसि । एतैरिज्यसे । मरुतां संबधी त्वं । किंच
त्वा त्वां नमसा नमस्कारेण गिरा स्तुत्वा च गाये । कुवे ॥

ये पातयंते अज्मभिर्गिरीणां स्तुभिरेषां ।
यज्ञं महिष्वणीनां सुखं तुविष्वणीनां प्राध्वरे ॥ १८ ॥
ये । पातयंते । अज्मऽभिः । गिरीणां । स्तुभिः । एषां ।
यज्ञं । महिऽस्वनीनां । सुखं । तुविऽस्वनीनां । प्र । अध्वरे ॥ १८ ॥

ये महतो गिरीणां मेघानां स्तुभिः प्रक्षवन्निरज्मभिर्वैश्वदेवैः सह पातयंते पतंति गच्छंति एषां
महतां महिष्वणीनां प्रभूतध्वनीनां यज्ञं कुर्म इति शेषः । कृत्वा च तुविष्वणीनां बज्रध्वनीनां सुखं सुखं तैः
कृतमध्वरे यज्ञे प्र प्राप्तुयाम । अथवा । अतुर्थ्यं षष्ठी । प्रभूतस्वनेभ्यः सुखमुत्पन्नस्य हविः प्र प्राप्तुया-
माध्वरे यज्ञे ॥

प्रभंगं दुर्मतीनामिंद्र शविष्ठा भर ।
रयिमस्मभ्यं युज्यं चोदयन्मते ज्येष्ठं चोदयन्मते ॥ १९ ॥
प्रऽभंगं । दुऽमतीनां । इंद्रं । शविष्ठं । आ । भर ।
रयिं । अस्मभ्यं । युज्यं । चोदयन्मते । ज्येष्ठं । चोदयन्मते ॥ १९ ॥

दुर्मतीनां दुष्टमनस्त्वानां वृषादीनां प्रभंगं प्रक्षेप्य भंजके त्वां याचामहे इति शेषः । हे इंद्र शविष्ठाति-
शयेन बलवत् स्तुतस्त्वमस्मभ्यं रयिं धनं युज्यं योग्यमस्माकमुचितं धनमा भर । आहर । हे चोदयन्मते ।
चोदयन्ती धनं प्रेरयन्ती मतिर्यस्य स तपोक्तः । हे तादृश देव । किंच हे चोदयन्मते उत्तमार्थं ज्येष्ठं धनमा मरु ॥

सनिंतः सुसनिंतरूप्य चिष चेतिष्ठ सूनृत ।
प्रासहा सभाद् सहरिं सहैतं भुज्युं वज्रेषु पूर्ण्य ॥ २० ॥

सन्नितुरिति । सुऽसन्नितः । उयं । चिच । चेतिष्ठ । सूनृत ।

प्रऽसहा । संऽराट् । सहृरि । सहंतं । भुज्युं । वाजेषु । पूर्व्ये ॥ २० ॥

हे सन्नितः संभक्तदातवोर्धोर्ध्ववत् चिच चायनीय चेतिष्ठात्वं चेतयितः सूनृत सुसत्त्व प्राप्तहा प्रसह्य हे सहाट् सर्वस्य स्वामिन् सम्ययाजमान वा त्वं सज्जरि सहनशीलं भुज्युं भोजयितारं पूर्व्यं प्रवृद्धं । मुख्यमित्यर्थः । ईदृशं धनं वाजेषु संयामिष्वामरिति शेषः ॥ ४ ॥

आ स एतु य ईवदौ अदेवः पूर्तमाददे ।

यथा चिद्वशो अश्व्यः पृथुश्रवसि कानीतेऽस्या व्युषाददे ॥ २१ ॥

आ । सः । एतु । यः । ईवत् । आ । अदेवः । पूर्तं । आऽददे ।

यथा । चित् । वशः । अश्व्यः । पृथुऽश्रवसि । कानीते । अस्याः । विऽउषि । आऽददे ॥ २१ ॥

अथ शीनकः । वशायाश्चाथ यत्प्रादात्कानीतसु पृथुश्रवाः । तदथ सूयते दानमा स एषिवमादिभिः । नृ० ६. ८८७. एतु आगच्छतु स योऽदेवो देवादभ्यो मनुष्यो वश ईवन्नमनवन्नवादिलक्षणं पूर्तं पूर्णमाददे आददेति । स्वीकृतवानित्यर्थः । देवसेवाययाप्यागतुमर्हति । अतः प्रकाशनेवागच्छत्वित्यर्थः । कथमस्य धनावाप्तिप्रसंग आगमनप्रसंगश्चेति तदुच्यते । यथा चित् । चिदिति पूरणः । धेन कारणेन यस्माद्वा वश एतत्संज्ञकोऽभ्योऽश्वपुत्रः पृथुश्रवस्त्वितन्नामके रात्रि कानीते कनीतपुत्रे कन्यायाः पुत्रेऽस्या उषसो व्युषि व्युष्टावाद्दे आददेति तेन कारणेन तस्माद्वा कारणादायात्विति । एवमस्यो बंधुवर्गो वा ब्रूते ॥

षष्टिं सहस्राश्वस्यायुतासनमुष्टानां विंशतिं शता ।

दश श्यावीनां शता दश अरुषीणां दश गवां सहस्रा ॥ २२ ॥

षष्टिं । सहस्रा । अश्वस्य । अयुता । असनं । उष्टानां । विंशतिं । शता ।

दश । श्यावीनां । शता । दश । अरुषीणां । दश । गवां । सहस्रा ॥ २२ ॥

स वश आगत्य ब्रूते । अश्वस्यसंबन्धिनः षष्टिं सहस्रा सहस्राश्वयुतायुतानि चासनं । अभजं । उष्टाणां विंशतिं शता शतानि चासनं । श्यावीनां श्याववर्णाणां वडवानां दश शता शतानि चासनं । अरुषीणां वीक्षारोषमाणानि मुभाणि कज्जपुष्पार्क्षादिस्नानानि यासां तादृशीनां गवां दश सहस्रा सहस्राश्वभजं ॥

दश श्यावाः क्षुधद्रयो वीतवारास आश्वः । मथा नेमिं नि वावृतुः ॥ २३ ॥

दश श्यावाः । क्षुधत्ऽरयः । वीतऽवारासः । आश्वः । मथाः । नेमिं । नि । वावृतुः ॥ २३ ॥

दश दशसंख्याकाः श्यावाः श्याववर्णा आश्वोऽश्वा नेमिं रक्षनेमिं नि वावृतुः । निवर्तयन्ति । रथं वहतीत्यर्थः । ईदृशाश्च क्षुधद्रयः प्रवृद्धवेना वीतवारासः क्रांतवन्ताः प्राप्तवन्ता वाश्वो मथा मथनशीलाः ॥

दानासः पृथुश्रवसः कानीतस्य सुरार्धसः ।

रथं हिरण्ययं ददन्मंहिष्ठः सूरिरभूद्वर्षिष्ठमकृत श्रवः ॥ २४ ॥

दानासः । पृथुऽश्रवसः । कानीतस्य । सुऽरार्धसः ।

रथं । हिरण्ययं । ददत् । मंहिष्ठः । सूरिः । अभूत् । वर्षिष्ठं । अकृत । श्रवः ॥ २४ ॥

पूर्वमथैः प्रतिपादितानि धनानि बंधूनां पितॄणां पुरस्त्राभिर्दिशन्नाश्रयते । पुष्यश्रवसः क्षाणीतस्य सुराधसः शोभनधनस्य । यतस्तस्य धनं दानाय कल्पितं अतः स सुराधाः । तस्य दानासो दाना दत्तानि धनानी-
मानि । स च पुष्यश्रवाः पूर्वसुक्तानि हिरण्यं हिरण्यमयं रथं च ददत् प्रयच्छन् मंहिष्ठोऽतिशयेन दाता सूरिः
सर्वस्य प्रेरकः प्राज्ञो बाभूत् । भवति । भवतु वा । वर्षिष्ठमतिशयेन प्रवृत्तां श्रवः कीर्तिमकृत । करोति ।
करोतु वा ॥

आ नो वायवित्थिषा पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रे वायव्यतुषि तृतीया । आ नो वायो महे तन इत्येका रथेन
पुषुपाश्रवा । आ० ७. १२. इति हि सूचितं ॥

आ नो वायो महे तने याहि मखाय पाजसे ।

वयं हि ते चकृमा भूरि दावने सद्यश्चिन्महि दावने ॥ २५ ॥

आ । नः । वायो इति । महे । तने । याहि । मखाय । पाजसे ।

वयं । हि । ते । चकृम । भूरि । दावने । सद्यः । चित् । महि । दावने ॥ २५ ॥

हे वायो त्वं नोऽस्मान् प्रत्या याहि । आगच्छ । किमर्थं । महे महति तने धनाय मखाय महनीयुष्य
पाजसे वजाय च । उभयं प्रदातुमित्यर्थः । किमवासीति चेत् उच्यते । वयं हि वयं खलु ते भूरि दावने
प्रभूतधनदात्रे वज्रम सुतिं हविर्वा । सद्यश्चित्तदानीमेव तवागमनानंतरमेव वज्रम महि महतो धनस्य
दावने दात्रे ॥ ५ ॥

यो अश्वेभिर्वहते वस्ते उस्त्रास्त्रिः सप्त सप्ततीनां ।

एभिः सोमेभिः सोमसुत्रिः सोमपा दानाय श्रुकपूतपाः ॥ २६ ॥

यः । अश्वेभिः । वहते । वस्ते । उस्त्राः । त्रिः । सप्त । सप्ततीनां ।

एभिः । सोमेभिः । सोमसुत्रिः । सोमपाः । दानाय । श्रुकपूतपाः ॥ २६ ॥

यः पुष्यश्रवा अश्वेभिरश्वैर्वहति गृहं वक्षी चोखा गाः । तामिच्छ गच्छतीत्यर्थः । त्रिः सप्तति तासां गवां
संख्योक्ता । सा संख्या विशिष्यते । सप्ततीनां त्रिः सप्त । उक्तसंख्याकाभिर्गोभिरश्वैश्च यो गच्छति स पुष्यश्रवा
एभिः सोमेभिः सोमैः सोमसुत्रिः सोममभिपुष्यश्रवश्च हे सोमपाः । सोमस्य पातरिति वायोः संबोधनं । हे
श्रुकपूतपा दीप्तपूतस्य च सोमस्य पातर्वायो दानाय तुभ्यं सोमं दातुं सोमैर्युक्तो भवतीति शेषः ॥

यो म इमं चिदु त्मनामंदश्चिचं दावने ।

अरदे अश्वे नहुषे सुकृत्वनि सुकृत्तराय सुकृतुः ॥ २७ ॥

यः । मे । इमं । चित् । ऊं इति । त्मना । अमंदत् । चिचं । दावने ।

अरदे । अश्वे । नहुषे । सुकृत्वनि । सुकृत्तराय । सुकृतुः ॥ २७ ॥

यः पुष्यश्रवा मे मद्यमिमं पुरतोर्वर्तमानं चिचं वायनीयं गवाश्वादिकं दावने दानाय त्मनात्मना स्वकुडी-
वामंदत् अमंदत् अमावत । स च सुकृतुः शोभनकर्मा राजा सुकृत्तराय सुकृतकर्तृत्वादारदेऽश्वे नहुषे
सुकृत्वनि च । एते तस्य राज्ञोऽश्ववाः । तेष्वन्यथात् वक्षी गवादिकान् संबोधयतेति । अथा । अरदादशोऽश्वे
राजानः । तेषु मध्ये सुकृत्तराजामंददिति ॥

उच्ये^३ वपुषि यः स्वराकृत वायो घृतज्ञाः ।

अश्वेषितं रजेषितं शुनेषितं प्राज्म तदिदं नु तत् ॥२८॥

उच्ये^३ । वपुषि । यः । स्वराद् । उत । वायो इति । घृतज्ञाः ।

अश्वेऽइषितं । रजःऽइषितं । शुनाऽइषितं । प्र । अज्म । तत् । इदं । नु । तत् ॥२८॥

उच्ये वपुषि वपुषि शरीरे यः स्वराद् स्वयं राजते । यद्वा । उच्यो वपुषोभौ राजाभौ । तयो-
रपि यः स्वराद् स्वराज्यं करोति अतिशयेन वर्तते । हे वायो यस्य घृतज्ञा घृतवक्त्रुः स राजाश्वेषितमश्वैः
प्रापितं रजेषितं । रजःशब्देनोष्णो गर्दभो बोध्यते । तेनाप्यानीतं शुनेषितं चाज्मासं प्रादात् । तदसमन्वाद्या-
नीतमिदं पुरतो वृजते । तत्तत्तुवागुयहादित्यर्थः । अश्वैकस्तच्छब्दः पूरणः । अन्वाद्यानीतं यदस्ति तदिदं
खल्विति ॥

अथ प्रियमिषिराय षष्टिं सहस्रासनं । अश्वानामिन्न वृष्णां ॥२९॥

अथ । प्रियं । इषिराय । षष्टिं । सहस्रा । असनं । अश्वानां । इत् । न । वृष्णां ॥२९॥

* अथाधुनेषिराय धनादिप्रिये राशे प्रियं अश्विमन्वानामिव वृष्णां सेतूणां गवां सहस्रा सहस्राणां
षष्टिं षष्टिसहस्रसंख्याकं प्रियभूतमसनं । अभजं ॥

गावो न यूथमुप यंति वध्रय उप मा यंति वध्रयः ॥३०॥

गावः । न । यूथं । उप । यंति । वध्रयः । उप । मा । आ । यंति । वध्रयः ॥३०॥

गावो न गाव इव ता यथा संगे यूथमुप यंति उपगच्छन्ति तद्वद्वध्रयश्चिह्नमुष्का वृषभाः पुषुअवसा
इत्ता मां मामुप यंति । समीपं प्राप्नुवन्ति । मा मां वध्रय उपा यंतीति पुनश्चत्तिरादराया ॥

अथ यश्चारथे गृणे शतमुष्ट्रं अचिक्रदत् । अथ श्विनेषु विंशतिं शता ॥३१॥

अथ । यत् । चारथे । गृणे । शतं । उष्ट्रान् । अचिक्रदत् । अथ । श्विनेषु । विंशतिं ।

शता ॥३१॥

अथाथ यथादा चारथे । चरथं चरकं गमनं । तत्संबन्धिनि चार्थमाथि । वनाय प्रियमाण इत्यर्थः । तादृशे
वय उष्ट्रसंघे उष्ट्राञ्छतमुष्ट्राणां शतमचिक्रदत् अस्मभ्यं प्रदानायानुहाय । अथापि चाश्वदर्थमेव श्विनेषु
शतवर्षेषु नोयूथेषु विंशतिं च शता शतानि च अथवा शतानां विंशतिमचिक्रदत् ॥

शतं दासे बल्वूथे विप्रस्तुरुक्ष आ ददे ।

ते ते वायविमे जना मदन्तींद्रगोपा मदन्ति देवगोपाः ॥३२॥

शतं । दासे । बल्वूथे । विप्रः । तुरुक्षे । आ । ददे ।

* ते । ते । वायो इति । इमे । जनाः । मदन्ति । इंद्रगोपाः । मदन्ति । देवगोपाः ॥३२॥

अथ विप्रो मेधावी वयो जनोऽहं बल्वूथ एतन्नामके इति तदर्थे मवाद्यादीनां तारुणे मवावधिज्जति
राज्ञास्त्वाकं प्रदिडधनहातया इदे । किं दानं । मवाद्यादीनां शतं । शतशब्दोऽपरिमितवचनः । हे वायो ते
तव स्वभूतास्ते कोतार इमे जनाः । वयमित्यर्थः । आत्मन इव परीचसेन वादः । मवाकुमुहीतजादिद्रगोपाः ।

इंद्रो योपायिता येषां ते तपोक्ताः । इंद्रेण रचिता मर्दति । तथा देवयोपा मर्दति । इंद्रं देवांश्च राक्षो
कक्षिण धनेन यजंतो मर्दतीत्यर्थः ॥

अध॒ स्या॒ योष॑णा॒ म॒ही॒ प्र॒ती॒ची॒ व॒श॑म॒भ्य॑ । अधि॒रुक्ता॒ वि॒ नी॑यते ॥३३॥

अध॒ । स्या॒ । योष॑णा॒ । म॒ही॒ । प्र॒ती॒ची॒ । व॒श॑ । अभ्य॑ । अधि॒रुक्ता॒ । वि॒ । नी॑यते ॥३३॥

अधाधुना स्त्रा सा योषणा योषा राज्ञा प्रदत्ता मही महती पुण्या प्रतीच्यदभिसुक्ताध्यमरूपं वशं
मां प्रति साधिरवमाभरणा सती वि नीयते । तां कस्यां मां प्रत्यानयंतीत्यर्थः । अथ वायव्यास्तु यथ वायुर्न
सूयते परं दानप्रशंसिव तासु सर्वासु हे वायवे त्वदनुग्रहादेवमिति योज्यं वायुपरत्वमवगतं ॥ ६॥

महि व इत्यष्टादशर्षं पंचमं सूक्तमाप्त्यस्य चित्तस्यार्थं । षडष्टका महापांक्तिरुद्धः । आद्यास्त्रयोदशर्षं
आदित्यदेवताकाः । यच्च गोप्वित्याद्याः पंचर्षं उषोदेवताका आदित्यदेवताकाश्च । तथा चानुक्रमशिका ।
महि वो झूना चित्त आप्य आदित्येभ्योऽत्याः पंचोषसेऽपि महापांक्तिमिति ॥ सूक्तविनियोगो शैलिकः ॥

महि॑ वो॒ मह॒ताम॒वो॒ वरु॑ण॒ मि॒षं॒ दा॒श्रुषे॑ ।

य॒मा॒दि॒त्या॒ अभि॑ दु॒हो॒ रक्ष॑या॒ नेम॑घं॒ न॒श॒द॒ने॒ह॒सो॑ व॒ ज॒त॒यः॒ सु॒ज॒त॒यो॒ व॒ ज॒त॒यः॑ ॥१॥

महि॑ । वः । म॒ह॒तां । अ॒वः । वरु॑ण । मि॒षं । दा॒श्रुषे॑ ।

यं । आ॒दि॒त्याः । अभि॑ । दु॒हः । रक्ष॑य । न । ई॒ । अ॒घं । न॒श॒त् । अ॒ने॒ह॒सः । वः । ज॒त॒यः ।

सु॒ऽज॒त॒यः । वः । ज॒त॒यः ॥१॥

हे वरुण हे मिष । एतद्व्यमर्षमर्थोऽनुपपन्नं । हे वरुणादयः महतां वो युष्माकमवो रक्षणं महि
महत् । कक्षी । दाश्रुषे इविर्दोषे यजमानाय क्रियमाणं । किंच हे आदित्याः यं यजमानं दुहो द्रोग्धुः
सकाशादभि रक्षण ईमेनं यजमानमघं पापं न नशत् । न प्राप्नोति । कुत एवमिति तपोयते । वो युष्माक-
मूतयो रक्षणावनेहसोऽपापान्वनुपद्रवाणि च । जतयो युष्माकं रक्षणाणि सुजतयः शोभनरक्षणाणि । पुनश्च-
त्तिरादरायां ॥

वि॒दा॒ दे॒वा॒ अ॒घा॒ना॒मा॒दि॒त्या॒सो॒ अ॒पा॒कृ॒तिं॑ ।

प॒क्षा॒ व॒यो॒ य॒थो॒परि॒ व्य॑स्मे॒ श॒र्मे॒ य॒च्छ॒ताने॒ह॒सो॑ व॒ ज॒त॒यः॒ सु॒ज॒त॒यो॒ व॒ ज॒त॒यः॑ ॥२॥

वि॒द । दे॒वाः । अ॒घा॒नां । आ॒दि॒त्या॒सः । अ॒प॒ऽआ॒कृ॒तिं॑ ।

प॒क्षा॒ । व॒यः । य॒था॒ । उ॒परि॑ । वि॒ । व्य॑स्मे इति । श॒र्मे॒ । य॒च्छ॒त् । अ॒ने॒ह॒सः । वः । ज॒त॒यः ।

सु॒ऽज॒त॒यः । वः । ज॒त॒यः ॥२॥

हे देवा आदित्यास आदित्याः युधमघानां दुःखानामपाकृतिमपाकरणं परिहारप्रकारं विद् । जानीच ।
यक्षादेवं तक्षादयः पक्षिणो यथा पक्षा पक्षानुपरि स्वशिशुकानामुपरि कुर्वन्ति सुखाय तद्वदसौ यथायथा
शर्म सुखं यच्छत् । कुर्वत् ॥ अधीति सप्तम्यर्थाणुवादी ॥ कक्षी यक्षाकमुपरीति वा ॥

व्य॑स्मे॒ अधि॑ श॒र्मे॒ ता॒प॒क्षा॒ व॒यो॒ न॒ यँत॑न ।

वि॒श्वानि॑ वि॒श्व॒वे॒द॒सो॒ वरु॑ण्या॒ मना॑महेऽने॒ह॒सो॑ व॒ ज॒त॒यः॒ सु॒ज॒त॒यो॒ व॒ ज॒त॒यः॑ ॥३॥

वि । अस्मे इति । अधि । शर्मे । तत् । पक्षा । वयः । न । यन्तन् ।
 विश्वानि । विश्वेदेसः । वरूथ्या । मनामहे । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥३॥

हे आदिताः यूयमस्मे अध्वनासु तत् । युष्मास्मेवासाधारणं यच्छर्माणि तदित्यर्थः । तद्धि यन्तन् ।
 विश्वेषिणः प्रापयत । हे विश्वेदेसः सर्वधनाः युष्मान् विश्वानि सर्वाणि वरूथ्या । वरूथं गृहं । तदुचितानि
 धनानि मनामहे । याचामहे ॥

यस्मा अरासत क्षयं जीवातुं च प्रचेतसः ।
 मनोर्विश्वस्य घेदिम आदित्या राय ईशतेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥४॥
 यस्मै । अरासत । क्षयं । जीवातुं । च । प्रऽचेतसः ।
 मनोः । विश्वस्य । घ । इत् । इमे । आदित्याः । रायः । ईशते । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥४॥

यस्य मनुष्याय वयं निवासं जीवातुं जीवणसाधनमन्नं च प्रचेतसः प्रकृष्टमतयोऽरासत प्रयच्छन्ति तस्य
 यजमानाय तदर्धमिदं आदित्या विश्वस्य घेत् सर्वस्याप्ययदुर्मनोर्मनुष्यस्य धनिकस्य रायो धनक्षयंते ।
 स्वामिनो भवंत्यपहृत्य यजमानाय प्रदातुं ॥

परि णो वृणजन्घा दुर्गाणि रूथ्यो यथा ।
 स्यामेदिंद्रस्य शर्मण्यादित्यानामुतावस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥५॥
 परि । नः । वृणजन् । अघा । दुःऽगानि । रूथ्यः । यथा ।
 स्याम । इत् । इंद्रस्य । शर्मणि । आदित्यानां । उत । अवसि । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥५॥

परि वृणजन् परिवर्चयंतु नोऽस्माकमघानि पापानि । तच्च दृष्टांतः । दुर्गाणि दुर्मनान् प्रदेशानवटधि-
 प्तादिकान् यथा परिवर्चयति तद्वत् । इंद्रस्य शर्मणि स्नाम । भवेम वयं । उतापि आदित्यानामवसि रचणे
 च स्नाम ॥ ॥७॥

परिहृतेदनां जनो युष्मादत्तस्य वायति ।
 देवा अदभमाश वो यमादित्या अहेतनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥६॥
 परिऽहृता । इत् । अना । जनः । युष्माऽदत्तस्य । वायति ।
 देवाः । अदभं । आश । वः । यं । आदित्याः । अहेतन । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥६॥

परिकृतिः परिपीडितेष्वपि तपोमिथमादिनाना प्राणयुक्ती जनो युष्मादत्तस्य युष्मामिदं धनं । कर्मणि
 षठी । वायति । वच्छति । हे देवा हे आशवः श्रीमन्नमनाः यूयं यं यजमानमहेतनं प्राप्नुवः स जनोऽदभ-
 मन्तं धनं वायति प्राप्नोतीति संबन्धः ॥

न तं तिग्मं च न त्यजो न द्रासद्भि तं गुरु ।
 यस्मा उ शर्म सप्रथ आदित्यासो अराध्वमनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥७॥
 न । तं । तिग्मं । च । न । त्यजः । न । द्रासत् । अभि । तं । गुरु ।
 यस्मै । ऊं इति । शर्म । सऽप्रथः । आदित्यासः । अराध्वं । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥७॥

तं मनुष्यं तिग्मं च न तीक्ष्णमेव संतः त्यजः । क्रोधनामैतत् । अथ क्रोधात्प्रयुज्यमानमायुधमुच्यते । न द्रासत् ॥ द्रा कुत्सायां गती ॥ कुत्सितं नागच्छति । न हिमस्तीत्यर्थः । तथा तं जगं गुरु प्रबुद्धमपरिहारार्हं दुःखं न द्रासत् । न गच्छति । हे आदित्यास आदित्याः सप्रथः समानप्रथनाः सर्वतः पुष्टभूता वा धूयं यस्मा उ यस्मै यजमानाय । उग्रशब्दः पूरणः । शर्म सुखमराध्वं अदत्त तं न द्रासदिति ॥

युष्मे देवा अपि षसि युध्यंत इव वर्मसु ।
 यूयं महो न एनसो यूयमर्भोदुरुष्यतानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥८॥
 युष्मे इति । देवाः । अपि । स्मसि । युध्यंतऽइव । वर्मसु ।
 यूयं । महः । नः । एनसः । यूयं । अर्भोत् । उरुष्यत । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥८॥

हे देवा आदित्याः युष्मे युष्मासु वयमपि षसि । अपि भवेम । युष्माभिरपिहिताः स्तीत्यर्थः । तत्र वृष्टांतः । युध्यंतः मूरा वर्मसु कवचेषु यथा भवन्ति तद्वत् । यूयं नोऽस्मान् महो महत एनसः पापादुच्यत । रक्षत । तथा यूयमस्मानर्भोदुरुष्यादयेनस उच्यत ॥

अदितिर्न उरुष्यत्वदितिः शर्म यच्छतु ।
 माता मित्रस्य रेवतोऽर्यम्णो वरुणस्य चानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥९॥
 अदितिः । नः । उरुष्यतु । अदितिः । शर्म । यच्छतु ।
 माता । मित्रस्य । रेवतः । अर्यम्णः । वरुणस्य । च । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥९॥

नोऽस्मानदितिरखंडनीया देवमातोदयतु । रक्षतु । तथादितिः शर्म सुखं यच्छतु । अदितिर्विशिष्यति । या माता निर्मात्री । अस्मा । मित्रस्य रेवतो धनवतोऽर्यम्णो वरुणस्य च । सा न उच्यत्विति ॥

यद्देवाः शर्म शरणं यद्भद्रं यदनातुरं ।
 चिधातु यद्ब्रूथ्यं तदस्मासु वि यंतनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१०॥
 यत् । देवाः । शर्म । शरणं । यत् । भद्रं । यत् । अनातुरं ।
 चिऽधातु । यत् । ब्रूथ्यं । तत् । अस्मासु । वि । यंतन । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥१०॥

हे देवा आदिताः यच्छर्मं सुखं शरणं शरणीयं । यद्भद्रं सर्वैर्मन्त्रणीयं । यदनातुरं रोगरहितं । यन्निधातु
विगुणं । यद्वक्ष्यं । वक्ष्यं गृहं । तदर्हं । तदुक्तगुणकं शर्मास्मासु वि यंतन । विद्यच्छत ॥ ॥ ८ ॥

आदित्या अव हि ख्यताधि कूलादिव स्पशः ।

सुतीर्थमर्वतो यथानु नो नेषथा सुगमनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ ११ ॥

आदित्याः । अव । हि । ख्यत । अधि । कूलात् इव । स्पशः ।

सुऽतीर्थं । अर्वतः । यथा । अनु । नः । नेषथ । सुऽगं । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ११ ॥

हे आदिताः यूयमव हि ख्यत । अव हि पञ्जताधस्तात्स्थितान्मानान् । तच्च वृष्टांतः । कूलादधि कूले स्पशः
स्रष्टाः । स्थिता इत्यर्थः । यथा कूलाः पुष्पोऽधोगतमुदकं जिह्वासुप्तपक्षं मनुष्यं वा विलोकयितुमवाक्यशक्ति
तद्वत् । तथा कृत्वा सुतीर्थं शोभनावतारप्रदेशमर्वतोऽस्मान् यथा प्रापयंत्वस्वरक्षकाः तद्वत्तोऽस्मान् सुगं सुपंथा-
नमनु नेषथ । अनुययथ ॥

नेह भद्रं रक्षस्विने नावयै नोपया उत ।

गवे च भद्रं धेनवे वीराय च अवस्यतेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १२ ॥

न । इह । भद्रं । रक्षस्विने । न । अवऽयै । न । उपऽयै । उत ।

गवे । च । भद्रं । धेनवे । वीराय । च । अवस्यते । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।

वः । ऊतयः ॥ १२ ॥

हे आदिताः इह भूमौ भद्रं कक्षायां सुखं रक्षस्विने । रक्षो बलं । बलवतेऽक्षिप्रे न भवत्विति शेषः ।
अथवा अस्मान् हिंसितुमवगच्छति न भवतु भद्रं । तद्योपया उपगच्छति न भवतु । तर्हि बल भवत्विति उच्यते ।
गवे च भद्रं युष्मदीयं भवतु । यशब्दो वक्ष्यमाणधन्यावपेक्षः । किंच धेनवे नवप्रसूतिकायै भद्रं भवतु । वीरा-
यास्तुषादिकाय भद्रं भवतु । कीदृशाय वीराय । अवस्यतेऽन्नमिच्छति । अथवोत्तरार्धेऽपि नेत्यनुवर्तते ।
अक्षहिरोधिनी गवादिक्वाय भद्रं न भवत्विति तस्मात्तः ॥

यदाविर्यदपीच्यं देवासो अस्ति दुष्कृतं ।

चित्ते तद्विष्वमास्य आरे अस्मद्धातनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १३ ॥

यत् । आविः । यत् । अपीच्यं । देवासः । अस्ति । दुऽकृतं ।

चित्ते । तत् । विष्वं । आस्ये । आरे । अस्मत् । दधातन । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १३ ॥

हे देवासो देवा आदिताः यदाविर्यत्पापमाविर्भूतमस्ति । दुष्कृतं यद्यापीच्यमंतर्हितमस्ति । अपीच्यमित्यं-
तर्हितनाम । तद्विष्वं तदुभयमास्ये चित्ते मयि मा भूत् । किंलक्षदरे दूरे दधातन । आपयत ॥

यच्च गोष्वित्वादिसुप्तशेषेण दुःस्वप्नं वृद्धादित्युपतिष्ठत् । तथा च स्वप्नममनोच्चं वृद्धेऽप्युपपन्नं यच्च गोषु
दुष्पश्यमिति पंचमिरादित्युपतिष्ठत् । आ० गु० ३. ६. ६. इति सूचितं ॥

यच्च गोषु दुष्पश्यं यद्यास्मे दुहितर्दिवः ।

चिताय तद्विभावयैः स्नाय परा वहानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १४ ॥

यत् । च । गोषु । दुःस्वप्नं । यत् । च । अस्मे इति । दुहितः । दिवः ।
 चिताय । तत् । विभाऽवरि । आप्ताय । परा । वह । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १४ ॥

हे दिवो दुहितव्य उषोदेवते यच्च गोष्वस्यदीयासु दुष्प्राप्त्यमनर्थसूचकं दृष्टं ॥ स्वार्थिको यत् ॥ किंच यच्च दुष्प्राप्त्यमसौ अस्मासु दृष्टं । गोपीडानिमित्तकमस्माकं पीडानिमित्तकं च यद्दुःस्वप्नं पञ्चाम इत्यर्थः । तत्सर्वं हे विभावरि । उषोनामितत् । हे व्युच्छन्नवति देवि आप्ताय चिताय परा वह । दूरे परिहर ।

निष्कं वा घा कृण्वन्ते स्रजं वा दुहितर्दिवः ।
 चित्ते दुष्प्राप्त्यं सर्वमाप्ते परि दस्यस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १५ ॥
 निष्कं । वा । घ । कृण्वन्ते । स्रजं । वा । दुहितः । दिवः ।
 चित्ते । दुःस्वप्नं । सर्वं । आप्ते । परि । दस्यसि । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥ १५ ॥

हे दिवो दुहितव्यः निष्कं वा घाभरणविशेषं वा कृण्वन्ते कुर्वन्ते स्वर्णकाराय यद्दुष्प्राप्त्यं दृष्टं । स्वर्णकारिण निर्माणसमये दृष्टमित्यर्थः । चित्ते पूरणः । वाग्बन्धस्यार्थः । वायवा स्रजं माखं कृण्वन्ते । कुर्वन् इत्यर्थः । तस्मिन्नपि मालाकारि मालानिर्माणसमये यद्दुष्प्राप्त्यं दृष्टं तदुभयविषयं दुःस्वप्नमायिऽपां पुत्रे चित्ते वर्तमानं परि दस्यसि । उपरि दस्यः । वयं चिताः परित्यजामित्यर्थः । अथवा । चित्ते मयि यद्दुष्प्राप्त्यं दृष्टं तत्स्वर्णकाराय मालाकाराय वा परि दस्यसि । अस्मात्तोऽपि निष्कृत्य तयोश्चपरि स्थापयामः ॥ ॥ १५ ॥

तदन्नाय तदपसे तं भागमुपसेदुषे ।
 चिताय च द्विताय चोषो दुष्प्राप्त्यं वहानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १६ ॥
 तत्स्रज्जाय । तत्स्रजपसे । तं । भागं । उपसेदुषे ।
 चिताय । च । द्विताय । च । उषः । दुःस्वप्नं । वह । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १६ ॥

तदन्नाय । यदेव जागरावस्थायां भोज्यत्वेन प्रसिद्धं मधुपायसादि स्त्रिऽपि तदेवाप्तं यस्य सः । तादृशाय । प्रत्यक्षभोजनवत् स्त्रिऽपि भोक्तृ इत्यर्थः । तथा तदपसे । यदेवापः कर्म निन्दितं वायदवस्थायां क्रियते तदेव कर्म स्वप्ने यस्य स तत्कर्मा । तादृशाय देवाय तं भागं दुःस्वप्नस्यांशमुपसेदुषे प्राप्नुवति चिताय द्विताय च हे उषो देवि दुष्प्राप्त्यमनर्थकर्मविषयं वह । अन्वच प्रापय । स्वप्ने दृष्टं मधुभोजनादिकं वायदवस्था-
 गुरुपवत्सुखकरं भवत्वित्यर्थः ॥

यथा कलां यथा शफं यथ ऋणं संनयामसि ।
 एवा दुष्प्राप्त्यं सर्वमाप्ते सं नयामस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १७ ॥
 यथा । कलां । यथा । शफं । यथा । ऋणं । संनयामसि ।
 एव । दुःस्वप्नं । सर्वं । आप्ते । सं । नयामसि । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥ १७ ॥

संज्ञापितं पशुं दानार्थं संकुर्वतो यथा येन प्रकारेण कलां शफमिति संज्ञायाम्बु संनयंति । अथापरो यथाशब्दः पूरणः । अथवा । यथा कलां हृदयायवयवमवदानार्हं संनयंति यथा च शफं शफोपलक्षितमनव-
दानार्हं शफार्थ्यादिकं संनयंति । यथा वा अणं शनैः संनयंति एवम् दुष्प्राप्तं सर्वमाप्तिं वर्तमानं सं नया-
मसि । संनयामः । अपसारयामः ॥

अजैष्माद्यासनाम चाभूमानागसो वयं ।

उषो यस्मादुष्वात्तदभैष्माप तदुच्छत्वनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १८ ॥

अजैष्म । अद्य । असनाम । च । अभूम । अनागसः । वयं ।

उषः । यस्मात् । दुःस्वप्नात् । अभैष्म । अप । तत् । उच्छतु । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १८ ॥

वयं पिता अजाजिष्म । जयेम । असनाम च । संभजेम च सुस्त्रं सुखं वा । अनागसोऽपापा अभूम ।
भवेम । हे उषः यस्मादुष्वात्तदभैष्म भीताः सा तत्पापमपोच्छतु । अपगच्छतु ॥ ॥ १० ॥

* स्वादोरभशीति पंचदशर्चं षष्ठं सूक्तं काण्वस्य प्रगाथस्वार्थं सोमदेवताकं वैष्टुभं । पंचमी अगती । सोमी
देवता । तथा चानुक्रांतं । स्वादोः पंचोना प्रगाथः सौम्यं वैष्टुभं पंचमी अगतीति ॥ सूक्तविनियोगो लेखिकः ॥

स्वादोरभक्षि वयसः सुमेधाः स्वाध्यां वरिवोवित्तरस्य ।

विश्वे यं देवा उत मर्त्यासो मधु ब्रुवन्तो अभि संचरन्ति ॥ १ ॥

स्वादोः । अभक्षि । वयसः । सुऽमेधाः । सुऽआध्यः । वरिवोवित्तरस्य ।

* विश्वे । यं । देवाः । उत । मर्त्यासः । मधु । ब्रुवन्तः । अभि । संऽचरन्ति ॥ १ ॥

अहं प्रगाथः सुमेधाः शोभनप्रज्ञः स्वाध्यः स्वाध्ययनः सुकर्मा वरिवोवित्तरस्यातिशयेन पूजां लभमानस्य
स्वादोः सुहृदनीयस्य स्वादुभूतस्य वयसोऽन्नस्य ॥ एताः कर्मणि षष्णः ॥ उक्तलक्षणं वयोऽन्नं सोमाख्यमभक्षि ।
मक्षयेय । यं यदन्नं विश्वे देवाः सर्वेऽपीन्द्रादय उतापि च मर्त्यासो मर्त्या मनुष्या मधु ब्रुवन्तो मनोहरमेतदिति
शब्दार्थतोऽभि संचरन्ति अभिसंगच्छन्ति प्राप्नुवन्ति तदन्नमभशीति ॥

अपीचोमप्रणयनेऽतश्चेत्तिषा । तथा च सूचितं । अंतश्च प्रागा अदितिर्भवासि श्लेनो न योनिं सदृशं धिया
कृतं । आ० ४. १०. इति ॥

अंतश्च प्रागा अदितिर्भवास्यवयाता हरसो दैर्घ्यस्य ।

इंद्रविद्रस्य सख्यं जुषाणः श्रीष्टीव धुरमनु राय अष्टध्याः ॥ २ ॥

अंतरिति । च । प्र । अगाः । अदितिः । भ्वास्ति । अष्टध्याता । हरसः । दैर्घ्यस्य ।

इंद्रो इति । इंद्रस्य । सख्यं । जुषाणः । श्रीष्टीऽइव । धुरं । अनु । राये । अष्टध्याः ॥ २ ॥

हे सोम त्वमंतश्च प्रागाः । हृदयस्य चानावारस्य वातमच्छसि । गत्वा चादितिरदीगत्वं दैर्घ्यस्य हरसः
क्रोधस्त्रावयाता पुत्रकर्मन् भवासि । भवासि । हर इति क्रोधनाम । हे इंद्रो सोम त्वमिन्द्रस्य सख्यं जुषाणः
सेवमानः श्रीष्टी । मुष्टीति चिप्रनाम । तत्संबन्धी श्रीष्टी । चिप्रनाम्यश्चो धुरमिव राधेऽस्माकं धनक्षानाया-
नृध्याः । अनुगच्छसि । अथवास्त्री यथा धुरं वृत्ताभिमतदेशं प्रापयति तद्वदस्मान्पथ । अनुपूर्वं अर्धिर्नलर्धः ॥

अपाम सोममिच्छादिके हे सोमपापोत्तरकाकीनास्त्राभिमर्शने हृदयाभिमर्शने च क्रमेण विनिवृत्तिः । तथा च सूचितं । अपाम सोमममृता अभूम शं नो भव हृद आ पीत रंदिषिति मुखहृदये अभिमृष्टिरिति ॥

अपाम सोमममृता अभूमागन्म ज्योतिरविदाम देवान् ।

किं नूनमस्मान्कृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्य ॥३॥

अपाम । सोमं । अमृताः । अभूम । अगन्म । ज्योतिः । अविदाम । देवान् ।

किं । नूनं । अस्मान् । कृणवत् । अरातिः । किं । ऊं इति । धूर्तिः । अमृत । मर्त्यस्य ॥३॥

हे अमृतामरण सोम स्वामपाम । पानं करवाम । कुर्मः । ततोऽमृता अभूम । भविम । यस्मात्स्वममृतः अतश्च पानादयममृताः स्त्राम । पश्चाज्ज्योतिर्द्योतमानं स्वर्गमगम्य । अविदाम ज्ञातवन्तो देवान् । तथाभू-
तागन्माहून्मिदानीमरातिः शत्रुः किं कणवत् । कुर्यात् । किमु किं वा मर्त्यस्त्रेदानीं मनुष्यभूतस्य मम धूर्ति-
र्हिसवः किं कणवत् । कुर्यात् ॥

शं नो भव हृद आ पीत ईदो पितेव सोम सूनवे सुशेवः ।

सखेव सख्यं उरुशंस धीरः प्र ण आयुर्जीवसे सोम तारीः ॥४॥

शं । नः । भव । हृदे । आ । पीतः । ईदो इति । पिताऽईव । सोम । सूनवे । सुऽशेवः ।

सखाऽइव । सख्ये । उरुऽशंस । धीरः । प्र । नः । आयुः । जीवसे । सोम । तारीः ॥४॥

हे ईदो सोम अस्त्राभिः पीतस्त्वं नोऽस्त्राकं हृदे हृदयाय शं सुखमा भव । सुखमवने वृष्टांतद्वयं । पिता
सूनवे स्वात्मजाय यथा सुखाय भवति यथा वा सखाहितान्नित्यं हिति आपयिता सखायं स्वसखी यथा
सुशेवः सुसुखो भवति । शिवमिति सुखनाम । तद्वत्स्वमपि भव । किंच हे उरुशंस वज्रभिर्वज्रधा वा शंसनीय
वज्रकीर्तिं सोम धीरो धीमांस्त्वं नोऽस्त्राकं जीवसे जीवनायायुरायुषं प्र तारीः । प्रवर्धय ॥

इमे मा पीता यशसं उरुष्यवो रथं न गावः समनाह पर्वसु ।

ते मा रक्षंतु विस्रसं चरिचादुत मा सामाद्यवयं त्विदं वः ॥५॥

इमे । मा । पीतः । यशसः । उरुष्यवः । रथं । न । गावः । सं । अनाह । पर्वेऽसु ।

ते । मा । रक्षंतु । विऽस्रसः । चरिचात् । उत । मा । सामात् । यवयंतु । इदं वः ॥५॥

इमे पीता यशसो यशस्करा उरुष्यवोऽस्त्राकं रथास्त्रायाः सोमा गावो गोविकारभूता वध्यी रथं न
रथमिव ता यथा रथं विस्रसं पर्वसु समनाह संदधति तद्वत्सा पीताः सोमाः पर्वसु संजहंतु । किंच ते सोमा
मा मां विस्रसो विस्रसाच्चरिचाच्चरयादमुष्टानाद्रक्षंतु । सोमः पीतश्चेत्कर्म द्याविस्रसं भवति । उतापि च मा
मां सामाद्याधिः सुकाशाद्विदं वः पीता यवयंतु । पुत्रकुर्वंतु ॥ ॥११॥

अग्निं न मा मथितं सं दिदीपः प्र चक्षय कृणुहि वस्यसो नः ।

अथा हि ते मद आ सोम मर्त्ये रेवो इव प्र चरा पुष्टिमच्छ ॥६॥

अग्निं । न । मा । मथितं । सं । दिदीपः । प्र । चक्षय । कृणुहि । वस्यसः । नः ।

अथ । हि । ते । मदे । आ । सोम । मर्त्ये । रेवान्ऽइव । प्र । चर । पुष्टिं । अच्छ ॥६॥

हे सोम पीतस्त्वं मा मां मन्थितमग्निं नाग्निमिव सं दिदीपः । संदीपय । प्र प्रवय च चतुषः संभुवणेन ।
नोऽस्मान् वक्षसोऽतिशयेन वसुमतः कुरुहि । कुर्व । अवाधुना हि खलु ते त्वां हे सोम मदे मदाय मन्थे ।
सोमि । तर्वा सति रेवानिव धनवानिव । इवेति संग्रहार्थे । पुष्टिमन्त्रोपमच्छ प्र चर । अभिगच्छ ॥

इषिरेण ते मनसा सुतस्य भक्षीमहि पित्र्यस्येव रायः ।

सोमं राजन् प्र ए आरूँषि तारीरहानीव सूर्यो वासराणि ॥७॥

इषिरेण । ते । मनसा । सुतस्य । भक्षीमहि । पित्र्यस्यऽइव । रायः ।

सोम । राजन् । प्र । नः । आरूँषि । तारीः । अहानिऽइव । सूर्यः । वासराणि ॥७॥

इषिरेणेच्छावता मर्षसा सुतस्य ते सुतमभिवृतं त्वां भक्षीमहि । पित्र्यस्य पितृसंबन्धिना धनस्यैव धनमिव ।
पित्र्यं धनं यथैषणेन मनसोपभुञ्जते तद्वत् । मन्थित हे सोम रावन् स्वामिन् नोऽस्माकमारूँषि प्र तारीः ।
प्रवर्धय । वासराणि जगद्वासकान्वहानि सूर्य इव । अथैषणेन वैषणेन वार्षणेन वा । नि० ४-७ । इत्यादि-
निश्चितं ज्ञातव्यं ॥

सोमं राजन्मृक्या नः स्वस्ति तव स्मसि व्रत्याऽस्तस्य विद्धि ।

अलर्तिं दक्ष उत मन्युरिदो मा नो अर्यो अनुकामं परा दाः ॥८॥

सोम । राजन् । मृक्य । नः । स्वस्ति । तव । स्मसि । व्रत्याः । तस्य । विद्धि ।

अलर्तिं । दक्षः । उत । मन्युः । इदो इति । मा । नः । अर्यः । अनुऽकामं । परा । दाः ॥८॥

हे सोम रावन् नोऽस्मान् स्वस्त्वविनाशाय मृक्य । सुखय च । व्रत्या व्रतिनो वयं तव स्मसि । स्वभूताः
का । तस्य तं स्वकीयं तव विद्धि । जानीहि । अथवा तव स्वमित्यर्थः । त्वं जानीहि । किं हे इदो दक्षः प्रवृजो
ऽस्यैवपुरवर्ति । गच्छति । उतापि च मन्युः क्रोधः कुजो वानर्ति । तादृशस्त्रोभयविधस्त्रार्थोऽरेरनुकामं यथा-
कामं नोऽस्माका परा दाः । परादेहि ॥

त्वं हि नस्तन्वः सोम गोपा गाभेगाभे निषसत्था नृचक्षाः ।

यज्ञे वयं प्रमिनाम व्रतानि स नो मृक सुषस्ता देव वस्यः ॥९॥

त्वं । हि । नः । तन्वः । सोम । गोपाः । गाभेऽगाभे । निऽसत्था । नृऽचक्षाः ।

यत् । ते । वयं । प्रऽमिनाम । व्रतानि । सः । नः । मृक । सुऽसस्ता । देव । वस्यः ॥९॥

हे सोम इष त्वं नोऽस्माकं तन्वस्यनोरंगस्य गोपा हि रचिता खलु । अतो नापि नापि सर्वेष्वग्निषु नृचक्षा
पुषां कर्मभितृषां द्रुडा त्वं निषसत् । निषीदसि । यद्यपि ते तव व्रतानि कर्माणि वयं प्रमिनाम हिंसाः
तथापि हे देव स त्वं वस्यः श्रेष्ठानोऽस्मान् सुषस्ता प्रोभनसस्ता सन् मृक । सुखय ॥

चुदूदरेण सख्या सचेय यो मा न रिषेच्चर्यन् पीतः ।

अयं यः सोमो न्यधायस्मे तस्मा इदं प्रतिरमेम्यायुः ॥१०॥

चुदूदरेण । सख्या । सचेय । यः । मा । न । रिषेत् । हरिऽअन् । पीतः ।

अयं । यः । सोमः । नि । अथापि । अस्मे इति । तस्मै । इदं । प्रऽतिरै । एमि । आयुः ॥१०॥

अहं प्रगाथ ऋदूदरेषोदरावाधकेन सोमेन सखा सधेय । संगच्छेय । संगतो भवामि । ऋदूदरः सोमो मुदूदरः । मि० ६. ४. इति यास्कः । यः सोमः पीतः सन् मा मां न रिष्येत् न हिंसेत् इ इर्थेभद्र । सोमो मृतं द्रव्यं कीर्तनं सोमक्षिद्रस्तामिकत्वात् विवृणं । योऽयं सोमोऽस्मै अस्मासु अधायि निहितोऽभूत् तस्मै सोमाय प्रतिरमायुर्जठरे चिरकाशावस्थानमिन्द्रमेमि । याचे ॥ ॥ १२ ॥

अप॒ त्या अ॒स्युरनि॒रा अ॒मीवा॒ निर॒चस॒न्तमि॒षीची॒रभै॒षुः ।

आ सोमो॑ अ॒स्मौ अ॒रुह॒विहा॒या अ॒गन्म॒ यच्च॑ प्र॒तिर॑न्त॒ आयुः॑ ॥ ११ ॥

अप॒ । त्याः । अ॒स्युः । अ॒नि॒राः । अ॒मीवाः । निः । अ॒च॒सन् । तमि॒षीचीः । अ॒भै॒षुः ।

आ । सोमः । अ॒स्मान् । अ॒रुह॒त् । वि॒हा॒याः । अ॒गन्म॒ । यच्च॑ । प्र॒ति॒र॒न्ते । आयुः॑ ॥ ११ ॥

त्यास्ता अनिराः प्रेरयितुमशक्ता अमीवा बलवत्तः पीडा अपास्तुः । अपगच्छन्तु । यास्तमिषीचीर्बलवत्तो ऽस्मान्निर्गतरामचसन् प्राप्तुवन् कंपयन्ति तथामिषुः । अपगमे कारणमाह । यस्मात्सोमो विहाया महान् सप्तस्थानावहत् आगमत् प्राप्तवान् अतोऽपास्तुरिति भावः । यच्च यस्मिन् सोमे पीत आयुरायुष्यं प्रतिरन्ते वर्धयन्ति मनुष्यास्तं सोममगच्छेति ॥

यो न॒ इदुः॑ पि॒तरो॒ ह॒त्सु पी॒तोऽम॒र्त्यो म॒र्त्यो आ॒वि॒वेश॑ ।

तस्मै॑ सोमा॒य ह॒विषा॑ वि॒धेम॒ मृ॒ळी॒के अ॒स्य सु॒म॒तौ स्या॒म ॥ १२ ॥

यः । नः । इदुः । पि॒तरः । ह॒त्सु । पी॒तः । अ॒म॒र्त्यः । म॒र्त्यान् । आ॒वि॒वेश॑ ।

तस्मै॑ । सोमा॒य । ह॒विषा॑ । वि॒धेम॒ । मृ॒ळी॒के । अ॒स्य । सु॒म॒तौ । स्या॒म ॥ १२ ॥

हे पितरः य इदुर्हत्सु पीतः सप्तमर्त्यो मृतिरहितः सप्ताविवेश मर्त्यान्तोऽस्मान् तस्मै सोमाय हविषा विधेम । परिचरेम । अस्मै सोमस्य मृळीके सुखे सुमती चानुग्रहबुद्धौ च स्नाम । भवेम ॥

महापितृयज्ञे सोमाय पितृमते पुरोडाशमित्यत्र त्वं सोमेति याज्या । सूचितं च । त्वं सोम पितृभिः संविदानो बर्हिषद्ः पितर ऊत्तर्वाक् । आ० २. १०. इति ॥ तृतीयसवने सोमस्य चरोरपीयं याज्या । त्वं सोम पितृभिः संविदान इति सौम्यस्य । आ० ५. १०. इति हि सूचितं ॥

त्वं सोम॑ पि॒तृभिः॑ संवि॒दानोऽनु॑ द्यावा॒पृथि॒वी आ त॑त॒न्ध ।

तस्मै॑ त इ॒दो ह॒विषा॑ वि॒धेम॒ व॒यं स्या॒म प॒त॒यो र॒यी॒णां ॥ १३ ॥

त्वं । सोम॑ । पि॒तृभिः॑ । सं॒वि॒दानः । अनु॑ । द्यावा॒पृथि॒वी इति॑ । आ । त॑त॒न्ध ।

तस्मै॑ । ते । इ॒दो इति॑ । ह॒विषा॑ । वि॒धेम॒ । व॒यं । स्या॒म । प॒त॒यः । र॒यी॒णां ॥ १३ ॥

हे सोम त्वं पितृभिः सह संविदानः संगच्छमानो द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावन्वा ततन्ध । क्रमेण विज्ञा-
रयसि । तस्मै सोमाय हविषा विधेम । परिचरेम । वयं रयीणां धनानां पतयः स्नाम । भवेम ॥

चा॒तारो॑ दे॒वा अ॒धि वो॒चता॑ नो॒ मा नो॑ नि॒द्रा ई॒शत॑ मोत॒ जल्पिः॑ ।

व॒यं सोम॑स्य वि॒श्वहं॑ प्रि॒यासः॑ सु॒वीरा॑सो वि॒दथ॑मा व॒देम॑ ॥ १४ ॥

चा॒तारः॑ । दे॒वाः । अ॒धि । वो॒च॒त॒ । नः । मा । नः । नि॒द्रा । ई॒श॒त॒ । मा । उ॒त॒ । जल्पिः॑ ।

व॒यं । सोम॑स्य । वि॒श्वहं॑ । प्रि॒यासः॑ । सु॒वी॒रा॒सः । वि॒द॒थ॒ । आ । व॒देम॑ ॥ १४ ॥

हे वातारो रक्षितारो हे देवाः नोऽस्मानधि वोचत । अधिवचनं कुरुत । किंच नोऽस्मानिद्राः स्वप्ना मेयत । ईश्वरा मा भूयन् वाधितुं । उतापि च जल्पिर्निद्रकोऽस्मात्मा निद्रतु । वयं सोमस्य प्रियासः प्रियाः स्नाम विश्वहर्षवैष्वज्यहःसु । सर्वदेत्यर्थः । सुवीरासः शोभनपुत्राः संतो विदधं सोचमा वदेम । आभिसुख्येन वदेम । अथवा । सुपुत्रा विदधं गृहमा वदेम । आवदनं पुत्रपौत्राणां धनेनोपप्लव्धनं ॥

त्वं नः सोम विश्वत इति सौम्ये पशौ हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । त्वं नः सोम विश्वतो वयोधा या ते भामानि दिवि या पृथिव्यां । आ० ३. ७. इति ॥

त्वं नः सोम विश्वतो वयोधास्त्वं स्वर्विदा विशा नृचक्षाः ।

त्वं न इन्द्र ऊतिभिः सज्जोषाः पाहि पश्चातादुत वा पुरस्तात् ॥ १५ ॥

त्वं नः । सोम । विश्वतः । वयःऽधाः । त्वं । स्वःऽवित् । आ । विश् । नृऽचक्षाः ।

त्वं नः । इन्द्रो इति । ऊतिभिः । सज्जोषाः । पाहि । पश्चातात् । उत । वा । पुरस्तात् ॥ १५ ॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं विश्वतः सर्वाभ्यो दिग्भ्यो वयोधा अन्नदाता । तथा त्वं स्वर्वित् स्वर्गकर्मको नृचक्षाः सर्वमनुष्यद्रष्टा त्वमा विश् । हे इन्द्रो त्वं सज्जोषाः सह प्रीयमाणः समूतिभिः सह । अथवोतयो वंतारो मरुतः । तेऽसहितः सन् पश्चातात् पश्चादुत वा पुरस्तात् पाहि ॥ १३ ॥ ॥ ६ ॥

॥ अथ वालखिल्यं ॥

॥ प्रथमं सूक्तं ॥

अभि प्र वः सुरार्धसमिन्द्रमर्च यथा विदे ।

यो जरितृभ्यो मघवा पुरुवसुः सहस्रेणैव शिक्षति ॥ १ ॥

अभि । प्र । वः । सुऽरार्धसं । इन्द्रं । अर्च । यथा । विदे ।

यः । जरितृऽभ्यः । मघऽवा । पुरुऽवसुः । सहस्रेणऽइव । शिक्षति ॥ १ ॥

शतानीकेव प्र जिगाति धृष्णुया हन्ति वृचाणि दाणुषे ।

गिरेरिव प्र रसा अस्य पिन्विरे दक्षाणि पुरुभोजसः ॥ २ ॥

शतानीकाऽइव । प्र । जिगाति । धृष्णुऽया । हन्ति । वृचाणि । दाणुषे ।

गिरेऽइव । प्र । रसाः । अस्य । पिन्विरे । दक्षाणि । पुरुऽभोजसः ॥ २ ॥

आ त्वा सुतास इन्द्रो मदा ये ईन्द्र गिर्वेणः ।

आपो न वज्रिजम्बोक्ष्यं सरः प्रूयन्ति शूर राधसे ॥ ३ ॥

आ । त्वा । सुतासः । इंदवः । मदाः । ये । इंद्र । गिर्वणः ।
आपः । न । वज्रिन् । अनु । ओष्यै । सरः । पूर्यति । शूर । राधसे ॥३॥

अनेहसं प्रतरणं विवक्षणं मध्वः स्वादिष्टमीं पिब ।
आ यथा मंदसानः किरासि नः प्र क्षुद्रेव त्मना धृषत् ॥४॥
अनेहसं । प्रतरणं । विवक्षणं । मध्वः । स्वादिष्टं । इ । पिब ।
आ । यथा । मंदसानः । किरासि । नः । प्र । क्षुद्राऽइव । त्मना । धृषत् ॥४॥

आ नः स्तोममुप द्रवर्जियानो अश्वो न सोतृभिः ।
यं ते स्वधावनस्वदयति धेनव इंद्र कर्षेषु रातयः ॥५॥
आ । नः । स्तोमै । उप । द्रवत् । हियानः । अश्वः । न । सोतृभिः ।
यं । ते । स्वधाऽवन् । स्वदयति । धेनवः । इंद्र । कर्षेषु । रातयः ॥५॥ ॥१४॥

उयं न वीरं नमसोप सेदिम् विभूतिमक्षितावसुं ।
उद्रीव वज्रिन्नवतो न सिंचते क्षरंतींद्र धीतयः ॥६॥
उयं । न । वीरं । नमसा । उप । सेदिम् । विभूतिं । अक्षितऽवसुं ।
उद्रीऽइव । वज्रिन् । अवतः । न । सिंचते । क्षरंति । इंद्र । धीतयः ॥६॥

यज्ञं नूनं यज्ञा यज्ञे यज्ञा पृषिष्यामधि ।
अतो नो यज्ञमाशुभिर्महेमत उय उयेभिरा गहि ॥७॥
यत् । ह । नूनं । यत् । वा । यज्ञे । यत् । वा । पृषिष्यां । अधि ।
अतः । नः । यज्ञं । आशुभिः । महेऽमते । उयः । उयेभिः । आ । गहि ॥७॥

अजिरासो हरयो ये त आशवो वाता इव प्रसक्षिणः ।
येभिरपत्यं मनुषः परीयसे येभिर्विष्वं स्वर्दृशे ॥८॥
अजिरासः । हरयः । ये । ते । आशवः । वाताऽइव । प्रसक्षिणः ।
येभिः । अपत्यं । मनुषः । परिऽईयसे । येभिः । विष्वं । स्वः । दृशे ॥८॥

एतावतस्त इमह इंद्र सुमस्य गोमतः ।
यथा प्रावो मघवन्मेधातिथिं यथा नीपातिथिं धर्मे ॥९॥
एतावतः । ते । इमहे । इंद्र । सुमस्य । गोमतः ।
यथा । प्र । आवः । मघवन् । मेधऽअतिथिं । यथा । नीपऽअतिथिं । धर्मे ॥९॥

यथा कर्णे मघवन्सदस्यवि यथा पक्वे दशव्रजे ।

यथा गोशर्ये असनोर्जुजिष्मनींद्र गोमश्चिरण्यवत् ॥१०॥

यथा । कर्णे । मघऽवन् । सदस्यवि । यथा । पक्वे । दशऽव्रजे ।

यथा । गोऽशर्ये । असनोः । ज्जिष्मनि । इंद्र । गोऽमत् । हिरण्यऽवत् ॥१०॥ ॥१५॥

॥ अथ द्वितीयं सूक्तं ॥

प्र सु श्रुतं सुरार्धसमर्चो शक्रमभिष्टये ।

यः सुन्वते स्तुवते काम्यं वसु सहस्रेणैव मंहते ॥१॥

प्र । सु । श्रुतं । सुरार्धसं । अर्चं । शक्रं । अभिष्टये ।

यः । सुन्वते । स्तुवते । काम्यं । वसु । सहस्रेणऽइव । मंहते ॥१॥

शतानीका हेतयो अस्य दुष्टरा इंद्रस्य समिषो महीः ।

गिरिर्न भुज्मा मघवत्सु पिन्वते यदीं सुता अमैदिषुः ॥२॥

शतऽअनीकाः । हेतयः । अस्य । दुस्तराः । इंद्रस्य । संऽइषः । महीः ।

गिरिः । न । भुज्मा । मघवत्सु । पिन्वते । यत् । ई । सुताः । अमैदिषुः ॥२॥

यदीं सुतासु इंद्रवोऽभि प्रियममैदिषुः ।

आपो न धायि सर्वनं म आ वसो दुष्ठा इवोप दानुषे ॥३॥

यत् । ई । सुतासः । इंद्रवः । अभि । प्रियं । अमैदिषुः ।

आपः । न । धायि । सर्वनं । मे । आ । वसो इति । दुष्ठाऽइव । उप । दानुषे ॥३॥

अनेहसं वो हवमानमूतये मध्वः स्मरन्ति धीतयः ।

आ त्वा वसो हवमानासु इंद्रव उप स्तोत्रेषु दधिरे ॥४॥

अनेहसं । वः । हवमानं । उतये । मध्वः । स्मरन्ति । धीतयः ।

आ । त्वा । वसो इति । हवमानासः । इंद्रवः । उप । स्तोत्रेषु । दधिरे ॥४॥

आ नः सोमे स्वध्वर इयानो अत्यो न तोषते ।

यं ते स्वदावन्स्वदैति गूर्तयः पीरे छंदयसे हव ॥५॥

आ । नः । सोमे । सुऽअध्वरे । इयानः । अत्यः । न । तोषते ।

यं । ते । स्वदाऽवन् । स्वदैति । गूर्तयः । पीरे । छंदयसे । हव ॥५॥ ॥१६॥

प्र वीरमुयं विविचिं धनस्पृतं विभूतिं राधसो महः ।
 उद्रीव वज्रिन्नवतो वसुत्वना सदा पीपेथ दाश्रुषे ॥६॥
 प्र । वीरं । उयं । विविचिं । धनस्पृतं । विभूतिं । राधसः । महः ।
 उद्रीइव । वज्रिन् । अन्नवतः । वसुत्वना । सदा । पीपेथ । दाश्रुषे ॥६॥

यज्ञं नूनं परावति यज्ञां पृथिव्यां दिवि ।
 युजान इद्र हरिभिर्महेमत ऋष्व ऋष्वेभिरा गहि ॥७॥
 यत् । ह । नूनं । परावति । यत् । वा । पृथिव्यां । दिवि ।
 युजानः । इद्र । हरिभिः । महेऽमते । ऋष्वः । ऋष्वेभिः । आ । गहि ॥७॥

रथिरासो हरयो ये ते अस्मिध ओजो वातस्य पिप्रति ।
 येभिर्नि दस्युं मनुषो निघोषयो येभिः स्वः परीयसे ॥८॥
 रथिरासः । हरयः । ये । ते । अस्मिधः । ओजः । वातस्य । पिप्रति ।
 येभिः । नि । दस्युं । मनुषः । निघोषयः । येभिः । स्वः । परीयसे ॥८॥

एतावतस्ते वसो विद्याम शूर नर्षसः ।
 यथा प्राव एतशं कृत्ये धने यथा वशं दशवजे ॥९॥
 एतावतः । ते । वसो इति । विद्याम । शूर । नर्षसः ।
 यथा । प्र । आवः । एतशं । कृत्ये । धने । यथा । वशं । दशवजे ॥९॥

यथा कर्त्ते मघवन्मेधे अध्वरे दीर्घनीधे दमूनसि ।
 यथा गोशर्ये असिषासो अद्रिवो मयि गोचं हरिश्चर्ये ॥१०॥
 यथा । कर्त्ते । मघवन् । मेधे । अध्वरे । दीर्घनीधे । दमूनसि ।
 यथा । गोशर्ये । असिषासः । अद्रिवः । मयि । गोचं । हरिश्चर्ये ॥१०॥ ॥११॥

॥ अथ तृतीयं सूक्तं ॥

यथा मनौ सांवरणी सोममिन्द्रापिबः सुतं ।
 नीपातिथौ मघवन्मेधातिथौ पुष्टिगौ शुष्टिगौ सचा ॥१॥
 यथा । मनौ । सांवरेणी । सोमं । इद्र । अपिबः । सुतं ।
 नीपऽअतिथौ । मघवन् । मेधऽअतिथौ । पुष्टिऽगौ । शुष्टिऽगौ । सचा ॥१॥

पार्श्वेद्याणः प्रस्केणं समसादयच्छयानं जिघ्रिमुद्धितं ।
 सहस्राण्यसिषासुज्ज्वामृषिस्त्वोतो दस्यवे वृकः ॥२॥
 पार्श्वेद्याणः । प्रस्केणं । सं । असादयत् । शयानं । जिघ्रि । उद्धितं ।
 सहस्राणि । असिषासत् । गवां । ऋषिः । त्वाऽऊतः । दस्यवे । वृकः ॥२॥

य उक्ष्येभिर्न विंधते चिकित्वा ऋषिचोदनः ।
 इंद्रं तमच्छा वद नर्थस्या मत्यरिष्यंतं न भोजसे ॥३॥
 यः । उक्ष्येभिः । न । विंधते । चिकित् । यः । ऋषिऽचोदनः ।
 इंद्रं । तं । अच्छ । वद । नर्थस्या । मती । अरिष्यंतं । न । भोजसे ॥३॥

यस्मा अर्के सप्तशीर्षाणमानृचुस्त्रिधातुमुत्तमे पदे ।
 स त्विमा विश्वा भुवनानि चिक्रददादिज्जनिष्ट पौंस्यं ॥४॥
 यस्मै । अर्के । सप्तऽशीर्षाणं । आनृचुः । चिऽधातुं । उत्तमे । पदे ।
 सः । तु । इमा । विश्वा । भुवनानि । चिक्रदत् । आत् । इत् । जनिष्ट । पौंस्यं ॥४॥

यो नो दाता वसूनामिंद्रं तं हूमहे वयं ।
 विद्या ह्यस्य सुमतिं नवीयसीं गमेम गोमति व्रजे ॥५॥
 यः । नः । दाता । वसूनां । इंद्रं । तं । हूमहे । वयं ।
 विद्या । हि । अस्य । सुऽमतिं । नवीयसीं । गमेम । गोऽमति । व्रजे ॥५॥ ॥१८॥

यस्मै त्वं वसो दानाय शिष्यसि स रायस्योषमश्नुते ।
 तं त्वा वयं मघवन्निद्रं गिर्वणः सुतावतो हवामहे ॥६॥
 यस्मै । त्वं । वसो इति । दानाय । शिष्यसि । सः । रायः । पोषं । अश्नुते ।
 तं । त्वा । वयं । मघऽवन् । इंद्र । गिर्वणः । सुतऽवतः । हवामहे ॥६॥

कदा च न स्तरीरसि नेद्रं सद्यसि दानुषे ।
 उपोपेनु मघवभूय इनु ते दानं देवस्य पृष्यते ॥७॥
 कदा । च न । स्तरीः । असि । न । इंद्र । सद्यसि । दानुषे ।
 उपऽडप । इत् । नु । मघऽवन् । भूयः । इत् । नु । ते । दानं । देवस्य । पृष्यते ॥७॥

प्र यो नन॒क्षे अ॒भ्यो॒जसा॒ क्रि॒विं व॒धेः शु॒ष्णं नि॒घोष॑यन् ।
 यदे॒दस्ती॒भीत्प्र॒थय॑न्मूं दि॒वमादि॑ज्जनि॒ष्ट पार्थि॑वः ॥ ८ ॥
 प्र । यः । न॒न॒क्षे । अ॒भि । ओ॒जसा॒ । क्रि॒विं । व॒धेः । शु॒ष्णं । नि॒घोष॑यन् ।
 य॒दा । इत् । अ॒स्ती॒भीत् । प्र॒थय॑न् । अ॒मूं । दि॒वं । आ॒त् । इत् । ज॒नि॒ष्ट । पार्थि॑वः ॥ ८ ॥

यस्या॒यं वि॒श्व आ॒र्यो दा॑सः शे॒वधि॑पा अ॒रिः ।
 ति॒रश्चि॑द॒र्ये रु॒शमे॒ पवी॑रवि॒ तुभ्ये॑त्सो अ॒ज्यते॒ रयिः ॥ ९ ॥
 यस्य॑ । अ॒यं । वि॒श्वः । आ॒र्यः । दा॑सः । शे॒वधि॑पाः । अ॒रिः ।
 ति॒रः । चि॒त् । अ॒र्ये । रु॒शमे॒ । पवी॑रवि । तु॒भ्यः । इत् । सः । अ॒ज्यते॒ । र॒यिः ॥ ९ ॥

तु॒र॒ण्यवो॒ मधु॑मंतं घृ॒तश्चु॑तं वि॒प्रासो॒ अ॒र्केमा॑नृचुः ।
 अ॒स्मे र॒यिः प॑प्र॒थे वृ॒ष्ण्यं श॒वोऽस्मे सु॒वाना॑स इ॒दं वः ॥ १० ॥
 तु॒र॒ण्यवः॑ । मधु॑मंतं । घृ॒तऽश्चु॑तं । वि॒प्रासः॑ । अ॒र्के । आ॒नृचुः॑ ।
 अ॒स्मे इति॑ । र॒यिः । प॑प्र॒थे । वृ॒ष्ण्यं । श॒वः । अ॒स्मे इति॑ । सु॒वाना॑सः । इ॒दं वः ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥

॥ अथ चतुर्थं सूक्तं ॥

यथा॒ मनौ॒ वि॒वस्व॑ति॒ सोमं॑ श॒क्रापि॑वः सु॒तं ।
 यथा॒ चि॒ते छंद॑ इ॒द्र जु॒जोष॑स्या॒यौ मा॑दय॒से सचा॑ ॥ १ ॥
 यथा॑ । मनौ॑ । वि॒वस्व॑ति । सोमं॑ । श॒क्र । अ॒पि॒वः । सु॒तं ।
 यथा॑ । चि॒ते । छंदः॑ । इ॒द्र । जु॒जोष॑सि । आ॒यौ । मा॑द॒य॒से । सचा॑ ॥ १ ॥

पृ॒षध्रे॒ मे॒धे मा॑त॒रि॒श्वनी॑द्रं सु॒वाने॒ अ॒मंद॑थाः ।
 यथा॒ सोमं॑ द॒श॒शि॒प्रे द॒शो॒ण्ये स्यू॑म॒रश्मा॑वृ॒जून॑सि ॥ २ ॥
 पृ॒षध्रे॒ । मे॒धे । मा॑त॒रि॒श्वनि॑ । इ॒द्र । सु॒वाने॑ । अ॒मंद॑थाः ।
 यथा॑ । सोमं॑ । द॒शऽशि॒प्रे । द॒शऽओ॒ण्ये । स्यू॑म॒रश्मौ॑ । अ॒वृ॒जून॑सि ॥ २ ॥

य उ॒क्थां के॒वला॑ द॒धे यः॑ सोमं॑ धृ॒षिता॑पि॒वत् ।
 यस्मै॒ वि॒ष्णु॑स्त्री॒णि प॒दा वि॒चक्रम॑ उप॒ मि॒षस्य॑ ध॒र्मभिः॑ ॥ ३ ॥
 यः । उ॒क्था । के॒वला॑ । द॒धे । यः॑ । सोमं॑ । धृ॒षिता॑ । अ॒पि॒वत् ।
 यस्मै॑ । वि॒ष्णुः । वी॒णि । प॒दा । वि॒चक्रमे॑ । उप॑ । मि॒षस्य॑ । ध॒र्मऽभिः॑ ॥ ३ ॥

यस्य त्वमिन्द्र स्तोमेषु चाकनो वाजे वाजिञ्छतक्रतो ।
 तं त्वा वयं सुदुर्घामिव गोदुहो जुहूमसि अवस्यवः ॥४॥
 यस्य । त्वं । इन्द्र । स्तोमेषु । चाकनः । वाजे । वाजिन् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
 तं । त्वा । वयं । सुदुर्घाऽइव । गोऽदुहः । जुहूमसि । अवस्यवः ॥४॥

यो नो दाता स नः पिता महौ उय ईशानकृत् ।
 अयामनुयो मघवा पुरुवसुर्गोरश्वस्य प्र दातु नः ॥५॥
 यः । नः । दाता । सः । नः । पिता । महान् । उयः । ईशानऽकृत् ।
 अयामन् । उयः । मघऽवा । पुरुऽवसुः । गोः । अश्वस्य । प्र । दातु । नः ॥५॥ ॥२०॥

यस्मै त्वं वसो दानाय मंहसे स रायस्योषमिन्वति ।
 वसूयवो वसुपतिं शतक्रतुं स्तोमैरिन्द्रं हवामहे ॥६॥
 यस्मै । त्वं । वसो इति । दानाय । मंहसे । सः । रायः । पोषं । इन्वति ।
 वसुऽयवः । वसुऽपतिं । शतऽक्रतुं । स्तोमैः । इन्द्र । हवामहे ॥६॥

कदा चन प्र युञ्जस्युभे नि पासि जन्मनी ।
 तुरीयादित्य हवनं त इन्द्रियमा तस्यावमृतं दिवि ॥७॥
 कदा । चन । प्र । युञ्जसि । उभे इति । नि । पासि । जन्मनी इति ।
 तुरीय । आदित्य । हवनं । ते । इन्द्रियं । आ । तस्थौ । अमृतं । दिवि ॥७॥

यस्मै त्वं मघवन्निद्र गिर्वणः शिष्यो शिष्यसि दाशुषे ।
 अस्माकं गिर उत सुष्टुतिं वसो कण्ववर्जुणधी हव ॥८॥
 यस्मै । त्वं । मघऽवन् । इन्द्र । गिर्वणः । शिष्यो इति । शिष्यसि । दाशुषे ।
 अस्माकं । गिरः । उत । सुऽस्तुतिं । वसो इति । कण्वऽवत् । ऋणुधि । हव ॥८॥

अस्तावि मन्म पूर्णं ब्रह्मेन्द्राय वोचत ।
 पूर्वीर्षुतस्य बृहतीरनूषत स्तोतुर्मेधा असृष्टत ॥९॥
 अस्तावि । मन्म । पूर्णं । ब्रह्म । इन्द्राय । वोचत ।
 पूर्वीः । षुतस्य । बृहतीः । अनूषत । स्तोतुः । मेधाः । असृष्टत ॥९॥

समिद्रो रायो बृहतीरधूनुत सं क्षोणी समु सूर्ये ।
 सं शुक्रासः शुचयः सं गवाशिरः सोमा इन्द्रममदिषुः ॥१०॥
 सं । इन्द्रः । रायः । बृहतीः । अधूनुत । सं । क्षोणी इति । सं । ऊं इति । सूर्ये ।
 सं । शुक्रासः । शुचयः । सं । गोऽआशिरः । सोमाः । इन्द्र । अमदिषुः ॥१०॥ ॥२१॥

॥ अथ पंचमं सूक्तं ॥

उपमं त्वा मघोनां ज्येष्ठं च वृषभाणां ।
 पूर्भिस्तमं मघवन्निद्र गोविदमीशानं राय ईमहे ॥१॥
 उपऽमं । त्वा । मघोनां । ज्येष्ठं । च । वृषभाणां ।
 पूर्भिऽतमं । मघऽवन् । इन्द्र । गोऽविदं । ईशानं । रायः । ईमहे ॥१॥

य आयुं कुत्समतिषिग्वमर्देयो वावृधानो दिवेदिवे ।
 तं त्वा वयं हर्यश्च शतक्रतुं वाजयंतो हवामहे ॥२॥
 यः । आयुं । कुत्सं । अतिषिऽग्वं । अर्देयः । ववृधानः । दिवेऽदिवे ।
 तं । त्वा । वयं । हरिऽअश्चं । शतऽक्रतुं । वाजऽयंतः । हवामहे ॥२॥

आ नो विश्वेषां रसं मध्वः सिंचन्तद्रयः ।
 ये परावति सुन्विरे जनेष्वा ये अर्वावतींदवः ॥३॥
 आ । नः । विश्वेषां । रसं । मध्वः । सिंचन्तु । अद्रयः ।
 ये । पराऽवति । सुन्विरे । जनेषु । आ । ये । अर्वाऽवति । इंदवः ॥३॥

विश्वो ब्रूषांसि जहि चाव चा कृधि विश्वे सन्वन्ता वसु ।
 शीष्टेषु चित्ते मदिरासो अंशवो यथा सोमस्य तृपसि ॥४॥
 विश्वो । ब्रूषांसि । जहि । च । अव । च । आ । कृधि । विश्वे । सन्वन्तु । आ । वसु ।
 शीष्टेषु । चित् । ते । मदिरासः । अंशवः । यथा । सोमस्य । तृपसि ॥४॥ ॥२२॥

इन्द्र नेदीय एदिहि मितमेधाभिरुतिभिः ।
 आ शतम शतमाभिरुभिष्टिभिरा स्वापि स्वापिभिः ॥५॥
 इन्द्र । नेदीयः । आ । इत् । इहि । मितऽमेधाभिः । उतिऽभिः ।
 आ । शऽतम् । शऽतमाभिः । अभिष्टिऽभिः । आ । सुऽआपे । स्वापिऽभिः ॥५॥

आजितुरं सत्पतिं विश्वचर्षणिं कृधि प्रजास्वाभगं ।
 प्र सू तिरा शचीभिर्ये त उक्थिनः क्रतुं पुनत आनुषक् ॥६॥
 आजिऽतुरं । सत्ऽपतिं । विश्वऽचर्षणिं । कृधि । प्रऽजासु । आऽभगं ।
 प्र । सु । तिर । शचीभिः । ये । ते । उक्थिनः । क्रतुं । पुनते । आनुषक् ॥६॥

यस्ते साधिष्ठोऽवसे ते स्याम भरेषु ते ।
 वयं होचाभिरुत देवहूतिभिः ससवांसो मनामहे ॥७॥
 यः । ते । साधिष्ठः । अवसे । ते । स्याम । भरेषु । ते ।
 वयं । होचाभिः । उत । देवहूतिऽभिः । ससऽवांसः । मनामहे ॥७॥

अहं हि ते हरिवो ब्रह्म वाजयुराजिं यामि सदोतिभिः ।
 त्वामिदेव तममे समश्चयुर्गव्युरये मयीनां ॥८॥
 अहं । हि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । वाजऽयुः । अजिं । यामि । सदा । उतिऽभिः ।
 त्वां । इत् । एव । तं । अमे । सं । अश्चऽयुः । गव्युः । अये । मयीनां ॥८॥ ॥२३॥

॥ अथ षष्ठं सूक्तं ॥

एतत् इन्द्र वीर्यं गीर्भिर्गुणंति कारवः ।
 ते स्तोभंत ऊर्जमावन्धृतश्चुतं पौरासो नक्षन्धीतिभिः ॥१॥
 एतत् । ते । इन्द्र । वीर्यं । गीऽभिः । गुणंति । कारवः ।
 ते । स्तोभंतः । ऊर्जं । आवन् । धृतऽश्चुतं । पौरासः । नक्षन् । धीतिऽभिः ॥१॥

नक्षन्त इन्द्रमवसे सुकृत्यया येषां सुतेषु मंदसे ।
 यथा संवर्ते अमंदो यथा कृश एवास्मे ईद्र मत्स्व ॥२॥
 नक्षन्ते । इन्द्रं । अवसे । सुऽकृत्यया । येषां । सुतेषु । मंदसे ।
 यथा । संऽवर्ते । अमंदः । यथा । कृशे । एव । अस्मे इति । इन्द्र । मत्स्व ॥२॥

आ नो विश्वे सजोषसो देवासो गंतनोप नः ।
 वसवो रुद्रा अवसे न आ गमञ्छुणंतु मरुतो हवै ॥३॥
 आ । नः । विश्वे । सऽजोषसः । देवासः । गंतनः । उप । नः ।
 वसवः । रुद्राः । अवसे । नः । आ । गमन् । नृणंतु । मरुतः । हवै ॥३॥

पूषा विष्णुर्हवन् मे सरस्वत्यवतु सप्त सिंधवः ।
 आपो वातः पर्वतासो वनस्पतिः ऋणोतु पृथिवी हवँ ॥४॥
 पूषा । विष्णुः । हवन् । मे । सरस्वती । अवतु । सप्त । सिंधवः ।
 आपः । वातः । पर्वतासः । वनस्पतिः । ऋणोतु । पृथिवी । हवँ ॥४॥ ॥२४॥

यदिन्द्र राधो अस्ति ते माघोनं मघवत्तम ।
 तेन नो बोधि सधमाद्यो वृधे भगो दानाय वृचहन् ॥५॥
 यत् । इन्द्र । राधः । अस्ति । ते । माघोनं । मघवत्तमम् ।
 तेन । नः । बोधि । सधमाद्यः । वृधे । भगः । दानाय । वृचहन् ॥५॥

आजिपते नृपते त्वमिजि नो वाज आ वसि सुक्रतो ।
 वीती होचाभिरुत देववीतिभिः ससवांसो वि ऋखिरे ॥६॥
 आजिपते । नृपते । त्वम् । इजि । नो । वाज । आ । वसि । सुक्रतो । इति सुक्रतो ।
 वीती । होचाभिः । उत । देववीतिभिः । ससवांसः । वि । ऋखिरे ॥६॥

सन्ति खय्ये आशिष इन्द्र आयुर्जनानां ।
 अस्मानक्षस्व मघवन्नुपावसे धुक्षस्व पिपुषीमिषं ॥७॥
 सन्ति । हि । खय्ये । आशिषः । इन्द्र । आयुः । जनानां ।
 अस्मान् । नक्षस्व । मघवन् । उप । अवसे । धुक्षस्व । पिपुषीम् । इषं ॥७॥

वयं त इन्द्र स्तोमेभिर्विधेम त्वमस्माकं शतक्रतो ।
 महि स्पूरं शशयं राधो अहयं प्रस्कृताय नि तोशय ॥८॥
 वयम् । ते । इन्द्र । स्तोमेभिः । विधेम । त्वम् । अस्माकम् । शतक्रतो । इति शतक्रतो ।
 महि । स्पूरम् । शशयम् । राधः । अहयम् । प्रस्कृताय । नि । तोशय ॥८॥ ॥२५॥

॥ अथ सप्तमं सूक्तं ॥

भूरीदिद्रस्य वीर्ये व्यख्यमभ्यारयति । राधस्ते दस्यवे वृक ॥९॥
 भूरि । इत् । इन्द्रस्य । वीर्यम् । वि । व्यख्यम् । अभ्यारयति । राधः । ते । दस्यवे । वृक ॥९॥
 शतं श्वेतासं उक्ष्णो दिवि तारो न रोचन्ते । मृहा दिवं न तस्तभुः ॥१॥
 शतम् । श्वेतासः । उक्ष्णः । दिवि । तारः । न । रोचन्ते । मृहा । दिवं । न । तस्तभुः ॥१॥

शतं वेणूञ्छतं णुनः शतं चर्माणि म्लानानि ।
 शतं मे बल्वजस्तुका अरुषीणां चतुःशतं ॥३॥
 शतं । वेणून् । शतं । णुनः । शतं । चर्माणि । म्लानानि ।
 शतं । मे । बल्वजस्तुकाः । अरुषीणां । चतुःशतं ॥३॥

सुदेवाः स्थ कार्त्वायना वयोवयो विचरन्तः । अश्वासो न चक्रमत ॥४॥
 सुदेवाः । स्थ । कार्त्वायनाः । वयः । वयोः । विचरन्तः । अश्वासः । न । चक्रमत ॥४॥

आदिस्ताम्रस्य चर्किरन्नानूनस्य महि श्रवः ।
 श्यावीरतिध्वसन्पथक्षुषा च न संनशे ॥५॥
 आत् । इत् । साम्रस्य । चर्किरन् । आ । अनूनस्य । महि । श्रवः ।
 श्यावीः । अतिध्वसन् । पथः । क्षुषा । च न । संनशे ॥५॥ ॥२६॥

॥ अथाष्टमं सूक्तं ॥

प्रति ते दस्यवे वृक राधो अदर्शह्यं । द्यौर्न प्रथिना शवः ॥१॥
 प्रति । ते । दस्यवे । वृक । राधः । अदर्शि । अह्यं । द्यौः । न । प्रथिना । शवः ॥१॥

दश मर्षं पौतक्रतः सहस्रा दस्यवे वृकः । नित्याद्रायो अमंहत ॥२॥
 दश । मर्षं । पौतक्रतः । सहस्रा । दस्यवे । वृकः । नित्यात् । रायः । अमंहत ॥२॥

शतं मे गर्द्भानां शतमूर्णावतीनां । शतं दासो अति स्रजः ॥३॥
 शतं । मे । गर्द्भानां । शतं । मूर्णावतीनां । शतं । दासान् । अति । स्रजः ॥३॥

तपो अपि प्राणीयत पूतक्रतायै व्यक्ता । अश्वानामिन्न यूथ्यां ॥४॥
 तपो इति । अपि । प्राणीयत । पूतक्रतायै । व्यक्ता । अश्वानामिन्न । यूथ्यां ॥४॥

अचेत्यग्निषिकितुर्हव्यवाद सुमर्षः ।
 अग्निः ऋकेण शोचिषा बृहत्सूरो अरोचत दिवि सूर्यो अरोचत ॥५॥
 अचेति । अग्निः । षिकितुः । हव्यवाद । सः । सुमर्षः ।
 अग्निः । ऋकेण । शोचिषा । बृहत् । सूरः । अरोचत । दिवि । सूर्यः । अरोचत ॥५॥ ॥२७॥

॥ अथ नवमं सूक्तं ॥

युवं देवा॒ क्रतु॑ना॒ पूर्व्येण॑ यु॒क्ता रथे॑न तवि॒षं यज॑चा ।
 आगच्छ॑तं नास॒त्या शची॑भिरि॒दं तृती॑यं स॒र्वनं॑ पिबाथः ॥१॥
 युवं । दे॒वा । क्रतु॑ना । पूर्व्ये॑ण । यु॒क्ता । रथे॑न । तवि॒षं । यज॑चा ।
 आ । अगच्छ॑तं । नास॒त्या । शची॑भिः । इ॒दं । तृती॑यं । स॒र्वनं॑ । पिबा॒थः ॥१॥
 युवां दे॒वास्त॒य एका॑द॒शासः॑ स॒त्याः स॒त्यस्य॑ ददृ॒शे पुर॑स्तात् ।
 अ॒स्माकं॑ य॒ज्ञं स॒र्वनं॑ जुषा॒णा पा॑तं सोम॑म॒श्विना॒ दीद्य॑मी ॥२॥
 युवां । दे॒वाः । च॒यः । ए॒काद॒शासः॑ । स॒त्याः । स॒त्यस्य॑ । ददृ॒शे । पुर॑स्तात् ।
 अ॒स्माकं॑ । य॒ज्ञं । स॒र्वनं॑ । जुषा॒णा । पा॑तं । सोम॑ । अ॒श्विना॒ । दीद्य॑मी इति दीदिऽअमी ॥२॥
 प॒नाय्यं॑ तद॒श्विना॒ कृतं॑ वा॒ वृष॑भो दि॒वो रज॑सः पृथि॒व्याः ।
 स॒हस्रं॑ शंसा॒ उत॑ ये गवि॑ष्टी॒ सर्वो॑ इ॒त्तौ उप॑ याता पिब॒ध्ये ॥३॥
 प॒नाय्यं॑ । तत् । अ॒श्विना॒ । कृतं॑ । अ॒श्वं । वृष॑भः । दि॒वः । रज॑सः । पृथि॒व्याः ।
 स॒हस्रं॑ । शंसाः । उ॒त । ये । गोऽइ॑ष्टी । स॒र्वान् । इ॒त् । तान् । उप॑ । या॒त । पिब॒ध्ये ॥३॥
 अ॒यं वा॑ भा॒गो नि॒हितो॑ यज॒चेमा॒ गिरो॑ नास॒त्योप॑ यातं ।
 पिब॑तं सोमं॒ मधु॑म॒न्तम॒स्मे प्र॑ दा॒श्वान्स॑मव॒तं शची॑भिः ॥४॥
 अ॒श्वं । वा॑ । भा॒गः । नि॒हितः॑ । यज॑चा । इ॒माः । गि॒रः । नास॒त्या । उप॑ । या॒तं ।
 पिब॑तं । सोम॑ । मधु॑म॒न्तं । अ॒स्मे इति॑ । प्र॑ । दा॒श्वान्स॑ । अ॒व॒तं । शची॑भिः ॥४॥ ॥२६॥

॥ अथ दशमं सूक्तं ॥

यमृ॒त्विजो॑ बहु॒धा क॒ल्पय॑न्तः स॒चेत॑सो य॒ज्ञमि॒मं वह॑न्ति ।
 यो अ॒नूचा॒नो ब्रा॒ह्म॒णो यु॒क्त आ॑सीत्का॒ स्वि॒तत्र॑ यज॑मानस्य सं॒वित् ॥१॥
 यं । ऋ॒त्विजः॑ । बहु॒धा । क॒ल्पय॑न्तः । सऽचे॑तसः । य॒ज्ञं । इ॒मं । वह॑न्ति ।
 यः । अ॒नूचा॒नः । ब्रा॒ह्म॒णः । यु॒क्तः । आ॑सीत् । का॒ । स्वि॒त् । तत्र॑ । यज॑मानस्य । सं॒वित् ॥१॥
 एकं॑ ए॒वाग्नि॑र्बहु॒धा समि॑ष्ट॒ एकः॑ सूर्यो॒ विष्णु॑मनु॒ प्रभू॑तः ।
 एकै॒वोषाः॑ सर्वे॒मिदं॑ वि॒ भा॒त्येकं॑ वा इ॒दं वि॑ बभूव॒ सर्वं॑ ॥२॥

एकः । ए॒व । अ॒ग्निः । बहु॒धा । सं॒ऽइ॒न्द्रः । एकः । सूर्यः । वि॒श्वं । अनु । प्र॒ऽभू॒तः ।
 ए॒का । ए॒व । उ॒षाः । सर्वे । इ॒दं । वि । भा॒ति । एकै । वै । इ॒दं । वि । ब॒भू॒व । सर्वे ॥२॥
 ज्योति॑ष्मन्तं केतु॑मन्तं चि॒च॒क्रं सु॒खं रथं सु॒षदं भूरि॑वारं ।
 चि॒चाम॑घा यस्य योगे॑ऽधि॒ज॒ज्ञे तं वां हु॒वे अति॑ रि॒क्तं पि॒ब॒ध्ये ॥३॥
 ज्योति॑ष्मन्तं । के॒तुऽम॑न्तं । चि॒ऽच॒क्रं । सु॒ऽखं । रथं । सु॒ऽस॒दं । भूरि॑ऽवा॒रं ।
 चि॒च॒ऽम॑घा । यस्य । योगे॑ । अधि॒ऽज॒ज्ञे । तं । वां । हु॒वे । अति॑ । रि॒क्तं । पि॒ब॒ध्ये ॥३॥ ॥२९॥

॥ अथैकादशं सूक्तं ॥

इ॒मानि वां भा॒ग॒धे॒या॒नि सि॒स्र॒त इ॒न्द्रा॑वरुणा प्र म॒हे सु॒तेषु॑ वां ।
 य॒ज्ञेय॑ज्ञे ह॒ सर्व॑ना भुर॒ण्यथो॑ यत्सु॒न्वते॑ यज॑मानाय शि॒क्षथः ॥१॥
 इ॒मानि । वां । भा॒ग॒ऽधे॒या॒नि । सि॒स्र॒ते । इ॒न्द्रा॑वरुणा । प्र । म॒हे । सु॒तेषु॑ । वां ।
 य॒ज्ञे॑ऽय॒ज्ञे । ह॒ । सर्व॑ना । भुर॒ण्यथः॑ । यत् । सु॒न्वते॑ । यज॑मानाय । शि॒क्षथः ॥१॥
 नि॒ष्वि॒ध्व॒री॒रोष॑धीराप॑ आस्तामि॒न्द्रा॑वरुणा महि॒मानं॑ माशत ।
 या सि॒स्र॒तू रज॑सः पा॒रे अ॒ध्व॒नो ययोः॑ श॒चु॒र्नकि॑रादे॒व ओ॒ह॒न्ते ॥२॥
 नि॒ऽसि॒ध्व॒रीः । ओ॒ष॒धीः । आ॒पः । आ॒स्तां । इ॒न्द्रा॑वरुणा । म॒हि॒मानं॑ । आ॒श॒त ।
 या । सि॒स्र॒तुः । रज॑सः । पा॒रे । अ॒ध्व॒नः । ययोः॑ । श॒चुः । नकि॑रादे॒व । ओ॒ह॒न्ते ॥२॥
 स॒त्यं तदि॑न्द्रावरुणा कृ॒शस्य॑ वां म॒ध्वं ज॒र्मिं दु॒ह॒न्ते स॒प्त वा॒णीः ।
 ताभि॑र्दा॒ष्टांस॑म॒वतं॑ शु॒भस्प॑ती यो वा॒म॒द॒न्धो अ॒भि पा॒ति चि॒त्ति॑भिः ॥३॥
 स॒त्यं । तत् । इ॒न्द्रा॑वरुणा । कृ॒शस्य॑ । वां । म॒ध्वः । ज॒र्मिं । दु॒ह॒न्ते । स॒प्त । वा॒णीः ।
 ताभिः॑ । दा॒ष्टां॑सं । अ॒व॒तं । शु॒भः । प॒ती इति॑ । यः । वां । अ॒द॒न्धः । अ॒भि । पा॒ति । चि॒त्ति॑ऽभिः ॥३॥
 घृ॒त॒पु॒षः सौ॒म्या जी॒र॒दा॒न॒वः स॒प्त स्व॑सा॒रः स॒द॒नं च॒त॒स्य॑ ।
 या ह॑ वा॒मि॑न्द्रावरुणा घृ॒त॒शु॒त॒स्ताभि॑र्ध॒क्षं यज॑मानाय शि॒क्षतं॑ ॥४॥
 घृ॒त॒ऽपु॒षः । सौ॒म्याः । जी॒र॒ऽदा॒न॒वः । स॒प्त । स्व॑सा॒रः । स॒द॒ने । च॒त॒स्य॑ ।
 याः । ह॑ । वां । इ॒न्द्रा॑वरुणा । घृ॒त॒ऽशु॒तः । ताभिः॑ । ध॒क्षं । यज॑मानाय । शि॒क्ष॒तं ॥४॥ ॥३०॥
 अबो॑चाम॒ मे॒ह॒न्ते सौ॒भ॒गाय॑ स॒त्यं त्वे॒षाभ्या॑ महि॒म्ना तमि॑न्द्रि॒यं ।
 अ॒स्मानि॒स्वि॑न्द्रावरुणा घृ॒त॒शु॒त॒स्त्रि॑भिः सा॒प्तेभि॑र॒वतं॑ शु॒भस्प॑तो ॥५॥

अवोचाम । महते । सौभगाय । सत्यं । त्वेषाभ्यां । महिमानं । इन्द्रियं ।
अस्मान् । सु । इन्द्रावरुणा । घृतं ऽश्रुतः । चिऽभिः । साप्तेभिः । अवनतं । शुभः । पती इति ॥ ५ ॥

इन्द्रावरुणा यदृषिभ्यो मनीषां वाचो मतिं श्रुतमदत्तमये ।
यानि स्थानान्यसृजंत धीरा यज्ञं तन्वानास्तपसाभ्यपश्यं ॥ ६ ॥
इन्द्रावरुणा । यत् । ऋषिऽभ्यः । मनीषां । वाचः । मतिं । श्रुतं । अदत्तं । अये ।
यानि । स्थानानि । असृजंत । धीराः । यज्ञं । तन्वानाः । तपसा । अभि । अपश्यं ॥ ६ ॥

इन्द्रावरुणा सौमनसमदृप्तं रायस्पोषं यजमानेषु धत्तं ।
प्रजां पुष्टिं भूतिमस्मासु धत्तं दीर्घायुत्वाय प्रतिरतं न आयुः ॥ ७ ॥
इन्द्रावरुणा । सौमनसं । अदृप्तं । रायः । पोषं । यजमानेषु । धत्तं ।
प्रजां । पुष्टिं । भूतिं । अस्मासु । धत्तं । दीर्घायुत्वाय । प्रतिरतं । नः । आयुः ॥ ७ ॥ ३१ ॥

॥ इति वाल्मिल्यं समाप्तं ॥

सप्तमेऽनुवाके दश सूक्तानि । तथापि आ याहीति विंशत्युचं प्रथमं सूक्तं प्रगाथपुचक मर्गस्त्वार्त्तमपिचं
प्रथमातृतीयाद्युजो बृहद्यो द्वितीयाचतुर्थ्यादियुजः सतोबृहद्यः । तथा चानुक्रांतं । अथ आ विंशतिर्नवः
प्रागाथ आपिचं प्रागाथं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आपिचे कृती बाह्विर्द्वेऽस्त्राश्चिगशस्त्रे चिदं सूक्तं । तथा च
सूचितं । अथमपिरप आ याहि । अ० ४. १३. इति ॥

अथ आ याष्टमिभिर्होतारं त्वा वृणीमहे ।
आ त्वामनक्तु प्रयता हविष्मती यजिष्ठं बहिरासदे ॥ १ ॥
अये । आ । याहि । अमिऽभिः । होतारं । त्वा । वृणीमहे ।
आ । त्वां । अनक्तु । प्रयता । हविष्मती । यजिष्ठं । बहिः । आऽसदे ॥ १ ॥

हे अथ अमिभिर्होतारः सहा याहि । आगच्छ । तदर्थं होतारं देवानामाह्वानं त्वा त्वां वृणीमहे । त्वा
त्वामानतं प्रयताभ्युहसाभ्यां नियता हविष्मती घृतवती यजिष्ठं त्वां बहिर्वर्हिषासद् आसावा सर्वतोऽनक्तु ॥

अञ्छा हि त्वा सहसः सूनो अंगिरः सुचश्चरत्यध्वरे ।
उजो नपातं घृतकेशमीमहेऽमिं यज्ञेषु पूष्ये ॥ २ ॥
अञ्छ । हि । त्वा । सहसः । सूनो इति । अंगिरः । सुचः । चरति । अध्वरे ।
उजः । नपातं । घृतऽकेशं । ईमहे । अमिं । यज्ञेषु । पूष्ये ॥ २ ॥

हे सहस्रः सुनो वसन्त पुष । वसन्त मध्यमानत्वात् । हे चंमिरोऽग्निरसां मध्य एव । अथवांगतिर्गतिर्कर्म । सर्वत्र संगत । त्वा त्वामध्वरे यानेऽह्नामिप्राप्तुं सुचक्षरंति । गच्छंति । अत ऊर्जोऽन्नस्य नपातं न पातयितारं रचकं वसन्त नपातारं वा धृतकेशं प्रदीप्तकलशस्त्राणीयज्वाकं पूर्वं पुरातनं पूरकं वापि यन्निध्वजदीधिवीमहे । स्तोमि ।

अग्ने कविर्वेधा असि होता पावक यस्यः ।
मंद्रो यजिष्ठो अध्वरेष्वीन्द्रो विप्रेभिः शुक्र मन्मभिः ॥३॥
अग्ने । कविः । वेधाः । असि । होता । पावक । यस्यः ।
मंद्रः । यजिष्ठः । अध्वरेषु । ईन्द्रः । विप्रेभिः । शुक्र । मन्मऽभिः ॥३॥

हे अग्ने कविर्मेधावी त्वं वेधा विधातासि फलानां । हे पावक होता देवानामाह्वाता होमनिष्पादको वा यस्यो यष्टव्योऽसि । हे शुक्र दीप्त मंद्रो मोदनीयो यजिष्ठो यष्टुतमस्त्वमध्वरेषु यज्ञेषु विप्रेभिर्मेधाविभिर्ऋत्विग्भिर्मन्मभिर्मन्मनीथैः स्तोत्रैरीन्द्रः सुखोऽसि ।

अद्रोघमा वहोशतो यविष्ठ्य देवाँ अजस्र वीतये ।
अभि प्रयांसि सुधिता वसो गहि मंदस्व धीतिभिर्हितः ॥४॥
अद्रोघं । आ । वह । उशतः । यविष्ठ्य । देवान् । अजस्र । वीतये ।
अभि । प्रयांसि । सुऽधिता । आ । वसो इति । गहि । मंदस्व । धीतिऽभिः । हितः ॥४॥

अद्रोघमद्रोघधारे मां प्रति हे यविष्ठ्य युवतमाजस्र नित्य आ वह । आनय । जान । उशतोऽक्षदर्थं आनयमानाद्देवान् । किमर्थं । वीतये इविर्मन्त्रणाय । हे वसो वासकायै सुधिता सुनिहितानि प्रयांस्रान्त्वभि गहि । अभिगच्छ । आगत्य च धीतिभिः सुतिभिर्हितो निहितः सप्तदस्व । यद्वा । धीतिभिर्मंदस्वेति संबंधः ।

त्वमित्सुप्रथा अस्यमे जातचर्तृतस्कविः ।
त्वां विप्रांसः समिधान दीदिव आ विवासंति वेधसः ॥५॥
त्वं । इत् । सुऽप्रथाः । असि । अग्ने । जातः । चर्तृतः । कविः ।
त्वां । विप्रांसः । संऽइधान् । दीदिऽवः । आ । विवासंति । वेधसः ॥५॥

हे अग्ने जाता रचक अतः सत्वभूतः कविः क्रांतप्रज्ञस्त्वमित्त्वमेव सप्रथाः सर्वतः पृथुरसि । भवसि । हे समिधान समिधमान हे दीदिवो दीप्त त्वां विप्रांसो विप्रा मेधाविनो वेधसो विधातारः स्तोतारो विवासंति । परिचरंति ॥ ॥३२॥

शोचा शोचिष्ठ दीदिहि विशे मयो रास्व स्तोत्रे महौ असि ।
देवानां शर्मन्मम संतु सूरयः शशूषाहः स्वमयः ॥६॥
शोचं । शोचिष्ठ । दीदिहि । विशे । मयः । रास्व । स्तोत्रे । महान् । असि ।
देवानां । शर्मन् । मम । संतु । सूरयः । शशूऽसहः । सुऽअमयः ॥६॥

हे शोचिषातिशयेन शोचयितरमे शोच । दीपस्व । दीदिहि । दीपयास्मान् । विशे प्रवाधे शोचि मयः
सुखं रास्व । देहि । त्वं महानसि । देवानां संबन्धिनि शर्मच्छर्मणि सुखे मम सूरयः शीतारो मेधाविनो
ऽस्माकं पुत्रादयो वा संतु । भवंतु । शत्रूणां शत्रूणामभिभवितारः स्वययः शोभनामयश्च संतु ॥

यथा चिद्वृद्धमतसमये संजूर्वसि क्षमि ।

एवा दह मिचमहो यो अस्मद्भुग्दुर्मन्मा कश्च वेनन्ति ॥७॥

यथा । चित् । वृद्धं । अतसं । अमे । संजूर्वसि । क्षमि ।

एव । दह । मिचऽमहः । यः । अस्मद्भुक् । दुःमन्मा । कः । च । वेनन्ति ॥७॥

हे अपि क्षमि क्षमायां वर्तमानं वृद्धमतसं मुष्कं काष्ठं यथा येन प्रकारेण संजूर्वसि । जूर्वतिर्हिवाकर्म ।
सम्यग्दहसीत्यर्थः । एवम् दह हे मिचमहो मिचायामस्माकं पुत्रक तजो वा । कं । योऽस्मद्भुगस्माकं द्रोण्या
कश्च कश्चिदुर्मन्मा दुर्मन्तिवेनन्ति कामयतेऽस्मान्द्रोग्यं तं दहेति ॥

मा नो मर्तीय रिपवे रक्षस्विने माघशंसाय रीरधः ।

अस्नेधज्ञिस्तरणिभिर्येविष्य शिवेभिः पाहि पायुभिः ॥८॥

मा । नः । मर्तीय । रिपवे । रक्षस्विने । मा । अघऽशंसाय । रीरधः ।

अस्नेधत्ऽभिः । तरणिऽभिः । यविष्य । शिवेभिः । पाहि । पायुऽभिः ॥८॥

नोऽस्माकर्ताय मरणधर्माय रिपवे शत्रवे हिंसिषे रक्षस्विने बलवते मा रीरधः । वशमानय । तत्राच-
शंसाय पापशंसाय मा रीरधः । हे यविष्य युवतम अस्नेधज्ञिरहिंसकैस्तरणिभिरक्षारकैः शिवेभिः सुखकैः
पायुभिः पावनैर्नोऽस्मान्पाहि । रक्ष ॥

पाहि नो अय एकया पायुर्न द्वितीयया ।

पाहि गीर्भिस्तिस्मृभिर्जो पते पाहि चतसृभिर्वसो ॥९॥

पाहि । नः । अमे । एकया । पाहि । उत । द्वितीयया ।

पाहि । गीऽभिः । तिसृऽभिः । जजो । पते । पाहि । चतसृऽभिः । वसो इति ॥९॥

हे अपि नोऽस्मान्कथं गिरा पाहि । रक्ष । उतापि च द्वितीययर्वा पाहि । पाकय । पाहि तिकभिर्गी-
र्भिर्जोमन्त्राणां बलाणां वा पते स्वामिन् । तथा पाहि चतसृभिर्गीर्भिर्वसो वासकापि ॥

पाहि विश्वस्माद्रक्षसो अराव्याः प्र स्म वाजेषु नोऽव ।

त्वामिद्धि नेदिष्ठं देवतातय आपि नक्षामहे वृधे ॥१०॥

पाहि । विश्वस्मात् । रक्षसः । अराव्याः । प्र । स्म । वाजेषु । नः । अव ।

त्वां । इत् । हि । नेदिष्ठं । देवऽतातये । आपि । नक्षामहे । वृधे ॥१०॥

हे अपि विश्वस्मात्सर्वस्माद्रक्षसोऽराव्योऽहातुः सकाशात्पाहि । रक्षास्मान् । ज्ञानेषु संज्ञानेषु नोऽस्मान्
प्राव । प्रकर्षेण रक्ष । कीति पूरयः । हि यस्मान्नेदिष्ठमावस्यमापि बंधुभूतं त्वामित्त्वामिह देवतातये अज्ञाय
यश्चविद्यार्थं वृधे वर्धनाय नक्षामहे आमुमः । नक्षतिर्वाग्निकर्मा ॥ ३३ ॥

आ नो अमे वयोवृधं रयिं पावकं शंस्यं ।

रास्वा च न उपमाते पुरुस्पृहं सुनीती स्वयंशस्तरं ॥११॥

आ । नः । अमे । वयः । वृधं । रयिं । पावक । शंस्यं ।

रास्व । च । नः । उपमाते । पुरुस्पृहं । सुनीती । स्वयंशः । स्तरं ॥११॥

हे अमे पावक शोधक वयोवृधमन्नस्य वर्धकं शंस्यं शंसनीयं रयिं धनं नोऽकम्भमा हरेति शेषः । आह त्व
च हे उपमाते । उपाकात्मनीये माति नो धनमित्युपमातिः । हे तावृशपि नोऽकम्भं सुनीती सुनीत्या शोभन-
नयनेन पुबस्पृहं वज्रभिः स्पृहणीयं स्वयंशस्तरमत्वंतं स्वभूतकीर्तिं धनं रास्व च । देहि ॥

येन वंसां पृतनासु शर्धतस्तरंतो अर्य आदिशः ।

स त्वं नो वर्ध प्रयसा शचीवसो जिन्वा धियो वसुविदः ॥१२॥

येन । वंसां । पृतनासु । शर्धतः । तरंतः । अर्यः । आदिशः ।

सः । त्वं । नः । वर्ध । प्रयसा । शचीवसो इति शचीवसो । जिन्वा । धियः । वसुविदः ॥१२॥

येन धनेन पृतनासु संयामेषु शर्धतो वेगं कुर्वतोऽर्योऽरीञ्छूनादिश आदेष्टुञ्छस्त्रप्रक्षेप्तुञ्छरंतो वंसां
हिंसाम तद्धनं देहि । हे शचीवसो प्रयसा वासयितः कर्म धनं वा स प्रसिद्धस्त्वं नोऽकान्वर्ध । वर्धय ।
प्रीणय । प्रयसामेन त्वं वा वर्ध । अस्मादीयेन प्रयसा हविषा वसुविदो वसूनां संभक्तानि धियः कर्मास्मादी-
यानि जिन्व । प्रीणय ॥

शिशनो वृषभो यथाग्निः शृंगे दविध्वत् ।

तिग्मा अस्य हनवो न प्रतिधृषे सुजंभः सहसो यहुः ॥१३॥

शिशनः । वृषभः । यथा । अग्निः । शृंगे इति । दविध्वत् ।

तिग्माः । अस्य । हनवः । न । प्रतिधृषे । सुजंभः । सहसः । यहुः ॥१३॥

अयमग्निः शृंगे शिशानक्षीक्षीकुर्वन् वृषभो यथा दविध्वत् कंपयति शिरः एवं शृंगस्त्राणीया ज्वालाः
शिशनक्षीक्षीकुर्वन् दविध्वत् । कंपयति शिरः । अस्मादिह्नवो न हनव इव हनुस्त्राणीया ज्वालास्तिग्मा न
प्रतिधृषे । प्रतिधृषितुमशक्ताः । योऽग्निः सुजंभः सुदंष्ट्रः सहसो यजः सहसः पुत्रोऽस्य हनव इत्यर्थः ॥

नहि ते अमे वृषभ प्रतिधृषे जंभासो यद्वितिष्ठसे ।

स त्वं नो होतः सुहुतं हविष्कृधि वंस्वा नो वार्यो पुरु ॥१४॥

नहि । ते । अमे । वृषभ । प्रतिधृषे । जंभासः । यत् । विद्वितिष्ठसे ।

सः । त्वं । नः । होतः । रिति । सुहुतं । हविः । कृधि । वंस्व । नः । वार्यो । पुरु ॥१४॥

हे वृषभ वर्धक ते तव जंभासो जंभा दंतस्त्राणीया ज्वाला नहि प्रतिधृषे प्रतिधृषितुं न शक्ताः । यद्वि-
तिष्ठसे विविधं नष्टवि । प्रवर्धय इत्यर्थः । हे होतर्होमनिष्पादक स त्वं हविरकाहन् सुहुतं कृधि । कुर्व ।
नोऽकम्भं वार्यो वरणीयानि पुत्र वज्रानि वंस्व । देहि ॥

शेषे वनेषु माचोः सं त्वा मर्तास इंधते ।

अर्तद्रो हव्या वहसि हविष्कृत आदिहेवेषु राजसि ॥ १५ ॥

शेषे । वनेषु । माचोः । सं । त्वा । मर्तासः । इंधते ।

अर्तद्रः । हव्या । वहसि । हविःऽकृतः । आत् । इत् । देवेषु । राजसि ॥ १५ ॥

हे अग्नि वनेषु वर्तमानयोर्माचोररक्षोः शेषे । स्वपिधि । वर्तसे । त्वा त्वां तथाभूतं मर्तासो मनुष्या अध्वर्यादयो मयमेनोत्यास्य समिधते । पश्चात्प्रवृद्धस्त्वमर्तद्रोऽनलसः सन् हविष्कृतो यजमानस्य हव्या हवींषि वहसि देवान्प्रति । आदिदन्तरमेव देवेषु अग्नि राजसि । दीप्यसे ॥ ॥ ३४ ॥

सप्त होतारस्तमिदीकृते त्वामे सुत्यजमह्वयं ।

भिन्त्यद्रिं तपसा वि शोचिषा प्राप्ते तिष्ठ जनो अति ॥ १६ ॥

सप्त । होतारः । तं । इत् । ईकृते । त्वा । अग्ने । सुऽत्यजं । अह्वयं ।

भिन्ति । अद्रिं । तपसा । वि । शोचिषा । प्र । अग्ने । तिष्ठ । जनान् । अति ॥ १६ ॥

हे अग्नि तमिन्मेष त्वा त्वां सप्त होतारो होचका ईकृते । कुर्वति । कीदृशं त्वां । सुत्यजं सुत्यागं । अभि-
मतप्रदमित्यर्थः । अह्वयमधीषां प्रवृद्धं । किंचाद्रिं मेघं तपसा तापकेन शोचिषा तैवसा । तपसा शोचिषा
चेति वा योज्यं । वि भिन्ति । हे अग्नि जनान्प्रज्ञानत्वतीत्य प्र तिष्ठ प्रवच्छ हविरादाय देवान्प्रति । अथवा-
अद्विरोधिजनानतिक्रम्य प्र तिष्ठ ॥

अग्निमग्निं वो अग्निगुं हुवेम वृक्षबर्हिषः ।

अग्निं हितप्रयसः शश्वतीष्व होतारं चर्षणीनां ॥ १७ ॥

अग्निंऽअग्निं । वः । अग्निऽगुं । हुवेम । वृक्षऽबर्हिषः ।

अग्निं । हितऽप्रयसः । शश्वतीषु । आ । होतारं । चर्षणीनां ॥ १७ ॥

अग्निमग्निं । वीष्यादरार्था । अग्निमेव हे यजमानाः वो पुष्पदर्थं ऊवेम । आह्वयाम । अथवा । हे देवाः
वो पुष्पदर्थमिति अग्निं व्याख्येयं । कीदृशा वयं । वृक्षबर्हिषन्निष्कृद्गर्भाः । कीदृशमग्निं । अग्निगुमधृतवसनं
सर्वदा वृद्धि वर्तमानमग्निं । हितप्रयसो निहितहविष्का वयमा ऊवेमिति शेषः । कीदृशमग्निं । शश्वतीषु बह्वीषु
भूमिषु वर्तमानं होतारं होमनिष्यादकं । किमर्थं । चर्षणीनां मनुष्याणामधीषाय । अपी तुष्टि सति वृद्धिनामा-
त्राक्षुपकारविधं प्राख्येयत्वं । अथवा मनुष्याणां यजमानानां होतारं होमसाधकं ॥

केतेन शर्मन्सचते सुषामण्यमे तुभ्यं चिकित्वना ।

इषण्यया नः पुरुषमा भर वाजं नेदिष्ठमूतये ॥ १८ ॥

केतेन । शर्मन् । सचते । सुऽसामनि । अग्ने । तुभ्यं । चिकित्वना ।

इषण्यया । नः । पुरुऽरूपं । आ । भर । वाजं । नेदिष्ठं । मूतये ॥ १८ ॥

हे अग्नि तुभ्यं चिकित्वना चिकित्वा अग्नेन होतादिना सह यजमानः केतेन प्रज्ञापकेन स्वीयेष यजत इति
शेषः । कुर्वति तदुच्यते । सुषामणि शोभनरत्नतरादिसामोपेति शर्मन्शर्मणि सुखसाधने अग्नि । अतो हे अग्नि
इषण्यया स्वीयया जोऽस्माभ्यं पुरुषस्य जनास्य नेदिष्ठमन्तिके सर्वदा वर्तमानं वायमन्नमूतये रचयामा
भर । आहर ॥

अग्ने जरितर्विशपतिस्तेपानो देव रक्षसः ।

अग्नेष्विबान्गृहपतिर्महो असि दिवस्यायुर्दुरोणयुः ॥१९॥

अग्ने । जरितः । विशपतिः । तेपानः । देव । रक्षसः ।

अग्नेष्विवान् । गृहपतिः । महान् । असि । दिवः । पायुः । दुरोणयुः ॥१९॥

हे अग्ने देव जरितः स्तोतः । कुक्षितर्धः । विशपतिः प्रजानां पालको रक्षसो राक्षसानां तेपानः संतापको ऽसि । अग्नेष्विवान्प्रजामानगृहमत्यजन् । तदेवाह । गृहपतिर्त्यजमानगृहस्य पालकश्च त्वं महानतिशयेन पुष्को ऽसि । दिवो कुक्षोकस्य पायुः पाता दुरोणयुर्त्यजमानगृहस्य मिश्रयिता । सर्वदा वर्तमान इत्यर्थः । तादृशस्त्वं महानसीत्यन्वयः ॥

मा नो रक्ष आ वेशीदाघृणीवसो मा यातुर्यातुमावतां ।

परोगव्यूतिनिरामप सुधमग्ने सेध रक्षस्विनः ॥२०॥

मा । नः । रक्षः । आ । वेशीत् । आघृणीवसो इत्याघृणिऽवसो । मा । यातुः । यातुऽमावतां ।

परः ऽगव्यूति । अनिरां । अप । सुधं । अग्ने । सेध । रक्षस्विनः ॥२०॥

हे आघृणीवसो दीप्तधनाग्ने नोऽश्वाजघो राक्षसादिः । रघो रक्षितव्यमस्मात् । नि० ४. १८. । इति यास्कः । मा वेशीत् । सर्वतो न प्रविशतु । तथा यातुमावतां । यातुर्यातना पीडा । तद्वतां यातुधानानां यातुः पीडा मा वेशीत् । हे अग्ने अनिरां । इरान्नं । अन्नाभावं दारिद्र्यं सुधं अपयितारं रक्षस्विनो बलवन्ति रक्षांसि च परोगव्यूति क्रोशद्यद्विश्रात्यरसात् । एतदुपलक्षणं । अत्यंतं दूरदेशेऽप सेध । परिहृद् । अनिरा बुद्ध्यानि रक्षांसि च न पीडयन्त्विति ॥ ३५ ॥

‘ उभयं गृणवदित्यष्टादशर्धं द्वितीयं सूक्तं प्रागावस्य भर्गस्त्वार्यं । अचागुक्तमशिका । उभयं ब्रूनेति । पूर्वसूक्ते प्रागावस्यं त्वित्युक्तत्वादिदमपि प्रागावस्यं । अचायुजो बृहत्तो युजः सतोबृहत् । अगुक्तत्वादिन्द्रो देवता ॥ महाव्रते निष्कियन्ते बार्हततुषाशीतावेतत्सूक्तं सप्तम्यष्टमीवर्धं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं श्रीनकेन । उभयं गृणवच्च न इति सप्तमीं चाष्टमीं चोद्धरति । ऐ० आ० ५. २. ४. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि निष्कियन्त्य उभयमिति बृहत्साम प्रागावः । तथा च सूचितं । उभयं गृणवच्च न आ वृषस्व पुष्कवसो । आ० ७. ४. । इति ॥ एवमन्यथापि यस्मिन्नहनि पुष्टलोके बृहत्साम क्रियते तस्मिन्नहनि निष्कियन्त्येऽयं प्रागावः ॥

उभयं गृणवच्च न इन्द्रो अर्वागिदं वचः ।

सचाच्या मघवा सोमपीतये धिया शर्विष्ठ आ गमत् ॥१॥

उभयं । गृणवत् । च । नः । इन्द्रः । अर्वाक् । इदं । वचः ।

सचाच्या । मघऽवा । सोमऽपीतये । धिया । शर्विष्ठः । आ । गमत् ॥१॥

उभयं सोचात्यकं शस्त्रात्यकं सोमवधिधमिदं षष्ठोऽर्वागस्यदमित्युक्तमिन्द्रः गृणवत् । गृणोतु । कुत्वा च सचाच्यात्यकं सहाचंत्वा धिया युक्तः सन् मघवा शर्विष्ठोऽतिशयेन बलवान् गमत् आगच्छतु सोमपीतये सोमपानाय ॥

तं हि स्वराजं वृषभं तमोजसे धिषण्ये निहतस्तुतः ।

उतोपमानां प्रचमो नि षीदसि सोमकामं हि ते मनः ॥२॥

तं । हि । स्वऽराजं । वृषभं । तं । ओजसे । धिषणे इति । निऽततश्चतुः ।
उत । उपऽमानां । प्रथमः । नि । सीदसि । सोमंऽकामं । हि । ते । मनः ॥२॥

तं हि तं खल्विन्द्रं स्वराजं स्वयमेव राजमानं धिषणे आवापुषिन्वौ वृषभं जनदुपकारकायां वृष्टिर्वर्षकं
निष्ठतश्चतुः । संवत्सरतुः । तं तमेवंद्रमोजसे बलाय निष्ठतश्चतुः । उत यस्मादेवं तस्मात् हे इन्द्र उपमानामुप-
मानमूतानामन्येषां देवानां मध्ये प्रथमो मुखः सन्नि धीदसि वेद्यां । सोमकामं हि खलु ते मनः ॥

पूर्वोक्तिः ऽच्छावाकशस्त्र आ वृषस्तेति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचमुक्तं ॥

आ वृषस्व पुरुवसो सुतस्येन्द्राग्रसः ।

विद्या हि त्वा हरिवः पृत्सु सासहिमधृष्टं चिदधृष्वणिं ॥३॥

आ । वृषस्व । पुरुवसो इति पुरुवसो । सुतस्य । इन्द्र । अग्रसः ।

विद्या । हि । त्वा । हरिऽवः । पृत्ऽसु । ससहि । अधृष्टं । चित् । दधृष्वणिं ॥३॥

हे पुरुवसो ब्रह्मधेन्द्र त्वमा वृषस्व । आसिंचस्व । किं । सुतस्त्राग्रसः सुतमग्रः सोमं जठरे । हे हरिवो
हरिभ्यां तद्विन्द्र त्वा त्वां विद्या हि । आनीमः खलु । कीदृशं । पृत्सु संग्रामेषु सासहिमभिमतितारं शत्रूणा-
मधृष्टं चित्किरणधर्षणीयं दधृष्वणिमन्येषां धर्षकं ॥

अग्रामिसत्य मघवन्तयेदसदिन्द्र क्रत्वा यथा वशः ।

सनेम वाजं तव शिप्रिन्नवसा मक्षू चिद्यंतो अद्रिवः ॥४॥

अग्रामिऽसत्य । मघऽवन् । तथा । इत् । असत् । इन्द्र । क्रत्वा । यथा । वशः ।

सनेम । वाजं । तव । शिप्रिन् । अवसा । मक्षू । चित् । यंतः । अद्रिऽवः ॥४॥

हे अग्रामिसत्त्वाहिंसितसत्य हे मघवन्निन्द्र तथेदसत् । तथैव भवति । हे इन्द्र क्रत्वा कर्मणा प्रज्ञागेन यथा
येन प्रकारेण वशः कामयेः । हे शिप्रिन् अवसा रक्षणेन निमित्तेन वाजमग्नं सनेम संग्रामे वयं तव स्वदु-
यहात् । कीदृशं वयं । मक्षू चिच्छीघ्रमेव यंतः शत्रूणाच्छंतोऽभिभवंतः । हे अद्रिवः । अद्रिर्वशः । तद्विन्द्रेति ॥

शग्धू३ षु शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

भगं न हि त्वा यशसं वसुविदमनु शूर चरामसि ॥५॥

शग्धि । ऊं इति । सु । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।

भगं । न । हि । त्वा । यशसं । वसुऽविदं । अनु । शूर । चरामसि ॥५॥

हे शचीपत इन्द्र शग्धि । देह्यभिमतं । विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभिर्मन्त्रिः सह । हे शूर भगं न माग्यमिष
यशसं यशस्विनं वसुविदं धनस्य संग्रामं त्वा त्वामनु चरामसि । अनुचरामः । परिचरामित्यर्थः ॥ ॥३६॥

पौरो अश्वस्य पुरुकृत्त्वामस्युत्तो देव हिरण्ययः ।

नकिर्हि दानं परिमर्धिषस्वे यद्यद्यामि तदा भर ॥६॥

पौरः । अश्वस्य । पुरुऽकृत् । गवां । असि । उत्तः । देव । हिरण्ययः ।

नकिः । हि । दानं । परिऽमर्धिषत् । ते इति । यत्ऽयत् । यामि । तत् । आ । भर ॥६॥

हे इंद्र त्वमश्वस्य पीरः पुरयितासि । भवसि । तथा गवां पुरकृद्रुज्जकर्तासि । हे देव हिरण्यस्यो हिरण्यमय-
शरीरस्त्वमुत्त उत्तमसहृशोऽसि । हे इंद्र त्वं त्वयि वर्तमानं दानमश्वद्विवयं देयं धनं वा नक्तिः परिमर्धिवत् ।
न कश्चिद्विनक्ति । अतो यथयामि याचे तदा भर । आहर मद्यां ॥

यद्यपिष्टोमे बृहत्साम तदानीं निष्केवक्ष्ये प्रगाथोऽनुरूपः । सूचितं च । त्वं ह्येहि चेरव इति प्रगाथा एते
भवन्ति । आ० ५. १५. इति ॥ महाव्रते निष्केवक्ष्य उत्तरपक्षेऽयं प्रगाथः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । त्वामिष्टि
हवामहे त्वं ह्येहि चेरव इति बृहत्ः स्तोत्रियानुरूपी प्रगाथी । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

त्वं ह्येहि चेरवे विदा भगं वसुक्षये ।

उक्षावृषस्व मघवन्गविष्टये उदिंद्राश्वमिष्टये ॥ ७ ॥

त्वं । हि । आ । इहि । चेरवे । विदाः । भगं । वसुक्षये ।

उत् । वृषस्व । मघऽवन् । गोऽइष्टये । उत् । इंद्र । अश्वंऽइष्टये ॥ ७ ॥

हे इंद्र त्वं हि त्वं खलु । सामर्थ्याद्वातेति गम्यते । अत एहि । आगच्छ । आगत्य चास्वभ्यं भगं भजनीयं
धनं विदाः । लभस्व । दास्व । किमर्थं । वसुक्षयेऽस्माकं वसुदानाय । हे मघवन् गविष्टये गा इच्छते मद्यमुद-
वृषस्व । उत्तिंसवस्व गामिति शेषः । तथा हे इंद्र अश्वमिष्टयेऽश्विषणवते मद्यमश्वानुदवृषस्व । उत्तिंसवस्व । देहि ॥

त्वं पुरु सहस्राणि शतानि च यूथा दानाय मंहसे ।

आ पुरंदरं चकृम विप्रवचस इंद्रं गायंतोऽवसे ॥ ८ ॥

त्वं । पुरु । सहस्राणि । शतानि । च । यूथा । दानाय । मंहसे ।

आ । पुरंऽदरं । चकृम । विप्रंऽवचसः । इंद्रं । गायंतः । अवसे ॥ ८ ॥

हे इंद्र त्वं पुरु पुरुणि बह्वनि सहस्राणि शतानि च यूथा गवादिपूथानि दानाय यजमानविषयाय
मंहसे । अनुमन्यसे । यद्वा । दानाय दाचे यजमानाय मंहसे । प्रयच्छसि । मंहतिर्दानकर्मा । अथ परोक्षेण
ब्रवीति । पुरंदरं शत्रुपुराणां दारयितारमिंद्रमवसे रक्षणाय प्रीतये वा गायंतः सुवंतो विप्रवचसो विविध-
प्रकृष्टवचना वयमा आगतारमभिमुखं वा चकृम । कुर्मः ॥

अविप्रो वा यद्विधुद्विप्रो वेद्र ते वचः ।

स प्र ममंदस्त्राया शतक्रतो प्राचामन्यो अहंसन ॥ ९ ॥

अविप्रः । वा । यत् । अविधत् । विप्रः । वा । इंद्र । ते । वचः ।

सः । प्र । ममंदत् । त्वाऽया । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । प्राचामन्यो इति प्राचाऽमन्यो ।

अहंसन ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते तव वचः स्तोत्रं यद्योऽविप्रो वामेधान्यसुतिपुत्रस्यो वा विप्रो मेधावी सुतिपुत्रस्यो वाविधत्
जुर्वीत । त्वां स्तोतीत्यर्थः । स स्तोता त्वाया त्वयोक्त्या साधनेन प्र ममंदत् । प्रकर्षेण मोदति । हे शतक्रतो
वज्रकर्म्म हे प्राचामन्यो प्राचीनक्रोध । अप्रतिहतक्रोधित्वर्थः । न ईद्रक्रोधं प्रतिहति कश्चित् । हे अहंसन ।
संचामिऽहमित्यात्मनो महत्त्वं प्रकाशयन्वः शत्रु संभवति स ततोक्तः । तादृशेन्द्र ॥

उ॒यवा॑हु॒र्ष॒स्त॒कृ॒त्वा पु॒रं॒द॒रो यदि॑ मे ऋ॒णव॑च्च॒र्व ।

व॒सू॒यवो॑ व॒सु॒पतिं॑ श॒त॒क्र॒तुं स्तोमै॑रि॒दं ह॒वाम॑हे ॥ १० ॥

उ॒यऽवा॑हुः । स्त॒स्त॒कृ॒त्वा । पु॒रं॒द॒रः । यदि॑ । मे । ऋ॒णव॑त् । ह॒र्व ।

व॒सु॒ऽयवः॑ । व॒सु॒ऽपतिं॑ । श॒त॒ऽक्र॒तुं । स्तोमैः॑ । इ॒दं । ह॒वाम॑हे ॥ १० ॥

उयवाहुर्षस्तृप्त्यो अचकृत्वा वधकृतां शतक्रतुं पुरंदरः पुराणां दारयित्वा यदि मे हवः ऋणवत् नृणां तर्हि वसूयवो वसुकामा वयं वसुपतिं वज्रधनस्वामिणं शतक्रतुमपरिमितप्रश्नमिदं स्तोमैः कोपिह्वामहे । आह्वयामः ॥ ३७ ॥

न पा॒पासो॑ म॒नाम॑हे नारा॒यासो॑ न ज॒ह्वः ।

यदि॒न्वि॒दं वृ॒ष॒णं स॒चा सु॒ते स॒खायं॑ कृ॒णवाम॑हे ॥ ११ ॥

न । पा॒पासः॑ । म॒ना॒म॒हे । न । नारा॒यासः॑ । न । ज॒ह्वः ।

यत् । इत् । नु । इ॒दं । वृ॒ष॒णं । स॒चा । सु॒ते । स॒खायं॑ । कृ॒णवाम॑हे ॥ ११ ॥

वयमिदं पापासः पापा अहतपुष्पा ब्रह्मवर्षव्रतादिरहिता न मनामहे । न मन्वामहे । तथारायासो ऽरण्या अघना वाहविष्ठा वा न मनामहे । न जह्वोऽज्यजना अजपयो न मनामहे । कृतव्रतनियमादिपुष्पा दानवतोऽपिसहितास्त्वं सुम इत्युधिरात्मानमाह । यदियक्षादेव कारणाभिमदाणीं वृषणं वर्षकमिदं सुते स्तोमैऽभिपुते सचा सहिताः सखायं कृणवामहे कुर्मः तस्मात्पापादिरहिता मनामहे । पापादिविशिष्टानामिदं साहाय्यकरयासंभवात् । अथ न पापा मन्वामहे । नि० ६. २५. । इत्यादिविशिष्टं द्रष्टव्यं ॥

उ॒यं यु॒यु॒ज्म॒ पृ॒त॒नासु॑ सा॒स॒हि॒मृ॒ण॒का॒ति॒मदा॑भ्यं ।

वे॒दा भू॒मं चि॒त्स॒नि॒ता र॒थी॒त॒मो वा॒जिनं॑ यमि॒दू न॑शत् ॥ १२ ॥

उ॒यं । यु॒यु॒ज्म॒ । पृ॒त॒नासु॑ । स॒स॒हिं । च॒तु॒ऽका॒तिं । अ॒दा॒भ्यं ।

वे॒द । भू॒मं । चि॒त् । स॒नि॒ता । र॒थि॒ऽत॒मः । वा॒जिनं॑ । यं । इत् । ऊं॑ इति॑ । न॑शत् ॥ १२ ॥

उयमुहूर्णवकमिदं युयुज्म । योजयामः । कीदृशमिदं । पृतनासु संयामेषु सासहिं शत्रुत्वामभिमवितारमृणकातिमृणभूतसुतिं । यक्षी सुतिर्षणवद्वज्रं क्रियते तं तादृशं । अथवा अणवद्वज्रफलप्रदसुतिकं । अदाभ्यं केनाप्यहिंसं । य इदं भूमं चित्तज्ज्वल्येषु अमणशीलमेव वाजिनं वलवतमथ रथीतमो रथस्वामी वेद वेत्ति नृकातिं तद्वत् सन्तिद्वो वाजिनं हविष्मतं यमिषमेव वर्णं वज्रणां यजमानानां मध्ये नश्यत् आप्नोति तमिदमिति । ते वयमिति वा योज्यं । वयं युयुज्मेति पक्षे आत्ययेन वज्रवचनं ॥

पातुर्विश्वेऽहनि मार्धदिनसवनेऽष्टावाकस्य यत इद्वेति वैकल्पिकः स्तोत्रियसूचः । सूचितं च । यत इदं भयामहे यथा जीरो अपा कृतं । आ० ७. ४. । इति ॥ दुःस्वप्नदर्शनेऽधितदादिसूक्तशेषो जपः । आ० नृ० ३. ११. २. ॥

यत॑ इ॒दं भ॒याम॑हे ततो॑ नो॒ अभ॑यं कृ॒धि ।

म॒ध॒व॒ज्ज॒ग्धि॒ तव॑ तन्न॒ ऊ॒तिभि॑र्वि॒ द्विषो॑ वि॒ मृषो॑ ज॒हि ॥ १३ ॥

यतः॑ । इ॒दं । भ॒याम॑हे । ततः॑ । नः॑ । अभ॑यं । कृ॒धि ।

म॒ध॒ऽव॒न् । श॒ग्धि॒ । तव॑ । तत् । नः॑ । ऊ॒तिभिः॑ । वि॒ । द्विषः॑ । वि॒ । मृषः॑ । ज॒हि ॥ १३ ॥

हे इंद्र यतो हिंसकाङ्गयामहे वयं ततो नोऽस्माभ्यममयं कधि । जुह । हे मघवन् शग्धि शक्नो भवसि नोऽस्माभ्यममयं कर्तुं तव तत्तैकृतिमी रचणी रचकेः पुत्रवेः । किं च वि वहि द्विषोऽस्माद्विद्वन् । वि वहि वृधोऽस्माद्विंसकान् ॥

त्वं हि राधस्पते राधसो महः क्षयस्यासि विधतः ।

तं त्वा वयं मघवन्निद्रं गिर्वेणः सुतावन्तो हवामहे ॥१४॥

त्वं । हि । राधः पते । राधसः । महः । क्षयस्य । असि । विधतः ।

तं । त्वा । वयं । मघऽवन् । इंद्र । गिर्वेणः । सुतऽवन्तः । हवामहे ॥१४॥

हे राधस्य धनस्वामिन् त्वं हि त्वं खलु महो महतो राधसो धनस्य वयस्य च गृहस्य च वर्धयितासि हि खलु । सामर्थ्यादेवं लभ्यते । कस्य राधसो गृहस्य च वर्धक इति उच्यते । विधतः परिवरतो यजमानस्य । तं तादृशं त्वा त्वां वयं हे मघवन्निद्रं गिर्वेणो गीर्भिवर्णनीय सुतावन्तोऽभिपुत्रसोमा हवामहे । आङ्गयाम ॥

इंद्रः स्पृकुत वृचहा परस्या नो वरेण्यः ।

स नो रक्षिषच्चरमं स मध्यमं स पश्चात्पातु नः पुरः ॥१५॥

इंद्रः । स्पृ । उत । वृचऽहा । परऽपाः । नः । वरेण्यः ।

सः । नः । रक्षिषत् । चरमं । सः । मध्यमं । सः । पश्चात् । पातु । नः । पुरः ॥१५॥

अयमिन्द्रः स्पृह सर्वस्य ज्ञाता । स्वशक्तिर्ज्ञानकर्मा । उतायं वृचहा वृचहता परस्याः परपातयिता नोऽस्माकं वरेण्यो वरणीयः । स इंद्रो नोऽस्माकं । पुत्रमिति शेषः । रक्षिषत् । रचतु । चरमं पुत्रं तथा स रक्षिषत् । स मध्यमं पुत्रं रक्षिषत् । स नोऽस्मान् पश्चाद्रक्षिषत् । नः पुरः पुरस्ताद्रक्षिषत् ॥ ३८ ॥

त्वं नः पश्चादधरादुत्तरात्पुर इंद्र नि पाहि विन्धतः ।

आरे अस्मत्कृणुहि दैव्यं भयमारे हेतीरदेवीः ॥१६॥

त्वं । नः । पश्चात् । अधरात् । उत्तरात् । पुरः । इंद्र । नि । पाहि । विन्धतः ।

आरे । अस्मत् । कृणुहि । दैव्यं । भयं । आरे । हेतीः । अदेवीः ॥१६॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्मान्यक्षात्पश्चाद्भागात्पुरः पूर्वभागादधरादधीभागात् । एतदुपरिभागस्योपलक्षणं । उत्तरादुत्तरभागात् । एतद्विषयस्याप्युपलक्षणं । किं वज्रना विन्धतः सर्वस्यात्मदेशानि पाहि । हे इंद्र दैव्यं भयमसदृशत्वात् आरे दूरे कृणुहि । जुह । तथादेवीराशुरासि हेतीरायुधान्वरि कृणुहि ॥

अद्याद्या ष्वःश्च इंद्र चास्त्वं परे च नः ।

विन्धा च नो जरितृनसत्पते अहा दिवा नक्तं च रक्षिषः ॥१७॥

अद्यऽअद्य । ष्वऽऽश्वः । इंद्र । चास्त्वं । परे । च । नः ।

विन्धा । च । नः । जरितृन् । सत्ऽपते । अहा । दिवा । नक्तं । च । रक्षिषः ॥१७॥

अद्याद्य अद्यश्च अद्यान्महरति तव सर्वेषु एवं चःचक्षात् । रच । तथा परे च परस्मिन्नुत्तीषिऽहनि च पात । हे सपति सतां पातक विन्धा सर्वाण्यवहाहानि सर्वेष्वप्यहःसु नोऽस्माजरितृनक्षिषः । रचसि । तथा दिवा नक्तं च रक्षिषः । रचसि रच वा ॥

प्रभङ्गी शूरो मघवा तुवीमघः संमिच्छो वीर्याय कं ।
 उभा ते बाहू वृषणा शतक्रतो नि या वज्रं मिमिच्छतुः ॥१८॥
 प्रऽभङ्गी । शूरः । मघऽवा । तुविऽमघः । संऽमिच्छः । वीर्याय । कं ।
 उभा । ते । बाहू इति । वृषणा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । नि । या । वज्रं ।
 मिमिच्छतुः ॥१८॥

अयं मघवेन्द्रः प्रभङ्गी प्रभञ्जनशीलः शूरस्तुवीमघः प्रभूतधनः संमिच्छः सम्यङ्मिच्छयिता । किमर्थं । वीर्याय शत्रूणां वीर्यकरणाय । कमिति पादपूरणः । एवंमहानुभावो भवति । अथ प्रत्यक्षवादः । हे इन्द्र त उभोभावपि बाहू वृषणा वर्षकौ कामानां हे शतक्रतो बह्वप्रश्न या यी वज्रमायुधं नि मिमिच्छतुः परिगृहीतः ॥ ३९ ॥

प्रो अस्मा इति द्वादशर्चं तृतीयं सूक्तं काव्यस्य प्रगाथस्यार्थं । पंचपदा पंक्तिः । सप्तम्याषासिक्तो बृहत् । इन्द्रो देवता । अचानुक्रमशिका । प्रो अस्मी द्वादश प्रगाथः पांक्तं सप्तम्याषास तिस्रो बृहत् इति । विनियोगो वैगिकः ॥

प्रो अस्मा उपस्तुतिं भरता यज्जुजोषति ।
 उक्थैरिंद्रस्य माहिनं वयो वर्धति सोमिनो भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥१॥
 प्रो इति । अस्मै । उपऽस्तुतिं । भरत । यत् । जुजोषति ।
 उक्थैः । इंद्रस्य । माहिनं । वयः । वर्धति । सोमिनः । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥१॥

अस्मा इन्द्राद्योपस्तुतिमुपेत्य क्रियमाणां स्तुतिं प्रो भरत । प्रकर्षेण संपादयत हे अस्त्रिजः । यद्यद्यमिंद्रो जुजोषति सेवते तर्हि भरतेति । सोमिनः सोमप्रियश्चिंद्रस्य स्वभूतं माहिनं महद्योऽसं सोमलक्षणमुक्थैः शस्त्रैर्वर्धति । वर्धयति । भद्राः स्तुत्यानि खल्विंद्रस्य रातयो दानानि ॥

अयुजो असमो नृभिरेकः कृष्टीरयास्यः ।
 पूर्वीरिति प्र वावृधे विश्वा जातान्योजसा भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥२॥
 अयुजः । असमः । नृऽभिः । एकः । कृष्टीः । अयास्यः ।
 पूर्वीः । अति । प्र । वावृधे । विश्वा । जातानि । ओजसा । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥२॥

अयुजोऽसहायोऽसमोऽसह्योऽन्विर्भुमिर्देवैरेको मुखोऽयास्य उपपद्यितुमशक्यः पूर्वीः कृष्टीः पूर्वतन्त्रः प्रजा अति प्र वावृधे । अतिप्रवर्धते । किंच विश्वा सर्वाणि जातानीदानीमुत्पन्नाभ्योजसा वनेनाति प्र वावृधे । भद्रा हींद्रस्य रातयः । अथवा । अयमृषिरयुजोऽसहायोऽन्विरसह्य एक एव सन् पूर्वीः प्रजा जातानि सर्वाण्यतिशक्त्य वर्धते । शिष्टं समानं ॥

अहिनेन चिदर्वता जीरदानुः सिषासति ।
 प्रवाच्यमिंद्र तत्तव वीर्याणि करिष्यतो भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥३॥
 अहिनेन । चित् । अर्वता । जीरऽदानुः । सिषासति ।
 प्रऽवाच्यं । इंद्र । तत् । तव । वीर्याणि । करिष्यतः । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥३॥

अयं वीरदायुः क्षिप्रप्रदान इन्द्रोऽद्वितीयायोचितेनाभिरितेन चिद्वर्तारण्यवताक्षेपेन सिधासति । संगतुमिच्छति । तस्मादे इन्द्र वीर्याणि सामर्थ्यानि करिष्यतस्तव महत्त्वं प्रवाच्यं । सुखमित्यर्थः ॥

आ याहि कृण्वाम त इन्द्र ब्रह्माणि वर्धना ।

येभिः शविष्ठ चाकनो भद्रमिह श्रवस्यते भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥४॥

आ । याहि । कृण्वाम । ते । इन्द्र । ब्रह्माणि । वर्धना ।

येभिः । शविष्ठ । चाकनः । भद्रं । इह । श्रवस्यते । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥४॥

हे इन्द्र आ याहि । आगच्छ । ते कृण्वाम । किं । ब्रह्माणि परिवृढानि सुतिलषणानि कर्माणि । कीदृशानि । वर्धनोत्साहवर्धकानि । येभिः । कर्मभिर्हे शविष्ठातिशयेन बलवसिन्द्र चाकनः कामयसे । किं । भद्रं कर्तुं । कक्षी । श्रवस्यतेऽन्नमिच्छते स्तोत्रे ॥

धृषतश्चिद्वृषन्मनः कृणोषीन्द्र यत्नं ।

तीव्रैः सोमैः सपर्यतो नमोभिः प्रतिभूषतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥५॥

धृषतः । चित् । धृषत् । मनः । कृणोषि । इन्द्र । यत् । त्वं ।

तीव्रैः । सोमैः । सपर्यतः । नमःऽभिः । प्रतिऽभूषतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥५॥

हे इन्द्र धृषतश्चिद्वृष्टादपि धृषवृष्टं मनः कृणोषि । अत्यंतं धृष्टं करोषि । यद्यस्मात्त्वं तीव्रैर्मदजनकैः सोमैः सपर्यतो पूजयतो नमोभिर्नमस्कारिष्य प्रतिभूषतोऽसंजुर्वतो यजमानस्याभिमतं दित्सतीति शेषः ॥

अव चष्ट ऋचीषमोऽवताँ इव मानुषः ।

जुष्टी दक्षस्य सोमिनः सखायं कृणुते युजं भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥६॥

अव । चष्टे । ऋचीषमः । अवतान्ऽइव । मानुषः ।

जुष्टी । दक्षस्य । सोमिनः । सखायं । कृणुते । युजं । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥६॥

अथमिन्द्र ऋचीषमश्च वा सुखा समस्तथा परिच्छिन्नः सप्तव चष्टे । पञ्चात्यनुपहेयास्मान् । तच्च वृष्टांतः । मानुषो मनुष्योऽवतान्नृपान् कृपादिप्रदेशानिष । वृष्टा च जुष्टी प्रीतोऽयं दक्षस्य प्रपुत्रस्य सोमिनो यजमानस्य युजं युज्यमात्मानं सखायं कृणुते । करोति । तस्याभिमतं साधयतीत्यर्थः । अथवा । तृषितो मनुष्यो जलपूर्णानवटागिष्य सुतः सन् पञ्चाति सोमं पातुं । पश्चादवेचितं तं युज्यमानं सोमं जुष्टी सेविता दक्षस्य सोमिनः सखायं जुषते ॥ ॥४०॥

विश्वे त इन्द्र वीर्यं देवा अनु कर्तुं ददुः ।

भुवो विश्वस्य गोपतिः पुरुष्टुत भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥७॥

विश्वे । ते । इन्द्र । वीर्यं । देवाः । अनु । कर्तुं । ददुः ।

भुवः । विश्वस्य । गोऽपतिः । पुरुऽस्तुत । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥७॥

हे इन्द्र ते तव वीर्यं सामर्थ्यं कर्तुं प्रज्ञां चान्यनुकूल्य विश्वे सर्वे देवा ददुः । दधुः । धारयन्ति वीर्यं प्रज्ञां च । तव वीर्येन प्रज्ञया च तेऽपि बलिनः प्रज्ञार्थतश्च भवन्तीत्यर्थः । तादृशत्वं गोपतिः प्रसिद्धानां गवामुद-

आनां क्षुतिवचसो वा पतिर्गुवः । भवसि । विश्वसितत्पदांतर्गतस्यापि बोधव्यस्य विशेषः । हे पुण्डित वज्रमिः
क्षुतिं ह भवसीति समन्वयः ॥

गृणे तदिंद्र ते शव उपमं देवतातये ।

यक्षंसि वृषमोजसा शचीपते भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ ८ ॥

गृणे । तत् । इंद्र । ते । शवः । उप॒ऽमं । देव॒ऽतातये ।

यत् । हंसि । वृषं । ओजसा । शची॒ऽपते । भद्राः । इंद्रस्य । रा॒तयः ॥ ८ ॥

हे इंद्र ते तव तच्छ्रवो वज्रगुणममंतिर्देवतातये यवमाणाय यक्षार्थं वा गृणे । क्षुवे । यवसाक्षि शचीपते
वृषमोजसा वक्षेन हंसि तस्मान्ने शवो गृणे ॥

समनेव वपुष्यतः कृणवन्मानुषा युगा ।

विदे तदिंद्रचेतनमर्धं श्रुतो भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ ९ ॥

समनाऽइव । वपुष्यतः । कृणवत् । मानुषा । युगा ।

वि॒दे । तत् । इंद्रः । चे॒तनं । अर्धं । श्रु॒तः । भ॒द्राः । इंद्र॒स्य । रा॒तयः ॥ ९ ॥

समनेव समानमनस्का योषिदिव सा यथा वपुष्यतो वपुश्चतः पुत्रान् कृणवत् करोति स्ववशान् एवम-
वमिंद्रो मानुषा मनुष्यान् युगा युगानि काकान् संवत्सरायनर्तुमासादीन्विदे । संभवति । तन्मनुगनिर्माणात्मकं
कर्मैंद्रचेतनं सर्वस्य प्रज्ञापकं कृतवानिति शेषः । अधाशिवं कृत्वा श्रुतः सर्वत्र ज्ञातोऽभूत् ॥

उज्जातमिंद्र ते शव उस्वामुत्तव क्रतुं ।

भूरिगो भूरि वावृधुर्मघवन्तव शर्मणि भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ १० ॥

उत् । जा॒तं । इंद्र । ते । शवः । उत् । त्वां । उत् । तव । क्रतुं ।

भूरि॒गो इति॒ भूरि॒ऽगो । भूरि । व॒वृधुः । मघ॑ऽवन् । तव । शर्म॑णि । भ॒द्राः । इंद्र॒स्य ।

रा॒तयः ॥ १० ॥

हे इंद्र उत् । अयं अवहितेनापि वावृधुरित्वेन संबध्यते । उद्धर्धयंति सोमिन । किं । ते शवो वषं । न
केवलं वषं किंतु स्वामुद्धर्धयंति सुखादिना । पश्चात्तव क्रतुं प्रज्ञां स्वागुक्रुषामुद्धर्धयंति । भूरिहितत्वात्वाक्यात्
संबध्यते । अतिप्रभूतमुद्धर्धयंतीत्यर्थः । क एवं कुर्वंतीति उच्यते । हे भूरिगो वज्रपशो हे मघवन्मघवमिंद्र तव
शर्मणि त्वदीये सुखे ये वर्तन्ते ते ऋ कुर्वंतीति ॥

अहं च त्वं च वृषहन्तं युज्याव सनिभ्य आ ।

अरातीवा चिदद्रिवोऽनु नौ शूर मंसते भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ ११ ॥

अहं । च । त्वं । च । वृष॑ऽहन् । सं । यु॒ज्याव । स॒निऽभ्यः । आ ।

अ॒रा॒ति॒ऽवा । चि॒त् । अ॒द्रि॒ऽवः । अ॒नु । नौ । शूर॑ । मंस॑ते । भ॒द्राः । इंद्र॒स्य । रा॒तयः ॥ ११ ॥

हे वृषहन्ति त्वं चाहं च सं युज्याव । संगती भवाव । किथद्वधीति उच्यते । सनिभ्य आ यावता काक्षेन
धनाभि जग्मते तावत्कारं । नौ संगतयोश्चावयोर्हि अद्रिवो वज्रवमिंद्र अरातीवादानोऽपि जनस्त्वहन्तधन-
ज्ञानु मंसते । अनुमतिं करोति ॥

सत्यमिहा उ तं वयमिन्द्रं स्तवाम नानृतं ।

महाँ असुन्वतो वधो भूरि ज्योतींषि सुन्वतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ १२ ॥

सत्यं । इत् । वै । ऊं इति । तं । वयं । इन्द्रं । स्तवाम् । न । अनृतं ।

महान् । असुन्वतः । वधः । भूरि । ज्योतींषि । सुन्वतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ १२ ॥

यथै प्रगाथास्तमिन्द्रं सत्यमित्यत्यमेव स्तवाम । नानृतमसत्यं न स्तवाम । अस्माभिस्तु गुणाः सत्या एव संतु नानुता इत्यर्थः । सुखैर्द्वेष्टस्य संबन्धसुन्वतोऽयदुर्वधो महान्मभूतो भवति । भूरि ज्योतींषि बह्वन्तो-मानसुन्वतोऽभिवर्धं कर्तुं यजमानैर्द्वेष्टतोऽनुग्रहो महान्भवतीत्यर्थः ॥ ४१ ॥

स पूर्यो इति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तं । अष्टानुक्रमणिका । स पूर्यो गायत्रमाणा चतुर्थ्यादिवे सप्तमी चानुष्टुभी गायत्रेऽन्ता देवी चिष्टुविति । प्रथमाचतुर्थीपञ्चमीसप्तम्यस्ततोऽनुष्टुभोऽक्षी षड्रा इत्यन्ता चिष्टुवचशिष्टा गायत्र्यः । चान्ताया देवा देवता शिष्टा ऐंशः ॥ षष्ठेऽहनि मन्त्रतृतीयस्तथाचतुर्थः प्रतिपत् । सूचितं च । स पूर्यो महानां चय इन्द्रस्य सोमा इति मन्त्रतृतीयस्त प्रतिपदनुचरी । आ० ८. १. इति ॥

स पूर्यो महानां वेनः क्रतुभिरानजे ।

यस्य द्वारा मनुष्यिता देवेषु धियं आनजे ॥ १ ॥

सः । पूर्यः । महानां । वेनः । क्रतुऽभिः । आनजे ।

यस्य । द्वारा । मनुः । पिता । देवेषु । धियः । आनजे ॥ १ ॥

स पूर्यो सुखो महानां पुण्यानां यजमानानां क्रतुभिः कर्मभिर्निमित्तभूतिर्वेनः कांतक्षीषां हविः कामयमान आनजि । आगच्छति । यक्षैर्द्वेष्टा द्वारा द्वाराणि प्राप्नुयाद्यानि धियः कर्माणि देवेष्वेतिषु मध्ये पिता सर्वेषां यज्ञको मनुजानजि प्राप । आनजिः प्राप्तिकर्मा ॥

दिवो मानं नोत्सदन्तोमपृष्टासो अद्रयः । उक्था ब्रह्म च शंस्या ॥ २ ॥

दिवः । मानं । न । उत् । सदन् । सोमऽपृष्टासः । अद्रयः । उक्था । ब्रह्म । च । शंस्या ॥ २ ॥

दिवो बुभोक्स्तु मानं निर्मातारमिन्द्रं नोत्सदन् । नोत्सृजंतु । के । सोमपृष्टासः सोमस्प्रष्टारः सोमाभिष-वक्तारोऽद्रयो यावाणः । किंचोक्थोक्थानि शस्त्राणि ब्रह्म च ब्रह्माणि सोचाणि शंस्या शंसनीयानि भवंतीति शेषः । यद्वा । यानि सोचाणि शस्त्राणि च सन्ति तानीन्द्रं नोत्सृजत्विति समन्वयः ॥

स विद्वाँ अंगिरोभ्य इन्द्रो गा अंवृणोदपं । स्तुषे तदस्य पींस्यं ॥ ३ ॥

सः । विद्वाँ । अंगिरःऽभ्यः । इन्द्रः । गाः । अंवृणोत् । अपं । स्तुषे । तत् । अस्य । पींस्यं ॥ ३ ॥

स विद्वानुपायश्च इन्द्रोऽंगिरोभक्षयामर्थाय गाः पश्विभिरपहृताः पिहिता अपावृणोत् । अपवारितवान् । तत्तादृशमस्य पींस्यं पुंस्यं सामर्थ्यं बुधे । सोमि ॥

स प्रानथा कविवृध इन्द्रो वाक्स्य वक्षणिः ।

शिवो अर्कस्य होमन्यस्मृचा गंतवसे ॥ ४ ॥

सः । प्रानऽथा । कविऽवृधः । इन्द्रः । वाक्स्य । वक्षणिः ।

शिवः । अर्कस्य । होमनि । अस्मृचा । गंतु । अवसे ॥ ४ ॥

स ईदुः प्रतृषा प्रतृषत्पूर्वस्मिन्नासि यथा तद्वदिदानीमपि कविपुत्रो मेधाविनां सोतृषां चर्षयिता
वाकस्य सोतृषचक्रिर्वीडा शिवः सुखकरोऽकेस्य । अर्कमन्त्रमर्षनीयत्वादर्चनसाधनत्वाद्वा । तादृशस्य सोमस्य
होमनि होमि सोऽस्यवासासु निमित्तभूतिष्ववसे रचयाम्य गच्छतु ॥

आदू नु ते अनु क्रतुं स्वाहा वरस्य यज्यवः ।

आचमर्का अनूषतेन्द्र गोचस्य दावने ॥ ५ ॥

आत् । ऊं इति । नु । ते । अनु । क्रतुं । स्वाहा । वरस्य । यज्यवः ।

आचं । अर्काः । अनूषत । इन्द्र । गोचस्य । दावने ॥ ५ ॥

आदून्तरमेव न्वय हे ईदुः ते तव क्रतुं कर्मानु क्रमेण । अनूषतेति संबंधः । अनुक्रमेण कुर्वति । के । स्वाहा
वरस्य स्वाहादेव्याः पतिरर्पय्यवो यष्टारः । स्वर्धर्मपी यानं कुर्वत इत्यर्थः । तादृशा अर्का चर्षयितारः
सोतारः । आचमिति चिप्रनाम । अन्यदेवतासुतिरूपविलंबमकृत्वातिशीघ्रमतिदीर्घं कुर्वतीत्यभिप्रायः । किमर्थं
कुर्वतीति उच्यते । गोचस्य दावने धनस्य दानाय ॥

इन्द्रे विश्वानि वीर्या कृतानि कर्त्तानि च । यमर्का अध्वरं विदुः ॥ ६ ॥

इन्द्रे । विश्वानि । वीर्या । कृतानि । कर्त्तानि । च । यं । अर्काः । अध्वरं । विदुः ॥ ६ ॥

अस्मिन्निद्रे विश्वानि सर्वाणि वीर्या वीर्याणि सामर्थ्यानि कृतानि कर्त्तानि च कर्त्तव्यानि च वर्तते इति
शेषः । यमिन्द्रमर्काः सोतारोऽध्वरमहिंसकं विदुः जानन्ति तस्मिन्निद्रे इति ॥ ४२ ॥

पंचमेऽहनि मन्त्रलतीये यत्पांचजन्येति तुचः प्रतिपत् । सूचितं च । यत्पांचजन्यया विशेन्द्र इत्सोमया
एक इति मन्त्रलतीयस्य प्रतिपदनुचरी । आ० ७. १२. इति ॥

यत्पांचजन्यया विशेन्द्रे घोषा अस्मृक्षत ।

अस्मृणाद्बर्हणा विपोऽर्यो मानस्य स क्षयः ॥ ७ ॥

यत् । पांचऽजन्यया । विशा । इन्द्रे । घोषाः । अस्मृक्षत ।

अस्मृणात् । बर्हणा । विपः । अर्यः । मानस्य । सः । क्षयः ॥ ७ ॥

यद्यद्वर पांचजन्यया । निषादपंचमास्त्रत्वारो वर्षाः पंच जनाः । तत्रभवत्या विशा प्रचयिद्रे घोषाः सुतयो
ऽस्मृक्षत स्मृतिं तदानीमयमिन्द्रोऽस्मृणात् हिमसि शृणुन् बर्हणा स्वमहत्वेन । अनन्यसहायेत्यर्थः । तादृशः
सोऽर्य ईदुः विपो मेधाविनः सोतुमेव मानस्य पूजायाः सत्कारस्य चयो निवासो भवति ॥

इयमु ते अनुष्टुतिश्चकृषे तानि पौंस्या । प्रावञ्चक्रस्य वर्तेनि ॥ ८ ॥

इयं । ऊं इति । ते । अनुऽस्तुतिः । चकृषे । तानि । पौंस्या । प्र । आवः । चक्रस्य । वर्तेनि ॥ ८ ॥

इयमिदानीं क्रियमाणा अनुष्टुतिरनुकूला सुतिके तव स्वमूता । कुतस्य इति उच्यते । तानि प्रसिद्धानि वृषव-
धादीनि पौंसा पुंस्त्वानि यतश्चकृषे । अतस्य इत्यर्थः । हे ईदुः चक्रस्य रथाधारस्य वर्तेनि मार्गं प्राक ।
प्रारचः । अथास्त्रवज्रमनाय रथःकृता चक्रमार्गवाधा यथा न भवति तथा रचसीत्यर्थः ॥

अस्य वृष्णो व्योदन उरु क्रमिष्ट जीवसे । यवं न पृथ आ ददे ॥ ९ ॥

अस्य । वृष्णः । विऽव्योदने । उरु । क्रमिष्ट । जीवसे । यवं । न । पृथः । आ । ददे ॥ ९ ॥

अथ वृष्णो वर्षितुरिन्द्रस्य योदने विविधेऽग्निं जग्मि सति जीवसे जीवनाद्योऽपि विसीर्यं क्रमिष्ठ पदनिधानं करोति सर्वो लोकः । अथर्वेन्द्रस्य स्वभूतेऽग्निं जग्मि सत्यथि वा सति पदव्यासं करोति । तथा कृत्वा यवं न पञ्चो यवं पश्यथ इव सर्वो जग आ ददे आदत्ते सुतादक्षात् ॥

तद्धाना अवस्यवो युष्माभिर्दक्षपितरः । स्याम मरुत्वतो वृधे ॥१०॥

तत् । दधानाः । अवस्यवः । युष्माभिः । दक्षऽपितरः । स्याम । मरुत्वतः । वृधे ॥१०॥

तत्सोचं दधाना धारयन्तीऽवस्यवो रक्षाकामा यवं हे अस्मिन् युष्माभिः । सहिता इति वा योज्यं । तादृशा दक्षपितरः । दक्षोऽग्रं । तस्य पितरः पाक्षकाः स्वामिनः स्वाम । किमर्थं । मरुत्वतो मरुत्प्रसिद्धत इन्द्रस्य वृधे वर्धनाय यागाय ॥

वत्कृत्वियाय धाम् ऋक्भिः पूर नोनुमः । जेषामेन्द्र त्वया युजा ॥११॥

वट् । वत्कृत्वियाय । धाम् । ऋक्ऽभिः । पूर । नोनुमः । जेषाम । इन्द्र । त्वया । युजा ॥११॥

वट् सत्कृत्वियायती भवाय । अतुशब्दो यागकावोपनयकः । यागकाले प्रादुर्भूताय धाम् कस्याणितेजसे युज्यं हे सूरिन्द्र ऋक्भिर्मैत्रिर्नोनुमः । अतिशयेन सुमः । हे इन्द्र सुतेन त्वया युजा सहायभूतेन जेषाम जयेम शत्रून् ॥

अस्मे रुद्रा मेहना पर्वतासो वृषहत्ये भरहूतो सजोषाः ।

यः शंसते स्तुवते धारिं पृज इन्द्रज्येष्ठा अस्मौ अवंतु देवाः ॥१२॥

अस्मे इति । रुद्राः । मेहना । पर्वतासः । वृषऽहत्ये । भरऽहूतो । सऽजोषाः ।

यः । शंसते । स्तुवते । धारिं । पृजः । इन्द्रऽज्येष्ठाः । अस्मान् । अवंतु । देवाः ॥१२॥

अथैष अस्मान् रुद्रा मेहनीदकसेचनयुक्ताः पर्वतासो मेघाश्च वृषहत्ये वृषहननसाधने भरहूतो संयामाङ्गानि सजीषा अस्मात्समानप्रीतिश्च य इन्द्रः शंसते शस्त्रं पठते स्तुवते लोचं कुर्वते च यजमानाय पञ्चो वक्ष्यमान वेनवान्वा धारिं गच्छति स इन्द्रश्चैव इन्द्रज्येष्ठा देवा अस्मानवन्तु । रचन्तु । अस्मानिति पूरयः । अथर्वेवं योज्यं । रुद्रा रुद्रपुत्रा मेहना सेचनेन युक्ताः पर्वताः पर्वतसङ्घाः पूरयवन्तः प्रीयन्वन्तो वा । पर्व पुनः पुन्यतिः प्रीयतिर्वेति निवृत्तं । १. २०. । वृषहत्ये भरहूतो सजीषाः सजीषसः सहायभूता मरुतो देवा इन्द्रज्येष्ठा उत्तमचण इन्द्रास्मान्प्रति ॥ ॥४३॥

उत्वा मंदलिति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं प्रगाथस्वार्यं । प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्रिमन्द्रं । उत्तिष्ठगुणम-
थिषाः ॥ विनियोगो शिगिकः ॥

उत्वा मंदंतु स्तोमाः कृणुष्व राधो अद्रिवः । अव ब्रह्मद्विषो जहि ॥१॥

अत् । त्वा । मंदंतु । स्तोमाः । कृणुष्व । राधोः । अद्रिऽवः । अव । ब्रह्मऽद्विषः । जहि ॥१॥

० हे इन्द्र त्वा त्वां स्तोमाः सुतय उदुत्कृष्टं मंदंतु । नादयंतु । कृणुष्व कुर्व राधोऽग्रं हे अद्रिवो वक्ष्यमिन्द्र चक्ष्यं । किंच ब्रह्मद्विषो ब्राह्मद्विषुणव जहि ॥

पदा पृथीरराधसो नि बाधस्व महौ असि । नहि त्वा कश्चन प्रति ॥२॥

पदा । पृथीन् । अराधसः । नि । बाधस्व । महान् । असि । नहि । त्वा । कः । चन । प्रति ॥२॥

यसीँभ्यामराधयो बह्वधनरहितान् केवकधनान् पदा पादेनातिक्रम्य नि नितरां बाधस्य । त्वा तां तव कचन कचिदपि देवोऽसुरो मनुष्यो वा प्रति प्रतिनिधिः सहयो नक्षसि चतुः ।

त्वमींशिषे सुतानामिंद्र त्वमसुतानां । त्वं राजा जनानां ॥३॥

त्वं । ईशिषे । सुतानां । इंद्र । त्वं । असुतानां । त्वं । राजा । जनानां ॥३॥

हे इंद्र त्वं सुतानामभिपुतानां सोमनामीशिषे । ईशरो भवसि । तथा त्वमसुतानां बह्वधाकारि, नर्तनानां चेशिषे । त्वं जनानां सर्वेषां राजा भवसि ॥

एहि प्रेहि क्षयो दिव्याऽधोषञ्चर्षणीनां । ओभे पृणासि रोदसी ॥४॥

आ । इहि । प्र । इहि । क्षयः । दिवि । आऽधोषन् । चर्षणीनां । आ । उभे इति । पृणासि । रोदसी इति ॥४॥

हे इंद्र एहि । आगच्छ । तथा प्रेहि । प्रगच्छ । दिवि युक्तीकात् । किं । क्षयो निवासं । किं कुर्वन् । आधोषञ्चर्षं कुर्वन् । किमर्थं । चर्षणीनां मनुष्याणामर्षाय । अथवा । इषिः स्त्रीकृत्य प्रेहि । सुखेन गच्छ । दिवमाधोषन् यजमानं कुर्वन् । उभे रोदसी यावापृथिव्यावा पृणासि । आपूरयसि तेवसा युष्वा वा ॥

त्वं चित्पर्वतं गिरिं शतर्वतं सहस्रिणं । वि स्तोतृभ्यो रुरोजिषं ॥५॥

त्वं । चित् । पर्वतं । गिरिं । शतऽर्वतं । सहस्रिणं । वि । स्तोतृऽभ्यः । रुरोजिषं ॥५॥

हे इंद्र त्वं त्वं चित्तं । चिदिति पूरणः । पर्वतं पर्वतं गिरिं मेघं । उमद्योर्मेघनामत्वादेको योगश्चोद्गच्छः । शतर्वतं शतोदकर्वतं तथा सहस्रिणमपरिमितपुष्टिं मेघं स्तोतृभ्योऽर्षाय वि रुरोजिष । विषय पञ्चिष्य ॥

वयमु त्वा दिवा सुते वयं नक्तं हवामहे । अस्माकं काममा पृण ॥६॥

वयं । ऊं इति । त्वा । दिवा । सुते । वयं । नक्तं । हवामहे । अस्माकं । कामं । आ । पृण ॥६॥

हे इंद्र वयं त्वा तां दिवाहमि सुते सोमेऽभिपुते हवामहे । आह्वयामः । तथा वयं नक्तं हवामहे । आहृत आजन्तास्माकं काममी पृण । आपूरय ॥ ४४ ॥

क्र५ स्यं वृषभो युवा तुवियीवो अनानतः । ब्रह्मा कस्तं सपर्यति ॥७॥

क्र५ । स्यः । वृषभः । युवा । तुविऽयीवः । अनानतः । ब्रह्मा । कः । तं । सपर्यति ॥७॥

अ स वृषभो वर्षिता युवा नित्यतपस्यसुवियीवो विशीर्यकंधरोऽनागतः कदाचिदप्यनगत इंद्रः क्र जुष वर्तत इति को जानातीत्यर्थः । को ब्रह्मा सोता त्वा तां सपर्यति । पूजयति ॥

कस्य स्विस्सर्वनं वृषा जुजुष्वो अवं गच्छति । इंद्रं क उं स्विदा चके ॥८॥

कस्य । स्वित् । सर्वनं । वृषा । जुजुष्वान् । अवं । गच्छति । इंद्रं । कः । ऊं इति । स्विता । आ । चके ॥८॥

कस्य स्विस्सर्वनं । स्विदिति विशिष्टितायां । वृषा वर्मितेन्द्रो जुजुष्वान् ग्रीवमाधोऽव गच्छति । इंद्रं को वा यजमान इंद्रमा चके । जानाति कीर्तुं । स्विदिति पूरणः ॥

कं ते दाना असस्यत वृषहन्कं सुवीर्या । उक्थे क उ स्विदंतमः ॥९॥

कं । ते । दानाः । असस्यत । वृषऽहन् । कं । सुवीर्या । उक्थे । कः । ऊँ इति ।
स्वित् । अंतमः ॥९॥

ते त्वां दाना यजमानैर्दत्ता असस्यत । वेयंते । हे वृषहन् वृषस्य हन्तरिद्र कं कीदृशं त्वामुक्थे शस्त्रे
सुवीर्याः शोमनवीर्याणि सोषास्यस्यत । क उ स्विदंतमो वांतिकतमो भवति युधि ॥

द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्रैऽयं ते मानुष इति तुषोऽनुरूपः । युचितं च । अयं ते मानुषे यज उद्वेदिमि
। आ० ६-४-१ इति ॥

अयं ते मानुषे जने सोमः पूरुषु सूयते । तस्येहि प्र द्रवा पिब ॥१०॥

अयं । ते । मानुषे । जने । सोमः । पूरुषु । सूयते । तस्य । आ । इहि । प्र । द्रव । पिब ॥१०॥

अयं सोमस्य तदर्थं तव स्वभूतो वा पूरुषु मनुषेषु मध्ये मानुषे यजे मयि सूयते । अथवा पूरुषामसु
राजसु सूयते । तस्य । तमित्यर्थः । तमेहि । आगच्छ । आगत्य च प्र द्रव यद्वसमीपं । तथा कृत्वा पिब तं सोमं ॥

अयं ते शर्यणावति सुषोमायामधि प्रियः । आजीकीये मदिंतमः ॥११॥

अयं । ते । शर्यणाऽवति । सुऽसोमायां । अधि । प्रियः । आजीकीये । मदिन्ऽतमः ॥११॥

अयमस्मान्भिरभिपुतः सोमस्य त्वां मदिंतमो मादयितुमः । अयमधिश्चित आश्रितः । कुचेति तदुच्यते ।
शर्यणावति कुचेष्वस्य अथगार्धभवे शरतुणोपेति सरसि । तत्सरः कुच वर्तत इति उच्यते । सुषोमायामेतन्ना-
मिकायां यथा । सा च कुच वर्तत इति तदुच्यते । आजीकीय एतन्नामके देशे । एवमुक्तप्रकारेणाखंतदूरदेशे
वर्तते यः सोमः स एवायं । अभिपुतं पिबेत्सुतरचान्वयः ॥

तमद्य राधसे महे चारुं मदाय घृष्वये । एहीमिद्र द्रवा पिब ॥१२॥

तं । अद्य । राधसे । महे । चारुं । मदाय । घृष्वये । आ । इहि । ईं । इन्द्र । द्रव । पिब ॥१२॥

तं पूर्वमंश उपवर्धितं चारुं चरणशीलं सोमं महे महति राधसेऽस्माकं धनाय तव घृष्वये शत्रूणां
वर्षणशीलाय मदाय पिब । हे इन्द्र तदर्थं द्रव । गच्छ शीघ्रं सोमपात्रं प्रति । तदर्थमीभिर्दानोमेहि ।
आगच्छ ॥ ॥४५॥

यदिद्र प्रागिति द्वादशर्थं षष्ठं सूक्तं प्रवाचस्वार्थं गायत्रमेन्द्र । यदिद्वेत्वनुक्रांतं ॥ विनियोगो वैयर्थिकः ॥

यदिद्र प्रागपागुदङ्गाग्वा हूयसे नृभिः । आ याहि तूयमाप्नुभिः ॥१॥

यत् । इन्द्र । प्राक् । अपाक् । उदक् । न्यक् । वा । हूयसे । नृऽभिः । आ । याहि । तूयं । आऽप्नुऽभिः ॥१॥

हे इन्द्र त्वं नृभिः कर्मभित्तिरसादीधिरभ्यर्थादिभिः प्राप्तापागुदङ्गा ग्वा यतः कुतश्चिदुपसेऽतस्त्वं
तूर्वमाप्नुभिराप्नुमानिभिरक्षैरा याहि । आगच्छ ॥

यथा प्रस्रवणे दिवो मादयासे स्वर्णरे । यथा समुद्रे अंधसः ॥२॥

यत् । वा । प्रऽस्रवणे । दिवः । मादयासे । स्वःऽनरे । यत् । वा । समुद्रे । अंधसः ॥२॥

यथाचवा दिवो बुधोऽस्य प्रस्रवणेऽमुतनिर्वादनकाणि मादयासे मादयसि । यथा स्वर्णरे स्वर्णनयनि वां

भूषीभिः स्वस्व पाण्डेभिः मायसि । यद्वाधसः । बंधोऽग्रं । तेन तत्पारयसुदं वक्षति । तस्मात्समुद्रे समुदनाया-
दानभूतिः तदिति मायसि । तत्र तत्र वर्तमानमपि ऊच इत्युत्तरस्य संबंधः ॥

आ त्वा गीर्भिर्महामुहं हुवे गार्मिव भोजसे । इंद्र सोमस्य पीतये ॥३॥

आ । त्वा । गीः । भिः । महं । उहं । हुवे । गां । इव । भोजसे । इंद्र । सोमस्य । पीतये ॥३॥

हे इंद्र त्वा त्वां गीर्भिः क्षुतिभिर्ज्वे । आह्वयामि । कीदृशं त्वां । महं महान्तमुचं प्रभूतं । किमर्थं । सोमस्य
पीतये पानाय । ज्ञाने वृष्टांतः । भोजसे भोगाय गामिव ॥

आ तं इंद्र महिमानं हरयो देवं ते महः । रथे वहंतु विभ्रतः ॥४॥

आ । ते । इंद्र । महिमानं । हरयः । देव । ते । महः । रथे । वहंतु । विभ्रतः ॥४॥

हे इंद्र ते तव महिमानं माहात्म्यं रथे विभ्रतो धारयंतो हरयोऽस्मा आ वहंतु । तथा हे देव ते महस्वी
रथे विभ्रतोऽस्मा आ वहंतु । अथ महस्वी महस्वस्य पृथगावहनासंभवात्ताभ्यां विशिष्टं वहत्वित्यर्थः । अथवा
महिमानं विभ्रतसो त्वां रथे वहंतु महो विभ्रतस्य त्वां वहत्विति योज्यं ॥

इंद्र गृणीष उ स्तुषे महौ उय ईशानकृत् । एहि नः सुतं पिब ॥५॥

इंद्र । गृणीषे । उं । इति । स्तुषे । महान् । उयः । ईशानः । कृत् । आ । इहि । नः । सुतं । पिब ॥५॥

हे इंद्र त्वं गृणीषि । उच्यसे । इदं देहीदं कुर्विति । तथा सुय उ । सुयसे च । उ इति चार्थः । कीदृशस्त्वं ।
महान् गृणीषीः प्रवृद्ध उय उन्नयनस्य ईशानकृद्देव्यर्था । तादृशस्त्वमेहि । आगच्छ । आगत्य च नः सुतं
सोमं पिब ॥

सुतावंतस्त्वा वयं प्रयस्वंतो हवामहे । इदं नो बर्हिः सदे ॥६॥

सुतऽवंतः । त्वा । वयं । प्रयस्वंतः । हवामहे । इदं । नः । बर्हिः । आऽसदे ॥६॥

सुतावंतोऽभिवृतसोमवंतः प्रयस्वंतश्च पुरोडाशाबलवंतश्च वयं त्वा त्वां हवामहे । आह्वयामः । किमर्थं ।
इदं नोऽस्मादीयं बर्हिर्बर्हिषि यच्च बर्हिषि वासद् आसादनाय ॥ ४६ ॥

यच्चिद्धि शश्वतामसींद्र साधारणस्यं । तं त्वा वयं हवामहे ॥७॥

यत् । चित् । हि । शश्वतां । असिं । इंद्र । साधारणः । त्वं । तं । त्वा । वयं । हवामहे ॥७॥

हे इंद्र त्वं यच्चिद्धि यस्मात्त्वमु शश्वतां बहूनां यजमानानां साधारणोऽसि । चिदिति पूरकः । इति
प्रसिद्धौ । तं तादृशं साधारणं त्वा त्वां वयं हवामहे । आह्वयामः । इतरेभ्यः पूर्णमिति भावः ॥

प्रातःसवन इदं ते सोम्यमिति होतुः प्रक्षितयाज्या । सूचितं च । इदं ते सोम्यं नधु मिषं वयं हवामहे
॥ अ० ५. ५. इति ॥

इदं ते सोम्यं मधुधुक्षत्रिभिर्नरः । जुषाण इंद्र तत्पिब ॥८॥

इदं । ते । सोम्यं । मधु । अधुक्षन् । अद्रिऽभिः । नरः । जुषाणः । इंद्र । तत् । पिब ॥८॥

हे इंद्र ते त्वदर्थमिदं सोम्यं सोमसंबन्धि मधुधुक्षत्रिभिर्नरभिर्मिषवसाधनीर्नरोऽस्मादीया जघ्नीर्न-
रयः । हे इंद्र तस्मिन् जुषावः प्रीयमाणः पिब ॥

विष्णो अर्यो विपश्चितोऽति ख्यस्तूयमा गहि । अस्मे धेहि अर्वो बृहत् ॥९॥

विष्णान् । अर्यः । विपःऽचितः । अति । ख्यः । तूयं । आ । गहि । अस्मे इति । धेहि ।
अर्वः । बृहत् ॥९॥

हे इंद्र अर्यः स्वामी त्वं विष्णान्विपश्चितः सोमपति ख्यः । अतिक्रम्य पन्न । तदर्थं तूयं चित्रमा गहि ।
आगत्य चास्मै अस्मासु बृहच्छ्रवोऽन्नं यशो वा धेहि ॥

दाता मे पृषतीनां राजा हिरण्यवीनां । मा देवा मघवा रिषत् ॥१०॥

दाता । मे । पृषतीनां । राजा । हिरण्यऽवीनां । मा । देवाः । मघऽवा । रिषत् ॥१०॥

हिरण्यवीनां हिरण्यवीतानां पृषतीनां राजेन्द्रो मे दाता भवतु । हे देवाः मघवेन्द्रो मा रिषत् । रिष्टो
मा भवतु ॥

सहस्रे पृषतीनामधि चंद्रं बृहत्पृषु । शुक्रं हिरण्यमा ददे ॥११॥

सहस्रे । पृषतीनां । अधि । चंद्रं । बृहत् । पृषु । शुक्रं । हिरण्यं । आ । ददे ॥११॥

अहं पृषतीनां गधां सहस्रेऽधुपरि धारितं बृहत्पृषु विष्णुतं चंद्रमाऽहदकं शुक्रं निर्मलं हिरण्यमा
ददे । स्त्रीकरोमोद्दिशानोतं ॥

नपातो दुर्गहस्य मे सहस्रेण सुरार्धसः । अर्वो देवेष्वक्रत ॥१२॥

नपातः । दुःऽगहस्य । मे । सहस्रेण । सुऽरार्धसः । अर्वः । देवेषु । अक्रत ॥१२॥

नपातोऽरचितस्य दुर्गहस्य दुःखं ग्राहमाणस्य मे संबन्धिनो जनाः सहस्रेणापरिमितेनैन्द्रक्षेत्रेण गवादि-
धनेन सुरार्धसः सुधनाः संतो देवेषु प्रीतिषु । इंद्रं प्रीत रत्नार्धः । अर्वोऽन्नं यशो वाकत । अन्नमन्ति त्वर्थः ॥ ४७॥

तरोभिर्व इति पंचदशर्षं सप्तमं सूक्तं प्रगाथपुष्पस्य कलिरार्धं । प्रथमातुतीयावयुजो बृहत्सो द्वितीया-
वयुर्ध्यादियुजः सतोबृहत्सः पंचदशी त्वनुष्टुप् । तथा चानुक्तमणिका । तरोभिः पंचोना कलिः प्रागाथः प्रागा-
थमंत्वानुष्टुप्ति ॥ महाप्रति निष्केवस्ते चार्हतनुचाशीतावेतसूक्तं । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । तरोभिर्वो
विद्वत्सुमितुत्तमासुवति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ अमिष्टोमेऽच्छावाकशस्त्रेऽयं प्रगाथः सोचियः । तथा च
सूचितं । तरोभिर्वो विद्वत्सु तरणिरित्तिवासतीति प्रगाथो सोचियानुरूपी । आ० ५. १६. इति ॥ चानुर्वि-
शिकेऽहस्यमेव प्रगाथः सोचियः । सूचितं च । तरोभिर्वो विद्वत्सु तरणिरित्तिवासति । आ० ७. ४. इति ॥

तरोभिर्वो विद्वत्सुमिदं सबाध ऊतये ।

बृहन्नायतः सुतसोमे अध्वरे हुवे भरं न कारिण्यं ॥१॥

तरःऽभिः । वः । विद्वत्ऽवसुं । इंद्रं । सऽबाधः । ऊतये ।

• बृहत् । गायतः । सुतऽसोमे । अध्वरे । हुवे । भरं । न । कारिण्यं ॥१॥

हे कलियः त्र्यो धूयं तरोभिर्वैरेकैरपेतं वैरेरेव वा विद्वत्सु वेदवत्सु धनविद्वत्सु सबाधो बाधा-
सहिता ऊतये रथबाध बृहत्समितत्सं वाचतः संतः परिचरति शिवः । ऊषति तदुच्यते । सुतसोमे सुतसो-
मोऽध्वरे यज्ञे सोमयानि । अहं च तमिदं ऊके । आह्वयामि । कलिच । भरं मतीरं कुटुंबपोषकं कारिकं
हितकरवशीलं जना संहितकरवाप्राप्तंति पुत्रादयश्चतस्रामृतमिदं ऊच इति ॥

न यं दुग्धा वरंते न स्थिरा मुरो मदे सुशिप्रमंधसः ।

य आदृत्या शशमानाय सुन्वते दाता जरिष उक्थ्यं ॥२॥

न । यं । दुग्धाः । वरंते । न । स्थिराः । मुरः । मदे । सुऽशिप्रं । अंधसः ।

यः । आऽदृत्य । शशमानाय । सुन्वते । दाता । जरिषे । उक्थ्यं ॥२॥

यं सुशिप्रमिदं दुग्धा दुर्धरा असुरादयो न वरंते न वारयंति संयामि । तथा स्थिरा देवा न वरंते । किंच मुरो मरणस्वभावा मनुष्या न वरंते । अंधसोऽस्य सोमस्य मदे मदाय सोमपात्रकृतायावृत्त्य यः शशमानाय शंसमानाय सुन्वतेऽभिष्ववं कुर्वते जरिषे सोषे च दाता भवति । किं । उक्थ्यं सुखं धनं । स रेजयतीत्युत्तरस्य संबंधः ॥

यः शक्रो मृक्षो अश्वो यो वा कीजो हिरण्ययः ।

स ऊर्वस्य रेजयत्यपावृत्तिमिदो गव्यस्य वृषहा ॥३॥

यः । शक्रः । मृक्षः । अश्वः । यः । वा । कीजः । हिरण्ययः ।

सः । ऊर्वस्य । रेजयति । अपऽवृत्तिं । इंद्रः । गव्यस्य । वृषऽहा ॥३॥

* यः शक्र इंद्रः कीतुणां वृषः शोधकः परिचरणीयो वा । यशस्व्यः । अश्वकुशलोऽश्वः । अश्ववाच्य इति स्तार्थिको यत् । मृषोऽश्वः प्रकाशितोऽश्व इव वर्तते । यो वा कीजः । कीज इत्यनुमतमाह । किमस्य कथं जात इति व - - - । यश्च हिरण्ययो हिरण्यमयशरीरः स एवमाश्वयभूत इंद्रो वृषहा गव्यस्य गोसमूहस्य । कीदृशस्य । ऊर्वस्य वज्रजस्तापावृत्तिमपवरणीयं रेजयति । कंपयतीत्यर्थः ॥

निखातं चिद्यः पुरुसंभृतं वसूदिद्वपति दानुषे ।

वजी सुशिप्रो हर्यश्च इत्करिदं क्रत्वा यथा वशत् ॥४॥

निऽखातं । चित् । यः । पुरुऽसंभृतं । वसु । उत् । इत् । वपति । दानुषे ।

वजी । सुऽशिप्रः । हरिऽश्वः । इत् । कर्त्त । इंद्रः । क्रत्वा । यथा । वशत् ॥४॥

निखातं चिद्वजी खात्वा स्थापितमपि संभृतं संगृहीतं यागदानादिकं कृत्स्नं पुत्र वज्र वसु धनमुदिद्वपति उद्वपत्यैव दानुषे यजमानाय । एवं यो देवः करोति स वजी सुशिप्रः सुहृन्हर्यश्च इत्करितयथावशत् इंद्र एव करोति । केनोपाधिना । कृत्वा कर्मणा यागिनोपाधिना । यथा वशत् धेन प्रकरिष्य कामयति तथा स एव करोति ॥

यद्यावंधं पुरुषुत पुरा चिच्छूर नृणां ।

वयं तत्त इंद्र सं भरामसि यज्ञमुक्थं तुरं वचः ॥५॥

यत् । वयं । पुरुऽस्तुत् । पुरा । चित् । शूर । नृणां ।

वयं । तत् । ते । इंद्र । सं । भरामसि । यज्ञं । उक्थं । तुरं । वचः ॥५॥

हे पुरुषुत वज्रभिः कुर्तेद्र मूर निखातं नृणां भेदनां कीतुणां संकांक्षात् पुरा । चिद्विस्तृपमर्थं । तद्विद्यामीमपि यद्यवंधं वजीकर्मणाः तदेव वचं तुरं तुर्यं ते तुभ्यमिदं सं भरामसि । संभरामः । किं तद्विद्वि चिच्छूरि । यज्ञं यागवीजं इतिवक्तव्यं यज्ञं वजी याज्यं । तस्य मिषतमं इतिः सोषं च संभराम इत्यर्थः ॥ ४८८ ॥

सचा सोमेषु पुरुहूत वज्रिवो मदाय द्युक्ष सोमपाः ।

त्वमिच्छि ब्रह्मकृते काम्यं वसु देष्टः सुन्वते भुवः ॥ ६ ॥

सचा । सोमेषु । पुरुहूत । वज्रिऽवः । मदाय । द्युक्ष । सोमऽपाः ।

त्वं । इत् । हि । ब्रह्मऽकृते । काम्यं । वसु । देष्टः । सुन्वते । भुवः ॥ ६ ॥

हे पुरुहूत वज्रमिराहूत हे वज्रिवो वज्रवन् वसु वुमन् सोमपाः सोमस्य पातः त्वं सोमेष्वभिषुतेषु मदाय धना सह भवेति शेषः । त्वमित्यनेव ब्रह्मकृते लोचकत्वे सुन्वते च काम्यं कमनीयं वसु धनं देष्टो दातुतमो भुवः । भवसि ॥

चातुर्विंशतिऽहनि माध्वादिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे वयमेनमिति वैकल्पिकोऽनुरूपः । तथा च सूचितं । वयमेनमिदा ह्यो यो रात्रा वर्षणीनां । आ० ७. ४. इति ॥

वयमेनमिदा ह्योऽपीपिमह वज्रिण्यं ।

तस्मा उ अद्य संमना सुतं भ्रा नूनं भूषत श्रुते ॥ ७ ॥

वयं । एनं । इदा । ह्यः । अपीपिम । इह । वज्रिण्यं ।

तस्मै । ऊं इति । अद्य । संमना । सुतं । भ्रा । आ । नूनं । भूषत । श्रुते ॥ ७ ॥

वयं वयमाणा एनमिदं वज्रिमिदेदानीं ह्यदिहापीपिम आप्याययाम सोमिन । तस्मा उ तस्मा एवाद्याच समना संमामार्थं सुतमभिषुतं सोमं भर हरत हे अप्यर्ध्यादयः । वृणमिदानीं श्रुते लोचि श्रुते सत्त्वा भूषत । आभवतु । आगच्छतु ॥

वृक्षद्विदस्य वारुण उरामधिरा वयुनेषु भूषति ।

सेमं नः स्तोमं जुजुषाण आ गृहीद्र प्र चिचया धिया ॥ ८ ॥

वृक्षः । चित् । अस्य । वारुणः । उरऽमधिः । आ । वयुनेषु । भूषति ।

सः । इमं । नः । स्तोमं । जुजुषाणः । आ । गृहि । इन्द्र । प्र । चिचया । धिया ॥ ८ ॥

वृक्षद्विदस्योऽपि वारुणो वारधिता सर्वस्य सप्तपुरामधिः शत्रूणां मार्गे गच्छतां मधिता सप्तपक्षेन्द्रस्य वयुनेषु मर्मेषु प्रक्षानेषु आ भूषति । आगच्छमेव भजति । अतीवर्हिऽकोऽपीन्द्रस्त्रागच्छो भवतीत्यर्थः । यदा ॥ सेति कर्मणि षष्ठी । अमुमिन्द्रसुतस्यो वृक्षोऽपि वयुनेषु लोचिष्या भूषति । स त्वमिमं नः स्तोमं जुजुषाणः मोक्षमाह आ वहि । आगच्छ । हे इन्द्र चिचया धिया कर्मणा सुतिवचनेन निमित्तेन प्र प्रकर्षेणा वहि । शीघ्रमागच्छ ॥

चातुर्विंशतिऽहनि माध्वादिनसवनेऽच्छावाकशस्त्र एव कद्रू न्विति कद्रूतमाधः । कद्रू न्वस्त्राकृतमिति कद्रूतः प्रनाथाः । आ० ७. ४. इति हि सूचितं ॥

कद्रू न्वस्याकृतमिन्द्रस्यास्ति पौंस्यं ।

केनो नु कं ओमतेन न शुश्रुवे जनुषः परि वृषहा ॥ ९ ॥

कद्रू । ऊं इति । नु । अस्य । अकृतं । इन्द्रस्य । अस्ति । पौंस्यं ।

केनो इति । नु । कं । ओमतेन । न । शुश्रुवे । जनुषः । परि । वृषऽहा ॥ ९ ॥

अक्षिद्रस्य कद्रुं नु किं नु खलु पीक्षं पीचमकृतमनाचारितमसि । सर्वमपि वृचवधादिकमनेन कृतमेव
इतः परं न किंच पीक्षं कृतमस्योत्तर्यः । सोके स्वल्पमपि यः पुंस्त्वं कुर्यात्स तेन सूयतेऽयं नु न सुत एतदुच्यते ।
केनो नु कं केन खलु ओमतेन अवधीयेन पुंस्त्वेन न मुमुवे । न सूयते । किं कतिपयेरेवाहीभिः कृतेन भोजाह ।
अयं वृचहा वृचस्वातिप्रबलस्य इत्यायं जनुषः परि जन्मप्रभृति क्रियमासीः सामर्थ्यैः सूयते । वृचहत्वं तत्पुंस्त्वप्र-
दर्शनाद्योतनाय । यथा वृचहननं सर्वैः सूयते तद्वदभ्यान्वपीति भावः ॥

कद्रुं महीरधृष्टा अस्य तविषीः कद्रुं वृचघ्नो अस्तृतं ।

इंद्रो विश्वान्वेकनाटौ अहर्दृश उत क्रत्वा पत्नीरभि ॥ १० ॥

कत् । ऊं इति । महीः । अधृष्टाः । अस्य । तविषीः । कत् । ऊं इति । वृचऽघ्नः । अस्तृतं ।

इंद्रः । विश्वान् । वेकऽनाटान् । अहःऽदृशः । उत । क्रत्वा । पत्नीन् । अभि ॥ १० ॥

कद्रुं कदा खल्वेक्षिद्रस्य तविषीर्वलान्वधृष्टा अधृष्टान्वधर्षकास्त्रासन् । कद्रुं कदा नु खलु वृचघ्नो वृचहं-
रिद्रस्य इतस्त्वमस्युतमहिसितमभवत् । न कदाचिदित्य ----- व्ययं हं अभवदित्यर्थः । अथवास्य महान्ति
वक्तानि सेनासचर्यानि कदाप्यधृष्टान्वधर्षकैरहिसितानि तथा वृचघ्नो शारीरं वलमस्युतमवीरहंस्यं । ईदृशेन
द्विविधेन वलेनेंद्रो विश्वान् सर्वान्वेकनाटान् । अनेन कुसीदिनो वृद्धिजीविनो वार्धुषिका उच्यते । कुचं
तद्वात्यतिः । वे इत्यपधंशो द्विशब्दार्थः । एकं कार्पापणमुष्णिकाय प्रयच्छन् द्वौ मह्यं दातव्यं --- नयेन
दर्शयति ततो द्विशब्देनैकशब्देन च नाटयतीति वेकनाटाः । तानहर्दृशः । अहःशब्देन तदुत्पादक आदित्यो
ऽभिधेयो भवति । तं पश्यतीत्यहर्दृशः । जनु सर्वे सूर्यं पश्यन्ति कोऽप्तातिशय इति उच्यते । इहैव जन्मनि सूर्यं
पश्यन्ति न जन्मांतरे । जुष्यका अयष्टारीऽधि तमसि मज्जन्ति । अथवा लौकिकान्विवाहानि पश्यन्ति न पारलौ-
किकान्वधृष्टानि । वृष्टप्रधाना हि नास्तिकाः । अतो --- शान् पत्नीन् पणिसदृशाऽऽकूट्रकल्याण । उतशब्द
एवार्थः । क्रावोत कर्मणैव ताडनादिव्यापारेणीवानि भवतीति शेषः । यद्वा । पत्नीनुत पत्नीनिवाभिभवति न
यष्टारं । पत्नीनां निंदा अर्थेति । गोरचकानापणिकांस्तथा काचकुशीलवान् । प्रेषान्वाधुषिकांश्च विप्रान्
सूद्रवदाचरेत् । मनु० ८. १०२. इति ॥ ४९ ॥

वयं घां ते अपूर्व्येद्र ब्रह्माणि वृचहन ।

पुरुतमांसः पुरुहूत वज्रिवो भृतिं न प्र भरामसि ॥ ११ ॥

वयं । घ । ते । अपूर्व्या । इंद्र । ब्रह्माणि । वृचऽहन् ।

पुरुऽतमांसः । पुरुऽहूत । वज्रिऽवः । भृतिं । न । प्र । भरामसि ॥ ११ ॥

हे इंद्र वयं च खलु ते तवापूर्व्या नूतनानि ब्रह्माणि परिवृढानि सोपाणि प्र भरामसि संभरामः पुरुत-
मांसो वज्रतमा वयमृत्विग्यजमानकृपेण वृचहन वृचस्य इतः पुरुहूत वज्रभिराहूत हे वज्रिवो वज्रपुच्छिद्र ।
किमिव । भृतिं न भृतिमिव । तं यथा नियमेन प्रयच्छन्ति तद्वत् । नियमेन प्रदानतात्पर्याभूतिवृद्धांतत्त्वम-
विरचं ॥

पूर्वींश्चिद्रि ते तुविकूर्मिन्नाशसो हवैत इंद्रोत्तर्यः ।

तिरिचिद्र्यः सवना वसा गहि शविष्ठ शुधि मे हवै ॥ १२ ॥

पूर्वीः । चित् । हि । ते इति । तुविऽकूर्मिन् । आऽशसः । हवैते । इंद्र । उत्तर्यः ।

तिरः । चित् । अर्यः । सवना । आ । वसो इति । गहि । शविष्ठ । शुधि । मे । हवै ॥ १२ ॥

हे तुविकूर्मिन् वज्रकर्मत्रिद्रि ते त्वहि पूर्वीर्ब्रह्मनाशव आशंसनानि क्षितानि ततोततो रवाच स्वयं-

क्षिता बभूवु इवन्त आद्रयन्ति खोतारोऽपि । अतोऽयोंऽरेः सवना सवनामि तिरक्षितिरक्षुत्तारोन्वा तिर-
क्षुत्तासासवनाम्बिलस्य हे वसो वासकेन्द्र आ गहि । आगच्छ । अतो हे शविष्ठातिशयेन बलवन् मे इव
बुधि । शृणु ॥

वयं घा ते त्वे इष्टिं विप्रा अपि षसि ।

नहि त्वदन्यः पुरुहूत कश्चन मघवन्नस्ति मर्दिता ॥ १३ ॥

वयं । घ । ते । त्वे इति । इत् । ऊं इति । इष्ट । विप्राः । अपि । स्मसि ।

नहि । त्वत् । अन्यः । पुरुहूत । कः । चन । मघवन् । अस्ति । मर्दिता ॥ १३ ॥

हे इन्द्र वयं घ वयं क्षत्रु ते तव स्वभूताः । अतस्त्वे इत्त्वमेव विप्रा मेधाविनः खोतारोऽपि षसि । अपिः
संभावनायां । त्वदधीनाः कील्यर्थः । अन्यान्विहायिन्द्र एव वर्तते । तस्मिन्कोऽतिशय इति आह । हे पुरुहूत
त्वदन्यः कश्चन हे मघवन् मर्दिता सुखयिता नास्ति ॥

त्वं नो अस्या अमतेरुत क्षुधोऽभिर्गस्तेरव स्पृधि ।

त्वं न ऊती तव चिचया धिया शिक्षा शचिष्ठ गातुवित् ॥ १४ ॥

त्वं । नः । अस्याः । अमतेः । उत । क्षुधः । अभिर्गस्तेः । अव । स्पृधि ।

त्वं । नः । ऊती । तव । चिचया । धिया । शिक्ष । शचिष्ठ । गातुवित् ॥ १४ ॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मान्मा अमतेर्दारिद्र्यात्मिकाया उतापि च क्षुधोऽभिर्गस्तेर्मिदायाश्च सकाशाद्बु स्पृधि ।
अवमोचय । किंच त्वं नोऽस्मात् तवोक्त्या चिचया धिया विविचिय कर्मणा शिक्ष । दंष्ट्रमिमर्त । हे शविष्ठ
गातुविकार्यश्च उपायश्चस्त्वं ॥

सोम इवः सुतो अस्तु कलंयो मा विभीतन ।

अपेदेष्ट ध्वस्मारयति स्वयं घेषो अपायति ॥ १५ ॥

सोमः । इत् । वः । सुतः । अस्तु । कलंयः । मा । विभीतन ।

अप । इत् । एषः । ध्वस्मा । अयति । स्वयं । घ । एषः । अप । अयति ॥ १५ ॥

सोमः सुतोऽभिपुतो वो युष्माकं संबन्धस्त्वित् । भवत्वेवेन्द्राय । हे कलंयः । कस्मिन्हर्षेर्घातयः पुत्राणां
संबन्धते । घृयं मा विभीतन । भीता मा भवत । भीतभावे कारयमाह । एष ध्वस्मा ध्वंसको राक्षसादिर-
पायति । अपनच्छेदिन्द्रसामर्थात् । स्वयं च स्वयमेवैषोऽपायति । उ इति पूरकः । पुनरुक्तिर्दाढ्याया ॥ १५० ॥

त्वात्मिकविंशत्युपमष्टमं सूक्तं । अष्टाशुक्लमष्टिका । त्वास्तु शैका मत्स्यः कामदो मित्रावरुणिर्मन्त्रो वा
बहवो वा मत्स्या वाक्पण्डा आदित्वागबुवन । संमदाश्चक महाभीनस्य पुत्रो मत्स्यो यद्वा मित्रावरुणयोः
पुत्रो मान्त्रोऽथवा बहवो वा मत्स्या वाक्पण्डाः संतो बन्धनमोषायादित्वागबुवन । अतस्य एवर्षयः । परं
शब्दं प्राग्वत्प्रतिरिति परिभाषया वाच्यी कंदः । आदित्वा देवता ॥ सूक्तमिजियोगं वैमिकः ॥

त्याकु क्षत्रियो अव आदित्यान्वाचिषामहे । सुमृळीकौ अभिष्टये ॥ १ ॥

त्यान् । नु । क्षत्रियान् । अवः । आदित्यान् । याचिषामहे । सुमृळीकान् । अभिष्टये ॥ १ ॥

मांशानादित्यान् चक्षिमांशान्वा चक्षिषामहो रचयं वाचिषामहे । वाचामहे । कीदृशान् । सुमृळीकान्

सुष्ठु सुचयितुम् । किमर्थं । अभिष्टथेऽभिगमनायाभिमताय वा । मत्स्यपथे जातमिर्गमनं प्रार्थितमितरपथेऽभि-
मतमिति विवेकः ॥

मिचो नो अत्यंहतिं वरुणः पर्षदर्यमा । आदित्यासो यथा विदुः ॥२॥

मिचः । नः । अति । अंहतिं । वरुणः । पर्षत् । अर्यमा । आदित्यासः । यथा । विदुः ॥२॥

मिचो वरुणोऽर्यमादित्यास आदित्या नोऽस्मानंहतिमति पर्षत् । अतिगयंतु । ते यथा विदुः येन मकारेण
दुःसहं जानंति तथाति पर्षदिति । इतरपथेऽंहतिं पापमति पर्षदिति ॥

तेषां हि चित्रमुक्थ्यं वरुणमस्ति दाशुषे । आदित्यानामरंकृते ॥३॥

तेषां । हि । चित्रं । उक्थ्यं । वरुणं । अस्ति । दाशुषे । आदित्यानां । अरंऽकृते ॥३॥

तेषामादित्यानां हि खलु चित्रं चायनीयमुक्थ्यं सुखं वरुणं धनमस्ति दाशुषे हविर्दात्रेऽरंकृतेऽरंकृते
पर्याप्तकारिणे यजमानाय दातव्यं धनमसीति ॥

महि वो महातामवो वरुण मिचार्यमन् । अवांस्या वृणीमहे ॥४॥

महि । वः । महातां । अवं । वरुण । मिचं । अर्यमन् । अवांसि । आ । वृणीमहे ॥४॥

हे वरुणादयः महातां वोऽवो रचयं महि महाशुषे हविर्दात्रे करणीयमस्ति । अतोऽवांसि रचयाम्वा
वृणीमहे ॥

जीवाञ्जो अभि धेतुनादित्यासः पुरा हयात् । कर्द्धं स्थ हवनश्रुतः ॥५॥

जीवान् । नः । अभि । धेतुन् । आदित्यासः । पुरा । हयात् । कर्त्तुम् । ह । स्थ । हवनऽश्रुतः ॥५॥

हे आदित्यास आदित्याः नोऽस्मादिदानीं जोवाजीवतः सतोऽभि धेतुन् । अभिधावत । अभिधावनं
कुरुत । पुरा हयाहननाश्रुतेः पूर्वं । कर्त्तुम् । ह । भवत । हे हवनश्रुत आह्वानश्रोतारः । आह्वानं श्रुत्वा शीघ्र-
मागच्छतेति ॥ ॥५॥

यज्ञः आंताकं सुन्वते वरुणमस्ति यच्छर्दिः । तेना नो अधि वोचत ॥६॥

यत् । वः । आंताय । सुन्वते । वरुणं । अस्ति । यत् । छर्दिः । तेन । नः । अधि । वोचत ॥६॥

आंताय कर्मणः सुन्वतेऽभिपुण्यते यजमानाय दातव्यं यद्वरुणं वरणीयं धनं वो युष्माकमस्ति यज्ञ छर्दिः
सुखवासयोर्व्यं गृहमस्ति तेन हवेनास्मान्नीययित्वा नोऽस्मानधि वोचत । अधिवचनं कुरुत ॥

अस्ति देवा अंहोरुर्वस्ति रत्नमनागसः । आदित्या अमृतैनसः ॥७॥

अस्ति । देवाः । अंहोः । उरु । अस्ति । रत्नं । अनागसः । आदित्याः । अमृतऽएनसः ॥७॥

हे देवाः अंहोर्हंतुः पापशीलश्रोत्रं । महत्यापमस्ति । अनागसोऽपापस्त रत्नं रमणीयं सुकृतं अमृतं
ऽस्ति । ततो हे आदित्या अमृतैनसोऽमृतपापाः । अतोऽस्मादभिमतं कुरुतेति भावः ॥

मा नः सेतुः सिषेदयं महे वृणक्तु नस्परि । इन्द्र इजि श्रुतो वृषी ॥८॥

मा । नः । सेतुः । सिसेत् । अयं । महे । वृणक्तु । नः । परि । इन्द्रः । इत् । हि । श्रुतः । वृषी ॥८॥

नोऽस्मान् शेतुर्वंधकी वाको मा विधत् । मा बध्नातु । नोऽस्माकं महि कर्मणे परि वृणक्तु । परिवर्जयतु वाचात् । नः । इन्द्र इदिन्द्र एष श्रुतो विश्रुतो वशी सर्वस्व वशीकर्ता । स परि वृणक्तु ॥

मा नो मृचा रिपूणां वृजिनानांमविष्यवः । देवा अभि प्र मृक्षत ॥९॥

मा । नः । मृचा । रिपूणां । वृजिनानां । अविष्यवः । देवाः । अभि । प्र । मृक्षत ॥९॥

हे अविष्यवो रक्षितुमिच्छन्तो देवाः नोऽस्मान्वृजिनानां हिंसकानां रिपूणां मृचा । मृचिर्हिंसाकर्मा । चतुरेण मर्चयता, सुपेशसा । आ० गृ० १. १७. १५. । इत्यादिषु तथा वृष्टत्वात् । हिंसकेन जालेन मामि प्र मृक्षत । अभिमर्शनमुपरि जालस्य प्रेरणं मा कुर्वत । यदा । मृचा.जालेन प्राप्ता बाधा नोऽस्माकं मा भवतु । हे देवाः धूयं च परिमार्जयत । परिहरत ॥

आधानि पवमानेष्टिभूत त्वामदित इत्यनुवाक्या । सूचितं च । उत त्वामदिते महि महीम् पु मातरं । आ० २. १. । इति ॥ आदित्यपत्नी वपाया अनुवाक्यमेव । सूचितं च । उत त्वामदिते मङ्गनेहो न उद्वज्जि । आ० ३. ८. । इति ॥

उत त्वामदिते मस्रहं देव्युप ब्रुवे । सुमृळीकामभिष्टये ॥१०॥

उत । त्वां । अदिते । महि । अहं । देवि । उप । ब्रुवे । सुऽमृळीकां । अभिष्टये ॥१०॥

हे महि महत्यदिते देवमातर्देवि त्वामहं मत्स्यप्रमुखोऽहमुप ब्रुवे । उपेत्य सौमि । कीदृशीं । सुमृळीकां सुष्ठु सुखयिषीं । किमर्थं । अभिष्टयेऽभिमताय ॥ ॥५२॥

पथिं दीने गभीर आं उयंपुचे जिघांसतः । मार्किस्तोकस्य नो रिषत् ॥११॥

पथिं । दीने । गभीरे । आ । उयंऽपुचे । जिघांसतः । मार्किः । तोकस्य । नः । रिषत् ॥११॥

हे अदिते आ पथिं । सर्वतः पातयसि । दीने भीषि गभीर उदके । उदकनामितत् गभीरं गहनमिति तन्नामसु पाठात् । उयंपुचे । उजूयाः पुचा यस्मिन् तत् । तस्मिन्नुदके जिघांसतो हिंसतो आकां तोकस्वास्माकं तनयस्य तनयं माकी रिषत् । मैव हिंसां करोतु ॥

आदित्यस्य पद्मावनेहो न इति पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूचितं च । अनेहो न उद्वज्जिऽदितिर्ह्यवनिष्ट । आ० ३. ८. । इति ॥

अनेही न उरुव्रज उरुचि वि प्रसर्तवे । कृधि तोकाय जीवसे ॥१२॥

अनेहः । नः । उरुऽव्रजे । उरुचि । वि । प्रऽसर्तवे । कृधि । तोकाय । जीवसे ॥१२॥

अनेहोऽपापान्नोऽस्मान् हे उद्वज्जि विस्तीर्णनमने । दूरमियमदितिर्भूमिरूपा यता भवत्यतिविश्रुतत्वात् । अश्वबोरनमने धीरे हे उरुचि उदत्तं वि प्रसर्तवेऽभिसरत्वात् कृधि । कृष्ट । कसी । तोकाय पुत्राय मत्स्याय जीवसे जीवनाय । यथा जीविनापुत्राभ्यर्चितुं तपोदत्तं कुर्विति ॥

ये मूर्धानः क्षितीनामदब्धासुः स्वयंशसः । व्रता रक्षन्ते अदुहः ॥१३॥

ये । मूर्धानः । क्षितीनां । अदब्धासुः । स्वऽयंशसः । व्रता । रक्षन्ते । अदुहः ॥१३॥

ये मूर्धानः सर्वेषां मूर्ध्नानीषा उद्वज्जन्तः क्षितीनां मनुष्यानामदब्धासोऽहिंसकाः स्वयंशसः स्वावतकी-
र्तव्यो व्रतं व्रतावकाहीनाभि कर्माणि रक्षन्ते पातयन्तिऽदुहोऽद्विग्वारः संतः ॥

ते न आ॒सो वृ॒काणा॒मादि॒त्यासो मु॒मोच॑त । स्ते॒नं व॒द्धमि॑वादि॒ते ॥१४॥

ते । नः । आ॒सः । वृ॒काणां । आदि॒त्यासः । मु॒मोच॑त । स्ते॒नं । व॒द्धं ऽइ॒व । अदि॒ते ॥१४॥

हे आदित्यास आदित्याः ते यूयं नोऽस्मान् वृकाणां हिंसकानामदातॄणां वाक् आस्तात्सकाशाकुमोचत । विमोचत । विमोचनं कुरुत स्तेनं वद्धमिव । हे अदिते त्वं य मोचयास्यानिति ॥

अपो॒ घु रं इ॒यं श॒रूरादि॒त्या अप॑ दु॒र्मतिः॑ । अ॒स्मदे॒त्वज॑घ्नुषी ॥१५॥

अपो॒ इति॑ । सु । नः । इ॒यं । श॒रूः । आदि॒त्याः । अप॑ । दुः॒ऽम॒तिः । अ॒स्मत् । ए॒तु ।

अज॑घ्नुषी ॥१५॥

हे आदित्याः इयं शरूहिंसिका प्रसितिर्जालिकपेरिताजघ्नुषहिंसती सत्यसदक्षतः सु सुहयो एतु । अपवच्छेव । तथा दुर्मतिर्दुष्टा मतिरप्यजघ्नुषस्तोऽपगच्छतु ॥ ॥१५॥

श॒श्वद्धि॒ वः सु॒दानव॑ आदि॒त्या ज॒तिभिर्व॑यं । पुरा॒ नूनं॑ बु॒भुज्महे॑ ॥१६॥

श॒श्वत् । हि । वः । सु॒दान॒वः । आदि॒त्याः । ज॒तिभिः । व॒यं । पुरा॒ । नूनं॑ । बु॒भुज्महे॑ ॥१६॥

हे सुदानवः सुदाना हे आदित्याः वो युष्माकमूतिमी रचामिर्वयं पुरा भूजमिदानीमपि शश्वत्सर्वदा बुभुज्महे । यदा । शश्वद्भ्रमोगाभुज्महे ॥

श॒श्वंतं॑ हि प्र॒चेत॑सः प्र॒तिय॑तं चि॒देन॑सः । दे॒वाः कृ॒णु॒थ जी॒वसे॑ ॥१७॥

श॒श्वंतं॑ । हि । प्र॒ऽचे॒त॒सः । प्र॒ति॒ऽय॑तं । चि॒त् । ए॒न॑सः । दे॒वाः । कृ॒णु॒थ । जी॒वसे॑ ॥१७॥

हे प्रचेतसः प्रकृष्टमाद्या हे देवाः शश्वंतं वज्रमपि प्रतियतं चित् प्रतिगच्छतमपि शश्वतेनसः पापका कर्तारं । शश्वतेनसः पापकृतः ॥ अत्ययेन वज्रवचनं ॥ पापकर्तारं जीवसे जीवनायास्याकं कृणुथ । कुरुत । अस्मात्तो विद्युत्तमिति शेषः ॥

तत्सु॒ नो न॒थ्यं स॒न्यसे॑ आदि॒त्या यन्मु॑मोचति । ब॒न्धाद्ध॒द्धमि॑वादि॒ते ॥१८॥

तत् । सु । नः । न॒थ्यं । स॒न्यसे॑ । आदि॒त्याः । यत् । मु॒मोच॑ति । ब॒न्धात् । व॒द्धं ऽइ॒व ।

अदि॒ते ॥१८॥

तद्वन्धकं नोऽस्माकं सु सुपु नथं सुत्वं सन्यसे संमजनाय भवतु । अस्माकं मोचनेन सुत्वं भवत्वित्यर्थः । हे आदित्या अदितेः पुषा हे अदिते त्वदगुयहादस्मोचति मुंचत्वस्मान् बंधनसाधनं पूर्वं यत्प्रतिबंधकत्वादासीत् तदेव युष्मदगुयहादस्माभुंचतु । यदा । युष्माकं यद्बन्धनमस्माभुंचति तत्सुपु सुत्वं संमजनाय भवत्विति शेषः ॥

ना॒स्माक॑मस्ति॒ तत्तर॑ आदि॒त्यासो अति॑ष्कदे । यू॒यम॒स्मभ्य॑ मृ॒ळत॑ ॥१९॥

न । अ॒स्माकं॑ । अ॒स्ति॒ । तत् । तरः । आदि॒त्यासः । अ॒ति॒ऽस्क॑दे । यू॒यं । अ॒स्मभ्य॑ ।

मृ॒ळत॑ ॥१९॥

हे आदित्यास आदित्याः युष्माकर्तृकस्तरी वेनोऽस्माकं नाकि यो वेनो बंधकाज्जाहादतिष्कदेऽस्माकमतिष्कदेनाय प्रमथति । अतो यूयमस्मभ्यं मृळत । तत्तादृशं तरः कुरुतित्यर्थः ॥

मा नो हेतिर्विवस्वत आदित्याः कृचिमा शरुः । पुरा नु जरसो वधीत् ॥२०॥

मा।नः।हेतिः।विवस्वतः।आदित्याः।कृचिमा।शरुः।पुरा।नु।जरसः।वधीत्॥२०॥

हे आदित्याः नोऽस्मान्विवस्वतो विवस्वत्युचस्व यमस्व । पुचि पितृशब्दः । तस्व हेतिरायुधभूता कृचिमा क्रियया निष्पन्ना शर्चर्हसिका प्रसितिः पुरा पूर्वं निदानीं । सर्वदेवार्थः । जरस इदानीं जीर्णान्मा वधीत् । मा हिंसात् ॥

वि षु षेधो अंहतिमादित्यासो वि संहितं । विष्वग्वि वृहता रपः ॥२१॥

वि।सु।षेधः।वि।अंहति।आदित्यासः।वि।संहितं।विष्वक्।वि।वृहत्।रपः॥२१॥

हे आदित्यास आदित्याः षेधो षेष्टुन् सु सुपु वि वृहत् । उच्यते । नाशयतेत्यर्थः । तथाहतिं पातकं पापं वि वृहत् ॥ इतिरेह च । उ० ४. ६२. । इत्यतिप्रत्ययः ॥ तथा संहितं आत्वं वि वृहत् । तथा रपः पापं सर्वं विष्वन्विषुचीनं वि वृहत् । रपो रिप्रमिति पापनामनी भवतः । नि० ४. २९. । इति यास्कः ॥ ॥४॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थोऽस्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्मेत तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

षष्ठे चतुर्थमध्यायं श्रीमायणमुतः सुधीः । व्याख्याय सायणाचार्यः पंचमं व्याकरोत्वच ॥

तथा त्वा रथमित्येकोनविंशत्युचं नवमं सूक्तं । अवेद्यमनुक्रमणिका । आ खिकोना प्रियमेध आदावगुप्तमुखासुषासुखारोऽत्वाः षट्कुषाश्वमेधयोर्दानक्षुतिरिति । आगिरसः प्रियमेध अषिः । प्रथमाचतुर्थीसप्तमीदशम्योऽनुभुमः शिष्टाः परं गायत्रिमिति परिभाषया गायत्र्यः । अततः षट्कुषाश्वमेधयोर्दानं सूचते । अतस्मात्सहिवताकाः । शिष्टा अनुक्तपरिभाषयिन्नाः ॥ सूक्तविनियोगो भिन्निकः ॥ आसुषो मरुत्वतीयस्य प्रतिपत् । तथा च सूचितं । आ त्वा रथं यद्योतय इदं वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपद्गुपरी । आ० ५. १४. । इति ॥ महाव्रतादिष्वपि यच्च तुषांतरं न विधीयते तच्च सर्वत्रायमेव प्रतिपन्नवति ॥

आ त्वा रथं यद्योतये सुन्नायं वर्तयामसि । तुविकूर्मिमृतीषहमिन्द्र शविष्ठ सत्पते ॥१॥

आ।त्वा।रथं।यथा।उतये।सुन्नायं।वर्तयामसि।तुविऽकूर्मि।मृतिऽसहं।शविष्ठऽसहं॥

इंद्र।शविष्ठ।सत्पते॥१॥

हे इंद्र त्वा त्वामा वर्तयामसि । आवर्तयामः । किमर्थं । उतयेऽस्माकं रथणाय सुन्नाय सुन्नाय च । किमिष । रथं यथा । रथं यद्योतये सुन्नाय आवर्तयति तद्वत् । कीदृशं त्वां । तुविकूर्मिं बज्रकर्मात्ममृतीषहं हिंसकानामभिभवितारं । हे इंद्र शविष्ठातिशयेन बलवन् हे सत्पते सतां पालक त्वामिति समन्वयः ॥

तुविष्णुषु तुविक्रतो शचींशो विश्वया मते । आ पंप्राय महित्वना ॥२॥

तुविऽष्णुषु।तुविक्रतो।इति।तुविऽक्रतो।शचीऽवः।विश्वया।मते।आ।पंप्राय॥

महिऽत्वना॥२॥

हे तुविशुष्म प्रभुतवस हे तुविश्रुतो वज्रकर्म्मन् । अथवा वज्रप्रश्न कर्मणः पुण्यनिधानात् । हे शचीवो वज्रकर्म्मोपेत मते पूजनीयेन्द्र विश्वया विश्वव्याप्तिन महित्वेना महित्वेना पप्राथ । आपूरितवानसि । अविश्रे-
वादिश्वमित्यर्थः ॥

यस्य ते महिना महः परि ज्मायंतमीयतुः । हस्ता वज्रं हिरण्यं ॥३॥

यस्य । ते । महिना । महः । परि । ज्मायंतं । ईयतुः । हस्ता । वज्रं । हिरण्यं ॥३॥

महो महतो यस्य ते तव । यच्छब्दः प्रकृतपरामर्शकः । प्रकृतं गूढमृगद्वयं । तत्तत्तुविश्रुतमृतीवहमित्या-
युक्तलक्षणस्य तत्त्वार्थः । महिना महत्त्वेन हस्ता तव हस्ता हस्ती ज्मायंतं पुच्छिन्वां सर्पती व्यामुवंतं हिरण्यं
हिरण्यमयं वज्रमीयतुः परिगृह्णीतः । सर्वदाकाकं भयनिवारणार्थेति भावः ॥

पुण्याभिप्रायवद्दहयोर्द्वितीयेऽहनि विश्वानरस्येति प्रतिपन्नपुत्रः । सूचितं च । विश्वानरस्य वस्यतिमिन्द्र
रत्सोमया एक इति मन्त्रत्वतीयस्य प्रतिपदगुचरी । आ० ७. ६. इति ॥

विश्वानरस्य वस्यतिमनानतस्य शर्वसः । एवैश्च चर्षणीनामृती हुवे रथानां ॥४॥

विश्वानरस्य । वः । पतिं । अनानतस्य । शर्वसः । एवैः । च । चर्षणीनां । ऊती ।
हुवे । रथानां ॥४॥

विश्वानरस्य विश्वाग्रभूतप्रभुतस्मानानतस्य शर्वसो वस्यस्य पतिं स्वामिनमिन्द्र वा ।
अर्धेन्द्रसंबन्धिना मन्त्रतोऽपि संकीर्त्येति । हे मन्त्रतः वः । युष्माकमित्यर्थः । यद्यपि मन्त्रसंश्लेषं नास्ति तथापि
व इति सामर्थ्यात्कथ्यते । युष्माकं चर्षणीनामिन्द्रस्य सेनारूपाणां वो युष्माकं गमयैरिति सामानाधिकरस्यं ।
युष्माकं रथानां चोत्तूतिभिर्मन्त्रैश्च सह ऊवे । आह्वयानि । मनुमी रथैर्मनुभिर्मन्त्रैश्च सह ऊव इत्यर्थः ।
यदा । हे यजमानाः युष्मादीयाः सेनिकाः सरथा यदा प्रविशन्ति युष्माद्य संयामं तदानीं तेषां साहाय्यायेन्द्र
ऊव इत्यर्थः ॥

अभिष्टये सदावृधं स्वमींहेषु यं नरः । नाना हवैत ऊतये ॥५॥

अभिष्टये । सदाऽवृधं । स्वःऽमींहेषु । यं । नरः । नाना । हवैते । ऊतये ॥५॥

हे यजमानाः युष्माकमभिष्टये साहाय्यार्थमभिजगतामभिष्टये वा सदावृधं सर्वदा वर्धयंतं शिवकान्
स्वयं सर्वदा वर्धमानं वा ऊव इति शेषः । यं स्वमींहेषु संयामेषु नरो नेतारो मनुष्या नाना वज्रप्रकारं
हवैते आह्वयन्तूतये रथार्थं तं ऊव इति शेषः ॥ ११ ॥

परोमाचमृचीषममिन्द्रमुयं सुरार्धसं । ईशानं चित्सूनां ॥६॥

परःऽमाचं । अृचीषमं । इन्द्रं । उयं । सुऽरार्धसं । ईशानं । चित् । वसूनां ॥६॥

परोमाचं । परा माचा यस्य तादृशं । अथवा मीयत इति माचं दूरदेशः । ततः परस्तादृशतमानमपरि-
मितस्वरूपं । तच्चायुचीषममृचा सुता समं । यद्यप्यपरिच्छिन्नः तथापि सुतिर्यावन्माचं विषयीकरोति । तत्सम
इत्यर्थः । तदेवाह । इन्द्रं परमैश्वर्यवीजत्वादिष्वायुर्गुणस्वरूपसुयसुवृक्षं सुरार्धसं । राध इति धननाम
श्रीमन्धनं श्रीमन्नामं वेशानं चिदीश्वरं च । तेषां । वसूनामसम्भवं प्रदेयानां गवादिधनानां । एवंमहापुमाच-
मिन्द्र ऊव इति शेषः ॥

तृतीयेऽहनि मन्त्रत्वतीये तंतमिदिति प्रतिपन्नपुत्रः । सूचितं च । तंतमिन्द्राध्वे नहि यच्च इन्द्रस्य सीमाः
। आ० ७. १०. इति ॥

तंतमिद्रार्धसे मह इद्रं चोदामि पीतये । यः पूर्व्यामनुष्टुतिमीशे कृष्टीनां नृतुः ॥७॥
तंतं । इत् । राधसे । महे । इद्रं । चोदामि । पीतये । यः । पूर्व्या । अनुऽस्तुतिं ।
ईशे । कृष्टीनां । नृतुः ॥७॥

तं तमिन्तमेवेंद्रं । सर्वेष्वपि यागकालेषु तमेवेंद्रमित्यर्थः । तं प्रति चोदामि प्रेरयामि क्षुतिं पीतये
सोमपाशाय । ततः को ज्ञाम इति उच्यते । महे महते राधसे धनाय प्रभूतधननामार्थं । यो नृतुः फलस्य
भेता देवः पूर्वा पूर्वं भवां यज्ञसुखस्यामनुष्टुतिमनुक्रमेण क्रियमाणां क्षुतिं कृष्टीनां मनुष्याणामुत्तिषां संबंधि-
नीमीशे ईहे ओतुं तं चोदामीति संबंधः ॥

न यस्य ते शवसान सख्यमानंशं मर्त्यैः । नकिः शवांसि ते नशत् ॥८॥

न । यस्य । ते । शवसान । सख्यं । आनंशं । मर्त्यैः । नकिः । शवांसि । ते । नशत् ॥८॥

हे शवसान वसवमिन्द्र यस्य ते तव सख्यं मर्त्यो मरणधर्मा मनुष्यो ज्ञानं न व्याप्नोति ते शवांसि
वसान्यपि नकिर्नैव नशत् । व्याप्नोति ॥

त्वोतासस्त्वा युजाप्सु सूर्ये महद्धनं । जयेम पृतसु वज्रिवः ॥९॥

त्वाऽर्कतासः । त्वा । युजा । अप्सु । सूर्ये । महत् । धनं । जयेम । पृतसु । वज्रिवः ॥९॥

हे इन्द्र त्वोतासस्त्वया रचितास्त्वा त्वया युजा सहायेनाप्सु ज्ञातुं सूर्यं द्रष्टुं च । ज्ञानादिव्यवहारं कर्तुं
सूर्यं उदिते सति गमनादिव्यवहारं कर्तुमित्यर्थः । तदर्थं पृतसु संयामेषु हे वज्रिवो वज्रिमिन्द्र महद्धनं जयेम ।
शत्रून् संयामे जित्वा तेषां धनं लभेमित्यर्थः ॥

चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीये तं त्वा यज्ञेभिरिति वृषः प्रतिपत् । सूचितं च । तं त्वा यज्ञेभिरीमहे इदं वसो
सुतमंभरति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदगुचरी । आ० ७. ११. इति ॥

तं त्वा यज्ञेभिरीमहे तं गीर्भिर्गिर्वणस्तम । इद्रं यथा चिदाविष्य वाजेषु पुरुमाय्यं ॥१०॥

तं । त्वा । यज्ञेभिः । ईमहे । तं । गीः । ऽभिः । गिर्वणः । ऽतम । इद्रं । यथा । चित् । आविष्य ।

वाजेषु । पुरुऽमाय्यं ॥१०॥

तं सुखत्वेन प्रसिद्धं त्वा त्वा यज्ञेभिर्यागसाधनैः सोमादिभिरीमहे । याचामहे । तमेवेंद्रं गीर्भिः क्षुति-
भिरीमहे । हे गिर्वणस्तमं गीर्भिः क्षुतिभिर्वर्णनीयतमेन्द्रं तं त्वामिति समन्वयः । हे इन्द्र त्वं यथा चिदाविष्य
येन प्रकारेण ररविष्य मां । चिदिति पूरणः । कुचेति उच्यते । वाजेषु संयामेषु । कीदृशं मां । पुरुमाय्यं
वज्रप्रभं । वज्रक्षुतिमित्यर्थः ॥ १२॥

यस्य ते स्वादु सख्यं स्वाधी प्रणीतिरद्रिवः । यज्ञो वितंतसाय्यः ॥११॥

यस्य । ते । स्वादु । सख्यं । स्वाधी । प्रऽनीतिः । अद्रिवः । यज्ञः । वितंतसाय्यः ॥११॥

• हे वज्रिवो वसवमिन्द्र यस्य सुखत्वेन प्रसिद्धस्य ते तव सख्यं स्वादुतीवानुभवार्हं । किं ते प्रणीतिः
प्रलयनं धनादीनां स्वाधी स्वादु सुहृद्वत् । तयोमि त्वद्विषयो यज्ञस्य वितंतसाय्यो विशेषतः तजनीयः ॥

उरु यस्तन्वेऽं तनं उरु क्षयाय नस्तृधि । उरु स्त्रे यंधि जीवसे ॥१२॥

उरु । नः । तन्वे । तनं । उरु । क्षयाय । नः । तृधि । उरु । नः । यंधि । जीवसे ॥१२॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं तन्व आत्मजायोऽव प्रभुतं ऊधि । कुर्व । सामर्ज्योद्धनं सुखं वेति गम्यति । तथा तणे तत्पुत्रायोऽव ऊधि । तथा चयाय निवासायोऽव ऊधि । नोऽस्माकं जीवसे जीवनाय वंधि । प्रयच्छामिमतं ॥

उ॒हं नृ॒भ्य उ॒हं ग॒वं उ॒हं र॒थाय॒ पंथाँ । दे॒ववी॒तिं म॒नाम॒हे ॥ १३ ॥

उ॒हं । नृ॒ऽभ्यः । उ॒हं । ग॒वे । उ॒हं । र॒थाय॒ । पंथाँ । दे॒वऽवी॒तिं । म॒नाम॒हे ॥ १३ ॥

हे इंद्र नृभ्योऽस्मादीयेभ्यो भृत्वेभ्य उ॒हं हितं मनामहे । तथा गवे । एतदुपसर्गणं । गवाश्चादिकाऽप्य तथा रथाय पंथां पंथानं मार्गं । अथवा नृप्रभृतीनां संचाराय शोमनं मार्गं मनामहे । तथा देववीतिं यज्ञं मनामहे ॥

उ॒प मा॒ षड्वा॒ह्वा न॒रः सोम॑स्य॒ ह॒र्षा । तिष्ठ॑न्ति॒ स्वादु॑रा॒तयः॑ ॥ १४ ॥

उ॒प । मा॒ । षट् । वा॒ऽह्वा । न॒रः । सोम॑स्य । ह॒र्षा । तिष्ठ॑न्ति । स्वा॒दुऽरा॒तयः॑ ॥ १४ ॥

एतदाद्याः षडुच अचाश्चमेधयोर्दानस्तुतिरूपाः । यद्यपि बृहदेवतानुक्रमस्यामृचाश्चमेधयोरेव पंच दान-प्रशंसका इत्युक्तं तथाप्युप मा षडित्यस्या रात्रदानस्तुतिश्चैवत्वादनिरोधः । अनयैवाश्रयानुक्रमस्यामंत्वाः षडुच अचाश्चमेधयोर्दानस्तुतिरित्युक्तं ॥ मा मां प्रियमेधं यज्ञे प्रसर्पंतः षडेतत्संख्याका नरो नेतारो रात्रानुः सोमस्य पीतस्य हर्षा हर्षेण स्वादुरातयः सुधूपभोगार्हदानाः संतो वा वा वी वी पितृपुत्ररूपेण युग्मी भूत्वा मास्तुप तिष्ठन्ति । तेषां युग्मानां नाम तूत्तरच सष्टीक्रियते ॥

अ॒ज्जावि॑द्रोत॒ आ द॑दे॒ हरी॒ अ॒क्षस्य॑ सून॒वि । आ॒श्वमे॒धस्य॑ रोहि॒ता ॥ १५ ॥

अ॒ज्जी । इं॒द्रोते॒ । आ । द॑दे॒ । हरी॒ इति॑ । अ॒क्षस्य॑ । सून॒वि । आ॒श्वऽमे॒धस्य॑ । रोहि॒ता ॥ १५ ॥

इंद्रोत एतन्नामक आतिथिमेऽतिथिन्वाक्यो रात्रः पुत्रे । अतिथिन्वाय शंभरं । अ० १. ५१. ६ । इत्यतिथिन्वाय शंभं । अ० ६. २६. ३ । इत्यादिजतिथिन्वाः प्रसिद्धः । तत्पुत्र इंद्रोत अज्जावृत्तुगामिनावश्वावां ददे । स्त्रीकृतवानस्मि । तथर्षस्य सूनव्युचनावो पुत्रेऽन्वक्षिजावनि हरी हरितवर्णावश्वावा ददे । तथाश्वमेधस्याश्वमेधपुत्रे रात्रनि रोहिता रोहितवर्णावश्वावा ददे । नन्वनुक्रमस्यासुमयोरेव दानप्रशंसारूपत्वसुक्तमत्र कर्त्तव्याणां दानकीर्तनमिति शेष होषः । अचाश्चमेधपुत्रयोरेव यानेऽस्त्वैः प्रवृत्तयोरेव दानं । प्रस्तुत इंद्रोतस्तु स्वपिषा सह तथोर्यद्विदुष्ययागत्वं तथोर्दानं बृहा स्वपिषा प्रेरितो दत्तवानस्मी । अतस्तद्दानं प्रासंगिकमिति । एकमुचाश्चमेधयोर्दानस्तुतिं न आह्वयति । पितृपुत्रयोरेव दानयोः पञ्चकर्तृत्वाच्चिंद्रोतदानस्य प्रासंगिकत्वं षष्ठ्यानिर्वाच्य विसष्टयिष्यते ॥ ३ ॥

सु॒रथाँ॑ आ॒तिथि॒ग्वे स्व॑भी॒ष्ण॒र्क्षे । आ॒श्वमे॒धे सु॑पे॒शंसः॑ ॥ १६ ॥

सु॒ऽरथा॑न् । आ॒ति॒थि॒ऽग्वे । सु॒ऽअ॒भी॒ष्णून् । आ॒र्क्षे । आ॒श्वऽमे॒धे । सु॒ऽपे॒शंसः॑ ॥ १६ ॥

आतिथिन्व इंद्रोते सुरथाश्चोभनरथोपेतानश्वावा ददे । आर्ष अचपुत्रे स्वमीश्वनश्वावा ददे । आश्वमेधेऽश्वमेधपुत्रे सुपेशंसः सुकृपावश्वाश्चोभनालंकारावा ददे ॥

ष॒ठ्थ्याँ॑ आ॒तिथि॒ग्व इं॒द्रोते॑ व॒धू॒मंतः॑ । स॒चा पू॒त॒क॒ती स॒नं ॥ १७ ॥

षट् । अ॒थ्यान् । आ॒ति॒थि॒ऽग्वे । इं॒द्रोते॑ । व॒धू॒ऽमंतः॑ । स॒चा । पू॒त॒ऽक॒ती । स॒नं ॥ १७ ॥

आतिथिन्व इंद्रोते पूतकती मुचप्रश्ने मुचकर्मोपेति वा तस्मिन्वधूमतो वधुर्निर्वहमानिकहतः षड्वान् सचर्षाश्चमेधयोः पुत्रावां दत्तानाश्चादिधनेन सचा सह सनं । अन्ववानस्मि । एतत्साहित्यवचनमिंद्रोतदानस्य प्रासंगिकत्वं सिद्धं ॥

ऐषु चेतवृषण्यतर्चजेष्वरुषी । स्वभीषुः कशावती ॥१८॥

आ । एषु । चेत । वृषण्यवती । अंतः । चृजेषु । अरुषी । सुऽअभीषुः । कशावती ॥१८॥

एष्वृषेजुगामिष्वक्ष्वंतर्मथ आ चेत । आशायते । का । वृषण्यती वर्षकैः पुमक्षैस्तद्वत्प्रधारोचमाना स्वमीषुः शोभनप्रग्रहा कशावती वृषा वज्रवा ज्ञायते ॥

न युष्मे वाजबन्धवो निनित्सुश्चन मर्त्यैः । अव्यमधि दीधरत् ॥१९॥

न । युष्मे इति । वाजऽबन्धवः । निनित्सुः । चन । मर्त्यैः । अव्यम । अधि । दीधरत् ॥१९॥

हे वाजबन्धवोऽन्नबन्धवोऽन्नप्रदाः । एवं पुत्राणां पितृपुत्ररूपाणां वक्षां वा संबोधनं । हे राजानः युष्मे युष्मासु निनित्सुश्चन निन्दकोऽपि मर्त्यो मनुष्योऽवयं मिदां नाधि दीधरत् । नान्वधारयत् । नारोपयति युष्मासु । अतोऽनिंया यूयमिति दातृणां कृतिः ॥ ४॥

प्रम व इत्यष्टादशर्षं दशमं सूक्तं प्रियमेधस्तांगिरसस्तावर्षं । द्वितीया नदं व इत्येषा चतुःसप्तकोष्णिक चतुर्थावास्तिस्रो गायत्र्य एकादशीषोडशी पंक्ती शिष्टा दशानुष्टुभः । अपादिन्द्र इत्यर्धर्ची वैश्वदेवो वरुण इदिहेत्यावासु येऽर्धर्ची वरुणदेवताकाः शिष्टा ऐंशः । तथा चानुक्रांतं । प्रम ह्यनानुष्टुभं द्विवृहयंतं द्वितीयोष्णिक चतुर्थावास्तिस्रो गायत्र्यः षोडशीकादशी पंक्ती अपादिश्वदेवोऽर्धर्षस्तयो वावणा इति ॥ आद्यसृचः षोडशिशस्त्र आनुष्टुभः । सूचितं च । प्रम वस्त्रिष्टुभमिषमर्चत प्रार्चत । आ० ६. २. इति ॥

प्रम वस्त्रिष्टुभमिषं मंदवीरायेदंवे । धिया वो मेधसांतये पुरंध्या विवासति ॥१॥

प्रऽप्र । वः । चिऽस्तुभं । इषं । मंदत्ऽवीराय । इंदंवे । धिया । वः । मेधऽसांतये ।

पुरंऽध्या । आ । विवासति ॥१॥

हे अध्वर्यादयः वो यूयं । प्रथमार्धे द्वितीया । त्रिष्टुभं सोमचयोपेतमिषमन्नं प्रम । अपरः प्रशब्दः पुरणः । प्रभरति शिवः । उपसर्गयुतिर्द्यौर्मक्रियाध्याहारः । कक्षी । मंदवीराय । यो वीरान् हर्षयति स मंदवीरः । तथा इंदव इंद्राय । इंदरिचर्यकर्मण इदं रूपं । अथवा फलैर्वृष्टिभिर्वीजप्रीतीदुरिन्द्रः ॥ तक्षी । स चंद्रो वो युष्माकेधसांतये यज्ञसंभवाय पुरंध्या यज्ञप्रज्ञया धिया कर्मणा विवासति । अभिमतफलयोजनेन सत्करोतीत्यर्थः ॥

महाप्रति निष्केचक्षी नदं व इत्येषा विहरणीया । तथैव पंचमारुचके सूचितं च । नदं व ओदतीनामित्येतथैतानि व्यतिषवति । ऐ० आ० ५. १. ६. इति ॥

नदं व ओदतीनां नदं योयुवतीनां । पतिं वो अघ्यानां धेनूनामिषुध्यसि ॥२॥

नदं । वः । ओदतीनां । नदं । योयुवतीनां । पतिं । वः । अघ्यानां । धेनूनां । इषुध्यसि ॥२॥

ओदतीनां । ओदत्त उपसः ओदती मास्वतीति तन्नामसु पाठात् । तासां नदं । उत्पादकमित्यर्थः । इंद्रेण युषस उत्पद्यंत इंद्रक्षीव सूर्यत्वात् विवस्वदिंद्रं सुग्न्येति हि द्वादशादित्यमध्य इंद्रः पठितः । तावृषमिंद्रं हे यजमानाः वो युष्मदर्थं । आहुयतित्यर्थः । तथा योयुवतीनां सर्वेषु निश्चयंतीनां गन्दीनां नदं शब्दयितारं वो युष्मदर्थमाहुयामि । अघ्यानामहंतव्यानां गवां पतिमाहुये । अथ प्रत्यक्षज्ञता । हे यजमान त्वं धेनूनां वीरादिना प्रीत्यविधीयां गवामिषुध्यसि । अन्नमिष्यसि ॥

अपिहोषि पूर्वोक्तती । कृतायां तां कक्षीत्यनयोत्तरामाहुतिं कांक्षमावशिष्टे । तथा च सूचितं । ता यज्ज सूददीहव इति पूर्वोक्तामिषुपोत्वापोत्तरां कांक्षित । आ० २. ३. इति ॥ महाप्रति निष्केचक्षीऽधिया । तथैव पंचमारुचके सूचितं । तद् यज्ज सूददीहव इति तदादिः सूददीहाः सूददीहाः । ऐ० आ० ५. १. ६. इति ॥

ता अस्य सुददोहसः सोमं श्रीणन्ति पृश्नयः ।

जन्मन्देवानां विशस्तिष्वा रोचने दिवः ॥३॥

ताः । अस्य । सुददोहसः । सोमं । श्रीणन्ति । पृश्नयः ।

जन्मन् । देवानां । विशः । चिषु । आ । रोचने । दिवः ॥३॥

ताः प्रसिद्धाः सुददोहसः । सुद इति कूपनाम । तत्सदृशदोहनाः पृश्नयः पृश्निवर्णा गावोऽक्षिद्रक्षं सोमं श्रीणन्ति । मिश्रयन्त्याशिरिण । कदा । चिषु चिष्वपि सवनेषु । गावो विशिष्यन्ते । देवानां जनाङ्गकस्याणि । दिवी-
त्यर्थः । दिव आदित्यस्या रोचन आरोचमाने । अनेन बीर्विशिष्यते । तस्मिन् स्थाने विशो निविशन्तः ।
यच्चार्थोपयुक्तानां गवां बुभुक्षिः प्रसिद्धा ॥

द्वितीये पर्याये भिचावत्तशस्त्रेऽभि प्र गोपतिमिति तुषोऽनुस्वरः । सूचितं च । अभि त्वा वृषभा मुतेऽभि
प्र गोपतिं गिरा । आ० ६, ४ । इति ॥

अभि प्र गोपतिं गिरेंद्रमर्चं यथा विदे । सूनुं सत्यस्य सत्पतिं ॥४॥

अभि । प्र । गोऽपतिं । गिरा । इंद्रं । अर्चं । यथा । विदे । सूनुं । सत्यस्य । सत्ऽपतिं ॥४॥

•गोपतिं गवां स्वामिनमिन्द्रमभि प्रार्थं । प्रकर्वेण पूजय सुत्वा । यथा विदे स यथा स्वात्मानं सुतप्रकारं
जानाति यथा वा यागं प्रति गंतव्यमिति जानाति तथा वेति । कीदृशमिन्द्रं । सत्यस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा सूनुं
पुत्रं । तच्चानुरक्तत्वात्सूनुरित्युपचर्यते । सत्यतिं सतां यजमानानां पात्रकं ॥

आ हरयः ससृजिरेऽरुषीरधि बर्हिषि । यचाभि संनवामहे ॥५॥

आ । हरयः । ससृजिरे । अरुषीः । अधि । बर्हिषि । यच । अभि । संऽनवामहे ॥५॥

हरयो हरितवर्णा अथा अरुषीरारोचमाना अधि बर्हिषि । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । बर्हिष्यासृत
आ सकृद्विरे । आकजंतु । यच यस्मिन्बर्हिषि स्मितमिन्द्रमभि संनवामहे अभिसंजुमः ॥ ५॥

इंद्राय गाव आशिरं दुदुहे वज्रिणे मधु । यासीमुपहरे विदत् ॥६॥

इंद्राय । गावः । आऽशिरं । दुदुहे । वज्रिणे । मधु । यत् । सीं । उपऽहरे । विदत् ॥६॥

इंद्राय गाव आशिरमाश्रयणसाधनं पयसादिकं मधु मदकरं दुदुहे । दुहति । कीदृशाय । वज्रिणे
वज्रयुक्तार्थेन्द्राय । यद्यदोपहरे समीपे वर्तमानं मधु सोमरसं सीं सर्वतो विदत् जभति तदा ॥

वोऽशिशस्त्रस्योऽवद्वभक्षिषांत्वा । सूचितं च । उषद्वभक्ष विष्टपमिषिवा परिधानीया । आ० ६, २ । इति ॥

उषद्वभस्य विष्टपं गृहमिन्द्रं गन्वहि ।

मध्वः पीत्वा संचेवहि चिः सप्त सख्युः पदे ॥७॥

उत् । यत् । उषस्य । विष्टपं । गृहं । इंद्रं । च । गन्वहि ।

मध्वः । पीत्वा । संचेवहि । चिः । सप्त । सख्युः । पदे ॥७॥

यद्यदा त्रयस्य विष्टपं सूर्यस्य ज्ञानं गृहमिन्द्रं चाहं योनापुत्रगन्धि उषद्वभस्यः तदापीं जभी मधुरं

सोमरसं पीत्वा सचेवहि । संकष्टी भवेव । कुच । सख्युः सर्वेषां सखिभूतस्त्रादित्यस्य । चिः सन्नेत्यनेन देवसो-
कानामुत्तममेकविंशं स्नानमुच्यते । आदित्यस्यैकविंशत्वात् । तथा च ब्राह्मणं । द्वादश मासाः पंचर्तवस्तय
इमे लोका असावादित्य एकविंश इति । तादृश एकविंशस्थानि सचेवहीति ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्रेऽर्चतेति द्वितीय आनुष्टुभकृचः । सूचितं च । प्रप्र वस्त्रिष्टुभमिषमर्चत प्रार्चत । आ०
६. २. इति ॥

अर्चेतु प्रार्चेतु प्रियमेधासो अर्चेत । अर्चेतु पुचका उत पुरं न धृष्यत्सर्चेत ॥ ८ ॥
अर्चेत । प्र । अर्चेत । प्रियऽमेधासः । अर्चेत । अर्चेतु । पुचकाः । उत । पुरं । न ।
धृष्यत् । अर्चेत ॥ ८ ॥

हे अध्वर्यादयः यूयमिन्द्रमर्चत । पूजयत सुत्वा । प्रार्चत । प्रकर्षेणार्चतेन्द्रमेव । हे प्रियमेधासः प्रियमे-
धसंबन्धिनस्तत्रोपाः यूयमर्चतेन्द्रं । पुचकाः पुचा अप्यर्चस्त्रिन्द्रं । उतापि च पुरं न धृष्यत् यथा पुरं धर्षणशील-
मर्चति तादृशमिन्द्रमर्चत ॥

अव स्वराति गर्गरो गोधा परि सनिष्वणत् ।
पिंगा परि चनिष्कदुद्राय ब्रह्मोद्यतं ॥ ९ ॥
अव । स्वराति । गर्गरोः । गोधा । परि । सनिष्वणत् ।
पिंगा । परि । चनिष्कदुद्राय । इन्द्राय । ब्रह्म । उतऽयतं ॥ ९ ॥

गर्गरो गर्गरध्वनिपुक्तो वायविशेषो युद्धेऽव स्वराति । भयं शब्दयति । गोधा हस्तघ्नः परि परितः
सनिष्वणत् । स्वगति भृशं । पिंगा पिंगवर्णा अपि परि चनिष्कदुद्राय । परिष्कदति । यथादेवं युद्धः संग्रहोऽत
रेन्द्राय ब्रह्म परिवृढं कर्म कुतिलचणमुद्यतं भवत्विति शेषः ॥

आ यत्पतंत्येन्यः सुदुघा अनपस्फुरः । अपस्फुरं गृभायत् सोममिन्द्राय पातवे ॥ १० ॥
आ । यत् । पतंति । एन्यः । सुदुघाः । अनपऽस्फुरः । अपऽस्फुरं । गृभायत् । सोममिन्द्राय
सोमं । इन्द्राय । पातवे ॥ १० ॥

यद्यदेव एतवर्णाः मुधवर्णा नद्य आ पतन्ति आगच्छन्ति सर्वतः प्रवहन्ति । कीदृशः । सुदुघाः सुदोहा
अनपस्फुरः । अपस्फुरोऽपस्फुरा अपवृद्धाः । अतादृशोऽनपस्फुरः । अत्यंतं प्रवृद्धा इत्यर्थः । यदा । सुदुघाः
प्रवृद्धा इतवर्णा नावो यदा यद्यथावर्षाया पतन्ति तदापस्फुरं । अत्रापशब्दो धात्वर्षानुवादी । अत्यंतप्रवृद्धं
सोममिन्द्राय पातवे पातुं गृभायत् । यद्वयं कुचत । अत्रवाणपस्फुर इत्यत्राप्यपशब्दोऽनुवादी धात्वर्षस्य ।
तथा सत्यधर्मः । यदेवो नवोऽनपस्फुरोऽप्रवृद्धोऽवका आ पतन्ति वृष्टिरस्या यदा भवति तदा सोममिन्द्राय
संपादयतेति ॥ ६ ॥

अपादिन्द्रो अपादिमिविन्धे देवा अमास्तत ।
वरुण इदिह स्यत्तमापो अभ्यनूषत वत्सं संशिश्वरीरिव ॥ ११ ॥
अपात् । इन्द्रः । अपात् । अमिः । विन्धे । देवाः । अमास्तत ।
वरुणः । इत् । इह । स्यत्त । तं । आपः । अभि । अनूषत । वत्सं । संशिश्वरीऽइव ॥ ११ ॥

इंद्रोऽपात् । अपिबत्सोमं । अपिरप्यपिबत् । विश्वे देवा अप्यमत्सत । तुष्ठा अभवन् सोमपानिन । वक्ष्य
इद्वक्ष्योऽपीहासिन्वागमुहे चयत् । निवसतु सोमपानार्थं । निवसंतं तमापोऽप्यभनूषत । उद्कात्वापनशीकाः
सुतयो बाभ्रुवन् । किमिव । वत्सं स्वीयं संशिक्षरीः संशिक्षर्यः संगच्छमाना गाव, इव । ता धवा धावांती
हंभारवं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

सुदेवो असि वरुण यस्य ते सप्त सिंधवः । अनुक्षरन्ति काकुदँ सूर्यं सुषिरामिव ॥१२॥
सुदेवः । असि । वरुण । यस्य । ते । सप्त । सिंधवः । अनुक्षरन्ति । काकुदँ । सूर्यं ।
सुषिरांऽइव ॥१२॥

हे वरुण जलाभिमानिन्देव त्वं सुदेवोऽसि यस्य सुदेवस्य ते तव काकुदँ तात्वं समुद्राख्यं सप्त सिंधवो
गंगाद्याः सप्त नद्योऽनुक्षरन्ति जिह्वायां सर्वदा स्रवन्ति ॥

षोडशिशस्त्रे यो व्यतीनिति तृतीय आनुष्टुभमृचः । सूचितं च । यो व्यतीरफणयदिति तुषा आनुष्टुभः
। आ० ६. २. इति ॥

यो व्यतीरफणयत्सुयुक्ताँ उप दाशुषे । तक्को नेता तदिहपुरुषमा यो अमुच्यत ॥१३॥
यः । व्यतीन् । अफणयत् । सुयुक्तान् । उप । दाशुषे । तक्कः । नेता । तत् । इत् । वपुः ।
उपऽमा । यः । अमुच्यत ॥१३॥

य इन्द्रो व्यतीन्विधगमनान् सुयुक्तान् सुष्ठु रथे संवज्जानन्वाङ्मानुषे हविर्दात्रे यजमानाय गंतुं प्राप्तुमु-
पाफणयत् उपगमयति । फणतिर्गतिकर्मा । यदैवं करोति तदित्तदानीमेव तक्कः । तक्ततिर्गतिकर्मा । यच्चय-
मनशीलो नेतोदकस्य फलस्य वा नायक इन्द्रो वपुषदकमुत्पादयतीति शेषः । य इन्द्र उपमोपमानभूतो
ऽमुच्यत अन्यैर्वृष्टिवारकैरसुरादिभिर्मुक्तो भवति ॥

अतीदु शक्र ओहत इंद्रो विश्वा अति द्विषः ।
भिनत्कनीनं ओदनं पच्यमानं परो गिरा ॥१४॥
अति । इत् । ऊँ इति । शक्रः । ओहते । इंद्रः । विश्वाः । अति । द्विषः ।
भिनत् । कनीनः । ओदनं । पच्यमानं । परः । गिरा ॥१४॥

अयमिंद्रः शक्रः शक्तः सप्ततीदोहते । अतिक्रम्य गच्छतिव संयामे निरोधकाङ्गशूल । तदेवाह । अयमिंद्रो
विश्वा द्विषो द्वेष्टुश्शूलत्वतिक्रम्य गच्छति । कनीनः कमनीयः परो मेघानां परसादतर्माण इंद्र ओदनं ।
मेघनामितत् । मेघं भिनत् । अभिनत् । भिनत्ति पच्यर्थं । कोदृशं । गिरा माध्यमिकया वाचा कनितकचक्षया
पच्यमानं । वक्षनिर्घोषेण ताड्यमानमित्यर्थः ॥

अर्भको न कुमारकोऽधि तिष्ठन्नवं रथं ।
स पक्षन्महिषं मृगं पिबे माचे विभुक्रतुं ॥१५॥
अर्भकः । न । कुमारकः । अधि । तिष्ठत् । नवं । रथं ।
सः । पक्षत् । महिषं । मृगं । पिबे । माचे । विभुऽक्रतुं ॥१५॥

अयमिंद्रोऽर्भको नात्यशरीरः कुमारकः कुमार इव नवं सुखं रथमधि तिष्ठत् । अधितिष्ठति । य इन्द्रो

महिषं महान्तं मृगं मृगवदितस्ततो धावन्तं सर्वैर्मृग्यं वा विमुक्तुं वज्रकर्माक्षं मेघं पचत् । पचति । पृथ्विमृग्यं करोतीत्यर्थः ॥

आ तू सुशिप्र दंपते रथं तिष्ठा हिरण्ययं ।

अधं द्युषं सचेवहि सहस्रपादमरुषं स्वस्तिगामनेहसं ॥ १६ ॥

आ । तु । सुऽशिप्र । दंऽपते । रथं । तिष्ठ । हिरण्ययं ।

अधं । द्युषं । सचेवहि । सहस्रपादं । अरुषं । स्वस्तिऽगां । अनेहसं ॥ १६ ॥

हे सुशिप्र सुहृन्ने हे दंपते गृहस्वामिन् । अथ गृहो रथः । तस्य स्वामिन् तु त्वं तावद्रथमा तिष्ठ । हविः-स्वीकरणानंतरं पश्चादहं रथमारोहामीति भावः । कीदृशं । हिरण्ययं हिरण्यमयं । अध तवारोहणानंतरम-हमप्यारोहामी सचेवहि । संगच्छेवहि । संगतौ भवेव । पुनः कीदृशं । द्युषं दीप्तं रथं सहस्रपादं वज्रपादम-रुषमारुषमाणं स्वस्तिगां कुशलगमनमनेहसमपायं ॥

पूर्वाह्नि प्रवर्धे तं धेमित्येषा । सूचितं च । तं धेमित्या नमस्विन इति प्रागार्थी पूर्वाह्ने । आ० ४. ७. इति ॥

तं धेमित्या नमस्विन उषं स्वराजमासते ।

अर्थे चिदस्य सुधितं यदेतव आवर्तयंति दावने ॥ १७ ॥

तं । घ । ई । इत्या । नमस्विनः । उषं । स्वऽराजं । आसते ।

अर्थे । चित् । अस्य । सुऽधितं । यत् । एतवे । आऽवर्तयंति । दावने ॥ १७ ॥

तं घ तं खस्त्रीमेनमिन्द्रमित्यमनेन प्रकरेण नमस्विनोऽन्नवतः स्तुतिवन्तो वाध्वर्यादयः स्वराजं स्वयं रात्रिमानं वीपासते । सेवन्ते । तथा कृतार्थं चिदरणीयं धनं सुधितं सुष्ठु स्थापितमस्त्रिंश्रस्त्र संबंधिनं प्राप्तुवन्तीति शेषः । कदेति आह । यद्यदेतवेऽस्त्रिंश्रस्त्र नमनाय स्वयं प्राप्तुं वा दावने हविर्दानायावर्तयंति स्तुतयः तदेत्यर्थः । अथवास्त्रा वावर्तयंति तदेत्यर्थः ॥

अनु प्रत्नस्यौकसः प्रियमेधास एषां ।

पूर्वामनु प्रयतिं वृक्तबर्हिषो हितप्रयस आशत ॥ १८ ॥

अनु । प्रत्नस्य । औकसः । प्रियऽमेधासः । एषां ।

पूर्वा । अनु । प्रऽयतिं । वृक्तऽबर्हिषः । हितऽप्रयसः । आशत ॥ १८ ॥

अनया स्तुतिमुपसंहरति । एषां देवानामिन्द्रादीनां प्रत्नस्य पुराणस्यौकसः ज्ञानस्य पुराणं ज्ञानं प्रियमेधासः प्रियमेधा अन्वाशत । अनुप्राप्ताः । कीदृशः प्रियमेधाः । पूर्वा मुख्यं प्रयतिं प्रदानमनु नवीकृत्य वृक्तबर्हिषः स्वीर्वाद्भ्यां हितप्रयस आसादितसोमादिहविष्काः ॥ ७० ॥ ७१ ॥

अष्टमेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र यो रात्रिति पंचदशर्षं प्रथमं सूक्तं । अथानुक्रमशिका । यो रात्रा पंचोवा पुत्रहत्या बार्हतं विप्रनाथायुष्मिन्ननुष्टुप्पुरउष्णिगंतमिति । पुत्रहत्या अविः । स च अक्षित्कर्षचिदवि-शेषितं । अनु० २. ३. इति परिभाषणंभिरसः । आथातुसीयापंचम्यो बृहत् । द्वितीयापचतुर्थीवज्यः सतीबृहत् । सप्तम्यायाः वज्रबृहत् । अथोदःसुष्णिक् । चतुर्दशनुष्टुप् । पंचदशी पुरउष्णिगायद्वादशका ब्रह्मका । आश-चेत्पुरउष्णिक् । अनु० ५. २. इति हि तत्तत्तत् । ईद्वो देवता । महाप्रति निष्केवकी बार्हततुवाशीताबादित एकादशर्षः । तथा च पंचनारकके सूचितं । यो रात्रा चर्षवीनामिशिकादश । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥

यो राजा चर्षणीनां याता रथेभिरग्निगुः ।

विश्वासां तरुता पृतनानां ज्येष्ठो यो वृषहा गृणे ॥१॥

यः । राजा । चर्षणीनां । याता । रथेभिः । अग्निऽगुः ।

विश्वासां । तरुता । पृतनानां । ज्येष्ठः । यः । वृषहा । गृणे ॥१॥

य इन्द्रचर्षणीनां मनुष्याणां राजा स्वामी रथैर्याता गता चाग्निगुरभृतममनोऽन्विर्विश्वासां पृतनानां सेनानां तवता तारकः । यस्य ज्येष्ठो गुणैर्ज्यायान् । यस्य वृषहा वृषं इतवान् । तं महामात्रमिन्द्रं गृणे । स्त्रीभिः ॥

इंद्रं तं शुभं पुरुहन्मन्त्रवंसे यस्य द्विता विधर्तेरि ।

हस्ताय वज्रः प्रति धायि दर्शतो महो दिवे न सूर्यः ॥२॥

इंद्रं । तं । शुभं । पुरुहन्मन् । अवंसे । यस्य । द्विता । विधर्तेरि ।

हस्ताय । वज्रः । प्रति । धायि । दर्शतः । महः । दिवे । न । सूर्यः ॥२॥

हे पुरुहन्मन् त्वं तमिन्द्रं शुभं । इतिप्रदानादिनामंजुष । किमर्थं । अवंसे रक्षणाय । एवमात्मा स्वात्मानं संज्ञोध्य ब्रवीति । यस्य तव विधर्तेरि विधारक इंद्रे द्विता द्वित्वमस्वीय्यमनीय्यं । तव शत्रून्तुमुपत्यं त्वदनु-यहायानीय्यं चेति द्वैतमस्ति । तत्स्वीय्यचिह्नं दर्शयति । हस्ताय कराय हननाय शत्रूणां दर्शतो दर्शनीयो महो महान्वज्रः प्रति धायि प्रतिनिहितो भवति दिवे प्रकाशाय दिवसाय वा अथवा दिवि वृक्षमाणः सूर्य इव ॥

तस्मिन्नेव शस्त्रे नकिष्टमिति प्रगाथो वैकल्पिकः सोचियः । सूचितं च । नकिष्टं कर्मणा नशस्त त्वा वृष्टतो चद्रयः । आ० ७. ४. इति ॥

नकिष्टं कर्मणा नशस्तकारं सदावृधं ।

इंद्रं न यज्ञैर्विभ्रगूर्तेमृभ्वसमधृष्टं धृष्यत्वोजसं ॥३॥

नकिः । तं । कर्मणा । नशत् । यः । चकार । सदावृधं ।

इंद्रं । न । यज्ञैः । विभ्रऽगूर्ते । अृभ्वसं । अधृष्टं । धृष्युऽओजसं ॥३॥

तं जनमन्वो मर्यको जनः कर्मणा हननादिवापारेण नकिंशत् । नैव व्याप्नोति । य इंद्रं चकार इंद्रेनेवागुज्ज्वलं यज्ञैः साधनैः । कीदृशमिन्द्रं । सदावृधं सदा वर्धकं विभ्रगूर्ते सर्वैः सुखमृभ्वसं महान्तमधृष्टम-कीर्धृष्यत्वोजसं धर्षकवर्धनं ॥

अषाह्मसुयं पृतनासु सासहिं यस्मिन्महीरुरुजयः ।

सं धेनवो जायमाने अनोनवुर्धावः क्षामो अनोनवुः ॥४॥

अषाह्मं । उयं । पृतनासु । सासहिं । यस्मिन् । महीः । उरुऽजयः ।

सं । धेनवः । जायमाने । अनोनवुः । धावः । क्षामः । अनोनवुः ॥४॥

अषाह्मसुयं पृतनासु सासहिं यस्मिन्महीरुरुजयः । यस्मिन्निद्रे वाचमाने महीर्नहत्वा उरुजयो यज्जवेना धेनवो इधिरादिना प्रीयन्तिः प्रजा नाच इव वा जननीनवुः समसुवन् । य

केवलं धनव एव अपि तु बावो बुधोकाः नामः पृथिव्यश्च समनोनयुः । तपत्वाः सर्वे प्राणिनो जन्त इत्यर्थः ।
चिपुतो लोका इति श्रुतिर्ब्रह्मवचनं ॥

तृतीयेऽहनि निष्किले वैरूपसामपथे यद्याव इति प्रगाथः कोचियः । सूचितं च । यद्याव इन्द्र ते शतं
यदिन्द्र यावतस्त्वमिति प्रगाथो कोचियानुरूपी । आ० ७. १०. । इति ॥

यद्याव इन्द्र ते शतं शतं भूमीरुत स्युः ।

न त्वा वज्रिन्सहस्रं सूर्या अनु न जातमष्ट रोदसी ॥ ५ ॥

यत् । द्यावः । इन्द्र । ते । शतं । शतं । भूमीः । उत । स्युरिति स्युः ।

न । त्वा । वज्रिन् । सहस्रं । सूर्याः । अनु । न । जातं । अष्ट । रोदसी इति ॥ ५ ॥

हे इन्द्र ते तव प्रतिमानार्थं यद्यदि बावो बुधोकाः स्युः तथापि नाश्रुवन्ति । उतापि च भूमीर्भूम्यसौ तव
मूर्तिप्रतिबिम्बाय शतं स्युः तथापि नाश्रुवन्ति । हे वज्रिन् ते त्वां सहस्रं सूर्या अगणिता अपि सूर्या नाश्रुवन्ति ।
न प्रकाशयन्तीत्यर्थः । न तव सूर्यो भाति । का० उ० ५. १५. । इति श्रुतेः । किं वज्रना । जातं पूर्वमुत्पन्नं किंचन
नाष्ट । नाश्रुते । तथा रोदसी बावापृथिवी नाश्रुवति । सर्वेभ्योऽतिरिच्यस इत्यर्थः । ज्यायान्पृथिव्या ज्याया-
न्तरिक्षाज्यायान्दिवो ज्यायानेभ्यो लोकेभ्यः । का० उ० ३. १४. ३. । इति श्रुतेः ॥ ॥ ८ ॥

आ पंप्राथ महिना वृष्ण्या वृषन्विश्वं शविष्ट शर्वसा ।

अस्माँ अव मघवन्नोमति व्रजे वज्रिञ्चिचाभिरूतिभिः ॥ ६ ॥

आ । पंप्राथ । महिना । वृष्ण्या । वृषन् । विश्वं । शविष्ट । शर्वसा ।

अस्मान् । अव । मघवन् । गोऽमति । व्रजे । वज्रिन् । चिचाभिः । उतिऽभिः ॥ ६ ॥

हे वृषभमिमतवर्षकेन्द्र त्वमा पंप्राथ । आपूरयसि । व्याप्नोषि । कानि । विश्वा सर्वाणि वृष्ण्या वर्षकाणि
बलानि शत्रुसंबन्धीनि । केन साधनेन । महिना महता शर्वसा बलेन स्वीयेन । अथवा वृष्ण्येतच्छ्रवोविशेषां ।
तथा सत्यमिमतवर्षकेण महता बलिनास्त्रादीयानि बलानि पूरयसीत्यर्थः । अथ तथा कृत्वास्मान् गोमति वज्र-
भिर्गोभिर्भुक्तिं व्रजे शत्रुसंबन्धिनि निमित्ते सत्यस्मानव हे वज्रिन्वज्रयुक्तेन्द्र । तैः साधनेः । चिचाभिर्नानाविधिरू-
तिभ्यो रक्षणीरिति ॥

न सीमदेव आपदिषं दीर्घायो मर्त्यः ।

एतग्वा चिद्वा एतंशा युयोजते हरी इन्द्रो युयोजते ॥ ७ ॥

न । सीं । अदेवः । आपत् । इषं । दीर्घायो इति दीर्घऽआयो । मर्त्यः ।

एतऽग्वा । चित् । यः । एतंशा । युयोजते । हरी इति । इन्द्रः । युयोजते ॥ ७ ॥

हे दीर्घायो निक्षिद्र सोऽदेव इन्द्रास्त्रदेवरहितो मर्त्यो मरणधर्मा मनुष्यः सीं सर्वमिवमन्नं जापत् । न
प्राप्नोति । यो मर्त्योऽक्षिद्रक्षीतत्वा पित् । एतवर्षाविवाही भवतोऽमिमतदेशमनाय । एतशीतशावस्यो युयो-
जते योजयति रक्षे यन्नं वतु । अक्षिद्रो हरी युयोजति तन्न चः सीति । स न प्राप्नोतीति समन्वयः ॥

तं वो महो महाम्यमिन्द्रं दांनाय सृष्टिणि ।

यो गाधेषु य आर्णेषु हव्यो वाजेर्ध्वस्ति हव्यः ॥ ८ ॥

तं । वः । महः । महाय्यं । इंद्रं । दानाय । सख्यि ।

यः । गाधेषु । यः । आऽऽररणेषु । हव्यः । वाजेषु । अस्ति । हव्यः ॥ ८ ॥

हे अस्त्रिजः महो महान्तो वो यूयं तं महाय्यं पूज्यमिन्द्रं दानाय सख्यिं सख्यमानं परिचरतेति शेषः । य इंद्रो गाधेषु हव्योऽस्ति आह्रातव्यो भवति । यस्मारणेषु गंतव्येषु निक्षेपूदकेषु खलेषु वा हव्योऽस्ति । तथा वाजेषु संयामेषु अथाय हव्यो ह्रातव्योऽस्ति भवति ॥

उदू षु खो वसो महे मृशस्व मूर राधसे ।

उदू षु मयै मघवन्मघत्तय उदिंद्र श्रवसे महे ॥ ९ ॥

उत् । ऊं इति । सु । नः । वसो इति । महे । मृशस्व । मूर । राधसे ।

उत् । ऊं इति । सु । मयै । मघऽवन् । मघत्तये । उत् । इंद्र । श्रवसे । महे ॥ ९ ॥

हे वसो वासधितः मूरिंद्र त्वं नोऽस्मान् सु सुष्ठु मृशस्व । उन्मृशस्व । उत्पापय । किमर्थं । महे महते राधसेऽस्माय । तथा हे मूर मघवन्मिन्द्र उन्मृशस्व मयै महते मघत्तये धनदानाय । तथोन्मृशस्विंद्र महे महत्ये श्रवसे कीर्त्ये ॥

त्वं न इंद्र ऋतयुस्त्वानिदो नि तृपसि ।

मध्ये वसिष्व तुविनृम्णोर्वोर्नि दासं शिन्नथो हव्यैः ॥ १० ॥

त्वं । नः । इंद्र । ऋतऽयुः । त्वाऽनिदः । नि । तृपसि ।

मध्ये । वसिष्व । तुविऽनृम्ण । ऊर्वोः । नि । दासं । शिन्नथः । हव्यैः ॥ १० ॥

हे इंद्र ऋतयुर्यज्ञकामस्त्वं नोऽस्मांस्त्वानिदः । त्वां यो निंदति सः । अथयज्ञमेव निंदा तव । तस्मादयं सः सक्ताशान्तिं नितरां तृपसि । प्रीययसि । तस्य धनमपहृतेति भावः । एवं संतर्प्य हे तुविनृम्ण प्रभूतधन स त्वं तवोर्वोर्मध्येऽस्मान्वसिष्व । ऊर्ध्वमाकाशे रक्षार्थं । दासमुपचयितारमकृत्विषिणं पापं वा हविर्हव्यैर्नि शिन्नथः । मारयसि । अथवा त्वद्विरोधिणं दासमसुरं नि शिन्नथो हव्यैः ॥ १० ॥

अन्यव्रतममानुषमयज्जानमदेवयुं ।

अव स्वः सखा दुधुवीत पर्वतः सुघ्नाय दस्युं पर्वतः ॥ ११ ॥

अन्यऽव्रतं । अमानुषं । अयज्जानं । अदेवऽयुं ।

अव । स्वः । सखा । दुधुवीत । पर्वतः । सुऽघ्नाय । दस्युं । पर्वतः ॥ ११ ॥

हे इंद्र अन्यव्रतं अतिरिक्तकर्माय अत एवामानुषं मानुषाणामिन्द्रयाजिनामग्निधमयज्जानमयष्टारमदेव-युमदेवकर्मिणं पापिणं स्वः स्वर्गादथ दुधुवीत । अवचाकथेदित्यर्थः । सः । सखा पर्वतस्य सखिभूतः पर्वत-अपि । यद्यप्ययं देवमिन्द्रा स्वर्गं प्राप्नोति सः तथापि पातयत्युषिः । न केवलं भूतलमात्रं अपि तु सुघ्नाय सु-इति मृत्यवे दस्युमुत्तनययं पर्वतः प्रेरयतीति शेषः । अत इंद्रमेवायं अवधामिति शेषः ॥

त्वं न इंद्रासां हस्ते शविष्ठ दावने ।

धानानां न सं गृभायास्मयुधिः सं गृभायास्मयुः ॥ १२ ॥

त्वं । नः । इन्द्र । आसां । हस्ते । श्विष्ठ । दावने ।

धानानां । न । सं । गृभाय । अस्मऽयुः । द्विः । सं । गृभाय । अस्मऽयुः ॥ १२ ॥

हे श्विष्ठ ब्रह्मन्निद्र त्वं नोऽस्माभ्यं दावने प्रदानायासां नवां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ एता गा इक्षे गृभाय । गृहाय । सहस्रं वृष्टांतः । धानानां न । धाना भ्रष्टयवाः ॥ अत्रापि कर्मणि षष्ठी ॥ धाना यथा संगृह्णाति तद्वृष्टाय । कीदृशस्त्वं । अक्षयुरस्मान्कामयमानः । गृहीत्वा चाक्षयुः सन् द्विः सं गृभाय । पुनर्दिवारं संगृहाय ॥

सखायः । क्रतुमिच्छत कथा राधाम शरस्य । उपस्तुतिं भोजः सूरियो अह्नयः ॥ १३ ॥

सखायः । क्रतुं । इच्छत । कथा । राधाम । शरस्य । उपऽस्तुतिं । भोजः । सूरिः । यः । अह्नयः ॥ १३ ॥

हे सखाय अस्मिन्नोऽध्वर्ष्यादयः क्रतुं कर्मेन्द्रसंबन्धनमिच्छत क्रतुं । हे सखायः शरस्य ॥ गृहिंसायां ॥ हिंसकस्येन्द्रस्य कथा कथं राधाम । साधयाम । किं । उपस्तुतिं सोमं । य इन्द्रो भोजः शत्रूणां भोजयिता सूरिः प्रेरकोऽह्नयोऽनवनतः शत्रूणामिति ॥

भूरिभिः समहृ ऋषिभिर्बर्हिष्मद्भिः स्तविष्यसे ।

यदित्यमेकमेकमिच्छर वत्सान्पराददः ॥ १४ ॥

भूरिऽभिः । समहृ । ऋषिऽभिः । बर्हिष्मत्ऽभिः । स्तविष्यसे ।

यत् । इत्थं । एकैऽएकं । इत् । शरं । वत्सान् । पराऽददः ॥ १४ ॥

हे इन्द्र समहृ समानपूज । सर्वैः पूज्यत्वर्थः । भूरिभिर्ब्रह्मर्षिभिर्बर्हिष्मद्भिर्बर्हिष्मद्भिर्याग-
वद्भिः स्तविष्यसे । श्रूयसे । यद्य इन्द्र इत्यमेकमेकमिदमेकमेव ब्रह्मवत्सान् सोतुभ्यः पराददः प्रयच्छसि । हे
शर हिंसक शत्रोः । अत्र वत्सशब्दो वत्समातृणां नवानुपलक्षकः । गाः प्रयच्छसीति ॥

कर्णगृह्णा मघवा शौरदेव्यो वत्सं नस्त्रिभ्य आनयत् । अजां सूरिर्न धातवे ॥ १५ ॥

कर्णेऽगृह्णा । मघऽवा । शौरऽदेव्यः । वत्सं । नः । त्रिऽभ्यः । आ । अनयत् । अजां ।
सूरिः । न । धातवे ॥ १५ ॥

अयं मघर्षेन्द्रस्त्रिभ्यो हिंसकेभ्यः सकाशाच्छौरदेव्यः । दीयन्ति क्रीडन्त इति देवा योद्धारः । मुराच ते
देवाश्च मुरदेवाः । तेषां हितं शौरदेवं युजं । तत्संबन्धिन्वो गाः । युजे शत्रून्हत्वा तत्संबन्धिन्व इत्यर्थः । ता
वत्सं न । नेति चार्थः । वत्ससहिता अस्माभ्यं कर्णगृह्णा कर्णे गृहीत्वानयत् । आनयतु । सूरिर्न प्रेरकः स्वामीव
धातवे पाणायावां यथा स आनयति गृहीत्वा तद्वदिति ॥ १० ॥

त्वं नो अय इति पंचदशर्षं द्वितीयं सूक्तं । सुदीतिपुष्पमीन्द्रावुषी तथोरन्वतरो वा । आदी नव नाथत्र्यो
दशमीद्वाद्दशीचतुर्दशो बृहत् एकादशीचतुर्दशीपंचदशः सतीबृहत् । अपिर्देवता । तथा वानुक्रांतं । त्वं नः
सुदीतिपुष्पमीन्द्रो तथोरान्वतर आपियं तु चित्रनाषांतमिति ॥ प्रातरनुवाक आपिये अती नाथत्रे वृद्धादि-
नशस्त्र आदितो नवर्षः । तथा च सुचितं । त्वं नो अयि महोभिरिति नव । आ० ४. १३. इति ॥

त्वं नो अये महोभिः पाहि विष्वस्या अरातेः । उत द्विषो मर्त्यस्य ॥ १ ॥

त्वं । नः । अये । महऽभिः । पाहि । विष्वस्याः । अरातेः । उत । द्विषः । मर्त्यस्य ॥ १ ॥

हे अपि त्वं नोऽस्माकहोमिः पूजामिर्हन्निर्धनेवा पाहि । रच । विशस्त्रा बज्रविधादरातिरदातुः सखा-
यात् अदानाद्वा पाहि । त्वमेव महद्भगं दत्त्वादातुरदानाद्वा सखाशत्रुधैत्यर्थः । यद्वा । महोमिर्युक्तस्त्वमिति
योज्यं । उतापि च द्विषो द्वेष्टुर्मर्त्यस्य मर्त्यास्तस्मात्पाहि । अस्माभ्यं वनं दत्वेति भावः । अथवा मर्त्यस्य द्विषो
देवाद्रेषेति संबंधः । अरातिरित्यस्मादानादिति पक्षे तथापि मर्त्यस्मादानादिति संबंधनीयः ॥

नृहि मन्युः पौरुषेय ईशे हि वः प्रियजात । त्वमिदं सि क्षपावान् ॥२॥

नृहि । मन्युः । पौरुषेयः । ईशे । हि । वः । प्रियऽजात । त्वं । इत् । अस्मि । क्षपाऽवान् ॥२॥

हे प्रियजातायै वसव पौरुषेयः पुरुषसंबन्धी मन्युः क्रोधो जेष्टे जेष्टे बाधितुं । अस्मादादिमी रचितत्वादिति
भावः । दिवाचराः खलु पुरुषाः अतो दिवा तव हानिर्मासीति भावः । अथ रात्रिचरा रचःप्रभृतयः ।
तेभ्योऽपि पीडा नासीत्युच्यते । त्वमित्येव खलु अपावाज्राचिमानसि । रात्रौ ह्यभिविशेषेण तेजस्वी भवति ॥

स नो विश्वेभिर्देवेभिरूर्जो नपाद्भद्रशोचे । रयिं देहि विश्ववारं ॥३॥

सः । नः । विश्वेभिः । देवेभिः । ऊर्जैः । नपात् । भद्रऽशोचे । रयिं । देहि । विश्वऽवारं ॥३॥

हे अपि स सुखस्त्वं नोऽस्माभ्यं वसो वसु धनसुप मासि । प्रयच्छसि । हे ऊर्जो नपाद्भलस्य नष्टनं पातयि-
तर्वा हे भद्रशोचे सुखप्रकाशनं । देवादरायं पुनराह । रयिं धनं विश्ववारं सर्वैर्वरणीयं धनं देहि । अथवा
यत्सुप मास्यस्माभ्यं दातुं तद्वनं गृहादिपक्षयं तच्च रयिं दानार्हं गौहिरस्मादिकं च देहीत्यपुनरुक्तिः ॥

न तमग्ने अरातयो मर्ते युवंत रायः । यं चायसे दाश्यांसं ॥४॥

न । तं । अग्ने । अरातयः । मर्ते । युवंत । रायः । यं । चायसे । दाश्यांसं ॥४॥

हे अपि तं खोतारमरातयोऽदानशीला द्वेषिणो राघो रयिमंतो न युवंत । न पृथक्कुर्वन्ति । राघो धनाद्वा
न युवंत । यं दाश्यांसं हविर्दातारं चायसे पाजयसे ॥

यं त्वं विप्र मेधसातावग्ने हिनोषि धनाय । स तवोती गोषु गन्ता ॥५॥

यं । त्वं । विप्र । मेधऽसातौ । अग्ने । हिनोषि । धनाय । सः । तव । ऊती । गोषु । गन्ता ॥५॥

हे अपि विप्र त्वं यं मर्त्यं मेधसातो यच्चस्य संभवणे हिनोषि प्रेरयसि धनाय गवादिधनसामाद्य स यज-
मानस्तवोत्प्लुत्या रक्षणेन यागेषु गन्ता भवति । गोमान् भवतीत्यर्थः ॥ ॥११॥

त्वं रयिं पुरुवीरमग्ने दाशुषे मर्तीय । प्र णो नय वस्यो अच्छं ॥६॥

त्वं । रयिं । पुरुऽवीरं । अग्ने । दाशुषे । मर्तीय । प्र । नः । नय । वस्यः । अच्छं ॥६॥

हे अपि त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते मर्त्याय यजमानाय रयिं धनं पुरुवीरं बज्रमिवीरैर्युक्तं प्रयच्छसि । अतो
नोऽस्मानपि वस्यो वसीयो धनमच्छामिप्राप्तुं प्र शय । प्रापय ॥

उरुष्या णो मा परा दा अघायते जातवेदः । दुराध्येऽ मर्तीय ॥७॥

उरुष्य । नः । मा । परा । दाः । अघऽयते । जातऽवेदः । दुऽआध्ये । मर्तीय ॥७॥

हे जातवेदो जातविष्य जातधन वापि नोऽस्मानुषस्य । रच । उरुष्यती रचाक्रीति चांस्त्रः । नि० ५-२३-
मा परा दाः । मा परादेष्टस्मान् । कस्मा इति स उच्यते । अघायतेऽघं पापमिच्छति दुराधे दुराध्यानाय
दुर्विशीतकाय हिंसायुद्धे मर्ताय अनुष्ठाप्य ॥

अग्ने॒ माकि॑ष्टे दे॒वस्य॑ रा॒तिम॑दे॒वो यु॑योत । त्वमी॑शिषे॒ वसू॑नां ॥८॥

अग्ने॑ । माकिः । ते । दे॒वस्य॑ । रा॒तिं । अ॒दे॒वः । यु॑योत । त्वं । ई॒शिषे॑ । वसू॑नां ॥८॥

हे अग्नि देवस्य द्योतमानस्य ते तव रातिं दानं दत्तं धनं वा कश्चिददेवो मर्त्यादिर्माकिर्युयोत । अथ पुषङ्करोतु । त्वमेवेशिषे । कस्य । वसूनां धनानामीश्वरो भवसि दातुं । अनेनामिन्नवीयाया रातिः सञ्जाय उक्तो भवति ॥

स नो॒ वस्व॒ उप॑ मा॒स्यू॒र्जो न॑पा॒न्माहि॑नस्य । सखे॑ वसो ज॒रितु॑भ्यः ॥९॥

सः । नः । वस्वः । उप॑ । मा॒सि॒ । ज॒र्जः । न॒पात् । माहि॑नस्य । सखे॑ । व॒सो॒ इति॑ ।

ज॒रितु॑भ्यः ॥९॥

हे जर्जो नपाङ्गलस्याप्तस्य पुष । वनेन मध्यमानत्वादाग्न्यलक्षणेनाग्निं प्रवर्धनादूर्जो नपात्वं । हे सखे सखिपदितकारिन्वसो वासकाग्निं स सुखत्वेनैव प्रसिद्धस्त्वं जरितुभ्यो जरितुभ्यः सोतुभ्यो नोऽस्माभ्यं माहिन्नस्य वसः । माहिन्न इति महत्ताम । महद्भनमुप मासि । समीपे मासि । निर्मासि । प्रयच्छसीत्पथः ॥

* प्रातरनुवाके बाह्वेति कंदस्यच्छा न इत्याद्याः षड्वचः । तथा च सूचितं । अच्छा नः शीरशोचिषमिति षट् । आ० ४. १३. इति ॥ दशमेऽहनि प्रातःसचनेऽच्छा वो अग्निमिति तुषस्य स्थानेऽच्छा न इति तुषोऽच्छावाकवादः । सूचितं च । अच्छा नः शीरशोचिषं प्रति श्रुताय वो धृषदिति तुषी । आ० ८. १२. इति ॥

अच्छा॑ नः शी॒रशो॑चिषं गि॒रो यंतु॑ दर्श॒तं ।

अच्छा॑ य॒ज्ञासो॑ नम॒सा पुरु॑वसुं पुरु॒प्रश॑स्तमू॒तये॑ ॥१०॥

अच्छा॑ । नः । शी॒रऽशो॑चिषं । गि॒रः । यंतु॑ । दर्श॒तं ।

अच्छा॑ । य॒ज्ञासः॑ । नम॒सा । पुरु॑वसुं । पुरु॒ऽप्र॑शस्तं । ज॒तये॑ ॥१०॥

अच्छामिमुखं यंतु नच्छंतु नोऽस्माकं गिरः सुतयः । कं । शीरशोचिषमग्निं शीरशोचिषं दर्शतं सर्वैर्दर्शनीयमग्निं । तथा यज्ञासो यज्ञासासदीया नमसा इविवाग्नादिनक्षत्रेणाच्छामिमुखं यंतु । नच्छंतु । कीदृशं । पुरुवसुं प्रभूतधनं पुरुप्रशस्तं वज्रसुतं । किमर्थं । जतयेऽस्माकं रक्षयाय ॥ १२ ॥

अग्निं॑ सूनुं स॒हसो॑ जा॒तवे॑दसं दा॒नाय॑ वा॒र्याणां॑ ।

द्वि॒ता यो भू॒दमृ॑तो म॒र्त्येष्व॑ा होता॑ म॒द्रत॑मो वि॒शि ॥११॥

अग्निं॑ । सूनुं॑ । स॒हसः॑ । जा॒तऽवे॑दसं । दा॒नाय॑ । वा॒र्याणां॑ ।

द्वि॒ता । यः । भू॒त् । अ॒मृतः॑ । म॒र्त्येषु॑ । आ । होता॑ । म॒द्रऽत॑मः । वि॒शि ॥११॥

अग्निं सहसः सूनुं नक्षत्र पुषं जातवेदसं जातधनं वार्याणां वरवीयाणां नवादिधनानां दायाय त्रि॒रोऽच्छं॑ संस्त्रिज्जनुवर्तते । योऽभिरमुतोऽमरखधर्मा देवेषु भवति स मर्त्येष्व॒ा । आकारवाचं । मनुष्येषु चामृतं अभवदित्थं द्विता द्वैधं भवति । देवेष्वमृतत्वमस्य प्रसिद्धं मनुष्येषु कीदृशोऽभूदिति उच्यते । विशि विष्णु चतुर्मानवेषु प्रजासु होमनिष्पादको मद्रतमो मादचितुतमस्य भवति । अच्छं संस्त्रिति समन्वयः । अचवा । योऽमृतो द्विता द्विधं द्विप्रकारीऽभूत् । अर्धं न मर्त्येषु सामान्येन दाहपाकादिवाधनोऽभवदित्थं तत्र विशि चतुर्मानवेषां तु होता मद्रतमोऽभवदित्थं द्विधं ॥

अग्निं वो देवयज्ययाग्निं प्रयत्यध्वरे ।

अग्निं धीषु प्रथममग्निमर्वैत्यग्निं क्षीर्वाय साधसे ॥१२॥

अग्निं । वः । देवऽयज्यया । अग्निं । प्रऽयति । अध्वरे ।

अग्निं । धीषु । प्रथमं । अग्निं । अर्वैति । अग्निं । क्षीर्वाय । साधसे ॥१२॥

हे यजमानाः युष्माकं देवयज्यया देवयगेन निमित्तेन देवयगार्थमग्निं क्षीमीति शिवः । तच्चाग्निमध्वरे यगे प्रयति प्रवर्षेण गच्छति प्रवृत्तिं सति क्षीमि प्रथममितरदेवेभ्यः । तच्चाग्निमर्वत्यागते भूतान्ते क्षीमि यज्ञ-विघ्नपरिहारार्थं । तथा क्षीर्वाय क्षीर्वाय वेत्संबंधिने साधसे साधनाय वेत्सनामाय क्षीमि । यज्ञति वेत्सना-मरूपाय फलाय च क्षीमि । एवमादौ मध्येऽति च सर्वदा क्षीमीत्यर्थः ॥

अग्निरिषां सख्ये ददातु न ईशे यो वार्याणां ।

अग्निं तोके तनये शश्वदीमहे वसुं संतं तनूपां ॥१३॥

अग्निः । इषां । सख्ये । ददातु । नः । ईशे । यः । वार्याणां ।

अग्निं । तोके । तनये । शश्वत् । ईमहे । वसुं । संतं । तनूपां ॥१३॥

अग्निर्देवः सख्ये समानख्यानाय नो मह्यं । सख्युः कर्म सख्यं । तस्मिन्वा । नोऽसम्भविषामिषोऽन्नाग्नि ददातु । योऽग्निर्वार्याणां धनानामीशे ईशे स ददात्विति । तमेवाग्निं तोके पुत्रार्थं तनये तत्पुत्रार्थं च शश्वद्भ्यः धनमन्नं वेमहे । याचामहे । वार्याणामीश इत्युक्तत्वादेवं लभ्यते । क्षीदृशमग्निं । वसुं वासकं संतं सर्वदा वर्तमानं तनूपासंवासां पालयितारं ॥

अग्निमीळिष्वार्वसे गाथाभिः शीरशोचिषं ।

अग्निं राये पुरुमीळ्ह श्रुतं नरोऽग्निं सुदीतये हृदिः ॥१४॥

अग्निं । ईळिष्व । अर्वसे । गाथाभिः । शीरऽशोचिषं ।

अग्निं । राये । पुरुऽमीळ्ह । श्रुतं । नरः । अग्निं । सुऽदीतये । हृदिः ॥१४॥

हे पुरुमीळ्ह त्वमग्निमवस आवयो रचसायेळिष्व । श्रुतिं गाथाभिः । गाथेति वाङ्मयम् । मंत्ररूपा-भिर्वाग्भिः । क्षीदृशं । शीरशोचिषं शयनस्वभावरोचिष्कं । तथा राय ईळिष्व । श्रुतमेव नरोऽग्निऽपि यज-मानाः श्रुवन्ति स्वार्थं । तस्मात्सुदीतये मह्यमग्निं हृदिर्गृहं याचसेत्येवं सुदीतिः पुरुमीळ्हं व्रूते ॥

अग्निं वेषो योतवै नो गृणीमस्यग्निं शं योश्च दातवै ।

विश्वांसु विह्ववितेव हव्यो भुवन्वस्तुर्धूषूणां ॥१५॥

अग्निं । वेषः । योतवै । नः । गृणीमसि । अग्निं । शं । योः । च । दातवै ।

विश्वांसु । विह्वु । अविताऽइव । हव्यः । भुवन् । वस्तुः । धूषूणां ॥१५॥

अग्निं वेषो देवुष्योतवै पुत्रकर्म गृणीमसि । गृणीमः । सुमः । तच्चाग्निं शं सुखं योश्च मन्त्रानामभिर्वाचं च दातवै दातुं । चक्षणा शं सुखक क्षीमिन्मन्त्राय च गृणीमसि । अस्मिन्वे वेषो योतना इत्यनेन सह समुच्च-यार्थश्चक्षब्धः । योऽग्निर्विश्वांसु सर्वासु विश्वे प्रजास्त्वितेव रचिता राक्षिर्वृणानुवीक्षामस्वाकं वसुर्वीक्षन्ती देवी

वत्सः । वत्सवक्ष्यापेक्षेन धायनाद्वात्स इत्युपपद्यते । अथवा वत्स इव संवरणम् । इवशब्दो नुप्यते । वयश्चकृतो मयन्निहासिर्लोकेषु मित्रातारं निरोधकं न विन्दते । न जमते । किंतु कोतपे कोतुमन्त्रं कोतारं स्वयं वेति । कामयति । अथवाच वैपुतोऽभिरुच्यते । वैपुतोऽहं वयश्चरन्निहातरिपे वत्सः सर्वदा वयम् वत्सवक्ष्यामीषी वा अमित्रातारं निरोधकं न विन्दते । किंतु कोतुमन्त्रं माधविकां वाचं वेति ॥ १५॥

उतो न्वस्य यन्महदश्वो जेनं बृहत् । दामा रथस्य ददृशे ॥ ६ ॥

उतो इति । नु । अस्य । यत् । महत् । अश्वऽवत् । योजनं । बृहत् । दामा । रथस्य । ददृशे ॥ ६ ॥

उतो अपि च नु चिप्रमवासादित्यस्य यन्महदाहातयपुक्तमवावत्संबुद्धाश्चवदृशंमहत्स्वत् योजनं वृद्धते । तदेवाह । रथस्य दामा ददृशे वृद्धते । अंतरिक्षे रथेऽस्मान्नियोजयतीत्यर्थः । तदा दुहंतीत्युत्तरस्य संबंधः ॥

अभिष्टवे धर्मदाहे दुहंति सप्तैषा । सूचितं च । दुहंति सप्तैकां समिद्धो अपिरग्निना । आ० ४. ७. इति ॥ यावत्तोचिऽधिषा । सूचितं च । दुहंति सप्तैकामधुचत्पिप्युवीमिषं । आ० ५. १२. इति ॥

दुहंति सप्तैकामुप द्वा पंच सृजतः । तीर्थे सिंधोरधि स्वरे ॥ ७ ॥

दुहंति । सप्त । एका । उप । द्वा । पंच । सृजतः । तीर्थे । सिंधोः । अधि । स्वरे ॥ ७ ॥

सप्तैर्लज एकां धर्मं दुहंति । तेषां मध्ये द्वा द्वौ प्रतिप्रस्थातारौवध्यु पंचान्यानुप कृतः । प्रयोजयतः । के ते पंच त उच्यते । यजमानं ब्राह्मणं होतारमापीधं प्रक्षोतारमिति । कुचेति उच्यते । सिंधोः कक्षाश्चित्स्वत्वादिप्रस्थाताया नवासीर्थे । यथायमुपिर्त्यजति तच्च । स्वरेऽधि ॥ स्वरतिः शब्दकर्मा । अधीति सप्तस्य र्थानुवादी ॥ स्वरोपेति शब्दवति । यत्तीर्थमृत्विषां औं आवधेत्वादिशब्दैः शब्दवन्नवति तस्मिन्नित्यर्थः ॥

प्रवर्त्येऽभिष्टवे आग्नेयोऽभिष्टवे वा दशभिरितिषा । सूचितं च । आ दशभिर्विचस्ततो दुहंति सप्तैकां । आ० ४. ७. आ० ५. १२. इति ॥

आ दशभिर्विवस्वत इंद्रः कोशमचुच्यवीत् । खेदया चिवृता दिवः ॥ ८ ॥

आ । दशऽभिः । विवस्वतः । इंद्रः । कोशं । अचुच्यवीत् । खेदया । चिवृता । दिवः ॥ ८ ॥

विवस्वतः परितरतो यजमानस्य दशभिरंगुलीभिर्याचितः ससिंद्रः कोशं । मेघनामितत् । उदक्सेचनं मेघं दिवोऽंतरिक्षसंबन्धिनं तत्सकाशाद्वाचुच्यवीत् । अदारयदित्यर्थः । केन साधनेनेति तदुच्यते । चिवृता चिप्रका-रवर्तनवता खेदया ररिमना । यदा । अर्धेद्रशब्देनापिरादित्यो वा गृह्यते । खेदया चिवृतेति सिंघातः ॥

परि चिधातुरध्वरं जूर्णिरिति नवीयसी । मध्वा होतारो अंजते ॥ ९ ॥

परि । चिऽधातुः । अध्वरं । जूर्णिः । एति । नवीयसी । मध्वा । होतारः । अंजते ॥ ९ ॥

अथमपिस्त्रिधातुर्नौहितमुक्ताकृष्णभेदेन चिवर्णो जूर्णिर्यो वेनवाग्नवीयसी नवीयसा ज्वालाध्वरं प्रवर्त्येति । गच्छति । होतारो होमनिष्पादका अध्वर्यादयो मध्वाज्यादिना पर्यंजते । अथवापिस्त्रिधातु-कारा चिर्मा जवतरा ज्वाला पर्येति महावीरं । तं मध्वांजत इति ॥

सिंचन्ति नमसावतमुच्चाचक्रं परिज्मानं । नीचीनवारमक्षितं ॥ १० ॥

सिंचन्ति । नमसा । अवतं । उच्चाऽचक्रं । परिऽज्मानं । नीचीनऽवारं । अक्षितं ॥ १० ॥

नमसा नमनेनावतं महावीरमुच्चाचक्रमुपरिस्थितचक्रं परिज्मानं परिणत्तामं नीचीनवारं नीचीनद्वारज-चित्तमचीणं ईदृशं चीराव्यवशेषयुक्तमाहवनीयस्योपरि नमनेन सिंचन्ति । वृद्धति । महावीरेण आहवनीये द्रव्यते ॥ १५ ॥

॥ अभ्यारमिदद्रयो निर्विक्रं पुष्करे मधु । अवतस्य विसर्जने ॥ ११ ॥

अभिऽआरं । इत् । अद्रयः । निऽसिक्तं । पुष्करे । मधु । अवतस्य । विऽसर्जने ॥ ११ ॥

अद्रय आद्रिचमाया अध्वर्यादयोऽभ्यारमिदमिव नीच निर्विक्रमतिरिक्तं मधु पुष्करे वपुष्करे प्रवृत्त

उपयमनीपाणि सिंचति । अभिहोषार्धमवतल महावीरस्य विसर्जने विसर्जनसमये होमानंतरं त्वमु महावी-
रमासंभ्रमासादयति ॥

गाव उपावतावतं मही यज्ञस्य रप्सुदा । उभा कर्णी हिरण्यया ॥१२॥

गावः । उप । अवत । अवतं । मही इति । यज्ञस्य । रप्सुदा । उभा । कर्णी । हिरण्यया ॥१२॥

हे गावो घर्मदुघाः यूथमवतं महावीरं प्रत्युपावत । उपागच्छत । यस्याद्यज्ञस्य घर्मयामस्य साधनभूते
रप्सुदा । रप्सुदारप्सुदे आरिण्योः फलप्रदे । लिप्सोरन्विनीर्दातव्ये वा । यदा रपणं शब्दं । रप मंचः । तेन
सुष्ठु दातव्यं । अथवा युद्ध चरणे । रपा मंचेण चारणीधि दोहनीधि । ईदृशे गवाजयोः पयसी मही महती
बहुले अपेक्षिते अत उपावतं । गीरजाया अप्युपलक्षकः अजापयसोऽपि महावीरे सेवनीयत्वात् । अपि चास्य
महावीरस्योभोभी कर्णा अर्णस्यानीयी द्वी चक्री हिरण्यया हिरण्यमयी सुवर्णरजतमयावित्त्वर्थः ॥

प्रवर्ग्येऽजापयसि महावीर आनीयमान आ सुत इति वा । सूचितं च । आ सुते सिंचत त्रियमित्वाजे
। आ० ४. ७. । इति ॥

आ सुते सिंचत त्रियं रोदस्योरभिश्चियं । रसा दधीत वृषभं ॥१३॥

आ । सुते । सिंचत । त्रियं । रोदस्योः । अभिऽश्चियं । रसा । दधीत । वृषभं ॥१३॥

सुते दुग्धि गोपयसि त्रियं त्रयणमाजं पय आ सिंचत । सिंचत हे अध्वर्यवः । कीदृशमाजं । रोदस्योः ॥
कर्मणि षष्ठीया ॥ आवापृथिव्यावभिश्चियमभिश्चियं । अपिसंयोजात्तावत्पर्यंतं प्रवृत्तमित्यर्थः । अथवा तत्काव-
चिनी आवापृथिव्यावित्त्विके । नि० १२. १. । इति निश्चत्त्वाद्दधिगोरभिश्चियमित्यर्थः । सेवनांतरं रसा रस
आने पयसि वृषभं वर्षकमपि दधीत । स्थापयत । अजाया आपेयीत्वात् चीरस्याप्यपिसंयोजनमुचितं ।
आपेयी वा एषा यद्वेति ब्राह्मणं ॥

ते जानत स्वमोक्षं सं वत्सासो न मातृभिः । मिथो न संतं जामिभिः ॥१४॥

ते । जानत । स्वं । ओक्षं । सं । वत्सासः । न । मातृऽभिः । मिथः । न संतं । जामिऽभिः ॥१४॥

सुते ता गावो जानत । ज्ञातव्यः । अथवा सामान्वाकरिण त इति पुंनिर्दिशः । किं । स्वं स्वकीयमोक्षं
निवासं महावीरं । तच्च दोग्धुमगमनित्वर्थः । तदेवाह । वत्सासो वत्सा मातृभिर्न जननीभिः सह यथा
संगच्छति नद्वज्जामिनिर्बधुभिः सहिता गावो मिथः प्रत्येकं सं न संतं । संगच्छति महावीरं ॥

उमं स्रक्तेषु वप्सतः कृण्वते धरुणं दिवि । इंद्रे अया नमः स्वः ॥१५॥

उमं । स्रक्तेषु । वप्सतः । कृण्वते । धरुणं । दिवि । इंद्रे । अया । नमः । स्वः । रिति स्वः ॥१५॥

महावीरस्य स्रक्तेषु वप्सतो ज्वालयता मचयतोऽपिरसं धरुणमिंद्रे अपेति वक्ष्यमाणत्वादिद्राग्योर्धार-
कमात्रं दिव्यतरिण उप कृण्वते । उपकुर्वते । यदाभिर्महावीरं दहति तदा तस्योपर्युभयविधं चीरमासेचयं-
तीत्यर्थः । एवं महावीर आसिष्मिंद्रेऽप्राप्नी च स्वः सर्वं नव्यमाजं च नमोऽस्य । अथवा स्वरंतरिणि । धीजयं-
तीति शेषः ॥ ॥१६॥

प्रवर्ग्ये घर्मदुहि दुग्धायामधुचदिति वा । सूचितं च । दुग्धायामधुचत्पिपुर्वी । आ० ४. ७. । इति ॥ याव-
सोपेऽपि वा । अधुचत्पिपुर्वीनिबन्धा कलशेषु धावति । आ० ५. १२. । इति सूचितत्वात् ॥

अधुक्षत्पिपुर्वीमिषमूर्जं सप्तपदीमरिः । सूर्यस्य सप्त रश्मिभिः ॥१६॥

अधुक्षत् । पिपुर्वी । इषं । जर्जं । सप्तऽपदी । अरिः । सूर्यस्य । सप्त । रश्मिऽभिः ॥१६॥

अरिररररणीको वायुः सूर्यस्य सप्त ररिममिः साधनेः पिबुषीमाप्यायद्विषमममूर्धं रवं च सप्तपदीं
सर्पस्यभाषपादा माध्यमिकां वाचं घर्मधुपुषेयावक्षितामधुचत् । कुग्धवान् । यथाप्यधुः पापेय मां कुग्धे
तथाप्येवं भावयथा सांम भवति । माध्यमिकाया वाचो मधुधुक्तं हिंक्षयती गौरमीमेत् । अ० १. १६४. २७. २८. ।
इत्यादिषु प्रसिद्धं ॥

सोमस्य मिचावरुणोदिता सूर आ ददे । तदातुरस्य भेषजं ॥१७॥

सोमस्य । मिचावरुणा । उत्तऽइता । सूरै । आ । ददे । तत् । आतुरस्य । भेषजं ॥१७॥

इ मिचावरुणी सूरै सूर्य उदितोदिति सोमस्य सोममा ददे । स्वीकरोति । तच्च हेतुमाह । तत्स्वीकारस्य
कर्मातुरस्वाकादादेर्भेषजमीषधं । हितकरमित्यर्थः ॥

उतो न्वस्य यत्पदं हर्येतस्य निधान्यं । परि द्यां जिह्यातनत् ॥१८॥

उतो इति । नु । अस्य । यत् । पदं । हर्येतस्य । निऽधान्यं । परि । द्यां । जिह्या ।

अतनत् ॥१८॥

यवमणि सोम उतो अपि चास्य सोमदातुर्हर्येतस्य प्रदानं कामयमानस्य मम यत्पदं निधान्यं इषिषां
निधानार्हमुत्तरवेदिकचरणं तच्च खित्वापिथी परि परितो जिह्या जातयातनत् । आभोत् ॥ ॥१७॥

उदीरायामित्यष्टादशर्षं चतुर्थं सूक्तमाचैयस्य गोपवनस्य सप्तवभिर्वाषं गायत्रमाश्विनं । तथा चानुक्रम-
शिका । उदीरायां गोपवन आचैयः सप्तवभिर्वाश्विनमिति ॥ प्रातरनुयाक आश्विने कृती गायत्रे इन्द्राश्वि-
नशस्त्रे वेदं सूक्तं । उदीरायामा मे हवमिति गायत्रं । आ० ४. १५. । इति सूचितत्वात् ॥

उदीरायामृतायते युंजायामश्विना रथं । अंति षड्रतु वामवः ॥१९॥

उत् । ईरायां । अतऽयते । युंजायां । अश्विना । रथं । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥१९॥

इ अश्विनाश्विनी अतायते यजमिच्छते मद्यां मर्धत्तुदीरायां । उज्ज्वलं । तदर्थं हवमाह्वानं यजं वा
प्राप्तुं युंजायां । योजयतमश्चै रथं । वां युवयोरो रथयमन्त्रादन्तिके सवर्तमानं भूतु । भवतु ॥

निमिषशिश्रुवीयसा रथेना यातमश्विना । अंति षड्रतु वामवः ॥२०॥

निऽमिषः । चित् । जवीयसा । रथेन । आ । यातं । अश्विना । अंति । सत् । भूतु ।

वां । अवं ॥२०॥

निमिषशिश्रिमेवादपि अश्विनायातिशयवेगेन रथेना यातं । आगच्छतमस्यचक्षं इ अश्विना । शिश्रुमुक्तं ॥

उप स्तृणीतमचये हिमेन घर्ममश्विना । अंति षड्रतु वामवः ॥२१॥

उप । स्तृणीतं । अचये । हिमेन । घर्मे । अश्विना । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥२१॥

अचये महर्षयेऽसुरैरपी प्रक्षिप्ताय तस्य हितार्थं घर्ममभिदाहवं हिमेनोद्वेगोप कृणीतं । उपस्तीर्षयती-
हिमेनाभिं घर्ममवारथेयां । अ० १. ११६. ८. । इति निममः ॥

कुहं स्यः कुहं जग्मयुः कुहं श्येनेव पेतयुः । अंति षड्रतु वामवः ॥२२॥

कुहं । स्यः । कुहं । जग्मयुः । कुहं । श्येनाऽइव । पेतयुः । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥२२॥

हे अश्विनी युवां जुह क्त स्यः । भवषः । इदानीं जुह क्त जुष जग्मवुः । गच्छस्यः स्वेच्छया । जुह क्त वा
अनेव अनेवाविव शीघ्रपतनी संतो पेतयुः । पतयः । एवमचिंत्यस्वभावी कृपया संनिहिती भवतमिति शेषः ।
तादृशयोर्वोऽंतिके भवतु ॥

यदुद्य कर्हि कर्हि चिच्छुश्रूयातमिमं हवँ । अंति षड्भूतु वामवः ॥५॥

यत् । अद्य । कर्हि । कर्हि । चित् । श्रुश्रूयातं । इमं । हवँ । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥५॥

यद्यप्यात्र निर्धार्यतेऽतोऽद्यास्मिन्काले कर्हि कस्मिन्नपि देशे कर्हि कस्मिन्नपि काले इमं हवमस्मादीयमाह्वानं
श्रुयातं । श्रुयातं ॥ १५८ ॥

अश्विनां यामहूतमा नेदिष्ठं याम्यायँ । अंति षड्भूतु वामवः ॥६॥

अश्विनां । यामऽहूतमा । नेदिष्ठं । यामि । आयँ । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥६॥

यामहूतमातिशयेन काले ज्ञातव्यावश्विनाश्विनी यामि । नेदिष्ठमंतिकतममायँ बांधवं च यामि तयोः ॥

अवँतमचये गृहं कृणुतं युवमश्विना । अंति षड्भूतु वामवः ॥७॥

अवँतं । अचये । गृहं । कृणुतं । युवं । अश्विना । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥७॥

हे अश्विना युवं युवामचयेऽग्न्यागारे दह्यमानायावंतं रचंतं गृहं कृणुतं । कृतवंती । तादृशयोर्वामचो
भवतु ॥ अवंतमिति अत्ययेन पुँल्लिङ्गता ॥

वरैथे अग्निमातपो वदते वल्गवचये । अंति षड्भूतु वामवः ॥८॥

वरैथे इति । अग्निं । आऽतपः । वदते । वल्गु । अचये । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥८॥

हे अश्विनी वल्गु मनोहरं वदते सुवतेऽचय आतप आतपादीप्सादयि वरैथे । आवारयतं ॥

प्र सप्तवधिराशसा धारामग्नेरशायत । अंति षड्भूतु वामवः ॥९॥

प्र । सप्तवध्रिः । आऽशसा । धारां । अग्नेः । अशायत । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥९॥

सप्तवध्रिर्महर्षिर्हे अश्विनी युवयोराशसाशंसनेन सुखा मञ्जूषाया निर्गत्यादिधारां तस्यां मञ्जूषायां प्रा-
शायत । आशाययत् । स्वनिरोधिकां तां दग्धवानित्यर्थः । सप्तवध्रिः पेटिकांतःप्रवेशोऽश्विनोरनुपहासिर्गमश्च
यि विहीष्य वनस्यते । अ० ५. ७८. ५. । इत्यत्र स्पष्टमुक्तं ॥

इहा गतं वृषण्वसू शृणुतं मे इमं हवँ । अंति षड्भूतु वामवः ॥१०॥

इह । आ । गतं । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । शृणुतं । मे । इमं । हवँ । अंति । सत् ।

भूतु । वां । अवं ॥१०॥

हे वृषण्वसू वर्षवधनावश्विनी इहास्मिन्वच्च आ गतं । आवच्छतं । तदर्थं मे ममिमं हवं शृणुतं ॥ १११ ॥

किमिदं वां पुराणवज्जरंतोरिव शस्यते । अंति षड्भूतु वामवः ॥११॥

किं । इदं । वां । पुराणवज्जरंतोऽइव । शस्यते । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥११॥

हे अश्विनी वां युवयोर्धमागमनाय पुराणवत् पुराणयोरतिवृद्धयोरिव । तदेवाह । जरतीरिव श्रूयते । पुनःपुनरागच्छतमिति श्रूयते । किमिदं । यथा लोके वृद्धो जीर्णो वज्रवारमाहृतोऽपि नागच्छति तद्वयुवामपीत्यर्थः । एवमनागमाहूवीति ॥

समानं वां सजात्यं समानो बंधुरश्विना । अंति षड्भूतु वामवः ॥१२॥

समानं । वां । सऽजात्यं । समानः । बंधुः । अश्विना । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥१२॥

हे अश्विनाश्विनी वां युवयोः परस्परं सजातं समानजातित्वं समानमेकमेव । उभयोरप्यङ्गरूपायाः सूर्यपत्न्या उत्पत्तेः सजातं । तथा युवयोर्बंधुर्बंधकः सुतः समान एक एव । अथर्विरहं समान एक एव बंधुः ॥

यो वां रजांस्यश्विना रथो वियाति रोदसी । अंति षड्भूतु वामवः ॥१३॥

यः । वां । रजांसि । अश्विना । रथः । विऽयाति । रोदसी इति । अंति । सत् । भूतु ।

वां । अवं ॥१३॥

वां युवयोर्दो रथोऽस्ति स रथो रजांसि लोकान्त्रोदसी यावापृथिवी च वियाति । विशेषेण गच्छति । अतस्तेन रथेन ग्रीष्ममागच्छतमिति शेषः ॥

आ नो गर्धेभिरश्वैः सहसैरुप गच्छतं । अंति षड्भूतु वामवः ॥१४॥

आ । नः । गर्धेभिः । अश्वैः । सहसैः । उप । गच्छतं । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥१४॥

हे अश्विनी नोऽस्मान् सहसैरपरिमितगर्धेभिर्गोसमूहेरश्वसमूहेरुप गच्छतं ॥

मा नो गर्धेभिरश्वैः सहसैभिरति ख्यतं । अंति षड्भूतु वामवः ॥१५॥

मा । नः । गर्धेभिः । अश्वैः । सहसैभिः । अति । ख्यतं । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥१५॥

हे अश्विनी गर्धेभिर्गोसमूहेरश्वसमूहैः सहसैभिः सहससंख्याकिर्माक्षानति ख्यतं । अतीति प्रतीत्यस्मिन्नर्थे । मा निवारयतमित्यर्थः ॥

अरुणस्सुखा अभूदकज्योतिर्ज्ञातावरी । अंति षड्भूतु वामवः ॥१६॥

अरुणऽप्सुः । उषाः । अभूत् । अकः । ज्योतिः । ज्ञातऽवरी । अंति । सत् । भूतु ।

वां । अवं ॥१६॥

हे अश्विनी उषा अपराप्सुः सुधवर्षाभूत् । भवति । न केवलं स्वयं । ज्योतिषीजोऽप्यः करोत्यति सर्वतश्चतावर्युतवत्तुषाः ॥

अश्विना सु विचाकशवृक्षं परशुमौ इव । अंति षड्भूतु वामवः ॥१७॥

अश्विना । सु । विऽचाकशत् । वृक्षं । परशुमान्ऽइव । अंति । सत् । भूतु । वां । अवं ॥१७॥

सु विचाकशदत्तं दीपमानः सूर्योऽभिर्वा वृक्षं परशुमानिव च यथा शक्ययति तद्वत्तमो निश्चारयतीति शेषः । वृष्टतिसामर्थादेव कथ्यते । यथादेवं तस्मादश्विनाश्विनायाऽग्र्य इति शेषः ॥

पुरं न धृष्णवा रुज कृष्णया बाधितो विशा । अंति षड्भूत वामवः ॥१८॥

पुरं । न । धृष्णो इति । आ । रुज । कृष्णया । बाधितः । विशा । अंति । सत् । भूत ।

वां । अवः ॥१८॥

हे धृष्णो धर्मक सप्तवध्रि त्वं ऋणयाकर्षया विशा प्रवेशयन्त्या पेटिकया बाधितस्त्वं ततो निर्गत्य तामेवा ब्रुव । पीडयान्निरनुग्रहात् । एवं स्वयं स्वात्मानं प्रेष्यति । अथवा गोपवधः सप्तवध्रिमेवं ब्रवीति । वां युव-
योरर्वा रक्षणं गमनं वा समीपे । तच्च त्रिषु वर्गेष्वन्ति यदित्युत्तरोऽर्धर्चोऽन्वितपदाध्याहारिण्यो ज्यः ॥ २० ॥

विशोविशो व इति पंचदशर्चं पंचमं सूक्तं । अथेयमनुक्रमणिका । विशोविशो वः पंचोनामयं त्वनुष्टुप्स्व-
स्वास्वत्वारोऽत्यास्तिस्रोऽनुष्टुभ आर्चस्व श्रुतर्वणो दानस्तुतिरिति । अनुवृत्तेर्गोपवध अविः । आदितस्त्रिषु
वृषेभु सर्वाः प्रथमा अनुष्टुभो द्वितीयातृतीये प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्री चयोदशात्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः ।
अस्तोत्तरस्व चाभिर्देवता । अत्यास्तिस्रः श्रुतर्वणास्तो राक्षो दानस्तुतिः ॥ व्योमविश्वदेवस्तुपंचशरदीर्घेज्विदं
सूक्तमाश्वशस्त्रं । सूचितं च । विशोविशो वो अतिथिमित्याज्यं । आ० ९. ८. इति ॥

विशोविशो वो अतिथिं वाजयंतः पुरुप्रियं ।

अग्निं वो दुर्यं वचः स्तुषे शूषस्य मन्मभिः ॥१॥

विशःऽविशः । वः । अतिथिं । वाजऽयंतः । पुरुऽप्रियं ।

अग्निं । वः । दुर्यं । वचः । स्तुषे । शूषस्य । मन्मऽभिः ॥१॥

हे अन्व अलिजो यजमानाश्च वो दुर्यं वाजयंतोऽन्नमिच्छंतो विशो विशः सर्वस्वाः प्रजाया अतिथिं पुत्रं
पुरुप्रियं वज्रप्रियमग्निं स्तुष्या परिचरतेति शेषः । अहं च वो युष्मदर्थं दुर्यं गुहा हितं वचो गुं स्तुषे शूषस्य
स्तुषस्व लाभाय । केः साधनेः । मन्मभिर्मननीयैः स्तोत्रैः ॥

यं जनांसो हविष्मंतो मिचं न सर्पिरासुतिं । प्रशंसंति प्रशस्तिभिः ॥२॥

यं । जनांसः । हविष्मंतः । मिचं । न । सर्पिःऽआसुतिं । प्रऽशंसंति । प्रशस्तिऽभिः ॥२॥

यमग्निं जनास्तो जना यजमाना हविष्मंतः संतो मिचं न मिचमिवादिष्वग्निमिव सखायमिव वा सर्पिरासुतिं
सर्पिरासुयते हयते यस्मिन् तादृशं प्रशंसंति कुर्वन्ति प्रशस्तिभिः स्तुतिभिः स्तुव इति शेषः ॥

पन्यांसं जातवेदसं यो देवतात्युद्यता । हव्यान्धैरयद्वि ॥३॥

पन्यांसं । जातवेदसं । यः । देवऽताति । उत्तऽयता । हव्यानि । धैरयत् । दिवि ॥३॥

पन्यांसमतिशयेन स्तोतारं साधु कृतमिति यजमानं कुर्वतं जातवेदसं जातधनं जातविषं वा स्तुव इति
शेषः । योऽभिर्देवताति देवताती यच्च उद्यतोद्यतानि हव्यानि हवींषि दिक्षिरयत् प्रेरयति दिवि देवेभ्यः ॥

आगन्म वृचहंतं ज्येष्ठमग्निमानवं । यस्य श्रुतर्वा बृहन्नाक्षो अनीक एधते ॥४॥

आ । अगन्म । वृचहन्ऽतमं । ज्येष्ठं । अग्निं । आनवं । यस्य । श्रुतर्वा । बृहन् । आर्क्षः ।

अनीकि । एधते ॥४॥

वृचहंतं योपानामतिशयेन हंतारं ज्येष्ठं प्रशस्तमानवं अनुष्ठयंबंधिनं तेषां हितकारिणमग्निमानवम् ।
आनता वचं ॥ पुनार्थं वज्रवचनं ॥ यस्मादिरनीकि आवासेषु बृहन्नाक्षार्थं अक्षपुत्रः श्रुतर्वा नाम राक्षेधते
वर्धते । कर्म करोतीत्यर्थः ॥ तमधिमानवेति समन्वयः । एवं श्रुतर्वां मिचयावतो गोपवधोऽपि-क्षीति ॥

अमृतं जातवेदसं तिरस्तमांसि दर्शतं । घृताहवनमीड्यं ॥५॥

अमृतं । जातवेदसं । तिरः । तमांसि । दर्शतं । घृतऽआहवनं । ईड्यं ॥५॥

स एवागच्छतीति । अमृतममरणं जातवेदसं जाततेजआबुपलक्षणधनं तमांसि तिरो दर्शतं । दर्शयंत-
मित्यर्थः । घृताहवनं । घृतमाहवते यत्र तं । ईड्यं सुखं । ईदृशमागच्छेति संबंधः ॥ ॥२१॥

सबाधो यं जना इमेऽग्निं हव्येभिरीकते । जुहानासो यत्सुचः ॥६॥

सऽबाधः । यं । जनाः । इमे । अग्निं । हव्येभिः । ईकते । जुहानासः । यत्सुचः ॥६॥

इमे सबाधो बाधसहिता अध्वर्यादयो यमग्निं हव्येभिर्हविर्भिरीकते सुवति । कीदृशा जनाः । जुहा-
नासो यागं कुर्वणा यत्सुचसदर्थं धृतसुगदंढाः । तमागच्छेति समन्वयः ॥

इयं ते नव्यसी मतिरमे अधाय्यस्मदा ।

मंद्र सुजात सुक्रतोऽमूर दस्मातिथे ॥७॥

इयं । ते । नव्यसी । मतिः । अमे । अधायि । अस्मत् । आ ।

मंद्र । सुजात । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । अमूर । दस्म । अतिथे ॥७॥

हे अमे इयमिदानीं क्रियमाणा नव्यसी नवतरा सुतिसे तव स्वभूतासदस्यासधायि । धृतामूर् । वषं
तव सुतिं कुर्म इत्यर्थः । हे मंद्र मोदमान सुजात शोभनजनन सुक्रतो शोभनकर्ममूरामूर्द दस्म दर्शनीया-
तिथेऽतिथिवत्पूज्यत्वपेर्विशेषणानि ॥

सा ते अमे शंतमा चनिष्ठा भवतु प्रिया । तया वर्धस्व सुष्टुतः ॥८॥

सा । ते । अमे । शंतमा । चनिष्ठा । भवतु । प्रिया । तया । वर्धस्व । सुऽस्तुतः ॥८॥

हे अमे सास्माभिः क्रियमाणा सुतिः शंतमात्यंतं सुखकरा चनिष्ठातिथेनाम्रवती ते तव प्रिया भवतु ।
तथा सुत्वा सुष्टुतः सुष्टु सुतः सन् वर्धस्व । प्रबुद्धो भव ॥

सा द्युक्षैर्द्युम्निनी बृहदुषोप अवंसि अवं । दधीत वृचतूयै ॥९॥

सा । द्युक्षैः । द्युम्निनी । बृहत् । उपऽउप । अवंसि । अवं । दधीत । वृचऽतूयै ॥९॥

सास्माभिः क्रियमाणा सुतिर्द्युक्षैर्द्युम्निनीरक्षिणीरक्ष्यं प्रदेष्टुं क्षिप्रवती अवंसि पूर्वक्षिप्रवतीरक्षिणी
पुनरपि बृहन्महच्छवोऽन्नमुपोप दधीत । पुनरपरिधारयतु । कुक्षेति उच्यते । वृचतूयै संयामे । शवोः संब-
धीति यावत् ॥

अश्वमिन्नां रथप्रां त्वेषमिदं न सत्पतिं । यस्य अवांसि तूर्वेथ पन्यं पन्यं च कृष्टयः ॥१०॥

अश्वं । इत् । गां । रथऽप्रां । त्वेषं । इदं । न । सत्पतिं । यस्य । अवांसि । तूर्वेथ । पन्यं । पन्यं । च । कृष्टयः ॥१०॥

पन्यंऽपन्यं । च । कृष्टयः ॥१०॥

गां गंतारमश्नमिन् । इच्छेद् इवार्थे । अश्वमिव । तं यथा सुवति तथेत्यर्थः । रथप्रां रथानामक्षदीयानां
पूरयितारं धनैः तथा त्वेषं दीप्तमपि सत्पतिं सतां पाण्डुमिदं नेद्विभिमं कृष्टयो मनुष्याः परिचरतेति श्वः ।
यस्मादिदं त्वेषं अवांसि तूर्वेथ पन्यं पन्यं च कृष्टयस्तु त्वेषं धनमपि तदपि तूर्वेथ
द्विष्ट ॥ ॥२२॥

यं त्वा गोपव॑नो गिरा॑ च॒निष्ठ॑स्मे अंगिरः । स पा॑वक॒ श्रु॒धी ह॒वँ ॥११॥

यं । त्वा । गो॒पव॑नः । गिरा॑ । च॒निष्ठ॑त् । अ॒ग्ने । अंगि॑रः । सः । पा॑वक । श्रु॒धि । ह॒वँ ॥११॥

हे अपि यं त्वा त्वां गोपवनं च निष्ठिरा सुत्वा च निष्ठत् अतिशयेनाज्ञप्रदातारमकरोत् स तावुश्चापिऽगिरः सर्वत्र गन्तरंगिरसां मध्य एक वा पावक शोधक हवं गोपवनस्य श्रुधि । शृणु ॥

यं त्वा ज॒नास॑ ई॒क॒ते स॒बाधो॑ वाज॑सातये । स बो॑धि वृ॒च॒तूर्यै ॥१२॥

यं । त्वा । ज॒ना॑सः । ई॒क॒ते । स॒बा॑धः । वाज॑ऽसातये । सः । बो॒धि । वृ॒च॒ऽतूर्यै ॥१२॥

हे अपि यं त्वा त्वां जनासो जनाः सोतारो वा वाजसातयेऽस्य जामाय सबाधो निर्बन्धरूपबाधोपिताः संत ईकते कुर्वन्ति स त्वं वृचतूर्यै वैरिनाशनाय पापक्षयाय वा बोधि । बुध्यस्व । अथवा वृचस्य तूर्यं संगमि बोधि ॥

अ॒हं हु॒वान् आ॒र्क्षे श्रु॒तर्वे॑णि म॒द॒च्युति॑ ।

श॒र्धासी॑व स्तु॒कावि॑नां मृ॒क्षा शी॒र्षा च॑तु॒र्ण्या ॥१३॥

अ॒हं । हु॒वानः । आ॒र्क्षे । श्रु॒तर्वे॑णि । म॒द॒ऽच्युति॑ ।

श॒र्धा॑सिऽइव । स्तु॒का॑ऽविनां । मृ॒क्षा । शी॒र्षा । च॑तु॒र्ण्या ॥१३॥

अहमृषिर्जवानो ह्ययमानो यच्चदिवृचार्थं श्रुतर्वक्ष्ये तस्मान्नि राजन्नि मदच्युति शत्रूणां मदस्य व्यावयितरि स्तुकाविनां । स्तुकाविन ऊर्ध्वायवः । सुकः केशसंघातः । तद्वतां शर्धासीवोच्छ्रितानि लोमानीव तानि यथा स्रुशन्ति तद्वृचा वृचाणि । वृक्ष्यन्त इति वृचाः केशाः । तद्वन्ति वृचाणि शीर्षा शीर्षाणि शिरांसि । केषां । चतुर्ण्याः श्रुतर्वणा प्रदत्तानामन्धानां शिरांस्युन्मज्जामीति शेषः । अथवा वृचा वृक्षेण । वृक्षजसाधनत्वावृचो हसाः । तेनोन्मज्जामि ॥

मां च॒त्वार॑ आ॒शवः॑ श॒र्विष्ठ॑स्य द्र॒वित्त्व॑वः ।

सु॒र॒णासो॑ अ॒भि प्र॒यो व॒क्षन्व॒यो न तु॒ग्यं ॥१४॥

मां । च॒त्वारः । आ॒शवः । श॒र्विष्ठ॑स्य । द्र॒वि॒त्त्व॑वः ।

सु॒ऽर॒णासः । अ॒भि । प्र॒यः । व॒क्षन् । व॒यः । न । तु॒ग्यं ॥१४॥

मां शर्विष्ठस्यातिशयेनाज्ञवतः श्रुतर्वणो राज्ञः संबन्धिनश्चत्वार आशवोऽश्वा द्रवित्ववो गमनशीलाः सुरणासः शोभनरथा अश्वाः प्रयोऽज्ञं शत्रूणां प्रत्यभि वचन् । अभिवर्हति । वयो न तुग्यं सुखं यथास्त्रिभ्यां प्रेरिताश्चतस्रो जावः स्वगृहं प्रापयन् तद्वदिति ॥

स॒त्यमि॑त्त्वा॒ महे॑न॒दि प॒रुष्य॑यव॒ देदि॑शं ।

• ने॒मापो॑ अ॒श्व॒दात॑रः श॒र्विष्ठा॑दस्ति॒ मर्त्यैः ॥१५॥

स॒त्यं । इ॒त् । त्वा । म॒हे॑ऽनु॒दि । प॒रु॒षि॒ण । अ॒श्व॒ । दे॒दि॒शं ।

न । ई॒ । अ॒पः । अ॒श्व॒ऽदा॑त॒रः । श॒र्वि॒ष्ठा॒त् । अ॒स्ति॒ । म॒र्त्यैः ॥१५॥

हे महेनदि परुष्येतस्मान्नि त्वा त्वां सत्यमित् सत्यमेवाय देदिशं । आदिशामि । वदामि । नचाकारेण

संबोधापः संबोधयति । हे आपः ईमस्माच्छविष्ठाद्वज्रवत्तमाच्छुतर्वयोऽधिकः कश्चिदश्चदातरोऽश्वाणां दातु-
तमो मर्त्यो नास्ति । पश्यन्त्यासीरि राक्षोऽन्धमेधप्रतिग्रहानां संबोधय भूति ॥ २३ ॥

युक्त्वा हीति षोडशर्चं षष्ठं सूक्तमांगिरसस्य विरूपस्वार्धं गायत्रमायेयं । तथा वानुक्तमजिर्णो । युक्त्वा हि
षोडश विरूप इति ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । तृतीये युक्त्वा हीत्याज्यं । आ० ७.
१० । इति ॥ प्रातरनुवाकेऽप्यायेये गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे वेदं सूक्तं । सूचितं च । युक्त्वा हि प्रेष्ठं वः
। आ० ४. १३ । इति ॥

युक्त्वा हि देवहूतमाँ अश्वीँ अग्ने रथीरिव । नि होता पूर्यः सदः ॥ १ ॥

युक्त्वा हि देवहूतमात्त । अश्वान् । अग्ने । रथीः । इव । नि होता । पूर्यः । सदः ॥ १ ॥

हे अग्ने देवहूतमान् देवानामाह्वातुतमानश्चान्युत्स । योजय रथे । रथीरिव यथा रथी स्वान्वा निष्टदेश-
गमनाय योजयति तद्वत् । तथा कृत्वा होता त्वं पूर्यो मुखः सन्नि षदः । उपविश च ॥

उत नो देव देवाँ अच्छा वोचो विदुष्टरः । अश्विश्चा वार्या कृधि ॥ २ ॥

उत । नः । देव । देवान् । अच्छ । वोचः । विदुः । अतः । अत् । विश्वा । वार्या । कृधि ॥ २ ॥

हे देवाणि उतापि च नोऽस्मान् देवानच्छा वोचः । अभिब्रूयाः । सम्यगनुष्ठितवन्त इति । तथा विदुष्टरो
विदुस्तमान्वोचः । तथा कृत्वा विश्वा सर्वाणि वार्या वरणीयानि धनानि देवसंबंधीनि अत् सत्त्वानि कृधि ।
कुर्वन्त्याकं । अथवाकदीयानि सर्वाणि वरणीयानि हवींषि अत् सत्त्वानि कृध । देवान् प्रापयेत्यर्थः ॥

त्वं ह यद्यविष्य सहसः सूनवाहुत । ऋतावा यज्ञियो भुवः ॥ ३ ॥

त्वं ह । यत् । यविष्य । सहसः । सूनो इति । आहुत । ऋतवा । यज्ञियः । भुवः ॥ ३ ॥

हे अग्ने यविष्य युवतम सहसः सूनो वज्रस्य पुषाकृत सर्वतो कृताकृत वा त्वं यद्यदा ह खलुतावा
सत्त्वान् यज्ञियो यज्ञार्हस्य भुवः भवसि तदा वार्याणि अत्कुर्विति संबंधः ॥

दर्शपूर्णमासयोरामेयस्यायमपिरिति वैकल्पिकी याज्या । सूचितं च । अयमग्निः सहस्रिण इति वेदं
विष्णुर्वि चक्रमे । आ० १. ६ । इति ॥

अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य श्रुतिनस्यतिः । मूर्धा कवी रयीणां ॥ ४ ॥

अयं । अग्निः । सहस्रिणः । वाजस्य । श्रुतिनः । पतिः । मूर्धा । कविः । रयीणां ॥ ४ ॥

अयमग्निः श्रुतिनः सहस्रिणोक्तसंख्योपेतस्य वाजस्याप्तस्य पतिः स्वामी मूर्धा शिरोवदुन्नतः श्रेष्ठः कवि-
मैधावी रयीणां धनानामपि पतिरिति श्रेयः । तदुभयं प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

तं नेमिमृभवो यथा नमस्व सहूतिभिः । नेदीयो यज्ञमंगिरः ॥ ५ ॥

तं । नेमिं । ऋभवः । यथा । आ । नमस्व । सहूतिभिः । नेदीयः । यज्ञं । अंगिरः ॥ ५ ॥

हे अंगिरः त्वं सहूतिभिः समानाह्वातिरस्यैर्देविः सह नेदीयोऽतिकृतमं यज्ञमा गमस्व । आगमय । ऋभवो
नेमिं रचमिष ॥ २४ ॥

तस्मै नूनमभिद्यवे वाचा विरूप नित्यया । वृष्णे चोदस्व सुहृतिं ॥ ६ ॥

तस्मै । नूनं । अभिऽद्यवे । वाचा । विऽरूप । नित्यया । वृष्णे । चोदस्व । सुऽहृतिं ॥ ६ ॥

हे विरूप नामाकृतस्नामक महर्षे त्वं तस्मै प्रसिद्धायाभिषेधेऽभिगततुष्टये वृष्णे वर्षकायापथे नित्ययो-
त्पत्तिरहितया वाचा मन्त्ररूपया सुदृष्टिं नूनमिदानीं चोदस्व । सुहृद्विवमुषिः स्वात्मानं ब्रवीति यजमानो वा
होतारं विरूपं ॥

कमु ध्वितस्य सेनयाप्रेरपाकचक्षसः । पणिं गोषु स्तरामहे ॥७॥

कं । ऊं इति । स्विन् । अस्य । सेनया । अग्नेः । अपाकऽचक्षसः । पणिं । गोषु ।
स्तरामहे ॥७॥

अस्त्राप्रेरपाकचक्षसोऽनल्पचक्षसोऽग्नेः सेनया ज्वालारूपया गोषु निमित्तेषु कमु ध्वित् कं खनु पणिं
स्तरामहे । स्तरणं हिंसनं । इदानीं बलिगमभिभवमेत्यर्थः ॥

मा नो देवानां विशः प्रस्नातीरिवोस्त्राः । कृशं न हांसुरग्न्याः ॥८॥

मा । नः । देवानां । विशः । प्रस्नातीऽइव । उस्त्राः । कृशं । न । हांसुः । अग्न्याः ॥८॥

देवानां सर्वेषां विशः प्रजाभूतान्परिचारकास्तोऽस्त्राणां हासीत् । अभिर्मा परित्वजन्तु । प्रस्नातीरिव
इव पयः शरंतीरीव इव । ता यथा न संवन्ति । उभयमपि न परित्वजत्वर्थः । किमिव । कृशमस्य स्ववत्स-
मग्न्या गावो यथा न ह्यसुः न परित्वजन्ति तद्वत् ॥

मा नः समस्य दूढ्यः परिद्वेषसो अंहतिः । ऊर्मिर्न नावमा वधीत् ॥९॥

मा । नः । समस्य । दुःऽध्यः । परिऽद्वेषसः । अंहतिः । ऊर्मिः । न । नावम् । आ । वधीत् ॥९॥

समस्य सर्वस्य परिद्वेषसः परितो द्विषतो दूढ्यः पापबुद्धिरंहतिर्हननं मा वधीत् । मा हिंसात् । नावमूर्मिः
असुद्वतरं इव । स यथा तां पीडयति तद्वत्मा वधीदित्यर्थः । अथ मा नः सर्वस्य दुर्धियः । नि० ५. २३. ।
इत्यादि निवृत्तं द्रष्टव्यं ॥

नमस्ते अग्न ओजसे गृणन्ति देव कृष्टयः । अमैरमिचमर्दय ॥१०॥

नमः । ते । अग्ने । ओजसे । गृणन्ति । देव । कृष्टयः । अमैः । अमिचं । अर्दय ॥१०॥

हे अग्ने देव तुभ्यं नमो गृणन्ति । नमस्कारशब्दमुच्चारयन्ति । किमर्थं । ओजसे वज्राय । के । कृष्टयो
मनुष्या यजमानाः । अतोऽहमपि गृणामीत्यर्थः । तथाभिर्बलैरमिचं शत्रुमर्दय । नाशय ॥ ॥२५॥

याम्भेयाभिना वैतानिकस्य संसर्गेऽपथे संवर्गादिष्टिः कार्यः । तच्च कुवित्सु न इत्यनुवाक्या मा नो अस्मि-
न्निति याज्या । सूचितं च । कुवित्सु नो गविष्ठये मा नो अस्मिन्महाधने । आ० ३. १३. । इति ॥

कुवित्सु नो गविष्ठयेऽग्ने संवेषिषो रयिं । उरुकृदुरु णास्कृधि ॥११॥

कुवित् । सु । नः । गोऽइष्टये । अग्ने । संऽवेषिषः । रयिं । उरुकृत् । उरु । नः । कृधि ॥११॥

हे अग्ने त्वं नोऽस्माकं गविष्ठये नवानेषणाय कुविद्वद् रयिं धनं संवेषिषः । संप्रापय । उरुकृत्
नोऽस्मानुर कृधि । कृष ॥

मा नो अस्मिन्महाधने परा वर्ध्नाभृता । संवर्गे सं रयिं जय ॥१२॥

मा । नः । अस्मिन् । महाऽधने । परा । वर्ध्ना । भृता । यथा । संऽवर्गे । सं । रयिं । जय ॥१२॥

नोऽस्मान्निष्कहाधने संयामे मा परा वर्क । मा परित्वाधीः । भारभृषवा । भारवाही यथा भारमंते परित्त्ववति तद्वत् । संवर्गे शुभ्रः सहाच्छिद्यमानं रयिं धनं सं वयाकदर्थं ॥

अन्यमस्मद्भिया इयमग्ने सिषक्तु दुच्छुना । वर्धा नो अमवच्छवः ॥ १३ ॥
अन्यं । अस्मत् । भियै । इयं । अग्ने । सिषक्तु । दुच्छुना । वर्ध । नः । अमऽवत् । शवः ॥ १३ ॥

हे अग्ने त्वदीयेयं दुच्छुना बाधकसंहतिरस्यदन्त्यमस्रोतारं भिद्ये भयाय सिषक्तु । सेवतां । त्वं च नोऽस्माकममवद्वलोपितं शवो वेगं वर्ध । वर्धय संयामे ॥

यस्याजुषन्नमस्विनः शमीमदुर्मखस्य वा । तं घेदमिर्वृधावति ॥ १४ ॥
यस्य । अजुषत् । नमस्विनः । शमी । अदुऽमखस्य । वा । तं । घ । इत् । अग्निः ।
वृधा । अवति ॥ १४ ॥

यस्य नमस्विनो नमस्कारवतोऽदुर्मखस्य वादुष्टयागस्य वा शमीं कर्माजुषत् असेवत तं घेतमेव यजमानं संयामेऽपिर्वृधावति । विशेषेण गच्छति । अतो नमोजुक्ता अदुर्मखाश्च भवेमिति ॥

परस्या अधि संवतोऽवराँ अभ्या तर । यचाहमस्मि तौ अव ॥ १५ ॥
परस्याः । अधि । संऽवतः । अवरान् । अभि । आ । तर । यच । अहं । अस्मि ।
तान् । अव ॥ १५ ॥

हे अग्ने परस्या अन्यायाः संवतः सेनाया अवराजान्वागस्यदीयानभ्यभिमुखमा सर्वतस्तार । तारय । वैरिसेना अस्मद्भटेः पराभावथेत्यर्थः । यच धेज्जस्यदीयपरिजनमध्येऽहमस्मि स्वामी तानव । रच ॥

विद्या हि ते पुरा वयमग्ने पितुर्यथावसः । अधा ते सुखमीमहे ॥ १६ ॥
विद्य । हि । ते । पुरा । वयं । अग्ने । पितुः । यथा । अवसः । अध । ते । सुखं । ईमहे ॥ १६ ॥

हे अग्ने पितुः पालकस्य ते तुषावसोऽवो रचयं पुरा यथा तथेदानीमपीति विद्य । अध तस्मै तव सुखं सुखमीमहे । याचामहे । अथवा पितुर्यथेति वृष्टांतः । पितुः पालनं पुत्रो यथा वेत्ति तथेत्यर्थः ॥ १६ ॥

इमं नु मायिनमिति द्वादशर्चं सप्तमं सूक्तं । कुचसुतिर्नाम काण्व ऋषिः । गायत्री छंदः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । इमं नु द्वादश कुचसुतिः काण्व इति ॥ ऋग्वेदो द्वादशरात्रे चतुर्थेऽङ्गि मरुत्वतीय आण्वसुचः । सूचितं च । इमं नु मायिनं ऊचे त्वमु वः सचासाहं । आ० ८, ८ । इति ॥

इमं नु मायिनं हुव इंद्रमीशानमोजसा । मरुत्वंतं न वृजसे ॥ १ ॥
इमं । नु । मायिनं । हुवे । इंद्रं । ईशानं । ओजसा । मरुत्वंतं । न । वृजसे ॥ १ ॥

इमं मायिनं प्रज्ञावंतमोजसा स्ववर्जेशानं सर्वस्य स्वामिनं मरुत्वंतं न । नेति संप्रत्ययः । मरुत्वंतमिदानीमिंद्रं वृजसे शत्रूणां छेदनाय ऊचे । आह्वयामि ॥

अयमिंद्रो मरुत्सखा वि वृचस्याभिनच्छिरः । वजेण शतपर्वणा ॥ २ ॥
अयं । इंद्रः । मरुत्सखा । वि । वृचस्य । अभिनत् । शिरः । वजेण । शतऽपर्वणा ॥ २ ॥

अयमिंद्रो मरुत्सखा मरुत्वतो वृचस्य अभिनत् अष्टिगच्छिरो वजेण शतपर्वणा शतसंधिना ॥

वावृधानो मरुत्सखेंद्रो वि वृचमैरयत् । सृजन्समुद्रिया अपः ॥३॥

ववृधानः । मरुत्सखा । इन्द्रः । वि । वृचं । ऐरयत् । सृजन् । समुद्रियाः । अपः ॥३॥

अयमिन्द्रो वावृधानो वर्धमानो मरुत्सखा मरुत्सहायो वृचं मेघं क्षीरयत् । विदारितवान् । किं कुर्वन् । समुद्रियाः । समुद्रमंतरिचं । तत्संबन्धिन्य अप अपसृजन् ॥

षष्ठेऽहनि मरुत्वतीयेऽयं ह धेनेति मरुत्वन्निविज्ञानीयः । सूचितं च । अयं ह येन वा इदमुप जो हरिभिः कृतं । आ० ङ. ङ. । इति ॥

अयं ह येन वा इदं स्वर्मरुत्वता जितं । इन्द्रेण सोमपीतये ॥४॥

अयं । ह । येन । वै । इदं । स्वः । मरुत्वता । जितं । इन्द्रेण । सोमऽपीतये ॥४॥

अयं ह खल्विन्द्रो येन वै येन खलु मरुत्वता मरुत्रिर्युक्तेनेन्द्रेणेदं स्वः स्वर्गाख्यं खानमिदं स्वः सर्वं कर्म वा यदेदं सर्वं जगज्जितं । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

मरुत्वतमृजीषिणमोजस्वंतं विरप्श्निं । इन्द्रं गीर्भिर्हवामहे ॥५॥

मरुत्वतं । मृजीषिणं । ओजस्वंतं । विरप्श्निं । इन्द्रं । गीऽभिः । हवामहे ॥५॥

मरुत्वतं मरुत्रिस्तदतमृजीषिणं । अभिषुतशेष मृजीषः । स च तृतीयसवने पुनः सूयते । तदंतमोजस्वंतं । जीवो नामाष्टमी दशा । शरीरवृद्धपेतमित्यर्थः । विरप्श्निं । महत्तामितत् । महान्तं एवमहानुभावमिन्द्रं गीर्भिः कृतिभिर्हवामहे । आहुयामः ॥

इन्द्रं प्रत्नेन मन्मना मरुत्वतं हवामहे । अस्य सोमस्य पीतये ॥६॥

इन्द्रं । प्रत्नेन । मन्मना । मरुत्वतं । हवामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥६॥

मरुत्वतमिन्द्रं प्रत्नेन पुराणेन मन्मना मन्मनीयेन चोचिष हवामहेऽस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥ २७ ॥

पंचमेऽहनि मरुत्वतीये मरुत्वो इन्द्रं मीढु इति तृचो निविज्ञानीयः । सूचितं च । मरुत्वो इन्द्रं मीढुमिन्द्रं वाजयामसि । आ० ङ. ङ. । इति ॥

मरुत्वो इन्द्रं मीढुः पिबा सोमं शतक्रतो । अस्मिन्यज्ञे पुरुहुत ॥७॥

मरुत्वान् । इन्द्रं । मीढुः । पिब । सोमं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अस्मिन् । यज्ञे ।

पुरुऽस्तुत ॥७॥

हे मीढुः पर्वतः वृष्टेर्वा शक्तः शतक्रतो वज्रकर्मिन्द्र त्वं मरुत्वान् सोमं पिबास्मिन्यज्ञे हे पुरुहुत वज्रमिरामत ॥

तुभ्येदिन्द्र मरुत्वते सुताः सोमांसो अद्रिवः । हृदा हूयन्त उक्थिनः ॥८॥

तुभ्यं । इत् । इन्द्रं । मरुत्वते । सुताः । सोमांसः । अद्रिऽवः । हृदा । हूयन्ते । उक्थिनः ॥८॥

हे अद्रिवो वज्रवर्तिन्द्र मरुत्वते तुभ्येत्तुभ्यमेव सोमांसः सुताः । अभिषुताः । ते चोक्थिनः शस्त्रवन्तो हृदा मन्मना मन्मना हूयन्ते लब्धं ॥

पिबेदिन्द्र मरुत्सखा सुतं सोमं दिविष्टिषु । वज्रं शिशान् ओजसा ॥९॥

पिब । इत् । इन्द्रं । मरुत्सखा । सुतं । सोमं । दिविष्टिषु । वज्रं । शिशानः । ओजसा ॥९॥

हे इंद्र मरुत्सखा त्वं सुतमभिषुतं सोमं पिब । किमर्थं । दिविष्टिष्वखाकमद्रामभिवमनेषु दिवः स्वर्गस्य
वैषणेषु निमिसेषु । पीत्वा चीजसा बलेन सोमपात्रजनितेन वक्षं शिशानवीर्यणीकुर्वन् । श्रूजहीति भावः ॥

चतुर्विंशऽहनि प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र उत्तिष्ठन्निति तुषः षऊहसोषिराः । सूचितं च । उत्तिष्ठन्नो-
जसा सह मिथि विद्या अप दिवः । आ० ७, २ । इति ॥

उत्तिष्ठन्नोजसा सह पीत्वा शिमे अवेपयः । सोममिन्द्र चमू सुतं ॥ १० ॥

उत्तिष्ठन् । ओजसा । सह । पीत्वा । शिमे इति । अवेपयः । सोमं । इंद्र । चमू
इति । सुतं ॥ १० ॥

हे इंद्र त्वं पीत्वा पीत्वाजसा बलेन सहोत्तिष्ठन्निमे हनू अवेपयः । अकंपयः । अदावेशादिति भावः । किं
पीत्वा । चमू चम्बोरधिषवणफलकयोः सुतं सोमं ॥

अनु त्वा रोदसी उभे क्रक्षमाणमकृपेतां । इंद्र यदस्युहाभवः ॥ ११ ॥

अनु । त्वा । रोदसी इति । उभे इति । क्रक्षमाणं । अकृपेतां । इंद्र । यत् । दस्युऽहा ।
अभवः ॥ ११ ॥

हे इंद्र क्रक्षमाणं शत्रून्विलिखंतं त्वा त्वाभुमि रोदसी उभे अपि आवापृथिव्यावन्यकृपेतां । अनुकल्पयेतां ।
यथादा दस्युहाभवः भवसि तदा ॥

वाचमष्टापदीमहं नवसक्तिमृतस्पृशं । इंद्रात्परि तन्वं ममे ॥ १२ ॥

वाचं । अष्टाऽपदीं । अहं । नवऽसक्तिं । अमृतऽस्पृशं । इंद्रात् । परि । तन्वं । ममे ॥ १२ ॥

अष्टापदी । अष्टाभिर्दिग्भिर्विदिग्भिः साष्टापदी । नवसक्तिमुपरि स्त्रितेनादितेन नवसक्तिं । आसु दिषु
आप्तामित्यर्थः । अमृतस्पृशं यक्षस्पृशं वाचं सुतिमहं परिपूर्णादिद्राक्तत्वं तनूं न्यूनां सतीं परि ममे । अन्यनियतां
करोमीत्यर्थः । कात्त्येन स्वरूपं सुत्या विषयीकर्तुमशक्यत्वादिति भावः ॥ ॥ २८ ॥

अज्ञान इयिकादशर्चमष्टमं सूक्तं काव्यस्य नृपसुतेरार्षे । आद्या नव माययो दशमी बृहत्तिकादशी सती-
बृहती । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । अज्ञान एकादश प्रगाथांतमिति ॥ महाव्रते निष्केवकी अज्ञानो गु-
शतक्रतुरित्तिषा । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । अज्ञानो गु शतक्रतुरित्तिषा । ऐ० आ० ५, २, ३ । इति ॥

जज्ञानो नु शतक्रतुर्वि पृच्छदिति मातरं । क उयाः के ह मृत्विरे ॥ १ ॥

जज्ञानः । नु । शतऽक्रतुः । वि । पृच्छत् । इति । मातरं । के । उयाः । के । ह । मृत्विरे ॥ १ ॥

अयमिन्द्रो अज्ञानो नु आचमान एव शतक्रतुर्विज्जज्ञेतीत्यं मातरं स्वजननीं विपृच्छति । किमिति । के
उया उद्गूर्यवसा कोके । के ह मृत्विरे । म्रूयंते गुणैः । के विमुता इत्यर्थः ॥

आदीं शवस्यब्रवीदीर्यवाभमहीश्रुवं । ते पुत्र संतु निहुरः ॥ २ ॥

आत् । ई । शवसी । अब्रवीत् । और्णऽवाभं । अहीश्रुवं । ते । पुत्र । संतु । निऽहुरः ॥ २ ॥

इदं पुष्टा शवसी मातानंतरमेवितमिन्द्रमब्रवीत् । किमिति उच्यते । और्णवामहीश्रुवमेतन्नामानावधुरी
तिष्ठतः । तानुक्रांत्यैव तादृशा हे पुत्र तव निहुरो निष्कारणीयाः संलिति ॥

समित्तान्वृचहासिदत्से अरौ इव खेदया । प्रवृद्धो दस्युहाभवत् ॥३॥

सं । इत् । तान् । वृचऽहा । अखिदत् । से । अरान्ऽइव । खेदया । प्रऽवृद्धः । दस्युऽहा ।
अभवत् ॥३॥

ताज्जनव्योक्तान् वृचैर्द्वैतः समित्सिद्वाखिदत् । खेदं नामाकर्षणं । खे रचचकस्य नामावरांस्रकांगभू-
ताज्जकून् खेदया रज्ज्विव । तथा तान्वाचा संखिदति तद्वत् । तथा कृत्वा दस्युहा शत्रुघातीन्द्रः प्रवृद्धोऽभवत् ॥

एकया प्रतिधापिबत्साकं सरांसि चिंशतै । इन्द्रः सोमस्य काणुका ॥४॥

एकया । प्रतिऽधा । अपिबत् । साकं । सरांसि । चिंशतै । इन्द्रः । सोमस्य । काणुका ॥४॥

अयमिन्द्र एकैकेन प्रतिधा प्रतिधागेन साकमेकैव चिंशतमपि । उक्थपाषाणीत्यर्थः । कीदृशानि ।
सरांसि सोमस्य पूर्णानि सोमरसेन पूर्णानि काणुका कांतानि क्रांतानि वा सोमेन कृतानि वा सोमपूर्णाव-
पिबत् । पीतवान् । माध्यन्दिनसवने । याज्ञिकप्रसिद्धिं । वैदिकप्रसिद्ध्या तु काणाभिमानिन्द्रः । चिंशदपरपच-
खाहोरात्रास्त्रिंशत्पूर्वपचस्य च संति । तानेकरूपमनुभवतीति । एतत्सर्वमेकेन प्रतिधागेनापिबत् । नि० ५. ११ ।
इत्यादि निरुक्ते तद्याख्याने च स्पष्टमुक्तं । तदत्र द्रष्टव्यं ॥

अभि गंधर्वमनृणदबुधेषु रजःस्वा । इन्द्रो ब्रह्मभ्य इवृधे ॥५॥

अभि । गंधर्वै । अनृणत् । अबुधेषु । रजःऽसु । आ । इन्द्रः । ब्रह्मभ्यः । इत् । वृधे ॥५॥

अयमिन्द्रो गंधर्वै । गामुदकं धारयतीति गंधर्वै मेघः । तमभ्यातुणत् । सर्वतो हंसितवान् । कुच ।
अबुधेषु पदनिधानयोग्यस्थानरहितेषु रजःसु लोकेषु । अंतरिक्षप्रदेशित्वित्यर्थः । किमर्थं । ब्रह्मभ्य इद्राक्षयिभ्य
एव वृधे वर्धनाय ॥ ॥२९॥

निराविध्यन्निरिभ्य आ धारयत्पक्कमोदनं । इन्द्रो बुंदं स्वाततं ॥६॥

निः । अविध्यत् । गिरिऽभ्यः । आ । धारयत् । पक्कं । ओदनं । इन्द्रः । बुंदं । सुऽआततं ॥६॥

अयमिन्द्रो गिरिभ्यो मेघेभ्यः सकाशादुदकं निर्गमयितुं निराविध्यत् । संग्राहरत्तानेव मेघान् । किं कुर्वन् ।
पक्कं परिपक्कमोदनं कुर्वन्मनुष्यान्नामर्थाय । केन साधनेनेति तदुच्यते । बुंदमिषु स्वाततं सुष्ठु सर्वतो विसृतमा-
दायेति शेषः ॥

शतब्रध्न इषुस्तवं सहस्रं पर्य एक इत् । यमिन्द्र चकृषे युजं ॥७॥

शतऽब्रध्नः । इषुः । तवं । सहस्रंऽपर्यः । एकः । इत् । यं । इन्द्रः । चकृषे । युजं ॥७॥

हे इन्द्र तवेषुः शतब्रध्नः शतायः सहस्रपर्यः सहस्रसंख्याकिः पथैः संवृतः शीघ्रगमनाय । अपरिमितगमनो
वा । स पैक इदेक एव । यं चेयं युजं सहायं चकृषे करोषि युवाय ॥

तेन स्तोतुभ्य आ भर नृभ्यो नारिभ्यो अक्षवे । सद्यो जात ऋभुश्चिर ॥८॥

तेन । स्तोतुऽभ्यः । आ । भर । नृऽभ्यः । नारिऽभ्यः । अक्षवे । सद्यः । जातः ।

ऋभुऽस्थिर ॥८॥

तेनैषा स्तोतुभ्योऽकथं नृभ्यो ननुषेभ्यः । पुषेभ्य इत्यर्थः । तथा नारिभ्यः स्त्रीभ्यास्तथैऽहनाय पर्वतं

धनमा भर । आहर । सखादानीमेव जातोऽस्मानिर्दक्षेण सोमेन प्रवृद्धः सन् हे ऋभुष्ठिर । उषः प्रभूतः
स्विरश्च संग्रामे स तथोक्तः । हे तादृशं त्वमा भरेति समन्वयः ॥

एता च्यौत्नानि ते कृता वर्षिष्ठानि परीणसा । हृदा वीडुंधारयः ॥ ९ ॥

एता । च्यौत्नानि । ते । कृता । वर्षिष्ठानि । परीणसा । हृदा । वीडु । अधारयः ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते त्वयैतानि पुरतः सर्वैर्वृक्षमानानि वर्षिष्ठान्यतिशयेन प्रवृद्धानि परीणसा परितो गतानि अत
एव च्यौत्नानीति भावः । भूमेः कीलवहारणाय कृता कृतानि । पर्वतास्त्वया कृता इत्यर्थः । या आनि हृदा
बुद्ध्या वीडु स्त्रिराणधारयः । बुद्ध्या कर्तव्यानीति यान्यधारयः तानीमानीति ॥

विश्वेत्ता विष्णुराभरतुरुक्रमस्त्वेषितः ।

शतं महिषान्क्षीरपाकमोदनं वराहमिन्द्र एमुषं ॥ १० ॥

विष्वा । इत् । ता । विष्णुः । आ । अभरत् । उरुऽक्रमः । त्वाऽईषितः ।

शतं । महिषान् । क्षीरऽपाकं । ओदनं । वराहं । इंद्रः । एमुषं ॥ १० ॥

। अस्मा ऋचो निरक्षितिहासिकमतभेदेन विधा योजना । निरक्षपणे तावत् । हे इंद्र ता तानि याणि
त्वया स्रष्टव्यानुदकानि संति तानि विष्णुर्वापनशील आदित्य आभरत् । आभरति । लोकाय प्रयच्छतीत्यर्थः ।
कीदृशो विष्णुः । उषक्रमो बज्रगतिः । किं स्वविरोधेनेति आह । लेषितस्त्वया प्रेरितः । न केवलमुदकाश्चि
अपि च शतं महिषाञ्कृतसंख्याकान्पशून् । महिषशब्दो गवादेरप्युपलक्षकः । अथवा शतशब्दोऽपरिमितवचने
महिष इति महत्प्राम । असंख्यातामहतो यन्मान्यजमानेभ्य आभरत् । ददातीत्यर्थः । किं च क्षीरपाकं क्षीरप-
कमोदनं पायसं । एतस्मिन्पुरोडाशादेरुपलक्षकं । तथजमानेभ्य आभरत् । अथवा सर्वाथं वृष्टिप्रदानद्वारादनं
प्राहरत् । किंचेन्द्रो वराहं जलपूर्णं मेघं हंतीति शेषः । कीदृशं तं । एमुषं ॥ आ इत्यस्य आनि आंदस एकारः ।
आमुषमुदकस्य मोषकमित्यर्थः । निरक्षपण एवं ॥ ऐतिहासिकपणे चरकब्राह्मण इतिहास आकायते ।
विष्णुर्थः । स देवेभ्य आत्मानमंतरधात् । तमन्वदेवता नाविदमिन्द्रस्त्वित् । स इंद्रमग्रवीत्को भवानिति ।
तमिन्द्रः प्रत्यग्रवीदहं दुर्गाणामसुराणां च हंता भवांसु क इति । सोऽग्रवीदहं दुर्गादाहता त्वं तु यदि
दुर्गाणामसुराणां हंता ततोऽयं वराहो वाममुष एकविंशत्याः पुरां पारेऽग्रममयीनां वसति तस्मिन्सुराणां
वसु वाममसि तमिमं अहीति । तस्मिन्नेन्द्राः पुरो भित्वा हृदयमविध्यत् । अधि तत्र यदासीत्तद्विष्णुराह-
रदिति सोऽयमितिहासोऽस्त्रेदु मातुः सवनेषु । अ० १. ६१. ७. विश्वेत्ता विष्णुरित्याभ्यां प्रतिपादितः ।
तयोर्मध्येऽस्त्रेदु मातुरित्यत्र विष्णुना हे इंद्र त्वं दुर्गाणां हंतितात्मानं कथयसि तर्हि वाममुषं वराहमसुरं
अहीत्युक्ताथो विध्यद्वराहमिति पादेन प्रतिपादितः । इंद्रेष च विष्णो त्वं दुर्गादाहतीति ब्रूये मया पुराणि
जितान्सुरस्य घातितस्तस्य वधं वस्त्रानयेत्युक्तो विष्णुमूर्तितस्य वराहासुरस्य धनं मुमोष । सोऽर्धो मुषाच-
द्विष्णुः पचतमिति पादेन सूचितः । स किं पुनर्मुषितवानिति तदचोच्यते विश्वेनेति । हे इंद्र लेषितस्त्वया
प्रेरितो विष्णुर्यच्चक्षुषी लेषितस्त्वं दुर्गादाहता किञ्च तर्हि त्वं तस्य धनान्वाहरेति त्वया प्रेरितः समुषक्रमो
भूत्वा विश्वेत्ता याणि त्वयाहर्तव्यानीत्युक्तानि याणि च तत्र क्षितानि सर्वाण्यभरत् । आभरतु । कानि
तानीति । शतं महिषानपरिमितान्प्रशकान्पदार्थान् तेषां बाहुरूपान् महिषान्वा क्षीरपाकमोदनं च पक्कमा-
पमेवीदनं चाभरत् । विध्यद्वराहमित्युक्तोऽर्थश्च चरमपादेनोच्यते । इंद्रसु वराहं वराहारं स्त्रीकृतासुर-
सर्वस्य वराहकृपितं विसृज्येति मन्त्रानामनमविमुषं धनानामामोषकं वराहमसुरं हृदयेऽविध्यदिति शेषः ॥

तुविष्यं ते सुकृतं सूमयं धनुः साधुर्वेदो हिरण्ययः ।

उभा ते बाहू रणया सुसंस्कृत ऋदूपा चिदृदूवृधा ॥ ११ ॥

तुविऽस्यं । ते । सुऽकृतं । सुऽमयं । धनुः । साधुः । बुंदः । हिरण्ययः ।

उभा । ते । बाहू इति । रण्या । सुऽसंस्कृता । अदुऽपे । चित् । अदुऽवृधा ॥११॥

एषा निरुक्त एकमपि पदं विहाय चास्तेन व्याख्याता । तदेव लिख्यते । तुविचं बहुविधं महाविधं वा ते सुकृतं सुमयं सुमुखं धनुः साधयिता ते बुंदो हिरण्ययः । उभा ते बाहू रण्णी रमणीयी सांयाम्यी वरुणे अर्द्धनपातिनी गमनपातिनी मर्मच्छर्द्धनवेधिनी गमनवेधिनी वा । नि० ६. ३३. इति ॥ ३० ॥

पुरोक्ताशं न इति दशर्चं जयमं सूक्तं काण्वस्य कुवसुतेरायं । आद्या नव गायत्र्यो दशमी बृहती । इन्द्रो देवता । तथा चाशुक्रांतं । पुरोक्ताशं दश बृहत्तममिति ॥ सूक्तविनियोगो लेखिकः ॥ महाव्रति निष्केचस्ते गायत्रनुवासीतावाद्यास्त्रिष्वक्षयः । तथा च सूचितं । पुरोक्ताशं नो अंधस इति तिस्रः । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥

पुरोक्ताशं नो अंधस इंद्रं सहस्रमा भर । शता च शूर गोनां ॥१॥

पुरोक्ताशं । नः । अंधसः । इंद्रं । सहस्रं । आ । भर । शता । च । शूर । गोनां ॥१॥

हे मूर्खेन्द्र पुरोक्ताशं पुरो दीयमानमेतत्संज्ञकमंधसोऽन्नं स्वीकृत्य गोनां गवां सहस्रं शता शतानि च नोऽस्माभ्यमा भर । आहर । अथवा नोऽस्माभ्यं पुरतो दीयमानमंधसोऽधी व्यंजनं सहस्रं सहस्रसंख्याकं नोसहस्रं चाहरेति योज्यं ॥

आ नो भर व्यंजनं गामश्चमभ्यंजनं । सचा मना हिरण्यया ॥२॥

आ । नः । भर । विऽअंजनं । गां । अश्वं । अभिऽअंजनं । सचा । मना । हिरण्यया ॥२॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्माभ्यं व्यंजनं गामश्चमभ्यंजनं तैलं वा भर । मना मनीयाणि हिरण्यया हिरण्यया-मुपकरणानि सचा सहामरेति ॥

उत नः कर्णशोभना पुरुणि धृष्णावा भर । त्वं हि ऋषिषे वसो ॥३॥

उत । नः । कर्णऽशोभना । पुरुणि । धृष्णो इति । आ । भर । त्वं । हि । ऋषिषे । वसो इति ॥३॥

उतापि च नोऽस्माभ्यं कर्णशोभना कर्णाभरणानि पुरुणि बहन्वा भर । हे धृष्णो धर्वकेन्द्र वसो वासधितरिन्द्र त्वं हि खलु ऋषिषे । श्रूयसे । किमिति । उदारोऽयमिन्द्र इति ॥

नकीं वृधीक इंद्र ते न सुषा न सुदा उत । नान्यस्त्वच्छूर वाघतः ॥४॥

नकीं । वृधीकः । इंद्र । ते । न । सुऽसाः । न । सुऽदाः । उत । न । अन्यः । त्वत् । शूर । वाघतः ॥४॥

हे इन्द्र ते त्वत्तोऽन्वः कश्चिवृधीको वर्धयिता नकीं मेव । तथा सुषाः सुषु संमत्ता संयामादौ त्वत्तोऽन्वो न । उतापि च सुदाः सुदाता न । तथा हे शूर त्वत्त्वत्तोऽन्वो वाघतः । अल्पियमितत् । अल्पिजो यजमानश्च नेता नान्वोऽस्ति त्वामृते ॥

नकीमिन्द्रो निकर्तवे न शक्रः परिशक्तवे । विष्वं ऋणोति पश्यति ॥५॥

नकीं । इंद्रः । निऽकर्तवे । न । शक्रः । परिऽशक्तवे । विष्वं । ऋणोति । पश्यति ॥५॥

अयमिन्द्रो निकर्तवे निकर्तुं नको नैव शक्यः । तथा शक्रः शक्तोऽयं परिशक्तवे परिभावाय न शक्यत इति । स तु विश्वं मृणोति पञ्चति च ॥ ३१ ॥

स म॒न्युं म॒र्या॒नाम॒द॒भ्यो॒ नि चि॒की॒षते॒ । पु॒रा नि॒द॒श्चि॒की॒षते॒ ॥ ६ ॥

सः । म॒न्युं । म॒र्या॒नां । अ॒द॒भ्यः । नि । चि॒की॒षते॒ । पु॒रा । नि॒दः । चि॒की॒षते॒ ॥ ६ ॥

स इन्द्रो मन्युं क्रोधं । केषां । मर्यानां । अदभ्यः केनाप्यहंसितः सन्नि चिकीषते । निक्करोति । किं मन्युं प्राप्तिव जेत्याह । निदो निंदायाः पुरा पूर्वमेव चिकीषते । यदा तं निंदितुमिच्छति कश्चित्ततः पूर्वमेव तं निक्करोतीत्यर्थः ॥

क्र॒त्व॒ इत्पू॒र्णमु॒दरं॑ तु॒रस्या॑स्ति वि॒धतः॑ । वृ॒च॒घ्नः सोम॑पा॒व्रः ॥ ७ ॥

क्र॒त्वः । इत् । पू॒र्णं । उ॒दरं॑ । तु॒रस्य॑ । अ॒स्ति । वि॒धतः॑ । वृ॒च॒घ्नः । सोम॑पा॒व्रः ॥ ७ ॥

तुरस्य त्वरमाणस्य वृचघ्नो वृचं हतवतः सोमपाव्रः सोमपातुषदरं क्रत्व इत् कर्मणीव पूर्णमस्ति । भवति । कस्य कर्मणेति उच्यते । विधतः परिचरतो यजमानस्य । यतः परिचरणाभावे तस्य कुचिपूर्वभावोऽतस्तत्पूर्तये परिचरतेति शेषः ॥

त्वे वसू॑नि॒ संग॑ता॒ विश्वा॑ च सोम॒ सौभ॑गा । सु॒दा॒त्वप॑रि॒कृता॑ ॥ ८ ॥

त्वे इति॑ । वसू॑नि । सं॒गता॑ । विश्वा॑ । च । सोम॒ । सौभ॑गा । सु॒दा॒तु । अप॑रि॒कृता॑ ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वे त्वयि वसूनि धनान्यथादिष्टानि संगता संगतानि । तथा हे सोम सोमवसिन्द्र त्वयि विश्वा सर्वाणि सौभगा सौभाग्यानि संगतानि । तथा सुदातु सुदानान्यपरिकृताकुटिलानि । अतस्तानि कुर्विति भावः । यद्वा । इन्द्रः सोमं पीत्वा सोम इत्यभिहितः सोमश्रुतेः ॥

त्वामि॒ष्टव॑यु॒र्मम॒ कामो॑ ग॒व्युर्हि॑र॒ण्ययुः॑ । त्वाम॑श्च॒युरे॑षते ॥ ९ ॥

त्वां । इत् । य॒व॒ऽयुः । म॒म । का॒मः । ग॒व्युः । हि॒र॒ण्य॑ऽयुः । त्वां । अ॒श्च॒युः । आ । ई॒षते॑ ॥ ९ ॥

त्वामित्त्वामिवेषति । किं । मम कामः । स कीदृशः । यवयुर्यवेक्षुः सन्नेषते । तथा गव्युः सन्नेषते । तथा हिरण्ययुश्च सन्नेषते । तथाश्चयुश्च सन्नेषते । तं काममाप्तेच्छं कुर्विति भावः ॥

तवे॒दि॒द्रा॒हमा॑श॒सा ह॒स्ते दा॑चं च॒ना द॑दे ।

दि॒नस्य॑ वा म॒घव॑न्संभृ॒तस्य॑ वा पू॒र्धि य॑वस्य का॒शिना॑ ॥ १० ॥

तव॑ । इत् । इ॒न्द्र । अ॒हं । आ॒ऽश॒सा । ह॒स्ते । दा॑चं । च॒न । आ । द॑दे ।

दि॒नस्य॑ । वा । म॒घ॒ऽव॒न् । सं॒भृ॒तस्य॑ । वा । पू॒र्धि । य॑वस्य का॒शिना॑ ॥ १० ॥

हे इन्द्र तवेतिवाशसाशंसनेन त्वमसादीयं चेषं यवसमृद्धं करोषीत्याशंसनेन हस्ते दाचं चन सवनसाधनं दाचमप्या ददे । स्वीकरोमि । किमनेन प्रयासेन । दिनस्य वा पूर्वमेव क्षिप्रस्य वा यवस्य संभृतस्य वा पूर्वमेव क्षिप्त्वा निष्कृतस्य राशीकृतस्य वा यवस्य काशिना मुष्टिना पूर्धि । पूरय । आशंसनं देहि च ॥ ३२ ॥

अयं कलुरिति नवर्थं दृश्यं सूक्तं । अथैवमनुक्रमशिका । अयं कलुर्नव कलुर्मानवः सौम्यमंत्यानुदुषिति । मार्गवः कलुर्नविः । नवम्यनुदुष । अष्टौ नाथयः । सोमो देवता ॥ विनिवीनो वैनिकः ॥

अयं कृत्स्नरगृभीतो विश्वजिदुद्भिदिस्सोमः । ऋषिर्विप्रः कार्थेन ॥१॥

अयं । कृत्स्नः । अगृभीतः । विश्वऽजित् । उतऽभित् । इत् । सोमः । ऋषिः । विप्रः ।
कार्थेन ॥१॥

अयं सोमः कृतः कर्ता सर्वस्यागृभीतोऽन्यैरगृहीतो विश्वजित्सर्वस्व श्रुतोऽस्मिन्स्वस्वोद्भिदः । अथवा विश्वजिदुद्भिदौ सोमद्यागी । तयोर्निष्पादकत्वात्तद्वृत्तः । ऋषिर्ज्ञानवान्विप्रो मेधावी विप्रवत्पूज्यो विशिष्टेण पूरको वा । एवंमहागुभावः सोमः कार्थेन सोपेण सुखो भवतीति शेषः ॥

अभ्यूणीति यन्नमं भिषक्तिं विश्वं यत्तुरं । प्रेमं धः ख्यन्तिः श्रोणो भूत् ॥२॥

अभि । ऊणीति । यत् । नमं । भिषक्तिं । विश्वं । यत् । तुरं । प्र । ई । अंधः । ख्यत् ।
निः । श्रोणः । भूत् ॥२॥

अयं सोमो यन्नपमसि तदभ्यूणीति । आच्छादयति । यन्नपमिव विफलं वर्तते तदाच्छादयति फलेन । अथवा वस्त्रं अग्नयन्नाच्छादयति । तथा यन्मुरमातुरं वरुणं विश्वं तन्निषक्तिं । भिषज्यति । यन्नद्वारा स्वर्गसाधनौषधरूपेण च शरीरसिद्धिसाधनश्च । अंधः संज्ञोऽपि प्र ख्यत् । पश्यति । श्रोणोऽपि पंगुरपि निर्भूत् । निर्भवति । निर्गच्छति ॥

त्वं सोम तनूकृणो द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्यः । उरु यंतासि वरुणं ॥३॥

त्वं । सोम । तनूकृत्ऽभ्यः । द्वेषऽभ्यः । अन्यऽकृतेभ्यः । उरु । यंता । असि । वरुणं ॥३॥

हे सोम त्वं तनूकृणः कृशोर्कृष्यः । अथवांगानां विच्छिदकेभ्योऽन्यकृतेभ्यो द्वेषोभ्यः । शत्रुकृतेभ्योऽप्रियेभ्यः । कृषिभ्य इत्यर्थः । वरुणं वरुणं रचयन्मुह यंतासि । भवसि खोतृणां । अन्यकृतानि हि रक्षांसीति ब्राह्मणं ॥

त्वं चित्सी तव दक्षैर्दिव आ पृथिव्या ऋजीषिन् । यावीरघस्य चिद्वेषः ॥४॥

त्वं । चित्सी । तव । दक्षैः । दिवः । आ । पृथिव्याः । ऋजीषिन् । यावीः । अघस्य ।
चित् । द्वेषः ॥४॥

हे ऋजीषिन् तृतीयसवनगतेनर्जीषेण तद्वत् सोम त्वं तव चित्सी चित्वा प्रज्ञया दक्षैर्बलिष्ठ दिव आ । आ इति चार्थः । पृथिव्या आ पृथिव्या सकाशादघस्य चिदस्माकमाहं तुरपि द्वेषः शत्रोः कृत्वां यावीः । पृथक्पृथक् ॥

अर्थिनो यंति चेदर्थं गच्छानिहदुषो रातिं । ववृज्युस्तृणतः कामं ॥५॥

अर्थिनः । यंति । च । इत् । अर्थे । गच्छान् । इत् । ददुषः । रातिं । ववृज्युः । तृणतः । कामं ॥५॥

अर्थिनो धनानि कामयमाना यंति चित् । यंति चार्थं प्रति । गत्वा च ददुषो दातुं रातिं दानं गच्छानि । गच्छन्ति च । गतेषु मध्ये यं हे सोम स्वमनुकृतासि तस्मिन् तुष्टतो भिषमायस्व कामं ववृज्युः । पुनः कामाना-
वर्जयंति । तावत्पर्यंतं पूरयंतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥

विदद्यात्पूयं नृष्टमुदीमृतायुमीरयत् । प्रेमायुस्तारीदतीर्थं ॥६॥

विदत् । यत् । पूयं । नृष्टं । उत । ई । ऋतऽयुः । ईरयत् । प्र । ई । आयुः । तारीत् । अतीर्थं ॥६॥

यद्यदा पूर्वं पुराणं नष्टं स्वकीयं धनं विदत् सभते नष्टधन इमेनमृतायुं नष्टधनसामार्थं यज्ञकामसु-
दीरयत् । प्रेरयति । धनं साधयतीत्यर्थः ॥

सुशेवो नो मृळयाकुरदृप्तकतुरवातः । भवा नः सोम शं हृदे ॥ ७ ॥

सुऽशेवः । नः । मृळयाकुः । अदृप्तऽकतुः । अवातः । भव । नः । सोम । शं । हृदे ॥ ७ ॥

हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं हृदे हृदये वर्तमानः सुशेवः - - । अपरो नः पूरयः ॥

मा नः सोम सं वीविजो मा वि बीभिषथा राजन् । मा नो हार्दिं त्विषा वधीः ॥ ८ ॥

मा । नः । सोम । सं । वीविजः । मा । वि । बीभिषथाः । राजन् । मा । नः । हार्दिं ।

त्विषा । वधीः ॥ ८ ॥

हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकां सं वीविजः । वसितांगस्मा कार्षीः । हे राजन् सोम अस्माकां वि बीभिष-
थाः । भीतास्मा कुप । नोऽस्माकं हार्दिं हृदयं त्विषा दीप्या मा वधीः ॥

अव यत्स्वे सधस्ये देवानां दुर्मतीरीक्षे । राजन्नप द्विषः सेध मीढो अप सिधः सेध ॥ ९ ॥

अव । यत् । स्वे । सधऽस्ये । देवानां । दुऽमतीः । ईक्षे । राजन् । अप । द्विषः । सेध ।

मीढः । अप । सिधः । सेध ॥ ९ ॥

स्वे सधस्ये स्वकीये सहस्रानि गृहे देवानां दुर्मतीर्दुर्मतयो न प्रविशन्ति । यद्यदापि अहं त्वं वेचसे तदा
हे राजन् द्विषोऽस्मिन्नुप सेध । हे मीढः सोमरसस्य सेतः सिधो हिंसकानप सेध । मिधीत्यर्थः ॥ ३४ ॥

न ह्यन्यमिति दशर्चमेकादशं सूक्तं । अथेयमनुक्रमयित्वा । न ह्यन्यं दशिकयुगौधसो गायत्रेऽन्ता द्वि-
विष्टुविति । एकयुगौधसो नोधसः पुत्र अविः । अन्ता विष्टु सा च देवदेवता शिष्टा गायत्र्य ऐन्द्रः ॥ द्वितीये
पर्याये मैत्रावृण्यस्य आदितोऽष्टर्षः । सूचितं च । न ह्यन्यं वळाकरमित्यष्टौ । आ० ६. ४. इति ॥ महाप्रति
निष्कैवले गायत्र्युपाशीतायाया विनियुक्ता । तथा च पंचमारसके शीतकः । न ह्यन्यं वळाकरमित्तितां
प्रत्यवदधाति । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥

न ह्यन्यं वळाकरं मर्दितारं शतक्रतो । त्वं न इन्द्र मृळय ॥ १ ॥

नहि । अन्यं । वळा । अकरं । मर्दितारं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । त्वं । नः । इन्द्र ।

मृळय ॥ १ ॥

हे शतक्रतो त्वतोऽन्यं मर्दितारं सुषयितारं वळा नह-तत्ताकरं । न करोमि । तस्मादि इन्द्र त्वं
नोऽस्माकृळय ॥

यो नः शश्वत्पुराविषामृधो वाजसातये । स त्वं न इन्द्र मृळय ॥ २ ॥

यः । नः । शश्वत् । पुरा । आविष । अमृधः । वाजऽसातये । सः । त्वं । नः । इन्द्र । मृळय ॥ २ ॥

(योऽमृधोऽहिंसको नोऽस्मान्वाजसातये पुरा पूर्वमाविष रचितवान् हे इन्द्र स त्वं नोऽस्माञ्चक्षसादा
मृळय । सुषय ॥)

किमंग रधचोदनः सुन्वानस्यावितेदसि । कुविस्विन्द्र एः शकः ॥३॥

किं । अंग । रधऽचोदनः । सुन्वानस्य । अविता । इत् । असि । कुवित् । सु । इन्द्र ।
नः । शकः ॥३॥

हे इन्द्र त्वं रधचोदनः । रधं राधकं चोदयतीति रधचोदनः । तादृशस्त्वं सुन्वानस्यावितेदसि । रचक एव भवसि । अतो नोऽस्याकं कुविद्रुजं सु सुष्ठु शकः । अशकः । शक्नो भव । वज्रं धनं कुर्वित्यर्थः । अस्मान्वा वज्रं कुर्विति ॥

इन्द्र प्र एो रथमव पश्चाच्चित्तंतमद्रिवः । पुरस्तादिनं मे कृधि ॥४॥

इन्द्र । प्र । नः । रथं । अव । पश्चात् । चित् । संतं । अद्रिऽवः । पुरस्तात् । एनं । मे । कृधि ॥४॥

हे इन्द्र नो रथं प्राव । प्ररच । कीदृशं रथं । पश्चाच्चित्तंतं । चिदप्यर्थे । अस्मात्समानरथानां पश्चाद्भूतमप्येनं मे रथं हे अद्रिवो वज्रवसिन्द्र पुरस्ताद्वर्तमानं कृधि । कुब ॥

हंतो नु किमाससे प्रथमं नो रथं कृधि । उपमं वाजयु अवः ॥५॥

हंतो इति । नु । किं । आससे । प्रथमं । नः । रथं । कृधि । उपऽमं । वाजऽयु । अवः ॥५॥

इतिव्येतदादि मुख्यकृदामंभितेन समानं । हे हंतो नु निदाभीं किं त्वं तूष्णीमाससे । तत्र किं करोमीति चेत् उच्यते । नो रथं प्रथमं सर्वेषां मुख्यं कृधि । कुब । वाजयुक्ताकमन्नमिच्छन्वोऽन्नं इविर्लक्षणमुपमं । अंतिकगमितत् । तत्रांतिकभूतं वर्तत इति शेषः । यस्मादेवं तस्माद्रथमस्मादीयं प्रथमं कृधीति ॥ ॥३५॥

अवा नो वाजयु रथं सुकरं ते किमित्परि । अस्मान्सु जिग्युषस्कृधि ॥६॥

अव । नः । वाजऽयु । रथं । सुऽकरं । ते । किं । इत् । परि । अस्मान् । सु । जिग्युषः ।
कृधि ॥६॥

हे इन्द्र नो वाजयुमन्नेच्छु रथमव । रथ संयामे । ते तव किमित् किमपि सर्वकर्तव्यजातं परि परितः सुकरं सुखेन कर्तव्यं । तव कर्तुमशक्यं न किंचिदस्ति । यस्मादेवं तस्मात्सु जिग्युषः सुष्ठु जेतुं कुब संयामे ॥

इन्द्र दृष्टस्व पूरसि भद्रा तं एति निष्कृतं । इयं धीर्चतुर्वियावती ॥७॥

इन्द्र । दृष्टस्व । पूः । असि । भद्रा । ते । एति । निऽकृतं । इयं । धीः । चतुर्वियऽवती ॥७॥

हे इन्द्र त्वं दृष्टस्व । दृढो भव संयामे । त्वं पूरसि । पूरयसि । यथा पुरमविचलितं तद्वत्त्वमसि । अथवा । अस्मादीये यक्षे दृढो भव । त्वं पुनरन्यच्चजिगमिषुर्मा भूः । त्वं पूः पूरकः कामानामसि । किमत्र विद्यत इति चेत् उच्यते । निष्कृतं निष्कर्तारं ते त्वां भद्रा कक्षाणीयं धीः सुतिः क्रिया वर्तय्यावती । अतुशब्दः काकोप-
नशकः । स्वकाकोपिता सत्विति । गच्छति । यदा । ते निष्कृतं ज्ञानमिति ॥

मा सीमवद्य आ भागुवी काष्ठा हितं धनं । अपावृक्ता अरत्नयः ॥८॥

मा । सीं । अवद्ये । आ । भाक् । उवीं । काष्ठा । हितं । धनं । अपऽआवृक्ताः । अरत्नयः ॥८॥

मास्मान् सीं सर्वतोऽप्यथे भिन्ना भाक् । मामजतु । प्राप्नोतु न कुतश्चित् । पापरहितागुर्वित्यर्थः । किंबोवी काष्ठा वज्रतराक चाप्यंतः । चाप्यंतोऽपि काष्ठोष्णते क्रात्वा क्षिता भवति । नि० २. १५. । इति यास्तः । तत्र हितं भित्तं प्रपुंसबंधि धनमस्माकं भवत्वित्यर्थः । अरत्नयोऽरममायाः वचनोऽपावृक्ताः संत्विति शेषः ॥

तुरीयं नाम यज्ञियं यदा करस्तदुश्मसि । आदिपतिर्न ओहसे ॥ ९ ॥

तुरीयं नाम यज्ञियं यदा करः । तत् । उश्मसि । आत् । इत् । पतिः । नः । ओहसे ॥ ९ ॥

हे इंद्र त्वं यज्ञियं यज्ञसंबन्धि तुरीयं चतुर्थं नाम यदा करः करोषि तदुश्मसि । कामयामहे । आदि-
नंतरमेव नामकामानंतरमेव पतिः पालकस्त्वं नोऽस्मानोहसे । वहसि । प्रापयसि । नक्षत्रनाम गुह्यं नाम
प्रकाशं नामिति चीणि नामानि सोमयाजीति तुरीयं नाम तच्च यज्ञियं ॥

अवीवृध्वो अमृता अमँदीदेकद्यौ देवा उत याश्च देवीः ।

तस्मा उ राधः कृणुत प्रशस्तं प्रातर्मसू धियावसुर्जगम्यात् ॥ १० ॥

अवीवृधत् । वः । अमृताः । अमँदीत् । एकऽद्युः । देवाः । उत । याः । च । देवीः ।

तस्मै । उं इति । राधः । कृणुत । प्रऽशस्तं । प्रातः । मसू । धियाऽवसुः । जगम्यात् ॥ १० ॥

एवं वैश्वदेवी । हे देवा हे अमृता अमरणा वो युष्मानयमवीवृधत् वर्धयति सुखामंदीत् तर्पयति सोमे-
नैकयूर्ध्वपिरहं । उतापि च हे देवोर्देव्यो देवपत्न्यः याश्च यूयं स्त्र युष्मानयमवीवृधदमंदीह । तस्मै राधो धनं
प्रशस्तं प्रवृद्धं कृणुत । कृषत । उ इति पूरण एवकारार्थो वा । प्रातः प्रातरेव मघु चित्रं धियावसुः कर्मजन
इंद्रो जगम्यात् । आगच्छतु । इंद्रस्व देवस्वामित्वादाधिक्यव्योतनाय पुनरभिधानं ॥ ३६ ॥ ८ ॥

नवमेऽनुवाके चयोदश सूक्तानि । तथा तू न इंद्रेति नवर्थं प्रथमं सूक्तं कण्वपुत्रस्य कुसीदिन आर्यं गाय-
त्रमिंद्रं । तथा चाशुक्लम्यते । आ तू नो नव कुसीदी काण्व इति ॥ महाव्रते निष्कैवकी गायत्रतुषाशीतवितदा-
दिके द्वे सूक्ते । तथैव पंचमारण्यके सूचितं च श्रीनकेन । आ तू न इंद्रं पुमंतमिति सूक्ते सुददोहाः । ऐ० आ० ५.
२. ३. इति ॥ द्वितीये पर्याये निषाववणे शस्त्र आबलुचः । सूचितं च । आ तू न इंद्रं पुमंतमा प्र ब्रूव
परावतः । आ० ६. ४. इति ॥

आ तू न इंद्रं सुमंतं चिचं याभं सं गृभाय । महाहस्ती दक्षिणेन ॥ १ ॥

आ । तु । नः । इंद्र । सुऽमंतं । चिचं । याभं । सं । गृभाय । महाहस्ती । दक्षिणेन ॥ १ ॥

हे इंद्र महाहस्ती महाहस्तवांस्त्वं तु तदानीमेवास्मभ्यं दातुं नोऽस्मदर्थं पुमंतं शब्दवंतं । सुखमित्यर्थः ।
चिचं चायनीयं याभं याहकं ग्रहणार्हं वा धनं दक्षिणेन हस्तेना सं गृभाय । आभिसुखेन संगृहाय ॥

विद्महि त्वां तुविकूर्मिं तुविदेष्णं तुवीमघं । तुविमाचमवोभिः ॥ २ ॥

विद्म । हि । त्वा । तुविऽकूर्मिं । तुविऽदेष्णं । तुविऽमघं । तुविऽमाचं । अवःऽभिः ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वा त्वां विद्म हि । जानीमः खलु । कीदृशमिति । तुविकूर्मिं बज्रकर्मणं तुविदेष्णं बज्रप्रदेयं
तुविमघं बज्रधनं तुतिमाचं बज्रप्रमाणमवोभिर्युक्तं ॥

नहि त्वां शूर देवा न मर्तीसो दित्संतं । भीमं न गां वारयंते ॥ ३ ॥

नहि । त्वा । शूर । देवाः । न । मर्तीसः । दित्संतं । भीमं । न । गां । वारयंते ॥ ३ ॥

हे शूरेंद्र त्वा त्वां दित्संतं दातुमिच्छंतं देवा नहि वारयंति । न निवारयंति । तथा मर्तीसो मर्त्या अपि
न वारयंति । भीमं न गां भयजनकं वृद्धं यवसे प्रवृत्तमिव । तं यथा वारयितुं न शक्नुवन्ति तद्वत् ॥

प्रथमे पर्यायेऽष्टावाक्यस्य एतो निंद्रमिति तुषः । तथा च सूचितं । एतो निंद्रे कवामिशानं मा नो
अस्मिन्पयवन् । आ० ६. ४. इति ॥

॥ एतो न्विद्रं स्तवामेशानं वस्वः स्वराजं । न राधसा मर्धिषत् ॥४॥

एतो इति । नु । इन्द्रं । स्तवाम । ईशानं । वस्वः । स्वराजं । न । राधसा ।
मर्धिषत् । नः ॥४॥

हे अस्मदीया जनाः एतो । आगच्छते नु चिद्रं । किं कर्तुं । स्वामिन्द्रं । कीदृशं तं । वस्वो वसुनो
धनक्षेत्रानं स्वामिनं स्वराजं स्वयमेव राजमानं स्वर्गं राजमानं वा । नोऽस्मानिन्द्रियानुगृहीतान्नाधसा
धनेनाप्यो धनी न मर्धिषत् । नं बाधतां । आद्यानामस्तमानानामप्याद्यात्वाय स्वामित्वर्थः ॥

प्र स्तोषदुपं गासिषच्छ्रुत्सामं गीयमानं । अभि राधसां जुगुरत् ॥५॥

प्र । स्तोषत् । उपं । गासिषत् । अर्वात् । सामं । गीयमानं । अभि । राधसा । जुगुरत् ॥५॥

पूर्वमंघ्रे स्वामित्वुक्तं । तदेव स्तोत्रमिन्द्रः प्र स्तोषत् । प्रसुत्वा च गासिषत् । उपगानं च करोतु । तदर्थं
गीयमानं साम स्तोत्रं अर्वात् । गृणीतु । राधसा धनेन च युक्तोऽस्मानभि जुगुरत् । अभिगृणातु ॥ ॥३७॥

आ नो भर दक्षिणेनाभि सव्येन प्र मृश । इन्द्र मा नो वसो निर्भीक् ॥६॥

आ । नः । भर । दक्षिणेन । अभि । सव्येन । प्र । मृश । इन्द्र । मा । नः । वसोः । निः । भाक् ॥६॥

हे इन्द्र नोऽस्मभ्यमा भर । आहत्य दक्षिणेन सव्येन च हस्तेनोभाभ्यां हस्ताभ्यामभि प्र मृश । प्रयच्छेत्त्वर्थः ।
नोऽस्मान्वसोर्धनादा निर्भीक् । मा निर्भीचीः ॥

द्वितीये पर्यायेऽक्षावाकशस्व उप क्रमस्वेति तुषः । सूचितं च । उप क्रमस्वा भर धृषता तदक्षी नव
। आ० ६. ४. इति ॥

उप क्रमस्वा भर धृषता धृष्णो जनानां । अदाणूहरस्य वेदः ॥७॥

उपं । क्रमस्व । आ । भर । धृषता । धृष्णो इति । जनानां । अदाणूऽतरस्य । वेदः ॥७॥

हे इन्द्र त्वमुप क्रमस्व । धनं प्रत्युपगच्छ । प्रवृत्तो भव वा दातुं । हे धृष्णो धर्मक शत्रूणां धृषता धृष्टेन
चेतसा युक्तः सन्ना भर । आहर च । कस्य धनमाहरेति उच्यते । जनानां मध्येऽदामूहरस्त्वात्तमदातुतमस्य
वेदो धनं ॥

इन्द्र य उ नु ते अस्ति वाजो विप्रेभिः सन्निवः । अस्माभिः सु तं सनुहि ॥८॥

इन्द्र । यः । उं इति । नु । ते । अस्ति । वाजः । विप्रेभिः । सन्निवः । अस्माभिः । सु ।

तं । सनुहि ॥८॥

हे इन्द्र यो वाजोऽसं विप्रेभिर्मैधाविभिः सन्निवः संभजनीयस्ते तवास्ति तं वाजमस्मानिर्धापितः सन्
विस्मयं वा सु सुप्तु सनुहि । देहि ॥

सद्योजुवस्ते वाजा अस्मभ्यं विश्वर्चंद्राः । वशैश्च मसू जरंते ॥९॥

सद्यःऽजुवः । ते । वाजाः । अस्मभ्यं । विश्वऽर्चंद्राः । वशैः । च । मसू । जरंते ॥९॥

हे इंद्र ते तव वाजा अस्मभ्यं सद्योजुवः शीघ्रं गंतारो भवंतु । वीहृशस्ते । विश्वं द्राः सर्वहिरण्योपिता
वज्रनामाऽहादका वा । अस्मदीयाश्च जना वशीः कामैरनेकैर्युक्ता मयुः शीघ्रं अरंते । सुवंति ॥ ३८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशिन तमो हादं निवारयन् । पुमर्थीयतुरो देयाद्विवातीर्धमहेचरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपासनाम्नाऽधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठादके पंचमोऽध्यायः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विवातोर्धमहेचरं ॥

आ प्र द्रुवेति नवर्धं द्वितीयं सूक्तं । तथा चानुक्रम्यते । आ प्र द्रुवेति । अविद्यान्यस्यादिति परिभाषया
काण्वः कुसीबुधिः । प्रावत्सप्रोचपरिभाषया नाद्यची वृद्धः । अनादेशपरिभाषयेन्द्रो देवता ॥ महाव्रते
निष्किलवक्ष्ये सूक्तविनियोग उक्तः ॥ द्वितीये रात्रिपर्याये मैत्रावरुणस्य आ प्र द्रुवेति तुषोऽनुरूपः । सूचितं
च । आ प्र द्रुव परावतो नह्यन्वं बळाकरमित्यष्टौ । आ० ६. ४. इति ॥

आ प्र द्रुव परावतोऽर्वावतश्च वृषहन् । मध्वः प्रति प्रभर्मणि ॥ १ ॥

आ । प्र । द्रुव । परावतः । अर्वावतः । च । वृषहन् । मध्वः । प्रति । प्रभर्मणि ॥ १ ॥

हे वृषहन्नामामवरकस्य वृषामुरस्य हंतर्हे इंद्र प्रभर्मणि । प्रकृष्टाणि भर्माणि भरणानि पशुवहादिसंपाद-
नानि यस्मिन् स प्रभर्मा यच्च । यद्वा । प्रकृष्टाः कर्मणि कुशला भर्माणो देवानां हविष्प्रदानेन पोषका
अविजो यस्मिन्निति स तथोक्तः । एतादृशे यस्मि मध्वो मदकरान्तोमान्प्रति परावतो विप्रकृष्टाहूरस्याहेशा-
दप्यर्वावतश्च समीपस्याहेशादप्याभिमुखीन प्र द्रुव । त्वं त्वरयागच्छ ॥ मध्व इति वा वृद्धसीति पूर्वसवर्ध-
दोर्धभावाः ॥

तीव्राः सोमांस आ गहि सुतासो मादयिष्णवः । पिबं दधुग्यथोचिषे ॥ २ ॥

तीव्राः । सोमांसः । आ । गहि । सुतासः । मादयिष्णवः । पिबं । दधुक् । यथा ।

ओचिषे ॥ २ ॥

हे इंद्र तीव्रास्तीव्रमदाः । विप्रं मदकारिण इत्यर्थः । मादयिष्णवो मादनशीला मादनकारिणो येने
सोमांसः सोमाः सुतासस्त्वदर्धमभिपुताः । तस्मादा गहि । अस्मदीयं यच्चं प्रत्यागच्छ । आगत्य च तान् पिब ।
सोमपाने कारणमाह । त्वं यथा दधुगुष्टसास्मीती प्रगल्भः संखानूचिषे समवेधि सेवसे । ततसान्वयाकामं
पिबेत्त्वर्थः ॥ दधुगिति भिधृषा प्रागल्भ्य इत्यस्यादृत्विग्दधुगित्यादिना क्लिप्तत्वात्तातो निपात्यते । ऊचिषे ।
उच समवाये । वृद्धसे जेडि रूपं ॥

इषा मंदस्वादु तेऽरं वराय मन्यवे । भुवत्त इंद्र शं हृदे ॥ ३ ॥

इषा । मंदस्व । आत् । ऊं इति । ते । अरं । वराय । मन्यवे । भुवत् । ते । इंद्र । शं । हृदे ॥ ३ ॥

हे इंद्र इषा सोमसंघयोगात्तेन मंदस्व । मोदस्व । इष्टो भव । उ रत्नवधारस्ते । आर्द्रमंतरमेव ते तव
वराय शशुनिवारकाय मन्यवे शोभाय स सोमोऽरमकं वर्ध्याप्तो भवतु । शोभशमने समर्धो भवतु । वृद्धा
सोमं पिबति तदा मयुं त्वजतीत्यर्थः । किंच ते तव हृदे हृदये स सोमः शं शंकरः सुखकरो भवतु । भवतु ॥

गुतीषि पर्याय आ त्र्यशचित्रगुरुपुत्रः । सूचितं च । आ त्वेता नि पीदता त्र्यशचित्रा नहि । आ० ६-४. इति ॥

आ त्र्यशचित्रा गहि न्युक्क्यानि च हूयसे । उपमे रोचने दिवः ॥४॥

आ । तु । अशचो इति । आ । गहि । नि । उक्क्यानि । च । हूयसे । उपऽमे । रोचने । दिवः ॥४॥

हे अशचो सपत्नरहित । अस्व बहुविधवस्त्राद्गणामिमुखं गन्तारः शचवो न संतीत्यर्थः । तादृशेन्द्र तु चिप्रमा नहि । आयाहि । अस्वयज्ञं प्रत्यागच्छ । यतो दिवः स्वतेजसा दीप्यमानाद्युज्जोकात् । तत्रक्षिदैव-
रित्यर्थः । रोचनेऽपिमिदीयमाने लोके चोपमे समीपे । सोतारः सोचशस्त्रात्मकं शब्दं कुर्वत्येत्युपमो यज्ञः ।
तस्मिन्नस्त्रादये यज्ञे चोक्त्यानि चिबुत्पंचदशादिलक्षणाणि सोचाणि प्रति नि हूयसे त्वं सोतव्यतया नितरा-
माहूयसे । यज्ञादेवं तस्मादागच्छेति समन्वयः ॥

तुभ्यायमद्रिभिः सुतो गोभिः श्रीतो मदाय कं । प्र सोमं इंद्र हूयते ॥५॥

तुभ्यं । अयं । अद्रिऽभिः । सुतः । गोभिः । श्रीतः । मदाय । कं । प्र । सोमः । इंद्र । हूयते ॥५॥

हे इंद्र अद्रिभिरभिषवसाधनैर्यावभिरयं सोमस्तुभ्यं त्वदर्थं सुतोऽभिषुतः । ततो दशापविषेण पूत्वा
गोभिर्गोविकारिः चोरादिभिः श्रीतः सोऽस्याभिः परावत एव संस्कृतः सोमसाव मदाय मदार्थं कं मुखेन प्र
हयति । अपी स्वाहा क्रियते । तस्मादागत्य सोमं पिब ॥ ॥५॥

इंद्रं शुधि सु मे हवमस्मे सुतस्य गोमतः । वि पीतिं तृप्तिमश्नुहि ॥६॥

इंद्रं । शुधि । सु । मे । हव । अस्मे इति । सुतस्य । गोऽमतः । वि । पीतिं । तृप्तिं ।

अश्नुहि ॥६॥

हे इंद्र मे मदीयं हवं त्वद्विषयमाह्वानं सु सुष्ठु शुधि । गृणु । तथाकी अस्याभिः सुतस्याभिषुतस्य गोमतो
गव्यचोरवतः । चोरिण मिश्रितस्त्वर्थः । तादृशस्य सोमस्य पीतिं पात्रं चश्नुहि । विविधं प्राप्नुहि । तत्प्राप्तेन
विविधां तृप्तिं च गच्छ ॥ अग्नौ व्याप्ती । व्यत्ययेन परकीपदं ॥

गुतीषि पर्याय एवाच्छावाकशस्त्रे य इंद्रं चमसेष्विति तुषः । सूचितं च । य इंद्रं चमसेष्विति सोमः प्र चः
सतां । आ० ६-४. इति ॥

य इंद्रं चमसेष्विति सोमश्चमूषु ते सुतः । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥७॥

यः । इंद्रं । चमसेषु । आ । सोमः । चमूषु । ते । सुतः । पिब । इत् । अस्य । त्वं । ईशिषे ॥७॥

हे इंद्र ते त्वदर्थं सुतोऽभिषुतो यः सोमश्चमसेष्वितन्नामकेषु पात्रेषु तथा चमूषु । चमन्ति यजत्ववेति चम्यो
पहाः । तेषु चा सर्वतोऽस्ति अस्व तमेतं सोमं पिबेत् । इद्वधारके । पिबेत् । कचमस्य सोमपानयोग्यता
तथाह । हे इंद्र त्वमीशिषे । तस्य त्वमेविशरो भवसि खलु । यत एवं ततः पिबेति समन्वयः ॥ ईश ऐश्वर्यं ।
मदीयः से । पा० ७. २. ७७. इतीडागमः ॥

यो अप्सु चंद्रमा इव सोमश्चमूषु ददृशे । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥८॥

यः । अप्सु । चंद्रमाऽइव । सोमः । चमूषु । ददृशे । पिब । इत् । अस्य । त्वं । ईशिषे ॥८॥

हे इंद्र यो गृहीतः सोमश्चमूषु येषु ददृशे चैतद्व्यति । तत्र वृद्धांतः । चंद्रमा इव यथाचंद्रमा अप्स्यंत-

रिषि निर्मलतया वृक्षते तदत् । यदा । अप्सूदकेषु चंद्रमाः प्रतिबिंबतया नागाविधो वृक्षते तथाष्टपहिव्यनेक-
रूपः सन् वृक्षते । तमेतं सोमं पिबेव । यतस्त्वमेवेशिषे खलु ॥

यं ते श्येनः पदाभरत्तिरो रजांस्यस्पृतं । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥९॥

यं । ते । श्येनः । पदा । आ । अभर्त् । तिरः । रजांसि । अस्पृतं । पिबं । इत् । अस्य ।
त्वं । ईशिषे ॥९॥

हे इन्द्र क्षीनः शंसनीयः पथी । पथि रूपधारिणी गायत्री त्वर्थः । स पथी रजांस्तत्रिक्षादिलोकस्तिताम्
सोमपाक्षान् गन्धर्वास्त्रिरस्त्रिरः कुर्वन्त्यसृतं शत्रुभिरस्युद्धं संतं यं सोमं ते त्वदर्थं पदा पञ्चामाभरत् । पदेति
सवणद्वयाभिप्रायं । सवणद्वय आहतं सोमं त्वं पिब । गायत्री पथिरूपं धारयित्वा पञ्चां सोममाहरदित्वापि
यजुर्ब्राह्मणं । पञ्चां हे सवने समगृह्णात्यखिनिकं तस्माद्भि सवने मुक्त्वती प्रातःसवणं च माध्यादिनं च । तै० सं० ६-
१. ६. ४. इति । तं पिबैव । त्वमेव तस्मैश्चरो भवसि ॥ २२ ॥

देवानामिति नवर्चं तृतीयं सूतं काण्वस्य कुसीदिन आर्थं गायत्रं वैश्वदेवं । तथा चानुब्रूम्यते । देवानां वैश्वदेवमिति ॥ दशरात्रेऽष्टमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूतं वैश्वदेवनिविष्टानं । सूचितं च । देवानामिदं इति वैश्वदेवं । आ० पृ. १० । इति ॥

देवानामिदवो महत्तदा वृणीमहे वयं । वृणामस्मभ्यमूतये ॥१॥

दे॒वानां॑ । इत् । अ॒वः । म॒हत् । तत् । आ । वृ॒णीम॒हे । व॒यं । वृ॒णां । अ॒स्मभ्य॑ । ऊ॒तये॑ ॥१॥

हे देवाः देवानां स्वतेजसा सर्वतो दीप्यमानानां । इदेवार्थे । युष्माकमेव महद्भ्रातॄं मंहनीयं वाचः पास्वन्
यद्विद्यते तद्वृष्णां कामानां वर्धयितृणां युष्माकं स्वभूतं तद्भक्षणं यजमाना वयमा वृणीमहे । समन्तात्संभजामहे ।
किमर्थं । अस्मभ्यमूतये । पूर्वमस्मभ्यमस्मदर्थमिति साधारणीनोक्ता तद्विशिष्टा । जतय इति । अस्याकं
पास्वमथेति ॥

ते नः संतु युजः सदा वरुणो मित्रो अर्यमा । वृधासंश्च प्रचेतसः ॥२॥

ते । नः । संतु । युजः । सदा । वरुणः । मित्रः । अर्यः । मा । वृधासः । च । प्रचेतसः ॥२॥

ते देवा वक्ष्यः शुश्रूषां निवारको मित्रः सर्वेषां मित्रभूतोऽयमा सततं गच्छन् एतस्मात्कासी ज्यो देवाः सदा सर्वदा सर्वेष्वहं नु नोऽस्माकं युजः सहायाः संतु । भवन्तु । अभिहोवादिर्कर्मणीन्द्रादिदेवाः सहागमना-
द्विषक्षपरिसमापनानि तु साहाय्यं कुर्वन्ति त्वर्थः । ततः प्रवेतसः प्रकृष्टशानाः । यक्षाः । वेतः सोमं । शोभनस्तु-
तयः । ते देवा वधासो वर्धकास्त्रास्त्राकं धनादिद्वानि वर्धयितारश्च संतु ॥

अति नो विष्यता मुरु नौभिरपो न पर्वथ । यूयमृतस्य रथ्यः ॥३॥

अति । नः । विष्पिता । पुरु । नौभिः । अपः । न । पर्वथ । यूयं । ऋतस्य । रथ्यः ॥३॥

अतस्त्व सत्यस्य यज्ञस्य वा हे रथ्यो नेतारो देवाः । यद्वा । अतस्त्विति संबंधि --- स्वात्कर्ताधिप्यति । यज्ञस्य साधका हे रथ्यो रथवंतो देवाः विष्यिता विष्यितानि विप्रान्नानि विततानि पुत्र । सुपो सुवृक्ष । पुत्रस्य वज्रनि शत्रुवृक्षानि कर्माणि नोऽस्मान्गति पर्यक्ष । पारं समान्निं रथयैर्नमयत । तत्र वृष्टांतः । नीमि^२ रपो न । यथा नाविकोऽप्य उदंकाणि नीमिर्धनंसीरं प्रति प्रापयति तद्वत् ।

वामं नो अस्त्वयैमन्यामं वरुण शंस्यं । वामं ह्यावृणीमहे ॥४॥

वामं । नः । अस्तु । अर्यमन् । वामं । वरुण । शंस्यं । वामं । हि । आऽवृणीमहे ॥४॥

हे अर्थमन् देव वामं वननीयं संभजनीयं धनं नोऽस्माकमस्तु । भवतु । हे वरुण शंखं सर्वं शंसनीयं सुतं वामं धनमस्माकमस्तु । जतः । हिशब्दो हेती । यस्मात्कारणादयं वामं धनं युष्मानावृणीमहे । याचामहे इत्यर्थः । तस्माज्जोऽस्त्वित्याशंसि ॥

वामस्य हि प्रचेतस ईशानासो रिशादसः । नेमादित्या अघस्य यत् ॥५॥

वामस्य हि । प्रचेतसः । ईशानासः । रिशादसः । न । ई । आदित्याः । अघस्य । यत् ॥५॥

हे प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः शोभनस्तुतयो वा हे रिशादसो रिशतां हिंसां शत्रूणामसितारः नेमादो देवाः यूयं वामं वननीयं धनं संश्रयानां ईशानाः । हिरवधारणे । ईशाना एव स्वामिन एव भवथ । तस्मात् युष्मान्वाचाम इत्यर्थः ॥ ईशानाः । ईश ऐश्वर्ये । अनुदानेत् । तांस्त्वानुदानेदिति स्वरेणानुदानता भवति । न संबुद्धिः । ततो हे आदित्या अदितिः पुत्रा देवाः ईमेन याचमानं मां तद्वनं प्राप्नोतु यद्वनमघस्य पापस्य संबन्धि विद्यते ॥ ३॥

व्यमिहः सुदानवः क्षियंतो यांतो अध्वन्ना । देवा वृधाय हूमहे ॥६॥

व्यं । इत् । वः । सुदानवः । क्षियंतः । यांतः । अध्वन् । आ । देवाः । वृधाय । हूमहे ॥६॥

* हे सुदानवः शोभनदाना हे देवाः क्षियंतो गृहेष्वपि होचार्थं निवसंतोऽध्वन् ॥ सुपो लुक् ॥ अध्वनि समिदाहरणार्थं यांतो गच्छंतोऽपि व्यमिहो युष्मानेव वृधाय इविभिर्वर्धनाय हूमहे । आह्वयामः । यद्वा । व्यं गृहेषु गृहान्निर्गमनकाले मार्गेषु च वृधायास्माकं धनादिभिर्वर्धनायाह्वयामः ॥

अधि न इंद्रेषां विष्णो सजात्यानां । इता मरुतो अश्विना ॥७॥

अधि । नः । इंद्र । एषां । विष्णो इति । सजात्यानां । इत । मरुतः । अश्विना ॥७॥

हे इंद्र विष्णो मरुतो हे अश्विनाश्विनी हे इंद्रादयो देवाः सजात्यानां । समानायां जाती भवाः सजात्या आनुमिषादयः । तेषां मध्ये नोऽस्मानधीत । यूयं सुखतयाधिगच्छत ॥

प्र भ्रातृत्वं सुदानवोऽधं द्विता समा न्या । मातुर्गर्भे भरामहे ॥८॥

प्र । भ्रातृत्वं । सुदानवः । अधं । द्विता । समा न्या । मातुः । गर्भे । भरामहे ॥८॥

हे सुदानवः शोभनदाना आदित्याः अधायास्मात्प्रत्यागमनानंतरं वयं समान्या समान्येन ॥ सुपो आदेशः ॥ पूर्वं सर्वेषां देवानां सांख्येन ततो द्विता द्विधा द्विप्रकारेण च मातुरदितिर्गर्भे संजातं यद्युष्माकं भ्रातृत्वं विद्यते तदिदानीं वयं प्र भरामहे । प्रभरणमुच्चारणं प्रकाशनं वा । उच्चारयामः प्रकाशयामो वा । सर्वेषां देवानां इंद्रशो जननं तिग्मरीयके स्पष्टमभिहितं । अदितिः पुत्रकामा साधिभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मादनमपचदितुपक्रम्य तस्मिन् पुत्रा चार्यमा वाचायेतां । ति० सं० ६. ५. ६. । इत्यादिना ॥

यूयं हि ष्टा सुदानव इंद्रज्येष्ठा अभिद्यवः । अधा चिह्न उत ब्रुवे ॥९॥

यूयं । हि । ष्टा । सुदानवः । इंद्रज्येष्ठाः । अभिद्यवः । अध । चित् । वः । उत । ब्रुवे ॥९॥

* पूर्वोऽर्धर्धः सिद्धः । हे सुदानवः शोभनदाना देवा इंद्रज्येष्ठाः । इंद्रो ज्येष्ठो मुखो येषां ते तथोक्ताः । सर्वदेवा इंद्रनेतृका इत्यर्थः । तादृशा अभिद्यवोऽभिनतदीप्तयो यूयं हि ष्टा । अक्षयश्च भवथ खलु । हि प्रसिद्धी । अध चिह्नानंतरमेव वो युष्मानहं ब्रुवे । कौमि । उतापि च पुनःपुनः कौमीत्यर्थः ॥ ४॥

प्रिष्ठं च इति नवर्षं चतुर्थं सूक्तं ऋषिः पुत्रकीर्णस्य चार्धं नाचयमापियं । तच्चापुन्रन्यते । प्रिष्ठमुशना काव्य आपिबभिति ॥ मातरनुवाक्य आपिबि जती नाचयि इंद्रकाशिनशस्त्रे वेदं सूक्तं । सूचितं च । पुस्त्या हि प्रिष्ठं वः

। आ० ४. १३. । इति ॥ आभिन्नविकेषकषेषु मेषावक्ष्ये प्रेष्ठं च इति तुषो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । प्रेष्ठं वो अतिथिं प्रेष्ठं यविष्ठ भारत । आ० ७. ८. । इति ॥

प्रेष्ठं वो अतिथिं स्तुषे मिचमिव प्रियं । अग्निं रथं न वेद्यं ॥ १ ॥

प्रेष्ठं वः । अतिथिं । स्तुषे । मिचं ऽइव । प्रियं । अग्निं । रथं । न । वेद्यं ॥ १ ॥

हे यजमानाः प्रेष्ठं युष्माकं धनदानेन प्रियतममतिथिं युष्माभिरतिथिवत्पूज्यं । यद्वा ॥ अतः सातत्यगमने । अतन्वजोत्थादिगतिरिच्छिन् ॥ सततं देवानां हविः प्रदातुं गच्छंतं । मिचमिव सखायमिव प्रियं स्तोतुः प्रीत्यनकरं रथं न रथमिव वेद्यं । वेदो धनं । धनहितं लाभहेतुं । यथा रथी रथेन धनं लभते तद्वत् स्तोतारोऽनेन धनं लभते । तादृशं धनलाभकारणमग्निं वो युष्मत्कर्मसिद्धार्थं स्तुषे । काव्य उग्रनाः सौमि ॥

कविमिव प्रचेतसं यं देवासो अध द्विता । नि मर्त्येष्व्वादधुः ॥ २ ॥

कविं ऽइव । प्रचेतसं । यं । देवासः । अध । द्विता । नि । मर्त्येषु । आऽदधुः ॥ २ ॥

अधापि च देवासो देवा इन्द्रादयो यमग्निं मर्त्येषु मनुष्येषु द्विता द्विधा न्यादधुः गार्हपत्याहवनीयात्मकत्वेन द्विधा निहितवतः । तच्च वृष्टांतः । कविमिव प्रचेतसं प्रकृष्टज्ञानं कविं क्रांतकर्मणं पुत्र्यं यथा द्विधा कार्यद्वयेऽन्यो नियोजयति तद्वत् । यद्वा । दिवि पुष्टिव्यां च निहितवतः । भूमी तु हविराहरणार्थं दिवि तु हविप्रदानार्थमिति द्वेधं विधानं कृतवत इत्यर्थः ॥

त्वं यविष्ठ दाशुषो नृः पाहि ऋणुधी गिरः । रक्षां तोक्मुत त्मना ॥ ३ ॥

त्वं । यविष्ठ । दाशुषः । नृन् । पाहि । ऋणुधि । गिरः । रक्ष । तोक् । उत । त्मना ॥ ३ ॥

हे यविष्ठ युवतम । यद्वा ॥ यीतिलुजंतस्थिष्ठनि रूपं ॥ देवानां हविषां मिश्रयितुमपि त्वं दाशुषो हविर्दत्तवतो नृन् कर्मणां नेतृन् यजमानान् पाहि । धनादिदानेन रक्ष ॥ नृः पाहीत्यत्र संहितायां नृन्त्ये । पा० ८. ३. १०. । इति नकारस्य सत्त्वं । अचाशुनासिकः । पा० ८. ३. २. । इति पूर्वस्याशुनासिकः ॥ किंच गिरस्त्वद्विषयाः क्षुतीः ऋणुधि । अवहितः सञ्कृणु ॥ शु अवशे । शुशुणुपु इत्यादिना हेर्धादेशः ॥ उत्तापि च त्मनात्मनैव स्वयमेव तोक्मस्मदीयं तनयं पुत्रं रक्ष । पालय । आत्मनेति सर्वत्र संबध्यते । आत्मना स्वयमेव रक्ष । त्वदन्व पाक्षयितारं न विदामः । त्वमेवास्मदीयं स्तोत्रं ऋणु ॥

कया ते अग्ने अंगिर ऊर्जो नपादुपस्तुतिं । वराय देव मन्यवे ॥ ४ ॥

कया । ते । अग्ने । अंगिरः । ऊर्जः । नपात् । उपऽस्तुतिं । वराय । देव । मन्यवे ॥ ४ ॥

हे अंगिरोऽंगिरसां वरिष्ठ । यद्वा । अंगति सर्वत्र गच्छतीत्यंगिराः । तादृश हे ऊर्जो नपात् । नपादित्वपत्न्याम । अन्नस्य पुत्र । हविर्भिवर्धमानत्वात् । यद्वा । नपादिति नप्ता । हविर्लक्षणस्यान्नस्य नप्तः । अग्नी प्राक्ताज्जतिः सत्यगादित्यनुपतिष्ठते आदित्याज्जायते वृष्टिरिति । वृष्टिरोषधय औषधीभ्योऽपिरित्यन्नस्य नप्ता । हे देव कीर्तमानापि वराय सर्वेष्वरणीयाय मन्यवे शश्रूणतिमन्त्रमागाय ते तुभ्यं कया कीदृश्या वाचोपस्तुतिमुपस्तोत्रमहं भरेयं । त्वं महान् खल्वहमस्यः । तदर्थं स्तुतिं कुर्यामिच्छुधिरपि प्रति वदति ॥

दाशेम कस्य मनसा यज्ञस्य सहसो यहो । कर्तुं वोच इदं नमः ॥ ५ ॥

दाशेम । कस्य । मनसा । यज्ञस्य । सहसः । यहो इति । कर्तुं । उं इति । वोचे ।

इदं । नमः ॥ ५ ॥

अधिरपिं प्रति भूति । हे सहस्रो यही । यजुरित्यपत्यनाम । वक्षेन निष्पाद्यमानत्वाद्वाक्यस्य पुन हे अपि कस्य कीदृशस्य यक्षस्य यक्षवतो यजनीयदेववतो यजमानस्य मनसा युक्ताः संतो हवींषि तुभ्यं वयं दाशेम । प्रयच्छेम ॥ पूवायां यजवचनं ॥ किंच तुभ्यमिदं नमो हविर्नमस्कारं वा कत् कदा वोचि । अहं वदामि । उ इति प्रश्ने । अधिः कदा यस्यामि कदा सोऽयामीत्यपि पुच्छति ॥ वोचि । वच्चादेशस्य जुग्यात्मनेपद उत्तमैकवचने रूपं ॥ ५॥

अध्रा त्वं हि नृस्करो विश्वा अस्मभ्यं सुस्त्रितीः । वाजद्रविणसो गिरः ॥ ६ ॥

अध्रा त्वं । हि । नृः । करः । विश्वाः । अस्मभ्यं । सुस्त्रितीः । वाजद्रविणसः । गिरः ॥ ६ ॥

हे अपि अध्रानंतरं त्वं । हिरवधारणे । त्वमेवाकभ्यं करः । कृष । देहोत्तर्यः ॥ करोतिर्नेत्यङानमः ॥ किमित्यपेक्षायामाह । गोऽस्त्रादीया गिरस्त्वद्विषया विश्वाः सर्वाः सुतीरेषं कृष यथा सुचितोः । चिर्यति निवसत्येति चितयो गृहाः । शोभननिवासाः । यदा । चितयो मनुष्याः । कक्षाणपुत्रपीषादियुक्ताः । तथा वाजद्रविणसोऽन्नयुक्तधनवतीः । अथवा वाजो दोग्धिः । सर्वतो दीप्तधनाश्च कृष । त्वमस्माभिः सुतः सन् गृहपुत्रासधनादीनि देहोत्तर्यः ॥

कस्य नूनं परीणसो धियो जिव्वसि दंपते । गोषाता यस्य ते गिरः ॥ ७ ॥

कस्य । नूनं । परीणसः । धियः । जिव्वसि । दंपते । गोऽसाता । यस्य । ते । गिरः ॥ ७ ॥

हे दंपते । यदा गार्हपत्ये वर्तसे तदा जायापतिस्वरूपोऽसि । तस्माद्वपतिशब्देनापिरभिधीयते । तथाविध हे अपि नूनमिदानीं कस्य कीदृशस्य जनस्य परीणसो बह्वनि धियः कर्माणि जिव्वसि । प्रीणयसि । यस्य ते तव संबंधिन्यो गिरः सुतयो गोसाता गोसाती गवां कामे भवन्ति खलु । तस्मात्त्वं कृष तिष्ठसि । अस्माकमिदानीं गवेच्छा प्रवर्तते । यदा । हे अपि त्वमिदानीं कस्य कर्माणि प्रीणयसि । न कस्यापीत्यर्थः । अस्माकमेव कर्माणि प्रीणयेति भावः ॥

अपिमंथने तं मर्जयंत सुक्रतुमित्येषा । सूचितं च । तं मर्जयंत सुक्रतुं यज्ञेन यज्ञमयजंत देवाः । आ० २. १६. । इति ॥

तं मर्जयंत सुक्रतुं पुरोयावानमाजिषु । स्वेषु क्षयेषु वाजिनं ॥ ८ ॥

तं । मर्जयंत । सुऽक्रतुं । पुरःऽयावानं । आजिषु । स्वेषु । क्षयेषु । वाजिनं ॥ ८ ॥

सुक्रतुं शोभनप्रज्ञं सुकर्माणं वाजिषु संयामेषु पुरोयावानं शत्रुहणार्थं पुरत एव गंतारं वाजिनं बलवतं तादृशमपि यजमानाः स्वेष्व्वात्मीयेषु चयेषु गृहेषु मर्जयंत । निर्मथितमपिमंजकुर्वन्ति । परिचरंतीति यावत् ॥

क्षेति क्षेमेभिः साधुभिर्नकिर्यं घ्नन्ति हन्ति यः । अग्ने सुवीर एधते ॥ ९ ॥

क्षेति । क्षेमेभिः । साधुभिः । नकिः । यः । घ्नन्ति । हन्ति । यः । अग्ने । सुऽवीरः । एधते ॥ ९ ॥

हे अपि यो मनुष्यः साधुभिः साधयन्निः क्षेमेभिः पाकभिः सह चेति स्वगृहे निवसति । तथा यं जनं नकिः न केचन घ्नन्ति न हिंसन्ति । य एव हन्ति शत्रून् स्वयमेव हन्ति । स मनुष्यस्तव सीता खलु । अन्यथा तस्मैतापन्न घटति । ततः स सीता सुवीरः शोभनपुत्रादियुक्तः सन्नेधते । आत्मीयगृहेषु धनादिनिर्वधते ॥ ६ ॥

आ मे हवमिति गर्व्यं पंचमं सूक्तं । इत्यो नामानिरस आभिः । नायवी ब्रह्मः । एतदादीनि चीडि मुक्ताब्जिदेवताभिः । तथा चानुकांतं । आ मे इत्यत्र आश्विनं हीति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रती नाचये ब्रह्माश्विनशस्त्रे विद् सूक्तं । सुचितं च । उदीरायामा मे हवं । आ० ४. १५. । इति ॥

आ मे हवँ नासत्याश्विना गच्छतं युवं । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ १ ॥

आ । मे । हवँ । नासत्या । अश्विना । गच्छतं । युवं । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ १ ॥

हे नासत्या । असत्यमनयोर्नासीति नासत्यी । तादृशी हे अश्विनाश्विनी युवं युवां मे मदीयं हवमाह्वानं श्रुत्वा । यद्वा । हवँ । ह्रयतिऽचेति हवो यज्ञः ॥ केवलस्याधिकरणेऽप्येकादशः ॥ मदीयं यज्ञं प्रति मध्वो मदकरस्य सोमस्य पीतये पानाय तदर्थमा गच्छतं ॥

इमं मे स्तोममश्विनेमं मे शृणुतं हवँ । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ २ ॥

इमं । मे । स्तोमं । अश्विना । इमं । मे । शृणुतं । हवँ । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ २ ॥

हे अश्विनाश्विनी मे मदीयमिमं स्तोमं स्तोत्रं किंच मे मदीयमिममिदमांगमनविषयं हवमाह्वानं च शृणुतं ॥

अयं वां कृष्णो अश्विना हवते वाजिनीवसू । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ ३ ॥

अयं । वां । कृष्णः । अश्विना । हवते । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । मध्वः ।

सोमस्य । पीतये ॥ ३ ॥

हे वाजिनीवसू अश्वयुक्तधनी ॥ अचिनिरनुवादार्यः ॥ यद्वा । वाजो वजनं क्रिया । तद्वती वाजिनी । तयुक्तधनवती हे अश्विनाश्विनी अयं कृष्णो नाम मंत्रद्रष्टृष्वेवा युवां हवते । स्तुतिभिराह्वयति । किमर्थं । मध्वः सोमस्य पीतये इति ॥

शृणुतं जरितुर्हवँ कृष्णस्य स्तुवतो नरा । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ ४ ॥

शृणुतं । जरितुः । हवँ । कृष्णस्य । स्तुवतः । नरा । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ४ ॥

हे नरा नरी सर्वस्य नेताराश्विनी जरितुः ॥ तच्छीकार्थं तुम् । व्यत्ययेनांतीदात्तत्वं ॥ जरितुः क्षयन-
शीलस्य स्तुवतः स्तोत्रं कुर्वतः कृष्णस्तीतन्नामकस्यैः संबन्धि हवँ युष्मद्विषयमाह्वानं शृणुतं । यद्वा । जरितुरभ्य-
देवानां स्तोतुः स्तुवत इदानीं युवयोः स्तोत्रकारिणस्तस्य हवँ शृणुतं । शिष्टं गतं ॥

हृर्दियेत्तमदाभ्यं विप्राय स्तुवते नरा । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ ५ ॥

हृर्दिः । यन्तं । अदाभ्यं । विप्राय । स्तुवते । नरा । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ५ ॥

हे नरा नेताराश्विनी विप्राय मेधाविने अत एव स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते कृष्णायर्षयेऽदाभ्यं ॥ इमेति
स्मृत्यर्थः ॥ परिरहिंस्त्वं हृर्दिर्गुहं यन्तं । प्रयच्छतं । किमर्थं । सोमपानाय । स्तोत्रे गृहे दीयमाने सति तद्वा च
सोमं युवाभ्यां प्रयच्छति ॥ ७ ॥

गच्छतं दाशुषो गृहमित्या स्तुवतो अश्विना । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ ६ ॥

गच्छतं । दाशुषः । गृहं । इत्या । स्तुवतः । अश्विना । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ६ ॥

हे अश्विनाश्विनी इत्येत्यनेन प्रकारेण स्तुवतो युवयोः स्तोत्रं कुर्वतो दाशुषो हवींषि दत्तवती यजमानस्य
गृहं प्रति गच्छतं १ युवाभागच्छतं । किमर्थं । मध्वः सोमस्य पीतये इति ॥

युजायां रासभं रथे वीडुंगे वृषण्वसू । मध्वः सोमस्य पीतये ॥७॥

युजायां । रासभं । रथे । वीडुङ्गे । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥७॥

हे वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतावश्विनी युवां वीडुंगे । वीडुङ्गः । वृडांगोपेते स्वरथे रासभं शब्दायमान-
मेतन्नामकमश्वं युजायां । संयोजयतं । किमर्थं । मध्वः सोमस्य पीतय इति । रासभावश्विनोरिति रासभावेवा-
श्विनो रथस्य बाह्वनी ॥

चिवंधुरेण चिवृता रथेना यातमश्विना । मध्वः सोमस्य पीतये ॥८॥

चिवंधुरेण । चिवृता । रथेन । आ । यातं । अश्विना । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥८॥

हे अश्विनाश्विनी चिवंधुरेण चिफलकासंचटितेन चिवृता चिकोणेन । यद्वा । चिवृता । चीणि कषचादि-
भिरावरणानि यस्य स तथोक्तः । तेन रथेनास्ययज्ञं प्रत्या यातं । युवामागच्छतं च । शिष्टं गतं ॥

नू मे गिरो नासत्याश्विना प्रावतं युवं । मध्वः सोमस्य पीतये ॥९॥

नू । मे । गिरः । नासत्या । अश्विना । प्र । आवतं । युवं । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥९॥

हे नासत्यासत्यरहिती हे अश्विनाश्विनी मे मदीया गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः प्रति युवं युवां नु चिमं
प्रावतं । प्रकर्षेणागच्छतं । यद्वा । मे गिरः प्रावतं । आत्मीयतया प्ररक्षतं । किमर्थं । मध्वो मदकरस्य सोमस्य
पीतये पानाय तदर्थं । सर्वे देवाः स्तुतिभिराहृताः संतो यज्ञं प्रत्यागच्छंतीति गच्छतं रक्षतं चेति युक्तं
भवति ॥ ८८ ॥

उभा हि दक्षिणि पंचर्वं षष्ठं सूक्तं । विश्वको नाम कृष्णस्य पुत्रः कृष्ण एव वर्षिः । जगती कंदः । अश्विनी
देवता । तथानुक्रम्यते । उभा हि पंच विश्वको वा कार्ष्णिजीगतमिति ॥ विनियोगो लिङादवगंतव्यः ॥

उभा हि दक्षा भिषजा मयोभुवोभा दक्षस्य वचसो बभूवधुः ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृषे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥१॥

उभा । हि । दक्षा । भिषजा । मयः । उभुवा । उभा । दक्षस्य । वचसः । बभूवधुः ।

ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूकृषे । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥१॥

हे अश्विनी दक्षा दर्शनीयी । यद्वा ॥ दसु उपचये ॥ सर्वेषां शत्रूणामुपपन्नपयितारो । भिषजा देवानां वैशी
यद्वा भीतीनां चासयितारो । यद्वा नरोऽश्विनी जुवंति तदा ती तेषां भोतिमपनयत इत्यर्थः ॥ पुषोदरादि-
त्वाद्भूपतिभिः ॥ तादृशी अत एव मयोभुवा मयसः सुखस्य भावयितारो उभा परस्परं द्वित्वसंख्यापूरकाभुवोमी
वौ युवां दक्षशीतन्नामकस्य प्रजापतेर्वचसः स्तुतिः संबन्धिनी बभूवधुः । हि प्रसिद्धी । पुरा युवां दक्षिणासावि-
त्राणां खलु । ता तादृशी प्रशस्ती वां युवां विश्वक एतन्नामक ऋषिसन्तुष्टये । तनोति कुलमिति तनूः पुत्रः ।
तस्य विष्णाव्यो निमित्तं हवते । स्तुतिभिराहृयति । तस्मान्नोऽस्माकं सख्या सख्यानि यद्वयद्वयतया जातानि
सखित्वाणि मा वि यौष्टं । मा पृथङ्मुच्यतं ॥ यौतिर्मुक्तिं सिद्धिं रूपं ॥ किंच युवां मुमोचतं । अस्मानागतं रथे
क्षित्वाद्यप्रयत्नाभुवतं ॥ मुंचतिर्लोडि बंजकं कंदसीति शयः सुः । अडावमः ॥ अथ विष्णापुत्राणामात्रं पुत्रसुहृन्म
तस्य पिता विश्वको युवामाहृयतीत्यात्मानमाह । यद्वा । विश्वकस्य पिता कण्वो नामविर्मम पुत्रो विश्वकः
पुत्रार्थं युवामभिहृयतीति वदति ॥

कथा नूनं वां विमन्ता उप स्तवद्युवं धियं ददधुर्वस्यइष्टये ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृषे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥२॥

कथा । नूनं । वां । विऽमन्ताः । उप । स्तवत् । युवं । धियं । ददधुः । वस्यऽइष्टये ।

ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूऽकृषे । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥२॥

हे अश्विनी विमन्ता एतन्नामक अविर्नूनं पुरा कथा युवासुप सावत् । कथमुपासीत् । तेन सुती युवं युवां वस्यइष्टये । वस्यो वसीयः प्रशस्तं धनं । तस्माभिलषितस्तेष्टयेऽभिनमनाय यदा वसिष्ठधनस्तेष्टये प्राप्तये धियं बुद्धिं विमनसे ददधुः । अदधाषां खलु ॥ वस्य इति वसुमच्छब्दादीयसुनि विमन्तोर्भूमिति मुक् । इयमुन ईकारलोपच्छादसः ॥ तादृशो युवां विश्वको हवत इति गतं ॥

युवं हि ष्मा पुरुभुजेममेधतुं विष्णाप्ये ददधुर्वस्यइष्टये ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृषे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥३॥

युवं । हि । स्म । पुरुऽभुजा । इमं । एधतुं । विष्णाप्ये । ददधुः । वस्यऽइष्टये ।

ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूऽकृषे । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥३॥

• हे पुरुभुजा पुरुभुजी पुरुषां बहूनां धनादिदानेन भोजयितारी । यदा । बहूनां क्षौत्राणां पात्रयितार-
ाश्विनी युवं । हि ष्मत्वधारणे । युवामेवमेधतुं ॥ एधतेरेधिवहोद्यतुः । उ० १. ७९. । इति चतुप्रत्ययः ।
चित्त्वादन्तोदात्तः ॥ इमां धनादिवृद्धिं विष्णाप्ये । विष्णोः सर्वेषां देवानां सुखत्वात् तद्वहणे सर्वे देवा गृहीता
भवन्ति । विष्ण्वादीभ्यश्च भ्यामोतीति विष्णाप्यः ॥ पृथोदरादिः ॥ यदा । विष्णुं सर्वगणेषु व्याप्तं सोमं दद्या-
पवित्रेण पुनर्तितीति । तस्य चतुर्थी विष्णाप्य इति । एतन्नामके मम पुत्रे पीत्रे वा । पुत्राय पीत्राय वा । इमां
धनादिवृद्धिं ददधुः । अदत्तं । किमर्थं । वस्यइष्टये वसीयसः प्रशस्तधनस्तेष्टय इच्छां पूरयितुं ॥ क्रियाचोर्प्रपदश्च ।
पा० २. ३. १४. । इति चतुर्थी ॥ ता वामिति पूर्ववद्व्याख्येयं ॥

उत त्वं वीरं धनसामृजीषिणं दूरे चित्संतमवसे हवामहे ।

यस्य स्वादिष्टा सुमतिः पितुर्यथा मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥४॥

उत । त्वं । वीरं । धनऽसां । ऋजीषिणं । दूरे । चित् । संतं । अवसे । हवामहे ।

यस्य । स्वादिष्टा । सुऽमतिः । पितुः । यथा । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥४॥

हे अश्विनी उतापि च वीरं कर्मणि समर्थं धनसां धनानां संभक्तारमृजीषिणं । ऋजीष उपार्जितोऽभिपुतः
सोमः । तद्वत्तं दूरे चित् एव संतं भवतं विनष्टमिव त्वं तं विष्णाप्यमवसेऽस्माकं रक्षणाय हवामहे । आह्व-
यामः । पुत्रो हि पितरं रक्षते । किंच यस्य पुत्रस्य पीत्रस्य वा सुमतिः शोभना सुतिः स्वादिष्टा स्वादुत्तमा ।
अतिशयेन देवानां स्वादुकारिणीत्यर्थः । तत्र वृष्टांतः । पितुर्यथा पितुर्विश्वस्य सुतिर्यथा देवानां प्रीतिकरी
तद्वत् । तस्मात्समाह्वयाम इति शेषः । मेति गतार्थः ॥

ऋतेन देवः सविता शमायत ऋतस्य ऋगमुर्विया वि पप्रथे ।

ऋतं सासाह महि चित्पुतन्यतो मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥५॥

ऋतेन । देवः । सविता । शंऽआयते । ऋतस्य । ऋगं । उर्विया । वि । पप्रथे ।

ऋतं । सासाह । महि । चित् । पुतन्यतः । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥५॥

अग्निः सत्यप्रशंसां करोति । हे अग्निनी देवो द्योतमानः सविता सर्वस्य स्वस्वकर्मणि प्रेरक एतन्नामको देव अस्मिन् सखिन् शमायति । सायंकाले स्वकिरणसमूहं शमयति । ततोऽनंतरं स एव सविता अतस्य सत्यस्य मुंगमयसुर्विद्योद्भूत विस्तीर्णं यथा भवति तथा प्रातःकाले वि पप्रथे । विशेषेण प्रथयति । सर्वतो विस्तारयति । किंच पुतन्यतः पुतनामिच्छतः संयुयुत्सोः शत्रोर्महि चिच्छाहदपि बलमृतं सत्त्वं स्वयमेवाभिभवति । इत्यमृतं प्रशस्तमभूत् । तस्माद्युवामपि तेनर्तेन नोऽस्माकं सख्यानि मा वि चीष्टं । अचागंतुमश्चररभोभुञ्जतमिति ॥ ८॥

बुद्धी वामिति वदुचं सप्तमं सूक्तं । तथा चानुकन्यते । बुद्धी वज्रासिष्ठो वा बुद्धीकः प्रियमेधो वा प्रानाकं हेति । वसिष्ठपुत्रो बुद्धीक अगिरांगिरसः प्रियमेधो वा । उभयत्र वाशब्दाबद्धोभावपि न स्थातां नदा प्रकृत आंगिरसः कृष्ण एव अग्निः । अयुजो बृहत्सो युजः सतोबृहत्सः । अग्निनी देवता ॥ प्रातरनुवाक अग्निने क्रतौ बार्हते कंदसाग्निशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । बुद्धी वां यत्स्य इति बार्हतं । आ० ४. १५. इति ॥

बुद्धी वां स्तोमो अग्निना क्रिविर्न सेक आ गतं ।

मध्वः सुतस्य स दिवि प्रियो नरा पातं गौराविवेरिणे ॥ १॥

बुद्धी । वां । स्तोमः । अग्निना । क्रिविः । न । सेकै । आ । गतं ।

मध्वः । सुतस्य । सः । दिवि । प्रियः । नरा । पातं । गौरौऽइव । इरिणे ॥ १॥

हे अग्निनाग्निनी अयमनुपचीणस्तोत्रो बुद्धीक एतन्नामक अगिर्वी युवयोः स्तोमः स्तोता भवति । युष्मत्सुतो क्रतायां स्तोत्राणि नात्पीभवन्ति किंतु पुनर्वर्धत इत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । क्रिविर्न । क्रिविरिति कूपनाम । कूपो यथा सेक उदकसेचने वृष्टी भवत्यां नात्पीदको भवति तद्वत् । यद्वा । वां युवयोः स्तोमो युष्मद्विषया स्तुतिर्युन्यन्नवतो खलु । स्तोत्रे कृते तस्मा अन्नादिकं प्रयच्छे इत्यर्थः । तस्माद्युवामसादीयं यच्च प्रत्यागच्छतं । स्तोत्राणि श्रोतुमागच्छतं । हे नरा नरी नेतारावग्निनी सोऽयं स्तोता दिवि द्योतमानोऽग्निन्यस्त्रे सुतस्माभिषुतस्य मध्वो मदकरस्य सोमस्य प्रियः स्तोत्रकारित्वेन प्रियतमो भवति । ततस्तेन सुतं सोमं पातं श्रुत्वा । तत्र दृष्टांतः । गौराविव यथा तुषितौ गौरावितन्नामकौ मुगाविरिण तटाकादिषूदकपानार्थं शीघ्रमागच्छतस्तद्वत् ॥

पिबतं घर्मे मधुमंतमग्निना बर्हिः सीदतं नरा ।

ता मंदसाना मनुषो दुरोणे आ नि पातं वेदसा वयः ॥ २॥

पिबतं । घर्मे । मधुमंतं । अग्निना । आ । बर्हिः । सीदतं । नरा ।

ता । मंदसाना । मनुषः । दुरोणे । आ । नि । पातं । वेदसा । वयः ॥ २॥

हे अग्निनाग्निनी मधुमंतं मदयतं । मदकारिणमित्यर्थः । तादृशं रसवंतं वा घर्मे ॥ घृ चरणदीप्त्योः । पापेषु चरंतं सोमं पिबतं । यद्वा । मधुमंतं । मधुमंदकरः सोमः । तद्वतं घर्मे महावीरपाचगतं चीरं पिबतं सोमं चेति । न तु साहचर्येण तदसंभवात् । हे नरा नरी नेतारी सर्वस्य हे अग्निनी बर्हिर्बर्हिषि यच्च आ सीदतं । उपविशतं । यद्वा । पूर्वं द्वितीयं पादं व्याख्याय प्रथमपादो व्याख्येयः । उपसद्वानंतरं सोमपानं युक्तमिति । किंच मनुषो मनुष्यस्य दुरोणे गृहभूतेऽक्षिन्निवचने मंदसाना सोमपानेन मोदमानी ता तौ पूर्वोक्तसचषी युवां वेदसा पुरोडाशादिसचषेण हविषा सह वयः सोमरूपमन्नमागत्त नि पातं । निपिबतं । यद्वा । वेदसा धनेन सह वयोऽस्माकमायुर्न पातं । नितरां रचतं ॥

आ वां विश्वाभिरूतिभिः प्रियमेधा अहूषत ।

ता वर्तिर्यातमुप वृक्तवर्हिषो जुष्टं यंशं दिविर्हिषु ॥ ३॥

आ । वां । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । प्रियऽमेधाः । अहूषत ।

ता । वर्तिः । यातं । उप । वृक्षऽबर्हिषः । जुष्टं । यज्ञं । दिविष्टिषु ॥ ३ ॥

हे अश्विनी प्रियमेधाः । मेधो यज्ञः । प्रियतमयज्ञा यजमानाः । यद्वा । प्रियमेधा एतन्नामकं अश्विः ॥ पूजायां बह्वचनं ॥ यष्टार अश्विर्वा विश्वाभिरूतिभिः सर्वैः पालनेः सह । अथवावति याज्ञाकर्म । सर्वैरभिलषितयाचनेः सहिता अहूषत । आहूषिषुः । आहूषीत । आत्मना पालनहेतुकत्वेन । यज्ञाभिलषितदानाय वामाहूयन्ति । ततो युवां वृक्षबर्हिष आस्तरणार्थं द्विजबर्हिषो यष्टुः संबन्धि जुष्टं सर्वदेवेषु सेवितं पर्षाप्तं वा यज्ञं यजनीयं हविः प्रति दिविष्टिषु दिवसानामह्नामागमनेषु प्रातःकालेषु यज्ञेषु वा वर्तिः । वर्ततेऽचेति वर्तगृहं । तदुपा यातं । हविःस्वीकरणार्थं युवामागच्छतं ॥

पिबन्तं सोमं मधुमन्तमश्विना बर्हिः सीदन्तं सुमत् ।

ता वावृधाना उप सुष्टुतिं दिवो गन्तं गौराविवेरिणं ॥ ४ ॥

पिबन्तं । सोमं । मधुऽमन्तं । अश्विना । आ । बर्हिः । सीदन्तं । सुऽमत् ।

ता । ववृधानौ । उप । सुऽस्तुतिं । दिवः । गन्तं । गौरौऽइव । इरिणं ॥ ४ ॥

हे अश्विनाश्विनौ मधुमन्तं रसवंतं मद्वन्तं वा सोमं युवां पिबन्तं । ततो बर्हिर्बर्हिषि यज्ञे सुमच्छोभनमा सीदन्तं । पश्चाद्वावृधानौ सोमपानेन वृद्धौ ता तौ युवां दिवो बुभुक्षात्सुष्टुतिमस्माभिः क्रियमाणां स्तुतिमुप गन्तं । उपगच्छन्तं । तत्र वृष्टान्तः । गौराविव यथा गौरमृगावन्वसादिशोदिरिणं तटाकादिकं प्रति वलपा-
नार्थमागच्छन्तस्तद्वत् ॥

आ नूनं यातमश्विनाश्वेभिः प्रुषितप्सुभिः ।

दस्मा हिरण्यवर्तनी शुभस्पती पातं सोममृतावृधा ॥ ५ ॥

आ । नूनं । यातं । अश्विना । अश्वेभिः । प्रुषितप्सुऽभिः ।

दस्मा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । शुभः । पती इति । पातं । सोमं ।

च्युतऽवृधा ॥ ५ ॥

हे अश्विनाश्विनी युवां प्रुषितप्सुभिः ॥ प्सु इति रूपनाम । प्रुष क्षेपणसेचनपूरणेषु ॥ क्षिग्धरूपैः । क्षीप्तक-
पेरित्वर्थः । तादृशैः शोघ्नगामिभिरश्वैः सह नूनमिदानीमा यातं । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतं । हे दस्मा इक्षी
दर्शनीयानुपपत्तिधारी वा हे हिरण्यवर्तनी । वर्ततेऽचेति वर्तनी रथः । हिरण्यमथरथी हे शुभस्पती उदकस्य
कक्षाणस्य वा पालयितारी हे च्युतावृधा सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धयितारी हे अश्विनी युवां शोघ्नमावत्य
सोमं पातं । पिबन्तं ॥

वयं हि वां हवामहे विपन्यवो विप्रासो वाजसातये ।

ता वल्गू दस्मा पुरुदंससा धियाश्विना श्रुष्ट्या गन्तं ॥ ६ ॥

वयं । हि । वां । हवामहे । विपन्यवः । विप्रासः । वाजऽसातये ।

ता । वल्गू इति । दस्मा । पुरुऽदंससा । धिया । अश्विना । श्रुष्टी । आ । गन्तं ॥ ६ ॥

हे अश्विनी विपन्यवः स्वीतारः अत इव विप्रावो विप्रा मेधप्रविनी वयं वाजसातयेऽस्माकां वा ।

हिरवधारणे । युवामिव हवामहे । सुतिभिराह्वयामः । ततो वक्षू । वक्षनं कुशलवसनं । कुशलवसनशीली
पुष्टसखा वज्रकर्मासी तौ युवां धियाकदीयया सुत्याहती संतो मुष्टौ । मुष्टौति चिप्रनाम । चिप्रमसम्भं
धनादिदानाय गतं । आगच्छतं ॥ १० ॥

तं वो दक्षमिति षड्वचमष्टमं सूक्तं गीतमस्य नोधस आर्थः । तथा चानुक्रम्यते । तं वो दक्षं नोधा इति ।
प्रागाद्यं हेतुतत्त्वादेतदादिसूक्तवचं प्रागाद्यं । इन्द्रो देवता ॥ महाव्रते निष्किले वार्हतनुषाशीतावेतत्सूक्तं ।
तथा च पंचमारण्यके सूचितं । तं वो दक्षमृतीषहमा नो विश्वासु हव्यः । ऐ० आ० ५. २. ४. । इति ॥ अपिष्टोमे
माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे तं वो दक्षमिति प्रगाथः सोचियः । सूचितं च । तं वो दक्षमृतीषहं तत्त्वा
यामि सुवीर्यमिति प्रगाथी सोचियानुसूतौ । आ० ५. १६. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवने ब्राह्म-
णाच्छंसिनो वैकल्पिकः सोचियोऽयमेव प्रगाथः । आ० ७. ४. ॥ विषुवत्पि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छं-
सिश्च तं वो दक्षमृतीषहमिति नोधसस्य योनिः शंसनीया । तं वो दक्षमृतीषहमभि प्र वः सुराधसं
। आ० ८. ६. । इति ॥

तं वो दक्षमृतीषहं वसोर्मंदानमंधसः ।

अभि वत्सं न स्वसरेषु धेनव इंद्रं गीर्भिनं वामहे ॥ १ ॥

तं । वः । द्स्मं । ऋतिऽसहं । वसोः । मंदानं । अंधसः ।

अभि । वत्सं । न । स्वसरेषु । धेनवः । इंद्रं । गीऽभिः । न वामहे ॥ १ ॥

नोधा इंद्रं स्त्रीति । हे अस्त्वित्यजमानाः दक्षं दर्शनीयमृतीषहं । अतयो बाधकाः शववः । तेषामभिभ-
वितारं । पुनः कीदृशं । वसोर्वासयितुर्दुःखस्य निवासयितुः । यद्वा । वसोः पात्रे निवसतः । तादृशस्यांधसः
सोमलक्षणस्यामस्य पात्रेन मंदानं मंदमानं मोदमानं वो यष्टयष्ट्यस्त्रेन युष्मत्संवंधिनं तं तादृशमिंद्रं गीर्भिः
सुतिलक्षणाभिर्वाग्भिर्नोधा वामहे ॥ नू सवने नु शब्दे ॥ अभिष्टुमः । कुचेति । स्वसरेषु । अथ यास्तः । स्वस-
दास्यहनि स्वयंसारीष्यपि वा स्वरादित्यो भवति स एगानि सारयति । नि० ५. ४. । इति । सूर्यनेतुकेषु दिवसेषु
वयमभिष्टुमः । तच्च दृष्टान्तः । वत्सं न यथा धेनवो नवप्रसूतिका धेनवः स्वसरेषु । मुष्टस्यंते प्रेयंते गावो यचेति
स्वसराणि गोष्ठानि । तेषु वत्समभिलक्ष्य शब्दयंति तद्वत् ॥

युक्षं सुदानुं तविषीभिरावृतं गिरिं न पुरुभोजसं ।

क्षुमंतं वाजं श्रुतिनं सहस्रिणं मक्षू गोमंतमीमहे ॥ २ ॥

युक्षं । सुदानुं । तविषीभिः । आऽवृतं । गिरिं । न । पुरुऽभोजसं ।

क्षुमंतं । वाजं । श्रुतिनं । सहस्रिणं । मक्षू । गोऽमंतं । ईमहे ॥ २ ॥

युक्षं दीप्तीनां निवासस्थानं । अतिशयेन दीप्तिमत्त्वर्थः । यद्वा । युक्षं दिवि युक्तोके चिर्यतं निवसंतं ।
सुदानुं शोभनदानं तविषीभिर्वक्षिरावृतमाच्छादितं । आवरणे दृष्टान्तः । गिरिं न तविषीभिर्बलयुक्तेर्मक्षिरावृतं
शिक्षोक्षयमिष स्तितं । पुनः कीदृशं । पुरुभोजसं सोमादिहविष्मदनेन वज्रभिर्यजमानिर्भोजयितव्यं यद्वा वज्रानां
पाकयितारमिंद्रं क्षुमंतं ॥ दुषु शब्दे ॥ शब्दवतः । अनेन पुत्रादिकं क्षयति । सोमादीनि कुर्वाणं श्रुतिनं सहस्रिणं
व्रतसहस्रसंख्याकधनयुक्तं गोमंतं गवाद्युक्तं वाचमस्रं मक्षु शोभनीमहे । याचामहे । यद्वा । पूर्वाधो वाचवि-
शेषलक्षितं वा चोचनीयः । प्रदीप्तं शोभनयोमं वसादियुक्तं वज्रभिः पुत्रनिषादिभिर्भोज्यं शब्दादियुक्त-
मस्रमिंद्रं याचामहे इति ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो न ता मुहंति इति वैकल्पिकोऽनुक्रमः । सूचितं च ।
न ता मुहंती अहं च उमं नुचवच नः । आ० ७. ४. । इति ॥

न त्वा बृहन्ता अद्रयो वरंत इन्द्र वीळवः ।

यद्विस्ससि स्तुवते मावते वसु नकिष्टदा मिनाति ते ॥३॥

न । त्वा । बृहन्तः । अद्रयः । वरंते । इन्द्र । वीळवः ।

यत् । विस्ससि । स्तुवते । माऽवते । वसु । नकिः । तत् । आ । मिनाति । ते ॥३॥

हे इन्द्र बृहन्तो बलेन महान्तः अत एव वीळवः सर्वतो दृढा अप्यद्रयः प्रवृत्तास्त्वा त्वां न वरंते । बलेन निवारयन्ति । अग्निवारणमेवोत्तरार्धेन विवृणोति । स्तुवते त्वद्विषयं स्तोत्रं कुर्वते मावते सत्सदृशाय मादृशाय स्तोत्रे यद्वसु यद्वनं दिस्ससि त्वं दातुमिच्छसि तव देयं तद्वनं नकिर्न कश्चिदा मिनाति । आभिमुख्येन हिमसि ॥ मीम् हिंसायां । मीनातेर्निगम इति ब्रूयः । मावते । शुष्मदक्षिणां सादृश उपसंख्यानमिति वतुप ॥

योद्धासि क्रत्वा शर्वसोत दंसना विश्वा जाताभि मज्मना ।

आ त्वायमर्के उतये ववर्तति यं गोतमा अजीजनन् ॥४॥

योद्धा । असि । क्रत्वा । शर्वसा । उत । दंसना । विश्वा । जाता । अभि । मज्मना ।

आ । त्वा । अयं । अर्कः । उतये । ववर्तति । यं । गोतमाः । अजीजनन् ॥४॥

* हे इन्द्र क्रत्वा वृषहन्नादिकर्मणापि वा प्रज्ञानेन शर्वसात्कीयेन बलेन योद्धा शत्रूणां संहारकोऽसि । उतापि च त्वं दंसना स्वकीयेन कर्मणा मज्मना ॥ मज्म मुजि शब्दार्थः । मज्ममुजी चेति मज्मतिः शब्दार्थः ॥ शत्रूणामाक्रोशनसमर्थेन बलेन विश्वा जाता सर्वाणि भूतजातान्बभिवसि । उतार्थस्व विश्वा जातान्बभिवसि मज्मा । अ० ८. १००. ४. । इत्यादिष्विद्रेषीवोक्तत्वात् । एतादृशं त्वा त्वामर्कः ॥ अर्च पूजायां ॥ अर्चनीयोऽयं मन्त्रः यद्वाक्यं देवानामर्चकः पूजकोऽयं स्तोतोतये स्वरचणायाम् ववर्तति । आवर्तयति । आत्माभिमुख्यं करोतीत्यर्थः ॥ वर्ततेर्नेटि वज्रं सूरहागमश्च ॥ यं त्वां गोतमा गोतमपुत्रा बोधः प्रभृतयोऽजीजनन् स्वयङ् प्रादुरभीभवन् । तं त्वामयं मन्त्रः स्तोता वावर्तयति ॥

प्र हि रिरिस्त्र ओजसा दिवो अन्तेभ्यस्परि ।

न त्वा विष्याच रज इन्द्र पार्थिवमनु स्वधां ववक्षिष्य ॥५॥

प्र । हि । रिरिस्त्रे । ओजसा । दिवः । अन्तेभ्यः । परि ।

न । त्वा । विष्याच । रजः । इन्द्र । पार्थिवं । अनु । स्वधां । ववक्षिष्य ॥५॥

हे इन्द्र दिवो बुभुक्षस्व पर्यन्तेभ्य ओजसा । हिरवधारये । स्वबलेनैव प्र रिरिस्त्रे । प्रकर्षेणातिरिक्तो भवसि ॥ रिरिस्त्रेण वज्रं कन्दसोति स्रुः । प्रत्ययस्वरः ॥ किंच हे इन्द्र पार्थिवं पृथिव्यां भवो रजो बौकस्त्वा त्वां महता स्वशरीरेण न विष्याच । न व्याप्नोति । यावापृथिवीभ्यामपि स्वतः स त्वं बलेन समर्थो भवसीत्यर्थः । एवंभूतः सन्नस्माकं स्वधामन्नमुदकं वासु ववक्षिष्य । अनुबोदुमिच्छ ॥ वहेः सन्तस्तस्माद्वादेने किटि कृत्वा । मन्त्रत्वादानभावः ॥

नकिः परिष्टिर्मघवन्मघस्य ते यद्वापुषे दशस्यसि ।

अस्माकं बोधुचर्षस्य चोदिता मंहिष्ठो वाजसातये ॥६॥

नकिः । परिष्टिः । मघऽवन् । मघस्य । ते । यत् । दापुषे । दशस्यसि ।

अस्माकं । बोधि । उचर्षस्य । चोदिता । मंहिष्ठः । वाजऽसातये ॥६॥

हे मघवन्धनवर्तिद्र ते तव मघस्य मंहनीयस्य धनस्य परिधिः परिबाधको निरोद्धा नकिर्न कश्चिदस्ति । यद्यदा दानुषे हविर्दत्तवते यजमानाय दशस्यसि धनं प्रयच्छसि तदा तस्य निरोधको नास्तीत्यर्थः । तथा सति चोदिता धनानां चोदयिता सौतुभ्यः प्रेरयिता अत एव मंहिषी दानुतमो मंहनीषी वा स त्वमस्माकं संबन्धुवचस्य सोमं वाजसातयेऽस्रलाभाय तदर्थं क्रियमाकमिति बोधि । बुधस्य । सोमेण सुतः सप्त-
अभ्यमन्नादिकं प्रयच्छेति शेषः ॥ बोधि । बुध अवबोधने । भीवादिकः । कोटि च्छादसः शपो बुक् ।
आदेशः ॥ ॥ ११॥

बृहदिन्द्रायैति सप्तमं नवमं सूक्तं । नृमेधपुत्रमेधावृषी । ती चानुक्तत्वादांगिरसी । आदितो द्वी प्रगाथी पञ्चमीपण्यावनुदुभौ सप्तमी बृहती । तथा चानुक्रम्यते । बृहदिन्द्राय सप्त नृमेधपुत्रमेधी द्रानुदुबृहत्वंतमिति ॥ चतुर्विंशिकेऽहनि मरुत्वतीये प्राकृतामरुत्वतीयात्मगाषाद्ध्वं द्वी मरुत्वतीयी प्रगाथी शंसनीषी । बृहदिन्द्राय गायतेत्ययमाद्यः प्रगाथः पुण्याभिन्नववडहयोर्द्वितीयेऽहन्ययं प्रगाथः । सूचितं च । बृहदिन्द्राय गायत नकिः सुदासो रथमिति मरुत्वतीय ऊर्ध्वं नित्यात् । आ० ७. ३. इति ॥

बृहदिन्द्राय गायत मरुतो वृचहंतमं ।

येन ज्योतिरजनयन्तुतावृधो देवं देवाय जागृवि ॥ १॥

बृहत् । इन्द्राय । गायत । मरुतः । वृचहन्ऽतमं ।

येन । ज्योतिः । अजनयन् । अतऽवृधः । देवं । देवाय । जागृवि ॥ १॥

हे मरुतः ॥ १ शब्दे ॥ मितं चवंतीति मरुतः । हे मितभाषिणः सौतारः वृचहंतममतिशयेन पापविनाशनं बृहत्समिन्द्रार्थेन्द्रार्थं गायत । अस्मादीययज्ञे गानं कुरुत । अतावृधः सत्स्य यज्ञस्य वा वर्धका विश्वे देवा देवाय योतमानार्थेन्द्राय देवं देवगशीलं जागृवि सर्वेषां जागरणशीलं ज्योतिः सूर्यं येन साक्षाज्जनयन् इन्द्रार्थमुदपादयन् तत्साम गायतेति ॥

अपाधमद्भिश्शस्तीरशस्तिंहाथेन्द्रो शुम्भ्याभवत् ।

देवास्त इन्द्र सख्याय येमिरे बृहन्नानो मरुन्नण ॥ २॥

अप । अधमत् । अभिऽशस्तीः । अशस्तिऽहा । अर्थ । इन्द्रः । शुम्भी । आ । अभवत् ।

देवाः । ते । इन्द्र । सख्याय । येमिरे । बृहन्नानो इति बृहन्ऽभानो । मरुन्ऽगण ॥ २॥

अशस्तिहा सोमशंसनरहितानां शत्रूणां हंतिद्रोऽभिश्शस्तीः ॥ शत्रु हिंसायां ॥ अभितो हिंसा येषां ते । तादृशान् । यदा । अभिश्शस्तीः शत्रुकृता हिंसाः । अपाधमत् । अपागमयत् । अथ शत्रुहन्तानंतरमिन्द्रो शुम्भी सर्वेषां योतमानयज्ञोयुक्तः । यदा । तेषां धनापहरणेन धनादिमान् । आभवत् । सर्वतः प्रसिद्धोऽभवत् । अयोत्तरोऽर्थः प्रत्यक्षकृतः । हे बृहन्नानो बृहन्शीलित्वस्य महादीप्ति वा मरुन्नण । मरुतां सप्त गद्या यस्य संति स तयोक्तः । तादृश हे इन्द्र देवा योतमानाः सर्वे देवाः सखायात्मनः सखिभावाय ते त्वां येमिरे । नियच्छेति ॥

अभिष्टोमे मरुत्वतीये प्र च इन्द्रायैत्ययं मरुत्वतीयः प्रगाथः । सूचितं च । प्र च इन्द्राय बृहत् इति मरुत्व-
तीयः प्रगाथः । आ० ५. १४. इति ॥

प्र च इन्द्राय बृहते मरुतो ब्रह्मार्चत ।

वृचं हनति वृचहा शतक्रतुर्वज्रेण शतपर्वणा ॥ ३॥

प्र । वः । इन्द्राय । बृहते । मरुतः । अक्षं । अर्चत ।

वृषं । हनति । वृषऽहा । शतऽकृतुः । वज्रेण । शतऽपर्वणा ॥३॥

हे मरुतो मितराविशः सोतारः बृहते महते वः सुखस्रोतुल्यसचशेन संबंधेन पुष्पदीपार्थिद्राय ब्रह्म सामसचयं सोचं प्रार्थत । प्रोक्षारयत । ततो वृषहा वृषस्य पापस्य वा हंता शतकृतुः शतविधकर्मा वज्रविधप्रक्षो वेन्द्रो शतपर्वणा शतसंख्याकधारेण वज्रेणैतन्नामकेनायुधिना वृषमपामावरकं वृषाख्यमसुरं हनति । पुष्पाभिरभिद्रुतः सन् हन्तु ॥ इतिर्वैज्यामनसः ॥

अभि प्र भर धृषता धृषन्मनः अर्चयिसे असबृहत् ।

अर्धत्वापो जर्वसा वि मातरो हनो वृषं जया स्वः ॥४॥

अभि । प्र । भर । धृषता । धृषत्ऽमनः । अर्चः । चित् । ते । असत् । बृहत् ।

अर्धत् । आपः । जर्वसा । वि । मातरः । हनः । वृषं । जय । स्वः । रिति स्वः ॥४॥

हे धृषन्मनः शत्रूणां धर्षणशीलमनस्किन्द्र ते तवैव बृहन्नहदतिप्रभूतं अवीऽन्नमसत् । अस्ति । तदन्नं धृषता धृष्टेन मनसा युक्तः सन्नसन्नममि प्र भर । आभिमुख्येन प्रकर्षेण संपादय । देहीत्यर्थः । हे इन्द्र मातरोऽन्नात्मसुत्पादनेतुल्यत्वात्तुभूताः । कषमपां मातुलं । अन्नः पृथिवी पृथिव्या जीवधय इत्यादिभूतिः । तादृश आपो जर्वसा वेगेन व्यर्थं । विविधं भूमिं प्रति गच्छन्तु । कषमापो गच्छंतीति चेत् तदाह । वृषमपामावरितारं शत्रुं मेघं हनः । अहि । तादृश । ततो मेघमेदमेनोदकाणि विगच्छन्तु । पुनरपि स्वः सर्वं भूतवातं जय ॥

प्रथमे स्वरसाक्षि निष्केशे यज्यायथा अपूर्वेति कोषियः । तथा सूत्र्यति । तेषां कोषिया यज्यायथा अपूर्वं । आ० ८-५ । इति ॥

॥ यज्यायथा अपूर्व्यं मघवन्वृषहत्याय । तत्पृथिवीमप्रथयस्तदस्तथा उत द्यां ॥५॥

यत् । जायथाः । अपूर्व्यं । मघऽवन् । वृषऽहत्याय । तत् । पृथिवीं । अप्रथयः । तत् ।

अस्तथाः । उत । द्यां ॥५॥

हे अपूर्व्यं स्वतोऽतिरिक्तेन पूर्व्येण वर्धित हे मघवन् मङ्गीयधनवर्जिद्र वृषहत्याय वृषासुरहननाय यज्यात्वं जायथाः उत्पन्नः प्रादुर्भूतोऽसि तत्तदानीमेव पृथिवीं प्रथमानामप्रथयः । प्रथितां वृडासुरारोः । उतापि च तत्तदानीमेव द्यां सुखोक्तमंतरिक्षेणस्तथाः । निरुद्धाकर्षीः । एतादृशं वीर्यं तदव्यस्य न संभवतीत्यर्थं सोतथितुमपूर्वेति पदं ॥

तस्मै यज्ञो अजायत तर्के उत हस्कृतिः । तद्विभ्यमभिभूरसि यज्जातं यज्ञं जन्तं ॥६॥

तत् । ते । यज्ञः । अजायत । तत् । अर्कः । उत । हस्कृतिः । तत् । विभ्यं । अभिऽभूः ।

असि । यत् । जातं । यत् । च । जन्तं ॥६॥

हे इन्द्र यज्यात्वं त्वमजायथाः तत्तदानीं ते तदर्थो यज्ञोऽपिडोमादिरजायत । सोमपानार्थमभूत् । उतापि च तदानीं हस्कृतिः ॥ इति इदमेव । हासकारी प्रीत्यर्थं विद्यमानो हर्षकं वृषकोऽर्कोऽर्चनीयो भवोऽप्यजायत । किंच तदा यज्जातं भूतवातं यज्ञं जन्तं । जन्तार्तिं त्वमज्ययः ॥ अनित्यं यद्विद्यमानं तत्तदर्थमभिभूरसि । त्वमविद्यामिभूतवानसि ॥

आमासु पक्कमैरय आ सूर्ये रोहयो दिवि ।

घर्मे न सामन्तपता सुवृक्तिभिर्जुष्टं गिर्वेणसे बृहत् ॥७॥

आमासु । पक्कं । ऐरयः । आ । सूर्ये । रोहयः । दिवि ।

घर्मे । न । सामन्त । तपत । सुवृक्तिभिः । जुष्टं । गिर्वेणसे । बृहत् ॥७॥

हे इन्द्र आमासपक्कानु गोषु पक्कं पय ऐरयः । प्रैरयश्च । तथा मंघः । आमासु चिह्नधिवे पक्कमन्तः । अ० १. ६२. ९. इति । किंच दिवि जुलोके सूर्यमा रोहयश्च । पूर्वे पणयो नामासुरा चंगिरसां ना अपहृत्वांधकारा-
वृत्ति कश्चिन्वित्यर्पते ताः स्थापितवन्तः । ततोऽगिरस इन्द्रं सुत्वा याः पुनरक्षभमाहरेति तैश्च इन्द्रो मघां स्थापनं
तमसावृतं बृहद्वा तच्च गोदृशनाय जुलोके सर्वप्रकाशकं सूर्यमारोहितवान् स्थापितवानसि ॥ चादित्योपे विभा-
धेति पूर्वक्षीरय इत्यस्य न निघातः ॥ अथ परोषकतोऽर्धयः । हे कोतारः सुवृक्तिभिः शोभनाभिः सुतिभि-
क्षपत । इन्द्रं तीक्ष्णीकृत । इन्द्रं सुतिभिः प्रवर्धयतेत्यर्थः । तच्च बृहन्तः । घर्मे न यथा घर्मे दीपनशीलं प्रबलं
सामन् ॥ सुपां सुनुगिति तृतीयाया जुक् । सामभिर्यथा तपन्ति तद्वत् । ततो गिर्वेणसे गोभिर्वननीयार्थिन्द्राय
जुष्टं प्रीतिकरं पर्याप्तं वा बृहत्साम जायत ॥ ॥ १२ ॥

• आ गो विश्वास्ति वदुषं दशमं सूक्तं । नृमेधपुत्रमेधावृषी । विषमसंख्याका बृहत्सः समसंख्याकाः सतो-
बृहत्सः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । आ गो विश्वासु षडिति ॥ महाप्रति निष्किलब्धिं बार्हततृचाशीतावे-
तत्सूक्तं । सूच्यते हि पंचमारख्ये । आ गो विश्वासु हव्यो या इन्द्रं मुख आभरः । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥

आ नो विश्वासु हव्य इन्द्रः समत्सु भूषतु ।

उप ब्रह्माणि सर्वनानि वृषहा परमज्या ऋचीषमः ॥१॥

आ । नः । विश्वासु । हव्यः । इन्द्रः । समत्सु । भूषतु ।

उप । ब्रह्माणि । सर्वनानि । वृषहा । परमज्याः । ऋचीषमः ॥१॥

अविरनयेन्द्र एवं करोत्वित्याशये । विश्वासु सर्वासु समत्सुरगुणेषु हव्यः सर्वेदेवैराक्षरचकार्यमाह्रा-
तव्यः एतादृश इन्द्रो गोऽस्माकं ब्रह्माणि खोचाणि हवीरूपास्त्राणि गोपा भूषतु । उदकमनुभावयतु । सेवता-
मित्यर्थः । यद्वा । एतावन्वर्णकरोतु । तदागमनेन खोचाणि हवींश्च बार्हतानि भवन्ति । तथा सवनाणि
प्रातःसवनादीनि भीणि सवनाणि च भूषतु । कीदृश इन्द्रः । वृषहा वृषसासुरस्य पापस्य वा हन्ता परमज्याः ।
युक्तेषु अनुवहनार्थं परमाविनचरी आ मीर्वो यस्य स तपोक्तः । यद्वा । परमाग्नयेन प्रकृष्टान्श्रुज्जीनाति
हिणक्षीति परमज्याः । ऋचीषमः सुत्वा समः सुतिभिरभिमुखीकरणीयः । एतादृशेन्द्रः खोचाणि भूषत्विति ॥

त्वं दाता प्रथमो राधसामस्यसि सत्य ईशानकृत् ।

तुविद्युन्नस्य युज्या वृणीमहे पुत्रस्य शर्वसो महः ॥२॥

त्वं । दाता । प्रथमः । राधसां । असि । असि । सत्यः । ईशानऽकृत् ।

तुविऽद्युन्नस्य । युज्या । आ । वृणीमहे । पुत्रस्य । शर्वसः । महः ॥२॥

हे इन्द्र प्रथमः सर्वेषां सुखत्वं राधसां धनानां दातासि । यद्वा । धनदातृषां मध्ये त्वं प्रथम आदिनो
भवसि । तद्विशिष्टतयः कोतनीशानभिर्चयुक्तान् कुर्वीत्वं सत्यः सत्यकर्मासि । धनार्थकर्मां भवसीत्यर्थः ।
यस्मादेवं तस्माद्वयं तुविद्युन्नस्य वज्रधनवतो वज्रस्य वा शर्वसो वज्रस्य पुत्रस्य अनुवधार्थं वज्रकारवर्तिनो-
त्यज्जत्वात्पुत्रस्य चत एव महो महत्सव युज्या गोमांसि धनान्वा वृणीमहे । संनवान्हे ॥

ब्रह्मा त इन्द्र गिर्वणः क्रियन्ते अनन्तिभुता ।

इमा जुषस्व हर्यश्च योजनेन्द्र या ते अमन्महि ॥३॥

ब्रह्म । ते । इन्द्र । गिर्वणः । क्रियन्ते । अनन्तिभुता ।

इमा । जुषस्व । हरिऽअश्च । योजना । इन्द्र । या । ते । अमन्महि ॥३॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वनोधिन्द्र अनन्तिभुता । सर्वागतिक्रम्य न भवन्ति । इन्द्रगुणव्यापकाणि । यथार्थभूता-
नीत्यर्थः । तावृशानि यानि ब्रह्माणि कोचाणि ते त्वदर्धमन्माभिः क्रियन्ते हे हर्यश्च हरिताम्रवर्ण हे इन्द्र
योजनानि तव सम्यग्योजनशीलानि तानीमिमानि कोचाणि जुषस्व । शेषस्व । किंच हे इन्द्र ते त्वदर्धं वा
यानि कोचाश्चमन्महि वयमुत्तरामः तानि सर्वाणि शेषस्व ॥

त्वं हि सत्यो मघवन्ननानतो वृषा भूरि न्यृजसे ।

स त्वं शविष्ठ वज्रहस्त दाप्नुषेऽर्वाचं रयिमा कृधि ॥४॥

त्वं । हि । सत्यः । मघऽवन् । अनानतः । वृषा । भूरि । निऽच्युजसे ।

सः । त्वं । शविष्ठ । वज्रऽहस्त । दाप्नुषे । अर्वाचं । रयिं । आ । कृधि ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र सत्यः सत्यकर्मा त्वमेवानागतः केषामप्यप्रहः सन् भूरि भूरीणि वृषाणि रचांसि
न्यृजसे । तानि प्रह्रीभावयसि । न्यृजरोपीत्यर्थः । हिरण्यधारणे । हे शविष्ठ वलेन वृद्धतम हे वज्रहस्त । वज्रो
इत्येव यस्मै स तथोक्तः । हे इन्द्र स तावृशस्त्वं दाप्नुषे तुभ्यं हविर्देवते यजमानाय रयिं धनादिकमर्वाच-
मर्वाचीनमग्निमुखं यथा गच्छति तथा तमा कृधि । समतात्कुरु ॥

चातुर्विंशतिऽहनि माध्यादिनसवने प्राज्ञायाच्छंसिषस्त्रे त्वमिन्द्र यथा असीति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुकल्पः ।
सूच्यते च । त्वमिन्द्र यथा असीन्द्र कर्तुं न आ भर । आ० ७. ४. इति ॥

त्वमिन्द्र यथा अस्युजीषी शवसस्पते ।

त्वं वृषाणि हंस्यप्रतीन्येक इदनुत्ता चर्षणीधृता ॥५॥

त्वं । इन्द्र । यथाः । असि । अ्युजीषी । शवसः । पते ।

त्वं । वृषाणि । हंसि । अप्रतीनि । एकः । इत् । अनुत्ता । चर्षणिऽधृता ॥५॥

हे शवसस्पते वज्रस्य पातयितहे इन्द्र अ्युजीषी । अ्युजीष उपार्जितोऽभिपुतः सोमः । तदास्त्वं यथा यश-
स्त्वसि । कथमस्य यशस्वित्वं तदाह । अप्रतीनि वज्रभिरप्यप्रतिगतानि अत एवानुत्ताग्निर्नोत्तमंशकानि
वृषाणि रचांसि त्वमेक इदमस्म्य एव चर्षणीधृतासुरादिह्यनदरिख मनुष्याणां धारकेण वक्षेह इति ।
संप्रहरसि । अत एवास्य यशस्वित्वं ॥

तमु त्वा नूनमसुर प्रचेतसं राधो भागमिवेमहे ।

महीव कृत्तिः शरणा त इन्द्र प्र ते सुखा नो अस्मवन् ॥६॥

तं । ऊं इति । त्वा । नूनं । असुर । प्रचेतसं । राधः । भागंऽइव । इमहे ।

महीऽइव । कृत्तिः । शरणा । ते । इन्द्र । प्र । ते । सुखा । नः । अस्मवन् ॥६॥

हे असुर वज्रवन् प्राञ्जवन् हे इन्द्र व अतनुवोऽसि तं प्रचेतसं प्रकृष्टज्ञानं त्वा । च इत्यधधारणे । पितृक-

त्योषकं त्वामिव राधो धर्मादिसाधनं धनं नूनमिदानीमीमहे । वयं चाचामहे । तच्च वृष्टातः । भावमिव । यथा कश्चित्पितृभागभूतं धनं याचते तद्वदिन्द्रो यजमानेभ्यः सोतृभ्यश्च धनं प्रयच्छति । तस्मान्नागभूतं धनं यष्टारो, वयं चाचामहे । हे इन्द्र महीष ऊतिः । ऊतिर्यशो वात्रं वा ॥ ऊती छेदने । करणे क्तिन् । कृतत्व-
मेनेति । ईदृशी ऊतिरिव ते तव शरणा शरणं गृह्यमंतरिक्षे सुखो मे मह्यतेति । अथ यास्कः । ऊतिः कृततेर्यशो वात्रं वा महीष ऊतिः शरणा त इन्द्र सुमहत्त इन्द्र शरणमंतरिक्षे ऊतिरिवेति । नि० ५. २२. । किं ते तव स्वभूतानि सुखा सुखानि पुत्रादिविषयसुखानि च नोऽस्मान्नाश्रयन् । प्रकर्षेणानुवृतां । आमुवंतु ॥ अस्मो-
नेर्लेव्यङ्गागमः ॥ ॥ १३ ॥

कन्या वारिति, सप्तर्षमेकादशं सूक्तं । अथैः पुत्र्यपासाख्या स्वर्गदोषपरिहारायानेन सूक्तेनेन्द्रं स्तुतवती । अतः सैवर्षिः । प्रथमाद्वितीये पंक्तौ शिष्टाः पञ्चानुष्टुभः । इन्द्रो देवता । तथा, चानुक्तांतं । कन्या वाः स्तुतात्रिज-
पाक्षेतिहास ऐन्द्र आनुष्टुभं द्विपंक्त्यादीति ॥ विनियोगो शैगिकः ॥ अचेतिहासमाचक्षते । पुरा किंवाचिसुतापासा
ब्रह्मवादिनी केनचित्कारणैः स्वर्गदोषदुष्टा सत्यत एव दुर्भगेति भर्षा परित्यक्ता पितुराश्रमे स्वर्गदोषपरिहाराय
धिरक्तामिन्द्रमधिष्ठत् तपक्षेपि । सा कदाचिदिन्द्रस्य सोमः प्रियकरो भवति तमिन्द्राय दास्यामीति बुद्ध्या
नदीतीरं प्रत्यागमत् । सा तच्च स्नात्वा पथि सोममप्यलभत । तमादाय गृहं प्रत्यागच्छती मार्ग एव तं चक्ष्वाह ।
तद्गच्छकाले दंतघर्षणजातं शब्दं याव्यां सोमाभिषवध्वनिमिति मत्वा तदानीमेवेन्द्रः समागमत् । आगत्य
तामुवाच । किमेष यावाणोऽभिमुखंतीति । सा प्रत्युचे । अथ कन्या क्षानार्थमागत्य सोमं वृद्धा तं भवर्थात्
तद्गच्छजो ध्वनिरेव न तु याव्यां सोमाभिषवध्वनिरिति । तथा प्रत्युक्त इन्द्रः पराङ्मावर्तत । गच्छंतमिन्द्रं सा
पुनरब्रवीत् । किमर्थं निवर्तसे त्वं तु सोमपागाय गृहं गृहं प्रतिगच्छसि । इदानीमपि मम दंष्ट्राभ्यामभिपुतं
सोमं पिब धानादींश्च भक्षयेति । सैवेन्द्रमनाद्रियमाणा सती पुनरप्याह । अत्रागतं त्वामिन्द्र इति न आनामि
त्वयि गृहमागते बह्वमानं करिष्यामीतीन्द्रमुक्ताश्च समागत इन्द्र एव नान्य इति निश्चित्य स्वास्त्रे निहितं
सोममाह । हे सोम त्वमागतयेन्द्राय पूर्वं शनैस्ततः शनैः चित्रं परिस्रवेति । तत इन्द्रस्तां कामयित्वा तस्मा
आस्य एव दंष्ट्रानिपुतं सोममपात् । तत इन्द्रेण सोमे पीते सति स्वर्गदोषादहं भर्षा परित्यक्ता सतीदानीमिन्द्रेण
संगतित्वपासायामुक्तायामिन्द्रस्तां व्यावहार । किं कामयसे तदहं करिष्यामीत्युक्ते सा वरमचीकमत । मम पितुः
शिरो रोमवर्जितं तस्योषरं शेषं फलादिरहितं मम गृह्यस्थानमप्यरोमशमेतानि रोमफलादियुक्तं कुर्वित्युक्तायां
तत्पितृशिरःस्थितं खलतिमपहाय शेषं च फलादियुक्तं कृषितस्वास्वर्गदोषपरिहाराय स्वकीयरथच्छिद्रे शकटस्य
युगस्य च छिद्र एतां चिचारं निश्चकर्ष । तस्याः पूर्वापहता या त्वक् शक्यको द्वितीया गोधा तृतीया कृकला-
सोऽभूत् । तत इन्द्रसामप्यपाशं सूर्यसदृशत्वचमकरोदित्थितिहासिको कथा । एतच्च शाखायनब्राह्मणे स्पष्टमुक्तं ।
तद्वाङ्मयं तत्तद्गृह्यस्थानसमये दर्शयिष्यति । एषोऽर्थः कन्या वारित्वादिष्वुचु, प्रतिपाद्यते ॥

कन्याऽ वारवायती सोममपि सुताविदत् ।

अस्तं भरत्यब्रवीदिन्द्राय सुनवै त्वा शक्राय सुनवै त्वा ॥ १ ॥

कन्या । वाः । अ० वऽयती । सोमं । अपि । सुता । अ० विदत् ।

अस्तं । भरंती । अब्रवीत् । इन्द्राय । सुनवै । त्वा । शक्राय । सुनवै । त्वा ॥ १ ॥

वाचदकं प्रत्यवायती क्षानार्थमभवन्वच्छती कन्यापासा नाम स्त्री सुता क्षुती मर्गि सोममप्यविदत् ।
अलभत । विदुः क्षामि । कश्चि रूपं ॥ तं सोममक्षं गृहं प्रति भरत्याहरंती सा सोममब्रवीत् । हे सोम त्वा
त्वामिन्द्राय सुनवै । मम इतिरेवानिपुणवै । पुनर्हे सोम त्वा त्वां शक्राय समर्पयेन्द्राय सुनवै । इदानीमेवा-
भिषवं करिष्ये । सोममब्रवीत्काले दंतध्वनिं श्रावध्वनिमिति मत्सिन्द्रसामगमत् । एषोऽर्थः शाखायनब्राह्मणे
स्पष्टमभिहितः । सा तीर्थमभवयती सोमांमुमविदत्तं समखादत्तक्षी इ यावाय इव दंता जडुः । स इन्द्र
आहूयत् यावायो वै वदंतीति । सा तमनिष्ठावहार कन्या वारवायती सोममपि सुताविददित्वक्षी त इदं
यावाय इव दंता वदंतीति विदित्वेन्द्रः पराङ्मावर्तत । तमब्रवीदक्षी य एषि वीरस्य इत्यादिष्वेति ॥

असौ य एषि वीरको गृहंगृहं विचाकशत् ।

इमं जंभसुतं पिब धानावतं करंभिणमपूपवतमुक्थिनं ॥२॥

असौ । यः । एषि । वीरकः । गृहंगृहं । विंऽचाकशत् ।

इमं । जंभऽसुतं । पिब । धानाऽवतं । करंभिणं । अपूपऽवतं । उक्थिनं ॥२॥

सा शकमप्रवीत् । हे इंद्र वीरको वीरः समर्थस्त्वं योऽसौ त्वं विचाकशत् ॥ कामु दीप्ती । यद्गुक्थि शतरि रूपं । धातोर्ह्रस्वच्छादसः ॥ अत्थर्थं दोषमानः सन् गृहं गृहं यजमानगृहं प्रति सीमपानार्थं त्वमेधि । गच्छसि । अतस्त्वमपि जंभसुतं मम दत्तैरभिषुतमिमं सोमं पिब । कीदृशं । धानावतं । धाना भृष्टयवाः । तद्वतं करंभिणं सक्तुमंतमपूपवतं पुरोडाशादिसहितमुक्थिनं सोपादियुक्तमेतादृशं सोममपि पिबेति । सा सोमेन सह धानादीनविदयत् सोमं चाकाशीदित्यर्थः ॥

आ च न त्वा चिकित्सामोऽधि च न त्वा नेमसि ।

शनैरिव शनैरिवेन्द्रायेंदो परि स्रव ॥३॥

आ । च न । त्वा । चिकित्सामः । अधि । च न । त्वा । न । इमसि ।

शनैःऽइव । शनैःऽइव । इंद्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥३॥

पुनरपि सा तमनादृत्वाह । हे इंद्र । चनेति निपातसमुदायोऽवधारणार्थं । त्वा त्वामा चिकित्सामः । ज्ञातुमिच्छाम एव । इह मार्ग एवागतं त्वा त्वां नाधीमसि । नाधिगच्छामः । अपापि चनेत्यवधारणे । मम गृहमांगच्छतं त्वामिन्द्र इति न जानीम एवेत्यपात्ता तमिन्द्रमुक्त्वा स्वास्ते स्मितं सोमं प्रत्याह । हे इंद्रो चरणाग्रीष सोम अस्मा आगतयिन्द्राय तदर्थं पूर्वं शनैर्मंदं मंदं ततः शनैरिव ॥ कुत्सितार्थेऽकथं । कुत्सितं शनैः शनैः । चिप्रमित्यर्थः । चिप्रमेव त्वं परि स्रव । मदीयदंष्ट्राभिरभिषूयमाणः सन् परितः चरेति । तथा यक्षिष्वपि यावभिरभिषूयमाणः सोमः प्रचमं शनैः परिस्रवति ततः शनैः चिप्रमिति तदभि-
प्राथियोक्तं । तत इंद्र एतद्वाक्यं श्रुत्वा तदानीमेवमभिषुतं सोमं यज्ञस्थानीयादपात्तामुखादेवाधासीत् । उक्तार्थः शाव्यायनकप्राह्मणे स्पष्टमभ्यधापि । अनाद्रिचमाश्वे तमप्रवीदा च न त्वा चिकित्सामोऽधि च न त्वा नेमसोति । पुरा मां सर्वयर्षापात्ता क्षीतोत्पुपयवर्तत शनैरिव शनैरिवेन्द्रायेंदो परि स्रवति इ वा अक्षी मुखात्सोमं निरधयत्सोमपीव इह वा अस्म भवति य एवं विद्वान् स्त्रीमुपनिघ्नतीति ॥

कुविच्छंक्तुवित्करंक्तुविच्चो वस्यसस्करत् ।

कुविप्पतिद्विषो यतीरिंद्रेण संगमामहे ॥४॥

कुवित् । शकत् । कुवित् । करत् । कुवित् । नृः । वस्यसः । करत् ।

कुवित् । पतिऽद्विषः । यतीः । इंद्रेण । संऽगमामहे ॥४॥

सोमं पीतवामिन्द्रोऽस्मानिषं करोतित्याह । स इंद्रः कुविच्छञ्जवारमस्माञ्छकत् । शक्तान् समर्थाञ्करोतु । किंच कुविच्छञ्ज वाक्त्रभं करत् । करोतु । किंच स एविंद्रो गोऽस्माकुविच्छञ्जसो वस्यसो वसीयसोऽतिशयेन वसुमतः करोतु ॥ करोतिः शक्नोति च शिष्यडागमः ॥ इदानीमापिष्यहमेवं करिष्यामीति वदति । पूर्वं कुविच्छञ्ज पतिद्विषस्त्वग्दीवापतिभिर्मर्तुर्निर्वञ्जवारं द्विष्टा अत एव यतीः पतिभ्यः सकाशादितो नच्छन्तो यत् किंचिदप्य-
गृह्यमाणाः सत्वः संगमोद्विष सह संगमामहे । संगच्छामहे । सर्वेषु पुत्रार्थं वञ्जयन्मं । संगमश्च भिद्रोऽपा-
नानयकमतीति ॥

इमानि चीणि विष्टपा तानींद्र वि रोहय ।

शिरस्तस्मोर्वरादिदं म उपोदरे ॥५॥

इमानि । चीणि । विष्टपा । तानि । इंद्र । वि । रोहय ।

शिरः । ततस्य । उर्वरा । आत् । इदं । मे । उप । उदरे ॥५॥

इंद्रेण किं कामयसे तदास्मान्नीत्युक्ता सा वरमनया प्रार्थयति । हे इंद्र इमानि चीणि विष्टपानि स्नानानि संति । तानि चीणि, स्नानानि वि रोहय । उत्पादय । कामि तानि । ततस्त मम पितु रोमवर्जितं शिरः । खलतिमित्यर्थः । तच्छापनमय । रोमशं कुर्वित्यर्थः । उर्वरां तस्मोपरं चित्रं सर्वसंज्ञायां कुर्व । आदन्तरं मे ममोपोदर उपोदरस्त समीपे यदिदं स्नानं । गुह्यमित्यर्थः । तच्च त्वग्दोषे सत्वसंज्ञातरोमकं । तदपि त्वग्दोषपरिहरण रोमयुक्तं कुर्व । एतानि चीणि स्नानानि । एवोऽर्थः शास्त्राद्यन्ये प्रपंचेनोक्तः । ताम्रवीदपाणि किं कामयसीति । सात्रवीदिमानि चीणि विष्टपेति खलतिर्हास्ये पिता स तं हास्यति चकारोर्वरा हास्य न वञ्चि सो वञ्च उपलब्धे हास्ये रोमाणि नासुस्नानु इ वञ्चिर इत्यस्मोत्तरा भूयसे निवर्चनायासौ च या न इति ॥

असौ च या न उर्वरादिमां तन्वं मम ।

अथो ततस्य यच्छिरः सर्वा ता रोमशा कृधि ॥६॥

असौ । च । या । नः । उर्वरा । आत् । इमां । तन्वं । मम ।

अथो इति । ततस्य । यत् । शिरः । सर्वा । ता । रोमशा । कृधि ॥६॥

उक्तमेवार्थमनया विवृणोति । नोऽस्माकं पितुर्थासा उर्वरा यदिदमूपरं चित्रमस्ति । आदन्तरं ममेमां तन्ममिदं त्वग्दोषदुष्टं गुह्यस्नानं । अथो अथापि च ततस्त तातस्त यच्छिरो रोमवर्जितमस्ति । एतानि सर्वा र्वाणि तानीमानि चीणि स्नानानि रोमशा रोमशानि कृधि । कुर्व ॥

खे रथस्य खेऽनसः खे युगस्य शतक्रतो ।

अपालामिंद्र चिष्मूत्थकृणोः सूर्यत्वचं ॥७॥

खे । रथस्य । खे । अनसः । खे । युगस्य । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

अपालां । इंद्र । चिः । पूत्वी । अकृणोः । सूर्येऽत्वचं ॥७॥

अनयापालां सूर्यसदृशप्रभामकरोदित्वाह । हे शतक्रतो हे शतसंज्ञाकयज्ञ वज्रविधमज्ञ वा हे इंद्र रथस्य स्वकीयस्य खे पुपुतरे छिद्रे तथानसः शकटस्य खे तदपिचयास्ये छिद्रे युगस्य खे चाप्यतरे सूक्ष्मे छिद्रे रथशकटयुगानां छिद्रेषु त्वग्दोषपरिहाराय चिस्त्रिवारं निष्कर्षयेण पूत्वी शोधयित्वा ततोऽपालामेतन्नामि-
कामचिबुतां प्रज्ञवादिषीं सूर्यत्वचं सूर्यसमानत्वचमकृणोः । चकरोः । कक्षागतमरूपभावमकरोरित्यर्थः
शास्त्राद्यन्यकक्षाण्ये साष्टमभिहितः । तां खे रथस्नात्वबृहत्सा मोधामवतां खेऽनसोऽत्वबृहत्सा संक्षिप्तकामव-
तादेवाभ्युपगच्छति खे रथस्य खेऽनस इति । तस्मै इ यत्कक्षागतमं रूपाणां तद्रूपमासेति त्वग्दोषापनयनाया-
द्यादिहरिष्यतिकर्षकमिति । यत्त्वग्दोषदूषितः सन्नितस्तुतं पठति तस्त त्वग्दोषमपनयन् सूर्यसदृशकामितिंद्रः
करोतीति युक्तं प्रशस्यति ॥ १४ ॥

पातना च इति चयस्त्रिंशद्वचं द्वादशं युक्तमाविरसक्त सूतकचक सुकचक चार्धमिंद्र । आवानुष्टुप शिष्टा
वाचज्यः । तथानुक्तमिति । पातं चयस्त्रिंशद्वचकचः सुकचो आवानुष्टुपिति । महाप्रति वाचयतृचाशीनी
प्रचमावर्जमिंद्रं युक्तमुत्तरं च । पंचमारचके युपितं च । पुत्रजतं पुत्रदुतमिति श्रवः । हे० आ० १. ३. इति ॥

प्रथमे रात्रिपर्याये होतुः शस्त्र आसी तृती सोषिवागुक्ष्मी । वृषितं च । पातमा वो अंधसोऽपादु शिप्रंधसः । आ० ६. ४. । इति ॥

पातमा वो अंधस इंद्रमभि प्र गायत । विश्वासाहं शतक्रतुं मंहिष्ठं चर्षणीनां ॥ १ ॥
पातं । आ । वः । अंधसः । इंद्रं । अभि । प्र । गायत । विश्वऽसहं । शतऽक्रतुं ।
मंहिष्ठं । चर्षणीनां ॥ १ ॥

हे अस्त्रिजः वो युष्मदीयमंधसः सोमसचक्षमस्रमा पातमाभिमुख्येन पिबंतं ॥ पा० पाने । कृदांसः शपो मुक् । सर्वे विधयस्कृदांसि विकल्पंत इति च लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधाभावाः । ततोऽंधस इत्यस्य कर्तृकर्मबो-
रिति षष्ठी ॥ सोममाभिमुख्येन पिबंतमेतादृशमिंद्रं प्र गायत । प्रकर्षेणाभिष्टुत । कीदृशं । विश्वसहं सर्वेषां
शत्रूणामभिभवितारं सर्वेषां भूतजातानां वा अत एव शतक्रतुं बहुविधप्रदानं बहुविधकर्मण्यं वा चर्षणीनां
मनुष्याणां मंहिष्ठं धनस्य दातृतमं । यद्वा । यजमानानां यष्टव्येन पूजनीयमिंद्रं गायतेति समन्वयः ॥

पुरुहूतं पुरुष्टुतं गाथान्यं सनश्चुतं । इंद्र इति ब्रवीतन ॥ २ ॥

पुरुऽहूतं । पुरुऽस्तुतं । गाथान्यं । सनऽश्रुतं । इंद्रः । इति । ब्रवीतन ॥ २ ॥

हे अस्त्रिज्यजमानाः पुरुहूतं यज्ञेषु बहुभिराहूतं पुरुष्टुतं बहुभिः सोषशस्त्रादिभिः स्तुतं अत एव नाथान्यं
नाथाद्योग्यं गातव्यं सनश्चुतं सनातनतया प्रसिद्धं एवंविधं देवमिंद्रं इति यूयं ब्रवीतनं । ब्रूयात ॥ ब्रूज् अन्तायां
वाचीत्यस्य लोटि आत्ययेन ध्वमस्तनवादेशः । अत एव गुणः ॥

इंद्र इन्नो महानां दाता वाजानां नृतुः । महौ अभिज्ञ्वा यमत् ॥ ३ ॥

इंद्रः । इत् । नः । महानां । दाता । वाजानां । नृतुः । महान् । अभिऽज्ञु । आ । यमत् ॥ ३ ॥

इंद्र इत्यूर्वोक्तलक्षण इंद्र एव नोऽस्माभ्यं महानां महतां वाजानामज्ञानां । यद्वा । महानां ॥ वर्धन्वालयः ।
मघानां धनानां वाजानामज्ञानां च । दाता भवतु । कीदृशः । नृतुः ॥ नृतिगुर्धोः कूः । उ० १. २३. । इति
कूपमत्वयः । इत्यस्कांदांसः ॥ सर्वस्य नर्तयिता । यद्वा । नृ नथे । शीषादिकसुप्रत्ययः । धातोर्इत्यस्कांदांसः ॥
कोतुभ्यो गवादिनेता । अत एव महान् स इन्द्रोऽभिष्टव्यमितजानुकमस्माभ्यमा यमत् । आयच्छतु । ददातु ।
यद्वा । स इन्द्रोऽभिष्टव्यमिदमिमुसमागच्छन्नं सहस्रयोः परिगृह्णाकामयतु । धनं यत्वास्माभ्यं ददात्वित्यर्थः ॥

अपादु शिप्रंधसः सुदक्षस्य प्रहोषिणः । इंदोरिंद्रो यवाशिरः ॥ ४ ॥

अपात् । ऊं इति । शिप्री । अंधसः । सुऽदक्षस्य । प्रऽहोषिणः । इंदोः । इंद्रः ।
यवऽआशिरः ॥ ४ ॥

शिप्री । शिप्री इतू नासिके वा । शोभनहनुः । यद्वा । शिप्राः शीर्षकाः । सुशिरस्त्राणः । स इंद्र एव प्रहो-
षिणः प्रकर्षेण देवान्हविर्भिर्जुहुतः सुदक्षस्तीक्ष्णामकक्षयैः संबन्धि यवाशिरः ॥ श्रीरू पात्रे । आरूप्रव्यापयधु-
चामानुचुरित्वादिना धातोः शिरादेशः ॥ यविराभिष्टितं यवैः सह पक्कमिंदोः सर्वतः पात्रेषु चरदंधसः सोमस-
चक्षमस्रमपात् । अपिबत् । यद्वा । अस्म सोमस्य भागमिंद्रार्थं परिकल्पितं सोमांशमपिबत् । उ इत्यवधारणे ॥

तम्बभि प्रार्चेतेद्रं सोमस्य पीतये । तदिदस्य वर्धनं ॥ ५ ॥

तं । ऊं इति । अभि । प्र । अर्चेत् । इंद्रं । सोमस्य । पीतये । तत् । इत् । हि ।
अहूय । वर्धनं ॥ ५ ॥

हे ऋत्विजः तसु तमेवेन्द्रमग्नाभिमुखीन प्रार्थत । प्रकथेयं क्षुत । किमर्थं । सोमस्य पीतयेऽपामस्य सोम-
पानाय । किमर्थं सोमपानयेति विशेष्यते तदाह । तदित्यसोमपानमेवास्त्रेन्द्रस्य वर्धनं वर्धकं भवति खलु ।
तस्मात्सोमपानजहर्षाय प्रार्थत ॥ १५ ॥

अस्य पीत्वा मदानां देवो देवस्यौजसा । विश्वाभि भुवना भुवत् ॥ ६ ॥

अस्य । पीत्वा । मदानां । देवः । देवस्य । औजसा । विश्वा । अभि । भुवना । भुवत् ॥ ६ ॥

देवो योतमान इन्द्रोऽस्वात्माभिर्दीयमानस्य सोमस्य मदानां मदकरान्नसान् पीत्वा पानं कृत्वा । यद्वा ।
अक्षीतं सोमं पीत्वा तथा मदानां मदसाधनादीनि भक्षयित्वा । देवस्य गृहेषु शोभमानस्य यद्वा देवनशीलस्य
देवैः काम्यमानस्य सोमस्य पानजातेनौजसा बलेन विश्वा भुवनां सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्त्वभिर्भुवत् ।
अभिभवति । सोमस्य ता मद इन्द्रस्यकार । अ० २. १५. २ । इत्यादिषु सोमपानमदे सर्वाणि वृषहजनादि-
कर्माणि चकारैत्येवमत्रापि सर्वाणि भूतानि भुवनादीनि कर्माण्यकार्षीदिति ॥

प्रथमे पर्थये होतुः शस्त्रे त्वसु वः सचासाहमित्यादिसूक्तशेषः । सूचितं च । त्वसु वः सचासाहमिति
सूक्तशेषोऽभि त्वं मेघं । आ० ६. ४. इति ॥ अतोर्थमेऽच्छावाकातिरित्युक्ते त्वसु वः सचासाहमिति तृचो
वैकल्पिकः सोचियः । सूचितं च । त्वसु वः सचासाहं सचा ते अगु कष्टय इति वा सोचियानुक्त्यो । आ० ९. ११. ।
इति ॥ अन्वस्य दशराचस्य चतुर्थेऽहनि निष्केवस्य एष एष तृचो निविहानीयः । सूचितं च । इमं नु मायिनं
ऊवे त्वसु वः सचासाहं । आ० ८. ८. इति ॥

त्यसु वः सचासाहं विश्वासु गीर्ष्वायतं । आ च्यावयस्युतये ॥ ७ ॥

त्यं । ऊं इति । वः । सचाऽसहं । विश्वासु । गीर्षु । आऽयतं । आ । च्यावयसि । ऊतये ॥ ७ ॥

यजमानः क्षीतारं संबोधाह । हे क्षीतः सचासाहं । सचाशब्दो ब्रह्मवाची । ब्रह्मनाम्निमविरारं । यद्वा ।
शत्रुन् स्वबलेन संगत्य जितारं । वो युष्मदीयेषु विश्वासु गीर्षु सर्वेषु क्षीचेष्वायतं विजृप्तं । सर्वचेन्द्र एव सूयते ।
मन्त्रास्तेषु विततं त्वं । उ इत्यवधारणे । तमेवेन्द्रमूतयेऽस्त्राद्रक्षणाया च्यावयसि ॥ अगु मुक् गती ॥ त्वदीयेः
क्षीचेर्यज्ञं प्रत्नाभिमुखीनागमय ॥

युध्मं संतमन्वाणीं सोमपामनपच्युतं । नरमवार्यक्रतुं ॥ ८ ॥

युध्मं । संतं । अनवाणीं । सोमऽपां । अनपऽच्युतं । नरं । अवार्यऽक्रतुं ॥ ८ ॥

एवंगुक्षीपेतमिन्द्रमागमयेत्वाह । युध्मं शत्रूणां संग्रहणं संतं अत एवानर्वाणामन्धिरप्रवृत्तमनभिगतं तस्मा-
दनपच्युतं संपामेषु शत्रुभिरहिंसितं सोमपां सोमस्य पातारमस्य सोमस्य मदे सत्ववार्यक्रतुं भट्टिरनिवारणीय-
कर्मायं नरं सर्वस्य जितारं । एतादृग्गुक्षीपेतमिन्द्रमागमयेति पूर्वेषु सह संबंधः ॥

शिष्टां ण इन्द्र राय आ पुरु विष्टां ऋचीषम । अवा नः पार्ये धने ॥ ९ ॥

शिष्टां । नः । इन्द्र । रायः । आ । पुरु । विष्टान् । ऋचीषम । अवा । नः । पार्ये । धने ॥ ९ ॥

हे ऋचीषम क्षुत्वा सम । यद्वा ॥ इव नतिर्हिंसादर्शनेषु । अस्मादमप्रत्ययः ॥ सर्वेर्गतस्य दर्शनीय वा ।
उक्तगुक्षीपेत हे इन्द्र विष्टान् सर्वविवयज्ञानवांस्त्वं शत्रुभ्य आहूय रायो धनानि नोऽस्माभ्यं पुन ब्रह्मवारं शिष ।
प्रेषय ॥ यद्वा । पूर्विति रायो विशिष्यं । ब्रह्मणि धनानि प्रयच्छ । किंच पार्ये । पाराः शत्रवः । तत्रमपि धन
आविहीरिति शत्रुभ्यो नोऽस्मानव । रष । शत्रून् इत्या तत्रनिगाहान् पालयित्वर्थः ॥

अतश्चिदिन्द्र ण उषा याहि शतवाजया । इषा सहस्रवाजया ॥ १० ॥

अतः । चित् । इन्द्र । नः । उप । आ । याहि । शतऽवाजया । इषा । सहस्रऽवाजया ॥ १० ॥

हे इन्द्र अतद्विद्वत्प्राप्तुकोकादेव यदाकाण्डपुष्पाणात् शतवाजया शतसंज्ञाकवक्तुत्वेन तथा सहस्र-
वाजया । गावोऽन्नं । सहस्रसंज्ञाप्रपता वज्रवक्त्राग्निवाहरेण युक्तः सन्नोऽस्मानुपा याहि । अधिकमानि-
मुक्तीनामगच्छ ॥ १६ ॥

अयाम् धीवतो धियोऽर्वेजिः शक्र गोदरे । जयेम पृतसु वज्रिवः ॥ १७ ॥

अयाम् । धीऽवतः । धियः । अर्वेत्ऽभिः । शक्र । गोऽदरे । जयेम । पृतऽसु ।
वज्रिऽवः ॥ १७ ॥

हे-शक्र समर्थेन्द्र धीवतः ॥ इन्द्रसीर इति मतुपो बलं ॥ कर्मकरणात्कर्मवतो वयं धियो युद्धवयार्थं कर्मा-
कथाम् । गच्छाम । ततो गोदरे ॥ दू विदारणे ॥ अथ हरितीप्रत्ययः ॥ गवां पर्वतानां दारयित्वं वज्रिवो
वज्रवन् । यद्वा । वजनं गमनं वज्रः । तद्वाङ् कृषिशः । तद्वर्जिन्द्र पृतसु संप्रतिष्वर्वेजिः सर्वतो गंतुमिच्छया
इतीरर्वयेम । वयं तवादातुक्षिणामः ॥

वयमुं त्वा शतक्रतो गावो न यवसेष्व्या । उक्थेषु रणयामसि ॥ १८ ॥

वयं । ऊं इति । त्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । गावः । न । यवसेषु । आ । उक्थेषु ।
रणयामसि ॥ १८ ॥

हे शतक्रतो वज्रप्रज्ञान वज्रकर्मन्वेन्द्र त्वा सर्वतः । उ हत्ववधारणे । त्वामिषोक्थेषु खोषग्रस्तादिवेषु वयं
रणयामसि ॥ इदंती मयिः ॥ आरणयामः । शब्दयामः । रमयाम इत्यर्थः । तच्च दृष्टान्तः । गावो न यथा
गोपाक्षो यवसेषु तुण्विशेषेषु गावो गाः पशूना समंताद्गमयति तद्वत् ॥ नाव इति सर्वविधीनां इन्द्रवि-
विकल्पितसादीत्याभाषः ॥

विष्वा हि मर्त्यत्वानुक्तामा शतक्रतो । अगन्म वज्रिन्नाशसः ॥ १९ ॥

विष्वा । हि । मर्त्यऽत्वना । अनुऽक्तामा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अगन्म ।
वज्रिन् । आऽशसः ॥ १९ ॥

हे शतक्रतो वज्रप्रज्ञेन्द्र मर्त्यत्वना मर्त्यत्वानि ॥ मुपां मुकुविति विमक्तिराजादेशः । संज्ञापूर्वकस्य विधिरनि-
त्वात्सादीर्घाभाषः ॥ विष्वा हि विष्वाग्निव मर्त्यत्वानुक्तामा कामानभिज्ञावाननुयताणि । कामोपेतामीत्यर्थः ।
मनुष्वादीताणि कथितं इत्यर्थः । तथा सति हे वज्रिन् वज्रवर्जिन्द्र वयमप्याशस आशंसनानि धनादिकामा-
नमस्य । अवगच्छामः ॥ गमेर्जेडि वज्रं इन्द्रसीति श्रयो मुक् । गोक्षेति मकारस्य नकारः ॥

त्वे सु पुष शवसोऽवृचन्कामकातयः । न त्वामिन्द्राति रिष्यते ॥ २० ॥

त्वे इति । सु । पुष । शवसः । अवृचन् । कामऽकातयः । न । त्वां । इन्द्र । अति । रिष्यते ॥ २० ॥

हे शवसस्युष वक्त्रमिन्नमुत्पन्नत्वाद्वाक्य पुषेन्द्र कामकातयः ॥ के के रे शब्दे ॥ कामपराः कातयः शब्दा-
दिनां भवति ते तपोक्ताः । तादृशा मनुष्वास्ते त्वयि स्ववृचन् । स्वसकामानिपूरयार्थं मुषु वर्तते । तत्कामार्थ-
त्वानि कामोपेतामीत्युत्पन्नं ॥ मुषु वर्तते । कञि आदेशो विकरस्य मुक् । वज्रं इन्द्रसीति वडावमः ॥ वज्र
एवं ततो हे इन्द्र त्वां वक्त्रिदपि देवो वाति रिष्यति । वक्त्रेण धनेन वातिरिक्तः समर्थो वाक्वि ॥

स नो वृषन्सनिहया सं घोरेया द्रवित्वा । धियाविद्वि पुरंध्या ॥ २१ ॥

सः । नः । वृषन् । सनिहया । सं । घोरेया । द्रवित्वा । धिया । अविद्वि । पुरेऽध्या ॥ २१ ॥

हे वृषन् कामानां वर्धितरिद्रं स पूर्वोक्तवचनस्य सन्निधौ ॥ वसु दातु ॥ धनादेर्दातुतमया चोरया
सपत्न्यानां मघकारिका अत एव द्रवित्वा द्रावयित्वा शत्रूणां पलायित्वा ॥ द्रवतेरित्युपमत्तयः ॥ पुरंध्रा
वज्रनां धारयित्वा धिया तादृशेन कर्मणा गोऽस्मान् समविष्टि । समतात्प्राप्तय ॥ अयतेर्लोढि वज्रं ब्रह्-
सीति शपो जुक् । वज्रसवदनात्सिप इडागमः ॥ अस्मान्धनदानादिना रक्षित्वर्थः ॥ ॥१७॥

॥ यस्ते नूनं शतक्रतुर्विद्रं द्युक्षितमो मदः । तेन नूनं मदे मदे ॥१६॥

यः । ते । नूनं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इंद्रं । द्युक्षिऽतमः । मदः । तेन । नूनं ।

मदे । मदेरिति मदः ॥१६॥

अथ सोमः सूयते । हे शतक्रतो शतविधप्रधान हे इंद्रं द्युक्षितमो यशस्वितमो यो मदः । माशंत्वमेति
मदः सोमः । यः सोमो नूनं पुरा ते त्वदर्धमस्माभिरभिपुतोऽस्ति तेनास्मानिः प्रदीयमानेन सोमेन नूनमिदानीं
मदे तत्प्राप्तेन मदे तव संवाते सत्यस्मानपि मदेः । धनादिदानेन त्वं मादय ॥ मदी हर्षे ॥ अशांतर्णीतिस्वर्थः ।
वज्रसमिति शप ॥

यस्ते चित्रश्रवस्तमो य इंद्रं वृषहंतमः । य ओजोदातमो मदः ॥१७॥

यः । ते । चित्रश्रवःऽतमः । यः । इंद्रं । वृषहन्ऽतमः । यः । ओजःऽदातमः । मदः ॥१७॥

हे इंद्रं चित्रश्रवस्तमोऽतिशयेन ज्ञानाविधकीर्तिर्षो मदः सोमस्य त्वदर्धमस्माभिरभिपुतः । यः सोमो
वृषहंतमोऽतिशयेन पापानां हंता । किंच यः सोम ओजोदातमोऽतिशयेन वसुक्ष दाता । तेनास्माभिर्दीय-
मानेन सोमेन त्वं माधेरिति पूर्वेष्व संबधः ॥

विद्या हि यस्ते अद्रिवस्वादत्तः सत्य सोमपाः । विश्वांसु दस्म कृष्टिषु ॥१८॥

विद्या । हि । यः । ते । अद्रिऽवः । त्वाऽदत्तः । सत्य । सोमऽपाः । विश्वांसु । दस्म ।

कृष्टिषु ॥१८॥

हे अद्रिवः । अद्रिर्वचः । तद्वन् हे सत्य यद्यार्धकर्मन् सोमपाः सोमस्य पातर्दस्य दर्शनीय यद्वा शत्रूणा-
मुपचपयितरिद्रं विश्वांसु कृष्टिषु सर्वेषु सोमस्य दातृषु यजमानेषु त्वादत्तस्त्वय दत्तस्य त्वदीयो यो रचिरस्ति
तं विद्या हि । यष्टारो वयमपि आनीम एव । यद्वा । हे इंद्रं सर्वेषु यष्टृषु मध्ये वयं ते त्वदीयमेव नाम्नादीय-
मिति तं सोमं आनीम एव यः सोमस्त्वादत्तोऽस्माभिस्त्वदर्धं दीयते ॥ अथ त्वादेशश्चादसः ॥

प्रथमे पर्यायेऽष्टावाक्येन्द्राय महने सुतमिति सोपधियः । सूचितं च । इंद्राय महने सुतमिन्द्रमित्राणि
बुद्धत् । आ० ६. ४. १ इति ॥

इंद्राय महने सुतं परि द्योभंतु नो गिरः । अर्कमर्चंतु कारवः ॥१९॥

इंद्राय । महने । सुतं । परि । द्योभंतु । नः । गिरः । अर्कः । अर्चंतु । कारवः ॥१९॥

महने ॥ मावतिः कृतिप ॥ महनशीलार्थेन्द्राय तदर्थं सुतमभिपुतं सोमं गोऽकादीया विरः कुतिसचया
कावः परि द्योभंतु । सोममितिः कुतिकर्मा । परितः सोमं जुवंतु । ततः कारवः कुतिकावियः कीतारवाक्यं
सर्वैरर्चनीयं सोममर्चंतु । पूजयंतु ॥

यस्मिन्विष्वा अधि अय्यो रण्यंति सप्त संसदः । इंद्रं सुते हवामहे ॥२०॥

यस्मिन् । विष्वाः । अधि । अय्यः । रण्यंति । सप्त । संऽसदः । इंद्रं । सुते । हवामहे ॥२०॥

यस्मिन्निद्रे विद्याः सर्वाः श्रियः कांतयोऽध्याधिकं भवन्ति । अतिशयेन तेजस्वीत्यर्थः । किंच सप्त सप्त-
संख्यायाः संसदः । सम्यग्यज्ञेषु कर्मकरणार्थं सीदन्तीति संसदो होचकाः । यस्मिन्नयं सोमप्रदानार्थं रमति ।
यद्वा । यं शब्दयन्ति कुर्वन्ति । तं पूर्वोक्तलक्षणमिन्द्रं सुते सोमोऽभिपुते सति हवाकहे । यद्यं सोमपात्राणाञ्च-
यामः ॥ १८ ॥

चिकदुकेषु चेतनं देवासो यज्ञमन्तत । तमिद्वर्धतु नो गिरः ॥ २१ ॥

चिऽकदुकेषु । चेतनं । देवासः । यज्ञं । अन्तत । तं । इत् । वर्धतु । नः । गिरः ॥ २१ ॥

हे देवासो देवाः चिकदुकेष्वामिन्नविकेष्टहःसु । ज्योतिर्गीराद्युरिति चिकदुकाः । तेषु चेतनं । चित्ती
संज्ञानि ॥ चेतन्ति ज्ञानंरूपेण स्वर्गादिकमिति चेतनः । ज्ञानसाधनं यज्ञमन्तत । अतन्वत । स्त्रीः स्त्रीः कर्मभिः
पावनैश्च विकारितवन्तः ॥ तनु विस्तारे । अङ्गि वज्रं चंदसीति विकरणस्य सुक् । तमिपत्तोऽचंदसीत्युपधा-
कोपः ॥ तमित्तमेवाकदीयं यज्ञं नोऽस्माकं गिरः क्षुत्तिक्षयया वाचो वर्धतु । वर्धयंतु ॥

आ त्वा विशंत्विंदवः समुद्रमिव सिंधवः । न त्वामिन्द्राति रिच्यते ॥ २२ ॥

आ । त्वा । विशंतु । इंदवः । समुद्रं इव । सिंधवः । न । त्वां । इन्द्र । अति । रिच्यते ॥ २२ ॥

हे इन्द्र इंदवः सर्वतोऽस्माभिर्दीयमानाः सोमास्त्वा त्वामा विशंतु । सर्वतः प्रविशंतु । तच्च वृष्टांतः ।
समुद्रमिव सिंधवः चंदमाना नवो यथा समुद्रं जलाशयं सर्वतः प्रविशन्ति तद्वत् । यत एवं तस्मात् हे इन्द्र
त्वां कश्चिदपि देवो बलेन धनेन वा नाति रिच्यते । नातिरिक्तोऽस्ति । सामर्थ्यवांस्ततोऽधिको नास्तीत्यर्थः ॥

विष्यकथं महिना वृषभृक्षं सोमस्य जागृवे । य इन्द्र जठरेषु ते ॥ २३ ॥

विष्यकथं । महिना । वृषभृन् । भृक्षं । सोमस्य । जागृवे । यः । इन्द्र । जठरेषु । ते ॥ २३ ॥

हे वृषभ कामानां वर्धितहे जागृवे जागरणशीर्षिन्द्र त्वं तस्य सोमस्य भवं पानं प्रति महिना स्वमहिना
विष्यकथं । सर्वतो ज्ञानवानसि ॥ अथैषिन्दिष्टि अस्माभासस्त्रोमयेवा । पा० ६, १, १७. इति संप्रसारणं ॥ हे इन्द्र
यः सोमस्य जठरेषु ते प्रविशति तस्य पानं ज्ञानवानसीति शेषः ॥

अरं त इन्द्र कुक्षये सोमो भवतु वृषहन् । अरं धामभ्य इंदवः ॥ २४ ॥

अरं । ते । इन्द्र । कुक्षये । सोमः । भवतु । वृषहन् । अरं । धामभ्यः । इंदवः ॥ २४ ॥

हे वृषहन् वृषखापामावरकक्षासुरस्य पापस्य वा इतर्हे इन्द्र सोमोऽस्माभिर्दीयमानस्य तव कुक्षयेऽरमणं
पर्याप्तो भवतु । किंचिंदवः सर्वतः चरकशीलाः सोमास्तव धामभ्यो नानाविधैः शरीरैश्च तव तेजोभ्यो
वारमणं पर्याप्ता भवतु । अनेन ज्ञेयसा हविर्मात्मकमस्तीति सूचितं । अस्मादीयाः सोमा एव तव कुक्षये देहिभ्यो
ऽपि पर्याप्ता भवतु नास्मादीया इति भावः ॥

अरमन्थाय गायति श्रुतकक्षो अरं गवे । अरमिंद्रस्य धाम्ने ॥ २५ ॥

अरं । अमन्थाय । गायति । श्रुतकक्षः । अरं । गवे । अरं । इंद्रस्य । धाम्ने ॥ २५ ॥

श्रुतकक्षो नामविर्मवाचाहिन्द्रं स्तीति । अयं श्रुतकक्ष एतन्नामकं अतिरिच्यति इत्येवमावाचायैत-
द्वर्धमरमणं नायति । इन्द्रविषयं कोषं करोति । तथा नभेऽरमणं नायति । इन्द्रक्षेत्रकर्तृत्वाय धाम्ने गृहाय
तदर्थं चारं पर्याप्तं स्तीति । यद्वादिक्मिन्द्रः प्रवृष्टति तस्य नायतीति । यद्वा ॥ इन्द्रस्तीति कर्मणि षष्ठी ॥
नवादिशानार्थमिन्द्रं स्तीति ॥

अरं हि षा सुतेषु एः सोमेष्विन्द्र भूषसि । अरं ते शक्र दावने ॥२६॥

अरं । हि । स्म । सुतेषु । नः । सोमेषु । इन्द्र । भूषसि । अरं । ते । शक्र । दावने ॥२६॥

हे इन्द्र सुतेष्वभिषुतेषु नोऽस्यदीयेषु सोमेषु । हि ज्येष्ठवधारणे । त्वमेव तेषां पानेऽन्नं पर्याप्तो भूषसि । भवसि । यद्वा । सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु नोऽस्माकं पर्याप्तं धनं भूषसि ॥ भू प्राप्ती ॥ त्वं प्रापय । तथा भवति हे शक्र समर्थेन्द्र दावने धनादिकस्य दात्रे ते तुभ्यमस्माभिर्दीयमानाः सोमा अरमन्नं पर्याप्ता भवन्तु ॥ ॥१९॥

पराकाक्षाच्चिद्रद्विस्त्वा नक्षंत नो गिरः । अरं गमाम ते वयं ॥२७॥

पराकाक्षात् । चित् । अद्रिऽवः । त्वां । नक्षंत । नः । गिरः । अरं । गमाम । ते । वयं ॥२७॥

हे अद्रिवो वज्रवज्रिन्द्र नोऽस्यदीया गिर इतो निर्गताः सुतयः पराकाक्षात् । चिद्वर्षः । अतिदूरादपि त्वां नक्षंत । आमुवन्तु । किमुत समीपात्त्वाममुवन्तामिति ॥ नक्षतेत्योप्तिकर्मणो नक्षतेर्वा जेटि सिपि रूपं ॥ एवं सति सोतारो वयं ते त्वदीयं धनमरमन्नं पर्याप्तं गमाम । त्वत्तो गच्छाम ॥

आभिन्नविकेषूकषिषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसि एवा ह्यसि वीरयुरिति वैकल्पिकः सोचियः । सूचितं च । एषा ह्यसि वीरयुरेवा ह्यस्य सूनुता । आ० ७. ८. इति ॥

एवा ह्यसि वीरयुरेवा शूर उत स्थिरः । एवा ते राध्यं मनः ॥२८॥

एव । हि । असि । वीरऽयुः । एव । शूरः । उत । स्थिरः । एव । ते । राध्यं । मनः ॥२८॥

हे इन्द्र त्वं वीरयुरीरान्युद्वकर्मणि समर्थान् इतुं कामयमान एवासि । भवसि खलु । हि प्रसिद्धौ । अत एव त्वं शूरः सामर्थ्यवानेव भवसि । उतापि च स्थिरः संयामे धैर्यवान् भवसि । एकत्र स्थित्वैव शत्रून् संप्रहर-
सीत्यर्थः । एवं सति ते तव मनो राध्यं सुतिभिराराधनीयमेव यतोऽनेन मनसा त्वं शत्रुवधं संयामे धैर्यादिकं
अ करोषीति । तव मन एव सर्वैः सुत्वमित्यर्थः ॥

एवा रातिस्तुवीमघ विश्वेभिर्धायि धातुभिः । अधा चिदिन्द्र मे सचा ॥२९॥

एव । रातिः । तुविऽमघ । विश्वेभिः । धायि । धातुऽभिः । अध । चित् । इन्द्र ।

मे । सचा ॥२९॥

हे तुविमघ । तुविरिति वज्रनाम । वज्रधनवज्रिन्द्र विश्वेभिर्विधिधातुभिः कर्माधारकैः । यद्वा । देवानां हविर्दानेन पोषयितुभिः सर्वैर्यजमानैस्तव रातिर्गवाश्चधनादिदानं धायि । तैर्धार्यत एव ॥ दधातिर्नुक्ति कर्मणि रूपं ॥ चिदेवार्थे । अधात एव हे इन्द्रेर्विधि त्वं मे यदुर्ममापि सचा धनादिदानेन कर्मसहायो भव ॥

मो षु ब्रह्मेव तद्र्युर्भुवो वाजानां पते । मत्स्वा सुतस्य गोमंतः ॥३०॥

मो इति । सु । ब्रह्माऽइव । तद्र्युः । भुवः । वाजानां । पते । मत्स्व । सुतस्य ।

गोऽमंतः ॥३०॥

हे वाजानां पतेऽज्ञानां पते वक्त्राणां वा हे इन्द्र तद्र्युर्निष्कारणं निवृत्तकर्मवत्त्वादानस्ययुक्तो ब्रह्मेव ब्रह्मण इव । अत्रापि तद्दर्शं भाष्यति । नि० ६. ३१. इति यास्कोत्तममुक्त्य तद्र्युक्त इत्युक्तं । अत्रवा याना-
दिकर्मपरित्यागेन किञ्चिन्मन्त्रादिको ब्रह्मण इव त्वं मो षु भुवः । सुत मा भवः । सर्वदासत्कर्मावितो
भवेत्प्राशस्त्यं । तदेवाह । सुतस्याभिवृत्तस्य ततो गोमतो ज्येष्ठ वीरिण इत्या वा मिथयवतः सोमस्य पानेन
मत्स्य । माव । इडो भव ॥

मा न इन्द्राभ्याऽदिशः सूरौ अकुब्वा यमन् । त्वा युजा वनेम तत् ॥ ३१ ॥

मा । नः । इन्द्र । अभि । आऽदिशः । सूरः । अकुब्बु । आ । यमन् । त्वा । युजा ।
वनेम । तत् ॥ ३१ ॥

हे इन्द्र आदिश आदिशारः समंतादायुधान्यतिविकर्जतः सूरः ॥ क गती ॥ सर्वत्र सरणशीला राक्षसा
अकुब्बु राक्षसु दिवापि नोऽस्माकं भाभा यमन् । आभिमुख्येन मा नियंतारो भवन्तु । यथागताक्षित तदा
तद्रक्षःकुलं त्वा त्वया युजा सहायेन वयं वनेम । हिंसाम ॥ अथ त्वय त्वय त्वय त्वय हिंसार्था वनु शिष्यप पठि-
तत्वादिंसार्थः ॥

त्वयेदं युजा वयं प्रति ब्रवीमहि स्पृधः । त्वमस्माकं तव स्मसि ॥ ३२ ॥

त्वया । इत् । इन्द्र । युजा । वयं । प्रति । ब्रवीमहि । स्पृधः । त्वं । अस्माकं । तव । स्मसि ॥ ३२ ॥

हे इन्द्र त्वयेत । इद्वधारणे । त्वयैव युजा सहायेन स्पृधः स्पर्धमानाश्चतुर्वयं प्रति ब्रवीमहि । गिराकु-
र्वीमहि । प्रतिवचनं गिराकरत्वं । उत्तरार्धेनेन्द्रसाहाय्यमेव प्रतिपादयति । हे इन्द्र त्वमस्माकं भवसि । सुत्व-
क्षीतृयद्वयद्वयतया त्वमस्माकं भवसि वयं तव क्षसि । भवामः । तद्यारक्षकं । त्वमिदं सर्वं भवसि तव वयं
क्षः । त्वमस्माकमसीति तस्मात्त्वया सहायेन शत्रून्हन्वामेति ॥

त्वामिद्धि त्वायवोऽनुनोनुवतश्चरान् । सखाय इन्द्र कारवः ॥ ३३ ॥

त्वां । इत् । हि । त्वाऽयवः । अनुऽनोनुवतः । चरान् । सखायः । इन्द्र । कारवः ॥ ३३ ॥

हे इन्द्र कर्मोपद्रवपरिहारादनंतरं त्वायवस्त्वां धनादिदानार्थं कामयमानाः अत एवानुनोनुवतः ॥ नीति-
र्थकनुनंतस्य शतरि रूपं ॥ अनुक्रमेण पुनःपुनः क्षुतिं कुर्वतः तस्मात्तव सखायः सखिमृताः कारवः क्षीतार-
स्त्वामित् । इद्वधारणे । त्वामेव चरान् । क्षुतिभिः परिचरन्तु खलु ॥ ह्येति प्रसिद्धार्थः । चरतेनेवडांनमः ।
द्विद्योगादभिघातः ॥ ॥ २० ॥

उद्देति चतुस्त्रिंशद्वयं चयोदशं सूक्तं सुक्वक्षार्थं गायत्रिमिन्द्र । अंत्वा त्विन्द्रर्भुदेवताका । तथा चानुमांतः ।
उद् चतुस्त्रिंशत्सुक्वोऽर्थिन्द्रार्थीति ॥ द्वितीये पर्याये ह्येतुः शस्त्र उत्तमावर्जमेतत्सूक्तं । सूचितं च । उद्देदमी-
त्तुतमासुचरेत् । आ० ६. ४. इति ॥ महाव्रतेऽप्यस्य विनियोगः पूर्वसूक्तिन सहोक्तः ॥ ज्योतिष्टोमे ब्राह्मणाख्यं-
विद्यस्य गायत्र्युचः । सूचितं च । उद्देदमीति तिस्र इन्द्रं क्रतुविदं सुतमिति याज्या । आ० ५. १०. इति ॥
तथाप्तोर्धमे मेवावधिषातिरित्येकस्मिन् त्रयोऽनुकूपः । सूचितं च । यदस्य क्वच वृषहमुद्देदमि सुतामन्नामा नो
विद्याभिः । आ० ९. ११. इति ॥

उद्देदभि श्रुतामघं वृषभं नर्योपसं । अस्तारमेघि सूर्य ॥ १ ॥

उत् । घ । इत् । अभि । श्रुतऽमघं । वृषभं । नर्योऽपसं । अस्तारं । एषि । सूर्य ॥ १ ॥

सुक्वच इन्द्रनुमानाह । हे सूर्य । इद्वद्यसु भागुजिन्द्रोऽपि सूर्यात्मना पठितः । तस्मात्सूर्यात्मक सुवीर्य हे इन्द्र
सुतमघं सर्वदा देयस्तेन विद्यातधनं अत एव वृषभं चायमानानां धनस्य वर्धितारं नर्योपसं । नरहितं नर्यं ।
नरहितकर्मात्मकारं दानशीलमीदार्थयंतं एतादृशानुभावमिति उद्देधि । इद्वधारणे । त्वमेव तस्य वर्ध-
सूर्यात्मनोव्रतोऽसि । धेति प्रसिद्धी ॥

नव यो नवतिं पुरो विभेदं बाह्वोजसा । अहिं च वृषहावधीत् ॥ २ ॥

नव । यः । नवतिं । पुरः । विभेदं । बाहुऽओजसा । अहिं । च । वृषऽहा । अवधीत् ॥ २ ॥

य इन्द्रो नव नवति नवनवतिसंख्याका एकोनशतसंख्याकाः शंबरस्य पुरः पुरीषाद्भोजसा स्वराज्यवर्धनैव विभेदं दिवोदासाय भिनत्ति च । तथा च मंत्रः । दिवोदासाय नवति च नवेन्द्रः पुरो क्षीरशंबरस्य । अ० २. १९. ६. । इति । स वृषहा वृषासुरस्य इता स इन्द्रोऽहिं च केनाप्यहंतव्यं मेघमपामावरकं वृषं वावधीत् । स इन्द्रोऽस्माकं धनं ददाति वृषतेजसं संबधः ।

स न इन्द्रः शिवः सखाश्चावज्जोमद्यवमत् । उरुधारेव दोहते ॥३॥

सः । नः । इन्द्रः । शिवः । सखा । अश्वऽवत् । गोऽमत् । यवऽमत् । उरुधाराऽइव । दोहते ॥३॥

स पूर्वोक्तवचनः शिवः कक्षातमः सखा यद्युद्यत्यसोतुस्तुल्यवचनेन संबधिनास्माकं मित्रभूतः एतादृश इन्द्रोऽश्वद्वययुक्तं गोमत् पश्चादिसहितं यवमत् ॥ अथवादिभ्यः । पा० ८. २. ९. । इति वप्रतिविधास्तुपो ब्रह्माभावः ॥ यव इति धान्यविशेषः । धान्ययुक्तं धनं गोऽस्माकं दोहते । दोग्धु । ददातु । तत्र वृष्टांतः । उरुधारेव प्रभूतपयोधारा यदा बह्वनां पयोयित्री गौर्यथा वत्सस्य पयो दोग्धि तथा प्रभूतं धनमस्माकं दोग्धु । ददातु । दुहेर्लैवडागमः ॥

अतोऽर्थमे निषाववणातिरिक्तोक्ते यद्वेति वृषः कोचियः । सूचं तु पूर्वेषु वृषेण सहोदाहृतं ॥

यद्य कश्च वृषहन्तुदगा अभि सूर्य । सर्वं तदिन्द्र ते वशे ॥४॥

यत् । अद्य । कत् । च । वृषऽहन् । उत्ऽअगाः । अभि । सूर्य । सर्वं । तत् । इन्द्र । ते । वशे ॥४॥

हे वृषहन् वृषस्यापामावरकस्य मेघस्य इतर्हं सूर्य सूर्यात्मकेन्द्र अथास्मिन्नि मे यत्कश्च यत्किंचित्पदार्थवा- तमभ्यभिमुखीकृत्योदगाः ॥ इह गती । उत्पूर्वः । तस्य कुडि गादेशः ॥ स्वतेजसोद्गतः प्रादुर्भूतोऽसि तदा तत्सर्वं स्थावरजंगमात्मकं जगते तव वशे भवति । त्वदधीनं भवति । उदिते सूर्ये त्वदर्थं प्राक्कर्म कुर्वति वृष्टति च ॥

यद्वा प्रवृद्ध सत्पते न मरा इति मन्यसे । उतो तत्सत्यमिहव ॥५॥

यत् । वा । प्रऽवृद्धः । सत्ऽपते । न । मरै । इति । मन्यसे । उतो इति । तत् । सत्यं ।

इत् । तव ॥५॥

वाग्रहः समुच्चये । अपि च हे प्रवृद्ध स्ववशेन प्रवर्धमान सत्ये सतां पति स्वप्रकाशाधिक्येन सतां नच- चाणां पति हे इन्द्र न मरा इति मनुष्यवदार्थकीर्णाहं न श्रिय इति यद्यदि मन्यसे बुध्यसे ॥ मृदु प्राणत्वानि । सेव्यहागमः । धेतोऽन्वेषितकारः ॥ उतो अपि च तव तन्न श्रिय इति मननं सत्वमित्यर्थमिव । इन्द्रो न श्रियत इत्यर्थे मंत्रांतरं । न ह्यस्या अपरं जन जरसा मरते पतिः । अ० १०. ८६. ११. । इति ॥ ॥२१॥

ये सोमांसः परावति ये अर्वावति सुन्विरे । सर्वास्ता इन्द्र गच्छसि ॥६॥

ये । सोमांसः । पराऽवति । ये । अर्वाऽवति । सुन्विरे । सर्वाः । तान् । इन्द्र । गच्छसि ॥६॥

हे इन्द्र ये सोमांसः सोमाः परावति विप्रकृष्टेऽतिदूरदेशे ये सोमा अर्वावत्यतिक्रमे देशे च सुन्विरे ॥ अर्वादि द्विर्बचनस्य विकल्पितत्वाद्वा द्विर्बचनाभावः ॥ ये सोमा अस्तिग्मिरभिपूर्यन्ते सर्वाः दूरे समीपे चानिपूर्यमाणास्तान् सोमान् गच्छसि । तत्प्राप्तार्थं युगपत्प्राप्नोषि । अनेनेन्द्रस्य सर्वगतत्वं सूचितं च ॥

अतोऽर्थमे प्राक्कृतार्थकीर्णोऽतिरिक्तोक्ते तमिन्द्र वावयामसीति कोचियवृषः । सूचितं च । तमिन्द्र वावयामसि महर्ह इन्द्रो च जीवसा । अ० ९. ११. । इति ॥ अत्राह दशराषस्य पंचमेऽहनि निषेवकीऽवसि वृषो निषिधानीचः । सूचितं च अत्राह इति चङे । मरत्वा इन्द्र मीढुमिन्द्रं वावयामसि । अ० ८. ८. । इति ॥

तमिंद्रं वाजयामसि महे वृषाय हंतवे । स वृषा वृषभी भुवत् ॥७॥

तं । इंद्रं । वाजयामसि । महे । वृषाय । हंतवे । सः । वृषा । वृषभः । भुवत् ॥७॥

यजमाना आजः । तं पूर्वोक्तलक्ष्यमिंद्रं वाजयामसि । वाजयामः । सोमेन क्षुतिभिर्वाजयंतं वज्रयंतं कुर्मः । किमर्थं । महे महते वृषायापामावरकं वृषासुरं हंतवे इतुं । सोमपात्रेण मत्तः क्षुतिभिर्वा क्षुतः सन् वृषा धनागं सेत्ता दाता स इंद्रो वृषभोऽस्माकं सोतृणां सोमस्य दातृणां धनादिष्वेवकी दाता भुवत् । भवतु ॥

इंद्रः स दामने कृत ओजिष्ठः स मदे हितः । शुक्नी स्योकी स सोम्यः ॥८॥

इंद्रः । सः । दामने । कृतः । ओजिष्ठः । सः । मदे । हितः । शुक्नी । स्योकी । सः । सोम्यः ॥८॥

स इंद्रो दामने सोतृभ्यो धनादिदानाद्यैव कृतः । प्रजापतिना कष्टः । किंबीजिष्ठ श्रीजस्वितमः स एवेन्द्रः मदे । माघंत्वनेति मदेः सोमः । तस्मिंश्च प्रजापतिना कष्टिष्ठासि हितः । सोमपात्रार्थं च निहित इत्यर्थः । शुक्नी । शुक्लं सोततिर्यशो वासं वेति । यशस्व्यन्नवान्वात एव स्योकी । स्योक्कः क्षुतिः । तद्वाण स इंद्रः सोम्यः सोमाहो भवति ॥

गिरा वज्रो न संभृतः सबलो अनपच्युतः । ववक्ष ऋष्यो अस्तृतः ॥९॥

गिरा । वज्रः । न । संभृतः । स सबलः । अनपच्युतः । ववक्षे । ऋष्यः । अस्तृतः ॥९॥

गिरा क्षुतिलक्षणाया वाचा सोतृभिः संभृत उत्पादितशीरषीकृतः । तत्र वृष्टांतः । वज्रो न । वज्र आयुधं । तत्कर्तुमिर्निश्चितधारो यथा भवति तीक्ष्णीक्रियते तद्वत् सोतृभिः क्षुत्वा संभृतः अत एव सबलो वज्रसहितः तस्मादनपच्युतः परैरपच्युतः । अनभिगत इत्यर्थः । तादृश ऋष्यो महान् दीप्यमानो वासुतो युधि शत्रुभिर-
हिंसित इंद्रो ववक्षे । सोतृभ्यो धनादिकं बोद्धुमिच्छति ॥

दुर्गे चिन्नः सुगं कृधि गृणान इंद्र गिर्वणः । त्वं च मघवन्वशः ॥१०॥

दुःगे । चित् । नः । सुगं । कृधि । गृणानः । इंद्र । गिर्वणः । त्वं । च । मघवन् । वशः ॥१०॥

हे गिर्वणो गीर्मिर्वणनीचिंद्र गृणानः सोतृभिः सूच्यमानस्त्वं नोऽस्माकं दुर्गे चिह्नमिदं यि मग्निं सुगं सुवमं पंचानं कृधि । तदाऽऽजः । हे मघवन्धनवन्निंद्र त्वं । चमयस्वैदर्थे । यदि वशः सोमपात्रार्थं तत्प्रदातृणस्मान्वा-
मयेषाः तदा पंचानं शोभनगमनं कुरुष्व ॥ वष्टेर्लैव्यडागमः । चमयद्योनादग्निघातः ॥ ॥२२॥

यस्य ते नू चिदादिशं न मिनन्ति स्वराज्यं । न देवो नाग्निगुर्जनः ॥११॥

यस्य । ते । नू । चित् । आदिशं । न । मिनन्ति । स्वराज्यं । न । देवः । न ।

अग्निगुः । जनः ॥११॥

हे इंद्र यस्य ते तदादिशं । आदिशति नयति सर्वपानयतीत्यादिगमनं ॥ श्रीवादिभ्यः करषे प्रत्ययः ॥ यदा । आदेश एवादिनाच्चा ॥ भावे क्रिए ॥ तदीयामाच्चा नू चिदिदानीं पुरा च न मिनन्ति केचिदपि न हिंसन्ति । किंच स्वराज्यं तत्र समूतं राज्यं च । यदा । स्वयंस्त्वं स्वर्गोऽभिधीयते । स्वर्गस्त्वामिदं च । न हिंसन्ति । हिंसमानाह । न देवो त्वं देवोऽपि च तदाप्यग्निगुरधुतवमनः संघामि स्वराज्यो वीर्योऽपि च च ययः प्रादुर्भूतो मनुष्योऽपि । एते च मिनन्तीत्यर्थः ॥

अधा ते अप्रतिष्कृतं देवी शुष्मं सपर्यतः । उभे सुशिग्र रोदसी ॥ १२ ॥

अध । ते । अप्रतिऽस्कृतं । देवी इति । शुष्मं । सपर्यतः । उभे इति । सुऽशिग्र ।
रोदसी इति ॥ १२ ॥

हे सुशिग्र सुहृन्ने शोभनशिरस्त्राणिद्र अधापि च देवी देवी स्तितवसा दीपमाने उभे रोदसी आवापुचि-
आवप्रतिष्कृतं ॥ सु इति सीनो धातुः संभवे वर्तते ॥ शत्रुभिरप्रतिरोधनीयं शुष्मं परबलशोभकं बलं सपर्यतः ।
पूजयतः । त्वद्धीनि एव भवतः ॥

त्वमेतद्धारयः कृष्णासु रोहिणीषु च । परुष्णीषु रुशत्पयः ॥ १३ ॥

त्वं । एतत् । अधारयः । कृष्णासु । रोहिणीषु । च । परुष्णीषु । रुशत् । पयः ॥ १३ ॥

अस्य सामर्थ्यमेवोपपादयति । हे इन्द्र कृष्णासु कृष्णवर्णासु गोषु तथा रोहिणीषु ॥ वर्णादनुदात्तात्तोप-
धातो नः । पा० ४. १. ३९. इति ऊीप ॥ रोहितवर्णासु च गोषु दशत् ॥ रोचतेर्दीप्तिकर्मणः ॥ दीपमानं
शितमेतत्परिदृष्टमानं पयः चीरं त्वमधारयः । धारयसि । तस्मात्तद्वत् पूजयत इति समन्वयः ॥

वि यदहेरथं त्विषो विष्वे देवासो अक्रमुः । विदन्मृगस्य तौ अमः ॥ १४ ॥

वि । यत् । अहेः । अथ । त्विषः । विष्वे । देवासः । अक्रमुः । विदत् । मृगस्य ।
तान् । अमः ॥ १४ ॥

अधापि बाहिरहंतव्यस्य वृषासुरस्य त्विषसीजोरूपादुच्छासानीताः यद्वा तस्य प्रभावेन परिगमिता विष्वे
सर्वे देवासो देवा यद्यदा अक्रमुः विविधं पादविहरणमकुर्वन् । स्वस्त्रानं परित्वज्वात्वं देशमगच्छन्निष्वर्षः ।
तद्गामीं मृगस्य । एवं तान् भीषयितुं वृषो मृगरूपोऽभवत् । तद्रूपस्य संबंधमः सर्वतो गमनशीलं बलं तज्जातं
मयं वा तान् सर्वादेवान्विदत् । अविदत् । प्राप्नोदित्वर्षः । तस्मात्सुरसिद्रो निवारको हंतामवदितु-
त्तरेक संबंधः ॥

आदु मे निवरो भुववृषहादिष्ट पौंस्यं । अजातशत्रुरस्तुतः ॥ १५ ॥

आत् । ऊं इति । मे । निऽवरः । भुवत् । वृषऽहा । अदिष्ट । पौंस्यं । अजातऽशत्रुः ।
अस्तुतः ॥ १५ ॥

आत् । उ इत्यवधारणे । देवानां भीता सर्वतो गमनानंतरमेव मे कोतुसुत्वलक्षणेन संबंधेन मम संबंध-
यमिद्रो निवरो वृषासुरस्य निवारयिता हंता भुवत् । अभवत् । ततो वृषहा वृषस्य इतिद्रः पौंस्यं ॥ पुंसः
कर्म पौंस्यं । यद्वा । स्त्रीपुंसाभ्यां । पा० ४. १. ८०. इति भवार्थे कम् । नकारस्य यकारो वर्णव्यत्ययेन । पुंसीत्रे
भव ॥ यद्वा । वक्तव्यमितत् । स्वबलं । अदिष्ट । तस्य राज्ये दिशति । निदधाति । तद्राज्यं स्वयमकरोदित्वर्षः ।
ततःप्रभृतीन्द्रोऽजातशत्रुरनुत्पन्नशत्रुरस्तुतः संयामे परैरहितव्याभवत् ॥ २३ ॥

श्रुतं वो वृषहंतमं प्र शर्थे चर्षणीनां । आ शुषे राधसे महे ॥ १६ ॥

श्रुतं । वः । वृषहन्तऽतमं । प्र । शर्थे । चर्षणीनां । आ । शुषे । राधसे । महे ॥ १६ ॥

हे अस्मिन्वहारः श्रुतं वक्तव्यतया प्रसिद्धं अत एव वृषहंतममतिशयेन वृषहंतारं शर्थं वक्तव्यं वक्तव्यं
वा एतादृशमिन्द्रं चर्षणीनां मनुष्याणां वो शुष्माकमानुषे ॥ अस्मिन्निर्भुतम इति सिप । अत्ययेनोपसत्यः ।
वक्तव्यं वदनीयतावतः ॥ तमिन्द्रं श्रुतिभिः प्रीयवित्ता शुष्मं प्रकर्षेवाग्रेषु । प्रयच्छामीत्यर्थः । किमर्थं । महे
महति रोधसि धनाय धनं शुष्मं दातुं ॥

अया धिया च गव्यया पुरुणामन्युरुहुत । यत्सोमेसोम आभवः ॥१७॥

अया । धिया । च । गव्यया । पुरुऽनामन् । पुरुऽस्तुत । यत् । सोमेऽसोमे ।

आ । अभवः ॥१७॥

हे पुरुनामन् बज्रविधिशक्तवृषहादिनामोपेत । यदा । बज्रसुतिमन् । नामयंति सुत्वं देवं वयं नयंतीति नाम कोचं । अत एव पुरुहुत बज्रनिरभिहुतं च सोमेऽसादीषु सोमेषु त्वं यदाभवः तेषां पानार्थं समंताद्भवः तदा वयमयानया । कीदृशा । गव्यया गा आत्मन इच्छन्त्या धियानया बुद्ध्या युक्ता भवेम । सोमं पीतवति त्वयि वयं गवादिपुक्ता भवेमिच्छार्थः ॥

बोधिन्मना इदंस्तु नो वृषहा भूर्यासुतिः । नृणोतुं शक्र आशिषं ॥१८॥

बोधिन्ऽमनाः । इत् । अस्तु । नः । वृषहा । भूरिऽआसुतिः । नृणोतुं । शक्रः ।

आऽशिषं ॥१८॥

अयं परोचकतः । वृषहा वृषहता भूर्यासुतिः । बज्रपु देशेष्विन्द्रार्थं सोम आसूयतेऽमिषूयत इति तादृशः । यदा । बज्रमि सोमादिहवीषीन्द्रार्थमासूयति इयंत इति तादृशः । बोधिकाः । बुध अवगमने । बोधिका इतिप्रत्ययः ॥ यस्य मनः सोतुणामभिमतं बुध्यते जानातीति तथोक्तः । इद्वधारणे । नोऽस्माकं बोधिका एवासु । सर्वदासादभोषितानि जानातिवेत्यर्थः । यदा । एतादृश इन्द्रो नोऽस्माकं यज्ञे भवत्विति । ततः शक्रः संयामि शत्रुहन्तसमर्थ इन्द्र आशिवमसादीयां सुतिमाश्रासनं वा मृणोतु ॥

ज्योतिष्टोमे चातुर्विंशिकेऽहनि माध्वादिने मेषावयवस्य कया त्वं न ऊत्सेति नृपोऽनुकूपः । सूचितं च । होचकायां कया नत्विच आ सुवत् कया त्वं न ऊत्वा । आ० ७. ४. । इति ॥

कया त्वं न ऊत्याभि प्र मंदसे वृषन् । कया स्तोतृभ्य आ भर ॥१९॥

कया । त्वं । नः । ऊत्या । अभि । प्र । मंदसे । वृषन् । कया । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥१९॥

हे वृषन् कामानां वर्धितरिद्र कया केनोत्वा ॥ अथ रचयादिषु गत्वर्थे । अतिपूर्वादिना निपातितः ॥ केनाभिगमनेन नोऽस्मानभिमितः प्र मंदसे । प्रवर्धय मादयसि । असादीयं यज्ञं प्रति सोमपानार्थमागमनेन वा तदीयसुतिव्रतवार्थमागमनेन वा कदास्यान् प्रमादयसीति । किंच कया केनाभिगमनेन स्तोतृभ्योऽस्माभ्यं धनमा मराभिमर्षीतींद्रो कोता पुच्छति ॥

कस्य वृषा सुते सचा नियुत्वान्वृषभो रणत् । वृषहा सोमंपीतये ॥२०॥

कस्य । वृषा । सुते । सचा । नियुत्वान् । वृषभः । रणत् । वृषहा । सोमंऽपीतये ॥२०॥

पुर्वेद्रः कस्य यजमानस्य र्षचा सुत अग्निः सहामिषुति सोमे । अनेन तद्वान्वृषो कच्छति । कस्य वृषे सोमपीतये सोमपानाय तदर्थं रणत् । रमते । कीदृशः । नियुत्वान् । नितरां युवति निमग्नयति स्ववशेन शत्रूनि नियुतो मरुतः । तद्वान् । यदा । नियुत इति वायोर्षाहनाच्चाः । स वायुः कदाचित्संयाम इद्राय स्वाज्ञानदात् । तद्वान् । वृषभो धनानामर्षा वा वर्धको वृषहा वृषस्य इतिद्रः कस्य यज्ञे रमते । इद्रापी नोऽसादीयं पानं प्रत्यागच्छतु । यदा । कस्याभरे रमते । न कुचापि । किलकस्य एव सोमपानार्थं संकीर्यते ॥ २४ ॥

अभी पु शास्त्रं रयिं मंदसानः सहस्रिण्यै । प्रयंता बोधि दाप्नुवै ॥२१॥

अभि । सु । नः । त्वं । रयिं । मंदसानः । सहस्रिण्यै । प्रयंता । बोधि । दाप्नुवै ॥२१॥

हे इन्द्र त्वं मंदसागोऽस्मानिर्दत्तं सोमेन मोदमानः सन् सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं धनं नोऽस्माभ्यं सु
सुहृन्नामर । तदेवाह । त्वं दामुषे हविर्दत्तवति यजमानाय प्रयता धनादेः प्रदाता कर्मणो निचंता वा
मवाप्नोति बोधि । बुधस्त्वु ॥ बुध अवगमने । भीवादिभ्यः । कोटि आदसो विकरयस्व सुह । हेभिः । धिते
धकारणोपस्थादसः ॥

पत्नीवंतः सुता इम उशंतो यंति वीतये । अपां जग्मिर्निचुंपुणः ॥२२॥

पत्नीऽवंतः । सुताः । इमे । उशंतः । यंति वीतये । अपां । जग्मिः । निऽचुंपुणः ॥२२॥

पत्नीवंतः । सोमसेकार्थं पत्न्यः पालयिष्यन् आपो वसतीवर्य एकधनाय । तदंतः सुता अस्मानिरभिपुता
इमे गृहस्थासमसंख्याय सोमा उशंत आत्मनः पानं कामयमानाः संतो यंति । इन्द्रं गच्छति । किमर्थं । वीतय
आत्मनः पानाय । किं च निचुंपुणः । निचांतपुणः । नि० ५. १७. । इति यास्कः ॥ वसु अदने । निचांतो भक्षितः
पुणः प्रीणयिता । यदा । निचमनेन प्रीणातीति भक्षणेन तर्पयतीति निचुंपुणः । अभिपुतस्व सोमस्याप्यु
प्रविपासंभवात्सामर्थावृत्तीवर्यः सोमो गृह्यते । तावृशः सोमोऽपां जग्मिः ॥ अपामिति न जीकाव्येति
वशीप्रतिवेधाभाववच्छादसः ॥ अप इत्यर्थः । यदा । अपां मध्यं वापः प्रति वा जग्मिर्गमनशीलः साधुवंता
वा । सोमश्चेन्द्रं गच्छति । स ह्यवभृथकालं अजीवमप्यु प्राशंतीति वचनादप्युजीवरूपः प्रक्षिपति । तदाहापां
जग्मिरिति ॥

इष्टा होचा असृक्षतेन्द्रं वृधासो अध्वरे । अच्छावभृथमोजसा ॥२३॥

इष्टाः । होचाः । असृक्षत । इन्द्रं । वृधासः । अध्वरे । अच्छ । अवभृथं । ओजसा ॥२३॥

अपां जग्मिरिति सामर्थादवभृथदिन एव ---- र-वि-वः कुर्वतीत्युक्तं । तत्प्रसंगादाह । अध्वरेऽस्मदीये
यष्टे वृधासो हविर्भिरिन्द्रं वर्धयंत इष्टा इष्टवन्तो यागं कृतवन्तः सप्तसंख्याका होचा होचका अवभृथमन्वदिव-
समच्छा प्रलोजसा स्वतेजसा सहिता इन्द्रमकचत । विकर्जति । यावदवभृथं सप्तहोचका यजंतीति ॥

इह त्या सधमाद्या हरी हिरण्यकेश्या । वोऽहामभि प्रयो हितं ॥२४॥

इह । त्या । सधमाद्या । हरी इति । हिरण्यकेश्या । वोऽहं । अभि । प्रयः । हितं ॥२४॥

एषा आख्याता । अ० ८. ३२. २९. । अत्रापि वाक्यार्थो विधीयते । सधमार्थेन्द्रेण सह हविर्भिरार्पितव्यौ
यदा संघामि सह मायंती हिरण्यकेश्या हिरण्ययस्त्र्यं धनतकेशवंतो त्या ती प्रसिद्धी हरी इति तवर्णवितस्ता-
मकावस्थाविहासित्ये हितं -- वादिषु निहितं हितकरं वा प्रयो हवीरूपमन्नमभिलक्ष्य वोऽहं । इन्द्रं
वहतां । प्रापयतामिति ॥

तुभ्यं सोमाः सुता इमे स्त्रीर्यं बर्हिर्विभावसो । स्तोतृभ्य इन्द्रमा वह ॥२५॥

तुभ्यं । सोमाः । सुताः । इमे । स्त्रीर्यं । बर्हिः । विभावसो इति विभाऽवसो ।

स्तोतृभ्यः । इन्द्रं । आ । वह ॥२५॥

हे विभावसो विशेषेण मासमानवसुमन् । यदा । विशिष्टा भा विभाः प्रकृष्टदीप्तयः । निवसत्येति विभा-
वपुरिणः । हे तावृशपि तुभ्यं त्वदर्शमिमे सोमाः सुता अभिपुताः । तथा बर्हिः स्त्रीर्यं । तस्मात्सोतृभ्योऽस्माभ्य-
मस्यदर्शमिन्द्रं सोमपागार्थमा वह । आह्वय । यच्च प्रति प्रापयेत्त्वर्थः ॥ २५ ॥

आ ते दक्षं वि रोचना दधन्ना वि दानुषे । स्तोतृभ्य इन्द्रमर्चत ॥२६॥

आ । ते । दक्षं । वि । रोचना । दधन् । रत्ना । वि । दानुषे । स्तोतृभ्यः । इन्द्रं । अर्चत ॥२६॥

अविर्भावित्वममानं प्रत्याह । हे यष्टः दामुव इंद्राय हविर्दत्तवति ते तुभ्यं रोचना रोचनं दीपमानं
इत्थं वसमानिमुखीन वि दधत् । इंद्रो विदधातु । यद्वा । रोचनमिति स्वर्गः । ह्येतिजसा दीप्तं रोचनमानं
जीवं विदधातु । तथा रत्ना रत्नानि च तुभ्यं करोतु ॥ कुधाम् भारणपोषणयोः । क्षेति जीर्णोपो क्षेति वा
। पा० ७. ३. ७०. । इत्याकारलोपः । अडागमः ॥ हे सोतारः सोतुभ्य इंद्रविषयसोपकारिभ्यो पुष्पभ्यं च वस-
रत्नादिकमिंद्रः कुशतां । तस्मात्तमिंद्रं पूषमर्चत । हविर्भिः सुतिभिश्च पूजयत ॥

आ ते दधामीन्द्रियमुक्थ्या विश्वा शतक्रतो । स्तोतृभ्य इंद्र मृळय ॥ २७ ॥

आ । ते । दधा । मि । इंद्रियं । उक्थ्या । विश्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । स्तोतृभ्यः ।
इंद्र । मृळय ॥ २७ ॥

हे शतक्रतो इंद्र ते तवेन्द्रियं वीर्यवंतं सोमं विश्वोक्थ्या सर्वाणि सोषाणा दधामि । संपादयामि । हे इंद्र
सं स्तोतृभ्यो मृळय । सुषय ॥

भद्रंभद्रं न आ भरेषमूर्जे शतक्रतो । यदिंद्र मृळयांसि नः ॥ २८ ॥

भद्रंभद्रं । नः । आ । भर । इषं । ऊर्जे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । यत् । इंद्र ।
मृळयांसि । नः ॥ २८ ॥

हे शतक्रतो शतविधकर्मण शतमश्वे इंद्र मद्रं मद्रं कक्षागतममघ सुखीत्यादकं वा धर्मं नोऽस्माभ्यमा
मर । आसंपादय । देहि । तथेवमसमूर्जममरत्वं यद्वा वज्रवदसं च देहि । नोऽस्माभ्यदि मृळयांसि सुषयसि
तर्हि तद्वनादिकं देहीति ॥ मृष्ट सुषयि । अंतस्त क्षेप्यडागमः ॥

स नो विश्वान्या भर सुवितानि शतक्रतो । यदिंद्र मृळयांसि नः ॥ २९ ॥

सः । नः । विश्वानि । आ । भर । सुवितानि । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । यत् । इंद्र ।
मृळयांसि । नः ॥ २९ ॥

हे शतक्रतो इंद्र स पूर्वोक्तवचस्त्वं विश्वानि सर्वाणि सुवितानि । सुहृयते प्रापते धेय्विति सुवितानि
मंगलानि ॥ सुपूर्वादेतिः त्रि प्रत्यय उवडादेशः ॥ सर्वाणभुदयान्नोऽस्माभ्यमाभर । हे इंद्र यदि नोऽस्माभ्य
सुषयसि तर्हि धनान्दिद्वितानभुदयान्देहीति ॥

त्वामिष्टुचहंतम सुतावंतो हवामहे । यदिंद्र मृळयांसि नः ॥ ३० ॥

त्वां । इत् । वृषहन्ऽतम । सुतऽवंतः । हवामहे । यत् । इंद्र । मृळयांसि । नः ॥ ३० ॥

हे वृषहंतमातिशयेन वृषक्षापामावरकक्ष हंतर्हि सुतवंतोऽभिपुतसोमवंतो वचं । इद्वधारकै । त्वा-
मित्यामेव हवामहे । अस्माभ्यमागत सोमपायाद्याह्वामः । हे इंद्र नोऽस्माभ्यदि सुषयसि तर्ह्याह्वाम
इति ॥ ॥ २६ ॥

मृळय दशराचस वडेऽहनि निक्षिपस उप नो हरिभिरिति तुभ्यो निषिद्यानीयः । सुषितं च । अर्चं इ
धेन वा इदमुप नो हरिभिः सुतं । आ० ८. ८. । इति ॥

उप नो हरिभिः सुतं याहि मदानां पते । उप नो हरिभिः सुतं ॥ ३१ ॥

उप । नः । हरिऽभिः । सुतं । याहि । मदानां । पते । उप । नः । हरिऽभिः । सुतं ॥ ३१ ॥

इ मदाणां पति । मायतिऽनेति मदाः सोमाः ॥ मदीऽनुपसर्ग इति करीऽप्रात्ययः ॥ सोमाणां स्वाभिनिंद्
हरिमिरा इति हरिभिः । आ० २. १८. ६. । इत्यादिषु वज्रनामनां मुतिऽपि शतसहस्रसंख्याकरैः सह
नोऽस्माकं वधिः सुतमभिपुतं सोममुप याहि । तत्पाणार्थं ग्रीष्ममायाहि । पुनश्च न इत्यादिरार्थः ॥

द्विता यो वृचहंतमो विद् इंद्रः शतक्रतुः । उप नो हरिभिः सुतं ॥ ३२ ॥

द्विता । यः । वृचहन्ऽतमः । विदे । इंद्रः । शतऽक्रतुः । उप । नः । हरिऽभिः । सुतं ॥ ३२ ॥

वृचहंतमोऽतिशयेन वृचस्य हंता शतक्रतुर्नामाविधकर्मा य इंद्रो द्विता द्विधा विदे वृचवधादानुयकर्मा
जगद्रक्षणपात्रे शतकर्मेति द्विप्रकारेण सर्वेर्ज्ञायते ॥ विद् ज्ञानि । कर्मणि विहितस्य तत्प्रत्ययस्य लोपस्य आत्म-
नेपदेश्येति तत्लोपः ॥ स त्वं हरिभिः सह सुतं सोममुपयाहि ॥

त्वं हि वृचहन्नेषां पाता सोमानामसि । उप नो हरिभिः सुतं ॥ ३३ ॥

त्वं । हि । वृचहन् । एषां । पाता । सोमानां । असि । उप । नः । हरिऽभिः । सुतं ॥ ३३ ॥

इ वृचहन् वृचस्य पापस्य वा हंतर्द्र । द्विशब्दो हेत्वर्थः । यस्मात्स्वमेवामकादीयानां सोमानां पाता
पापकर्तासि भवसि ॥ एषामितीदमोऽन्वादेशेऽद्यादेशोऽनुदात्तश्च ॥ अतस्त्वमर्थः सह सोमं पातुमुपयाहि ।
अभिच्छ ॥

चूल्हस्य दशराक्षस्य नवमेऽहनि वैश्वदेवेऽभिज्ञवतुषर्षेन्द्र इवे ददातु नक्षो नो रत्नानि धत्तनेति द्वे अक्षा-
वार्तयो । सूचितं च । इंद्र इवे ददातु नक्षो नो रत्नानि धत्तनेत्येका द्वे च । आ० ८. ११. । इति ॥

इंद्र इषे ददातु न च्छुभुषणं मृभुं रयिं । वाजी ददातु वाजिनं ॥ ३४ ॥

इंद्रः । इषे । ददातु । नः । च्छुभुषणं । च्छुभुं । रयिं । वाजी । ददातु । वाजिनं ॥ ३४ ॥

इंद्र एवास्माभिः सुत इष्टः समृभुषणं ॥ वा अपूर्वक्षिति दीर्घभावः ॥ यागादिकर्मकरणेन महांतं सर्वेषां
धातुणां श्रेष्ठं वा । अथवा नृतीयसवने प्रजापतिसविचोर्मध्ये सोमपातुत्याहंतां । रयिं दातारमृभुं सोमपा-
नेनामर्त्यत्वं प्राप्तं तादृशमेतन्नामकं देवं नोऽस्माभ्यमिधेऽन्नार्थं ददातु । प्रयच्छतु । तथा वाजी वज्रवाग्निद्वौ
वाजिनं वज्रवन्तमन्नवन्तं वा वाज्यवामागं कनीयांश्च आतरं चास्माकमन्नजामाय ददातु ॥ २७ ॥ १८ ॥

इयमेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्र गीर्धयतीति द्वादशर्चमाद्यं सूक्तमांबिरसस्य बिंदुनाम्नः पूतदक्षणाद्यो
वार्ष मायचं मरुदेवताकं । तथा वानुक्रम्यते । गीर्धयति द्वादश बिंदुः पूतदक्षो वा मावतमिति ॥ सूक्तविधि-
योक्तो धैमिकः ॥ प्रातःसवने सोमातिरिक्त एकं शस्त्रमुपवायते । तत्राक्षकुपोऽनुरूपः । सूचितं, च । अस्मि
सोमो चंयं सुतो गीर्धयति मरुतामिति सोचिवानुरूपी । आ० ६. ७. । इति ॥

गीर्धयति मरुतां अवस्युर्माता मघोनां । युक्ता वह्नी रथानां ॥ १ ॥

गौः । ध्रयति । मरुतां । अवस्युः । माता । मघोनां । युक्ता । वह्नीः । रथानां ॥ १ ॥

मघोनां धनवतां मरुतां माता निर्मात्री गौः पुत्रिरूपा । पुत्रिष्वे पयसो मरुतो जाता इति मुनिः ।
वहा । गौर्माध्वमित्री वाक् । तथैव मध्वमस्यानि मरुतामपि वर्तमानेषां तत्पुत्रत्वमुपचर्यते । धयति । सोमं
पिबति पांशयति वा स्तुषाचक्षतः । किमिच्छति । अवस्युरन्नं कामयमाना । कीदृशी । रथानां मावतानां
वह्निः पुत्रतीर्णवर्षाभिर्बोद्धी संयोजयिषी सा युक्ता सर्वत्र समंतात्पूज्या भवति ॥

यस्या देवा उपस्थे व्रता विन्धे धारयन्ते । सूर्यामासां दृशे कं ॥ २ ॥

यस्याः । देवाः । उपऽस्थे । व्रता । विन्धे । धारयन्ते । सूर्यामासां । दृशे । कं ॥ २ ॥

गोः सर्वदेवमयीत्याह । यस्या मवतां मातुर्गोऽपयस्य वर्तमाना विश्वे सर्वे देवा प्रता प्रतामि स्वस्वकर्माणि धारयन्ति विश्वति । इयमेवास्यां स्वपथोभिर्मितस्तु सोमस्तु दापीति सर्वे तत्समीपि तिष्ठन्तीत्यर्थः । किंच सूर्यामासा । माति स्वस्वामिभिर्भीषति माचंद्रमाः । देवताइंद्रे चेतुमयपदप्रकृतिस्वरत्नं । सूर्याचंद्रमयौ इष्टे दर्शनाय सर्वलोकप्रकाशनाय च यस्या गोः समीपि कं मुखेन वर्तमाना भवतः । सेयं गोः सोमं धयतीति पूर्वेषु समन्वयः ।

तत्सु नो विश्वे अर्ये आ सदा गृणन्ति कारवः । मरुतः सोमपीतये ॥ ३ ॥

तत् । सु । नः । विश्वे । अर्ये । आ । सदा । गृणन्ति । कारवः । मरुतः । सोमपीतये ॥ ३ ॥

अर्थः लोककरणार्थमितस्तादो गंतारो गोऽस्यदीया विश्वे सर्वे कारवः सोतारस्यवतां वचं सदा सर्वदा गृणन्ति । आभिमुख्येन कुतिभिः कुर्वन्ति । किमर्थं । सोमपीतयेऽस्माभिर्दीयमानं सोमं पातुं । मरुत एतन्नामका देवा अस्माभिराह्रातव्याः खलु । ततः पुरस्ताद्वचं कुर्वन्तीत्यर्थः ।

पूर्ववाभिहित एव शस्त्रेऽस्ति सोम इति कोचियलुचः । सूचं तु पूर्वेषु सहोदाहृतं ।

अस्ति सोमो अयं सुतः पिबंत्यस्य मरुतः । उत स्वराजो अश्विना ॥ ४ ॥

अस्ति । सोमः । अयं । सुतः । पिबन्ति । अस्य । मरुतः । उत । स्वराजः । अश्विना ॥ ४ ॥

अर्थः पुरोवर्ती सोमः सुतो मरुदर्थमस्माभिरभिषुतोऽस्ति । विश्वे । तस्मादस्य । अन्वादेशः । एनं सुतं सोमं स्वराजः स्वयं दीप्यमानाः । स्वतेजसा नात्यदीयेनेत्यर्थः । तादृश मरुतः पिबन्ति । उतापि चाश्विना-श्विनी च सोमं पिबतः ।

पिबन्ति मिषो अर्यमा तना पूतस्य वरुणः । बिषधस्यस्य जावतः ॥ ५ ॥

पिबन्ति । मिषः । अर्यमा । तना । पूतस्य । वरुणः । बिऽसधस्यस्य । जाऽवतः ॥ ५ ॥

न केवलं मरुत एव सोमपातारः किंलितेऽपीत्याह । मिषः सर्वेषां स्वस्वकर्माणि प्रवर्तकत्वात्सखिमुतोऽर्यमां च वरुणो दुःखादीनां शत्रूणां वा वरिता निवारकः । एतन्नामकास्त्रयो देवास्तानां । ततमूर्याकुर्वन्ति तनं दशापवित्रं । सुपां सुकुमिति तुतीयाया अन्वादेशः । तनाकुदातः । तना पूतस्तु शोधितं विसधस्तु । सह तिष्ठन्त्येति सधस्तु स्नानं । द्रोककलशाधवनीयपूतभृदात्मनि भीषि स्नानानि यस्तु तत्तयोक्तं तादृशं जावतः सुत्वजनवंतमिमं सोमं पिबन्ति । द्वितीयाथै वयः ।

उतो त्वंस्य जोषमो इंद्रः सुतस्य गोमंतः । प्रातर्होतेव मत्सति ॥ ६ ॥

उतो इति । नु । अस्य । जोषं । आ । इंद्रः । सुतस्य । गोऽमंतः । प्रातः । होताऽइव ।

मत्सति ॥ ६ ॥

उतो अपि चंद्रः सुतस्मास्माभिरभिषुतस्तु गोमतो गव्यैर्मिषवतोऽस्तु । अन्वादेशः । पूर्ववदशापवित्रं पूतस्तु सोमस्तु जोषं पानरूपां सेवां प्रातः प्रातःसवने नु चिप्रमा मत्सति । मदि सुत्वादिषु । आभिमुख्येन सौति । यद्वा । सोममेवाकामयति । तच्च वृष्टांतः । होतिष यथा होता प्रातःसवने देवानभिधीति देवान् जीतुं वाभिवाहति । ॥ २८ ॥

कदन्विषंत सूरयस्तिर आप इव सिधः । अर्षेति पूतदंक्षसः ॥ ७ ॥

कत् । अत्विषंत । सूरयः । तिरः । आपःऽइव । सिधः । अर्षेति । पूतऽदंक्षसः ॥ ७ ॥

अभिर्मदस्ते वज्रवारं सुवेदानीनात्मानं धितर्कयति । सूरयः प्राज्ञा आप इवीदानीय तिरौ कवीद-

कानि तिर्यग्मच्छन्ति तदन्तिरक्षीयन्तयः संतः कत्कदात्विषन्त ॥ त्विष दीप्ती ॥ चन्तरिषि कदा दीपन्ति । किं त्विषः श्रुतां श्रोयका इतारका इमे मरुतः पूतदक्षसः शुद्धवक्त्राः संतः कदा वार्धन्ति । अक्षदीपं यच्च प्रत्यामच्छन्ति ॥

कञ्चो अद्य महानां देवानामवो वृणे । त्मना च दस्मवर्चसां ॥ ८ ॥

कत् । वः । अद्य । महानां । देवानां । अवः । वृणे । त्मना । च । दस्मऽवर्चसां ॥ ८ ॥

हे मरुतः महानां मंहनीयानां महतां वा त्वना चात्मनिवासंकरणीर्विनापि दक्षवर्चसां दर्शनीयतीजस्कानां अत एव देवानां योतिमानानां वो युष्माकमवः पावनं कत् कदाहं वृणे । संमधि ॥ वृह संभती । क्रियादिवः ॥

आ ये विश्वा पार्थिवानि पप्रथन्वोचना दिवः । मरुतः सोमपीतये ॥ ९ ॥

आ । ये । विश्वा । पार्थिवानि । पप्रथन् । रोचना । दिवः । मरुतः । सोमऽपीतये ॥ ९ ॥

ये मरुतः विश्वा विश्वानि पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि भूतजातानि दिवो युजोक्त्व रोचना रोचना-
नानि ज्योतींषि वा पप्रथन् सर्वेषु विचारितान्यकार्यैः ॥ प्रथ प्रथानि । अंतस्व चक्षुःश्रुतस्पर्शप्रचक्षदक्षुःकाशां । पा० ७. ४. ९५. । इत्यभ्यासस्वादादेशः । चक्षुःश्रुतस्पर्शमिति स्वरेण मध्योदात्तः ॥ तादृशाभ्यस्तो देवान् सोम-
पीतये सोमपानायाहमाह्वयामि ॥

त्यान्तु पूतदक्षसो दिवो वो मरुतो हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ १० ॥

त्यान् । नु । पूतऽदक्षसः । दिवः । वः । मरुतः । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १० ॥

हे मरुतो मितराविष एतन्नामका देवाः पूतदक्षसः परिशुद्धवक्त्रा दिवः स्तितवसा दीपमानान् । अह्ना ।
दिवो युजोक्त्वितान् । त्वांसान् प्रसिद्धान् वो युष्मासु चिमं ऊवे । आह्वयामि । किमर्थं । अक्षाक्षदीयस्व सोमस्य पीतये पानाय ॥

त्यान्तु ये वि रोदसी तस्तभुर्मरुतो हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ११ ॥

त्यान् । नु । ये । वि । रोदसी इति । तस्तभुः । मरुतः । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ११ ॥

ये मरुतो रोदसी आवापृथिवी वि तस्मिन् स्वभनेनिवात्यर्थं सखी चक्रुः । ते रोदसी स्वाधीने अकारुर्-
त्तर्षः । त्वांसान् सर्वतः प्रतिह्वान् चिममहं ऊवे । आह्वयामि । किमर्थं । अस्तेत्यादि ॥

त्यं नु मारुतं गुणं गिरिष्ठां वृषणं हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ १२ ॥

त्यं । नु । मारुतं । गुणं । गिरिऽस्थां । वृषणं । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १२ ॥

त्वं तं सर्वेषु विद्युतं गिरिष्ठां गिरिषु मेघेषु पर्वतेषु वा तिष्ठतं वृषणमुदकानां कामानां वा वर्षितारं
मारुतं मरुत्संबन्धिनं गुणं संघं ऊवे । विंदुरहमाह्वयामि । किं प्रयोजनं । अक्षाक्षदीयस्व सोमस्य पीतये
पानाय ॥ १२ ॥

आ स्वेति नवर्षं द्वितीयं सूक्तमागुप्तमिन्द्रं । तिरक्षीर्गामांगिरस अविः । तथा चानुक्रम्यते । आ त्वा नव
तिरक्षीरानुप्तमिति ॥ आभिन्नविकेषूक्तेषु तृतीयसवनेऽष्टावाक्या त्वा निर इति तृचो विकल्पिकोऽनुक्त्यः ।
सूच्यते हि । वार्धन्ति त्वा नायचिद्ध आ त्वा निरो रधीरिव । आ० ७. ८. इति ॥

आ त्वा गिरौ रधीरिवास्थुः सुतेषु गिर्वणः ।

अभि त्वा समनूयतेद्र वात्सं न मातरः ॥ १३ ॥

आ । त्वा । गिरः । रथीः ऽइव । अस्युः । सुतेषु । गिर्वणः ।

अभि । त्वा । सं । अनूषत । इंद्र । वत्सं । न । मातरः ॥ १ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीथिंद्र सुतेषु सोमेष्वभिपुतेषु सत्सु गिरोऽस्माकं सुतिष्वपवा वाचस्त्वा त्वामाबुः । अभिसुख्येन ग्रीष्मं तिष्ठति । तत्र दृष्टांतः । रथीरिव यथा रथवान्जथेन गच्छन्वीरः प्राप्य देशं चित्रं गच्छति तद्वदस्मानिरभिर्गतं त्वं त्वां सुतयोऽभिगच्छति । किं हे इंद्र अस्मादीया विरस्ता त्वामभिसख्य समनुवत । सम्यक् प्रव्यायते । सुवन्तीत्यर्थः ॥ नू खवने । कुटादिः । तस्य मुक्ति रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः । वत्सं न मातरः । यथा मातरो गावो वत्समभिसख्य इभारवादिशब्दं कुर्वति तद्वत् ॥

आ त्वा शुक्रा अचुच्यवुः सुतासं इंद्र गिर्वणः ।

पिवा त्वं स्यांधस इंद्र विश्वासु ते हितं ॥ २ ॥

आ । त्वा । शुक्राः । अचुच्यवुः । सुतासं । इंद्र । गिर्वणः ।

पिब । तु । अस्य । अंधसः । इंद्र । विश्वासु । ते । हितं ॥ २ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीथ हे इंद्र शुक्रा येषु पापेषु च दीप्यमानाः सुतासोऽस्मानिरभिपुताः सोमास्त्वा त्वामाबुच्यवुः । आगच्छंतु ॥ अचुच्य गतो । क्वचि वज्रं कंदसीति शपः सुः ॥ वतस्त्वमस्माभिर्दीप्यमान-
आंधसः सोमस्य भवदीयं मां न तु चित्रं पिब । तदेवोपपादयति । हे इंद्र विश्वासु सर्वासु दिव्ये ते त्वदर्थं सोमपुरोडाशादिहविर्हितं भवति ॥

पिवा सोमं मदाय कमिंद्र श्येनाभृतं सुतं ।

त्वं हि शश्वतीनां पती राजा विशामसि ॥ ३ ॥

पिब । सोमं । मदाय । कं । इंद्र । श्येनऽआभृतं । सुतं ।

त्वं । हि । शश्वतीनां । पतिः । राजा । विशां । असि ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं श्येनाभृतं ॥ इपहोर्मन्कंदसीति इकारस्य मकारः ॥ सुषोकाच्छ्वेनरूपया गायत्र्याहृतं सुतम-
भिपुतं सोमं मदाय हवीष्य पिब । कमिति पूरणः सुषोको वा । सुखेन सोमं पिब । विश्वतो हेती । हि यस्मात्त्वं शश्वतीनां पतीनां विशां मत्तयानां सर्वेषां देवतानां च पतिः पाकयिता स्वायसि भवसि तथा राजा स्वर्तयसा दीप्यमानश्चासि । अतस्त्वं पूर्वं सोमं पिबेति ॥

आभिप्रचिकेषूक्येषु तृतीयसवनेऽष्टावाक्यस्य शुधी हवं तिरच्या इति वैकल्पिकः कोट्टियः । सुधितं च । शुधी हवं तिरच्या आमुत्कर्षं शुधी हवं । आ० ७. ८. इति ॥

शुधी हवं तिरच्या इंद्र यस्त्वा सपर्येति ।

सुवीर्यस्य गोमतो रायस्पर्धि महौ असि ॥ ४ ॥

शुधि । हवं । तिरच्याः । इंद्र । यः । त्वा । सपर्येति ।

सुऽवीर्यस्य । गोऽमतः । रायः । पूर्धि । महान् । असि ॥ ४ ॥

हे इंद्र यस्त्वा त्वां सपर्येति । सपर्ययः कंटादिः । इधमिः परिचरति तादृशस्य तिरच्या इत्यनेन-
कर्त्तव्यं हवं सुधीमित्यद्विषयमात्रात् शुधि । शुधु । सुता च हे इंद्र त्वं सुवीर्यस्य गोमत्ववीर्योत्तमः यथाः

वीरि पुत्रे भवं वीर्यं । सुपुत्रस्य । नोमतो गवादिपुममती राघो धनस्य इति न पुत्रि । अक्षाम्पूरय । एतस्मान्मर्त्यं
कृत इत्यत आह । त्वं महान् गुणाधिको देवानां मेष्ठस्वसि । भवसि खलु ॥

इंद्रं यस्ते नवीयसीं गिरं मंद्रामजीजनत् ।

चिकित्विन्मनसं धियं प्रत्नामृतस्य पिप्पुषीं ॥५॥

इंद्रं । यः । ते । नवीयसीं । गिरं । मंद्रां । अजीजनत् ।

चिकित्विऽमनसं । धियं । प्रत्नां । अमृतस्य । पिप्पुषीं ॥५॥

हे इंद्रं यो यजमानो नवीयसीं नवतरां पुनःपुनःक्रियमाणांतया मंद्रो मदकरीं गिरं कुतिलचर्यां वाचं
ते त्वदर्शनजीजनत् उदपीपदत् । अकार्वीदित्यर्थः । तस्मै सोमे त्वं प्रत्नां पुरातनमृतस्य सात्वस्य संबंधि । यद्वा ।
तृतीयार्थे षष्ठी । सखेन पिप्पुषीं प्रवृद्धं ॥ लिट्युक्तेति प्यायतेः पीभावः ॥ तादृशं चिकित्विन्मनसं । कित
ज्ञाने । कृसी रूपं । अकारस्वकारम्हांदसः ॥ चिकित्वांसि ज्ञातानि सर्वेषां हृदयानि यथेति । अमायया
क्रियमाणं यत्तव रक्षणं सर्वेषां हृदयं प्रज्ञापयतीति तदतीन्द्रियार्थदर्शकं धियं रचयामास तस्मै कुरु ॥ ३० ॥

तमुं वृषाम् यं गिरं इंद्रमुक्थानि वावृधुः ।

पुरुण्यस्य पौंस्या सिषासंतो वनामहे ॥६॥

तं । ऊं इति । स्तवाम् । यं । गिरं । इंद्रं । उक्थानि । ववृधुः ।

पुरुणि । अस्य । पौंस्या । सिषासंतः । वनामहे ॥६॥

अथयः परस्परमाजः । तं पूर्वोक्तलक्षणं । उ इत्यवधारणे । तमेवं स्तवाम् । कुतिभिः कुमः । यमिंद्रं
गिरोऽस्माकं कुतय उक्थानि शस्त्राणि च वावृधुः प्रार्थयन् तं कुमः । ततो वयमस्मिंश्च पुरुणि वरुणि
पौंसाः वीर्याणि सिषासंतः ॥ षण् संभ्रम्य । सगीडभावपक्ष आले कृते सगोतिरेन इति साहित्यिकं वत् ॥ तानि
वीर्याणि संभ्रमिच्छतो वनामहे । तमिंद्रं कुतिभिः संभ्रजामहे ॥

एतो न्विंद्रं स्तवाम् शुद्धं शुद्धेन साम्ना ।

शुद्धैरुक्थैर्वीवृधांसं शुद्ध आशीर्वान्ममहु ॥७॥

एतो इति । नु । इंद्रं । स्तवाम् । शुद्धं । शुद्धेन । साम्ना ।

शुद्धैः । उक्थैः । ववृधांसं । शुद्धः । आशीऽवान् । ममहु ॥७॥

अथेतिहासमाचरति । पुरा क्विंद्रो वृषादिकानसुरान्दत्त्वा ब्रह्महत्यादिदोषेणात्मानमपरिशुद्धमित्यमन्यत ।
ततस्तद्दोषपरिहारार्थं च ऋषीन्वोचत् । अपूर्तं मां शुद्धदीयेन साम्ना शुद्धं कुरुतेति । ततस्तै च शुद्धत्वादिकेन
साम्ना शस्त्रैश्च परिशुद्धमकार्षुः । पश्चात्पूतार्थेन्द्रयागादिकर्माणि सोमादीनि हवींषि प्रादुरिति । एवोऽर्थः
शास्त्रायनक्रमादयि प्रतिपादितः । इंद्रो वासुरान्दत्त्वापूत इवामिधोऽभवत् । सोऽस्माकयत शुद्धमेव मा संतं
शुद्धेन साम्ना सुचुरिति । स ऋषीन्ब्रवीत् कुत मेति । तत अथयः सामापन्न । तेनासुब्रमेतो न्विंद्रमिति ।
मतो वा इंद्रः पूतः शुद्धो मेधोऽभवदिति ॥ तत्रा वाक्सा ऋषोऽयमर्थः । अथयः परस्परं ब्रूवति । नु चिप्र-
मेतो । नञ्प्रतिषेधः । आनत्य च शुद्धेन शुद्धत्वादिकेन साम्ना तत्रा शुद्धैः शुद्धितुमिच्छन्तः शस्त्रैश्चेंद्रं शुद्धमपापिनं
कृत्वा स्तवाम् । कुथाम् । ततः सामशस्त्रैश्च वावृधांसं पापराहित्येन वर्धमानं तमिममिंद्रं शुद्धो दद्यापविषे-
वाशीर्वानामवब्रूवान् ब्रह्मादिभिः ॥ इंद्रसीर इति अनुषो वत् ॥ तादृशः सोमो मनसु । इंद्रं माद्वत्तु ॥
माद्वत्तिऽहांदसः कुः ॥

॥ इन्द्रं शुद्धो न आ गहि शुद्धः शुद्धाभिरुतिभिः ।

शुद्धो रयिं नि धारय शुद्धो ममजि सोम्यः ॥ ८ ॥

इन्द्रं । शुद्धः । नः । आ । गहि । शुद्धः । शुद्धाभिः । उतिभिः ।

शुद्धः । रयिं । नि । धारय । शुद्धः । ममजि । सोम्यः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र शुद्धोऽकादीधिः सामभिः शस्त्रैश्च परिशुद्धस्त्वं नोऽस्मान्मा गहि । आगच्छ । शुद्धाभिरुतिभिः । उतयो ममजः । अर्चति सर्वत्र गच्छतीति वा । तेषां सामभिः शस्त्रैः परिशुद्धः । तैर्ममजिः सह शुद्धः पापरहितस्त्वमा गहि । आगत्य च शुद्धस्त्वं रयिं अन्नमन्त्रासु नि धारय । नितरां खापय । किंच शुद्धस्त्वं च सोम्यः सोमाहो भूत्वा ममजि । सोमेन माय ॥ मदी इयं । लोटि वज्रं वन्द्यतीति शयः दुः ॥

॥ इन्द्रं शुद्धो हि नो रयिं शुद्धो रत्नानि दाशुषे ।

शुद्धो वृषाणि जिघ्रसे शुद्धो वाजं सिसाससि ॥ ९ ॥

इन्द्रं । शुद्धः । हि । नः । रयिं । शुद्धः । रत्नानि । दाशुषे ।

शुद्धः । वृषाणि । जिघ्रसे । शुद्धः । वाजं । सिसाससि ॥ ९ ॥

हे इन्द्र शुद्धः । हिरण्यधारणे । शुद्ध एव त्वं रयिं धनं नोऽस्माभ्यं प्रयच्छ । तथा शुद्धस्त्वं दाशुषे इविर्दत्तवती यजमानाय रत्नानि रमणीयानि धनादीनि च देहि । ततः शुद्धः पापरहितस्त्वं वृषाणां पापवृत्तान् कर्मविप्रकारिणः शत्रून् पापानि वा जिघ्रसे । इति । ततः शुद्धः शत्रुहन्तदोषपरिहारायाकादीधिः सामभिः शस्त्रैः परिशुद्धस्त्वं वाचमन्नमन्त्रासु सिसाससि । प्रदातुमिच्छसि । यदा यदा शत्रून् इह्यां तदा तदा शुक्लत्पादकैः सामभिः शस्त्रैश्च यूयं मां परिशुद्धं कुरुतेत्यस्माभ्यमन्नं दातुमिच्छसीत्यर्थः ॥ ३१ ॥

॥ अस्मा इतिविप्रश्रुतं तुतीयं सूक्तं । अथानुक्रम्यते । अक्षी शैका युतापो वा मादतस्त्रीह्रुमं चतुर्थी विराट् क्तिष्वासीति मादतः पादः परेन्द्रावाहस्येति । युतापोको मरुतां पुत्र क्तिष्वाक्षीरक्षीर्मांमविरक्षी वा । चतुर्थी विराट् । शिष्टास्त्रिह्रुमः । इन्द्रो देवता । इत्यामि वो मरुत इति पादो मरुदेवत्वः । अथ इत्येव इतिवा सिन्द्रानुहस्यतिदेवताका ॥ सूक्तविनिर्धोवो विगादवन्तवः ॥

अस्मा उवाप्त आतिरन्त याममिन्द्राय नक्तमूर्म्याः सुवाचः ।

अस्मा आपो मातरः सप्त तस्युर्नृभ्यस्तराय सिंधवः सुपाराः ॥ १ ॥

अस्मै । उवाप्तः । आ । अतिरन्त । यामं । इन्द्राय । नक्तं । ऊर्म्याः । सुउवाचः ।

अस्मै । आपः । मातरं । सप्त । तस्युः । नृभ्यः । तराय । सिंधवः । सुउपाराः ॥ १ ॥

इन्द्रसामर्थ्याग्नीता उवस उपःकाका अक्षी पूर्वोक्तशुद्धोपिताथिन्द्राय यामं स्वस्वमन्नमातिरन्त । तिरतिर्वर्धनकर्मा । समन्तादुपवर्धत । यथा पूर्वसुवर्धति तथेदानीमप्यस्मा उवता अमवन् । तथोर्म्याः ॥ राक्षिणमितत् । अ नतिप्रापययोः । अतीक च । उ० ४. ४४. इति मिमन्त्रयः । मये वन्द्यतीति यत् ॥ सर्वैरभिर्नतव्याः । राक्षी हि सर्वे स्वनिवासं गच्छति । स्वनिजचम्रातिहेतुमुता राक्षसः । नक्तमपरराक्षिकाणि सुवाचः श्रोमन्वाचो भवति । तस्मिन् काके हि सर्वे वेदाध्यवसादीनि कुर्वन्ति । तस्मात्काकाकाचोऽभवन् । इन्द्रोऽनुब्रावति वेदाद्यनुमति विरता अभवन् । तथायः ॥ आप्ता आप्ता ॥ सर्वतो आप्ता मातरो भवतां पिनीजः सप्त सप्तसंज्ञाकाः सिंधवः कादमाया मवावा नक्तः । यदा । सर्ववल्लीकाः सिंधवः हरितः । ताकामावरकाकाहिर्ननोत्पादित्वाइका इन्द्राय शुभकारण मनुयावां सुक्षिन् तरवार्यं सुपाराः श्रोमन्पाराः सुक्षिन् तर्तुं चोर्मां अभवन्तिमर्त्यः ॥

अतिविद्धा विधुरेणा चिदस्त्रा चिः सप्त सानु संहिता गिरीणां ।

न तदेवो न मर्त्यस्तुतुर्याद्यानि प्रवृद्धो वृषभश्चकार ॥ २ ॥

अतिऽविद्धा । विधुरेण । चित् । अस्त्रा । चिः । सप्त । सानु । संऽहिता । गिरीणां ।

न । तत् । देवः । न । मर्त्यः । तुतुर्यात् । यानि । प्रऽवृद्धः । वृषभः । चकार ॥ २ ॥

विधुरेण ॥ वर्णव्यत्ययः ॥ चिदप्यर्थः । विधुरेणासहायेनाप्यस्त्रा ॥ असु विपणौ । ताच्छीलिकमुत् । शत्रुविपण-
श्रीक्षेत्रेन्द्रक । यद्वा । अस्त्रास्त्रेण वक्ष्येण । चिः सप्तैकविंशतिसंख्यानि संहिता संहिताव्येक्य संघीभूतानि गिरीणां
सप्तानां पर्वतानां सानु सानुव्यतिविद्धानि । अतीत्य ताडितानि । सप्त मुक्तो प्रसपातस्यानि भित्त्वागमद्विषयः ।
अथ तैत्तिरीयकं ब्राह्मणं । दर्भपिबूजमुद्धृत्य सप्त गिरीन् भित्त्वा तमहसिन्वादि । तै० सं० ६. २. ४. ३. । तस्मिंश्च
तप्तानि सानुभिदनादोमि कर्माणि देव इन्द्राद्यतिरिक्तो देवो मर्त्यो मनुष्यो वा न तुतुर्यात् । न तरेत् । तथा
कर्तुं न शक्नोतीत्यर्थः ॥ तु प्रवणतरणयोः । लिङि च्छादसः शपः झुः । वज्रं छंदसीत्युत् । यद्वा । तुर त्वरणे
वीहोत्यादिकः ॥ प्रवृद्धः सोमपाणिन बलेन वा प्रवृद्धो वृषभः कामानामुदकानां वा वर्षक इन्द्रो यानि कर्माणि
चकार कृतवान् तानि देवो मनुष्यो वा न तथा कर्तुं शक्नोतीत्यर्थः ॥

इंद्रस्य वज्रं आयसो निर्मिष्ट इंद्रस्य बाह्णोर्भूयिष्ठमोजः ।

शीर्षेच्छिंद्रस्य क्रतवो निरेक आसन्नेषंत श्रुत्या उपाके ॥ ३ ॥

इंद्रस्य । वज्रः । आयसः । निऽमिष्टः । इंद्रस्य । बाह्णोः । भूयिष्ठं । ओजः ।

शीर्षेन् । इंद्रस्य । क्रतवः । निरेके । आसन् । आ । ईषंत । श्रुत्यै । उपाके ॥ ३ ॥

उक्तगुणस्मिंश्च वज्रं आयसोऽयसा निर्मितः । अयोमय इत्यर्थः । स वज्र इंद्रेण स्वहस्ते निर्मिष्टः संमिश्रो
ऽत्यंतं संबद्धः कृतः । अत एवेंद्रस्य बाह्णोर्भूययोर्भूयिष्ठं वज्रतममोवो वीर्यमस्ति । तथा निरेके ॥ निपूर्वाङ्गि-
अतिर्वा निपूर्वादेर्तेर्वेति संदेहादनयग्रहः ॥ निर्गमने यदा युद्धार्थमिन्द्रो निर्गच्छति तदानीमिन्द्रस्य शीर्षे-
च्छिरसि क्रतवः कर्माणि शिरस्त्राणनिधानादीनि । यद्वा । शिर इति गन्धप्रभृत्यूर्ध्वमंगमुच्यते । तच्चत्वाभ्याम-
शिर्षा दर्शनप्रेरणादीनि कर्माणि भवन्ति । तथासन् ॥ आसन्नासन्नादेशः ॥ आसौ च यानि कर्माणि युद्धार्थं
वाजिनो गजान् संग्राहयित्वादीनि भवन्ति । किंच श्रुति संग्रामाय निर्गच्छतोऽनुशासत इंद्रस्य वाक्यश्रवणार्थं
सर्व उपवीषिनो मृत्या उपाकेऽतिष्ठ एवंत । अयमिन्द्रोऽस्मान् कुच कुच कार्ये नियोज्यतीक्ष्णितेन मनसा तदंतिके
समंतादागच्छति ॥ ईष गतिहिंसादर्शनेषु भौवादिकः ॥

मर्त्ये त्वा यज्ञियं यज्ञियानां मर्त्ये त्वा च्यवनमच्युतानां ।

मर्त्ये त्वा सत्त्वनामिंद्र केतुं मर्त्ये त्वा वृषभं चर्षणीनां ॥ ४ ॥

मर्त्ये । त्वा । यज्ञियं । यज्ञियानां । मर्त्ये । त्वा । च्यवनं । अच्युतानां ।

मर्त्ये । त्वा । सत्त्वनां । इन्द्र । केतुं । मर्त्ये । त्वा । वृषभं । चर्षणीनां ॥ ४ ॥

इतदादयः प्रत्ययाः । हे इन्द्र त्वा त्वा यज्ञियाणां यज्ञार्हाणां देवानामपि यज्ञियं पुरसादेव यज्ञार्हमिति
मर्त्ये । अच्युते । तथा त्वा त्वामच्युतानां अतिरहितानांमपि पर्वतानां च्यवनं आचयितारं वक्ष्येय विभेदक-
मिति मन्त्रे । जानामि । यद्वा । अच्युतानां वक्षेय आचयितुमशक्यानां वक्षिणां वीराणामपि स्ववक्षेण विद्वा-
ययितारमिति ज्ञेयं । किंच हे इन्द्र सत्त्वनां ॥ वष संमत्नी । क्वाणि ॥ संमजमानानां मंडानां केतुमुच्छ्रितमिति
मन्त्रे । यद्वा । सत्त्वनां कुतिमिर्ह्यभिर्षी संमज्जनां-यद्वा केतुमात्मनः प्रक्षापकं तेषां पूजनीयमिति वा मन्त्रे ।
तथा त्वा त्वा चर्षणीनां मनुष्याणां वृषभमभिमतकचवर्षकमिति मन्त्रे । जानामि ॥

आ यज्ञं वाहोर्दिधु धत्से मदच्युतमहये हंतवा उ ।

प्र पर्वता अनंतं प्र गावः प्र ब्रह्मणो अभिनक्षत इद्रं ॥५॥

आ । यत् । यज्ञं । वाहोः । इद्रं । धत्से । मदच्युतं । अहये । हंतवै । ऊं इति ।

प्र । पर्वताः । अनंतं । प्र । गावः । प्र । ब्रह्मणः । अभिनक्षतः । इद्रं ॥५॥

हे इद्रं वाहोर्वक्षमायुधं । कीदृशं । मदच्युतं प्रपुणां मदस्य आवधितारं यद्यदा धत्से आदधासि । किमर्थं । अहयेऽहिनामानमसुरं मेघं वा हंतवै । उ इत्यवधारणे । हंतुमेव । किंच यदा वेद्रेणाहिनामकेऽसुरे इति सति पर्वता अगदापूरका मेघाः प्राणवन्तः ॥ गु शब्दे ॥ प्रकर्षेणाशब्दयन् । यदा वा गावसांस्थानुदक्षानि च प्रकर्षेण ध्वनिमकुर्वन् । उदक्षान्यध्वनयन्निव च याजुषो निगमः । यददः संप्रयतीरहावनदता इति तस्यादा नयो नाम स्त । अष० ३. १३. १. तै० सं० ५. ६. १. २. इति । तुरीयः पादः परोक्षः । तदानीमभिनक्षत अभित इद्रं क्षुतिभिर्हविर्भिर्वक्षतो ब्रह्मणो ब्रह्मणा इद्रं पर्यचरन् । यदा । ब्रह्मणः । बृह वृषी ॥ प्रपुष्ताः पर्वतादय इद्रमनुवसिति ॥ ३२ ॥

तमु एवाम् य इमा जजान विश्वा जातान्यवराण्यस्मात् ।

इंद्रेण मिचं दिधिषेम गीर्भिरुपो नमोभिर्वृषभं विशेम ॥६॥

.तं । ऊं इति । स्तवाम् । यः । इमा । जजान । विश्वा । जातानि । अवराणि । अस्मात् ।

इंद्रेण । मिचं । दिधिषेम । गीःऽभिः । उपो इति । नमःऽभिः । वृषभं । विशेम ॥६॥

परस्परं स्रोतार आजः । तमु तमेवेद्रं वयं संहत्य स्वाम । स्रोचं करवाम । य इद्रं इमेमानि भूतानि जजान जनयामास । तस्मादस्मादिंद्रादेव विश्वा विश्वानि सर्वाणि वसुजातानि सर्वाणि वर्गति वावराण्यवराणां नामानि पञ्चाङ्गवानि भवन्ति । तेनानेन्द्रेण वयं गीर्भिः क्षुतिभिर्मिचं । कुप्रभावप्रत्ययेन निर्देशः । मेघो दिधिषेम् ॥ धिष धारण इति धातुं केषिद्ब्रूति ॥ यदा । मिचं ॥ ह्रांसमेकवचनं ॥ वयमिंद्रेण सह मिचाणि सुहृदो भवेमेति गोर्मिरिंद्रं शब्दयेम् ॥ धिष शब्दे । जीहोत्यादिकः । अच सत्येन द्विविकरणता सुच शब्द ॥ ततो नमोभिः क्रियमाणीर्गमस्कारिर्दोयमानिर्हविर्भिर्वा वृषभं कामानां वर्षकमिंद्रमुपो विशेम । अस्मादभिमुखमेव कुर्याम ॥

वृषस्य त्वा श्वसथादीर्षमाणा विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः ।

मरुद्भिरिद्रं सख्यं ते अस्त्येमा विश्वाः पृतना जयासि ॥७॥

वृषस्य । त्वा । श्वसथात् । ईर्षमाणाः । विश्वे । देवाः । अजहुः । ये । सखायः ।

मरुतऽभिः । इद्रं । सख्यं । ते । अस्तु । अर्थः । इमाः । विश्वाः । पृतनाः । जयासि ॥७॥

हे इद्रं तव ये विश्वे देवाः प्राक् सखायः संयामे सखित्वं कुर्यामेति मिचास्त्वमवन् ते सर्वे देवा वृषस्य वृषासुरस्य श्वसथात् ॥ असेरीणादिकोऽवप्रत्ययः ॥ सर्वानागच्छतो बृहद्वा तेषां भीत्युत्पादनाय वृषासुरः श्वसमकार्षीत् । श्वासाङ्गीताः संतः अत एवेयमाणाः सर्वतः पञ्चायमानास्त्वा त्वामजङ्गः । संयामे त्वत्तवन्तः । एवं सति हे इद्रं मरुद्भिः सह सख्यं सखिभावसौ तवास्तु । ये मरुतस्त्वां न परित्वजंति तेः सहिति । अचामंतरमिमा विश्वाः पृतनाः प्रपुसेना जयासि । स्वसेनाभिभवसि । अनेन वृषस्य तमिंद्रमाह । अचिंद्रो ये वृषं हविः क्षत्रित्वादि ब्राह्मणमनुसंधियं । ऐ० ब्रा० ३. २०. ॥

चिः षष्टिस्त्वा मरुतो वावृधाना उसा इव राशयो यज्ञियासः ।

उप त्वेमः कृधि नो भागधेयं नृषं त एना हविषा विधेम ॥८॥

चिः । षष्टिः । त्वा । मरुतः । ववृधानाः । उसाःऽइव । राशयः । यज्ञियासः ।

उप । त्वा । आ । इम् । कृधि । नः । भागुधेयं । शुष्मं । ते । एना । हविषा । विधेम ॥ ८ ॥

प्रसंवादेतावन्तो मरुतः सहाया अभवन्नित्याह । हे इंद्र चित्रयः ॥ असः सुपां सुनुमिति सुः ॥ षष्टिच्युत्तर-
संख्याका मरुतः । ते च तैत्तिरीयक ईहकुन्वाहकुत्वादिना । तै० सं० ४. ६. ५. ५. । नवसु गणेषु सप्त सप्त निपा-
दिताः । तथादितः पंच गणाः संहितायामाचर्यते । स्वतवांस प्रघासी च सांतपनश्च गृहमेधी च क्रीडी च
शाकी चोजीवी । वा० सं० १७. ८५. । इति खिलिकः षष्ठो गणः । ततो धुनिश्च ध्वांतश्चेत्यावास्त्रयोऽरक्षे
ऽनुवाक्याः । तै० आ० ४. २४. । इत्थं त्रयः षष्टिसंख्याका उसा इव राशयो गाव इव संघीभूतास्ते त्वां वानुधानाः
स्ववलेन वर्धितवन्तः । ते मरुतो यज्ञियासो यज्ञार्हा अभवन् । तं मरुतसहस्रमिंद्रं त्वा त्वां वयमेमः । उपग-
च्छामः । ततस्त्वं नोऽस्मभ्यं भागधियं भवनीयं धनं कृधि । कुब । पश्चादयमप्येनैरेण सोमणश्चणेन हविषा ते
तुभ्यं शुष्मं शत्रूणां शोषकं वनं विधेम ॥ विध विधाने ॥ विदध्मः । कुर्म इत्यर्थः ॥

तिग्ममायुधं मरुतामनीकं कस्त इंद्र प्रति वज्रं दधर्ष ।

अनायुधासो असुरा अदेवाश्चक्रेण ताँ अप वप ऋजीषिन् ॥ ९ ॥

तिग्मं । आयुधं । मरुताँ । अनीकं । कः । ते । इंद्र । प्रति । वज्रं । दधर्षे ।

अनायुधासः । असुराः । अदेवाः । चक्रेण । तान् । अप । वप । ऋजीषिन् ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते तव स्वभूतं तिग्मं तीक्ष्णमायुधं । आयुधतेऽनेनित्वायुधं धनुः । तव मरुतां त्रयः षष्टिसंख्यानां
त्वत्सहायानामनीकं संघं ते त्वदीयं वज्रं च कः को वा देवो मनुष्यो वा प्रति दधर्ष । प्रतिकूलमभिभवति ।
अभिमानुको नास्तीत्यर्थः ॥ ध्रुव प्रसहने । आ धृवाद्वा । धा० ३४. । इति विभाषितणिच् । तदभावे लिटि रूपं ॥
अत एवायुधासो धनुरायायुधवर्जिता अदेवा देववर्जिता देवद्विषो येऽसुराः संति हे ऋजीषिन् ।
अपार्जितोऽभिपुत्रः सोम ऋजीषं । तद्विंद्रं तानसुरांचक्रेण चक्रसमानवीर्येण चक्ररूपेण वज्रेण वाप वप ।
अपगतान् कुब । अपनुदेत्यर्थः ॥

मह उपायं तवसे सुवृक्तिं प्रेरय शिवतमाय पश्वः ।

गिर्वाहसे गिर इंद्राय पूर्वीर्धेहि तन्वे कुविदंग वेदत् ॥ १० ॥

महे । उपायं । तवसे । सुऽवृक्तिं । प्र । ईरय । शिवऽतमाय । पश्वः ।

गिर्वाहसे । गिरः । इंद्राय । पूर्वीः । धेहि । तन्वे । कुवित् । अंग । वेदत् ॥ १० ॥

हे सोतः महे महति गुह्यदयाय वलिनोब्रूयाय तवसे ॥ तु इति धातुर्वृद्धयः ॥ प्रवृद्धाय शिवतमाय कल्पा-
यातमार्थेन्द्राय सुवृक्तिं शोभनां कुतिं प्रेरय । बोदय । कुब । किमर्थं । पश्वः पशोः । द्विपाञ्चतुष्पाञ्च । पशोर्म-
माकादीषाय गवे वा । यदा पशोरतीन्द्रियार्थं द्रष्टुर्मम धनादिकं दातुं गवे सुखादिकं प्रदातुमिन्द्राय कुतिं
प्रेरय । एतदेवाह । हे सोतः गिर्वाहसे गोभिः कुतिभिश्चक्ष्माणां चिंद्राय पूर्वीर्बद्धीर्गिरः कुतीर्धेहि । कुब । ततः
० स इंद्रकान्ति । तजोति कुलमिति तनूस्तनयः । तस्मै पुत्राय स्वशरीरायात्मने वा कुवित् । बङ्गनामेतत् । बङ्ग
धनमंग चित्रं वेदत् । संभयतु । ददातु ॥ विदू नामि । निव्यङ्गमः । कुविच्छब्दयोमादनिघातः ॥ ३३ ॥

उक्थवाहसे विभ्वं मनीषां दुष्णा न पारमीरया मदीनां ।

नि स्पृश धिया तन्वि श्रुतस्य जुष्टतरस्य कुविदंग वेदत् ॥ ११ ॥

उक्थऽवाहसे । विऽभे । मनीषां । दुणा । न । पारं । ईरय । नदीनां ।
नि । स्पृश । धिया । तन्वि । श्रुतस्य । जुष्टतरस्य । कुवित् । अंग । वेदत् ॥ ११ ॥

हे सोतः उक्थवाहस उक्थः सोषशस्त्रादिभिर्दह्यमानाय अंत एव विभे महति यदा प्रवृणाममिमविष
रंद्राथंद्रार्थं मनीषां मनस ईशां सुतिमीरय । प्रेरय । तत्र दृष्टांतः । दुणा न यथा नाविको नदीनां नदमा-
नानां सरितां पारं तीरं प्रति पथिकं दुणा नावा प्रापयति तर्द्दिंद्रं प्रति सुतिं गमयेति । किं नि स्पृश
नितरां धनं स्पृशय गमय तन्वात्मानि पुषे वा । कीदृशं । श्रुतस्य सर्वेष विभ्रुतस्य प्रसिद्धस्य जुष्टतरस्तीत्यर्थं
प्रीणयितुं रंद्रस्य स्वभूतं । धनं धिया लदीयया सुत्वा कर्मणा वात्मानं गमय । ततस्त्वयाभिपुत रंद्रः कुविद्वज्ज
धनं शिप्रं वेदत् । संभयतु । ददातु ॥

तद्विविद्धि यत् इन्द्रो जुजोषत्सुहि सुष्टुतिं नमसा विवास ।

उप भूष जरितर्मा रुवण्यः आवया वाचं कुविदंग वेदत् ॥ १२ ॥

तत् । विविद्धि । यत् । ते । इंद्रः । जुजोषत् । सुहि । सुऽस्तुतिं । नमसा । आ । विवास ।

उप । भूष । जरितः । मा । रुवण्यः । आवय । वाचं । कुवित् । अंग । वेदत् ॥ १२ ॥

हे अस्मिन् तत् सोमादिहविः सोषं वा विविद्धि । आपय । तानींद्रार्थं कुर्वित्वर्थः । ते तव स्वभूतं यद्विः
सोषं वेद्रो जुजोषत् स्वीकुर्यात् तत्पुत्रः । जुषी प्रीतिसेवनयोः । शिटि शपः सुः । अडागमः । अंदासत्वाभाभ-
सस्तेति गुणप्रतिषेधाभावः ॥ हे सोतः सुष्टुतिं सुसुतिं । शोभमाना सुतिर्यस्य स तथोक्तः । तादृशमिंद्रं सुहि ।
तथा नमसा सोषेण हविषा वा आ विवास । रंद्रमाभिमुख्येन परिचर । विवासतिः परिचरणकर्म । सोटि
रूपं ॥ हे जरितः सोतः उप भूष ॥ भूष अलंकारे । अलंकृतो भव । मा रुवण्यः । धनाभावात्मा भवयः । मा
रोदीरित्वर्थः । धनागमने कारणाभाह । हे सोतः वाचं सुतिमिंद्रं आवय । आपय । ततस्त्वया सुत इंद्रसुभं
कुविद्वज्ज धनं शिप्रं प्रयच्छतु ॥

पृथ्व्यदहगतेषूक्षिषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिषस्तेऽव द्रप्स इति तृचः । सूचितं च । अथ द्रप्सो अंशुम-
तीमतिष्ठति तिस्रोऽष्टा म रंद्रमिति निखमेकादिकं । आ० ८. ३. इति ॥

अव द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठदियानः कृष्णो दशभिः सहस्रैः ।

आवत्समिंद्रः शय्या धर्मतमप खेहितीर्नृमणा अधत् ॥ १३ ॥

अव । द्रप्सः । अंशुऽमतीं । अतिष्ठत् । इयानः । कृष्णः । दशऽभिः । सहस्रैः ।

आवत् । तं । इंद्रः । शय्या । धर्मतं । अप । खेहितीः । नृऽमनाः । अधत् ॥ १३ ॥

अवेतिहासमाचक्षते किञ्च । कृष्णो नामासुरो दशसहस्रसंखीरसुरैः परिवृतः सप्रंशुमतीनामधियाच
नवासीरेऽतिष्ठत् । तत्र तं कृष्णमुदकमध्ये स्नितमिंद्रो बृहसतिना सहागच्छत् । आगत्य तं कृष्णं तस्मान्पु-
रांश्च बृहसतिसहायो जघामेति ॥ केचिदन्वया वदन्ति । तेषां कथा हेतुः । द्रप्स इत्युदककयोऽभिधीयते च तु
सोमो द्रप्सश्चक्षंद । अ० १०. १७. ११. । इत्यादिषु सोमपरस्मिन्नोक्तत्वात् । एतत्पदमाश्रित्वाऽऽ । अपमन्त्र तु
देवेभ्यः सोमो वृषभयार्दितः । नदीर्मंशुमतीं नामाभतिष्ठत्कुञ्जमिति ॥ तं बृहसतिरैकेन सोऽभ्यधातुचक्षुः सह ।
योत्स्वमानं सुसंख्यैर्मद्विर्विधायुधैः ॥ इहा तागायतः सोमः स्वयमेव अवस्थितः । मन्वानो वृषभाघातं
विचांसुमरिणेनया ॥ अवस्थितं धनुर्धर्मं तनुवाच बृहसतिः । मन्वत्परिरथं सोमं प्रहि देवान्पुनर्विभो ॥ सो
ऽप्रवीणमिति तं शक्य जीवंसेव वचाह्वयो । इयाच देवानादाय तं पपुर्विधिवत्सुराः । वज्रुः पीत्वा च इत्यतर्ना
समरे जघतीर्नय । तद्व द्रप्स इत्यस्मिन् पुषे सर्वं निवर्त्तते ॥ अ० ६. ९१-९२५ ॥ एतद्वर्णनं कादरणीयं
भवति ॥ एषोऽर्थः क्रमेणार्थं वक्ष्यते । तथा चास्मा अचोऽयमर्थः । द्रप्सः । द्रुतं करति नञ्कृतीति द्रप्सः ॥

पुषोदरादिः । द्रुतं गच्छन् दशभिः सहस्रैर्दशसहस्रसंख्यैरसुरैरिवायः कृण्व एतन्नामकोऽसुरोऽनुमती नाम नदीमवातिष्ठत् । अवतिष्ठति । ततः शब्दा कर्मणा प्रज्ञानेन वा धर्मतमुदक्षांतरवच्छ्रुतं यदा जगन्नीतिकरं शब्दं कुर्यात् तं कृष्णमसुरमिन्द्रो मन्त्रिः सहावत् । प्राप्नोत् । पश्चात् कृष्णमसुरं तस्मानुचरांश्च हतवानिति वदति । नुमसा नुमु मनो यच्छ सः । यदा । कर्मणेतुष्पुत्विस्त्वैकविधं मनो यच्छ स तथोक्तः । तादृशः सन् स्नेहिताः । स्नेहतिर्वधकर्मसु पठितः । सर्वस्य हिंसिषीत्यस्य क्षेपा अपाधत् । अपधानं हननं । अवधीदित्यर्थः । अप स्नेहिति नुमसा अपद्रा इति च्छंदोगाः पठति । सा० सं० १. ४. १. ४. १. । तस्मानुचरान् हत्वा तं द्रुतं गच्छन्तमसुरमपाधत् । हतवान् ॥

द्रुप्तमपश्यं विषुणे चरंतमुपहरे नद्यो अंशुमत्याः ।

नभो न कृष्णमवतस्थिवांसमिष्यामि वो वृषणो युध्यतांजौ ॥ १४ ॥

द्रुप्तं । अपश्यं । विषुणे । चरंतं । उपहरे । नद्यः । अंशुऽमत्याः ।

नभः । न । कृष्णं । अवतस्थिऽवांसं । इष्यामि । वः । वृषणः । युध्यत । आजौ ॥ १४ ॥

तुरीयपादो मावतः । मवतः प्रति यदाक्यमिन्द्र उवाच तदत्र कीर्त्यते । हे मवतः द्रुप्तं द्रुतगामिनं कृष्णमद्रुमपञ्चं । अदर्शं । कुप वर्तमानं । विषुणे विष्वगंचने सर्वतो विद्युति देशे । यदा । विषुणो विषमः । विषमे परैरहस्ये गुहाकूपे देशे । चरंतं परितो गच्छंतं । किंचानुमत्वा एतन्नामिकाया नद्यो नद्या उपहरेऽन्तं ब्रूयन्नामि नभो न नभसि यथादित्यो दीप्यते तद्वत्तत्र दीप्यमानमवतस्थिवांसमुदक्षांतरवस्थितं कृष्णमेतन्नामकमसुरमपञ्चं । तस्मिन्पृष्ठे सति हे वृषणः कामानामुदकानां वा सेतारो मवतः वो युष्मान् युद्धार्थमिष्यामि । अहमिच्छामि । ततो यूयं तमिमं कृष्णमाजौ । अजंति गच्छन्तश्च योद्धार आयुधानि प्रेषयन्तीति वाजिः संपातः । तस्मिन्पृष्ठतः । संहरत । वाक्यभेदादनिघातः । केचिदिष्यामि वो मवत इति पठति । तत्र हे मवतः वो युष्मानिच्छामोत्यर्थो भवति ॥

अथ द्रुप्तो अंशुमत्या उपस्थेऽधारयत् त्वं तिलिषाणः ।

विशो अदेवीरभ्याऽचरंतीर्बृहस्पतिना युजेद्रः ससाहे ॥ १५ ॥

अथ । द्रुप्तः । अंशुऽमत्याः । उपस्थे । आधारयत् । त्वं । तिलिषाणः ।

विशः । अदेवीः । अभि । आऽचरंतीः । बृहस्पतिना । युजा । इंद्रः । ससाहे ॥ १५ ॥

अथात्र द्रुप्तो द्रुतगामी कृष्णोऽनुमत्वा नद्या उपस्थे समीपे तिलिषाणो दीप्यमानः संज्ञान्वमात्मीयं शरीरमधारयत् । परैरहिंस्त्रेण विभर्ति । यदा । वज्रप्राप्त्यर्थं स्वशरीरमाहारादिभिरपोषयत् । तच्चंद्रो गत्वा बृहस्पतिवैतन्नामकेन देवेन युजा सहायेनादेवीरयोतमानाः । कृष्णरूपा इत्यर्थः । यदा । पापयुक्तत्वादसुखाः । आचरंतीरागच्छन्तीर्विशोऽसुरसेना अभि ससहे । अघान । तमवधीदित्यर्थः प्रसंगाद्वचनम्यति ॥ ॥ ३४ ॥

त्वं ह त्वत्सप्तभ्यो जायमानोऽशुभ्यो अभवः शशुंरिंद्र ।

गूळ्हे द्यावापृथिवी अन्वविंदो विभुमह्यो भुवनेभ्यो रणं धाः ॥ १६ ॥

त्वं । ह । त्वत् । सप्तऽभ्यः । जायमानः । अशुभ्यः । अभवः । शशुः । इंद्र ।

गूळ्हे इति । द्यावापृथिवी इति । अन्नु । अन्विंदः । विभुमत्ऽभ्यः । भुवनेभ्यः ।

रणं । धाः ॥ १६ ॥

हे इंद्र त्वं सधु तत्तत्कर्म कृतवानसि । किं तत् उच्यते । जायमानस्य प्रादुर्भवति वाशुभः । शुभपुरहितोऽयः सप्तम्यः कृष्णपुत्रसुविशंबरादिसप्तम्यो बलवज्रः शुभः । तदर्थं शुभुरभवः । यद्वा । सप्तम्यः । सप्तगणिरसः । सप्तम्योऽंगिरोम्यो गवानयनार्थं प्रादुर्भवति वाशुभ्यो बलवज्रः पथिभ्यः शुभुरभवः । किंच हे, इंद्र त्वं नूतने तमसा गृहे संयुते यावापुषिषी यावापुषिषी सूर्यात्मना ते प्रकाशानुक्रमेणाविंदः । चलमवाः । तदा विमु-
मज्जो महत्त्वयुक्तेभ्यो भुवनेभ्यो लोकैभ्यो रणं रमणं धाः । धारयसि । विदधासीत्यर्थः ॥

त्वं ह॒ त्यदप्रतिमा॒नमोजो॒ वज्रेण॑ वज्रि॒न्यृषि॒तो जघं॑थ ।

तं शुष्मास्यावातिरो वधैस्त्वं गा इन्द्र शस्येदविन्दः ॥ १७ ॥

त्वं । ह । त्यत् । अप्रतिऽमानं । ओजः । वर्ज्जण । वर्ज्जिन । धृषितः । जघंघ ।

त्वं । शुष्णस्य । अवं । अतिरः । वधैः । त्वं । गाः । इन्द्र । शर्मा । इत् । अविन्द्रः ॥१७॥

हे इंद्र त्वं ह त्वं खलु त्वदेतत्कर्माकार्षीः । किं तत् अभिधीयते । हे वसिष्ठ वक्ष्यमिन्द्र धृषितो धृष्टः
संयामेषु शत्रुहन्त्रे कुशलः सन् । यदा । धृष्टो धीरः सन्नप्रतिमानं । प्रतिमानमुपमा । निक्षपनं । अस्मै सद्गुण-
मन्वदीयं वीर्यं नास्तीत्यर्थः । तादृशं मुष्णस्त्रीषो वनं वज्रेणापुधेन जघंघ । इतवानसि । अभ्यासादिति
इतिर्धत्वं । पूर्वं मुष्णस्य वनं विनाशेदानीं मुष्णमपि इतवानित्वाह । त्वं वधवैर्हृग्ननसाधनैरापुधेः मुष्णकम् ।
क्रियापदग्रहणं कर्तव्यमिति संप्रदानसंज्ञा । अतुर्धत्वे वञ्जनमिति वञ्जी । मुष्णमवातिर । कुत्साय राक्षस्ये
ऽङ्गाशुसं कृत्वावधीः । तथा च निगमः । कुत्साय मुष्णमशुषं नि बर्हीः । अ० ४. १६. १२. इति । तथा हे इंद्र
त्वं शत्र्या स्वकीयया प्रश्रया कर्मका वा नाः शत्रून्हत्वा तेषां ना अभिदः । अलभयाः । यदा । अनिरसां नाः
पयोनि संप्रहृत्य सन्धवानसि ॥

त्वं ह त्वष्टृषभ चर्षणीनां घनो वृषाणां तविषो बभूव ।

त्वं सिंधूरसृजस्तस्तभानान् त्वमपो अजयो दासपत्नीः ॥१८॥

त्वं । हं । त्यत् । वृषभ । चर्षणीनां । घनः । वृषाणां । तं विषः । बभूव ।

त्वं । सिंधून् । असृजः । तस्तभानान् । त्वं । अपः । अजयः । दासऽपत्नीः ॥ १८ ॥

त्वं खलु तत्कर्म कृतवानसि । किं तत् । हे पुत्रम कामानां वर्धितरिद्र चर्चसीनां यदुशां मनुजाणां
भाषितानां वृषाणामुषद्रवाणां चनो हंता ॥ असूचैर्हपि ष्णंदोषिषयस्त्राप्रितातनं ॥ तादृशस्त्वं तविषः
प्रवृद्धो वसवान्वा वैभूष । भूविष । भूभूषा तत्तथेतिउभाषी निपात्यते ॥ ततस्त्वं तत्कामानानुरिर्बिधध्वमाणाः
सिंधून् गंगायाः सप्त नदीः सरणायाकवः । पञ्चास्त्वं दासपत्नीः । दासा उपपचयितारः श्रवचः । ते पतवः
स्वामिनो यासां ताः ॥ नित्यं सपत्न्यादिषु । पा० ४. १. ३५ । इत्यत्र दासाश्चैतुपसंख्यानादुडीपः ॥ असुरस्वामिका
अपोऽजयः । जितवानसि । तानुसुराजित्वोदकाणि च प्राकव इत्यर्थः ॥

स सुक्रतू रणिता यः सुतेष्वनुत्तमन्युर्यो अहेव रेवान् ।

य एक इन्नर्यपांसि कर्ता स वृषहा प्रतीदन्यमाहुः ॥१९॥

सः । सुऽकृतुः । रणिता । यः । सुतेषु । अनुत्तऽमन्युः । यः । अहांऽइव । रेवान् ।

यः । एकः । इत् । नरि । अपांसि । कर्ता । सः । वृषऽहा । प्रति । इत् । अन्यं । आहुः ॥१९॥

अथ परीक्षताः । स हंस्त्रः सुकतुः श्रीमन्नप्रक्षः श्रीमन्नकर्मा भवति यः सुतेज्यमिषुषु सोमिषु रक्षिता
तत्प्राणार्थं रमयन्तीति । विंशानुत्तमः परिरनुत्तमः प्रनुमिर्नोत्तमः तादृशो य हंस्त्रो देवाभ्यवसान ।

तत्र दृष्टांतः । अहं यथाहाहाणि दिवसा धनवंतः । दिवसेषु हि धनानि प्रादुर्भवन्ति न रात्रिषु । तद्वत् ।
तथा य इन्द्र एक इदं वहाय एव नरि कर्मणितरि मनुष्येऽपांसि कर्माणि कर्ता कर्तुंशीको भवति ॥ ताक्षीभि-
कस्युः । अत एव षष्ठीप्रतिषेधः ॥ स पूर्वोक्तगुणोपेत इन्द्रो वृषहा । अपामावरकसासुरक्षोपद्रवस्य वा
इंगुत्वावुचहेति सर्वैः श्रूयते । तमेवंद्रमन्त्रं प्रति । इदं धारणे । अन्त्रं प्रत्यवाजः । इन्द्रः सर्वमन्त्रं ब्रह्मसंघं प्रति
भवति । अग्निभवत्वेति वदन्ति ॥

स वृचहेन्द्रश्चर्षणीधृतं सुष्टुत्या हव्यं हुवेम ।

स प्राविता मघवा नोऽधिवक्ता स वाजस्य श्रवस्यस्य दाता ॥ २० ॥

सः । वृचऽहा । इन्द्रः । चर्षणिऽधृत । तं । सुऽस्तुत्या । हव्यं । हुवेम ।

सः । प्रऽञ्जविता । मघऽवा । नः । अधिऽवक्ता । सः । वाजस्य । श्रवस्यस्य । दाता ॥ २० ॥

स वृषहा वृषस्य इता स इन्द्रश्चर्षणिधृतगुण्याणां धनादिदानेन पोषको भवति । तमिन्द्रं वयं सुष्टुत्या
शोभनया सुत्या ऊवेम । अक्षयज्ञेष्वाङ्गधामः । किमर्थं यूयमाङ्गयथेति चेत् कारणं ब्रूमः । स इन्द्रः प्राविता
प्रकर्षणात्मकं रचिता भवति । किंच मघवा धनवानिन्द्रो नोऽस्माकमधिवक्ताधिकं वक्ता वज्रमग्नेन वक्ता
भवति । यद्वा । धनदानेनास्मानधिकं वक्तुमर्हति ॥ अहं ब्रह्मवृषस्य । पा० ३. ३. १६९. इति वृचः ॥ किंच स
एवंद्रः अवस्यस्य अवसः कीर्तिर्निमित्तस्य वाजस्यास्यस्य । यद्वा । अवसोऽस्यस्य हिताय वाजस्य वसस्य । दाता
भवति ऋषु । तस्यादेवंगुणमिन्द्रं वयमाङ्गधामः ॥

स वृचहेन्द्रं ऋभुक्षाः सद्यो जज्ञानो हव्यो बभूव ।

कृण्वन्पांसि नर्या पुरुणि सोमो न पीतो हव्यः सखिभ्यः ॥ २१ ॥

सः । वृचऽहा । इन्द्रः । ऋभुक्षाः । सद्यः । जज्ञानः । हव्यः । बभूव ।

कृण्वन् । अर्पांसि । नर्या । पुरुणि । सोमः । न । पीतः । हव्यः । सखिऽभ्यः ॥ २१ ॥

ऋभुक्षाः स महान् । यद्वा । ऋभुश्चैवर्भ्यादयस्त्रयो गृह्यन्ते । ऋभुभिः सह चियति निवसतीति तावृशः ।
वृषहा स इन्द्रः सद्यसादानिमेव जज्ञानः प्रादुर्भवन्त्यः सर्वैः सोतुमिर्यष्टुभिराज्ञातव्यो बभूव । किंच नर्या
नर्याणि । नरा मनुष्याः कर्मणितारः । तैभ्यो हितानि पुरुणि ब्रह्मन्पांसि कर्माणि कृण्वन् कुर्वन् सखिभ्यो
हविष्मदानेनोपकारत्वादिभिश्च अस्त्रिभ्यो हव्य आज्ञातव्यो हवनयोग्यो बाभूव । तत्र दृष्टांतः । सोमो न यथा
पीतः सोमो यष्टुभ्यः स्वर्गादिफलानि कुर्वन्वैराज्ञातव्यो भवति तद्वत् ॥ ३५ ॥

या इद्वेति पंचदशर्षं चतुर्थं सूक्तं काश्यपस्य रेभस्वार्धमिन्द्रं । दशम्यतिजगती द्वापंचाशदचरा । एकादशी-
द्वादशानुपरिष्टादुहवी अष्टकांतद्वादशकवली । त्रयोदशतिजगती । चतुर्दशी चिष्टुप । पंचदशी जगती ।
शिष्टा बृहत् । तथा चानुक्रम्यते । या इन्द्र पंचोना रेभः काश्यपो बार्हतमतिजगत्पुपरिष्टादुहत्वाचतिजगती
चिष्टुजगतीत्यंतत इति ॥ सूक्तविनियोगो शैंगिकः ॥ महाप्रते निष्कियस्ते बार्हततुचाशीती या इद्वित्यादि
नवर्षः । तथैव पंचमारसके सूच्यते । या इन्द्र मुज आभर इति नव सूददोहाः । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥
चतुर्थं शिक्किः इति मार्धंदिनसप्तमे ब्राह्मणाष्टसिगो वैकथिकानुरूपतुचस्य या इद्वित्यादिके द्वे द्वितीयातुतीथि ।
सूच्यते च । तमिन्द्रं जोहवीमि या इन्द्र मुज आभर इत्येका द्वे वा । आ० ७. ४. इति ॥

या इन्द्रं भुजं आभरः स्वर्वाँ अस्तुरेभ्यः ।

स्त्रोतारमिन्मघवस्य वर्धय ये च ते वृक्तवर्हिषः ॥ १ ॥

वाः । इन्द्र । भुजः । आ । अमरः । स्वःऽवान् । असुरेभ्यः ।

स्त्रोतारं । इत् । मघऽवन् । अस्य । वर्धय । ये । च । ते इति । वृक्षऽवर्हिषः ॥ १ ॥

अचिरिद्रं प्रार्थयति । हे इन्द्र सर्वान् वृक्षवान् सर्वान्वा । अथवा स्वःशब्दः सर्वपर्यायः । सर्वं मृतकान्तं । आत्मन एवोत्पन्नत्वात्तद्वा । एवंगुणस्त्वं या याणि भुजो मोक्षवानि भगवान्सुरेभ्यो वक्त्रभ्यो राक्षसभ्य आमरः आहरः तान् हत्वा हतवानसि ॥ इयहीरिति भकारादेशः ॥ अत एव हे मघवन् धनवन्निद्रं अस्व ॥ अन्वादेशेऽशादेशः ॥ एतस्याहतस्व धनस्य दानेन स्त्रोतारमित्यत्र स्त्रीकारिण्यमेव वर्धय । वृक्षिमन्तं जुष । ये चाप्ये यष्टारस्तदर्थं वृक्षवर्हिषः स्त्रीवर्हिषो भवन्ति अतस्माच्च धनेन वर्धय ॥

यर्मिद्र दधिषे त्वमश्वं गां भागमश्वयं ।

यजमाने सुन्वति दक्षिणावति तस्मिन् धेहि मा पृणौ ॥ २ ॥

यं । इन्द्र । दधिषे । त्वं । अश्वं । गां । भागं । अश्वयं ।

यजमाने । सुन्वति । दक्षिणाऽवति । तस्मिन् । तं । धेहि । मा । पृणौ ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं यमस्य गमनसाधनान् हरीन् यामपिहोषकर्मणि पयःप्रदानेनोपकारिका गा अश्वयं अश्वद्विहितमविनश्वरं भागं भजनीयं धनं । सर्ववैकल्यमविषयितं । एताञ्चानुभ्य आहव्य दधिषे विभर्षि तं सर्वं सुन्वति सोमाभिवर्धं कुर्वति दक्षिणावति यच्च अलिग्भी दक्षिणादेयस्तेन तद्वति यजमाने धामं कुर्वीषि तस्मिन् धेहि । सर्वत्र धनादिदानं मा कुर्वीत्याह । मा पृणौ ॥ पृणं अन्वहरि । द्रव्यव्यवहारादयष्टा जनः पृणिः । तस्मिन्नेतत्सर्वं मा देहि ॥

य इन्द्र सस्यव्रतोऽनुष्वापमदेवयुः ।

स्वैः य एवैर्मुमुरुत्पोथं रयिं सनुतर्धेहि तं ततः ॥ ३ ॥

यः । इन्द्र । सस्ति । अव्रतः । अनुऽस्वापं । अदेवऽयुः ।

स्वैः । सः । एवैः । मुमुरुत् । पोथं । रयिं । सनुतः । धेहि । तं । ततः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र अदेवयुर्देवान् युष्मन्नकामयमानोऽव्रतो व्रतरहितः कर्मरहितो भूत्वानुष्वापमनुवृत्तस्त्रां यथा भवति तथा यः सखि स्वपति ॥ यस्व स्वापि । आदादिकः ॥ स जनः सौराक्षीधरेवैर्गमनेरेव पोथं पोषणीयं रयिं स्वीयं धनं मुमुरुत् । मारयतु । विनाशयतु । अमार्भैर्भूतादिभिरस्य धनं नश्नतु न तु देवानां इविष्यदानेनेति । ततस्त्वं तमयष्टारं जनं । सनुतर्धेतर्हिनाम । सनुतर्धेतर्हिना कर्मरहिते कस्मिन्निहो धेहि । आपय ॥

यच्छक्रासि परावति यदवावति वृषहन् ।

अतस्त्वा गीर्भैर्द्युर्गादैर् केशिभिः सुतावाँ आ विवासति ॥ ४ ॥

यत् । शक्र । असि । पराऽवति । यत् । अवाऽवति । वृषऽहन् ।

अतः । त्वा । गीऽभिः । द्युऽगत । इन्द्र । केशिऽभिः । सुतऽवान् । आ । विवासति ॥ ४ ॥

हे शक्र यनुहननसमर्थेन्द्र एवदा परावति विप्रकृष्टेऽतिदूरे बुजोके देशेऽसि विषये हे वृषहन् वृषस्य हन्तरीन्द्र अवावतीवत्परीवती तस्मादधस्तात्कति तदपेक्षया समीपे देशेऽन्तरिच भवसि तस्मादपि अतोऽस्मादूर्ध्वोऽस्मात्ता वृषहन् ॥ ननु गती । क्वपि नमः क्वाचित्पुत्रादिकवर्गीयः । तुम्ह । सुतां सुनुमिति वृष ॥ बुजोके प्रति गच्छन्ति स्वभावा सर्वतो गच्छन्ति केशिभिः केशवन्निर्हन्तिभिरिव क्षिताभिर्गीभिः सुतिमिस्त्वा तां वृषवान् भिषुतसोमवान्मर्जमान आ विवासति । आलीयं यच्च प्रजानमयति स्वामैः स्त्रीभिः परिचरतीति वा ॥

यद्वासि रोचने दिवः समुद्रस्याधि विष्टपि ।

यत्पार्थिवे सदेने वृचहन्तम् यदन्तरिक्षं आ गृहि ॥ ५ ॥

यत् । वा । असि । रोचने । दिवः । समुद्रस्य । अधि । विष्टपि ।

यत् । पार्थिवे । सदेने । वृचहन्तम् । यत् । अन्तरिक्षे । आ । गृहि ॥ ५ ॥

हे इंद्र यदा यदि वा दिवो युलोकस्य रोचने दीपनशीले स्थाने भवसि । यदा समुद्रस्य मध्येऽध्वधिगते विष्टपि निष्टपे तत्त्वबद्धे कस्मिंश्चित्स्थाने भवसि । हे वृचहन्तमातिशयेन वृचस्वावुरस्य पापस्य वा हन्तरिद्र यद्यदि वा पार्थिवे पृथिव्यां भवे सदेने स्थाने विष्टसे । यदि वा अन्तरिक्षे तस्मिंश्चित्के वर्तसे । यच्चकुचं भवसि तच्चाप्यक्षदीप्यं यच्चं प्रत्या गृहि । जानच्छ ॥ ३६ ॥

स नः सोमेषु सोमपाः सुतेषु श्वसस्पते ।

मादयस्व राधसा सूनृतावतां राया परीणसा ॥ ६ ॥

सः । नः । सोमेषु । सोमपाः । सुतेषु । श्वसः । पते ।

मादयस्व । राधसा । सूनृताऽवता । इंद्र । राया । परीणसा ॥ ६ ॥

हे सोमपाः सोमस्य पातः हे श्वसस्यति बलस्य पालयितरिद्र स पूर्वोक्तलक्षणस्य सुतिष्वस्मान्भिरभिवृतिषु सोमेषु नोऽस्मान्नाधसा बलसाधनेनाग्नेन सूनृतावतामृतरहितलोपितेन । यदा । सूनृतेति वाङ्माम । शोभनवा-
क्ययुक्तेन । अग्नेन पुषादिकं लब्धते । पुषीपितेनाग्नेन । परीणसा । बज्रनामितत् । बज्रना राया धनेन च नोऽस्मादादयस्व । मादय । सोमस्य प्रदातुभ्योऽस्मभ्यमन्नपुषधनादिकं देहीत्यर्थः ॥

मा न इंद्र परा वृणुभवा नः सधमाद्यः ।

त्वं न ऊती त्वमिन्न आप्यं मा न इंद्र परा वृणुक् ॥ ७ ॥

मा । नः । इंद्र । परा । वृणुक् । भवं । नः । सधमाद्यः ।

त्वं । नः । ऊती । त्वं । इत् । नः । आप्यं । मा । नः । इंद्र । परा । वृणुक् ॥ ७ ॥

हे इंद्र नो हविषां प्रदातुनस्मात्मा परा वृणुक् । मा परित्वापीः ॥ वृजी वर्जने । रोधादिकः । कञि रूपं । तदेवाह । त्वं नोऽस्माकं सोमेन सधमाद्यः सधमादनशीलो भव । किंच हे इंद्र नोऽस्मात्सोमेनोक्तृत्वां स्थापय । यदा । ऊती ॥ अत्ययेन कर्तरि क्तिप्ति वा निपातितः ॥ त्वमेवास्माकं रचिता खलु । तथा त्वमित् । रद्वधधारणे । त्वमेवास्माकमायं ज्ञातेयं । त्वमेव बंधुरित्यर्थः । अत एव मा न इंद्र परा वृणुगतिष्व गतार्थः ॥

अस्मे इंद्र सचा सुते नि षदा पीतये मधु ।

कृधी जरिचे मधवन्नवो महद्स्मे इंद्र सचा सुते ॥ ८ ॥

अस्मे इति । इंद्र । सचा । सुते । नि । सद् । पीतये । मधु ।

कृधि । जरिचे । मधऽवन् । अयः । महत् । अस्मे इति । इंद्र । सचा । सुते ॥ ८ ॥

हे इंद्र अहं भक्ष्यामिः सचा सह सुतेऽभिवृति सोमे नि षद् । अक्षदीये यक्षं निषीद् । विमर्थं । मधु पीतये मधुनः ॥ सुपां सुनुमिति ऊचो मुक् ॥ महद्भरस्य सोमस्य पीतये पापार्थं । किंच हे मधवन् धनवर्जिद्र महद्वधो रचयं जरिचे कृधि । कृध । कश्चिन् कति । अहं इंद्र सचा सुत इति आस्मातः पादेः ॥

न त्वा देवास आशत न मर्त्यासो अद्रिषः ।

विश्वं जातानि शर्वसाभिभूरसि न त्वा देवास आशत ॥९॥

न । त्वा । देवासः । आशत । न । मर्त्यासः । अद्रिषः ।

विश्वं । जातानि । शर्वसा । अभिभूः । असि । न । त्वा । देवासः । आशत ॥९॥

हे अद्रिषो वक्ष्यमिदं त्वा त्वा देवासस्त्वद्व्ये सर्वे देवा आशत । स्वकर्मणा स्ववशेन वा न आमुवंति । न मर्त्यासो मर्त्या मनुष्याश्च न आमुवंति । कुत एव तद्वसीयते । तदाह । विश्वं विश्वानि सर्वाणि जातानि भूतजातानि शर्वसा स्ववशेनैवाभिभूरसि । अभिभावकोऽसि भवसि । तस्मान्न त्वा देवास आशतेति नतार्थः ॥

चातुर्विंशतिऽहनि माध्याह्निकसवने ब्राह्मणाष्टविनो विश्वाः पृतना इति वेदस्थिः खोषियः । सूचितं च । विश्वाः पृतना अभिभूतरं नरं तमिदं बोहवीमि । आ० ७. ४. इति ॥

विश्वः पृतना अभिभूतरं नरं सजुस्ततश्चुरिदं जजनुश्च राजसे ।

क्रत्वा वरिष्ठं वरं अमुरिमुतोयमोजिष्ठं तवसं तरस्विनं ॥१०॥

विश्वः । पृतनाः । अभिभूतरं । नरं । सजुः । ततश्चुः । इदं । जजनुः । च । राजसे ।

क्रत्वा । वरिष्ठं । वरं । अमुरि । उत । उयं । अजिष्ठं । तवसं । तरस्विनं ॥१०॥

विश्वः सर्वा आप्ता वा पृतनाः ॥ पृष्ट आयायि ॥ आप्रियंत इति पृतनाः सेनाः । सचुः परस्परं संगताः सत्त्वोऽभिभूतरं शत्रूणामत्यर्थमभिमवितारं नरं सर्वस्य नेतारमिदं ततश्चुः । आयुधादिभिस्त्रीक्ष्णीकुर्वन्ति । आयुधवंतमश्नवंतं च चकुरित्वर्थः । यद्वा । पृतना इति संघामाः । आप्रियन्तेऽचेति पृतनाः संघामाः । सर्वेणैव संघामाभिमभावमिदं क्षीतारोऽन्वोन्वं संगताः क्षुतिभिस्त्रीक्ष्णमकुर्वन् । सुति सति बलवानभवतीति । यद्वा । यष्टारो हविष्मद्भ्यो वीर्यवंतं कुर्वन्तीति । किंच क्षीतारो राजसे ॥ राज्ञीसुमर्यैऽसिप्रत्ययः ॥ आत्मनो विराज्जनार्थं प्रकाशनार्थं सूर्यात्मानमिदं जजनुः । जनयामासुः । क्षीरं यक्षि प्रादुरभावयन्नित्यर्थः । उतापि च क्रत्वा स्त्रोत्रवृषध्यादिकर्मणैव वरिष्ठमुत्तममासुरि शत्रूणामभिमुख्येन मारयितारमिदं वरं वरणीये धने क्षीतारचक्रुः । आत्मनां धनत्वामार्थं सुवंतीत्यर्थः । कीदृशं । उपसुगूर्ध्ववशं अत एवीजिष्ठमोजस्वितमं तवसं प्रवृष्टं तरस्विनं संघामे शत्रुवधार्थं वेगवंतमिदं धनार्थं सुवंति ॥ ३७ ॥

समीं रेभासे अस्वरन्निदं सोमस्य पीतये ।

स्वर्पतिं यदीं वृधे धृतघ्नतो ह्योजसा समूतिभिः ॥११॥

सं । ई । रेभासः । अस्वरन् । इदं । सोमस्य । पीतये ।

स्वःऽपतिं । यत् । ई । वृधे । धृतघ्नतः । हि । ओजसा । सं । जूतिभिः ॥११॥

रेभासः ॥ रेभु शब्दः ॥ शब्दयितारः क्षीतारः । यद्वा । रेभासः कल्पपुत्रो रेभास इतन्नामका ऋषयः । रेभेनमिदं समस्वरन् । सम्यगशब्दयन् । समसुवन् । किमर्थं । सोमस्य पीतये सोमपानाय । किंच स्वर्पतिं स्वर्गस्य पालयितारं धनस्य स्वामिनं रेभेनमिदं यद्यदा वृधे हविर्निर्वर्धनाय संशुवंति तदा धृतघ्नतो धृतकर्मैर्जिह्वाभिः पालयन् क्षीतारो जूतिभिर्वचं नयतिः पालयन् धेनुं वा भवतीत्यर्थः ॥

नेमिं नमन्ति चक्षसा मेघं विप्रा अभिस्वरा ।

सुदीतयो वो अदुहोऽपि कथं तरस्विनः समृक्भिः ॥१२॥

नेमिं । नमंति । चक्षसा । मेघं । विप्राः । अभिऽस्वरा ।

सुऽदीतयः । वः । अद्रुहः । अपि । कर्णे । तरस्विनः । सं । ऋक्ऽभिः ॥ १२ ॥

नेमिं । चराचरा नेमिर्वाप्नोति तद्वत्सर्वं ज्ञामुति । तादृशं नमनशीलमिन्द्रं चक्षसा दर्शनमाप्तिष्वेव नमंति । काक्षपा रेभाः सोतारो वा नमस्कुर्यंति । ततो विप्रा मेधाविनो मेघं । इन्द्रो मेघो भूत्वा मेधातिथिं स्वर्गमनयत् । तस्मादमेधातिथेर्मेघभूतमिन्द्रमभिस्वराभिस्वरक्षेण सोषिष्य प्रकमंति । इदानीं यजमानः सोतृणाह । अपि च सुदीतयः शोभनदीप्तयोऽद्रुहः कक्षापद्रुग्धारो वो घृथं ॥ अद्रुहो वसादेशः ॥ तरस्विनः कर्मसु सोषिषु वा त्वरायुक्ताः संत इन्द्रस्य कर्णे ओषसमीपं ऋक्भिरर्चनार्थमायुक्तिर्मेभिः । यद्वा । ऋचो ब्रह्मो धेनु संति तेः शस्त्रादिभिः । संयुत । इन्द्रो यथा घुम्पदीयानि सोषशस्त्रादीनि शृणोति तथा सम्यगभिपृतेत्यर्थः ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्रे वैकल्पिकस्नानुरूपगुणस्य तमिन्द्रमित्याद्याः । सूचमुदाहृतं ॥

तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानमुयं सचा दधानमप्रतिष्कृतं शवांसि ।

मंहिष्ठो गीभिरा च यज्ञियो ववर्तद्राये नो विश्वा सुपथा कृणोतु वज्री ॥ १३ ॥

तं । इन्द्रं । जोहवीमि । मघऽवानं । उयं । सचा । दधानं । अप्रतिऽस्कृतं । शवांसि ।

मंहिष्ठः । गीऽभिः । आ । च । यज्ञियः । ववर्तत् । राये । नः । विश्वा । सुऽपथा ।

कृणोतु । वज्री ॥ १३ ॥

तं पूर्वोक्तगुणोपेतमिन्द्रं जोहवीमि । यद्वाहं पुनराह्वयामि ॥ इत्यन्तराह्वयस्य चेति संप्रसारणं ॥ कीदृशं । मघवानं मंहनीयधनवन्तमुयमुत्तुर्णवत् सचा सत्त्वं यथार्थमेव शवांसि वसानि दधानं अत एवाप्रतिष्कृतं शत्रुभिरप्रतिरोधनीयमाह्वयामि । किंच मंहिष्ठः पूज्यतमो दातुतमो वा यज्ञियो यद्वाहं इन्द्रा गीभिरसादीयामिः क्षुतिभिरा ववर्तत् । यज्ञिष्वभिमुखीन वर्ततां च ॥ वर्ततेष्वेतस्य षड्ङि रूपं । यथायोगे प्रथमेति न निघातः । यध्यन्तराह्वयमिति स्वरः ॥ ततो वज्री वज्रवाणिन्द्रो नोऽस्माकं राये धनाय विश्वा विश्वानि सर्वास्तेषु सुपथा सुमार्गाणि कृणोतु च । करोतु । धनं सर्वदिक्क्षमस्मान्वाप्नोतित्वर्थः ॥

त्वं पुर इन्द्र चिकित्तेना व्योर्जसा शविष्ठ शक्र नाशयथै ।

त्वद्विश्वानि भुवन्नानि वज्रिन्द्यावा रेजेते पृथिवी च भीषा ॥ १४ ॥

त्वं । मुरः । इन्द्र । चिकित् । एनाः । वि । व्योर्जसा । शविष्ठ । शक्र । नाशयथै ।

त्वत् । विश्वानि । भुवन्नानि । वज्रिन् । द्यावा । रेजेते इति । पृथिवी इति । च । भीषा ॥ १४ ॥

इति शविष्ठ वक्रवन्तम अत एव इति शक्र शत्रुहन्तसमर्थं इति इन्द्र त्वमेवाः ॥ अन्वादेशे ॥ एतानि पुरः शंबरस्य पुरास्त्रोजसा स्त्रीधेनेषु तेजसा वि नाशयथै विनाशयितुं चिकित्स्नाता भवसि ॥ नश्येतांश्च धिप्रत्ययः ॥ पुनरपि सामर्थ्यं प्रशंसति । इति वदित्वस्यमिन्द्र विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि त्वत्त्वत्तो भीषा कंपति । तथा आवापृथिवी । दिवो आवेति आवादेशः । आवापृथिवी । पृथिवी जीवन्तस्तेनातोदात्तः । देवताद्वंद्वे जेतुमवयवद्वन्द्वप्रकृतित्वात् । विप्रकर्षसु अद्रुहः ॥ आवापृथिवी च भीषा त्वत्तो भीषा रेवेति । कंपति । अरेवेतां रोदसी । अ० १. ३१. ३. इति निबन्धः । सर्वे त्वदधीना इत्यर्थः ॥

तन्मं ऋतमिन्द्र गूर चित्र पात्वपो न वज्रिन्दुरित्यति पथि भूरि ।

कदा नं इन्द्र राय आ दशस्येर्विश्वस्यस्य स्पृहयास्यस्य राजन् ॥ १५ ॥

तत्। मा। ऋतं। इन्द्र। अर। चिच। पातु। अपः। न। वज्रिन्। दुः। इता। अति। पृथि। भूरि।
कदा। नः। इन्द्र। रायः। आ। दशस्येः। विश्वः। पृथ्व्यस्य। स्पृहयाम्यस्य। रज्जन् ॥ १५ ॥

हे मरु वज्रवन्धिष चायमीय विविधरूप वा । इन्द्रो मायाभिः पुत्ररूप ईयते । अ० ६. ४७. १८. । इत्यादिषु
वृष्टत्वात् । वज्रविधिरूप हे इन्द्र तत् प्रशस्तं त्वदीयभूतं सत्त्वं मा मां पातु । सर्वतो रचतु । किंच हे वज्रिन्
वज्रवन्धिर्भूरि ॥ सुपो सुक् ॥ भूरीणि वज्रानि दुरिता दुरितानि पापान्कति पृथि । अतीत्य पारय । तत्र
वृष्टांतः । अपो न यथा नाविक उदकानि मनुष्यान्पारयति तद्वदस्मान्पापानि पारय । हे राजन् दीप्यमान हे
इन्द्र विश्वपृथ्व्यस्य ॥ पृथ इति रूपनाम । रूपे साधु पृथं । नकारोपजनम्पृथादसं ॥ वज्ररूपं तत् स्पृहयात्मक
सर्वैः स्पृहणीयं रायः ॥ क्रियायद्वायमिति संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थ्यर्थे वज्रकमिति षष्ठी ॥ तन्नगं गोऽक्षभमा
आभिमुख्येन कदा दशस्येः । कश्चिन्माषि प्रयच्छेः । तदा तव स्वभूतं सत्त्वं मा रचतु । महां धनं दत्त्वा कर्माणि
च मयानुष्ठाय मां पापरहितं कुर्वित्वर्थः ॥ ३८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो ह्यहं निवारयन् । पुनर्यथाचतुरो देयादिवातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपासनायाम्भुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्षरहितमाषि षष्ठाष्टके षष्ठीऽध्यायः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखितं जनत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ षष्ठस्य सप्तमोऽध्याय आरभ्यते । तर्चिन्द्रायति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तमांगिरसस्य जुनेधस्त्वार्यमैन्द्रं । सप्तमी
दशम्येकादश्री च तिस्रः ककुभो मध्यमपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । मध्यमक्षेत्रकुर । अणु० ५. ३. । इति हि
तल्लक्ष्यं । नवमीद्वादश्री पुरउष्णिही । प्रथमपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । आद्यक्षेत्पुरउष्णिक् । अणु० ५. २. । इति
हि तल्लक्ष्यं । शिष्टा उष्णिहः । तथा चानुकन्यते । इन्द्राय द्वादश जुनेध श्रीष्णिहं सप्तम्युपाधि च ककुभोऽत्वा
नवम्यी पुरउष्णिहाविति ॥ महाप्रति श्रीष्णिहनुवाशीताविदं सूक्तं । तथैव पंचमारकके सूचितं । इन्द्राय साम
नायत सखाय आ शिवामहि । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥ आभिन्नविकेषूक्येष्टु तृतीयसुवर्गे ब्राह्मणाच्छंसिन् इन्द्राय
साम नायतेति वैकल्पिकः सोचियसुचः । सूचितं च । इन्द्राय साम नायत सखाय आ शिवामहि । आ० ७. ८. ।
इति ॥ पूर्वोक्तस्यैव ब्राह्मणाच्छंसिन् आभिन्नविकेषूक्येष्ट्वेन्द्रो नो गधीति वैकल्पिकः सोचियः । सूचितं च । इन्द्र
नो गधीदु मध्वो मदितरं । आ० ७. ८. । इति ॥ उक्तेः तृतीयसुवर्गेऽष्टावाक्यकाधा हीद्वेति सोचियसुचः ।
सूचितं च । अधर्ही हीद्विर्गव्य इयं त इन्द्र विर्वयः । आ० ६. १. । इति ॥ पूर्वोक्त एव शस्त्रे त्वं न इन्द्रा
मरिति तृचो वैकल्पिकः सोचियः । सूचितं च । त्वं न इन्द्रा मर कथसु त्वामपूर्वं यो न इदमिदं पुरा
। आ० ७. ८. । इति ॥

इन्द्राय सामं गायत विप्राय बृहते बृहत् । धर्मकृते विपश्चिते पन्स्यवे ॥ १ ॥

इन्द्राय। सामं। गायत। विप्राय। बृहते। बृहत्। धर्मऽकृते। विपः। चिते। पन्स्यवे ॥ १ ॥

हे उन्नातारः विप्राय मेधाभिनि बृहते महते धर्मकृते कर्मणः कर्त्तुं विपश्चिते विदुषे षण्णके सुतिमिच्छत
इन्द्राय बृहद्वृहत्सामं साम नायत । पठत ॥

त्वमिन्द्राभिभूरसि त्वं सूर्यमरोचयः । विश्वकर्मा विश्वदेवो महो अंसि ॥ २ ॥

त्वं। इन्द्र। अभिऽभूः। अंसि। त्वं। सूर्ये। अरोचयः। विश्वऽकर्मा। विश्वऽदेवः।

महान्। अंसि ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वमभिभूः प्रभुत्वमभिभवितासि । भवसि । किंच त्वं सूर्यमादित्यमरोचयः । तेजोभिरहीपयः । किंच विश्वकर्मा विश्वस्य कर्तासि विश्वदेवः सर्वदेवस्यासि । तथा च यजुर्ग्राह्यं । अग्निं वा अन्वन्वा देवता इन्द्रमन्वन्वा हसि । अती महान् सर्वाधिकोऽसि ॥

विभाजज्योतिषा स्वर्गच्छो रोचनं दिवः । देवास्त इन्द्र सख्याय येमिरे ॥३॥
विऽभाजन् । ज्योतिषा । स्वः । अगच्छः । रोचनं । दिवः । देवाः । ते । इन्द्र । सख्याय ।
येमिरे ॥३॥

हे इन्द्र त्वं ज्योतिषा तेजसा दिव आदित्यस्य रोचनं प्रकाशकमधिकरणत्वेन स्वः स्वर्गं विभाजन् प्रकाश-
यन्नगच्छः । प्राप्नोः । किंच देवाः सर्वे ते तव सख्याय भित्त्याय येमिरे । त्वं स्वमात्मानं नियमितवन्तः ।
अस्माकमिन्द्रः सखा यथा खादिति सर्वे देवा यत्नमकारुणित्वर्थः ॥

इन्द्र नो गधि प्रियः सचाजिदगोह्यः । गिरिर्न विश्वतस्पृशुः पतिर्दिवः ॥४॥
आ । इन्द्र । नः । गधि । प्रियः । सचाऽजित् । अगोह्यः । गिरिः । न । विश्वतः । पृशुः ।
पतिः । दिवः ॥४॥

हे इन्द्र प्रियः प्रियतमः सचाजिदगोह्यतां जेतागोह्यः केनापि गूहितमशक्नो गिरिर्न पर्वत इव विश्वतः सर्वतः
पृशुः पृशुतमो दिवः स्वर्गस्य पतिरीश्वरत्वं नोऽस्मान्ना गधि । आगच्छ ॥

अभि हि सत्य सोमपा उभे बभूव रोदसी । इन्द्रासि सुन्वतो वृधः पतिर्दिवः ॥५॥
अभि । हि । सत्य । सोमऽपाः । उभे इति । बभूव । रोदसी इति । इन्द्र । असि । सुन्वतः ।
वृधः । पतिः । दिवः ॥५॥

हे सत्य सोमपाः सोमस्य पातरिन्द्र यस्त्वमुभे रोदसी यावापृथिव्यावभि बभूव सामर्थ्येनाभिभवसि स त्वं
सुन्वतः सोमाभिवर्धं कुर्वतो यवमानस्य वृधो वर्धकोऽसि । दिवः स्वर्गस्यापि पतिरीश्वरोऽसि ॥

त्वं हि शश्वतीनामिन्द्र दर्ता पुरामसि । हुंता दस्योर्मनोर्वृधः पतिर्दिवः ॥६॥
त्वं । हि । शश्वतीनां । इन्द्र । दर्ता । पुरां । असि । हुंता । दस्योः । मनोः । वृधः ।
पतिः । दिवः ॥६॥

हे इन्द्र शश्वतीनां बह्वीनां पुरां शशुनगरीणां दर्तासि । दारयिता भवसि । किंच दस्योरपचपथितुरमुगस्य
हुंतासि । घातको भवसि । मनोर्मनुष्यस्य यागादिकं कुर्वतो वृधो वर्धकोऽसि । दिवः स्वर्गस्यापि पतिरी-
श्वरोऽसि ॥ ॥९॥

अथा हीन्द्र गिर्वण उप त्वा कामान्महः संसृज्महे । उदेव यंत उदभिः ॥७॥
अथ । हि । इन्द्र । गिर्वणः । उप । त्वा । कामान् । महः । संसृज्महे । उदाऽइव । यंतः ।
उदभिः ॥७॥

हे गिर्वणो कीर्तिर्बलवीर्यं चथा हि संप्रति हि त्वा त्वां महो महतः कामान्कमनीयान् सोमानुप
सकज्महि । सकज्मानः । प्रावयाम इत्यर्थः । तपःपुष्टांतमाह । उदेव यचोदकेन यंतो नश्यंत उदभिरवलि-
नीन्विष्योदकेः समीपस्थानुपचयान् कीडाथं संकजति तद्वदित्यर्थः ॥

वार्ये त्वा यय्याभिर्वर्धति शूर ब्रह्माणि । वावृधांसं चिदद्विबो दिवेदिवे ॥८॥
वाः । न । त्वा । यय्याभिः । वर्धति । शूर । ब्रह्माणि । वावृधांसं । चित् । अद्विऽवः ।
दिवेऽदिवे ॥८॥

हे अद्विबो वसिष्ठशूरैश्च वार्यं यद्योदकमुदकस्थानं यय्याभिर्नदीभिः । अवनयो यया इति नदीनामसु पाठात् । वर्धति वर्धयति तथा ब्रह्माणि कोविर्वृधांसं चित् यथा निषदकं देशं नदीभिस्तथा च किंतु प्रवृद्धमेव त्वां दिवेदिवेऽन्वहं वर्धयति । कोतारो वर्धयति ॥

युजंति हरीं इषिरस्य गार्धयोरी रथं उरुयुगे । इंद्रवाहा वचोयुजा ॥९॥
युजंति । हरी इति । इषिरस्य । गार्धया । उरौ । रथे । उरुऽयुगे । इंद्रऽवाहा ।
वचऽयुजा ॥९॥

इषिरस्य वमनशीलखिंद्रस्योरुयुगे महायुग उरौ महति रथ इंद्रवाहिंद्रस्य वाहनमूती वचोयुजा वचन-
माशेषैव युज्यमानौ हरी अर्धौ गार्धया कोविष्य कोतारो युजंति । योजयति ॥

त्वं न इंद्रा भरौ ओजो नृम्यं शतक्रतो विचर्षणे । आ वीरं पृतनासहं ॥१०॥
त्वं । नः । इंद्र । आ । भर । ओजः । नृम्यं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विऽचर्षणे । आ ।
वीरं । पृतनाऽसहं ॥१०॥

हे शतक्रतो वज्रकर्मण विचर्षणे विद्रुष्टरिंद्र त्वं नोऽस्माभ्यमोको वर्यं नृम्यं धनं । यद्यो नृम्यमिति
धननामसु पाठात् । आ भर । आहर । वीरं वीर्येयितं पृतनासहं सेनासहं सेनामभिभवितारं त्वामा
याचामहे इति शेषः ॥

त्वं हि नः पिता वसो त्वं माता शतक्रतो बभूविष । अधा ते सुखमीमहे ॥११॥
त्वं । हि । नः । पिता । वसो इति । त्वं । माता । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । बभूविष ।
अध । ते । सुखं । ईमहे ॥११॥

हे वसो वासस्थितः शतक्रतो वज्रकर्मणिंद्र त्वं नोऽस्माकं पिता पितृवत्पात्रको बभूविष । मय । त्वं माता
मातृवत्प्राक्कथं बभूविष । अधा च वर्यं ते तव समूतं सुखं सुखमीमहे । याचामहे ॥

त्वां ऋषिन्पुरुहूत वाजयंतमुप ब्रुवे शतक्रतो । स नो रास्व सुवीर्यं ॥१२॥
त्वां । ऋषिन् । पुरुऽहूत । वाजऽयंतं । उप । ब्रुवे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । सः ।
नः । रास्व । सुऽवीर्यं ॥१२॥

हे ऋषिन्पुरुहूत पुरुहूत वज्रनिर्वजमानिरास्व शतक्रतो वज्रकर्मणिंद्र वाजयंतं वज्रमिच्छतं त्वामुप ब्रुवे ।
उपकीमि । स त्वं नोऽस्माभ्यं सुवीर्यं धनं रास्व । देहि ॥ १२ ॥

त्वामिहा ह्य इत्यहर्षं वर्यं वृत्ते ऋषिभ्यकार्यं । अमुको वृहन्नो पुत्रः खतोवृहत्तः । तथा वानुकांतं । त्वामि-
हाही प्रानाचमिति । वातुर्विंशतिऽहनि माध्वदिने सवनेऽष्टावाकस्य त्वामिहा ह्यः । अ० ७. ४. इति ।
महाव्रतेऽपि निष्कवक्ष्ये वार्हतुषाहीतावर्यं प्रनाचः । तथैव यंचमारकस्य वृषितं । त्वामिहा ह्यौ नर इति
प्रनाचं प्रत्यवदधीति । ऐ० अ० ५. २. ४. इति । वातुर्विंशतिऽहनि माध्वदिने सवने प्राज्ञवाध्वयिः शीघ्रतः

इवेति वैकल्पिकः सोमियः प्रगाथः । सूचितं च । आद्यंत इव सूर्यं वरमहौं असि सूर्य । आ० ७. ४. । इति ॥
चातुर्विंशकेऽहनि'माध्यंदिने त्वमिंद्र प्रतूर्तिषु त्वमिंद्र यथा असि । आ० ७. ४. । इति ॥ तस्मिन्निवाहनि
निष्किल्लक्षे वैरजयोनिभूतोऽयं प्रगाथः शंसनीयः । सूचितं च । तथोरत्तियमाणस्य योनिं शंसद्विरूपविराजशा-
ङ्काररेषतानां च । आ० ७. ३. । इति ॥

त्वामिदा ह्यो नरोऽपीप्यन्वज्जिभूर्णयः ।

स इन्द्र स्तोमवाहसामिह श्रुध्युप स्वसरमा गहि ॥ १ ॥

त्वां । इदा । ह्यः । नरः । अपीप्यन् । वज्जिन् । भूर्णयः ।

सः । इन्द्र । स्तोमऽवाहसां । इह । श्रुधि । उप । स्वसरं । आ । गहि ॥ १ ॥

हे वज्जिन् वज्रवर्तिंद्र यं त्वां भूर्णयो हविर्भिर्भरणशीला नरः कर्मणां नेतारो यजमाना इदाद्य ह्यवा-
पीप्यन् सोममपाययन् स त्वं सोमवाहसां सोमवाहकानामस्माकं सोममिह यज्ञे श्रुधि । गुरु । स्वसरं च गृहं
च । दुर्थाः स्वसराणीति गृहनामसु पाठात् । उपा गहि । उपागच्छ ॥

मत्स्वा सुशिप्र हरिवस्तदीमहे त्वे आ भूषंति वेधसः ।

तव अवांस्युपमान्युक्थ्या सुतेष्विंद्र गिर्वणः ॥ २ ॥

मत्स्व । सुऽशिप्र । हरिऽवः । तत् । ईमहे । त्वे इति । आ । भूषंति । वेधसः ।

तव । अवांसि । उपऽमानि । उक्थ्या । सुतेषु । इन्द्र । गिर्वणः ॥ २ ॥

हे सुशिप्र शोभनहृगो शोभनोष्णीषिन्वा हरिवोऽश्ववन् गिर्वणो गोभिर्वननीयिंद्र त्वे त्वयि, वेधसः परि-
वारका आ भूषंति । आभवन्ति । मत्स्व सोमेन मादद्यात्मानं । किंच तत्त्वां वयमीमहे । याचामहे । किं याच-
मित्यवाह । सुतेषु सोमेष्वभिपुतेषु सत्सु तव अवांस्यमान्युपमान्युपमानभूतान्युक्थ्या प्रशंस्त्वानि च संत्विति ॥

आयंत इव सूर्यं विश्वेदिंद्रस्य भक्षत ।

वसूनि जाते जनमान ओजसा प्रति भागं न दीधिम ॥ ३ ॥

आयंतऽइव । सूर्ये । विश्वा । इत् । इंद्रस्य । भक्षत ।

वसूनि । जाते । जनमाने । ओजसा । प्रति । भागं । न । दीधिम ॥ ३ ॥

हे अस्वदीया जनाः आयंत इव सूर्यं यथा समाश्रिता रश्मयः सूर्यं भजन्ति तथेन्द्रस्य विश्वेदिन्द्रस्यैव
धनानि भक्षत । भजत । स च यानि वसूनि धनानि जात उत्पन्ने जनमाने जनिष्यमाणि चीजसा वनेन
करोति भागं न पित्र्यं भागमिव तानि धनानि प्रति दीधिम । प्रतिधारयामेति । यदा । आयंत इव सूर्यं
यथा समाश्रिता रश्मयः सूर्यमुपतिष्ठति तथेन्द्रस्य विश्वा विश्वानि विभक्तुमिच्छन्तः समाश्रिता भक्षत इन्द्रमुपतिष्ठन्त
इति शेषः । उपस्थाय च मरुतो वसून्मुदकलचणानि धनानि जाति जाताय जनमाने जनिष्यमाणाय च मनु-
ष्याय चीजसा वनेन भक्षत । विभजन्ते । तच्च वास्माकं यो भागस्तं भागं । नेति संप्रत्यर्थे । प्रतीक्षितोऽन्विषितस्त
स्त्वानि । अणु दीधिम । वयमनुधायाम । तथा च यास्तः । समाश्रिताः सूर्यमुपतिष्ठन्ति । अपि वोपमार्थि स्त्वा-
सूर्यमिवेन्द्रमुपतिष्ठन्त इति । सर्वाणींद्रस्य धनानि विभक्त्यमाणाः । स यथा धनानि विभजति जाति च जनि-
ष्यमाणि च तं वयं भागमनुधायाम । नि० ६. ८. । इति ॥

अनर्शरानि वसुदामुप स्तुहि भद्रा इंद्रस्य रातयः ।

सो अस्व कामं विधत्ते न रोषति मनो दानाय चोदयन् ॥ ४ ॥

अनर्शऽरातिं । वसुऽदां । उप । स्तुहि । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ।
सः । अस्य । कामं । विधतः । न । रोषति । मनः । दाताय । चोदयन् ॥४॥

हे कोतारः अनर्शरातिमपापकदानं । अपापिष्ठस्य दातारमित्यर्थः । तथा च यास्कः । अनर्शरातिमन-
योक्तृदानमसीत् पापकं । मि० ६, २३ । इति । वसुदां धनस्य दातारमिन्द्रमुप स्तुहि । यत इन्द्रस्य रातयो
दानानि भद्राः कल्याणानि । महदैश्वर्यकारीणीत्यर्थः । यतश्च स इन्द्रः स्वकीयं मनो दातायामिन्द्रप्रदानाय
चोदयन् प्रेरयन् विधतः परिचरतोऽस्य कोतुः काममिच्छां न रोषति न हिंसेति ॥

तमिन्द्रं प्रतूतिष्वभि विश्वा असि स्पृधः ।
अशस्तिहा जनिता विश्वतूरसि त्वं तूर्यं तरुष्यतः ॥५॥
त्वं । इन्द्र । प्रऽतूतिषु । अभि । विश्वाः । असि । स्पृधः ।
अशस्तिऽहा । जनिता । विश्वऽतूः । असि । त्वं । तूर्यं । तरुष्यतः ॥५॥

हे इन्द्र त्वं प्रतूतिषु संयामेषु विश्वाः सर्वाः सृधो युद्धकारिणीः शत्रुसेना अभ्यसि । अभिमवसि । किंच हे
तूर्यं शत्रूणां बाधकेन्द्रं स्वमशस्तिहा दैव्यानामशस्तीनां हंतासि । जनितासुरेभ्योऽशस्तीनां जनयिता चासि ।
विश्वतूः सर्वस्य शत्रुवर्गस्य हिंसिता चासि । तरुष्यतो बाधकांश्च बाधमानोऽसि ॥

अनु ते शुष्मं तुरयंतमीयतुः श्लोणी शिशुं न मातरां ।
विश्वास्ते स्पृधः अचयंत मन्यवे वृषं यदिदं तूर्वेसि ॥६॥
अनु । ते । शुष्मं । तुरयंतं । इयतुः । श्लोणी इति । शिशुं । न । मातरां ।
विश्वाः । ते । स्पृधः । अचयंत । मन्यवे । वृषं । यत् । इन्द्र । तूर्वेसि ॥६॥

हे इन्द्र ते तव शुष्मं बलं तुरयंतं हिंसंतं शत्रुं श्लोणी बाबापुषिष्ठी मातरा मतरौ शिशुं न शिशुमिवा-
न्वीयतुः । अनुगच्छतः । गमनमात्रे वृष्टांतः । किंच हे इन्द्र त्वं ययस्मावृषं शत्रुं तूर्वेसि हंसि अतस्ते तव मन्यवे
क्रोधात् विश्वाः सर्वाः सृधः संयामकारिणः सेनाः अचयंत । अचिताः खिन्ना भवन्ति ॥

इत जती वो अजरं प्रहेतारमप्रहितं ।
आशुं जेतारं हेतारं रथीतममतूतं तुम्यावृधं ॥७॥
इतः । जती । वः । अजरं । प्रऽहेतारं । अप्रऽहितं ।
आशुं । जेतारं । हेतारं । रथिऽतमं । अतूतं । तुम्यऽवृधं ॥७॥

हे अकादीयवनाः वो युयमजरं अरारहितं प्रहेतारं शत्रूणां प्रेरकमप्रहितं केनाप्यप्रेषितमाशुं विवर्तंतं
जेतारं शत्रूणां हेतारं मंतारं रथीतमं रथिनां श्रेष्ठमतूतं केनाप्यहिंसितं तुम्यावृधमुद्धकस्य वर्धयितारमिन्द्रमुत्तुषि ।
रथवाधितः कुबत । पुरस्कुबत इति यावत् ॥

इष्कतारमनिष्कृतं सहस्कृतं शतमूतिं शतक्रतुं ।
समानमिन्द्रमवसे हवामहे वसंवामं वसूशुर्वं ॥८॥

इष्कर्तारं । अग्निःऽकृतं । सहःऽकृतं । शतंऽकृतिं । शतंऽकृतं ।

समानं । इन्द्रं । अर्वसे । हवामहे । वसवानं । वसुऽजुर्वं ॥ ८ ॥

इष्कर्तारं शत्रूणां संस्कर्तारमनिकृतं स्वयमग्निरसंस्कृतं सहस्कृतं वनेन कृतं शतमूर्तिं बज्ररक्षणं शतकृतं बज्रप्रक्षं बज्रकर्माद्यं वा समानं बहूनां साधारणं वसवानं धनान्याच्छादयंतं वसूजुर्वं यजमानेभ्यो वसूनां प्रेरयितारमिन्द्रमवसे रक्षणाय वयं हवामहे । इत्यमः ॥ ३ ॥

अयं त इति द्वादशर्षं सप्तमं सूक्तं भृगुगोचस्य नेमस्त्वार्थं । अयमग्निं जरितरिति वृषेनेन्द्रो नेमसमीपमेतत् स्वकीयं माहात्म्यमवोचत् अतस्तस्य वृचस्य स एवर्षिः । यस्य वाक्चं स ऋषिः । अनु० २. ४. । इति व्याख्यात् । षष्ठी जगती । सप्तम्यावास्तिस्रोऽनुष्टुभः । शिष्टास्त्रिष्टुभः । इन्द्रो देवता । यद्वाग्वदंती देवीं वाचमिषेति वाग्देवस्य शिष्टा ऐंशः । तथा चागुक्तांतं । अयं द्वादश नेमो भार्गवस्त्रिष्टुभं षष्ठी जगती परास्तिस्रोऽनुष्टुभोऽयमिति वृषेनेन्द्र आत्मानमस्त्रीदुर्पांश्चि वाच्याविति ॥ वाग्देवस्य पश्यी यद्वाग्वदंतीति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । यद्वाग्वदंत्वविचेतनानि पतंगो वाचं मनसा विभर्ति । आ० ३. ८. । इति ॥ पूर्वोक्त एव पश्यी देवीं वाचमिति हविषो याज्या । सूचितं च । देवीं वाचमजनयंत देवा जनीयंतो न्ययव इति तिस्रः । आ० ३. ८. । इति ॥ प्रयाणसमये वयसाममनोश्चा वाचः श्रुतितां जपेत् । सूचितं च । कनिकदज्जगुषं प्रब्रुवाण इति सूक्ते जपेद्देवीं वाचमजनयंत देवा इति च । आ० गृ० ३. १०. ९. । इति ॥

अयं त एमि तन्वा पुरस्ताद्विष्वे देवा अभि मां यन्ति पश्चात् ।

यदा मय्यं दीधरो भागमिन्द्रादिन्मया कृणवो वीर्याणि ॥ १ ॥

अयं । ते । एमि । तन्वा । पुरस्तात् । विष्वे । देवाः । अभि । मा । यन्ति । पश्चात् ।

यदा । मय्यं । दीधरः । भागं । इन्द्र । आत् । इत् । मया । कृणवः । वीर्याणि ॥ १ ॥

हे इन्द्र ते तव पुरस्तादयतस्तन्वा पुषेण सहायमहमेमि । शत्रुनभिभवितुं गच्छामि । तवायतो गच्छंतं मां विष्वे देवास्तवया सह पश्चादग्निं यन्ति । अभिगच्छन्ति । यदा त्वं मय्यं भार्गवाय नेमाय भागं शत्रुषु स्मितं भागं दीधरः धारयसि आदिद्वन्तरमेव मया सह मच्छत्रुभितुं वीर्याणि पीडवाणि कृणवः । कृष । यदि शत्रुषु स्मितं धनं मय्यं दित्ससि तर्हि शत्रुवधार्थं गच्छतः सपुत्रस्य मम साहाय्यं कुर्विति भावः ॥

दधामि ते मधुनो भक्षमये हितस्ते भागः सुतो अस्तु सोमः ।

असंश्च त्वं दक्षिणतः सखा मेऽधा वृचाणि जघनाव भूरि ॥ २ ॥

दधामि । ते । मधुनः । भक्षं । अये । हितः । ते । भागः । सुतः । अस्तु । सोमः ।

असं । च । त्वं । दक्षिणतः । सखा । मे । अध । वृचाणि । जघनाव । भूरि ॥ २ ॥

हे इन्द्र ते तुभ्यं मधुनो मदकरस्य सोमस्य भक्षमये प्रथमं दधामि । धारयामि । सुतोऽभिषुतो भागो भवनीयः सोमस्यै तव हृदये हितो निहितोऽस्तु । भवतु । अपि च त्वं मे मम दक्षिणतो दक्षिणपार्श्वे सखा सप्तसः । स्मितो भव । अधाव भूरि बहूनि वृचास्तस्यदीयाञ्छत्रुजघनाव । त्वमहं बोभावावां हन्तः ॥

प्र सु स्तोमं भरत वाजयंत इन्द्राय सत्यं यदि सत्यमस्ति ।

नेन्द्रो अस्तीति नेम उ त्व आह क ई ददर्श कमभि हवाम ॥ ३ ॥

प्र । सु । स्तोमं । भरत । वाजयंतः । इन्द्राय । सत्यं । यदि । सत्यं । अस्ति ।

न । इन्द्रः । अस्ति । इति । नेमः । उं इति । त्वः । आह । कः । ई । ददर्श । कं । अभि । हवाम ॥ ३ ॥

हे जनाः वाचयंतः संयामनिष्कृतो यूयं । पीत्ये वाच इति संयामनामसु पाठात् । इंद्राय सत्त्वं सत्त्वभूतं
सोमं तु सुषु प्र भरत । इंद्रोऽसौ स्थितवदि सत्त्वमसि भवति । इंद्रास्थिते कः संदेहः । तथाह । नेम उ भार्गवो
नेम एषिंद्रो नाम त्वः कश्चिन्नासीत्याह । तत्र कारणं दर्शयति । क ईमेनमिंद्रं दृश्यं । अद्राणीत् । न को
ऽप्यपन्नत् । अतः कं वयममि ष्वाम । अभिष्टुमः । तस्यादिंद्रो नाम कश्चिद्विद्यत इति वादमात्रं न तु
तत्सत्त्वमित्यर्थः ॥

अयमस्मि जरितः पश्य मेह विश्वा जातान्यभ्यस्मि म॒हा ।

ऋतस्य॑ मा प्रदिशो॑ वर्धयन्त्यादर्दि॒रो भुव॑ना दर्देरीमि ॥४॥

अयं॑ । अस्मि॑ । जरि॒तरिति॑ । पश्य॑ । मा॒ । इह॑ । विश्वा॑ । जा॒तानि॑ । अभि॑ । अस्मि॑ । म॒हा ।

ऋतस्य॑ । मा॒ । प्र॒दिशः॑ । वर्ध॑यन्ति । आ॒दर्दि॒रः । भुव॑ना । दर्देरीमि ॥४॥

एवं नेमस्यैर्वेचनमाकर्ण्य इंद्रस्य समीपमावगाम । आगत्य चात्मानमनेन वृत्तेन सीति । हे जरितः सीतः
अयमहमस्मि । इह तव समीपे स्थितं मा मां पश्य । विश्वा सर्वाणि जातानि भुवनानि म॒हा महत्विनाभ्यस्मि ।
अहमभिभवामि । किंच मामृतस्य सत्त्वस्य यज्ञस्य वा प्रदिशः प्रदेष्टारो विद्वांसः सोमैर्वर्धयन्ति । अपि चादर्दि॒र
आदरणीयोऽहं भुवना भुवनानि शुभूतानि दर्देरीमि । भृशं विदारयामि ॥

आ यन्मा॑ वे॒ना अरु॑हन्तस्यै॑ एक॒मासी॑नं ह॒र्यत॑स्य पृ॒ष्ठे ।

मन॑श्चिन्मे हृद॒ आ प्रत्य॑वोच॒दचि॑क्रद॒ञ्छिन्मु॑मंतः सखायः ॥५॥

आ॒ । यत् । मा॒ । वे॒नाः । अरु॑हन् । ऋतस्य॑ । एकं॑ । आसी॑नं । ह॒र्यत॑स्य । पृ॒ष्ठे ।

मनः॑ । चि॒त् । मे॒ । हृदे॑ । आ॒ । प्रति॑ । अ॒वोच॑त् । अचि॑क्रदन् । शि॒शुऽमंतः॑ । सखा॑यः ॥५॥

यथाह य ऋतस्य यज्ञस्य यज्ञं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ वेनाः कामयमाना हर्यतस्य कांतस्थांतरिचस्य पुष्ट
आसीनमुपविष्टमेकं मा मामाब्रूहन् तदानीं तेषां भवतामारोहं मनश्चिन्म एष मे मम हृदे हृदयाय प्रत्यवो-
चत् । अत्रवोत् । अत्रासिधं च तदाह्वानं शिशुमंतः पुत्रयुक्ताः सखायः प्रिया अमी अचिक्रदन् मां क्रंदतीति ॥

विश्वे॑क्षा ते॒ सर्व॑नेषु प्र॒वाच्या॒ या च॒कर्थे॑ मघवन्नि॒द्र सु॒न्वते॑ ।

पारा॑वतं॒ यत्सु॑रुसंभृतं॒ वस्व॑पावृ॒णोः श॒रभा॑य॒ ऋषि॑बंधवे ॥६॥

विश्वा॑ । इत् । ता॒ । ते॒ । सर्व॑नेषु । प्र॒वाच्या॑ । या । च॒कर्थे॑ । म॒घऽवन् । इ॒न्द्र । सु॒न्वते॑ ।

पारा॑वतं । यत् । पुरु॑ऽसंभृतं । वसु॑ । अप॒ऽपावृ॑णोः । श॒रभा॑य । ऋषि॑ऽबंधवे ॥६॥

सप्तमीपमाणतमिंद्रं ब्रूहा संतुष्ट अषिरिंद्रस्य विविधानि कर्माणि हानं च विश्वेक्षा त इत्यनेन वृत्तेन
सीति । हे मघवन्निद्रं त्वं सवनेषु यज्ञेषु सुन्वते सोमाभिषेवं कुर्वते यजमानाय या याणि कर्माणि चकर्थं
अकरोः ते तव ता ताणि कर्माणि प्रवाच्या प्रवक्तव्यानि विशिदन्तान्येव । किंच त्वं पारावतं परावन्नामकं
कस्यचिच्छ्रोः स्वभूतं यज्ञमसि तदृषिबंधवे शरभाय शरमनाय अष्येऽपावृणोः । अपवृतवानसि । पुरुसंभृतं
यथा वज्रसंभृतं भवति ॥ ॥४॥

प्र नूनं॑ धा॒वता॒ पृथ॑ङ्गेह॒ यो वो॒ अवा॑वरीत् ।

नि॒ धीं॑ वृ॒क्षस्य॒ मर्मे॑णि॒ वज्र॑मिंद्रो॒ अपी॑पतत् ॥७॥

प्र । नूनं । धावत् । पृथक् । न । इह । यः । वः । अवावरीत् ।
नि । सीं । वृषस्य । मर्मणि । वज्रं । इन्द्रः । अपीपत् ॥ ७ ॥

यः शत्रुर्भूमिदानीं प्र धावत प्रधावति पृथगिह पृथक् तिष्ठति च वो युष्मान्वावावरीत् न विचारयति च तस्य वृषस्य शत्रोर्मर्मणि मर्मस्थान इन्द्रो वज्रं कुलिशं न्यपीपत् । नितरामपातयत् ॥

मनोजवा अयमान आयसीमतरत्पुरं ।
दिवं सुपर्णो गत्वाय सोमं वज्रिण आभरत् ॥ ८ ॥
मनःऽजवाः । अयमानः । आयसीं । अतरत् । पुरं ।
दिवं । सुऽपर्णः । गत्वाय । सोमं । वज्रिणं । आ । अभरत् ॥ ८ ॥

सुपर्णो गत्वाय मनोजवा मनोवेगोऽयमानो गच्छन्नायसीं हिरण्यमयीं पुरं नगरीमतरत् । अतारोत् । ततो दिवं स्वर्गं गत्वाय गत्वा वज्रिण इन्द्राय सोममाभरत् । आहरच्च ॥

समुद्रे अंतः शयत उग्रा वज्रो अभीवृतः । भरत्यस्मै संयतः पुरःप्रस्रवणा बलिं ॥ ९ ॥
समुद्रे । अंतरिति । शयते । उग्रा । वज्रः । अभिऽवृतः । भरति । अस्मै । संऽयतः
पुरःऽप्रस्रवणाः । बलिं ॥ ९ ॥

यो वज्रः समुद्रेऽतः समुद्रस्य मध्ये शयते शेति यद्योन्नोदकेनाभिवृतोऽसी वज्राय संयतः संयामस्य । सगमनं संयत इति संयामनामसु पाठात् ॥ पुरःप्रस्रवणाः पुरस्ताद्वच्छतः श्रवणो बलिमुपहारं भरति । धारयति । तस्य क्लेशा भवन्तीत्यर्थः ॥

यद्वाग्वदंत्यविचेतनानि राष्ट्रीं देवानां निषसाद मद्रा ।
चतस्र जज्ञं दुदुहे पर्यासिं क्व स्विदस्याः परमं जंगाम ॥ १० ॥
यत् । वाक् । वदन्ती । अविऽचेतनानि । राष्ट्रीं । देवानां । निऽससाद । मद्रा ।
चतस्रः । जज्ञं । दुदुहे । पर्यासि । क्व । स्वित् । अस्याः । परमं । जंगाम ॥ १० ॥

राष्ट्री रावणशीला देवानां मद्रा मादयिषी वा यद्यदा वाग्विचेतनानि विज्ञानरहितानप्रज्ञातानर्चान्वदन्ती प्रज्ञापयन्ती निषसाद यज्ञे निषीदति तदा चतस्रो दिशः प्रत्यूर्जमज्ञं पर्यासि तत्कारणभुतान्युद-
वानि दुदुहे । अस्या माध्यमिकाया वाचः स्मृतं यत्परमं त्रैलोक्यं तत्क जंगाम । क्व गच्छतीति न दृश्यत इत्यर्थः ।
तथा च याज्ञः । यद्वाग्वदंत्यविचेतनान्यविज्ञातानि राष्ट्री देवानां निषसाद मद्रा मदना चतस्रोऽनु दिश
जज्ञं दुदुहे पर्यासि क्व स्विदस्याः परमं जंगामेति यत्पृथिवीं गच्छतीति वा यदादिद्वयस्यो हरन्तीति वा । नि० ११. २८. । इति ॥

देवीं वाचमजनयन्त देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदन्ति ।
सा नो मंद्रेषमूर्जे दुहाना धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु ॥ ११ ॥
देवीं । वाचं । अजनयन्त । देवाः । तां । विश्वऽरूपाः । पशवः । वदन्ति ।
सा । नः । मद्रा । इव । जज्ञं । दुहाना । धेनुः । वाक् । अस्मान् । उप । सुऽष्टुता ।
आ । एतु ॥ ११ ॥

एषा माध्यमिका वाक् सर्वप्राख्यतर्गता धर्माभिवादिनी भवतीति विभ्रुतिमुपदर्शयति । यां देवीं क्षीत-
मानां माध्यमिकां वाचं देवा माध्यमिका अजनयंत जनयति तां वाचं विश्वरूपाः सर्वरूपा व्यक्तवाचोऽव्यक्त-
वाचश्च पश्यवो वदन्ति । तत्पूर्वकत्वाद्वाकप्रवृत्तिः । सा वाग्देवी मंत्रा मदना सुत्या हर्षयिषी वा नृष्टिप्रदानेना-
स्माभ्यमिषमन्नमूर्धं पयोधुतादिरूपं रसं च दुहाना चरंती धेनुर्धेनुभृता सुधुतास्माभिः सुतास्मान्नेमागुपेतु ।
उपगच्छतु । वर्षणायोषुक्तेत्यर्थः । तथा च धास्वः । देवीं वाचमजनयंत देवासां विश्वरूपाः पश्यवो वदन्ति
व्यक्तवाचस्याव्यक्तवाचश्च सा नो मदनान्नं च रसं च दुहाना धेनुर्वान्मागुपेतु सुधुता । नि० ११. २९. । इति ॥

सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व द्यौर्देहि लोकं वज्राय विष्कभे ।

हनाव वृचं रिणचाव सिंधूनिद्रस्य यंतु प्रसवे विसृष्टाः ॥१२॥

सखे । विष्णो इति । विऽतरं । वि । क्रमस्व । द्यौः । देहि । लोकं । वज्राय । विऽस्कभे ।

हनाव । वृचं । रिणचाव । सिंधून् । इन्द्रस्य । यंतु । प्रऽसवे । विऽसृष्टाः ॥१२॥

हे सखे विष्णो त्वं वितरमत्यंतं वि क्रमस्व । विक्रमं कुरु । हे द्यौः त्वं वज्राय वज्रस्य विष्कभे विष्कभनाय
लोकमवकाशं देहि । प्रयच्छ । हे विष्णो त्वं चाहं क्षीमावावां वृचमसुरं हनाव । हन्तुः । सिंधून् वृचावष्टब्धा
नदीश्च रिणचाव । नद्यावः । तेऽमी विश्वरूपाः सिंधव इन्द्रस्य प्रसवे यंतु । प्रेरणे गच्छंतु । तमिममर्थं संगृह्य
द्यौः शीनको दर्शयति । चीर्णोक्तानभिवृत्तितामृचसखी स्वया त्वया । तं नाशकडंतुमिंद्रो विष्णुमभेत्य
सोऽब्रवीत् ॥ वृचं हनिष्ये तिष्ठस्व विक्रम्याथ ममांतिके । उद्यतस्य तु वज्रस्य बौर्ददातु ममांतरं ॥ तथेति
विष्णुसखे द्यौश्चास्य विवरं ददौ । तदेतदस्मिन् प्रोक्तं सखे विष्णो इति लृप्ता । नृ० ६. ९३१-९३३. ।
इति ॥ ५॥

अधगिति षोडशर्चमष्टमं सूक्तं । अचानुकन्यते । अधक् षोडश जमदग्निर्भर्गवो मिचावक्ष्यं प्रागां
चित्रिष्टुवंतं तुतीयादि गायत्री सतोबृहती क्षीचं राजसुक्तापादादित्वाच्चिन्वी गायत्री क्षीचो बृहत्सुक्ता सूर्यः
प्रभासुतिर्वा पावमानो गच्छे इति । भृगुनो नो जमदग्निर्ध्वजिः । चतुर्दशतान्तिस्त्रिष्टुभः । चयोदशो बृहती
शिष्टा नामयुजो बृहत्तो युजः सतोबृहत् । तुतीया गायत्री । क्षीचं राजसु गायतेति पादेन सहिता ते द्विनिर
इत्यादित्यदेवताका । आ मे वचांसीति हे अग्निदेवताके । आ नो यज्ञं द्विविषुश्रमिति हे वायुदेवते । वरमहो
असि सूर्येति हे सूर्यदेवते । इयं या नीचोत्थिवोषोदेवता । यद्वा । सूर्यप्रभानया सूर्यति । अतः शिव देवता ।
प्रजा इ तिस्र इत्येषा पवमानर्देवताका । माता ब्रह्माणामिति हे गोदेवते । शिष्टाः पंचर्षो मिचावक्ष्यः ॥
सूक्तविनिधो नो केजिकः ॥ संयामार्थं राज्ञः संनहने प्र यो वां मिचावक्ष्येति हे राजानं वाचयेत् । सूचितं च ।
अगोवर्तं वाचयति प्र यो वां मिचावक्ष्येति च हे । आ० नृ० ३. १२. १२. । इति ॥ पुण्यस्य पंचमेऽहनि प्रचवे
वायव्यतुक्ता नो यज्ञमित्वादिहे हे अचावाये । सूचितं च । आ नो यज्ञं द्विविषुश्रमिति हे आ नो वाचो
महे तन इत्येका । आ० ७. १२. । इति ॥ आश्विनं शंसिष्यन्तो वा वरमहो असि सूर्येति द्वाभ्यामपि युज्यात् ।
सूचितं च । वरमहो असि सूर्येति द्वाभ्यामिंद्रो वो विश्वतस्सरोति च । आ० ६. ५. । इति ॥ माध्यंदिनसर्ष्वे
सोमातिरेक एकं शस्त्रमुपजायते । तच्च वरमहो असीति प्रगाथः क्षीचियः । सूचितं च । वरमहो असि सूर्योऽ
त्यहर्शतं वपुरिति प्रगाथो क्षीचियानुरूपी । आ० ६. ७. । इति ॥ अयमेव प्रगाथस्तुर्विश्वे माध्यंदिनो
ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । आयंत इव सूर्यं वरमहो असि सूर्यं । आ० ७. ४. । इति ॥
मधुपर्णे गामुत्सृज्य माता ब्रह्माणामिति जपेत् । सूचितं च । माता ब्रह्माणां बृहिता वसूणामिति अपिली-
मुत्सृजतेत्युत्सृज्य । आ० नृ० १. २४. २५. । इति ॥

अधगित्वा स मर्त्यैः शशमे देवतांतये ।

यो नूनं मिचावरुणावभिष्टय आचक्रे हृष्यदांतये ॥१॥

च॒तु॒ध॒क् । इ॒ष्या । सः । म॒र्त्यः । श॒श॒मे । दे॒वऽता॒तये ।

यः । नू॒नं । मि॒चा॒वरु॒णौ । अ॒भिष्ट॑ये । आ॒ऽच॒क्रे । ह॒व्यऽदा॒तये ॥ १ ॥

यो मनुष्यो नूनं चिप्रं हव्यदातये हविषा प्रदाचे यजमानाय मिचावरुणावभिष्टयेऽभिमतसिद्धार्थमाचक्रेऽभिमुखी करोति स मर्त्यो मनुष्य अधक् सत्वमित्येत्थं देवतातये यच्चार्थं शशमे । हविः संस्करोति ॥

वर्षि॑ष्ठ॒क्षचा॒ उरु॒चक्ष॑सा॒ नरा॒ राजा॑ना दी॒र्घश्चु॑त्त॒मा ।

ता बा॒हुता॒ न दंस॑ना रथ॒र्यतः॑ सा॒कं सूर्य॑स्य र॒श्मिभिः॑ ॥ २ ॥

वर्षि॑ष्ठ॒ऽक्षचौ । उरु॒ऽचक्ष॑सा । नरा॒ । राजा॑ना । दी॒र्घश्चु॑त्त॒मा ।

ता । बा॒हुता॒ । न । दंस॑ना । रथ॒र्यतः॑ । सा॒कं । सूर्य॑स्य । र॒श्मिऽभिः॑ ॥ २ ॥

वर्षिष्ठक्षचातिशयेन वृद्धबलानुचक्षसा महादर्शनी नरा नेतारी कर्मणां राजाना दीप्यमाना दीर्घश्चुत्तमातिशयेन विद्वांसौ ता तौ मिचावरुणौ बाहुता न भुजाविव सूर्यस्य रश्मिभिः किरणैः साकं सह दंसना दंसनानि कर्माणि । अग्नौ दंस इति कर्मनामसु पाठात् । रथर्यतः । प्राप्तुतः । यथा बाहू सह कर्म प्राप्तुतः तस्मा मिचावरुणौ सह यच्च प्राप्तुत इत्यर्थः ॥

प्र यो वा॑ मि॒चा॒वरु॒णाजि॒रो दू॒तो अ॒द्रवत् । अ॒यः॒शीर्षा॒ मदे॑रघुः ॥ ३ ॥

प्र । यः । वा॑ । मि॒चा॒वरु॒णा । अ॒जिरः॑ । दू॒तः । अ॒द्रवत् । अ॒यः॒ऽशीर्षा॒ । मदे॑रघुः ॥ ३ ॥

हे मिचावरुणौ वां युवामजिरो गमनशीलौ यो यजमानः प्राद्रवत् अभिगच्छति स देवानां दूतो भवति । अयःशीर्षा हिरण्यसंज्ञतशिरस्तस्य भवति । मदेरघुर्मंदकरि धने गता च भवति ॥

न यः संपृ॒च्छे न पुन॑र्हवी॒तवे॒ न सं॑वा॒दाय॒ रम॑ते ।

तस्मा॑न्नो अ॒द्य स॒मृते॑रु॒ष्यतं॑ बा॒हुभ्या॑ न उरु॒ष्यतं॑ ॥ ४ ॥

न । यः । सं॒ऽपृ॒च्छे । न । पुनः॑ । हवी॒तवे॒ । न । सं॒ऽवा॒दाय॑ । रम॑ते ।

तस्मा॑त् । नः । अ॒द्य । सं॒ऽचृ॑तेः । उरु॒ष्यतं॑ । बा॒हुऽभ्या॑ । नः । उरु॒ष्यतं॑ ॥ ४ ॥

यः शत्रुः संपृच्छे संप्रभ्राय न रमते न क्रीडति न च पुनःपुनर्हवीतवे हवनाय रमते न च संवादाय रमते तस्मान्नोः समृतेः संयमानोऽस्मानयोद्व्यतं हे मिचावरुणौ युवां रचतं । किंच तस्य शत्रोर्बीजभ्यां नोऽस्मानुद्व्यतं । रचतं ॥

प्र मि॒चाय॑ प्रा॒र्य॒म्यो स॒च॒थ्य॑मृता॒वसो॑ ।

व॒रु॒थ्यं॑ व॒रु॒णे छं॒द्यं वचः॑ स्तो॒त्रं राज॑सु गाय॒त ॥ ५ ॥

प्र । मि॒चाय॑ । प्र । अ॒र्य॒म्यो । स॒च॒थ्यं । च॒त॒व॒सो इत्यु॑तऽवसो ।

व॒रु॒थ्यं॑ । व॒रु॒णे । छं॒द्यं । वचः॑ । स्तो॒त्रं । राज॑सु । गा॒य॒त ॥ ५ ॥

हे चतवसो यज्ञधन मिचाय सचथ्यं सेवार्हं वरुथ्यं यज्ञगृहे भवं च स्तोत्रं प्र गायत । प्रकर्षेज गायत । अर्यम्ये च प्र गायत । वरुथे छंद्यं प्रीत्यनसाधनं वेतादृशं वचः प्र गायत । प्रवायतेति वज्रवचनं पूवार्थं । एतदेव दर्शयति । राजसु मिचादिषु राजसु स्तोत्रं गायत । पठत । मिचादीस्त्रीनाञ्चः स्तुतिरिति समुदाचार्यः ॥ ६ ॥

ते हि॒न्विरे अ॒रुणं जे॒न्यं वस्वे॑कं पु॒त्रं ति॑सृ॒णां ।

ते धा॒मान्य॒मृता॒ मर्त्या॑ना॒मद॑ब्धा अ॒भि च॑क्ष॒ते ॥ ६ ॥

ते । हि॒न्विरे । अ॒रुणं । जे॒न्यं । वसु॑ । ए॒कं । पु॒त्रं । ति॑सृ॒णां ।

ते । धा॒मानि । अ॒मृताः । मर्त्या॑नां । अ॒दब्धाः । अ॒भि । च॑क्ष॒ते ॥ ६ ॥

अथयमरुणवर्णं जेन्यं जयसाधनं वसु वासकं तिसृणां पुथिव्यादीनामेकं पुत्रं ते देवा हिन्विरे । प्रेरयन्ति वैलोक्यस्य तमोनिवारणाय । किंचादब्धाः किंवाप्यहिंसिता अमृता मरणरहितास्ते देवा मर्त्यानां मनुष्याणां धामानि स्थानान्यभि चक्षते । अभिपश्यन्ति ॥

आ मे॒ वचांस्यु॒द्यता॒ द्युम॑त्त॒मानि॒ कर्त्वा॑ ।

उ॒भा या॑तं ना॒सत्या॒ स॒जोष॑सा॒ प्रति॑ ह॒व्यानि॑ वी॒तये॑ ॥ ७ ॥

आ । मे॒ । वचांसि॑ । उ॒त्त॒य॑ता । द्यु॒मत्त॑मानि । कर्त्वा॑ ।

उ॒भा । या॑तं । ना॒सत्या॒ । स॒जोष॑सा । प्रति॑ । ह॒व्यानि॑ । वी॒तये॑ ॥ ७ ॥

हे नासत्या नासत्यौ सत्यस्य प्रणेतारी सजोषसा संगतायुभौ युवां मे जमदग्निर्मोक्षतोद्यतानि द्युमत्तमानि दीप्तमानि वचांसि सोचरूपाणि वाक्यानि कर्त्वा कर्माणि वा यातं । किंच हव्यानि हवींषि वीतये भक्षणाय प्रति गच्छतं ॥

रा॒तिं य॒ज्ञांम॒रुक्ष॑सं ह॒वाम॑हे यु॒वाभ्या॑ वा॒जिनी॑वसू ।

प्रा॒चीं हो॒चां प्र॑ति॒रंता॑वितं नरा गृ॒णाना॑ ज॒मद॑ग्निना ॥ ८ ॥

रा॒तिं । यत् । वां । अ॒रुक्ष॑सं । ह॒वाम॑हे । यु॒वाभ्या॑ । वा॒जिनी॑वसू इति वा॒जिनी॑वसू ।

प्रा॒चीं । हो॒चां । प्र॑ति॒रंता॑ । इ॒तं । न॒रा । गृ॒णाना॑ । ज॒मद॑ग्निना ॥ ८ ॥

हे वाजिनीवसू अन्नधनावन्निनी वां युवयोः संबन्धि यदरुक्षसं रघोवर्जितं दानमसि तद्यदा हवामहे । एतदेव विशदयति । युवाभ्यां क्रियमाणां रातिं दानं हवामहे इति । तदानीं प्राचीं प्राप्नुयां होचां कुतिं प्रतिरंती वर्धयन्तौ नरा नेतारी जमदग्निर्विद्या गृणानी सूयमाणी च संतावितं । आगच्छतं ॥

आ नो॑ य॒ज्ञं दि॒विस्मृ॑शं वा॒यो या॑हि सु॒मन्म॑भिः ।

अ॒न्तः प॒वित्रं॑ उ॒परि॑ श्री॒णानो॑ऽयं शु॒क्रो अ॒यामि॑ ते ॥ ९ ॥

आ । नः । य॒ज्ञं । दि॒विस्मृ॑शं । वा॒यो इति॑ । या॑हि । सु॒मन्म॑भिः ।

अ॒न्तरि॑ति । प॒वित्रे॑ । उ॒परि॑ । श्री॒णानः॑ । अ॒यं । शु॒क्रः । अ॒यामि॑ । ते ॥ ९ ॥

हे वायो त्वं नोऽस्माकं दिविस्मृशं तं यज्ञमा याहि । किमर्थमागमनमित्यथाह । सुमन्मभिः सुदृतिमिरतः पवित्रे पवित्रस्य मध्य उपरि श्रीणानः अयमाद्यो निविच्यमानोऽयं शुक्रः सोमस्य तुभ्यमद्यानि न नियत आसीदिति ॥

वे॒त्य॒ध्वर्युः प॒षिभी॑ रजि॒ष्टेः प्र॑ति॒ ह॒व्यानि॑ वी॒तये॑ ।

अ॒धा नि॒युज्य॑ उ॒भय॑स्य नः पि॒त्रं शु॒चिं सोमं॑ ग॒वाशिरं॑ ॥ १० ॥

वेति । अध्वर्युः । पृथिऽभिः । रजिष्ठेः । प्रति । हृष्यानि । वीतये ।

अध । नियुत्वः । उभयस्य । नः । पिब । शुचिं । सोमं । गोऽआशिरं ॥ १० ॥

हे नियुतो नियुतं चकार चत्वार्यो अध्वर्युर्हविर्धानाद्रजिष्ठेर्भुतमैः पृथिभिर्मर्षिर्वेति । गच्छति । वीतये भक्षय्य तव भक्षयानि हव्यानि हवींषि च प्रति नयतीति शेषः । अधाच गोऽस्माकं संबंधिनमुभयस्यो-
भयविधं सोमं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ पिब । उभयविधत्वं दर्शयति । शुचिं शुद्धं सोमं गवाशिरं गव्येन पयसा
मिश्रितं वेति ॥ ७ ॥

बहमहौ असि सूर्य बळादित्य महौ असि ।

महस्ते सतो महिमा पनस्यतेऽद्या देव महौ असि ॥ ११ ॥

बद् । महान् । असि । सूर्य । बद् । आदित्य । महान् । असि ।

महः । ते । सतः । महिमा । पनस्यते । अद्या । देव । महान् । असि ॥ ११ ॥

हे सूर्य त्वं महोत्तमसाधिकोऽसि । बद् सत्त्वं । नैतन्निष्ठित्वर्थः । हे आदित्यादितेः पुत्र त्वं महान् बलिनाप्य-
धिकोऽसि । बद् सत्त्वं । महो महतः सतो भवतस्ते महिमा महत्त्वं पनस्यते । सौतुमिः कूपयते । हे देव सतो-
नादिगुणयुक्त सूर्य त्वं महान् वीर्येणाधिकोऽसि । भवसि । अद्या सत्त्वमेव । अथ न संशय इत्यर्थः । बद्
सत्त्वमिति सत्त्वनामसु पाठात् ॥

बद् सूर्य अवसा महौ असि सचा देव महौ असि ।

महा देवानामसुर्यः पुरोहितो विभु ज्योतिरदाभ्यं ॥ १२ ॥

बद् । सूर्य । अवसा । महान् । असि । सचा । देव । महान् । असि ।

महा । देवानां । असुर्यः । पुरःऽहितः । विऽभु । ज्योतिः । अदाभ्यं ॥ १२ ॥

हे सूर्य त्वं अवसा अवक्षेप महान् सर्वाधिकोऽसि बद् सत्त्वं । हे देव स्रोतमान सूर्य त्वं देवानां मध्ये महा-
महत्वेन महानधिकोऽसि सचा सत्त्वमेव । असुर्योऽसुराणां हन्ता चासि । किंच त्वं देवानां पुरोहितो हितोप-
देष्टासि । किंच तज्ज्योतिस्तेजो विभु महद्दाभ्यं केनाप्यर्हसं च ॥

इयं या नीच्यर्किणी रूपा रोहिण्या कृता ।

चिचैव प्रत्यदर्श्यायत्यैतद्देशसु बाहुषु ॥ १३ ॥

इयं । या । नीची । अर्किणी । रूपा । रोहिण्या । कृता ।

चिचाऽइव । प्रति । अदर्शि । आऽयती । अंतः । दशऽसु । बाहुषु ॥ १३ ॥

अस्मान्मुच्यतः स्तुतिः सूर्यप्रमाया वा । यैवं नीचवाचमुच्यर्किणी स्तुतिमती रूपा रूपवती रोहिष्वा
प्रकाशयुक्ता कृतोपाः सूर्यप्रमा वीत्यादिता सातर्पणान्तर्गता मध्ये बाहुषु बाहुष्वानीधसु दशसु दशसंख्याकासु
दिक्सायत्मानवती चिचैव चिचा नीरिच प्रत्यदर्शि । सर्वैरुद्भूत ॥

प्रजा ह तिष्ठो अत्यायमीयुन्यैन्या अर्कमभितो विविधे ।

बृहच्च तस्थौ भुवनेष्वंतः पर्वमानो हुरित आ विवेश ॥ १४ ॥

प्रऽजाः । ह । तिस्रः । अतिऽआयं । ईयुः । नि । अन्याः । अर्के । अभितः । विविधे ।
बृहत् । ह । तस्थौ । भुवनेषु । अंतरिति । पवमनः । हरितः । आ । विवेश ॥ १४ ॥

यासिस्त्रः प्रजा अत्तायमीयुः अत्तायमायन् अन्वासा इमाः प्रजा अर्कमर्चनीयमधिममितो विविधे ।
अमितो निविष्टास्ततो न पराबभूवुः । भुवनेष्वन्तर्मेधे बृहन्नहानसावादित्यः । प्रजापतिरिषिभिः । तस्थौ ।
प्रकाशयन्नतिष्ठत् । हरितो दिशः पवमानो वायुरा विवेश । आविष्टः । तथा धैतरेयप्राज्ञात् । प्रजा ह तिस्रो
अत्तायमीयुरिति या वे ता इमाः प्रजासिस्त्रो अत्तायमायंस्तानीमानि वयांसि वंगावगधाक्षिरपादाः । अन्वा
अर्कममितो विविध इति ता इमाः प्रजा अर्कममितो निविष्टा इममेवापि बृहत् तस्थौ भुवनेष्वन्तरित्वद् उ
एव बृहद्भुवनेष्वन्तरसावादित्यः पवमानो हरित आ विवेशिति वायुरेव पवमानो दिशो हरित आविष्टः
। ऐ० आ० २. १. १. इति । वाक्सनेधिर्नोऽप्यामर्नति । स तपोऽतप्यत स प्रजा अकजत ता अक्ष प्रजाः कष्टाः
पराबभूवुस्तानीमानि वयांसितुपक्रम्य प्रजा ह तिस्रो अत्तायमीयुरिति या अमूः प्रजा अत्तायन् अन्वा
अर्कममितो विविध इत्यपिर्वा अर्कस्तमिमाः प्रजा अमितो निविष्टास्त इमाः पराभूताः । बृहत् तस्थौ भुवने-
ष्वन्तरिति प्रजापतिमेवेतदभ्यनूतं पवमानो हरित आ विवेशिति दिशो वे हरितस्त आ चं पवमान आविष्टः
। शत० २. ५. १. १-५. इति ॥

माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः ।

प्र नु वोचं चिकितुषे जनाय मा गामनागामदितिं वधिष्ट ॥ १५ ॥

माता । रुद्राणां । दुहिता । वसूनां । स्वसा । आदित्यानां । अमृतस्य । नाभिः ।

प्र । नु । वोचं । चिकितुषे । जनाय । मा । गां । अनागां । अदितिं । वधिष्ट ॥ १५ ॥

अश्विनं वृषे गीः सूयते । या गी रुद्राणां मरुतां माता जननी वसूनां दुहिता पुत्रादित्यानां स्वसा
भगिन्यमृतस्य पयसो नाभिरावासस्थानं तामनागामनागसमदितिमदीनां गां गोकृपां देवीं मा वधिष्ट हे
जनाः मा हिंसिष्येति चिकितुषे चेतनावते जनाय त्विदानीं प्र वोचं । अहं प्रावोचमिति मुञ्चुषमा-
शिव उपदेशः ॥

वचोविद् वचसो वचमुदीरयंतीं विश्वाभिधीभिरुपतिष्ठमानां ।

देवीं देवेभ्यः पर्येयुषीं गामा मावृक्त मर्त्यो दधचेताः ॥ १६ ॥

वचःऽविदौ वाचं । उतऽदुरयंतीं । विश्वाभिः । धीभिः । उपऽतिष्ठमानां ।

देवीं । देवेभ्यः । परि । आऽईयुषीं । गां । आ । मा । आवृक्त । मर्त्यः । दधऽचेताः ॥ १६ ॥

वचोविद् वचसो वचमुदीरयंतीं पयः पीत्वा पश्चाद्वचमुदीरयंतीं । बुधितो हि जनो न
वचमुदीरयति सुक्ता पश्चादुदीरयति । विश्वाभिः सर्वाभिधीभिर्वाग्भिर्नोपतिष्ठमानां देवीं चोत्तमानां देविभ्यो
देवार्थं मा मामेयुषीमवचयंतीं गां दधचेता अत्यबुद्धिर्मत्तो मनुष्यः पर्यावृक्त । परिवर्धयति ॥ ॥ ॥

त्वमप इति द्वाविंशत्युचं नवमं सूक्तं गायत्रमापिचं । भुवनीचः प्रथोनी नामभिः । बार्हस्पत्यः पाचकविश्वेक
विशिष्टोऽग्न्यान्वो वा । यद्वा । सहोनाचः पुत्री गृहपतिविश्वसंज्ञकौ द्वावप्यो । ती सहैद् सूक्तमपक्रतां ।
तस्मादस्य तावुषी । अचवा तथोरन्तरः । तथा चागुक्रातं । त्वमपि द्वाधिका मार्जवः प्रथोनी बार्हस्पत्यो
वापिः पाचकः सहस्रः सुतथोर्वाग्व्योर्गृहपतिविश्वयोर्वावतर आपिचं इति ॥ प्रतरनुवाकस्यापि कती नाचपि
कंदकादितोऽष्टादशर्षः । सूचितं च । त्वमपि गृहद्वय इत्यष्टादशार्थतत्त्वमिति सूक्तिः । आ० ४. १३. इति । देवयुषां
द्विःष्येर्गृहपतिरनुवाक्या त्वमपि गृहद्वय इति वा । सूचितं च । त्वमपि गृहद्वयो इत्येवाक्यपिरवयवः पिता नः
। आ० ४. ११. इति ॥ अन्वारमखीवाचामपिर्ममिनोऽनुवाक्या आ सर्वं यधितुरिति वा । सूचितं च । आ सर्वं

सवितुर्व्यासो नो राधांश्चा मर । आ० २. ८. । इति ॥ आभिप्रविष्टेषु कथेषु तृतीयसप्तमे मेषावयवस्यापि वो वृधंतमिति वैकल्पिकः सोषिद्यसृचः । सूचितं च । अपि वो वृधंतमपि यं यक्षमध्वरं । आ० ७. ८. । इति ॥ इत्यनेऽह्नोमं नो यक्षमिति सोकसूक्तस्य द्वितीयस्य खानेऽपि घृतखेलेषा । सूचितं च । सोकसूक्तस्य द्वितीयतृतीययोः खानेऽपि घृतस्य धीतिमिदमे सुबद्र सर्पिष इति । आ० ८. १२. । इति ॥

त्वमग्ने बृहद्यो दधासि देव दाप्नुषे । कविर्गृहपतिर्युवा ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । बृहत् । वयं । दधासि । देव । दाप्नुषे । कविः । गृहऽपतिः । युवा ॥ १ ॥

हे देव सोतर्मानाग्रे कविः क्रांतकर्मा गृहपतिर्गृहपालको युवा नित्यं तद्वयस्त्वं दाप्नुषे इविषां प्रदापे यजमानाय बृहद्यो महदन्नं दधासि । प्रयच्छसीत्यर्थः ॥

स न ईळानया सह देवाँ अग्ने दुवस्युवा । चिकिञ्चिभान्वा वह ॥ २ ॥

सः । नः । ईळानया । सह । देवान् । अग्ने । दुवस्युवा । चिकित् । विभानो इति विऽभानो । आ । वह ॥ २ ॥

हे विभानो विशिष्टदीप्तिऽपि चिकिञ्चाता सन्नोऽस्माकं दुवस्युवा परिचरयशीलयेळानया सुवत्वा वाचा सह देवाना वह ॥

तया ह स्विद्युजा वयं चोदिष्टेन यविष्ठय । अभि षो वाजसातये ॥ ३ ॥

तया । ह । स्वित् । युजा । वयं । चोदिष्टेन । यविष्ठय । अभि । स्मः । वाजऽसातये ॥ ३ ॥

हे यविष्ठय युवतमपि चोदिष्टेनातिशयेन धनानां प्रेरयिषा त्वया युजा स्विद्य सहायेनैव वयं भार्गवः प्रयोगो बार्हस्पत्याः पावका अपयो वा वाजसातयेऽन्नसामायाभि षः । शशूनभिभवेन ॥

और्वभृगुवच्छुचिमप्रवान्वदा हुवे । अग्निं समुद्रवाससं ॥ ४ ॥

और्वभृगुऽवत् । शुचिं । अप्रवान्ऽवत् । आ । हुवे । अग्निं । समुद्रऽवाससं ॥ ४ ॥

समुद्रवाससं समुद्रमध्यवर्तिनं वाङ्मं शुचिं शुद्धमपिमौर्वभृगुवच्छुचौर्वभृगुप्रवानवस्यप्रवानस्यवा ऽवे । आह्वयान्वहं ॥

हुवे वातस्वनं कविं पर्जन्यक्रंष्टं सहः । अग्निं समुद्रवाससं ॥ ५ ॥

हुवे । वातऽस्वनं । कविं । पर्जन्यऽक्रंष्टं । सहः । अग्निं । समुद्रऽवाससं ॥ ५ ॥

वातस्वनं वातसदृशध्वनिं कविं क्रांतकर्माणं पर्जन्यक्रंष्टं पर्जन्यसदृशक्रंदनं सहः सहस्त्रिनं वाङ्ममपि ऽवे । ह्रषामि । अन्वन्नतं ॥ ॥ ९ ॥

आ स्रवं सवितुर्व्या भगस्येव भुजिं हुवे । अग्निं समुद्रवाससं ॥ ६ ॥

आ । स्रवं । सवितुः । व्या । भगस्यऽइव । भुजिं । हुवे । अग्निं । समुद्रऽवाससं ॥ ६ ॥

सवितुः प्रेरकस्य देवस्य सर्वं यथा प्रसवमिदं भगस्येव भुजिं भगवत्कस्य देवस्य भोगमिष च समुद्रवास-यमपि ऽवे । आह्वयामि ॥

अग्निं वो वृधंतमध्वराणां पुरुतमं । अच्छा नम्रे सहस्वते ॥७॥

अग्निं । वः । वृधंतं । अध्वराणां । पुरुऽतमं । अच्छ । नम्रे । सहस्वते ॥७॥

अध्वराणामहिंसाणां बलिनां नम्रे बंधुं सहस्वते वक्रवतं । विभक्तिवत्त्वयः । वृधंतं ज्ञानाभिर्वर्धमानं पुरुतममतिशयेन वज्रमपिमृत्वितो वो वृधमच्छ । अभिमच्छत ॥

अयं यथा न आभुवत्त्वष्टा रूपेव तस्या । अस्य क्त्वा यशस्वतः ॥८॥

अयं । यथा । नः । आभुवत् । त्वष्टा । रूपाऽइव । तस्या । अस्यं । क्त्वा । यशस्वतः ॥८॥

अयमग्निर्नोऽक्षांसाया विकर्तव्यानि रूपेव त्वष्टा रूपाणि वर्धकिरिव यथा येन प्रकारेणाभुवत् आभवति तथैनमपिमभिमच्छतेत्यर्थः । किंच वयमस्याभिः क्त्वा प्रज्ञायेन युक्ता यशस्वतो यशस्वतो भवेमिति शेषः ॥

अयं विश्वा अभि श्रियोऽग्निर्देवेषु पत्यते । आ वाजैरुप नो गमत् ॥९॥

अयं । विश्वाः । अभि । श्रियः । अग्निः । देवेषु । पत्यते । आ । वाजैः । उप । नः । गमत् ॥९॥

मनुष्याणां विश्वाः सर्वाः श्रियः संपदो देवेषु देवानां मध्ये योऽयमपिरभि पत्यते अभिमच्छति सोऽग्निर्नोऽज्ञानपि वाधिरसिद्धपा गमत् । उपागच्छतु ॥

विश्वेषामिह स्तुहि होतृणां यशस्तमं । अग्निं यज्ञेषु पूर्य ॥१०॥

विश्वेषां । इह । स्तुहि । होतृणां । यशःऽतमं । अग्निं । यज्ञेषु । पूर्य ॥१०॥

विश्वेषां सर्वेषां होतृणां मध्ये यशस्तमं यशस्वितमं यज्ञेषु पूर्य सुखमपिमिहाकादीये यज्ञे हे कोतः स्तुहि ॥ १०॥

शीरं पावकशोचिषं ज्येष्ठो यो दमेष्वा । दीदाय दीर्घश्रुतमः ॥११॥

शीरं । पावकऽशोचिषं । ज्येष्ठः । यः । दमेषु । आ । दीदाय । दीर्घश्रुतऽतमः ॥११॥

ज्येष्ठो देवानां मुख्यो दीर्घश्रुतमोऽतिशयेन विद्वानपिर्दमेषु यज्जनां वृहेष्वा दीदाय । आदीप्यते । तं शीरमनुश्रुतिनं । वृषा च यास्तः । अनुश्रुतिनमिति वाग्निनमिति वा । नि० ४. १४. । इति । पावकशोचिषं पावकदीप्तिस्तुहीत्यर्थः ॥

तमर्वतं न सानसिं गृणीहि विप्र शुष्मिणं । मिचं न यातयज्जनं ॥१२॥

तं । अर्वतं । न । सानसिं । गृणीहि । विप्र । शुष्मिणं । मिचं । न । यातयत्ऽज्जनं ॥१२॥

हे विप्र मेधाविन् कोतः अर्वतं नास्त्वमिव सानसिं संमज्जनीयं शुष्मिणं बलिनं मिचं न सत्तायमिव यातयज्जनं इतश्चयुजनं तमपि गृणीहि । स्तुहि ॥

उप त्वा जामयो गिरो देदिशतीर्हविष्कृतः । वायोरनीके अस्थिरन् ॥१३॥

उप । त्वा । जामयः । गिरः । देदिशतीः । हविःऽकृतः । वायोः । अनीके । अस्थिरन् ॥१३॥

हे अपि हविष्कृतो यजमानार्थं विरः सुतयो जामयः स्वस्वार इव देदिशतीत्यत्र युवादिर्हविष्कृतस्तत्वात् पतिवति । वायोरनीके समीपे त्वां समेधयन्तोऽक्षिरन् । अतिवृष्ट ॥

यस्य चिधात्वृत्तं बर्हिस्तस्यावसंदिनं । आपश्चिन्नि दधा पदं ॥१४॥

यस्य । चि॒ऽधातु । अ॒वृत्तं । ब॒र्हिः । त॒स्यौ । अ॒सं॑ऽदिनं । आ॒पः । चि॒त् । नि । द॒ध । प॒दं ॥१४॥

यस्यापेस्त्रिधातु पिरवृतमनावृतं चासंदिनमवयं च । सारथकाले हि बर्हिरवयं भवति । बर्हिसखी आसनायं तिष्ठति तस्मिन्नपावापश्चिदापोऽपि पदं नि दध । निदधति । आंतरिक्षा माधमिषे पदं निदधतीत्यर्थः ॥

पदं देवस्य मीळुषोऽनाधृष्टाभिरूतिभिः । भद्रा सूर्ये इवोपदृक् ॥१५॥

प॒दं । दे॒वस्य॑ । मी॒ळुषः । अ॒नाधृ॑ष्टाभिः । उ॒ति॑ऽभिः । भ॒द्रा । सू॒र्येऽइ॒व । उ॒प॒ऽदृक् ॥१५॥

मीळुषः कामानां शत्रुर्देवस्य द्योतमानस्यापिः पदं खानमनाधृष्टाभिः शत्रुभिरनाधृष्टाभिरूतिभि रचाभिरुजनीयं भवतीत्यर्थः । तथैवास्त्रोपदृगुपदृष्टिरपि सूर्य इव यथा सूर्यस्तद्वद्भा मनुष्यैर्भजनीया भवति ॥ ॥१५॥

अग्ने घृतस्य धीतिभिस्तेषानो देव शोचिषा । आ देवान्वक्षि यक्षि च ॥१६॥

अग्ने॑ । घृ॒तस्य॑ । धी॒ति॑भिः । ते॒षा॒नः । दे॒व । शो॒चि॒षा । आ । दे॒वान् । व॒क्षि । य॒क्षि । च ॥१६॥

हे देव द्योतमानासि घृतस्य द्योतिसाधनस्याज्यस्य धीतिभिर्निधानिस्तेषामस्तपश्शोचिषा जातया देवान् प्रत्या वक्षि । आवह । यक्षि । यज च ॥

तं त्वाज्जनंत मातरः कविं देवासो अंगिरः । हव्यवाहममर्त्यं ॥१७॥

तं । त्वा । अ॒ज्ज॒नंत॑ । मा॒तरः । क॒विं । दे॒वा॒सः । अ॒ंगि॒रः । ह॒व्य॒ऽवा॒हं । अ॒म॒र्त्यं ॥१७॥

हे अंगिरोऽपि कविं ज्ञातकर्मजममर्त्यं मरणरहितं हव्यवाहं हविषां वोढारं तं प्रसिद्धं त्वा त्वां देवासो देवा मातर इवाज्जनंत । जनयंति ॥

प्रचेतसं त्वा कवेऽग्ने दूतं वरेण्यं । हव्यवाहं नि वेदिरे ॥१८॥

प्र॒ऽचे॒त॒सं । त्वा । क॒वे॒ । अ॒ग्ने॑ । दू॒तं । व॒रे॒ण्यं । ह॒व्य॒ऽवा॒हं । नि । वे॒दि॒रे ॥१८॥

हे कवे ज्ञातकर्मजस्य प्रचेतसं प्रकटमुक्तिं वरेण्यं वरणीयं दूतं देवानां हव्यवाहं हविषां वोढारं त्वा त्वां नि वेदिरे । देवा निवीदंति ॥

नृहि मे अस्त्यग्न्या न स्वधितिर्वनन्वति । अथैतादृग्भरामि ते ॥१९॥

नृ॒हि । मे॒ । अ॒स्ति॑ । अ॒ग्न्या॑ । न । स्व॒ऽधि॒तिः । व॒न॒न्ऽव॒ति । अ॒थ॑ । ए॒ता॒दृक् । भ॒रा॒मि॒ । ते ॥१९॥

हे अपि मे मम भार्जनस्य प्रयोगस्त्वैरग्न्या नीः । अग्न्योसिति गोमाममु पाठात् । नृहासि न विवति यक्षाः पयसाग्निं च त्वां जलेय । किंच स्वधितिर्नृहि वनन्वति काष्ठानि इति धीः काष्ठित्वां समिधीय । अथैतादृग्भरामि शीघ्रायं पयसो दोग्ध्रीं नार्मिधनसाधनाणि चैतत्सर्वं ते गुह्यमहं भरामि ॥

यदग्ने॒ कानि॒ कानि॒ चि॒दा ते॒ दा॒रुणि॒ द॒ध्मसि॑ । ता जु॒बस्व॒ यवि॑ष्ठ्य ॥ २० ॥

यत् । अग्ने॒ । कानि॑ । कानि॑ । चि॒त् । आ । ते॒ । दा॒रुणि॑ । द॒ध्मसि॑ । ता॒ । जु॒बस्व॒ ।
यवि॑ष्ठ्य ॥ २० ॥

पूर्वस्वामुच्युक्तस्यैवार्थस्य विवरणमत्र । हे यविष्ठ्य युवतमपि तुभं यद्यदा कानि कानि चिदाणि कावपि दा॒रुणि का॒शान्वा द॒ध्मसि॑ आ॒धारयामि॑ तदा ता ताव्यपरमुच्युक्तान्यपि जुबस्व । सेवस्व । तथा च यजुर्ग्राह्यं । न ह का वै पुरापिरपरमुच्युक्तं दहति तदस्मी प्रयोग एवधिरस्यदयस्यपि याभि॒कानि॑ वेति समिधनादध्यात्परमुच्युक्तमेवास्मी स्वदयति सर्वमस्मी स्वदते । ते॒ सं० ५. १. १०. १. । इति ॥

यद॒त्युप॒जिह्मि॑का॒ यद्य॒ग्नो अ॒तिस॑र्पेति । सर्वे॒ तद॑स्तु ते घृतं ॥ २१ ॥

यत् । अ॒ग्निः । उ॒प॒जिह्मि॑का॒ । यत् । य॒ग्नः । अ॒ति॒स॒र्पेति॑ । सर्वे॒ । तत् । अ॒स्तु । ते॒ । घृ॒तं ॥ २१ ॥

हे अग्ने यत्का॒शदि॒कमु॒पजिह्मि॑का । उपजिह्मतीत्युपजिह्मिका । अग्नि मचयति । यद्य का॒शदि॒कं य॒ग्नः । यमस्तु॒दकमि॑ति य॒ग्नः । उपजिह्मिकावस्यगच्छी यद्यपि पर्यायी तथापि पृथगुपादानादस्यगच्छद्विधेयं पर्यवस्यति । सोऽप्यतिसर्पति अतिगच्छति । तत्सर्वं ते तव घृतं घृतसदृशमस्तु । यथा घृतं तव प्रियकरं भवति तथा प्रियकरं भवत्यिदं य॒ग्नः ॥

अ॒ग्निमि॑न्धानो॒ मन॑सा॒ धियै॑ सचेत॒ मर्त्यैः॑ । अ॒ग्निमी॑धे वि॒वस्व॑भिः ॥ २२ ॥

अ॒ग्निं । इ॒न्धा॒नः । म॒न॑सा॒ । धि॒यै॑ । स॒चे॒त॒ । म॒र्त्यैः॑ । अ॒ग्निं । इ॒धे॒ । वि॒वस्व॑भिः ॥ २२ ॥

मर्त्यो मनुष्योऽपिमिन्धानः काष्ठैः प्रज्वलयन् मनसैव यद्विन्धानो धियं कर्म सचेत । काष्ठे मन्धेत । विवस्वभिर्होतृभिर्मन्त्रादिभिर्वेधे । प्रज्वलति ॥ ॥ १२ ॥

अद॒र्शि॑ति अ॒तुर्द॒शर्षं॑ द॒शमं॑ सू॒क्तं का॒व्यस्य॑ सोम॒रेरा॒र्षं । अ॒वा॒नु॒क॒म्यते॑ । अ॒दर्शि॑ व॒क्त्रेणा॒ सोम॒रि॒र्वा॒र्षं॑तं पंच॒म्या॒वयु॒षः स॒तो॒बृ॒ह॒त्योऽ॒ष्टम्या॑दि॒ यु॒षः क॒कु॒ब्जा॒य॒त्री क॒कु॒ब॒गु॒हं॒त्वा॒पिमा॑वतीति । पंचमीवसमीवव्येकाद॒शीच॑योद॒शः पंच॑ सतो॒बृ॒ह॒त्यः । अ॒ष्टमी॒वा॒द॒श्री क॒कु॒मी द॒शमी॑ गा॒य॒त्री अ॒तुर्द॒शगु॒हं॒प॒ शि॒ष्टा बृ॒ह॒त्यः । अपि॒षं॑ लि॒तु॒क्तत्वा॑दपिर्दे॒वता॑ । वा॒न्वा॒या॒स्त्वपि॑र्म॒रुत॑च ॥ प्रा॒तर॒नु॒वा॒क॒स्यापि॑ क॒तौ वा॒र्षेति॑ क॒ंद॒स्वादि॑तः स॒प्तर्षः॑ । सू॒चितं॑ च । अ॒दर्शि॑ गा॒तु॒वि॒त्त॒म॒ इति॑ स॒प्ति॒ति वा॒र्षेति॑ । आ० ४. १३. ॥ आ॒भि॒प्र॒वि॒ष्टि॒यू॒क॒क्षि॒पु॒ मे॒वा॒प॒र॒य॒स्य॑ वै॒क॒स्यि॒कः॑ को॒वि॒द्य॒कृ॒षः । सू॒चितं॑ च । मा॒ पि॒दा॒पि॒ वा॒हि म॒रु॒त॒स्य॑ा य॒ती रा॒ज॒स्य॑ इति॑ ॥

अ॒दर्शि॑ गा॒तु॒वि॒त्त॒मो॒ यस्मि॑न्प्र॒तान्या॑द्दुः ।

उ॒पो॒ षु॒ जा॒त॒मा॒र्ये॒स्य॒ वर्ध॑नम॒ग्निं न॑क्ष॒त नो॒ गिरः॑ ॥ १ ॥

अ॒दर्शि॑ । गा॒तु॒वि॒त्त॒मः । यस्मि॑न् । प्र॒तानि॑ । आ॒ऽदु॒धुः ।

उ॒पो॒ इति॑ । सु॒ । जा॒तं॑ । आ॒र्ये॒स्य॒ । वर्ध॑नं । अ॒ग्निं । न॒क्ष॒त॒ । नः॒ । गिरः॑ ॥ १ ॥

यक्षिण्यौ प्रतापि कर्मावाद्दुः यजमाना आदधन् गातुवित्तमोऽतिशयेन मार्गाणां जाता सोऽग्निर्द॒र्शिः । प्रादुरभूत । किंच सु जातं सम्यक्प्रादुर्भूतमकार्यकोत्तमवर्षस्य वर्धनं वर्धयितारमग्निं नोऽस्माकं विर॒कु॒ति॒क्या॒ वाच॑ उ॒पो॒ नक्ष॑त । उपनक्षत्येव ॥ नच प्रतापिति भातुः ॥

प्र॒ दे॒वो॒दा॒सो अ॒ग्निर्दे॒वाँ अ॒ज्या॒ न म॒ज्ज॒मना॑ ।

अ॒नु॒ मा॒तरं॑ पृ॒थि॒वीं वि॒ वा॒यु॒ते त॒स्थौ ना॒र्य॑स्य॒ सार्ग॑वि ॥ २ ॥

प्र । दैवःऽदासः । अग्निः । देवान् । अन्धः । न । मृज्मना ।

अनु । मातरं । पृथिवीं । वि । ज्वृते । तस्थौ । नाकस्य । सानवि ॥ २ ॥

देवोदासो दिवोदासेनाहयमानोऽपिमातरं । सर्वस्य लोकस्य धारणवत्त्वात्पृथिवी माता । तां पृथि-
वीमह्य प्रति देवांश्चक्षु दिवोदासस्य यज्ञे देवाननु प्रति हविर्वोढुं न प्र वि बावृते । यस्मादेनमपि दिवोदासो
मज्जना वक्षेनानुहाव तस्मादयमभिर्नाकस्य स्वर्गस्य सागवि समुच्छिन्ने देशे स्थायतन एव तस्थौ । अतिष्ठत् ॥

यस्माद्देजैत कृष्टयश्चर्कृत्यानि कृण्वतः ।

सहस्रसां मेधसाताविव त्वनामिं धीभिः सपर्यत ॥ ३ ॥

यस्मात् । रेजैत । कृष्टयः । चर्कृत्यानि । कृण्वतः ।

सहस्रसां । मेधसाताऽइव । त्वना । अमिं । धीभिः । सपर्यत ॥ ३ ॥

यस्मात्कारणाच्छक्रेत्यानि कर्तव्यानि कर्माणि कृतवतः । कर्वायाश्चगुणान् कृष्टय इतरे मनुष्या रेजते कपते
तस्मादिदानीं हे जनाः युयं सहस्रसां नवां धनानां च सहस्रस्य दातारमपि मेधसाता यज्ञे धीभिः कर्तव्यैः
कर्मभिस्त्वनात्मनैव सपर्यत । परिचरत ॥

प्र यं राये निनीषसि मर्तो यस्ते वसो दाशत् ।

स वीरं धत्ते अग्न उक्थशंसिनं त्वना सहस्रपोषिणं ॥ ४ ॥

प्र । यं । राये । निनीषसि । मर्तः । यः । ते । वसो इति । दाशत् ।

सः । वीरं । धत्ते । अग्ने । उक्थऽशंसिनं । त्वना । सहस्रऽपोषिणं ॥ ४ ॥

हे बहो वासवापि त्वं यं तव सोतारं राये धनार्थं प्र निनीषसि प्रणेतुमिच्छसि यच्च मर्तो मनुष्यस्य तुभ्यं
दाशत् हवींषि प्रयच्छति स मनुष्य उक्थशंसिनमुक्थानां शंसितारं त्वनात्मनैव सहस्रपोषिणं वज्रधनं वीरं
पुत्रं भवेत् । धारयति ॥

स दृष्ट्वे चिदभि तृणसि वाजमर्वेता स धत्ते अक्षितिं श्रवः ।

ते देवचा सदा पुरुवसो विष्वा वामानि धीमहि ॥ ५ ॥

सः । दृष्ट्वे । चित् । अभि । तृणसि । वाजं । अर्वेता । सः । धत्ते । अक्षिति । श्रवः ।

ते इति । देवऽचा । सदा । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । विष्वा । वामानि । धीमहि ॥ ५ ॥

हे पुरुवसो वज्रधनापि यत्तुभ्यं हवींषि प्रयच्छति स यजमानो दृष्ट्वे चिदृष्टेऽपि शत्रुपुरे स्मितं वाजमव-
मर्षताक्षेपाभि तुषति । हिनस्ति । यथा स यजमानोऽक्षिप्यपीयं अयोऽस्रं भवेत् धत्ते धारयति । तथा च सति
तुभ्यं हविषां प्रदातारो वक्षमपि देवचा देवे ते त्वयि क्षिता विष्वा सर्वाणि वामानि वननीयानि धनानि
यदा सर्वदा धीमहि । धारयामः ॥ ॥ ५३ ॥

यो विष्वा दयते वसु होतां मद्रो जनानां ।

मधोर्न पापां प्रथमान्वस्मै प्र सोमा यन्त्यमये ॥ ६ ॥

यः । विश्वा । दयते । वसु । होता । मद्रः । जनानां ।

मधोः । न । पाचा । प्रथमानि । अस्मै । प्र । स्तोमाः । यन्ति । अग्रये ॥ ६ ॥

होता देवानामाह्वाता मद्रो मोहमानो योऽपिर्विद्या वर्षाणि वसु वसूनि धनानि जनानां जनेभ्यो दयते प्रयच्छति तस्मा अस्मा अग्रये मधोर्न मदकरस्य सोमस्यैव प्रथमानि मुखानि पाचाणि स्तोमाः प्र यन्ति । प्रयच्छति ॥

अश्वं न गीर्भी रथ्यं सुदानवो मर्मज्यन्ते देवयवः ।

उभे तोके तनये दस्म विशपते पथि राधो मघोनां ॥ ७ ॥

अश्वं । न । गीःऽभिः । रथ्यं । सुऽदानवः । मर्मज्यन्ते । देवऽयवः ।

उभे इति । तोके इति । तनये । दस्म । विशपते । पथि । राधः । मघोनां ॥ ७ ॥

हे इक्ष्वर्ष्य इक्ष्णीय विशपति विशां पतिऽपि यं त्वां सुदानवः शोभनदाना देवयवो देवानात्मान इच्छन्तो यजमाना रथ्यं रथस्य वोढारमयं गात्रमिव गीर्भीः कुतिभिर्मर्मुज्यन्ते परिचरन्ति स त्वमस्माकं यजमानानां तोके पुथि तनये पीथि चोभि उभयस्त्रिणघोनां धनवतां राधो धनं पथि । प्रयच्छ ॥

• प्र मंहिष्ठाय गायत ऋताव्रे बृहते ऋकशोचिषे । उपस्तुतासो अग्रये ॥ ८ ॥

प्र । मंहिष्ठाय । गायत । ऋतऽव्रे । बृहते । ऋकऽशोचिषे । उपऽस्तुतासः । अग्रये ॥ ८ ॥

हे धूम्रमुपस्तुतास उपस्तोतारः मंहिष्ठाय दानुतमायर्ताव्रे यज्ञयति सत्यवति वा बृहते महते ऋकशोचिषे दीप्तैकसेऽपथि स्तोत्रं पठत ॥

आ वंसते मघवा वीरवृक्षः समिद्धो द्युम्याहुतः ।

कुविन्नो अस्य सुमतिर्नवीयस्यच्छा वाजेभिरागमत् ॥ ९ ॥

आ । वंसते । मघऽवा । वीरऽवृत् । यशः । संऽइक्षः । द्युम्नी । आऽहुतः ।

कुवित् । नः । अस्य । सुऽमतिः । नवीयसी । अच्छ । वाजेभिः । आऽगमत् ॥ ९ ॥

मघवा धनवान् द्युम्यन्तवान् यशसी वा । तथा च पाशः । कुचं वीरतिर्यशो वाजं वा । ऋ० ५. ५. । इति । यशो यशस्करमन्त्रमा वंसते । यजमानेभ्य आ प्रयच्छति । अस्मादिर्नवीयसी नवतरा सुमतिरनुपयद्भुवि-
र्नोऽज्ञानच्छ प्रति वाजेभिरग्रेः सह कुविद्वज्ज्वार । सन्निधं कुविदिति वज्रनामसु पाठौ । जानमत् । जानच्छतु ॥

प्रेष्टमु प्रियाणां स्तुष्टासावातिथिं । अग्निं रथानां यमं ॥ १० ॥

प्रेष्टं । जुं इति । प्रियाणां । स्तुहि । आऽसाव । अतिथिं । अग्निं । रथानां । यमं ॥ १० ॥

हे आसाव कीतः प्रियाणां प्रेष्टं प्रियतममतिथिमभ्यागतं रथानां यमं यन्तारमपिमेव स्तुहि ॥ १४ ॥

उदिता यो निदिता वेदिता वस्वा यज्ञियो ववर्तन्ति ।

दुहरा यस्य प्रवणे नीर्मयो धिया वाजं सिंवास्तः ॥ ११ ॥

उत्त॑ऽइता । यः । नि॑ऽदिता । वेदिता । वसु॑ । आ । य॒ज्ञियः । व॒वर्ते॑ति ।
दु॒स्तराः । यस्य॑ । प्र॒व॒णे । न । क॒र्मयः । धि॒या । वा॒जं । सि॒सा॒सतः ॥११॥

वेदिता वेत्ता यज्ञियो यज्ञार्हो योऽभिदितोदितान्युन्नतानि निदिता निदितानि नुतानि च वसु
वसुभि धनान्या ववर्तेति आवर्तयति । धिया कर्मया वाजं संग्रामं सिंघासतः संभक्तुमिच्छतो यज्ञं चापिर्ज्जालाः
प्रवणे कर्मयः प्रवणाभिमुखाः समुद्रस्य तरेणा एव दुष्टराक्षसुर्मशकाः । तमपि हे कोतः कुहीत्वर्थः ॥

मा॑ नो॒ ह॒णीता॒मति॑ष्वि॒र्वसु॑र॒मिः पु॒रु॒प्र॒श॒स्त ए॒षः । यः सु॒होता॑ स्व॒ध्वरः ॥१२॥
मा । नः । ह॒णीता॑ । अति॑षिः । वसुः । अ॒मिः । पु॒रु॒ऽप्र॒श॒स्तः । ए॒षः । यः । सु॒ऽहोता॑ ।
सु॒ऽअ॒ध्वरः ॥१२॥

वसुर्वासकोऽतिषिरतिषिवत्प्रियः पुरुप्रशस्तो बज्रभिः कुतः सुहोता सुष्ठु देवानामाहुता स्वध्वरः
सुयज्ञश्च योऽपिः स एषोऽपिर्नोऽस्मभं मा हणीता । केनापि न रध्यता । केनाप्यनवद्वयः सन्नपिरक्ष-
भ्यमभीष्टं प्रयच्छत्वित्वर्थः ॥

॰मो॑ ते रि॒षन्ते॑ अ॒च्छो॒क्तिभि॑र्वसोऽ॒ग्ने के॒भिषि॑दे॒वैः ।
की॒रिषि॑हि त्वा॒मीदृ॑ दू॒त्याय॑ रा॒तह॑व्यः स्व॒ध्वरः ॥१३॥
मो॒ इति॑ । ते । रि॒षन् । ये । अ॒च्छो॒क्तिऽभिः । व॒सो॒ इति॑ । अ॒ग्ने । के॒भिः । चि॒त् । ए॒वैः ।
की॒रिः । चि॒त् । हि । त्वां । ई॒दृ॒ते । दू॒त्याय॑ । रा॒तऽह॑व्यः । सु॒ऽअ॒ध्वरः ॥१३॥

हे वसो वासकामे त्वां ये मनुष्या अच्छोक्तिभिरभिपुतिभिः केभिः कैः सुखकीरिषिद्विभिनमनैरपि ते
कोतारो मो रिषन् । मैष हिंसा । रातहव्यो दत्तहविष्कः कीरिषित् कोतापि दूत्याय हविर्वहनादिसषयाय
दूतकर्मणि त्वामीदृ हि । कीर्ति सन् ॥

आ॒ग्ने या॒हि म॒रुत्सं॑खा रु॒द्रेभिः॑ सोम॑पीतये ।
सोम॑र्या॒ उप॑ सु॒ष्टुतिं॑ मा॒दय॑स्व स्व॒र्णरे॑ ॥१४॥
आ । अ॒ग्ने । या॒हि । म॒रुत्ऽसं॑खा । रु॒द्रेभिः॑ । सोम॑ऽपीतये ।
सोम॑र्याः । उप॑ । सु॒ऽस्तुतिं॑ । मा॒दय॑स्व । स्वःऽन॑रे ॥१४॥

हे अग्ने मरुत्सखा मरुतां प्रियस्त्वं स्वर्णरेऽस्माकं यजमन्यश्चि कर्मणि सोमपीतये सोमपापाय रुद्रेभी
रुद्रेर्मरुभिः सहा याहि । जानच्छ । सोमर्याः सोमरेर्मम सुष्टुतिं शोमनां कुतिं चोपागच्छ । मादयस्व । कुतिं
मुत्ता सोमं पीत्वात्मानं मादय च ॥ ॥१५॥

॥ इत्यष्टमे मंडले दशमोऽनुवाकः समाप्तं चाष्टमं मंडलं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथ नवमं मंडलं ॥

नवमे मंडले सप्तानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके चतुर्विंशतिसंख्याकानि सूक्तानि । तत्र स्वादिष्ठयि दशर्षं प्रथमं सूक्तं । अचानुकम्यते । स्वादिष्ठया दश मधुच्छंदा इति । वैश्वामित्रो मधुच्छंदा ऋषिः । प्रामत्स्यग्रीयपरिभाषया गायत्री छंदः । नवमं मंडलं पावमानं सौम्यमिति वचनात् पवमानगुणविशिष्टः सोमो देवता । यावत्सोमेऽर्बुदसूक्तस्य प्रागुक्तमाया इदमादिकं सर्वं पावमानं विकल्पीनावपनीर्यं । सूचितं च । प्रैति वृद्धत्वित्यर्बुदं प्रागुक्तमया आ व ऋजसे प्र वो, यावाण इति सूक्तयोरंतरोपरिष्ठात्पुरसाद्वा पावमानोरोप्य यचार्चमा वा ग्रहग्रहणात् । आ० ५. १२. इति ॥ उपाकर्मणि मंडलादियह्य आया । सूत्रं पूर्वमेवोदाहृतं ॥

स्वादिष्ठया मदिष्ठया पवस्व सोम धारया । इंद्राय पातवे सुतः ॥ १ ॥

स्वादिष्ठया । मदिष्ठया । पवस्व । सोम । धारया । इंद्राय । पातवे । सुतः ॥ १ ॥

हे सोम इंद्राय पातवे पातुं सुतोऽभिपुतस्त्वं स्वादिष्ठया स्वादुतमया मदिष्ठयातिशयेन मादयिन्वा धारया पवस्व । चर ॥

रक्षोहा विश्वचर्षणिर्भि योनिमयोहतं । दुर्णा सधस्यमासदत् ॥ २ ॥

रक्षःऽहा । विश्वऽचर्षणिः । अभि । योनिं । अयःऽहतं । दुर्णा । सधऽस्यं । आ । असदत् ॥ २ ॥

रक्षोहा रक्षसां हंता विश्वचर्षणिविश्वस्य द्रष्टा सोमोऽयोहतं हिरक्षेण हतं । तथा च ब्राह्मणं । हिरक्षपाणिरभिषुणीतीति । दुर्णा द्रोणकलशेनाधिपवणफलकाभ्यां वा सधस्यं सहस्रानं योनिमभिवयस्यानमभासदत् । अभ्यासीदति ॥

वरिवोधातमो भव मंहिष्ठो वृचहंतमः । पर्षि राधो मघोनां ॥ ३ ॥

वरिवऽधातमः । भव । मंहिष्ठः । वृचहन्ऽतमः । पर्षि । राधः । मघोनां ॥ ३ ॥

हे सोम त्वं वरिवोधातमोऽतिशयेन धनानां दाता भव । वेदो वरिव इति धननामसु पाठात् । मंहिष्ठो दातुतमश्च भव । पूर्वहातुत्वमपोच्यत इत्यपुनरुक्तिः । वृचहंतमोऽतिशयेन शत्रूणां हंता भव । किंच मघोनां धनवतां शत्रूणां रोधो धनं च पर्षि । अस्मभ्यं प्रयच्छ ॥

अभ्यर्षे महानां देवानां वीतिमंधसा । अभि वाजमुत अवं ॥ ४ ॥

अभि । अर्षे । महानां देवानां । वीतिं । अंधसा । अभि । वाजं । उत । अवं ॥ ४ ॥

हे सोम त्वं महानां महतां देवानां वीतिं यज्ञमंधसा धानाद्यग्निं सहाभ्यर्षे । अभिनच्छ । उतापि चानिगच्छस्त्वं वाजं वसं अयोऽग्नं चानिगमयास्यानिगर्षः ॥

त्वामच्छा चरामसि तदिदं दिवेदिवे । इंद्रो त्वे न आशंसः ॥ ५ ॥

त्वां । अच्छा । चरामसि । तत् । इत् । अर्थे । दिवेऽदिवे । इंद्रो इति । त्वे इति । नः ।

आऽशंसः ॥ ५ ॥

हे इंद्रो यानि क्लिप्तमान सोम त्वामच्छ त्वां प्रति चरामसि । वयं चरामः । दिवेदिवे प्रतिदिनस्यार्थे

तद्विस्तरेण तत्परिचरत्तमेवार्थं कार्यं नाव्यत्कार्यमस्ति । नोऽस्माकमाश्रय आश्रयनामपि स्ति त्वत्वेन
नाम्यत्र ॥ १६॥

पुनाति ते परिस्सुतं सोमं सूर्यस्य दुहिता । वारेण शश्वता तना ॥ ६ ॥

पुनाति । ते । परिऽसुतं । सोमं । सूर्यस्य । दुहिता । वारेण । शश्वता । तना ॥ ६ ॥

हे सोम ते तव परिस्सुतं चरतं सोमं सोमरसं सूर्यस्य दुहिता अद्या देवी वारेण बालेन शश्वता शश्वतेन
तना विसृतेन पुनाति । तथा च वाजसनेयिन आमर्गति । अद्या वै सूर्यस्य दुहिता अद्या स्त्रियं पुनातीति ॥

तमीमंखीः समर्ये आ गृभ्णन्ति योषणो दश । स्वसारः पार्ये दिवि ॥ ७ ॥

तं । ई । अखीः । सऽमर्ये । आ । गृभ्णन्ति । योषणः । दश । स्वसारः । पार्ये । दिवि ॥ ७ ॥

समर्ये समनुष्ये यक्षे पार्ये दिवि सौख्येऽहनि योषणः स्त्रियः स्वसारः स्वयं सरंखो दशसंख्याका अखी-
रयखोऽगुल्यः । अयुवोऽख्य इत्थं गुणिनामसु पाठात् । तमीं तमेतं सोममा गृभ्णन्ति । आगृह्णन्ति ॥

तमीं हिवन्त्ययुवो धमन्ति बाकुरं दृतिं । चिधातु वारुणं मधु ॥ ८ ॥

तं । ई । हिवन्ति । अयुवः । धमन्ति । बाकुरं । दृतिं । चिऽधातु । वारुणं । मधु ॥ ८ ॥

तमीमेतं सोममयुवोऽगुल्यो हिवन्ति । अभिषवदेशं प्रति प्रेरयन्ति । प्रेरयित्वा च बाकुरं भासमानं दृतिं
दृतिसदृशं युमेनं सोमं धमन्ति । अभिषुखन्ति । यद्यपि धमतिरभिषवकर्म न भवति तथाप्यौचित्याद्वाच्य-
वपरो भविष्यति । तदेतत्सोमात्मकं मधु वक्षु चिधातु चिस्थानं । द्रोणकलश आधवनीयः पूतभृदिति
चिधातवः । वारुणं शत्रूणां वारकं च भवति ॥

अभीममघ्या उत श्रीणन्ति धेनवः शिशुं । सोममिन्द्राय पातवे ॥ ९ ॥

अभि । इमं । अघ्याः । उत । श्रीणन्ति । धेनवः । शिशुं । सोमं । इन्द्राय । पातवे ॥ ९ ॥

उतापि धेनमेतं शिशुं बालं सोममघ्या अहंतव्या धेनवो गाव इन्द्राय पातवे पातुमभि श्रीणन्ति । स्वकीयेन
पयसा संस्कुर्वतीत्यर्थः ॥

अस्येदिन्द्रो मदेष्वा विश्वा वृचाणि जिघ्रते । शूरो मघा च मंहते ॥ १० ॥

अस्य । इत् । इन्द्रः । मदेषु । आ । विश्वा । वृचाणि । जिघ्रते । शूरः । मघा । च । मंहते ॥ १० ॥

शूरो वीर इन्द्रोऽस्त्रिदस्य सोमस्यैव मदेषु विश्वा विश्वानि वृचाणि शत्रूणा जिघ्रते । आहति । मघा
मघानि धनानि च मंहते । यजमानेभ्यः प्रयच्छति ॥ १० ॥

पयस्सिति दशर्षं द्वितोयं सुक्तं काण्वस्य मेधातिथिरार्थं गायत्रं पयमानसोऽभिव्यताकं । तथा चानुक्रांतं ।
पयस्य मेधातिथिरिति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

• पवस्व देववीरति पविचं सोम रंखा । इन्द्रमिन्द्रो वृषा विश ॥ ११ ॥

पवस्व । देवऽवीः । अति । पविचं । सोम । रंखा । इन्द्र । इन्द्रो इति । वृषा । आ । विश् ॥ ११ ॥

हे सोम देववीर्देवकामस्त्वं रंखा धेनेन पविचं यथा भवति तथाति पवस्व । अतिचर । किंच हे इन्द्रो
वृषा श्वेककल्पमिन्द्रमा विश् । प्रविश ॥

आ वच्यस्व महि प्सरो वृषेदो युज्वत्तमः । आ योनिं धर्णेसिः सदः ॥२॥
 आ । वच्यस्व । महि । प्सरः । वृषा । इंदो इति । युज्वत्तमः । आ । योनिं ।
 धर्णेसिः । सदः ॥२॥

हे इंदो सोम महि महानृषा कामानां वर्षको युज्वत्तमो यशस्वितमो धर्णसिधर्ता त्वं प्सरः पानीयमंध
 आ वच्यस्व । अस्मान्मागमय । योनिं स्वकीयं ज्ञानमा सदः । आसोद च ॥

अधुक्षत प्रियं मधु धारां सुतस्य वेधसः । अपो वसिष्ठं सुक्रतुः ॥३॥
 अधुक्षत । प्रियं । मधु । धारां । सुतस्य । वेधसः । अपः । वसिष्ठः । सुऽक्रतुः ॥३॥

सुतस्त्राभिपुतस्य वेधसोऽभिषिषितस्य विधातुर्यस्य सोमस्य धारा प्रियं प्रीतिकरं मधुसुतमधुक्षत दुग्धि
 स सुक्रतुः सुकर्मो सोमोऽपो वसतीवरीवसिष्ठ । आच्छादयति ॥

महांतं त्वा महीरन्वापो अर्षेति सिंधवः । यन्नोभिर्वासयिष्यसे ॥४॥
 महांतं । त्वा । महीः । अनु । आपः । अर्षेति । सिंधवः । यत् । गोभिः । वासयिष्यसे ॥४॥

हे सोम त्वं यद्यदा यक्षि गोभिर्गोविधरिः पयोभिर्वासयिष्यसे आच्छादयिष्यसे तप्तदा महान्तं त्वामनु
 प्रति सिंधवः स्तद्वामाना महोर्महत्वा आपोऽर्षेति । गच्छति ॥

समुद्रो अप्सु मामृजे विष्टंभो धरुणो दिवः । सोमः पवित्रे अस्मयुः ॥५॥
 समुद्रः । अपऽसु । ममृजे । विष्टंभः । धरुणः । दिवः । सोमः । पवित्रे । अस्मयुः ॥५॥

समुद्रः । समुद्रपंत्यस्त्राद्रसा इति समुद्रः । विष्टंभो दिवः स्वर्गस्य भद्रयो धारकश्चाक्षयुरात्मकामः सोमो
 ऽप्सुदक्षेषु ममृजे । मृज्यते । पवित्रेऽभिषिष्यत इत्यर्थः ॥ ॥५॥

अचिक्रद्वृषा हरिर्महान्मिषो न दर्शतः । सं सूर्येण रोचते ॥६॥
 अचिक्रदत् । वृषा । हरिः । महान् । मिषः । न । दर्शतः । सं । सूर्येण । रोचते ॥६॥

वृषा कामानां वर्षको हरिर्हरितवर्णो महान् सर्वोत्तमो मिषो न यथा सखा तद्वद्दर्शतो दर्शनीयो योऽयं
 सोमोऽचिक्रदत् शब्दं करोति सोऽयं सोमः सूर्येण सह रोचते । दिवि प्रकाशते ॥

गिरस्त इंदु ओजसा मर्मृज्यंते अपस्युवः । याभिर्मदाय जुभसे ॥७॥
 गिरः । ते । इंदो इति । ओजसा । मर्मृज्यंते । अपस्युवः । याभिः । मदाय । जुभसे ॥७॥

हे इंदो ते तवीजसा वज्रिणापस्युवः कर्मिणासंबन्धिन्यसा गिरः सुतयो मर्मृज्यंते शोभंते याभिर्गोभिस्तं
 मदाय चरज्जुभसे अलंक्रिष्यसे ॥

तं त्वा मदाय पृष्वय उ लोककृन्तुमीमहे । तव प्रशस्तयो महीः ॥८॥
 तं । त्वा । मदाय । पृष्वये । ऊं इति । लोकऽकृन्तुं । ईमहे । तव । प्रशस्तयः । महीः ॥८॥

हे सोम अस्मै तव प्रशस्तयः प्रशंसा महीर्महती पुष्वय उ त्वत्प्रसादाच्छ्रुत्वा वर्षवशीभाष्य वज्रजानास्यै
 लोककृन्तुसमकः लोककृन्तारं तं त्वां सोमं मदायिमीह । वयं जायामहे ॥

अस्मभ्यमिदं विदुर्मध्यः पवस्व धारया । पर्जन्यो वृष्टिर्माँ इव ॥९॥

अस्मभ्यं । इदं इति । इदं ऽयुः । मध्यः । पवस्व । धारया । पर्जन्यः । वृष्टिमान् ऽइव ॥९॥

हे इदो सोम इदं युषिद्रव्यामस्त्वं मध्यो मदकरसामृतस्य धारया पर्जन्यो वृष्टिमानिव यथा वर्षवान् पर्जन्यो मेघस्योऽस्मभ्यं मेधातिथिभ्यः पवस्व । चर ॥

गोषा इदो नृषा अस्यश्वासा वाजसा उत । आत्मा यज्ञस्य पूर्यः ॥१०॥

गोऽसाः । इदो इति । नृऽसाः । असि । अश्वऽसाः । वाजऽसाः । उत । आत्मा ।

यज्ञस्य । पूर्यः ॥१०॥

हे इदो यज्ञस्य पूर्यः प्रत्न आत्मात्मभूतस्त्वं गोषा अश्वभ्यं गवां दातासि । भवसि । नृषाः पुषाणां दाता चासि । अश्वसा अश्वानां दाता चासि । उतापि च वाजसा अश्वानां दाता चासि ॥ ॥१०॥

एष देव इति दशरथं तृतीयं सूक्तमाजीर्तः गुणः शेषस्त्वार्यं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । अणुक्रांतं च । एष गुणः शेष इति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

एष देवो अमर्त्यः पर्णवीरिव दीयति । अभि द्रोणान्यासदं ॥१॥

एषः । देवः । अमर्त्यः । पर्णवीऽइव । दीयति । अभि । द्रोणानि । आऽसदं ॥१॥

देवो शीतमानोऽमर्त्यो मरणरहित एष सोमो द्रोणानि द्रोणकलशान्वभभिलक्ष्यासदमासदनार्थं पर्णवीरिव यथा पक्षी तथा वेगेन दीयति । गच्छति ॥

एष देवो विपा कृतोऽति ह्रांसि धावति । पवमानो अदाभ्यः ॥२॥

एषः । देवः । विपा । कृतः । अति । ह्रांसि । धावति । पवमानः । अदाभ्यः ॥२॥

विपांगुळा । अषर्वो विप इत्वंगुलिनामसु पाठात् । कृतोऽभिषुत एष सोमो देवः पवमानः चरन्नदाभ्यः केनाप्यहिंसितस्य सन् ह्रांसि शशूयति धावति । इंतुमभिगच्छति ॥

एष देवो विपन्युभिः पवमानः अतयुभिः । हरिर्वाजाय मृज्यते ॥३॥

एषः । देवः । विपन्युऽभिः । पवमानः । अतयुऽभिः । हरिः । वाजाय । मृज्यते ॥३॥

पवमानः चरन्नेव सोमो देवो विपन्युभिः शीतुभिर्जतायुभिर्यज्ञकामिर्हरिरस्य एव वाजाय संयामार्थं मृज्यते । क्षुतिभिरक्षयति ॥

एष विश्वानि वार्या शूरो यन्नैव सत्त्वभिः । पवमानः सिषासति ॥४॥

एषः । विश्वानि । वार्या । शूरः । यन् ऽइव । सत्त्वऽभिः । पवमानः । सिषासति ॥४॥

पवमानः चरन् शूरो वीर एष सोमो देवो विश्वानि सर्वाणि वार्या वरणीयानि धनानि सत्त्वभिर्यज्ञैर्यज्ञैश्च नष्टैश्च सिषासति । अक्षदर्थं संभक्तुमिच्छति ॥

एष देवो रथर्यति पवमानो दशस्यति । आविष्कृणोति वग्वनुं ॥५॥

एषः । देवः । रथर्यति । पवमानः । दशस्यति । आविः । कृणोति । वग्वनुं ॥५॥

पवमानः चरन्नेष सोमो देवो रषर्धति । असादीयं यानं प्रत्नानमनाय रथं कामयति । दृशच्छति । आगत्य चासाभ्यमभिलषितं प्रयच्छति । वम्बुं शब्दमाविष्करोति । अभिषूयमाणः प्रकटयति ॥ २० ॥

एष विप्रैरभिष्टुतोऽपो देवो वि गाहते । दधद्रत्नानि दाप्नुषे ॥ ६ ॥

एषः । विप्रैः । अभिऽस्तुतः । अपः । देवः । वि । गाहते । दधत् । रत्नानि । दाप्नुषे ॥ ६ ॥

विप्रैर्मैधाविभिः सोतुभिरभिष्टुतः परितः स्तुत एष सोमो देवो दाप्नुषे इविषां प्रदाषि पवमानाय रत्नानि रमणीयानि धनानि दधद्धारयन्प्रयच्छन्पो वसतोवरीर्वि गाहते । प्रविशति ॥

एष दिवं वि धावति तिरो रजांसि धारया । पवमानः कर्निक्रदत् ॥ ७ ॥

एषः । दिवं । वि । धावति । तिरः । रजांसि । धारया । पवमानः । कर्निक्रदत् ॥ ७ ॥

धारया पवमानः चरन्नेष सोमः कर्निक्रददभिषूयमाणः शब्दं कुर्वन्नजांसि लोकांश्चिरश्चिरस्कुर्वन्वागाहिवं स्वर्गं वि धावति । गच्छति ॥

एष दिवं व्यासरत्तिरो रजांस्यस्पृतः । पवमानः स्वध्वरः ॥ ८ ॥

एषः । दिवं । वि । व्या । अस्रत् । तिरः । रजांसि । अस्पृतः । पवमानः । सुऽअध्वरः ॥ ८ ॥

पवमानः चरन्नेष सोमः स्वध्वरः सुयज्ञोऽस्पृतः केनाप्यहंसितश्च सन्नजांसि लोकांश्चिरश्चिरस्कुर्वन्वागाहिवं प्रति व्यासरत् । विसरति । गच्छति ॥

एष प्रत्नेन जन्मना देवो देवेभ्यः सुतः । हरिः पवित्रे अर्षति ॥ ९ ॥

एषः । प्रत्नेन । जन्मना । देवः । देवेभ्यः । सुतः । हरिः । पवित्रे । अर्षति ॥ ९ ॥

हरिर्हरितवर्णो देवो योतमान एष सोमः प्रत्नेन पुरात्नेन जन्मना जननेन देवेभ्यो देवार्थं सुतोऽभिपुतः सन् पवित्रे स्थातुमर्षति । गच्छति ॥

एष उ स्य पुरुषतो जज्ञानो जनयन्निषः । धारया पवते सुतः ॥ १० ॥

एषः । उ । इति । स्यः । पुरुऽवतः । जज्ञानः । जनयन् । इषः । धारया । पवते । सुतः ॥ १० ॥

स एष उ सोम एष पुरुषतो ब्रह्मकर्मा जज्ञानो जायमान एवेवोऽप्राप्ति जनयन्मुत्पादयन् सुतोऽभिपुतः सन् धारया पवते । चरति ॥ २१ ॥

सना चेति दशर्षं चतुर्थं सूक्तमांगिरसकुलस्य हिरण्यसूपस्यार्थं वायवं पवमानसोमदेवताकं । अनुज्ञातं च । सन् हिरण्यसूप इति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

सना च सोम जेषि च पवमान महि अर्वः । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥ १ ॥

सनं । च । सोम । जेषि । च । पवमान । महि । अर्वः । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥ १ ॥

हे महि अर्वो महदस पवमान सोम सन् । असायानि यजनीयाद्देवान्भज । जेषि च । यानविध्वंसकारिणो राक्षसांश्च जय । अथ देवान्नाथ राक्षसांश्च जित्वा नंतरं नोऽस्मान्बलसः शेषसः कृधि । कुतः शेषोऽसभ्यं देहीत्यर्थः ॥

सना ज्योतिः सना स्वर्विष्वा च सोम सौभगा । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥ २ ॥

सनं । ज्योतिः । सनं । स्वः । विष्वा । च । सोम । सौभगा । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥ २ ॥

हे सोम त्वं ज्योतिर्लोकः सन । अस्माभ्यं प्रयच्छ । अपि च त्वः स्वर्गं सन । अस्माभ्यं देहि । विद्या विद्यानि
सौमना सौमाभ्यापि च सन । सिद्धमन्यत् ॥

सना दक्षमुत क्रतुमप सोम मृधौ जहि । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥३॥

सन । दक्ष । उत । क्रतुं । अप । सोम । मृधः । जहि । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥३॥

हे सोम त्वं दक्षं वलं सन । अस्माभ्यं देहि । उतापि च क्रतुं प्रज्ञानं सन । मृधो हिंसकाऽश्वभूषाप जहि ।
मारय । सिद्धमन्यत् ॥

पवीतारः पुनीतन सोममिन्द्राय पातवे । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥४॥

पवीतारः । पुनीतन । सोम । इन्द्राय । पातवे । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥४॥

हे पवीतारः सोमाभिषवकर्तारः धूयमिन्द्राय पातवे पातुं सोमं पुनीतन । अभिषुणुत । सिद्धमन्यत् ॥

त्वं सूर्ये न आ भज तव क्रत्वा तवोतिभिः । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥५॥

त्वं । सूर्ये । नः । आ । भज । तव । क्रत्वा । तव । उतिभिः । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥५॥

हे सोम त्वं तव क्रत्वा तवोतिभिस्त्वत्कर्तृकेण कर्मणा त्वत्कर्तृकाभी रक्षाभिश्च नोऽस्मान् सूर्य आ भज ।
प्रापय । सिद्धमन्यत् ॥ ॥२२॥

तव क्रत्वा तवोतिभिर्ज्योत्स्नये सूर्ये । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥६॥

तव । क्रत्वा । तव । उतिभिः । ज्योक् । पश्येम । सूर्ये । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥६॥

हे सोम तव क्रत्वा प्रज्ञानेन तवोतिभी रक्षाभिश्च ज्योक् चिरं पश्येम सूर्ये । पश्याम । द्रष्टव्यामः ।
सिद्धमन्यत् ॥

अभ्यर्ष स्वायुध सोम द्विबर्हसं रयिं । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥७॥

अभि । अर्ष । सुऽआयुध । सोम । द्विऽबर्हसं । रयिं । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥७॥

हे स्वायुध श्रीमगायुध सोम त्वं द्विबर्हसं द्वयोर्बावापृथिव्योः स्नानयोः परिवृढं रयिं धनमभ्यर्ष । अस्मा-
नभिगमय । सिद्धमन्यत् ॥

अभ्यर्षोर्धानपच्युतो रयिं समत्सु सासहिः । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥८॥

अभि । अर्ष । अनपऽच्युतः । रयिं । समत्सु । ससहिः । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥८॥

हे सोम समत्सु संशामेष्वापच्युतः शत्रुभिरणाहतः सासहिः शत्रूणामभिभविता त्वं रयिं धनमभ्यर्ष ।
अस्मानभिगमय । सिद्धमन्यत् ॥

• त्वां यज्ञैरवीवृधन्पवमान विधर्मणि । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥९॥

त्वां । यज्ञैः । अवीवृधन् । पवमान । विधर्मणि । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥९॥

हे पवमान सोम यवमानाणां विधारणाय प्रवृत्तं त्वां यज्ञैर्विधर्मणां विधारणार्थमवीवृधन् । यवमाना
वर्धयन्ति । सिद्धमन्यत् ॥

रयिं नक्षिचमश्चिनमिदो विष्वायुमा भर । अथा नो वस्यसः कृधि ॥१०॥

रयिं । नः । चिचं । अश्चिनं । इदो इति । विष्वाऽऽयुं । आ । भर । अथ । नः ।
वस्यसः । कृधि ॥१०॥

हे इदो यागेषु क्रियमाण सोम त्वं चिचं नामाविधमश्चिनमश्चनं च विष्वायुं सर्वनामिनं रयिं नोऽक्ष-
भमा भर । आहर । सिद्धमन्यत् ॥ ॥२३॥

समिद्ध इत्येकादशर्षं पंचमं सूक्तं काश्रपस्थासितस्य देवस्य वायं । अष्टम्यं वासतकीऽनुष्टुमः शिष्टाः सप्त
गायत्र्यः । नराशंसवर्जिताः समिदादयः ऋषेण प्रत्युचं देवताः । तथा चानुक्रांतं । समिद्धं एकादश काश्रपो
ऽसितो देवको वा विंशतिः सूक्ताभ्याममाप्रियस्तुरनुष्टुबंतमिति ॥ काश्रपस्य पावमानमिदमाप्नीयुक्तं । सुषितं
च । समिद्धो अथेति सर्वेषां यद्यपि वा । आ० ३. २. इति ॥

समिद्धो विंशतस्पतिः पवमानो वि राजति । प्रीणन्वृषा कनिक्कदत् ॥१॥

संऽइहः । विंशतः । पतिः । पवमानः । वि । राजति । प्रीणन् । वृषा । कनिक्कदत् ॥१॥

आप्नीयस्तोमस्तुतिरच । समिद्धः सम्यग्दीप्तो विंशतस्पतिः सर्वतः स्वामी वृषा कामानां वर्धिता पवमानः
सोमः कनिक्कददमिषूयमाणः शब्दं कुर्वन्नीयस्त्विवाप्नीययन्ति राजति । यागेषु प्रकाशते ॥

तनूनपात्पवमानः ऋंगे शिशानो अर्षति । अंतरिक्षेण रारजत् ॥२॥

तनूऽनपात् । पवमानः । ऋंगे इति । शिशानः । अर्षति । अंतरिक्षेण । रारजत् ॥२॥

तनूनपात्पवमानः सोमः । तनूनपादच सोमो भवति । तथा च मूयते । अग्नोऽंशवो जायते ततः सोमो
जायत इति । ऋंगे दीप्ति उत्पन्नप्रदेशः । इषिः मृगाणीति ज्वलन्नामसु पाठात् । शिशानसीर्योऽर्षन्तंरिषेण
रारजदर्थेति । द्रोणकक्षं प्रति गच्छति । तथा चाजायते । द्वाभ्यां धाराभ्यामवयवं गृह्णातीति ॥

इंकेन्यः पवमानो रयिर्वि राजति शुमान् । मधोर्धाराभिरोजसा ॥३॥

इंकेन्यः । पवमानः । रयिः । वि । राजति । शुमान् । मधोः । धाराभिः । ओजसा ॥३॥

इंकेन्यः शुक्लः पवमानः सोमो रयिरमीष्टस्य दाता शुमान्दीप्तिमांश्च सन्धोददस्य धाराभिः सह
चरन्नीजसा वक्षेन्वि राजति । प्रकाशते ॥

वर्हिः प्राचीन्मोजसा पवमानः स्तृणहरिः । देवेषु देव ईयते ॥४॥

वर्हिः । प्राचीनं । ओजसा । पवमानः । स्तृणन् । हरिः । देवेषु । देवः । ईयते ॥४॥

हरिर्हरितवर्णो देवो शीतमानः सोमः पवमानो देवेषु ऋषेण वर्हिः प्राचीनं प्राचीनायं सुवन्धारण-
मोजसा वक्षेनेयते । गच्छति ॥

उदात्तैर्जिहते बृहद्द्वारो देवीर्हिरण्ययीः । पवमानेन सुहृताः ॥५॥

उत् । आत्तैः । जिहते । बृहत् । द्वारः । देवीः । हिरण्ययीः । पवमानेन । सुऽहृताः ॥५॥

हिरण्ययीर्हिरण्यमयी द्वारो देवीर्द्वारो देवः पवमानेन सोमेन सह सुहृताः शीतुभिः सन्धुक् शुताः
सतो बृहद्द्वारीभ्यो महतीभ्य आतिराताभ्यो दिग्भ्यः । आता आता इति दिक्कामसु पाठात् । अभिहति ।
उत्पद्यते ॥ ॥२४॥

सुशिल्पे बृहती मही पर्वमानो वृषण्यति । नक्तोषासा न दर्शते ॥ ६ ॥

सुशिल्पे इति सुऽशिल्पे । बृहती इति । मही इति । पर्वमानः । वृषण्यति । नक्तोषसा ।
न । दर्शते इति ॥ ६ ॥

सुशिल्पे सुख्ये बृहती परिपुडे मही, महती न संप्रति दर्शते दर्शनीये नक्तोषासा नक्तोषासी पर्वमानः
सोमो वृषण्यति । कामयते ॥

उभा देवा नृचक्षसा होतारा दैव्या हुवे । पर्वमान इन्द्रो वृषा ॥ ७ ॥

उभा । देवा । नृऽचक्षसा । होतारा । दैव्या । हुवे । पर्वमानः । इन्द्रः । वृषा ॥ ७ ॥

वृषण्यति मनुष्याणां इष्टारो दैव्या दैवी देवसंबन्धिनी होतारा होतारापुमोमी देवा देवी ऊचि ।
आह्वयामि यज्ञे । पर्वमानः सोम इन्द्रो दीप्तः । तथा च यास्तः । इन्द्र इरां वृषातीति वेरां दारयत इति
वेरां धारयतीति वेधे भूतानीति वा तवदेनं प्राप्तिः समिधत तदिन्द्रक्षिद्रत्वमिति विज्ञायते । नि० १०. ८. ।
इति । वृषा कामानां वर्धिता च भवतीति ॥

भारती पर्वमानस्य सरस्वतीका मही ।

इमं नो यज्ञमा गमन्तिस्त्रो देवीः सुपेशंसः ॥ ८ ॥

भारती । पर्वमानस्य । सरस्वती । इका । मही ।

इमं । नः । यज्ञं । आ । गमन् । तिस्रः । देवीः । सुऽपेशंसः ॥ ८ ॥

भारती भारताख्या सरस्वती सरस्वताख्या च मही महतीकाख्या च तिस्रः सुपेशंसः सुख्या देवीर्देवी
• गोऽक्षां पर्वमानस्य सोमस्य संबन्धिमिमं यज्ञं प्रत्या गमन् । आगच्छन्तु ॥

त्वष्टारमयजां गोपां पुरोयावानमा हुवे ।

इन्द्रो वृषा हरिः पर्वमानः प्रजापतिः ॥ ९ ॥

त्वष्टारं । अयऽजां । गोपां । पुरऽयावानं । आ । हुवे ।

इन्द्रः । इन्द्रः । वृषा । हरिः । पर्वमानः । प्रजाऽपतिः ॥ ९ ॥

अयजामहे जातं गोपां प्रजानां पाक्षितारं पुरोयावानं देवानां पुरस्तातारं त्वष्टारं देवमा ऊचि ।
आह्वयामि यज्ञे । हरिर्हरितवर्णः पर्वमान इन्द्रः सोम इन्द्रो देवानामीश्वरो वृषा कामानां वर्धिता च
प्रजापतिः प्रजानां पाक्षिता च भवतीति ॥

वनस्पतिं पर्वमान मध्वा समङ्गि धारया ।

सहस्रवल्शं हरितं आजमानं हिरण्ययं ॥ १० ॥

वनस्पतिं । पर्वमान । मध्वा । सं । अङ्गि । धारया ।

सहस्रऽवल्शं । हरितं । आजमानं । हिरण्ययं ॥ १० ॥

हे पर्वमान सोम हरितं हरितवर्णं हिरण्यं कदापि हिरण्यवर्णं च भावमानं दीपमानं सहस्रवल्शं
सहस्रवल्शं गमयति इत्थं धारया धारयत्येव मध्वा मधुना समङ्गि । अन्नं । संकुर्विन्नर्षः ॥

विश्वे देवाः स्वाहाकृतिं पवमानस्या गत ।

वायुर्बृहस्पतिः सूर्योऽग्निरिंद्रः सजोषसः ॥ ११ ॥

विश्वे । देवाः । स्वाहाऽकृतिं । पवमानस्य । आ । गत ।

वायुः । बृहस्पतिः । सूर्यः । अग्निः । इंद्रः । सऽजोषसः ॥ ११ ॥

हे विश्वे देवाः वायुर्बृहस्पतिश्च सूर्यश्चापिबिंद्रश्च सर्वे पूयं सजोषसः संगताः संतः पवमानस्य सोमस्य स्वाहाकृतिं स्वाहाकारं प्रत्या गत । प्रत्यागच्छत ॥ ११ ॥

मंद्रथेति नवर्थं षष्ठं सूक्तं आश्रयस्त्वसितस्य देवस्य नवर्थं गायत्रं पवमानसोमदेवतायै ॥

मंद्रया सोम धारया वृषा पवस्व देवयुः । अथ्यो वारिष्वस्मयुः ॥ १ ॥

मंद्रया । सोम । धारया । वृषा । पवस्व । देवयुः । अथ्यः । वारिषु । अस्मयुः ॥ १ ॥

हे सोम वृषा कामानां वर्धिता देवयुर्देवकामोऽक्षयुरस्यत्कामश्चाथ्योऽथर्वरिषु वाषिषु दशापविषि मंद्रया मदकरया धारया पवस्व । चर ॥

अभि त्वं मद्यं मदमिंद्रविंद्र इति क्षर । अभि वाजिनो अर्धतः ॥ २ ॥

अभि । त्वं । मद्यं । मदं । इंदो इति । इंद्रः । इति । क्षर । अभि । वाजिनः । अर्धतः ॥ २ ॥

हे इंदो सोम त्वमिंद्र ईश्वर इति कृत्वा त्वं तं मद्यं मदकरं मदं रसमभि चर । पर्व । वाजिनो वज्रवती ऽर्धतोऽर्धाक्षाकदर्शनमभि चरेत्त्वर्थः ॥

अभि त्वं पूर्यं मदं सुवानो अर्धे पविष आ । अभि वाजमुत अर्धः ॥ ३ ॥

अभि । त्वं । पूर्यं । मदं । सुवानः । अर्धे । पविषे । आ । अभि । वाजं । उत । अर्धः ॥ ३ ॥

हे सोम सुवानोऽभिपूयमाणस्त्वं पूर्यं प्रत्वं त्वं तं प्रसिद्धं मदं मदकरं रसं पविष आ समंतादर्थ्यं । अभिनमय । वाजं वज्रमक्षानमर्थ्यं । उतापि च अर्धोऽन्नमर्थ्यं ॥

अनुं दृप्तासु इंदव आपो न प्रवतासरन् । पुनाना इंद्रमाशत ॥ ४ ॥

अनुं । दृप्तासः । इंदवः । आपः । न । प्रवता । असरन् । पुनानाः । इंद्रं । आशत ॥ ४ ॥

इष्ट्यासो द्रुतवतयः पुनानाः चरंत इंदवः सोमाः प्रवता प्रवक्षेन मर्षिषापो नाप इवेन्द्रमन्वचरण । अनुवच्छेति । आशत । आशुषेति च ॥

यमत्यमिव वाजिनं मृजंति योषणो दश । वने क्रीकृतमत्यविं ॥ ५ ॥

यं । अत्यंऽइव । वाजिनं । मृजंति । योषणः । दश । वने । क्रीकृतं । अतिऽअविं ॥ ५ ॥

आत्वर्थि दशापविषमर्षिः क्वचिरेके क्रीकृतं वर्तमानं च सोम इव दशवन्क्षाया योषणः क्षिपः । अनुवक्ष्य इत्यर्थः । तथा च विजमातरं । समीपस्थीः समर्थ आ मृजंति योषणो दश । अ० ६. १. ७. इति । वाजिनं वक्षिणमक्षमिवाश्रयित्वं मृजंति परिचरंति । उत्तरया सहान्वयः ॥ १६ ॥

तं गोभिर्वृषं रसं मदाय देववीतये । सुतं भराय सं सृज ॥ ६ ॥

तं । गोभिः । वृषं । रसं । मदाय । देववीतये । सुतं । भराय । सं । सृज ॥ ६ ॥

पुष्यं कामानां वर्धितारं देवपीतये देवानां पापाय मदाय सुतमभिपुतं तं रत्नं मराय संयामाद्य जीमिः
पयोमिः सं कव । संवीजय ॥

देवो देवाय धारयेद्राय पवते सुतः । पयो यदस्य पीपयत् ॥१॥

देवः । देवाय । धारया । इंद्राय । पवते । सुतः । पयः । यत् । अस्य । पीपयत् ॥१॥

देवाय पीतमानर्थेन्द्राय सुतोऽभिपुतो देवो पीतमानः सोमो धारया पवति । चरति । यथासादक
सोमं क पयः पीपयत् इंद्रमायाधितवत् । तस्माद्धारया पवत इत्यर्थः ॥

आत्मा यज्ञस्य रंक्षां मुष्वाणः पवते सुतः । प्रत्नं नि प्राप्तिं कार्थ्यं ॥८॥

आत्मा । यज्ञस्य । रंक्षां । मुस्वानः । पवते । सुतः । प्रत्नं । नि । प्राप्तिं । कार्थ्यं ॥८॥

यथासात्मात्मभूतः सुतोऽभिपुतः सोमः मुष्वाणो यजमानेभ्यः कामाग्रीरयन् रंक्षां वेगेन पवति । चरति ।
प्रत्नं पुरातनं काव्यमात्मनः कथितं च नि प्राप्तिं । अभिरचति ॥

एवा पुनान इंद्रयुर्मदं मदिष्ट वीतये । गुहां चिहधिषे गिरः ॥९॥

एव । पुनानः । इंद्रयुः । मदं । मदिष्ट । वीतये । गुहां । चित् । दधिषे । गिरः ॥९॥

इ मदिष्टातिशयेन मदकर सोम इंद्रयुर्इन्द्रकामस्त्वं वीतय इंद्रस्य पानार्थैवेवं मदं पुनानः चरन्गुह्य
गुहायां । यथासायायामित्यर्थः । गिरश्चिह्नानपि दधिषे । अभिववैसायामुपरवेषु धारयसि । करो-
वीत्यर्थः ॥ ॥२७॥

अकथयमिति नवर्षं सप्तमं सूत्रं । अकथयमित्यनुक्रांतं । असितो देवको वर्धः । तौ च कथयमोषजी । नायचं
वृद्धः । सोमः पवमानो देवता ॥ उत्तो विनियोगः ॥

• असृयमिंदवः पथा धर्मेनृतस्य सुश्रियः । विदना अस्य योजनं ॥१॥

असृयं । इंदवः । पथा । धर्मेन् । नृतस्य । सुश्रियः । विदनाः । अस्य । योजनं ॥१॥

सुश्रियः श्रोमनश्चयथा'अक्षिंद्रस्य योजनं संबंधं विदना जानंत इंदवः सोमा धर्मेन् कर्मसुतस्य यज्ञस्य
पथा मार्गिणाकथं । कथ्यति ॥

प्र धारा मध्वो अयियो महीरपो वि गाहते । हविर्हविष्पु वंछः ॥२॥

प्र । धारा । मध्वः । अयियः । महीः । अपः । वि । गाहते । हविः । हविष्पु । वंछः ॥२॥

हविष्पु हविषां मध्ये वंछः सुखो हविर्हविरात्मको यः सोमो महीर्महीरपो वसतीवरीर्षि गाहते तस्य
मध्वः सोमसायियो मुष्वा धाराः प्र पतंतीत्यर्थः ॥

प्र युजो वाचो अयियो वृषाव चक्रद्वने । सद्यभि सत्यो अध्वरः ॥३॥

प्र । युजः । वाचः । अयियः । वृषा । अवं । चक्रदत् । वने । सद्यः । अभि । सत्यः । अध्वरः ॥३॥

एतदेव दर्शयति । युजा कामानां वर्धकः सत्यः सत्यभूतोऽध्वरो हिंसावर्जितोऽयियो मुष्वाः सोमः सद्य
यज्ञमुदममि प्रति वन उदये युजो युक्ता वाचः प्राव चक्रदत् । अवर्कदति । शब्दाग्नरोतीत्यर्थः ॥

परि यत्काव्यां कविर्नृम्या वसानो अर्षेति । स्वर्कजी सिंघासति ॥४॥

परि । यत् । काव्यां । कविः । नृम्या । वसानः । अर्षेति । स्वः । वाजी । सिंघासति ॥४॥

अभिः ज्ञातकर्मो सोमो गुन्हा गुन्हाणि धनानि वसान आच्छादयन्तोतुषां कावा कावाणि अवि-
मोषि सोचाणि यद्यदा पर्येषति परिगच्छति तदा सः स्वर्गे वाजी वसवान्नवानिन्द्रः० सिवासति । याव
प्रत्नान्तुं स्वकीयं वसं संमत्तुमिच्छति ॥

पर्वमानो अभि स्पृधो विशो राजेव सीदति । यदीमृष्वन्ति वेधसः ॥५॥

पर्वमानः। अभि। स्पृधः। विशः। राजाऽइव। सीदति। यत्। ई। मृष्वन्ति। वेधसः ॥५॥

यद्यदेमेनं सोमं वेधसः कर्मणां कर्तार ऋष्वन्ति प्रेरयन्ति तदा पर्वमानः चरन्नेष सोमः स्पृधः स्वर्धमाना-
न्वागविष्कारिणो राक्षसान्विशः स्वर्धमानाङ्गमुष्यान् राजेव यथा राजा तद्वदभि सीदति । नाशयितुमभि-
मच्छति ॥ ॥२८॥

अय्यो वारे परि प्रियो हरिर्वनेषु सीदति । रेभो वनुष्यते मती ॥६॥

अय्यः। वारै। परि। प्रियः। हरिः। वनेषु। सीदति। रेभः। वनुष्यते। मती ॥६॥

हरिर्हरितवर्णः प्रियो देवानां प्रियतम एव सोमो वनेषूदकेषु संपृक्तोऽयोऽवेर्बरि बासीपति परि सीदति ।
किं रेभोऽभिववेषायासुपरेषु शब्दं कुर्वन्ती मत्वा सुता वनुष्यते । सिच्यते ॥

स वायुमिन्द्रमश्विनां साकं मदेन गच्छति । रणा यो अस्य धर्मभिः ॥७॥

सः। वायुं। इन्द्रं। अश्विनां। साकं। मदेन। गच्छति। रणं। यः। अस्य। धर्मऽभिः ॥७॥

यो यजमानोऽस्य सोमस्य धर्मभिः कर्मभिः क्रयणामिववादिभ्यो रण रमते स यजमानो वायुमिन्द्र
वाश्विनाश्विनी च मदेन साकं सह गच्छति । प्राप्नोति ॥

आ मिचावरुणा भगं मध्वः पवन्त ऊर्मयः । विद्वाना अस्य शक्त्रभिः ॥८॥

आ। मिचावरुणा। भगं। मध्वः। पवन्ते। ऊर्मयः। विद्वानाः। अस्य। शक्त्रऽभिः ॥८॥

शेषां यजमानानां मध्वः सोमसोर्मयस्वरुणा मिचावरुणा मिचावरुणी देवी भगं मगायन्तं देवं च प्रति
पवन्ति चरन्ति ते यजमाना अस्य सोमसोमं सोमं विद्वाना जानन्तः शक्त्रभिः सुक्ष्मैः संगच्छन्त इति शेषः ॥

अस्मभ्यं रोदसी रयिं मध्वो वाजस्य सातये । अवो वसूनि सं जितं ॥९॥

अस्मभ्यं। रोदसी इति। रयिं। मध्वः। वाजस्य। सातये। अवः। वसूनि। सं। जितं ॥९॥

हे रोदसी वाचापुषिण्यौ युवां मध्वो देवानां मोदयितुर्वाजस्य सोमास्यकसास्य सातये कामाचास्य
कास्यपासितेभ्यः कास्यपदेवसेभ्यो वा रयिं धनं अवोऽन्नं च वसूनि वासकाव्यन्वावपि पचादीनि धनानि सं
जितं । संवद्यतं । प्रत्यच्छतमित्यर्थः ॥ ॥२९॥

एते सोमा इति नवर्षाणि भूतं । अन्वावाः पूर्ववत् । अनुक्रांतं च । एते सोमा इति ॥ उक्तः वृत्तविनि-
शोबः ॥ यावत्तोषे नाश्वनारिमतेनाभिरूपकरणे सोमि मुख्यमणि मुचन्ति सेविषा । वृषितं च । अवापरमनिक्यं
जुषादिति नाश्वनारिरा व्यायस्य समेतु त इति तिस्रो मुचन्ति त्या इत्ये विषयः । आ० ५. १२. इति ॥

एते सोमा अभि प्रियमिन्द्रस्य काममध्वरन् । वर्धन्तो अस्य वीर्यं ॥१०॥

एते। सोमाः। अभि। प्रियं। इन्द्रस्य। कामं। अध्वरन्। वर्धन्तः। अस्य। वीर्यं ॥१०॥

एत चमिपुता इमे सोमा चक्षिद्रक्ष कीर्यं शक्तिं वर्धतो वर्धयंत इन्द्रक्ष कामं काम्यं मिथं प्रीतिकरं
रसमभ्यचरन् । अभिपर्वते । अभ्यवर्धन् ॥

पुनानासंश्चमूषदो गच्छंतो वायुमश्विना । ते नो धांतु सुवीर्यं ॥२॥

पुनानासः । चमूऽसदः । गच्छंतः । वायुं । अश्विना । ते । नः । धांतु । सुऽवीर्यं ॥२॥

ते प्रसिद्धाः सोमाः पुनानासः पुनाना अभिपूयमाणश्चमूषदश्चमसेषु सीदंतो वायुमश्विनाश्विनौ च
गच्छंतः प्राप्तुवंतो नोऽक्षमं सुवीर्यं शोभनवीर्यं धांतु । धारयंतु । प्रयच्छन्स्वित्त्वर्थः ॥

इंद्रस्य सोम राधसे पुनानो हार्दि चोदय । ऋतस्य योनिमासदं ॥३॥

इंद्रस्य । सोम । राधसे । पुनानः । हार्दि । चोदय । ऋतस्य । योनिं । आऽसदं ॥३॥

हे सोम पुनानोऽभिपूयमाणो हार्द्यभिलषितस्त्वमिन्द्रक्ष राधसे संराधनायतं यज्ञस्य योनिं स्नातमासदं
पथेन्द्र आसीदति तथेन्द्र चोदय । प्रेरय ॥

मृजंति त्वा दश क्षिपो हिंवंति सप्त धीतयः । अनु विप्रा अमादिषुः ॥४॥

मृजंति । त्वा । दश । क्षिपः । हिंवंति । सप्त । धीतयः । अनु । विप्राः । अमादिषुः ॥४॥

हे सोम त्वा त्वां दश दशसंख्याकाः क्षिपोऽगुलयः । त्रिंशः क्षिप इत्वंगुणिनामसु पाठात् । मृजंति ।
परिचरंति । सप्त सप्तसंख्याका धीतयो होचकाश्च त्वा त्वां हिंवंति । स्वस्वभापरिः प्रीणयंति । विप्रा मेधा-
विनश्च स्नातन्वमादिषुः । अनुमादयंति ॥

देवेभ्यस्त्वा मदाय कं सृजानमति मेघः । सं गोभिर्वासयामसि ॥५॥

देवेभ्यः । त्वा । मदाय । कं । सृजानं । अति । मेघः । सं । गोभिः । वासयामसि ॥५॥

हे सोम मेघोऽवेर्बोमानि कमुदकं चालमि सृजानं त्वा त्वां देवेभ्यो देवानां ॥ विमत्तिव्यत्ययः ॥ मदाय
मदार्थं गोभिर्बोविकारिः पयोभिः सं वासयामसि । संवासयामः ॥ ॥३०॥

पुनानः कलशेष्व्वा वस्त्राण्यरुषो हरिः । परि गव्यान्यव्यत ॥६॥

पुनानः । कलशेषु । आ । वस्त्राणि । अरुषः । हरिः । परि । गव्यानि । अव्यत ॥६॥

पुनानः पूयमानः कलशेषु कुंभेषु निविष्टमानोऽद्य आरोपमानो हरिर्हरितवर्कः सोमो गव्यानि दध्वा-
दीनि वस्त्राणि वासांसीव पर्यवत । पर्याप्तादयति ॥

मघोन आ पवस्व नो जहि विश्वा अप द्विषः । इंदो सखायमा विश ॥७॥

मघोनः । आ । पवस्व । नः । जहि । विश्वाः । अप । द्विषः । इंदो इति । सखायं ।

आ । विश ॥७॥

हे इंदो सोम मघोनो धनवतो नोऽक्षाम्रति पवस्व । चर । विश्वा विश्वाश्विनो देष्टुमप जहि । मारय
च । वस्त्रार्थं मिथमिन्द्रना विश्व । आमुहि च ॥

वृहिं दिवः परि स्रव शुक्लं पृथिव्या अधि । सहो नः सोम पृतु धाः ॥८॥

वृहिं । दिवः । परि । स्रव । शुक्लं । पृथिव्याः । अधि । सहः । नः । सोम । पृतुऽधु । धाः ॥८॥

हे सोम त्वं दिवो युक्तीकादृष्टिं वर्षं परि जव । वर्षं । पुषिष्वा अधि पुषिष्वा । अधिः सप्तम्बर्षानुवादः । युक्तामन्नं योत्पादयेति शेषः । जोऽस्माकं सही वर्षं च पृत्सु संयामिषु धाः । धिहि ॥

नृचक्षसं त्वा वयमिन्द्रपीतं स्वर्विदं । भस्मीमहि प्रजामिषं ॥९॥

नृऽचक्षसं । त्वा । वयं । इन्द्रऽपीतं । स्वऽविदं । भस्मीमहि । प्रऽजां । इषं ॥९॥

हे सोम नृचक्षसं नृणां ब्रह्मरं स्वर्विदं सर्वज्ञमिन्द्रपीतमिन्द्रेण पीतं त्वा त्वां पिबन्तो वर्षं काशपाशिताः काशपदेवता वा प्रजां पुषादिकाभिषमसं च भस्मीमहि । भस्मीमहि ॥ ३१॥

परि प्रियेति नवर्षं नवमं सूक्तं । अष्टाष्टाः पूर्ववत् । परि प्रियेत्तनुक्तांतं ॥ उक्तो विमिथोवः ॥

परि प्रिया दिवः कविर्वयांसि नृष्योर्हितः । सुवानो याति कविक्रतुः ॥१॥

परि । प्रिया । दिवः । कविः । वयांसि । नृष्योः । हितः । सुवानः । याति । कविऽक्रतुः ॥१॥

कविर्मेधावी कविक्रतुः ज्ञातमज्ञः ज्ञातकर्मा वा सोमो नृष्योरधिषवयफसकयोर्हितो निहितः सुवानो ऽभिषूयमाखो दिवो युक्तीका परि प्रियातिप्रियाधि वयांसि पाठ्यः । तथा च मंत्रवर्षः । वयांसि क्षिणा क्षितिचयः पर्यतानां ककुभ इति । याति । गच्छति ॥

प्रप्र क्षयाय पन्यसे जनाय जुष्टो अदुहे । वीत्यर्षे चनिष्ठया ॥२॥

प्रऽप्र । क्षयाय । पन्यसे । जनाय । जुष्टः । अदुहे । वीती । अर्षे । चनिष्ठया ॥२॥

हे सोम प्रप्रातृतं क्षयाय तव निवासभूतायादुहेऽद्रोग्धे च पन्यसे सोषे जनाय मनुष्याय वीती वीक्षे भक्षयाय जुष्टः पर्याप्तस्त्वं चनिष्ठयात्तमया धारधार्य । धार्यं प्रति गच्छ ॥

स सूनुर्मातरा शुचिर्जातो जाते अरोचयत् । महान्मही च्युतावृधा ॥३॥

सः । सूनुः । मातरा । शुचिः । जातः । जाते इति । अरोचयत् । महान् । मही इति ।

च्युतऽवृधा ॥३॥

जात उत्पन्नः शुचिर्बिभृषो महान्महिविद्वत्तमः स सोमायाः सूनुः पुषो मही महत्तापृतावृधा यक्ष्य वर्ष-
यिञ्ची अति विश्वस्य जनयिञ्ची मातरात्मनो मातरौ आवापुषिष्वावरोचयत् । रोचयति । दीपयति ॥

स सप्त धीतिभिर्हितो नृष्यो अजिन्वददुहः । या एकमक्षि वावृधुः ॥४॥

सः । सप्त । धीतिऽभिः । हितः । नृष्यः । अजिन्वत् । अदुहः । याः । एकः । अक्षि । वावृधुः ॥४॥

या नृष्यो यमेकं सुखं क्षोममक्षणीयं ववृधुः वर्धयन्ति स सोमो धीतिभिरनुक्षिभिः । रक्षणा धीतर्षं इत्तनुक्षिणामसु पाठात् । हितो निहितः सप्तद्रुहो द्रोहवर्धिताः सप्त सप्तसंख्याका नृष्यो नदीरचिन्वत् । प्रीक्षयति ॥

ता अभि संतमस्तुतं महे युवानमा दधुः । इदुमिन्द्र तव व्रते ॥५॥

ताः । अभि । संतं । अस्तुतं । महे । युवानं । आ । दधुः । इदु । इदु । तव । व्रते ॥५॥

हे इन्द्र तव सदीर्घं व्रति कर्मणि ता चतुष्कः । पूर्वच धीतिभिरित्तनुक्षिणासुपाचत्तात्तत्तत्तत् परावर्धः । संतं विश्वमात्मस्तुतमर्हितं युवानं निवृत्तवर्धमिन्द्र सोमं महे महतेऽभिषवादिषव्याय कर्मणिऽत्वा दधुः ॥ ३२॥

अभि वहिरमर्त्यः सप्त पश्यति वावहिः । क्रिविर्देवीरतर्पयत् ॥ ६ ॥

अभि । वहिः । अमर्त्यः । सप्त । पश्यति । वावहिः । क्रिविः । देवीः । अतर्पयत् ॥ ६ ॥

यो वज्रिर्गच्छन् धुरो वोढामर्त्यो मरणरहितो वावहिर्देवानां तुष्टिरत्नं वोढा च सोमः सप्त नदीः पश्यति सोऽयं क्रिविः कूपरूपेण पूर्वोऽवस्थितः सन् देवीर्नदीरतर्पयत् । तर्पयति ॥

अवा कल्पेषु नः पुमस्तर्मांसि सोम योध्या । तानि पुनान जघनः ॥ ७ ॥

अव । कल्पेषु । नः । पुमः । तर्मांसि । सोम । योध्या । तानि । पुनान । जघनः ॥ ७ ॥

हे पुमः पुमस्तोम कल्पेषु कल्पणीयेष्वहःसु नोऽस्मानव । रच । अपि च पुनान हे पवमान सोम त्वं योध्या योधनीयानि तर्मांसि रक्षांसि यानि तानि जघनः । नाशय ॥

नू नर्थसे नवीयसे सूक्ताय साधया पथः । प्रत्नवद्रोचया रुचः ॥ ८ ॥

नू । नर्थसे । नवीयसे । सुऽउक्ताय । साधय । पथः । प्रत्नऽवत् । रोचय । रुचः ॥ ८ ॥

हे सोम नर्थसे नवाय नूतनाय नवीयसे सुखायास्माकं सूक्ताय पथो मार्गास्तु धिप्रं साधय । अभिगच्छ । अपि च प्रत्नवद्रोचयोरुचः स्वदीप्ती रोचय । प्रकाशय ॥

पवमान महि श्रवो गामर्था रासि वीरवत् । सना मेधां सना स्वः ॥ ९ ॥

पवमान । महि । श्रवः । गां । श्रवः । रासि । वीरऽवत् । सन । मेधां । सन ।

स्वऽरिति स्वः ॥ ९ ॥

हे पवमान सोम यस्त्वं वीरवत्पुत्रवत्सहि महच्छ्रवोऽसं गां श्रवः च रासि यस्मात् प्रयच्छसि स त्वं मेधां सन । यस्मात् प्रयच्छ । अपि च स्वर्गदत्तदमिषपितं तत्सर्वं सन । देहि ॥ ॥ ३३ ॥

प्र स्वानास इति नवर्षं दशमं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । प्र स्वानास इत्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

प्र स्वानासो रथा इवावेतो न श्रवस्यवः । सोमासो राये अक्रमुः ॥ १० ॥

प्र । स्वानासः । रथाऽइव । अवेतः । न । श्रवस्यवः । सोमासः । राये । अक्रमुः ॥ १० ॥

प्र स्वानासोऽभिषवेषायास्तुपरिवेणु शब्दं कुर्वतः सोमासः सोमा रथा इव यथा शब्दं कुर्वतो रथा अवेतो न यथा शब्दं कुर्वतोऽश्वाः तथा अवस्त्रवः शत्रुभ्योऽभिषिञ्चतो राये यवमानानां धनायाक्रमुः । अभिषिञ्च ॥

हिन्वानासो रथा इव दधन्विरे गर्भस्त्योः । भरासः कारिणामिव ॥ ११ ॥

हिन्वानासः । रथाऽइव । दधन्विरे । गर्भस्त्योः । भरासः । कारिणाऽइव ॥ ११ ॥

सोमा रथा इव यथा रथास्तथा हिन्वानासो हिन्वाना यागदेशं प्रति गच्छतो भरासो भराः कारिणामिव यथा भारवाहिनां वाह्योधीयते तथा गर्भस्त्योर्दत्तानां वाह्योः । गर्भस्त्यो वाह्य इति वाह्यनामसु पाठात् । दधन्विरे । धीयते ॥

राजानो न प्रशस्तिभिः सोमासो गोभिर्जते । यज्ञो न सप्त धातुभिः ॥ १२ ॥

राजानः । न । प्रशस्तिभिः । सोमासः । गोभिः । अजते । यज्ञः । न । सप्त । धातुभिः ॥ १२ ॥

सोमासः सोमाः प्रशस्तिभिः प्रशस्त्राभिः स्तुतिरूपानिर्वाग्मी रात्रानो न यथा रात्राणः सप्त धातुभिः सप्त होत्राभिर्व्यञ्चो न यथा च यज्ञस्य गोभिर्गोविहारिः पथोभिर्व्यति । अज्यति । संस्क्रियंत इत्यर्थः ॥

परि सुवा॒नास॒ इ॒ंद॒वो॒ म॒दा॒य॒ ब॒र्हे॒णा॒ गि॒रा । सु॒ता अ॒र्षेति॒ धा॒र॒या ॥४॥

परि॑ । सुवा॒नासः॑ । इ॒ंद॒वः । म॒दा॒य॒ । ब॒र्हे॒णा॒ । गि॒रा । सु॒ताः । अ॒र्षेति॑ । धा॒र॒या ॥४॥

सुवानासः सुवाना अभिषूयमाणा इंदवः सोमा बर्हेणा महत्या गिरा स्तुतिरूपया वाचा सुता अभिपुताः संतो मदाय महार्थं धारया पर्यर्षति । परितो गच्छति ॥

आ॒पा॒नासो॑ वि॒वस्व॑तो॒ ज॒न॑त॒ उ॒षसो॑ भ॒गै । सू॒रा अ॒खं वि त॑न्वते ॥५॥

आ॒पा॒नासः॑ । वि॒वस्व॑तः । ज॒न॑तः । उ॒षसः॑ । भ॒गै । सू॒राः । अ॒खं । वि । त॑न्वते ॥५॥

विवस्वत इन्द्रस्यापानास आपानभूता उषसो भगं जनंतो जनयंतः सुराः सरतः सोमा अखं वि तन्वति । अभिषववेलायामुपरिवेपु शब्दं कुर्वति ॥ ३४ ॥

अ॒प॒ ह॒रा म॒तीनां॑ प्र॒त्ना च॒रु॑षंति॒ का॒र॒वः । वृ॒ष्णो ह॒र॒स आ॒य॒वः ॥६॥

अ॒प॒ । ह॒रा । म॒तीनां॑ । प्र॒त्नाः । च॒रु॑षंति॒ । का॒र॒वः । वृ॒ष्णः । ह॒र॒से । आ॒य॒वः ॥६॥

मतीनां स्तुतीनां कारवः कर्तार अस्त्रिजः प्रत्नाः पुराणा वृष्णः शिवकस्य सोमस्य हरस आहरस आहर्ता-रसायनो मनुष्या द्वारा यज्ञस्य द्वाराखपर्वति ॥

स॒मी॒ची॒नास॑ आ॒स॒ते हो॒तारः॑ स॒प्र॒जा॒म॒यः । प॒द॒मे॒कस्य॑ पि॒प्र॒तः ॥७॥

स॒मी॒ची॒नासः॑ । आ॒स॒ते । हो॒तारः॑ । स॒प्र॒जा॒म॒यः । प॒द॒मे॒कस्य॑ । पि॒प्र॒तः ॥७॥

समीचीनासः समीचीना जामयो जामिसदृशा एकस्य सोमस्य पदं ज्ञानं पिप्रतः पूरयंतः सप्त होतारः सप्त होत्रका आसते । यज्ञ उपविशंति ॥

नाभा॒ नाभिं॑ न॒ आ द॑दे चक्षु॒ष्ठासू॒र्ये स॒चा । क॒वेर॑प॒त्य॒मा दु॒हे ॥८॥

नाभा॑ । नाभिं॑ । न॒ । आ । द॑दे । चक्षुः॑ । चि॒त् । सू॒र्ये । स॒चा । क॒वेः । अ॒प॒त्यं । आ । दु॒हे ॥८॥

नाभिं यज्ञस्य नाभिभूतं सोमं नोऽस्माकं नामा नामावहना इदं । पिबामीत्यर्थः । पीतसोमानामक्षयं चक्षुश्चक्षुरपि सूर्ये सचा संगतं भवति । किंच कवेः ज्ञातकर्मणः सोमस्यापत्यमनुमा दुहे । आपूरयामि ॥

अ॒भि प्रि॒या दि॒वस्प॑द॒म॒ध्व॒र्युभिर्गु॑हा॒ हितं॑ । सू॒रः प॒श्यति॑ च॒र्षसा॑ ॥९॥

अ॒भि । प्रि॒या । दि॒वः । प॒दं । अ॒ध्व॒र्युऽभिः॑ । गु॒हा । हि॒तं । सू॒रः । प॒श्यति॑ । च॒र्षसा॑ ॥९॥

सूरः सुवीर्य इन्द्रश्चक्षुः चक्षुषा दिवो दीप्तस्वात्मनः प्रिया प्रियं पदमध्वर्युभिर्गुहा गुहायां इदं हितं निहितं पीतं सोममज्यनि पश्यति ॥ ३५ ॥

उपासा इति नवर्षमेकादशं सूक्तं । अथावाः पूर्ववत् । उपासा इत्यनुवाकं । अतः सूक्तमिदं । अभिषवे अर्चयिष्यति । पनीयमभि नमस्तेदुपिषिवा । सुपितं च । नमस्तेदुप सीदत संजानाना उप सीदतमिषु । आ० ४. ७. । इति ॥

उपास्मै गायता नरः पर्वमानायेंदवे । अभि देवाँ इयक्षते ॥१॥

उप । अस्मै । गायत । नरः । पर्वमानाय । इंदवे । अभि । देवान् । इयक्षते ॥१॥

हे नरो नेतार अस्मिन् यज्ञस्य देवानिन्द्रादीनभीयन्त आभिमुख्येन यष्टुमिच्छते पर्वमानाय चरतेऽस्मा अभिषूयमाणायेंदवे सोमाद्योप गायत । उपगानं कुरुत ॥

अभि ते मधुना पयोऽर्धर्वाणो अशिश्नयुः । देवं देवाय देवयु ॥२॥

अभि । ते । मधुना । पयः । अर्धर्वाणः । अशिश्नयुः । देवं । देवाय । देवयु ॥२॥

हे सोम ते तव देवं देवग्रीष्मं देवयु देवयुं देवकामं रसं देवाय देवग्रीष्मायेंद्राय मधुना पयो गन्धेन पयसार्वर्वाण ऋषयोऽभ्यशिश्नयुः । अभ्यग्रीणन् । समस्तुर्वन्निर्त्यर्थः ॥

स नः पवस्व शं गवे शं जनाय शमर्वते । शं राजन् ओषधीभ्यः ॥३॥

सः । नः । पवस्व । शं । गवे । शं । जनाय । शं । अर्वते । शं । राजन् । ओषधीभ्यः ॥३॥

हे राजन्दीप्यमान सोम स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्माकं गवे शं सुखं पवस्व । चर । जनाय पुत्रादये च शं पवस्व । अर्वतेऽस्माय च शं पवस्व । ओषधीभ्यश्च शं पवस्व ॥

बभ्रवे नु स्वतवसेऽरुणाय दिविऽस्युशे । सोमाय गाथमर्चत ॥४॥

बभ्रवे । नु । स्वतवसे । अरुणाय । दिविऽस्युशे । सोमाय । गाथं । अर्चत ॥४॥

हे सोतारः बभ्रवे बभ्रवर्णाय स्वतवसे स्वबलायादणाय कदाचिद्वर्णवर्णाय दिविऽस्युशे दिवं स्युशते सोमाय नु चित्रं गाथं सुतिष्ठतां वाचमर्चत । उच्चारयतित्यर्थः ॥

हस्तच्युतेभिरद्रिभिः सुतं सोमं पुनीतन । मधावा धावता मधु ॥५॥

हस्तऽच्युतेभिः । अद्रिऽभिः । सुतं । सोमं । पुनीतन । मधी । आ । धावत । मधु ॥५॥

हे अस्मिन् हस्तच्युतेभिर्हस्तप्रच्युतेरद्रिभिरभिषवयावभिः सुतमभिषुतं सोमं पुनीतन । पवित्रे पावयत । अपि च मधी मदकरे सोमे मधु गन्धं पय आ धावत । प्रचिपत ॥ ३६॥

नमसेदुप सीदत दधेदुभि श्रीणीतन । इंदुमिद्रे दधातन ॥६॥

नमसा । इत् । उप । सीदत । दधा । इत् । अभि । श्रीणीतन । इंदु । इंद्रे । दधातन ॥६॥

हे अस्मिन् नमसेदुप सीदत । सोममुपगच्छत । दधेद्वैवाभि श्रीणीतन । अभिः श्रीणीत च । इंद्रे इंदुं सोमं दधातन । धत्त च ॥

अमिषहा विचर्षणिः पवस्व सोम शं गवे । देवेभ्यो अनुकामकृत् ॥७॥

अमिषऽहा । विऽचर्षणिः । पवस्व । सोम । शं । गवे । देवेभ्यः । अनुकामऽकृत् ॥७॥

हे सोम अमिषहामिषायां हाता विचर्षणिर्विद्रष्टा देवेभ्योऽनुकामकृदमीष्टस्य कर्ता त्वं गवेऽस्माकं गवे शं सुखं पवस्व । चर ॥

इंद्राय सोमं पातवे मदाय परि विष्यसे । मनश्चिन्मनसस्पतिः ॥८॥

इंद्राय । सोम । पातवे । मदाय । परि । सिष्यसे । मनः । चित् । मनसः । पतिः ॥८॥

हे सोम मनस्विजनसो ज्ञाता मनसस्यतिरीचरस्त्वमिन्द्रायेन्द्रस्य पातये पानाय मदाथ च परि बिभ्यसे ।
परितः पाषेषु सिध्यसे ॥

पवमान सुवीर्यं रयिं सोम रिरीहि नः । इन्द्रेण नो युजा ॥ ९ ॥

पवमान । सुवीर्यं । रयिं । सोम । रिरीहि । नः । इन्द्रो इति । इन्द्रेण । नः । युजा ॥ ९ ॥

हे इन्द्रो क्रियमाण पवमान सोम त्वं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं रयिं धनं नोऽस्माकं संबन्धिनेन्द्रेण युजा
सहायेन नोऽस्माकं रिरीहि । देहि ॥ ३७ ॥

सोमा अक्षयमिति नवर्षं द्वादशं सूक्तं । अष्टाष्टाः पूर्ववत् । सोमा अक्षयमित्यनुक्तं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

सोमा असृगमिन्दवः सुता अतस्य सादने । इन्द्राय मधुमत्तमाः ॥ १ ॥

सोमाः । असृगं । इन्दवः । सुताः । अतस्य । सादने । इन्द्राय । मधुमत्तमाः ॥ १ ॥

सुता अभिषुता मधुमत्तमा अतिशयेन मधुमत्त इन्दवः सोमा अतस्य यज्ञस्य सादने गृह इन्द्रायेन्द्रा-
र्धमक्षयं । व्रज्यंति ॥

अभि विप्रा अनूषत गावो वत्सं न मातरः । इन्द्रं सोमस्य पीतये ॥ २ ॥

अभि । विप्राः । अनूषत । गावः । वत्सं । न । मातरः । इन्द्रं । सोमस्य । पीतये ॥ २ ॥

विप्रा मेधाविनः सोमस्य पीतये पानार्थेन्द्रं मातरो जनयित्री गावो वत्सं न यथा वत्सं प्रति तद्वद-
अनूषत । अभिशब्दयंति ॥

मदच्युत्सेति सादने सिंधोरुर्मा विपश्चित् । सोमो गौरी अधि श्रितः ॥ ३ ॥

मदच्युत् । सेति । सादने । सिंधोः । रुर्मा । विपश्चित् । सोमः । गौरी इति ।

अधि । श्रितः ॥ ३ ॥

मदच्युत्सदकरस्य रसस्य आवधिता सोमः सादने ॥ संहितायां दीर्घश्चादसः ॥ आने चिति । निषसति ।
एतदेव विवृणोति । सिंधोर्भवा ऊर्मोर्मो तरंगे । वसतीवरीष्वावर्धः । विपश्चिद्विद्वान्सोमो गौरी अधि
गौर्यामधि । अधीति कुम्भ्यर्थापुवादः । माध्यमिकायां वाचि । गौरी गांधर्वीति बाङ्गामसु पाठात् । श्रितः ।
मिश्रयति ॥

दिवो नाभा विचक्ष्णोऽप्यो वारं महीयते । सोमो यः सुक्रतुः कविः ॥ ४ ॥

दिवः । नाभा । विचक्ष्णः । अप्यः । वारं । महीयते । सोमः । यः । सुक्रतुः । कविः ॥ ४ ॥

यः सुक्रतुः सुप्रज्ञः कविः क्रांतकर्मा विचक्ष्णो विद्वद्वा यः सोमो दिवोऽंतरिक्षस्य नामा नामी नामिषूति
ऽप्योऽर्धेर्वरे वाके महीयते । पूज्यते । पूयमानः कूपत इत्यर्थः ॥

यः सोमः कलशेष्वो अंतः पविच आहितः । तमिन्दुः परि वस्वजे ॥ ५ ॥

यः । सोमः । कलशेषु । आ । अंतरिति । पविच । आहितः । तं । इन्दुः । परि । वस्वजे ॥ ५ ॥

यः सोमः कलशेषु गुमेष्वा आसी यज्ञं पविच पविचक्षां ब्रह्म आहितो निहितः तं स्वाग्रतः सोममिन्दुः
सोमो देवः परि वस्वजे । प्रविशति ॥ ३८ ॥

प्र वाचमिंदुरिषति समुद्रस्याधि विष्टपि । जिवन्कोशं मधुक्षुतं ॥६॥

प्र । वाचं । इंदुः । इष्टपि । समुद्रस्य । अधि । विष्टपि । जिवन् । कोशं । मधुऽक्षुतं ॥६॥

इंदुः सोमो मधुक्षुतं मधुनश्चावकं कोशं मेघं । असुरः कोश इति मेघनामसु पाठात् । जिवन्प्रीणयन्समुद्रस्यांतरिषस्याधि विष्टपि विष्टमे स्नाते वाचं प्रेषति । प्रेषति । पवित्रे पूयमाणः शब्दं करोतीत्यर्थः ॥

नित्यस्तोत्रो वनस्पतिधीनामंतः सबर्दुघः । हिन्वानो मानुषा युगा ॥७॥

नित्यऽस्तोत्रः । वनस्पतिः । धीनां । अंतरिति । सबऽदुघः । हिन्वानः । मानुषा । युगा ॥७॥

नित्यस्तोत्रः संततस्तोत्रः सबर्दुघोऽमृतस्य दोग्धा वनस्पतिर्वनानां पालयिता सोमो मानुषा मानुषाणि युगा युगान्वहीनेकाहात्मकानि हिन्वानः प्रीणयन्धीनां कर्मणामंतर्मध्ये निवसतीत्यर्थः ॥

अभि प्रिया दिवस्पदा सोमो हिन्वानो अर्षति । विप्रस्य धारया कविः ॥८॥

अभि । प्रिया । दिवः । पदा । सोमः । हिन्वानः । अर्षति । विप्रस्य । धारया । कविः ॥८॥

कविः ज्ञातकर्मा सोमो दिवोऽंतरिषास्त्रिन्वानः प्रेषमाणो विप्रस्य मेधाविनः स्वस्य धारया प्रिया प्रियाणि पदानि स्नानान्वर्षति । अभिमन्वति ॥

आ पवमान धारय रयिं सहस्रवर्चसं । अस्मे इंदो स्वाभुवँ ॥९॥

आ । पवमान । धारय । रयिं । सहस्रऽवर्चसं । अस्मे इति । इंदो इति । सुऽआभुवँ ॥९॥

हे पवमानेदो सोम त्वं सहस्रवर्चसं वज्रदीप्तिं स्वाभुवं शोभनमवनं रयिं धनमस्मै अस्मासु धारय । प्रक्षिपेत्यर्थः ॥ ॥३९॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हादं निवारयन् । पुमर्थोऽस्तुरो देयाद्विषातीर्षमहेचरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपाकसाम्राज्यधुरंधरेण सायकाचार्येण विरचिते माधवीधि वेदार्थप्रकाश चक्षुःसंहिताभाष्ये षष्ठाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

यस्य निःक्षसितं वेदा यो वेदेभ्योऽस्त्रिंशं जगत् । निर्मेमे तमहं वंदे विषातीर्षमहेचरं ॥

षष्ठ्यं सप्तमोऽध्यायः संयहात्संप्रदर्शितः । अष्टाष्टमः सुमतिना संनमेन प्रदर्शितः ॥

तत्र सोमः पुनान इति नवर्षं चयोदशं युतं । असितो देवको वर्षिः । सोमो देवता । पवमानगुणः सोमो विक्षिपः काशपावुषी इति विषादगुणेऽपि काशपाया वृद्धश्चुतात् । सोम इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनिर्धोमः ॥

सोमः पुनानो अर्षति सहस्रधारो अत्यविः । वायोरिंद्रस्य निष्कृतं ॥१॥

सोमः । पुनानः । अर्षति । सहस्रऽधारः । अतिऽअविः । वायोः । इंद्रस्य । निऽकृतं ॥१॥

अर्षं पुनार्णः पावकः सोमोऽर्षति । मन्वति । कोदुशोऽर्थं पवमानः । सहस्रधारोऽपरिमितधारोऽत्यविः । अथाविशब्देन तद्धोमानुच्यते । अविधोमनिर्मित्यादितं दृशापविचमित्यर्थः । तदतिशब्दं मन्वतीत्यन्वयः ॥

किमर्थं । बाधोर्द्विष्य च पाणायेति शेषः । किं प्रति । निष्कृतं । निरिष्येव समिधितस्मिन्नर्थे । संस्कृतं पात्रं प्रति ॥

पर्वमानमवस्यवो विप्रमभि प्र गायत । सुष्वाणं देववीतये ॥२॥

पर्वमानं । अवस्यवः । विप्रैः । अभि । प्र । गायत । सुस्वानं । देवऽवीतये ॥२॥

हे अवस्यवो रक्षणकामा उन्नापादयः धूयं पवमानं शोधकं विप्रं विशेषेण देवानां प्रीणयितारं विप्रवच्छुतं वा । अथवा । विप्र इति मेधाविनाम । मेधाविनं । देववीतये देवपाणाय सुष्वाणं सूयमानमभि प्र गायत । आभिमुख्येन प्रकीर्षणं कृतं ॥

पवन्ते वाजसातये सोमाः सहस्रपाजसः । गृणाना देववीतये ॥३॥

पवन्ते । वाजऽसातये । सोमाः । सहस्रऽपाजसः । गृणानाः । देवऽवीतये ॥३॥

पवन्ते चरन्ति सोमाः । किमर्थं । वाजसातयेऽन्नकाभाय । कीदृशाः । सहस्रपाजसो बज्रबलाः । पातुषां बलप्रदा इत्यर्थः । गृणानाः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ सूयमानाः । पुनः किमर्थं । देववीतये । देवानां वीतिरिति प्राप्तिर्भक्षणं वा यस्मिन् देववीतिर्यज्ञः । तदर्थं । यज्ञसिद्धिः साक्षात्प्रयोजनं तद्वारा वाजसाम इति ॥

उत नो वाजसातये पवस्व बृहतीरिषः । शुमदिदो सुवीर्यं ॥४॥

उत । नः । वाजऽसातये । पवस्व । बृहतीः । इषः । शुऽमत् । इदो इति । सुऽवीर्यं ॥४॥

उतापि च नोऽस्माकं वाजसातयेऽन्नकाभाय हे इदो सोम बृहतीरिषो महती रसधारा शुमहीनिमस्तुवीर्यं शोभनसामर्थ्यं च पवस्व । चर । शोभनसामर्थ्येयता धाराः पवस्वत्यर्थः । अथवा वाजसातये संयामाय बृहतीरिषो शुमस्तुवीर्यं संपादयितुं पवस्वति धोष्यं ॥

ते नः सहस्रिणं रयिं पवन्तामा सुवीर्यं । सुवाना देवास इंदवः ॥५॥

ते । नः । सहस्रिणं । रयिं । पवन्तां । आ । सुऽवीर्यं । सुवानाः । देवासः । इंदवः ॥५॥

त इंदवः सोमा नोऽस्माकं सहस्रिणं सहस्रसंख्योपेतं रयिं धनं सुवीर्यं वा पवन्तां । कीदृशास्ते । सुवानाः सूयमाना देवासो ज्योतिर्गुणयुक्ताः ॥ ॥५॥

अत्या हियाना न हेतुभिरसृयं वाजसातये । वि वारमर्थ्यमाश्वः ॥६॥

अत्याः । हियानाः । न । हेतुऽभिः । असृयं । वाजऽसातये । वि । वारं । अर्थ्यं । आश्वः ॥६॥

वाजसातये संयामाय हियाणाः प्रेर्यमाणा अत्या नास्ते इव ते यथा प्रेरकैः प्रेर्यमाणाः संयामाय शीघ्रं धारयन्ति तद्वद्वेतुभिः प्रेरकैः प्रेर्यमाणा आश्वः शीघ्रगामिनः सोमा वाजसातयेऽन्नकाभायाच्च वारं दृशापविषं व्यहर्यं । व्यतिवर्ज्यंति ॥

वाश्चा अर्धेतीद्वोऽभि वासं न धेनवः । दुधन्विरे गर्भस्त्योः ॥७॥

वाश्चाः । अर्धेति । इंदवः । अभि । वासं । न । धेनवः । दुधन्विरे । गर्भस्त्योः ॥७॥

वाश्चाः शब्दयन्त इंदवः सोमा अर्धयन्ति अभिनयन्ति स्तार्धं प्रति वासाः शब्दकारिको धेनवो न । ता यथा शब्दयन्तो रत्नं प्रत्यानयन्ति तद्वत् । त एव नमस्तोर्वाहीर्दधन्विरे । प्रियंति च ॥

जुष्ट इन्द्राय मत्सरः पर्वमानं कनिकदत् । विश्वा अप द्विषो जहि ॥८॥

जुष्टः । इन्द्राय । मत्सरः । पर्वमानः । कनिकदत् । विश्वाः । अपः । द्विषः । जहि ॥८॥

इन्द्राय जुष्टः प्रियः पर्याप्तो मत्सरः सोमो भवतीति शेषः । मत्सरः सोमो मन्दितृप्तिर्कर्मण इति निश्चितं । २. ५. । हे पर्वमान त्वं कनिकदच्छब्दयन्विश्वा द्विषः सर्वानस्माकं द्वेषुनप जहि ॥

अपमन्तो अराव्णः पर्वमानाः स्वर्दृशः । योनावृतस्य सीदत ॥९॥

अपऽमन्तः । अराव्णः । पर्वमानाः । स्वः । दृशः । योनौ । अतस्य । सीदत ॥९॥

हे पर्वमानाः अराव्णोऽदानानयजमानानपमन्तो हिंसतः स्वर्दृशः सर्वत्र द्रष्टारस्य यूयमतस्य योनौ यज्ञस्य आनि सीदत । अथवा सोमपानार्थमुक्तलक्षणा देवाः अतस्य योनौ सीदतेति योज्यं ॥ २॥

परि प्रेक्ष्यष्टर्षं चतुर्दशं सूक्तं । अथादि पूर्ववत् । परि प्राष्टावित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

परि प्रासिष्यदत्कविः सिंधोरुर्मावधि श्रितः । कारं बिभ्रत्पुरुस्पृहं ॥१॥

परि । प्रासिष्यदत् । कविः । सिंधोः । ऊर्मौ । अधि । श्रितः । कारं । बिभ्रत् । पुरुऽस्पृहं ॥१॥

परि प्रासिष्यदत् परिप्रसंदति कविर्मेधावी सोमः सिंधोरूर्मौ तरंगे वसतीवर्युदकरसेऽधि श्रित आश्रितः । पुरुस्पृहं वज्रभिः सुहृणीयं कारं शब्दं बिभ्रद्धारयन्परिप्रसंदत इति संबंधः ॥

गिरा यदी सबंधवः पंच घ्राता अपस्यवः । परिष्कृण्वन्ति धर्णसिं ॥२॥

गिरा । यदि । सऽबंधवः । पंच । घ्राताः । अपस्यवः । परिऽकृण्वन्ति । धर्णसिं ॥२॥

सबंधवः समानबंधनाः पंच घ्राताः पंच जना मनुष्या यजमाना अपस्यवः कर्मेच्छवो यद्यदेमेन धर्णसिं धारकं सोमं गिरा सुत्या परिष्कृण्वन्ति असंजुर्वन्ति । अस्योत्तरधान्वयः ॥

आदस्य शुष्मिणो रसे विश्वे देवा अमत्सत । यदी गोभिर्वसायते ॥३॥

आत् । अस्य । शुष्मिणः । रसे । विश्वे । देवाः । अमत्सत । यदि । गोभिः । वसायते ॥३॥

आत्परिष्कारणानंतरमेव शुष्मिणो वज्रवतोऽस्य सोमस्य रसे विश्वे देवा अमत्सत । अमायंत । यदि यदा गोभिर्गोविकारिः । विकारि प्रकृतिशब्दः । क्षीरादिभिर्वसायते आच्छावते ॥

निरिणानो वि धावति जहृच्छर्याणि तान्वा । अचा सं जिघ्रते युजा ॥४॥

निऽरिणानः । वि । धावति । जहृत् । शर्याणि । तान्वा । अच । सं । जिघ्रते । युजा ॥४॥

अथ सोमो निरिणानो दृशापविषादधो गच्छन्वि धावति । विविधं धावति । - - - - यदा तान्वा । तनु दृशापविषवस्त्रं । तत्संबंधीनि शर्याणि द्वाराणि जहृत् अधः सरति । अचास्मिन्त्येव युजा सखिभूतिर्निद्रेण सह सं जिघ्रते । संगतो भवति । वस्त्रमुचिराद्विनिर्गत्य दृशापविषादधः सत्याचं विविधं गच्छन् होमद्वारेणैद्रेण संगतो भवतीत्यर्थः ॥

नृप्तीभिर्यो विवस्वतः शुभ्रो न मामृजे युवा । गाः कृण्वानो न निरिणैर्जं ॥५॥

नृप्तीभिः । योः । विवस्वतः । शुभ्रः । न । मामृजे । युवा । गाः । कृण्वानः । न । निऽरिणैर्जं ॥५॥

योः सोमो विवस्वतः परिषदवततो यजमानस्य नृप्तीभिः पीषक्षानीयाभिः । तस्य वृद्धः पुत्रोऽनुकथः

पीचक्षानीया इत्यभिप्रायः । मामुक्ते मुञ्चते मुञ्चो न हीतोऽसौ पुनरेव । यथाप्रपुञ्चोऽसौ मुञ्चते स्वपरिचारेकैकदत्त एव पुनः मिश्रणशीलः सोमो निर्दिष्टः । निर्दिष्टमिति रूपनाम । स्वकीयं रूपं वा न ज्ञेयानी गोविक्षारांश्च कुर्वाणो भवतीति शेषः ॥ ३॥

अति श्रिती तिरश्चता गुण्या जिगात्यण्या । वसुमिर्यति यं विदे ॥ ६ ॥

अति । श्रिती । तिरश्चता । गुण्या । जिगाति । अण्या । वसुं । इत्यति । यं । विदे ॥ ६ ॥

अण्यांगुष्ठाभिषूयमाणः सोमो गन्वा गन्वानि श्रिती श्रित्वे अयथायं तिरश्चता तिरश्चीनमति जिगाति । वसुमतिक्रम्य गच्छति । तद्वांगुष्ठाभिषूयमाणो वसुं शब्दमिर्यति । प्रेरयति ॥

अभि क्षिपः समगमत मर्जयतीरिषस्पतिं । पृष्टा गृभ्णत वाजिनः ॥ ७ ॥

अभि । क्षिपः । सं । अगमत । मर्जयतीः । इषः । पतिं । पृष्टा । गृभ्णत । वाजिनः ॥ ७ ॥

क्षिपोऽंगुलयो मर्जयतीरमिश्रण इषस्पतिमज्ञानां स्वामिनं सोममभि समगमत । अभिसंगच्छति । संगतश्च वाजिनो वल्लवतः सोमस्य पृष्टा पृष्ठानि गृभ्णत । गृह्णत्यभिषवांगुलयः ॥

परि दिव्यानि मर्मृशन्विश्वानि सोम पार्थिवा । वसूनि याह्यस्मयुः ॥ ८ ॥

परि । दिव्यानि । मर्मृशन् । विश्वानि । सोम । पार्थिवा । वसूनि । याहि । अस्मयुः ॥ ८ ॥

हे सोम दिव्यानि पार्थिवानि च विश्वानि सर्वाणि वसूनि धनानि परि मर्मृशन्परिमृशन्परिगृह्णन्कथुरस्यान्कामयमानो याहि । आगच्छ । एवमभिषुण्वजसं संबोध्य ब्रूते ॥ ८ ॥

एष धित्वष्टर्षं पंचदशं सूक्तं । अष्टाष्टाः पूर्ववत् । एष धित्वगुक्तांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

एष धिया यात्यण्या जूरो रथेभिराशुभिः । गच्छन्दिंद्रस्य निष्कृतं ॥ ९ ॥

एषः । धिया । याति । अण्या । जूरः । रथेभिः । आशुभिः । गच्छन् । इंद्रस्य ।

निःस्कृतं ॥ ९ ॥

एष सोमः जूरो विक्रान्तोऽष्टांगुष्ठाभिषुतो धिया कर्मणा याति । गच्छति । चं देशं प्रति । जच्छति । इंद्रस्य निष्कृतं स्थाकृ-दिषं प्रति रथेभिराशुभिः शीघ्रगामिभिर्गच्छन्दिन्द्रस्य रथेऽवस्थाप्य स्वस्वाननयनाथ । वसुष्ठाभिषूयमाणः सप्त होमद्वारापि निष्पीडनद्वारा पाथं वा गच्छतीत्यर्थः ॥

एष पुरु धियायते बृहते देवतातये । यचामृतास आसंते ॥ १० ॥

एषः । पुरु । धियायते । बृहते । देवतातये । यच । अमृतासः । आसंते ॥ १० ॥

एष सोमः पुरु वज्रजं धियायते । धियं कर्मच्छति ॥ धीशब्दावधारोपजनः । यदौ । द्वितीयार्थे तृतीयाष्टादशवाक्यम् ॥ कसौ । बृहते महते देवतातये यच्चाय । यच यक्षिण्यथेऽमृतासोऽमृता देवा आसते वर्धन्ति तदर्थं ॥

एष हितो वि नीयतेऽतः शुभावता पथा । यदि तुजंति भूर्ययः ॥ ११ ॥

एषः । हितः । वि । नीयते । अंतरिति । शुभऽवता । पथा । यदि । तुजंति । भूर्ययः ॥ ११ ॥

एष सोमो-हितो निहितो हविर्धामे वि नीयते तज्जात्यानादाहवनीयं प्रति । अंतर्गतोऽहो-हविः

मुधावता शोभावता पथा मर्निष यदि यदा तुवंति प्रचच्छति देवेभ्यो भूर्वाचो भरतश्रीका अध्वर्यादयः । तदा वि नीयत इति समन्वयः ॥

एषं शृंगाणि दोधुवच्छिशीति यूध्योऽं वृषा । नृम्णा दधान् ओजसा ॥४॥

एषः । शृंगाणि । दोधुवत् । शिशीति । यूध्यः । वृषा । नृम्णा । दधानः । ओजसा ॥४॥

एष सोमः शृंगाणि शृंगबहुलतानंभूतमिववकाक्षि दोधुवत् । धूनीति । यूध्यो यूचाहो यूचपतिर्बुवा वृषभो यथा शिशीति तीक्ष्णे भुवे धूनीति तद्वत् । कीदृश एषः । ओजसा बलिन नृम्णा नृम्णानि धनानि दधानो ऽक्षदर्थं धादयन् ॥

एष रुक्मिभिरीयते वाजी शुभेभिरंशुभिः । पतिः सिंधूनां भवन् ॥५॥

एषः । रुक्मिऽभिः । ईयते । वाजी । शुभेभिः । अंशुऽभिः । पतिः । सिंधूनां । भवन् ॥५॥

एष सोमो रुक्मिभिरध्वर्यादिभिः सहयते । गच्छति । कीदृश एषः । वाजी वेजनवाञ्शुभिः शुधेर्दीप्तिरंशुभिर्विशिष्टः । अथवा रुक्मिभिरिषितद्वयंशुविशेषणं । सिंधूनां खंदमानानां रसानां पतिर्भवन् य ईयत इति ॥

एष वसूनि पिष्टुना परुषा ययिवाँ अति । अव शदैषु गच्छति ॥६॥

एषः । वसूनि । पिष्टुना । परुषा । ययिऽवान् । अति । अव । शदैषु । गच्छति ॥६॥

एष सोमो वसून्वाष्पादकानि पिष्टुना पिष्टनानि पीडितानि रचांसि पक्ष्वा पर्यव्यात्यतिक्रम्य ययिवा-
न्गच्छन्शदैषु शतनीयेषु रचःस्वव गच्छति ॥

एतं मृजंति मर्ज्यमुप द्रोणेष्वायवः । प्रचक्राणं महीरिषः ॥७॥

• एतं । मृजंति । मर्ज्यं । उप । द्रोणेषु । आयवः । प्रऽचक्राणं । महीः । इषः ॥७॥

आयवो मनुष्या अस्त्रिज एतं सोमं मर्ज्यं मार्जनीयमुप मृजंति । निष्पीडयंतीत्यर्थः । कुप । द्रोणेषु द्रोणकणशेषु । कीदृश । महीरिषो महात्त्वज्ञानि प्रचक्राणं कुर्वाकं । प्रभूतरसकाविसामित्यर्थः ॥

• यावत्सोमे गार्ग्यारिमतेनाभिरूपकरणे मृज्यमाने सोम एतसु त्वमित्येषा । सूचितं च । एतसु त्वं दश चिपो मृज्यमानः सुहस्ता । आ० ५. १२. इति ॥

एतसु त्वं दश क्षिपो मृजंति सप्त धीतयः । स्वायुधं मदिन्तमं ॥८॥

एतं । जं इति । त्वं । दश । क्षिपः । मृजंति । सप्त । धीतयः । सुऽआयुधं । मदिन्तमं ॥८॥

• त्वं तमेतमेव सोमं दश चिपो दशानुस्यो मृजंति । परिचरंति । सप्त धीतयः सप्तर्त्विजश्च । अस्त्रिजो ऽनुक्षिभिर्मृजंतीत्यर्थः । कीदृशमेतं । स्वायुधं शोभनायुधं मदिन्तमं मादयितुतमं । रघोहननसामर्थ्यप्रदर्शनाय स्वायुधमन्वयवत् ॥ ॥५॥

प्र ते सोतार इत्यदर्थं बोद्धव्यं वृत्तं । अथावाः पूर्ववत् । प्र त इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

• प्र ते सोतार ओण्योऽं रसं मदाय घृष्वये । सर्गो न तत्क्षयेतशः ॥९॥

• प्र । ते । सोतारः । ओण्योः । रसं । मदाय । घृष्वये । सर्गोः । न । तत्क्षि । एतशः ॥९॥

इ सोम ते तव रसं सोतारः सोमानिववक्तार जीवो रसं । जुहोपममेतत् । यावापुचिष्यो रसमुद्-
क्षमिष ॥ अथवीजीव्यवापुचिष्योर्मन्त्रे तयोः संबंधिनं वा रसं । प्र कावर्त्ततीति शेषः । निमित्तं । घृष्वये

शत्रुचर्षणशीलाय महार्थेद्रक्ष मदाय । अभिवचनितः सोमः सर्वः खट्ट एतयो नाथ इव तत्ति । नष्टति पात्रं प्रति ॥

क्रत्वा दक्षस्य रथ्यमपो वसानमंधसा । गोषामखेषु सन्धिम ॥२॥

क्रत्वा । दक्षस्य । रथ्यं । अपः । वसानं । अंधसा । गोऽसां । अखेषु । सन्धिम ॥२॥

वयमभिषोतारो दक्षस्य बलस्य रथ्यं नेतारमप उदकाणि रसान्वसानमाच्छादयंतमंधसा अयणानि सहितं गोषां गवां सोतारं एवमुक्तलक्षणं सोमं क्रत्वा कर्मसाखेष्वंगुलीषु सन्धिसं । संयोजयामः ॥

अनंभ्रमसु दुष्टं सोमं पविच आ सृज । पुनीहींद्राय पातवे ॥३॥

अनंभ्रं । अपऽसु । दुस्तरं । सोमं । पविचै । आ । सृज । पुनीहि । इंद्राय । पातवे ॥३॥

अनंभ्रं शत्रुभिरनाभ्रमप्लांतरिख्यासु । वर्तमानमिति शेषः । दुष्टरमन्धिरनभिमात्रं । न हि सोमं कश्चिदप्यतितरति । ईदृशं सोमं पविचै दशापविच आ खज । प्रक्षिप हे अध्वर्यो । तपोष्यति । इंद्रार्थेद्रक्ष पातवे पातुं पुनीहि ॥

प्र पुनानस्य चेतसा सोमः पविचै अर्षति । क्रत्वा सधस्यमासदत् ॥४॥

प्र । पुनानस्य । चेतसा । सोमः । पविचै । अर्षति । क्रत्वा । सधऽस्यं । आ । असदत् ॥४॥

चेतसा सुखा पुनानस्य पूयमानस्यांशीभूतः सोमः पविचै दशापविचैऽर्षति । गच्छति । अथ पश्चात् क्रत्वा कर्मणा प्रज्ञानेन वा सधस्यं सहस्रानं द्रोणकलश आसदत् । आसीदति ॥

प्र त्वा नमोभिरिदं इंद्र सोमा असृक्षत । महे भराय कारिणः ॥५॥

प्र । त्वा । नमःऽभिः । इंद्रवः । इंद्र । सोमाः । असृक्षत । महे । भराय । कारिणः ॥५॥

हे इंद्र त्वा त्वां नमीभिर्ममस्कारोपकषितैः कीर्षिरक्षवाग्निः सहैद्रवः सोमाः प्राकृषत । प्राप्तवन्ति । किमर्थं । महे महते भराय संयामाय । कीदृशाः । कारिणो बलकरणशीलाः ॥

पुनानो रूपे अथ्यये विश्वा अर्षन्भि श्रियः । शूरो न गोषु तिष्ठति ॥६॥

पुनानः । रूपे । अथ्यये । विश्वाः । अर्षन् । अभि । श्रियः । शूरः । न । गोषु । तिष्ठति ॥६॥

अथ्ययेऽविमये रूपे रूप्यमाणे वस्त्रे पुनानः पूयमानो विश्वाः सर्वाः श्रियः शोभा अभ्युर्ध्वमिगच्छन्तो निमित्तासु शूरो न शूर इव स युष्मा संयामे तिष्ठति तद्वद्वी तिष्ठति पवि ॥

दिवो न सानु पिपुषी धारा सुतस्य वेधसः । वृषा पविचै अर्षति ॥७॥

दिवः । न । सानु । पिपुषी । धारा । सुतस्य । वेधसः । वृषा । पविचै । अर्षति ॥७॥

दिवो न युक्तीकादंतरिक्षादिव सानु समुच्छितमुदकं तबवाधो निपतति तद्वेधवो विधातुर्वल्ल कर्तुः सुतस्याभिपुतस्य सोमस्य पिपुष्याधाययंतो धारा पुषाणायावेनेव पविचै दशापविचैऽर्षति । गच्छति ॥

त्वं सोम विपश्चितं तना पुनान आयुषु । अथ्यो वारं वि धावसि ॥८॥

त्वं । सोम । विपऽचितं । तना । पुनानः । आयुषु । अथ्यः । वारं । वि । धावसि ॥८॥

हे सोम त्वं विपश्चितं सोतारमायुषु मनुष्येषु मञ्चि रक्षसि । अथवा । तृतीयाचिं द्वितीया । विपश्चिताध्व-
र्युषा । तना वस्त्रेभ्य पुनानः पूयमानः । अथवा । विपश्चितमिन्द्रं प्रीणयितुं तना पुनानः सन् । अथवा वारमवे-
र्षाणां वि धावसि । विविधं गच्छसि ॥ ६॥

प्र निक्षेनेवेत्यष्टकं सप्तदशं सूक्तं । अथाद्याः पूर्ववत् । प्र निक्षेनेवेत्यनुक्तांतं ॥ गतो विमिषोगः ॥

प्र निक्षेनेव सिंधवो घ्नंतो वृत्राणि भूर्णयः । सोमा असृयमाश्वः ॥ १॥

प्र निक्षेनेऽइव । सिंधवः । घ्नंतः । वृत्राणि । भूर्णयः । सोमाः । असृयं । आश्वः ॥ १॥

निक्षेनं प्रवर्णेन देशेन सिंधवो नद्य इव तथा वृत्राणि शत्रून् घ्नंतो भूर्णयः विप्रगमना आश्वके व्याप्ताः
सोमाः प्राश्वयं । प्रगच्छति द्रोणकलशं प्रति ॥

अभि सुवानास इंदवो वृष्टयः पृथिवीमिव । इंदुं सोमासो अक्षरन् ॥ २॥

अभि । सुवानासः । इंदवः । वृष्टयः । पृथिवींऽइव । इंदुं । सोमासः । अक्षरन् ॥ २॥

सुवानासः सूयमाना इंदवो द्रव्यरूपाः सोमासः सोमा इंदुं प्रीणयितुमभ्यसरन् । किमिव । वृष्टयः
पृथिवीमिव ॥

अत्यूर्मिर्मत्सरो मदः सोमः पवित्रे अर्षति । विघ्नन्नक्षांसि देवयुः ॥ ३॥

अतिऽऊर्मिः । मत्सरः । मदः । सोमः । पवित्रे । अर्षति । विघ्नन् । रक्षांसि । देवयुः ॥ ३॥

अत्यूर्मिः । अतिक्रान्ता ऊर्मयो यस्मात्सोऽत्यूर्मिः । अतिप्रवृष्ट इत्यर्थः । मत्सरो मादनशीलो मदो
मदात्यक्तः सोमः पवित्रेऽर्षति । गच्छति । किं कुर्वन् । रक्षांसि विघ्नन् घातयन् देवयुर्देवाभ्यामयमेगोऽर्षतीति
संबन्धः ॥

पवित्रेष्वां द्वितीयाज्यभागस्या कलशेष्विति याज्या । सूचितं च । आ कलशेषु धावति पवित्रे परिविच्यत
इति । आ० ५. १२. इति ॥

आ कलशेषु धावति पवित्रे परि विच्यते । उक्थैर्यज्ञेषु वर्धते ॥ ४॥

आ । कलशेषु । धावति । पवित्रे । परि । सिच्यते । उक्थैः । यज्ञेषु । वर्धते ॥ ४॥

अयं सोमः कलशेषा धावति । तदर्थं पवित्रे परि विच्यतेऽभ्यर्च्युभिः । उक्थैः सोमैर्यज्ञेषु निमित्तेषु वर्धते ।
प्रवृद्धो भवति ॥

अति ची सोम रोचना रोहन् भाजसे दिवं । इणानसूर्यं न चोदयः ॥ ५॥

अति । ची । सोम । रोचना । रोहन् । न । भाजसे । दिवं । इणान् । सूर्यं । न । चोदयः ॥ ५॥

हे सोम त्वं ची रोचना चीणि रोचनाणि चीक्षीकानत्यतिक्रम्य रोहन्परिखं दिवं सुवीकं भाजसे ।
प्रकाशयसि । तथेष्वागच्छसूर्यं न सूर्यं च चोदयः । चोदयसि । प्रेरयसि । नशब्दार्थः ॥

अभि विप्रां अनूषत मूर्धन्यज्ञस्य कारवः । दधानाश्चक्षसि प्रियं ॥ ६॥

अभि । विप्राः । अनूषत । मूर्धन् । यज्ञस्य । कारवः । दधानाः । चक्षसि । प्रियं ॥ ६॥

अनूषत अमिषुवति विप्रा मेधाविनः सोतारः । कुप । चक्षत मूर्धन्यूर्धनि । शिरोवकुतमेऽमिषवदिवस

इत्यर्थः । कीदृशास्ते । कारवः कर्तारः परिषर्थाया यानानुष्ठानारो वा । अचसि ब्रह्मरि सोमि प्रियं दधाना अभ्यनुवर्ततेति समन्वयः ॥

तमु त्वा वाजिनं नरो धीभिर्विप्रा अवस्यवः । मृजंति देवतातये ॥ ७ ॥

तं । ऊं इति । त्वा । वाजिनं । नरः । धीभिः । विप्राः । अवस्यवः । मृजंति । देवतातये ॥ ७ ॥

हे सोम तमु तमेव त्वा त्वां वाजिनमम्रवंतं ममनवंतं वा नरो नेतारो विप्रा मेधाविनोऽध्वर्यादयो धीभिः कर्मभिर्मृजंति । शोधयन्ति । देवतातये यज्ञार्थं । किमिच्छवः । अवस्यवोऽग्नमिच्छवः ॥

मधोर्ध्वारामनु स्तर तीव्रः सधस्यभासदः । चार्क्षुताय पीतये ॥ ८ ॥

मधोः । धारां । अनु । स्तर । तीव्रः । सधऽस्यं । आ । असदः । चार्क्षुताय । पीतये ॥ ८ ॥

हे सोम त्वं मधोर्मधुररसस्य धारामनु सर प्रवहन् । तीव्रस्तीव्ररसः सप्तधस्यं सहस्रानमभिवक्त्वा पवित्रं वासदः । सीद । चार्क्षुताय यज्ञार्थं पीतये देवानां पानाय ॥ ७ ॥

परि सुवान इति सप्तर्चमष्टादशं सूक्तं । अथायाः पूर्ववत् । परि सुवानः सप्तित्वमुक्तांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

परि सुवानो गिरिष्ठाः पवित्रे सोमो अक्षाः । मर्देषु सर्वधा असि ॥ ९ ॥

परि । सुवानः । गिरिऽस्थाः । पवित्रे । सोमः । अक्षारिति । मर्देषु । सर्वऽधाः । असि ॥ ९ ॥

अर्थः सोमः पवित्रे पर्ययाः । परिचरति । सुवानः सूयमानो गिरिष्ठा गिरिष्ठाधी । यावसु वर्तमान इत्यर्थः । स त्वं मर्देषु माद्वेषु सोतुषु सर्वधा असि । सर्वस्य धाता दाता वा भवसि ॥

त्वं विप्रस्त्वं कविर्मधु प्र जातमंधसः । मर्देषु सर्वधा असि ॥ १० ॥

त्वं । विप्रः । त्वं । कविः । मधु । प्र । जातं । अंधसः । मर्देषु । सर्वऽधाः । असि ॥ १० ॥

हे सोम त्वं विप्रो विविधं प्रोणयिता विप्रसदृशो वा त्वं च कविर्मधावी । अतस्त्वमंधसोऽज्ञाज्जातं मधु मधुररसं प्रयच्छसीति शेषः ॥

तव विप्रैः सजोषसो देवासः पीतिमाशत । मर्देषु सर्वधा असि ॥ ११ ॥

तव । विप्रैः । सजोषसः । देवासः । पीतिं । आशत । मर्देषु । सर्वऽधाः । असि ॥ ११ ॥

हे सोम तव पीतिं पानं विप्रैः देवासो देवाः सजोषसः समानप्रीतयः संत आशत । प्राप्तवन् ॥

आ यो विभ्रानि वार्या वसूनि हस्तयोर्दधे । मर्देषु सर्वधा असि ॥ १२ ॥

आ । यः । विभ्रानि । वार्या । वसूनि । हस्तयोः । दधे । मर्देषु । सर्वऽधाः । असि ॥ १२ ॥

यः सोमो विभ्रानि वार्या वरणीयानि वसूनि धनानि सोतुर्हस्तयोरा दधे करोति । प्रयच्छतीत्यर्थः । मर्देषु सर्वधा असि । अथवा स मुष्नीषुत्तरसंबन्धः ॥

य इमे रोदसी मही सं मातरैव दोहते । मर्देषु सर्वधा असि ॥ १३ ॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । मही इति । सं । मातराऽइव । दोहते । मर्देषु ।

सर्वऽधाः । असि ॥ १३ ॥

यः सोम इमे मही महती रोदसी वावापृथिवी सं दोहते । उमयोः सारं परिगृह्णातीत्यर्थः । मातरिष्व
यथा हे मातरिविबी वत्सो दोहते तद्वत् ॥

परि यो रोदसी उभे सद्यो वाजेभिरर्षति । मर्देषु सर्वधा असि ॥ ६ ॥

परि । यः । रोदसी इति । उभे इति । सद्यः । वाजेभिः । अर्षति । मर्देषु । सर्वधाः ।
असि ॥ ६ ॥

यः सोम उभे रोदसी वावापृथिवी सद्यस्तदानीमेव वाजेभिरर्षेः पर्यर्षति परिगच्छति । सोमाङ्गत्वा
वावापृथिव्यावस्यवत्वी करोतीत्यर्थः ॥

स शुष्मी कलशेष्या पुनानो अचिक्रदत् । मर्देषु सर्वधा असि ॥ ७ ॥

सः । शुष्मी । कलशेषु । आ । पुनानः । अचिक्रदत् । मर्देषु । सर्वधाः । असि ॥ ७ ॥

उत्तरोत्वा महान्त सोमः शुष्मी बलवान्पुनानः पूयमानः सत्ताचिक्रदत् । शब्दं करोति । अथ सर्वेषु
यथोचितसुत्तरपादो ज्ञेयः ॥ ८ ॥

यत्सोमेति सप्तर्षमेकोनविंशं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । यत्सोमेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

यत्सोम चिचमुक्थ्यं दिव्यं पार्थिवं वसु । तन्नः पुनान आ भर ॥ १ ॥

यत् । सोम । चिचं । उक्थ्यं । दिव्यं । पार्थिवं । वसु । तत् । नः । पुनानः । आ । भर ॥ १ ॥

हे सोम यच्चिचं चायनीयमुक्थ्यं सुत्वं दिव्यं दिवि भवं पार्थिवं पृथिवीसंबन्धं च वसु धनमस्ति तन्नोऽस्मभ्यं
पुनानः पूयमानः सत्ता भर । आहर ॥

युवं हि स्थः स्वर्पती इन्द्रश्च सोम गोपती । ईशाना पिप्पतं धियः ॥ २ ॥

युवं । हि । स्थः । स्वःपती इति स्वःऽपती । इन्द्रः । च । सोम । गोपती इति
गोऽपती । ईशाना । पिप्पतं । धियः ॥ २ ॥

हे सोम त्वमिन्द्रश्च युवं हि युवां खलु स्वर्पती सर्वस्य स्वामिनी स्थाः । मवचः । तथा गोपती गवां पालका-
वीशश्चरौ संती धियोऽस्मादीयानि कर्माणि पिप्पतं । प्राययतं ॥

वृषा पुनान आयुषु स्तनयन्नाधि बर्हिषि । हरिः सन्योनिमासदत् ॥ ३ ॥

वृषा । पुनानः । आयुषु । स्तनयन् । अधि । बर्हिषि । हरिः । सन् । योनिं । आ ।
असदत् ॥ ३ ॥

वृषा कामानां वर्षकः सोम आयुषु मनुष्येष्वध्वर्यादिषु पुनानः सन् स्तनयन्नाध्वं जुर्वन्नाधि बर्हिषि ।
अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । आसीत् ईमे हरिर्हरितवर्णः सन्योनिं स्वकीयं स्नानमासदत् । आसीदति ॥

अवावशंत धीतयो वृषभस्याधि रेतसि । सूनोर्वत्सस्य मातरः ॥ ४ ॥

अवावशंत । धीतयः । वृषभस्य । अधि । रेतसि । सूनोः । वत्सस्य । मातरः ॥ ४ ॥

धीतयो धीयमानाः सोमाङ्गीन वत्सिन धीयमाना वसतीवर्षः ॥ तिन्य वत्सयेनातोद्वत्तः ॥ अधि रेतसि

स्वकीये सरे वृषमस्य वर्षकस्य सोमस्य । सोममित्यर्थः । अवावशत । पुनः कामयति । सोममावावयितुं कामयत इत्यर्थः । तदेवाह । सुतोः स्वपुत्रस्त्रीणीयस्य वत्सस्य सोमस्य मातरो निर्मात्र्यः प्रवृद्धिकामा मातृस्त्रीणीया अवावयति समन्वयः ॥

कुविद्वृषण्यंतीभ्यः पुनानो गर्भमादधत् । याः शुक्रं दुहते पयः ॥ ५ ॥

कुवित् । वृषण्यंतीभ्यः । पुनानः । गर्भं । आऽदधत् । याः । शुक्रं । दुहते । पयः ॥ ५ ॥

वृषण्यंतीभ्यो वृषणं सोममात्मन इच्छंतीभ्यो वसतीवरीभ्यः पुनानः पुनमानो मिश्रयमानो गर्भं स्वगर्भस्त्रीणीयं रसं कुविद्वृष प्रभूतमादधत् । करोति । या आपः शुक्रं दोषं पयो दुहति स्ववत्साय सोमाय ताभ्यो गर्भमादधत् ॥

उपं शिक्षापतस्थुषो भियसमा धेहि शत्रुषु । पवमान विदा रयिं ॥ ६ ॥

उपं । शिक्ष । अपऽतस्थुषः । भियसं । आ । धेहि । शत्रुषु । पवमान । विदाः । रयिं ॥ ६ ॥

हे पवमान सोम उप शिक्ष । त्वं समीपे कुब । कान् । अपतस्थुषोऽपक्रम्य स्थितान् । अस्मदभिमतानित्यर्थः । शत्रुष्वस्मद्विरोधिषु भियसं मयमा धेहि । कुब । जनय । अस्माकं तेषां शत्रूणां रयिं धनं विदाः । विंदसि ॥ ०

नि शचोः सोम वृषण्यं नि शुष्मं नि वयस्तिर । दूरे वा सतो अंति वा ॥ ७ ॥

नि । शचोः । सोम । वृषण्यं । नि । शुष्मं । नि । वयः । तिर । दूरे । वा । सतः । अंति । वा ॥ ७ ॥

हे अभिवृषमाण सोम त्वं शचोर्वृष्यं वर्षकं वयं नि तिर । निपूर्वक्षितरतिर्नाशार्थः । नाशय । तथा शचोः शुष्मं शोषकं तुको नि तिर । तस्मैव वयोऽन्नं च नि तिर । कीदृशस्य शचोः । दूरे वा सतोऽस्मात्तो दूरे वर्तमानस्यांति वा सतोऽतिके वर्तमानस्य वा ॥ ८ ॥

प्र कविरिति सप्तर्षे विशं सूक्तं । ऋष्यायाः पूर्ववत् । प्र कविरित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र कुविदेववीतयेऽव्यो वारेभिरर्षेति । साह्यान्विष्टा अभि स्पृधः ॥ ९ ॥

प्र । कविः । देवऽवीतये । अर्थः । वारेभिः । अर्षेति । साह्यान् । विष्टाः । अभि । स्पृधः ॥ ९ ॥

अभिर्मधावी सोम्ये देववीतये देवानां पागायाव्योऽवेर्वरिभिर्वरिर्दशापविषेण प्रार्थति । प्रकर्वेण गच्छति । साह्यान्विष्टा सोढा सोमो विष्टाः स्पृधः सर्वान्तं यामान् हिंसकान्वाभि भवतीति शेषः ॥

स हि ष्मा जरितुभ्य आ वाजं गोमंतमिन्वति । पवमानः सहस्रिण्यं ॥ १० ॥

सः । हि । स्म । जरितुऽभ्यः । आ । वाजं । गोऽमंतं । इन्वति । पवमानः । सहस्रिण्यं ॥ १० ॥

स हि ष्मा स खनु पवमानः सोमो जरितुभ्यः सोमो गोमंतं वज्रभिर्गोमिर्युक्तं सहस्रिण्यं सहस्रसंख्याकं वाजमन्नमाभिमुखमिन्वति । आप्नोति । प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

परि विष्टानि चेतसा मृशसे पवसे मती । स नः सोम अर्वो विदः ॥ ११ ॥

परि । विष्टानि । चेतसा । मृशसे । पवसे । मती । सः । नः । सोम । अर्वः । विदः ॥ ११ ॥

हे सोम त्वं चेतसा स्त्रीणास्मदनुकूलिण विष्टानि शर्वाणि धनानि परि मृशसे । प्रयच्छसीत्यर्थः । मती मत्वास्मान्मुखा पवसे । चरसि रवं । स त्वं हे सोम नोऽस्माभ्यं अर्वोऽन्नं विदः । देहि ॥

अभ्यर्षे बृहद्यशो मघवन्नो ध्रुवं रयिं । इधं स्तोतृभ्य आ भर ॥४॥

अभि । अभ्यर्षे । बृहत् । यशः । मघवत् ऽभ्यः । ध्रुवं । रयिं । इधं । स्तोतृ ऽभ्यः । आ । भर ॥४॥

हे सोम बृहद्यशो महतीं कीर्तिमभ्यर्ष । अभिगमय । मघवन्नो हविष्मन्नो ऽन्नाभं ध्रुवं रयिं धनं चाभ्यर्ष । किंचिन्नमन्नं सोतुभ्यो ऽन्नाभमा भर । आहर ॥

लं राजेव सुव्रतो गिरः सोमां विवेशिष्य । पुनानो वह्ने अद्भुत ॥५॥

लं । राजा ऽइव । सुऽव्रतः । गिरः । सोम । आ । विवेशिष्य । पुनानः । वह्ने । अद्भुत ॥५॥

हे सोम सुव्रतः सुकर्मा पुनानस्त्वं राजेव गिरो ऽस्मदीयाः सुतीरां विवेशिष्य । आविशसि । हे वह्ने षोडश्रुत महत्सोम ॥

स वह्निरप्सु दुष्टरो मृज्यमानो गभस्त्योः । सोमश्चमूषु सीदति ॥६॥

सः । वह्निः । अप् ऽसु । दुस्तरः । मृज्यमानः । गभस्त्योः । सोमः । चमूषु । सीदति ॥६॥

• स सोमो वह्निर्वोढा यन्नादेरप्स्वन्तरिक्षे वर्तमानो दुष्टरो दुःखेनाव्यस्यरणीयो मृज्यमानः शोध्यमानो गभस्त्योर्हस्तयोरेवंभूतः सप्त चमूषु पात्रेषु सीदति ॥

क्नीकुर्मखो न मंहयुः पविषं सोम गच्छसि । दधत्स्तोत्रे सुवीर्यं ॥७॥

क्नीकुः । मखः । न । मंहयुः । पविषं । सोम । गच्छसि । दधत् । स्तोत्रे । सुऽवीर्यं ॥७॥

हे सोम क्नीकुः क्नीडनशीलस्त्वं मंहयुः । मंहतिर्दानकर्मा । दानेक्कुर्मखो न दानमिव पविषं गच्छसि । किं कुर्वन् । स्तोत्रे सुतिकर्षे सुवीर्यं शोभनवीर्यं दधत्ययच्छन् ॥ १० ॥

एति धावन्तीति सप्तर्षमेकविंशं सूक्तं । अष्टायाः पूर्ववत् । एते धावन्तीत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

एते धावन्तींदवः सोमा इन्द्राय घृष्वयः । मत्सरासः स्वर्विदः ॥१॥

एते । धावन्ति । इंदवः । सोमाः । इन्द्राय । घृष्वयः । मत्सरासः । स्वः ऽविदः ॥१॥

एते सोमा इन्द्राय धावन्ति । गच्छन्ति । कीदृशा एते । इंदवः क्रिदयितारो दीप्ता वा घृष्वयो वर्षणशीला मत्सरासो मादयितारः स्वर्विदः स्वर्लोकास्तु संभयितारः ॥

प्रवृष्वन्तो अभियुजः सुष्वये वरिवोविदः । स्वयं स्तोत्रे वयस्कृतः ॥२॥

प्रऽवृष्वन्तः । अभिऽयुजः । सुऽस्वये । वरिवः ऽविदः । स्वयं । स्तोत्रे । वयः ऽकृतः ॥२॥

प्रवृष्वन्तः सुवानं प्रवर्षेण संभजन्तः तत्राभियुजो ऽभियोजयितारः सुष्वये सुहृन्मित्रवर्कश्च वरिवोविदः । वरिव इति धननाम । तस्य संभयितारः स्वयं स्तोत्रे वयस्कृतो ऽन्नस्य कर्तारः । एते धावन्तीति संबंधः ॥

वृषा क्रीकृत इंदवः सधस्यमभ्येकमिह । सिंधोरुर्मा व्यक्षरन् ॥३॥

वृषा । क्रीकृतः । इंदवः । सधऽस्यं । अभि । एकं । इह । सिंधोः । उर्मा । वि । अक्षरन् ॥३॥

वृषाणां वरिण क्रीकृत इंदवः सोमा एकजिदेकमेव सधस्यं सहस्रानं द्रोणकणशं चाभ्यक्षरन्ति शेषः । सिंधोरुर्मा वसतीहारीषु व्यक्षरन् ॥

एते विश्वानि वार्या पर्वमानास आशत । हिता न सैप्रयो रथे ॥४॥

एते । विश्वानि । वार्या । पर्वमानासः । आशत । हिताः । न । सैप्रयः । रथे ॥४॥

एते सोमाः पर्वमानासः पूयमाना विश्वानि वार्या वार्याणि वरणीयानि धनान्याशत । आमुवन् । रथे हिताः स्थापिता न सैप्रयोऽद्या इव । ते यथा रथमभिमतं देशं प्राप्नुवन्ति तद्वहनमस्माकं प्रायच्छन्नित्यर्थः ॥

आस्मिन्पिशंगमिन्दवो दधाता वेनमादिशे । यो अस्मभ्यमरावा ॥५॥

आ । अस्मिन् । पिशंगं । इन्दवः । दधात । वेनं । आऽदिशे । यः । अस्मभ्यं । अरावा ॥५॥

हे इन्दवः सोमाः अस्मिन्पिशंगमिन्दवो मणिमुक्ताहिरण्यादिभेदेन नानाकूपं वेनं कामयन्तं वज्रविधं काममादिशेऽस्मभ्यमादेशनाया दधात । आयच्छत । यो यजमानोऽस्मभ्यमरावा ----- प्रयच्छति प्राप्तकाम एव खलुस्त्रिभ्यः प्रयच्छति ॥

चुभुर्न रथ्यं नवं दधातौ केतमादिशे । शुक्राः पवध्वमर्णसा ॥६॥

चुभुः । न । रथ्यं । नवं । दधात । केतं । आऽदिशे । शुक्राः । पवध्वं । अर्णसा ॥६॥

चुभुर्नोऽसौ मासमानो रथस्वामीव स यथा रथ्यं रथस्य नेतारं नवं सुखं कुशलं सारथिनमय आधत्ते तद्वदसदीयेऽस्मिन्मादिशे स्वामिनि केतं प्रज्ञानं दधात । स्थापयत । हे सोमाः योऽस्मभ्यं प्रयच्छति तस्मिन्नित्यर्थः । हे सोमाः अर्णसोदकेन शुक्रा दीप्ताः संतः पवध्वं । चरध्वं ॥

एत उ ते अवीवशन्काष्ठा वाजिनो अक्रत । सतः प्रासाविषुर्मतिं ॥७॥

एते । उं इति । ते । अवीवशन् । काष्ठा । वाजिनः । अक्रत । सतः । प्र । असाविषुः । मतिं ॥७॥

एत एत उ एत एव सोमा अवीवशन् । कामयन्ति यज्ञं । कांत्वा च वाजिनो बलवन्तोऽस्रवन्तो वा सोमाः काष्ठमक्रत । निवासस्थानमकुर्वन् । द्रोणकलशादुन्नता यहानित्यर्थः । सतो यजमानस्य सोतुर्वा मतिं पुच्छं मतिं वा प्रासाविषुः प्रिरयन् ॥ १११ ॥

एते सोमास इतिः सप्तमं द्वाविंशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । एते सोमास इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

एते सोमास आशवो रथा इव प्र वाजिनः । सर्गाः सृष्टा अहेषत ॥९॥

एते । सोमासः । आशवः । रथाऽइव । प्र । वाजिनः । सर्गाः । सृष्टाः । अहेषत ॥९॥

एते पूयमानाः सोमासः सोमाः कष्टा अध्वर्युणाशवो दशापविषादधोवमने शीघ्राः प्रहिषत । प्रहिषन्ति । शीघ्रनमने कृष्टांतद्वयं । आशी कष्टाः शीघ्रा रथा इव तथोक्तलक्षणा वाजिन इव वेजनवन्तोऽद्या इव ॥

एते वाता इवो रवः पर्जन्यस्येव वृष्टयः । अग्नेरिव भूमा वृथा ॥२॥

एते । वाताऽइव । उरवः । पर्जन्यस्येव । वृष्टयः । अग्नेऽइव । भूमाः । वृथा ॥२॥

एते सोमा उरवो महान्तो वाता इव वायव इव वृथानायासेन ज्ञानमुरितुत्तरव संबंधधीयं । अथवा-
ध्वारिव निःसरतीति धीयं । तथा पर्जन्यस्य वृष्टय इव वक्त्रे यथा तथैव । किंचाभिर्भमा भूमया जाज्ञा-
संचारा इव ॥

एते पूता विपश्चितः सोमासो दध्याशिरः । विपा व्यानश्रुधियः ॥३॥

एते। पूताः। विपः। चितः। सोमासः। दधिः। आशिरः। विपा। वि। व्यानश्रुः। धियः॥३॥

एते सोमासः सोमाः पूताः शुद्धा विपश्चितः प्राज्ञा दध्याशिरो दध्याश्रयणा विपा प्रज्ञानेन धियोऽसदीयानि कर्माणि व्यानश्रुः। व्याश्रुवन्ति ॥

एते मृष्टा अमर्त्याः ससृवांसो न शश्रमुः । इयंक्षंतः पथो रजः ॥४॥

एते। मृष्टाः। अमर्त्याः। ससृवांसः। न। शश्रमुः। इयंक्षंतः। पथः। रजः॥४॥

एते सोमा मृष्टा दशापविषेण शोधिता अमर्त्या अमरणधर्माणः ससृवांसो हविर्धानात्सरंतः पथो मार्गान्नवो लोकांश्चियचंतो गंतुमिच्छंतो न शश्रमुः। न शान्त्यन्ति ॥

एते पृष्ठानि रोदसोर्विप्रयंतो व्यानश्रुः । उतेदमुत्तमं रजः ॥५॥

एते। पृष्ठानि। रोदसोः। विः। प्रयंतः। वि। व्यानश्रुः। उत। इदं। उत्तमं। रजः॥५॥

एते सोमा रोदसोर्बावापृथिव्योः पृष्ठानि विप्रयंतो विविधं गच्छंतो व्यानश्रुः। व्याश्रुवन्ति। उतापि चेदमुत्तमं रजो शुक्लं व्यानश्रुः। आकृतिद्वारेणेति भावः। रोदसोरित्यन्तरिक्षोऽभिप्रेतः ॥

तंतुं तन्वानमुत्तममनु प्रवत आशत । उतेदमुत्तमाय्यं ॥६॥

तंतुं। तन्वानं। उत्तमं। अनु। प्रवतः। आशत। उत। इदं। उत्तमाय्यं॥६॥

तंतुं यच्च तन्वानमुत्तममुत्कृष्टं सोममन्वाशत प्रवतो नवः। उतापि चेदं कर्मणेन सोमेनोत्तमाय्यमुत्तमीकृतं। अथवा। तंतुं तन्वानं सोमं प्रवतोऽधःस्थिताः सर्वा अन्वाशत। उतेदमुत्तमाय्यं रजः। शुक्लं इत्यर्थः। सोऽप्यन्वमुते पृथिव्यां चांतरिक्षे च। उत्तमीकृतमुत्तमाय्यं ॥

त्वं सोम पणिभ्य आ वसु गव्यानि धारयः । ततं तंतुमचिक्रदः ॥७॥

त्वं। सोम। पणिभ्यः। आ। वसु। गव्यानि। धारयः। ततं। तंतुं। अचिक्रदः॥७॥

हे सोम त्वं पणिभ्योऽसुरेभ्यो बुध्वेभ्यो वा सकाशाग्रव्यानि गोहितानि वसु वसूनि गीयूषानि वसूनि इति वाह्यं धारयः। धारयसि। तथा तंतुं यच्च प्रति ततं विस्तृतं यथा भवति तथाचिक्रदः। शब्दमन्वायीः॥ ॥७२॥

सोमा अक्षयमिति सप्तर्षं त्रयोविंशं सुक्तं। अक्षयायाः पूर्ववत्। सोमा अक्षयमित्यनुकृतं। गतो विनिर्गच्छः॥

सोमा असुयमाशवो मधोर्मदस्य धारया । अभि विश्वानि काव्या ॥९॥

सोमाः। असुयं। आशवः। मधोः। मदस्य। धारया। अभि। विश्वानि। काव्या॥९॥

आशवः प्रीक्षाः सोमा अक्षयं। अक्षयम्। कृज्यते। मधोर्मधुरस्य मदस्य मदकरस्य धारयाक्षयमिति संबन्धः। किं प्रति उच्यते। अभि कवीकृत्य विश्वानि सर्वाणि काव्या काव्यानि लोकाणि प्रति। लोचसेमय इत्यर्थः॥

अनु प्रानास आयवः पदं नवीयो अक्रमुः । रुचे जनंत सूर्ये ॥२॥

अनु। प्रानासः। आयवः। पदं। नवीयः। अक्रमुः। रुचे। जनंत। सूर्ये॥२॥

प्रत्नासः पुराणाः केचिदायवः शीघ्रगमना जन्ता नवीचो नवतरं पदमन्वक्तुः । अनुक्रमन्ति । रूपकवा-
हारिण सोमाः सूर्यते । सवे दीप्ति सूर्यं जगन्त । कुर्वन्ति । दीप्तं कुर्वन्तीत्यर्थः । सोमप्यायमन हि चन्द्रो रोचते ॥

आ पवमान नो भरायो अदाशुषो गयै । कृधि प्रजावतीरिषः ॥३॥

आ । पवमान । नः । भर । अर्यैः । अदाशुषः । गयै । कृधि । प्रजाऽवतीः । इषः ॥३॥

हे पवमान सोम त्वं नोऽस्माभ्यमर्योऽरेरदाशुषोऽप्रयच्छतो गयै गृहं गृहोपलक्षितं धनमा भर । आहर ।
तथास्माभ्यं प्रजावतीरिषश्च कृधि । कृष ॥

अभि सोमास आयवः पवन्ते मद्यं मदं । अभि कोशं मधुश्चुतं ॥४॥

अभि । सोमासः । आयवः । पवन्ते । मद्यं । मदं । अभि । कोशं । मधुऽश्चुतं ॥४॥

आयवो गन्तारः सोमासः सोमा मद्यं मदकरं रसमभि पवन्ते । चरन्ति । तथा मधुश्चुतं मधुस्राविणं कोशं ।
रसाधारिण कोशश्चक्षुः तन्नामिश्रितो रसो लक्ष्यते । तमभि पवन्त इति शेषः ॥

सोमो अर्षेति धर्षेसिर्दधान इन्द्रियं रसं । सुवीरो अभिशस्तिपाः ॥५॥

सोमः । अर्षेति । धर्षेसिः । दधानः । इन्द्रियं । रसं । सुऽवीरः । अभिशस्तिऽपाः ॥५॥

सोमोऽर्षेति । गच्छति । कीदृशः सः । धर्षेसिर्धारको जगतां तथेन्द्रियमिन्द्रियवर्धकं रसं दधानो धार-
यन्सुवीरः सुवीर्योऽभिशस्तिपा अभिशक्तेः पाता । अभितो हिंसा ततो रचक इत्यर्थः । सोमपार्श्वं ब्रह्महत्यादि-
निन्दामनुमाहोति प्रसिद्धं ॥

इन्द्राय सोम पवसे देवेभ्यः सधमाद्यः । इन्दो वाजं सिषाससि ॥६॥

इन्द्राय । सोम । पवसे । देवेभ्यः । सधऽमाद्यः । इन्दो इति । वाजं । सिषाससि ॥६॥

हे सोम सधमाद्यः । सधमादो यज्ञः । तदर्हस्त्वमिन्द्राय देवेभ्यस्तान्निभ्यः पवसे । चरसे । हे तादृशेन्दो सोम
अस्माभ्यं वाजमसं सिषाससि । दातुमिच्छसि ॥

अस्य पीत्वा मदानामिन्द्रो वृषाण्यप्रति । जघान जघनञ्च नु ॥७॥

अस्य । पीत्वा । मदानां । इन्द्रः । वृषाणि । अप्रति । जघान । जघनन्त । च । नु ॥७॥

मदानां मदकराणां मध्येऽतिशयेन मदकरमस्मासुं सोमं पीत्वा वृषाणि शत्रून्प्रतिगतः ससिन्द्रो जघान ।
हतवान् । नु चिप्रं जघनञ्च । इतु वेदानीमपि ॥ ॥१३॥

प्र सोमास इति सप्तमं चतुर्विंशं सूक्तं । अखितो देवलो वर्षिर्गायत्री ऋदः सोमो देवता । प्र सोमास
इत्यनुक्रान्तं ॥ गतो विनियोगः ॥ ० ॥

प्र सोमासो अधन्विषुः पवमानास इद्वः । श्रीणाना अप्सु मृजत ॥१॥

प्र । सोमासः । अधन्विषुः । पवमानासः । इद्वः । श्रीणानाः । अप्सु । मृजत ॥१॥

सोमासः सोमाः पवमानासः पवमाना इद्वो दीप्ताः प्राधन्विषुः । धन्वतिर्गतिवर्मा । प्रगच्छति । किंच
श्रीणाना गोभिः अयमाणा अप्सु वसतीषरीषु च मृजत । मृज्यते ॥

अभि गावो अधन्विषुरापो न प्रवता यतीः । पुनाना इद्वमाशत ॥२॥

अभि । गावः । अधन्विषुः । आपः । न । प्रऽवता । यतीः । पुनानाः । इद्वः । आऽपः ॥२॥

नाचो नमनशीला इन्द्रोऽभधन्विषुः । अभिमच्छन्ति दृशापविचं । क्षिमिष । प्रवता प्रवक्ष्यता देशिन
यतीर्नच्छन्त आपो नाप इव । पञ्चात्पुनाना इन्द्रं प्रीययितुमाशत । आमुषण । आङ्गतिप्रसादीन्द्रमेव वा
आमुषण ॥

प्र पवमान धन्वसि सोमेन्द्राय पातवे । नृभिर्यतो वि नीयसे ॥३॥

प्र । पवमान । धन्वसि । सोमः । इन्द्राय । पातवे । नृऽभिः । यतः । वि । नीयसे ॥३॥

हे पवमान सोम इन्द्रयिन्द्रस्य पातवे पाताय प्र धन्वसि । प्रगच्छत्याहवनीयं प्रति हविर्धानात् । तदेवाह ।
नृभिर्नृभिर्हविर्भिर्यतो विनीतो वि नीयसे हविर्धानात् । अथवा । पवमान प्र धन्वसि पातं प्रतीङ्गपाताय
तदर्थं हविर्धानादि नीयसे ॥

त्वं सोम नृमादनः पवस्व चर्षणीसहे । सन्निर्यो अनुमाद्यः ॥४॥

त्वं । सोम । नृऽमादनः । पवस्व । चर्षणिऽसहे । सन्निर्यो । यः । अनुऽमाद्यः ॥४॥

हे सोम त्वं नृमादयो नृणां मादयिता त्वं चर्षणीसहे । चर्षणयो मनुष्या देष्टारः । तेषां समभिमविष
इन्द्राय पवस्व । अर । यस्त्वं सन्निः शुबोऽनुमाद्यः सुतः स पवस्येति समन्वयः ॥

इंदो यदद्रिभिः सुतः पविचं परिधावसि । अरमिंद्रस्य धान्ने ॥५॥

इंदो इति । यत् । अद्रिऽभिः । सुतः । पविचं । परिऽधावसि । अरं । इंद्रस्य । धान्ने ॥५॥

हे इंदो त्वं यद्यदाद्रिभिर्धावभिः सुतोऽभिपुतः पविचं दृशापविचं परिधावसि परिगच्छसि तदेन्द्रस्य
धान्ने आनायाधारकायोहराय वारं पर्याप्तो भवसि ॥

पवस्व वृषहंतमोऽकथेभिरनुमाद्यः । शुचिः पावको अहुतः ॥६॥

पवस्व । वृषहन्ऽतम । अकथेभिः । अनुऽमाद्यः । शुचिः । पावकः । अहुतः ॥६॥

हे वृषहंतम शूच्यामृतिशयेन हंतारिद्र त्वं पवस्व । अर । वीरुग्रस्त्वं । अकथेभिः शस्त्रैरनुमाद्यः सुतः
शुचिः शुचः पावकोऽवस्व शोधकोऽहुतो महान् । एवमहानुमाद्यः पवस्व ॥

शुचिः पावक उच्यते सोमः सुतस्य मध्वः । देवावीरघशंसहा ॥७॥

शुचिः । पावकः । उच्यते । सोमः । सुतस्य । मध्वः । देवऽअवीः । अघशंसऽहा ॥७॥

सुतस्त्वामिहुतस्य मध्वो मदकरस्य वक्ष्यात्मकः सोमो रसरूपः शुचिः स्वयं शुचः पावकः शोधक-
चोच्यते । तथा देवावीर्देवानामविता तर्पयिताघशंसहा । अघं पापं शंसंतीत्यघशंसा असुराः । तेषां इतिति
चोच्यते ॥ १४॥ १५॥

१ द्वितीयेऽनुवाके यदधिंशस्तूतानि । तत्र पवस्येति बहुषं प्रथमं सूक्तं इन्द्रश्चुतनाचोऽमस्तपुषस्तार्क्ष्यं नायचं
पवमानसोमदेवतायं । अनुक्तांतं च । पवस्व यद् इन्द्रश्चुत आगस्त्य इति ॥ गतो विजियोमः ॥

पवस्व दक्षसाधनो देवेभ्यः पीतये हरे । मरुतो वायवे मदः ॥९॥

पवस्व । दक्षऽसाधनः । देवेभ्यः । पीतये । हरे । मरुत्ऽभ्यः । वायवे । मदः ॥९॥

हे हरे हरितवर्च पापहर्तृणां सोम दक्षसाधनः । इन्द्रो वर्चः । तस्य साधको मदी मदकरस्य त्वं पवस्व ।
अरः । देवेभ्य इन्द्रादेभ्यः पीतये पाताय । तथा मरुतो वायवे च पीतये पवस्व ॥

पर्वमान धिया हितोऽभि योनिं कर्निक्रदत् । धर्मेणा वायुमा विश ॥२॥

पर्वमान । धिया । हितः । अभि । योनिं । कर्निक्रदत् । धर्मेणा । वायुं । आ । विश ॥२॥

हे पर्वमान सोम धिया कर्मणाऽपराधापरिणांमुक्ता वा हितो धृतः सन्कनिक्रदच्छब्दं कुर्वन्तोऽभि ज्ञानं यद् वामि विशति शेषः । तदेवाह । धर्मेणा वायुं । वायुसंबन्धि पापमित्यर्थः । तदा विश । प्रविश ॥

सं देवैः शोभते वृषा कविर्योनावधि प्रियः । वृषहा देववीतमः ॥३॥

सं । देवैः । शोभते । वृषा । कविः । योनी । अधि । प्रियः । वृषऽहा । देवऽवीतमः ॥३॥

अयं सोमः सं शोभते देवैः सह योनी ज्ञाने स्वीयेऽधिष्ठितो वृषा कामानां वर्धकः कविः क्रांतप्रज्ञः प्रियः प्रियभूतः सर्वेषां यद्वा प्रीणयिता वृषहा वृषस्य इता देववीतमोऽतिशयेन देवान्कामयमानः एवंमहा-
गुमावः सोमः सं शोभते ॥

विश्वं रूपाण्याविश्वपुनानो याति हर्यतः । यचामृतास आसते ॥४॥

विश्वं । रूपाणि । आऽविश्वन् । पुनानः । याति । हर्यतः । यच । अमृतासः । आसते ॥४॥

विश्वं सर्वाणि रूपाणां विश्वपुनानः पूषमानो हर्यतः कमनीयः ॥ हर्यं गतिकालोः ॥ ईदृशो याति । गच्छति । यचामृतासोऽमृता देवा आसते तिष्ठन्ति तं देशं याति ॥

अरुषो जनयन्गिरः सोमः पवत आयुषक् । इन्द्रं गच्छन्कविक्रतुः ॥५॥

अरुषः । जनयन् । गिरः । सोमः । पवते । आयुषक् । इन्द्रं । गच्छन् । कविऽक्रतुः ॥५॥

अरुष आरोषमाणः सोमो गिरः शब्दाजनयन्पवते । चरति । किं कुर्वन् । आयुषगुणवत्कर्मिन्द्रं गच्छन्मा-
मुषन् कविक्रतुः क्रांतप्रज्ञः ॥

आ पवस्व मदितम पविचं धारया कवे । अर्कस्य योनिमासदं ॥६॥

आ । पवस्व । मदिन्ऽतम । पविचं । धारया । कवे । अर्कस्य । योनिं । आऽसदं ॥६॥

हे मदितम मादधितुतम कवे क्रांतप्रज्ञ सोम त्वं पविचमतिक्रम्य धारया पवस्व । किमर्थं । अर्ककार्वाणी-
पक्षेन्द्रस्य योनिं ज्ञानमासदं प्राप्तुं ॥ १५॥

तममृच्छतेति बहुचं द्वितीयं सूक्तं वृद्धच्युतपुषसीभवाहनात् आर्वा नायवं पर्वमानसोमदेवताकं ।
अनुक्रांतं च । तममृच्छतिभवाहो दाढच्युत इति ॥ नतो विमिश्रयोगः ॥

तममृक्षंत वाजिनमुपस्थे अदितेरधि । विप्रासो अख्या धिया ॥७॥

तं । अमृक्षंत । वाजिनं । उपऽस्थे । अदितेः । अधि । विप्रासः । अख्या । धिया ॥७॥

तं वाजिनमश्नन्वचहानुं । आप्तमित्यर्थः । अदितिः पृथिव्या उपस्था उत्सने । अधीति सप्तम्यर्वाणुवाही ।
अमृक्षंत । शोधितवतः । के । विप्रासो मेधाविनीऽध्वर्यादयः । केन साधनेन । अरवाणुक्ता धिया प्रज्ञया ।
मुक्ता वामृक्षंत । अर्वावाहना सूक्तया धियांनुकीति विशिष्टविशिष्टभावः ॥

तं गावो अभ्यनूषत सहस्रधारमर्क्षितं । इदं धर्तारमा दिवः ॥८॥

तं । गावः । अभि । अनूषत । सहस्रऽधारं । अर्क्षितं । इदं । धर्तारं । आ । दिवः ॥८॥

तं सोमं वाचो मंत्र्यः सुतयोऽभ्यनूयत । अमुषन् । कीदृशं तं । सहस्रधारं वज्रधारमधितमधीयमिदं
दीप्तं दिवो सुनोक्तया धर्तारं सर्वतो धारकं । सोमाधारत्वाद्युनोक्तवासिनां संज्ञानकः ॥

तं वेधां मेधया ह्यन्यपर्वमानमधि द्यवि । धर्णसिं भूरिधायसं ॥ ३ ॥

तं । वेधां । मेधया । अह्यन् । पर्वमानं । अधि । द्यवि । धर्णसिं । भूरिऽधायसं ॥ ३ ॥

वेधां विधातारं पर्वमानं तं मेधया प्रक्षयाह्यन् । ग्रहियन्ति । किं प्रति । अधि अवि सुनोक्तं प्रति । पुनः
कीदृशं । धर्णसिं सर्वस्य धारकं भूरिधायसं वज्रणां कर्तारं ॥

तमह्यभुरिजोर्धिया संवसानं विवस्वतः । पतिं वाचो अदाभ्यं ॥ ४ ॥

तं । अह्यन् । भुरिजोः । धिया । संऽवसानं । विवस्वतः । पतिं । वाचः । अदाभ्यं ॥ ४ ॥

तं सोमं विवस्वतः परिवरत अस्त्रिजोर्वाहोर्धियांगुच्छाह्यन् । ग्रहियन् । कीदृशं तं । संवसानं
वसंतं पापे वाचः सुतिः पतिं स्वामिणमदाभ्यमदमनीयं ॥

तं सानावधि जामयो हरिं हिन्वन्त्यद्रिभिः । हर्यतं भूरिचक्षसं ॥ ५ ॥

• तं । सानौ । अधि । जामयः । हरिं । हिन्वन्ति । अद्रिऽभिः । हर्यतं । भूरिऽचक्षसं ॥ ५ ॥

तं सोमं हरिं हरितवर्णं सानावधि समुच्छ्रिते देशे । अधीति सप्तम्यर्थागुवादी । जामयोऽंगुच्छो
हिन्वन्ति । प्रेरयन्ति । अधिपुष्यन्त्यद्रिभिर्वावभिः । कीदृशं । हर्यतं कमनीयं भूरिचक्षसं वज्रद्वष्टारं ॥

तं त्वा हिन्वन्ति वेधसः पर्वमान गिरावृधं । इन्द्रविद्राय मत्सरं ॥ ६ ॥

तं । त्वा । हिन्वन्ति । वेधसः । पर्वमान । गिराऽवृधं । इन्द्रो इति । इन्द्राय । मत्सरं ॥ ६ ॥

हे पर्वमान सोम उक्तगुणविशिष्टं त्वा त्वां हिन्वन्ति । प्रेरयन्ति । वक्षी । इन्द्राय । के । वेधसो विधातार
अस्त्रिजः । कीदृशं त्वां । गिरावृधं कृत्वा वर्धमानमिदं दीप्तं स्वरूपं वा मत्सरं मदकरं ॥ १६ ॥

एष कविरिति वदुषं तृतीयं सूक्तं नृमेधनाच्च आगिरसस्त्वार्थं नायकं सौम्यं । एष कविर्नृमेध इत्यनुज्ञातं ॥
उक्तो विनियोगः ॥

एष कविरभिष्टुतः पविषे अधि तोशते । पुनानो घ्नन् अपि स्निधः ॥ ७ ॥

एषः । कविः । अभिऽस्तुतः । पविषे । अधि । तोशते । पुनानः । घ्नन् । अपि । स्निधः ॥ ७ ॥

एषं सोमः कविर्मेधावभिष्टुतोऽभितः सुतः पविषेऽधि दशापविषमतीत्य तोशते । यद्यपि तोशतिर्वधकर्म
तथापि इति गतिसञ्ज्ञावाद्य गतिमात्रे वर्तते । गच्छतीत्यर्थः । अथवा । पविषेऽधि कृष्णाजिने तोशते ।
हृष्यति । पीडयत इत्यर्थः । किं कुर्वन् । पुनानः पूयमानः स्निधः शत्रून्प घ्नन्पणमयन् ॥

एष इन्द्राय वायवे स्वर्जितपरि विच्यते । पविषे दक्षसाधनः ॥ ८ ॥

एषः । इन्द्राय । वायवे । स्वऽजित् । परि । विच्यते । पविषे । दक्षऽसाधनः ॥ ८ ॥

एष सोमः स्वर्जितस्त्वैव सर्वस्य वा वेतन्द्राय वायवे च पविषे परि विच्यते । कीदृश एषः । दक्षसाधनो
वक्त्रकारी ॥

एष नृभिर्वि नीयते दिवो मूर्धा वृषा सुतः । सोमो वनेषु विच्यवित् ॥ ९ ॥

एषः । नृभिः । वि । नीयते । दिवः । मूर्धा । वृषा । सुतः । सोमः । वनेषु । विच्यवित् ॥ ९ ॥

एष सोमो वृषिः कर्मणेतुमिच्छतिगिर्भवि जीयते । विविधं जीयते । एष कीदृशः । दिवी सुलोकात् मूर्धा शिरोवत्प्रधानभूतो वृषाभिमतवर्षकः सुतोऽभिपुतः । कुच जीयते । वनेषु वननीयेषु पात्रेषु वनसंभूतद्रुमविकारिषु वा पात्रेषु । विचवित्सर्वत्र एष इति समन्वयः ॥

एष गव्युरचिक्रदत्पर्वमानो हिरण्ययुः । इंदुः सचाजिदस्तुतः ॥४॥

एषः । गव्युः । अचिक्रदत् । पर्वमानः । हिरण्यऽयुः । इंदुः । सचाऽजित् । अस्तुतः ॥४॥

एष सोमः पयमानः पूयमानोऽचिक्रदत् । शब्दं करोति । कर्मभूतः सन् । गव्युरस्याकं वा इच्छन् हिरण्य-
वर्धनमिच्छन्निंदुर्दीप्तः सन्सचाविष्कृतः शचीरपुरादेवेतास्तुतः स्वयमक्षिरहिंसन् सन् ॥

एष सूर्येण हासते पर्वमानो अधि द्यवि । पवित्रे मात्सरो मदः ॥५॥

एषः । सूर्येण । हासते । पर्वमानः । अधि । द्यवि । पवित्रे । मात्सरः । मदः ॥५॥

एष पयमानः पूयमानः सोमः सूर्येण देवेनाधि द्यवि सुलोकोऽंतरिक्षे पवित्रे हासते । परित्वज्यते । मात्सरो
मदकरो मदः सोमः । पयस्यध्वर्युहसाहसापवित्रे परित्वज्यते सोमः तद्याप्यंतरिक्षे सूर्येण पवित्रे त्वज्यत इति
भावना कीर्यवत्त्वात् । सत्स्वप्यन्वदेवेषु सोमस्त्रावधी सूर्यस्य चः प्रसंग इति न बाध्यं सूर्यरश्मिभिरिव सोमस्त्रा-
प्यायमात् ॥

एष शुष्यसिष्यददंतरिक्षे वृषा हरिः । पुनान इंदुरिंद्रमा ॥६॥

एषः । शुष्यी । अस्तिष्यदत् । अंतरिक्षे । वृषा । हरिः । पुनानः । इंदुः । इंद्रः । आ ॥६॥

एष शुष्यी वक्त्रान्तोमोऽंतरिक्षे दशापवित्रेऽसिष्यदत् । खंदते । कीदृश एषः । वृषा वर्षको हरिर्हरि-
तवर्षः पुनानः पूयमान इंदुर्दीप्तवैवेन्द्रमा । इंद्रं चाभिगच्छतीति शेषः । आ इति चार्थः ॥ १७॥

एष वाजीति वदुषं वतुषं सूतं प्रियमेधस्त्रार्थं नायकं सीम्यं । एष वाजी प्रियमेध इत्यनुक्रांतं । नतो
विनियोगः ॥

एष वाजी हितो नृभिर्विश्वविन्मनसस्पतिः । अष्यो वारं वि धावति ॥१॥

एषः । वाजी । हितः । नृभिः । विश्वऽवित् । मनसः । पतिः । अष्यः । वारं । वि । धावति ॥१॥

एष सोमो वाजी वमनशीलो हितोऽध्वर्युका पात्रे निहितो विचवित्सर्वत्रो मजसः कोषक पतिः
स्वामी । अष्यवा सीमक मनीमिमानिस्त्राजनसः स्वामित्वं चंद्रमा मनो मूला इदं प्राविशदिति मुतेः ।
तादृशोऽसावको वारमर्षीकं दशापवित्रं वि धावति । विविधं गच्छति ॥

एष पवित्रे अक्षरत्सोमो देवेभ्यः सुतः । विश्वा धामान्याविशन् ॥२॥

एषः । पवित्रे । अक्षरत् । सोमः । देवेभ्यः । सुतः । विश्वा । धामानि । आऽविशन् ॥२॥

एष सोमो देवेभ्यो देवार्थं सुतोऽभिपुतः संपवित्रेऽक्षरत् । जयति । विश्वा सर्वाणि धामानि देवशरीरा-
न्प्राविशन्प्राविशन् । प्रविष्टुमित्यर्थः ॥

एष देवः शुभायतेऽधि योनावमर्त्यः । वृषहा देववीतमः ॥३॥

एषः । देवः । शुभायते । अधि । योनी । अमर्त्यः । वृषऽहा । देवऽवीतमः ॥३॥

एष सोमो देवः शुभायति । शोभते । कुच । अधि योनी स्त्रीणि स्त्रीणि । कीदृश एषः । वननीयैः मरुचर्षा
वृषहा वतुषता देववीतमो विविधैः देवानो जानयिता ॥

एष वृषा कनिक्रदद्दशभिर्जामिभिर्यतः । अभि द्रोणानि धावति ॥४॥

एषः । वृषा । कनिक्रदत् । दशऽभिः । जामिऽभिः । यतः । अभि । द्रोणानि । धावति ॥४॥

एष वृषा वर्षिता कामानां कनिक्रदद्दशभिर्जामिभिरनुषीभिर्यतो धृतो द्रोणानि द्रुममयाणि पाषाणानि धावति । अभिमगच्छति ॥

एष सूर्यमरोचयत्पर्वमानो विचर्षणिः । विश्वा धामानि विश्ववित् ॥५॥

एषः । सूर्ये । अरोचयत् । पर्वमानः । विऽचर्षणिः । विश्वा । धामानि । विश्वऽवित् ॥५॥

एष सोमः सूर्यमरोचयत् । रोचयति स्वरसेन । पर्वमानः पूयमानो विचर्षणिः सर्वस्य द्रष्टा विश्ववित्सर्ववित् । न केवलं सूर्यं किंतु विश्वा सर्वाणि धामानि तेजःस्थानानि रोचयति ॥

एष शुष्मदाभ्यः सोमः पुनानो अर्षति । देवावीरघशंसहा ॥६॥

एषः । शुष्मी । अदाभ्यः । सोमः । पुनानः । अर्षति । देवऽअवीः । अघशंसऽहा ॥६॥

एष सोमः शुष्मी वज्रवानदाभ्योऽदंमनीयः पुनानः पूयमानोऽर्षति । गच्छति । देवावीर्देवानामविताघशंसहा । अघाघ्रांसंतीत्यघशंसाः । तेषां हंता ॥ ॥९८॥

प्रास्तेति वरुषं पंचमं सूक्तं नुमेधस्त्रांगिरसस्त्रार्थं नायचं पयमानसोमदेवताकं । अनुक्रम्यति च । प्रास्ते नुमेध रति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्रास्य धारां अक्षरन्वृणः सुतस्यौजसा । देवां अनु प्रभूषतः ॥९॥

प्र । अस्य । धाराः । अक्षरन् । वृणः । सुतस्य । औजसा । देवान् । अनु । प्रऽभूषतः ॥९॥

अस्य सोमस्य वृष्णो वर्षकस्य सुतस्याभिवुतस्य देवाननु प्रभूषतः प्रभवितुमिच्छत औजसा स्ववीर्येण धाराः प्राचरन् । प्रवर्षेण चरन्ति ॥

सप्तिं मृजंति वेधसो गृणंतः कारवो गिरा । ज्योतिर्जज्ञानमुक्थ्यं ॥२॥

सप्तिं । मृजंति । वेधसः । गृणंतः । कारवः । गिरा । ज्योतिः । जज्ञानं । उक्थ्यं ॥२॥

सप्तिमवस्थानीयं सर्पयस्त्रमायं वा सोमं मृजंति । शोधयन्ति । वे । गृणंतः कुर्वन्तो वेधसो विधातारः कारवः कर्मकर्तारोऽध्वर्यादयो गिरा सुखा साधनेन । कीदृशं सप्तिं । ज्योतिर्दीप्यमानं सोमं जज्ञानं आयमानं । प्रवृत्तमित्यर्थः । अथवा ज्योतिर्जायमानं अयं वे ज्योतिर्यत्सोम इति श्रुतिः । उक्थ्यं सुखं ॥

सुषहा सोम तानि ते पुनानाय प्रभूवसो । वर्धा समुद्रमुक्थ्यं ॥३॥

सुऽसहा । सोम । तानि । ते । पुनानाय । प्रभूवसो इति प्रभुऽवसो । वर्धे । समुद्रं ।

उक्थ्यं ॥३॥

हे सोम प्रभूवसो प्रभूतधन पुनानाय पूयमानस्य ते तव तानि तेषांसि सुषहा शोभनानिभावुकानि । यथादेवं तस्यात्समुद्रं समुद्रसदृशं द्रोणकनकसमुक्थं सुखं तं वर्धे । वर्धय । पूरय रसेन ॥

विश्वा वसूनि संजयन्पर्वस्व सोम धारया । इनु वेषांसि सध्र्यक् ॥४॥

विश्वा । वसूनि । संऽजयन् । पर्वस्व । सोम । धारया । इनु । वेषांसि । सध्र्यक् ॥४॥

हे सोम विद्या सर्वाणि वसून्सकदर्थं संजयन्वसः । चर धारया । देवांसि देवाणि सर्वाणि सभ्रवसिहेतु ।
प्रेरय दूरदेशं प्रति ॥

रक्षा सु नो अररुषः स्वनात्समस्य कस्य चित् । निदो यच मुमुष्महे ॥५॥

रक्ष । सु । नः । अररुषः । स्वनात् । समस्य । कस्य । चित् । निदः । यच । मुमुष्महे ॥५॥

हे सोम नोऽस्मान्मु सुतु रच । पाचय । कक्षात् । चरचोऽदातुः स्वनात्समसिदाकृपात् । किमेकसा-
दानशीलस्य । न । समस्य सर्वस्य योऽस्ति तस्य सर्वस्य कक्षचित् । कंचनामुचमित्रार्थः । न केवकमदातुः
स्वनात् । किं तर्हि । कस्य चित्कक्ष्यापि निदो निदकाद्रच । यच मुमुष्महे यस्मिन्नचने सति यचं सुता मयेम
तेन रचयेन रचयेति ॥

एदो पार्थिवं रयिं दिव्यं पवस्व धारया । शुभ्रं शुष्ममा भर ॥ ६ ॥

आ । इदो इति । पार्थिवं । रयिं । दिव्यं । पवस्व । धारया । शुभ्रं । शुष्मं । आ । भर ॥ ६ ॥

हे इदो क्लिप्तमान सोम त्वं धारया पवस्व । सर्वतः चर । पार्थिवं दिव्यं च रयिं धनं शुभ्रं शुष्मं हीप्तिमंतं
मुष्मं वचं वा भर । आहराकामं ॥ ॥१९॥

प्र धारा इति षडुचं षष्ठं सूक्तं विंदुनास आंगिरसस्त्रार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । प्र धारा विंदुरि-
त्यनुक्तमयिका ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र धारा अस्य शुष्मिणो वृषा पवित्रे अक्षरन् । पुनानो वाचमिष्यति ॥ १ ॥

प्र । धाराः । अस्य । शुष्मिणः । वृषा । पवित्रे । अक्षरन् । पुनानः । वाचं । इष्यति ॥ १ ॥

शुष्मिणो वसवतोऽस्य सोमस्य धाराः पवित्रे दृशापवित्रे वृषाप्रयत्तिनाचरन् । सवन्ति । तदानीं पुनानः
पूयमानः सोमो वाचं सुतिं स्वीयं धामिं वेष्टति । प्रेरयति ॥

इंदुर्हियानः सोतृभिर्मृज्यमानः कनिक्कदत् । इयति वंमुमिंद्रियं ॥ २ ॥

इंदुः । हियानः । सोतृभिः । मृज्यमानः । कनिक्कदत् । इयति । वंमुं । इंद्रियं ॥ २ ॥

अयमिंद्रिभिरः सोमो हियानः प्रियमाणी चाप्रियमाणः । कैः । सोतृभिर्चस्त्रिभिः । पचादृशापवित्रे
मृज्यमानः शोधमानः कनिक्कदत्त्वं कुर्वन्निंद्रियमिंद्रस्य संबन्धिनमिंद्रियमपि - चरं वपुं शब्दमिचति ।
प्रेरयति कृत्स्नमर्थं ॥

आ नः शुष्मं नृषास्यं वीरवैतं पुरुस्पृहं । पवस्व सोम धारया ॥ ३ ॥

आ । नः । शुष्मं । नृषास्यं । वीरवैतं । पुरुस्पृहं । पवस्व । सोम । धारया ॥ ३ ॥

हे सोम त्वं धारया पवस्व । किं । शुष्मं वचं । वीरवैतं । नृषास्यं नृषामसद्विरोधिनामभिमापुचं वीरवैतं
पुषीयैतं पुरुस्पृहं वज्रमिः सुहृदीयं शुष्ममा पवस्व । एतस्य जामाय पवस्वित्वर्थः । रसकाणि सति सोमद्वारा
तत्तिहे शुष्मं पवस्वितुपचर्यते ॥

प्र सोमो अति धारया पवमानो असिष्यदत् । अभि द्रोणान्यासदं ॥ ४ ॥

प्र । सोमः । अति । धारया । पवमानः । असिष्यदत् । अभि । द्रोणानि । आऽसदं ॥ ४ ॥

अयं पवमानः सोमो धारयात्तत्तिहे दृशापवित्रं प्राप्तिष्यदत् । प्रवदति । किमर्थं । द्रोणाणि द्रोणक-
शदीनाकदमाकादनाथ ॥

अप्सु त्वा मधुमत्तमं हरिं हिवन्त्यद्रिभिः । इन्द्रविन्द्राय पीतये ॥५॥

अप्सु त्वा । मधुमत्तमं । हरिं । हिवन्ति । अद्रिभिः । इन्द्रो इति । इन्द्राय । पीतये ॥५॥

हे इन्द्रो सोम अप्सु वसतीवरीषूदकेषु मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वामद्रिभिरभि-
षवसावभिर्हिवन्ति । प्रेरयन्ति । किमर्थं । इन्द्रार्थेन्द्राय पीतये पानाय ॥

सुनोता मधुमत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । चारुं शर्धाय मत्सरं ॥६॥

सुनोत । मधुमत्तमं । सोमं । इन्द्राय । वज्रिणे । चारुं । शर्धाय । मत्सरं ॥६॥

हे अश्विनः यूयं मधुमत्तमं मधुररसोपेतं सोममिन्द्राय वज्रिणे वज्रयुक्ताय सुनोत । सुनुत । पुनः कीदृशं ।
चारुं शरणीयं मत्सरं मदकरं शर्धायास्माकं वषाथेन्द्राय पानाय च सोमं सुनुतिति ब्रूते यवमानः स्वी-
यान् ॥ २० ॥

प्र सोमास इति वक्तुं सप्तमं सूक्तं राहगणस्य गोतमस्यार्थं सीम्यं । प्र सोमासो गोतम इत्यनुक्रान्तं ॥
मतो विनियोगः ॥

प्र सोमासः स्वाध्यः । पर्वमानासो अक्रमुः । रयिं कृण्वन्ति चेतनं ॥९॥

प्र । सोमासः । सुऽआध्यः । पर्वमानासः । अक्रमुः । रयिं । कृण्वन्ति । चेतनं ॥९॥

प्राक्रमुः । प्रवच्छन्ति कक्षं प्रति । के । सोमासः सोमाः । कीदृशाः । स्वाध्यः सुध्यानाः सुकर्मासो वा
पर्वमानासः पूजमानाः । ते च चेतनं प्रज्ञापनं रयिं धनं कृण्वन्ति । कुर्वन्त्यस्माकं ॥

दिवस्पृषिष्या अधि भवेदो युक्त्ववर्धनः । भवा वाजानां पतिः ॥२॥

दिवः । पृषिष्याः । अधि । भव । इन्द्रो इति । युक्त्ववर्धनः । भव । वाजानां । पतिः ॥२॥

हे इन्द्रो वाजानामन्नां पतिः स्वामी त्वं दिवो सुलोकस्य पृषिष्या भूलोकस्य युक्त्ववर्धनो द्यौतमानस्य
हिरणादिष्वधनस्य वर्धयिता भव । अस्माकं लोकद्वये यद्युक्तमस्ति तस्य वर्धयिता भवास्मभित्वर्थः ॥

तुभ्यं वाता अभिप्रियस्तुभ्यमर्षेति सिंधवः । सोम वर्धेति ते महः ॥३॥

तुभ्यं । वाताः । अभिऽप्रियः । तुभ्यं । अर्षेति । सिंधवः । सोम । वर्धेति । ते । महः ॥३॥

हे सोम तुभ्यं स्वर्धं वाता वायवोऽभिप्रियोऽमितर्पयितारो भवन्ति । तत्र सिंधवः संदमाणा नक्षत्राभ्य-
मर्षेति । वच्छन्ति । अभिपूजयमानस्य तवाप्यायनायैवं कुर्वन्तीत्यर्थः । त उभयेऽमी ते तव महो महत्त्वं वर्धेति ।
वर्धयन्ति ॥

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्यै । भवा वाजस्य संगथे ॥४॥

आ । प्यायस्व । सं । एतु । ते । विश्वतः । सोम । वृष्यै । भव । वाजस्य । संऽगथे ॥४॥

हे सोम त्वं वायुभिरग्निवा प्यायस्व । प्रवृष्टो भव । ते त्वां विश्वतो वृष्णं वर्षयोग्यं वषं समेतु । संगच्छतां ।
संगथे संगमि वाजस्मान्नक प्रापसो भव ॥

तुभ्यं गावो घृतं पयो बभ्रो दुदुहे अक्षितं । वर्षिहे अधि सानेवि ॥५॥

तुभ्यं । गावः । घृतं । पयः । बभ्रो इति । दुदुहे । अक्षितं । वर्षिहे । अधि । सानेवि ॥५॥

हे बभौ बभुवर्ष सोम तुभं त्वदर्थं गावो जुतं पयसाचितमधीकं दुदुहि । दुदही । बर्षिषे प्रवृषेऽधि
यानपि समुच्छ्रिते प्रदेशे क्षिताय तुभं ॥

स्वायुधस्य ते सतो भुवनस्य पते वयं । इंदो सखित्वमुश्मसि ॥ ६ ॥

सुऽआयुधस्य । ते । सतः । भुवनस्य । पते । वयं । इंदो इति । सखिऽत्वं । उश्मसि ॥ ६ ॥

हे भुवनस्य भूतजातस्य पते स्वामिन्यात्मक सोम । सोमस्य जगदाप्याधिकत्वं तत्त्वामित्वं । हे इंदो, सोम
वयमनुष्ठानातारः स्वायुधस्य ते तव सतः सखित्वमुश्मसि । कामयामहे ॥ ॥ २१ ॥

प्र. सोमास इति षडृचमष्टमं सूक्तमाषिषस्य आवाचक्षार्थं गायत्रं सीम्बं । अगुक्त्व्यति च । प्र सोमासः
आवाच इति ॥ गतो विनियोचः ॥

प्र सोमासो मदच्युतः अर्वसे नो मघोनः । सुता विदधे अक्रमुः ॥ १ ॥

प्र । सोमासः । मदऽच्युतः । अर्वसे । नः । मघोनः । सुताः । विदधे । अक्रमुः ॥ १ ॥

सोमासः सोमा मदच्युतो मदसावित्रः सुता अभिपुताः संतो विदधे यस्मि मघो नो हविष्मतो मम अर्वसे
ऽन्नाय कीर्तये वा प्राक्रमुः । प्रगच्छन्ति ॥

आदीं चितस्य योषणो हरिं हिन्वन्त्यद्रिभिः । इंदुमिंद्राय पीतये ॥ २ ॥

आत् । ई । चितस्य । योषणः । हरिं । हिन्वन्ति । अद्रिऽभिः । इंदु । इंद्राय । पीतये ॥ २ ॥

आदपि धेमेन हरिं हरितवर्णं सोमं चितस्त्र्ययोषणोऽगुणयोऽद्रिभिर्घातमिहिन्वन्ति । प्रेरयन्ति । क्षिप्तं ।
इंदुं दीप्तं सोममिंद्राचिंद्रस्य पीतये पानाय ॥

आदीं हंसो यथा गृणं विश्वस्यावीवशन्मतिं । अत्यो न गोभिरज्यते ॥ ३ ॥

आत् । ई । हंसः । यथा । गृणं । विश्वस्य । अवीवशत् । मतिं । अत्यः । न । गोभिः । अज्यते ॥ ३ ॥

आदपि धेमेन सोमो हंसो यथा गृणं जगत्संख्यं स्वगतिविशेषेण स्वनिष वा प्रविशति तद्विशिष्टस्य सर्वस्य
कोतुजगत्स्य मतिं क्षुतिं बुद्धिं वाचीवशत् । यथा नयति । स च सोमोऽत्यो जगत् इव नो निर्गन्धैरदक्षैर्विज्यते ।
विज्यते । क्षिप्तोक्तिर्युति ॥

उभे सौमावचाकशन्मृगो न तक्तो अर्षेसि । सीदन्तस्य योनिमा ॥ ४ ॥

उभे इति । सोम । अवऽचाकशत् । मृगः । न । तक्तः । अर्षेसि । सीदन् । चतस्य ।
योनिं । आ ॥ ४ ॥

हे सोम उभे वावापुषिवाववाकशत् । पशुतिर्मेदं । पशुजगो च मृग इव तक्तो नक्षीः पयसादिभिर्मि-
श्रितः सन् । इत्या तनक्ति । तै० सं० २. ५. ३. ५. । इत्यादी तथा दृष्टत्वात् । अर्षेसि । नक्षत्रे च । किं कुर्वन् ।
चतस्र यज्ञस्य योनिं ज्ञानमा सीदन्नावयन् । यज्ञसाधनाय नक्षत्रीत्वर्थः ॥

अभि गावो अनूषत योषा जारमिव प्रियं । अगन्नाजिं यथा हितं ॥ ५ ॥

अभि । गावः । अनूषत । योषा । जारऽइव । प्रियं । अगन् । आजिं । यथा । हितं ॥ ५ ॥

हे सोम त्वां गावः शब्दा चक्षुषत । अभिपुवति । योषा प्रियं जारमिव । सा यथा तं क्षीति तद्वत् । स

सोम आभिं नंतव्यं हितं मिषमिव तं यथाव्योऽवन् स्वहिताय गच्छति तद्वत् । अथवा हितं धनप्रापकत्वेन हितकरमाभिं मूरुवत् । अथमागच्छति पापं ॥

अस्मे धेहि शुमद्यशो मघवद्वाचं मह्यं च । सनिं मेधामुत अरवः ॥ ६ ॥

अस्मे इति । धेहि । शुऽमत् । यशः । मघवत्ऽभ्यः । च । मह्यं । च । सनिं । मेधां ।

उत । अरवः ॥ ६ ॥

हे सोम अस्मै अस्मभ्यं शुमदीप्तिमद्यशोऽसं धेहि । देहि । कीदृशेभ्योऽस्मभ्यं । मघवद्वाचं हविर्वाचसात्त-
वद्वाचं मह्यं च सुतिकर्षं च । अथवा मह्यमस्मभ्यमित्यर्थः । अस्मै मघवद्वाचं मह्यं चेति तेषामेवाशंसनाभेदादु-
भयच चशब्दो युक्तः । किंच सनिं धनं मेधां प्रज्ञामुतापि च अरवः कीर्तिं च धेहि ॥ २२ ॥

प्र सोमास इति षड्रुचं नवमं सूक्तं चित्स्वार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । प्र सोमासस्त्रित इत्यनुक्रांतं ॥
नतो विनियोगः ॥

प्र सोमासो विपश्चितोऽपां न यँत्यूर्मेयः । वनानि महिषा इव ॥ १ ॥

प्र । सोमासः । विपःऽचितः । अपां । न । यंति । ऊर्मयः । वनानि । महिषाऽइव ॥ १ ॥

विपश्चितो मेधाविनः सोमासः सोमाः प्र यंति । प्रगच्छति पात्राणि प्रति । किमिव । अपामूर्मेयो न
यथा संततमुज्ज्वंति तद्वत् । बाज्योऽयं वृष्टांतो दर्शितो गमने वृष्टांतांतरमभिधीयते । वनानि महिषाः
प्रवृद्धा मुग्धा इव । अथवा स्वाश्रयात्प्रपतने प्रथमो वृष्टांतो द्वितीयसु दशापविषादधःप्रविशे ॥

अभि द्रोणानि बभ्रवः शुक्रा चतस्य धारया । वाजं गोमँतमक्षरन् ॥ २ ॥

अभि । द्रोणानि । बभ्रवः । शुक्राः । चतस्य । धारया । वाजं । गोऽमँतं । अक्षरन् ॥ २ ॥

अभि चरंतीति शेषः । उपसर्गश्रुतिवचितक्रियाध्याहारः । प्रति द्रोणानि द्रोणकक्ष्यान् । यद्यपि द्रोण-
कक्ष्य एक एव तथापि तत्प्राधान्यादितरेऽपि पात्रा द्रोणा इत्युच्यंते । अथैकस्मिन्नेव पूजार्थं बज्रवचनं । के ।
बभ्रवो बभ्रवर्णाः सोमाः शुक्रा दीप्ताः । केन प्रकारेण । चतस्रामृतस्य धारया धारांकारेण । किंच वाजममं
गोमँतं बज्रगोयुक्तमक्षरन् । चरंति । अथैकमेव वाक्यं । उक्तविधाः सोमा द्रोणान्प्रत्यक्षरन्धारया । किं
कुर्वन्तः । गोमँतं वाजं प्रयच्छन्त इत्यर्थः ॥

सुता इन्द्राय वायवे वरुणाय मरुद्वाः । सोमा अर्षेति विष्णवे ॥ ३ ॥

सुताः । इन्द्राय । वायवे । वरुणाय । मरुत्ऽभ्यः । सोमाः । अर्षेति । विष्णवे ॥ ३ ॥

सुता अभिपुताः सोमा इन्द्रार्थेन्द्रार्थं वायवे च वरुणाय च मरुद्वाचं विष्णवे विषामर्चमर्षेति । गच्छति ॥

तिक्षो वाच उदीरते गावो मिमंति धेनवः । हरिरेति कनिक्रदत् ॥ ४ ॥

तिक्षः । वाचः । उत् । ईरते । गावः । मिमंति । धेनवः । हरिः । एति । कनिक्रदत् ॥ ४ ॥

तिक्षो वाचः । अनादिभेदेन विविधा सुतिः । उदीरते । प्रोन्नमयंतुत्विवः । धेनव आशिरेण प्रीत्यधिज्यो
गावो मिमंति । अर्षन्ति दोषार्थं । हरिर्हरितवर्णश्च सोमः कनिक्रदच्छब्दं कुर्वन्ति । गच्छति कक्ष्यं ॥

अभि ब्रह्मीरनूवत यद्दीर्घुतस्य मातरः । मर्मैज्यंते दिवः शिर्षु ॥ ५ ॥

अभि । ब्रह्मीः । अनूवत । यद्दीः । चतस्य । मातरः । मर्मैज्यंते । दिवः । शिर्षु ॥ ५ ॥

प्रहोमीन्नामिदं प्रिता यज्ञीर्महत्तः । यज्ञीरिति महत्तमम् । अतश्च यज्ञस्य मातरो निर्मात्रः सुतयोऽभ्य-
नूयत । सुवन्ति । किं । दिवो बुदेवतायाः शिशुं शिशुस्त्वानीयं सोमं । तमेव मर्त्यवन्ति । मृवन्ति । तृतीयस्यानितो
दिवि सोम आसीदित्वादिभ्युतेर्बुशिशुत्वं तस्य ॥

रायः समुद्रांश्चतुरोऽस्मभ्यं सोम विन्धतः । आ पवस्व सहस्रिणः ॥ ६ ॥

रायः । समुद्रान् । चतुरः । अस्मभ्यं । सोम । विन्धतः । आ । पवस्व । सहस्रिणः ॥ ६ ॥

रायो धनस्य संबन्धिनश्चतुरः समुद्रान् । धनपूर्वामित्यर्थः । तादृशान्समुद्रान् अस्मभ्यमर्षाय हे सोम विन्धतः
सर्वत आ पवस्व । तथा सहस्रिणोऽपरिमितान्कामाना पवस्व । आयच्छ । चतुःसमुद्राभ्यनपिशिवप्राप्तिस्तन्म-
ध्यगतभूमिस्त्वामित्यन्तरेणासंभवाच्चतुःसमुद्रसुद्रितभूमिस्तस्मान्मित्रैवाशेषी यजमानः ॥ २३ ॥

प्र सुवान इति षड्वचं दशमं सूक्तं । अष्टाष्टाः पूर्ववत् । प्र सुवान इत्यनुक्रांतं ॥ सतो विमिथोवः ॥

प्र सुवानो धारया तनेदुर्हिन्वानो अर्धेति । रुजदृष्ट्वा व्योजसा ॥ १ ॥

प्र । सुवानः । धारया । तना । इंदुः । हिन्वानः । अर्धेति । रुजत् । दृष्ट्वा । वि । व्योजसा ॥ १ ॥

इंदुः सोमः सुवानः सूयमानो हिन्वानोऽभ्यर्चुं वा प्रेष्यमाणो धारया तना पवित्रं प्रार्थति । वच्छति ।
अथ प्रत्यक्षोच्यते । दृष्ट्वा दृष्ट्वापि शत्रुपुराणोक्त्या वक्षेन वि दत्त । विदत्त । विदत्तयति ॥

सुत इन्द्राय वायवे वरुणाय मरुद्भ्यः । सोमो अर्धेति विष्णवे ॥ २ ॥

सुतः । इन्द्राय । वायवे । वरुणाय । मरुद्भ्यः । सोमः । अर्धेति । विष्णवे ॥ २ ॥

अथ सुतोऽभिपुतः सोम इन्द्रायर्धमर्धेति । वच्छति ॥

वृषाणं वृषभिर्यतं सुन्वन्ति सोममद्रिभिः । दुहन्ति शकना पयः ॥ ३ ॥

वृषाणं । वृषऽभिः । यतं । सुन्वन्ति । सोमं । अद्रिऽभिः । दुहन्ति । शकना । पयः ॥ ३ ॥

वृषाणं रसवेत्तारं यतं नियतं सोमं पुषमी रसस्य वर्षैरद्रिभिर्वापभिः सुन्वन्ति । शकना कर्नवा
दुहन्त्यभ्यर्षादयः पयः सोमरसं । सोमं पयो दुहन्तीति द्विकर्मकोऽर्थः ॥

भुवंचितस्य मर्ज्यो भुवर्दिन्द्राय मत्सरः । सं रूपैरज्यते हरिः ॥ ४ ॥

भुवत् । चित्स्य । मर्ज्यः । भुवत् । इन्द्राय । मत्सरः । सं । रूपैः । अज्यते । हरिः ॥ ४ ॥

चित्त्व्यापां पुषस्य सूतद्रुष्येः सोऽर्थं मत्सरो महत्तरः सोमो मर्ज्यो भुवत् । भुवो भवति । तस्य
यावार्थं शेषपानार्थं च । तर्हिद्रुष्येद्रुपानाय मर्ज्यो भुवत् । रूपै रूपैश्च चीरादिभिर्हरिर्हरितवर्गः सोमः
समज्यते ॥

अभीमृतस्य विष्टपं दुहते पृश्निमातरः । चारुं प्रियतमं हविः ॥ ५ ॥

अभि । ई । अतस्य । विष्टपं । दुहते । पृश्निऽमातरः । चारुं । प्रियतमं । हविः ॥ ५ ॥

इमेन सोममृतस्य विष्टपं ज्ञानं । यज्ञात्रयमित्यर्थः । तादृशं पृश्निमातरो मरुतोऽभि दुहति । वि ।
प्रियतममिन्द्रादोनां हविर्होमवाधनं चारु मनोहरं । मरुतिरितपृष्ठा सोमपृश्निहोमपुलं ॥

समेनमहुता इमा गिरौ अर्धेति समुतः । येनूर्वाञ्चो अर्धोवज्रात् ॥ ६ ॥

सं । एनं । अहुताः । इमाः । गिरः । अर्धेति । समुतः । येनूः । वाजः । अर्धोवज्रात् ॥ ६ ॥

समर्थेति संन्यत एषं सोममद्रुता अगुडिका निरोऽन्वदीयाः सुतयः समुतः खरतः । ताव धेनुः
प्रीयधिषीः सुतीर्थयः प्रवृत्तधीयत । कामयति सोमः ॥ २४ ॥

“आ न इति वयुचमिन्द्रादृशं सूतमागिरसेऽस्य प्रभूवसोरायं वायवं पवमानसोमदेवताकं । अनुकांतं च ।
आ नः पवस्व प्रभूवसुरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

आ नः पवस्व धारया पवमान रयिं पृथुं । यया ज्योतिर्विदासि नः ॥ १ ॥

आ। नः। पवस्व। धारया। पवमान। रयिं। पृथुं। यया। ज्योतिः। विदासि। नः ॥ १ ॥

हे पवमान सोम त्वं धारया नोऽन्वाकमा पवस्व । सर्वतः चर । किं । रयिं धनं पृथुं विकीर्णं । यया
धारया ज्योतिर्द्योतमानं यच्च स्वर्गं वा विदासि संनयसि नोऽन्वाकं ॥

इंदो समुद्रमीक्षय पवस्व विश्वमेजय । रायो धर्ता न ओजसा ॥ २ ॥

इंदो इति । समुद्रं ईक्षय । पवस्व । विश्वं एजय । रायः । धर्ता । नः । ओजसा ॥ २ ॥

हे इंदो सोम हे समुद्रमीक्षय । समुद्रमित्युदकनाम । ईक्षयतिर्गतिकर्मा । उदकप्रेरक तथा हे विश्वमेजय
विश्वस्य सर्वस्यान्वाक्योः कंपयितः सोम त्वमोजसा तदीयेन वसेन नोऽन्वाक्यं रायो धनस्य धर्ता धारकः
पवस्व । भवेत्सर्वः । यच्च यद्युदकप्रेरयसर्वग्रन्थुर्गणे संबोधनात्तर्गतत्वादुद्देश्यते तथापि यजमानस्यापिचिते
इति रायो धर्तृत्ववद्वाशसि अधिगंत्ये ॥

त्वया वीरेण वीरवोऽभि ध्याम पृतन्यतः । क्षरा खो अभि वार्ये ॥ ३ ॥

त्वया। वीरेण। वीरऽवः। अभि। स्याम। पृतन्यतः। क्षर। नः। अभि। वार्ये ॥ ३ ॥

हे वीरवो वीरवन्सोम वीरेण त्वया साधनेन पृतन्यतः संध्यामभिच्छतः शशुनभि ध्याम । अभिमवेम ।
गतो नोऽन्वाकं वार्यं वरणीयं धनमभि चर । अभिमवेत्सर्वः । यच्चवा वरणीयं सोमाक्यं धनं चर । प्रवस्व ॥

प्र वाजमिंदुरिष्यति सिषासन्वाजसा चृषिः । व्रता विदान आयुधा ॥ ४ ॥

प्र। वाजं। इंदुः। इष्यति। सिषासन्। वाजऽसाः। चृषिः। व्रता। विदानः। आयुधा ॥ ४ ॥

सोमो वाजमन्नमिष्यति । प्रेरयति यजमानिभ्यः । किं कुर्वन् । सिषासन्वाजमानान्मन्त्रमिच्छन् । इंदुश्च
इंदुर्वाजसा चरस्य दातृषिः सर्वस्य दृष्टा व्रता कर्माणापुधानि च विदानी वाजन् ॥

तं गीर्भिर्वाचमीक्षय पुनानं वासयामसि । सोमं जनस्य गोपतिं ॥ ५ ॥

तं। गीः। अभिः। वाचं। ईक्षय। पुनानं। वासयामसि। सोमं। जनस्य। गोऽपतिं ॥ ५ ॥

तं सोमं गीर्भिः सुतिवाग्भिः स्वीमीति शेषः । किंच वाचमीक्षयं वाचः प्रेरयितारं पुनानं पूषमानं तं
सोमं वासयामसि । वासयामः अयवद्रुक्षेः । वीदृशं सोमं । जनस्य गोपतिं नवां पातकं । यद्वा । एकमेव
वाक्यं । उत्तमिषिष्यतिषिष्टं सोमं सुतिनिर्वासयाम इति । माधवसु वाचमिति पुष्यपदं तिष्ठन्तं कृत्वा
वाच्यद्वयं चकार ॥

विश्वो यस्त्य व्रते जनो दाधार धर्मेणस्पतेः । पुनानस्य प्रभूवसोः ॥ ६ ॥

विश्वः। यस्त्य। व्रते। जनः। दाधार। धर्मेणः। पतेः। पुनानस्य। प्रभुऽवसोः ॥ ६ ॥

विश्वः सर्वो जगो मनुष्यो यजमानो यस्य सोमस्य प्रति कर्मणि दाधार धारयति मम इति शेषः ।
कीदृशस्य । धर्मस्यः कर्मस्यः पतिः पासकस्य पुनानस्य पूयमानस्य प्रभूवसोः प्रभूतधनस्य ॥ २५ ॥

असर्जिति वदुचं दादशं सूक्तं । अथाथाः पूर्ववत् । असर्जोऽसिगुक्तांतं ॥ नतो विनियोगः ॥

असर्जिं रथ्यो यथा पवित्रे चम्बोः सुतः । कार्ष्णन्वाजी न्यक्रमीत् ॥ १ ॥

असर्जिं रथ्यः । यथा । पवित्रे । चम्बोः । सुतः । कार्ष्णन् । वाजी । नि । अक्रमीत् ॥ १ ॥

रथ्यो यथा रथसंबन्धस्य इव स यथा विकस्यते तद्वत्सम्बोरभिवक्ताफलकर्षोः सुतोऽभिपुतः सोमोऽसर्जिं ।
कष्टोऽभूत्पवित्रे । तत्राभूतो वाजी वेजयवास्तोमास्योऽस्यः कार्ष्णन् । कार्ष्णं युक्तमितरेतरकर्षणात् । अथ
देवानामाकर्षणवति यज्ञास्त्री संघांसे न्यक्रमीत् । नितरां कामयति ॥

स वह्निः सोम जागृविः पवस्व देववीरति । अग्नि कोशं मधुश्चुतं ॥ २ ॥

सः । वह्निः । सोम । जागृविः । पवस्व । देव । अग्नि । अग्नि । कोशं । मधु । अश्चुतं ॥ २ ॥

हे सोम स वह्निर्वाहको जागृविर्जागृको देववीर्देवकामस्त्वं मधुश्चुतं मधुस्त्रावि कोशं दद्यापविषमति-
कस्यामि पवस्व । द्रोणकलशं प्रति चर ॥

स नो ज्योतींषि पूर्य पवमान वि रोचय । क्रत्वे दक्षाय नो हिनु ॥ ३ ॥

सः । नः । ज्योतींषि । पूर्य । पवमान । वि । रोचय । क्रत्वे । दक्षाय । नः । हिनु ॥ ३ ॥

हे पूर्वं पुराण पवमान सोम नोऽस्माकं ज्योतींषि दिव्यानि ज्ञानानि वि रोचय । प्रकाशय । किं क्रत्वे
कर्मणि यागाय दद्याय वसाय च वसप्रदाय यागाय वा नोऽस्मान् हिनु । प्रेरय ॥

मुंभमानं चतुर्भुभिर्मृज्यमानो गभस्त्योः । पवते वारं अथ्यये ॥ ४ ॥

मुंभमानः । चतुर्भुभिः । मृज्यमानः । गभस्त्योः । पवते । वारं । अथ्यये ॥ ४ ॥

चतुर्भुभिर्मृज्यमानोऽसंक्रियमायसीवामेव गभस्त्योर्हंसंघोर्मृज्यमानः सोमोऽथ्यये
विमथि वारं वाधि दद्यापवित्रे पवते । पूषते ॥

स विश्वा दाम्नुषे वसु सोमो दिव्यानि पार्थिवा । पवतामांतरिक्ष्या ॥ ५ ॥

सः । विश्वा । दाम्नुषे । वसु । सोमः । दिव्यानि । पार्थिवा । पवतां । आ । अंतरिक्ष्या ॥ ५ ॥

सोऽभिपुत्रमावः सोमो दाम्नुषे हविर्हाचे विश्वा सर्वाणि वसु वसुनि धनानि पवतां । प्रयच्छतु । विश्वा-
नीक्षुत्तस्य विवरणं शिष्टं । दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पृथिवीसंघातान्तरिक्षांतरिमे भवानि च पवतां ॥

आ दिवस्पृष्टमभ्युर्गव्ययुः सोम रोहसि । वीरयुः शवसस्पते ॥ ६ ॥

आ । दिवः । पृष्टं । अभ्युऽयुः । गव्युऽयुः । सोम । रोहसि । वीरुऽयुः । शवसः । पते ॥ ६ ॥

हे सोम त्वं कीदृशामवसुराभिरभ्यव्ययुर्गो रक्षन्वीरयुः पुत्रानिच्छद्विषः पृष्टं कुलीकमा रोहसाज-
तिद्वारा हे शवसस्यतेऽतस्य पासक ॥ २६ ॥

स सुत इति वदुचं षोडशं सूक्तं रत्नवत्कार्यं मायवं, कीमं । अनुकस्यति च । स सुतो रत्नवत् इति ।
नतो विनियोगः ॥

स सुतः पीतये वृषा सोमः पवित्रे अर्षेति । विघ्नवर्क्षांसि देवयुः ॥१॥

सः। सुतः। पीतये। वृषा। सोमः। पवित्रे। अर्षेति। विघ्नवर्क्षांसि। देवयुः॥१॥

स सोमः पीतय इन्द्रादिपाणाय सुतोऽभिपुतो वृषा वर्षकः सन्पवित्रेऽर्षेति । गच्छति । किं कुर्वन् । रक्षांसि विघ्नवर्षाण्युर्देवकामः स इत्यन्वयः ॥

स पवित्रे विचक्ष्णो हरिरर्षेति धर्षेति । अभि योनिं कर्निक्रदत् ॥२॥

सः। पवित्रे। विचक्ष्णः। हरिः। अर्षेति। धर्षेति। अभि। योनिं। कर्निक्रदत्॥२॥

स सोमो विचक्ष्णः । पञ्चतिकर्मेतत् । सर्वस्य द्रष्टा हरिर्हरित्वर्षः सोमो धर्षेति । सर्वस्य धारकः पवित्रेऽर्षेति । गच्छति । पञ्चात्मनिक्रदच्छब्दं कुर्वन् योनिं ज्ञानं द्रोणकलशमभिगच्छति ॥

स वाजी रोचना दिवः पर्वमानो वि धावति । रक्षोहा वारमृष्य ॥३॥

सः। वाजी। रोचना। दिवः। पर्वमानः। वि। धावति। रक्षःऽहा। वारं। अृष्य॥३॥

स वाजी वेजवगन्धस्त्राणीयो दिवः स्वर्गस्य रोचना रोचकः पर्वमानः पूयमानो वि धावति । कीदृशः । रक्षोहा रक्षोहतात्पर्यं वारं दशापविचमतीत्यत्र धावति ॥

स चित्तस्याधि सानवि पर्वमानो अरोचयत् । जामिभिः सूर्ये सह ॥४॥

सः। चित्तस्य। अधि। सानवि। पर्वमानः। अरोचयत्। जामिभिः। सूर्ये। सह॥४॥

स सोमस्त्रितस्य महर्षेरधि सानवि समुच्छ्रिते यज्ञे । अधीति सप्तम्यर्थागुवादी । पर्वमानः पूयमानो जामिभिः प्रवृद्धैर्बभूवुर्निर्वा सतिजोभिः सह सहितः सन्सूर्यमरोचयत् । प्रकाशितवान् ॥

स वृषहा वृषा सुतो वरिवोविददाभ्यः । सोमो वाजमिवासरत् ॥५॥

सः। वृषऽहा। वृषा। सुतः। वरिवःऽवित्। अदाभ्यः। सोमः। वाजंऽइव। असरत्॥५॥

स वृषहा वृषा वर्षकः सुतोऽभिपुतो वरिवोविददुर्धनस्य संभक्तोऽदाभ्योऽन्धिरदंभनीयः सोमो वाजमिव संयाममस्य इवासरत् । गच्छति कलशं ॥

स देवः कविनेषितोऽभि द्रोणानि धावति । इंदुरिंद्राय मंहना ॥६॥

सः। देवः। कविना। इषितः। अभि। द्रोणानि। धावति। इंदुः। इंद्राय। मंहना॥६॥

स सोमो देव इंदुः क्लिबमानः कविना क्रांतप्रक्षेणाभ्यर्च्येषितः प्रेरितः सद्रोणानि द्रोणकलशानभि धावति । अभिगच्छति । किमर्थं । इंद्रार्थेन्द्रार्थं । मंहना महाप्स इति समन्वयः ॥ ॥२७॥

एष इति वदुषं चतुर्दशं सूक्तं । अष्टाष्टाः पूर्ववत् । एष उ स इत्यनुक्रांतं । नतो विनियोगः ॥

एष उ स्य वृषा रथोऽभ्यो वारैभिरर्षेति । गच्छन्वाजं सहस्रिणं ॥१॥

एषः। उं इति। स्यः। वृषा। रथः। अर्ष्यः। वारैभिः। अर्षेति। गच्छन्। वाजं। सहस्रिणं॥१॥

स स प्रक्षिप्त एषोऽभिपुतः सोमो वृषा वर्षिता रथो रथस्वत्समाचोऽचो वारैभिरर्षादिदशापवित्रेऽर्षेति । गच्छति कलशं । वाजमस्य सहस्रिणं सद्रथसंज्ञायां चयमानाच्च प्रदातुं गच्छद्द्रोणकलशं प्रविशन्नर्षेतित्यर्थः । उ-पूरणः ॥

एतं चित्तस्य योषणो हरिं हिन्वत्यद्रिभिः । इन्दुमिन्द्राय पीतये ॥२॥

एतं । चित्तस्य । योषणः । हरिं । हिन्वति । अद्रिऽभिः । इन्दुं । इन्द्राय । पीतये ॥२॥

एतमिन्दुं क्रियमाणं हरिं हरितवर्णं सोमं चित्तवर्णवर्णजोऽगुणयोऽद्रिभिर्हिन्वतीन्द्रार्थेन्द्राय पीतये पानाय ॥

एतं त्वं हरितो दशं मर्मृज्यते अपस्युवः । याभिर्मिन्द्राय श्रुभते ॥३॥

एतं । त्वं । हरितः । दशं । मर्मृज्यते । अपस्युवः । याभिः । मिन्द्राय । श्रुभते ॥३॥

एतं त्वं तं सोममध्योर्दशं हरितो हरणस्तमाया चंगुणयोऽपस्युवः कर्मव्यवः सत्वो मर्मृज्यते । श्रोधयति । याभिर्मिन्द्राय मदाय श्रुभते दीयते । श्रोध्यत इत्यर्थः । तमेतमिति संबंधः ॥

एष स्य मानुषीष्या श्येनो न विक्षु सीदति । गच्छज्जारो न योषितं ॥४॥

एषः । स्यः । मानुषीषु । आ । श्येनः । न । विक्षु । सीदति । गच्छन् । जारः । न । योषितं ॥४॥

एष स एष सोमो मानुषीषु विषु प्रवासु यजमानकृपास्त्रगुणहिया सीदति श्येनो न श्येन इव । पुनः क इव । योषितं नष्टमिन्द्रज्जारो न जार इव । स यथा संकेतितस्तथाः कामपूरकाय गूढो नष्टति तद्वदित्यर्थः ॥

एष स्य मद्यो रसोऽव चष्टे दिवः शिन्धुः । य इन्दुर्वारमाविशत् ॥५॥

एषः । स्यः । मद्यः । रसः । अव । चष्टे । दिवः । शिन्धुः । यः । इन्दुः । वारं । आ । आविशत् ॥५॥

एष स एष मद्यो मदमिमित्तो रसोऽव चष्टे । सर्वमवपन्नति । दिवः शिन्धुर्गुणः । तपोत्यसिः पुष्यमन्त्रः । य इन्दुर्वीतः सोमो वारं दद्यापविषमाविशत् आविशति स एव इति ॥

एष स्य पीतये सुतो हरिरर्षति धर्षसिः । क्रन्दन्योनिमभि प्रियं ॥६॥

एषः । स्यः । पीतये । सुतः । हरिः । अर्षति । धर्षसिः । क्रन्दन् । योनिं । अभि । प्रियं ॥६॥

एष एष स श्वेतः पीतये पानाय सुतोऽभिपुतो हरिर्हरितवर्णो धर्षसिर्धारकः प्रियं सप्रियभूतं योनिं खानं द्रोणकण्ठं क्रन्दन्त्ययन्नर्षति । नष्टति ॥ ॥२८॥

आमुरर्षति वदुषं पंचदशं बृहन्मानिरसकं बृहन्तिरार्धं नाचनं यजमानसोमदेवतायै । आमुरर्षं बृहन्तिरित्यनुक्रान्तं ॥ यतो विनिचोमः ॥

आमुरर्षं बृहन्मते परि प्रियेण धाक्ता । यच देवा इति ब्रवन् ॥७॥

आमुरः । अर्षं । बृहत् । मते । परि । प्रियेण । धाक्ता । यच । देवाः । इति । ब्रवन् ॥७॥

हे बृहन्ति महामते सोम प्रियेण देवानां प्रियतमेन धाक्ता शरीरेष्वधारयानुः श्वीमः सम्पर्वः । परि-
नष्टः । यच देवा इन्द्रादधी यतीति इति ब्रवन् बृहत्तुधारयन् । तां दिवं नष्टानीति मुपनिषत् ॥

परिष्कृत्यस्वनिष्कृतं जमाय यातयन्निषः । वृष्टिं दिवः परि खय ॥८॥

परिऽकृत्यन् । अर्निऽकृतं । जमाय । यातयन् । इषः । वृष्टिः । दिवः । परि । खय ॥८॥

अभिप्रेतमसंयुतं यजमानं ज्ञानं वा परिष्कृत्यन्तस्तुर्बलनाथ चामर्क इषोऽन्नाभि चातयन्निर्ममयन्दि-
योऽन्तरिचावृद्धिं पवि सव ॥

सुत एति पविच आ त्विषिं दधानं ओजसा । विचक्षाणो विरोचयन् ॥३॥

सुतः । एति । पविच । आ । त्विषिं । दधानः । ओजसा । विऽचक्षाणः । विऽरोचयन् ॥३॥

सुतोऽभिपुतः सोमः सन्पविच दद्यापविच । आ इत्यनर्थकः । ओजसा वसेन शीघ्रमेति । नञ्छति । कीदृशः
सन् । त्विषिं दीप्तिं दधानो धारयन्विचक्षाणः सर्वं पञ्चान्विरोचयन्दीपयन् । किं । देवानिति शेषः ॥

अयं स यो दिवस्पतिं रघुयामा पविच आ । सिंधोरुर्मा व्यक्षरत् ॥४॥

अयं सः । यः । दिवः । पतिः । रघुऽयामा । पविच । आ । सिंधोः । ऊर्मा । वि । व्यक्षरत् ॥४॥

अयं स सोमः पविच आ सिध्यमान इति शेषः । सिंधोर्जलसाविष्ठा ऊर्मोर्मो संघाति व्यक्षरत् । विविधं
चरति । स इत्युक्तं न इत्याह । यो दिवस्पतिं रघुयामा पविच आ व्यक्षरत् । सोऽयमिति
संबन्धः ॥

आविवासन्परावतो अथो अर्वावतः सुतः । इंद्राय सिच्यते मधु ॥५॥

आऽविवासन् । पराऽवतः । अथो इति । अर्वाऽवतः । सुतः । इंद्राय । सिच्यते । मधु ॥५॥

सुतोऽभिपुतः सोमः परावतः । दूरगमितत् । दूरस्थान् अथो अपि अर्वावतोऽतिक्रान्त्वा देवानावि-
वासन् । एतेन परिचरणाद्येत्यर्थः । इंद्रायेंद्राय मधु मधुसदृशः सोमः सिच्यते ॥

समीचीना अनूषत हरिं हिन्वत्यद्रिभिः । योनावृतस्य सीदत ॥६॥

संऽईचीनाः । अनूषत । हरिं । हिन्वन्ति । अद्रिऽभिः । योनौ । च्युतस्य । सीदत ॥६॥

समीचीनाः सम्यक्चिताः संगताः कोतारोऽनूषत । कुर्वन्ति । किंच सोमं हरिं हरितवर्धं हिन्वन्ति ।
भ्रैरयन्ति । गमयन्त्यद्रिभिर्द्यौवभिः । यस्यादेवं तस्यादृतस्य यज्ञस्य योनी ज्ञानि सीदत । निवृत्ता भवत इ
देवाः ॥ ॥२९॥

पुनाण इति वदुषं चोदयं सूतं । अद्याद्याः पूर्ववत् । पुनाण इत्यनुक्रांतं ॥ नतो विनियोगः ॥

पुनानो अक्रमीदभि विष्वा मृधो विचर्षणिः । जुभन्ति विप्रं धीतिभिः ॥७॥

पुनानः । अक्रमीत् । अभि । विष्वाः । मृधः । विऽचर्षणिः । जुभन्ति । विप्रं ।

धीतिभिः ॥७॥

पुनावः पुनमानो विचर्षयिर्द्रुवा सोमो विष्वाः सर्वाभ्युधो हिंसकाभ्यापुनश्चक्रमीत् । अतिक्रान्तवान् । तं
विप्रं विधाविनं धीतिभिः कर्मभिरभिवचादिभिः सुतिभिर्वा जुभन्ति । दीपयन्ति । अक्षजुर्वन्ति ॥

आ योनिमरुणो रुहन्मदिद्रुं वृषा सुतः । ध्रुवे सदैस सीदति ॥८॥

आ । योनिं । अरुणः । रुहन् । गमन् । इंद्रं । वृषा । सुतः । ध्रुवे । सदैस । सीदति ॥८॥

अजमरुणोऽभ्युधोः सोमो योनिं ज्ञानं द्रौवकस्यमा चैवत् । आरोहति । तत्तं इंद्रं गमत् । नञ्छति ।
सुतः सन् । अक्षं वृषा वर्धकः अजानां सुतोऽभिपुतः सन्पला ध्रुवे सदैस किरे ज्ञानि सुवीकाक्षी सीदति ।
निवृत्ति ॥

नू नो रयिं महामिंदोऽस्मभ्यं सोम विश्वतः । आ पवस्व सहस्रिणीं ॥३॥

नु।नः।रयिं।महां।इंदो इति।अस्मभ्यं।सोम।विश्वतः।आ।पवस्व।सहस्रिणीं ॥३॥

हे सोम अमिषुतस्त्वं हे इंदो नोऽस्मभ्यं नु चित्रं महं महान्तं सहस्रियमसंख्यातं रयिं धनं विश्वत आ पवस्व । सर्वतः परितः ॥

विश्वा सोम पवमान शुन्नानीद्वा भर । विदाः सहस्रिणीरिवः ॥४॥

विश्वा।सोम।पवमान।शुन्नानि।इंदो इति।आ।भर।विदाः।सहस्रिणीः।इवः ॥४॥

हे सोम पवमान पूयमग्निदो दीप्त त्वं विश्वा सर्वाणि वज्रविधानि शुन्नानि द्रविषान्वा भर । आहर । विदा संभय च सहस्रिणीः सहस्रसंख्याकागीषोऽन्नाणि ॥

स नः पुनान आ भर रयिं स्तोत्रे सुवीर्यं । जरितुर्वर्धया गिरः ॥५॥

सः।नः।पुनानः।आ।भर।रयिं।स्तोत्रे।सुवीर्यं।जरितुः।वर्धय।गिरः ॥५॥

हे सोम स त्वं नोऽस्मभ्यं स्तोत्रे स्तोत्रे पुनानः पूयमानोऽमिषुयमाण आ भर । आहर । किं । रयिं धनं । कीदृशं । सुवीर्यं सुपुत्रं । किंच जरितुः स्तोत्रे गिरः सुतीर्वर्धय ॥

पुनान ईद्वा भर सोम द्विर्वर्हेसं रयिं । वृषन्दिदो न उक्थ्यं ॥६॥

पुनानः।इंदो इति।आ।भर।सोम।द्विर्वर्हेसं।रयिं।वृषन्।इंदो इति।

नः।उक्थ्यं ॥६॥

हे इंदो सोम पुनानः पूयमानस्त्वमा भर । आहर । किं । रयिं धनं । कीदृशं धनं । द्विर्वर्हेसं इषोर्वावा-
पृथिव्याऽऽयोः आनयोः परिवृषं । तदेवाह । हे इंदो वृषत्वर्षक नोऽस्मभ्यमुक्थं सुत्वं धनमा भर ॥ ३० ॥

अ ये गाव इति वृषं सप्तदशं सूक्तं कायस्व मेधातिथिरार्यं आयसं पवमासोमदेवतायं । तथा चानु-
क्रांतं । अ ये गावो मेधातिथिरिति ॥ नतो विमिद्योगः ॥

अ ये गावो न भूर्णैयस्त्वेषा अयासो अक्रमुः । घ्नंतः कृष्णामप त्वर्चं ॥७॥

अ।ये।गावः।न।भूर्णैयः।तेषाः।अयासः।अक्रमुः।घ्नंतः।कृष्णः।अप।त्वर्चं ॥७॥

येऽमिषुताः सोमा गावो नोदकागीव तानि यथा तूर्वमधः पतन्ति तद्वत् । एवं योपमीयते । यथा मांसः
स्वमोष्ठं प्रत्यागु गच्छति तद्वत् । लक्षणा गावः सुतिवाचः । ता यथा सुत्वं प्रति चित्रं प्राप्तुवन्ति तद्वत् । तूर्वमधः
चिप्रास्तेषा दीप्ता अयासोऽया नमनशीलाः कृष्णा त्वर्चं । कृष्णा त्वयचाः । तमप घ्नन्ती निघ्नन्ति । त्वधिः
संवरणकर्मा । ईदृग्भूताः सोमाः प्राक्रमुः । तांस्तुति श्रेष्ठः ॥

सुवितस्य मनामहेऽति सेतुं दुराथं । साहांसो दस्युमघ्नं ॥८॥

सुवितस्यं।मनामहे।अति।सेतुं।दुःआथं।साहांसः।दस्युः।अघ्नं ॥८॥

सुवितस्य । शोभनं प्राप्तः सुवितः । शोभनस्य सोमस्य सेतुं रचोविषयं बंधनं दुराथं दुष्टमति च रक्षसां
बंधनं तेषां हननबुद्धिं च सोमकर्तुंवा मनामहे । सुमः । कर्त्तुं सुम इति तदुच्यते । अघ्नतमकर्मायं दस्युं घ्नन्
साहांसोऽभिमर्शः ॥

मृ॒ण्वे वृ॒ष्टेर्नि॒व स्व॒नः प॒र्व॒मा॒नस्य॑ शु॒ष्मिणः॑ । च॒र॑न्ति वि॒द्युता॑ दि॒वि ॥३॥

मृ॒ण्वे । वृ॒ष्टेऽइ॒व । स्व॒नः । प॒र्व॒मा॒नस्य॑ । शु॒ष्मिणः॑ । च॒र॑न्ति । वि॒द्युताः॑ । दि॒वि ॥३॥

मृ॒ण्वे । मृ॒ण्वेति । किं । सोमस्वनः । किमिव । वृ॒ष्टेर्ध्वं॒णस्व॒न इ॒व । तस्व॒ यथा॑ महा॒स्वनः॒ मृ॒ण्वेति॑ तद्वत्-
भूतरसापातसमये मृ॒ण्वेति॑ । कस्व॒ स्वन॑ इति॒ तथा॑ । प॒र्व॒मा॒नस्य॑ पू॒य॒मा॒नस्य॑ शु॒ष्मिणो॑ वसवतः । तस्मै॒व वि॒द्युतो॑
दी॒प्तयो॑ दि॒व्यन्तरि॑ च॒र॑न्ति ॥

आ प॒र्व॒स्व॒ म॒हीमि॒धं गोम॑दि॒न्दो हि॒र॒ण्यव॑त् । अ॒श्व॒वा॒ज॒वा॒ज॒वा॒सुतः॑ ॥४॥

आ । प॒र्व॒स्व॒ । म॒ही॒ । इ॒धं । गो॒ऽम॑न्त् । इ॒न्दो॒ इति॑ । हि॒र॒ण्य॑ऽवत् । अ॒श्व॑ऽवत् ।
वा॒ज॑ऽवत् । सु॒तः ॥४॥

हे इ॒न्दो सोम॑ सु॒तोऽभि॒वृत्त॑स्त्वं म॒हीमि॒धं म॒हद्भ॒जमा॑ प॒वस् । की॒दृश॑म॒न्नं । गोम॑द्वृ॒जगोमि॒धपे॑तं ए॒वं हि॒र॒-
ण्य॒वद्वि॒रकी॒रश्च॒वद॒क्षि॒र्वा॒चव॒दा॒जि॒र्वै॒वि॒द्योपे॑तं ॥

स प॒र्व॒स्व वि॒च॒र्ष॒ण आ॒ म॒ही रो॑द॒सी पृ॒ण । उ॒षाः॑ सू॒र्यो न॑ र॒श्मिभिः॑ ॥५॥

सः । प॒र्व॒स्व॒ । वि॒ऽच॒र्ष॒णे॒ । आ॒ । म॒ही॒ इति॑ । रो॑द॒सी॒ इति॑ । पृ॒ण॒ । उ॒षाः॑ । सू॒र्यः॑ । न॒ ।
र॒श्मि॑ऽभिः॑ ॥५॥

हे वि॒च॒र्ष॒णे वि॒द्वष्टः॑ सोम॑ स त्वं प॒वस् । च॒र॒ रसं॑ । तथा॑ कृ॒त्वा तेन॑ र॒क्षेण॑ म॒ही म॒हत्वी॒ रो॒द॒सी॒ आ॒वा॒-
पृ॒थि॒क्या॒वा पृ॒ण । आ॒पूर॑य । उ॒षा उ॒षसः॑ । एक॑देश॒वाचि॒नो॒यः॒शब्दे॑न॒ तदु॒पस॑चितम॒हश्च॑ति॒ तत्मा॑भा॒व्यात् ।
अ॒हा॒नि र॒श्मिभिः॑ सू॒र्यो न॑ सू॒र्य इ॒व ॥

परि॑ णः श॒र्म॒य॒न्त्या॒ धार॑या सोम॑ वि॒श्रतः॑ । सरा॑ र॒सेव॑ वि॒ष्टपे॑ ॥६॥

परि॑ । नः । श॒र्म॒ऽय॒न्त्या॒ । धार॑या । सोम॑ । वि॒श्रतः॑ । सरा॑ । र॒सा॒ऽइ॒व । वि॒ष्टपे॑ ॥६॥

हे सोम॑ नोऽ॒श्व॒श्च॒ श॒र्म॒य॒न्त्या॒ सु॒ख॒य॒न्त्या॒ धार॑या वि॒श्रतः॑ सर्वतः॑ परि॒ सर॑ । परि॒चर॑ । र॒से॒व र॒क्षेण॑ वि॒ष्टपं॑
भू॒को॒वं । यद्वा॑ । र॒सा नदी॑ आ॒नं सा॑ प्र॒वण॑रूप॒मिव॑ ॥ ॥३१॥

अ॒न॒य॒मिति॑ य॒द्युच॑म॒ष्टाद॒शं सू॒क्तं । अ॒श्व॒वा॒चाः पु॒र्वव॑त् । अ॒न॒य॒मि॒त्यनु॑क्रांतं ॥ यतो॑ वि॒नियो॒नः ॥

अ॒न॒य॒मो॒च॒ना दि॒वो अ॒न॒य॒म॒प्सु सू॒र्ये॑ । व॒सानो॑ गा अ॒पो ह॒रिः॑ ॥७॥

अ॒न॒य॒न् । रो॒च॒ना । दि॒वः । अ॒न॒य॒न् । अ॒प्ऽसु॑ । सू॒र्ये॑ । व॒सानः॑ । गाः । अ॒पः । ह॒रिः॑ ॥७॥

अ॒यं ह॒रिः॑ सोमो॑ दि॒वो अ॒न॒य॒म॒धीनि॑ रो॒च॒ना रो॒च॒ना॒नि न॒च॒च॒स॒हम॑न्ड॒सानि॑ अ॒न॒य॒न् तथा॑प्स॒न्तरि॑ च॒ सूर्यं॑ च
अ॒न॒य॒न् तथा॑ ना॒ अ॒धी॒म॒पी॒रपो॑ व॒सानो॑ भूमि॒मा॒ह्वा॒नं वा॒ष्ठा॒द॒यन्॑ प॒वत॑ इ॒त्युत्तर॑च॒ संब॑धः ॥

ए॒ष प्र॒त्नेन॑ म॒न्म॒ना दे॒वो दे॒वेभ्य॑स्परि॑ । धार॑या प॒वते॑ सु॒तः ॥२॥

ए॒षः । प्र॒त्ने॒न॑ । म॒न्म॒ना । दे॒वः । दे॒वेभ्यः॑ । परि॑ । धार॑या । प॒व॒ते॒ । सु॒तः ॥२॥

ए॒ष सोमः॑ प्र॒त्नेन॑ पु॒रा॒णि॒न म॒न्म॒ना अ॒न॒नी॒थेन॑ सो॒पि॒व पु॒क्तः॑ सु॒तोऽभि॒वृत्त॑श्च॒ सन्नि॒वेभ्यः॑ परि॑ परि॒तो
धार॑या॒ स्ती॒वया॑ य॒यति॑ ॥

वावृधानाय तूर्वेये पर्वते वाजसातये । सोमाः सहस्रपाजसः ॥३॥

ववृधानाय । तूर्वेये । पर्वते । वाजसातये । सोमाः । सहस्रपाजसः ॥३॥

वावृधानाय वर्धमानाय तूर्वेये विप्राय वाजसातये संयामायाज्ञानामाय वा पर्वते पर्वते सोमाः सहस्रपाजसोऽपरिमितवक्त्राः । असंज्ञातवेना इत्यर्थः ॥

दुहानः प्रानमिपयः पवित्रे परि विच्यते । क्रंदन्देवाँ अजीजनत् ॥४॥

दुहानः । प्रानं । इत् । पयः । पवित्रे । परि । सिच्यते । क्रंदन् । देवान् । अजीजनत् ॥४॥

प्रानमित्युराकमेव पयो रसं दुहानो इधानः सोमः पवित्रे परि विच्यते । किं क्रंदन्त्यब्दं कुर्वन्-
वानजीजनत् । जनयति स्वसमीपे । यच्च सोमोऽभिषूयते तच्च देवा नियतं प्रादुर्भवन्ति । अतो जनयती-
त्युपचर्यते ॥

अभि विश्वानि वार्याभि देवाँ ऋतावृधः । सोमः पुनानो अर्षति ॥५॥

अभि । विश्वानि । वार्या । अभि । देवान् । ऋतावृधः । सोमः । पुनानः । अर्षति ॥५॥

अयं सोमः पुनानः पूयमानो विश्वानि वार्या वरणीयानि धनान्यर्षति । तर्चतावृधो यज्ञवर्धकान्दिवा-
नर्षति ॥

गोमन्त्रः सोम वीरवदम्बावृद्धाजवत्सुतः । पवस्व बृहतीरिषः ॥६॥

गोऽमन् । नः । सोम । वीरऽवन् । अम्बऽवन् । वाजऽवन् । सुतः । पवस्व ।
बृहतीः । इषः ॥६॥

हे सोम सुतस्त्वं गोऽम्बं गोमन्त्रोभिर्द्युतं वीरवदम्बावृद्धाजवद्विद्युतं वाजवद्वाविर्वक्त्रैः संयामि-
वोपेतं धनं बृहतीरिषः प्रभूतान्यन्नाणि पवस्व । प्रयच्छेत्त्वर्थः ॥ ३२ ॥

यो अत्र इवेति षडृचमेकोनविंशं सूक्तं । अथावाः पूर्ववत् । यो अत्र इवेत्यनुक्तं । गतो विनिद्योमः ॥

यो अत्य इव मृज्यते गोभिर्मदाय हर्यतः । तं गोभिर्वीसयामसि ॥७॥

यः । अत्यऽइव । मृज्यते । गोभिः । मदाय । हर्यतः । तं । गोभिः । व्रासयामसि ॥७॥

यः सोमोऽत्र इवातनशीकोऽत्र इव गोभिर्वसतीवरीमिरन्निर्वीविहतिः पयसादिभिर्वा हृज्यते मिथ्यति ।
किमर्थं । मदाय देवानां । कीदृशः । यो हर्यतः कातः । तं सोमं गोभिः सुतिभिर्वीसयामसि । वासयामः ॥

तं नो विश्वा अवस्युवो गिरः जुभन्ति पूर्वथा । इंदुमिंद्राय पीतये ॥८॥

तं । नः । विश्वाः । अवस्युवः । गिरः । जुभन्ति । पूर्वथा । इंदु । इंद्राय । पीतये ॥८॥

तमिंदुं सोमं गोऽक्षां विश्वाः सर्वा अवस्युवः । अवो रचय । तदिच्छन्तो गिरः सुतयः पूर्वथा पूर्वमिव ।
पूर्वं यथा तथैवेदानीमपि जुभन्ति । दीपयन्ति । किमर्थं । इंद्रायेंद्राय पीतये पाणाय ॥

पुनानो याति हर्यतः सोमो गोभिः परिष्कृतः । विप्रस्य मेधातिथेः ॥९॥

पुनानः । याति । हर्यतः । सोमः । गोभिः । परिऽकृतः । विप्रस्य । मेधातिथेः ॥९॥

पुनानः पुष्यमानो हयंतः कमनीयः सोमो गोभिः परिष्कृतः क्षुतिभिरब्रंक्षतो याति कक्षं प्रति । किमर्थं । विप्रस्य मेधाविनो मेधातिथिर्मम यागार्थं । यद्वा । मम गोभिरिति संबंधः ॥

पर्वमानं विदा रयिमस्मभ्यं सोम सुश्रियं । इंदो सहस्रवर्चसं ॥४॥

पर्वमान । विदाः । रयिं । अस्मभ्यं । सोम । सुऽश्रियं । इंदो इति । सहस्रं ऽवर्चसं ॥४॥

हे पर्वमिंदो सोम अस्मभ्यं सुश्रियं शोभनया श्रिया युक्तं सहस्रवर्चसं ब्रह्मदीप्तिं रयिं धनं विदाः । देहीत्वर्थः ॥

इंदुरत्यो न वाजसृत्कनिक्रंति पवित्र आ । यदक्षारति देवयुः ॥५॥

इंदुः । अत्यः । न । वाजऽसृत् । कनिक्रंति । पवित्रे । आ । यत् । अक्षाः । अति । देवऽयुः ॥५॥

अयमिंदुर्वाजसृत्संयामसरणोऽत्यो नास्य इव पवित्र आ पवित्रे कनिक्रंति । शब्दं करोति । यदक्षाः चरति ॥ चर संवलन इत्यक्षाच्छांदसे मुक्तिं तिपि सिप् । ब्रह्मं ब्रह्मसीतीडभावः । इडभावे च रात्सखेति सकोपः ॥ देवयुर्देवकामः सन् तदा शब्दं करोति ॥

पर्वस्व वाजसातये विप्रस्य गृणतो वृधे । सोम रास्व सुवीर्यं ॥६॥

पर्वस्व । वाजऽसातये । विप्रस्य । गृणतः । वृधे । सोम । रास्व । सुऽवीर्यं ॥६॥

हे सोम पर्वस्व । चर । किमर्थं । वाजसातयेऽन्नलाभाय । तया गृणतः सुवतो विप्रस्य मम मेधातिथेर्वृधे वर्धनाय च । हे सोम सुवीर्यं शोभनवीर्येपितं पुत्रं च रास्व । देहि ॥ ३३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाच्चतुरो देयाद्विषातीर्थमहेचरः ॥

इति श्रीमद्वाजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाय्याज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः ॥

॥ समाप्तं च षष्ठाष्टकं ॥

॥ श्रीरक्तु ॥

॥ कल्याणं भूयात् ॥

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःसृतं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं वसत ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेचरं ॥

अथ सप्तमाष्टकस्य प्रथमाध्याय आरभ्यते ॥ प्र ण इति षष्ठ्यं विंशं सूक्तमागिरसस्त्रायास्त्रायां गायत्रं
पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । प्र णोऽयास्य इति ॥ गतो विमिद्योगः ॥

प्र ण इंदो महे तनं ऊर्मिं न बिभ्रद्वर्षसि । अभि देवाँ अयास्यः ॥ १ ॥

प्रानः । इंदो इति । महे । तनं । ऊर्मिं । न । बिभ्रत् । अर्षसि । अभि । देवान् । अयास्यः ॥ १ ॥

हे इंदो सोम त्वं नोऽस्माकं महे महति तने धनाय प्रार्थसि । प्रगच्छसि । न संप्रति । अयास्यश्चायमुषित-
बोर्मिं तरंनं बिभ्रद्धारयद्विवानमि गच्छति यदुं ॥

मती जुष्टो धिया हितः सोमो हिवे परावति । विप्रस्य धारया कविः ॥ २ ॥

मती । जुष्टः । धिया । हितः । सोमः । हिवे । पराऽवति । विप्रस्य । धारया । कविः ॥ २ ॥

कविः क्रांतकर्मा सोमो विप्रस्य मेधाविनः सोतुर्मती मत्वा सुत्वा जुष्टः सेवितो धिया कर्मणा हितो यज्ञे
निहितः परावति पविषाद्वरदेशे धारया हिवे । प्रैथति ॥

अयं देवेषु जागृविः सुत एति पविच आ । सोमो याति विचर्षणिः ॥ ३ ॥

अयं । देवेषु । जागृविः । सुतः । एति । पविच । आ । सोमः । याति । विऽचर्षणिः ॥ ३ ॥

जागृविर्जागरणीयोऽयं सोमो देवेषु देवार्थं सुतोऽभिपुत ऐति । समंतात्प्रच्छति । अपि च विचर्षणि-
र्विद्रष्टा सोमः पविचे याति । पावनाय गच्छति ॥

स नः पवस्व वाजयुश्चक्राणश्चारुमध्वरं । बर्हिष्मो आ विवासति ॥ ४ ॥

सः । नः । पवस्व । वाजऽयुः । चक्राणः । चारुं । अध्वरं । बर्हिष्मान् । आ ।

विवासति ॥ ४ ॥

हे सोम त्वं तां बर्हिष्मापुलिना विवासति परिचरति स त्वं नोऽस्मदर्थं वाजयुरन्नमिच्छन्नध्वरं हिंसारहितं
पार्थ पादे यज्जार्थं यज्जातः कुर्वन्पवस्व । चर ॥

स नो भर्गाय वायवे विप्रवीरः सदावृधः । सोमो देवेष्वा यमत् ॥ ५ ॥

सः । नः । भर्गाय । वायवे । विप्रऽवीरः । सदाऽवृधः । सोमः । देवेषु । आ । यमत् ॥ ५ ॥

स पवमानः सोमो वायवे वायुदेवार्थं भगाय भगदेवार्थं च विप्रवीरो विप्रनिधाविभिः सुत्वा प्रेरितः सदाबुधो नित्यबुधो भवन्नोऽस्मभ्यं देवेषु क्षितं धनमा यमत । आ प्रयच्छतु ॥

स नो अद्य वसुस्ये क्रतुविज्ञातुविज्ञमः । वाजं जेषि अर्वो बृहत् ॥ ६ ॥

सः । नः । अद्य । वसुस्ये । क्रतुऽवित् । गातुवित्ऽतमः । वाजं । जेषि । अर्वः । बृहत् ॥ ६ ॥

हे सोम क्रतुवित् क्रतूणां कर्मणां संमको गातुविज्ञमः पुण्यलोकां नामतिशयेन मार्गस्थ ज्ञाता त्वमद्याक्षि-
महान्नोऽस्माकं वसुस्ये धनलाभाय बृहत्तमोऽस्मभ्यं वाजं वसं च जेषि । जघ ॥ ११ ॥

स प्रयस्तेति वडुचमेकविंशं सूक्तं । अष्टाष्टाः पूर्ववत् । स पवस्तेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनिधौगः ॥

स पवस्व मदाय कं नृचक्षा देववीतये । इंदुविंद्राय पीतये ॥ १ ॥

सः । पवस्व । मदाय । कं । नृऽचक्षाः । देवऽवीतये । इंदो इति । इंद्राय । पीतये ॥ १ ॥

हे इंदो सोम नृचक्षा नृणां नेतृणां द्रष्टा स त्वं देववीतये यज्ञार्थेन्द्रार्थेन्द्रस्य पीतये पांशाय च मदाय
मदार्थं च कं सुखं यथा भवति तथा पवस्व । चर ॥

स नो अर्षाभि दूत्यं त्वमिंद्राय तोशसे । देवान्सखिभ्य आ वरं ॥ २ ॥

सः । नः । अर्षः । अर्षाभि । दूत्यं । त्वं । इंद्राय । तोशसे । देवान् । सखिभ्यः । आ । वरं ॥ २ ॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं दूत्यं दूतस्य कर्मार्थं । अभिगच्छ । अपि च यस्त्वमिंद्रार्थेन्द्रार्थं तोशसे पीयसे न त्वं
सखिभ्यः प्रियेभ्योऽस्मभ्यं वरं श्रेष्ठं धनं देवानां पवस्तेत्यर्थः ॥

उत त्वामरुणं वयं गोभिरंज्मो मदाय कं । वि नो राये दुरो वृधि ॥ ३ ॥

उत । त्वां । अरुणं । वयं । गोभिः । अंज्मः । मदाय । कं । वि । नः । राये । दुरः । वृधि ॥ ३ ॥

उतापि च हे सोम यमरुणमरुणवर्षं त्वां मदाय मदार्थं वयमागिरसायास्मा गोभिर्गोविधारेः पयो-
भिरंज्मः वासधामः संस्फुर्मः । कमिति पूरयं । स त्वं नोऽस्माकं राये भगाय दुरो हाराणि वि वृधि ।
विवृतानि कुव ॥

आत्यू पविष्मक्रमीष्वाजी धुरं न यामनि । इंदुदेवेषु पत्यते ॥ ४ ॥

अति । ऊं इति । पविष्मं । अक्रमीत् । वाजी । धुरं । न । यामनि । इंदुः ।

देवेषु । पत्यते ॥ ४ ॥

इंदुः सोमो वाज्यसो यामनि गमने धुरं न रत्नस्य धुरं यथा तथा पविष्मत्वक्रमीत् । अतिगच्छति ।
देवेषु देवानां मध्ये पत्यति । गच्छति च ॥

समी सखायो अस्वरन्वने क्रीळंतमत्यविं । इंदुं नावा अमूषत ॥ ५ ॥

सं । ईमिति । सखायः । अस्वरन् । वने । क्रीळंतं । अतिऽअविं । इंदुं । नावाः ।

अमूषत ॥ ५ ॥

अत्यविमतिक्रांतं ह्यस्त्रापिषं वन उदके क्रीळंतं संकीर्णमानीमिषं इंदुं सोमं कणाचः प्रियकीर्तायः
अमस्तरन् । संसुवंति । नावा वापीऽअमूषत । असुवन् । नीरवरमिति वाङ्मनसु पाठान् ॥

तया पवस्व धारया यया पीतो विचक्षसे । इंदो स्तोत्रे सुवीर्ये ॥६॥

तया । पवस्व । धारया । यया । पीतः । विचक्षसे । इंदो इति । स्तोत्रे । सुवीर्ये ॥६॥

हे इंदो त्वं यथा धारया पीतः सन्विचक्षसे विचक्षणाय स्तोत्रे स्तोत्राणां कर्त्रे पुरवाय सुवीर्यं शोभनवीर्यं प्रयच्छसीति शेषः । तथा धारया पवस्व । वर ॥ ॥२॥

चक्षयन्निति वक्तुं द्वाविंशं सूत्रं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । अक्षयन्नित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

असृग्देववीतयेऽत्यासः कृष्या इव । स्मरंतः पर्वतावृधः ॥१॥

असृग्देव । देवऽवीतये । अत्यासः । कृष्याऽइव । स्मरंतः । पर्वतावृधः ॥१॥

पर्वतावृधः पर्वतेरभिषवयाचमिर्वृद्धाः पर्वतेषु वा जाताः स्मरंतः सोमा देववीतये यज्ञायात्वासोऽद्याः कृष्या इव यथा कर्मका यज्ञाः तद्वद्वयम् । वृधंति ॥

परिष्कृतास इंदवो योषेव पित्र्यावती । वायुं सोमा असृक्षत ॥२॥

परिऽकृतासः । इंदवः । योषाऽइव । पित्र्याऽवती । वायुं । सोमाः । असृक्षत ॥२॥

इंदवो यज्ञेषु क्रियमानाः सोमाः परिष्कृतासः परिष्कृता अव्यक्तताः संतः पित्र्यावती पितृमती योषेवा-
व्यक्तता कर्मका यथा वरं प्रति गच्छति तद्वद्वायुं प्रत्यक्षत । गच्छति ॥

एते सोमास इंदवः प्रयस्वंतश्चमू सुताः । इंद्रं वर्धन्ति कर्मभिः ॥३॥

एते । सोमासः । इंदवः । प्रयस्वंतः । चमू इति । सुताः । इंद्रं । वर्धन्ति । कर्मभिः ॥३॥

इंदवो दीप्ताः प्रयस्वंतोऽन्नवंत एतेऽस्मिन्कर्मणि वर्तमाना अमी सोमासः सोमाश्चमू चम्वोरधिषवणफ-
लकथोः सुता अभिपुताः संतः कर्मभिर्वर्धयिर्द्रं वर्धन्ति । प्रवर्धयन्ति । प्रीणयन्तीत्यर्थः ॥

आ धावता सुहस्त्यः शुक्रा गृभ्णीत मंथिना । गोभिः श्रीणीत मत्सरं ॥४॥

आ । धावत । सुहस्त्यः । शुक्रा । गृभ्णीत । मंथिना । गोभिः । श्रीणीत । मत्सरं ॥४॥

हे सुहस्त्यः शोभनहस्ता अस्त्रिजः आ धावत । मां संप्रत्यागच्छत । मंथिना सह शुक्रा शुक्रं च गृभ्णीत ।
गुह्यीत क्रोमं । मत्सरं सोमं गोभिर्गोविहारिः पयोभिः श्रीणीत । संस्क्रुत च ॥

स पवस्व धनंजय प्रयंता राधसो महः । अस्मभ्यं सोम गातुवित् ॥५॥

सः । पवस्व । धनंजय । प्रयंता । राधसः । महः । अस्मभ्यं । सोम । गातुऽवित् ॥५॥

हे धनंजय शत्रुसंबन्धिनां धनानां धितः सोम गातुविदमीष्टमोर्गच्छ संमकोऽस्मभ्यं महो महतो राधसो
धनस्य प्रयंता प्रदाता न चः च त्वं पवस्व । वर ॥

एतं मृजंति मर्ज्यं पर्वमानं दश क्षिप्रः । इंद्राय मत्सरं मदं ॥६॥

एतं । मृजंति । मर्ज्यं । पर्वमानं । दश । क्षिप्रः । इंद्राय । मत्सरं । मदं ॥६॥

कर्त्तुं कर्मवीर्यं शीघ्रं पर्वमानं वरंतं मत्सरं मदकरजितनिभं मदं सोमं दशसंज्ञायाः क्षिप्रोऽनुवयः ।
क्षिप्रः क्षिप्र एतंनुक्षिप्रामनु पाठ्यात् । इंद्राय मृजंति । पविषि शोधयन्ति ॥ ॥३॥

अथा सोम इति पंचमं चतुर्विंशं सूक्तं भृगुपुत्रस्य कवेरार्षेः वाच्यं पयमानसोमहेतुतात्वं । तथा चागुक्तांत ।
अथा सोमः पंच कविर्भार्गव इति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

अथा सोमः सुकृत्यया महश्चिद्भ्यवर्धत । मंदांन उवृषायते ॥ १ ॥

अथा । सोमः । सुऽकृत्यया । महः । चित् । अभि । अवर्धत । मंदांनः । उत् । वृषऽयते ॥ १ ॥

सोमोऽयानया सुकृत्यया शोभनयाभिषवादिस्तत्राया क्रियया महश्चिन्महती देवान् प्रत्यभ्यवर्धत ।
प्रवृष्टोऽभूत् । मंदांनो मोदमान उवृषायते । वृषवदाचरति । यथा मोदमानो वृषभः शब्दं करोति तथाभि-
षववेलायामुपरिवेष्टु शब्दं करोतीत्यर्थः ॥

कृतानीदस्य कर्त्वा चेतंते दस्युतर्हेणा । ऋणा च धृष्युर्धयते ॥ २ ॥

कृतानि । इत् । अस्य । कर्त्वा । चेतंते । दस्युऽतर्हेणा । ऋणा । च । धृष्युः । चयते ॥ २ ॥

कृतान्यस्य यक्षितस्य सोमस्य दस्युतर्हेणा दस्युनाममुराणां कर्त्वा कर्माणि स रदसाभिरेव सोऽयं धृष्युर्धृष्टः
सोमो यजमानानामृणा चर्ष्यामपि चयति । कामप्रदानेन चातयति ॥

आत्सोमं इंद्रियो रसो वज्रः सहस्रसा भुवत् । उक्थं यदस्य जायते ॥ ३ ॥

आत् । सोमः । इंद्रियः । रसः । वज्रः । सहस्रऽसाः । भुवत् । उक्थं । यत् । अस्य ।

जायते ॥ ३ ॥

यद्यदाखेंद्रसोक्थं शस्त्रं वायति प्रादुर्भवति तदादन्तरमेवेन्द्रिय इंद्रस्य प्रियकरो रसो वज्रवान्वसो
वज्रसदृशः केनाप्यहिंसः सोमः सहस्रसा अस्त्रभ्रमपरिमितस्य धनस्य दाता भवति ॥

स्वयं कविर्विधर्तेरि विप्राय रत्नमिच्छति । यदीं मर्मज्यते धियः ॥ ४ ॥

स्वयं । कविः । विऽधर्तेरि । विप्राय । रत्नं । इच्छति । यदि । मर्मज्यते । धियः ॥ ४ ॥

यदि कविः क्रांतकर्मायं सोमो धियो धीमिः ॥ विमस्तिवत्तयः ॥ धीतिमिः । चंगुलीभिरित्यर्थः । मर्मज्यते
शोभते तर्हि स्वयं स्वयमेव विप्राय मेधाविनि विधर्तेरि कामानां विधातरींद्रि रत्नं रमणीयं धनमिच्छति ।
इंद्रिय धनं दापयितुमिच्छतीत्यर्थः ॥

सिषासतू रयीणां वाजेष्वर्वतामिव । भरेषु जिग्युषामसि ॥ ५ ॥

सिषासतुः । रयीणां । वाजेषु । अर्वतांऽइव । भरेषु । जिग्युषां । अप्सि ॥ ५ ॥

हे सोम त्वं भरेषु संयामिषु जिग्युषां शत्रुं ययतां रयीणां धनानां सिषासतुः संभक्तुमिच्छुरसि । भवसि ।
शत्रुजयशो धनानि प्रयच्छसीत्यर्थः । तत्र वृष्टांतः । वासिषु संयामिष्वर्वतामिवाद्यानामिव । यथा संयामं प्रवि-
शन्तोऽन्विभो वासं प्रयच्छति तद्वदित्यर्थः ॥ ४ ॥

तं स्वेति पंचमं चतुर्विंशं सूक्तं । अथायाः पूर्ववत् । तं स्वेत्युक्तांत ॥ गतो विनियोगः ॥

तं त्वा नृम्यानि विभतं सधस्येषु महो दिवः । चारुं सुकृत्ययेमहे ॥ १ ॥

तं । त्वा । नृम्यानि । विभतं । सधऽस्येषु । महः । दिवः । चारुं । सुऽकृत्यया । हेमहे ॥ १ ॥

महो दिवो महतो बुधोक्थस्य सधस्येषु महकानिषु कित्तं पुण्यानि धनानि विभतमस्वर्गं भारयंतं प्रापे
कक्षात्वं तं पयमानं त्वा त्वा सुकृत्यया शोभनया क्रिययिहे । धनानि वाचामहे ॥

संवृक्तधृष्णुमुक्थ्यं महामहिमं मदै । शतं पुरो रुरुक्षणिं ॥२॥

संवृक्तधृष्णु । उक्थ्यं । महाऽमहिमं । मदै । शतं । पुरः । रुरुक्षणिं ॥२॥

हे सोम संवृक्तधृष्णु । संवृक्ताः संक्षिप्ता धृष्णवो धर्षणशीलाः श्रवणो धेनासौ संवृक्तधृष्णुः । तमुक्थ्यमुक्थार्हं प्रशस्तं महामहिमं महनीयवज्रकर्माणं मदै मदकरं शतं ब्रह्मणि पुरः शत्रूणां पुराणि बह्वक्षणिं विनाशयंतं त्वां धनानीमह इति संबधः ॥

अतस्त्वा रयिमभि राजानं सुक्रतो दिवः । सुपर्णो अय्यधिभरत् ॥३॥

अतः । त्वा । रयिं । अभि । राजानं । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । दिवः । सुऽपर्णः ।

अय्यधिः । भरत् ॥३॥

हे पवमान सोम रयिमभि धनं प्रति राजानं त्वा त्वामतो दिवोऽमुष्माद्युलोकात्सुक्रतोः सुपर्णोऽय्यधिर्ब-
धारहितः सुपर्णः श्रेणो भरत् । आहरत् । तथा च निगमांतरं । आदाय श्रेणो अभरत्सोमं सहस्रं सर्वो । अ-
४. २६. ७. इति ॥

विश्वस्मा इत्स्वर्दृशे साधारणं रजस्तुरं । गोपामृतस्य विभरत् ॥४॥

विश्वस्मै । इत् । स्वः । दृशे । साधारणं । रजःऽतुरं । गोपां । अमृतस्य । विः । भरत् ॥४॥

रजस्तुरमुदकस्य प्रेरकमृतस्य यज्ञस्य गोपां गोपाधितारं विश्वस्मै सर्वस्मै स्वर्दृशे सर्वदृशे देवाय साधार-
णमित्समानमेव संतं सोमं विः पक्षी श्रेणो भरत् । स्वर्गादाहरत् ॥

अधा हिन्यान इन्द्रियं ज्यायो महित्वमानशे । अभिष्टिकृच्चिर्घणिः ॥५॥

अध । हिन्यानः । इन्द्रियं । ज्यायः । महिऽत्वं । आनशे । अभिष्टिऽकृत् । विऽचर्घणिः ॥५॥

अधाच विचर्घणिः कर्मणां विद्वष्टाभिष्टिकृत्यजमानानामभीष्टस्य फलस्य कर्ता सोम इन्द्रियं स्वकीयं वनं
हिन्यानः प्रेरयज्यायः प्रशस्ततरं महित्वं महत्त्वमानशे । प्राप्नोति ॥ ५॥

पवस्वेति पंचर्षं पंचविशं सूक्तं । अथाद्याः पूर्ववत् । पवस्वेत्यनुक्रांतं । गतो विनियोगः ॥

पवस्व वृष्टिमा सु नोऽपामूर्मिं दिवस्परि । अयस्मा बृहतीरिषः ॥६॥

पवस्व । वृष्टिं । आ । सु । नः । अपां । ऊर्मिं । दिवः । परि । अयस्माः । बृहतीः । रिषः ॥६॥

हे सोम त्वं दिवो बुभोकावृष्टिं नोऽस्माकमा पवस्व । समंतात्पर । एतदेव दर्शयति । अपामुदकानामूर्मिं
तरंगं दिवः पर्या पवस्व । अपि चायस्मा यस्मादहितायनामथानि बृहतीर्महांतीवोऽज्ञान्वा पवस्व ॥

तया पवस्व धारया यया गाव इहागमन् । जन्यास उप नो गृहं ॥७॥

तया । पवस्व । धारया । यया । गावः । इह । आऽगमन् । जन्यासः । उप । नः । गृहं ॥७॥

हे सोम त्वं तथा तावस्मा धारया पवस्व । चर । कीदृशेत्वाह । यथा यावस्मा त्वदीयया धारया
जन्वासो जन्वाः शत्रुवपदमवा नाव इहासिद्धीति नोऽस्माकं संबधि गृहमुपगमन् उपगच्छति ॥

घृतं पवस्व धारया यज्ञेषु देववीतमः । अस्मभ्यं वृष्टिमा पव ॥८॥

घृतं । पवस्व । धारया । यज्ञेषु । देवऽवीतमः । अस्मभ्यं । वृष्टिं । आ । पव ॥८॥

हे सोम यज्ञेषु देववीतमोऽत्यंतं देवकामस्त्वमकांक्ष्यं भार्गवेभ्यः कविभ्यो धृतमुदकं । वयं धृतमित्नुदकना-
मसु पाठात् । धारया संपातिन पवस्व । चर । वृष्टिं वर्षं वा पव । पवस्व ॥

स न ऊर्जे व्यर्ष्ययं पविर्षं धाव धारया । देवासः शृण्वन् हि कं ॥ ४ ॥

सः । नः । ऊर्जे । वि । व्यर्ष्ययं । पविर्षं । धाव । धारया । देवासः । शृण्वन् । हि । कं ॥ ४ ॥

हे सोम सुतोऽभिपुतस्त्वं नोऽस्माकमूर्वेऽज्ञायाव्ययमविमयं पविर्षं धारया संपातिन वि धाव । प्रामुहि ।
देवासो देवा अपि हि कं शृण्वन् । वमनविज्ञायास्तुत्यज्ञं तव शब्दं शृण्वन्तु ॥

पर्वमानो असिष्यद्दृक्षांस्यपजंघनत् । प्रत्नवदोचयन्नुचः ॥ ५ ॥

पर्वमानः । असिष्यद्दत् । रक्षांसि । अपऽजंघनत् । प्रत्नऽवत् । दोचयन् । रुचः ॥ ५ ॥

रक्षांसि राक्षसानपजंघनदपन्ननुच आत्मीया दीप्तीः प्रत्नवत्पुराणवद्दोचयन्दीपयन्पवमानः सोमोऽसि-
ष्यदत् । संदत् ॥ ६ ॥

उत इति पंचर्षं वृष्टिं शं सूक्तमांगिरसस्योचष्यस्वार्थं मायचं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुज्ञातं । उत
मुष्मास उचष्य इति ॥ उतो विनियोगः ॥

उते मुष्मास ईरते सिंधोरुर्मेरिव स्वनः । वाणस्य चोदया पविं ॥ १ ॥

उत् । ते । मुष्मासः । ईरते । सिंधोः । उर्मेऽइव । स्वनः । वाणस्य । चोदय । पविं ॥ १ ॥

हे सोम ते तव मुष्मासः मुष्मा वेगा उदीरते । उन्नच्छति । तव वृष्टांतः । सिंधोः समुद्रकोर्मेरिव यथा
तरंगात्स्वनोऽभ्यनिचन्नच्छति तद्दित्यर्थः । स त्वं वाणस्य विच्छेदस्य वाणस्य नासस्य वा वादिचविशेषस्य पविं
शब्दं । पविः भारतीति बाह्यामसु पाठात् । चोदय । प्रेरय । वेगेन संदमानस्त्वं विच्छेदवायवशब्दसदृशं शब्दं
कुर्वित्यर्थः ॥

प्रसवे त उदीरते तिस्रो वाचो मस्यस्युवः । यदथ्य एषि सान्वि ॥ २ ॥

प्रऽसवे । ते । उत् । ईरते । तिस्रः । वाचः । मस्यस्युवः । यत् । अथ्ये । एषि । सान्वि ॥ २ ॥

हे सोम ते तव प्रसवे सति मस्यस्युवो यज्ञमिच्छवो यजमानस्य तिस्रो वाच अस्त्वयुःशामासकानि पीबि
वाक्यानुदीरते । उन्नच्छति । कदेत्यत आह । यद्यदा सान्वि बुद्धितेऽथेऽविमये पविच एषि त्वं गच्छसि ॥

अथ्यो वारे परि प्रियं हरिं हिवन्त्यद्रिभिः । पर्वमानं मधुश्रुतं ॥ ३ ॥

अथ्यः । वारे । परि । प्रियं । हरिं । हिवन्ति । अद्रिऽभिः । पर्वमानं । मधुऽश्रुतं ॥ ३ ॥

प्रियं देवानां प्रीतिकरं हरिं हरितवर्षमद्रिभिर्वायवभिरभिपुतं मधुश्रुतं मधुनो रसक आचयितारं
पवमानं सोममन्वोऽवेर्वारि वाक्ते परि हिवन्ति । अस्त्रिणः परिप्रेरयन्ति ॥

आ पवस्व मर्दितम पविर्षं धारया कवे । अर्कस्य योनिमासदं ॥ ४ ॥

आ । पवस्व । मर्दिन्ऽतम् । पविर्षं । धारया । कवे । अर्कस्य । योनिं । आऽसदं ॥ ४ ॥

हे मर्दितम मादधितुतम कवे ज्ञातकर्मन्सोम अर्कसार्वभौयस्यैन्द्रस्य योनिमुदरं ज्ञानभासदं प्राप्तुं पवि-
रमतीत्य धारया संपातिना पवस्व । जामिमुक्तीन चर । यद्यपिवा पूर्वमित्तथापि ज्ञातता तथापि मर्दनीनां
विकारशब्दकया पुनर्वाक्याता ॥

स पवस्व म॒दित॑म॒ गोभि॑रंजानो अ॒क्षुभिः॑ । इ॒न्द्रवि॑द्राय पी॒तये ॥५॥

सः । प॒वस्व । म॒दि॒न्ऽत॒म । गो॒भिः । अं॒जानः॑ । अ॒क्षुऽभिः॑ । इ॒न्द्रो॒ इति॑ । इ॒न्द्राय॑ । पी॒तये ॥५॥

हे म॒दित॑म मा॒दयि॑तु॒तमे॒दो सोम॑ अ॒क्षुभि॑रंज॒नसा॑ध॒नभू॒तिर्गो॒भिर्गो॒वि॒क्षरिः॑ प॒योभि॑रंजानोऽअ॒मानः॑ सं॒स्क्रिय॑माणः स त्वमि॒न्द्रार्थे॒द्रस्व॑ पी॒तये॑ पा॒नाय॑ पवस्व । अ॒र ॥ ॥ ७॥

अ॒ध्वर्यो॑ इति॒ पंच॑र्षं सप्त॒विंशं॑ सू॒क्तमा॑गिरस॒स्त्रीच॒क्ष्णस्यार्थं॑ गाय॒त्रं प॑वमानसोमदेवताकं । तथा चा॒नुक॑म्यते । अ॒ध्वर्यो॑ इति॒ गतः॑ सू॒क्तवि॑नियोगः ॥

१॥ अ॒ध्वर्यो॑ अ॒द्रिभिः॑ सु॒तं सोमं॑ प॒विच॑ आ सृ॒ज । पु॒नीही॑द्राय पा॒तवे ॥१॥

अ॒ध्वर्यो॑ इति॑ । अ॒द्रिऽभिः॑ । सु॒तं । सोमं॑ । प॒विच॑ । आ । सृ॒ज । पु॒नी॒हि । इ॒न्द्राय॑ । पा॒तवे ॥१॥

हे अ॒ध्वर्यो॑ अ॒द्रिभि॑र्द्यौवभिः सु॒तम॑भिषु॒तं सोमं॑ प॒विच॑ आ सृ॒ज । एत॑देव दर्शयति । इ॒न्द्रार्थे॒द्रस्व॑ पा॒तवे॑ पा॒नाय॑ पु॒नीहि॑ । पा॒वय॑ ॥

द्वि॒वः पी॒यूष॑मु॒त्तमं॑ सोम॒मिन्द्रा॑य व॒ज्रिणे॑ । सु॒नोता॑ मधु॒मत्त॑मं ॥२॥

द्वि॒वः । पी॒यूष॑ । उ॒त्ऽत॒मं । सोमं॑ । इ॒न्द्राय॑ । व॒ज्रिणे॑ । सु॒नोत॑ । मधु॒मत्ऽत॑मं ॥२॥

हे अ॒ध्वर्यवः॑ पू॒यं मधु॑मत्तममतिशयेन मधु॒मंतं॑ द्वि॒वो वु॒क्षीक॑स्व पी॒यूष॑ममु॒तमु॒त्तमं॑ अ॒ष्ट० सोमं॑ व॒ज्रिणे॑ वज्रवत् इ॒न्द्राय॑ सु॒नोत॑ । अ॒भिषु॑त ॥

तव॒ न्य इ॒न्द्रो अ॒धंसो॑ दे॒वा मधो॑र्ष्य॒स्रते॑ । प॒वमा॑नस्य म॒रुतः॑ ॥३॥

तव॑ । न्ये । इ॒न्द्रो॒ इति॑ । अ॒धंसः॑ । दे॒वाः । मधोः॑ । वि॒ । अ॒स्र॒ते॒ । प॒वमा॑नस्य । म॒रुतः॑ ॥३॥

हे इ॒न्द्रो सोम॑ तव संब॒धिनं॑ मधो॒र्मद॑करस्व प॒वमा॑नस्व पू॒यमा॑नमं॒धसोऽस्रं॑ ॥ कर्म॑णि षष्ठी ॥ न्ये त इत्ये दे॒वा इ॒न्द्राद॑यो म॒रुत॑श्च अ॒स्रते॑ । आमु॑वति । आमु॒वन्तीत्यर्थः॑ ॥

त्वं हि॒ सोम॑ व॒र्धय॑न्सु॒तो मदा॑य भू॒र्णये॑ । वृष॑न्स्तो॒तार॑मू॒तये॑ ॥४॥

त्वं । हि॒ । सोम॑ । व॒र्धय॑न् । सु॒तः । मदा॑य । भू॒र्णये॑ । वृष॑न् । स्तो॒तार॑ । ऊ॒तये॑ ॥४॥

हे सोम॑ सु॒तोऽभि॑षु॒तस्त्वं व॒र्धय॑न्दे॒वान्प्र॒वृष्टा॑न्पु॒त्रान्पु॒त्राणा॑मान्त्व॒र्षन् भू॒र्णये॑ चि॒प्राय॑ मदा॒योत॑थे र॒चणा॑य च सो॒तार॑मभि॒नक्ष॑तीत्यर्थः ॥

अ॒भ्यर्ष॑ वि॒चक्ष्ण॑ प॒विच॑ धा॒रया॑ सु॒तः । अ॒भि वा॑ज॒मुत॑ अ॒वः ॥५॥

अ॒भि । अ॒र्ष॑ । वि॒ऽच॒क्ष्ण॑ । प॒विच॑ । धा॒रया॑ । सु॒तः । अ॒भि । वा॑ज॒ । उ॒त । अ॒वः ॥५॥

हे वि॒चक्ष॑ण सोम॑ सु॒तोऽभि॑षु॒तस्त्वं प॒विच॑मभि॒ प्रति॑ धा॒रयार्थं॑ । गच्छ । उ॒तापि॑ वा॒क्काकं॑ वा॒जम॑स्रं अ॒वः की॒र्तिं चा॑भि चरेत्यर्थः ॥ ॥ ८॥

परि॒ युच॑ इति॒ पंच॑र्षमष्टा॒विंशं॑ सू॒क्तं । अ॒जा॒याः पू॒र्ववत्॑ । परि॒ युच॑ इत्यनु॒क्तं ॥ उ॒क्तो॒ वि॒नियो॑गः ॥

परि द्युक्षः सनद्रयिर्भरद्वाजं नो अंधसा । सुवानो अर्धं पवित्रं आ ॥१॥
परि । द्युक्षः । सनत्ऽरयिः । भरत् । वाजं । नः । अंधसा । सुवानः । अर्धं ।
पवित्रं । आ ॥१॥

द्युषो दीप्तः सनद्रयिर्दीयमानधनः सोमो नोऽस्माकं वाचं वसमंधसान्नं सह परि भरत् । परिभरत् । प्रयच्छत् । अथ प्रत्यक्षसुतिः । हे सोम सुवानोऽभिपूयमाणस्त्वं पवित्रं अर्धं । अर ।

तव प्रत्नेभिरध्वभिरप्यो वारे परि प्रियः । सहस्रधारो याज्ञना ॥२॥
तव । प्रत्नेभिः । अध्वऽभिः । अप्यः । वारे । परि । प्रियः । सहस्रऽधारः । याज्ञः । तना ॥२॥

हे सोम तव संबंधी प्रियो देवानां प्रीतिकरः सहस्रधारो वज्रधारसना विभ्रुतसारो रसः प्रत्नेभिः । पुराणैरध्वभिर्मर्त्यैरेवोऽवेर्वारे वासे दशपवित्रे परि यात् । परिगच्छति ।

चरुर्न यस्तमींखयेदो न दानमींखय । वधैर्वेधस्त्रवींखय ॥३॥
चरुः । न । यः । तं । ईंखय । इंदो इति । न । दानं । ईंखय । वधैः । वधस्त्रो इति
वधऽस्त्रो । ईंखय ॥३॥

हे सोम चरुर्न चरुव चः पूर्णोदो भवति तमींखय । अस्मात्पापय । अपि च हे इंदो भेदानां दानं देवमींखय । हे वधस्त्रो ग्रहरिण प्रसवणशील सोम वधिर्याण्यां ग्रहरिरींखय ।

नि शुष्मं भिंदवेषां पुरुहूत जनानां । यो अस्माँ आदिदेशति ॥४॥
नि । शुष्मं । इंदो इति । एषां । पुरुऽहूत । जनानां । यः । अस्मान् । आऽदिदेशति ॥४॥

हे पुरुहूत वज्रभिराहतेदो सोम त्वं यः शुष्मो येषां शत्रुजनानां वसमस्मानादिदेशति वाधार्धमाह्वयति एषां शत्रुजनानां तं शुष्मं वसं नि त्वक् कुर्वति शेषः ।

शतं न इंद ऊतिभिः सहस्रं वा शुचीनां । पर्वस्व मंहयद्रयिः ॥५॥
शतं । नः । इंदो इति । ऊतिभिः । सहस्रं । वा । शुचीनां । पर्वस्व । मंहयत्ऽरयिः ॥५॥

हे इंदो सोम मंहयद्रयिः प्रदीयमानधनस्त्वं नोऽस्माकमूतिमिच्छतिभ्यः । विमत्तिव्यत्ययः । एवार्धं शुचीनां शुद्धानां तवांशभूतानां सोमानां शतं सहस्रं वा पवस्व । अर ॥ ॥५॥

उत्त इति चतुर्ध्वमेकोनविंशं सुतं काश्रपस्त्रावत्सारस्वार्थं नाथर्धं पवमानसोमदिवताकं । त्वा वापुक्षांतं । उत्तं चतुष्पामवत्सार इति ॥ उत्तौ विनियोगः ॥

उत्ते शुष्मांसो अस्थू रक्षो भिंदतो अद्रिवः । नुदस्व याः परिस्पृधः ॥१॥
उत् । ते । शुष्मांसः । अस्थूः । रक्षः । भिंदंतः । अद्रिऽवः । नुदस्व । याः । परिऽस्पृधः ॥१॥

हे अद्रिवो यावत्सोम ते तव शुष्मांसः शुष्मा वेवा रक्षो राक्षसाभिंदतो विहारयंत उह्व्युः । उत्तिष्ठति । याः स्पृधः स्वर्धमानां शत्रुसेना अस्मात्प्रतिवाधति तास्त्वं नुदस्व । प्रेरय । वापस्तेत्यर्थः ।

अया निजग्निरोजसा रथसंगे धने हिते । स्तवा अविभ्युषा हृदा ॥२॥
अया । निऽजग्निः । ओजसा । रथऽसंगे । धने । हिते । स्तवैः । अविभ्युषा । हृदा ॥२॥

हे सोम त्वमयमिह कृतेनोवसा वसेन निजघ्नः शत्रून्हुं शीकवान् । तं त्वामभिभुषामीति हृदा मनसा युक्तोऽहं रथसंनेऽस्माकं रथानां संगे हिति शत्रुषु निहिति धने च निमित्ते सवि । सोमि ॥

अस्य व्रतानि नाधृषे पर्वमानस्य दृष्ट्वा । रुज यस्त्वा पृतन्यति ॥३॥

अस्य । व्रतानि । न । आऽधृषे । पर्वमानस्य । दुऽध्या । रुज । यः । त्वा । पृतन्यति ॥३॥

हे सोम पर्वमानस्य चरतो यस्यास्य तव व्रतानि कर्माणि दृष्ट्वा दुर्बुद्धिना राक्षसेन नाधृष आधर्षयितु-
मशक्यानि स त्वं त्वां यो दुर्बुद्धिः शत्रुः पृतन्यति योऽमुमिच्छति तं रुज । बाधस्व ॥

तं हिन्वन्ति मदच्युतं हरिं नदीषु वाजिनं । इंदुमिंद्राय मत्सरं ॥४॥

तं । हिन्वन्ति । मदऽच्युतं । हरिं । नदीषु । वाजिनं । इंदुं । इंद्राय । मत्सरं ॥४॥

मदच्युतं मदस्य व्यावधितारं हरिं हरितवर्णं वाजिनं वलिनं मत्सरं मदकरं तमिंदुं सोमं नदीषु वसती-
चरीष्विंद्रायिंद्रार्थं हिन्वन्ति । अल्लिखः प्रेरयन्ति ॥ १० ॥

अस्य प्रतामिति चतुर्ध्वं चिंशं मुक्तं । अथावाः पूर्ववत् । अस्य प्रतामित्यनुक्तांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

अस्य प्रानामनु द्युतं श्रुक्तं दुदुहे अह्यः । पयः सहस्रसामृषिं ॥१॥

अस्य । प्रानां । अनु । द्युतं । श्रुक्तं । दुदुहे । अह्यः । पयः । सहस्रऽसां । अर्षिं ॥१॥

अस्य सोमस्य प्रतां पुराणां द्युतं द्योतमानां तनुमनु श्रुक्तं दीप्तं सहस्रसामभिषधितस्त्रापरिमितस्य
कर्मफलस्य दातारं पयः पातयं रसमह्यः कवयो दुदुहे । दुहन्ति ॥

अयं सूर्य इवोपदृग्यं सरांसि धावति । सप्त प्रवत आ दिवं ॥२॥

अयं । सूर्यः । इव । उपऽदृक् । अयं । सरांसि । धावति । सप्त । प्रऽवतः । आ । दिवं ॥२॥

अयं सोमः सूर्य इव यथा सूर्यः सर्वस्य लोकस्योपद्रष्टा तद्वत्कर्मणामुपद्रुगुपद्रष्टा । अपि चायं सोमः
सरांसि । चिंशदुक्थपाचासीति केचिदर्थयन्ति । अपरे तु चिंशदहोराचाणि सरांसीति । तानि धावति ।
गच्छति । तथा च यास्यः । तथैतयात्रिका वेद्यन्ते चिंशदुक्थपाचाणि माध्याह्ने सवन एकदेवतानि तान्ये-
षाम्नास एकेन प्रतिधामिण पिबन्ति तान्येव सरांस्तुष्यन्ति । चिंशदपरपक्षस्याहोराचास्त्रिंशत्पूर्वपक्षेति
विज्ञाताः । नि० ५. ११. इति । अपि चायं सोमो दिवमधिष्ठत्य सप्त प्रवतः सप्त नदीरा तिष्ठति ॥

अयं विश्वानि तिष्ठति पुनानो भुवन्नोपरि । सोमो देवो न सूर्यः ॥३॥

अयं । विश्वानि । तिष्ठति । पुनानः । भुवन्ना । उपरि । सोमः । देवः । न । सूर्यः ॥३॥

पुनानः पूषमानोऽयं सोमो विश्वानि सर्वाणि भुवन्ना भुवनानि सर्वेषां भुवनानामुपरि तिष्ठति । तत्र
वृष्टांतमाह । देवो न सूर्यः । यथा सूर्यो देवः सर्वेषां भुवनानामुपरि तिष्ठति तद्वदयं सोमोऽपीत्यर्थः ॥

परि णो देववीतये वाजौ अर्षसि गोमंतः । पुनान इंदविंद्रयुः ॥४॥

परि । नः । देवऽवीतये । वाजान् । अर्षसि । गोऽमंतः । पुनानः । इंदोऽइति । इंदुऽयुः ॥४॥

हे इंदो सोम इंद्रपुरिंद्रकामः पुनानः पूषमानस्त्वं गोऽस्माकं देववीतये यज्ञाय गोमतो मोयुक्ताणि
वाजानामानि पर्वर्षसि । परितः चरितव्यः ॥ ११ ॥

अथययं न इति चतुर्ध्वमेकविंशं सूक्तं काशपत्यावत्सारस्वार्थं नाथयं पयमानसोमदेवतायं । अथययमि-
त्यनुक्रांतं ॥ नतो विनियोगः ॥

यवैयवं नो अंधसा पुष्टं पुष्टं परि स्रव । सोम विष्वा च सौभगा ॥ १ ॥

यवैऽयवं । नः । अंधसा । पुष्टंऽपुष्टं । परि । स्रव । सोम । विष्वा । च । सौभगा ॥ १ ॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं पुष्टं पुष्टं वज्रत्वं यवयवं पुनः पुनर्द्युतं रसमंधसास्नात्तना परि स्रव । धारया चर ॥
अथ प्रार्थयितुं वृष्ण्यात्वंतं पीडितत्वादावाधि च । पा० ८. १. १०. । इति द्विर्भावः । पीडा प्रयोक्तृधर्मो नामि-
धेयधर्म इत्युक्तं ॥ अपि च विष्वा विस्वानि सौभगानि धनानि परि स्रव ॥

इंदो यथा तव स्तवो यथा ते जातमंधसः । नि बर्हिषि प्रिये सद्ः ॥ २ ॥

इंदो इति । यथा । तव । स्तवः । यथा । ते । जातं । अंधसः । नि । बर्हिषि । प्रिये । सद्ः ॥ २ ॥

हे इंदो सोम अंधसोऽन्नरूपस्य तव संबंधी स्रवः स्तवयं स्तोत्रं तथा ते तव जातं वक्त्रं यथा प्रादुर्भूत-
मस्ति तथा त्वं प्रिये प्रीणयितरि बर्हिष्यस्त्रायागे नि षदः । निषयो भव ॥

उत नो गोविदंश्च वित्पर्वस्व सोमांधसा । मक्षूतमेभिरहंभिः ॥ ३ ॥

उत । नः । गोऽवित् । अश्वऽवित् । पर्वस्व । सोम । अंधसा । मक्षूतं मेभिः । अहंभिः ॥ ३ ॥

उतापि च हे सोम नोऽस्माकं गोविन्नोप्रदोऽश्वविदंश्चप्रदं त्वं मक्षूतमेभिर्मक्षुतमैरतिशयेन श्रीधिरहमि-
रहोभिर्हैतुमिरंधसास्त्रेण पयस्य । धारया चर ॥

यो जिनाति न जीयते हंति शत्रुमभीत्य । स पवस्व सहस्रजित् ॥ ४ ॥

यः । जिनाति । न । जीयते । हंति । शत्रुं । अभिऽइत्यं । सः । पवस्व । सहस्रऽजित् ॥ ४ ॥

हे सहस्रविदसंख्यानां शत्रूणां जितः सोम यो भवाजिनाति शत्रूंहंति न जीयते स्वयं शत्रुनिर्गं जीयते ।
न हन्त्यत इत्यर्थः । शत्रुमभीत्य शत्रुं स्वयमभ्येत्य हंति न च स्वयं शत्रुभिरभिभूयते स त्वं पयस्य । चर ॥ ॥ १२ ॥

परि सोम इति चतुर्ध्वं द्वाविंशं सूक्तं । अथाद्याः पूर्ववत् । परि सोम इत्यनुक्रांतं । नतो विनियोगः ॥

परि सोमं ऋतं बृहदाशुः पविषे अर्षेति । विघ्नन्नर्क्षांसि देवयुः ॥ १ ॥

परि । सोमः । ऋतं । बृहत् । आशुः । पविषे । अर्षेति । विघ्नन् । रक्षांसि । देवऽयुः ॥ १ ॥

आशुः क्षिप्रकारी देवयुर्देवकामः सोमः पविषे स्त्रित्वा रक्षांसि राक्षसान्विघ्नन्निघ्नन्बृहत्बृहत्तमं
पर्यर्षेति । परिगमयति । अस्माभ्यं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

यत्सोमो वाजमर्षेति शतं धारा अपस्युवः । इंद्रस्य सख्यमाविशन् ॥ २ ॥

यत् । सोमः । वाजं । अर्षेति । शतं । धाराः । अपस्युवः । इंद्रस्य । सख्यं । आऽविशन् ॥ २ ॥

यद्यदापस्युवः कर्मकामाः शतं शतसंख्याका धाराः सोमक धारा इंद्रक सख्यं सखित्वमाविशन् प्रादुर्भूति
तदा सोमो वाजमर्षेति । गमयति । अस्माभ्यं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

अभि त्वा योषणो दशं जारं न कन्यानूषत । मृज्यसे सोम सातये ॥ ३ ॥

अभि । त्वा । योषणः । दशं । जारं । न । कन्या । अनूषत । मृज्यसे । सोम । सातये ॥ ३ ॥

हे सोम त्वा त्वां वा दृशसंख्याका घोषणोऽनुसयः कन्वा पितृमती कन्वका चारं न यथा प्रियमभिप्र-
व्हायति तद्वदभ्युल्लस्य अभिप्रव्हायति ताभिः सातयेऽस्माकं धनस्य सामास्य मुख्यसे । इन्द्रार्थं शोध्यसे ॥

त्वमिन्द्राय विष्णवे स्वादुरिंदो परि स्रव । नृन्स्तोतृन्पासंहसः ॥४॥

त्वं। इन्द्राय। विष्णवे। स्वादुः। इंदो इति। परि। स्रव। नृन्। स्तोतृन्। पाहि। अंहसः॥४॥

हे इंदो सोम स्वादुः प्रियरसस्त्वमिन्द्रार्थं विष्णवे विष्ण्वर्थं च परि स्रव । परिचर । नृन्कर्मणां नेतृन्स्तोतृ-
स्त्वद्विषयाणां सुतीनां कर्तृन्तु सो दुरितात्याहि । रच च ॥ ॥१३॥

प्र ते धारा इति चतुर्थं च यस्त्रिंशं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । प्र ते धारा इत्यनुक्रांतं । उक्तो विनियोगः ॥

प्र ते धारा असंशतो दिवो न यंति वृष्टयः । अच्छा वाजं सहस्रिण्यं ॥१॥

प्र। ते। धाराः। असंशतः। दिवः। न। यंति। वृष्टयः। अच्छ। वाजं। सहस्रिण्यं॥१॥

हे सोम ते तवासद्यतः संगरहिता धाराः सहस्रिण्यमपरिमितसंख्याकं वाजमन्नमच्छ नोऽस्मदर्थं प्र
यंति । प्रगच्छंति । तच्च वृष्टांतः । दिवो न वृष्टयः । यथा कुसोकाद्वर्षधारा निःसंगाः प्रजानामपरिमितमन्नं
प्रयच्छंति तद्वदित्यर्थः ॥

अभि प्रियाणि काव्या विश्वा चक्षाणो अर्षति । हरिस्तुंजान आयुधा ॥२॥

अभि। प्रियाणि। काव्या। विश्वा। चक्षाणः। अर्षति। हरिः। तुंजानः। आयुधा॥२॥

हरिर्हरितवर्णः सोमो विश्वा विश्वानि प्रियाणि देवानां प्रीतिकराणि काव्या काव्यानि कर्माणि चक्षाणः
पञ्चम्रायुधा स्वकीयान्वायुधानि तुंजानो राक्षसान्प्रति प्रेरयन्त्याभर्षति । घागं प्रति गच्छति ॥

स मर्मृजान आयुभिरिभो राजेव सुव्रतः । श्येनो न वंसु षीदति ॥३॥

सः। मर्मृजानः। आयुऽभिः। इभः। राजाऽइव। सुऽव्रतः। श्येनः। न। वंसु। सीदति॥३॥

सुव्रतः सुकर्मा स सोम आयुभिर्मनुषीर्षत्विग्भिर्मर्मृजानः शोध्यमान इभो नतमयो राजेव यथा राजा
क्षेनो न यथा च क्षेपकाया वंसुदकेषु वसतोवरीषु सीदति ॥

स नो विश्वा दिवो वसूतो पृथिव्या अधि । पुनान ईदवा भर ॥४॥

सः। नः। विश्वा। दिवः। वसु। उतो इति। पृथिव्याः। अधि। पुनानः। ईदो इति। आ। भर॥४॥

हे इंदो सोम पुनानः पवमानस्त्वं दिवोऽधि दिवि स्थिताभ्युतो अपि च पृथिव्या अधि पृथिव्यां स्थितानि ।
अधीति सप्तम्यर्वाणुवादः । विश्वा विश्वानि वसु वसूनि नोऽस्मभ्यमा भर । आहर ॥ ॥१४॥

तरत्स इति चतुर्थं च यस्त्रिंशं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । तरत्स इत्यनुक्रांतं । उक्तो विनियोगः ॥

॥ तरत्स मंदी धावति धारा सुतस्यांधसः । तरत्स मंदी धावति ॥१॥

तरत्। सः। मंदी। धावति। धारा। सुतस्य। अंधसः। तरत्। सः। मंदी। धावति॥१॥

मंदी देवाणां हर्षहरः स सोमकारत्स्वोत्प्राप्पनः सक्ताशक्तारयन्धावति । पवति । तदेव दर्शयति ।
सुतस्याभ्युतस्यांधसो देवानामन्नालकस्य सोमज्ञ धारा धावतीति । पुनरपि तदेवाहात्यंताद्वरार्थं तरत्स
मंदी धावतीति । प्रज्ञा । अक्षा अक्षो धाक्षणीतोऽर्षो द्रष्टव्यः । तद्यथा । तरति स प्रापं सर्वं मंदी यः

कीति धावति नक्षत्रार्धं गतिं । धारा सुतस्याध्वो धारयामिषुतस्य सोमस्य मन्त्रपूतस्य वाचा सुतस्य । वि० १३. ६. इति ॥

उ॒सा वे॒द व॒सूनां॑ म॒र्तस्य॑ दे॒व्यव॑सः । त॒र॒त्स म॒न्दी धा॑वति ॥१॥

उ॒सा । वे॒द । व॒सूनां॑ । म॒र्तस्य॑ । दे॒वी । अव॑सः । त॒र॒त् । सः । म॒न्दी । धा॑वति ॥२॥

वसूनां धनानामुत्तराण्यश्विना प्रदायी देवी योतमाना सुयमाना वा यस्य सोमस्य धारा मर्तस्य मनुष्यं यजमानमवसो रक्षितुं वेदं जानाति । सिद्धमन्यत् ॥

ध॒व॒स्योः पु॒रुष॑न्त्यो॒रा स॒हस्रा॑णि द॒द्महे॑ । त॒र॒त्स म॒न्दी धा॑वति ॥३॥

ध॒व॒स्योः । पु॒रु॒ऽस॑न्त्योः । आ । स॒ह॒स्रा॑णि । द॒द्महे॑ । त॒र॒त् । सः । म॒न्दी । धा॑वति ॥३॥

अवस्योः पुरुषन्त्वोः । अवसः कश्चिद्वाजा पुरुषन्तिः कश्चित् । तयोश्चमयोः ॥ अथैतरेतरयोगविषयया द्विवचनं द्रष्टव्यं ॥ सहस्राणि धनानां सहस्राख्या दद्महे । वचं प्रतिगृहीतः । तदस्याभिः प्रतिगृहीतं धनमुत्तममस्त्वित्युचिः सोमं प्रार्थयत इति सोमस्य सुतिः । सिद्धमन्यत् । यथावत्सार एतयोर्धनानि प्रतिवयाह एवं तरंतपुषमीज्झी प्रतिजगृहतुः । तथा च ग्राव्यायनकं । अथ ह वै तरंतपुषमीज्झी वेदद्वयी अवस्योः पुरुषन्त्वोर्बहु प्रतिगृह्य गरमिराविष मेनाति ती ह सांगुख्या सातं प्रतिममुशति तावकामयेतामसातं नाविवेदं सातं ज्ञादात्तमिवैव न प्रतिगृहीतमिति तावितस्तुर्ध्वमपश्रतां तेन प्रक्षितां ततो वै तयोस्सातं सातमभवदात्तमिवैव न प्रतिगृहीतं स यः प्रतिगृह्य कामयेतेत्यादि ॥

आ ययो॑स्त्रिंश॒तं त॒ना स॒हस्रा॑णि च॒ द॒द्महे॑ । त॒र॒त्स म॒न्दी धा॑वति ॥४॥

आ । ययो॑ः । त्रिं॒श॒तं । त॒ना । स॒ह॒स्रा॑णि । च॒ । द॒द्महे॑ । त॒र॒त् । सः । म॒न्दी । धा॑वति ॥४॥

ययोर्ध्वसपुरुषन्त्वोस्त्रिंशतं भीष्णि शतानि सहस्राणि तना वस्त्राख्या दद्महे वचं प्रतिगृहीतः तयोर्स्याभिः प्रतिगृहीतं तत्सर्वमप्रतिगृहीतमस्त्विति सोममृचिः प्रार्थयत इति सोमस्त्रीषं सुतिः । सिद्धमन्यत् ॥ १५॥

पवस्विति चतुर्ध्वचं पञ्चविंशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । पवस्वत्यनुक्तांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प॒व॒स्व गो॒जिद॑श्च॒जिद्वि॑श्च॒जित्सो॑म र॒ण्यजि॑त् । प्र॒जाव॑द्ग॒न्मा भ॑र ॥१॥

प॒व॒स्व । गो॒ऽजि॑त् । अ॒श्च॒ऽजि॑त् । वि॒श्च॒ऽजि॑त् । सो॒म । र॒ण्य॑ऽजि॑त् । प्र॒जा॑ऽव॑त् ।

रा॒नं । आ । भ॑र ॥१॥

हे सोम गोविच्छ्रूणां गवां क्षेताश्चजिदक्षानामपि क्षेता विश्वजिद्विचक्ष जगतो क्षेता रक्षजिद्वमशीषस्य धनस्यापि क्षेता त्वं पवस्व । अन्तरया चर । अपि चाक्षभं प्रजावत्पुत्राश्रुपितं रत्नं रमणीयं धनमा भर । आहर ॥

प॒व॒स्वा॒द्भ्यो अ॒दा॒भ्यः॑ । प॒व॒स्वौष॑धी॒भ्यः॑ । प॒व॒स्व धि॒षणा॑भ्यः ॥२॥

प॒व॒स्व । अ॒त॒ऽभ्यः॑ । अ॒दा॒भ्यः॑ । प॒व॒स्व । औष॑धी॒भ्यः॑ । प॒व॒स्व । धि॒षणा॑भ्यः ॥२॥

हे सोम त्वमग्नीं वसतीवरीभ्योऽदाभ्योऽनुभ्यश्च पवस्व । चर । अपि औषधीभ्यः पवस्व । चर । किञ्च धिषणाभ्यो आवभ्यः पवस्व । चर ॥

त्वं सो॒म प॒व॒मानो॑ वि॒श्वानि॑ दुरि॒ता त॑र । क॒विः सी॒द् नि च॒र्हिषि॑ ॥३॥

त्वं । सो॒म । प॒व॒मानः॑ । वि॒श्वानि॑ । दुः॒ऽइ॒ता । त॑र । क॒विः । सी॒द् । नि । च॒र्हिषि॑ ॥३॥

हे सोम पवमानः पूयमानः कविः ज्ञातकर्मा त्वं विश्वानि सर्वाणि दुरितानि राक्षसिः कृतान्युपद्रवाणि
तर । निराकुल । अस्मिन्निर्विषि नि षीद च ॥

पवमानं स्वर्विदो जायमानोऽभवो महान् । इदो विश्वो अभीर्दसि ॥ ४ ॥

पवमान । स्वः । विदुः । जायमानः । अभवः । महान् । इदो इति । विश्वान् । अभि ।
इत् । असि ॥ ४ ॥

हे पवमान सोम त्वं स्वः सर्वं विदुः । यजमानाय प्रयच्छ । अपि च जायमानः प्रादुर्भवन्नैव महान्
पूजनीयोऽभवः । असि । किंच हे इदो सोम त्वं विश्वानि सर्वानि शत्रून्भस्मि । तेजसामिभवसि ॥ १६ ॥

प्र गायत्रेणेति चतुर्ध्वं षट्त्रिंशं सूक्तं आश्वपस्त्रावत्सारस्वार्धं । तृतीया पुरउष्णिगाद्यद्वादशका द्वाष्टका ।
शिष्टा गायत्र्यः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । प्र गायत्रेणोपांत्वा पुरउष्णिगिति ॥ उक्तो वि-
नियोगः ॥

प्र गायत्रेण गायत पवमानं विचर्षणिं । इदं सहस्रचक्षसं ॥ १ ॥

प्र । गायत्रेण । गायत । पवमानं । विऽचर्षणिं । इदं । सहस्रंऽचक्षसं ॥ १ ॥

विचर्षणिं विद्वद्धारं सहस्रचक्षसं षड्दर्शनं पवमानं पूयमानमिदं सोमं गायत्रेण गायत्रनामधेयेन साध्या
प्र गायत । हे सोतारः गानं कुरुत । कुतित्वर्थः ॥

तं त्वा सहस्रचक्षसमथो सहस्रभर्णसं । अति वारमपाविषुः ॥ २ ॥

तं । त्वा । सहस्रंऽचक्षसं । अथो इति । सहस्रंऽभर्णसं । अति । वारं । अपाविषुः ॥ २ ॥

हे सोम सहस्रचक्षसं षड्दर्शनं अथो अपि च सहस्रभर्णसं षड्भरणं तमभिषुतं त्वा त्वा वारं वाचं
दशपविषमत्पपाविषुः । अतिवजः पावयति ॥

अति वारान्पवमानो असिष्यदत्कलशौ अभि धावति । इद्रस्य हार्द्यविशन् ॥ ३ ॥

अति । वारान् । पवमानः । असिष्यदत् । कलशान् । अभि । धावति । इद्रस्य । हार्दि ।

आऽविशन् ॥ ३ ॥

पवमानः पूयमानः सोमो वारान्वेर्वासान्त्वतिक्न्यासिष्यदत् । खंदते । अपि चंद्रस्य हार्दि हृदयमा-
विशन् कलशान् द्रोण्यान्भि धावति । अभिनच्छति ॥

इद्रस्य सोम राधसे शं पवस्व विचर्षणे । प्रजावद्रेत आ भर ॥ ४ ॥

इद्रस्य । सोम । राधसे । शं । पवस्व । विऽचर्षणे । प्रजाऽवत् । रेतः । आ । भर ॥ ४ ॥

हे विचर्षणे विद्वद्धारः तमिन्द्रस्य राधसे राधनाय संसिद्धी शं सुखकरं रसं पवस्व । भर । अपि चाक्षभं
प्रजावत्पुत्रावुपेतं रेत उदकमन्नं वा भर । आहर । प्रयच्छेत्त्वर्थः ॥ १७ ॥ ॥ २ ॥

तृतीयाऽनुष्णिगि सप्त सूक्तानि । तथाया वीतीति त्रिंशद्भवं प्रथमं सूक्तं । अमहीपुर्णामागिरस्य अग्निः ।
माधवी खंदः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । अथा वीती त्रिंशदमहीपुरिति ॥ उक्तो वि-
नियोगः ॥

अया वीती परि स्रव यस्त इंदो मदेष्वा । अवाहन्नवतीर्नव ॥ १ ॥

अया। वीती। परि। स्रव। यः। ते। इंदो इति। मदेषु। आ। अवऽअहन्। नवतीः। नव ॥ १ ॥

हे इंदो सोम अयानेन रसेन वीती वीत्वा इंद्रस्य मघणाय परि स्रव । परिचर । कीदृशेन रसेनैतत् आह । ते तव यो रसो मदेषु संयामेषु नवतीर्नवेति नवनवतिसंख्याकाश्च शत्रुपुरीरवाहन् अघान । अग्रे सोमरसं पीत्वा मत्तः सन्निद्रं उत्तन्नचयाः शत्रुपुरीर्वघानेति कृत्वा रसो अघानेत्युपचारः ॥

पुरः सद्य इत्याधिये दिवोदासाय शंबरं । अध त्वं तुर्वशं यदु ॥ २ ॥

पुरः। सद्यः। इत्याऽधिये। दिवःऽदासाय। शंबरं। अध। त्वं। तुर्वशं। यदु ॥ २ ॥

सद्य एकस्मिन्निवाहि पुरः शत्रुणां पुराणि सोमरसोऽवाहन् । इत्याधिये सत्यकर्मणि दिवोदासाय राज्ञे शंबरं शत्रुपुराणां स्वामिन्मधात्वं त्वं तुर्वशनामकं राजानं दिवोदासशत्रुं यदु यदुनामकं राजानं च यज्ञ-मानयस्व । अघापि सोमरसं पीत्वा मत्तः सन्निद्रः सर्वमेतदकार्षीदिति सोमरसे कर्तुत्वमुपचर्यते ॥

परि शो अश्वमश्वविजोर्मदिदो हिरण्यवत् । क्षरा सहस्रिणीरिषः ॥ ३ ॥

परि। नः। अश्वं। अश्वऽवित्। गोऽमत्। इंदो इति। हिरण्यऽवत्। क्षरं। सहऽ

स्रिणीः। रिषः ॥ ३ ॥

हे इंदो सोम अश्वविदस्य सनकस्त्वं गोऽश्वाकमश्वं गोमग्नोयुक्तं हिरण्यवच्चिरसोपेतं धनं च परि चर । अपि च सहस्रिणीर्वज्रनीवोऽस्मानि चर ॥

पवमानस्य ते वयं पविचमभ्युदतः । सखित्वमा वृणीमहे ॥ ४ ॥

पवमानस्य। ते। वयं। पविचं। अभिऽउदतः। सखिऽत्वं। आ। वृणीमहे ॥ ४ ॥

हे सोम पविचमभ्युदतः पविचमभिक्षिद्यतः पवमानस्य चरतस्य ते तव सखित्वं सख्यं वयममहीयस्व चागिरसा आ वृणीमहे । प्रार्थयामहे ॥

ये ते पविचमूर्मयोऽभिस्सरेति धारया । तेभिर्नः सोम मृळय ॥ ५ ॥

ये। ते। पविचं। ऊर्मयः। अभिऽस्सरेति। धारया। तेभिः। नः। सोमं। मृळय ॥ ५ ॥

हे सोम ते तव य ऊर्मयस्सरेणाः पविचं धारया चरेति तेभिस्सूक्ष्मनिर्जोऽस्मान् मृळय । मृळय ॥ ५ ॥

स नः पुनान आ भद्र रयिं वीरवतीमिव । ईशानः सोम विभ्रतः ॥ ६ ॥

सः। नः। पुनानः। आ। भद्र। रयिं। वीरऽवतीं। इव। ईशानः। सोम। विभ्रतः ॥ ६ ॥

हे सोम विभ्रतः सर्वस्य जनत ईशान ईश्वरः सोऽभिपुतः पुनानः पूषमाणस्त्वं गोऽश्वं रयिं धनं वीर-वतीं पुत्राद्युपेतमिवमत्तं वा भर । आहर ॥

एतमु त्वं दश क्षिपो मृजति सिंधुमातरं । समादित्येभिरक्ष्यत ॥ ७ ॥

एतं। उं इति। त्वं। दश। क्षिपः। मृजति। सिंधुऽमातरं। सं। आदित्येभिः। अक्ष्यत ॥ ७ ॥

सिंधुमातरे यस्मै सोमस्य सिंधवी नदी मातरो नवति त्वं तमेतमितं सोम दश क्षिपो दशसंख्याकाश्च शत्रुघ्नो मृजति शोधयति । अपि च सोऽयं सोम आदित्येभिरादित्यैः समक्षत । संनश्यति ॥

समिद्रेणोत् वायुना सुत एति पवित्र आ । सं सूर्यस्य रश्मिभिः ॥८॥

सं । इद्रेण । उत । वायुना । सुतः । एति । पवित्रे । आ । सं । सूर्यस्य । रश्मिभिः ॥८॥

सुतोऽभिपुतः सोमः पवित्र इद्रेण समेति । संगच्छति । उतापि च वायुना समेति । सूर्यस्य रश्मिभिर्मयु-
क्षैरपि समेति ॥

स नो भगाय वायवे पूष्णे पवस्व मधुमान् । चारुमित्रे वरुणे च ॥९॥

सः । नः । भगाय । वायवे । पूष्णे । पवस्व । मधुमान् । चारुः । मित्रे । वरुणे । च ॥९॥

हे सोम मधुमान् मधुररसवाहः कक्षाणस्वरूपस्य सोऽभिपुतस्त्वं नोऽस्माकं यज्ञे भगाय भगाव्याय
देवाय वायवे च पूष्णे च मित्रे मित्राय देवाय वरुणे वरुणाय च पवस्व । चर ॥

उक्षा ते ज्ञातमंधसो दिवि षड्भूम्या ददे । उयं शर्म महि श्रवः ॥१०॥

उक्षा । ते । ज्ञातं । अंधसः । दिवि । सत् । भूमिः । आ । ददे । उयं । शर्म । महि । श्रवः ॥१०॥

हे सोम ते तव संबन्धिनीऽधसो रसस्त्रोक्षोपरि जातं जगत् । अपि च दिवि शुक्लोक्ते सक्षिप्तमात्रं स्वतस्तव
संबन्धुषुसुगुणं शर्म सुखं महि महच्छ्रयोऽन्नं च भूमिरा ददे ॥ भूम्या दद इति पदचयमात्रमिति । विसर्जनीय-
जोपः साहितिकः ॥ भूमिर्भोमा जना मादृशाः । भूमिरेरादीयत इत्यर्थः ॥ ॥१०॥

एना विश्वान्यर्ये आ शुम्भानि मानुषाणां । सिषासंतो वनामहे ॥११॥

एना । विश्वानि । अर्यः । आ । शुम्भानि । मानुषाणां । सिषासंतः । वनामहे ॥११॥

पूषेभिराग्ने सोमेन मानुषाणां मनुष्याणां विश्वा विश्वानि शुम्भान्यन्त्यावर्षोऽभिगच्छंतः सिषासंतः संभक्तु-
मिच्छंतश्च वयं वनामहे । संभवामहे ॥

स न इन्द्राय यज्यवे वरुणाय मरुद्भ्यः । वरिवोवित्परि स्रव ॥१२॥

सः । नः । इन्द्राय । यज्यवे । वरुणाय । मरुद्भ्यः । वरिवः । वित् । परि । स्रव ॥१२॥

हे सोम वरिवोविद्वत्स्य संभक्तः पवमानस्त्वं नोऽस्माकं यज्यवे यष्टव्यिन्द्राय वरुणाय च मरुद्भ्यश्च परि
स्रव । धारया चर ॥

उपो षु जातममुरं गोभिर्भगं परिष्कृतं । इदं देवा अयासिषुः ॥१३॥

उपो इति । सु । जातं । अपः । तुरं । गोभिः । भगं । परिः । कृतं । इदं । देवाः । अयासिषुः ॥१३॥

सु जातं सम्यक्प्रादुर्भूतममुरं वसतीवरीभिः प्रेरितं भगं शत्रूणां भक्तं गोभिर्नोविकरिः पयोभिः परिष्कृ-
तमर्च्यत संस्कृतमिदं सोम देवा इन्द्रादय उपायासिषुः । उपागच्छति ॥

तमिधर्धतु नो गिरो वत्सं संशिश्वरीरिव । य इन्द्रस्य हृदंसनिः ॥१४॥

तं । इत् । धर्धतु । नः । गिरः । वत्सं । संशिश्वरीः । इव । यः । इन्द्रस्य । हृदंसनिः ॥१४॥

यः सोम इन्द्रस्य हृदंसनिर्हृदयस्य संभक्ता भवति तमितमेव सोम नोऽस्माकं गिरः सुतिरूपा वाक् स
धर्धतु । सम्यक्धर्धतु । तव हृदोतः । वत्सं वीर्यं शिश्वरीरिव । यथा शिश्वी वक्ष्यपयसा मातरो वत्सं
वर्धयति तद्वदिधर्धः ॥

अर्षी णः सोमं शं गवे धुक्षस्व पिपुषीमिषं । वर्धो समुद्रमुक्थ्यं ॥१५॥

अर्षे । नः । सोम । शं । गवे । धुक्षस्व । पिपुषी । इषं । वर्ध । समुद्रं । उक्थ्यं ॥१५॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं गवे शं सुखमर्षं । अर । अपि च पिपुषीं प्रपुष्टमिषमन्नं धुक्षस्व । पूरय । किंचोक्थं प्रशस्तं समुद्रमुद्रकं वर्ध । वर्धय ॥ २० ॥

पवमानो अजीजनद्विचित्रं न तन्यतुं । ज्योतिर्वैश्वानरं बृहत् ॥१६॥

पवमानः । अजीजनत् । दिवः । चित्रं । न । तन्यतुं । ज्योतिः । वैश्वानरं । बृहत् ॥१६॥

पवमानः सोमो बृहन्महद्वैश्वानरं वैश्वानराख्यं ज्योतिस्तेजो दिवो शुक्लोकस्य चित्रं तन्यतुं नाशनिमिषा-
जीवन्त । अजयन्त ॥

पवमानस्य ते रसो मदो राजन्नदुच्छुनः । वि वारमर्थमर्षति ॥१७॥

पवमानस्य । ते । रसः । मदः । राजन् । अदुच्छुनः । वि । वारं । अर्थं । अर्षति ॥१७॥

हे राजन्भीष्यमान सोम पवमानस्य अरतस्ते तवादुच्छुनो रसोवर्जितो मदो मदकरो रसोऽन्वमविमथं
वारं वाचं दद्यापविचमर्षति । अभिगच्छति ॥

पवमान रसस्तव दक्षो वि राजति ह्युमान् । ज्योतिर्विश्वं स्वर्दृशे ॥१८॥

पवमान । रसः । तव । दक्षः । वि । राजति । ह्युमान् । ज्योतिः । विश्वं । स्वः । दृशे ॥१८॥

हे पवमानं सोम तव त्वदीयो दक्षो वृद्धो शुमान्भीषिमाजसो वि राजति । प्रकाशते । न केवलं स्वयमेव
प्रकाशते किंतु विश्वं व्याप्तं स्वः सर्वं ज्योतिस्तेजश्च दृशे द्रष्टुं करोतीति शेषः ॥

यस्ते भदो वरेण्यस्तेना पवस्वांधसा । देवावीरघशंसहा ॥१९॥

यः । ते । भदः । वरेण्यः । तेन । पवस्व । अंधसा । देवऽअवीः । अघशंसहा ॥१९॥

हे सोम ते तव देवावीर्देवकाजोऽघशंसहा राक्षसानां हंता वरेण्यः सर्वैर्वरणीयो भदो मदकरो यो
रसो विद्यते तेन दूषेर्नांधसादनीयेन पवस्व । अर ॥

जग्निर्वृचममिचियं सस्त्रिर्वाजं दिवेदिवे । गोषा उ अश्वसा असि ॥२०॥

जग्निः । वृचं । अमिचियं । सस्त्रिः । वाजं । दिवेऽदिवे । गोऽसाः । अश्वसाः । असि ॥२०॥

अश्वऽसाः । असि ॥२०॥

हे सोम त्वममिचियममिचमवं वृचं शत्रुं जग्निर्हंतासि । भवसि । किंच दिवेदिवे प्रतिदिनं वाजं संग्रामं
सस्त्रिः संग्रह्तासि । किंच गोषा शवां दातासि । अश्वसा अश्वानां दाता चासि ॥ २१ ॥

संमिच्छो अरुषो भव सूपस्थाभिर्न धेनुभिः । सीदंश्छेनो न योनिमा ॥२१॥

संमिच्छः । अरुषः । भव । सुऽउपस्थाभिः । न । धेनुऽभिः । सीदन् । छेनः । न ।

योनिं । आ ॥२१॥

हे सोम त्वं सूपस्थाभिः शोमनोपस्थानाभिर्धेनुभिर्गोभिः । नोपिचरिः पथोभिरित्यर्थः । संमिच्छः संमिच्छितः

श्लेणो न यथा श्लेणः शीघ्रमागत्य ज्ञानमासीदति तद्वयोनिं स्वकीयं ज्ञानमा सीदन् । न संप्रत्यर्थे । रदानी-
मवय आरोचमानो भव ॥

सं पवस्व॒ य आवि॒थेद्रं॑ वृ॒चाय॒ हंत॑वे । व॒त्रिवांसं॑ म॒हीर॒पः ॥ २१ ॥

सः । प॒व॒स्व । यः । आवि॒थ । इंद्रं॑ । वृ॒चाय॒ । हंत॑वे । व॒त्रि॒ऽवांसं॑ । म॒हीः । अ॒पः ॥ २१ ॥

हे सोम यत्त्वं महीर्महीरपो महांतुदकानि वत्रिवांसं निबंधानं वृचाय वृचं हंतवे हंतुमिंद्रमाविष
अरयः स त्वं पवस्व । धारया अर । सोमं पीत्वा मत्तः सन्निद्रो महांतुदकानि निबंधानं वृचं जघानेत्यर्थः ॥

सु॒वीरांसो॑ व॒यं धना॒ जये॑म सोम मी॒ढुः । पु॒नानो॑ वर्ध॒ नो गिरः॑ ॥ २३ ॥

सु॒ऽवीरांसः॑ । व॒यं । धना॒ । जये॑म । सोम॒ । मी॒ढुः । पु॒ना॒नः । वर्ध॒ । नः । गिरः॑ ॥ २३ ॥

सुवीरासः सुवीराः कव्याण्युवा वयममहीयव आंगिरसा धना शत्रूणां धनानि जयेम । शत्रुञ्जित्वा
तदीयानि धनानि स्वीकुर्यामित्यर्थः । हे मीढुः सेतः सोम पुनामः पूयमानस्त्वं नोऽस्माकं गिरः क्षुतिरूपा
वाचस्य वर्ध । वर्धय ॥

त्वो॒तास॒स्तवा॒वसा॒ स्याम॑ व॒न्तं आ॒मुरः॑ । सोम॑ व्र॒तेषु॑ जा॒गृहि॑ ॥ २४ ॥

त्वा॒ऽऊ॒तासः॑ । तं॒व । अ॒वसा॒ । स्याम॑ । व॒न्तं । आ॒ऽमुरः॑ । सोम॑ । व्र॒तेषु॑ । जा॒गृहि॑ ॥ २४ ॥

हे सोम तव त्वदीयेनावसा रचयेन त्वोतासस्त्वया रचिताः संतो वन्तः शत्रून्भजमाना आमुरसेषाम-
भिमारकाः स्याम । भवेम । व्रतेष्वस्माकं कर्मसु जागृहि । प्रबुद्धो भव ॥

अ॒प॒घ्नन्प॒वते॒ मृधो॑ऽप॒ सोमो॑ अ॒राव्णः॑ । गच्छ॒न्निद्रं॑स्य निष्कृ॒तं ॥ २५ ॥

अ॒प॒ऽघ्नन् । प॒वते॒ । मृधः॑ । अ॒पः । सोमः॑ । अ॒रा॒व्णः॑ । गच्छ॒न् । इंद्रं॑स्य । निः॒ऽकृ॒तं ॥ २५ ॥

सोमो मृधो हिंसकाञ्छत्रुपघ्नश्चारयत्तराव्णः शक्ती सत्त्वां धनानामदातृन्वावघ्नन्निद्रं निष्कृतं ज्ञानं
गच्छन् प्राप्तुवन् पवते । धारया अरति ॥ २२ ॥

म॒हो नो॑ रा॒य आ भ॑र॒ पर्व॑मान ज॒ही मृधः॑ । रास्वे॑दो वी॒रव॑द्यशः ॥ २६ ॥

म॒हः । नः॑ । रा॒यः । आ॒ । भ॑र॒ । पर्व॑मान । ज॒हि । मृधः॑ । रास्वे॑ । इंद्रो॑ इति । वी॒र॒ऽव॒त् । यशः॑ ॥ २६ ॥

हे पवमहिंद्रो सोम नोऽस्माकं महो महांति रायो धनान्या भर । आहर । मृधो हिंसकाञ्छत्रून् अहि ।
मारय । वीरवत्पुत्रावुपेतां यशः कीर्तिं च रास्व । अस्वभ्यं देहि ॥

न त्वा॑ श॒तं च॒न हु॒तो रा॒धो दि॒त्संत॑मा मि॒नन् । यत्पु॑ना॒नो म॑ख॒स्यसे॑ ॥ २७ ॥

न । त्वा॒ । श॒तं । च॒न । हु॒तः । रा॒धः । दि॒त्संतं॑ । आ॒ । मि॒नन् । यत् । पु॒ना॒नः । म॑ख॒स्यसे॑ ॥ २७ ॥

हे सोम राधो धनमा दित्संतमादातुमिच्छंतं त्वा त्वां शतं चन बहवोऽपि हुतो हिंसकाः शत्रवो न
मिनन् । न हिंसन्ति । कदेत्यत्राह । यद्यदा पुनामः पूयमानस्त्वं मखस्यसे अस्वभ्यं धनं दातुमिच्छसि ॥

पर्व॑स्वे॒दो वृ॑षा॒ सुतः॑ कृ॒धी नो॑ य॒शसो॑ जने॑ । वि॒श्वो अ॒प॒ द्विषो॑ ज॒हि ॥ २८ ॥

पर्व॑स्वे॒दो । वृ॑षा॒ । सु॒तः । कृ॒धि । नः॑ । य॒शसः॑ । जने॑ । वि॒श्वो । अ॒पः । द्वि॒षो । ज॒हि ॥ २८ ॥

हे इंदो सोम सुतोऽभिपुतो पुषा वेत्ता त्वं पवस्व । धारया चर । जने जनपदेषु नोऽस्मान्मश्वो यशस्विनः
कधि । कुब । विश्वाः सर्वाण द्विषो द्वेष्टुः प्रभूण पश्वि । मारय च ॥

अस्य ते सख्ये वयं तवेदो युष्म उक्षमे । सासह्यामं पृतन्यतः ॥२९॥

अस्य । ते । सख्ये । वयं । तव । इंदो इति । युष्मे । उतऽतमे । सासह्यामं । पृतन्यतः ॥२९॥

हे इंदो सोम अस्माकान्वानि वर्तमानस्य ते तव सखी सखिणि संति वयममहीयव आंगिरसास्यव त्वहीय
उत्तमे श्रेष्ठे युष्मेऽभि तृप्तिं प्राप्ताः । तथा च यास्तः । युष्मं बोततेर्यशो वाप्तं च । नि० ५. ५. । इति । पृतन्यतो
पुत्रमिच्छतः शत्रून् ससह्याम । अभिमवेम ॥

या ते भीमान्यायुधा तिग्मानि संति धूर्वणे । रक्षा समस्य नो निदः ॥३०॥

या । ते । भीमानि । आयुधा । तिग्मानि । संति । धूर्वणे । रक्ष । समस्य । नः । निदः ॥३०॥

हे सोम ते तव या यानि भीमानि शत्रूणां मयंकराणि तिग्मानि तीक्ष्णान्यायुधायुधानि धूर्वणि शत्रु-
धार्मं संति तैरायुधिः समस्त सर्वस्त शत्रोर्भंदो निंदाया नोऽस्मान्म । पाणय ॥ ॥३१॥

एते अक्षयमिति विश्वकृचं द्वितीयं सूक्तं मार्गवस्त जमदग्निरार्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तद्वा
चातुर्धातं । एते अक्षयं जमदग्निरिति ॥ यतो विनियोगः ॥

एते असृयमिंदवस्तिरः पविषमाश्वः । विश्वान्यभि सौभगा ॥१॥

एते । असृयं । इंदवः । तिरः । पविषं । आश्वः । विश्वानि । अभि । सौभगा ॥१॥

आश्वः ग्रीवा एते पवमाना इंदवः सोमा विश्वानि सर्वाणि सौभगा सौभगानि धनान्मभिस्तस्य पविषं
तिरोऽक्षयम् । अतिविमः कथ्यते ॥

विघ्नंतो दुरिता पुरु सुगा तोकाय वाजिनः । तनां कृषंतो अर्वेते ॥२॥

विऽघ्नंतः । दुऽइता । पुरु । सुऽगा । तोकाय । वाजिनः । तनां । कृषंतः । अर्वेते ॥२॥

वाजिनो वलवतः सोमाः पुरु वरुणि दुरिता दुरितानि विघ्नंतो विश्वेषु नाशयंतोकोकायास्तान् ।
पुषायावतेऽश्वाय च सुगा सुखानि तना धनानि च कृषंतः कुर्वतः तिरः पविषं कथ्यंत इति संबंधः ॥

कृषंतो वरिवो गवेऽभ्यर्षेति सुदृतिं । इळांमस्मभ्यं संयतं ॥३॥

कृषंतः । वरिवः । गवे । अभि । अर्षेति । सुऽदृतिं । इळां । अस्मभ्यं । संऽयतं ॥३॥

अस्माकं गवेऽस्मभ्यं च र्षेति यदस्मान् संयच्छति तद्वरिवो धनमिळामसं च कृषंतः कुर्वतः सोमाः
सुदृतिमवादीयां शोभनां सुतिमभ्यर्षेति । आनिमुक्तीव नश्यति ॥

असांयंशुर्मदायाप्सु दक्षो गिरिष्ठाः । श्येनो न योनिमासदत् ॥४॥

असांवि । अंशुः । मदाय । अप्सु । दक्षः । गिरिऽस्थाः । श्येनः । न । योनिं ।

आ । असदत् ॥४॥

गिरिष्ठाः पर्वते वार्तोऽंशुः सोमो मदाय मदार्यमवापि । अभिपुतः । अप्सु ववतीवरीषु दक्षः मकुलच
नयति । किंच श्येनो न यथा श्येनो वेजिनामत्त आनमासीदस्ति तद्वदयं सोमो योनिं लक्ष्मीं आनमासदत् ।
आसीदिति ॥

शुभ्रमंधो देववातमप्सु धूतो नृभिः सुतः । स्वदैति गावः पयोभिः ॥५॥

शुभ्रं । अंधः । देवऽवातं । अप्सु । धूतः । नृभिः । सुतः । स्वदैति । गावः । पयः । भिः ॥५॥

यदेववातं देवैः प्रार्थितं शुभ्रं शोभनमंधोऽन्नं गावः पशवः पयोभिराग्निः स्वदैति स्वादयंति सोऽयं सोमो नृभिर्नैतुभिर्नैतुभिर्नैतुभिः सुतोऽभिपुतः सप्तप्सु वसतोवरीषु धूतः शोधितो भवति ॥ २४ ॥

आदीमश्वं न हेतारोऽश्वशुभ्रमृताय । मध्वो रसं सधमादे ॥६॥

आत् । ई । अश्वं । न । हेतारः । अश्वशुभ्रम् । अमृताय । मध्वः । रसं । सधमादे ॥६॥

आदनंतरं हेतारः प्रेरका अश्विनः सधमादे यच्च ईमेन मध्वो मदेकरस्य सोमस्य रसममृतायामरणायाश्च नाशमिवाशुमुमुन् । शोभयंति ॥

यास्ते धारा मधुश्रुतोऽसृयमिदं ऊतये । ताभिः पवित्रमासदः ॥७॥

याः । ते । धाराः । मधुऽश्रुतः । असृयं । इंदो इति । ऊतये । ताभिः । पवित्रं । आ । असदः ॥७॥

हे इंदो सोम ते तव मधुश्रुतो मधुररसस्य श्रोतयिष्यो या धारा ऊतये रचणायास्तस्य अस्त्यंता ताभिर्धात्रीभिस्तं पवित्रमासदः । आसीद ॥

सो अर्धेद्राय पीतये तिरो रोमाण्यथ्या । सीदन्योना वनेष्वा ॥८॥

सः । अर्धे । इंद्राय । पीतये । तिरः । रोमाणि । अथ्या । सीदन् । योना । वनेषु । आ ॥८॥

हे सोम सोऽभिपुतस्त्वमथ्यावथ्यान्मविमयानि रोमाणि वाक्त्रानि तिरस्त्रिरस्त्रुर्वन् वनेषु पापेषु योना योनी क्षान् आ सीदन्निद्रार्थेन्द्रस्य पीतये पाणाधार्यं । वर ॥

त्वमिदो परि स्रव स्वादिष्टो अंगिरोभ्यः । वरिवोविहृतं पयः ॥९॥

त्वं । इंदो इति । परि । स्रव । स्वादिष्टः । अंगिरः । भ्यः । वरिवः । वित् । घृतं । पयः ॥९॥

हे इंदो सोम स्वादिष्टः स्वादुतमो वरिवोविदस्यदभिसवितस्य धनस्य संभक्तस्य त्वमंगिरोभ्योऽंगिरसाभ्यर्थाय घृतमाग्नं पयश्च परि स्रव । परिचर ॥

अयं विचर्षणिर्हितः पर्वमानः स चेतति । हिन्वान् आप्यं बृहत् ॥१०॥

अयं । विऽचर्षणिः । हितः । पर्वमानः । सः । चेतति । हिन्वानः । आप्यं । बृहत् ॥१०॥

विचर्षणिर्विद्वद्वा हितः पापेषु निहितः पर्वमानोऽयं सोम आप्यमप्सु भवं बृहन्नहदन्नं हिन्वानः प्रेरयन् स चेतति । सर्वैः स आचते ॥ २५ ॥

एष वृषा वृषव्रतः पर्वमानो अशस्तिहा । करसूनि दाशुषे ॥११॥

एषः । वृषा । वृषऽव्रतः । पर्वमानः । अशस्तिऽहा । करत् । वसूनि । दाशुषे ॥११॥

वृषा कामानां वेत्ता वृषव्रतो वृषकर्माशस्तिहा राक्षसानां हन्ता पर्वमान एष सोमो दाशुषे इविषां दधि चवमानाय वसूनि धनानि करत् । करोति । प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

आ पवस्व सहस्रिणं रयिं गोमैतमृश्विनं । पुरुषं चंद्रं पुरुष्युहं ॥१२॥

आ । पवस्व । सहस्रिणं । रयिं । गोऽमैतं । अश्विनं । पुरुऽचंद्रं । पुरुऽस्युहं ॥१२॥

हे सोम त्वं सहस्रिणं वज्रसंख्याकं गोमंतं गोमिदपितमन्विमन्वतं पुष्टचंद्रं वज्रनां हर्षकं पुष्टसृष्टं वज्रसु-
हृषीयं रथिं धनमा पवस्व । परि चर ॥

एष स्य परि विच्यते मर्मज्यमान आयुभिः । उरुगायः कविः ॥१३॥

एषः । स्यः । परि । सिच्यते । मर्मज्यमानः । आयुऽभिः । उरुऽगायः । कविऽक्रतुः ॥१३॥

उरुगायो वज्रसुतिः कविः क्रांतप्रज्ञः क्रांतकर्मा वा ख स एषोऽयं सोम आयुभिर्मनुष्यैर्मर्मज्यमानः
शोधमानः परि विच्यते ॥

सहस्रीतिः शतामघो विमानो रजसः कविः । इंद्राय पवते मदः ॥१४॥

सहस्रऽजतिः । शतऽमघः । विऽमानः । रजसः । कविः । इंद्राय । पवते । मदः ॥१४॥

सहस्रोतिरपरिमितरक्षणः शतमघो वज्रधनो रजसो लोकस्य विमानो निर्माता कविः क्रांतकर्मा मदी
मदकरः सोम इंद्रार्थेन्द्राय पवते । धारया चरति ॥

गिरा जात इह स्तुत इंद्रिंद्राय धीयते । वियोनां वसताविव ॥१५॥

गिरा । जातः । इह । स्तुतः । इंद्रुः । इंद्राय । धीयते । विः । योनां । वसतौऽइव ॥१५॥

जातः प्रादुर्भूतो गिरा सुता स्तुतश्चंद्रः सोम इहास्तिव्यजे योना योनां स्वस्वान इंद्रार्थेन्द्राय वसताविव
विर्यया स्वरासे पवी तथा धीयते । निधीयते ॥ ॥२६॥

पवमानः सुतो नृभिः सोमो वाजमिवासरत् । चमूषु शक्रनासदं ॥१६॥

पवमानः । सुतः । नृऽभिः । सोमः । वाजैऽइव । असरत् । चमूषु । शक्रना । आऽसदं ॥१६॥

नृभिर्नृभिर्हस्तिभिः सुतोऽभिषुतः सोमश्च चमूषु चमसेषु शक्रना वसेनासदमुपवेष्टुं वाजमिव युद्धमिव
स्वानमसरत् । सरति ॥

तं चिपृष्ठे चिंधुरे रथे युंजति यातवे । ऋषीणां सप्त धीतिभिः ॥१७॥

तं । चिऽपृष्ठे । चिऽंधुरे । रथे । युंजति । यातवे । ऋषीणां । सप्त । धीतिभिः ॥१७॥

चिपृष्ठे चिषवस्तपृष्ठे चिंधुरे चिधेद्वंधुर ऋषीणां रथे यश्चरथे तं सोमं सप्त सप्तभिर्धीतिभिर्होमिर्ध्यातवे
देवान्प्रति गंतुं युंजति । ऋषिजो योजयति ॥

तं सोतारो धनस्पृतमाशुं वाजाय यातवे । हरिं हिनोत वाजिनं ॥१८॥

तं । सोतारः । धनऽस्पृतं । आशुं । वाजाय । यातवे । हरिं । हिनोत । वाजिनं ॥१८॥

हे सोतारोऽभिषवकर्तार ऋषिजः धनस्युतं धनानां स्पृष्टारं वाजिनं वज्रिणमाशुं वेगवंतं तं सोमात्तकं
हरिमन्त्रं वाजाय यश्चात्तं संयामं यातवे गंतुं हिनोत । प्रेरयत । यथा घोडारो युष्मं गंतुं वज्रिणं वेगवंतमन्त्रं
प्रेरयति तद्वज्रमभिगंतुं वज्रवंतं सोमं प्रेरयतेति भावः ॥

॥ आविश्वक्लृशं सुतो विश्वा अर्धेनभि श्रियः । नूरो न गोषु तिष्ठति ॥१९॥

आऽविश्वन् । क्लृशं । सुतः । विश्वाः । अर्धेन । अभि । श्रियः । नूरः । न । गोषु । तिष्ठति ॥१९॥

सुतोऽभिपुतः सोमः कक्षं द्रोणमाविशन् विन्धाः सर्वाः त्रिधः संपदोऽभ्यर्चयन् नमिगमयन् नोषु शशूणां पशुषु गुरो न यथा गुरो निःशंकस्तिष्ठति तद्वयस्तेषु निःशंकस्तिष्ठति ॥

आ त इंदो मदाय कं पयो दुहंत्यायवः । देवा देवेभ्यो मधु ॥ २० ॥

आ । ते । इंदो इति । मदाय । कं । पयः । दुहंति । आयवः । देवाः । देवेभ्यः । मधु ॥ २० ॥

हे इंदो सोम ते तव मधु मधुभूतं पयः पयं रसं देवाः क्षीतार आयवो मनुष्या मदाय कं मदायं देवेभ्य इन्द्रादिभ्य आ दुहंति ॥ २० ॥

आ नः सोमं प्रविच आ सृजता मधुमत्तमं । देवेभ्यो देवश्रुतमं ॥ २१ ॥

आ । नः । सोमं । प्रविचे । आ । सृजत । मधुमत्तमं । देवेभ्यः । देवश्रुत्तमं ॥ २१ ॥

हे अस्मिन् नोऽस्माकं देवश्रुतममत्तं देवैः श्रूयमाणं मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं सोमं देवेभ्य इन्द्राद्यर्थं प्रविचे दद्यापक्वि आ सृजत । साधयत ॥

एते सोमा असृक्षत गृणानाः श्रवसे महे । मदिंतमस्य धारया ॥ २२ ॥

एते । सोमाः । असृक्षत । गृणानाः । श्रवसे । महे । मदिन्तमस्य । धारया ॥ २२ ॥

गृणानाः श्रूयमाणं एत इमे सोमा महे महते श्रवसेऽन्नाय मदिंतमस्य मादयितुमस्य रसस्य धारया सृजत । अस्मिन्निमः कथ्यंते ॥

अभि गव्यानि वीतये नृम्णा पुनानो अर्धसि । सनद्वाजः परि स्रव ॥ २३ ॥

अभि । गव्यानि । वीतये । नृम्णा । पुनानः । अर्धसि । सनत्वाजः । परि । स्रव ॥ २३ ॥

हे सोम पुनानः श्रूयमाणो यस्त्वं वीतये भक्षणाय गव्यानि गोसंबंधीनि नृम्णा नृम्णाणि धनानि वीरादीन्त्यभ्यर्चसि अभिगच्छसि स त्वं सनद्वाजो दीयमानासः सन् परि स्रव । परिचर ॥

उत नो गोमतीरिषो विन्धा अर्ध परिष्टुभः । गृणानो जमदग्निना ॥ २४ ॥

उत । नः । गोमतीः । इषः । विन्धाः । अर्धः । परिष्टुभः । गृणानः । जमत्तमग्निना ॥ २४ ॥

उतापि च हे सोम जमदग्निनाऽर्धेणा मया गृणानः श्रूयमाणस्त्वं नोऽस्माकं गोमतीर्वीरिभिर्युक्ताणि परिष्टुभः परितः क्षीतकानि विन्धाः सर्वास्तीषोऽन्नायर्धः । गच्छ । अस्मभ्यमेवंविधान्यन्नानि देहीत्यर्थः ॥

पवस्व वाचो अग्नियः सोम चिचाभिर्जुतिभिः । अभि विन्धानि काव्या ॥ २५ ॥

पवस्व । वाचः । अग्नियः । सोम । चिचाभिः । जुतिभिः । अभि । विन्धानि । काव्या ॥ २५ ॥

हे सोम अधियो सुखस्त्वं चिचामिः पूजनीयैर्जुतिमी रचयिः सह वाचोऽक्षदीयाः क्षीरमि पवस्व । एतदेव दर्शयति । विन्धानि सर्वाणि काव्या काव्यानि सुखात्मकानि वाक्काव्यमि पवसेति ॥ २५ ॥

त्वं समुद्रिया अपोऽग्नियो वाच ईरयन् । पवस्व विश्वमेजय ॥ २६ ॥

त्वं । समुद्रियाः । अपः । अग्नियः । वाचः । ईरयन् । पवस्व । विश्वं । एजय ॥ २६ ॥

हे विश्वमेजय विश्वमेजय सोम अधियो सुखस्त्वं वाच ईरयन् प्रेरयन् समुद्रिया आंतरिक्षाकाप उद्काणि पवस्व । धारया चर ॥

तुभ्ये॒मा भुव॑ना कवे॒ महि॑न्ने सोम॒ तस्थि॑रे । तुभ्य॑मर्षे॒ति सि॑न्धवः ॥२७॥

तुभ्य॑ । इ॒मा । भुव॑ना । क॒वे । म॒हि॒न्ने । सो॒म । त॒स्थि॒रे । तुभ्य॑ । अ॒र्षे॒ति । सि॑न्धवः ॥२७॥

हे कवे क्रांतकर्मन् सोम तुभ्यं तव महिन्ने इमेमानि भुवना भुवनानि तस्थिरे । तिष्ठति । त्वामेव पुरस्तुर्व-
तीत्यर्थः । अपि च सिन्धवो नयस्तुभ्यमेवार्षेति । गच्छन्ति । त्वदाज्ञामिवानुपालयन्तीत्यर्थः ॥

प्र ते॒ दिवो॑ न वृष्टयो॒ धारा॑ यन्त्यस॒श्चतः॑ । अ॒भि शु॒क्रामु॑प॒स्तिर॑ ॥२८॥

प्र । ते॒ । दि॒वः । न । वृष्ट॑यः । धा॒राः । य॒न्ति । अ॒स॒श्चतः॑ । अ॒भि । शु॒क्रां । उ॒प॒स्तिर॑ ॥२८॥

हे सोम ते तवासचतोऽसंगा धारा दिवोऽतरिषावृष्टयो न वर्षाणीव शुक्रां शुक्रवर्षां शुक्रवर्षैरपि सो-
मभिर्निर्मितमुपस्तिरमुपस्तीर्यमाणं पविचमभि प्रति प्र यन्ति ॥

इ॒न्द्राये॑दुं पुनीतनो॒यं दक्षा॑य साध॒नं । ई॒शानं॑ वी॒तिरा॑धसं ॥२९॥

इ॒न्द्राय॑ । इ॒दुं । पुनी॑त॒न । उ॒यं । दक्षा॑य । साध॒नं । ई॒शानं॑ । वी॒तिरा॑धसं ॥२९॥

हे ऋत्विजः उयसुगूर्णं दक्षाय वत्सल्य साधनं करणमीशानं धनानामीश्वरं वीतिराधसं दत्तधनमिदं
सोममिन्द्रार्थेन्द्रार्थं पुनीतन । पुनीत ॥

प॒वमान॑ ऋतः क॒विः सोमः॑ प॒विच॑मास॒दत् । दध॑त्स्तो॒त्रे सु॒वीर्यं॑ ॥३०॥

प॒वमानः॑ । ऋ॒तः । क॒विः । सोमः॑ । प॒विच॑ । अ॒स॒दत् । दध॑त् । स्तो॒त्रे । सु॒वीर्यं॑ ॥३०॥

ऋतः सत्यभूतः कविः क्रांतकर्मा पवमानः सोमोऽसदीये स्तोत्रे सुवीर्यं शोभनवीर्यं दधत् प्रयच्छन्
पविचमासदत् । आसीदति ॥ ॥२९॥

आ पवस्येति चिंशद्वचं तृतीयं सूक्तं काश्यपस्त्रं निधुवेरार्थं गायत्रं पवसानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं ।
आ पवस्त्रं निधुविः काश्यप इति ॥ गतो विनियोगः ॥

आ प॒वस्व स॒हस्रि॑णं र॒यिं सोम॑ सु॒वीर्यं॑ । अ॒स्मे अ॒वांसि॑ धार॒य ॥१॥

आ । प॒व॒स्व । स॒ह॒स्रि॑णं । र॒यिं । सोम॑ । सु॒वीर्यं॑ । अ॒स्मे इति॑ । अ॒वांसि॑ । धा॒र॒य ॥१॥

हे सोम त्वं सहस्रिणं वज्रसंख्याकं सुवीर्यं शोभनवीर्यं रयिं धनमा पवस्व । आभिसुवीन चर । अपि
चाक्षे अक्षानु अवांस्यन्नाणि धारय । स्थापय ॥

इष॑मूर्जे च पि॒न्वसु॑ इ॒न्द्राय॑ मत्सरि॒तमः॑ । च॒मूष्वा नि॑ षी॒दसि॑ ॥२॥

इष॑ । ऊ॒र्जे । च । पि॒न्व॒सु । इ॒न्द्राय॑ । म॒त्सरि॒त्तमः॑ । च॒मू॒षु । आ । नि॑ । सी॒द॒सि॑ ॥२॥

हे सोम मत्सरितमोऽतिशयेन मदधितुतमस्त्वमिन्द्रार्थेन्द्रार्थमिवममूर्जे रवं च पिन्वसे । चरसि । अपि
च चमूषु चमसेष्वा नि षीदसि । तिष्ठसि ॥

सु॒त इ॒न्द्राय॑ वि॒ष्णवे॑ सोमः॑ क॒लशे॑ अ॒क्षर॑त् । मधु॑मो॒ अस्तु॑ वा॒यवे॑ ॥३॥

सु॒तः । इ॒न्द्राय॑ । वि॒ष्ण॒वे । सोमः॑ । क॒ल॒शे । अ॒क्ष॒र॒त् । मधु॑मान् । अ॒स्तु॒ । वा॒य॒वे ॥३॥

इन्द्रार्थेन्द्रार्थं विष्णवे विष्णवर्षं च वायवे वायवर्षं च सुतोऽभिपुती चः सोमः कलशे द्रोणकलशेऽक्षरत्
चरति सोऽयं सोतो मधुमान् मधुररसवानस्तु । भवतु ॥

एते असृयमाश्वोऽति ह्रांसि बभ्रवः । सोमा चतस्य धारया ॥४॥

एते । असृय । आश्वः । अति । ह्रांसि । बभ्रवः । सोमाः । चतस्य । धारया ॥४॥

बभ्रवो बभ्रवर्णा आश्वः शीघ्रा एत इमे सोमा चतस्रोदकस्य धारयाकथं । कथ्यति । ह्रांसि रक्षांस-
भिगच्छति च ॥

इंद्रं वर्धतो अमुरः कृण्वतो विश्वमायं । अपमृतो अरावणः ॥५॥

इंद्रं । वर्धतः । अपऽमृतः । कृण्वतः । विश्वं । आयं । अपऽमृतः । अरावणः ॥५॥

इंद्रं वर्धतो वर्धयतोऽमुर उदकस्य प्रेरका विश्वं सोममखदीयकर्मार्थमायं मद्रं कृण्वतः कुर्वतोऽरावणो
ऽदातृपमृतो विनाशयंतः । अभ्यर्षतीत्युत्तरया संबंधः ॥ ३० ॥

सुता अनु स्वमा रजोऽभ्यर्षेति बभ्रवः । इंद्रं गच्छत इंदवः ॥६॥

सुताः । अनु । स्वं । आ । रजः । अभि । अर्षेति । बभ्रवः । इंद्रं । गच्छतः । इंदवः ॥६॥

* बभ्रवो बभ्रवर्णाः सुता अभिषुता इंदवः सोमा इंद्रमा गच्छत अभिसुखीन प्राप्तवतः स्वं स्वकीयं रजः
स्नानमनु प्रत्यभ्यर्षेति । अभिगच्छति ॥

अया पवस्व धारया यया सूर्यमरोचयः । हिन्वानो मानुषीरपः ॥७॥

अया । पवस्व । धारया । यया । सूर्यं । अरोचयः । हिन्वानः । मानुषीः । अपः ॥७॥

हे सोम मानुषीर्मनुष्याणां हितायप उदकानि हिन्वानः प्रेरयंस्त्वं यया धारया सूर्यमरोचयः प्राकाशयः
तथायानया धारया पवस्व । चर ॥

अयुक्त सूर एतशं पवमानो मनावधि । अंतरिक्षेण यातवे ॥८॥

अयुक्त । सूरः । एतशं । पवमानः । मनौ । अधि । अंतरिक्षेण । यातवे ॥८॥

पवमानः पूयमानः सोमो मनावधि । मनुर्मनुष्यः । तस्मिन्मनुष्य इत्यर्थः । अंतरिक्षेण यातवे गंतुं सूरः
प्रेरकस्य सूर्यस्वितश्मच्चं । एतस्मा एतश्च इत्यङ्गनामसु पाठात् । अयुक्त । युक्ते ॥

उत त्या हरितो दश सूरौ अयुक्त यातवे । इंदुरिंद्र इति ब्रुवन् ॥९॥

उत । त्याः । हरितः । दश । सूरः । अयुक्त । यातवे । इंदुः । इंद्रः । इति । ब्रुवन् ॥९॥

उतापि धेनुः सोम इंद्र इति ब्रुवन्त्याका दश दशसंख्याका हरितो दिशः प्रति यातवे गंतुं सूरः सूर्यस्वी-
तश्मयुक्त । युगति ॥

परीतो वायवे सुतं गिर इंद्राय मत्सरं । अय्यो वारेषु सिंचत ॥१०॥

परि । इतः । वायवे । सुतं । गिरः । इंद्राय । मत्सरं । अय्यः । वारेषु । सिंचत ॥१०॥

हे गिरः कौतारः पूयं वायवे वाय्वर्षमिंद्रार्थिंद्रार्थं च सुतमभिषुतं मत्सरं मदकरं सोममितोऽभिषव-
हेन्द्रादुत्पाद्योऽर्षिर्वारिषु वाक्तेषु परि सिंचत ॥ ३१ ॥

पर्वमान वि॒दा र॒यिम॒स्मभ्यं॑ सोम दु॒ष्टरं॑ । यो दू॒णाशो॑ वनु॒ष्यता ॥११॥

पर्वमान । वि॒दाः । र॒यिं । अ॒स्मभ्यं॑ । सोम॒ । दु॒ष्टरं॑ । यः । दुः॒ऽन॒शः । वनु॒ष्यता ॥११॥

हे पर्वमान सोम यो रयिर्वनुष्यता हिंसकेन शत्रुणा दूणाशो नाशयितुमशक्यः तं शत्रुमिदुष्टं रयिं धनमस्मभ्यं विदाः । देहि ॥

अ॒भ्यर्षं॑ सह॒स्रिणं॑ र॒यिं गोम॑तम॒श्विनं॑ । अ॒भि वाज॑मुत अ॒श्वः ॥१२॥

अ॒भि । अ॒र्षं । सह॒स्रिणं॑ । र॒यिं । गोऽम॑तं । अ॒श्विनं॑ । अ॒भि । वाज॑ । उ॒त । अ॒श्वः ॥१२॥

हे सोम त्वं सहस्रिणं वज्रसंख्याकं गोमतं गोमिथुक्तमश्विनमश्वतं रयिं धनमभ्यर्ष । अस्मानभिगमय । उतापि च वाजं वत्सं अबोऽहं चास्मानभि गमय ॥

सोमो॑ दे॒वो न सूर्यो॑ऽद्वि॒भिः प॒वते॑ सु॒तः । द॒धानः॑ क॒लशे॑ र॒सं ॥१३॥

सोमः॑ । दे॒वः । न । सूर्यः॑ । अ॒द्वि॒भिः । प॒वते॑ । सु॒तः । द॒धानः॑ । क॒लशे॑ । र॒सं ॥१३॥

देवो न देव इव सूर्यो रोचमानः सोमोऽद्विमिथीवभिः सुतोऽभिपुतः सन् कलशे द्रोणकलशे रसं दधानो धारयन् पवति । धारया चरति ॥

ए॒ते धा॒मान्या॒र्या शु॒क्रा ऋ॒तस्य॑ धा॒रया॑ । वाजं॑ गोम॑तम॒श्वरन् ॥१४॥

ए॒ते । धा॒मानि॒र्या॒र्या । शु॒क्राः । ऋ॒तस्य॑ । धा॒रया॑ । वाजं॑ । गोऽम॑तं । अ॒श्वरन् ॥१४॥

एतेऽभिपुता रमे शुक्रा दीप्ताः सोमा आर्यार्याणां श्रिष्ठानां यजमानानां धामानि गृह्णाति गोमतं गोमिथुक्तं वणिमन्नमृतस्योदकस्य धारयाचरन् । चरति ॥

सु॒ता इ॒न्द्राय॑ व॒ज्रिणे॑ सोमा॑सो द॒ध्याशि॑रः । प॒विच॑म॒त्यश्व॑रन् ॥१५॥

सु॒ताः । इ॒न्द्राय॑ । व॒ज्रिणे॑ । सोमा॑सः । द॒धिऽआ॑शि॒रः । प॒विच॑ । अ॒ति । अ॒श्वरन् ॥१५॥

वज्रिणे वक्रवत् इन्द्रयिन्द्राय सुता अभिपुता दध्याशिरो दधिसंस्तुताः सोमासः सोमाः पविचमत्यति-कन्याचरन् । धारया चरति ॥ ३२ ॥

प्र सोम॑ मधु॒मत्त॑मो रा॒ये अ॒र्षं प॒विच॑ आ । म॒दो यो दे॒ववी॑तमः ॥१६॥

प्र । सोम॑ । मधु॒मत्त॑मः । रा॒ये । अ॒र्षं । प॒विच॑ । आ । म॒दः । यः । दे॒वऽवी॑तमः ॥१६॥

हे सोम ते तव यो महो रसो मधुमत्तमोऽततं मधुमान् देववीतमोऽतिशयेन देवमानस्य तं रसं रायेऽस्माकं धनार्थं पविचि प्रार्थ । धारया चर ॥

तमी॑ मु॒जंत्या॒यवो॑ ह॒रिं न॒दीषु॑ वा॒जिनं॑ । इ॒न्दुमि॑न्द्राय म॒त्सरं॑ ॥१७॥

तं । ई॒मिति॑ । मु॒जंति॑ । आ॒यवः॑ । ह॒रिं । न॒दीषु॑ । वा॒जिनं॑ । इ॒न्दु । इ॒न्द्राय॑ । म॒त्सरं॑ ॥१७॥

हरिं हरितवर्षं वासिनं वसिनं मत्सरं मदकरं तं पर्वमानमीमेमिदुं सोममाववी मनुष्या वसिषो । नदीषु वसतीवरीषु मुञ्चति । मार्चयति ॥

आ प॒वस्व॑ ह॒रिण्य॑व॒द्वाव॑सोम वी॒रव॑त् । वाजं॑ गोम॑तमा भ॒र ॥१८॥

आ । प॒वस्व॑ । ह॒रिण्य॑व॒त् । अ॒श्वऽव॑त् । सोम॑ । वी॒रऽव॑त् । वाजं॑ । गोऽम॑तं । आ । भ॒र ॥१८॥

हे सोम त्वं हिरण्यवत्सुवर्णोपेतमन्त्रवद्व्युत्तं च वीरवत्सुबाहुपितं च धनमा पवस्व । अस्मान्मति चर ।
अपि च गोमंतं प्लुमिदपि वाजमत्तमा भर । अस्मभ्यमाहर ॥

परि वाजे न वाजयुमभ्यो वारेषु सिंचत । इंद्राय मधुमत्तमं ॥ १९ ॥

परि । वाजे । न । वाजऽयुं । अभ्यः । वारेषु । सिंचत । इंद्राय । मधुमत्तमं ॥ १९ ॥

वाजयुं युष्मकामं मधुमत्तममतिशयेन मधुमंतं सोममिन्द्रायिन्द्रार्थमभ्योऽवेर्वारेषु वासिषु द्वापविषे वाजे
न पुत्र इव हे अस्तिषेः परि सिंचत ॥

क्विवं मृजंति मर्ज्यं धीभिर्विप्रा अवस्यवः । वृषा कनिक्रदर्वति ॥ २० ॥

क्विवं । मृजंति । मर्ज्यं । धीभिः । विप्राः । अवस्यवः । वृषा । कनिक्रत् । अर्वति ॥ २० ॥

अवस्यवो रक्षणकामा विप्रा मेधाविन अस्तिषो धीभिरंगुलीभिर्मर्ज्यं मर्जनीयं क्विवं क्रांतकर्माणं यं सोमं
मृजंति मार्जयन्ति सोऽयं वृषा सेवकः सोमः कनिक्रच्छब्दं कुर्वन्नर्वति । धारया चरति ॥ ३३ ॥

वृषणं धीभिरगुरं सोममृतस्य धारया । मती विप्राः समस्वरन् ॥ २१ ॥

वृषणं । धीभिः । अगुरं । सोमं । मृतस्य । धारया । मती । विप्राः । सं । अस्वरन् ॥ २१ ॥

विप्रा मेधाविन अस्तिषो वृषणं कामानां वर्षकमगुरमपां प्रेरकं सोमं धीभिरंगुलीभिर्मती मत्वा सुता
चर्तस्त्रोदकस्य धारया समस्वरन् । प्रेरयन्ति ॥

पवस्व देवायुषगिंद्रं गच्छतु ते मदः । वायुमा रोह धर्मेणा ॥ २२ ॥

पवस्व । देव । आयुषक् । इंद्रं । गच्छतु । ते । मदः । वायुं । आ । रोह । धर्मेणा ॥ २२ ॥

हे देव शीतमान सोम पवस्व । धारया चर । अपि च ते तव मदो मदकरो रस आयुषगनुषत्तमिंद्रं
प्रति गच्छतु । अपि च त्वं वायुं धर्मेणा धारकेण रसेना रोह । प्राप्नुहि ॥

पवमान नि तोशसे रयिं सोम अवाम्यं । प्रियः समुद्रमा विश ॥ २३ ॥

पवमान । नि । तोशसे । रयिं । सोम । अवाम्यं । प्रियः । समुद्रं । आ । विश ॥ २३ ॥

हे पवमान सोम यत्त्वं अवाच्यं अवकीर्य रयिं शशूणां धनं नि तोशसे नितरां पीडयसि स त्वं प्रियः
सन् समुद्रं द्रोणकचममा विश । प्रविश ॥

अपघ्नन्पवसे मृधः क्रतुवित्तोम मत्सरः । नुदस्वादेवयुं जनं ॥ २४ ॥

अपऽघ्नन् । पवसे । मृधः । क्रतुऽवित् । सोम । मत्सरः । नुदस्व । अदेवऽयुं । जनं ॥ २४ ॥

हे सोम मत्सरो मदकरो यत्त्वं मृधो हिंसकाच्छूलपन्नधारयन् क्रतुविदकाभं प्रज्ञां प्रयच्छन् पवसे
चरसि स त्वमदेवयुमदेवकामं जनं राक्षसवर्गं नुदस्व । प्रेरय ॥

पवमाना असृक्षत सोमाः शुक्रास इंद्रवः । अभि विश्वानि काव्या ॥ २५ ॥

पवमानाः । असृक्षत । सोमाः । शुक्रासः । इंद्रवः । अभि । विश्वानि । काव्या ॥ २५ ॥

शुक्रासं उज्ज्वला इंद्रवो दीप्ताः पवमानाः चरन्तः सोमा विश्वानि काव्या काव्यानि शोषाकभक्षत ।
कर्मन्तः अस्तिषिभ्यः ॥ ३४ ॥

पर्वमानास आश्वः शुभा असृमिंदवः । घ्नतो विश्वा अप सिधः ॥ २६ ॥

पर्वमानासः । आश्वः । शुभाः । असृमं । इंदवः । घ्नतः । विश्वाः । अप । सिधः ॥ २६ ॥

आश्वः शीघ्राः शुभाः शोभमानाः पर्वमानासः चरंत इंदवो दीप्ताः सोमा विश्वाः सर्वान्द्रिषो देष्टुञ्च-
ब्रूणघ्नं घ्नतो मारयंतोऽसृमं । सज्यंते ॥

पर्वमाना दिवस्पयंतरिक्षादसृक्षत । पृथिव्या अधि सानवि ॥ २७ ॥

पर्वमानाः । दिवः । परि । अंतरिक्षात् । असृक्षत । पृथिव्याः । अधि । सानवि ॥ २७ ॥

पर्वमानाः सोमा दिवो ब्रूणेकादंतरिक्षात् पृथिव्या भूम्या अधि सानवि समुच्छ्रिते देशे देवयजने
पर्यवस्यत । सज्यंते ॥

पुनानः सोम धारयेदो विश्वा अप सिधः । जहि रक्षांसि सुक्रतो ॥ २८ ॥

पुनानः । सोम । धारया । इंदो इति । विश्वाः । अप । सिधः । जहि । रक्षांसि ।

सुक्रतो इति सुऽक्रतो ॥ २८ ॥

हे इंदो दीप्त सुक्रतो सुकर्मण सोम धारया पुनानः पूयमानस्त्वं विश्वाः सर्वान् द्रिषो देष्टुञ्चब्रूणक्षांसि
राक्षसांश्चाप जहि । मारय ॥

अपघ्नन्सोम रक्षसोऽभ्यर्ष कनिकदत् । द्युमंतं शुष्ममुत्तमं ॥ २९ ॥

अपघ्नन् । सोम । रक्षसः । अभि । अर्ष । कनिकदत् । द्युऽमंतं । शुष्मं । उत्तमं ॥ २९ ॥

हे सोम त्वं रक्षसो रक्षांश्चापघ्नन्विनाशयन् कनिकदक्ष्णं कुर्वन् द्युमंतं दीप्तिमंतमुत्तमं अर्षं शुष्मं वज्र-
मभ्यर्ष । अक्षान्नाति पयस्व ॥

अस्मे वसूनि धारय सोम दिव्यानि पार्थिवा । इंदो विश्वानि वार्या ॥ ३० ॥

अस्मे इति । वसूनि । धारय । सोम । दिव्यानि । पार्थिवा । इंदो इति ।

विश्वानि । वार्या ॥ ३० ॥

हे इंदो दीप्त सोम दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पार्थिवानि पृथिव्या जातानि च विश्वानि सर्वाणि
वार्या वार्याणि वरणीयानि वसून्त्यक्षे अक्षसु धारय । प्रक्षिप ॥ ३१ ॥

वृषा सोमेति विश्ववृषं चतुर्थं सूक्तं मारीचक कक्षपक्षार्थं गायत्रं पर्वमानसीमं । तथा चापुक्रांतं । वृषा
सोम कक्षप इति ॥ उक्तो विभिन्नयोगः ॥

॥ वृषा सोम द्युमौ असि वृषा देव वृषव्रतः । वृषा धर्माणि दधिषे ॥ १ ॥

वृषा । सोम । द्युऽमान् । असि । वृषा । देव । वृषव्रतः । वृषा । धर्माणि । दधिषे ॥ १ ॥

हे सोम वृषा वर्षकस्त्वं द्युमानोऽस्मिमानसि । अपि च हे देव कीर्तमान सोम वृषा त्वं वृषव्रतो वर्षवशीलः
कर्मासि । किंच हे सोम वृषा त्वं धर्माणि देवानां मनुष्याणां च हितानि कर्माणि दधिषि । धारयसि ॥

वृष्णस्ते वृष्ण्यं शवो वृषा वनं वृषा मदः । सत्यं वृषन्वृषेदसि ॥ २ ॥

वृष्णः । ते । वृष्ण्यं । शवः । वृषा । वनं । वृषा । मदः । सत्यं । वृषन् । वृषा । इत् । असि ॥ २ ॥

हे वृषन् कामानां वर्षक सोम वृषो वर्षितुस्ते तव श्वो बलं वृष्यं वर्षणशीलं भवति । वनं तव भक्षणमपि वृषा वर्षणशीलं । मदस्तव रसोऽपि वृषा वर्षणशीलः । सत्त्वं सत्त्वमेव त्वं वृषेद्वर्षणशील एवासि । भवसि ॥

अश्वो न चक्रदो वृषा सं गा इंदो समर्वतः । वि नो राये दुरो वृधि ॥३॥

अश्वः । न । चक्रदः । वृषा । सं । गाः । इंदो इति । सं । अर्वतः । वि । नः । राये । दुरः । वृधि ॥३॥

हे इंदो सोम वृषा त्वमश्वो नाश्व इव सं चक्रदः । संक्रंदसे । अपि च गाः पशून्वर्ततोऽश्वांश्चास्वभ्यं सं । प्रयच्छसीति, शेषः । किंच नोऽस्माकं राये धनाय दुरो द्वाराणि वि वृधि । विवृतानि कुर्व ॥

असृक्षत प्र वाजिनो गव्या सोमांसो अश्वया । शुक्रासो वीरयाश्वः ॥४॥

असृक्षत । प्र । वाजिनः । गव्या । सोमांसः । अश्वया । शुक्रासः । वीरया । आश्वः ॥४॥

वाजिनो बलवन्तः शुक्रासः शुक्रा उज्ज्वला आश्वो वेगवन्तश्च सोमांसः सोमा गव्या गवेच्छयाश्वयाश्चेच्छया च वीरया पुवेच्छया च प्राच्छत । अत्विग्भिः कथ्यते ॥

शुभमाना ऋतायुभिर्मृज्यमाना गर्भस्त्योः । पर्वन्ते वारे अय्यये ॥५॥

शुभमानाः । ऋतायुभिः । मृज्यमानाः । गर्भस्त्योः । पर्वन्ते । वारे । अय्यये ॥५॥

ऋतायुभिर्यज्ञकामिः शुभमाना अलंक्रियमाणा गर्भस्त्योर्गर्भस्तिभ्यां बाहुभ्यां । गर्भस्ती बाहू इति बाहुनामसु पाठात् । मृज्यमानाः शोध्यमानाः सोमा अय्यये विमये वारे वारो पवित्रे पर्वन्ते । चरन्ति ॥ ३६ ॥

ते विश्वा दाशुषे वसु सोमा दिव्यानि पार्थिवा । पर्वन्तामांतरिक्ष्या ॥६॥

ते । विश्वा । दाशुषे । वसु । सोमाः । दिव्यानि । पार्थिवा । पर्वन्तां । आ । अन्तरिक्ष्या ॥६॥

ते सोमा दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पार्थिवानि पृथिव्यां संभूतानि चांतरिक्ष्यान्तरिक्षायां तरिषे वातानि च विश्वा विश्वानि वसु वसूनि धनानि दाशुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय पर्वन्तां । चरन्तु ॥

पर्वमानस्य विश्ववित्प्र ते सर्गा असृक्षत । सूर्यस्येव न रश्मयः ॥७॥

पर्वमानस्य । विश्वऽवित् । प्र । ते । सर्गाः । असृक्षत । सूर्यस्यऽइव । न । रश्मयः ॥७॥

हे विश्वविद्विषस्य द्रष्टः सोम पर्वमानस्य चरतस्ते तव सर्गाः प्रकल्प्यमाना धाराः सूर्यस्येव रश्मयः सूर्यस्य किरणा इव प्रकाशमानाः । नेति संप्रत्यर्थे । इदानीं प्राच्छत । प्राच्छन्त ॥

केतुं कृण्वन् दिवस्पति विश्वा रूपाभ्यर्षसि । समुद्रः सोम पिन्वसे ॥८॥

केतुं । कृण्वन् । दिवः । पति । विश्वा । रूपा । अभि । अर्षसि । समुद्रः । सोम । पिन्वसे ॥८॥

हे सोम समुद्रः । समुद्रवन्ति यक्षाद्रसाः स समुद्रः । स त्वं केतुं प्रज्ञानं कृण्वन्कुर्वन्तस्माकं विश्वा विश्वानि रूपाणि दिवोऽन्तरिक्षादभ्यर्षसि । अभिपवसे । पिन्वसे । नानाविधानि धनानि चास्वभ्यं प्रयच्छसि ॥

हिन्वानो वाचमिषसि पर्वमान विधर्मणि । अक्रान्देवो न सूर्यः ॥९॥

हिन्वानः । वाचं । इषसि । पर्वमान । विधर्मणि । अक्रान् । देवः । न । सूर्यः ॥९॥

हे पवमान सोम हिन्वानः प्रियमाकस्त्वं वाचं शब्दमिच्छसि । प्रियसि । कदित्वाह । यदा तव रसः सूर्यो देवो न देव इव विधर्मणि विधारके पवित्रेऽज्ञानं अकरोत् । तदेत्यर्थः ॥

इंदुः पविष्ट चेत्तनः प्रियः कवीनां मती । सृजदश्च रथीरिव ॥ १० ॥

इंदुः । पविष्ट । चेत्तनः । प्रियः । कवीनां । मती । सृजत् । अश्च । रथीःऽइव ॥ १० ॥

चेत्तनः प्रज्ञापकः प्रियो देवानां प्रीतिकर इंदुः सोमः कवीनां ज्ञातकर्मणां क्षोत्रणां मती मत्वा सुत्वा पविष्ट । पवते । अश्च इयं रथीरिव रथीवीर्मिं खजत् । खजति च ॥ ३७ ॥

जुर्मिर्यस्ते पवित्र आ देवावीः पर्यक्षरत् । सीदन्नृतस्य योनिमा ॥ ११ ॥

जुर्मिः । यः । ते । पवित्रे । आ । देवऽअवीः । परिऽअक्षरत् । सीदन् । अतस्य । योनिं । आ ॥ ११ ॥

हे सोम ते तव यो देवावीर्देव ऊर्मिस्तरंग अतस्त यक्षस्त योनिं ज्ञानमा सीदन् पवित्रे पर्यक्षरत् परिचरति तमूर्मिं खजतीति पूर्वच संबंधः ॥

स नो अर्ध पवित्र आ मदो यो देववीतमः । इद्विद्राय पीतये ॥ १२ ॥

सः । नः । अर्ध । पवित्रे । आ । मदः । यः । देवऽवीतमः । इदो इति । इद्राय । पीतये ॥ १२ ॥

हे इंदो यस्त्वं देववीतमोऽतिशयेन देवकामो मदो मदकरश्च भवसि स त्वं नोऽज्ञाकं पवित्र इद्राधिद्रस्त पीतये पाणाद्यार्ध । पवस्त ॥

इधे पवस्व धारया मृज्यमानो मनीषिभिः । इंदो रुचाभि गा इहि ॥ १३ ॥

इधे । पवस्व । धारया । मृज्यमानः । मनीषिभिः । इंदो इति । रुचा । अभि । गाः । इहि ॥ १३ ॥

हे इंदो सोम मनीषिभिर्हस्तिर्मृज्यमानः शोधमानस्त्वमिवेऽज्ञाकमन्नाय धारया पवस्त । धर । यथा रोचमानेनाधसा गाः पशून्भीहि । अभिगच्छ ॥

पुनानो वरिवस्कृध्यूर्जे जनाय गिर्वणः । हरे सृजान आशिरं ॥ १४ ॥

पुनानः । वरिवः । कृधि । ऊर्जे । जनाय । गिर्वणः । हरे । सृजानः । आऽशिरं ॥ १४ ॥

हे गिर्वणो नीर्मिर्वगनीय हरे हरितवर्कं सोम आशिरं चीरं प्रति कृजानो विद्वज्जुमानः पुनानः पूषमानस्त्वं जनाय यजमानां वरिवो धनमूर्जमन्नं च कृधि । जुष ॥

पुनानो देववीतय इद्रस्य याहि निष्कृतं । युतानो वाजिभिर्यतः ॥ १५ ॥

पुनानः । देवऽवीतये । इद्रस्य । याहि । निऽकृतं । युतानः । वाजिभिः । यतः ॥ १५ ॥

हे सोम युतानो दीप्यमानो वाजिभिर्विभिर्धनमगिर्वतः संगृहीतो देववीतये यज्ञार्धं पुनानः पूषमानस्त्वमिद्रस्त निष्कृतं ज्ञानं याहि । गच्छ ॥ ३८ ॥

प्र हिन्वानास इंदोऽच्छा समुद्रमाश्वः । धिया जूता असुक्षत ॥ १६ ॥

प्र । हिन्वानासः । इंदवः । अच्छ । समुद्रं । आश्वः । धिया । जूताः । असुक्षत ॥ १६ ॥

आयवो वेनवंत इंदवः सोमाः समुद्रमंतरिक्षमच्छ प्रति हिन्वानासो हिन्वाणाः प्रियमाणा धियांगुष्ठा
ब्रूताः कष्टाश्च प्रकिञ्चत । शृज्यंति ॥

म॒र्मृ॒जा॒ना॒सं आ॒य॒वो वृ॒था समु॒द्रमि॑ंदवः । अ॒ग॒म॒न्मृ॒तस्य॑ योनि॒मा ॥१७॥

म॒र्मृ॒जा॒ना॒सः । आ॒य॒वः । वृ॒था । स॒मु॒द्रं । इ॒ंद॒वः । अ॒ग॒म॒न् । मृ॒तस्य॑ । यो॒निं । आ ॥१७॥

• मर्मृजानासो मर्मृज्यमाना आयवो गंतार इंदवः सोमा वृथायासं विनैव समुद्रमंतरिक्षं गच्छंति ।
एतदेव दर्शयति । मृतस्योदकस्य योनिं स्थानमगमन् । गच्छंतीति ॥

परि॑ णो या॒स्यस्म॒युर्वि॒श्व्वा व॒सू॒न्यो॒जसा॑ । पा॒हि नः॑ श॒र्मे वी॒र॒वन्त॑ ॥१८॥

परि॑ नः । या॒हि । अ॒स्म॒युः । वि॒श्व्वा । व॒सू॒नि । ओ॒जसा॑ । पा॒हि नः॑ । श॒र्मे । वी॒र॒वन्त॑ ॥१८॥

हे सोम यस्यायुरस्तात्कामस्त्वं नोऽस्माकं विश्वा विश्वानि वसूनि धनान्योजसा बलेन सह परि याहि ।
रक्षार्थं परिगच्छ । अपि च नोऽस्माकं वीरवत्युच्यवर्कर्म गृहं पाहि । रक्ष ॥

मि॒मा॒ति॒ व॒ह्निरे॒त॒शः प॒दं यु॒जा॒न ऋ॒क्क॒भिः । प्र॒ यत्स॑मु॒द्र आ॒हि॒तः ॥१९॥

मि॒मा॒ति॒ । व॒ह्निः । ए॒त॒शः । प॒दं । यु॒जा॒नः । ऋ॒क्क॒भिः । प्र॒ । यत् । स॒मु॒द्रे ।

आ॒हि॒तः ॥१९॥

हे सोम यद्यदा यो वह्निर्वहनशील एतशोऽद्यो मिमाति शब्दं करोति ऋक्कभिर्हविर्भिः सोतुभिः पदं
युजो युजानो निदधत् सोचश्रवणार्थमागच्छति तदा स यज्जवाहकाश्चात्मा त्वं समुद्र उदके वसतीवरीषु
ग्राहितो भवसि ॥

आ॒ यद्यो॒निं हि॒र॒ण्य॒य॒मा॒भ्यु॒र्ज्य॒तस्य॑ सी॒द॒ति॒ । ज॒हा॒त्य॒प्र॒चे॒त॒सः ॥२०॥

आ॒ । यत् । यो॒निं । हि॒र॒ण्य॒यं । आ॒भ्युः । उ॒र्ज्य॒तस्य॑ । सी॒द॒ति॒ । ज॒हा॒ति॒ । अ॒प्र॒चे॒त॒सः ॥२०॥

यद्यदामुर्वेगवान्तोम मृतस्य यज्जस्य हिरण्ययं हिरण्ययं योनिं स्थानं । हिरण्यपाणिरभिषुजोतीत्युक्तं ।
आ सीदति तदानीमप्रचेतसो जहाति । विह्वलति । अस्योतुणां यज्जं नाभिगच्छति किंतु सोतृयामेव यज्जम-
भिगच्छतीत्यर्थः ॥ ॥२०॥

अ॒भि वे॒ना अ॒नू॒ष॒ते॒र्यक्ष॑न्ति॒ प्र॒चे॒त॒सः । म॒ज्ज॑न्त्य॒वि॒चे॒त॒सः ॥२१॥

अ॒भि । वे॒नाः । अ॒नू॒ष॒त॒ । इ॒र्यक्ष॑न्ति॒ । प्र॒चे॒त॒सः । म॒ज्ज॑न्ति॒ । अ॒वि॒चे॒त॒सः ॥२१॥

वेनाः कांताः सोतारोऽभ्यनूषत । सोममभिषुवंति । प्रचेतसः सुमतय इत्यर्थः । यदुमिच्छन्ति च । अवि-
चेतसः । विशिष्टमतयो विचेतसः । अविचेतसो विपरीतमतय इत्यर्थः । मज्जन्ति । निमज्जन्ति । ये सोमं
नाभिषुवंति न यवंति च ते नरके पतन्तीत्यर्थः ॥

इ॒न्द्र॒यि॒दो म॒रु॒त्वंते॑ प॒र्वस्व॑ म॒धु॒म॒त्त॒मः । मृ॒तस्य॑ यो॒नि॒मा॒स॒दै ॥२२॥

इ॒न्द्रा॒य । इ॒न्द्रो॒ऽति॑ । म॒रु॒त्वंते॑ । प॒र्वस्व॑ । म॒धु॒म॒त्त॒मः । मृ॒तस्य॑ । यो॒निं । आ॒स॒दै ॥२२॥

हे इन्द्रो सोम मधुमत्तमोऽतिप्रियेव मधुमांस्तनुतस्य यज्जस्य योनिं क्षाणिमासदसुपविष्टुं मरुतत इन्द्रयि-
न्द्राय पवस । वर ॥

तं त्वा विप्रा वचोविदः परिष्कृण्वन्ति वेधसः । सं त्वा मृजंत्यायवः ॥२३॥

तं । त्वा । विप्राः । वचः ऽविदः । परि । कृण्वन्ति । वेधसः । सं । त्वा । मृजंति । आयवः ॥२३॥

हे सोम तं पवमानं त्वा त्वां विप्राः प्राज्ञा वेधसः कर्मणां कर्तारो वचोविदः सोतारः परिष्कृण्वन्ति । अयं कुर्वन्ति । अपि च त्वा त्वामायवो मनुष्याः सं मृजन्ति । सम्यक् शोधयन्ति ॥

रसं ते मिचो अर्यमा पिबन्ति वरुणः कवे । पवमानस्य मरुतः ॥२४॥

रसं । ते । मिचः । अर्यमा । पिबन्ति । वरुणः । कवे । पवमानस्य । मरुतः ॥२४॥

हे कवे क्रांतकर्मणः सोम पवमानस्य चरतस्य तव रसं मिचोऽर्यमा च वरुणस्य मरुतस्यैते सर्वे देवाः पिबन्ति ॥

त्वं सोम विपश्चितं पुनानो वाचमिष्यसि । इंदो सहस्रभर्णसं ॥२५॥

त्वं । सोम । विपः ऽचितं । पुनानः । वाचं । इष्यसि । इंदो इति । सहस्रऽभर्णसं ॥२५॥

हे इंदो दीप्त सोम पुनानः पूषमानस्त्वं विपश्चितं प्रज्ञया पवित्रां सहस्रभर्णसं वज्रभरणां वाचमिष्यसि । प्रेरयसि ॥ ४० ॥

उतो सहस्रभर्णसं वाचं सोम मखस्युवं । पुनान इंदुवा भर ॥२६॥

उतो इति । सहस्रऽभर्णसं । वाचं । सोम । मखस्युवं । पुनानः । इंदो इति । आ । भर ॥२६॥

उतो अपि च हे इंदो दीप्त सोम पुनानः पूषमानस्त्वं सहस्रभर्णसं सहस्रभरणां मखसुवं धनकामां वाचमखभ्यमा भर । आहर ॥

पुनान इंदवेषां पुरुहूत जनानां । प्रियः समुद्रमा विश ॥२७॥

पुनानः । इंदो इति । एषां । पुरुऽहूत । जनानां । प्रियः । समुद्रं । आ । विश ॥२७॥

हे पुरुहूत वज्रभिराङ्गतेंदो सोम पुनानः पूषमानस्त्वमेवामखिष्यन्ति सोमं कुर्वतां जनानां प्रियः सन् समुद्रं द्रोणकवजशूमा विश । प्रविश ॥

दविद्युतया रुचा परिष्टोभन्त्या कृपा । सोमाः शुक्रा गवाशिरः ॥२८॥

दविद्युतया । रुचा । परिऽस्तीभन्त्या । कृपा । सोमाः । शुक्राः । गोऽआशिरः ॥२८॥

शुक्रा उज्ज्वला दविद्युततर्ज्वाद्योतमानया रुचा दीप्या परिष्टोभन्त्या परितः शब्दायमानया कृपा धारया च शुक्राः सोमा गवाशिरो भवन्ति । नखेन पयसा मिश्रिता भवन्तीत्यर्थः ॥

हिन्वानो हेतुभिर्यत आ वाजं वाज्यक्रमीत् । सीदंती वनुषो यथा ॥२९॥

हिन्वानः । हेतुऽभिः । यतः । आ । वाजं । वाजी । अक्रमीत् । सीदंती । वनुषः ।

यथा ॥२९॥

वाजी वज्रवान् सोमो हेतुभिः प्रेरकैः सीतुमिहिन्वानः सीपैः प्रियमाद्यो यतः संयतः सर्गं वाजं यानायां पुञ्जमाक्रमीत् । आक्रामति । तत्र वृद्धांतः । यथा वनुषो इतारो भटाः सीदंती पुञ्जं प्रविशन्त आक्रामन्ति तद्वदित्यर्थः ॥

अधक् सोम स्वस्तये संजग्मानो दिवः कविः । पवस्व सूर्यो दृशे ॥३०॥

अधक् । सोम । स्वस्तये । संजग्मानः । दिवः । कविः । पवस्व । सूर्यः । दृशे ॥३०॥

हे सोम कविः ज्ञातः सूर्यः सुवीर्यस्त्वं मृधगृध्रुवन । तथा च यास्कः । अधगिति पृथग्भावस्यानुप्रवचनं भवत्यथाप्युभोत्यर्थे वृश्नते । नि० ४. २५. । इति । संजग्मानः संगच्छमानः स्वस्तये वृशे दर्शनाय च दिवः पवस्व । चर ॥ ॥४१॥

वेदार्थस्य प्रकाशिन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थान्तरतो देवाद्विवातीर्थमहेस्वरः ॥

इति श्रीमद्वाजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरभुक्कभूपालसाध्याज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्संहिताभाष्ये सप्तमोऽष्टके प्रथमोऽध्यायः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेस्वरं ॥

ह्रिन्वतीति त्रिंशद्वचं पंचमं सुक्तं । वरुणपुत्रस्य भृगोरार्षे भार्गवस्य जमदग्निर्वा गायत्रं पवमानसोमदेव-
ताकं । तथा चानुक्रायते । ह्रिन्वति भृगुर्वावणिर्जमदग्निर्वेति ॥ गतो विमियोमः ॥

ह्रिन्वति सूरमुस्रयः स्वसारो जामयस्पतिं । महामिन्दुं महीयुवः ॥१॥

ह्रिन्वति । सूरं । उस्रयः । स्वसारः । जामयः । पतिं । महं । इन्दुं । महीयुवः ॥१॥

अथ सर्वत्र पवमानः सोमः स्तूयते । तच्चादावृषिः सोमं प्रत्याह । मदीया अंगुल्यस्त्वामभिषोतुं प्रेरय-
तीति । तदुच्यते । स्वसारः । अंगुलिनामृतत् । सुषु कर्मसु प्रेर्यत अस्त्रिभि रिति स्वसारः । जामय एकस्मात्पा-
णित्यपन्नत्वात्परस्परं बंधुभूता उस्रयः कर्मार्थं निवसंत्यः । सर्वत्र गन्त्र इत्यर्थः । तादृशोऽंगुलयो महीयुवस्त्व-
दभिषवं कामयमानाः सत्यः सूरं सुवीर्यं सोमे पीति वीर्यं भवतीति शोभनवीर्यकारणं वा सर्वेषां कर्मणि
प्रेरकं वा तादृशं पतिं सर्वस्य स्थावरजंगमजातस्य स्वामिनं यस्माद्विवार्यमिष्यतेऽत एव महं देवेभ्यो
दीयमानस्त्विम महान्तं महनीयं वेदं यद्विषु खंदमानं सोमं ह्रिन्वति । प्रेरयति ॥ हि वर्धनगत्योः स्वादिः ॥

पवमान रुचारुचा देवो देवेभ्यस्परि । विश्वा वसून्या विश ॥२॥

पवमान । रुचाऽरुचा । देवः । देवेभ्यः । परि । विश्वा । वसूनि । आ । विश ॥२॥

हे पवमान दशापविषेण पूयमान यद्वा पुनान सुष्ठ सोम रुचारुचा ॥ रुच दीप्ती ॥ सर्वेण तेजसा देवो
दीप्यमानस्त्वं देवेभ्यः परि देवेभ्यः सकाशाद्विद्या व्याप्तानि सर्वाणि ब्रह्मणि वसूनि धनान्यस्माकमा विश ।
प्रापय । यद्वा । देवेभ्यस्तदर्थं सर्वाणि वसूनि निवासस्थानानि यद्वादीत्या विश । समंतात्प्रविश ॥

आ पवमान सुष्टुतिं वृष्टिं देवेभ्यो दुवः । इषे पवस्व संयतं ॥३॥

आ । पवमान । सुऽस्तुतिं । वृष्टिं । देवेभ्यः । दुवः । इषे । पवस्व । संयतं ॥३॥

हे पवमान पूयमान पुनान वा सोम सुष्टुतिं शोभनकुतियुक्तां वृष्टिं देवेभ्यो देवानां दुवः ॥ सुपां सुनुगिति
चतुर्थी सुष्ठु । दुवश्च परिचरणाया पवस्व । आगमय । त्वं यथा मदीयया शुक्ला वृष्टिर्भविष्यति तथा
कुर्वित्वर्थः । त्रिंशत्साकमिषेऽज्ञार्थं च संयतं सङ्गमस्थानं संगच्छतीं वृष्टिं कुष्ट । यद्वा । दुवः परिचर्यामभिषक्त्या
क्रियमाणां सुष्टुतिं शोभनकुतिरूपां वृष्टिं । ब्रह्मकुतिमित्यर्थः । एतां देवेभ्यः प्रापय ॥

॥ वृषा॒ ह्यसि॑ भानुना॒ द्युमंतं॑ त्वा हवामहे । पर्वमान॑ स्वा॒ध्वः ॥४॥

वृषा॑ । हि । असि॑ । भानुना॑ । द्युऽमंतं॑ । त्वा॑ । हवामहे॑ । पर्वमानं॑ । सुऽआ॒ध्वः ॥४॥

हे पर्वमान पूयमान सोम स्वाध्वः सुकर्माणो वयं नानुना ररिमाना द्युमंतं द्युतिमंतं त्वा त्वां हवामहे ।
आह्वयामः । हि यस्मात्त्वं वृषा कामानां वर्धयितासि ॥

आ पर्वस्व सुवीर्यं मंदमानः स्वायुध । इहो ध्विंदुवा गंहि ॥५॥

आ । पर्वस्व । सुऽवीर्यं । मंदमानः । सुऽआयुध । इहो इति॑ । सु । इंदो इति॑ । आ । गंहि ॥५॥

हे स्वायुध । यन्नि स्वयकपालादीनि दशायुधानीत्यभिधीयते । शोभनानि तानि यत्न स तपोक्तः । यद्वा ।
धनुरादीन्यायुधानि यत्न सः । तादृश हे सोम त्वं मंदमानो मोदमानः सन् । यद्वा । अंतर्णीतव्यर्थः । देवान्
स्वयं मादयन् । सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रादिकमस्माकमा पवस्व । पवतिर्गत्यर्थः । आ प्रापय । किंच हे इंदो
यद्वेषु वमेषु च चरणशील सोम इहो । इह उ पददयं । उ इत्यवधारणे । इहोवाक्येदी यच्च एव मुह्य
गहि । आयच्छ ॥ ॥५॥

यदग्निः परिषिच्यसे मृज्यमानो गर्भस्त्योः । दुर्णा सधस्यमश्रुषे ॥६॥

यत् । अत् । ऽभिः । परिऽसिच्यसे । मृज्यमानः । गर्भस्त्योः । दुर्णा । सधऽस्यं । अश्रुषे ॥६॥

हे सोम गर्भस्त्योः । आह्वयामेतत् । वभसति दीपयति निर्मष्टुत्वाभ्यामपिमिति गर्भस्त्री बाह्व । तयोर्मुञ्च-
मानस्त्राभ्यां शोधमानः सन्नग्निः । सोमसेवनार्थं चतुर्विधा आपः । तामिर्वसतीवरीभिरेकधनाभिश्च यद्यदा
परिषिच्यसे परितः सिच्यमानो भवसि तदानीं दुर्णा द्रुममयेन पारिजवेन पाषेण गृह्यमाणः सन् सधस्यं
सह तिष्ठत्येति सधस्यं स्नानं ग्रहचमसादिकमश्रुषे । प्राप्नोषि ॥

प्र सोमाय व्यश्वत्पर्वमानाय गायत । महे सहस्रचक्षसे ॥७॥

प्र । सोमाय । व्यश्वऽवत् । पर्वमानाय । गायत । महे । सहस्रऽचक्षसे ॥७॥

हे सोतारः पर्वमानाय दशपविषेण पूयमानाय पुनायाय वा सोमाय प्र गायत । प्रकर्षेण सामगानं
गुह्यत । अग्निगुह्यत वा । कथमिव । व्यश्वत् । यथा पूर्वं व्यश्वो नामर्षिः सोममज्रासीत् तद्वयुयमपि । कीदृशाच ।
महे महति देवेभ्यः स्तौत्रियमाद्येन गुणादिभिर्वा महत्त्वयुक्ताय सहस्रचक्षसे । प्रयोगवाङ्मनापिचमेतद्वचनं ।
सहस्रसंख्याकस्तौत्रयुक्ताय । यदा । गानाविधिदैवैरनेकधा द्रष्टव्याय सोमायेति ॥

यस्य वर्षो मधुश्रुतं हरिं ह्रिन्वत्यद्रिभिः । इंदुमिद्राय पीतये ॥८॥

यस्य । वर्षो । मधुऽश्रुतं । हरिं । ह्रिन्वति॑ । अद्रिऽभिः । इंदुं । इद्राय । पीतये ॥८॥

हे अश्वर्यादयः वर्षो शत्रूणां वारकं येनासौ पीयति तेन मनीष शत्रवः संप्रहर्ष्येत इति शत्रुनिवारणसमर्थं
मधुश्रुतं मधुरसस्य आवधितारं हरिं हरितवर्षमिंदुं । इंदिरेतद्रूपमेष्यति । सर्वतो दीपमानं । उच्च क्रेदन्
इत्यस्माद्वा । अग्निचवानंतरं पाषेण चरणशीलं । यत्न सोमस्य तव वारणमनुमद्विभिर्ह्रिन्वति प्रेरयति । अग्नि-
पुस्तंतीत्यर्थः । इंद्राय पीतय इंद्रस्य पाणाय । तदर्थमित्यर्थः ॥

तस्य ते वाजिनो वयं विश्वा धनानि जिग्युषः । सखित्वमा वृणीमहे ॥९॥

तस्य । ते । वाजिनः । वयं । विश्वा । धनानि । जिग्युषः । सखिऽत्वं । आ । वृणीमहे ॥९॥

हे सोम वाजिनः संयुतहविष्वा वयं विश्वा विश्वाचि सर्वाणि वस्तूनि वा शत्रुघनानि जिग्युषीः वित्तव-

तस्य पूर्वोक्तवचनस्य प्रसिद्धस्य वा ते तच्च सखित्वं सुखस्योत्पन्नवचनं सख्यमा पुष्पिमहे । संभजामहे । अस्मभ्यं धनं देहीति संभजनं कुर्म । इत्यर्थः ॥ विगृह्यः । अि जये । शिटि कृसी वस्त्रिकावादिति नियमादिउभाषः । सप्तमिदोर्बेरुत्तमासादुत्तरस्य कर्गदेशः । उति परतो वसोः संप्रसारणं । कृतुप्रत्ययस्वरः ॥

वृषा पवस्व धारया मरुन्ते च मत्सरः । विश्वा दधान ओजसा ॥ १० ॥

वृषा । पवस्व । धारया । मरुन्ते । च । मत्सरः । विश्वा । दधानः । ओजसा ॥ १० ॥

हे सोम त्वं वृषा सोतृणामभिमतफलस्य वर्षकः सन् धारया स्वदीयया पवस्व । द्रोणकलशमागच्छ । पयतिर्गतिर्मा । आगतस्त्वं यदास्माभिरिन्द्राय दीयसे तदा मरुन्ते सहाया मरुतो यस्य सन्ति तस्या इन्द्राय मत्सरो मद्वरश्च भव । कीदृशः । विश्वा विश्वानि सर्वाणि ज्ञानानि वा धनान्योजसात्मीयेन वस्त्रेण युक्तः सन् सोतृभक्तानि दधानः प्रयच्छन् । त्वं मादयिता भवेति समन्वयः ॥ ॥ २ ॥

तं त्वा धर्तारमोऽण्योऽः पर्वमान स्वर्दृशं । हिन्ये वाजेषु वाजिनं ॥ ११ ॥

तं । त्वा । धर्तारं । ओऽण्योः । पर्वमान । स्वःऽदृशं । हिन्ये । वाजेषु । वाजिनं ॥ ११ ॥

हे पर्वमान पूयमाण पुमान् वा हे सोम श्रीयोः । यावापृथिवीनामितत् । तयोर्धर्तारं धारकं अत एव स्वर्दृशं स्वर्गस्य सूर्यस्य वा इष्टारं सर्वैर्देवैर्दृष्टव्यं वा वाजिनं वज्रवतं पूर्वोक्तगुणप्रसिद्धं त्वा त्वां वाजेषु संघामेषु हिन्ये । प्रेरयामि । यद्वा । वाजेष्वन्नेषु विषयेषु हिनीमि । अन्नादिकं प्रयच्छेत्त्वर्थः ॥

अया चित्तो विपानया हरिः पवस्व धारया । युजं वाजेषु चोदय ॥ १२ ॥

अया । चित्तः । विपा । अनया । हरिः । पवस्व । धारया । युजं । वाजेषु । चोदय ॥ १२ ॥

हे पर्वमान अया ॥ अय पय गती ॥ कर्मार्थमित्यतो गच्छतीभिरनया विपा ॥ विप प्रेरणे । हवींश्चपी प्रेरयतीति विपोऽंगुलयः । एकवचनं छांदसं । प्रतिकविषयया वा ॥ एताभिर्मदीयामिरंगुलीभिश्चित्तो ज्ञातः । निर्गतोऽभिषुतो हरिर्हरितवर्णस्त्वं धारया संततया पवस्व । द्रोणकलशं यद्वाग्मागच्छ त्वं । किंच युजं सखायमिन्द्रं वाजेषु संघामेषु चोदय । प्रेरय । यदास्माभिरिन्द्रार्थं सोमो दीयते तदा तत्पानेन इष्टः सञ्चयन् इतीत्यर्थः ॥

आ न इंदो महीमिषं पवस्व विश्वदर्शतः । अस्मभ्यं सोम गातुवित् ॥ १३ ॥

आ । नः । इंदो इति । मही । इषं । पवस्व । विश्वऽदर्शतः । अस्मभ्यं । सोम । गातुऽवित् ॥ १३ ॥

हे इंदो द्रुणशील दीपनशील वा हे सोम विश्वदर्शतो विश्वैः सर्वैर्दर्शनीयः । यद्वा । विश्वं सर्वं वसुजातं दर्शयति ज्ञापयति ॥ इति । स विश्वस्य प्रकाशक इत्यर्थः । तादृशस्त्वं महीमिषं महत्प्रभुतमन्नं नोऽस्माभ्यमा पवस्व । आपनमय । प्रयच्छेत्त्वर्थः । किंच हे सोमाभिपूयमाण पर्वमान अस्मभ्यं गातुवित् स्वर्गमार्गस्य संनयिता ज्ञापयिता भव ॥

आ कलशां अनूषतेदो धाराभिरोजसा । इंद्रस्य पीतये विश ॥ १४ ॥

आ । कलशाः । अनूषत । इंदो इति । धाराभिः । ओजसा । आ । इंद्रस्य । पीतये । विश ॥ १४ ॥

हे इंदो द्रुणशील सोम श्रीयसा वस्त्रेण युक्तस्य त्वच्च धाराभिर्निरंतराभिः सहिताः कलशाः ॥ प्रसीकमा-
ज्जपिषमित्तुजवचनं ॥ द्रोणकलशां आपनय । सोतृभिरामिमुक्तीन् सुय्ये । सोमाभिपयकाणि सुविजः
सुय्येति शब्दः । तत्त्वस्ममिन्द्रस्य पीतये यावन्मा विश्वं । यद्वाचमवाचं प्रविश ॥

यस्य ते मद्यं रसं तीघ्रं दुहंत्यद्विभिः । स पवस्वाभिमातिहा ॥ १५ ॥

यस्य ते । मद्यं । रसं । तीघ्रं । दुहंति । अद्विभिः । सः । पवस्व । अभिमातिहा ॥ १५ ॥

हे सोम यस्य ते तव मद्यं मदकरं तीघ्रं चिघ्रं मदकारिणं रसमद्विभिर्घाबभिरध्व्यादयो दुहंति अभिपु-
र्यन्ति च तादृशस्त्वभिमातिहा । अभितो मातिरभिमानं घेवां ते श्रवः । पापकृपायां श्रूयां हुता सन्
पवस्व । सर्वतो नष्ट । येऽभिपुश्यन्ति ते पापरहिताः सुकृतिनो भवन्तीत्यर्थः ॥ ॥ ३ ॥

राजा मेधाभिरीयते पवमानो मनावधि । अंतरिक्षेण यातवे ॥ १६ ॥

राजा । मेधाभिः । ईयते । पवमानः । मनौ । अधि । अंतरिक्षेण । यातवे ॥ १६ ॥

मनौ मनुष्ये यागं कुर्वन्नेति सति । यद्वा । मनावधि । मनुर्मंतव्यो यज्ञः । तस्मिन्पुत्रमानः पूयमानः पुनानो
वा रावा । रावश्चक्षेण सोमोऽभिधीयते । सोमं रावानमक्रीयन्नित्यादिषु बृहत्वात् । स रावा मेधाभिः
सुतिभिः सहैयते । गच्छति । किमर्थं । अंतरिक्षेणाकाशमर्गेण द्रोणकनशं प्रति यातवे यातुं । द्रोणाभिर्मम-
नकासि हि सोतुभिः सूर्यते खलु ॥

आ न इंदो शतग्विनं गवां पोषं स्वध्वं । वह्ना भर्गसिभूतये ॥ १७ ॥

आ । नः । इंदो इति । शतऽग्विनं । गवां । पोषं । सुऽध्वं । वह्ना । भर्गसि । भूतये ॥ १७ ॥

हे इंदो पाचेषु चरणशील दीपनशील वा हे सोम शतग्विनं शतसहस्रसंख्याभिर्गोभिर्युक्तं गवां पोषं
गवादीनां पुष्टिवर्धनं स्वध्वं शोभनाद्यसंगसहितं भर्गसि भगदन्ति भवन्तीति भवन्तीत्यध्वनदानं योतये रचयाम्य गो
ऽस्माकमा वह्ना । प्रापय । गवादींश्च तेषां च वृत्तिं प्रयच्छित्वर्थः ॥

आ नः सोम सहो जुवो रूपं न वर्चसे भर । सुष्वाणो देववीतये ॥ १८ ॥

आ । नः । सोम । सहः । जुवः । रूपं । न । वर्चसे । भर । सुस्वानः । देवऽवीतये ॥ १८ ॥

हे सोम देववीतये देवपानाय देवानां कामाय वा सुष्वाणोऽभिपूयमाणोऽभिपुतो भव त्वं । सहः शत्रु-
भिर्भयनसमर्थ बलं जुवः । जु इति गत्यर्थः । शत्रून्मति शीघ्रममनं च । यद्वा । सर्वतो ममनशीलं । किंच । नेति
पार्थे । वर्चसे । वर्चं दीप्ती । दीप्तिं सर्वत्र प्रकाशनाय रूपं च गोऽस्मभ्यमा भर । आहर । प्रयच्छ ॥

अर्धो सोमं द्युमत्समोऽभि द्रोणानि रोहवत् । सीदञ्छ्येनो न योनिमा ॥ १९ ॥

अर्धं । सोम । द्युमत्समः । अभि । द्रोणानि । रोहवत् । सीदन् । श्येनः । न ।

योनिं । आ ॥ १९ ॥

हे सोमाभिपूयमाण पवमान द्युमत्समोऽतिशयेन दीप्तिमास्त्वं द्रोणानि । प्रवीनवाज्ज्यापिचमितद्वज्रवचनं ॥
द्रोणानि कधीकृत्य रोहवत्पुनःपुनर्मुशं वा शब्दं कुर्वन्तर्धं । तानागच्छ । दद्यापविषमध्याभिर्गतः सोमोऽधि-
च्छिन्नधारया द्रोणकनशे पतञ्ज्यं करोति खलु । तच्च बृहत्तः । श्येनो न यथा सीदन् सर्वतो नष्टश्चक्षेणः
शंसनीयमतिः पक्षी योनिं स्वस्त्रानं कुर्वार्थं प्रति मृशं ब्रह्मार्थमानः सन्नानश्नति तद्वत् ॥

अप्ता इन्द्राय वायवे वह्न्याय मरुताः । सोमो अर्धेति विष्णवे ॥ २० ॥

अप्ताः । इन्द्राय । वायवे । वह्न्याय । मरुतऽभ्यः । सोमः । अर्धेति । विष्णवे ॥ २० ॥

यस्या वसतीन्द्राणामधिपात्राण्यं संमन्ता । यच्च संमन्ती । ममकथेति विद् । आत्वं विष्णोपेति । अर्धः ॥

सोमोऽर्षति । द्रोणकलाशमानश्चति । किमर्थं । इंद्राय । सर्वदेवानां प्रथम एवेन्द्रः सोमं पिबति तस्मात्पूर्वमेवाभिहितः । तस्मै वायवे तत्सहायाय च । ऐन्द्रवायवे हीन्द्रस्नानंतरं वायुः सोमं पिबति तस्मात्तदनु वायुवक्तः । तस्मै च वषणाभ्य मन्त्रो मितं शब्दं कुर्वन् एतन्नामकेभ्यो देवेभ्यो विष्णवे सर्वजगद्वापिने विष्णवे च । एतेषां पातुं सोमः सवतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥

इषं तोकाय नो दधत्स्मभ्यं सोम विन्धतः । आ पवस्व सहस्रिण्यं ॥ २१ ॥

इषं तोकाय नः । दधत् । अस्मभ्यं । सोम । विन्धतः । आ । पवस्व । सहस्रिण्यं ॥ २१ ॥

हे सोम । त्वं नोऽस्माकं तोकाय पुत्रायेषमग्नं दधद्विदधत्प्रयच्छन् सहस्रिण्यं सहस्रसंख्याकं धनं विन्धतः सर्वतो दिक्त्वत्सभ्यं वा पवस्व । आ प्रयच्छ । अस्मभ्यं पुत्राय चाग्नधनादिकं प्रयच्छित्वर्थः ॥

ये सोमांसः परावन्ति ये अर्वावन्ति सुन्विरे । ये वादः शर्यणावन्ति ॥ २२ ॥

ये । सोमांसः । परावन्ति । ये । अर्वावन्ति । सुन्विरे । ये । वा । अदः । शर्यणावन्ति ॥ २२ ॥

एतदादिभ्यामृग्भ्यामिन्द्रार्थं सर्वत्र सोमाभिषवोऽस्तीत्याह । ये सोमांसः सोमाः परावन्ति विप्रकृष्टेऽतिदूरे देशे ये अर्वावत्यंतिके देशे इंद्रार्थं सुन्विरे अभिवृण्यते अन्नवृण्यते ये वा शर्यणावन्ति । कुर्वन्वस्व अघ्नार्थं शर्यणावत्संज्ञकं मधुररसयुक्तं सोमवत्सरोऽस्ति । अदोऽकिन्सरसि सुरसा ये सोमा इंद्राद्याभिवृण्यते तेऽस्माकमभिमतफलं प्रयच्छत्विति वक्ष्यमाणेन संबंधः ॥

य आजीकेषु कृत्वसु ये मध्ये पस्त्यानां । ये वा जनेषु पंचसु ॥ २३ ॥

ये । आजीकेषु । कृत्वसु । ये । मध्ये । पस्त्यानां । ये । वा । जनेषु । पंचसु ॥ २३ ॥

ये वा सोमा आजीकेषु । आजीकानामदूरभवा आजीका देशाः । तेषु तथा कृत्वसु । कृत्वान इति देशानिधानं । तेषु कर्मवत्सु देशेषु च किंच पस्त्यानां सरस्वत्यादीनां नदीनां मध्ये समीपे च ये सोमा अभिवृण्यते । अघ्नो ये सरस्वत्यां सप्तमासत । ऐ० ब्रा० २. १९. । इत्यादिषु नदीतीरे यज्ञकरणस्य अवस्थात् । किंच जनेषु पंचसु । निषादग्रंचमास्त्यारो वर्णाः पंच जनाः । तेषु च ये वा सोमा अभिवृताः ते सोमा अस्माकमभिमतं प्रयच्छत्वित्युत्तरिण्य संबंधः ॥

ते नो वृष्टिं दिवस्पति पर्वतामा सुवीर्यं । सुवाना देवास इंदवः ॥ २४ ॥

ते । नः । वृष्टिः । दिवः । पतिः । पर्वतां । आ । सुवीर्यं । सुवानाः । देवासः । इंदवः ॥ २४ ॥

सुवानास्तत्र पात्रं चाभिवृण्यमाणा देवा दीपनशीलाः सुता वेदवो यदेषु चमसेषु च चरंतसे सोमा नोऽस्माकं दिवस्पतिः । परिशब्दः पंचमीयोतकः । अंतरिक्षादादित्यादा वृष्टिः । अग्नौ प्रासाकृतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठति आदित्याज्यायते वृष्टिरिति वृष्टिकारकत्वात् । किंच सुवीर्यं शोभनवीर्येयं पुत्रं च धनादिकं वा वा पर्वतां । प्रापयंतु । अजमानः सोमेनाभिमतफलानि प्राप्नोति खलु ॥

पर्वते हर्यतो हरिर्गुणानो जमदग्निना । हिन्वानो गोरधि त्वचि ॥ २५ ॥

पर्वते । हर्यतः । हरिः । गुणानः । जमत् । अग्निना । हिन्वानः । गोः । अधि । त्वचि ॥ २५ ॥

हर्यतो देवान् कामधमानो हरिर्हरितवर्षः किंच नोत्सृज्यमानवृष्टिं चर्मचि हिन्वानः प्रव्रजामासः स सोमो जमदग्निना नृपहृद्भर्त्रिणा मुक्षानः खूचमानः खण् पवति । दद्यादपिनेष पूतो भवति । यद्वा । पात्राकमिच्छति ॥ १५४ ॥

प्र शुक्रासो वयोजुवो हिन्वानासो न सप्रयः । श्रीणाना अप्सु मृजत ॥ २६ ॥

प्र। शुक्रासः। वयःऽजुवः। हिन्वानासः। न। सप्रयः। श्रीणानाः। अप्सु। मृजत ॥ २६ ॥

शुक्रासः शुक्रा दीपमाना वयोजुवोऽसं प्रेरयंतः । यद्यदपि देवैः सोमं प्रयच्छति तत्तदपि चितं सोमो ददाति । ते सोमाः श्रीणाना दधिचीरादिभिः श्रीयमाणाः संतोऽप्यु वसतीवरीषिकधनासु च मृजत । अस्तिग्निः प्रमृज्यति । शोध्यति । तच्च वृष्टांतः । हिन्वानासो न सप्रयः । अन्ननामितत् । यथाहा हिन्वानासो हिन्वाणाः सादिभिः प्रेर्यमाणाः संतोऽप्यु तैरेव प्रशोधिता भवति तद्वत् ॥

तं त्वा सुतेष्वाभुवो हिन्विरे देवतातये । स पवस्वानया रुचा ॥ २७ ॥

तं। त्वा। सुतेषु। आऽभुवः। हिन्विरे। देवऽतातये। सः। पवस्व। अनया। रुचा ॥ २७ ॥

यद्य प्रत्यक्षतः । हे सोम आसुवः । कर्मकरत्वायं समंताद्भवतीत्याभुव अस्तिजः । ते सुतेषु । सुतोऽभिपुतः सोमः । तद्यत्सु यज्ञेषु देवतातये ॥ सर्वदेवात्तात्तिसिति स्वार्षिकसात्तिसि ॥ इंद्रादिदेवैश्च तादृशं प्रसिद्धं त्वा त्वां हिन्विरे । आसुभिः प्रेरयंति । अभिपुस्तंतीत्यर्थः । ततः सोऽभिपुतः स त्वमनया यथा दीपमानया धारया द्रोणकलां प्रति पवस्व । आगच्छ । पवतिर्गतिकर्मा । यद्वा । जनया मदीयया यथा सुखा सह कलशमानच्छ । कलशानिगमनकासि हि सोमं कुवंति ॥

आ ते दक्षं मयोभुवं वह्निमद्या वृणीमहे । पांतमा पुरुस्पृहं ॥ २८ ॥

आ। ते। दक्षं। मयःऽभुवं। वह्निं। अद्या। वृणीमहे। पांतं। आ। पुरुऽस्पृहं ॥ २८ ॥

हे सोम यष्टारो यद्यं ते तव स्वभूतं दक्षं वसमसाक्षिभ्यामदिन आमितुष्केना वृणीमहे । संमजामहे । कीदृशं । मयोभुवं सुखस्य भावकं वह्निं धनादीनां प्रापकं पांतं शत्रुभ्यो रचकं पुरुस्पृहं वज्रमिः सुहृदीयं काम्यमार्गं वसमिति ॥

आ मंद्रमा वरेण्यमा विप्रमा मनीषिणं । पांतमा पुरुस्पृहं ॥ २९ ॥

आ। मंद्रं। आ। वरेण्यं। आ। विप्रं। आ। मनीषिणं। पांतं। आ। पुरुऽस्पृहं ॥ २९ ॥

हे सोम मंद्रं महकरं कुलं वा त्वामा वृणीमहे । वरेण्यं सर्वैर्वरणीयं संमजनीयं च । विप्रं विप्रं मेधाविनं त्वा । तच्च मनीषिणं । मनस ईषा मनीषा । तद्वत् कुतिमंतं वा त्वामा वृणीमहे । प्रतिकं विशिष्यतापिचया आ रत्नुपसर्गः कृतः । किंच पांतं सर्वेषां रचकं पुरुस्पृहं वज्रमिः सुहृदीयं च त्वां संमजामहे ॥

आ रयिमा सुचेतुन्मा सुक्रतो तनूष्वा । पांतमा पुरुस्पृहं ॥ ३० ॥

आ। रयिं। आ। सुऽचेतुनं। आ। सुक्रतो। इति सुऽक्रतो। तनूषु। आ। पांतं।

आ। पुरुऽस्पृहं ॥ ३० ॥

हे सुक्रतो श्रीमनयश्च सोम तदीयं रयिं धनं ययमा वृणीमहे । किंच सुचेतुनं । चिदी वंछानि । आन । जीवादिन जनमात्ययः । सुक्रानं च । तनूष्वस्तुतेषु च धनं सुक्रानं च त्वमा विधिहि । यद्वा । पुषार्थं ययमा वृणीमहे । तथा पांतं सर्वेषां रचकं पुरुस्पृहं वज्रमिः सुहृदीयं च त्वां संमजामहे ॥ ३० ॥

पवसिति विशिष्टं यद्यं वृते । यथाशुक्ल्यति । पवस्य व्रतं वैद्यानया यज्ञादहस्तुप्यराक्षिण अपिच वृति । व्रतयंक्षाया वैद्यानयाक्षाः संहिता अययः । त्वं सोम दूर रयिमाशुपुप । शिष्टा वायव्यः । ययं ययमीमा वायव्यः पयमानविशिष्टापिदेयताकाः । अन्वासां पयमानः सोमो देयता । यतः वृत्तपिनिधायः ॥

पर्वस्व विश्वचर्षणेऽभि विश्वानि काव्या । सखा सखिभ्य ईद्वाः ॥१॥

पर्वस्व । विश्वऽचर्षणे । अभि । विश्वानि । काव्या । सखा । सखिभ्यः । ईद्वाः ॥१॥

हे विश्वचर्षणे सर्वव्यापित्वेन सर्वस्य द्रष्टृर्हे सोम सखा सुखस्रोतुयष्टव्यष्टकचर्षणेन संबंधेन सखिभूतस्वमीडाः स्रोतव्यः सन् सखिभ्यो हविष्प्रदानेनोपकारकत्वान्निरभूतेभ्योऽस्माभं विश्वानि सर्वाणि काव्या कवेः कर्माणि काव्यानि ॥ ब्राह्मणादित्वात् ष्यन् ॥ सर्वाणि सोपास्यभि लक्ष्मीकृत्य पवस्व । आगच्छ ॥

ताभ्यां विश्वस्य राजसि ये पवमान धामनी । प्रतीची सोम तस्थतुः ॥२॥

ताभ्यां । विश्वस्य । राजसि । ये इति । पवमान । धामनी इति । प्रतीची इति ।

सोम । तस्थतुः ॥२॥

हे पवमान दशापवित्रेण पूयमान पुजान वा हे सोम ये धामनी पूर्वपक्षापरपक्षयोर्लतारूपस्य सोमस्य तद्वैकपर्णवृद्धिद्रासाभ्यां तव स्वभूती पूर्वादिपक्षी । यद्वा । ये धामनी नामनी संयुसोमात्मके । अपि प्रतीची त्वदभिसुखं गच्छती गच्छती वा पक्षी नामनी तस्थतुः उपजग्मतुः ताभ्यां त्वं विश्वस्य सर्वस्य लोकस्य राजसि । स्वामी भवसि । पूर्वादिपक्षाभ्यां सर्वलोकस्योपनायकत्वात्तस्य स्वामी भवसि । पृथिव्यामनुगात्वा मनुष्याणां सर्वेषामभीप्सितदानेन तस्य लोकस्य सुलोके देवेभ्यः स्वसुधामयकलादानेन तेषां प्रीणयिता भवसि । देवाः खलु सोमसैवैकवृद्धिद्रासाभ्यां कलाः पिबन्ति ॥

परि धामानि यानि ते त्वं सोमासि विश्वतः । पवमान ऋतुभिः कवे ॥३॥

परि । धामानि । यानि । ते । त्वं । सोम । असि । विश्वतः । पवमान । ऋतुभिः । कवे ॥३॥

हे सोम यस्मान्ने त्वदीयाणि धामानि तेषांसि परितो वर्तन्ते अत एव हे पवमान पूयमान हे कवे क्रांतकर्मण हे सोम त्वमुतुभिर्वसंतादिकालविशेषैः सह विश्वतः सर्वतोऽसि । भवसि । ऋतोराक्षो यत्र यत्र व्याप्ती तत्र तत्र वसंतादिकालोपाधिष्वः सोमसिष्ठति । तयोस्तदधीनत्वादित्यर्थः ॥

पर्वस्व जनयन्निष्पेऽभि विश्वानि वार्या । सखा सखिभ्य ऊतये ॥४॥

पर्वस्व । जनयन् । इषः । अभि । विश्वानि । वार्या । सखा । सखिभ्यः । ऊतये ॥४॥

हे सोम सखा सखिभूतस्त्वं विश्वानि सर्वाणि वार्या वरणीयान्यस्रजतानि सोपास्यभि लक्ष्मीकृत्य सखिभ्योऽस्माभ्युतये रक्षया जीवनायेवोऽन्नानि जनयन् प्रयच्छन् पवस्व । आगच्छ । पवतिर्गतिकर्मा ॥

तव शुक्रासो अर्चयो दिवस्पृष्टे वि तन्वते । पविचं सोम धामभिः ॥५॥

तव । शुक्रासः । अर्चयः । दिवः । पृष्टे । वि । तन्वते । पविचं । सोम । धामभिः ॥५॥

हे सोम शुक्रासः सर्वत्र ज्वलनशीला धामनिस्त्रिजोभिः सहितस्तव तव स्वभूता अर्चयोऽर्चनीया रश्मयो दिवो स्रोतमानस्तादित्यस्य सुलोकस्य वा पृष्ठेऽधरमणि । पृथिव्यामित्यर्थः । पविचं पवमानसाधनमुदकं वि तन्वति । विश्वेभ्यस्तन्वति । विचारयति । सर्वत्र कुर्वतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

तवेमे सप्त सिंधवः प्रशिषं सोम सिस्नते । तुभ्यं धावंति धेनवः ॥६॥

तव । इमे । सप्त । सिंधवः । प्रशिषं । सोम । सिस्नते । तुभ्यं । धावंति । धेनवः ॥६॥

पृथिव्यामनुगात्वा ॥ हे सोम इम रमास्तथा कृष्टाः सप्त सप्तसंख्याकाः सिंधवः त्वं दमाना जनाया

नद्यः । यद्वा । सप्त सूर्यवशीका नद्यः । तत्र प्रशिवं प्रशासनमाज्ञामभि सिञ्चते । अनुसरन्ति । तदाज्ञामनुकूल्य समुद्रं गच्छन्तीत्यर्थः । किंच धेनवो नवप्रसूतिका देवानां हविष्प्रदानेन प्रीययिष्यो नावसुभ्यं त्वदर्धमेवाशिरं चीरं प्रयच्छाम इति भावन्ति । आगच्छन्ति ॥

प्र सोम याहि धारया सुत इन्द्राय मत्सरः । दधानो अक्षिति अरवः ॥ ७ ॥

प्र । सोम । याहि । धारया । सुतः । इन्द्राय । मत्सरः । दधानः । अक्षिति । अरवः ॥ ७ ॥

हे सोमामिषूयमाण देव मत्सर इन्द्रस्य मदकरत्वं सुतोऽस्माभिरभिषुतः सन्निद्रार्थेन्द्रार्थं दद्यापविषान्नि-
र्गतया सुततया त्वदीयया धारया द्रोणकक्ष्यं प्र याहि । प्रकर्षेण प्रामुहि । यद्वा । हे सोम सुतोऽभिषुतस्त्व-
मिन्द्राय मत्सरो मादधितुतमः सन् धारयापौ स्वाहाकारेण पाषात्पतन्त्या धारया सह त्वमिन्द्रमुपयाहि ।
कीदृशः । अक्षित्यर्थोऽयं अरवः । अर इत्यङ्गनाम । दधानोऽस्माभ्यं प्रयच्छन् प्र याहीति ॥

समु त्वा धीभिरस्वरन्हिवतीः सप्त जामयः । विप्रमाजा विवस्वतः ॥ ८ ॥

सं । उं इति । त्वा । धीभिः । अस्वरन् । हिवतीः । सप्त । जामयः । विप्रं । आज्ञा ।
विवस्वतः ॥ ८ ॥

हे सोम हिवतीः ॥ सिंगवत्ययः ॥ हिवन्तः सुतीः प्रेरयन्तः सप्त सप्तसंख्याका जामय एकस्मिन्त्येव कर्म-
करणेन परस्परं बंधुभूता होतृप्रभृतयः सप्त होचका विवस्वतो देवानां हविष्प्रदानेन परिवरयन्तो यजमान-
स्त्रावाजी । अजन्ति गच्छन्त्युत्पिजोऽचेत्त्वामिर्यधः । तस्मिन् विप्रं मेधाविनं पवमानं त्वा त्वामिव धीभिर्धीतिभिः
सुतिभिः समस्वरन् । अशब्दयन् । असुवन् । यद्वा । हिवन्तीर्गच्छन्त्यः सप्त जामयो गंगायाः सप्त नद्यो धीभिः ॥
वर्षाणोपम्हांदसः ॥ धीतिभिरंगुलीभिर्विप्रं त्वां समस्वरन् । प्रेरयन्ति । वसतीवरीभिरैकधनामिष्य परिशी-
धनार्थं प्रेरयन्तीति ॥

मृजन्ति त्वा समयुवोऽथ्ये जीरावधि ध्वणिं । रेभो यदज्यसे वने ॥ ९ ॥

मृजन्ति । त्वा । सं । अयुवः । अथ्ये । जीरी । अधि । स्वनि । रेभः । यत् । अज्यसे । वने ॥ ९ ॥

हे सोम अयुवः । अंगुलिनामेतत् । अजन्ति प्रक्षिपन्ति हवींश्चपाविति । यद्वा । अनेर्गत्वर्थश्च । कर्मकरयार्थ-
मित्यसौ गच्छन्तीति । अयुवोऽनुल्योऽस्मादीया जीरी पापानामभिभूयुषे विप्रं कृति वा स्ववध्यधिकं
शब्दायमानोऽथ्येऽविषोक्षेन कृति पवित्रे त्वा त्वां तदा सं मृजन्ति । सम्यक् शोधयन्ति । यद्वा रेभः ॥ रेभु
शब्दे ॥ उदकमध्ये प्रक्षिप्य शब्दायमानस्त्वं वने वननीये वसतीवर्याय उदकेऽज्यसे अक्तः सिक्तो भवसि ।
तदा मृजन्तीत्यन्वयः ॥

पवमानस्य ते कवे ब्राजिन्सर्गा असृक्षत । अर्वेतो न अरवस्यवः ॥ १० ॥

पवमानस्य । ते । कवे । ब्राजिन् । सर्गाः । असृक्षत । अर्वेतः । न । अरवस्यवः ॥ १० ॥

मार्जनप्रसंगमाह । हे कवे क्रांतप्रज्ञ हे ब्राजिन्नम्रवन् सोम पवमानस्य दद्यापविषेण पूषमानस्य ते तव
सर्गाः । कर्जन्त इति सर्गा धाराः । कीदृशाः । अवस्ववः ॥ इदं हि परेच्छायां कवः ॥ यद्व्यामन्नं कामयमाना-
स्त्वदीया धारा अकचत । कर्जन्ति । निर्गच्छन्तीत्यर्थः । तत्र वृष्टांतः । अर्वेतो न । यथावा मंदुरातो निर्गच्छन्ति
तद्वत् पविषान्निःसरन्तीत्यर्थः । प्रक्षोभयिषं पाष धारावाज्ज्वलं ॥ ॥ ८ ॥

अच्छा कोशं मधुसुतमसृयं वारं अय्यये । अवावशंत धीतयः ॥ ११ ॥

अच्छ । कोशं । मधुऽसुतं । असृयं । वारं । अय्यये । अवावशंत । धीतयः ॥ ११ ॥

धाराभिर्मनप्रसंगादभिधीयते । मधुसुतं मधुररसस्य आवधितारं चारयितारं कोशं द्रोणकक्षमच्छा-
मिकच्छाव्येऽविमयेऽविस्मृते वा वारे वासे दशापविषेऽक्षयं । सोमा अस्त्रिभिः कथ्यते ॥ अजेः कर्मणि
तिङ्गां तिङो भवन्तीति द्यौ रमादेशः ॥ किंच धीतयः । अंगुलिनामैतत् । धयन्ति पिबन्त्यामिरिति । अक्षदीपा
अंगुलयोऽवावशंत । तान् सोमान् पुनःपुनर्मौर्जनार्थं कामयन्ति ॥

अच्छा समुद्रमिंद्वोऽस्तं गावो न धेनवः । अगमन्तस्य योनिमा ॥१२॥

अच्छ । समुद्रं । इंदवः । अस्तं । गावः । न । धेनवः । अगमन् । अतस्य । योनिं । आ ॥१२॥

इंदवः प्ररतः सोमाः समुद्रं सोमानामेकैव संगमनस्थानं द्रोणकक्षमभिगच्छन्ति । तत्र दृष्टांतः । धेनवः
पयःप्रदानेन जनानां प्रीणयित्री नवप्रसूतिका गावोऽस्तं गृहं यथाभिगच्छन्ति तद्वत् । किंच ते सोमा अतस्त
सत्यभूतस्त यच्च स योनिं स्थानमागमन् । आभिमुख्येन गच्छन्ति ॥ गमेर्नुङि सिचो लुक्पधाक्षोपः ॥

प्र ण इंदो महे रण आपो अर्षेति सिंधवः । यत्रोभिर्वासयिष्यसे ॥१३॥

प्रानः । इंदो इति । महे । रणे । आपः । अर्षेति । सिंधवः । यत् । गोभिः । वासयिष्यसे ॥१३॥

हे इंदो चरन् सोम नोऽस्माकं स्मृताय रणे रणाय । रणन्ति सुवन्ति देवानश्चेति रणो यच्चः ॥ अधि-
करी अप । ऊर्चः । पा० ७. १. १३. । इति न भवति सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वात् । महे महते रणाय
यच्चाय तदर्थं सिंधवः खंदमाना आपो वसतोवर्यास्ताः सोमसेकार्थं तदार्षेति । प्रगच्छन्ति । यद्यदा त्वं गोभि-
र्महीर्द्धिपीरादिभिर्वासयिष्यसे आच्छाव्यसे मिश्रितो भवसि तदापो गच्छन्तीति ॥

अस्य ते सख्ये वयमियंस्तस्वोतयः । इंदो सखित्वमुश्मसि ॥१४॥

अस्य । ते । सख्ये । वयं । इयंस्तः । त्वाऽऊतयः । इंदो इति । सखिऽत्वं । उश्मसि ॥१४॥

हे इंदो पवमान इयंचतो यष्टुभिच्छंतः पूजयितुमिच्छन्तो वास्तु प्रसिद्धस्त ते तव सख्ये सखिकर्मणि स्थिता
वयं स्तोतयस्त्वदायत्तरचनाः संतः सखित्वं सखिभावमेवोश्मसि । उश्मः । कामयागहे ॥

आ पवस्व गविष्टये महे सोम नृचक्षसे । इंद्रस्य जठरे विश ॥१५॥

आ । पवस्व । गोऽइष्टये । महे । सोम । नृऽचक्षसे । आ । इंद्रस्य । जठरे । विश ॥१५॥

हे सोम पवमान गविष्टयेऽगिरसां गवामन्वेष्ट्रे महे महते नृचक्षसे नृणां मनुष्याणां द्रष्ट्रे कर्मभेदृणां फलं
पश्यति वा चंद्रायां पवस्व । पांशेषु दशापविषेण पूतो भव । इंद्रस्य जठर उदर उदरभूते द्रोणकक्षे वा
विश । प्रविश ॥१५॥

महौ असि सोम ज्येष्ठ उयाणामिंद ओजिष्ठः । युध्वा सञ्छर्षज्जिगेथ ॥१६॥

महान् । असि । सोम । ज्येष्ठः । उयाणां । इंदो इति । ओजिष्ठः । युध्वा । सन् ।

शर्षत् । जिगेथ ॥१६॥

हे सोम त्वं महानसि । यतस्त्वं देवानां प्रीणयिता खलु । त्वं ज्येष्ठः प्रशस्ततमो भवसि । किंच हे इंदो
पवमान त्वमुयाणमुज्ज्वलानामप्योजिष्ठ श्रीवस्त्रितमो भवसि । त्वं युध्वा सञ्छर्षज्जिगेथः सह युध्वं कुर्वन्निव
शर्षत् सर्वदा विविधैः तांशेषां भजानि च जितवानसि ॥ जि अथे । यस्मिन् सन्निहोर्वैरित्वासादुत्तरस्त
कवर्वादेशः ॥

य उयेभ्यश्चिदोजीयाऽशूरेभ्यश्चिदूरतरः । भूरिदोभ्यश्चिन्मंहीयान् ॥ १७ ॥

यः । उयेभ्यः । चित् । ओजीयान् । शूरेभ्यः । चित् । शूरऽतरः । भूरिऽदाभ्यः ।
चित् । मंहीयान् ॥ १७ ॥

यः सोम उयेभ्यश्चिदुर्गोभ्यो बलवज्जोऽप्योजीयानोजस्वितमः । किंच यः शूरेभ्यश्चिदीरेभ्योऽपि शूरतरो
ऽत्यंतसमर्थो भवति । तथा यः सोमो भूरिदाभ्यः ॥ बुदाभ् दानि । आतो मग्निति विच् ॥ बज्रधनानां
दातृभ्योऽपि मंहोयान् दातृतमो भवति । तं त्वां वृणीमहे इत्युत्तरेण संबंधः ॥

त्वं सोम शूर एषस्तोकस्य साता तनूना । वृणीमहे सख्याय वृणीमहे युज्याय ॥ १८ ॥

त्वं । सोम । शूरः । आ । इषः । तोकस्य । साता । तनूना । वृणीमहे । सख्याय ।
वृणीमहे । युज्याय ॥ १८ ॥

हे सोम शूरः सुवीर्यः । यदा । सर्वस्व यागादिकर्मणि प्रेरकः । त्वमिषोऽज्ञान्यस्माकमा धिहि । उपसर्गश्रुति-
र्योग्यक्रियाध्याहारः । किंच त्वं तोकस्य पुत्रस्य तनूना । तन्वति विसारयति कुलमिति तन्वः पीषाः । तेषां च
साता दाता भव ॥ वणु दानि । जनसनेति विट् । जनसनेत्यात्वं ॥ वयं तं त्वां सख्याय सखिभावाय कर्मणि वां
वृणीमहे । संभजामहे । तथा युज्याय ॥ युज् सहायः । तस्य भवि कर्मणि वा च्यञ् । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्य-
त्वादपुङ्गिः ॥ शत्रुवधादिकक्षणसाहाय्याय च वयं वृणीमहे ॥

अग्निहोत्रे पूर्वस्वामाहुती ऊतायासुपस्थितेन यजमानेन प्रतिदिवसं प्रतिसंवत्सरं वानेन तुचेनापिषपस्त्रेयः ।
सूचितं च । आपिथीभिश्चाप आयुषि पवस इति तिङ्गमिः संवत्सरे संवत्सरे । आ० २. ३. इति ॥ चौलादिकर्मसु
चतस्र आज्याहुतयो होतव्यास्तत्रैव तिस्रः । सूचितं च । तेषां पुरसास्तस्र आज्याहुतीर्जुज्यादप आयुषि
पवस इति तिङ्गमिः । आ० गृ० १. ४. ३. इति ॥ आधाने पवमानेष्टावधेः पवमानस्याप आयुषीत्विषानुवाक्या ।
अपि पवसेत्विषा याज्या । सूचितं च । प्रथमायामधिरपिः पवमानोऽप आयुषि पवसेऽपि पवस स्वपाः
। आ० २. १. इति ॥ पुनराधये द्वितीयाज्यमानस्याप आयुषीत्विषा वैकल्पिकानुवाक्या । सूचितं च । नित्यं
पूर्वमनुब्राह्मणिनोऽप आयुषि पवस इत्युत्तरं । आ० २. ८. इति ॥

॥ अम आयुषि पवस आ सुवोर्जमिषं च नः । आरे बाधस्व दुच्छुनां ॥ १९ ॥

अमे । आयुषि । पवसे । आ । सुव । ऊर्ज । इषं । च । नः । आरे । बाधस्व । दुच्छुनां ॥ १९ ॥

हे अपि पवमानरूप त्वमस्माकमायुषि जीवनापि पवसे । रक्षसि । नोऽस्माकमूर्जमन्नरसमिषमन्नं वा दुष ।
आमिसुक्तेन प्रेरय । किंच दुच्छुनां । रक्षोनामितत् । रक्षाकारेऽस्मत्तो दूर एव बाधस्व । संपीडय ॥

॥ अग्निर्हविः पर्वमानः पांचजन्यः पुरोहितः । तमीमहे महागयं ॥ २० ॥

अग्निः । हविः । पर्वमानः । पांचऽजन्यः । पुरऽहितः । तं । इमहे । महाऽगयं ॥ २० ॥

पांचजन्यः । निषादपंचमाक्षत्वारो वर्षाः पंचजनाः । यदा । गंधर्वाः पितरो देवा अमुरा रवांसीति
पंचजनाः । अथवा देवमनुष्या गंधर्वाप्सरसः सर्पाः पितर इति ब्राह्मणेऽभिहिताः पंचजनाः ॥ गंधीराज्य
इत्यथ बहिर्देवपंचजनेभ्य इति वक्तव्यमिति वचनात् । का० ४. ३. ५८. १. भवार्चं अग्रप्रत्ययः ॥ तेषां तत्तदमीष्ट-
प्रदानेन स्मृत अग्निः सर्वद्रष्टा पवमानस्तदुपोऽपिः पुरोहितः कर्माचमूलिविमः पुरो निहितः । तं पूर्वोक्त-
वचनं महामयं महन्निर्देवादिभिरपि जीर्णिनातम् । महानि प्रभूतानि यज्ञगुहाणि वा बलं च तद्योक्तः । तं
पवमानगुहविशिष्टमपिमीमहे । अनादीनि याचामीहे ॥ १० ॥

॥ अग्ने पर्वस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यं । दधद्रियं मयि पोषं ॥ २१ ॥

अग्ने । पर्वस्व । सुऽअपाः । अस्मे इति । वर्चः । सुऽवीर्यं । दधत् । रियं । मयि । पोषं ॥ २१ ॥

हे अग्ने स्वपाः ॥ सोमनसी इत्युत्तरपदायुदात्तत्वं ॥ शोभनकर्मा त्वमस्मी अस्मां सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं वर्चः ॥ वर्चः दीप्तिः ॥ त्वः पवस्व । आगमय । तथा भवाद्रियं धनं पुत्रं वा पोषं ॥ भवे कर्मणि वा घञ् ॥ गवां पुष्टिं यद्वा गवादिकं मयि भवान्दधत् । दधातु । करोत्वित्यर्थः ॥ दधातुर्लेखडागमः । घोर्योपो जेटि वा । पा० ६. ३. ७०. । इत्याकारलोपः ॥

पर्वमानो अति सिधोऽभ्यर्षति सुष्टुतिं । सूर्ये न विश्वदर्शतः ॥ २२ ॥

पर्वमानः । अति । सिधः । अभि । अर्षति । सुऽस्तुतिं । सूरः । न । विश्वऽदर्शतः ॥ २२ ॥

पर्वमानः सोमः सिधो हिंसकाश्चापूततिक्रम्य गच्छति । तथा सुष्टुतिं सोतृणां शोभनां सुतिमभ्यर्षति । अभिसुखेन गच्छति ॥ अघी गती तौदादिकः । बङ्गलं वंदसीति शप् । गुणः ॥ किंच सूर्यो न सूर्य इव विश्वदर्शतः सर्वस्य द्रष्टा सर्वेषां दर्शनीयो भवति ॥

॥ स मर्मज्ञान आयुभिः प्रयस्वान्प्रयसे हितः । इंदुरत्यो विचक्षणः ॥ २३ ॥

सः । मर्मज्ञानः । आयुऽभिः । प्रयस्वान् । प्रयसे । हितः । इंदुः । अत्यः । विऽचक्षणः ॥ २३ ॥

आयुभिः कर्मेनेतुभिर्मनुष्यैर्मर्मज्ञानः पुनः पुनर्मृग्यमानः शोधमानः स इंदुः स सोमोऽत्यो देवान्संततं गन्ता भवति । कीदृशः । प्रयस्वान् प्रीयानशीलान्नवान् । यद्वा । सोतृभ्यो देयलेनान्नयुक्तः । अत एव प्रयसे हवीरूपायान्नान्न हितो विचक्षणः सर्वस्य प्रदर्शनकारी सर्वस्य विद्रष्टा वा सोमो देवानभिगन्ता भवति ॥ चक्षिद् व्यक्तायां वाचि । अनुदासितश्च हलादेरिति युच् ॥

पर्वमान चतुतं बृहच्छुक्रं ज्योतिरजीजनत् । कृष्णा तमांसि जघनत् ॥ २४ ॥

पर्वमानः । चतुतं । बृहत् । शुक्रं । ज्योतिः । अजीजनत् । कृष्णा । तमांसि । जघनत् ॥ २४ ॥

पर्वमान अतै सत्त्वं यद्यार्थभूतं बृहत्प्रभूतं सर्वदेशेषु व्यापकं शुक्रं दीप्यमानं श्वेतवर्णं ज्योतिस्तेजोऽजीजनत् । बुभोक् उदपादयत् । किं कुर्वन् । कृष्णा कृष्णवर्णानि तमांसि जघनन्नुर्षी विनाशयन् ॥ इतिर्यङ्लुकि शतरि रूपं । अभ्यक्षानामादिरित्यायुदात्तत्वं ॥

पर्वमानस्य जघ्नतो हरेषंद्रा असृक्षत । जीरा अजिरशोचिषः ॥ २५ ॥

॥ पर्वमानस्य । जघ्नतः । हरेः । चंद्राः । असृक्षत । जीराः । अजिरऽशोचिषः ॥ २५ ॥

जघ्नतः पुनः पुनस्तमांसि विनाशयतो हरिर्हरितवर्णस्याजिरशोचिषः सर्ववगमनशीलतेजसः पर्वमानस्य सोमस्य चंद्राः ॥ यदि आह्लादने ॥ देवानामाह्लादयित्वा जीराः क्षिप्रं चरणशीला धारा अकचत । कर्जति । पवित्राभिर्गच्छतीत्यर्थः ॥ ॥ ११ ॥

पर्वमानो रथीतमः शुभेभिः शुभशस्तमः । हरिषंद्रो मरुतगणः ॥ २६ ॥

पर्वमानः । रथिऽतमः । शुभेभिः । शुभशऽतमः । हरिऽचंद्रः । मरुतऽगणः ॥ २६ ॥

पर्वमानो देवो रथीतमोऽतिशयेन रथवान् ॥ रथिणः । पा० ८. २. १७. १. । रतीकारः ॥ तथा शुभेभिः शोभायुक्तिभ्योऽपि शुभशस्तमोऽत्यंतदीप्यमानश्च । यद्वा । निर्मलभ्योऽपि निर्मलतमयशोयुक्तः । हरि-

चंद्रः ॥ इत्याचंद्रोत्तरपद इति साहित्यिकः सुदृ ॥ हरितवर्षदीप्तिहरितधारावान्वा मयन्नखः । मयतो यस्य गणः सहायभूताः स तथोक्तः । तादृशः सर्वाङ्गीकान् स्वररिमभिः स्वदीप्तिभिर्ब्रवत् व्याप्नोति तत्तुरेयान्वयः ॥

॥ पर्वमानो व्यस्रवदृश्मिभिर्वाजसातमः । दधन्स्तोत्रे सुवीर्ये ॥ २७ ॥

पर्वमानः । वि । अस्मन्नवत् । रश्मिभिः । वाजसातमः । दधत् । स्तोत्रे । सुवीर्ये ॥ २७ ॥

पर्वमानः सोमो रश्मिभिः स्वदीप्तिभिर्ब्रवत् । सर्वं जगद्व्याप्नोतु । कीदृशः । वाजसातमोऽतिशयेनास्त्रं दाता वलस्य संभक्ता वा । तथा सोत्रे पर्वमानसोत्रं कुर्वते मनवे सुवीर्यं सुवीर्योपेतं पुत्रं धनं वा दधद्दिदधत् प्रयच्छन् व्याप्नोतु ॥ अस्नोतेर्लेख्यङागमः ॥

प्र सुवान इंदुरक्षाः पविर्भमत्यथ्ययं । पुनान इंदुरिद्रमा ॥ २८ ॥

प्र । सुवानः । इंदुः । अस्त्रारिति । पविर्भ । अति । अथ्ययं । पुनानः । इंदुः । इंद्र । आ ॥ २८ ॥

सुवानोऽभिपूयमाण इंदुः सोमोऽव्ययमविमयमूर्त्यास्तुकेन निर्मितं दशापविभमतीत्य गाथाः । वलस्य प्रतिकर्षेण चरति ॥ चरतेर्बुद्धिं त्रिपि सिचि च्छांदस इडागमामासः । अतो वीतक । पा० ७. २. २. १ इति वृद्धिः । रासस्तेति सिचो जोपः । रेफांतं स्रष्टयितुमिति कारः । बज्रसं छंदसि । पा० ७. ३. ९७. १ इतीडभावः । इच्छादिना तिलोपः ॥ ततः पुनामः पविर्भेण मुद्र इंदुः सोम इंद्रमा विप्रति । उपसर्गश्रुतीर्ध्वमिच्छायां ध्याहारः ॥

एष सोमो अधि त्वचि गवां क्रीळत्यद्रिभिः । इंदुं मदाय जोहुवत् ॥ २९ ॥

एषः । सोमः । अधि । त्वचि । गवां । क्रीळति । अद्रिभिः । इंदुं । मदाय । जोहुवत् ॥ २९ ॥

एष अंगुरूपः सोमो गवां त्वच्यानदुहधर्मणि । अधिशब्द उपर्यर्थोक्तकः । चर्मक्षुपर्यद्रिभिर्वायभिः सह क्रीळति । अभिषवाय संक्रीडते । एतेन तत्काक इंद्रविषयां श्रुतिं कुर्वतीत्यवगम्यते ॥

यस्य ते द्युम्नवत्पयः पर्वमानाभृतं दिवः । तेन नो मृळ जीवसे ॥ ३० ॥

यस्य । ते । द्युम्नवत् । पयः । पर्वमान । आभृतं । दिवः । तेन । नः । मृळ । जीवसे ॥ ३० ॥

हे पर्वमान पूयमाण हे सोम द्विषो सुलोकादभृतं श्लेष्मरूपया गायत्र्याहृतं द्युम्नवत्पयशोयुक्तं वा पयः सोमलक्षणममं द्युम्न ते तव स्वभूतं विद्यते तस्मात्त्वं तेनाग्निं नोऽस्माजीवसे चिरजीवनाय मृळ । मृळय । सुखय ॥ ॥ १२ ॥

त्वं सोमासीति द्वाविंशद्वचं सप्तमं सूक्तं । आद्यतुवच्छ वाईसात्यो भरद्वाज ऋषिः । द्वितीयक मारीचः कश्यपः । तृतीयक राहगण्यो गीतमः । चतुर्थक मीमोऽषिः । पंचमक नाधिनो विश्वामिषः । षष्ठक भार्गवो जमदग्निः । सप्तमक मेधावचिर्वसिष्ठः । सूक्तशेषकांगिरसः पविषो वसिष्ठो वोमो वा समुदितानुषी । पयस्य सोम मंद्यमित्रायाशिक्षो द्विपदा गायत्र्यः । अविता नो यनास्य इत्यायाशिक्षः पर्वमानपूषदेवताः पर्वमानसोमदेवताका वा । यत्ते पविषमर्चिषोत्यायाः पंचर्चः पर्वमानापिदेवताः । आसां पंचानां मध्य उमाभां देव सवितरिति तृतीया पर्वमानसवितुदेवताका वा । चतुर्थी विमिष्टं देव सवितरित्वा विकस्येन पयसा नाधिसवितुदेवताका । पुनंतु मामिक्षिषा विकस्येन वैश्वदेवी । यः पावमाणीरक्षीतीत्यादिभि हे पर्वमानमंडलाक्षितुश्रुतिप्रतिपादिके । अतः शैव देवता । शिष्टाः सर्वाः पर्वमानसोमदेवताकाः । तथा चानुक्रम्यते । त्वं सोमासि द्वाविंशद्भरद्वाजः कश्यपो गीतमोऽषिर्विश्वामिषो जमदग्निर्वसिष्ठ इति ह तुषाः सप्त ऋषयः त्रिषु पविषो वसिष्ठो वोमो वा पयस्य सोम तिलो गित्वद्विपदा गायत्र्योऽविता नविकः पौष्णीः वा यतै सविर् पंचाभिः सावित्र्यमिसाविषी वैश्वदेवी वासानंत्यास्त्रिंशो पुरउच्छिद्य सप्तर्षिजगुपंभि य ते पावमानाक्षितुश्रुती इति ॥ नतः सूक्तविधिवीजः ॥

त्वं सोमासि धारयुर्मद्र ओजिष्ठो अध्वरे । पर्वस्व मंहयद्रयिः ॥१॥

त्वं । सोम । असि । धारयुः । मद्रः । ओजिष्ठः । अध्वरे । पर्वस्व । मंहयत् ऽरयिः ॥१॥

हे सोमानिषूयमाण पवमान मद्रो मोदयितुम ओजिष्ठ ओजस्वितमस्त्वमध्वरे हिंसारहितेऽकादीये यश्च धारयुरभिषवर्णधाराकामोऽसि । भवसि । ततस्त्वं मंहयद्रयिः क्षीतुभ्यः प्रदीयमानधनः सन् पवस्व । द्रोणकक्ष्ये यहादिषु दद्यापविषेण पूतो भव । यदा ॥ धारयुस्तदर्थं माष्यत इति मत्वर्थीयो युः ॥ स हे सोम त्वं धारावागिव ततः पवस्वेति संबंधः ॥

त्वं सुतो नृमादनो दधन्वान्मत्सरित्तमः । इंद्राय सूरिरंधसा ॥२॥

त्वं । सुतः । नृमादनः । दधन्वान् । मत्सरिन् ऽत्तमः । इंद्राय । सूरिः । अंधसा ॥२॥

हे सोम नृमादनो नृणां कर्मणो नेतृणामृत्विजां मादयिता अत एव दधन्वांस्तेभ्यो धनानि धारयन् प्रयच्छन् यदा यद्यस्य धारकः सूरिः प्राज्ञः सुतोऽस्मानिरभिषुतस्त्वमंधसा हवीरूपेणाग्निं सहेन्द्राय मत्सरि-
तमस्मात्प्रातिशयेन मदकारी भव ॥ नाहस्वेति नकारः ॥

त्वं सुष्वाणो अद्रिभिरभ्यर्षे कनिक्रदत् । द्युमंतं शुष्ममुत्तमं ॥३॥

त्वं । सुस्वानः । अद्रिऽभिः । अभि । अर्षे । कनिक्रदत् । द्युमंतं । शुष्मं । उत्तमं ॥३॥

हे पवमान सोम अद्रिमिथीवभिः सुष्वाणः सुन्वानोऽभिषूयमाणस्त्वं कनिक्रदद्गृशं शब्दं कुर्वन्नभ्यर्षे । कलशं पात्राणि वाभिगच्छ । तथा द्युमंतं दीप्तियुक्तमुत्तमं शुष्मं शत्रूणां शोषकं बलं च प्राप्नुहि । यदा । एकवाक्यतया योजनीयः । सुयमानस्त्वं बलमभिगच्छति ॥ कदि कदि आहुनि । क्रदेर्यङ्नुक्तिं गतोपोऽभ्यासस्य निगागमस्य दार्धर्तं दर्धतीति सूषेण सर्वं निपात्यति । तस्माच्छतृप्रत्ययः । अभ्यस्तानामादिरिति स्वरः ॥

इंदुर्हिन्वानो अर्षेति तिरौ वाराण्यय्या । हरिर्वाजमचिक्रदत् ॥४॥

इंदुः । हिन्वानः । अर्षेति । तिरः । वाराणि । अय्या । हरिः । वाजं । अचिक्रदत् ॥४॥

हिन्वानो यावभिः प्रेथमाणोऽभिषूयमाण इंदुः सोमोऽव्ययाविमयान्यवीणां स्वभूतानि वाराणि वाजानि । पवित्राणीत्यर्थः । तानि तिरस्तिरस्कृत्य व्यवधायार्षति । गच्छति । प्रभूतं निर्गच्छतीत्यर्थः । सोऽयं हरिर्हरितवर्णः सोमो वाजमस्रमचिक्रदत् । शब्दयति । त्वया सहेन्द्रमहमाहुयामीत्यर्थः ॥

इंदो व्यर्थमर्षेसि वि अर्वांसि वि सौभगा । वि वाजान्सोम गोमंतः ॥५॥

इंदो इति । वि । अर्थं । अर्षेसि । वि । अर्वांसि । वि । सौभगा । वि । वाजान् ।

सोम । गोऽमंतः ॥५॥

हे इंदो सोम अजमविवासे भवं पवित्रं अर्षेसि । विविधं धाराभिर्गच्छसि । किंच अर्वांसि हवीरूपास्त्र-
ाणि च विगच्छसि । तथा सौभगा । सुभगस्य भावः सौभगं ॥ सुभगशब्द उन्नावादिषु पठ्यते । तस्मिन्तरप-
दपुष्पिर्भवति ॥ सौभगाणि धनानि विविधं प्राप्नोषि । तथा हे सोम गोमंतः पशुमंति वाजान् बजानि च
विविधं प्राप्नुहि । तानि सर्वाण्यस्माकं प्रापयेत्त्वमिमायः ॥ ॥१३॥

आ न इंदो शतग्विनं रयिं गोमंतमश्विनं । भरा सोम सहस्रिणं ॥६॥

आ । नः । इंदो इति । शतऽग्विनं । रयिं । गोऽमंतं । अश्विनं । भरा । सोम । सहस्रिणं ॥६॥

हे इंदो पापेषु चरन् हे सोम गोऽस्माभ्यमा भर । संपादय । देहि । किमिति चक्षते । शतमिधं । शतं माघो यस्मात् स शतशुः । तदंतं गोमंतं प्रशक्वापमुमंतमन्विनमचयुक्तं सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं रथिं धनं पुत्रं वा भर ।

पवमानासु इंदवस्तिरः पविचमाश्वः । इंदुं यामेभिराशत ॥ ७ ॥

पवमानासः । इंदवः । तिरः । पविचं । आश्वः । इंदुं । यामेभिः । आशत ॥ ७ ॥

पविचमूर्ध्नासुकेन निर्मितं दशापविचं तिरस्तिरस्कुत्त व्यवधायकं कृत्वा पवमानासः कलाशं प्रति वज्र-धाराः चरन् आश्वः चिप्रमदकारिणश्चमसादीन् आमुवंतो वेदवः सोमा यामेभिः स्त्रीष्वीमनेरिद्रमाशत । आमुवंति ॥

ककुहः सोम्यो रस इंदुरिद्राय पूर्यः । आयुः पवत आयवे ॥ ८ ॥

ककुहः । सोम्यः । रसः । इंदुः । इद्राय । पूर्यः । आयुः । पवते । आयवे ॥ ८ ॥

ककुहः । सोमः सर्वकर्मकारयितुस्त्विन सर्वेषां समुच्छितोऽतिशयितो भवति । सोऽयं पूर्यः पूर्वेः कृतो ऽभिपुतः पूर्वं प्रातःकाले कृतो वायुरिद्रमभिर्गतिदुः पापेषु चरन् सोम्यः ॥ मथे च । पा० ४. ४. १३८. । इति चप्रत्ययः ॥ सोममयो रस आयवे सर्वेषां गंव इद्राय पवते । कलाशेषु पविचिण्य पूतो भवति । यद्वा । इन्द्रार्धम-भिमुखं गच्छति । पवतिर्गतिर्कर्म ॥

ह्रिन्वन्ति सूरमुस्रयः पवमानं मधुश्रुतं । अभि गिरा समस्वरन् ॥ ९ ॥

ह्रिन्वन्ति । सूरः । उस्रयः । पवमानं । मधुऽश्रुतं । अभि । गिरा । सं । अस्वरन् ॥ ९ ॥

उस्रयः कर्मकरस्वार्धमितस्ततः संवरन्तोऽनुज्ञायो मधुश्रुतं मदकरस्य रसस्य आश्रयितारं सूरं सुवीर्यं सर्वस्य यागादिकर्मणि प्रेरकं पवमानं सोमं ह्रिन्वन्ति । अभिवर्धयं संप्रेरयन्ति । ततः सोतारो गिरा सुत्वा तमेनमनि समस्वरन् । सम्यगभिपुवन्ति ॥

अविता नो अजाश्वः पूषा यामनियामनि । आ भक्षत्कन्यासु नः ॥ १० ॥

अविता । नः । अजऽअश्वः । पूषा । यामनिऽयामनि । आ । भक्षत् । कन्यासु । नः ॥ १० ॥

अजाश्वः । अजाः पूषा इत्युक्तत्वाद्वा एवावा वाहनानि यस्मात् स तथोक्तः । स पूषितत्वाच्चो देवो यामनि यामनि सर्वस्मिन्मने मीमद्विष्यत्तस्यै गोऽस्माकमविता पात्रयिता भवतु । किंच कन्यासु कर्मणीजा-स्वमिमतासु स्त्रीषु गोऽस्माका भवत् । आ भजतां । अस्माकं कन्याः प्रयच्छस्वित्यर्थः ॥ भजः शेषार्थाद्वेदि-सिष्यज्ञानमे कर्पं ॥ यद्वा । अर्षीन्तोऽजवाहनः पूषा सर्वस्य पोषयिता सोमो यामनि यामनि । यायते प्रायति देवैरेति याम यज्ञः । तत्र यज्ञे गोऽस्माकमविता रयिता भवतु । तथा कन्यासु स्त्रीभिश्चास्माकाना भवत् । प्रापयतु ॥ १४ ॥

अयं सोमः कपदिने घृतं न पवते मधु । आ भक्षत्कन्यासु नः ॥ ११ ॥

अयं । सोमः । कपदिने । घृतं । न । पवते । मधु । आ । भक्षत् । कन्यासु । नः ॥ ११ ॥

कपदिने कक्षावसुकुटपते सोमाय पूषे वा तद्वर्धनं जाहयितानिपुतोऽसद्वीर्यः कोनः प्रपते ॥ गच्छति । तं प्राप्नोति । तत्र वृक्षांतः । घृतं न मधु मादकं हवीर्कर्म घृतं यथा सोमं पूषयं वा गच्छति तद्वत् । ततः स कन्यासु स्त्र्यानामभवत् ॥

अयं ते आपृण सुतो घृतं न पवते शुचिं । आ भक्षत्कन्यासु नः ॥१२॥

अयं ते आपृणे सुतः । घृतं न पवते शुचिं । आ भक्षत् । कन्यासु । नः ॥१२॥

हे आपृणि ॥ घृ चरणदीप्त्योः ॥ सर्वतो दीप्यमान पवमान पूषन् वा ते त्वदर्थं सुतोऽभिपुतोऽयं सोमः पवति । त्वदभिमुखमागच्छति । यद्वा । त्वदर्थं पात्रेषु पवित्रेण पूतो भवति चरति वा । तत्र दृष्टान्तः । घृतं न शुचिं मुञ्चं घृतं यथा त्वां प्राप्नोति तद्वत् । ततस्त्वमभिलषितान्यस्माकं देहीति ॥

वाचो जंतुः कवीनां पवस्व सोम धारया । देवेषु रत्नधा असि ॥१३॥

वाचः । जंतुः । कवीनां । पवस्व । सोम । धारया । देवेषु । रत्नधाः । असि ॥१३॥

हे सोम कवीनां क्रीतप्रज्ञानां स्रोतृणां वाचो जंतुः सुतेर्जनयिता । यद्वा । मेधाविनां मध्ये त्वमेव वाचं जनयसि । अत्यंतं वाग्मी । त्वं धारया पवस्व । द्रोणकलशं ग्रहांश्च प्राप्नुहि । तत इन्द्रादिदेवेषु रत्नधा रमणशीलस्य सोमस्य निधातासि । भवसि । अथवा देवेषु सौचकारिषु कर्म कुर्वीतेषु वात्स्यासु रत्नस्य कनकादेर्दाता भवसि ॥

यावत्सोचि गाणगारिमतेनाभिरूपकरणे कलशेषु सोम आसिध्यमानेऽस्य तुचस्था कलशेष्वित्यादिके द्वितीयातृतीये । सूचितं च । आ कलशेषु धावति श्लेनो वर्म वि गाहते इति द्वे । आ० ५. १२. इति ॥

आ कलशेषु धावति श्येनो वर्म वि गाहते । अभि द्रोणा कर्निक्रदत् ॥१४॥

आ । कलशेषु । धावति । श्येनः । वर्म । वि । गाहते । अभि । द्रोणा । कर्निक्रदत् ॥१४॥

अखिगिरमिषिच्यमानः कथितसोमः कलशेषु सोमाधारेषु द्रोणकलशेष्वा धावति । सर्वतो गच्छति । श्लेनः । क्षुप्तोपममेतत् । यथा श्लेनो वर्म वरणीयं कुलायं वि गाहते प्रविशति तद्वत् । कर्निक्रदत्त्यंतं शब्दं कुर्वन् द्रोणा द्रोणकलशानभि गच्छति च । यद्वा । द्रोणाधवनीयपुतभृत्संज्ञकाभिप्रायं । एकः सिच्यमानः सोमो द्रोणं प्रति शब्दायमानः पश्चात्प्रथमं गच्छति । ततः पाचद्वयमिति ॥

परि प्र सोम ते रसोऽसर्जि कलशे सुतः । श्येनो न तक्तो अर्षति ॥१५॥

परि । प्र । सोम । ते । रसः । असर्जि । कलशे । सुतः । श्येनः । न । तक्तः । अर्षति ॥१५॥

हे सोम कलशेषु द्रोणाभिधानेषु सुतोऽभिपुतस्ते तव रसः परि प्रासर्जि । परितो ग्रहेषु चमस्तेषु च प्रकष्टो विमक्तो भवति । कथमिव । श्लेनो न तक्तः । तर्कितिकर्मा । गमनशीलः श्लेनः पक्षी यथा सर्वचार्षति गच्छति तद्वत् । यद्वा । यथा श्लेनः सर्वतो गता तद्वत्तक्तः पात्रेषु गतः सोमोऽर्षति । इन्द्रादिदेवानागच्छत् ॥ अर्तेर्नेडि सिपि वा रूपं । पूर्वमृषी गतावित्यस्माकं शपि रूपं ॥ १५॥

पवस्व सोम मंदयन्निद्राय मधुमत्तमः ॥१६॥

पवस्व । सोम । मंदयन् । निद्राय । मधुमत्तमः ॥१६॥

हे सोम मधुमत्तमोऽतिशयेन मधुररसवांस्त्वं मंदयन् मादयिता भवन् । यद्वा । इन्द्राय ॥ क्रियायद्वा कर्तव्यमिति संप्रदानं । इन्द्रं मोदमानः सन् पवस्व । इन्द्रार्चमानश्च ॥

असृयन् देववीतये वाजयंतो रथा इव ॥१७॥

असृयत् । देवऽवीतये । वाजयंतः । रथाऽइव ॥१७॥

एतेऽभिपुताः सोमा वाजयंतः संतो देववीतथि देवयजनायाकयन् । विद्वन्ति । अस्मिन्निमिः प्रदीयते । तच्च वृष्टांतः । रथा इव वाजयंतः शत्रुधनानि वज्रानि वा स्वाभिन् इच्छन्तो रथा देववीतथि देवानां नमनाय यथा विद्वन्ति तद्वत् ॥

ते सुतासो म॒दि॒त॒माः शु॒क्रा वा॒युम॑सृ॒क्षत ॥ १८ ॥

ते । सु॒तासः । म॒दि॒न्ऽत॒माः । शु॒क्राः । वा॒युं । अ॒सृ॒क्षत ॥ १८ ॥

म॒दि॒त॒मा अति॑शयेन मादयितारः शु॒क्रा दी॒प्यमा॑नाः सु॒ता अभि॑पुतासौ सोमा वा॒युं शब्द॑मसृ॒क्षत । अ॒सृ॒क्षन् । अकार्षुः । यद्वा । वा॒युमे॒व सोम॑पा॒न्मूर्ध॑मसृ॒क्षन् । सोमेषु सुतेषु सत्सु वा॒युस्त॑त्पानार्थमा॒सृ॒क्षति ॥

या॒व॒णां तु॒न्नो अ॒भि॒ष्टुतः प॒वि॒चं सोम॑ गच्छ॒सि । दध॑त्स्तो॒त्रे सु॒वी॒र्यं ॥ १९ ॥

या॒व॒णां । तु॒न्नः । अ॒भि॒ऽस्तु॒तः । प॒वि॒चं । सो॒म । गच्छ॒सि । दध॑त् । स्तो॒त्रे । सु॒ऽवी॒र्यं ॥ १९ ॥

हे सोम त्वं या॒व॒णा तु॒न्नोऽभि॑वी॒र्यतोऽभि॑पुतस्त्वं सोतु॒भिर॑भिष्टुतः सत् पवि॒चं गच्छ॑सि । प्राप्नोषि । किं कुर्वन् । सोमे सोचकारिणे जनाय सुवी॒र्यं शोभ॑नवी॒र्योपे॑तं धनादिकं दध॒द्वि॒दध॑त् प्रयच्छन् ॥

ए॒ष तु॒न्नो अ॒भि॒ष्टुतः प॒वि॒चम॑ति गा॒हते । र॒क्षो॒हा वा॒रम॑व्ययं ॥ २० ॥

ए॒षः । तु॒न्नः । अ॒भि॒ऽस्तु॒तः । प॒वि॒चं । अ॒ति । गा॒हते । र॒क्षः॒ऽहा । वा॒रं । अ॒व्ययं ॥ २० ॥

तु॒न्नः ॥ तुद् व्य॒जने ॥ याव॑भिर॒भि॒व्य॒धितः सुतः अत॑ ए॒व सर्वै॑र॒भि॒पुत॑ एषोऽ॒क्षादी॑यः सोमो र॒क्षो॒हा कर्म॑विघ्नकारिणां राक्षसाणां पापानां वा हंताभवत् । अव्ययमविमयमव्ययवभूतं वारं वाचं तेन हतं पविचं दशापविचमव्ययमव्ययं गाहते । द्रोणकलशं प्रविशति ॥ ॥ १६ ॥

यद॑न्ति॒ यच्च॑ दूर॒के भ॒यं वि॑दन्ति॒ मामि॒ह । प॒व॒मान् वि॒ तज्ज॑हि ॥ २१ ॥

यत् । अ॒न्ति । यत् । च । दूर॒के । भ॒यं । वि॑दन्ति । मां । इ॒ह । प॒व॒मान् । वि॒ । तत् । ज॒हि ॥ २१ ॥

हे प॒व॒मान॑ पू॒यमान॑ पु॒नान॑ वा सोम च॒त॒यम॑न्त॒न्तिके॑ तथा यच्च भयं दूर॒केऽति॑दूरे देशेऽ॒ववि॑हासिन् प्रदेशेऽपि भयं मां वि॑दन्ति जमते प्राप्नोति तज्जयं त्वं वि जहि । विश्वेव नाशर्थं । यद्वा । इहेति वज्रोऽयं लोको वा । अस्मिन् क्रियमाणे यच्चेऽस्मिन्लोके वा यज्जयं प्राप्नोति तन्नाशकेत्यर्थः ॥

प॒व॒मानः॒ सौ अ॒द्य नः॒ प॒वि॒चे॒ण वि॒च॒र्षे॒णिः । यः पो॒ता स पु॑नातु नः ॥ २२ ॥

प॒व॒मानः । सः । अ॒द्य । नः । प॒वि॒चे॒ण । वि॒च॒र्षे॒णिः । यः । पो॒ता । सः । पु॒न॒तु । नः ॥ २२ ॥

स तादृशः प्रसिद्धो विचर्षणिः सर्वस्य द्रष्टा प॒व॒मानोऽवे॒दानी॑मे॒व प॒वि॒चे॒ण पाप॑शोधकेन तेजसा नोऽ॒क्षा॒न्यु॒नातु॑ । पाप॑रहितान् करोतु ॥

पवि॒चे॒णां प्र॒थमा॑व्य॒भाग॑स्त या॒ज्या यच्चे॑ पवि॒चमि॒धिया । सू॒चितं च । यन्ते॑ पवि॒चम॑र्षि॒ष्या अ॒क्षत्रे॑षु धा॒व॒तोति॑ पवि॒च इत्येति । आ० २. १२. इति ॥

यस्मै॑ प॒वि॒चम॑र्षि॒ष्यये॒ वित॑तम॒न्तरा॑ । ब्र॒ह्म ते॒न पु॒नीहि॑ नः ॥ २३ ॥

यत् । ते । प॒वि॒चं । अ॒र्चि॒षिः । अ॒र्षे॒ । वि॒ऽत॒तं । अ॒न्तः । आ । ब्र॒ह्म । ते॒न । पु॒नी॒हि । नः ॥ २३ ॥

हे प॒व॒मान॑मु॒जशि॑ष्टिंष्टासि ते स्व॒दी॒यं प॒वि॒चं शो॒भकं॑ चा॒त्यन्ते॒कोऽर्चि॑षि॒ सौर॑षे॒षुता॑दि॒विज॑तम॒न्तं च । आ॒ वित॑तमा॒भि॒क्षुतं॑ वि॒चति॑ । यद्वा । हे अ॒र्षि ते॒ त्वं स॒मृतेऽर्चि॑षि॒ तेज॑स्व॒तम॑न्तं॒थे चा॒त्यवि॑चं मु॒मुक्षु॑त्पादकं वा॒मर्ज॑म॒सि । तेन॑ तादृशेन तेजसा ब्रह्म पु॒षादि॑वर्धनकारि नः शरीरं पुनीहि । पाप॑रहितं पूतं कुर्व ॥

यस्यै पवित्रमर्चिवदग्ने तेन पुनीहि नः । ब्रह्मसवैः पुनीहि नः ॥२४॥

यत्।ते।पवित्रं।अर्चिऽवत्।अग्ने।तेन।पुनीहि।नः।ब्रह्मऽसवैः।पुनीहि।नः॥२४॥

हे अग्ने पवित्रं शोधकमर्चिवदर्चयत् ॥ कंदसीर इति मतुपो बलं ॥ सौरादितेजोयुक्तं ते त्वदीयं यत्तजो विद्यते तेन त्वोद्यैव तेजसा नोऽस्मान् पुनीहि । पूतान् कुरु । किंच ब्रह्मसवैर्ब्राह्मणकर्तृकसोमामिषैः । यद्वा । ब्रह्म सोमः । तस्यामिषैः । नोऽस्मान्युनीहि ॥

उभाभ्यां देव सवितः पवित्रेण सवेन च । मां पुनीहि विश्वतः ॥२५॥

उभाभ्यां।देव।सवितरिति।पवित्रेण।सवेन।च।मां।पुनीहि।विश्वतः॥२५॥

हे सवितः सर्वस्य प्रेरक हे देव द्योतमान सोम त्वं पवित्रेण पापशोधकेन त्वदीयेन तेजसा सवेन सोमामिषेण च एताभ्यामुभाभ्यां विश्वतः सर्वतो मां पुनीहि । पूतं कुरु ॥ ॥२५॥

चिभिष्टुं देव सवितर्वर्षिष्टैः सोम धामभिः । अग्ने दक्षैः पुनीहि नः ॥२६॥

चिऽभिः।त्वं।देव।सवितः।वर्षिष्टैः।सोम।धामऽभिः।अग्ने।दक्षैः।पुनीहि।नः॥२६॥

हे देव सुख दीप्यमान वा हे सवितः सर्वस्य स्वस्वकर्मणि चोदयितव्यं सोम पक्वमानगुणविशिष्ट हे अग्ने त्वं वर्षिष्टैर्वृद्धतमैः अत एव दक्षैः सामर्थ्यवन्निस्त्रिभिर्धामभिः शरीरैरभिवायुसूर्यात्मकैस्त्रिभिः शरीरैर्नोऽस्मान् पुनीहि । परिमुञ्चान् कुरु ॥

पुनंतु मां देवजनाः पुनंतु वसवो धिया ।

विश्वे देवाः पुनीत मा जातवेदः पुनीहि मां ॥२७॥

पुनंतु । मां । देवऽजनाः । पुनंतु । वसवः । धिया ।

विश्वे । देवाः । पुनीत । मा । जातऽवेदः । पुनीहि । मां ॥२७॥

देवजनाः । देवानां जनी प्रादुर्भावो येषां यज्ञेष्वाति देवजना यजमानाः । यद्वा । इंद्रादिदेवगणाः । मां पुनंतु । परिपूतं कुर्वंतु । तथा वसवो वासका देवा धियात्मीयेन कर्मणा मां पुनंतु । अथवा प्रत्यक्षः । हे विश्वे देवाः सर्वे देवाः मा मां पुनीत । पूतं कुरुत । हे जातवेदः । जातानि भूतजातानि वेत्तीति यद्वा जातव्रतं हे अग्ने मा मां पुनीहि ॥

प्र प्र्यायस्व प्र स्यंदस्व सोम विश्वेभिरंशुभिः । देवेभ्य उन्नमं हविः ॥२८॥

प्र।प्र्यायस्व।प्र।स्यंदस्व।सोम।विश्वेभिः।अंशुऽभिः।देवेभ्यः।उत्तमं।हविः॥२८॥

हे सोम प्र प्र्यायस्व । अस्मान्कर्षेण वर्धय । यद्वा । देवान् सोमेन वर्धय । किंच विश्वेभिरंशुभिः सर्वैस्त्वदीयैरंशुभिर्देवेभ्यो देवार्चमुत्तमं प्रशस्ततमं हविः सोमरूपं प्र स्यंदस्व । कलशादीन्प्रति प्रसव । प्रयच्छेति प्रायत् ॥

अग्नीषोमप्रसवण उप प्रियमिषिषा । सूचितं च । उप प्रियं पणिप्रतमित्यर्थं आरमेत् । आ०४.१०. इति ॥

उप प्रियं पणिप्रतं युवानमाहुतीवृधं । अगन्म विभंतो नमः ॥२९॥

उप । प्रियं । पणिप्रतं । युवानं । आहुतिऽवृधं । अगन्म । विभंतः । नमः ॥२९॥

प्रियं सर्वस्य प्रीतिधितारं पणिप्रतमत्वंतं शब्दायमानं युवानं तद्व्यामाज्जतिवृधमाज्जतिनिर्वर्धनीयं पवमानं
वयं नमो हविर्नमस्कृतं वा विभक्तो धारयंतः संत उपगच्छन् । उपगच्छन् ॥ गमेर्मुक्तिं न मे चसिति मुक्तिं सति
स्वीकृतिं नकारः । पणिप्रतं । पणिः सुत्यर्थस्य यद्वक्तुं रूपं । दाधति दधतीति सूच, रतिकरणस्य प्रदर्शनाङ्ग-
त्वाद्वाभासस्य निगमन उपधासौपस्य निपात्यते ॥

अ॒ला॒य्य॒स्य॒ पर॒शु॒र्न॒ना॒श॒ त॒मा॒ प॒व॒स्व॒ दे॒व॒ सो॒म॒ । अ॒खुं॒ चि॒दे॒व॒ दे॒व॒ सो॒म॒ ॥ ३० ॥
अ॒ला॒य्य॒स्य॒ । पर॒शुः । न॒ना॒श॒ । तं । आ॒ । प॒व॒स्व॒ । दे॒व॒ । सो॒म॒ । अ॒खुं॒ । चि॒त् । ए॒व॒ ।
दे॒व॒ । सो॒म॒ ॥ ३० ॥ :

अलाय्यस्य ॥ अतैरीणादिक आख्यप्रत्ययः । अपिजकादित्वाकृत्यं ॥ अभिगमनशीलस्य शचीः परमुच्छिदस्यः
पवमानसमेव शशुं ननाश । नाशयतु । अस्मानपापास्ततो हे देव दीप्यमान सोम आ पवस्व । अस्मादभि-
मुखीन गच्छ । किंच हे देव योतमान सुख वा हे सोम आखुं चित् । खशु अवधारणे ॥ सर्वस्वाहंतारमपि तं
शशुमेव बाधस्य नास्मानपापानिति ॥

यः पा॒व॒मा॒नी॒र॒ध्ये॒त्यृ॒षि॒भिः॒ सं॒भृ॒तं॒ र॒सं॒ । स॒र्वे॒ स॒ पू॒त॒म॒स्मृ॒ति॒ स्व॒दि॒तं॒ मा॒तरि॒श्व॒ना॒ ॥ ३१ ॥
यः । पा॒व॒मा॒नीः । अ॒धि॒ऽए॒ति॒ । अ॒रि॒भिः॒ । सं॒ऽभृ॒तं॒ । र॒सं॒ । स॒र्वे॒ । सः । पू॒तं॒ । अ॒स्मृ॒ति॒ ।
स्व॒दि॒तं॒ । मा॒तरि॒श्व॒ना॒ ॥ ३१ ॥

यो जनः पावमानीः पवमानदेवताकाः सर्वा ऋचः तद्रूपमुषिभिः सूक्तद्रष्टृभिर्मधुच्छंदःप्रभृतिभिः संभृतं
संपादितं रसं त्रेदरसभृतं सारं सूक्तसंघमध्यति अधीति स जनः सर्वे भोज्यजातं पूतं परिपूतमेवास्मृति । परि-
पूतं पापरहितमन्नं भक्षयति । अथमस्य पूतत्वं तथाह । स्वस्वाशनात्यागिव मातरिश्वना । मातर्यंतरिषि ऋषि-
तीति मातरिषा वायुः । स च वायुः पवित्रमेव । पवित्रेण वायुना स्वदितं स्वादूकृतं परिपूतमेवास्मं पश्चात्स
नरोऽस्मृति ॥

पा॒व॒मा॒नी॒र्यो॒ अ॒ध्ये॒त्यृ॒षि॒भिः॒ सं॒भृ॒तं॒ र॒सं॒ । त॒स्मै॒ सर॒स्व॒ती॒ दु॒हे॒ क्षी॒रं॒ स॒र्पि॒र्मधू॒दकं॒ ॥ ३२ ॥
पा॒व॒मा॒नीः । यः । अ॒धि॒ऽए॒ति॒ । अ॒रि॒भिः॒ । सं॒ऽभृ॒तं॒ । र॒सं॒ । त॒स्मै॒ । सर॒स्व॒ती॒ । दु॒हे॒ ।
क्षी॒रं॒ । स॒र्पिः॒ । म॒धु॒ । उ॒द॒कं॒ ॥ ३२ ॥

यो ब्राह्मणः पावमानीः पवमानदेवताका ऋचः तद्वाक्यमुषिभिर्मधुच्छंदःआदिभिः संभृतं रसं वेदसारं
सूक्तसंघमध्यति अधीति तस्मै पवमानाध्ययनं कुर्वति जनाय सरस्वती सर्वत्र सरणवती वाग्देवता क्षीरं यज्ञ-
साधनभूतं पयः सर्पिस्त्रादृशं धृतं मधु मदकरमुदकं सोमं दुहे । स्वयमेव दोधि । एनं नृरं यानादिपरं
वेदशास्त्रविद् करोतीत्यर्थः ॥ दुह प्रपूरणे । कर्मकर्तरि न दुहकुनमां यक्षिणाविति यक्षः प्रतिषेधः । नोपस्य
आत्मनेपदेष्विति तन्नोपः ॥ १८ ॥ ३२ ॥

चतुर्थेऽनुवाकेऽष्टादश सूक्तानि । तत्र प्र देवमिति दशर्चं प्रथमं सूक्तं । मर्कटनृपस्य वत्सप्रिप्राथं पवमान-
सोमदेवताकं । दशमी चिदुप् शिष्टा जगत्तः । तथा चाशुक्रम्यति । प्र देवं दश वत्सप्रिर्भाषद्वनस्त्रिदुधंतं हेति ॥
गतो विनयोनः ॥

प्र दे॒व॒म॒च्छा॒ म॒धु॒मंतं॒ इ॒द॒वो॒ऽसि॒षदंतं॒ गा॒व॒ आ॒ न॒ धे॒न॒वः॒ ।
व॒र्हि॒षदो॒ व॒ज्र॒ना॒वतं॒ ऊ॒र्ध॒भिः॒ परि॒स्रु॒त॒मु॒स्रि॒यां॒ नि॒र्णि॒जं॒ धिरे॒ ॥ १ ॥

प्र । देवं । अ॒च्छ । मधु॑ऽमंतः । इ॒ंदवः । अ॒सि॒स्यदंत । गा॒वः । आ । न । धे॒नवः ।
ब॒र्हि॑ऽसदः । व॒च॒नां॑ऽवैतः । ऊ॒र्ध॑ऽभिः । प॒रि॑ऽसुतं । उ॒स्त्रि॒याः । निः॑ऽनिजं । धि॒रे ॥ १ ॥

मधुमंतो मादकरससंयुक्ता इंदवः सोमा देवं बोतमानं सोमात्मकमिन्द्रमण्ड प्रति प्राप्तिष्यदंत । प्रस्यंदति । यहादिषु प्रचरति ॥ अंदतिर्ष्यंतस्य लुङि चङि रूपं ॥ तच्च वृष्टांतः । गाव आ न धेनवः । पयस्त्रिभ्यः प्रीण-
चिभ्यो गावो यथा वत्सं प्रति प्रस्यवन्ति तद्वत् । किंच बर्हिषदो बर्हिषि सोदंतो वचनामंतो इभारवादिशब्दयंत
उस्त्रियाः । गोनामितत् । तावृश्चो गाव ऊर्धभिः पयोधारकैः स्त्रिः स्त्रिर्धभिः परिसृतं परितः सवयशीलं
निर्लिजं मुहं पयोभूतं सोमस्सं धिरे । दधिरे । इन्द्रार्थं धारयन्ति ॥

स रो॒रुव॑द्भि पूर्वा॑ अ॒चि॒क्रद॑दुपा॒रुहः॑ अ॒थय॑न् स्वा॒दते॑ हरिः ।
ति॒रः प॒विचं॑ प॒रि॒यन्तु॑रु ज॒यो नि श॒र्या॑णि द॒धते॑ दे॒व आ वरं॑ ॥ २ ॥
सः । रो॒रुव॑त् । अ॒भि । पूर्वा॑ः । अ॒चि॒क्रद॑त् । उ॒प॒ऽआ॒रुहः॑ । अ॒थय॑न् । स्वा॒दते॑ । हरिः ।
ति॒रः । प॒विचं॑ । प॒रि॒ऽयन् । उ॒रु । ज॒यः । नि । श॒र्या॑णि । द॒धते॑ । दे॒वः । आ । वरं॑ ॥ २ ॥

रोरुवत् कलशादिकं प्रत्यत्यंतं शब्दं कुर्वन् स सोमः पूर्वा मुख्याः सोतृणां सुतीरभ्यचिक्रदत् । अभिमुख-
मध्वनयत् । सुतयः साधोयस्य इति प्रतिध्वनिमंगीकारमकार्षीदित्यर्थः । किंच हरिर्हरितवर्ण उपारुहः ॥
रोहति साच्छीलिकः क्रिप् ॥ उपारोहणशीला ऊर्ध्वं प्रादुर्भवणशीला ओषधीः अथयन्नेयं विक्षिपयन् स्वादते ।
स्वादुकरोति । ताः फलिनीः कुर्वन् स्वादुयुक्ता विदधातीत्यर्थः । तथा पविचमविवालात्मकं दशापविचं
तिरस्तिरस्कृत्य पाषाणि प्रत्यात्मनः चरणकाले पविचं व्यवधायकं कृत्वा परियन् परितो गच्छन् सोम उरु
मूहान्तं जयो वेगं करोति । ततः शर्याणि ॥ मृ हिंसायां ॥ हिंसितव्यानि यद्वा शरेण हंतव्यानि रक्षांसि नि
दधति । निक्षिपति । न्यक्तरोति । हिनसीति यावत् । पञ्चाहेवो दीप्यमानः सोमो वरं वरणीयं धनं सोमं
दातृभ्यो यजमानेभ्य आ दधति । आधारयति । प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ दधातिर्लेख्यङागमे घोर्लोपो सेटि वेत्या-
कारलोपः ॥

वि यो म॒मे य॒म्या सं॒यती॑ म॒दः सा॒कं॑वृ॒धा प॒र्यसा॑ पि॒न्व॒दक्षि॑ता ।
म॒ही अ॒पारे॑ र॒जसी॑ वि॒वेवि॑द॒दभि॒व्रज॑न्नक्षि॒तं पा॒ज आ द॑दे ॥ ३ ॥
त्रि । यः । म॒मे । य॒म्या । सं॒यती॑ इति सं॒ऽयती॑ । म॒दः । सा॒कं॑ऽवृ॒धा । प॒र्यसा॑ ।
पि॒न्व॒त् । अ॒क्षि॑ता ।
म॒ही इति॑ । अ॒पारे॑ इति॑ । र॒जसी॑ इति॑ । वि॒ऽवेवि॑दत् । अ॒भि॒ऽव्रज॑न् । अ॒क्षि॑तं ।
पा॒जः । आ । द॑दे ॥ ३ ॥

यो मदः । मावत्यनेनेति मदः सोमरसः । यम्या युगलभूति संयती परस्परं संगच्छमाने यावापुथिवी वि
ममे विक्षिप्य निर्मितवान् ततः ते साकंवृधा सहैव वर्धनशीले तत्राचिताक्षीणि सामर्थ्यवात्यौ यथा भविष्यतः
तथा स सोमः पर्यसा पयोक्षिप्य स्त्रीयरसेन पिन्वत् । अक्षिपत् । अवर्धयदिति यावत् । किंच मही महती
अत एवापारे पर्यतरहिते रजसी । यावापुथिवीनामितत् । ते यावापुथिवी विवेविदत् ॥ विद ज्ञानि ।
चक्षुषि शतरि रूपं । अभासस्वरः ॥ इयं पृथिवीयं वीरिति सर्वेषां विविच्य तेजसा प्रज्ञापयन्नभिप्रव्रज-
मितः सर्वतो गच्छन् सोमोऽक्षितमधीशमविनञ्जरं पाजो वज्रमा ददे । स्वीकृतवान् । अत्यंतं वज्रवानभव-
दित्यर्थः ॥

स मातरा विचरन्वाजयन्ऋपः प्र मेधिरः स्वधया पिबते पदं ।

अंशुर्वेवेन पिपिशे यतो नृभिः सं जामिभिर्नसते रक्षते शिरः ॥४॥

सः । मातरा । विऽचरन् । वाजयन् । अ०पः । प्र । मेधिरः । स्वधया । पिबते । पदं ।

अंशुः । यवेन । पिपिशे । यतः । नृभिः । सं । जामिभिः । नसते । रक्षते । शिरः ॥४॥

मेधिरः ॥ मेधावाम्भामिरनिरचौ । पा० ५. २. १०९. ३. । इतीरन्मत्तयो मत्तर्चीयः ॥ मेधावान् प्रादः सोमो मातरा मातरो जगतो निर्मात्र्यौ बावापुषिष्वी विचरन्तरेष्वात्तं चरन् तथापोऽतरिष्वितान्मुद-
कानि वरजयन् प्रेरयन् ॥ वषेर्ष्यतस्व श्रतरि ऋष्यं ॥ तादृशः स्वधया सक्तुलचणेनाग्नेन सह पदै स्वप्नानमुत्तर-
वेदिरूपं प्र पिबते । प्रकर्षेणाप्याययति । ततो नृभिः कर्मणेतुभिर्ष्वित्तिभिर्भयतः संयतोऽंशुः सोमो यवेन
पिपिशे ॥ पिश अचयवे ॥ अचयवत्वेन कृतः । मिश्रित इत्यर्थः । सोमसु यवसक्तुभिः श्रीयते खलु । सोऽयं
जामिभिरकक्षात्पाशैश्चत्पन्नाभिरंगुलीभिः सं नसते । संगच्छते च । शिरः शीर्षं भूतजातं च रक्षते च । स्त्रीय-
रक्षेण रक्षति । पोषयति ॥ नसतिर्गतिकर्मा । चादिक्षोपे विभषिति न विघातः ॥

सं दक्षेण मनसा जायते क्विर्चतस्य गर्भो निहितो यमा परः ।

यूना ह संता प्रथमं वि जज्ञतुर्गुहा हितं जनिम नेममुद्यतं ॥५॥

सं । दक्षेण । मनसा । जायते । क्विः । चतस्य । गर्भः । निऽहितः । यमा । परः ।

यूना । ह । संता । प्रथमं । वि । जज्ञतुः । गुहा । हितं । जनिम । नेमं । उत्ऽद्यतं ॥५॥

प्रसंगात्सोमसूर्ययोराविर्भावमाह । दक्षेण प्रवृद्धेन मनसा सह सं जायते । पृथिव्याः सम्बन्धायति । तथा
अतस्त्रोदकक्षीव गर्भो गर्भस्त्राणीयः । यदा । सत्तस्य यज्ञस्य मध्ये गर्भः शब्दनीयः सुखः । स एव सोमः परः
परस्मादंतरिक्षे यमा यमेन नियमेन देवैर्निहितः सः । सूर्याद्वि वृद्धिर्भवति । तस्मात्सोमः सूर्यात्प्रकृतयावस्थित
इत्यर्थः । एवं यूना । हेत्वधारणे । युवानावेव संतां तो प्रथमं जननकार्त्तं वि जज्ञतुः । अयं सोमोऽयं सूर्य
इति विशेषेण ज्ञायते । तयोस्त्रार्थं जनिम जन्म गुहा गुहायां हितं । निहितं भवति । तयोर्नेममर्थं कोषतं
प्रकाशितं भवति । दिवा सूर्यः प्रादुर्भवति रात्रौ चंद्रमा इति ॥ १९॥

मंद्रस्य रूपं विविदुर्मनीषिणः श्येनी यदंधो अमरत्परावतः ।

तं मर्जयंत सुवृधं नदीष्वौ उशंतमंशुं परियंतमृग्मियं ॥६॥

मंद्रस्य । रूपं । विविदुः । मनीषिणः । श्येनः । यत् । अंधः । अमरत् । पराऽवतः ।

तं । मर्जयंत । सुऽवृधं । नदीषु । आ । उशंतं । अंशुं । परिऽयंतं । मृग्मियं ॥६॥

मनीषिणः प्राज्ञा यष्टारो मंद्रस्य मदकरस्य रसस्य सोमस्य रूपं विविदुः । जानंति । यदंधो यत्सोमस्य-
चक्षुमंत्रं श्येनो गायत्रोरूपो पथी परावतो दूराद्युक्तोकादामरत् आजहार । हयहोर्म्यद्वसीति भकारः ॥ तं
तावृशं सुवृधं सुष्ठु वर्धमानं सुवर्धयितारं वांशुं सोमं नदीषु नदमानासु वसतीवर्षास्त्रास्त्रा मर्जयंत ।
अस्त्रिज आशोधयति । अक्षकुर्वति वा । कीवृशं । उशंतं देवान् कामयमानं परियंतं परितो जगत्समु-
ग्मियमृगई सुखं सोममामर्जयतीति ॥

त्वां मृजंति दश योषणः सुतं सोमं ऋषिभिर्मतिभिर्धीतिभिर्हितं ।

अण्यो वारंभिरुत देवर्हीतिभिर्नृभिर्वीतो वाजमां दर्वि सातये ॥७॥

त्वां । मृजंति । दश । योषणः । सुतं । सोमं । ऋषिऽभिः । मतिऽभिः । धीतिऽभिः । हितं ।
अय्यः । वारिभिः । उत । देवहूतिऽभिः । नृऽभिः । यतः । वाजं । आ । दर्षि । सातये ॥ ७ ॥

हे सोम योषणो द्वाभ्यां पाणिभ्यां विभज्योत्पन्ना दश दशसंख्याका चंगुलयश्च ऋषिभिर्मधुच्छन्दःप्रभृतिभिः
सुतमभिषुतं हितं पात्रेषु निहितं त्वां मतिभिः सुतिभिर्धीतिभिः कर्मभिश्चाव्यो वारिभिरविषालैः पविषैर्मृजंति ।
शोधयन्ति । उतापि च देवहूतिभिर्देवाङ्गानयुक्तिर्गुभिः कर्मनेतुभिर्ह्वित्विगिर्यतो यज्ञेषु संयमितः संगृहीतस्त्वं
सोतये दानाय वाजवत्तमा दर्षि । आविदारयसि । विवृतं करोषि । सोतृभ्योऽन्नादिकं प्रयच्छसीति यावत् ॥

परिप्रयंतं वय्यं सुषंसदं सोमं मनीषा अभ्यनूषत स्तुभः ।

यो धारया मधुमौ ऊर्मिणा दिव इयति वाचं रयिषाऽमर्त्यः ॥ ८ ॥

परिऽप्रयंतं । वय्यं । सुऽसंसदं । सोमं । मनीषाः । अभि । अनूषत । स्तुभः ।

यः । धारया । मधुऽमान् । ऊर्मिणा । दिवः । इयति । वाचं । रयिषाट् । अमर्त्यः ॥ ८ ॥

परिप्रयंतं पात्राणि परितः प्रगच्छंतं वय्यं देवैः काम्यमानं सुषंसदं शोभनसंसदनं सोमं मनीषा मनस
ईशित्यः सुभः सुतयोऽभ्यनूषत । अभिपुवंति ॥ वय्यं । यो गत्यादिष्वित्यस्मावति भयप्रवक्ष्ये च च्छंदमि
। पा० ६. १. ८३. १ इति निपातितः । अत्रानुपसर्गस्यापि निपातनं भवति ॥ मधुमाब्दकररसवान् यः सोमो
धारया स्वीययोर्मिणा वसतीवर्याख्येनोदकेन सह दिव आकाशाद्गोणकलश आपतति रयिषाट् शशुधनानां
मभिभवितामर्त्यो मनुष्यधर्मरहितः स सोमो वाचमियति । प्रेरयति । तदा हि सोतारः कुर्वति ॥

अयं दिव इयति विश्वमा रजः सोमः पुनानः कलशेषु सीदति ।

अङ्गिर्गोभिर्मृज्यते अद्रिभिः सुतः पुनान इंदुर्वरिवो विदत्प्रियं ॥ ९ ॥

अयं । दिवः । इयति । विश्वं । आ । रजः । सोमः । पुनानः । कलशेषु । सीदति ।

अत्ऽभिः । गोभिः । मृज्यते । अद्रिऽभिः । सुतः । पुनानः । इंदुः । वरिवः ।

विदत् । प्रियं ॥ ९ ॥

अयं सोमो दिवो बुभोकाद्विद्यं रज उदकमियति । अभिप्रापयति । किंच पुनानो दशापविषेण पूयमाणः
सोमः कलशेषु द्रोणनामसु सीदति । तथाद्रिभिर्यावभिरङ्गिर्वसतीवर्याख्याभिर्गोभिर्गोविकरिः, वीरदध्या-
दिभिश्च मृज्यते । शोध्यते । अलंक्रियते । ततः पुनानः पूत इंदुः सोमः प्रियं प्रियतरं प्रीणनकारि वा वरिवो
वरिणीयं धनं विदत् । सोतृभ्यो ज्ञपयति । प्रयच्छतीति यावत् ॥

एवा नः सोम परिषिच्यमानो वयो दधञ्चित्तमं पवस्व ।

अज्ञेये द्यावापृथिवी हुवेम देवा धत्त रयिमस्मे सुवीरं ॥ १० ॥

एव । नः । सोम । परिऽसिच्यमानः । वयः । दधत् । चिचऽतमं । पवस्व ।

अज्ञेये इति । द्यावापृथिवी इति । हुवेम । देवाः । धत्त । रयिं । अस्मे इति । सुऽवीरं ॥ १० ॥

अयं प्रत्यक्षतः । हे सोम दधत्प्रयच्छस्त्वं परिषिच्यमानः परितोऽङ्गिर्गोभिर्वा सिच्यमान एव चिचतमं
विषं ज्ञानादिषु चायनीयतमं वा वयोऽन्नं नोऽन्नं पवस्व । प्रापय । प्रयच्छति यावत् । किंचद्विषे द्वेषरहिते
द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी ऊषेम । इषिप्रदाणार्थं कथमाऊषेम । हे देवाः पूयं च सुवीर । वीरः कर्मणि
समर्थः पुनः । तद्वृत्तपुत्रोपेतं रयिं धनमसौ अस्मासु धत्त । निधत्त ॥ १२० ॥

इषुर्नेति इत्यर्थं द्वितीयं सूक्तं । आगिरसस्य हिरण्यसूपस्यार्थं पवमानसोमदेवताकं । नवमीदृश्या चिदुमी । शिष्टा जगत् । तथा चानुक्रांतं । इषुर्न हिरण्यसूपोऽथ चिदुमावृतिः ॥ गतो विनिधोगः ॥

इषुर्न धन्वन्प्रति धीयते मतिर्वत्सो न मातुरुप सज्यूर्धनि ।

उरुधारेव दुहे अयं आयत्यस्य व्रतेष्वपि सोम इष्यते ॥१॥

इषुः । न । धन्वन् । प्रति । धीयते । मतिः । वत्सः । न । मातुः । उप । सजि । ऊर्धनि ।

उरुधाराऽइव । दुहे । अये । आऽयती । अस्य । व्रतेषु । अपि । सोमः । इष्यते ॥१॥

अस्मिन्पवमानरूप इद्रे मतिर्मनोयासदीया सुतिः प्रति धीयते । अस्माभिर्निधीयते वा ॥ इधाति रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः । इषुर्न येषुः शरो धन्वन् धनुषि प्रति धीयते तद्वत् । किंचोधिनि सर्वस्य षोषयितुस्त्रिषोऽस्मादीय इद्रे सोमो मदार्थमस्मानिदं सजि । उपसृज्यते । कथमिव । मातुर्गोर्धनि पयोधारके वत्सो न वत्सो यथा पयःपागार्थं सृज्यते तद्वत् । उरुधारेव बहुविधपयोधारा गीरिवाये वत्सस्य पुरत आयतो गच्छतो सतो पयो दुहे दुग्धि तथा सोऽयमिदो वत्समूतिभ्यः सोतुभ्यः पुरतो गच्छन् बहुविधान्कामान्बुग्धि । किंचास्मीतादृशस्य व्रतेष्वपि सोम इष्यते । यष्टुभिः प्रेर्यते यक्षु ॥

उपो मतिः पृच्यते सिच्यते मधु मंद्राजनी चोदते अंतरासनि ।

पवमानः संतनिः प्रघ्नतामिव मधुमान्द्रुप्सः परि वारमर्षति ॥२॥

उपो इति । मतिः । पृच्यते । सिच्यते । मधु । मद्राजनी । चोदते । अंतः । आसनि ।

पवमानः । संतनिः । प्रघ्नताऽइव । मधुमान् । द्रुप्सः । परि । वारं । अर्षति ॥२॥

अस्मिन्पवमानरूप इद्रे मतिः सुतिरूपो पृच्यते । उपपृच्यते । सोतुभिः संघोष्यते ॥ पृषी संपर्के ॥ तथा मधु मदकूरः सोम मंद्रार्थं सिच्यते । अत्रियवसतुभिश्च सिक्तो भवति । ततश्च मंद्राजनी ॥ अत्र गतिरपिपयोरित्यस्य कृति ऊपि रूपं ॥ मदकूरस्य रसस्य प्रेरयित्री सोमधारा तस्यैद्रस्यासम्यास्यैऽतर्मध्ये चोदते । यष्टुभिः प्रेर्यते ॥ आस्यशब्दस्य पद्म्रीमासित्वादिनासमित्वादेशः ॥ किंच संतनिर्यहादिषु सम्यग्विस्तृतो मधुमान् मदकूरसवान् पवमानः पुष्यमानः सोमो द्रुप्सो द्रुतगमनशीलो यद्वा चिप्रं हननशीलः सन् वारमविवाहमर्थं पवित्रं परितोऽर्षति । आगच्छति । तत्र दृष्टांतः । प्रघ्नतामिव प्रकर्षेण हंतृणां योद्धृणां संतनिः सम्यग्विस्तृतः शरो यथा श्रीकृष्णमभितो गच्छति तद्वत् ॥

अथे वधूयुः पवते परि त्वचि अश्रूते नृमीरदितेऽर्चतं यते ।

हरिरक्रान्यजतः संयतो मदो नृमणा शिशानो महिषो न शोभते ॥३॥

अथे । वधूऽयुः । पवते । परि । त्वचि । अश्रूते । नृमीः । अदितेः । अर्चतं । यते ।

हरिः । अक्रान् । यजतः । संयतः । मदः । नृमणा । शिशानः । महिषः । न । शोभते ॥३॥

वधूयुः । वधूयुता वसतीवर्ध एकधनासहिता आपः । तद्वान् सोमोऽथेऽथेः स्मृते त्वचि चर्मणि परि पवते । परितो वर्तते । पूतो भवति । किंच गतीर्मृतीः । नृमणश्चतुर्धापत्यवाची । सोमस्य नृमीः । सोमो ह्योषधीनामथे रेतो निधिचरति । प्रजापते रेतो देवा देवानां रेतो वर्ष वर्षस्य रेत जीवधय इति मुतेः । यद्वा । नृमणश्चोऽपत्यवाची । तज्जापत्यानि । सोमः सुभामथेः स्फिररक्षीरोषधीर्धयति । तस्यादपत्यभूताः । अदितिः । पुत्रिबीजमैतत् । अदीनायाः पुत्रिका अपत्या जीवधीर्धनं सत्वक्ष्यं यत्नं यते गच्छते यजमानाव अर्चते । अथमभि पक्षिणीः कर्तुं विक्षेपयति । किंच हरिर्हरितवर्णो यजतः सर्वैर्यजतः अत एव संयतो यहादिषु वधूहीतो मदः । मासत्यनेति मदः सोमः । तादृशीऽक्रान् । क्रामति । पापेभ्यवतिष्ठते । यद्वा । प्रपूयति क्रामति ॥

कमेर्बुद्धिं तिपि बज्रं छंदसीतीहागमाभावाद्बुद्धी कृतायां सिद्धीति सति हृष्ट्यादिना तिपो लोपे मो नो धातोरिति नल्कि कृते क्यं ॥ अत एव सोम मुग्धा स्ववसानि शिशानसीष्णीकुर्वन् अथवा शत्रुवसानि तनुकुर्वन् महिषो न । महिनामैतत् । महानिव सर्वत्र व्याप्त इव शोभते । स्वतेजसा सर्वत्र दीप्यते । यदा । नः संप्रतये । इदानीमेवमुणयुक्तो महान् सोमः शोभत इति ॥

उक्षा मिमाति प्रति यंति धेनवो देवस्य देवीरूपं यंति निष्कृतं ।

अत्यक्रमीर्दजुनं वारमथ्ययमत्कं न निक्तं परि सोमो अव्यत ॥४॥

उक्षा । मिमाति । प्रति । यंति । धेनवः । देवस्य । देवीः । उप । यंति । निःऽकृतं ।

अति । अक्रमीत् । अजुनं । वारं । अथ्ययं । अत्कं । न । निक्तं । परि । सोमः । अव्यत ॥४॥

उक्षा रेतसः संतां वृषभः पुरतो मिमाति । शब्दायते ॥ माङ् माने शब्दे च ॥ तं वृषभं धेनवो गावः प्रति यंति । अनुगच्छन्ति । तथा देवस्य द्योतमानस्य निष्कृतं संस्कृतं स्थानं देवीर्देव्य उप यंति । उपगच्छन्ति । अनेनार्धेन सोमसुतिस्त्राभिधीयते । सोमः सन् द्रोणकलशाभिगमनकाले शब्दं करोति । तमनु धेनवः प्रीणयिष्यः सुतयः परियंति । देवस्य स्थानं सुतयोऽभिगच्छन्ति । तथा सोऽयं सोमोऽजुनं श्वेतवर्षमव्ययमविमयमविस्वभूतं वारं वारं पवित्रमत्यक्रमीत् । अतिक्रामति । अतिक्रम्य पात्राणि गच्छतीत्यर्थः । किंच सोम अत्कं नातीत्यर्थं कवचमिव निक्तमुज्ज्वलं अथवा द्रव्यं पर्यवत । परितः संवृणोति ॥

अमृक्तेन रुशता वाससा हरिरमर्त्यो निर्णिजानः परि व्यत ।

दिवस्पृष्टं बर्हणा निर्णिजे कृतोपस्तरणं चम्बोर्नभस्मयं ॥५॥

अमृक्तेन । रुशता । वाससा । हरिः । अमर्त्यः । निःऽनिजानः । परि । व्यत ।

दिवः । पृष्टं । बर्हणा । निःऽनिजे । कृत । उपऽस्तरणं । चम्बोः । नभस्मयं ॥५॥

अमर्त्यो मनुष्यधर्मरहितो हरिर्हरितवर्णः सोमो निर्णिजान उदकेन शोध्यमाणः सप्तमृक्तेन ॥ मृजी शीघ्रालंकारयोः ॥ अनिर्णिजनापि दशता स्वतः मुक्तवर्णोऽप्यथोक्त्येव वाससा परि व्यत । परित आच्छादयति । सोमे परिपूति गच्छेन पयसा मिश्रीकुर्वति खलु । तदुच्यते । ततः सोऽयं सोमो दिवो युलोकस्य पृष्टं पृष्ठमग्निं तिष्ठतमादित्यं बर्हणा बर्हणाय पापानामुद्यमनकारिणि पापनाशिने निर्णिजे निर्णिजनाय परिपवनाय कृत । युलोकेऽकार्षीत् । स हि स्वदीप्त्या सर्वं निर्णिक्ति ॥ कृत । कृतोतिर्बुद्धिं ह्रस्वादिति सिषो लोपः ॥ तदेवाह । चम्बोः । आवापुधिषीनामैतत् । चमन्ति भक्षयन्त्येव देवा मनुष्या इति । तद्योऽपस्तरणमाच्छादनश्रीर्नैमकायमादित्यमयमादित्यस्य स्वभूतं तेजस्य सर्वेषां निर्णिजनायाकार्षीत् ॥ २१ ॥

सूर्यस्यैवं रुशमयो द्रावयित्त्वो मत्सरासः प्रसुपः साकमीरते ।

तंतुं ततं परि सर्गीस आशवो नेंद्रादृते पवते धाम किं चन ॥६॥

सूर्यस्यऽइव । रुशमयः । द्रावयित्त्वः । मत्सरासः । प्रऽसुपः । साकं । ईरते ।

तंतुं । ततं । परि । सर्गीसः । आशवः । न । इंद्रात् । चृते । पवते । धाम । किं । चन ॥६॥

सूर्यस्य रुशमयः सर्वस्य प्रेरकस्य सूर्यस्य वादित्यस्य रुशमयः सर्वतो व्यापकाः किरणा इव द्रावयित्त्वः सर्वत्र द्रव्यशीघ्रा मत्सरासो मदकराः प्रसुपः शत्रूणां प्रलोपका इतार आशवो यहेषु चमसेषु च व्याप्ताः सर्वायः कृष्णमाणाः सोमाकृतं विद्युतं तंतुं तंतुभिः कृतं वस्त्रं साकं सह पुनपुन परीरति । परितो गच्छन्ति । ते सोमा इंद्रादृते इंद्रं वर्चयित्वात्किं चन धाम देवशरीरं लषीकृतं न पवति । न गच्छन्ति । एकवचनं आदत्तं ॥

न गच्छति । किंलिङ्गक्षिव धाम प्रति गच्छति । इन्द्रस्य धाम्नी चन्द्रवर्त्तं च अवाकिङ्गक्ष प्रिया धामानि । वा० सं० २१. ४७. । इति मंत्रवर्णादवगम्यते ॥

सिंधोरिव प्रवणे निम्न आशवो वृषच्युता मदासो गातुमाशतं ।

शं नो निवेशे द्विपदे चतुष्पदेऽस्मे वाजाः सोम तिष्ठंतु कृष्टयः ॥७॥

सिंधोःऽइव । प्रवणे । निम्ने । आशवः । वृषच्युताः । मदासः । गातुं । आशतुं ।

शं नः । निवेशे । द्विपदे । चतुःपदे । अस्मे इति । वाजाः । सोम । तिष्ठंतु । कृष्टयः ॥७॥

वृषच्युताः ॥ वृष हिंसासंक्षेपशब्दादिष्वपि ॥ वृषभिः सोमस्य दातुमिच्छन्तिमिच्छन्तुः परिकुता मदासो मदाकारिणः सोमाः कुतिभिः प्राप्तव्य इदं गातुं गमनमाशतं । प्राप्नुवन्ति । तत्र वृष्टांतः । सिंधोरिव प्रवणे । प्रगच्छन्तुदकाणि अचेति तत्प्रवणं । तस्मिन्निक्षिप्त्वा सिंधोर्नद्या आशवो व्याप्ता आपो यथा गच्छन्ति तद्वत् । अथ प्रवणः । हे सोम गोऽस्माकं निवेशे स्वगृहं प्रति प्रवेशने निर्गमने वा द्विपदे पुषादिकाय चतुष्पदे गवादिष्वपि पशवे शं सुखं जुष । किंच हे सोम अस्ते अस्मासु वाजा अस्मादि कृष्टयः पुषादिकाः प्रवणाश्च तिष्ठंतु । अस्मादिकं देहीत्यर्थः ॥

आ नः पवस्व वसुमहिरण्यवदश्वावज्जोमद्यवमत्सुवीर्यं ।

यूयं हि सौम पितरो मम स्थनं दिवो मूर्धानः प्रस्थिता वयस्कृतं ॥८॥

आ नः । पवस्व । वसुऽमत् । हिरण्यऽवत् । अश्वऽवत् । गोऽमत् । यवऽमत् । सुऽवीर्यं ।

यूयं । हि । सोम । पितरः । मम । स्थनं । दिवः । मूर्धानः । प्रऽस्थिताः । वयःऽकृतं ॥८॥

हे सोम त्वं वसुमदसुयुक्तं हिरण्यवत्कनकादिसहितमश्वज्जोमद्यवमत्सहितं यवमत् । यवो नाम धान्यविशेषः । धान्यविशिष्टं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं धनं गोऽश्वभ्यामावस्व । आप्रापय । प्रयच्छेति यावत् । किंच हे सोम यतस्त्वं मम पितृव्यामंगिरसामपि पितासि ततो यूयमेव मम पितरः स्वन । भवच । पितृवज्जत्वमव सोमस्याभिधीयते । कोदृशाः । दिवो वृषोक्तस्य मूर्धानो मूर्ध्ववदुच्छिताः । कर्मणिः स्वर्गादिकमकर्मणित्वर्थः । प्रस्थिताः सर्वदा कर्मकरणार्थं स्थिताः वयस्कृतो हवीरूपस्त्रात्रकं कर्तारः । तादृशा मम पितरस्त्वं भवसि ॥

एते सोमाः पवमानास इदं रथा इव प्र ययुः सातिमच्छ ।

सुताः पविचमति यंत्यथ्यं हित्वी वृष्टिं हरितो वृष्टिमच्छ ॥९॥

एते । सोमाः । पवमानासः । इदं । रथाःऽइव । प्र । ययुः । सातिं । अच्छ ।

सुताः । पविचं । अति । यन्ति । अथ्यं । हित्वी । वृष्टिं । हरितः । वृष्टिं । अच्छ ॥९॥

पवमानासः पविच्य पूयमाना एतेऽस्मादीयाः सोमाः सातिं ॥ ययुः संमती । कर्मणि त्रिप् । सर्वैः संमनययमिङ्गमच्छ प्र ययुः । प्रययैव गच्छन्ति । तत्र वृष्टांतः । रथा इवेन्द्रस्य रथा यथा सातिं ॥ यो यतकर्मणि । कृतिपूतीत्यादिना निपातितः । सीयति चिपतिऽक्षिन्निति सातिः संयामः । तमच्छ तं प्रति प्रयच्छन्ति तद्वत् । किंच सुता यावभिरमिषुताः सोमा अयमविषाज्जमव पविचमति यति । अतीत्य गच्छन्ति । तेऽमी हरितो हरितवर्णा अश्वाः । यदा । हरितस्य आदित्यवाहनकृत्वा अश्वा मूला । वृष्टिं । वृष्टीति शरीरमिति वृष्टिर्जरा ॥ आह्वमह्वेति क्षिप्रत्वर्थः ॥ सर्वैरववापिनीं जरां हित्वी हित्वा तद्वत् संति । वृष्टिमच्छ वृष्टिं गमयितुं गच्छन्ति ॥ हित्वी । अहतिव त्वि । पा० ७. ४. ४९. । इति आदिशः । सात्यादयश्चेति अहति निपातितं ॥

इन्द्रविंदाय बृहते पवस्व सुमृळीको अनवद्यो रिशादाः ।

भरां चंद्राणि गृणति वसूनि देवैर्द्यावापृथिवी प्रावतं नः ॥१०॥

इंदो इति । इंद्राय । बृहते । पवस्व । सुऽमृळीकः । अनवद्यः । रिशादाः ।

भर । चंद्राणि । गृणति । वसूनि । देवैः । द्यावापृथिवी इति । प्र । अवतं । नः ॥१०॥

हे इंदो सोम त्वं बृहते महत इंद्राय तदर्थं पवस्व । पात्रेषु चर । इंद्रं प्रत्यागच्छ वा । कीदृशः । सुमृळीक इंद्रस्य सुष्ठु सुखप्रिया अत एवानवद्यो गर्हारहितः रिशादा रिशतां बाधकानामसिता । एतादृशस्वमिंद्राय पवस्व । किंच गृणति सुवति मह्यं चंद्राणां ह्लादकानि वसूनि धनानि भव । प्रयच्छ । किंच हे द्यावापृथिवी युवां च पवमाने सखी देवैः सुमगैर्धनेः सह गोऽस्मान् प्रावतं । प्ररचतं ॥ ॥२२॥

चिरका इति दशमं तृतीयं सूक्तं वैश्वामित्रस्य रेखोराधं दशमी त्रिष्टुप् शिष्टा जगत् । पवमानः सोमो देवता । चिरकी रेखुरित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

चिरस्मै सप्त धेनवो दुदुहे सत्यामाशिरं पूर्वे व्योमनि ।

चत्वार्यन्या भुवनानि निर्णिजे चारुणि चक्रे यदृतैरवर्धत ॥१॥

चिः । अस्मै । सप्त । धेनवः । दुदुहे । सत्यां । आऽशिरं । पूर्वे । विऽव्योमनि ।

चत्वारि । अन्या । भुवनानि । निऽनिजे । चारुणि । चक्रे । यत् । अतैः । अवर्धत ॥१॥

अथै पवमानाय पूर्वे पूर्वेः कृते व्योमनि । विविधमोमावनं गमनं देवानामनेति व्योम, यज्ञः । तस्मिन् स्थिताय । यज्ञा । प्रते व्योमन्वतरि च वर्तमानाय । चिः सप्तैकविंशतिसंख्याका धेनवः प्रीणयिष्यो गावः सत्यां यथार्थभूतामाशिरमाश्रयणसाधनं क्षीरादि दुदुहे । दुहति । यज्ञा । चिः सप्त द्वादश मासाः पंचवर्तवस्त्रय इमे लोका असावादित्य एकाविंश इति सवैः सह गोषु पय उत्पाद्यते तन्नावो दुहंत इति । किंचायं सोमो ऽन्वान्यानि चत्वारि भुवनान्युदकानि वसतीकरीक्षिसृष्टीकधना इति तानि चतुःसंख्याकानि चारुणि कक्षा-
न्यानुदकानि निर्णिजे निर्णिजनाय परिशोधनाय परिपोषणाय वा चक्रे । कदा करोति । यद्यदायमृतैर्वर्ध-
रवर्धत वर्धितवान् तदा करोति ॥

स भिक्षमाणो अमृतस्य चारुण उभे द्यावा काव्येन वि शश्रथे ।

नेजिष्ठा अपो मंहना परि व्यत यदी देवस्य श्रवसा सदा विदुः ॥२॥

सः । भिक्षमाणः । अमृतस्य । चारुणः । उभे इति । द्यावा । काव्येन । वि । शश्रथे ।

नेजिष्ठाः । अपः । मंहना । परि । व्यत । यदि । देवस्य । श्रवसा । सदा । विदुः ॥२॥

स पवमानश्चारुणः कक्षाण्यन्वामृतस्रोदकस्य ॥ क्रियायह्यं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थर्थे यज्ञस्य । पा० २. ३. ६२. इति षष्ठी ॥ चारुदकं भिक्षमाणो यदुभिर्याज्यमानः समुभे ॥ द्यावादेशस्य वंदे विहितत्वाद्बोत्तरपद्माभि इवः प्रतीयते ॥ उभे द्यावापृथिवी काव्येन कविकर्मणा चि शश्रथे । विदुति करोति । यज्ञनिमित्तोदकेन संपूरयतीत्यर्थः । किंच नेजिष्ठातिशयेन दीप्ताभ्यप उदकादि मंहना महत्वेन परि व्यत । यदुदार्थं पुरित आच्छादयति । यदि यदूर्विजो देवस्य योतमानस्य सोमस्य सदाः स्नानं श्रवसा इषिवा पुक्ताः संतो विदुः द्यावार्थं जानंति कृमति तदा परित आपृच्छोदीति ॥ विद ज्ञानि । विजम्बोतीति शिर्षुवादेशः ॥

ते अस्य संतु केतवोऽमृत्यवोऽदाभ्यासो जनुषी उभे अन्तु ।
 येभिर्नृम्णा च देव्या च पुनत आदिद्राजानं मनना अगृभ्यत ॥३॥
 ते । अस्य । संतु । केतवः । अमृत्यवः । अदाभ्यासः । जनुषी इति । उभे इति । अन्तु ।
 येभिः । नृम्णा । च । देव्या । च । पुनते । आत् । इत् । राजानं । मननाः । अगृभ्यत ॥३॥

अक्षितादृशस्य सोमस्य केतवः प्रज्ञापकाः सर्वेद्यायनीया अमृत्यवो मरुधर्मरहिताः अत एवादाभ्यासः ॥
 दमेवेति वक्तव्यमिति खत् । पा० ३. १. १२४. ३. ॥ परैरहिंसासो तादृशा अस्मै रश्मय उभे जनुषी जन्मनी
 स्थावरजंभमात्मके द्वे अन्तु लक्ष्मीकृत्य संतु । रश्मन्तु । शीवधीनामयं सोमो रेतो निविचति यज्ञे मनुष्याणां च
 धाराः स्रवन्ति खलु । सोऽयं येभिर्नृम्णाः केतुभिर्नृम्णाः नृम्णाणि वक्त्राणि देव्या देवार्हाणि चात्राणि पुनते प्रेरयति
 आदिद्रमिषवानंतरमेव राजानं सोमं मनना मननीयाः सुतयोऽगृभ्यत । परिगृह्णति । प्राप्तुवन्तीत्यर्थः ॥
 ह्यहोरिति मकारः ॥

स मृज्यमानो दशभिः सुकर्मभिः प्र मध्यमासु मातृषु प्रमे सचा ।
 प्रतानि पानो अमृतस्य चारुण उभे नृचक्षा अन्तु पश्यते विशौ ॥४॥
 सः । मृज्यमानः । दशभिः । सुकर्मभिः । प्र । मध्यमासु । मातृषु । प्रऽमे । सचा ।
 प्रतानि । पानः । अमृतस्य । चारुणः । उभे इति । नृचक्षाः । अन्तु । पश्यते । विशौ ॥४॥

स पवमानः सुकर्मभिः शोभनकर्मपुक्ताभिर्दशभिर्दशसंख्याकाभिरंगुलीभिर्मृज्यमानः स सचापौ प्रासाङ्ग-
 तिरित्यादिक्रमेणप्रापं सहायः प्रमे लोकात् प्रमातुं मध्यमास्वन्तरिचक्षितास्त्वतिष्ठते ॥ प्रमे । प्रपूर्वाच्चातिः
 क्लिपि ऊचि आत इति धोमविभागादाकारलोपः ॥ किंच नृचक्षा नृक्षां द्रष्टा पवमानश्चादयः कक्षायास्त्वामु-
 तस्त्रोदकस्य पुष्पार्थं प्रतानि घागादिकर्माणि पानो रश्मन्तु विशौ मनुष्यान् देवांश्चांतरिचक्ष गच्छन्तु पश्यते ।
 अनुपपन्नति । मनुष्यान्भिमतदानेन देवान् हविष्यदानेनेति ॥

स मर्मजान इन्द्रियाय धार्यस् ओभे अन्ता रोदसी हर्षते हितः ।
 वृषा शुष्मेण बाधते वि हुर्मतीरादेदिशानः शर्यहेव शुरुधः ॥५॥
 सः । मर्मजानः । इन्द्रियाय । धार्यसे । आ । उभे इति । अन्तरिति । रोदसी इति ।
 हर्षते । हितः ।

वृषा । शुष्मेण । बाधते । वि । हुःऽमृतीः । आऽदेदिशानः । शर्यहाऽइव । शुरुधः ॥५॥

मर्मजानः पविष्य मृज्यमानः स पवमानो धार्यसे जनतो धारकायिन्द्रियायिन्द्रस्य पर्याप्ताय वक्त्राय
 तद्वर्षमुभे रोदसी ॥ काकाभ्यनोरिति द्वितीया ॥ उभयोर्बाबापुचिबोरंतरिहो मध्ये वर्तमानः सन्ना हर्षते ।
 सर्वतो गच्छति । इन्द्रस्य हि सोमेन वत्सं भवति । वृषा कामानामुदकानां वा वर्षवः सोऽयं शुष्मेण शोषयेद्य
 वक्षेन दुर्मतीर्दुष्टवृषीन्सुरान् वि बाधते । विश्वेभ्य पीडयति । किं कुर्वन् । शुरुधः ॥ शुषा बंधति परानिति ।
 पुषोदरादिः ॥ दुःखकारिणोऽसुरानादेदिशानः पुनःपुनराद्वयन् इति । तत्र दृष्टान्तः । शर्यहेव हननवाधने-
 रिषुभिर्हिता वीरः प्रतिमटान् यथा हिनस्ति तद्वत् ॥ २३ ॥

स मातरा न ददृशान उक्षियो नानन्देति मरुतामिव स्वनः ।
 जानन्तुं प्रथमं यास्वर्ग्यारं प्रशस्तमे कर्मवृणीत सुकृतुः ॥६॥

सः । मातरा । न । ददृशानः । उस्त्रियः । नानदत् । एति । मरुताँऽइव । स्वनः ।
जानन् । अतं । प्रथमं । यत् । स्वः । नरं । प्रऽशस्तये । कं । अवृणीत । सुऽक्रतुः ॥ ६ ॥

स पवमानो मातरा मातरी बावापृषिषी दृशानः पुनःपुनः पञ्चन् ततो नानदत्तुं शब्दं कुर्वन्नेति । सर्वत्र गच्छति । तत्र दृष्टांतः । उस्त्रियो न । उस्त्रियेति गोनाम । तस्य स्वरूपतो वत्सो यथा मातरं मां पञ्चञ्चब्दं करोति तद्वत् । किंच मन्त्रामिव यथा मन्त्रां गणः स्वनः ॥ पचावजंतः ॥ स्वनं कुर्वन् सर्वतो गच्छति तद्वत् । यदुदकं स्पर्शरं । स्वरिति सर्वपर्यायः । सर्वमनुष्यहितं भवति । सर्वे हि मनुष्या उदके संगच्छन्ते तत्कार्यत्वात् । तादृशं प्रथमं मुख्यमृतमुदकं जानन् विद्वान् सुक्रतुः शोभनकर्मा सुप्रज्ञो वा स पवमानः प्रशस्तये प्रशंसनायात्मकोचकरणाय कं मनुष्यमवृणीत । समभ्येत । नान्यमकाद्यतिरिक्तमित्यर्थः ॥

रुवति भीमो वृषभस्तविष्यया शृंगे शिशानो हरिणी विचक्षणः ।
आ योनिं सोमः सुकृतं नि षीदति गव्ययी त्वग्भवति निर्णिगव्ययी ॥ ७ ॥
रुवति भीमः । वृषभः । तविष्यया । शृंगे इति । शिशानः । हरिणी इति । विऽचक्षणः ।
आ । योनिं । सोमः । सुऽकृतं । नि । षीदति । गव्ययी । त्वक् । भवति । निऽनिक् ।
अव्ययी ॥ ७ ॥

भीमः शत्रूणां भयं करो वृषभः कामागामुदकानां वा वर्षणो विचक्षणः सर्वस्व विदर्शनशीलः स पवमान-
स्तविष्यया ॥ तु इति वृत्त्यर्थः । अस्मादथ ६ । उ० ४. १३८. । इतोप्रत्ययः । तस्मादिच्छायामर्थे कश्च । सर्वप्राति-
पदिकेभ्यः । का० ७. १. ५१. ३. । इति सुगायमः ॥ आत्मनो वनेच्छया हरिणी हरितवर्णे द्वे शृंगे शिशानस्ती-
वृणीकुर्वन् द्रोणकक्षं प्रति द्वाभ्यां धाराभ्यां खात्वा ग्रहणं गृह्णाति । तदुच्यते । ते धारारूपशृंगे तीक्ष्णीकुर्वन्
रुवति । शब्दायते ॥ ६ शब्दे । वज्रं कंदसीति शः ॥ ततः स सोमः सुकृतं सुष्ठु कृतं योनिं स्वस्थानं द्रोणक-
क्षमा नि षीदति । समन्तान्तिष्ठति । तस्य सोमस्य निर्णिगव्यनीति परिशोधयिषी गव्ययी गोमयी त्वग्भवति ।
आनदुहे हि चर्मणि सोमाभिववः । एवमव्ययी अविमयी त्वक् निर्णिगव्यनीति भवति । तदि दशीपविषाये-
ष्यमभिहितं ॥

शुचिः पुनानस्तन्वमरेपसमव्ये हरिन्यधाविष्ट सानवि ।
जुष्टो मिषाय वरुणाय वायवे चिधातु मधु क्रियते सुकर्मभिः ॥ ८ ॥
शुचिः । पुनानः । तन्व । अरेपसं । अव्ये । हरिः । नि । अधाविष्ट । सानवि ।
जुष्टः । मिषाय । वरुणाय । वायवे । चिऽधातु । मधु । क्रियते । सुकर्मभिः ॥ ८ ॥

अरेपसं पोपरहितं । यद्वा ॥ रिपि गती ॥ गतिरहितं । पात्रे स्नितमित्यर्थः । तादृशं तन्वमास्त्रीयं शरीरं
पुनानः शोधयन् अत एव शुचिः पुनो दोषमानो वा हरिर्हरितवर्णः सोमः सानवि सानुनि समुच्छितेऽन्वे
ऽविषाकृति दृशापविषे अधाविष्ट । अस्तिग्निर्निधीयते ॥ धूमं कपने । खसिचसोयुदतासिषु । पा० ६-४. ६२. ।
इति कर्मणि शुचि चिबवदिद । शिष्यादृष्टिः ॥ ततो मिषाय वरुणाय वायवे एतेभ्यो जुष्टः पर्याप्तस्त्रिधातु
चिधंधानी वसतीवरीभिर्द्वौ पयसा संस्पृष्टः सोमस्त्रिधातु तादृशं मधु मदकरः सोमः सुकर्मभिः शोभन-
कर्मपुतिर्चस्तिग्निः क्रियते । मिषादिदेवार्थं प्रदीयते ॥

पवस्व सोमं देववीतये वृषेद्रस्य हादिं सोमधानमा विश ।
पुरा वो अधातुरिताति पारय क्षेचविद्धि दिश आहा विपृच्छते ॥ ९ ॥

पवस्व । सोम । देवऽवीतये । वृषा । इंद्रस्य । हार्दि । सोमऽधानं । आ । विश ।
पुरा । नः । बाधात् । दुःऽइता । अति । पारय । स्त्रेऽवित् । हि । दिशः । आह ।
विऽपृच्छते ॥ ९ ॥

हे सोम वृषा कामानामुदकाणां वा स्त्रेऽवित् देववीतये देवानां पानाय पवस्व । कलशादिषु चर । अथ
हे सोम त्वमिन्द्रस्य हार्दि हृदयंगमं प्रियं सोमधानं । सोमो निधीयतेऽस्मिन्निति सोमधानं पानं । तदा विश ।
प्रविश । किंच नोऽस्माकं बाधाबाधनात्पीडनात्पुरा पूर्वमेव दुरितानि दुर्गमनानि रक्षांस्त्विति पारय । अतीत्य
पारं गमय । अपि च स्त्रेऽवित्पानार्थः पुष्यो विपृच्छति विविधं पशानं पृच्छति जगाय दिशो मार्गानाह हि ।
भूते खलु । उक्ता तं यथा रक्षति तथ यज्ञमार्गवेत्ता त्वमस्मभ्यं यज्ञपथ उक्तास्मान्पातयेति ॥

हितो न सप्तिरभि वाजमर्धेन्द्रस्येदो जठरमा पवस्व ।
नावा न सिंधुमतिं पथि विद्वाञ्छूरो न युध्यन्नाव नो निदः स्यः ॥ १० ॥
हितः । न । सप्तिः । अभि । वाजं । अर्धे । इंद्रस्य । इंदो इति । जठरं । आ । पवस्व ।
नावा । न । सिंधुं । अति । पथि । विद्वान् । शूरः । न । युध्यन् । अर्धं । नः । निदः ।
स्परिति स्यः ॥ १० ॥

हे सोम अस्तिग्भिः प्रेर्यमाणः सन् वाजं सोमनिधानं द्रोणकलशमभ्यर्ध । अभिगच्छ । तत्र वृष्टांतः । हितो
न सप्तिः । असौ हितः प्रेर्यमाणः सन् वाजं संसाममभिलक्ष्य यथा याति तद्वत् । ततो हे इंदो इंद्रस्य जठरं
जठरभूतं द्रोणकलशं वा पवस्व । अभिमुखेन प्रविश । किंच विद्वान् सर्वं ज्ञानं स्वमस्मानिति पथि । दुरिता-
न्यतीत्य पारय । तत्र वृष्टांतः । नावा न यथा नाविकाः सिंधुं नदीं नावा मनुष्यान् पारयन्ति तद्वत् । किंच हे
सोम त्वं शूरो न शूरो वीर इव युध्यञ्छूरो संप्रहरन् निदो निंदकाश्चोर्नीऽस्मानव स्यः । अवपारय ।
बाधाविनाशं पातय । यद्वा । नोऽस्माकं निदो निंदकाश्चोर्नोऽस्मानव स्यः । अवाशुखं वहि । स्यु हिंसायां । बज्रं
वेदसीति आग्रस्यस्य लुक् । तपि गुणे हल्ङादिना तपो लोपः ॥ २४ ॥

आ दक्षिणेति नवर्षं चतुर्थं सुतं वैश्वामित्रस्यैवमस्मार्धं पवमानसोमदेवताकं नवमी चिदुप शिष्टा जनस्यः ।
तथा चानुक्रांतं । आ दक्षिणा नव अथमसौ वैश्वामित्राविति । तावित्यनेन प्रकृतो रेणुर्ध्वमसौमि पराश्रुतेति ।
श्रूयते हि । अथ तु विश्वामित्रः पुत्रानामं च धामास मधुच्छंदाः श्रुणोतन अथमो रेणुरष्टकः । ऐ० ब्रा० ७. १७. ।
इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

आ दक्षिणा सृज्यते शुष्म्याऽसदं वेति दुहो रक्षसः पाति जागृविः ।
हरिरोपशं कृणुते नभस्पयं उपस्तिरे चम्बोऽर्बह निऽनिजे ॥ १ ॥
आ । दक्षिणा । सृज्यते । शुष्मी । आऽसदं । वेति । दुहः । रक्षसः । पाति । जागृविः ।
हरिः । ओपशं । कृणुते । नभः । पयः । उपऽस्तिरे । चम्बोः । अर्बह । निऽनिजे ॥ १ ॥

सोमस्य स्वभूते यज्ञ अस्तिग्भ्यो दक्षिणा कज्यते । अस्मानिः प्रदीयते । शुष्मी यज्ञवान् सोम आसदना-
स्मानं द्रोणाच्छं वेति । प्रविशति । किंच जागृविर्जगत्पशूनिः सोमो दुहो द्रोणकारिको रक्षको राक्षसा-
न्याति । सोतुजयति । अपि च हरिर्हरितवर्णः सोम ओपशं । आ समंतादुपशेत् रक्षोपशः । सर्वस्य भारकं
नमो नभस आदित्यस्य स्वभूतसुदकं कृणुते । सर्वस्य करोति । असी प्रासाज्जतिरिक्तादिकमेव करोतीत्यर्थः ।
यद्वा । नमोऽंतरिक्षं पयः पयसो भारकं करोतीति । किंपार्थं सोमचम्बोः । आवापुषिषीनामैतत् । प्रार्थति
मधयति मनुष्यदेवा अथेति । तयोपपक्षिरे उपकारवाचोऽष्टादनाय अहं वृहदुपशेत् तमोसि विनाशयति अहं

परिवृष्टं सूर्यं बुधोक्ते करोति । तथा तमेव सूर्यं निर्निजे पदार्थानां निर्निजनाय परिशीधनाय च करोति ।
आदित्यो हि आत्मापुष्टिकी स्वतन्त्रसोपलब्धाति । स हि स्वभासा सर्वं निर्निजेति च ॥

प्र कृष्टिहिवं श्रूषं एति रोहवदसूर्ये वर्यं नि रिणीते अस्य तं ।

जहाति वृत्रिं पितुरेति निष्कृतमुपपुतं कृणुते निरिणितं तना ॥२॥

प्र । कृष्टिहाऽइव । श्रूषः । एति । रोहवत् । असूर्ये । वर्यं । नि । रिणीते । अस्य । तं ।

जहाति । वृत्रिं । पितुः । एति । निःऽकृतं । उपऽपुतं । कृणुते । निःऽनिजं । तना ॥२॥

श्रूषः श्रूषां शोषको बलवान् सोमो रोहवदत्यंतं शब्दं कुर्वन् कृष्टिहेव मनुष्याणां हंता योद्धेव प्रेति ।
प्रगच्छति । किंचासूर्यमसुराणां बाधकस्यात्मनो वर्यं हरितमावारकं बलं वा नि रिणीते । निर्गमयति । ततः
स सोमो वृत्रिं । बुधोति शरीरमिति वृत्रिजरा । जहाति । त्यजति । कथमिति चेत् तदुच्यते । पितुरन्नं सोमो
निष्कृतं संस्कारं द्रोणकलशं दिवं वेदानीमिति । गच्छति । किंच सोमसनाविवालेन तते विसृते दशापवित्रे
निर्निजं । निर्निगिति रूपनाम । आत्मीयं रूपमुपपुतमुपगमनशीलं कृणुते । करोति । तस्माज्जरां त्यजतीत्यर्थः ॥

अद्रिभिः सुतः पवते गर्भस्त्योर्वृषायते नभसा वेपते मती ।

स मोदते नसते साधते गिरा नेनिक्ते अप्सु यजते परीमणि ॥३॥

अद्रिऽभिः । सुतः । पवते । गर्भस्त्योः । वृषऽयते । नभसा । वेपते । मती ।

सः । मोदते । नसते । साधते । गिरा । नेनिक्ते । अप्सु । यजते । परीमणि ॥३॥

* अद्रिभिर्यावन्निर्गमस्त्योर्वाद्गोर्वाद्गन्धां च सुतोऽभिषुतः स सोमः पवते । पात्राणि प्रति गच्छति । यः
सोमो वृषायते वृषवदाचरति किंच यो मती सुत्वाभिषुतः सप्तमसांतरिक्षेण वेपते सर्वत्र गच्छति स सोमो
मोदते । हृष्टो भवति । तथा नसते । यहादिषु संक्षिप्तो भवति । किंच गिरा सुत्वा सुतः सन् साधते । सोतृणां
धनाम्नादिकं साधयति । अपि चाप्सु वसतीवर्थाख्यासु भेजति । मुद्धो भवति । तथा परीमणि देवे रक्ष्यमाणि
यन्नि देवानां हविष्प्रदानेन पोषके वा यन्नि यजते । पूजितो भवति ॥

परि शुक्षं सहसः पर्वतावृधं मध्वः सिंचन्ति हर्म्यस्य सृक्षणि ।

आ यस्मिन्गावः सुहुताद् ऊधनि मूर्धञ्छ्रीण्यंययिं वरीमभिः ॥४॥

परि । शुक्षं । सहसः । पर्वतऽवृधं । मध्वः । सिंचन्ति । हर्म्यस्य । सृक्षणि ।

आ । यस्मिन् । गावः । सुहुतऽअदः । ऊधनि । मूर्धन् । श्रीणन्ति । अयिंयं । वरीमऽभिः ॥४॥

सहसः सहस्रिणो मध्वो मदकराः सोमा शुक्षं दीपमाने बुधोक्ते चिद्यंतं निवसंतं पर्वतावृधं मेघानां
पर्वतानां वा वर्धयितारं हर्म्यस्य शत्रुपुरस्य सचक्षिमभिभवितारमिन्द्रं परि सिंचन्ति । तथा सुहुताद्ः सुहुतानां
हविषां भवयितारो गवो मूर्धन्मूर्धनि समुच्छ्रित ऊधनि पयोधारके स्थाने स्थितमयिंयं मुखं पयो वरीम-
भिः पयसिर्हर्म्यस्यमानजुलविशिष्टं रंजं वा श्रीयन्ति । आभिन्नयन्ति । दध्ना पयसा च सोमं श्रीयन्ति
चक्षुः । तदुच्यते ॥

समी रथं न भुरिजोरहेषत् दश स्वसारो अदितेरुपस्य आ ।

जिगाद्रुपं अमति गोरपीथं पदं यदस्य मृतुथा अजीजनन् ॥५॥

सं । ईमिति । रथं । न । भुरिजोः । अहेषत । दश । स्वसारः । अदिनेः । उपऽस्ये । आ ।
जिगात् । उप । जयति । गोः । अपीच्यं । पदं । यत् । अस्य । मनुष्याः । अजीजनन् ॥ ५ ॥

भुरिजोः । बाहुनामितत् । विभति पदार्थानाम्भामिति । तयोर्बाहोर्दश दशसंख्यायाः स्वसारः सर्वस्वसार-
शशीला चंगुलयोऽदितैर्भूमिपक्षे समीपे देवयजनदेश ईमेन सोममाभिमुख्येन समहेषत । संप्रेरयति ॥ हि
वर्धनगत्योः । कुडि रूपं ॥ कथमिष । रथं न रथं यथांगुलयः प्रेरयन्ति तद्वत् । स सोमो जिगात् । पाचाणि
नच्छति । किं च गोर्धनोरपीच्यमंतर्हितं पय उप जयति । तदानीमुपगच्छति । यदादा मनुष्या मननीयका-
द्यान्तः सोतारोऽस्य सोमस्य पदं खानमजीजनन् जनयन्ति तदानीमित्यर्थः ॥ २५ ॥

अमिष्टे श्रेणो न योनिमित्तेषु । सूचितं च । संप्रेषितः श्रेणो न योनिं सदनं धिया कृतं । आ० ४. ७. ।
इति ॥ अपीषोमप्रणयनेऽप्येवा । सूचितं च । अंतश्च प्रागा अदितिर्भवासि श्रेणो न योनिं सदनं धिया कृतं
। आ० ४. १०. । इति ॥

श्रेणो न योनिं सदनं धिया कृतं हिरण्ययमासदं देव एषति ।

ए रिणन्ति बर्हिषि प्रियं गिराश्वो न देवाँ अप्येति यज्ञियः ॥ ६ ॥

श्रेणः । न । योनिं । सदनं । धिया । कृतं । हिरण्ययं । आऽसदं । देवः । आ । ईषति ।

आ । ईमिति । रिणन्ति । बर्हिषि । प्रियं । गिरा । अश्वः । न । देवान् । अपि । एति । यज्ञियः ॥ ६ ॥

देवो सोतमानः पवमानो धिया स्वकर्मणा कृतं संपादितं हिरण्ययं हिरण्ययमासदमासंबन्धिधान-
मेषति । अमिष्टं गच्छति ॥ ईषतिर्भूतवर्षस्य व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ तच्च दृष्टान्तः । श्रेणो न योनिं कुलायं यथा
श्रेणः पयो प्रक्षिपति तद्वत् । तत ईमेन प्रियं प्रीणयितारं सोमं गिरा सुत्वा बर्हिषि यज्ञ आ रिणन्ति ।
सोतारोऽभिमुखं प्रेरयति । सुवन्तीत्यर्थः । अनन्तरं यज्ञियो यज्ञाहो यज्ञोऽयं सोमोऽश्वो नाश्व इव त्वरया
देवानयेति । अभिनच्छति ॥

परा व्यक्तो अरुषो दिवः कविर्वृषा चिपृष्ठो अनविष्ट गा अभि ।

सहस्रणीतिर्यतिः परायती रेभो न पूर्वीरुषसो वि राजति ॥ ७ ॥

परा । विऽअक्तः । अरुषः । दिवः । कविः । वृषा । चिऽपृष्ठः । अनविष्ट । गाः । अभि ।

सहस्रऽनीतिः । र्यतिः । पराऽयतिः । रेभः । न । पूर्वीः । उषसः । वि । राजति ॥ ७ ॥

अथ आरोपमानः कविः कान्तप्रज्ञः सोमो व्यक्तो विस्मृधारायुक्तः । यदा । वसतीवरीनिर्विशेष-
वित्तः सन् । दिवोऽन्तरिक्षाद् परा परासुखमानच्छति । पविषाद्गोणक्षत्रं परामच्छतीत्यर्थः । वृषा वृष-
स्त्रिपृष्ठः । चीणि सवनानि पृष्ठान्वसेति चिपृष्ठः सोमस्य सर्वेषु विद्यमानत्वात्तस्मान्निपृष्ठः सोमो गाः सोतुमिः
क्रियमाणाः सुतीरमिषान्वानविष्ट । शब्दायति ॥ नु शब्दे ॥ किंच सहस्रनीतिः सहस्रनयनः । प्रद्योतवाङ्-
कापिचं यहेषु चमसेषु च सहस्रविधनयनत्वं । अत एव यतिः पाचादोनि प्रत्यानता परायतिः कक्षत्रान्
प्रति परानता भवति । सोऽयं पूर्वीर्ब्रह्मरूपसः । कालाध्वनोरिति द्वितीया । वज्रवृषः कश्चिद् रेणो न । रेणु
शब्दे ॥ शब्दायमानः सोतेव वि राजति । विशिष्य दीप्यते । तेषु सोमकामिषूयमाद्यत्वात् सोता चणु देवानां
शुतिकरशेन राजति ॥

तेषां रूपं कृणुते वर्यो अस्य स यचाशयत्समृता सेधति सिधः ।

अप्सा याति । स्वधया देव्यं ज्ञानं सं मुहुती नसते स गोअयया ॥ ८ ॥

विषं । रूपं । कृणुते । वर्यः । अस्य । सः । यच । अशयत् । संऽच्युता । सेधति । चिधः ।
अप्ताः । याति । स्वधया । देय्यं । जनैः । सं । सुऽस्तुती । नसते । सं । गोऽअयया ॥ ८ ॥

अथ । अन्वादेशेऽन्वादेशः ॥ अथ सोमस्य समुतो वर्यः प्रपूषां निवारको ररिमस्त्वियं दीपमानं रूपं
कृणुते । करोति । स ररिमर्यच समुता । अर्तिः त्विनि रूपं । सम्यक् प्रापति योऽनिरपेति संयामः । अस्मिन्
समुतो पुष्टेऽशयत् त्रेति तिष्ठति । श्रीको अङ्गि वज्रं कंदसीति शपो जुगभाषः ॥ तत्र पुष्टे स ररिमः क्षिधः
शोषकाच्छूण सेधति । निधति । हिनसीति यावत् ॥ वाक्यमेदादनिघातः ॥ किंवाप्याः ॥ सगोतिर्विवादि
कृति रूपं ॥ अपासुदकानां दाता । यद्वा । वसतीवर्यान्नानाज्ञयां संभक्ता । सोऽयं स्वधया हवींस्त्रिवाग्नि
सह देवं देवानां संबंधिनं जनं प्रति याति । गच्छति । अपि च सोऽयं सुष्टुती मुमुक्षा सं । संगच्छति । उपस-
र्गमुतिर्द्यौर्वाक्त्रिवाग्निहाहूः । किंच स सोमो मोक्षयथा गवादिमुखाया यथा वाचा कोतारः पमून् याचति
तथा वाचा सं गच्छति । संगतो भवति ॥ गच्छतिर्गत्वर्थः । भिन्नवाक्यत्वादनघातः ॥

उक्षेवं यूथा परियन्त्रावीदधि त्विषीरधित सूर्यस्य ।

द्विष्यः सुप० र्योऽव चक्षत० क्षां सोमः परि क्रतुना पश्यते जाः ॥ ९ ॥

उक्षाऽईव । यूथा । परिऽयन् । अरावीत् । अधि । त्विषीः । अधित । सूर्यस्य ।

द्विष्यः । सुऽप० र्यः । अव । चक्षत० । क्षां । सोमः । परि । क्रतुना । पश्यते । जाः ॥ ९ ॥

उक्षेवं यूथम् इव यूथा नोपूषाणि प्रत्यागच्छन्त्यं करोति तददयं सोमः सुतीः परियन्त्रावीदधा-
वीत् । शब्दायति । ततः सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकत्वादित्यस्य त्विषीर्दीप्तीरधित । अधिदधाति । सूर्यात्मना
युक्तीतिऽयतिष्ठत इत्यर्थः ॥ दधातिर्बुद्धिं क्षाप्नोतिस्तीत्यकिति ॥ किंच द्विष्यो द्विषि भवः सुप० र्यः सुपतनः
स्त्रिणक्षपया नाचन्नाहतत्वाच्छोभनमनः सोमः खां । पुष्टिवीणमितत् चिधंति निवसंत्येति । खां पुष्टिवीण
अचत । अचपञ्चति ॥ अष्टिर्बुद्धिं वज्रं कंदसीति शपो जुगभाषः ॥ ततः सोमो वा वाताः प्रजाः क्रतुना
प्रज्ञानेन परि पञ्चति । परितः पञ्चति ॥ आत्ययेनात्मनिपदं ॥ २६ ॥

हरिं मृजंतीति नवर्षं पंचमं सूक्तमाभिरसक हरिमंतस्त्वार्षं पवमानसोमदेवताकं । जावतमूर्ध्वं प्रागुग्रमसः
। अनु० अ० ९. ६७. । इति परिभाषया जावतं । तथा प्रागुग्रमं । हरिं मृजंति हरिमंत इति ॥ गतो विनिचोमः ॥

हरिं मृजंत्यरूषो न युज्यते सं धेनुभिः कलशे सोमो अज्यते ।

उक्षांचमीरयंति हिन्यते मती पुरुषुतस्य कति चित्परिमियः ॥ १० ॥

हरिं । मृजंति । अरूषः । न । युज्यते । सं । धेनुऽभिः । कलशे । सोमः । अज्यते ।

उत् । वाचं । ईरयंति । हिन्यते । मती । पुरुऽस्तुतस्य । कति । चित् । परिऽप्रियः ॥ १० ॥

हरिं हरितवर्षं सोममुत्विषी मृजंति । मार्जयंति । मुखेरवाही संक्रमे विभाषापुष्टिरिचते । म० १. १. १०.
। आ० १. १. ४. । इति तत्र पुष्टेरभावः ॥ सोऽयमवयवः ॥ अर्तिर्यचप्रत्ययः ॥ वजनश्रीकोऽयं इव युज्यते । ईर-
द्विभिः संयुज्यते । किंच कचश्च । कचश्चो द्रौढामिधानः । क्षितः सोमो धेनुभिर्नोविषादिर्दधादिभिः समज्यते ।
समजः क्षितो भवति । अपि च सोमो यदा वाचं शब्दमुदीरयति उग्रमयति । शब्दं करोतीत्यर्थः । तदा
कोतारस्य मती । धृपां कुमुदिति द्वितीयायाः पूर्ववर्णदीर्घः । सुतिं हिन्यते । प्रेरयंति ॥ हि गतो वृषी वेति
त्यादिः । आत्मनिपदी । ततः सोमामिहितः सं सुष्टुतस्य वज्रकोषयुक्तस्य कोतुः परिप्रियः ॥ श्रीह तर्पणे ।
क्षिप् । वृषीमहाक्षिप् । उष्टुतपदप्रकृतिसारत्वं । परितः प्रीतिवितुष्टि कति पित् किधंति क्षेपाणि प्रचच्छति ॥

साकं वदन्ति बहवो मनीषिण इन्द्रस्य सोमं जठरे यदादुहुः ।

यदी मृजन्ति सुगभस्तयो नरः सनीकाभिर्दशभिः काम्यं मधु ॥ २ ॥

साकं । वदन्ति । बहवः । मनीषिणः । इन्द्रस्य । सोमं । जठरे । यत् । आऽदुहुः ।

यदि । मृजन्ति । सुऽगभस्तयः । नरः । सऽनीकाभिः । दशऽभिः । काम्यं । मधु ॥ २ ॥

मनीषिणो मनस ईशितारः प्राज्ञा बहवः सोतारः साकं सहिष पुनपन्नान्वदन्ति । तदा मुजन्ति । यदेन्द्रस्य जठरे प्रोक्तकण्ठे सोममादुहुः अस्त्रिणो दुदुहुः तदाभिपुवन्तीति ॥ दुहेर्बिभृक्षि रूपं । द्विर्वचनस्य अदसि विवक्षितत्वाच्च द्विर्वचनाभावः ॥ किंच यदि यदा सुगभस्तयः शोभनवाजका नरः कर्मितारो मनुष्याः काम्यं काम्यमाणं मधु मदकरं सोमं सनीकाभिर्दशसंख्याकामिर्मुजन्ति सोममभिपुवन्ति तदा वदन्तीत्यन्वयः ॥

अरममाणो अत्येति गा अभि सूर्यस्य प्रियं दुहितुस्तिरो रवं ।

अन्वस्मै जोषमभरद्विनंगुसः सं ह्ययीभिः स्वसृभिः क्षेति जामिभिः ॥ ३ ॥

अरममाणः । अति । एति । गाः । अभि । सूर्यस्य । प्रियं । दुहितुः । तिरः । रवं ।

अनु । अस्मै । जोषं । अभरत् । विनंऽगुसः । सं । ह्ययीभिः । स्वसृऽभिः । क्षेति । जामिऽभिः ॥ ३ ॥

स सोमोऽरममाणोऽनुपरतः सन् । पुनः पुनर्देवानां प्रीत्यनाथ यहादीनि प्रविशन्निर्गच्छः । गा गोविकाराणाञ्चययानमिच्छासिद्धिः । अतिश्रम्य गच्छति । ततः श्रद्धायमानः सोमः सूर्यस्यादित्यस्य दुहितुश्चरसः प्रियं रवं शब्दं तिरः । तिरस्करोति । तस्मिन्वापि सोमाभिषवध्वनिर्महाश्रवतोत्तर्यः । विनंगुसः । विनं कर्मणीयं शोचं गृह्णातीति विनंगुसः सोता । जोषं ॥ मुषिर्बिभृक्षि रूपं ॥ पर्याप्तं शोचं तस्मै सोमायान्वभरत् । अनुभरति । करोतीति यावत् । सोऽयं सोमो दधीभिर्दधां पाणिभ्यामुत्पन्नाभिर्वाभिभिः परस्परं बंधुभिः स्वस्वभिः कर्मकरकार्यमित्यतो गच्छतीति रंगुकीभिः सं क्षेति । संगच्छते ॥ चि निवासगत्योः । आदसो विकरयत्यनुक् ॥

नृधूतो अद्रिषुतो बर्हिषि प्रियः पतिर्गवां प्रदिव इंदुर्जुत्वियः ।

पुरंधिवाक्कनुषो यज्ञसार्धनः शुचिर्धिया पवते सोम इंदु ते ॥ ४ ॥

नृऽधूतः । अद्रिऽसुतः । बर्हिषि । प्रियः । पतिः । गवां । प्रऽदिवः । इंदुः । ज्युत्वियः ।

पुरंधिऽवान् । मनुषः । यज्ञऽसार्धनः । शुचिः । धिया । पवते । सोमः । इंदु । ते ॥ ४ ॥

इ इन्द्र पवमानगुणविशिष्ट इन्द्र ते स्वर्ध्वं बर्हिषि यज्ञिऽयं सोमो धिया क्षेत्र कर्मणा धारया वा पवति । पापेषु खंदति । कीदृशः । नृधूतः कर्मनितुर्मिर्गुणैः शोभितः अद्रिषुतो यावन्निरभिषुतः प्रियो देवानां प्रीत्यथिता गवां पतिः स्वामी । इंद्रो गा अश्वमत तस्माज्जवां स्वामी । प्रदिवः । पुराणामितत् । पुराणः इंदुः पापेषु चरन् अस्त्रिय अती जातः ॥ अतोरस्य खंदसि चत् । पा० ५. १. १०५-१०६ । इति चत् । विस्मिन् पदसंज्ञायां असंज्ञानिमित्तं कीर्तुं चो न भवति । पुरंधिवान् । पुरंधिर्वज्रधीरिति यावत् । पि० ६. १३ । वज्रकर्मवान् मनुषो मनुष्यस्य अज्ञसाधवः मुषिर्देयिमाणः । यहा । दशापविषेय मुषः । एवंनुषः सोम इन्द्रार्थं पवत इति संबंधः ॥

नृवाहुभ्यां चोदितो धारया सुतोऽनुष्वधं पवते सोम इंदु ते ।

आप्राः कृतूतसमंजिरचरे मतीर्वेभं दुवज्जम्बोऽरासदुचरिः ॥ ५ ॥

नृबाहुऽभ्यां । चोदितः । धारया । सुतः । अनुऽस्वधं । पवते । सोमः । इन्द्र । ते ।
 आ । अमाः । कर्तॄन् । सं । अजैः । अध्वरे । मतीः । वेः । न । दुऽसत् । चम्बोः । आ ।
 असदत् । हरिः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र पवमानगुणविशिष्ट नृबाहुभ्यां कर्मनेतृणामुत्तिष्ठ काङ्क्षभ्यां चोदितः प्रेरितो धारया सुतो
 ऽभिपुतः । यथा धारा भवति तथाभिपुत इत्यर्थः । तादृशः सोमस्य तवानुष्वधं वसमगु वसार्थं । यथा ।
 स्वधित्वमनाम । अमार्थं पवते । आगच्छति । ततः स स्व सोमपानेन कर्तॄन् कर्माख्याप्राः । आपूरयसि । विंश-
 धरे यक्षे मतीरभिमानाच्छत्रून् समजैः । सम्यग्विजयवानसि ॥ जि जये । सुष्ठि सिपि सिषो वज्रं कंदसीती-
 उभावः । सिंघि वृद्धिरिति वृद्धिः ॥ सोऽयं हरिर्हरितवर्धः सोमस्यस्योरधिवयवफलकयोरासदत् । आसीदति ।
 तत्र दृष्टांतः । वेर्ग ॥ वृी गत्यादिषु । अन्वेभ्योऽपि दृष्टांत इति विष् । सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति गुणः ॥
 यथा वेः पक्षी द्रुषत् द्रुमे सीदतीति तद्वत् ॥ द्रुषत् । पूर्वपदादिति षत्वं ॥ ॥ २७ ॥

अंभुं दुहन्ति स्तनयंतमक्षितं कविं कवयोऽपसो मनीषिणः ।
 समी गावो मतयो यंति संयतं चतस्य योना सदने पुनर्भुवः ॥ ६ ॥
 अंभुं । दुहन्ति । स्तनयंतं । अक्षितं । कविं । कवयः । अपसः । मनीषिणः ।
 सं । इमिति । गावः । मतयः । यंति । संऽयतः । चतस्य । योना । सदने । पुनऽभुवः ॥ ६ ॥

कवयः ज्ञातप्रज्ञा अपसः कर्मवन्तो मनीषिणः । मनस ईशा मनीषा बुद्धिः । तदंत अस्त्रिजः स्तनयंतं
 शब्दायमानमचितमधीणं कविं ज्ञातदर्शिनमंभुं सोमं दुहन्ति । अभिपुष्वन्ति । ततः पुनर्भुवः पुनर्भवशीला
 गावः पशवो मतयो मनीषाः सुतयश्च संयतः परस्परं संगताः सत्यं चतस्रं सत्यभूतस्य यज्ञस्य योना योनी
 योनिस्थानीय उत्पत्तिभूते सदन उत्तरवेद्याख्य ईमेन सोमं सं यंति । गच्छन्ति ॥

नाभां पृथिव्या धरुणो महो दिवोऽपामूर्मो सिंधुष्वंतरुक्षितः ।
 इन्द्रस्य वज्रो वृषभो विभुर्वसुः सोमो हृदे पवते चारु मत्सरः ॥ ७ ॥
 नाभां । पृथिव्याः । धरुणः । महः । दिवः । अपां । ऊर्मो । सिंधुषु । अंतः । उक्षितः ।
 इन्द्रस्य । वज्रः । वृषभः । विभुऽवसुः । सोमः । हृदे । पवते । चारु । मत्सरः ॥ ७ ॥

*महो महतो दिवो बुभोक्कस्य धरुणो धारकोऽयं सोमः पृथिव्या विस्तीर्णाय भूमिर्नाभा नाम्नी नाभि-
 स्थानीय उक्षितप्रदेशे यदुत्तरवेदीनाभिः । ऐ० ब्रा० १. २८. । इत्याख्यानात् उत्तरवेदिस्थानं अस्त्रिभिर्निर्दिष्टः
 सिंधुषु खंडमानासु नदीष्वपामुदकानामूर्मो संघेऽतर्मध्य उचितः सिक्तः । अंतरिक्षस्थानमध्ये वर्तमान इत्यर्थः ।
 तादृश इन्द्रस्य वज्रो वसुधानीयो वृषभः कामानां वर्धिता अत एव विभुर्वसुर्वाप्तधनः सोमश्चात्र कक्षायां यथा
 भवति तथैन्द्रस्य मत्सरो मादयिता सन् हृदे मनसि सुखाय पवते । आगच्छति ॥

स तू पवस्व परि पार्थिवं रजः स्तोत्रे शिक्षन्नाधून्वते च सुक्रतो ।
 मा मो निर्भग्वसुनः सादनस्पृशो रयिं पिशंगं बहुलं वसीमहि ॥ ८ ॥
 सः । तु । पवस्व । परि । पार्थिवं । रजः । स्तोत्रे । शिक्षन् । आऽधून्वते । च । सुक्रतो
 इति सुऽक्रतो ।
 मा । भूः । निः । भूः । वसुनः । सादनं स्पृशः । रयिं । पिशंगं । बहुलं । वसीमहि ॥ ८ ॥

हे सुकतो भोमनकर्मन् सुप्रज्ञ वा सोम तादृशस्त्वं पार्थिवं रजो लोके वसीकृत्य तु चित्रं परि पवस्य ।
परितः सर्वतः चर । किं कुर्वन् । आधून्वतिऽदाभ्ययहि विमिरं मुमिराधावन् कुर्वति । तथा भवतापस्येन
सूचितं । तेरेन चतुराधुनोति पंचकलः सप्तकलो वेति । तस्य धनादिकं शिषण् प्रथम्यन् परि पवस्येति
समन्वयः । ततस्त्वं नोऽस्मान्सुगो धनाया निर्माक । मा निर्माचीः । कीदृशात् । सदनस्युशः । येन मूतिन
वसुना सदनानि गृहान् पुषादीन् सृजति तादृशादुहादिकक प्रदातुर्धनाया वियुजः ॥ भाक् । भव सेवायां ।
मुक्ति सिपि सिपि वज्रसं कंदसीतीहानममावः । एकाच इतीदृप्रतिवेधः । इत्यंतमवसा वृद्धिः । पा० ७. २. ३. ।
सिपो लोपः ॥ यस्मादेवं तस्माद्वयं पिशंगं नानाक्यं वनकादिना जत एव वज्रसं प्रभूतं रविं धनं वसीमहि ।
आष्टादयेम । वज्रधनवन्तो भविमिहर्षः ॥ वस आष्टादये । आदादिकः । सिपि क्यं ॥

आ तू न इंदो शतदात्वर्ध्वं सहस्रं दातु पशुमक्षिरं गयवत् ।

उप मास्व बृहती रेवतीरिषोऽधि स्तोत्रस्य पवमान नो गहि ॥९॥

आ । तु । नः । इंदो इति । शतऽदातु । अर्ध्वं । सहस्रंऽदातु । पशुऽमत् । हिरं गयवत् ।

उप । मास्व । बृहतीः । रेवतीः । इषः । अधि । स्तोत्रस्य । पवमान । नः । गहि ॥९॥

हे इंदो पवमान नोऽस्मभ्यं तु चित्रं धनमायच्छ । कीदृशं । शतदातु । दातु दानं । वज्रदानं अन्धमक-
रहितं सहस्रदातु सहस्रदानपितं पशुमत्यन्नादिपुक्तं हिरण्यवक्षिरण्यपुक्तं च धनं देहि । तथा हे सोम बृहतीः
प्रभूताणि रेवतीर्धनवन्ति । यदा । पयसो दातारः पशवः । तदंतीवोऽज्ञानि वाक्यमनुप मास्व । उपनिर्मिमीष्य ।
कुर्वन्ति यावत् । किंच हे पवमान नोऽस्माकमेवंभूतस्य स्तोत्रस्य अवसायाधि नहि । जानच्छ । क्षिपावोप-
पदस्य । पा० २. ३. १४. । इति चतुर्थी । चतुर्थ्यै वज्रसं कंदसीति वही ॥ २८ ॥

सक्रे इति नवर्थं वचं सूक्तमाभिरसस्य पविषस्वार्थं जानतं पवमानसोमदेवताकं । तथा वागुक्त्यति । सक्रे
पविष इति ॥ प्रथम्यैऽभिष्टव एतत्सूक्तं । सूचितं च । सक्रे इत्यस्मात् वेनसोदयत्युन्निगर्माः । आ० ४. ६. । इति ॥

सक्रे द्रुप्तस्य धर्मतः समस्वरन्तस्य योना समरंत नाभयः ।

चीन्त मूर्धो असुरस्यक्र आरभे सत्यस्य नावः सुकृतमपीपरन् ॥१॥

सक्रे । द्रुप्तस्य । धर्मतः । सं । अस्वरन् । श्रुतस्य । योना । सं । अरंत । नाभयः ।

चीन् । सः । मूर्धः । असुरः । चक्रि । आऽरभे । सत्यस्य । नावः । सुऽकृतं । अपीपरन् ॥१॥

सक्रे यस्मात् इत्युक्तानीधि । सक्रे श्रीरामांतो इत्युक्तं । अधिपवस्यपवसे धमतोऽभिपुयमावस्य इत्युक्तं
सोमकांशवः समस्वरन् । संगच्छंति । तदास्वयं द्यन्ता । जतस्य सत्वभूतस्य यजस्य योना योनापुत्पत्तिज्ञानि
नाभयः सोमरसाः समरंत । संगच्छंति ॥ अतः समो नमीत्यादिनात्मनिपदं । सर्तिशास्वर्तिभ्येति श्रुद्व ॥
चचासुरो वचवान् सर्वेषां प्रेक्षणात् प्रायहाता वा स सोमो मूर्धः समुच्छितांस्त्रीक्षोकागारम आरंभयाच
मनुष्यदेवादीनां संवरसां करोति । किंच सत्वस्य सत्वभूतस्य सोमस्य नावो नीका इव क्षितावतकाः
ज्ञाकाः । आदित्यायययोक्त्वधुवज्ञाका इति । ताः ज्ञाकाः सुकृतं सुहु कर्माणि कुर्वन्तं पवमानमपीपरन् ।
अभिमतदग्निं पूजयन्ति वा ॥ पारयतिर्बुद्धिं चकि सम्प्राप्यावधिलदीर्घाः ॥

सम्यक् सम्यंचो महिषा अहेवात् सिंधोर्मावधि वेना अवीविपन् ।

मधो धाराभिर्जनयतो अर्कमिन्द्रियामिन्द्रस्य तन्वमवीवुधन् ॥२॥

सम्यक् । सम्यंचः । महिषाः । अहेवात् । सिंधोः । जर्मो । अधि । वेनाः । अवीविपन् ।

मधोः । धाराभिः । जनयतः । अर्कः । इत् । म्रिया । इन्द्रस्य । तन्वः । अवीवुधन् ॥२॥

महिषाः पूषा महान्तो वर्त्विजः सव्यं च परस्परं संगताः संतः सव्यमहिषतः । सोमं सव्यम् प्रेरयन्ति । अभि-
पुष्यन्तीति यावत् ॥ हि गोपी पुषी च । कुङ्कि सिधि रूपं ॥ ततो वेनाः । वेनतेः कान्तिकर्मण इति यास्कः
। मि० १०. ३८८। सर्वोद्दिष्टं कामयमाना कुङ्किवः सिंधोः सन्द्मानसोद्दिष्टोर्मावधि संधि वसतीवर्षादिषु
वक्षिषु सोममयीविषम् । कंपयन्ति । तत्र प्रेरयन्तीत्यर्थः ॥ वपतिर्लतस्य कुङ्कि चकि यी चक्षुपधाया वृक्ष इति
वृक्षः ॥ किंवार्कमर्षनीयं सोमं जगयंतः कुर्वन्तश्च मिषां मिषतमामिन्द्रस्य तन्म धाम च मधोर्मदकरस्य
सोमस्य धारामिरपीवृधम् । वर्धितवन्तः ॥ वर्धितकुङ्कि चकि रूपं ॥

पविचवंतः परि वाचमासते पितृषां प्रान्नो अभि रक्षति व्रतं ।

महः समुद्रं वरुणस्तिरो दधे धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभं ॥३॥

पविचं व्रतः । परि । वाचं । आसते । पिता । एषां । प्रान्नः । अभि । रक्षति । व्रतं ।

महः । समुद्रं । वरुणः । तिरः । दधे । धीराः । इत् । शेकुः । धरुणेषु । आरभं ॥३॥

पविचवंतः पविचिष्ये शोधकेन सामयेन पुताः सोमस्य रश्मयो वाचं सोमक्षितां माध्वमिकां वाचं
पर्यासति । पर्युपविशन्ति । सोमोऽन्तरिक्षे तिष्ठति खसु सोमो वै राजा गन्धर्वेष्वसीत् । ऐ० ब्रा० १. २७. । इत्या-
व्यानात् । ततः प्रतः पुराण एषां रश्मीनां पितृत्यं सोमस्य व्रतं प्रकाशनात्मकं कर्मभि रक्षति । अचितं
करोति । किंच वरुणः सर्वस्य स्तित्वसाक्षादकः सोऽयं सोमो महो महत् समुद्रं । अन्तरिक्षगमितत् । महद्-
न्तरिक्षं ते रश्मिभिर्किरो दधे । अन्तर्हितमकरोत् । सर्वं व्याप्नोदिति यावत् । तमिमं सोमं धीराः । इद्व-
धारक्षि । कर्मणि कुशलाः प्राजा एवर्त्विजो धरणीषु सर्वस्य धारकेषु वसतीवर्षास्त्रीपूदकेष्वारभमारब्धुं शेकुः ।
शक्तवन्ति च ॥ रमिषुमर्षे शक्ति खसुस्तमुनी । पा० ३. ४. १२. । इति कमज् । क्षित्स्वरेण मधोदातः ॥

सहस्रधारेऽव ते समस्वरन्द्बो नाके मधुजिह्वा असृचतः ।

अस्य स्पशो न नि मिषन्ति भूर्णैयः पदेपदे पाशिनः संति सेतवः ॥४॥

सहस्रं धारे । अव । ते । सं । अस्वरन् । दिवः । नाके । मधुजिह्वाः । असृचतः ।

अस्य । स्पशः । न । नि । मिषन्ति । भूर्णैयः । पदेऽपदे । पाशिनः । संति । सेतवः ॥४॥

सहस्रधारेऽव । सहस्रधारा यस्माद्भवन्ति तत्तत्पौन्यमन्तरिक्षं । तस्मिन्वर्तमानासि सोमरश्मयोऽवावकात्
क्षितां पुषिर्वी पुष्या संयोजयन्तीत्यर्थः । किंच दिवो कुञ्जोक्तस्य नाके समुच्छिते देशे वर्तमाना मधुजिह्वा
माध्वयाः । सोमतेजसाधिभ्यो हि मधुत्पन्नं भवति । अतो मधुजिह्वाः । असृचतः संगतवर्जिताः पुषर्कपुषर्गिद्व-
वक्षितां चक्ष सोमेन सभूताः सशः सारभूता रश्मयो मूर्खयः क्षिप्रगामिनः संतो न नि मिषन्ति । निमेषं न
कुर्वन्ति । किन्तु पापिनः सुकृतिगण जातुं सर्वदा जायतीत्यर्थः । अथवा राजानो दुष्टान्निवारयितुं सर्वदा
आवरणं कुर्वन्ति तद्वत् । एवं ते रश्मयः पदे पदे खानि खानि सेतवः संवज्ञाः संतः पाशिनः पापकृतां बाधकाः
सन्ति । भवन्ति ॥

पितुर्मातुरध्या ये समस्वरन्कुचा शोचन्तः सन्दर्हतो अग्रतान् ।

इन्द्रश्चिहामप धमन्ति मायया त्वचमसिक्नीं भूर्मनो दिवस्परि ॥५॥

पितुः । मातुः । अधि । आ । ये । सं । अस्वरन् । कुचा । शोचन्तः । सं । सन्दर्हतः । अग्रतान् ।

इन्द्रश्चिहाम । अप । धमन्ति । मायया । त्वचं । असिक्नीं । भूर्मनः । दिवः । परि ॥५॥

पितुर्मातुरध्यापुषिभ्योः । धीमि पिता जयिता नाभिरच मधुर्मे माता पुषिर्वी महीधं । अ० १. १६४. ३३. ।

इत्यादिषु वाचापुषिर्बोमीतापितृत्वात्मानात् । वाचापुषिर्वीर्भा ये सोमररमयोऽध्या समस्वरन् अधिकं प्रादुर्भूता अभवन् त अचर्त्विमिः क्रियमाणा सुत्वा शोचन्ती ह्रीयमाना अमर्ता कर्मरक्षिताम्बजमानान् संदहतः सम्यग्विनाशयंतस्ते ररमय इन्द्रदिष्टामिन्द्राय देवकारिणी ॥ ३ ॥ पा० ६. २. ४५ । इति पूर्वपदप्रका-
तित्वरः ॥ इद्रेण दिष्टां वा । अचिर्त्वी । राशिनामितत् । राशिवत्पुष्पक्यां त्वत् । राचसमित्वर्थः । माचया कर्मणा प्रज्ञया वा भूमनो विसृताङ्गुलोकादिवस्यरि शुक्लोकाद्याप धमन्ति । अपनतं कुर्वन्ति । अपन्न-
तीत्यर्थः ॥ ॥ २९ ॥

प्रान्नान्मानादध्या ये समस्वरञ्छ्लोकयंचासो रभसस्य मंतवः ।

अपान्छासो बधिरा अहासत अतस्य पंचां न तरन्ति दुष्कृतः ॥ ६ ॥

प्रान्नात् । मानात् । अधि । आ । ये । संऽअस्वरन् । श्लोकऽयंचासः । रभसस्य । मंतवः ।

अप । अप्नश्चासः । बधिराः । अहासत । अतस्य । पंचां । न । तरन्ति । दुऽकृतः ॥ ६ ॥

श्लोकयंचासः । श्लोकाः सुतयः । सुतिविषमना रभसस्य मंतवो विषममिमन्मानीः एतादृशा ये सोम-
ररमयः प्रज्ञापुराणाणाणादंतरिचादध्या समस्वरन् सह प्रादुर्भूता अभवन् तान्नरमीनवाससचपुर्वर्जिताः
साधु पदार्थानामद्धारो मरा बधिरा देवतासुतिश्रवणवर्जिताः पापकृतो नरसापाहासत । ताम्परित्यजन्ति ।
दर्शिनः श्रवणवंतो मेधाविनस्तु न परित्यजन्ति किंतु कुर्वन्ति । तदेवाह । अतस्य सत्त्वस्य पंचां मानभूतमेषां यत्
दुष्कृतः पापकृतो नरा न तरन्ति । नोत्तारयन्ति । सुकृतस्तु तरन्तीत्यभिप्रायः ॥

सहस्रधारे वितन्ते पविष आ वाचं पुनन्ति कवयो मनीषिणः ।

रुद्रास एमामिषिरासो अदुहः स्पशः स्वंचः सुदृशो नृचक्षसः ॥ ७ ॥

सहस्रऽधारे । विऽतन्ते । पविषे । आ । वाचं । पुनन्ति । कवयः । मनीषिणः ।

रुद्रासः । एषां । इषिरासः । अदुहः । स्पशः । सुऽअचं । सुऽदृशः । नृऽचक्षसः ॥ ७ ॥

कवयः कान्तकर्माः अत एव मनीषिणः प्राज्ञा अविजः सहस्रधार अनिषधारीयेति वितन्ते कर्मणि
विकृति पविषे मुख्यादये सोमि वर्तमानां वाचं माधमिकां । सोमः खलु विशावसुप्रभृतिभंधर्वाजातरिषि
ऽतिष्ठन् सोमो वै राजा भंधर्वेष्वसीदिति अवस्थात् तच्च वर्तमानं सोमं देवा गोपया वाचा कीतवन्तः । तदा
सोमो वाक्किष्ठतस्मिन् शक्यते वक्तुं । तस्मात्सोमि क्षितां माधमिकां वाचमा पुनन्ति । संस्तुर्वन्ति । कुर्वन्तीति
यावत् । य उक्तमुक्ता मवतां मातरं माधमिकां वाचं कुर्वन्ति तेषां रुद्रासो रुद्रपुत्रा मध्यमवाचः पुत्रा मरुतः
सप्तो वाचा बधिनो भवन्ति । कीदृशाः । इषिरा नमनशीला अदुहः सोमकामद्रोणधारः । यदा । रुद्रैः
कर्मणि क्रियीषादिकः । परिरक्षिकाः । स्वंचः शोमनांचनाः अत एव सुदृशः सुदर्शना वृषचक्षो नृणां कर्म-
भेतृणां द्रष्टारः ॥

अतस्य गोपा न दभाय सुकृतुस्त्री य पविषा हृद्यंतरा दधे ।

विद्वान्स विश्वा भुर्वनाभि पश्यत्यवाजुष्टान्विध्यति कर्ते अमृतान् ॥ ८ ॥

अतस्य । गोपाः । न । दभाय । सुऽकृतुः । ची । सः । पविषा । हृदि । अंतः । आ । दधे ।

विद्वान् । सः । विश्वा । भुर्वना । अभि । पश्यति । अवं । अजुष्टान् । विध्यति । कर्ते ।

अमृतान् ॥ ८ ॥

अतस्य सत्त्वमूर्तस्य यज्ञस्य गोपा जीवाधिता अत एव सुकृतुः श्रीमन्मनीः सोमो य इमानं इमानं सोम-

नाथ न भवति । परैर्दमयितुं न शक्यत इत्यर्थः । किंच स सोमस्त्री । शिष्टैर्दसि वज्रवमिति जुक् । पीणि पवित्राभिवायुसूर्यात्मकाणि पीणि पवित्राणि इत्यंतर्दयस्यांतरा इधि । आदधाति । स्वस्तिन् संगमयतीत्यर्थः । अपि च विष्णुर्न सर्वं जानातः स सोमो विष्णा भुवना सर्वाणि भुवनान्यभि पश्यति । ततः कर्ते ॥ करोतेरीणा-
दिकस्यप्रत्ययः ॥ कर्मस्युद्गानप्रियाय् अत एवात्रतानयजमानानय विध्वति । अवाप्नुष्यान् इत्या ताडयति ।
हिनसीति यावत् ॥

चतुतस्य तंतुर्विततः पवित्र आ जिह्वाया अये वरुणस्य मायया ।

धीराश्चित्समिन्क्षंत आशताचा कर्तमव पदात्यप्रभुः ॥९॥

चतुतस्य । तंतुः । विऽततः । पवित्रे । आ । जिह्वायाः । अये । वरुणस्य । मायया ।

धीराः । चित् । तत् । संऽइन्क्षंतः । आशत । अच । कर्ते । अव । पदाति । अप्रऽभुः ॥९॥

अतस्तु सत्त्वभूतस्तु यस्तु तंतुसमिता पवित्रेऽविवाक्यमये दशापवित्रे विततो विद्युतः । यदा । पवित्रे
ऽंतरिषि विद्युतः सोमो वरुणस्तु जिह्वाया अये मायया कर्मणा आ । आस्थितः । वरुणजिह्वाय आपसिष्ठंति ।
तासु सोमो वसतीति वसतीवर्यायुदकेषु स्थित इत्यर्थः । ततो धीराश्चित् कर्मणि प्राज्ञा एव तद्वरुणजिह्वाय-
स्थानं समिन्क्षंतः । इन्क्षतिर्गतिकर्मा । संख्यामुवंतः संत आशत । क्षुतिभिर्हविर्भिर्वा प्राप्नुवन् । यः पुनः कर्ते ॥
काकाध्वनोरिति द्वितीया ॥ कर्मस्यप्रभुः समर्थो न भवति सोऽयमवाक्यस्त्रिषु लोकेऽव पदाति । अवसात्रके
पतति । नोपरि गच्छति ॥ पद गती । सेव्याडागमः ॥ तस्मात्सर्वैरपिष्टोमादिकर्म कर्तव्यमित्येषोऽर्थोऽभिहितो
भवति ॥ ३० ॥

शिशुर्नेति नवर्षं सप्तमं सूक्तं दैर्घ्यतमसस्तु कधीवत आर्षं पयमानसोमदेवताकं । अष्टमी चिष्टुश्चिष्टा
चगत्तः । तथा चानुक्रम्यति । शिशुर्न कधीवांस्त्रिष्टुबष्टमीति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

शिशुर्न जातोऽव चक्रद्वने स्वर्ग्यज्ञार्ज्यरुषः सिषासति ।

दिवो रेतसा सचते पयोवृधा तमीमहे सुमती शर्म सप्रथः ॥१॥

शिशुः । न । जातः । अव । चक्रदत् । वने । स्वः । यत् । वाजी । अरुषः । सिषासति ।

दिवः । रेतसा । सचते । पयःऽवृधा । तं । ईमहे । सुऽमती । शर्म । सऽप्रथः ॥१॥

स पयमानः सोमो वने वननीये वसतीवर्यास्तु उदके जात उत्पन्नः शिशुर्न शिशुरिवाय चक्रदत् ।
अवाप्नुषं क्रदति । तदोदकमध्ये पतच्छब्दं करोति खनु । यद्यदा वाजी वक्त्रवान्नवान्वाद्य आरौचमानः ।
यदा । ग्राज्यञ्च इवाद्यः ॥ अर्तेदवप् ॥ गमनशीलः । सोमः स्वः स्वर्गलोकं सिषासति संभक्तुमिच्छति ॥ सनोतिः
सनोदभाव आत्वं । सनोतिरिति साहितिकं वत्त्वं ॥ सोऽयं पयोवृधा गवामोषधीनां च वीरस्तु वर्धकेन
रेतसोदकेन सह दिवो युषोक्तात्सचते । पार्थिवं लोकं समवेति । तं तावृशं प्रविष्टं सोमं सप्रथः सर्वतः पृषुतरं
धनादिना युक्तं शर्म गृहं तदयं सुमती ॥ सुपां सुनुगिति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ सुमत्वा शोभनया
युक्तिर्न । याचामहे । ईमहे इति याज्ञाकर्म । ईह गती दैवादिकः । छांदसः अगो जुक् ॥

दिवो यः स्तंभो धरुणः स्वातत आपूर्णो अंशुः पर्येति विश्वतः ।

सेमे मही रोदसी यक्षदावृता समीचीने दाधार समिषः कविः ॥२॥

दिवः । यः । स्तंभः । धरुणः । सुऽआततः । आऽपूर्णः । अंशुः । परिऽएति । विश्वतः ।

सः । ईमे इति । मही इति । रोदसी इति । यक्षत् । आऽवृता । समीचीने इति

संऽईचीने । दाधार । सं । इषः । कविः ॥२॥

दिवो जुषीकक स्तनो विष्ममयिता संरीचा धरवः सर्वक धारकः । यद्वा । पुषिवा धारकः । विष्मने
दिवो धरवः पुषिवाः । अ० ७. ८२. ६ । इत्याद्यानात् । तादृङ् स्थातः सुपु सर्वं पितृते विष्मः अत
इवापूर्वः पथिपु संपूर्वो योऽगुः सोमात्मको विष्मः सर्वतः पूर्वेति परिगच्छति ॥ तिष्ठि ओदात्तवतीति
मतिर्निष्ठातः ॥ स सोम इमे रीदवी वावापुषिवावापुतासंभजनीधेन कर्मका यवत् । यवतु । स्वयमेव संवी-
यवत्वित्यर्थः । ततः सोऽयं समीचीनि परस्परं संवति वावापुषिवा दाधार । धारयां चकार ॥ तुषादीनामि-
त्वाभासक दीर्घः ॥ अनंतरं कविः क्रांतकर्मोऽस्मानि कोतुभः सं प्रचक्षतु । उपसर्गकृतयोन्मत्त्रिवाधाहारः ॥

महि प्सरः सुकृतं सोम्यं मधूवीं गव्यूतिरदिनेर्जुतं यते । .

ईशे यो वृष्टेरित उस्त्रियो वृषापां नेता य इतः ऊर्जतिर्गुग्मियः ॥ ३ ॥

महि । प्सरः । सुऽकृतं । सोम्यं । मधु । उर्वी । गव्यूतिः । अदिनेः । ऋतुं । यते ।

ईशे । यः । वृष्टेः । इतः । उस्त्रियः । वृषा । अपां । नेता । यः । इतः ऊर्जतिः । गुग्मियः ॥ ३ ॥

अतं सत्वमृतं यत्नं यति वच्छति तस्या रंद्राव सुकृतं सुपु संस्कृतं सोम्यं सोममयं महि महत् प्रमृतं मधु
मधुररसं प्सरो मयसं पापीयं भवति । प्सा मयसि । किंच तस्यावत्तं प्रत्यागच्छतामिन्द्रादीनामदितिः पुषिवा
मधूतिर्मार्गचोर्वी विष्मोर्वी भवति । रंद्रः शतसहस्रसंख्याकरिभिः सह मंतुं मयि विष्मोर्वीऽभवदित्यर्थः । अ
रंद्र इत इमं जोकं प्रत्यापतंत्वा वृष्टेरीषि रंद्रो भवति । तचोकिचः । उस्त्रिति जोनाम् । नोभो हितोऽपा-
मुदकायां वृषा सर्वको यवत्त नेता नायक इतः उतिः । इममकादीयं यत्नं प्रकृतिर्नमनं यवत् स तचोतः । इतो
मच्छत् य रंद्र अग्निमय अमर्हः कोतव्यो भवति । तस्या अयं सोमः पातव्यो भवतीति ॥

प्रचर्जेऽभिष्टव आत्मन्वन्नम इतिवा । सूचितं च । तदु प्रचक्षतममक कर्मात्मन्वन्नमो दुह्यति घृतं पयः
। अ० ४. ७. इति ॥

आत्मन्वन्नमो दुह्यते घृतं पयं ऋतस्य नाभिरमृतं वि जायते ।

समीचीनाः सुदानवः प्रीणन्ति तं नरो हितमयं मेहन्ति पेरवः ॥ ४ ॥

आत्मन्ऽवत् । नभः । दुह्यते । घृतं । पयः । ऋतस्य । नाभिः । अमृतं । वि । जायते ।

संऽईचीनाः । सुऽदानवः । प्रीणन्ति । तं । नरः । हितं । अयं । मेहन्ति । पेरवः ॥ ४ ॥

आत्मन्वत् ॥ अनी कुडिति कुडानमः ॥ आत्मन्वत्सारवत्तं पयस्य नमो नमस आदित्यकृपात्सोनी दुह्यति ।
किंचतक यवत्त नामिः ॥ सह बंधने । स्वमोर्गुसकात् । पा० ७. १. २३. । इति कोर्गुस भवति सर्वविधीनां
हंदि विष्मयितत्वात् ॥ नामि यवत्त बंधकममृतमुदकं च वि जायते । तस्यादेव प्रादुर्भवति । ततः सुदानवः
श्रीमन्मनुतिहविर्दानवतो यवत्तानाः समीचीनाः परस्परं संवताः संतकमिमं सोमं प्रीणन्ति । कुतिमिच्छ-
यन्ति । अच नरो नेतारः पेरवः ॥ पा रचसि । नापोरिस्ति इतिमि दमत्तयः ॥ सर्वक रचकाः सोमररमची
हितं निहितमवाचकाद्वर्तमानं पार्थिवमुदकं मेहन्ति । यथेति ॥ मिह शेषेण नीवादिभ्यः ॥ यद्वा । हितमुदकं
पुषिर्वी प्रति मेहन्ति ॥

अरावीदंगुः सचमान ऊर्मिणा देवाय्यं मनुवे पिबन्ति त्वयं ।

दधाति गर्भमदिनेरुपस्य आ येन तोक् च तमयं च धामहे ॥ ५ ॥

अरावीत् । अंगुः । सचमानः । ऊर्मिणा । देवऽअय्यं । मनुवे । पिबन्ति । त्वयं ।

दधाति । गर्भः । अदिनेः । उपऽस्ये । आ । येन । तोक् । च । तमयं । च । धामहे ॥ ५ ॥

[illegible]

सहस्रधारेऽव ता असृजतस्तृतीये संतु रजसि प्रजावन्ति ।

चतस्रो॒ ना॒भो॒ निहि॑ता॒ अ॒वो॒ दि॒वो॒ ह॒विर्भ॑र॒न्त्य॒मृतं॑ घृ॒त॒श्रुतः॑ ॥ ६ ॥

सहस्रं ऽ धारे । अथ । ताः । असृष्टतः । तृतीये । संतु । रजसि । प्रजा ऽ वती ।

चतस्रः । नाभः । निऽहिताः । अ॒वः । दि॒वः । ह॒विः । भ॒र॒न्ति । अ॒मृ॒तं । घृ॒तऽशु॒तः ॥ ६ ॥

सहस्रधारे बह्वद्वधारे तृतीये रजसि लोके स्वर्गे वर्तमाना असद्यतः परस्परमसक्ताः प्रजावतीस्त्यादि-
तप्रजावत्यः सोमस्य स्वभूतास्ता अव संतु । अवस्तापुथिव्यां पतंतु । कास्ता इत्याह । चतस्रो नाभस्यपसो
वाधिकाः सोमस्य संबन्धिन्यस्तसो दीप्तयः कलाः । दिवो युजोकादवोऽवसानिहिताः सोमिन स्थापितास्ता
घृतघृतो घृतस्योदकस्य आवयिथ्यः सत्वो हविः सोमादिसर्षणं भरंति । देवानां प्रयच्छति । तद्यामृतं
जोष्योषधीषु च पयोक्ष्यं सुधाक्ष्यं च भरंति । प्रषिपंति ॥

श्वेतं रूपं कृणुते यत्तिषासति सोमो मीढ्वाँ असुरो वेद् भूमनः ।

धिया शमी सचते सेमभि प्रवहिवस्त्वंधमव दर्षदुद्रिणं ॥७॥

ज्ञेतं । रूपं । कृणुते । यत् । सिसासति । सोमः । मीढ्वान् । असुरः । वेद । भूमनः ।

धिया। शमी। सचते। सः। ई। अभि। प्रऽवत्। दिवः। कर्वधं। अवं। दर्षत्। उद्विणं ॥७॥

श्वेतं दीप्यमानं शुक्लं रूपं कुरुते तदा करोति यथाहा सिवासति स्वर्गं संभक्तमिच्छति । सोमे पाषाणागते सति तत्तैजसानुरञ्जितानां तेषां श्वेतं रूपं भवति । ततो मीढान् ॥ मिह्र सेषणे । चक्ष्मात् कृत्वा हास्यान्ताड्या-
मीड्मिषेति निपातनादभिमतरूपसिद्धिः ॥ कामानां सेक्तासुरः प्राप्नो बलवान् वा सोमो भूमनो बज्रधनानि
वेदुः । सोतुभ्यो दातुं आनाति । प्रयच्छतीति यावत् । स ईं ॥ सोऽपि सोपे वेदिति सुलोपः ॥ सोऽयं धिया
प्रज्ञाकेन प्रवत् प्रकृष्टानि श्रमी ॥ द्वितीयाद्याः पूर्वसर्वादीर्घः ॥ कर्मास्त्रभि सपते । अभितः समवेति । किंच
द्विषोऽतिरिचाद्विषामुदकवंतं कवंधं मेघं । कवंधशब्देन मेघोऽभिधीयते । तात्स्थानात्ताच्छब्दमिति ॥ मेघमेव
वर्णतः । अर्बदारयति । विवृतद्वारं करोति । मेघं विहायीतरिचाद्विषं करोतीत्यर्थः ॥

अधं श्वेतं कलशं गोभिरक्तं कार्ष्णं वाज्यं क्रमीत्सवान् ।

॥ हिन्दिरे मनसा देवयंतः कक्षीवते शतहिमाय गोनां ॥ ८ ॥

अथ । श्वेतं । कलशं । गोभिः । अक्षतं । वार्ष्णेन । आ । वाजी । अक्रमीत् । सप्तऽवान् ।

आ । हिन्विरे । मनसा । देवऽयंतः । कक्षीर्वते । शतऽहिनाय । गोना ॥ ८ ॥

अथापानंतर शैतं संप्रति सोमसंवर्गकृत्वाथर्षं भोमिषद्विरातं संपुतं द्रोणकथनं ससवान् संभवन् सोम
 आशनीकं त्याज्यते । आर्षेण । आर्षेणैवः काठायनः । आर्षिं धावन्ती वीक्षारी वा भुजिष्यति तस्मां

काशायां वावी कश्चिदसौ युवं मयमाण आक्रमीत् । आक्रमते । सोमः काशायां द्रोणकक्षे पततीत्यर्थः । ततश्चक्षौ सोमाय देवयंतो देवानिच्छंत आल्लिखो मणसा हिविरे । सुतीरामिमुखीन भिरचंति । तत्र शतहिमाय चक्रममनाय कवीवते कोचकारिण एतन्नामकायर्ध्वे सोमो बीजां वा; पयून् प्रेरयति ॥ सोः पादति । पा० ७. १. ५७. इति जुष्टानमः । क्रियायह्वं कर्तव्यं । म० १. ४. ३२. इति संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थे वही ॥

अग्निः सोमं पपृचानस्य ते रसोऽथ्यो वारं वि पवंमान धावति ।

स मृज्यमानः कविभिर्मदितम् स्वदस्वेन्द्राय पवमान पीतये ॥ ९ ॥

अतऽभिः । सोम । पपृचानस्य । ते । रसः । अर्थः । वारं । वि । पवमान । धावति ।

सः । मृज्यमानः । कविभिः । मदिन्ऽतम् । स्वदस्व । इन्द्राय । पवमान । पीतये ॥ ९ ॥

हे पवमान पविष्य पूयमाण हे सोम अग्निर्वसतीवर्धादिमिदद्वैः पपृचानस्य संपृचमानस्य ते तत्र रसोऽथ्योऽवेर्षारं वाचं दद्यापविषं वि धावति । विविधं प्राप्नोति । ततो हे मदितम् मादयितुम हे पवमान सोम त्वं कविभिः क्रांतकर्मभिर्ध्वलिभिर्मृज्यमानः पूयमाणः सन्निद्राय पीतय इन्द्राय पानार्थं स्वदस्व । प्रिय-रसो मय ॥ ३२ ॥

०. अग्निं प्रियाशीति पंचर्वमष्टमं सुतं । मार्गवस्य कविरार्थं जानतं पवमानसोमदेवतात्वं । तच्चानुक्रम्यते । अग्निं प्रियाशि पंच कविरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अभि प्रियाणि पवते चनोहितो नामानि यद्गो अधि येषु वर्धते ।

आ सूर्यस्य बृहतो बृहन्नाधि रथं विष्वचमरुहश्चिच्छाणः ॥ १ ॥

अभि । प्रियाणि । पवते । चनःऽहितः । नामानि । यद्गुः । अधि । येषु । वर्धते ।

आ । सूर्यस्य । बृहतः । बृहन् । अधि । रथं । विष्वचं । अरुहत् । विऽच्छाणः ॥ १ ॥

चनोहितः । चन इत्यन्ननाम ॥ चायतेरसुनि चन इत्यौषादिकसूत्रेण निपातितः । उ० ४. १००. ॥ चनश्च इत्याद्य हितः यद्वा हितान्नः सोमः प्रियाणि जनतः प्रीययितुं नामानि नमनशीलानि तान्मुदकाब्जानि पवते । अमितः कुरीति । विष्वंतरिचक्षितेन्द्रकेषु यद्गो महानयं सोमोऽधि वर्धते अधिक् प्रवृद्धो भवति । अपां मध्ये कोमो भवति । ततो बृहन्ननाय सोमो बृहतो महतः परिपुड्य सूर्यस्य विष्वचं विष्वग्नमनधुपरि रथं विष्वचस्य सर्वस्य विद्महा सन्नाचहत् । आरोहति । अपी प्राप्ताऽतिः सन्मगादित्यनुपतिष्ठत इति ॥

चतस्य जिह्वा पवते मधु प्रियं वक्ता पतिर्धियो अस्या अदाभ्यः ।

दधाति पुषः पिचोरपीष्यं नाम तृतीयमधि रोचने दिवः ॥ २ ॥

चतस्य । जिह्वा । पवते । मधु । प्रियं । वक्ता । पतिः । धियः । अस्याः । अदाभ्यः ।

दधाति । पुषः । पिचोः । अपीष्यं । नाम । तृतीयं । अधि । रोचने । दिवः ॥ २ ॥

चतस्रः सत्त्वभूतस्य यच्चक्ष जिह्वा मुखलेन जिह्वाखानीयः सोमः प्रियं प्रियकरं मधु मदकरं रथं पवति । चरति । कीदृशः । वक्ता शब्दहत् । यद्वा । कीदृशः प्रियमायाः सुतयः वाधीष्य इति प्रतिचपुषस्य कर्ता । यद्वा धिय एतस्य कर्मणः पतिः वाचयितादाभ्यो रक्षोभिर्हितुमन्नस्यः । पुषो यचनानः पिचोर्षा-सपिचोरपीष्यमर्तर्हितं चन्नाम । ती य जानीतो जानकरक्षिकार्या । तच्चाचवीरवरिश्वाचनान् ससुतीयं

नाम दिवो युषोक्क रोचने दीपमाने सोमेऽभिषूयमासे सत्वधि हधाति । अतस्तं धारयति । नचचक्षाव-
हारिकनाम्नी प्रभाञ्च सोमयाजीति तृतीयमस्य नामेति भवता बीधायनेनोक्तं ॥

अव द्युतानः कलशौ अचिक्रदन्तृभिर्येमानः कोश आ हिरण्यये ।

अभीमृतस्य दोहना अनूषताधि चिपृष्ठ उषसो वि राजति ॥३॥

अव । द्युतानः । कलशान् । अचिक्रदत् । नृऽभिः । येमानः । कोशे । आ । हिरण्यये ।

अभि । ई । च्युतस्य । दोहनाः । अनूषत । अधि । चिऽपृष्ठः । उषसः । वि । राजति ॥३॥

द्युतानः ॥ द्युत दीप्तौ ॥ दीप्यमानो नृभिः कर्मणेतृभिर्हृत्विग्भिर्हिरण्यये हिरण्यये कोशेऽधिषयश्चर्मणि ।
तस्य हिरण्यमयत्वं हिरण्यपाणिरभिषुणोतीति हिरण्यसंबन्धात् । तादृशे कोशे येमानः ॥ ह्यंक्षे कर्मणि क्तिटि
काणचि रूपं ॥ नियम्यमानः सोमः । तत अतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य दोहना दोग्धार अलिज ईमेन सोम-
मभ्यगृषत । अभिगृवंति । यावाणो यत्सा अलिजो दुहन्तीति तैत्तिरीयब्राह्मण एषां दोग्धृत्यमभिहितं । सोमः
कलशान्मूलाभिधानाम्नायवाचिक्रदत् । अवक्रदति । शब्दायते । ततस्त्रिपृष्ठः । चीणि सवनात्वेव पृष्ठानि
यस्य स तद्योक्तः त्रिषु सवनेषु सोमस्य विद्यमानत्वात् ॥ पिचक्रादित्वादुत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥ तादृशः सोम
उषसोऽधि यागाहनि वि राजति ॥ अधिशीङ्खासां । पा० १. ४. ४६. इति द्वितीया ॥ तेष्वहःसु विशेषेण
दीप्यते । यद्वा । राजतिरंतर्णीतवार्थः । अहाणि प्रकाशयति ॥

अद्रिभिः सुतो मतिभिश्चनोहितः प्ररोचयन्नोदसी मातरा शुचिः ।

रोमाण्यव्या समया वि धावति मधोर्धारा पिन्वमाना दिवेदिवे ॥४॥

अद्रिऽभिः । सुतः । मतिऽभिः । चनऽहितः । प्रऽरोचयन् । रोदसी इति ।

मातरा । शुचिः ।

रोमाणि । अव्या । समया । वि । धावति । मधोः । धारा । पिन्वमाना । दिवेऽदिवे ॥४॥

मतिभिः ॥ मज ज्ञाने । मंचे वृषेपचमनेति क्तिमुदात्तः ॥ सुतिभिरद्रिभिर्वायुभिश्च सुतोऽभिषुतश्चनो-
हितश्चनसेऽन्नाय हितो हितान्नो वा मातरा मातरौ जगतो निर्मात्र्यौ रोदसी यावापृथिव्यौ प्ररोचयन्
स्वतेजसा प्रकाशयन् अत एव शुचिर्दीप्यमानः एवंविधः सोमोऽन्नायविभवानि रोमाणि, तैः कृतानि
पवित्राणि समयाभितः समीपे वि धावति । विशेषेण चरति । किंच पिन्वमानान्निः सिच्यमाना मधोर्मदकरस्य
सोमस्य धारा दिवेदिवेऽन्वहं दीर्घसन्निषु पवित्राण्युभयतः पवते ॥

परि सोम प्र धन्वा स्वस्तये नृभिः पुनानो अभि वासयाशिरं ।

ये ते मदा आहनसो विहायस्तेभिरिंद्रं चोदय दातवे मघं ॥५॥

परि । सोम । प्र । धन्वा । स्वस्तये । नृभिः । पुनानः । अभि । वासय । आऽशिरं ।

ये । ते । मदाः । आहनसः । विऽहायसः । तेभिः । इंद्रं । चोदय । दातवे । मघं ॥५॥

हे सोम स्वस्तयेऽविनाशाय परि प्र धन्वा । यावाणि भरितः प्रजन्तः । धविर्गन्तव्यः । किंच नृभिः कर्मणेतृ-
भिर्हृत्विग्भिः पुनानः पुन्यमानस्त्वमाशिरमाभ्युज्जं बीरादिकमभि वासय । आच्छादय । संबोजयति यावत् ।
आहनसः । आहननवन्तो वचनवन्तः । नि० ४. १५. इति चालः । प्रपूषामाभिमुखीन वृत्तारोऽनिहन्मना

इति श्रीमद्वाज्जिपिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूषणसाम्राज्यधुरंधरेण सायत्ताचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्संहिताभाषि सप्तमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः संपूर्णः ॥

अ यः पितृ-विद्वद्भ्येव रोहंसी धिया न बाजौ उयं मासि शश्वतः ॥३॥

इंद्रस्य । सोम । पवमानः । ऊर्मिणा । तविष्यमाणः । जठरेषु । आ । विश ।
 प्र । नः । पिन्व । विऽद्युत् । अ॒भ्राऽइव । रोदसी इति । धिया । न । वाजान् । उप ।
 मासि । शश्वतः ॥ ३ ॥

हे सोम पवमानः पूयमानस्त्वं तविष्यमाणो वर्धयिष्यमाणः अत्रिंद्रस्य जठरेषुर्मिणा प्रभूतया धारया
 आ विश । जठरप्रदेशस्य बाहुभ्यामुपवचनं । नोऽस्मादर्थं विषुदधेवाभाषीव सा यथा दोग्धधाणि तदत्र
 पिन्व ध्रुव रोदसी बावापुषिषी । किंच धिया कर्मणा नेदानीं । नेति संप्रत्यर्थे । शश्वतः । वज्रनामित ।
 बहन्वाजान्मानुष समीपे मासि । निर्मासि ॥

विश्वस्य राजा पवते स्वर्दृशं ज्ञातस्य धीतिर्मृषिषाठ्वीवशत् ।
 यः सूर्यस्यासिरेण मृज्यते पिता मतीनामसमष्टकाव्यः ॥ ४ ॥
 विश्वस्य । राजा । पवते । स्वऽदृशः । ज्ञातस्य । धीतिं । मृषिषाट् । अवीवशत् ।
 यः । सूर्यस्य । असिरेण । मृज्यते । पिता । मतीनां । असमष्टकाव्यः ॥ ४ ॥

विश्वस्य जगती राजा स्वामी सोमः स्वर्दृशः स्वर्गद्रष्टुः सर्वद्रूपवर्तस्य सत्यभूतस्त्रिंद्रस्य । मनुष्यवाच्यमृतश-
 ब्दप्रतिधोगिकस्यर्तशब्दस्य देवार्थः । तथाप्यीषिषिनेंद्रः परिगृह्यते । तस्य धीतिं मतिं कर्म वर्षिषाठ्वीणाम-
 तींद्रियद्रष्टृणामभिभविता । महत्त्वेन स्वयमप्युविशेष्टत्वादिति भावः । तथा च मंचांतरं । ब्रह्मा देवानां
 पदवीः कमीनामृषिः । अ० ९. ९६. ६. । इति । ईदृशः सोमोऽवीवशत् । अकामयतेंद्रस्य कर्म । यः सोमः सूर्यस्य
 देवस्यासिरेण क्षेपकेण रश्मिना मृज्यते । असमष्टकाव्योऽन्यैः कविभिरव्याप्तकर्मा सोमो मतीनामस्यदीयानां
 सुतीनां पिता पातकः स्वामी भवतीति शेषः । यद्वा । यो मतीनां पितासमष्टकाव्यस्य सन्मृज्यते स पवत इति
 संबंधः ॥

वृषेव यूषा परि कोशमर्षस्यपामुपस्थे वृषभः कर्निकदत् ।
 स इंद्राय पवसे मत्सरिन्तमो यथा जेषाम समिधे त्वोतयः ॥ ५ ॥
 वृषाऽइव । यूषा । परि । कोशं । अर्षसि । अपां । उपऽस्थे । वृषभः । कर्निकदत् ।
 सः । इंद्राय । पवसे । मत्सरिन्तमः । यथा । जेषाम । संऽइधे । त्वाऽऊतयः ॥ ५ ॥

हे सोम त्वं वृषेव यूषा यूषानि वृषभ इव स यथा तानि प्रविशति तद्वत् कोशं कोशैवद्रसधारकं
 कलशं पर्यर्षसि । परिगृह्यसि । वृषभः सन् । अपामुपस्थेऽंतरिक्षे । कीदृशः सन् । वृषभो वर्षिता कर्निकदत्तं
 कर्निकः । स त्वं हे सोम इंद्रार्थेन्द्रार्थं पवसे । पूयसे । मत्सरिन्तमो मादधितुतमस्त्वं । यथा वयं जेषाम जयेम
 समिधे संयामि, त्वोतयस्त्वया रचिताः संतः ॥ ॥ ५ ॥

एष प्र कोश इति पंचमं दशमं सूतं । अद्याद्याः पूर्ववत् । एव इत्यनुक्रांतं । गतो विनियोगः ॥

एष प्र कोशे मधुमौ अचिक्रदुदिंद्रस्य वज्रो वपुषो वपुष्टरः ।
 अभीमृतस्य सुदुर्घा घृतक्षुतो वाश्रा अर्षेति पर्यसेव धेनवः ॥ ६ ॥
 एषः । प्र । कोशे । मधुऽमान् । अचिक्रदत् । इंद्रस्य । वज्रः । वपुषः । वपुऽतरः ।
 अभि । ई । क्षुतस्य । सुऽदुर्घाः । घृतऽक्षुतः । वाश्राः । अर्षेति । पर्यसाऽइव । धेनवः ॥ ६ ॥
 एषोऽयं सोमो मधुनाजपुष्टरः कोशे द्रोणकश्चि प्राचिक्रदत् । प्रर्षेति शब्दायति । कीदृश एषः ।

इंद्रस्य वक्षो वक्षसाणीयः । वक्षसास्तेन वक्षसात्प्रहरणसाधनत्वाद्ब्रह्मलोपचारः । एष इव हि सोमो वक्ष
इंद्रस्य साधने । तथा वपुषो बीजाणां वसुधैवकुतूहलपुष्टरोऽतिशयेन वप्ता । बीजावापस्य सोमकर्तृकत्वात्
सोमो वै देतीधाः । ति० सं० २. १. १. ६. । इति श्रुतेः । ईमस्तर्तस्य सत्वफलस्य सोमस्य धारा इति शेषः । ता
अभ्यर्षति । अभिगच्छन्ति । कीदृशसाः । सुदुषाः सुदु दोगध्नः फलाणां धृतधृत उदकस्य रसस्य वा चारयिष्यो
वासाः शब्दार्थः । किमिव । पयसा युक्ता वासा धेनव इवेति ॥

स पूर्यः पवते यं दिवस्परि श्येनो मथायदिषितस्तिरो रजः ।

स मध्य आ युवते वेविजान इत्कृशानोरस्तुर्मनसाहं विभ्युषा ॥ २ ॥

सः । पूर्यः । पवते । यं । दिवः । परि । श्येनः । मथायत् । इषितः । तिरः । रजः ।

सः । मध्यः । आ । युवते । वेविजानः । इत् । कृशानोः । अस्तुः । मनसा । अहं । विभ्युषा ॥ २ ॥

स सोमः पूर्यः प्रतः पवते । पूर्यते । अभिपूयत इत्यर्थः । यं सोमं दिवो सुलोकाच्छ्वेन इषितः स्वभावा
प्रेषितः सन् परि मथायत् पर्यमप्रात् तिरसीर्यं तिरस्कुर्वन् । किं । रजसृतीयं लोकं । स एव सोमो मध्यो
मधुररसं सोममा युवते । यौति । पृथक्करोति सुलोकात् । स्वयं वेविजान इत्यसन्नधो गच्छन् कृशानोः
सोमपाकस्यासुः शरैस्तुः प्रकाशाद्विभुषा भीतिन मनसाह । मध्य आ युवत इति संबंधः । कृशानोः सोम-
पाकत्वं ब्राह्मणे स्पष्टमुक्तं । कृशानुः सोमपाकः सत्वस्य पदः । ऐ० ब्रा० ३. २६. ॥

ते नः पूर्वीस उपरास इंदवो महे वाजाय धन्वतु गोमते ।

ईक्षेण्यासो अस्त्योऽ न चारवो ब्रह्मब्रह्म ये जुजुषुर्हविर्हविः ॥ ३ ॥

ते । नः । पूर्वीसः । उपरासः । इंदवः । महे । वाजाय । धन्वतु । गोमते ।

ईक्षेण्यासः । अस्त्यः । न । चारवः । ब्रह्मऽब्रह्म । ये । जुजुषुः । हविःऽहविः ॥ ३ ॥

ते वक्षसायाः पूर्वीसः पूर्व उपरासः । उपरता अभिलुपराः । तादृशा इंदवः सोमा महे महते गोमते
नो मद्यं वावायात्रायात्रसाभार्थं धन्वतु । गच्छतु । प्राप्तुवंतु । कीदृशा इंदवः । ईक्षेण्यास ईक्षणीयाः संदर्श-
नीया अस्त्यो न । अस्त्यः स्त्रिय आह्वनात् । ता इव सुवेधाः स्त्रिय इव चारवो रमणीयाः । त इत्युक्तं क
इत्याह । य इंदवो ब्रह्म ब्रह्म सर्वमपि सावकमंभजातं हविर्हविः सर्वमपि हविर्जातं च जुजुषुः क्षेपते ॥

अयं नरे विद्वान्वनवद्वनुषत इंदुः सचाचा मनसा पुरुष्टुतः ।

इनस्य यः सदेने गर्भमादधे गवांमुरुजमभ्यर्षति व्रजं ॥ ४ ॥

अयं । नः । विद्वान् । वनवत् । वनुषतः । इंदुः । सचाचा । मनसा । पुरुऽस्तुतः ।

इनस्य । यः । सदेने । गर्भे । आऽदधे । गवां । उरुजं । अभि । अर्षति । व्रजं ॥ ४ ॥

अयमिंदुः सोमो नोऽस्मान्वनुषतो हंतुमिच्छतः शत्रून् विहाजानन्वहतुं वनवत् । हंतुं तां । केन साधनेन ।
सचाचा सहाचता मनसा । कीदृशः । पुरुष्टुतो वज्रभिः सुतः । यः सोम इत्यक्षीवरक्षायाः सदेने स्त्रानि भूमौ
वेधां वा वर्तमानो गर्भमादधे धारयतीवधीषु । वक्ष वक्षामकादीषाणां शत्रुनिरपहतामातुष्यन् प्रभूतानस्यपां
पयसां वनवं व्रजमभ्यर्षति गच्छति । स वनवदिति ॥

चक्रिर्दिवः पवते कृष्यो रतो महीं अदव्यो वरुषो हुरुग्यते ।

असावि मिषो वृजनेषु यक्षियोऽत्यो न यूषे वृषमुः कर्मिर्कदत् ॥ ५ ॥

चक्रिः । दिवः । पवते । कृत्स्नः । रसः । महान् । अदब्धः । वरुणः । हुरुक् । यते ।
असावि । मिषः । वृजनेषु । यज्ञियः । अत्यः । न । यूथे । वृषऽयुः । कर्निकदत् ॥ ५ ॥

चक्रिः सर्वस्य कर्ता कृत्स्नः कर्मण्यो रसो रसात्मको महान् गुणैरधिकोऽदब्धोऽहिंसोऽप्रक् कुटिलं यति
यच्छते । इतस्ततः परिचरत इत्यर्थः । तदर्थं दिवः सकाशात्पचति । पूयते । अंतरिक्षाद्वापविषादित्यर्थः ।
किंवासी सोमोऽसावि । सुयते । कदा न वृजिनेष्वरिष्ठेषु सत्सु । तत्परिहारार्थं । कीदृशः सः । मिषः सर्वेषां
जिषभूतो यज्ञियो यष्ट्योऽत्यो नाश्च इव यूथे वज्रवायूथे स यथा वृषयुः सञ्चब्धं करोति तद्वदसी वृषभो
रसस्य वर्धिता कर्निकदच्छब्दं कुर्वन् असावीति ॥ २॥

प्र रात्रौ वाचमिति पंचर्चमेकादशं सूक्तं । अष्टाष्टाः पूर्ववत् । प्र रश्मित्यनुक्तांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र राजा वाचं जनयन्नसिच्यदत्पो वसानो अभि गा इयच्छति ।
गृह्णाति रिप्रमविरस्य तान्वा शुद्धो देवानामुप याति निष्कृतं ॥ १ ॥
प्र । राजा । वाचं । जनयन् । असिच्यदत् । अपः । वसानः । अभि । गाः । इयच्छति ।
गृह्णाति । रिप्रं । अविः । अस्य । तान्वा । शुद्धः । देवानां । उप । याति । निःऽकृतं ॥ १ ॥

राजा राजमानोऽयं सोमोऽभिषूयमाणः सन् वाचं शब्दं जनयन्त्यादयन्नसिच्यदत् । प्रस्यंदते । तथापो
वसतीवरीर्वसानं आच्छादयन् गाः सुतीरभीयच्छति । अभिगच्छति । इयच्छतिर्गतिकर्मसु पठितः । अथ
सोमस्य रिप्रमनुपादेयत्वेन पापकूपमभिषुतवज्रीशकलादिरूपमविरविरोमनिर्मितं दृशापविचं तान्वा स्वीयेन
वस्त्रेण गृह्णाति । गृह्णाति शोधनसमये । पञ्चाङ्गुलो देवानां निष्कृतं संस्कृतं खानमुप याति । उपगच्छति ॥

इंद्राय सोम परि विच्यसे नृभिर्नृचक्षा ऊर्मिः कविरज्यसे वने ।
पूर्वीर्हि ते सुतयः संति यातवे सहस्रमथा हरयश्चमूषदः ॥ २ ॥
इंद्राय । सोम । परि । सिच्यसे । नृऽभिः । नृऽचक्षाः । ऊर्मिः । कविः । अज्यसे । वने ।
पूर्वीः । हि । ते । सुतयः । संति । यातवे । सहस्रं । अथाः । हरयः । चमूषदः ॥ २ ॥

हे सोम त्वमिंद्रायेंद्रायं नृभिर्नृभिर्नृचक्षिभिः परि विच्यसे । अभिषूयसे । तथा हे सोम नृचक्षा नृणां
चक्षुकामनुयहेष इन्द्रोर्मिः प्रेर्यमाणः प्रवृद्धो वा कविर्मेधावी च त्वं वन उदकेऽज्यसे । प्रेर्यसे । पूर्वोर्वज्रो हि
ते सुतयो मार्गाश्चिद्राणि संति यातवे यातुं । अथस्य सोमस्यापरिमितसूतिगमनासंभवात्तस्य बाहुज्यामाह ।
चमूषदोऽभिषवसंपन्नयोः सीदतः सहस्रमपरिमिता अथा व्याप्ता हरयो हरितवर्णा अंशवः संति । अथवा ।
इंद्राय परिविच्यस इत्युक्तत्वादिंद्रप्राप्ती मार्गसाधनयोः सन्नाव उत्तरार्धेन प्रतिपादितः । ते पुरातन्यः सरस्यः
अतींद्र इति यातुं । तथा सहस्रसंख्याया हरितवर्णा अथाश्च संति चमूषदकवेति ॥

समुद्रिवा अप्सरसो मनीषिणमासीना अंतरभि सोममक्षरन् ।
ता ईं हिन्वन्ति हर्म्यस्य सृष्टिणि याचंते सुखं पवमानमक्षितं ॥ ३ ॥
समुद्रियाः । अप्सरसः । मनीषिणं । आसीनाः । अंतः । अभि । सोमं । अक्षरन् ।
ताः । ईं । हिन्वन्ति । हर्म्यस्य । सृष्टिणि । याचंते । सुखं । पवमानं । अक्षितं ॥ ३ ॥

समुद्रियाः । समुद्रसाधनत्वात्समुद्रमंतरिचं । तत्संबन्धिष्वोऽप्सरसः कासनांतर्यक्षमथ आसीनाः पाचेषु
वर्तमाना व्रततीवरी जनीषिचं मेधाविनं सोममभ्यक्षरन् । अभिषूयमाणं सोममभिचरन्ति । ता ईमेना

एवेमेन हव्यस्य हव्यवत्सुखकरस्य पागवृहस्य सवधिं क्षेपणशीलं हिन्वन्ति । वर्धयन्ति । पोषयन्ति । त एते
क्षीतारो वा पवमानं सोममचितमचीणं सुखं सुखं याचन्ते । प्रार्थयन्ति । तत्रायं मन्त्रः । आत्मनाप्यरसः सोमं
राजानं मनीषिणं कामयमाना देवानपि परित्वज्य स्वर्गदागन्तुं राक्षः समीपे कृत्वा तस्य दुःसागादहरे ।
स्वरसेन वर्धयन्ति तं सुखं च याचन्ते इति ॥

गोजिन्नः सोमो रथजिद्धिरण्यजिस्वर्जिदृष्टिपवते सहस्रजित् ।

यं देवासंश्चक्रिरे पीतये मदं स्वादिष्टं द्रुप्तमरुणं मयोभुवं ॥४॥

गोऽजित् । नः । सोमः । रथऽजित् । हिरण्यऽजित् । स्वऽजित् । अर्पऽजित् ।

पवते । सहस्रऽजित् ।

यं देवासः । चक्रिरे । पीतये । मदं । स्वादिष्टं । द्रुप्तं । अरुणं । मयऽभुवं ॥४॥

गोऽस्माकं गोजिन्नवां जिता तथा रथजिद्धस्य जिता हिरण्यजिद्धिरण्यस्य जिता तथा स्वर्जिस्वर्गस्य
सुखस्य जिताग्निदृपां जिता सहस्रजित्सहस्रसंख्याकस्य धनस्य जिता सोमः पयते । पुष्यते । यं देवासो देवासक्रिरे
कृतवन्तः । किमर्थं । पीतये पाणाय । कीदृशं सोमं । मदं मदकरं स्वादिष्टं स्वादुतमं द्रुप्तं रसात्मकमद्यमद्य-
गवर्धं मयोभुवं सुखस्य भातयितारं ॥

एतानि सोम पवमानो अस्मयुः सत्यानि कृण्वन्द्रविणान्यर्धसि ।

जहि शत्रुमन्तिके दूरके च य उर्वी गव्यूतिमभयं च नस्कृधि ॥५॥

एतानि । सोम । पवमानः । अस्मऽयुः । सत्यानि । कृण्वन् । द्रविणानि । अर्धसि ।

जहि । शत्रुं । अन्तिके । दूरके । च । यः । उर्वी । गव्यूतिं । अभयं । च । नः । कृधि ॥५॥

हे सोम एतानि पूर्वमंचोक्तानि गवादीनि द्रविणानि सत्यानि कृण्वन् कुर्वन् पवमानः पूषमानोऽर्धसि ।
पयसे । जहि च शत्रुं योऽस्माच्छत्रुन्तिके समीपे दूरकेऽत्यंतं दूरे देशे च वर्तते तं जहि । तपोर्वी गव्यूतिं
विशीर्ष्य मार्गममयं च गोऽस्माकं कृधि । कृध ॥ ३॥

अचोदस इति पंचमं द्वादशं सूक्तं । अष्टाष्टाः पूर्ववत् । अचोदस इत्यनुक्रांतं । गतो विनिधोनः ॥

अचोदसो ज्ञो धन्वंतिंदवः प्र सुवानासो बृहद्विवेषु हरयः ।

वि च नशन् इषो अरांतयोऽर्यो नशन् सनिषन्तो नो धियः ॥९॥

अचोदसः । नः । धन्वंतु । इंदवः । प्र । सुवानासः । बृहत्ऽदिवेषु । हरयः ।

वि । च । नशन् । नः । इषः । अरांतयः । अर्यः । नशन्तु । सनिषन्तु । नः । धियः ॥९॥

अचोदसोऽचोदना अनन्वप्रिरिता इंदवः सोमा गोऽस्माकं प्र धन्वंतु । प्रवच्छन्तु । धन्वतिर्गतिर्कर्म ।
कृध । बृहद्विवेषु प्रभूतदीप्तिषु पावेषु निमिषेषु । अथवा बृहद्विवज्जलपेषु मध्ये । न इति संबन्धः । कीदृशा
इंदवः । सुवानासः सूषमाना हरयो हरितवर्षाः । किंच गोऽस्माकं ये विषोऽन्नकारांतयोऽदातारः सन्ति ते
च वि नशन् । विनशन्तु । तत्रार्थोऽर्योऽपि नशन्तु । विनशन्तु । सनिषन्तु संबन्धन्तु च नो धियोऽसादीनां
कर्मणि देवा अस्मात्प्रिषमृता वा ॥

प्र यो धन्वंतिंदवो मदृष्युतो धना वा येभिरर्थतो जुनीमसि ।

तिरो मर्तस्य कस्य क्षिप्यिर्भृतिं वयं धनानि विषया भरेमहि ॥१०॥

प्र । नः । धन्वंतु । इंदवः । मदऽप्युतः । धना । वा । येभिः । अर्वतः । जुनीमसि ।
तिरः । मर्तस्य । कंस्य । चित् । परिऽहृति । वयं । धनानि । विश्वधा । भरेमहि ॥२॥

प्र यो धन्वंतु प्रधन्वंतु प्रगच्छंतु नोऽस्माकमिंदवः सोमा मदप्युतो महन्नाविणः । वायवा । किंषित्वर्थः ।
धना धनान्यपि प्र धन्वंतु । येभिर्त्यैः सोमैर्वतो बलवतः शत्रोः समीपं जुनीमसि जुनीमः प्राप्तुमः । कस्य
चित् कस्यापि मर्तस्य मनुष्यस्य प्रबलस्य परिहृतिं परितो वार्धा तिरस्त्रिरस्कुर्वतो वयं धनानि नवादिह-
आणि विश्वधा सर्वदा भरेमहि । विभृत्याम ॥

उत स्वस्या अरात्या अरिर्हि ष उतान्यस्या अरात्या वृको हि षः ।
धन्वन्न तृणा समरीत तौ अभि सोम जहि पवमान दुराध्यः ॥३॥
उत । स्वस्याः । अरात्याः । अरिः । हि । सः । उत । अन्यस्याः । अरात्याः । वृकः । हि । सः ।
धन्वन् । न । तृणा । सं । अरीत । तान् । अभि । सोम । जहि । पवमान् । दुःऽआध्यः ॥३॥

उतापि ष स सोमः स्वस्या अरात्याः स्त्रीयस्य शत्रोररिरभिगता हननाय । उतापि ष स सोमोऽन्यस्या
अरादीयाया अरात्या अराच्छत्रोर्वृको हि हिंसकः खलु ॥ अरातिशब्दः स्त्रीलिङ्गोऽप्यस्ति ॥ अथ प्रत्ययकृतः ।
धन्वन्न तृणा । धन्व निबद्धको देशः । तस्मिन्निस्तस्य तृणेषु सा यथा तं समरीत प्राप्नोति तदन्तानुभयवि-
धाश्रयजहि ॥

दिवि ते नाभा परमो य आददे पृथिव्यास्ते रुरुहुः सानवि क्षिपः ।
अद्रयस्त्वा वप्सति गोरधि त्वच्यप्सु त्वा हस्तैर्दुदुहुर्मनीषिणः ॥४॥
दिवि । ते । नाभा । परमः । यः । आऽददे । पृथिव्याः । ते । रुरुहुः । सानवि । क्षिपः ।
अद्रयः । त्वा । वप्सति । गोः । अधि । त्वचि । अप्सु । त्वा । हस्तैः । दुदुहुः । मनीषिणः ॥४॥

हे सोम ते तव स पुरम उत्तमोऽंशो दिवि दिवो नामा नामी युलोकस्य नामिस्थानीये देशे । अथवा
नामी युष्मादेर्वंधके दिवि युलुके । वर्तते य आददे आदत्ते हविर्देवतारूपः सन् । ते तव युलोकस्यांशस्याव-
यवाः पृथिव्याः सानवि समुच्छ्रिते देशे पर्वतादिप्रदेशे क्षिपः क्षिप्ताः संतो वृक्षः । रोहति । त्वा त्वां सोमां-
शभूतमद्रयो वावायो वप्सति । भक्षयंति । वप्सतिरस्ति कर्मा । कुच । गोरधि त्वचि । अधीति सप्तम्यर्था नु-
वादी । आनयुहेऽधिववणचर्मणीत्वर्थः । यद्यपीदानींतनाः कृष्णाग्निनेऽभिपुण्वन्ति न गोचर्माणि तच्चापि
तुष्किंसीमो मोयति क्रयार्थं । तथा च सति यस्मिन् निमीति तस्याधिववणचर्मैति सूत्राभ्यामसाधनस्त्वैव गोचर्म-
योऽधिववणचर्मत्वाभिधानादविरोधः । त्वा त्वां तथाप्यु वसतीवरीषु दुदुहुः । दुहति । अन्निराम्नाय
दुहंतीत्वर्थः । यद्वा । अप्सुदक्षेषु रसेषु निमित्तेषु दुदुहुः । कैः साधनेः । हसिः । हसो हंतैरिति निश्चितं । १. ७. ।
के । मनीषियो मेधाविनोऽध्वर्यादयः ॥

एवा तं इंदो सुभ्वं सुपेशंसं रसं तुजंति प्रथमा अभिश्चियः ।
निदंनिदं पवमान नि तारिष आविस्ते शुष्मो भवतु प्रियो मदः ॥५॥
एव । ते । इंदो इति । सुऽभ्वं । सुऽपेशंसं । रसं । तुजंति । प्रथमाः । अभिऽश्चियः ।
निदंऽनिदं । पवमान् । नि । तारिषः । आविः । ते । शुष्मः । भवतु । प्रियः । मदः ॥५॥

पूर्वपादप्रत्ययानां वप्सतीत्युक्तं । तद्विरोधते । हे इंदो सोम एवमिदानीं निश्चयमात्रप्रकारेण ते तव सुभ्वं

शोमनमवर्णं सुपेशसं । पेश इति रूपनाम । सुक्ष्मं रसं प्रथमाः प्रथममेव । यद्वा । प्रथम इति सुक्ष्मनाम । प्रथमा सुखाः । यावाणोऽभ्यर्च्यो वाभिन्निषोऽभिन्नयंतः संतर्जुवन्ति । प्रेरयन्ति । हे पवमान निदं निदम-
क्षत्रिन्दके सर्वमपि शत्रुं नि तारिषः । विनाशय । ते तव मुष्मो बलकरः प्रियः प्रियभूतो मदो मदकरो रस
आविर्मवतु ॥ ४॥

सोमस्य धारति पंचर्षं चयोद्दशं सूक्तं भारद्वाजस्य वसुनाम् आर्यं जानतं पवमानसोमदेवतायं । तथा
चानुक्रांतं । सोमस्य वसुनारदाज इति ॥ गतो विभियोगः ॥

सोमस्य धारां पवते नृचक्षस च्युतेन देवान्हवते दिवस्परि ।

बृहस्पते रवथेना वि दिद्युते समुद्रासो न सर्वनानि विष्यचुः ॥ १॥

सोमस्य । धारां । पवते । नृचक्षसः । च्युतेन । देवान् । हवते । दिवः । परि ।

बृहस्पतेः । रवथेन । वि । दिद्युते । समुद्रासः । न । सर्वनानि । विष्यचुः ॥ १॥

सोमस्यामिष्यमाणस्य धारा पवति । सोतति । कीदृशस्य सोमस्य । नृचक्षसो गृणां यजमानानां द्रुपुः । स
चौत्तं यज्ञेन देवान्सोमभाज इन्द्रादीन्हवते । नृच । दिवस्परि सुलोकास्तोपरि वर्तमानान् । बृहस्पतिर्मेघपाणकस्य
सोतृ रवथेन शब्देन सोमस्य वि दिद्युते । विद्योतते । समुद्रासो न समुद्रा इव पृथिवीं सवनानि यज्ञसंघं-
धीनि विष्यचुः । आमुवन्ति ॥

यं त्वा वाजिन्घ्या अभ्यनूषतायोहतं योनिमा रोहसि द्युमान् ।

मघोनामायुः प्रतिरन्महि अवं इन्द्राय सोम पवसे वृषा मदः ॥ २॥

यं । त्वा । वाजिन् । अघ्याः । अभि । अभ्यनूषत । अयःऽहतं । योनिं । आ । रोहसि ।

द्युमान् ।

मघोनां । आयुः । प्रऽतिरन् । महि । अवं । इन्द्राय । सोम । पवसे । वृषा । मदः ॥ २॥

हे वाजिन्मघवन् सोम यं त्वा त्वामघ्या अहननीया गावोऽभ्यनूषत अभिद्युवन्ति । आश्विरार्यं स्मिताः
शब्दायंत इत्यर्थः । स त्वमयोहतं । अय इति हिरण्यनाम । तेन तद्वान्यागिर्ष्यते । हिरण्यमथेन पाणिना हतं
संस्कृतं योनिं स्नानमा रोहसि । सुमान्दीप्तः सन् । अभि योनिमयोहतं । अ० ९. १. २. इति द्युतं । किंच हे
सोम मघोनां हविष्मतां यजमानानामायुरायुषं महि महच्छवोऽन्नं यज्ञो वा प्रतिरन्मघेयमिन्द्रार्थिन्द्रार्थं
पवसे । पूयसे । वृषा वर्षको मदो मदकरश्च त्वं ॥

इन्द्रस्य कुक्षा पवते मदिन्तम ऊर्जे वसानः अवंसे सुमंगलः ।

प्रत्यङ् स विष्वा भुर्वनाभि पप्रथे क्रीळन्हरित्यः स्यंदते वृषा ॥ ३॥

आ । इन्द्रस्य । कुक्षा । पवते । मदिन्ऽतमः । ऊर्जे । वसानः । अवंसे । सुऽमंगलः ।

प्रत्यङ् । सः । विष्वा । भुर्वना । अभि । पप्रथे । क्रीळन् । हरिः । अत्यः । स्यंदते । वृषा ॥ ३॥

अयं सोम इन्द्रस्य कुक्षा कुषावा पवते । आसिच्यते । किमर्थं । अवसे तस्मान्नाय चतुर्धाप्रसिद्धयै । सोमो
विशेष्यते । मदिन्तमो मादधिमृतम ऊर्जे वसानी वलकर रसमाच्छादयन् । अयो वसानः । अ० ९. ७८. १. ।
इति द्युतं । सुमंगलः शोमनमंगलप्रदः । स सोमः प्रत्यङ् विष्वा सुवना सर्वाणि भूतजातानि पप्रथे । प्रभि-
प्रचयति । दिद्युदितः सन् क्रीळन् वेद्यां स क्रीडमानो इष्टिर्हरितवर्णोऽन्तोऽतनकुशलो वृषा वर्षकः संहति
रवच्छेपेण ॥

तं त्वा देवेभ्यो मधुमत्तमं नरः सहस्रधारं दुहते दश क्षिपः ।
 नृभिः सोमं प्रच्युतो यावभिः सुतो विश्वान्देवाँ आ पवस्वा सहस्रजित् ॥४॥
 तं । त्वा । देवेभ्यः । मधुमत्तमं । नरः । सहस्रधारं । दुहते । दश । क्षिपः ।
 नृभिः । सोम । प्रच्युतः । यावभिः । सुतः । विश्वान् । देवान् । आ । पवस्व ।
 सहस्रजित् ॥४॥

हे सोम तं तावृशं त्वा त्वा देवेभ्य इन्द्राद्यर्थं मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं सहस्रधारं बहुधारायुक्तं दुहति ।
 दुहति । के । नरो जितार अस्विजो दश क्षिपक्षेपां दशसंख्याका अंगुलमय । हे सोम नृभिर्मनुष्यैः प्रच्युतो
 यावभिः सुतोऽभिषुतस्त्वं सहस्रजित् सहस्रसंख्याकधनस्य जेता सन् विश्वान्देवानां पवस्व ॥

तं त्वा हस्तिनो मधुमत्तमद्रिभिर्दुहंत्यप्सु वृषभं दश क्षिपः ।
 इन्द्रं सोमं मादयन्देव्यं जनं सिंधोरिवोर्मिः पवमानो अर्षेसि ॥५॥
 तं । त्वा । हस्तिनः । मधुमत्तं । अद्रिभिः । दुहन्ति । अप्सु । वृषभं । दश । क्षिपः ।
 इन्द्रं । सोम । मादयन् । देव्यं । जनं । सिंधोः । इव । ऊर्मिः । पवमानः । अर्षेसि ॥५॥

तं तावृशं मधुमत्तं मधुररसं वृषभं कामाणां वर्षकं त्वा त्वा हस्तिनः सुहस्रस्य दश क्षिपोऽंगुलयोऽद्रिभि-
 र्योवभिरप्सु दुहन्ति । तावृशं हे सोम इन्द्रमन्यं देव्यं जनं देवसंबन्धिनं संघं मादयन् सिंधोर्ऊर्मिरिव पवमानः
 प्रथमानः सप्तर्षेसि । बह्वर्षेसि ॥ ५॥

• प्र सोमस्तेति पंचर्षं चतुर्दशं सूक्तं । अविदेवते पूर्ववत् । अंत्या चिष्टुप शिष्टा जमलः । प्र सोमस्तेत्यनुक्रांतं ।
 गतो विनियोगः ॥

प्र सोमस्य पवमानस्योर्मय इन्द्रस्य यन्ति जठरं सुपेशसः ।
 दध्ना यदीमुनींता यशसा गवाँ दानाय शूरमुदमंदिषुः सुताः ॥१॥
 प्र । सोमस्य । पवमानस्य । ऊर्मयः । इन्द्रस्य । यन्ति । जठरं । सुपेशसः ।
 दध्ना । यत् । इ । उत्तनीताः । यशसा । गवाँ । दानाय । शूरं । उत्तमंदिषुः । सुताः ॥१॥

• पवमानस्य वृषभान्योर्मयो रसप्रवाहा इन्द्रस्य जठरं प्र यन्ति । प्रगच्छन्ति । सुपेशसः सुकृपा ऊर्मय इति
 संबन्धः । यद्युदेमेति सुता अभिषुताः सोमा गवाँ यशसा वलभूतिन दध्ना सहोष्णीताः संतो दानाय यजमानवि-
 श्वामिमतदानाय शूरं विष्वांतमिन्द्रमुदमंदिषुः उन्मादयन्ति तदा जठरं यन्ति ॥

अच्छा हि सोमः कलशाँ असिष्यदत्यो न वोळ्हा रघुवर्तनिर्वृषा ।
 अथा देवानामुभयस्य जन्मनो विद्वाँ अश्नोत्यमुत इतश्च यत् ॥२॥
 अच्छं । हि । सोमः । कलशान् । असिष्यदत् । अत्यः । न । वोळ्हा । रघुवर्तनिः । वृषा ।
 अथ । देवानां । उभयस्य । जन्मनः । विद्वान् । अश्नोति । अमुतः । इतः । च । यत् ॥२॥

• अच्छी सोमः कलशान्यश्नामिमुक्तमसिष्यदत् । खंदति । क रघु । अतो न वोळ्हा रघस्य वाहकोऽय रघ
 अथा स्वयंतवन्निबध्यति तदत् । यथा । अथमुत्तरं दुष्टांतः । वोळ्हाय रघ रघुवर्तनिर्वृषमनो वृषा

वर्षकच । अथापि च देवानां सोमसमुवाप्तुमयसोमवधिं जन्मनो जातं विद्याजान्नसिद्धदत्तकसंज्ञान् । किं तदुभयं वक्ष्यति उच्यते । यद्वैवजातममुतो बुधोकादितयासाहूकोकाद्याप्नोति व्याप्नोति यच्च । तस्योभयस्य जातं विद्यामिति संबंधः ॥

आ नः सोम पर्वमानः किर वस्विंदो भव मघवा राधसो महः ।

शिष्ठा वयोधो वसवे सु चेतुनां मा नो गयमारे अस्मत्परा सिचः ॥३॥

आ । नः । सोम । पर्वमानः । किर । वसु । इंदो इति । भव । मघऽवा । राधसः । महः ।

शिष्ठा वयऽधः । वसवे । सु । चेतुनां । मा । नः । गयं । आरे । अस्मत् । परा । सिचः ॥३॥

आ किर सर्वतो विचिप नोऽस्माभ्यं हे सोम पर्वमानः पूयमानस्त्वं । किं । वसु वासुके धनं गवादिरूपं । किंधंदो दीप्त हे सोम मघवा धनवांस्त्वं महो महतो राधसो धनस्य भव दातेति श्रेयः । तथा हे वयोधो ऽन्नस्य धातः सोम वसवे वासकाय परिचरति मह्यं चेतुना प्रकृष्टेन प्रज्ञानेन सु सुखं कक्षासं शिच । देहि । नोऽस्माभ्यं प्रदेयं गयं धनमस्यदारेऽस्मात्तो दूरं मा परा सिचः । मा प्रेरय ॥

आ नः पूषा पर्वमानः सुरातयो मिचो गच्छंतु वरुणः सजोषसः ।

बृहस्पतिर्मरुतो वायुरश्विना त्वष्टा सविता सुयमा सरस्वती ॥४॥

आ । नः । पूषा । पर्वमानः । सुऽरातयः । मिचः । गच्छंतु । वरुणः । सऽजोषसः ।

बृहस्पतिः । मरुतः । वायुः । अश्विना । त्वष्टा । सविता । सुऽयमा । सरस्वती ॥४॥

सुरातयः बुधानाः सजोषसः संगताः पूषादयो देवा आ गच्छंतु नोऽस्मान् अस्माकं यच्च वा । तथा सुयमा । यम्यते नियम्यत इति यमो नियमः । सुविग्रहा सरस्वती चागच्छतु ॥

उभे द्यावापृथिवी विश्वमिन्वे अर्यमा देवो अदितिर्विधाता ।

भगो नृशंस उर्वेऽंतरिक्षं विश्वे देवाः पर्वमानं जुषंत ॥५॥

उभे इति । द्यावापृथिवी इति । विश्वमिन्वे इति विश्वं ऽइन्वे । अर्यमा । देवः । अदितिः ।

विऽधाता ।

भगः । नृऽशंसः । उरु । अंतरिक्षं । विश्वे । देवाः । पर्वमानं । जुषंत ॥५॥

विश्वमिन्वे । इत्यतिर्धाम्निकर्मा । सर्वस्यापि न्यायुभे द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी अर्यमादयस्त्रयस्य मनस्य नृशंसो नृभिः शंसनीय उर्वेतरिक्षं च विश्वे देवास्य पर्वमानं पूयमानं सोमं जुषंत । सेवते ॥ ॥६॥

असावीति पंचर्षं पंचदशं सूक्तं । अथाथाः पूर्ववत् । अस्मानुक्रमशिका । असावीति चिदुच्यते इति । अनेन द्विवचनेन प्रकृतयोः प्र सोमस्तेत्यादिकयोर्द्वयोरपि चिदुच्यतता प्रतिपादिता ॥ गतो निगियोमः ॥

असावि सोमो अरुघो वृषा हरी राजेव दुस्मो अभि गा अचिक्रदत् ।

पुनानो वारं पर्येत्यव्ययं श्येनो न योनिं घृतवतमासदं ॥९॥

असावि । सोमः । अरुघः । वृषा । हरिः । राजाऽइव । दुस्मः । अभि । गाः । अचिक्रदत् ।

पुनानः । वारं । परि । एति । अव्ययं । श्येनः । न । योनिं । घृतऽवतं । आऽसदं ॥९॥

सोमोऽसाधि । अभिषुतोऽमृत । कीदृशः सोमः । अथ आरोचमानो घृषा वर्षको हरिर्हरितवर्णः । स च रात्रिं दक्षोऽर्क्षणीयः सन् वा उदकान्यभिलष्याचिक्रदत् । शब्दं करोति स्वरसन्निर्गमसमये । पश्चात्पु-
त्राणः पूषमाणोऽन्वयमविमयं वारं वाकं दंशापविचं पर्येति । ततः श्रेणो न श्रेण इव योनिं स्वकीयं स्थानं
घृतघृतमुदकघृतमासदमासदनाथ पवत इति शेषः ॥

कविर्वेधस्या पर्येषि माहिन्मत्यो न मृष्टो अभि वाजमर्षसि ।

अपसेधन्दुरिता सोम मृकय घृतं वसानः परि यासि निर्णिजं ॥२॥

कविः । वेधस्या । परि । एषि । माहिन् । अत्यः । न । मृष्टः । अभि । वाजं । अर्षसि ।

अपऽसेधन् । दुऽइता । सोम । मृकय । घृतं । वसानः । परि । यासि । निऽनिजं ॥२॥

हे सोम कविः कतिदर्शी सन् वेधस्या यागविधानेच्छया माहिन् मंहनीयं पविचं पर्येषि । परिगच्छसि ।
पश्चात्पुष्टः प्रक्षालितोऽल्पो नाश इव वाजं संयाममभ्यर्षसि । हे सोम दुरितास्माकं दुरितान्यपसेधन् परिहरन्
मृकय । सुखम् । घृतमुदकं वसान आच्छादयन् परि यासि । अभिगच्छसि । किं । निर्णिजं निर्णेजकं पविचं ॥

पर्जन्यः पिता महिषस्य पर्णिनो नाभा पृथिव्या गिरिषु क्षयं दधे ।

स्वसार आपो अभि गा उतासरन्त्सं यावभिर्नसते वीते अध्वरे ॥३॥

पर्जन्यः । पिता । महिषस्य । पर्णिनः । नाभा । पृथिव्याः । गिरिषु । क्षयं । दधे ।

स्वसारः । आपः । अभि । गाः । उत । असरन् । सं । यावऽभिः । नसते । वीते । अध्वरे ॥३॥

यस्य महिषस्य महतः पर्जनः पर्णवतः पतनवतो वा सोमस्य पर्जन्यः पिता जनकः स सोमः पृथिव्या
नामा नाभौ नाभिस्थानीये हविर्धाने गिरिषु गिरिसंबन्धियावसु अयं निवासं दधे । धारयत्यभिषवसमये ।
उतापि च स्वसारोऽगुलय आपो वसतीवर्यो वा आशिरार्थाः सुतयो वाभ्यसरन् । अभिसरन्ति । सं नसते
संगच्छते च यावभिः साकं । कुच । धीते कतिऽध्वरे यज्ञे ॥

जायेव पत्यावधि शेवं मंहसे पञ्जाया गर्भं ऋणुहि ब्रवीमि ते ।

अंतर्वाणीषु प्र चरा सु जीवसेऽनिन्द्यो वृजने सोम जागृहि ॥४॥

जायाऽइव । पत्या । अधि । शेवं । मंहसे । पञ्जायाः । गर्भं । ऋणुहि । ब्रवीमि । ते ।

अंतः । वाणीषु । प्र । चर । सु । जीवसे । अनिन्द्यः । वृजने । सोम । जागृहि ॥४॥

जायेव पत्नी जाया यथा स्वभार्या मर्तरि सुखं प्रयच्छति तद्वच्छेव शेवं ॥ द्वितीयाया अश्वावाभाष-
णादसः ॥ सुखं मंहसे । प्रयच्छसि यजमाने । हे पञ्जाया गर्भं सोम ऋणुहि ऋणु सुतीर्यास्ते तुभ्यं ब्रवीमि ।
पश्चिर्गतिर्कर्म । पञ्जा पृथिवीत्याहुः । अपि वा माध्यमिका वाक् पञ्जा । भूमावोषधिरूपेण जातत्वान्नर्भत्वं ।
माध्यमिकाया वाचोऽपि वृद्धिसाधनत्वात्तत्पुत्रत्वं । स त्वं वाणीषु वासु सुतिष्वंतर्मध्ये सु सुष्ठु प्र चर जीवसे
ऽस्माकं जीवनाय । हे सोम अभिषः सुखस्त्वं वृजनेऽस्माकं शत्रुवत्स जागृहि । प्रवृत्तो भव ॥

यथा पूर्वैभ्यः शतसा अमृधः सहस्रसाः पर्यया वाजमिंदो ।

एवा पवस्व सुविताय नर्षसे तव व्रतमन्वापः सचंते ॥५॥

यथा । पूर्वैभ्यः । शतऽसाः । अमृधः । सहस्रऽसाः । परिऽअयाः । वाजं । इंदो इति ।

एव । पवस्व । सुविताय । नर्षसे । तव । व्रतं । अन्तु । आपः । सचंते ॥५॥

हे इंदो सोम यथा पूर्वम्भो महर्षिभ्यः सोतुभ्यः शतसाः शतसंख्याकस्य धनस्य दाता तथा सहस्रसास्य सन् पर्ययाः परिगच्छः एवैवमिदानीमपि नवसे नवतराय सुवितायामुदयाय पवस्व ॥७॥ तच्च व्रतं कर्मन्वापो वसतीवर्थः सचति । अतः पवस्व ॥ ७॥

पविचं त इति पंचर्षं षोडशं सूक्तमांगिरसस्य पविचस्त्वार्षं जायतं पवमानसोमदेवताकं । तथा पानुक्तांतं । पविचं ते पविच इति ॥ अमिष्टव आथे ऋषी वक्तव्ये । सूचितं च । पविचं ते विततं ब्रह्मणस्पते इति द्वे वि यत्पविचं धियया अतन्वत । आ० ४. ६. इति ॥

पविचं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गाचाणि पर्येषि विश्वतः ।

अतप्रतनूर्न तदामो अश्रुते श्रुतास इवहंतस्तत्समाशत ॥ १ ॥

पविचं ते । विऽतंतं । ब्रह्मणः । पते । प्रऽभुः । गाचाणि । परि । एषि । विश्वतः ।

अतप्रऽतनूः । न । तत् । आमः । अश्रुते । श्रुतासः । इत् । वहंतः । तत् । सं । आशत ॥ १ ॥

हे ब्रह्मणस्पते मंचस्य स्वामिन् सोम ते पविचं शोधकमंगं विततं । सर्वेषु विस्तृतं । स प्रभुः प्रभविता त्वं गाचाणि पानुरंजानि पर्येषि । परिगच्छसि । विश्वतः सर्वतः । तच्च तत्पविचमतप्रतनूः पयोव्रतादिनासंतप्रनाच आमोऽपरिपक्वो जायते । न आप्रोति । श्रुतास इच्छता एव परिपक्वा एव वहंतो यामं निर्वहंतस्तत्पविचं समाशत । आमुवन्ति ॥

तपोष्पविचं विततं दिवस्पदे शोचंतो अस्य तंतवो व्यस्थिरन् ।

अवैत्यस्य पवीतारमाशवो दिवस्पृष्टमधि तिष्ठन्ति चेतसा ॥ २ ॥

तपोः । पविचं । विऽतंतं । दिवः । पदे । शोचंतः । अस्य । तंतवः । वि । व्यस्थिरन् ।

अवैति । अस्य । पवितारं । आशवः । दिवः । पृष्टं । अधि । तिष्ठन्ति । चेतसा ॥ २ ॥

तपोः शत्रूणां तापकस्य सोमस्य पविचं शोधकमंगं तेषो वा दिवस्पदे शुक्लोकस्योच्छ्रिते स्थाने विततं । विस्तृतं । तृतीयस्थामितो दिवि सोम आसीत् । तै० ब्रा० ३. २. १. १. इति ब्राह्मणं । शुक्ल तंतवोऽश्वः शोचंतो दीप्यमाना व्यस्थिरन् । विविधं तिष्ठन्ति । पृथिव्यां हविर्धाने वा । अस्य सोमस्त्राश्वः शीघ्रगामिनो रसा अवन्ति । रचन्ति । सं । पवितां पवधितारं । यजमानमवन्ति रचन्ति होमद्वारा पद्यायुता दिवो शुक्लोकस्य पृष्टं पृष्टभागमुन्नतदेहं चेतसा बुद्ध्या देवमनेच्छावत्त्वाधि तिष्ठन्ति । आशयन्ति ॥

अमिष्टवैऽरुचदित्थिवावपनीया । सूचितं च । ईळि वावापृथिवी इति प्रागुक्तमाया अरुचदुषसः पुत्रिरयिय इत्यावपित । आ० ४. ६. इति ॥

अरुचदुषसः पृथिरयिय उक्षा बिभर्ति भुवनानि वाज्युः ।

मायाविनो ममिरे अस्य मायया नृचक्षसः पितरो गर्भमा दधुः ॥ ३ ॥

अरुचत् । उषसः । पृथिः । अयियः । उक्षा । बिभर्ति । भुवनानि । वाज्युः ।

मायाऽविनः । ममिरे । अस्य । मायया । नृचक्षसः । पितरः । गर्भे । आ । दधुः ॥ ३ ॥

उषसः संबंधी पुत्रिरादित्यः । पुत्रिरादित्यो ममति प्राप्तुत एवं वर्ध इति निवृत्तं । २. १४. । अथिषी मुख्यः सोऽयं सोमोऽरुचत् । रोचयति । स उषा वसस्य सेना बिभर्ति पुष्पास्तुदकेन सुवर्णानि भूतवज्रानि वाज्युषेयामन्नमिच्छन् । मायविनो । माया प्रज्ञा । प्रज्ञावन्तोऽस्य सोमस्य मायया प्रज्ञया ममिरे । निर्माति । सोमस्यैकाग्रपणिन जातवसा अज्यादयः ससन्वापरिच वसस्तुवन्तीत्यर्थः । तथास्तु मायया

गृध्रसो गृणां द्रष्टारः धाक्का देवा अंगिरसः पितरो वा गर्भमा दधुः । धारयन्ति । शीवधीषु वाच
सूर्यात्मा सोमः स्तूयति सूर्यरत्नगुणमाधोनवर्धनाञ्चद्रक्ष । अयमुषसः पृथ्विः सविताऋषयः । रोचयति सर्वं
रोचति वा । शिष्टं समाजं । तत्संबन्धिनां गृध्रसो गृणां द्रष्टारः पितरो अगृध्रका रश्मयो गर्भमा
दधुर्वृध्यर्थं ॥

अभिष्टवे खरमवेचमायो गंधर्व इत्येतेषां पठेत् । सूचितं च । गंधर्व इत्या पदमस्य रक्षतीति खरमवेच्य
। आ० ४. ७. । इति ॥

गंधर्व इत्या पदमस्य रक्षति पाति देवानां जनिमान्यद्भुतः ।

गृणाति रिपुं निधया निधापतिः सुकृतमा मधुनो भक्षमाशत ॥ ४ ॥

गंधर्वः । इत्या । पदं । अस्य । रक्षति । पाति । देवानां । जनिमानि । अद्भुतः ।

गृणाति । रिपुं । निऽधया । निधाऽपतिः । सुकृतऽतमाः । मधुनः । भक्षं । आशत ॥ ४ ॥

गंधर्व उदकानां क्षुतीनां वा धारक आदित्योऽस्य सोमस्य पदं स्थानं सुसंबन्धीत्या सत्त्वं रक्षति । सोऽयं
सोमो देवानां जनिमानि अस्मानि । देवानित्यर्थः । पाति । रक्षति । अद्भुतो महान् । किंचायं रिपुमकदैरिणं
निधया । निधा पाप्मा । पाशसमूहेन गृणाति । गृह्णाति । निधापतिः पशुसमूहस्वामी । तस्मात्स मधुनो
मधुररसस्य भवं सुकृतमा अतिशयेन सुकृतकर्तार एवाशत । प्राप्नुवति ॥

अंतिमे प्रवर्ग्य परिधानीयायाः पूर्वं हविर्हविष्म इतिषावपनीया । सूचितं च । उत्तमे प्रागुक्तमायां
हविर्हविष्मो महि सप्त दैव्यमित्वावपेत् । आ० ४. ७. । इति ॥

हविर्हविष्मो महि सप्त दैव्यं नभो वसानः परि यास्यध्वरं ।

राजा पविचरथो वाजमारुहः सहस्रभृष्टिर्जयसि श्रवो बृहत् ॥ ५ ॥

हविः । हविष्मः । महि । सप्त । दैव्यं । नभः । वसानः । परि । यासि । अध्वरं ।

राजा । पविचऽरथः । वाजं । आ । अरुहः । सहस्रऽभृष्टिः । जयसि । श्रवः । बृहत् ॥ ५ ॥

हे हविष्मः । हविरित्युदकनाम । उदकवन् सोम हविर्भूतं नभः । उदकनामितत् । उदकरसमित्यर्थः ।
वसान आच्छादयन् महि महिष्यं सप्त यागगृहं परि यासि । परिगच्छसि । अध्वरं निर्वोदुं । किंच हे सोम
राजा पविचरथश्च वाजं संयाममावहः । आरोहसि । यद्वा । तच्च तच्च संयामवाचकेन शब्देन यज्ञव्यवहारदर्श-
नात्तच्च वाजो यज्ञात्संयामः । तमावहः । यथा कश्चिद्राजा रथमावह्य स्वस्थानं प्रविशति तद्वदिति भावः ।
किंच सहस्रभृष्टिर्जयः । अपरिमितगमन इत्यर्थः । अथवा भृष्टिरायुधं । असंख्यातायुधः सन् । बृहच्छ्रवो
महदन्नं वयस्त्रयाकं ॥ ५ ॥

पवस्व देवमादनो विचर्षणिर्प्सा इंद्राय वरुणाय वायवे ।
चापुक्तांतं । पवस्व वाचः प्रजापतिरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

पवस्व देवमादनो विचर्षणिर्प्सा इंद्राय वरुणाय वायवे ।

कृधी नो अथ वरिवः स्वस्तिमदुरुक्षितौ गृणीहि दैव्यं जनं ॥ ९ ॥

पवस्व । देवऽमादनः । विऽचर्षणिः । अप्साः । इंद्राय । वरुणाय । वायवे ।

कृधि । न । अथ । वरिवः । स्वस्तिऽमत् । उरुऽक्षितौ । गृणीहि । दैव्यं । जनं ॥ ९ ॥

हे सोम देवमादनो देवानां नादयिता विचर्षणिर्द्रष्टाप्सा अपां दाता त्वं पवस्व । चर । कधी । इंद्राय

वक्ष्याय वाचवे च । नोऽस्माकं परितो धनं स्तस्मिन् । स्वकीयविनाशनाम । तद्वचनं कधि । कुष ।
उच्यते विस्तीर्णायां भूमौ यज्ञसंबन्धिन्यां दैव्यं जनं देवसंबन्धिनं संघं । जनशब्दः संघवाग्मी । तं गृणीहि ।
नृणांतिः शब्दकर्मा । शब्दय । यथा त्वदीयानिषवशब्दं श्रुत्वा देवा आगच्छन्ति तथा गृणीहीत्यर्थः । अथवा
दैव्यं जनमित्युचिः स्वात्मानमाह । देवसंबन्धिनं जनं मां गृणीहि । साधु संभजति शब्दय ॥

आ यस्तस्थौ भुवनान्यमर्त्यो विश्वानि सोमः परि तान्यर्षति ।

कृण्वन्संचृतं विचृतमभिष्टय इंदुः सिषक्त्युपसं न सूर्यः ॥२॥

आ । यः । तस्थौ । भुवनानि । अमर्त्यः । विश्वानि । सोमः । परि । तानि । अर्षति ।

कृण्वन् । संचृतं । विचृतं । अभिष्टये । इंदुः । सिषक्ति । उपसं । न । सूर्यः ॥२॥

योऽमर्त्यो देवः सोमो भुवनानि लोकानां तस्थौ आश्रितवान् तानि विश्वानि सर्वाणि भुवनानि पर्यर्षति ।
परितो गच्छति । परितो रक्षतीत्यर्थः । सोऽयमिंदुर्यज्ञं यजमानं वा संचृतं देवैः फलेषां संवत्सं कृण्वन् कुर्वन्
विचृतमसुरादिभिर्दुःखैर्वा विमुक्तं कृण्वन्मृतो यामाय सिषक्ति । सिषति यज्ञं । उपसं न सूर्यः सूर्यं उपसमिष
यथाभिष्टयेऽमितो यमनाथ प्राणिनां संचृतं प्रकाशैः संचुक्तं विचृतं तमोभिर्विमुक्तं च लोकं कुर्वन्मुपसं
सिषति तद्वत् ॥

आ यो गोभिः सृज्यत ओषधीष्व देवानां सुक्ने इषयन्नुपावसुः ।

आ विद्युतां पवते धारया सुत इंदुं सोमो मादयन्दैव्यं जनं ॥३॥

आ । यः । गोभिः । सृज्यते । ओषधीषु । आ । देवानां । सुक्ने । इषयन् । उपऽवसुः ।

आ । विद्युतां । पवते । धारया । सुतः । इंदुं । सोमः । मादयन् । दैव्यं । जनं ॥३॥

यः सोमो गोमी रश्मिभिरा सृज्यत ओषधीषु । यं सोमं स्थापयन्तीत्यर्थः । किमर्थं । देवानां सुक्ने सुक्ने
निमित्ते सति । कीदृशोऽयं । इषयन् देवान्प्राप्तुमिच्छन् ॥ इष गती ॥ धनमिच्छन्वा । तथोपावसुः शत्रुभ्यः
सकाशात्प्राप्तधनः । स सोमो विद्युता विद्योतमानया धारया आ पवते सुतः सन् । किं कुर्वन् । दैव्यं देवत्वा-
मिनमिंद्रं मादयन् ॥

एष स्य सोमः पवते सहस्रजिह्वानो वाचमिषिरामुषबुधं ।

इंदुः समुद्रमुदियति वायुभिरेंद्रस्य हार्दि कलशेषु सीदति ॥४॥

एषः । स्यः । सोमः । पवते । सहस्रजित् । हिन्वानः । वाचं । इषिरां । उषः । बुधं ।

इंदुः । समुद्रं । उत । इषति । वायुऽभिः । आ । इंदुस्य । हार्दि । कलशेषु । सीदति ॥४॥

एष स्य स सोमः पवते । पूषति । कीदृश एषः । सहस्रजित् सहस्रज्येता । किं कुर्वन् । वाचमुषिणां
क्षुतिरूपां वाचं हिन्वानः प्रेरयन् । कीदृशीं वाचं । इषिरां यमनशीलां क्षुत्वं प्रति गंधीमुखर्षुधसुषवि प्रवृत्तां ।
सोऽयमिंदुः सोमः समुद्रं समुद्रिचं रसमुदियति उन्नमयति वायुभिर्नैतुमिरध्वर्षादिभिः वायुभिरेव वा
प्रेर्यमायः सन् । तथैन्द्रस्य हार्दि । हार्दि प्रियं । तथादीन्द्रस्य प्रियवक्त्रा भवति तथा कलशेषु द्रोणकलशप्रमु-
तिष्या सीदति ॥

अभि त्वं गावः पयसा पयोवृधं सोमं श्रीणांति मतिभिः स्वर्विदं ।

धनं जयः पवते कृण्व्यो रसो विप्रः कविः कांषेना स्वर्चनाः ॥५॥

अभि। त्वं। गावः। पयसा। पयःऽवृधं। सोमं। श्रीयन्ति। मतिऽभिः। स्वःऽविदं।
धनंऽजयः। पवते। कृत्यः। रसः। विप्रः। कविः। कार्त्थेन। स्वःऽचनाः ॥५॥

त्वं तं पयोवृधं पयसो वर्धकं सोमं गावः पयसा स्वकीयेन वीरेण श्रीयन्ति। अथर्वं कुर्वन्ति। यो मतिभिः
सुतिभिः सर्वं प्रयच्छति तं स्वविदं सोमं श्रीयन्ति। स धनंजयः शत्रुधनानां जिता सोमः कार्त्थेन कर्मणा
पवति। पूषति। वीर्यः सः। कृत्यः कर्मणो रसो रसकूपो विप्रो मैधावी कविः क्रांतप्रज्ञः स्वर्चनाः सर्वात्मः।
यन इत्यज्ञानम् ॥ ॥९॥

इन्द्रायेति द्वादशर्चमष्टादशं सूक्तं भृगुगोचरं वेगस्वार्थं पवमानसोमदेवताकं। एकादशीद्वादशी विदुमी
शिष्टा जगत्तः। तथा चानुक्रांतं। इन्द्राय द्वादश वेगो भार्गवो द्विचिदुक्तमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

इन्द्राय सोम सुपुतः परि स्रवापामीवा भवतु रक्षसा सह।

मा ते रसस्य मासत इयाविनो द्रविणस्वंत इह संत्विदवः ॥१॥

इन्द्राय। सोम। सुऽसुतः। परि। स्रव। अप। अमीवा। भवतु। रक्षसा। सह।

मा। ते। रसस्य। मासत। इयाविनः। द्रविणस्वंतः। इह। संतु। इदवः ॥१॥

इ सोम त्वं सुपुतः सुहृमिपुतः सन्निद्रार्थं परि स्रव। परितः स्रव। गच्छ। रसं मुंच। अमीवा रोगो
रक्षसा सहाप भवतु। अपगतो विद्युक्तो भवतु। ते तव रसस्य स्वांशं रसं पीत्वा मा मासत। मा मासंतु। के।
इयाविनः। इयं सत्तापुतं। तेन पुत्ताः। पापिन इत्यर्थः। द्विचिदवस्य रसा इहास्मिन्वक्षि द्रविणस्वंतो धनवंतः
संतु। मवंतु ॥

अस्मान्समर्ये पवमान चोदय दक्षो देवानामसि हि प्रियो मदः।

जहि शर्भूर्या भेदनायतः पिबेद्र सोममव नो मृधो जहि ॥२॥

अस्मान्। सऽमर्ये। पवमान्। चोदय। दक्षः। देवानां। असि। हि। प्रियः। मदः।

जहि। शर्भून्। अभि। आ। भेदनाऽयतः। पिब। इंद्र। सोमं। अव। नः। मृधः। जहि ॥२॥

इ पवमान सोम अस्मात्समर्यं संयामे चोदय। प्रेरय। दक्षो द्यावि। समर्थः सनु भवसि देवानां मध्ये।
यदा। देवानां प्रीयमाण दक्षोऽसि। यदा। दक्षस्त्वं देवानां प्रियः प्रियकरो मदो मादधितासि हि। जहि
च शत्रुमस्माकं। अस्मान् अहं चास्माभ्यति भेदनायतः। भेदनाः क्षुतयः। भेदतेः क्षुतिकर्मणः। ता इच्छतः।
पिबेद्र सोमं अथ जहि च नोऽस्माकं मृधः संयामात् ॥

अद्व्य इंदो पवसे मर्दितम आत्मेन्द्रस्य भवसि धासिरुत्तमः।

अभि स्वरंति बहवो मनीषिणो राजानमस्य भुवनस्य निंसते ॥३॥

अद्व्यः। इंदो इति। पवसे। मर्दिन्ऽतमः। आत्मा। इंद्रस्य। भवसि। धासिः। उत्तमः।

अभि। स्वरंति। बहवः। मनीषिणः। राजानं। अस्य। भुवनस्य। निंसते ॥३॥

इ इंदो अस्मान् सोम अद्व्योऽहंसितो मर्दितमो मादधितुतमस्त्वं पवसे। पूषसे। आत्मा स्वधर्मो-
त्तमस्त्वमिन्द्रस्य धासिरुत्तम भवसि। अहं तुवमस्य राजानं सोमं बहवो मनीषिणः क्षीतारोऽभि स्वरंति।
अभिपुनंति। निंसते। भवन्ति ॥

सहस्रणीयः शतधारो अङ्गुत इन्द्रायेंदुः पवते काम्यं मधु ।
 जयन्त्येचमभ्यर्षा जयन्त्यप उरु नो गातुं कृणु सोम मीदुः ॥४॥
 सहस्रऽनीयः । शतऽधारः । अङ्गुतः । इन्द्राय । इंदुः । पवते । काम्यं । मधु ।
 जयन् । ऐर्षं । अभि । अर्षं । जयन् । अपः । उरु । नः । गातुं । कृणु । सोम । मीदुः ॥४॥

सहस्रणीयो ब्रह्मप्रकारणयनः शतधारोऽपरिमितधारोपेतोऽङ्गुत आचर्यकरो महानिदुरिद्राय काम्यं मधु पवते । किं च ऐचमभ्यर्षस्य जयन्त्यभ्यर्ष । अभिगच्छ पवित्रं । हे सोम मीदुः श्रेष्ठः गातुं मार्गं नोऽस्माकमुचं विस्तीर्णं कर्तु । कुरु ॥

कनिकदत्कलशे गोभिरज्यसे व्यप्ययं समया वारमर्षसि ।
 मर्मज्यमानो अत्यो न सानसिरिंद्रस्य सोम जठरे समक्षरः ॥५॥
 कनिकदत् । कलशे । गोभिः । अज्यसे । वि । अप्ययं । समया । वारं । अर्षसि ।
 मर्मज्यमानः । अत्यः । न । सानसिः । इंद्रस्य । सोम । जठरे । सं । अक्षरः ॥५॥

हे सोम कनिकदत्कलशं कुर्वन् कलशे वर्तमानो गोभिः पयोभिरज्यसे । सितो भवसि । चक्षयमविमथं वारं वाचं दशापवित्रं समया तत्समीपि व्यर्षसि । विविधं नक्षसि । मर्मज्यमानः शोधमानोऽत्यो नाश इव सानसिः संमवनशीलस्त्वं हे सोम इंद्रस्य जठरे समक्षरः । सम्यक् चरसि ॥

स्वादुः पवस्व दिव्याय जन्मने स्वादुरिद्राय सुहवीतुनाक्षे ।
 स्वादुर्मिचाय वरुणाय वायवे बृहस्पतये मधुमां अदाभ्यः ॥६॥
 स्वादुः । पवस्व । दिव्याय । जन्मने । स्वादुः । इंद्राय । सुहवीतुऽनाक्षे ।
 स्वादुः । मिचाय । वरुणाय । वायवे । बृहस्पतये । मधुमान् । अदाभ्यः ॥६॥

हे सोम स्वादुस्त्वं दिव्याय जन्मने देवगणाय पवस्व । तथा सुहवीतुनाक्षे शोमनाङ्गानामधिपति-
 द्राय स्वादुस्त्वं पवस्व । मिचाय वरुणाय वायवे बृहस्पतये च पवस्व मधुमानधुररसोऽदाभ्योऽक्षिर-
 हिंस्त्वं ॥ १० ॥

अत्यं मृजंति कलशे दश क्षिपः प्र विप्राणां मतयो वाच ईरते ।
 पवमाना अभ्यर्षेति सुष्टुतिमेंद्रं विशंति मदिरास इंदवः ॥७॥
 अत्यं । मृजंति । कलशे । दश । क्षिपः । प्र । विप्राणां । मतयः । वाचः । ईरते ।
 पवमानाः । अभि । अर्षेति । सुऽस्तुतिं । आ । इंद्रं । विशंति । मदिरासः । इंदवः ॥७॥

अत्यमतनयंतमश्वाधीयं वा सोमं कलशे दश क्षिपो दशानुबन्धोऽभ्यर्षयंभिर्नो मृजंति । शोधयंति ।
 तथा विप्राणां मध्ये मतयः क्षीतारो वाचः क्षीतीरते । प्रेरयंति । पवमानाः सोमा अभ्यर्षेति अभिगच्छति
 सुष्टुतिं शोमनक्षुतिं । इंद्रं मदिरासो मदकरा इंदवः सोमा आ विशंति । प्रविशंति ॥

पवमानो अभ्यर्षो सुवीर्यैर्मुर्वी गव्यूतिं महि शर्मै सुप्रथः ।
 माकिर्नो अस्य परिषूतिरीशतेदो जयेम त्वया धर्मधनं ॥८॥

पर्वमानः । अभि । अर्धे । सुऽवीर्ये । उर्वी । गव्यूतिं । महि । शर्म । सुऽप्रथः ।
माकिः । नः । अस्य । परिऽसूतिः । ईशत । इंदो इति । जयेम । त्वया । धनंऽधनं ॥ ८ ॥

हे सोम पर्वमानः पूयमानस्त्वं सुवीर्यमूर्ध्वो महतीं गव्यूतिं नोमार्गे च महि महत् सप्रथः सर्वतः पुषु शर्म गृहं सुखं वाभर्ष । अभिगमय । नोऽस्माकमस्य कर्मणः परिपूतिर्हिंसायाः परिभिरको द्वेषी माकिरीशत । मेघरो भवतु । हे इंदो सोम त्वया सार्धेन धनं धनं सर्वमपि धनं जयेम ॥

अधि द्यामस्थावृषभो विचक्ष्णोऽरूचद्वि दिवो रोचना कविः ।
राजा पविचमत्येति रोचवद्विः पीयूषं दुहते नृचक्षसः ॥ ९ ॥
अधि । द्यां । अस्थीत् । वृषभः । विऽचक्ष्णः । अरूचत् । वि । दिवः । रोचना । कविः ।
राजा । पविचं । अति । एति । रोचवत् । दिवः । पीयूषं । दुहते । नृऽचक्षसः ॥ ९ ॥

अध्वक्षाद्यां युजोक्तं वृषभो वर्धिता विचक्ष्णो विद्रष्टायं सोमः । तथा छात्वा दिवो युजोक्तसंबंधीनि रोचना रोचमानानि नक्षत्रादीनि अरूचत् । विविधं रोचयति । कविः कान्तप्रज्ञः सन्नामा सोमः पविचं दशापविचमयति । अतिक्रम्य गच्छति । रोचवच्छब्दं कुर्वन् । दिवो युजोक्तस्य पीयूषं सारं रसं वृचक्षो नृणां द्रष्टारः सोमा दुहते । अर्चन्ति । स्वकीयं रसमांतरिक्षमुदकं वा दुहन्तीत्यर्थः ॥

दिवो नाके मधुजिह्वा असञ्चतो वेना दुहंत्युक्ष्यं गिरिष्ठां ।
अप्सु द्रप्सं वावृधानं समुद्र आ सिंधोरूर्मा मधुमंतं पविच आ ॥ १० ॥
दिवः । नाके । मधुऽजिह्वाः । असञ्चतः । वेनाः । दुहन्ति । उक्ष्यं । गिरिऽस्थां ।
अप्सु । द्रप्सं । वावृधानं । समुद्रे । आ । सिंधोः । उर्मा । मधुऽमंतं । पविचं । आ ॥ १० ॥

दिवो योतमानस्य अक्षस्य संबंधिनि नाके दुःखरहिते हविर्धानास्त्री क्षान्ति मधुजिह्वा मधुरवाचोऽसञ्चतोऽसंज्ञाः । पृथक्पृथगित्यर्थः । यद्वा चिरमकृत्वा शीघ्रमभिपुष्यन्तो वेना एतन्नामका महर्षयो दुहन्ति । अभिपुष्यन्ति । यद्वा । युजोक्त एव वेनाः कान्ता देवा दुहन्ति । तं सोममुष्यं क्षेत्रारं गिरिष्ठां गिरावुज्जते देशे वर्तमानमप्सुदक्षे वसतीवरीज्वन्तर्ववृधानं वर्धमानं द्रप्सं रसरूपं समुद्रे समुद्रवत्प्रवृत्ते द्रोणकक्षेत्रे सिंधोवद-
कक्षेत्रेर्मां पुर आ सिंचन्तीति शेषः । तदर्थं मधुमंतं माधुर्योपेतं रसं पविचं दशापविच आ सिंचन्तीति शेषः ॥

नाके सुमर्णमुपपन्निवासं गिरो वेनानामकूपंत पूर्वीः ।
शिष्टुं रिहन्ति मत्तयः पन्निप्रतं हिरण्ययं शकुनं क्षामणि स्यां ॥ ११ ॥
नाके । सुऽपर्णं । उपपन्निऽवासं । गिरः । वेनानां । अकूपंत । पूर्वीः ।
शिष्टुं । रिहन्ति । मत्तयः । पन्निप्रतं । हिरण्ययं । शकुनं । क्षामणि । स्यां ॥ ११ ॥

नाके युजोक्ते वर्तमानं पक्षादुत्पतंतं पतयंतं सोमं वेनानामक्षाकं संबंधिभ्यः पूर्वीर्बह्वो गिरः सुतय उपपन्नं । उपपद्यते । अभिपुष्यन्तीत्यर्थः । तं शिष्टुं शिष्टुवत्संस्कार्यं सोमं मत्तयः सुतयो रिहन्ति । रिहन्ति । संसृजन्ति । प्राप्तुमन्तीत्यर्थः । कीदृशं शिष्टुं । पन्निप्रतं हिरण्ययं । पन्तिर्यक्तुमन्ताच्छतर्यभासकं निनावम उपधा-
नोपच । हिरण्ययं हिरण्यं शकुनं पविचं चामणि चमायां आ हविर्धनि स्त्री वर्तमानं ॥

ऊर्ध्वो गंधर्वो अधि नाके अस्थाविष्वा रूपा प्रतिचक्षाणो अस्य ।
 भानुः शुक्रेण शोचिषा व्यद्यौत्मारूरुचद्रोदसी मातरा शुचिः ॥ १२ ॥
 ऊर्ध्वः । गंधर्वः । अधि । नाके । अस्थात् । विष्वा । रूपा । प्रतिऽचक्षाणः । अस्य ।
 भानुः । शुक्रेण । शोचिषा । वि । व्यद्यौत् । प्र । अरूरुचत् । रोदसी इति । मातरा ।
 शुचिः ॥ १२ ॥

ऊर्ध्वं उन्नतो गंधर्वो ररमीनां धारकः सोमो नाक आदिषिऽधस्थात् । अधितिष्ठति । किं ऊर्ध्वम् ।
 अस्थादित्यस्य विष्वा विद्यानि रूपाणि प्रतिचक्षाणः प्रतिपन्नम् । भानुरादित्यः सोमाधिशितः सञ्चक्रिष्य
 द्रोहिण शोचिषा तेजसा व्यद्यौत् । विद्योतति । न केवलं स्वयमेव अपि तु मातरा भिक्षाञ्च्यौ रोदसी आवा-
 पुचिष्यौ प्राकृचत् । प्ररोचयति । शुचिर्दीप्तः सूर्यः ॥ ११॥ ॥ ४ ॥

अथ पंचमे चानुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र प्र त इत्यष्टाचत्वारिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं । प्रथमदशर्षस्वाकृष्टा
 इति मावा इति च द्विनामान अविगया इष्टारः । द्वितीयस्य दशर्षस्य सिकता इति भीवावरी इति द्विना-
 मान अविगयाः । तृतीयस्य दशर्षस्य पुत्रय इत्यवा इति च नामद्वयोपेता अविगयाः । अष्टदशर्षमेषां
 द्विनामस्वमवगतम् । चतुर्थस्य दशर्षस्वाकृष्टा मावा इत्यादिद्विनामानस्त्रयो गणा इष्टारः । एवं चत्वारि-
 शद्वचः । अथ पंचानां भीमोऽचिर्षधिः । ततश्चिकक्षां गुत्समदः । जगती छंदः । पचमानः सोमो देवता ।
 तथा चानुक्रांतं । प्र तेऽष्टाचत्वारिंशद्वचिगया दशर्षा स्वाकृष्टा मावाः प्रथमे सिकतां भीवावरी द्वितीये
 पुत्रयोऽवाकृतीये चचचतुर्थेऽधिः पंचात्वास्तिको गुत्समद इति ॥ गतो विनियोयः ॥

प्र त आशवः पवमान धीजवो मदा अर्षेति रघुजा इव त्मना ।
 दिव्याः सुपर्णा मधुमंत इंदवो मदिन्मासः परि कोशमासते ॥ १ ॥
 प्र । ते । आशवः । पवमान । धीऽजवः । मदाः । अर्षेति । रघुजाऽइव । त्मना ।
 दिव्याः । सुऽपर्णाः । मधुऽमंतः । इंदवः । मदिन्ऽतमासः । परि । कोशं । आसते ॥ १ ॥

हे पवमान पृथमान सोम ते तवाश्वो ज्ञाप्ता धीजवो मनोवेना मदा मदकरी रसा अर्षेति । मर्षति ।
 ज्ञातात्मनैव । ज्ञायावेतिवर्षः । क इव । रघुजा इव । रघुः शीघ्रगो वज्रा । तत्र जाता रघुजाः । त इव
 भिर्गताश्च दिव्या दिवि मवाः । अंतरिक्षे दशापविषे धार्यमावा इत्यर्थः । सुपर्णाः सुपतना मधुमंतो माधुर्यो-
 पेता मदित्वात्कर्त्तुंतिशयेन मादयितुमा इंदवो दीप्ता रसाः कोशं द्रोणकवचं पर्यासते । पर्युपविशति ॥

प्र ते मदासो मदिरास आशवोऽसृक्षत रघ्यासो यथा पृथक् ।
 धेनुर्न वत्सं पर्यसाभि वज्रिणमिंद्रमिंदवो मधुमंत ऊर्मयः ॥ २ ॥
 प्र । ते । मदासः । मदिरासः । आशवः । असृक्षत । रघ्यासः । यथा । पृथक् ।
 धेनुः । न । वत्सं । पर्यसा । अभि । वज्रिणं । इंद्रं । इंदवः । मधुऽमंतः । ऊर्मयः ॥ २ ॥

प्राकृचत प्रकृष्यति ते तत्र मदिरासो मदकरा आशवो ज्ञाप्ता मदासो मदा रसाः । क इव । रसासो
 रसा अवाः ते यथा तथा पृथक् प्रकृष्यति । ते मधुमंतो माधुर्योपेता ऊर्मयः प्रवृत्तरसा इंदवः सोमा धेनुः
 पर्यसा वत्समिव स्वरक्षेण वज्रिणमिंद्रमभिनर्षति ॥

अत्यो न हियानो अभि वाजमर्षे स्वर्विकोर्षे दिवो अद्रिमातरं ।
 वृषा पविषे अधि सानो अय्ये सोमः पुनान इन्द्रियाय धार्यसे ॥ ३ ॥

अत्यः । न । हिया नः । अभि । वाजं । अर्धे । स्वःऽवित् । कोशं । दिवः । अद्रिऽमातरं ।
वृषा । पृविषे । अंधि । सानौ । अय्ये । सोमः । पुनानः । इन्द्रियाय । धायसे ॥ ३ ॥

अतो नात्र इव हियानः प्रेर्यमाणो वाजं संधाममभ्यर्धे । अभिगच्छ । तथा स्ववित् सर्ववित् कोशं द्रोण-
कण्ठं दिवो युजोवाद्द्रिमातरं । अद्रिर्मेघः । तेन तज्जम्बुद्वीपं सञ्चते । तस्य निर्मातारमभ्यर्धे । अथ
प्रत्यक्षतः । वृषा वर्धकः सोमोऽव्येऽविमयेऽधि सानौ । अधीति सप्तम्यर्थापुवादी । समुच्छिते तस्मिन्
पुनानः पूयमाणो भवति । किमर्थं । धायसे धारकाचेंद्रियाय तदर्थं ॥

प्र त आर्भन्तीः पवमान धीजुवो दिव्या असृयन्पयसा धरीमणि ।
प्रातर्ऋषयः स्थाविरीरसृक्षत ये त्वा मृजन्त्यृषिषाण वेधसः ॥ ४ ॥
प्र । ते । आर्भन्तीः । पवमान । धीऽजुवः । दिव्याः । असृयन् । पयसा । धरीमणि ।
प्र । अंतः । ऋषयः । स्थाविरीः । असृक्षत । ये । त्वा । मृजन्ति । ऋषिऽसान् । वेधसः ॥ ४ ॥

हे पवमान सोम ते तवाश्मिनीर्वाप्ताः ॥ अग्नौ वाप्तावित्यस्मादीणादिको विभिः । ततोऽग्नौ । अत्यथेनापु-
हान्तः ॥ धीजुवो मनोविगा दिव्या दिवि भवा दिवः पतंत्यो धाराः पयसा युक्ता धरीमणि धारके द्रोणकण्ठे
प्राकृषन् । गच्छन्ति । ये वेधसो विधातार ऋषयो हे सोमर्षिषाणर्विभिः संभक्त त्वा त्वां मृजन्ति अभिपुष्यन्ति
त ऋषयः स्थाविरीः स्थाविरा धारा अंतर्मध्ये पाचक्षान्तः प्राकृषन्तः । गच्छन्ति ॥

विष्वा धामानि विम्वचक्षुः चतुर्भ्यः प्रभोस्ते सतः परि यन्ति केतवः ।
व्यानृशः पवसे सोम धर्मेभिः पतिर्विश्वस्य भुवनस्य राजसि ॥ ५ ॥
विष्वा । धामानि । विम्वऽचक्षुः । चतुर्भ्यः । प्रऽभोः । ते । सतः । परि । यन्ति । केतवः ।
विऽआनृशः । पवसे । सोम । धर्मेऽभिः । पतिः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजसि ॥ ५ ॥

हे विश्वचक्षुः सर्वस्य द्रष्टुः सोम प्रभोः परिवृढस्य सतसे तवर्भ्यसः । अर्भ्या इति महत्तमम् । महान्तो केतवो
ररमणो विष्वा सर्वाणि धामानि तेजःस्थानानि देवशरीराणि परि यन्ति । परिगच्छन्ति । प्रकाशयन्तीत्यर्थः ।
हे सोम व्यानृशर्षिषाणशीलस्य त्वं धर्मेभिर्धारके रसगिच्छदैः पवसे । पूयसे । विश्वस्य भुवनस्य च पतिः स्वामी
त्वं राजसि । ईश्वरो भवसि ॥ ॥ १२ ॥

अभयतः पवमानस्य रश्मयो ध्रुवस्य सतः परि यन्ति केतवः ।
यदी पृविषे अधि मृज्यते हरिः सत्ता नि योना कलशेषु सीदति ॥ ६ ॥
अभयतः । पवमानस्य । रश्मयः । ध्रुवस्य । सतः । परि । यन्ति । केतवः ।
यदि । पृविषे । अधि । मृज्यते । हरिः । सत्ता । नि । योना । कलशेषु । सीदति ॥ ६ ॥

पवमानस्य पूयमाणस्य ध्रुवस्य सधमविचक्षितस्य सतो विश्वमागच्छ सोमस्य केतवः प्रक्षापका रश्मय
अभयत इत्यस्मात्पुत्रस्य परि यन्ति । परिगच्छन्ति । अभिपुष्यन्त्यस्य एवं भवति । यदि, यदा पृविषे दृष्टापृविषे
हरिर्हरितवर्णीऽधमसि मृज्यते तदाही सत्ता बह्वर्णीयोऽयं योनी स्तीथि स्थाने कण्ठेषु, द्रोणकण्ठादिषु
भि सीदति ॥

यज्ञस्य केतुः पवते स्वध्वरः सोमो देवानामुप याति निष्कृतं ।
 सहस्रधारः परि कोशमर्षति वृषा पवित्रमत्येति रोरुवत् ॥ ७ ॥
 यज्ञस्य केतुः । पवते । सुऽअध्वरः । सोमः । देवानां । उप । याति । निऽकृतं ।
 सहस्रऽधारः । परि । कोशं । अर्षति । वृषा । पवित्रं । अति । एति । रोरुवत् ॥ ७ ॥

यज्ञस्य केतुः प्रजापकः स्वध्वरः शोमनयागः सोमः पवति । पूयति । अभिपूयति । तादृशः सोमो देवानां निष्कृतं संस्कृतं खानमुप याति । उपगच्छति । तदर्थं सहस्रधारः कोशं द्रोणकलशं-पर्यर्षति । ततो तदर्थं वृषा-
 सेनायं रोरुवच्छब्दयन् पवित्रमतिक्रम्य नक्षत्रलोकोद्देशं ॥

राजा समुद्रं नद्योऽ वि गाहतेऽपामूर्मिं संचते सिंधुषु श्रितः ।
 अर्धस्थात्सानु पर्वमानो अय्ययं नाभा पृथिव्या धरुणो महो दिवः ॥ ८ ॥
 राजा । समुद्रं । नद्यः । वि । गाहते । अपां । ऊर्मिं । संचते । सिंधुषु । श्रितः ।
 अधि । अस्थात् । सानुं । पर्वमानः । अय्ययं । नाभा । पृथिव्याः । धरुणः । महः । दिवः ॥ ८ ॥

अयं सोमो राजा समुद्रमंतरिक्षं नवसप्तत्वा अपय वि गाहति । विनाशाय चापामूर्मिं संचति । उदकपूरं
 शेषति । सिंधुपूरकेषु यद्दिषु वा श्रितः सन् । ब्रह्ममाणः सज्जरिमद्वारा सूर्यं प्राप्यांतरिक्षे मैत्रेयुं वर्तत इत्यर्थः ।
 अक्षय वृष्टिसाधनत्वात् । यद्वा । सुप्तोपममेतत् । समुद्रं नव इव सिंधुषु वसतीवरीषु श्रित आश्रितः सन्
 समुद्रमभिपुतसोमरसाधारपाचं वि गाहतिऽभिवचात्पूर्वं । पश्चात्पर्वमाणः पूषमाणोऽय्ययं सानु समुद्रितं
 दशापवित्रमध्यक्षात् । अभितिष्ठति । कुच देशे । नामा पृथिव्या नामिच्छामीधि यज्ञे । तत्संबन्धिनि हविर्धान
 इत्यर्थः । यज्ञमाहुर्मुवनक्ष नामिमिति नृतेः । कीदृशः । महो दिवो सुषोमस्य भवत्यो धर्ता ॥

दिवो न सानु स्तनयन् अचिक्रदद्यौ च यस्य पृथिवी च धर्मभिः ।
 इंद्रस्य सख्यं पवते विवेविदत्तोमः पुनानः कलशेषु सीदति ॥ ९ ॥
 दिवः । न । सानु । स्तनयन् । अचिक्रदत् । द्यौः । च । यस्य । पृथिवी । च । धर्मैऽभिः ।
 इंद्रस्य । सख्यं । पवते । विऽवेविदत् । सोमः । पुनानः । कलशेषु । सीदति ॥ ९ ॥

दिवो न सानु स्तनयन् सुषोमस्य समुद्रितं खानं शब्दयन्निवाचिक्रदत् । अदति । यस्य सोमस्य धर्मभि-
 र्धारणीयौ च पृथिवी च धृति खाता । वृष्टिप्रदानद्वारीयध्यानुत्पादनेन देवानां हविर्मात्रेण सोमसधारकत्वं
 प्रविष्टं । तादृशः सोमो महानुभावः सोमः पुनानः पूषमाण इंद्रस्य सख्यं विवेविदत्यवति । पूयति पवित्रे । स
 पुनानः सोमः कलशेषु सीदति च विवसति ॥

ज्योतिर्यज्ञस्य पवते मधु प्रियं पिता देवानां जनिता विभुर्वसुः ।
 दधाति रत्नं स्वधयोरपीष्यं मदिन्तमो मात्सर इंद्रियो रसः ॥ १० ॥
 ज्योतिः । यज्ञस्य । पवते । मधु । प्रियं । पिता । देवानां । जनिता । विभुऽवसुः ।
 दधाति । रत्नं । स्वधयोः । अपीष्यं । मदिन्तमः । मात्सरः । इंद्रियः । रसः ॥ १० ॥

यज्ञस्य ज्योतिः प्रजापकः सोमः प्रियं देवानां मधु मधुर्द्रुव पवति । वरति । यद्वा । ज्योतिर्व्यवस्थितं
 मधुविशेषं । तथाऽसुतस्यवत् मधु वतीं पूषत इत्यर्थः । सोमरसो विशिष्यते । पिता रक्षितो देवानां

कथितोत्पादयिता सर्वस्य विभूषणः प्रभूतधनः । ईदृशः स स्वधर्माधीनापुत्रिणीः । स्वधिं पुरंधी इति वाचा-
पुत्रिणीनामसु फलितः । त्रयोऽपीष्यमंतर्हितं रत्नं रमणीयं धनं दधाति । आपयति सोतुषु । पुनः स एव
मिश्रयति । मृदंतमो मादयितुतमो मत्सरः सोम इन्द्रिय इन्द्रियं नुष्ट इन्द्रस्य वर्धको वा रसो रसरूपः ॥ १३॥

अभिर्क्रंदन्कलशं वाज्यर्षेति पतिर्दिवः शतधारो विचक्षणः ।

हरिर्मिषस्य सदनेषु सीदति मर्मज्ञानोऽविभिः सिंधुभिर्वृषा ॥ ११ ॥

अभिऽक्रंदन् । कलशं । वाजी । अर्षेति । पतिः । दिवः । शतधारः । विऽचक्षणः ।

हरिः । मिषस्य । सदनेषु । सीदति । मर्मज्ञानः । अविऽभिः । सिंधुऽभिः । वृषा ॥ ११ ॥

वाजी वेज्जवान् जमनवानश्चसदृशो वा सोमोऽभिर्क्रंदन्कलशं कुर्वन् कलशमभ्यर्षति । गच्छति । कीदृशो
वाजी । दिवः पतिर्बुधोक्तस्य स्वामी शतधारः शतसंख्याकधारो विचक्षणो विद्वष्टा । हरिर्हरितवर्णो रसात्मकः
सोमो मिषस्य देवानां मिषभूतस्य यज्ञस्य वा सदनेषु आपि सीदति पापेषु धृतः सन् । कीदृशो हरिः ।
सिंधुभिः खंदनसाधनैरविभिर्देशापविचच्छिद्रेर्मर्मज्ञानः शोधमानो वृषा वर्धकः ॥

अये सिंधूनां पवमानो अर्षेत्यये वाचो अयियो गोषु गच्छति ।

अये वाजस्य भजते महाधनं स्वायुधः सोतृभिः पूयते वृषा ॥ १२ ॥

अये । सिंधूनां । पवमानः । अर्षेति । अये । वाचः । अयियः । गोषु । गच्छति ।

अये । वाजस्य । भजते । महाऽधनं । सुऽआयुधः । सोतृऽभिः । पूयते । वृषा ॥ १२ ॥

यः सोमः पवमानः सिंधूनां खंदमानानामुदकानामयेऽर्षेति गच्छति । तथायियोऽयार्हः त्रिष्टोऽये वाचो
माध्यमिकाया अयेऽर्षेति । तथा गोषु रश्मिषु गच्छति । तथा वाजस्याज्ञस्य वजस्य वा जामाथ महाधनं
संधानं भजते । स स्वायुधो वृषा वर्धकः सोमः सोतृभिरमिषवर्तुभिः पूयते ॥

अयं मतवाञ्छकुनो यथा हितोऽर्थे ससार पवमान ऊर्मिणा ।

तव क्रत्वा रोदसी अंतरा कवे शुचिर्धिया पवते सोम इंद्र ते ॥ १३ ॥

अयं । मतऽवान् । शकुनः । यथा । हितः । अर्थे । ससार । पवमानः । ऊर्मिणा ।

तव । क्रत्वा । रोदसी इति । अंतरा । कवे । शुचिः । धिया । पवते । सोमः । इंद्र ते ॥ १३ ॥

* अयं सोमो मतवान् । मतं संमतं प्रियं लोचं । तद्वान् पवमानः पूयमानः सूयमानः शोधमानश्च सन्
हितः प्रेरितः शकुनः पक्षी यथा शीघ्रं गच्छति तथाच पवित्र ऊर्मिका रसेन ससार । गच्छति । हे कवे
कांतप्रह । अनुवाच वा धे वा अनुवाणाक्षी कवयः । ऐ० ब्रा० २. ३८. इति मुनिः । तादृशं यजमानं यदोक्त-
चर्षिद्र ते तव क्रत्वा कर्मणा धिया प्रयया च । यदा । विशेषविशेष्यभावः । धिया धारकेण क्रत्वा कर्मणा ।
रोदसी अंतरा रोदकोर्वाचापुत्रिणीरंतरा मुनिः सोमः पवते । पूयते ॥

द्राप्तिं वसानो यजते दिविस्पृशमंतरिक्षप्रा भुवनेष्वर्पितः ।

स्वर्जज्ञानो नभसाभ्यक्रमीत्प्राप्तमकं पितरमा विवासति ॥ १४ ॥

द्राप्तिं । वसानः । यजतः । दिविऽस्पृशं । अंतरिक्षऽप्राः । भुवनेषु । अर्पितः ।

स्वः । ज्ञानः । नभसा । अभि । अक्रमीत् । प्राप्तं । अस्य । पितरं । असा । विवांसति ॥ १४ ॥

दिविषुशं देवस्पृष्टारं द्रापि कवचं तेजोऽस्य वसान आच्छादयन् यजतो यद्व्योऽतरिषमा अंतरिषस्य
पुरस्य उदकेन तादृशः सोमो भुवनेषुदकेष्वर्पितः स्वः सर्वं स्वेन पाययितुं देवसंघं स्वर्गं वा सञ्जागो जगद्यन् ।
अथवा । स्वदत्तं । तज्जनयन् । नमसोदकेनाभ्यर्चनीत् । अभिर्कामति । अक्षोदकस्य पितरं पादुके प्रत्नं पुरा-
यमिन्द्रमा विवासति । परिचरति ॥

सो अस्य विशे महि शर्म यच्छति यो अस्य धामं प्रथमं व्यानृशे ।
पदं यदस्य परमे व्योमन्यतो विश्वा अभि सं याति संयतः ॥१५॥
सः । अस्य । विशे । महि । शर्म । यच्छति । यः । अस्य । धामं । प्रथमं । विऽआनृशे ।
पदं । यत् । अस्य । परमे । विऽओमनि । अतः । विश्वाः । अभि । सं । याति । संयतः ॥१५॥

स सोमोऽक्षिद्रस्य विशे प्रवेशनाय महि महच्छर्मं सुखं यच्छति । यः सोमोऽक्षिद्रस्य धाम तेजोयुक्तं
शरीरं प्रथममितरदेवमाप्तिः पूर्वं व्यानृशे प्राप्तवान् । यद्यस्यास्य सोमस्य परमे महत्पुण्ड्रे व्योमनि विश्वेष्व
रचके युक्तेषु वेद्यां वा पदं भवति । अतो यस्यात्सोमानुत्तं इन्द्रः सोमः स्वयं वा विश्वाः संयतः सर्वान् संघा-
मानमि याति सम्यगभियच्छति । स सोमो महि शर्म यच्छतीति संबंधः ॥ ॥१४॥

प्रो अयासीद्विदुरिंद्रस्य निष्कृतं सखा सख्युर्न प्र मिनाति संगिरै ।
मर्यै इव युवतिभिः समर्षति सोमः कलशे शतयाज्ञा पथा ॥१६॥
प्रो इति । अयासीत् । इंद्रः । इंद्रस्य । निऽकृतं । सखा । सख्युः । न । प्र । मिनाति । संऽगिरै ।
मर्यैऽइव । युवतिभिः । सं । अर्षति । सोमः । कलशे । शतयाज्ञा । पथा ॥१६॥

इंद्रः सोम इन्द्रस्य निष्कृतं ज्ञानमुदरं प्रो अयासीत् । प्रिव यच्छति । नत्वा च सखा सखिभूतः सोमः
सख्युर्निद्रस्य संगिरं सम्यगिगरेणाधारभूतमुदरं न प्र मिनाति । न हिगच्छि । किंच मर्यै इव युवतिभिर्मर्त्यै
यथा युवतिभिः सह संगतो भवति तद्वदयमपि सोमो युवतिभिर्मर्त्याश्रीकामिर्वसतीषरीभिरग्निः सह
समर्षति । संगच्छतिऽभियर्षणाशे । पश्चात्सोमः शतयाज्ञानेकयागसाधनच्छिद्रोपेतिन पथा मर्मिण इशापविच-
संबन्धिनि कलशे द्रोणकलशे यच्छतीति शेषः । यद्वा । एकमेव वाक्यं । यथा मर्यो युवतिभिः सह संगच्छति
एवं कलशे शतयाज्ञा पथा संगच्छतिऽग्निः ॥

प्र वो धियो मंद्युवो विपन्युवः पनस्युवः संवसनेष्वक्रमुः ।
सोमं मनीषा अभ्यनूषत स्तुभोऽभि धेनवः पयसेमशिष्युः ॥१७॥
प्र । वः । धियः । मंद्युवः । विपन्युवः । पनस्युवः । संऽवसनेषु । अक्रमुः ।
सोमं । मनीषाः । अभि । अनूषत । स्तुभः । अभि । धेनवः । पयसा । ई । अशिष्युः ॥१७॥

हे सोम वो युष्माकं धियो आतारो मंद्युवो महत्तरं शब्दं कामयमानाः पनस्युवः सुति कामयमाना
विपन्युवः । सोतुनामितत् । सोतारः संवसनेषु संवासयोमेषु यानवृष्टिषु प्राक्रमुः । प्रक्रमति । तदेवाह । सोमं
मनीषा मनस ईश्वराः सुमः सोतारोऽभ्यनूषत । अभिदुर्वति । धेनवोऽपि पयसा स्तीक्ष्णैर्मनं सोममभ्यशिष्युः ।
अभिशीलंति ॥

आ नः सोम संयतं पिपुषीमिवमिंदो पवस्व पवमानो अक्षिर्धे ।
या नो दोहंते चिरहुसंसंयुषी सुमहाजवन्मधुमासुवीर्ये ॥१८॥

आ। नः। सोम। संऽयतं। पिपुषीं। इषं। इंदो इति। पवस्व। पवमानः। अस्मिधं।
या। नः। दोहते। चिः। अहन्। असंशुषी। क्षुऽमत्। वाजऽवत्। मधुऽमत्। सुऽवीर्यं ॥ १८ ॥

हे इंदो दीप्त सोम पवमानस्त्वं नोऽस्माकं संयतं संगृहीतं पिपुषीं प्रवृद्धमिषमन्नमग्निधमवीर्यं पवस्व।
प्रयच्छेत्त्वर्थः। या यादृशी नोऽस्माकमहन्नहन्नहस्त्रिस्त्रिषु सवनेष्वसंशुष्यप्रतिबंधा दोहति चरति। किं।
सुमच्छन्दोपेतं सर्वत्र श्रूयमाणं वाजवसधुमसाधुर्योपेतं सुवीर्यं शोभनसामर्थ्यं पुत्रं दोहति। तामिषं पवस्विति
समन्वयः।

वृषा मतीनां पवते विचक्षणः सोमो अहः प्रतरीतोषसो दिवः।
क्राणा सिंधूनां कलशौ अवीवशदंद्रस्य हाद्योविशन्मनीषिभिः ॥ १९ ॥
वृषा। मतीनां। पवते। विऽचक्षणः। सोमः। अहः। प्रऽतरीता। उषसः। दिवः।
क्राणा। सिंधूनां। कलशान्। अवीवशत्। इंद्रस्य। हार्दिं। आऽविशन्। मनी-
षिभिः ॥ १९ ॥

अयं सोमः पवते। अभिषूयते। कीदृशः सोमः। मतीनां। मतयः सोतारः। तेषां वृषा वर्षकः कामानां
विषयस्यो विद्रष्टा अह उषसो दिवो शुभोक्त्यादित्यस्य वा प्रतरीता प्रवर्धयिता। किंच सिंधूनां खंदमाना-
नामुदकानां क्राणा कर्ता॥ करोतिः शानचि बज्रसं छंदसीति विकरणस्य जुक्। सुः। मुपां मुमुगित्याकारः॥
कलशानवीवशत्। कामयति प्रवेष्टुं। किं कुर्वन्। इंद्रस्य हार्दिं हृदयमाविशन् प्रविशन् मनीषिभिः सुत इति
शेषः। यद्वा। अवहितमपि मनीषिभिरित्येतत्पवत इत्यनेन संबध्यते॥

मनीषिभिः पवते पूर्यः कविर्नृभिर्यतः परि कोशौ अचिक्रदत्।
चितस्य नाम जनयन्मधु क्षरदंद्रस्य वायोः सख्याय कर्तवे ॥ २० ॥
मनीषिभिः। पवते। पूर्यः। कविः। नृभिः। यतः। परि। कोशान्। अचिक्रदत्।
चितस्य। नाम। जनयन्। मधु। क्षरत्। इंद्रस्य। वायोः। सख्याय। कर्तवे ॥ २० ॥

अयं सोमो मनीषिभिर्मैधाविभिरध्वर्यादिभिः पवते। पूयते। यद्वा। अयं मनीषिभिर्मनीषिणीमिधा-
रभिः पवते। चरति। कीदृशोऽयं। पूर्यः पुराणः कविर्मैधावी नृभिर्मैधुभिरध्वर्यादिभिर्यतो नियमितः सन्
कोशान् कलशान्नाम्नं पर्यचिक्रदत्। परिक्रदते। शब्दं करोति। चितस्य चिषु स्थानेषु विस्तृतस्य इन्द्रस्य संबंधि
जम् नामकमुदकं जनयन्मुत्पादयन् मधु मधुरं रसं चरत्। चरति। किमर्थं। इंद्रस्य वायोश्च सख्याय कर्तवे
सखां कर्तुं॥ ॥ १५ ॥

अयं पुनान उषसो वि रोचयद्यं सिंधुभ्यो अभवदु लोककृत्।
अयं चिः सप्त दुदुहान आशिरं सोमो हृदे पवते चारु मत्सरः ॥ २१ ॥
अयं पुनानः। उषसः। वि। रोचयत्। अयं। सिंधुभ्यः। अभवत्। ऊं इति। लोकऽकृत्।
अयं। चिः। सप्त। दुदुहानः। आऽशिरं। सोमः। हृदे। पवते। चारु। मत्सरः ॥ २१ ॥

अयं सोमः पुनानः पूयमान उषसो वि रोचयत्। विविधं रोचयति। अयं सिंधुभ्यः खंदमानाभ्योऽग्नौ
वसतीवरीभ्योऽभवत्। समुधौ भवति। उ इति पुराणः। कीदृशोऽयं। लोककृत्लोकानां कर्ता। वर्षकत्वाद्देतो-
धारकत्वाच्चाण्ड लोकाकार्यं। अयं सोमस्त्रिः सप्तैकविंशतिं गा ऋत्विगुषेनाशिरं दुदुहानो दुहानः। दोहस्य

प्रथोवकलात्कर्तुपचारः । मत्सरो मदकरचाह रमणीयं पवति । चरति । किमर्थं । इदे इदयाच इदय-
नमनाय ॥

पवस्व सोम दिव्येषु धामसु सृजान् इंदो कलशे पविच आ ।

सीद्विंदस्य जठरे कनिक्कदचुर्भिर्यतः सूर्यमारोहयो दिवि ॥ २२ ॥

पवस्व । सोम । दिव्येषु । धामसु । सृजानः । इंदो इति । कलशे । पविच । आ ।

सीदन् । इंदस्य । जठरे । कनिक्कदत् । नृऽभिः । यतः । सूर्यं । आ । अरोहयः । दिवि ॥ २२ ॥

हे सोम दिव्येषु धामसु ज्ञानेषु । देवानां सर्वधिषूदरेष्वित्यर्थः । तेषु पवस्व । चर । कीदृशः सन् । हे इंदो
दीप्त सोम कलशे पविच आ दशापविचि च । आ इति चार्थः । कजानः कज्यमानः । अचापिहोचं कुहीति
यवागूं पचतीतिवदार्थिकः क्रमोऽवमंतव्यः । किंचिद्रस्य जठरे सीदजठरं नक्षत्रं कनिक्कदच्छब्दं कुर्वन् नृभिर्न-
नुभिर्भस्त्रिभिर्भयतः परिगृहीतः । उत इत्यर्थः । तथाभूतः सन् दिवि सूर्यमारोहयः । प्रादुर्भूतमकरोः ॥

अद्रिभिः सुतः पवसे पविच आ इंद्विंदस्य जठरेष्वविशन् ।

त्वं नृचक्षा अभवो विचक्षण सोम गोचमंगिरोभ्योऽवृणोरप ॥ २३ ॥

अद्रिऽभिः । सुतः । पवसे । पविच । आ । इंदो इति । इंदस्य । जठरेषु । आऽविशन् ।

त्वं । नृऽचक्षाः । अभवः । विऽचक्षण । सोम । गोचं । अंगिरःऽभ्यः । अवृणोः । अप ॥ २३ ॥

हे इंदो सोम अद्रिभिर्गोचभिः सुतोऽभिपुतस्त्वं पवसे । चरसि । पूषसे वा । पविच आ दशापविचि । आ
इति पूषणः । यद्वा । अभिपुतो भवसि पवसे चेति चार्थः आकारः । किं कुर्वन् । इंदस्य जठरेषु जठरप्र-
देशेष्वविशन् । जठरप्रवेशादित्यर्थः । किंच हे विचक्षण विद्वष्टः सोम त्वं नृचक्षा अभवः । नृक्षां मनुष्या-
णामनुग्रहेण द्रष्टा भवसि । किंच हे सोम त्वमंगिरोभ्यो गोचं मेघसुदं चारयितुं पक्षिभिरपहतानां बचामा-
वरकं पर्वतं बापावृणोः ॥

त्वां सोम पवमानं स्वाध्याऽनु विप्रांसो अमदन्नवस्यवः ।

त्वां सुपर्ण आभरद्विस्परीक्षि विष्वाभिर्मतिभिः परिष्कृतं ॥ २४ ॥

त्वां । सोम । पवमानं । सुऽआध्यः । अनु । विप्रांसः । अमदन् । अवस्यवः ।

त्वां । सुऽपर्णः । आ । अभरत् । दिवः । परि । इंदो इति । विष्वाभिः । मतिऽभिः ।

परिऽकृतं ॥ २४ ॥

हे सोम पवमानं त्वां स्वाध्यः सुमतयः सुकर्मायो वा विप्रांसो विप्रा मेधाविनः सोमारीऽमदन्नो
रचाकामा चन्वमदन् । अनुवृणन्ति । हे इंदो त्वां सुपर्णः श्रेय आभरत् । आहरत् । दिवस्परि सुलोचसोपरि ।
सुलोकादित्यर्थः । कीदृशं त्वां । विष्वाभिर्मतिभिः सर्वाभिः सुतिभिः परिष्कृतमव्यक्तं ॥

अथ्ये पुनानं परि वारं जर्मिणा हरिं नवंते अभि सप्त धेनवः ।

अपासुपस्थे अध्यायवः कविमृतस्य योना महिषा अहेषत ॥ २५ ॥

अथ्ये । पुनानं । परि । वारं । जर्मिणा । हरिं । नवंते । अभि । सप्त । धेनवः ।

अपां । उपऽस्थे । अधि । आऽयवः । कविं । मृतस्यं । योना । महिषाः । अहेषत ॥ २५ ॥

आ० नः० सोम० सं० यत० पि० यु० धी० इ० धं० इ० दो० इति० प० व० स्व० प० व० मानः० अ० स्त्रि० धं० ।
या० नः० दो० ह० ते० चि० अ० ह० न० अ० स० श्चु० धी० ह्यु० म० त् वाज० स० व० त् मधु० म० त् सु० वी० र्यं ॥ १८ ॥

हे इंदो दीप्त सोम पवमानस्त्वं नोऽस्माकं संयतं संगृहीतं पिपुषीं प्रबुद्धमिषमन्नमस्त्रिधमचीकं पवस्व ।
प्रयच्छेत्त्वर्थः । या यादृशी नोऽस्माकमहन्नहन्नहन्नस्त्रिस्त्रिषु सवनेष्वसमुष्यप्रतिबंधा दोहति चरति । किं ।
चुमच्छब्दोपेतं सर्वत्र श्रूयमाणं वाजवसधुमसाधुर्योपेतं सुवीर्यं शोभनसामर्थ्यं पुत्रं दोहति । तामिषं पवस्विति
समन्वयः ।

वृषा० म० ती० नां प० व० ते वि० च० क्ष० णः सोमो० अ० हः प्र० त० री० तो० षसो० दि० वः ।
क्रा० णा० सिं० धू० नां क० ल० शां अ० वी० व० श० दि० द्र० स्य हा० द्यो० वि० श० न्म० नी० धि० भिः ॥ १९ ॥
वृषा० म० ती० नां प० व० ते वि० च० क्ष० णः सोमः० अ० हः प्र० त० री० ता उ० ष० सं दि० वः ।
क्रा० णा० सिं० धू० नां क० ल० शां अ० वी० व० श० इ० द्र० स्य हा० दि० आ० वि० श० न् म० नी०
धि० भिः ॥ १९ ॥

अयं सोमः पवते । अभिषूयते । कीदृशः सोमः । मतीनां । मतयः स्रोतारः । तेषां वृषा वर्षकः कामानां
विचक्षणो विद्महा ऋह उषसो दिवो शुभोक्त्यादित्यस्य वा प्रतरीता प्रवर्धयिता । किंच सिंधूनां खंदमाना-
नामुदकानां क्रांता कर्ता । करोतिः शानचि ब्रह्मं छंदसीति विकरणस्य लुक् । सुः । सुपां सुलुगित्वाकारः ॥
कलशानवीवशत् । कामयति प्रविष्टुं । किं कुर्वन् । इन्द्रस्य हार्दि हृदयमाविशन् प्रविशन् मनीषिभिः सुत इति
शेषः । यद्वा । अवहितमपि मनीषिभिरित्येतत्पवत इत्यनेन संबध्यते ॥

म० नी० धि० भिः प० व० ते पू० र्यः क० वि० नृ० भि० र्य० तः परि० को० शां अ० चि० क्र० दत् ।
चि० त० स्य नाम० ज० न० य० न्म० धु० क्ष० र० दि० द्र० स्य वा० योः स० ख्या० य० क० र्त्त० वे ॥ २० ॥
म० नी० धि० भिः प० व० ते पू० र्यः क० विः नृ० भिः य० तः परि० क्रो० शां अ० चि० क्र० दत् ।
चि० त० स्य नाम० ज० न० य० न् मधु० क्ष० र० त् इ० द्र० स्य वा० योः स० ख्या० य० क० र्त्त० वे ॥ २० ॥

अयं सोमो मनीषिभिर्मैधाविभिरध्वर्यादिभिः पवते । पूयते । यद्वा । अयं मनीषिभिर्मनीषिणीभिर्धा-
राभिः पवते । चरति । कीदृशोऽयं । पूर्यः पुराणः कविर्मैधावी नृभिर्नैतुभिरध्वर्यादिभिर्यतो नियमितः सन्
क्रोशान् कलशान्नाम्नं पर्यचिक्रदत् । परिक्रदते । शब्दं करोति । चितस्य त्रिषु स्थानेषु विभूतस्त्रिंशस्य संबंधि
श्रम नामकमुदकं जलयस्तत्पादयन् मधु मधुरं रसं चरत् । चरति । किमर्थं । इन्द्रस्य वायोस्य सख्याय कर्त० वे
सर्वं कर्तुं ॥ १५ ॥

अ० यं पु० नान० उ० ष० सो वि० रो० च० य० द्यं सिं० धु० भ्यो अ० भ० व० दु० लो० क० कृ० त् ।
अ० यं चिः स० प्र० दु० दु० हान० आ० शि० रं सोमो० हृ० दे प० व० ते चा० रं म० त्स० रः ॥ २१ ॥
अ० यं पु० नानः० उ० ष० सं वि० रो० च० य० त् अ० यं सिं० धु० भ्यः अ० भ० व० त् जं० इति० लो० क० कृ० त् ।
अ० यं चिः स० प्र० दु० दु० हानः० आ० शि० रं सोमः० हृ० दे प० व० ते चा० रं म० त्स० रः ॥ २१ ॥

अयं सोमः पुनातः पूयमान उषसो वि रोचयत् । विविधं रोचयति । अयं सिंधुभ्यः खंदमानाभ्योऽशो
वसतीवरीभ्योऽभवत् । समुद्रो मवति । उ इति पूरणः । कीदृशोऽयं । लोकल्लोकानां कर्ता । वर्षकत्वाद्वि-
भारकत्वात्प्राक् लोकात्त्वत् । अयं सोमस्त्रिः सप्तैकविंशतिं वा अस्त्रिंशुषिणाशिरं दुदुहानो दुहानः । दोहस्य

त्वं समुद्रो असि विश्ववित्कवे तवेमाः पंच प्रदिशो विधर्मणि ।
 त्वं ह्यं च पृथिवीं चाति जभिषे तव ज्योतींषि पवमान सूर्यः ॥ २९ ॥
 त्वं समुद्रः । असि । विश्वऽवित् । कवे । तव । इमाः । पंच । प्रऽदिशः । विऽधर्मणि ।
 त्वं । ह्यं । च । पृथिवीं । च । अति । जभिषे । तव । ज्योतींषि । पवमान । सूर्यः ॥ २९ ॥

हे कवे ज्ञातप्रश्न त्वं यस्मात्समुद्रो वर्षसाधनोऽपि अतो विश्वविदसि । यद्वा । समुद्रो द्रवात्मकोऽसि विश्वविज्ञासि । किंच तव विधर्मणि विधारणे पंच प्रदिशः प्रकृष्टा दिशो भवतीति शेषः । त्वं ह्यं च दिषं च पृथिवीं चाति जभिषे । विमर्षि । हे प्रवमान सूर्यो देवस्य ज्योतींषां प्राचयति ॥

त्वं पविषे रजसो विधर्मणि देवेभ्यः सोम पवमान पूयसे ।
 त्वामुशिजः प्रथमा अगृभ्णत तुभ्येमा विश्वा भुवनानि येमिरे ॥ ३० ॥
 त्वं । पविषे । रजसः । विऽधर्मणि । देवेभ्यः । सोम । पवमान । पूयसे ।
 त्वां । उशिजः । प्रथमाः । अगृभ्णत । तुभ्यं । इमा । विश्वा । भुवनानि । येमिरे ॥ ३० ॥

हे सोम पवमान त्वं रजसो लोकाश्च रसश्च वा विधर्मणि विधारणे दशापविषे देवेभ्यो देवार्थं पूयसे । त्वामुशिजः कामयमाना अश्विजः प्रथमाः प्रथमा मुख्या अगृभ्णत । गृह्णति । तुभ्यं तुभ्यन्मित्रेभ्यो विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि येमिरे । यच्छंत्वात्मानं ॥ ॥ १७ ॥

प्र रेभ एत्यति वारमव्ययं वृषा वनेष्वव चक्रद्वरिः ।
 सं धीतयो वावशाना अनूषत शिशुं रिहन्ति मतयः पनिप्रतं ॥ ३१ ॥
 प्र । रेभः । एति । अति । वारं । अव्ययं । वृषा । वनेषु । अव । चक्रद्वत् । हरिः ।
 सं । धीतयः । वावशानाः । अनूषत । शिशुं । रिहन्ति । मतयः । पनिप्रतं ॥ ३१ ॥

रेभः शब्दयिता । रेभृ शब्दे ॥ सोमो वारमव्ययमव्ययं वाचं प्राप्नोति । प्रकीर्षणातिगच्छति । वृषा सेना सोमो वनेषु द्रव्येषु चक्रददवक्रद्वत् हरिर्हरितवर्णः सोमः । समनुषत । संसुवन्ति । के । धीतयो धातारी वावशाना धारं सोमं वा कामयमानाः । शिशुं शिशुवत्संस्कृतं सोमं मतयः सुतयो रिहन्ति । निहन्ति । सृशन्ति । स्वविषयो कुर्वन्तीत्यर्थः । कीदृशं । पनिप्रतं शब्दयन्तं ॥

स सूर्यस्य रश्मिभिः परि व्यत तंतुं तन्वानस्त्रिवृतं यथा विदे ।
 नयन्वृतस्य प्रशिषो नवीयसीः पतिर्जनीनामुप याति निष्कृतं ॥ ३२ ॥
 सः । सूर्यस्य । रश्मिभिः । परि । व्यत । तंतुं । तन्वानः । त्रिऽवृतं । यथा । विदे ।
 नयन् । अतस्य । प्रऽशिषः । नवीयसीः । पतिः । जनीनां । उप । याति । निऽस्कृतं ॥ ३२ ॥

स सोमः सूर्यस्य रश्मिभिः परि व्यत । परिवेष्टयत्वात्मानं । किं कुर्वन् । त्रिवृतं सवर्गैर्देवैर्वा त्रिवृतं तंतुं यच्च तन्वानो विचारयन् यथा विदे जानाति । येन प्रकारेण संपूर्णमवगच्छति तत्रा तन्वानः । अतस्तत्त्वभूतस्य अवगमनस्य नवीयसीर्नवतराः प्रशिषः प्रशंसना अभिमताणि नयन् प्रापयन् । तत्रा एव नवीनां पतिः पातकः स्वामी निष्कृतं संस्कृतं प्राप्तुमुप याति । गच्छति ॥

राजा सिंधूनां पवते पतिर्दिव ऋतस्य याति पथिभिः कर्निक्रदत् ।
 सहस्रधारः परि विच्यते हरिः पुनानो वाचं जनयन्नुपावसुः ॥३३॥
 राजा । सिंधूनां । पवते । पतिः । दिवः । ऋतस्य । याति । पथिऽभिः । कर्निक्रदत् ।
 सहस्रऽधारः । परि । सिच्यते । हरिः । पुनानः । वाचं । जनयन् । उपऽवसुः ॥३३॥

सिंधूनां नदीनामुदकानां राक्षसरो दिवः पतिर्युजोक्त्व स्वाम्युतस्य यज्ञस्य पथिभिर्मार्गैः कर्निक्रदच्छब्दं कर्तुंवाति । सहस्रधारो बह्वधारायुक्तः सोमो शुभिर्गन्तुभिर्ध्वनिभिः परि विच्यते पाथेषु । पुनानः पूयमानो वाचं शब्दं जनयन्नुपावसुः उपागच्छन्नः । परि विच्यत इति समन्वयः ॥

पवमान मघर्षो वि धावसि सूरौ न चिचो अर्धयानि पथ्या ।
 गभस्तिपूतो नृभिरद्रिभिः सुतो महे वाजाय धन्याय धन्वसि ॥३४॥
 पवमान । मर्हि । अर्धैः । वि । धावसि । सूरः । न । चिचः । अर्धयानि । पथ्या ।
 गभस्तिऽपूतः । नृऽभिः । अद्रिऽभिः । सुतः । महे । वाजाय । धन्याय । धन्वसि ॥३४॥

हे पवमान सोम मघर्षो बह्वदकं । अर्धं ह्युदकनाम । रसं वा वि धावसि । गमयसि ॥ धावु गति-
 मुद्योः ॥ किंच सूरौ न चिचः सूर्य इव चिचन्वायनीयः पूज्यः सप्तययान्यविमयानि पथ्या पाथाणि गच्छसि ।
 किंच गभस्तिपूतो बाह्वभिरभिद्रोधिषो नृभिर्ध्वनिभिर्ध्यावभिश्च सुतोऽभिषुतो महे महते वाजाय संयामाद्य
 धन्याय धनेभ्यो हिताय धन्वसि । गच्छसि । धन्वतिर्गतिकर्मा ॥

इषमूर्जं पवमानाभ्यर्धसि श्येनो न वंसु कुलशेषु सीदसि ।
 इंद्राय मघा मद्यो मदः सुतो दिवो विष्टंभ उपमो विचक्ष्णः ॥३५॥
 इषं । ऊर्जं । पवमान । अभि । अर्धसि । श्येनः । न । वंसु । कुलशेषु । सीदसि ।
 इंद्राय । मघा । मद्यः । मदः । सुतः । दिवः । विष्टंभः । उपऽमः । विऽचक्ष्णः ॥३५॥

हे पवमान पूयमान सोम इषममूर्जं वंसं चाभ्यर्धसि । श्येनो न श्येन इव वंसु वननीयेषु कुलायेषु वनशेषु
 सीदसि । निषको भवसि । अथ परोषकृतः । इंद्राय मघा मदकरो मद्यो मदहेतुर्मदो रसः सुतोऽभिषुतः ।
 कीदृशुः । दिवो सुलोक्खोपम उपमीयमानो विष्टंभो विशेषेण संमथिता । खूणा यथा गृहं तथा । विच-
 क्ष्णो विद्वष्टा । खूणैव वर्णो उपमित । अ० १. ५९. १. । ह्युक्तं ॥ १८॥

सप्त स्वसारो अभि मातरः शिषुं नवं जज्ञानं जेन्यं विपश्चितं ।
 अपां गंधर्वे दिव्यं नृचक्षसं सोमं विश्वस्य भुवनस्य राजसे ॥३६॥
 सप्त । स्वसारः । अभि । मातरः । शिषुं । नवं । जज्ञानं । जेन्यं । विपऽचितं ।
 अपां । गंधर्वे । दिव्यं । नृऽचक्षसं । सोमं । विश्वस्य । भुवनस्य । राजसे ॥३६॥

सप्त सर्पस्रसनावाः सप्तसंज्ञाका वा मातरो मातृस्त्वानीया गंगायमुप्राधाः शिषुं शिषुस्त्वानीयमभि
 गच्छतीति शिषुः । स्वकीयैः पथीभिराच्छादयतीति शिषुः । कीदृशं शिषुं । नवं जज्ञानं जायमानं जेन्यं
 जगद्गीतं विपश्चितं विद्वांसं अपां वनकं तेषां कुक्षे वर्तमानं वा गंधर्वमुदकस्य धातारं दिव्यं दिवि भवं नृचक्षसं
 नृपां द्रष्टारं सोमं । अभिनगच्छति किमर्थं । विचक्ष्ण भुवनस्य विराजसे विराजगार्धं ॥

ईशान इमा भुवनानि वीर्यसे युजान ईदो हरितः सुपर्णः ।

तास्ते क्षरंतु मधुमद्धृतं पयस्त्व व्रते सोम तिष्ठंतु कृष्टयः ॥ ३७ ॥

ईशानः । इमा । भुवनानि । वि । वीर्यसे । युजानः । ईदो इति । हरितः । सु० पर्णः ।

ताः । ते । क्षरंतु । मधु० मत् । घृतं । पयः । तव । व्रते । सोम । तिष्ठंतु । कृष्टयः ॥ ३७ ॥

हे ईदो सोम ईशानः सर्वस्य स्वामी त्वमिमामि भुवनानि भूतजातानि वीर्यसे । मच्छसि ॥ वी मत्वा-
दिषु ॥ किं कुर्वन् । हरितो हरितवर्णः । सुपर्णः सुपतनाद्यान्वा रणे युजानो योजयन् । तः सुपर्णस्य तव
संबन्धिष्यो मधुमत्ताधुर्योपेतं घृतं दीप्तं पय उदकं चरंतु । हे सोम तव व्रते कर्मणि तिष्ठंतु कृष्टयो मनुष्याः सर्वे ॥

त्वं नृचक्षा असि सोम विश्वतः पर्वमान वृषभ ता वि धावसि ।

स नः पवस्व वसुमद्भिरण्यवह्वयं स्याम भुवनेषु जीवसे ॥ ३८ ॥

त्वं । नृ० चक्षाः । असि । सोम । विश्वतः । पर्वमान । वृषभ । ता । वि । धावसि ।

सः । नः । पवस्व । वसु० मत् । हिरण्य० वत् । वयं । स्याम । भुवनेषु । जीवसे ॥ ३८ ॥

हे सोम त्वं विश्वतः सर्वतः सर्वेषु भुवनेषु वृषभा वृषां दृष्टासि । मवसि । हे पर्वमान वृषभापां सर्वस्य ता
वपो वि धावसि । विविधं मच्छसि । स त्वं नोऽस्माकं पवस्व । चर । किं । वसुमद्भिर्युभिर्वसुभिर्वासुभिर्वा-
दिभ्यैर्युक्तं तथा हिरण्यवद्भिर्युभिर्हिरण्ययुक्तं धनं । वयं च वसुभिर्हिरण्ययुक्ता भुवनेषु जीवेषु जीवसे जीवितुं
प्रभवः स्वाम । मवेन ॥

गोवित्पवस्व वसुविद्भिरण्यविद्रेतोधा ईदो भुवनेष्वर्पितः ।

त्वं सुवीरो असि सोम विश्वविश्वं त्वा विप्रा उप गिरेम आसते ॥ ३९ ॥

गो० वित् । पवस्व । वसु० वित् । हिरण्य० वित् । रेतः० धाः । ईदो इति । भुवनेषु । अर्पितः ।

त्वं । सु० वीरः । असि । सोम । विश्व० वित् । तं । त्वा । विप्राः । उप । गिरा० इमे । आसते ॥ ३९ ॥

हे सोम त्वं पवस्व । चर । वीर्यः । गोविद्भ्यां संमकः वसुविद्भ्यां संमकः हिरण्यविद्भिरण्यस्य संमकः
रेतोधाः । रेत उदकं । तस्य धातीवधीनां । यदा । रेतः प्रजननसामर्थ्यं । तस्य धारयिता । भुवनेषु हविष्य-
र्पितः । हे ईदो सोम त्वं सुवीरः सुवीर्योऽसि । मवसि । विश्ववित्सर्वस्य वेत्ता । तं त्वा त्वामिमे विप्रा गिरा
शुखोपासते ॥

उन्मध्वं ऊर्मिर्वनना अतिष्ठिपदपो वसानो महिषो वि गाहते ।

राजा पविचरथो वाजमारुहत्सहस्रभृष्टिर्जयति अरवो बृहत् ॥ ४० ॥

उत् । मध्वः । ऊर्मिः । वननाः । अतिस्थिपत् । अपः । वसानः । महिषः । वि । गाहते ।

राजा । पविचरथः । वाजं । आ । अरुहत् । सहस्र० भृष्टिः । जयति । अरवः । बृहत् ॥ ४० ॥

मध्वो मधुरसोमी रसो वनना वननीया वाच उदतिष्ठिपत् । उन्मापयति । सोमामिववक्त्राणि सुतिवाचः
प्रवृत्तेः । अपो वसान आच्छादयन् महिषो महान् वि गाहति । प्रविशति मच्छति । राजा सोमः पविचरथः ।
दृष्टापविचरथ रसो वाच स तपोक्तः । तादृशः सोमो वाचं ज्ञायमानाचरत् । आरोहति । सहस्रभृष्टिर्जयति-
तोऽपरिमितवमनी बृहच्छतो बृहद्भ्यं प्रपन्नकादर्थः ॥ ३९९ ॥

स भंदना उदियति प्रजावतीर्विष्वायुर्विष्वाः सुभरा अहर्दिवि ।
 ब्रह्म प्रजावद्वयिर्मन्त्रपस्त्यं पीत इंद्विंद्रमस्मभ्यं याचतात् ॥४१॥
 सः।भंदनाः।उत्।इयति।प्रजाऽवतीः।विष्वाऽऽयुः।विष्वाः।सुऽभराः।अहःऽदिवि।
 ब्रह्म।प्रजाऽवत्।रयिं।अन्त्रऽपस्त्यं।पीतः।इंदो इति।इंद्रं।अस्मभ्यं।याचतात् ॥४१॥

स सोमो विष्वायुः सर्वस्य गता सोमः प्रजावतीः प्रजापत्यकदाचीः सुभराः सुष्ठु त्रियमाणा विष्वाः सर्वा भंदनाः क्षुतीरुदियति । उत्कृष्टं प्रेरयति । कस्मिन्कासि उच्यते । अहर्दिव्यहीरापयीच । अथ प्रत्यक्षतः । ब्रह्म परिवृष्टं कर्म प्रजावत् प्रजामिद्युक्तं । प्रजापत्यकमित्यर्थः । यद्वा । ब्रह्म तच्च प्रजावत् प्रजायुपेतं । तथा रयिं धनं । कीदृशं । अन्त्रपस्त्यं व्याप्तगृहं । तदुभयं हे इंदो दीप्त सोम पीत इंद्रेण पीतस्त्वं तमेवेन्द्रमन्त्रमभ्यं याचतात् । याचस्व ॥

सो अये अह्नां हरिर्हर्यतो मदः प्र चेतसा चेतयते अनु द्युभिः ।
 हा जना यातयन्तरीयते नरा च शंसं दैव्यं च धर्तरि ॥४२॥
 सः।अये।अह्नां।हरिः।हर्यतः।मदः।प्र।चेतसा।चेतयते।अनु।द्युऽभिः।
 हा।जना।यातयन्।अंतः।इयते।नराशंसं।च।दैव्यं।च।धर्तरि ॥४२॥

स सोमोऽथ सर्वेषां संमुखं चेतसा प्राणिनां चेतनेन सहाह्नां युमिर्दीप्तिभिरनु प्र चेतयते । अनुप्रज्ञायते । यद्वा । अह्नामथेऽयमग्निः । प्रातरित्यर्थः । सोतृणां चेतसा प्रज्ञानेन युमिर्दीप्तिभिः क्षुतिभिस्तानु प्र चेतयते । कीदृशः सः । हरिर्हरितवर्णो हर्यतः कांतो मदो मदकरः । किंच हा जना द्वी जनी सोतारं यष्टारं च यातयन् प्रापयन् स्वविहितेन कर्मणा । कीकिकवेदिकी द्वी जनी द्रष्टव्यी । एवं कुर्वन्तर्वावापृथिव्योर्मध्यं दैवति । गच्छति ॥ ईदृ गती ॥ किं कुर्वन् । नराशंसं नरैः शंसनीयं । मानुषमित्यर्थः । दैव्यं च दिवि भवमुभयविधं धनं धर्तरि धारके यजमाने प्रेरयन्निति शेषः ॥

अंजते ष्यंजते समंजते क्रतुं रिहंति मधुनाभ्यंजते ।
 सिंधोरुच्छ्रासे पतयंतमुक्षुणं हिरण्यपावाः पशुमांसु गृभ्णते ॥४३॥
 अंजते । वि । अंजते । सं । अंजते । क्रतुं । रिहंति । मधुना । अभि । अंजते ।
 सिंधोः । उत् । ऽश्वासे । पतयंतं । उक्षुणं । हिरण्यऽपावाः । पशुं । आसु । गृभ्णते ॥४३॥

सोममुक्षिजोऽजते गोभिः । तथा अंजते । विविधमंजति । समंजते । सम्यगंजति । सुत्यर्थत्वादपुनश्चक्षुः । तथा क्रतुं वक्ष्यन्तारं रिहंति । जिहंति । आत्मादयंति देवाः । तथा पुनर्मधुना नक्षिणाभ्यंजते । तमेव सोमं सिंधोरुदकस्य रसस्वाधारभूत उच्छ्रास उच्छ्रिते देशे पतयंतं गच्छंतं ॥ पशुं गतावित्यस्मात्स्वार्थे णिषि वृद्धाभावस्यादसः ॥ उच्यते वेत्तारं हिरण्यपावा हिरण्येन पुनंतः पशुं द्रष्टारं । पशुः पश्यतिरिति निबृत्तं । ३. १६. । आसु वसतीचरीषु गृभ्णते । गृह्णति ॥

विप्रक्षिते पर्वमानाय गायत मही न धारात्यंधो अर्षति ।
 अहिर्न जूयामति सर्पति त्वचमत्यो न क्रीळन्नसरवृषा हरिः ॥४४॥
 विप्रऽक्षिते । पर्वमानाय । गायत । मही । न । धारा । अति । अंधः । अर्षति ।
 अहिः । न । जूयामति । सर्पति । त्वच । अत्यः । न । क्रीळन् । असरत् । वृषा । हरिः ॥४४॥

हे अस्मिन् विपश्चिते मेधाविने पवमानाय पूयमानाय नायत । कुंतिं कुपत । स च विपश्चितो मो मही न धारा महीती वर्षधारेवांधोऽन्नं रसात्मकमन्वर्षति । अहिर्नाहिरिव वृक्षां वीक्षां त्वचमति सर्पति । अति-सुचति । अभिववादिर्मया त्वचं सुचतीत्यर्थः । तद्वदतिसर्पति धारा दशापविषात् । अतो नास इव श्रीकृष्णसरत् । सरति । गच्छति द्रोणकणशं । वृषा, वर्षकः कामानी हरिर्हरितवर्णो रसः ॥

अयेगो राजार्यस्तविष्यते विमानो अहां भुवनेष्वर्पितः ।

हरिर्धृतक्षुः सुदृशीको अर्णवो ज्योतीरथः पवते राय ओक्वः ॥४५॥

अयेऽगः । राजा । अर्णवः । तविष्यते । विमानः । अहां । भुवनेषु । अर्पितः ।

हरिः । धृतः । सुदृशीकः । अर्णवः । ज्योतिः । रथः । पवते । राये । ओक्वः ॥४५॥

अयेगोऽये गता राजा राजमानोऽप्योऽप्यु संकृतः सोमस्तविष्यते । सूयते । योऽहां दिनानां विमानो निर्माता चंद्रकलाग्रासवृक्षाधीनत्वादहर्षवहारस्य । भुवनेष्वुदकेषु वसतीवरीसंबंधिष्वर्पितः स्थापितः स राजा तविष्यते । किंच हरिर्हरितवर्णो धृतक्षुः प्रकृतोदकः सुदृशीकः शोभनदर्शनोऽर्णव उदकवान् । अर्ण इत्युदक-नाम । ज्योतीरथो ज्योतिर्मथरथो राये धनस्य प्रापयिता । ओक्वः । ओक् इति निवासनाम । तस्य हितः ॥ ॥२०॥

असर्जि स्तंभो दिव उद्यतो मदः परि चिधातुर्भुवनान्यर्षति ।

अंभुं रिहंति मतयः पनिप्रतं गिरा यदि निर्णिजमृग्मिणो ययुः ॥४६॥

असर्जि । स्तंभः । दिवः । उत्तयतः । मदः । परि । चिधातुः । भुवनानि । अर्षति ।

अंभुं । रिहंति । मतयः । पनिप्रतं । गिरा । यदि । निर्णिजं । मृग्मिणः । ययुः ॥४६॥

दिवो बुभोक्स्त स्तंभः स्तंभयिता धारक उद्यतः सोमोऽसर्जि । खण्ड्यति । अभिपूयत इत्यर्थः । किंच चिधातुः । द्रोणकणशभावावनीयपूतमृदास्त्रयो धातवो यस्य स तबोतः । तादृशो भुवनान्मुदकान्यर्षति । गच्छति । अंभुं सोमं पनिप्रतं शब्दायमानं मतयः पूजका रिहंति । निहंति । आस्तादयंति । कदा । यदि निर्णिजं निर्णिजं । यद्वा । निर्णिजिति रूपनाम । रूपवन्तमित्यर्थः । तमृग्मिणः क्षीतारो गिरा सुखा ययुः गच्छति तदा ॥

प्र ते धीरा अत्यस्त्रानि मेथः पुनानस्य संयतो यंति रंहयः ।

यन्नोभिरिंदो चम्बोः समज्यसे आ सुवानः सोम कलशेषु सीदसि ॥४७॥

प्र । ते । धाराः । अर्ति । अस्त्रानि । मेथः । पुनानस्य । संयतः । यंति । रंहयः ।

यत् । गोभिः । इंदो इति । चम्बोः । संज्यसे । आ । सुवानः । सोम । कलशेषु । सीदसि ॥४७॥

पुनानस्य पूयमानस्य संयतः संयुज्यमाणा रंहयो रंहयस्त्वमावा धारा मेथोऽस्त्रान्यस्त्रानि सोमान्यति यति । अतिशय गच्छति । हे इंदो सोम यद्यदा गोभिर्बद्धैश्चत्नोरभिवषस्यकणयोश्चपरि समज्यसे तद्वागीं हे सोम सुवानः सूयमानस्त्वं कस्यश्चिन्वा सीदसि ॥

पवस्व सोम क्रतुर्विकं उक्थ्योऽप्यो वारे परि धाव मधु प्रियं ।

अहि विर्चानश्चसे इंदो अग्निषो बृहद्विम विदथे सुवीराः ॥४८॥

पवस्व । सोम । क्रतुऽवित् । नः । उक्थ्यः । अथ्यः । वारिः । परिः । धाव । मधु । प्रियं ।
जहि । विश्वान् । रक्षसः । इंदो इति । अचिणः । बृहत् । वदेम । विदधे । सुऽवीराः ॥ ४८ ॥

हे सोम गोऽस्माकं क्रतुवित् कर्मज्ञः । सुतिष्ठ इत्यर्थः । उक्थ्यः सुत्यः । यतः सुत्यः अतः क्रतुविदित्यभि-
प्रायः । इंदुशस्त्रं गोऽस्माकं धामाय पवस्व । सव रसं । अथो वारि दशापविषे प्रियं मधु परि धाव ।
परिभर । हे इंदो दीप्त सोम अचिणो भक्षकान्विद्यात्रक्षसो जहि । सुवीराः सुपुत्रा वयं विदधे यस्मि बृहन्-
हृदयं वदेम । उच्चारयेम । याचेमेत्यर्थः । यदा । प्रभूतं सोमं वदेम ॥ २१ ॥

प्र तु द्रुवेति नवर्षे द्वितीयं सूक्तं काव्यस्योशनस आर्षं । अनादेशपरिभार्यया षेष्टमं पवमानसोमदेवताकं ।
तथा चार्तुक्रांतं । प्र तु नवोशना इति । आगतमूर्ध्वं प्रागुशनसः । अनु अ० ९. ६७. इति वचनं अजगत्-
धिकारो निवृत्तः ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र तु द्रव परि कोशं नि षीद् नृभिः पुनानो अभि वाजमर्ष ।

अथ नं त्वा वाजिनं मर्जयंतोऽच्छा बर्हि रशनाभिर्नयति ॥ १ ॥

प्र । तु । द्रव । परि । कोशं । नि । सीद् । नृऽभिः । पुनानः । अभि । वाजं । अर्ष ।

अथ । न । त्वा । वाजिनं । मर्जयंतः । अच्छ । बर्हिः । रशनाभिः । नयति ॥ १ ॥

हे सोम तु विप्रं प्र द्रव । प्रगच्छ । गत्वा च कोशं द्रोणकलशं परि नि षीद् । निषक्तो भव । नृभिर्नृभिः
पुनानः पूयमानो वाजमर्षं यजमानार्थमुद्दिश्याभ्यर्ष । अभिगच्छ । वाजिनं बलवन्तमश्वं नाशमिव तं यथा
मार्जयति तदवाचिनं त्वां मार्जयंतः शोधयंतो बर्हिर्यज्ञमच्छ प्रति रशनाभी रशनावदायताभिरंगुलीभिर्न-
यंत्यध्वर्युप्रमुखाः ॥

स्वायुधः पवते देव इंदुरशस्तिहा वृजनं रक्षमाणः ।

पिता देवानां जनिता सुदक्षो विष्टभो दिवो धरुणः पृथिव्याः ॥ २ ॥

सुऽआयुधः । पवते । देवः । इंदुः । अशस्तिऽहा । वृजनं । रक्षमाणः ।

पिता । देवानां । जनिता । सुऽदक्षः । विष्टभः । दिवः । धरुणः । पृथिव्याः ॥ २ ॥

स्वायुधः शोभनायुध इंदुः सोमो देवः पवते । स च देवोऽशस्तिहा रक्षोहा वृजनमुपद्रवं रक्षमाणः पिता
देवानां तथा जनितोत्पादकः सुदक्षः सुबलो दिवो विष्टभो विश्वेण संभयिता पृथिव्याश्च धरुणो
धारकः । अश्वमहानुभावः पवते ॥

अधिविप्रः पुरेता जनानामृभुधीर उशना काव्येन ।

स चिद्विवेद निहितं यदासामपीच्यं गुह्यं नाम गोनां ॥ ३ ॥

अधिः । विप्रः । मुरऽएता । जनानां । अृभुः । धीरः । उशना । काव्येन ।

सः । चित् । विवेद । निऽहितं । यत् । आसां । अपीच्यं । गुह्यं । नाम । गोनां ॥ ३ ॥

अधिरक्षीर्द्विचद्रष्टा विप्रो मेधावी पुरेता पुरतो यंता जनानां मनुष्याणामृभुधर भावमानो धीरो
धीमानुशनैतन्नामविष्यः स चित् स एव काव्येन कवित्वेन सोमिण विवेद । जमते । किं । यदासां गोनां नवा-
मपीच्यं । अंतर्हितनामैतत् । अंतर्हितं गुह्यं अपीचीयं नाम नामकमुदकं पयोऽन्यथा ॥

एष स्य ते मधुमाँ इन्द्र सोमो वृषा वृषो परि पविषे अक्षाः ।
 सहस्रसाः शतसा भूरिदावा शश्वत्तमं बर्हिः वाज्यस्यात् ॥४॥
 एषः । स्यः । ते । मधुऽमान् । इन्द्र । सोमः । वृषा । वृषो । परि । पविषे । अक्षारिति ।
 सहस्रऽसाः । शतऽसाः । भूरिऽदावा । शश्वत्तमं । बर्हिः । आ । वाजी । अस्यात् ॥४॥

हे इन्द्र वृष्ये वर्षकाय ते तुभ्येव स्य स सोमो मधुमान् माधुर्योपितो वृषा वर्षकः पविषे पर्यचाः । परि-
 चरति । चरतेर्बुद्धि रूपं । स एष सहस्रसाः सहस्रसंख्याकधनस्य दाता शतसाः शतसंख्याकस्य दाता
 भूरिदावा ततोऽपि भूरिदाता वाजी जलवाग्धनतमं गित्वं बर्हिर्यजमानात् । आतिष्ठति ॥

एते सोमा अभि गव्या सहस्रा महे वाजायामृताय अर्वांसि ।
 पविषेभिः पर्वमाना असृयञ्छ्वस्यवो न पुतनाजो अत्याः ॥५॥
 एते । सोमाः । अभि । गव्या । सहस्रा । महे । वाजाय । अमृताय । अर्वांसि ।
 पविषेभिः । पर्वमानाः । असृयन् । अश्वस्यवः । न । पुतनाजः । अत्याः ॥५॥

एते सोमा गव्या गव्याणि सहस्रा सहस्राणि अर्वांस्रान्वाग्निरक्षत्राणि कपीकृत पविषेभिः पविष-
 च्छ्विः पर्वमानाः पूयमाना महे महति वावायान्वायामृतायामृतत्वायाभ्युदयम् । कर्त्तुं । किमिच्छः ।
 अश्वस्यवोऽभिच्छ्वः पुतनाजः क्षेपावितारोऽत्वा नावा इव ॥ २९ ॥

परि हि ष्मा पुरुहूतो जनानां विश्वांसरञ्जोर्जना पूयमानः ।
 अथा भर श्येनभृत प्रयांसि रयिं तुजानो अभि वाजमर्ष ॥६॥
 परि । हि । स्म । पुरुऽहूतः । जनानां । विश्वा । अंसरत् । भोजना । पूयमानः ।
 अथ । आ । भर । श्येनऽभृत । प्रयांसि । रयिं । तुजानः । अभि । वाजं । अर्षे ॥६॥

अयं पर्यसरत् परिसरति जनानामर्षाय विश्वा सर्वाणि भोजना भोजनाव्यन्त्राणि धनाणि वा । कीदृशः ।
 पुरुहूतो वज्रनिराहतः पूयमानः शोधिमानः । अथ प्रत्यक्षतः । अथेदानीं हे श्येनभृत क्षेपेनाहत सोम त्वं
 प्रयांस्रान्वा मर्षी आहर । रयिं धनं तुजानो हृदानी वाक्मन्त्रं रसमभर्ष । अभिनन्द ॥

एष सुवानः परि सोमः पविषे सर्गो न सृष्टो अदधावर्वा ।
 तिग्मे शिशानो महिषो न ऋगे गा गव्यजभि जूरो न सर्वा ॥७॥
 एषः । सुवानः । परि । सोमः । पविषे । सर्गः । न । सृष्टः । अदधावत् । अर्वा ।
 तिग्मे इति । शिशानः । महिषः । न । ऋगे इति । गाः । गव्यन् । अभि । जूरः । न ।
 सर्वा ॥७॥

एष सुवानः पूयमानोऽर्षारकजुषः सोमः सर्वो न कष्टो विकष्टोऽयम् इव पविषे वर्षदधावत् । परिजा-
 वति । किंच तिग्मे तीक्ष्णे ऋगे शिशानक्षीरक्षीकुर्वन् महिषो न महार महिषाक्षी युज इव । तथात्वदुष्टातः ।
 वा नवन् प्रभूता वा इच्छन्जूरः न जूर इव । एते महिषनूरी यथा प्रतिपुत्री प्रीतिं भावतः सप्त संज्ञा
 सदनवीजोऽयं वच्छतीति शेषः ॥

ए॒षा य॒यौ पर॒माद॑न्तर॒द्रेः कू॒चि॒त्स॒तीरु॒र्वे गा वि॒वेद॑ ।

दि॒वो न वि॒द्युत्स्न॑नय॒त्यभैः सोम॑स्य ते प॒वत॑ इ॒न्द्र धा॒रा ॥८॥

ए॒षा । आ॒ । य॒यौ । पर॒मात् । अ॒न्तः । अ॒द्रेः । कू॒ऽचि॒त् । स॒तीः । ऊ॒र्वे । गाः । वि॒वेद॑ ।

दि॒वः । न । वि॒ऽद्युत् । स्न॑नय॒ती । अ॒भैः । सोम॑स्य । ते । प॒वते॑ । इ॒न्द्र । धा॒रा ॥८॥

एषा सोमधारा परमादुच्छितात्स्नानाययौ जगाम पात्रं स्वयंप्राप्तं देशं वा । किंचाद्रिः पथीनां निवासस्नानस्य पर्वतस्नातः कूचितं कूचितं कुचचिद्रुद्र ऊर्वे देशे सतीर्वर्तमानाः पथिभिरपहता गा विवेद । सम्भवती । यत्र पथयो गा अपहृत्य स्थापितवन्तः स देश ऊर्वः । ऊर्वं गव्यं महि गृध्राणः । अ० ६: १७. १. इति हि मन्त्रांतरं । दिवो न विद्युदिवः सकाशाद्विद्युदिवः सनयन्ती शब्दयन्ती । विद्युद्विशिष्यते । अग्निः प्रेरितेति शेषः । सा यथा शब्दं करोति तद्वच्छब्दं कुर्वती । सोमस्य संबंधिनी सेयं धारा हे इंद्र ते त्वदर्थं तत्पानाय पवते । पूषते । चरति वा ।

उ॒त स्म॑ रा॒शिं परि॑ या॒सि गो॒नामि॑न्द्रेण सोम स॒रथं पु॒नानः॑ ।

पूर्वा॑रि॒षो बृ॒हती॑र्जीर॒दानो॑ शि॒क्षा श॒चीव॑स्तव॒ ता उ॒प॒ष्टुत् ॥९॥

उ॒त । स्म॒ । रा॒शिं । परि॑ । या॒सि । गो॒नां । इ॒न्द्रेण॑ । सोम॒ । स॒ऽरथं॑ । पु॒नानः॑ ।

पूर्वा॑ः । इ॒षः । बृ॒हतीः॑ । जी॒र॒दानो॑ इति जीर॑ऽदानो । शि॒क्षा । श॒ची॒ऽवः । तव॑ ।

ताः । उ॒प॒ऽस्तुत् ॥९॥

उत स्थापि च यक्षु हे सोम पुषानः पूषमानो गोनां गवां राशिं समूहं पथिभिरपहृतं परि यासि । परिगच्छसि । कथंभूतः सन् उच्यते । इंद्रेण सह सरथमेकमेव रथमाख्याय । हे जीरदानो क्षिप्रदान सोम उपयुक्तपशूयमानस्त्वं पूर्वीर्बह्वीर्बृहतीर्महतीरिव उक्तसप्तयाम्यज्ञानि शिष । देहि । हे शचीवोऽस्रवन् ता इवकाच सन्नुता इति शेषः ॥ १३॥

अयं सोम इत्यदर्थं तुतीयं सूक्तं । आख्यायाः पूर्ववत् । अयं सोमोऽष्टावित्यनुष्ठातं । गतो विनियोगः ॥

अ॒यं सोम॑ इ॒न्द्र तु॒भ्यं सु॒न्वे तु॒भ्यं प॒वते॑ त्वम॑स्य पा॒हि ।

त्वं ह॒ यं च॑कृ॒षे त्वं व॑वृ॒ष इ॒दं म॒दाय॑ यु॒ज्याय॑ सोमं ॥१॥

अ॒यं । सोमः॑ । इ॒न्द्र । तु॒भ्यं । सु॒न्वे । तु॒भ्यं । प॒वते॑ । त्वं । अ॒स्य । पा॒हि ।

• त्वं । ह॒ । यं । च॑कृ॒षे । त्वं । व॑वृ॒षे । इ॒दं । म॒दाय॑ । यु॒ज्याय॑ । सोमं ॥१॥

हे इंद्र अयं सोमस्तुभ्यं त्वदर्थं सुन्वे । सूचते । सुनोतिः कर्मार्थं ऋटि लोपस्य आत्मनेपदेऽपि तत्लोपः ॥ तुभ्यं त्वदर्थमेव पवते । पूषते । त्वं वाक्सातुं पाहि । पिब । त्वं ह यमिंद्रं सोमं चक्रे करोषि । त्वं च यं वपुषे वृत्तपानसि । विमर्षं । मदाय युज्याय सहायाय । सोम इंद्राय वक्त्रकरत्वात्सहाय इति प्रसिद्धं । यमेव करोषि त्वं तं पाहीति समन्वयः ॥

स ई॒ रथो॑ न भु॒रि॒षा॒र्क॒योजि॑ म॒हः पु॒रु॒णि सा॒तये॑ व॒सूनि॑ ।

आ॒दीं वि॒ष्वा न॒हुषा॑णि जा॒ता स्व॑र्षा॒ता व॒नं ऊ॒र्ध्वा न॑वंत ॥२॥

सः । ई॒ । रथः॑ । न । भु॒रि॒षा॒द् । अ॒योजि॑ । म॒हः । पु॒रु॒णि । सा॒तये॑ । व॒सूनि॑ ।

आ॒त् । ई॒ । वि॒ष्वा । न॒हुषा॑णि । जा॒ता । स्वः॑ऽसा॒ता । व॒नं । ऊ॒र्ध्वा । न॑वंत ॥२॥

स ईं सोऽयं सोमो भुरिवापूरिभारस्व सोढा रषो न रष इव भुरिवाद् प्रभूतस्व भारस्व सोढायोवि ।
युज्यते । कीदृशः सः । महो महान् । किमर्थमयोवि । पुच्छि वज्रानि वसूनि धनानि सात्येऽस्मभ्यं दातुं ।
आदौ सोममन्तरं विद्या विद्यानि सर्वाणि नञ्प्रियाणि । नञ्प्रियो मनुष्याः । तेषां संबन्धीनि जाता जाताव्यस्य-
क्षिरोधादूर्ध्वोक्षानि वने वननीधे स्वर्वाता स्वर्वाती । संयामनामितत् । स्वर्गयामयुक्ते संयामे नवन्त । गच्छन्तु ।
नवतिर्नतिकर्मा । यद्वा । सोमं संयामि युद्धार्थिनः संगच्छन्ति ॥

वायुर्न यो न्युत्वाँ इष्टयांमा नासत्येव हव आ शंभविष्ठः ।

विश्ववारो द्रविणोदा इव तन्पूषेव धीजवनोऽसि सोम ॥३॥

वायुः । न । यः । न्युत्वाँ । इष्टयांमा । नासत्याऽइव । हव । आ । शंभविष्ठः ।

विश्वऽवारः । द्रविणोदाऽइव । तन् । पूषाऽइव । धीऽजवनः । असि । सोम ॥३॥

यः सोमो न्युत्वाँ । न्युतो वायोऽरथाः । तद्वा न वायुर्न वायुरिवेष्टयामिष्टममनः । नासत्येवाश्विनाविष
हवमाङ्गमाकर्षा सर्वतः शंभविष्ठः सुखस्व भावयितुमनः । द्रविणोदा इव धनदातिव तन्मात्राणि विश्ववारो
विश्वैर्वरणीयो भवति तद्रविणवारोऽसि । पूषेव पोषकः सवितेव धीजवनो मनोवेगोऽसि । यद्वा । कर्मणां
प्रवर्तयितासि हे सोम ॥

इन्द्रो न यो महा कर्माणि चक्रिर्हता वृचाणामसि सोम पूर्भित् ।

पेक्षो न हि त्वमहिनाम्नां हता विश्वस्यासि सोम दस्योः ॥४॥

इन्द्रः । न । यः । महा । कर्माणि । चक्रिः । हता । वृचाणाँ । असि । सोम । पूऽभित् ।

पेक्षः । न । हि । त्वं । अहिनाम्नां । हता । विश्वस्य । असि । सोम । दस्योः ॥४॥

इन्द्रो भेद्र इव यत्स्वं महा महांति कर्माणि चक्रिः ताच्छीक्षेन करोषि स त्वं हे सोम वृचाणां शूण्णां
हतासि । भवसि । तथा पूर्भित् पुरां भिन्नासि । किंच पेक्षो नास्व इव खल्वहिनाम्नां हता भवसि । आगत्य
हंतोत्यहिः । तन्नामकानामित्यर्थः । न केवञ् तेषामेव अपि तु विश्वस्यापि सर्वस्यापि इक्षोऽप्यपच्यितुः
शक्नोहीतासि ॥

अग्निर्न यो वन आ सृज्यमानो वृथा पाजांसि कृणुते नदीषु ।

जनो न युधा महत उपष्टिरियति सोमः पर्वमान ऊर्मि ॥५॥

अग्निः । न । यः । वने । आ । सृज्यमानः । वृथा । पाजांसि । कृणुते । नदीषु ।

जनः । न । युधा । महतः । उपष्टिः । इयति । सोमः । पर्वमानः । ऊर्मि ॥५॥

अग्निर्नाभिरिव यः सोमो वनेऽरस्व आ सृज्यमानः वनसंबन्धपरिधया वज्रानि कुर्वति एवं यः सोमो
वृथानाश्वेन नदीष्वन्तरिक्षादि पाजांसि कृणुते कुर्वति । किंच युधा युद्धस्य वर्ता जनो न मूरो मनुष इव
महतः शक्नोऽपष्टिः । बाङ्गामितत् । शब्दयिता सन् पर्वमानः पूषमानः सोम ऊर्मिं प्रवृत्तं रचयिष्यति ।
प्रेरयति ॥

एते सोमा अति वाराख्यया दिव्या न कोशासो अभवर्वाः ।

वृथा समुद्रं सिंधवो न नीचीः सुतासो अभि चतुरा असुपन् ॥६॥

एते । सोमाः । अति । वाराणि । अघ्ना । दिव्याः । न । कोशासः । अभ्रऽवर्षाः ।
वृथा । समुद्रं । सिंधवः । न । नीचीः । सुतासः । अभि । कलशान् । असृग्न् ॥ ६ ॥

एते पूजमानाः सोमा अघ्नाविमयाणि वाराणि वासान्वति गच्छन्तीति शेषः । तच्च वृष्टांतः । दिव्या न कोशासो दिवि भवाः कोशा आप इव । ता विश्रेयन्ति । अभ्रवर्षा अभिर्वृष्यमाणाः । किंच पृथानावासेन समुद्रं सिंधवो न नष्ट इव नीचीनीचीनायाः । सुतासोऽभिषुताः सोमाः कलशान्भ्यक्षयन् । अभिगच्छन्ति ॥

शुष्मी शर्धो न मारुतं पवस्वानभिशस्ता दिव्या यथा विट् ।
आपो न मक्षू सुमतिर्भवा नः सहस्राप्साः पृतनाषाण्यन यज्ञः ॥ ७ ॥
शुष्मी । शर्धः । न । मारुतं । पवस्व । अनभिऽशस्ता । दिव्या । यथा । विट् ।
आपः । न । मक्षु । सुऽमतिः । भव । नः । सहस्रऽअप्साः । पृतनाषाट् । न । यज्ञः ॥ ७ ॥

हे सोम शुष्मी । शुष्मं बलं शोषणात् । बलवांस्त्वं मारुतं शर्धो न मरुतां बलमिव पवस्व । तच्च वृष्टांतमेव स्पष्टयति । यथा दिव्या विट् प्रजानभिश्चस्ता । अभिशस्तो निंदा । अनिदिता पवते । मरुतो वै देवानां विशः । तै० सं० २. २. ५. ७. । इति हि ब्राह्मणं । किंचापो नोदकाणीव मक्षु चिप्रं पवमानस्त्वं सुमतिर्भव नोऽप्याकं । किंच सहस्राप्साः । अप्स इति रूपनाम । बज्ररूपस्त्वं पृतनाषाट् पृतनानामभिभवितेन्द्र इव यज्ञो यष्ट्यो भवसीति ॥

राज्ञो नु ते वरुणस्य व्रतानि बृहन्नभीरं तव सोम धाम ।
शुचिष्ट्वमसि प्रियो न मिचो दक्षाय्यो अर्यमेवासि सोम ॥ ८ ॥
राज्ञः । नु । ते । वरुणस्य । व्रतानि । बृहत् । गभीरं । तव । सोम । धाम ।
शुचिः । त्वं । असि । प्रियः । न । मिचः । दक्षाय्यः । अर्यमाऽइव । असि । सोम ॥ ८ ॥

हे सोम वरुणस्य वारकस्य ते तव व्रतानि कर्माणि नु चिप्रं करोमीति शेषः । हे सोम तव धाम तेजःस्थानं बृहन्नभीरं च । प्रियो मिच इव त्वं शुचिर्दीप्तः शुचो वासि । अर्यमेवार्यमा देव इव त्वं दक्षाकोऽसि ॥ २४ ॥

गो स्र बहिरिति सप्तमं चतुर्थं सूक्तं । अघ्नावाः पूर्ववत् । गो स्र सप्तित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥
गो-स्य बहिः पथ्याभिरस्यान् दिवो न वृष्टिः पवमानो अक्षाः ।
सहस्रधारो असद्व्यस्मे मातुरुपस्ये वन आ च सोमः ॥ ९ ॥
गो इति । स्यः । बहिः । पथ्याभिः । अस्यान् । दिवः । न । वृष्टिः । पवमानः । अक्षारिति ।
सहस्रऽधारः । असद्वत् । नि । अस्मे इति । मातुः । उपऽस्ये । वने । आ । च । सोमः ॥ ९ ॥

गो स्र इति निपातद्वयसमुदाय एको निपातितः । गो अक्षान् प्रसंदति स्र स्र बहिरिवीडा पथ्याभिर्यज्ञमार्गैः । दिवो न वृष्टिर्दिवः सक्ताश्रीवृष्टिरिव पवमानः सप्तधाः । आगोचि । सोऽयं सोमः सहस्रधारो बज्रधारः सप्तको अक्षानु व्यवहत् । निषीदति ॥

सजा सिंधूनामवसिष्ट वासं चतस्य नावमारुहद्रजिष्ठां ।
अप्सु द्रस्यो वावुधे ज्येनजूतो दुहं ई पिता दुहं ई पितृजो ॥ १० ॥

राजा । सिंधूनां । अ॒व॒सि॒ष्ट । वा॒सः । अ॒त॒स्य । ना॒वं । आ । अ॒रु॒हन् । रजि॒ष्ठा ।
अ॒प्सु । दृ॒प्तः । व॒वृ॒धे । श्ये॒नऽजू॒तः । दु॒हे । ई॒ । पि॒ता । दु॒हे । ई॒ । पि॒तुः । जां ॥ २ ॥

अथ राजा सोमः सिंधूनामुदकानां चीरादिर्बहिर्गतां नद्यां वा वासी वसन्त्यानीयं चीरात् अथ वृक्षमवसिष्ट । आच्छादयति । तथा कृत्वा रविष्ठामृततरामृतस्य पञ्चकं नाबमादहत । आरोहति । स द्रुपः सोमरसः क्षेणवृतः क्षेणेनापहतो रसोऽप्सु वसतीचरीषु ववृधे । वर्धते । ईं तमिमं पितुः पांसवात्पितृत्वानीयाद्युलोकाज्जां जातमपत्वं सोममोमयं पिता पांसवो लोको दुहे । दोग्धि रसं । तथाभ्यर्चुरपि दुहे । दोग्धि । अथवा । उक्तवचनमेतं सोमं पिता पांसवः स्वामी वज्रमानो दोग्धि पत्वं तथा । दुहेऽभ्यर्चुरपि रसं दुहे । यथा । दुह ईमिति पुनरुक्तिरादरार्थः ॥

सिंहं न॒संत॒ म॒ध्वो अ॒यासं॑ ह॒रि॒म॒रु॒धं दि॒वो अ॒स्य प॒ति॑ ।
गू॒रो यु॒त्सु प्र॒थ॒मः पृ॒च्छते॒ गा अ॒स्य च॒क्ष॒सा परि॑ पा॒त्यु॒क्षा ॥ ३ ॥
सिंहं । न॒संत॒ । म॒ध्वः । अ॒यासं॑ । ह॒रि॒ । अ॒रु॒धं । दि॒वः । अ॒स्य । प॒ति॑ ।
गू॒रः । यु॒त्सु । प्र॒थ॒मः । पृ॒च्छते॒ । गाः । अ॒स्य । च॒क्ष॒सा । परि॑ । पा॒ति॒ । उ॒क्षा ॥ ३ ॥

सिंहं शत्रूणां हिंसकं सिंहसदृशं मध्व उदकखायासं प्रेरकं हरि हरितवर्णमस्य दिवो बुजोक्तस्य पतिं पांसवं सोमं नसंत । ज्ञासुवन्ति वज्रमानाः । युत्सु संघामेषु गूरः प्रथमो देवानां मध्ये सुखाः सोमो वाः पथिभिरपहताः पृच्छते मार्गज्ञानं । पथीन् इत्या ना सक्तुं गोमार्गं पृच्छतीत्यर्थः । चिंक्षाया चक्षसा सामर्थ्येनोवा सेक्ता देवैर्द्वः परि पाति विश्वं ॥

मधु॒पृ॒ष्ठं घो॒रम॒यास॒म॒श्वं रथे॑ यु॒जंत्यु॒रु॒च॒क्रं ऋ॒ध्वं ।
स्व॒सार ई॒ जाम॒यो म॒र्जय॑न्ति॒ समा॒भयो वा॒जिन॑मूर्जय॑न्ति ॥ ४ ॥
मधु॒ऽपृ॒ष्ठं । घो॒रः । अ॒यासं॑ । अ॒श्वं । रथे॑ । यु॒जं॒ति॒ । उ॒रु॒ऽच॒क्रे । ऋ॒ध्वं ।
स्व॒सारः । ई॒ । जाम॒यः । म॒र्जय॑न्ति॒ । स॒ऽना॒भयः । वा॒जिनं॑ । उ॒र्जय॑न्ति ॥ ४ ॥

मधुपृष्ठं मधुरपृष्ठमानं घोरे मयापकमयासं अंतरमृषं दर्शनीयसुतसर्षपोचक्षानीयं ज्ञातं सोममुपचक्रि प्रभूतचक्रि रथे चक्षसां रथे युजन्ति रथिवाः तद्वत् प्रभूतचरसि रथे रंइत्यस्य साधने चक्षसा रथे युजन्ति । योजयंत्यभ्यर्थादयः । चिंधिमेनं सोमं स्वसारः स्वयंसारिवाः परस्परं स्वस्रभूता वा जामयो वंधुभूता चंगुलयः । एकहस्तानिपत्रत्वात् स्वस्वं जामित्वं च । एवंभूता मार्जयन्ति । शोभयन्ति । तर्जयाह । समानेभ्यः समानबंधना वाजिनं वक्षयंतं सोममूर्जयन्ति । वजिनं जुर्वन्ति ॥

च॒त॒स्र ई॒ घृ॒त॒दु॒हः स॒च॒न्ते॒ स॒मा॒ने अ॒न्त॒र्ध॒रु॒हो नि॒ष॒त्ताः ।
ता ई॒म॒र्व॑न्ति॒ न॒र्म॒सा पु॒ना॒ना॒स्ता ई॒ वि॒श्व॒तः परि॑ व॒न्ति पू॒र्वीः ॥ ५ ॥
च॒त॒स्रः । ई॒ । घृ॒त॒ऽदु॒हः । स॒च॒न्ते॒ । स॒मा॒ने । अ॒न्तः । ध॒रु॒हो । नि॒ऽस॒त्ताः ।
ताः । ई॒ । अ॒र्व॑न्ति॒ । न॒र्म॒सा । पु॒ना॒नाः । ताः । ई॒ । वि॒श्व॒तः । परि॑ । व॒न्ति॒ । पू॒र्वीः ॥ ५ ॥

चतस्रो घृतदुहो घृतदोग्धो वाज ईमिं सोमं सचन्ति । वेपन्ति । वीरुक्तताः । समाने । अन्तर्धरुहो चक्षसां धारकेऽन्तरिथे विश्वता विश्वताः । ता घृतदुह ईमिमर्वन्ति प्रभूतवन्ति वज्रमानेन पुनाताः पुनमाणाः कर्माः । ताः पूर्वोर्वज्राः प्रभूतवाको विश्वतः सर्वतः परे वन्ति । परिमर्वन्ति ॥

विष्टंभो दिवो धरुणः पृथिव्या विश्वा उत क्षितयो हस्ते अस्य ।
 असत्, उत्सो गृणते नियुत्वान्मध्वो अंशुः पवत इन्द्रियाय ॥ ६ ॥
 विष्टंभः । दिवः । धरुणः । पृथिव्याः । विश्वाः । उत । क्षितयः । हस्ते । अस्य ।
 असत् । ते । उत्सः । गृणते । नियुत्वान् । मध्वः । अंशुः । पवते । इन्द्रियाय ॥ ६ ॥

अयं सोमो दिवो सुषोमस्य विष्टंभमूतः । यथा गृहस्य संमलदत् । तथा पृथिव्या धरणी धारकः ।
 उतापि च विश्वाः सर्वाः क्षितयः प्रजा अस्य सोमस्य हस्ते भवन्ति । उत्सः । उत्सरेत्यस्यात्सोमा इत्युत्सः सोमः ।
 स गृणते सुषते ते तुभं नियुत्वानस्यवानसत् । भवतु । स सोमो मध्वो मधु । कर्मणि षष्ठी । मधुरसोऽंशुः
 सोमः । अंशुः श्रमद्वमाचो भवतीति यावत् । नि० २. ५. इन्द्रियाय पवते । पूयते । अभिपूयते ॥

वन्वन्नवातो अभि देववीतिमिन्द्राय सोम वृषहा पवस्व ।
 शृग्धि मंहः पुरुषंन्द्रस्य रायः सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ ७ ॥
 वन्वन् । अवातः । अभि । देवऽवीति । इन्द्राय । सोम । वृषऽहा । पवस्व ।
 शृग्धि । मंहः । पुरुऽचंद्रस्य । रायः । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ ७ ॥ ॥ २५ ॥

प्र हिन्वान इति षड्वचं पंचमं सूक्तं शैवावस्थैर्विष्टंभस्यै विष्टुमं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुष्ठातं ।
 प्र हिन्वाचः षड्वचिष्ठ इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र हिन्वानो जनिता रोदस्यो रथो न वाजं सन्निष्यन्नयासीत् ।
 इंद्रं गच्छन्नायुधा संशिशानो विश्वा वसु हस्तयोरादधानः ॥ ९ ॥
 प्र । हिन्वानः । जनिता । रोदस्योः । रथः । न । वाजं । सन्निष्यन् । अयासीत् ।
 इंद्रं । गच्छन् । आयुधा । संऽशिशानः । विश्वा । वसु । हस्तयोः । आऽदधानः ॥ ९ ॥

हिन्वानः प्रैर्यमाचोऽध्वर्यादिभिर्जनितोत्पादयिता रोदस्योर्वावापृथिव्योः । तयोर्जनयितुं वृद्धिप्रदान-
 दविष्ठापयत्वा । तादृक्सीमो वाचमन्नं सन्निष्यन्नास्त्रं प्रायासीत् । प्रयच्छति । इंद्रं गच्छन्नामुषन्नायुधायु-
 धप्रति संशिशानः सम्यक् तीक्ष्णीकुर्वन्निंद्रसाहाय्यमनगार्थं तीक्ष्णायुधः सन् विश्वा सर्वाणि वसु वसूनि
 हस्तयोरादधानोऽस्त्रं प्रायाय । एवं कुर्वन् प्रायासीत् ॥

अभि चिपृष्ठं वृषणं वयोधामांगूषाणामवावशंत वाणीः ।
 वना वसानो वरुणो न सिंधून्वि रत्नधा दयते वार्येणि ॥ २ ॥
 अभि । चिऽपृष्ठं । वृषणं । वयऽधां । आंगूषाणां । अवावशंत । वाणीः ।
 वना । वसानः । वरुणः । न । सिंधून् । वि । रत्नऽधाः । दयते । वार्येणि ॥ २ ॥

चिपृष्ठं । पीथि पुत्राणि शोषाणि द्रोवकलशाद्विज्ञानानि वा सवनानि वा यज्ञं च तपोः । तं वृषणं
 वरीकं वधीधमन्नं । हातारं वीजमांगूषाणामाचोपयतां वीतुं वा वीवीषोऽर्धमावशंत । शब्दयति । वना
 वनानुद्वानि वनाय आच्छादयन् वरुणो कवचद्वयं रत्नं सिंधूनाच्छादयति तद्वत् । रत्नं वा रत्नानां हातारं
 वीती वार्येणि वनानि दयति । प्रयच्छति वीतुम् ॥

मूरयामः सर्ववीरः सहावाजेता पवस्व सनिता धनानि ।
 तिग्मायुधः क्षिप्रधन्वा समत्स्वषाऽहः साह्यान्पुतनासु शशून् ॥ ३ ॥
 मूरऽयामः । सर्वऽवीरः । सहावान् । जेता । पवस्व । सनिता । धनानि ।
 तिग्मऽआयुधः । क्षिप्रऽधन्वा । समत्ऽसु । अषाऽहः । साह्यान् । पुतनासु । शशून् ॥ ३ ॥

हे सोम पवस्व त्वं । कीदृशस्त्वं । मूरयामः । मूरयाणां यामः संघो यस्व सः । सर्ववीरः । सर्वे वीरा यस्तस्य तथोक्तः । सहावान् सहनवान् जेता जयशीलः सनिता संभक्ता धनानि तिग्मायुधस्तीक्ष्णप्रहरणसाधनः । क्षिप्रधन्वा क्षिप्रसहनशीलधन्वा समत्सु संयामेष्वपाहोऽसोढः साह्यान्भिमवण । कुच । पुतनासु, ययुषेनासु । वायु । शशून् ॥

उरुगव्यूतिरभयानि कृण्वन्समीचीने आ पवस्वा पुरंधी ।
 अपः सिंघासन्नुषसः स्वर्गाः सं चिक्रदो महो अस्मभ्यं वाजान् ॥ ४ ॥
 उरुगव्यूतिः । अभयानि । कृण्वन् । समीचीने इति संऽईचीने । आ । पवस्व ।
 पुरंधी इति पुरंधी ।

अपः । सिंघासन् । उषसः । स्वर्गः । गाः । सं । चिक्रदः । महः । अस्मभ्यं । वाजान् ॥ ४ ॥

हे सोम उरुगव्यूतिर्विस्तीर्णमार्गस्त्वमभयानि सोतुभ्यः कृण्वन् कुर्वन् पुरंधी । इदं वावापृच्छिष्योर्नाम । ते समीचीने संगतिं कुर्वन्ना पवस्व । आपः । अप उषसः स्तरादित्वं ना रस्मीन् सिंघासन् पुष्पर्व संभक्तुमिच्छन् सं चिक्रदः । संक्रुदसे । महो महतो महाति वावागन्नाम्यसभ्यं दातुमिति शेषः ॥

मत्सि सोम वरुणं मत्सि मिषं मत्सीद्विमिंदो पवमान् विष्णुं ।
 मत्सि शर्धो मारुतं मत्सि देवान्मत्सि महामिंद्विमिंदो भदाय ॥ ५ ॥
 मत्सि । सोम । वरुणं । मत्सि । मिषं । मत्सि । इन्द्रं । इंदो इति । पवमान् । विष्णुं ।
 मत्सि । शर्धः । मारुतं । मत्सि । देवान् । मत्सि । महं । इन्द्रं । इंदो इति । भदाय ॥ ५ ॥

हे पवमान् मत्स्यमिंदो सोम त्वं वरुणादीन् मत्सि तर्पय तेषां भदाय । इन्द्रक प्राधान्याद्विरमिधानं ॥

एवा रोजेव क्रतुमां अमेन विश्वा घनिघ्नदुरिता पवस्व ।
 इंदो सूक्ताय वचसे वयो धा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥
 एव । राजाऽइव । क्रतुऽमान् । अमेन । विश्वा । घनिघ्नत् । दुऽइत्ता । पवस्व ।
 इंदो इति । सुऽउक्ताय । वचसे । वयः । धाः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

अथवा कुतिसुपसंहरन् पवमाशक्ते । हे सोम एषिं कुत इति शेषः । क्रतुमांस्त्वं राक्षसामिन् वचसे विश्वा सर्वाणि दुरिता दुरितानि घनिघ्नद्विनाशयन् पवस्व । हे इंदो इति सोम सूक्ताय शोभनमुदिताय वचसे । स्वायं सोमाम तद्वचो विमृशार्चवद्वचस्य वयो धाः । यत्तं धिदि । अन्नजानक्य कुतिनिमित्तकत्वात्तस्य कुतिवचसः प्राधान्येनोक्तिः । शिष्टं विषं ॥ २६ ॥

वेदार्चक प्रकाशिन ततो हाई विचारयन् । पुनर्वीर्यदुरी देवादिवातीर्जमिंद्विरः ॥

इति श्रीमद्रावापिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रपतकमीवीरपुत्रगुणपराजान्मपुर्वीर्य साधवाचविष्य
 विरचिते माधवीये वेदार्चप्रकाश अक्षरहितभाष्ये सप्तमोऽङ्के तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्मेत तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

तृतीयं श्रुतितत्त्वज्ञः सप्तमस्याष्टकस्य सः । व्याख्याय सायणामात्यन्ततुर्थं व्याचिकीर्षति ॥

तथासर्जति षड्रुचं षष्ठं सूक्तं मारीचस्य कल्पपद्मायै चैष्टुभं पवमानसोमदेवतायै । असर्जि कल्पप
इत्यनुक्रान्तं ॥ गतो विनियोगः ॥

असर्जि वक्त्रा रथ्ये यथाजौ धिया मनोता प्रथमो मनीषी ।

दश स्वसारो अधि सानो अथ्येऽर्जति वह्निं सदनान्यच्छ ॥ १ ॥

असर्जि । वक्त्रा । रथ्ये । यथा । आजौ । धिया । मनोता । प्रथमः । मनीषी ।

दश । स्वसारः । अधि । सानो । अथ्ये । अर्जति । वह्निं । सदनानि । अच्छ ॥ १ ॥

वक्त्रा शब्दायमानः ॥ वच परिभाषणे । वनिप ॥ एतादृशः पवमानः सोम आजौ । अर्जति कर्मार्थमृत्विज
इत्याजिर्यक्तः । तस्मिन्धिया कर्मणा स्तोत्रेण वा साकमसर्जि । कथ्यते पात्रेध्विति । तत्र दृष्टान्तः । रथ्ये यथा
रथाहं आजौ । संयामनामेतत् अर्जति प्रशिषंतायुधान्यवेति । तस्मिन्नस्यो यथा धियांगुल्या कथ्यते तद्वत् ।
कोदृशः । मनोता यस्मिन्देवानां मनांस्तोतानि प्रोतानि सः । तथा च ब्राह्मणं । तस्मिन् हि तेषां मनांस्तोतानि
। ऐ० ब्रा० २. १०. इति । प्रथमः सर्वेषां देवानां मुख्यः मनीषी । मनस ईषा मनीषा कुतिः । तद्वान् । दश
स्वसारो दशसंख्याका अंगुलयः सदनानि यच्चगुहास्त्रच्छाभिमुखोक्त्य वह्निं वोढारं सोमं सानो समुच्छ्रिते ।
अधिः सप्तम्यर्थानुवादकः । अथ्येऽविभवेऽविवालेन कृते पवित्रेऽर्जति । प्रेरयति ॥ अज गतिचेपणयोः ॥

वीती जनस्य दिव्यस्य कथ्यैरधि सुवानो नहुषेभिरिदुः ।

प्र यो नृभिर्मृतो मर्त्येभिर्मर्मृजानोऽविभिर्गोभिरग्निः ॥ २ ॥

वीती । जनस्य । दिव्यस्य । कथ्यैः । अधि । सुवानः । नहुषेभिः । इदुः ।

प्र । यः । नृभिः । अमृतः । मर्त्येभिः । मर्मृजानः । अविभिः । गोभिः । अतऽभिः ॥ २ ॥

कथ्यैः साधुभिः स्तोतृभिर्नृभिर्मर्मृजैः सुवानोऽभिषूयमाण इदुः सोमो दिव्यस्य दिवि भवस्य जगस्य
देवगणस्य वीती ॥ सुपां मुमुगिति चतुर्थ्याः पूर्वसवर्णदोषः ॥ सोमभक्षणार्थं यज्ञमधिगच्छति । किंचामृतो
मरणाधर्भरहितो यः सोमो नृभिः कर्मेनेतुभिर्मर्त्येभिर्मर्त्यैरविभिरविमयैः पवित्रैः तथा गोभिरानहुषेभिरधिषवण-
धर्मैः यदा गोविकारैः क्षीरादिभिः अग्निर्वसतीवर्यादिभिश्चदकैश्च मर्मृजानो भृशं शोध्यमानः सन् यज्ञं
प्रीतिं ब्रूयति । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥

वृषा वृष्णे रोहवदंशुरस्मै पवमानो रुशदीर्ते पयो गोः ।

सहस्रमृक्का पथिभिर्वचोविध्वस्मभिः सूरौ अण्वं वि याति ॥ ३ ॥

वृषा । वृष्णे । रोहवत् । अंशुः । अस्मै । पवमानः । रुशत् । ईर्ते । पयः । गोः ।

सहस्रं । मृक्का । पथिभिः । वचः । विध्वस्मभिः । सूरः । अण्वं । वि । याति ॥ ३ ॥

वृषा कामानां वर्षको वृषेवाचरन्वा रोहवद्भृशं शब्दायमानोऽंशुः सोमः पवमानः पूयमाणः सहस्री
वृष्णि वर्षकायैर्द्राव तदर्थं वृशत् ॥ रोशतेरिदं रूपं ॥ आरोपमानं श्वेतं गोः यद्य आश्रयणद्रव्यमिति । गच्छति ॥
ईर० गती । आदादिभ्यः ॥ किंच मृक्का ॥ कंदसीवनिपातितं मलवीयो वनिप ॥ स्तोत्रवान् जत एव वचोवित्
श्रुतीनां ज्ञाता सूरः सुवीर्यः सर्वेषामपि छोमादिकर्मणि प्रेरकः सोमोऽध्वस्यभिर्ध्वस्यवर्जितैर्हिसारहितैः
सहस्रं पथिभिर्वचभिर्मर्त्यैरण्वं वृषाच्छिद्रं पवित्रं वि याति । अतीत्य द्रोणकण्ठं गच्छति ॥

रुजा दृष्ट्वा चिदृक्षसः सदांसि पुनान इद ऊर्णुहि वि वाजान् ।

वृषोपरिष्टासुजता वधेन ये अंति दूरादुपनायमेषां ॥४॥

रुज । दृष्ट्वा । चित् । रक्षसः । सदांसि । पुनानः । इदो इति । ऊर्णुहि । वि । वाजान् ।

वृष । उपरिष्टात् । सुजता । वधेन । ये । अंति । दूरात् । उपऽनायम् । एषां ॥४॥

हे सोम दृष्ट्वा चिदृष्ट्वापि परिरन्तव्यस्मिन् रक्षसो राक्षसस्य सदांसि स्नानानि पुराणि यज । विनाशय ॥ यजो भंगे तीदादिकः ॥ किंच हे इदो पवमानः पुनानः पवित्रादिभिः पूयमानस्त्वं वाजांस्तस्मान्नानि तस्य वसानि वीर्णुहि । आच्छादय । आहरेत्त्वर्थः । तथा ये राक्षसा उपरिष्टादूर्ध्वदेशादागच्छन्ति ये वात्स्यंतिके समीप आगच्छन्ति ये च दूरादूर्ध्वदेशादागच्छन्ति तेषां राक्षसानामुपनायमुपेतारं स्वामिन् तुजता । तुजति-हिंसाकर्मा । हिंसकेन वधेन हननसाधनेनायुधेन त्वं वृष । किंचि ॥ श्रीमच्छु छेदने तीदादिकः ॥

स प्रान्नवन्नर्थसे विश्ववार सूक्ताय पथः कृणुहि प्राचः ।

ये दुःसहांसो वनुषा बृहन्तस्तान्ते अश्याम पुरुकृत्पुरुक्षो ॥५॥

सः । प्रान्नऽवत् । नर्थसे । विश्वऽवार । सुऽउक्ताय । पथः । कृणुहि । प्राचः ।

ये । दुःसहांसः । वनुषा । बृहन्तः । तान्ते । अश्याम । पुरुऽकृत् । पुरुऽक्षो इति पुरुऽक्षो ॥५॥

हे विश्ववार विश्वैः सर्वैर्वरणीय हे सोम स तावृक्षस्त्वं प्रत्नवत् पुराण इव स्मितस्त्वं नवसे नवोयसे नवतराय ॥ नवशब्दादीयसुमीकारकोपम्यादिसः ॥ तस्मै सूक्ताय श्रीमन्नसुतिनाय मह्यं पथो मार्गान् प्राचः प्राचीनान् कृणुहि । कुर्व । सर्वेषु नमनं प्रयच्छेत्त्वर्थः ॥ कवि हिंसाकरणयोः । धिन्विजययोरश्चेत्युपप्रत्ययः ॥ हे पुरुकृत्पुरुक्षो हे पुरुषो ॥ दुष्टु शब्दे । मितदूरादित्वापुप्रत्ययः । पा० ३. २. १८०. १. ॥ वज्रविधं शब्दायमान हे सोम दुःसहांसो रक्षोभिः सोढुमश्वत्वाः अत एव वनुषा । वनतिर्हिंसार्थः । हिंसया सुक्ता बृहन्तो महान्तो ये त्वदीयां चंशाः संति तांस्ते तव स्वभूतानंशान्वयं यज्ञेऽस्नाम । प्रामुष्याम ॥

एवा पुनानो अपः स्वर्गा अस्मभ्यं तोका तनयानि भूरि ।

शं नः क्षेचमुरु ज्योतींषि सोम ज्योङ्कः सूर्ये दृश्ये रिरिहि ॥६॥

एव । पुनानः । अपः । स्वः । गाः । अस्मभ्यं । तोका । तनयानि । भूरि ।

शं । नः । क्षेचं । उरु । ज्योतींषि । सोम । ज्योक् । नः । सूर्ये । दृश्ये । रिरिहि ॥६॥

हे सोम एवं पुनानः पूयमानः पवित्रादिभिरक्षभं रिरिहि । प्रापय । प्रयच्छ । किं तत् । अपः । अप इत्यन्तरिक्षनाम । आप्नोति सर्वमपि । अन्तरिक्षं स्वः स्वर्गं सुकोकं वाः । सर्वैर्नव्यतिष्ठेति नाय । मुचिष्यः । ताः पृथिव्योऽभूरि ॥ सुपां सुसुमिति द्वितीयाया सुक् ॥ वज्रं सोका पुचांस्तनयानि । तन्वति कुक्षमिति तनयाः पीथाः । तांश्च तथा नोऽक्षभं क्षेचं शं सुखकरं कुर्व । हे सोम ज्योतींषि नक्षत्राणां दृष्ट्यान्तरिक्षे विसीर्ष्यानि कुर्व । तथा नोऽक्षभं सूर्यमादित्यं ज्योक् । चिरनामैतत् । चिरकाशं दृश्ये द्रष्टुं कुर्व ॥ ११ ॥

परि सुवान इति वपुषं सप्तमं सूक्तं मारीचस्य कक्षपक्षार्थं वैदुमं पवमानसीमदेवताकं । परि सुवान इत्यनुकांतं ॥ ततो विनियोगः ॥

परि सुवानो हरिंनुः पवित्रे रथो न संजिं सनये हियानः ।

आपच्छोक्मिन्द्रियं पूयमानः प्रति देवां अजुषत प्रयोभिः ॥१॥

परि । सुवानः । हरिः । अंशुः । पवित्रे । रथः । न । सर्जि । सनये । हियानः ।
आपत् । श्लोकै । इन्द्रियं । पूयमानः । प्रति । देवान् । अजुषत् । प्रयःऽभिः ॥ १ ॥

सुवानोऽभिपूयमाणो हियान् अस्मिन्निभिः प्रियमाणो हरिर्हरितवर्णोऽंशुः सोमः पवित्रेऽविवालेन कृते
दशापवित्रे परि सर्जि । परिरुज्यते । किमर्थं । सनये धनस्त्राभाय देवानां संभजनाय वा । तच्च वृष्टांतः । रथो
न रथो यथा युद्धे शत्रुवधार्थं शत्रुधनहरणार्थं वा रुज्यते तद्वत् । किंच पूयमाणः पवित्रेण सोऽयं सोम
इन्द्रियमिन्द्रसिंमिन्द्रस्य पर्याप्तं वा श्लोकं श्लोचमापत् । आप्नोति ॥ आपु ज्ञाप्नोति । श्लेष्मन्नायमः ॥ तथा स
सोमः प्रयोभिः प्रीत्यधितुभिर्हवीरूपैरग्निदेवान्प्रजुषत् । प्रतिषेवते ॥ जुषी प्रीतिषेवणयोः ॥

अच्छा नृचक्षा असरत्पवित्रे नाम दधानः कविरस्य योनी ।

सीदन्होतेक सदेने चमूषूपेमगमचृषयः सप्त विप्राः ॥ २ ॥

अच्छ । नृऽचक्षाः । असरत् । पवित्रे । नाम । दधानः । कविः । अस्य । योनी ।

सीदन् । होताऽइव । सदेने । चमूषु । उप । ई । अगमन् । चृषयः । सप्त । विप्राः ॥ २ ॥

नृचक्षा नृकां द्रष्टा कविः कांतप्रज्ञः सोमो नाम वसतीवर्याख्यमुदकं दधानो धारयन्नस्तीतावृष्टस्यात्मनो
योनीं स्थाने पवित्रेऽच्छासरत् । अभितः सरति । ततः सदेने । सीदत्येवेति सदनो यज्ञः । तस्मिन् होतिव
होता यथा देवान् श्रोतुमुपविशति तद्वद्देवानां श्रोतुमुपविशन् सोमसमूषु । चमंति चम्वो गृह्णादयः । तेष्वभि-
सरति । अगंतारं सप्तसंख्याका विप्रा मेधाविनः भरद्वाजः कश्यपो गोतमोऽर्षिर्विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठ
इति अथय ईमेन सोममुपागमन् । शोचैवपगच्छति ॥

प्र सुमेधा गातुविद्विश्चदेवः सोमः पुनानः सद एति नित्यं ।

भुवद्विष्वेषु काव्येषु रंतानु जनान्यतते पंच धीरः ॥ ३ ॥

प्र । सुऽमेधाः । गातुऽवित् । विश्चऽदेवः । सोमः । पुनानः । सदः । एति । नित्यं ।

भुवन् । विष्वेषु । काव्येषु । रन्ता । अनु । जनान् । यतते । पंच । धीरः ॥ ३ ॥

सुमेधाः ॥ नित्यमसिच प्रजामेधयोः । पा० ५. ४. १२२ । इत्यसिचस्वेमासांतः ॥ शोभनप्रज्ञो गातुविष्वागंस्त्र
वेत्ता । यज्ञा । मातवः श्रोतारः । तेषां धनस्य संमयिता । विश्चदेवः सर्वदेवोपगतः । यज्ञा । देवो देवनं
दीप्तिः । आपकदीप्तिर्युक्तः । एतावृष्टः सोमः पुनानः पूयमाणः सन्नित्यमविनश्वरं सदः स्नातं द्रोणकणशं
प्रेति । प्रगच्छति । ततो विष्वेषु सर्वेषु काव्येषु कविकर्मसु शोभिषु रन्ता भुवत् । रमणशीलो भवति ॥ रमेस्ता-
च्छीलिककण्ठ ॥ तथा धीरः प्राज्ञः सोऽयं पंच जगन्निषादपंचमांशतुरो वर्णाननु यतते । अनुगंतुं प्रयत्नं
करोति । अनुगच्छतीति यावत् ॥

तव ते सोम पवमान निरये विष्वे देवास्त्रयं एकादशासः ।

दश स्वधाभिरधि सानो अर्थे मृजंति त्वा नद्यः सप्त यद्भीः ॥ ४ ॥

तव । ते । सोम । पवमान । निरये । विष्वे । देवाः । त्रयः । एकादशासः ।

दश । स्वध्राभिः । अधि । सानौ । अर्थे । मृजंति । त्वा । नद्यः । सप्त । यद्भीः ॥ ४ ॥

हे पवमान पूयमाण हे सोम तव समूपास्त्रे ते प्रविष्टास्त्रय एकादशासः ॥ पूरयार्थे उदप्रत्ययः ॥ चयस्त्रि-
संख्याका विष्वे सर्वे देवा निक्षे । चंतर्हितनामितत् । चंतर्हिते स्नाने बुजोवे वर्तते । तादृशं स्ना दशसंख्याका

चंगुल्योऽधि साणावधिकं समुच्छ्रितोऽवेऽविमये पवित्रे स्वधाभिषदकैर्मृजति । शोधयति । किं यद्भीः ॥ वा
कंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ यद्भी मह्यः सप्तसंख्याका गंगाया नद्यस्वा स्वा मृजतिः । वसतीवर्धात्किरेकध-
नात्किञ्च स्वीषदकेस्वां मार्जयतीत्यर्थः ॥

तच्च सत्यं पवमानस्यास्तु यच्च विश्वे कारवः संनसंत ।

ज्योतिर्यदहे अकृणोदु लोकं प्रावन्मनुं दस्यवे कभीकं ॥ ५ ॥

तत् । नु । सत्यं । पवमानस्य । अस्तु । यच्च । विश्वे । कारवः । संनसंत ।

ज्योतिः । यत् । अहे । अकृणोत् । ऊं इति । लोकं । प्र । आवत् । मनुं । दस्यवे । कः ।

अभीकं ॥ ५ ॥

सत्यं सत्यभूतं तत्प्रसिद्धस्य पवमानस्य सोमस्य स्नानं नु चिप्रमस्नाकमनु । यच्च यस्मिन् स्थाने विश्वे सर्वे
कारवः स्रोतारः संगसंत स्रोतुं संगच्छन्ते तत् स्नानमनु । अथ सोमस्य यज्योतिरहे दिवसाय लोकमालोकं
प्रकाशमकरोत् करोति । उ इत्यवधारणे । तज्ज्योतिर्मनुमेतन्नामानं राजर्षिं प्रावत् । प्रकर्षेणारचत् । तथा
सोमः स्वीयं तेनो दस्यवे सर्वस्वोपचपयिषेऽनुरायामीकमभिगमनशीलं कः । अकार्षीत् ॥ करोतेर्नुङि मंचि
ष्येति णिर्नुक् ॥

परि सद्यैव पशुमांति होता राजा न सत्यः समितीरियानः ।

सोमः पुनानः कलशां अयासीत्सीदन्मृगो न महिषो वनेषु ॥ ६ ॥

परि । सद्यैव । पशुमांति । होता । राजा । न । सत्यः । संऽइतीः । इयानः ।

सोमः । पुनानः । कलशान् । अयासीत् । सीदन् । मृगः । न । महिषः । वनेषु ॥ ६ ॥

होता देवानामाह्वातर्लिकं पशुमांति पशुमतः सद्यैव यज्ञगृहान्प्रोपगच्छति किं राजा न यथा राजा
सत्यः सत्यकर्मा सन् समितोः । संयामनामेतत् सम्यक् प्राप्यते योद्धुमिरपेति । तान्पुंयामानियानो गच्छन्
भवति तथा पुनानः सोमो वनेषु वनभीधेषु वसतीवर्धात्स्वीषदकेषु सीदन् मृगो न महिषो महिषास्वो
मृग इवोदकेषु तिष्ठन् कलशान् द्रोणामिधानानयासीत् । परिधाति । यद्वा । महिषो महान्पूज्यो वा सोमः
कलशान्परिगच्छतीति ॥ २ ॥

साकमुच इति पंचममष्टमं सूक्तं । गीतमस्य गोधस आर्थं । पूर्ववच्छंदोदेवति । तथा चानुक्रम्यति । साकमुचः
पंच गोधा इति ॥ गतो विमिषोगः ॥

साकमुक्षो मर्जयंत स्वसारो दश धीरस्य धीतयो धनुषीः ।

हरिः पर्यद्रवज्जाः सूर्यस्य द्रोणं ननक्षे अत्यो न वाजी ॥ ७ ॥

साकंऽउक्षः । मर्जयंत । स्वसारः । दश । धीरस्य । धीतयः । धनुषीः ।

हरिः । परि । अद्रवत् । जाः । सूर्यस्य । द्रोणं । ननक्षे । अत्यः । न । वाजी ॥ ७ ॥

साकमुचः सह पुनपत्सिचंतः ॥ उच शेषे । क्षिपि रूपं ॥ तादृशः स्वसारः कर्मकरपार्षमितकतः सुह
गच्छन्तोऽंगुल्यो मर्जयंत । सोमं शोधयति ॥ मृगं ग्रीवाचंकारयोः ॥ तथा दश दशसंख्याका धीतयः ।
चंगुलिनामितत् । चंगुल्यो धीरस्य समर्थस्य प्राज्ञस्य वा देवैर्ज्ञातस्य काव्यमानस्य वा सोमस्य धनुषीः
भिरपिभ्यो भवंति । ततो हरिर्हरितवर्षः सोमः सूर्यस्य जाः प्रादुर्भूता जाया दिवसाः पर्यद्रवत् । परिती

गच्छति । सूर्यतेजसा ह्याविर्भवतीति दिशं तस्मै ज्ञात्वा । अतोऽतनशीलो वाजी नाश इव क्षितः सोमो द्रोणं कलशं गच्छे । व्याप्नोति । गच्छतिर्वाप्तिकर्मा ॥

सं मातृभिर्न शिशुर्वावशानो वृषा दधन्वे पुरुवारो अग्निः ।

मर्यो न योषामभि निष्कृतं यन्त्सं गच्छते कलशे उस्त्रियाभिः ॥२॥

सं । मातृऽभिः । न । शिशुः । वावशानः । वृषा । दधन्वे । पुरुऽवारः । अतुऽभिः ।

मर्यः । न । योषां । अभि । निऽकृतं । यन् । सं । गच्छते । कलशे । उस्त्रियाभिः ॥२॥

वावशानो देवाकामयमानो वृषा कामानां वर्षकः अत एव पुरुवारो बज्रभिर्वरणीयः सोमोऽग्निर्मातृभूताभिर्वसतीवरीभिः सं दधन्वे । संधार्यते । तत्र वृष्टांतः । मातृभिर्न शिशुः कामयमानः पुत्रो यथा मातृभिः पयःप्रदानेन संधार्यते ॥ धविर्गत्वर्थः । कर्मणि लिटि रूपं ॥ मर्यो न मनुष्यो यथा योषां युवतिमभिगच्छति तद्वन्निष्कृतं संस्कृतं स्वस्वानमभि यन्नभिगच्छन् कलशे द्रोणामिधान उस्त्रियाभिरग्निर्गोविकारिः चीरादिभिर्वी सं गच्छते ॥ गमेरकर्मकात् समो गम्यच्छोत्पात्तनेपदं ॥

उत प्र पिप्य ऊधरघ्नाया इंदुधाराभिः सचते सुमेधाः ।

मूर्धानं गावः पयसा चमूष्वभि श्रीणन्ति वसुभिर्न निक्तैः ॥३॥

उत । प्र । पिप्ये । ऊधः । अघ्नायाः । इंदुः । धाराभिः । सचते । सुऽमेधाः ।

मूर्धानं । गावः । पयसा । चमूषु । अभि । श्रीणन्ति । वसुऽभिः । न । निक्तैः ॥३॥

उतापि चाघ्नायाः । अघ्न्येति गोनाम । अहंतव्याया गोरूधः पयःस्नानं सोमः प्र पिप्ये । ओषध्यादिषु सोमः प्रविशन् प्रकर्षेणाप्याययति ॥ प्यायतेर्लिटि लिङाङोश्चेति पीभावः ॥ सुमेधाः शोभनप्रज्ञः सोऽयमिंदुः सोमो धाराभिः सचते । समवेति संगच्छते । ततो गावश्चमूषु । चमन्ति भक्षयन्त्यत्र सोममिति चर्मो यहादयः । तेषु क्षितं मूर्धानं समुच्छ्रितमिमं सोमं पयसा श्रितैर्नाभि श्रीणन्ति । अभित आच्छादयति । तत्र वृष्टांतः । निक्तैः प्रशक्तितैर्वसुभिर्न वस्त्रैर्यथाच्छादयति तद्वत् ॥

स नो देवेभिः पवमान रदेदो रयिमश्विनं वावशानः ।

रथिरायतामुशती पुरंधिरस्मद्भगा दावने वसूनां ॥४॥

सः । नः । देवेभिः । पवमान । रद । इंदो इति । रयिं । अश्विनं । वावशानः ।

रथिरायतां । उशती । पुरंऽधिः । अस्मद्भक् । आ । दावने । वसूनां ॥४॥

हे पवमान पयमान सोम स तादृशस्त्वं नोऽस्माभ्यं देवेभिर्देविः सह रद । प्रयच्छ । किं तत् उच्यते । हे इंदो पापेषु चरणं सोम वावशानः कामयमानः सप्तविमश्वरं रयिं धनं प्रयच्छति । किंच रथिरायतां । रथो धिषामस्तीति रथिराः ॥ मेधारवाभ्यामितीरचप्रत्ययः ॥ तद्वदाचरतस्मान्निष्कृतो वा पुरुषानुशती कामयमाना पुरंधिस्त्वदीया बज्रविधा धीर्वसूनां धनानां दावने दानायास्तृणगणदमिमुखागच्छतु । यदा । रथिरायतामिति धनानां विशेषणं । बलवतां धनानामिति ॥ अस्मद्भक् । विष्वग्देवयोश्च ऐरश्वचतावप्रत्यये । पा ६.३.९२ । इत्यग्रादेशः । अद्रिषधोरेतोदात्तत्वनिपातनादुदात्तस्वरितयोर्यण इति स्वरितः ॥

नू नो रयिमुष मास्व नृवंतं पुनानो वाताप्यं विश्वशंद्रं ।

प्र वेदितुर्दिदो तार्यायुः प्रातर्मसू धियावसुर्जगम्यात् ॥५॥

नु । नः । रयिं । उप । मास्व । नृऽवंतं । पुनानः । वातार्थं । विश्वऽचंद्रं ।
प्र । वंदितुः । इंदो इति । तारि । आयुः । प्रातः । मधु । धियाऽवसुः । जगम्यात् ॥ ५ ॥

हे सोम पुनानः पूयमानस्त्वं नोऽस्माभं नू धिप्रं नृवंतं मनुष्यैर्युक्तं ॥ इंदोऽसं मनुषो वत्सं ॥ तादृशं रयिं धनमुप मास्व । उपनिर्मिमीष्य । उपकुर्वित्वर्थः । किंच विश्वचंद्रं सर्ववामाह्लादकं वातार्थं । उदकनामितत् । उदकं च कुब । तथा हे इंदो सोम वंदितुस्तव कोतुरायुजीवनं प्र तारि । त्वया वर्धितमनु । सोऽयं सोमो धियावसुर्वृक्षा कर्मणा वा प्राप्तधनः प्रातःकाले वा सवने वा मधु शीघ्रमस्मादीयं यज्ञं प्रति जगम्यात् । आगच्छेत् । मनेर्बिडि बड्भवं इंदोसीति शपः सुः ॥ ३ ॥

अधि यदिति पंचमं नवमं सूक्तं ॥ आंगिरसश्च कस्यस्त्वार्थं । तथागुक्रम्यति । अधि यत्कस्य इति । पूर्ववच्छंदोदेवते ॥ नतो विनियोगः ॥

अधि यदस्मिन्वाजिनीव शुभः स्पर्धते धियः सूर्ये न विशः ।

अपो वृणानः पवते कवीयन्त्रजं न पशुवर्धनाय मन्म ॥ १ ॥

अधि । यत् । अस्मिन् । वाजिनिऽइव । शुभः । स्पर्धते । धियः । सूर्ये । न । विशः ।

अपः । वृणानः । पवते । कविऽयन् । व्रजं । न । पशुऽवर्धनाय । मन्म ॥ १ ॥

यद्यदास्मिन्सोमे वाजिनीव शुभोऽधि यथा वस्त्रप्रमुल्लसंकारा भवति । यदा वास्मिन्सोमे सूर्ये न यथा सूर्ये विशो रश्मय उदिता भवति । तदा धियोऽगुस्योऽधि स्पर्धते । अहं पुरस्ताच्छोधयाम्यहं पुरः शोधयामीत्यहमहमिकयोपतिष्ठति । ततोऽयं सोमोऽपो वसतीवरीवृणान आच्छादयन् पवति । पापेषु चरति । कस्यशानधिगच्छति । कीदृशः । कवीयन् कविरिवाचरन् । यदा । कवयः कोतारः । तानिच्छन् । तप इडांतः । व्रजं न मया मन्मनीयं गवां मोष्ठं पशुवर्धनाय पशूनां वर्धनाय गोपाकः परिगच्छति । तथा देवानां प्रीयणादपाचाणि प्रति पवत इति ॥

द्विता अूर्खन्मृतस्य धाम स्वर्विदे भुवन्नानि प्रथंत ।

धियः पिन्वानाः स्वसरे न गावं क्षतयन्तीरभि वावश्च इंदुं ॥ २ ॥

द्विता । विऽऊर्खन् । अमृतस्य । धाम । स्वऽविदे । भुवन्नानि । प्रथंत ।

धियः । पिन्वानाः । स्वसरे । न । गावं । क्षतऽयन्तीः । अभि । वावश्चे । इंदुं ॥ २ ॥

अमृतस्योदकस्य धाम धारकं क्षानमंतरिकं सोमो द्विता द्विधा अूर्खन्मृतस्यतः स्वतिसाष्टादयन् मध्येन गच्छति । ततः स्वर्विदे सर्वज्ञाय तस्मै सोमाय भुवनानि प्रथंत । विस्तीर्णानि भवति । तज्ज रश्मिणां संवरणार्थं प्रथंत इत्यर्थः । अथ पिन्वानाः प्रीययिष्यो धियः क्षुतिजस्यवाच क्षतार्थतीर्थक्षमिच्छतः सत्काममिमिदं सोमममिक्षन् स्वसरे चानाहनि वावश्चे । शब्दायति । यदा । सोमं कामयति । तप इडांतः । नावो न यथा पिन्वानाः पयः चरन्तो नावः स्वसरे । सुष्ठुक्षति प्रीयति नावोऽपि स्वसरो मोष्ठं । तस्मिन्क्षानिच्छन् शब्दं कुर्वति तदत् ॥

परि यत्कविः काव्या भरते अूरो न रणो भुवन्नानि विश्वा ।

देवेषु यशो मतीय भूषन्दक्षाय रायः पुरुभूषु नयः ॥ ३ ॥

परि । यत् । कविः । काव्या । भरते । अूरः । न । रणः । भुवन्नानि । विश्वा ।

देवेषु । यशः । मतीय । भूषन् । दक्षाय । रायः । पुरुऽभूषु । नयः ॥ ३ ॥

कविः क्रांतप्रज्ञः सोमः काव्या काव्यानि कवेः कर्माणि क्रीडाणि यद्यदा परि भरति परितो विभर्ति ।
परिवर्त्ततीति व्यावत् । क्वचमिव । मूरो न यथा मूरः शृणूणां बाधको रजसदीयो विद्या भुवनानि संया-
मिकाणि भूतानि परिप्राति तद्वत् । तदांगीं देवेषु खितं यशो व्यापकं धनं मर्ताय मनुष्याय सोमे भूषणं ॥
भवतिरंतर्भावितवर्थास्तनि रूपं ॥ भावयितुमिच्छन् सोमो राय आत्मना दत्तस्य धनस्य दद्याय वृद्धार्थं पुत्रभूषु
वज्रपु यज्ञभवनेषु नव्यः सोतव्यो भवति ॥ गु सुती । कचो यत् ॥

॥ श्रिये जातः श्रिय आ निरियाय श्रियं वयो जरितृभ्यो दधाति ।

श्रियं वसाना अमृतत्वमायुर्भवन्ति सत्या समिथा मितद्वौ ॥४॥

श्रिये । जातः । श्रिये । आ । निः । इयाय । श्रियं । वयः । जरितृभ्यः । दधाति ।

श्रियं । वसानाः । अमृतऽत्वं । आयन् । भवन्ति । सत्या । संऽइथा । मितऽद्वौ ॥४॥

स सोमः श्रिये जातः संपदर्थं प्रादुर्भूतो भवति । तदेवाह । श्रिये श्रियर्थमेवा निरियाय । चंगुभ्य आभि-
मुक्षीन् निर्गच्छति । निर्गतश्च स सोमो जरितृभ्यः सोतुभ्यः श्रियं वयोऽहं वीचनं वा दधाति । विदधाति ।
प्रयच्छति । तेन दत्तां श्रियं वसाना आच्छादयंतः सोतारोऽमृतत्वं देवत्वममरणं वायन् । प्राप्नुवन् । तस्मि-
न्मित्रद्वौ मितगमने सोमे समिथा । युञ्जन्मित्रं सत्यम् प्राप्यतेऽचेति ॥ समोणः । उ० २. ११. । इतिः सत्यार्थस्य
चक्रप्रवयः ॥ तानि युञ्जानि सत्या सत्यानि यथार्थानि भवन्ति न तु वितथानि । तेन सोमेन पराजितानि
भवन्तीत्यर्थः ॥

इषमूर्जमभ्यर्षां गामुरु ज्योतिः कृणुहि मत्सि देवान् ।

विश्वानि हि सुषहा तानि तुभ्यं पवमान बाधसे सोम शूचून् ॥५॥

इषं । जर्जं । अभि । अर्षे । अश्वं । गां । उरु । ज्योतिः । कृणुहि । मत्सि । देवान् ।

विश्वानि । हि । सुऽसहा । तानि । तुभ्यं । पवमान । बाधसे । सोम । शूचून् ॥५॥

हे सोम इषममूर्जमभ्यर्षं वाक्मभ्यमभ्यर्षं । अभिभूय । किंचाशं बाह्यं गां पयःप्रदानेन यज्ञस्य साध-
नभूतां गां च । तद्योच महज्योतिः सूर्याख्यं कृणुहि । जगदाख्योक्तार्थं कुरु । किंच देवानिन्द्रादीन् मत्सि ।
सोमेन तर्पय ॥ मदेर्जंति वज्रं कंदसीति विकरणस्य मुक् । वाक्मभेदादनिघातः ॥ अपि च हे सोम तुभ्यं
विश्वानि सर्वाणि रक्षांसि सुषहा सुसहान्वायासिनिवाभिभवितुं शक्यानि भवन्ति । हिरवधारणे । अत एव हे
पवमान पृथमान हे सोम सर्वांश्चाशून्बाधसे । जहि ॥ ॥४॥

कनिर्कृतीति पंचमं दशमं सूक्तं कण्वपुत्रस्य प्रस्तुतव्यार्थं । तथानुक्रम्यते । कनिर्कृति प्रस्तुतव्य इति । पूर्वव-
च्छेदीदेवते ॥ नतो विनियोगः ॥

कनिर्कृति हरिरा सृज्यमानः सीदन्वनस्य जठरे पुनानः ।

नृभिर्यतः कृणुते निर्णिजं गा अतो मतीर्जनयत स्वधाभिः ॥१॥

कनिर्कृति । हरिः । आ । सृज्यमानः । सीदन् । वनस्य । जठरे । पुनानः ।

नृभिः । यतः । कृणुते । निःऽनिजं । गाः । अतः । मतीः । जनयत । स्वधाभिः ॥१॥

कृणुमानं श्री समन्तादिष्वन्यमानोऽभिपूषमायो हरिर्हरितवर्णः सोमः कनिर्कृति । पुनःपुनः शब्दायति ॥
कंदीर्थकृणुति तिपीडयति कृणुति इधर्तृत्वादिना निपातनादभासस्य निपातः । अभ्यस्यस्वरः ॥ तथा
पुनानः पुनमानं वृज्ज्वा वननीयस्य द्वौषकस्य जठरे सीदन्पविशश्चाश्वायति । किंच नृभिः कर्मणैरुनिर्ज-

लिग्निमर्धतः संयतः सोमो गा गोविष्काराण् सोरादीन्वाष्ठादयन्निर्विजमात्मनो रूपं कुरुति । यद्वादिषु करोति । अतोऽक्षी सोमाय मतीर्मनयोः सुतोः स्वधाभिर्हविर्भिः सह जनयन् । सोहारोऽजनयन् ॥ स्रस्तादेशामावन्द्वादसः ॥ यद्वा । हे सोतारः अक्षी सोमाय सुतीर्जनयत । उत्पादयत । कुरुतेति यावत् ॥

हरिः सृजानः पथ्यामृतस्येयंति वाचैर्मरितेव नावं ।

देवो देवानां गुह्यानि नामाविष्कृणोति बर्हिषि प्रवाचे ॥२॥

हरिः । सृजानः । पथ्या । अमृतस्य । इयंति । वाचै । अरिताऽइव । नावं ।

देवः । देवानां । गुह्यानि । नाम । आविः । कृणोति । बर्हिषि । प्रऽवाचे ॥२॥

यजानः कृज्यमानो हरिर्हरितवर्णः सोम अतस्व सत्यभूतस्य पथ्यां पथि मवां वाचं देवीमियति । प्रेरयति । तच्च कृष्टांतः । अरितेव जनांस्तोरं प्रापयन्नाविको नावं यथा प्रेरयतिः प्रवतः ॥ अ गती जीहो-
त्वादिकः । अतिपिपत्योर्रित्वाभासकैर्त्वं ॥ ततो देवो दीप्यमानः सोमो देवानामिन्द्रादीनां गुह्यान्वतर्हितानि
नाम नामानि शरीराणि प्रवाचे प्रकर्षेण वाचयिषे सोमे बर्हिषि यच्च आविष्कृणोति । सोतुमविष्करोति ॥

अपामिवेदूर्मयस्तर्तुराणाः प्र मनीषा ईरते सोममच्छ ।

नमस्यंतीरूपं च यंति सं चा च विशंत्युशतीरुशंतं ॥३॥

अपांऽइव । इत् । ऊर्मयः । तर्तुराणाः । प्र । मनीषाः । ईरते । सोमं । अच्छ ।

नमस्यंतीः । उप । च । यंति । सं । च । आ । च । विशंति । उशतीः । उशंतं ॥३॥

अपामिव यद्योदकानामूर्मयस्वरंते । इदिति पूरणः । तद्वत्तर्तुराणाः कर्मणि देवान्स्तोतुं स्वरमाणाः ॥
तुर स्वरणे जीहोत्वादिकः । यत्कृणुगंतस्य शानचि रूपं । अभ्यासस्त्रावर्ण्यच रेफादेशश्चान्द्वादसः । अभ्यासस्वरः ॥
तादृशा अस्त्रिजो मनीषा मनस ईश्रिषीः सुतोः सोममच्छ सोमं प्रति प्रेरति । प्रेरयति । नमस्यंतीर्ममस्यंत्यः
सोमं पूजयंत्यः सत्यसमुप यंति चोपगच्छन्ति तमेव सं यंति च ॥ यवाद्योगे प्रथमेति न निघातः ॥ तत उशतीः
कामयमानाः सुतय उशंतं कामयमानं सोममा विप्रंति च ॥

तं मर्मृजानं महिषं न सानावंपुं दुहंत्युश्रयं गिरिष्ठां ।

तं वावशानं मतयः सचंते चितो विभर्ति वरुणं समुद्रे ॥४॥

तं । मर्मृजानं । महिषं । न । सानां । अपुं । दुहंति । उश्रयं । गिरिऽश्रयां ।

तं । वावशानं । मतयुः । सचंते । चितः । विभर्ति । वरुणं । समुद्रे ॥४॥ •

मर्मृजानं यदृभिः परिचर्चमानं महिषं न महिषाकां मुगमिष सानो समुच्छिते देशे वर्तमानमुच्यं
कामानां सेतारं गिरिष्ठाममिषवार्धं यावसु निधितं तं तादृशं प्रसिद्धमपुं सोमं दुहंति । अस्त्रिजो दुहति ।
यावाणो वत्सा अस्त्रिजो दुहति । तै० सं० ६. २. ११. ४. । इति तैत्तिरीयब्राह्मणं । तं तादृशं वावशानं कामयमानं
सोमं मतयो भंतव्याः सुतयः सचंते । समवयंति । सेवत इति यावत् । ततस्त्रितस्त्रिषु क्षाणिषु वर्तमानं रंजो
वदस्यं शूषणां निवारकमेव सोमं समुद्रेऽतरिषि विभर्ति । शूषवधार्धं धारयति । यद्वा । चितस्त्रिषु क्षाणिषु
द्रोणाधवनीयपूतमृदाक्षीषु कक्षेषु ततो चिततः सोमः शूषणां निवारकमिन्द्रं सुतोमे विभर्ति । पोषयति ॥

इयन्वाचमुपवृत्तेषु होतुः पुनान ईदो वि था मनीषां ।

इंद्रश्च यत्स्ययच्चः सौभगाय सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥५॥

इष्यन् । वाचं । उपवृक्षाऽइव । होतुः । पुनानः । इंदो इति । वि । स्य । मनीषां ।
इंद्रः । च । यत् । क्षय्यथः । सौभगाय । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ ५ ॥

हे इंदो सोम वाचं क्षुतिमिष्यन् प्रेरयन् होतुः उपवृक्षेव यथाध्वर्युः प्रतिगरं कुर्वन् प्रोत्साहयति तद्वत्क्षोतृणां शंसनाय प्रोत्साहं कुर्वन् पुनानः पूषमानस्त्वं मनीषां बुद्धिं वि ष्य । विसृज । किंतु बुद्धिं धनप्रदानाभिमुखीं कुरु । किंच यद्यदेन्द्रस्य त्वं सह यज्ञे क्यथः निवसथः तदा सोतारो वयं सौभगाय सौभगाय स्वााम । किंच सुवीर्यस्य शोभनवीर्योपेतस्य धनस्य पतयः स्वामिनः स्वााम । भवेम ॥ ५ ॥

प्र सेनानीरिति चतुर्विंशत्युचनेकादशं सूक्तं दिवोदासपुत्रस्य प्रतर्दनाख्यस्य राजर्वेरिदं त्रैलोक्यं पवमान-सोमदेवतात्वं । तथा चागुक्तम्यते । प्र सेनानीसतुर्विंशतिर्दिवोदासिः प्रतर्दन इति ॥ गतः सूक्तविनिर्घोमः ॥

प्र सेनानीः शूरो अये रथानां गृथ्यन्तेति हर्षते अस्य सेना ।

भद्रान्कृण्वन्निद्रह्वान्सखिभ्य आ सोमो वस्ता रभसानि दत्ते ॥ १ ॥

प्र । सेनाऽनीः । शूरः । अये । रथानां । गृथ्यन् । एति । हर्षते । अस्य । सेना ।

भद्रान् । कृण्वन् । इन्द्रह्वान् । सखिभ्यः । आ । सोमः । वस्ता । रभसानि । दत्ते ॥ १ ॥

सेनानीः सेनानामय उपजेता शूरः शत्रूणां बाधकः सोमो गव्यश्चतुर्णां गा इच्छन् । यदा । यजमानानां पञ्चादिकमिच्छन् । रथानामये रथानां पुरतः प्रेति । प्रकर्षेण संघामं गच्छति । अस्य सोमस्य सेना च हर्षते । हृषति ॥ वाक्यभेदादभिधातः ॥ किंच सखिभ्यः समानख्यानेभ्यो यजमानेभ्य इन्द्रहवांसीः कृतानीन्द्रस्याङ्गानि भद्रान्कृण्वन्निद्रह्वानि यथार्थानि कृण्वन् कुर्वन् । आहूतो हीन्द्रः सोमं पीत्वा कामान्प्रयच्छतीति रभसानिन्द्रस्य वेगेनानमने निमिन्नानि वस्तास्ताच्छादकानि पयःप्रभृतीन्वाग्रयणान्वा दत्ते । आगुक्ताति ॥

समस्य हरिं हरयो मृजंत्यश्चहृयैरनिशितं नमोभिः ।

आ तिष्ठति रथमिन्द्रस्य सखा विद्वाँ एना सुमतिं यात्यच्छ ॥ २ ॥

सं । अस्य । हरिं । हरयः । मृजन्ति । अश्चहृयैः । अनिऽशितं । नमःऽभिः ।

आ । तिष्ठति । रथं । इन्द्रस्य । सखा । विद्वान् । एन । सुऽमतिं । याति । अच्छ ॥ २ ॥

हरयः हरंत्वभिषुखन्ति सोममिषुखिजोऽगुखयो वा हरिं हरितवर्णमस्य सोमस्य कारणमंगुं सं मृजन्ति । सभ्यगुमिषुखन्ति । ततः सोमो नमोभिर्नामधितुभिरश्चहृयैर्वाग्निरप्यनिशितमसंस्कृतमयुक्तमनगुगते रथं रमण-साधनमात्मीयं दृशापविचमा तिष्ठति । आसीदति । अनंतरमिन्द्रस्य सखा सखिभूतो विद्वान् प्राज्ञः सोम एनेतेन रथेन पविषेय सुमतिं शोभनक्षुतिकं सोतारमच्छ याति । अभिमच्छति । तस्मिन्वासे तेन क्रियमाणां क्षुतिमभिमच्छतीत्यर्थः ॥

स नो देव देवताति पवस्व महे सोम प्सरसं इंद्रपानः ।

कृण्वन्पु वष्यन्ध्यामुतेमामुरोरा नो वरिवस्या पुनानः ॥ ३ ॥

सः । नः । देव । देवऽताति । पवस्व । महे । सोम । प्सरसे । इंद्रऽपानः ।

कृण्वन् । अपः । वष्यन् । द्यां । उत । इमां । उरोः । आ । नः । वरिवस्य । पुनानः ॥ ३ ॥

हे देव सोतमान हे सोम स तादृश इंद्रपान इंद्रस्य पातव्यत्वं नोऽक्षात्वं समूते देवताति देवैकते वितते यज्ञे महे महते प्सरसे मध्याधिरक्ष पातव्य पवस्व । यथादिषु चर । किंचाप उदकादि कृण्वन् कुर्वन् उतापि

य चाभिमां चावापृच्छी चर्वयन् । भूमिं पर्वन्वक्ष्ये च तर्पयति सुखीकमपि क्ष्येति । भूमिं पर्वन्वा चिन्वन्ति दिवं चिन्वन्त्यपयः । अ० १. १६४. ५१. इति अवगात् । उरोर्विस्तीर्णादंतरिचादान्त्स्वं पुमानः पूयमानः सन्नोऽस्मान्परिवस्य । धनादिप्रदानेन परिचरेति ॥

अजीतयेऽहंतये पवस्व स्वस्तये सर्वतांतये बृहते ।

तदुशंति विश्वे इमे सखायस्तदहं वरिम पवमान सोम ॥४॥

अजीतये । अहंतये । पवस्व । स्वस्तये । सर्वऽतांतये । बृहते ।

तत् । उशंति । विश्वे । इमे । सखायः । तत् । अहं । वरिम । पवमान । सोम ॥४॥

हे सोम, अजीतये यथा यत् शत्रुभिरञ्जिता भवेम तथा तेषामवधाय अहंतये यथा तैरहताः स्नाम तस्मै च अत एव स्वस्तयेऽविनाशाय किंच बृहते सर्वतांतये सर्वैरिन्द्रादिभिर्देवैः सूयमानाय यन्नाय एतदर्थं पवस्व । अस्मादभिमुखमानस्य । पविर्गतिकर्मा । विश्वे सर्व इमे मदीयाः सखायः सोतारसात्पदीयं रक्षणमुशंति । कामयति । हे पवमान सोम तद्रक्षणमहमपि वरिम । कामये ॥

सोमः पवते जनिता मतीनां जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः ।

जनिताग्नेर्जनिता सूर्यस्य जनितेन्द्रस्य जनितोत विष्णोः ॥५॥

सोमः । पवते । जनिता । मतीनां । जनिता । दिवः । जनिता । पृथिव्याः ।

जनिता । अग्नेः । जनिता । सूर्यस्य । जनिता । इन्द्रस्य । जनिता । उत । विष्णोः ॥५॥

सोमोऽभिपूयमाणः पवति । पथेषु चरति । कीदृशः । मतीनां बुद्धीनां यदा मननीयानां सुतीनां जनिता जनयिता ॥ जनिता मते । पा० ६. ४. ५३. इति निपातनाखिलोपः ॥ किंच दिवो सुखीकस्य जनिता प्रादुर्भावयितां तथा पृथिव्या जनयिता अपिर्जनयिता प्रकाशयिता सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकसाक्षिणस्य जनिता इन्द्रस्य जनिता पानेन मदस्य जनयिता उतापि च विष्णोर्वीर्यस्य जनिता जनयितुः । एतत्सर्वं सोमेऽभिपूयमाणि भवतीति । सोमो हि देवानाप्ताययतीति ॥ ६ ॥

देवमुवां इविःसु सोमस्य जनयतिर्ब्रह्मा देवानामिति याज्या । सूच्यते च । त्वं च सोम नो वशो ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीणां । आ० ४. ११. इति ॥

ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणां ।

श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पविचमत्येति रेभन् ॥६॥

ब्रह्मा । देवानां । पदुऽवीः । कवीनां । ऋषिः । विप्राणां । महिषः । मृगाणां ।

श्येनः । गृध्राणां । स्वऽधितिः । वनानां । सोमः । पविचं । अति । एति । रेभन् ॥६॥

सोम एवंरूपो भवति । देवानां सोपकारिणामृषिणां ब्रह्मा ब्रह्मात्मर्षिकस्यानीयो भवति । यदा देवानां सोतर्मानाभामिन्द्रादीनां ब्रह्मा राजा भवति । तथा कवीनां ज्ञातप्रज्ञानं पदवीः । स्वयंति यदापि साधुत्वेन यो योजयति स पदवीः ॥ यो मत्वादिभिरित्येतादृशं कृतं ॥ तथा विप्राणां मेधाविनां मज्ज अविर्भवति । यः परोक्षं पश्यति स ऋषिः अविर्देशनात् । नि० २. ११. इति । मृगाणां महिषो भवति । महिषाख्यो वज्रवाज्जाया भवति । तथा गृध्राणां पथिविशिवाणां श्वेनः शंसनीयः पथिराज्ञो भवति । वनानां जननिर्हंसाकर्मा हिंसकानां हेतुकानां मध्ये स्वधितिरित्येतानामप्येद्वीऽधि । एवंप्रभावः, सोमो रेभन्त्येता-
यमानः सन् पविचमूर्ध्वमुक्तेन ज्ञातमस्तीति । अतिभवति ॥

प्रावीविपद्याच ऊर्मिं न सिंधुगिरः सोमः पर्वमानो मनीषाः ।
 अंतः पृथन्वृजनेमावराण्या तिष्ठति वृषभो गोषु जानन् ॥७॥
 प्र । अवीविपत् । वाचः । ऊर्मिं । न । सिंधुः । गिरः । सोमः । पर्वमानः । मनीषाः ।
 अंतरिति । पृथन् । वृजना । इमा । अवराणि । आ । तिष्ठति । वृषभः । गोषु । जानन् ॥७॥

पर्वमानः सोमो मनीषा मनस ईशिता हृदयंगमा गिरः क्षुतीः प्रावीविपत् । प्रकर्षेण वेपयति । प्रेरयति ।
 कथमिव । सिंधुः संदमानो नदीव वाचः शब्दस्त्रोर्मिं न संचं यथा प्रेरयति तद्वत् । किंच वृषभः क्षामानामु-
 दकानां वा वर्षकः सोमोऽंतरंतर्हितं वस्तुजातं पञ्चस्रवराणि दुर्बन्धिवारस्थितुमशक्त्वानीमा वृजनेमानि बलाव्या
 तिष्ठति । आसीदिति । किं ऊर्वन् । गोषु जानन् गवां जानानः सन् परबलानि प्रविशति ॥

स मत्सरः पृतु वन्वन्वातः सहस्ररेता अभि वाजंमर्ष ।
 इंद्रायेंदो पर्वमानो मनीष्यंशोरूमिमीरय गा इषयन् ॥८॥
 सः । मत्सरः । पृतुऽसु । वन्वन् । अवातः । सहस्ररेताः । अभि । वाजं । अर्ष ।
 इंद्राय । इंद्रो इति । पर्वमानः । मनीषी । अंशोः । ऊर्मि । ईरय । गाः । इषयन् ॥८॥

मत्सरो मदकरः पृतु संयामेषु वन्वच्छृणु हंसन् अत एवावातोऽन्विर्गुमशक्त्वः सहस्ररेताः सहस्रोद-
 कधारोपेतः स सोमो वाजं शृणुषां बलमभ्यर्ष । अभिगच्छ । हे इंद्रो सोम पर्वमानः पूयमानो मनीषी प्राज्ञस्त्वं
 गा इषयच्छब्दानीरयन् । यद्वा । यजमानानां यज्ञसाधनभूता गाः प्रेरयन् । इंद्रायेंद्रार्धमंशोरभिषूयमाणस्य
 क्रोमस्त्रोर्मिं संघमीरय । प्रेरय ॥

परि प्रियः कलशे देववात इंद्राय सोमो रण्यो मदाय ।
 सहस्रधारः शतवाज इंद्रवाजी न सन्निः समना जिगाति ॥९॥
 परि । प्रियः । कलशे । देवऽवातः । इंद्राय । सोमः । रण्यः । मदाय ।
 सहस्रधारः । शतऽवाजः । इंद्रुः । वाजी । न । सन्निः । समना । जिगाति ॥९॥

प्रियः प्रोक्तविता अत एव देववातो देवैरभिगतो रण्यो रमणीयः सोम इंद्राधिद्वय मदाय मदार्थं
 कुलशे इंद्रोणाभिधानि परि जिगाति । परिगच्छति । कीदृशः । सहस्रधारो बहुविधधारोपेतः शतवाजो
 बहुवच इंद्रः पात्रेषु चरन् । तत्र दृष्टांतः । वाजी न यथा वाजी बलवान् सन्निरन्धः समना । संयामनामेतत् ॥
 सम इम चैकैश्चि ॥ समन्ति धृष्टा मवन्ति योऽहारोऽपिति । तस्मिन्संयामे यथासौ जिगाति गच्छति तद्वत् ॥

स पूर्यो वसुविज्जायमानो मृजानो अप्सु दुदुहानो अद्रौ ।
 अभिशस्तिपा भुवनस्य राजा विदधातुं ब्रह्मणे पूयमानः ॥१०॥
 सः । पूर्यः । वसुऽवित् । जायमानः । मृजानः । अप्सु । दुदुहानः । अद्रौ ।
 अभिशस्तिपाः । भुवनस्य । राजा । विदत् । गातुं । ब्रह्मणे । पूयमानः ॥१०॥

पूर्यः पुराको यद्वा पूर्यः कृतोऽभियुतो, वसुविज्जानां संभको जायमानोऽप्सु कसतीवर्षाकीदृशेषु
 मृजानो मृज्जनाजोऽद्रावमिषयावधि दुदुहानो दुदुहानोऽभिश्चक्षिपाः । अनितः शक्तिर्विद्या येषां ते

ऽभिग्रक्षथः श्रवः । त्विभः परिरचको भुवनस्य भूतजातस्य राजा स्वामी एवंविधः स तादृशः सोमो ब्रह्मणे
कर्मार्यं पूयमाणः सन् गातुं मार्गं समीचीनं विदत् । यजमानेभ्यः प्रयच्छति ॥ ७८ ॥

महापितृयज्ञे पितरः सोमवन्त इत्यस्य द्वितीयानुवाक्या त्वया हि नः पितर इत्येवा । सूचितं च । पितरौ
ऽभिष्वाप्ता यम उदीरतामवर उत्परासस्त्वया हि नः पितरः सोम पूर्वे । आ० २. १९. इति ॥

त्वया हि नः पितरः सोम पूर्वे कर्माणि चक्रुः पवमान धीराः ।

वन्वन्नवातः परिधीरघ्नोर्णु वीरेभिरश्वैर्मघवा भवा नः ॥ ११ ॥

त्वया हि नः पितरः । सोम । पूर्वे । कर्माणि । चक्रुः । पवमान । धीराः ।

वन्वन् । अवातः । परिऽधीन् । अघ्नं । ऋणुं । वीरेभिः । अश्वैः । मघऽवा । भवा । नः ॥ ११ ॥

हे पवमान पूयमाण सोम धीराः कर्माणि कुशलाः प्राज्ञा नोऽस्माकं पितरः पूर्वे पुरातना जंगिरसस्त्वया ।
हिरवधारणे । त्वया सहायेनैव कर्माण्यपिष्टोमादीनि चक्रुः । कृतवन्तः । किं वन्वन् सोमसंभजन । यद्वा ।
वनतिर्हिंसार्थः । शत्रुर्हिंसन् । अवातसीरभिगतस्त्वं परिधीन् । परिधीयत एभिः सर्वमिति परिधयो राचसः ।
तानपोर्णु । अपोर्णुहि । अपच्छादय । अहीति यावत् ॥ ऋणोर्तेर्कोटि च्छादसो हेर्णुक् ॥ एतादृशस्त्वं नो
ऽस्माकं पुत्रादियुक्तं धनं प्रयच्छित्वर्थः ॥

यथापवथा मनवे वयोधा अमिषहा वरिवोविज्विष्मान् ।

एवा पवस्व द्रविणं दधान इद्रे सं तिष्ठ जनयायुधानि ॥ १२ ॥

यथा । अपवथाः । मनवे । वयऽधाः । अमिषऽहा । वरिवऽवित् । हविष्मान् ।

एव । पवस्व । द्रविणं । दधानः । इद्रे । सं । तिष्ठ । जनय । आयुधानि ॥ १२ ॥

हे सोम यथा पुरा त्वं मनवे राक्षे वयोधा अमिषहा वरिवोविज्वनस्य
जंमयिता हविष्मान् पुरोडाशादियुक्तः सन्नपवथाः तस्मै धनादिकं प्रदातुं यथागच्छः एवमस्यभमपि द्रविणं
धनं दधानः प्रयच्छन् पवस्व । अमिषमिषमयमानस्त्वमिद्रे सं तिष्ठ । सम्यक् तिष्ठ ।
अपि आयुधानि त्वदीयानि जनय । तस्मै प्रकाशय ॥ वाक्यभेदादग्निघातः ॥

पवस्व सोम मधुमौ चृतावापो वसानो अधि सानो अय्ये ।

अव द्रोणानि घृतवाँति सीद मदिन्तमो मत्स्र इद्रुपानः ॥ १३ ॥

पवस्व । सोम । मधुऽमान । चृतऽवा । अपः । वसानः । अधि । सानौ । अय्ये ।

अव । द्रोणानि । घृतऽवाँति । सीद । मदिन्तमः । मत्स्रः । इद्रुऽपानः ॥ १३ ॥

हे सोम मधुमाकदकररसेयित चृतावा यजमान ॥ इद्रीवनिपायिति वनिष्मत्सर्वीयः ॥ तादृशस्त्वमपो
वसतीवरीरेकधनाय वसान आच्छादयन्नधिभक्तं सानी समुच्छितेऽश्वेऽविमवे पविषे पवस्व । अर । ततो
मदिन्तमोऽतिशयेन मदकर इद्रुपान इद्रेण पातन्तो मत्सरो मादयिता सोमो घृतवंसुदधवतो द्रोणानि
द्रोणवत्प्रशानव सीद । अपतिष्ठस्व ॥

वृष्टिं दिवः शतधारः पवस्व सहस्रसा वाज्युर्देववीती ।

सं सिंधुभिः कलशे वावशानः समुस्त्रियाभिः प्रतिरक्त आयुः ॥ १४ ॥

वृष्टिं । दिवः । शतऽधारः । पवस्व । सहस्रऽसाः । वाजऽयुः । देवऽवीतौ ।
सं । सिंधुऽभिः । कलशे । वावशानः । सं । उस्त्रियाभिः । प्रऽतिरन् । नः । आयुः ॥ १४ ॥

हे सोम शतधारी वज्रधारोपेतस्त्वं दिवोऽंतरिक्षादादिवादा वृष्टिं पवस्व । कुब । यद्वा । शतधारी वज्र-
धात्रीयधारोपेतस्त्वं दिवो बोतमानात्यविचावृष्टिमविच्छिन्नधारं पवस्व । पात्रेषु कुब । कीदृशः । देववीती ।
देवानां कीर्तिर्हविर्मन्त्रं यस्मिन् स देवकीर्त्यज्ञः । तस्मिन्सहस्रसा यवमानानां सहस्रस्र धनस्र दाता
वाजयुक्षोवामन्नं कामयमानस्त्वं सिंधुभिः स्वंदमानाभिर्वसतीवरीभिः कलशे द्रोणाभिधानि संगच्छस्व । तथा
त्वं नोऽस्माकमायुर्वीचकं प्रतिरन्वर्धयसुस्त्रियाभिर्गोविकारैः बीरादिभिश्च कलशे संगच्छस्व ॥

एष स्य सोमो मतिभिः पुनानोऽत्यो न वाजी तरतीदरातीः ।
पयो न दुग्धमदितेरिषिरमुर्विव गातुः सुयमो न वोऽह्ना ॥ १५ ॥
एषः । स्यः । सोमः । मतिऽभिः । पुनानः । अत्यः । न वाजी । तरति । इत् । अरातीः ।
पयः । न । दुग्धं । अदितेः । इषिरं । उरुऽइव । गातुः । सुऽयमः । न । वोऽह्ना ॥ १५ ॥

एष एतादृशः स्य स सोमो मतिभिर्मनसाधनैः कोषैः पुनानः पृथमानो भवति । यः सोमोऽखो
जातग्रीवो वाज्यश्च इव संयामेऽरातीररातीञ्चञ्चरति । इदवधारणे । तरत्येव हिनत्येव ॥ यदुत्तयोगा-
दग्निघातः ॥ किंवादितेः । गोनमेतत् । अदीनाया गोरिषिरमन्त्रेष्वीयं दुग्धं पयो न बीरं यथा पूतं भवति
एवं सोमः परिरुचः । अपि चोर्विव ॥ सुपां सुनुगिति सोमं ॥ उर्विस्त्रीको गातुर्मान इव सर्वैः समाश्रय-
णीयस्तथा वोऽह्ना वोढाश्चः सुयमः सुष्ठु नियतुं शक्नो यथा भवति तद्वदयं सोमः सोतुभिर्नियंतव्यो
भवति ॥ १८ ॥

स्वायुधः सोतुभिः पूयमानोऽभ्यर्षे गुह्यं चारु नाम ।
अभि वाजं सप्तिरिव अवस्याभि वायुमभि गा देव सोम ॥ १६ ॥
सुऽआयुधः । सोतुऽभिः । पूयमानः । अभि । अर्षे । गुह्यं । चारु । नाम ।
अभि । वाजं । सप्तिऽइव । अवस्या । अभि । वायुं । अभि । गाः । देव । सोम ॥ १६ ॥

स्वायुधः शोभनायुधोपेतः । यद्वा । यस्मै स्फ्यकपात्वादीनि दशायुधानि सन्ति । तद्वान् । सोतुभिरभिषु-
श्वभिः पूयमानस्त्वं गुह्यं गुहायां निहितं चारु कमनीयं नाम त्वदीयं रसात्मकं शरीरं सुतिभिः सहाभ्यर्षे ।
ककशादीन्वभिगमय । किंच सप्तिरिवाश्च इव वर्तमानस्त्वं अवस्था ॥ सुपां सुनुगिति सप्तम्या आजादेशः ॥
अदीनायामन्त्रेच्छायां वाजमन्नमक्षयमभिगमय । अपि च हे देव सोतव्य हे सोम वायुं प्राणं जीवनमभि-
जमय । गाः पूयन्वाकभ्यमभिगमय ॥

शिर्षु जज्ञानं हयंतं मृजंति शुभंति वह्निं मरुतो गृणेन ।
कविर्गीर्भिः काव्येना कविः सन्सोमः पविचमत्येति रेभन् ॥ १७ ॥
शिर्षु । जज्ञानं । हयंतं । मृजंति । शुभंति । वह्निं । मरुतः । गृणेन ।
कविः । गीऽभिः । काव्येन । कविः । सन् । सोमः । पविचं । अति । एति । रेभन् ॥ १७ ॥

• शिर्षुभिर्दानीमुत्पन्नत्वाच्छिर्षुवर्तिष्ठतं । यद्वा । पापाणि तदुज्ज्वलं विनाशयंतं । जज्ञानं प्रादुर्भूतं जत एव
हयंतं ॥ हयं गतिकालीः । शृगुहृशीत्वादिगतत् ॥ सर्वैः काव्यमानं सोमं मृजंति । मरुतः शोध्यन्ति । किंच
वह्निं वोढारं सोमं नक्षिणाक्षीयेन सप्तसंख्याकेन नक्षेण शुभंति । अचञ्ज्वलति । ततः कविः ज्ञातप्रज्ञः सोमः

कावेन कविकर्मणैव कविः शब्दोपेतः सन्निभश्चायमानो नीलिः कुतिभिः सह पवित्रमस्ति । अतीत्य गच्छति ॥

ऋषिमना य ऋषिकृत्स्वर्षाः सहस्रणीयः पद्वीः कवीनां ।

तृतीयं धाम महिषः सिषासन्सोमो विराजमनु राजति ह्य ॥१८॥

ऋषिऽमनाः । यः । ऋषिऽकृत् । स्वऽसाः । सहस्रऽनीयः । पद्वीः । कवीनां ।

तृतीयं । धाम । महिषः । सिषासन् । सोमः । विऽराजं । अनु । राजति । ह्यु ॥१८॥

ऋषिमनाः सर्वदर्शनशीलमनस्कः यत एवर्षिकृत् सर्वस्य दर्शनकर्ता प्रकाशनस्य कर्ता स्वर्षाः सर्वस्य सूर्यस्य वा संभक्ता सहस्रणीयः । नीला कुतिः । बह्विधकुतिकः कवीनां ज्ञातप्रज्ञानां मध्ये पद्वीः स्थलतां पदानां साधुत्वेन संयोजयिता यः सोमो विद्यते स महिषो महान् पूज्यो वा सोमसूतीयं धाम सुलोकं सिषासन् संभक्तुमिच्छन् सुप सूर्यमानः सन्विराजंविशेषेण राजतं दीप्यमानमिन्द्रमनु राजति । प्रकाशयति ॥

चमूषच्छेनः शकुनो विभृत् गोविन्दुर्दृप्स आयुधानि बिभ्रत् ।

अपामूर्मि सचमानः समुद्रं तुरीयं धाम महिषो विवक्ति ॥१९॥

चमूऽसत् । शेनः । शकुनः । विऽभृत् । गोऽविन्दुः । दृप्सः । आयुधानि । बिभ्रत् ।

अपां । ऊर्मिं । सचमानः । समुद्रं । तुरीयं । धाम । महिषः । विवक्ति ॥१९॥

चमूषत् । चमन्ति मच्चयत्येति चमचमसाः । तेषु सीदन् । यद्वा । चम्यावधिवयवफक्के । तयोर्वर्तमानः । शेनः शंसनीयः शकुनः शक्तः सामर्थ्यकारी विभृत्वा ॥ हरतेरातो मग्नित्वादिना क्लान्ति ॥ पात्रेषु विहरणशीलः गोविन्दुर्यजमानानां गवां संभक्कः ॥ विन्दुरिच्छुः । पा० ३. २. १६९. । इत्युप्रत्ययांतत्वेन निपातितः ॥ दृप्सो द्रवणशीलः आयुधानि स्वयकपालादीनि विभ्रज्जारयन् अपामुदकानामूर्मिं प्रेरकं समुद्रं । चंतरिचलाभितत् । चंतरिचलोकं सचमानः सेवमानः महिषो महान् य एवविधः सोमः स सोमसूतीयं चतुर्थं धाम चांद्रमसं ज्ञानं विवक्ति । सेवते । सूर्यलोकस्योपरि चंद्रमसो लोको विद्यते इति यमः पृथिव्या अधिपतिः स मावत्स्वित्वादिभिश्चंद्रमा नक्षत्राणामधिपतिः स मावत्स्वित्तेभिर्विज्ञायते । ति० सं० ३. ४. ५. १. ॥

मर्यो न शुभ्रस्तन्व मृजानोऽत्यो न सुत्वा सनये धनानि ।

वृषेव यूषा परि कोशमर्षेः कनिःक्रदस्त्वोऽरा विवेश ॥२०॥

मर्यः । न । शुभ्रः । तन्व । मृजानः । अत्यः । न । सुत्वा । सनये । धनानि ।

वृषाऽइव । यूषा । परि । कोशं । अर्षेन् । कनिःक्रदत् । त्वोऽरा । आ । विवेश ॥२०॥

मृजो दीप्यमानोऽसंक्रतो मर्यो न मनुष्य इव तन्वमात्मीयं शरीरं मृजानो वसतीवरीभिः शोधयन् किं धनानां सनये संभजनाय ज्ञानायाख्यो नातनशीलोऽह इव कत्वा सरणशीलः अपि न वृषेव यूषा यथा यूषानि प्रतिगच्छच्छब्दं करोति तद्वत् कोशमधिवयवचर्मका कृतं पात्रं पर्यवन् प्रतिगच्छन् सोमः कनिःक्रदत् पुनःपुनः शब्दं कुर्वन्मोरधिवयवफक्ककोरं विवेश । आविशति ॥ कनिःक्रदत् । कदिर्यङ्गुलिं द्वाभर्ति दर्धतीलादिना निपातकादभासस्य विनागमः । तस्य शतर्यभ्यक्षानामादिरित्यायुदात्तत्वं ॥ १९ ॥

पवस्वेदो पवमानो महोभिः कनिःक्रदत्परि वाराण्यथ ।

क्रीळस्त्वोऽरा विंश पूयमान इंदुं ते रसो मंदिरो मंसु ॥२१॥

पवस्व । इंदो इति । पवमानः । महःऽभिः । कर्निक्रदत् । परि । वाराणि । अर्धे ।
क्रीठन् । चम्बोः । आ । विश् । पूयमानः । इंद्र । ते । रसः । मृदिरः । ममत्तु ॥ २१ ॥

हे इंदो सोम महोभिः पूजकिर्चस्त्रिभिः पवमानः पूयमानस्त्वं पवस्व । पर । ततः कर्निक्रदद्गुणं शब्दं
कुर्वन् वाराण्यविषाणानि पवित्राणि पर्यर्ष । परिगच्छ । किंच पूयमानस्त्वं चम्बोरधिषवणफलकयोः क्रीठन्
संक्रीडमानः सन्नां विश् । पात्राणि प्रविश । अनंतरं मृदिरो मदकरसि त्वदीयो रस इंद्र ममत्तु । मोदयतु ॥
माषतेर्वज्रं वंदसीति स्तुः ॥

प्रास्य धारा बृहतीरसूयन्नक्तो गोभिः कलशं आ विवेश ।
सामं कृण्वन्सामन्यो विपश्चित्क्रंदन्नेत्यभि सख्युर्न जामिं ॥ २२ ॥
प्र । अस्य । धाराः । बृहतीः । असूयन् । अक्तः । गोभिः । कलशान् । आ । विवेश ।
सामं कृण्वन् । सामन्यः । विपःऽचित् । क्रंदन् । एति । अभि । सख्युः । न । जामिं ॥ २२ ॥

अस्य सोमस्य बृहतीर्बृहती महती धाराः प्रास्यन् । प्रवर्ज्यते ॥ कृतेः कर्मार्थे लङि व्यत्ययेन क्षीरणा-
देशः । वज्रं वंदसीति वज्रगमः ॥ ततः सोऽयं सोमो गोभिर्गोविकारिः क्षीरादिभिरक्तः सन् कलशाङ्गोष्ठा-
भिधानाणां विवेश । आविशति । साम सामानि कृण्वन् कुर्वन् सोमः सामन्यः सामगानकुशलः । सुष्ठु
शब्दायमान इत्यर्थः । विपश्चित् सर्वं जानातः सोमः क्रंदन् देवानाद्भयस्येति । यहादीनि त्वरयाभिगच्छति ।
तच्च वृष्टांतः । सख्युर्न सख्युर्जामिं जायां यथेतरो संपटो वेगेनाभिगच्छति तद्वत् ॥

अपघ्नन्नेषि पवमान शबून्प्रियां न जारो अभिगीत इंदुः ।
सीदन्वनेषु शकुनो न पत्वा सोमः पुनानः कलशेषु सत्ता ॥ २३ ॥
अपऽघ्नन् । एषि । पवमान् । शबून् । प्रियां । न । जारः । अभिऽगीतः । इंदुः ।
सीदन् । वनेषु । शकुनः । न । पत्वा । सोमः । पुनानः । कलशेषु । सत्ता ॥ २३ ॥

हे पवमान पूयमान सोम अभिगीतः क्षीरतुभिरभिष्टुत इंदुः पात्रेषु चरस्त्वं शबून्पघ्नन्पहिसन्नेषि ।
आगच्छसि । कचमिव । जारः प्रियां न प्रियतमामसतीं स्त्रीमन्याम्बाधमानः सन्वधाभिगच्छति तद्वत् । पत्वा
पतनशीलः शकुनो न यथा शकुनो वनेषु वृक्षेषु सीदन्भवति तद्वत् पतनशीलः । पुनानः पूयमानः सोमः
कलशेषु सत्ता सदनशीलो निषयो भवति ॥ सदेसाङ्गीलिकसृण् । एकाच इतीदमतिषेधः ॥

आ ते रुचः पवमानस्य सोम योषेव यंति सुदुघाः सुधाराः ।
हरिरानीतः पुरुवारो अपस्वर्चिक्रदत्कलशे देवयूनां ॥ २४ ॥
आ । ते । रुचः । पवमानस्य । सोम । योषाऽइव । यंति । सुदुघाः । सुधाराः ।
हरिः । आऽनीतः । पुरुवारः । अपऽसु । अर्चिक्रदत् । कलशे । देवऽयूनां ॥ २४ ॥

हे सोम पवमानस्य पूर्वमानस्य ते तव स्वभूता योषेव स्त्री यथा पुत्राणां पयो दोग्धिं तद्वत्प्रजमानानां
धनादिकस्य सुष्ठु दोग्ध्यः सुधाराः शोभनधारोपेता रचो दीप्तय आ यंति । पात्रादीन्वागच्छति । किंच
हरिर्हरितवर्णं जानीत कस्त्रिभिः पुरुवारो वज्रधा चरणीयः सोमोऽसु वसतीवरीषु देवयूनां देवानिच्छतां
प्रजमानानां स्वभूते कचसि द्रोणाङ्गी चाचिक्रदत् । पुनःपुनः क्रंदते । शब्दायते ॥ १०॥ . ॥ ५॥

यिदुःपुत्राणि सप्त वृत्तानि । तथाच प्रियेष्टापांसाश्च दृष्टं प्रथमं सूक्तं यिदुमं पवमानसोभितवताम् । तथाच

गुह्यस्य प्रेषादप्यसौ वसिष्ठः । द्वितीयैर्द्वयप्रमतिर्नाम । तृतीयस्य वृषभस्यः । चतुर्थस्य मयुः । पंचमस्योप-
मयुः । षष्ठस्य व्याघ्रपातः । सप्तमस्य शक्तिः । अष्टमस्य कर्णमुतः । नवमस्य मृळीकः । दशमस्य वसुक्तः । एते सर्वे
वसिष्ठगोपाः । एवं विंशदृषो गताः । अथ चतुर्दशानामुपां शक्तिपुंषः पराशरः । शिष्टानामुमांशिरसः ।
कुत्सः । तथागुह्यमिति । अस्य प्रेषाष्टापंचाशदायं गुह्यं वसिष्ठोऽप्यष्टदुत्तराश्वस्य पुत्रवसिष्ठा इदं प्रमतिर्वृषभस्यो
मयुष्यपमयुर्वाघ्रपातश्चक्तिः कर्णमुमृळीको वसुक्त इति चतुर्दश पराशरोऽन्त्याः कुत्स इति ॥ गतो विनियोगः ॥

अस्य प्रेषा हेमना पूयमानो देवो देवेभिः सम्पृक्त रसः ।

सुतः प्रविचं पर्येति रेभन्मितेव सद्यं पशुमांति होता ॥१॥

अस्य । प्रेषा । हेमना । पूषमानः । देवः । देवेभिः । सं । अपृक्त । रसं ।

सुतः । पवित्रं । परि । एति । रेभन् । मिताऽइव । सद्यः । पशुऽमन्ति । होता ॥ १ ॥

अथ सोमस्य प्रेषा ॥ प्रेषतिर्गन्तव्यः । क्षिपि रूपं । सविक्काय इति विमतेषदानत्वं ॥ प्रेषा प्रेरकेण हेमना हिरक्षेन पूयमाणः । हिरक्षपाशिरिमिषुयोतीति हिरक्षसंबन्धः । तादृशी देवो दीप्यमानांभू रसमाक्षीयं देविर्देवैः सह समपृक्तः । संपर्चयति । संयोजयति । पूची संपर्चः । ततः सुतोऽभिपुतः सोमो रेभन्नाब्दाय-
मानः सन् पवित्रमूर्त्याकुलेन निर्मितं पर्येति । परिणयति । कचमिच । होता देवानामाह्नातर्त्विष्टितेन निर्मितान् पशुमन्ति वक्षपशून् सप्त सदनानि यज्ञगृहाभ्यामप्येति तद्वत् ॥

भद्रा वस्त्रा समन्याऽ वसानो महान्कविर्निवचनानि शंसन् ।

आ वच्यस्व चम्बोः पूयमानो विचक्षणो जागृविर्देववीतौ ॥२॥

भद्रा । वस्त्रा । समन्या । वसानः । महान् । कविः । निऽवचनानि । शंसन् ।

आ । वंध्यस्व । चम्बोः । पूयमानः । विऽचक्षुणः । जागृविः । देवऽवीती ॥२॥

भद्रा भद्राणि कक्षाणामि समन्ता । समनमिति संयामनाम् ॥ तत्र साधुरिति यत् ॥ संयामयोऽस्यापि
 वस्त्रा वस्त्राणां आदिकानि तेषां च वसाय आच्छादयन् महाभक्तिः कान्तदर्शी अत एव निवचयामि जितरां
 यत्काम्युत्तिङ्गतां हि देवाणि सन् विषययो विधिष्ये सर्वस्य दृष्टा जानुविजीनरक्षणीनः कोमलं देवपीती ।
 देवानां पीतिर्गुणैर्बलं ब्रह्मिन् स देवपीतिर्यथः । तस्मिंश्चरोरभिषययपन्नकधोरा वक्ष्यते । पाषाणा पिश्र ॥
 वसिर्गत्तर्षः । अत्ययेन ज्ञानं ॥ पूयमाणः सन् ॥

समु प्रियो मृज्यते साज्ञो अये यशस्तरो यशसां क्षितो अस्मे ।

अभि स्वर धत्वा पूयमानो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

सं । जं इति । प्रियः । मृज्यते । सानैः । अथ्ये । यशः । अंतरः । यशसां । धैतः । अस्मे इति ।

अभि। स्वर। धन्व। पूयमानः। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः॥३॥

यशसा यशस्विनां मध्ये यशसरीऽतिशयेन यशस्वी जितः शिती मयः श्रियः श्रीशक्तिः कीलः शान्तिः
समुष्कृतिः शिः शिमये पविः शी यशस्यं वं मुच्यते । शस्त्रिमः परिपुच्यते । उ यशधारिः । पूजनायुक्तं
धन्यांतरिः शि स्तर । शमितः श्रव्य । शूर्य । पूजनायं यशस्यम् । इ कील वं श्रीः शान्तिः शक्तिः शान्तिः
शतनीः पादनीः सदा सर्वदा पात । यशतः पादयतः ।

प्र गायताभ्यर्चाम देवान्सोमं हिनोत महते धनाय ।

स्वादुः पवाते अति वारमथ्यमा सीदाति कलशं देवयुर्नः ॥४॥

प्र । गायत । अभि । अर्चाम । देवान् । सोमं । हिनोत । महते । धनाय ।

स्वादुः । पवाते । अति । वारं । अथ्यं । आ । सीदाति । कलशं । देवऽयुः । नः ॥४॥

हे सोतारः प्र गायत । सोमं प्रकर्षयामिषुत । तथा देवानभ्यर्चाम । अभ्यर्चत ॥ पुष्टयस्तथः ॥ यदा । यद्यं देवानमिष्टुमः यूयं सोमं कुतिति । किंच महति महत्प्रभूतं धनाय धनं प्राप्तुं सोमं हिनोत । अभिषवार्थं प्रेरयत ॥ क्रियाधीपपदस्य च कर्मणि स्वाग्नि इति धनशब्दस्य चतुर्थी ॥ ततः स्वादुः स्वादुकरः सोमोऽन्वम-
विभवं वारं वाचं पविषमति पवाते । अतीत्य पवते । किंच देवयुर्देवान्कामयमानो नोऽक्षदीपः सोमः कलशं पाषमा सीदाति । आसीदति । प्रविशति ॥ उभयच लेख्यडागमः ॥

इदुर्देवानामुप सख्यमायन्तसहस्रधारः पवते मदाय ।

नृभिः स्तवानो अनु धाम पूर्वमगन्दिद्रं महते सौभगाय ॥५॥

इदुः । देवानां । उप । सख्यं । आऽयन् । सहस्रऽधारः । पवते । मदाय ।

नृभिः । स्तवानः । अनु । धाम । पूर्वं । अगन् । इद्रं । महते । सौभगाय ॥५॥

देवानामिन्द्रादीनां सख्यं सखिभावमुपायमुपगच्छन् सहस्रधारो वज्रविधधार इदुः सोमो मदाय देवानां मदार्थं पवते । कलशादिषु चरति । नृभिः कर्मणेतुभिः स्तवानः कूप्यमानः सोमः पूर्वं पुरातनं धाम सुकोकमनुगच्छति । तदेवाह । महति प्रभूताय सौभगाय सौभाग्यार्थेन्द्रमगन् । गच्छति । सोम इद्रेण पीति सति यजमानानां महस्तीभाम् भवति खलु ॥ अगन् । गमेर्लुङि मन्त्रे घसेति श्रुत्वा । मीं नो धातोरिति जलं ॥ ११॥

स्तोत्रे राये हरिरर्षो पुनान इद्रं मदो गच्छतु ते भराय ।

देवैर्योहि सरथं राधो अच्छा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

स्तोत्रे । राये । हरिः । अर्षे । पुनानः । इद्रं । मदः । गच्छतु । ते । भराय ।

देवैः । योहि । सरथं । राधः । अच्छा । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥६॥

हे सोम हरिर्हरितवर्णः पुनानः पूयमानस्त्वं स्तोत्रेऽस्मानिः क्रियमाणे सति राये धनार्थमर्थं आगच्छ । ततस्ते त्वदीयो मदो मदकरो रथो भराय ॥ नृ मर्त्सने ॥ मर्त्सयन्ति शत्रून् च योद्धार इति भरः संधामः । तदर्थमिद्रं गच्छतु । किंच सरथं देवैः समानं रथमास्त्राय राधोऽच्छास्त्राकं धनार्थं योहि । आगच्छ । यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः सदा पात । त्वं रथ ॥

प्र काव्यमुशनेव ब्रुवाणो देवो देवानां जनिमा विवक्ति ।

महिषतः शुचिबन्धुः पावकः पदा वराहो अभ्येति रेभन् ॥७॥

प्र । काव्यं । उशनाऽइव । ब्रुवाणः । देवः । देवानां । जनिम । विवक्ति ।

महिऽतः । शुचिऽबन्धुः । पावकः । पदा । वराहः । अभि । एति । रेभन् ॥७॥

उशनेति नामक अपिरिव काव्यं कविकर्म स्तोत्रं ब्रुवाण उच्चारयन् देवः स्तोत्राद्यनुविर्बुधको नाम

देवानामिन्द्रादीनां जनिम जन्मानि प्र विवर्ति । प्रकर्षेण प्रवीति ॥ यच्च परिभाष्ये । जन्मयेन विकरकस्य
युः । यज्जन्मं वेदसीत्यभ्यासस्तेष्व ॥ महिमतः प्रभूतकर्मा मुषिवंधुः । यज्जन्ति शत्रुमिति बंधूनि तेषां वि
वा । दीप्तिवस्तुः पावकः पापानां शोधको वराहः । वरं च तदहसं वराहः ॥ राजाहः सखिभ्यश्चक्रेति टच्स-
मासांतः ॥ तस्मिन्नहस्यभिषूयमाणत्वेन तद्वाग् ॥ राश्र्वादिस्वाकल्यवीथीऽयम् ॥ तादृशः सोमो रेमञ्च्यं
कुर्वन्पदा पदानि स्नानानि पाषाण्यभ्येति । जनिमञ्चति । यद्वा । यथा कश्चन वराहः पदा पादेन भूमिं
विक्रममाणः शब्दं करोति तद्वत् ॥

प्र हंसासंस्तृपलं मन्युमच्छामादस्तं वृषगणा अयासुः ।

आंगूथं पवमानं सखायो दुर्मर्षं साकं प्र वदन्ति वाणं ॥ ८ ॥

प्र । हंसासः । तृपलं । मन्युं । अच्छ । अमात् । अस्तं । वृषऽगणाः । अयासुः ।

आंगूथं । पवमानं । सखायः । दुःमर्षं । साकं । प्र । वदन्ति । वाणं ॥ ८ ॥

हंसासः शत्रुभिर्हन्तव्यानां हंसा इव चरन्ती वा वृषगणा एतन्नामका जघनयोऽमाच्छ्रुतां जन्माप्तासिताः
संततृपलं । तृपलशब्दः क्षिप्रवाची । तदुक्तं याज्ञिकेन । तृपलप्रमर्मा क्षिप्रप्रहारीति । नि० ५. १२ । क्षिप्रप्रहारिणं
मन्युं शत्रुनमिमन्वमानं सोममच्छामितस्त्वासां यज्जगृहं प्रायासुः । प्रायासिषुः । प्रकच्छन्ति । ततः सखायः
सुखस्योत्पन्नसख्येण संबन्धेन सखिभूताः सोतार आंगूथं सर्वैरभिगतं यद्वा । योशब्दस्य पुषोदरादि-
त्यादगू इत्यादेशः । आङ् अगुनासिकम्पादसः । सोषाहं दुर्मर्षं शत्रुभिर्दुर्धरं दुःसहं एवंविधं सोमं पवमानमु-
द्दिष्टं वाणं वाचविशेषं साकं सहैव प्र वदन्ति । प्रवादयति । तदुपलक्षितं वाणं कुर्वतीत्यर्थः ॥

स रंहत उरुगायस्य जूतिं वृथा क्रीळंतं मिमते न गावः ।

परीणसं कृणुते तिग्मशृंगो दिवा हरिर्ददृशे नक्तमृजः ॥ ९ ॥

सः । रंहते । उरुऽगायस्य । जूतिं । वृथा । क्रीळंतं । मिमते । न । गावः ।

परीणसं । कृणुते । तिग्मऽशृंगः । दिवा । हरिः । ददृशे । नक्तं । मृजः ॥ ९ ॥

स सोमो रंहति । अतिशीघ्रं गच्छतीत्यर्थः । उरुगायस्य यज्जमिः सुखस्वात्मनो जूतिं गतिमनुसरन् । तं
वृथानायसेन क्रीळंतं विहरंतं गच्छंतं सोमं गच्छोऽपि वतारो न मिमते । न परिच्छिंदति । तमनुवंतु न
शक्नुवन्तीत्यर्थः । किंच तिग्मशृंगः । शृङ्गंति शृङ्गंति तमांसीति शृंगाणि तेषां वि । तीक्ष्णतेजस्तः परीणसं ।
यज्जमामितत् । यज्जमिधं तेजः कृणुते । करोति । अंतरिक्षे वर्तमानो यः सोमो दिवाहनि हरिर्हरितवर्णो
ददृशे दृश्यते । न प्रकाशत इत्यर्थः । नक्तं रात्रौ लुप्तं अगुनामी विस्मृतः प्रकाशयुक्तो दृश्यते ॥ दृशेः कर्मणि
लिटि रूपं ॥

इंदुर्वाजी पवते गोन्योषा इंद्रे सोमः सह इन्वन्मदाय ।

हन्ति रक्षो बाधते पर्यरातीर्वरिवः कृत्स्नवृजनस्य राजा ॥ १० ॥

इंदुः । वाजी । पवते । गोऽन्योषाः । इंद्रे । सोमः । सहः । इन्वन् । मदाय ।

हन्ति । रक्षः । बाधते । परि । अरातीः । वरिवः । कृत्स्नम् । वृजनस्य । राजा ॥ १० ॥

इंदुः चरवशीको वाजी यत्तवान् गोन्योषा जमनशीलनीपीनायरसंवात रंजि सही यच्चररसमिन्वन्
प्रेरण्य सोमो मदाय तत्त्वं मदायं पवते । चरति । किंच रचो रचःकुलं हन्ति । हिंसति । किंवाद्वातीरराशी-
अश्रुपरि बाधते । परितः संहरति । कीदृशः । वरिवो वरवीजं धर्मं कृत्स्नं कीदृशं कुर्वन् वृजनस्य यच्च
राजेश्विता सोम इति च ॥ १० ॥

अध धारया मध्वा पृचानस्तिरो रोमं पवते अद्रिदुग्धः ।

इंद्रिंद्रस्य सख्यं जुषाणो देवो देवस्य मत्सरो मदाय ॥११॥

अध । धारया । मध्वा । पृचानः । तिरः । रोमं । पवते । अद्रिऽदुग्धः ।

इंद्रः । इंद्रस्य । सख्यं । जुषाणः । देवः । देवस्य । मत्सरः । मदाय ॥११॥

अधाधानंतरमद्रिदुग्धो यावमिंद्रुग्धोऽभिपुतः सोमो मध्वा मदकारिणा धारया पुषानो देवान् संपर्चयन् संयोजयन् रोमाविरोमभिः कृतं पवित्रं तिरस्तिरस्कृत्य व्यवधायकं कृत्वा पवते । वक्त्रेषु चरति । किंचिद्रक्ष सख्यं सखिभावं कर्म वा जुषाणः सेवमानो देवो जीतमानो मत्सरो मदकर इंदुः सोमो देवस्य-द्रक्ष मदाय मदार्थं पवते । चरति ॥

अभि प्रियाणि पवते पुनानो देवो देवान्स्वेन रसेन पृंचन् ।

इंदुर्धर्माण्यृतुषा वसानो दश क्षिपो अघ्यत सानो अघ्ये ॥१२॥

अभि । प्रियाणि । पवते । पुनानः । देवः । देवान् । स्वेन । रसेन । पृंचन् ।

इंद्रः । धर्माणि । ऋतुऽया । वसानः । दश । क्षिपः । अघ्यत । सानो । अघ्ये ॥१२॥

प्रियाणि प्रीणयितृणि धर्माणि धारकाणि तेषां ऋतुषा काले वसान आच्छादयन्निंदुः सोमः पुनानः पुन-मानः सप्तभि पवते । कक्षगणभिलष्य चरति । कीदृशः । देवः संकीडनशीलः स्निगात्मीयेन रसेन देवानिंद्रा-दीन्पृंचन् संपर्चयन् संयोजयन् । तमिमं दश दशसंख्याकाः क्षिपः । अंगुलिनामितत् । कर्मार्थं प्रेर्यत इति । तत्संख्याका अंगुलयः सानी ऋतुच्छ्रितेऽविभवे प्रविष्टेऽवस्र । वसयन्ति । वदन् । तत्र पवित्रे पुनमानं सोम-मवत । गच्छति ॥ वी मत्वादिषु । कञि कालधेनात्मनेपदं ॥

वृषा शोणौ अभिकनिक्रदन्ना नदयन्नेति पृथिवीमुत द्यां ।

इंद्रस्येव वसुरा ऋण आजी प्रचेतयन्वर्षति वाचमेमां ॥१३॥

वृषा । शोणः । अभिऽकनिक्रदत् । गाः । नदयन् । एति । पृथिवीं । उत । द्यां ।

इंद्रस्यऽइव । वसुः । आ । ऋणे । आजी । प्रऽचेतयेन् । अर्षति । वाचं । आ । इमां ॥१३॥

शोणः शोणवर्णौ वृषा कश्चिद्वृषमो गाः पशूनामिकनिक्रदत् । अभिलष्य शब्दं करोति । एवं गाः सुतीर्विषयणार्थं पृथसो दोग्धीर्धेनूनामिकनिक्रदन्निशब्दायमाणः । तदेवाह । नदयच्छब्दमुत्पादयन् सोमः पृथिवीमुतापि च द्यां एती लोकावेति । गच्छति । किंच वसुः । वाङ्मनामितत् । तस्य वाक् शब्द आजी संयाम इन्द्रस्येव इन्द्रस्य शब्द इवा मुखे । अर्षेः श्रूयते । ततः प्रचेतयन्नात्मानं सर्वेषां प्रज्ञापयन्निमां वाचमर्षति । समंतात्प्रवर्षति । उच्चैः शब्दायत इत्यर्थः ॥

रसाव्यः पर्यसा पिन्वमान ईरयन्नेषि मधुमंतमंशुं ।

पर्वमानः संतनिर्मेषि कृण्वन्निद्राय सोम परिषिष्यमानः ॥१४॥

रसाव्यः । पर्यसा । पिन्वमानः । ईरयन् । एषि । मधुऽमंतं । अंशुं ।

पर्वमानः । संतनि । एषि । कृण्वन् । निद्राय । सोम । परिऽसिष्यमानः ॥१४॥

इ सोम रसाव्यः । रसेरीवादिषु आत्मप्रत्ययः ॥ आस्तावः पर्यसा पिन्वमानः चरत्स्वमीरवच्छब्दं

प्रेरयन् मधुमत्तं माधुर्यं पितृमनुं रसमावमेधि । प्राप्नोषि । चनुः श्रमश्चमाचो भवतीति यावत् । नि० २. ५. ।
अनेन सोमरसोऽभिधीयते । किंच हे सोम परिबिच्छमानोऽग्निः परिबिच्छस्त्वं पवमानः पविषि पूयमानः सन्
संततिं ॥ तनु विस्तरि । इत्यन्वयः ॥ संततां धारां कृत्वा च कुर्वन्निद्रार्थेन्द्रार्थमेधि । नञ्छति ॥

एवा पवस्व मद्विरो मदायोदयाभस्य नमयन्वधक्षैः ।

परि वर्णं भरमाणो रुक्षतं गव्युर्नो अर्घं परि सोम सिक्तः ॥ १५ ॥

एव । पवस्व । मद्विरो । मदाय । उदयाभस्य । नमयन् । वधक्षैः ।

परि । वर्णं । भरमाणः । रुक्षतं । गव्युः । नः । अर्घं । परि । सोम । सिक्तः ॥ १५ ॥

हे सोम मद्विरो मद्वरस्त्वमुदयामस्य ॥ क्रियापहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानसंज्ञा । पा० १. ४. ३२. १. ।
चतुर्थ्यर्थे वज्रसं । पा० २. ३. ६२. । इति, वही ॥ उदयाममुदकपाहिणं मेघं वधक्षैर्हृणनसाधनैरायुधिर्ममघन्
वृष्यर्षं प्रह्रीकुर्वन् मदाय मदायमेव पवस्व । एवं पापेषु चर । किंच रुक्षतमारोचमानं क्षितं वर्णं परि
भरमाणः परितो विधत् सिक्तः पविषि सिद्धमानस्त्वं गव्युर्नोऽन्नायं ना इच्छन् पर्यर्ष । परिगच्छ ॥ ॥ १३ ॥

जुष्टी न इंदो सुपथा सुगान्युरौ पवस्व वरिवांसि कृषन् ।

धनेव विष्वग्दुरितानि विघ्नन्धि क्षुना धन्व सानो अर्घ्ये ॥ १६ ॥

जुष्टी । नः । इंदो इति । सुपथा । सुगानि । उरौ । पवस्व । वरिवांसि । कृषन् ।

धनाऽइव । विष्वक् । दुःसुज्ञानि । विघ्नन् । अधि । क्षुना । धन्व । सानो । अर्घ्ये ॥ १६ ॥

हे इंदो दीप्त पवमान जुष्टी ॥ क्षात्वाद्यश्चेति निपातितः ॥ सुतिभिः प्रीतो मूला नोऽन्नायं सुपथानि
वेदिकमार्गान् तथा वरिवांसि वरणीयानि धनानि सुगा सुगमनानि सुप्राप्तवानि कृषन्मूर्ध्वसुरी विस्तीर्णे
द्रोणकक्षेत्रं पवस्व । चर । किंच धनेव धनीभूतेन सोमयेनायुधेन विष्वक् सर्वतो दुरितानि कुप्राप्त-
वानि रक्षांसि विघ्नन् हिंसन् सानो समुच्छितेऽक्षेऽविमले क्षुना सवता धारासंधेनाधि धन्व । अधिनञ्च ।
धविर्मत्वर्थः ॥

वृष्टिं नो अर्घं दिव्यां जिगत्सुमिळावतीं शंगयीं जीरदानुं ।

क्षुक्वेव वीता धन्वा विचिन्वन्बधूरिमां अवरौ इंदो वायून् ॥ १७ ॥

वृष्टिं । नः । अर्घं । दिव्यां । जिगत्सुं । इळाऽवतीं । शंगयीं । जीरदानुं ।

क्षुक्वाऽइव । वीता । धन्वा । विचिन्वन् । बधून् । इमान् । अवरान् । इंदो इति ।

वायून् ॥ १७ ॥

हे सोम नोऽन्नायं वृष्टिर्भव । नमः । कीदृशीं । दिव्यां दिवि भवां विवन्तुं यमनग्रीवामिळावतीं वृष्यवतीं
शंगयीं सुवक्त्रं निवासभूतां जीरदानुं विप्रदानेपितां । किंच हे इंदो त्वं क्षुक्वेव वीता काताणि । क्षुक्वम्बो
ऽपत्यवचकः । अपत्यानि यथा विधिनीति तद्वत्प्रभून् क्षुक्वोऽयुधेन बंधुभूतानवरीचवरदैश्च क्षितान्पार्थिवा-
न्वोर्ध्वस्ताननिवृण्वन् इमान्क्षान्निविन्वन्वादिप्रदायार्थं भविष्यताः सन् धन्व । नञ्छति ॥

यंयिं न वि यं यंयितं पुनान् क्षुजुं च गातुं वृजिनं च सोम ।

अन्यो न क्रंदो हरिरा सृजानो मयी देव धन्व पृथ्वावान् ॥ १८ ॥

यं॒धिं । न॒ । वि॒ । स्य॒ । य॒धि॒तं । पु॒ना॒नः । अ॒जुं । च॒ । गा॒तुं । वृ॒जि॒नं । च॒ । सो॒म॒ ।
अ॒त्यः । न॒ । क्र॒दुः । हरिः॑ । आ॒ । सृ॒जा॒नः । म॒र्यैः । दे॒व॒ । ध॒न्व॒ । प॒स्त्य॑ऽवान् ॥ १८ ॥

पुनानः पूयमानस्त्वं यधितं यपिर्वहं मां वि ज्य । धुं च । यपिभ्यो विक्षेपय । कथमिव । यं धिं न यथा कश्चिद्विधिं विक्षेपयति । यो अंतकर्मणीत्यस्य षोडश रूपं । किंच हे सोम त्वमृजुमवकं गातुं मार्गं च वृजिनं वनं च मया देहि । हरिर्हरितवर्णस्त्वमा कृजानः पाषिष्वाकृज्यमानः सन्नतो नातनशीलोऽयं इव क्रदः । क्रदसि । शब्दावसे । किंच हे देव मर्यो मनुष्यहितो मारको हिंसको वा शत्रूणां पस्तवान् । पस्तं गृहं । तदास्त्वं धन्व । मामभिगच्छ कलशान्वा ।

जुष्टो॑ मदा॒य दे॒वता॑त॒ इंदो॑ परि॒ णुना॑ ध॒न्व॒ सानो॑ अ॒व्ये ।

स॒हस्र॑धारः॒ सुर॑भिरद॒भ्यः परि॑ स्र॒व॒ वाज॑सातौ नृ॒षस्ये॑ ॥ १९ ॥

जुष्टः । मदाय । देवऽतति । इंदो इति । परि । णुना । धन्व । सानो । अव्ये ।

स॒हस्र॑ऽधारः । सुर॒भिः । अ॒द॒भ्यः । परि॑ । स्र॒व॒ । वाज॑ऽसातौ । नृ॒ऽस्ये॑ ॥ १९ ॥

हे इंदो मदाय जुष्टः पर्याप्तस्त्वं देवताते देवैकते यक्षे सानी समुच्छ्रितेऽन्वेऽविमवे पविषे णुना सवण-
शीलेन धारासंचिक सह परि धन्व । परिगच्छ । सहस्रधारो बज्रधारोपेतः सुरभिः सुगंधिस्त्वमदभ्यो न केचिद्विहितः स्रव वाजसातावन्नलामनिमिसे गुह्यो गुभिः सोढव्ये युक्षे परि स्रव । परितो गच्छ ।

अ॒र॒श्मानो॑ येऽ॒र॒था अ॒यु॒क्ता अ॒त्यासो॑ न॒ संसृ॑जा॒नास॑ आ॒जौ ।

ए॒ते शु॒क्रासो॑ ध॒न्व॒न्ति सो॒मा दे॒वास॑स्तौ॒ उप॑ या॒ता पि॒ब॒ध्ये ॥ २० ॥

अ॒र॒श्मानः॑ । ये । अ॒र॒थाः । अ॒यु॒क्ताः । अ॒त्यासः॑ । न॒ । संसृ॑जा॒नासः॑ । आ॒जौ ।

ए॒ते । शु॒क्रासः॑ । ध॒न्व॒न्ति । सो॒माः । दे॒वासः॑ । ता॒न॒ । उप॑ । या॒त॒ । पि॒ब॒ध्ये ॥ २० ॥

अरश्मानो रश्मिर्वर्जिताः । रज्जुरहिता इति यावत् । अरथा रथवर्जिता अयुक्ताः कुचापि न नियुक्ताः ।
अवहा इत्यर्थः । एतादृशा य आजौ युक्षे सकृजानासः कृज्यमाना अत्यासो नास्मा यथा त्वरया कथं
गच्छति तद्वदाजौ । अर्चन्ति कर्मकरणार्थमृत्विजोऽभितार्जिर्ह्यः । तस्मिन्सृज्यमानाः शुक्रा दीप्यमाना एते
सोमा धन्वन्ति । चित्रं कलशानभिगच्छन्ति । अथ प्रत्ययः । हे देवासो देवाः तानागच्छतः, सोमान्पिबथि
पानाधीप यात । उपगच्छत । ॥ १४ ॥

ए॒वा न॑ इ॒ंदो अ॒भि दे॒ववी॑तिं॒ परि॑ स्र॒व॒ नभो॑ अ॒र्यैश्च॑मूषु ।

सो॒मो अ॒स्मभ्य॑ का॒म्यं बृ॒ह॒तं र॒यिं द॑दातु॒ वी॒र॒व॑तमु॒यं ॥ २१ ॥

ए॒व॒ । नः॑ । इ॒ंदो इति॑ । अ॒भि । दे॒वऽवी॑तिं । परि॑ । स्र॒व॒ । नभः॑ । अ॒र्यैः । च॒मूषु॑ ।

सो॒मः । अ॒स्मभ्य॑ । का॒म्यं । बृ॒ह॒तं । र॒यिं । द॑दातु॒ । वी॒र॒ऽव॑तं । उ॒यं ॥ २१ ॥

हे इंदो सोम नोऽस्मादीयमेत देववीतिं । देवानां वीतिर्मयं नमनं वा यस्मिन् देववीतिर्यक्षः ।
तन्ममिकश्च नमी नमसो नुनोवाद्द्वयं उद्वयं । अनेन यन्निवातिर्वतः सोमरकोऽभिधीयते । तं रयं चमूषु
चमसेषु परि स्रव । परितः सर । ततः सोमः काम्यं काम्यमानं बृहत् प्रयुज्य वीरवतं प्रयुज्यतुमुमुहूर्त्तवकं
रयिं धनमकाम्यं ददातु । प्रयच्छतु ।

तस्यद्यदी मनसो वेनतो वाज्येष्टस्य वा धर्मेणि स्योरनीके ।

आदीमायन्वरमा वावशाना जुष्टं पतिं कलशे गाव इदं ॥ २२ ॥

तस्यत् । यदि । मनसः । वेनतः । वाक् । ज्येष्टस्य । वा । धर्मेणि । स्योः । अनीके ।

आत् । ई । आयन् । वरं । आ । वावशानाः । जुष्टं । पतिं । कलशे । गावः । इदं ॥ २२ ॥

वेनतः । वेनो वेनतेः कांतिकर्मण इति यास्कः । नि० १०. ३८. । कामयमानस्य मनसः । मन्तः । क्षुति-
कर्मणः । सोतुर्वाक् क्षुतिवचना, यथेनं तच्चत् संस्तरोति । वाशब्द उपमार्थे । यथा, धर्मेणि ॥ निमित्तात्कर्म-
संयोगे । पा० २. ३. ३६. ६. । इति सप्तमी ॥ धारकं योगधर्मविषयं कर्मोद्दिश्य सोः शब्दायमार्गस्थानीके सुखे
तत्र स्त्रितस्य जानपदिकस्य वाज्येष्टस्य । द्वितीयाथे वधी । प्रशस्ततमं राजानं यथा क्षीति तथा क्षीतुर्वाक्
सोमं क्षीतीत्यर्थः । आदन्तरमेव वरं वरणीयं जुष्टं देवानां मदाय पर्याप्तं पतिं सर्वस्वप्राप्तकं कलशे स्त्रित-
मिंदुमीमेनं सोमं वावशानाः कामयमाना गाव आचन् । पयसा स्त्रीधेन मिश्रयितुमागच्छति ॥

प्र दानुदो दिव्यो दानुपिन्व ऋतमृताय पवते सुमेधाः ।

धर्मा भुववृज्यस्य राजा प्र रश्मिभिर्दशभिर्भारि भूम ॥ २३ ॥

प्र । दानुऽदः । दिव्यः । दानुऽपिन्वः । ऋतं । ऋताय । पवते । सुऽमेधाः ।

धर्मा । भुवत् । वृज्यस्य । राजा । प्र । रश्मिऽभिः । दशऽभिः । भारि । भूम ॥ २३ ॥

दिव्यो दिवि भवो दानुदो दानुभ्यो धनादीनां दाता । तदेवाह । दानुपिन्वः ॥ पिबि सेचने । कर्मस्थस्य
। पा० ३. २. १. । इत्यण् । दानुभ्यः कामानां चारयिता सुमेधाः शोभनप्रज्ञः सोम ऋताय सत्यभूताथेन्द्रायर्तं
सत्यभूतमासीयं क्वं पवते । प्रकर्वेण चरति । राजा दीप्यमानः सोमो पुष्यस्य साधुवस्य धर्मा भारयिता
भुवत् । भवति । किंच दशभिर्दशभिर्भारि रश्मिभिः कर्मकरणाथमभुवानाभिरंशुभिर्मूर्तं प्रभूतं प्र भारि ।
प्रधारयति ॥ चिचि रूपं ॥

पविषेभिः पवमानो नृचक्षा राजा देवानामृत मर्त्यानां ।

द्विता भुवद्रयिपती रयीणामृतं भरत्सुभृतं चार्विदुः ॥ २४ ॥

पविषेभिः । पवमानः । नृचक्षाः । राजा । देवानां । अतः । मर्त्यानां ।

द्विता । भुवत् । रयिऽपतिः । रयीणां । ऋतं । भरत् । सुऽभृतं । चारुः । इदं ॥ २४ ॥

पविषेभिः पविषेः पवमानः पृथमानो नृचक्षा नृणां फलाफलयोर्दृष्टा तथा देवानामिन्द्रादीनामुतापि च
मर्त्यानां मनुष्याणां एवमुभयिणां जनानां राजा रयिपतिर्धनस्य पतिः न त्वस्यस्य पतिः किंतु रयीणां चक्षणां
धनानां स्वामी । नृचक्षुषिणां स्वामित्वं वाञ्छन् च विवक्षते । ईदृशः सोमो द्विता द्विधा द्विवेष्यपि च
मनुष्येषु भुवत् । भवति । सोऽयमिंदुः सोमः सुभृतं संभृतं चारुं कक्षावसुतमुदकं भरत् । विमर्ति ॥

अर्वो इव अवसे सातिमर्द्धेद्रस्य वायोऽभि वीतिमर्ष ।

स नः सहसा बृहतीरिषो दा भवो सोम द्रविणो विष्पुनानः ॥ २५ ॥

अर्वोऽनऽइव । अवसे । सातिं । अर्द्धं । इद्रस्य । वायोः । अभि । वीतिं । अर्वं ।

सः । नः । सहसा । बृहतीः । इवः । दाः । भवः । सोमः । द्रविणः । विष्पुनानः ॥ २५ ॥

इ सोम अर्द्धार्थं जुष्टैर्वाणिषासो यथा वक्षति तद्वत् अवसेऽसाकमर्द्धार्थं तथा सातिमर्द्धं पुनस्तमं

प्रतीद्वय वायोश्च कीर्तिं पाणमभ्यर्च्य । अभिगच्छ । ऐन्द्रवायव्यं हि ईन्द्रवायू सह सोमं पिबत इत्यत्र सहोपादाने । स त्वं सहसा सहस्राणि वज्रविधानि बृहतीर्बृंहितानि प्रवृक्षाणीषोऽज्ञानि नोऽस्माभ्यं दाः । प्रयच्छ । हे सोम पुनातः पूयमानस्त्वं नोऽस्माभ्यं द्रविणोविज्जनस्य संमयिता भव । द्रविणशब्दात्सर्वप्रातिपदिकेभ्यो जाससायां सुबन्तव्यः । का० ७. १. ५१. ३. इति सुगागमः १ ॥ १५ ॥

देवा॒भ्यो नः परि॑षि॒च्यमा॑नाः । क्षयं॑ सु॒वीरं॑ धन्व॒न्तु॑ सोमाः ।

आ॒य॒ज्य॒वः सु॒म॒तिं वि॒श्ववा॑रा॒ होता॑रो न दि॒व्यजो॑ म॒द्र॒त॒माः ॥ २६ ॥

दे॒वऽ॒भ्यः । नः । परि॑ऽसि॒च्यमा॑नाः । क्षयं॑ । सु॒वीरं॑ । धन्व॒न्तु॑ । सोमाः । १.

आ॒ऽय॒ज्य॒वः । सु॒म॒तिं । वि॒श्वऽ॒वा॒राः । हो॒ता॒रः । न । दि॒वि॒ऽय॒जः । म॒द्र॒ऽत॒माः ॥ २६ ॥

देवाभ्यः ॥ अर्चयितुं कर्पणार्थं च वितृकृतं चिन्म ईरितो प्रत्ययः । उदात्तस्वरितयोर्यण इति असः स्वरितत्वं ॥ देवानां तर्पयितारः परिषिच्यमानाः प्रेरितः पाषेधु सिच्यमानाः सोमा नोऽस्माकं सुवीरं शोभनपुत्रं च यं गुहं धन्वन्तु । प्रेरयन्तु । कीदृशाः । होतारो न होतारो यथा देवानिन्द्रादीभ्युपन्ति एवं दिव्यजो दिवि युजोके क्षितानिन्द्रादीन् ईवान्वर्जतः ॥ दिव्यश्चे तत्पुत्रे कृति वज्रकमिति सप्तम्या चतुक् ॥ मद्रतमा अत्यंतं मदकराः ॥

ए॒वा दे॒व दे॒वता॑ति प॒वस्व॑ म॒हे सोम॑ प॒रसे॑ दे॒वपा॑नः ।

म॒हश्चि॒द्धि॒ षसि॑ हि॒ताः संम॑र्ये कृ॒धि सु॑ष्टा॒ने रोद॑सी पु॒नानः॑ ॥ २७ ॥

ए॒व । दे॒व । दे॒वऽता॑ति । प॒वस्व॑ । म॒हे । सोम॑ । प॒रसे॑ । दे॒वऽपा॑नः ।

म॒हः । चि॒त् । हि । षसि॑ । हि॒ताः । सं॒म॒र्ये । कृ॒धि । सु॒स्था॒ने इति॑ सु॒ऽस्था॒ने । रोद॑सी इति॑ । पु॒ना॒नः ॥ २७ ॥

हे देव शोतमान शोतव्य वा हे सोम देवपातो देवैः पातव्यत्वं देवताति देवकृते वितते यज्ञे महे महते पारसे भक्षणाय देवानां पानार्थिवं पवस्व । चर । ततो ययं हितास्त्वया प्रेरिताः संतः समर्ये मरणधर्मसहिते संग्रामे महश्चिद्धिहतो बलाधिकानपि शत्रून् षसि हि । अभिमवेन खलु । किंच पुनानः पूयमानस्त्वं रोदसी यावापुषिषी सुष्ठानि अस्माकं शोभनावासस्थाने सखी कृधि । कुब ॥

अ॒भ्यो न॑ क्र॒दो वृ॒षभिर्यु॑जानः सि॒ंहो न॑ भी॒मो मन॑सो ज॒वीया॑न् ।

अ॒र्वा॒ची॒नैः प॑षिभि॒र्ये रजि॑ष्ठा॒ आ प॑वस्व सौम॒न॒सं न॑ इ॒दो ॥ २८ ॥

अ॒भ्यः । न॑ । क्र॒दः । वृ॒षऽभिः॑ । यु॒जा॒नः । सि॒ंहः । न॑ । भी॒मः । मन॑सः । ज॒वीया॑न् ।

अ॒र्वा॒ची॒नैः । प॑षिऽभिः । ये । रजि॑ष्ठाः । आ । प॑वस्व । सौ॒म॒न॒सं । न॑ । इ॒दो इति॑ ॥ २८ ॥

हे सोम वृषभिर्बलिभिः सोममभिपुष्यन्नियुजानो धोष्यमानस्त्वमद्यो नाद्य इव क्रदः । क्रदसि । शब्दादसि । कीदृशः । सिंहो न सिंह इव भीमः शत्रूणां भक्षणकरः तथा मनसोऽपि जवीयानं वेगवन्तरः । अर्वाचीनैरभिमुक्षेः पषिभिर्मर्षितं मार्गं रजिष्ठा चार्जतमृजवो भवन्ति ॥ विभावर्जोऽहसीतुकारस्य रादेशः ॥ हे इदो दीपमान सोम तैर्मर्षितोऽस्माकं सोमनसं सोमनक्षमा पवस्व । आप्रापय ॥

ज्ञातं भासं देवजाता असूयन्तसहस्रमेनाः कवयो मृजन्ति ।

इ॒दो॑ स॒नि॒र्चं दि॒व आ॑ प॒वस्व॑ पु॒रं॒ता॒सि॑ म॒ह॒तो ध॑न॒स्य ॥ २९ ॥

शतं । धाराः । देवऽजाताः । असृयन् । सहस्रं । एनाः । कवयः । मृजंति ।
इंदो इति । सनिचं । दिवः । आ । पवस्व । पुरऽएता । असि । महतः । धनस्य ॥ २९ ॥

हे सोम देवजाता देवार्थं प्रादुर्भूताः शतं शतसंख्याकास्त्वदीया धारा अकलयन् । कज्यंति । ततः कवयः
क्रांतदग्निं अस्त्रिजः सहस्रं वज्रविधा एवास्त्वदीया धारा मृजंति । अजंकुर्वन्ति । यदा । सहस्रमनेकधा
मृजंति । शोधयन्ति । हे इंदो सनिचं भजनसाधनं धनं दिवो युक्तीकादस्माकं पुत्रादीनां वा पवस्व । आप्रापय ।
कुतोऽस्य धनमिति पितृ तच्चाह । महतः प्रभूतस्य धनस्य पुरएता पुरतो गतासि । भवसि । तस्मादेहीति ॥

दिवो न सर्गा असृयमहां राजा न मिचं प्र मिनाति धीरः ।
पितुर्न पुत्रः क्रतुभिर्यतान आ पवस्व विशे अस्या अजीति ॥ ३० ॥
दिवः । न । सर्गाः । असृयं । अहो । राजा । न । मिचं । प्र । मिनाति । धीरः ।
पितुः । न । पुत्रः । क्रतुऽभिः । यतानः । आ । पवस्व । विशे । अस्यै । अजीति ॥ ३० ॥

दिवो न यथा दिवो श्रुतमानसादित्यस्याहं संबंधिनः सर्गा रश्मयोऽसकथं विकज्यंति तद्वत्सोमस्य ।
सर्गाः । कज्यंत इति सर्गा धाराः । विकज्यंति ॥ कजेर्व्यत्ययेन कर्मार्थे कजि वज्रत्वं वंद्येति शब्दः सुः ।
क्षीरमादेश्छांदसः ॥ धीरः प्राज्ञो राजाऽयं सोमो मिचं सखायं न प्र मिनाति । न हि नसि । क्रतुभिः
कर्मभिर्यतानो यतमानः पुत्रः पितुर्न पितुर्व्यापराभवं करोति तद्वत् कर्मभिर्यतमानस्त्वमस्यै विशे प्रजाया
अजीतिमपराभवमा पवस्व । आप्रापय । यथा न पराजिता भवंति तथा कुर्वित्वर्थः ॥ ॥ १६ ॥

प्र ते धारा मधुमतीरसृयन्वारान्यत्पूतो अत्येषयान् ।
पवमान पवसे धाम गोनां जज्ञानः सूर्यमपिन्वो अर्के ॥ ३१ ॥
प्र । ते । धाराः । मधुऽमतीः । असृयन् । वारान् । यत् । पूतः । अतिऽएषि । अयान् ।
पवमान । पवसे । धाम । गोनां । जज्ञानः । सूर्ये । अपिन्वः । अर्के ॥ ३१ ॥

ते तव स्वभूता मधुमतीर्मधुमती धाराः प्राकलयन् तदा प्रकज्यंति यद्यदा पूतो वसतीवरीभिस्त्वमवान-
विमवान्वारान्प्रीत्यान्पविषाणसिषि । अतीत्य गच्छसि । किंच हे पवमान धाम धारकं गोनां यथा पयो
जघीकृत्य पवसे । ततो जज्ञानो जायमानस्त्वमर्के रर्चनीयैः स्वर्गजोभिः सूर्यमादित्यमपिन्वः । पूरयसि ॥

कनिक्रदन् पंथांमृतस्य शुक्रो वि भास्यमृतस्य धाम ।
स इंद्राय पवसे मत्सरवान्हिन्वानो वाचं मतिभिः कवीनां ॥ ३२ ॥
कनिक्रदत् । अनु । पंथां । मृतस्य । शुक्रः । वि । भासि । अमृतस्य । धाम ।
सः । इंद्राय । पवसे । मत्सरऽवान् । हिन्वानः । वाचं । मतिऽभिः । कवीनां ॥ ३२ ॥

अभिपूयमाणः स सोम अतस्तु सत्वभूतस्य यज्ञस्य पंथानं मार्गमग्निं कनिक्रदत् । पुनःपुनः शब्दायति ।
अथ प्रत्ययः । अमृतकामः रसधर्मक धाम आनमृतः । मत्सररहित इत्यर्थः । तादृशः शुक्रः शुक्रवर्त्तमानं वि
भासि । विशिष्टैक राजसि । मत्सरवान् मदकररसपुतः स त्वमिन्द्रसिंहार्थं पवसे । चरसि । कीदृशः । कवीनां
कीतृणां मतिभिः सह वाचं ब्रह्म हिन्वानः प्रेरयन् पवसे ॥

दि॒व्यः सु॒पर्णोऽव॑ च॒क्षि सोम॑ पि॒न्व॒धाराः॑ क॒र्म॒णा दे॒ववी॑तौ ।

ए॒दो वि॒श क॒ल्म॒शं सोम॑धा॒नं क॑र॒दन्नि॒हि सूर्य॑स्यो॒प र॒श्मिं ॥३३॥

दि॒व्यः । सु॒ऽपर्णः॑ । अ॒व । च॒क्षि । सोम॑ । पि॒न्वन् । धा॒राः । क॒र्म॒णा । दे॒वऽवी॑तौ ।

आ । इ॒दो इति॑ । वि॒श । क॒ल्म॒शं । सोम॑ऽधा॒नं । क॑र॒दन् । इ॒हि । सूर्य॑स्य । उ॒प । र॒श्मिं ॥३३॥

हे सोम दिव्यो दिवि भवः सुपर्णः सुपतनस्त्वभव चक्षि । अवसात्पञ्च ॥ चष्टेर्नटि सिपि ज्वलयेन परकीपदं ॥ किं कुर्वन् । देववीतौ देवानां हविर्भक्षयस्त्वानि यक्षि कर्मणा धाराः पिन्वन् चरन् । किं हे इदो सोमधानं कलमशा विश । क्रदच्छब्दायमानस्त्वं सूर्यस्य प्रेरकस्यादित्यस्य रश्मिं जातिमुपेहि । उपगच्छ ॥

ति॒स्रो वाच॑ ई॒रय॑ति॒ प्र वहि॑र्च्यु॒तस्य॑ धी॒तिं ब्रह्म॑णो म॒नीषां॑ ।

गावो॑ य॒न्ति गो॑प॒तिं पृ॒च्छमा॑नाः सोम॑ य॒न्ति म॒तयौ॑ वाव॒शनाः॑ ॥३४॥

ति॒स्रः । वाचः॑ । ई॒रय॑ति । प्र । वहि॑ः । च्यु॒तस्य॑ । धी॒तिं । ब्रह्म॑णः । म॒नीषां॑ ।

गावः॑ । य॒न्ति । गो॑ऽप॒तिं । पृ॒च्छमा॑नाः । सोम॑ । य॒न्ति । म॒तयः॑ । वा॒व॒शनाः॑ ॥३४॥

वह्निर्वोढा यजमानस्त्वितो वाच ऋग्यजुःसामात्मिकाः सुतोः प्रेरयति । तद्यतस्य यज्ञस्य धीतिं धारयिषीं ब्रह्मणः परिबुद्धस्य सोमस्य मनीषां मनस ईशिषीं कक्षाषीं वाचं च प्रेरयति । किं गोपतिं वृषभं यथा गावोऽभिगच्छन्ति तद्वज्रां स्वामिन् सोमं गावः पृच्छमाणाः पृच्छन्त्यः सत्वौ यन्ति । स्वपयसा मित्रयितुमभिगच्छन्ति । तथा वावशानाः कामयमाना मतयः सोतारः सोमं यन्ति । सोतुमभिगच्छन्ति ॥

सोमं॑ गावो॑ धे॒नवो॑ वाव॒शनाः॑ सोमं॑ वि॒प्रा म॒तिभिः॑ पृ॒च्छमा॑नाः ।

सोमः॑ सु॒तः पू॒यते॑ अ॒ज्यमा॑नः सोमे॑ अ॒र्कास्त्रि॒ष्टुभः॑ सं न॒वन्ते ॥३५॥

सोम॑ । गावः॑ । धे॒नवः॑ । वा॒व॒शनाः॑ । सोम॑ । वि॒प्राः । म॒तिऽभिः॑ । पृ॒च्छमा॑नाः ।

सोमः॑ । सु॒तः । पू॒यते॑ । अ॒ज्यमा॑नः । सोमे॑ । अ॒र्काः । त्रि॒ष्टुभः॑ । सं । न॒वन्ते ॥३५॥

धेनवः प्रीययित्वो गावः सोमं वावशानाः कामयमाना भवन्ति । विप्रा मेधाविनः सोतारो मतिभिः पृच्छमाणाः पृच्छन्तो भवन्ति । अज्यमानो गोभिः सिच्यमानः सुतोऽभिषुतः सोम ऋत्विभिः परिपूयते । तथा त्रिष्टुभस्त्रिष्टुभ्यां अर्का अक्षानिः क्रियमाणा एते मंधाः सोमे सं नवन्ति । संगच्छन्ति ॥ ॥९७॥

ए॒वा नः॑ सोम॑ परि॒षिच्य॑मानं॒ आ प॑व॒स्व पू॒यमा॑नः स्व॒स्ति ।

इ॒न्द्रमा॑ वि॒श बृ॒हता॑ रवे॒ण वर्ध॑या वाचं॑ ज॒नया॑ पु॒रं॒धिं ॥३६॥

ए॒व । नः॑ । सोम॑ । परि॒ऽसिच्य॑मानः । आ । प॑व॒स्व । पू॒यमा॑नः । स्व॒स्ति ।

इ॒न्द्रं । आ । वि॒श । बृ॒हता॑ । रवे॒ण । वर्ध॑य । वाचं॑ । ज॒नय॑ । पु॒रं॒धिं ॥३६॥

हे सोम परिषिच्यमानः परितः पात्रेषु सिच्यमानः पूयमानस्त्वं नोऽस्माकमेव स्वस्त्वविनाशमा पवस्व । आश्रापय । किं बृहता महता रवेण शब्देन संइन्द्रमा विश । प्रविश । तथा वाचं सुतिवचसां वर्धय । किं पुरंधिं वज्रं प्रक्षानं जनय । अक्षभृतीपादय ॥ वाक्यमेवाहनिषातः ॥

आ जागृविर्विप्रं चूता मतीनां सोमः पुनानो असदश्चमूषु ।
 सपेति यं मिथुनासो निकामा अध्वर्यवो रथिरासः सुहस्ताः ॥३७॥
 आ । जागृविः । विप्रः । चूता । मतीनां । सोमः । पुनानः । असदश्चमूषु ।
 सपेति । यं । मिथुनासः । निऽकामाः । अध्वर्यवः । रथिरासः । सुहस्ताः ॥३७॥

जागृविर्जागरणीयं चूता ॥ सुपां सुकुमिति वक्ष्या आकारः ॥ चूतानां सत्वानां मतीनां सुतीनां विप्रो
 चूता स सोमः पुनानः पूयमानः संक्षमूषु चमसेष्वासदश्च । आसीदिति । मिथुनासः परस्परं संगता निकामा
 नितरां कामयमाना रथिरासो यक्षस्य भेदारः सुहस्ताः कक्षाणपाणयोऽध्वर्यवः पवित्रे यं सोमं सपेति
 सृशति ॥ वप समवाये । सपतिः सृशतिकमेति श्रुताः । नि० ५. १६. ॥

स पुनान उप सूरं न धात्तेभे अग्रा रोदसी वि व आवः ।
 प्रिया चिद्यस्य प्रियसासं जती स नू धनं कारिणे न प्र यंसत् ॥३८॥
 सः । पुनानः । उप । सूरं । न । धाता । आ । उभे इति । अग्राः । रोदसी इति । वि ।
 सः । आवरित्यावः ।

प्रिया । चित् । यस्य । प्रियसासः । जती । सः । तु । धनं । कारिणे । न । प्र । यंसत् ॥३८॥

पुनानः पूयमानः स सोम इदं उपगच्छति । तत्र वृष्टांतः । सूरं न यथा सूर्यं धाता संवत्सर उपगच्छति ।
 संवत्सरो वै धाता संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्रजनयतीत्याजानात् । तै० ब्रा० १. ७. २. १. । किंचिभि रोदसी
 बावापृथिव्यावाप्राः । स्वमहिम्नापूरयति । तथा स सोमो व्यावः । स्वतेजसा तमांसि विवृणोति ॥ वृणो-
 तेमेषे चक्षेति त्रिर्बुक् । इदं यपि वृक्षत इत्याडागमः । पूर्वपदादिति स इत्यस्य साहितिकं बलं ॥ प्रिया ॥
 वक्ष्या आकारः ॥ प्रियस्य यस्य सोमस्य यदा प्रियाणि प्रयच्छतो यस्य सोमस्य प्रियसासोऽत्यंतं प्रियतमा
 धारा ऊतूति रचणाय भवति । स तु चिप्रमस्यं धनं प्र यंसत् । प्रयच्छतु ॥ यच्छतेर्लटि सिष्यडागमः ॥
 तत्र वृष्टांतः । कारिणे न भुतकाय भृतिं यथा प्रयच्छति तद्वत् ॥

स वर्धिता वर्धनः पूयमानः सोमो मीढ्वं अभि नो ज्योतिषावीत् ।
 येना नः पूर्वे पितरः पदज्ञाः स्वविदो अभि गा अद्रिमुष्णन् ॥३९॥
 सः । वर्धिता । वर्धनः । पूयमानः । सोमः । मीढ्वान् । अभि । नः । ज्योतिषा । आवीत् ।
 येन । नः । पूर्वे । पितरः । पदज्ञाः । स्वऽविदः । अभि । गाः । अद्रिः । उष्णन् ॥३९॥

वर्धिता देवानां स्वस्वामिना वर्धयिता वर्धनः स्वयं वर्धमानः पवित्रं पूयमानो मीढ्वान् कामानां
 शक्ता स सोमो नोऽस्माज्ज्योतिषा स्वतेजसाभावीत् । अभिरचतु । येन सोमेन पदज्ञाः पथिमिरपङ्क्तानां
 गवां पदानि चारुतः स्वविदः सर्वज्ञाः सूर्यं जानतो वा नोऽस्माकं पूर्वे चिरंतनाः पितरोऽभिरचो वाः
 यमूननिष्कृष्याद्विमुष्णन्निषीदयन्मुष्णन् । सोमतेजसांधकारावृतं शिखीचयं नत्वा यमूनाहरन्निष्यर्चः ॥ उवि-
 रिह मुष्णातिसमानकर्मा । यदा । मुष्णातिर्लटि वर्धकोपः ॥

अक्रान्तसमुद्रः प्रथमे विधर्मज्ञमयन्मृजा भुवनस्य राजा ।
 वृषा पवित्रे अधि सानो अर्थे बृहत्सोमो वावृधे सुवान इदं ॥४०॥

अक्रान् । समुद्रः । प्रथमे । विऽधर्मेन् । जनयन् । प्रऽजाः । भुवनस्य । राजा ।
वृषा । पवित्रे । अग्निः । सानो । अग्ने । बृहत् । सोमः । ववृधे । सुवानः । इंदुः ॥४०॥

समुद्रो यस्मादायः संभवति स समुद्रोऽपां वर्षकोऽराजा सोमः प्रथमे विवृते भुवनस्योदकस्य विधर्मन्
विधारणेऽतिरिचि प्रजा जनयन्मुत्पादयन्नक्रान् । सर्वमतिक्रामति ॥ क्रमतेर्बुद्धिं तिपीडभावे बुद्धी च छतायां
सिक्कोपि मकारस्य मो नो धातोरिति नकारे रूपं ॥ वृषा कामीनां वर्षिता सुवानोऽभिवृथमाणा इंदुर्दीप्तिः स
सोमोऽध्यधिकं सानो समुच्छितेऽग्नेऽविभवे पवित्रे बृहत्प्रभृतं ववृधे । वर्धते ॥ ॥ १८ ॥

महत्तत्सोमो महिषश्चकारापां यज्ञर्भोऽवृणीत देवान् ।
अदधादिंद्रे पवमान ओजोऽजनयत्सूर्ये ज्योतिरिंदुः ॥४१॥
महत् । तत् । सोमः । महिषः । चकार । अपां । यत् । गर्भः । अवृणीत । देवान् ।
अदधात् । इंद्रे । पवमानः । ओजः । अजनयत् । सूर्ये । ज्योतिः । इंदुः ॥४१॥

महिषो महान्पृथ्वी वा सोमो महत्प्रभृतं तत्कर्म्म चकार । चकरोत् । किं तत् । अपां गर्भं उदकानां
गर्भभूतो जनयितुं त्वाञ्जन्तत्वाच्च स सोमो देवान्पृथ्वीत समभजतेति यत्तत्कृतवानिति । किंच पवमानः
पूयमानः सोम ओजः सोमपाणिर्जन्यं बलमिंद्रेऽदधात् । अदधात् । तथेदुः सूर्यः सूर्ये ज्योतिर्देवोऽजनयत् ॥

मत्सि वायुमिष्टये राधसे च मत्सि मिचावरुणा पूयमानः ।
मत्सि शर्धो मारुतं मत्सि देवान्मत्सि द्यावापृथिवी देव सोम ॥४२॥
मत्सि । वायुं । इष्टये । राधसे । च । मत्सि । मिचावरुणा । पूयमानः ।
मत्सि । शर्धः । मारुतं । मत्सि । देवान् । मत्सि । द्यावापृथिवी इति । देव । सोम ॥४२॥

हे सोम त्वं वायुं मत्सि । मादय । किमर्थं । इष्टयेऽस्माकमेवणाथाज्ञाय राधसे धनार्थं च । तथा
पूयमानः पवित्रेण त्वं मिचावरुणा मिचावरुणी च मत्सि । तर्पयसि । किंच मारुतं महतां स्वभूतं शर्धो बलं
च मत्सि । तथा देवानिन्द्रादीन्मत्सि । हर्षयसि । हे देव सोतव्य हे सोम द्यावापृथिवी च मत्सि । मादय ।
एतान्हर्वयुक्ताङ्गत्वात्तत्त्वं धनं प्रयच्छेत्त्वर्थः ॥

अजुः पवस्व वृजिनस्य हंतापामीवां बाधमानो मृधश्च ।
अभिऽश्रीणपयः पर्यसाभि गोनामिंद्रस्य त्वं तव वयं सखायः ॥४३॥
अजुः । पवस्व । वृजिनस्य । हंता । अपां । अमीवां । बाधमानः । मृधः । च ।
अभिऽश्रीण । पयः । पर्यसा । अभि । गोनां । इंद्रस्य । त्वं । तव । वयं । सखायः ॥४३॥

हे सोम अजुर्जुगमनः सन् पवस्व । अर । किं कुर्वन् । वृजिनस्योपद्रवस्य हंता । अमीवां रोगरूपं
राक्षसमेव बाधमानः । तथास्वादीयाकृधो हिंसकाश्चाप्युच्यं बाधमानः सन् पवस्व । ततः प्रय आत्मीयं रसं
गोनां गवां पयसा चोरेणाभिऽश्रीणमिमं योजयन् पात्रीकामि गच्छसि । अपि च त्वमिंद्रस्य सखायि हे सोम
तव वयं सखायः कुलसोऽनुत्पद्यद्यत्त्वत्सख्येन सखिभूताः स्मः ॥

मध्वः सुदै पवस्व वस्व उत्सं वीरं च न आ पवस्वा भर्गं च ।
स्वदस्वेन्द्राय पवमान इंदो रयि च न आ पवस्वा समुद्रात् ॥४४॥

मध्वः । सूदै । पवस्व । वस्वः । उत्सं । वीरं । च । नः । आ । पवस्व । भर्गं । च ।
स्वदस्व । इंद्राय । पवमानः । इंद्रो इति । रयिं । च । नः । आ । पवस्व । समुद्रात् ॥ ४४ ॥

हे सोम मध्वो माधुर्यस्य सूदै चारयितारं यक्षीभूतं वा वसो वसुनो धनस्रोत्समुत्संदकं रसं पवस्व ।
किंच नोऽस्माभ्यं वीरं पुषमा पवस्व । आग्रापय । तथा भर्गं भवनीयं धनं च देहि । हे इंद्रो पवमानः
पूयमानः समुद्राय स्वदस्व । वसितो भव । ततस्त्वं नोऽस्माभ्यं समुद्राद्दंतरिचाद्रयिं धनं पुषं वा । राति
ददाति वीरमिति रयिर्गोषा । तां वा पवस्व । देहि ॥

सोमः । सुतो धारयात्यो न हित्वा सिंधुर्न निम्नमभि वाज्यक्षाः ।
आ योनिं वन्यमसदत्पुनानः समिंदुर्गोभिरसरत्समन्त्रिः ॥ ४५ ॥
सोमः । सुतः । धारया । अत्यः । न । हित्वा । सिंधुः । न । निम्नं । अभि । वाजी । अक्षारिति ।
आ । योनिं । वन्यं । असदत् । पुनानः । सं । इंद्रुः । गोभिः । असरत् । सं । अत् । अभिः ॥ ४५ ॥

सुतोऽभिपुतः सोमो धारया स्त्रीययात्यो नातनशीलोऽश्च इव हित्वा गत्वा ॥ हिनोतिः क्रमिपि रूपं ॥
किंच वाजी वलवान् सोमः सिंधुर्न यथा सिंधुः खंदमाना नदी निम्नं प्रदेशमभिनच्छति तद्वन्निम्नमधरभाविनं
कलशमभ्यधाः । अभिचरति । ततः पुनानः पूयमानः सोमो वन्यं वृषभवं योनिं योनिस्त्राणं कलशमासदत् ।
आधीदति । सोऽयमिंद्रुः सोमो गोभिर्गोविधरिः वीरादिभिः अयथैः समसरत् । संसरति । तथास्त्रिर्वसती-
वरीमिच्छ संगच्छति ॥ १९ ॥

एष स्य ते पवत इंद्र सोमश्चमूषु धीर उश्ने तवस्वान् ।
स्वर्चक्षा रथिरः सत्यश्रुषः कामो न यो देवयतामसर्जि ॥ ४६ ॥
एषः । स्यः । ते । पवते । इंद्र । सोमः । चमूषु । धीरः । उश्ने । तवस्वान् ।
स्वः । चक्षाः । रथिरः । सत्यः । श्रुषः । कामः । न । यः । देवः । यतां । असर्जि ॥ ४६ ॥

हे इंद्र उश्ने कामयमानाय ते तुभ्यं स्वर्चं धीरः प्राज्ञस्यस्त्वान्विगवान् अ स एष सोमश्चमूषु चमसिषु
पवते । चरति । स्वर्चः । सर्वदर्शनो रथिरो रथवान् सत्यश्रुषो यथार्थवक्तो यः सोमो देवयतां देवानिच्छतां
यजमानानां कामोऽन कामद् इवासर्जि । अकथ्यत । अदीयतेत्तर्चः ॥

एष प्रत्नेन वयसा पुनानस्तिरो वर्षीसि दुहितुर्दधानः ।
वसानः शर्मं चिक्वृष्यमुप्सु होतैव याति समनेषु रेभन् ॥ ४७ ॥
एषः । प्रत्नेन । वयसा । पुनानः । तिरः । वर्षीसि । दुहितुः । दधानः ।
वसानः । शर्मं । चिक्वृष्यं । अप्सु । होताः । इव । याति । समनेषु । रेभन् ॥ ४७ ॥

प्रत्नेन पूर्वर्क्षाक्षिणेन वयसान्नि पुनानः पूयमानः । अत्रात्मिकया धारया चरन्निर्गच्छः । तादृशो दुहितुः
सर्वस्य होगन्ध्याः पुषिषा वर्षीसि । वयं इति रूपनाम वृकोति शरीरमिति । अपाक्षि तिरो दधानः
स्वतैवसा तिरस्त्वर्क्षाक्षिण्य तदा चिक्वृष्यं चिभूमिकोपितं । यदा । वयः शीतातपवर्षाः । तेषां निवारकं ।
शर्म यज्ञगृहं वसान आच्छादयन्नाप्यु वसतीवरीषु क्षित एष सोमो होतैव यथा होता कुतिर्धितिं कुर्वन्वक्षिषु
याति तद्वद्भैरव्यव्हायमानः सन् समनेषु । समति कर्मणि ध्रुवाः प्रवक्ष्या वंत्वपि सज्जना यक्षाः । तेषु
याति । गच्छति ॥

नू नस्त्वं रश्मिरो देव सोम परि स्रव चम्बोः पूयमानः ।

अप्सु स्वादिष्टो मधुमौ क्षुत्तवा देवो न यः संविता सत्यमन्मा ॥४८॥

नु । नः । त्वं । रश्मिरः । देव । सोम । परि । स्रव । चम्बोः । पूयमानः ।

अप्सु । स्वादिष्टः । मधुमानः । क्षुत्तवा । देवः । न । यः । संविता । सत्यमन्मा ॥४८॥

हे देव काम्यमान हे सोम रश्मिरो रथवांस्त्वं नोऽस्माकं स्मृते यज्ञे चम्बोरधिवक्त्रफलकयोः पूयमानः सप्तपु वसतीवरीषु नु रश्मिं परि स्रव । परितः चर । स्वादिष्टः स्वादुत्तमः क्षुत्त एव मधुमाणाधुर्ययुक्त क्षतावा चक्षवाप्तविता सर्वस्य प्रेरको यस्त्वं देवो न देव इव सत्यमन्मा सत्यकुतिको भवसि हे त्वं परि-सवेति ॥

अभि वायुं वीत्यर्षा गृणानोऽभि मित्रावरुणा पूयमानः ।

अभी नरं धीजवनं रथेष्टामभींद्रं वृषणं वज्रबाहुं ॥४९॥

अभि । वायुं । वीती । अर्ष । गृणानः । अभि । मित्रावरुणा । पूयमानः ।

अभि । नरं । धीजवनं । रथेऽस्यां । अभि । इंद्रं । वृषणं । वज्रबाहुं ॥४९॥

हे सोम गृणानः सूयमानस्त्वं वीती ॥ सुपर्ण सुकुनिति चतुर्थाः पूर्वसवर्णोदीर्थः ॥ वीति पानाय वायु-मभ्यर्ष । अभिगच्छ । तथा पवित्रेण पूयमानस्त्वं मित्रावरुणा मित्रावरुणी च पानायाभिगच्छ । किंच नरं सर्वस्य नेतारं धीजवनं बुद्ध्या समं वेगं कुर्वाणं रथेष्टां रथेष्टां रथे तिष्ठतं । अग्नेनाश्विनावभिधीयते । एकवचनं प्रथिविवचनं समुदायविवचनं वा । एतादृशावशिष्यौ चाभिगच्छ । तथा वृषणं कामानां वर्षकं वज्रबाहुं वज्रयुक्तबाहुमिंद्रं च त्वं पानायाभिगच्छ ॥

अभि वस्त्रा सुवसनान्वर्षाभि धेनूः सुदुघाः पूयमानः ।

अभि चंद्रा भर्तवे नो हिरण्याभ्यश्चान्वधिनी देव सोम ॥५०॥

अभि । वस्त्रा । सुवसनानि । अर्ष । अभि । धेनूः । सुदुघाः । पूयमानः ।

अभि । चंद्रा । भर्तवे । नः । हिरण्या । अभि । अश्चान् । रधिनिः । देव । सोम ॥५०॥

हे सोम त्वमस्माकं सुवसनानि सुपरिधानानि वस्त्रा वस्त्राण्यभ्यर्ष । अभिगमय । यद्वा । सुवसनानि शोभ-जवस्त्रसहितानि वस्त्राणादृक्कानि धनान्यभिगमय । किंच पूयमानः पवित्रेण त्वं सुदुघाः सुदु पयसो दोग्ध्रीर्धे-गूर्णवप्रसूतिका वा अभिप्रापय । अपि च चंद्रा चंद्राणां हिरण्या हिरण्यानि भर्तवे भरणाय पोष-याय नोऽस्माकमभिगमय । तथा हे देव सोतव्य हे सोम रश्मिनो रथवतोऽश्वाभ्यस्तमभिप्रापय ॥ २० ॥

अभी नो अर्षे दिव्या वसून्वि विष्वा पार्थिवा पूयमानः ।

अभि येन द्रविणमुस्रवामाभ्यर्षेयं जमदग्निवन्तः ॥५१॥

अभि । नः । अर्षे । दिव्या । वसूनि । अभि । विष्वा । पार्थिवा । पूयमानः ।

अभि । येन । द्रविणं । अस्त्रवाम । अभि । अर्षेयं । जमदग्निवन्तः । नः ॥५१॥

हे सोम पवित्रेण पूयमानस्त्वं दिव्या दिव्यानि दिवि नवानि वसूनि धनानि नोऽस्माकमभ्यर्ष । अभिगमय । तथा पार्थिवा पार्थिवानि पृथिव्यां नवानि विष्वा सर्वाणि धनान्यभिगमय । तथा धेनु त्वदीयेन सामर्षेण

द्रविणं धनं वयमभ्यग्नयाम अग्निष्वामुचाम तत्सामर्धमनिवमय । किंवावेयमार्धाणांमृषिपुत्राणां सोमं धनं
जमदग्निवज्जमदग्नेर्यथा त्वं प्रापयः एवं नोऽस्माकमप्यभ्यर्ष । यद्वा । अवेयमार्धाणां सोमं मंत्रं जमदग्निः स्वमृतं
मंत्रं यथा स्वादुतममकार्षीः एवमस्माकं तादृशं मंत्रं स्वादुतमं कुर्वीति कुत्सो नामर्षिः प्रार्थयति ॥

अ॒या प॒वा प॑व॒स्वैना॑ व॒सूनि॑ माँ॒श्वत्वे॑ इँदो॒ सर॑सि॒ प्र ध॑न्व ।

अ॒ध॒श्चि॒द॒च॒ वातो॑ न॒ जूतः॑ पु॒रु॒मेध॑श्चि॒त्त॒क॒वे॒ नर॑ द॒त्त ॥५२॥

अ॒या । प॒वा । प॒व॒स्व । ए॒ना । व॒सूनि॑ । माँ॒श्वत्वे॑ । इँदो॒ इति॑ । सर॑सि । प्र । ध॑न्व ।

अ॒ध॒ः चि॒त् । अ॒र्ष॒ । वा॒तः । न॒ । जू॒तः । पु॒रु॒ऽमेध॑ः । चि॒त् । त॒क॒वे॒ । नर॑ । द॒त्त ॥५२॥

हे सोम अयागया यथा पवमानया धारया सहैगिनानि वसूनि धनानि पवस्व । चर । पवा । पूरु
पवने । अग्निभ्योऽपि वृक्षंत इति विश्वप्रत्ययः । आर्धधातुकस्यस्यो गुणः । सावेकाच इति गुतीयाया उदात्तत्वं ।
तथा हे इँदो त्वं माँश्वत्वे मन्वमानानीं चातके सरस्वदके वसतीवर्यास्त्रे प्र धन्व । प्रगच्छ । ततोऽचाक्षिप्सोमि
पूयमाने सति अन्नश्चित् सर्वेषां प्रज्ञापको मूलमृतो वादिहोऽपि वातो न वात इव जूतो वेगितः सन् किंच
पुत्रमेधश्चिद्वज्जमदग्नेर्यथा इँदोऽपि तर्कवे । तर्कतिर्बलिकर्मसु पठितः । अस्मादीयादिक उन्मत्तयः ॥
सोममभिव्यच्छति क्षुतिभिर्मह्यं नरं कर्मणेतारं पुत्रं दातु । प्रयच्छतु । हे सोम स्वया तर्पिती संताविद्वादिहो
मह्यं पुत्रं प्रयच्छतामित्यर्थः ॥

उ॒त न॑ ए॒ना प॑व॒या प॑व॒स्वाधि॑ श्रुते॒ अ॒वाय्य॑स्य ती॒र्थे ।

व॒ष्टिं स॒हस्रा॑ नै॒गुतो॑ व॒सूनि॑ वृ॒क्षं न॑ प॒क्कं धू॑नव॒द॒णाय॑ ॥५३॥

उ॒त । नः॑ । ए॒ना । प॑व॒या । प॑व॒स्व । अ॒धि॒ । श्रु॒ते । अ॒वाय्य॑स्य । ती॒र्थे ।

व॒ष्टिं । स॒ह॒स्रा॑ । नै॒गु॒तः । व॒सूनि॑ । वृ॒क्षं । न॒ । प॒क्कं । धू॒न॒व॒त् । र॒णाय॑ ॥५३॥

हे सोम उतापि च अवाय्यस्य सर्वैः अवधीयस्व सोमस्य तव श्रुति प्रसिद्धे । यद्वा । पक्वर्षे चतुर्थी । श्रुतस्य
शब्दस्य तीर्थे स्थाने नोऽस्माकं स्मृते यच्च एनागया पवया पूवमानया धारयाध्वधिकं पवस्व । चर ।
नैगुतः । नीचीनं गवते शब्दाद्यंत इति निगुतः शब्दः । तेषां हंतुस्तेन संबंधी सोऽयं सोमः वष्टिं सहस्रा वष्टि-
संख्याकाणि सहस्राणि वसूनि धनानि रणाय शत्रूणां जयार्थं धूनवत् । अस्माकमकंपयत् । प्रायच्छदिति
यावत् । अचमिष्यः पुत्रं न पक्कं पक्कयत् पुत्रं यथा कंपयति पक्कावीं तदत् ॥

म॒हीमे॑ अ॒स्य वृ॒ष॒नाम॑ श्रू॒षे माँ॒श्वत्वे॑ वा॒ पृ॒श्ने वा॒ व॒ध॒धे ।

अ॒स्वा॒प॒य॒न्नि॒गुतः॑ ज्ञे॒ह्य॒ज्ञा॒पा॒मि॒र्षाँ अ॒पा॒चितो॑ अ॒चेतः॑ ॥५४॥

म॒हि॒ । इ॒मे इति॑ । अ॒स्य॒ । वृ॒ष॒नाम॑ । श्रू॒षे इति॑ । माँ॒श्वत्वे॑ । वा॒ । पृ॒श्ने । वा॒ । व॒ध॒धे॒ इति॑ ।

अ॒स्वा॒प॒य॒त् । नि॒ऽगु॒तः । ज्ञे॒ह्य॒र्षाँ । च॒ । अ॒र्ष॒ । अ॒मि॒र्षाँ । अ॒र्ष॒ । अ॒चितः॑ । अ॒च॒ । इ॒तः ॥५४॥

महि मही प्रभृति वृषणाम् । श्रूपां श्रुपिमिति श्रूपो लुक् । वृषणामनी वर्षणवृषणि । श्रूपाणां वर्षणं श्रूपाणां
जमनं । इमे इति हे कर्मणी अस्माकं सोमस्य भूषे सुखकरे भवतः । धे च कर्मणी माँश्वत्वे । अचमिष्यतः अचु
चरतीति । अर्षेः निष्पत्त्यायै वृद्धे । तत्साम्प्रत्यसायुवमिह गृह्यते । नापि वा पृश्ने अर्षणवाधे वाजपुषे वधधे
शत्रूणां हिंसनशीले भवतः । सोऽयं निगुती वीथिः शब्दाद्यमानाश्च धूनस्तापवत् । ताभ्यामनुपुपत् । चतुर्थी-
दित्यर्थः । किंच ज्ञेह्यत् प्राज्ञवत्संवासाच्छ्रूय । अच अचमिष्यतः । हे सोम च त्वमभिर्षाश्च धूनयाच ।
अपममय । तथाचिहोऽभिर्षयमनुर्भूतो नाक्षिकश्चितोऽस्माकं प्राज्ञयाच । अपममय । अचमिष्यतिर्बुध्नी ॥

सं बी पविषा विततान्येथान्वेकं धावसि पूयमानः ।

असि भृगो असि दाचस्य दातासि मघवा मघवद्भ्य इंदो ॥५५॥

सं । बी । पविषा । विऽततानि । एषि । अन् । एकं । धावसि । पूयमानः ।

असि । भृगः । असि । दाचस्य । दाता । असि । मघऽवा । मघवत्ऽभ्यः । इंदो इति ॥५५॥

हे सोम विततानि विसृताणि बी बीणि पविषाः प्रविषाद्युसूर्यात्मकानि पविषाणि समेषु । सम्यक् प्राप्नोषि । किं पूयमानस्त्रमेकमविवाहकृतं पविचमनु धावसि । अनुगच्छसि । किं त्वं भगो भवन्तीयोऽसि । तथा दाचस्त्र देवस्त्र धनस्त्र दातासि । वीचमस्त्र धनदत्वमिति चेत् तदुच्यते । हे इंदो सोम मघवद्भ्योऽपि त्वं मघवासि । अतिशयेन धनवान्भवसि ॥ ॥२१॥

एष विश्वविर्पवते मनीषी सोमो विश्वस्य भुवनस्य राजा ।

द्रुप्साँ ईरयन्विदधेऽध्विदुर्वि वारमर्थं समयाति याति ॥५६॥

एषः । विश्वऽवित् । पवते । मनीषी । सोमः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा ।

द्रुप्सान् । ईरयन् । विदधेऽध्वि । इदुः । वि । वारं । अर्थं । समया । अति । याति ॥५६॥

विश्ववित् सर्वस्य वेत्ता अत एव मनीषी मेधावी विश्वस्य भुवनस्य सर्वस्य लोकस्य राजा स्वायिष सोमः पवति । चरति । एतदेव विवृणोति । विदधेऽध्वि । विदंति आर्गत्वा देवानिति यद्वा विदंति कर्मन्त इति विदधा यद्वाः । तेषु द्रुप्साञ्जसकृष्णानीरयन् प्रेरयन्निदुः सोमोऽध्वमविभवं वारं वाकं पविषं समयोभयतो अति याति । अतीत्य गच्छति ॥

इदुं रिहन्ति महिषा अदब्धाः पदे रेभन्ति कवयो न गृध्राः ।

हिन्वन्ति धीरा दशभिः क्षिपाभिः समंजते रूपमपां रसेन ॥५७॥

इदुं । रिहन्ति । महिषाः । अदब्धाः । पदे । रेभन्ति । कवयः । न । गृध्राः ।

हिन्वन्ति । धीराः । दशऽभिः । क्षिपाभिः । सं । अंजते । रूपं । अपां । रसेन ॥५७॥

महिषा महातः पूजा वा अत एवादब्धाः केचिद्विहिंसिता देवा इदुं सोमं रिहन्ति । रिहन्ति । अस्मादयन्ति । किं देवाः सोममुग्रतः संतः पदे तस्मात्सोमस्य धारास्थाने रेभन्ति । शब्दायन्ति । तच्च दृष्टातः । कवयो न गृध्राः । धनमनिकांचमाणाः कवयः सोतारो यथा कुवंतः शब्दायन्ति तद्वत् । धीराः कर्मणि कुशुबा अस्त्रिणो दशभिरेतत्संख्याकानि क्षिपाभिरंगुलीभिरानिमं सोमं हिन्वन्ति । अभिषकार्थं प्रेरयन्ति । अपि च रूपं सोमस्य रूपमंगुमपां वसतीवर्याख्यानां रसेन समंजते । सम्यक् सेवयन्ति ॥

त्वया वयं पवमानेन सोम भरे कृतं वि चिनुयाम् शश्वत् ।

तन्नो मिषो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी उत द्यौः ॥५८॥

त्वया । वयं । पवमानेन । सोम । भरे । कृतं । वि । चिनुयाम् । शश्वत् ।

तत् । नः । मिषः । वरुणः । ममहंता । अदितिः । सिंधुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥५८॥

हे सोम पवमानेन पविषेन पूयमानेन तुषा सहायेन भरे । संयामगम । संयामे शश्वद्भ्यो कृतं कर्मत्वं वयं वि चिनुयाम । विशिष्य कुर्याम । वसतास्य साहाय्येन कर्माणि कुर्मः तत्तस्मान्नोऽस्मात् मिषो वरुणो

ऽदितिरेतन्नामकाः सिंधुरितदमिधाना च पुत्रिभुतापि च श्रीः एते मित्रादयो नोऽस्मान्महंता । पूजयंतु धनादिदानेन ॥ २२ ॥

अभि न इति द्वादशर्षं द्वितीयं सूक्तं । वृषाविरो राज्ञः पुत्रोऽंबरीषो भरद्वाजपुत्र आविशोमी सहिता-
वक्षर्षो । इदमुत्तराणि च श्रीष्ठागुदुमानि । अथ मित्रादयो बृहती । पवमानः सोमो देवता । तथा चानु-
क्रम्यते । अभि नो द्वादशांबरीष अभिषा चानुष्टुभं ह बृहत्पुण्ड्रं ॥ गतो विनिधोयः ॥

अभि नो वाजसातमं रयिमर्षं पुरुस्पृहं । इंदो सहस्रभर्णसं तुविद्युषं विभ्वसहं ॥ १ ॥
अभि । नः । वाजऽसातमं । रयिं । अर्षं । पुरुऽस्पृहं । इंदो इति । सहस्रऽभर्णसं ।
तुविऽद्युषं । विभ्वऽसहं ॥ १ ॥

हे इंदो दीप्तं वाजसातममर्षं वक्षप्रदमक्षप्रदं वा रयिं धनं पुत्रं वा नोऽस्माकमर्षे । अभिगमय ।
कीदृशं । पुरुस्पृहं ब्रह्मभिः सृष्टृणीयं सहस्रभर्णसं ब्रह्मविधभरणं । अनेकपोषणयुक्तमित्यर्थः । तुविद्युषं । युषं
कीर्तित्यर्थो वाक्त्रं वेति यास्कः । नि० ५. ५. । ब्रह्मं ब्रह्मयज्ञोयुक्तं वा विभ्वसहं । विभ्व इति महत्ताम् ।
महतोऽभिभवितारं ॥

परि ष सुवानो अष्ययं रथे न वर्माप्यत ।
इंदुरभि दुणा हितो हिया नो धाराभिरक्षाः ॥ २ ॥
परि । स्यः । सुवानः । अष्ययं । रथे । न । वर्मं । अष्यत ।
इंदुः । अभि । दुणा । हितः । हियानः । धाराभिः । अक्षारिति ॥ २ ॥

सुवानः सूयमाणः स स सोमोऽव्ययमव्ययं पवित्रं परि पवते । तत्र इष्टांतः । रथे न यथा रथे
क्षितः पुरुषो वर्मं कवचमव्ययं परित्वयति ॥ व्ययतेर्भुक्तिं वर्णकोपम्हं दसः ॥ अभि हितोऽभितः प्रेरितः यदा
सोतुभिरमिष्टुतः स इंदुः सोमो ब्रूया ब्रूममयेन द्रोणकलशेन हियानः ॥ हिं गतो वृषो च ॥ तेन पूर्यमाणः
सन् धाराभिरक्षाः । भरति ॥ भरतेर्भुक्तिं रूपं ॥

परि ष सुवानो अक्षा इंदुरथे मदच्युतः ।
धारा य ऊर्ध्वो अर्ध्वरे भाजा नैति गव्ययुः ॥ ३ ॥
परि । स्यः । सुवानः । अक्षारिति । इंदुः । अर्ध्वे । मदऽच्युतः ।
धारा । यः । ऊर्ध्वः । अर्ध्वरे । भाजा । न । एति । गव्यऽयुः ॥ ३ ॥

सुवानः सूयमाणः स स इंदुः सोमो मदच्युतो महार्धं देविः प्रेरितः सन्नधिऽविभवे पवित्रे पर्वथाः ।
परितः भरति । अर्ध्वर ऊर्ध्वः समुच्छ्रितः सर्वेषां सुखो यः सोमो गव्ययुर्गोकामः यदा चीरादिकं कामय-
माणः सन् धारा धारया सहिति गच्छति । भाजा न भाजमानया दीप्त्या अर्धांतरिषे गच्छति तद्वत् ॥

स हि त्वं देव शश्वते वसु मर्तीय दानुषे ।
इंदो सहस्रिण्यं रयिं शतात्मानं विवाससि ॥ ४ ॥
सः । हि । त्वं । देव । शश्वते । वसु । मर्तीय । दानुषे ।
इंदो इति । सहस्रिण्यं । रयिं । शतऽआत्मानं । विवाससि ॥ ४ ॥

हे देव सोम स त्वं शश्वहे पुषादिमत्स्विन बह्वे मर्त्याष मनुष्याष दानुषे इषिर्दत्तवते यजमानाय वसु धर्मं महां च जिवांसकिं। प्रेरयसि। एकवाक्यतापक्षे हि तिङंतस्य द्वियोवाद्भिषातः स्यात् ॥

वयं ते अस्य वृषहन्वसो वस्वः पुरुस्पृहः।

नि नेदिष्ठतमा इषः स्याम सुन्नस्याग्निगौ ॥५॥

वयं। ते। अस्य। वृषऽहन्। वसो इति। वस्वः। पुरुऽस्पृहः।

नि। नेदिष्ठऽतमाः। इषः। स्याम। सुन्नस्य। अग्निगौ इत्यग्निऽगौ ॥५॥

हे वृषहन्वपूषां हंतः सोम अक्षितावृषस्य ते तव स्वभूता वयं यः। ततो हे वसो वासयितः पुरुस्पृहो बह्वभिः सृष्टणीयस्य वसो वसुनो धनस्य त्वया दीयमानस्य वयं नि नितरां नेदिष्ठतमा अक्षंतमंतिकतमाः स्याम। तथेयोऽन्नस्य किंच हे अग्निगौ अधृतगमन सोम सुन्नस्य सुन्नस्य वयमंतिकतमाः स्याम। भवेम ॥

द्विर्ये पञ्च स्वयंशसं स्वसारो अद्रिंसंहतं। प्रियमिंद्रस्य काम्यं प्रज्ञापयंत्यूर्मिणं ॥६॥

द्विः। यं। पंच। स्वऽयंशसं। स्वसारः। अद्रिऽसंहतं। प्रियं। इंद्रस्य। काम्यं।

प्रऽज्ञापयंति। ऊर्मिणं ॥६॥

द्विः पंच द्यशसंख्याकाः स्वसारः कर्मकरणार्थमित्यतः गच्छन्त्योऽंगुलयः स्वयंशसं स्वभूतयशस्कमद्रिंसंहतं यावभिरभिषुतमिंद्रस्य प्रियं काम्यं सर्वैः काम्यमानमूर्मिणं धाराभिसंहतं यं सोमं प्रज्ञापयंति वसतीचरीभिः प्रकीर्षेण शेषयंति यजमानाः तं पुनर्तोलुत्तरच संबंधः ॥ २३ ॥

परि त्वं हर्यंतं हरिं बभुं पुनंति वारेण। यो देवान्विश्रौं इत्परि मदेन सह गच्छति ॥७॥

परि। त्वं। हर्यंतं। हरिं। बभुं। पुनंति। वारेण। यः। देवान्। विश्रान्। इत्।

परि। मदेन। सह। गच्छति ॥७॥

हर्यंतं सर्वैः सृष्टणीयं हरिं हरितवर्णं बभुं बहुवर्णं च त्वं तं सोमं वारेण पाक्षेन पवित्रेण परि पुनंति। परिशोधयंति। यः सोमो विज्ञानं सर्वाणिंद्रादीन्देवानिदेवानि मदेन मादकेन रसेन सह परि गच्छति ॥

अस्य वो अर्वसा पांतो दक्षसाधनं। यः सूरिषु अर्वो बृहद्ध्ये स्वर्णं हर्यंतः ॥८॥

अस्य। वः। अर्वसा। पांतः। दक्षऽसाधनं। यः। सूरिषु। अर्वः। बृहत्। दधे।

स्वः। न। हर्यंतः ॥८॥

यः। अर्वसो वसादेशः ॥ हिरवधारणे। वो घृणमस्य सोमस्यावसा रक्षणेन दक्षसाधनं वसस्य साधनं रक्षं पांतः पिबंतो भवय। स्वर्णादित्य इव हर्यंतः सर्वैः काम्यमानो योऽयं सोमः सूरिषु सोषासि प्रेरयत्यु सोतुषु बृहन्नहमभूतं अर्वोऽन्नं दधे विदधे। स्नापयतीति यावत् ॥

स वां यज्ञेषु मानवी इंदुर्जनिष्ट रोदसी। देवो देवी गिरिष्ठा असेधन्तं तुविष्वणि ॥९॥

सः। वां। यज्ञेषु। मानवी इति इंदुः। अजनिष्ट। रोदसी इति। देवः। देवी इति।

गिरिऽस्थाः। असेधन्। तं। तुविऽस्वनि ॥९॥

हे मानवी मानवी मनोः सभूते हे देवी सोतमने हे रोदसी यावापुषिष्वी वां पुषयोर्वक्षिषु व इंदुः

सोमो जनिह । जजनि । अंतरिक्षे देवः स्वतिष्ठता सर्वं प्रकाशयन् पृथिव्यां विरिष्ठां यावसु तिष्ठन् । तं जातं सोमं तुविष्यसि वज्रस्त्वज्जपरे यज्ञि वासिधन् । अस्मिन्नी यावभिरग्नन् । अभ्यनुवन्तिति यावत् ॥

इन्द्राय सोमं पातवे वृषस्त्रे परि विष्यसे । नरे च दक्षिणावते देवाय सदनसदे ॥ १० ॥

इन्द्राय । सोम । पातवे । वृषऽस्त्रे । परि । विष्यसे । नरे । च । दक्षिणाऽवते । देवाय । सदनऽसदे ॥ १० ॥

हे सोम वृषस्त्रे वृषस्य इव इन्द्राय । पृथ्वीं जगुषीं । इन्द्रस्य पातवे पातार्थं परि विष्यसे । परितः पृथिव्युः सिष्यसे । तंसतीवरीभिर्वा । किंच दक्षिणावतं अस्मिन्नी दक्षिणादाग्नेन तद्वति देवाय देवार्थं हवींषि दातुं सदनसदे यज्ञगृहे सीदते नरे मनुष्यार्थं यजमानाय तस्मै फलप्रदानार्थं परि विष्यसे ॥

ते प्रत्नासो अष्टिषु सोमाः पवित्रे अक्षरन् ।

अपमोषैतः सनुतर्हुरक्षितः प्रातस्तौ अप्रचेतसः ॥ ११ ॥

ते । प्रत्नासः । विऽउष्टिषु । सोमाः । पवित्रे । अक्षरन् ।

अपऽमोषैतः । सनुतः । हुरऽक्षितः । प्रातरिति । तान् । अप्रऽचेतसः ॥ ११ ॥

* अष्टिवृषसां अष्टिषु प्रकाशयन् प्रत्नासः प्रत्नासो सोमाः पवित्रेऽक्षरन् । चरन्ति । ये सोमाः सनुतर्तर्हि-
तानप्रचेतसः प्रक्षानरहितान् ऊरक्षितः । क्षिणनामैतत् कीटिक्खिणं चिन्वतीति । ताभ्यामायिनः क्षिणाप्रातः
प्रातःकाक एवापमोषतः । अपमोषणं चापमोषणं । अपमोषयंतः अक्षिण निराकुर्वन्तो भवन्ति । ते चरन्तीति
समन्वयः ॥

तं संखायः पुरोरुचं यूयं वयं च सूरयः । अश्याम वाजगंधं सनेम वाजपस्त्यं ॥ १२ ॥

तं । संखायः । पुरऽरुचं । यूयं । वयं । च । सूरयः । अश्याम । वाजऽगंधं । सनेम ।

वाजऽपस्त्यं ॥ १२ ॥

हे संखायः सोतारः सूरयः प्राञ्चा यूयं वयं च यजमानाः पुरोरुचं पुरतो रोषमानं वाजगंधं वज्रकर-
साधुमंधेपितं सोममश्याम । अश्याम । पिबेम । किंच वाजपस्त्यमन्नयुक्तगृहस्थितं यद्वा वज्रकरं सोमं सनेम ।
संममिमहि । सोमैष वज्राग्नगृहादीनि भवन्तीत्यर्थः ॥ १२ ॥

आ हव्यतायिष्वधं गुतीषं मूतं । अक्षपयोषी रेमसूनु एतत्संघी ज्ञापुषी । आप्ता ब्रुहती अताब्रुहः ।
यवमानसोमो देवता । तथा जानुक्तांतं । आ हव्यतायाडो रेमसूनु काक्षपी ब्रुहतायेति ॥ यतो विनिधोमः ॥

आ हव्यताय धृष्णावे धनुस्तन्वन्ति पौंस्यं ।

भुक्ता वयंत्यसुराय निर्यिजं विपामये महीयुवः ॥ १३ ॥

आ । हव्यताय । धृष्णावे । धनुः । तन्वन्ति । पौंस्यं ।

भुक्ता । वयन्ति । असुराय । निऽर्यिजं । विपा । अये । महीयुवः ॥ १३ ॥

हव्यताय सर्वैः ब्रुहतीयाय धृष्ये ज्ञापुषां धर्मजज्ञीयाय सोमाय पौंसं पुस्त्यकामिष्वधं धपुरा तन्वन्ति ।
धनुषि आ कुर्वन्तीति । सोमस्तु धाराविष्वधं वितायमानं पविषमनिधीयते । तद्विषं विपुषीति । महीयुवः
पुत्राकामा अस्मिन्ने विपां मेधाविनां देवानामग्ने पुरकाकुषां मुक्तयवीं निर्विजं यथा सोमो निर्विज्यते
तामबुराय वज्रवती वधन्ति । वितन्वन्ति । दद्यापविषं विचारयन्तीत्यर्थः । वधतिर्वीतिवती ॥

अथ क्षपा परिष्कृतो वाजो अभिप्र गाहते ।
 यदी विवस्वतो धियो हरिं हिन्वन्ति यातवे ॥२॥
 अथ । क्षपा । परिऽकृतः । वाजान् । अभि । प्र । गाहते ।
 यदि । विवस्वतः । धियः । हरिं । हिन्वन्ति । यातवे ॥२॥

क्षपा ॥ सुपां सुगुणिति पंचम्या आकारः ॥ क्षपाया रात्रिरधामन्तरं प्रातःकाले परिष्कृतः ॥ भूषणार्थं संपर्शुपिभ्य इति करोतिः सुहागमः ॥ अत्रिरचंजतः । यद्वा । अपथिच्यां क्षेपायामचंजतः । सोमो वाजानन्नानि वज्रानि शुभिसंस्थ प्र गाहते । प्रगच्छति । विवस्वतः परितरयततो यजमानस्य धियः कर्मसाधनभूता चंगुलयो हरिं हरितवर्जमेतमंशुं यातवे पाचास्त्रभिगमनाथ यदि हिन्वन्ति त्रैरयन्ति तर्हि सवनानि गच्छतीति ॥

तमस्य मर्जयामसि मदो य इन्द्रपातमः । यं गाव आसभिर्दधुः पुरा नूनं च सूरयः ॥३॥
 तं । अस्य । मर्जयामसि । मंदः । यः । इन्द्रऽपातमः । यं । गावः । आसऽभिः । दधुः ।
 पुरा । नूनं । च । सूरयः ॥३॥

अस्य सोमस्य तं रवं मर्जयामसि । मर्जयामः । शोधयामः । अक्षकुर्मो वा । यो मदी मदकरो रवं इन्द्रपातम इन्द्रेष्ट्राष्टतं पातव्यो भवति । किंच गावो गंतारः सूरयः सोतारः पुरा च नूनमिदानीं च. यं सोमरसमासभिरासीर्दधुः धारयन्ति । पिबन्तीति यावत् । यद्वा । गावो धेनवो यं सोमं तृणादिष्ववस्थितमासभिरासीर्दधुः धारयन्ति तृणरूपेण भक्षयन्ति ॥

तं गार्थया पुराण्या पुनानमभ्यनूषत ।
 उतो कृपंत धीतयो देवानां नाम विभ्रतीः ॥४॥
 तं । गार्थया । पुराण्या । पुनानं । अभि । अनूषत ।
 उतो इति । कृपंत । धीतयः । देवानां । नाम । विभ्रतीः ॥४॥

पुनानं पूषमानं तं सोमं पुराणा पुरा कृतया गावथा सुखाभ्यनूषत । सोतारोऽभिदुषन्ति ॥ नू सवने । सुष्टि रूपं ॥ उतो अपि च नाम कर्मार्थं नमनं विधत्तीर्विधाया धीतयोऽंगुलयो देवानां सोमरूपहविक्रदा-
 नाय कृपंत । कक्षयन्ति । समर्था भवन्ति ॥ कृपू सामर्थ्यं ॥

तमुक्ष्माणमथ्ये वारं पुनन्ति धर्षसिं । दूतं न पूर्वचिन्तये आ शासते मनीषिणः ॥५॥
 तं । उक्ष्माणं । अथ्ये । वारं । पुनन्ति । धर्षसिं । दूतं । न । पूर्वऽचिन्तये । आ ।
 शासते । मनीषिणः ॥५॥

उक्ष्माणमग्निः सिन्धुमानं धर्षसिं सर्वस्य धारकं सोममथ्येऽविमथे वरि वाक्ते पविषि पुनन्ति । शोध-
 यन्ति । भक्तो मनीषियो मेधाविनो यजमानास्त्रिमं सोमं दूतं न दूतमिव पूर्वचिन्तये देवानां पूर्वमेव प्रज्ञा-
 पनाया शासते । प्रार्थयन्ते ॥ ॥२५॥

त पुनानो मदितमः सोमश्चमूषु सीदति ।
 यथो न रेत् आदधात्पतिर्वचस्यते धियः ॥६॥

सः । पुनानः । मदिन्ऽतमः । सोमः । चमूषु । सीदति ।
पशौ । न । रेतः । आऽदधत् । पतिः । वचस्यते । धियः ॥ ६ ॥

मदितमोऽतमं मादयिता स सोमः पुनानः पूर्यमाणः संचमूषु चमसेषु सीदति । ततः पशौ न यथा पशौ कश्चिदुपभो रेत आदधाति तद्वचमसादिषु रेतः स्वीयं रसमादधदादधानो धियः कर्मणः पतिः पातयितायं सोमो वचस्यति । अभिष्टूयते ॥

स मृज्यते सुकर्मभिर्देवो देवेभ्यः सुतः । विदे यदासु संददिर्महीरपो वि गाहते ॥ ७ ॥
सः । मृज्यते । सुकर्मऽभिः । देवः । देवेभ्यः । सुतः । विदे । यत् । आसु । संऽददिः ।
महीः । अपः । वि । गाहते ॥ ७ ॥

देवेभ्यो देवार्थं सुतोऽभिपुतो देवो ज्योतमानः ज्योतस्यो वा स सोमः सुकर्मभिर्क्षत्विगिमृज्यते । परिपूषते । यथादायं सोम आसु प्रवासु संददिः सम्यग्धनदानशील इति विदे ज्ञायते तदानीं महीर्महीरपो वसती-
वरीर्वि गाहते । विशेषेणाभिगच्छति । यदा सोममभिपुष्यति तदा तेभ्यो धनं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

सुत इंदो पविच आ नृभिर्यतो वि नीयसे । इंद्राय मत्सरितं ममूष्वा नि षीदसि ॥ ८ ॥
सुतः । इंद्रो इति । पविच । आ । नृभिः । यतः । वि । नीयसे । इंद्राय । मत्सरिन्ऽतमः ।
चमूषु । आ । नि । सीदसि ॥ ८ ॥

हे इंदो सुतोऽभिपुतो यत आयतः सर्वतो विस्तृतस्त्वं नृभिः कर्मणितुभिर्क्षत्विगिभिः पविचि वि नीयसे । विशेषेण नीयमानो भवसि । ततो मत्सरितमोऽतिशयेन मादयिता त्वमिन्द्रार्थिन्द्रार्थं चमूषु चमसेष्वपि नि षीदसि ॥ २६ ॥

अभी नवंत इति नवर्षं चतुर्थं सूक्तं । पूर्ववद्विदेवते । सर्वा अनुष्टुभः । तथा चानुष्टुभ्यति । अभी नवते नवेति । नतो विनियोगः ॥

अभी नवंते अद्दुहः प्रियमिंद्रस्य काम्यं । वत्सं न पूर्वं आयुनि जातं रिहंति मातरः ॥ १ ॥
अभि । नवंते । अद्दुहः । प्रियं । इंद्रस्य । काम्यं । वत्सं । न । पूर्वं । आयुनि । जातं ।
रिहंति । मातरः ॥ १ ॥

यथा मातरो मातुः पूर्वं प्रथम आयुनि वयसि जातं वत्सं रिहंति सिहंति तथाद्दुहोऽद्रोहो वसती-
वर्षाया आप इन्द्रस्य प्रियं काम्यं सदैव काम्यमाणं सोममभि नवंते । अभिगच्छति ॥

पुनान इंदवा भर सोम द्विवर्हेसं रुयिं । त्वं वसूनि पुष्यसि विश्वानि दानुषो गृहे ॥ २ ॥
पुनानः । इंदो इति । आ । भर । सोमः । द्विऽवर्हेसं । रुयिं । त्वं । वसूनि । पुष्यसि ।
विश्वानि । दानुषः । गृहे ॥ २ ॥

हे इंदो दीपमान हे सोम पुनानः पूर्यमाणस्त्वं द्विवर्षं इवोः ज्ञानयोः परिपूर्यवशीर्षं रुयिं धनमज्ञ-
धमा भर । आहर २ देहि । त्वं हि दानुषो द्विवर्षतपती चवमानस्य गृहे क्षिता विश्वानि सर्वाणि वसूनि
धनानि पुष्यसि । पोषयसि ॥

त्वं धियं मनोयुजं सृजा वृष्टिं न तन्यतुः ।
 त्वं वसूनि पार्थिवा दिव्या च सोम पुण्यसि ॥३॥
 त्वं । धियं । मनःऽयुजं । सृजं । वृष्टिं । न । तन्यतुः ।
 त्वं । वसूनि । पार्थिवा । दिव्या । च । सोम । पुण्यसि ॥३॥

हे सोम त्वं मनोयुजं मनसा युज्यमानां मनोवेगां धियं ध्यातव्यां धारां कृज । पाणिषु विकृज । तप दृष्टांतः । वृष्टिं न तन्यतुः ॥ तनु विसारे । अतस्त्वञ्जीवादिना यतुषप्रत्ययः ॥ तनोति विसारयतीति तन्व-
 तुर्मेघः । कृषा मेघो वृष्टिं कृजति तद्वत् । ततो हे सोम त्वं पार्थिवा पृथिव्यां भवानि वसूनि धनानि तच्चा
 दिव्यानि दिवि भवानि धनानि च पुण्यसि । अस्मभं पोषयसि । प्रयच्छसोत्पद्यः ॥

परि ते जिग्युषो यथा धारा सुतस्य धावति ।
 रंहमाणा व्यप्ययं वारं वाजीव सानसिः ॥४॥
 परि । ते । जिग्युषः । यथा । धारा । सुतस्य । धावति ।
 रंहमाणा । वि । व्यप्ययं । वारं । वाजीऽइव । सानसिः ॥४॥

सुतस्य ते त्वदीया सानसिः संभजनशीला यदा स्रोतुभिः संभजनीया रंहमाणा वेगं कुर्वन्ना धाराव्य-
 मविमयं वारं वारं पविचं वि परि धावति । विशिषेज परितो गच्छति । तप दृष्टांतः । जिग्युषः शत्रूणां
 क्षेपुर्वीरस्य वाजीवाद्यो यथा युद्धं परितो धावति तद्वत् ॥ जयतेः कृसी सन्निटोर्वीरिति कुत्वं । यचेति पूरकः ॥

क्रवे दक्षाय नः कवे पवस्व सोम धारया । इंद्राय पातवे सुतो मित्राय वरुणाय च ॥५॥
 क्रवे । दक्षाय । नः । कवे । पवस्व । सोम । धारया । इंद्राय । पातवे । सुतः । मित्राय । वरुणाय च ॥५॥
 वरुणाय । च ॥५॥

हे कवे क्रांतदर्शन हे सोम नोऽस्मभं क्रवे प्रक्षानाय दक्षाय वसाय च त्वं धारया पवस्व । चर । कीदृशः ।
 इंद्राय पातवे पानार्थं तथा मित्राय वरुणाय च सुतोऽभिपुतः खलु ॥ २७ ॥

पवस्व वाजसातमः पविचे धारया सुतः । इंद्राय सोम विष्णवे देवेभ्यो मधुमत्तमः ॥६॥
 पवस्व । वाजऽसातमः । पविचे । धारया । सुतः । इंद्राय । सोम । विष्णवे । देवेभ्यः ।
 मधुमत्ऽतमः ॥६॥

हे सोम वाजसातमोऽतिशयेनास्त्रस्य दाता सुतोऽभिपुतस्त्वं पविचे धारया सह पवस्व । चर । ततो हे
 सोम त्वमिन्द्राय विष्णवे चाग्निभ्यो मित्रादिभ्यो देवेभ्यश्च मधुमत्तमोऽतिशयेन माधुर्योपितो भव ॥

त्वां रिहंति मातरो हरिं पविचे अदुहः । वत्सं जातं न धेनवः पवमानं विधर्मणि ॥७॥
 त्वां । रिहंति । मातरः । हरिं । पविचे । अदुहः । वत्सं । जातं । न । धेनवः । पवमानं ।
 विऽधर्मणि ॥७॥

हे पवमानं सोम विधर्मणि विविधं हविषां धारवि यच्चैऽदुहो द्रोहवर्जितः मातरो मातृभूता पयसी-
 वती हरिं हरितवर्षं त्वां पविचे क्षितं रिहंति । क्षिहंति । आस्तादधंति । कृषमिव । यच्च धेनवो जातं वत्सं
 विहंति तच्चा ॥

पर्वमान् महि अर्वचिबेभिर्वासि रश्मिभिः ।
 शर्धन्तमांसि जिघ्रसे विश्वानि दानुषो गृहे ॥ ८ ॥
 पर्वमान । महि । अर्वः । चिबेभिः । वासि । रश्मिभिः ।
 शर्धन् । तमांसि । जिघ्रसे । विश्वानि । दानुषः । गृहे ॥ ८ ॥

हे पर्वमान महि महिष्यः अर्वणीयमंतरिक्षं चिबेभिश्चिर्वाणाविधेयायनीधिर्वा रश्मिभिः परि वासि ।
 परिगच्छसि । तथा शर्धन् वेगं कुर्वन्त्वं दानुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य गृहे क्लृप्त्वा विश्वानि सर्वाणि ।
 तमांसि तस्यैकपाणि रचांसि जिघ्रसे । हंसि । एवं वावापृथिव्योर्वर्तस इत्यर्थः ॥

त्वं ह्यं च महिष्यत पृथिवीं चाति जभिषे ।
 प्रति द्रापिममुंचथाः पर्वमान महित्वना ॥ ९ ॥
 त्वं । ह्यं । च । महिऽघ्नत । पृथिवीं । च । अति । जभिषे ।
 प्रति । द्रापि । अमुंचथाः । पर्वमान । महिऽत्वंना ॥ ९ ॥

हे महिष्यत महाकर्मन् बहुविधकर्मन् सोम त्वं ह्यं सुलोकं च पृथिवीं चाति जभिषे । अत्यंतं विमर्षि ॥
 कुम्भं धारणपोषणयोः । तस्य ऋदसि शिटि सर्वविधोनां ऋदसि विकल्पितत्वाद्देवानामः ॥ अंतरिक्षे
 सोमाकृतेति पृथिव्यां अताकृषेति च लोकद्वयवर्तित्वं । हे पर्वमान चरन् सोम त्वं महित्वना महत्त्वेन युक्तः
 सन् द्रापि कवचं प्रत्यमुंचथाः । प्रतिमुंचसि । संवृणोषि ॥ ९ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थास्तुरो देवादिवातीर्धमहेचरः ।

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीबीरबुद्धभूपाससाध्याश्वधुरंधरेण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्षरहिताभाषि सप्तमाहके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽस्त्रिंशं वगत । निर्ममे तमहं बंदे विवातीर्धमहेचरं ॥
 विज्जातस्त्रिंशंभीर्यसुर्यं आख्याय सप्तमे । सायणार्थसतोऽध्यायं पंचमं आचिकीर्षति ॥

तत्र पुरोजिती च इति षोडशर्धमनुवाकपिचथा पंचमं सूक्तं । आचक्ष्य तुष्यस्य आवाचपुत्रीऽधीगुर्वाचर्षिः ।
 द्वितीयस्य नञ्चस्य राक्षः पुत्रो ध्यातिनाम । तृतीयस्य मनोः पुत्रो नञ्चो नाम राक्षसिः । चतुर्थस्य संवर-
 णाख्यास्य राक्षः पुत्रो मनुः । पुत्रं द्वादश वताः । शिष्टस्य चतुर्थस्य वाचः पुत्रो वैश्वामित्रो यो प्रजा-
 पतिर्हविः । द्वितीयातृतीये गायत्री शिष्टाचतुर्दशानुष्टुभः । तथा चानुक्रम्यते । पुरोजिती षोडश आवा-
 चिर्धीगुर्यथातिर्नाञ्चो नञ्चो मानवो मनुः सांवरण इति तृथाः श्वे प्रजापतिरप्याक्षे नाञ्चआविति ॥
 मतः सूक्तविनियोगः ॥

पुरोजिती वो अंधंसः सुताय मादयिन्नवे ।
 अप्यं नानं अयिष्टन् सखायो दीर्घजिह्वं ॥ १ ॥
 पुरऽजिती । वः । अंधंसः । सुताय । मादयिन्नवे ।
 अप्यं । नानं । अयिष्टन् । सखायः । दीर्घजिह्वं ॥ १ ॥

हे सखायः सखिमूर्ताः सम्मानयन्ताना वा हे क्षीतारः यो ध्रुवं पुरोञ्जिती ॥ यज्याः पूर्वसवर्षदीर्घः ॥ पुरः-
क्षितवयस्त्रांध्रसोऽदग्निथस्त्र सोमस्त्र स्वभूताय सुतायामिषुताय मादधित्वेऽत्यंतं मदकराय रसाय दीर्घ-
विद्वां । दीर्घा विद्वा यस्त्र यः ॥ दीर्घविद्वा च ऋदसि । या० ४. १. ५९. । इति ऊर्ध्वतत्वेन निपातितः ॥ तादृशं
ज्ञानमप्यत्रिष्टयम् । अपञ्चयत । अपवार्धध्वं । यथा ऋ राचसा वा सुतं सोमं च विहति तथा कुरुतेत्यर्थः ॥

पविषेष्वां द्वितीयस्त्राज्यभागस्त्र यो धारयेत्तेवानुवाक्सा । सूचितं च । पावकवंतावाज्यभागवप्री रक्षांसि
सेधति यो धारया पावकया । आ० १. १२. । इति ॥

यो धारया पावक्या परिप्रस्यंदते सुतः । इंदुरश्वो न कृत्यः ॥ २ ॥

यः । धारया । पावक्या । परिऽप्रस्यंदते । सुतः । इंदुः । अश्वः । न । कृत्यः ॥ २ ॥

सुतोऽभिपुतः, कृत्यः । कृतीति कर्मणाम् । कर्मणि साधुर्य इंदुः सोमः पावक्या पापनां शोधक्या
धारया परिप्रस्यंदते परितः प्रचरति । कथमिव । अश्वो नाश्वो यथा, वेशेन प्रगच्छति तद्वत् ॥

तं दुरोवमभी नरः सोमं विश्वाच्या धिया । यज्ञं हिंन्वत्यद्रिभिः ॥ ३ ॥

तं दुरोषं । अभि । नरः । सोमं । विश्वाच्या । धिया । यज्ञं । हिंन्वति । अद्रिऽभिः ॥ ३ ॥

नरः कर्मणितार ऋत्विजो दुरोषं ॥ रोषतेर्हिसार्धस्त्र रेफलोपे दीर्घाभाय ओषतेर्दाहार्धस्त्र वा खनि
रूपमिति संदेहादनवग्रहः ॥ तं दुर्देहं दुर्बधं वा यज्ञं यष्टव्यं तं सोमं विश्वाच्या सर्वाण्यमानं चित्र्या धिया
बुद्ध्याद्रिभिर्धावभिरभि हिंन्वति । अभिप्रैरयंति । अभिपुस्तंतीति यावत् ॥

पृथक् च षष्ठेऽहनि ब्राह्मणाच्छेदिसिंशे सुतास इति तिस्रः । सूचितं च । दधिक्राव्योऽकारिषमित्यनुप
सुतासो मधुमत्तमा इति च तिस्रः । आ० ८. ३. । इति ॥

सुतासो मधुमत्तमाः सोमा इन्द्राय मंदिनः ।

पविष्वंतो अक्षरन्देवांग्च्छंतु वो मदाः ॥ ४ ॥

सुतासः । मधुमत्तमाः । सोमाः । इन्द्राय । मंदिनः ।

पविष्वंतः । अक्षरन् । देवान् । गच्छंतु । वः । मदाः ॥ ४ ॥

मधुमत्तमा अतिशयेन माधुर्येयिताः अत एव मंदिनो मदकराः सुतासोऽभिपुताः सोमाः पविष्वंतः
पविषे वर्तमानाः संतः, इन्द्रार्थेन्द्रार्थमचरन् । पात्रेषु चरन्ति । अथ प्रत्यचरन्तः । यो युष्माकं मदा मदहितवो
रक्षा देवान्निद्रादीन्गच्छंतुः ॥

इंदुरिन्द्राय पवत इति देवासो अश्रुवन् ।

वाचस्पतिर्मैखस्यते विश्वस्येशान ओजसा ॥ ५ ॥

इंदुः । इन्द्राय । पवते । इति । देवासः । अश्रुवन् ।

वाचः । पतिः । मैखस्यते । विश्वस्य । ईशानः । ओजसा ॥ ५ ॥

इंदुः सोम इन्द्रार्थेन्द्रार्थं पवति कलशे चरतीति देवासः सुतिकारिणः क्षीतारोऽश्रुवन् । पदंति । यदा
क्षीतार एव पदंति तदानीं वाचः सुतः पतिः पावक्यता । यदा । शब्दस्य स्वाभाव्यत्वं शब्दायमाण इत्यर्थः ।
तादृशः सोमो मन्वत्यति । सुतिभिः पूजामिच्छति ॥ वाचसायां सुनागमः ॥ कीदृशः । ओजसा वशेन विश्वस्य
सर्वसिद्धानः प्रभुः ॥ ११ ॥

सहस्रधारः पवते समुद्रो वाचमींस्त्रयः । सोमः पती रयीणां सखेद्रस्य दिवेदिवे ॥ ६ ॥
 सहस्रधारः । पवते । समुद्रः । वाचं ईस्त्रयः । सोमः । पतिः । रयीणां । सखा ।
 इन्द्रस्य । दिवेदिवे ॥ ६ ॥

सहस्रधारो बज्रविधधारोपेतः सोमः पवति । भरति । कीदृशः । समुद्रः । यस्मात्समुद्रवन्ति रसाः ।
 सरःस्नानीयः वाचमींस्त्रयः ॥ ईषतेर्षीतस्त्र सुषुपपदे खपप्रत्ययः ॥ सुतीनां प्रेरयिता रयीणां धनानां पतिः
 प्रभुः । यद्वा । रयीणां इविषो दातृणां यजमानानां पतिः पाक्षयिता । दिवेदिवे प्रत्यहमिन्द्रस्य सखा मित्रभूतः
 सोमः पवति ॥

अयं पूषा रयिर्भगः सोमः पुनानो अर्षति ।
 पतिर्विश्वस्य भूमनो अख्यत्तोदसी उभे ॥ ७ ॥
 अयं । पूषा । रयिः । भगः । सोमः । पुनानः । अर्षति ।
 पतिः । विश्वस्य । भूमनः । वि । अख्यत् । रोदसी इति । उभे इति ॥ ७ ॥

पूषा पोषकः सर्वेषां भगो मजनीधो रयिर्धनहेतुरयं सोमः पुनानः पवित्रेण पूयमानः सन्नर्षति । कलशम-
 भिज्जति । तथा विश्वस्य सर्वस्य भूमनो भूतजातस्य पतिः पाक्षयिता सोम उभे रोदसी यावापुषिष्वी
 ब्रह्मत् । स्वतेजसा प्रकाशयति । अनेन लोकद्वयवर्तित्वं सूचितं ॥

समुं प्रिया अनूषत गावो मदाय घृष्वयः ।
 सोमासः कृण्वते पथः पर्वमानास इंदवः ॥ ८ ॥
 सं । जुं इति । प्रियाः । अनूषत । गावः । मदाय । घृष्वयः ।
 सोमासः । कृण्वते । पथः । पर्वमानासः । इंदवः ॥ ८ ॥

प्रियाः प्रियतमा घृष्वयोऽत्यंतं दीप्ताः । यद्वा । अहं प्रथमतः क्षीमि अहं पुरस्तात्क्षीमीति परस्परं
 सार्धमाणाः । गावः सुतिष्ठतया वाचः सोमस्य मदार्यं समनूषत । संसुवन्ति । उः प्रसिद्धी । यद्वा । गावो
 धेनवः सोमस्य मत्स्यं शब्दायति । ततः पर्वमानासः पूयमाना इंदवो दीप्ताः सोमासः सोमात् पथो मार्गो-
 भ्रष्टवते । परसार्धं कुर्वन्ति ॥

य ओजिष्ठस्तमा भर पर्वमान अवाय्यं । यः पंच चर्षणीरभि रयिं येन वनामहे ॥ ९ ॥
 यः । ओजिष्ठः । तं । आ । भर । पर्वमान । अवाय्यं । यः । पंच । चर्षणीः । अभि ।
 रयिं । येन । वनामहे ॥ ९ ॥

ये पर्वमान पूयमान सोम ओजिष्ठ जीवस्वितनो यस्तदीधो रसोऽस्ति तं अवाय्यं अवाय्यं रसमा भर ।
 यस्तन्महाहर । किं यो रसः पंच चर्षणीः पंच जगत्त्रिषादपर्वमानास्तुरी चर्षणीनि तिष्ठति । अपि च धेन
 रक्षेण वयं रयिं धनं च वनामहे-संजगामहे । यद्वा । धेन तां रयिं याचामहे इमा भर ॥

सोमाः पवंत इंदवोऽस्मभ्यं गातुविस्तमाः ।
 मिषाः सुवाना अरेपसः स्वाध्यः स्वर्विदः ॥ १० ॥

सोमाः । पवन्ते । इन्द्रवः । अस्मभ्यं । गातुवित्ऽतमाः ।

मित्राः । सुवानाः । अरेपसः । सुऽआध्यः । स्वऽविदः ॥ १० ॥

गातुवित्मा अतिप्रथेन मार्गस्य संभवा इन्द्रो दीप्ताः सोमाः पवन्तेऽस्मभ्यमस्यार्धं चरन्त्वानच्छन्ति वा । कीदृशाः । मित्रा देवानां सखिभूताः सुवाना अभिव्यूयमाणा अरेप्रहः पापरहिताः अत एव स्वाध्यः शोभन-
भ्यानाः स्वर्षिदः सर्वज्ञाः सर्वप्रापका वा ॥ ॥ २ ॥

सुध्वाणासो व्यद्रिभिश्चिताना गोरधि त्वचि ।

इषमस्मभ्यमभितः समस्वरन्वसुविदः ॥ ११ ॥

सुस्वानस्तः । वि । अद्रिऽभिः । चितानाः । गोः । अधि । त्वचि ।

इषं । अस्मभ्यं । अभितः । सं । अस्वरन् । वसुऽविदः ॥ ११ ॥

गोरनकुहोऽधि त्वच्छधिववशचर्मणि चिताना ज्ञायमाना अद्रिभिर्वावभिर्विविधं सुध्वाणासः सूयमाना
वसुविदो वसुगो संभवा एते सोमा अस्मभ्यमिषमन्नमभितः समस्वरन् । सम्यक् शब्दयति । प्रयच्छन्तीति यावत् ॥

एते पूता विपश्चितः सोमासो दध्याशिरः ।

सूर्यासो न दर्शतासो जिगत्नवो ध्रुवा घृते ॥ १२ ॥

एते । पूताः । विपऽचितः । सोमासः । दधिऽआशिरः ।

सूर्यासः । न । दर्शतासः । जिगत्नवः । ध्रुवाः । घृते ॥ १२ ॥

पूताः पवित्रेण परिपूता विपश्चितो मेधाविनो दध्याशिरो दध्यामिश्रणा घृते वसतीवर्याश्च उदके
जिगत्नवो गमनशीला ध्रुवाश्च क्षीर्यश्च वर्तमाना एते सोमासः सोमाः सूर्यासो न सूर्या इव दर्शतासः पापेषु
सर्वेर्दर्शनीया भवन्ति ॥

प्र सुन्वानस्यांधसो मर्तो न वृत तच्चः ।

अप भानमराधसं हता मुखं न भृगवः ॥ १३ ॥

प्र । सुन्वानस्य । अंधसः । मर्तः । न । वृत । तत् । वचः ।

अप । भानं । अराधसं । हत । मुखं । न । भृगवः ॥ १३ ॥

सुन्वानस्यामिव्यूयमाणांधसोऽग्नीयस्य सोमस्य तत् प्रसिद्धं वचो वचनं जोषं मर्तो मारकः कर्मवि-
प्रकारी वा न प्र वृत । न भवतां । न शृणोत्विति यावत् । तथा हे सोतारः अराधसं संसाधककर्मरहितं तं
ज्ञानमप हत । तच्च वृष्टांतः । मुखं न यथा पुरापरार्धं मन्त्रमेतन्नामानं भृगवोऽपहतवतः तथाप हतत्वचः ॥

आ जामिरत्के अव्यत भुजे न पुष ओण्योः ।

सरज्जरो न योषणां वरो न योर्निमासदं ॥ १४ ॥

आ । जामिः । अत्के । अव्यत । भुजे । न । पुषः । ओण्योः ।

सरत् । जारः । न । योषणां । वरः । न । योर्नि । आऽसदं ॥ १४ ॥

नामिर्वधुमूतो देवानां सोमोऽस्य आच्छादके पविष आच्यत । आचुषोति । संबधौ भवति । तच्च दृष्टान्तः ।
मुषि न यचौचो रचकयोर्मातापिचोर्मुषि पुष आचुषोति तद्वत् । ततः सोऽयं सोमो योमिं स्वस्वामभूतं
कचशमासदमासनुं सरत् । सरति । तच्च दृष्टान्तद्वयं । वारो न चचा वारो योत्रयामसतीं स्थियं प्राप्तुं
सरति । यचा वा वरः कचां प्राप्तुं गच्छति तद्वत् ॥

स वीरो दक्षसार्धनो वि यस्तस्तंभ रोदसी ।

हरिः पविषे अष्यत वेधा न योनिमासदं ॥१५॥

सः । वीरः । दक्षऽसार्धनः । वि । यः । तस्तंभ । रोदसी इति ।

हरिः । पविषे । अष्यत । वेधाः । न । योनिं । आऽसदं ॥१५॥

दक्षसार्धनो वक्षसार्धनः स सोमो वीरः समर्धो भवति । यः सोमो रोदसी चावापुषिवी वि तस्तंभ
स्वतिजसा वक्षभात् । आच्छादयतीत्यर्थः । किंच हरिर्हरितवर्षः सोमो वेधा न विधाता यचमानो यचा
सगृहमासीदति तद्वयोनिं स्वस्वामं कचशमासदमासनुं पविषेऽच्यत । आचुषोति । संबधौ भवति ॥

अष्यो वारैभिः पवते सोमो गण्ये अधि त्वचि ।

कनिर्क्रद्वृषा हरिरिद्रस्याभ्येति निष्कृतं ॥१६॥

अष्यः । वारैभिः । पवते । सोमः । गण्ये । अधि । त्वचि ।

कनिर्क्रदत् । वृषा । हरिः । इन्द्रस्य । अभि । एति । निःऽकृतं ॥१६॥

अयं सोमोऽस्योऽवेरैरिभिर्वर्षैः पविषैः तेभ्यः भवति । कचशं प्रति सरति । किंच गन्ध आचद्वृषेऽधि ।
त्वचि चर्मणि । कनिर्क्रद्वृषा यचमानो वृषा कामानां वर्षको हरिर्हरितवर्षः सोम इन्द्रस्य सम्भूतं निष्कृतं
संकृतं ज्ञानमभ्येति । अभिगच्छति ॥ १६ ॥

क्रावा शिमुर्निहृत्तस्य दीधितिं । विष्वा परि प्रिया भुवदध क्षिता ॥१७॥

क्रावा । शिमुः । महीनां । हिन्वन् । क्षुतस्य । दीधितिं । विष्वा । परि । प्रिया ।
भुवत् । अधि । क्षिता ॥१७॥

क्रावा । करोतिः शानचि कचशं इन्द्रोति विकरणस्य मुक् । मुपां मुमुमिति मुप आकारादेशः ॥ अयं
जुषावो महीनां महतीनां मंहीनाणां वापां शिमुः पुषकापीयः सोम क्षतस्य चक्षक दीधितिं प्रकाशयन्
धारयन् वा स्त्रीयं रसं हिन्वन् प्रेरयन्निष्ठा सर्वाणि प्रिया प्रियाणि हवीणि परि भुवत् । परिभवति । ज्ञाप्नोति ।
अथापि च क्षिता विधा भवति । दिवि च पृथिव्यां च वर्तत इत्यर्थः ॥

उप चितस्य पाण्योऽर्भक्त यहुहा पदं । यज्ञस्य सप्त धामभिरध प्रियं ॥२॥

उप । चितस्य । पाण्योः । अर्भक्त । यत् । गुहा । पदं । यज्ञस्य । सप्त । धामऽभिः ।
अध । प्रियं ॥२॥

चितस्य मम चक्षं गुहा गुहायं इविर्धनि वर्तमानयोः पाण्योः पापावपद्वृषोरधिवचकचक्षकीः पदं

स्नानं सोमो यजदोषामन्त सममजत यधानंतरं यज्ञस्य धामभिर्धारकैः सप्त सप्तमिच्छन्दीभिर्गावन्नादिभिः
प्रियं प्रीणयितारं सोममेभिर्बुधंस्तुल्यः । अपि वा । सप्त सर्पणशीर्षसतीवर्यादिभिर्बद्धैः सोममभिपुष्टंति ॥

धीणि चित्तस्य धारया पृष्ठेष्वेरया रयिं । मिमीति अस्य योजना वि सुक्रतुः ॥३॥
धीणि । चित्तस्य । धारया । पृष्ठेषु । आ । ईरय । रयिं । मिमीति । अस्य । योजना ।
वि । सुऽक्रतुः ॥३॥

हे सोम पितृस्य मम यज्ञस्य स्वभूतानि धीणि सवर्णानि धारयात्कीयथा विधारय । किं पृष्ठेषु सामसु
रयिं दातारमिन्द्रमेरय । आगमय । सुक्रतुः सुप्रज्ञः सोतास्त्रिंशस्य योजना योजनानि योजनकारीणि
सोषाणि वि मिमीति । करोति । यथादेवं तस्मादिन्द्रं सामसु प्रेरयेत्यर्थः ॥

जज्ञानं सप्त मातरो वेधामशासत श्रिये । अयं ध्रुवो रयीणां चिकेत यत् ॥४॥
जज्ञानं । सप्त । मातरः । वेधां । अशासत । श्रिये । अयं । ध्रुवः । रयीणां । चिकेत । यत् ॥४॥

जज्ञानं प्रादुर्भूतं वेधां कर्मणो विधातारं सोमं सप्त सप्तसंख्याका मातरो गंगाया नद्यः सप्त च्छंदांसि
वा श्रिये यजमानानामैश्वर्यार्थमशासत । अनुशासन्ति । अनुशासनं कुर्वन्ति ॥ शास्त्रिकेन्द्रि कालधेनात्मनेपदं ॥
यथाकावुपीऽयं सोमो रयीणां धनानि धिक्कित जानाति तस्माद्वसानुशासने कृते यजमानानां जनादिस-
मृदिर्भवति ॥

अस्य व्रते सजोषसो विधे देवासो अदुहः । स्याही भवन्ति रंतयो जुषन्त यत् ॥५॥
अस्य । व्रते । सऽजोषसः । विधे । देवासः । अदुहः । स्याहीः । भवन्ति । रंतयः । जुषन्त । यत् ॥५॥

अदुहो द्रोहवर्जिता विधे सर्वे देवासो देवा यस्य सोमस्य व्रते कर्मणि सजोषसः संगताः संतः स्याहीः
सुहृदीया भवन्ति । रंतयो रमणशीला देवाः सुतमेनं सोमं यथादि जुषन्त खेवन्ति तर्हि सुहृदीया भवन्ति ॥४॥

यमी गर्भमृतावृधो दृशे चारुमजीजनन् । कविं मंहिष्ठमध्वरे पुरुस्पृहं ॥६॥
यं । इमिति । गर्भं । अतुऽवृधः । दृशे । चारुं । अजीजनन् । कविं । मंहिष्ठं । अध्वरे ।
पुरुऽस्पृहं ॥६॥

अतावृधो यज्ञस्य वर्धयित्री वसतीवर्यास्ता आपो गर्भं गर्भस्थानीयमीमेनं यं सोममध्वरे यज्ञे दृशे
दर्शनायाजीजनन् उदपादयन् । कीदृशं । चारुं सर्वेषां कक्षाकरूपं कविं क्रातप्रज्ञं मंहिष्ठं पूज्यतमं दातृतमं
वा ज्ञत एव-पुरुस्पृहं वज्रमिः सुहृदीयं सोमं देवाः खेवन्त इति पूर्वैण समन्वयः ॥

समीचीने अभि त्मना यद्ही अतस्य मातरा । तन्वाना यज्ञमानुषग्यदैजते ॥७॥
समीचीने इति संऽईचीने । अभि । त्मना । यद्ही इति । अतस्य । मातरा । तन्वानाः ।
यज्ञं । आनुषक् । यत् । अंजते ॥७॥

स सोमः समीचीनि परस्परं संजते यद्ही महत्तावृत्तस्य यज्ञस्य मातरा निर्मात्री यावापुथिषी जनात्मना
स्वधमेव तदाभिमण्यति । यथादा यज्ञं तन्वाना अध्वर्यव आनुषमनुषत्तं वसतीवरीमिरंजते सोमं मिजयन्ति
तदा अयंमग्निमण्यति ॥

क्रत्वा शुक्रेभिर्ऋभिर्ऋणोरपं व्रजं दिवः । हिन्यन्तस्य दीधितिं प्राध्वरे ॥ ८ ॥

क्रत्वा । शुक्रेभिः । अ॒ऋभिः । ऋ॒णोः । अपं । व्रजं । दिवः । हिन्यन् । ऋ॒तस्य॑ । दीधितिं ।
प्र । अध्वरे ॥ ८ ॥

हे सोम त्वं क्रत्वा कर्मणा ज्ञानेन वा शुक्रेभिः शुक्रेदीप्यमानैरचभिरर्षैरिन्द्रियैरिषामुवाचैः स्वतेजोभिर्ब्र-
ह्ममंधकारसमूहं दिवोऽतरिषादपणोः । अपगमय । विनाशय ॥ ऋणु गतो तानादिकः ॥ किं कुर्वन् । अध्वरे ।
हिसारहति यज्ञ ऋतस्य यज्ञस्य दीधितिं धारकं स्वीयं रसं प्र हिन्यन् प्रेरयन् । जनेन लोकद्वयवर्तित्वम-
भिहितं ॥ ८ ॥ ५ ॥

प्र पुनानायेति षडुचं सप्तमं सूक्तमाप्यस्य द्वितस्त्वार्षं । पूर्ववच्छन्दोदेवते । तथा चानुकम्यते । प्र पुनानाय
यद् द्वित आप्य इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र पुनानाय वेधसे सोमाय वच उद्यतं । भृतिं न भरा मतिभिर्जुजोषते ॥ ९ ॥

प्र । पु॒ना॒नाय॑ । वे॒धसे॑ । सो॒माय॑ । वचः । उ॒त्त॑य॒तं । भृ॒तिं । न । भ॒र । म॒तिभि॑र्जु॒जोष॑ते ॥ ९ ॥
जुजोषते ॥ ९ ॥

द्वितो नामर्षिः स्वात्मानं प्रत्याह । पुनानाय पवित्रेण पूयमानाय वेधसे कर्मणो विधारे मतिभिः क्षुतिभि-
र्जुजोषते प्रीयमानाय यद्वा मतिभिः क्षोत्रभिः सह जुजोषते प्रीणयिषे सोमायोक्तमुद्युक्तं वचः प्र भर ।
प्रकर्षेण संपादय । अभिदुहोत्वर्थः । तच्च वृष्टांतः । भृतिं न यथा भुतका भृतिं संपादयति तद्वत् ॥

परि वाराण्यव्यया गोभिरंजानो अर्षेति । ची घधस्था पुनानः कृणुते हरिः ॥ १० ॥

परि । वा॒रा॒ण्य॒व्यया॑ । गो॒भिर्ऋ॒जानो॑ अ॒र्षेति॑ । ची॒ घ॒धस्था॑ पु॒ना॒नः । कृ॒णु॒ते॒ हरिः॑ ॥ १० ॥
परि । वा॒रा॒णि । अ॒व्यया॑ । गो॒भिः । अं॒जानः॑ । अ॒र्षेति॑ । ची॒ । स॒ध॒स्था॑ । पु॒ना॒नः ।
कृ॒णु॒ते॒ । हरिः॑ ॥ १० ॥

गोभिर्गोविदारिः चीरादिभिरंजानोऽज्यमानः सोमोऽव्ययाविमयाणि वाराणि वाक्त्राणि पवित्राणि
पर्यर्षेति । परिगच्छति । अपि च हरिर्हरितवर्णः सोमः पुनानः पूयमानः संस्त्री चीणि सधस्था । सह तिष्ठत्व-
चेति सधस्थं स्थानं । द्रोणकणशाधवर्णीयपुतभृदात्मकानि चीणि स्थानानि लभुते । करोति ॥

परि कोशं मधुश्चुतमव्यये वारे अर्षेति । अभि वाणीर्ऋषीणां सप्त नूषत ॥ ११ ॥

परि । को॒शं । म॒धुश्चु॑त॒म॒व्यये॑ । वा॒रे । अ॒र्षेति॑ । अ॒भि । वा॒णीः । ऋ॒षीणां॑ ।
स॒प्त । नू॒षत॑ ॥ ११ ॥

स सोमोऽव्ययेऽविमये वारे वाक्त्रे पवित्रे मधुश्चुतं मधुररसस्य व्यावधितारं द्रोणकणशं प्रत्यात्मीयं रसं
पर्यर्षेति । नमयति । तमिमं सोममृषीणां सप्त वाणीर्ऋदांसमि नूषत । अभिदुवति ॥ नू ऋषेण जुटादिः ॥

परि शेता मतीनां विश्वदेवो अदाभ्यः । सोमः पुनानश्चम्वोर्विश्वरिः ॥ १२ ॥

परि । शे॒ता । म॒तीनां॑ । वि॒श्वदे॑वो । अ॒दा॒भ्यः । सो॒मः । पु॒ना॒नश्च॑म्वोर्वि॒श्वरिः॑ ॥ १२ ॥
परि । ने॒ता । म॒तीनां॑ । वि॒श्वदे॑वः । अ॒दा॒भ्यः । सो॒मः । पु॒ना॒नः । च॒म्वोः । वि॒श्वत् ।
हरिः॑ ॥ १२ ॥

हरिर्हरितवर्णः स सोमः पुनानः पूयमानः संस्त्रीरधिवचस्यकणयोः परि विशत् । परिगच्छति ।

कीदृशः । मतीनां सुतीनां नेता यदा मतीनां सोतृणां स्वकर्मण्युपनेता विश्वदेवः सर्वदेवः । सोमेऽभिषूयमाणे सतीन्द्रादयः सर्वे देवाः सोमं प्रत्यागच्छन्ति खलु । तस्मात्सर्वदेवोपेतः अत एवादाभ्योऽहिंसितः केचिदपि ॥

परि देवीरनु स्वधा इंद्रेण याहि सरथं । पुनानो वाघं वाघस्त्रिरमर्त्यः ॥ ५ ॥

परि । देवीः । अनु । स्वधाः । इंद्रेण । याहि । सऽरथं । पुनानः । वाघत् । वाघत्ऽभिः ।
अमर्त्यः ॥ ५ ॥

हे सोम-स्वामिन्द्रेण सरथं समानं, रघमाद्यह्य देवीर्देवानां संबन्धीनि स्वधा बलान्यनु देवसेनाः परि याहि । परिगच्छ । कीदृशः । पुनानः पूयमानो वाघस्त्रिः । वाघत इत्युल्लिङ्गम् । हविषां प्रेरकैर्हविर्भिर्वाघ-
द्वह्यमानोऽमर्त्यो मनुष्यधर्मरहितः । यदा । वाघस्त्रिर्हविर्भिः पुनानः पूयमानो वाघत् सोतृणां यदृणां
धनादीनि प्रापयन् परिगच्छ ॥

परि सप्तिर्न वाजयुर्देवो देवेभ्यः सुतः । व्यानशिः पवमानो वि धावति ॥ ६ ॥

परि । सप्तिः । न । वाजऽयुः । देवः । देवेभ्यः । सुतः । विऽआनशिः । पवमानः ।
वि । धावति ॥ ६ ॥

सप्तिर्नाथ एव वाजयुर्दमिच्छन् देवो दीप्यमानो देवेभ्यो देवार्थं सुतोऽभिषुतो व्यानशिः पविषु व्यापी
पवमानः पवित्रेण पूयमानः एतादृशः सोमः परि धावति । परितः, पाचास्त्रभिगच्छति ॥ व्यानशिः ।
अयुः व्याप्ती । आद्युगमहनेत्युचोत्सर्गच्छेदसि सदादिभ्यो दर्शनादिति कित्प्रत्ययः । अत्रोतेष्वेति गुडा-
गमः ॥ ६ ॥ ६ ॥

सप्तमेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र सखाय इति षड्वचं प्रथमं सूक्तं । काण्वी पर्वतनारदावुषी । अथवा
कञ्जपक्ष पुञ्जी शिखंडिन्यास्त्रे द्वे अप्सरसावस्य सूक्तस्य द्रष्टुः । पूर्ववच्छन्दोदेवते । तथा चानुक्रम्यते । सखायः
पर्वतनारदी काञ्जयी द्वे शिखंडिन्यौ वाप्सरसाविति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

सखाय आ नि षीदत पुनानाय प्र गायत । शिशुं न यज्ञैः परि भूषत श्रिये ॥ १ ॥

सखायः । आ । नि । सीदत । पुनानाय । प्र । गायत । शिशुं । न । यज्ञैः । परि ।
भूषत । श्रिये ॥ १ ॥

हे सखायः सखिभूताः सोतार अस्त्रिजः आ नि षीदत । सोतुमुपविशत । अथ पुनानाय पूयमानाय
सोमाय प्र गायत । प्रकर्षेण गायत । तमभिष्टुत । ततोऽभिषुतं सोमं यक्षीर्यजनीयैर्हविर्भिर्मिश्रणीयं श्रिये
शोभनार्थं परि भूषत । परितोऽलंकृत । तत्र वृष्टांतः । शिशुं न यथा शिशुं बालं पुत्रं पितर आभरणैरलं-
कुर्वति तद्वत् ॥

प्रवर्ज्येऽभिष्टुते समी वत्समितिका । सूचितं च । समी वत्सं न मातृभिः सं वत्स इव मातृभिः । आ०
४. ७. १. इति ॥

समी वत्सं न मातृभिः सृजतां गयसाधनं । देवाभ्यं मदमभि द्विशंवसं ॥ २ ॥

सं । इमिति । वत्सं । न । मातृऽभिः । सृजत । गयऽसाधनं । देवऽअभ्यं । मदं ।

अभि । द्विऽशंवसं ॥ २ ॥

हे अश्विनः गधसाधनं नृक्ष साधनमीमेन सोमं मातुमिमांस्तुतामिर्वसतीवरीभिः सं व्रजत । संमि-
व्रजत । व्रजमिव । वत्सं न वचा वत्सं मातुमिमीभिः संयोजयति वृक्षत् । कीदृशं । देवानां देवानां रचयं
मदं मदनहेतुं दिश्वसं विमुच्येगमतिश्चितवत्सं वा । यद्वा । द्योर्लोकोरुच्यं व्रजता देवमनुष्याः इत्यर्थः ।
तेषां हविर्धनप्रदानेन वर्धयितारं । तं सोममभि सं व्रजत ॥

पुनाता दक्षसाधनं यथा शर्धीयं वीतये । यथा मिचाय वरुणाय शंतमः ॥ ३ ॥

पुनात । दक्षऽसाधनं । यथा । शर्धीय । वीतये । यथा । मिचाय । वरुणाय ।
शंतमः ॥ ३ ॥

इक्षसाधनं वससा साधनं धनादिपुष्टिर्वा साधनं सोमं पुनात । पवित्रेण पुनीत ॥ पूष पवने प्रवाहिः ।
तस्मात्तोडि तप्तगप्तगवनादिति तस्य तवादेशः । पिप्त्वादीत्याभावः ॥ असौ सोमः शर्धीयं देवानां वीतये
देवानां पानार्थं यथा भवति यथा वा मिचाय वरुणाय च शंतमोऽतिशयेन सुखं करोति तथा पुनीतित्वर्थः ॥

अस्मभ्यं त्वा वसुविदमभि वाणीरनूषत । गोभिष्टे वर्णमभि वासयामसि ॥ ४ ॥

अस्मभ्यं । त्वा । वसुऽविदं । अभि । वाणीः । अनूषत । गोभिः । ते । वर्णं । अभि ।
वासयामसि ॥ ४ ॥

हे सोम वसुविदं धनस्य दप्तारं त्वा त्वामस्मभ्यं धनादिप्रदानार्थं वाणीरक्षदीपा वाचोऽभ्यनूषत ।
अभिपुवति ॥ नू कवने ॥ वयं ते तव वर्धमावरणं रत्नं नीमिर्गोविचारैः चीरादिभिरभि वासयामसि ।
अभिवासयामः । अमित आच्छादयामः ॥

स नो मत्सनां पत इदो देवप्सरा असि । सखेव सख्ये गातुवित्तमो भव ॥ ५ ॥

सः । नः । मत्सनां । पते । इदो इति । देवऽप्सराः । असि । सखाऽइव । सख्ये ।
गातुवित्तमः । भव ॥ ५ ॥

गोऽक्षादीनां मत्सनां मत्सनां पते स्वामिन् हे इदो सोम स त्वं देवप्सरा अस्मि । प्सर इति
रूपनाम । दीप्तकम्पी भवसि । स त्वं सखेव यथा सखा सुहृत् सखी मिचाय सत्वं मार्गं ज्ञापयति तद्वत्सा-
कमपि गातुवित्तमोऽत्यंतं मार्गस्य संभवो भव । ज्ञापको भव ॥

सनेमि कृध्यस्मदा रक्षसं कं चिदचिर्यं । अपादेवं ह्युमंहो युयोधि नः ॥ ६ ॥

सनेमि । कृधि । अस्मत् । आ । रक्षसं । कं । चित् । अचिर्यं । अप । अदेवं । ह्युं ।
आहं । युयोधि । नुः ॥ ६ ॥

हे सोम अक्षदक्षानु वनेमि । पुरावनामैतत् । पुरातं सख्यं कृधि । कृध । आ अपि वाचिसमर्पणीकं
कं चिद्वचसमपुष्पस्य । कीदृशं । अदेवमदेवग्रीवं ह्युं ह्यवतं सत्त्वानुतयुक्तं वाङ्माभ्यंतरमावायुक्तं वा ।
विंश गोऽक्षाकर्मणः पारं चाप युयोधि । संग्रहः । युज्यतेर्ब्रजं वदेतीति वृषः सुः । वा वदेतीति हेर्ब्रज-
मावायुक्तः । अघोपम्यादयः । चीतिर्वा वी पूर्ववद्वपं ॥ ७ ॥

तं च इति वज्रं क्षितीयं कृते । पर्वतनारदवीरार्थं । अन्तपूर्ववत् । तं च इत्यनुज्ञातं ॥ वतः । वृक्षवि-
निधोयः ॥

तं वः सखायो मदाय पुनानमभि गायत । शिन्नुं न यज्ञैः स्वदयंत गूर्तिभिः ॥ १ ॥
 तं । वः । सखायैः । मदाय । पुनानं । अभि । गायत । शिन्नुं । न । यज्ञैः । स्वदयंत ।
 गूर्तिभिः ॥ १ ॥

हे सखाय चत्विजः यो यूयं मदाय देवानां महार्थं पुनानं पूषमानं तं सोममभि गायत । अभिपूत ।
 तमिमं सोमं शिन्नुं न शिन्नुमिवात्तंकारिः चीरादिभिश्च यथा स्वादूकुर्वन्ति तद्वत्चीर्हविर्भिर्मिन्मयीर्गूर्तिभिः
 क्षुतिभिश्च स्वदयंत । स्वादूकुर्वन्ति ॥

प्रवर्ग्यैऽभिपूषे चं वत्स इव मातुमिरिच्छिका । सूषं च यम्री वत्समित्त्वयया सहोक्तं ॥

सं वत्स इव, मातुभिरिदुर्हिन्वानो अज्यते । देवावीर्मदो मतिभिः परिष्कृतः ॥ २ ॥
 सं । वत्सः । इव । मातुभिः । इदुः । हिन्वानः । अज्यते । देवः । अवीः । मदः । मतिभिः ।
 परिष्कृतः ॥ २ ॥

हिन्वानः प्रेयमात्र इदुः सोमो वसतीवरीभिः समन्यते । सम्यक् सितो भवति । तत्र दृष्टान्तः । वत्स इव
 वत्सो यथा मातुभिर्गोभिः समन्तो भवति तद्वत् । कीदृशः । देवावीर्देवानां रणको मदो मदकरो मतिभिः
 क्षुतिभिः परिष्कृतोऽलंकृतः ॥ भूषणार्थं संपर्युषेभ्य इति सुहागमः । परिनिविभ्यः । पा० ८. ३. ७०. इति
 सुटः चत्वं ॥

अयं दक्षाय साधनोऽयं शर्धाय वीतये । अयं देवेभ्यो मधुमत्तमः सुतः ॥ ३ ॥
 अयं । दक्षाय । साधनः । अयं । शर्धाय । वीतये । अयं । देवेभ्यः । मधुमत्तमः ।
 सुतः ॥ ३ ॥

अयं सोमो दद्याय वत्साय वर्धनाय वा साधनः साधयिता भवति । तद्यायं सोमः शर्धाय वेनार्थं
 वीतये देवानां भक्षयार्थं च भवति । सुतोऽभिपूतोऽयं सोमो देवेभ्य इन्द्रादिभ्यो मधुमत्तमोऽतिशयेन
 माधुर्ययुक्तो भवति । चत्वंतं मदकरो भवतीति वा ॥

गोमन्त्र इदो अश्ववात्सुतः सुदक्ष धन्व । शुचिं ते वर्णमधि गोषु दीधरं ॥ ४ ॥
 गोऽमन् । तः । इदो इति । अश्वऽवत् । सुतः । सुदक्ष । धन्व । शुचिं । ते । वर्णं ।
 अधि । गोषु । दीधरं ॥ ४ ॥

हे सुदक्ष सुवक्त्र हे इदो सोम सुतोऽभिपूतस्त्वं गोऽस्माकं गोमन्त्रसाधनगोयुक्तमश्वदक्षयुक्तं धनं धन्व ।
 जगद्य । भविर्गन्तव्यं भूवादः ॥ ततोऽहं शुचिं पूतं दीधमानं वा ते तव वर्णं रवं गोषु गन्धेषु चीरादिष्वधि
 दीधरं । अधिधारयामि । मित्रयामि ॥

स नो हरीणां पत इदो देवप्सरस्तमः । सख्ये नयो रुचे भव ॥ ५ ॥
 सः । नः । हरीणां । पते । इदो इति । देवप्सरः । तमः । सखाऽइव । सख्ये । नयैः ।
 रुचे । भव ॥ ५ ॥

हे हरीणां पति गोऽसदीयानां हरितवर्णानां यमूनां स्वामिन् हे इदो सोम देवप्सरस्तमोऽतिशयेन

दीप्तकूपीतः स त्वं नर्यः कर्मणेतुभ्य चक्षिगभ्यो हितः स त्वं भोऽस्माकं वधि मव । दीप्तिवरो मव । विमिष । सखेव यथा सखा सख्ये मिषाय दीप्तिवरो मवति तद्वत् ॥

सनेमि त्वमस्मदाँ अदेवं कं चिदचिणं । साह्रौ इंदो परि बाधो अपं वयुं ॥६॥

सनेमि । त्वं । अस्मत् । आ । अदेवं । कं । चित् । अचिणं । सह्रान् । इंदो इति ।
परि । बाधः । अपं । वयुं ॥६॥

हे सोम त्वं सनेमि पुराणं सुखमखदसासु जुष । आ अपि वादेवमदेवमशीकं कं चिदचिणमदनशीकं राक्षसमखदसातोऽपनमय । किंच हे इंदो साह्रौऽप्युनमिमवन् बाधो बाधमानाम्परि वरि । तथा वयुं वयवतं सत्त्वानुतयुतं वाह्याभंतरमायादियेपितं वा राक्षसमखदसातोऽपनमय ॥ ८ ॥

इंद्रमच्छेति चतुर्दशर्षं तृतीयं युक्तमीच्छिहं पवमानसोमदेवताकं । प्रथमस्य तुषस्य चक्षुराख्यपुचोऽपि-
च्छिः । द्वितीयस्य मनुपुचचतुर्मा ५ अप्सुनाखः पुचो मनुकुतीयस्य । एवं नवर्षो वताः । शिष्टानामपि
पंचानां चापुचोऽपिः । तथा चानुकल्प्यते । इंद्रमच्छ चक्षुनापि चानुवचतुर्मानवो मनुराप्सव इति तुषाः पंचा-
पिरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

इंद्रमच्छ सुता इमे वृषणं यंतु हरयः । श्रुही जातास इंदवः स्वर्विदः ॥१॥

इंद्र । अच्छ । सुताः । इमे । वृषणं । यंतु । हरयः । श्रुही । जातासः । इंदवः ।
स्वऽविदः ॥१॥

श्रुही । श्रुहीति चिप्रनाम । चिप्रं जातासो जाता इंदवः पाचिषु चरंतः स्वर्विदः सर्वज्ञा हरयो हरितवर्षाः
सुता अभिपुता इमे सोमा वृषणं कामानां क्षेत्रारमिंद्रमच्छ यंतु । अभिमच्छंतु ॥

अयं भराय सानसिरिद्राय पवते सुतः । सोमो जैबस्य चेतति यथा विदे ॥२॥

अयं । भराय । सानसिः । इंद्राय । पवते । सुतः । सोमः । जैबस्य । चेतति । यथा ।
विदे ॥२॥

भराय संयामाय तदर्थं सानसिर्मजनीयः सुतोऽभिपुतोऽयं सोम इंद्रयिंद्राय पवति । यथादिषु चरति ।
ततः सोमो जैबस्य ॥ विद्यायवणं कर्तव्यमिति कर्मणः प्रदानसंज्ञा चतुर्थर्षं मज्जमिति वही ॥ यद्यशीचमिंद्रं
चेतति । जानाति । यैबिंद्रो विदे लोकैर्ज्ञायते तथा जानाति ॥

अस्येदिंद्रो मदेष्वा याभं गृभ्णीत सानसिं । वज्रं च वृषणं भरत्समंप्सुजित् ॥३॥

अस्य । इत् । इंद्रः । मदेष्वा । आ । याभं । गृभ्णीत । सानसिं । वज्रं । च । वृषणं ।
भरत् । सं । अप्सुऽजित् ॥३॥

आ अनंतरमिंद्रोऽखदस्य सोमस्यैव मदेषु संजातेषु सानसिं वरिः संमजनीयं यामं वाहं वहीतव्यं धनुः
गृभ्णीत । गृह्णाति ॥ इयहोर्म इति मत्सं । किंचाप्सुभिर्दुदकार्यं वृषस्य जेता । यद्वा । आप इत्यंतरिपनाम ।
अंतरिषिऽहिनामकस्य जेता । इंद्रो वृषस्य वरितारं वज्रं च सं भरत् । संभिमतं ॥ विमर्तयिष्यवाक्यम् ॥

प्र धन्वा सोमं जागृविरिद्रयिंदो परि सव । शुमंतं शुषमा भरा स्वर्विदं ॥४॥

प्र । धन्व । सोम । जागृविः । इंद्राय । इंदो इति । परि । सव । शुऽमंतं । शुषमं । भरा । स्वर्विदं ।
आ । भर । स्वऽविदं ॥४॥

Toe

5 L

सोमः पुनान जर्मिणाषो वारं वि धावति । अये वाचः पवमानः कर्निकदत् ॥ १० ॥

सोमः । पुनाः । जर्मिणा । अयः । वारं । वि । धावति । अये । वाचः । पवमानः ।

कर्निकदत् ॥ १० ॥

पुनाः पुनमानः सोम जर्मिणा स्त्रीयथा धारयाषोऽवेवारं वाचं पवित्रं वि धावति । विविधं
कच्छति । कीदृशः सोमः । पवमानः पुनो वाचः स्त्रीयथापि कर्निकदत् पुनःपुनः शब्दं कुर्वन्नि धावति ॥ १० ॥

धीभिर्हिन्वंति वाजिनं वने क्रीकृतमत्यविं । अभि चिपृष्ठं मतयः समस्वरन् ॥ ११ ॥

धीभिः । हिन्वंति । वाजिनं । वने । क्रीकृतं । अतिऽअविं । अभि । चिऽपृष्ठं । मतयः ।

सं । अस्वरन् ॥ ११ ॥

वाजिनं वनवन्तं वने वनगीये वसतीवर्षाश्च उदके क्रीकृतं संक्रीडमाणमत्यविं । अविशब्देन तद्रोमकृतं
पवित्रमभिधीयते । अतिक्रान्तपवित्रं सोममुखिजो धीभिः स्तुतिभिर्हिन्वंति । वर्धयन्ति । यथा । धीभिः ॥
वर्षाक्षोपस्कांदसः ॥ धीतिभिरंगुलीभिर्हिन्वंति । प्रेरयन्ति ॥ हि गतो वृद्धो च स्वादिः ॥ किंच चिपृष्ठं । चीणि
पवित्राणि द्रोणकलशाधवनीयद्रुतमुदास्यानि पात्राणि क्षुशतीति चीणि सवत्तानि वा क्षुशतीति स तद्योक्तः ।
तं सोमं मतयः स्तुतयोऽभि समस्वरन् । अमितः संसुवन्ति ॥

असर्जि कलशां अभि मीळे सन्निर्न वाजयुः । पुनानो वाचं जनयन्सिष्यदत् ॥ १२ ॥

असर्जि । कलशान् । अभि । मीळे । सन्निः । न । वाजऽयुः । पुनानः । वाचं । जनयन् ।

असिस्त्यदत् ॥ १२ ॥

वाजयुष्यकुमानागामममिच्छन् स सोमः कलशानमिच्छन् कलशेष्यसर्वि । कुञ्जते । तत्र दृष्टान्तः । सन्निर्न
वचाक्षो मीळे । संग्रामनामितत् । संग्रामे कथ्यते तदत् । ततः पुनानः पुनमानः सोमो वाचं शब्दं जनयन्
त्यादयन्नसिष्यदत् । पात्रेषु खंदति ॥

पवते हर्यतो हरिरति हरांसि रंशा । अभ्यर्धेन्स्तोतृभ्यो वीरवद्यशः ॥ १३ ॥

पवते । हर्यतः । हरिः । अति । हरांसि । रंशा । अभिऽअर्धेन् । स्तोतृऽभ्यः ।

वीरऽवत् । यशः ॥ १३ ॥

हर्यतः सुहृदीषो हरिर्हरितवर्षः सोमो रंशा ॥ तृतीयाया आकारः ॥ साधुवेगेन हरांसि कुटिलान्
गुर्वनि पवित्राकृति पवते । अतीत्य कच्छति । किं कुर्वन् । स्तोतृभ्यो वीरवत् पुत्रयुक्तं यशोऽभ्यर्धेन्नमिन-
मयन् पवते ॥

अया पवस्व देव्युर्मधोर्धारा असृक्षत । रेभन्पवित्रं पर्वेषि विभ्यतः ॥ १४ ॥

अया । पवस्व । देवऽयुः । मधोः । धाराः । असृक्षत । रेभन् । पवित्रं । परि । एषि ।

विभ्यतः ॥ १४ ॥

३ सोम देवपुर्देवानामवमानाकृत्यनवाजया धारया पवस्व । वर । ततो मधोर्मद्वारक तं धारां
आक्रीया कच्छत । कच्छति । अनंतरं रेभन्पवित्रमायः पवित्रं विभ्यतः पर्वेषि । कर्षतः परिकच्छति ॥ १४ ॥

परीत इति बङ्गिशतृचं चतुर्थं सूक्तं । त्वं सोमासि । अ० ९. ६७. इत्यथोक्ता भरद्वाजकण्ठपाशाः सप्तर्षयः ।
आषा बृहती द्वितीया सतीबृहती । अथमेकः प्रगाथः । परि सुवान इत्येषा तृतीयैकविंशत्यक्षरा भुरिगिराड्
द्विपदा । नुमिर्द्येमान् इति षोडशी विंशत्यक्षरा द्विपदा विराट् । चतुर्ध्यादिष्वी प्रगाथी । दशम्यादिष्वयः
सप्तदशादिष्वयः प्रगाथाः । पवमानः सोमो देवता । त्रया चानुक्रम्यते । परीतः बङ्गिशतिः सप्तर्षयः प्राजाप्यं
तृतीयाचोऽष्टमी द्विपदे अष्टम्याये बृहत्याविति ॥ नतः सूक्तविनियोगः ॥

परीतो विंचता सुतं सोमो य उतमं हविः ।

दधन्वा यो नर्यो अप्स्वंतरा सुषाव सोममद्रिभिः ॥१॥

परिं इतः । सिंचत । सुतं । सोमः । यः । उतमं । हविः ।

दधन्वान् यः । नर्यः । अप्सु । अंतः । आ । सुसाव । सोम । अद्रिभिः ॥१॥

हे अस्त्रिभ्यः सुतमभिषुतं सोममित्र अस्मात्कर्मण ऊर्ध्वं अथवास्मात्प्रदेशादूर्ध्वं परि विंचत वसतीवरीभिः ॥
इतो विंचतेत्यत्र संहितायां छंदसीति रोहत्वं । आदेशप्रत्यययोरिति पत्वं ॥ यः सोमो देवानामुत्तमं प्रशस्त्वं
हविर्मवति आ अपि च नर्यो मनुष्यहितो यश्च सोमोऽप्सु वसतीवरीष्वंतरिष्वे वातर्द्धन्वाग्भ्यश्च भवति तं
सोममद्रिभिर्ग्रावभिरध्वर्युः सुषाव । अभिषुतं चकार । तं परि विंचतेति समन्वयः ॥

नूनं पुनानोऽविभिः परि स्रवाद्व्यः सुरभितरः ।

सुते चिन्वाप्सु मदामो अंधसा श्रीणंतो गोभिरुत्तरं ॥२॥

नूनं । पुनानः । अविभिः । परि । स्रव । अद्व्यः । सुरभिः । उत्तरः ।

सुते । चित् । त्वा । अप्सु । मदामः । अंधसा । श्रीणंतः । गोभिः । उत्तरं ॥२॥

हे सोम अद्व्यः कैचिद्व्यर्हिसितः सुरभितरोऽत्यंतं सुगंधिस्त्वं नूनमिदानीं पुनानः पूर्यमानः सप्तविभि-
रविषासकृतेः पविषैस्त्रिभ्यः परि स्रव । परितः चर । सुते चिदभिषुते सत्संधवा सक्तुलध्विनाग्निन गोभिर्गो-
विभिरिः चरीः षोड्वादिभिः श्रीणंतो मिश्रयंतो वयमुत्तरमुत्तरतरमप्सु वसतीवरीषु संस्थितं त्वां मदामः ।
मदामहे । सुमः ॥

परि सुवानश्चक्षसे देवमादनः क्रतुरिदुर्विचक्षणः ॥३॥

परि । सुवानः । चक्षसे । देवमादनः । क्रतुः । इदुः । विचक्षणः ॥३॥

सुवानोऽभिषूयमाणः सोमश्चक्षसे सर्वेषां दर्शनाय परि स्रवति । कीदृशः । देवमादनो देवानां तर्पयिता
क्रतुः कर्ता । इदुः पापेषु चरणशीलो दीप्तो वा विचक्षणः सर्वस्य विद्वष्टा ॥

पुनानः सोम धारयापो वसानो अर्षसि ।

आ रत्नधा योनिमृतस्य सीदस्युस्तो देव हिरण्ययः ॥४॥

पुनानः । सोम । धारया । अपः । वसानः । अर्षसि ।

आ । रत्नधाः । योनिं । मृतस्य । सीदसि । उतः । देव । हिरण्ययः ॥४॥

हे सोम पुनानः पूर्यमानस्त्वमप्य उद्व्याभि वसतीवरीष्वामि वसानो आच्छादयन् धारयार्षसि । यविचं
मर्षसि । अतो रत्नधा रत्नानां दाता लघुतक सप्तमृतक वक्ष्यन् योनिं ज्ञानमा सीदसि । हे देव भीतमान

सोम उतसः प्रक्षद्वन्नीकस्त्वं हिरण्ययो हिरण्यमयो हिरण्यकोत्पत्तिस्थानं खडु । यद्वा । देवानां हितरम-
णीयो भवसि ॥

दुहान ऊर्ध्वदिव्यं मधु प्रियं प्रत्नं सधस्थमासदत् ।

आपृच्छ्यं धरुणं वाज्यर्षेति नृभिर्धूतो विचक्ष्णः ॥ ५ ॥

दुहानः । ऊर्ध्वः । दिव्यं । मधु । प्रियं । प्रत्नं । सधऽस्थं । आ । असदत् ।

आऽपृच्छ्यं । धरुणं । वाजी । अर्षेति । नृऽभिः । धूतः । विऽचक्ष्णः ॥ ५ ॥

मधु मर्दकरं प्रियं प्रीणनकारि दिव्यं दिवि मर्धमूधः सोमवल्लीलक्षणं दुहानः सोमः प्रत्नं पुरातनं सधस्थं ।
सह तिष्ठत्येति सधस्थं स्थानं । अंतरिक्षमासदत् । आसीदति ॥ सदेर्बुकि रूपं ॥ तत आपृच्छ्यं कर्मणाप्रष्टव्यं
धरुणं कर्मको धारयितारं यजमानं वाक्यज्ञवान्सोमोऽर्षेति । तस्मा अन्नं दातुमभिगच्छति । कीदृशः । नृभिः
कर्मणेतुभिर्धूतः नृभिर्धूतोऽदाभयहि परिशोधितः । तैरनं चतुराधूनीति पंचकलः सप्तकलो वेद्यापक्षवेन
सूचितं । विचक्ष्णः सर्वज्ञ विद्वष्टा ॥ १२ ॥

पुनानः सोम जागृविरण्यो वारे परि प्रियः ।

त्वं विप्रो अभवोऽंगिरस्तमो मध्वा यज्ञं मिमिक्ष नः ॥ ६ ॥

पुनानः । सोम । जागृविः । अण्यः । वारे । परि । प्रियः ।

त्वं । विप्रः । अभवः । अंगिरऽतमः । मध्वा । यज्ञं । मिमिक्ष । नः ॥ ६ ॥

हे सोम जागृविर्जनरयाशीलः प्रियः प्रीणयिता त्वं पुनानः पूयमानः सप्तकोऽर्धैरि वासि पंचि परि
चरसि । किंच विप्रो मेधावी त्वमंगिरस्तमोऽंगिरसां वरिष्ठः पितृणां नेताभवः । भवसि । स त्वं नोऽक्षदीयं
यज्ञं मध्वा मधुनरत्नीयेन रक्षेन मिमिक्ष । सिंच ॥ मिहः सेचनार्थेन सनि रूपं ॥

सोमो मीद्वान्पवते गातुवित्तम ऋषिर्विप्रो विचक्ष्णः ।

त्वं कविरभवो देववीतम आ सूर्यं रोहयो दिवि ॥ ७ ॥

सोमः । मीद्वान् । पवते । गातुवित्तमः । ऋषिः । विप्रः । विऽचक्ष्णः ।

त्वं । कविः । अभवः । देवऽवीतमः । आ । सूर्यं । रोहयः । दिवि ॥ ७ ॥

मीद्वान् कामानां वेत्ता सोमः पवते । चरति । कीदृशः । गातुवित्तमोऽर्त्ततं मार्गज्ञ ज्ञमज्ञ ऋषिः सर्वज्ञ ।
प्रदर्शको विप्रो मेधावी विचक्ष्णो विद्वष्टः । किंच कविः ज्ञातप्रज्ञस्त्वं देववीतमोऽर्त्ततं देवकामोऽभवः ।
भवसि । अपि च दिवि बुकोके सूर्यमा रोहयः । प्रादुर्भावयसि ॥

सोम उ बुवाणः सोतृभिरधि षुभिरवीनां ।

अश्वयेव हरितां याति धारया मंद्रयां याति धारया ॥ ८ ॥

सोमः । ऊं इति । सुवानः । सोतृभिः । अधि । सुभिः । अवीनां ।

अश्वयाऽइव । हरितां । याति । धारया । मंद्रयां । याति । धारया ॥ ८ ॥

सोतृभिरभिपुस्तत्रिर्ध्वलिभिः सुवानोऽभिपुस्तत्रिः सोमोऽवीनां सुभिः ॥ मांसुत्तुनामुपयोजनं । पा०
६. १. ६३. १. इति वासुशब्दकः सुवावः । सुतृभिर्ध्वलिभिः पविषिरधि याति । अधिर्ध्वं गच्छति । ३

इति प्रसिद्धी । अक्षयेष्वक्षयेव हरिता हरितवर्णया धारया याति । मद्रया मदकारिणा धारया द्रोणकलशमभिगच्छति ॥

अनूपे गोमाङ्गोभिरक्षाः सोमो दुग्धाभिरक्षाः ।

समुद्रं न संवरणान्यग्मन्मदी मदाय तोशते ॥९॥

अनूपे । गोऽमान् । गोभिः । अक्षारिति । सोमः । दुग्धाभिः । अक्षारिति ।

समुद्रं । न । संऽवरणानि । अग्मन् । मदी । मदाय । तोशते ॥९॥

सोमाङ्गोयुक्तः सोमोऽनूपे निक्षेपे देशे कलशे गोभिर्गौविकरिः क्षीरादिभिः सहायाः । चरति । तदे-
वोच्यते । स सोम आत्मनो मिश्रणार्थं दुग्धाभिर्गौभिः सहायाः । चरति ॥ चरतिर्भुङ्क्ति रूपं ॥ किंच समुद्रं न
यथा समुद्रमुद्रकाणि गच्छन्ति तद्वत्संवरणानि संभजनीयानि रसरूपाण्यस्त्राणि द्रोणकलशमगमन् । गच्छन्ति ॥
यमेर्भुङ्क्ति भुङ्क्ति रूपं ॥ किंच मदी मदकरः सोमो मदाय मदार्थं तोशति । इत्यते । अभिषूयते । तोश-
तिर्वधकर्म ।

आ सोम सुवानो अद्रिभिस्तिरो वाराण्यथ्या ।

जनो न पुरि चम्बोर्विशंहरिः सदो वनेषु दधिषे ॥१०॥

आ । सोम । सुवानः । अद्रिऽभिः । तिरः । वाराणि । अथ्या ।

जनः । न । पुरि । चम्बोः । विशत् । हरिः । सदः । वनेषु । दधिषे ॥१०॥

इ सोम अद्रिमिर्भावभिः सुवानोऽभिषूयमाणस्त्वमव्याविमयाणि वाग्गणि वागानि पविषाणि तिर-
स्कुर्वन् अवधावकाणि कुर्वाणः सप्ता पवस इति शेषः । हरिर्हरितवर्णः स सोमश्चम्बोरधिषवणफलकयोश्चपरि-
क्षिति कलशे विशत् । प्रविशति । तत्र वृष्टांतः । जनो न यथा जनः पुरि पुरे प्रविशति । स त्वं वनेषु काष्ठनि-
मितेषु पात्रेषु सदः आनं दधिषे । करोषि ॥ ॥१३॥

स मामृजे तिरो अण्वानि मेथो मीळे सप्तिर्न वाजयुः ।

अनुमाद्यः पवमानो मनीषिभिः सोमो विप्रेभिर्हृक्कभिः ॥११॥

सः । मामृजे । तिरः । अण्वानि । मेथः । मीळे । सप्तिः । न । वाजऽयुः ।

अनुऽमाद्यः । पवमानः । मनीषिऽभिः । सोमः । विप्रेभिः । हृक्कऽभिः ॥११॥

वाजयुः सप्तमोऽश्वाव्ययूनि सूक्ष्माणि मेथो मेथा अवे रोमाणि पविषाणि तिरस्कुर्वन् स सोमो मामृजे ।
परिगृह्यते । अर्कक्रियते वा । तत्र वृष्टांतः । सप्तिर्न यथा अयकामिरवो मीळे संयामेऽर्कक्रियते । कीदृशः ।
अनुमाद्योऽनुमोदनीयः सर्वैः पवमानो मनीषिभिर्हृक्कभिः पूयमाणः तथर्कभिः ॥ कंदसीवनिपाविति वनिप ॥
शुतिस्तृप्तिर्भिप्रेमैधाविभिरभिदुतो मृज्यते ॥

प्र सोम देववीतये सिंधुर्न पिप्ये अर्णैसा ।

अंशोः पर्यसा मदिरो न जागृविरच्छा कोशं मधुचुतं ॥१२॥

प्र । सोम । देवऽवीतये । सिंधुः । न । पिप्ये । अर्णैसा ।

अंशोः । पर्यसा । मदिरः । न । जागृविः । अच्छ । कोशं । मधुऽचुतं ॥१२॥

हे सोम हेवशीतये देवानां पानाय तदर्थमर्कसा वसतीवर्यास्तेनोदकेन प्र पिबे । प्रप्यायसे । तत्र वृष्टांतः । सिंधुर्न यथा सिंधुषदकेन प्रपिबे प्रप्यायति तद्वत् ॥ प्यायतेर्लिटि लिङ्गुञ्जेति पीमाङ्गः ॥ ततः स त्वं मद्विरो न मद्वक्त्रः सुरादिरिव जागृविर्जागरणशीलः । यद्वा । नः संग्रहार्थं । इदानीं मद्वक्त्रो जानरजुशीलस्त्वं । अंशोर्लताखंडस्य पयसा रसेन मधुघृतं रसस्य चारयितारं कोशं द्रीयावत्तन्मन्त्रमिगच्छसि ॥

आ ह॒र्यतो अ॒र्जुने अ॒त्के अ॒प्यत प्रि॒यः सूनु॑र्न म॒र्ज्यः ।

तमी॑ हि॒न्वत्य॒पसो॑ यथा॒ रथं॑ न॒दीष्व॑ ग॒र्भस्योः॑ ॥ १३ ॥

आ । ह॒र्यतः । अ॒र्जुने । अ॒त्के । अ॒प्यत । प्रि॒यः । सूनुः । न । म॒र्ज्यः ।

तं । ३ । हि॒न्वति । अ॒पसः । यथा॑ । रथं॑ । न॒दीषु॑ । आ । ग॒र्भस्योः॑ ॥ १३ ॥

हर्यतः सुहृणीयः प्रियः प्रीणयितुं सूनुर्न सूनुरिव मर्ज्यो मार्वणीयः सोमोऽर्जुनेऽर्जुनवर्धोऽत्के रूपे पवित्र आन्वत । आवृणोति । तमीमेनं सोममनुजयो नदीषु नदमानासु वसतीवरीषु गर्भस्त्वोर्वाङ्मोरामिमुक्तीन् हिन्वति । प्रेरयति । तत्र वृष्टांतः । अपसो यथा वेगवतो जना रथं संग्रामेषु प्रेरयति तद्वत् ॥

अ॒भि सोमा॑स आ॒यवः॑ प॒र्वते॑ म॒द्यं म॒दं ।

स॒मुद्र॑स्याधि॒ वि॒ष्टपि॑ म॒नीषि॑णो म॒त्स॒रासः॑ स्व॒र्विदः॑ ॥ १४ ॥

अ॒भि । सोमा॑सः । आ॒यवः॑ । प॒र्वते॑ । म॒द्यं । म॒दं ।

स॒मुद्र॑स्य । अ॒धि । वि॒ष्टपि॑ । म॒नीषि॑णः । म॒त्स॒रासः॑ । स्व॒र्विदः॑ ॥ १४ ॥

आयवो वसनशीलाः सोमासः सोमा मद्यं मद्वक्त्रं मद्वक्त्रादीन् रसमपि पर्वते । अभितो निर्गमयति । कुचेति उच्यते । समुद्रस्यांतरिक्षस्याधि विष्टप्यधिकं समुच्छ्रिते पवित्रे । यद्वा । समुद्रस्य । समुद्रवत्सारासाः । तस्य वनशलाधुपरि विष्टपि क्षान्ते पवित्रे निर्गमयति । कीदृशाः । मनीषिणी मनस ईशितारो मत्सरासो मद्वक्त्राः स्वर्विदः सर्वस्य संग्रहाः ॥

त॒र॒त्समु॑द्रं प॒र्वमा॑न॒ ऊ॒र्मिणा॑ राजा॒ देव॑ ऋ॒तं बृ॑हत् ।

अ॒र्धे॒न्मि॒षस्य॑ व॒रुण॑स्य॒ ध॒र्मेणा॑ प्र हि॒न्वा॒न ऋ॒तं बृ॑हत् ॥ १५ ॥

त॒र॒त् । स॒मुद्रं॑ । प॒र्वमा॑नः । ऊ॒र्मिणा॑ । राजा॑ । दे॒वः । ऋ॒तं । बृ॑हत् ।

अ॒र्धे॒त् । मि॒षस्य॑ । व॒रुण॑स्य । ध॒र्मेणा॑ । प्र । हि॒न्वा॒नः । ऋ॒तं । बृ॑हत् ॥ १५ ॥

पर्वमानः पूषमानो देवो वीतमानो बृहदन्तमुत सत्वमृतो राजा सोमः समुद्रमंतरिक्षं कर्षयं वीर्मिणा धारया तरत् । तरति । हिन्वानः प्रियमाय ऋतं बृहदन्तं सत्वमृतः स सोमो मिषस्य वरुणस्य मिषावधव-चोर्धमेणा धारयार्थं प्रार्थत् । प्रवच्छति ॥ १४ ॥

नृ॒भि॒र्येमा॑नो ह॒र्यतो॑ वि॒चक्ष॑णो राजा॒ देवः॑ स॒मुद्रि॑यः ॥ १६ ॥

नृ॒ऽभिः॑ । ये॒मा॒नः । ह॒र्यतः॑ । वि॒ऽचक्ष॑णः । राजा॑ । दे॒वः । स॒मुद्रि॑यः ॥ १६ ॥

पुनिः कर्मिणुभिर्वेमानो मिषत्वमानो हर्यतः सुहृदीयो मिषवदी विद्रुडा देवो वीषवानः समुद्रिषोऽंतरिक्षे मनी राजा सोम ईद्वार्थं पयस हस्तुस्त्वैव संवधः ॥ समुद्राथाह इति मन्त्रार्थं प्रवक्ष्यः ॥

इंद्राय पवते मदः सोमो मरुत्वते सुतः ।

सहस्रधारो अत्यथ्यमर्षति तमीं मृजंत्यायवः ॥१७॥

इंद्राय । पवते । मदः । सोमः । मरुत्वते । सुतः ।

सहस्रधारः । अति । अथ्यं । अर्षति । तं । ईप्सिति । मृजंति । आयवः ॥१७॥

मदो मादकः सुतोऽभिषुतः सोमो मरुत्वते मरुत्तिसाधत इन्द्रयिंद्रार्थं पवते । चरति । ततः सहस्रधारो मृजधरोर्षतः सोमोऽत्यमविमथं पविषमत्यर्षति । अतिगच्छति । तमिमं सोममायवो मनुष्या अतिवो मृजंति । शोधयति ॥

पुनानश्चमू जनयन्मतिं कविः सोमो देवेषु रण्यति ।

अपो वसानः परि गोभिरुत्तरः सीदन्वनैष्वप्यत ॥१८॥

पुनानः । चमू इति । जनयन् । मतिं । कविः । सोमः । देवेषु । रण्यति ।

अपः । वसानः । परि । गोभिः । उत्तरः । सीदन् । वनेषु । अप्यत ॥१८॥

चमू ॥ सप्तम्याः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ चमोरधिषवणफलकयोः पुनानः पुन्यमानोऽभिषूयमाद्यो मतिं कृतिं जनयन्मुत्पादयन् कविः ज्ञातप्रज्ञः एतादृशः सोमो देवेष्विंद्रादिषु रण्यति । किंवापो वसतीचरीर्वसान आच्छादयन् वनेषु काष्ठेषु पाषेषु सीदन् सोमो गोभिर्गोविहारिः पीत्यदिभिः पर्यव्यत । परिदीयते । आच्छादयते ॥

तवाहं सोम रारण सख्य इंदो दिवेदिवे ।

पुरुणि बभ्रो नि चरंति मामव परिधीरति तां इहि ॥१९॥

तव । अहं । सोम । रारण । सख्ये । इंदो इति । दिवेऽदिवे ।

पुरुणि । बभ्रो इति । नि । चरंति । मां । अव । परिधीन् । अति । तान् । इहि ॥१९॥

हे इंदो हे सोम तव सखी सखिकर्मण्यहं दिवेदिवेऽन्वहं रारण ॥ रणेर्निष्पत्तये गति रूपं ॥ हे बभ्रो बहुवर्षं सोम पुरुषि बभ्रुणि ररांसि मां तव सखी स्थितं न्यव चरंति । नीचीनं चरंति । काधति । वे मां बाधते तात्परिधीसावसांस्तमतीहि । अतीत्य गच्छ । गहीति यावत् ॥

उताहं नक्तमुत सोम ते दिवा सख्याय बभ्रो ऊर्धनि ।

धृणा तपंतमति सूर्य परः शकुना इव पन्निम ॥२०॥

उत । अहं । नक्तं । उत । सोम । ते । दिवा । सख्याय । बभ्रो इति । ऊर्धनि ।

धृणा । तपंतं । अति । सूर्य । परः । शकुनाऽइव । पन्निम ॥२०॥

हे बभ्रो बहुवर्षं हे सोम उतापि च नक्तमुतापि च दिवाहोरात्रयोः सख्याय सख्यार्थं तवोर्धनि उर्ध्वेऽहं, रम इति शिबः । ते बवं धृणा दीप्या तपंतं ऊर्ध्वतं परः परमस्वानक्षितं सूर्यं महात्मात्वं त्वामति पन्निम । तव स्थितं मां त्वामतिवितिम । अवन्निव । शकुना इव यथा सुपर्णादयः पक्षिणः सूर्यमदिगच्छन्ति तद्वत् ॥ यत्नं गती । असाक्षादपि स्थितिं तन्निपत्योन्मदसीत्युपधासीपः ॥ ॥१५॥

पावसोऽभिष्पकरति सोमे मृज्यमान एकपुत्रः । तत्र मृज्यमान इति वा, तृतीया । सुचितं च । मृज्यमानः सुहस्त्या दशभिर्विवस्वतः । आ० ५. १२. इति ॥

मृज्यमानः सुहस्त्य समुद्रे वार्चमिन्वसि ।

रयिं पिशंगं बहुलं पुरुस्पृहं पर्वमानाभ्यर्षसि ॥ २१ ॥

मृज्यमानः । सुहस्त्य । समुद्रे । वार्चं । इन्वसि ।

रयिं । पिशंगं । बहुलं । पुरुस्पृहं । पर्वमान । अभि । अर्षसि ॥ २१ ॥

हे सुहस्त्य । इति भवा इत्या चंगुलयः । शोभनांगुलिक सोम मृज्यमानः शोभमानस्त्वं समुद्रेऽतरिषि कलशे वा पात्रं शब्दमिन्वसि । प्रेरयसि । किंच हे पवमान पूषमान सोम पिशंगं हिरुक्षीः पिशंगवर्षं वज्रं प्रभूतं पुरुस्पृहं वज्रमिः स्पृहणीयं रयिं धनमभ्यर्षसि । सोतृषामभिषरसि । प्रयच्छसि ॥

मृजानो वारे पर्वमानो अथ्ये वृषाव चक्रदो वने ।

देवानां सोम पवमान निष्कृतं गोभिरंजानो अर्षसि ॥ २२ ॥

मृजानः । वारे । पर्वमानः । अथ्ये । वृषा । अर्ष । चक्रदः । वने ।

देवानां । सोम । पवमान । निःस्कृतं । गोभिः । अंजानः । अर्षसि ॥ २२ ॥

हे सोम वृषा वर्धिता त्वं मृजानो वसतीवरीभिर्मृज्यमानोऽसंक्रियमासीऽअथेऽथिमये वारे वासि पथिषि पवमानः पूषमानः सन् वने वनगीय उदके काष्ठे कलशे वाच चक्रदः । अथर्षदसि । शब्दापसे । ततो हे सोम हे पवमान त्वं गोभिर्गच्छः श्रीरादिभिरंजानोऽअमानुः सन्निष्कृतं संस्कृतं देवानां आगमर्षसि । गच्छसि ॥

पवस्व वाजसातयेऽभि विष्वाणि काव्या ।

त्वं समुद्रं प्रथमो वि धारयो देवेभ्यः सोम मात्सरः ॥ २३ ॥

पवस्व । वाजसातये । अभि । विष्वाणि । काव्या ।

त्वं । समुद्रं । प्रथमः । वि । धारयः । देवेभ्यः । सोम । मात्सरः ॥ २३ ॥

हे सोम विष्वाणि सर्वाणि काव्या कविकर्माणि सोषाकभिक्षा वाजसातयेऽज्ञानमाय पवस्व । अर । हे सोम देवेभ्यो देवानां मात्सरो मदकरः प्रथमः सर्वदेवानां मुख्यस्त्वं समुद्रमंतरित्रं कलशं वा वि धारयः । विशिष्य धारयसि ॥

स तू पवस्व परि पार्थिवं रजो दिव्या च सोम धर्मेभिः ।

त्वां विप्रासो मतिभिर्विचक्षण शुभं हिन्वन्ति धीतिभिः ॥ २४ ॥

सः । तु । पवस्व । परि । पार्थिवं । रजः । दिव्या । च । सोम । धर्मेऽभिः ।

त्वां । विप्रासः । मतिऽभिः । विऽचक्षण । शुभं । हिन्वन्ति । धीतिऽभिः ॥ २४ ॥

हे सोम तादृशस्त्वं पार्थिवं रजो लोकं प्रति दिव्याणि च रक्षाणि प्रति धर्मेभिर्धारयः । अह तु विश्वं परि पवस्व । परितः चर । हे विचक्षण विद्वहः सोम विप्रासो विप्र मेधाविनो मतिभिः क्षुतिनिधीतिभिरनुजी-भिष्य मयं धीतवर्षं त्वं हिन्वन्ति । प्रेरयन्ति ॥

पर्वमाना असृक्षत पविषमति धारया ।

मरुत्वतो मत्सरा इन्द्रिया हया मेधामभि प्रयांसि च ॥ २५ ॥

पर्वमानाः । असृक्षत । पविष । अति । धारया ।

मरुत्वतः । मत्सराः । इन्द्रियाः । हयाः । मेधां । अभि । प्रयांसि । च ॥ २५ ॥

पर्वमानाः पूयमानाः सोमा धारयात्मीयया पविषमतीत्याकषत । अत्यति । कीदृशाः । मरुत्वतो मरु-
त्रिधुक्ता मत्सरा मदकरा इन्द्रिया इन्द्रबुद्धाः । मेधां सुतिं प्रयांस्यन्नानि चाभिलष्य सोतुभ्य ऋभयं कर्तुं वा
इया गंतार एते अत्यति ॥

अपो वसानः परि कोशमर्षतीर्दुर्हियाः सोतृभिः ।

जनयज्योतिर्मंदना अवीवशन्नाः कृत्वा नो न निर्णिजै ॥ २६ ॥

अपः । वसानः । परि । कोशं । अर्षति । इंदुः । हियाः । सोतृभिः ।

जनयन् । ज्योतिः । मंदनाः । अवीवशन् । गाः । कृत्वा नः । न । निर्निजै ॥ २६ ॥

अपो वसतीवरीवसान आच्छादयन् सोतुभिरभिपुल्लङ्घिहियाः प्रियमाण इंदुः सोमः कोशं कुण्डं
पर्यर्षति । प्रति गच्छति । किंच ज्योतिर्दीप्तिं जनयन्मुत्पादयन् वा गच्छानि चोरादीनि निर्निजमात्मनो रूपं
कृत्वा नः कुर्वन् मिश्रयन् सोऽयं सोमः । नः संप्रत्यर्थे । इदानीं मंदनाः सुतीरवीवशन् । कामयते ॥ वश
कांती । कुडि चडि रूपं ॥ १६ ॥

पवस्विति षोडशर्धं पंचमं सूक्तं । आद्यवृषस्य गौरिवीतिर्नाम शक्तिपुत्र अविः । तुनीयायाः शक्तिर्नाम
वासिष्ठः । ततः पंचानां वृषानामूर्ध्वार्थमांगिरस अर्जिश्वा नाम भारद्वाज ऊर्ध्वसदा नामांगिरसः कृतयशा
नाम कश्चित् सोऽप्यांगिरस अर्णवयो नाम राजर्षिरिति क्रमेणर्षयः । एवं षयोदश गताः । ततस्त्रिषणां
वासिष्ठः शक्तिः । प्रथमातुनीयाया अयुजः ककुभः । द्वितीयाचतुर्थ्याया युजः सतीवृद्धयः । स सुन्वे यो
वसुनामित्थिवा तु यवमध्ना गायत्री । पर्वमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रम्यते । पवस्व षोडश गौरिवी-
तिर्बृहत् शक्तिरेकामूर्ध्वार्धजिह्वोर्ध्वसदा कृतयशा अर्णवय इत्युपयो वृषाक्षिजः शक्तिः ककुभाः प्रवाचाः स
सुन्वे गायत्री यवमध्वेति ॥ गतो विनियोगः ॥

पवस्व मधुमत्तम इंद्राय सोम क्रतुवित्तमो मदः । महि द्युस्ततमो मदः ॥ १ ॥

पवस्व । मधुमत्तमः । इंद्राय । सोम । क्रतुवित्तमः । मदः । महि । द्युस्ततमः ।

मदः ॥ १ ॥

१ इ सोम मधुमत्तमोऽतिशयेन माधुर्योपेतस्त्वमिंद्रार्थेन्द्रार्थं मदो मदकरः सन् पवस्व । पर । कीदृशः ।
क्रतुवित्तमोऽत्यंतं प्रज्ञायाः कर्मयो वा कर्मको महि महान् मंहनीयो वा वृषतमोऽत्यंतं दीप्तो मदो मदहेतुः ॥

यस्य ते पीत्वा वृषभो वृषायतेऽस्य पीत्वा स्वर्विदः ।

स सुप्रकेतो अभ्यक्रमीदिषोऽच्छा वाजं नैतशः ॥ २ ॥

यस्य । ते । पीत्वा । वृषभः । वृषायते । अस्य । पीत्वा । स्वः । उर्विदः ।

सः । सुप्रकेतः । अभि । अक्रमीत् । इषः । अच्छ । वाजं । न । नैतशः ॥ २ ॥

पुषमः कामानां सर्वक इन्द्रो यक्ष ते त्वां पीत्वा पुषाचते पुषमवदाचरति । किंच स्वर्गः सर्वक इन्द्रो-
क्षाक्ष ते तव पीता पति सति सुप्रसन्नः सुप्रसन्नः स इन्द्र इवः शत्रुणामन्नाभ्यन्तमीत् । अभिक्तामति । तप
वृष्टांतः । वाचं शेतयः । एतश्च इत्यन्वयः । यथाचो वाचं संयाममर्निगच्छति तद्वत् ॥

त्वं ह्यं५ ग दैव्या पर्वमान जनिमानि शुभस्तमः । अमृतत्वाय घोषयः ॥३॥

त्वं हि अंग दैव्या पर्वमान जनिमानि शुभस्तमः । अमृतत्वाय घोषयः ॥३॥

हे पवमान पूषमाण सोम शुभस्तमोऽतिशयेन दीप्तिमांस्त्वं हि त्वमेव दैव्या देवसंबन्धीनि जनिमानि
जन्मानि । दैवानित्यर्थः । तानमित्यन्वयः । तेषाममरत्वाय चित्रं घोषयः । शब्दादपि । सुषिर्
विश्रब्धे । अंतका वेदि रूपं । दियोनादैनिचातः ॥

येना नवग्वो दध्यङ्पोरुते येन विप्रास आपिरे ।

देवानां सुखे अमृतस्य चारुणो येन अवास्यान्नुः ॥४॥

येन नवऽग्वः । दध्यङ् । अपऽङ्पोरुते । येन विप्रासः । आपिरे ।

देवानां सुखे । अमृतस्य । चारुणः । येन अवासी । आज्ञानुः ॥४॥

अवन्तो नवनीयवतिः यदा नवनिर्मसिः सन्नन्नानुठाता दध्यङ्गितन्नामकोऽगिरा येन सोमेन पथिभिरप-
हृतानां नवां हारमपोरुते अपाच्छादयति विपुतमकावीत् विप्रासस्तमुखाः सर्वे मेधाविनोऽगिरसो येन च
सोमेनापिरे एतिरपहृता ना आमुषन् किंच देवानामिन्द्रादीनां सुखे सुखे यन्नेन संजति सति चारुणः
कषावक्षामृतस्योदकस्य संबन्धीनि अवास्यानि येन च सोमेन यवमाणा ज्ञानुः आमुषन् अवन्तं च त्वं
देवानाममृतत्वाय शब्दाच्च इति पूर्वैश्च समन्वयः ॥

एष स्य धारया सुतोऽभ्यो वारैभिः पवते मर्दितामः । क्रीकून्मूर्मिरपामिव ॥५॥

एषः । स्यः । धारया । सुतः । अभ्यः । वारैभिः । पवते । मर्दितामः । क्रीकून् ।

जर्मिः । अपाऽङ् इव ॥५॥

अ स एष सुतोऽभिज्ञः सोमोऽभ्योऽर्धैर्विनिर्वाकैश्चैभ्यः पथिभ्यो धारयात्पीयया पवते । कषावममित्य-
चरति । कीकून् । मर्दितामो मादयितुमोऽपामिवोदकानामूर्मिः संघात एव क्रीकून्मर्दितामः संबीजमानः
पवते ॥ ११७३

य उस्त्रिया अथा अंतरश्मनो निर्गा अकृतदोजसा ।

अभि व्रजं तन्निषे गथ्यमन्ध्रं वमीव धूष्णवा रुज ॥६॥

यः । उस्त्रियाः । अथाः । अंतः । अश्रमनः । निः । गाः । अकृतत् । ओजसा ।

अभि । व्रजं । तन्निषे । गथ्यं । अन्ध्रं । वमीऽङ् इव । धूष्णो इति । आ । रुज ॥६॥

यः सोम उस्त्रिया उत्तरश्मनीया अथाः । अप इत्यन्तरिक्षनाम । तस्मादपि ईद्वीति चत् । अंतरिक्षा
चर्हिप्रभृतिभिरगुरीरपहृत् मिहिता ना अपोऽरमनः । मेघवाहितत् । मेघादंतरीक्षसा वनेन निरर्धतत्
निरर्धितत् । अंतरिक्षादुत्तराशीतिवर्षः । स जनगुरीरपहृत् यत् संबन्धिनमश्रमश्चिनु नवं प्रभुं कषावक्षति
तन्निषे । अभिती अमोषि । तनु । पिशारि । ईद्वि चिति तन्निषोऽर्धैर्विनिर्वाकैश्चैभ्यः । किंच हे धूष्णो
शत्रुधर्षवशीय सोम सत्वं वमीव अवशीय नूर आ एव । अतुराणावहि ॥

आ सोता परि विंचताम्बं न स्तोममसुरं रजस्तुरं । वनक्रक्षमुदमुतं ॥७॥

आ । सोत । परि । सिंचत । अम्बं । न । स्तोमं । अपऽतुरं । रजऽतुरं । वनऽक्रक्षं ।
उदऽमुतं ॥७॥

हे अस्त्रिः आ सोत । सोममभिपुगुत ॥ पुम् अभिवि । कोटि आंसो विकरणक शुक् । तप्तनप्तन-
नाक्षेति तस्य तवादेशः ॥ किंच परि विंचत । परितस्तं वसतीवर्षादिभिः सिंचत । कीदृशं । अम्बं नाक्षमिव
वेमिषं स्तोमं स्तोतव्यमसुरमंतरिक्षितानामुदकानां प्रेरकं रजस्तुरं त्रिजसां च प्रेरकं । वनक्रक्षमुदकानामर्षकं ।
यथा । कश्चिपु पाचिपु विप्रकीर्णं । उदमुतमुदके गच्छतं प्रवमानं सोममभिपुगुतामिचिंचत च ॥

सहस्रधारं वृषभं पयोवृधं प्रियं देवाय जन्मने ।

अतनेन य अतजातो विवावृधे राजा देव अतं बृहत् ॥८॥

सहस्रऽधारं । वृषभं । पयऽवृधं । प्रियं । देवाय । जन्मने ।

अतनेन । यः । अतऽजातः । विऽवृधे । राजा । देवः । अतं । बृहत् ॥८॥

सहस्रधारं वृषभारोपितं वृषभं कामानां वर्षकं पयोवृधमुदकानां वर्षकं प्रियं प्रीणयितारं तं सोमं देवाय
देवसंबन्धिने अतनेन देवैश्चसदर्थमभिपुगुत । अतजात उदकाज्जातो यो राजा सोम अतनेन वसतीवर्षास्त्रीयो-
दकेन विववृधं विश्वेषा वर्षते । कीदृशः । देवो स्तोतमानः स्तोतव्यो वा अतं सत्वभूतः सन् बृहन्नहरन् ।
तमावुगुतेति पूर्वेषा समन्वयः ॥

अभि शुभं बृहद्यश इषस्पते दिदीहि देव देवयुः । वि कोशं मध्यमं युव ॥९॥

अभि । शुभं । बृहत् । यशः । इषः । पते । दिदीहि । देव । देवऽयुः । वि । कोशं ।

मध्यमं । युव ॥९॥

हे इषस्पतेऽन्नस्य पते हे देव स्तोतव्य सोम देवयुर्देवकामस्त्वं शुभं स्तोतमानं बृहत्प्रभुं यशोऽन्नमन्न-
मभि दिदीहि । अभिमुज्जीन प्रकाशय । प्रयच्छेत्तव्यः ॥ आमंशितस्त्राविद्यमानवस्त्रिण पादादित्वादिनिघातः ॥
किंच मध्यममंतरिक्षितं कोशं मेघं वि युव । वृध्यर्थं विगमय । विश्वेष ॥

आ वष्यस्व सुदक्ष चम्बोः सुतो विशां वह्निर्न विशपतिः ।

वृष्टिं दिवः पवस्व रीतिमपां जिन्वा गविष्टये धियः ॥१०॥

आ । वष्यस्व । सुदक्ष । चम्बोः । सुतः । विशां । वह्निः । न । विशपतिः ।

वृष्टिं । दिवः । पवस्व । रीतिं । अपां । जिन्वा । गोऽईष्टये । धियः ॥१०॥

हे सुदक्ष शुक्ल सोम चम्बोरभिवचनफलकयोः सुतोऽभिपुतस्त्वं विशां प्रजानां वह्निर्न वोढा विशपती
राक्षेव सर्पाणां प्रजानां वोढा त्वमा वष्यस्व । आमच्छ । कलशमापवस्व ॥ यथैर्मत्वर्षस्य ज्ञातयेन अभि कर्म ॥
किंयं त्वं वृष्टिं वृषमाशामपासुदकानां रीतिं नतिं दिवो शुक्लोकात्पवस्व । कुरु । ततो गविष्टये नामात्मन
इच्छते वज्रमापाय धियः कर्माणि विन्व । आपूरये ॥ ११८ ॥

एतमु त्वं मदप्युतं सहस्रधारं वृषभं दिवो दुहुः । विश्वा वसूनि विभतं ॥११॥

एतं । उं इति । त्वं । मदऽप्युतं । सहस्रऽधारं । वृषभं । दिवः । दुहुः । विश्वा ।

वसूनि । विभतं ॥११॥

दिवः देवाणामथमाणा अस्मिन् एतं त्वं तमिमं सोममेव दुजः । दुजुजः । दुर्धति । याबाबो वत्सा
अस्मिन् दुर्धतीति तैत्तिरीयब्राह्मणं । तै० सं० ६. २. ११. ४. । कीदृशं सोमं । मदभ्युतं मद्रस्य प्रेरकं सहस्रधारं
वज्रधारं वृषमं कामानां वर्षकं विद्या सर्वाणि वसूणि धनानि विधत्तं धारयंतं सोमं दुर्धति ॥

वृषा वि जज्ञे जनयन्नमर्त्यः प्रतपञ्ज्योतिषा तमः ।

स सुष्टुतः कविभिर्निर्णिजं दधे चिधात्वस्य दंससा ॥१२॥

वृषा । वि । जज्ञे । जनयन् । अमर्त्यः । प्रतपन् । ज्योतिषा । तमः ।

सः । सुऽस्तुतः । कविऽभिः । निऽनिजं । दधे । चिऽधातुं । अस्य । दंससा ॥१२॥

वृषा कामानां वर्षकोऽमर्त्यो मनुष्यधर्मरहितः सोमो वि जज्ञे । विज्ञायते । किं कर्षणं । जनयन्कृत्वा
ज्योतिर्वीत्यादयन् ज्योतिषा स्तोत्रेण तमः प्रतपन् प्रज्वलयन् विनाशयन् प्रादुर्भवति । ततः कविभिर्निर्णिजः
सोतुभिः सुष्टुतः स सोमो निर्णिजं निर्णिजनेतुं मित्रयां गन्धं दधे । धारयति । अथ चिधातुं चितुं सवनेषु
देवानां पोषकं । यद्वा । अथः सोमधारका द्रौणकलशादयो यस्मिन् । तद्यज्ञार्थं कर्मास्तु सोमस्य दंससा
कर्मणा ध्रियते खलु ॥

स सुन्वे यो वसूनां यो रायामानेता य इळानां । सोमो यः सुस्तितीनां ॥१३॥

सः । सुन्वे । यः । वसूनां । यः । रायां । आऽनेता । यः । इळानां । सोमः । यः ।

सुऽस्तितीनां ॥१३॥

स सोमः सुन्वे च भिसुषुव अस्तिभिः । यः सोमो वसूनां धनानामानेता यश्च रायां । रातिं प्रयच्छति
चीरादिकमिति रायो नावः । तेवामानेता यश्चेळानामेळानां च यश्च सोमः सुस्तितीनां सुनिवासानां शोम-
नमनुष्ययुक्तानां गृहाणामानेता विवर्ति सोऽभिसुतोऽभूदिति ॥

यस्य न इद्रः पिबाद्यस्य मरुतो यस्य वार्यमणा भगः ।

आ येन मिचावरुणा करामह एद्रमवसे महे ॥१४॥

यस्य । नः । इद्रः । पिबात् । यस्य । मरुतः । यस्य । वा । अर्यमणा । भगः ।

आ । येन । मिचावरुणा । करामहे । आ । इद्रं । अवसे । महे ॥१४॥

नोऽअदीयं यश्च यं सोममिद्रः पिबात् पिबति ॥ पा पाणि शिञ्जनायमः ॥ यं च सोमं मरुतः पिबन्ति
वापि वार्यमणैतन्नामकेन देवेन सह भवो देवो यं सोमं पिबति येन सोमेन मिचावरुणा मिचावरुणी यद्यमा
करामहे च भिसुषुकीकुर्महे तथा महे महतिऽवसे रचषाय येन च सोमिर्निद्रमभिसुषुकीकुर्महे स सोमोऽभिसुषुषी ॥

इद्राय सोम पातवे नृभिर्यतः स्वायुधो मदिन्तमः । पर्वस्व मधुमत्तमः ॥१५॥

इद्राय । सोम । पातवे । नृऽभिः । यतः । सुऽआयुधः । मदिन्ऽतमः । पर्वस्व ।

मधुमत्ऽतमः ॥१५॥

हे सोम मधुमत्तमोऽतिशयेन माधुर्बोधितस्त्वमिद्राय पातयि वानार्थं पर्वस्व । कवश्चि चर । कीदृशः ।
युभिः कर्मभितुभिर्बलिदियतः संबतः स्वायुधः शोमनस्त्वय्यपाकावायुधोपिती मर्दितमो मादधितुतमः ॥

इंद्रस्य हादि सोमधात्रेमा विश समुद्रमिव सिंधवः ।

जुष्टो मित्राय वरुणाय वायवे दिवो विष्टंभ उत्तमः ॥१६॥

इंद्रस्य । हादि । सोमऽधानं । आ । विश । समुद्रंऽइव । सिंधवः ।

जुष्टः । मित्राय । वरुणाय । वायवे । दिवः । विष्टंभः । उत्तमः ॥१६॥

हे सोम त्वमिन्द्रस्य हादि हृदयंमम हृदयभूतं वा सोमधानं । सोमो निधीयतेऽस्मिन्निति सोमधानः कलशः । तस्मा विश । प्रविश । तच्च दृष्टांतः । समुद्रमिव यथा समुद्रं सिंधवो नद्यः प्रविशन्ति तद्वत् । ऋतु-
शस्त्रं । मित्राय वरुणाय वायवे च त्रिभ्यो जुष्टो दिवो शुक्लोकस्य विष्टंभो विष्टंभयिता स्थापयितोत्तमः सर्वेषामुत्कृष्टतमस्त्वं कलशमा विश ॥ ॥१६॥

परि प्रेति द्वाविंशत्युचं द्वेपदं षष्ठं सूक्तं । यस्मि सद्यस्वस्थितहोत्रीयादिधिष्णीपिता अपयो नामेश्वरपुत्रा
अपयः । विंशतिका द्विपदा विराजः । पवमानः सोमो देवता । तज्ज्ञा चानुक्रांतं । परि प्र द्वाधिकापयो
धिष्ण्या ऐश्वरा द्वेपदमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

परि प्र धन्वेद्राय सोम स्वादुर्मित्राय पूष्णे भगाय ॥१॥

परि । प्र । धन्व । इंद्राय । सोम । स्वादुः । मित्राय । पूष्णे । भगाय ॥१॥

हे सोम स्वादुः स्वादुरसस्त्वमिन्द्राय मित्राय पूष्णे भगायैतेभ्यो देवेभ्यः परि प्र धन्व । परितः पात्रेषु
प्रचर ॥

इंद्रस्ते सोम सुतस्य पेयाः क्रत्वे दक्षाय विश्वे च देवाः ॥२॥

इंद्रः । ते । सोम । सुतस्य । पेयाः । क्रत्वे । दक्षाय । विश्वे । च । देवाः ॥२॥

हे सोम सुतस्याभिषुतस्य ते, तव स्वं भागमिन्द्रः पेयाः । पेयात् । पिबन्तु ॥ पातिराशीर्निष्ठा रूपं । पुष्य-
व्यवयः ॥ किमर्थं । क्रत्वे क्रतवे प्रज्ञानाय दक्षाय वज्राय च । किंचामी विश्वे सर्वे देवाश्च त्वदीयमर्थं पिबन्तु ॥

एवामृताय महे क्षयाय स शुक्रो अर्धं दिव्यः पीयूषः ॥३॥

एव । अमृताय । महे । क्षयाय । सः । शुक्रः । अर्धं । दिव्यः । पीयूषः ॥३॥

हे सोम शुक्रो दीप्तो दिव्यो दिवि भवः पीयूषो देवैः पातव्यः स त्वममृतायामरणाय महे महति चयाय
निवाग्नाय विवर्ध ॥ एवं पवस्व । चर ॥

पवस्व सोम महान्समुद्रः पिता देवानां विश्वाभि धाम ॥४॥

पवस्व । सोम । महान् । समुद्रः । पिता । देवानां । विश्वा । अभि । धाम ॥४॥

हे सोम महान् देवेभ्यो दीयमानस्त्विन महत्त्वयुक्तः समुद्रः समुद्रः । यस्यात्समुद्रवन्ति रसास्वाद्भ्यः ।
पिताऽस्मिन्वां पातयिता त्वं देवानां विश्वा विश्वानि सर्वाणि धाम धामानि शरीरास्त्वमिच्छा पवस्व ॥

शुक्रः पवस्व देवेभ्यः सोम दिवे पृथिव्यै शं च प्रजायै ॥५॥

शुक्रः । पवस्व । देवेभ्यः । सोम । दिवे । पृथिव्यै । शं । च । प्रजायै ॥५॥

हे सोम शुक्रो दीप्तस्त्वं देवेभ्यो देवार्थं पवस्व । चर । किंच दिवे पृथिव्यै च जावापृथिवीभ्यां च ततः
प्रजायै प्रजाभ्यश्च शं सुखं च शुभं ॥

दिवो धर्तासि शुक्रः पीयूषः सत्ये विधर्मन्वाजी पवस्व ॥ ६ ॥

दिवः । धर्ता । अस्ति । शुक्रः । पीयूषः । सत्ये । विधर्मन् । वाजी । पवस्व ॥ ६ ॥

हे सोम शुक्रो दीप्तः पीयूषः पातयस्व दिवो शुक्रोक्त धर्ता धारवीऽधि । वाजी वज्रवान् स त्वं सति सत्वमूति विधर्मन् विधर्मसि । विविधकर्माय अस्त्वितो यस्मिन् । यद्वा । विविधसोमादिहविषां भारणे । अस्मिन्नेति पवस्व । चर ।

पवस्व सोम शुक्ली सुधारो महामवीनामनु पूर्यः ॥ ७ ॥

पवस्व । सोम । शुक्ली । सुधारः । महं । अवीनां । अनु । पूर्यः ॥ ७ ॥

हे सोम शुक्ली । शुक्लं चोततेर्वशी वातं वेति यास्तः । चक्रवान् यज्ञस्त्री वा सुधारः शोमनधारायुक्तः पूर्यः पुरातनस्त्वं महं महतामवीनां रोम्हां रोमभ्यः सवाग्नादनुक्रमेण पवस्व । चर ।

नृभिर्येमानो जज्ञानः पूतः क्षरद्विभानि मंद्रः स्वर्वित् ॥ ८ ॥

नृऽभिः । येमानः । जज्ञानः । पूतः । क्षरत् । विभानि । मंद्रः । स्वऽवित् ॥ ८ ॥

भुभिः कर्मभितुमिर्चस्तिर्येमानो नियम्यमानो जज्ञानो वाचमानः पूतः पवित्रेण शोभितो मंद्रो मोदमानः स्वर्वित्सर्वज्ञः एतादृशः सोमो विभानि सर्वाणि धनान्यस्य चरत् । चरतु । ददातु ।

इंदुः पुनानः प्रजामुराणः करद्विभानि द्रविणानि नः ॥ ९ ॥

इंदुः । पुनानः । प्रऽजां । उराणः । करत् । विभानि । द्रविणानि । नः ॥ ९ ॥

पुनानः पूषभाण उराणः । उराण उर ऊर्वाणः । मि० ६. १७. इति यास्तः । देवान् यज ऊर्वाण इंदुः सोमो नोऽस्माकं प्रजामपत्नादिषां विभानि आंताणि द्रविणानि धनानि च चरत् । करोतु । करो-तेर्वाङ् इत्यं ।

पवस्व सोम क्रत्वे दक्षायाश्चो न निक्तो वाजी धनाय ॥ १० ॥

पवस्व । सोम । क्रत्वे । दक्षाय । अश्वः । न । निक्तः । वाजी । धनाय ॥ १० ॥

हे सोम अश्वो गन्तव्य इव निक्तो वसतीवरीभिरग्निर्मित्तो वाजी वेगवांस्तं कति कतवे प्रज्ञानाय दक्षाय वसाय धनाय धनार्थं च पवस्व । चर । ॥ २० ॥

तं ते सोतारो रसं मदाय पुनन्ति सोमं महे शुक्राय ॥ ११ ॥

तं । ते । सोतारः । रसं । मदाय । पुनन्ति । सोमं । महे । शुक्राय ॥ ११ ॥

सोतारोऽभिषोतार अस्त्वितो हे सोम ते तव सत्वमूतं रसं मदाय महार्थं पुनन्ति । तदेवोचति । महे महति शुक्राय । शुक्लं चोततेर्वशी वातं वा । चक्राव चक्रवे वा सोमं पुनन्ति । शोधयन्ति । यद्वा । सोममभिषुचमायं तं रसं पुनन्तीति वाक्यतया योजनीयं ।

शिन्नुं जज्ञानं हरिं मृजन्ति पवित्रे सोमं देवेभ्य इंदुं ॥ १२ ॥

शिन्नुं । जज्ञानं । हरिं । मृजन्ति । पवित्रे । सोमं । देवेभ्यः । इंदुं ॥ १२ ॥

शिन्नुमपि पुनन्तं जज्ञानं वाचमानं हरिं हरितपर्वभिंदुं दीप्तं सोमं देवेभ्यो देवार्थं पवित्रे मृजन्ति । अस्त्वितो मार्चयन्ति ।

इंद्रः पविष्ट चारुर्मेदायापामुपस्थे कविर्भगाय ॥१३॥

इंद्रः । पविष्ट । चारुः । मेदाय । अपां । उपस्थे । कविः । भगाय ॥१३॥

वारः कक्षावरूपः कविः क्रांतप्रज्ञ इंदुरपामुदकानामुपस्थ उपस्थानि इंतेरिषे पविषे वा महाय महायं मयाय मजनीयधनार्थं च पविष्ट । पयति ॥

विभर्ति चार्विंदस्य नाम येन विश्वानि वृषा जघान ॥१४॥

विभर्ति । चारु । इंद्रस्य । नाम । येन । विश्वानि । वृषा । जघान ॥१४॥

स सोमश्चाय कक्षायमिंद्रस्य नाम शरीरं विभर्ति । धारयति । पोषयति । येन शरीरिषेन्द्रो विश्वानि सर्वाणि वृषाणि पापुरुषाणि रक्षांसि जघान इतवान् ॥

पिबंत्यस्य विश्वे देवासो गोभिः श्रीतस्य नृभिः सुतस्य ॥१५॥

पिबंति । अस्य । विश्वे । देवासः । गोभिः । श्रीतस्य । नृभिः । सुतस्य ॥१५॥

पिबे सर्वे देवासो देवा नोभिर्नोविकारिः श्रीतस्य मिश्रितं नृभिः कर्मणैर्नृभिर्नृत्तिभिः सुतस्यामिपुतम-
क्षासुं सोमं पिबंति । द्वितीयार्थे कव्यः ।

प्र सुवानो अक्षाः सहस्रधारस्तिरः पविषं वि वारमव्यं ॥१६॥

प्र । सुवानः । अक्षारिति । सहस्रधारः । तिरः । पविषं । वि । वारं । अव्यं ॥१६॥

सुवानोऽमिबूयमाणः अत एव सहस्रधारो बज्रधारायुक्तः सोमोऽव्यमव्यमं वारं वृषं पविषं तिरौ
व्यधायकं कुर्वन् प्राचाः । विविधं प्रचरति ॥ चरतिर्बुद्धि रूपं ॥

स वाज्यक्षाः सहस्रेता अग्निर्मृजानो गोभिः श्रीणानः ॥१७॥

सः । वाजी । अक्षारिति । सहस्रेताः । अग्निभिः । मृजानः । गोभिः । श्रीणानः ॥१७॥

वाजी वेवचान्वजवान्वा स सोमोऽवाः । चरति । कीदृशः । सहस्रेता बज्रितस्को बज्रदण्डोऽग्निर्वज्रती-
वरीभिर्मृजानो मृज्यमानो नोभिर्नोविकारिः श्रीरादिभिः श्रीणानः श्रीयमाणः ॥

प्र सोम याहींद्रस्य कुक्षा नृभिर्व्यमानो अद्रिभिः सुतः ॥१८॥

प्र । सोम । याहि । इंद्रस्य । कुक्षा । नृभिः । व्यमानः । अद्रिभिः । सुतः ॥१८॥

हे सोम नृभिर्नृत्तिभिर्व्यमानो निव्यमानोऽद्रिभिर्वावभिः सुतोऽमिपुतस्त्वमिंद्रस्य वृषा ॥ सप्तम्या
राक्षिः ॥ कुषां पुदरगूति कक्षे वा प्र याहि । प्रकर्षेण नष्ट ॥

असंजि वाजी तिरः पविषमिंद्राय सोमः सहस्रधारः ॥१९॥

असंजि । वाजी । तिरः । पविषं । इंद्राय । सोमः । सहस्रधारः ॥१९॥

वाजी वज्रचान्वजवान्वा पविषं तिरः कुर्वन् सहस्रधारो बज्रधारः सोम इंद्रायेंद्रार्चनार्थं । कव्यति ॥

अंजंते भजो रसेनेंद्राय वृष्ण इंदुं मदाय ॥२०॥

अंजंति । एनं । मधः । रसेन । इंद्राय । वृष्णे । इंदुं । मदाय ॥२०॥

पृथी कामानां वरिषं इंद्रयिंद्रस्य मदाय मदार्यं मभ्यो मधुनो रसेन महेनैर्निमिदुं सोममुत्पिबोऽवन्ति । संयोजयन्ति ॥

देवेभ्यस्त्वा वृथा पाजसेऽपो वसानं हरिं मृजन्ति ॥ २१ ॥

देवेभ्यः । त्वा । वृथा । पाजसे । अपः । वसानं । हरिं । मृजन्ति ॥ २१ ॥

हे सोम अप उदकानि वसानमाच्छादयतं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वा वृथानायासेनत्विजो मृजन्ति । शोधयन्ति । किमर्थं । देवेभ्यो देवानां पागार्थं पाजसे तेषां वसार्थं ॥

इंदुरिंद्राय तोशते नि तोशते श्रीणन्नुयो रिणन् अपः ॥ २२ ॥

इंदुः । इंद्राय । तोशते । नि । तोशते । श्रीणन् । उयः । रिणन् । अपः ॥ २२ ॥

इंदुः सोम इंद्रयिंद्रार्थं तोशते । हृषते । अभिपूयते । नि तोशते । नितरामभिपूयते । तोशतिर्वधकर्म । कीदृशः । श्रीणन् प्रेरयन् सोमोऽभिपूयते ॥ २२ ॥

पर्यु ध्विति द्वादशर्षं सप्तमं सूक्तं । अचयचसदसू राजर्षी चक्ष सूक्तस्य द्रष्टारी । आदितस्त्रिषः पिपीलिकर्मणा अनुष्टुभो द्वादशकाष्टकद्वादशकवत्यः । ततः षडूर्ध्वगृह्यो द्वादशकुचयवत्यः । अथ दशम्यावात्त्रिषो विराजः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्तं । पर्यु षु द्वादश अचयचसदसू त्रिषोऽनुष्टुभः पिपीलिकर्मणाः षडूर्ध्वगृह्यत्त्रिषश्च विराज इति ॥ यतो विनिर्धोगः ॥

पर्यु षु प्र धन्व वाजसातये परि वृचाणि सस्यणिः ।

द्विषस्तरध्वं ऋणया न ईयसे ॥ १ ॥

परि । जं इति । सु । प्र । धन्व । वाजसातये । परि । वृचाणि । सस्यणिः ।

द्विषः । तर्ध्व । ऋणयाः । नः । ईयसे ॥ १ ॥

हे सोम सु सुष्ठु वाजसातयेऽस्त्रमममदानाथिव परि प्र धन्व । परितः प्रगच्छ । वहा । वाजसातयेऽस्त्रमात्राव संयानं प्रगच्छ । द्विष सस्यणिः सहस्रशीलस्त्वं वृचाणि शत्रुपरि गच्छ । तदेवोच्यते । नोऽस्त्राव मृषया चक्षानां चापस्त्रिता त्वं द्विषः शत्रुं चरथि तरीतुं हंतुमीयसे । परितच्छसि ॥

अनु हि त्वा सुतं सोम मदांसि महे समर्यराज्ये ।

वाजीं अभि पवमानं प्र गाहसे ॥ २ ॥

अनु । हि । त्वा । सुतं । सोम । मदांसि । महे । समर्यराज्ये ।

वाजीन् । अभि । पवमानं । प्र । गाहसे ॥ २ ॥

हे सोम सुतमभिपुतं त्वा त्वा पवमानु मदांसि हि । अनुमहामः । अनुकमेयानिष्टुमः चक्षुः । हे पवमान सोम य त्वं महे महति समर्यराज्ये महत्समनुष्वं सदीयं राज्यमनुपाकयितुं वाजाश्चानुपह्वान्मिलिष्य च महेति । प्रगच्छथि ॥

अजीजनो हि पवमानं सूर्ये विधारे शर्षणां ययः ।

गोजीरया रंहसासुः पुरंध्या ॥ ३ ॥

अजीजनः । हि । पवमान् । सूर्ये । विऽधारे । शक्नना । पयः ।

गोऽजीरया । रंहमाणः । पुरंऽध्या ॥३॥

हे पवमान सोम त्वं पयः पयस उदकस्य विधारेऽविधारकेऽंतरिक्षे शक्नना समर्पेण वनेन सूर्यमजी-
जनो हि । उत्पादितवाग्भवसि खनु । कीदृशः । गोजीरया सोतुभ्यो गवां प्रेरकेण । सोतुषां प्रेरितपशुके-
नेत्यर्थः । तादृशेन पुरंध्या बहुविधप्रज्ञानेन युक्तो रंहमाको वेगं कुर्वीतस्त्वं सूर्यमजीजनः ।

अजीजनो अमृतं मर्त्येष्वं चतस्य धर्मेन्नमृतस्य चारुणः ।

सदासरो वाजमच्छा सनिषदत् ॥४॥

अजीजनः । अमृतं । मर्त्येषु । आ । चतस्य । धर्मेन । अमृतस्य । चारुणः ।

सदा । असरः । वाजं । अच्छ । सनिषदत् ॥४॥

हे अमृत मरणधर्मरहित सोम त्वमृतस्य सत्यभूतस्य चारुणः कक्षायास्त्रामृतस्रोदकस्य धर्मभारकेऽंतरिक्षे
सूर्यमजीजनः । किमर्थं । मर्त्येष्वामनुष्वेष्मभिमुखीभवनाय । किंच सनिषदत् संभजन स त्वं वाजमच्छ
संयाममभिक्षस्य सदासरः । सरसि । गच्छसि ।

अभ्यभि हि अर्वसा ततर्दिथोत्सं न कं चिज्जनपानमक्षितं ।

शर्याभिर्न भरमाणो गर्भस्त्योः ॥५॥

अभिऽअभि । हि । अर्वसा । ततर्दिथ । उत्सं । न । कं । चित् । जनऽपानं । अक्षितं ।

शर्याभिः । न । भरमाणः । गर्भस्त्योः ॥५॥

हे सोम त्वं अर्वसादेन हेतुनाभ्यभि ततर्दिथ हि । पवित्रमभितुषवानसि । क्षिप्रवानसि । तव वृष्टांतद्वयं ।
उत्सं न क्षया कश्चिज्जनपानं । अक्षिज्जना उदकं पिबंति । तमक्षितमक्षीणं कं चित् कंचनोत्सुत्तरक्षशीणं
बाष्पादिकमभितुषति । अर्वसा कश्चिज्जमस्त्वोर्वाहोः शर्याभिरंगुलीभिर्मरमाण उदकं संभरन् कश्चिदभि-
तुषति तद्वत् ।

आदीं के चित्पश्यमानास आर्षं वसुरुचो दिव्या अभ्यनूषत ।

वारं न देवः सविता धूर्णुते ॥६॥

आत् । ई । के । चित् । पश्यमानासः । आर्षं । वसुरुचः । दिव्याः । अभि । अनूषत ।

वारं । न । देवः । सविता । वि । धूर्णुते ॥६॥

आदन्तर् पञ्चमानास एनं पञ्चती दिव्या दिवि मया वसुरुचो नाम के विदायं वधुं साधुमीमेनं
सोममभ्यनूषत । अभ्यनूषन् । कक्षादन्तरमिति उच्यते । देवो चोत्तमानः सविता सर्वस्य प्रेरकः सूर्यो वारमा-
वरकमंधकारं न धूर्णुते । नापममयति । तद्देनमनुषन् । सूर्योदयात्प्रति हि सोमं धूर्णति खनु ॥ १२॥

त्वे सोम प्रथमा वृक्तबर्हिषो महे वाजाय अर्वसे धियं दधुः ।

स त्वं नो वीर वीर्योय चोदय ॥७॥

त्वे इति । सोम । प्रथमाः । वृक्तऽबर्हिषः । महे । वाजाय । अर्वसे । धियं । दधुः ।

सः । त्वं । नः । वीर । वीर्योय । चोदय ॥७॥

हे सोम प्रथमाः पुरातनाः । यद्वा । यद्वृत्तिर्न सर्वेषां जगतां मुखाः । वृत्तवर्हिः । वृत्तं स्त्रियं वर्हिर्विद्यं-
चार्षमिति वृत्तवर्हिषो यजमानाः । महे महती वाचाय यथाय अयसिऽज्ञाय च धिरं वृत्तिं हे त्वयि दधुः ।
निहितवन्तः । तस्मात् हे वीर समर्थ सोम य तादृशस्त्वं नोऽस्मावपि वंदयन्ति वीर्याय सामर्थ्याय वीर्य्य ।
भिरय । यद्वा । वीर्याय वीरि पुषि मवाय मुखायासाभिरय ॥

दिवः पीयूषं पूष्यं यदुक्थ्यं महो गाहादिव आ निरधुस्यत ।

इंद्रमभि जायमानं समस्वरन् ॥ ८ ॥

दिवः । पीयूषं । पूष्यं । यत् । उक्थ्यं । महः । गाहात् । दिवः । आ । निः । अधुस्यन् ।

इंद्रं । अभि । जायमानं । सं । अस्वरन् ॥ ८ ॥

दिवो वृषोकात् तत्र क्षितिर्देवैः पीयूषं यातव्यं पूष्यं ब्रह्म यत्सोमस्यमत्तमुक्थ्यं अयस्यमस्त्रि तं सोमं महो
महतो गाहाद्वहनादिवो वृषोकात्निरधुस्यत । आभिसुक्थीन निर्दुहति । ततो दुग्धमिंद्रमभिजज्ञ वायमानं तं
सोमं समस्वरन् । सोतायुः संसुवन्ति ॥

अथ यदिमे पयमान रोदसी इमा च विष्वा भुवनाभि मज्जना ।

यूषे न निष्ठा वृषभो वि तिष्ठसे ॥ ९ ॥

अथ । यत् । इमे इति । पयमान । रोदसी इति । इमा । च । विष्वा । भुवना । अभि । मज्जना ।

यूषे । न । निः । ऽस्थाः । वृषभः । वि । तिष्ठसे ॥ ९ ॥

हे यजमान सोम अधार्णतरं यज्यसे रोदसी वाचापुषिष्वाभिमेनाभि विष्वा विष्वाभि सुवना भूतजातानि
च मज्जना यज्येनाभि तिष्ठसि य एवं तया कुर्वन् सुक्तेषु वि तिष्ठसि । तत्र वृद्धांतः । यूषे च यथा कश्चिद्वृषभो
नवां यूषे वृद्धे पिता भित्तिर्नो वर्तते तद्वयूषकाभीषिणु-भूतजातिषु भित्तिर्नो वर्तते ॥

सोमः पुनानो अथ्यये वारे शिन्नुर्न कीळन्पवमानो अक्षाः ।

सहसंधारः शतवाज इंदुः ॥ १० ॥

सोमः । पुनानः । अथ्यये । वारे । शिन्नुः । न । कीळन् । पवमानः । अक्षारिति ।

सहसंधारः । शतऽवाजः । इंदुः ॥ १० ॥

पुनानः पूषमानः पयमानः पुनः ओमोऽयसिऽयिनये वारे वाके पयिषि शिन्नुर्न शिन्नुर्न कीळन्नितस्तः
संकीर्णमात्रः सहसंधारः । वरति । वीर्य्यः । सहसंधारी यज्येनारायुतः शतवाजी यज्येन इंदुर्नः ॥

एष पुनानो मधुमां चतुर्वेदायेदुः यजते स्वादुहृमिः ।

वाजसनिर्वरिवोविष्वाभीधाः ॥ ११ ॥

एषः । पुनानः । मधुमान् । चतुऽवा । इंदुर्न । इंदुः । यजते । स्वादुः । अमिः ।

वाजऽसनिः । विष्वाऽविन् । यजऽधाः ॥ ११ ॥

पुनानः पूषमानो मधुमान् माधुर्वेदितः अथर्ववेदितः चतुर्वेदितः शतवाजीकः स्वादुः स्वादुश्चर

सु०९.अ०७.सू०१११.]

॥ सप्तमोऽहः ॥

८२२

कर्मिण्येव रचधारायं रश्मिर्ह्यर्धं पवति । चरति । कीदृशः । वायव्यमिरत्नस्य दाता परिचोषिणस्य संभको
क्योधा आयुजो दाता ॥

स पंचस्व सहमानः पृतन्यूनसेधनस्यांस्यप दुर्गहाणि ।

स्वायुधः सासह्रान्त्सोम शबून् ॥१२॥

सः । पवस्व । सहमानः । पृतन्यून । सेधन् । रक्षींति । अप । दुःऽगहानि ।

सुऽअयुधः । ससह्रान् । सोम । शबून् ॥१२॥

हे सोम स तादृशत्वं पवस्व । किं कुर्वन् । पृतन्यूनः ॥ यच्चधरपृतनस्यार्धं कोप इति क्त्वैव परतो
ऽकारकोपः ॥ संयामकामाश्चबून् सहमानोऽभिभवन् तथा दुर्गहाणि कैश्चिदपि दुर्गमाणि रक्षांश्चप सेधनप-
गमयन् हिंसन् । किंवा स्वायुधः शोभनायुधः सञ्चबून्सासह्रान्भिभवन्मितपन् पवस्व ॥ १२ ॥

अथा वचेति तुषमष्टमं सूक्तं पवच्छेपपुषत्यानामनायकस्यार्धमत्वच्छिष्टं दत्तं । पवमानसोमदेवतायं । तथा
चानुक्रम्यते । अथा वचा तुषमनामतः पावच्छेपिरात्वष्टमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अथा रुचा हरिण्या पुनानो विश्वा द्वेषांसि तरति स्वयुग्वभिः सूरौ न स्वयुग्वभिः ।

धारा सुतस्य रोचते पुनानो अरुषो हरिः ।

विश्वा यदूपां परियात्युक्त्रभिः सप्तास्येभिर्चुक्त्रभिः ॥१॥

अथा । रुचा । हरिण्या । पुनानः । विश्वा । द्वेषांसि । तरति । स्वयुग्वभिः । सूरः ।

न । स्वयुग्वभिः ।

धारा । सुतस्य । रोचते । पुनानः । अरुषः । हरिः ।

विश्वा । यत् । रूपा । परिऽयाति । चुक्त्रभिः । सप्तास्येभिः । चुक्त्रभिः ॥१॥

पुनानः पुष्यमानः सोमो हरिष्ठा हरितवर्णयाथानया वचा रोचमानस्या धारया विश्वा सर्वाणि
द्वेषांसि द्वेषुणि रक्षांसि तरति । विनाशयति । तत्र वृष्टांतः । सूरौ न यथा सूर्यः स्वयुग्वभिः स्वयं युति
रश्मिमिक्षमांसि हिंसति तद्वत् । स्वयुग्वभिरिति द्वित्वतिरादरार्था । यथा । धारया युक्तः सोमः स्वीयैर्गु-
क्षोमी रक्षांसि तरति । तस्य सुतस्यामिषुतस्य सोमस्य धारा रोचते । दीयते । पुनानः पुष्यमानो हरिर्हरि-
मवर्णः सोमोऽवय आरोचमानो भवति । ययः सोमः सप्तास्येभो रसहरणशीलाक्षिर्चक्रभिः क्षुतिमन्निर्चक्र-
भिक्षिभीभिर्विचक्र विश्वाणि व्याप्ताणि रूपा रूपाणि नक्षत्राणि परियाति गच्छति व्याप्नोति ॥

त्वं त्वात्पणीनां विदो वसु सं मातृभिर्मर्जयसि स्व आ दमं चतस्य धीतिभिर्दमे ।

परावतो न साम तद्यथा रक्षन्ति धीतयः ।

निधातुभिररुषीभिर्वयो दधे रोचमानो वयो दधे ॥२॥

त्वं । त्वात् । पणीनां । विदः । वसु । सं । मातृभिः । मर्जयसि । स्वे । आ । दमे ।

चतस्य । धीतिभिः । दमे ।

परावतः । न । साम । तत् । यय । रक्षन्ति । धीतयः ।

निधातुभिः । अरुषीभिः । वयः । दधे । रोचमानः । वयः । दधे ॥२॥

हे सोम त्वं त्वत्पत्नीनां वसु पयिमिरपहृतं गवात्मनं धनं विदः । अन्नमृचाः । अथा अपि चतस्रं यज्ञस्य
धीतिभिर्धाचोभिर्मातुभिर्वसतीवरोमिः स्व आत्मो देवे नृदभूते देवे यज्ञं सं मर्जयसि । सव्यं सुषो भवसि ।
परावती न दूरस्थादिशायथा साम सामध्वनिः श्रूयते तथा तव तत्सामध्वनिः सर्वैः श्रूयते । असी सोमामि-
वषामिप्रायेकोक्तः । यत्र यक्षिःशब्दं धीतयः कर्मणो धर्तारो यजमाना रणन्ति रमन्ति । रोचमानः सोमस्त्रि-
धातुमिस्त्रयाणां कोकानां धारयिषीभिर्मातुभिर्वसतीवरोमिरदसीभिरारोचमानमिदंतिभिर्वयोऽन्नं दधि ।
सोतुभ्यः प्रयच्छति । पुनर्वयो दध इत्यादरार्थं ॥

पूर्वामनु प्रदिशं याति चेकितत्सं रश्मिभिर्वसते दर्शतो रथो दैव्यो दर्शतो रथः ।
अश्मन्सुकथानि पौंस्येद्रं जैत्राय हर्षयन् ।
वज्रं यज्ञवधो अन्नपच्युता समस्त्वनपच्युता ॥३॥
पूर्वी । अनु । प्रदिशं । याति । चेकितत् । सं । रश्मिऽभिः । यतते । दर्शतः । रथः ।
दैव्यः । दर्शतः । रथः ।

अश्मन् । सुकथानि । पौंस्या । इंद्रं । जैत्राय । हर्षयन् ।
वज्रः । च । यत् । भवथः । अन्नपऽच्युता । समत्ऽसु । अन्नपऽच्युता ॥३॥

चेकितत्त्वानामः सोमः पूर्वीं प्राचीं प्रदिशं प्रकृष्टां दिशमनु याति । अनुगच्छति । किंच दर्शतः सर्वेर्दर्श-
नीयो दैव्यो देवेभ्यु भवत्यत्र रथः सूर्यरश्मिभिः सं यतति । संगच्छते । पुनर्दर्शतो रथ इत्यादरार्थं । ततः पौंस्या
पुंस्त्वावगमामुकथानि कोषास्तरमन् । इंद्रं गच्छति । तथा जैत्राय ययार्थं तानि कोषाचींद्रं हर्षयन् ।
हर्षयन्ति । तथा तस्य वज्रं तमिंद्रं गच्छति । यज्ञद् समस्तु संयामेध्वनपच्युतानपच्युतो शत्रुभिरपराजितो
सोम त्वं चेद्रं च पुषां सह भवथः तदा कोषायमनादीनि भवन्ति । पुनरन्नपच्युतत्वादरार्थं ॥ २४॥

नानानमिति चतुर्ध्वं नवमं सुक्तमागिरसस्य शिशुनात्त आर्वं । पंचपदा पंक्तिश्छंदः । पचमानः सोमो
देवता । तथा चागुक्तांतं । नानानं चतुष्कं शिशुः पांक्तं हीति ॥ गतो विविधोक्तः ॥

नानानं वा ऊं नो धियो वि व्रतानि जन्मनां ।
तक्षा रिष्टं रुतं भिषग्ब्रह्मा सुवन्तमिच्छतींद्रायेदो परि स्रव ॥१॥
नानानं । वै । ऊं इति । नः । धियः । वि । व्रतानि । जन्मनां ।
तक्षा । रिष्टं । रुतं । भिषक् । ब्रह्मा । सुवन्तं । इच्छति । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥१॥

अधिरतदादिभिस्त्रिभिः सूक्तिरपरिचयतः सोमस्त्राजामित्वाच मनसो विनोदं कुर्वन्नाह । हे सोम नो
ऽस्माकं धियः कर्माणि नानानं नानाजातीयकानि वज्रानि भवन्ति । वैश्वन्तः प्रसिद्धाव्यवोतनार्थः । उ इति
पूरयः । तथाविधमपि जनानां व्रतानि कर्माणि विविधानि भवन्ति । तथा जडा रिष्टं द्रावतचयमिच्छति ।
तथा भिषग्वैद्यकिंसको वत् रोगमिच्छति । ब्रह्मा ब्राह्मणः सुवन्तं सोममिषं कुर्वन्तं यजमानमिच्छति ।
तथाहं स्वपरिचयमिच्छामि । तथाहि इंद्रो सोमिंद्रायेदार्थं परि स्रव । परितः चर ॥

अरतीभिरोषधीभिः प्रयेभिः शकुनानां ।
कार्मरो अश्मन्भिर्धुभिर्हिरण्यवन्तमिच्छतींद्रायेदो परि स्रव ॥२॥

जरतीभिः । ओषधीभिः । पर्णैभिः । शकुनानां ।

कामारोः । अर्रमंभिः । शुभ्रभिः । हिरण्यवतं । इच्छति । इंद्राय । इंद्रो इति ।
परि । स्रव ॥ २ ॥

जरतीभिर्होमिरोषधीभिरिवः क्रियते तथा शकुनानां पर्णैभिरिवृक्षां पत्रभूतिः पर्णैश्च क्रियते तथा शुभिर्होमिभिरिवृक्षां तैजसादीभिरर्रमभिः शिलाभिश्च क्रियते । एतैः कामारोऽथस्कारो हिरण्यवतमाद्यं पुत्रवन्निष्कृति । तथाहं तत्परिस्त्रवन्निष्कृति । तस्मादिंद्रो इंद्राय परि स्रव ॥

कारुहं ततो भिषगुपलप्रक्षिणीं नृना ।

नानाधियो वसूयवोऽनु गा इव तस्थिमेन्द्रियेदो परि स्रव ॥ ३ ॥

कारुः । अहं । ततः । भिषक् । उपलऽप्रक्षिणी । नृना ।

नानाधियः । वसूयवः । अनु । गाऽइव । तस्थिम । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥ ३ ॥

अभिः प्रवृत्तसोमयानः सन् दृष्टापविचास्तीमे चरति प्रतिबंधकपापापनुत्तये पुरश्चरितानुकीर्तनपुरः-
सरमधीयसां चकार । तावद्दृष्टः कारुः कोमानां कर्तास्मि । तत इति संतामनाम । तन्मतेऽस्मादिति ततः
पिता । तन्मतेऽस्मादिति वा ततः पुत्रः । भिषग्मेवजकृत् । यज्ञस्य प्रक्षिण्यः । सर्वे चक्षुः विषया भिषज्ज्योति
भूतिः । तद्योपलप्रक्षिणी । उपलसु वानुकासु प्रक्षिणीति यवान्निहन्ति भुज्जतीति । यदा । इवहादिपुपनेषु
भुज्जन्तवान्निहन्ति चूर्णयतीति । अथवा धानासक्तुकरंदादीनां कारिका वा । असी नना माता दुहिता वा ।
नमनक्रियायोग्यत्वात् । माता खलपत्यं प्रति खनयानादिना नमनशीला भवति । दुहिता वा मुत्रुषार्थं ।
एवं सर्वेषां परिचरत्वेन नानाधियो नानाकर्मायो वसूयवो धनकामा वयमनु तस्थिम । लोकमन्वाहिताः
काः । तत्र इष्टांतः । वा इव ॥ इहांदसो असः शसादेशः ॥ गावो यथा मोष्ठमनुतिष्ठति स्वपयःप्रदमेन
परिचरन्ति वा एवं वयमपि परिचरामः । एतज्ज्ञात्वा हे इंद्रो सोम इंद्राय परि स्रव । दृष्टापविचाश्चर ।
एवमेवाधीयसां स्तकारपूर्विकां चापारया । अथ निवृत्तं । उपलप्रक्षिणीत्युपलसु प्रक्षिण्यत्युपलप्रक्षिणीति वा ।
कारुहमस्मि कर्ता कोमानां ततो भिषक् तत इति संतामनाम पितृर्वा पुत्रश्च वा । उपलप्रक्षिणी सक्तुका-
रिका नना नमतेर्माता वा दुहिता वा । नानाधियो नानाकर्मायो वसूयवो वसुकामा मन्वाहिताः को
नाव इव लोकं । नि० ६. ५. इति ॥

अथो वोळ्हा सुखं रथं हसनामुपमं चिणः ।

शेषो रोमस्वतं भेदौ वारिन्मंडूकं इच्छतींद्रियेदो परि स्रव ॥ ४ ॥

अथः । वोळ्हा । सुखं । रथं । हसनां । उपऽमं चिणः ।

शेषः । रोमस्वतं । भेदौ । वाः । इत् । मंडूकः । इच्छति । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥ ४ ॥

वोळ्हा अर्थं देशं प्रापयन्नसः सुखं कक्षाकं रथमिच्छति । उपमं चिण उपमं चवंतो नर्मस्रचिवा हसनामु-
पहसनीं चापमिच्छति । तथा शेषः । शेषो वैतल इति पुंस्प्रजननस्येति यास्कः । नि० ३. २१. यथा शेषो
रोमस्वतं भेदायिच्छति । मंडूको वारित् । इद्वधारणे । उद्वमेविच्छति । तथाहं तत्परिस्त्रवन्निष्कृति ।
तस्मादिंद्रियेदो परि स्रवति ॥ ३५ ॥

१ श्रवणावलीति कादृश्यं दृश्यं युक्तं मारीचकं कक्षपकार्यं । पूर्वच हीतुत्वादिदं सुतरं च पातं । पवमा-
नवीमदेवताकं । तथा वानुज्ज्वलति । श्रवणावलीकादृश्यं कक्षप इति ॥ नतो विभिद्योमः ॥

शर्यणावन्ति सोममिन्द्रः पिबतु वृषहा ।

बलं दधान आत्मनि करिषन्वीर्यं महद्दिद्रयिंदो परि स्रव ॥१॥

शर्यणाऽवन्ति । सोमं । इन्द्रः । पिबतु । वृषऽहा ।

बलं । दधानः । आत्मनि । करिषत् । वीर्यं । महत् । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥१॥

शर्यणावन्ति । शर्यणावन्नाम कुशेषिणः वज्रगर्धे सरः । तत्र खितं सोमं वृषहेन्द्रः पिबतु । वीर्यः । आत्मनि बलं दधानो बलं निदधानः अत एव महद्दीर्घं करिष्यन्मूत्रमिति । तस्मादिन्द्रायिंदो परि स्रव ॥

आं पवस्व दिशां पत आर्जीकात्सोम मीढुः ।

अतवाकेन सत्येन अक्षया तपसा सुत इन्द्रायिंदो परि स्रव ॥२॥

आ । पवस्व । दिशां । पते । आर्जीकात् । सोम । मीढुः ।

अतऽवाकेन । सत्येन । अक्षया । तपसा । सुतः । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥२॥

हे दिशां पति प्राच्यादीनां दिशां प्रकाशकस्य स्वामिन् हे मीढुः कामानां सेतुर्हे सोम आर्जीकात् । आर्जीकानामदूरमय आर्जीकौ वनपदः । तस्मादा पवस्व । अक्षयञ्च प्रत्यागच्छ । यदा । आर्जीकाद्वज्रोत्पुटितात्मविधात्सरः । वीर्यः । अतवाकेनर्तक वचनेन सखिन् । सत्यतपोरस्यो मेदो ब्रह्मणः । अक्षया तपसा पुतिर्दीर्घतिः सुतोऽमिषुतस्त्वं पवस्व ॥

पर्जन्यवृष्टं महिषं तं सूर्यस्य दुहिताभरत् ।

तं गंधर्वाः प्रत्यगृह्णन्तं सोमे रसमादधुरिद्रयिंदो परि स्रव ॥३॥

पर्जन्यऽवृष्टं । महिषं । तं । सूर्यस्य । दुहिता । आ । अभरत् ।

तं । गंधर्वाः । प्रति । अगृह्णन् । तं । सोमे । रसे । आ । अदधुः । इन्द्राय । इंदो इति ।

परि । स्रव ॥३॥

सूर्यस्य दुहिताः अथा ये सूर्यस्य दुहितेति वाचसनेयं । शत० १२. ७. ३. ११. । सा पर्जन्यवृष्टं पर्जन्य-
त्समर्थं । यदा । पर्जन्येन तत्कार्यसिद्धौदकेन प्रवृष्टं । महिषं महातं पूज्यं वा तं सोममभरत् । आहरत् ।
बुधोकादाहृतवती । तमाद्रियमाद्यं सोमं गंधर्वा विद्यायसुप्रभृतयः प्रत्यगृह्णन् । प्रत्यगृह्णन् । प्रतिगृहीतवन्तः ।
इत्यहोर्मः ॥ ततो गंधर्वाः प्रतिगृहीतं रसं सोमे प्रत्यगमादधुः ॥ दधतिर्दधि ॥ तस्मात्परि स्रव ॥

अतं वदन्तद्युक् सत्यं वदन्तसत्यकर्मन् ।

अक्षं वदन्सोम राजन्धर्वा सोम परिष्कृत इन्द्रायिंदो परि स्रव ॥४॥

अतं । वदन् । अतऽद्युक् । सत्यं । वदन् । सत्यऽकर्मन् ।

अक्षं । वदन् । सोम । राजन् । धर्वा । सोम परिऽकृतः । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥४॥

हे अतद्युक्तेन बोधमान सत्यवशक वा सत्यकर्मन्धर्वाकर्मन् हे सोमनिपूषनाय राजन् सर्वेषां
वज्रमिषादकस्य स्वामिन् हे सोम अतं यच्च वदन् सत्यं वदन्तुकारवन्महा वचनानामात्मनीयविधितं
वदन् धर्वा कर्मकां धारयिष्य इवानां पीयैष वा वचनमिष परिष्कृतोऽवकृतस्त्वमिन्द्राय परि स्रव ॥
संपर्युषेभ इति मूषवाणं करोतिः बुध ॥

सत्यमुयस्य बृहतेः सं संवन्ति संस्रवाः ।

सं यन्ति रसिनो रसाः पुनानो ब्रह्मणा हर इन्द्रियेदो परि स्रव ॥५॥

सत्यंऽउयस्य । बृहतेः । सं । संवन्ति । संऽस्रवाः ।

सं । यन्ति । रसिनः । रसाः । पुनानः । ब्रह्मणा । हरे । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥५॥

सत्यमुयस्य संयाने सत्येन ब्रह्मणामुत्तराधितुः । यदा । उद्वर्धयत्यस्य । यदा । यदार्थभूतमुद्वर्धं यत्नं यस्य तस्य । पुनोहरादिसादृशविधिः । बृहती महतः सोमस्य तत्र संस्रवाः सत्यैकैकवर्णग्रीवा धाराः सं संवन्ति । सत्यवर्णैति । रसिनो रसवतस्तत्र स्मृता रसाः सं संति । संस्रवन्ति । तस्यापि हरे हरितेवर्णं सोम ब्रह्मणा ब्राह्मणेन मन्त्रेण वा पुनानः पूषमाणः स त्वमिन्द्रार्थं परि स्रव ॥ १६॥

यत्नं ब्रह्मा पवमानं छंदस्यां वाचं वदन् ।

याव्द्यां सोमे महीयते सोमेनानंदं जनयन्दिन्द्रियेदो परि स्रव ॥६॥

यत्नं । ब्रह्मा । पवमानं । छंदस्यां । वाचं । वदन् ।

याव्द्यां । सोमे । महीयते । सोमेन । आऽनंदं । जनयन् । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥६॥

हे पवमान पूषमाण सोम त्वर्थं छंदसां यत्नच्छंदोभिः कृतां तेषु महां वाचं क्षुतिं वदन्नुत्तराधितुः सोमे होमानिववाचं याव्द्यामिवचं कुर्वता पुनस्तीनामिपुतिष सोमेन देवानामीनंदं संतोषं जनयन्नुत्पादयन्ब्रह्मा ब्राह्मणेन यत्नं यत्निक्रिये महीयते देवैः पूषते तत्र हे सोम त्वं परि स्रव ॥

यत्नं ज्योतिरजसं यस्मिन्लोके स्वर्हितं ।

तस्मिन्मां धेहि पवमानं मृते लोके अक्षितं इन्द्रियेदो परि स्रव ॥७॥

यत्नं । ज्योतिः । अक्षयं । यस्मिन् । लोके । स्वः । हितं ।

तस्मिन् । मां । धेहि । पवमानं । अमृते । लोके । अक्षिते । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥७॥

हे पवमान यत्नं यत्निक्रिये ज्योतिः यत्नं तेषां यत्नं सर्वदाधितुः वर्तते । यत्निक्रियं लोके स्वरादिवाचं होमिर्हितं मिष्टिभूमि । तस्मिन्मृते मरुधर्मरहिते चत एवाधितुः यत्निक्रिये लोके मां होमाधितुः कुर्वन् धेहि । मेधेहि । तस्मात्पुनस्तमोर्लोकं प्रापयितुं त्वमिन्द्राय परि स्रव ॥

यत्नं राजा वैवस्वती यत्नं वरोधनं दिवः ।

यत्नं मूर्त्यहतीरापस्तत्र माममृते कृधीन्द्रियेदो परि स्रव ॥८॥

यत्नं । राजा । वैवस्वतः । यत्नं । अक्षयऽरोधनं । दिवः ।

यत्नं । अमृते । मूर्त्यहतीः । आपः । तर्षा । मां । अमृते । कृधि । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥८॥

यत्नं यत्निक्रिये वैवस्वती विपस्त्युक्ते राजा भवति । यत्नं यत्निक्रिये दिव आदित्यवाचरोधनं भूतानां वृद्धं । यत्नं यत्निक्रिये अक्षयऽरोधनीऽमृतेना मयसा अपक्षितं । तत्र तावृद्धिं लोके, माममृते मरुधर्मरहितं कृधि । कुव । मम देवत्वं प्रापयेत्तर्षः । ततः कारवात्परि स्रव ॥

यचानुकामं चरणं चिनाके चिद्वे दिवः ।

लोका यच ज्योतिष्मन्तस्तच माममृतं कृधीन्द्रियेदो परि स्रव ॥१॥

यच । अनुऽकामं । चरणं । चिऽनाके । चिऽद्वे । दिवः ।

लोकाः । यच । ज्योतिष्मन्तः । तच । मां । अमृतं । कृधि । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥१॥

यच चिद्वे तृतीयक्षां दिवि युजोके चिनाके । तथाधरमध्यमोत्तममवेण चीक्षि क्षाणानि संति । तच तृतीये नाक उक्तमे क्षाणि दिव आदित्यक्षानुकामं कामानुगुणं चरणमसि । किंच यच यक्षिणीके लोका ज्योतिष्मन्तं ज्योतिर्युक्तास्तिष्ठन्ति । तच तादृशे लोके माममृतं कृधि । यचा ममोत्तममोक्ते भवति तथा त्वमिन्द्राय परि स्रव ॥

यच कामां निकामाश्च यच ब्रध्नस्य विष्टपं ।

स्वधा च यच तृप्तिश्च तच माममृतं कृधीन्द्रियेदो परि स्रव ॥१०॥

यच । कामाः । निऽकामाः । च । यच । ब्रध्नस्य । विष्टपं ।

स्वधा । च । यच । तृप्तिः । च । तच । मां । अमृतं । कृधि । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥१०॥

यच यक्षिणीके कामाः काम्यमाना देवा निकामा नितरामवक्षं प्रार्थ्यमाना इन्द्रादयश्च विचरन्ति । - - - यथा । तृप्तिं चिना कर्माणि न घृणन्ति इति सर्वेषां कर्मणां मूलमृतक्षादित्यस्य विष्टपं सहस्रानं यच विचरन्ति तच लोके । स्वधात्रं स्वधाकारेण वा दत्तमन्नं तृप्तिरूपेण हर्षेण हर्षेण यच विचरन्ति तच लोके माममृतं कृधि ॥

यचानंदाश्च मोदाश्च मुदः प्रमुद आसन्ते ।

कामस्य यचाप्ताः कामास्तच माममृतं कृधीन्द्रियेदो परि स्रव ॥११॥

यच । आऽनंदाः । च । मोदाः । च । मुदः । प्रऽमुदः । आसन्ते ।

कामस्य । यच । अप्ताः । कामाः । तच । मां । अमृतं । कृधि । इन्द्राय । इंदो इति ।

परि । स्रव ॥११॥

यच यक्षिणीके आनंदादय आसन्ति । तेषामस्यो भेदो द्रष्टव्यः । यच च लोके कामस्य काम्यमानस्य देवस्य सर्वे कामा आप्ताः प्राप्ता भवन्ति तच माममृतं कृधि । एतन्नु तथा चिना न घटन्ति इति हे लोका त्वं परि स्रव ॥ ११॥

य इंदोरिति चतुर्ध्वजमेकादशं सूक्तं । अथावाः पूर्ववत् । तथा चानुक्रम्यते । य इंदोचतुष्कमिति ॥ मतः सूक्तविनियोगः ॥

य इंदोः पर्वमानस्यानु धामान्यक्रमीत् ।

तमाहुः सुप्रजा इति यस्ते सोमाविधन्त इन्द्रियेदो परि स्रव ॥१॥

यः । इंदोः । पर्वमानस्य । अनु । धामानि । अक्रमीत् ।

तं । आहुः । सुऽप्रजाः । इति । यः । ते । सोम । अविधत् । मनः । इन्द्राय । इंदो इति ।

परि । स्रव ॥१॥

यद्यमानस्य पूषमानस्येदोः सोमस्य धामाणि ज्ञानानि द्रोणकलशादीनि यद्वा धामाणि तेषां चो
ब्राह्मणोऽन्वक्तमीदृशं कृतकामति अनुवेक्षति तं यत् सुप्रजाः शोभनप्रजननः कक्षाद्यपुषादिप्रजापुत्र इत्याहुः ॥
नित्यमस्मिन् प्रजामेधजोरित्वास्मिन् समोऽन्तः ॥ यः सोममभिषुषोति स पुषादिपुत्रो भवतीत्यर्थः । किंच हे
सोम यो मनुष्यस्य तदर्थं मनोऽविधत् करोति यद्वा । ते त्वदीयं मनोऽविधत् परिचरति । विधतिः
परिचरणकर्म । तमपि कक्षाद्यजननमित्याहुः । तस्मात्त्वं परि स्रव ॥

ऋषे मंचकृतां स्तोमैः कश्यपोऽवर्धयन्गिरः ।

सोमं नमस्य राजानं यो जज्ञे वीरुधां पतिरिंद्रियेदो परि स्रव ॥२॥

ऋषे मंचकृतां स्तोमैः । कश्यप । उत्तं वर्धयन् । गिरः ।

सोमं । नमस्य । राजानं । यः । जज्ञे । वीरुधां । पतिः । इंद्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥२॥

ऋषिः स्वात्मानं प्रत्याह । हे ऋषे सूक्तद्रष्टृहे कक्षपातनं त्वं मंचकृतमृषीणां स्तोमैः सोमैर्गिरः सुतिरूपा
वाच उवर्धयन्पुष्यपरि वर्धयन्नाजानं सर्वेषां स्वामिन् तं सोमं नमस्य । पूजय ॥ नमसः पूजायां नमोऽपरिच
इति ऋच् ॥ यः सोमो वीरुधां वनस्पतीनां पतिः पानको ऋषि जातः तं नमस्य । हे सोम यथात्मना सुतो
भवसि तेषां परि स्रव ॥

सप्त दिशो नानासूर्याः सप्त होतार ऋत्विजः ।

देवा आदित्या ये सप्त तेभिः सोमाभि रक्ष न इंद्रियेदो परि स्रव ॥३॥

सप्त । दिशः । नानाऽसूर्याः । सप्त । होतारः । ऋत्विजः ।

देवाः । आदित्याः । ये । सप्त । तेभिः । सोम । अभि । रक्ष । नः । इंद्राय । इंदो इति ।

परि । स्रव ॥३॥

सप्त दिशः । सोमो यस्यां दिशि वर्तते तद्वतिरिक्ताः सप्त भवन्ति । ता ऋणासूर्या नानाविधैः सूर्यैरधि-
ष्ठिता ऋतवो भवन्ति । नानाभिर्गत्वाऽतूनां नानासूर्यत्वमित्याजानात् । यद्वा । नानासूर्या इति द्विविधेषां ।
तथा होतारो ऋषयस्तारो होषादयः सप्तत्विर्जो भवन्ति । किंच सप्तदित्वा ऋदितः पुषा धावादयो मार्त-
वर्जिता ये सप्त देवाः सन्ति । एतत्पट्टी पुषासो ऋदितः । अ० १०. ७२. ८. । एतच्च प्रपंचयिष्यते । हे सोम
तेभिरीर्दिनादिभिः सर्वेर्नीऽस्मानि रक्ष । एतन्तु त्वया विना न घटत इति तस्मादिंद्रियेदो परि स्रव ॥

उपाकरवर्त्तात्सर्वयथोर्मिऽवसावन्तहोमे यन्ने राजन्निषेधा । सूचितं च । यन्ने राजञ्कृतं हविरिति पुषाः
समानो च आहूतिरिति वा । आ० नृ० ३. ५. ७. । इति ॥

यस्यै राजञ्कृतं हविस्तेन सोमाभि रक्ष नः ।

अरातीवा मा नस्तारीन्वो च नः किं चनाममदिंद्रियेदो परि स्रव ॥४॥

यत् । ते । राजन् । मृतं । हविः । तेन ऋत्विजे । अभि । रक्ष । नः ।

अरातिऽवा । मा । नः । तारीत् । मो इति । च । नः । किं । चन । आममत् । इंद्राय ।

इंदो इति । परि । स्रव ॥४॥

हे एतच्च सर्वेषां कर्मसाधनस्य स्वामिन् हे सोम ते तदर्थं मृतं पक्वं यच्चिरसि । मृतं पक्वं । वा०
VOL. III. 50

६. १. २७. इति निष्ठायां निपातितः ॥ तेन इविषा नोऽस्मानि रष । अमिषावष । तस्मात्स्वदमिरचितान-
 , स्मानरातीवारातिवाञ्छुनोऽस्मान्मा तारीत् । मा वधीत् । किं नोऽस्माकं किं च न किंचिदपि धनादिकं
 शत्रुर्मे आममत् । मा हिंसीत् । यदेतदेतैः सुतिष्ठन्तं तवचास्माकं भवति तथा हे इंदो इंद्राय परि सव ।
 एवं स्वादिष्ठयेत्यादिभिरितदंतैः सुतिष्ठन्तं सोममाहात्म्यमभधाचि । तस्मादेहिकालुम्बिकपक्षिण्ये सोम-
 यागः करणीय इत्युक्तं भवति ॥ २८ ॥

॥ इति साधनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे द्वाशतम्या नवमे मंडले सप्तमोऽनुवाकः समाप्तः
 च नवमं मंडलं ॥

